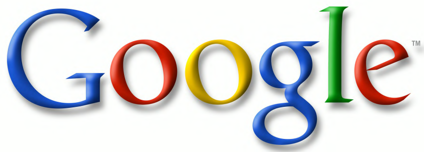

Google

I. kötet. 1906. 1. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 kor. 50 fill.

BUDAPEST

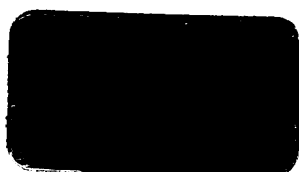
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1906. — 1919

TARTALOM.

Folyóiratunk ***május és november 15-ikén*** *jelenik meg. Egy kötet 4 ötíves füzetből áll s ára* ***6 korona.*** *Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.*

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztőség felelős.

NYELVTUDOMÁNYI IRÁNYOK ÉS FELADATOK.

Rerum cognoscere causas: ez volt minden időben vezérlő elve minden tudománynak s az oksági kapcsolatok felderítését a nyelvtudomány is mindig főfeladatának tartotta. Voltakép ez a törekves adott létet az összehasonlító és történeti grammatikának s ez virágoztatta fel azokat a tanulmányokat is, melyek a nyelvműködés lélektani feltételeit kutatják.

Ha a legújabb időnek, körülbelül az utolsó évtizednek, a nyelvtudomány körébe eső mozgalmait csak futólag áttekintjük — s midőn egy új nyelvtudományi folyóirat zászlaja körül sorakozunk, ily áttekintés szinte kötelességünkké válik — egyik szembeötlő jelenség ép az utóbb említett *nyelvlélektani vizsgálatoknak* jelentékeny térfoglalása. E jelenségnek magyarázata nyilvánvaló, — az, a kinek nevéhez e tanulmányok újabb föllendülése fűződik, Wundt Vilmos is rámutat: «*die Ursachen,* die die geschichtliche Entwicklung der Sprache bestimmen, sind doch zu einem sehr wesentlichen Teil *psychische* Kräfte» (*Sprachgeschichte und Sprachpsychologie* 1901. 19. l.), — tehát itt is az oksági kapcsolat földerítésére való törekvés az, a mi ama vizsgálatokat életre keltette. E nyelvlélektani tanulmányoknak egyrészt betetőzését, másrészt új irányban való megindulását jelenti ép Wundtnak nagy munkája (*Völkerpsychologie. I. Die Sprache.* 1900. 2. kiad. 1904.)*) Míg elődei közül Herder és Humboldt inkább csak általános nyelvbölcseleti elmélkedésekkel próbálták a nyelv

*) Wundt munkáját és a hozzáfűződő irodalmat részletesen ismertették Katona Lajos, NyK. 31, 349. l. és 32, 477. l. és Gombocz Zoltán, MNyr. 31. és 32. k. Wundt felfogásával legújabbban Vossler K. helyezkedik szembe, főleg *Sprache als Schöpfung und Entwickelung* (1905) czímű könyvében.

életének egy-egy oldalát megvilágítani, Steinthal és Paul pedig egy kész lélektani rendszert, a Herbart-félét alkalmazták a nyelvi jelenségek magyarázatára, addig Wundt érdeme nemcsak abban van, hogy az ő «kisérleti lélektana», melynek álláspontjáról a nyelv jelenségeit vizsgálja, jobban megfelel a mai tudományos követelményeknek, mint a képzetek statikájával és mechanikájával dolgozó régibb elmélet (bár ő maga sem állítja, hogy az objectiv igazság csupán csak az ő részén van), hanem nagy érdeme az is, hogy lélektani felfogását jórészt már a nyelvi tényekkel való foglalkozása alapján alkotta meg. És így bár elődői közül főleg a Paul munkája éleselméjű fejtegetéseinél s a benne feldolgozott nyelvi anyag gazdagságánál és megbizhatóságánál fogva most is becses útmutatója a nyelvésznek, Wundt könyvét immár nem ignorálhatja senki, a ki a nyelvtudomány problémáiba el akar mélyedni, a minthogy már abban a rövid időben is, a mely megjelenése óta lefolyt, a nyelvészeti irodalomban világosan észlelhető termékenyítő hatása.*)

Miként a nyelvlélektan, úgy a *nyelvtörténeti* kutatás is az oksági elv jegyében alakult ki: az újabb nyelvállapotnak okait vélték megtalálni az azt történetileg megelőző nyelvállapotban. A nyelvlélektannak és a nyelvtörténetnek egyébként nem a szembeállítása, hanem az egybekapcsolása a helyes és valamint a lélektannak egyebek közt a nyelvtörténet tényei is egyik becses forrása, úgy a nyelvtörténet sem lehet el a lélektan segítsége nélkül. A nyelv eleven tevékenység s a letűnt korok nyelvéről szóló adatok is csak annyiban értékesek, a mennyiben ily eleven tevékenység képét őrizték meg, persze csak hézagosan és tökéletlenül. Ez adatokat csak úgy eleveníthetjük meg, ha a nyelv mai életének képét mintegy a múltba projiciáljuk. A múlt megérteti a jelent s a jelen a múltat. Tudtommal Scherer volt az első, a ki — Whitney hatása alatt — ez eljárásnak («die

---

*) Wundt könyve mellett s a még később említendőkön kívül figyelemreméltók az általános nyelvtudományi kérdésekkel foglalkozó újabb irodalom termékei közül: O. Jespersen, *Progress in language* 1894; K. O. Erdmann, *Die Bedeutung des Wortes* 1900 (l. NyK. 30, 479.); H. Oertel, *Lectures on the study of language* 1901; K. Nyrop, *Das Leben der Wörter* 1903; J. v. Rozwadowski, *Wortbildung und Wortbedeutung* 1904.

Methode der wechselseitigen Erhellung», a mint ő mondta, *Zur Geschichte der deutschen Sprache*[2] 121. l.) a nyelvészet terén való rendszeres alkalmazását először nyomatékosan hangsúlyozta. S e felfogást mind a nyelvlélektan, mind a nyelvtörténet ma is helyesnek vallja: Wundt is kifejti, hogy az emberi természet alapsajátságai ugyanazok maradtak, mióta az ember egyáltalában nyelvre képes állapotban van (*Völkerpsychol.* I, 1[2], 663.) és ő is módszeres elvül mondja ki, «dass, soweit uns nicht Anhaltspunkte für eine wesentliche Veränderung der Bedingungen gegeben sind, das Unbekannte nach dem Bekannten, das Vergangene nach dem Gegenwärtigen oder unserer Beobachtung Zugänglichen zu beurteilen sei» (*Sprachgesch. u. Sprachpsychol.*, 89. l.) Voltaképp ennek az elvnek az alkalmazása forog fenn, midőn az indogermán összehasonlító nyelvtudomány, a melynek régibb képviselői az indogermán ősnyelvet lehetőleg egységesnek képzelték, ma már nyelvjárási megoszlást tulajdonít ama nyelvnek és pl. az ú. n. *centum*- és *satem*-nyelvek jellemző külömbségeit őskori nyelvjárási külömbségekből származtatja. És a mint az őskori népvándorlásokat a történeti időben végbement vándorlások analogiájára fogják fel, úgy újabban a szavak vándorlásait és vendégszók meghonosulását már az ősnyelvnek is tulajdonítják. Az egyes indogermán nyelvek létrejöttét is Hirt (*IF.* 4, 36 és *Die Indogermanen*, 1905. 98. l.) a népkeveredéseknek oly folyamataiból magyarázza, mint a hogy konkrétebb adatok alapján fel lehet tenni pl. a román népeknek és nyelveknek ily módon való keletkezését.

De e kérdések érintésével már közel járunk a tulajdonképi történeti *nyelvtan* területéhez: ép a nyelvkeveredés esetében beálló elváltozások megbeszélését szokták újabban bizonyos általános *hangtani* jelenségek tárgyalásával összekapcsolni; igy Wechssler az imént érintett kérdést, hogy a római birodalom nagy területén élő külömböző nyelvű népek miképen adtak létet a mai román nyelveknek, a hangtörvényekről írott munkája (*Giebt es Lautgesetze?* 1900.) keretében tárgyalja. Nem akarom az e tárgyról, a hangtörvényekről folytatott hosszas viták lefolyását itt előadni (l. erről Balassa ismertetését NyK. 32, 471 és Schmidt Henriknek *A hangváltozás törvényszerűségéről a kfn. nyelvjárások fejlődése alapján* cz. dolgozatát NyK. 36, 58.). A szenvedélyes

harczokat ma már higgadtabb tárgyalásmód váltotta fel s az idők változását legjobban az a körülmény jellemzi, hogy míg Osthoff és Brugmann a *Morphologische Untersuchungen* megindításakor (1878) az új irány főelvének azt mondották, hogy: «Aller Lautwandel, soweit er mechanisch vor sich geht, vollzieht sich nach ausnahmslosen Gesetzen» (XIII. l.), addig ugyanaz a Brugmann ma azt mondja: «Es kann sonach *überflüssig* erscheinen von den Lautgesetzen einer Sprache statt von ihren internen Lautveränderungen zu sprechen, da man gewöhnlich auch nicht z. B. von den Bedeutungsgesetzen oder den syntaktischen Gesetzen im Sinne der Bedeutungswandlungen und der syntaktischen Wandlungen spricht. Immerhin ist kein Grund, den Ausdruck als einen, der mehr Schaden als Nutzen stiftet, fallen zu lassen.» (*Kurze vergl. Gramm.* 1904. 42. l.). A hangváltozások absolut törvényszerűségének hangoztatását főleg abból a szempontból tartja ma is jogosultnak, hogy a grammatikusok nagy része «kivételekkel» dolgozott és még dolgozik is. A «hangtörvény» kifejezésének teljes elejtésére csakugyan nincs is ok, csak helyesen kell azt értelmeznünk, ezt pedig akkor teszszük, ha a «hangváltozások kivételnélküli törvényszerűségén» megint csak az oksági elvnek a hangtan körében való alkalmazását értjük: azt, hogy ugyanaz az ok ugyanazon feltételek mellett ugyanazt az okozatot idézi elő.

Wundté az érdem, hogy a mint egyrészt a hangváltozások törvényszerűségéről szóló tételnek ezentúl is tiszteletbentartását hangsúlyozta, úgy másrészt a *jelentésváltozások* magyarázatából is kiküszöböli a «véletlenség» elméletét s itt is szigorú törvényszerűséget statuál (I, 2², 466) s az idetartozó jelenségek magyarázásában és elrendezésében is lélektani alapra helyezkedik. E felfogásnak az eddig szokásos logikai osztályozással szemben ismét az az előnye, hogy a jelentésváltozás *okaira* és föltételeire van figyelemmel. E fejtegetések kétségkívül nagy mértékben meg fogják termékenyíteni a jelentéstani vizsgálatokat, a melyeknek fontosságára már évtizedek óta utaltak a nyelvtudomány külömböző művelői. Azt a régebben gyakran hangoztatott követelményt, hogy a jelentéstant mint külön részt kell a nyelvtan rendszerébe iktatni, ma már csak kevesen tartják fenn, de annál nagyobb nyomatékkal kivánják a jelentésbeli mozzanatoknak a szó- és mondattan minden részletében való érvényesülését. Paul egy fontos

értekezésében (*Über die Aufgaben der Wortbildungslehre* 1896., l. NyK. 28, 458) fejtegette, hogy a szóképzéstan terén eddig nagyon is elhanyagolták a jelentéstani szempontot az alaki mellett s rámutat a functiók szempontjából való tárgyalás fontosságára, igaz, egyúttal nehézségeire is. Lényegileg az a felfogás ez, a melynek nálunk már régebben szószólója volt Budenz József: «Okszerű alapját a szóképzés felfogásának csakis a kifejezett jelentésekben (functiókban) találjuk, miszerint a tárgyalásban az azonos vagy hasonló értékű (mintegy synonym) képzőket csoportosítjuk össze, nem pedig a csak azonos vagy hasonló alakúakat.» (*Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana.* I. 9. l.). E követelményeknek gyakorlati megvalósítása aztán, ha Brugmann legújabban a névszótövek képzése módjának tárgyalásában első sorban a jelentést választja az osztályozás szempontjául (*Kurze vergl. Grammatik* 1904. 315. s k. l.) s ha ugyanő a névragozástan körén belül tárgyalja pl. az esetek jelentését, használatuk módjait is, a mit régebben a syntaxis ölelt fel, sőt Miklosich egykor tudvalevőleg ép ezt («die Lehre von der Bedeutung der Wortklassen und Wortformen») tartotta a syntaxis feladatának. Az alaktan és mondattan határkérdéseit külömben ma sem tarthatjuk véglegesen elintézetteknek, a minthogy a syntaxis feladatainak szigorú, elvszerű meghatározása és rendszerének kifogástalan fölépítése még nem sikerült: Ries fejtegetéseire (*Was ist Syntax?* 1894., l. NyK. 25, 79), a melyek a maguk idejében föltűnést keltettek, Delbrück nagy mondattani munkájában, melynek befejezése e kutatások terén az utolsó évtized legnagyobb eseménye (Grundriss V, 1) nyomós ellenvetéseket tett s Brugmann legújabb megjegyzései (*Kurze vergl. Gramm.* VII. l.) és könyvének mondattani része mutatják, hogy a tárgyalás módjára nézve még nem sikerült határozott és kifogástalan szempontokat találni. A tudományos szótárírás feladatait Paul igyekezett tüzetesebben meghatározni (*Über die Aufgaben der wissenschaftlichen Lexikographie* 1894, l. NyK. 28, 199.) itt is főkép a jelentésbeli mozzanatok kifejtését követelve; az etymologiai kutatások körében jelentősebbek Osthoff újabb fejtegetései (*Etymologische Parerga* I. 1901), a melyekben nagyobb fogalomköröknek (az I. kötetben a növény- és állatvilág körébe eső alakoknak) szófejtő tárgyalására ád mintát; e téren figyelmet

érdemel Meringer *Wörter und Sachen* cz. czikksorozata is (IF. 16, 17. és 18. k., 1904—1906), a melyben — Schuchardt hatása alatt — a *tárgyak* történetének figyelembevételét követeli s ez elvet — a melyet Schrader is hangsúlyoz: «Die Sprachbetrachtung muss von Sachbetrachtung begleitet sein» (*Reallexikon* XX. l.) — a bemutatott szófejtésekben követi.

Az indogermán összehasonlító nyelvtan egyes problémái közül természetesen még csak a főbbeket sem tárgyalhatom itt kimerítően, a melyekre nézve valami újabb felfogásról lehet beszámolni. Egészben véve áll erre nézve az, a mit Brugmann mond, hogy a nyolczvanas években élénkséggel tárgyalt kérdéseket illetőleg bizonyos nyugalom állott be és valamelyes *communis opinio* alakult ki. Leginkább vizsgálat tárgya volt az utolsó évtizedben a hangsúly (főleg a szótaghangsúly) és a vele sokban kapcsolatos ablaut problemája: mind a kettőben főleg Hirt könyvei (*Der idg. Akzent* 1895. és *Der idg. Ablaut* 1900.) voltak nagy hatással s mind a kettőnek tárgyalásából általánosabb jelentőségű tanuságok is szűrődnek le.

Az elsőnek, a hangsúlynak a nyelv életében való jelentős és mélyreható szerepét hovatovább mind meggyőzőbben kimutatja a nyelvészeti vizsgálódás (újabban főkép Vossler mutatott rá: *Positivismus u. Idealismus* 64. s k. l.), de bizonyos, hogy e téren még nagyon sok a tenni és kutatni való (v. ö. *Akad. Értesítő* 1896. 580. l.). Az idg. ablaut problemáját tekintve is még nagyon távol vagyunk a végleges igazság kiderítésétől s Hirtnek már az is nagy érdeme, hogy a kutatást több pontra nézve határozottan előbbre vitte s az idevonatkozó eseteket lehető teljességgel próbálta összeállítani. Általánosabb érdeklődésre is számot tarthat az az eljárása, hogy könyvében tudatosan szakít az egyszótagú gyökerek dogmájával s a legkisebb elérhető egységekül jórészt kétszótagú elemekkel (melyeket Fick példájára *basis*oknak nevez) operál. E tekintetben voltak már ugyan előzői (főleg Saussure említendő), de Hirté az érdem, hogy teljes következetességgel és határozottsággal jár el e tekintetben s övé lesz a főérdem, ha e gondolat szélesebb körökben is hódítani fog. Az tagadhatatlan, hogy az ősnyelvi «gyökér»-nek, főleg az egyszótagúnak, régi tekintélye az újabb nyelvészetben mindinkább hanyatlik. Egyes nyelvészek kardoskodnak ugyan még a gyökerek

«realitása» mellett, általában véve azonban jól jellemzi a helyzetet Wundt: «Die Wurzeln beginnen eine Art «verschämter Existenz» zu führen, im starken Gegensatze zu den weitläufigen Erörterungen, die ihnen die vorausgegangene Zeit zu widmen pflegte... Die Frage ihrer realen Existenz bleibt in der Regel unberührt — ein beredtes Schweigen, in dem sich der herrschende Zustand des Zweifels deutlich zu erkennen gibt.» (I, 1², 595.) És: «Die Annahme einer «Wurzelperiode» ist ein Phantasiegebilde, das weder in den Erscheinungen der wirklichen Sprache eine Stütze findet, noch mit dem, was uns sonst die natürliche psychologische Entwicklung des Menschen lehrt, in Einklang zu bringen ist» (u. o. 599. l.). A gyökeret mint nyelvészeti abstractiót többnyire már csak afféle meghatározással próbálják megmenteni, hogy oly szódarabot értenek rajta, a melyet a beszélők mintegy «jelentéscentrum»-nak éreztek (v. ö. Wundt, *Sprachgeschichte und Sprachpsychologie* 83. és 91. l. és Brugmann, *Kurze vergl. Gramm.* 283. l.). Valószínű, hogy az idg. nyelvekben kimutatható ú. n. gyökérszavak is, a melyeknek látszólag nincs formativ elemük, már hosszabb fejlődés eredményei s igazat adhatunk Rozwadowski e szavainak: «Die Entwicklung der idg. Sprachen zeigt, dass jedes suffixale Simplex früher oder später zu einem sogenannten Wurzelnomen wird», — a német *Stein*, *Wolf*, *Gast*, *Ohr* lényegileg ép oly «gyökérszavak»-nak mondhatók, csakhogy ezeknél tudjuk, mily «formativ elem»-ük tűnt el. (*Wortbildung u. Wortbedeutung*, 1904. 17. l.). Külömben figyelemreméltó, hogy még olyanok is, a kik a gyökerek egykori önálló létét vitatják, mint pl. Sütterlin, nem a végső nyelvi tényeknek tartják őket, hanem lehetőnek mondják, hogy sokkal bonyolódottabb képződményekből olvadtak össze (*Das Wesen der sprachlichen Gebilde*, 1902. 59. l.). És csakugyan, ha a német és angol nyelv vagy a külömböző román nyelvek, vagy akár a kinai nyelv példáiból látjuk, hogy az ily összezsugorodott alakok a fejlődésnek nem kezdetét, hanem eredményét jelzik, nem tehetjük-e fel, hogy az idg. ősnyelv «gyökerei» vagy a Hirt-féle basisok (a melyeket ő újabban egészen a «gyökerek» régi értelmében használ: «den nominalen wie verbalen Bildungen liegt das zugrunde, was ich in meinem Ablaut Basis genannt habe», IF. 17., 1904. 38. l.) szintén eredetileg

hosszabb, több szótagból álló alakokból vonódtak össze? Az alapul szolgáló eme hosszabb alakokat persze nem akarnám azonosítani sem a Jespersen-, sem a Wundt-féle ősi «hangcontinuum»-okkal, de valószínűnek tartom, hogy a nyelvészet idővel — kellő óvatossággal — megint megkisérli majd az afféle gyökérelemzéseket, a miket régebben pl. Pott koczkáztatott *Etymol. Forschungen*jeiben.

A «formativ elemek»-nek, a képzőknek és ragoknak ily származtatását újabban csakugyan több oldalról próbálgatják megint s érdekes, hogy a glottogonikus vagy (Curtiusszal) helyesebben morphogonikus kérdésekkel való foglalkozás — persze a multak tapasztalatain okulva és szigorúbb módszert alkalmazva — ismét előtérbe kezd lépni. Míg a régibb nyelvészet túlságosan is kedvét lelte az efféle problemákban, a 70-es évek kritikusabb nyelvészei visszavonultak e talajról, melyet nagyon bizonytalannak, ingatagnak éreztek. Delbrück 1880-ban bátran mondhatta: «Man kann behaupten, dass bei einer nicht geringen Zahl von Sprachforschern alle glottogonischen Hypothesen, d. h. alle Versuche die Formen der Ursprache zu erklären und darauf eine Geschichte der Flexion aufzubauen, in Misskredit geraten sind» (*Einleitung in d. Sprachstudium*[1] 56. l.), — de már e munka 3. kiadásában (1893) némi helytelenítéssel konstatálja: «in der neusten Entwickelung ist die Neigung zu glottogonischen Hypothesen wieder stärker ins Kraut geschossen» (72. l.). Így e vizsgálatok egyik kedvelt kérdését, az igeragozás eredetére vonatkozót, legújabban ép Hirt tárgyalta összefüggésben s dolgozatának czíme (*Über den Ursprung der Verbalflexion im Indogerm.*) alá odatette: «Ein glottogonischer Versuch» (*IF.* 17, 1904, 36.). Ebben mindenekelőtt a névragozást elemezi, bevezeti az indogermán nyelvészetbe a *casus indefinitus* fogalmát s ennek, a melynek alakilag a tiszta tő vagy a Hirt-féle basis felel meg, segítségével a legkülönfélébb esetalakokat magyarázgatja. E mellett még két ragos casusa volt a történetelőtti declinatiónak, egy *-s* és egy *-m* ragos eset. Ez alapon azután az igerendszer alakjait is névszói alakokból (egyrészt a casus indefin., másrészt a participiumok alakjaiból) származtatja, teljesen szakítva a Bopp-féle felfogással, mely a személyragokban a névmások nyomait kereste; Hirt szerint pl. az 1. személyben (**bherom*) az *m*-casus, a 2-ikban

részben az *s*-casus keresendő, a 3. személy alakjául a *-to* képzős participium vált állandóvá stb., — mind oly föltevések, a melyek a hangtörvényekkel nem jutnak ugyan összeütközésbe, de a melyeknél a jelentésfejlődés kimutatása eddigelé sehogy sem kielégítő. Az alapfelfogás azonban, mely a névszó és ige eredeti ellentétét tagadja s a melyet Wundt (I, 2^2, 139) részletesen kifejtett, nagyon figyelemreméltó s kétségkívül termékenyítő hatással lesz a további kutatásra.

De tartok tőle, hogy e vázlatban, a mely csak futólagos áttekintést adhat, már a részletezés hibájába esem. Azért még csak röviden említem, hogy az idg. őstörténet és régiségtudomány terén — a hol a nyelvészetnek amugy is csak a segédtudomány szerepe jut — első sorban Schrader összefoglaló munkájának (*Reallexikon der idg. Altertumskunde* 1901) megjelenése ment eseményszámba; a nyelvi tényeknek az ősi művelődési viszonyok megvilágításában való bizonyító erejét Schradernél sokkal kétkedőbben fogták fel Kretschmer és Hirt; az utóbbi nem rég adta ki *Die Indogermanen, ihre Verbreitung, ihre Urheimat und ihre Kultur* cz. munkájának I. kötetét (1905).

Ezek azonban már a nyelvtudomány tulajdonképi körén kívül eső kérdések: «die Sprachwissenschaft bezweckt Erkenntnis der Sprache *um ihrer selbst willen*», mondja helyesen Gabelentz *Die Sprachwissenschaft* 1891. 9. l.). Nem említjük itt a nyelv eredetének kérdésére vonatkozó irodalom újabb termékeit sem, ezen a téren Wundt legújabb föltevései sem meggyőző erejűek. S époly kevéssé sikerültnek kell mondanunk azt a kisérletet is, mely a földön beszélt nyelvnek egységes eredetét akarta bebizonyítani: Trombetti könyve (*L'unità d'origine del linguaggio* 1905), a mint azt Schmidt József alaposan kimutatta (NyK. 35, 451), már módszerbeli hibáinál fogva sem kelthet bizalmat. Oly kérdések ezek, a melyeknek vizsgálatában a positiv adatokra támaszkodó kutatás egyelőre elháríthatatlan nehézségekkel küzd s a melyeknek végleges megoldásáról alighanem le kell mondania.

De vajjon egyáltalában helyes úton van-e a látszólag csupán positiv adatokkal dolgozó s a jelenségek oksági kapcsolatait fürkésző mai nyelvtudomány? Legújabban külömböző oldalról fejtegették e kérdést s próbálták a nyelvtudománynak magasabb vagy «igazi» feladatait kijelölni. Vossler Károly (*Positivismus*

und Idealismus in der Sprachwissenschaft 1904. és: *Sprache als Schöpfung und Entwicklung* 1905.) és Finck F. M. (*Die Aufgabe und Gliederung der Sprachwissenschaft* 1905) megegyeznek annak hangoztatásában, hogy az emberi lélek subjectivitását ne helyezzük át a valóságba, a nyelvész ne keressen a jelenségekben okokat, czélokat, törvényeket, hisz az oksági elv nem a jelenségekben, hanem csak az emberi észben van. A nyelv, azaz a beszélés pedig lényegileg *művészi tevékenység:* mielőtt benyomásainkat hangokban kifejezzük, bizonyos szellemi feldolgozás, összefoglalás, alakítás előzi meg magát a hangos beszélést. Ha pl. szavainkban valami érzés fejeződik ki — Finck szerin — beszédünk csak fokozatilag külömbözik a lírai költészet termékeitől. A beszéd a szellem alkotása, a szellemből ered és annak mindenkori sajátosságaiból magyarázandó, s a nyelvtudomány nem választható el az esztétikától, a minthogy Vossler is kifejti, hogy a nyelvi jelenségeknek, az összes változásoknak stb. oka az emberi szellem: «Ein sprachlicher Wandel kann niemals die Ursache eines anderen sprachlichen Wandels sein» (*Positivismus*, 18. l.); «die Ursache ist der menschliche Geist mit seinen unerschöpflichen individuellen Intuitionen, mit seiner αἴσϑησις, und die alleinherrschende Königin der Philologie ist die Aesthetik» (u. o. 63. l.). E felfogásukban mind Finck, mind Vossler bevallottan Benedetto Croce *Estetica come scienza dell' espressione e linguistica generale* (1902) cz. művének hatása alatt állanak. Ebből folyik azután a nyelvtudomány feladatának megállapítása. «Für uns ist nicht die Sprache mit ihren Lauten autonom — úgymond Vossler — sondern der Geist, der sie schöpft und formt und in all ihren kleinsten Einzelheiten bedingt. Die Aufgabe der Sprachwissenschaft ist darum gar keine andere, als die: den Geist als die alleinig wirkende Ursache sämtlicher Sprachformen zu erweisen» (63. l.). És Fink szerint: «Die Aufgabe der Sprachwissenschaft ist also, die besondere Gestaltung der Rede jeder annähernd gleichmässig sprechenden Gemeinschaft aus deren *geistiger Eigenart zu erklären*» (19. l.). Nehézség persze az, hogy akár egyeseknek, akár egész népeknek ez a szellemi sajátossága még korántsem ismert dolog, s nehézség, hogy e sajátosságot csak nyilvánulásaiból lehet megállapitani, már pedig e nyilvánulások sorában ép a beszélés egyike a legfontosabbaknak,

tehát a mi a magyarázat tárgya, egyúttal a magyarázat eszköze is. Egyáltalában a Vosslertól és Finktől követelt előmunkálatok közül még oly kevés van meg, hogy az ő értelmükben vett nyelvtudományi feladatok megoldására legfeljebb csak a messze jövő vállalkozhatik. A nyelvtudománynak addig is be kell érnie azzal, hogy a jelenségek eredetét és okait — habár talán nem is valódi és végső okait — eddig követett «positivista» eljárásával kutassa, mert, a mint Delbrück mondja, «es liegt uns nun einmal im Blute, nach dem Ursprung der Dinge zu forschen». (*Grundfragen* 120. l.).

* * *

Talán e hézagos és vázlatos áttekintésből is kitetszik, mily serényen s mily sokféle irányban folyik a legújabb időben is az általános nyelvtudomány és az indogermán nyelvészet terén való kutató és rendszerező munkásság. S ez a belátás talán igazolni fogja azt a vállalkozásunkat is, hogy a Magyar Tudományos Akadémia ægise alatt egy e tanulmányoknak szentelt új nyelvtudományi folyóiratnak megindítását kiséreljük meg. A külföldi nyelvtudomány mozgalmait és jelenségeit figyelemmel kisérve, ezentúl szélesebb útat akarunk nyitni minálunk is amaz áramlatoknak, melyek e téren amott észlelhetők, s ama vizsgálatokat tőlünk telhetőleg kiegészítve, teret akarunk adni az e tudománykörökbe tartozó önálló fejtegetéseknek is. Teszszük ezt abban a reményben, hogy mindennek hasznát fogja látni magyar nyelvészetünk is, és azzal az igyekezettel, hogy ekkép — szerény mértékben bár — mi is szolgálatába lépjünk azoknak a fontos feladatoknak, melyeket a nyelvtudományi kutatás maga elé tűzött.

PETZ GEDEON.

A SZLÁV TOROKHANGOK VÁLTOZÁSAI.

I.

A $k > \check{c}$-féle változás.

Az indogermán nyelvtudományban a mult század 70-es éveiben esemény számba ment az a fölfedezés, hogy az árja nyelvekben az európai *e, o, a* hangzóknak egyaránt megfelelő színtelen *a* hang valamikor, nagyon régen, még a közös árja korszakban, nem volt egységes hang, hanem legalább is két, de meglehet, hogy három egymástól külömböző hangból folyt össze. Ez a fölfedezés, a melyre a talaj annyira elő volt készítve, hogy többen is egy időben rájöttek (vö. JOH. SCHMIDT KZ. 25 : 63, BECHTEL *Hauptprobleme* 62, WACKERNAGEL *Altind. Gr.* 1 : 144, DELBRÜCK *Einleitung* 110, THUMB Handbuch d. Sanskrit 98.) annak fölismerésében állt, hogy az árja nyelvekben az úgynevezett torokhangok, azaz a hátsó ínyhangok, olyan *a* előtt, a m ly európai *e*-nek felel meg, affrikátákká változtak: *k* *č*-vé, *g* *ǧ*-vé (*gh* eredetileg *ǧh*-vá), a miből azt következtették, hogy az árja *a*-ban legalább két hangnak kellett összefolynia, egy magas és egy mély hangzónak.

Nem bocsátkozom a meglehetős bonyolult hangtani jelenségek fejtegetésébe, a melyek itt az árja nyelvek terén észlelhetők, hisz épen az árja nyelvek hangtani változásainak a magyarázása körül forog az említett fölfedezés, az árja, különösen az óind anyag tehát amúgy is a legelőkelőbb helyet foglalta el a bizonyításban, a mint ezt pl. JOH. SCHMIDT alapvető értekezéséből látni (*Zwei arische a- laute und die palatalen* KZ. 25 : 1—179.). Ránk nézve külömben is sokkal érdekesebb a saját nyelvünkbe került számos szláv szó miatt sokkal fontosabb, a torokhangoknak a szláv nyelvekben észlelhető változásai, a melyek részben,

igaz, megfelelnek az árja nyelvekben található változásoknak, ámbár közös fejlődésre gondolnunk sem szabad, de a mellett annyi új vonást mutatnak, hogy azok részletes, összefoglaló tárgyalása már csak a magyar nyelvészet szempontjából is fölötte tanuságos.

Kezdem a tárgyalást a *k* > *č*-féle változással, mint a legvilágosabbal, legkönnyebben érthetővel, a mely nemcsak az árja nyelvekből ismert azonos változásra emlékeztet, hanem más, élő nyelvekből is jól ismert jelenség — elég, ha az olasz és még inkább a hazánkban is nagy területen beszélt oláh nyelvre utalok — és kiragadok mindjárt a sok szláv eredetű szóból egy kis csoportot, a mely új világításban tűnik föl előttünk, ha számba veszszük, hogy a szláv *č* *k*-ból keletkezett és nem lehet eredeti hang.

A ki nem ismeri a szláv nyelveket, nem is sejtheti, hogy a magyar *abroncs*, *parancsol* és *rocska* szavak egy tőből hajtottak, jelentésök semmi hasonlatosságot nem mutat és a hangtani kapcsolat sem ötlik szemünkbe, de mihelyt a szláv szókból indulunk ki és a szláv hangtörvényeket szem előtt tartjuk, e szavak összetartozása nyomban világos. Az óbolgár *obrǫčь*, *pórǫčiti* és *rǫčьka* szavakban egy közös hangcsoport, a *-rǫč-* üti meg fülünket, a mely a *rǫka* «kéz, kar»-ból ismert szláv hangtörvény szerint hajtott: az *obrǫčь* eredetileg csak karra valót, kar körülit jelent (*ob-* «körül» ób. *obrǫčь* χλιδών, armilla), *porǫčiti* azt jelenti, hogy valakinek k e z é b e adni valamit, rábizni, a *rǫčьka* pedig rendesen «kezecskét» jelent, de jelent edényt is, a melynek «kezecskéje», fogója van, a MTjsz. a *rocska* szót így magyarázza: fogantyús v. eggyfülű faedény (vízhordásra, lóitatásra, fejésre stb. való). A közös alapszót tehát nagyon könnyű valamennyiből kihámozni. A magyarban máskép áll a dolog, már maga az a körülmény is megbontja az összetartozást, hogy az *ob*-ból lett *ab-* és a *po-* igekötőnek megfelelő *pa-* a beszélő tudatában nem válik külön a rákövetkező szórésztől, hozzájárul még a közös *-rǫč-* elemek más-más tükrözése is: csak az ab*roncs*-ban találjuk a semmitől nem zavart hangtani mását, a pa*rancs*olban a második szótag hangzója az első szótagéhoz hasonult, a *rocs*kában pedig a mássalhangzótorlódás következtében elveszett az *n* (a régibb *roncská*-ból *rocska* lett, csak úgy, a mint a *ponty*

kicsinyítője ma *potyká*-nak hangzik és hasonló módon, mint a *korcsmá*-ból *kocsma* lett) *)

Hogy mennyire gyakori a *k: č* váltakozása a szláv nyelvekben, azt mindenki tudja, a ki bármilyen szláv nyelvet ismer, mert a *k* > *č*-féle változás a közös szláv korszakban ment végbe, végig vonul tehát egyaránt az összes szláv nyelveken és egyenesen jellemző vonásaik egyike. Különösen gyakori és könnyen észlelhető az igeragozásban. Az ób. *pešti* «sütni» præsense p. o. következőkép hangzik: *pekǫ pečeši pečetъ*, több. *pečemъ pečete pekǫtъ*, kettes *pečevê pečeta pečete*. Nem egészen szabatos LESKIEN különben classicus nyelvtanában az az állítás, hogy *pekǫ* és *pekǫtъ*-ban egyaránt *-o-* rejlik (*Handb. d. altbulg. Spr.*[4] 120.), hiszen maga egy pár lappal előbb helyesen tanítja, hogy a præs. egy. 1. személyének *ǫ* ragja *-ā-m-ból keletkezett, l. 108. l.; az ób. *berǫ* tökéletesen megfelel a lat. *feram* conjunctivusnak. Az *e*-nek az *o* rovására való tovább terjedését (vö. peč*e*mъ, ber*e*mъ, de gör. φέρομεν), LESKIEN csak konstatálja, 120. l., VONDRÁK a maga nyelvtanában meg is magyarázta, de hibásan (l. 199. l.): az *e* nem hatolhatott a többi személyekből a több. és kett. 1. személyébe, mert akkor érthetetlen volna az *-o-* megmaradása az egyszerű aoristusnak szakasztott olyan környékben álló, megfelelő alakjaiban. Ha nem törődünk azzal, hogy az egyszerű aoristus, mint nagyon régies és későbbi forrásokban, az egy. 2. és 3. személyét kivéve, gyorsan eltűnő képzés, csak

*) Egészen önkényes MELICH állítása, hogy a *rocska*-ban az *on* helyett mutatkozó *o* miatt szlovén hatást kellene keresnünk, *Szláv jöv. szav.* I : 1 : 7, hisz maga említi a Németújvári Gl. *n*-es alakját, de megfeledkezik, hogy *n*-es alakot találunk a Schl. Szój.-ben is és nem veszi észre, a mint, igaz, nem vette észre más sem, hogy az *n*-es alaknak eddig általánosan elfogadott *roncsika* olvasásának helyessége, a melyet ő ezúttal is ismétel, épen nem bizonyos, sőt nem is valószínű. Minthogy az ób. *rǫčьka*-val szemben hasonló esetek tanúsága szerint nem *roncsika*, hanem *roncska* alakot kell várnunk és minthogy a Németujv. Gl. *ronchyca* és a Schl. Szój. *ronchica* szavát szabad *roncská*-nak is olvasni (v. ö. Schl. Szój. 2234. *kechyka allo* = kecske olló, 2189. *vasmachycha* = vasmacska), én az eddigi *roncsika*-féle olvasatot, a melyből eddig magam is kiindultam, most már hibásnak tartom, különben v. ö. ASBÓTH *A szláv szók a m. ny.* 20—23. és ASBÓTH *Nêskolьko zaméč.* 19—21. = *Izvêztija otd. russk. jaz.* VII : 4 : 274—276.

töredékekből állítható össze és a fönt említett igéből alakjai véletlenül ki nem mutathatók, a præsens és egyszerű aoristus így viszonylanak egymáshoz:

	præs.	aor.
egy.	*pekq*	*pekъ*
	pečeši	*peče*
	pečetъ	*peče*
több.	*pečemъ*	*pekomъ*
	pečete	*pečete*
	pekqtъ	*pekq*
kett.	*pečevê*	*pekovê*
	pečeta	*pečeta*
	pečete	*pečete*

Látni való, hogy a több. és kett. 1. személye eredetileg semmivel sem volt kedvezőbb helyzetben az aoristusban, mint a præsensben; ha mégis ott megmaradt, itt az *e* s alakok sorába lépett, ennek okát másban kell keresnünk, mint az őket körülvevő *e*-s alakokban. Nem is nehéz ily okot föltalálni, nagyon szépen ki is fejtette ezt már Ulljanov *Osnovy nastoj. vremeni* Varsó 1888. 20. s k. l. A szláv nyelvekben minden *j* vagy jés mássalhangzó után álló *o* *e*-vé hasonult, a **znajomъ*, **pišomъ*, **kažomъ*, **plačomъ*-féle alakokból okvetetlenül *znajemъ*, *pišemъ* *kažemъ*, *plačemъ*-nek kellett lenni, a præsens tehát sok igénél tisztán hangtani fejlődés következtében váltotta föl a régi *-omъ* *-ovê* ragot egy az *e*-s alakokhoz jobban illő *-emъ* *-evê*, a mi az egyszerű aoristusban meg nem történhetett, mert itt hiányzott hozzá a szükséges föltétel. Így gyöngült meg a præsensben az amúgy is a többi közül kirívó *-omъ* *-ovê*-féle alakok helyzete, úgy hogy már a közös szláv korszakban végkép el is tűntek. Jóval később egyenlődött ki egy-egy szláv nyelvben az egyes 1. személye is az alakok többségével, a szerbben p. o. a *pečeš*, *peče*, *pečemo*, *pečete*-féle alakok magukkal ragadták az egy. 1. sz.-ét is, a mely ma *pečem*, a több. 3. sz.-e ellenben változatlanul megtartotta a régi *k*-t: *peku*. Egyes szláv nyelvekben itt is elsodorta már a többi alakok nyomása az eredeti hangot, a tótban pl. nemcsak az egy. 1. sz.-ben hangzik *č* (*pečiem*), hanem már a több. 3. sz.-ében is: *peču*.

A mi a szláv nyelvekben elvétve és csak újabb fejlődésök-

ben mutatkozik, az az óind nyelvben már a legrégibb nyelvemlékekben, már a Rigvédákban is befejezett folyamatnak tűnik föl előttünk, az ind nyelvészek nem is beszélnek már *pak* gyökérről (ámbár a latin *coctor*-nak *paktar*-, a *cocti-o*-nak *pakti*- felel meg az indben is), hanem csakis *pac* (olv. *pač*)-ról és az ób. *peką: pečeši*-féle váltakozásnak a præsensben már se hire, se hamva: *pacāmi pacasi pacasi, pacāmaḥ pacatha pacanti, pacāvaḥ pacathaḥ pacataḥ*. Az óind nyelv tehát, a melyben valamikor olyan babonás áhitattal nézték az indogermán ősalakok leghívebb letéteményesét, e tekintetben olyan modern alakulást mutat, a milyent alig találunk egy-egy szláv nyelvnek legeslegújabb fejlődésében. De érthető a hasonló fejlődésnek annyira gyorsabb végbemenetele az óind nyelvben, hisz a váltakozó *e* és *o* már a közös árja korszakban színtelen *a*-ba folytak össze, semmi sem vallott már arra, hogy a *bharanti*-ban, úgymint a gör. φέροντι (φέρουσι)-ban és az ób. *berątъ* (*ą* = *õ*)-ban a rag előtt valamikor más hangzó csengett, mint akár az egy. 3. személyű *bharati*-ban (vö. gör. φέρει ób. *beretъ*); egy régi időkből megmaradt **pakanti: pacati* viszony tehát nem lehetett olyan világos, mint a szláv *pekątъ: pečetъ*, a régi **pakanti* alak megmaradása tehát, minthogy az emberi nyelv folyton kész formák szerint újra meg újra alakul, teremtődik, jóformán lehetetlen volt. Ha a szláv nyelvek a *k-č* váltakozást olyan szívósan megőrizték, az óind nyelvben pedig olyan korán és olyan erősen megindult a kétféle alakok kiegyenlődése, hát annak az okát első sorban az *e* hangnak már a közös árja korszakban történt elveszésében kell keresnünk, annak az *e*-nek, a mely az árja nyelvekben emberek emlékezete előtt ép úgy átváltoztatta *č*-vé az előtte álló *k*-t, a mint ez aránylag fiatal korban újra megtörtént a szláv nyelvekben, hogy milyen fiatal korban, arról tanuságot tesz a germán *kind* gyermek-ből lett *čędo* is, a mely olyan korban hatolt a szlávságba, a mikor ez a hangváltozás még élő folyamat volt.

A szlávságban még ott is, a hol a *č* a præs. összes alakjaiba hatolt, soha sem homályosulhatott el az a tudat, hogy a *č*-s alakok szorosan összetartoznak a *k*-s alakokkal; a régi *peką pekątъ* helyén, igaz, hogy ma már a tótban *pečiem pečú* alakokat találunk; de a mult idő itt is *piekol piekla som;* a mai

bolgárban nem vesztek ugyan még el a præs. régi *k*-s alakjai (*pekă pekăt*), de a *č*-s alakok itt is szorongatják már (használatosak *pečă pečăt* is), de a perf. itt is *pekl pekla sъm*, az aoristusban pedig az egy. 2. és 3. személyű ősrégi *peče* mellett csupa *k*-s alakokat találunk: *pekoh, pekohme, pekohte pekohă*, és egészen hasonlót tanít a szerb nyelv is. De egy alakban az összes szláv nyelvekben megint *č* hangzik, épen mert *e*-n kezdődött a rag, a ptc. præt. pass. mindenütt szorosan megfelel az ób. *pečenъ*-nek, a mely mellett pedig az óbolgárban csupa *k*-s participiumok állanak: præs. act. *peky*, pass. *pekomъ*, præt. act. I. *pekъ* II. *peklъ*. Ebből a *pečenъ* «sült» alakból képződött a *pečenьje* főnév, a melyből a magyar *pecsenye* lett.

Eddig a *č*-t csak rövid *e* előtt találtuk, van azonban egy igealak, a melyben eredeti hosszú *ē* előtt fejlődött, ez az imperfectum, a mely a mi igénkből az óbolgárban *pečaahъ*-nak hangzik. Magából az óbolgárból is kiviláglik, hogy az első *a* (a másikhoz itt semmi közünk) *ê*-ből lett — *pletą* «plecto, fonok»-ból a megfelelő alak *pletêahъ*! — az *a* dissimilatio útján keletkezett *č* után a nyilt *ê*-ből, már a közös szlávságban: *kê* helyén, ha *ê* idg. *ē*-nek felel meg, a szláv nyelvekben *ča*-t találunk, a mire majd több példát találunk a szóképzésben, a mely egyáltalában sokkal változatosabb képet mutat.

A főnévi ragozásban a *k* > *č* változás csak szűk körben jelentkezik. Mindenek előtt megtaláljuk a hímnemű főnevek egy. vocativusában, azokban a szláv nyelvekben, a melyekben a régi alak megmaradt: a görög λύκος-λύκον: λύκε párnak megfelel ób. *vlъkъ: vlъče*, mai bolg. *vъlk: vъlče*, szb. *vûk: vûče*, cs. *vlk: vlče*. Egyes szláv nyelvekben (orosz, szlovén, alsó szorb) kihalt már a vocativus, másokban (lengyel, tót, felső szorb) a *k*-végű főnevek a más csoporthoz tartozó *-u* ragot vették föl, hogy elkerüljék a *k* változását, csak az embert jelentő szó ragaszkodott szívósabban a régi alakhoz: tót *clovek: človeče*, l. *człowiek: człowieku* és *człowiecze*, de t. *vlk: vlku* l. *wiłk: wiłku*. A szláv nyelvek egy részében tehát a tő tiszta megőrzése csak úgy sikerült, hogy az *u*-tövűek *-u* ragja járul a tőhöz, a mely előtt a *k*- természetesen nem válhatik *č*-vé; ha azonban a rag *-e*, előtte nem állhat más mint *č*, még a szerb nyelvben sem, a hol pedig most már analogikus képzésekben összekerül bizony változatlan

k is *e*-vel: *vuk* egy voc. *vuče*, de több. acc. *vuke*, *ruka* «kéz» egy. gen. *rukê* több. acc. *ruke;* hogy ez az *e* más eredetű, nem változtat semmit sem a dolgon. Az óindben a hangtani föltételek, a mint már az igeragozásnál láttuk, merően mások voltak, mint a szláv nyelvekben, a vocativus színtelen *-a* ragja semmivel sem árulta el, hogy valamikor régen magas hangzóból lett, tehát más volt, mint a többi alakokban található *-a-* (*vṛkaḥ vṛkam vṛkasya* = λύκος λύκον λύκοιο), így tehát a gör. λύκε ób. *vlъče* alaknak is csak *vṛka* felel meg, nem pedig a mit várnunk kellene **vṛca*, hisz a szavak nagy többségében a tő végén álló mássalhangzó már kezdettől fogva is változatlan maradt, olyan szavakban, mint *aśvah aśvam aśva* = lat. *equus equum eque*, mihelyt még a változás oka is teljesen homályba borult, ennek magának is meg kellett szünnie.

Egészen magában áll az *oko* «szem» ragozása, elszigeteltségéből majd csak a IV. fejezetben fog kibontakozni, a hol analog esetet fogunk találni. Az ób. *o*-végű (köznemű) főnevek két csoportra oszlanak; nagy többségük *o*-tövű, egy egészen kis csoport töve *s*-en végződik, ragozásuk az egyes sz.-ban a következő:

I. nom. acc.	*selo* «falu»	g. *sela*	d. *selu*	instr. *selomь*	loc. *selê*.
II.	*nebo* «ég»	*nebese*	*nebesi*	*nebesomь*	*nebesi*.

Az egy. nom. acc. alakja tehát a két csoportban közös, így könnyen kizökkenhetett egy-egy szó a régi kerékvágásból, a mi a szláv nyelvek újabb fejlődésében rendesen az *-s*-tövűek rovására történt, az *s*-tövűek határozott előnyomulását csak a szlovénben észlelhetjük. Ezek a föltételek magyarázzák meg azt a sajátságos keveréket, a melyet az *oko* ragozása az egyes számban épen a legrégibb óbolgár forrásokban mutat és a melynek jellemzésére hadd álljon itt a Zographos Ev. egy helye (Máté ev. VII. 3—5):

3. čьto že vidiši sąčьcь ižь estъ vъ *ocê* bratra tvoego, a brъvn'a [!] eže estъ vъ *ocê* tvoemь ne čjueši. 4. li kako rečeši bratu svomu ostavi i izъmą sąčecь iz *očese* tvoego, i se brъvъno vъ *ocê* tvoemь. 5. licemêre, izъmi prъvêe brъvъno iz *očese* tvoego i tъgda uzьriši izęti i sąčьcь iz *očese* brata tvoego.

Tehát a Zogr.-ban (és szakasztott így a Cod. Mar.-ban is) a

locativus e helyen következetesen (3-szor) az *o*-tőből képződött (*vъ océ* «szemben»),*) míg a genitivus ép olyan következetesen (szintén 3-szor) az *s*-tőből (*iz očese* «szemből»). Az *o*-tőből hajtott *oka* genitivust, a mely az újabb forrásokban egyedül használatos, a Zogr. és Mar. nem ismerik, ellenben az *océ* loc. mellett igenis találunk *očese* alakot is e régi két forrásban, az Asseman-féle Ev. pedig mindezeket az alakokat csokorba köti a fönt idézett példázatban, a mely a másnak a szemében látott szálkáról szól:

3. čьto že vidiši sąčecь vъ *očesi* brata tvoego, a brъvъna eše estь vъ *océ* tvoemь, ne čjueši? 4. i kako rečeši bratu tvoemu: ostavi da izьmą sąčecь izъ *očese* tvoege, i se brъvъno vъ *očesi* tvoemъ? 5. licemêre, izъmi prъvêe brъvъno izъ *oka* tvoego, i togda uzьriši izęti sąčecь izь *očese* brata tvoega.

Az Assem. ez érdekes helye után visszatérek még egy perczre a Zogr. és Mar.-hoz, a melyekben a gen. mindig csak a *s*-tőből képződik, a loc. pedig mind a két tő alakjait tünteti föl, hogy még a kétszer előforduló instr.-t említsem, a mely megint csakis *o*-s alakot mutat (*okomь*).

Valószínű, hogy a mi szavunk *s*-es alakjai régiek, de azt nem lehet olyan egyszerűen megállapítani, a mint azt Meillet *Études sur l'etym. et le vocab. du vieux slave* 359 gondolja, a ki egy régebbi magyarázatot, a melyet Joh. Schmidt Pluralbild. 405 k. olyan elmésen kifejtett, egyszerűen elfogad, mert a szkr. *akṣi*, a melyre hivatkozik, az av. *aši* kétségtelen tanusága szerint (vö. Grdr. d. iran. Phil. I : 1: §. 27. *c)* 3. jegyz. és §. 28. 3. jegyz.) nem tartalmaz olyan *k*-t, a melynek a szláv nyelvekben *k* felelhetne meg, hanem úgynevezett palatalis *k̂*-ból lett, a melynek a szláv nyelvekben csakis *s* felelhetne meg. Ránk nézve külömben az a kérdés, hogy milyen régiek azok az *očese*-féle alakok, nem elsőrendű fontosságú, annyi bizonyos, hogy az *oko: očese*-féle váltakozás kettős értelemben is közös szláv időből való: közös szláv, sőt indogermán jelenség az *s*-tövűeknél az *o(s): es* váltakozás (νέφος: νέφεος = ób. *nebo: nebese*), közös szláv

*) Arról, hogy miért nem változik a loc. *é* ragja előtt is a *k č*-vé, úgy mint az imperfectumban (*pletéahъ* de *pečaahъ*), a II. fejezetben lesz szó, itt csak ismételhetem, hogy **kê* csakis akkor lesz *ča*-vá, ha az *ê* idg. *ē*-ből lett, de van más eredetű *é* is.

a *k*-nak *e* előtt múlhatatlanul bekövetkezett *č*-vé való változása. A többi szláv nyelvek közül egy sem őrizte meg az *oko: očese*-féle alakpárakat, a szlovén nyelvet kivéve (oko : očesa), a melynek tanusága azonban gyanús, mert az *s*-es alakok ott nem hogy fogytak, vagy teljesen eltűntek volna, mint a többi szláv nyelvekben, hanem új területeket is hódítottak, vö. *pero* «toll»: *peresa, drevo* «fa»: *drevesa* stb.

Az óindben itt is a színtelen -*a* előtt gyorsan kiegyenlődtek az alakok: gör. ἔπος: ἔπεος-nak eredetileg csakis **vakas: vacasas* felelhetett meg, de már a legrégibb forrásokban is csak a többi alakokkal kiegyenlődött alakot találunk a nom.-acc.-ban: *vacas* illetőleg (a pausaformában) *vacaḥ*. Egészen más helyzetben volt a *k* a latin *vox: vocis*-nak megfelelő *vāk: vācas*-ban, itt a *k* a szó végén állt, a hol *c* egyáltalában nem is állhat, no meg mássalhangzóval kezdődő ragok előtt (*vāgbhiḥ* stb.), tehát nem *o*-ból lett *a* előtt, a melyet *e*-ből lett *a*-tól nem külömböztethetett már meg a nyelvérzék.

Ha az *oko: očese*-féle váltakozást a szláv nyelvekből és a mennyire látom, a többi indogermán nyelvekből sem lehet kétségtelenül ősrégi alaknak bebizonyítani, az *oko: oči*-féle váltakozás régiségéhez és közös szláv voltához a kétség árnyéka sem fér. Az *oko* többes számával a szláv nyelvekben nem igen találkozunk (Leskien 68. a Supr.-ből idéz egyszer több. nom. *očesa*-t és az Euch-ból több. gen. *očesъ* alakot), a szlovénben az *očesa* többes igenis többször használatos, de semmiesetre sem régies alak, hanem szorosan összefügg az *s*-es alakoknak e nyelvben való tovaterjedésével, a mely annyira ment, hogy már a régi *slovo, nebo* helyébe is *sloves, nebes* alakok termettek a nép ajkán a szegény grammaticusok nagy elszörnyűködésére: «*Nébes* Firmament, *slóves* Leumund, Ruhm, so wie auch *čudez* und *čudež* Wunder, statt: *nebó, slovó, čúdo*, sind der Schriftsprache unwürdige Afterformen» Levstik *die slovenische Sprache* 18.

Az a körülmény, hogy a szem a párosan meglevő testrészek közé tartozik, megőrizte az összes szláv nyelvekben az *oko* szó régi kettes számát, ámbár a szláv nyelvek, a szlovént és a lauziczi szorbot kivéve, már rég nem ismernek önálló kettes számot; ez a kettes szám pedig ugyanabból az *i*-s tőből képződött, a melyből a közel rokon litván nyelvben az összes alakok

hajtottak (egy. nom. *aki-s*). Az óbolgárban e kettes számú alakok így hangzottak: nom. acc. *oči*, gen. loc. *očьju* v. *očiju*, dat. instr. *očima*. A szerbben az alakok csaknem ugyanazok (az *očiju* — *očьju* alak nincs — csak genitivus, a locativus a dat. instr.-hoz csatlakozott), de a szerb nem érzi már kettes számúaknak: «két szem» az itt *dva oka! Oči* az *oko* többese a szlovénben is, a melyben fönt a *slovesa*-féle alakokkal is találkoztunk, a mai bolgárban, csehben, tótban, a lengyelben is *(oczy)* és felső szorbban *(woko: woči)*, de még az oroszban is, ámbár itt a szem rendes neve *glaz*, de azért nemcsak költői szó az *oko: oči*, hanem több növénynévben is él a nép ajkán. Ez a régi kettes számú *oči* hangtanilag tökéletesen megfelel a litván kettes számú *akì*-nak és legalább ragban és jelentésben a szkr. *akšī*-nak is.

A ragozástól a szó képzéshez hadd vezessen bennünket át a melléknevek fokozása, a melyekben a *k: č*-féle alakok egymáshoz való tartozásának tudata természetesen még különösen eleven, úgy hogy a szláv nyelvekben sok analogiás új képzésben is ismétlődik a régi hangcsere. Épen e sok új képzés miatt, a melyeknek csirája azonban megvolt már a közös szlávságban, czélszerűbb ezúttal az élő szláv nyelvekből venni a példákat; az óbolgár képzésről a legszükségesebb tájékozást találni Leskien nyelvtanában, 83. l., minden ide nem tartozó részletkérdés elől pedig, a mely az áttekintést csak megnehezítené, gondosan ki fogok térni.

A szerb nyelvben *crn* «fekete» comp. *crnji* (azaz *crńi*), *mlad* «fiatal»-é *mladji*, ellenben *gorak* «keserű» (fem. *gorka*): *gorči*, *grk* u. a.: *grči*, *jak* erős: *jači*, *mlak* langyos: *mlači*, *mrk* fekete: *mrči*. Az oroszban olyan párokat találunk, mint: *gorьkij: gorьče*, *lëgkij* «könnyű»: *legče*, *melьkij* «apró»: *melьče*, *tjažkij: tjagče;* e népies alakok mellett találunk az irodalomban az egyházi nyelv hatása alatt fejlődött és felső foknak használt olyan alakokat, mint *glubokij* «mély»: *glubočajšij*, *kratkij* (a népies *korotkij* m.): *kratčajšij*, a melyek *-ča*-ja *-*kê*-ből lett (vö. *ljubeznyj* «kedves»: *ljubeznêjšij*) szakasztott úgy, mint azt már az óbolgár imperfectumnál hallottuk, a szláv nyelvekben ugyanis a középfok képzője *-jьs-* eredetileg vagy közvetlenül a melléknév tőjéhez járult, vagy pedig egy (idg. *ē*-ből lett) *ê*-n végződő alakjához. A többi szláv nyelvekben vagy ritkábban találni már ezt a változást

(cseh *lehký* «könnyű»: *lehčí*, *hezký* «csinos»: *hezčí*, *vlhký* «nyirkos»: *vlhčí*), vagy az analogia egészen el is tüntette már: a szlovénben a *jak* «erős» középfoka *jačji*, de már *jakši* is, *mehek* (fem. *mehka*) «puhá»-ból *mečji*, de *mekši*, sőt *mehkejši* is, tehát egészen úgy, mint a tótban *trpký* «fanyar»: *trpkejši*, *horký* «keserű»: *horkejší*, *rezký* «friss, eleven»: *rezkejší*, *krehký* «törékeny»: *krehkejší*; a lauziczi szorbból még csak egy esetet ismerek (f. szorb *hórki* «keserű»: *hórči* — *hórkši* mellett), a lengyelből, tótból egyet sem, a mai bolgár a középfokot az alapfok elé tett hangsúlyos *po-* præpositióval fejezi ki: *jak* «erős»: *pó-jak* «erősebb».

Mielőtt tovább megyünk a szóképzésben, vessünk vissza egy pillantást az eddig megtett útra. Azt láttuk, hogy *k* az összes szláv nyelvekben folyton és sűrűn váltakozik belőle lett *č*-vel az igeragozásban: *e*-vel kezdődő ragok előtt a *k* már a közös szláv korszakban *č*-be ment át. Ugyancsak *e* előtt fejlődött *č*-t találunk még a legtöbb szláv nyelvben a hímnemű főnevek egyes vocativusában. Az *oko: očese*-féle váltakozást az óbolgáron kívül csak a szlovénben találtuk meg, ellenben minden szláv nyelvben az *oko* «szem» többes (eredet szerint kettes) számú nom. acc. *oči*, a mely alakban a *k* eredetileg hosszú ī előtt állt. Egy pár szláv nyelvben *kj*-ből lett *č* emléke él a melléknevek közép-, illetőleg felső fokában, ha maguk a valóban használt alakok koránt sem mindig régiek is. Végre az óbolgár nyelv és annak hatása alatt az orosz irodalmi nyelv **-kê*-ből lett *-ča*-t is tüntet föl a melléknevek fokozásánál és ilyen eredetű *-ča-* mutatkozik bizonyos igék imperfectumában is, de az imperfectum a legtöbb szláv nyelvben kiveszett.

Ha most már visszatérünk a szóképzésre, csak vissza kell emlékeznünk arra a kis szócsoportra, a melyből kiindultam, a *ręka* «kéz, kar»-ból képezett *obręčь* «abroncs», *ręčьka* («kezecske»>) «rocska», *poręčiti* «parancsolni» szavakra, hogy sejthessük, mennyire mélyen gyökerezik a *k* > *č*-féle változás a szóképzésben. A hangtani föltételeket, a melyek alatt a *č* keletkezett, a legrégibb nyelvemlékekkel dicsekedő óbolgár sem mutatja már híven: *oči*-ban, az *oko* szó kettes számában, az *i* régi ī-nek felel meg, míg a *poręčiti*-ban a *č*-re következő *i ei* mása, a *lučijъ* «jobb» középfokban pedig ép úgy *kj*-ből lett a *č*, mint a szerb *mlad: mladji*-val szemben álló *jak: jači*-ban. Az *obręčь*

és *rąčьka* azonos eseteknek látszanak, pedig *obrąčь*-ban *čь kjь* = idg. *kjo*-ból lett, *rąčьka*-ban **kь* = idg. *ki*-ből. A hímnemű *obrąčь*-féle esetek megértését megnehezíti a nemszlavistáknak az a körülmény is, hogy vannak -*čь* végű nőnemű szók is, a melyekben -*čь* *ki*-ből lett akár mint a *rąčьka* szóban. Ilyen szó p. o. a *rêčь* «szó» — vö. *reką rečeši* «szólok» — vagy ha megmaradunk a *rąka* «kéz, kar» származékainál, az a nőnemű **porąčь* képzés, a melyre a lengyel nőnemű *poręcz* «Lehne, Geländer» egészen világosan rámutat*) és a melynek az egyjelentésű nőnemű csehtótot *poruč* is tökéletesen megfelelhetne.**) Miklosich szófejtő szótárában említ egy ószlovén hímnemű *porąčь* «mandatum» szót is; nem kellett volna már rég ezt idéznem és ezzel szembe állítani a m. *parancs* szót, a mi azután a *poračiti* > *parancsol* egyeztetést nagyon is kétségessé tette volna, mert hiszen a *parancsol* akár a *parancs* származéka is lehetne? Nem, mert az az «ószlovén» *porąčь* mindössze egyszer fordul elő egy XVI. sz.-beli szerb embertől írt egyházi könyvben, tehát sem nem régibb, sem nem eredetibb magánál a magyar *parancs*-nál, a melyről mindenki tudja, hogy a *parancsol* igéből későn elvont főnév.

Eddig szándékosan csak olyan képzést említettem, a melyben *rąka* *k*-ja *č*-vé változott, de van olyan is, a melyben a *k*, mert nem következett rá *j*, vagy magas hangzó, megmaradt: *rąkavъ* «ujjas» és a belőle képezett *rąkavica* «kesztyű» meg a sok *rąko*-val kezdődő összetétellel megőrizték az eredeti hangot, ellenben vannak más képzések is, mint az eddig említettek, a melyekben megint szabályos *č* mutatkozik: a *rąčьka* (or. *ručka*)

---

*) A lengyelben *ą*-nak egyaránt megfelelhet *ą* is *ę* is; *ą* akkor áll, ha a hangzó eredetileg hosszú volt, *ę* ha rövid volt: az ób. *rąka*-nak megfelel *ręka*, de többes gen. *rąk*, a kicsinyítő *rączka* (l. *ręka : rączka* = cs. *ruka : roučka* !). Hogy a *poręcz*-ben csak úgy, mint a *ręka* szóban az *ę* csakis régi *ą*-nak felelhet meg, kétségtelen azért, mert ób. *rę*-nek a l.-ben csak *rzę*-, ill. *rzą*- felelhet meg: ób. *rędъ* «rend»: l. *rząd* és *rzęd* !

**) A cseh-tótban, csakúgy mint az oroszban, horv.-szerbben és lauz. szorbban az *ą*-nak *u* felel meg («kéz» — ób. *rąka* — e nyelvekben *ruka* !), a *poruč* tehát rendben volna, ha csak használatáról többet tudnánk, de Kott nagy szótára a II. kötetben meg sem említi, a VII. kötetben, a pótlások közt, csak annyit tud róla mondani, hogy Ranke és Loos szótárában találta.

kicsinyítő mellett van egy másik kicsinyítőképzés is *ręčica* (szb. *ručica*). van egy régi melléknévképzés *ręcьnъ* «kézi», a melyből a *ręčьnikъ* (szb. *ručnik*) «törülköző» és *ręčьnica* «furca, collare» (szlovén *ročnica* «Handhacke») hajtott, van egy *ręčь* «manibus» határozó is (vö. kis or. *poruč* «Arm in Arm»). Lehetetlen csak némileg is körülhatárolni azt a roppant gazdag anyagot, a mely épen a szóképzés terén kinálkozik, egy pár ránk nézve érdekesebb képzés rövid megbeszélésére kell tehát szorítkoznom, külömben pedig utalnom kell az olvasót MIKLOSICH összehasonlító szláv nyelvtanának II. kötetére (*Vergl. Gr. d. sl. Spr. II. B. Stammbildungslehre* 1875), a melyben a tartalomjegyzék (502—504. l.) segítségével kikeresheti azokat a képzéseket, a melyekben a hangtörvények szerint a *k* > *č*-féle változás várható, és egy nem rég megjelent, nem olyan gazdag anyagon fölépült, de külömben kitűnő, modern összeállításra, a mely MEILLET *Études sur l'etymologie et le vocabulaire du vieux slave* czímű művének 1905-ben megjelent II. részében *Formation des noms* czím alatt található 195—511. l. MEILLET könyve más kiváló tulajdonságain kívül még azért is nélkülözhetetlen segédkönyv, mert betűrendes szómutatójával nagyon megkönnyiti a gyors tájékozást, tárgymutatója, 509—511, igazi franczia eleganciával készült, a legfontosabb képzések külön is össze vannak állítva 459. k.

Mielőtt azonban egy pár képzés tárgyalásába bocsátkozom, fölsorolom mindazokat a hangtani eseteket, a mikor *k* *č*-vé lett, példa, egyet kivéve, mindegyikre elő is fordult már, úgy hogy az összeállítás könnyen érthető:

k > *č*: *e* *ę* ь és *j* előtt,
ê előtt, ha idg. *ē*-ből lett [ilyen *ê*-t tartalmazó **kê* mindig *ča*-vá lett],
i előtt, ha régi *ī*- vagy *ei*-ből való.

Az eddigiekből világos, hogy az élő szláv nyelvekben az ь, a mely az előtte álló *k*-t *č*-vé változtatta, rendesen eltűnt, már az ób. *ręčьka*-ban az ь olyan gyengén hangzott, hogy a magyar valószínűleg csakis *roncská*-nak hallotta a szót, így is adta vissza, a mint a belőle lett *rocska* is sejteti, az összes élő szláv nyelvekben nincs is ilyen esetekben hangzó a *č* és *k* közt: l. *ręczka*,

or. és f. szorb *rucka*, cs. *roučka*, t. *rúčka*, szlov. *ročka*. De a *č* élő tanuja annak, hogy itt valamikor ь következett, a *č* egy rég elveszett hang emlékét őrzi, a mely már az óbolgár irodalmi hagyomány legelején is tünedező félben volt, vagy talán jobban mondva már is eltűnt (vö. Arch. f. sl. Phil. 27 : 345).

Az újra említett *rąčьka* szó, a mely a *rąka* szó kicsinyítője, eredetileg tehát csakis kezecskét, karocskát jelentett és ezt a jelentést mind mai napig meg is őrizte az élő szláv nyelvekben, átvezet bennünket a ránk nézve annyira érdekes szláv kicsinyítőképzésekre, a melyek lépten-nyomon erősen emlékeztetnek a magyar kicsinyítőkben található hangokra, képzőkre. Azt a kérdést, hogy mennyi itt a szláv hatás, mennyi a véletlen találkozás, lehetetlen úgy mellékesen eldönteni, ahhoz egy széles alapra fektetett önálló tanulmány szükséges, a mely mindenek előtt a magyar nyelv történetéből és a rokon nyelvekből kifolyó tanuságokat tisztázza. Semmiesetre sem lehet a kérdéssel olyan huszárosan elbánni, a mint felejthetetlen Szamota társunk tett, a ki a Schlägli Szój. kiadásában azon a helyen, a hol a szláv szók helyett a mi nyelvemlékünkben még használt régi magyar szókat említi, így szól e kérdésről: «Végül feltűnő, hogy sem az *acska ecske*, *ka ke*, sem más kicsinyítő képző e szójegyzékben nem fordul elő (valamint a Beszterczeiben sem)» l. 7. l. Hát először az ilyen szójegyzékekben nem pezseg az egész eleven nyelv, abból hogy p. o. *agnellus* «kis bárány»-nyal van fordítva, nem következik még, hogy a *bárányka*, *bárányocska* akkor, a XV. sz.-ban, még meg sem volt a nyelvünkben, másodszor pedig nem is egészen igaz, a mit Sz. állít, legalább a mi a *-ka -ke* képzőt illeti, mert ott van a *tő*-ből képezett *tőke* és a *lapchka* = *lapoczka*, *lapiczka* sem lehet más, mint magyar kicsinyítőképzés a Verantiusnál olvasható *lapicá*hoz; a korra nézve olyan közel álló Németujv. Gl.-ban pedig, a 264. lev., a *szál*-ból képezett *szálkát* (*zalcath* -festucam) találjuk. Igaz, hogy a Schl. Szój. a *szőké*-t még nem említi, hanem csakis a régibb *sző*-t, de épen a hangyaszorgalmú Szamota gyűjtése alapján készült OklSz.-ból tudjuk, hogy a *sző* mellett már jóval a Schl. Szój. előtt, 1211-től fogva, használatban volt a *szőke* kicsinyítőképzés is.

A kicsinyítő képzések fiatal korára Simonyi is czéloz a TMNy. 547: «Mint láttuk, ugorság-szerte kimutatható egy *k*-féle kicsi-

nyítóképző, a mely a m. *fészek, török, fék, fark* szókban is fönmaradt. Ebből a mai *-ka, -ke* Budenz szerint az ugor *-j* képzővel való bővülés által állott elő. Ez a föltevés nézetünk szerint kétes, egyrészt mert képzőnk (és a *-cska, -cske* is) régi codexeinkben még sokkal ritkább, másrészt mert a szlávságban van egy egészen így hangzó s igen közönséges kicsinyítőképző, mely pl. nagyon sok tót beczéző névben használatos.» E szerint a *-ka -ke* képző talán szláv volna. Én azt hiszem, ez az ítélet elhamarkodott. Codexeink olyan késő korból valók, hogy lehetetlen föltennünk, hogy a magyar *-ka -ke*-féle kicsinyítőképzések még csak akkor kezdtek volna jobban terjedni, codexeink tartalmán, részben fordított voltán is mulhatik, ha az élet szinesebb, játszibb képzései ritkábban jelentkeznek, hisz okleveleink kétségtelenné teszik, hogy *-ka -ke* végű kicsinyítőket igenis ismert a magyar nyelv jóval codexeink kora előtt; még ha valóban történeti időben fejlődött volna is a régi közös ugor *-k* kicsinyítő elemből a magyar *-ka -ke* képző, a codexek idejében mindenesetre már egy pár száz éves lehetett és idegen voltára következtetést vonni abból, hogy ritkábban található codexeinkben, nem szabad. Balassa TMNy. 85 a *-ke* képzőt képzőbokornak magyarázza, a melyben *-e* maga is kicsinyítő (vö. Szinnyei MNyh.[3] 97), de *tövisk: töviske,**) *tüsök (tüskön): tüske* viszonylhatnak egymáshoz úgy is, mint *máj: mája, zúz* (Bécsi c.): *zúza, arcz: orcza* s h. Tudvalevő dolog, hogy a m. *fark far*-ból képezett régi kicsinyítő; hogy milyen könnyen adhatott és részben adott is ez a *fark*, a magyar nyelv egy sajátságos tulajdonságánál fogva, egy kicsinyítő *farka* alaknak életet, azt hadd igazolja egy az OklSz.-ból kiírt hely: 1630—48 «Valami rosz erkölcsű, felrugó, vagy ki magát ördöglené, ... olyat ne találjon venni, vagy *farka* csavarót, mert ur alá illetlen és gyalázatos az *farka* csavaró ló», vö. MTjsz. a *farka-kő, fark-pénz, farka-pénz* és *farka-répája* czikkeket. De nem folytatom, csak rá akartam mutatni, hogy az egész kérdés nagyon is megérdemelne beható, külön tárgyalást. Minket a kérdés e helyt csakis a magyar *-acska -ecske* és a régebben sűrűbben használt *-csa -cse* képzők miatt érdekel,

---

*) L. Okl.-Sz. *Töviske, tiviske.* 1359: Perueniret ad distincciones spinosas *Tyuyske* Megye dictas.

a melyeknél SIMONYI még különös nyomatékkal utal szláv hatás lehetőségére: «Az előadottak alapján — ámbár még nem tudunk minden kétséget eloszlatni — annyit mondhatunk, hogy a *cs*-féle kicsinyítőképzésekben egyrészt a *cs* hang eredeti volta kétes (a *likacs*-félékben), másrészt pedig az egész képzésnek eredeti volta bizonytalan, különösen a *-cska*, *-cske* és *-csa*, *-cse* képzőké; az utóbbira nézve vö. a tót *Borča*, *Julča*-féle beczéző neveket». TMNy. 550. k.

A *-csa -cse* képzőről később szólok és annak kapcsán a «beczéző nevek»-ről is, de ki kell már most jelentenem, hogy ezeket egészen külön csoportnak tartom, a melyben szláv *-ka -ke* képzős szókat is találunk a magyarban, a mint ezt utoljára Sztrokay említette az *Etelka* névhez fűzött megjegyzéseiben Nyr. 31 : 342. k., nem tartom szerencsés gondolatnak, hogy SIMONYI mindig épen ezekből indul ki.

Az *-acske -ecske*-féle képzés, úgy látszik, valóban később fejlődött, de ebből még nem következik, hogy idegennek kell lennie. Olyan szóból, mint *kövecs* a kétségtelenül jó régi és meggyőződésem szerint magyar *-ka -ke* képzővel magában a magyar nyelvben fejlődhetett a *kövecske* szó. Hogy kevés ilyen *-cs* végű szó van a magyar nyelvben és hogy talán azok sem nagyon régiek, a mint SIMONYI TMNy. 549—551 sejteti és NAGYSZIGETHY KÁLMÁN még nagyobb nyomatékkal állítja, Nyr. 17 : 359, az nem dönti még el a kérdést. Igaz, hogy még a legkorábban kimutatható *kövecs* is pompásan bele látszik illeni N. bizonyításába: a *kövecs* az OklSz.-ban csak 1558-ból van kimutatva, míg a *kövecses*, a melynek elvonása lehetne, már jóval korábban ismeretes; találunk rá adatot 1268-ban, 1337-ben, 1356-ban, 1435-ben, 1459-ben, 1473-ban és 1478-ban. Senki sem állíthatja természetesen, hogy egy már 1268-ban található *kövecses*-ből csak 300 év mulva lehetett volna egy *kövecs* főnevet elvonni, a *kövecs* tehát így is elég régi lehetne, föltűnő az is, hogy a *kövecses* mellett egyetlen egyszer sem találunk **köveses* alakot, a melyet pedig joggal várhatnánk, ha a *kövecses*nek csakis egy *köves*-ből lett **köveses* az alapja. De ha még olyan késön fejlődött a *kövecs* szó, mihelyt egyszer megvolt, nyomban megvolt annak lehetősége is, hogy belőle tisztán magyar képzéssel egy *kövecske* kicsinyítő keletkezzék. Az eddig talált datu-

mokhoz a lehető legjobban illik, hogy a *kövecske* szó az OklSz.-ban csak 1597-ből van kimutatva: kiczin keoszeorẅ *keoueczke*. Csak ha valaki ki tudná mutatni, hogy a *kövecs* vagy hasonló *-cs* végű szó még egyáltalában nem is volt a magyar nyelvben, mikor már is sűrűn jelentkeztek a *kövecske*-féle képzések, halomra dőlne egész okoskodásom, no de épen azt halljuk egyre, hogy az *-acska -ecske*-féle képzések csak később mutatkoznak és még codexirodalmunkban is gyéren találhatók; SIMONYI ahhoz a kijelentéséhez, hogy «annyi bizonyos, hogy codexeinkben ez a képzés még nem olyan általános, mint ma», a jegyzetben összesen három ilyen példát idéz: «*Ablakoczka* Virg. C. *kövecske* Calep. *királyocska* XVII. sz.» TMNy. 545. Igaz, hogy a magyar *-acska -ecske*-féle kicsinyítők nagyon hasonlítanak szláv kicsinyítőkhöz, de nem tudom elképzelni, hogy melyik ponton hatolhatott volna be a magyar nyelvbe ez a szláv képzés, hisz nincs a magyar köznyelvben egyetlen egy szláv eredetű szó sem, a melyből ilyen képzőt el lehetett volna vonni. Mert ha a *roncska-rocska* «fogantyús, egyfülű faedény» szó valamikor az egész országban ismeretes is volt, a mi épen nem lehetetlen, akkor sem érezhette a magyar azt kicsinyítőnek, ámbár szláv mása, a *ręčьka*, kétségtelenül a *ręka* «kéz, kar»-ból képezett kicsinyítő, és épen azon a téren, a melyen valóban erős szláv, még pedig tót hatást észlelünk, a beczéző nevek közt *-acska -ecske*-féle képzést nem találunk. Igazán a legnagyobb zavarba jönnék, ha valaki azt követelné tőlem, jelöljem meg pontosan azt a rést, a hol ezek a szláv képzések befurakodhattak a magyar nyelv testébe, mert hogy pusztán a képző és nem egyúttal, vagyis jobban mondva előzetesen vele képzett szók hatoltak volna be nyelvünkbe, azt el nem tudom hinni, és azért nem találom SIMONYInak első pillantásra tetszetős összeállítását elég súlyosnak: «*helyecske* tótul *mjesťičko*, *lelkecske* a. m. *dušička* TMNy. 545 (az idézetben «Mikl.: Gramm.» után kimaradt II., a kötet jelzése) és csak helyeselhetem, ha a *Magyar Nyelv* 1905-ben megjelent 2-ik kiadásában csak a beczéző nevek *-us -kó -ca* képzőit mondja szlávoknak, l. 308. l. és vö. 89. l. is.

Ha most már magukra a szláv képzésekre térünk át, a melyek annyira hasonlítanak a mi *-acska -ecske*-félénkre, könnyen megérthetjük már az eddig mondottakból is a szláv képzésekben

található *-čk-* hangcsoport keletkezését. Hiszen hallottuk már, hogy a többször említett *ręcьka ręka*-ból képezett kicsinyítő, mihelyt tehát egy főnév töve *k*-n végződik és ьkъ *ьka* *ьko* kicsinyítőképző járul hozzá, a tővégű *k*-nak *č*-vé kell lennie, az eltűnő rövid ь pedig, a mely a *k*-t *č*-vé változtatta, a mint hallottuk, korán eltűnt, így keletkezett *oko* «szem»-ből is *očьko:* or. cs. t. *očko*, l. *oczko*, f. szorb *wóčko*. A hímnemű főnevek egyes nominativusában úgynevezett erős ь hangzik az ьkъ-ben, az élő szláv nyelvekben pedig (a szorbot kivéve) ennek helyén tiszta hangzót találunk, de a többi esetekben*) itt is gyenge az ь, azért eltűnik az összes szláv nyelvekben, úgy hogy megint *-čk-* kapcsolatot találunk: or. *krjuk* «kampó»: *krjučëk*, gen. *krjučka*, dat. *krjučku* stb. ép így *kazak* «kozák»: *kazačëk, kazačka, potok* «patak»: *potočëk potočka, čelovêk* «ember»: *čelovêček čelovêčka*. Ezekkel az orosz képzésekkel vö. l. *wilk* «farkas»: *wilczek wilczka*, cs. *vlk: vlček vlčka*, szlov. *volk: volček volčka*, szb. *oblak* felhő: *oblačak oblačka*. Gyakori az ilyen képzés a szorb nyelvben is, a hol azonban az egyes nominativus a többi esetek hatása alatt elveszítette az erős ь-ből lett hangzót: felső szorb**) *wjelk* «farkas»: *wjelčk, byk* «bika»: *byčk, suk* «csomó»: *sučk* stb. De a szláv nyelvek sok *-čk*-vel hangzó kicsinyítői rendesen nem egyszerű tőszókból hajtottak, hanem kicsinyítőkből ьkъ *ьka* *ьko*-val képezett új kicsinyítőképzések. Nem tudnék hirtelenében még egy olyan szópárt idézni, mint a nőn. *ręka: ręčьka*, vagy mint a közsz. *oko: očьko*, hímnemű szó igaz, több van ilyen, de ha a szláv nyelvek csak úgy hemzsegnek az *-ečka -ička -očka* és hasonló végű szóktól, ez onnan van, hogy kész kicsinyítőkből új kicsinyítők képződtek a mi képzőnkkel, a mint p. o. az orosz *dêva* «szűz»-ből előbb *dêvka* lett és ebből új kicsinyítő *dêvočka*.

Minthogy magyar szempontból kivánatos, hogy egy helyen mutassak rá az összes ide tartozó képzések forrására és elterje-

---

*) Az egyes accusativus, ha a szó nem jelent élő lényt, egyenlő a nominativussal, a többes genitivust itt mellőzöm, hogy lehetőleg egyszerűsítsem és gyorsítsam a tárgyalás menetét.

**) Az alsó szorbban a régi *č* helyén mindig *c* hangzik (f. szorb *byčk, sučk* = a. szorb *byck, suck* stb.), azért példáimat mindig a felső szorbból veszem, a mely a régi *č*-t megőrizte és a régi *c*-től következetesen megkülömbözteti.

désükre, már itt említem, hogy a szláv nyelvekben *č* sokszor látszólag *c*-ből is keletkezett, a minek magyarázatát meg fogom adni a II. fejezetben. Az előttünk jól ismert *rąka*-ból lett *rąčьka* kicsinyítőképzés mellett van, a mint azt már hallottuk, egy másik is *rąčica*, a mely a délszláv nyelvekben csaknem kizárólag használatos; ha az ilyen *ica*-végű szóhoz *-ьka* képző jár, *-ičьka*, illetőleg az élő szláv nyelvekben *-ička* szóvég keletkezik. Az a tót *dušička*, a melynek kihangzása, a mint hallottuk, SIMONYIt a magyar lelk*ecské*-re emlékezteti, a *dušica* kicsinyítőből *-ьka* képzővel lett újabb kicsinyítő. De ezektől az *-ička* végű kicsinyítőktől nemcsak a tót és cseh nyelv hemzseg, hanem p. o. a tőle távol eső bolgár nyelv is, a mely hogy a magyar *nagyocska*, *szépecske*-féle melléknevekről se feledkezzünk meg, egy rakás hasonló melléknevet is ismer: a m. bolond*ocska*, mintha csak a bolgár *ludiček*, *ludička*, *ludičko* képzésnek hű mása volna, pedig egészen kétségtelen, hogy a bolgár képzés nem lehet más, mint jó későn keletkezett analogikus képzés, a mely, igaz, később nagyon elterjedt — egy alább megnevezendő értekezésben 63 példát találunk az ilyen képzésre! — és párját találja más szláv nyelvekben is, vö. tót *malý: maličký* «piczike», cs. *milý* «kedves»: *miličký* és l. *Arch. f. slov. Phil.* 26 : 349, 37. §.

Az említett *dušička*-féle nőnemű képzések mellett *-eček* (gen. *-ečka*), vagy *oček* (gen. *-očka*) meg *iček* (gen. *-ička*) végű hímnemű szókat találunk,*) köznemüeket *ečko*-ra stb.,**) csak úgy zúg a fülünk a magyar *-acske -ecske*-féle képzéseinkre emlékeztető képzésektől jóformán minden szláv nyelvben, úgy hogy se vége, se hossza nem volna, ha minden képzést, ha még olyan röviden is, meg akarnám említeni és egy pár vonással jellemezni. Szerencsére erre semmi szükség nincs, bő anyagot találni már MIKLOSICH összehasonlító nyelvtanának II. kötetében is, de különösen BELIĆ nagy értekezésében (*Zur Entstehungsgeschichte der slav. Deminutiv- und Amplicativsuffixe* Arch. f. slav. Phil.

*) Or. *kus* «darab» (= ób. *kąsъ* > m. *koncz*!): *kusok: kusoček*, gen. *kusočka* = cs. *kus: kousek: kouseček*, g. *-čka*, or. *golos* «hang»: *golosok: golosoček*, *-čka* = l. *glos: glosek: gloseczek*, *-czka*; cs. *chlap* «legény»: *chlapik: chlapíček*, *-čka* stb. stb.

**) Or. *pole* «rét»: *polьce: polečko*, l. *czolo* «homlok»: *czolko: czoleczko* cs. *pivo* «sör»: *pivko: pivečko* és az analogiás *pivíčko* stb. stb.

23 : 134—206 és 26 : 321—357) és egy csinos kis értekezésben, a melyet a szófiai egyetem egy nőhallgatója, NAUMOV VELIKA írt és a mely e főiskola szláv szeminárium dolgozatai közt, sok egyéb érdekes dolgozat közt, látott napvilágot (*Izvêstia na seminara po slavjanska filologia pri universiteta v Sofija* 1905. 217—230).

A szláv anyag, látni való, bőségesen rendelkezésünkre áll, a magyar nyelvészeken áll, hogy azt a kérdést tisztába hozzák. idegen hatás keresendő-e abban a, nem tagadom, föltűnő találkozásban, hogy a magyarban csaknem szakasztott ugyanaz a hangcsoport, még pedig — és ez erősen latba esik — meglehetősen testes hangcsoport (*-acske -ecske)* fejezi ki a kicsinyítést, a mely a szláv nyelvekben a legkülömbözőbb változatokban található ugyan abban a tisztségben. Az én föladatom e helyen csak az lehetett, hogy rámutassak arra, hogy a szláv nyelvekben ezek a képzések egészen rendes hangtani fejlődés útján keletkeztek. A gyanú tehát, hogy a magyarban idegen hatással van dolgunk, tagadhatatlanul jogos, ha én még sem tudom magamat arra elhatározni, hogy az az *-acske -ecske*-féle képzések eredetét idegennek tartsam, állásfoglalásom nem könynyelműen, nem is hirtelen keletkezett vélemény alapján odavetett ötlet, hanem komoly, évek hosszú során át megállapodott meggyőződés. Meglehet, hogy tévedek, de akkor is soraim legalább annyira hozzájárulnak talán a kérdés tisztázására, hogy végre valaki a kérdést egész terjedelmében földolgozza és a legfinomabb részletekben kutatja majd azokat az eddig elrejtett szálakat, a melyek a magyar képzést talán mégis a szláv képzésekhez fűzik. Nekem, én azt nyiltan bevallottam már fönt is, nem sikerült ilyeneket találni.

Áttérek a kérdés egy másik, szintén elég homályos, talán még homályosabb részére, a *-csa -cse* képzőre és a magyar eseteknek könnyebb megértése kedvéért előbb foglalkozom a hasonló szláv képzésekkel.

A hangtani összeállításban azt olvastuk, hogy *k* egyebek közt *-ę* előtt is *č*-vé változik a szláv nyelvekben, de példát rá eddig nem találtunk; ránk nézve tanúságosabb eset nincs, mint épen az, mely bennünket e pillanatban foglalkoztat. Volt idő, mikor az összes szláv nyelvekben még orrhangzók hallatszottak, ekkor egy kicsinyítőképző *-ę* (= *ẽ*)-nek hangzott. Ha ez *k*-hoz

járult, *-čę* szóvég keletkezett, Miklosichnál, Vergl. Gram. 2 : 190, a következő ób. példákat találjuk *vьnukъ* «unoka»: *vъnučę*, *otrokъ* «fiú»: *otročę* és — minthogy a látszólag *c*-ből lett *č*-t is az összefüggés kedvéért már ezen a helyen említjük föl — *ovьca* «juh»: *ovъčę*. A délszláv nyelvekben a régi *ę*-nek *e* felel meg, a szerb *momak* (tő *momk-* gen. *momka* több. nom. *momci*) «legény»-ből a megfelelő képzés *momče*, ép így bolg. *momъk*: *momče*, szlovén *volk* «farkas»: *volče* (= l. *wilk*: *wilczę*). Minthogy, a mint hallottuk, a *č* látszólag *c*-ből is szakasztott ugyanazok a föltételek alatt keletkezett, a szlovén *vrabec* gen. *vrabca* «veréb» kicsinyítője szintén *vrabče*, csakúgy mint a bolgárban *vrabec*: *vrabče*. Ezt a *vrabče*-t nem lehetett másnak érezni, mint *vrabec*-ből lett kicsinyítőnek, mivel magának a *vrabec*-nak tőszava elveszett, de ha p. o. a szlovén *golob* «galamb» mellett *golobec* és *golobče* áll, könnyen megeshetett, hogy a nyelvérzék a *golobče*-féle képzést közvetetlenül a *golob* tőszóval hozta kapcsolatba, különösen, ha itt-ott a közbeeső *golobec*-féle képzés vagy elveszett vagy kicsit más jelentést öltött. Ez tényleg meg is történt, nem ugyan a szlovén nyelvben, de a horvát-szerbben, a mint azt régebben Miklosich is helyesen látta, összehasonlító nyelvtanában, 2 : 192, ugyanis azt mondja: «*če* entsteht in den angeführten fällen aus *ke*, *ce*; *če* findet sich jedoch in formen, deren thema in der sprache nur in einer der ableitung nicht entsprechenden bedeutung oder gar nicht nachweisbar ist.» Miklosich csak később keresett ebben az önállóvá lett *-če* képzőben egészen hibás alapon török hatást. *Sitzungsber.* 120. *Über die Einwirkung d. Türk.* 2. l.*) Maretić, a ki pedig ismeri Miklo-

*) «Das Suffix *ča* bildet im Persischen Deminativa: *bāg*, *bāgča* Garten, Gärtchen. Darmesteter 1. 288. Das pers. *ča*, das auch im Hindostani vorkommt, wird türk. *dža*, *dže*, ehedem *ča*, *če*. Das türkische Suffix ist in das Bulgarische und Serbische eingedrungen; es ist da gleichfalls ein Deminutivsuffix». — A perzsa képző csak kész szókban ment át a törökbe, a hol a *-ča*, *-če* sohasem lett eleven kicsinyítő képző, még kevésbbé kerülhetett tehát a törökből ilyen képző a szerbbe vagy bolgárba. Egészen szerencsétlen a választott példa is, hisz a török a *bayče* «kert» szót soha sem érzi kicsinyítőnek, ámbár a *bay* tőszó is megvan a nyelvben (szőlőkertet jelent); maga M. egy másik értekezésében (*Die türk. Elemente* I: 17.) helyesen mondja: «Das Wort ist im Türkischen kein Deminutivum».

SICH újabb véleményét (vö. *Rad jugoslav Ak.* 1892. 112 : 140), egészen helyesen magyarázza az idetartozó horvát-szerb eseteket, *Gramatika hrv. ili srpsk. knjiž. jez.* 1899. 326. §. *d)*, BELIĆ is említést tesz az «önállóvá lett» *će*-ről a fönt említett nagy értekezésében, de tévesen állítja, hogy ilyen külön vált *-će* képzőt csak a szerb nyelv ismer: «*-će* ist nur im Serbischen selbständig geworden» *Arch. f. slav. Phil.* 23 : 204, 121. §.; NAUMOV kisasszony a már idézett kis értekezésében egész rakás ilyen *če*-s képzést sorol föl a bolgár nyelvből és szépen mutatja, miképp nőtt ki a régi *-e* képzésekből egy *-če* képző, l. *Izvêstija na seminara* 221. k. Valaki azt hihetné, hogy voltakép már MIKLOSICH is fölismerte ezt a tényállást, hisz összehasonlító nyelvtanában a bolgár példákat két csoportban sorolja föl; az első csoportban csupán csak olyan szókat említ, a melyekben ha a homályos *kuče* «kutya» szót kiveszszük, egészen világos, hogy a képző csakis *-e: agne blizne dete dobiče* vieh *grъče* stb., a másik csoportban pedig, mintha a különvált *-če* képzővel képzetteket akarná bemutatni, hisz úgy vezeti be a példákat, hogy «Auf *če:*», de ha magukat a példákat nézzük, megint erősen kételkednünk kell abban, vajjon M. valóban ilyesmire akart-e czélozni és nemcsak pongyola szerkesztéssel van-e dolgunk, mert külömben hogy kerülhetett ebbe a csoportba a *devojka*-ból lett *devojče* és a *vrabec* (több. *vrabci*) szóból lett *rapče* (= irodalmi *vrabče*)? Ellenben egészen biztosan megállapítható, hogy MARETIĆ nemcsak nagy horv.-szb. nyelvtana megírása előtt helyesen fogta föl e képzéseket, hanem már azt is világosan látta, hogy a bolgár nyelvben is a beszélők a *-če* végű kicsinyítőkben nem *-e*, hanem *-če* képzőt véltek kiérezhetni, vö. a *Rad*-ból fönt idézett helyet.

Az orosz nyelvben az *ę*-képzős kicsinyítők az egyes számban rendesen továbbképzett alakban mutatkoznak a l. *wilczę* «farkaskölyök»-nek, p. o. az oroszban *volčënok* felel meg, de a többes számban az orosz is megőrizte a régi alakot: l. *wilczęta* = or. *volčata*, a szláv képző ugyanis tulajdonkép *-ęt, -ę* csak az egyes nom. alakja: ób. *vъnučę* genitivusa *vъnučęte* többes n. a. *vъnučeta*. A cseh-tótban az ób. *ę*-nek eredetileg *ja*, illetőleg *a* felel meg, a mely a cseh nyelvben bizonyos esetekben *-e*-vé lett: az épen említett ób. *vъnučę* gen. *vъnučęte*, több. *vnučęta* alakok-

nak a tótban *vnúča vnúčata vnúčatá* felel meg, a csehben *vnouče vnoučete vnoučata.*

Ilyen képzések, hogy a ránk nézve különösen érdekes tót nyelvnél időzzünk egy perczig, a tót *vlk* «farkas»-ból *vlča, vták* «madár»-ból *vtáča, dievka* «leány»-ból *dievča.* Különvált *-ča* képzőt itt nem találunk, de jellemző, hogy a keresztnevekből is sűrűn képződik ily kicsinyítő: *Ďurík: Ďuríča, Janík: Janíča, Katínka: Katínča, Katrenka: Katrenča* stb. stb.*) Épen a tót nyelv e sajátságának köszönhetjük a *Julcsa (Julka: Julča), Marcsa (Marka: Marča), Borcsa (Borka: Borča)* neveinket. Ezen a ponton, de csakis ezen, világos a szláv hatás, a mely, a mint könnyen fölismerhető, specialis tót hatás, de a mint ezt a pár nevet elhagyjuk, kezdődik megint a teljes homály. Kinek volna bátorsága, azt állítani, hogy ezek a tót *Julcsák, Marcsák, Borcsák* ludasak benne, hogy a *tó*-ból *tócsa* lett, hogy *tar* és *tarka* mellett *tarcsá*-t találunk, l. OklSz., hogy már 1424-ben *Furcsa* nevű emberről hallunk, l. u. o., hogy a BécsiC.-ben *oroszláncsa, tolvajcsa,* a Müncheniben *királycsa,* a DebrC.-ben *fövéncse* s többi codexeinkben ezekhez hasonlók találhatók??

A magyar kicsinyítő képzések fontos és még annyira föl nem derített kérdése erősen megakasztotta tárgyalásomat, ezentúl arra kell szorítkoznom, hogy csak épen érintsek még egy-két képzést.

Ha a magyarban a *rakъ*-ból lett *rák* mellett a rákfogó készülék neve országszerte *rácsa,* az egy elveszett szláv szóra vall, a mely keletkezése a mondottak után könnyen érthető, míg a magyar nyelvben természetesen *rák*-ból sohasem keletkezhetett volna egy *rácsa* szó. Hogy a szláv nyelvekben megfelelő szó nem mutatható ki, az a magyar szót szláv szempontból nagyon érdekessé teszi, kétség azonban így sem férhet a magyar szó szláv eredetéhez. Miklosich föltesz egy **rača* szót, a melyhez a szlovén nyelvből idézett *račica* «Netz zum Krebsfange» *-ica*-val képezett kicsinyítő lehetne, de Pleteršnik szótárában csak egy *račnica*

*) Ezek a tót példák is mutatják, milyen hamis nyomon járt Miklosich, mikor a szerb különvált *-če* képzőben azért is idegen hatást sejtett, mert nőnemű szókhoz is járul: «Für den fremden Ursprung des Suffixes scheint der Umstand zu sprechen, dass *če* auch an Feminina antritt» i. h. 3. l. Ugyanott azt olvassuk: «Man beachte magy. *szemcse,* Äuglein, *virágcsa* Blümchen».

«Krebsreuse» szót találunk, a mely a hozzá legközelebb álló kisorosz *račnik* «Geräte zum Krebsfang» szóval együtt egy *rakъ*-ból képezett **račьnъ* melléknévre mehet vissza, de semmiesetre sem egy **rača* szóra; a szlovénben *račilo*-nak is híjják a rácsát, csak úgy mint a horv.-szerbben is, a mi a *račiti* «rákászni» igéből képezett eszköznév, vö. *nositi* hordani; *nosilo* «Trage, Tragbahre» (m. *nyoszolya !*), *moker*, *mokra* «nedves»: *močiti* ásztatni: *močilo* = m. *mocsolya* «ásztató»! A szlovén nyelv tehát egyelőre nem segít tovább, de a magyar *rácsa* szó mégis egy szláv **rača* szóra látszik vallani, legföljebb még egy főnév gyanánt használt nőnemű (v. köznemű) melléknévi alakra lehetne gondolni, pl. egy **račьja* (sc. *sêtь* «háló») szóra — vö. szlov. *račja lov* «rákfogás», or. *račьe mjaso* rákhús stb. Az így bizonyos valószínűséggel kikövetkeztetett szláv **rača* *rakъ*-ból sok szóban fölismerhető *-ja* képzővel keletkezhetett, vö. *večerъ* este: *večerja* «vacsora». Ha a tő végső mássalhangzója *k* volt, ennek *ja*-val *ča*-vá kellett összefolynia: ób. *alъkati* éhezni: *alъča* éhség, szlov. *roka* «kéz»: *roča* «Handhabe». Így magából a szlávságból sejteni lehet, hogy az ób. *pritъča*, szerb *priča* «parabola, mese» összefügg a *tъk-* igegyökérrel, l. MIKLOSICH Gram. 2 : 77, ha a jelentésfejlődés első pillanatra nem is világos előttünk — MEILLET a *pritъknąti* igére hivatkozik idézett művében 398. l., a mely azt jelenti, hogy πηγνόναι, figere, máskor azonban a szláv nyelvekben *k*-s szót nem is találunk már, így pl. a *luča* «radius»-nál, a mely egészen biztosan *luk*+*ja* elemekre bontható (vö. lat. *lūx*, gör. λευκός stb.)*) és a *luk-jo*-ból lett *lučь* «lux» főnév, a mely a *luczfenyő* szavunkban tükrözik.**)

*) A WALDEtól, *Lat. etym. Wtb.*, *lūceo* a. említett szlovén *lukati* «spähen» rokonait nézd MIKL. EtWb. *luk-* 2. a.; ugyanott *luk-* 1. a. egészen külön csoportban említi az ób. *lučij* «melior» comparativust és orosz másait, pedig ez, ha eredeti jelentése az, hogy «fényesebb», a mi bizonyosra vehető, a *luča* szóval egy csoportba tartozik.

**) Vö. SZAMOTA Schl. Szój. 6. l. jegyz.: «E szót ma luczfenyőnek ejtik, pedig helyesen csakis *lucsfenyő*, ugyanis: szerbül *luč* = szurkos fenyő, *louč* csehül ugyanaz stb.» A MTjsz.-ban a *lucs*fenyő kiejtésnek már csak igen gyér nyomát találjuk: *Lucs:* fenyőtoboz (Somogy-m. Szöllős-Györök) és *lucs-fenyő:* luczfenyő (Székelyföld); a NySz.-ban Ver.-ból *luuch* és Beythe Fiv. k.-ból *luts* fenyő (2 : 635.), Nom.-ból *lucs* fenyűfa (1 : 376.) van idézve, más helyeken azonban *lucz*-ot olvasunk.

A most tárgyalt **rača*, *alъča*, *pritъča*, *luča* s több effélek azt mutatják, hogy *ča* a szláv nyelvekben *kja*-ból is keletkezhet, nem csak -*kê*-ből, a mint az imperfectum és a comparativus képzésénél tapasztaltuk. Hogy egyik vagy másik úton keletkezett, azt esetről esetre kell meghatároznunk, csak annyi eleve bizonyos, hogy a *č* nem lehet eredeti hang. Ha *gybêlь*, *pogybêlь* «exitium» és hasonló képzések, l. MEILLET 416. k., mellett *pečalь* «tristitia»-t találunk, nyilván való, hogy ez **pekêlь*-ből keletkezett (a szomorúság az, a mi süti, égeti az embert: *pekǫ*, *pečeši* «sütök, sütsz», vö. *gorêti* «égetni»: *gore* «bánat»), ellenben ha a szb. *čeljad* (= ób. *čeljadь* «család») mellett *momčad* «legénység» szót találunk, ezt *momk-jad*-ból kell magyaráznunk, vö. *momak*, g. *momka* «legény». Elszigetelt képzések előtt igaz gyakran tanácstalanul állunk; MIKLOSICH a *pečatь* «pecsét» szóról, a mely kétségtelenül összefügg a *pek*- «sütni» gyökérrel, azt mondja: Dunkel ist *pečatь* sigillum: man denkt an *pek-jatь*» Gram. 2 : 248.

Az eddig fölsorolt tények sejtetik, hogy mi egészen biztosan visszavezethetjük a közös szláv *č*-t *k*-ra,[1]) de vannak azért esetek, a melyekben magukban a szláv nyelvekben nem mutatható már ki *k*-s alak. Ilyen eset az említett *luča lučь* (és *lučij*), ilyen p. o. a -*čь* képző, a mely -*kjo*-ból lett, olyan szókban mint *biti* «ütni»: *bičь* ostor (a németbe is átment: *Peitsche*), *kovati* «vasalni»: *kovačь* «kovács», *tъkati* szőni: *tъkačь* «takács», *klepati* «kalapálni»: «*klepačь* «kalapács».[2]) Sokkal gyakoribb mint a szóképzésben ez az eset magukban a tőszókban, első sorban a szókezdetben, a hol csak ritkán mutatható ki közvetetlenül a szláv nyelvekből magukból, hogy a *č* *k*-ból keletkezett.

A szláv nyelvekben sűrűn váltakozik nemcsak a tő végén,[3]) hanem a szók gyökerében is *e* : *o* csak úgy mint p. o. görögben (λέγειν : λόγος): *tekǫ*, *tečeši* folyni ige mellett *tokъ* «folyás» főnevet találunk, a melyből *točiti* «folyatni» ige is képződik (vö. *potokъ* > m. patak!), *nesǫ* «viszek»: -*nosъ* (*ponosъ* > m. *panasz!*), *nositi*

---

[1]) Csakis az összes szláv nyelveken végig vonuló č-ről van itt szó mert p. o. az oroszban és szlovénben van egy *tj*-ből keletkezett *ć* is.

[2]) Nem ilyen képzés a *szakács* szláv párja, ób. *sokačijь*, és a szláv *kolačь* «kalács», a mely már magukban a szláv nyelvekben is idegen szó.

[3]) Vö. *Berete*: *berǫtъ* = φέρετε : φέροντι (φέρουσι); nebo : nebese = νέφος : νέφεος.

«hordani» (*nosilo* > m. *nyoszolya!*), *rekq*, *rečeši* mondani: *rokъ* «præstitutum tempus», a terminus, a megmondott idő (*obrokъ* > m. *abrak!*). Ha most már ez az *e* : *o* váltakozás eredetileg *k*-n kezdődő szóknál jelentkezik, a szláv nyelvekben, minthogy *k e* előtt múlhatatlanul *č*-vé lesz, *č*-s szókezdet váltakozik *k* szókezdettel. Így könnyen érthető, hogy *kolêno* «genu, genus» és *čeljadь* «familia», *pokojь* «requies» és *počiti* (< **pokeiti*) «requiescere» — a szláv szó etymologice is összefügg a lat. *quies*-sel! — egy gyökérből hajtottak, érthető, hogy a csak igekötőkkel használt -*četi*, -*čьnq* (*načeti*, *početi* «kezdeni») igét folyton kapcsolatba hozták a *konь* főnével, a mely az *iskoni* (*iz* præp. «-ból, -ből» + tőle függő gen. *koni*) «kezdettől fogva»-féle kifejezésben rejlik és melyből a *konьcь* «vég» szó is származott — ha valaminek két vége lehet, természetesen két kezdete is lehet. — Ez, mondom, érthető, mert *če*-, *čь*- és *ko*- szókezdet tényleg váltakozhatik, ha az utóbb említett egyezés talán még sem helyes, l. MEILLET i. h. 264, az csak azt bizonyítja, hogy nem kell egy *če*-, *čь*-vel kezdődő szónak okvetetlenül egy másik a nyelvben meglevő *ko*-val kezdődő tővel összefüggnie, így pl. kétségtelen, hogy *čęstь* «pars» összefügghetne *kqsъ* (m. *koncz!*) «falat, darab» szóval, de hogy valóban összefügg-e, az kérdéses, vö. *Arch. f. slav. Phil.* 28 : 15.

De még a bizonytalan eseteket beleszámítva is fölötte ritka az az eset, a hol magában a szlávságban megtaláljuk még a *č*-szókezdet mellett a *k*- szókezdetet is, mivel a gyökér hangzójának más-más színezete részben megőrizte az eredeti hangot. E kevés esettel szemben áll egy rakás *č*- kezdetű szláv szó, a melyekben csakis a rokon nyelvekkel való összehasonlítás útján juthatunk az eredeti *k* nyomába. Igaz e *k*-nak megtalálása rendesen gyerekjáték, hisz elég ha a közel rokon litvánban kérdezősködünk, ott menten megtaláljuk a *k*-t, ha a szó megvan és ha ide véletlenül nem épen valamely szláv nyelvből került. Az ób. *četyre* «négy»-nek a litvánban *keturi* felel meg és már ebből is látszik, hogy a szláv *četyre* és óind *catvāras* szókezdete (itt is, ott is *č*-) tisztán csak véletlenül egyezik annyira: mind a két nyelvben egészen függetlenül egymástól és két egymástól messze-messze eső időben keletkezett *k*-ból *e* előtt — az óind. *a* helyén akkor még *e*-nek kellett ilyen esetekben hangzania! — *č*; a szláv *č*-nek és óind *c* (olv. *cs*)-nek nincs több köze egymáshoz,

mint akár az egyik vagy a másik nyelv *č*-jének az olasz vagy az oláh nyelvben szintén *e* előtt keletkezett *č*-hez. A szláv *četyre*-ből *četvrъtъ* «negyedik» sorszámnév képződik, ebből *četvrъtь* (> m. *csötört!*) «negyedrész», *četvrъtъkъ* (> m. *csütörtök!*); az oroszban a csütörtököt *četvergъ*-nek hijják, ez pedig átment a litvánba és azért ott is *č*-vel ejtik a szót (*czetvergas*), míg a *četvrъtъ* ott *ketvirtas*, a *četvrъtь ketvirtis*. Az ób. azt, hogy «kicsoda», úgy mondja, hogy *kъto*, azt, hogy «micsoda» *čьto*; mind a két névmás végéhez egy *-to* particula nőt, az előtte álló *kъ-* **kos*-ból lett és óind *kas* (pausaforma *kaḥ*)-nak felel meg, míg *čь-* a latin *quid* hű mása — az óindben is van egy teljesen megfelelő alak *-cid*, a mely azonban önállóan nem használatos és melynek jelentése is megváltozott kicsit.

Tisztán csak látszat, hogy a szláv nyelvekben *č* gyakran mássalhangzók előtt is keletkezett, *č* mindig csak magánhangzó előtt fejlődött; ha mássalhangzó előtt találjuk, biztosra vehető, hogy vagy egy ь tűnt el utána, a mint ezt az élő szláv nyelvekben lépten-nyomon tapasztalhatjuk és a mint ebben az értekezésben is többször tapasztaltuk (vö. ób. *rąčьka*, de l. *rączka*, or. *ručka*, cs. *roučka*, slov. *ročka*), vagy pedig a szláv szó olyan hangtani változáson ment keresztül, a mely a hangok eredeti egymásutánját megmásította. A magyar *csoroszla* megfelel egy ób. *črěsla*-nak, ez azonban, a mint már a *č* is mutatja, **čersla*-ból keletkezett (vö. orosz *čereslo*), így érthető az ób. *črěpъ* (> m. *cserép!*): or. *čerepъ*, ezért találjuk az ób. *črěda* szót Miklosich szófejtő szótárában *čerda* czímszó alatt (vö. szlovén *črêda* «csorda», de or. *čereda* és hasonlítsd össze a német *Herde* szót!). Mindezekben és hasonló esetekben biztos kalauzunk az orosz nyelv, a melyben a *č* után eredetileg következő *e* megmaradt a régi helyén és a régi szláv nyelvet annyira jellemző vonás, a zárt szótagtól való idegenkedés, egy az *r* után fejlődő hangzóban talált kielégítést. Azt mondom, az orosz nyelv itt a kalauzunk, pedig úgy látszik, mintha erre jogot tarthatnának a mai bolgár *čerěslo*, *čerep*, *čerda*, *čereda*-féle alakok is. Minthogy azonban ezek az újabb bolgár alakok föltűnő ellentétben állanak nem csak az óbolgár forrásokban ilyenkor következetesen található *črě-* szókezdettel, hanem a többi hasonló esetekkel is, a melyekben *rě* előtt nem *č* áll (ób. és mai bolgár *srěda* «szerda»:

or. *sereda*, ób. és újb. *strêha* «eszterha», ób. és újb. *trêba* stb.), ebben alighanem idegen, még pedig oláh hatást kell látnunk — az oláh nyelvben ugyanis *č*, mert lat. *ce-*, *ci-*ből keletkezett, mássalhangzó előtt nem fordulhat elő, az ób. *črêda*-ból is azért lesz *cireadă*!

Az említettek után világos, hogy olyan szókban, mint ób. *črъnъ* «fekete», *črъvь* «féreg», *črъpati* «meríteni», *črъta* «vonal» eredetileg *č* után magas hangzónak kellett állania és az orosz nyelvben még ma is olyant találunk, *černá* fem. (a többi alakokban *čërn* — olv. csorn — stb. az *o* *e*-ből keletkezett specialis orosz hangtani törvények szerint), *červь*, *čerpatь*, *čertá*, a többi indog. nyelvek pedig csak megerősítik sejtésünket: *črъnъ* fekete porosz *kirsna-n* és régibb **čьrnъ* alakból való, a *črъvь* «féreg»-gel szemben áll litv. *kirmis*. A **kьr*-ből lett **čьr-* mássalhangzó előtt, a zárt szótag elkerülésével, *črь-* lett, ez pedig korán összefolyt a *črъ-* csoporttal:*) forrásaink rendesen nem tesznek már külömbséget *-rь-* és *-rъ-* között, nem is az ъ vagy ь-vel való írás vezet bennünket a *-rъ-*, *-rь*-féle kapcsolatok eredetének a megitélésében, hanem az orosz nyelv és a rokon nyelvekkel való összehasonlítás, a mi eseteinkben pedig a *rъ*, *rь* előtt álló mássalhangzó természete is. *Črъvь* nem keletkezhetett másból, mint **kьrvь*-ből és ezt a föltevésünket igazolják is az orosz *červь* és a litv. *kirmis*, ellenben ha *krъstъ* mellett *krьstъ* írást is találunk és ez tekintendő eredeti alaknak, a *k* még sem változott *č*-vé, mert ebben a szóban a hangzós elem kezdettől fogva az *r* után hangzott, vö. or. *krest* és a szó származását (ném. *Christ*). Egészen így itélendő meg *č* után álló *lъ*, *lь* is: *člъnъ* csakis **čьlnъ* ill. **kьlnъ*-ból lehetett és az oroszban csak azért hangzik a szó *čoln*-nak, mert az oroszban hangsúlyos *e* nem *j*-és mássalhangzó előtt *(j)o*-vá változik, ragozott alakjaiban *čelná*, *čelnú* stb. megmaradt az eredeti *e* hang csak úgy mint a m. *csolnak-csónak* szónak megfelelő kicsinyítő *čelnók*-ban.

---

*) Nem bocsátkozom e helyen annak fejtegetésébe, hogy *rъ*, *rь*, illetőleg *lъ*, *lь* hangképnek eredetileg és később milyen hang felelt meg a bolgár kiejtésben; a mi a magyar nyelvbe átment szók megértésére szükséges, azt apróra tárgyalom egy orosz nyelven írt értekezésemben, a mely nemsokára meg fog jelenni. Érinteni érintettem már a kérdést a *bürü*-ről és a *görbé*-ről írt czikkeimben, l. Nyr. 29 : 564. és NyK. 33 : 217.

Utoljára hagytam egy külön esetet, a melynél egy pár szláv nyelvben a dissimilatio eltüntette megint a szabályosan keletkezett *č* hangot. Ha ugyanis a *k* *s*-re következik, a *k*-ból lett *č* előtt az *s* *š*-sé hasonul és az így keletkezett *šč* (= *štš*) csoportban dissimilatio következtében a második *š* hang egyes nyelvekben elvész, így tehát *sk*-val nem *šč*, hanem *št* áll szemben. Erre könnyen érthető példát találunk az igeragozásban. A szláv nyelvekben az infinitivustő gyakran *-a* képzővel képződött egy *-je* præsenstő mellett: ób. *plakati* «sírni» : *plačą*, *plačeši* azaz: **plakją*, **plakješi*. Ha most már *k* előtt *s* áll, a præsensben a szláv nyelvek csak egy részében mutatkozik *šč*, a többiekben egy belőle dissimilált *št* szorította ki: or. *iskati* «keresni» : *išču*, *iščeš*, szlov. *iskati : iščem*, *iščeš*, l. *iskać : iszczę*, *iszczesz*. A szóképzés terén különösen érdekes az *-isko*-val váltakozó *-išče* ill. *-ište* képzés, a mely amabból *-je* hozzájárulásával fejlődött. A lengyel nem ismeri a továbbképzést, neki a «tűzhely» p. o. *ognisko*, míg az ób. és szerb csak az *ognište*-t ill. *ognjište*-t, a szlovén az *ognjišče*-t ismeri; a cseh ismeri mind a két képzést: *ohnisko* «Feuerstätte, Brandstätte», *ohniště* «Herd, Feuerherd», a tótban is megvan mindakettő: *ohnisko*, *ohnište* és egyaránt «tűzhely»-et jelent, de *ohnisko* «nagy tüzet» is jelenthet, a f. szorbban *wohnisko* csakis ezt jelenti, a «tűzhely» neve *ohnišćo*. A cseh *ohniště*, tót *ohnište* azt mutatják, hogy *šč*-ből nemcsak a bolgárban és szerbben lett *št*, hanem hogy a csehben és tótban is hasonló hang (*šť*, mert *sty*-vel olvasandó a cs. *-ště* és tót *-šte*) fejlődött; hogy a tótban milyen régiek ezen *šť*-s alakok, nem tudjuk, de a cseh nyelvben a XIV. sz.-ig *šč*-t találunk, l. Gebauer *Historická mluvnice jazyka českého* 1 : 521, a cseh és tót nyelvjárásokban még ma sem ritkák az eredeti *šč*-s alakok, u. o. 522. Egészen más kérdés, régi-e a bolgár *št* mellett különösen a macedoniai nyelvjárásokban széltiben hallható *šč*, a mint ezt Conev gondolja *Uvod v istorijata na bъlgarskij jezik*, 48, 51. s k. = Sbornikъ minist. 18. köt., hisz ez az *šč* ott *tj*-ből lett *št* helyett is a rendes kiejtés és hogy mennyire nem tarthatjuk ezt a priori régibbnek, erre fényes bizonyítékok az olyan esetek, mint az ób. *čьto* mai bolg. *što*, a mely az említett nyelvjárásokban szintén *ščo*-nak hangzik, Conev 51, a mi már semmikép sem lehet régi kiejtés. Hagyjuk tehát a bolgár

nyelvjárásokban eredeti *sk*-ból lett *šč* helyén itt-ott található *šč*-ket, azok alig lehetnek régi időkből megőrzött eredetibb alakok, az óbolgár forrásokban itt rendesen *št*-t találunk a legrégibb időktől kezdve, ezért pl. a magyar *palást* szót meglehetős biztossággal magyarázhatjuk az ób. *plaštь* szóból, ámbár kétségtelenül **plaskjь-*, **plaščь*-ból keletkezett és nem tartalmaz olyan specialis bolgár *št*-t, mint p. o. a *pest* vagy a *mostoha* szó, és ámbár a szerb *plâšt*-ban is régi az *št*-s ejtés — a cseh-tót *plášť* végén *ty* hangzik és legalább a csehről tudjuk, hogy e *ty* helyén még a XIV. sz.-ig *č* hangzott, a mely még máig is megmaradt a nyelvjárásokban csak úgy mint a szlov. *plášč*, or. *plašč*, l. *płaszcz* szókban.

A mint az eddig bemutatott esetekből kiviláglik, a jelenség megértése nem okoz semmi nehézséget: a ragozásban és szóképzésben a tő végén álló *k*- *s* után is *č*-vé vált, *s č* előtt *š*-sé hasonult és az így keletkezett *šč* egyes szláv nyelvekben *št*- (ill. *šť*-)vé dissimilálódott. Nem is ebben rejlik a kérdés nehezebbik és ránk nézve érdekesebb része, hanem abban, hogy mivé lett a s z ó e l e j é n régi *sk*-ból keletkezett *šč*? Ez a kérdés épen a magyar nyelvbe átment szláv szók szempontjából fölötte fontos. Miért találunk a m. nyelvben az ób. *peštь* és *mašteha*-val szemben álló *pest* és *mostoha* szókban *st*-t a *štuka*, **štrъba*, **stava* szókkal szemben azonban *cs*-kezdetű alakokat: *csuka*, *csorba*, *csáva*? Munkácsi abban orosz hatást látott, mások szlovént, de ok nélkül, hisz egészen kétségtelen, hogy még az óbolgár *št*-s alakok is *šč*-n kezdődő alakokból dissimilálódtak és hogy épen a szó elején *šč*-ből, még mielőtt a dissimilatio működhetett volna, könnyen keletkezhetett egyszerűsített *č*- szókezdett. Ezt az el nem vitatható lehetőséget és azt a tényt, hogy néha valóban találunk ilyen módon keletkezett *č*- szókezdetet, épen a magyar nyelvbe került szláv szók megitélésénél nem vették eddig kellő figyelembe, innen származott az a kicsit különös jelenség, hogy még neves szlavisták se tudták megérteni, hogy a *pest*, *mostoha* szóknak egyrészt és a *csuka*, *csorba*, *csáva* szóknak másrészt épen nem kell más-más szláv nyelvből vagy akár csak nyelvjárásból is származniok, kerülhetett nagyon jól mind a két szócsoport egy és ugyanabból a nyelvből, olyan bolgár nyelvből (hisz *pest* és *mostoha*, azt senki sem tagadhatja,

csakis bolgár eredetűek lehetnek), a melyben, a mint a *palást* < *plaštъ* bizonyítja, *sk*-ból lett *šč* a szó közepén már *št*-vé dissimilálódott, de a szó elején vagy megvolt még *šč*- alakban, vagy akár *č*-vé egyszerűsödött, hisz az nincs sehol sem megírva, hogy szó elején az *šč*-nek ugyanabban a pillanatban kell *št*-vé válnia, mint a szó közepén, azt pedig mondanom sem kell, hogy könnyebb szó közepén hangzók közt kiejteni *šč*-t, mint szó elején, hogy tehát egy bolgár nyelvjárásban a szó kezdetén *šč*-ből *č* lehetett, még mielőtt az *šč*-nek *št*-vé való dissimilatio csak meg is indult. A részletekbe nem akarok újra bocsátkozni, különösen nem kívánok újra foglalkozni Jagić fejtegetéseivel, hisz nyilvánvaló az ő tarka összeállításából (l. Zur Entstehungsgesch. d. kirchensl. Spr. II: 41. Denkschr. XLVII.), hogy a kérdés magyar oldalát nagyon zavaros forrásból ismeri, egyszerűen utalok tehát azokra a helyekre, a hol a kérdéssel már is foglalkoztam (NyK. 30: 20, Nyr. 29: 494. kk. és különösen *Nêskolьko zamêč.* 4—16: Izvêst. otd. russk. jaz. i slov. VII: 4: 249—261.). Mindenek előtt teljesen téves az az állítás, hogy *csuka, csorba, csáva* nem kerülhettek volna abból a nyelvjárásból, a melyből *pest-mostoha* és első sorban a *palást* szó,*) a legkisebb nehézségbe sem ütközik az a föltevés, hogy a **ščuka, *ščrъba, *ščava* alakokból, a melyeknek, abban senki sem kételkedik, meg kellett okvetetlenül a dissimilált ób. *štuka, *štrъba* (vö. *štrъbina* és újb. *štrъbъ* fem. *-a*), **štava* (újb. *štava*) alakokat előzniök, egy bolgár nyelvjárásban **čuka, *črъba, *čava* alakok fejlődtek volna, hogy tehát a szókezdő *šč*- következetesen más fejlődésen ment át mint a szóközépi, azaz hogy a szókezdetben *šč*-ből már is *č* lett, mielőtt az *šč*-nek *št*-vé való dissimilatiója megkezdődött. Hiszen ilyen hangtani fejlődésnek, igaz, gyér nyomait meg is találjuk azokban a bolgár és szerb nyelvjárásokban is, a melyekben külömben rendesen a szó elején is *št*-t találunk régi *šč* helyén. A litván *skėtas* «Leinweberkamm» szóval szemben *šč*-, illetőleg belőle dissimilált *št*-kezdetű szókat kell várnunk a szláv nyel-

*) A *palást* azért a legfontosabb ebben a sorban, mert az ób. *peštъ*-ben *št* ъ előtt álló *kt*-ből lett, *mašteha*-ban *tj*-ből, míg *plaštъ*-ban *skj* ill. abból lett **sč* > *šč*-ből, tehát szakasztott ugyanabból a hangcsoportból, a melyből a *csuka, csorba, csáva* szavak szláv másaiban ki kell indulnunk.

vekben és többnyire ilyeneket is találunk: l. *szczeć* «Borste, Schweinsborste, Weberkraut (dipsacus), Weber- od. Kardendistel», *szczotka* «Bürste, Distelkopf»; *szczotki* pl. «Kardendistel, Weberdistel», *szczotka do lnu* «Flachshechel» (tulajdonkép lenhez való *szczotka*); or. *ščetь* «Borste, Bürste», *ščetina* «Borste, coll. die Borsten», *ščëtka* «Bürste, Färbedistel»; szlov. *ščet* «Bürste, Distel, bes. Kratzdistel (dipsacus silvestris)», *ščetica* «Bürstchen, Borstenpinsel, Karde (dipsacus fullonum, d. silvestris), Distel», *ščetina* «Borste, Distel», *ščetka* «Bürstchen, Bürste, Pinsel, der stachelige Kopf z. B. des Stechapfels, der Weberkarde u. dgl., die Karde (dipsacus)»; f. szorb *ščěć* «(Borste) Bürste», *ščětka* «Weberkarde, dipsacus fullonum»; cs. *štět* «Borste, Pfahl», *štěta* «Bürste», *štětka* «Bürste, Kardendistel», *štětina* «Borste», *štětec, -ice, -ička* «Pinsel», tót *štetina* «serte», *štetec* «ecset», *štetka* «meszelő». A szántszándékkal kicsit körülményesebben idézett e szavakkal szemben a bolgárban és szerbben *št*-vel kezdődő szókat kellene várnunk, de a bolgárban csakis *č*- kezdetűket találunk, a szerbből is csak *ć*- szókezdetet ismerek, KARADŽIĆ híreş szótárában sem közöl másokat, DANIČIĆ 1875-ben *Osnove* czímű művében csakis ilyen alakokat említ és a mikor a *ćetina* etymologiájának igazolására (l. 163. l.) szüksége van rá, nem a szerb, hanem a cseh nyelvből idéz *št*-s (ill. *šť*-s) alakot: «vö., mondja, cseh *štět* és *štětina*»!! Csak 1884-ben, a horvát akadémia nagy szótárában, említi DANIČIĆ az *št*-s változatokat is, a *ćetka* «kefe, sörteseprő» és *ćetati* «kefélni, söpörni» szóknál ugyan nem, de igenis a *ćetica* «kefécske» szónál («vö. *štetica*») és *ćetina* «sörte, tűlevél» a. («vö. *štetina, ćekiňa*»). A bolgárban a várt *št*-szókezdetnek még ennyi nyoma sincs. DUVERNOIS a b. *četina* «sörte» szót orosz *ščetina*-val fordítja, a *četka*-t pedig *ščetka*-val, de egyik idézetéből kitűnik, hogy a b. *četka* nem csak közönséges kefét jelent, hanem a len fésülésére sörtéből készült kefefélét is: *četkă ot četină s kojă si češăt povêsma (konopi)*. Az említett példa mutatja, hogy még az előttünk ismert bolgár nyelvterületen is keletkezett elvétve *č*- egy valamikor a legnagyobb biztossággal feltehető *šč*- szókezdetből, hát hogyan tagadhatnók annak lehetőségét egy vele már rég kapcsolatban nem levő nyelvterületen, a melyen a magyarokat az az erős bolgár hatás érte, a melyet nyelvünk olyan fennen hirdet.

Én tehát hajlandó vagyok föltenni, hogy a magyarok olyan bolgár nyelvjárásból vették át szláv szavaik java részét, a melyben nem csak *tj*, illetőleg bizonyos esetekben *kt*-ből az a bolgárokat annyira jellemző *št* keletkezett, a mely a *mostoha* és *Pest*-*pest* szavainkban egészen kétségtelen bolgár hatásra vall, hanem a melyben -*sk*-ból lett -*šč*- is a szó belsejében már *št*-vé dissimilálódott (*plaštь* > *palást*), de a melyben a szó elején vagy megvolt még az eredeti *šč*- vagy pedig ebből gyöngült *č*- hangzott. Épen nem volna lehetetlen elképzelnünk, hogy a magyarok olyan stadiumban érték az itt lakó bolgáros nyelven beszélő szlávokat,*) a mikor az *šč*- szókezdet még részben megmaradt, de a mellett már a *č*-s alakok többségben voltak. A hangfejlődés ilyen stadiumára vallhatna a magyar *ecset* szó, a melyet azt hiszem egészen jól ki lehetne magyarázni egy **ščetь*-ből lett **escset*-ből, ha csak biztosan tudnók, hogy szláv eredetű a mi szavunk. Miklosich végig annak tekintette, de a magyar nyelvészek újra meg újra tagadták annak szláv voltát (Nyr. 4 : 161, 9 : 517. és 556, 12 : 58. k., 14 : 31.), Vikár Béla legeslegújabban is.**) Nehézséget okoz mindenek előtt az *ecset*, illetőleg a belőle képezett *ecsetël* («pectino, kämmen» NySz.) mellett használt *ecsëll*, *ecsel* és a belőle képezett *ecsellő*, *ecselő*, l. NySz. és MTjsz. Minthogy *ecsell*, *ecsel* nem magyarázható *ecsetel*-ből, úgy hogy *tl*-ből *ll* lett volna, úgy mint *beszéd*-ből **beszédl*, *beszéll*, l. TMNy. 438, az *ecset* szót is eredeti magyar szónak magyarázta Simonyi és őt követve mások. Simonyi fejtegetésének két gyenge pontja van: nem igen tudja velünk elhitetni, hogy az -*et* képzővel eszközt jelentő szó alakulhatott volna, másrészt nem veszi észre a föltűnő találkozásokat a magyar szó és a szláv szók jelenté-

*) Igen nehéz e szlávok számára megfelelő, félreértést nem okozó elnevezést találni, annyi azonban bizonyos, hogy egészen nevetséges e szlávokat azért, mert a mai értelemben vett bolgár nyelven beszéltek, «bolgárok» néven keresni a történeti forrásokban, hiszen a velük egy nyelven beszélő testvéreik csak később vették föl ezt az eredetileg nemszláv törzset jelző nevet; csak a nyelvészet, a történet nem, döntheti el, milyen nyelven beszéltek az itt talált szlávok.

**) Nyr. 35 : 161 : «*Fej* kétségkívül újabb, analógiás alak, előzménye *fê*, *fé* volt (vö. *fékötő*, *féső* > *fésű* a. m. *fé-eső*, a kihalt **ecs*-, *es*- igéből vö. *ecs-et*)».

sében. A magyar szó mai jelentése bizonyosan nem a legrégibb, de egészen természetes folyamatban fejlődhetett abból az alapjelentésből is, a melyet a szláv szókból következtethetünk, hisz hallottuk, hogy az ecsetet több szláv nyelvben is épen a *ščetь* szóból képezett kicsinyítővel fejezik ki: cs. *štětec*, *-ice*, *-ička* «Pinsel», szlov. *ščetka* «Pinsel», *ščetica* «Borstenpinsel», tót *štetec* «ecset», *štetka* «meszelő, Weisspinsel». A régi nyelvben a magyar szót még egészen más jelentésben találjuk, a NySz. az egyszerű *eçset* a. «Pinsel» jelentést nem is említi: setaceum, pecten MA. peniculus Major: Szót. pecten setaceus PP. kratzbürste, kamm MA. bürste PP. és ehhez jól illik az *el-ecsetël* jelentése is, különösen ha nem fordítjuk «kämmen»-nel, hanem a mihez jogunk van «bürsten»-nel: serénnyét el *ecsetellye*. Hogy milyen messzire vezet el bennünket a szó régi használata attól az alapjelentéstől, a melyet a magyar szóban valamikor kerestek (föst, mos, simít, tisztít), és hogy milyen közel jutunk a szláv szók eredeti jelentéséhez, a mely csakis valami szúrós, hegyes lehet, azt legjobban mutatja a NySz. egy HELTAI krónikájából idézett, a jelentés megállapításánál, igaz, tekintetbe nem vett érdekes példa: «Az hoszszu kopiássoc *etsetet* czináltac vala az kopiákbol, azzoc meget az lôuôc erôssen lôuic vala az várasbelieket.» Mikor én ezt a sajátságos helyet olvasom, bizony bűnös fővel arra gondolok, a mit PLETERŠNIK szlovén szótárában 3. helyen említ *ščet* alatt és merem állítani, hogy ezt a helyet így jobban megérti bárki, mintha az összes magyar szótárakat össze-vissza hányja és forgatja: «das Palissadenwehr an einem Flusse oder Bache, ein Piloten- oder Pfahlwerk (vö. cs. *štět* ,Borste; Pfahl')» Hogy SIMONYI mennyire nem törődött a szláv szók jelentésével, azt mutatja, hogy egyebek közt azt is mondja, hogy «az *ecselő*-nek az a jelentése, a mely szerint a. m. «hosszúkás, görbe vaseszköz, melylyel a nyúzott bőr belsejét simára vakarják» . . . . megczáfolják ennek [értsd a m. *ecset* szót] a szl. *ščet*-tel való egyeztetését», Nyr. 14 : 31. Csak nem kell az *ecselő* e meghatározásában a *simá*ra a nyomatékot vetni, hanem a *vakarni* igére és a szláv nyelvekből nyomban egy egész sereg analogia kinálkozik, hisz a szláv nyelvekből könnyű a szúrós, vakarós alapfogalmat kivenni, a «sörte, tűlevél, takácsmácsonya, gereben» jelentésekből és ha a MTjsz.-ban az *ecset*-et «gereben» jelen-

téssel is találjuk, ez pompásan illik ahhoz, hogy *ščetь* és származékai a takácsmácsonya nevéül szolgálnak, a melynek gombjait a posztógyárakban a posztó szálainak kifésülésére használnak, hogy a lengyel a gerebent *szczotka do lnu*-nak, mintegy «lenhez való *ecsetké*»-nek híjja, és hogy a bolgár *četka* kenderfésülésre szolgáló eszköz. Tehát a jelentés kitűnően illik a magyar szó jelentéséhez, ha valami nem hagyta bennem azt a gondolatot nyugodni, hogy talán mégis szláv eredetű az *ecset* szó, hát a meglehetősen összeeső alakon kívül épen a jelentésben észlelhető egészen meglepő érintő pontok tették azt.

Hátra van még egy kérdés, a melyet itt e fejezet végén szinte félve érintek. Nem kell-e az *ecset* szót, ha már szlávnak tartjuk, egészen elválasztani a *csuka, csorba, csáva* szóktól és nem gondolhatunk-e itt inkább szlovén hatásra, a melyet MELICH meglehetősen nagynak tart? hisz a szlovénben tényleg megvan az a *ščet* alak, a melyet abban a bolgár nyelvben, a melyből *csuka, csorba, csáva* az én magyarázatom szerint származtak volna, csak föl kell tennünk. Én fönt csak lehetőségről beszéltem, olyan lehetőségről, a mely szellőztetése igen tanúságos, a részletkérdésnek ilyen vagy olyan eldöntésétől távol állok, megelégedtem azzal, hogy a magyar nyelvészek figyelmét fölhivjam olyan mozzanatokra, a melyeket eddig az *ecset* szónál megfontolás tárgyává még nem tettek. Én tehát a legnagyobb óvatossággal rámutattam arra, hogy az *ecset* szó lehet talán szláv és hogy ha szláv, lehet akár bolgár is. Hogy lehetne-e hasonló föltevés mellett s z l o v é n is, annak fejtegetését nyugodtan rábizhatom MELICHre, a ki hisz egy erős szlovén hatásba, a kinek tehát sokkal inkább van oka is ezt a hatást a legkisebb részletekig kimutatni és a ki kétségtelenül nem fog már sokáig a legeslegfontosabb kérdés elől kitérhetni, a melyre itt léptennyomon bukkanunk, hogy t. i. mikép egyeztethető ki az ő elmélete a hosszú és rövid hangzóknak a szlovén nyelvben észlelhető elosztásával. A míg erre a kérdésre meg nem felel és apróra nem fejtegeti abban a szlovén nyelvben a quantitas törvényeit, a mely a magyar nyelvre állítólag olyan erősen hatott, addig nem lehet komolyan foglalkozni az ő elméletével, mert inog a talaj alattunk, a merre csak lépünk. Ha M. a magyar *rocska* szót nem egy két forrásban is megőrzött *n*-s alakból magyarázza,

hanem egy szlovén *rǫčka*-ból (*Szláv Jöv.* 7), akkor talán tollában maradt az *o* nak egy Pleteršnik szótárában található és sokkal fontosabb czifrasága, mint az, a mely a sor alatt található, Pl. a szót *rǫ̂čka*-nak írja és azzal azt jelzi, hogy az *o* hosszú! A magyar *ecset*et is csak úgy lehet a szlovén *ščet*-ből magyarázni, ha elhallgatjuk, hogy a szlovén szó *é*-je hosszú (Pl. *ščę̑t*-nek írja a szót), vagy ha be tudjuk bizonyítani, hogy vannak szlovén nyelvjárások a magyarok közelében, a hol a hangzó most is rövid, vagy a mi épen ebben a specialis esetben könnyen meglehet, régebben rövid volt. Én, fájdalom, nem ismerem a szlovén nyelvjárásokat még eléggé apróra, de épen hogy M.-nek teljes igazságot szolgáltathassak, első kötelességemnek fogom tartani, hogy ezt a hiányt minél előbb pótoljam.

Ezzel be is fejezem ezt az első részt, alig is tehettem volna alkalmasabb példával, hisz az *ecset* szó is azoknak az eseteknek egyike, a melyekben erősen kidomborodik az a külömböző álláspont, a melyről gyakran egy és ugyanazt a kérdést nézzük. Én hasznosnak véltem, ha őszintén föltárom azt, a mit a magam meglehetősen elszigetelt álláspontomról észleltem, hátha egyetmást bele lehet az egészbe illeszteni, vagy legalább újabb részletesebb kutatások szüksége világlik ki. Hogy a magyar érdekű részeket kellően kidomborítsam és még se követeljek magamnak nagyon sok helyet, kénytelen voltam a rengeteg anyagról csak futó áttekintést adni; egész jelenségsorokat épen csak hogy érintettem, mihelyt azonban magyar szempontból érdekes részletekre bukkantam, oda világítottam egy kicsit, hogy szaktársaimat meggyőzzem arról, hogy gyakran a szláv nyelvészet legfinomabb részletkérdéseihez is van köze a magyar nyelvtudománynak.

Asbóth Oszkár.

EGYTAGÚ BASISOK.

Az a föltevés, hogy az idg. alapnyelvben többtagú basisok voltak, de Saussure, Fick, Hübschmann és Hirt eredményei után egy csöppet sem lehet kétséges s mindinkább tért hódít magának (l. Brugmann, Kvgl. Gr. 140 és Delbrück, Einl.[4] 119 és 136). Hogy persze ezek a többtagú basisok éppen abban az alakban léteztek-e, a melyben kimutathatók, az szerfölött kérdéses, sőt egyáltalában nem is valószínű. A nyelvtudomány mai eszközeivel kimutatható basisformák beláthatatlan hosszú fejlődésen mentek keresztül, a melynek egyes stadiumai reménytelenül homályosak s minden valószínűség szerint egyszer s mindenkorra kikutathatatlanok, mert az apophonia (ablaut), melynek segélyével a basisok evolutiójának menetét ellenőrizhetjük s eredeti alakjukat reconstruálhatjuk, nem csupán phonetikai, hanem psychologiai törvények uralma alatt is áll. De est quadam prodire tenus: ha ama fejlődés részleteibe nem is hatolhatunk bele, általános mivoltáról elég megbizható képet alkothatunk. *A fejlődés általános menete*, a mint a vocalisok reductióiból kétségtelenül kitűnik, *a sorvadás:* a protoidg. ősnyelv szavai okvetetlenül hosszabbak voltak, mint az idg. alapnyelv szavai. A priori föltehető tehát, hogy a ma reconstruálható idg. basisok is valamikor hosszabbak és teljesebb alakúak voltak. Az újabb kutatások tényleg e csapáson haladnak, de egy utolsó lépést még meg kell tennünk: ha a «gyökerek» egytagúságának dogmájával nagynehezen szakítottunk, akkor *az egytagú basisok theóriájához sem ragaszkodhatunk tovább.*

Ezt az állítást Wundt (Völkerpsychologie. I. Die Sprache) és főleg Rozwadowski (Wortbildung und Wortbedeutung) eredményei alapján lélektanilag a következőképen indokolnám. A psycholo-

giai kiindulópont az összképzet. Az összképzet *binarius* apperceptiv tagolódásának nyelvi kifejezése egyrészt a mondat, másrészt a substantivum, melynek prioritása a többi beszédrészekkel, nevezetesen a verbummal szemben is, úgy látszik, eldöntöttnek tekinthető. Primitiv kéttagú mondat és substantivum között az egyetlen külömbség eredetileg csak a tagolódás foka, nem pedig a képzet tartalma: bármely összképzet *duális* apperceptiv tagolódásának nyelvi kifejezése eredetileg minden bizonynyal jó ideig szerepelt egyrészt mint «mondat», másrészt mint «substantivum», illetve (syntaktikus) szócsoport, később compositum, majd suffixalis simplex s végül gyökérszó. *A fejlődés legalsó fokán álló «gyökérszó» egytagúsága tehát csak secundär lehet.* Ezt a problémát más oldalról is meg lehet közelíteni. Minden tárgy elnevezésénél első sorban egy momentán domináló jegy jut kifejezésre; ámde ezzel a jegygyel egyidejűleg a képzetnek relative homályosabban appercipiált constans és variábilis elemei vannak associálva, melyeknek valamiképen szintén nyelvi kifejezésre kell jutniok. *Eredetileg tehát minden tárgy neve okvetetlenül kéttagú volt.*

Rozwadowski maga annyira bizik e psychologiai argumentatióban, hogy kereken kimondja (l. c. 18): annak kimutatására, hogy az idg. gyökérszavaknak ősrégi időben kéttagú alakulatoknak kellett lenniök, nyelvi bizonyítékokra sincs szükség. Hirt (Der idg. Ablaut, 32) viszont az egytagú basisok csekély számából azt következteti, hogy ilyenek talán nem is voltak. Egy psychologus és egy nyelvtudós véleményének ez az egyezése eleve feljogosít arra a reményre, hogy sikerülhet a problémának nyelvi bizonyítása, melyre ezennel áttérek.

Tárgyalásom sorrendje: I. Egytagú könnyű basisok. II. Egytagú nehéz *A)* monophthongikus és *B)* diphthongikus basisok.

I. Egytagú könnyű basisok.

Ezek természetesen nem az ind grammatikára visszamenő «egytagú gyökerek» (pl. *ped*, *reĝ*, *weĝh*, *bher*, *g^w^em* etc.), melyek szemlátomást kéttagúak (*pede*, *reĝe* etc.), hanem a modern ablauttheoretikusok egytagú nyelvelemei. Hirt (l. c. 41) mindössze két ily basist hoz föl; ezek: *es* és *wel*. Hübschmann (IF. XI. Anz. 54) szerint ugyan a priori valószínűtlen, hogy csak két ilyen basis

lett volna; de állítását adatokkal nem támogatja s így csak Hirt basisaival foglalkozhatunk.

N. van Wijk (IF. XVIII, 49) újabban a verbum substantivum bizonyos formái számára *es* helyett kéttagú *ese* basist követel, mint már jó régen előtte Bechtel (Hauptprobleme der idg. Lautlehre, 136). Teljesen igazuk van: azt mondani, hogy ói. *tudánti* = idg. *tudó-nti* s ói. *sánti* = idg. *s-énti*, tényleg tűrhetetlen inconsequentia. A conjugatio-ablaut világosan mutatja a kéttagúságot:

protoidg. *ésetai* = idg. *ésti*: ói. *ásti*, gör. ἐστί, lat. *est* etc.
protoidg. *eséntai* = idg. *sénti*: ói. *sánti*, gör. dór ἐντί, umbr. *sent* etc.

Hogy lat. *sum* (osc. *súm* = *som*; Buck, Gr. of Oscan and Umbrian, 36), *sumus*, *sunt* (óbg. *sątъ*) etc. szintén «thematikus» alakok, ezek után nem lehet kétséges. A verbum substantivum basisa tehát *ese/o*.

Az «athematikus» conjugatio ezen Achillesének elestével a *wel* basis sorsa is eldőlt. Hirt (l. c.) maga mondja, hogy *wel* csak lehet egytagú, cf. ói. *ávṛta*, lat. *vel* (=**vels*; Brugmann, Grr. II, 887), litv. *pa-velmi*. Ámde e basisnak is vannak thematikus formái: lat. *volumus*, *volunt* (Brugmann, l. c.; v. ö. Sommer, Hb. 556).

Egyáltalában athematikus alakok mellett mindig akadnak thematikusok, pl. ói. *gamyām*: *gamēt*; ói. *viddhí*, gör. ἴσθι: ói. *vidáti*, gör. εἶδον; ói. *dhákṣi*, litv. *degmì*: ói. *dáhati*, litv. *degù* etc. A declinatióban szintén consonantikus és vocalikus formák jelentkeznek egymás mellett, pl. ói. *pāt*, gör. πούς, lat. *pēs*: ói. *padám*, gör. πέδον, lat. *oppidum*; gör. δόρυ: gót *triu*; gör. ἀροτήρ: ἄροτρον; lat. *termo*, *termen*: *terminus* etc. E parallelismusnak nem lehet más magyarázata, mint hogy a thematikus, illetőleg vocalikus alakok a primitivebbek (v. ö. újabban Brugmann észrevételét: IF. XVIII, 51). A két kategoria egyesítése pedig csak többtagú basis alapján lehetséges. *Az egytagú könnyű basis tehát secundarius képződmény, melynek megelőző fejlődési stadiuma a relative kéttagú könnyű basis.* E föltevésnek semmi phonetikai akadálya nincs: az ektasisnak (Dehnstufe) ugyanis nem kell okvetetlenül jelentkeznie (cf. lat. *ēst*, litv. *ěsti*, óbg. *jastъ*, de ói. *átti*) s hiánya tehát nem lehet az egytagúság kritériuma.

II. *A)* Egytagú nehéz monophthongikus basisok.

Secundarius eredetük jóformán kétségtelen s igen könnyen bebizonyítható.

Idg. casus-formák összehasonlításából kitűnik, hogy hosszú diphthongusok második componensüket bizonyos körülmények közt már az idg.-ban elvesztették:

a) idg. $\acute{\bar{a}}^{x}i$ = idg. $\tilde{\bar{a}}^{x}$
nom. sg. *rḗis* = *rē̃s* : ói. *rā́s*, lat. *rēs*; cf. ói. gen. *rāyás* etc.
nom. sg. *sok*^{w}*ṓi* = *sok*^{w}*ō̃* : ói. *sákhā*; cf. nom. pl. *sákhāyas* etc.

b) idg. $\acute{\bar{a}}^{x}u$ = idg. $\tilde{\bar{a}}^{x}$
acc. sg. *djḗum* = *djē̃m* : ói. *dyā́m*, gör. Ζῆν; cf. ói. *dyā́uṣ*, gör. Ζεύς
acc. sg. *g*^{w}*ṓum* = *g*^{w}*ō̃m* : ói. *gā́m*, dór βῶν; cf. ói. *gā́uṣ*, gör. βοῦς

c) idg. $\acute{\bar{a}}^{x}m$, $\acute{\bar{a}}^{x}n$, $\acute{\bar{a}}^{x}r$ [$\acute{\bar{a}}^{x}l$] = $\tilde{\bar{a}}^{x}$
nom. sg. *k̑(u)wṓn* = *k̑(u)wō̃* : ói. *śvā́*, litv. *szũ*; cf. gör. κύων
nom. sg. *pətḗr* = *pətē̃* : ói. *pitā́*; cf. gör. πατήρ, lat. *pater*.

Ezek alapján joggal várhatjuk, hogy monophthongikus basisok mellett általánosan diphthongikusok fognak jelentkezni. Wood (Indo-European a^{x}: $a^{x}i$: $a^{x}u$, p. 21) ugyan azt véli, hogy az utóbbiak inkább per analogiam mint phonetikus folyamatok révén veszítették el finális componensüket. Ez igaz lehet, de a dolog lényegén nem változtat: ilyen párhuzamos basisok tényleg vannak. Ime néhány instructiv példa (l. Reichelt, Der sekundäre Ablaut. KZ. XXXIX, 1—80):

a) idg. $\bar{a}^{x}i$ és $\bar{a}^{x}$ basisok:
pāi : litv. *pė̃tus* «mittagessen», óbg. *pitati* «nähren»
pā : gör. πατέομαι, ahd. *fatunga* «nahrung»

sēi : lat. *Sēja*, got. *saia*, litv. *sė́ju*, óbg. *sėją* «säe»
sē : lat. *satus*

k̑ōi : óizl. *hein* «wetzstein»
k̑ō : lat. *catus*.

b) idg. $\bar{a}^{x}u$ és $\bar{a}^{x}$ basisok:
sthāu : ói. pf. *tasthā́u*, litv. *stóviu* «stehe», óbg. *staviti* «stellen»
sthā : ói. *sthitás*, gör. στατός, lat. *status* etc.

{ *dhēu:* ói. *dadhāu*, litv. *dėvėti* «tragen (ein kleid)»
{ *dhē:* ói. pf. *dádhāmi*, gör. τίθημι, gót *gadēds* etc.

{ *dōu:* ói. inf. *dāvánē*, litv. *dovanà* «gabe», ólat. *duim*, *duam*
{ *dō:* ói. *dádāmi*, gör. δίδωμι, lat. *dōs*, litv. *dū'ti*, óbg. *dati*

c) idg. $\bar{a}^{x}m$ és $\bar{a}^{x}$ basisok:

{ *gʷēm:* ói. aor. *ágās* (cf. opt. *gamēt*, av. imp. *jantū*)
{ *gʷē:* gör. ἔβᾱν (l. Hirt, Abl. 145. Reichelt, l. c. 40, 47).

Ezek a párhuzamos alakok erősen bizonyítják, hogy *az egytagú nehéz monophth. basisok diphth. basisok lesorvadt folytatásai.* Hirt (l. c. 29—32) tizenhat egytagú monophth. basist sorol föl, de közülök hétre (*sē, slēg, spē, lēd, gʷō, dō, k̂ō*) vonatkozólag már maga is fölveti a kérdést, hogy nem diphth. basisok-e; Reichelt pedig még kettőről (*sthā* és *dhē*) mutatja ki, hogy nem monophthongikusok. Bizonyos esetekben természetesen egy relative monophth. basis lehetett a primarius, mely *j(o)*, *w(o)* etc. «suffixumok» hozzájárulása folytán lett diphthongikussá. Teljesen igaza van Woodnak (l. c. 16), mikor azt mondja, hogy $\bar{a}^{x}i$ és $\bar{a}^{x}u$ basisoknál gyakran lehetetlen eldönteni, vajjon a finális *i* és *u* az originális basisnak része-e vagy csak járulék (addition). De a fönforgó esetben nem az a kérdés, vajjon kimutatható-e egy bizonyos adott basisról, hogy eredetileg mono- vagy diphthongikus volt-e, hanem hogy a két basiskategoria közül melyik lehetett a relative eredeti. A mi ama járulékok dolgát illeti, bizonyos, hogy *j(o)*, *w(o)* etc. «suffixumok» elszigetelten és önállóan sohasem játszhattak szerepet a beszélők tudatában, hanem csak más basisok integráló részei lehettek, tehát egyenesen utalnak a nyelv evolutiójának olyan periodusára, melyben a basisok hanganyaga teljesebb volt. Mutatis mutandis ezt a determinativumokról is el lehet mondani (Hirt, Hb. 202).

II. *B)* Egytagú nehéz diphthongikus basisok.

E csoport tárgyalásánál már Hübschmann (l. c. 40) fölveti a kéttagúság kérdését olyképpen, hogy pl. idg. *dhēi* basist ősidg. *dhēye* alakra akarja visszavinni. A dolog érdemét tekintve ebbe bele lehetne nyugodni, de már teljesség szempontjából is számolni kell azzal a lehetőséggel, hogy *e kategoria kiinduló-*

pontja a relative kéttagú könnyű basis. E föltevés alapja a Streitberg-féle Dehnstufentheorie (IF. III, 305 et seqq.), mely szerint nyilt rövid szótagnak hangsúlyos vocalisa megnyulhatik, ha mögötte egy szótag eltűnik, pl.:

protoidg. *pédes* = idg. *pḗts:* lat. *pēs;* cf. *oppidum*
régĝes = idg. *rḗk̑s:* ói. *rā́ṭ*, lat. *rēx;* cf. lat. *regit*
édemai = idg. *ḗdmi:* litv. *ė́dmi;* cf. lat. *edit*
tékþetai = idg. *tḗkþti:* ói. *tā́ṣṭi*, av. *tāšti;* cf. ói. *takṣati*
bhéresem = idg. *bhḗrsm̥:* ói. *ábhārṣam*
légesem = idg. *lḗksm̥:* lat. *lexī.*

Az ektasis (D) jelenléte biztos jele a basis többtagúságának. Ha már most *ā^{x}i, ā^{x}u, ā^{x}m* etc. mellett *a^{x}je, a^{x}we, a^{x}me* etc. lépnek föl, akkor kétségtelen, hogy az előbbiek az utóbbiaknak D-formatiói s tehát másodlagos fejlemények.

Szépen megvilágítja ezt a «diphthongikus» idg. tövek nominativusának és genitivusának vocalismusa:

protoidg. *dejéwo* = idg. nom. *djḗus:* ói. *dyā́uṣ*, gör. Ζεύς
dejewó = idg. gen. *diwós:* ói. *divás*, gör. Δι(ϝ)ός
protoidg. *réje* = idg. nom. *rḗis:* ói. *rā́s*, lat. *rēs*
rejé = idg. gen. *r$_e$jés:* † ói. *rāyás* (cf. *rayíṣ* «habe»)

Ép ily instructiv a themat. és athemat. conjugatio váltakozása:

protoidg. *réwetai* = idg. *rḗuti:* ói. *rā́uti* «brüllt»
rewétai = idg. *ruwéti:* ói. *ruváti*
protoidg. *éjetai* = idg. *ḗiti:* av. *āiti* «geht»
ejéntai = idg. *jénti:* av. *ye'nti*
protoidg. *g^{w}émetai* = idg. *g^{w}ḗmti:* cf, ói. *ágāt* [av. *jantū*]
g^{w}emétai = idg. *g$_e^w$méti:* cf. ói. *gamḗt*
valamint a vocalikus és consonantikus declinatio párhuzamossága:
protoidg. *pāteréwo* = idg. *pətrḗu:* gör. πάτρως
pāterewó = idg. *pətr$_e$wó:* lat. *patruus*
protoidg. *sok^{w}ójo* = idg. *s$_o$k^{w}ṓj:* ói. *sákhā* [acc. *sákhāyam*]
sok^{w}ojó = idg. *s$_o$k$_o^w$jó:* lat. *socius*
protoidg. *dómo* = idg. *dōm:* gör. δῶ [av. *dąm*, gör. ἔν-δον]
domó = idg. *d$_o$mó:* gör. δόμος

E szempontból nézve a dolgot, semmi sem áll az útjában annak a föltevésnek, hogy *az összes egytagú nehéz diphth. basisok kéttagú könnyű basisoknak származékai.* Hirt maga megengedi, hogy $\bar{a}^{x}i$ és $\bar{a}^{x}u$ basisai közül némelyek (§. 73. 75. 78. 90. 107) esetleg kéttagúak. Reichelt (l. c. 46) konstatálja a kéttagú könnyű és egytagú nehéz basisok keveredését, mert az előbbieknek *D*-formatiója összeesik az utóbbiaknak *V*-formatiójával (pl. *pléwe: pleu*). Reichelt (l. c. 15—17) persze azt is állítja, hogy egyes kéttagú könnyű basisok másodlagos eredetűek. E föltevés egyes esetekben mindig lehetséges, de általánosságban sohasem szükséges. Példái közül *dhēu: dhewe* megfordítva is kifogástalan; a többiek pedig három- és négytagú könnyű basisok, melyek consonans-torlódás következtében (v. ö. Hirt, Abl. 135 és Wood, l. c. 15) lettek kéttagú könnyű, majd *D*-formatiójukban egytagú nehéz basisok. Ime egy példa:

protoidg. *bhéwegʷe* = idg. { *bheugʷe:* gör. φεύγων, φυγών; *bhēugʷ:* litv. *búgti* «erschrecken» }

protoidg. *bhewégʷe* = idg. { *bhwégʷe* = *bhegʷe:* gör. φέβομαι; *bhēgʷ:* óbg. *bēgъ* «flucht». }

* * *

Az összes egytagú basisok tehát kéttagú, és pedig igen valószínűen könnyű basisokból keletkeztek: a könnyű basisok kiinduló pontja a *V*[1] *(éxe: éx)*, a mono- és diphthongikusoké a *D*[1] (*éje: ḗj: ḗ* etc.). A kéttagú basis maga természetesen nem szükségkép absolute primordiális nyelvelem, hanem teljesebb hangcomplexumnak lefogyott maradványa vagy analogikus productum is lehet.

SCHMIDT JÓZSEF.

ISMERTETÉSEK.

Τὸ πρόβλημα τῆς νεωτέρας γραφομένης ἑλληνικῆς ὑπὸ **K. Krumbacher** *καὶ Ἀπάντησις εἰς αὐτὸν ὑπὸ Γεωργίου Ν. Χατζιδάκι. Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ. Ἀριθ.* 266—270. *Ἐν Ἀθήναις, τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου. Βιβλιοπωλεῖον Καρόλου Μπέκ.* 1905.

E vaskos kötet (860 lap) első része Krumbachernek az újgörög irodalmi nyelv kérdéséről szóló munkáját közli újgörög fordításban (1—300. ll.), ezt követi Chaczidákisznak Krumbacher fejtegetéseire adott terjedelmes polemikus válasza (301—773. ll.), befejezésül (774—838. ll.) adja Chaczidákisz újgörög nyelven (*Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος ἐν Ἑλλάδι*) teljes szövegét az újgörög nyelvkérdésről írott ama franczia nyelvű czikkének, melyet Reinach felszólítására megküldött a Revue des Études Grecques számára, mely azonban csak kivonatosan jelent meg (1903, 210 s köv. ll.) nevezett folyóiratban.

Az újkori görögöket irodalmi nyelvük újjáalakításának kérdése, vagy, a mint egyszerüen mondani szokták, a nyelvkérdés (*τὸ γλωσσικὸν ζήτημα*), a 18. század óta szakadatlanúl foglalkoztatja (bővebben szólottam erről a kérdésről újgörög nyelvtanom bevezetésének 28—33. lapjain). Ugyanis a görögök irodalmi nyelvként az egész középkoron át (a byzantiumi korszakban) — eltekintve egy nehány népies nyelven írt munkától — az attikai nyelvformát használták, és ez a nyelv uralkodott náluk az irodalomban tovább is, egészen a 18. század végefeléig. Ettől az időtől kezdve azonban az irodalmi nyelvnek a beszéd nyelvéhez való közelebb hozására erélyesebben kezdettek törekedni, és ezeknek a törekvéseknek eredményeként keletkezett azután a 19. század elején a beszélt nyelv főbb elemeinek az irodalom nyelvében megőrzött attikai anyagba való olvasztásával az újgörög irodalmi nyelv, a *καθαρεύουσα* (t. i. *γλῶσσα*), «tisztának» nevezve, mert ment úgy a túlzó atticismusoktól, mint a népies szélsőségektől és az idegen nyelvelemektől. Ennek a nyelvnek megalkotásában az újkori görögök egyik legkiválóbb szelleme, Koraísz szerzett magának halha-

tatlan érdemeket (épen úgy, mint Luther a német irodalmi nyelv megteremtésében), csak az a kár, hogy az utána következő időkben nem az ő mérsékelt elvei, hanem a Kodrikász-féle túlzó atticistákéi jutottak túlsúlyra. Az irodalmi nyelv érdekében jelenleg folytatott élénk harczban négy pártra oszlanak a görög írók és nyelvészek. Az egyiknek vezére a Kodrikász szellemében működő Kóndosz, az athenæi egyetem tudós tanára, a ki műveiben (főképen a következő czíműben: *Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις ἀναφερόμεναι εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἐν Ἀθήναις, Κορομῆλας*, 1882) és tanításában a *καθαρεύουσα*-nak az attikai nyelvhez való minél közelebb vitelét sürgeti. Ennek a pártnak nagyobbára tudósokból álló, csekély számú hívei bizonyos megvetéssel »közönségesnek« (*χυδαία γλῶσσα*-nak) mondják a népnyelvet, és Kóndosz még erősebb kifejezéssel élve »tört nyelvnek« (*κλασμένη γλῶσσα*-nak) nevezi. Kóndosszal és híveivel ellentétben áll egy másik, számra nézve az előbbinél még csekélyebb párt, mely élén Pszichárésszel (fő műve: *Τὸ ταξίδι μου. Ἀθήνα*, 1888), a párisi egyetemen az újgörög philologia tanárával, végleg szakított a *καθαρεύουσα*-val, és a népnyelvet törekszik az irodalom kizárólagos organumává tenni. A két irány között foglal helyet az a párt, melyhez a görögség óriási többsége tartozik, s a melynek vezérférfia Chaczidákisz, az athenæi egyetemnek egy másik kitünő tanára. Nézetét számos dolgozatban (l. főképen: *Γλωσσολογικαὶ μελέται. Ἐν Ἀθήναις*, 1901, 236—537. ll.) fejtette ki. Szerinte legjobb volna ugyan, ha a népnyelv volna az irodalmi nyelv, ámde ez csak a több mint két évezredes, dicső hagyományon alapuló, és az újkori görögség művelődésének rendkívül nagy szolgálatokat tett *καθαρεύουσα*-val való szakítás árán volna lehetséges, ezt pedig csakis egy korszakot alkotó lángész ereje képes eszközölni, mint az olaszoknál a Dantéé. Mivel azonban az újkori görögöket a sors egy ilyen lángésszel meg nem ajándékozta, mindaddig, míg ez be nem következik, nem tehetnek mást, mint hogy törekesznek a *καθαρεύουσα*-t a népnyelvvel kapcsolatban tartani, és életre való képességét a népnyelv elemeinek felhasználásával lehetőleg fenntartani. Tehát Chaczidákisz is, épen úgy mint Koraísz, a classikus és népies elem között való megalkuvás (compromissum, *συμβιβασμός*) elvét hirdeti. Legújabban élénk tevékenységet fejt ki egy elismert vezérrel nem rendelkező kis párt, mely alapjában véve szintén a fent említett két nyelvelem között való compromissum híve, csakhogy míg Koraísz és Chaczidákisz az attikai nyelvet, illetőleg a *καθαρεύουσα*-t veszik alapul és ebbe vonják bele a népies elemet, addig ez a párt a népnyelv alapján indul meg, és ebbe akarja beleolvasztani a *καθαρεύουσα* legszükségesebbnek mutatkozó elemeit. Ennek a legújabban ke-

letkezett pártnak külföldi szószólójaként lépett fel Krumbacher Das Problem der neugriechischen Schriftsprache (München, 1903) czímű (az EPhK. 1904-iki évfolyamában ismertetett, és az előttünk fekvő kötetben újgörög fordításban is közzétett) munkájában, és ennek a munkának cáfolására írta meg Chaczidákisz jelen terjedelmes válaszát.

Mint említettem, a négy párt közül a Chaczidákisz-féle óriási többségben van a többi három felett, s így természetes, hogy Krumbacher könyve a görögök között csak kevés helyeslő nyilatkozattal találkozott, mint a minő pl. a Xenópuloszé (*Παναθήναια*, 1905, *τεῦχος* 113—114 és 119). A görögök a polemikus iratoknak egész özönét zúdították erre a könyvre, s ezek közül magasan kiemelkedik a Chaczidákiszé úgy terjedelem, mint tartalom tekintetében. Érvei annyira meggyőzők, hogy én, valamint korábban (újgörög nyelvtanom bevezetésében), úgy ezuttal is teljes meggyőződéssel vallom magamat az újgörög nyelvkérdés tekintetében hivének. Chaczidákisz szépen fejti ki Krumbacher ellenében, hogy a megalkuvás elve csakis a *καθαρεύουσα* alapul vétele mellett lehetséges, mert a népnyelvből való erőszakos kiindulás veszedelmesen megszakítaná az újgörög irodalmi nyelv fejlődésének fontos történelmi momentumokban rejlő fonalát. Nagy igazság van Chaczidákisz ama kijelentésében, hogy ha még Nyugat-Európa nevelésügye se tud szabadulni a classikus tanulmányoktól, mennyivel kevésbé tehetik ezt a mai görögök, kik nemcsak irodalmi nyelvüket, hanem lételüket is nagy őseiknek köszönhetik! Igaz ugyan, hogy Oroszországban egy lángész nélkül is érvényre tudta juttatni a népnyelvet kiváló írók közreműködése, ámde ott a csekélyebb tekintélyű régi egyházi és irodalmi nyelv uralmának megtörésére elég volt a talentumok erőkifejtése is, míg a mai görögöknél a nagy mult hatalmának legyőzésére csakis egy nagy genius vállalkozhatik, mint a hogy az olaszoknál is csak egy Dante (Petrarca és Boccaccio) tudta a toscanai nyelvjárást a nagyhatalmú latin nyelvvel szemben diadalra juttatni! Túlzás az a megdöbbentő kép, melyet Krumbacher a nyelvkérdésnek politikai, társadalmi, nemzetgazdasági, egy szóval a görög élet minden ágára való visszahatásáról fest. Szerinte t. i. az antik elemektől telített *καθαρεύουσα*-t a görögök legnagyobb része többé-kevésbé nem érti, így ez a nyelv, mint a szellemi érintkezés nemzeti organuma, szolgálatra képtelen, s ebből származnak azután az említett káros visszahatások. Ezzel szemben Chaczidákisz azt bizonyítja, hogy a *καθαρεύουσα* ismerete a görögöknél sokkal általánosabb és tökéletesebb, mint a hogy Krumbacher hiszi. Igaz ugyan, hogy ennek a nyelvnek antik elemei nem élnek a nép nyelvében, de ha még a nyugat-európai nemzetek irodalmi nyelvei se tarthatnak mindenben lépést az élő nyelv

fejlődésével, ha még azokban is mutatkoznak, habár csak rövidebb időkre visszanyuló archaismusok, mennyire kevésbé lehetséges és jogosan elvárható ez a mai görögöknél, kik oly csekélyre és jelentéktelenre összezsugorodott jelenükben ki nem kerülhetik messze időkre visszanyúló nagy multjuk óriási hatását. Igy pl. a német irodalmi nyelv használja a genitivust, mely a dialectusokban már a 15. században kiveszett; használja továbbá a jelenidejű részesülőt is, jóllehet ez a forma is aligha él valahol a dialectusokban (v. ö. Otto Behagel, Die deutsche Sprache, zweite Auflage, Wien—Leipzig—Prag, Tempsky—Freytag, 1902, 15. és 48. ll.). Minden irodalmi nyelv többé-kevésbé műnyelv, és mindenik többé-kevésbé conservativ. Tény ugyan, hogy a *καθαρεύουσα* ismerete a görögöknél nem annyira általános és tökéletes, mint pl. a németeknél az ő irodalmi nyelvükké, de ennek oka nem abban rejlik, hogy a *καθαρεύουσα*-ban több archaismus van, mint a német irodalmi nyelvben, hanem hogy a görögöknél irodalmi nyelvüknek (a *καθαρεύουσα* nak) tanítása nem annyira általános és alapos, mint a németeknél. És mégis a német is többé-kevésbé fáradsággal sajátítja el irodalmi nyelvének írásban és szóban való kezelését, a mint ezt pl. a schweiziaknál volt alkalmam tapasztalni. Végül megjegyzem, hogy Krumbacher «halálosan» gyülöli a *καθαρεύουσα* t (eine mir tödlich verhasste Sprache), de joggal kérdi Chaczidákisz, hogy ítélhet-e valaki tárgyilagosan arról, a mit halálosan gyűlöl? Ne feledjük, hogy az irodalmi nyelv megalkotását illetőleg nem szabad a mai görögöket a nyugat európai nemzetekkel való összehasonlítás alapján megítélnünk, és nem szabad tőlük azt követelni, a mit Nyugat Európában mint természetes dolgot észlelünk. Mert míg a nyugat európai nemzetek mívelődése folytonos emelkedést mutat, addig a görögöké az ókortól kezdve a mai napig a hanyatlásnak úgy szólva szakadatlan lánczolatát tárja elénk, természetes tehát, ha nagy őseikhez mindenben erősen ragaszkodnak.*)

PECZ VILMOS.

---

*) Épen most jutott kezemhez Chaczidákisznak egy másik irata (Die Sprachfrage in Griechenland von G. N. Hatzidakis. Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ. 'Αριθ. 305. 'Εν 'Αθήναις, τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου. Βιβλιοπωλεῖον Καρόλου Μπέκ. 1905), melyben rövidebbre fogva német nyelven is megadja a választ Krumbachernek.

Hanns Oertel, professor in Yale University: **Lectures on the Study of Language.** New-York 1902. Scribner's Sons.
Edward Wheeler Scripture. The Elements of Experimental Phonetics. New-York 1904. Scribner's Sons.

A *Yale University* (New-Havenben) fennállásának kétszázéves fordulóját a tudományos munkák egész sorozatának kiadásával ünnepelte meg. E kötetek sorában jelent meg a czímben jelzett két munka is, melyeknek egyike a nyelvtudomány fő problemáival foglalkozik, a másik pedig a kísérletező fonétika módszerét és eredményeit mutatja be.

Oertel öt előadásában az általános nyelvtudomány legfontosabb kérdéseivel foglalkozik s czélja — mint az előszóban kifejti — nem az, hogy műve a nyelvtudomány rendszeres kézikönyve legyen, hanem csak néhány fontosabb kérdést akart hallgatói előtt megvilágítani. Tekintettel volt e kérdések történeti fejlődésére, megismerteti irodalmunkat, hogy alkalmat nyujtson esetleg a kérdések további vizsgálatához. Az első előadás (A nyelvtudomány vezető eszméi a XIX. században) az általános nyelvtudomány történetével foglalkozik s a XIX. századot két fő korszakra osztja: A philologia synthetikus korszakának képviselőjét F. A. Wolfban látja, a ki szerint a philologia nem más, mint az illető nép életrajza s a kutató fő érdeklődése nem az egyes tárgyak vagy törvények felé fordul, hanem azt keresi, hogy hogyan állítható össze az egyes elemekből pl. Görögország vagy Róma története. A philologiának másik korszakát az analytikus módszer jellemzi, midőn a kutató a szellemi élet egyes nyilvánulásait vizsgálja tekintet nélkül egyik vagy másik népre. A megfigyelt tényeket elemzi, hogy megállapíthassa a jelenségek fejlődésének törvényeit. Oertel ebben az előadásban érdekesen fejtegeti, hogyan változtak a nyelvtudomány módszere és problemái J. Grimmtől egészen Wundtig.

A második előadás (A nyelvek osztályozásáról: nyelvjárások, rokon nyelvek) első sorban a nyelvjárás fogalmának meghatározásával foglalkozik. Oertel külömbséget tesz a didaktikus nyelvtan *(normative or didactic grammar)* és a történeti nyelvtan *(historical grammar)* között. Az előbbi szabályokat állapít meg a nyelvhasználat helyessége szempontjából, míg a történeti nyelvtan egy valamely nyelv fejlődését igyekszik megmagyarázni különböző korszakok folyamán. Tehát míg az utóbbinak feladata a történetíróéval egyezik, addig a didaktikus nyelvtan írójának feladata inkább a politikuséhoz hasonlítható. A nyelvjárásokat is ilyen két szempontból vizsgálhatjuk: vagy csak a mai állapotot figyeljük meg, vagy pedig a nyelvjárási különbségek fejlődését kutatjuk. A szerző fejtegetése közben utal mindazokra a nehézségekre, melyek a kutató előtt felmerülnek, ha a nyelvjáráso-

kat osztályozni, jellemző sajátságaikat megállapítani, határaikat megszabni akarja. Különösen fontos, hogy világosan lássuk a beszélő egyén viszonyát egy bizonyos nyelvi közösséghez. E fejtegetései alapján Oertel így határozza meg, mi a nyelvjárás: A nyelvjárás bizonyos nyelvjárási sajátságok összessége. Egy nyelvjárási sajátság azoknak az átlagos sajátságoknak tipusa, melyeket egy bizonyos nyelvjárási egység egyénein figyelhetünk meg. Egy nyelvjárási egység mindazon egyének nyelvéből alakul, a kiknek nyelvi sajátságai között különbség nem vehető észre. Tehát subjectiv egyformaság alkotja a nyelvjárást. A nyelvjárási egység megegyezhetik az ethnologiai egységgel, de ez a megegyezés mind ritkábbá válik a nyelvi fejlődés haladásával.*)

Oertel nagy fontosságot tulajdonít a nyelvjárások vizsgálatában a nyelvi különbségek subjectiv felfogásának, és Storm szavait is idézi, a ki szerint csak az a külömbség fontos a nyelvben, a mit a beszélő maga is észrevesz. A mit a bennszülött nem vesz észre, az elhanyagolható. Hogy két község lakóssága — folytatja Oertel — egy nyelvjáráshoz tartozik-e vagy sem, azt csak az ő saját tanuságtételükkel dönthetjük el, vajjon ők maguk hiszik-e, hogy egyformán beszélnek.**) Evvel a tanúságtétellel azonban nem elégedhetünk meg. Maguk a beszélő egyének csak a feltünőbb különbségeket veszik észre s nem figyelhetik meg a gyakori lassú átmenetet az egyik nyelvjárásterületről a másikra. Hogy mennyi nehézséggel jár a nyelvjárások elkülönítése egymástól, azt maga Oertel is érdekesen fejtegeti. S tudjuk, hogy az a felfogás is felmerült már, hogy ha pontosan akarunk szólani, tulajdonkép nem is beszélhetünk egyes nyelvjárásokról, nyelvjárások osztályozásáról, hanem csakis a nyelvjárási sajátságok elterjedése, határaiknak kutatása az a feladat, a melylyel a nyelvész foglalkozhatik. Ez is túlzott álláspont, mert hisz az egyes sajátságok elterjedésének összevető

*) Oertel a nyelvjárásokról szólva, mindíg ezt a kifejezést használja *«dialectical utterance»*, a minek nem pontos fordítása ugyan a nyelvjárási sajátság, mégis ezt a kifejezést használom, mert az hiszem, hogy a szerző gondolatmenetét igy könnyebben figyelemmel kísérheti az, a ki munkáját nem olvasta.

**) E helyen Oertel egy igen érdekes amerikai adomát közöl, feltűnő párját a szegedi ismert *kaldnnâ* és *kanaóvâ* esetnek, melyet Mikszáth egyik elbeszélésében fel is dolgozott. A kansasi zavargások alkalmával történt, hogy egy révész egy tehenet állított a folyó partjára, s ha egy utas jött, megkérdezte tőle, hogy mi a neve ennek az állatnak. Ha az utas azt mondta *«cow»*, átmehetett a másik partra, de a ki így mondta *«keow»* s ezzel elárulta, hogy New-England-be való, elutasította s másutt kereshetett módot az átkelésre.

vizsgálata alapján megismerhetjük azokat a területeket, melyeknek nyelvét nagyjában egységesnek tekinthetjük s melyeknek lakósairól elmondhatjuk, hogy egy nyelvjárást beszélnek. Nagyon természetes, hogy az egyes nyelvi sajátságok határai igen gyakran nem fognak megegyezni az ily módon megállapított nyelvjárások és nyelvjárásterületek határaival.

Az előadás második fele a nyelvrokonság kérdését tárgyalja s különösen az «ősnyelv» rekonstruálásának nehézségeivel foglalkozik. Az első nehézség az, hogy oly nyelveket kell összevetni, melyeknek igen különböző időre visszavezethető történeti fejlődésük volt; pl. egy védai alakot egy albán alaktól legalább is 3000 évnyi időköz választ el. Még nagyobb baj a chronologiai adatok hiánya; vagyis, a mint már J. Schmidt mondotta, hiányzik e nyelvek összevetésében a történeti távlat. A rekonstruált ősalakok nem helyezhetők el az időben egymás mögött, hanem, hogy úgy mondjuk, egy síkra vannak vetítve. Tehát az ősnyelv tulajdonkép csak tudományos fictio, mely megkönnyítheti a kutatást, de nem szabad valóságnak tekinteni, vagyis oly nyelvnek, mely valaha élt. «Az ősnyelv — így fejezi be Oertel ezt a tanulságos fejtegetést — oly állvány, melyet kezeinkkel építünk fel a módszer hiányosságára való tekintettel. S ez nem szolgálhat biztos alapul sociologiai, mythologiai és ethnologiai következtetések számára. Az ilyen fajta kutatások, melyek még a legkedvezőbb körülmények között is annyi nehézséggel vannak összekötve, czéljukat épen nem érhetik el, ha a kutató alkalmatlan, mivel egészen más czélokra szolgáló anyagra kénytelen támaszkodni.»

A következő három előadás a nyelv fejlődésével, a nyelvbeli változásokkal foglalkozik *(Changes in Language)* s a tárgyalást a szerző három részre osztja. A III. előadás a változások általános sajátságairól és törvényeiről szól *(Imitative and Analogical Changes)*, míg a másik kettő a hangalak és a jelentés változásait tárgyalja külön-külön *(IV. Phonetic Change; V. Semantic Change)*. A nyelv fejlődésének magyarázatául Oertel abból indul ki, hogy ha valamely nyelv, társadalmi felfogás, hit vagy szokás változásával akarunk foglalkozni, különbséget kell tennünk első és másodrendű változások *(primary and secondary changes)* között. Elsőrendűnek nevezzük az olyan változást, mely az egyénben és az egyén által keletkezik, tehát benne az egyénnek aktiv része van. Másodrendű vagy utánzó változás *(imitative change)* az olyan, mely máshol vagy másnál keletkezett s az egyén csak elfogadja, tehát benne csak passziv része van. S ez a külömbségtétel az elsőrendű és másodrendű változások között Oertel szerint igen fontos, mert hisz a változás okait csakis ott lehet kutatni,

a hol e változás elsőrendű; míg másodrendű változás esetében csak az elfogadá^s, az utánzás okait kutathatjuk. S e változások természetét vizsgálva egyes nyelvekben, arra az eredményre jut, hogy csak kevés nyelvi változás indul meg egyszerre több egyénben. A legnagyobb rész egy egyénben keletkezik s úgy terjed el, hogy mások utánozzák. Ez az utánzás csak ritkán szándékos, leggyakrabban akaratlanul történik. Valamely változás elfogadása vagy elvetése nem függ mindíg a változás természetétől, hanem gyakran külső, társadalmi feltételektől. Minden ilyen utánzott nyelvi ujításnak bizonyos időre van szüksége, a míg elterjed. Az idő nagysága attól függ, hogy mennyire fogékonyak a változás iránt az illető egyének. Ha a fogékonyság csak gyenge, akkor ez a változás lassú és csak kis területen marad, ellenkező esetben a változás gyorsan terjed s nagyobb területre hat. S ez a fogékonyság sem egyforma, hanem az egyes meginduló változások szerint is különböző; ez az oka, hogy néha igen régi változás csak kis területre szorítkozik, míg más változások gyorsan terjednek el az egész nyelvterületen.

Oertelnek e fejtegetései igen fontos és figyelembe veendő szempontokat emelnek ki. Mások beszédének utánzása igen jelentékeny s eléggé még nem méltatott tényező a nyelvek fejlődésében. S itt nemcsak az élő szó hatását kell figyelembe venni, hanem az írottét is, t. i. az irodalmi nyelv, a könyv és ujság hatását az élő nyelv fejlődésére. Fontos az elsőrendű vagy teremtő és másodrendű vagy utánzó változás megkülönböztetése is; abban azonban már nem értek egyet Oertellel, hogy az elsőrendű változás rendesen csak egy egyénben indul meg s a többi csak utánozza. Az ugyanazon társadalmi, irodalmi és nyelvi hatás alatt élő egyénekben külön-külön is megindulhat ugyanaz a változás s csakis az olyan változás válhat gyorsan általánossá, mely ily módon több egyénben lép fel, tehát mintegy természetes szükség hozza létre. Emellett nem lehetetlen az egyes egyén hatása sem a beszélők nagy tömegére, ez azonban mindenesetre ritkább. A nyelvi változások terjedése utánzás által még akkor is fontos, ha ugyanaz a változás több egyénben indul meg.

Tovább fejtegetve az utánzás hatását a nyelv fejlődésére, ebbe a körbe vonja Oertel az analogiát is. Előfordul ugyanis az utánzás magában az egyénben, midőn bizonyos cselekedeteit saját magának egyéb cselekedeteihez alkalmazza. Ezt az egyénben magában történő utánzást nevezzük a nyelvben analogiának. Az analogiás változás teljesen megfelel az egyén körében az utánzó változásnak bizonyos nagyobb csoportban. S amint különbséget tettünk első és másodrendű változások között, ép úgy meg kell különböztetnünk független és analogiás változásokat. Az elsőrendű és a független változások eredetiek,

a másodrendű és az analogiás változások utánzottak. Tehát ez utóbbi esetekben nem azt az erőt kell keresnünk, mely az ujítást létrehozza, hanem azt az okot, mely azt az egyesekkel elfogadtatja. Az analogia alapja az associatio. S miután Oertel az associationak s ez által az analogiának psychologiai magyarázatát adja, megvilágítja szerepét is a nyelv életében. Az analogia hatása megfigyelhető a szavak, mondatok és grammatikai kategoriák körében. Rendesen csak kétféle associatióról szólnak a nyelvben: a hangalak vagy a jelentés alapján történő associatióról; ehhez csatol Oertel még egy harmadik csoportot: a functio alapján keletkező associatiot. Ide az olyan szavak associatioját sorolja, melyek sem hangzás, sem jelentés tekintetében nem hasonlítanak egymáshoz, hanem egyforma szerepük van a mondatban. Pl. az ilyen angol határozók: *always, otherwise, lengthwise* végén levő *s* (olv. *z*) hatása alatt keletkezett *sometimes* s a népies kiejtésben *nowheres, anywheres.* Számos példán mutatja be Oertel, hogy hogyan hatnak egymásra a hasonló alakú és hasonló jelentésű szavak, s az analogiás valtozások körébe vonja a grammatikai paradigmáknak azt az alàkulását, a mit Osthoff *Suppletivwesen*-nek nevez, vagyis midőn különböző tőből származó alakok egy paradigmává alakulnak, mint pl. *malus* és *pessimus; go* és *went*, a magyarban *van* és *lesz, sok* és *több.* Az analogiás változás segítségével magyarázza végül a népetimologia jelenségeit is.

A hangválozásokról szóló előadás az ú. n. független (vagyis nem utánzáson vagy analogián alapuló) változásokról szól s ezeket két nagy csoporba osztja: 1. azok a hangváltozások, melyek az egyén saját nyelvhasználatában mennek végbe; 2. melyek akkor keletkeznek, midőn a nyelv egyik egyénről a másikra megy át. A hangváltozások okait keresve különbséget kell tennünk a közvetlen és közvetett vagy távolibb okok között. Ilyen távoli okoknak szokták tekinteni 1. az éghajlat és környezet hatását; 2. a fajkeveredést; 3. a beszélő szervek anatomiai változását; 4. az agy fiziologiai változását. Oertel egyenként tárgyalja ezeket az okokat s rámutat a rendelkezésre álló anyag elégtelenségére, hogy megállapíthassuk az összefüggést az ilyen okok és a hangváltozások között. Csakhogy ez okokról szólva nem egyforma nehézségekkel állunk szemben s a környezet, valamint a fajkeveredés hatását a nyelv változására eléggé megfigyelhetjük, ha a nyelvjárási sajátságok hatásait összevetjük az illető nép történetével, a mint erre vonatkozólag már több kisérlet történt; sőt a népesség és a nyelv keveredését ma is megfigyelhetjük csaknem minden nép körében. Később maga Oertel is kiterjeszkedik ez okok hatásának vizsgálatára.

Azok a hangváltozások, melyek az egyén nyelvhasználatában mennek végbe, két csoportba oszthatók. A változás oka lehet a beszélő szervek működésének módosulása, tehát pusztán mechanikai ok; másrészt megfigyelhetünk olyan hangváltozásokat is, melyek függetlenek a beszélő szervek fiziologiai sajátságaitól s lelki okoknak tulajdoníthatók. E két csoport között nehéz pontos határt vonni, hisz csaknem minden változás mögött valami lelki ok lappang, maga a változás pedig sohasem egyéb, mint a beszélő szervek működésének változása. Oertel a mechanikai változások okai közé sorozza a beszéd tempójának gyorsulását, a minek Wundt olyan nagy fontosságot tulajdonít; továbbá ide tartozik a nyomaték és a zenei hangsúly változásának hatása. Ilyen a hangsúlylyal összefüggő okokkal próbálja a Lautverschiebung és az Ablaut egyes jelenségeit is magyarázni.

A psychikai okokon alapuló hangváltozások között tárgyalja első sorban azokat a jelenségeket, midőn egy megszokott hangkapcsolat lép egy szokatlanabb helyébe. Ilyen változás gyakori különösen az idegen szavak átvételénél, pl. midőn a magyar kiejtés a két mássalhangzós szókezdetet egy magánhangzó közbetoldásával vagy előre tételével szünteti meg. Ide tartoznak azok a hangváltozások is, midőn a szónak egyik része hat a másik részre. A beszélő tudatában ugyanis megvan az egész szó, a mit ki akar mondani, tehát gyakran a még ki nem mondott rész is hat az épen kimondandó szóelemre. Ezt a jelenségét figyelték még Meyer és Meringer *Versprechen und Verlesen* cz. munkájukban (ism. l. NyK. 26 : 364.), s e nyelvbotlások fontos szerepét a nyelv változásában még mindig nem méltatták eléggé. A hangváltozásoknak ebbe a csoportjába tartoznak az asszimiláció és disszimiláció jelenségei, az Umlaut és a magánhangzók illeszkedése is.

Az eddig tárgyalt hangváltozásokkal szemben külön kell szólni azokról a változásokról, melyek akkor keletkeznek, ha a beszéd képességét egyik egyén átveszi a másiktól. Még pedig vagy a gyermek tanulja meg a felnőttek beszédét, vagy pedig egy felnőtt egyén, a ki már tud egy nyelvet, megtanul egy másikat. Mindkét esetben történik valami változás s az átvevő egyén nyelve nem lesz ugyanaz, mint a milyen az átadóé volt. A gyermek nem hallja és nem utánozza tökéletesen a felnőttek nyelvét, tehát a hangok lassú változása nem az egyénben, hanem az egymás után következő nemzedékekben történik. A nyelvtörténeti vizsgálódásnak jövendő feladata, hogy ezeket a hatásokat is figyelembe vegye. Igen fontos körülmény a nyelvek fejlődésében az is, ha a felnőtteknek egy nagyobb tömege tanul meg egy idegen nyelvet. A nyelvkeveredés, a mi ily módon kezdődik, jelentékeny tényező a nyelvek fejlődésében s nemcsak a hangalakra van

hatással, hanem hat a szókészletre és a nyelv egész szerkezetére is s a rokon nyelvek és a nyelvjárások szétágazása gyakran ilyen okoknak tulajdonítható.

Előadása végén Oertel a hangtörvényekről szól s röviden összefoglalja azt a fontos vitát, mely a 70-es és 80-as években e kérdés körül keletkezett s kiemeli, hogy a hangtörvény szó használata kettős eredménynyel járt. Jótékony volt a hatása, a mennyiben szigorúbbá tette a hangtani vizsgálatok módszerét, másrészt káros hatású volt, mert törvénynek tekintették azt, a mi tulajdonkép csak bizonyos hangmegfelelések egyformasága. Tehát nem szabad hangtörvényről beszélnünk, midőn csak hangmegfelelésekkel van dolgunk.

Az utolsó előadás a jelentésváltozásokról szól. Minden nyelvbeli elemet két szempontból kell vizsgálni: alakja és tartalma vagyis jelentése szempontjából. Tehát a jelentéstannak nemcsak az egyes szavak jelentésével kell foglalkoznia, hanem feladatainak körébe tartozik a nyelvbeli kifejezésnek minden eleme. A fő kérdés az, hogy mit akarunk a nyelv segítségével kifejezni. A részletes kérdések pedig ezek: Milyen eszközökkel fejezi ki a nyelv minden egyes esetben a gondolatot? Hányféle jelentést fejezhet ki ugyanaz a kifejezés? Hányféle alakban fejezhető ki ugyanaz a gondolat? Láthatjuk, hogy Oertel sokkal szélesebb alapot ad a jelentéstannak, mint rendesen szokás. A grammatika alaktanának és mondattanának minden részlete mellett ott van a jelentéstani kérdés is, mely megoldásra vár. Mindig a nyelvhasználat czélját kell szemünk előtt tartanunk, hogy világosan értsük a nyelv életének viszontagságait. A beszélő czélja mindig az, hogy a hallgatóban ugyanazt a gondolatot keltse, a mely ő benne él. Ha gondolatának nyelvbeli kifejezést akar adni, az összetett, de egységesen felfogott gondolatot kell elemeznie, részekre bontania, mert csak így fejezheti ki a nyelv segítségével. A hallgató azután ezt a részekre bontott gondolatot ismét egységessé teszi s úgy fogja fel. Azokat a nyelvi elemeket, melyeknek segítségével a gondolat így felbontható, Oertel három csoportba osztja: 1. nevek (ide számítva az igéket is), melyekkel tárgyakat, elvont fogalmakat, tulajdonságokat, cselekvést vagy állapotot fejezünk ki; 2. a beszélő állapotára vonatkozó kifejezések; ezek vagy külön szók (pl. talán, lehet, valószínűleg), vagy szóelemek (mint pl. a magyarban a műveltető vagy ható ige képzője); 3. a grammatikai viszonyok kifejezései (pl. a ragok). Miután azokat a lelki okokat is vázolja, melyek a jelentésváltozások létrehozásában közreműködnek, magukat a változásokat öt csoportba osztja: 1. Minden fogalom összetett, a mellékes elemek mellett van mindig egy fő elem s ennek a változásával módosul a szó jelentése; így pl.

az angol *fee* eredetileg marhát jelentett, mai jelentése fizetés; viszont a magyar *marha* szó jelentése általában jószág volt. 2. Két fogalom, melyek mindegyikének eredetileg külön kifejezője volt, egygyé olvad; pl. a *religiosus sermo*-val egyértelmű az angol *sermon*, a *szag* szó mai használatában inkább csak rossz szagot jelent, s a régi nyelvben a *bűz* is általában szagot jelentett. 3. Viszont az egységes fogalom szétválhat; pl. a latin esetalakokból a francziában præpositios kifejezések lettek: vagy pl. *monstrare* a. m. újjal mutatni, s midőn a kifejezés így bővült *digito monstrare*, az ige maga tágabb jelentésű lett, a. m. mutatni (akármivel). 4. Az associatios hatás is okozhat jelentésváltozást, még pedig vagy alak, vagy jelentés tekintetében hasonló szók hathatnak egymásra. 5. Jelentésváltozás lehetséges átvitel útján is; ide tartoznak a nyelvben oly gyakori metaphorák. Végül figyelembe kell venni, hogy a jelentés változása egy-egy szó vagy alak történetében nagyobb utakat is tehet, s annyira eltávolodhatik az eredeti jelentéstől, hogy az összefüggés fel sem ismerhető. Pl. a német *schlecht* eredeti értelme: egyszerű, jó; a magyar *trágya* eredetileg füszert jelentett stb.

Igyekeztem végig kísérni Oertel munkájának gondolatmenetét; nem a birálat volt a czélom, hanem inkább azokra az új szempontokra akartam felhívni a figyelmet, melyek fejtegetéseit érdekessé teszik s melyekből kitűnik, hogy a nyelvpsychologia tanulmányozása mennyi új feladatot tűz a nyelvtörténeti kutatás elé.

A másik műben E. W. Scripture a kísérletező fonétika egész rendszerét nyujtja. Egyrészt a már mások munkáiból eddig is ismert eljárásokat mutatja be, másrészt kifejti a saját eljárását is, melynek segítségével igen pontosan tudja elemezni az egyes hangokat és a nyomaték, valamint a zenei hangsúly változásait. Scripture a Yale University psychologiai laboratoriumában kezdette meg fonétikai kisérleteit, s e laboratorium' kiadványaiban közölte kisérleteinek eredményét.*) Majd a Carnegie Institution támogatásával Európába jött s előbb Münchenben, majd Berlinben rendezett be fonétikai laboratoriumot, a hol most az angol és a német kiejtés felvételével s a beszéd sajátossságainak legpontosabb elemzésével foglalkozik. E mostani munkásságáról még csak egy-egy rövidebb tudósítás jelent meg.**)

---

*) Researches in experimental phonetics. (Studies from the Yale Psychological Laboratory. I. 1899. II. 1902.)

**) *Scripture*, Über das Studium der Sprachkurven. Annalen der Naturphilosophie. IV. B. — *Hagen*, Ein amerikanisches Laboratorium in Deutschland. Prometheus. 1905.

Scripture eljárása teljesen elüt Rousselot-étól, a kinek kísérleteiről a mi nyelvészeti irodalmunkban is már többször volt szó. Rousselot készülékei egyenként rajzolják a beszélő szervek egyes részeinek működését, többek közt a hang rezgését is, még pedig közvetlenül kormozott papirszalagra. Tehát a rezgés képét kapjuk, a nélkül, hogy az eredeti hangos beszéd ismételhető volna. Scripture kísérleteinek alapjául a grammofon-lemezeket használja. Ezek úgy készülnek, hogy az eredeti fölvételről egy fém negativ másolatot készítenek, erről aztán akárhány celluloid lemez készíthető, melynek rovátkái teljesen megegyeznek az eredeti felvétellel, tehát a beszéd visszaadására kitünően alkalmasak. Scripture már most ezeket a nyomokat vizsgálja, melyeket a hangos beszéd a lemezen hagyott. Minthogy ezek a nyomok igen aprók, hogy tanúlmányozásra alkalmasak legyenek, meg kell őket nagyítani. Erre a czélra egy igen elmésen összeállított s pontosan működő készülék szolgál, melynek rendeltetése, hogy papirszalagra rajzolja a lemezen levő vonalak, rovátkok megnagyított képét. A nagyítás úgy történik, hogy a lemez rendkívűl lassan forog (kb. tíz óra alatt tesz meg egy fordulatot), ezalatt egy tű kormozott papirszalagra rajzolja nagyítva a lemezen levő nyomokat, melyek a hang rezgését mutatják. Ily módon oly fokú nagyítás érhető el, hogy egy-egy magánhangzó nyoma néha több méternyi szalagra terjed; egy-egy beszéd pedig kilométernyi hosszuságú. Ezeket a papirszalagokat kell azután elemezni, a mi roppant fáradságos munka. A hullámvonalak nagyságát és alakját pontosan megmérve, meg lehet határozni a hang zenei magasságát az egyes hangok ejtése közben, továbbá a hang emelkedését és esését, tehát a beszéd egész melodiáját. Ez a munka rendkívül fáradságos és vesződséges s a kutatónak igen sok aprólékos gondot és munkát ad, de az eredmény annál érdekesebb. Scripture módszerének nagy érdeme, hogy függetlenné teszi a kísérletező fonetikust a beszélő egyéntől, minthogy a kész grammofon-lemez szolgál az elemzés alapjáúl, míg Rousselotnál maga a beszélő egyén a vizsgálat tárgya, természetes tehát, hogy elfogultság s egyéb zavaró körülmények nagyon megnehezítik a pontos feljegyzést. Fontos még az is, hogy Scripture a hanghullámok elemzése közben folyton ismételtetheti a lemez segítségével a felvett beszédet, tehát hallhatja azt, a minek látható nyomait elemzi. Scripture eddigi munkáiban főleg az amerikai angol kiejtést vizsgálta, Berlinben már a német nyelv kiejtésének vizsgálatával is foglalkozik. A kötethez mellékelve 11 táblán közli a hanghullámoknak az ő eljárása segítségével nyert nagyított rajzait. Az első két lapon külön-külön néhány hangnak, leginkább magánhangzónak hullámképét kapjuk, a következő 9. lapon pedig Ripp

van Winkle felköszöntőjét közli Jefferson amerikai szinész kiejtésében. Ez után még néhány lapon a hangmagasság változását mutatja be egy-egy mondatban.

A kísérletező fonétikának e kézikönyvében Scripture nemcsak az ő saját kísérleteit ismerteti, hanem bemutatja mindazokat az eljárásokat, melyek a hangos beszéddel összefüggő testi és lelki működések ellenőrzését, lerajzolását lehetségessé teszik. Az I. szakasz (Curves of speech) a hangrezgés jelzésének régibb módjait s az ő eljárását ismerteti s kifejti, hogyan kell a megnagyított hanghullámokat elemezni és magyarázni. A II. szakasz a hang felfogásával és megértésével foglalkozik (Perception of speech) s ebben a fül szerkezetét mutatja be, azután azokat a physiologiai és psychologiai kisérleteket ismerteti, melyek a hang és a beszéd egyes elemeinek felfogását igyekeznek megvilágítani, továbbá a képzettársulásra vonatkozó kisérleteket közli s arra törekszik, hogy az eredményeket, melyek e kisérletek alapján megállapíthatók, a nyelvtanulás alapelveinek megállapításában értékesítse. A III. szakasz magának a hangos beszédnek elemzésével foglalkozik (Production of speech), ebben a beszélő szervek működését elemzi, még pedig mindig kisérletek segítségével. Ily módon elenőrizhető az izmok és a tüdő működése; azután tárgyalja a hangképző szervek (arcz, száj- és orrüreg, nyelv, gége) anatomiáját és működését. Különösen érdekesek azok a fénykép felvételek, melyek a hangszalagok működését mutatják hangképzés közben (French, amerikai tudós felvételei). Részletesen ismerteti az egyes beszédhangok képzésének stomatoskopikus ellenőrzését is s közli e kérdésnek teljes irodalmát az összes rajzokkal együtt, tehát Kingsley palatogrammjait az amerikai, az enyéimet a magyar, Grützner és Vietoréit a német, Rousselot-éit a franczia és Josselyn-éit az olasz kiejtés bemutatására. E rajzok így egybegyűjtve rendkívül érdekes anyagot szolgáltatnak a hangképzés összehasonlító vizsgálata számára. A kisérletező elemzés tárgya még a nyelv, a garat, a lágy íny, az orr, az alsó állkapcza és az ajak működése. A hangok kölcsönös hatásának, pl. a hasonulásoknak bemutatására legalkalmasabb mód a beszélő szervek két vagy többféle működésének együttes följegyzése, a mint azt Rousselot teszi kiséretei közben s Scripture ezeket a kisérleteket is részletesen ismerteti, valamint Zünd-Burguet-nek a kiejtés javítására czélzó eljárását és készülékeit is. Az utolsó szakaszban tárgyalja a beszéd alkotó elemeit (Factors of speech), mindig kisérletek kapcsán. A beszédhangokat három csoportba osztja: vocalisok, liquidák és consonansok s főleg akusztikai sajátságaik vizsgálatával foglalkozik; tárgyalja továbbá a hangok kapcsolatát, összefüggésüket s egymásra gya-

korolt hatásukat, valamint a hangok lassú változásainak okait s ebben Oertelnek már ismertetett fejtegetéseihez csatlakozik. Ezután vizsgálja a szótagok melódiáját, az egyes hangok időtartamát és nyomatékát. Végül behatóan vizsgálja a beszéd ritmusát, a prózáét és a versét egyaránt.

Scripture munkáját csakis főbb vonásaiban ismertethettem; s e vázlatos ismertetésből is látható, hogy az összefüggő beszéd és az egyes hangok pontos elemzése igen fontos eredménynyel járhat s hogy az ily aprólékos vizsgálat döntheti csak el a fonétika kétes kérdéseit, midőn az egyszerű megfigyelés cserben hagyja a kutatót. A kisérletek tanuságtétele legfontosabb a hangok időtartamának, kölcsönös hatásának és a hangsúly mindenféle fajtájának vizsgálatában.

BALASSA JÓZSEF.

Ernst A. Meyer, Englische lautdauer. Eine experimentalphonetische untersuchung von — —. Uppsala, Leipzig. (Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. VIII. 3.)

Ernst A. Meyer, Zur vokaldauer im deutschen. Uppsala 1904. Különnyomat a «Nordiska studier tillegnade Adolf Noreen på hans 50-årsdag d. 13. Mars 1904 af studiekamrater och lärjungar»-ból.

A hangok qualitativ elemzése mellett a quantitas problemái aránylag háttérbe szorulnak; a legtöbb phonetikai kézikönyv röviden végez velük s e pár megjegyzés is csak a relativ időtartamra vonatkozik.

Igaz, hogy a relativ időtartam — hangtörténeti szempontból — fontosabb az absolutnál (épen úgy, mint a zenében is a 1/2, 1/4 és 1/8 stb. hangok viszonya fontosabb absolut értékük eltolódásánál), s e relativ időtartam megállapításához nincsen mindig kisérleti mérésekre szükségünk. A legrövidebb és a leghosszabb hangfok között az átmeneti fokok végtelen sora képzelhető ugyan, de a tapasztalat mégis arra tanít, hogy — hangtörténeti szempontból — rendszerint beérhetjük azzal, hogy három fokot külömböztetünk meg (rövid: *a, t;* félhosszú: *à, t̀;* hosszú: *ā, tt*). E három fok megkülömböztetése, a míg egy ugyanazon hang keretén belül maradunk — kissé gyakorlott fülnek — nem okoz nehézséget.

Csakhogy e főtípusok megállapításával még nem merítettük ki és nem jellemeztük az élő beszéd mindazon quantitativ jelenségeit, a melyeknek akár hangtörténeti, akár beszédfiziologiai szempontból fontosságuk van vagy lehet; mihelyt azonban pontosabb elemzésükre törekszünk, kénytelenek vagyunk a kisérleti mérések exact eredményeihez fordulni.

A kisérleti mérések a hangok időtartamát absolut számok-

ban — század másodperczekben s ezek tört részeiben — adják meg. Ez az absolut időtartam persze első sorban a beszédtempótól függ, de egy és ugyanazon tempón belül a mértékszámok viszonya állandó marad.

Az újabb phonetikusok közül SWEET volt az első, a ki Handbook of Phonetics-jában — csupán megfigyeléseire támaszkodva — az angol hangok időtartamáról olyan adatokat közöl, a melyek a valóságnak legalább részben megfelelnek. SWEET külömböztette meg pl. először a hangsúlyos magánhangzóknak s a szótagzáró explosiváknak három fokát: a rövidet: hitt; hăd, hàt; a félhosszút: hàt; bœd; és a hosszút: hād; hitt. VIETOR, a SWEET-féle tételeket vizsgálva, hangsúlyozta, hogy e kérdések végleges megoldását csak a kisérleti hangtantól várhatjuk, s csakugyan a tőle közölt, aránylag kis terjedelmű graphikus anyagból is kitűnt, hogy SWEET megfigyelései több tekintetben helyreigazításra vagy kiegészítésre szorulnak.

Erre a föladatra vállalkozott E. A. MEYER, s munkája gazdag anyagával (393 egytagú és 141 kéttagú szót vett föl, mindegyiket 2—3-szor) s kifogástalan módszerével e téren alapvetőnek mondható s megérdemelte azt az elismerést, a melylyel a szakkörök fogadták (vö. pl. JESPERSEN, Lehrbuch der Phonetik, 181. l.).

Kisérleti eljárása mindkét idézett értekezésében ugyanaz volt, mint a melyet már egy régebbi munkájában (ld. Neuere Sprachen, VIII. 261. l.) követett.

A hangszalagok rezgését és a szájból kitóduló levegőáram mozgását két MAREY-HÜRTHL-féle capsula tűje egyidejűleg jegyezte a másodperczenként körülbelül 29 cm. sebességgel forgó s tengelye mentén is eltolódó LUDWIG-BALTZAR-féle hengerre. Az effajta hengereknek megvan az az előnyük, hogy ugyanazt a papirosköpönyeget hosszabb ideig (30—40 másodperczig) is lehet a registrálásra használni, a mi nemcsak a munkát gyorsítja meg, hanem jelentékenyen csökkenti azt a zavaró hatást is, a melyet külömben a henger gyakori megindítása és megállítása a beszélő kiejtésére, első sorban a tempóra, gyakorol.

Nehezebb föladat az ajakműködés pontos registrálása. MEYER saját szerkesztésű emeltyűszerkezetet használt, a mely tagadhatatlanul alkalmasabb a ROUSSELOT-tól használt kaucsukcapsuláknál s pontosabb képet is ad az ajkak működéséről, de még mindig nem tökéletes, s tapasztalásból tudom, hogy beszédközben — legalább eleinte — kissé kényelmetlen is.

Az időt egy másodperczenként száz rezgésű DEPREZ-féle (Meyernél a 6. lapon hibásan DUPREZ, vö. ROUSSELOT, Principes de Phonétique expérimentale, 101. l.) elektromos jelző registrálta.

A hanghossz lemérésére első sorban a levegőáram (ill. ajakműködés) görbéje szolgált; de azért a laryngalis görbe is hasznos ellenőrző szolgálatot teljesített, a mennyiben a zár vagy rés létrejöttét a rezgések amplitudójának hirtelen megnagyobbodásával jelezte.

Kutatásainak eredményét Meyer így foglalja össze: Az angol magánhangzók időtartama (csak az egytagú szavakat véve tekintetbe) függ: 1. szűk (gespannt) vagy széles (ungspannt) voltuktól; különben egyenlő föltételek mellett a széles ejtésűek rövidebbek; 2. a magánhangzó qualitásától; az 1. alatt megjelölt csoportokon belül a magánhangzók annál rövidebbek, minél magasabb nyelvállással ejtődnek; 3. a szótagzáró mássalhangzótól, mint azt e táblázat mutatja:

átlagos tartama (századmásodperczekben):

széles ejtésű magánhangzók			szűk ejtésű magánhangzók		
t előtt	= 17,1	17,7	*l* előtt	= 24,5	25,2
l «	= 18,2		*t* «	= 25,8	
n előtt	= 22,7	23,0	*s* előtt	= 28,9	28,9
s «	= 23,2		*n* előtt	= 33,6	34,2
d előtt	= 28,3	28,9	nyílt szótagban	= 34,7	
z «	= 29,4		*z* előtt	= 37,4	37,6
			d «	= 37,7	

Körülbelül ugyanilyen eredményekre jutott Meyer az északnémet magánhangzók időtartamának vizsgálatában is.

Az angol mássalhangzók időtartamát a következő táblázat tűnteti föl:

	Szókezdet	Szóvég		Szóközép	
		hosszú	rövid	hosszú	rövid
		vocalis után		vocalis után	
p	11,5	12,6	14,8	8,0	10,2
t	11,2	10,1	11,9	7,9	9,0
k	10,5	12,0	13,3	8,9	10,6
b	10,0	8,8	10,1	6,2	7,1
d	9,1	6,2	7,9	4,9	5,7
f	11,2	13,1	13,5	7,3	8,7
s	13,2	14,1	14,5	9,3	9,5
v	10,3	9,8	10,5	4,9	4,8
l	10,6	13,6	17,4	7,2	7,5
m	10,2	15,5	17,8	7,9	8,6
n	10,7	15,3	18,0	—	—
z	11,6	10,8	11,9	—	—

Az első három oszlop adatai egytagú, az utolsó két oszlop adatai kéttagú szavakra vonatkoznak.

MEYER kisérleteinek legfontosabb eredménye — s ez a közölt táblázatokból is könnyen kiolvasható — annak megállapítása, hogy a (dél)angol és az (észak)német hangok időtartama szoros kapcsolatban van a phonetikai helyzettel. Valószínű azonban — MEYER újabb, még közzé nem tett kutatásai is ezt bizonyítják — hogy ez nemcsak az angolra meg a németre, hanem az összes európai nyelvekre jellemző. Eredményei tehát nem annyira hangtörténeti, mint inkább beszédfiziologiai szempontból fontosak.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

A. Thumb: Handbuch des Sanskrit mit Texten und Glossar. [Sammlung indogermanischer Lehrbücher, hrsg. von *H. Hirt*. I. Reihe, 1. Bd.] *I. Teil: Grammatik* (XVIII+505 l. 14 M.). *II. Teil: Texte und Glossar* (133 l. 4 M.). Heidelberg, Winter, 1905.

Sanskrittal, mint általában bármely nyelvvel, két szempontból foglalkozhatik az ember: az egyik a philologiai, a másik a linguistikai. A sanskritisták nagyon meg lehetnek elégedve: a közkézen forgó kisebb-nagyobb grammatikák (így a megbecsülhetetlen *Whitney* is) csaknem kizárólag az ő érdekeik szolgálatában állanak s tisztán statistikus-deskriptiv módon tárgyalják a nyelvet. Hogy az efféle tárgyalás a prælitterarius nyelvviszonyokat elhanyagolja s elhanyagolni kénytelen, az a dolog természetéből folyik: a nyelvfejlődés egész történetébe csak az összehasonlító nyelvtudomány segítségével lehet belepillantani. A comperativ-historiai felfogás azonban eddigelé csak *J. Wackernagel* grammatikájának eddig megjelent köteteiben (I. Lautlehre: 1896; II, 1. Einleitung zur Wortlehre. Nominalkomposition: 1905) jutott kifejezésre; de ez a maga nemében páratlannak igérkező mű oly széles alapra van fektetve s oly sokat föltételez, hogy a távolabb álló, nem katexochen szakkörök számára jóformán megközelíthetetlen lesz, s épen nagy terjedelme s mindenre kiterjedő minutiosus akribiája miatt oly lassan készülhet, hogy a hiány a linguistikai téren keservesen érezhető. Ezen a hiányon akart segíteni *Th.* — még pedig oly módon, hogy munkáját első sorban az indogermanista, aztán az ind s általában bármely philologus használhassa.

I. Teil: Grammatik. Az első rész, a mint a főczím mutatja, nem általában az ó-indnek, hanem a class. sanskritnak grammatikája, mely azonban a szükséghez képest a régibb vedikus és epikus nyelvhasználatot sem hagyja figyelmen kívül; a mint továbbá az alczím, «Eine Einführung in das sprachwissentschaftliche Studium des Alt-

indischen» sejteti, első sorban praktikus tankönyv, mely kezdők igényeit akarja kielégíteni s főleg didaktikus czélzattal készült. E czélhoz képest mennél kevesebb előismeretet kiván olvasóitól és sok olyasmire kiterjeszkedik, a mi szorosan véve nem tartoznék egy specialis nyelv grammatikájának körébe (így az alább ismertetendő Einleitung legnagyobb része s bizonyos általános tudnivalók, mint pl. p. 45—48 az idg. összehasonlító nyelvtudomány methodikája, p. 145—146 a ragozott szó alkotórészei, p. 440—442 a compositum fogalma etc.), a minek azonban a kezdő igen jó hasznát veheti. Szerző ugyancsak gyakorlati szempontból a problémák felállítása és megoldása tekintetében járt úton halad, a hypothesiseket lehetőleg mellőzi s újaknak felállításától tartózkodik, ellenben bibliographiai adatait úgy válogatja össze, hogy azok fonalán az érintett problémák részleteibe is behatolhatni; nyelvtörténeti magyarázataiban is szűkebb téren mozog s jobbára csak a latinra és gótra s főleg a görögre szorítkozik. A nyelvtan külsőleg négy részre oszlik. Az *Einleitung* (p. 1—32) három fejezetből áll, melyek közül az első a tudományos irodalom áttekintése, a második a sanskritnak helyét jelöli meg az idg. nyelvek körén belül s India történetét és idg. nyelveit ismerteti vázlatosan, a harmadik az ói. (ved. és sąskṛt) irodalom kivonatát, az ind grammatikusok méltatását s az európai sanskrit studium rövidre fogott ismertetését foglalja magában. Ez a bevezetés az indologia érdekében íródott s bár meglehetősen, néha túlságosan szűkszavú s itt-ott apróbb fogyatkozásokban laborál, egészében jóravaló és (főleg nálunk) szükséges tájékoztató, mely nagyon alkalmas a közelebbi érdeklődés felkeltésére. [Addenda et corrigenda: 1. §. *B. Delbrück,* Einleitung.[4] Leipzig 1904. 11. §. *O. Schrader,* Sprachvergleichung und Urgeschichte.[3] Jena 1906. 13. §. *H. Hirt,* Die Indogermanen. Strassburg 1905. 25. §. *M. Winternitz,* Geschichte der indischen Litteratur. Leipzig 1905.] A *Lautlehre* (p. 33—144) többek közt főleg *Wackernagel* I. kötetének felhasználásával készült, a mi természetesen nem akar gáncs lenni, hanem a ZDMG referense által megszívlelendő észrevétel. Itt is vannak dolgok (pl. 51. §. Phonetische Grundbegriffe. 56. §. Methodisches), melyek szorosan véve nem tartoznának ide, de tanulók érdekében épen nem mondhatók fölöslegeseknek; külömben a Sammlung többi köteteiben is vannak ily propædeutikus részek (l. *Hirt, Sommer, Streitberg* grammatikáit). Ellenben igaz, hogy az accentus (55. §.) nyelvtörténeti jelentősége folytán behatóbban lett volna tárgyalható. A szó-vég ismét didaktikus szempontból eleinte etymologiai, később pausa-formában jelentkezik. Az egész hangtanban kizárólag transscribált alakokkal találkozunk; a transscriptio kérdésében *Th.* igen helyesen tartózkodik

minden eredetieskedéstől s a *Brugmann*-féle Grundriss (illetve in Iranicis *Bartholomae*) rendszerét követi. A *Formenlehre* (p. 145—439) cz. szakasztól fogva megjelen a dēvanāgarī s mellette mindenütt a transscriptio, az utóbbi sokszor egymagában is. A declinatio- és conjugatio-paradigmák a transscriptióban accentussal vannak ellátva (a dēvanāgarīban nem — nyilván typographiai okokból). Hogy az anyag felosztásának mikéntjére nézve (van pl. 9 declinatio, 14 præsensosztály) eltérő felfogás lehetséges, az tagadhatatlan; de egy minden szempontból kielégítő classificatio amúgy is utópia és semmi esetre sem döntő fontosságú. A *Compositum und Satzbau* (p. 440—483) szakaszban, mely egyébként szépen sikerült, szerző az accentusra már nem vet ügyet. Eljárása érthető és menthető, mert nem ó-ind, hanem sanskrit grammatikát akart írni; de mivel munkájának egyidejűleg nyelvtudományi bevezetés jellegével is kell birnia, szükséges lett volna a régibb nyelvállapotokra a compositio terén is figyelmet fordítani. Nagy hálára kötelezte *Th.* a kezdő sanskritistákat azzal, hogy itt (p. 468—483), valamint már előbb (p. 158—167) *Speyer* és *Whitney* nyomán syntaktikus megjegyzéseket nyujtott, minők a Sammlung többi köteteiben jóformán egészen hiányoznak. Általában mindenen meglátszik, hogy a könyvet gyakorlati tanítással foglalkozó ember írta, a mi azonban a mű tudományos jellegének egy csöppet sem ártott: roppant sok részlet van itt összehordva, szépen elrendezve s tetszetősen előadva. Hogy az indogermanista s főleg az elkényeztetett sanskritista egyes részletekkel nem lesz mindig megelégedve, az a munka kettős czélját és gyakorlati irányzatát tekintetbe véve előre volt látható; sőt a többé-kevésbbé jogosulatlan követelésektől egészen el is tekintve, tényleg vannak elsietésből eredő kisebb hibák, apróbb hiányok. De ezek a bocsánatos bűnök mit sem vonhatnak le *Th.* érdeméből, mely abban áll, hogy *megírta az első összehasonlító sanskrit grammatikát* — nem azzal az intentióval, hogy a tudományt tovább vigye, hanem hogy az eredményeket összefoglalja. Ezt a még így is óriási feladatot *Th.* oly becsületesen oldotta meg, a mint csak egy ember első kisérletre megoldhatja — fölhasználván úgy a nyelvtudomány legkiválóbb művelőinek, mint a legelső sanskritistáknak eredményeit. Legjobbkor jött jó és szép munkájáért hála és elismerés illeti őt, melyet nem csökkenthetnek az ellene felhangzott kifogások. A mi ezeket illeti — tarlózáshoz semmi kedvem nem lévén — a LZ 56, 862—63 és ZDMG 59, 438—41 található recensiókra utalom az olvasót.

II. Teil: Texte und Glossar. Szerencsés és új gondolata volt *Th.*-nak a grammatikához olvasókönyvet mellékelni. A II. rész szoros

összefüggésben van az elsővel: a textusok egész anyaga fel van dolgozva a grammatikában. A *szövegek* (p. 1—57) igen szép nagy typusú, tiszta és könnyen olvasható dēvanāgarīban vannak lenyomtatva; a mondatok szavai, ind szokás szerint, egybe vannak írva, de könnyebbség okáért az első darabokban mindenütt, a későbbiekben gyérebben merőleges vonalka jelzi a szavak elválasztása helyét. A fölvett darabok jegyzéke következő: 1. *Pañcatantra* I, 10; III, 2; V, 10. 2. *Hitōpadēśa* IV, 6; IV, 8—9. 3. *Kathāsaritsāgara* (Śukaśārikē). 4. *Mahābhārata* (Matsyōpākhyānam). 5. *Viṣṇupurāṇa* (Yama). 6. *Rāmāyaṇa* (Śunaḥśēpa). 7. az *Amaruśataka* 8 darabja. 8. *Bhartṛhari* centuriáiból 25 stropha. A vedikus irodalomból természetesen a mű tervezeténél fogva nem kaphattunk semmit, de mindenesetre lehetséges és kívánatos is lett volna a drámairodalomból közölni mutatványokat, még pedig transscriptióban, a mi aránylag kevés helyet vett volna igénybe. A megjegyzések igen szűkszavúak s csaknem kizárólag grammatikai jellegűek; egészen rövid irodalomtörténeti excursusokkal a könyv értéke bizonyosan emelkedett volna. A mutatványokhoz függelékül a bennük előforduló *metrumok áttekintése* következik (p. 58—60). Corrigenda: p. 27 śl. 46 *babhava* helyett *babhūva;* p. 37 śl. 2 *pātāla°* h. *pātala°;* p. 38 śl. 6 *yātānā°* h. *yātanā°;* p. 44 śl. 4 *yavat°* h. *yāvat°;* p. 45 śl. 18 *rājāṣī°* h. *rājarṣī°;* p. 53, 10 *unmattaprēmāsarambhād°* h. *°saṃrambhād°*. A *szótár* (p. 61—133), szintén dēvanāgarīban, etymologiai adatokat is tartalmaz a szókincs könnyebb elsajátítására. A szótár is szűkszavú, de jó és teljesnek látszik, bár ez természetesen végleg csak az egész textus-anyag átvizsgálása után állapítható meg. A mutatványoknak mintegy felét szorgosan átnézve a következő hiányokra bukkantam: p. 69 *ālāpa* m. Gespräch, Unterhaltung; p. 70 s. v. *i : vi + ita = vīta* vergangen, gewichen, frei von, ohne (°—); p. 77 s. v. *kram : upa = samupa;* p. 79 s. v. *gam:* pp. *gata* n. Gang, Art und Weise; p. 105 s. v. *bhraś: paribhraṣṭa = bhraṣṭa;* p. 116 *Vasudattā* EN.; p. 121 *śuka* m. Papagei; p. 131 *svatantra* mint adj. selbständig, frei, willkürlich. Sajtóhiba: p. 78 *khyāyin* recte: *khyāpin.*

A két rész tehát együtt magában foglal mindent, a mire az indogermanistának a sanskrit studium sikeres megkezdéséhez az első pillanatban szüksége lehet. Szépséghibái daczára alapvető komoly munka, megbizható vezérfonal s kitűnő gyakorlati kézi könyv, melyet minden érdeklődő teljes bizalommal vehet kezébe s teljes megelégedéssel fog megint letenni.

SCHMIDT JÓZSEF.

F. A. Wood: Indo-European $a^x : a^xi : a^xu$. A Study in Ablaut and in Wordformation. Strassburg, Trübner 1905. 4 M.

Basisok constructiója alkalmával gyakran bizonyos kellemetlen latitude van számunkra. Egy synonym szócsoport számára pl. Hirtnél (Abl. 80, 110, 125) nem kevesebb, mint három basis-forma akad: *ghorēp*, *grebhēi*, *gharebh*; ezen kívül még kettő fordul elő egyebütt: *gherēibh* (Reichelt, KZ. 39, 21) és *ghrebhēi* (Hübschmann, IF. 11. Anz. 52. Brugmann, Kvgl. Gr. 500). Néha sikerül egységes basist föl-állítani: *mereg* és *merge*, *derek̂* és *derk̂e* (Hirt, l. c. 699 és 725, 589 és 724 §§.) *merege*, *derek̂e* alakban egyesíthetők (cf. Hübschmann, l. c. 43. Reichelt, l. c. 15). De ez épen nem mindig sikerül, s kérdés támad, hogy *micsoda viszonyban vannak egymással a jelentés fonalán összefüggő külömböző basisok.* E kérdésnek egy részletét, az a^x: a^xi: a^xu basisok viszonyát vizsgálja Wood.

Az a^x: a^xi: a^xu váltakozás részben kétségtelenül phonetikai fejlődés (cf. ói. *gāúṣ*: *gā́m*, *rā́yas*: *rā́m*); de azt a föltevést, hogy minden $\bar{a}^xi$ v. $\bar{a}^xu$ basis phonetikai úton veszítette el finális *i* v. *u* vocalisát, a tények nem igazolják s oly szókat, mint gör. *σμῑκρός*: ahd. *smāhi* egyesíteni, csak azért mert synonymák, annyi mint igen ingatag alapra építeni. *A puszta synonymia ugyanis nem elégséges bizonyítéka a rokonságnak* (1). E pontot nem lehet eléggé hangsúlyozni. Hogy bármely particularis jelentés mily könnyen fejlődhetik ki, mutatja az a tény, hogy oly sok külömböző szó synonym; így a *duzzad, dagad* jelentés megvan a következőkben: ói. *tanóti*, gör. *βρύω*, lat. *glisco*, ir. *bolgaim*, ahd. *swellan*, litv. *tvìnti* etc. etc. A synonymia tehát ilyen esetekben convergáló fejlődési vonalak resultatuma (2). Synonymák sokszor ugyanazon primarius jelentésű és azonos hanganyagú basisra mennek vissza s secundarius jelentésük mégis függetlenül fejlődhetett ki a külömböző nyelvekben. Pl. mnd. *schrempen* «schrumpfen; rösten» és gör. *κράμβος* «eingeschrumpft», *κραμβόω* «röste» rokonok lehetnek s «pörköl» jelentésük mégis kétségkívül független fejlemény (3). Külömböző eredetű szavak közeledhetnek egymáshoz alak tekintetében s ennek folytán kontaminálhatják egymást jelentésben. Így az angol *mash* némely használatában keveredett a *smash* szóval, melyhez eredetileg semmi köze, s ennek révén *mash* eredeti jelentésétől egészen eltérő értelemben is használatos (4). Ha két v. több basis jelentés tekintetében összeesik, párhuzamos formák keletkeznek, pl. gör. *γνόφος*: *δνόφος*: *ψέφος*: *ψέφας*: *κνέφας* (5). A forma részleges assimilálódásának oka a jelentésbeli hasonlóság: *a szó igazi lelke a képzet* (the idea is the real soul of the word) s

nyelvérzékünk jobban ügyel a jelentésnek, mint az alaknak conserválására. Innen a sok synonym *rím-szó* (rime-word, Reimwort), melyek phonetikailag néha oly közel állanak egymáshoz, hogy azonos szavaknak vették őket; ily szók pl. germ. *stauma* (oe. *stéam*), *þauma* (ahd. *doum*) és *dauma* (ahd. *toum*). A phonetikai magyarázat ez lehetne: idg. *dhoumo: s-dhoumo = stoumo: toumo.* Ámde ha oe. *stéam*, ahd. *doum*, *toum* összehozhatók, csak azért mert synonymák, mit kezdünk az ilyen synonymákkal, mint gót *dauns*, mhd. *tampf*, an. *veifa* etc.? Az etymologus feladata ilyenkor nem az. hogy minél több szót vigyen vissza közös alapalakra, hanem hogy kitalálja az alapul szolgáló közös képzeteket (6). A puszta synonymiára alapított comparatiók (pl. ói. *dhruvás:* gör. *δροός;* lat. *tango:* gót *tēkan* etc.) olykor rímszavak, melyeknek basisai nem rokonok, de bizonyos értelemben összeestek; máskor a szók egészen függetlenül mentek át ugyanazon jelentésváltozáson; ismét máskor a synonymia tisztán véletlen, azaz a szók külömböző primarius jelentésekből fejlődtek synonymákká. Egy esetben sem vihetünk vissza ily szókat közös basisra (7—29). A rímszóképzés általában sokkal fontosabb momentum a nyelvfejlődésben, mint közönségesen hiszik. Oly germ. basisoknál mint *skrimp*, *hrimp*, *krimp*, *wrimp* etc. valószínűbb, hogy némelyek mint rímszavak származtak a többiektől, minthogy valamennyien phonetikus úton egy közös formából keletkeztek (30). Igen fontosak azok a rímszavak, melyek az ablaut-series confusiójára látszanak utalni, mint gót *slēpan:* ahd. *slīfan:* gót *sliupan.* A phonetikai magyarázat kiindulópontja egy *sleu̯ei̯eb* basis lehetne: *sl(u̯)ei̯eb*, *sleib*, *slēib*, *slēb* és *sleu̯ē(i)b*, *slēub.* Ámde a nyelv nem puszta mechanikus valami. Elemei nem csupán phonetikai úton változtak, hanem psychologiai törvényeknek is alá voltak vetve. Folyton keletkeznek új basisok s ezeknek alakja a beszélő véleményétől függ: a *reális basis a szónak az a része, mely a beszélő érzése szerint a jelentést tartalmazza* (the real base of a word is that part of it which is felt as containing the meaning). Az az alak, melyben valamely basis kimutatható, nem szükségkép a legrégibb: az eredeti alak rövidebb v. hosszabb is lehetett, cf. oe. *fléotan:* ói. *plávatē*, de ói. *gāti:* *gāyati* (62—63).

Ezt mondhatni sok *i*, *i̯o* vagy *u*, *u̯o* végű basisról is. Ói. *gāyati* számára egészen helyén van egy theoretikus *gāi* basist fölállítani, de ói. *gāti*, *gāthā*, *gātúṣ* reális basisa *gā.* Lehet, hogy *gāthā* eredetileg **gāithā*, de ép oly valószínű, hogy már eredetileg is *gā-thā*, azaz, hogy a *gāyati* alakból egy *gā* basis van abstrahálva. Ezeknél az állítólagos *āxi* v. *āxu* basisoknál gyakran lehetetlen dönteni, hogy az *i* v. *u* az originalis basisnak része-e vagy járulék. Két eset lehetséges:

1. az *i* v. *u* az eredeti basis járuléka, mely derivatióknak integralis része lett (ói. *vāti: vāyati*); 2. az *i* v. *u* az eredeti basis integralis része, mely elveszett, néha phonetikai úton, de többnyire hamis abstractio révén (ói. *gāyati: gāti*). Oly esetekben, mint ói. *çrāyati: çīrtás* két basis-forma áll egymás mellett: *k̑erāi* és *k̑erā*. Hogy melyik az eredeti, nem lehet megmondani. Ha *k̑erāi*, akkor abstractio v. analogia (nem phonetikus fejlődés) útján lett belőle *k̑erā;* ha *k̑erā*, akkor *i̯o* hozzájárulása folytán keletkezett egy új *k̑erāi* v. *k̑erāi̯o* basis. Mutatis mutandis az *ā^x^u* basisok dolga is így áll (64—119).

Az ablaut-seriesnek olyatén szembeszökő confusiója, mint germ. slēpan: slīpan: sliupan phonetikailag sehogyan sem magyarázható. E confusio oka sokszor az, hogy *i̯(o)* v. *u̯(o)* v. mindkettő járult az eredeti basishoz, pl. ói. *sárati: sarit: srutás*. Egy *selo* typus mellett tehát *selei̯o*, *slei* és *seleu̯o*, *sleu* jelentkezhetnek, s egy deriválá *sled* basis hatása alatt *sleid* és *sleud*. A deriválá basis ki is szoríthatja az eredetit, cf. gót *giutan:* gör. *χέω;* lat. *tābeo:* ószl. *tajati* etc. (120). Sok eset mint rímszó magyarázható: synonym *sled*, *sleig*, *sleub* typusok mellett jelentkezhetik *sleg*, *sleb; sleid*, *sleib; sleud*, *sleug*, még ha egy originalis *selo* basis soha nem is volt (121). Sokszor az ablaut-confusio látszólagos is lehet, ha t. i. külömböző eredetű synonym *sled*, *sleid*, *sleud* typusok estek össze jelentésben. Az eset gyakori; de nem mindig lehet megmondani, vajjon az említett typusok egy eredeti *selo* basison alapulnak-e vagy egyáltalában nem rokonok (122). Mindig szem előtt tartandó ez a két elv: 1. a szók rendesen descriptiv terminusok, pl. *slimy* eredetileg a. m. *slippery*, és 2. a mentalis associatio fontos factora a szóképzésnek (123).

Az ablaut-serieseknek külömböző úton-módon bekövetkezett confusiója folytán keletkezett az a^x : a^xi : a^xu ablaut érzése — a legkorábbi időkben, mert pronominalis tövekben és suffixumokban is föllép. Ez a sec. ablaut jobbára a rímszóképzéssel függ össze, de hogy mennyire, meg nem határozható. Oly párhuzamos formatiók mint gör. *φλιδάω : φλυδάω* sec. ablauton is alapulhatnak, de *a^xi: a^xu* parallel basisokból való rímszavak is lehetnek. De az *a^x: a^xi: a^xu* esetek egy részét kétségtelenül a sec. ablaut magyarázza meg (124). Összefüggésben álló (related) szavaknak, még ha elemeik azonosak is, nem kell szorosabb rokonságban állóknak (cognate) lenniök. Így gör. *σκαρίζω*: litv. *skraidaũ* összehasonlításánál nincs jogunk egy idg. *skeroid* basist fölvenni. A szók valószínűleg összefüggnek, de nem rokon ok, azaz visszamehetnek egy *sker* basisra, de a kérdéses alakok egymástól függetlenül külön centrumokban keletkeztek (125).

A gazdag példatárban (126—611) párhuzamos *slex*, *sleix*, *sleux*

typusok vannak *a*, *b*, *c* betűk alatt felsorolva. Az ugyanazon betű alatt található szavak szorosabb-lazább összefüggésben vannak. A különböző betük alatt felsorolt szavakról helylyel-közzel föltették, hogy összefüggnek (pl. a. ói. *syáti:* c. *sívyati*); máskor a szavak (pl. *a.* gót *slēpan: b.* ahd. *slīfan: c.* gót *sliupan*) közt valószínűleg van valami összefüggés; de ez sokszor többé-kevésbbé kétséges és igen sokszor csak látszólagos (pl. *a.* óbg. *sokŭ: c.* lat. *sūcus*).

Szerző álláspontja tehát, mint a fönnebbiekből meglátszik, erősen skeptikus: könyörületlenül ki akar ábrándítani, s a dolog érdemét tekintve, tagadhatatlanul van igaza. A modern ablaut-theoriák igen alkalmasak arra, hogy Ikarus-szárnyakat kölcsönözzenek a kutató elmének, s nagyon helyén van a figyelmeztetés, hogy *az ablaut nem csupán phonetikus, hanem psychologikus phaenomen*, hogy idg. formák fölállítása mindig problematikus, hogy a «hangtörvény» nem mindig s nem egészen megbizható kalauz, hogy a puszta synonymiára alapított összefüggés ingatag alapon áll. Azt persze, hogy minden egyes speciális esetben is jogosult ez a felfogás, már nem merném állítani: szerző, nézetem szerint, olykor határozottan messze megy a skepsisben, mint mikor pl. annak megvilágítására, hogy mily keveset nyom a latban a synonymia, a lat. *ōs: austia* példára hivatkozik (Pref. VI). A tárgy természete kizárja a részletekbe menő discussiót: e téren minden polemia fölösleges papirfogyasztás és czéltalan időtöltés volna. Egészében a munka rendkívül elmegerjesztő s már a benne fölhalmozott anyagnak roppant gazdagsága s új szempontból való csoportosítása miatt is a legnagyobb figyelemre és a legmelegebb érdeklődésre méltó.

Schmidt József.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Pászta.

Nemrég Simai Ödön Kassai József Szókönyvének kéziratban maradt köteteiből a köv. érdekes helyet közölte: *Pászta, posztágy:* «Tolttos (érts: tótos) Posztát-ból mint mondják a' Hegyalján, melyly meg-állást tészen. Posztákra szedik a szőlőt Fogásokra»; «in Hegyalja dicitur Slavizando Posztát et in com. Pos. *Posztágy*», l. MNy. 1 : 379. A MTjsz.-ban *posztát* és *posztágy* m. még *pásztágy* alakot is találunk. Ez adatok elegendő világot vetnek a közkeletű *pászta* szavunkra is

és bátran beleiktathatjuk immár a *pászta* szót is a szlávságból átvett szavaink sorába: ób. nom.-accus. *postatь* > m. accus. *pásztát* (vö. *obrazъ* > *ábráz*), nom. *pászta* — vö. ób. *rasadъ* > *rászát rásza*, *medvêdь* > *medvét medve*, szb. *jàgnjêd* > *jegenyét jegenye*, l. SZILASI: Nyelv. Tanul. 48—53. l., oláh nom.-acc. *dimicát*, tót *demikát* > palócz *demikát*, *domikát*, székely *domika* MNy. 1 : 165.*) A szláv szó származásánál fogva odaállást, fölállást, állást jelentene, vö. or. *postatь* Stellung, Position, de több nyelvben épen a *pászta* jelentésében található: szb. *pȍstât* die Reihe (bei der Ernte), szlov. *postât* die Reihe der Arbeiter; der Theil, der von einer Reihe Arbeiter in einem Ganzen durgemacht wird, cs. *postať* ein Strich Acker, welchen die Schnitter auf einmal umfassen, tót postať u. o. (l. MIČÁTEK szótárát), kisor. *postatь* die auf einmal zu schneidende Partie der Saat. Az ób. *postatь* szót a szintelen, de rokon értelmű «rész» jelentésben találjuk, a bolgárból ilyen szót nem ismerek, de minthogy az oláh *postată* alakra nézve megfelel a nőnemű *postatь*-nak, jelenteni pedig szakasztott ugyanazt jelenti, mint akár a szerb *postat*, meglehetős biztossággal tulajdoníthatjuk az ób. *postatь*-nak is ezt a specialis jelentést, mert az oláh nyelv szláv szavai többnyire a bolgárból kerültek, az a körülmény pedig, hogy a cseh-tótban ugyanazt jelenti a szó, mint a vele nem érintkező szerb-szlovénben és a kisoroszban, már eleve igen valószínűvé teszi, hogy itt ősszláv jelentésfejlődéssel van dolgunk.

A mondottak alapján a *pászta* szót a régibb szláv jövevényszavainkhoz számítom, az elvétve található *posztágy*, *pásztágy* a tót *ty*-n végződő *postať*-ból való, a MTjsz-ban szintén említett *pásznát* és *páznát* alakot nem tudom megmagyarázni.

ASBÓTH OSZKÁR.

---

*) GOMBOCZ téved, mikor azt hiszi, hogy az oláh szó szláv eredetű; az bizony egészen rendes főnévképzés a *demica* aprítani igéből, a tót *demikát* pedig oláhból való.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben 1.60
Bálint Gábor. Jelentése Oroszország és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet: 5 khálymik dana hangjegye —.40
— Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3 füzet. Egy-egy füzet 2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr —.40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai —.20
— Nyelvünk újabb fejlődése —.40
Barna Ferdinánd. A hangsúlyról a magyar nyelvben —.60
— A határozott és határozatlan mondatról —.40
— A mordva nép házassági szokásai —.60
— A mordva nép pogány istenei és ünnepi szertartásai 1.—
— A mordvaiak történelmi viszontagságai —.40
— A mutató névmás hibás használata —.20
— A votják nép multja és jelene —.60
— A votjákok pogány vallásáról —.40
— Egy szavazat a nyelvújítás ügyében 1.—
— Kapcsolat a magyar és szuomi irodalom között —.20
— Néhány ösműveltségi tárgy neve a magyarban —.60
— Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél —.50
— Ösvallásunk főistenei —.80
— Ösvallásunk kisebb isteni lényei és áldozati szertartásai —.60
— Vámbéry Ármin «A magyarok eredete» cz. műve néhány főbb állításának birálata 1.20
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat —.60
— A mondat dualismusa 1.20
— A neo- és palæológia ügyében —.60
— Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius szatiráinak magyarázói után —.80
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra —.80
— Szórend és accentus —.80
Budenz József. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyüléséről —.30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet 4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Ármin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finnugor nyelvészet» czimű II. értekezésére —.40
— Erdei- és hegyi-cseremisz szótár. (Vocabularium čeremissicum utriusquĕ dialecti.) Főleg Reguly cseremisz szógyüjteményéből és az Ujtestamentom cseremisz forditásából 1.—
— Magyar-ugor összehasonlító szótár. (Lexicon Linguæ Hungaricæ cum Linguis Ugricis comparatæ.) 3., 4. és 5. füzet. Egy-egy füzet 2.—
— Moksa- és erza-mordvin nyelvtan 1.—
— Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasonlítása —.20
Fábián István. Finn nyelvtan 1.—
Finály Henrik. A beszterczei szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kisérte és teljes szómutatókat készitett hozzá — 4.—
— Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez —.40
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metzenzéfi német nyelvjárás hangtana 1.50
Genetz Arwid dr. Orosz-lapp utazásomból —.40
Goldziher Ignácz dr. A buddhismus hatása az iszlámra —.80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről —.20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál —.60
— A pogány arabok költészetének hagyománya 1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlitva a keleti arabokéval 1.—
— Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten —.40
— Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben —.80
Halász Ignácz. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyüjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyüjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta — 6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szójegyzékkel 3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján 6.—
— A Kún- vagy Petrarca-codex és a kúnok —.60
— A M. T. Akadémia és a szuómi irodalmi társaság —.40
— A számlálás módja és az év hónapjai —.40
— Az orientálistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyüléséről —.30

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

I. kötet. 1906. 2. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 kor. 50 fill.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1906.

TARTALOM.

Folyóiratunk ***május és november 15-ikén*** *jelenik meg. Egy kötet 4 ötíves füzetből áll s ára* ***6 korona.*** *Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.*

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztőség felelős.

NYELVTUDOMÁNY ÉS TELEPÍTÉSEK TÖRTÉNETE,

különös tekintettel az erdélyi szász telepítésre.

A szerkesztő úr szíves fölszólítására egy példán megkisértem annak kimutatását, hogy a nyelvtudomány mennyi világot vethet hazánk telepítéseinek történetére. Ennél két főkérdésről lesz szó: Honnan indultak ki a hazánkba jött telepek? és miképp ment hazánkban magában a telepítés végbe? Ha e két főkérdésre a nyelvtudomány segítségével valahogy biztos feleletet lehet adni, akkor kilátás nyílik, hogy e biztos talajról megint nyelvészeti problémák feszegetésére nyerünk támasztó pontokat.

1.

Annak szüksége, hogy a nyelvtudomány segítségéhez forduljunk annak a kérdésnek a földerítésére, hogy az erdélyi szászok honnan vándoroltak be, az okiratokkal biztosított adatok hiányosságából folyik. Mind az a hiteles értesítésünk, a mi erről szól, egy pár sorba összefoglalható. Az 1224-ben II. Endre királytól az erdélyi szászoknak adott szabadságlevélben azt olvassuk, hogy a «fideles hospites nostri Theutonici Ultrasiluani» panaszt tettek, hogy ők «penitus a sua libertate, qua vocati fuerunt a piissimo rege Geysa avo nostro, excidissent» (Zimmermann und Werner: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* 1 : 32). Gergely pápai követnek egy 1192 és 1196 közt kelt okiratában «desertum»-ról történik említés, «quod gloriosæ memoriæ Geysa rex Flandrensibus concessit» (U. o. 1 : 2). A «Flandrenses» kifejezés előfordul még egyszer egy pápai okiratban (1199-ben u. o. 1 : 4), másrészt 1206-tól kezdve gyakrabban még pedig később kizárólag «Saxones» elnevezés található. Tehát: a II. Géza királytól (1141—1161) való meghívás és a desertumba való telepítés bizonyos «libertas» biztosítása

mellett, továbbá az okiratokban található «Flandrenses» és «Saxones» elnevezés — ez az egész, a mit hitelesen tudunk az erdélyi szászok bevándorlásáról.*)

Itt tehát történeti tudásunkban olyan hézag van, a melyet csak a nyelvtudomány segítségével lehet kitölteni. Azonban mindjárt a legelején sajátságos nehézségre bukkanunk. A mi nyomban szembe szökik, ha a nyelvjárás segítségével következtetést akarunk vonni az erdélyi szászok eredetére, az a körülmény. hogy mind a két okiratokkal igazolt elnevezés, a *Flandrenses* és *Saxones*, a nyelvjárás egész habitusával éles ellentétben áll. Mind a flandrok, mind a szászok alnémetül beszélő néptörzsek, kiknek nyelve megállt az első lautverschiebungnál, az erdélyi szászok nyelvjárása ellenben minden külön sajátsága mellett, első hallásra kétségtelen fölnémet jellemet árul el. Ehhez hozzájárul, hogy a szászok neve, a mint azt az okiratok «Saxones» alakban följegyzik és a mint azt a nyelvjárásban (*saks'n***) kiejtik, a hangtörvények szerint az erdélyi szász nyelvjárásban lehetetlen. A nyelvjárás idegen szókat kivéve nem ismer szókezdő zöngétlen *sz*-t (jelzésünkben *s*), továbbá a -*hs*- hangcsoportot mindig -*s*-szé változtatja (kfn. flahs > erd. sz. *fluəs*, kfn. wahsen > erd. sz. *wuəsn*; umlauttal: *flahsîn > *flæ̂sän*, wahsit > *wiə^{s}t*).

---

*) Közvetett, igaz szintén csak nyelvészeti eszközökkel megszerkeszthető czélzást lehet a következőkben találni. Ismeretes dolog, hogy egy «epternachi» (Echternach város Luxemburgban) kéziratba a Magyarországban és Erdélyben dúlt tatárjárásról az 1241-ik évhez egy hír van bejegyezve, mely egy pár erdélyi német város elpusztításáról szól (Mon. German. Scriptores 24. k. 65. l.; l. Korresp. Blatt d. Ver. f. sieb. Landesk. 1 : 93.). Ezt a hírt egy echternachi tanító egy időben bejegyezte az akkor iskolakönyvül használt *Orosius Paulus*nak saját példányába, de a városok neveit nem írta le, úgy mint a krónika, latinosan, hanem egészen helyes német nyelvjárásos alakban (*Nosen, Hermanstorf*, in castro quod vocatur *Cluse, Wizemburch* vö. Kisch Korresp. Bl. 27 : 18.). A hírnek tehát vagy német nyelvjárásban, talán vándorló szerzetesek útján, kellett Erdélyből Echternachba jutnia, vagy az echternachi tanító a latinos alakból visszaállította a városnevek helyes tájszólásos alakjait, egyik is másik is egyaránt arról tanuskodnék, hogy akkor még élénk emlékezetben volt az Erdély és Luxemburg közt fönálló kapcsolat. Más, igaz jóval későbbi czélzásokról l. J. Meier *Paul-Braune, Beiträge* 20 : 335. sk.

**) Az erdélyi szász nyelvjárásból vett példákat a következőkben a nagyszebeni tájszólásban közlöm.

A föln. «Sachse» szó tehát a nyelvjárásban **zuəs*, a «sächsisch» melléknév pedig **zâ̂səš* (vagy **ziəsəš*) volna. A *saks*, *saksəš* tehát a nyelvjárásban okvetetlenül idegen szó,[1]) még pedig olyan idegen szó, a mely aránylag csak nagyon későn honosodhatott meg, minthogy az előbbi századokban szókezdő zöngétlen *s* idegen szókban a nyelvjárásban mindig *ts*-vé változott (pl. magy. székely > *tsâ̂kəl;* szajkó > *tsaiku;* vö. lat. Servatius > *tservəs*, franz. celeri, fn. Sellerie > *tsällər*). Föl kell tehát tennünk, hogy a «Flandrenses» és «Saxones» elnevezésnek nincs ethnographiai tartalma, hanem csak a telepesek közös elnevezése. Flandriaiaknak nevezték tényleg a 12. és 13. sz.-ban mind az alsó Rajnától és határos déli területeiből kelet felé menő telepeseket.[2]) Hogy hasonló módon «Saxones» néven Magyarországon eredetileg Magyarország és Erdély éjszaki részében le egészen Szlavoniában letelepedő bányászokat, azután pedig egyáltalában idegen telepeseket értettek, annak bebizonyítását megkísértettem Kbl. 24 : 17. kk.

Ha tehát az erdélyi szászok neve eredetükre nem vet világot, a tőlük beszélt nyelvjáráshoz, mint egészhez, kell folyamodnunk a kérdés megoldására. Nem kisebb ember, mint Leibniz, a nagy philosophus, állította föl legelőször ebben az értelemben a követelést, hogy az Erdélyben lakó németek nyelvjárását meg kell vizsgálni és az alnémettel (szászszal) összehasonlítani, hogy kitűnjék, vajjon az erdélyi németek valóban, a mint akkor némely tudós vélte, Nagy Károly korabeli szász telepesek vagy mint a Krim gótjai, a kikről Busbeck tett volt jelentést, a germánok keletről jövő ősbevándorlóinak Erdélyben visszamaradt csapatai-e. Ő tehát nemcsak az erdélyi szászokról, hanem a germán bevándorlás problemájának megoldásához is nevezetes fölvilágosítást remélt az erdélyi szász nyelvjárás egy szótárától.[3])

---

[1]) Hogy a szó a nyelvjárásban mikép hangzanék, azt a *zesnhouzn* «Sachsenhausen», magy. Szászhúsz, oláh Sasaus, okiratokban Zazonhwz, helynév mutatja, a hol tényleg szászok telepítésével lesz dolgunk (a kerczi cziszterczita apátság részéről). Vagy itt is Sassen, Hintersassen-ra, kolostorhoz tartozó jobbágyokra kell gondolnunk? Vö. J. Wolff, *Deutsche Dorf- und Stadtnamen in Siebenbürgen.* Isk. értesítő, Szászsebes 1891.

[2]) Vö. O. Bremer, Ethnographie der germ. Stämme 167. §.

[3]) «Desideratur specimen vocabulorum et modorum loquendi pecu-

Azóta több erdélyi tudós iparkodott épen a nyelvjárás átkutatása útján világosságot deríteni az eredet homályára. Az idősebbek közül e helyt csak FELMER MÁRTONT († 1767 mint Nagyszeben ev. lelkésze) említem, kinek fájdalom befejezetlenül maradt munkája (*Abhandlung vom Ursprung der Sächsischen Nation in Siebenbürgen**), ha megjelent volna, épen nyelvészeti fejtegetései miatt is az akkor e téren napvilágot látott közlemények legjobbjaihoz tartozott volna. A 19. században különösen a különböző tudományágakban működő SCHULLER J. K. tanfölügyelő foglalkozott több értekezésben az erdélyi szász nyelvjárással, a melyet épúgy az alnémet, mint az angol nyelvvel hasonlította össze. A kutatások azonban biztos alapot csak akkor nyertek, mikor BRAUNE VILMOS a tőle és PAUL HERMANNtól kiadott folyóiratban (Beiträge zur Geschichte d. d. Spr. u. Lit. I : 1. sk. ll.) *Zur Kenntnis des Fränkischen und zur hochdeutschen Lautverschiebung* czím alatt MÜLLENHOFF KÁROLY kutatásait tovább fejlesztve a tőle középfranknak nevezett nyelvjárásoknak területét biztos nyelvi ismertető jelek szerint körülhatárolta. Ez által egyszerre az erdélyi szász nyelvjárásra is fényes világosság esett. Míg eddig az erdélyi szász nyelvjárás félig fölnémet félig alnémet jellegét fölnémet és alnémet bevándorlók keverődéséből magyarázták, most nyomban világos lett, hogy az erdélyi nyelvjárás, ép úgy mint a Braunetól jelzettek, a német átmeneti nyelvjárásokhoz tartozik, hogy őshazája tehát a német nyelvhatárnak csak szorosan meghatározott vidékein lehet, azaz — hogy a fődolgot már itt érintsem — csak ott, a hol szakasztott úgy mint az erdélyi szász nyelvjárásban a második (fölnémet) lautverschiebung részben végbement, részben azonban

---

larium Saxonibus Transylvaniæ, id est, non ut loquuntur homines cultiores sed ut loquitur plebs, ut comparari possint cum lingua nostrorum Saxonum. Dicitur enim esse in plebe illa multas voces nec Hungaricas nec Slavonicas et tamen aliis Germanis communiter non intellectas». G. G. Leibnitii opera ed. Dutens VI², 228. Arról, hogy ez a «desideratum» mikép illesztődik bele Leibniz összes nyelvészeti és történeti tanulmányainak a keretébe, lásd programmértekezésemet: *Die Vorgeschichte des sieb. d. Wörterbuches* Nagy-Szeben 1895. 3. sk. ll.

*) A kézirat egy másolata a budapesti nemzeti múzeum birtokában van. Felmer Mártonról vö. idézett értekezésemet, 12. sk. ll.

nem ment végbe. Különböző elemek keverődése helyett tehát így az erdélyi nyelvjárás pontos *földrajzi identificálását és localisálását* nyertük.*)

Ezen az alapon több jeles dolgozatban leírták az erdélyi nyelvjárást és jellemző vonásait kutatták. A *Korresp. Bl. f. siebenb. Landeskunde* (Kbl.)-ban közölt kisebb czikkeken kívül itt a nagyobb értekezéseket említem föl:

J. ROTH, *Laut- und Formenlehre der starken Verba* im siebenb. Sächsischen. (Archiv 10 : 423. kk. és 11 : 3. kk.)

J. WOLFF, *Der Consonantismus des sieb. Sächs.* (Iskolai értesítő Szászsebes 1873).

J. WOLFF, *Über die Natur der Vokale im ss. Dialekt.* (Isk. értesítő Szászsebes 1875).

A. SCHEINER, *Laut- und Formenlehre der Mediascher Mundart.* (Paul-Braune, Beiträge 12 : 43. kk.)

A. SCHEINER, *Die Mundart der siebenbürger Sachsen* (A. Kirchhoff, Forschungen zur deutschen Landes- u. Volkskunde 9. köt. Stuttgart 1895).

G. KEINZEL, *Lautlehre der Mundarten von Bistritz und Sächsisch-Regen* (Archiv 26 : 133. kk.).

Míg az említett értekezések nagyobbára azzal érték be, hogy a megvizsgált nyelvjárás hangtani viszonyait a nyugati germán hangállapotból való fejlődésük szerint leírják, KISCH GUSZTÁV *Die Bistritzer Ma. verglichen mit der moselfränkischen* (Paul-Braune, Beitr. 17 : 347. kk.) cz. értekezésében a tájszólás-összehasonlítás szempontját tolta előtérbe és erélyesen bizonyította, hogy a beszterczei tájszólás a luxemburg-moselfrank tájszólással minden lényeges vonásban összevág. Ennek kiegészítéséül Kisch nem régen közzétette a következő művet: *Vergleichendes Wörterbuch der Nösner und moselfränkisch-luxemburgischen Mundart* (Archiv 33 : 5—274). Végre megemlítem még e helyt, hogy KEINZEL GYÖRGY egy programmértekezésben (*Über*

*) Gyakorlatilag, utazások és az illető irodalom összehasonlítása által, már egy idő óta helyes nyomon jártak. Egy finom megfigyelésekben gazdag értekezésben (Arch. d. Ver. f. sieb. Landesk., Alte Folge I. k. 3. füz.) MARIENBURG J. G. az erdélyi szász nyelvjárást az alsó Rajnán (Köln, Aachen körül) beszélt nyelvjárással azonosította.

die Herkunft der siebenb. Sachsen, Besztercze 1887) az addig végzett kutatások eredményeit összefoglalta, míg SCHEINER András (Archiv 28 : 75. kk.) Wrede Ferdinandnak a Zs. f. deutsches Altertum-ban a Wenker-féle német nyelvatlaszról közölt jelentései segítségével kijelölte az erdélyi szász nyelvjárásnak megfelelő moselfrank tájszólások határait és így az erdélyi szászok kivándorlási területét.

Az említett iratok kétségtelenül bebizonyították, hogy az erdélyi szászok nyelvjárása a lényeges pontokban összevág a középfrank tájszólásokkal, a melyeknek kiterjedési területét (a főhelyek: Jülich, Aachen, Köln, Coblenz, Trier, Luxemburg) és nyelvi ismertető jeleit Braune Vilmos az i. h. főleg a fölnémet lautverschiebunghoz való viszonyukban megállapította. Minthogy ezek az ismertető jelek, mivel épen egy kimutatható időben meghatározott vidékeken végbement hangtani változásról van szó, azokhoz a vidékekhez kötve vannak és kizártnak tekinthető, hogy egy második, annyira távol eső és velük olyan kevéssé érintkező helyen szakasztott ugyanazok, reszben egészen sajátságos hangtani változások végbe mentek volna, föl kell tennünk, hogy ezekben a nyelvre nézve az erdélyi szász nyelvjárással egyező vidékekben egyúttal az erdélyi szászok kivándorlási területét kell látnunk.

Ha most már ez egyező, közös ismertető jelek összeállításába fogok, természetesen csak olyan ismertető jelek veendők tekintetbe, a melyek vagy magukban vagy kapcsolatukban helyhez vannak kötve és épen csak ezeknek a nyelvjárásoknak sajátságai. Tekintetbe jönnek: hangállapot, a kihangzás törvényei, a szókincs sajátságai, nevek.

A hangtani criteriumok közül döntő a fölnémet lautverschiebunghoz való viszony. Az erdélyi szász nyelvjárás itt mindenütt szakasztott azon az átmeneti fokon áll, a melyet Braune i. h. a középfrank számára kimutatott. Főfontosságú a nyugati germán tenuis fejlődése.

t. Minden helyzetben szabályosan *ȝ*, illetőleg *tz*-vé tolódott el (Braune ahd. Gramm. 87; 159. §) ázzal a sajátságos kivétellel, hogy a melléknév köznemű alakjában és a névmásban a *t* megmaradt. Ószász watar, kfn. waȝȝer, középfr. wasser (Köln),

erd. sz. *wasser;* ósz. holt, kfn. holz, kfr. holz (Köln), erd. sz. *hûlts;* ószász settian, kfn. setzen, kfr. setzen (Luxemb.), erd. sz. *zätsən.* — Ellenben: kfn. daʒ waʒ eʒ alleʒ; kfr. dat wat et allet (Köln és Luxemb.), erd. sz. *dat wat et allet.*

p. Az eltolódás rendesen csak a szó belsejében és végén hangzó után ment végbe, a szó elején és bizonyos liquidás kapcsolatokban nem (ószász slâpan, alném. loopen, kfn. slâfen loufen, kfr. schlôfe lôfe (Köln), erd. sz. *šlôfən lûfən.* — Ellenben szókezdetben: aln. paal (lat. palus-ból) plukken ploeg, kfn. pfâl pflücken pfluoc, kfr. pôl (Coblenz) plecken (Luxemb.) plô, erd. sz. *pôl pläkkən plach;* kettőzve: aln. appel ószász dropo, kfn. apfel tropfe, kfr. appel (Trier) drôp (Luxemb.), erd. sz. *appəl trôpən;* végre némely liquidás kapcsolatban: aln. dompig stomp kfn. dimpfen stumpf, kfr. dompig stomp (Coblenz), erd. sz. *dimpich stamp.*

k. Az eltolódás a középfrankban és erdélyi szászban ép úgy ment végbe, mint a középnémetben, itt tehát nem jön tekintetbe. De figyelemre méltó a találkozás kfr. söken és erd. sz. *zäkkən* «keresni» közt (tehát *j*-vel képezve mint ószász sôkjan szemben az ófn. suohhan-nal) meg kfr. schnuerken schnorken és erd. sz. *šnuərkən* közt szemben a kfn. schnarchen-nel.

A consonantismusnak más csak a középfrank és az erdélyi szász nyelvjárást jellemző vonásai a következők:

Szókezdő *s* idegen szavakban *ts*-vé válik: lat. Servatius, kfr. Zirwes, erd. sz. *Tserwəs;* francz. salade, kfr. zalôt (Lux.), erd. sz. *tsalâ̜t.*

Az *-nf-*, *-ns-* hangcsoportot (úgy mint az alnémetben és alfrankban) *-f-*, *-s-* váltja föl (az előtte álló hangzó nyújtásával), *-hs*-et pedig *-s-:* kfn. vünf, kfr. fôf (Crefeld), erd. sz. *fâ̜f;* kfn. gans, kfr. gôs, erd. sz. *gâ̜s;* kfn. dinsen «húzni», kfr. dâsen, erd. sz. *dâ̜zən;* kfn. vlahs ohse sehs, kfr. flâs ôsse sess, erd. sz. *fluəs îssən ziəs.*

A vocalismus tekintetében megemlítendő a tőbeli nyugati germán *ī* és *ū* egyféle sajátságos fejlődése, a melynek physiologiai okával e helyt nem akarok foglalkozni. A középfrank nyelvjárás egy részében csakúgy mint az erdélyi szász (egy részében) *-īt-*, *-ūt-* helyén *-ikt-*, *-ukt-* hangzik, *-īn-*, *-ūn-* helyén *-iŋ-*, *-uŋ-*, jésítés következtében még további változások is keletkeztek:

kfn. wîn zît, kfr. wing zick (Köln), erd. sz. *weŋ tsekt* (Nagyszeben); kfn. brût brûn, kfr. brokt (Ösling) brung, erd. sz. *brokt* (Nagyszeben) *broŋ*.

A középfrank és hasonló módon a déli erdélyi szász tájszólásokat jellemzi, hogy a szó végén tőbeli vagy ragbeli *-n* csak hangzó, dentalis és *h* előtt marad meg, különben pedig eltűnik: erd. sz. *eχ bleiwən hǣ, dō, äŋdən* [= ir. ném. «ich bleibe hier, da, immer»], de: *eχ bleiwə bǣ dir* [= ich bleibe bei dir]. Ép úgy a középfrankban.

Lexicalis egyezés természetesen csak olyan szavaknál állapítható meg, a melyek tárgyi hátterük miatt az illető vidékekhez vannak kötve, mert különben véletlenül azonos megőrzésre lehetne gondolni. De vö. kfr. honn «centenarius» (kfn. hunne) és erd. sz. *hann* «falusi bíró», épúgy kfr. grêwe erd. sz. *grêf* «geréb, falúnagy», a melyek bizonyos frank jogrendre mutatnak vissza. Továbbá: acht «prædium, püspöki major» (a trieri jogszabályokban) és erd. sz. *āⁱχtər* «csősz», kfr. backes «nyilvános sütőház» erd. sz. *bakkəs* [= backhaus], a hol még ma is a szigorúan követett sütési rend tökéletesen összevág az illető frank jogszabályokkal (vö. Kbl. 28 : 83). Mind csupa olyan szavak, a melyeket nem lehet a localis háttértől elszakítani. Döntők azonban a középfrank és erd. szász nyelvjárás közös óromán jövevényszavai, mert sehol máshol nem kerülhettek a német nyelvkincsbe, mint azokon a rómaiaktól hosszú ideig megszállt vidékeken. Kisch Gusztáv Kbl. 27 : 1. kk. egy egész sor ilyen jövevényszót állított össze. Én egy pár különösen jellemzőt említek: kfr. fökeln, erd. sz. *fīkəln fekəln* «ápolni, fölnevelni» (az elkényesztetés mellékértelmével) lat. focillare «fölmelegíteni»-ből (focus-hoz); kfr. grai, erd. sz. *grą groi* «a kiterpesztett lábak által képezett szög» lat. gradus «lépés»-ből; kfr. kæfer «dachsparre» erd. sz. *kēfər* lat. caper «állvány, bak»; kfr. pôsten «fát oltani», erd. sz. *puəsn, pôstn* lat. (am)putare-ból; kfr. pôrts «nagy kapu», erd. sz. *pûrts* lat. porta-ból; kfr. trêf, erd. sz. *trôf* «gerenda» lat. trabes-ből.

Ép így az egyező tulajdonnevek közül is csak olyanokat szabad ide vonni, a melyek épen az említett Rajna- és Mosel-vidékek számára jellemzők. Ezek közül mindenesetre: Effler (luxemburgi vezetéknév) Eifler (Trier), épígy erd. sz. *Effler* «Eifel

hegységi»; Niesen, Nösen (lux. vezetéknév) erd. sz. *Nösen* (Beszterczе); Trausch (lux. vezetéknév, mint appellativum «a házfal mellett végighúzódó cserje»), erd. sz. *Trauš*. Különben elég, ha e helyt csak KISCH fönt említett szótárához (*Vergleichendes Wörterbuch* stb.) mellékelt térképre utalunk, a mely meglepő módon egy rakás egyező középfrank és erdélyi szász helynevet mutat ki.

* * *

Ez egyezések sokasága e két nyelvjárás azonosságát fényesen mutatja. Minthogy a fönt említett okokból, a melyekhez hozzájárul, hogy a nyelvjárások az itt kiemelt közös sajátságai mind a középfrankban (Braune i. h.), mind az erdélyi szászban (Keinzel Herkunft 14. kk.) mélyen a középkorig kimutathatók, a nyelvjárások azonossága csak hajdani kivándorlás által magyarázható, minden egyéb hagyomány nélkül, tisztán a nyelvészet segítségével be lehet bizonyítani, hogy az erdélyi szászok annak idején általában azokról a vidékekről vándoroltak ki, a melyek a közép és alsó Mosel, valamint az alsó Rajnához (Coblenztől a német birodalom határáig) tartoznak, vagyis egy területhez, a melynek körülbelül a mai Luxemburg nagyherczegség, Lothringen északi sarka, valamint a porosz rajnai tartományok Hessen keleten határos részeivel egyetemben felel meg.

De a nyelvtudomány módot ad nekünk, hogy még finomabban, mint ez általános vonásokban, feleljünk arra a kérdésre, hogy az erdélyi szászok honnan erednek. Csakhogy ezek a pontosabb kutatások, a melyeket eddig főleg KISCH GUSZTÁV és SCHEINER András végeztek, csak nem rég kezdődtek és nem vezettek még végleges eredményekhez. A rajnamenti területen fölismerték, hogy a nagy egészben mutatkozó egyezés mellett a Braunetól középfranknak nevezett nyelvjárás egy sor világosan megkülönböztethető tájszóláscsoportra oszlik. (Az újabb kutatások közül hadd említsem a következőket: SCHMIDT, Vokalismus der Siegerländer Mundart Halle 1894. J. MÜLLER, Untersuchungen zur Lautlehre der Ma. von Aegidienberg. Bonn 1900. H. REUTER, Beiträge zur Lautlehre der Siegerländer Ma. Halle 1903. MÜNCH, Grammatik der ripuarischen Ma. Bonn 1903.) Mindenek előtt szétválnak az (észak) r i p u a r és (déli) m o s e l f r a n k tájszólások, a melyek határa nyugatról keletre egyenesen

az Eifel hegygerinczein keresztül a Rajna felé vonul és a többször ismétlődő Reifferscheid (= Scheide der Ripuarier) helynév tanusága szerint úgy látszik nemcsak nyelvi, hanem régi törzshatár is. A ripuar és moselfrank közt az rt/rd és lf/lp vonalakat tekinthetjük nyelvhatárnak (vö. Scheiner Archiv 28 : 91, Kisch Kbl. 28 : 137). Általában az erd. sz. nyelvjárás minden esetre e moselfrank tájszóláshoz tartozik. De e szűkebb tájszólásterületeken belül is megkülönböztethetők még kisebb altájszólások, a melyeknek határait a Wenker-féle nyelvatlasz nyelvvonalai segítségével könnyen követni lehet. Meglepő most már, hogy ezeket a finomabb különbségeket megtaláljuk az erdélyi szász tájszóláscsoportokban is. Különösen KISCH GUSZTÁV határozott meg, saját a hely színén végzett észlelések alapján, több ilyen részletes egyezést. Ilyen módon megállapítható, hogy — ha a barczasági szász tájszólást egyelőre figyelmen kívül hagyjuk — a három külön erdélyi szász tájszóláscsoport, úgymint: 1. az északi (beszterczei), 2. a déli (Nagy-Szeben, Meggyes, Segesvár) és az ebből kiváló 3. úgynevezett j-községek tájszólása (a Nagy- és Kis-Küküllő mentén) sajátságaival épen a moselfrank terület bizonyos vidékeinek tájszólásaival összevágnak.

A beszterczei tájszólás jellemző vonása a többi erd. sz. tájszólásokkal szemben másodlagos fejlődményeken kívül (különösen szóközépi *b* a többi vidékeken ejtett *w* helyén) különösen a sajátságos imperativus alak *zof* «légy» (l. Archiv 33 : 207 Kisch kisérletét, hogy ezt az alakot megmagyarázza); a déli tájszólásokat a (dentalis előtt álló) nyugati germán î és û úgynevezett palatalis erősbülése jellemzi (kfn. zît: *tsekt*, wîn: *weṅ;* brût: *brokt*, brûn: *broṅ*); a j-községeket a nyugati germán szókezdő *g*-nek *j*-vé való változásán ismerjük meg (pl. Szénaverős községben: kfn. gans: *joᵉs*, kfn. grüene: *jrän*, vö. Kbl. 1 : 91. k.). A moselfrank nyelvjárás területén ennek megfelelőleg ugyanazokkal a jellemző vonásokkal találjuk a moselfrank tájszólásokat Luxemburg déli részében a Sauer folyóig (az erdélyi beszterczei tájszólásnak megfelelően), a Luxemburg északi részében levő tájszólásokat (Ösling, az erdélyi déli tájszólásnak megfelelően), és végre az Ur forrásain beszélt tájszólásokat (a j-községeknek megfelelően). A szókincs szempontjából is élesebben meg lehet a vonalakat húzni. Bizonyosan nem jelentőség nélkül való, hogy a fönt

említett *ā*ⁱ*χtər* «csősz», a melynek tőszava Trierben ismeretes, Erdélyben csak Beszterczе vidékén található, hogy továbbá Erdélyben szoros különbséget lehet tenni olyan községek közt, a melyek a legelőt *pēš*-nek híjják, mint az Eifel hegységben és Luxemburgban (pesch, az udvar mögött levő füves hely, lat. pascuumból) és olyanok közt, a melyek azt a közös német *ātsunk*kal (kfn. atzen, etzen igéhez) nevezik el. Ezek a finomabb kutatások azonban, a mint már mondtam, még folynak. A mi a szókincset illeti, az erdélyi szász szótárban, a melynek első füzete még ez év folyamán meg fog jelenni, iparkodni fogunk az egyes szavak földrajzi elterjedését megállapitani, hogy ez által a kivándorlási területtel való összehasonlításokhoz támasztópontokat adjunk; a mi a hangállapotot illeti, a szászok honismertető egyesülete (*Verein für siebenbürgische Landeskunde*) elhatározta, hogy faluról-falura pontos fölvételeket eszközöltet, a melyek a középfrank tájszólásokkal való, a legkisebb részletekbe menő összehasonlítás alapját vannak hívatva nyujtani.

2.

Nehezebb és kevésbbé biztos eredményekhez vezető a nyelvtudománynak arra a kérdésre való alkalmazása, hogy az erdélyi szászok telepitése *milyen módon* történt. Igaz, itt másrészt az a kedvező körülmény jön segítségünkre, hogy ennek a kérdésnek a megoldására mégis vannak történeti és helyrajzi támasztékaink, még pedig a határok mai állapotában, több község még fönnálló közös kiváltságaiban, közös erdő- és legelőbirtokában stb. (Vö. Fr. Teutsch, *Die Art der Ansiedlung der siebenb. Sachsen* a Kirchhoff-féle Forschungen z. deutschen Landes- und Volkskunde 9-ik kötetében).

Itt a hely- és dülőnevek kutatása jó szolgálatot tehet. Mindenek előtt föltűnik, hogy az erdélyi szász telepek összes falunevei között leggyakrabban a *-dorf*-fal való összetételek találhatók és hogy ez összetételek között megint az összetétel első része csaknem kizárólag személynév (vö. J. Wolff, *Die deutschen Ortsnamen in Siebenbürgen.* Iskolai értesitők, Szászsebes 1878—1881). Egy pár példa: Blasendorf, Balázsfalva (erd. sz. *Bluəzən-drəf*; Balázs még ma erd. sz. *Bluəs*); Eibesdorf, Szász-Ivánfalva (erd. sz. *Eibəsdrəf*) az ófn. Ivo, Iwo személynévhez (még jelenleg

erd. sz. vezetéknév *Eiwən, Eibən*); Hammersdorf, Szent-Erzsébet (erd. sz. *Hamməršdrəf*), az okiratokban villa Humberti; Neppendorf, Kis-Torony (erd. sz. *Næpəndrəf*), az okiratokban villa Epponis stb. Ha ehhez hozzávesszük azt a körülményt, hogy ezek többnyire a nyilt folyómenti völgyekben vagy egy oldalvölgy bejáratánál fekvő telepek, mulhatatlanul arra a következtetésre jutunk, hogy a -dorf-fal összetett községekben rendszerint az első, eredeti telepítésekkel van dolgunk. Az összetétel első része által jelölt személyben (*Bluəs, Eiwən*, Humbert, Eppo stb.) akkor könnyen fölismernők az illető telepítés vezetőjét vagy bizalmi férfiát. De ez egyúttal világosan mutatja, hogy Erdély e betelepítésénél zárt, nagyobb csapatok idejövetelével van dolgunk és hogy az Amerikába való mai kivándorlás analogiája, a mely szerint hosszabb időközökben lassanként egyes családok vándoroltak volna be, elutasítandó.

Ezektől az első telepítésektől nyelvi úton jól külön lehet választani a későbbi, belső telepítés falvait. Ezekhez tartoznak mindenek előtt azok, a melyek nevükben Klein-nal vannak összetéve: Klein Schenk (Kis-Sink) Klein Alisch (Kis-Szőllős), Klein Laszeln (Kis-Szt.-László) stb. A nyelvjárásban egyszerűen Schenk, Alisch, Lasseln áll velük szemben, csak a hivatalos nyelvben lett belőlük Gross-schenk, Gross-alisch, Gross-Lasseln. Egyaránt új, belső telepítésre vallanak a Neu-jelzővel összetett helynevek, végre azok is, a melyek eredeti dűlőnevekből keletkeztek. A határ egy részén, a mely helyi minősége szerint kapta elnevezését, mint dűlőnevet, ilyen esetekben új telep alakult, a mely részben önállóan fejlődött, részben kedvezőbb fekvésénél fogva az eredetibb telep lakóit is fölvette magába. Ide tartoznak olyan nevek, mint Heltau, Nagy-Disznód, a hol a nyelvjárás *Hiəlt, än dər Hiəlt* még világosan elárulja a dűlőnevet (úfn. Halde) és az okiratok szerint Ruetel-nek nevezett első telep a hagyomány szerint inkább a völgyben Kis-Disznód felé feküdt. Hasonló módon vagyunk Brassóval, németül Kronstadt, a nyelvjárásban *Krînən, Krûnən*, azaz «in den Kranewit-Sträuchern» (vö. J. Wolff a szászsebesi gymn. értesítőjében 1891, 22. kk.), a hol szintén föl kell tennünk, hogy az eredetileg inkább a rónaságban fekvő telep lakosai, nyilván a jobb védelem miatt, mélyebben a szűk völgybe húzódtak és az új telepítés nevéül megtartották a régi

dűlőnevet: a «borókában». Én rámutattam, Kl. 28 : 64, hogy a legtöbb -bach végű összetett falunevek a Barczaságban találhatók, úgy hogy közel fekszik az a következtetés, hogy ezen a vidéken a telepek eleinte a lovagvárakhoz simultak és a -bach által jelzett szántók és rétek csak innen népesedtek be.

Valamint a telepítésnek bizonyos középpontból való lassankénti kiterjedésére (vö. az Abtsdorf, Probstdorf-féléket is, mint a Kerczi apátság és a nagyszebeni prépostság birtokait), úgy a telepítésterület hajdani határaira is világot vethet a helynevek kutatása. Itt különösen a telepítésterület déli és keleti szélén levő, többnyire nem német folyó- és helynevek jönnek tekintetbe. Ámbár itt is a pontosabb kutatások még csak kezdődtek és a régebbi állítások nagyon is fölülvizsgálatra szorulnak, mégis a nevekből nyilvánvaló, hogy a szászok bevándorlásuk alkalmából az elfoglalt terület szélén nagy számban találtak már hegy- és folyónevet, melyeket jövevényszavakként fölvettek nyelvjárásukba. Példakép csak az Olt és Czibin nevére utalok. Az Olt folyó neve Strabónál 'Αλουτα, a Peutinger-féle térképen [in ponte] alitti-t olvasunk. A név tehát talán thrák*) és a bevándorló szászokhoz a magyar és oláh névhez hasonló alakban juthatott, minthogy náluk *Ǫ̂lt*-nak hangzik, a miben a népetymologia az *ǫlt* «vén» szót érzi. (Ép úgy ejtette p. o. a népetymologia az ép annyira át nem látszó Kercz pataknevet hatalmába, mikor a cisztercita apátságot a «rivus qui dicitur Kurchz» mellett alapították; a szászok ajkán *kiərts* «gyertya» lett belőle, a klastrom pedig e szerint latinban «ad candelas» nevet kapott.) Míg itt a népetymologia az idegen neveknek új értelmet adott, a Zibínnél (Czibin erd. sz. *tsabeɯ*) a nyelvjárás hangtörvényei szerint való módosulást tapasztalunk. Alapul szolgált egy a második, hosszú szótagon hangsúlyozott **Sibīn*, melynek szabályosan megfelel az erd. sz. *tsabeɯ* (szókezdő sz — vö. m. Szeben oláh Sibiu — > *ts:* székely > *tsǣkəl* stb. l. 87. l., în > *eɯ:* kfn. wîn > *weɯ*). Latinizálva a szó töve Cibini-alakot öltött, úgy hogy minden az okiratokban található Cibini-féle alak, akár a folyót, akár a várost jelzi, azt bizonyítja, hogy erdélyi szász ajkon ment ke-

---

*) Wolff János az indog. *ar* «hajtani, sietni» gyökérhez állította és -*ta*-val képezett participiumot látott benne, Arch. 17 : 510.

resztül, és így már magában csendes tanúságot tesz a már végbement erdélyi szász telepítésről.

Hogy milyen nép közvetítette ezeket az idegen neveket, azt még nem sikerült kideríteni. Régebben ezeket és sok hasonló nevet egyszerűen szlávoknak tekintették és egy hajdan Erdély szélén elterjedő szláv lakosságra következtettek, a melyről azonban semmi történeti adat nincs. A mióta azonban neves szlavisták, mint Leskien Ágost és Asbóth Oszkár, egyelőre fájdalom, csak magánúton, arra utaltak, hogy határozottan szláv elnevezések mellett e szlávoknak vélt nevek jó része a szláv nyelvekből semmikép sem magyarázható, valószínűleg azt kell föltennünk, hogy egy most már kihalt nyelvből valók, a mi pedig a közvetítőket illeti, épen nem látszik kizártnak, hogy az a nép, a melylyel az erdélyi szászok itt az elfoglalt terület szélén találkoztak, az oláhok voltak, a kik népességük anyaföldjén, a Balkánon, egyebek közt bőségesen vettek föl szláv szavakat is nyelvükbe, a melyekkel azután mint saját nyelvkincsükhöz tartozókkal nevezhettek el hegyet-vizet Erdély déli részében, a mennyiben t. i. nem vettek át az előbb itt lakó népektől más neveket. Azonban — a mint már mondtam — itt a nyelvészeti és vele együtt a művelődéstörténeti kutatásra még szabad és gazdag aratást igérő terület vár.

Máskép áll a dolog a telepítésterület belsejében, a hol egy pár vitás nevet kivéve, patakok és hegyek általában német (erdélyi szász) nevet viselnek és ezzel bizonyítják, hogy az valóban «desertum» volt, a hová az erdélyi szászokat hitták. Döntő a mellett az a körülmény, hogy a részben most már teljesen eloláhosodott telepek is oláh nevükben a hajdani német eredetet elárulják. Így a még most német helységek oláh nyelvköntösében világosan fölismerhető az erdélyi szász név alakja olyan helynevekben, mint oláh Merghindeal (Morgonda) erd. sz. *Märγəln*, régibb Marien-Mergenthal; Seliștat (Boldogváros) erd. sz. *zēliγəršt* régibb [in der] seliger Stadt; Hundrubechiu (Százhalom) erd. sz. *hanndərtbäχəln* régibb Hundert Bücheln stb.*) Most már egészen eloláhosodott községek: p. o. Sasauš (Szászhúsz) erd. sz. *zesn-*

*) Gazdag összeállítást ad Borcia *Deutsche Sprachelemente im Rumänischen.* Leipzig 1903. 82. kk.

houzn, régibb Sassenhausen-ból,[*] Ilimbav (Illenbák) erd. sz. *elləmbich* régibb Eulenbach-ból (az okiratokban Ulenbach); Calbor (Kálbor) erd. sz. *Kąldəbrann* régibb [beim] Kalten Bunnen-ból. Egész vidékekből, a melyekben jelenleg a német szó teljesen kihalt, mutatja ki Keintzel György az oláh, illetőleg magyar köntösön át csillámló német helynevek segitségével az eredeti német telepítést *Spuren erloschenen Deutschthums im nordöstlichen Siebenbürgen* cz. értekezésében (Kbl. 14 : 97. kk.). Így mindenek előtt a névkutatás az, a mely ha más források hallgatnak, a tatárjárásról és a törökökkel való harczokról tanuságot tesz, a melyek által hajdan szász falvak elpusztultak és így birtokuk az utána tóduló oláhok kezébe került.

Itt félbeszakítom a tárgyalást, minthogy a szerkesztő úrtól nekem fölajánlott teret már amúgy is túlléptem. Csak a nyelvkincsnek néptől-néphez menő, még teljesen folyamatban levő kicserélésére legyen még szabad e helyt rámutatnom. Az erdélyi szászban található magyar és oláh jövevényszavakkal, másrészt az oláhba és magyarba jutott német, jelesen erdélyi szász jövevényszavaknál is már beható értekezésekben foglalkoztak a kutatók,*) a melyekben részben meglepő művelődéstörténeti fölvilágosításokat találunk. Mert a jövevényszavak átvétele bizonyos történeti és művelődéstörténeti kapcsolatokat tesz föl, így p. o. ha a magyar nyelvkincsből különösen finomabb ruházatra, finomabb szakácsmesterségre vonatkozó szavak, valamint egyes indulat- és mondattöltő szócskák mentek át az erdélyi szász nyelvjárásba, ebben épúgy a régi fejedelmi udvarnak és háztartásának az előkelőbb szász tisztviselőkre és továbbá a gazdagabb néprétegekre gyakorolt hatása tükröződik, mint a jelen időben az oláh nyelvben elterjedő számos magyar közigazgatásra vonatkozó kifejezésekben az 1867 óta végbement új közigazgatási szervezet.

---

*) Vö. JACOBI, Die magy. Lehnwörter im Siebenb. Sächsischen. Értesítő. Segesvár. 1895. BRENNDÖRFER János, Román (oláh) elemek az erdélyi szász nyelvben. Budapest 1902. (L. kiegészitéseket és helyreigazításokat Kbl. 26 : 36. kk. és 65. kk. és vö. Grigorovitza összeállításait is Zs. f. hochd. Ma 2 : 61. kk.). Az oláh nyelvben található német jövevényszavakat állítja össze BORCIA János i. h. Végre l. V. LUMTZER und Joh. MELICH, Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes. Innsbruck 1900.

Az oláh nyelvből az erdélyi szász nyelvjárásba került szavak különösen a földmívelésre és állattenyésztésre vonatkoznak; ide tartoznak az ehhez a munkakörhöz fűződő gondolatok és érzelmek kifejezései is (szorgalom, restség, a munkához való indulás, sietés, elfáradás stb.); hozzájön a babona és az állatok betegségei ellen használt népies gyógyítószerek s több efféle. Érdekesek a közvetett átvetelek is, a melyek egy néptől csak egy másik utján kerülnek a harmadikhoz, többnyire igaz a jelentés továbbfejlesztésével is. Olyan szavakra gondolok, mint erdélyi szász *felelat* ◡ ◡ ◡́ váltópénz, a melyet évenként hírhedt lókötőnek fizetnek, a ki ezért a marhaállomány biztosságáért vagy a lopott jószág megtérítéséért jót áll. A szó közvetlenül az egyjelentésű oláh *felelat*-ból való, utolsó sorban azonban a magyar *felelet* és eredetileg a felelősséget jelenti, a melyet az (oláh) pásztor a (magyar) nagybirtokos marhájáért vállal. A *tulai!*-ban is, a mely ijedtséget és (gyöngülve) csodálkozást kifejező fölkiáltószó, könynyen fölismerhető az oláh *tulai*-on keresztül ment magyar *tolvaj!* kiáltás. Így szövődik lassan és mégis a hozzá értőnek ékesen szólva egy népet néphez fűző kötelék és ha a történetírás ma legnemesebb föladatának azt tekinti, hogy necsak a nagy államfölforgatásokat kövesse, hanem a népek életét társadalmi szerkezetében és az örökös változást okozó hajtó erőkben megérteni igyekezzék, akkor ehhez hívebb és megbízhatóbb segítője nincsen mint a nyelvtudomány.

Egy pár rövid mondattal meg lehet jelölni, hogy e tekintetben milyen föladatok várnak a magyarországi nyelvkutatásra: Szükségünk van az összes magyarországi hegy-, folyó-, völgy-, helyneveknek a n é p a j k á r ó l vett rendszeres fölvételére és megbízható közlésére. Szükségünk van hazánk összes nyelvjárásainak és tájszólásainak gondos, szigorúan phonetikai elvek szerint készült fölvételére. Szükségünk van Magyarország különböző népeinek hasonló rendszer szerint (az ennél tekintetbe jövő kifejezések és fordulatok tekintetbe vételével) készült ethnographiájára. Ez anyag alapján, az eddig közzétett okiratokban rejlő útmutatások fölhasználásával, egyes monographiákban aligha nem szolgáltathatna a nyelvtudomány a hazai történetnek, nevezetesen a telepítéstörténetnek is nem egy homályos részéről pontos és becses fölvilágosításokat. SCHULLERUS ADOLF.

FONÉTIKAI KÉRDÉSEK.

Az összefüggő beszéd pontos elemzése sok nehézséggel jár. Mi másoknak szavait mint egységes egészet halljuk s mint egységes tartalmú gondolatot fogjuk fel. Sem a beszélő, sem a hallgató nem tudja, mily lelki és testi működések egész sora hozza létre azt a kérdést vagy feleletet, mely beszéd közben az egyiknek ajkáról elhangzik. A nyelvtan ismerete nélkül a beszédnek szavakra bontása is nehéz s mindennapi tapasztalat, hogy a tanulatlan egyén nem is tudja írásban pontosan szétválasztani a szavakat. S tudjuk, hogy gyakran a helyesírás szabályai is ingadoznak, vajjon egy szóba írjuk-e a beszédnek egyik-másik részét, vagy pedig nem; pl. írjuk-e *e szerint* vagy *eszerint, beszéd közben* vagy *beszédközben, helyre hoz* vagy *helyrehoz* stb. Még nehezebb az egyes szavakat alkotó elemeikre bontani. Beszélő szervünk folyton működik, egyes részei különböző módon vesznek részt ebben a működésben, miközben folyton hallatszik e működésnek eredménye, a beszéd. Egy-egy szólam ejtése közben nincs megállapodás, nincs szünet, tehát a hangok, melyeknek összefüggő sora alkotja a szólamot, nem válnak el egymástól, hanem észrevétlenül mennek át egyik a másikba. E mellett változnak beszédközben a hangképzést kísérő egyéb körülmények is: a hang ereje, magassága stb. E sokféle működés együttes hatása teszi oly nehézzé a beszéd elemzését s egyes alkotó elemeinek egész határozott, pontos megismerését. Milyen elemekből, részekből áll a hangos beszéd? Mi egy hang? Mi egy-egy hangnak jellemző, legfontosabb alkotó eleme? Hogyan kapcsolódnak egymáshoz az egyes hangok? Ezekre és sok más, hasonló kérdésre gyakran különböző, néha egymásnak ellentmondó feleleteket hallunk a fonétikusok részéről. Sok esetben nem is elég a mások beszédének bármily gondos megfigyelése, sem a saját beszélő

szervünk működésének ellenőrzése; ilyenkor ellenőrző vagy az egyes részek működését feljegyző készülékek segítségére van szükség, s csak kísérletek világosítanak fel bennünket a beszédműködés egyes részleteiről. E czikksorozatban a fonétikának néhány ilyen fontosabb kérdését akarjuk részletesebb vizsgálat tárgyává tenni. Főleg olyan kérdésekkel akarunk foglalkozni, melyek az általános fonétika szempontjából is érdekesek, s egyúttal világot vetnek a magyar nyelv hangalakjának vizsgálatára is.

1. A szótagok.

A hangos beszéd részei a szólamok és a szótagok. A beszédnek egyes, elég határozottan észrevehető szünetei közé eső részeket nevezzük szólamoknak (Magy. Fon. 137. l.), a szólamok kisebb alkotó részei pedig a szótagok. A beszédnek szólamokra osztása csakis gyakorlott, a beszédnek egész menetét figyelemmel kísérő megfigyelőnek sikerül. A szótagokra osztás már könnyebb s fonétikai gyakorlat nélkül is könnyen feloszthatja bárki a szólamot vagy az önállóan kiejtett szót egyes szótagaira. És mégis sokkal könnyebb a szólam fonétikai értékének megállapítása, mint a szótagé.

A legszokottabb meghatározás az, hogy szótagnak az egy lehelletkibocsátással képzett hangok csoportját nevezzük a szólamon belül. Ez a meghatározás nem elégíthet ki bennünket, ha a szótagokká alakuló hangok természetét pontosan akarjuk vizsgálni. Maga az a kifejezés, hogy egy lehelletkibocsátással képezzük a szótagot, félreértést okozhat, mivel azt a hitet keltheti, hogy minden egyes szótagot a levegőnek egy újabb kilökésével ejtünk. A szólamon belül a beszéd szünet nélkül, egyfolytában történik, új lehelletkibocsátásról csak annyiban beszélhetünk, a mennyiben a szótagot végző vagy kezdő mássalhangzó mindig elzárja, legalább részben a szájüreget, s a rá következő magánhangzó ejtésekor ez a zár ismét megnyílik. Ez a zárás és nyitás okozza a levegő áramlásának időnkénti megszakítását. E meghatározás másik hiánya, hogy nem ad felvilágosítást arról, hogy a hangoknak miféle sajátságán alapszik a szótagokká alakulás, vagy a szólamnak szótagokra osztása. Ebben a tekintetben két felfogás küzd egymással. Régebben a nyomaték eloszlásával

magyarázták a szótagok alakulását (Drucksilbentheorie), míg újabban az egyes hangok hangzósságát tartják fontosabbnak a szótagok alakulásában (Schallsilbentheorie).[1]) Az előbbi felfogás szerint a szótag mindig nagyobb nyomatékkal, tehát újabb lehelletkibocsátással kezdődik (Drucksilbe vagy Exspirationssilbe). Ezzel szemben az elterjedtebb felfogás ma az, hogy a szótagokra oszlás az egymást követő hangoknak viszonylagos hangzósságától függ (Schallsilbe). Vagyis a leghangzósabb elem (s ez rendesen magánhangzó) köré csoportosulnak a kevésbé hangzós elemek, a mássalhangzók. Vietor szerint a magánhangzók tartják össze a kevésbé hangzós szomszédhangokat, tehát ők a szótag legfontosabb elemei (die Träger der Silbe). Ehhez a szótagalkotó elemhez tapad annyi hang, a mennyit elbír, a többi ismét új szótaggá alakul.[2]) Trautmann is a hangzósságot veszi első sorban irányadónak s így határozza meg a szótagot: «Silbe ist eine Gruppe von Lauten (auch ein einzelner Laut), welche vom Ohre, benachbarten Lautgruppen gegenüber, als eine Einheit empfunden wird.»[3]) Jespersen is csupán a hangzósságot veszi irányadónak: «In jeder Lautgruppe gibt es ebensoviele Silben als es deutliche relative Höhepunkte in der Schallfülle gibt.»[4]) Ezzel szemben Sievers szerint mindkét módon alakulhat szótag. Beszéd közben a nyomaték változásával már új szótag kezdődik: «Jede Verstärkung des Drucks nach vorhergegangener Verminderung ruft den Eindruck einer neuen Silbe hervor, und die Grenzen der einzelnen Silben liegen allemal in den Momenten geringster Druckstärke. — — In allen diesen Fällen wird also als e i n e Silbe empfunden, was mit einem selbständigen und zugleich continuirlichen Druckstoss hervorgebracht wird.» Ezt így

---

[1]) Vö. Magy. Fon. 34—35. l. «Ha egy szót vagy mondatot egyenlő erővel mondunk ki, hallhatóság tekintetében mégis van különbség az egyes hangok között. Az egyiket jobban, világosabban halljuk, mint a másikat, vagyis minden hangnak egymagában is van bizonyos ereje, mely független a beszédet létrehozó hangbeli erőtől. Az egyes hangoknak ezt a tulajdonságát nevezzük h a n g z ó s s á g n a k (Schallfülle)».

[2]) VIETOR, Elemente der Phonetik[3], 296. l.; Kleine Phonetik[3] 106. l.

[3]) TRAUTMANN, Kleine Lautlehre des Deutschen, Französischen und Englischen, 1903. 60 l.

[4]) SIEVERS, Grundzüge der Phonetik[5] 201—2. l.

nevezi ő: Exspirationssilbe oder Drucksilbe. Másrészt egyforma nyomaték mellett az átmenet hangzósabb szóelemről kevésbé hangzóson át ismét hangzósabbra szintén új szótag keletkezésének érzetét kelti. («Der blosse Durchgang durch Laute geringerer Schallfülle kann den Eindruck der Mehrsilbigkeit eines Lautcomplexes hervorrufen.») Az így keletkezett szótag neve: Schallsilbe.[1]) «Schallsilbe und Drucksilbe können sich begreiflicherweise decken, müssen es aber nicht.» — jegyzi még meg Sievers.

Hasonlókép fogja fel a szótagokat Passy is: «Une syllabe est simplement un groupe de sons séparé des autres par une brusque diminution d'intensité, — diminution, qui peut être causée, soit par une diminution de la force d'expiration, soit par la présence d'un son moins sonore entre deux sons plus sonores.»[2]) Tehát szerinte akár a nyomaték, akár a hangzósság változása lehet új szótag keletkezésének oka. Sweet a maga meghatározásában egyesíti a szótag alakulásának mindkét elemét. Szerinte a szótag a hangoknak egy olyan csoportja, melyben van egy magánhangzó vagy egy magánhangzó-értékű mássalhangzó, s melyet egy nyomatékkal ejtünk. («A syllable is a group of sounds containing a vowel or vowel-like consonant uttered with one impulse of stress.»)[3])

A szótag alakulásának mind a kétféle magyarázatát erős bírálat tárgyává tette E. A. Meyer (Die Neueren Sprachen VI : 479. s köv. l.). Őt nem elégíti ki sem a nyomaték, sem a hangzósság elmélete, keresi mindkét elmélet gyengéit, különösen a német szavak ejtése szempontjából. Kifogásait főleg abból a szempontból érvényesíti, hogy egyik felfogással sem lehet a szótag határát, néha még a szótagok számát sem pontosan megállapítani. S fejtegetésében arra az eredményre jut, hogy a szótagok kérdésében nem is arról van szó, hogy hány részre oszlik egy szó, hanem hogy hány részre osztható. S e kérdésre ő így felel: «Ein Wort ist ein- oder mehrsilbig, je nachdem es nur in einem oder aber in mehreren Takten gesprochen wer-

---

[1]) Jespersen, Lehrbuch der Phonetik, 188. l.

[2]) Passy, Étude sur les changements phonétiques. 66. l.

[3]) Sweet, History of Language, 17. l.

den kann.» Ezt a nagyon is ingadozó, tehát tudományosan alig használható meghatározást a kérdés további tárgyalása közben ő maga is megszorítja: «Eine Lautfolge kann mindestens in so viel Takten gesprochen werden, ist also mindestens sovielsilbig, als Aufeinanderfolgen von Konsonant und Vokal vorhanden sind.» S ezzel a megszorítással a hangzósság elméletének (Schallsilbentheorie) követői közé lép.

Még erősebben támadja a szótagelméletet Scripture.*) «Nem hiszem — írja a «Sound Fusion» cz. fejezetben — hogy az összefüggő beszéd külön részekre, szótagokra, osztásának legcsekélyebb jogosultsága vagy legcsekélyebb fonétikai értelme van. A míg a beszédet betűkkel jelöljük, könnyű ezeket a betűket csoportokra osztani, a beszéd azonban nem áll a hangoknak olyan elemi csoportjaiból, mint a milyeneket a betűk jelölnek, sem oly nagyobb csoportokból, mint a szótagok. Azt a törekvést, hogy a beszédet szótagokra osztják, ahhoz lehetne hasonlítani, mintha egy vidéket domb-részekre és völgy-részekre akarnánk osztani; hisz nem lehet határvonalat húzni domb és völgy között.» Scripture szerint a beszéd folyamában csak bizonyos kiemelkedő részeket veszünk észre, melyeket ő «centroid»-oknak nevez; ezek, hogy úgy mondjuk, a beszéd súlypontjai. S a szó annyi szótagra osztható, a hány ily súlypontot vehetünk benne észre. Az összefüggő beszédben különböző erejű ilyen súlypontokat figyelhetünk meg; vannak súlypontjai a szólamnak, a szótagnak, a hangnak stb.

Íme, figyelemmel kísérve a szótagok felfogására vonatkozó elméleteket, eljutottunk a szótagoknak csaknem teljes tagadásáig. Ebben nem követhetjük Scripture-t, hiszen, a mint már egyszer említettük is, a szótag annyira szembetünő, oly könnyen felismerhető része a beszédnek, hogy a fonétikában járatlan egyén is alig téved abban, hogy hány szótagra kell egy szót vagy szólamot osztania. A beszélő vagy a hallgató érzi, hogy a beszéd ily kisebb részekre tagolódik s nagyobb nehézség nélkül szét is tudja bontani a beszédet ezekre a részekre. Legfeljebb a szótagok határainak pontos megállapítása okozhat nehézséget.

*) Scripture, The Elements of Experimental Phonetics, 450. l. (Vö. a könyv ismertetését, Nyelvtudomány I : 66.)

A kérdés tehát, a melyre felelnünk kell, az, hogy a hangoknak miféle sajátsága kelti bennünk azt az érzetet, hogy az összefüggő beszédet ilyen kisebb részekre lehet osztanunk, melyeket szótagoknak nevezünk. Ha valamely magánhangzót ejtünk, pl. *a*-t vagy *e*-t, akármily hosszú ideig maradnak a beszélő szervek ugyanabban a helyzetben, folyton ugyanazt a magánhangzót halljuk, s új szótag nem keletkezik. Ha azonban ejtés közben a nyomaték változik, a hang ereje egy ideig gyengül, azután új erővel indul meg *(a⃗—a⃗)*, ez a változás már új szótag érzését kelti bennünk. S valahányszor új nyomatékkal kezdjük az illető magánhangzót, mindig új szótag kezdetét halljuk. Máskép is változtathatjuk az illető magánhangzó ejtését. Ha ejtése közben megállunk, azután a beszélő szervek változatlan helyzetével folytatjuk a magánhangzó ejtését *(a, a, a)*, ismét annyi szótagot hallunk, a hányszor megálltunk, vagyis szünetet tartottunk ejtése közben. Ekkor minden egyes szünet után új lehelletkibocsátás is kezdődik. Ilyen módon ejtjük az egymás után következő különböző magánhangzókat is (pl. *a o i*); ez az oka, hogy ilyenkor minden magánhangzó új szótag.

Az összefüggő beszédben a hangképzésnek ezek a módjai ritkán, csak kivételesen fordulnak elő. Rendesen magánhangzók és mássalhangzók váltakozva s szorosan egymáshoz fűződve alkotják a szót vagy szólamot. Ilyenkor a szótagok felismerése az illető hangoknak viszonylagos hangzósságától függ. Ha ilyen szót ejtünk *védelem*, a leghangzósabb részek *é—e—e*, tehát a szó három szótagból áll; ebben *asztal* két ilyen hangzós rész van, *a—a*, tehát kétszótagú. Az ilyen német szókban *binden, handel, geben*, (ejtsd: *bindṇ, handl̥, gēbṃ*) szintén két hangzósabb rész van: *i—ṇ, a—l̥, ē—ṃ*, tehát két szótagúak. Ezekben az egyik szótagalkotó hang mássalhangzó ugyan, de a szomszédos kevésbé hangzós mássalhangzó mellett *(d, b)* szótagalkotóvá lesz.

Hangzósság tekintetében az egyes hangok, a mint azt kísérlet útján megállapították, így sorakoznak egymás mellé. (Kezdjük a leghangzósabbal, s hangzósságuk azután folyton fogy):

á, e, a, é, o, ö, i, u, ü,
r, l, m, n, ny, ŋ,
v, z, j, zs, f, sz, s,
b, d, g, p, t, k.

Szótagalkotóvá (Träger der Silbe) e hangok közül mindig az lesz, a melyik a szomszéd hangokhoz viszonyítva a leghangzósabb. Tehát a magánhangzó bármely mássalhangzó mellett szótagalkotó; viszont a mássalhangzó magánhangzók mellett ilyen szerephez nem juthat. A magánhangzók egymás mellett rendesen külön szótaghoz tartoznak, ha azonban egy szótagban ejtünk két magánhangzót, a hangzósabb lesz szótagalkotó, a másik pedig kapcsoló hang. Így keletkeznek a diftongusok. A mássalhangzók közül az *r*, *l*, *m*, *n*, *ny*, *ŋ* juthatnak legkönnyebben szótagalkotó szerephez bármilyen más mássalhangzó mellett. Ezek egymás mellett is hangzósságuk sorrendjében lehetnek szótagalkotók. A spirans hangok csakis explosivák mellett válhatnak szótagalkotóvá (pl. *pszt*, *st*, *ks*), más hangok mellett nem.

Láthatjuk tehát, hogy bármiféle változás történik a beszéd összefüggő menetében, ez a változás bennünk új szótag kezdetének érzését kelti. Akár szünet áll be az összefüggő beszéd közben, akár új nyomatékkal kezdünk valamely hangot, akár kevésbé hangzós rész választ el egymástól hangzósabb szóelemeket, mindig új szótag keletkezik. A fonétikus kötelessége már most az, hogy az egyes nyelvekben vizsgálja, milyen körülmények hatnak a szavaknak szótagokra oszlására. Legfontosabb körülmény, mint már többször említettük, a hangok viszonylagos hangzóssága. A hangoknak folytonos, szakadatlan sora a szó vagy szólam, s mindig annyi szótagból áll, a hány, hangzósság tekintetében kiemelkedő hang van benne. A nyomaték eloszlása már különböző az egyes nyelvekben. A németben az ilyen szavakat, mint *komme*, *alle*, *treffe*, *Wasser* stb. egy nyomatékkal ejtik s a szó belsejében levő mássalhangzó rövid. Ezekről azt mondja Sievers, hogy nyomaték tekintetében egyszótagúak, de hangzósság tekintetében kétszótagúak. («Sie sind exspiratorisch einsilbig, enthalten aber zwei Schallsilben.») A magyar kiejtésben minden szótagnak megvan a maga nyomatéka, vagyis minden szótag új nyomatékkal kezdődik, tehát «Drucksilbe» és «Schallsilbe» mindig egybeesik. A szünet a szólamon belül a legritkább ok új szótag keletkezésére. A magyarban legfeljebb akkor fordul elő, ha két magánhangzó kerül egymás mellé (*látta ezt*, *ki ez?*) s a tiszta átmenő kapcsot (l. Magy. Fon. 117. l.) használjuk. Tudjuk, hogy a magyar kiejtés ilyenkor is

jobb szeret egy kapcsoló hangot vagy akár valóságos mássalhangzót ejteni a két magánhangzó között: *látta*^{i}*eszt, ki*^{i}*ez?* vagy: *láttajeszt, kijez?*

A másik kérdés, melyre már nehezebb mindig pontos feleletet adni, az, hogy hol van a szótagok pontos határa. Hol végződik az egyik s hol kezdődik a másik szótag? Ha csak a hangzósságot vesszük irányadónak, nem állapíthatunk meg pontos határt. A határ ez esetben a kevésbé hangzós szóelemekben, vagyis a két szótagot elválasztó consonansokban van. Ha azonban figyelembe vesszük a nyomatékot is, már pontosabban megállapítható a szótag kezdete. Ott kezdődik a szótag, a hol az új nyomaték megindul. Minthogy a magyarban minden szótag új nyomatékkal kezdődik, könnyebqen megfigyelhető a szótag kezdete. Ha a szótag vagy magánhangzóval kezdődik, a mi a ritkább eset, a nyomaték együtt indul meg az illető magánhangzóval; ha pedig mássalhangzóval kezdődik, ezen a mássalhangzón van a nyomaték s az illető mássalhangzóval együtt kezdődik a szótag. A német kiejtésben a nyomaték kissé máskép helyezkedik el. E. A. Meyer kísérletei szerint*) a nyomaték legerősebb a szótagkezdő mássalhangzó belsejében, még pedig röviddel a zár megnyitása előtt, tehát a szótag kezdete a mássalhangzóban van. A magyar kiejtésben is kísérletek segítségével lehetne csak egész pontosan megállapítani a nyomaték eloszlását a szólamon belül.

BALASSA JÓZSEF.

*) Neuere Sprachen VI : 122. s köv. l.

A SZLÁV TOROKHANGOK VÁLTOZÁSAI.

II.

A $k > c$-féle változás.

1.

Az I. fejezetben azt láttuk, hogy a szláv nyelveket át meg átjárja az eredetibb *k* hanggal folyton váltakozó *č*, ragozásban és szóképzésben egyaránt. Hogy a közös szláv nyelvben — ez a változás megelőzte az egyes szláv nyelvek külön életét — hányszor nyilhatott alkalom a *k*-nak *č*-vé való fejlődésére, arra classicus példa gyanánt említettem a szláv *ręka* «kéz, kar»-nak nyelvünkbe került származékait, a melyek egytől-egyig *cs*-vel hangzanak: *obręčь: abroncs, poręčiti: parancsolni* és *ręčьka: rocska* l. fönt 13. l. A *k: č* csere annyira jellemző a szláv nyelvekre, olyan gyakori, hogy a két hang váltakozása csak nagy ritkán lazítja az alakok vagy képzések egymáshoz való tartozásának érzetét, azért az analogia hatása csak kevés változást idézett elő a régi közös örökségen, úgy hogy akár melyik élő szláv nyelvben egy sereg példát találtunk e jelenség megfigyelésére.

Kicsit máskép áll a dolog a $k > c$-féle változásra nézve, különösen egy szláv nyelvben, az oroszban; míg több szláv nyelvben igen könnyű a főnevek és igék ragozásából kimutatni, hogy *k* bizonyos esetekben *c*-vé lesz, addig másokban ritkák az ilyen példák, az oroszban meg az analogia hatása alatt teljesen elmosódtak e változás könnyebben észlelhető nyomai. Hogy miért? Nyilván azért, mert a szóképzésben a tő végén álló *k*-nak nincs alkalma *c*-vé válnia,*) nem képződtek tehát önálló szavak, a

*) Kivételt tesz az iterativák egy kis csoportja, a melyek azonban

melyek, minthogy a tőszótól független életet éltek, megőrizték volna a *k*-ból lett *c*-t ép olyan könnyen, mint a *k*-ból való *č*-t. Mivel azonban MIKLOSICH egy különben gazdag anyaga miatt még mindig nélkülözhetetlen nagy művében egészen kalandos módon magyarázta az orosz nyelvben a ragozásban *c* helyett mutatkozó *k*-t, kicsit behatóbban kell a többi nyelvek jelenségeivel foglalkoznunk, hogy kitűnjék a *c*-és alakok közös eredete és valamikor általános elterjedése.

A könnyebb áttekintés kedvéért és mert nagyon fontos a föltételek pontos megkülönböztetése, a melyek alatt *k*-ból egyrészt *č*, másrészt pedig *c* keletkezett, ide iktatom még egyszer azoknak az eseteknek rövid áttekintését, a melyekben *k*-ból *č* lett:

k > *č*: *e* *ę* ь és *j* előtt,
ê előtt, ha idg. *ē*-ből lett [ilyen *ê*-t tartalmazó **kê* mindig *ča*-vá lett],
i előtt, ha régi *ī*- vagy *ei*-ből való, l. fönt 24. l.

Látni való, hogy *k* mindig csak egy rákövetkező magánhangzó vagy *j* hatása alatt vált *č*-vé; ha tehát *c* egy a *k*-t megelőző hangnak is köszönheti keletkezését, az oly annyira új elenség, hogy azzal egészen külön kell majd foglalkoznunk. Ha tehát a *k* > *č* és *k* > *c* változást élesen el akarjuk egymástól választani, mindenek előtt azokkal az esetekkel kell foglalkoznunk, a melyekben a *c*-t is a *k*-ra következő hang fejlesztette. De itt azután okunk van a határt ugyancsak élesen megvonni, mert *ê* és *i* előtt nemcsak *č*, hanem *c* is jelentkezik eredeti *k* helyett, csakhogy az az *ê* és *i*, a melyek előtt *k* *c*-vé vált, más eredetű, mint a fönt említett *ê* és *i*. LESKIEN igy fogalmazza a szabályt:

k wird vor *i* und *ě* (wenn diese = urspr. *oi*, *ai*) zu *c*, *Handbuch d. altbulg. Sprache*[4] 47. l.

VONDRÁK pedig következőképen:

c entwickelt sich auf slavischem Boden aus *k* vor diphthongischem *ě*, vor *i*, das auf *oi* zurückgeht, l. *Altkirchenslav. Gram.* 134. l.

---

gyér voltuk miatt nem kelthették egykönnyen azt az érzést, hogy *k* és *c* egymással szabályosan váltakozó hangok.

Minthogy nincs okunk finomabb részletekbe bocsátkozni, melyekre nézve vö. ŠACHMATOV *Izvêstija* VI : 4 : 270, megelégedhetünk ennyivel, csak azt kell megjegyeznem, hogy az itt említett *i* csak a szó végén állhat és csakis helyzetének köszönheti létét, eredetre nézve nem más, mint a szó belsejében mutatkozó kettős hangzóból lett *ê*. Az előbbi fejezetben láttuk, hogy *k e* előtt a szláv nyelvben *č*-vé lett, de *o* előtt megmaradt (*oko* szem: gen. *očese*, *vlъkъ* farkas, instr. *vlъkomь* : voc. *vlъče*, ptc. præs. pass. *pekomъ*: ptc. præt. pass. *pečenъ* «sült»), érthető tehát, hogy a szintén *e*-n kezdődő *ei*-ből lett *i* előtt, no meg a hosszú *e*-ből keletkezett *ê* előtt a *k č*-vé lett, míg *oi* előtt természetesen meg kellett maradnia. Ha tehát fölteszszük, hogy az *oi* (illetőleg *ai*)-ból lett *ê*, csakúgy mint a szó végén *oi*-ból lett *i* csak akkor alakult ki, mikor a *k* > *č* változás már teljesen befejezett folyamat volt, könnyen érthetjük, hogy miért nem változott ilyen *ê* és ilyen *i* előtt is *k č*-vé, hisz ez csak később keletkezett *ê*—*i* egészen más időben kezdett az előtte álló *k*-ra hatni, pedig más időben gyakran más a hangfejlődés — mondom kezdett hatni, ha ugyan, a mi igen valószínű, a *k* nem változott már az *oi* (*ai*)-tól *ê*, ill. *i*-ig vezető útnak valamely közbeeső állomásán *c*-vé vagy legalább olyan módon megtámadott *k* hanggá, a mely további fejlődésében *c*-hez vezetett. A szláv nyelvekben, igaz, nem találunk különbséget a különböző eredetű *ê* vagy *i* hangzásában, de mi egy hosszú fejlődés csak végső eredményét ismerjük és nincs módunk azt pontosan megmondani, a fejlődés melyik fokán kezdett az *e* és *i* hang felé közeledő kettőshang hatni az előtte álló *k*-ra. Később újra és még határozottabban fogunk olyan jeleket találni, a melyekből azt következtethetjük, hogy a *k* > *c* változás fiatalabb a *k* > *č*-félénél.

Hallottuk, hogy az itt szóban forgó *i* mindig csak a szó végén fejlődött eredeti *oi*-ből, ebből önként következik, hogy ha egyes alakokban ez az *oi* a szó belsejébe került, ez nem lehetett *i*-vé. Ilyenkor valóban *i* helyett mindig *ê*-t találunk, az *oi* rendes megfelelőjét. Szép példa rá az imperativus, a melyben a szó végén álló -*i*-t a hosszabb alakokban -*ê*- váltja föl, *pekǫ* «sütök»-ből az imperativus 2. személye így hangzik:

egy *pьci* : több *pьcête*

az egyes 2. személylyel azonos 3. személyen kívül *ê* hangzik a többi ritkábban használt alakokban is, mert ezekben sem állt a hangzó a szó végén:

több. 1. *pьcêmъ*, kettes 1. *pьcêvê*, 2. *pьcêta*.

A 2. részben azt fogjuk látni, hogy *c* bizonyos, közelebbről még nem ismert föltételek alatt, egy előtte álló ь hatása következtében is jelentkezik. De hogy a *pьci*-féle alakokban a *c* nem így keletkezett, hanem kizárólag a rákövetkező hang hívta életre, azt a rokon esetek egész sora kétségtelenné teszi, sőt újabban Rešetar apróra bebizonyította, hogy *pьci* és hasonlókban épen a *c* hatásának kell tulajdonítanunk a várt *e* helyett mutatkozó ь keletkezését l. *Arch. f. slav. Phil.* 26 : 571—574, vö. u. o. 27 : 142? Hogy a *c* a fölszólító módban akkor is jelentkezik, mikor az előtte való hang semmikép sem lehetett annak oka, mutatják olyan alakok, mint *otъ-sêką* levágok: *otъsêci otъsêcête*, *oblêką* öltöztetek: *oblêci oblêcête*, *tlъką* lökök: *tlъci tlъcête*. Ezekben az imperativus alakokban egyébiránt régi optativus alakok rejtőznek, az ób. *beri berête* alakok p. o. tökéletesen megfelelnek gör. φέροις-φέροι φέροιτε és óind *bharēḥ-bharēt bharēta* alakoknak.

Még sokkal sűrűbben, mint az első helyen tárgyalt imperativusban, váltakozik a szó végén álló *-ci* a szó belsejében mutatkozó *-cê-* hangcsoporttal a hímnemű főnevek többes számában:

vlъkъ farkas: több. nom. *vlъci* λύκοι
loc. *vlъcêhъ* λύκοισι.

Az ób. *vlъcêhъ* ragja ismert hangtörvények szerint *-oisu*-ból keletkezett; minthogy az óindben *s*, valahányszor más hangzó előzi meg mint *a ā*, *ṣ*-sé változik, az ind *vṛkēṣu* tökéletesen megfelel a szláv alaknak, mert hogy *ē*-je *oi*-ból lett és nem, a mi az óind *ē* miatt el volna képzelhető, eredeti *ei* vagy akár *ai*-ból, azt mutatja a görög alak is. Minthogy *ei* a szlávban *i*-vé lett volna, az előtt pedig a *k č*-vé, *ei*-re amúgy sem gondolhatnánk, de ez magából az ind alakból ki nem vehető. Igaz, hogy *ei*-ből lett *ē*-t megismerhetünk az indben azon, hogy előtte álló *k č*-vé változik, de a ragozásban az indben olyan erős az egy rendszerhez tartozó alakok kiegyenlítése, hogy egy *vṛkēṣu* még

akkor is lehetséges volna, ha az ē valóban *ei*-ből lett volna, hisz láttuk az előbbi fejezetben, hogy a gör. λύκε ób. *vlъče* vocativusaz óindben *vṛka* felel meg, nem pedig a hangtani törvényeknek megfelelő **vrca*, l. 18. l. Minthogy a szláv nyelvekben egy egész rakás hímnemű főnév van, a melynek töje *k*-n végződik — hiszen több nagyon elterjedt képző így végződik —, az óbolgárban folyton találkozunk a *vlъkъ* szón épen észlelt változással, úgy hogy elég egy pár példa:

językъ nyelv, nép: *języci językêhъ*
učenikъ tanítvány: *učenici učenicêhъ*
grêšьnikъ bűnös: *grêšьnici grêšьnicêhъ*.

A *vlъkъ* és hasonló szavak ragozásában még egy casusban találkozunk *c*-vel, az egyes locativusban: *vlъcê językê* stb. Ha föltesszük, hogy az eredeti *-o* tőhöz *-i* locativusrag járult és ha összehasonlítjuk a görög οἴκοι locativust, hajlandók lehetnénk a *vlъcê* alak *ê*-jét régi *-oi*-ból magyarázni és a többes nominativustól való eltérő alakjának okát eredetileg más hanghordozásban keresni, azonban Vondrák, l. *Altksl. Gr.* 65. l., és még határozottabban Pedersen, a kire újabban Brugmann is hivatkozik a nőnemű szavak locativusának *(rąka : rącê)* hatását látják benne. Brugmann ingadozó nézetét l. *Grundr.* I² 941, 4): Vielleicht entstand *ĕ* in starktoniger, *i* in schwachtoniger Schlusssilbe; *Kurze vgl. Gr.* I. Lief. 279, 4): Urslav. *oi* in Schlusssilben erscheint teils als *ĕ*, teils als *i* (die Ratio ist zweifelhaft); u. o. II. Lief. 385: aksl. *vlъcê* (Pedersen KZ. 38, 327).

A mi kérdésünkre nem fontos, hogy a *vlъcê*-féle alakok ragját *oi*- vagy *āi*-ból magyarázzák, és hogy ezt a ragot valaha milyen hanghordozással ejtették, minket csak az érdekel, hogy a hímnemű főnevek egyes számának egy casusában is rendesen *c*-és alakok jelentkeznek.

Áttérhetünk mindjárt a nőnemű *a*-tövű szavakhoz, a melyeknél négy casusban találjuk ugyanazt az alakot:

rąka: egy. dat. loc. és kettes n. acc. *rącê*.

Hogy a régi dativus elveszett-e és a locativus helyettesítette-e, a mint Šachmatov gondolja *Izvêstija* VI : 4 : 270. k., vagy hogy a dativus is régi örökség-e és ragja *āi*-ból lett, a

mint Pedersen KZ. 38 : 326. mondja, vagy *āī*-ból, a mint BRUGMANN tanítja *KVgl. Gr.* 383. l., és hogy a kettes számú nom. acc. a sajátságos hanghordozásnak köszönheti-e a szó végén is megmaradt *ê*-jét (Pedersen i. h. 328. l., vö. BRUGMANN *KVgl. Gr.* 388. l.), azok mind olyan kérdések, a melyek feszegetése bennünket messze elterelne a főkérdéstől. Nekünk elég tudnunk, hogy az itt található *-ê* mindenesetre olyan kettőshangzóból fejlődött, melynek első része eredetileg *a* hangot tartalmazott, rövidet a locativusban és a dualisalakokban, hosszút a dativusban, ha alakja régi. Minthogy azonban rövid *a*-nak a szláv nyelvekben *o* felel meg, *ai* is *oi*-on át lett a kettőshangzó első elemének a másikához való hasonlása által idővel *ê*-vé. Azt a nehézséget, a mit *āi*-nak *ê*-vé való fejlődésében ŠACHMATOV lát, BRUGMANN úgy véli eltávolíthatónak, hogy az *āi*-nak *ai*-vá való rövidülését teszi föl: «Im Urslav. Kürzung von Vokallänge vor *i̯*, *-u* bei ursprünglichem Schleifton. Dat. Sg. *rącê* aus *-ai* : gr. ϑεᾶ», *KVgl. Gr.* 279, 5), míg PEDERSEN egészen más utat jelöl ki, l. i. h. 326. l. Jobban, mint ez alakok eredetének finom és az idg. nyelvtudomány egy igen bonyolúlt kérdésével, az eredeti hanghordozással, kapcsolatos részletei, érdekel bennünket az a tény, hogy a nőnemű *a*-tövű szavak ragozásában a *c*-és alakok ép oly következetesen váltakoznak a *k*-ás alakokkal, mint a hímnemű főnevekben, p. o.: *rêka* folyó: *rêcê*, *mąka* liszt: *mącê* stb. Még csak egy érdekes esetet akarok fölemlíteni. A rendesen *pascha*-nak irt szónak az egy. locativusa mindig *pascê* vagy a belőle dissimilált *pastê*, pedig ezt sehogy sem lehet megérteni, ha csak föl nem tesszük, hogy a *pascha* alak csak görögös írásszokáson alapul (vö. a latin *pascha* írást is), a kiejtés azonban tényleg *paska* volt. El-elvétve föl is tűnik újabb forrásokban a *paska* írás, de a régi kéziratok következetesen *pascha*-t írnak. A Codex Marianus JAGIĆtól készült indexe összesen 24 helyet mutat ki, a melyeken a szó (nom. gen. accusativusa) *ch*-vel van írva, *k* írás nem fordul elő, és a Codex Marianus írásszokásának megfelel a Zographos- meg az Asseman-féle evangéliomé is. A görög nyelv hatása még abban is nyilvánúl, hogy a *pascha* görög mintára részben ragozatlan maradt, így p. o. a ragozatlan *pascha* a szlávos *paschą* alak mellett accusativus gyanánt is szerepel: a 297. l. p. o. háromszor találunk *paschą*-t, kétszer pedig ugyanazoknak

az igéknek tárgyául *pascha*-t. De a dat. loc. mindamellett úgy képződik, mintha a nom. *paska* volna: *pascê*. Magában az evangéliom szövegében csak a dat. fordúl elő, még pedig kétszer — a Zographosban egy helyen egészen hiányzik a szó, a másik helyen, Ján. ev. XIX, 14., itt is *pascê*-t olvasunk, mig az Asseman-féle evangéliumban a belőle dissimilált *pastê* áll. A loc. csak a Márk és Lukács evangelisták tartalomjegyzékében található. Egyéb régi forrásokból mutatja ki ezeket az alakokat Miklosich az összehasonlító nyelvtanában III. 28. l., más alak egyáltalában elő sem fordul. Mi tehát az előtt az érdekes eset előtt állunk, hogy a többi alakok igazi kiejtését, a melyet egy tudákos írásszokás elfed és mely csak nagy ritkán talál az írásban is megfelelő kifejezést, a dat. loc. alakjából egészen biztosan megállapíthatjuk.

A köznemű *o*-tövű szavak ragozása nagyobbára megfelel a hímnemű főnevek ragozásának, a locativusban itt is *ê*, a többiben -*êhъ* a rag, *k* helyét itt is *c* foglalja el; ezt egészen biztosan mondhatjuk, ha nem is tudok példát rá fölhozni. Csak is így érthető, hogy *oko* szem, a mely eredetileg nem *o*-tövű főnév, mikor az *o*-tövűek analogiáját követi, az egyes locativusban *ocê* alakot ölt, l. fönt 19. l. A kettes szám nom. acc. ragja eltér a hímnemű főnevek alakjától és így mint a nőnemű *a*-tövűeknél *ê*-n végződik, csakhogy az *ê* itt nem eredeti *ai*-ra, hanem *oi*-ra vezethető vissza, *k* helyett itt is *c* mutatkozik: *vêko* szempilla: *vêcê*.

A mit eddig tapasztaltunk, az végig vonúl az egész nyelven, folyton újra meg újra találkozunk ilyen *k*-ból lett *c*-vel, még akkor is, mikor e változás erősen veszélyezteti az egymáshoz tartozó alakok összefüggését. Az óbolgárban az eddig említetteken kívül nem csak a melléknevekben érvényesűl e hangjelenség — *velikъ* nagy: loc. *velicê* (a köznemű *veliko* loc.-a *velicê* egyúttal határozó) több. nom. *velici* loc. *velicêhъ* —, hanem olyan esetekben is, a hol az élő szláv nyelvekben már emlékét sem találjuk, mint *kъto* «ki, kicsoda» ragozásában, mely így hangzik:

kъ-to gen. acc. *kogo*, dat. *komu*, loc. *komь*, de instr. *cêmь*!

vagy *kyjь* = ποῖος alakjaiban:

kyjь gen. acc. *kojego*, dat. *kojemu* stb., de több. nom. msc. *cii*, kettes nom. acc. fem. *cêi*!

Az élő szláv nyelvekben az analogia elsöpört egy pár ilyen alakot, de részben még szivósan él a $k > c$ változás. A szerb nyelvben, a melylyel kezdjük, p. o. a fölszólító módban még teljesen érintetlen és a főnévi ragozásban is csak egy pár ponton tűnt el. A szerb nyelvben nem is annyira a *c*-ben tett kárt a mindent kiegyenlítő analogia, hanem inkább abban, hogy a ragokban teljesen elmosta az *ê : i* váltakozást, mindenütt a régi *ê* helyén is *i*-t találunk a minket érdeklő alakokban. Legkönynyebbben érthető e váltakozás eltűnése a fölszólító módban, nem is őrizte ezt meg egy élő szláv nyelv sem, kivéve a bolgárt, a mely a másik végletbe csapott és a hosszabb alakokban valaha csengő *ê*-t olyan igékre is kiterjesztette, a melyekben régebben nem hangzott. Az óbolgárban azt mondják, hogy *beri : berête, rьci : rьcête,* de *piši pišite, kaži kažite, plači plačite (ê š, ž, č* után mindig *i*-vé lett), a számos *i*-tövű igéknél is kezdettől fogva *i* hangzott az összes alakokban: *chvali chvalite.* Minthogy a többes és egyes szám alakja még más igecsoportokban is összevágott: *znaj znajte, čitaj čitajte, kupuj kupujte,* érthető, hogy a szerbben eltűnt a már meg nem értett hangcsere ott is, a hol régente megvolt, és hogy ma mondják: *beri berite, reci recite,* míg a mai bolgárban olyan esetekben is különbözik a két alak, mint *piši : pišete, chvali : chvalete.* Könnyű kimutatni a többi esetekben is, hogy a szerbben az *ê* helyét az *i* csakis az analogia hatása, nem pedig szabad hangtani változás következtében foglalta el. Különben a szerb szivósan megőrizte a mássalhangzó változásában a minket itt érdeklő alakok egy régies vonását:

pek- sütni (*peku* sütnek, *pekao sam* sütöttem): *peci pecite,*
rek- mondani: *reci recite,*
tek- folyni, futni: *teci tecite,*
vuk- húzni, ziehen: *vuci, vucite,*
svuk- ausziehen: *svuci svucite,*
obuk (**ob-vuk*-ból) anziehen: *obuci obucite,*
tuk- ütni: *tuci, tucite.*

Más mint *c*-és alakot nem is hallani ez igék fölszólító módjában.

Csak olyan eleven még a hímnemű főneveknél is az a váltakozás, csakhogy a régi *ê*-n végződő egyes loc. alak eltűnt

(*vuk* locativusa *vuku*), a többes loc. pedig igaz, hogy *c*-vel hangzik, de nem végződik már *-eh*, illetőleg *-ih*-re, hanem *-ima*-ra, a mi egyszersmind a többes dat. és instr. ragja is, úgy hogy *vuk* farkas többesében a nom. *vuci* a loc. dat. instr. *vucima*. Ezt a sajátságos és hosszadalmas fejlődés útján keletkezett új alakot mellőzöm és megelégszem a többes nom. föltüntetésével:

ób. *vlъkъ* λύκος: több. nom. *vlъci* λύκοι = szb. *vuk : vuci*.

Ép úgy *Grk* görög ember: *Grci*, *momak* legény: *momci*, *Poljak* lengyel: *Poljaci*, *junak* hős: *junaci*, *vojnik* katona: *vojnici*, *činovnik* tisztviselő: *činovnici*, *hajduk* zsivány: *hajduci* stb. végtelen sorban.

A nőnemű szavak elveszítették a régi kettes számú alakot (egészen úgy mint a köznemű szavak is), de az egyes dat. loc.-ban még folyton *c* váltja föl a *k*-t:

ób. *rąka : rącê* = szb. *ruka : ruci*

és ép így *devojka* leány: *devojci*, *majka* anya: *majci*, *muka* kín: *muci* stb.

A szerbben, a mint láttuk, a raghoz tartozó *oi ai*-ból lett *ê* kiegyenlítés következtében mindig *i*-vé vált, megmaradt azonkívül a szó végén már a közös szlávságban is *oi*-ból lett *-i* (*vlъci* λυκοι: *vuci*, *beri* φέροις: *beri*); minthogy pedig a szóképzésben található *i* más eredetű, *ei*- vagy *i*-ből való, a mely előtt *k*-nak *č*-vé kellett válnia, a szerb nyelvre fokozottabb mértékben lehet alkalmazni azt az első pillanatra meglepő gyakorlati szabályt, a melyet a szláv nyelvekre egyáltalában állítottak föl, l. Miklosich Vergl. Gr. I² 257, hogy ugyanis *k i* rag előtt *c*-vé, *i* képző előtt *č*-vé változik.*) *Muka* kín-ból p. o. a dat. loc. *muci*, a belőle képezett ige azonban *mučiti* kínozni. Classicus példa erre a *turk* török népnév átalakítása; az egyes számban a *Srbin : Srbi*, *bu-*

*) Egy pár esetben behatolt a *c*, az analogia hatása alatt, a képzésekbe is l. Maretić *Gram. hrv. ili srpsk. knj. jez.* 60. l., más esetekben mint *Grkinja* görög nő, *Turkinja* török nő stb. az *i* régibb mélyhangú *y* helyett áll, a *k* tehát itt régi. Nem áll, a mit Maretić más helyen mond, 62. l., hogy *oči*-ban, *oko* többes (eredetileg kettes) nom. acc.-ában, a *č* *i* rag előtt *k*-ból lett volna, hisz *oči* egészen más tőből való, a melynek egyes nom. csakis **očь* = litv. *akis* alakot ölthetett volna, l. fönt 20. k. l.

garin bolgár ember: *bugari*-félék mintájára *-in* képző járult hozzá és azért az egész egyes számban *č* hangzik (*Turčin Turčina* stb.), míg a többes szám alakjai a tiszta *turk*-től képződnek és a rendes *k : c* váltakozást tüntetik föl:

Turci Turaka Turcima Turke.

Turcima ma dat. loc. instr., a hősköltemények megőrizték még a többes dat. régi alakját is: *Turkom.*

A szerb nyelvben a *k : c* váltakozás olyan friss erőben van még, hogy egy cseppet sem csodálkozhatunk azon, hogy itt-ott az eredeti határon túl is csapott, csak nem szabad arról megfeledkeznünk, hogy a *peku : peci, vuk : vuci, ruka : ruci*-féle alakpárok, a melyek százszámra találhatók ebben a nyelvben, rég eltűnt idők öröke, hogy ezekben a *c* korántsem szerb hangtani fejlemény, hanem még a közös szlávságban lett *k*-ból. Hozzá jön, hogy a szerbben az alakok kiegyenlítése következtében már nem változik a ragokban a szó belsejében *-cê-* szóvégi *-ci* hangcsoporttal, hanem a régi *cê-* helyén is mindenütt *-ci-* hangzik, úgy hogy a jelenség fokozott erővel kelthette a beszélőben azt a homályos érzetet, hogy *k*-nak, ha *i*-vel találkozik, *c*-vé kell lennie.*) Így érthető, hogy az imperfectumban a fönt a 17. l.**) említett ób. *pletêahъ : pečaahъ*, mihelyt *pletêahъ*-ból a déli nyelvjárásban rendesen észlelhető hangváltozás következtében *pletijah* lett *i*-vel, a régi és tényleg ki is mutatható *pečāh* mellett egy egészen új analogiás *pecijah* alak fejlődött. Ennek az alaknak a keletkezését Jagić is mindig az analogia hatásának tulajdonította, l. Arch. f. slav. Phil. 10 : 175, másrészt épen e nagytekintélyű és igazán bámulatosan sokoldalú tudós sokáig ősréginek tekintette a ča-nyelvjárás *pecīh*-féle alakjait, régibbeknek még az ób. *pečaahъ*-féle alakoknál is, és ez által nem kis zavart okozott, különösen a kevésbbé önálló kutatóknál, l. p. o. Maretić

---

*) Ezt a benyomást a régi *vlъky* több. acc. és *ręky* több. nom. acc.-féle alakok utódai sem zavarják, igaz hogy ezeknek a szerbben **vuki* **ruki* felelnének meg, de ezeket az alakokat az analogia hatása *vuke ruke*-vé alakította át, a melyekben az általános szláv szempontból érthetetlen, mert eredetileg lehetetlen *-ke* kapcsolat első pillanatra annyira meglep bennünket.

**) A 17. l. sajnálatos sajtóhiba következtében 21.-gyel van jelölve.

idézett nyelvtanát, a mely 1899-ben jelent meg, 240. l. Míg WIEDEMANNnak már 1886-ban bátorsága volt kimondani, hogy: was die Formen *recih, pecih, tecih* betrifft, so weist das *c* gerade darauf hin, dass wir es mit jungen Bildungen zu tun haben, denn alle übrigen slavischen Sprachen zeigen bei Wurzeln auf *k, g* im Imperfect *č* bez. *ž*. l. *Beiträge zur altb. Conjugation* 123. k. l., VONDRÁK még 1900-ban is roppant óvatosan nyilatkozik, l. *Altksl. Gr.* 209, nyilván JAGIĆ nagy tekintélyének nyomása alatt. Nagyon kívánatos volt tehát, hogy J. határozottan visszavonja régi, a Cod. Marianus 1883-ban megjelent kiadásában kifejtett nézetét, a melynek tarthatatlanságáról, a mint mondja, már évekkel ezelőtt maga is meggyőződött, l. Arch. 28 [1906!]: 28. k. Ezzel megszünt a lidércznyomás és a ča-nyelvjárásban mutatkozó *pecih recih tecih*-féle alakokat mindenki csak annak fogja tulajdonítani, hogy ebben a nyelvjárásban a régi *pletêahъ*-féle alakokat *petīh*-féle alakok váltották föl, *i* előtt pedig a *k* gyakran válik *c*-vé, egyebek közt a *k*-tövű igék imperativusában *(peci pecite, reci recite, teci tecite)*, és mert a beszélő ekkor csak réges régen megszokott, még a közös szláv korszakban keletkezett alakokat ismétel, de semmikép sem adhat magának számot arról, hogy miért hangzik *i* előtt *c* és nem *k* vagy akár *č*, a *pecih recih tecih* alakok ép olyan könnyen keletkezhettek a ča-nyelvjárásban, mint akár a što-nyelvjárás *jé*-s tájszólásában a *pecijah recijah tecijah* alakok.*)

A szerbbel szomszédos b o l g á r nyelvre elég, ha egy pillantást vetünk, hiszen annak egy régibb állapotából, az óbolgár nyelvből indultunk ki és épen azon láttuk, hogy a *k*>*c* változás milyen következetesen jelentkezik. Egy alakban ez a régi *c* még teljes erőben él, sőt sajátságos körülményeknél fogva még sokkal erősebben domborodik ki, mint akár az óbolgárban vagy a *c* megőrzésében olyan hű szerb nyelvben. A bolgárban elvesztek az obliquus casusok, az óbolgár *vlъci* gen. *vlъkъ* dat. *vlъkomъ* acc. *vlъky* instr. *vlъky* loc. *vlъcêhъ* alakokkal szemben mindig csakis az egy *vlъci* alakot találjuk, a mely elé, ha régi obliquus casus helyén áll, præpositiót tesznek. Míg tehát az óbolgárban

*) A régi *ê* helyén a ča-nyelvjárásban mindig *i* áll, a što-nyelvjárás *jé*-s tájszólásban csak ha úgy mint itt *j* következett rá.

a többes számban is váltakozott *k : c*-vel, sőt a *k* itt is többség ben volt (az egyes szám megfelelő alakjai ezek: *vlъkъ vlъka vlъku vlъkъ vlъkomь vlъcê* — voc. *vlъče*), addig a bolgárban ilyen főneveknél a *c* egyenesen jellemző a többes számra nézve:

nom. acc. *vъlk : vъlci*
gen. dat. *na vъlk : na vъlci*
instr. *s vъlk : s vъlci*
loc. *o vъlk : o vъlci*
voc. *vъlče : vъlci.*

Más præpositiók után is mindig az egyes számban *vъlk*, a többesben *vъlci* áll.

Egy egész sereg *k*-n végződő hímnemű főnév van és ez a többesben mind *c*-vel hangzik: *gъrk : gъrci, rak : raci, potok : potoci, oblak* felhő: *oblaci, junak* hős: *junaci, momъk* legény: *momci, dêlnik* munkás: *dêlnici* stb.; nem csoda, ha ez alakpárok hatalmukba kerítettek egy szót, a melynek egyes számában régi és jogos volt a *c :* a bolgárban és csakis a bolgárban híjják a nyulat *zajek*-nek, a mely elnevezés a többes *zajci*-ból elvont alak **zajec* helyett, vö. az egyes szám alakját a többi szláv nyelvekben: ób. *zajęcь*, lengy. *zając*, szlovén *zajec*, or. tót *zajac*, cs. *zajíc*, horv. szb. *zêc*. De a milyen friss erőben találjuk itt a *k : c* váltakozást, olyan gyér nyomát találjuk különben. A nőnemű szavaknál igaz megmaradt egy nyoma, a mely még a szerbben is elmosódott — a *rъka* többese rendesen *rъcê*, ez pedig voltaképen a régi dualis alak = ób. *rącê* —, de minthogy a dat. loc. csaknem teljesen eltünt, el kellett vele tünnie az olyan alakoknak is, mint az ób. *rąka*-hez tartozó dat. loc. *rącê* (vö. szb. *ruka : ruci*), csak a számtalanszor használt *majka* anya szóból hallható még itt-ott a régi *majci* dativus az irodalomban használt *na majka*-féle körülírás helyett, még pedig olyan helyen, a hol szó sem lehet a bolgár nyelvterülettel határos szerb nyelv befolyásáról, Bulgaria legkeletibb vidékén, vö. Miletič, *Das Ostbulgarische* 112. l. és Ilijev *Sbornik* 262. l. Eltünt a *c* az imperativusban is: *pekъ pečeš peče* sütök sütsz süt præsenssel szemben a fölszólítóban *peči pečete* alakokat találunk, nem úgy mint az óbolgárban *pьci pьcête* vagy a szerbben *peci pecite*, és szakasztott így a *tek*-tőből *teči tečete* fuss fussatok meg a

rek- mondani tőből az egészen sajátságos használatban annyiszor ismétlődő *reči*.

Másrészt igaz megmaradt egy-egy régi *c* olyan helyen is, a hol már a szerbben sem találjuk nyomát: *jako* erősen mellett előfordul a régi locativus *jacê* is határozónak (l. MILETIČ *Staroto sklonenie* különleny. 39. l. és Duvernois szótárában *jacѣ* alatt) és így váltakozik *opako : opacê* visszásan, *malko : malcê* egy kicsit. A bolgár *malъk* többese ma *malki*, de *malcina* «kevesen» csak egy régibb **malci* alakból indulhatott ki, mert az *-ina* képző előtt a *k* okvetetlenül *č*-vé változott volna vö. *opak : opačina* gonoszság.

A mai bolgár nyelv azért nagyon tanulságos, mert egyrészt megőrzött sok régi alakot, olyanokat is, a melyeket még a szerbben is hiába keresnénk, másrészt azonban az imperativusban világosan mutatja, hogy az analogia hatása mikép üt rést a régi hangviszonyokon: a *pečeš peče pečem pečete*-féle præsensalakok hatása alatt *peči pečete*-féle imperativusalakok keletkeztek.

Térjünk most át a bolgár-szerbtől messze eső, vele történeti időben soha összefüggésben nem állt nyelvre, a melynek irodalma szegényes, a melyet csak egy kis néptöredék beszél, a mely azonban különösen tisztán őrizte meg a mi esetünkben a régi hangokat, értem a lauziczi szerb vagyis s z o r b nyelvet, ennek is csak egyik részét, a felsőszorbot, mert az alsószorb nyelvjárásban a *č* és *c* összeesett *c*-ben, a mi kérdésünkben tehát nem lehet döntő szava, ámbár föl lehet tenni, hogy régi *c* helyén álló *c* mindakkor, mikor a felsőszorb nyelvjárás hasonló alakokban *c*-t tüntet föl, valóban régi és nem *č*-ből lett, szabad tehát kivételesen a kép kiegészítésére alsószorb alakokra is hivatkoznunk. A felsőszorb nyelvjárásban a főnévi ragozásban valamennyi az óbolgárban talált esetre legalább egy-egy példával szolgálhatunk, csak a hímnemű és köznemű főnevek többes locativusában nem találunk *c*-és alakot, mert a régi *-êhъ* rag helyét olyan rag foglalta el — a nőnemű ragozásból vett *ach* —, a mely előtt a *k*-nak meg kellett maradnia. A hímnemű főnevek többes nominativusában *k* még gyakran változik *c*-vé: *rybak* halász: *rybacy* = ób. *rybaci**) Mucke 208. l., *wojak* katona:

*) A *k*-ból lett és ma tisztán ejtett *c* után a felsőszorbban nem áll-

wojacy, *rěznik* mészáros: *rěznicy* u. o. 321. l. Az egyes locativusban a hímnemű szók közül legalább az egy *kłobuk* kalap őrizte meg a régi alakot: *na kłobucy* (tájszólásban *na kłobuce* is) a kalapon, míg a köznemű és még inkább a nőnemű szavak hívebben tartották meg a régi alakot: *mloko* tej: *w mlócy* ill. *mlóce* tejben = ób. въ *mlêcê*, SCHNEIDER nyelvtanában*) *pjerko* tollacska: *pjercy*, *wěko* fedő, fedél: *wěcy*, *zeležko* «Feuerstahl»: *zeležcy* l. 57. l.; a nőnemű szavaknál más alak mint *c*-és elő sem fordul *ruka*: *w rucy (ruce)* = ób. *vъ racê* a kézben l. MUCKE 207. l. és vö. a sok *c*-és alakot, a melyet a szerző a 359. l. az alsószorbból idéz, SCHNEIDERnél *rěka* folyó: *rěcy*, *muka* liszt: *mucy* 48. l. A nőnemű szavak *rucy*, *rěcy*, *mucy*-féle alakjai egyszersmind dativusok is. A velünk szomszédos szerbek nyelvében a nőnemű szavak megőrizték ezeket az alakokat (*reci*, *ruci*, *muci*)**), a hímnemű és köznemű szavak locativusa ellenben mindig *-u* ragon végződik, a mely előtt a *k* érintetlen marad (*vuk* farkas: *vuku*, *mleko* tej: *mleku* stb. stb.); a hímnemű szavaknál a felsőszorbban is ezek az alakok a rendesek (*wjelk*: *wjelku*), a régi alakot csakis a *kłobuk* szó őrizte meg, na *kłobuku* mellett a régi na *kłobuce* is járja, de az alsószorbban még gyakoriak a *c*-és alakok l. MUCKE 315. l.; *-u*-s alakok hallhatók a felsőszorbban a köznemű szavaknál is a *c*-és alakok mellett, a *mloko*-t kivéve, a melyből a loc. mindig *mlócy* ill. *mlóce*, de régi *c*-és alakot az alsószorbban is sűrűn találni: am häufigsten, mondja Mucke, hört und liest man die älteren Formen mit *-c* noch in *mloce* und *jabłuce* [*jabłuko* alma] neben vereinzelten *mloku* und *jabłuku*, seltner schon in *wóce* [*woko* szem] und *łyce* [*łyko* «Bast»] 339. l. A felsőszorb annyiban is hívebben

---

hat már *i*, hanem csakis *y*, az *i* előtt álló jésített *ć* újabb keletű és nem *k*, hanem *t*-ből lett. Az idézett példák, ha nincs forrás megnevezve MUCKE (*Laut- u. Formenl. der niedersorb. Spr.*) nagy művéből valók, a ki felsőszorb alakokat is említ, és a 207. vagy k. l. találhatók.

*) SCHNEIDER nyelvtanáról MUCKE ugyan azt mondja: Das Buch hat viele Fehler und ist im Ganzen unbrauchbar. l. 14. l., de ez a megjegyzés nem érinti az idézett példák hitelességét, a melyeket a szokott helyesírásban közlöm. PFUHL nyelvtana, fájdalom, nem volt kezem ügyében.

**) A szerb *muka* = or. *múka* kínt jelent, a felsőszorb *muka* = or. *muká* lisztet.

őrizte meg a főnévi ragozásban a régi *c*-és alakokat, mint a szerb, hogy még kettes számú alakot is találunk ilyent, köznemű és nőnemű szóból: *jabłuko* alma: *jabłucy* ill. *jabłuce* és *ruka*: *rucy* ill. *ruce* = ób. *ręcê*, azonkívül a melléknevek ragozásában is él még a régi *c*-és alak legalább még a személyeket jelentő szókkal való kapcsolatban: *wysocy krotcy* (= ób. *vysoci* ill. *vysocii*, *krátъci* ill. *kratъcii*) MUCKE 415, és a mellékneveknek határozó gyanánt szereplő régi köznemű egyes locativusában: *krótky* rövid: *krótcy* vö. ób. *vъ kratъcê*; *słódki* édes: *słódcy*, *wysoki* magas: *wysocy* l. PFUHL szótárát és vö. MUCKE 451. l. meg SCHNEIDER 86. l. A lauziczi szerbek nyelvében tehát sok olyan régi esetet találunk még, a melyeknek déli szomszédainknál nyoma veszett, ellenben az imperativus itt is kiegyenlítődött már a præsensssel, szakasztott úgy mint a bolgárban: ób. *pьci*-nek, szerb *peci*-nek a felsőszorbban *pječ* felel meg, vö. bolg. *peči*.

Az imperativus a lengyelben is ugyanígy jutott egy új alakhoz, ott is *č* (lengyel írásszokás szerint *cz*!)-t találunk ebben az alakban: *piekę pieczesz* sütök sütsz: *piecz*, *siekę sieczesz* vágok vágsz: *siecz*, *ciekę cieczesz* (= ób. *teką tečeši*) szaladok szaladsz: *ciecz*, ellenben a főnévi ragozásban a régi *k* : *c* váltakozásnak még elég világos nyomára akadunk. *Polak* több. nominativusa *Polacy*, ép így *Grek*: *Grecy*, *Turk*: *Turcy*, *żak* deák, tanuló: *żacy*, *urzędnik* tisztviselő: *urzędnicy**) stb., de a nem személyeket jelentő szavak elveszítették a régi nominativust és helyette a lengyel ma a régi accusativust használja: *ptak* madár: *ptaki*, *obłak* felhő: *obłoki*, csak egy sűrün használt szó őrizte meg a mellett még a régi nominativust is: *wilk* farkas többes nominativusa vagy a régi accusativusból keletkezett *vilki* vagy a régi nominativusból lett *wilcy*.**) Az ób. *raka* : *ręcê* (dat.

*) Régi *k*-ból lett *c* után, csak úgy mint a szorbban, nem állhat *i*, hanem csakis mélyhangú párja *y*, *i* csak jésített *c* után állhat, pl. *magnat* több. nominativusa *magnaci* (ejtsd magnaći); de ezzel a *t*-ből a lengyelben és egyebütt (vö. a *mackó*-ról írt czikkemet *MNyr.* 34 : 463.) keletkezett újabb *c*-vel nem foglalkozom e helyen.

**) Hogy a lengyelben épen ott találunk az idézett példákban *y*-t, a hol a rag eredetileg *-i* volt és megfordítva *i*-t a régi *-y* helyén, az a sajátságos lengyel hangfejlődéssel függ össze. Tény az, hogy az ób. *vlъci*

loc. sg.)-nak a lengyelben is *ręka : ręce* felel meg, ép így *matka* anya: *matce, Polska* Lengyelország: *Polsce, łaska* kegy: *łasce* stb., de már a hímnemű és köznemű főneveknél az egyes loc.-ban itt a hímnemű *-u*-tövű főnevek ragja váltja föl az *o*-tövűeket megillető *-e*-t, a lengyel ugyan azt mondja, hogy *brat : o bracie* a fivérről, de *wilk : o wilku* [ób. *vlъcê* !], a hol tehát választani lehet a ragok közt, a tő tiszta megőrzésére törekedett a nyelv, és ez az eredetileg csakis hímnemű főneveket megillető *-u* rag a hímnemüekkel különben is annyi érintő pontot mutató köznemüekre is átragadt: *gniazdo* fészek locativusa *w gniezdze*, de *wojsko* hadsereg locativusa *wojsku*. Egy nagyon sürün kettes számban használt szó, a *ręka* kéz, kar megőrizte, ép úgy mint a bolgárban, ezt a különben kihalt alakot és az ób. *ręcê*-nek megfelelő *ręce* teljesen kiszorította a többes nominativus-accusativusát. Ha a lengyel nyelvet hozzámérjük a szerb nyelvhez és az eddig előadottakból itélünk, a jelenség gyengülését kell megállapítanunk, de találtunk már is egy régi alakot (*ręce*-t), a melynek a szerbben semmi nyoma sincs. Ilyen alakok még a melléknevek többes, hímnemű nominativusai, ha személyekkel való kapcsolatban fordul elő: *wielki* nagy: *wielcy*, *wysoki* magas: *wysocy*, ilyenek a mellékneveknek határozó gyanánt használt régi egyes köznemű locativusai is: *vysoce* = ób. *vysocê*, a mely a szintén határozó gyanánt használt régi köznemű accusativussal, *vysoko*-val váltakozik, ilyen még *wielki* nagy: *wielce* nagyon és olyan præpositiós kapcsolatok mint *krótki* rövid: *w krótce* «in Kurzem», *prędki* gyors: *na prędce* gyorsan.

---

nominativusnak tökéletesen megfelel a lengyel *wilcy*, a melyben azért hangzik *y*, mert az előtte álló *k*-ból lett *c* a lengyelben ép úgy mint a felsőszorbban, és hozzátehetjük a nagyoroszban s más szláv nyelvekben is, elveszítette jésítését, ellenben az ób. accusativusnak, *vlъky*-nak a lengyelben *wilki*, ejtsd *vil'k'i*, felel meg, mert minden *ky* *k'i*-vé változott a lengyelben csakúgy mint az oroszban (az or. *volk* farkas többes nominativusa *volki* szintén a régi accusativusból lett), azért minden az óbolgárban *ky*-vel kezdődő szó lengyel vagy orosz szótárban *ki*- alatt keresendő. Hogy itt csak bizonyos hangokhoz kötött jelenséggel van dolgunk, azt számtalan más szó ragozása mutatja: *anioł* angyal többes nominativusa *anieli* a többes nom. régi ragját mutatja, míg a nem személyeket jelentő szavak a régi accusativus ragját veszik föl, p. o. *wół* ökör: *woły*, *dąb* tölgy: *dęby* stb. stb.

Érdekes a kétségtelenül egymáshoz nagyon közel álló cseh és tót nyelv viszonya: míg a csehben a *k:c* váltakozás még csaknem végig kisérhető, a tótban már csakis a hímnemű főnevek többes nominativusában maradt meg emléke, a sűrűn használt *všetci* «omnes» alakban és az izolált *velice* «nagyon» határozóban, a mely, a mint hallottuk, eredetre nézve *veliko* «nagy» régi, de már nem annak érzett egyes locativusa. A cseh irodalmi nyelvben — a tájszólásokban sok tekintetben a tóthoz hasonló fiatalabb állapotot találunk —, ha nem is minden részletben, de legalább minden csoportban megtaláljuk az óbolgár alakoknak teljesen megfelelőket. Az ób. *vlъkъ* több. nom. *vlъci* loc. *vlъcêhъ* alakoknak a csehben *vlk: vlci vlcích* (régebben *vlciech*) felelnek meg, az egyes loc. *vlъcê* helyén igaz *vlku*-t találunk*) más raggal, de sűrűn használt fordulatokban a régi rag nagy ritkán a *k*-tövűeknél is megmaradt és ilyenkor megmaradt a régi *c* is: *potok: v potoce* a patakban, *rok: po roce* egy év mulva és e régi alakokhoz csatlakozik a köznemű főnevek locativusa is: *mléko* tej: *v mléce*. Ez utóbbiakhoz sorakoznak az elszigetelt határozók *velice vysoce sladce* «édesen», *trpce* «keserűen», a melyek képzésre nézve régi, még præpositio nélkül használt egyes locativusok és a melléknév össze nem tett köznemű alakjából hajtottak, a melynek régi accusativusa részben még ma is vele fölváltva használatos határozónak: *vysoko sladko*. A tótban az épen említett régi loc. alak él még az elszigetelt *velice*-ben, különben pedig a később említendő *všetci* «omnes» alakok kivételével csakis a hímnemű főnevek többes nominativusa őrzi még meg a régi *k:c* váltakozás emlékét: *Slovák : Slováci, vlk : vlci* stb. Minthogy azonban a tótban, valamint a csehben, a hímnemű főnevek többes nominativusa csakis az élő lényeket jelentő szavaknál maradt meg, egyébiránt pedig az *y*-n végződő accusativus foglalta el helyét, a *c*-és alakok egy egész sora eltünt itt is, a *potok* több. nom.-a p. o. ma már *potoky* mind a két nyelvben, de mivel a cseh nyelvnek gazdag régi irodalma van, a miben a tót nyelv teljesen szűkölködik, könnyű kimutatni, hogy ezek az alakok csak újabb fejlő-

---

*) A nőneműek érintetlenül tüntetik föl a régi állapotot: *ruka:* dat. loc. *ruce.*

dés következményei: a cseh irodalom a *potoci*-féle régi alakokat még a XVI. század végéig ismeri, tájszólásokban még ma sem haltak ki teljesen. A cseh azonkívül még a mellékneveknél is használja az élő lényeket jelentő szavak előtt a régi alakokat, azt mondja p. o. *velicí ptáci* (*veliký pták* nagy madár) szemben a *veliký potoky*-féle kapcsolatokkal; a tótban ilyenkor csakis *k*-ás alakot (*veľkí*) találunk, de hogy a régi időben itt is valamikor *c*-vel kellett hangzania, azt egyebek közt *všetci* a *všetok* «egész, minden» szónak megfelelő több. nom.-a mutatja, a melynek régi alakját a gyakori használat és elszigetelt volta őrizte meg. A tótban igaz azt lehet mondani, hogy azért vesztek el a *v potocê*, *v potocêchъ* (cseh *v potoce*, *v potocích*)-féle alakok, mert a tótban más a rag (*v potoku*, *v potokoch*), sőt abban épenséggel a jelenség erősbödését kereshetné valaki, hogy a tótban még a többes instrumentalisban is találunk látszólag *k*-ból lett *c*-t: *z našimi žiaci* a mi deákainkkal, a hol pedig a *c*-nek eredetileg semmi keresni valója nincs, mert a rag régente mélyhangú *y* lévén a *k* nem változhatott előtte, de ez is csak azt mutatja, hogy a tót nem őrizte meg olyan híven a régi alakokat, mint a cseh, úgyhogy egy alak magával ránthatta a másikat is. Ez egészen nyilvánvaló a nőnemű szavak dat. loc.-ánál, a hol a cseh *-ce*-vel szemben a tótban már mindenütt *-ke* áll; tehát egy kapcsolat, a mely eredetileg merőben lehetetlen volt a szláv nyelvekben: *ruka* dat. loc.-a a csehben *ruce*, a tótban *ruke* s így valamennyi hasonló szónál; a cseh nyelv régibb irodalmában épen a *ruka* szó kettes nom. acc. is él még a régi alakban: ócseh *rucie* = ób. *rącê*. Megmaradt a fölszólító mód régi alakja is a csehben, a *peku : pec, pecte* vö. ób. *pьci pьcête*, szb. *peci pecite*, cs. *rci rcete* = ób. *rьci rьcête* vö. szb. *reci recite* stb., míg a tótban a præsens (*pečiem*, *pečieš* stb.) alakjai hatása alatt *peč pečte*-féle alakok keletkeztek akár a bolgárban, lengyelben és felsőszorbban vagy magának a cseh nyelvnek tájszólásaiban.

Elég különös a szlovén nyelv tanuságtétele. Míg a *k*-ból lett *c* a hímnemű főnevek többes nominativusából jóformán teljesen eltünt — csak a számtalanszor használt *otrok* gyermek*)

---

*) *Otrok* egy kicsinyítője, *otročič*, azért érdekel minket magyarokat, mert Miklosich egy magyar tájszót (*Ordosics* napja = apró szentek napja)

többese = *otroci* őrzi még szívósan a régi alakot, ellenben a *Turci vojaci*-félék nagyon ritkán hallhatók a rendes *Turki vojaki* mellett —, a régi *c* érintetlen maradt az imperativusban (*peci pecite, reci recite* stb.) és szétszórva találni más világos emlékét is a nyelvben. A rendes alakok a hímnemű, köznemű és nőnemű egyes loc.-ában változatlan *k*-t mutatnak, a mely igaz a hímnemű és köznemű szavaknál hangtani igazolását is találják, a mennyiben *-u*-ba végződnek (*po potoku, na travniku* a réten, *v mleku* a tejben) de itt is ott is a tájszólásokban élnek még a régi alakok is: *po potoci, na roki* helyett *na roci* stb. l. egyebek közt JANEŽIČ-SKET *Slovenska slovnica* 34. l.; az *otrok* szónak, a melynek többes nominativusa még ma is *otroci*, a többes loc.-a nem csak *otrokih* hanem *otrocih* is és ilyen alakok akadnak el-elvétve más szavaknál is. A *roka* kettes nom. acc.-a *roki*, de *roci* (= ób. *rącê*) is használatos. A melléknévi ragozásban, a melyben a különben épen a *c* megőrzésében olyan régies szerb nyelv már rég elvesztette a *c*-és alakokat, a szlovénben a *c*-és alakok nem csak ott jelentkeznek, a hol régiek, mint p. o. a *velik*, ill. *veliko*-ból való *pri velikem* mellett használt *pri velicem* alakban (az ób.-ban megfelel *velicê* és *velicêemь*), hanem egyre át meg átcsapnak a régi határon, úgy hogy van a nyelvtaníróknak kínjok őket a kellő határok közé utasítani, vö. LEVEC *Slovenski pravopis* 239. §. Szóval lépten-nyomon rá-rábukkanunk a szlovén nyelvben olyan elemekre, a melyekből a $k > c$ változás eredeti képét csaknem teljesen össze lehet állítani.

Most már bátran áttérhetünk a mai orosz nyelvre, a melyben a ragozásban eltűnt a régi $k > c$ változásnak még emléke is, a *potok moloko* «tej», *ruka*, locativusa *potokê molokê rukê*, *malъčik* többes nom.-a *malъčiki*, *potok*-é *potoki*, *peku* fölszólító módja *peki**) stb. stb., sehol semmi nyoma sem egy *c*-és alak-

---

magyarázott belőle. MELICHnél ez a csakis a horvát-szerb nyelv tőszomszédságában, a baranyamegyei Ormányságban ismeretes kifejezés kicsit kelletlen társaságba került csupa közkeletű szó közé (*apácza, csütörtök, eretnek, ordosics, parázna!*), ezenkívül hibás a *Mikl. Christl. Term.*-ra való hivatkozás *Slav. Elemente* 543. h., l. *Szláv jövevényszavaink* I : 2 : 427.

*) A nagyoroszban ilyenkor jés *k* (*k'*) hallatszik, de ezt az orosz az írásban nem jelöli külön, mert minden mássalhangzónak, a melynek jés párja van, magas hangzók előtt ilyen változata hallatszik.

nak. A *c*-és alakok e teljes hiánya egészen sajátságos félreértésre adott okot, Miklosich t. i. úgy tünteti föl a dolgot, mintha *k* itt nem az analogia erős hatása alatt foglalta volna el a régibb *c* helyét, hanem mintha az orosz nyelv ebben a tekintetben egészen titokzatos módon kezdettől fogva eltért volna a többi szláv nyelvektől, a miről szó sem lehet. M. több helyen ismétli ezt a fölfogását, leghatározottabban összehasonlító nyelvtanának ama részében, a mely az orosz hangtanról szól. Itt azt olvassuk: «*kê* wird *ča*, wenn *ê* ein *a*-laut,*) d. i. gedehntes *e* ist... *kê* wird aslov. *cê*, wenn ein *i*-laut, d. i. gesteigertes *i*, oder wenn es aind. *ê (ai)* ist. Diese wandlung ist dem r. fremd: *rukê, nogê, duchê.* Diese formen kann man auch für junge analogiebildungen halten und sich auf formen, wie *reketъ*, berufen: zur unterstützung der gegenteiligen ansicht verweise ich auf die jugend der *c*- aus den *k*-lauten Vergl. Seite 242», l. Vgl. Gram. I.² 479. l. Miklosich sajátságos módon tárgyalja a hangtani jelenségeket, úgy hogy magyarázat nélkül ezt az egész okoskodást alig is lehet megérteni. Hisz ha arról volna szó, hogy *kê*-ből lett-e az orosz nyelv külön életében *cê*, bátran aláírhatnók M. állítását, hogy *diese wandlung ist dem r. fremd*, de hát melyik más szláv nyelvben lett *kê*-ből *cê*, — egyikben sem! az ószlovénben sem, a melyre M. közvetlenül ez állítás előtt úgy hivatkozik, hogy «*kê* wird aslov. *cê*». Mert ha az ószlovénban, ill. óbolgárban, *rąka* dat. loc.-a *rącê*, ebben nem szabad ószlovén hangváltozást keresnünk, mert *rącê* semmi egyéb mint egy megőrzött régi közös szláv alak. Hogy a *k*, még mielőtt a szláv nyelvek különváltak egymástól, bizonyos esetekben *c*-re változott, az egészen kétségtelen tény, maga a hangtani folyamat, a mely itt végbement, olyannyira sajátságos, hogy meg sem merem kísérteni, hogy kijelöljem annak az útnak egyes állomásait, a melyeken a *k* hang keresztülmehetett, míg végre *c* lett belőle. De hogy ez a kicsit meglepő hangtani változás épenséggel ismétlődött volna a szerbben *(ruka : ruci)*, a csehben *(ruka : ruce)*, a lengyelben *(ręka : ręce)*, felsőszorbban *(ruka : rucy)*, szlovén-

---

*) Miklosich akkor (1879-ben) az *e*-t még régibb *a*-ból keletkezettnek tartotta, mint a régibb nyelvészek vö. a 7. l.: *E* ist der reflex des ursprachlichen kurzen *a*, a_1.

ben *(roka : roci)*, azt csak föl is tenni merő képtelenség volna. És ezzel nyomban megszűnik annak jogosúltsága is, hogy a jelenség aránylag fiatal voltára úgy hivatkozzunk, a mint azt M. itt és más helyen teszi, mert ha a *c*-hangok kétségtelenül később fejlődtek is, mint a *č*-hangok, ép olyan kétségtelen az is, hogy már a közös szláv korszakból valók és az oroszban is nem csak hogy megvoltak, hanem érintetlenül meg is maradtak, valahányszor az analogia hatása hozzá nem férkőzhetett. A **koilos*-ból lett *cêlъ* ép, egész, hogy csak egyetlen egy esetet említsek, az oroszban csak úgy hangzik *c*-vel, mint akár milyen más szláv nyelvben, csak olyan esetekben, mint *rąka*, gen. *rąky*, acc. *rąką*, instr. *rąkoją* : dat loc. *rącê* teremtett az analogia hatása könnyen érthető módon új alakot: or. *ruka, ruky, ruku, rukoju* : *rukê!* M. a fönt idézett helyen nyelvtanának 242. lapjára utal bennünket. Ott is nem egy állítást olvasunk, a melyet el nem fogadhatunk. Der grund der verschiedenheit, mondja ott, zwischen *rącê* und *obyčaj* aus *obykjaj* ist nicht etwa verschiedene geltung des *ê* als ein hohes, dem *i* nahe kommendes *é* und als *ja*, da *ê* in *rącê* ursprünglich wohl auch *ja* war [??], als vielmehr die relative jugend von *rącê*, eine ansicht, für welche man auf slovak. *ruke, nohe*, auf nsl. *rôki, nogi*, auf *dъskê* der vita Quadrata hinweisen darf. Hogy a *rącê* kiejtés akkor még nem volt meg, mikor már *obyčaj* (ill. *obyčajь*)-t mondtak, azt be lehet bizonyítani, és ebben az értelemben igenis szabad a *rącê* viszonylagos fiatalságáról (die relative jugend von *rącê*) beszélni, de mihelyt az ember e n n e k a b e b i z o n y i t á s á r a a tót *ruke*-ra vagy a szlovén *ruki*-ra hivatkozik, egészen ferde világítást vet a kérdésre: a tót *ruke*, szlovén *roki* miatt a *rącê* *c*-je akár ezer meg ezer évvel régibb is lehetne az *obyčaj* *č*-jénél, hisz a tót alak fiatal volta kitűnik akár a cseh *ruce*-ből is, a szlovén *roki* pedig még ma sem tudta teljesen kiszorítani a régibb *roci* alakot. Épen azért hiba, ha M. más helyen meg az orosz analogia teremtette alakokra hivatkozik. Für diese ansicht, mondja az 257. l., spricht der Umstand, dass die verwandlung in die *c*-laute nicht so consequent durchgeführt sind als die in die *č*-laute, daher r. sg. loc. *bokê* u. s. w.: wer hier die analogie der anderen casus von *bokъ* für bestimmend hält, wolle an die impt. *peki, pekite* u. s. w. nicht vergessen. A *peki* imperativusra más helyen is hivatkozik: Die

relative jugend dieser wandlungen ergibt sich daraus, dass sie nicht so consequent durchgeführt sind wie die in der stammbildung eintretenden: r. *peki*, l. 240. l. *Peki* a *peku* sütők-höz tartozó imperativus, már pedig épen az imperativus régi alakja szorult ki az analogia hatása alatt több más szláv nyelvben is, csakhogy az imperativus azokban nem a *k*-ás, hanem a *č*-és alakokhoz (az ób.-ban a præsens alakjai ezek: *peką, pečeši, pečetъ, pečemъ, pečete, pekątъ*) csatlakozott: b. *peči*, lengy. *piecz (cz = č!)*, tót *peč*, felsőszorb *pječ*. Az analogia nem sokat törődik a hangok régi voltával, elbánik az, egyebek közt épen az orosz nyelvben, nem csak a fiatalabb *c*-vel, hanem a nálánál régibb fejlődésű *č*-vel is: *peku, pečeš, pečet* (ejtsd *p'ečoš, p'ečot*) helyett és mellett országszerte hallani *peku, pekeš, peket* (ejtsd *p'eḱoš, p'eḱot*)-féle alakokat is, úgy hogy kétélű fegyverrel él, a ki a *peki* alakra mint tanúra hivatkozik annak bebizonyítására, hogy a *c*-és alakok fiatalabbak a *č*-és alakoknál. De teljesen halomra dől minden hasonló okoskodás, ha a mai nyelvtől elfordulunk és egy pillantást vetünk az orosz nyelv múltjára, mert akkor azt tapasztaljuk, hogy a *c*-és alakok megvoltak bizony az oroszban is és csak lassan-lassan tünedeztek el; a mai *rukê*-féle alakok, a melyekre M. olyan nagy nyomatékkal hivatkozik, nem is olyan nagyon régen szorították ki teljesen a régibb *rucê*-féléket, a mihez az orosz hangoknak egyéb okokban rejlő fejlődése — a régi *ky* kapcsolatot mindig *ki* (ejtsd *ḱi*) váltotta föl, egy *kê (ḱê)* kapcsolat tehát nem volt már hangtani lehetetlenség — alaposan előkészítette a talajt, és a mihez más mozzanatok is, mint pl. a hímnemű főnevek több. nominativusának elveszése,*) hozzájárultak.

Minthogy hely szűke miatt nem bocsátkozhatom az összes részletek fejtegetésébe, Jagić egy idevágó rövid értekezésére hívom föl az olvasó figyelmét és egy pár fontosabb részt szóról szóra idézek belőle. «Dieser ältere slavische Palatalismus, mondja J. az I. czikkben tárgyalt $k > č$ változásról, den ich Če-Palatalis-

---

*) Ób. *potokъ* több. nom.-a *potoci*, acc.-a *potoky*, az oroszban mind a két casus *potoki*, a mi azonban eredetére nézve a régi acc., vö. ób. *plodъ* gyümölcs több. nom. *plodi*, acc. *plody* = orosz *plod* : *plody*; *potoki* régibb *potoky*-ből lett, mikor minden *ky* az oroszban *ki*-vé vált.

mus nenne, um ihn von dem jüngeren Ce-Palatalismus zu unterscheiden, ist durch alle slavischen Sprachen und Dialecte so consequent durchgeführt, dass schon darum diese über das ganze Sprachgebiet wundervoll sich erstreckende Erscheinung dem slavischen Sprachtypus ein sehr charakteristisches Merkmal aufdrückt.» *Zum doppelten slav. Palatalismus.* Arch. f. slav. Phil. 23 : 121. «Alle slavischen Sprachen, mondja a *k* > *c*, változásról, nehmen in ziemlich gleicher Weise auch am Ce-Palatalismus Theil, er muss also ebenfalls in sehr frühe Zeit fallen, also vor die bekannten Wandlungen der *tort*-Gruppe und des *tj-dj*, die nicht mehr das ganze slavische Sprachgebiet in einheitlicher Art zu umfassen vermochten.» U. o. 127. l. és lejebb: «Der Ce-Palatalismus vermochte nicht so tief in den slavischen Sprachtypus einzugreifen, wie der Če-Palatalismus. Das sieht man, abgesehen von den bereits erwähnten kleinen Abweichungen, auch daraus, dass er in der Anlautgruppe *kv*, *gv* in den westslavischen Sprachen unterblieb, gegenüber *dzvêzdą* steht im Čech. *hvězda*, poln. *gwiazda*, ebenso lausitzserb. *hwězda-gwězda;* gegenüber *cvětъ* böhm. *květ*, poln. *kwiat*, ls. *kwět-kwěć.*» «Die schwächere Widerstandskraft des Ce-Palatalismus, folytatja a köv. l., zeigt sich auch darin, dass er unter dem Einflüss der Analogiekräfte verloren gehen konnte, wie z. B. die russischen Formen *rukê*, *nogê*, *pekite*, *mogite* u. s. w. zeigen.» A ce-palatalismusról itt mondottakban van valami, a mihez szó fér. Ha *k* nem csak közvetetlenül *ê* előtt válik *c*-vé, hanem a szláv nyelvek egy csoportjában még akkor is, mikor a változást előidéző és a változásnak alávetett hang közt egy *v* áll, akkor én ebben inkább annak ellenkezőjét volnék hajlandó látni, mint a mit J. e jelenségben lát, a szóban levő *ê*-nek igen mélyen a szavak hangbeli alakulásába való hatását, olyan hatását, a melyet nem volt jogunk a priori várni attól az *ê*-től, a mely különben csak közvetetlenül előtte álló *k*-t változtat *c*-vé, a mint a *k* > *č*-féle változást is mindig csakis egy közvetetlenül rákövetkező hang idézi elő, de van más észrevételem is. A ce-palatalismus gyengébb ellentálló képességéről, nem tagadom, szabad bizonyos értelemben szólani, de az orosz *rukê pekite*-féle példákra való hivatkozás önként eszünkbe juttatja, hogy épen az orosz nyelvben nem egy helyen kiszorult a régi *č* is, még pedig nem csak a

nép nyelvén, mint az említett *peku*, *pekeš*, *peket*-féle esetekben, hanem az irodalmi nyelvben is, vö. p. o. a *nêmec* «német ember» hatása alatt keletkezett *nêmeckij* «német» melléknevet, a mely teljesen kiszorította a régibb *nêmečkij* alakot, úgy hogy ezúttal véletlenűl a fiatalabb *c* győzedelmeskedett a jóval régibb keletkezésű *č*-n. Az analogia soha sem törődik a hangok nemeslevelével, kedvező viszonyok közt majd az egyik, majd a másik győz, csak az tagadhatatlan, hogy a *k : č* váltakozás megőrzésére a viszonyok sokkal kedvezőbbek voltak, mivel számtalan képzett szó *č*-t tüntetett föl a világosan vele kapcsolatban álló tőszó *k*-jával szemben, úgy hogy a *k : č*-féle váltakozás érzete nem igen halhat ki a szláv nyelvekből, míg a *k : c* váltakozásra épen a szóképzés terén alig nyílt alkalom és a hol nyílt, ott az összefüggés érzete az esetek gyér volta miatt soha sem lehetett valami erős és mellékkörülményeknél fogva egyre jobban lazult.

Csak egészen röviden akarok egy külön esetről megemlékezni, arról, mikor a *k*-ból lett *c*-t *s* előzi meg. Már fönt említettem, hogy az ób. források egy rendesen görögösen *pascha*-nak írt, de nyilván *paska*-nak ejtett szó locativusa *pascê* «vagy belőle dissimilált *pastê*», l. 110. l. Ez a dissimilatio egyes forrásokban, p. o. a Suprasliensisben, nagyon következetesen mutatkozik és emlékeztet bennünket az óbolgárban és más szláv nyelvekben *šč*-ből lett *št*-re, l. 40. k. VONDRÁK, *Altksl. Gr.* 132. és *Bezzenb. Beiträge* 29 : 174., rámutat arra, hogy az óbolgárban épen a régibb forrásokban találunk *sc*-t, de azért nem lehet állítanunk, hogy az analogia hatása nem támaszthatta mindig újra meg újra föl az *sc*-és alakot akár olyan nyelvben vagy nyelvjárásban is, a melyben valaha a dissimilált *st* volt használatban vagy az eredeti hangcsoportnak akár milyen más változata. Élő példa erre a cseh nyelv. a melyben ma *deska*, *Polska*-ból a dat. loc. egészen úgy hangzik *c*-vel (*desce Polsce*), mint akár *ruka rěka*-ból (*ruce*, *rěce*), pedig itt a régi alakok *šč*-vel, illetőleg belőle dissimilált *šť*-vel hangzottak: a mai *desce*-nek régebben *dšče*, ill. *dště* felelt meg, l. GEBAUER *Historická mluvnice jazyka českého* 1 : 448 és 3 : 1 : 176. A lengyelben is *łaska*, dat. loc. *łasce* és *Polska* dativusa is *Polsce*, de a locativusban egy sűrűn ismételt kapcsolatban még küzd egy régi ily alak az újabbal: *w Polszcze* és *w Polsce* «Lengyelországban». Semmikép sem szabad állítani,

hogy az *sc* > *st* dissimilatio valaha az összes szláv nyelvek közös vonása lett volna (hisz láttuk, hogy az *šč-št* dissimilatio sem vonul végig a szláv nyelveken), de hogy elterjedése mekkora volt, azt még hozzávetőleg sincs módunk megállapítani.*) A magyar nyelvészet szempontjából különben ez a jelenség, a melynek az újabb szláv nyelvekben jóformán teljesen nyoma veszett, alárendelt fontosságú, míg a *šč-št*-féle dissimilatio kérdése, a mint fönt láttuk, a magyar nyelvbe került szláv szavak helyes megítélése miatt ránk nézve fölötte fontos.

Eddig csak a ragozásban figyeltük meg a *k* > *c* változást, a hol a jelenség mindenütt könnyen észlelhető volt, hisz az eredeti *k* az összes idetartozó esetekben még szembenáll a *c*-vel, a mely csak bizonyos föltételek alatt jelentkezik ugyanannak az egy szónak egyik vagy másik ragozott alakjában. Egészen máskép áll a dolog a szó e l e j é n álló *c*-vel, annak *k*-ból való keletkezése egyetlenegy esetben sem világlik ki magából a szláv nyelvből. De tagadhatatlan, hogy az eddig nyert, akkora és olyan biztos anyagra támaszkodó eredmény nagyon megkönnyíti a többi indogermán nyelvekkel való összehasonlítást. Valamint a ragozásban az eredeti kettőshangzóból (*oi ai*-ból) lett *ê***) előtt *k* *c*-vé változott, úgy föl lehet tennünk, hogy a *cê*-vel kezdődő eredeti szláv szavak *koi-*, *kai*-féle szókezdeten alapúlnak és a tények, ha a szavak világos másait megtaláljuk a rokon nyelvekben, igazolják is e föltevésünket: *cêlъ* ép egész < **koilos*, vö. gót *hails*, fn. *heil*, por. *kailūstikan* egészség, *cêna* ár < **koinā*, vö. lit. *kaina* ár, av. *kaēnā* büntetés, gör. ποινή ered. váltságdíj stb. Minthogy az *oi*, a melyből a *c*-t fejlesztő szláv *ê* keletkezett, *ei*-vel és *ī*, ill. *i*-vel váltakozik, az *ei* és *ī*-nek megfelelő szláv *i* meg az idg. *i*-ből lett ь pedig az előttük álló *k*-t egyaránt *č*-vé alakítják át, a szó elején álló *c* váltakozhatik ugyanabból a gyökérből hajtott szavaknál *č*-vel. Az I. értekezésben azt láttuk, hogy a **pokeiti*-ből lett *počiti* «nyugodni» mellett álló *pokojь* «nyugalom» szó

*) Érdekes, hogy tót tájszólásokban még ma is kimutathatók olyan alakok, mint *deste slovenstí* (azaz **desce* **slovenscí*-ből dissimilált alakok) a rendes *dеske slovenskí* helyett.

**) A ragozásban *i* előtt is találunk *k*-ból lett *c*-t, de csakis ha az *i* a szó v é g é n régibb *ê*-ből keletkezett, ilyen eset itt, a hol a szó elejéről van szó, természetesen nem fordulhat elő.

megőrizte a *k* hangot, l. fönt 37. l., megőrizte pedig, mert *oi* nem fejlődött *ê*-vé, mivel a kettőshangzó *i*-s eleme a következő szótaghoz csatlakozott (*poko-jь*), ha azonban *oi* zárt szótagban állt, *ê* lett belőle és az előtte álló *k* *c*-vé változott. Érthető tehát, hogy az ób. *čistъ* (magy. *tiszta!*) szóval szemben igen gyakran*) egy **cêstъ*-ből képezett denom. *cêstiti* tisztítani igét találunk, a mely szakasztott ugyanazt jelenti, mint a *čistiti*. Minthogy a szláv *i* *ei*-ből vagy *ī*-ből lett, a *čistъ* tökéletesen megfelelhet litván *sk̓ystas* «dünnflüssig» lett *schk̓īsts* «klar, rein» szavaknak. A balti nyelvekből nyilván való az is, hogy *st* *d*+*t*-ből lett (vö. szláv *vedą* vezetek: *vesti* vezetni stb. stb.): a lett *schk̓īstīt* műveltetője *schk̓īdināt*; a litván *sk̓ystas* «dünnflüssig» szónak jelentésben tökéletesen megfelel a lett *schk̓īdrs* és mind a két nyelvben egy ige még meg is őrzi a *skīd*-töt, a melyből a *skystas* — *schk̓īsts* hajtott: litv. *skystu*, *skydau*, *skysti* «dünn werden» és lett *schk̓īstu*, *schk̓īdu*, *schk̓īst* «zergehen»; a litv. *skaístas*, *skaistùs* «hell», lett *skaists* «schmuck» mellett van a litvánban egy *skaidrùs*, a lettben egy *skaidrs* «hell» képzés is, l. Leskien *Der Abl. d. Wurzelsilben im Lit.* 20. l. Épen mert a *čistъ* — **cêstъ* a litv. *sk̓ystas*-szal való összefüggésénél fogva egy *-d* végű gyökére vall, egyesek a jelentésével könnyen beleilleszkedő *cêditi* «szűrni» szót is kapcsolatba hozzák a *čistъ* : *cêstiti* szópárral. Egy merész lépéssel tovább megy Zubatý, mikor a *cêvь* (magy. *cső*, *cséve!*) szót is ide vonja és egy *d*-vel még nem bővült «elválasztást»**) jelentő gyökérből indul ki, l. *Arch. f. Slav. Phil.* 16: 385. Így állították össze a *scêpiti* *cêpiti* hasítani igét az ób. *štьpъ* eclipsis, cseh *štípati* csípni — *stípati dříví* fát hasítani! — s hasonló szavakkal (l. Vondrák *Altksl. Gr.* 130., Zubatý *Arch.* 16: 415. 65 sz. a. és vö. Walde *Lat. EtWtb. caespes* és *cippus* a.), a melyekben az *št* *šč*-ből lett, vö. or. *ščipat́*, szlovén *ščipati*. A magyar *csép (cséplő) cêpiti* igével összefüggő **cêpъ*, illetőleg annak többes számú **cêpi* alakjából származik — a len-

---

*) Az egyszerű *cêstiti* igaz csak egyszer van kimutatva, de *o-cêstiti* «megtisztítani» sűrűn fordul elő, sűrűbben mint *očistiti*. Az élő szláv nyelvekben e szónak nyoma veszett.

**) A jelentésfejlődés miatt vö. a fönt említett litván-lett szavak egész csoportját Leskiennél az idézett helyen, a hol olyanokat találunk, mint litv. *skėdžu skėdžau skėsti* «verdünnen, trennen, scheiden»!

gyel *(cepy)* és lauz.-szorb. *(cypy,* ill. *cepy)* még ma is többes számú alakot használ.

Fönt említettem, hogy a szláv *cêlъ* ép, egészséges egy *koilos* (ill. *qoilos*) alakra vezetendő vissza; BRUGMANN a *qoilo-* mellett a keltában egy *qeilo-* változat nyomát találta, de azt a kérdést, vajjon ennek mása nem található-e a szláv nyelvekben is, föl sem vetette, vagy mert olyan kitérésektől óvakodott, a melyek rövidre szabott értekezését nagyon megnövesztették volna, vagy, a mi valószínűbb, mert nem ismerte a csak egyes szláv nyelvekben meglevő kifejezéseket, a melyek itt tekintetbe jöhetnek, hisz ő maga mondja, hogy olyan szavaknak teljes gyűjteményét kívánja adni, a melyek történetelőtti időből származtak: Vollständigkeit ist nur bezüglich der Wörter erstrebt, die, aus vorhistorischen Zeiten mit Totalitätsbedeutung herübergekommen, ihrem Ursprung nach nicht ohne Weiteres klar sind, l. *Die Ausdrücke f. d. Begriff d. Totalität* 3. s k. l. Ha az a *qeilo-* tő maga vagy akár ugyanabból a gyökérből más képzővel, de azonos tőhangzóval képezett valamely szó a szláv nyelvekben tükröződik, akkor a szláv szó kezdete nem lehet más mint *či-*, már pedig *či-*vel kezdődő szót, a mely jelentésben is teljesen egyezik a *cêlъ* szóval vagy legalább is elég közel áll hozzá, mindjárt kettőt is találunk a szlávságban. Kezdem azzal, a mely alakra nézve közelebb áll, jelentésre nézve, igaz, távolabb esik. Egy idg. **qeilo-s*-nak az óbolgárban **čilъ* felelne meg. MIKLOSICH szófejtő szótárában ezt a szót a *ki* gyökér alatt említi, a mely alatt egyebek közt a fönt említett *pokojь* nyugalom *počiti* nyugodni, pihenni szavakat is találjuk, a szó eredeti jelentését is nyilván annak veszi, hogy «pihent», mert az illető szlovén szónak csakis ezt a jelentését említi: *čil, ščit* ausgerastet. Igaz, PLETERŠNIK is ezt teszi a többiek élére, de e jelentésnél csak is MIKLOSICHRA hivatkozik, még pedig, a mint a *Rib.* (= ribniki völgy) jelzésből látni való, annak összehasonlító nyelvtanárak egy helyére,*) épen nem bizonyos tehát, vajjon nem a fölállított etymologia volt-e befolyással a jelentés megállapításánál. PLETERŠNIK szótárában egyébiránt az egész czikk emígy szól:

*) L. *Vergl. Gr.* 2:95: *čil* ausgerastet: *čili konji* [= «lovak»] rib.

čil, čila adj. 1) ausgerastet, Rib.-Mik.; — munter, frisch: *čili konji; (o človeku) čil in krepak,* Zv.; regsam, Cig. (T.); — 2) rüstig, gesund, stark; *čilo zrno,* gehaltvollen kern, C.; *čila moka,* das Kernmehl, das Auszugsmehl, Dol.-Cig., DZ.; *na čilo mleti,* fein mahlen, Z.

Vesd ezzel össze a *čil*-ből képezett főnevet: *čilost,* f. die Munterkeit, die Rüstigkeit.

A szlovén szón kívül Mikl. még csak egy szerb *čil* «kräftig» és felsőszorb *čiły* «rüstig» szót említ, a mi, igaz, elég is, hogy tanúságot tegyen, hogy ez valamikor általánosan elterjedt szláv szó volt, mert a lauziczi szorbok, ha szerbeknek híjják is magukat *(sêrb)* és nyelvüket szerbnek *(serbski jazyk),* sem történeti, sem történetelőtti időben nem érintkeztek az előttünk ismert szerbekkel, nyelvük a nyugoti szláv nyelvekhez tartozik és a déli szláv nyelvektől, tehát a szlovéntől is, a mely itt szintén tekintetbe jön, erősen különbözik. A szerb *čil,* illetőleg a belőle lett *čio* (f. *čila,* n. *čilo*) szót Vúk úgy magyarázza: kräftig, corpore vigens. Daničić a horvát akadémia nagy szótárában ugyanabból az etymologiából indúl ki mint Miklosich, így állapítja meg jelentését: quiete firmatus alacer, validus és a «pihent» jelentést tulajdonítja a szónak több mondatban, a melyekben a *čil* szó az *umoran* vagy *trudan* «fáradt» szóval áll szemben, de valamennyi ilyen esetben teljesen helyes értelmet ad az alacer, friss fogalom, úgy hogy ezeknek a mondatoknak nincs döntő szavuk az etymologia megállapításánál, a melylyel különben nem kívánok foglalkozni, mert azt csak úgy tehetném, ha a Brugmann részletes tanulmányában a szláv *cêlъ* magyarázatára folvetett teljesen más lehetőséget (l. i. h. 50. l.) is figyelembe venném, a mi messze elterelne attól a kérdéstől, a mely engem itt voltaképen érdekel, és a szóképzés őskori ködébe vezetne, a melytől nem ok nélkül a bátor ember is fázik. A felsőszorb *čiły*-t Pfuhl szótárában így magyarázza: «unbeschädigt, incolumnis; munter, rüstig, *čiły a čerstwy,* gewöhnlich mit gesund und munter übersetzt.» Vö. még a *čilosć* Munterkeit, Gesundheit főnevet meg *wočilić* «gesund an Gliedern werden» igekötős összetételt, a melyben a *-čilić* denom. ige rejlik.

A horv.-szb., szlovén és felsőszorb szavak jelentése, az az első pillantásra nyilván való, olyannyira összevág, hogy a legkisebb kétség sem férhet ahhoz, hogy itt egy régi szláv szóval

van dolgunk, de összevág a cseh *čilý* jelentésének legalább egyik részével is olyan feltünően, hogy nagy elfogultság kellett ahhoz, hogy MIKLOSICH azt itt meg sem említette és az indexben is csak a *ču-* czikkre utal, a melyhez lehet hogy *čilý*-nek szintén van köze — akkor a cseh nyelvben a szó két, eredetileg hangzásban is eltérő szóból folyt össze — de lehet, hogy egyáltalában nincs is semmi köze. A cseh *čilý* jelentését Ranke zsebszótárában emígy határozza meg: fühlend, empfindend; empfindsam; gerührt; wach, wachsam, rege, frisch; munter, GEBAUER azonban, a cseh nyelv nagy ismerője, nyelvtörténeti szótárában egészen máskép‫: «vivax, alacer, frisch, lebhaft, munter», ellentéte, azt mondja, *mdlý*, azaz «bágyadt», példái közt pedig olyanokat találunk, mint: *Budeš czyl, zdráv, vesel* «friss, egészséges, víg leszel», vagy *byl zdráv a czyl* «egészséges és friss — ép-egészséges — volt»; a *čilý*-ből képezett határozók, a *čile*-t GEBAUER úgy fordítja, hogy «frisch, munter», a *čilost* főnevet a «Frische, Munterkeit» szavakkal. Egészen lehetetlen ebben a *čilý*-ben rá nem ismerni a felsőszorb *čilý*, horv.-szb. *čil* (ill. *čili*, ha a főnév meg van határozva: *čil konj* friss erőben levő ló, *čili konj* a friss erőben levő ló) édes testvérére; volt-e mellette még egy másik *čilý* a cseh nyelvben, az kétséges, GEBAUER bámulatos gonddal készült nyelvtörténeti szótára alapján csak tagadó feleletet adhatunk, mert belőle semmivel sem támogatnók egy másik *čilý* megvoltának a föltevését, ott semmi nyomát sem találjuk annak, hogy a RANKE szótárában első helyen álló jelentések (fühlend, empfindend, empfindsam, gerührt) régiek, ezek vagy a szó helytelen származtatása kedvéért kigondolt vagy népetymologia útján később keletkezett jelentések. A cseh szótáríró, de elvégre minden elfogulatlan cseh ember is könnyen kapcsolatot kereshet *čilý* melléknév és a *čīti* «érezni» igének múlt participiuma, *čil*, közt, annál is inkább, mert a ptc. præt. act. a szláv nyelvekben gyakran oldódik le az igétől és lesz valóságos melléknévvé, így p. o. az összes szláv nyelvekben a «merész» fogalom kifejezésére egy oly alak szolgált, a mely eredetre nézve ptc. és azt jelentette, hogy «a ki mert». Így tehát a régi *čilý* melléknév tartalma egy vele ma igenis teljesen egyhangzású, eredetileg azonban tőle teljesen különálló és tőle hangzásban is különböző szó hatása alatt kitágult volna,

a *čiti* «érezni» ige ugyanis eredetileg *čuti*-nak hangzott a múlt idejű melléknévi igeneve, *čil*, régebben *čul* volt, így tévedt azután MIKLOSICHnál még az a *čilý* is a *ču*-czikkbe, a mely soha nem hangzott máskép mint *čilý*-nek. A kérdést könnyű volna eldönteni, ha a tót nyelvnek volnának régi nyelvemlékei, vagy ha legalább tót szótáraink a megmásítatlan népnyelven alapúlnának és nem volnának telisded-teli cseh elemekkel. Hogy milyen módon készült p. o. Loos-féle szótár, a melyet kénytelen-kelletlen mégis sokszor használunk, arra a mi szavunk is érdekes világot vet. A cseh *číti* «érezni» igének a tótban *čuť* felel meg, eredeti, a tótban megőrzött *u*-val, a ptc. præt. act. a csehben *čil*, a tótban nem lehet más mint *čul*, ha tehát a cseh *čilý*, a mely kezdettől fogva *i*-vel hangzott, vagy valóban azt jelenti, hogy «érző» vagy akár csak az etymologizáló cseh szótárak kegyelméből, Loos nem riad vissza attól, hogy a cseh *čilý*-ből egy tót *čulý*-t csináljon, a melyet a nép aligha ismer.*) Hogy ehhez a német jelentéseket is szóról szóra kiírta a cseh szótárból, annak megállapítására elegendő egy pillantás a RANKE-féle cseh szótárba:

RANKE:	LOOS:
čilý fühlend, empfindend. empfindsam; gerührt; wach, wachsam, rege, frisch; munter.	*čulý*, a. érző, érzékeny; meghatott; éber vigyázó; fürge; fühlend, empfindend, empfindsam; gerührt; wach, wachsam, rege, frisch; munter.

Nem is szabad Loosnak hinni, ha csak más forrásból nem ismerjük a tót szót. Én még csak MIČÁTEK apró tót-orosz szótárából ismerem a *čulý* szót, igaz, itt már nem jelent «érzőt», hanem csak frisset, elevent (bodryj, živoj), de alakja mégis a *čuť čul* hatása alatt helytelenül a cseh *čilý*-ból konstruáltnak látszik, a mi mellett már az is szól, hogy vele szemben a *čilý* alak tájszónak van föltüntetve, tehát nyilván igazi tót szónak, míg a *čulý*, az irodalmi szó, lehet helytelen okoskodás szüleménye, hisz egy olyan sajátságos és ugyancsak mostoha körülmények közt fejlődött irodalmi nyelvben, a milyen a cseh nyo-

*) Szedés közben kapom CZAMBEL szíves értesítését, hogy: «Eddigi utaimon *čulý* alakot nem hallottam.»

más alatt küzködő tót irodalmi nyelv, ez nem is volna nagy csoda. A MIČÁTEKnál tájszókép említett *čilý* megint csak frisset, elevent, fürgét jelent (bodryj, živoj, provornyj), JANCSOVICS is csak ezt a jelentést ismeri (*čilí* eleven) és csak az *i*-s alakot, BERNOLÁK nagy háromkötetes szótárában is csak *čilí* alakot találunk és csak azt a jelentést, a mely a többi szláv nyelvek jelentéséhez illik: vividus, vegetus; vivax, alacer; recens; frisch, lebhaft, hurtig; eleven, friss, gyors.

Ha most már ehhez a kétségtelenül valamikor az összes szláv nyelvekben megvolt *čilъ* «friss, jó erőben levő» szót, a mely egy idg. *qe̯ilos* hű mása lehet, hozzámérjük a *qo̯ilos*-ból lett jól ismert szláv *cêlъ* ép, egész szót, nem szükséges bővebben fejtegetnem, hogy e két szónak nem csak alakja, hanem jelentése is mennyire közel áll egymáshoz, hisz elég a magyar ép-egészséges kifejezésre meg arra rámutatni, hogy a magyar a testi frisseséget *egész*ségnek nevezi. Csak még a *cêlъ* két származékára akarok rámutatni, a *cêliti* gyógyítani és *cêlovati* üdvözölni*) igékre meg a szláv *cêlъ* germán másába (got. *hails*, fn. *heil* stb.), a mely hol «egész», hol «egészséges» jelentést mutat, l. BRUGMANN i. h. 41. l. és KLUGE szótárát, a mint részben maga a szláv *cêlъ* is, vö. a horvát akadémia szótárában a *cio* czikkben a) alatt idézett példákat.

Alakra nézve kicsit távolabb mint a *čil-čio* szó esik a *cêlъ* szótól a horvát-szerb *čitav*, de annál teljesebb a jelentésben való egyezés. VÚK a szót így magyarázza: 1. ganz, integer, 2. unversehrt, integer, az ób. *cêlъ*-nek megfelelő *cijel* (illetőleg *cio*, minálunk és Szerbia nagyobb részében: *ceo*, f. cela, n. celo) szót pedig emígy: 1. ganz, totus, integer; unversehrt, integer, 2. (v. Dubr.) cijelo vino, t. j. bez vode**) reiner Wein, merum. MIKLOSICH szófejtő szótárában ez a *čitav* szó is kegyetlenül eltévedt, akár a fönt említett cseh *čilý;* az a nagyon is közel fekvő és már DANIČIĆtól is észrevett lehetőség, hogy a vele egyjelentésű *cêlъ* (horv.-szb. *cijel*, ill. *cio-ceo*) szóval közös forrásból való, meg sincs említve, hanem a *čьt-* (*čьtą* olvasok) gyökér alatt kell keresnünk, a melyhez bizonyosan semmi köze sincs: Mit

*) Vö. *zdravъ* egészséges: *po-zdraviti* üdvözölni.

**) Magyarul: «2. (Raguzában) *cijelo vino* azaz víz nélkül.»

čьt stehen vielleicht in Zusammenhang b. *čitav* integer, s. *čitav* neben *čiti,* kr. *čitovat,* rm. *čitov* [?]. *čitav* würde demnach etwa «gezählt» bedeuten: man vergleicht lit. *këtas* durus, sanus», l. 38. l. b. A horv.-szb. *čitav* és *čitovat* egészen világosan mutatnak egy *čit* tőszóra, ez a *čit* pedig már a XVI. század elején, a spalatoi MARULIÓnál, mutatható ki és semmikép sem lehetne egy *čьt* olvasni gyökérből való képzés, a mely azt jelentené, hogy «gezählt», ellenben igenis teljesen azonos lehetne a M. említett litv. *këtas* szóval, ha ez valóban azt jelentené, hogy «durus, sanus», minthogy szláv *i* és litv. *ë* mind a kettő *ei*-ból keletkezhetik, ilyen *i* előtt pedig a *k* a szlávban mindig *č*-vé lesz, a bökkenő csak az, hogy a litv. szó soha sem jelent sanus-t, mindig csak durus-t! MARULIÓnál *čit* ép, érintetlen jelentésben fordul elő, ma annak «határozott» alakja *čiti* olyan kapcsolatokban használatos «különösen Boszniában», mint *čiti on* «egészen, szakasztott ő». A *čit*-ből képezett *čitav* folyton váltakozik a *cêlъ*-ből lett *ceo* (f. *cela,* n. *celo*) szóval, úgy hogy ha az összes példákat tekintetbe veszszük, alig lehet használatukban még csak egy kis árnyéklatot is megállapítani, míg a kisebb területen ismert *čitovat* inkább csak testi épségről használatos. Érdekes, a mit DUVERNOIS bolgár-orosz szótárában találunk; a *čitav* szót orosz *cêlyj, cêlъ* összetett alakjával, fordítja, de hét idézete közül mindössze egyben áll a *čitav* szó egyedül, különben mindig *zdrav* egészséges szóval kapcsolatos: *zdrav i čitav* (*i* = és) 4-szer, *zdrav-čitav* 1-szer, *čitav-zdrav* 1-szer, és ez a kettős kifejezés szakasztott azt jelenti mint a magyar ép-egészséges. Más szláv nyelvben nem találunk ezekhez hasonló szót, ha csak nem akarunk egy MIKLOSICH szófejtő szótárában *ki-* gyökér alatt idézett titokzatos szlovén szót ide vonni: «*čil, ščit**) ausgerastet», de a dél-

*) A szókezdő *š-* nem akadály, mert *č* előtt *s* a szláv nyelvekben mindig *š*-sé hasonul, *sk-* és *k-* szókezdet pedig különben is váltakoznak; igaz a *ščit* *š*-ét meg lehetne máskép is magyarázni, a szó ugyanis egészen jól állhatna *iz-čit* helyett is, minthogy a szlovén *iz-* igekötő kezdő *i*-je a kiejtésben gyakran eltünik: **izčit* > **zčit* azaz *sčit* > *ščit*. Az «ausgerastet» jelentés sem akadály, mert a mint a *čil* szónál fönt láttuk, az lehet a fölállított etymologia kedvéért postulalt jelentés — a *čil* szó rendesen azt jelenti, hogy «frisch, munter», nem «ausgerastet». A bökkenő csak az, hogy szlovén *ščit* szót más forrásból nem ismerünk!

szláv nyelvekben a *čitav* szót a Balkán-félsziget egész szélességében megtaláljuk, ez pedig a horvát-szerb nyelvben megőrzött *čit* melléknévből nagyon elterjedt képzéssel alakult új melléknév. Ezt a *čit*, illetőleg régibb **čitъ* szót a származásra nézve vele valószínűleg összefüggő *cêlъ* a legtöbb szláv nyelvben kiszorította, mivel jelentése épen a közös eredetnél fogva kezdettől fogva azonos volt, úgyhogy az egyik szó fölöslegessé vált.

Ha a szláv *cêlъ : čilъ* szópárt egyrészt és a *cêlъ : čitъ* szópárt másrészt a szláv hangtani jelenségek világításában nézzük, egészen új kérdések vetődnek föl, a melyekre még BRUGMANN idevágó részletes tanulmányában sem találjuk a legkisebb czélzást sem; azok szerint lehetséges, hogy *cêlъ : *čilъ* úgy viszonylik egymáshoz mint idg. *qoi̯los : qei̯los*, *cêlъ : čitъ* pedig úgy mint *qoi̯los : qei̯tos*, és ha ezt nem is merem másnak mondani mint merő lehetőségnek, az eset mégis annyira tanulságos, hogy talán érdemes volt nála tovább időzni.

A szókezdő *koi*-ból lett *cê-* tárgyalását egy nagyon elterjedt hibás szófejtés fölemlítésével fejezem be, a mely csak a szláv hangjelenségek fogyatékos ismeretének köszönhette elterjedését. Hallottuk már fönt, hogy a *paska*-nak ejtett és nagynéha annak is írt *pascha* locativusa nem csak *pascê*, hanem *pastê* alakban is található az ób. forrásokban és hogy ez az utóbbi alakban észlelhető *sc* > *st* dissimilatio egyes forrásokban nagyon következetesen jelentkezik. De ez a dissimilatio még az óbolgárban sem látszik valami régi jelenségnek, épen a hangtani tekintetben régiesebb kéziratok, mint p. o. a Zographos alig ismerik, más szláv nyelvekben pedig jóformán nyomát sem találjuk. MIKLOSICHnak mégis bátorsága volt nem csak a szláv *stênь* árnyék szó magyarázatánál föltenni, hogy az *sc* > *st* dissimilatio közös szláv hangtani jelenség, hanem még ahhoz is, hogy a *stьgno* «femur» szót is **skьgno*-ból származtassa, a mi csak úgy volt lehetséges, hogy nem csak ennek a dissimilatiónak közös szláv voltában hitt, hanem még egy semmivel sem igazolható kivételes *kь* > *cь* változást is vélt föltehetni a rendes *kь* > *čь* mellett, a mi ellenkezik minden tapasztalatunkkal, l. *Vergl. Gr.* I.[2] : 288. és *EtWtb.* a *stênь* meg *stьgno* czikkeket. A *stênь* magyarázatánál mások is folyton abból a téves föltevésből indultak ki, mintha az *sc* > *st* dissimilatio mindennapi, vagy

közös szláv vagy az összes szláv nyelvekben ismétlődő jelenség volna, ebből indúlt ki BRUGMANN *Grdr.* I.[2] : 546 («Aksl. *stěnь* ,schatten' aus **scěnь*»), ebből WALDE is *Lat. EtWtb. caelum* a., sőt MEILLET is *Etudes sur l'étym. et le voc. du vieux slave* 456.; a két utóbbi, igaz, nem mondja expressis verbis, hogy az *st* *sc*-ből keletkezett, de *skoi*-ból indúlnak ki, ebből pedig más út nem vezet *stê*-hez. Különösen föltűnő, hogy ebbe a tévedésbe még MEILLET is eshetett, a ki nem csak ismeri a szláv nyelveket, hanem szedés közben megismerkedett VONDRÁK czikkével is, utal is rá, már pedig VONDRÁK nagyon világosan megmagyarázta, hogy ha a szóban eredetileg *sk* állt volna, még az óbolgár forrásokban sem találkozhatnánk olyan következetesen *st* szókezdettel, a csehben meg épenséggel nem hangzanék a szó *stín* (régebben *stien*)-nek, hanem okvetetlenűl **štín* (ill. régebben **ščien*)-nek, l. BB. 29 : 173—178. Ez az eset is intő példa arra, hogy nem szabad mindig csakis az óbolgár nyelv hangjelenségekből kiindulni, ha ez a nyelv még annyi régi alakot őrzött is meg és valamennyi szláv nyelv közt az indogermán nyelvészre nézve kétségtelenűl a leges-legfontosabb is, sőt ha annak alapos ismerete rá nézve egyenesen múlhatatlanúl szükséges is. Az újabb időben amúgy is eléggé kitűnt, hogy épen az élő szláv nyelvek a kérdések egész sorozatánál — p. o. a hangsúlyt és quantitast illető, annyira fontos kérdéseknél — egyedűl szolgáltathatnak nekünk fölvilágosítást, az élő szláv nyelvekből meríthető tanulságok tehát egyre nagyobb figyelmet követelnek.

Eddig azt tapasztaltuk, hogy az összes szláv nyelvekben olyan helyen *c*-t találunk, a melyekben kettős hangzóból lett *ê* — a mely a szó végén bizonyos esetekben *i*-vé változik — közvetetlenűl *k* után következett volna. Ez a *c*, épen mert az összes szláv nyelvekben mindenütt ismétlődik, a hol az analogia hatása meg nem bolygatta az eredeti állapotot, nem lehet más mint közös fejlődés eredménye. De találunk *k*-ból más föltételek alatt keletkezett *c*-t is, a mely a szláv nyelvek csak egy csoportjában mutatkozik, értem az olyan eseteket, mint ób. *čvětъ*: cseh *květ*. Nem okvetetlenűl szükséges, hogy korban is elválaszszuk e jelenséget a közvetetlenűl *k* után álló *ê* hatása alatt keletkezett *c*-éktől, de különben éles határt kell a két jelenség közt vonnunk, és JAGIĆ hibát követett el, mikor ezt a fönt már

futólag érintett helyen elmulasztotta. A *cvêtъ* virág és *cêna* ár-féle esetek ugyanis csak igen fölületes vizsgálat mellett látszanak azonosoknak, már t. i. annyiban igenis azonosok, hogy itt is, ott is kettőshangzóból lett *ê* okozta a változást, de különbözők annyiban, hogy az egyik esetben közvetetlenűl *k*-ra következik az *ê*, a másikban *v* választja el tőle. Hogy valamely közbeeső *v*-féle hangnak nem kell okvetetlenűl megakadályoznia a magas hangzó hatását a tőle *v*- által elválasztott mássalhangzóra, arról tanuságot tesz egyebek közt az orosz nyelv, a hol *dva* = δύω tiszta *d*-vel hangzik, míg nőnemű párja *dvê d́vê*-nek hangzik jesített *d́*-vel. El lehet tehát egészen jól képzelni, hogy *kvê*- helyett is *cvê*-t találunk valamely szláv nyelvben, csak nem szabad föltennünk, hogy ennek a jelenségnek minden szláv nyelvben párhuzamosnak kellene lennie a *kê*- helyett álló *cê*-vel, hiszen a *dvê* és *dê*- fejlődése sem minden szláv nyelvben azonos: az orosz a *dvê* szóban szakasztott olyan jés *d́*-t ejt, mint akár a *dêlo* tett és a belőle származó *nedêlja* vasárnap szóban vagy a *dêva* szűz szóban, míg a lengyel a *działo niedziela dziewica*-val szemben *dwie*-t ejt tiszta *d*-vel. Nincs tehát mit csodálkoznunk azon, ha a nyugati szláv nyelvekben a *cvêtъ*-féle szavakban változatlan *kv*- szókezdetet találunk: ób. *cvêtъ*, b. or. *cvêt*, szerb, szlovén *cvet*, de cs. *květ*, tót *kvet*, alsószorb *kwět*, felsőszorb *kwětk* (kicsinyítő képzés!), lengy. *kwiat*.

Šachmatov ezt az eredeti *k* és *ê* közt álló *v*-féle hang különböző természetéből magyarázta, a *cvêtъ*-féle kiejtés ott keletkezett volna, a hol a régi *u̯* még nem változott tiszta *v*-vé (l. *Izvêstija* I : 4 : 703., míg a már tisztán mássalhangzós *v* az *ê* hatását megakadályozta. Š. tehát a *cvêtъ : květъ*-féle különbség okát igen tetszetősen visszavezeti a közös szlávságban az eredeti *k* és *ê* közt álló ajakhangnak vidékek szerint különböző kiejtésére, az *ê* tehát e közös szlávság egy nyelvjárásában nem azért hagyta érintetlenül a *k*-t a *květ*-féle esetekben, mert a *k* > *c* változás fiatalabb vagy gyengébb, mint a *k* > *č*-féle, hanem egyszerűen azért, mert közte és a *k* közt olyan hang állt, a melyen keresztül nem tudott hatni. Jagić előadása, a melyet itt a világosság kedvéért egész terjedelmében idézek, nagyon könnyen félreértésre adhat alkalmat: Der Ce-Palatalismus, mondja J., vermochte nicht so tief in den slavischen Sprach-

typus einzugreifen, wie der Če-Palatalismus. Das sieht man, abgesehen von den bereits erwähnten kleinen Abweichungen, auch daraus, dass er in der Anlautgruppe *kv*, *gv* in den westslavischen Sprachen unterblieb, gegenüber *dzvêzda* steht in Čech. *hvězda*, poln. *gwiazda*, ebenso lausitzserb. *hwězda-gwězda;* gegenüber *cvêtъ* böhm. *květ*, poln. *kwiat*, ls. *kwět-kwěć*. l. Arch. 23 : 127. l. Sokkal inkább lehetne a *cvêtъ*-féle kiejtésben a *kê* > *cê* változásnak az eredeti határain túl való terjedését látni, mint annak megszorítását, elgyengülését, így fogja föl valóban VONDRÁK e jelenséget: «Wie in *cvêtъ* u. dgl. die zweite Palatalisation über ihre Grenzen hinaus ging, allerdings nur in einzelnen slavischen Sprachen . . .» *Altksl. Gr.* 131. De ez még hagyján, a mi azonban JAGIÓnál nyomban erre következik, az már igazán nagy hiba: Es ist übrigens fraglich, folytatja, ob hier *g* und *k* gerade das ursprünglichere ist. Man bedenke doch, das für *dzvêzda* auch das Litauische und Lettische mit *z'w*, *zw* das Wort ausspricht: *z'waigzdė*, *zwaigzne*. Ez olyan hiba, hogy kénytelen vagyok föltenni, hogy J. kéziratában nem is ez állt, és hogy csak egy végzetes sajtóhiba ferdített el egy egészen helyesen fogalmazott állítást. A mondatnak helyes értelme csak így van: Es ist übrigens fraglich, ob hier *g* und *k* gerade das ursprüngliche ist; mert hisz nem lehet kérdéses, vajjon ezekben az esetekben a *k* vagy a *c* a *g* vagy a *dz* az eredetibb, kétségtelenül a *k* és nem a *c*, a *g* és nem a *dz*, hisz csakis régibb *k*-ból keletkezhetett *c* illetőleg *g*-ből *dz*, de az igenis tény, hogy a *k* és *g* helyett mi más hangot várnánk, t. i. *s*-et illetőleg *z*-t (de nem ám *dz*-t!). Tehát a *k g* meglephetnek bennünket és megjelenésüket egészen sajátságos módon próbálták megmagyarázni, l. MEILLET *Études* 178., de csakis a már akármilyen módon keletkezett *k* és *g* megvolta teszi érthetővé a *c dz* hangok keletkezését.

Említettem, hogy a szláv nyelvek egy csoportjában található *cvêtъ*-féle szavak *c*-je lehet egészen egykorú a *cêna*-félékben mutatkozó *c*-vel, abból a körülményből, hogy a *cêna*-félék az összes szláv nyelvekben *c*-vel hangzanak, a *cvêtъ*-félék nem, a hangváltozás más korára következtetni nem szabad, mihelyt nem az *ê*-nek a *k*-ra való hatásában rejlik a különbség, hanem a közbeeső *v*-féle hang különböző kiejtéséből a szlávság egy

bizonyos területén fölmerült akadályban. Abból sem szabad más korra következtetni, hogy *kv* nem csak kettős hangzóból lett *ê* előtt vált *cv*-vé, hanem más palatalis hangzó előtt is (vö. *cvьtetъ* virágzik *cvisti* virágzani, *cvêliti* affligere mellett *cvilêti* plangere), hisz az egyszerű *k* ь meg *i* előtt már rég *č*-vé vált, mielőtt a *k* > *c* változás még csak meg is indult, a *k* tehát ь és *i* előtt elő sem fordulhatott már, mikor *kê* *cê*-vé kezdett változni.

Valamint a *kv* helyett bizonyos szláv nyelvekben nemcsak kettős hangzón alapuló *ê* előtt, hanem más palatalis hangzók előtt is *cv*-t találtunk, úgy mutatkozik idegen szavakban is *c* nemcsak *ê* előtt, hanem általában palatalis hangzó előtt: a gót *kaisar*-ból lett *cêsarь* (magy. *császár*!) mellett az orosz *carь* egy **cьsarь* alakra mutat vissza, a **cьrky*-ből lett *crъky* templom egy germ. **kirkō*-ból való, a szorb nyelv kivételével az összes szláv nyelveken végig vonuló *ocьtъ* (magy. *eczet*!) csakis egy germán **akit*-ból (vö. gót *akeit*) magyarázható, *cęta* «Münze» egy germ. **kinta*-ra vall, vö. gót *kintas* fillér. E szavak helyes magyarázatát találni UHLENBECK egy kis értekezésében: *Die germanischen Wörter im Altslavischen* Arch. f. sl. Phil. 15 : 481—492. Nem említi U. az *ocêlь* (magy. *aczél*!) szót, nyilván mert nem tartja germán eredetűnek — vö. MIKLOSICH *EtWtb.* az *ocêlĭ* czikket és SCHRADER *Reallexikon* a Stahl czikket —, de nem lett volna szabad a szlovén *cima*-t sem említenie, a melyet az állítólag *k*-ból lett *c* miatt germán eredetűnek tart: Aksl. **cima*, Keim, zu erschliessen aus slov. *cima*, weil dies, wegen des *c* aus *k*, schon früh entlehnt sein muss. Aus einem älteren **kima*: and. *kîmo*. Igaz, hogy MIKLOSICH is a németből magyarázza a szót *EtWtb.* 29, de egy közös szláv **cima* föltevését aligha tartotta volna jogosnak, hisz a *cima* szót mindössze a szlovénből idézi, és itt bizonyosan nem német, hanem olasz, mint olasz a horvátoknál-szerbeknél itt-ott hallható *cima* vagy akár a magyar *csima*, l. MTjsz. — tudvalevő dolog, hogy az olasz nyelvben *ci*- nemcsak *csi*-nek hangzik, hanem épen a déli szlávságra erősen ható velenczei nyelvjárásban *czi*-nek. A szlovén *cima* tehát kétségtelenül egy ugyancsak *cz*-vel ejtett olasz *cima* hű mása, a melynek jelentése is pompásan illik a szlovén szóhoz, l. BOERIO velenczei szótárát, a *c* ennélfogva itt nem keletkezett szláv területen, hanem megvolt már az átadó nyelvben. Hogy a gót-

ban a *k* magas hangzók előtt mennyire és milyen módon volt megtámadva, arról nem tudunk semmit sem, de minthogy a közös szlávságban magában is egy bizonyos korszakban a magas hangzók előtt álló *k* — és a mint a 2-ik részben látni fogjuk, a magas hangzók után álló *k* is — *c*- felé hajlott, nincs okunk föltenni, hogy a gót vagy akár más germán nyelv *k*-jának kiejtése okozta vagy akár csak siettette volna az idegenből került szláv szavakban a *c* hang keletkezését.

ASBÓTH OSZKÁR.

A medve nevei.

MEILLET egy kedves kis alkalmi iratban *(Quelques hypothèses sur des interdictions de vocabulaire dans les langurs indo-européennes)* a tiltott szavak egy nemével foglalkozik, a melyek tiltott volta előttünk már nehezen érthető, mert a mai művelt társaság fölfogásától nagyon elütő világnézet nyilvánul meg benne. Az egészen kis körnek szánt és könyvkereskedésben nem kapható füzetecskéből kiírok egy pár ránk érdekes helyet. Il est permis de supposer, mondja M., que, sous sa forme commune, l'usage du tabou a dû exister à date ancienne dans les populations de langue indo-européenne, et ce serait un moyen d'expliquer la perte de certains mots dont on ne s'explique pas aisément la disparition sur une partie du domaine. Le nom de l'ours en fournit sans doute un bon exemple. 6. k. l. A medve az indogermánok lakta egész területen ismeretes volt és közös idg. neve is volt (skr. *ṛkṣaḥ* gör. *ἄρκτος* lat. *ursus* stb.), 7. l., . . . Or, ce mot indo-européen manque complètement en slave, en baltique et en germanique, et il y est remplacé par des périphrases et des qualificatifs. 8. k. l. A szláv *medvêdĭ* »mézevő«-t jelent, c'est un des très rares composés qui soient vraiment slaves communs. 9. l. Más népek is kerülik a medve nevének említését, 11. l., — le groupe finno-ougrien n'a aucun mot commun pour désigner l'ours, 12. l. (vö. MUNKÁCSI *Hunfalvy A.* 130. k. és *M. halászat* 20. k.).

A. O.

ISMERTETÉSEK.

Grundriss der romanischen Philologie. Herausgegeben von *Gustav Gröber*. I. Band. Zweite verbesserte und vermehrte Auflage. Strassburg. Karl J. Trübner. 1904—1906.

Mikor 1890-ben a VOLLMÖLLER-féle *Kritischer Jahresbericht* azt a czélt tűzte maga elé, hogy a román philologia haladását figyelemmel kisérje és róla időről-időre beszámoljon — a mit, sajnos, még mindig kissé megkésve tesz meg — akkor mindjárt az első füzetben (146. l.) KÖRTING meleg elismeréssel üdvözölte a czímben írt munkát, mint alapvető főművet a román philologia encyklopædiai összefoglalása terén, a mely a bíráló szerint előreláthatólag még jókora időn át meg fogja tartani azt a díszes helyet, a hová szerkesztőjének és jeles munkatársainak hosszú sora és gazdag tartalmának értéke méltán helyezi.

E jóslat teljes mértékben bevált, s a nagy mű aránylag széleskörű elterjedését semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy I. részének második kiadását még a II. résznek teljes befejezése előtt kellett munkába venni. Míg ugyanis a bevezető és grammatikai rész 1883-tól 1888-ig teljesen elkészült, addig az irodalomtörténettel és a segédtudományokkal foglalkozó II. rész csak 1902-ben jutott befejezéshez. Ez alatt majdnem két egész évtized pergett le, a mi egy még fiatal és ép azért pezsgő életkedvvel és duzzadó erőben előre törekvő tudomány életében nem csekély idő; s épen a *Grundriss* okozta nagy lendület, melynek jórészt a *Jahresbericht*, mint időszaki kiegészítő megindítása is köszönhető, épen az a mély és maradandó hatás, a mit e két vállalat előidézett, teszi érthetővé, hogy az elsőnek egy második kiadására, habár csak részlegesre is, ily hamar szükség lett és sor kerülhetett. Könnyen érthető az is, hogy jóval előbb állott be a szüksége ily új kiadásnak a különben is előbb megindult és sokkal hamarább be is fejezett, a minek következtében már el is fogyott I. részre nézve. Megokolja ezt már az aránylag gyorsabb haladás a nyelvészet terén s a jelentékeny összefoglaló művek nagyobb száma, melyek az utóbbi évtizedekben, részint már a *Grundriss* I. részének megjelente után, napvilágot láttak. Ehhez képest az irodalomtörténeti ágban

mintha némi pangás állott volna be, a mely még talán hosszabb időre nélkülözhetővé fogja tenni a II. résznek egy teljesen átdolgozott újabb kiadását; sőt nem lehetetlen az sem, hogy mikorra egy ilyenre kerül a sor, akkorra az I. rész már harmadik kiadásban lesz előttünk.

Körting idézett soraiban néhány általános megjegyzést tesz az egészében nagy méltánylást érdemlő mű organikus fogyatkozásairól. Ilyen szerinte legelső sorban az, hogy nincsen benne olyan bevezető vagy összefoglaló fejezet, a mely az egyes román nyelvek egyező nyelvi jelenségeit, tehát egy köz-román (gemeinromanisch) nyelvtan alapvonalait tartalmazná. E fejezet hiánya a bíráló szerint lehetetlenné teszi, hogy a műből e közös jelenségeknek és bennük a román nyelvek szerkezeti közösségének világos áttekintését nyerje az olvasó, ha csak az egyes nyelvek ismertetéséből maga nem alkotja meg azt magának. Ez azonban, mint a bíráló helyesen mondja, már nem a kezdőnek, hanem a tárgyban mesteri fokra jutottnak való feladat; és ennek a magában véve hibául nem tekinthető fogyatkozásnak tulajdonítható, ha a máskülömben kitűnő munka a tanulók nagyobb tömegére nézve nem válhatik oly gyümölcsözővé, mint kivánni lehetne.

Ennek a kifogásnak azonban mintha az élét venné némileg az a tény, hogy az I. rész aránylag elég nagy példányszámban nem épen hosszú idő alatt teljesen elfogyott. Talán ez a körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy a szerkesztő ne fogadja meg Körting tanácsát és a második kiadás tervezetében is szorosan ragaszkodjék az elsőnek beosztásához. A fent jelzett összefoglaló köz-román nyelvtani rész ugyanis a második kiadásból is hiányzik. Igaz, hogy azóta e hiányt némikép pótolja Meyer-Lübke jeles kis kézikönyvecskéje, mely a *Sammlung Romanischer Elementarbücher* (Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung) I. köteteként jelent meg 1901-ben, *Einführung in das Studium der Romanischen Sprachwissenschaft* czímen. De bár ez a művecske elég jól tájékoztatja a kezdőt a román philologia nyelvészeti részének feladatairól és a megoldásukra vezető módszert illetőleg, mindjárt alapvető beosztásában annyira eltér a Gröber-féle encyklopædiáétól, hogy annak szerves kiegészítőjéül még sem tekinthető. Így tehát még mindig fennáll részünkről is az az óhajtás, hogy egy közelebbi kiadásban a *Grundriss* I. felét minden ily alapvető műnek e lényeges tartozékával kibővítve lássuk.

Nem szívlelte meg a szerkesztő Körting azon másik tanácsát sem, hogy munkatársait a rájuk bízott részek feldolgozásában nagyobb egyöntetűségre serkentse; valamint hijával maradtak most is az egyes fejezetek azoknak a bevezető tartalommutatóknak, a melyek áttekinthetőbb tájékozódást nyujtanának a bennük lévő gazdag és helyenkint

kissé túlságosan tömör anyagról. Az első kivánalmat csupán az egyes dolgozótársak egyéni felfogásának súlyosabb korlátozása árán lehetett volna teljesíteni, a mi a tudomány szabadabb fejlődésének illetéktelen megnyirbálására vezethetne, ha következetes szigorúsággal hajtatnék végre; a másik óhajtásnak azonban már jóval könnyebben eleget tehetett volna a szerkesztő, mert ez mindössze néhány lapnyival növelte volna a testes kötet terjedelmét. Már e terjedelemnek az első kiadáséval egybevetése is tanusítja külömben a körültekintő gondoskodást és jóformán mindenik fejezetre kiható figyelmes átdolgozást, a mivel az új kiadás a réginek részint a fogyatkozásait pótolni, részint az egyes ágakban azóta mutatkozó haladás számbavételével azt teljesen napjaink szintájára emelni igyekezett. Az első kiadás 853 lapnyi terjedelmével szemben a második nem kevesebb mint 240 lapnyi gyarapodást mutat, tehát amannak jóval több mint egynegyedével növekedett.

Tetemesen bővült, s ez a dolog természetével jár, mindjárt az első, a *román philologia történetét* áttekintő fejezet, a szerkesztő mesteri tömörségű előadásában. Úgy a mint az első kiadás a legrégibb nyomoktól a maga koráig pragmatikus módon és egymásra hatásuk bíráló kidomborításával számolt be a román nyelvek és irodalmak tanulmányozásának fejlődéséről, akként a második is mindenütt lelkiismeretesen feljegyzi az elmult két évtized alatt e tudománykör mindenik küllőjének valamennyi nevezetesebb gyarapodását; sőt a rokon- és határos disciplinák mindazon jelentősebb eredményeiről is megemlékezik, a melyek a román philologia mezeire termékenyítő vagy serkentő hatással voltak. Az öt korszak közül, melyekre Gröber történelmi áttekintését tagolja, a most is 1859-czel, vagyis az Ebert-féle *Jahrbuch für röm. und engl. Sprache und Literatur* megindulásával kezdődő ötödik korszak*) tárgyalása részesült természetesen a leggondosabb átdolgozásban és a leglényegesebb bővítésekben. Ezek miatt a fejezet e lapjain részben a tárgybeosztás is gyökeres átalakításon ment keresztül, s el kell ismernünk, hogy az új tagolás mellett az itt különösen megbővült anyag nemcsak gazdagabb, hanem jóval áttekinthetőbb is. Míg az első négy korszak tárgyalása az átdolgozásban csak körülbelül egy ívnyivel nőtt, jórészt az egyes §-okat követő könyvészeti adatok kiegészítése folytán, addig maga az ötödik korszaknak szentelt tér 37 lapnyi gyarapodást mutat.

---

*) E korhatár ellen csak P. Meyer tesz számbavehetőbb kifogást a *Romania* XXXIII. 463. l., a hol helyesebbnek látná, ha Ascoli *Archivio glottologico*-jával, tehát 1873-mal kezdődnék a legujabb korszak. L. erre Stengel alapos ellenvetéseit a *Jahresbericht* VII. (1902—1903.) I. 1. l.

Kellőkép ki vannak emelve a '80-as évek óta a hangtörvények körül támadt élénkebb viták s az egyetemes nyelvélet- és nyelvlélektani búvárlatok maradandó becsű eredményei. A legfeltűnőbb haladás e körben a román hangtan terén mutatkozik az újabb szigorúbb módszertani elvek alkalmazása folytán. Az élő nyelv tájszólási változatainak finomabb elemzése a történeti nyelvtan mezején is gyümölcsözővé válik, a mint a régi szövegek pontosabb kiadásaiban (újabban ismét a szorosabban vett irodalmi emlékeken kívül az okiratok nyelve és a helynevek hangtani tanulságainak fokozottabb figyelembevétele mellett) azok írásmódja, szótagszámlálása és rímelése tűzetesebb vizsgálatok és összehasonlító mérlegelések tárgyává lesz. Nem-román nyelvekbe átment középkori román elemek, mint pl. a spanyol-zsidó szövegekben lévő régi spanyol és a franczia-zsidó emlékekben található ó-franczia szavak héber betűs átírásai, értékes felvilágosítást nyujtanak e nyelvek szavainak akkori hangzásáról. A tájszólások behatóbb vizsgálata élesebb világításba helyezte a román hangok sokszerű változatait s a változások törvényszerűségét oly téren is igazolta, a hol azt előbb csak tartózkodva lehetett sejteni, vagy épenséggel tagadni sem volt egészen képtelen dolog; a történelmi összehasonlító módszer pedig e hangok fejlődésének rejtettebb útjait segítette hovatovább mind jobban földeríteni. A hol a hangphysiologia, a mondatbeli hangsúly és hangilleszkedés dynamikája, valamint a hangtörténet sem elégséges bizonyos hangváltozások keletkezésének megmagyarázására, ott a román nyelvek eredetével egyidejű latinon-kívüli tényezők számbavétele nyomul ismét kivált azóta homloktérbe, a mióta Schuchardt, Ascoli, Baist, Baissac, Coelho, Lenz és mások a római birodalom barbar nyelveiben a messze mult, a kreol nyelvek nemromán elemeiben pedig az élő jelen ilynemű összetevőinek módszeresb megfigyelésére úttörő dolgozataikkal irányt jelöltek. Ugyane körbe valók SCHUCHARDTnak a baszk és a kaukázusi nyelvek terén végzett tanulmányai, míg másfelől ugyancsak a grazi tudós szorgalmazta e téren mintaszerű etymologiai fejtegetései során a hangtani oldal mellett a jelentéstaninak szigorúbb szemmeltartását a hangváltozások átmenetei megállapításánál, a minek figyelmen kívül hagyása vagy értékén alól való becslése sokszor helytelen következtetéseket vonhat maga után. Mennyire fontos ilynemű vizsgálatoknál a tárgyismeret, a nyelvnek puszta hanganyagát illető még oly pontos és tüzetes megfigyelések mellett is; milyen jó szolgálatot tesznek itt a nyelvésznek a tárgyi ethnographia, a művelődés- és politikai történet, az egyedi és néppsychologia újabb időben sok becses anyaggal és tanulsággal bővült disciplinái: azt a Gröber-féle történelmi áttekintésnek

kivált a nyolczvanas éveken inneni része mindenütt kellőképen méltányolja.

Nem terjeszkedhetünk ki ez ismertetés keretében a Gröber-féle történelmi visszapillantásnak az irodalombúvárlatot illető részeire. Mielőtt azonban az új kiadás további fejezeteire térnénk át, nem hagyhatjuk szó nélkül a 124. és köv. lapon lévő közjogi és földrajzi botlást, mely külföldön, sajnos, még mindig elég gyakori. A jeles strassburgi romanista azonban annál könnyebben elkerülhette volna e tévedést, mivel, ha jól tudom, épen az ő tanítványa és épen az ő meleg ajánlásával került a *budapesti* (és nem *pesti*) franczia nyelvi és irodalmi tanszékre, még pedig *Magyarországba* (és nem *Ausztriába*) az a szakférfiú, a kinek 1894-ben egyetemünkre jöttéről a *Grundriss* a román philologiának a német, osztrák és svájczi főiskolákon való képviseltetése felsorolásánál emlékezik meg.

A Bevezetés II. fejezete, a román philologia feladatáról és tagolásáról szóló, szintén a szerkesztő tollából, jóformán változatlan maradt. Csupán az elején emeli ki a szerző, hogy a «román philologia» elnevezést MAHN F. használja, úgy tetszik, először *Entstehung, Bedeutung, Zweck und Ziele der romanischen Philologie* cz. dolgozatában (1863).

A methodikai részben a forrásokról szóló első fejezetnek az írott forrásokra vonatkozó felét SCHUM VILMOS halála után BRESSLAU HARRY dolgozta át, főleg a Karoling-kor előtti könyvírást és az oklevelek palæographiáját illető §-aiban. Új e résznek a legutolsó fejezete, melyben TOBLER ADOLF az irodalomtörténeti búvárlat módszerét ismerteti, nagy általánosságokon túl nem terjeszkedve s nem is mindig egészen világosan.

A román nyelvtudomány ketté tagolt részének beosztása teljesen az első kiadásé. Először a román nyelvek keletkezését megelőző s eredetökre hatással volt nyelvek ismertetése, majd erre az egyes román nyelvek compendiosus tárgyalása jő. A nyelvek osztályozása is a régi, valamint a tárgyalás sorrendje is, mely keletről nyugatnak haladva mutatja be az egyes új-latin idiomákat, kezdve a ruménnel s a portugallal végezve. Pótlásként még egy fejezet szól az albán nyelv latin elemeiről.

A kelta nyelvet ismertető fejezetben a ligurok nyelvére vonatkozó újabb elméletek kellő figyelemben részesülnek (373. l. v. ö. 404. és 431. l.). WINDISCH és alább MEYER-LÜBKE is ahhoz a nézethez csatlakoznak, hogy ezen a kelták bevándorlását megelőzőleg a róluk elnevezett gall vidéken kiterjedtebb néptörzs lényegesen hozzájárult a franczia nép megalakulásához; ha nem is oly tetemes mértékben, mint

d'Arbois de Jubainville véli. Nyelvük, melynek csak néhány helynévben és egy-két, Lugano környékén talált, többnyire csak neveket tartalmazó feliratban maradtak szórványos nyomai, az indogermán nyelvcsaládnak alighanem egy önálló, a keltával és az italiai nyelvekkel közelebbről rokon ága lehetett, mely ezekkel a *qu* > *p* hangváltozásban osztozott.

Az italiai nyelvekről szóló fejezetet, melyet az első kiadásban Deecke Vilmos írt volt meg, az ő halála után Meyer-Lübke Vilmos dolgozta át. Lényegesebb változtatásokat az átdolgozó különösen az etruszk nyelvet illető §-tól kezdve a fejezet végeig tett, midőn a latinon kívüli italiai nyelveknek az első kiadásban mindössze három lapnyi jellemzését körülbelül a háromszorosára bővítette ki, mindenütt az újabb kutatások számbavételével.

Ugyanő tetemes bővítésekkel látta el a latin nyelvről szóló fejezetet is, mely már az első kiadásban is az ő tollából jelent meg. Mindjárt a bevezető sorok végén eldönti a ruménék őshazájára vonatkozó kérdést, mely az első kiadásban még függőben maradt. «A mai ruménék — úgymond — a Balkán-félszigetről vándoroltak ismét vissza, bölcsőjük a régi Illyriában van, de azért nem látszik kizártnak, hogy a régi római területre való bevándorlásukkor a Duna balpartján még a római lakosság maradványaira akadtak, minthogy Pannoniában is fönnmaradt a római elem egész a szlávok betöréseig.» Itt a «visszavándorlás» nem a legszerencsésebben használt szó, mert könnyen azt a téves értelmezést szülheti, mintha a ruménék már illyriai őshazájukban laktuk előtt dák területen éltek volna, holott a szerző csak azt akarta nyilván mondani, hogy Illyriában alakult ki a rumén nyelv és nemzet s onnan került utóbb oly területre, melyet régebben egy a dákok közé telepedett másféle románság lakott volt. Hiába! *Qui bene distinguit, bene docet.* Magukban véve is eléggé homályos és nemzeti elfogultság által még homályosabbá zavart kérdések tisztázásánál nem lehet eléggé világosan írni.

Jelentékenyen bővült e fejezetben a hangtani rész, a mondattani pedig egy egészen új czímmel gyarapodott, mely a szórendet és a mondathangsúlyt tárgyalja (490. s k. l.).

A román nyelvek alakulására közvetetlen befolyással volt idegen nyelvek fejezetéhez egészen új járulék Sandfeld Jensen dolgozata a rumén nyelv nem-latin elemeiről. Először a középkori görög nyelvnek a ruménban és más balkáni nyelvekben vele közösen tükröződő syntaktikai hatásai kerülnek szóba. Ezek között, minthogy a rumén utján az erdélyrészi magyarságra is kihatott, különösen kiemeljük azt a sajátságot, a mely az Inf. helyett a mellékmondatos

szerkezet kedvelésében áll. (Pl. *nu poate veni* helyett *nu poate să vină.*) Ezen a középgörögből széles körben elterjedt hajlam sok helyütt az Inf. teljes, másutt részleges pusztulására vezetett, s mint említettük, a magyar nyelv syntaxisát is kikezdte már, legalább ott, a hol a ruménséggel való sűrűbb érintkezés kikerülhetetlen. (Pl. *El kell menjek*, e helyett *el kell mennem.*) Az albán és szláv hatások után a magyar nyelv befolyására kerül a sor, melynek a fentiekkel szemben az a nyelvtörténetileg fontos jelzéke, hogy a kezdete pontosabb időhatártól állapítható meg. Dolgozatának ezen §-ában a szerző teljesen ASBÓTH OSZKÁRnak *Az oláh nyelvbe átment magyar szók* czímű értekezésére támaszkodik, melyet idéz is. Mellette még DENSUSIANUnak és WEIGANDnak idevágó műveire hivatkozik, a többire nézve pedig az Asbóthnál felsorolt irodalmat említi. Hasonló compendiosus rövidséggel foglalja össze a török és a még későbbi német hatások kimutatására vonatkozó vizsgálatok főbb eredményeit, melyek közül az utóbbiak egy része már nem is egyenes úton, hanem a magyar hatás révén jutott a ruménbe.

A román nyelvek felosztása és külső története GRÖBER tollából nagyjában a régi maradt; csupán a statisztikai rész mutatja az időközben beállott, nem jelentéktelen változásokat. Az első kiadás kissé elmaradt (1869 és 1876 közötti) adataival szemben mindenütt az 1900—1901. évi népszámlálás eredményei állanak, a melyek végösszegeként az egész románság száma az új kiadásban 105.570,110 (a régiben pedig 89.110,000). A gyarmatokon elterjedt kreol-románságot illetőleg most sem kapunk adatokat, kivéve a S.-Domingo szigetén lévő spanyol-kreol és a nyugat-indiai franczia-kreol lakosságot illetőleg egy-egy hozzávetőleges számot. Itt említjük meg mindjárt azt is, hogy a második kiadás sem törleszti az elsőnek még mindig függő adósságát, mert a kreol nyelvek tárgyalását most is csak a jövőre halogatja.

A román nyelvek történetében a második alczím megváltozott. Az első kiadásban így volt: *Verwendung der romanischen Sprachen*, most helyette a megfelelőbb *Äussere Geschichte der roman. Schriftsprachen* olvasható. Itt is a rumén nyelvet illető részen látszanak mélyebb járatú átdolgozás nyomai.

Ugyanezt mondhatjuk a rumén nyelvet tárgyaló következő fejezetről is, mely majdnem a kétszeresére növekedett. (Az első kiadásban 438—460. l., a másodikban 564—607. l.) Különösen gondos kiegészítésben részesültek mindenik czím alatt az irodalmi segédeszközök felsorolásai, melyek helyenkint mindjárt az említett művek tartalmát és értékét illető rövid birálatok is egyúttal. Lényeges átdolgozáson ment át a hangtani rész, melylyel az első kiadásban

kissé mostohán bánt el a szerző. Igaz, hogy azóta ez irányban élénk aprólékos munkát végzett különösen a WEIGAND vezetése alatt dialektologiai téren szépen működő lipcsei intézet.

Csekélyebb változások mutathatók ki a räto-román és az olasz nyelv leírását nyujtó fejezetekben. Teljesen a régi keretben maradt most is a Francziaország területén fejlődött és élő két román nyelvnek, a francziának és a provenceinak, egybefoglalt tárgyalása, melynél czélszerűbb lett volna az utóbbit a katalánnal együtt ismertetni. Itt és a szárd nyelv különálló román idiomaként szerepeltetésében tér el leginkább MEYER-LÜBKE fönt említett kis kézikönyve, az *Einführung*, a Gröber-féle *Grundriss*-től. A katalán nyelvről szóló fejezeten külömben J. SAROYHANDY lényeges módosításokat tett; a hangtani részt teljesen átdolgozta, a könyvészeti adatokat lényegesen kiegészítette és egy egészen új czímként iktatta be a katalán nyelv általános jellemzését a 845—848. lapon. A spanyol és portugall nyelvet illető fejezeteken ellenben alig mutatható ki valami számbavehetőbb változás. Megmaradt a második kiadásban is a portugall nyelv hangtanának a többiekéhez képest aránytalanul bő és részletes, bár külömben mintaszerű tárgyalása, melyet már az első kiadás birálatában érdeme szerint emelt ki Körting. Mi is csak az aránytalanságán ütközünk meg, a mely ily terjedelmű és czélú összefoglaló munkában csak azzal menthető, hogy egyebütt e nyelvnek ilyen tudományos tárgyalása még mindig nem található és így valósággal hézagpótló.

Az egész első részt gondosan átnézvén és az előbbi kiadással tüzetesen egybevetvén, azt az általános tapasztalatot vonhattuk le, hogy a *Grundriss*-nek majdnem mindenik fejezete a román philologia terén az elmult két évtized alatt lefolyt pezsgő munkásságról és értékes eredményekről számol be, melyek a részletekbe való mind aprólékosabb elmélyedés mellett az általános elvek és szempontok tisztázásához is lényegesen hozzájárultak. Az egész mű gondos átjavítása és még stiláris részletekben is lépten-nyomon észlelhető haladása pedig a szerkesztőnek mindenre kiterjedő nagy figyelmét és bámulatos sokoldalúságát dicséri, mely a munkatársak még oly előkelő és válogatott karával szemben is mindenütt érezteti az egységes tervezet és beosztás jogán a vezéregyéniség kidomborodó jellegét. E mellett azonban természetesen megmarad a tudomány szabad fejlődésének érdekében a dolgozótársak szellemi önállóságának is az a józan mértéke, a mely a közös alapterv alá való önkéntes alárendeltséget nem érzi békónak, mert e szükséges korlátozáson belül minden kellő alkalommal teljesen érvényesíteni tudja a saját egyéni felfogását. KATONA LAJOS.

H. Tiktin, Rumänisches Elementarbuch. Heidelberg 1905.

A ránk nézve már mint hazai nyelv is nagyon fontos, de mint a latin népnyelvnek egy egészen sajátságos viszonyok közt fejlődött sarja különben is annyira érdekes oláh nyelv tudományos föltárása az utolsó években örvendetesen halad: DENSUSIANU mély alapokra fektetett nagy munkájának I. részét gyorsan követte két tudományos oláh nyelvtan, GARTNERé meg TIKTINé és egy az oláh nyelv latin elemeit megvilágító kitünő szófejtő szótár.*)

TIKTIN könyvét természetesen első sorban GARTNER hasonló könyvéhez fogjuk mérni, hisz annyira egynek látszik a föladat, hogy valaki azt a kérdést vethetné föl, nem csak a sorozat teljessége kedveért jelent meg a MEYER-LÜBKE szerkesztése alatt álló *Sammlung romanischer Elementarbücher* czímű vállalatban is egy oláh nyelvtan, mikor a Hallében megjelenő *Sammlung kurzer Lehrbücher der romanischen Sprachen und Literaturen* czímű vállalatban egy évvel azelőtt amúgy is kaptunk egy kitünő oláh nyelvtant. A két könyvnek összehasonlítása azonban első pillanatra arra tanít, hogy TIKTIN így sem végzett fölösleges munkát, műve annyira más szempontból indúl ki, egész berendezése annyira más, hogy a tények az olvasó elé egészen új világításban kerűlnek, a két kiváló szerző teljesen önálló úton haladva olyan két munkával ajándékozta meg a tudományt, a melyek a lehető legjobban egészítik ki egymást és voltakép csak együtt véve alkotnak szerves egészet. Nem akarok GARTNER könyvének első, fényesen sikerült részéről szólani, a melyen *Lesestücke* cz. a. olvasmányok elemzése közben kedves, könnyed, de biztos módon bevezeti az oláh nyelvet még nem ismerő romanistát az oláh nyelv elemeibe, ott is, mikor a *Rumänische Sprachlehre* kezdődik és a példák hosszú sora szárazabbá és nagyon komolylyá változtatja előadását, a régi szókincs magyarázatánál mindig a latin nyelvből indúl ki, az idegen hatást a hangtanban külön kis csoportokban tárgyalja (*Die albanesischen laute* 121. k., *Die griechischen laute* 123—125., *Die altbulgarischen laute* 125—132., ..., *Die magyarischen laute* 135—139.), TIKTIN ellenben, ha nem is teszi föl, hogy olvasói mind ismerik az oláh nyelvet — hisz szövegeket is közöl és interlinearis fordítással kiséri a két elsőt, csak úgy mint GARTNER szójegyzéket csatol a szö-

---

*) OVIDE DENSUSIANU: Histoire de la langue roumaine. Paris, 1902. THEODOR GARTNER: Darstellung der rumänischen Sprache. Halle 1904. Dr. SEXTIL PUŞCARIU: Etymologisches Worterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element. Heidelberg 1905.

vegekhez, de a kiinduló pont mégis mindig maga az oláh nyelv. T.-t nem az érdekli, mi lett az egyik vagy másik latin hangból, hanem mindig azt kérdi, egyik vagy másik oláh hang milyen latin hangból, illetőleg milyen idegen nyelvnek milyen hangjából fejlődött. A különböző kiinduló pontnál fogva a hangtani anyag természetesen egészen más csoportokra oszlik T.-nél, mint G.-nál, ha p. o. a latin *filius*-nak az oláhban *fiŭ* felel meg, ezt G.-nál *Lat. l.* fölírás alatt tudjuk meg § 18. 5. a), míg T.-nél az ilyen jelenségeket a *Schwund von Konsonanten* a. kell keresnünk, l. 161. f. 2. A különbség a nyelvtan többi részében nem annyira kirívó, de a két író önállóságánál fogva még itt is elég nagy, úgy hogy érdeklődéssel és haszonnal olvashatja T. nyelvtanának a többi részét is, a ki G. nyelvtanát akár apróra ismeri is. Azonkívül G., a ki folytonos tekintettel van olyanokra, a kik nem tudnak oláhul, nem közöl a többi nyelvjárásokból szöveget, T.-nél a macedo-oláh, megleni és isztriai nyelvjárásból is találunk egy-egy rövidke dákoroman fordítástól kisért szöveget és a régi irodalom három töredékét is eredeti cyrill írásban, az elsőt átírással.

T. tárgyalásának módja szabatos és a legtöbb esetben találó, de néha a szűkszavúságig kimért. Ennek példázására csak egy esetet ragadok ki. A 132. fejezetben ezt olvassuk: «*şt* geht zurück . . . 3. auf lat. *sc* vor *e*, *i*: *cunoştinţă* Kenntnis *cognoscentia, altrum. *deştinde* steigt herab discendit, *naşte* gebiert nascit, *véşted* welk *viescĭdus, *ştiŭ* weiss scio, *ştiinţă* Wissen scientia!» Talán még sem ártott volna egy szóval rámutatni, hogy az oláh nyelvben olyan gyakran ismétlődő és rá nézve annyira jellemző hangváltozás mikép keletkezett (l. a szakasztott ugyanolyan bolgár-szerb hangfejlődés magyarázatát fönt 40. l. és vö. NyK. 30 : 12), de hát G. is megelégszik a tény puszta fölemlítésével, pedig nem kevesebb mint három helyen szól róla, 14. l., 65. l. 26. p. és 115. l. e), és neki talán még több oka lett volna a végbement folyamatot meg is magyarázni, a mi mindössze egy pár szóba került volna. Másrészt akadunk T.-nél nagy ritkán olyan helyekre, a hol a tényállás puszta fölemlítése talán helyesebb lett volna, ilyen esetnek tartom a következőt: «-oneus ergab *-uĭŭ* in *gutuĭŭ* Quittenbaum cotoneus, aber *-oĭŭ* als Augmentativsuffix: *năsoĭŭ* grosse Nase, *broscoĭŭ* Froschmännchen, hier wohl deshalb, weil *o* die Vorstellung des Grossen, Starken besser versinnbildlicht.» (?!)-27. l.

Hogy egy könyvben, a melyben olyan nagy szóanyag van földolgozva, itt-ott egy kis tévedés is közbecsúszott, azon nincs mit csodálkoznunk, a könyv szerkezetét ezek a legtöbb esetben amúgy sem érintik, mert legtöbbnyire abból erednek, hogy a szerző egy-egy szó származásával nincs tisztában, s inkább a szójegyzékben találhatók,

mint magában a nyelvtanban. Minket természetesen első sorban a magyarból az oláh nyelvbe átment szók érdekelnek, de készségesen elismerem, hogy a magyar nyelv ismerete, ha fontos is az oláh philologusra, még sem mondható olyan múlhatatlan kelléknek, mint pl. a régi és mai bolgár nyelv ismerete. Nem is vetem T. szemére, hogy a szójegyzékben — ha nem idézek lapszámot, e helyt mindig a szójegyzékről szólok — az oláh *belşug* Segen, Fülle mellé egyszerűen azt veti «(magy. *bőség*)», már akár tudja, akár nem, hogy egy codexünkben *bwlseg* alakot találni és hogy milyen következtetést vontak le abból és a hozzá illő oláh szóból, vö. TMNy. 327. és Nyr. 21 : 128, hisz a szójegyzékben a szók származását a lehető legrövidebben kívánja egy szó odavetésével jelezni, soha nem bocsátkozik ott részletekbe. De egyes jellemző példákból kiviláglik, hogy nem csak hogy nem ismeri eléggé a magyar nyelvet, a mi, a mint már mondtam, nem róható föl neki olyan nagy hibának, de mások (Cihac, Hasdeu, Alexics, Mândrescu, Asbóth, Philippide, Şăineanu, Densusianu Ovíd) kutatásait és megállapodásait sem ismeri, a min méltán csodálkozhatunk, ha tudjuk, hogy T. egy nagy oláh szótár kiadását tervezte, a melyben minden szónak származását is meg akarta állapítani — megjelent mindössze egy kötet: Rum.-deutsch. Wtb. I. A—C. Bukarest 1903. Szinte lehetetlennek tartom, hogy T. nem tudta volna, hogy újra meg újra ismételték, hogy az oláh *imaş* legelő a magyar *nyomás*-ból származik, mégis a szót így magyarázza: «(vgl. tü. jem ‚Futter')» !! Pedig hogy a magyar *nyomás* tökéletesen ugyanabban a jelentésben használatos mint az oláh *imáş*, azt, ha nem is nézte a NySz. OklSz. MTjsz.-t, megtudhatta akár Ballagi szótárából, hangtanilag pedig magából T. könyvéből is könnyen igazolható a *nyomás* > *imáş* változás: hangsúlytalan *o* > *u* (*nyomás* > **nĭumáş*) mint *joc* = lat. jóco[r]: több. 1. sz. *jucăm* = **jocāmus*, 70. § 2., *ny* (*nĭ*) hangzó előtt > *ĭ* (**nĭumáş* > **ĭumáş*) mint Cibinium (Szeben szb. Sibiń): *Sibiĭŭ*, 164. § 1. *ĭu* > *i* (**ĭumáş* > *imáş*) mint disclūdit [> *deşclĭude, *deşchĭude] > *deşchide*, 29. §. Egy másik fölötte érdekes szó magyar származása szintén elkerülte T. figyelmét, ámbár megtalálhatta Şăineanu kis szótárában és Densusianu Hist. de la langue roum. cz. alapvető munkájában is a m. *láb*-ból lett *labŭ* szó helyes magyarázatát, vö. NyK. 30 : 433. Az oláh szó, ámbár mindig csakis állat lábát jelenti, nem származhatik a szláv *lapa*-ból, mert hangzók közt álló *p* az oláhban nem válik soha sem *b*-vé, hanem változatlanúl megmarad: incipit > *începe*, lupus ille > *lupul*, leporem > *ĭépure* stb. stb., míg a hangzók közt álló régi *-b-* v-u-n át eltűnik: habemus > *avém*, de scribit > *scrie*, caballus > *cal*, hiberna > *iarnă* stb., vö. Gartner

§ 22. Érdekes a magyarból származott oláh *labă* szó azért, mert meglehetős biztossággal meg lehet állapítani, hogy nem a magyar *láb*, hanem a belőle lett, specialis jelentésű oláh *labă* szó hatolt, oláh pásztorok révén, a rutén és tót nyelvbe, a hol a *laba* szintén mindig csak is állat lábát jelenti, a tótban még a tőhangzó rövidsége is a magyar hatás ellen tanúskodik. Az oláh pásztoroktól meglehetősen messzire elczipelt egyes szók gyakran vándorlásaik biztos útjelzői és azért nagyon érdekesek; T. úgylátszik ezzel a kérdéssel soha sem foglalkozott, legalább a *ţap*, *vatră*, *ba* czikkek annak semmi nyomát sem mutatják. Meglehetős hiba, hogy T. a *marfă* szót, a melynek régibb alakja *marhă* és a mely «árút» jelent, csakúgy mint régente a *marha* szavunk is, egy szláv *marha*-ból magyarázza; a kérdés annyira világos, vö. NyK. 30 : 445, hogy csodálkozom, hogy Densusianu sem tudta magát arra eltökélni, hogy határozottan magyarnak vallja a szót, l. 366. l. Hogy az ol. *gĭulgĭŭ* magyar *gyolcs*-ból való, azt T. akár Şăineanu szótárából is megtudhatta volna, hogy pedig a *ladă* «láda» nem lehet szláv, arról a szerző könnyen meggyőződhetett volna Miklosich szófejtő szótárából (Et Wtb. *lada*), ez a szó is alig lehet más mint magyar, mert a német hatás az oláh nyelvben nem elég erős, hogy Şăineanunal azt hitetnők, hogy a német *Lade* közvetetlenül került volna az oláh nyelvbe. Hogy mennyire nem ismeri T. a magyar nyelvet, az kiviláglik abból, hogy az ol. *copac* (több. *copacĭ*, olv. kopács) származtatásánál az albán *kopač* mellé egészen egy sorba teszi a «magy. *kopács*» szót és hogy az oláh *socotí* rechnen, bedenken szót egy «magy. *szokotálni*» igéből akarja megmagyarázni!

Még több észrevételem volna a szlávságból magyarázott szóknál; több, mert hisz sokkal több szó is jön itt tekintetbe, de meg jóval fontosabbnak is tartom oláh philologusra nézve a szláv nyelvek ismeretét, hisz a ki nem ismeri legalább a régi és a mai bolgár nyelvet, de apróra, az előtt a régibb oláh irodalom és történet egy hétpecsétes könyv; itt tehát szabad követelősebbeknek lennünk, másrészt olyannyira a legfínomabb részletekig fontos itt minden, hogy érinteni sem érinthetném mind azt, a mire a szerzőt figyelmeztetni lehetne. De félreértések elkerülése végett ismételnem kell, hogy egy-egy szó származásának hibás vagy legalább is pontatlan megállapítása a könyv szerves részeit nem érinti, mindössze e g y helyen mutat be T. valamit oláh hangjelenségnek, a mi kétségtelenül nem az, hanem bolgár: a *becísnic*, *práznic*, *sféşnic*, *plóşniţă* szókban, vö. 165. §, nem tünt el a sziszegő és *n* közt egy *t*, mert a *t* már az eredeti (bolgár) szavakban sem hangzott. Nyomban ezután a legnagyobb botlás vagy ennél is nagyobb, hogy az ol. *gard* szót nem magyarázza határozottan és egye-

dül az albánból, hanem ingadozik, sőt az óbolgár szót, a melyből az oláh nem származhatott, első helyre teszi: «(vgl. abu. gradŭ, alb. garδ-)»; ő nála még erősen gyökerezik egy régi előitélet, a melytől az oláh nyelvészek csak nehezen tudnak szabadúlni.*) Akad több apró hiba is, a melyet fölösleges mind fölsorolnom, mert a könyvet új kiadás esetén amúgy is épen a szlávságból került szók tekintetéből gondos revisio alá kell vetni, inkább csak példának idézek egy pár esetet: *roadă* «termés» tiszta oláh képzés az ób. roditi-ból lett *rodí* «teremni» igéből, nem magyarázható tehát ób. *rodŭ*-ból; *gadina* Reptil a 62. §-ból törlendő, mert *i*-je nem keletkezett régibb *e*-ből, hanem megvolt már a bolg. *gadina*-ban is, a szó ugyanis ebből származik, nem pedig az ób. *gadĭnŭ* melléknévből; *viteaz* tapfer, 64. l. és szójegyzék, valószínűleg az orosz *vitjazъ*-ból származik, de semmiesetre sem ób. *vitęzъ*-ből; érthetetlen, hogy miért kell az ol. *maĭcă* «anya» szót hol egy ószerb, l. 32. l., hol egy színtelen «szláv»-nak mondott *majka*-ból, l. a szójegyzéket, magyarázni, mikor a *majka* szó megvan a bolgárban is és az oláh nyelv szláv eredetű szavainak nagy többsége kétségtelenűl a szomszéd bolgárból kerűlt; a *horă* közvetetlenűl bolgár *horo*-ból lett, nem pedig a gör. *χορός*-ból; hogy *pogorî* hinabsteigen összefügg az ób. *pogorĭ* prone, deorsum szóval, csak nem lehet kérdéses, valamint a *stîncă* Felsen származása sem lehet homályos, vö. az egyjelentésű b. *stêná* szót; az 53. l. az ol. *stuf* Schilf magyarázatára említett bolg. *stuhŭ* szót nem ismerem; nehezen érthető, mikép tartozhatik a *retezá* stutzen szó ób. *retęz*-hez, a mely lánczot jelent — nézd a szó magyarázatát Puşcariu szófejtő szótárában. Egy pár észre nem vett sajtóhiba is kiigazítandó: 196. *biruí* a. magy. *birni* bírni h., 189. *chin* a. magy. *kin* kín h., 44 : 10. *komara* komora h., 53_{11} or. *pohry* pochvi h., 211. *momí* a. ób. *momiti* mamiti h., 212. *opintí* a. ób. *opęti* opęti h. és egy értelemzavaró a német szövegben 22_{17} *das* dass h.; de a mint az itt-ott, számtalan helyes mellett, található hibás szómagyarázatok nem érintik a munka szerves részeit és azért a jelen munka érdeméből nem sokat vonnak le, a sajtóhibák is olyan ritkák, hogy nem ingatják meg a közölt adatok hitelességét.

Asbóth Oszkár.

---

*) Vö. Densusianu Histoire 1 : 264. és hasonlítsd össze nála az ol. *baltă* szó tárgyalását is 277. l.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Brugmann a mai görögök nyelvkérdéséről.

A mai görögök irodalmi nyelvének kérdéséhez, melynek mibenlétét Krumbacher és Chadzidhákis e tárgyú munkáinak ismertetése alkalmából (Nyelvtudomány, I, 1, 55—58. ll.) röviden kifejtettem, legújabban hozzá szólott «Schrift- und Volkssprache und die «Sprachfrage» der heutigen Griechen» czímen (Deutsche Revue, 1906, Mai, 211—221. ll.) a nagynevű Brugmann is. Brugmann teljes elismeréssel van Chadzidhákis kiválósága iránt, és sok tekintetben igazat ad neki a nyelvkérdés megítélése ügyében. Beismeri, hogy a mai görögök irodalmi nyelve, a *καθαρεύουσα*, a körülmények kényszerüsége folytán nem fejlődhetett másként, mint archaizáló irányban, de az a meggyőződése, hogy ennek a nyelvnek jövőben a köznyelvhez nagyobb mértékben való közelvitele nemcsak szükséges, de lehetséges is. Méltányolja a *καθαρεύουσα* érdemeit, lehetetlennek tartja annak a túlzók által követelt teljes mellőzését, és megalkuvást (compromissumot, *συμβιβασμός*-t) kiván a *καθαρεύουσα* és a köznyelv között, ámbár czikke végén azt jegyzi meg, hogy «körülbelül» (ungefähr) azt akarja, a mit Krumbacher. És csakugyan ennek a két tudósnak nézete nem egészen azonos.

Mert Krumbacher világosan kimondja (Das Problem der neugriechischen Schriftsprache, 141. l.: «Als Basis ... muss die natürliche Sprache gewählt werden, nicht die Reinsprache. Auf diesem Princip beruht alles. Die Zukunftssprache sollte also nicht die Neureinsprache, *νεοκαθαρεύουσα*, werden, sondern die Neuvolkssprache, *νεοδημοτική*»), hogy a nyelv-reform alapjául a természetes (köz-) nyelv veendő, és ebbe olvasztandók be a *καθαρεύουσα*-nak bizonyos elemei; Brugmann azonban, úgy látszik, a *καθαρεύουσα* alapján gondolja a reform-munka végzését, mert ha nem is mondja ki ezt határozottan, mégis ezt az értelmet kell tulajdonítanunk következő szavainak (221. l.): «Es muss demnach ein Kompromiss geschlossen werden, *ein Kom-*

promiss freilich, bei dem die vornehme Schriftsprache eine grosse Anzahl von Stufen von ihrem Throne niederwärts zu steigen hat.» Én tehát úgy látom, hogy Brugmann felfogása közelebb áll a Chadzidhákiszéhoz, s hogy attól csak abban külömbözik, hogy nagyobb mértékben kivánja a népies nyelvelemek felhasználását. Tévesnek tartom Brugmannak azt az állítását (220. l.), hogy Chadzidhákisz nézete szerint a nyelvkérdés már régóta úgy van megoldva, hogy nincs más hátra, mint megérteni, minő föltételek mellett alakult ki az irodalmi nyelv jelenlegi formája, és hogy a fejlesztésről való gondoskodás fölösleges lévén, hagyni kell a dolgokat alakulniok tetszésük szerint. Mert igaz ugyan, hogy Chadzidhákisznak pl. Die Sprachfrage in Griechenland czímű irata előszavában tett nyilatkozata (5. l.: «Diese Frage ist schon lange vom gr. Volke gelöst und die Lösung allgemein angenommen; es handelt sich vielmehr darum, die schon seit langer Zeit feststehende Sprachform richtig zu verstehen, d. i. zu erfahren, unter welchen Bedingungen die ngr. Schriftsprache entstanden ist») alkalmat adhatott a félreértésre, ámde bizonyos, hogy Chadzidhákisz csak annyiban tartja az irodalmi nyelv kérdését végleg megoldottnak, a mennyiben t. i. szerinte az irodalmi nyelvnek nemcsak a jelenben, hanem a jövőben is mindvégig az antik és modern nyelvelemek bizonyos vegyüléséből kell állania, s hogy következésképen a *καθαρεύουσα* soha se áldozható fel egészen a népnyelv javára. De oly kiváló nyelvtudóstól, mint Chadzidhákisz, már eleve se tételezhető fel, hogy tagadja az irodalmi nyelv további fejlesztéséről való gondoskodás szükségességét, hiszen *Ἀπάντησις εἰς τὰ τοῦ Κ. Κρουμβάχερ* czímű könyvében egy egész fejezetet szentel azoknak az elveknek kifejtésére, melyek szerint az irodalmi nyelvnek a jövőben alakulnia kellene (a fejezet czíme: *Ἡ γραφομένη γλῶσσα τοῦ μέλλοντος*, 753—773. ll.); sőt ugyanannak a könyvnek a végén egy «Mit kell tennünk?» (*Τί ποιητέον*; 836—838. ll.) czímű fejezetben kifejti, hogy a jövő feladata az, hogy az irodalmi nyelvben az antik és modern nyelvelemek között lassanként megalkuvást hozzon létre, s végül egyenesen kimondja, hogy szerinte ez a megalkuvás az antik nyelvhasználat fokozatos megszorítását és a népies nyelvformák mindinkább való elismerését fogja eredményezni (837. l.: *Ὁ συμβιβασμὸς τὸν μὲν ἀρχαῖον κανόνα βαθμηδὸν θέλει περιορίζει, τὴν δὲ νεωτέραν χρῆσιν... ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον θέλει ἀναγνωρίζει κυρίαν*).

PECZ VILMOS.

Nyelvbölcsészeti dolgozatok.

1. Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft. Eine sprach-philosophische Untersuchung von *Karl Vossler.* Heidelberg 1904, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
2. Die Grenzen der Sprachwissenschaft. *Ottmar Dittrich.* Teubner, Leipzig und Berlin.

Az a nyelvfilozófiai munka, melyre *Petz Gedeon* utalt nálunk először a Nyelvtudomány első számában (1), új csapásokon haladva, eredeti eszmékkel eltelve, a nyelvtudománynak új rendszerét akarja felállítani. Rendszerét *ideális* rendszernek nevezi s ezzel ellentétben *pozitivistának* látja a nyelvtudomány eddigi törekvéseit. De mit ért ő *pozitivizmuson* és *idealizmuson?*

«Positivismus» — mondja Vossler — «und Idealismus sind nicht erkenntnistheoretische, sondern methodologische Begriffe» (1. l.). Azok a nyelvtudósok, kiknek főczélja a nyelvi tények pontos leírása, kik első sorban a szóban lévő nyelvi anyagot akarják ismerni, azok pozitivisták. Az idealisták első sorban a nyelvi formák okbeli kapcsolatait keresik. Erősen egyéni hangon támadja Vossler a pozitivizmust. «Tatsächlich ist das gar keine Wissenschaft. Es ist der Tod des menschlichen Denkens, der Untergang der Philosophie. Es bleibt nur ein Chaos von Rohstoff, ohne Form, ohne Ordnung, ohne Zusammenhang...» Minthogy Vossler eredetileg romanista, példáit a romanisztika köréből meríti. Meyer-Lübke, Gröber példái a pozitivistáknak. Itt mindjárt meg kell tennünk egy kritikai megjegyzést. A nyelvet, mondja Vossler, nem *fejlődésében,* hanem bizonyos *állapotában* tanulmányozzák. Mint valami megállapodott, adott produktumot kezelik. Ez érdemes, régi gondolat, a nyelvtudománynak régi problemája. A nyelvet, a mint él, nem tanulmányozhatjuk, mert úgy nem rögzíthetjük meg. A szó tovahangzik a térben, a jelentés bent alakul a lélekben. De lehetetlenségre kár is törekednünk. Minden tudomány absztrakcziókkal dolgozik, mi is absztrahálunk bizonyos nyelvállapotokat s midőn törvényeket alkotunk ezekről, tudjuk, hogy e törvények csak absztrakczióink logikus eredményei. Ki látta már a fű növését s van-e, a ki — tagadná azt, s ne venné észre, hogy a fű nő?

Vossler a megoldást máshol keresi. «Die sogenannte Grammatik muss in die ästhetische Betrachtung der Sprache ganz und rastlos aufgelöst werden...» «Grammatik ist ein Teil der Stil- und Literaturgeschichte, die ihrerseits wieder in die allgemeine menschliche Geistes- und Freiheitsgeschichte (Kulturgeschichte) eingeht.» És ez az idealis rendszer főgondolata. E gondolatot destruktiv úton igyekszik igazolni. Végig megy a modern nyelvtudomány legfontosabb kérdésein, hogy mindegyiknél kedves gondolatát juttassa érvényre: *Nyelv nincsen, hanem vannak egyéni nyelvek. De minthogy az egyén nyelve kizárólag stílusában nyilvánul, a stilisztika minden nyelvi kutatás központja.* Minden nyelvi változás az egyénből indul ki, kiben a *nyelv szelleme* tükröződik. E kissé metafizikai ízű magyarázat többször visszatér Vosslernél. A határozott névelő halmozása sokszor az olasz nép plas-

tikus fantáziájával kapcsolatos. A franczia inkább absztrakt lélek; azért kedveli a partitivust. A nemek szerepe is csak metaforikus a nyelvekben. Tehát egyéni. És így tovább. Nincsenek nyelvi közösségek, nincsenek nyelvjárások. «Dieses ganze Feld grammatischer Disciplinen ist ein von nimmermüden Positivisten angelegter unermesslicher Kirchhof, wo allerhand tote Sprachteile in Massen- und Einzelgräbern hübsch gebettet liegen, und die Gräber sind mit Aufschriften versehen und numeriert. — Wem hat nicht schon der Modergeruch dieser positivistischen Philologie[1]) beklemmend auf die Brust gedrückt!» Nemcsak a nyelvtannak, a verstannak is, ha tudomány akar lenni, a stilisztikába kell olvadnia (86. l.).

Mind e destruktiv gondolatok eredménye, hogy a nyelvtudománynak új rendszerre van szüksége. E rendszer: az *idealizmus* rendszere. Két részből áll. Az egyik a tisztán esztétikai nyelvtudomány, a másik szintén esztétikai czélú, de vannak történeti szempontjai is (ästhetische und ästhetisch-historische Sprachbetrachtung).

E munkával eleddig tudomásommal tüzetesen[2]) csak az az egyetlen nyelvész foglalkozott, kivel Vossler könyvében többször, ellenfelét nevén nevezve, vitatkozott. Ed. *Wechssler* helyesen mutat rá a Lit. Centralblatt 1905. jan. 21. számában, hogy Vossler ott hagyja abba a munkát, a hol éppen az ő munkájának kellene következnie, a hol a legnagyobb a kiváncsiságunk: a hol a sok czáfolás, gúnyolás után az új rendszer legalább alapvonalaiban részletezett tervének kellene következnie. Azután meg igen meglátszik Vossleren, a mit maga is beismer előszavában, hogy a dologról többet gondolkozott, mint a mennyit olvasott. Individuális felfogása egy szintén nyelvbölcsészeti iránynak, a néplélektaninak mond ellent. De Wundt nevét e könyvecske élénk sorain hiába keressük. Ám bírálatában Wechssler is egyoldalúvá válik. Vossler munkája éppen nem elvetendő, ha nem is fog nagyon meglátszani az eredménye. E mű mindenesetre érdekes szimptoma, annak szimptomája, hogy az egész modern nyelvtudomány kissé mostohán bánt el a stilisztikával. E mű túlzott jajkiáltás a stílustanulmányok elhanyagolása miatt. Mint ilyen, ha némi eredménye lesz, örvendetes jelenség. De akkor se feledjük, hogy az irány, melynek voltaképen Vossler is szolgálatában áll: a Benedetto Croce-féle nyelvesztétikai irány csak akkor tehet hasznos szolgálatokat a nyelvtudománynak, ha nem akar magába mindent felszíni, ha nem akarja, mint egyszerű szerv, az egész szervezet szerepét játszani.

Ottmar Dittrich művecskéje (2), mely voltaképen a szerző Grundzüge der Sprachpsychologie, Halle 1903 czímű munkájának[3]) rendszertani alapgondolatát adja, igazában vitairat Hermann Paul s ama, manapság meglehetősen elterjedt felfogás ellen, hogy «a nyelvtudomány azonos a nyelvtörténettel». Miután Dittrich e tételt ismeret-

---

[1]) Vossler a *filologia* szót — elég helytelenül — állandóan a *nyelvtudomány* fogalmára használja!

[2]) A *Petz* utalása (s e rövid ismertetés elkészülte) óta többen is írtak e munkáról. Pl. Sütterlin. *R. M.*

[3]) Eleddig csak az első, általános rész jelent meg.

elméleti szempontból czáfolgatta (6—8. l.), felállít egy új rendszert mindama tudományok logikus összefoglalására, a melyek a nyelv életével foglalkoznak s egyben megállapítja, meddig tart a nyelvtudományi kutatás, hol vannak határai.

Szerzőnk a nyelvtudomány egész rendszerét három nagy részre osztja: I. *Morfológiai* rész. Ide tartozik minden olyan kérdés a nyelvi élet köréből, a minek valamelyes kapcsolata van a nyelvi formákkal. A mai nyelvtan minden része, kivéve a hangtant s a jelentéstant, ide tartozik. II. *Chronologiai és topologiai* rész. Ide tartozik a szoros értelemben vett nyelvtörténet s a nyelvészeti földrajz (Sprachgeographie), valamint a nyelvészeti statiszitka (Sprachstatistik). III. *Rationalis* rész. Ide tartozik minden történeti alapon álló nyelvtudományi absztrakczió, melyek causalis lehetőségek rendszerévé alakulhatnak. E rész két ágra oszlik: Az aetiologiai disciplinák a nyelvéleti okokkal foglalkoznak. Ide tartoznak: a nyelv fiziológiája, a nyelv lélektana, a nyelvfejlődések elmélete, a nyelvek antropogeografiája [ez persze megkülömböztetendő a nyelvészeti földrajztól!] és új tudományok, melyeknek neve Dittrichtől származik (maga mondja: ... bestehen sozusagen erst auf dem Papiere!): a Sprachkulturätiologie (Sprachsoziologie), Sprachethnologie. A rationalis résznek másik ága a *teleologiai* rész, melybe Dittrich a nyelvészetnek gyakorlati alapon álló segédtudományait sorozza. Ilyenek: Sprachtechnik (a helyes beszélés, kiejtés tudománya), Sprachhygienik (a beszéd egészségtana), Sprachpädagogik, Sprachpolitik (a nemzetiségek nyelvi élete). Minthogy Dittrich nyelvfilozófián nyelvészeti logikát, etikát, esztétikát ért, ezeket is ideszámítja, sőt ideszámítja a Sprachkritik nevű szintén csak a jövőben elképzelhető tudományt, mely azt fogja megítélni, hogy egyes nyelvek mennyiben alkalmasak bizonyos logikai, etikai és esztétikai ideálokat megvalósítani.

Látjuk, hogy Dittrich a nyelvtudomány határait messze kitolja. Idegen mezőkbe kalandozik s oly tudományokat osztályoz, a melyek ma még nem is léteznek. De e rendszer mégis figyelemre méltó, egyrészt, mert a szerzőnek általános felfogása a nyelvről*) megokolja rendszerét s mert e tudós munka újabb nyilvánulása ama régesrégi nyelvbölcsészeti törekvésnek, mely le akarja rázni a *nyelvtudomány*-ról a *gramatika* kategóriáit és nagyfontosságú eszméinek s feladatainak sajátos, önálló rendszert követel.

RUBINYI MÓZES.

---

*) Dittrich így definiálja a nyelvet: «Sprache ist die Gesamtheit aller jemals aktuell gewordenen beziehungsweise aktuell werden könnenden Ausdrucksleistungen der menschlichen und tierischen Individuen, insoweit sie von mindestens einem anderen Individuum zu verstehen gesucht werden (können)», vö. 10. l. és Grundzüge 86. p.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben 1.60
Bálint Gábor. Jelentése Oroszország és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet: 5 khálymik dana hangjegye —.40
— Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3 füzet. Egy-egy füzet 2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr —.40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai —.20
— Nyelvünk újabb fejlődése —.40
Barna Ferdinánd. A hangsúlyról a magyar nyelvben —.60
— A határozott és határozatlan mondatról —.40
— A mordva nép házassági szokásai —.60
— A mordva nép pogány istenei és ünnepi szertartásai 1.—
— A mordvaiak történelmi viszontagságai —.40
— A mutató névmás hibás használata —.20
— A votják nép multja és jelene —.60
— A votjákok pogány vallásáról —.40
— Egy szavazat a nyelvújítás ügyében 1.—
— Kapcsolat a magyar és suomi irodalom között —.20
— Néhány ősműveltségi tárgy neve a magyarban —.60
— Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél —.50
— Ősvallásunk főistenei —.80
— Ősvallásunk kisebb isteni lényei és áldozati szertartásai —.60
— Vámbéry Ármin «A magyarok eredete» cz. műve néhány főbb állításának birálata 1.20
Brassai Sámuel. A magyar bővitett mondat —.60
— A mondat dualismusa 1.20
— A neo- és palæológia ügyében —.60
— Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius szatiráinak magyarázói után —.80
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra —.80
— Szórend és accentus —.80
Budenz József. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyüléséről —.30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet 4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Ármin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet» czimű II. értekezésére —.40
— Erdei- és hegyi-cseremisz szótár. (Vocabularium čeremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremisz szógyüjteményéből és az Ujtestamentom cseremisz forditásából 1.—
— Magyar-ugor összehasonlító szótár. (Lexicon Linguæ Hungaricæ cum Linguis Ugricis comparatæ.) 3., 4. és 5. füzet. Egy-egy füzet 2.—
— Moksa- és erza-mordvin nyelvtan 1.—
— Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasonlitása —.20
Fábián István. Finn nyelvtan 1.—
Finály Henrik. A beszterczei szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kisérte és teljes szómutatókat készitett hozzá — 4.—
— Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez —.40
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metzenzéfi német nyelvjárás hangtana 1.50
Genetz Arwid dr. Orosz-lapp utazásomból —.40
Goldziher Ignácz dr. A buddhismus hatása az iszlámra —.80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről —.20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál —.60
— A pogány arabok költészetének hagyománya 1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlitva a keleti arabokéval 1.—
— Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten —.40
— Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben —.80
Halász Ignácz. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyüjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyüjtötte s magyar forditással, jegyzetekkel ellátta — 6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szójegyzékkel 3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. forditásának alapján 6.—
— A Kún- vagy Petrarca-codex és a kúnok —.60
— A M. T. Akadémia és a suomi irodalmi társaság —.40
— A számlálás módja és az év hónapjai —.40
— Az orientálistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyüléséről —.30

I. kötet. 1907. 3. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 kor. 50 fill.

BUDAPEST

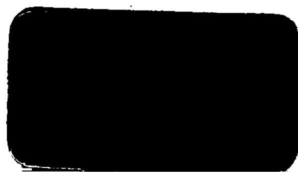
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1907.

TARTALOM.

Folyóiratunk ***május és november 15-ikén*** *jelenik meg. Egy kötet 4 ötíves füzetből áll s ára* ***6 korona.*** *Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.*

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztőség felelős.

ASCOLI

1829. julius 16—1907. január 24.

Misteli halála óta nem volt az általános nyelvtudománynak olyan szomorú dátuma, mint 1907. január 24., az a nap, a melyen Ascoli Graziadio Isaiah, a híres olaszországi nyelvtudós örök pihenőre hunyta le szemét. Benne az olaszok egyik legnagyobb tudósukat vesztették el, ki nemcsak magának, hanem nemzetének is dicsőséget szerzett a külföldön. Típusa volt ama ritkán előforduló nyelvbuvároknak, kik széles látkörrel megáldva egyes nyelvek vagy nyelvcsoportok vizsgálatán keresztül az egyetemes értelemben vett emberi nyelv életének alapirányait, törvényeit is meg tudják figyelni; kik bár munkásai az általános nyelvtudománynak, de azért nem állanak kizárólagosan a szükséges, de egymagán gyönge lélektani alapon, hanem nehéz részletkutatások árán szerzik meg azt a nagy képességüket, hogy belelátnak az emberi nyelv fejlődésének törvényeibe, titkaiba.

Ascoli becsülése külömben nálunk Magyarországon nem újabb keletű. Majdnem négy évtizeddel ezelőtt megtanulta nyelvünket, olvasta is egyik-másik folyóiratunkat (pl. később a NyK.-et). Gróf Kuun Géza már 1870-ben nagy elismeréssel szól Ascoli nyelvészeti érdemeiről, értekezéseiről, a melyek egész Európában dicsérettel említtetnek, melyeket messze tartományok nyelvészei illő elismeréssel idéznek (Gróf Kuun Géza: Ascoli árja-sémi tanulmányai, NyK. 8: 190). Akadémiánk 1875. május 25-én tartott nagygyűlésén megválasztotta külső tagnak, mert «. . . úgy az általános, mint a külön árja és sémi nyelvészet terén kitűnő érdemei vannak s azon kevés számú külföldi tudósok közé tartozik, a kik nyelvünket tanulmányuk tárgyává tették, irodalmunkat figyelemmel kisérik» (Akad. Ért. 1875: 172. l.).

Talán nem felesleges ezért kisérletünk, mellyel, életrajzi adatai kapcsán, vázolni óhajtjuk szerepét az általános nyelvtudomány fejlődésében.

* * *

Ascoli 1829 julius 16-án született Görzben. Apja gazdag papirgyáros volt, ki korán árván hagyta a kis Graziadiot. Már kora ifjúságában a nyelvtudománynak szentelte életét. 16 éves korában nagy feltűnést keltett egy összehasonlító nyelvjárástanulmányával, melynek czíme: *Sull' idioma friulano e sulla sua affinità con la lingua valacca; Schizzo storico-filologico, Udine 1846.* Ki biztatta nagy gyűjtésére, melyhez élete folyamán annyiszor visszatért? Legkimerítőbb életrajzírója azt mondja, hogy e mesterművet teljesen önmagából merítette a gyermekifjú, hiszen tanító-mester tanácsot néki nem adott, útba senki sem igazította («. . . . the boy philologist had not even a suggestion from a teacher», Alexander S. Chessin, The Iewish Encyclopedia II: 171. l.). 1854-ben megalapítja az első olasz nyelvészeti folyóiratott *Studii Orientali e Lingustici* czímmel. E folyóirat két első kötete összehasonlító nyelvészeti tanszéket szerez írójának Milánóban. Itt kezdi meg életének egy nagy feladatát teljesíteni: a nyelvtudományt feléleszteni Italiában. A ki ma valamire való nyelvész Olaszországban — mind Ascolinak tanítványa vagy követője. Egyéniségének irányító varázsával a nyelvtudomány minden ágára rányomta bélyegét. De mégis a hangtani kérdések érdeklik legkitartóbban. Főmunkája *Fonologia comparata del sanscrito, del greco e del latino* (Turin 1870, németül: Halle 1872). 1873-ban indítja meg híres folyóiratát: *Archivio glottologico italiano.* Ennek első kötetét a bevezetés és az átírási tudnivalók után egészen a híres *Saggi ladini* foglalja el 556 lapon. (Melléklet: a ladin nyelvterület térképe.) Ránk nézve a Volf-féle elmélet felvetése óta kiválóan fontos a velenczés olasz nyelvjárásnak részletes leírása. Ha Volf ezt ismerte volna, talán egész felfogása másként alakul (vö. Kiktől tanult . . . stb. 64—87. és Saggi ladini 391—465. l.). Hangtani tekintetben maradandót alkotott az indogermanisztika számára is. Így nevezetesen az ő nevéhez füződik pl. az ős idg. három gutturális hangsor (*spiransok, k*-sor, *g*-sor) megállapítása (vö. Delbrück, Einl.[3]

67.), az úgyn. veláris és palatális gutturálisok megkülömböztetése.*)

1881—86. jelentek meg híres nyelvtudományi levelei: *Lettere glottologiche* (németül 1887. Sprachwissenschaftliche Briefe).

Különösen érdekes az első levél. Tudjuk, hogy a mult század hetvenes éveiben nagy nyelvészháború dúlt Európában. Az ifjú, az újgrammatikusok, kik azóta, mint Vossler szellemesen mondá nemrégiben a Lit. Centralblattban (1906. 47. sz.: egy Schuchardt-ismertetésben) — alaposan megöregedtek, ifjonti mohósággal léptek fel és uralkodtak az indogermanisztikában. Ascoli az újgramatikus iskolának ellenfele. Rosszat nem mond az iskoláról. De azt vallja, hogy a psychologiai szempont folytonos hangsúlyozása, a hangtörvények kivétel nélkül valóságának, az analógia hatásainak «felfedezése» — régesrégi eredményei a nyelvtudománynak s abban a nagy erőben, a mellyel az «új evangéliom» hirdetői elveiket hangsúlyozták, volt valami, a mit túltengő önérzetnek lehetne nevezni. (Első levél.) És a hogy ott lobogott előtte Osthoffék lelkesedése a Morphologische Untersuchungen-ben, a mint Delbrück és Brugmann már kodifikálni kezdték alkotásaik eredményeit (vö. az Einleitung első kiadását és Zum heutigen Stand der Sprachw. 1885.) — a mult érdemeinek sokszoros megtagadása után jól esett Ascolinak (ibid. 104. l.), midőn maga Brugmann is megvallotta (125. l.) «Ich für meine Person habe die neueren Anschauungen immer nur für *die organische und folgerechte Fortentwicklung der älteren Bestrebungen* gehalten, und diese Ansicht hat sich in mir von Jahr zu Jahr mehr befestigt». Tehát mégse olyan egészen *újak* ez *új*gramatikus iskola elvei. A hangtörvények kivétel nélkül valók, a látszólagos kivételek mind megannyi kérdés, melyre más törvények adják a feleletet (Ascoli, 109, 185. l.): mindez igaz, színigaz, de Ascoli régi értekezéseire utal (107. l.), melyekben ez elvet már a gyakorlati nyelvtudományban alkalmazta. S az analógiát az újgrammatikusok fedezték fel? Ascoli szerint szó sem lehetett forradalomról, új iskoláról, de sőt elv vagy módszerbeli újításról sem beszélhettek joggal az újgramatikusok.

*) Itt az idg. törekvéseknél kell megemlítenünk, hogy Ascoli a czigányok nyelvével is sikeresen foglalkozott (vö. Pott, Einleitung in die allg. Sprachw. Internat. Zeitschr. I.).

Látnivaló, hogy az igazság nincsen az Ascoli pártján, hiszen nem is jó szempontból ítéli meg az újgramatikusokat. Az ő érdemük nem a kezdés érdeme. Hiszen pl. a nyelvtudománynak modern értelemben való lélektani alapvetése egy az iskolán kívül álló, inkább filologus, mint nyelvész nevéhez fűződik.*) *Az újgramatikusok a fönt említett kérdéseket előtérbe tolták s élénk vitáikkal a nézetek tisztázására s a néplélektan Wundt-féle kialakulására vezettek.*

Volt még egy tér, a hol Ascoli már életében elavult: a sémi-árja ősrokonság kérdésében. E problema, mióta Leibniz megdöntötte a héber ősnyelv középkori elméletét, kedves vigasztalásul szolgált a héber rokonsághoz ragaszkodóknak. Pott és Schleicher e két nyelvcsalád között semmi összefüggést sem láttak. Müller Miksa a gyökérszavakra, tehát ősnyelvi állapotokra utal bennünket kérdésünkkel. Ascoli újra fölveti a kérdést két levelében — szerette e nyelvészeti kérdésekben szokatlan, de igen ügyes külső formát. Az egyik (mindkettő a *Studii critici*-ben jelent meg, 1877-ben, németül 1878) a névszó és névmás ragozása köréből veszi az ősrokonság bizonyítékait, a másik a gyökök, az igék köréből. De Ascoli e törekvése nem áll egyedül e korban (vö. Friedr. Delitsch, Studien über indogermanisch-semitische Wurzelverwandtschaft, 1873.).

Így telt Ascolinak egész élete, alkotva és izgatva, alapításokban és vitatkozásokban. Számos német és franczia pályadíjat nyert, a miénken kívül számos tudományos egyesület választotta tagjai közé. Így az olaszokon kívül az Académie des Inscriptions et Belles-Lettres Párisban s a berlini, bécsi, szentpétervári tudományos Akadémiák. Mint romanista feltétlen tekintély volt mindvégig; folyóiratai évtizedeken keresztül az olasz nyelvtudományi élet középpontjául szolgáltak, 1902-ben nyugalomba vonult és ekkor tanítványai és barátai tudományos emlék-albummal tisztelték meg. De az igazi, az örök nyugalom csak most lett osztályrésze, most, hogy kihullott a toll kezéből.

RUBINYI MÓZES.

---

*) Vö. *Általános nyelvtudomány.* Budapest, 1907. Stampfel-féle könyvkiadóhivatal (Révai testvérek), 84. l.

MOSELFRANK ÉS ERDÉLYI SZÁSZ.

Az igen tisztelt szerkesztő úr azon felszólítására, hogy dr. KISCH GUSZTÁVnak «Vergleichendes Wörterbuch der Nösner (siebenbürgischen) und moselfränkisch-luxemburgischen Mundart»-ját[1]) ezen folyóirat számára ismertessem, vagyok bátor a következőkben a KISCH által erdélyi nyelvtörténetünkbe először bevezetett moselfrank fogalmáról nyilatkozni, a nélkül azonban, hogy ezáltal elébe akarnék vágni a szótár méltatásának, melyre nem érzem magamat hivatottnak. Alkalmi okot arra, hogy ezen nyelvtörténeti és nyelvföldrajzi kategoriához hozzászóljak, nemcsak az ezen folyóirat multkori füzetében SCHULLERUS ADOLF tollából eredt czikke, Nyelvtudomány és telepítések története,[2]) ad, hanem KISCH maga is, a ki szótárának bevezetésében[3]) szól az én «kisérletemről, hogy az összes erdélyi szász tájszólásoknak a moselfrank nyelvterületen belül helyet szorítsak». Csakugyan használtam a KISCH és SCHULLERUS említette helyen a moselfrank elnevezést, úgy a hogy SIEVERS[4]) és J. MEIERnél[5]) találtam és csatlakozva KISCHhez[6]) a déli erdélyi szász tájszólásoknak is moselfrank jelleget tulajdonítottam. Azt hittem ugyanis, hogy abban az összefüggésben vizsgálat nélkül szabad használnom ama kényelmes kifejezést, mert csak azon voltam, hogy bizonyos kirívó pontokon a déli erdélyi szász tájszólást is a

---

[1]) Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde 33 : 5. kk.

[2]) Fent 90. l.

[3]) I. h. 6. l.

[4]) Oxforder Benediktinerregel, Tübinger Dekanatsprogramm 1887.

[5]) Untersuchungen über den Dichter und die Sprache der Jolande. Freiburger Inaug.-Dissert. 1888.

[6]) Die Bistritzer Mundart verglichen mit der Moselfränkischen. Paul-Braune Beiträge 17 (1893) : 347. s k. l.

középfrank terület ripuári, azaz északi részéből kizárjam. A moselfrank behatóbb vizsgálatába nem is bocsátkozhattam volna, mert még nem volt alkalmam arra, hogy valamely frank tájszólást saját fülemmel hallhattam volna. A tekintetbe veendő területeken át, t. i. a német-franczia nyelvhatár mentén, megtett utazás, valamint a számomra hozzáférhető idevágó szakirodalomba való betekintés közben azonban arról győződtem meg, hogy a ripuári és moselmelléki frank elnevezések nem használhatók mint kétségkívül koordinált fogalmak, és hogy a moselfrank elnevezés a szász tájszólások jellemzésére talán semmiképen sem alkalmas, legalább abban az értelemben nem, a melyet különben szokás vele összekötni.

Úgy látszik, hogy a német nyelvtörténetben a moselfrank fogalma még egyáltalán nincsen biztosan meghatározva. Hogy mennyire ingadozik, bizonyítja a következő két hely, melyet mind a kettőt ugyanabból a munkából, t. i. Paulnak Grundriss der germ. Philologie-jából vettem. Ott mindenek előtt Behaghel*) azt mondja: «Das *Mittelfränkische* zerfällt wieder in das nördlichere *Ripuarische* und das südlichere *Moselfränkische.* Im Ripuarischen ist *-rp* und *-rd* unverschoben geblieben, während das Moselfränkische daraus *-rf* und *-rt* gemacht hat.» Bremer pedig azt írja:**) «Ähnlich, wie sich von der ripwarischen Mundart im engeren Sinne durch den stärker niederdeutschen Konsonantismus das Niederripwarische abhebt, so unterscheidet sich das Moselfränkische vom Ripwarischen durch seinen vollends hochdeutschen Charakter, insbesondere durch seine stimmlosen Medien und aspirierten Tenues.» Behaghel meghatározása a moselfrank csoportba foglalja az erdélyi tájszólásokat — bizonyos kivételek külön figyelembe veendők —, Bremer ellenben határozottan kizárja őket ezen területből; összes tájszólásaink ugyanis zöngés mássalhangzórendszert mutatnak. Úgyde még mindig fel volna állítható az a vélekedés, hogy az erdélyi tájszólások abból az időből, a midőn a rokon németországi nyelvjárások is még zöngés mássalhangzókat mutattak, ezeket épen elválásuk folytán megőrizték. És tényleg úgy látszik, hogy ezen a véleményen van

---

*) I²: 666.
**) 3²: 908.

Nörrenberg, a ki a Bremer által használt kriteriumot felállította.[1]) De akkor nehézségek támadnak a luxemburgi tájszólás tekintetében, melynek közeli rokonsága az erdélyi szászszal alig tagadható. A luxemburgiról Nörrenberg[2]) persze azt látszik feltenni, hogy mássalhangzórendszere *zöngétlen*. De ennek ellentmond J. Meier,[3]) a mennyiben a legnagyobb határozottsággal kiemeli, «dass die Luxemburger Mundarten tönenden Konsonantismus haben». Ha ez az eset fennáll — és azt hiszem, hogy tényleg úgy van — akkor Bremer meghatározása szerint mind a két fajta tájszólás, az erdélyiek és a luxemburgiak is, mind a jelenre, mind a multra nézve egyformán kiválnak a moselfrank tájszólások köréből, vagy pedig, ha más okokból nem lehetne őket külön választani, ama kriteriumot alaptalannak kell tartanunk.

Még bonyolultabbá válik a dolog, ha — megengedve az erdélyi és a luxemburgi nyelvjárás összehasonlítását — a Sievers[4]) és J. Meier[5]) által egyidejűleg felállított és Behagheltól hangsúlyozott *rd/rt* határt a luxemburgira alkalmazzuk. Ez t. i., a mint ezt J. Meier[6]) felismerte, a ripuárihoz csatolja a luxemburgit. De ugyanezzel a határral Sievers a moselfrankhoz csatolja a mi tájszólásainkat. Ő azt írja:[7]) «Über das Alter der Verschiebung *[rd > rt]* kann ich eine bestimmte Meinung nicht aussprechen. Das Siebenbürgisch-Sächsische teilt sie mit den verwandten einheimischen Mundarten.» Ha az *rd/rt* vonalnak nyelvjárásválasztó erőt tulajdonítunk, akkor a luxemburgi tájszólásokat az erdélyiektől elválasztja, a mennyiben az előbbieket a középfrank terület ripuári, az utóbbiakat pedig annak moselfrank részére teszi! Akkor már csak az *rp > rf* hangváltozás maradna hátra, mely egyformán moselfrank jelleget adna mind az erdélyi, mind a luxemburgi tájszólásoknak. Az ide tartozó nyelvanyag azonban oly szegény — kifogástalan majdnem csak az

---

[1]) Paul-Braune, Beiträge 9 : 392, a hol igaz, hogy különösen *z—s*-ről értekezik.

[2]) I. h.

[3]) I. h. 13. l.

[4]) I. h. XVI. és köv. l.

[5]) I. h. 7. és köv. l.

[6]) I. h. 13. l.

[7]) I. h. XX. l.

egy «werfen» szó, mely azonkívül az erdélyi szászban aligha mindenütt igazán tájszólásszerű, hogy nem volna tanácsos, ez után moselfrank vagy ripuári jellegre következtetni. Mi jelentősége is lehetne ezen szórványos hangváltozásnak ama hangváltó átmenettel szemben, mely az egész hangrendszer jellegét zöngésből zöngétlen mássalhangzórendszerré változtatja? Így talán összefoglalóan a következőket szabad mondanunk:

1. A latban erősen nyomó NÖRRENBERG-BREMER-féle határ, zöngés/zöngétlen mássalhangzórendszer, az erdélyi és luxemburgi nyelvjárásokat egyformán összekapcsolja a ripuárival.

2. A csak óvatosan használható NÖRRENBERG-BEHAGHEL-féle *rp/rf* határ ugyanazon nyelvjárásokat talán a «moselfrank»-hoz csatolja.

3. A SIEVERS-MEIER-BEHAGHEL-féle *rd/rt* határ a luxemburgi tájszólásokat a középfrank nyelvterület ripuári, az erdélyi tájszólásokat pedig (ha nem is teljes határozottsággal) annak «moselfrank» részére teszi.

A moselfranknak a ripuáritól való megkülömböztetését, valamint a moselfrank fogalmának meghatározását ugyan nyugodt lélekkel átengedhetnők a németországi tájszóláskutatásnak, ha az ott húzott határok, a mint fent láttuk, folyton nem érintenék, vagy épen kérdésessé nem tennék erdélyi tájszólásainknak a luxemburgiakkal való rokonságát. De a mióta a luxemburgi tájszólások egész sorát a helyszínen hallottam, ezek a rokon vonatkozások nekem oly biztosaknak látszanak, hogy a kissé bonyolult középfrank nyelvtörténet leginkább biztosított tényei egyikének tartom, melylyel szemben véleményem szerint mindenféle, bárhol a ripuári és moselmelléki frank között felállított határoknak vissza kell lépniök. A főkérdés, úgy hiszem, nem az, vajjon ez vagy amaz, vagy az összes erdélyi szász tájszólások moselfrankok-e vagy sem, hanem úgy látszik nekem, hogy első sorban arról van szó, hogy ama pontok kutassanak, melyekben az erdélyi tájszólások eltérnek a luxemburgiaktól és hogy ezen eltéréseket itt is, ott is, megmagyarázzuk. Másképen fogalmazva: *az erdélyi tájszólások jellemzésére a «moselfrank» kifejezés legjobban a «luxemburgi» kifejezés által pótolható.*

Ezzel határozottan közeledem BREMER*) felfogásához, a ki

*) Grundriss 3^2: 908. l.

használja ugyan a moselfrank elnevezést, de nem azért, hogy Ripuaria felé ezzel éles határt vonjon. Szavai, igaz, hogy nem teljesen világosak, de nem is lehetnek, mert épen ezen a vidéken ethnographiai tekintetben sok a megoldandó csomó; de ha jól látok, az ő véleménye szerint a «moselfrank» tájszólások hasonló módon «átmeneti tájszólások» dél (és kelet) felé, mint az alsóripuári tájszólások észak (és nyugat) felé. Egy «tulajdonképeni ripuári» tájszólásról talán még lehetne beszélni, de egy «tisztán moselfrank»-ról alig. De épen ez az: ezeken a moselfrank vidékeken oly «átmenetekkel» van dolgunk, hogy rendkívül örülnünk kell, ha oly aránylag jól központosított tájszólás, mint a milyennek a luxemburgi látszik, áll összehasonlítás czéljából rendelkezésünkre. Hogy mi minden lehetséges ezen a vidéken, arról a lotharingiai *Falkenberg* (Metztől nyugat-délnyugatra) kantonban győződtem meg. A ki valaha erdélyi szász és elzászi embert hallott beszélni, bizonyára azt fogja hinni, hogy nagyobb tájszólási külömbségek alig létezhetnek: nohát Falkenberg vidékén az erdélyi (luxemburgi), nagyjában ripuári mássalhangzókat egyesítve lehet találni az alemann magánhangzókkal.*) Ha pedig lényegökben ripuári mássalhangzók a Metztől délre eső vidéken túl is találkoznak, hogyan lehetne a luxemburgit a ripuáritól szigorúan elkülöníteni? Vagy talán ki volt zárva Luxemburgban az alkalom a tájszóláskeveredésre? De talán nem voltak mindenütt olyan kedvezők a körülmények valamely nagyobb tájszólási complexum bizonyos összesítésére, mint a luxemburgi tájszólásban.

És mindenesetre aránylag jól összesített tájszóláscsoporttal van dolgunk a luxemburgiban. Ezt legjobban bizonyítja ama körülmény, hogy a luxemburgiak egy κοινή-ig és quasi irodalmi nyelvig vitték, melynek hasonlósága a beszterczei tájszólással az első tekintetre csakugyan feltűnő. Ez a κοινή a kicsiny luxemburgi országocskán kívül még a Rheinprovinz, Lotharingia és Belgium határos részein is uralkodik — ha itt ugyan uralomról szó lehet — P. Klein szerint**) egészben véve nem sokkal több,

---

*) V. ö. Tarral Laut- und Formenlehre der Mundart des Kantons Falkenberg in Lothringen. Strassburger Inaug.-Dissert. Strassburg, 1903. 2. l.

**) Die Sprache der Luxemburger. Luxemburg 1855. 10. l.

mint 500 négyszögmértföldnyi területen = krbl. 3000 km.², azaz oly területen, mely valamivel kisebb, mint Nagy-Küküllő vármegye. Csak kevés lépésnyire észak felé a luxemburgi (erdélyi) magánhangzórendszert kiszorítják a ripuári monophthongusok, úgy mint már Metz tájékán az alemann monophthongusok. Csak kevés lépésnyire délkelet felé a zöngés ripuári mássalhangzórendszert elnyomják a zöngétlen «moselfrank» mássalhangzók.*) Persze a «tulajdonképeni» ripuári és a luxemburgi között a luxemburgihoz közelálló eifeli tájszólás**) van, és így esetleg kelet felé is lehetnek átmenetek. Mióta azonban a helyszínen voltam, nincsen már reményem, hogy valahol nagyobb és egyúttal az erdélyi tájszólásokkal a luxemburginál jobban összehasonlítható tájszóláscsoport találkoznék. Mit használ itt a központtól csak távolodó és hozzá még olyan bizonytalan moselfrank fogalma? Arra jó, hogy bizonyos czélra összefoglaljuk az Eifel vonalától délre fekvő tájszólásokat; ekkor azután hadd számíttassék az erdélyi szászok nyelvjárása a moselfrankhoz. Ha azonban ama németországi tájszólást akarjuk megnevezni, mely legjobban összehasonlitható az erdélyi szászszal, akkor a luxemburgit fogjuk választani. A mióta Luxemburgban voltam és, úgy hiszem, felismertem azt, hogy nemcsak a beszterczei, hanem pl. a medgyesi tájszólásnak is legközelebbi rokona a luxemburgi, a moselfrank kifejezésnek ebben az összefüggésben nincs többé előttem közvetetlen értéke. Az erdélyi és luxemburgi tájszólásokat jellemző sajátságok azonban véleményem szerint első sorban a következők:

1. Nagyjában ripuári mássalhangzórendszer.
2. A régi *î* és *û* diphthongizálása.
3. *a (o)* > *u* nasalisok előtt.
4. *a(o)* > *uə* és *e* > *iə* bizonyos szótagokban.
5. *i* > *æ̣-a* és *u* > *o-a* bizonyos szótagokban.
6. Bizonyos magánhangzónyujtások, ill. diphthongizálások *l-* és *n-* csoportok előtt.
7. A körülbelül egy ajakgömbölyítés nélkül ejtett *u*-nak megfelelő (mixed) siklóhang.

---

*) V. ö. Baldes, Die Birkenfelder Mundart. Gymn.-Progr. Birkenfeld 1896. 3. l.

**) V. ö. Büsch, Eifeldialekt. Gymn.-Progr. Malmedy 1888.

8. A mint sejtem, az úgynevezett rajnai hangsúlylyal talán közel rokon, de nem azonos hanglejtés is.

9. Az *n-* szóvégi törvény, melyet a különben a luxemburgival oly közel rokon északerdélyi tájszólások persze nem, vagy már nem követnek.

E közös vonásokkal szemben, igaz, hogy elválasztó vonások is vannak. Legszembetűnőbbek körülbelül a következők:

1. *-rd* — de nem kivétel nélkül — *-rt*-vé vált az erdélyi tájszólásokban.

2. Az *auf* præpositio a luxemburgiban *p*-re, az erdélyiben *f*-re végződik.

3. A vater, mutter, gevatter az erdélyiben a ripuáritól eltérőleg *t*-vel hangzanak.*) Ellenben az erdélyiben is *gəfɔdr* = Gevatterin, valamint a luxemburgi *gefuədəš d* hangot mutat.

4. Szókezdő *p* az erdélyiben több szóban *f*-nek tűnik fel, néhány szó kettős alakot mutat.

Az erdélyi szásznak ezen elkülönítő vonásai, úgy hiszem, szükségszerűleg tájszóláskeveredésre utalnak, a mely a moselfrank, sőt a középfrank tájszólások határain messze túlmegy. Legtermészetesebben talán a telepesek luxemburgi törzsökének keleti középnémet elemekkel való vegyülékéből magyarázhatók. És pedig ama körülmény, hogy az idevágó nyelvanyag az összes, itt csak erősen elkülönitett erdélyi tájszólásokon keresztül megvan — döntők különösen a $p > f$ alakok — egy az erdélyi letelepedést megelőző keletnémet vidéken való tartózkodásra enged következtetni, melynek elég hosszú ideig kellett tartania, hogy a keletnémet elemek minden vidék tájszólásain áthatoljanak. Ez igen jól illenék a Meitzentől**) kifejezett ama hozzávetéshez, hogy az erdélyi szászokat II. Géza király nem közvetetlenül a Rajna (Mosel) melléki vidékről hívhatta át, hanem talán Sziléziából, a hol azelőtt esetleg egy emberöltőn át tartózkodhattak. Ezen kérdés behatóbb tárgyalása azonban átlépné ezen czikk keretét. A mire törekedtem, csak az volt, hogy kifejtsem azt, miért vagyok részemről hajlandó arra, hogy az erdélyi szász tájszólások

*) A luxemburgiban helyettük pap, mam, kompr található.

**) Zur Agrargeschichte Ungarns und Siebenbürgens. Korrespondenzblatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde 19 (1896): 130. s k. l.

rokonsági viszonyainak kutatásánál a KISCH eljárása szerint tőlem is elfogadott, de a mint nekem most látszik, már magában véve is nagyon bizonytalan moselfrank fogalmát elejtsem és megelégedjem a biztos luxemburgi rokonsággal. Itt azonban nemcsak a terminologia megváltoztatásáról, de a mint hiszem, az egész probléma valamivel más, szigorúbb formulázásáról is van szó, melyet bátor vagyok itt befejezésképen röviden előadni.

1. Az erdélyi szász tájszólások egymás közt és mindnyáján összevéve a luxemburgiakkal és, a mennyire manapság ismeretes, *csak* ezekkel a tájszólásokkal bizonyos rokon sajátságokat mutatnak, a melyek az erdélyi szászok származásának kutatásánál figyelmünket első sorban a luxemburgi tájszólást beszélő vidékre terelik.

2. A luxemburg tájszólást beszélő vidék azonban oly csekély kiterjedésű, hogy már ebből az okból is elutasítandó volna ama feltevés, hogy az összes szászok luxemburgi származásúak. Semmiesetre sincs kizárva az, hogy épen az erdélyi-luxemburgi rokonsági viszony kutatása amaz eredményre vezethetne, hogy a luxemburgi tájszólás valamikor nagyobb területen uralkodott és hogy a mai Luxemburgban bizonyos tekintetben csak a nyelvi jelenségek középpontja maradt meg, melyeknek nyomai sokkal tágabb körökben talán még ma is kimutathatók. Az összes vagy egyes szász tájszólások más sajátosságai azonban világosan Luxemburgon igen messze túl utalnak.

3. Eleve valószínű, hogy a luxemburgi telepítők törzséhez még a moselmelléki vidékeken szomszédos, «moselfrank» és ripuári tájszóláson beszélő középfrank törzsökből való telepítők csatlakoztak. Ha azonban a luxemburgi tájszólás határai korábbi, talán nagyobb kiterjedésükben is még szűkeknek bizonyulnak arra, hogy az erdélyi szász nyelvjárás minden sajátosságát magukba foglalják, akkor nem sok haszna van annak, hogy a kivándorlási terület határait a középfranknak egyes, szomszédos tájszóláscsoportra kiterjeszszük; hiszen rögtön a keleti középnémet telepítési területen túl kellene őket kiterjeszteni, ha egynehány igen lényeges, az összes erdélyi szász tájszólásoknak sajátos elemeket meg akarnánk magyarázni.

4. Ezért talán helyesebb, ha a luxemburgin kívül másodsorban rögtön a keleti középnémet tájszólásokat veszszük figye-

lembe, nemcsak azért, mert a szepesi német tájszólások tényleg ma is a keleti középnémet tájszólások földrajzi szomszédságát közvetítik, hanem mert az erdélyi szász nyelvjárás bizonyos sajátosságai alig magyarázhatók meg jobban, mint a luxemburgi kivándorlóknak keleti középnémet vidéken való előzetes letelepedése, illetőleg az összes erdélyi telepeseknek keleti középnémet elemekkel való erdélyelőtti bőséges vegyülése által. Más szavakkal: *az előbb általam is felvett sor: moselfrank + x talán helyesebben ezen sor által: luxemburgi + keleti középnémet + x pótlandó*, a hol az *x* első sorban a luxemburgihoz közelebb fekvő rajnamelléki tájszólásokat foglalja magában.

A moselfranknak a kisebb, de biztosabb luxemburgi által való itt javasolt pótlása teljesen összevág a népszerű felfogással, mely csak a tudós körök ellenkező felfogásának súlya alatt nem tudott oly soká érvényre jutni. Tanuképen idézhetem Nagy-Szeben jelenlegi országgyülési képviselőjét, dr. Bruckner Vilmost, a ki egy 1888-ból való útleírásban, miután a luxemburgi κοινή egynehány mutatványát adta, azt írja:*) «Sollte es [nämlich das Luxemburgische] dir, freundlicher Leser sächsischen Dialektes, vielleicht noch nicht dem Sächsischen gleichlautend vorkommen, oder wenn die Herren Germanisten — falls es überhaupt denkbar ist, dass sich einer von ihnen herablässt, diese ungelehrte Plauderei anzusehen — finden sollten, dass wesentliche Unterschiede zwischen den beiden Dialekten bestehen, so bin ich leider nicht in der Lage, dies mit den Argumenten der Wissenschaft zu widerlegen. Das eine aber mögen sie mir glauben, wenn man auf dem Wilhelmsplatze in Luxemburg steht und dem Marktverkehr lauscht, so könnte man sich auf den Wochenmarkt von Sächsisch Reen versetzt glauben, so ähnlich, ich möchte sagen, so gleichartig klingen die beiden Dialekte.» Jellemző, hogy Bruckner Szász-Régent és nem Beszterczét említi — a szászrégeni tájszólás középhelyet foglal el az északi és déli szász tájszólások között —; nyilvánvalóan egészen déli erdélyinek nem tűnt fel neki a luxemburgi tájszólás, de úgy látszik, hogy egészen északi erdélyinek sem.

De hírneves szakemberek is, mint pl. Sievers, már a 80-as

---

*) Reiseerinnerungen II. kiadás. Nagy-Szeben 1897. 226. l.

évek közepén az erdélyi szász szójárás hallása alkalmával leginkább a luxemburgira gondoltak — nemcsak általánosságban a «moselfrankra», úgyhogy a SIEVERS-féle körből való J. MEIER,*) véletlenül ugyanabban az évben, mint BRUCKNER (1888), írhatta: «Bekanntlich steht das Siebenbürgische aufs engste zum Luxemburgischen in Beziehung.» G. KISCH érdeme ezen szoros viszony bővebb kifejtése. De hogy e mellett nem ragaszkodott határozottan egyedül a luxemburgihoz, véleményem szerint módszertani hiba, a mely utólagos javitásra szorul. Nem a bizonytalan moselfrank, hanem a sokkal biztosabban meghatározható luxemburgi vonatkozások döntők, a mivel természetesen nem akarom azt mondani, hogy a «moselfrank» tájszólások a vizsgálásból kizárandók. Ha azonban a luxemburgi tájszólás határait túllépjük, nemsokára egészen a Kárpátokig kiterjesztendő a tekintetbe jövő terület. Talán épen az északi erdélyit a déli erdélyitől (és luxemburgitól) elválasztó szóvégi törvények, valamint a *b* és *g* mediákkal való sajátos elbánás oly elemekből valók, melyeket a telepítők a Luxemburgtól Erdélyig való út közben, illetőleg keleti középnémet nyelvterületen való hosszabb tartózkodás alkalmával vettek fel és a melyek sokkal erősebb hatással voltak az északi erdélyire, mint a délire — v. ö. a szókezdő elváltozott *p* hangok nagyobb számát. Igaz, hogy jelenleg is az északi erdélyi szászok közelebb laknak a keleti középnémet telepítési területhez, mint a déli erdélyiek. De a luxemburgi mag sehol félre nem ismerhető.

Medgyes, 1907 febr. 14. SCHEINER ANDRÁS.

---

*) I. h. 18. l.

FONÉTIKAI KÉRDÉSEK.

2. A diftongusok.

A diftongusok felfogása és elemzése egyik iegszembetűnőbb példája annak, hogy a megszokott írásmód mily zavaró hatással van a kiejtés pontos elemzésére. Mivel a diftongust rendesen úgy fogják fel, hogy két magánhangzónak egyesülése, sokan csak ott látnak vagy hallanak diftongust, a hol két külömböző magánhangzót írunk. Már nehezebben megy az olyan diftongusok felismerése, melyeknek jele csak egy betű, mint pl. az angol hosszú magánhangzók helyén ejtett diftongusok: *no (nôu̯), late (lēi̯t)* stb. Nehezen ismerik fel az olyan diftongusokat is, melyeknek egyik tagját a rendes írásban mássalhangzóval jelöljük, mint pl. a magyarban: *ajtó (ɔi̯tō), ejt (äi̯t)* stb. Másik nehézség a diftongusok alkotó elemeinek felismerése. Ebben is a betű gyakran zavarja a megfigyelőt, így pl. csak pontos elemzés győzte meg a fonétikusokat arról, hogy a német *ai, au, äu* diftongusokban a második elem nem *i̯, u̯*, hanem egy ezeknél nyiltabb hang: *e̯, o̯, ö̯*.

Ha a diftongusok pontos elemzéséhez fogunk, még azt a kiinduló pontot is meg kell támadnunk, hogy a diftongus két magánhangzó egyesülése. A szótagok elemzésével foglalkozva láttuk, hogy az élő beszédben a hangok nem egyenként sorakoznak egymás mellé, hanem a beszélő szervek folytonosan működnek, s a kiejtett szót vagy szólamot e folytonos működés hozza létre. Tehát nem egyes hangokból áll a szó vagy szólam, hanem az egyes ismert s a hallgató által világosan felfogott hangokon kívül egymás mellé sorakozó hangátmenetekből is. Ezeket nevezzük a fonétikában hangkapcsoknak *(glide)* és kapcsoló hangoknak. Multkori czikkünkben (Nyvtud. I: 98) arra az ered-

ményre jutottunk, hogy ha valamiféle változás történik a beszélés folyamán a beszéd összefüggő menetében, ez a változás a hallgatóban új szótag kezdetének érzését kelti. A míg tehát változás nincs a beszéd menetében, a hangoknak egész sora egy szótagot alkot. A szótagnak a magánhangzó, ill. a sonans eleme köré sorakoznak a mássalhangzók, ill. a consonans elemek. A diftongus már most nem egyéb, mint az ilyen, egy szótagba tartozó hangoknak egy bizonyos fajta összetartozó csoportja. Hogy ezt a meghatározást világosabbá tegyük, elemezzünk egy-két szótagot. E két szónak *bontó, ajtó* mindegyike két-két szótagból áll: *bon-tō, ɔi̯tō;* az első szóban az *on* kapcsolat egy sonans és consonans elemből áll, a második szó első tagja *ɔi̯* szintén egy sonans és egy consonans elem s mégis ez utóbbit diftongusnak nevezzük, míg az előbbit nem. Fonétikai szempontból mindkét hangkapcsolat *(on* vagy *ɔi̯)* egyenlő értékű, valamint egyenlő értéküek az ilyen kapcsolatok is: *ma, tő, hō* vagy *i̯a, ü̯ö, u̯ǭ*. A külömbség a kettő között csak az, hogy az egyikben a consonans elem valóságos mássalhangzó, míg a másikban, a melyet diftongusnak nevezünk, a consonans elem is magánhangzó. Tehát diftongusnak az olyan hangkapcsolatot nevezzük a szótagon belül, melynek mind sonans, mind consonans eleme magánhangzó.

Praktikus szempontból egyszerűbben szoktuk meghatározni a diftongust. A Magyar Fonétikában (124. l.) ez a diftongus meghatározása: «Egy teljes magánhangzó összefűzését egy kapcsolóhanggal nevezzük diftongusnak: *ai̯, au̯, ü̯ö, i̯e* stb. Tehát minden diftongus két részből áll: az egyik egy teljes magánhangzó, a másik egy félhangzó s ez a két, egymással szorosan összefüggő hang egy szótagba tartozik.» Sievers meghatározása így hangzik: «Unter einem Diphthong im weitesten Sinne des Wortes versteht man eine einsilbige Verbindung zweier einfacher Vocale, von denen mithin nach den allgemeinen Gesetzen der Silbenbildung der eine silbisch oder Sonant, der andere unsilbisch oder Consonant ist.»*) Mindkét meghatározás lényegében egyezik a fentebb adott s fonétikai szempontból pon-

*) Grundzüge der Phonetik[5], 160. l.

tosabb meghatározással; a külömbség csak az, hogy ezek a meghatározások kiemelik a diftongust a maga természetes helyéből, a szótagból, s önállóan vizsgálják, míg a mi mostani meghatározásunk magában a szótagban vizsgálja s magyarázza a diftongus természetét.

S a diftongusoknak ilyen felfogása lehetővé teszi a beszéd pontosabb elemzését. Mi az olvasás és írás tanulása következtében gyermekkorunk óta hozzászoktunk, hogy a betűk képéhez kötjük a hallott hangot és szót, tehát az összefüggő beszédet hallgatva a beszélő szerveknek csak mintegy főbb állomásait veszszük észre, ezeket jelöljük a betükkel, s az átmenetek egész sorát nem figyeljük meg s rendesen nem is veszszük észre. A kísérletező fonétika eszközei mutatják csak meg ezeket az átmeneteket. Scripture «*Elements of Experimental Phonetics*» cz. munkájában (v. ö. Nylvtud. I : 66) a diftongusok elemzésével is foglalkozik s az ő hangíró készülékeinek segítségével készült rajzok világosan mutatják, hogy a diftongusok nem állanak két magánhangzóból, hanem tulajdonkép csak egy magánhangzót ejtünk, melynek ejtése közben a beszélő szervek (ez esetben főleg a nyelv és ajak) helyzete folytonosan változik. Pl. a német *ai* diftongust ejtve az *a* helyzetéből az *ę* helyzetébe jut a nyelv (és megfelelőleg az ajak is) s eközben keresztül megy az összes közbeeső helyzeteken. Azonban az *ai* (ill. *aę*) diftongust nem oszthatjuk két külön, egymás mellé csatlakozó részre, t. i. *a*-ra és *ę*-re, mert csaknem észrevétlen az átmenet az egyik elemről a másikra. Igen érdekes tanulságot nyujt, ha megfigyeljük Scripture hangrajzait, melyeket külömböző angol szavakról vett fel, melyeknek mindegyikében megvan az *aį* diftongus *(I, eye, fly, thy, die)*. A hangsúly, a szó helye a mondatban s az illető hang környezete mindig okoz némi külömbséget a rezgés alakjában, de egyikben sem láthatjuk a pontos határt a diftongus alkotó elemei között. Viszont az egyes magánhangzók rajzait vizsgálva azt látta Scripture, hogy ezek sem egészen egyformák, hanem az olyan hangok ejtése közben is megfigyelhetünk némi változást, melyeket rendesen egyszerű magánhangzóknak szoktunk tartani. A kísérletezésnek e világos eredményei vitték rá Scripture-t, hogy a diftongusoknak ne adjon külön helyet a hangok között.

A vocalis elnevezést — irja idézett munkájában (430. l.) —

gyakran a diftongussal ellentétbe állítva használják. Azonban helytelen az a felfogás, hogy a magánhangzó egész időtartamán át egyforma, változatlan, mert hisz igen sok egyszerűnek tartott magánhangzó ejtése változó. A magánhangzók minősége ebből a szempontból igen külömböző. Vannak olyanok, melyeknek ejtése mindvégig állandó, ezeket nevezné ő monophthong-nak, ha két határozottan külömböző részt ismerhetünk fel, ez «diphthongus», ha három ilyen rész van benne, «triphthongus» stb. Tehát szerinte diftongus az olyan magánhangzó, melynek vége világosan más, mint az eleje. A diftongizálódásnak külömböző fokai vannak, tehát sokféle lehet az átmenet a határozottan egyszerű magánhangzó és a világosan két elemből álló diftongus között. Az egyes nyelvek elemzésének a feladata megállapítani, hogy hogyan ejtik az illető nyelvben az egyes magánhangzókat.

Scripture-nek e kutatásaiból levonható tanulságok nem ellenkeznek a mi fentebbi meghatározásunkkal, csak jobban megvilágítják a diftongusok természetét. Mihelyt a magánhangzó ejtése nem egységes, a képzésmód nem állandó, hanem az elején más, mint a végén, mindig megkülömböztethetünk benne egy sonans és egy consonans elemet. Az ő kísérleteiben és az ezekhez csatlakozó fejtegetésekben az a legfontosabb, hogy rámutatott arra, hogy hosszú magánhangzó és diftongus között a képzésmódnak számtalan változatos módja lehetséges. Ez nyelvtörténetileg is fontos, mert megmagyarázza a diftongusok keletkezésének azt a gyakori módját, hogy hosszú magánhangzóból lesz idővel diftongus, mint pl. az angol nyelvben történt s ez a fejlődés a magyar nyelvjárásokban is igen gyakori. A nyelvek történetében megfigyelhető az ellenkező irányú fejlődés is, t. i. az, hogy két szótag egygyé olvad, a két külön magánhangzóból diftongus lesz, ebből pedig idővel hosszú magánhangzó.

Minden oldalról megvilágítva a diftongusok természetét, könnyen megérthetjük, mit kell triftongusnak neveznünk. Az olyan hangkapcsolatot a szótagon belül, melynek sonans elemét két magánhangzó veszi körül, mint consonans, nevezzük triftongusnak, pl. *i̯ei̯*, *u̯oi̯*. Vagy Scripture szerint mondhatjuk, hogy az olyan hosszú magánhangzót nevezzük triftongusnak, melynek eleje és vége határozottan más vocalis, mint a közepe.

Végül még csak a diftongusoknak megfigyelésére és elem-

zésére vonatkozólag kell egy-két megjegyzést tennünk. A legpontosabb megfigyelés eszköze a hangíró-készülék, azonban kellő gyakorlattal e nélkül is megfigyelhetők az élő nyelv diftongusai, csak szabadulnia kell a megfigyelőnek az írás zavaró hatása alól. Az első feladat, hogy megismerje magát a diftongust, vagyis hallja, hogy az illető hang nem egyszerű magánhangzó, hanem ejtése közben a képzésmód változik. A másik most már nehezebb feladat, a diftongus alkotó elemeinek megismerése. Előbb csakis arra kell figyelni, vajjon a diftongus eső-e vagy emelkedő. Tudvalevő ugyanis, hogy eső diftongusnak nevezzük az olyat, melyben elől van a sonans elem s ezt követi a consonans elem, vagyis a kapcsoló hang, pl. *ai̯*, *ōu̯* stb.; ebben a nyomaték a magánhangzón van és csökken a kapcsoló hangon. Viszont emelkedő diftongusnak nevezzük az olyat, mely a consonans elemmel, a kapcsoló hanggal kezdődik s ezt követi a sonans elem: *u̯ō*, *ɔō*, *i̯ä* stb.; ezek gyengébb nyomatékkal kezdődnek s a nyomaték legerősebb a sonans elemen. Tehát a megfigyelés első lépése, hogy tisztába jussunk a nyomaték irányával, csak azután lehet a diftongus alkotó elemeinek vizsgálatához fogni. Figyelembe kell vennie a megfigyelőnek azt is, hogy a kapcsoló hangok akusztikai hatása nem olyan határozott, nem olyan világos, mint a tiszta magánhangzóké; az *e* és *i* felé közeledő hangok mind *i̯*-félének, az *o* és *u* felé közeledők pedig mind *u̯*-félének hangzanak. A megfigyelő tehát tanulja meg előbb utánozni az illető diftongust s ha pontosan ejti, próbálja változatlan nyelv és ajakállással hosszabb ideig képezni a kapcsoló hangot, illetőleg az egész diftongust. Így azután meghallja, milyen magánhangzónak felel meg. Ezt a megfigyelést aztán ellenőrizheti a beszélő szervek működésének ellenőrzésével is. S az így pontosan megismert diftongust pontosan kell jelölni.

Balassa József.

A SZLÁV TOROKHANGOK VÁLTOZASAI.

II.

A *k* > *c*-féle változás.

2.

Eddig mindig csak arról hallottunk, hogy a *k* egy reá következő hang hatása alatt változott meg, hol *č*-vé, hol *c*-vé, l. 106. l., de a *c* hang egy a *k*-t megelőző hang hatása alatt is keletkezhetik. Egyelőre csak a puszta tényállást állapítom meg, arról, hogy a jelenséget mikép próbálták megmagyarázni, később lesz szó.

Legföltűnőbb a *k*-nak ilyen föltételhez kötött változása a gyakorító igékben, mert itt a *k*-ás és *c*-és alakok váltakozása igazán szembe ötlő; a rákövetkező hang mindig ugyanaz, tehát tőle nem származhatik a *k* hang változása. Hogy az áttekintést meg ne nehezítsem és egy pár szóval elintézzek egy kérdést, a melyről egész könyvet lehetne írni, ha az ember minden jelenséget számba akarna venni: régibb és újabb alakok keveredését, a külömböző szláv nyelvekben észlelhető továbbfejlődést, hangsúlyt stb., stb., csak egy pár kirívó esetre akarok rámutatni.

A *reką* «mondok» és *tekątъ* «folynak» tőigékkel szemben kétféle gyakorító alakot találunk: *-rêkati* meg *-ricati**) és *-têkati*

*) Az egyházi szláv nyelvemlékekben *prêrêkati* és *prêricati* alakot találunk «contradicere» jelentésben, ellenben a *naricati* «appellare» mellett **narêkati* alak nincs, de az élő szláv nyelvekben épen ez az utóbbi tükröződik gyakrabban: szlov. *narękati* 1. ernennen; 2. dictieren; 3. *mrtve n.* die Todten beklagen; or. *narekatь* 1. einen Namen geben, benennen; 2. einem Vorwürfe machen; cs. *naříkati* (régebben *nariekati* = ób. *narêkati*) wehklagen, beweinen; tót *nariekať* jajgat, jajveszékel; l. *narzekać* wehklagen, sich beklagen. A *naricati* tovább él a szerbben és a bolgárban:

meg *-ticati;* a képző a *k*-ás és *c*-és alakokban szakasztott ugyanaz, a rendes gyakorítóképző *-a*, a mely előtt a *k*-nak egyaránt meg kellett volna maradnia. A változás okát nem is szabad a *k*-ra következő hangban keresnünk, az a megelőző hangban rejlik: a nyiltabb *ê* után megmaradt a *k*, a mint p. o. megmaradt mindig, ha *a* vagy *y* előzte meg, a zártabb *i* után azonban *c*-vé változott.

Csak még egy több tekintetben érdekes esetet említek, a *bliscati* igét, a melyben szintén egy az előbbi szótagban álló *i* változtatta át a *k*-t *c*-vé, de talán mert az *i* nem állt közvetetlenül a *k* előtt, *bliskati* alakot is találunk az egyházi szláv nyelvemlékekben, mert továbbá *sc*, nem tudjuk megállapítani, milyen korán és milyen területen (l. fönt 128. k. és 137. k. l.), *st*-vé dissimilálódik, *blistati* alakot is találunk. Az alakok e tarkasága részben még tükröződik az élő szláv nyelvekben, csak épen a *bliscati* alaknak nyomát már nem találni, bizonyosan azért nem, mert a nyelvek egy részében a belőle dissimilatio által keletkezett *blistati* váltotta föl, más nyelvekben pedig a kezdettől fogva mellette álló *blêskъ* főnév a *bliskati* mellékalakot segítette győzelemhez, vagy itt-ott talán egyenesen egy régi, egyedül álló *bliscati* helyébe új *bliskati* alakot támasztott. A *blêskъ* (*ê* itt *oį*-ból lett) «splendor» mellett a régi egyházi szláv források ismernek egy *blьštati* (præs. *blьštitъ*) «nitere, splendere» igét, a mely *blьskêti*-ből való (l. fönt 21. és 40. l.; az *ê* itt idg. *ē*-ből lett); a *blьsk-* tőből képződött a tőhangzó nyujtásával (ь = idg. *i*, szláv *i* = idg. *ī*) rendes *-a* képzővel a *bliskati* gyakorító ige, a melyből a fönt említett módon *bliscati* is keletkezett, ez pedig megint *blistati*-hoz vezethetett.

A Zographos és Codex Marianus-ban csak *bliscati* alakot találunk, még pedig mindig *sę* visszatérő névmással való kapcsolatban: *bliscati sę* ἐξαστράπτω refulgeo, ἀστράπτω corusco, a belőle képezett főnév is *bliscanie* ἀστραπή fulgor; de más for-

---

szb. *naricati* præs. *naričem* 1. zudenken, bestimmen; 2. einen Todten beklagen; a bolgárban az infinitivus elveszett, a *naricati* pedig kiegyenlítődött a régi præsenstővel *nariče*-vel, és egy új közös *nariča*-tő keletkezett, GEROV az így keletkezett *naričam* igét így magyarázza: 1. nevezni, híni; 2. «A mikor valakit siratok, elmondom jó tulajdonságait» stb.

rásokban találunk *bliskati bliskanie* és *blistati blistanie* alakokat is, a Suprasliensis-ből Miklosich Lex. palæslov.-ában a *bliskati* ige mellett *bliscanie* főnevet idéz. Említettem már, hogy az élő szláv nyelvekben a *bliscati* alak nem tükröződik, gyakori ellenben, úgy látszik, a *bliskati* alak mása: szlovén *blískati* és *blískati se*, kisor. *blískati*, l. ós lauz. sz. *błyskać*, cs. *blýskati* és *blýskati se*, tót *blýskať sa*, de egészen biztosnak nem tekinthetjük ezek régi voltát, mert a mely szláv nyelvben az ige *bliskati*, illetőleg *blyskati*,*) ott a föntemlített *blêskъ* főnév is *blisk*, illetőleg *blysk* alakot mutat, úgy hogy az igealak ebből képezett denominativum is lehet; csakis a legaprólékosabb vizsgálat állapíthatná meg talán az egyik vagy másik nyelvben, hogy a fejlődés menete voltaképp melyik volt. Az ellenben egészen bizonyos, hogy az orosz *bistátь* és a szerb *blìstati*, a melyek hangsúlya is eredetileg azonos,**) csakis egy régibb *bliscati* alakból keletkezhetett dissimilatio következtében. Míg a ragozott alakokban az analogia már a legrégibb korban elmosta a *skê-ski*-ból lett *scê-sci*, illetőleg belőle dissimilált *stê-sti* végű alakokat (az orosz nyelvre vonatkozó anyagot l. Jagić Kritič. zam. po istorii russk. j. 78. k. és Sobolevskyj Lekcii po istorii russk. j.[3] 210. k.), addig az elszigetelt *blistátь-blìstati* a mi napjainkig megőrizte annak emlékét, hogy az orosz és a szerb nyelv ismerte az *sc* > *st*-féle dissimilatiót, azt a dissimilatiót, a melyről hallottuk, hogy keletkezésének koráról és elterjedésének köréről még alig tudunk valamit. Vondrák nem rég megjelent nagyszabású könyvében, Vergleichende slavische Grammatik 1906, ezt a kérdést épen csak érinti és az óbolgár forrásokat e szempontból így jellemzi: «Denkmäler,

*) A nyugati nyelvekben *i* helyén mutatkozó *y* miatt nem szabad úgy mint Miklosich EtWtb. *blĭsk* a. teszi, *blьsk* mellett egy *blъsk* gyökeret is föltenni (*i*-ből e nyelvekben külömben is gyakran lesz *y* l. Gebauer: Historická mluvnice jazyka českého I : 211); ép olyan helytelen, ha M. *blьsk* mellett *blьst* gyökéralakot is fölvesz, — a *t*-és alakok kiinduló pontja a fönt említett *s* után bekövetkezett dissimilatióban keresendő.

**) A hangsúly a szerbben egy szótaggal hátrább megy: orosz *vodá*-nak a szerbben *vòda* felel meg, or. *blistátь*-nak, szb. *blìstati*, or. *blistáešь* præs. 2. sing.-nak szb. *blìstāš*, *blistáet*-nak *blìstā*. A fönt említett kisorosz *blískati* hangsúly tekintetében sem felel meg a nagyorosz *blistátь*-nak, régisége tehát már azért is gyanús.

die den ältern Zustand der Sprache mehr wahren, haben entweder nur *sc* (z. B. die Kiever Blätter) oder sie ziehen es vor (Zogr. Mar.).» 269. l. Én hasonló módon nyilatkoztam e jelenségről, mikor azt mondtam, hogy «épen a hangtani tekintetben régiesebb kéziratok, mint p. o. a Zographos alig ismerik, más szláv nyelvekben pedig jóformán nyomát sem találjuk», l. fönt 137. l. De a mit JAGIĆ a Codex Marianus leírásában mond, gondolkodóba ejtett, J. ugyanis azt mondja: «A mi emlékünk nyilván előbbre teszi az (*sk*-ból lett) *sc* kapcsolatot az *st*-nek, az utóbbi mintha a másolónak nem tetszett volna, úgy hogy néha a sorban, néha pedig a sor fölött a meglevő *st*-hez még egy *c*-t tesz hozzá». Codex Marianus 435. l. 12. §. Hát ez mást nem jelenthet, mint hogy JAGIĆ véleménye szerint a Codex Marianus másolója előtt olyan régi codex feküdt, a melyben ilyen esetekben *st* állt, már pedig akkor hiába hivatkozunk a C. M.-ra, mint a régi állapotot híven megőrző forrásra! A kérdést okvetetlenül egészen külön kell egyszer megvizsgálni, a mit eddig elmulasztottak megtenni.

Bizonyos magas hangzók után álló *k*-ból fejlődött *c*-t találunk még főneveknél is, még pedig nemcsak elszigetelt esetekben, úgymint a *lice* «arcz» *mêsęcь* «hold, hónap» *zajęcь* «nyúl» szavakban, hanem egy pár az összes szláv nyelvekben sűrűn használt és a mi szláv jövevényszavainkban meg szláv eredetű helyneveinkben is tükröző képzőben is, nevezetesen az -ьcь -ьce -ьca és -ica képzőkben. Egészen világos *lice* keletkezése, és igazán csak pillanatnyi szórakozásnak tulajdonítható, ha JAGIĆ azt *ličьce*-ből magyarázza és a *vino* «bor»-ból -ьce-vel képezett *vinьce* kicsinyítővel egy sorba helyezi.*) A *lice* csakis *liko*-ból keletkezhetett, ezt mutatják a Suprasliensisben található olyan alakok is, mint gen. sq. *liċese* nom. pl. *liċesa*. Hogy *c e* előtt

*) Arch. f. slav. Phil. 23 [1901]: 129: «Fürs Neutrum vgl. [serb.] лйце (aus лйчьце), вйнце: russ. лицó, винцó.» Hogy J. a helyes magyarázatot nem ismerné, ez teljességgel ki van zárva, a szerb *líce* (= or. *licó*, ób. *lice*) szót már azért sem magyarázhatja *ličьce*-ből, mert hét sorral leebb idézi a tényleg *ličьce*-ből lett egészen más hangzású horvát-szerb alakokat: *ličce* = *lišce*; én csak azért említettem a dolgot, hogy nemszakértőt valamikép meg ne zavarja — szlavista amúgy sincs, a ki nem tudná, hogy a *lice* szó mikép keletkezett és hogy mindnyájunk mestere ezt a keletkezését a legapróbb részletekig ismeri.

nem változik *č*-vé, azt mutatja akár a nom. *lice* is, no meg a számtalan ьce-vel képezett szavak, tudjuk ellenben, hogy *k e* előtt mindig *č*-vé válik és hogy *oko* genitivusa *očese* többes nominativusa *očesa*, l. fönt 18—20. l.; a *ličese ličesa* alakok *č*-je sem keletkezhetett másból, mint *k*-ból és egyes nominativusának okvetetlenül valamikor **liko*-nak kellett lennie, akkor mikor a *k*-t az előtte álló *i* még át nem alakította. Hogy az *i* nem mindig támadja meg hasonló sikerrel egy rákövetkező *k*-t, hogy ez a hatása még más föltételhez is van kötve, arról majd később lesz szó, e helyen még csak azt említem, hogy *lice* «arcz» mellett egy *likъ* szót találunk a szláv nyelvekben körülbelül ugyanabban a jelentésben (or. *lik* Antlitz, Bild (eines Heiligen), szb. *lîk* species, facies, forma, figura), és hogy számos idetartozó származék szóban is él még az eredeti *k*, v. ö. szb. *nálik* hasonló, *òblîk* alak, *slìka* kép, *rázlika* külömbség, *prílika* alkalom (tulajdonkép «megfelelőség» — *prílika* egyebek közt megfelelő partit, házasságot is jelent, a belőle képezett *prílično* annyit jelent, hogy «megfelelően»: meglehetősen). De a régi *k* bármilyen erősen él is még, különösen egyes szláv nyelvekben, a **liko*-ból még a közös szlávságban lett *lice* végig vonul az összes szláv nyelveken, változó hanghordozással, az első hangzót külömböző módon, hol röviden, hol hosszan ejtik, a végső *e*-t egy-egy szláv nyelvben *-o* váltotta föl, de megmaradt mindenütt mai napig a *c*. Ép olyan könnyű kimutatni, hogy az ьcь képző, a mely -ь*k*ъ képzővel váltakozik, csakis -ь*k*ъ, illetőleg még régibb *-iko*-ból keletkezhetett, hogy a ritkább -ь*ca* a gyakoribb -ь*ka*-val egy eredetű és *-ikā*-n alapul, hogy -ь*ce* és -ь*ko* képző nemcsak váltakozik, hanem egy forrásból is valók. Mindezek a képzők és még inkább az *-ica* képző olyan erősen fölvetik azt a kérdést, hogy hát mikor is változtatja a magas hangzók egy része a rákövetkező *k*-t *c*-vé és mikor hagyják érintetlenül, hogy szinte rákényszerít bennünket arra, hogy szembe nézzünk immár ennek a kérdésnek is. De minthogy magyar szempontból épen az említett képzők érdekelnek különösen, kiragadok a roppant tömegből egy pár szót, a mely belekerült a mi nyelvünkbe; a magyar szempont, a mely ránk nézve mindig és mindenben az első, azt hiszem, elegendő igazolás, hogy ezzel a kis kitéréssel rövid időre megakasztom a tárgyalás menetét.

Az -ьcь képzővel egyebek közt melléknevekből főnevek képződnek, pl. *mladъ* «jung»-ból származik *mladьcь* «der Junge». A szóvégén álló -ь korán elhangzott, a *c* előtt álló ь azonban az egyes nominativus-ban kicsit erősebb volt és az élő szláv nyelvekben a szorbot kivéve (v. ö. ób. *starьcь* az öreg ember: lauz. szb. *starc*) nem tűnt el, hanem rendesen tiszta hangzóvá vált (cseh *mládec*, tót *mladec* ifjú, or. *molodec* derék legény, régi szb. (Gundulićnál) *mladac* ifjú), a többi casusokban azonban (ób. *mladьca*, *mladьcu* stb.) nyom nélkül elveszett: gen. sg. cseh *mladcě*, tót *mladca*, or. *molodca*, régi szb. *mladca* (a most dívó phonetikus írás szerint **mlaca* volna). Ennek a szónak a magyarban *malac* felel meg (v. ö. német das Junge «a kölyök»); a mióta e szó származásáról írtam,*) megjelent PLETERŠNIK jeles szlovén szótára, a melyben a szónak már azt a jelentésfejlődését is megtaláljuk, a melyet czikkecském írásakor csakis a magyar nyelvből ismertem: *mládec***) junger Mensch; *mladci* = *mlad* f. die Jungen, die junge Zucht, Cig; prasice imajo *mladce* (mlasce) po štiri, pet, šest, *Ravn.* (Abc.), azaz: «a koczáknak 4, 5, 6 kölykük van!»

A magyar *palócz* nevet egy szláv **plavьcь*-ból magyarázták, a mely *plavъ* fakó (szőke) melléknévből képezett főnév volna és azt jelentené, hogy fakó (szőke) ember, l. a részleteket szedés alatt levő akadémiai értekezésemben: Szláv jövevényszavak I. a *palócz* szó alatt. A németet, gyakran az idegent egyáltalában a szlávok *nêmьcь*-nek híjják, a mi első pillanatra *nêmъ* «néma» melléknévből képezett főnévnek (= «néma ember») látszik. Épen nem valószínű, hogy a szláv nyelvekben végig vonuló *nêmьcь*-nek valami köze volna egy germán törzs kelta nevéhez *němes* több. *němetes*, v. ö. Nyr. 34 : 523, és a magyar *német* szó is bizonyosan csak véletlenül cseng össze ezzel a *němetes*-sel, de nem is felelhet meg közvetetlenül a szláv *nêmьcь*-nek, úgy hogy szláv alapon való magyarázata is nehézségekbe ütközik. Egy **nêmьcьskyj*, **-nêmьckyj* melléknévből (v. ö. or. *nêmeckij*, l.

*) Nyr. 20 : 233. k. E czikkben az «ószlovén *mladĭcŭ*» helyett mindenütt *mladĭcĭ* olvasandó.

**) A szlovénben az úgynevezett «erős» ь és ъ helyén bizonyos esetekben egyes vidékeken tompa hangzó hallatszik, a melyet PL. *ɛ*-vel jelöl.

niemiecki, cs. *německý*, tót *nemecký*) ki lehetne ugyan a magyar szót valahogy magyarázni (a *hrvāt* + *ski*-ból keletkezett és *hrvācki*-nak ejtett melléknévnek a magyarban a *hrvāt* főnévből lett *horvát* felel meg, ennek analogiájára egy *nêmet-ski*-nek érzett *nêmecki*-ből el lehetett volna vonni egy *német* szót), de a *nêmьcь*-ből képezett melléknév legrégibb alakja kétségtelenül nem volt **nêmьcьskyj*, hanem *nêmьčьskyj* (a szerb még ma is azt mondja, hogy *nemački!*); igaz az orosz, lengyel, cseh, tót nyelv egyező tanuvallomása szerint egy analogikus új képződésre *(nêmьcь-nêmec + skyj > *nêmьcьskyj-nêmeckyj)* korán adhattak okot olyan szópárak, mint p. o. az oroszban *bolgar: bolgarskij, rus: russkij, serb: serbskij.**)

Az -ьcь képző főnevekhez is járul és ilyenkor kicsinyítők keletkeznek. Ilyen kicsinyitő p. o. az elveszett **otъ* (v. ö. got. *atta* és az *Attila* nevet) tőszóból lett *otьcь* atya; ilyenen alapul a magyar *pokrócz*, a mely egy *pokrovъ*-ból képezett *pokrovьcь*-nek felel meg, v. ö. *kryti* fedni, takarni, *krovъ* fedél, háztető, *po-kryti* befedni, betakarni, *pokrovъ* operimentum, velamen, *pokrovьcь* operculum in ecclesia, bolgár *pokrov* takaró, *pokrovec* (állatra való) pokrócz.

A mint *palócz*- és *pokrócz*-ban az *ócz ouc-ovc*-ból lett, úgy keletkezett ez a végzet Miklosich föltevése szerint a *darócz* szóban is, a melyet M. mindössze a kiinduló pont (»*derati* lacerare serb.») megjelölésével egy sehol ki nem mutatható **deravьcь* képzésből magyaráz. A szláv nyelveken végig vonuló *pazder-pozder* »pozdorja» mellett, a mely *paz*-, illetőleg *poz*- és *der* részekre bontható, v. ö. Vondrák Vergl. slav. Gr. 78., találjuk a szláv nyelvekben egy egyszerű *der* nyomát is. Ilyen *der* főnevet említ Rank a cseh nyelvből: *der, u* v. pazderí, de Kott nagy cseh szótárában csak a tótból idéz ilyen szót: »*der, dru* grobe Hechel, die Scheve Slov. Ssk.»; ennek a *der*-nek tökéletesen megfelel a lengyel *dzier, dzior* Gröbster Abfall, Abgang von Flachs und Hanf. Ha ebből a *der-dzier*-ből egy gyakori képzővel **deravý *dzierawy* (v. ö. cs. *krv* vér: *krvavý* véres, l. *krew* gen. *krwi: krwawy*) melléknév keletkezett, ez azt jelentette,

*) Sobolevskij a XIII. század második feléből mutatja ki a mai alakot l. Lekcii po istorii russk. j.[3] 107. l.

hogy «pozdorjás» és a belőle képezett **deravьcь*, illetőleg **deraveo-*
**dzierawiec* főnév a daróczposztónak egészen illő neve volna, v. ö. ugyanabból az igéből más módon képezett orosz *derjuga*-t «grobes Gewebe, Packleinwand!»

Biztosabb talajon állunk a *Darócz* helynév magyarázatánál, a melyet MIKLOSICH ugyanott említ, Slav Elen. im Magy. 128. sz. a., és a mely a tótban *Dravce* (ejtsd *Drayce*) nevet visel. Ha most már a tót *Dravce Darócz* lett, azt kellene várnunk, hogy a tót *Miškovec* (gen. *Miškovca*, azaz *Miškouca*, *v Miškovci*, azaz *v Miškouci*, «Miskolczon») névvel szemben a magyarban *Miskócz*-ot és nem *Miskolcz*-ot találjunk. De egyrészt megvan a régibb *Miskoucz* és *Miskócz* alak is, másrészt könnyű megérteni, hogy egy vidéken, a hol az alma *ᵃóma*, a szalma meg *szᵃóma* és a hol az ember, ha meghalt, *mëghᵃót*, egy szabályosan keletkezett *Miskoúcz*-ot akár tudákosságból *Miskolcz*-nak kezdték írni, no meg idővel ejteni is; ennek megértésére nem kell — «a dunántúli szlovének»-hez elkalandoznunk, a mint SIMONYI teszi, l. Nyr. 36 : 190.

Az -ьcь képző végre nomen agentis képzésére is szolgál, ilyen p. o. a *kupьcь* tót *kupec*, a melyből a mi *kupecz*-ünk lett és ilyen a komédiás *igrьcь* is.

A hímnemű -ьcь képzőnek párja a köznemű szavakhoz járuló ьce, a mely annyira gyakori, hogy egyes szavak a szláv nyelvekben már nem is használatosak tőalakjukban, hanem csakis ilyen képzésben (a «nap» és «szív» a szlávban *slъnьce* és *srъdъce*); ritkább az -ьca képző, a mely csak nőnemű *i*-tövűekhez szokott járulni, annál gyakrabban találkozunk -*ica* képzővel. A magyar nyelvben e képzők mind egyaránt szoktak tükröződni: az -ьce és -ьca külömbségét a hangzóilleszkedés mosta el és minthogy az -*ica* *i*-je többnyire eltünt, rendesen ez sem jelenik meg más alakban. A magyar nyelvbe átment ьce-s képzésre egyébiránt csak egy példát ismerek, a *kopyto* «kapta» (azaz régebben «pata»)-ból képezett *kopytьce*-*kapca* kicsinyítőt, a részleteket l. Asbóth Szláv jöv. sz. I.; -ьca képzésen alapul az én meggyőződésem szerint az egyházi szláv forrásokban található *klepьca*-nak megfelelő *kelepcze* szó, l. u. o., és talán a *dercze* szó, a mely egy szláv **drьtьca*-nak felelhetne meg, v. ö. or. *dertь* f. Überbleibsel vom geschroteten Getreide, Kleie, kisor. *dertь* f. grob-

geschrotenes Mehl, Getreide. A legtöbb *-cza*, *-cze* végű szó *-ica*-féle képzésen alapul, a mely vagy hímnemű szóval szemben a nőstény nevét jelöli: *kancza* < **konica*, v. ö. cseh *konice*, régebben *konica* «Stute», vagy nőnemű szóból való kicsinyítő: *szekercze* < **sekyrica* (*sekyra* «securis»), *kabócza* < *kobylica* mintegy «kabaláeska» (*kobyla* > *kabala*), *pálcza* < *palica* (v. ö. régi lengyel *pala* «buzogány»), vagy végre melléknévből lett főnév: *medencze* < **mêdenica* vagy *medenica* (*mêdьnъ-meden* «rézből való»; *mêdь-med* «réz», l. Asbóth Szláv jöv. sz. I.), *piócza* < *pijavica* (*krъvo-pijavъ* «vérszopó»; *piti* «inni»), *jércze* < *jarica* (*jarъ* «idei»; a bolgárban a *jérczé*-t nemcsak *jarica*-nak, hanem *jar-kokoška*-nak is hijják) stb.

Néha a mássalhangzótorlódás megőrizte a régi *i*-t: *gerlicze* < *grъlica*, máskor a megőrzött *i* későbbi átvételre, vagy nem tökéletes meghonosodásra vall: *mangalicza*, *mongolicza* < szb. *mangulica*, l. Asbóth Nêsk. zamêč. 48, *kanicza* (l. Okl. Sz., a Ny. Sz. hibásan *kanicsa*) < szb. *tkanica*. Nagy ritkán elveszett a szóvégű hangzó: *tömlöcz* < *tьmьnica*, más esetekben épen a *-cza*, *-cze* végzet sejteti velünk, hogy szláv eredetű szóval van dolgunk (*szamócza*, *petrencze*), ha kielégítő megfejtést még nem is sikerült találnunk. Minthogy az oláh nyelv is erős szláv hatásnak volt kitéve, szláv *-ica* végű szó oláh közvetítés útján is kerülhetett a nyelvünkbe, ilyen bizonyosan a *bëlicze*,[1]) ámbár az oláhból csak *băluța*[2]) alakot ismerek, és oláh vidékeken a *zsendicze* szó is, v. ö. ol. *jintiță* (olv. *zsinticză*) Ziegenmolke; fette Molken, aus dem Käse gepresst.[3])

---

[1]) L. MTjsz. *Bëlicze*, *Bölicze:* tiszta fehér bárány, melynek a szeme körül nincs meg a szokott fekete gyűrűkarika (Székelyföld Tsz.; Háromszék-m. Vadr.).

[2]) L. TIKTIN Rum.-d. Wtb. *bă'l* adj. v. Schafen: mit rein weissem Kopf. — Dem. *bă'luță;* a bolgárban ilyen juh neve *bêlíca!*

[3]) Minthogy az oláh szó átment a tótba is meg a ruténba is, a szó a fölvidéken részben szláv nyelvből is kerülhetett a magyar nyelvbe, de azért még sem helyeselhető GOMBOCZ eljárása, a ki egyszerűen «szláv jövevény»-nek mondja, M. Ny. 1 : 165, és «tót *žencice*»-ről beszél, a milyen alak a tótban nincs. Az oláh szó külömben igenis alighanem szláv, MIKLOSICH jelzi is, milyen úton juthatunk el annak magyarázatához, csakhogy maga rossz nyomot követve **žinčica* alakból indul ki, a melyről azt mondja, hogy: *žinčica* ist das durch die *žinka*, härener lappen, durchge-

Foglaljuk össze e kitérés után az eddig találtakat és lássuk azután, hogy milyen módon kisértették meg a jelenségek magyarázatát. Hallottuk, hogy ugyanabban a képzésben váltakoznak *-rêkati* és *-ricati*, hogy *i* után a *lice*-ben is *c* fejlődött *k*-ból, de hogy más esetekben *i* után is megmaradt a *k*: *lice*-vel szemben azt mondják, hogy *likъ*. Az -ьcь képző váltakozik -ьkъ képzővel, az -ьce -ьko-val, -ьca ritkább mint -ьka, és ez az ingadozás az eddig még föl nem említett esetekben újra meg újra jelentkezik. Igaz, hogy *ę* után *k*-ból *c* lett a már említett *mêsęcь*, *zajęcь* szavakban, de hogy *ę* nem hat mindig így egy következő *k*-ra, azt látni abból, hogy a gyakorító *lęcati* mellett a tőigében azt találjuk, hogy *lęką* «hajlítok». Ide tartozik a *c* és *k* váltakozása olyan esetekben is, mint a LESKIEN nyelvtanában idézett *mrъcati*: *mrъknąti* «sötétedni» szópárban, l. Handb. d. altbulg. Spr.[4] 52. l. Az csak látszat, hogy itt *c* nem patalis hangzó után keletkezett, de nem tárjuk föl a dolgot igaz mivoltában, ha a helyett azt írjuk, hogy *mrьcati-mrьknąti* (VONDRÁK következetesen azt írja, hogy *mrьknąti*, l. Altksl. Gr. 46., 388. és Vergl. slav. Gr. 169.), mert nincs jogunk föltenni, hogy ilyen esetekben az *rь* írás más hangot jelent, mint *rъ*, pedig döntő csakis a föltehető kiejtés és nem az írásszokás lehet. De hogy eredetileg e szavakban palatalis hangzó csengett, még pedig az *r* előtt, azt egészen kétségtelenné teszi az orosz *merknutь*, a mely csakis egy régibb **mьrknuti*-ból lehetett, és a szláv szavakkal rokon olyan litván szavak, mint *mirkčóti* «blinzeln», l. LESKIEN Ablaut d. Wurzelsilben im Lit. 337. l.

Az eddig előadottakból egészen nyilvánvaló, hogy a *k*-t megelőző palatalis hangzóhoz még egy mozzanatnak kell hozzá-

---

seihte, pedig találhatott volna sokkal kielégítőbb etymologiát, hisz hozzá teszi «man vergleiche jedoch auch *žem-*» l. EtWtb. 411. l. Az említett *žem-* alatt megtaláljuk azt a kiinduló pontot, a melyből nehézség nélkül eljutunk a *jintiță* szónak mint szláv képzésnek megértésére: *žęti* præs. *žьmą* azt jelenti, hogy nyomni, préselni, ptc. præt. pass. *žętъ*, egy belőle képezett **žętica*, a melynek az oláh *jintiță* tökéletesen megfelel, emlékeztet arra a körülírásra, a melyet fönt BARCIANU oláh-német szótárából idéztem: fette Molken, aus dem Käse gepresst, v. ö. szlovén *žmitek* 1. das Abgepresste; — das Klümpchen; 2. geronnene Milch: der Käsequark, der Topfen; 3. *žmitki*, die Molken!

járulnia, hogy a *k* a palatalis hangzóhoz való hasonulás következtében olyan elváltozást szenvedjen, a mely végre a *c* hang keletkezéséhez vezetett; Bandouin de Courtenay a hangsúly helyében kereste a jelenség kulcsát. Minthogy az óbolgár nyelv hangsúlyozását nem ismerjük közvetetlenül, az orosz nyelv pedig a hangsúly helyét különösen híven őrizte meg. B. de C. joggal az orosz nyelvből indul ki és egy-két esetre hivatkozva fölállít egy törvényt, a melyet a tényekkel úgy hoz összehangzásba, hogy az esetek egész sorában az alakok kiegyenlődéséből magyarázza a törvénytől eltérő fejlődést. Bizonyítást voltakép meg sem kisért, ahhoz az a pár sor, a melyben a szerző álláspontját kifejti, nem is lett volna elegendő. Az orosz nyelvben azt mondják, hogy *klíkatь* kiáltani, de *vos-klicátь* kikiáltani, *lík* gen. *líka*, dat. *líku* stb. szentkép, arcz, de *licó* (régibb *licé*-ből) «arcz»; a szerző ebben hasonló dolgot lát, mint a germán nyelvek terén a Verner-féle törvény név alatt ismeretes jelenségben, és a *k-c* váltakozását így magyarázza: «Wenn der Akzent auf der folgenden Silbe ruhte, dann wirkte der palatale Sonant auf den folgenden hinterlingualen Konsonanten dermassen, dass er ihm eine individuelle Palatalität verlieh; in entgegengesetztem Falle war diese Wirkung zu schwach, um in dem betreffenden Konsonanten eine stetige, unabhängige, individuelle Palatalität zu entwickeln», l. Idg. Forsch. 4 : 48. Az eredeti fejlődést B. de C. szerint megőrizték az ilyen esetek: «*scát'* (сцать, pissen) [aus *sьcātī* aus **sьkātī*], *-klicát'* (восклицать, ausrufen), *-ńicát'* (проницать, durchdringen, durchsehen), *-ŕicát'* (порицать, tadeln), *bľistát'* (блистать, glänzen) [aus **blīscāti* aus *blīskātī*], **bŕacát'* (брядать, klingeln, klirren), *źercá-* (созерцать, beschauen, зерцало, Spiegel), *ľicó* (лицо, Antlitz, Gesicht), *vincó* (винцо, Weinchen) [aus *vīnьkó*], *koľcó* (кольцо, Ring), *slovcó* (словцо, Wort), *ďeŕevcó* (деревцо, Bäumchen), *otcá* (отца, des Vaters) [aus **otьkā́*], *kupcá* (купца, des Kaufmanns), *ovcá* (овца, Schaf [aus **ovьkā́*], usw. usw.» u. o. 48. k. l. Az analogia hatásának tulajdonítja a szerző a következő alakok keletkezését: «Wörter, wie einerseit *śérdce* (сердце, Herz), *sólnce* (солнце, Sonne), *stárca* (старца, des Greises), *hlébca* (хлѣбца, des Brodes), *ptíca* (птица, Vogel), *ďevíca* (дѣвица, Jungfrau), *boľńica* (больница, Krankenhaus), *górńica* (горница, Zimmer), usw., anderesseit, aber *stańiká* (ста-

рика, des Greises), *pečńiká* (печника, des Töpfers), *-klikát* (окли кать, rufen), *-ńikát* (проникать, eindringen) usw. usw. u. o. 49. l.*)

A második csoportban mindjárt az első két szó nagy bajt okoz, mert a *sérdce*, *sólnce* mindenesetre az -ьce képzővel képezett szavak legeslegrégibb rétegéhez tartozik és azért bajos épen itt az analogia hatását föltennünk, hisz egészen kétségtelen, hogy a képzés közös szláv időben keletkezett, mert nemcsak hogy végigvonul az összes szláv nyelveken, hanem egyúttal a «szív»-nek és «nap»-nak jóformán egyetlen nevei. Ez Jagić szavaiból is kiviláglik, a melyekkel nyilván e szavak hangsúlyozását összehangzásba kívánja hozni Baudouin de Courtenay elméletével: «Sehr alt sind, mondja J., србдьце und слъньце, durch alle slavischen Sprachen bekannt; beim Verlust des Sprachgefühles für die Ableitung mit dem Suffixe ьце hat sich auch die Betonung zurückgezogen: cèрдце, cȍлнце: *sȑce*, *sûnce* (statt cердцȍ, солнцȍ)». Arch. f. slav. Ph. 23 : 129. De az a körülmény, hogy a szerb hangsúlyozás épen olyan, a milyent az orosz hangsúlyozással szemben várhatunk, bennünket könnyen még egy további föltevésre is kényszeríthetne, arra ugyanis, hogy a föltett hangsúlyvisszavonás már a közös szláv korszakban történt. A figyelmes olvasó azonkívül észrevehette, hogy az *-ica* képző az első csoportban elő sem fordul, az oroszban nincs is oxytonált *-ica* képzése, ha tehát ebből a nyelvből indulunk ki, egyenesen érthetetlen Baudouin de Courtenay magyarázatánál e képzőben a *c* keletkezése, de más nyelvekben is legföljebb igen-igen gyenge támaszt találunk rá, v. ö. Leskien Quantität und Betonung 609. l. E nehézség elkerülésére Rozwadowski az *-ica*-t úgy magyarázza, hogy a régi indogermán *ī*-femininákhoz a már kész *-ca* képző járult volna hozzá: «Suffixum *-ica* ortum est hoc modo, ut vetustis nominativis femininorum in *-ī* cadentibus suffixum *-ca* adderetur, quod nimirum satis sero factum est. Sero dico, temporibus scilicet, quibus *c*, *dz* ex lege Johannis Baudouin de Courtenay e *k*, *g* ortæ iam extiterant». Quæstiones gram. et etym.

---

*) Én mind a két csoportból csak azokat a példákat írtam ki, a melyekben *k* v. *c* hangzik, a párhuzamos *g* : *z* váltakozást föltüntető példák itt nem érdekelnek bennünket.

I : 27. Ezt a magyarázatot elfogadja PEDERSEN K. Z. 38 : 383 és MEILLET Études 346., de JAGIĆ nyomós okokat hoz föl ellene, Arch. 20 : 434.

Az *-ica* képzőt, a mely Baudouin de Courtenay egész elméletét halomra dönthetné, ha kielégítő magyarázatát nem találjuk, VONDRÁK nem rég megjelent, roppant anyagot fölölelő összehasonlító szláv nyelvtanában így magyarázza: «*ika*. Das Fem. zu *ikъ* sollte *-ika* heissen, aber statt dessen finden wir hier *ica:* aksl. *grěšьnikъ* ‚Sünder', dazu *grěšьnica; dlъžьnikъ* und *dlъžьnica*. *-ica* ist aber auch das Fem. zu *-ьcь:* aksl. *žьnьcь*, slov. *ženec, žnjec* ‚messor', dazu slov. *ženjicá, žnjica*. Man muss daher annehmen, dass das Suffix **-ьca* ursprünglich dem *-ьcь* zur Seite stand, dass es aber durch *-ika* zu *-ica* wurde, wobei es dann das ältere *ika* fast ganz verdrängte. Aus **ьca* und *ika* ist demnach durch eine Verquickung *-ica* geworden». Vergl. slav. Gr. 461. l. Igaz, épen VONDRÁK, a ki így Baudouin de Courtenay elméletétől ezt az *-ica* képzőtől fenyegető veszedelmet elhárítja, maga nem hisz B. de C. elméletében, a melynek különben sok híve van*) és kijelenti: «Wir können hier eine Akzentwirkung nicht bemerken». Vgl. slav. Gr. 266. k. l. Baudouin de Courtenay magyarázatát BRUGMANN sem fogadja el, de az a kisérlet, a melyet ő e jelenség magyarázatára tett (Grudr. I² 291.) még említésre sem méltó, annyira hiányzik belőle a szláv hangfejlődés ismerete, a Kurze vergl. Gram. czímű művében nem is hivatkozik rá, l. 167. k. l. Komoly kísérletet a jelenség magyarázatára tudtommal Baudouin de Courtenay-n kívül csak ŠACHMATOV tett. Š. a jelenséget egészen függetlenül a hangsúly helyétől, tisztán csak a *k* szomszédságában álló hangokból magyarázza: az említett palatalis hangzók után, azt tanítja, a *k* postpalatalis kiejtését elveszítette, ha csak a palatalis hangzók hasonító hatását ellen nem súlyozta egy a *k*-ra következő «hátulsó» hangzó (*o, ъ, ǫ, u, y*), **ovьká* (= óind. *aviká*) «ovis»

*) A már említetteken kívül elfogadták ezt a magyarázatot HIRT (Der indog. Akz. 90. l.) és LORENTZ K. Z. 37 : 266. is; PEDERSEN még egy lépéssel tovább is ment és a «mellékhangsúly»-nak is hasonló hatást tulajdonít, így magyarázza a *c* keletkezését egyebek közt az orosz *sérdce*-ben is, a mely, a mint láttuk, B. de C. álláspontjáról nehézséget okoz, l. K. Z. 40 : 216.

**ovьќa* > *ovьca* lett, genitivusában is szabályszerűen *c* fejlődött: *ovьcę*, de accusativusa **ovьką* (ejtsd *ovьkǫ*) instr. **ovьkoją* volna, ha az egy csoporthoz tartozó alakok ki nem egyenlődtek volna, csak kiegyenlődés következtében terjedt a *c* ezekbe az alakokba is: *ovьcą*, *ovьceją* (*co* > *ce* rendes hasonulás a szláv nyelvekben!) Izvêstija I : 703. k. Š. magyarázata szerint tehát eredetileg nem álltak volna szemben egymással -*ьkъ* és -*ьcь*, -*ьko* és -*ьce*, -*ьka* és -*ьca* képzős szavak, hanem minden ide tartozó névszóban váltakozott volna *k* és *c* a különböző casusokban a szerint, hogy milyen hang következett az eredeti *k* után. Ennek az elméletnek a gyengéje, hogy kicsit önkényesen teszi föl a kiegyenlődések végtelen sorát, a melyek valódiságát nincs semmi módunk be is bizonyítani, de még inkább az, hogy az alanyesetnek különben észlelhető kiváló helyzetével nem számol. A hímnemű és köznemű szavaknál egytől egyig az egyes nominativusának *k* alakúnak kellett volna lennie (-*ьkъ*, -*ьko*), a nőneműeknél ellenben kivétel nélkül *c*-ésnek (-*ьca*), nehéz megérteni, hogy nem győzött a szavak nagyobb részében a nominativus alakja, hogy annyi -*ьcь* és -*ьce* végű szó keletkezhetett és hogy a nőnemű szavaknál a nominativusban eredetileg lehetetlen -*ьka* alak épenséggel gyakoribb az -*ьca* alaknál.

Érthető az előadottak szerint, hogy míg sokan elfogadták Baudouin de Courtenay első pillanatban megnyerő magyarázatát, mások taztózkodnak az ítélettől, Brugmann azt mondja K. Vgl. Gr. I. [1902] : 167.: «Strittig ist die Auffassung der *c*-Laute in dem Suffix M. -*ьcь*, F. -*ьca*, N. -*ьce*» stb., Leskien Handb. d. altbulg. Spr. [4] [1905] : 52. hasonlókép: «die Ursache des Vorganges ist bisher nicht sicher erkannt», Vondrák Vergl. slav. Gr. [1906] : 266. k. l. nem mer határozott színt vallani.

De ha a szóban forgó *c* keletkezését eddig nem is sikerült kielégítően megmagyarázni és csak annyi tekinthető bizonyosnak, hogy a *k* előtt álló palatalis hangzóból indult ki az átalakító hatás, a mely azonban csak bizonyos, előttünk ismeretlen föltételek alatt tudott érvényesülni, annál teljesebb legalább a szlavisták közt abban az egyetértés, hogy ez az így bizonyos palatalis hangzók után keletkezett *c* csak úgy mint a bizonyos magas hangzók előtt *k*-ból lett *c* (l. fönt 107. l.) későbbi hangfejlődés mint a *k*-ból lett *č*-féle változás; ha pedig későbbi, akkor

nincs mit csodálkoznunk azon, hogy a még nem *c*-vé változott *k* bizonyos helyzetben már is *č* lett, mielőtt a más esetekben vele szemben álló *k*-ból kifejlődött az újabbkori *c*, nincs mit csodálkoznunk azon, hogy p. o. *otьcь* vocativusa ép úgy hangzik *otьče*-nek, valamint *člověkъ* vocativusa *člověče*. Egészen hibás tehát Brugmann előadása: «Durch Analogiewirkung. wie es scheint, werden die lautgesetzlichen *c*, *z* in den hierher gehörigen Formenkategorien zum Teil durch *č*, *ž* ersetzt. Nach dem Verhältnis z. B. von Voc. Sg. *člověče*, Adj. *člověčь* ‚menschlich' zu *člověkъ* ‚Mensch'. Pl. *člověci* bildete man Voc. *otьče*, Adj. *otьčь* ‚väterlich' zu *otьcь* ‚Vater'. Pl. *otьci*» Grdr. I[2]: 292. (a K. Vgl. Gr.-ban már nem is említi, hogy látszólag *c*-ből is lesz *č* a szláv nyelvekben, l. 166. k. l.). *Otьcь* régebbi **otьkъ*-ból lett, vocativusa már is *otьče*-nek hangzott, mikor még a nominativusban és a többi casusokban a *k* meg nem változott. Már az első czikkemben mutattam rá, hogy látszólag *c* is *č*-vé változott a szláv nyelvekben (l. 30. és 32. l.), hogy p. o. *dušica*-ból, ha -*ьka* képző járult hozzá *dušičьka* lett, tehát egészen úgy mint *rąka*-ból *rąčьka*. Hogy az ь nem változtathatta a *c*-t *č*-vé, az akár az épen említett *otьcь*-ből is nyilván való, azonkívül minden -*ica* végű főnév többes genitivusa -*icь*-ben végződik. Fönt hallottuk, hogy *lice* genitivusa a Suprasliensisben *ličese*, akár *oko : očese*. Itt sem lehet szó a *c* változásáról, hisz az *e*, a mely a *lice* nominativusában és a számtalan -*ьce* végű köznemű kicsinyítőkben nagyon szépen megfér az előtte álló *c*-vel, csak nem lehet annak oka, hogy a genitivusban (*ličese*) *c* *č*-vé váljék, itt is csak úgy érthetjük meg a *č* keletkezését, ha olyan korban keletkezettnek tartjuk, a melyben még *c* nem is volt a szláv nyelvekben és helyén még eredeti *k* állt.

Alkalmazzuk ezt az igazságot egy ránk magyarokra különösen érdekes fönt már említett esetre. *Němьcь*-ből szabályosan *němьčьskyj* melléknév képződött, de mellette több szláv nyelvben egy analogikus alatt keletkezett: **němьcьskyj* (or. *německyj*, l. *niemiecki*, cs. *německý*, tót *nemecký*), a mely talán a mi *német* szavunk magyarázatára szolgálhat. Minthogy -*cь*- nemcsak hogy nem volt lehetetlen, hanem ellenkezőleg igen gyakori hangkapcsolat volt — hisz maga a tőszó nominativusa is *němьcь*! — *němьcь*+*skyj* egyszerű összeszerkesztéséből, a mely lélektanilag

természetesen nagyon is elképzelhető olyan minták alapján, mint [or.] *rus-skij*, *bolgar-skij* és hangtanilag semmi akadályba nem ütközött, korán keletkezett több szláv nyelvben egy egészen új alak, a melynek szerkezete annyira átlátszó volt, hogy könnyen háttérbe szoríthatta a hagyományos *nemьčьskyj* alakot.

A látszólag *c*-ből, tényleg azonban egy azt megelőző *k*-ből lett *č* esete mutatja, hogy mennyire fontos idő szerint megkülönböztetni a hangváltozások egymásra következő rétegeit. Mégis meg kell nekem itt elégednem, hogy legalább nyomatékosan rámutattam arra, hogy a *k* > *č* változás a *k* > *c*-félénél régibb, mert ennek fölismerése nélkül merő lehetetlenség a szláv nyelvek fejlődését helyesen megérteni. Hogy a *c* keletkezése maga legalább is két külön korszakban ment véghez, arra a *c*-ék különböző hangzása látszik utalni: a *potokъ* locativusa *potocê*, de *otьcь*-é *otьci*, a mi azt bizonyítaná, hogy a palatalis hangzók után keletkezett *c* más, palatalisabb kiejtése volt, mint a bizonyos magas hangzók előtt keletkezett *c*-nek, l. Archiv f. slav. Phil. 23 : 128. Igaz, azokban az esetekben, a melyeket Jagić e mellett fölhoz, nincs kizárva az a lehetőség, hogy a *-ci* végű alakok (*potocê* de *otьci!*) kiegyenlődés következtében keletkeztek volna. De ezekbe a finom részletekbe nem bocsátkozom, egyszerűen utalok Jagić és mások kísérleteire, hogy a hangfejlődésben az időbeli rétegeket megállapítsák. Baudouin de Courtenay az összes *c*-ket egy időben keletkezetteknek képzeli, Idg. F. IV : 50, Jagić a következő rétegeket különbözteti meg:

I. *k* > *č* Arch. 23 : 121.

II. A kettős hangzóknak egyszerű hangzókká való válása u. o. 126.

III. *koi̯*-ból lett *kê* > *cê* u. o. 126.; egyes szláv nyelvekben *kvê* is > *cvê* u. o. 127.

IV. ь, *i*, *ę* után álló *k* > *c* (-ьcь, -ьca, -ьce, -ica képzők keletkezése) u. o. 128.

Pedersen a sorrendet máskép állítja föl (l. K. Z. 38 : 385):

I. *k* > *č*: *četyre;*

II. ь, *i*, *ę* után álló *k* > *c*: *lice*, *otьcь*;

III. a kettős hangzóknak egyszerű hangzókká való válása;

IV. *koi̯*-ból lett *kê* > *cê*: *cêna;*

V. *kvê* egyes szláv nyelvekben > *cvê*: *cvêtъ*.

Pedersen előadása szerint tehát a *lice otъcь*-féle esetek, a melyeket Jagić a fejlődés végére állít, nagyon régi időkbe mennének vissza, de az ő előadásának ezen pontja ellen ugyanazt lehet fölhozni, a mit Jagićnak más elrendezése ellen, hogy a *potocê: otъci*-féle eltérés lehet az analogia működésének következménye és nem bizonyítja kétségtelen módon a *c*-nek az *otъcь*-féle esetekben állítólag más hangzását. Pedersen előadásának egészen sajátságos, teljesen önálló színezetet ad, hogy a hangsúlyfejlődés különböző állomásait is igyekszik megjelölni, a melyek a szóban levő hangtani változásokkal kapcsolatban vannak, nemcsak itt, hanem még inkább egy másik helyen l. K. Z.: 40 : 216.

Végre hadd említsem, hogy Sobolevsky egy kis czikkecskében hozzávetőleg meg kísérlette állapítani, hogy a *k* hangoknak palatalis vocalis után *c* hangokká való változása milyen korba esik, és hogy ahhoz az eredményhez jutott, hogy ez körülbelül időszámításunk I. századában történhetett, hogy tehát, minthogy ez a változás a közös szláv korszakban ment végbe, a szlávok Krisztus születése után az I. században még együtt laktak, l. Arch. f. slav. Phil. 26 : 561—563.

Asbóth Oszkár.

Dr. Samo Czambel Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. Osnovy a iný materiál rečový. (1. Čiastka: Východnoslovenské nárečie.) Turócz Sz.-Márton 1906.

Nem mondok le arról a reményről, hogy tót szakember tollából közölhetek Czambel új könyvéről ismertetést, de mert nincs hatalmam a megigért ismertetés írását határidőhöz kötni, addig is fölhívom nyelvésztársaim figyelmét e nagyszabású munkára és üdvözlöm az érdemes szerzőt az éveken át a hely szinén végzett gyűjtéseken alapuló, a tót nyelvvel foglalkozó tudományos kutatásokban bizonyosan maradandó mély nyomokat hagyó műve I. kötetének megjelenése alkalmából.

A. O.

ADALÉK *῞ΙΗΜΙ* SZÓFEJTÉSÉHEZ.

Sokat vitatott kérdéssel akarok itt foglalkozni: vajjon a görög ἵημι ige a latin sero-val függ-e össze, vagy a latin iacio-hoz kell-e kapcsolni.

Elsősorban azonban vázlatosan eléadom a kérdés történetét.

I.

Régebben az volt a fölfogás, hogy ἵημι = σίσημι, s ennél-fogva ahhoz a szócsoporthoz fűzték, melynek a latin sero*) (magot vetni) is tagja.

E fölfogás képviselői a sero igének «vetni, dobni» jelentést tulajdonítanak és szerintük csak később fejlődött ebből a szónak «magot vetni» jelentése, a ἵημι-nek azonban ebben a jelentéstani fejlődésben nem volt része.

Curtius**) volt az első, a ki a két ige jelentéseiben észlelhető nagyobb differentiálódás után indulva más — helyesebb — irányban kezdett kutatni.

Különösen föltűnt neki a ἵημι aoristosa és a latin iacio perfectuma között lévő összefüggés, melynek alapján a következő egyenletet állította föl: ἧκα = iēci.

Eljutván e képletig, rögtön belátta, hogy ezen egyenlet

---

*) Ez a præsens reduplicált forma: *sero* < *serō* < *sesō* < *sisō*. Itt a reduplicatio *i*-je, a következő hang hatása alatt, *e*-vé lett, míg *sisto*-ban megmaradt. Az egyszerű igető kettős: hosszú magánhangzós és kettőshangzós: **sē*- és **sēi̯*-. Etymologiáját l. Alois Walde Lateinisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1906. *sero*, *sēmen* és Fr. Kluge Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache[6]. Strassburg, 1899. säen, Same, Saat alatt.

**) Georg Curtius: Grundzüge der griechischen Etymologie[5], Leipzig, 1879. 401. l.

alapján ἵημι és iacio összes alakjait össze kell kapcsolni. Így ἵημι-t *ji-jā-mira[1]) vezeti vissza s a latin iacio-val hozza össze.[2])

Curtius nyomán az újabbak közül G. Meyer[3]) és K. Brugmann[4]) foglalkoztak e kérdéssel. Ők a görög ἵημι egyes alakjait részint a *sē-, részint a *i̯ē-tőből magyarázzák.

Hirt[5]) és Walde[6]) ezt nem fogadják el, hanem Curtius nézetéhez csatlakoznak, bár apró részletkérdésekben eltérnek tőle.

II.

Ha ezeket a véleményeket gondosabban vizsgáljuk, figyelmünket elsősorban az igetövek (*sē-, *i̯ē-) kötik le. Lesz alkalmunk e téren meggyőződni arról, hogy

1. mennyire játszik bele az analogia a tő alakulásába, vagyis hogyan bővül a tő analogia útján,

2. hogy itt a jelentéstannak a hangtan mellett nagyon is fontos szerep jut.

E két szempont, főleg a második vizsgálata majd világossá teszi előttünk a ἵημι—iacio-elmélet helyességét; még jobban kitűnik ez, ha

3. a Grassmann-féle törvény egy specialis esetét elemezzük.

1. A ἵημι ige ἧκα alakjának *k*-ját analogicusnak kell tekintenünk.[7]) A *k* a görög igeragozásba eredetileg a perfectum révén került bele, még pedig azon tövek analogiájára, melyekben már eredetileg megvolt a *k* hang (δέρκομαι, δέδρακα).

A perfectumból ez a *k* aztán átszármazott az aoristos egyes alakjaiba is, a hol azt tőbővülésnek tekintjük. Ilyen analogicus *k*-bővülés van a ἧκα-ban is, mely alaknak a latinban *iēci* felel meg. E perfectum alapján került bele a *k* a iacio egész thémájába.

---

[1]) Hogy *ji-jā-mi-t mond *ji-jē-mi helyett, érthető, hisz' az ő korában az indogermán nyelvhasonlítás alapja a szanszkrit vocalismus volt.

[2]) Azon állítását illetőleg, hogy ez a *i̯ē- (szerinte *jā) tő a gör. εἶμι, latin *eo*-ban föllépő *ei-tő causativuma, l. Walde *iacio* alatt.

[3]) Gustav Meyer: Griechische Grammatik³, Leipzig, 1896. 603. l.

[4]) Karl Brugmann: Griech. Gramm.³ München, 1900. 277. l.

[5]) Hermann Hirt IF. XII. 229.

[6]) L. 2. jegyzet.

[7]) Karl Brugmann u. o. 326. s köv. l. V. ö. az ott idézett forrásokat.

A præsensben az ige redukált tövét látjuk, melynek magánhangzója — *a* — indogerman *ə*-ra megy vissza. Így van ez *facio*ban is: τίθημι: facio = ἵημι: iacio.

Mindkét esetben a latin ige tőbővülést és ugyancsak redukált tövet mutat;[1]) a perfectum ellenben a teljes tövet mutatja: iēci: iacio[2]) = fēci: facio.

E rendszerben annyira szembeötlő a párhuzamosság, hogy azt mintegy schematikussá teszi.

Miután bemutattuk az analogiának ezen igető képzésére gyakorolt hatását, áttérünk

2. a fontosabb jelentéstani kérdésre, vajjon a görög ἵημι és a latin sero, vagy a görög ἵημι és a latin iacio jelentései felelnek-e meg jobban egymásnak.

Végigtekintve ἵημι jelentésein, «magot vetni» értelemben egyet sem találunk, hasonlókép vagyunk *sero* «vetni, dobni» jelentésével. Jelentéstanilag tehát e két szó össze nem kapcsolható.

A görög ἵημι-nek és a latin iacio-nak azonban egyaránt megvan ez a jelentése.

Még jobban kitűnik ez az egyezés, ha a két ige összetett alakjait tekintjük.

Walde[3]) erre az «ἀφίημι: abicio», «ἐνίημι: inicio», «προίημι: projicio», συνίημι: conicio» példákat hozza föl, melyek közül az utolsónak van legnagyobb bizonyító ereje, mert átvitt értelmű jelentése mellett is teljes egyezést mutat.[4])

A ἵημι és iacio körébe tartozó kifejezések — a legconcrétebb árnyalattól a metaphorikus használatig — szintén meglepő egyezést mutatnak: λᾶαν ἱέναι: lapides iacere, βέλος ἱέναι: tela iacere, φωνὴν ἱέναι: vocem eiicere.[5])

A legjobban azonban a következő példa bizonyít mellettünk.[6])

---

[1]) Curtius e. h.

[2]) *Ico* és *icio* nem sorozható ide, mert labiovelaris -*qᵘ*- van benne (l. Walde *ico* alatt és Curtius u. o. 461.).

[3]) Walde u. o. *iacio* alatt.

[4]) V. ö. συμβάλλω következtetek és τὸ συμβαλλόμενον következtetés.

[5]) V. ö. még «ἔπος ἱέναι» = verba iacere és «querelas iacere» (panaszkodni).

[6]) E példa annál is inkább figyelemre méltó, mert a kik a ἵημι-ben a **sē*- és **jē*-tövek vegyülését látták, elméletük igazolására használták fel.

Brugmann[1]) ezt a képletet állítja föl: ἧμα «Wurf»: sēmen; a magot tehát szerinte a dobásról nevezték el.

Hogy a képző a két szóban ugyanaz -*mn̥ = gör. -μα, latin -*men*, elismerem, de már a két tő egyeztetésében petitio principii-t látok.

Mert ugyan mivel bizonyítja Brugmann, hogy ἧμα töve **sē*-?

A föntemlített két szó elütő jelentése — ἧμα hajítás-t, dobás-t jelent, de már az Iliasban[2]) «hajító dárda» concrét jelentése van, semen pedig *mag*ot jelent — már magában kétessé teszi az egész egyeztetést.

Határozottan pedig tiltakozik ellene a latin iaculum < iac-l-om, mely szintén hajító dárdát jelent s melynek ἧμα-val való kapcsolása, tekintve a latin tőbővülésről s redukált tőről mondottakat, nem jár nehézséggel.

E két szó concrét jelentésének teljes egyezése följogosít bennünket arra is, hogy ἧμα tövét **i̯ē*-ben állapítsuk meg.[3])

Ezt az elméletet még más jelentéstani érvek is támogatják:

A görög ἵημι-nek és a latin iacio-nak egyaránt van benható jelentésű alakja: ἵεμαι, iaceo.

Aztán meg hogyan magyarázzák meg az egyeztető elmélet (**sē*-, **i̯ē*-) hívei a sero ige «sēvi» perfectumát?

Minthogy a ἵημι, ἧκα alakok jelentéstani egybetartozását ők sem tagadhatják, ehelyütt a ἵημι < σίσημι: latin sero és a ἧκα = iēci egyeztetések alapján mást nem mondhatnak, mint hogy a sero perfectumának kifejezésére a latinban két, hangtanilag egymástól teljesen külömböző tőből képzett alak volt: a præsens tőből (**sē*-) alkotott sēvi és a másik tőből (állításuknak megfelelőleg **i̯ē*) alkotott iēci.

Ez pedig a valóságnak sehogy sem felel meg. A latinban ugyanis sero perfectumképen csupán sēvi szerepel; iēci-nek itt semmiféle jelentéstani szerepe nincs.

Jēci jelentéstanilag is kizárólag iacio-hoz tartozik.

3. Lássuk a kérdés hangtani oldalát.

---

1) Grundriss I.² kötet, 132., 136. l.

2) XXIII. 891.

3) Hogy a ἧμα és iaculum szavakban a változó tőhöz más és más képző járult, azon senki sem fog megütközni.

Brugmann maga a görög αὖος-t az óind *śōṣa-s* < **sōṣa-s* (kiszáradás) litván *saũsas*-szal (száraz) egyezteti[1]) és közvetlenül *hau-hos*-ra viszi vissza.

Teszi pedig ezt azon az alapon, hogy a görögben az *s* hang úgy a szó elején, mint magánhangzók közt *h*-vá lesz s a második esetben ez a *h* kiesik.

Ha már most valamely szó elején hehezet s a rákövetkező szótagban *h* van, Grassmann törvénye értelmében mindkét hehezet elvész.[2])

Hogy magyarázhatja hát ἵημι-t σίσημι-ből? Ebből az alakból a mondottak alapján végső eredményül föltétlenül ἵημι-t kapunk: σίσημι = híhημι = (h)í(h)ημι = ἵημι. Ilyen forma pedig nincs.

Ha ezzel szemben abból indulunk ki, hogy ἵημι = **i̯íi̯ēmi*, semmi hangtani akadályra nem lelünk.

i̯ ugyanis csak a szó elején lesz *h*-vá, a szó közepén pedig egyszerűen kiesik.[3]) Így pedig két hehezet nem is kerül egymás mellé.

Lesz tehát **hi-i̯ēmi* = *hi* (*i̯*)*ēmi* = ἵημι.

Remélem, hogy némileg sikerült új érvekkel hozzájárulnom egy régi téves elmélet megdöntéséhez és kimutatnom, hogy ἵημι-t a hangtan és jelentéstan egybevágó tanúsága szerint iacio-hoz kell kapcsolni.

Gompercz Fülöp.

---

[1]) Grundr. 193., 196., 746. l. és Hirt Handbuch der griech. Laut- u. Formenlehre, 154. l.

[2]) V. ö. gör. εἴρω < *σέρ-i̯ω > gör. *σεί-ρω > εἴρω = lat. *sero* (összefűz); de ὅρμος, mert a «ρ» az első szótaghoz tartozik.

[3]) Brugmann: Grundriss, I.[2] k. 270. l., Griechische Grammatik[3] 34. l., helytelenül Hirt: Handbuch der griech. Laut- u. Formenlehre, 152. l.

PRESZÁKA, PRISZÁKA.

MELICH János «Szláv jövevényszavaink» czímű könyvében ezeket írja: «Néhány helynévből, a milyen a krassó-, bihar-, alsófehérmegyei *Preszáka (Priszáka)*, biharmegyei *Rogoz*, beszterczenaszódmegyei *Jád, Kerlés, Gyalui* havasok, *Bucsa*, nekem az a meggyőződésem, hogy bolgár nyelvű lakosság a honfoglalás idejében csakis Erdélyben és a vele határos megyékben volt . . . Ez a bolgár lakosság azonban keleti bolgár nyelvjárást beszélt; ezt bizonyítja a *Preszáka*-beli *á*, a *Gyalu*-beli *a, ch* helyett *f, v*» (I. 1 : 5. l.). Továbbá ugyanott a jegyzetben: «Itt még csak azt említem meg, hogyha valaki azt állítaná, hogy e helyneveket ‚az oláhból vettük', akkor mikép magyarázandó az *Olt* (Aluta) és *Ompoly* folyónév *o*-ja? . . . S végül az illetőnek azt is be kellene bizonyítania, hogy e helynevek alapjául szolgáló szláv szavak ‚közönséges szláv eredetű oláh népi' szavak» (5—6. l.).

Az alábbi soroknak czélja bebizonyítani, hogy a *presacă (prisacă)* «közönséges szláv eredetű oláh népi szó», vagyis hogy a *Preszáka* (Priszáka) helynév oláhok lakta területen járatos; következéskép a magyarság azt az oláhból vette.

Az oláh szónak alapjául szolgáló óblg. *prisêka* (*sêk* «secare») az oláh hangszabályok szerint *priseacă*-vá válik (hangsúlyos *e* > *ea*, olv. *já*), ebből aztán «*prisacă*». Bármelyik oláh szótár ismeri a szót: «*prisacă*»: rucher; «*prisăcar*»: apiculteur; gardien d'un rucher; «*prisăcărie*»: élevage des abeilles; «*prisăcărit*» *(anc.)*: impôt sur les ruches (FR. DAMÉ: Nouveau Dictionnaire roumain-français, Bukurest, 1894. V. ö. még: A. CIHAC: Dictionnaire d'etymologie daco-romane, II. 293. l.). SERBÁN Mihály, szaplonczai (Máramaros m.) tanító a következőket írja ne-

kem: «*prisacă* însemnează loc curăţit din codru; pădure din anul prim curăţită» (*prisacă* annyit jelent mint «az erdőben [*codru* = hegyi erdő, rengeteg] tisztássá alakított hely; az első évben tisztássá alakított erdő); «*a prisăci* însemnează: a nimici, a devăsta tufişurĭ or pădure, adecă codru. Când încreastă jur-împrejur cineva vre un arbore verde, zice că *prisăceşte*» (*a prisăci* [ige infinitivusa] annyit jelent mint «megsemmisíteni, elpusztítani» [tehát «*írtani*»] bokrokat vagy erdőt, rengeteget. Mikor valaki körös-körül belevés [megjelöl] egy fiatal fába, azt mondja «*prisăceşte*»); «*prisăcire* ungureşte: *körülgyűrűzés*».

Az eddigiekből nyilvánvaló, hogy a «*presacă*» (*prisacă*) mindennapos használatú oláh népies szó, a mely még hajtásaiban is él s mindenfelé, a hol oláhok laknak, ismerik. Első jelentése: «írtás, írtott hely az erdőben»,*) aztán ebből «méhes», s a mint majd az oklevelekből közölt adatok bizonyítják: «mesterségesen előállított ‚*tisztás*' az erdőben, a hol *méhest* tartanak».

A *Preseacă, Presacă, Priseacă, Prisacă* mint helynév ismeretes nemcsak nálunk Magyarországon, hanem túlnan Romániában is. Ime az adatok a «Román földrajzi társaság» nagy szótárából («Marele dicţionar geografic al Românieĭ, Bukurest, 1902): «*Preseaca*, hegylánc, Buzăŭ megyében» (= *judeţ*) (V. 96. l.); «*Prisaca*, falu, Băcăŭ megyében; *Prisaca, Prisaca-Mică* vagy *Priseaca*, falu, ugyanott; *Prisaca*, kis havasi falu (= *cătun*), Putna megyében; *Prisaca*, kis havasi falu, Romanaţĭ megyében; *Prisaca*, volt falu, Dolj megyében; *Prisaca*, hegy, Fălciŭ megyében, *Prisaca* vagy *Priseaca*, magán birtok, Bacăŭ megyében; *Prisaca*, patak, Vasluĭ megyében; *Prisaca*, völgy, Jaşĭ megyében; *Prisaca* dela Dumbrava-Neagră, erdő, Neamţu megyében; *Prisacanĭ*, nagyközség, Jaşĭ megyében; *Prisacanĭ*, falu, Botoşanĭ megyében; *Prisacanĭ*, falu, Jaşĭ megyében; *Prisacanĭ*, nagyközség, Tutova megyében; *Prisacanĭ*, erdő, Jaşĭ megyében; *Prisacanĭ*, patak, Neamţu megyében; *Prisacanĭ*, vám az erdélyi határon, Neamţu megyében; *Prisăceana*, Mehedinţĭ megyében; (Dealul-)*Prisăceĭ*, hegy, Jaşĭ megyében; (Pârâul-)*Prisăceĭ*, patak; Dealul-)*Prisăcilor*, hegy, Jaşĭ megyében; *Priseaca*, nagyközség,

*) «*prisacă:* ‚vágott erdő'» (Ungaria, VI. 94.).

Olt megyében; *Priseaca*, falu (kettő is van), Dimbovița megyében; *Priseaca*, falu, Mușcel megyében; *Priseaca*, falu, Olt megyében; *Priseaca*, hegy, Mușcel megyében; *Priseaca*, erdő, Mușcel megyében; *Priseaca*, birtok, Prahova megyében; *Prisecеaŭa*, nagyközség, Mehedințĭ megyében; *Prisecile*, patakocska, Neamțu megyében; *Prisicenĭ*, falu, Ilfov megyében; *Prisicenĭ*-Buturugenĭ és *Prisicenĭ*-Turnesculuĭ, falvak, Ilfov megyében.

A régi moldvai és havaselföldi vajdák okleveleiben léptennyomon találkozunk a «*prisacă*» szóval, a mi azt igazolja, hogy a régiségben is közhasználatú oláh népi szó volt. A sok száz példából álljanak itt bizonyítékul a következők: «Am vândut a mea dreaptă otcină și moșie . . . cu tot venitul și cu treĭ *prisăcĭ* de stupĭ ce sânt acolo, o *prisacă* la Bălca și altă *prisacă* la Ruginoasă și o *prisacă* la Angheleștĭ, cu treĭ sute de stupĭ ce sânt într'însele» (Adás-vételi levél 1658-ból. CODRESCU: «Uricarul» (= Oklevéltár) XI. 209. l.): Eladtam igaz örökségemet és birtokomat . . . minden jövedelmével s három méhes *priszákával* (t. i. «írtott hely az erdőben», a hol «*méhest*» állítanak fel), a mely ott van, az egyik *priszáka* Bălcanál, a másik *priszáka* Ruginoasanál és egy *priszáka* Angheleștinél, háromszáz méhkassal, melyek ott találhatók». JORDACHI BALȘ boér végrendeletében (1809. márcz. 21-én kelt) hagyományozza JANCU nevű fiának Păsçanĭ és Contăștĭ falvakat «cu toate *prisăcile* cu stupi ce să vor afla la aceste moșiĭ (u. o. XI. 325. l.): Valamennyi méhes *priszákával*, a melyek e birtokon találhatók». Egy 1641-iki oklevélben: «Pe vale sânt locurĭ de *prisăci* în costișe despre apus (u. o. XIV. 338. l.): A völgyben nyugotra a hegyoldalon *priszakáknak* való helyek vannak». Egy 7163-ban (1655) kelt adás-vételi levélben: «Am vândut un loc de *prisacă* . . . unde ĭi va plăce în pădure . . . să-șĭ facă *prisacă* (u. o. XV. 267. l.): Eladtam egy *priszákának* való helyet . . . a hol akarja a z e r d ő b e n . . . c s i n á l j o n m a g á n a k *priszákát*». GRIGORIE ALEXANDRU GHICA vajda oklevelében (1765): «Să ĭa a zăcea din fânaț, din *prisăcĭ* (u. o. XVII. 276. l.): Szedjen tizedet a kaszálóból s a *priszakákból*». Egy 7215 (1707)-ből keltezett ajándékozási levélben: «Am dăruit un loc de *prisacă* (u. o. 277. l.): Ajándékoztam egy *priszakának* való helyet». «I-am dat un loc de prisacă» (u. o. XX. 87, 95, 183. l.; XXII. 80. l.). Egy 7146

(1638)-ban írt szláv oklevélben előfordul a «*pasica*» alak: «Мѣсто за Пасики (u. o. XXIII. 135. l.): *paszikáknak* való hely». A két fejedelemség cancellariáiban, a XVII. század második tizedéig körülbelül, bolgár (t. i. közép-bolgár) nyelven írják az okleveleket s állami iratokat az ott alkalmazott íródeákok (= dieciĭ de logofeție); Havaselföldén kimutatható a szerb nyelv befolyása is, Moldvában pedig a kisoroszé. A «*pasica*» ruthén alak az oláhban s az említettem oklevél moldvai eredetű, Jașĭ-ban keltezett.

B. P. Hașdeu 1865-ben adta ki (Bukurest) «Arhiva istorică a Românieĭ» czímű munkáját, benne a következő adatokat találom: «Cumpără locurĭ de case și de fânețe și de *prisecĭ* (1525-ből I. 1. rész, 57. l.): Ház-, kaszáló- és *priszakáknak* való helyeket vásárolnak»; «Aŭ văndut o *prisacă* cu pomĭ» (1619-ből; u. o. 2-ik rész, 6. l.). Egy 1431-ből kelt moldvai (Suceavaban) oklevélben ismét «*pasica*» *(paseca)* fordul elő: четири пасѣкы» (I. 1. rész, 122. l.): négy *paszika*.»

A Jașĭ-ban megjelenő «Arhiva» cz. folyóiratban olvasom: «Loc de moară, de *prisăcĭ* (1732-ből, XI. 561. l.): Malom számára és *priszákáknak* való hely». (V. ö. még u. o. V. 546. l.)

N. Muste (1662—1729) Krónikájában előfordul: «*Prisăcĭ* de stupĭ: Méhes *priszákák* (v. ö. M. Gaster: «Chrestomatie roumaine, Leipzig-Bukurest, 1891, 25. l.); N. Costin (1660—1712) Krónikájában: «Acolo era *prisacă* de stupĭ (apud Damé): Ott méhes priszáka volt».

Gh. Ghibanescu, jasi egyetemi tanár okmánytára a mult esztendőben jelent meg: «Surete și izvoade» (Jașĭ, 1906), rendkívül gazdag és becses tartalommal. István vajdának 7009-ben kiadott oklevelének 1797-ből kelt oláh átírásában olvassuk: «Şi pre acel hotar egumenul și călugăriĭ dela Putna să facă sate și *prisăcĭ* (I. 56. l.): Azon határban a putnai igumen (= kolostorfő) s a kálugerek (= szerzetesek) alapítsanak falvakat s *priszákákat*» (az eredetiben kétségtelenül пасика állt; v. ö. még 163. l.); Péter, moldvai vajdának 6956-ban Suceava-ban kelt oklevelében a «*pasica*» alak fordul elő: «И дали есми емꙋ, оу нашеи земли ꙋ Молдавскои, едно село, наимѣ Панчещи, на ωбръшие (Бръл)ада, и една Пасика, на ꙋстие ракокѣ, имѣ фѣрцина Пасика (277. l.): És adtunk neki országunkban, Moldvában, egy falut,

névszerint Panceștit a Bârlad (folyó) eredetinél és egy *paszikát* a Rakova torkolatánál, t. i. Fearța *paszikáját*».

Ugyancsak Gh. Ghibanescu egy másik okmánytárában: «Ispisoace și zapise» (Jașĭ, 1906). Péter vajdának 7050-ben (Hușĭ városában) kelt oklevelében szintén megvan a «*pasica*» szó: «Продали свою пракою отүнноу… єдно пасикоу ѹ хотар Хлапєщиом подли бѣлїи поток ѡткъ Бръгъѡан, на бокоу стака нижнѣго, гдє била стараа пасика (I. köt. 1. rész, 65—66. l.): Eladták igaz öröküket . . . egy *paszikát* a hlapeștii határban a fehér patak mellett Bărgăoan(ĭ) felé, az alsó halastó partján, a hol a régi *paszika* volt (v. ö. még u. o. 80, 83. l.); «Єдно мѣсто али єст тепер пасикѹ (104 -105. l.): Egy hely, a mely most *paszika*».

N. Jorga, bukuresti egyetemi tanár könyvében: «Brașovul și românii» (Bukurest, 1905), a hol a brassói városi levéltárban talált oláh nyelvű okleveleket s iratokat is közöl, a «*priszáka*» nemcsak mint falunév fordul elő, hanem mint hegynév is: «Dealul *Prisacă*» (426. l.) s a birtokátengedési levelet aláírja egy «Vasile sin (= fia) Jon *Prisăcean*» is.

Radu Rosetti a román akadémia kiadásában két helynek történetét írja meg s munkájához okmánytárt is csatol. A «Cronica Bohotinuluĭ» czímüben (Bukurest, 1905) olvassuk: «Un loc de «*prisacă*» (48, 56, h ú s z s z o r fordul elő; v. ö. még u. o. 61—64, 66—68, 70, 72, 75—77, 79—80, 84—85, 87, 95, 104, 107—108, 110, 160—161, 166—167. l.); a «Cronica Vascanilor»-ban (Bukurest, 1906): «Un loc de *presac*(ă) în care aŭ ținut părințiĭ luĭ stupĭ (50. l.): *Priszakának* való hely, a hol szülei méhkasokat tartottak». (V. ö. még u. o. 55, 58, 85, 95, 97, 111, 137. l.)

Még két adatot sorolok föl a mai nyelvből; egyiket közli a «Șezătoarea» (Fălticenĭ, 1903), a legtősgyökeresebb oláh prózaíró, Creangă János, hátrahagyott irataiból: «*Prisacă:* locul unde staŭ stupiĭ cu albinele, ĭar *prisăcar:* omul ce le păzește și îngrijește (VIII. 160. l.): *priszáka* a hely, a hol a méhes van, *priszakár* pedig az ember, a ki felügyel és gondozza a méheket»; a másik adat Alexandri Vazul «Népköltési gyűjteményében fordul elő (334. l.):

Haĭ, leliţă, la *prisacă*,
Timpul dulce să ne treacă;
Să mâncăm mĭere de roĭ,
Să ne ĭubim amândoĭ.

Gyere, rózsám, a *priszakához*, hadd muljon el kellemesen az idő; együnk lépes mézet és szeressük egymást».

Az előadottakból kettős tanúságot összegezhetünk: 1. a «*prisaca*», a mely oláh hangfejlődés következtében vált *prisêka*-ból, szláv eredetű, élő, tekintélyes multtal bíró szó az oláh nyelvben, mint helynév igen gyakori, tehát a magyarországi *Priszáka* helynevek sem «keleti bolgár», hanem oláh eredetűek; 2. a kelet-magyarországi szláv szókkal elnevezett helynevek nem szükségképen és mindig «a bolgároktól» jutottak a magyar nyelvbe. Föltétlenül meghallgatandó a mai és régi oláh nyelv vallomása, mielőtt valaki ilyen kérdésben ítéletet koczkáztat.

ALEXICS GYÖRGY.

ALEXICS abból a három szóból, a melyre MELICH azt az állítását alapítja, hogy Erdélyben és a szomszédos megyékben a honfoglalás idejében keleti bolgárok laktak, kiragadta a legérdekesebbet, a *Preszáká*-t, a másik kettővel, *Gyalu*-val és *Vervu*-val,*) nem törődik. A. nyilván úgy okoskodott, hogy *Gyalu* (= *dealu*, irodalmi írás szerint *dealul*, a mi *deal*+articulus, mintegy «mons ille») és *Vervu* (*vîrvu* = *vîrv* «csúcs»+articulus) annyira közismert oláh szó, hogy annak bizonyítására, hogy annak egy bizonyos helyen való használatából nem szabad ott lakott bolgárokra következtetni, nem érdemes egy szót sem vesztegetni. Hisz az embernek még oláh szótárhoz sem kell fordulnia, hogy azt megtudja, elég ha HUNFALVY JÁNOS A magyar birodalom földrajza cz. nagy művében a névmutatót forgatja és a sok *Gyálu* és *Vervu* közt akár csak azokat a kapcsolatokat vizsgálja,

*) MELICH szavai «*ch* helyett *f*, *v*» az előtte való mondatban említett *Vervu* «hegy» szóra vonatkoznak, a bolgár *vъrh* ugyanis az oláhban *vîrf*- és *vîrv*-nek hangzik.

a hol e szavakra egyes vagy többes genitivus következik: *Gyálu-Ivánuluj* = Iván hegye (v. ö. még *Gy. Arkánuluj, Gy. Goronuluj, Gy. váruluj, Gy. Gropilor*) *Vervu-Galatiuluj* = Galacz csúcsa (v. ö. még *V. Korongisuluj, V. Omuluj, V. Petroszuluj, V. Rádului, V. Puczilor, V. Puzdreloru*). Az oláh *presácă*, illetőleg *prisácă*, a melylyel a *Preszáka-Priszáka* helynevek a legszorosabb kapcsolatban állanak, ugyan ép oly elterjedt, de már jelentése fejlődésénél fogva annyira érdekes szó, hogy külön tárgyalást megérdemelt. Hogy ezt a szót is mindenfelé ismerik, a hol oláhok laknak, már abból is következtethető, hogy az oláhok lakta területeken mindenfelé találunk belőle lett helynevet, míg a megfelelő bolgár szót alig van módunk kimutatni. Mégis, a milyen bizonyos, hogy oláhok vitték szerte széjjel ezt a szót, és hogy *Preszáka-Priszáka* helynévből azt következtetni, hogy ott valaha bolgárok laktak, egy cseppet sem tudományos eljárás, olyan bizonyos, hogy az oláhok bolgároktól vették át a szót — ott, a hol a bolgárokkal húzamos ideig érintkeztek, tehát valószínűleg nem Erdélyben és még kevésbbé az Erdélylyel szomszédos megyékben.

Alexics helytelenül indul ki bolgár *prisêka* alakból, az oláh szó csakis egy polgár *prêsêka*-ból lehetett; abban is téved, hogy az *ê* helyén álló *a* fejlődését oláh hangfejlődésnek tartja; az *a* hang már a bolgárban keletkezett — a keleti bolgárságban a hangsúlyos *ê*, ha nem következik vagy nem következett rá valaha jésített mássalhangzó, *ea, 'a*-vá válik, ezért Conev barátom egy hozzám írt levélben a bolgár szót phonetice пpec'aкa-, azaz *presz'aka*-nak írja — az oláhban csak annyi változás történt a szón, hogy elveszett az *sz*-nek gyenge jésítése. Minthogy azonban az oláh nyelvbe nem csak *pre*-nek ejtett *prê-* igekötős, hanem sok *pri-* igekötős szláv szó is átment, minthogy továbbá az oláhban a hangsúlytalan *e* amúgy is hajlik *i*-felé, régibb *presáca*-ból újabban *prisáca* lett. Hogy a bolgár szó csakis *prêsêka* lehetett, azt a *Priszaka*-val váltakozó régibb *Preszáka* helynevekből tudjuk, a fönt említett bolgár *pres'aka* is a mellett szólana, de meg a *prê-* = lat. per- igekötő jelentése is jobban illik ahhoz az alapfogalomhoz, a melyből ki kell indulnunk, mint a *pri-* »ad» igekötőé (v. ö. Miklosich Lex. palæoslov. *prêsêkati* dissecare, *prisêkati* ἐπιτέμνειν, incidere). A bolgár szóra azért nem

hivatkozhatunk egész nyomatékkal, mert a szótárakban hiába keressük, nem találjuk sem GEROV, sem DUVERNOIS nagy szótárában. CONEV, igaz, a népnyelvnek alapos ismerője, de nem tudom, mire alapította a nekem küldött értesítését: «npec'aka bedeutet im Neubulg. *Bergsattel*»; GEROV szótárában szakasztott ugyanazzal a jelentéssel csak h í m n e m ű *prêsêk* (olv. preszek) szót találunk, *prêsêka* ugyan ebből is képződik, ha hozzájárul az articulus, de ez a népdalban tényleg előforduló alak egészen máskép hangzik és semmikép sem lehet az oláh szó alapja: *preszeka* = a hegynyereg. Ha tehát a szó nem általános ismert szó és CONEV talán csak emlékezetből hivatkozott rá, a félreértés lehetősége épen nincs kizárva, ámbár tagadhatatlan, hogy a hímnemű *prêsêk* (azaz *preszek*) mellett egy nőnemű *prêsêka* (azaz *presz'aka*) mellékalak is élhet valahol, valamint épen GEROV szótárában *zásêk* (azaz *zaszek*) mellett egy nőnemű *zasêka* (azaz *zasz'aka*) alakot említ. Ez a *zasêka* különben szakasztott ugyanabból a tőből hajtott mint a *prêsêka* és annyit jelent, hogy «gyepű (Verhau)», a mely jelentés a régi szerb forrásokban a *preseka* szóhoz tapad. A régi szerb *preseka* e jelentése nagyon szépen illik ahhoz a *Preszaka-*, ma *Priszaka*-hoz, a melyet CSÁNKI Krassó-Szörény megyéből említ: «Gyepew al. nom. *Preszaka* (1496) . . . Ma *Priszaka*» Magyarország. tört. földr. II. 39., de az oláh *prisácă* jelentése se ebből, se a CONEV-től említett *pres'aka* («Bergsattel») jelentéséből nem magyarázható, vissza kell mennünk a szó eredeti jelentésére, a mely a szó képzésénél nem lehetett más mint «átvágás». Ebből fejlődött az «irtás, tisztás (méhészetre használt erdei tisztás)» és végre az oláh *prisácă* mai rendes jelentése a «méhes».*) Hogy a jelentésfejlődés melyik fokán került a bolgár szó az oláh nyelvbe, azt nincs módunk megállapítani, hisz hallottuk, hogy a bolgárban a megfelelő szó, ha ugyan egyáltalában él még, egészen mást jelent, a régibb forrásokból pedig a szó szintén nincs kimutatva. Épen mert nem ismerjük a bolgár szó multját, nem tudjuk, bolgár vagy oláh jelentésfejlődéssel van-e dolgunk, csak azt tudjuk, hogy a föl-

---

*) V. ö. OklSz. 1518: Mehes Irothwan, 1476: Siluam Meheslygeth és LEXER Mhd. Taschenwörterbuch: *zîdelweide* bienenzucht u. w a l d b e z i r k, in welchem sie betrieben wird.

tett jelentésfejlődés, a melyet különben SERBÁN szaplonczai tanító fölötte érdekes közlése a lehető legélesebb világításba helyezi, lehetséges, sőt épen egy szláv nyelvből rá a legszebb analogiát találjuk. ALEXICS moldvai, szláv nyelven írt, okiratokból az oláh *prisácă*-val azonos jelentésű *paszika* szót említ. Minthogy a kisoroszban ѣ mindig *i*-nek hangzik, a kisorosz пácѣка-пácïка (olv. *pasz'ika*) a *prêsêka*-tól csak az igekötőben, no meg a hangsúly helyében különbözik; ha most már e kisorosz szó jelentését nézzük ŽELECHOWSKI szótárában, akár csak az oláh *prisácă*-t magyarázná, régi meg új jelentésében: пácïка, f. ausgehauene, ausgerodete Waldparthie für den Ackerbau; 2. umhegter Weideplatz; 3. Bienengarten, Bienenhof. Ha az oláh szó jelentése idővel szűkül és a *prisácă* ma jóformán csakis «méhest»-t jelent, ez a fejlődés megint talál a kisorosz *pašika* fejlődéséhez, legalább e szó származékaiban csakis ez a jelentés mutatkozik:*) *pašicisko* Ort, wo ein Bienenhof war; *pašičnik* Bienenwärter, Bienenzüchter, Imker; *pašičnikuvati, pašičničiti* pašičnik sein, imkern; *pašičnictvo* Bienenzucht, Apistik; *pasičničnij* zur Bienenzucht gehörig, apistisch!

ASBÓTH OSZKÁR.

---

*) Ugyanez áll a lengyel *pasieka* «Verhau; Bienengarten» származékairól is.

ISMERTETÉSEK.

Két etymologiai szótár. A. Walde, Lateinisches etymologisches Wörterbuch. (Sammlung idg. Lehrbücher, herausgeg. von H. Hirt. II. Reihe, 1. Bd.) Heidelberg, C. Winter, 1906. XLVII+870 l. — W. Prellwitz, Etymologisches Wörterbuch der griechischen Sprache. 2. verbesserte Auflage. Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht, 1905. XXIV+524 l. 11·60 M.

Azon óriási eredmények daczára, a melyeket az idg. nyelvtudomány újabban elért, a latin szótárírás terén aránylag csend uralkodott. Vaniček (Leipzig 1881) óta tudtommal csak két etymologiai szótár jelent meg: Bréal-Bailly (Paris 1885) és Wharton (London 1890), s már rég itt volt az ideje annak, hogy az újabb eredményeket valaki összegyűjtse, illetőleg a régi anyagot reviziónak vesse alá. Erre a munkára vállalkozott Walde innsbrucki professor s nagy hálára kötelezte vele nemcsak a latinistákat és romanistákat, hanem az indogermanista szakköröket is.

A könyv bevezető részében (V—XLVII.) az etymologiai alapfogalmak (gyökér, formans, basis, ablaut stb.) vannak a legmodernebb elméletek alapján igen világosan és szépen tárgyalva; aztán két igen praktikus táblázat következik: *A)* az idg. alapnyelv hangjainak tovafejlődése az egyes nyelvekben (rövidre vont összehasonlító nyelvtan tabelláris fogalmazásban) és *B)* a latin nyelv hangjainak keletkezése az idg. alapnyelv hangjaiból (a latin nyelv históriai grammatikája in nuce); a bevezetést bőséges bibliographia zárja be.

Maga a szótár (1—695.) mindenekelőtt anyagának roppant gazdagságával imponál. Fel van véve minden latin szó, illetőleg a szorosabban összetartozó szavak közül egy-kettő mint az egész csoport képviselője; a sorrendbe föl nem vett, de valahol tárgyalt szavak az Index latin részében (715—718.) keresendők, a mely azonban — sajna — nem pontos (hiányzik pl. *anhelo : animus, caelestis : sto, coquina : popina, illustris : luna, indigena : gigno, initium : eo, inopinus : opinor* etc. etc.), a mi a könyv használatát némileg megnehezíti. Szerző

mindenütt lehetőleg kimerítően közli az odavágó irodalmat s az eltérő nézeteket — igen helyesen, mert a hol a szubjektivizmusnak oly boszantóan tág tere van, mint az etymologizálásnál, a dogmatizmus nincs helyén; W. buzgalma és lelkiismeretessége e részben minden elismerésre méltó, de olykor túlzásba megy: nemcsak minden Vaniček és Curtius (Grundzüge[5] Leipzig 1879) óta megjelent etymonnak első szerzőjét akarta megtalálni — milyen sikerrel, nem kutattam —, hanem egészen értéktelen etymonokat is regisztrál s fölösleges polemiákba bocsátkozik. Az anyag feldolgozásában némi egyenetlenség észlelhető. Egy-egy derivatum néha külön czikk (pl. *dictio*, *emptus*), néha az alapszó alatt van (pl. *coctio : coquo*, *datus : do*); az összetett igék némelykor az alfabétikus sorrendben vannak (pl. *abdo*, *abeo*), máskor a præverbium alatt (*ambigo : amb-*, *convenio : com-*), ismét máskor a verbum alatt (*amburo : uro*) — apró szépséghibák, de a könyv kezelését egy csöppet sem könnyítik meg. A hosszabb czikkek anyaga jobbára tagolatlanul és nehézkesen helyezkedik el. Ennek oka, hogy *a morphologiai szempont nem érvényesül eléggé*, a melynek pedig dominálnia kell, még ha a semasiologia gyermekkorát nem élné is. Ezt persze W. is tudja s a megfelelések felsorolásánál első sorban olyanokra van tekintettel, a melyekkel a többi nyelvcsoportok hasonló vagy azonos képzései állanak szemben, de e részben többet tehetett volna: elmaradtak egészen nyilvánvaló parallelek s szembeszökő identitások s egyik-másik czikk (pl. *gigno*, *unda*, *volvo*) valóságos chaos, rudis indigestaque moles, melyben adat adatra halmozódik minden ok és rendező elv nélkül. Alább következő észrevételeimben ilynemű fogyatkozások kimutatására és pótlására fektetem a fősúlyt, szubjektiv természetű polemikus észrevételektől lehetőleg tartózkodva; forrást hely szűke miatt csak különös esetben czitálok: a szakember úgy is ráismer, más meg nem törődik vele.

ab. + *abripio:* cf. *ἀφαρπάζω*; *absolvo:* cf. *ἀπολύω.*

absisto. Adde ói. *ápatiṣṭhati*, cf. got *afstandan.*

abdūco. + *abductio:* mhd. *abezucht.*

acer. + *acernus:* ahd. *ahorn*, gör. *ἄκαρνα·δάφνη.*

*actūtum. status: statūtus = actus: *actūtus;* ez utóbbinak adverbiális formája. Zimmermann KZ. 39, 606.

ad. Adde av. *sr(a)vant-* «schleichend»: ói. *tsárant-.*

admissārius. Innen cymr. *amws.* Stokes 10.

aerumna. Alapszó: *aes;* eredetileg a. m. «furca», aztán — totum pro parte — «die grosse zu tragende Last», cf. nhd. *Kummer* engl. *to cumber* «beschweren etc.» Zimmermann KZ. 39, 606.

aes. + *aerūca, aerūgo.*

ago. Adde umbr. *aitu* «agito»; + *age* : *ἄγε*; *actus* : cf. *ἐπακτός*, gall. *ambactus*; *agī* : cf. ói. *nir-ájē*; *dēgo* : **dē-agō.*

agolum. Cf. *ἀγέλη.*

albus. A litv. *alvas* «Zinn», ópor. *alwis*, szláv *olovo* «Blei» kiindulópontja az *album (plumbum)*. Schrader II[3], 97.

aliōquī. Óp. *ada-kaiy* most: °*kīy*. Bartholomæ AirWb.

alius. Ide talán ói. *alīkás* «unwahr, falsch»; v. ö. *anyá-thā* «anders» és «falsch». Uhlenbeck AiWb.

alo. Ide talán ói. (prākr.) *aṭṭas* «turm»: *altus*. Uhlenbeck.

alveus. *Alvus* : *alveus* = ószl. *črěvo* «uterus, venter»: *črěvijĭ* «Schuh». Pedersen KZ. 38.

amb-. Adde ir *imm-agim* : *ambigo* (Stokes 34); + *amburbium* : cf. osc. *am-víanud* «circuitu, detour».

amoenus. Talán: *ἀμείνων*. Hirt Hb. 295.

amfrāctus. Ha mégis = **ambi-sraktus*, akkor v. ö. ói. *sraktiṣ́*, av. *sraxtiš* «Ecke».

angarius. Adde ói. *áṅgiras.*

ancus. Adde av. *ąxnō* «Zügel» és *ąxmō*° «Biegung des Armes», cf. *ἀγκύλη* és *ἀγκών*. Bartholomæ AirWb.

animus. + *animōsus* : cf. *ἠνεμόεις.*

apiscor. + *adeptus* : ói. inf. *āptum*; *adeptio* : *āptiṣ́* «Erreichung».

aper. + *aprīnus* : mhd. *eberīn*; *apru͡nculus* : cf. umbr. *abrunu* «aprum».

arceo. Óp. *arkadriš* nem «Burgberg», hanem «burgtragend».

arduus. + *arduitās* : cf. *ὀρθότης.*

argentum. Örmény v. kaukázusi kölcsönszó. Schrader II[3], 52. + *Argentīnus* : av. *ərəzataēnō* «silbern».

at. Ide talán av. *aṯ* «da, dann, darauf». Bartholomæ.

atrōx. Ha idg. °*oqᵘ*- lappang benne, akkor v. ö. ói. *śvitīcī* «glänzend», *ghṛtācī* «fettig», gr. *αἴθοψ, μῆλοψ*. Brugmann.

aurōra. Adde av. *vī usaiti* : ói. *vyùcchati* «illucescit».

augeo. + *auctio, auctus* : inf. litv. *áukti, áuktū.*

auspex. Adde *σκώψ.*

Autumnus. Arm. *ačem* «wachse»: *ašun* «Herbst» = *augeo* : *au(c)tumnus*. Pedersen KZ. 38.

berula. Gall szó? Cf. ir *bilor, biror* «Wasserkresse». Stokes 170.

betula. «cymr. *bedw*, sg. *bedwen*»; itt «sg.» deleatur (Sg. Stokesnál egy munka rövidített czíme).

bibo. Adde ószl. *piti* «trinken»: cf. *pōtio*; + *pōtum* : ói. *pātum.*

brassica. Innen ir *braissech.* Stokes 133.
bucca. Adde av. *buxtiš* «Heulen». Bartholomae AirWb.

caedo. Ide talán Bartholomae AirWb. szerint av. *sōiδiš* «Waffe» (? *sk̑eid*! tehát *scindo* alá).

candeo. Adde av. *caēcastō* egy tó [= az Urumya] neve, voltaképp «weiss schimmernd».

canis. Első sorban: ói. *šuniṣ*, av. *sūniš*, litv. *szunìs*.

cano. Adde av. *čanat̰-caxrō* «mit sausenden Rädern»? + *cantus:* cf. ir *ro chēt* «cantus est»; *cecinī:* ir *ce-chan.*

capio. + *captio:* got *anda-hafts* «Antwort», mhd. *haft.*

capulus. Cf. ahd. *hevilo* «Hefe».

carmen. Adde av. [2]*kar-* [pr. *čarəkərəmahī*] «rühmen» etc.

caro. Adde ir *carna* «Fleisch». Stokes 71.

caulis. «Penis» értelméhez v. ö. av. *fravaxš* «Stengel» és «penis».

caveo. + *cautio, cautus:* cf. ói. *ā-kūtiṣ*, *ā-kūtam* «Absicht».

cauus. Adde av. *spā(y)-* «aufschwellen»; *sūrō:* ói. *šū́ras.*

celsus. Adde gall. *Celtus, Celta, Κελτοί.* Stokes 83.

censeo. + *census:* cf. inf. ói. *šásitum; censio:* cf. ói. *šastiṣ* «Preis, Lob», av. *sastiš* «Lehre».

centum. Centumpeda: ἑκατόμπους, de *centipēs:* ói. *šatapád-.*

cerebrum. Direkt: ói. *šīrṣám* «Kopf».

cicer. Cf. ói. *karkaras,* gr. *κάρκαρος* (Hesych.) «hart».

cieo. + *citus:* ói. *šitás.*

cirrus. Cf. ói. *cikuras* «Haupthaar». Brugmann Grr. 2, 92.

clēmens. Cf. ói. *šráyamāṇas,* av. *srayamnō.*

clīno. Adde av. *sray-* [pr. *sirinaoiti*]; *sritō:* ói. *šritas.*

com. + *co-aetāneus:* cf. ir *com-áes* etc. «gleichalt». Stokes 86.

comes. Cf. ói. *arthḗt* = *artha-ít* «emsig, eilig».

commūnis. + *commūnitās:* cf. got *gamaindūþs.*

conjux. Cf. ói. *sa̢-yuk* «angehörig, verwandt».

coquo. Adde ószl. *peštĭ* «Ofen», *pešti* «kochen»: cf. *coctio.* + *coquīna, cucīna,* honnan ir *cuicenn, cucann* Stokes 58: cf. ói. *pácanam* «Mittel zum Kochen», av. *aš-pačinō* «wo man viel kocht».

cornu. Cf. *κάρνυξ.* + *cornum:* got *haúrn* etc.; *cornulum:* cf. mhd. *hörnelīn,* nhd. *Hörnlein.*

crēdo. Adde av. *zraz-dā-:* cf. ói. *šraddhā* [*zərəd-* «Herz» analogiájára]. + *crēditus:* ói. *šraddhitam* «vertraut, geglaubt».

crīmen. Esetleg: *χρῖμα, χρίμα.*

cubo. + *incubo (ōnis):* ahd. *hūfo* «Haufe».

culmus. + *culmōsus:* cf. *χαλαμόεις.*

cunque. + *quīcunque:* cf. umbr. *pisipumpe.*

curro. Adde av. *karši-ptar-* «accipiter», voltakép «Schnellflieger», cf. *accipiter*, *ὀξύπτερος*. Bartholomæ AirWb.

curvus. Adde ói. *kuṭati* «krümmt sich». Brugmann.

damnum. Adde ón. *tafn* «Opfertier» és cf. av. *afša-* «damnum» = **a-tp-so-?* Bartholomæ AirWb.

dēleo + *dēlētrīx:* cf. *δηλητήρ.*

dēlūbrum. Cf. *λύθρον.*

deus. + *deitās:* ói. *dēvatāt*, cf. cymr. *duiutit.*

dēstino. Cf. *στάνω.*

dīco. + *dictus:* ói. *diṣṭás; dicāre:* cf. *δίκη.*

dictio. Adde *δεῖξις.*

dominus. Esetleg: ói. *dámanas* «Bändiger der Pferde».

domitor. + *domitrīx:* cf. *δμήτειρα.*

dūdum. Adde óp. *duvaištam* «diutissime».

duplus. Adde av. *°bifrəm* «Vergleich». Bartholomæ.

edo. + *ēsus:* cf. inf. ói. *áttum*, litv. *ė́stū*, ószl. *jastŭ; ēsus:* litv. *ė́stas*, ószl. *jasto* «Speise»; *comēstio:* cf. *νῆστις*, inf. litv. *ė́sti*, ószl. *jasti; ēsor:* cf. *ὠμηστήρ*, ói. *attár-; ēstrīx:* cf. *νήστειρα*; *edo (ōnis):* ahd. *ezzo.* Adde ószl. *jažda* «Speise»: cf. *inēdia.* — got *at* nincs, csak **ēt (frēt):* ón. *át*, ags. *ǣt*, ahd. *āz.*

emo. + *emptum:* cf. litv. *imtū*, ószl. *jętŭ; emptio:* cf. inf. ir *air-itiu* «accipere», litv. *im̃ti*, ószl. *jęti.* — *cōmō: *co-emō, dēmo: *dē-emō, dirimo: *dis-emō.*

emptus. Adde umbr. *emps.*

ēmungo. + *ēmunctus:* ói. *muktás; ēmunctio:* cf. inf. litv. *mùkti*, ói. *múktiṣ* «lösung», av. *framuxtiš* «Ausziehen der Schuhe».

eo. + *itum:* cf. litv. *eĩtū*, ószl. *itŭ*, ói. *ḗtum; itio:* cf. inf. litv. *eĩti*, ószl. *iti*, ói. *itíṣ* «das Gehen», av. *paititiš* «Zurückgehen, Begleichen»; *praetor:* cf. ói. *pura-ētár-* «Führer».

equus. Adde *Ἱππημολγοί:* cf. *equa?*

erro. Cf. *εἴρων* «listig». Ehrlich KZ. 39, 567.

ērūgo. Cf. litv. *raugmì.* + *ructus:* inf. litv. *rúktū.*

ex. + *effugio:* cf. *ἐκφεύγω*; *exerceo: ἐξαρκέω*; *exigo: ἐξάγω.*

excello. Ebből: **celnō*, cf. litv. *kilnóju* «hebe hin u. her». + *excelsus:* cf. litv. *isz-kéltas* «erhaben».

experior: cf. *ἐκπειράω.*

exuo. + *exūtus:* cf. litv. *isz-aũtas; exūtio:* cf. litv. *isz-aũti*, ószl. *iz-uti.* Adde av. *aoþrəm* «Sandale», lett *áukla* «Pastelschnur», litv. *auklė̃* «Fussbinde»: cf. *indūcula.*

facio. + *conditus:* cf. ói. *dhātuṣ* «Bestandtheil», litv. *dėtū*,ószl. *dětŭ*. Addeószl. *sŭ-dětelĭ* «conditor», av. *dātar-* «Schöpfer»: cf. *conditor; θέμις*: cf. av. *dāmiš* «Schöpfung» («Weisheit» deleatur).

fāgus. Adde mhd. *buechīn*, nhd. *büchen:* cf. *fāginus.*

fateor. Adde *φατός* = **fatos; infitiae:* cf. *ἀμφασίη.*

fel. Adde av. *gərəδō°* és *zārō* «Galle». Bartholomæ.

fēlo. Adde av. *daēnuš* «femina»: ói. *dhēnúṣ.*

ferio. Első sorban: litv. *bariù*,ószl. *borją*, ón. *beria* etc.

ferus. + *ferīna:* litv. *žvėrëna*, ószl. *zvěrina* «Wildpret».

fīdo. + *fīsus:* cf. *πιστός, εὔπειστος.*

figulus. Első sorban: ón. *digull*, ahd. *tegal.*

findo + *fissio:* cf. ói. *bhittíṣ* etc. Uhlenbeck.

fingo. Adde ir *dengaim* «bedrücke». Brugmann 2, 999. + *fictus:* cf. av. *uz-dištō*, ói. *digdhás.*

flagma. Adde lett *blafma* «Flamme». Fick I[4], 94.

fluo. fluctus: cf. *φλύκταινα, φλυκτίς.*

foedus. πείθω : πέποιθα = *fīdus : foedus.*

follis. Cf. *φόλλιξ.*

forma. Ha = *μορφή.* adde av. *marəxštar-* «Gestalter».

foveo. Első sorban ói. *dāhayati.*

framea. Kelta kölcsönszó? Schrader II[3], 109.

frango. Adde *φάραγξ.*

frustum. Adde av. *društō* «mit einem Bruch behaftet».

fugio. Első sorban: **φύζω*, cf. hom. *πεφυζότες.*

fūnis. Idg. **bhoi(d)nis:* cf. *fīdo.* Wiedemann, BB. 1904.

furca. Adde *χαράσσω.*

furnus. Idg. **ghʷermnos*, honnan *furnus* és *formus.* Pedersen KZ. 38.

furvus. Ha idg. **dhūzgwos*, adde av. *dāzgra°* «dunkelfarbig».

geminus. + *gemellus*, honnan cymr. *gefell*, bret. *gevelled.*

gigno. Első sorban: *γίγνομαι*, aztán: ói. *ajījanat*, av. *zīzanat.* Ólat. *genunt:* cf. ói. *jánāmi*, gr. *ἐγενόμην.* + *genitus:* cf. osc. *Genetaí* «Genitæ», gr. *γενετή; genitus:* cf. ói. *jantúṣ* «Geschöpf, Stamm», av. *zantuš* «Vereinigung, Stamm»; *genimen:* ói. *jániman-* «Geburt», gr. *γέννα* f. [**γένμα*: ói. *jánman-*? Brugmann Grr. 2, 348]; *nātus:* pael. *cnatois*, gr. *Κασίγνητος*, gall. *Cintugnātus*, got *aírþa-kunds* «erdgeboren», ón. *kundr* «Sohn», ói. *jātás*, av. *zātō.* Adde av. *ā-snō* «angeboren», keltolat. *Eni-gnus:* cf. *benignus;* av. [1]*azātō* «adelig»: cf. *agnātus;* ói. *jñātíṣ* «Verwandter», got *knōþs*, ahd. *chnōt:* cf. *nātio.*

gladius. Schrader II[3], 110 fönntartja a kelta eredetet.

grātēs. Adde litv. *gìrtas* «gerühmt»: *grātus.*
gravis. + *gravitās:* cf. gr. *βαρύτης.*
grex. Ide *ēgregius.*
gusto. Adde ger. ói. *juṣṭvā:* cf. *gustus.*
habeo. Ide *diribeo* = **dis-habeō.*
haurio. + *haustor:* cf. *ἐξαυστήρ* (Hes.); *haustrum:* cf. *θέρμαυστρα,* ón. *austr* «Kielwasser».
helvus. Adde *χλόος* = **χλόϝος.*
heri. + *hesternus:* cf. *χθεσινός.*
hio. + *hiātio:* cf. litv. *žiotìs* «Riss, Kluft», inf. *žióti.*
homo. + *homi-cīda:* cf. got *guma-kunds,* ahd. *gomo-heit.*
horreo. Adde av. *zarśayamnō* «die Federn aufsträubend».

ignōsco. + *ignōtus:* *ἄγνωτος,* got *unkunþs,* ahd. *unkund,* ói. *ájñātas.*

imber. Adde av. *vyāmburō* «dem Wasser feindlich». Bartholomæ AirWb. + *imbrifer:* cf. *ὀμβροφόρος.*

in (priv.). + *injugis:* cf. *ἄζυγος,* ói. *ayugas; invīsus:* got *unweis,* ahd. *unwīs* «unerfahren», cf. gr. *ἄιστος,* got *unwiss* «ungewiss».

in (præp.). + *impedio:* cf. *ἐμποδίζω; indictio:* cf. *ἔνδειξις,* ahd. *inziht* «Anschuldigung»; *infero:* *ἐμφέρω,* cf. ir *inber,* cymr. *ynfer* «inlatio, i. e. influxus, ostium». Stokes 169.

inferius. Cf. av. °*bairyəm* «Tragen».
insero. + *insertiṇ, insertio:* cf. *ἔνερσις.*
intendo. + *intentio:* *τάσις,* ói. *tatiṣ́, tántiṣ́* «Reihe».

inter. + *interstes:* cf. ói. *antaḥ sthā-* «im innern befindlich», av. *antarə-stā-* «dazwischen befindlich»; *interme(n)stris:* cf. umbr. *antermenzaru* «intermenstruarum», av. *antarə-māh-* «Gottheit des Neumonds».

jocus. + *jocō:* litv. *jůkũju.*
īra. Ide kelta *Isara,* thrák *Istros.* V. ö. Hirt Abl. 174.
itidem. Ehrlich (KZ. 39, 563) szerint: **ita-dem.*
jubeo. Adde av. *yūịδyeiti:* ói. *yúdhyati.*

jungo. Adde litv. inf. *jùnkti:* cf. *junctio;* av. *yūxtar-* «Anschirrer»: cf. *junctor;* ahd. *gijoht:* cf. *junctus.*

Juppiter. Adde av. *dyaoš:* ói. *dyṓs.* AirWb. [2]*dyav-.*
juvenis. + *jūnīx:* cf. ói. *yūnī.*

lacerta. Adde ói. (prākr.) *alagardas* «Wasserschlange», *alagardā* «giftiger Blutegel». Uhlenbeck AiWb.

lāna. + *lānạria,* honnan ir *lainner* «Schuhband», Stokes 276.

lassus. Első sorban got *lats*, ón. *latr*, ahd. *laȝ* «lass».

lavo. + *lavācrum:* cf. *λοετρόν*, ir *lōthur* «alveus, canalis», gall. *lautro* «balneo», ón. *laudr* «Seife», av. *urvāϑrō* «spülend».

lego. + *lēctus: λεκτός*; *lēctio:* cf. *λέξις*.

lēgo. + *lēgātus*, osc. *lígatúís* «legatis».

lēvis. + *lēvitās: λειότης*.

licinus. Első sorban: *λεκάνη*.

lien. Adde av. *spərəzan-*, újp. *supurz*.

linquo. Első sorban: por. *po-linka* «bleibt», aztán ói. *riṇákti*, av. *irinaxti* s csak utoljára *λιμπάνω*. + *relictus:* cf. gr. *ἀδιάλειπτος*, litv. *lìktas*, ói. *riktys*, av. *irixtō; relictio:* cf. gr. *ἔκλειψις*, litv. inf. *lìkti*.

locus. osc. *slaagim* aligha való ide. L. Bartholomæ AirWb. s. v. *rāz-*. Brugmann I², 760. Buck Grammar, 75.

longinquus. Cf. ói. *úd-añc-* «aufwärts», *praty-añc-* «rückwärts».

lōrica. Innen ir *luirech*, cymr. *lluryg*. Schrader II³, 103.

lūceo. + *lūcifer:* arm. *lus-a-ber*, cf. *λευκοφόρος*: arm. *lus-a-vor*. Uhlenbeck AiWb. s. v. *bharás*.

luo. + *solūtus:* cf. *λυτός*, *βουλῡτός*, ón. *lūdr* «zerstossen, erschöpft»; *solūtim*, *solūtio:* cf. *λύσις*; *solūtor:* cf. *λυτήρ*.

lupus. + *lupīnus:* cf. ahd. *wulfīn*, ags. *vylfen*.

māior. Cf. *μέζων*, ói. *máhīyas-*, av. *mazyah-*.

mālo. Nem: *magis volo*, hanem **mag-volō*. Cf. *mage*.

maltas. Adde got *mulda* «Staub, Ede».

malus. Ide av. *mairyō* «betrügerisch». Bartholomæ AirWb.

mare. + *marīnus:* cf. gall. *Morinī; Arēmoricae, Armoricae* civitates: **parei-morikā* «Küstenland, Bretagne». Stokes 36.

Mars. *Māvors* nem «eine spez. lat. Umbildung von *Māmers*», hanem az ói. *marút* társa; *lucēre: Volcānus: marút: *mawṛt.* Hirt Abl. 13.

māximus. *s*-tőből; cf. av. *maš* = **maxš* «magnopere» és ói. *máhas*, av. *mazah-* etc.

meditor. Adde av. ³*mad-* «zumessen».

meminī. Cf. ir *do-mēnar* (**memn-*), i. *mamnē*. + *mementō: μεμάτω*; *commentus, commentum: αὐτόματος*, ir *der-met* «Vergessen», got *munds*, litv. *miñtas*, ószl. *mętŭ*, ói. *matás, matám* «Meinung».

memor. **memorī:* cf. ói. *sasmāra*.

mens. Adde *μάντις*.

metallum. Semita eredetű. Schrader II³, 11.

mētior. Első sorban: *μητίομαι*.

minuo. Adde av. *may-* «zu Grunde richten».

misceo. Adde av. *myas-* «mischen». + *mistim, mistio:* cf. av. *mĭšti* (instr.) «durcheinander, miteinander». Bartholomæ.

mitto. Adde av. *maēϑ-* «mittere», *ham-maēd-* «niederwerfen».

moneo. + *monitus:* ói. *mānitás*.

mons. Adde av. [2]*matiš* «promunturium». Bartholomæ.

mordeo. Cf. ói. *mardayati*. + *memordī:* cf. ói. *mamr̥dē, mamarda*.

morior. + *Morta:* cf. ói. *mr̥tás* etc.; *mortuus:*ószl. *mrĭtvŭ*.

moveo. Adde av. [ava-] *myav-* «beseitigen». Bartholomæ.

mulceo. + *mul(c)tus:* ói. *mr̥ṣṭás*, av. *maršto*.

multa. + *multāre*, osc. *moltaum*.

mūlus. Talán: «der Mysische, der Myser». Schrader II[3], 50.

mūs. Adde *μύϊνος:* cf. *mūrīnus*.

mūto. Ide talán óp. *hamiϑriya* «abtrünnig». AirWb.

-ne (enclit.). + *quidne:* av. *ciϑənā*.

neo. Első sorban *νέω*, ir *sníim*, ahd. *nāiu*, ói, *snāyati*. + *nētus:* cf. *εὔννητος*.

nī. Adde av. *naēča* «und nicht»: osc. *neip* «neque».

nimbus. Idg. **ni-n(e)bhos ?*

ninguit. Első sorban. litv. *sniñga*. + *nivit:* *νίφει*, ir *snigid*, cf. av. *snaēžaiti*, gr. *νείφει*, litv. *snēga; nīvōsus:* cf. *νιφόεις*.

nōn. Cf. por. *ne-ains* «keiner», litv. *ne-vēnas* «nicht allein».

nōsco. Adde got *unkunþs*, ahd. *unkund:* cf. *ignōtus*,ószl. *znateli:* cf. *nōtor*. + *nōtio:* ói. *pra-jñātiṣ* «Erkennen», gr. *γνῶσις*, ahd. *urchnāt*, inf. litv. *žinóti*,ószl. *znati*.

novācula. Legközelebb áll ói. partc. *kṣ̣nuvānás*.

novus. Adde ahd. *niuwōm:* *novo*.

nox. Adde av. *upa-naxtar-* «an die Nacht angrenzend».

numerus. Adde av. [2]*nemah-* «Darlehen». AirWb.

obscūrus. Első sorban: ahd. *scūr*. Adde av. *surī* «Haut».

ōcior. + *ōximē:* s-tőből, cf. *ὀξύς*. Sommer Hb. 488.

octo. *Octōgintā:* cf. *ὀγδώκοντα*; *octuāgintā:* cf. *ὀγδοήκοντα*. + *octipēs:* ói. *aṣṭāpad*, gr. *ὀκτώπους*.

oppidum. Adde ói. *pratipadam* «bei jeder Gelegenheit».

opus. Adde av. *hv-apah-* «gutes Wirken»: ói. *sv-ápas*. + *operor:* cf. ói. *apasyáti*.

orior. + *ortus*, umbr. *ortom*, gr. *νέορτος*, *Κονιορτός*; *Arnus*, gall *Arnos:* ói. *árṇas*. Stokes 19.

ōs. + *ōrārium*, honnan got *aúrāli* «Schweisstuch».

ovis. + *ovicula:* cf. litv. *avikỹnė* «Schafstall»,ószl. *ovĭca*, ói. *avikás, avikā́*.

paciscor. + *pactus:* cf. πηκτός; *pactio:* cf. πῆξις.
pango. + *pepigī:* cf. gr. dor. πέπᾱγα.
par. Adde av. [1]*par-* «gleich machen». AirWb.
pario. + *peperī:* cf. πεπορεῖν· δοῦναι és πέπρωται.
pater. Adde ón. *sam-fedr:* cf. *patrius.*
pateo. + *patulus:* cf. πέταλος, πέταλον.
pedica. Adde av. °*bda-* «Fessel».
pēdo. Adde av. *parəd-:* ói. *pardatē.*
percello. + *perculsus:* cf. κλαστός.
pīlum. Innen ahd. *phīl,* ags. *píl,* ón. *píla.* Schrader II[3], 106.
pingo. + *pictus:* ói. *piṣṭás* «geschmückt», óp. *ni-pišta-* «geschrieben».
pinso. Adde av. *pištrō* «Quetschung»: cf. *pistor.*
piscis. + *piscātus:* got. *fiskōþs.*
pīnus. Adde av. *pituš* «Speise»: ói. *pitúṣ.*
plāga. Első sorban: πλᾱγά, πληγή.
plango. Első sorban: lett *plûku* (**planku*), gr. πλάζω (**πλαγγιω*). + *planctus:* cf. πλαγκτός, ἔμπληκτος, litv. *plàktas.*
pleo. Adde πλῆσις: cf. *complētio;* litv. *pìltas,* av. *pərətō:* cf. *-plētus.* + *complēmentum:* cf. πλῆσμα.
plumbum. Adde ir *luaide* (**ploudho-*). Schrader II[3], 95.
posco. + *poposcī:* cf. ói. *paprkṣḗ, papracha.*
pōto. + *pōtātus:* cf. ποτητός.
praegnans. Másképp Ehrlich (KZ. 39, 561): φόνος «Masse», ói. *āhanās* «schwellend», litv. *ganà* «genug»,ószl. *gonēti* «genügen».
prō. + *pronepōs:* ói. *pránapāt; prōgeniēs:* cf. av. *frazan-,* ói. *prajā́* «Nachkommenschaft»; *prōmineo:* av. *framan-* «Vorsprung gewinnen».
prope. «Aus **proqu-* zu erklären». Magában véve is hihetetlen; és ói. *prapitvám?* Sommer Hb. 491.
prūrio. Első sorban: ói. *pluṣyatē.*
pūrus. Adde av. *pūitika-* «zur Läuterung dienend». AirWb.

quattuor. Adde av. *caþwārō,* újp. *čahār;* ói. *cáturyugas:* cf. *quadrijugus;* ags. *fyđer-fēte:* cf. *quadrupēs;* got *fidurfalþs:* cf. *quadruplus;* τεσσαρακαίδεκα, ói. *cáturdaśa,* av. ord. *čaϑrudasō:* cf. *quattuordecim;* ags. *feórđa,* ón. *fiórđe:* *quartus* [osc. *trutum,* ói. *túryas, turīyas,* av. *tūiryō:* **qtrū-*]; ón. *ferner:* cf. *quaternī.*
quiēs. + *inquiētus:* av. *ašātō* «unfroh, betrübt».
quinque. + *quingentī:* cf. πενταχόσιοι, ói. *pañcaśatam.*
quis. + *quod:* osc. *pod,* umbr. *puře, porsi.* Buck 84.

raudus. Adde bask *urraida.* Schrader II[3], 62.
rēctus. Adde falisc. *rected,* av. *rāštō.*
rego. + *rēctum, rēctū:* cf. ir *recht,* ón. *réttr* «Recht»; *regimen:* cf. *ὄρεγμα,* av. *rasman-* «Schlachtreihe».
rēx. Adde av. *Vīrāz-* «allenthalben herrschend»: ói. *virāj-* «Herrscher» v. *vīra-rāz-* «über Männer gebietend». AirWb.
ruo. Adde av. *rao(i)δyō* «urbar zu machen». AirWb.

saeculum. Első sorban: litv. *sėkla* «Saat», lett *sēkla* «Same».
saepe. Saepēs: αἱμασία? Hirt Hb. 167. Prellwitz GrWb.
sāgio. Adde av. *vīspā-hišat-* «alles ausspürend». AirWb.
sagitta. Örmény kölcsönszó? Pedersen KZ. 38. Innen ir *saiget,* cymr. *saeth.* Schrader II[3], 106.
salix. + *salignus:* cf. ahd. *salahīn.*
sapa. Adde av. *višāpō* «des Säfte Gift sind»: *viš*+**sāpa-.*
scindo. Első sorban: ói. *chinádmi,* opt. *chindēta.* + *scidit:* ói. *áchidat; scicidī:* ói. *cichidē,* got *skaískáiþ; scissus: σχιστός.*
scūtum. Mindenekelőtt: gr. *σκύτη· κεφαλή* és *σκῦτος.*
secta. Cf. litv. *at-sèktas* «aufgespürt, aufgefunden».
sedeo. Sēdēs eredetileg s-tő: cf. av. óp. *hadiš,* aztán: *ἕδος,* ón. *setr.* ói. *sádas.* Adde av. *aiwi-šastar-* «wer sitzt»: *ad-sessor;* av. *pasuš-hasta-* «Viehhürde»: cf. *subsessa.* + *sessio:* cf. inf. litv. *sésti,* ószl. *sěsti,* ói. *ní-ṣattiṣ* «Rast»; *praeses:* cf. ói. *upastha-sad-* «im Schoosze sitzend», av. *armaē-šad-* «still sitzend»; *sediculum:* cf. lett *sédeklis* «Sitz»; *sedimen:* cf. ói. *sadman-* «Sitz(platz)»; *assedo* (*ōnis*): cf. ahd. *anasezʒo* «assessor», ón. *drótt-sete* «Truchsess».
septem. Adde ószl. *sedmŭ:* cf. *septimus.* + *septemdecim:* ói. *saptadaśa,* av. ord. *haptadasō; septingentī:* cf. *ἑπτακόσιοι; septuāgintā:* cf. *ἑβδομήκοντα,* ir *sechtmoga.*
sero. + *satio:* cf. got *manasēþs,* ahd. *sāt,* inf. litv. *sėti; satiēs:* cf. ahd. *setī,* mhd. *sete, sette* «Sätte»; *satus(u):* cf. litv. inf. *sėtu; satus(o):* cf. ószl. *na-sětŭ* «besät».
serpo. + *serpens:* cf. *ἕρπων,* ói. *sárpan.*
sex. + *sescentī:* cf. *ἑξακόσιοι,* ói. *ṣatśatam,* av. *xšvaš-satō°; sexāgintā:* cf. *ἑξήκοντα.*
simplex. + *simplicitās:* cf. *ἁπλότης.* Adde got *áinfalþs,* ahd. *einfalt:* cf. *simplus.*
sisto. Adde ir *air[s]issim,* ahd. *sestōm.* Stokes 311.
sono. + *sonor:* ói. *°svanas,* ebben: *tuviṣvaṇás* «stark tönend».
sordeo. Adde av. *ka-xvarəδō* «negraccio». AirWb.
sorbus. Cf. ahd. *swert,* ags. *sweord,* ón. *suerð?* Kluge-Lutz, 205. Schrader II[3], 108 és Reall. 783. Brugmann KvglGr. 213.

spatium. Adde av. ³*spā-* «proficere».

specio. Első sorban: ói. *páśyati*, av. *spasyeiti*. + *spectus*: ói. *spaṣṭas*, av. °*spaštō*; *inspectio*: cf. σκέψις (*σπέξις), av. *ava-spaštiš*; *inspector*: umbr. *speture* «spectori», av. *spaštar-* «Späher».

spuo. Adde av. *spāmō* «Speichel» [basis: *spāˣu*]. AirWb.

stāmen. Adde ἐπίστημα.

sterno. + *strātus*: cf. στρωτός, ószl. *strĭtŭ*, ói. *stṛtás*, av. *starətō*.

stīpo. Adde av. *stā(y)* «Haufe», (*s*)*taērō* «Bergspitze». AirWb.

sto. + *stetī*: ói. *tasthé*; *status*, *statum*, *statū*: cf. inf. ói. *sthā-tum*, litv. *pastótū*, ószl. *statŭ*. Adde inf. litv. *stóti*, ószl. *stati*: *stātim*; got *staþs*: cf. *statim*; av. *stay-* «Wesen», ói. *stay-* [?]: cf. *caele-stis*; av. *þraotō-stāt-* «in Flüssen befindlich»: cf. *super-stes*; ószl. *sǫ-po-statŭ* «adversarius», av. *stātō*: cf. *status*.

sub. + *subdo*: cf. ὑποτίθημι, ói. *úpadadhāti* [*subditus*: ὑποθέτος, ói. *úpahitas*; *subditio*: cf. ὑπόθεσις, ói. *úpahitiṣ*]; *subsisto*: ὑφίστημι, ói. *úpatiṣṭhati*, av. *upahištaiti*; *suffero*: ὑποφέρω, ói. *úpabharati*, av. *upabaraiti*.

sulcus. Adde av. *varək-* «ziehen, schleppen». AirWb.

tata. + *tatula*: cf. ói. *tātalas*.

taurus. Adde gr. ταῦρος, ags. *stéor*.

tendo. Adde av. *vītastiš*: ói. *vítastiṣ* «Spanne» [*tṇs-*].

tenebrae. Adde av. *tąϑrəm* (*tansram*).

tentus. Adde ir *tét*, cymr. *tant*: cf. *intentio*.

tenuis. Adde av. *tanuš*: ói. *tanúṣ*. + *attenuo*: cf. ir *tinaim* (*tenuō*). Stokes 128.

tepeo. Adde av. *tap-* «heiss sein» (caus. *tāpayeiti*). + *tepesco*: cf. av. *tafsaiti*; *tepor*: ói. *tápas*; *Tepula*: cf. ószl. *teplŭ* «warm».

terra. A jelentéshez v. ö. av. *huška*: 1. «trocken», 2. n. «Festland». Bartholomæ AirWb.

texo. + *textus*: ói. *taṣṭás*, av. °*taštō*.

tingo. + *tinctus*: τεγκτός.

tollo. + *tetulī*: cf. τέτλαμεν; *oblātio*: cf. ahd. *gidult*.

traho. Adde av. *udarō-ϑrąsō* «auf dem Bauche sich bewegend»: cf. τρέχω. AirWb.

trēs. Adde τριάκοντα: cf. *trīgintā*; τριπλοῦς, τρίπαλτος, ahd. *drifalt*: cf. *triplus*; ahd. *drīzehan*: *trēdecim*. + *trecentī*: cf. ói. *triśatám*, gr. τριακόσιοι; *trīcēsimus*: cf. τριακοστός, ói. *triśattamás*; *tridens*: ói. *tridan*, cf. τριόδους; *triens*: cf. av. *ϑrižant-* «Drittel»; *trifolium*: τρίφυλλον; *trīnī*: cf. ón. *þrenner*.

tripēs. Adde ags. *ðri-fēte*.

tumeo. Adde av. **Tumāspō* «des Rosse feist sind». AirWb.
tundo. + *tutudī:* ói. *tutudé,* cf. got. *staístáut.*

ubi. Állítólag: **cubi.* Az egész hangtörvényt kétségbe vonom.
veho. + *vectum:* cf. inf. litv. *vèsztū,* ószl. *vestŭ,* ói. *vōḍhum; vectus:* litv. *vèsztas,* ói. *ūḍhas; vectis, vectio:* cf. ói. *ūḍhiṣ* «Führen, Fahren», inf. litv. *vèszti,* ószl. *vesti.*
venio. Adde ói. *gamyátē:* cf. *venio;* av. *aiwi-gaitiš* «Ankunft», ón. *sam-kund* «Zusammenkunft»: cf. *inventio.* + *inventor:* cf. gr. *βατήρ, ἐπιβώτωρ,* ói. *gantar-* «wer geht, kommt».
verbum. Adde av. *urvātiš* «Gelübde»: gr. *ῥῆσις.* + *verbālis:* umbr. *uerfale; pro-verbium:* cf. got *ga-waurdi* «Rede, Gespräch».
vesper. + *vesperna:* cf. *ἑσπερινός* [ószl. *večerĭnŭ*].
vestis. Adde av. *vaste:* ói. *vástē.*
video. Adde *invideo:* cf. litv. *pavydė́ti,* ószl. *zavidėti* «neiden». *vīsus* első sorban: got *unweis* «unwissend», ahd. *wīs* «weise» (ószl. *vėstŭ* «bekannt, klar»), aztán: got *unwis* «ungewisz», ói. *vittas* etc. + *vīsio:* cf. ószl. *vėstĭ* «Nachricht», ói. *vittiṣ* «Bewusstsein, Finden» *vīsor:* cf. *ἵστωρ, ἴστωρ,* ószl. *sŭ-vėstelĭ* «Mitwisser, Zeuge», ói. *vēttar-;* «Kenner».
viduus. Adde ói. *vidhávas* «ledig». + *vidua:* ói. *vidhávā* etc.
vincio. Adde ói. *paḍ-viśam* «Fessel»? Uhlenbeck AiWb.
vinco. + *victus:* cf. ir *fecht,* cymr. *guith* (**wiktā*).
vīnum. Kiindulópontja az arm. *gini.* Schrader II[3], 50. + *vīnōsus:* cf. *οἰνόεις.*
vīrus. + *vīrōsus:* cf. *ἰόεις,* ói. *viṣávant-,* av. *vīšavant-.*
unda. Adde av. *usa-* «Quelle, Brunnen»: ói. *útsas.* + *undōsus:* cf. ói. *udanvánt-.*
unguis. + *ungula:* cf. ahd. *nagal* etc.
unguo. + *unctus:* ói. *aktas; unctum:* cf. ói. *aktuṣ* «Salbe» etc.
voco. + *vocātio:* cf. ir *iar-figid* «Befragung».
vello. Adde av. [1]*urvant-* «fassend, packend».
volvo. Adde ói. *várman-* «Schutzwehr etc.», av. *varəma* «Hülle etc.»: cf. *volūmen.* + *involūcrum:* cf. *ἔλυτρον,* ói. *varútram.*
vomo. + *vomitus* (u): cf. inf. ói. *vámitum; vomitus* (o): gr. *ἐμετός,* ói. *vamitas; vomitio:* cf. *ἔμεσις,* av. *aiwi-vantīm asti* «bespuckt», ói. *vāntiṣ* «Erbrechen».
voro. Adde av. *aspō-gara-* «Pferde verschlingend»: cf. *carnivorus.*
voveo. Adde av. *Rāštarə-vaγəntī* «Leiter des Festes». AirWb.
ūrīna. Cf. ói. nom. pl. *vārīṇi.*
ūro. Adde av. *Fyušta-* «der angebrannte» [**pi-ušta-*]: cf. ói. *abhyuṣṭas.*

Az Index (715—870.) a szótárban felhasznált egész idg. nyelvkincset hozza alfabetikus sorrendben — igen becses adalék, a mely a munka használhatóságát jelentékenyen fokozza. Pontossága csak használat után állapítható meg; latin része, mint említettem, hiányos.

Sajtóhiba akad egy-kettő: acymr. *heitham* (exterus): recte *eitham;* ir. *domuiniur* (memini): *domo°;* av. *nāvāza-* (nāvigo): *nav°;* gr. *ὀκτώκοντα* (octo): *°ὀγδ°*; ai. *páñcadaçat* (quinque): *°daça;* ir. *coic* (quinque): *cóic;* av. *spaš-* (specio): *spas-* v. *spaṡ* etc. — A nyomás tiszta, de jó szem kell hozzá; a «Dünndruckpapier» aligha válik be.

Mindezek alapján oda konkludálok, hogy W. könyve a legjobb e nemű művekkel versenyez s mindenesetre *a legjobb latin etymologiai szótár,* a melynek fogyatkozásai rendkívüli előnyeivel szemben elenyésző csekélyek s aránylag kis fáradsággal meg lesznek szüntethetők.

* * *

Prellwitz szótárával rövidebben kell végeznem. Berendezése olyan, mint Walde szótáráé, de indexe nincs. Helyzetét és értékét két citatummal lehet illusztrálni. Előszavában a szerző ezt mondja: «Die zweite Ausgabe tritt nicht mit gröszeren Ansprüchen als die erste auf; auch sie will nur ferner stehenden einen Einblick und bequeme Übersicht, den Männern des Faches schnellen Nachweis gewähren». Az első kiadásról pedig nem kisebb ember mint Fick (GGA. 1894 Heft 3) ezt írta: «Diese Aufgabe ist dem Verf. im Ganzen und Groszen gelungen». A munka javított s egyúttal jelentékenyen (VIII+142 lappal) bővült kiadás: a czímszók száma jóval nagyobb, megvannak a korábban nélkülözött bibliographiai utalások, az egyes czikkek kidolgozása sokkal intenzivebb, de azért olyanféle teljességről és akribiáról, mint Waldenál, itt szó sincs, ellenkezőleg az egészen bizonyos rhapsodikus nonchalance vonul végig: az avesta (nála még mindig altbaktrisch, zend) szavak transscriptiója elavult (hogy Bartholomæ szótárát nem használhatta föl, nem kifogás: a Grundriss der iranischen Philologie már 1896-ban megjelent), a litu-szláv nyelvek terén oly autoritás, mint Leskien (IF. 19, 202 et seqq.) gondatlanságot, elhamarkodást és konfúziót vet a szemére, stb. A szótár használatánál tehát bizonyos óvatosságra van szükség; de nem kétséges, hogy a munka így is becses segédeszköz, melyet a szakember némi kritikával igen jól és eredményesen használhat.

Schmidt József.

Dr. Sextil Puşcariu: Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. *Lateinisches Element* mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen. Heidelberg 1905.

Cihac daco-rumén szófejtő szótárának megjelenése óta*) a rumén nyelvészet öreg és fiatal tudósok termékeny tevékenysége folytán nagy haladást tett, úgy, hogy ez a maga idejében kitünőnek elismert szótár már elavultnak és hiányosnak látszik. Ez a körülmény arra ösztönözte Puşcariu Sextil dr.-t, mai czernowitzi egyetemi tanárt, hogy azt egy új, a mai tudomány magasságán álló, szófejtő szótárral helyettesítse. Azért ismertetésünkben, azt hiszszük, úgy fogunk leghelyesebben eljárni, ha az utóbbit Cihacéhoz fogjuk mérni, azzal fogjuk összehasonlítani.

Keletkezési módjából megmagyarázhatjuk Puşcariu szótárának alakját is. Cihac is először a latin elemeket tárgyalta és csak kilencz év mulva az idegeneket egy új kötetben, azokat is külön, külön a szláv elemeket a magyar, török, új-görög és albán elemektől. Hasonlóan cselekszik Puşcariu is, mikor először a rumén nyelv latin elemeit közli. Ez az eljárás szerintünk nem éppen a legszerencsésebb. Ugyanis jobb lett volna, ha szerző egyszerre kiterjedt volna a rumén nyelvnek egész szóanyagára és annak összes elemeit együtt, egy munkában tárgyalta volna. Lehet, hogy a szerző munkáját megnehezítette volna az a körülmény, hogy a rumén nyelv idegen elemei nincsenek annyira és olyan megbízhatóan kidolgozva, mint a latin elemek, és hogy a rumén nyelv egész szóanyagát nehezebben kezelhette volna, mint annak csak egy részét. Egy teljes munka azonban mégis sokkal értékesebb egy csonkánál, és aztán, talán maga a szerző se tudja, mikor következik majd szótárának második része.

A mi Puşcariu további eljárását illeti, a daco-rumén szó után a régi rumén nyelvi, aztán a dialectalis (macedo-, megleno- és istro-rumén) alakokat közli, következik a latin etymon, ezután a román és más nyelvekben vagy azoknak dialectusaiban előforduló analog kifejezések (p. o. **biserică** *(+băsearecă, besearecă)* sf. [ar. *băsear(i)că, bisear(i)că*, mgl. *băsẹrică, bisẹrică*, ir. *basẹrikẹ*] «Kirche» < **basilica**, am vegl. *basalka*, valtellina *baselga*, bellinz. *baserga*, eng. *baseldža*). Hasonlóan cselekszik, ha egy régi daco-rumén (p. o. *+auă*), egy dialectalis szónak (p. o. ar. *binats*, mgl. *(m)ńicură*, ir. *žuritzsẹ*) vagy provincialismusnak (p. o. *păcuină*) az etymologiáját adja meg. Ebben a tekintet-

*) A. de Cihac: Dictionaire d'étymologie daco-romane. I. Éléments latins, Francfort s/M. 1870. II. Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais. Francfort s/M. 1879.

ben lényegesen eltér CIHACtól, kit messze túlhalad. Ugyanis CIHAC, a mint szótárának czíméből is kitűnik, csak a daco-rumén dialectusra szorítkozik, a többi dialectusra és a provincialismusokra pedig nem terjed ki se külön, sem akkor, mikor egy daco-rumén szóval foglalkozik. A latin etymon után ő csak a román vagy más nyelveknek analog szavait közli. Nézzük p. o. ugyanazt a szót, a melyet PUŞCARIUnál is néztünk: **Biserică,** sf., L. basilica (*vgr.* *βασιλική* sc. *στοά*); *rom. d. Gr.* baselgia (baseilgia); *istr.* baseriche; (Basilicæ prius vocabantur Regum habitacula, unde et nomen habent . . . Nunc autem ideo divina templa *Basilicae* nominantur, quia ibi Regi omnium Deo cultus et sacrificia offeruntur; Isid. H., l. 15, c. 4, sect. 11). Azon körülményen kívül, hogy CIHAC óta a rumén nyelvészet, a mint említettük, szép haladást tett, és hogy ma már sok rumén szóról, melyet CIHAC nem latin elemnek tekintett (p. o. *abĭa, acaţ, aindine, alerg, amuţ, anin, astruc, bocesc, bute, caĭer, ceteră, cĭumăfaie,**) *creştin, cucută, dacă, desmĭerd, fluĭer,***) *gaură, guşă, gută, înlăuntru, jugastru, leagîn, păgîn, pată, pătură, pĭază, ramă,* részben *răspas* és *răstimp (zăstimp), rătez, refec, rînă, rîĭe, splină, sterp, tărsină, ţîţă, văr* stb.), biztosan tudjuk, hogy latin, így magyarázhatjuk meg magunknak legjobban azt, hogy, a míg CIHACnál csak 500, addig PUŞCARIUnál 1947 latin elemet találunk.

Egy dolgot mégis találunk CIHACban, a mely PUŞCARIUnál hiányzik, a mit maga is bevall bevezetésének VIII. oldalán. Ugyanis ő nem terjed ki a szavaknak nyelvtani alakjaira, azoknak mondattani szerepére, a jelentésváltozásokra és szóalkotásra, vagy, ha igen, nagyon ritka esetben. Eljárásának indokolását, «diese kann man mit Leichtigkeit in jedem Wörterbuch finden», azonban nem fogadhatjuk el már annál az oknál fogva sem, mert ez egy közös hibája a rumén szótároknak, majdnem mindegyikből hiányzik éppen ez a rész, a mely PUŞCARIUnál sincs meg. Pedig mi már tudjuk, hogy egy nyelv nemcsak egy különböző módon kombinált és változott hang- és alakcomplexum, hanem egy bizonyos életmódnak a jele, egy nép lelki állapotainak és a körülmények által meghatározott műveltségének a kifejezője és mindezeket sem a hang-, sem az alaktanból nem láthatjuk, hanem igenis a mondat-, jelentés- és szóalkotástanból. A nyelvészeti kutatásoknak tehát nemcsak egy nyelv multjára, annak különböző időkben és vidékeken különböző alakjaira vonatkozólag kell

*) PUŞCARIU szerint: *cĭumă* (cyma-faĭe [*foaĭe?*]; G. PASCU szerint: cyma+*f-oaĭe. Archiva.* XVII. 269. old.

**) P. PAPAHAGI szerint: fluvialis (nád).

minket felvilágosítaniok, hanem az illető népnek mult és jelen lelki életére, annak műveltségére is. Mindezeknek nem szabad hiányozniok egy szófejtő szótárból, a mely nem egyéb a nyelvészeti kutatásoknak rövid összefoglalásánál.

Hogy valaki megírhassa a rumén nyelv szótárát és annál inkább annak szófejtő szótárát, a következő föltételek szükségesek: *hogy az illető teljesen ismerje ezt a nyelvet, valamint ennek dialectusait is*, hogy tanulmányozta legyen minden nyilatkozásában, mindennemű, régi és új, irodalmi és népies termékeiben; *hogy teljesen értse ezt a nyelvet*, hogy sokáig foglalkozott legyen ennek természetével, szervezetével, hogy alapos hang-, alak-, mondat-, szóalkotás- és jelentéstani ismeretei legyenek; hogy ismerje mindazokat *az idegen nyelveket*, a melyek részt vettek mint alkotó vagy jövevény elemek a rumén nyelv alakulásában, vagy a melyek ennek megértésére segítik; hogy az illető *tudományosan képzett ember* legyen, tehát legyen *módszere*, a mely helyesen vezérelje a rumén nyelv roppant anyaga terén; hogy bizonyos *elméssége* is legyen, a mely pillanatnyi összehasonlítás útján önként vezesse a rumén szó idegen mintájára, vagy ellenkezőleg, egy idegen szó rumén mintájára; hogy *ismerje az összes tudományos*, és mindenek előtt *szófejtő munkákat*, a melyekben e nyelv tanulmányozva van; és végre, hogy az illetőnek legyen *munkaereje, erős akarata* és *türelme* és mindenek előtt *objektivitása*, hogy a nyelv anyagát ne tegye aprioristicus nézeteinek szolgálatába, és *irodalmi becsületessége*, hogy mindenkinek megadja a magáét. Szóval tudomány, munka, kitartás, önfeledés kivántatik.

Ha ezekből a szempontokból vizsgáljuk meg Puşcariu szótárát, kijelenthetjük, hogy egy megbízható, sőt, mondhatjuk, kitünő, de azért még sem kifogástalan szófejtő szótár.

A felsorolt kellékek közül szerző legkisebb mértékben bírja a hangtan ismeretét, de, ha néha téved, tévedése nem annyira tudatlanságból, mint más körülményekből, elnézésből, stb. származik. Így p. o. nem tudjuk elképzelni, hogy Puşcariu nem tudja, hogy az összes zárt latin magánhangzók hosszúak, a nyiltak pedig rövidek és, csak hogy meg tudja magyarázni a bánsági *lis* (fehér) szót a latin *lissusból, fölteszi, hogy ebben a latin szóban «egy zárt, de rövid *i* volt». Philippide e vádjának (*Viaţa romînească* II. 2. 237. old.) nem adhatunk helyt és rosszakaratúnak kell tekintenünk, ámbár a dolog lényegére nézve igaza van, sőt igaza van még más tekintetben is, abban t. i., hogy fölösleges a *toamnă* < *a[u]tumnium, *a[u]tumnia, *atuimna, *atoïmna, *atomna való magyarázat a *toamnă* < autumnus helyett, mert ilyen hangváltozásokat nem ismerünk. Ebből azonban még sem

következtethetjük — mint PHILIPPIDE (*Viaţa romînească* II. 2. 234. old.) teszi — azt, hogy szerző nem ismeri DIEZ nyelvtanát — ámbár szótárában ennek nevét egyszer sem idézi, és ez némileg gyanús is — és hogy nem tudja, hogy DIEZ szerint a hangsúlyos į nem mindig *e*-vé, a hangsúlyos ų pedig nem mindig *o*-vá változott, és hogy ez a hiba MEYER-LÜBKE tudatlanságán, illetőleg felületességén alapul, a ki DIEZzel szemben azt állítja, hogy a hangsúlyos į mindig *e*-vé változott, a látszólagos kivételeket pedig valahogyan kimagyarázza, és hogy a hangsúlyos ų mindig *o*-vá változott a többi román nyelvben, csak a ruménben nem, a hol a hangsúlyos ų mindig változatlanul maradt meg. S minthogy MEYER-LÜBKE a többi román nyelvekben előforduló ų-ra vonatkozó kivételeket (a hol tehát a hangsúlyos ų változatlanul maradt meg) valahogyan, a mint teheti, megmagyarázza, a rumén nyelvben előfordulókat (tehát, a hol a hangsúlyos ų látszólag *o*-vá változott: *cioc* — *τύκος*, *cot* — cubitus, *doi* — duo, mr. *gione* — iuvenis, *moare* — muria, *noră* — nurus, *ploae* — pluvia, *ploŭă* — pluit, *roĭb* — rubeus, *roĭbă* — rubia, *său* — *soŭ, suus, *tău* — *toŭ, tuus, *toamnă* — autumnus) pedig vagy elfelejtette, vagy nem tudta megmagyarázni, és csak futólagosan említi, hogy némelyek (130. §) a következő labialis hatása alatt keletkeztek, mások meg (146. §) homályosak, — PUŞCARIU azt hitte, hogy az, a mit MEYER-LÜBKE elfelejtett, nem is létezik és, mikor a *toamnă* < autumnus szó szeme elé került, elbámult és, csakhogy meg tudja magyarázni valahogyan, a *toamnă* < *a[u]tumnia féle etymologiához folyamodott.

PUŞCARIU, a mint munkájából és idézeteiből láthatjuk, jól ismeri a rumén nyelvet és annak dialectusait, azt alaposan tanulmányozta mindennemű nyilatkozásában, régi és új, irodalmi és népies termékeiben. Munkája, a mely, a régi nyelvészeken (DIEZ, CIHAC, MIKLOSICH, stb.) kívül, a legújabb tudósok (MUSSAFIA, TAPPOLET, ZAUNER, LORK, SALVIONI, HERZOG, BEHRENS, SUBAK, HAJDAU, PHILIPPIDE, DENSUSIANU, TIKTIN, WEIGAND, PAPAHAGI, BYHAN, CANDREA-HECHT, POPOVICI, SANDFELD-JENSEN, stb.) kutatásait foglalja össze magában, azonban messze van attól, hogy teljes legyen, «solange das grosse Wörterbuch, an dem die Akademie in Bukarest seit zwanzig Jahren arbeitet, noch nicht erschienen ist», minek véghezvitelét a rumén akadémia legújabban PUŞCARIUra bízta. Hiányzik belőle p. o.: *zgîţiu* (*exquatio), *adiĭŭ* (*adhillio adhalo-ból), mr. *aruvinedz* (*rorino), *bulbuc* (bulbus), *corlobae*, **corobaĭe*, **corbaĭe* (curvus), *croambă* (*crumba gör. *κορύμβη*, *κόρυμβος*-ból), *desluşesc* (*dis-lucesco), *flamă* (flama), *găvan*, *găvănos*, *văgăună*, *găvăduнă*, **găvăună* < **găuăună*, *găvozdesc*, *găvăruş*, *găoază* — (gavus [cavus helyett] külömböző képzettei),

înĭeptez (iniecto), *înverşunez* < **înverşune* (inversionem),[1] *smicea*, *zmicea* (micella protheticus *s*-, *z*-vel),[2] *pomoroage* (pomula), *priŭ*, *prian* (*aprilius, *aprilia), *raz* (radio), *roĭbă (rogie, robgea)* — rubia[3]) stb.; máskor meg a szerző nem ismeri elég jól egyes szavak használatának helyét és terjedelmét, így p. o. az *învit* szót, melynek jelentése nemcsak «rufen, herausrufen», hanem «buzdítani» is, csak mint régi rumén nyelvi szót ismeri, pedig némely vidéken (p. o. Naszód vidékén) most is használatos; *păcuină*, melynek tulajdonképeni jelentése «fejősjuh» Naszód vidékén ismeretes, stb. De «nicht Vieles, sondern Sicheres ... geben» a szerzőnek a czélja, és ezt teljesen el is érte, mert kivéve egy pár többé-kevésbbé helytelen etymologiát (*toamnă*, *lis*, *muţ*, stb.), a nem biztosnak száma igen csekély: *baĭe*, *bĭet*, *-eată*, *bot*, *brebeneĭ*, *cărăbuş*, *cauă*, *codru*, *ghĭoagă*, *lapăd*, + *pedestru*, *răpcĭune*, *străin*, *struţ*, *trădaŭ*, *zestre*, aztán *cep*, *pup*, *rus*, *ud* és még egy-kettő.

A szófejtőnek szükséges elmésség nagy mértékben mutatkozik PUŞCARIUban, ki nagy mestere az új etymologiáknak (l. H. SCHUCHARDT: *Zeitschrift für romanische Philologie* XXIX. 623. old.). Munkájában igen sok eredeti és rendesen kifogástalan etymologiát ad, a mi kétségtelenül szép bizonyítványa tehetségének. Etymologiáit legtöbb esetben már szótára megjelenése előtt közölte valamely folyóiratban és azáltal, hogy ilyenkor rendesen utal az illető folyóiratra lehetségessé teszi azoknak megkülönböztetését a többitől. Elég lesz, azt hiszszük, ha a sok közül csak a legszebbeket és legbiztosabbakat említjük: *bulz* (*bŭlgius), *bulgur* (bulgăr) (*bulgulus), *caĭer* (*carium caro-ból), ar. *căpărleatsă (căpărleadză)* (caprarĭcia), *caut* (*cavĭto caveo-ból), *culă* (*cubula), *cumpăt* (compĭtum), *cută* (cŭtis), *dărîm* (*derīmo[r] és nem *de-ramo), *depărtez* (*de quarto quartus-ból), *descurc* (*de-[ob]scūrĭco), *deştept* (*de-excĭto), *fărîmă* (*farrīmen far-ból), *fior* (*februm), *fraged* (*fragidus), *fuĭor* (*fŏlliŏlus), *fulg* (*fŭlgus), *funigeĭ* (*fuligĕlla fullīgo-ból), *gheabă*, *gheb* (*glĭbba, *glĭbbus gĭbb[ŭ]lus helyett gĭbbus-, gĭbba-ból), *ghĭară* (*glarra *garr[ŭ]la helyett *garra-ból), *împresur (împresor)* (*pressūro pressūra-ból), ar. *(î)mprustedzu* [mgl. *amprostu*] (prosto), *mămăruţă* (mamma+*erucŭla eruca-ból), ar. *mărat* (mal[e-h]abĭtus), mgl. *mărdzeuă* (*margella margo-ból), *mijloc* (*mĕdiolus locus), *mişină* > **mişună* (mistio, -ōnem), ar. *mundă* (mundus), mgl. *muntur* (*mutulus), *muţ (amuţ, asmuţ, sumuţ)* (mucceo),[4]) *nămaĭe*

[1]) G. PASCU. *Archiva*. XVII. 273. old.

[2]) G. PASCU. *Archiva*. XVII. 271. old.

[3]) Lásd: G. PASCU: *Archiva*. XVIII. 36. és köv. old.

[4]) G. PASCU szerint talán helyesebben (ad-, ex-, sub-) mutio conjugatió cserével. *Archiva*. XVII. 353. old.

(animalia), *neghină* (*nĭg[ĕ]llīna nĭgella-ból), *niţel* (*nīc[ŭ]lum+*el*), *noatin* (annōtĭnus), *danac* [mgl. *dănac*] = *d'an+ac*, ar. *demuš* = *de mù+uş*, ar. *nuearcă (ńarcă)* (noverca), mgl. *nuib* (*in-obvio), *nun, nună* (nonnus, nonna), *osînză* (*oxŭngia axŭngia helyett), ar. *picul'ŭ* (pecūlium), *pînză* (*pandia pandere-ből), *pleoapă* (*plŭppea pŭpŭla-ból), mgl. *potš* (pōclum = pōcŭlum), mgl. *poteţ* (*pottum+*eţ*), *pup* (*puppo *puppa-ból), ar. *purintă* (polenta), +*răfrecătură*. *răfrec, refec* (refrĭco), *rămăşiţă* (rema[n]sīcia remaneo-ból), *rapăc (rapăg)* (*rapĭco), *răspaţ* (*răs*+**spat* spatium-ból), *rîncaciu, răncăŭ, rîncaş* (*renĭcus ren-ből), *ruşine* (*rosīnus, -a, -um rosa-ból), *scălîmbez (scălămbăiez)* (*scalambo *scalambus, -a, -um vagy scalembus, -a, -um-ból), *scol* (*ex-cub[ŭ]lo), *screm* (*excremo contaminatió exprimo+excrēmentum-ból), *spaĭmă* (*expavimen expavēre-ből), *spăĭmânt* (*expavimento), *spăl* (*ex-pellavo), *spariu* (*ex-pario par-ból).[1]) *spînzur* **spînz*-ból (*pendio pendeo-ból), *sprânceană* = *sprin-*+*suprăceană* (supercĭlia+*eană geană*-ból), *sufrunceaŭă* (*sub-frontĭcella), ar. *sprună* (prūna), *stîlpar (stîlpare)* (*stĭrpalis), *suflec* (sŭffŏllĭco), ar. *suil'edz* (sub-īlio īlium-ból), *suleget* (*sublĭcĭdus, -a, -um sublĭca-ból), ar. *surin* (*solīnus sc. locus), *tindeche* [mgl. *(s)tindecl'ă*] (tendĭc[ŭ]la), *tîrţiŭ* (tĕrtīvus tĕrtius-ból), *tuşinez* **tuşune* vagy **tuşină*-ból (to[n]sio, -ōnem), *(mă)urlu* [ar. *me aurlu*] (*ŏrŭlo ŏrior-ból),[2]) *zgrăbunţă* (*carbunc[ŭ]la.[3]) De mihelyt nem utal az illető folyóiratra, a melyben valamely szóval foglalkozott, már nem tudjuk ellenőrizni és így nem csodálkozunk, ha PHILIPPIDE azzal vádolhatja, hogy nem kevesebb 22 etymologiánál kölcsönzött tőle (*acaţ* — captiare, *adăpost* — ad+depositum, *amîn* — *a mîne*, *arunc* — averruncare, *auş* — avus+-*ş*, *cam* — quam+magis, *deretic* — directicare, *desmĭerd* — des-+merda, *despic* — despicare, *răspic* despico de+spico-nak tekintetett és így keletkezett *răspic*, *ie* — ilia, *ie* — linea, *mincĭună* — mentio, *rînă (rîlă)* — ren, *sarbăd* — exalbidus, *săŭ* — **soŭ*, *stric* — extricare, *supsuoară* — sub + sub + ala, *tăŭ* — **toŭ*, *urez* — orare, *uşor* — levis, *vită* — vita) és hogy nevét csak egyszer említi, mikor egy etymologiáját (*rădic* < eradico, melyből »*arăzic*« lett volna) nem helyesli. PUŞCARIU védekezik ugyan ezen vád ellen (*Convorbiri literare* XLI, 2. 204. és köv. old.), de nem elég sikerrel, ugyanis hét etymologiáról *(amîn, arunc, cam, mincĭună, rînă (rîlă), stric, vită)*

---

[1]) Talán helyesebb G. PASCU etymologiája: *ex-pavilo.

[2]) G. PASCU szerint talán helyesebben a gör. ὄρος-ból. *Archiva* XVIII. 37. old.

[3]) G. PASCU szerint *ex carbuncula. *Archiva.* XVII. 275. old.

egy szót sem szól — és hallgatni néha annyit jelent: nem tagadni — azzal védekezni pedig, hogy PHILIPPIDE munkáját csak a 19-ik oldalig volt türelme olvasnia, tehát belőle etymologiát nem kölcsönözhetett, nevetséges egy tudományos és hozzá szakférfiútól, és különben nem is igaz, PUŞCARIU munkái az ellenkezőt bizonyítják (l. *Viaţa romîneascǎ* II, 2. 268. és köv. old.). Védekezésének leghathatósabb pontja munkája bevezetésének az a része, mely az egyes etymologiák szerzőségére vonatkozik (XIII. old.): «Das Ideal einer wissenschaftlichen Forschung wäre, wenn nach der vollständigen Lösung eines Problems auch die in den Hintergrund rücken würden, die es gelöst haben und das erworbene Resultat ganz einfach der Allgemeinheit geschenkt würde. So weit sind wir aber nicht; im Gegenteil stösst man aber gerade in dieser Hinsicht auf leicht erklärliche Empfindlichkeiten. Die Lage eines jungen Autors wird aber dadurch sehr erschwert. Er kann mit Leichtigkeit diesen persönlichen Gefühlen Rechnung tragen, wenn es sich um solche Probleme handelt, die in eine Zeit zurückreichen, da er sie selbst sozusagen erlebt hat. Aber die älteren Errungenschaften der Wissenschaft hat er meist aus neuen Büchern und zum grössten Teil in den Vorlesungen seiner Professoren kennen gelernt, so dass sie sich für ihn nicht mehr an bestimmte Namen knüpften. Um nur ein Beispiel anzuführen, konnte ich nicht mehr herausfinden, wer der erste war, der die Etymologien *femeĭe* < famĭlia und *văr* < vērus an Stelle von Cihac's lat. femina und ung. *vér* gegeben hat. Ich kenne sie aus Weigand's Vorlesungen und habe sie immer als so selbstverständlich betrachtet, dass sie mir in der Lektüre nie aufgefallen sind, so dass ich jetzt in der grössten Verlegenheit bin, die Schrift auszukundschaften, in welcher sie zum erstenmal ausgesprochen worden sind. Die Zeit verhilft uns dadurch, dass sie die Vergessenheit über Namen ausbreitet, zu dem Standpunkte zu gelangen, den ich früher als ideal bezeichnet habe, und sollten sich die Autoren der zwei angeführten Etymologien noch unter den Lebenden finden, so mögen sie sich über das Fehlen ihrer Namen in meinem Buche damit trösten, dass sie in bester Gesellschaft sind, habe ich doch auch Diezen's Namen, so viel ich weiss, kein einziges Mal erwähnt!»

Végre PUŞCARIU szótárának alakjáról is kell szólnunk valamit, mert ismeretes, hogy egy szótár — legyen az akármilyen természetű — értékét nemcsak a benne előforduló szavaknak gazdagsága és ritkasága után, hanem azoknak felsorolási módja után is itéljük. PUŞCARIU szótárának alakja általában tetszetős, szép. Hogy szerző az alakra nagy gondot fordít, mutatja az a körülmény is, hogy nyomdahiba alig van. Tárgyalási módja szabatos, legtöbb esetben szűkszavúságig kimért.

A szótárban alkalmazott rumén helyesírás a phoneticus. A tulajdonképeni szótár után egy index következik, a melyben a szótárban előforduló: 1. összes latin és vulgaris latin szavak, 2. összes daco-rumén, 3. összes macedo-rumén vagy aromun, 4. összes megleno-rumén és 5. összes istro-rumén szavak, a melyek nem felelnek meg egyenesen a szótárban tárgyalt daco-rumén szavaknak, foglaltatnak. A románistáknak a latin szavak indexe után kell igazódniok, mert a román elemek nincsenek felsorolva külön indexben.

Ezzel befejeztük volna ismertetésünket. Annyi megjegyzést tettünk nem azért, hogy egy hasznos, alapos és alapvető munkának értékét leszállítsuk, hanem, hogy azokat, a kik ilyen dolgokkal foglalkoznak, annak úgy jó, mint rossz oldalaira figyelmeztethessük, mert minden munkának — legyen akárki a szerzője — vannak rossz oldalai is, kifogástalan emberi munka nincsen a világon.

(Naszód.) DRAGANU MIKLÓS.

Charles de Roche: Les noms de lieu de la vallée Moutier-Grandval. Étude toponomastique. 1906.

Úgy látszik, hogy újabban mind többet és többet foglalkoznak helynévkutatással s ez az irány természetes is, különösen a romanistáknál. A román hangtan a legújabb időkig néhány érdemes dolog kivételével nem foglalkozott egyébbel, mint névszókkal, igékkel, partikulákkal, szóval beszédrészekkel és homályban hagyta a szótár szavainak egy tetemes részét, t. i. a tulajdonneveket. Pedig a román helynevek több szempontból nagyon is fontosak; azonkívül fonetikai vizsgálatuk (hangtörténetük gyakran eltér a köznevek hangjainak fejlődésétől) nagyon értékes adatokat szolgáltat az új-latin országok gyarmatosításának történetéhez. A román nyelveknek s a román népek műveltségének irodalomelőtti korszakát nem fogjuk biztosan ismerni mindaddig, míg nem lesz szótáraknak hosszú sorozata, a mely a különböző vidékek helyneveinek összességét tartalmazza. Ezenkívül kívánatos még egy olyan egyetemes szótár, a mely az összes román népek helyneveit (olasz, franczia, provencei, rhäto-román, iberiai) összefoglalja s a kelta, latin vagy germán eredet szerint csoportosítja. Ez a mű kiegészítené Körting «Lateinisch-Romanisches Wörterbuch»-ját.

Vannak ugyan helynevek eredetére vonatkozó munkáink, de nem szakemberektől; azt megengedjük, hogy a szerzőknek volt tehetségük, sőt tudományos készültségük is, de mit ér tehetség, mit ér tudományos készültség jó módszer nélkül. A kezdő helynévkutatók, néhány elemi elvet szem előtt tévesztve, teljesen tévútra jutottak. Nemrégen

jelent meg egy ilyen munka, mely csaknem minden franczia és számos német helynevet, három breton szóból akart megmagyarázni. Egy másik régebbi munka, a melyet pedig egy több téren is kiváló tudós írt (Pesche: Dictionnaire statistique de la Sarthe 1829—42), számos franczia helynevet úgy magyarázott, hogy görög szavakkal hasonlítgatta össze. — A franczia vidéki városokban a helynevek tudományos vizsgálata azon a ponton maradt, a hol a történeti nyelvtan volt Ménage idejében.

Szerencsére a franczia és olasz iskola ez ellen a dilettantizmus ellen reakcziót fejtett ki; egyedül az ibériai félsziget nem mutatott fel eredményt a mai napig.*) A román világ többi tájaira nézve a román philologusok már kijelölték a követendő utat egy csomó elméleti s egy csomó vidékekre vonatkozó műben, a mi igen örvendetes jelenség. Salvioni, Flechia és Avogaro Északolaszországnak, Pieri és Bianchi Toskana vidékének, Avolio Szicziliának helyneveit vizsgálva, kitűnő eredményre jutottak. Franczia részről Arbois de Jubainville: Recherches sur l'origine de la propriété française et des noms de lieux habités en France», 1890, mely könyv hatalmas vonásokkal rajzolja a rómaiak galliai gyarmatosításait s a mely némileg háttérbe szorítja Quicherat könyvét «De la formation française des anciens noms de lieu» 1867. Longnon iratai, különösen «Atlas historique de la France» cz. műve Páris 1884 és 1886 s az ezt megelőző Géographie de la Gaule au 6-ème siècle» 1878 egész Európában közismertek. Maga a franczia kormány is elősegítette a helynévkutatásokat a «Dictionnaire Topographique des Départements» czímű vállalat megindításával, a miből eddig körülbelül húsz kötet jelent meg, de ezeknek értéke, meg kell vallani, nagyon külömböző. Egyéb államokban is a franczia helynevek tanulmányozása rendkívül értékes eredményekre vezetett (F. Meyer-Lübke: Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft 1901. 196—206. §).

De Roche a mestereknek elvei szerint jár el, de szemére lehetne vetni, hogy egyszerre sokat is meg keveset is ad. Tényleg részletesen tárgyalja vidékének, Moutier-Grandvalnak nyelvjárását, de elhanyagolja a tárgyalt nevek történetét s a berni neveknek más új-latin helynevekkel való összehasonlítását.

A mi az első ellenvetést illeti, az talán kissé túlzott. Kétségtelen, hogy toponymiai munkában elengedhetetlen a kutatott terület nyelvjárásának ismertetése és De Rochenak annál is inkább érdekében

*) Néhány szót magyaráz Jungfer «Deutsch-spanische Ortsnamen» czímen a «Deutsche Erde»-ben. 1905.

állt így cselekednie, mert a tárgyalt nevek kizárólag a mindennapi köznyelvből vett névszók. De annyi bizonyos, hogy rendkívül sokáidőzött a tárgy nyelvjárásbeli részénél, a nélkül, hogy teljes nyelvjárástanulmányt adna, mert nem nyujt példákat a berni nyelvjárás sajátságainak megvilágítására. Maga a nyelvjárás burgundi, a melyet a chasserali hegység választ el a franco-provence-itól, melyet a szerző középrajnainak nevez; Besançonnak, Bourgogne régi fővárosának és egyházi középpontjának hatás körébe tartozik. Moutier-Grandval területén a hangsúlytalan latin *o* eltűnik, míg a franco-provenceiben megmarad. De Roche könyvének toponymiai része túlnyomóan *helyelnevezések* magyarázatából, szóval oly nevekből áll, melyeket nem falvak, városok, hanem egyes helyek (utak, rétek, mezők, malmok, kastélyok, hegységek) jelölésére használnak, a mint fentebb említettük. Valódi tulajdonnevek csak kivételesen fordulnak elő de Roche toponymiájában, maguk a falvak nevei nem egyebek, mint régi helyelnevezések.

Grandval < grandem-vallem, Chalière < cathedra, Elay < in lacum (régi pataknév), Echert < les Essarts (a mi irtást jelent).

A De Roche leírta vidéken (Berni Jura) nincsenek olyan tulajdonnevek, a melyek a nyelv legrégibb korszakába nyúlnának vissza. Ellenkezőleg, Francczia és Olaszországban a tulajdonnevek legnagyobb része, a mely a római korszakig megy vissza, úgy jött létre, hogy a római polgár, a ki földbirtokkal (fundus) rendelkezett, saját nemzetségnevével (gentilitium) nevezte azt el, melléknévi képzővel ellátva. Ez a melléknévi képző Olaszország helyneveinél -ianus, az Alpeseken innen és túl eső Galliában (Gallia cisalpina et transalpina) -iacus (kelta eredetű), Észak-Olaszország egy részében pedig a liguriai eredetű -ascus. Vegyük például a Montinius nemzetségnevet. Toscanában fundus Montinianust találunk > a mai *Montignano*, Észak-Olaszországban *fundus Montiniacus* > a mai *Montegnago* vagy *Montegnacco*, Provenceban és északi Francziaországban ugyancsak *Montiniacus*, a mit ma a vidékek szerint *Montignac*, *Montignat*, *Montignieu*, *Montigny*, alakban találunk s végre a régi Liguriában *Montiniascus* > *Montegnasco*.

Ezek mellett van még Francziaországban bizonyos számú kelta*) és sok germán név, a melyek általában frank vagy burgundi birtokostól nyerték nevüket, hozzácsatolva valamely főnévhez, mint *villa*, *villare*, *cortis*, *mons;* Francziaország keleti részében a germán név megelőzi ezt a főnevet. Pl. *Bertramnicortis* > *Bertrancourt*, *Fulconismons* > *Foulquemont;* nyugaton ellenben ellenkező szórend van inkább el-

*) Lásd Williams: «Die französischen Ortsnamen keltischer Abkunft» és Holder: «Altkeltischer Sprachschatz».

terjedve: *Cour-Bertrand*, *Montfoulcon*. — Előfordul, hogy germán nemzetségnév ugyancsak germán képzővel van ellátva: pl. *Boussange* (Lotharingia) Bussengo alakot ölt s ilyen alakban Lombardiában elő is fordul, míg Bourgogneban Bousains lenne.

A berni Jura nem nyujt ilyen neveket, helynevei a szerző saját nézete szerint nem régebbek a VIII. századnál. Mindazonáltal régi köznévi használatú névszóval jelölt helynevei közt találunk néhány érdekes esetet.

*Ammelon*ban (hűbéri birtok) személynevet találunk, a mely az-*onem* raggal volt ellátva: *Amalia, onem;* ez az eset a franczia toponymiában nagyon ritka. Ilyenféle a *Pannon* (Sarthe), a melyben talán a római *Panius* név egyesült az-onem raggal.

Bovries-ben a közép-latin bovaria rejlik, a melyet Ducange idéz, s a mely a földmértéket vagy a mezőgazdaság egy ágát jelenti. Valószínűleg ugyanaz a szó, a mely a Sarthe tartományokban a *Bouer* alakot nyujtotta, melyet 1070-ben Boeria alakban említenek Mayenneben *Bouère*, Aisne-ben *Bohéries*. De Roche idéz még a Jurából egy la Bovaine < bovina alakot.

Chaible a középlatin *cadabula*-ból (facsusztató). Ugyanaz a szó, a mely az ófrancziában *chedable* alakban fordul elő, és ott ostromlógépet jelent, latin **catabolum*.

*Fahyn*ban a fagus szót találjuk az inum képzővel «planum faginum» bükkfával beültetett kis sík hely. Ez a kicsinyítő eddig előttünk ismeretlen volt. A számos *Fay* helység eredeti alakjául Fagetumot kell felvenni. Szicziliában van egy *Faiotta*, talán **Fagittum*-ból.

Le Boussa (1683)-ban egy falu régi nevében a buxus származékát kell látni. Franczia helynevek *Bousse* (régi Moselle) *Bousse* (Sarthe) Buxus vagy Buxaból.

Rauss kis folyó neve a germán *raus*, nád. Ez a főnév Francziaországban egyesült az -*etum* képzővel s *Rosay*, Északi Olaszországban *Ruséd* lett.

Az a dülőnév, melyet Roche fonetikuson *jüuz*-nek ír (lat. lutosa) talán összehasonlítható a *Louzes* (Sarthe), a középkorban Lodosi névvel. Alton «Beiträge zur Ethnologie von Ostladinien, *Creppes de Lousa*-t említ, melyet *lozza*, sárral, hasonlít össze. Roche idéz néhány kétes eredetű nevet könyve végén, melyek közt akad néhány különös. *Charantennes* egy rét neve. Bár a berni Jura helynevei újabb eredetűek, a kelta *Carantosra* gondol az ember, a mely a gyakori *Carantins* nemzetségnév eredeti alakja. Ebből aztán lettek a *Charente*, *Charenton* nevek és az -iacus raggal *Charancey* és *Chérancé* stb. Kérdés, hogy Charantennes egyáltalán gallo-román eredetű-e?

Más rétek neve *Novelan* valószínűleg Novelletumból = «locus novis arboribus consitus». — Olaszországban van egy *Novelleto* és a rhäto-román vidéknek *Nové* és *Noé* helyneve egyenesen a Novaleból származik.

De Roche munkájának tudományos értékéből nem von le semmit, de olvasását zavarja az a körülmény, hogy tele van nem francziás kifejezésekkel.

BEZARD LUCIEN.

Paul Boyer et **N. Spéranski: Manuel pour l'étude de la langue russe.** Paris. 1905.

Valamivel több mint 30 év telt el azóta, a mikor elkezdtem oroszul tanulni, de mind az a kín, a melylyel ez a tanulás járt, megelevenedik lelkemben, mikor ezt a szép könyvet lapozom. Mennyi munkámba került, hogy egyre mélyebben behatoljak e gazdag nyelv szerkezetébe, milyen gyötrelemmel jutottam annyira, hogy orosz könyvet el tudjak nehézség nélkül olvasni! És íme most előttem fekszik egy könyv, a mely a nyelvtantól az első olvasmányra való, minden nyelv tanulásánál olyan nevezetes, átmenetelt könnyűvé, szinte élvezetté teszi. Elfogadom BOYERnek az előszóban kicsit huszárosan odavetett állítását, hogy egy pár nap alatt tehetségesebb tanuló nagy szívóssággal átvergődhetik annyira a legszükségesebb tudnivalókon, hogy megkezdheti ez olvasókönyv használatát,*) az olvasmányok — csupa TOLSZTOJ LEO műveiből vett népies elbeszélések — igazi, teljes megértéséhez és élvezetéhez azonban csak hosszabb idő mulva fog jutni, a mely idő alatt természetesen az olvasmány mellett a nyelvtant is tovább fogja forgatni, hogy a napról-napra fölvett nyelvanyagot gyorsabban rendbe szedhesse. Ha így jár el, e kézikönyvben olyan vezetőt, tanulmányaiban olyan kedves kísérőt fog találni, hogy jobbat már kivánni sem lehet. A szerzők figyelme kiterjed a legapróbb részletekre, a mellett az élő nyelvet úgy ismerik, olyan ügyesen föltárják, olyan finom külömbségekre figyelmeztetik a tanulót, hogy az ember hirtelenében nem tudja, nagy tudásukat vagy ügyességüket bámulja-e jobban. A népies szövegeket csak azért választják, mert nyelvük hívebben tükrözi az orosz nyelv szellemét — Tolsztoj nyelvének tisztaságát és eredetiségét az oroszok maguk sem győzik dicsérni —

---

*) Ces connaissances, il semble qu'un élève d'aptitude moyenne puisse les acquérir en quelques jours, une semaine au plus, et cela dans telle grsmmaire que l'occasion lui aura mise entre les mains, l. II. l.

mert színesebb és a beszélt nyelvhez közelebb áll, de azért gondosan följegyzik, ha egy kifejezés, egy alak a műveltek nyelvében szokatlan, ha tehát a kezdőt óvni kell attól, hogy maga ne használja. A népies szövegek azonkívül folyton alkalmat adnak a szerzőknek, hogy a kezdőt bevezessék az orosz nép életébe, az orosz paraszt házába, hogy leírják minden ruhadarabot, a nép szokásait, eledelét, a szekér, illetőleg kocsi tarka-barka sokféleségét stb., stb. Hogy az olvasó némi fogalmat nyerjen arról, hogy milyen finom rajzokat találunk ebben a könyvben, szóról-szóra kiírok egy jegyzetet, a mely az orosz viseletről szól:

Кафтановъ: кафтанъ, long paletot de gros drap, noir ou bleu à la ville, brun ou gris au village, serré à la taille. Les Russes distinguent: ру́сское пла́тье, ру́сская одёжа «costume russe», costume national, et нѣме́цкое пла́тье «costume allemand», costume étranger. Ceux qui s'habillent à la russe (ходящіе въ ру́сской одёжѣ, кто хо́дитъ въ ру́сской одёжѣ) portent le long *caftan* (mot turc), volontiers cérémonieux, croisé sur la poitrine, ou la под-дёвка, plus courte et plus légère, également croisée sur la poitrine, moins *habillée*, et généralement en drap gris léger (под-дёвка, proprement «vêtement»: dérivé de la rac. дѣ- idée de poser, de mettre, avec подъ préfixé: comp. о-де́жда, pop. о-дёжа «vêtement»; sur дѣ-ть et ses composées, v. p. 49 n. 6). Ceux qui s'habillent à l'allemande (кто хо́дитъ въ нѣме́цкомъ пла́тьѣ, носящіе нѣме́цкое пла́тье, ou, plus littérairement, кто одѣва́ется по-европе́йски) porte la redingote, сюрту́къ, -а́ (on écrit aussi серту́къ, -а́: franç. *surtout*) ou le veston, пиджа́къ, -а́ (ang. *pea-jacket*), et le pardessus, пальто́. — On remarquera qu'en ce passage le mot кафта́нъ semble pris en un sens générale qu'il n'a pas d'habitude, celui de «manteau»: il gèle très fort (v. p. 96 l. 9: Тре́скъ моро́за въ дрёвнахъ избъ), et le *caftan* de drap protégerait mal les charretiers contre le froid; il est naturel de les supposer vêtus de la demi-pelisse, полушу́бокъ (v. p. 51 n. 7), avec, par-dessus, la *touloupe*, тулу́пъ (v. p. 207 n. 5), ou au moins l'*armiak*, армякъ (v. p. 210 n. 2) l. 93. l. 6. j.

Ilyen jegyzet van száz számra! De ezek a tárgyi magyarázatok, bármennyire fontosak és érdekesek, bármennyire alkalmasak is a tanulás örömét fokozni, mégis a nyelvtanulás szempontjából első sorban dicsérendők azok az egész könyvben szétszórt finom megjegyzések, a melyek a nyelvhasználatra, az igeképzések sajátságos és a nemszláv tanulóra annyira nehezen érthető alkalmazására, az apró, a mondatnak színt adó, de néha alig visszaadható szócskák értékére, az orosz nyelvet át meg átjáró, majd beczéző, majd megvető, majd szánalmat kifejező annyira gazdag kicsinyítőképzésekre s több efélékre vonatkoznak.

A mi így lépésről-lépésre kiséri a szöveget és folyton nyomban segíti a kezdőt, ha valamely nehézségbe ütközik, az részben rend-

szerbe is van szedve az *Appendice*-ben, 243—306. l., föltalálását és csoportosítását megkönnyíti, ha nem is meríti ki, a két részre (I. *Nomenclature russe* és II. *Nomenclature française*) oszló *Index Alphabétique*, a mű végén pedig a *Lexique* megadja a szövegben előforduló, a jegyzetekben meg nem magyarázott szavak jelentését. Hogy a rendszeres előadás sem száraz, hogy mennyire megérezni itt is a pezsgő élet leheletét, arról hadd tanuskodjék az annyira fontos kicsinyítők tárgyalásának a befejezése:

Il n'est pour ainsi dire pas de nom d'être vivant ou d'object matériel qui ne puisse être désigné par son diminutif; les noms d'objects d'usage quotidien, domestique, et de même les noms se rapportant à la vie des enfants (parties du corps, mets, jouets, etc.) seront naturellement ceux qui se prêteront le mieux à ces désignations. De façon générale, l'emploi des diminutifs donne au langage russe un ton d'intimité, de douceur, de grâce qu'il est parfois impossible de faire passer dans une langue étrangère.

Au reste, les formations diminutifs sont des plus capricieuses: ce serait en méconnaître le caractère essentiellement subjectif que de vouloir les classer avec trop de vigueur, et les répartitions indignées plus haut ne valent qu'à titre d'indications générales. l. 259. l.

Meg nem állhatom, hogy külön is rá ne mutassak még az авось *(avoś)*-ról szóló remek kis czikkecskére, a mely így kezdődik:

L'adverbe авóсь est plus optimiste que le français «peut-être»; le sens en est: «courons-en la bonne chance», «par coup heureux du sort». Ce qu'est au juste l'*avos* des Russes, les proverbes le disent: Авóсь вся надéжда нáша «l'*avos*, c'est tout notre espoir»; авóсь не бóгъ, а полбóга éсть «l'*avos* n'est pas Dieu, mais une moitié de Dieu»; авóсь — велико слóво «l'*avos* est un grand mot».

pár sorral odább pedig folytatódik:

Dans son conte en vers Скáзка о попѣ и рабóтникѣ егó Балдѣ (*Conte de pope et de son serviteur Balda*), Pouchkine écrit: Да понадѣялся (пóпъ) на рýсскій авóсь «mais le pope s'en fia à l'*avos* russe». l. 282. l.

Nagy néha a szerzők egy-egy szó tudományosabb magyarázatától sem riadnak vissza és ezekből a magyarázatokból kitűnik, hogy ismerik a nyelv történetét is, v. ö. a надо (*nado*) 42. l. 6. j. és нельзя (*ńel'źa*) 99. 2. magyarázatát meg az отворить (*otvorit'*) és затворить (*zatvorit'*)-ról szóló fejtegetést, 15. 6, de egészben véve még is szerencse, hogy olyan ritkán találkozunk ilyen kisérletekkel, szerencse azért, mert a könyv kezdőknek van szánva, de meg azért is, mert a

szerzők mégsem hatoltak elég mélyen be az orosz nyelv fejlődésébe. Ha a kezdő azt olvassa, hogy az orosz *itti* «menni» igét egyaránt írják ид-ти́-nek is meg ит-ти́-nek, de hogy a régi и-ти́ helyesírás «seule légitime», 2. 9, bajosan fogja abból kivenni, hogy tényleg új alak keletkezett, már akár a præsens иду́ (*idu* «megyek») hatása alatt, a mint Sobolevskij magyarázza, akár az infinitivusrag kettős hozzájárulása következtében: ить+ти (v. ö. magyar aztat, őtet, kellettett) és hogy a szót országszerte e szerint ejtik is, tehát kettős *ty*-vel, a mi az «orthographie ancienne и-ти́, seule légitime»-nek sehogy sem felel meg, hogy ne is szóljunk arról, hogy ez a kiejtés és a mai írásszokás nem is valami új, hisz Sobolevskij már a XIV. századból idéz идти-féle alakokat, l. Lekcii po istorii russkago jazyka[3] 254. l.

Helytelen az a magyarázat, a melyet a 40. l. 7. jegyzetében olvasunk:

Притворилась, что... «fit semblant que...». При-твор-и-ть-ся, perf., при-твор-я-ть-ся, imperf., proprement «se fermer», «se clore», s'emploie au figuré dans le sens de «faire semblant», et se construit avec l'instrumental ou что: онъ притворяется больнымъ «il fait le malade».

A szerzők egészen helyesen mondták a 15. l. 6. j., hogy az *otvorit́* «kinyitni» ige voltakép *ot* és *vorit́* részekből áll, hogy a *zatvorit́* «becsukni» ige csak úgy keletkezett, hogy az *otvorit́* igét *ot* és *tvorit́* «csinálni, tenni» összetételének kezdték érezni (v. ö. ób. *za-vorъ* > m. *závár*!!). Az orosz *pritvorit́* «betenni» kifejezés csak akkor keletkezhetett, mikor az *ot-vorit́* igét már félreértették, mintha benne a *tvorit́* «csinálni, tenni» (*ot*+*tvorit́*) ige rejlenék, de a *pritvoritsa* ennél jóval régibb alkotás, hisz a görög *προςποιεῖσθαι* szolgai fordítása és eredete szerint azt jelenti, hogy «hozzácsinálni magát», így azután «tetetni magát».

A 48. l. 2. jegyzetében a szerzők szépen mutatják be a lenni ige jövő idejének, a *bud'et* «lesz»-nek egy sajátságos használatát («elég»), de ha a *budet s teb'a* «neked elég» kifejezés keletkezését azzal a körülírással akarják érthetővé tenni, hogy «pour ce que vient *de ton exigence*» «pour ce que est *de toi*», aligha el nem felejtették, hogy a *de toi* igaz hogy *s teb'a*, de hogy a *teb'a* ilyenkor genitivus, a *bud'et s teb'a*-féle fordulatban azonban — accusativus, a mi nyomban kitűnik, ha olyan szót illesztünk bele, a melynek az accusativusa nem azonos a genitivussal mint *teb'a*-nál.

A 77. l. 4. j.-ben elvártuk volna, hogy a szerzők megmagyarázzák, hogy a «segítség»-et miért mondják *pómošč*-nak is. meg *pómoč*-

nak is, hozzátehették volna azt is, hogy a megfelelő «segíteni» igealak mindig csakis *pomóč*-nak hangzik, mert a mindennapi segítést népies szóval fejezi ki az orosz, de az istentől, szentektől a templomban gyakran egyházi nyelven kért segítségre rendesen egyházi szláv alakkal él.

A 92. l. 7. j.-ben említett *kromê* «kívül» szóban nem szabad dativust látni, az régi, még præpositio nélkül használt locativus megkövesülése.

Helyes az az állítás, hogy a нé-кого нé-когда нé-куда-féle kifejezéseket нѣ-vel kellene írni és hogy ez a нѣ- ugyanazt jelenti, mint a нѣтъ, de a szerzők tévednek, ha azt hiszik, hogy нѣ- нѣтъ-ből lett és hogy a нѣтъ -тъ-je valaha a præs. egyes 3. személyének a ragja lett volna, l. 283. l.; нѣтъ a teljesebb, még most is élő нѣту rövidülése, ez pedig нѣ és ту összetétele = «nincs itt» v. ö. kisorosz szerb szlovén *tu* «itt», a nagyoroszban e helyett ma azt mondják, hogy тутъ, a mi egy régibb ту-то kopott alakja.

De mi ez a pár hiba, a melyet én 154 lapról szedtem össze,*) ahhoz a nagy kincshez képest, a mely ebben a mintaszerű, szedésében is bámulatosan pontos, teljesen megbízható könyvben le van rakva. Az orosz-franczia barátság benne igazán szép gyümölcsöt termett: leírták oz erőtől és eredetiségtől duzzadó orosz nyelvet egy orosz és egy franczia ember vállvetve, úgy hogy az orosz bevezette franczia társát anyanyelvének minden rejtekébe, ez meg franczia elegantiával, világosan, szépen elmondta mindazt, a mit tőle és sok más forrásból tanult. Asbóth Oszkár.

---

*) Elolvastam, figyelmesen és igazi élvezettel, 100 lapot a tulajdonképeni olvasókönyvből és az egész *Appendice*-t.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben ... 1.60
Bálint Gábor. Jelentése Oroszország és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet: 5 khálymik dana hangjegye ... —.40
— Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3 füzet. Egy-egy füzet ... 2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr ... —.40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai ... —.20
— Nyelvünk újabb fejlődése ... —.40
Barna Ferdinánd. A hangsúlyról a magyar nyelvben ... —.60
— A határozott és határozatlan mondatról ... —.40
— A mordva nép házassági szokásai ... —.60
— A mordva nép pogány istenei és ünnepi szertartásai ... 1.—
— A mordvaiak történelmi viszontagságai ... —.40
— A mutató névmás hibás használata ... —.20
— A votják nép multja és jelene ... —.60
— A votjákok pogány vallásáról ... —.40
— Egy szavazat a nyelvújítás ügyében ... 1.—
— Kapcsolat a magyar és szuomi irodalom között ... —.20
— Néhány ősműveltségi tárgy neve a magyarban ... —.60
— Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél ... —.50
— Ősvallásunk főistenei ... —.80
— Ősvallásunk kisebb isteni lényei és áldozati szertartásai ... —.60
— Vámbéry Ármin «A magyarok eredete» cz. műve néhány főbb állításának birálata 1.20
Brassai Sámuel. A magyar bővitett mondat ... —.60
— A mondat dualismusa ... 1.20
— A neo- és palæológia ügyében ... —.60
— Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius szatiráinak magyarázói után —.80
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra ... —.80
— Szórend és accentus ... —.80
Budenz József. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyüléséről ... —.30
— Az ugor nyelvek összehasonlitó alaktana. Három füzet ... 4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Ármin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet» czimű II. értekezésére ... —.40
— Erdei- és hegyi-cseremisz szótár. (Vocabularium čeremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremisz szógyüjteményéből és az Ujtestamentom cseremisz forditásából 1.—
— Magyar-ugor összehasonlitó szótár. (Lexicon Linguæ Hungaricæ cum Linguis Ugricis comparatæ.) 3., 4. és 5. füzet. Egy-egy füzet ... 2.—
— Moksa- és erza-mordvin nyelvtan ... 1.—
— Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasonlitása ... —.20
Fábián István. Finn nyelvtan ... 1.—
Finály Henrik. A beszterczei szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kisérte és teljes szómutatókat készitett hozzá — ... 4.—
— Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez ... —.40
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metzenzéfi német nyelvjárás hangtana ... 1.50
Genetz Arwid dr. Orosz-lapp utazásomból ... —.40
Goldziher Ignácz dr. A buddhismus hatása az iszlámra ... —.80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről ... —.20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál ... —.60
— A pogány arabok költészetének hagyománya ... 1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlitva a keleti arabokéval ... 1.—
— Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten ... —.40
— Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben ... —.80
Halász Ignácz. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyüjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyüjtötte s magyar forditással, jegyzetekkel ellátta — ... 6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szójegyzékkel ... 3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. forditásának alapján ... 6.—
— A Kún- vagy Petrarca-codex és a kúnok ... —.60
— A M. T. Akadémia és a szuómi irodalmi társaság ... —.40
— A számlálás módja és az év hónapjai ... —.40
— Az orientálistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyüléséről ... —.30

Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve 1.20
Joannovics György. Az ik-es igékről —.80
— Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez —.60
— Értsük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében) —.60
— Szórendi tanulmányok I. rész —.60
— Ugyanaz II. rész —.80
Kazinczy Ferencz levelezései. Közzéteszi dr. Váczy János I—XV. köt.: 1763—1818-ig. Minden kötet ára 10 korona. A II. köteté 12.—
Kégl Sándor dr. A perzsa népdal —.90
— Tanulmányok az ujabbkori perzsa irodalom történetéből 3.—
Kunos Ignácz dr. Három karagöz-játék 2.—
— Kis-Azsia török dialektusairól —.90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai) szövegét gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta — 3.—
— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet 10.20
— **és Munkácsi Bernát dr.** A belviszonyragok használata a magyarban 1.—
Gróf Kuun Géza. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről —.80
— A sémi magánhangzókról —.75
— Adatok Krím történetéhez —.40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit 10.—
Lindenschmidt Mihály. A verbászi német nyelvjárás —.90
Lugossy József. Hangrendi párhuzam ezer példában —.20
Mayr Aurél dr. A lágy aspiráták kiejtéséről a zendben —.20
— Az úgynevezett lágy aspiráták phoneticus értékéről az ó-indben 1.20
Melich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Veress Ignácz másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta — 5.—
— Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai. (A középfrank nyelvjárás térképével) 1.20
— A brassói latin-magyar szótár-töredék —.60
Molnár Albert. (Szenczi-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással 9.—
Munkácsi Bernát. Árja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története 12.—
— Budenz József emlékezete 1.20
— Vogul népköltési gyűjtemény I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján 3.—
Kiegészítő füzet 6.—
II. kötet: Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján 8.—
III. kötet: Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján 10.—
IV. kötet: Életképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi szinjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján 8.—
— Votják népköltészeti hagyományok 4.—
— Votják szótár. 4 füzet 16.—
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Guary-codex 2.—
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex) 3.—
V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György 12.—
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. Közzéteszi Volf György. Tartalma:
I. kötet: Bécsi-codex. — Müncheni-codex 4.—
II. kötet: Veszprémi-codex. — Peer-codex. — Winkler-codex. — Sándor-codex. — Gyöngyösi-codex. — Thewrewk-codex. — Kriza-codex. — Bod-codex 4.—
III. kötet: Nagyszombati-codex. — Szent-Domokos-codex. — Virginia-codex. — Közzéteszik: Komáromi L. és Király Pál 4.—
IV. és V. kötet: Érdy-codex. Egy-egy kötet 4.—
VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex 4.—

Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában

Budapest, V., Akadémia-utcza 2. sz.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

I. kötet. 1907. 4. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 kor. 50 fill.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1907.

TARTALOM.

Folyóiratunk ***május és november 15-ikén*** *jelenik meg. Egy kötet 4 ötíves füzetből áll s ára* ***6 korona.*** *Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.*

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztőség felelős.

[redacted]

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

I. KÖTET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1907.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

Értekezések.

Ismertetések.

*

Kisebb közlemények.

TAGADÁSSAL KIFEJEZETT ÖSSZEHASONLÍTÁS.

Egészen kétségtelen, hogy a szanszkrit *na* tagadó szócska idg. *ne*-nek felel meg és azonos a szláv nyelveken végig vonuló *ne*-vel, v. ö. latin *nĕ*-scio. A legújabb időkig ezzel azonosnak tartották a Rigvedában olyan sűrűn előforduló *na* «mint, valamint» szócskát. Delbrück még 1888-ban azt tanítja: «Im Veda kann *ná* auch in der Bedeutung «wie» erscheinen, dem vergleichenden Worte nachstehend. Benfey hat in den Abh. der Göttinger Ges. der Wiss. 27 (1881) nachgewiesen, dass dieses *ná*, weil es entschieden zu dem vorhergehenden Worte gehört, mit einem folgenden Vocal nicht zusammengezogen wird, was bei *ná* «nicht» gewöhnlich der Fall ist. Dass die beiden *ná* identisch seien, wird man wohl annehmen dürfen. Die Bedeutungsvermittelung dürfte bei BR. s. v. am besten dargestellt sein.» *Altindische Syntax* (= Syntaktische Forschungen V. köt.) 543. l.

BR., azaz Böhtlingk és Roth híres szanszkrit szótárukban, az 1862-ben megjelent *na* czikkben 3) alatt egyebek közt ezt mondják (az idézeteket elhagyom): «Vergleichungspartikel: *wie, gleichsam.* In dieser Bedeutung, welche später ganz verloren geht (im späten Kunstgedicht taucht sie wieder auf), bereits im AV. (olv. Atharvaveda) selten. Die ursprüngliche, negierende Bedeutung der Partikel lässt sich hier recht wohl nachweisen: indem man einem Dinge ein ihm sonst nicht zukommendes Prädicat beilegt, liegt es nahe, dessen materielle Identität mit einem anderen Dinge, welchem dieses Prädicat ganz eigentlich zukommt, zu negieren. Ob ich sage: *er wiehert wie ein Pferd,* oder: er wiehert, *obgleich er kein Pferd ist,* oder endlich: *er wiehert, als wenn er ein Pferd wäre,* läuft schliesslich auf Eins hinaus.»

Benfey idézett értekezésében ezeket mondja: «Dass das Wort *ná* in der Bedeutung ,nicht' mit dem Worte *ná* in der Bedeutung «wie» identisch ist, wird wohl von Niemand bezweifelt. Wie so die letztere aus jener entstanden ist, habe ich im Glossar zum Sâma-Veda (1848) S. 105 zu erklären versucht (vgl. dazu Pott, Etymologische Forschungen I² (1859), 352); eine andere Erklärung giebt das St. Petersb. Wtb. IV (1865), 5. In dieser Bedeutung steht *ná* hinter dem, womit etwas verglichen wird und, wenn dieses durch mehrere Wörter ausgedrückt ist, gewöhnlich hinter dem ersten, seltener hinter dem zweiten. Nach meiner Erklärung [(eigentlich : (x) nicht, d. h. nicht ganz, aber doch ähnlich, fast), wie] wird durch dieses *ná* die Bedeutung des .vorangehenden Wortes gemildert; ich würde jetzt hinzufügen: es wird ihm das Moment entzogen, welches wir durch den Zusatz ,im wahren Sinne des Wortes' hinzufügen und welches im Sanskrit jedes Wort enthalten kann und wohl ursprünglich enthielt; danach würde z. B. Ro. I 39, 10 *ṛishidvíshe marutaḥ* — *ísham ná sṛjata dvisham* etymologisch etwa heissen ,Lasst los, ihr Marut! auf des Sehers Feind Hass: (der ein) Pfeil (nur) nicht im wahren Sinne des Wortes'; *ná* mildert also in dieser Stellung die Bedeutung des vorhergehenden Wortes», l. Behandlung d. ausl. *a* in *ná* ,wie' und *ná* ,nicht' im Rigveda, 2. s k. l.

Én Benfey magyarázatát mesterkéltnek és épen a szóban levő helyre legkevésbbé alkalmasnak találom. Grassmann az illető helyet így fordítja: O Maruts, auf des Sängers wuthentbrannten Feind werft euern Hass wie einen Pfeil.

Tegyük, hogy Benfeynak igaza van, hogy *na* ,nicht' és *na* wie' eredetre nézve egy és hogy a tagadó jelentés az eredeti, akkor sehogy sem tudom a kifejezés mérséklését abban fölfedezni, ha a költő ellenségeit ne nyíl, hanem a rettenetes Marutok gyülölete sujtsa, akkor a második sor voltakép eredetileg azt jelenti: einen Pfeil nicht — werfet euern Hass s én ebben inkább a kifejezés f o k o z á s á t volnék hajlandó látni.

No de ezen nincs mit vitatkoznunk, ha a főnév után álló összehasonlító *na* (az összehasonlító particulák mind az összehasonlított szó után állnak a szanszkritban, l. Thumb Handb. d. Sanskr. 689. §) egészen más szó, mint a tagadó *na*, újabban pedig

ez a nézet egyre terjed.*) A fordulatot épen BENFEY készítette elő gondos értekezésével, kimutatta ugyanis, hogy a tagadó *na* máskép kapcsolódik egy-egy rákövetkező hangzón kezdődő szóval, mint az összehasonlító *na*. OLDENBERG rá is mutatott e sajátságos tényre: «Dass übrigens, mondja, metrische Rücksichten der beschriebenen Art in jedem Falle das einzig Entscheidende sind, soll keineswegs behauptet werden. Dagegen würde schon der überaus merkwürdige, von BENFEY aufgedeckte Unterschied in der Behandlung von *na* «wie» und *na* «nicht» eine Instanz bilden. Mit *na* «nicht» verfahren die vedischen Dichter offenbar je nach der metrischen Bequemlichkeit; meistens liegt die Contraction vor. Dagegen bei *na* «wie» herrscht, wie BENFEY gezeigt hat, der Hiatus in einer Ausschliesslichkeit, welche in der That jede Erklärung aus Zufälligkeiten unmöglich macht. Kein Zweifel, dass diese Erscheinung auf der Eigenthümlichkeit der hier vorliegenden rhetorischen Figur beruht. Ich kann nicht finden — und es lässt sich auch kaum erwarten — dass in der vedischen Diction ein derartiges Auftreten des Hiatus in ähnlich scharfer Ausprägung bei einem zweiten Wort begegnet.» Die Hymnen des Rigveda I. (1888) 443. l. De míg OLDENBERG csak élesen rámutatott a kétféle jelentésben használt óind *na*-nak a mondatban való különböző viselkedésére, HILLEBRANDT egy jelentős lépéssel tovább ment és azzal végzetes lökést adott a régi fölfogásnak. OLDENBERG kiváló művének ismertetésében H., részben ind szövegmagyarázókra támaszkodva, azt vitatja, hogy a *na* szócska gyakran olyan helyeken, a melyeken eddig a német «wie, gleichwie» szócskákkal fordítottak, egyszerűen erősítő particula, hangtani alapon pedig valószínűvé teszi, hogy ez az «erősítő és összehasonlító» particula alakra nézve is elválasztandó a tagadó szócskától. «Die Annahme, mondja, einer verstärkenden Partikel *na* wird um so unbedenklicher sein, als die demselben Stamm angehörenden europäischen Worte nach derselben Richtung weisen. Uebersetzen wir das griechische *ναί* ins Sanskrit, so erhalten wir (nach dem Muster von *bharatē*, *φέρεται*) *nē*. Es ist hier an-

*) Csak UHLENBECKnél, Etym. Wtb. d. altind. Spr. 1898/1899, találtam még a régi nézetet: ő nem választja el a kétféle *na*-t, l. a *na* és a *ned* czikket is.

gebracht, daran zu erinnern, dass — wie BENFEY und nachher OLDENBERG bemerkt haben — bei *na* «gleichwie» der Hiatus mit einer Ausschliesslichkeit herrscht, «welche in der That jede Erklärung von Zufälligkeiten unmöglich macht» und «dass in der vedischen Diktion ein derartiges Auftreten des Hiatus in ähnlich scharfer Ausprägung bei einem zweiten Wort nicht begegnet» (OLDENBERG S. 443). Wenn wir uns diese Thatsache vergegenwärtigen, so liegt eine Erklärung jetzt nahe. Dort nämlich, wo *na* «gleichwie» vor einem Vokal erscheint, müssen wir dafür *na'* = *nay* (= ναί) schreiben, ebenso wie *agna uta* aus *agna' uta* (= *agnay uta* = *agne uta*) entstanden ist. Damit wäre, wie mir scheint, der auffallende Unterschied in der Behandlung des *ná* «gleichwie» von *ná* «nicht» erklärt. Fassen wir zusammen. Von *ná* «nicht» ist eine zweite Partikel etymologisch und sachlich ganz zu trennen, welche affirmative und vergleichende Bedeutung hat. Diese Partikel hat zwei Formen, die eine *nē*, gebraucht vor Vokalen und dort zu *na'*, *na* verändert, diese ist mit ναί, *nae* zu vergleichen.» Gött. gel. Anz. 1889. 415. s k. l. A szorosan vett szanszkritistákra kell bíznom annak megvizsgálását, vajjon mennyiben puszta erősítő particula egyes helyeken az eddig «wie, gleichsam»-mal fordított *na*, elég nekem, hogy kétségtelenül volt, HILLEBRANDT véleménye szerint is, egy összehasonlító *na*, a mely, igaz, nem tekinthető most már olyan egyszerűen azonosnak a tagadó *na*-val, hisz a mondatban való viselkedése föltünően és csaknem következetesen különbözik ettől. De ha H. ezt abból magyarázza, hogy ennek a *na*-nak eredeti alakja hangzó előtt **nay* volt, a mi azt jelenti, hogy mássalhangzók előtt **nē* volna az alakja, ha a hangzó előtt álló kapcsolatban keletkezett *na* ki nem szorította volna, akkor még igen távol állunk attól a következtetéstől, hogy ez a (**nay*-ból lett) *na* össze nem függ a tagadó *na*-val és hogy az óind nyelv régibb időben, a mikor a nyelv még elevenen lüktetett és nem volt még, úgy mint később, mesterséges nyelv, az összehasonlítást nem fejezte ki igenis tagadással. Mert az merő önkény, hogy H. fősúlyt vet a *na*-nak még csak kimutatandó és vita alatt álló «erősítő» jelentésére és azért csak a görög ναί-ra hivatkozik, mikor az indogermán nyelvekben tagadó

szó is kinálkozik, a mely a föltett óind *$n\bar{e}$-vel alakra nézve tökéletesen egy lehet, hisz az ind $\bar{e}$ nem felel meg csak *αι*-nak, sőt épen ennek legritkábban, sokkal sűrűbben lett *ei*-ből vagy *oi*-ből és ha az összehasonlító *na* valóban úgy keletkezett, a mint H. elmesen fejtegette, akkor neki a litván *neĩ* «und nicht, auch nicht, nicht einmal» és a vele egyjelentésű és szintén *nei*-ból lett szláv *ni* (l. Vondrák Vgl. slav. Gr. I., 26. k. és Walde Lat. etym. Wtb. *nī* a.) szakasztott mása lehet, azaz az összehasonlító óind *na* ugyan nem tekinthető már egészen azonosnak a tagadó *na*-val, de talán belőle hajtott — *na*+*i* (ill. *ī*) — tehát csak ott vagyunk, a hol voltunk, csakhogy, igaz, sikerült nekünk az egész kérdést olyan térre átvinnünk, a hol nem ősrégi ind hymnusokkal vagy még nehezebben érthető szőrszálhasogató ind philosophusok egy-két mondásával van dolgunk, hanem most is élő, körülöttünk beszélt nyelvek száz meg száz árnyéklatban megfigyelhető fordulataival, a melyek helyes fölfogása semmi nehézséget nem okoz. Már pedig, hogy a szláv nyelvekben az összehasonlítást gyakran tagadással fejezik ki, az egészen kétségtelen.

De mielőtt ennek kimutatásába fogok, hadd igazoljam egy pár szóval az ilyen kimutatás szükséges voltát. Hogy a fölfogásban a fordulat milyen gyorsan és a kutatók milyen nagy körében állt be, nincs módom kimutatni, elvégre ugyan érdekes, de apró mellékkérdéssel foglalkozunk itt, én tehát csak olyan adatokat közlök, a melyekre véletlenül bukkantam, de tény, hogy az új, véleményem szerint téves fölfogás messze elterjedt művekben található. Átmeneti állomáson találjuk még Perssont, ámbár már is az új fölfogás felé hajlik. Érdekes és anyagban sokoldalú megjegyzései különös figyelmet érdemelnek, én azonban itt csak egy pár részletet ragadhatok ki belőle. Persson azt mondja: «Die Möglichkeit der Entwickelung einer vergleichenden Partikel aus einer negierenden wage ich nicht zu bestreiten . . .» Indog. Forsch. II, 203. «Was mich, folytatja a 3-ik jegyzetben, an der Deutung von ved. *ná* ‚wie‘ zweifeln lässt, sind besonders einige baltisch-slavische Partikeln, die man allgemein mit den Negationspartikeln identifiziert, die aber andererseits von ai. *ná* ‚wie‘ kaum getrennt werden können.» «Wie schon bemerkt, pflegt man die genannten baltisch-slavischen Partikeln sämtlich mit den Negationspartikeln zu identifizieren.

Ist dies richtig — und besonders bei dem nach Komparativen vorkommenden *ne* ‚als' liegt diese Annahme nicht fern — so wäre wohl auch das ai. *ná* ‚wie' von der Negation nicht zu trennen.» P. tehát nem meri annak lehetőségét tagadni, hogy az összehasonlítást tagadással fejezhették ki, sőt a balto-szláv nyelvhasználatban olyan mozzanatokat talál, a melyek e felfogás mellett szólanak, de mégis már erősen ingadozik és DELBRÜCK régebbi előadásából is olyan kételkedést vél kiolvashatni, a mely alig rejlik benne. Újabban azonban épen DELBRÜCK határozottan szakított a régi fölfogással. «Es entsteht, mondja, die Frage, ob dieses *ná* dasselbe ist, wie die Negation *ná*. Ich halte das jetzt nicht mehr für wahrscheinlich. Wenn ich auch zugebe, dass man allenfalls sagen kann: ‚die Berge, nicht Staubkörner, erzittern' im Sinne von ‚die Berge erzittern wie Staubkörner', so ist mir doch die Stellung des *ná* in diesem Falle nicht erklärlich. Ich bin also geneigt, mit HILLEBRANDT Gött. gel. Anz. 1889, S. 414 ff., anzunehmen, dass in dem vergleichenden *na* (welches ja auch, wie BENFEY gezeigt hat, sich zu einem folgenden Vokal eher wie ein auf einen Diphthongen ausgehendes Wort verhält) ein versicherndes Wort wie griech. *ναί* steckt. Man hätte also, wenn man die ursprüngliche Bedeutung zur Geltung bringen will, zu übersetzen: ‚es erzittern die Berge, Staubkörner wahrlich.' Damit wäre denn auch das lit. *neĩ* (*néi* im Wörterbuch) zu vergleichen, über das KURSCHAT Gr. § 1424 berichtet, z. B. *jìs bėga neĩ vėjo nẽszams* ‚er läuft, wie vom Winde getragen'. Dazu das kleinr. und polnische *ni*, bei MIKLOSICH 4, 181.» Vergl. Syntax II. (1897) 539. s k. l. A comparativus után álló szláv *ne-go ne-že* kötőszót, a mely PERSSON szerint is első sorban a tagadó szóra vall, DELBRÜCK még nem vonja bele e bűvös körbe, de BRUGMANNnál már ezt is magával ragadja az új fölfogás. l. Kurze vgl. Gr. I. Lief. [1902] 66. l. 65. fej.: «slav. *né-go né-že* verstärkte Komparativpartikel *ne* ‚als'» és bővebben II. Lief. [1903] 618. l., 839. fej. WALDE is határozottan elválasztja nem csak az ind, hanem a balto-szláv összehasonlító szócskákat is a tagadó *na-ne*-től, l. Lat. etym. Wtb. [1906] *ne* alatt; ha a lat. *nī* alatt a litván *neĩ* mellett azt olvassuk, hogy «nicht einmal; wie», ez csak pongyolaság: az ő, a *ne* cikkben határozottan kifejtett, álláspontja szerint a litván *neĩ* «wie» jelentésében más szó és nem

tartozik a latin *ni*-hez. Végre, és ez bírt engem első sorban e czikk megírására, MEILLET is csatlakozott e fölfogáshoz, pedig tőle, a ki a szláv nyelveket ismeri, ezt legkevésbbé lehetett várni; egy lent ismertetett, az idén megjelent értekezésében (*Les alternances vocaliques en vieux slave* 343. l.) azt írja: «De la négation il faut distinguer *ne-* dans *nebonŭ* «car» Supr., *neda* «ὄφελον», *neže* «que» (après un comparatif) Év., etc., cf. skr. *na* «comme»; degré *o* dans *no* (v. MIKLOSICH, *Vergl. gramm.* IV, 122).»

Azt hiszem, mind ez elég ok, hogy egyszer szembe nézzünk a kérdésnek és, ha lehet, tisztába hozzuk. Kiindulhatunk MIKLOSICHnak az összehasonlító szláv mondattanban található előadásából, a melyet három részre lehet bontani: 1. puszta *ne*-vel kifejezett összehasonlítás; 2. *ne-go*, *ne-že* s hasonlók; 3. *ni*.

A puszta *ne*-vel való összehasonlítás, a hol előfordul, még tisztán költői képnek tűnik föl, annyira nem kopott, annyira kizárólag a költői nyelv eszköze, hogy itt a kifejezés frissesége és közvetetlensége nyomban megérzik, akár csak az egész, itt szóban forgó nyelvhasználat ősforrásánál állanának és áhitattal lesnők a szellemi életet a legegyszerűbb eszközökkel ecsetelő néplélek első megnyilvánulását. De halljuk MIKLOSICHot: «Die negation *ne* dient zum ausdrucke des vergleiches: *ne* ist in diesem falle eigentlich negierend: nicht, d. i. nicht ganz, aber doch ähnlich, fast. POTT, etym. forsch. 1. 352: «indem man einem dinge ein ihm sonst nicht zukommendes prädicat beilegt, liegt es nahe, dessen materielle identität mit einem anderen dinge, welchem dieses prädicat ganz eigentlich zukommt, zu negieren.» Dieses findet sich aind. in den vêden: *sinhô na bhîmô* instar leonis terribilis. RV. 9. 97. 28; *apâm nôrmajô (na urmajô) ruçanta:* aquarum (non veræ undæ, sed) quasi undæ lucentes. LASSEN, chrest. Bonnæ. 1838. pag. 131. Russ. *izъ za gorъ bylo, gorъ vysokiichъ* | *izъ za lêsovъ, lêsovъ temnyichъ* | *ne bêlaya zarja zanimala sja* | *ne krasno slonce vykatalo sja: vyêzžalъ tutъ dobryj molodecъ* | *dobryj molodecъ, Ilьja Muromecъ* wörtlich: hinter den bergen war's, den hohen bergen | hinter den wäldern, den dunklen wäldern | da erglühte nicht das helle morgenroth | erhob sich nicht die glänzende sonne | da tritt hervor ein guter held | ein guter held, Ilija von Muromь. Kir. 1. 31. dem sinne nach: wie das helle morgenroth erglüht, wie die glänzende sonne sich erhebt,

so tritt hervor ein guter held; *ne bêlye to snêžki zabêlêli sja, zabêlêla sja u starago sêdaja boroda* wie der weisse schnee, so erglänzte des alten bart. 1. 15; *ne gromъ gremitъ, ne stukъ stučitъ, govoritъ tutъ Iljuška svomu batjuškê.* 1. 25. vergl. Bistrom in der ztschr. für völkerpsychologie 5. 197.*) Kleinruss. *ne syza zazuleńka v temnym łuši kuvała, ne drôbnaja ptaška v sadku ščebetała, sestra z bratom iz dałeka rozmovl'ała* nicht der graue kuckuk rief im dunklen walde, nicht der kleine vogel zwitscherte im garten, die schwester sprach von ferne mit dem bruder, dem sinne nach: wie der graue kuckuk u. s. w. pies. 2. 146. vergl. Böhtlingk-Roth 4. 4. Bopp 2. 179.» Vergl. slav. Gr. IV. [1868—1874] 179. l.

Hallottuk és meg is győződtünk róla, hogy itt a *ne* még nem is összehasonlító particula, csak a költő használja azt a régi tagadó szócskát tarka színes előadásában, ez a használat annyira természetes, hogy Miklosichnak már azért sem lehet igaza, mikor mondja: «diese anwendung der einfachen partikel *ne* ist auf die russische und kleinrussische volkspoesie eingeschränkt», u. o. Nagyon jól ismert költői kép ez p. o. a bolgár vagy szerb lakodalmi dalokban is és ha Bistromnak Miklosichtól fönt idézett, az orosz népéposzról szóló értekezését lapozzuk, gyakran meglepő hasonlatosságot találunk az orosz és a bolgár vagy szerb kifejezés közt. De ha már Bistrom értekezését kezünkbe vettük, olvassuk el benne azt a helyet is, a melyen a szóban levő jelenséget fejtegeti: «Der directe Vergleich, mondja az orosz népéposz képeiről, ist zwar bei diesen Bildern nicht ausgeschlossen, aber auch nicht das Gewöhnliche, sie werden im Gegentheil meistens durch die Negation *ne* gebildet, indem der Gegenstand, der zum Vergleiche dient, einfach verneint wird. Dabei ist noch zu bemerken, dass die Negation *ne*, ausser beim epischen Vergleich, [als Vergleichungspartikel]**) weder im Epos selbst, noch überhaupt in der russischen Sprache vorkommt,

---

*) Bistrom az éppen idézett helyet így fordítja: Nicht der Donner donnerte, nicht das Rasseln rasselte. Es sprach Ilja zu seinem Vater, i. h. 200. l.

**) A [ ] között álló két szót én tettem hozzá, hogy B. szavai félreértésre ne adjanak okot; a szerző, a ki utólag észrevette a hibát, kicsit radicalis módon segít a bajon l. 490. l. «Berichtigung» alatt.

und wir hätten damit einen neuen Beweis, dass die Vergleichungspartikeln überhaupt ursprünglich Negationen waren, worauf das sanscritische *ná* hinweist», i. h. 197. l. De nézzük már, mennyire nem kizárólag orosz a fönt említett tagadással kifejezett összehasonlítás. BISTROM egyebek közt a következő gyönyörű hasonlatot idézi az orosz népéposzból:

Nicht die weisse Birke beugt sich zur Erde,
Nicht das seidene Gras breitet sich aus:
Es knieet ein Sohn vor der Mutter (i. h. 199.).

Nem szakasztott olyan a költői kép, ha a bolgár lakodalmi dal a szülői háztól távozó mennyasszonyt így búcsuztatja:

Nem a fenyő válik el a gyökerétől,
A leány válik az anyjától.
(L. Miladinov testvérek gyűjteményét[2] 525. sz.)

Vagy mi specialis orosz rejlik a következő képben?

Nicht flogen zusammen zwei lichte Falken:
Zwei starke, mächtige Helden eilten aufeinander.
(Bistrom 198.)

ha a bolgár lakodalmi ének szakasztott így mondja:

Oda repült két galamb,
Nem volt két galamb,
Két vőfél volt itt,
Hogy a kis leány kezét kérje.
(Sbornik Min. XIII: III: 25. l.)

Az orosz éposz a hős megjelenését egy fönt idézett helyen úgy adja elő: nem a hajnal, nem a nap tűnik föl, hanem a muromi Illés hős, l. fönt és v. ö. BISTROM 197; a szerb lakodalmi ének pedig így fogadja a «vajdá»-t (rendesen a vőlegény anyai részről való nagybátyja):

Mi ragyog a zöld erdőn keresztül?
Vajjon a nap vagy a fényes hold?
Sem a nap, sem a fényes hold,
Hanem a sógor jön a sógorhoz vajdaságra.
(VUK KARADŽIĆ Srpske nar. pjesme állami kiadás I. 14. l. 21. sz.)

De nem folytatom, egyszerűen utalok a Miladinov testvérek gyüjteményére, l. még az 512., 516., 528., 536., 539., 542., 547. és 560. sz., és Vuk Karadžić lakodalmi dalaira i. h. 63., 93., 96., 100., 101. és 123. sz.

De milyen kevés kell ahhoz, hogy teljesen eltűnjenek szemünk előtt a délorosz illatos puszták és északi Oroszország bűvös nyírfaerdei, a bolgár és szerb lakodalmak víg zaja, hozzátapad a *ne*-hez egy kis erősítő particula — *go*- vagy **ge*-ből lett *že* — és eltűnik a fényes napsugár, kopott szürke kötőszócskával állunk szemben, a mely végig húzódik a szláv nyelveken, és a kutató elméjére egyszerre sötétség borúl, nem látja már, hogy voltakép még mindig ugyanazzal a *ne*-vel van dolga, a melynek eleven színében csak az imént gyönyörködött, mikor az orosz, bolgár és szerb dalokat olvasta. De hagyjuk a költői képeket, ámbár talán nem is árt egy kis költői érzék, ha a nyelvnek legrégibb fordulatainak a keletkezését akarjuk megérteni, és térjünk vissza Miklosichra, a ki maga is helyesen látja a tényállást, de nyugodtan emígy folytatja: «nach comparativen jedoch findet sich für lat. quam die vergleichende bedeutung des namentlich mit der partikel *že* verbundenen *ne* in allen slavischen sprachen: *asl.* neže, neli, neželi, negli, nekli, nekъli. *nsl.* nego, neg, neli. *kroat.* nego, neg, nere, ner. *serb.* nego, negoli, negli. *klruss.* ńiž, ńižly. *russ.* neže, neželi, negli. *čech.* než, neželi, nežli. *pol.* niže, niž. *oserb.* ńež, ńežli. *nserb.* ńež, ńežli.» A *li*, a mely gyakran *nego*-hoz és *neže*-hez tapad, a *li* kérdőparticulával (= magy. «*-e*») azonos, a kérdő mondat pedig, úgy mint a németben is, egyúttal föltételes mondat helyett is állhat; de minthogy nyilvánvaló, hogy ez a *li* hozzánövése későbbi, jobban érdekel bennünket a *ne*-hez hozzájárult *go že* eredete. Brugmann az ide tartozó szócskákat így foglalja össze: «Mehrere enklitisch antretende, den Begriff hervorhebende Partikeln, die theils auf *g* im Anlaut hinweisen, lassen sich nach § 261, 6 etymologisch identifizieren: ai. *gha*, *ghā*, *ha* (**ghe*), gr. γε, dor. u. s. w. γα, lat. *hi-c* (s. u.) und *g* in *neg-ōtium negāre* u. a., got. *-k* aksl. *že*, *-go*, lit. *-gi*, *-gu*. 1. Hinter Pronomina. Ai. *vayą́ gha*, *táva gha*, *tvą́ ha*, gr. ἐγώ γε ἔγωγε, σύ γε, got. *mi-k*, lit. *tu-gu* ‚σύ γε‘. Ai. *sá gha*, *sá ha*, gr. ὅ γε, lit. *tů-gi* ‚eben darum‘. Ai. *yó ha*, aksl. *i-že*. 2. Hinter Partikeln, z. B. hinter der Negation

ai. *ná gha*, lat. *ne-g-* (s. o.), aksl. *ne jedinъ že* ‚ne unus quidem, οὐδείς'. Aksl. ne-že, ne-go § 839, 2. 3. Ai. *gha ha* gr. γε γα auch hinter beliebigen Nomina oder Verba.» Kurze vgl. Gr. 620. s k. l. 851. fej. Az »Aksl. *ne-že*, *ne-go*» után azért áll az utalás «§ 839, 2», mert az óind *ná gha* mindig csak a tagadó *na* erősítése, már pedig Br. az összehasonlító *neže nego*-t, igaz, egészen önkényesen, nem tartja a tagadó *ne* erősítésének, hanem egy külön összehasonlító particulával hozza kapcsolatba, a melyhez az óind *na* ‚wie, gleichsam' is tartoznék. No de ez csak fölfogás dolga, magában véve természetesen nincs semmi akadály, hogy a *ne-že*, *ne-go* *ne*-jében igenis tagadó szócskát lássunk, a melyhez erősítő particula tapadt, úgy hogy eredeti jelentése körülbelül az volna, hogy «nem bizony». Próbáljuk csak egyszer, hogy mire megyünk, ha a *neže nego*-t így fordítjuk, és kezdjük mindjárt Miklosich első példájával és térjünk azután át egy élő szláv nyelvre, a melyből M., igaz, egyetlenegy példát sem idéz, pedig találhatott volna benne ezret meg ezret. M. először az óbolgárból vagy a hogy ő nevezi, az ószlovénből idéz példát (Sz. Ján-ev. 3 : 19): *vъzljubiše člověci pače tьmą neže světъ* és az utolsó négy szót így fordítja: magis [tenebras] quam lucem, de hogy a *neže* lehetett eredetileg erősített tagadó szócska, az egészen kétségtelen, nincs is kerek e világon nyelvész, a ki be tudná bizonyítani, hogy az eredeti szláv fölfogás szerint ez nem azt jelentette, hogy «az emberek jobban megszerették a sötétséget, *nem bizony* [*ne* tagadó szócska+erősítő *že* particula] a világosságot», vagy hogy a szerb nyelv annyira világos nyelvhasználatára áttérjünk, valóban olyan nagy üresség tátong a következő két mondat között?

1. Ȏn je krȋv, *nȅ* jà, ő hibás, *nem* én.

és 2. Ȏn je stàriji, *nȅgo* jȃ, ő öregebb, *mint* én vagyok.

Nem kell inkább mindenek előtt azt vizsgálnunk, nem kapcsolható-e e két látszólag olyan közelfekvő nyelvi kifejezés úgy össze, hogy mind a kettőnél ugyanabból az alapjelentésből indulunk ki?

1. Ő hibás (v. ő a hibás), *nem* én.

2. Ő öregebb (v. ő az öregebbik), *nem bizony* én.

Hisz akár még ma is ki lehetne a második gondolatot a *go* elhagyásával is egészen helyesen és mindenki előtt érthető módon kifejezni: Ȏn je stàriji, *nȅ* jȃ, ő az öregebbik, *nem* én!

És hogy fölfogásom mennyire nem erőltetett, mennyire egyezik a szerb nyelv szellemével, az fényesen kitűnik, ha az 1. mondatban fölcseréljük a mondatrészeket:

1. *a)* Ôn je krîv, *nề* jâ, ő hibás, *nem* én,

1. *b)* Nísam jâ krîv, *nềgo* ôn, nem vagyok én hibás, *hanem* ő.

Hallottuk már fönt, hogy a szláv nyelvekben a *neže-nego*-hoz a mi *ha* szócskánkat gyakran helyettesítő kérdő *-li* szeret tapadni, a szerbben magában is előfordul a gyakrabban használt *nego* mellett *negoli;* de minthogy ez csak comparativus után található, elégedjünk meg annyi hasonlatossággal, a mennyit így is a szerb és a magyar kifejezés közt könnyen kivehetünk, és ismerjük el, hogy két egészen külön fejlődött és egymástól olyan távol eső nyelv közt ilyen apróságban már nagyobb hasonlatosságot kívánni sem lehet:

Szerb: Nísam jâ krîv, *nềgo* ôn (azaz: nem vagyok én hibás, *nem bizony* ő).

Magyar: Nem vagyok én hibás, *hanem* ő (azaz: ha nem én, hát ő).

De hát ha én nagy furfanggal épen olyan két mondatot választottam ki a szerb nyelvből, a melynél az én magyarázatom szintén lehetséges és az más esetekre rá nem illik? Jó, nyissuk ki szerb chrestomathiámat és vegyük sorra a 135. l.-on álló példákat, csupa szerb közmondás, nem tőlem ad hoc csinált példa; helyettesítse az olvasó maga mindenütt a m. fordításban a *mint* szót «nem bizony»-nyal és győződjék meg arról, hogy az értelem ez által csorbát nem szenved.

63. Bolje je verovati svojim očima, *nego* tugjim rečima.*)
Jobb hinni saját szemének, *mint* más ember szavának.
64. Bolje s mudrim plakati, *nego* s ludim pevati.
Jobb bölcs emberrel sírni, *mint* bolonddal énekelni.

---

*) A szám a közmondások számát jelenti; a hangsúlyjeleket, mint itt fölöslegeseket és a közönséges szerb írásban szokatlanokat, elhagytam, az első példákban csak azért alkalmaztam, hogy kitünjék, hogy *nềgo* hangsúlyozása is egészen olyan, mint a nyomatékos (nem az igéhez tartozó) *nề* tagadó szócskáé.

69. Bolje je dobar glas, *nego* zlatan pas.
Jobb a jó hírnév, *mint* arany öv.
70. Bliža je košulja, *nego* haljina.
Közelebb az ing, *mint* a ruha.
71. Glava je skuplja s jezikom, *nego* bez jezika.
Drágább a fej nyelvvel, *mint* nyelv nélkül.
72. Bolje je umeti, *nego* inati.
Jobb tudni, *mint* bírni (besser können, als haben).
73. Bolje je danas jaje, *nego* sutra kokoš.
Jobb ma egy tojás, *mint* holnap egy tyúk.
74. Bolje je svoje jaje, *nego* tugje kokos.
Jobb a tulajdon tojás, *mint* másnak a tyúkja.
77. Lakše je verovati, *nego* ići te pitati.
Könnyebb hinni, *mint* menni és kérdezni.
78. Zlo se dalje čuje, *nego* dobro.
A rossz messzebbre hallatszik, *mint* a jó.
79. Jezik gore može poseći, *nego* mač.
A nyelv jobban meg tud vágni, *mint* a kard.

De álljunk meg itt egy kicsit. Mit is mond Brugmann a szláv *nego*-ról? «*né-go né-že* verstärkte Komparativpartikel *ne* ‚als', vgl. ai. *gha* in *ná gha* u. dgl.» Kurze Vgl. Gr. 66. Ha kiragadjuk Br. e szavait az összefüggésből, akár félre is lehetne érteni. Igaz ugyan, hogy Br. határozottan megmondja, hogy a *né-go né-že*-ben nem keres tagadó *ne*-t, hanem hogy az «verstärkte Komparativpartikel *ne* ‚als'», a melynek ő szerinte vérbeli rokona csak az a fönnemlített óind *na* «wie, gleichsam» volna, nem pedig a *na* «nicht»; az óind *ná gha* pedig mindig csak nyomatékos tagadó szócska, tehát egészen véletlenül került olyan veszedelmes közelségbe a szláv *né·go*-val. De ha én Brugmannak vagyok, mégis csak óvakodtam volna e példa választásától, hogy egy pillanatig se tegyem ki az olvasót annak a veszedelemnek, hogy a szláv *nego* és a szkr. *ná gha* közt bensőbb kapcsolatot keressen. Mert igaz ugyan, hogy Br. e helyen csak a szláv *-go -že* no meg a megfelelő ind *gha* enklitikákról kíván szólani, hogy ezek milyen szavakhoz tapadnak, milyen szónak adnak nyomatékot, az merően közömbös, de tény az, hogy a szláv *négo* és az óind *ná gha* etymologice tökéletesen azonosak.

nak látszanak, már pedig az óind *ná gha* mindig csakis nyomatékos tagadást fejez ki, soha, de soha sem mást. Igaz az is, hogy Br. más helyen, a 618. l.-on — tehát 552 lappal odább! — a szláv *né-že né-go*-t az óind *ná* «gleichsam, wie»-vel hozza kapcsolatba és nem is említi, a hol a tagadó *ne*-ről szól, 612. s k. l., de ha HILLEBRANDTnak igaza van, hogy az óind összehasonlító na **nai*-ból lett, azaz idg. *nei noi* vagy *nəi*-ből, akkor igenis megfelelhet tökéletesen a szláv *nei*-ből lett *ni* (litván *neĩ*)-nek, de nem, legalább közvetetlenül nem, a *ne-go ne-že*-ben rejlő *ne*-nek és Br. egyenesen tűzzel játszik, mikor a szláv *nego*-t és az óind *ná gha*-t ok nélkül és az ő fölfogása ellenére olyan veszedelmes közelségbe hozza. Mert a mint az óind *ná gha*-ról amúgy is mindenki tudja és vallja, hogy az semmi egyéb, mint a *na* tagadó szócskának erősítése, azt vajmi könnyen rábizonyíthatja mindenki, a ki ért a szláv nyelvekhez, a szerb *nego*-ra is, a mely az óind *ná gha* szakasztott mása lehet amúgy is, hisz óind *gh*-nak a szláv nyelvekben rendesen *g* felel meg, hogy pedig a *gha*-ban hajdan *e* nem hangozhatott, de *o* igenis, azt kétségtelenné teszi a *gh* megmaradása: *e* előtt *h* lett volna belőle.*)

De hogy mennyire közel áll a szláv *nego* és a vele váltakozó *neže* a tagadáshoz, azt szépen mutatja az a tény is, hogy *neže* illetőleg *neželi* helyett *a ne*-t is olvasunk XVII. sz.-beli orosz forrásokban: lêpši by mi smertь, *a ne* kurskoe knjaženie, a mit ma úgy mondaná az orosz hogy: lučše mnê smertь *neželi* kurskoe knjaženie és a mit úgy fordítanók: «jobb nekem a halál, *mint* a kurszki fejdelemség», de a mi szóról szóra azt jelenti, hogy «jobb nekem a halál, *nem pedig* a k. f.»; ebből pedig újra kitűnik, mennyire közel fekszik a szláv észjáráshoz az összehasonlításnak tagadással való kifejezése. V. ö. még a következő ugyanabban a korban följegyzett orosz közmondást: lučše chlêb s bêdoju, *a ne* pirog s bêdoju «jobb a kenyér szerencsétlenség nélkül, *mint* (szóról szóra: *nem pedig!*) pástétom szerencsétlenséggel.

---

*) Erősítő *ha* particula tényleg van is az indben, a tagadó szócskához is tapadhat, úgy hogy *ná ha* és a szláv *né-že* azonosak lehetnének, de a régi források még nem ismerik ezt a kapcsolatot, pedig más szavak után az erősítő *ha*-t már a Rigvedában is igen sűrűn találjuk.

Buslaev, a kinek orosz mondattanából írtam ki e példákat (*Istoričeskaja Gramm. russk. jaz.*[4] *Sintaksis.* 1875. 351. l. v. ö. Bělorussov jeles mondattanát is, *Sintaksis russk. jaz.* 1902. 117. l.) még egy kicsit más árnyéklatban is bemutatja ezt a nyelvhasználatot ugyan csak azokból a régi orosz közmondásokból: lučše semьju gorêtь, *a ni* odnova vdovêtь «jobb hétszer leégni, *mint* egyszer (szóról szóra: *de* egyszer *sem!*) özvegységre jutni. Ez a változat átvezet bennünket Miklosich 3-ik csoportjához, a melyet M. e szavakkal kezdi: «Wie *ne*, so drückt auch *ni* einen vergleich aus», i. h. 181. l. Voltaképen beleszántott már ennek a határába, mikor a második csoportban a többi szláv nyelvek *nego neže neželi*-féle kifejezései közé sorolta a lengyel *niże niż* szócskát, mert ez bizony nem oda, hanem a *ni* alá tartozik, de külömben is ezzel a 3-ik csoporttal bánt legmostohábban, pedig ránk nézve ez a legérdekesebb, mert hisz ha az összehasonlító óind. *na* valóban **nai* helyett áll, akkor szakasztott mása lehet a litván *neĩ* szláv *ni*-nek. A mit M. itt fölsorol, olyan kevés, hogy ide iktathatom az egészet: «*klruss.* vyjšoł na dvôr ńi by za drovamy er ging in den hof gleichsam um holz. južnor. skaz. 1. 125; vyšoł na dvôr ńi by to po drova. ibid.; prytajiła ś, ni be b to ne žyva sie stellte sich als ob sie todt wäre. 1. 173. *pol.* mięso co dźień ni wilk żrą quotidie carnem uti lupi vorant; biega ni wściekły uti rabidus currit; ni rybki pływają uti pisces natant, wzbrania się, ni bi chciała tergiversatur, ac si nolit; ni by z drugim gada zum scheine spricht sie mit einen andern; zabić ni by psa wie einen hund erschlagen; ni by wyspa pæninsula. *lit.* slavischem ni entspricht ney (né, nēĩ), bei schleich. 325. neí: ný raudnokas bräunlich: ný ne mačiomis als ob er nicht sähe. neszel.» l. 181. l.

Ez bizony édes kevés és az a kevés sincs nagyon ügyesen megválogatva, csak a lengyel példák közt találunk egyszerű, a használat eredetét világosan sejtető fordulatokat; hogy mennyire jellemzőbb példákat lehetett volna összeállítani, hadd bizonyítsák azok a litván példák, a melyeket Persson az említett helyen Kurschat nyelvtanából idéz: *jìs bėga neĩ wėjo nėszams* «er läuft wie von Winde getragen,» *neĩ kõks zuĩkis* «wie ein Hase», *jìs werkė neĩ kõks kūdikis* «er weinte wie ein Kind» Idg. F. II. 203. 3. jegyz. Minthogy a litván *neĩ* azt jelenti, hogy «auch

nicht nicht einmal» az idézett példákban az hogy «mint egy nyúl», «mint egy gyermek» úgy van kifejezve: «egy nyúl sem», «egy gyermek sem», ez pedig élénken emlékeztet bennünket a tót nyelvhasználatra, a melyről Miklosich nyilván nem tudott semmit, a melyről, igaz, a rendesen gyalázatosan rossz tót szótárak sem tudnak semmit. Csak a sok gyöngyszemet rejtő apró Mičátek-féle *Differenciálny slovensko-ruský slovník* constatálja ezt a használatot. mikor a tót *ani*-t így fordítja oroszra: ni; daže ne; i ne; *vsjo ravno što*, Loos egyszerűen azt mondja: *ani* weder, nicht einmal, gar nicht, mert csak ennyit talált — szakasztott ugyan abban a sorrendben! — a cseh szótárban. Pedig a tót, nem is ritkán használ olyan fordulatokat is mint *letí ani strela* repül, mint a nyíl, szóról szóra: repül, a nyíl sem (repül úgy). Hogy ez a szótárírók előtt ismeretlen eleven kifejezés mennyire mindennapos, azt hadd bizonyítsa az érdekes példák egész sora, a melyet Škultéty barátom szives volt nekem egykettőre összeírni és forduló postával elküldeni:

Letel ani vták repült mint a madár; *akurátny ani Nemec* pontos mint a német; *blčí ani v pekle* lobog (a tűz) akár a pokolban; *mokrý ani myš* vizes mint az egér; *dlhy rastú, ani huby po daždi* az adósság nő, mint eső után a gomba; *dieťa, ty rastieš, ani tráva po Ďúre* gyerek, te úgy nősz, mint Szt. György napja után a fű; *mece sa, ani ryba na suchu* ficzkándozik, mint szárazon a hal; *detí ani smetí* (annyi) gyerek, mint a szemét; *chlap, ani za groš prasa* akkorka legény, mint egy garasos malacz (gúnyosan mondják kicsi, de szemtelen emberre); *toľko má peňazí ani žaba vlasov* annyi pénze van, mint a békának haja (nincs semmije).

Ezek tisztán népies fordulatok, egyiken-másikon meg is érzik nyomban, hogy nem mondva csinált példák; de idéz Šk. Chalupka Samu «Mor ho» czímű költeményéből is egy példát: *Rostom sú ako jedle: pevní, ani skala* termetre olyanok, mint a fenyő, kemények, mint a szikla — és azonfölül kicsit más fordulatokat, a melyekben azonban *ani* eredetileg megint csak azt jelentette. hogy «sem»: *Kričalo, ani čo by ho drali* úgy kiabált, mintha megczibálták volna, eredetileg: Úgy kiabált, ha megczibálták volna sem (kiabált volna jobban). Ilyenek: *tu vyskočí na mňa, ani čo by on bol môj pán* ekkor úgy nekem ment, mintha

az én uram volna; — *ani čo by ho namaľoval* akár csak festették volna (olyan szép) és végre az a pompás mondás, a melyre a Tátra-bankban kifakadt az anya, kinek a fiának kölcsönt akartak adni: *Môjmu synovi dať peniaze, ani čo by mačke postavil rebrík* fiamnak pénzt adni, akárcsak a macskának létrát állítanának oda!

Škultéty szívességét azzal tetézte, hogy e szép példasort becses magyarázattal kisérte: «A tagadással kifejezett ezt az összehasonlítást, mondja levelében, minálunk használják az irodalomban és az élő nyelvben — az irodalomban elég ritkán, az élő nyelvben sokkal gyakrabban. Így beszélünk, ha valamit szemlélhetően akarunk kifejezni, ha leírunk és mintegy festeni akarjuk a történteket.» «A nyugati tótok, Nyitra és Pozsony megyében, a kik közelebb vannak a csehekhez, kevésbbé használják ezt a fordulatot».

Én Miklosich e 3-ik csoportjából illeszteném bele az emelőt, miután egy kicsit megerősítettem a tót nép friss, a természethez még sok tekintetben közel álló kifejezésmódjával és így kisérteném meg a Rigveda összehasonlító *na* teljes megértését. Minthogy Hillebrandt, kiindulva Bentey pontos kimutatásából, mely szerint a *na* másképp viselkedik a mondatban, mint a tagadó *na*, valószínűvé tette, hogy vele nem azonos, hanem **nai*-ból keletkezett, ez a **nai* pedig tökéletesen megfelelhet litván *neĩ* szláv *ni*-nek, minthogy a litván *neĩ* és a szláv *ni* (különösen a tót *ani a* «és»+*ni*) jelentése is tökéletesen megfelel ennek az óind. összehasonlító *na*-nak, én bizony, ha tótra kellene fordítanom azt az óind. *na*-t, habozás nélkül *ani*-val fordítanám, *sinhô na bhîmô*-t p. o., a mit instar leonis terribilis fordítással említ Miklosich, én tótra úgy fordítanám: *ani strašný lev* és örülnék, hogy olyan friss és az óind. kifejezést annyira takaró kifejezés áll rendelkezésemre.

Asbóth Oszkár.

GUTTURALIS PROBLEMAK.

«Hangtörvények» alkotásánál első sorban mindenesetre maguknak a hangoknak belső (külön-nyelvi) története és sajátos physiologiai jellege veendő figyelembe, míg a synonymia — a mint ezt Wood újabban több ízben nyomatékosan és meggyőzően hangoztatta — igen megbízhatatlan kalauz s csak másodsorban jöhet tekintetbe. Az ember azt gondolhatná, hogy ez magától értetődik; de volt idő, mikor az olyan etymonok mint lat. *cord-:* ói. *hṛd-*, lat. *vermis:* ói. *kṛmiṣ* stb. semmi feltünést sem keltettek, s ma is akadnak még hangmegfelelések, a melyek az első rangú tényezők elhanyagolásával pusztán a jelentés alapján jöttek létre s a melyeket a tekintélyek kisebb-nagyobb része mégis a «hangtörvények» közé sorol. E czikk czélja kimutatni, hogy az idg. gutturalisoknak bizonyos feltételezett megfelelései a latinban és germánban ilyen methodikai hibának köszönhetik eredetüket.

I. Az idg. gutturalisok a latinban.

Módszertani szempontból kifogás alá esnek mindazon megfelelések, a melyek arra a föltevésre vannak fölépítve, hogy idg. *ḱw* (palatalis+*w*), *qw* (velaris+*w*) és q^w (labiovelaris tenuis) a latinban más és más módon folytatódnak.

A) *Idg. ḱw (palatalis+w).* E kapcsolat általános föltevés szerint minden helyzetben úgy folytatódik, mint a velaris tenuis, tehát szó elején *o* és *u* előtt *c*, a többi vocalisok előtt *qu* alakban jelentkezik, s ez az ellenőrizhető esetekben úgy is van:

{ lat. *queror:* ói. *śvasiti* < idg. **ḱwes-*
{ lat. *-que:* ói. *ca*, gör. τὲ < idg. **q^we*

lat. *combrētum* < **quemf°* < **quomf°:* litv. *szveñdrai,* óisl. *huǫnn* < idg. **k̂wendh-*
lat. *colus* < **quelos* < **quolos:* óisl. *huel,* gör. πόλος < idg. **qʷel-*

E parallelizmussal kibékíthetetlen ellenmondásban vannak a *canis* szó magyarázatára fölvett præ-latin alakok: **k̂wənis* (Hirt, Abl. 102) és **k̂wₑnis* (Hirt, IF. 17, 389) a latinban **quanis* volna (cf. *quattuor* < idg. **qʷₑtwor*); **k̂wonis* (Stolz, LGr. 68. Prellwitz, EtWb. 253) mint **conis* jelentkeznék (cf. *colus* < **quolos*); *k̂u(w)onis* pedig (Walde, EtWb. 91, 102) sonantikus, de a latinban consonantikussá vált s aztán eltünt *u*-jával (!) ép oly halva született monstrum, mint a magyarázatára kitalált **qu(w)āsseus,* a *cāseus* szó állítólagos elődje. — Másutt van a talány nyitja. Megfontolandó mindenekelőtt, vajjon *canis* és idg. **k̂(u)wō(n)* [gör. κύων, óír *cú,* litv. *szũ,* ói. *śvā́* stb.] csakugyan összetartoznak-e. Nem volna egészen lehetetlen, hogy a szónak egészen más a basisa (**qan:* gör. κανάζω, κόναβος stb.). Ha az összetartozás kérdésére igenlőleg feleltünk, akkor az analogia feltevéséhez kell folyamodnunk. A latin nyelvbe két alak jutott be: az egyik a masc. **quanis* < **k̂wₑnis* — oly képzés, mint *juvenis* < **juwₑnis* [gen. idg. **jūnós* (ói. *yū́nas*): **k̂unós* (ói. *śúnas*) = **juwₑnós* (lat. *juvenis*): **k̂wₑnós* (lat. **quanis*)]; a másik a fem. **cunis* < **k̂unis* — oly képzés, mint fem. ói. *śunī́* < idg. **k̂unī́* vagy gen. ói. *śúnas,* litv. *szuñs,* gör. κυνός, óír *con* < idg. **k̂unós.* Hogy ez esetben formai kiegyenlítődés állott be, természetes: **quanis* a **cunis* hatása alatt *canis* lett s ez az alak a fölöslegessé vált **cunis* alakot (talán az egyetlen *cunī-culus* kivételével) egészen kiszorította. Hirt föltevése tehát, hogy *canis* egy *w*-nélküli idg. **k̂ₑnis* folytatása, fölösleges, de nem is bizonyítható be, mert az az egyetlen példa, a melyre még hivatkozhatik: *cāseus* (szerinte: **qāsseus*) maga is nagyon rászorul a magyarázatra.

Éppen oly érzékenyen sérti a parallelizmust Hirt azon föltevése, hogy idg. *k̂w* a latinban mint *v* jelentkezik (KZ. 17, 389). E hangváltozás egyetlen bizonyítéka *vitrum,* mert *vapor* és *invītus* egészen másképpen magyarázandók (l. alább). E szónak Hirt-féle etymonja (ói. *śvitrás* «weisz» etc.) teljesen fölösleges: *vitrum* vagy egy germán **(h)witra-* (Walde, EtWb.

s. v.) vagy a *vitrum* «Waid» szóval azonos (SCHRADER, Reall. 297).

Idg. *k̑w* tehát a latinban mint *qu* (c) lép föl.

B) *Idg. qw (velaris+w).* E kapcsolat folytatása szó elején általános föltevés szerint: *v*-, vagyis a velaris *q* állítólag eltűnik (BRUGMANN, Grr. I² 321. KvglGr. 103. SOMMER, Hb. 227. LINDSAY, LSpr. 342. STOLZ, LGr. 67 etc. etc.). Az etymologiai anyag, a melyen ez a hangtörvény felépült, mindössze ennyi:

vapor: litv. *kvãpas* «Hauch, Duft», gót *af-hapjan* «ersticken, auslöschen» etc.

vannus: ófn. *hwennen* «schwingen, schütteln»

vīs, invītus: litv. *kvëczù* «invito», ópor. *quāits* «Wille»

Ez a törvény minden bizonynyal hamis. Hasonló hangváltozás a latin nyelv belső történetéből ki nem mutatható: *gv* és *v* alternálódik (*ninguit:* acc. *nivem*), de *qu* és *v* soha. Ellene van minden analogia. A latin nyelvbe ugyanis, mint általában minden centum-nyelvbe, az állítólagos három idg. gutturalis sorból csak kettő jött át, a mennyiben a labiovelaris tenuis mint *qu*, a palatalis és velaris mint *c* folytatódik. Ha mármost idg. *k̑* és *q* összeesett, akkor a priori várható, hogy összeestek kapcsolataik is, hogy tehát szókezdő *q*+*w* is úgy folytatódik, mint *k̑*+*w*. Már pedig *k̑w* minden helyzetben, a szó elején is úgy folytatódik, mint *qu*, tehát szókezdő *qw* folytatása sem lehet egyéb; ime a bizonyítékok:

quatio: litv. *kutė́ti* «aufrütteln»; basis: **qwat*- v. **qwət*-

culpa, colpa: lett *klupt* «stolpern, straucheln, fehlen, irren», ópor. *po-quelbton* «knieend»; basis: **qwelp*-

HIRT ugyan fölteszi (IF. 17, 392), hogy az idg. *qw*- hangkapcsolatban a *w* zöngés (tönend) lett. De hasonló processus példátlan a latin hangok történetében. Ha idg. *k̑* és *q* > lat. *c*, akkor idg. *k̑w* > lat. *qu* és idg. *qw* > lat. *v* módszertani képtelenség, mert semmi physiologiai ratiója nincs annak, hogy a *w* az egyik esetben zöngés volt, a másikban nem. HERMANN föltevése végül (KZ. 41, 55), hogy *qw*- mellett *gw*- állott, minden alapot nélkülöz, de fölösleges is, mert a fönnebbi csekély etymologiai anyag teljesen megnyugtató módon másképpen magyarázható:

vapor: óisl. *váfa* «vibrate», *vafra*, kfn. *waberen*
vannus: litv. *vĕtyti* «Getreide auf der Tenne worfeln»

{ *vīs*, ólat. *vois* = ói. *vēṣi* «strebst zu»
{ *in-vītus* = ói. *vītás* «verfolgt, begehrt, beliebt»

Egyetlen egy szó nem alkalmazkodik sem az ajánlott *qw* > *qu* (*c*), sem a czáfolt *qw* > *v* hangtörvényhez: *cāseus* — föltéve persze, hogy csakugyanószl. *kvasъ* «fermentum» szóhoz tartozik (v. ö. WALDE, EtWb. s. v.). Ebben az esetben constatálni kívánom, hogy *cāseus* mégis csak inkább **quāseus* mint **vāseus* (cf. gör. *καπνός*: litv. *kvāpas* etc.); de minden igyekezet annak bebizonyítására, hogy *cāseus:* ószl. *kvasъ* szabályszerű megfelelés, meddő erőlködés: a HIRT-féle *w*-nélküli **qāseus* épp oly légből kapott dolog, mint **k̂ₜnis* s a WALDE-féle **qu(w)āseus* épp oly monstrum, mint **k̂u(w)onis* (l. fönnebb). A szó kétségtelenül valami analogikus vagy dialektikus képzés (l. SOMMER, Hb. 228).

Idg. *qw* tehát a latinban mint *qu* (*c*) folytatódik.

C) *Idg. q^w (labiovelaris tenuis).* E hang szabályszerű folytatása a latinban vocalisok előtt *qu*, *o* és *u* előtt *c*. Világosan mutatkozik ez a szótesten belül:

lincunt < **lincont : linquont*
quercus < **perquus:* litv. *Perkúnas*

A priori várható tehát, hogy szókezdő *q^wu-* is mint *cu-* folytatódik, mert sehogysem érthető, mért jelentkeznék ugyanazon hangkapcsolat ugyanazon helyzetben külömböző módon. A tekintélyek jó része így is vélekedik. Némelyek azonban (SOMMER, PRELLWITZ, WALDE stb.) JOH. SCHMIDT régibb hypothesise alapján úgy vélekednek, hogy szókezdő *q^wu-* a latinban *u-*, hogy tehát idg. *q^w* szó elején *u* előtt eltünik. A bizonyíték velejében három szó: *ut* (*usquam, uspiam*) *uter* és *ubĭ* (*unde, unquam*), a melyek állítólagos etymonja a következő:

ut (us-): o. *puz* «ut», av. *kuþa* «wie, wohin»
uter: cf. gör. *πότερος*, ói. *katarás* < **q^woteros*
ubī: o. *puf* «ubi», ói. *kuha (*kudha)*

De a két első etymon helyett joggal állhatnak ezek:

ut: av. *uiti* «so, auf diese Weise»
uter: ószl. *vъtorъ* «alter, secundus»

ubĭ és társai ellenben syntaktikus kapcsolatok helytelen felbontása révén jöttek létre (v. ö. Brugmann, Grr. I² 604). A *nē-cubi, sī-cubi, nun-cubi* kapcsolatokat, a melyekben *-cubi* < idg. **qʷudhei*, az akustikus alapon associáló és a jelentéssel mitsem törődő népetymologia így bontotta föl: *nēc-ubi, sīc-ubi, nunc-ubi* (cf. *nec, sīc, nunc*); hasonló módon lett *nē-cunde* (< **quom-de*, cf. *quan-de* < *quam-de*) *nēc-unde*, úgy szintén **sī-cunquam* (< **quom-quam*, cf. *cunque* < ólat. *quom-que*) *sīc-unquam*. E népetymologia felvétele az *unde* és *unquam* alakjának magyarázatára *föltétlenül szükséges*, mert alapalakjaik csak **quom-de* és **quom-quam* lehetnek, a melyekben idg. *qʷ* nem állott idg. *u* előtt. S e két szó a biztositéka annak, hogy *ubĭ* is hasonló módon származott.

Idg. *qʷ* tehát a latinban minden helyzetben *qu, c.*

Összefoglalva az eredményeket: idg. *k̑w*, *qw* és *qʷ* a latinban teljesen egyöntetűen mint *qu* folytatódnak. E hangphysiologiai tekintetben teljesen megnyugtató egyformaság megzavarása sem nem kívánatos, sem nem lehetséges.

II. Az idg. labiovelarisok a germánban.

Az idg. labiovelarisok, a melyeknek szabályszerű megfelelései a germánban *χw kw ʒw*, egyes esetekben állítólag úgy folytatódnak, mint az idg. labialisok s tehát mint *f p ƀ* jelentkeznek. A változás oka némelyek szerint ismeretlen (Streitberg, Urgerm. Gr. 111), mások szerint valamely szomszédos labialis consonans és vocalis (Kluge, Vorgeschichte 375) vagy egy megelőző labialis consonans (Brugmann, Grr. I² 615. KvglGr. 176).

Efféle változás fölvételét a germán nyelvek belső története semmiképpen sem igazolja. Azonkívül az idg. labiovelarisok nem is jelentkeznek a föltételezett helyzetben mindig mint labialisok (cf. ags. *cwidu:* ói. *játu;* óisl. *kvikvende:* ói. *jágat;* ags. *hwéol:* ói. *cakrám* etc.) vagy egyidejűleg mint labiovelarisok és labialisok lépnek föl (sváb *fuch-zē:* ahd. *fimf;* óisl. *ulfr:* *ylgr*

etc.). Hogy a germán labialisokhoz az idg. labiovelarisoknak semmi közük sincs, mutatja az, hogy látszólag idg. palatalisok is jelentkeznek a germánban mint labialisok (ahd. *forscōn*, *forspōn*: ói. *pṛcchāti* < idg. **pṛk̂sk̂éti*; ahd. *zoraht*, *zorft*: ói. *dadárśa* < idg. **dedork̂a*).

Ez az utóbbi jelenség magától vezet arra a föltevésre, hogy az esetek egy részében consonans-alternatióval lesz dolgunk (a minő pl. ói. *stúkā* «Zopf»: ói. *stupás* «Schopf»), a mely magyarázati elvet már ZUPITZA (Die germ. Gutturale, 35) kiterjedt mértékben és sikerrel alkalmazta. S kétségtelen, hogy valahányszor a szóban forgó állítólagos változás a basis vége felé tünik föl, a «gyökér-variatio» teljesen kielégítő és megnyugtató magyarázatot nyújt. Mikor a germán labialis látszólag idg. labiovelaris helyett áll, csaknem mindig akad megfelelő idg. labialis:

gót *raupjan*: ói. *rujáti* és *rūpyati*
gót *waírpan*: ói. *várjati* és lat. *verbero*
gót *þaúrp*: ószl. *torgъ* és litv. *trobà*

S mikor magában a germánban állanak egymás mellett gutturalis és labialis basisok, az indogermán nyelvekben is akadnak párhuzamos alakok:

ags. *stihtan*: lat. *in-stīgo*; mhd. *stiften*: lat. *stīpo*
ags. *súcan*: lat. *sūgo*; ags. *súpan*: ói. *sūpas* «Suppe»
óisl. *ux*: kymr. *uchaf* «höchster»; óisl. *ups*: gör. ὄφι
mhd. *strunc*: litv. *striùgas* «kurz»; mhd. *strumpf*: litv. *striùbas* «kurz»
gót *aúhns*: ói. *ukhás* «Topf»; ahd. *ovan*: ópor. *wumpnis* «Backofen»
mhd. *hoger*: lett *kukurs* «Höcker»; ahd. *hovar*: lett *kuprs* «Höcker»
ahd. *kriohhan*: óír *gruc* «Runzel»; ags. *créopan*: óír *grobach* «runzelig»
ahd. *zweho* «Zweifel», *zwīg* «Zweig»: ói. *dvikam* «Paar»; ahd. *zwīfo* «Zweifel»: ópor. *wipis* «Zweig»

Gyökérvariatión alapulnak a sokat tárgyalt farkas-nevek is: germ. **wulfaz* (gót *wulfs*, óisl. *ulfr*, ags. *wulf*, ahd. *wolf*) és germ. **wulbī* (cf. ahd. *wulpa*), valamint germ. **wulʒwī* (óisl.

ylgr). Az uralkodó felfogás szerint mind a három germ. alaknak labiovelarisa van (cf. ói. *vŕkas*, litv. *vilkas* és ói. *vŗkí*, litv. *vilkė* etc.). Tényleg azonban a két első alakban idg. *p* lappang, a mire Bartholomæ, Zupitza és mások már rég utaltak. Igaz ugyan, hogy a *wulfs* etc. és *ylgr* szókat nem szívesen szakítja el az ember egymástól. De elvégre abban, hogy az idg. **weleqᵘ* és **welep* basisok egymás mellett szerepelnek a germánban, semmi feltünő sincs. Mind a két basis ugyanazon **wel* (cf. lat. *vello*, *voltur*, gót *wilwan*) «gyökér» variansa s a *p*-tartalmú basisból képzett ragadozó-nevek igen közönségesek (l. Walde, EtWb. s. v. *lupus*) s csak rég járt nyomon járok azzal a föltevéssel, hogy ebből való a lat *volpēs* és — a mennyiben nem sabin kölcsönzés — *lupus* is [a hangalakot illetőleg *volpēs* ; *lupus* = *Volcānus* : *lucēre*; az értelmet illetőleg v. ö. óisl. *vargr* «Wolf» és «Fuchs»], míg a várható lat. **volquos*, **luquos* (gör. λύκος) alighanem a *lūcius* «Hecht» szóban rejtőzik (Walde, EtWb. s. v.). Ha ez igaz, akkor a germán szavak kettős genesise még kevésbbé föltűnő.

Hogyan viszonylanak egymáshoz a germ. **lifi* (gót *ainlif*, *twalif*, ahd. *einlif*, *zwelif* etc.) és a litv. *-lika* (*vënŭ-lika* «11», *dvý-lika* «12» etc.)? Általános föltevés szerint a germ. **lifi* voltaképpen **lihwi* és úgy mint a litv. *-lika* «überschiessend (über 10)» értelemben [cf. litv. *lĕkas*, gör. λοιπός, lat. *re-liquus*] a **leiqᵘ* basisból való. E föltevéssel bajosan egyeztethető össze a jelentés is: a germ. **līhwan* (gót *leihvan*, ahd. *līhan* etc.) értelme ugyanis «leihen», nem «übrig lassen». Ellenben hang- és jelentéstani szempontból teljesen megnyugtató kiindulópontot szolgáltatnának az idg. **leip* basisból való germ. alakok: **līƀan* (gót *bi-leiban*, ahd. *bi-līban*) «bleiben», **laiƀjan* (gót *bi-laibjan*, ahd. *leiben*) «übrig lassen» és **liƀjan* (gót *liban*, ahd. *lebēn*) «leben (bleiben)» eredetileg «übrig sein». Ha a germ. és litv. alakokat nem akarjuk egymástól elszakítani, más módhoz kell folyamodnuk. Tény, hogy a **leip* basis a germánban fölszítta a **leiqᵘ* basis értelmét. Föltehető tehát, hogy miután a germ. **līhwan* a «leihen» értelmet vette föl s értelmét a **līƀan* vette át, ennek befolyása alatt az eredeti germ. **lihwi* alakot a **lifi* kiszorította (v. ö. Zupitza, l. c. 12. Brugmann, KvglGr. 366).

A basis végén jelentkezik még a szabályellenes labialis a

germ. *fimfi (gót fimf, ahd. fimf etc.) szóban. Gyökérvariatióra itt már semmi esetre sem lehet gondolni. Az uralkodó értelmezés szerint idg. *penq^we (ói. páñca, gör. πέντε, litv. penkì etc.) q^w hangja a szókezdő p hatása alatt jelenik meg mint p. Itt tehát assimilatióval volna dolgunk. De hol maradt az assimilatio az olyan germ. alakokban, mint sváb fuch-zē «15», fuch-zk «50», fuft [< *fūχtaz < *funχtaz < idg. *pn̥q^wtós], ahd. fūst [< *funχtiz < idg. *pn̥q^wstis, ószl. pęstъ] «Faust», gót figgrs, óisl. fingr [< idg. *penq^wros]? Részemről a következő módon próbálnék a dologhoz hozzáférkőzni. Elfogulatlanul nézve a dolgot, a germ. *fimfi præ-germ. alakja *pempe. Ilyféle alakok pedig csakugyan vannak a centum-nyelvek egyes dialektusaiban:

görög: æol πέμπε, thess. δεκά-πεμπε
ital.: o. u. *pompe (o. púmperiaís, u. pumpeřias)
kelta: gall πεμπε-δουλα «πεντάφυλλον», kymr. pimp

Ha már most a germ. *fimfi < *pempe nem intern germán fejlemény, akkor csak a felsorolt alakok valamelyikével lehet közvetlen összefüggésben. Melyikkel? A gör. πέμπε < *penq^we (cf. πέντε), az italiai *pompe és a kelta *pempe < *q^wenq^we (cf. lat. quīnque, óir cóic). A görög szó alapalakja és geographiai távolsága miatt nem jöhet figyelembe, az italiai szót vocalismusa nem ajánlja, marad tehát a gallo-brit *pempe, a mely a hullámelmélet értelmében mint præhistorikus kölcsönzés germán területen az első lautverschiebung után a *fimfi alakot vette föl s az ősrégi gutturalis tartalmú alakokat legnagyobbrészt kiszorította.

Kelta összefüggésre látszanak utalni a «4» cardinale germán alakjai is: gót fidwōr, compositióban fidur-dōgs, ags. fyđerféte etc., ahd. fior, as. fiwar, ags. feówer, óisl. fiórer fiórar fiogor. E számnév alakjai ugyanis a gallo-brit dialektusokban ezek:

gall petor-ritum, Petru-corii; ókymr. petguar, újkymr. pedwar, corn. peswar, újbret. pevar, óbrit Πετουαρία.

De lehetséges, hogy a germ. alakok a præ-germ. *pempe hatása alatt keletkeztek (úgy mint lesb. πέσυρες etc. a πέντε hatása alatt). Ez a lehetőség azért érdemel komoly figyelmet, mert ily módon az összes germ. alakok egységes alapalakra vezethetők

vissza. Tényleg ugyanis igen eltérő præ-germ. alakokra látszanak mutatni:

I. { gót *fidwōr* < **fedwor-* < **petwor-*
gót *fidur-* etc. < **fed(w)ur-* < **pet(w)ur-*

II. { óisl. *fiórer* etc. < **fe(ʒ)wor-* < **pe(k)wor-*
óisl. *fiogor* etc. < **feʒ(w)ur-* < **pek(w)ur-*

Ez a két kategoria egyelőre két alapalakban egyesíthető: az egyik **pekwor-*, a másik **pet(w)ur-*, míg **pek(w)ur-* és **petwor-* analogikus képzések. A két előbbi forma azzal a magyarázattal hozható egységre, hogy idg. **qʷetwor-* (cf. ói. *catvāras* etc.) mint **kwekwor-* lépett be a germánba. Ez az egyetlen modus vivendi, a melyet külömben a tekintélyek is általánosan elfogadtak (BRUGMANN, KvglGr. 365. Grr. II, 472. STREITBERG, Urgerm. Gr. 217. KLUGE, Vorg. 488). Ez a magyarázat azonban halálos csapást mér arra a föltevésre, hogy idg. *qʷ* germán képviselője *p*: ha ugyanis a változás oka egy szomszédos (előző v. következő) labialis, akkor érthetetlen, hogy mért nem jelenik meg idg. **qʷetwor-* az egész germánságban mint **petwor-* (úgy mint állítólag idg. *penqʷe*: germ. **pempe*); ha pedig a változás oka egy előző labialis, akkor sem a **kwetwor-*, sem a **kwekwor-* alakkal nem jutunk el a tényleges állapothoz.

Az idg. labiovelarisok tehát a germánban mindig mint labiovelarisok folytatódnak, soha mint labialisok. A megfelelés teljesen egyöntetű.

SCHMIDT JÓZSEF.

ΠΡΑΣΣΩ.

Ez az ige ahhoz a soktagú szócsoporthoz tartozik, mely idg. *per*-ből indul ki.[1])

Ennyit állapítottak meg róla az indogermanisták.

Brugmann[2]) πρᾱ́σσω-t «*durch*dringe, *durch*fahre, *ver*richte, handle»-vel fordítja, a miből világos, hogy a szó első részét *per*-re vezeti vissza. Ugyanő[3]) e szót πέρᾱ, πέρᾱν-nal (túlnan) kapcsolja össze, mely szintén a *per*-ből fejlődött. E helyen hivatkozik a homerosi «πρήσσοντες ἅλα»-ra is, de nála ez az idézet terméketlen maradt.[4])

Prellwitz[5]) πρᾱ́σσω-t «πρᾱ-κο, -γο-ra, Bailly[6]) «παρ»-ra vezeti vissza, a melyből nyújtással «πρᾱ» lett.

Rátérve mármost a πρᾱ́σσω eredetének kérdésére, azt hangtani, alaktani és jelentéstani szempontból szándékszom vizsgálni.[7])

Homerosnál, e tekintetben legrégibb forrásunkban, csak a «πρήσσω» alakkal találkozunk (Od. 9. 491., Il. 14. 282.), még pedig a «πρήσσειν ἅλα» és «πρήσσειν κέλευθον», «*át*hajózni a tengeren», illetőleg «utat *meg*tenni» jelentésű kifejezésekben.

Ha tehát a két kifejezésben mutatkozó jelentést vesszük

---

[1]) Tagjai: pretium, prœlium, πρός, πιπράσκω stb. L. Walde: Etymologisches Wörterbuch der lat. Sprache *per*, *porta*, *pretium*, *proelium* czímszók alatt.

[2]) Grdr.[2] I. 274. l.

[3]) Gr. Gr.[3] 205. l.

[4]) Külömben nem hivatkoznék K. Z. XXII. 61. s köv. lapjaira. Ép oly helytelen a Grdr.-ban a *πρᾱκο-ς adiectivum fölvétele.

[5]) Etymologisches Wörterbuch der griech. Sprache[1] 262. l.

[6]) Dictionnaire grec-français[3] 1618. l.

[7]) Hogy e szempontokat némileg vegyesen tárgyalom, azt szoros összefüggésük miatt teszem.

alapul, el kell ismernünk, hogy annak πρ-ja idg. *per*-re megy vissza.

Tudjuk továbbá, hogy a görögben a «-σσω»-ra végződő igék kemény v. hehezetes torokhang[1]) + ̯ιω præsensképzőből eredtek.[2])

Ezt a torokhangot Brugmann κ-ban látja, föltevésének azonban a πρήσσω ige egész paradigmája ellentmond.

Πρήσσω összes alakjain végig a κ csak ott jelentkezik, a hol az assimilatio törvénye hozta létre (πέπρᾱκται, πρᾱκτός stb.). De a hol ennek az igének tőbeli torokhangja magánhangzó elé kerül (tehát assimilatiós változáson nem megy keresztül): πέπρηχα, πέπρᾱχα, πέπρηγα, πέπρᾱγα, csak χ-s és γ-s változata mutatkozik.

A fönt említett törvény szerint azonban ez a torokhang «γ» nem lehet; γ̯ι = ζ, volna tehát πρήγ̯ιω > πρήζω, s így Prellwitz föltevése elesik.[3])

Minthogy pedig a πρήσσω töve torokhangon végződik, ez más, mint χ nem lehet. Lesz tehát: πρ-ήχ-̯ιω < πρήσσω. E szerint itt egy *per* præpositióval összetett ige præsens-továbbképzésével van dolgunk.

Ha a *per* igekötői jelentését az idg. nyelvcsalád keretében szemügyre vesszük, meggyőződhetünk, hogy rendszerint szerencsésen bevégzett cselekvést fejez ki.

Ennek következtében legvalószínűbb az olyan föltevés, mely az «-ηχ»-ben valami ige perfectum-tövét látja.[4]) A görög nyelv-

---

[1]) A *torokhangot* itt általánosságban értjük, minden tekintet nélkül articulatiójára.

[2]) Van ugyan a görögben a -σσω-ra végződő igéknek egy másik csoportja, melyben a «-σσω» «-τ̯ιω»-ból és «θ̯ιω»-ból egyszerű «σω»-n keresztül fejlődött, a torokhangú tövű igék analogiájára, præsensüknek futurumuktól való megkülömböztetése kedvéért: λίσσομαι (aor. λιτ-έσθαι), ἐρέσσω (ἐρέτης), κορύσσω (κόρυς, -υθος) stb. L. Brugmann: Gr. Gr.[3] 102. l. 6. jegyz. Minthogy azonban ahhoz, hogy a πρᾱσσω-ban torokhanggal van dolgunk, kétség nem fér, a görög igék itt említett csoportja egyáltalán nem tartozik kérdésünkhöz.

[3]) Hogy πρᾱσσω töve «παρ» (a miből megnyújtással «πρᾱ») volna (l. föntebb Bailly véleményét), nem lehetséges, mert a «σσ»-t ily módon magyarázni nem lehet.

[4]) Hogy a perfectum-tőből -̯ιω-val præsensképzés lehetséges, leg-

ben ilyen perfectum-tő csak egy van, melyet az «ἄγ-ω : ἦχ-α» arány tüntet föl. A latinban evvel szemben «ag-ō : ēg-i» viszonyra lelünk; a kettőt összekapcsolva lesz: ἄγ-ω : ἦχ-α[1]) = ag-ō[2]) : ēg-i.

Itt ἄγω, ago α-ja, illetőleg a-ja Vollstufet képvisel; a rendes Dehnstufet a latin amb-āges (l. Hirt: Ablaut 761. §.) mutatja, így tehát mind a görögben, mind a latinban ā-Dehnstufe várható. Az e helyett a perfectumokban mutatkozó η-ról, illetve ē-ről l. Brugmann Gr. Gr. 299. 4. 2. jegyz.

Tehát ag-ō : ēg-i = ἄγω : ἦχα, per-ag-ō : per-ēg-i = *περ-άγ-ω :[3]) *(πε-)περ-ῆχ-α > (πε-)πρ-ῆχ-α.

Ha valaki evvel szemben a «peragō : perēgi = περιάγω : περίηχα» aránylatra hivatkoznék s a két aránylat között áthidalhatlan ellentmondást látna, annak figyelmét az idg. *per* fejlődése elkerülte. Ellenkezőleg, a két aránylat megáll egymás mellett, mert idg. *per*-nek a görögben kettős fejlődése volt.

Idg. *per* egy «áthatolni» és evvel rokon jelentéssel bíró igei bázissal függ össze, a mely kettős (kettőshangzós és hosszú magánhangzós) — **perĕi* és **perē* — tövet mutat. E tövek elsejéből fejlődött a görög περί, másodikából a latin *per.*[4])

De ide tartozik még a görög «πὲρ» enklitikon is.[5]) Erről

---

jobban bizonyítja a πτώσσω (földre lapulok) példa, melynek Herodotosnál (IX. 48.) «esem» jelentése is van; mert ezt akár πτάσσω-hoz (Bechtel: Hauptprobl. 236. l.), akár πτήσσω-hoz (Hirt: Ablaut 791. §) viszonyítjuk, végeredményben πίπτω perf. alakjának πέ-πτω-κα-tövére (πτω-) megy vissza; példánkban a κ — a perfectum időjele — analogicusan csatlakozott a tőhöz: πτώσσω < πτω-κ-ιω, míg πτῶ-σις < πτῶ-τις a tiszta perf.-tövet mutatja. V. ö. még: πτωχός koldus. Πτήσσω, πτώσσω és πτωχός már Homerosnál megvannak.

[1]) Ez ige perfectumában media helyett jelentkező aspiratáról l. Brugmann Gr. Gr. 389. §.

[2]) Később agō véghangzója a iambus-pyrrhichius-féle törvény értelmében megrövidült.

[3]) Ez az alak — mint a következőkben (270. l. 6. jegyz.) látni fogjuk — nem lehetséges, tisztán elméleti okokból vettük föl segédeszközül.

[4]) Mindkettő *V. I.*+*S. II.*-t mutat; az idg. bázis első szótagja hangsúlyos, a περί præpositio ékezete tehát secundär (v. ö. a homerosi πέρι adverbiummal).

[5]) Ez a πὲρ a **perē* monophthongikus bázisból fejlődött és *R. I.*+*S. II.*-t mutat. A görög πὲρ ugyanis hangtanilag nem felel meg a latin

Brugmann[1]) azt mondja, hogy eleinte adverbiumképen szerepelt és «*durch*aus, *voll*ständig, sehr» jelentése volt.

A görög περί jelentése ellenben az «át, keresztül»-ből a «köröskörül» jelentésbe ment át, azon az alapon, hogy ha egyik dolog a másikat keresztül-kasul járja, eredményképen rendszerint körül is fogja azt.[2])

Azért a görög περί mint igekötő nem felelhetett meg pontosan a hasonló természetű latin *per*-nek: *perago* = áthajtok, περιάγω = körülhajtok.[3])

A fönt emlitett πὲρ enklitikon evvel szemben ***durchaus, vollständig, sehr*** adverbiumi jelentéséből minden nehézség nélkül ment át a cselekvést erősítő és bevégzettségét jelző igekötői jelentésbe.

Ezen jelentésében teljesen megfelel a latin *per* rendes, igekötői jelentésének.[4])

Πὲρ-nek enklitikon voltából magyarázandó az a körülmény, hogy összetételekben magánhangzója kiesik (v. ö. Hirt: Handbuch 140. §. d.).

Innen ered tehát a *perēg-* és πρηχ- idg. **per*-rel összetett perfectumtövek közti külömbség, hogy t. i. a latinban a **per* magánhangzója megmarad, a görögben nem.

Ennélfogva hangtanilag a *perago* és πρήσσω < περ-ήχ-ι̯ω[5]) összetartozása nem kifogásolható.[6])

---

per-nek, mert míg ez e-Vollstufet mutat, a görög πὲρ-ben idg. *e* reductiója van. Ezt a hangot $_e$-vel jelöljük és Flüstervocalnak nevezzük; a görögben ε felel meg neki (v. ö. Hirt: Handbuch der griech. Laut- u. Formenlehre 120. §. *b)*). A R. I.+S. II. alakzat az oka a görög πὲρ enklitikon voltának.

[1]) Gr. Gr. 545. l.

[2]) V. ö. átfog, átölel, körülfog, körülölel.

[3]) Ehhez képest περιάγω jelentéseinek a latinban a *circumago* jelentései felelnek meg; a görög ige jelentéstana szövevényesebb, mint a latiné, de περιάγω-nak egyetlen olyan jelentése sincs, melyet a latin ige jelentéseinek egyik vagy másikából könnyű szerrel le ne vezethetnénk.

[4]) A magyarban a *meg* igekötő felel meg neki legjobban: perdidici = megtanultam.

[5]) V. ö. per-*ēg*-i.

[6]) Hogy a görögben *ησσω < *ηχ-ι̯ω alak nincsen, az csak természetes, mert hisz a perfectum-tövet tisztán az idg. **per* föntebb tárgyalt igekötői jelentése kívánta meg.

Áttérve πρήσσω és ἄγω tisztán alaktani viszonyára, éles megkülömböztetést kell tennünk egyrészt ἄγω augmentum, illetőleg reduplicatio nélküli, másrészt augmentumos, illetőleg reduplicatiós alakjai között.

A præsens és imperfectum kihagyásával[1]) πρήσσω és ἄγω összes alakjait vesszük vizsgálat alá.[2])

Ἄγω alakjai a πρήσσω alakjaihoz való viszonyukban az imént tett megkülömböztetés szerint így csoportosulnak: egyfelől a futurum primum és a gyenge pass. aor.-ból képzett futurum, másfelől a gyenge σ-s aoristos, a perfectum activi, perfectum passivi és a gyenge aoristos passivi.[3])

De mielőtt hozzáfognék a πρᾱσσω és ἄγω igék alakjainak rendszeres összehasonlításához, meg kell jegyeznem, hogy πρήσσω (Brugmann Gr. Gr.[3] 32.) ős-ión-attikai ē-je az attikaiban ρ után ā-vá lett.[4])

Minthogy πρήσσω < πρ-ήχ-i̯ω ἄγω *per* igekötővel összetett perfectumtövéből van képezve, természetes, hogy alakjai az ἄγω-éival szemben más arányt fognak feltüntetni a szerint, a mint az utóbbiakban augmentum, illetve reduplicatio van vagy nincs.

Előre kell azonban bocsátanom, hogy πρήσσω-ban tisztán görög képzésről lévén szó, az itt következő aránylatok tiszta görög megfelelést mutatnak.

a) Ἄγω augmentum, illetve reduplicatio nélküli alakjai ó-attikai πρᾱσσω megfelelő alakjaihoz viszonyítva «α : ᾱ» arányt mutatnak. Lesz tehát 1. fut. primum ἄξω : πρᾱξω = α : ᾱ; 2. a gyenge pass. aor.-ból képzett fut. ἀχθήσομαι : πρᾱχθήσομαι = α : ᾱ.

b) Ἄγω augmentumos, illetve reduplicatiós alakjai ellen-

---

[1]) Ezek nem alkalmasak az összehasonlításra, mert πρήσσω (< πρήχi̯ω < περ-ήχ-i̯ω) ἄγω *per* igekötővel összetett perfectum-tövének továbbképzését mutatja.

[2]) Az ἄγω attikailag reduplicált alakjait, a reduplicált erős aoristost (ἤγαγον) és a ritkán előforduló reduplicált perfectumot (dór ἀγ-ᾱγοχα, lak. ἀγ-ή[γ]οχα, bœot. ἀγ-εί[γ]οχα. Brugmann: Gr. Gr.[3] 329—30. l., l. még 299. §. 4. 2. jegyz.) szintén nem tárgyalhatom, mert ezek ἄγω igének sajátos alakjai. Ezeket tehát πρήσσω, mint ἄγω *per* igekötővel összetett perf.-tövének továbbképzése, ragozásában vissza nem tükröztetheti.

[3]) Πρήσσω erős pass. aor.-a, valamint a belőle képzett fut. pass. és γ-s perfectum activija analogikus alakok, melyekről majd később lesz szó.

[4]) A ττ (πράττω) új-attikai fejlődés, mely bennünket itt nem érdekel.

ben pontosan megfelelnek az ős-ión πρήσσω megfelelő alakjainak. Lesz tehát

1. gyenge σ-s aor. ἦξα : ἔπρηξα =
2. perf. act. ἦχα : πέπρηχα =
3. perf. pass. ἦγμαι : πέπρηγμαι =
4. gyenge aor. pass. ἤχθην : ἐπρήχθην.*)

Eddig a két ige alakjainak teljes megfelelését láttuk.

De hátra van még πρήσσω adiectivum verbale-jának (πρᾱκτός) tárgyalása, mely átmenetül szolgál a tisztán görög alapon való positiv bizonyításról az esetleges ellenvéleménynek indogermán hangtörvény segítségével való czáfolására.

Πρᾱκτός: ez a szó csak későbbi íróknál fordul elő, miért is ős-ión alakja nincs.

Indogermán hangtörvény alapján be tudjuk bizonyítani, hogy az az ige, a melynek paradigmájába πρᾱκτός tartozott (πρᾱ́σσω), idg. egyenletnek nem lehetett tagja.

Indogermán hangtörvény ugyanis, hogy idg. «*-tó-s», a perf. pass. képzője, előtt, minthogy ez az ékezetet mindig magára vonta, az ige tőszótagjának magánhangzója reductiót szenved.

A πρᾱ́σσω esetében pedig ez a reductio idg. ə lett volna, a melynek a görögben ᾰ felelt volna meg. Lett volna πρᾰκτός (πρᾱ́σσω : πρᾰκτός!), ilyen alak azonban nincs, csak «πρᾱκτός».

Mivel pedig az idg. hangtörvények alól nincs kivétel, πρᾱ́σσω és πρᾱκτός fejlődését nem indogermán, hanem tisztán görög alapon kell magyaráznunk.

Ez az alak (πρᾱκτός) teljesen beleillik a 271. oldalon felállított *a)* schemába; lesz tehát ἀκτός : πρᾱκτός = α : ᾱ.

A hangtan és alaktan tanúsága szerint tehát πρήσσω, πρᾱ́σσω tisztán görög nyelvi alapon fejlődött.

A szófejtési kutatás harmadik főeszköze, a jelentéstan pedig πρήσσω és perago összefüggése iránt utolsó kétségünket is

---

*) Πρήσσω, illetve πρᾱ́σσω γ-s act. perfectumát (πέπρηγα, πέπρᾱγα) és erős γ-s aoristosát (ἐπρᾱ́γην), valamint az ebből képzett erős fut. pass.-jét (πραγήσομαι) kihagytam, mert γ-jukat a perf. passiviból (πέπρηγμαι, πέπρᾱγμαι) analogicusan vették át. Ezen alakban ugyanis a γ assimilatio révén jött létre πέπρηχμαι és πέπρᾱχμαι alakokból. Míg az ige paradigmáján belül a πέπρηγμαι, πέπρᾱγμαι analogiája hatott, addig a nomenképzés terén a πρᾶγμα-é (innen εὐπραγής, εὐπραγεῖα stb.).

eloszlatja. De hogy bizonyításunk teljes legyen, nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy míg a hangtanban és alaktanban szorosan a *perago* formához kellett ragaszkodnunk, addig jelentéstani vizsgálódásainkban szabadabb a terünk.

A πρήσσω, πρᾶσσω-ban ugyanis a *per* igekötő annyira összenőtt az igével, hogy jelentése idővel teljesen elhomályosult. Ezért járulhattak πρήσσω-hoz különféle igekötők, a nélkül, hogy alapértelmét lényegében megváltoztatták volna.

Ennélfogva πρήσσω görögül egyszerűen annyit tett, mint *cselekedni*, és így jogosan vonjuk vizsgálataink körébe a *perago*-n kívül *ago* többi összetételeit, valamint továbbképzéseit is.

A két ige főbb egyezései a következők:

1. πρήσσοντες ἅλα (Od. 9. 491.), peragere freta (Ov.) (áthajózni a tengeren);

2. δὸς Τηλέμαχον πρήξαντα νέεσθαι (Od. 3. 60.) és οὐδὲ πρὸς ἡμᾶς μόνους.... ἔπραξαν ἃ ἐβούλοντο (Thuk. VI. 79.), multum egerunt,.... sed non peregerunt (véghez vinni valamit, czélt érni);

3. πράττειν, εἰσπράττειν, ἐκπράττειν, exigere = behajtani (adót); πράκτωρ, exactor = végrehajtó (v. ö. még redigere in fiscum prædam); πρᾶξις = adó, vectigal [vecti(-s) (*veho-ból*) + *-agos*, Vaniček 261. l.].*)

4. Διαπράττειν αἰῶνα, ætatem peragere (Ov.); εὖ v. κακῶς πράττειν (βίον), bene v. male agere vitam, bene agitare (Gell. XVI. 19, 20.).

5. Πρακτός, ἔμπρακτος, agilis, activus (Seneca), cselekvésre képes.

6. Πέπρακται = peractum est.

Gomperz Fülöp.

*) Walde Etym. Wört. *vectigal* czímszó alatt.

HASDEU PETRICEICU BOGDÁN.

(1836—1907.)

A román nyelvtudomány gyászruhát öltött. Alig egy pár hete, hogy elhunyt a román nép legnagyobb polihisztora CANTEMIR DEMETER óta, HASDEU PETRICEICU BOGDÁN. Benne a román történet és nyelvtudomány egyik legnagyobb alakját vesztette el. Mindenütt új szempontokat akart feltárni; a legmerészebb föltevésektől sem riadt vissza és azokat páratlan tudományossággal védte.

HASDEU PETRICEICU BOGDÁN Besszarabiában született 1836-ban. Jogi és bölcsészeti tanulmányait Charkovban végezte. Beállt katonának, de engedetlenségeért, valamint többször tanusított oroszellenes magatartásáért kénytelen volt Moldovába szökni, hol Tadeus nevéről nem akart többé tudni és helyette a Bogdánt vette föl. Több román politikai lapnak, szépirodalmi és tudományos folyóiratnak *(Aghiuţă, România, Din Moldova-Lumina-, Satirul, Traian, Columna lui Traian, Revista nouă)* a szerkesztője lett s a közben egymás után adta ki rendkívüli elméjének ragyogó termékeit (*Studiĭ critice asupra istorieĭ romîne; Filozofia portretului luĭ Ţepeş şi Luca Stroicĭ, părintele filologieĭ romîne*, 1864; *Treĭ ovreĭ*, 1865; *Analize literare externe: Schylock, Gobseck şi Moïse — Studiu literar; Studiĭ asupra Judaismuluĭ; Talmudul; Industria naţională; Industria streină şi Industria ovreĭască*, 1866; *Răzvan şi Vidra*, történeti dráma öt felvonásban; *Princesa Ruxandra*, szomorújáték három felvonásban és Ovidius fordítása; *Joan Vodă cel cumplit*, 1867; 1869-ben alapított *Traĭan* czímű folyóiratában, később *Columna lui Traĭan, : Ocnele in România, Moşiile statuluĭ, Statul model*, stb.). Enciklopedikus irányú munkássága határozottabb alakot ölt a hetvenes években, t. i. két tudományos ággal kezd foglalkozni tüzetesebben: történettel és nyelvtudománynyal. 1873-ban az össze-

hasonlító román nyelvészet tanárának nevezik ki a bukaresti egyetemre. Ugyanabban az évben kiad egy verskötetet. E közben *Columna luĭ Traĭan* czímű politikai lapja irodalmi folyóirattá változik és megkezdi *Istoria criticā a Rominilor din ambele Daciĭ* híres munkájának a kiadását (2 kötetben megjelent 1875-ben), melyben összpontosította ismereteinek és tehetségeinek teljes apparatusát. A benne tanusított tudományosság, történelmi felfedezései, milyenekre lépten-nyomon akadunk; a sok szövegjavítás; az ókori dunai népek Kr. e. 4000—5000. év előtti tartózkodási helye megállapításának új módja; a sok új történelmi törvény; a román lakta vidékek nagyobb helyiségeiknek és folyóiknak számtalan etimologiája; a rendkívüli forrásfényűzéssel kutatott régi román kolostorok és legendák; bizonyító ereje és a végtelen képzettársulás, mely bizonyítékainak kifejtésében folytatódik; sok elmés megjegyzése és a hasonló számú világossággal és vitakérdésekben felelettel teli hasonlata; mindezek ebből a munkából egy kivételes jelentőségű munkát tesznek nemcsak Hasdeu irodalmi munkásságában, hanem a román irodalom egész újjászületési korában. Minden fejezete gondolkozásba ejt és mennyi gondot okozott a magyar történészeknek is! A román tudományos akadémia 1877-ben Hasdeu-t tagjává választja. A következő évben, 1878-ban, a román állami levél- és okmánytár igazgatójának nevezik ki. Ezentúl inkább csak nyelvtudományi munkákkal foglalkozik. 1877-ben közzéteszi *Zina, Filma, Goțiĭ și Gepiziĭ în Dacia* czímű történeti és nyelvészeti tanulmányát. 1878-ban egy kisebb munkán kívül, *Obiceĭurile juridice ale poporuluĭ Român*, kiadja *Cuvinte din bătrînĭ* I. kötetét és egy két felvonásos vígjátékot: *Treĭ craĭ dela răsărit.* 1879-ben közzéteszi *Cuvinte din bătrînĭ* II-ik, 1881-ben pedig III-ik kötetét. Ebben a művében tanulmányozza az 1550—1600. között beszélt román nyelvet és a XVI. századbeli román népies irodalmat. Szakavatottsága bámulatba ejti a külföldi világot is. Hugo Schuchardt így nyilatkozik róla: «Hasdeu's Scharfsinn und Gelehrsamkeit treten hier in glänzendster Weise hervor». 1881-ben kiadja Coresi Zsoltárkönyvét *(Psaltirea lui Coresi)* egy bibliografiai tanulmánynyal és egy összehasonlító szójegyzékkel. 1892-ben *Revista nouā* czímű folyóiratában kiadja *Strat și Substrat* (Réteg és alapréteg) híres tanulmányát, mely

hosszú harmincz éves szakadatlan történeti és nyelvészeti vizsgálódásainak rövid, leszűrt összefoglalása.*) 1894-ben megírja a Bassarabák, Havasalföld leghíresebb uralkodó családjának genealogiáját és történetét: *Bassarabiĭ Cine? De unde? De când?* 1897-ben *Sarcasm şi ideal* cz. alatt kiadja hosszú polemikus czikksorozatát és tanulmányait, melyeket ellenfelei ellen intézett. Már 1886-ban kezdte meg jelentékenyebb munkájának, az *Etymologicum magnum Romaniae*-nak a közzétételét, mely korszakot alkot a román nép értelmi fejlődésében. Legfőbb érdeme, hogy először adta meg a román nép eredetének és keletkezésének igazi felfogását. Míg a megelőző korszak tudósai azt állították, hogy a román nép mindenben római és latin, addig Hasdeu bebizonyította, hogy a román nép külömböző népek, melyekkel érintkezésbe jutott, keveredéséből keletkezett, de annak fajszerű alapja római volt és marad, úgy vér mint nyelv tekintetében. Ehhez az eredményhez vezették a következő elvek. Hogy az igazságot megtalálhassuk, mikor a népek kezdetéről, nyelvük eredetéről vagy multjának egy-egy homályos korszakáról van szó, párhuzamos történeti és nyelvészeti tanulmányokra van szükségünk. A román nép és nyelv eredetét is csakis ily módon világíthatjuk meg. Ennél az elvnél fogva a román nyelv és nép latin eredetét a sok idegen befolyás daczára sem vonhatjuk kétségbe. Bármily nagy számban vannak a román nyelvben p. o. a szláv elemek, mégsem másították meg a román nyelv törvényeit. A román nyelv fizionomiája szavainak forgalmi értékétől függ, nem pedig azoknak számától. A circulatió törvénye Hasdeu találmánya és vele kellő értékére akarta leszállítani Cihac állítását, hogy a román nyelv $^1/_5$ latin, $^1/_5$ török, $^2/_5$ szláv és $^1/_5$ másféle elemekből áll, és bebizonyította, hogy a leghasználtabb elemek a latin elemek, mihez hozzájárulván a nyelvszerkezetnek teljesen latin volta, a román nyelv fizionomiája latin és nem szláv vagy más, a mint Cihac állításából következtetni lehetne.

*) Ez az értekezés megjelent magyar nyelven is a Budapesti Szemlében 1894. július: *Stratum és Substratum.* A Balkán-félsziget genealogiája. Hasdeu-Petriceicu B. után románból 47—81. U. o. *Néhány történeti észrevétel Hasdeu tanulmányára.* Marczali Henriktől 82—91. V. ö. Oblak megjegyzéseit is Archiv für slav. Philologie 16:310. k. *Szerk.*

Munkájának mindegyik etimologiája (*A- Bărbat*-ig) monografiája egy-egy szónak. Kár, hogy be nem fejezhette.

Az utóbbi években, különösen egyetlen leányának, a lángeszű Juliának halála óta sajátságos fordulat állott be HASDEU irodalmi működésében. Visszavonultságban élt és természetbölcseleti kérdésekkel foglalkozott, sőt egészen a szpiritiszmus karjaiba vetette magát. Ez irányú munkásságának fegfőbb műve *Sic cogito*. Cîmpinai kastélyában, melyet lányának tiszteletére és annak szellemének terve szerint építtetett, mult ki 1907. szeptember hó 7-én.*)

(Naszód.) DRĂGANU MIKLÓS.

*) Czikkem megírásánál HASDEU munkáin kívül, a következő forrásokat használtam: PAVEL CONSTANTIN: *Hasdeu-Petriceĭcu Bogdán mint nyelvész*, 1904; LAZĂR SAINÉNU: *Istoria filologieĭ române*, Bucureştĭ, 1892; *Enciclopedia romînă* — a HASDEUról szóló czikket —; aztán külömböző irodalomtörténetet és czikket, melyek HASDEU halála alkalmával román folyóiratokban megjelentek.

Párna.

Hogy a m. *párna* szó szláv eredetű, rég ismert dolog, GYARMATHY már 1799-ben annak mondja, Affinitas 322. l., kétségtelen, hogy szláv *perina*-ból lett és minthogy ennek *e*-je egyetlen egy szláv nyelvben sem hosszú (szb. *pèrina* szlov. *perína* tót *perina* cs. *peřina* l. *pierzyna* or. *perìna**), az is kétségtelen, hogy az első szótagban hallható hangzó hosszúsága magában a magyarban keletkezett: akármilyen szláv nyelvből vett *perina*-nak a magyarban egyelőre **parna* felelt volna meg. A zárt szótagban álló *r* nyújtó hatása csak bizonyos területeken észlelhető, a várt **parna* helyett álló *párna* keletkezését tehát úgy értjük meg legkönnyebben, ha az első szótag *a*-jának egy a második szótagban hangzó *á*-hoz való hasonulását teszszük föl, a *párna* *á*-ja tehát a *párnát párnák párnának párnás párnáz*-féle alakokban keletkezhetett és innen ragadt a szó egyes számú nominativusára, v. ö. szláv *obrazъ* > ábráz, nom. accus. *postatь* > *pásztát* (abból elvonva *pászta*, l. fönt 79. s k. l.), *skoba* > *eszkába* (**eszkaba* h. az *eszkábát*-félék hatása alatt, l. Nyr. 32: 268—270.).

ASBÓTH OSZKÁR.

*) MIKLOSICH szófejtő szótárában «ószlovén» és bolgár *perina*-t is említ, én ezt nem ismerem, amazt pedig nem találni olyan forrásokban, a melyek híven megőrizték az óbolgár typust; az oláh *pérină* hangsúlya mintha arra vallana, hogy a szerb nyelvből került, nem pedig a bolgárból. Hogy a szó egyébiránt *pero* «toll»-ból való közös szláv képzés, ebben, a szó nagy elterjedését és a külömböző szláv nyelvekben mutatkozó egységes jelentését tekintve, kételkedni sem lehet.

ISMERTETÉSEK.

A görög nyelv dialectusai. Írta *Pecz Vilmos.* (Egyetemes Philologiai Közlöny XXXI. évf. [1907.] 273—369. Különnyomatban is megjelent.)

A szerző czélja, mint maga mondja a mű bevezetésében, az volt, «hogy a görög nyelv dialectusainak vázlatos ismertetését adja a tudomány legújabb eredményei alapján, módját akarván ejteni annak, hogy az érdeklődők ezzel a tárgygyal rövidesen megismerkedhessenek. Nem szorítkozott azonban csupán az ókorra, hanem megtette a kísérletet e napjainkban is élő nyelv összes alakulatainak egységes összefoglalására».

Ezen most idézett bevezető szavak, de maga az egész tanulmány is szembetűnően mutatják ugyanazt a kettős irányt, melyet szerzőjük már hosszú ideje úgyszólván minden iratával és egész tanári működésével szolgál. Az egyik irány azon tudományos meggyőződésének következése, hogy a classica-philologiának mindinkább fel kell karolnia a görög és latin nyelv és irodalom *egész* területét. A másik irány meg abban a törekvésében nyilatkozik, hogy összefoglaló művek szerkesztésével pótolja a philologiai irodalom terén mutatkozó és főleg az egyetemi szaktanításban érezhető nagy hézagokat. Ez utóbbi czélt szolgálta már régebben verstanával, majd ógörög syntaxisával és újgörög nyelvtanával, s végül kivált a nemrég elkészült ókori Lexiconnal, melynek szerkesztésére feláldozta hosszú évek során át legjobb munkaerejét, minden szabad idejét, még nyári szünideit is, holott pedig szinte előre tudhatta, hogy meredt szemekkel lesi már munkája közben a sárga irigység, s hogy a mi beteges irodalmi viszonyaink közt egyelőre alig számíthat önzetlen munkájához méltó elismerésre. Mind a két irány együttesen nyilatkozott meg több rendbeli értekezésén kívül a classica-philologia egész területét felölelő kézikönyvek és egy görög-magyar kézi szótár megteremtését czélzó buzgólkodásában, mely eddig — nem tőle függő okokból — eredménytelen maradt, s az nyilatkozik meg most szóban lévő legújabb munkájában is, mely

ugyan szaklapban látott napvilágot, de lényegében egyrészt szintén nem egyéb egyik classica-philologiai tudományág egy fejezetének az egész görögségre kiterjedő tárgyalásánál, másrészt összefoglaló, ismertető természetű, praktikus czélzatú, s így — már terjedelménél fogva is (majd száz oldal) — kézikönyvet pótolhat a magyarországi kezdő philologusok számára. A tárgy egyik részében, a középkori görög népnyelvre vonatkozólag, mint a szerző maga is jelzi, ez idő szerint lehetetlen még a feladat megoldása. Igen nehéz az újgörög nyelvre vonatkozólag is a kutatások fiatalsága, hézagossága miatt; de, a nehezen hozzáférhető szakirodalom kellő ismerete mellett nem érdek nélkül való, és főkép nálunk, nem haszontalan munka, föltéve persze, hogy olyan szakember végzi, a kiben az újgörög nyelv gyakorlati ismeretével a nyelvtudós módszeressége párosul. Ez a kettős kellék eddig külföldön is csak igen kevés szakemberben van meg együttesen. A nemgörögök a legújabb időkig (Krumbacher-ig és Thumb-ig) nem ismerték eléggé, mint élő nyelvet, a görögöt, viszont a született görögök közt csak a legújabb időkben támadt e tudományágnak néhány Nyugateurópában nevelkedett, európai színvonalon álló munkása (Chadzidakis, Psycharis, Rhoidis és mások). Szükségtelen kiemelnem, hogy Pecz Vilmost mind hosszú görögországi tartózkodása, mind külföldön is ismeretes nyelvészeti munkássága (l. Neue Jahrbücher, 1890. évf.)*) teljesen megbizható kalauzunkká avatják az újgörög nyelvnek e nálunk majdnem teljesen parlagon heverő vidékén. Az Egyetemes Philologiai Közlönyben és az Erdélyi Múzeumban megjelent értekezéseiből és ismertetéseiből tudjuk, hogy ő az ú. n. új grammatikus nyelvésziskolának nálunk legrégibb, és mindenesetre egyik legavatottabb híve, s megismerhettük belőlük és más műveiből tudós egyéniségének talán legjellemzőbb vonását is: a kicsinyesség határáig menő alaposságot, s ebből következőleg idegen kutatások méltánylásában és közlésében a ránk nézve ezúttal legfontosabb kelléket: az úgyszólván föltétlen megbízhatóságot. Mert olyan tárgyban, mint a szóban lévő munkáé, melynek jelentékeny részében a tolmács egyúttal az egyetlen szaktekintély is, az ellenőrzés igen nehéz munka, a megbízhatóság pedig kétszeresen kivánatos kellék.

Kevés, igénytelen megjegyzéseimet — azokat sem a szerző, mint inkább a mű közönsége számára — a tanulmány tartalmának ismertetéséhez fűzöm.

Az ógörög és az újgörög dialectusokról szóló két főrészt (287—335. l., 336—369. l.) két fejezetes *bevezetés* előzi meg (273—287. l.).

---

*) System einer syntax nach den kategorien der satzteile und sätze.

Az első fejezetben a szerző, miután kifejtette művének fenn ismertetett czélját, mindenekelőtt a dialectus szó meghatározását adja. Nyelvformát ért rajta, «vagyis valamely nyelv egységén belül azokat a külömböző kisebb nyelvegységeket, kisebb nyelvköröket, melyek az illető nyelvet beszélő nép bizonyos részében egy bizonyos időn át a szóbeli és írásbeli közlés eszközéül használtattak». Dialectusnak veszi tehát nemcsak a népies, hanem az irodalmi nyelv egyes fajtáit is, a minő pl. Homerus nyelve vagy az újgörög *καθαρεύουσα*. Jelzi azt az eljárását, hogy a dialectusok sajátosságait az attikai nyelvhez méri, melynek ismeretét föltételezi olvasóiról. Végül a dolgozatban felhasznált és előtte ismeretes szakmunkák jegyzékét közli kilencz teljes, sűrűn nyomott lapon át.

Látni való, hogy a szerzőt már a dialectus terminus meghatározásánál is inkább praktikus szempontok vezették. Mivel közönsége okvetetlenül rászorult a görög irodalmi műfajok nyelvsajátságainak ismertetésére, olyan definitiót választott, melybe ezek a sajátságok is bele voltak foglalhatók. Ha inkább a tudományos szempontok vezetik vala, okvetetlenül fel kellett volna vetnie azt a kérdést, hogyan határolhatók el mind az ó-, mind az újgörög nyelv terén a tisztán nyelvbeli, dialectusos külömbségek a stiláris külömbségektől, annyival is inkább, mert ez az elhatárolás sehol sem okozott annyi fogalomzavart és bajt, mint épen az újgörög nyelv terén. Pecz Vilmos nagyon jól tudja, hogy épen Chadzidakis nézete, mely szerint az attikai alakoknak az irodalmi nyelvbe való felvétele nem nyelvi (dialectusos), hanem stiláris külömbségnek tekintendő (*διαφορὰ οὐχὶ γλώσσης ἀλλὰ ὕφους*), milyen vitára adott okot magában Görögországban is, s milyen nyomatékosan kellett Rhoidisnak rámutatni e már-már általánosan elterjedt elv hibásságára. Talán nem ártott volna tehát a kérdés felvetésével és eldöntésével elejét venni nálunk hasonló kétségeknek. — A szakmunkák jegyzéke örvendetesen egészíti ki szerző «újgörög nyelvtanának» bőséges bibliografiai adatait; az angol és amerikai szakirodalom mellőzése kissé feltűnő a jegyzékben, de annál örvendetesebb az idevágó *magyar* irodalmi termékek pontos felsorolása. Egyébiránt a szerző, mint határozottan kijelenti, nem irodalmi repertoriumot akart adni, hanem csak a tőle felhasznált s előtte ismeretes munkák kimutatását: ha így áll a dolog — a miben Pecz Vilmos alaposságát és tudós lelkiismeretességét ismerve, nem kétkedhetünk — akkor tisztelettel kell kalapot emelnünk az előtt a buzgóság és szorgalom előtt, mely ezt a nehány száz, sokszor nagyon nehezen hozzáférhető munkát és értekezést nemcsak felkutatta és megszerezte, hanem számunkra értékesítette is.

A bevezetés második fejezete az egész mű dispositióját adja és motiválja. A «Népies és irodalmi dialectusok» főkategoriáján belül először az ógörög, aztán az újgörög dialectusokról szól. A *népies ógörög* nyelv fejlődésében négy korszakot vesz föl: az őskorszakot (Kr. e. 1000-ig), a dialectusok korát (Kr. e. 1000—500-ig), az attikai dialectus korszakát (Kr. e. 500—300-ig) és a *κοινή* korszakát (Kr. e. 300— Kr. u. 500-ig). A *κοινή*-ben magában öt dialectust sorol fel, az attikai, ion, dór, kisázsiai és aegyptusi *κοινή*-t. A *népies újgörög* nyelv korában két korszakot külömböztet meg: a középgörögét (Kr. u. 500—1500-ig), nagyon kiemelve azt, hogy ez a középgörög nyelv nem egyéb, mint a *κοινή* természetes továbbfejlődése, s az újgörög nyelv «kialakulási stádiuma». Az igazi újgörög nyelv korszakát végül az 1500. évtől számítja, megkülömböztetve a városokban elterjedt, majdnem teljesen egyöntetű és azonos köznyelvtől (*καθωμιλημένη*, *δημώδης*, v. Chadzidakis szerint *πολιτικὴ γλῶσσα*) a dialectusokat, melyekről erősen kiemeli, hogy a tzakóni nyelvjárás kivételével nem az ógörög dialectusok folytatásai, hanem mind a *κοινή*-ból indulnak ki.

Az *irodalmi dialectusok* általános jellemzésében erősen ki van emelve az a tény, hogy míg az ógörög nyelvben főképen a költészet nyelve, addig az újgörög nyelvben főképen a próza nyelve üt el a népies nyelvtől. Az ógörögre nézve ez a tény — mely az irodalmi műfajok fejlődésének történetével kapcsolatos — a dialectus-keveredés alapján van magyarázva; az újgörög prózára vonatkozólag pedig a hírhedt kétnyelvűség (*διγλωσσία*) és ezzel kapcsolatban az újgörög nyelvkérdés (*γλωσσικὸν ζήτημα*) mibenlétére és történetére nézve olvasunk néhány tájékoztató tudnivalót. Kissé feltűnt itt, hogy a Koraisra visszamenő *καθαρεύουσα* nyelvvel szemben küzdő pártok közül Pecz csak azt a pártot említi, mely arra törekszik, hogy «az irodalmi és népnyelv közt való külömbséget *a nép nyelvének az irodalomba való teljes bevitele által* végképen elenyésztesse». Mert igaz, hogy van egy ilyen erőszakoskodó írócsoport (különösen *Psycharis* párizsi tanár, ezen kívül a régiebbek közül *Vilaras* a maga műfordításaiban, *Solomos* a híres *Διάλογος*-ban, továbbá *Midzakis*, *Kandzaris*, *Konstandas*, *Philippidis*, a legújabbak közül a folyóiratok néhány tárczaírója). De maguk közt a görögök közt is van egy harmadik, józanabb párt is, melynek főképviselője a korán elhalt, nagyműveltségű Rhoidis volt. Ez belátta, hogy a *καθαρεύουσα* ellen most már csak következetes lassúsággal, a mesterkélt nyelvsajátságok *fokozatos* mellőzésével lehet küzdeni, s hogy az igazi feladat a *καθαρεύουσα* megtisztítása (*καθαρισμὸς τῆς καθαρευούσης*, Rhoidis, Idola, 389. l.). Magyar olvasóra nézve különösen érdekes Rhoidis álláspontja, mert sok analogiát mutat

a mi orthologusaink irányával. Csakhogy Görögországban nagyon összebonyolítja a problémát a helyesírásnak és a kiejtésnek kérdése. Ott a népnyelv használata különös helyesírást is okvetetlenül megkiván, mert a divatos helyesírás teljesen archaistikus, anachronistikus, azaz: egészen elmaradt a beszélt nyelv valóságos kiejtésétől.

Magában az értekezésben Pecz más sorrendet követ, mint az épen most ismertetett bevezetésben. Míg ott a népies és az irodalmi nyelv volt a felosztás két főkategóriája, addig magában az értekezésben fordítva, az ógörög és újgörög nyelv a két főkategória, s ezeken belül szól a népies és az «irodalmi» dialectusokról.

Az ó-görög népies dialectusok tárgyalása előtt e szerint előrebocsátja még általánosságban *az ógörög dialectusokra* vonatkozó megjegyzéseit, olyatén módon, hogy először forrásaikról, aztán csoportosításukról szól. Forrásaikul az irodalmat, a feliratokat, a papyrusokat, s a grammatikus írókat jelöli meg, erősen kiemelve a mindezen források használatával járó nehézségeket. Épen ezeknek a nehézségeknek a sorában lett volna helyén nézetem szerint felemlíteni azt a nehézséget, melynek mellőzése az egész ógörög részben nagyon érezhető: az ógörög hangjegyek kiejtésének, azaz: az orthographia és orthoëpia viszonyának kérdését. Míg az újgörög részben különös gonddal időzik a szerző ennél a kérdésnél (az újgörög kiejtés megállapítását maga is munkája egyik főczéljának vallja, l. 273. lap) addig a klasszikus korszakbeli görög nyelvre vonatkozólag nézetem szerint kissé túlságosan is sok ismeretet tesz föl műve olvasóitól. Pedig mennyire zavaró a dialectikus jelenségek megértésében a kiejtés bizonytalansága vagy épen hibássága, mindenki érezte, a ki valaha görög hangtannal foglalkozott. A ki pl. az *αυ* kettőshangzót, mint nálunk gyakran hallható, *aü*-nek, vagy épenséggel *aj*-nak (*αὐτός* = aütosz, ajtosz) olvassa, annak aligha lehet a nyelvi tényeken túlterjedő ismerete a görög dialectusok terén. Az ógörög kiejtés egészen pontos megismerése természetesen lehetetlen dolog, mert minden nyelvemlékünk épen csak írásban maradt ránk. De néhány jelnek régi kiejtésére nézve az utolsó évtizedek kutatásai elég biztos eredményekre jutottak, s ezeknek (tehát legalább is az *η*, *ε*, *ει*, *υ*, *αὐ*, *εὐ*, *β*, *δ*, *γ*, *φ*, *ϑ*, *χ*, *ζ* helyes kiejtésének) felemlítését czélszerűnek tartottam volna már az ó-görög részben; az ismeretlenebb kiejtésű jegyekre nézve pedig, mint fennebb említettem, épen annak a nehézségnek erős kiemelését láttam volna szükségesnek, mely az orthographia és a kiejtés közt való viszonyban gyökerezik. Hogy Pecz nem említette ezt a nehézséget, azt munkája praktikus irányának tulajdonítom: megelégedett a tények szemnek szóló registrálásával, a módosulások megértetése nem volt czélja.

Az ógörög dialektusok csoportosításában aztán egészben véve *Brugmann* felosztását követve, az ismeretes hét csoportban tárgyalja a népies dialectusokat, az irodalmi dialectusok tárgyalásában pedig a műfajok, illetőleg a műfajalkotó költők szerint halad. Az egyes dialectusokon belül rendszerint először a hangtani jelenségeket tárgyalja bizonyos (nem szigorú) hangtani rendszerben, azután, de megkülömböztetés és elhatárolás nélkül, az alaktani jelenségeket (de ezeket is nem a tudományos rendszer, hanem a hagyományos iskolai nyelvtan sorrendjében, pl. a contractiót Homerosnál a verba contracta tárgyalásakor), végül bizonyos jelentéstani jelenségeket, melyeket azonban néha szintén az alaktaniak között említ. Egyszóval mindenütt nyilvánvaló a teljességre és az alaposságra való törekvés, de egyúttal a praktikus czélzat is, mely nem mindig engedte meg, hogy a szerző a jelenségek megértetésére is törekedjék.

A nyelvi tényeknek a könyv közönségét szem előtt tartó alapos és teljes egybeállítása már az ógörög dialectusokra vonatkozólag is elismerést érdemel. Még inkább áll ez a mű újgörög részére vonatkozólag (336—369), sőt valószínű, hogy az egész tárgy kidolgozására voltaképen az újgörög nyelvre vonatkozó mondanivalói birták rá a szerzőt. A részletes tárgyalást itt is megelőző (336—344) *általános tudnivalók* itt már nemcsak nyelvtényeket konstatálnak, hanem annak a nagy változásnak rendszeres ismertetésével kezdődnek, mely az újgörög nyelvet mai alakjában létrehozta: a hangerő, hangfok, hanghúzam és hangszínbeli változásokat értem, melyek közt legfontosabb a melodikus hangsúlynak expiratoriussá válása. Legnagyobb érdeme ebben a részben Pecz Vilmosnak, hogy végre-valahára teljesen, s remélhetőleg egyszer mindenkorra tisztázta benne a magyarok számára az újgörög hangjelek kiejtésének kérdését. És ebben a tekintetben nagyon sok volt a tisztázni való, mert a modern színvonalon álló nyugati tudósok közül nagyon kevés ismeri az újgörög kiejtést saját tapasztalatából, vagy, ha ismeri, mások után indulva mégis rosszul ismeri és rosszul ismerteti, a született görög nyelvtanítók pedig épenséggel képtelenek arra, hogy idegen ajkú emberrel saját kiejtésük finomságait megismertessék.*) Nagy hálával tartozik hát Pecz Vilmos-

*) Érdekes példa erre Angelos *Vlachos*-nak, a volt görög közoktatásügyi miniszternek és jó nevű írónak újgörög grammatikája (Leipzig, Brockhaus, 1864), mely szerint (l. 2. lap) pl. a γ betű ἀγγεῖον szóban g-nek (angion) volna olvasandó, következésképen az Angelos szó, a szerző saját keresztneve is hibásan Angelos-nak, a κ betű pedig «entsprechend dem deutschen *k*». — Tudomásom szerint a legjobb kiejtési szabályokat Pecz

nak a magyar történet- és nyelvtudomány is, hogy görögországi hosszú tartózkodásának megfigyeléseit alapos irodalmi tanulmányaival párosítva, egyszer s mindenkorra véget vetett annak a bosszantó bizonytalanságnak, melylyel tudósaink mindezideig pl. a byzánczi kútfőkben vagy az oklevelekben előforduló görögül írt magyar neveket olvasták.*) Van a Pecz-féle szabályok közt számos olyan is, a melyekhez szükséges nyelvtényeket legeslegelőször ő vette észre, s ő konstatálta a világon. Ilyen például több olyan szabály, mely két különálló szó találkozása esetén a szókezdő mássalhangzó kiejtésére vonatkozik, s nevezetesen az a finom észrevétel, hogy összetett szóban (pl. *ἐγγεγραμμένος*) a második mássalhangzó kiejtése a beszélő nyelvi tudatától függ, azaz attól: összetett szónak érzi-e a beszélő az illető szót, vagy sem. A szabályok részletes ismertetéséről hely szűkében természetesen le kell mondanom, s meg kell elégednem azzal, hogy minden érdeklődőt magának az értekezésnek 337—344. lapjaira figyelmeztessék. Egyébiránt Pecz a betűk kiejtését ábécze-rendben tárgyalja s a görög hangjelek átírására nem phonetikus jeleket használ, hanem — ismét praktikus czéljának megfelelőleg — a legközelebb álló magyar hangjelekkel írja át a görögöket. A kiejtést tárgyaló egész részre bíráló észrevételt alig tehetek, csak saját, elég hosszú tapasztalataim alapján az összes megfigyelések szembeszökő helyességét konstatálhatom. Legfelebb tán a *ν* kiejtésére vonatkozó 3. pont volna szabatosabban fogalmazható, mely szerint «a *ν* *ny*-nek hangzik a szó végén *γ* vagy *κ*, vagy *χ* + *e* vagy *i* hang előtt». A dolog t. i. úgy áll, hogy a görög köznyelvben *ν* egyáltalában nem is találkozhatik *γ*-val vagy *χ*-vel, hanem csak *κ*-val, *τ*-val és *π*-vel. A többi hangokkal nem fér meg, kiesik előttük. *Τὴν γέφυραν* példa tehát csak a *καθαρεύουσα*-ban képzelhető, s itt aztán a *γ*-t azért olvassák *j*-nek, nem pedig *gy*-nek, mert úgy olvassák, mintha a *τὴν* végén ott sem volna a *ν*, = *τὴ γέφυρα* = ti(n) *j*éfira(n). E nélkül a tudnivaló nélkül bajosan érthető a *γ* kiejtésére vonatkozó 6. pont is *ἐγγεγραμμένος* példája is, mely mellett külömben Pecz egyáltalában nem említi a *τὴν γέφυραν* példát:

értekezésének megjelenéseig egy amerikai kézikönyv adta (Th. *Stedman*, Modern Greek Mastery, New-York, 1896. 3. és kk. l.): de ez is messze elmarad alaposság és teljesség dolgában a Pecz-féle értekezés idevágó részletétől.

*) Mikor például Γενάχ nevet (Jenő) Genah-nak, Μέγερη-t (Megyeri) Megeré-nek olvasták és írták, holott pedig a Kr. utáni X. század körül a görög kiejtés sokkal hasonlóbb volt már a maihoz, mint a régi orthographia idejében divatos kiejtéshez.

a minthogy nem is említhette, mert ez a két betű csak a régieskedő (*καθαρεύουσα*) helyesírás szerint találkozhatik egymással, s így (no meg a reduplicatio miatt is) voltaképen az *ἐγγεγραμμένος* alak sem tartozik bele az újgörög *köznyelvbe.* Kissé feltűnt ezenkívül, hogy a *ξ*-t, *ψ*-t, sőt a *τζ*-t, *γκ*-t, *μπ*-t, *ντ*-t is Pecz a kettős *mássalhangzók* rovata alatt tárgyalja, holott pedig nyilvánvaló módon külömbséget kell tenni kettős mássalhangzó, s kettős betű között, mely utóbbi egy osztatlan hangot jelölhet. A *μπλέκω* vagy *γκρεμίζω*-féle szavakban még legalább etymologiai jelentősége van a *μ* és *γ* betűknek; de pl. a *Γκαῖτε* (= Göthe), *μπάρμπας* (= bárbasz) szókban a *γκ* és *μπ* csupán szükségcsinálta kettős betűk, melyek az újgörögben kiveszett ógörög *néma* *γ* és *β*-hangot jelölik.*) Tudom, hogy Pecz Vilmos nem szorult rá erre a megjegyzésre, s hogy ez az eljárása is csak praktikus czélokból ered: de a mű olvasóira nézve nem gondoltam fölöslegesnek ezt az emlékeztetést.

Az értekezés további részének (345—369. lap) tartalma az *új-görög népies* (345—367) és «*irodalmi*» *dialectusok* (367—369) ismertetése. (A *középgörög* népies dialectusokat, mint tudjuk, Pecz az újgöröggel kapcsolatban tárgyalja, de néhány sornyi általános felvilágosításon kívül részletesebben természetesen ő sem szólhat erről a csupán csak következtetésekből sejthető nyelvkorszakról.)

Az *újgörög népies* dialectusról szólva, mint már tudjuk, megkülömbözteti és külön tárgyalja a «szorosabb értelemben vett» dialectusoktól az újgörög «köznyelvet» a régi *κοινή* módosulását, szerves fejleményét, melynek kialakulására nézve részletesebben sem fenn, az általános áttekintésben (285. l.), sem itt nem nyilatkozik, de a melynek meglétele annyira kétségbevonhatatlan, hogy pl. Rhoidis (l. Idola, 180—213. l.) egyáltalában tagadja mellette az igazi népies *dialectusok* meglétét, vagy legalább is az utóbbiakat a pontusi és tzakoni nyelvjárásokra szorítja, a többi állítólagos nyelvjárásokban pedig csak kiejtésbeli külömbségeket (*προφορικὴ διαφορά*, l. 212. lap) lát. Ennek a köznyelvnek «főtulajdonságait» Pecz megint csak a hagyományos

---

*) A γ, β és δ ó-görög hangértéke csupán ott maradt meg az újgörögben, a hol egy előttök álló ν (illetőleg μ) hang megőrizte az eredeti kiejtést. A *g*, *b* és *d* hang megvan tehát *ilyenkor* az újgörögben is, de mivel a γ, β, δ jelek continuákat jelölnek, ezekkel a jelekkel nem írhatók. Ezért kell az újgörögben γαμβρός helyett γαμπρός-t, ἕνδεκα helyett ἕντεκα-t írni, s ezért lehet pl. a καταλαμβάνω szó, katalamváno-féle kiejtéséről rögtön konstatálni, hogy csinált (καθαρεύουσα) kiejtéssel van dolgunk. Ezt a nyelvtényt tudtommal először Psycharis konstatálta.

nyelvtan sorrendjében, de kimerítő teljességgel tárgyalja tanulmányának 345—356. lapjain, tehát az újgörögre vonatkozó szakasz nagyobbik felében. Kissé zavaróan hat itt is az a körülmény, hogy a megjegyzésekben a nyelvi tényeknek megfelelően hol igazi hangtani módosulásokról, hol pusztán a hagyományos orthographia okozta látszólagos módosulásokról van szó. A jelentéstani módosulások közt továbbá nézetem szerint itt is (a 356. lapon) a szerzőnek újgörög nyelvtanában is nagyobb figyelmet és részletesebb tárgyalást érdemelt volna a *határozásnak* újgörög formája: nevezetesen a praepositiók rovására a határozószóknak majdnem kizárólagos használata, melyet eddig tudtommal, sajnos, semmiféle sem külföldi, sem újgörög nyelvtani író nem méltatott kellő figyelemre, holott pedig megtanulásuk az ógöröghöz szokott kezdők egyik legnehezebb feladata (rajta = *ἀπάνω ἀπό* v. *ἀπάνου σ' τὸ*, alatta = *ἀποκάτω ἀπὸ*, előtte = *ἐμπρὸς εἰς*, mögötte = *πίσω ἀπὸ*, körülte = *τριγύρω*, keresztül = *διὰ μέσου* c. genit., mellette = *πλάγι του* stb., stb.). — A conditionalis *θὰ ἔλυες* alakot itt is, újgörög nyelvtanában is csak az «oldanál» alakkal fordítja Pecz, a mult conditionalist pedig a perfectumos alakkal adja vissza (*θὰ εἶχες λυμένον*), holott pedig a *θὰ ἔλυες* alak épen úgy jelölhet multra, mint jelenre vonatkozó föltételességet, sőt mult értelemben még gyakoribb (l. 353. és 354. l.).

Magukat az újgörög *népies «dialectusokat»* aztán Chadzidakis kettős csoportosításának felhasználásával öt csoportban tárgyalja (356—367. l.), oly módon, hogy hozzáveszi még az északi és déli főcsoporthoz külön tagokként a pontusi és kisázsiai dialectusokat, s (egészen elkülönítve) a régi dialectusok egyetlen maradékát: a spártai tzakón dialectust. Szükségtelen e részre különösen megjegyeznem, hogy összeállítása a nehezen hozzáférhető, s többnyire újgörög nyelven írt szakmunkák és értekezések gondos felhasználása miatt ez idő szerint bármely európai nyelven hézagpótló és értékes munka volna, nálunk pedig egész tartalma szerint teljesen újnak tekintendő. Adatainak ellenőrzésére ez idő szerint eszközök, idő, és kellő előtanulmányok hijjában magam sem vagyok képes, és jól esik tudnom, hogy olyan szerzőtől valók, a kinek alaposságában és tájékozottságában a rosszakarat sem kétkedhetik.

Az újgörög «irodalmi dialectusokkal» tanulmánya legvégén (367—369. l.) röviden végez, s inkább csak utal a mű bevezetésében lévő tájékoztatásra. De rövidre fogott, elvszerű útmutatásait is jó lesz megszívlelniök azoknak, a kik mint egészen kezdők fognak hozzá a közép- vagy újkori görög irodalmi termékek tanulmányához. A Koraistól alkotott *καθαρεύουσα* nyelvsajátságainak rövid elősorolása fejezi

be a tanulmányt, melyért Pecz Vilmosnak, ki ez idő szerint nálunk egyedül volt hivatva e tárgy feldolgozására, s ki e szerint tán más irányú tudományos működése félbeszakításával is valóságos kötelességet végzett vele, a legteljesebb elismeréssel és hálás köszönettel tartozunk.

GYOMLAY GYULA.

Dr. Samo Czambel: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. Osnovy a iný materiál rečový. (1. čiastka: Východno-slovenské nárečie.) Turócz Szt.-Márton 1906.

Csak ezzel a könyvvel kezünkben látjuk, mily keveset tudtunk Magyarország észak-keleti részének ethnographiai viszonyairól. A tót nyelv területén SAFÁRIK már 1826-ban (Geschichte der slavischen Sprache und Literatur) három főnyelvjárást külömböztetett meg: 1. a *tulajdonképi tótot* Turócz, Árva, Liptó, Zólyom, Bars, Hont, Nógrád, Pest, Gömör vármegyében, 2. a *morva-tótot* Pozsony, Nyitra és Trencsén vármegyében s 3. a *lengyel-tót* nyelvjárást Árva megye egy részében, a Szepességben, Sáros, Abauj és Zemplén vármegyében; e harmadiknak árnyalatát Abauj, Zemplén és Beregben *orosz tót*nak mondotta. Később a SAFÁRIK felosztása csak annyiban módosult, hogy a morva-tót nyelvjárást nyugati tótnak nevezték s a tulajdonképi tótnak középnyelvjárás lett a neve és területéhez vették Trencsén vármegye felső részét is. De a harmadik, a keleti nyelvjárásról a SAFÁRIK tájékoztatása nem volt elegendő s ezt illetőleg ismereteink azóta sem gyarapodtak, Magyarország e vidékén azután megfordult több szlavista; legújabban GNATJUK VLADIMIR sok orosz népköltészeti s egyéb nyelvmutatványt gyűjtött itt és publikálta a lembergi Ševčenko-Társaság kiadványaiban: mégis azon szűkebb helyek kivételével, melyek nyelvét BROCH OLAF*) tette tanulmánya tárgyává, még mindig nem tudtuk, hol szűnik meg tehát a tót nyelv s hol kezdődik az orosz. Még mindig csaknem ott voltunk, a hol 1814-ben, mikor DOBROVSKY azt írta (a «Slovanka»-ban), hogy a tót nyelv keleti szójárásait nehéz megkülömböztetni az orosz nyelvjárásoktól. A magyar statisztikusok sem tudtak eligazodni. «Ugyanaz a népesség, mely egyszer ruthénnek tűntettetett fel, máskor mint tót szerepel a statisztikai kimutatásokban ... a tanköteles felvétele igen sok helyről ruthénnek jelezte a gyermekek nyelvét, hol a

*) Archiv für slav. Philologie XVII, XIX és XXI; Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn (1897); Weitere Studien. Christiania, 1899.

népszámlálás tót anyanyelvűeket talált.»*) A lengyelekről «Magyarország Ethnographiájá»-ban, mely pedig úttörő munka volt s új látókört derített fel, Hunfalvy Pál még azt mondja, hogy nálunk a kárpáti megyékben akkor találtak új hazát, «midőn a visszareformálás megindult.» (462. l.).

CZAMBEL SAMU munkája ezzel az állapottal szemben sok új ismeretet foglal magában. CZAMBEL a hely színén éveken át fáradságos gyűjtéseket végzott, munkája a tót nyelv keleti szójárását tárgyalja, de egyúttal világosságot derít Magyarország észak-keleti részében az ethnographiai viszonyokra is és becses helyrajzi tanulmányokat foglal magában.

A tót keleti dialektus területe azon hegységeknél kezdődik, melyek Szepes megyét Liptó és Gömör megyétől elválasztják, s innen kelet felé húzódva Ung megyében végződik. Hangtanilag ez a nyelvjárás a középtót nyelvjárástól a következőkben külömbözik: *ť ď* helyett *c, dz*; *šť* helyett *šč*; megvan benne az *ś* és *ź*, megvan a lágy *b'*, *p'*, *m'*, *v'*; hosszú magánhangzói nincsenek; de leglényegesebb, hogy *ṛ* helyett többnyire *ar* van: štv*ar*tek, K*ar*čava (helynév), t*ar*hac, z*ar*no, tv*ar*dy; lágy *ṛ* helyett *er:* verch, śmerc; *ḽ* helyett *ol*, *ul*, illetőleg *il'*: v*il'*ci «farkasok.» Nyugati határától a Tapoly folyóig ezt a tót nyelvjárást hangtani sajátságai közel hozzák a lengyel nyelvhez, a Tapoly folyótól keletnek meg orosz hang- és alaktani jelenségek, valamint orosz szavak vegyülnek a tót jellegű nyelvi alaptulajdonságokhoz. Máskép kifejezve: a lengyel (régi) hatás e tót nyelv szervezetében érvényesült Szepes, Sáros és Abauj vármegyében, az orosz hatás Zemplénben és Ungban.

«A keleti tótok nyelve — mondja CZAMBEL — kétféle: *önálló*, melynek megvan a tót nyelv valamennyi sajátsága s lényegében egységes, és *vegyült*, mely külömböző nyelvek vagy nyelvjárások vegyületéből még nem jegeczesedett ki s benne a tót nyelv valamennyi sajátsága még nem erősödött meg» (116. l.). Vegyült nyelvet konstatál Zemplén és Ung megyében s a Szepesség délnyugati szegletében.

Hogyan magyarázza dr. CZAMBEL a tót nyelv keleti szójárásában a Tátrahegységtől a Tapoly folyóig terjedő területen az erős lengyel hatást?

A szlavisztika álláspontja ezidőszerint az, hogy a IX. században a morva fejedelemség kelet felé körülbelül a Garamig terjedt. «Mähren ist — írja JAGIĆ — noch heute sprachlich nur in der westlichen

---

*) Láng Lajos és Jekelfalussy József: Magyarország népességi statisztikája, 142. l.

Hälfte böhmisch — čechisch —, dagegen lehnt sich seine östliche Hälfte an die Slovaken an, und diese Slovaken wohnen auch jetzt noch in Nordwestungarn ... In Altmähren muss im 9. Jahrhundert ein Dialekt gesprochen worden sein, der mit dem heutigen Slovakischen in wesentlichen Zügen identisch war ... Wie weit die Grenzen des damaligen Mährens reichten, ist nicht leicht zu sagen. Offenbar wird ein Theil von Niederösterreich (bis zur Donau) und das westliche Gebiet Nordungars, zwischen Donau und Gran, dazu gehört haben.»*) Ezt vallja Czambel is. Hogy tudniillik a tót nyelv területe csak a Garamig terjedt. S keleti szójárását, melyet ebben a könyvben tárgyal, újabb képződménynek tartja. Ismételve hangsúlyozza, hogy ennek a nyelvnek területe nem tartozott Nagy-Morvaországhoz. Történeti tények s e nyelvjárás alapján, mely hangtanilag lényegében lengyel, azt véli, hogy a Szepesség nyugati határától kelet felé húzódó mai tót nyelvterület első szláv lakosai lengyelek voltak. (29. l.) Mindamellett a tót nyelv keleti szójárásának lengyel sajátságait legalább ezeréveseknek mondja. Azok tévedését, kik ezeket a lengyel sajátságokat újabbkoriaknak tartják, azzal bizonyítja, hogy e nyelvterületen a tótok és lengyelek lakóhelyeikkel (községeikkel) sehol sem érintkeznek. A Szepességben a tót községeket német és orosz községek választják el a lengyel községektől. A Szepességben a németek a XII. században, «az oroszok a tatárjárás után telepedtek le, a lengyel és tót községek nem érintkeznek tehát közvetlenül mintegy 700 év óta.» (71. l.) A tót nyelv keleti szójárásának területén a nyelvi viszonyok lényegükben már 500 év óta olyanok, mint ma. (180. l.) Az az ismeretes levél,**) melylyel Giskra vezérei (tehát a XV. század első felében) megfenyegetik Bártfát, már oroszszal vegyült tót nyelven van írva. Szepes megyében a mai tót nyelv ki volt képződve már a XIII. században; szintúgy Sárosban. (41. l.)

Szepes, Sáros és Abauj megye tót községeiben a nyelv lényegét illetőleg egyenlően beszélnek, de az oroszok és lengyelek újabb telepedése következtében van mégis elég olyan község, a melyekben gyakran lehet hallani orosz vagy lengyel nyelvsajátságot. A zempléniek nyelve Homonnától és Varannótól délnek egy és ugyanaz, konsolidált, egységes. Ezt, hogy megkülömböztethető legyen attól a nyelvtől, melyet Dobra és Homonnától északnak beszélnek, Czambel normális nyelvnek

*) Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache. I: 11. és 4. l.

**) Történelmi Tár, I; Régi érdekes okmányok sz. kir. Bártfa városa levéltárából, I²: 10—11.

nevezi; az önálló keleti dialektustól némely hangzók oroszos ejtése által külömbözik. Ung megyében, a nagymihály-ungvári országúttól délnek, a nyelv megállapodott, lényegében a zempléni normális nyelvvel azonos; ettől csak abban külömbözik, hogy a participium perf. act. Ungban még *ŭ*: robiŭ (Zemplénben már nagyrészt: rol*i*ł). A nagymihály-ungvári országúttól északnak a tótosodási folyamat még nincs befejezve; «stare ľudze išče bešeduju i po ruski, a mladše už obracaju po našim, po slovenski» — mondották CZAMBELnak Szobránczon. (122—124. l.)

Az oroszokat illetőleg szerzőnk azt magyarázza, hogy a Koriatovicscsal a XIV. században bejött családok olyan helyeken telepedtek le, hol már laktak oroszok; figyelmezteti azonban az olvasót az általa gyűjtött s könyvében kiadott nyelvmutatványra, melyből az tűnik ki, hogy a keleti tót dialektus területének nyugati részében kezdetben nem lakott orosz nemzetiség. Az oroszok lakóhelyei odább keleten, illetve északon voltak.

A tót meg orosz nyelvhatárról írt tanulmányaiban BROCH OLAF többször szól a kelet felé haladó tót nyelvhullámról. A tót nyelv előnyomulását látja ő keleti irányban az orosz nyelv hátrányára. GNATJUK VLADIMIR ugyanazt észlelte. CZAMBEL, mintha ellent kívánna mondani BROCHnak is, GNATJUKnak is, úgy nyilatkozik (87. l.), hogy az orosz nemzetiség «ugyan hátrál a tóttal szemben, de csak a természetes konzekvenciák határai közt és csak nagyon lassan. Az oroszok ott tótosodnak el gyorsan, hol kis szigetekként laknak a tót községekben. Népesebb orosz községek megóvják nemzetiségüket más nyelvű lakosság közt századokon át.» (87. l.) Külömben a Czambel könyvéből általunk már idézett vélemények összhangzóak amazokéival. Itt is olvassuk, hogy a keleti tót nyelv területén a tótok, lengyelek, németek, oroszok és magyarok közt az érintkezési nyelv a tót; CZAMBEL is elismeri valóságnak, hogy ezen a területen a néprétegekben a tót nyelv került felül. Sőt egy egész fejezetet ír könyvében a tót keleti dialektus expansiv erejéről, s olvassuk, hogy a lengyelek is megadják magukat a tót hatásnak. «A keleti tót nyelvterület lengyel lakosai tanulnak tótul s ha nem is tudnának, mégis lengyel nyelvök daczára magukat tótoknak mondják.» (179. l.) A templomi szószék nyelve ezen a területen tót 429 r. katolikus, 42 ág. evangelikus és 6 ev. református egyházban; lengyel nyelv a templomban úgyszólván nincs, mert a lengyelek papjai tótok; az oroszoknak van 91 templomuk. — A német elem fogyása a Szepességben ismeretes, könyvünk erről szóló részére tehát nem is reflektálunk.

Itt, ebben a kötetében, CZAMBEL tulajdonképen még csak kutat,

anyagot gyűjt, magyarázatai még nem alapulnak ennek az anyagnak teljes feldolgozásán: munkája végeredményét a befejező kötetben szándékozik összefoglalni. Ott valószínűleg eloszlat első kötete által keltett némely kétséget, megszüntet némely ellenmondást. A keleti nyelvterület multjára vonatkozó eddigi magyarázatainak gyengéje, hogy meg sem kísérli kideríteni, honnan vette tehát magát azon a területen a folyton növekvő tót elem. Honnan, kitől indult az a hatás, mely életet adott az ott folyton terjedő tót nyelvjárásnak? Tót hatás következményeiről beszél a multban, a tótokról magukról abban a korban nem tud semmit. Czambel sokat foglalkozik az okozattal, az okot nem is keresi. «A keleti tót területen — úgy mondja — a tót nyelv valamennyi közt a legerősebb ... de nehéz megemelni a leplet, mely ezen a területen a tót nyelv multját födi.» (20. l.) Véleményem szerint itt kutatni kínálkozik, valóban csak a Garamig terjedt-e a IX. században a tót lakosság? Régi helyneveink tanusága ezt az állítást nem támogatja. Nem egy régi typikus helynevet, melyet ismerünk a Garamtól nyugat felé, megtalálunk a Garamtól kelet felé is; például *Krásna Horka* itt — a Garamtól nyugatra — Árvában, ott — a Garamtól keletre — Gömörben; *Sklabiňa* itt Turóczban, ott Hontban; *Revúca* itt Liptóban, ott Gömörben, *Prašica* itt a Nyitra folyónál, ott *Prašov* már közel a Tapolyhoz (a kétféle képző ezeknek nem gyengíti bizonyító erejét, mert lényeges maga a helynévnek alapul szolgáló közös appellativum), *Ortuty* itt Beszterczebányánál, ott *Ortutová* Sáros megyében. S ha csak a Garamig laktak tótok a IX. században, ki magyarázza meg a gömörmegyei tót nyelvben a sok délszláv, nevezetesen bolgár hangtani, alaktani és lexikális jelenségét? Az a tót népesség, melynek nyelvében bolgár hatást konstatálhatunk, a IX. században, a magyarok bejöveteléig, nem lakhatott a Garamtól nyugatra, mert akkor nem érintkezett volna a szlovénekkel (bolgárokkal). A gömörmegyei tót, kinek nyelvében — hogy legalább néhány példát mutassunk — vannak ilyen alakok is: *e*don, *e*dnaký, *e*dnooký, za*e*dno, chl*ia*b, ml*ia*ko, tr*ia*m (egyházi ószláv тръмъ, karzat a templomban, másutt a tótoknál «chór»), dr*ia*n (cornus mas), dr*ia*nka (ennek gyümölcse), z*ia*vať (ásitani, a tót középnyelvjárásban *zívať*), j*a*m (j*e*sť «enni» igének jelen ideje), ľud*e* (többes nom., középtót ľud*ia* helyett), *tja* ženy, tak*ja* ruky (névmások), v*r*kolák, *vnu* (igehatárzó кънѹ), na kon*ich* (másutt a tótban: na koňoch), a IX. században csak ott lakhatott, a hol ma lakik. Ilyen szlovén (bolgár) hatásnak csak itt lehetett kitéve.

A Tapoly folyó neve a szlávban *Topla*. Azt mondja Czambel, hogy ha e név hangtanilag megmagyarázható lenne, abból derülne világosság arra a nehéz kérdésre is: mikor kerültek a tótok mai

keleti nyelvjárásuk területén a lengyel rétegre? Itt több világosság alig várható; a Topľa név világos. E folyótól kelet és délfelé vannak ilyen nevek: *Zem*(p)*lin*, *Ung*, *On*dava, *Munkáč*, Bodrog, *Pešť*. E történeti nevek sorába tartozik Topľa is. S hogy e nevek a bolgároktól maradtak ránk, látható abból is, hogy egy részök a mint megvan fent, Magyarország észak-keletén, azonképen megvan lent is, délen, a hol minden kétséget kizáró tudomással bírunk a szlovének-bolgárok lakóhelyeiről. Például: *Bodrog*. Ez fent (Zemplénben) folyó, lent a Dunánál város volt, mely megyéjének is nevet adott; Zem(p)lin megvan fent épen úgy, mint lent, a Dunánál, a szerb Belgrad átellenében. A Bodrog folyó mentén lefelé s onnan tovább a szabolcsi Tisza-vidéken egész hálója van az ily régi jellegű szláv neveknek. Innen ezek a nevek keletnek Erdélybe (G*lim*boka, D*um*brava, Pe*sty*era,*) nyugatnak Gömör megye déli részéig (*A*bloncza) terjednek.

Hogy a Tapolytól (Topľa) kelet felé a tót nyelv újabbkori képződmény, megállapított dolognak vehető. Valószínűleg a Tapolytól a Mátra irányában, Gömör felé való kanyarulattal, ment a IX. században a szlovén-bolgár lakóhelyek vonala. Ettől nyugat felé képződtek a nyugati szlávok. Így mondotta ezt már Safárik (1837) s további kutatások csak megerősítik véleményét.

A Közép-Kárpátok déli lejtőin ma is lakó szlávokat illetőleg legnehezebb az a kérdés, mióta vannak itt az oroszok? A kérdés állapota ismeretes; ily szűk keretben nem is lehet róla szólni. Czambel nem tartozik azokhoz, kik szerint az oroszok későbbi települők. Előadásából az olvasó azt a benyomást nyeri, hogy mihelyt egyszer megkezdődött a szlávok terjeszkedése kárpátokontúli őshazájukból, feltűntek a Közép-Kárpátok déli oldalán is s hullámszerűen, fokozatosan nyomultak előre. Helyes. Így tudjuk azt Niederle professzor nagy munkája legújabb kötetéből is — általánosságban. De ha — Czambel szerint — a Tapolytól nyugat felé lengyelek laktak, a Tapolytól kelet felé — én szerintem — pedig szlovének-bolgárok, akkor az oroszoknak abban a korban még kevés hely jutott a Kárpátok aljában. A IX. században oroszok egyszerűen azért sem lehettek még itt jelentékenyebb számban, mert *nyelvükben nincs semmi nyoma annak, hogy a szlovének-bolgárok szomszédságában laktak volna.*

De ezek csak mellékes megjegyzések. Czambel Samu könyvéről csak elismeréssel szólhatunk. A ki nem tartaná magyarázatait elfogadhatóknak, maga tanulmányozhatja az idetartozó kérdéseket a könyvben meglepő mennyiségben közölt nyelvmutatványok alapján. A 624 lapra

*) A Biharhegységben levő barlang is megtartotta a Pe*s*tere nevet.

terjedő könyv két harmada gondosan, nagy fáradsággal és szakértelemmel gyűjtött nyelvmutatványokból áll. E nyelvmutatványok 1. 16 szepesi, 15 sárosi és 7 abaujmegyei községből, 2. 12 zempléni, 7 ungmegyei és 6 szepesi községből valók; ezek után következnek hasonló mutatványok a keleti tót dialektussal szomszédos szláv nyelvekből, a lengyel és oroszból; végül (477—624. lapig) még külön szó- és szólásgyűjtemény.

Ezután nem lehet azt mondani a lengyelekről, hogy «nálunk a kárpáti megyékben akkor találtak új hazát, midőn a visszareformálás megindult.» Népszámláláskor a statisztikusok nem tudták e vidék sok községéről, orosz-e vagy tót: Czambel könyvéből már ez iránt is lehet tájékozást nyerni; ő a helyszínén tanulmányozva megállapította s elősorolta, melyik község tót, melyik lengyel, orosz. Ez által lényegesen módosul Niederle néprajzi térképe is*) s már csinálják új kiadását Czambel adatai alapján.

Škultéty József.

* * *

Škultéty érdekes ismertetése vége felé nagy, nehéz követ mozgat: a gömöri tót népesség, azt mondja, «nem lakhatott a IX. sz.-ban a Garamtól nyugatra, mert akkor nem érintkezett volna a szlovénekkel (bolgárokkal)». De vajjon bizonyos-e, hogy érintkezett? Šk. egy rövid ismertetés keretében természetesen nem gondolhatott arra, hogy ezt a tételt be is bizonyítsa, inkább csak sejteti velünk, hogy milyen jelenségekből következteti ezt. Talán valamikor külön értekezésben apróra bebizonyítja nekünk, hisz e folyóiratban mindig szívesen látott vendég lesz, de annyit már is mondhatok, hogy az ilyen kérdéshez csak a legnagyobb óvatossággal lehet nyúlni. Ha a gömöri tót azt hogy «lovakon» úgy mondja, hogy na kon*ich*, abban csak nem lehet bolgár hatást látni, mert kétségtelen, hogy az összes szláv nyelvekben -*ich*-re végződött valamikor ez az alak, na kon*ich* lehet tehát megőrzött régi alak. és hogy a más tót vidékeken használt na koň*och* meglehetős komplikált analogia hatásának köszönheti csak eredetét, vagy ha a valaha közös szláv *ľudъje* emberek alakból a gömöri tót ajkán igenis természetes fejlődés következtében lehetett *ľude*, miért kell annak magyarázására idegen hatás föltevésére folyamodnunk? De tovább megyek. Ha óbolgár *ě*-vel szemben a gömöri tótságban *ia*-t találunk, tehát hasonló hangot, mint a keleti bolgárságban, ebből semmit sem szabad következtetnünk mindaddig, míg apróra meg nem vizsgáltuk,

*) Národopisná mapa uherských Slováků. Prága, 1903.

vajjon az ilyen változás csirája nem található e föl már a közös tót nyelvben, a melyben *e* helyén hangzó *a* nem is olyan ritka, a melyben a *snêgъ* szó mindenfelé *sňah*-nak hangzik, *lêvyj* pedig *ľavý*-nak. A gömöri nyelvjárás, nem tagadom, egészen sajátságos hangtani fejlődést mutat, de az talán önálló fejlődésből magyarázható, idegen hatást csak a legvégső szükségben szabad föltennünk; milyen óriásinak kellene is annak a bolgár hatásnak lennie, a melyből minden Gömörben *ê* helyén hangzó *ia* ki lehetne magyarázni?!

Nagyon csinján kell az ilyen kérdések eldöntésénél a helynevek fölhasználásával is bánni. Mi hasznunk van p. o. abból, ha tudjuk, hogy *Bodrog* Zemplénben folyónév, »lent a Dunánál város volt, mely megyéjének is nevet adott,« a mikor nem tudjuk, hogy ez a név melyik korban keletkezett, milyen nyelvből való? Tegyük, hogy egészen bizonyos, hogy bolgárok laktak valaha a Bodrog mentén és Bodrog megyében is, de hát nem lehet-e az itt is ott is fölötlő *Bodrog* név régibb a bolgárok odajövetelénél, hisz az talán csak nem bolgár, legalább nem szlovén bolgár?! Mikép lehet tehát ezt is a bizonyítás egy lánczszemének tekinteni, hisz ilyesmi nem erősíti a lánczot, sőt — magától széthull az a láncz, a melybe ilyen szemeket iktatunk. Nem szólók a többi helynevekről, csak még egyre kívánok megjegyzést tenni, a *Pestera-Pestyera* névre. Hát ebből legtanácsosabb bárhol bukkanunk is rá hazánkban, nem bolgárokra, hanem egyszerűen — oláhokra következtetni, hisz az oláh minden barlangot *peşteră*-nak hí, tehát természetesen a Biharhegységben levőt is; erre is ráillik, a mit mi, Alexics meg én, e folyóirat előbbi füzetében, 202—210. l., a *Preszáka-Priszáká*ról mondtunk.

Én a legnagyobb hálával venném, ha Šk., a ki annyira ismeri a gömöri nyelvjárást, hisz maga is Gömörből szakadt Turóczba, és külömben is a tót nyelv finom megfigyelője, e nehéz kérdéseket alapos tanulmány tárgyává tenné és a legkisebb részletekig kutatná, hogy a gömöri nyelvjárás sajátságos fejlődése mennyiben magyarázható ki magából a hangok és alakok folytonos változásából és milyen pontokon keveredhettek bele más idegen elemek: ez első sorban a nyelv életére vetne új világot, de talán a nép életére is, már pedig minket magyarokat mind a kettő egyaránt érdekel.

Asbóth Oszkár.

M. A. Meillet: Les alternances vocaliques en vieux slave. (Extrait des Mémoires de la Société de Linguistique de Paris, Tome XIV.)

Meillet, a Collegè de France jeles tanára, a ki 1903-ban egy tartalmas, az indogermán nyelvészetbe bevezető munkát adott ki. (*Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*), az utolsó években különösen behatóan foglalkozott a szláv nyelveknek az indogermán nyelvek körébe való beleillesztésével: 1902-ben jelent meg az *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave* czímű nagy művének I. része, a melyben különösen a szláv igékkel foglalkozik, 1905-ben pedig annak II. része (*Formation des Nomes)*, a mely kizárólag és rendszeresen foglalkozik a szláv névszók képzésével. Minthogy a nyelvünkbe került sok szláv szó nagyobb részt épen névszó, minthogy M. tárgyalása a mai tudomány magaslatán áll és a könyv használatát pontos szómutató, könnyen áttekinthető tartalomjegyzék és a főbb képzések külön csoportosítása (*Aperçu des principales formations* 459. k.) nagyon megkönnyítik, a magyar nyelvészeknek csak újra figyelmükbe ajánlhatom ezt a kitünő könyvet. Legújabban M. az indogermán nyelveket annyira jellemző hangzócserét, a melyet az egész nyelvész világ legjobban az ablaut néven ismer, kutatja a szláv nyelvekben egy nagyobb, 88 lapra terjedő tanulmányban. Minthogy egy-egy nehezebb kérdésben nem mondhatunk le róla, hogy egy a magyar nyelvbe került szláv szónak összes rokonait össze ne állítsuk tekintet nélkül arra, hogy sajátságos hangváltozások következtében a szláv nyelvekben az egymáshoz tartozó szavak alaki összefüggése néha igen lazának látszik, sőt bizony olykor-olykor laikus szemmel föl sem ismerhető, a tényeknek minden új szempontból való csoportosítását örömmel kell üdvözölnünk. Már pedig Meillet dolgozata, a mi a csoportosítást illeti, annyiban igenis új, hogy tisztán szláv szempontból állítja össze az ide tartozó anyag egy igen tekintélyes részét*) és azt könnyen áttekinthető módon osztályozza és világosan tárgyalja. A nemszakértő igaz nem fogja a keresett szavakat olyan könnyen megtalálni, mint a szakértő, de a folyóirat még be nem fejezett kötetének a végén bizonyosan lesz szómutató, a mely e jeles tanulmányt távolabb álló köröknek is könnyebben hozzáférhetőbbé fogja tenni.

Hogy a szláv nyelvekben az eredeti hangzócsere mennyivel nehezebben ismerhető föl, mint az igaz e tekintetben idealis görög nyelvben, azt már a, külömben a szláv nyelvekben sok esetben olyan

---

*) Miklosichnak tárgyalása az *Altslovenische Lautlehre* (3-ik kiadás 1878) czímű művében teljesen elavult.

könnyen fölismerhető, *e : o* fokozatok tükrözése is mutatja. Tagadhatatlan, hogy a szláv nyelvekben az *e : o* gyakran változatlanul megmaradt és hogy a részben *e*-vel, részben *o*-val hangzó szavak összetartozása még él a beszélők tudatában: ób. *vedą* vezetek: *voditi* vezetgetni, v. ö. *vojevoda* vajda, M. 334.*); *teką* folyok: *tokъ* folyás, v. ö. *potokъ* patak M. u. o.; *nesti* vinni: *nositi* viselni, hordani, főnév -nosъ, v. ö. *po-nosъ* exprobratio (m. *panasz!*) *pri-nosъ* oblatio stb., M. 333.; *reką* megmondom: *rokъ* «terme, limite» v. ö. *ob-rokъ* mintegy «körülmondás,» így azután meghatározott mennyiség (m. *abrak!*), M. u. o.; *-klenąti* «attacher, fermer» **klepnąti*-ból keletkezett (*zaklenąti* aoristusa *za-klepe* κατέκλεισε): *za-klopiti*, M. 339. — a mit mi szláv szóval *kelepczé*-nek nevezünk, azt az élő szláv nyelvekben részben *o*-s alakokkal fejezik ki: bolg. szb. *klopka*, l. Asbóth Szláv jövevényszavaink I : 60; *ležati* feküdni; *ložiti* fektetni: — a *ž g*-ből lett *vъz-lešti* ἀνακλιθῆναι ból a ptc. præt. act. II. *vъz- leglъ*, *leg*-gel pedig *log*- váltakozik a különféle igekötők után álló *-logъ* főnévképzésben: *prê-logъ* (m. *parlag!*) mintegy «átfektetés» *za-logъ* (m. zálog!) «helyette való fektetés, deponálás, depositum.» M. 339; a «meleg»-et jelentő melléknév hol *teplъ* hol *toplъ* alakban jelenik meg, mi ismerjük a csehországi *Teplica* fürdőt, de a szerbben *toplica* a meleg fürdő és van *Toplica* nevű falu is Szerbiában, a *topiti* ige azt jelenti, hogy melegíteni, olvasztani,**) M. 340; *żeną* hajtok, űzök: *goniti* gyakorító párja — *g e* előtt rendesen *ž*-vé lesz, de külömben is ott van a *żeną* præs. mellett a g-vel hangzó infinitivus *gъnati*, a mely egyébiránt megint más hangzófokon tünteti föl a gyökeret — a főnév **gonъ*, pl. a l. *gon*, «hajtást» vadászatot jelent és a magyar *pagony* egy szláv *pogonja*-ból való, a mely eredetileg vadászterületet jelentett, M. 365;

Ezekben és hasonló esetekben az *e : o* váltakozás annyira világos, hogy a beszélők könnyen kiérezhetik a kapcsolatot; de a szláv nyel-

*) M. rákövetkező számmal azt jelenti, hogy az illető szócsoport Meillet szóban levő értekezésében melyik lapon található. M. természetesen sehol sem említi a magyar szót, sőt M.-nél a magyar szónak megfelelő szláv szó sem található mindig az illető csoportban, én azonban első sorban magyar szempontból kívántam értékesíteni M. összeállításait.

) Egészen mást jelent az a Meillet értekezésében meg nem említett *topiti* ige, a melylyel *zátony* szavunk összefügg: *topiti* immergere, *potopъ* diluvium, *potopiti* demergere, *potonąti* (potopnąti*-ból!) demergi; v. ö. or. *zaton* 1. überschwemmte Gegend, 2. lange, ziemlich flache Bucht eines Flusses; ide tartozik a szlovén *zaton* is 1. Untergang der Sonne, 2. Tümpel, 3. Meerbuse, 4. Insel. — Vondrák magyarázata helytelen l. Vrgl. slav. Gramm. I : 340. és v. ö. Brückner Archiv f. slav. Phil. 29 : 111.

vek hangfejlődése sokkal több esetben elhomályosította az eredeti viszonyt, úgy, hogy a szavak kapcsolata erősen meglazult. Mielőtt azonban olyan esetekre térek át, a melyekben az *e : o* a szláv nyelvekben átalakult, hadd álljon itt egy pár eset, a melyben az *e : o* megmaradt ugyan érintetlenül, de az egymáshoz tartozó szavak mégis elszakadtak egymástól. Hogy a *melją* őrlők és a *molь* mely talán ilyen szópár, M. 373, hogy *vedro* (or. *vedro* szb. *vedro*) veder és *voda* víz édes testvérek (és hogy az *ūdra*-ból lett *vydra* vidra is közel rokonuk), M. 342, hogy *lemešь* lemezvas (régi magyar, *lemes* l. Nyr. 31 : 172.) csak olyan viszonyban áll a *lomiti* törni igéhez, M. 367, hogy *postelją* terítek és *stolъ* asztal-szék (l. Asbóth Szláv jöv. I. az *asztal* szó alatt) talán összefüggnek egymással, M. 374, vagy hogy épenséggel a régi szerb forrásokból ismert *sebrъ* «paysan, cultivateur» összefügg-e a *svoboda* szabad szóval, M. 342;*) mind erről semmit sem tud a beszélő. A *sebrъ : svobodь* voltakép már átvezetett bennünket arra a területre, a hol a szláv hangfejlődés pusztításait észlelhetjük, mert az *e : o* igaz megmaradt, de a *sebrъ*-ben; ha összetartozik a *svobodь* szóval, elveszett egy *v*, illetőleg *u̯*, egészen úgy mint a szláv *sestra* szóban, v. ö. ném. *Schwester*, gót *swistar* szkr. *svasā* (accus. *svasāram* instr. *svasrā*.) Fönt azt hallottuk, hogy *ženą* gyakorítója *goniti*, de hogy a *ženą*-t a közös jelentésen kívül az infinitivusában még meglevő *g* (*gъnati*) is biztosította a *goniti*-től való elszakadás ellen, de ha mind az alak mind a jelentés széttépte a régi szálakat, a változatlanul megmaradt tőhangzóknak nem volt annyi erejök, hogy a szavakat összetartsák. Hogy a *čeljadь* θεραπεία «(ce mot désigne l'ensemble des domestiques)» — v. ö. m. *család* és *cseléd* — *kolêno* φυλή egyrészt a **čelnъ*-ből lett *člênъ* «membre» meg *kolêno* «genou» másrészt összetartoznak-e, a mint Meillet mondja, 375. l., vagy hogy a *kolêno* «Knie, Geschlecht» csak egy szó és hogy hozzá nem csak a *čeljadь* állítandó, hanem a *čelo* homlok is meg az orosz *čelo-vêkъ* (ób. *člověkъ*)

*) Érdekes, hogy Miklosich, a ki pedig a *svobodь* szóval való kapcsolatra nem is gondol, szófejtő szótárában így állapítja meg a régi szerb *sebrъ* jelentését: «plebejus, jedoch frei, nicht rab». Külömben igaz elég mostohán bánt e szóval: a megfelelő orosz szót, a mely pedig egészen új távlatot nyit meg előttünk, nem említi, a szlovén nyelvből pedig, tehát anyanyelvéből egy soha nem létezett *sreber* alakot idéz, a mely aztán a tudomány nagyobb dicsőségére belekerült a nagy Pleteršnik-féle szlovén szótárba, pedig hát ez már a Miklosich-féle Lexicon palæslovenicumban sem volt más, mint a Habdelich szótárából kiírt *szeber*-nek toll- vagy sajtóhiba által való elferdítése.

ember, a mint ezt VONDRÁK Vgl. slav. Gramm. 262. tanítja, azon vitatkozhatnak a tudósok, az élő beszéd nem tud már semmit sem arról, volt e itt valaha kapcsolat a *kel*-ből lett *čel-* és a *kol-* közt.

De a legtöbb esetben maga az eredeti *e : o* váltakozása szűnt meg a szláv nyelvekben, az összetartozó esetek hosszú sora csupa apró egymáshoz nem is hasonlító csoportokra foszlott és így természetesen nagyon veszített erőben: a beszélő tudatából egyre jobban tünedezett az ilyen összetartozás érzése. Igaz, hogy ha mássalhangzó előtt álló *en-*, *em*-ből *ę* ellenben csak olyan helyzetben levő *on-*, *om*-ból *ą* (ejtsd *õ*) lett, akkor voltakép megint csak *e : o* váltakozik egymással és könnyű volt kiérezni, hogy *blędą blęsti* πλανᾶσθαι, φλυαρεῖν és *bląditi* πλανᾶσθαι illetőleg *bladъ* «inconduite, adultère» hasonló viszonyban áll mint *vedą: voditi* s több efféle, l. M. 368. és v. ö. a *beléndes* : *bolond* szavainkkal, de az élő szláv nyelvek közül már csak a szlovénben maradtak meg az idetartozó szópárak a régi keretben, a mennyiben ott *ę*-nek *e*, *ą*-nak pedig *o* felel meg, a többi élő szláv nyelvekben a hangtani fejlődés teljesen széttépte az *ę : ą* féle eseteket az *e : o*-féléktől, *ę : ą* helyett a bolgárban *e : ъ*, a szerbben *e : u*, az oroszban *ja : u* áll egymással szemben és hasonló kizökkenést tapasztalunk a többi szláv nyelvekben is, még a lengyelben is, a melynek pedig van még ma is *ę ą* hangja, csak hogy mennyire nem hangzik a régi helyén, azt mutatja akár mindjárt a *blądъ* mása, mely ugyan *bląd* a lengyelben is — de csak a nominativusban, genitivusa már *błędu*! De nem mindig őrizte meg épen az ób. nyelv leghívebben a régi váltakozás képét. Az oroszban a *steregu* őrzök 2. sz. *sterežėš* és *storožŭ* őr *storoža* őrség nagyon szépen tükröztetik az eredeti *e : o* váltakozást, csakúgy mint a lengyel *strzegę strzeżesz : stróż* (ill. *stróża*), de az óbolgárban a helyett azt találjuk, hogy *strêgą strêžeši : stražь* (ill. *straža* «strázsa»!), M. 384, és a többi déli szláv nyelvekben meg a cseh-tót-ban is ilyen esetekben eredetileg ez volt a viszony, — a csehben igaz a hajdan egyforma alakokat is széttépte a későbbi fejlődés: az ób. *strêgą* infinitivusa *strêšti*, míg a csehben a megfelelő alakok *střehu stříci!* Egészen olyan, mint *strêšti* : *straža* között a viszony, *po vrêsti* «lier» és *po-vrazъ* (v. ö. m. *póráz!*) között, M. 385. — itt is eredetileg *e : o* állt egymással szemben, az ób. *po-vrazъ*-nak az oroszban *po-vorozъ* «lien», a lengyelben *po-wroz* «kötél» felel meg, de már a præsensben más fokon találjuk a gyökeret (*po-vrъzą*) és minthogy ez a gyöngült alak behatolhatott kiegyenlítés következtében az infinitivusba, az eredeti *e : o* váltakozás az élő nyelvekben még ezen az úton is elmosódhatott. Az orosz *storoža*, lengyel *stróża*, délszláv *straža*, tót *stráža*, cseh *stráže* mind olyan ősalakra vezetendők

vissza, a melyben *-or-* hangzott a mai *-oro- -ro- -ra-* (< **-rō-*) helyén; hogy ez a tarka fejlődés mikép bonyolódott le, azt nem sikerült eddig kielégítő módon megmagyarázni, de azt tudjuk, hogy *-or-* csak ha mássalhangzó elé került, ment keresztül az ilyen változásokon, mivel a szláv nyelvek valamikor zárt szótagoktól irtóztak, h a n g z ó előtt álló *-or-* azonban megmaradt. Így tehát elképzelhető, hogy az egy gyökérből hajtott hol *e* hol *o* fokon álló képzeteket ez a hangtani sajátság is szétszakította. A *veriga veruga* láncz és *zavorъ* závár még tisztán mutatják ez eredeti viszonyt és ha a beszélő még sem érzi a kettő között levő kapcsolatot, annak oka másban rejlik, de *veriga* *er*-jével szemben a hozzá tartozó ige infinitivusában az óbolgárban *rê*-t találunk (*vrêti* claudere *za-vrêti* concludere — a præsens gyöngült alakot mutat *vьrą*) a *za-vorъ* *or*-jával szemben pedig *ra*-t az ugyan abból a gyökérből hajtott *vrata* ajtó, kapu-ban, M. 379. Igaz hogy a jelentésfejlődés — láncz závár ajtó — még jobban elszakította itt a szavakat, mint a hangfejlődés és mind ehhez hozzájárult még a népetymologia bomlasztó hatása: a *za-voriti* csukni igével szemben álló *ot-voriti* nyitni igét korán *ot-tvoriti* csinálni-ból alakult összetételnek kezdték érezni és lett a régi a *za-vorъ* szóval olyan szoros kapcsolatban álló *za-voriti* igéből — *za-tvoriti!*

Az *e : o* váltakozást tükröző *povrêsti : povrazъ* mellett fönt egy *povrъzą* præsenst találtunk, *za-vrêti*-nek, a mely *za-vorъ* és **vorta*-ból lett *vrata*-val áll szemben, præsense *za-vьrą*; hasonlókép a **merti*-ből lett *mrêti* halni (v. ö. *morъ* λοιμός, *u-moriti* ἀποκτεῖναι) præsense *mьrą*, ehhez pedig csatlakozik *sъ-mrъtь* halál, *mrъtvъ* holt (v. ö. m. *morotva* holtvíz), M. 378. Az *e* fokozat hiányozhatik is a sorból: *-mrъznąti* (szerb *mrznuti* fagyni): *mrazъ* κρύσταλλος v. ö. a régi m. *zúz-marász* összetételt, a melyből csak később lett *zúzmara*), *mraziti* geler, M. 385. A *mrъznąti : mrazъ*, *mrъknąti* besötétedni: *mrakъ* sötétség-féle váltakozáson, annyira fönn nem akad a szláv nyelvérzék*), hogy a régi *sraka* szarka egyes szláv nyelvben *svraka* alakot öltött, mert a népetymologia kapcsolatba hozta a *svrъčati* «siffler» igével, M. 386. Más esetekben nem az *e*, hanem az *o* fokozat hiányzik a sorból, ilyen a *srъdьce* szív: *srêda* μέσον (v. ö. *szerda* «Mittwoch» !), M. 386, *dvьrь* ajtó: *dvorъ* udvar, M. 382, és talán szb. *krd*, szlov. *krdel krdelo* troupeau: ób. *črêda* csorda, M. 386, ha az itt szembeállított szópárak összetartozását a beszélők nem is érzik már. Szép teljes sort tüntet föl a *četver*-ből magyarázható *četvrê-* (ób. *četvrê-nogъ* τετραποῦς

---

*) Ilyen a *prъžiti : pražiti* viszonya is, a melyeket M. nem említ, v. ö. m. *perzsel:* régi *parázsol* (a *parázs* ebből való elvonás!).

or. *četvere-nog**) szemben a *četvoro* gyűjtőszámnévvel és kétféle gyenge fokkal: *četvrъtъ* negyedik (*četvrъtьkъ* csütörtök) és *četyre* négy, M. 381. k.

De jóval erősebb változásokat is találunk, még pedig már a közös szlávságban: az indog. *i ei oi* sornak a szlávban mássalhangzók előtt ь *i ê* hangzók előtt ь *ьj oj* felel meg, a régi *e : o* változásnak tehát itt már semmi nyoma — v. ö. *bьją* ütök: infi. *biti* (vagy *bičь*, a melyből a ném. *Peitsche* lett): *bojь* ütközet, baj (bajt vívni!), M. 345; *lьpêti* tapadni; *lêpъ* «glu» lép (lépre menni), M. 351. Minthogy a régi *k* az *oi*-ból lett *ê* előtt *c*-vé, az *ei*-ből lett, *i* előtt pedig *č*-vé lett (l. Nyelvtudomány I: 106. k.), lehetséges, hogy *cêna*, v. ö. gör. *ποινή*, és *činъ* (v. ö. m. *csín*, Nyr. 28: 481—491.) szorosan összefüggnek egymással: «ainsi v. sl. *cěna* ,prix' en regard de gr. *τείσω*, *τίν(ϝ)ω*; le v. sl. *činŭ* ,*τάξις ἀξία*' présente sans doute le degré *e* de la même racine (cf. skr. *cinóti* etc.), sans qu'aucune parenté des deux mots soit sensible en slave.» M. 348. Minthogy idg. *i*-nek ь felel meg a szlávban nem pedig *i*, a mely *ī*-ból vagy *ei*-ből keletkezett (a szóvégén *oi*-ból is) és más okból is meglep *riną̨ti* «pousser, mettre en mouvement» szemben *rojь* raj főnévvel, M. 347, hasonló viszonyt mutatna *poviną̨ti sę ὑποταγῆναι* és a *vojevoda* vajda szó első részével összefüggő *vojь* «armée», de összetartozásuk nem bizonyos, M. u. o. A *čьtą̨*: *čisti τιμᾶν σέβεσθαι i : ei* váltakozásra megy vissza, a *čьstь τιμή* főnév a hasonló képzésekben várható gyöngébb fokon mutatja a hangzót, M. 349. A szláv *čьstь*-ből magyarázta Miklosich a m. *tiszt* szót (ugyanazzal a dissimilatióval *čistъ -a -o* > *tiszta!*), én rámutattam arra, hogy a Zographosban a főnév *čistь* alakban jelenik meg (Asbóth szláv szók 40. l.), de nyomban hozzátettem, hogy ez egészen magában álló és váratlan alak. Ma hajlandó vagyok ebben a *čistь*-ben tollhibát vagy olvasási hibát látni: a szó a Zographosban mindössze egyszer fordul elő még pedig genitivusban, a mely az eredeti kéziratban még helyesen *čьsti* lehetett, minthogy azonban az az *i* jel, a mely a Zographosban az ь helyét elfoglalta, már t. i. a 20-as számértékű *i*, hasonlít az ь glagolita jeléhez, minthogy a *čьtą̨*-nek infinitivusa *čisti* is zavarólag hathatott, a másoló *čьsti* helyett azt írta hogy *čisti*. A főnév nem fordul elő csak ezen az egy helyen, de egy belőle képezett *čьstinъ ἔντιμος* pretiosus melléknév előfordul kétszer. Luk. 7 : 2. és 14 : 8, és egészen helyesen ь-vel van írva. Arra sem szabad hivatkozni, hogy de hiszen a szláv infinitivus semmi egyéb mint egy *i* tövű nőnemű főnévnek ragozott alakja, a *čisti* inf.

*) Vondrák Vgl. slav. Gr. 308. *četvero*-ból magyarázza.

tehát a *čьstь* főnév ragozott alakja, mert tudvalevő dolog, hogy a szláv infinitivus tőhangzója a supinum (*čistъ*) hatása alatt változott meg. Mindössze azt mondhatnók, hogy a magyar *pisztráng* szóban is *i*-t találunk a szláv ь-vel szemben (l. MEILLET 350 *pišą* a. és ASBÓTH szláv szók 27.), de hát a *pisztráng* szó alakját eddig nem sikerült megmagyaráznunk, ámbár kétségtelen, hogy szláv.

Az *u (ū): eu : ou* illetőleg *w (uw): ew : ow* sorban az *e : o* fokot a szlávban alig lehet egymástól megkülömböztetni, *eu* rendesen összefolyt *ou*-val szláv *u*-ban, csakúgy mint *ew* és *ow* szláv *ov*-ban, csak a világos esetek analogiája tanít bennünket arra, hogy *kryti* (szláv *y* = idg. *ū*) fedni-hez tartozó *krovъ* fedél főnév vagy akár a *po-kryti* befedni betakarni-hoz tartozó *po-krovъ* meg kicsinyítője *po-krovьcь* (v. ö. m. *pokrócz!*) valóban régi *o*-t tartalmaznak és nem *e*-t, M. 359, vagy hogy a *ryti* ásni igével hapcsolatos *rovъ* árokban is régi az *o*, M. 359, abban a *rovъ*-ban, a mely MIKLOSICHot teljes életében abban a téves hitben tartotta, hogy a tősgyökeres magyar *rovás* szó szláv alkotás! Még világosabbnak látszik az a *kovati kovą* igénél vagy mondjuk a *kovačь* kovács, *o-kovъ* «πέδα, compes» (v. ö. m. *akó!*) főneveknél, hisz ha az *ov* itt *ew*-ből lett volna, az előtte álló *k* okvetetlenül *č*-vé változott volna, de mivel az *e* fok hiányzik, a szláv *o* pedig régi *a*-nak is megfelelhet és a rokon nyelvek sem adnak kellő útmutatást egészen biztosat nem mondhatunk az itt mutatkozó *o* természetéről; egyébiránt *ov* egészen szabályosan váltakozik a szláv nyelvekben *u*-val, úgy mint akár idg. *ow : ou*, a præsens egy. 1. sz. nem csak *kovą* hanem *kują* is lehet, az oroszban mindig *kuju* a szerbben *kujem* és a kovácsot az orosz *kuznec*-nak híjja; ez a *kuznec* egy elavult *kuznь*-ból származik, a melyen mindenféle kovácsmunkát, vasalást értettek, de az orosz *kuznь* mellett találunk az egyházi nyelvben *kъznь* τέχνη μηχάνημα, sőt *kyznь* alakot is (ъ = idg. *u*, y = *ū*), M. 355. Hasonló sort tüntet föl *dъchnąti* «sonffler», az élő szláv nyelvekből egészen biztosan kikövetkeztethető **dъchъ**), a mely valószínűleg a mi *doh* szavunkban él, l. ASBÓTH Szláv szók 38, *dychati, duša* (< **duchja*) ψυχή, M. 362, csak hogy természetesen nem találhatunk ide tartozó szóban *ov*-ot, mert az csak hangzó előtt állhat. *Brъsnąti* «gratter» alatt M. egyebek közt a *brysati* iterativumot és *u*-val az *ubrusъ* σουδάριον-t említi, 361. l., a m. *abrosz* egy másik igekötővel összetett *obrusъ*-ból való, amaz eredetileg azt jelenti, hogy «letörlő», ez meg hogy «körültörlő.»

---

*) M. jobban tette volna, ha a lengyel és cseh *dech* helyett a bolgár *dъch* szót idézte volna; itt említhető a magy. *nátha* is, a mely valószínűleg **nadъcha*-ból lett.

De ismertetésem már is hosszúra nyúlt, csak sietve említek még egy pár szláv eredetű magyar szót, melyeket ez értekezés egy-egy szláv szócsoportba beleilleszt: *izgága* 334, *ebéd : jászol* = *obêdъ : jasli* (M. szerint eredeti *ē : ō* váltakozással) 336; *ábráz* 387, (*rêzati* vágni; *obrazъ* megint *ē : ō* — a *rêzati*-val kicsit merészen hozták kapcsolatba a m. *rés* szót l. Nyr. 30: 555—559. l.); *istáp**) 339; *pad* 341; *lapát* 343, *rozsda* 363; *ablak* 374; *rab* 383; *csoroszla* 384; *szapora* 387; *paraszt* 388. — az *ō* fokot mutató *stati* odaállani-val összefügg a *postavъ* (v. ö. *posztó!*) és a *stativa* esztováta, osztováta, is; *kovász* 389. L. még a *po- : pa-* (*po-tokъ* patak: *pa-ękъ* pók) 343, *sъ- : sę-* (*sъręsta* szerencse: *sę-sêdъ* szomszéd) 367, *vъ- : ę-* váltakozását u. o. (ez az *ę-* tükröződik a m. *ontok* «bélfonal»-ban = *ętъkъ* — v. ö. *tъkati* szőni, *tъkačъ* takács — és az *ontora* szavakban l. Asbóth szláv szók 37.).

Meillet munkájának érdeme főleg a világos csoportosításban áll, újat nem tartalmaz, de így is rendkívül becses és magyar nyelvészre különösen érdekes, mivel pedig M. jól ismeri a szláv nyelveket, első sorban az óbolgárt, teljesen megbízható is. Hogy a szókezdő ób. *i*-t *ji*-vel írja át és nem *i*-vel, csak úgy mint az *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave* czímű nagyobb művében nekünk szokatlan és alig helyeselhető, külömben is akad itt-ott egy kis hibácska p. o. a *vatra* szó bizonyosan nem ősrégi a szláv nyelvekben, l. 370. l., hanem az oláh nyelvből került az oláhokkal érintkező szlávokhoz l. Nyelvtudomány 1: 154 és Vondrák Vgl. slav. Gram. 1: 182, a *stydêti sę αἰσχύνεσθαι: studъ αἰσχύνη*, csoportot, 369. l. talán nem lett volna szabad elválasztani az *u-stynęti* «se refroidir»: *studenъ ψυχρός*-félétől, 362 l., csakúgy mint a 385. l. a *mrъzêti*: *o-mraziti sę* csoportban rá lehetett volna arra a kapcsolatra mutatni, a mely közte és a *po-mrъznęti : mrazъ*, *mraziti* félével valószínűleg fönnáll, hisz abban semmi föltűnő sincs, ha az «*utálat*» ot a szláv valamitől való «*fázás*»-sal fejezi ki. De ezek elvégre apróságok, a melyeket inkább azért említek, hogy tanújelét adjam annak, mennyire lekötötte a jeles szerző értekezése figyelmemet elejétől végig.

Asbóth Oszkár.

---

*) Melich az *istáp* szót német eredetűnek tartja, de kétségtelen, hogy lehet akár szláv is; én csak azért utalok a szláv *štapъ* magyarázatára, mert szlavista létemre tiltakoznom kell a megbotránkoztató dilettantismus ellen, a mely Kluge szótárának legújabb kiadásában is a *Stab* czikkben nyilvánul.

Zur Kritik der künstlichen Weltsprachen. Von *Karl Brugmann* und *August Leskien*. Zweiter unveränderter Abdruck. Strassburg. Verlag von Karl J. Trübner. 1907.

Ügyes gondolat volt a strassburgi Trübner-czégtől együttesen kiadni a jelenkor két olyan kiváló nyelvtudósának mint Brugmannak és Leskiennek nézeteit a világnyelv kérdéséről. A nyári esperanto-kongresszus megint időszerűvé tette a világnyelvek szokszor felvetett és sokszor elvetett problemáját s mert ezúttal nem fizikusok és filozófusok döntik el e különösképpen általános nyelvtudományi kérdést, talán nem lesz érdektelen ez igen tartalmas és igen érdekes füzetnek bemutatása.

A szász tudományos Akadémia (Königl. Sächsische Gesellschaft der Wissenschaften) a folyó év elején felszólította jeles tagjait: Brugmann Károlyt és Leskien Ágostont, hogy mondjanak véleményt a világnyelvi törekvésekről. A munkát e két tudós úgy osztá meg, hogy Brugmann általános kritikáját adja a világnyelvi törekvéseknek, Leskien pedig igen alaposan megbírálja — szigorú nyelvtudományi szempontból — a ma legjobban elterjedt világnyélvi kísérletet, az esperantót. E két értekezés adja a czímül írt füzet tartalmát.

Brugmann igen szellemesen és könnyen megírt dolgozatában kifejti, hogy mely okok vezettek ama végső gondolatra, hogy egy új mesterséges nyelvet kell gyártani a nemzetközi érintkezés segédeszközéül. Elmondja a volapük-mozgalom fellendülését és hirtelen elhanyatlását; a világnyelvi propagandák útjait és eszközeit; s rámutat arra a valóban sajátos és gondolkodásra késztető jelenségre, hogy az eddigi mozgalmakban a legkevesebb szerepet éppen azok játszották, a kik a legjobban ismerik a nyelv életét és a világnyelvi törekvések értékét — t. i. a nyelvészek. A hangadók — filozófusok, chemikusok voltak (Couturat, Ostwald stb.). Csak két nyelvész híve egy ilyen világnyelvi mozgalomnak s írt is ilyen szellemben e kérdésről: Schuchardt és Müller Miksa. De az utóbbi komoly figyelembe nem jöhet, nemcsak azért, mert évtizedeken át nem haladt fejlődő tudományunkkal, hanem mert e kérdésben önmagával ellenkezésbe jutott. Papi áldásával kísérte útnak a volapüköt s midőn ennek divatja megszünt, lelkiismeretfurdalás nélkül jelentette ki, hogy az összes világnyelvek között az esperanto a legkiválóbb. Schuchardt maga csak elvileg helyesli e törekvéseket és Baudouin de Courtenay és Jespersen fonetikusok is csak az eszmét helyeslik és csak a kerítés mögül nézik a nyelvalkotó chemikusok lázas munkáját.

Majd fölveti Brugmann a fogas kérdést: kinek kell egy ilyen

világnyelv? A tudománynak? A tudomány nem vetheti el a nemzeti irodalmak eddigi alkotásait, nekünk, ha azonnal meg is szünhetnének élni a többi nyelvek, a mult alkotásait tovább kellene tanulmányoznunk s akkor az új világnyelv azt jelentené: a meglévő nyelvekhez tanulj meg még egyet! Pedig a világnyelv alkotásának az volna egyik főczélja, hogy a sok időt megemésztő idegen nyelvi studiumokat kiküszöbölje. Talán a kereskedelemnek érdeke az új világnyelv? Annak se! Ha valaha az új nyelv használatba kerülne hivatalosan, a kereskedőknek két nyelven kellene vezetni könyveiket. A mindennapi élet is kevés hasznát látná. A mit az ember idegen földön utaztában sehogyse tud hangosan kifejezni, azt egy régesrégi nemzetközi világnyelvvel ki tudja szükség esetén fejezni, ott a jelnyelv, a Gebärdensprache. S talán olyan könnyűk ezek a nyelvek? Olyan gyorsan lehet őket megtanulni? Leskien úgynevezett nehéz nyelveket tanult világéletében: szláv nyelveket, melyeknek alapos elsajátítása valóban nehéz munka. Tud olaszul, francziául, latinul és mégis pl. az esperanto elsajátítását nehezebbnek érzi még a szláv nyelveknél is. Nem csoda. Ha azt akarom mondani esperanto nyelven: «Mellékelje kérem, a számlát és fogadja őszinte üdvözlete[i]met» — körülbelül így fejezem ki magamat: *Bonvolu aldoni la facturon kaj akcepti majn sincerajn salutojn.* A ki németül (*majn*), görögül (*kaj*), román nyelveken (a többi) nem tud, kiváncsi vagyok, milyen könnyen jut el e mondat megszerkesztéseig. S a ki tud, az folyton német vagy más nyelvű szavakat fog keverni az esperantóba, a hol a próféta, Samenhof, véletlenül francziákat kotyvasztott bele; annál tehát éppen az a baj, hogy *tudja* az összekevert nyelveket.

S végül az ujonnan alkotandó világnyelv gondolatának legnagyobb ellensége az a nem sok, de biztos tudás, a mit az általános nyelvtudomány hosszas fejlődésében a nyelv életéről megállapított. Ma már csak a tájékozatlan tagadja, hogy számos okok miatt a nyelv élete folytonos változás. A nyelv öröklése nemzedékről nemzedékre, a földrajzi elszigetelődés, a népek érintkezése stb. stb. folytonos hullámzást okoznak a nyelv életében s nincs hatalom, mely ezt megakadályozhatná. *Ha valaha akadna diktátor vagy szövetség a földön, mely máról-holnapra új nyelvet hozna be az emberi társadalomba, az az új nyelv egy perczig se maradna változatlan. Legfeljebb csak újra elölről kezdődnék az emberi nyelv fejlődésének története s néhány év mulva új nyelvjárások, néhány század mulva új nyelvek képződnének s a fejlődésnek e megismétlése a haladást évszázadokkal visszavetné.* Brugmann egy ilyen világnyelvet még bizonyos nemzetközi írásos közlekedésre s ezt is szűkebb körben, pl. a kereskedelem-

ben képesnek tart. Azt mondja: fiat experimentum Nem hisszük, hogy ennek a kísérletnek sok eredménye volna. A kereskedők a nemzetközi érintkezésre külön levelezőket tartanak, ezek ha sok nyelvet tanulnak, tehetik, hiszen e tudás lesz az a tőke, mely életfentartásukhoz a kamatot meghozta. Minthogy felesleges: ne fiat experimentum!

Az elvi kérdések magaslatáról — honnan bajos éppen azért a dolgok mélységébe ellátni — Leskien leszáll a ténybírálat szilárd területére s fölveti a kérdést: nyelvtudományi szempontból mit ér az esperanto? Sorra veszi e nyelv hangjait, szó- és mondattani jelenségeit, hogy aztán igen negativ természetű eredményeit kimondja.

A mi a hangokat illeti, feltűnően sok az esperantoban a *ĉ* (magyar *cs*) és a *ĝ* (magy. *dzs*). Ámde a német nyelvben ez a *ĝ* hang egyáltalán nem fordul elő, a *ĉ* is csak szavak belsejében, szó elején soha. Pédig e nyelv szerkesztője főgondolatául azt hangsúlyozta, hogy a meglévő nyelvi anyagból (germán, román) szerkeszté az ő világnyelvét. Az esperanto tele van diftongusokkal (*au*, *eu*, *ai*, *ei*, *oi*, *ui*). Mit tegyen ezekkel a franczia, kinek nyelve direkt kerüli a diftongusokat? Hogyan ejtse az angol a gyönyörűséges *knabo* (ném. knabe) szót, holott ő szó elején *kn* helyett csak *n*-et mond? Tele van az esperanto efféle hangcsoportokkal: *kiu*, *kia*, *kie*, *tiu*, stb. Nyilvánvaló, hogy ezekből mihamar *kju*, *kja*, *kje*, *tju* lesz. Ezek valóságos gombái a nyelvi élet gyors erjedésének.

Leskien a hangsúly, a ragozás, a mondattani jelenségek alapos bírálata után a következő eredményre jut: Az esperanto papirnyelv. Szerzőjének sejtelme sincs a nyelvi élet legelemibb törvényeiről. Az iskolai nyelvtan szabályaiból indulva ki, kísérlete nem sikerült s vele a világnyelv kérdése egyáltalán nem tekinthető megoldottnak. És mi hozzá tehetjük: ha a föld legnagyobb nyelvésze s legügyesebb nyelvalkotó művésze egy életet szentelne effajta munkának, akkor se lenne belőle semmi. Nemcsak ez apró hibák, nemcsak az esperanto értéktelensége jelzik előre e törekvések csődjét. Évezredes fejlődés eredménye az emberi nyelv úgy a hogy különféle formáiban ma élünk vele. Életének ilyetén való átalakítása a túltengő emberi önérzetnek leghiúbb ábrándjaihoz tartozik. RUBINYI MÓZES.

Die Sprache. Von *Fritz Mauthner*. Frankfurt am Main. Literarische Anstalt Rütten und Lœning. Die Gesellschaft. Sammlung sozialpsychologischer Monographien. Herausgegeben von *Martin Buber*. IX. Bd. 120 l.

E könyvecske szerzője sajátságos alakja a német irodalomnak. Pályája a modern írói pályáknak megfordítottja: nem «tudósból» lett

ujságíró, hanem ujságíróból lett «tudós.» Néhány éve három kötetes nagy munkát adott ki nyelvkritikai elméletéről s bár a szaksajtó szinte egyhangúlag napirendre tért e mű felett, a régi barátok valóságos nyelvtudományi glóriát fontak nyelvészszé «magasztosult» társuk homloka köré s a mű első kötete meg is jelent már második kiadásban. S hogy így már klasszikussá vált Mauthner, mi sem természetesebb, hogy megcsinálta saját elméletének népszerűsítő kiskátéját, azt a munkát, mely ez ismertetés tárgya.

Valóban alig láttunk még olyan sajátos nyelvtudományi könyvet, mint ez. Pompás, pazar szedés; igen ízléses iniciálék; az ujságírás fordulatos stílusának összes sziporkázó ötletei; minden oldalon legalább egy önállósult mondatrész; személyes élű csipkedések; az első személynek beteges hangsúlyozása; néhány ismert adata a néplélektannak; a Grimm-féle szótár egy-két czikke hiányosan és mégis feleresztve az erőltetett és nagyzoló kijelentések tömkelegében (l. pl. a *Gegenstand* szó tárgyalását) — ime ez a munka külső-belső képének tán kissé kíméletes jellemzése.

A gondolatmenetéről bajos számot adni. Az ember azt várná, hogy Mauthner főművének alapgondolatát kapjuk itt népszerűsítve: a nyelv gondolatainknak csak tökéletlen kifejező eszköze, mert a szók, a kifejezések jelentése igen ingadozó, bizonytalan. E gondolat elő is kerül itt (19. l.) de nem ez a vezérlő ideája.

Abból indul ki, hogy Wundtot gúnyolja, támadja, meg az egész néplélektani irányt. Néplélek szerinte nincsen, hanem a nyelv a népek életében az, a mi az egyén életében az agy. A nyelv egy *sensorium commune*. Ez csak kép persze, maga M. is elismeri, de ő azt mondja, jó kép, mert nem szerénytelen: nem is akar egyéb lenni, mint egy kép. Csakhogy az a bökkenő, hogy a néplélektan maga se hisz a néplélek sajátos életében, személyesített alakjában. De mindez nem gátolja a nagy logikust abban, hogy néhány lappal odébb, még metafizikaibb fogalmat dobjon be a tárgyalásba, a népléleknek igazán lehetetlen nevű ikerpárját, «röviden»: *die gemeinsame Seelensituation der Kulturvölker*.

A kulturnépek e közös lelki állapotának legkirívóbb elemei a kölcsönzés által keletkezett fordítások (*Lehnübersetzung*). E kétségtelenül szellemes névvel valami értelmest, valami természetest állít a szerző, hiszen a kulturális érintkezések nagy nyelvi eredményeire utal, világos tehát, hogy túlzásával azonnal lerontja gondolata magvának helyességét. A nyelv élete nem egyéb, mint csupa Lehnübersetzung. Minden a világon Lehnübersetzung. Majd jő idő, mikor a nyelvrokonság fogalma el lesz feledve s mindent Lehnübersetzung-gal fognak

magyarázni. Nevet ad az idegen fogalmak olyatén módon való kifejezésének, hogy meglévő szók új jelentésárnyalattal alkalmaztatnak. Ez a *bastardierter Bedeutungswandel* (v. ö. «Geist des römischen Rechts», «a törvény szelleme» kifejezésekben a *Geist, szellem* finom jelentésváltozását).

De már elébb, a népléleknek, születése előtt való kivégzése előtt, egy merész stiláris bukfenczczel áttért a — világnyelv kérdésére. S itt meglepő dolgot tapasztalunk. Bizton várjuk, hogy ez az ember valami szenvedélyes volapükbajnok lesz. De M. nem azért zseniálisan excentrikus, hogy minden nyelvvel kapcsolatos hóbortnak hódoljon. Neki nem kell semmiféle világnyelv. Érvei a világnyelv irodalmának fegyvertárából vannak véve, de be vannak bujtatva a M. stílusának tarka ruháiba.

Mikor M. nyelvésznek indult, úgy véljük, úgy járt, mint némely modern utazó. Messze földre térnek ezek, új népeket vélnek felfedezni, új szokásokat, új intézményeket s mikor hazatérnek s egy kicsit olvasni kezdenek, fájó szívvel látják, hogy emlékeiket már megírták száz évvel elébb. Kiszínezik hát élményeiket a stílus virágaival. A Mauthner könyve azok közé a könyvek közé tartozik, melyeknek elolvasása kellemes, könnyű, valósággal szórakoztató munka. Szellemi sziporkák röpködnek bennük, nehéz fogalmak perdülnek könnyűknek látszó mondatokban. S mikor leteszszük e könyveket, rémülten látjuk, hogy a szóvirágok rútul becsaptak bennünket: nem tanultunk belőlük semmit.

R. M.

Felix Krueger: Beziehungen der experimentellen Phonetik zur Psychologie. (Separatabdruck aus dem Bericht über den II. Kongresz für experimentelle Psychologie in Würzburg, 1906.) Leipzig, Barth. 1907.

Victor A. Reko: Über einige neuere Versuche mit Sprechmaschinen. Wien. Selbstverlag des Verfassers. 1906. — Ugyanaz: **Phonetische Untersuchungen über die Edison- und die Berlinerschrift.** Öst.-ung. Phonographen Zeitschrift. 1907. No. 3—7.

A kisérletező fonétika évről-évre mind nagyobb tért hódítt s mind több meg több eszközzel, készülékkel ismerkedhetünk meg, melyeknek segítségével a kutatók a beszélésnek fiziologiai feltételeit igyekeznek megvilágítani. Új tudományok vagy új módszerek terjedésének kezdő korszakaiban mindig megfigyelhetünk némi túltengést, erőszakos terjeszkedést a régibb ismeretek és módszerek rovására. A kisérletező fonétika is a gyors növésnek e gyermekéveit éli s művelői szívesen állítják szembe a csak megfigyelő, leíró fonétikával, melyet

alsóbb-rangúnak tartanak. A kisérletező fonétikának egyik érdemes művelője, G. PANCONCELLI-CALZIA (Marburg) nagyon lenézi a nem kisérletező fonétikusokat*) s az ő tudományával (Experimentalphonetik) szemben eleminek nevezi (Elementarphonetik) a csak megfigyelő és leíró fonétikát s nemcsak abban lát külömbséget a két eljárás között, hogy ők a tények pontos megismerése czéljából készülékeket is használnak, hanem szerinte a külömbség mélyebben gyökerezik, még pedig a módszerben és a logikai eljárásban.

A még mindig küzdő felek túlzásaival szemben KRUEGER előadása, melyet a pszichologusok würzburgi kongresszusán tartott, nagyon szépen világítja meg a kisérletező fonétika fontosságát, eljárásmódjait s összefüggését a pszichologiai kutatással. A kisérletező fonétika feladata, szerinte, a nyelvi jelenségek hangalakjának pontos vizsgálata. (Die exakte Untersuchung der lautlichen Seite der sprachlichen Erscheinungen.) Ez azonban nemcsak a kisérletező fonétika feladata, hanem általában a fonétikáé. S ép ezért nem helyes, ha külön tudománynyá teszszük a kisérletező fonétikát s szembe állítjuk a nem kisérletező, leíró vagy elemi fonétikával. A czél mindig a beszéd hangalakjának minél pontosabb vizsgálata. A vizsgálat első lépése az önmegfigyelés és mások megfigyelése. Azonban bármily gyakorlott a kutató ebben a megfigyelésben, igen gyakran nem képes megfigyelni a beszéd gyorsan változó sajátságait; a szem és a fül nem alkalmas eléggé a finomabb külömbségek felfogására, a gyorsan egymást kergető jelenségek megértésére. A beszédnek sok részlete elvész a hallgató előtt és egyébként is gyakran ki vagyunk téve a botlásnak, tévedésnek. Ezeken a hiányokon akarunk segíteni a készülékek, a külömböző megfigyelő eszközök használatával. Tehát a kisérletezés csak pótlása a megfigyelés tökéletlenségének, az eszközök kiegészítői érzékszerveinknek. S ép ezért nem is tekinthetjük külön tudománynak a kisérletező fonétikát, hisz a fonétikusnak mindig kisérletekhez kell fordulnia, ha a puszta megfigyelés nem elégíti ki. Tulajdonkép két eljárásmóddal van dolgunk, melyek egymást kiegészítik: a mi megfigyelésünk hiányait egészítik ki a készülékek, s viszont e készülékek adatait a mi megfigyeléseink segítségével értjük csak meg

---

*) *Instrumentalphonetik oder Experimentalphonetik?* Eine methodologische Frage. (Die neueren Sprachen XV: 121.) Jespersen, a kit Panconcelli-Garzia szintén «elementarphonetiker»-nek nevez, «instrumentalphonetik»-nek akarta nevezni a kisérletező fonétikát. Ez ellen védekezik Panconcelli-Garzia ebben a czikkben, mert e névben módszerének lekicsinylését látja.

és magyarázzuk. Kisérletezhetünk a legegyszerűbb eszközökkel: egy csontpálczikával, ha a nyelv helyzetét akarjuk megismerni, egy fényesre csiszolt késpengével, ha a lágy íny működését vizsgáljuk az orrhangok ejtése alkalmával. Máskor meg a legbonyolultabb és legfinomabb eszközökhöz kell fordulnunk, ha meg akarjuk ismerni a hangképzés minden finomságát. A fonétikusnak minden kínálkozó eszközt meg kell ragadnia, ha reméli, hogy felvilágosítást szerezhet általa a hangképzés rejtelmeiről. Így jut szerephez a kisérletező fonétikában, mint látni fogjuk, a fonográf és grammofon, valamint a röntgenezés is.*)

Krueger előadása két részre oszlik: az elsőben a kisérletező fonétika módszereit ismerteti, míg a második részben azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy mikép függnek össze a fonétikai kisérletek a pszichologiai kutatással. — A fonétikai kutatás, tehát a kisérletezés is, két csoportba osztható. Vagy a hangok keletkezését, vagyis a beszédszervek működését vizsgáljuk, vagy pedig a beszédközben képzett hangok akusztikai sajátságaival foglalkozunk. A kisérleteknek első csoportja tehát arra szolgál, hogy a hangképzésnek minden egyes részletét megfigyeljük s ha lehet, feljegyezzük. Erre a czélra szolgálnak a tüdő működését, tehát a lélekzetvételt, továbbá a gégefő mozgását, az arczizmok, különösen az ajak működését, a hangszalagok rezgését s a száj és orrüreg egyes részeinek működését ellenőrző és feljegyző készülékek. Tehát mindezek fiziologiai kérdések. Ugyanis mi arra a kérdésre keresünk feleletet, hogy az egyes hangok képzésében a beszélőszerveknek mely részei vesznek részt és hogyan működnek e részek. A kisérletek második csoportja a kiejtett hanggal foglalkozik s ennek fizikai sajátságait elemzi. Erre a czélra szolgál első sorban a közvetlen akusztikai megfigyelés, s a fül megfigyelésének támogatása egyes egyszerűbb készülékek segítségével, milyen pl. a hangvilla. Megpróbálkoztak egyesek a beszédhangok létrehozásával fizikai úton; ez azonban eddigelé nem sikerült. A hangok elemzésének pontosabb módszerei: 1. az optikai módszer, melynek segítségével a hangrezgést átalakítják látható mozgássá, s ez aztán képen felfogható és állandósítható. Elterjedtebb és hasznosabb 2. a grafikai módszer, midőn a hangrezgéseket alkalmas készülékek segítségével közvetlenül feljegyezhetjük; ezek a rezgések azután mérhetők és mindenféle szem-

---

*) A röntgen-fotografia segítségével próbálják felvenni a szájüreg alakját és a nyelv helyzetét az egyes hangok képzése alkalmával. L. *E. A. Meyer*, *Röntgenographische Lautbilder.* (Medizinisch-päd. Monatschrift für die gesamte Sprachheilkunde. XVII: 225.)

pontból tanulmányozhatók. Újabban mind nagyobb szerep jut 3. a fonografikus módszernek,*) midőn a fonográf vagy grammofon segítségével feljegyzett beszédanyag szolgál az elemzés alapjául.

Krueger előadásának második fele kiválogatja a kisérletező fonétika feladatai közül azokat, melyek összefüggnek a beszéd pszichologiai elemzésével. A fonétika pszichologiai problemáit is két szempontból kell figyelembe venni: egyrészt szó van a beszédhangok képzésének, másrészt e hangok felfogásának, megértésének pszichologiai feltételeiről. A pszichologiai fonétika nem indulhat ki abstractiókból (hang, szótag stb.), hanem az összefüggő, élő beszéd elemzésével kell foglalkoznia. Az élő beszéd vizsgálatának főleg négy szempontból kell történnie: a hangszín, a hang erőssége, az egyes hangok időtartama s a hang magassága szempontjából. Előadásában azután sorra vizsgálja Krueger, hogy az eddigi kisérletek hogyan világítják meg pszichologiai szempontból az élő beszédet s kijelöli, hogy milyen irányban kell e kisérleteket folytatni és kiegészíteni.

A fonográf és grammofon mind fontosabb segédeszköze lesz a fonétikai kutatásnak. Reko fent említett dolgozataiban e kutatás módjairól beszél s számot ad saját kisérleteinek fontosabb eredményeiről is. Ő ugyan első sorban a nyelvtanulás gyakorlati czélját tartja szem előtt, s főleg arról szól, hogy mikép lehet ezeket a készülékeket az idegen nyelvek tanulásának megkönnyítésére felhasználni, e mellett azonban fonétikai kérdések tanulmányozásától sem zárkózik el. Az ő ösztönzésére ez év elején egy kisérletező fonétikai intézet is alakult Bécsben *(Institut für experimentelle Phonetik und Phonautographie)*, melynek czélja első sorban nyelvi anyagnak rendszeres, fonografikus felvétele és gyűjtése. Később bizonyosan gondoskodni fognak a gyűjtött anyag tudományos feldolgozásáról is.

A fonografikus felvételre kétféle készülék használható: a tulajdonképeni fonográf és a grammofon. A fonográf a hanghullámokat hengerre vési, a melyen a felvevő tű függőleges irányban mozog, tehát a nyomok hegy és völgy módjára vésődnek a viaszba; a grammofon lemezre vési a hanghullámokat s rajta a felvevő tű vízszintes irányban mozog, tehát a henger felületére írja a hullámvonalakat. Tudományos czélú vizsgálatokra a grammofon alkalmasabb, a beszéd felvétele viszont a fonográf segítségével könnyebb.

Reko ez értekezéseiben kifejti, hogy milyen fonétikai tanulságokat vonhatunk le a hangrezgések nyomainak vizsgálatából. Megfigyelései közül csak egyet akarok külön kiemelni, mint legérdekesebbet.

---

*) L. Scripture eljárását, Nytud. I : 67.

A grammofon segítségével történő fonétikai megfigyelést érdekessé teszi az a körülmény, hogy a készülék mozgásának idejét tetszés szerint gyorsíthatjuk vagy lassíthatjuk. Elindította a készüléket úgy, hogy perczenként 100 körforgást tett s belemondott egy értelmes, tiszta német *a* hangot. Ha már most a készülékkel hallatjuk ezt a hangot, ugyanolyan sebességű forgás mellett ugyanazt az *a* hangot halljuk. Ha azonban a forgás sebességét növeljük, a hang megváltozik, s perczenként 145 forgásnál már *e* (= *ē*)-t hallunk, tovább gyorsítva 180 forgásnál nem egészen tiszta *i*, 190 forgásnál egészen tiszta halk *i* hallható. Ha pedig lassítjuk a henger forgását egész 60 körforgásig, a mély hangokat halljuk, még pedig ebben a sorrendben: *å* (=*ɔ*), *o*, *u*, miközben a legfinomabb hangárnyalatokon megy keresztül ez a magánhangzó. Ez a megfigyelés igen fontos a magánhangzók természetének megítélése szempontjából.*) Láthatjuk tehát, hogy a hangok akusztikai sajátságainak megítélése szempontjából is igen sokat várhatunk még a fonografikus felvételek tanulmányozásától.

BALASSA JÓZSEF.

O. Jespersen: Modersmålets fonetik. (Az anyanyelv fonétikája.) Köbenhavn. Det Schubotheske Forlag. 1906.

H. Forchhammer: How to learn Danish. Gyldendalske Boghandel. Köbenhavn. 1906.

A dán nyelv kiejtésének tanulmányozásában eddig jóformán csakis Sweetnek évtizedekkel ezelőtt megjelent munkájára (*Danish Pronunciation*) voltunk utalva. Most egyszerre két munkáról számolhatunk be, melyeknek mindegyike a dán nyelv kiejtésével foglalkozik. Jespersen könyve az ő fonétikájának népszerű, könnyebben érthető átdolgozása. Az volt a czélja, a mint az előszóban maga elmondja, hogy az is foglalkozhassék anyanyelve hangtanával, a kinek az ő nagyobb munkája nagyon is terjedelmes vagy nagyon tudományos. Tehát arra törekedett, hogy könyve alkalmas legyen magántanulásra is azok számára, a kik nem rendelkeznek mélyebb nyelvtudományi ismeretekkel. A könyv beosztása egyezik a fonétikáéval, azonban egyes szakaszokat czéljának megfelelően teljesen átdolgozott.

A bevezetésben a hangtan feladatával és czéljaival foglalkozik kiterjeszkedve a hangtan gyakorlati alkalmazására is az idegen nyel-

*) Rekonak e megfigyelése arra indította a *Phonographische Zeitschrift* szerkesztőségét, hogy pályadíjat tűzzön ki ez érdekes jelenség magyarázatára. A pályadíjakat két műnek ki is adták, azonban ez értekezések még nem jelentek meg.

vek és az anyanyelv tanításában; azután szól a hangokról és a betűkről s végül a helyes kiejtés kérdését is tárgyalja, még pedig a dán nyelv szempontjából. A fonétika tárgyalásában ugyanazt az eljárást követi, mint nagyobb művében: a beszéd legkisebb elemeiből indul ki, a hangok egyes részeiből (*lyddele:* Lautteile) indul ki, egyenként tárgyalva a beszélő szervek működését, azután tér át az egyes hangok vizsgálatára (*enkeltlyd:* der einzelne Laut) s végül az összefüggő beszéd vizsgálatára (*lydföjning:* Lautfolge). Végül néhány összefüggő szöveget is nyujt a kiejtés pontos feltüntetésével.

Forchhammer könyve egészen gyakorlati czélú; szerzője azoknak szánta, a kik az élő dán nyelvet akarják megtanulni. A hangtani rész világosan és röviden tárgyalja az egyes hangok ejtése módját s azután összeveti az írásmódot is a kiejtéssel. A hangtani tájékoztatás után mindjárt beszélgetések következnek, melyek bevezetik a tanulót a mindennapi élet körülményeibe. A szöveg mellett mindig ott van a pontos fonétikus átirás. Azután néhány olvasmány következik; ezekben a kiejtést már csak ott jelöli meg a szerző, a hol szükség van rá. Végül egy, néhány lapra terjedő rövid nyelvtan tájékoztatja a tanulót. A szövegekhez alkalmazkodó kis szótár is közli minden egyes szó ejtése módját. Ez a két könyv nagyon megkönnyíti a fonétikai szempontból annyira érdekes dán nyelv tanulmányozását.

BALASSA JÓZSEF.

Freeman M. Josselyn Ir. A. B.: Étude sur la phonétique italienne. Paris, Albert Fontemoing, 1900.

JOSSELYN első dolgozata az olasz hangtan köréből (az olasz nasalisatióról) a ROUSSELOT-féle La Parole 1899-iki évfolyamában (p. 602) jelent meg. Ebben az újabb munkájában az olasz hangtannak csaknem összes kérdéseire kiterjeszkedik; igaz, hogy inkább csak felveti a problémákat, a nélkül, hogy megfejtésükhöz elegendő és eléggé megbízható kisérleti anyagot gyűjtött volna. Kissé kevesebb talán több lett volna.

Nyolcz egyén kiejtését figyelte meg, a kik közül kettő siennai, a többi hat tredozioi (Emilia), florenczi, perugiai, umbriai, római és sicziliai volt, s így mérései főképen a középolaszországi kiejtést tükröztetik.

Kár, hogy a szerzőnek csak kisebb méretű, tengelye mentén el nem tolódó VERDIN-féle regisztráló készülék állott rendelkezésére, s így kénytelen volt egyes izolált szavak felvételére szorítkozni. A spiralis felvétel mellett egy papirosköpönyegre 16—20 szó is kényelmesen elfér

s ezáltal a készülék folytonos megindításával s megállításával járó zavaró momentum úgyszólván teljesen ki van küszöbölve.

A mérések eredményei közül a következőket emelhetjük ki:

Az olasz *o*-nak és *e*-nek rendszerint két, egy nyiltabb és egy zártabb variansát szokták megkülömböztetni. JOSSELYN kimutatja, hogy az ilyenféle szavakban, mint *popolo, credere*, a nyiltság tekintetében három pontosan megkülömböztethető *o*, illetőleg *e* típus van: *pǫpolǫ, krederė.**) Az olasz magánhangzók sorozata így alakul meg; palatalis sor *a, ȧ, ɛ, e, ė, i, i̯;* labialis sor *ɔ, o, ȯ, u, ü* (p. 22).

Az affricáták componensei JOSSELYN szerint *ť* + *χ́*, illetőleg *ď* + *j*, tehát pl. *ťχ́elo, ďjente* (cielo, gente); az összefoglalásban már csak annyit mond, hogy a második elem sohasem *š*. A magam megfigyeléséből csak a *tš́* és *dž́* variánsokat ismerem; e mellett — különösen gyerekeknél — gyakran hallottam *ťš* és *ďž* ejtést is.

Érdekes, hogy a tremuláns *r* mellett a spirantikus változat is el van terjedve, nemcsak a szó kezdetén, hanem egyéb helyzetben is. «... Une variété — írja JOSSELYN p. 88 — qui correspond très bien à ma prononciation americaine de *r* dans certaines positions.» A szerző szerint ez a «fricativ» *r* teszi érthetővé a román nyelvekben olyan gyakori *l: r: n* váltakozást.

«A dentipalatalis mássalhangzó egyszerű mássalhangzó s lényogesen külömbözik a cons. + *i̯* kapcsolatoktól» (p. 173). Nem új igazság, de a 98. lapon közölt ügyes stomatoscopikus rajzok nagyon alkalmasak arra, hogy a *ń: ni̯, ľ: li̯* képzésmódok közötti külömbséget ad oculos bizonyítsák. Különben a toscanai dialectusban megvan a hajlandóság a *ni̯, li̯* ejtésre; színpadról gyakran hallani pl. *sini̯ɔr*-t *sińɔr* helyett.

Legtöbb új és érdekes megfigyelés van a 9. fejezetben (p. 127—145), a melyben a szerző a külömböző hangcsoportokat vizsgálja a nasalitás és a nasalis rezonanczia szempontjából. Legerősebb a nasalis consonans hatása a következő vocalisra, különösen emphatikus beszédben. «Színpadon — írja J. — olyan *no*-t is hallottam, a mely alig külömbözött a franczia *non* ejtésétől.» Éppen így az emphatikusan ejtett *mai* vocálisai — még a közbeszédben is — gyakran erősebben nasalisak, mint maga a szókezdő *m*. A nasalis rezonanczia kérdését azóta ROUSSELOT (Principes de phonétique expérimentale, II. 524—

---

*) Azóta BARTOLI (Di una metafonesi nel veneto di Muggia. Festgabe für ADOLFO MUSSAFIA, p. 289—308.) kimutatta, hogy ez a hármasság a hangsúlyos szótagban is előfordul: capodisztriai *tɛsta*, trieszti *testa*, muggiai *tėsta;* éppen így: *dɔve, dove, dȯve.*

582) — JOSSELYN eredményeit is felhasználva — bővebben és rendszeresebben fejtegette, s erre a kérdésre J. könyve kapcsán nincs okunk kitérni.

A 10. fejezet főképen a quantitás kérdéseivel foglalkozik; inkább csak rámutat néhány fontosabb kérdésre s az eredményeket maga a szerző sem tartja teljesen megbizhatóknak.

A szerző egy újabb munkája, «Étude sur la phonétique espagnole», már sajtó alatt van. GOMBOCZ ZOLTÁN.

Stammbaum der indogermanischen Völker und Sprachen. Von *Ludwig Wilser*. Costenoble, Jena 1907. 38 l. 1 M.

Az értekezés szerzője HOOPS «Die Heimat der Indogermanen» czímen tartott előadása ellen polemizálva fejti ki a maga álláspontját. HOOPS nézete velejében azonos GEIGER régi nézetével, a mely szerint az őshaza közép és nyugati Németország — és pedig azért, mert a «világos typus» lényegében idg. népekre szorítkozik s a germánoknál maradt meg legtisztábban. Tényleg azonban a tacitusi és a népvándorlás korabeli germán typus csak a skandináviai félszigeten, főleg a mai Svédországban maradt fönn. A germán őshaza tehát nem — mint újabban STEINHAUSEN vitatja — az Északi tenger melléke, sem — mint A. KOCK hiszi — a Keleti tenger északi *és* déli partvidéke, hanem kizárólag a skandináviai félsziget déli része, nevezetesen Schonen (Skåne) tartomány. Ez esetben a logika törvényei szerint az összes többi idg. népek őshazája is a nagy nord félsziget, a honnan három nagy folyamban özönlöttek elő. A nyugati népfolyam ágyában legelőször a sicanusok és siculusok keltek útra, utánuk a marsusok, volscusok, sabinok, latinok, oscusok, umberek, kelták, gallok, belgák, kimberek. A keleti folyam három ágra szakadt: az egyik a litván-thrák-hellén, a második a szláv-vend-ind, a harmadik a sarmát-skytha és a persa-iráni. A középső folyam a germán, a mely négy főágra oszolva legutoljára tört elő. — Az értekezés egyébként is bővelkedik meglepő és új kijelentésekben: az etruscusok idg. népek s főleg a hellénekhez állanak közel; a svábok és alemannok külömböző törzsek; a Baioarii nem a markomannok utódai, hanem egy a 6. században északról bevándorolt új törzs stb.

E részleteket mellőzve magát a «legyezőalakú» törzsfát teljesen elhibázottnak kell tartanunk. Mit mondjunk olyan állításokhoz, hogy a görög nem a latinhoz áll közelebb, hanem a litvánhoz (10), hogy a germánnal közelebbi összefüggésben áll nemcsak a lituszláv, hanem a thrák is (12.), hogy az árja (indo-persa) összefüggés fölvételnek nincs alapja (17.), hogy az európai skythák nyelve a germán és persa

között áll (16.) stb.? S ez állítások nyelvi bizonyítékaiként legfölebb néhány lexikális egyezés és phonetikai naivságok szerepelnek. A törzsfa tehát hasznavehetetlen, de az a gondolat, hogy a germán és idg. őshaza Svédország déli része, komolyabb megfontolásra érdemes. Az az ellenvetés, a melyet KRETSCHMER (Einl. 60.) nyomán tenni lehetne, hogy t. i. északi Európa a diluviális időben glecserekkel és belföldi jéggel volt borítva s tehát lakhatatlan volt — nem állja meg a helyét, mert északi Európa a jégkor megszünte után igen korán nyerhette bevándorlás útján lakosságát. WILSER maga ezt mondja: az északeurópai faj (Homo europæus) csak a jégolvadás óta volt a skandináviai félszigeten letelepülve s folytatja a Homo priscus (race de Crô-Magnon) faját, a mely a palæolith folyamán főleg nyugati Európában élt; ha ez a faj európai földön nem keletkezett, akkor csak még északibb, ma már lakhatatlan, örök jég vagy tengerár borította vidékekről vándorolhatott be, mert Ázsiában és Afrikában ma sincs hozzá fogható fejlett faj (28.). E bevándorlás gondolatához v. ö. HÖRNES, Urg. d. Menschheit, 45. SOPHUS MÜLLER, Urg. Europas, 16. Többékevésbbé W. álláspontjához közel állanak ma SWEET, HOOPS, HELM HIRT, MUCH stb. Megjegyzem még, hogy SCHRADER, a ki mindig erősen kardoskodott a délorosz steppék mellett, legújabban (Sprachvergl. u. Urg. II.[3] 514.) ezt a nevezetes kijelentést teszi: «Vielleicht ist es indessen vorsichtiger, zunächst statt von ‚Ursitzen,‘ ‚Urheimat‘ usw..... nur von ‚Ausgangsländer‘ der Indogermanen zu sprechen und es erst von einer weiteren Betrachtung abhängig zu machen, ob diese ‚Ausgangsländer‘ zugleich auch als die ‚Urheimat‘, d. h. als der geographische Bereich angesehen werden müssen, in dem sich die idg. Sprach- und Völkerverwandtschaft *gebildet* hat.» Nem akar-e ez közeledés lenni vagy legalább nem lehetne-e ezen az alapon az ellentétek kiegyeztetésére gondolni? SCHMIDT JÓZSEF.

Tót és magyar szótár. *Loos József* nyomán szerkesztette *Dr. Pechány Adolf*, állami főreáliskolai tanár Budapesten. I. rész: Tót-magyar szótár. II. rész: Magyar-tót szótár. Budapest, Lauffer Vilmos-féle könyvkiadóhivatal.

E sorok írója több adatokkal kimutatta, hogy az irodalmi tót nyelvben nagyon sok a cseh elem s a Loos-féle szótárról szintén adatok alapján megállapította, hogy annak a szóanyaga egyharmad részben — cseh. («Potreba nového slovnika slovenského a maďarského», Budapest, 1891.) Ez természetes, mert Loos tudatosan az irodalmi nyelv szóanyagára támaszkodott. De az új szótárírónak *nem lett volna szabad Loos nyomdokaiba lépni,* mert azt sem a tudományos, sem a

gyakorlati élet nem kívánja, hogy a szótár az elcsehesedett irodalmi tót nyelvnek tegyen szolgálatot a honi tót nyelv rovására. E felfogásban osztozkodnak az olyan írók is, mint ŠKULTÉTY József, a turóczszentmártoni «Slovenské Pohľady» szerkesztője (lásd az ez évi évfolyam 251—252, 314—319. lapjait), a kinek szláv érzelmeiről senki se kételkedik. Osztozkodnak e felfogásban mindazok, a kik értik a tót irodalmi fejlődés szellemét s tudják, hogy itt nem csehellenes gyűlöletről van szó.

Az új szótárírónak első és legfőbb kötelessége, hogy a tót szóanyagot a cseh szóanyagtól elválaszsza s a szótárban a cseh anyagot az átmeneti időre nézve, mint idegenszerűséget kellőkép megjelölje.

Az ilyen szótár hasznára válnék a tudománynak is, de a gyakorlati életnek is. Pechány úr szótárából a honi tót nyelv legközönségesebb szavai hiányoznak, lásd a Slov. Pohľady idézett lapjait, s megfordítva olyan cseh szavakat találunk benne, a minőket a tót nép egyáltalában nem ismer.

Egy szóval szerencsétlen gondolat volt, hogy a Loos-féle szótárnak a nyomán készült az új tót és magyar szótár. *A tót szótári anyagot a tót nép nyelvéből kell meríteni.* Igaz, hogy az ez irányban folytatott kutatások nincsenek befejezve, illetve a tót népnyelv anyaga nincs eddig közzétéve, de ez nem menti a szerző eljárását. A tót népnyelv szótári anyaga köréből már eddig is jelentős gyűjtések vannak, de dr. *Pechány úr teljesen ignorálta az idevágó irodalmat.* Ezt megállapította róla ŠKULTÉTY József úr is a szótárról írt bírálatban.

Még nagyobb hiba az, hogy dr. Pechány úr nem készült el kellően a szótárírásra. Csak a II. rész első oldaláról mutatom be a helytelenségeket: «*A*, (artic.) ten, tá, to.» Itt a szerző a magyar *névelőt* a tót *mutató névmással* fordítja; nem tudja a beszédrészek közt a külömbséget!

«*Abrakol* va., kŕmiť, obrokovať. Helytelen magyarázat, mert «abrakot» csak a lovak kapnak, a *kŕmiť*-nak bővebb jelentése van: *etetni.* Azaz «abrakol» csak «obrokovať» (inkább «obročiť») s csak a lovakra vonatkozik; «etet» azonban: «kŕmiť» s az összes állatokra mondják.

«*Abroncsvas*, s., železná obruč.» — Ez utóbbi, železná obruč, *vasabroncsot* jelent, de nem abroncsvasat!

«*Aczéloz*, va., zaoceliť.» — Ez utóbbi *megaczéloz* s nem *aczéloz*. A szerző nem tudja a legelemibb dolgokat az igeképzésből. Aczéloz = oceliť!

Ezek az első oldalon a főhibák. De van még ott 10—15 kisebbnagyobb hiba; egyesek csak alakiak, de nagyobb részük pontatlan

magyarázatokon alapul. P. o. ilyenek: *ácsorgás* csak *postávanie* s soha nem «povaľovanie» (= lézengés), vagy «*túlanie* sa» (= csavargás). Pechány úr az *ácsorgást* mind a három tót szóval magyarázza! Hasonlóképp rosszul vannak magyarázva: *ácsmű* (az t. i. nem *srub*, mint P. úr mondja), *abroncsozat* (nem: väzba!), *ábránd* (nem: blúznenie, mam!) *abrakolatlan* (nem: nekŕmený), *abrakolás* (nem: kŕmenie!), *ábra* (nem: vzorka, nákres!), *ablakos* (nem: sklenár; ez üveges!) stb. Helyesen így kell azokat magyarázni: ácsmű = tesársky výrobok; abroncsozat = obručie; ábránd = fantásia, snenie; abrakolatlan = neobročený; abrakolás = obročenie; ábra = obraz (vzorka = minta, nákres = rajzvázlat); ablakos = obločiar, csak átvitt értelemben sklenár. Az alaki hibák közül csak egyet emelek ki. Az *a*, *az* névelőt egy helyen mint együvé tartozót együtt kellett volna megemlíteni s a másik helyen csak utalással élni, esetleg mindkét helyen mindkét alakot kellett volna megmagyarázni. Az már felfogás dolga. Ha a szerző az *az*-t úgy is mint névelőt s úgy is mint mutató névmást egy jelige alatt magyarázza, a szó kétféle jellegét így kellett volna feltüntetni: 1. tótban nem fordíthatók; 2. ten, tá, to; onen, ona, ono. Pechány úr a fordíthatlan névelőt *ten, tá, to* névmással fordította s a névmástól elsikkasztotta a *ten, tá, to* magyarázatot. De az *az*-t két jelige alatt kellett volna helyesen beiktatni s az *az* névmásnál az *amaz*-ra is kellett volna a szótárhasználó figyelmét fordítani. Ezek a megjegyzések a magyar-tót rész 1. lapjára vonatkoznak, összesen 449 lapja van e résznek.

Sajnálatraméltó dolog, hogy *a szerző nem méltatta figyelemre a magyar nyelvre vonatkozó irodalmat se. Jő, jön* alatt ilyen «*magyar*» szólásokat magyaráz a tótoknak: méregbe jő, napfényre jön, sokba jön, kedvem jött. Mindössze négy szólást említ a *jön* igénél s mind a négy — rossz, magyartalan. Manapság így beszélünk magyarul: méreg fogta el, napfényre került, sokba kerül, kedvem kerekedett v. szottyant.

A Loos-féle szótár a 40 évelőtti nyelvviszonyokat tükrözi vissza, de azóta nagyot változott a dolgok rendje. A Loos-féle szótár nyomán most már nem lehet szótárt írni. *A tót és magyar szóanyag önálló és átható feldolgozására van szükség az idevágó szakirodalom kimerítő ismerete alapján.* Dr. Pechány úr nem számolt ezekkel a körülményekkel, sőt a mint láttuk, a szótárírás elemi ismereteit se szerezte meg magának, ez okból a műve sem a tudományosság, sem a gyakorlati élet szempontjából nem üti meg az irodalmi mértéket s az a tót és magyar szótárírás terén nem haladást, hanem visszaesést jelent.

Czambel Samu.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Paul és Wundt a nyelv eredetéről.

A kik WUNDTnak néhány évvel ezelőtt megjelent nagy nyelvlélektani munkáját s a nyomában támadt vitatkozó irodalmat elolvasták bizonyára kíváncsian várták a HERBART-STEINTHAL-féle nyelvlélektani irány legkiválóbb képviselőjének, a Prinzipien der Sprachgeschichte szerzőjének válaszát. Ez a kíváncsiság annál jogosabb volt, mert WUNDT kissé bőbeszédű, de tévedéseiben is érdekes s mindig gondolatkeltő fejtegetéseivel nem egy ponton rést ütött azon a nyelvlélektani rendszeren, a melyet PAUL, a Herbart-féle lélektan alapján, olyan világos logikával s vaskövetkezetességgel épített fel.

Az az előadás, a melyet PAUL HERMANN az Allgemeiner deutscher Sprachverein 1907. jan. 12-i müncheni ülésén tartott (s a mely a Beilage zur Allgemeinen Zeitung 1907. 13—14. számaiban meg is jelent), némileg csalódást keltett. Nem sok új van benne; nagyjában a Prinzipien[3] 2. és 9. fejezeteiben kifejtetteket ismétli; csak a hangalak és jelentés kapcsolatának, az onomatopoesisnek tárgyalásánál tér ki röviden WUNDT felfogására is. Ez adott alkalmat WUNDTnak arra, hogy a Beilage 1907. 40. számában «Schallnachahmungen und Lautmetaphern in der Sprache» czímen a Die Sprache[2] 317—59. lapjain kifejtett elméletét rövidebben s talán világosabban összefoglalja. W. gondolatmenete a következő.

Az úgyn. hangutánzó szavaknak csak egy része olyan természetű, hogy a hang és a jelentés közvetetlen kapcsolatára gondolhatnánk (pl. ném. *bimmeln, bammeln*), míg egy más részüknél nyilvánvalólag nem *hangnak* az utánzásával, hanem más érzékterületekre tartozó benyomásoknak *hanggal* való utánzásáról lehet csak szó (pl. ném. *baumeln, bummeln*). Közelesik már most az a gondolat, hogy az első csoportnál is a hangutánzás az objectiv folyamatot a hangalakhoz fűző associativ viszonynak nem eredete, hanem csak eredménye. Külömben is ösztönszerű cselekvésről lévén szó, valamely hangbenyomás

szándékos utánzására vagy más érzéki benyomásnak valamely hangképpel való szándékos összekapcsolására úgy sem gondolhatunk. Hiszen a külső benyomás közvetlenül nem is a hangsort, hanem a beszélő szervek ösztönszerű mozgását váltja ki, nem azért képezzük ezt vagy amazt a hangsort, mert az objectiv benyomáshoz hasonlónak tetszik, hanem megfordítva, ez a hasonlóság a beszélő szervek működésének szükségképeni eredménye.

Erős külső benyomás a beszélő szerveket ösztön-, vagy ha úgy tetszik reflexszerű működésre indítja; e működés a mimikai mozgások általános kategoriája alá tartozik, s a többi utánzó jeltől csak abban külömbözik, hogy mindig a kísérő érzelmi hangulatot kifejező beszédhanggal kapcsolatos, a melynek ismét épen a mimikai mozgás adja meg sajátos articulatióját és modulatióját. Ez a *hangjel* (lautgebärde) — nem csak a beszélő, hanem a hallgató előtt is — az objectiv ingerrel éppen úgy adäquatnak tűnik föl, mint a hogy pl. a siketnéma adäquatnak érzi a rámutató v. ábrázoló jelet azzal a tárgygyal, a melyre a társa figyelmét fel akarja hívni. Legvilágosabb ez a beszédszervek működésének (pl. evés, szopás, szívás, nyalás, fúvás), valamint maguknak a beszélő szerveknek megnevezéseiben. A nélkül, hogy WUNDTot a concrét példák felsorolásának sikamlós területére követnők, el kell ismernünk e magyarázat általános valószínűségét, annyival is inkább, mert az említett esetekben még PAUL is, bár külömben WUNDTtal szemben rendszerint a nyelvtörténeti szempont kizárólagos jogosságát hangoztatja, megengedi az efféle lélektani magyarázat jogosságát is.

Sok éleselműséggel védi WUNDT az általánosabb értelemben vett onomatopoetikus szóalakoknak azt a másik csoportját, a melyet idézett művében, a stilisztikából vett kifejezéssel, «természetes hangmetaforák» néven tárgyal.

A hang és jelentés ebben az esetben is természetes és közvetetlen kapcsolatban van, de associatiójuk az érzelmi hangulat közösségéből fakad. A hangalak és a jelentés kapcsolatának metaforikus természetét W. szerint csak akkor tehetjük fel, ha 1. elegendő számú eset áll rendelkezésünkre, lehetőleg nem rokon nyelvekből, s ha 2. számos analog esetben ki tudjuk mutatni a hang- és jelentésvariatiók korrelativ kapcsolatát. A hangmetaforák typikus példájaként WUNDT az *apa* és az *anya* nevezeteit említi, a melyek a külömböző nyelvekben *pa*, *ap*, *ta*, *at*, illetőleg *ma*, *am*, *na*, *an*, jellemző tőszótagot tűntetnek fel, a nélkül, hogy a hasonló alakok történeti kapcsolatára gondolhatnánk. Az említett typusoknál — jegyzi meg W. — «ist zugleich ein lautunterschied ausgeprägt, nach welchem dem stärkeren geschlecht der stärkere, dem schwächeren der schwächere laut entspricht» (!).

Vagy pl. a mutató névmásoknál, ikerszavaknál, helyhatározószóknál a nagyobb távolság, erő s intenzivebb cselekvés képzete rendszerint a mélyhangú *(az, kavar, karom, ott)*, a kisebb távolság, erő stb. képzete a magashangú alakpárhoz *(ez, kever, köröm, itt)*, kapcsolódik.

A WUNDT-féle nyelveredet-elméletnek kétségtelenül meg van az az előnye a régebbi elméletekkel szemben, hogy következetesebb. W. szigorúan ragaszkodik ahhoz az alapgondolathoz, hogy a nyelv a kifejező mozgások körébe tartozik, s fejlődése foka megfelel a tudat fejlődési fokának. A külső benyomás affectust kelt, az affektus mozgásra indítja a testet, a fejtartás, az arcz mimikája, a kar s a beszélő szervek mozgása az affectus kifejezőivé lesznek. Az a hangsor tehát, a mely a beszélő szervek mozgásával szükségképen együtt jár, a külső benyomással csak indirect kapcsolatban van. Eleinte a hangsor megértését a kísérő jelek könnyítik meg, magasabb fejlődési fokon a jelek elmaradnak s a jelentés a hangsorba localisálódik.

E gondolatmenet helyességétől vagy helytelenségétől egészen független kérdés, hogy vajjon WUNDT a példák megválasztásában szerencsés-e vagy sem. A történeti irány hívei talán valószínűtlennek fogják tartani, hogy a mai szóalakokon, a melyek még a legprimitivebb nyelvekben is évezredes fejlődés eredményei, a nyelvteremtő psychikai erők működését demonstrálhassuk. De ebben az esetben, ha igazságosak akarunk lenni, azt is el kell ismernünk, hogy a WUNDT-felhozta példák czáfolata, a mi a szakembernek sok esetben bizony nem nagy fáradságába kerülne, nem érv WUNDT okoskodásának helyessége ellen.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Glotta czímmel új nyelvtudományi folyóirat indult meg a göttingai Vandenhoeck und Ruprecht czég kiadásában. Programmja: a filologiai és nyelvtudományi módszereknek egyesítése, illetve e két iránynak egymás szolgálatába való állítása. A latin és görög nyelv tudományos kultusza lesz a folyóirat feladata filologiai és nyelvtörténeti szempontok egyesítésével. A bécsi Paul KRETSCHMER s a boroszlói Franz SKUTSCH szerkesztik majd az új folyóiratot. Amaz a görög tárgyú, emez a latin tárgyú dolgozatoknak lesz irányítója, birálója, szerkesztője. A folyóirat megalapítása igen érdekes nyelvtudománytörténeti jelenség: két út találkozása ez, melyek eddig egymással parallel haladtak, egymással alig törődtek. E két út az indogermanistika s a «classica philologia».

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben 1.60
Bálint Gábor. Jelentése Oroszország és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet: 5 khálymik dana hangjegye —.40
— Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3 füzet. Egy-egy füzet 2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr —.40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai —.20
— Nyelvünk újabb fejlődése —.40
Barna Ferdinánd. A hangsúlyról a magyar nyelvben —.60
— A határozott és határozatlan mondatról —.40
— A mordva nép házassági szokásai —.60
— A mordva nép pogány istenei és ünnepi szertartásai 1.—
— A mordvaiak történelmi viszontagságai —.40
— A mutató névmás hibás használata —.20
— A votják nép multja és jelene —.60
— A votjákok pogány vallásáról —.40
— Egy szavazat a nyelvújítás ügyében 1.—
— Kapcsolat a magyar és suomi irodalom között —.20
— Néhány ősműveltségi tárgy neve a magyarban —.60
— Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél —.50
— Ősvallásunk főistenei —.80
— Ősvallásunk kisebb isteni lényei és áldozati szertartásai —.60
— Vámbéry Ármin «A magyarok eredete» cz. műve néhány főbb állításának birálata 1.20
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat —.60
— A mondat dualismusa 1.20
— A neo- és palæológia ügyében —.60
— Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius szatiráinak magyarázói után —.80
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra —.80
— Szórend és accentus —.80
Budenz József. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyüléséről —.30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet 4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Ármin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finnugor nyelvészet» czimű II. értekezésére —.40
— Erdei- és hegyi-cseremisz szótár. (Vocabularium čeremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremisz szógyüjteményéből és az Ujtestamentom cseremisz fordításából 1.—
— Magyar-ugor összehasonlító szótár. (Lexicon Linguæ Hungaricæ cum Linguis Ugricis comparatæ.) 3., 4. és 5. füzet. Egy-egy füzet 2.—
— Moksa- és erza-mordvin nyelvtan 1.—
— Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasonlítása —.20
Fábián István. Finn nyelvtan 1.—
Finály Henrik. A beszterczei szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kisérte és teljes szómutatókat készített hozzá — 4.—
— Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez —.40
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metzenzéfi német nyelvjárás hangtana 1.50
Genetz Arwid dr. Orosz-lapp utazásomból —.40
Goldziher Ignácz dr. A buddhismus hatása az iszlámra —.80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről —.20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál —.60
— A pogány arabok költészetének hagyománya 1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval 1.—
— Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten —.40
— Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben —.80
Halász Ignácz. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyüjtemény a pite lappmark arjeplugi egyházkerületéből. Gyüjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta — 6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szójegyzékkel 3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján 6.—
— A Kún- vagy Petrarca-codex és a kúnok —.60
— A M. T. Akadémia és a szuómi irodalmi társaság —.40
— A számlálás módja és az év hónapjai —.40
— Az orientálistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyüléséről —.30

Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve — — — — 1.20
Joannovics György. Az ik-es igékről — — — — — — — — — — — —.80
— A lalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez — — — — — — — — — —.60
— Értsük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében) — — — — — —.60
— Szórendi tanulmányok I. rész — — — — — — — — — — — — —.60
— Ugyanaz II. rész — — — — — — — — — — — — —.80
Kazinczy Ferencz levelezései. Közzéteszi dr. Váczy János I—XV. köt.: 1763—1818-ig. Minden kötet ára 10 korona. A II. köteté — — — — — — — — — — 12.—
Kégl Sándor dr. A perzsa népdal — — — — — — — — — — — —.90
— Tanulmányok az ujabbkori perzsa irodalom történetéből — — — — — — 3.—
Kunos Ignácz dr. Három karagöz-játék — — — — — — — — — — 2.—
— Kis-Azsia török dialektusairól — — — — — — — — — — — —.90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai) szövegét gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta — — — — — — — — — — — — — — — — 3.—
— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet — — — — — — — 10.20
— és **Munkácsi Bernát dr.** A belviszonyragok használata a magyarban — — 1.—
Gróf Kuun Géza. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről — — — — — — —.80
— A sémi magánhangzókról — — — — — — — — — — — — — —.75
— Adatok Krim történetéhez — — — — — — — — — — — — — —.40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit — — — 10.—
Lindenschmidt Mihály. A verbászi német nyelvjárás — — — — — — — —.90
Lugossy József. Hangrendi párhuzam ezer példában — — — — — — — —.20
Mayr Aurél dr. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben — — — — — — —.20
— Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben — — — — 1.20
Melich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Veress Ignácz másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta — — — — 5.—
— Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai. (A középfrank nyelvjárás térképével) — — — — — — — — — — — — — — — 1.20
— A brassói latin-magyar szótár-töredék — — — — — — — — — — —.60
Molnár Albert. (Szenczi-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos, Hasonmással — — — — — — — — — — — — — — — 9.—
Munkácsi Bernát. Árja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története — — — — — — — 12.—
— Budenz József emlékezete — — — — — — — — — — — — — 1.20
— Vogul népköltési gyűjtemény. I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján — — — — — — — — — — — — — — — — — — 3.—
Kiegészítő füzet — — — — — — — — — — — — — — — — — 6.—
II. kötet: Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján — — — — 8.—
III. kötet: Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján — — — — — — — — — — 10.—
IV. kötet: Életképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi szinjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján 8.—
— Votják népköltészeti hagyományok — — — — — — — — — — — — 4.—
— Votják szótár. 4 füzet — — — — — — — — — — — — — — — 16.—
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Guary-codex — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 2.—
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex) — — — — — — 3.—
V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György — — — — — — — — — 12.—
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. Közzéteszi Volf György. Tartalma:
I. kötet: Bécsi-codex. — Müncheni-codex — — — — — — — — — — 4.—
II. kötet: Veszprémi-codex. — Peer-codex. — Winkler-codex. — Sándor-codex. — Gyöngyösi-codex. — Thewrewk-codex. — Kriza-codex. — Bod-codex — — 4.—
III. kötet: Nagyszombati-codex. — Szent-Domokos-codex — Virginia-codex — Közzéteszik: Komáromi L. és Király Pál — — — — — — — — — 4.—
IV. és V. kötet: Érdy-codex. Egy-egy kötet — — — — — — — — — 4.—
VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex — — — — — 4.—

Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában

Budapest, V., Akadémia-utcza 2. sz.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

1908. 1. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

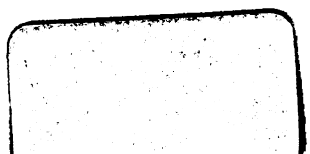
Ára 1 K. 50 f.

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1908.

TARTALOM.

***Folyóiratunk május és november 15-ikén** jelenik meg. Egy kötetet 4 ötíves füzetből áll s ára **6 korona.** Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.*

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztőség felelős.

JAGIĆ VATROSZLAV

szül. 1838 júl. 6-ikán.

Hányszor írtam le ezt a nekem annyira drága nevet, mikor magyar nyelvésztársaimat újra meg újra arra akartam figyelmeztetni, hogy mennyit tanulhatnak ettől a széleskörű, hatalmas elméjű férfiútól, nemcsak sok közvetetlenül a magyar nyelvészetre tartozó kérdésben, hanem a minden művelt magyar emberre nézve fontos szláv világ alaposabb megismerésében. És most, mikor egy nagy ünnep előestéjén újra tollam hegyére veszem ezt a nevet, fájdalmasan érzem, hogy ez az apró szerszám az én kezemben mindig makranczoskodott, csak döczögve követi gondolataim, érzéseim röptét. Pedig milyen változatos, gazdag élet tárul föl előttem, a személyes összeköttetéseknek milyen messze elágazó, gondosan ápolt, tarka szövevénye, milyen hatalmas irodalmi működés, milyen tudományunkat át meg átható szervező erő és — hogy a virág se hiányozzék az ünnepről, milyen megható szép, kedves családi élet!

Jagić hatalmas szelleme mintha megkívánta volna a nagy, változó keretet, gondoskodott is a sors róla, hogy ne maradhasson sokáig nyugodtan egy helyen: míg fiatalabb volt, míg egyénisége és tudományos működése lassankint kialakult és egyre nagyobb és nagyobb arányokat öltött, ismételve Európa egyik széléről a másikra hányta. Az első ilyen nagy változást egy politikai vihar okozta. Jagić 10 évig volt már a zágrábi főgymnasiumban a classicai nyelvek szeretett és tisztelt tanára, mikor Rauch bán, a mostani bán apja, fölfüggesztette állásától. J., a ki Bécsben szaktanulmányai mellett lelkesedéssel hallgatta Miklosich előadásait, és Zágráb-

ban egész erővel a szláv nyelvek és irodalmak tanulmányozására adta magát, akkor már elsőrendű szlavista hirében állt: hisz a *Jihoslované* («Délszlávok») hatalmas, roppant anyagot felölelő czikke, mondhatni könyve már 1864-ben jelent meg, az Assemani-féle evangeliumhoz írt nagy készültségét fennen hirdető kommentára 1865-ben látott napvilágot a *Književnik*-ben, egy 1864—66-ban megjelenő folyóiratban, J. egész czikksorozatban tárta föl anyanyelvének fejlődését, 1867-ben adta ki a horvát-szerb nép kitűnő irodalomtörténetét, a mely fájdalom, csak a XIV. századig terjed; az orosz császári akadémia már 1868-ban választotta meg az orosz nyelv- és irodalmi osztály lev. tagjává, a szentpétervári egyetem pedig 1870-ben a szláv philologia tiszteletbeli doktorává. J.-ot, a kinek, hogy megélhessen, a horvát akadémiánál másodtitkári állást szerveztek, 1871-ben az odesszai egyetem meghítta az összehasonlító indogermán nyelvtudomány rendkívüli tanárának, részben Miklosich közreműködésével, egyúttal egy évi szabadságot kapott, hogy tökélesítse magát az orosz nyelvben és behatóbban foglalkozhassék a szanszkrit nyelvvel.

Így került Berlinbe is, a hol Weber Albrecht, a nagy szanszkritista előadásait hallgatta; ettől hallottam először életemben Jagić nevét emlegetni: felejthetetlen tanárom arra akart bírni, hogy még egy második évet töltsek Berlinben és J.-nál szlavisztikai előadásokat hallgassak! J. ugyanis nem maradt sokáig Odesszában, a hol már 1872-ben rendes tanár lett; maga nagy betegségbe esett, majd elsőszülött leányát veszítette el, örömest fogadta el azt a kitüntető meghívást, hogy foglalja el a berlini egyetemen az újonnan fölállított szlavisztikai tanszéket. Itt alapította meg az *Archiv für slavische Philologie* czímű folyóiratot, a melyből immár 29 vaskos, 500—600 lapos kötet jelent meg és a melylyel egyszerre valamennyiünk tanítója, mestere lett. Ettől a pillanattól fogva a még csak 38 éves férfiú határozottan megragadja tudományában a vezetést, a melyre éles ítéletével, széleskörű tudásával, hatalmas munkaerejével rátermett. Én, a ki véletlenül lettem szlavista — az egyetemen szanszkrittal és összehasonlító indogermán nyelvészettel foglalkoztam — el sem képzelhetem, mikép sikerült volna nekem beledolgoznom magamat e rengeteg tudományba, ha Jagić folyó-

iratában folyton útmutatást nem ad, ha nagyobb dolgozatain kívül számtalan ismertetéseiből, a melyek csak úgy ragyognak a szellemességtől és frisseségtől, nem merítettem volna folyton-folyvást okulást, biztos irányítást.

De az olyan nagyszabású szlavista, a milyen Jagić, a ki a szláv philologia minden ágát műveli, a ki nemcsak a szláv nyelvek fejlődését igazán tudományos alapon kutatja, hanem a szláv irodalmakat is bámulatos sokoldalúsággal, élénk figyelemmel kiséri, sőt részletes kutatások tárgyává is teszi, a ki a történeti kapcsolatok, a néplélek megnyilvánulásai iránt is érdeklődik, a ki különösen az annyira fontos egyházi szláv nyelv és irodalom fejlődésének minden mozzanatát föl kívánja deríteni, az Berlinben fájdalmasan érezhette a segítőeszközök hiányát, az vágyódhatott Oroszország, első sorban Sz.-Pétervár gazdag kéziratgyűjteményei, könyvtárai után, és ámbár mestere, Miklosich már első ízben sem ajánlotta, hogy Oroszországba menjen, J. mégis 1880-ban visszamegy oda, igaz ezúttal a tudományos törekvések középpontjába, Sz.-Pétervárra, tagadhatatlanul tudományos működésének roppant hasznára. Itt mint az akadémia tagja és az egyetemen a szláv nyelvek és irodalmak tanára, természetesen egészen más, sokkal nagyobb arányokban érezhette a szláv tanulmányok fontosságát, minden tekintetben nagyobb segítőeszközök is álltak rendelkezésére, akár csak a két alapvető szövegkiadását hasonlítanók össze, a Berlinben 1879-ben megjelent *Codex glagoliticus Zographiensis*-t és az 1883-ban Sz.-Pétervárt kiadott *Codex Marianus*-t. A *Zographiensis*, ámbár a fontosabbik, olyan szerény köntösben jelent meg, kéthasábos szűk szedéssel, a *Codex Marianus* pazarul szedve, nagy tanulmánytól és kimerítő glossariumtól kisérve, glossariumtól, a mely az óbolgár evangeliumfordítás nyelvének tanulmányozásánál valóságos kincsesbánya, úgy hogy nélküle el sem lehetünk; a Zographiensis kiaknázására is újra meg újra ehhez a glossariumhoz kell folyamodnunk. Az európai tudomány nagy hálával tartozik J.-nak, hogy Sz.-Pétervárt, a hol könnyen találhatott volna sokkal jövedelmezőbb irodalmi működésre tág teret, gyöngéd szeretettel tovább is gondozza életének legfontosabb alkotását, német folyóiratát.

J. egész életére és mostani tudományos működésére is

erősen kiható, hat évi tartózkodás után elhagyta Sz.-Pétervárt, hogy elfoglalja szeretett mesterének, Miklosichnak tanszékét Bécsben. Most, mikor készül azt utódjának átengedni, hosszú eredményekben annyira gazdag működés után, szentpétervári tartózkodásának gyümölcsei biztosítanak neki öregkorára olyan munkakört, a melyért méltán megirigyelhetné minden nyugalomba vonuló, de még tetterős férfiú: Jagić az orosz császári akadémia megbízásából szerkeszti a német Grundrissek mintájára tervezett *Encyclopaediá*-t, a mely a szláv philologiát széles alapon akarja tudományos rendszerbe foglalni. A hat hatalmas kötetre tervezett vállalat első füzete megjelent már, a munka évek óta serényen folyik, a többi füzetek előreláthatólag gyors egymásutánban fognak megjelenni; Jagić ősz fejjel vezeti az egész nagy munkát, egyes fontos részeit maga végzi, megírja p. o. a szláv philologia történetét, a mely 10 ívre van tervezve, mi pedig a legnagyobb tisztelettel álljuk körül és segítjük, a mennyire erőnktől telik, és szívünk mélyéből kívánjuk, vajha a gondviselés friss erőben tartaná meg forrón szeretett mesterünket, hogy egy pár év mulva új ünnepre gyülekezhessünk — az encyclopædia befejezésének ünnepére!

Asbóth Oszkár.

A LAT. *v- (u-)* PERFECTUM EREDETE.

A lat. *v- (u-)* perf. eredetének kérdése valóságos crux interpretum: alig van probléma, a melylyel az idg. összehasonlító nyelvtudomány születése óta annyit foglalkoztak volna — s hogy mily kevés eredménynyel, azt éppen a gombamódra felszaporodott vélemények legiója ékesszólóan mutatja. E külömböző nézetek mérlegelése és czáfolgatása maga egy kis könyvet venne igénybe s már ezért sem lehet itt velük hosszasan bibelődni; de egyrészt tájékoztatásul, másrészt meg hogy a suum cuique elve sérelmet ne szenvedjen, helyén lesz a nevezetesebb kísérleteket legalább futólagosan érinteni és csoportosítani. A régibb magyarázók az agglutinationalis theoria atyjának nyomdokaiba hágva a kérdéses latin alakban jó ideig compositumot láttak, a melynek második tagja a *fuī* perf. alak (cf. *amābam: *bhwām, amābo: *bhwō*), vagy a *dhē* «ponere» gyökér *dhw-* kezdetű variansa etc. (Lindsay-Nohl, LSpr. 580—81.). A magyarázatnak ez az útja ma már általánosan el van hagyva. A neogrammatikusok uralomra vergődése óta, mint sok egyebet, ezt a képzést is minden áron az analogia Prokrustes-ágyába akarták beletörni: a legújabb időkig tartotta magát s legtöbb hívőre talált az a nézet, hogy a szóban forgó labialis elem bizonyos igék (u. m. *fāvī, lāvī, fōvī, mōvī, vōvī, jūvī*) analogiájára harapózott el (l. pl. Stolz, LGr.[2] 370. Osthoff, Perf. 251. Brugmann, Grr. II.[1] 1244. Henry, Précis[5] 129. etc.); ebben az irányban legmesszebb ment Sommer (Hb. 606. et seqq.), a ki azzal a föltevéssel hozakodott elő, hogy az egész kategoria kiindulópontja az *u-* igék perfectuma, nevezetesen *fūi* i. e. *fūvī*. De újabban mély csend uralkodik a neogrammatikusok berkeiben: így Stolz (LGr.[3] 176.) ma már minden magyarázatról lemond s

Brugmann (KvglGr. 546.) azt mondja, hogy e perfectum eredetét illetőleg csak «bizonytalan föltevések» vannak.

Ámde a most felsorolt bizonytalan, sőt kétségkívül helytelen magyarázatok mellett egész sora van a jól induló, de következetesen végig nem gondolt kísérleteknek, a melyek első tekintetre meglehetősen eltérnek egymástól s látszólag más-más csapáson haladnak, de voltaképpen mind egy közös pontból indulnak ki s így igen könnyen egyesíthetők. Fick (GGA. 1883. 594—95.) az ói. *paprā́u:* lat. *(com)plēvī* és *jájnā́u:* lat. *(co) gnōvī* perf. képzések egyenlőségére utalt, a mely fényes ötletre legutóbb Reichelt (BB. 27, 93.) megint visszatért. Möller (PBB. 7, 469.) még korábban hívta föl a figyelmet arra az összefüggésre, mely e lat. kategoria és bizonyos agsz. igék perf. képzése között konstatálható (agsz. *séow:* lat. *sēvī*, agsz. *cnéow:* lat. *gnōvī*) s a melyet újabban Hirt (IF. 17, 281.) szintén erősen hangsúlyozott. Chadwick (BB. 20, 270—303.) a lat. *u-* perfectumot a *neu-* præsensekkel hozta kapcsolatba. Ide tartoznak továbbá a nominalis térről kiinduló kísérletek: Planta (Gramm. der osk.-umbr. Dialekte 2, 354. et seqq.) Schulze és Curtius magyarázati elvére visszatérve az idg. part. perf. act. *-wes-* formativumára gondolt; Brugmann (KvglGr. 546.) a *wo-* formativumot keresi e lat. képzésben, mint már előtte Danielsson (Per Persson, Stud. 250.). — Bármily külömbözőek ezek az utak, a kör sugaraiként egy közös centrumból divergálnak, s a föltevések látszólagos sokfélesége mögött a képzelhető legteljesebb egyféleség rejtőzik. Külön-külön és egyenként véve e föltevések egyike sem vergődhetett uralomra, mert egy másikat éppen annyi joggal *lehetett* vele szembe állítani. S a baj éppen az volt, hogy tényleg *szembe* is állították őket, holott egymás *mellé* valók s egytől-egyig közös formula alá foglalhatók. A talány nyitja az, hogy e lat. perf. *v (u)* hangját nem kell és nem lehet *egy bizonyos* kategoria-képzővel kombinálni, hanem az *összes v (u)*-tartalmú formativumokkal kell összefüggésbe hozni — ha ugyan igaz az, hogy kategorialis exponensek külömböző functióik daczára azonos eredetűek lehetnek, a mi külömben már a priori is valószínű, mert hiszen functiójuk okvetetlenül másodlagos jelenség s ők maguk csak basisokból elvont hangelemek lehetnek. A dolog tehát nézetem szerint úgy áll, hogy 1. a felsorolt

nominalis képzések összefüggnek egymással, 2. a verbalis képzések kiindulópontja szintén közös és 3. mind ezen nominalis *és* verbalis képzések velejében megint csak azonosak — és pedig azért, mert *végelemzésben mind meg annyian u-tartalmú basisokra mennek vissza.* E deductio részletei a következők.

1. *A nominalis w (u)-képzések összefüggnek egymással.* Az *-u-* és *we/wo-* formativumok összefüggése, illetőleg azonossága már a declinatioban jelentkező ablaut-viszonyokból is következtethető (cf. ói. nom. sg. *tanúṣ*, gen. **tanvás* [*paśvás*], nom. pl. *tanávas*), de direct is kimutatható:

ói. *tanúṣ*, gör. τανύ-γλωσσος, lat. *tenuis*, ószl. *tьnъkъ*; basis: **teneu*
ói. *tanvam*, gör. τανα(ϝ)ός, óir. *tana*, litv. *tenvas*; basis: **tenewo*

Már most mivel a part. perf. act. *-wes/wos-*, resp. *-us-* formativuma mellett *-wot-* áll (cf ói. ved. voc. *vidvas*, gen. *vidúṣas*: neutr. *vidvát*, loc. pl. *vidvátsu* etc., gör. εἰδώς εἰδός: εἰδότος etc.), ez a formativum kétségkívül így elemezendő: *-we/wo+s*, resp. *-u+s* — azaz az eredeti *-we/wo-*, resp. *-u-* formativum az *s* formativummal van «tovább képezve», v. ö.:

ói. ppa. *tēnivás-*, *tēnúṣ-*: *tanvam*, *tanúṣ*
lat. ppa. *tenus* < **tenvos* v. **tenus*: *tenuis*

Szépen meglátszik a két formativum eredeti összefüggése még a következő esetekben:

ói. ppa. *tasthivás-*, *tasthúṣ-*: *su-ṣṭhúṣ*
ószl. ppa. *stavъ*: *stavъ*, *stava*
ópor. ppa. *po-stāuns*: litv. *storà*

ói. ppa. *jajñivás-* (pro **jajñāvas-*), ószl. *znavъ*: litv. *žinóvas*,
lat. *(g)nāvus*, gör. **γναϝος* > **γνοϝος* (cf. ἀγνοέω)

ói. ppa. *papṛvás-* (pro **paprāvás-*): ói. *purúṣ*, lat. *plūs* < **plevos* (? REICHELT), gör. πολύς, πλέως < **πληϝος*

ói. ppa. *dāśvás-*: *á-dāśu*, *dāśuriṣ*

A part. perf. act. ezen formativuma valamikor minden bizonynyal élő képző volt az italiai nyelvcsaládban is; nyomai

még a latinban: *cadāver, papāver* (BRUGMANN, Grr. II,[1] 417. WALDE s. v.), valamint *tenus, secus* (SOMMER, IF. XI, 63, 66.); ide való továbbá osc. *sipus* «sciens» < **sēpwŏs* v. **sēpus*, valamint az osc.-umber futurum perf. *-us-* eleme is (BRUGMANN, Grr. II[1] 1241, 1269. II[2] 570. PLANTA, Osk.-umb. Gr. II, 371. BUCK, OUGr. 173.). Materialis egyezések:

umb. *teřust dirsust* «dederit» < **dedus-s(e)t:* ói. *dadvás-, dadus̥-*

umb. *co-uortust* «converterit», *vurtus* «mutaverit» < **vortus-s(e)t:* ói. *va-vr̥tvás-, va-vr̥tús̥-*, litv. *viřtęs*

umb. *benust*, osc. *ce-bnust* «venerit» < **benus-s(e)t:* ói. *ja-ganvás-, jagmús̥-*

Mindezen összefüggések végső oka az *u*-tartalmú basis. Minden kétséget kizáró módon bizonyítja ezt a következő összeállítás:

ói. ppa. *dadivás-, dadāvás-:* inf. *dāvánē*
av. ppa. *daδvah-:* gāthā-av. inf. *dāvōi*
gör. bœot δεδω(ϝ)ώς: kypr. inf. δοϝεναι
litv. *dãvęs*, ópor. *dāuns:* litv. *dovanà*

Eredmény: *a nominalis w (u)-képzések labialis eleme végelemzésben u-basisokon alapul.*

2. *Az összes verbalis w (u)-képzések összefüggnek egymással.* A latin, angolszász és óind nyelvekben bizonyos igék perfectumának kategorialis exponense *w (u);* v. ö. a következő materialis egyezéseket:

lat. *plēvit:* ói. *paprā́u*
lat. *monuit:* ói. *mamnāu* (gramm.)
lat. *moluit:* ói. *mamlāu*
lat. *(g)nōvit:* agsz. *cnéow (cnáwan)*, ói. *jajñā́u*
lat. *sēvit:* agsz. *séow (sáwan)*
lat. *flēvit:* agsz. *bléow (bláwan)* «blasen»
lat. *flāvit:* agsz. *bléow (blówan)* «blühen»
lat. *calāvit:* agsz. *hléow (hlówan)*
lat. *trīvit:* agsz. *þréow (þráwan)*

Izoláltan áll: lat. *strāvit:* bret. *strouis*

Hogy az ezen perfectumokban jelentkező *w (u)* ugyanazon elem, az functiójának azonosságát tekintve egy pillanatig sem lehet kétséges. Hogy azonban ez a labialis elem csak sec. úton jutott ezen functiójához s eredetileg semmi köze a perfectumhoz, az a morphologiai és tőképzési viszonyokból egészen világosan kitűnik — nevezetesen abból, hogy ez a *w (u)* a præsensben is megjelen. Így *neu*-præsensekhez *w (u)*-perfectumok tartoznak (*śṛṇóti: śuśrā́va* etc.). Ezen perfectumok *w*-je tehát kétségtelenül azonos a *neu*-præsensek *u*-jával. Így tehát a fölebb idézett ói. *paprā́u* = lat. *plēvī* perfectumokban s a hozzájuk tartozó *pṛṇuyāt* opt. præsensben fellépő *u*, resp. *v*, szintén ugyanazon elem — vagyis *az alapul szolgáló basis u-tartalmú:*

śṛṇóti: śuśrā́va = *pṛṇōti: paprā́u, plēvī*

[A két perf. hangalkatát illetőleg v. ö.:

śuśrā́va: paprā́u = av. *bvāva:* ói. *babhāu* (Pischel, KZ. 41, 184.)]

Továbbá az ói. *babhāu* és *dadrāu* perfectumok mellett *bhávati* és *drávati* præsensek állanak, a mely képzések *u*, resp. *v* elemeit teljes lehetetlenség egymástól elszakítani. De mi jogosít fel akkor arra a föltevésre, hogy olyan materialis egyezésekben, minők pl. ói. *jajñā́u:* lat. *gnōvī:* agsz. *cnáwan:* ószl. *po-znavati* vagy lat. *sēvī:* agsz. *sáwan:* ószl. *na-sěvati*, a labialis elem heterogén? A perfectumban jelentkező hosszú hangzó semmi esetre sem: «thematikus» könnyű basisokból bárhol, tehát a præsensben is támadhatnak «athematikus» nehéz diphthongikus basisok (cf. ói. *návatē: nāuti, ravati: rā́uti, stávatē: stā́uti*, gör. στεῦται < *στηυται etc.), sőt perf. és præs. alakok egymás mellett tüntetik föl a hosszú hangzót (cf. ói. *tasthā́u:* ószl. *stavati*, litv. *stovėti;* lat. *nāvit:* ói. *snā́uti;* ói. *tuṣṭāva: stā́uti;* ói. *cukṣṇāva: kṣṇā́uti* etc.). Az említett materialis egyezések hangalkata *u*-basisok felvétele nélkül megoldhatatlan talány maradna.

A végeredmény tehát ismét az, hogy *az összes felsorolt verbalis képzések labialis eleme végelemzésben föltétlenül u-tartalmú basisokon alapul.*

3. *Az összes felsorolt nominalis és verbalis w (u)-tartalmú*

képzések egymással is összefüggnek. Nominalis és verbalis képzések azonossága a legközönségesebb esetek közé tartozik (cf. litv. *pel̃nas : *ói. *paṇatē : *ói. *praśnás : *gót *fraíhnip ; *ói. *vēṣṭás : vēṣṭatē ;* gör. ϑήγανον : ϑηγάνει : ói. *pūyam : pūyati* etc.). A *w (u)* formativum szintén egyidejüleg a névszó- és igeképzés szolgálatában áll; v. ö.:

ói. *tanúṣ*, gör. τανύ-γλωσσος
ói. *tanutē*, gör. τάνυται

lat. *vīvus*, ószl. *živъ*, ói. *jīvás*
lat. *vīvit* ószl. *živetъ*, ói. *jī́vati*

V. ö. még ói. *dhṛṣṇúṣ : dhṛṣṇóti*, ói. *-pinvas : pínvati* etc.

Így állván a dolog nyugodtan föltehetjük, hogy a part. perf. act. és a perf. *w (u)* eleme azonos — annyival inkább, mert a hanganyag azonosságához a functio azonossága is járul. Ez a föltevés annál indokoltabb, mivel a labialis elem materialis egyezésekben jelen meg és nem egy esetben kimutathatólag a basishoz tartozik. Íme néhány példa:

Az ói. perf. *dadā́u*, litv. præt. *dāvė* alakok basisa: **dōu*, cf.:

ói. ppa. *dadāvás*, inf. *dāvánē ;* av. gāthā inf. *dāvōi*
litv. ppa. *dāvęs*, ópor. *dāuns ;* litv. *dovanà*
ószl. ppa. *davъ*, iterat. *raz-davati*
gör. bœot ppa. δεδω(ϝ)ώς, kypr. opt. δυϝάνοι, inf. δοϝεναι
ital. umb. ppa. **dedus* (cf. *dedust* «dederit»), *pur-douitu* «porricito», lat. *duam duim* «dem»

Az ói. *tastháu* perf. basisa: **stāu ;* cf.:

ói. ppa. *tasthivás-*, *tasthúṣ- ; sthāvarás, suṣṭhúṣ*
ópor. ppa. *po-stāuns ;* litv. *stóviu stóvmi stovėti ; stovà, stovus, at-stùs ;* lett *stāwēt, stāws*
ószl. ppa. *stavъ ; staviti, stavъ*, «Stand», *stava*
gör. ppa. ἑστα(ϝ)ώς ; στῦω, στοᾱ < **στωϝjᾱ*, σταυρός
ital. lat. *re-staurō* etc. (WALDE, s. v.)

A fölebb felsorolt verbalis és nominalis képzések összefüggésének végső oka s legszilárdabb támasza tehát exeu-, exewo-basisok u- w- eleme. Az egész föltevésben nincsen semmi különös,

csak meg kell szabadulni attól a felfogástól, hogy valamely nyelvelem, a mely a mai kialakult nyelvstadiumokban bizonyos kategoriák exponense, mindig ezt a szerepet játszotta. A nyelvi kategoriák természetszerűleg nem előzhették meg a primitiv szavakat (basisokat) s tehát exponenseik is csak a basisok hanganyagából alakulhattak ki: keletkezésük más módon el sem gondolható. Ezt az a priori construált hypothesist hatalmasan támogatja az a kézen fekvő és általánosan elismert tény, hogy ugyanezen hang vagy hangcomplexum egyszer kategoriális exponens, máskor minden functio nélkül szűkölködik. Így az *s* jelentős szerepet játszik mint neutr. substantivumok «formativuma» (ói. *śrávas*) vagy mint az aoristos «időjegye» (ói. *áśrāuṣam*), de jelentés nélkül való «járulék» pl. a *śruśtíṣ*, *śrōṣamāṇas* alakokban (v. ö. *śrútiṣ*, *áśrōt* etc.); hasonlóképpen a *dh* «præsensképző» (πλήθω) és «időjegy» (ἐπλήσθην), de functio nélkül való henye hang a πλῆθος, πληθύς szavakban (v. ö. πλῆτο, πίμπλημι) etc. Egészen így áll a *w (u)* elem ügye: az ói. *vr̥ṇōti vr̥ṇutē* præsens *u*-ja a latinban csak a *voluī* perfectumban jelentkezik, a *volo* præsensben nem; megfordítva a lat. *volvī* perfectum *v*-je, mely a lat. *volvo* præsensben is megvan, hiányzik az ói. *válati* præsensben. Ha tehát a *w (u)* manapság functiohordozó elem, nevezetesen a latinban a perf. jegye, ebből nem következik, hogy mindig az is volt, hanem olyas valami lehetett, mint az ú. n. «determinativum». Ezt már PERSSON (Stud. 210.) is látta, de vele szemben nyomatékosan kell utalni arra, hogy a *«determinativum» eredetileg okvetetlenül a basis alkotórésze volt.* E részben az ablaut-viszonyok semmiféle kétségnek nem adnak helyt: ha valamely hangcomplexum konstituáló elemei a jelentés fonalán összefüggő, egyébként külömböző nyelvi kategoriákban *állandóan* megjelennek s az accentus hatása alatt *egységesen* viselkednek, akkor *ablaut-basissal* van dolgunk s az illető elemek *a basis integráló részei.*

Vizsgáljuk ebből a szempontból a lat. *v*-typus viszonyait s induljunk ki az ói. *paprā́u:* lat. *plēvī* állított egyenlőségéből. Az ói. *paprā́u* perf., *pr̥ṇuyā́t* præs. és *purúṣ* adj. basisa közös: az ói. *purā́u* loc. sg. végső *u*-ja természetesen nem lehet más mint az ói. *purú* nom. sg. neutr. végső *u*-ja s mind a kettőnek végső *u*-ja azonos a *pr̥ṇuyā́t* præs. *u*-jával; mivel pedig az ói. *paprā́u*

perf. az értelem fonalán összefügg az utóbbival s végelemzésben valamennyivel s ablaut tekintetében egy csapáson halad amazokkal, ebből folyik, hogy végső *u*-ja azonos az említett alakok *u*-elemével:

nom. *purú:* loc. *purā́u* = præs. *pr̥ṇuyā́t:* perf. *paprā́u*

Azaz: a *paprā́u* perf. végső *u*-ja nem járulék, hanem a basishoz tartozik s az összes alakok számára egy *közös u*-basist kell felvenni. Ez a basis pedig *idg.* (cf. av. *pouru*, gör. πολύ, ír *il*, gót *filu* etc.) s az imént kimutatott ablaut-egyenlet tagjai egyebütt is megvannak, így a görögben:

ói. *purú: paprā́u* = πολύ < *παλύ: πλέως < *πληϝος =
idg. **pₑlú: plḗu*

Mivel pedig a lat. *plēvī* értelmileg az imént felsorolt alakokhoz tartozik s éppen olyan basis-formatiót tartalmaz magában mint ói. *paprā́u* és gör. πλέως < *πληϝος, minden methodika kigúnyolása volna azt állítani, hogy labialis eleme heterogén: ez a *v* nem lehet más, mint a *pelēu* basis integráló része. — *A lat. v-perf. kiindulópontja az exēu basisok.*

Hasonló módon az *u*-perfectumról is kimutatható, hogy *u*-ja a basishoz tartozik. Az ói. *tanúṣ adjectivum* egyes casusai (nom. sg. neutr. *tanú*, dat. **tanvḗ* [cf. *śiśvḗ*], gen. *tanṓṣ*, nom. sg. fem. *tanvī́*, nom. pl. masc. *tanávas*) és az értelem fonalán vele összefüggő ói. *tanṓti verbum* egyes alakjai (imp. 1. *tanavā́ni*, 2. *tanú*, med. pr. 1. *tanvḗ*, opt. 1. *tanvīyá*) basis és ablautviszonyok tekintetében hajszálig megegyeznek:

ói. adj. *tanú : *tanvē, tanvī́ : tanṓṣ : tanávas*
ói. verb. *tanú : tanvḗ, tanvīyá : tanṓti : tanávāni*
idg. **tₑnu : *tₑnwai, *tₑnuī : *tₑneu ; *tₑnew*

E verbo-nominalis basis hordozói a latin *tenuis* adj. és *tenuī* perfectum is; az előbbi morphologiai szempontból kétségkívül az, a mi az ói. *tanvī́* adj. fem., az utóbbi vagy oly formatio mint ói. *tanvḗ* vagy (ha t. i. *tenuī* < **tenevai, *tenovai*) olyan mint ói. *tanávē, tanaváni* etc. Tehát:

ói. *tanvī́ :* { *tanvḗ* / *tanávē* } = lat. *tenuis: tenuī*

A lat. u- perf. kiindulópontja tehát az exeu basis. V. ö. még lat. *monuit:* ói. *manutḗ,* lat. *voluit:* ói. *vṛ̥nutē* etc.; a perf. és præs. viszonyához v. ö. perf. *acuit (acēscere):* præs. *acuit (acuere),* perf. *volvit:* præs. *volvit* etc.

Kiegészítésül megjegyzendő, hogy a hol a lat. *u* eredetileg < *ū*, ott a képzés kiindulópontja szintén *u*-tartalmú, de *nehéz* basis. Így a lat. *fuī* számára, melynek eredetibb alakja biztosan *fūī* (cf. inscr. FVVEIT), a **bhewā* basist kell felvenni s *fūī* oly formatiot foglal magában mint ói. perf. *babhū́va, babhūvē,* part. perf. act. *babhūvás-babhūvúṣ-,* litv. præt. *bùvo,* part. *bùvęs,* ószl. part. perf. act. *byvъ,* iterat. *byvati* etc.

Az itt ismertetett elmélet tehát rövidre fogva a következő. Bizonyos nominalis és verbalis képzések egy *w (u)* elemet tüntetnek föl, a mely nagy szerepet játszik egyebek közt a perf. és főleg a part. perf. act. kategoriájának kifejlődésében s eredetileg *exĕu* basisokkal van összefüggésben. Mivel a szóban forgó latin perf. szintén tartalmaz ilyeneket, azért *v (u)* eleme végelemzésben azonos az *exĕu* basisok labialis elemével — és pedig a *plēvī* < **plēvai* typus az *exēu-*, a *tenuī* < **tenvai, *tenevai* typus az *exeu*-basisokkal függ össze.

Ez elmélet sorsa részben attól is függ, hogy lehetséges-e ilyen képzésű lat. perfectumokhoz kellő mennyiségű idg. *u*-basist felhajszolni. E böngészés eredménye az alább következő gyűjtemény, a melynek összeállításánál a kétes eseteket mellőztem s teljességre sem törekedtem, úgyhogy a bizonyító erejű esetek száma kétségkívül jóval nagyobb lesz. Elmaradtak a jegyzékből azok a perfectumok, melyeknek *v (u)* eleme — mintegy jelezve a helyes megfejtés útját — az egész rendszerre kiterjed (*acuo, arguo, metuo, statuo, tribuo, minuo, sternuo, nuo, ruo, pluo, luo, ex-* és *ind-uo, imbuo; foveo, moveo, voveo, juvo, caveo, faveo, lavo; solvo, volvo* etc.). Azok az ószl. perf. participiumok, a melyek szabályosan vannak képezve, a melyeket azonban autopsia hiányában irodalmi használatban nem tudok kimutatni, * jelzéssel vannak megkülömböztetve.

I. *v*-perfectumok.

arāvi (arāre) : lat. *arva, arvum*, umb. *arvam-en* «in arvum»; kymr. *erw*, corn. *erw* «ager», bret. *erv* «furche»; gör. kypr. *a-ro-u-ra-i* = ἀρούρᾳ; ószl. pp. **oravъ* (*orją orati* «pflügen»).

calāvī (calāre) : agsz. *hlówan hléow* «rugire, boare»

cīvī (cīre, ciēre) : lat. *cēveo*; gör. σεύω ἔσσυτο, κίνυμαι (nas. inf.); ói. *cyávate* «regt sich, geht fort», perf. *cucyuvé*, caus. *cyāvayati* «bewegt», *cyāutnám* «erschütterung, unternehmung»; av. *šavaitē* «sie verfahren (gegen)», caus. *šāvayeiti* «er entfernt», *šyaoϑnəm* «facinus», óp. *ašiyavam*, «ich zog, marschierte» újp. *šavam* «ich gehe, werde» etc.

crēvī (crēscere) : gör. arkad. κόρϜᾱ, ion κοῦρος κούρη, att. κόρος κόρη.

cupīvī (cupere) : gör. hom. ἀπο-κάπυσσεν, κάπυς : πνεῦμα (Hes.); ószl. pp. **kypěvъ* (*kypěti* «wallen, sieden»).

flāvī (flāre) : lat. *fluo* (?); agsz. *blówan, bléow* «blühen».

flēvī (flēre) : agsz. *bláwan bléow* «blasen» vagy talán ószl. pp. **blěvъ* (*blěją blějati* «blöken»)

forāvī (forāre) : orosz *burávъ buravlь* «bohrer»; v. ö. még lat. *frūmen*, gör. φάρυγξ, ói. *bhárvati* «kaut, verzehrt».

gelāvī (gelāre) : lat. *gelu*; litv. *gelumà* «strenge kälte».

(g)nōvī (nōscere) : lat. *(g)nāvus*; agsz. *cnáwan cnéow*; ószl. pp. *znavъ (znają znati)*, litv. *žinóvas* «kenner»; ói. perf. *jajñáu* etc.

hiāvī (hiāre) : lett *ſchāwāt* «gähnen»; ószl. *zěvati* «gähnen», pp. **zěvь (zěją zějati* «hiare»; *sěją sějati* : *sěvъ* = *zěją zějati* : **zěvъ)*.

īvī (īre) : ófn. *ēwa* «Gesetz, Ehe», litv. *pér-eivis per-eivà* «Landstreicher»; ói. *évas* «eilig; lauf, gang».

{ *lēvī līvī (linere)* / *po-līvī (polīre)* } : lat. *lēvis* < **lēivis*, gör. λεῖος < *ληιϜος.

nāvi (nāre) : lat. *nāvis* (?), *nūtrix* (Brugmann, KvglGr. 504. Walde Etwb. s. v.); gör. νᾱ́ω, æol ναύω < **snawjō*; ói. *snáuti* «trieft»; v. ö. még lat. *nūbēs*, kymr. *nudd* «nebel», ír *snuadh* «flusz»; ide való talán még gót *sniwan*, agsz. *snéowan* «eilen» (cf. rinnen : rennen? Walde).

nēvī (nēre) : gör. νεῦρον < **snēurom*; ói. *snāvan-*, av. *snāvarə*

«Sehne»; óisl. *snúa* «wenden, drehen»; valószínűleg ide való a fölebb említett gót *sniwan*, agsz. *snéowan* «eilen», eigl. «sich drehen» (gót *snēvum* = lat. *nēvimus?* NOREEN).

ab-olēvī (abolēre): gör. ὀλοός < *ὀλεϝος (BRUGMANN, Grundr. II² 203.).

ōrāvī (ōrāre): oscus *urust* «oraverit»; gör. arkad. κάτ-αρϝος «verflucht», hom. ἀρή, att. ἀρά < *ἀρϝᾱ, Hes. ἀρόει· ἀν-τιλέγει, βοᾷ.

pāvī (pāscere): ói. *pāvan-* «schützend», óp. *xšaϑra-pāvan-* «satrapa».

petīvī (petere): lat. *im-petus*; ói. pp. *paptivás-* (*pátati* «fliegt»).

plēvī (plēre): lat. *plūs* < **plevos* (? REICHELT); gör. πλέως < *πληϝος; ói. perf. *paprā́u*, pp. *paprvás-* etc.

quiēvī (quiēscere): ószl. pp. *po-čivъ* (*počiti* «ruhen»).

sacrāvī (sacrāre): osc. *sakruvit* «sacrat» < **sakrujit* [*statuit*: *status* = *sakruvit*: **sakrus*].

sapīvī sapuī (sapere): osc. pp. *sipus* «sciens» < **sēpvŏs* v. **sēpus*.

sēvī (serere): agsz. *sáwan séow* «säen»; ószl. pp. *sěvъ* (*sěją sěti*), iterat. *na-sěvati* «besäen», orosz *sěvъ* «säen, saatzeit».

dis-sipāvī (dissipāre): ószl. pp. **sypavъ* (*sypati* «fundere»).

sīvī (sinere) és *po-sīvī po-suī (ponere)*: lat. *dē-sivāre* (denom. a **sivos* adjectivumból); gör. ἐάω < **sewājō*; ófn. *vir-sūmen* «versäumen»; ói. *sávati suváti* «setzt in bewegung»; — *sīvī* és *sēvī* valószínűleg ugyanazon basis variansai.

sprēvī (spernere): ahd. *spriu*, gen. *spriuwes* «zerstiebendes, spreu», gót **sprēwjan*, mhd. *sprœwen* «sprühen, stieben, streuen»; ide még talán litv. *sprústu sprústi* «herausdringen aus einer klemme, herausfahren».

strāvī (sternere): lat. *struo, struēs*; bret. *strouis* «stravi»; ahd. *streuuen strouuen*, agsz. *streowian*, gót **straujan strawida* «streuen»; gör. στόρνυμι < *σταρνυμι (infix); ószl. pp. *stьrъ* és *pro-strьvъ* (*stьrą strěti* «ausbreiten»); ói. *str̥ṇóti str̥ṇutē* (inf.) «streut».

in-trāvī (intrāre): ói. *tarutē* «dringt hinüber», *túrvati* «überwindet»; av. *taurvayeiti*, pehl. *tarvīnītan* «überwinden».

trīvī (terere): agsz. *þráwan þréow* «drehen», eigl. «drehend

bohren»; gör. τρύω, τέρυς, τρῦμα, τραῦμα; ószl. *tryją tryti* «reiben», *trują trovą truti* «aufzehren«; ói. *táruṇas* «jung, zart», av. *taurunō* «jung».

vacāvī (vacāre): lat. *vacuos* [cf. *necāvī necuī nocuī: nocuos*].

vocāvī (vocāre): umb. *subocau subocauu* (ha a. m. «invocavi»); gör. ἐπύλλιον; ói. pp. *ūcivás-, ūcuṣ-*, av. *vaokuṣ-*.

vōlāvī (volāre): lat. *volucris;* ói. *garút* «flügel».

II. *u*-perfectumok.

acuī (acēscere): lat. *acuī (acuere), acus, aculeus, acūmen.*

albuī (albēscere): lat. *albūcus, albuēlis, albūgo.*

ap-eruī, op-eruī (aperīre, operīre) < **veruī:* gör. ἔρυσθαι < *ϝέρυσθαι; litv. pp. *vérę̨s* (*veriù vérti* «öffnen oder schlieszen»), ószl. pp. *vьrъ* (*vьrą vrěti* «schlieszen»); ói. *api-vṛṇōti* «verschlieszt», *apa-vṛṇōti* «öffnet», *varūtár-* «schirmer».

arcuī (arcēre): gör. ἄρκυς «netz, fallstrick, gefahr», ἄρκυσμα, ἀρκυ-στασία, ἀρκύ-στατος.

caruī (carēre) és *crēvī (cernere):* lat. *scrautum scrūta* etc. (Walde); litv. *kir̃vis* «axt»; ói. *kṛṇóti* «verletzt, tötet», *cárvati* «zermalmt», *kṛ́viṣ* «ein weberinstrument».

cāruī (cārere): ófn. *haru*, óisl. *hǫrr* «flachs» < **χarwaz.*

decuit (decēre) és *docuī (docēre):* gör. δήκνυται (inf.); ói. *dāśnóti* (inf.) «bringt opfer dar, erweist verehrung», pp. *dāśvás-* «opfer darbringend, verehrend», *dāśú-* «die götter ehrend».

doluī (dolēre), dēlēvi (dēlēre) és *dolāvī (dolāre):* óir *delb* «gestalt, form», újkymr. *delw* «imago, figura, effigies»; ószl. *dly* (gen. *dlъve*) és *delъva* «dolium»; és még talán ói. *dárviṣ, darvī́* «löffel».

domuī (domāre): lat. *domus* = ószl. *domъ*; ói. *dámūnas* «zum hause gehörig, hausgenosse».

genuī (gignere) : lat. *genuīnus, in-genuos ;* gör. γονεύς, γονεύω; ói. *januṣ* «geburt» (gramm.), *sa-janúṣ* «zugleich entstanden».

lubuit (lubēre): ószl. *ljubivъ* «liebend»

moluī (molere): lat. *molucrum;* gör. μάλευρον, μόλλω < **mḷwjō* v. **m̥lwjō* [cf. νόξ: *nox*]; gót *ga-malwjan* «zermalmen, zerstoszen», óisl. *mǫlva* «in stücken brechen»; ahd. *melo*, óisl. *miǫl* «mehl» < **melwam ;* ói. perf. *mamlāu.*

monuī (monēre): lat. *monumentum*; litv. pp. *mìnęs* (*menù miñti* «gedenken»), *pri-manus* «vordenkend», *at-menus* «eingedenk»; ószl. *mьněvъ* (*mьnją mьněti* «meinen«); ói. perf. *mamnāu* (gramm.), pr. *manutē* «denkt»; av. pp. *mamnūš* (*manyete* «meint»).

nocuī (nocēre) és *necāvī, necuī (necāre)*: lat. *nocuos*, gör. νέκυς, νεκυία; av. *nasu* «leichnam, aas», gāthā pp. *nąsvā* «abgegangen von».

oc-culuī (occulere) és *cēlāvī (cēlāre)*: gör. καλύπτω, καλύβη, κάλυξ.

ap-pāruī, com-pāruī (ap-, com-pārēre): gör. πεπαρεύσιμον· εὔφραστον, σαφές (Hes.).

rapuī (rapere): gör. Ἅρπυια.

rubuī (rubēre): ószl. pp. **rъděvъ* (*rъděti sę* «erröten»; v. ö. inf. *rubēre*: *rъděti*, s-aor. *rubērem*: *rъděchъ*).

secuī (secāre): lat. *secūris*; gör. σκῦρος «abfall beim behauen der steine»; ószl. *sekyra* «axt»; litv. *skutù* «scheere».

seruī (serere): óisl. *sǫrve* «halsband aus aufgereihten perlen od. steinen».

sorbuī (sorbēre): ír *srub* «schnauze» < **srubu* (Stokes, Urkelt. 318.).

tacuī (tacēre): óisl. *þǫgull* «schweigsam» < **þaʒulaz*, **þakuláz* (mint óisl. *ǫngull* «angelhaken»: gör. ἀγκύλος).

tenuī (tenēre): lat. *tenus* < **tenvos* v. **tenus*, *tenuis*; ír *tana* < **tanavos*, corn *tanow*, bret. *tanau*, kymr. *teneu* «dünn»; gör. τανύ-γλωσσος, τάνυται, τανύω, τανα(ϝ)ός; litv. dial. *tenvas* «schlank»; ószl. *tьnъ-kъ* (= ói. *tánukas*) «dünn»; ói. *tanúṣ tanvī́* «dünn», *tanṓti* «dehnt».

tepuī (tepēscere): ói. *tápu-* «heisz, glühend», *tápuṣ* «glut, hitze».

texuī (texere): ószl. pp. **tesavъ* (*tesati* «hauen») ói. *takṣavant-* «verwundet habend» (Mbh. II. 23, 18; ha ugyan a helyes olvasás nem *kṣatavant-*, mint Böhtlingk hiszi).

tonuī (tonāre): ószl. pp. **stenavъ* (*stenati* «ächzen, stöhnen»)..

torpuī (torpēre): ószl. pp. *u-trъpěvъ* (*u-trъpěti* «erstarren»).

torruī (torrēre): gót *þaúrsus* «dürr, trocken»; ói. *tr̥ṣúṣ* «lechzend» (v. ö. *torreo*: ói. *tarṣáyati*, *tŕ̥ṣyati*; lat. *tostus*: ói. *tr̥ṣṭás*).

voluī (velle): ószl. pp. *velěvъ* (*veléti* «befehlen»), iterat. *po-*

velèvati ; ói. *vr̥ṇōti vr̥ṇutē,* «wählt» ; av. *vərənav-, varnav-, vərənv-* «wählen».

vomuī (vomere) : pp. litv. *vémęs,* ói. *vēmivás-, vēmúṣ-.*

Voltaképpen persze csak arról lehet szó, hogy e perfectumképzés kiindulópontját állapítsuk meg, mert az analogikus befolyások előtt természetesen tárva-nyitva áll az ajtó, a mint ezt a latin nyelv körén belül is mutatják az olyan ismeretes szópárok mint *crepāvī : crepuī, necāvī : nocuī, cubāvī : cubuī, domāvī : domuī, dolāvī : doluī, adolēvī : adoluī, posīvī : posuī, sapīvī : sapuī, dīmicāvī : micuī* etc. Annak megállapítása tehát, hogy *egy bizonyos* meghatározott lat. perfectum már latin analogiák hatása alatt támadt-e vagy pedig keletkezése idejében még *idg. u*-basisokkal volt-e összefüggésben, nem mindig sikerül. Így pl. a lat. *praestavit, davit* alakok láttára kísértetbe jön az ember őket *közvetlenül* az ói. *tasthā́u, dadā́u* perfectumokkal combinálni s egyenesen *idg. u*-basisokat keresni bennük (cf. *re-stauro, duam*), ha nem volna egészen indokolt a gyanú, hogy csak latin területen támadt késő analogikus képzések. Az összehordott anyag tehát — meg kell vallani — nem minden egyes részletében megbízható. De ha részletekre kerül a sor, jóformán sohasem lehet biztosan tudni, vajjon valamely kiterjedt morphologiai kategoria (pl. *-tĕr- -tŏr-*) valamely specialis esetben (mint pl. ói. *jñātár-*, lat. *nōtor*) még idg. «alapnyelvi» egyezés-e vagy pedig már «különnyelvi» analogikus újítás. Ez már minden ilynemű «alapnyelvi» reconstructiónak Achilles-sarka. De a mint a természet világában az individuum mulandó, a genus ellenben relative állandó, úgy a nyelvek terén is minden *egyes kategoriális egyezés* lehetne különnyelvi újítás, de a typus maga, *az egész kategoria* megtartaná «alapnyelvi» jellegét. Így hát leszámítva a leszámítandókat, azt hiszem lényegében helyt áll s *regulativ principiumként* egészen elfogadható az a föltevés, hogy *a latin v (u)-perfectumnak labialis eleme könnyű és nehéz diphthongikus u-basisok integráló része,* mely a nyelvi kategoriák kialakulása korában formativummá váltván többek között a perfectumképzés szolgálatába állott.

Schmidt József.

AZ ÓFELNÉMET VOCALISMUS KIALAKULÁSÁHOZ.

«A hangváltozás törvényszerűségéről» szóló értekezésemben*) iparkodtam bebizonyítani, hogy minden hangváltozás lényegéről csak úgy nyerhetünk helyes képet, ha az egyes hangok változásai közti szerves kapcsolatot megismerve, a beszélő szervek működésében idővel beálló módosulást, mint physiologiailag egységes folyamatot vizsgáljuk. Ez természetesen nem lehet a végczélja a nyelvtudománynak, vagy egy részének, de mégis oly munka, a melyet el kell végezni, mielőtt a nyelvben rejlő szellemi tartalomnak vizsgálatához foghatnánk, noha ez a szellemi tartalom az egyetlen czélja és lényege minden beszédnek, s így kell, hogy ez legyen a czélja egyszersmind minden megismerési törekvésnek, vagy más szóval tudománynak, a mely valamilyen nyelvvel foglalkozik.

Mert bármennyire higyjük és állítsuk, hogy a nyelvtudomány mily sokra vitte már, sok tekintetben mégis a kezdet kezdetén van; nemcsak a nyelv szellemi tartalmának vizsgálatában, hanem a beszéd külső, physikai nyilvánulásának megértésében is. Sokszor kiváló s egyébként igen tiszteletreméltó tudósok műveiben is legnagyobb csodálkozásunkra lépten-nyomon oly felfogással találkozunk, a mely azt bizonyítja, hogy ők jól ismerik az írott nyelvemlékeket, tudják, mikor miféle betűkkel kezdték jelölni a régi hangokat, de nem tudnak vagy nem iparkodnak a beszédmód természetes alakulásával tisztába jönni.

Nem kell Grimmre visszamennünk, a ki a hangtörténetben még a «betűkről» beszélt, s kinek nem egy terminusa, melyet forgalomba hozott, élénken tanuskodik arról, hogy szerzője előtt a látási képzetek lebegtek, a betűket és jeleket látta

*) Nyelvtud. Közlemények 36. köt. 58. l.

maga előtt, mikor a *lautverschiebung*, *(laut-) brechung*-féle terminusokat megalkotta; még a legújabb nyelvészeti irodalomban is találkozunk sokszor hasonló helytelen felfogással. Így pl. Kluge: Vorgeschichte der altgerm. Dialekte cz. munkájában azt mondja (413. l.): germ. *brĕkan* mit geschlossenem *e* ist im Althochdeutschen in Folge der dunklen Färbung des Konsonants resp. des folgenden Vokals zu offenem *e* geworden. Mit értsünk a consonans «sötét színezetén», s hogy teheti a sötét színű cons. az előző voc.-t nyílttá? Kétségtelen, hogy szakítani kell azzal a rossz szokással, hogy idegen képzeteket keverjünk bele a phonetikai terminologiába. Ha tisztán phonetikai szempontokból vizsgáljuk egy nyelv fejlődését, rögtön egészen másként fog az előttünk feltűnni.

Az ófn. vocalismus kialakulását akarjuk így tisztán phonetikai szempontok szerint megvizsgálni, keresve egyrészt, miféle kapcsolat van az egyes hangok fejlődése közt, másrészt azt, hogy az associativ érintkezési hatáson alapuló hangváltozásokat hogyan kell phonetikailag helyesen felfognunk.

Az ősgermán vocalismusból a hangsúlyos tőszótagok rövid magánhangzói vannak legkevésbbé kitéve spontán hangváltozásnak, de annál érzékenyebbek az associativ érintkezési hatás iránt. Feltűnő közös germán spontán hangváltozást egy rövid magánhangzón észlelhetünk, s ez az, hogy idg. *o*-nak germ. *a* felel meg: pl. lat. *hostis*, gót *gasts*, skand. *gestr* (hivatlan vendég), ó-angol *gyst*, *giest*, ószász-ófn. *gast;* grg. ὁμος, gót (és finn) *sama*. Feltűnő ez annál is inkább, mert viszont idg. hosszú ā-nak a germ. nyelvekben *ō* felel meg: lat. *fāgus*, dór φᾱγός, óangol *bóc*, *bóce*, skand. *bók*, ófn. *buohha* bükkfa, gót *bôka* betű (plur. *bôkôs* irat, könyv, levél).

A rövid magánhangzó tehát nyíltabb, a hosszú zártabb lett. Ebben nem kell phonetikai szempontból ellentmondást látnunk, mert hasonló jelenséggel, hogy a megfelelő rövid és hosszú magánhangzó más-más módon fejlődött, másutt is találkozunk. Általános phonetikai szempontból, mikor nem éppen bizonyos hangtörvényről, hanem tisztán phonetikai jelenségről van szó, e jelenség magyarázatáért szabad egy nem-idg. nyelvhez is folyamodnunk. S itt igen közel találjuk a példát. Csak arra kell gondolnunk, hogy a magyarban a rövid *a* oly zárt hang,

hogy azt idegen fül hajlandó az *o* hangokhoz sorolni; a hosszú *á* viszont a legnyíltabb *a*-hangok egyike, melyet az általános phonetika egyáltalában ismer. S ha itt ez az ellentét nem is okoz oly történelmi változást, mely által külömböző eredetű hangokat később egyformán ejtenének, mint idg. *o*-t és *a*-t, és idg. *ō*-t és *ā*-t a germánban, annyit a magyar nyelv példája mégis bizonyíthat, hogy rövid és hosszú vocalis nyíltsági foka közt ily ellentét lehetséges, és másutt is észlelhető.

Az *o*-hoz hasonlóan az idg. úgynevezett «vegyes» hang, *ə* is mint hátsó alsó nyelvműködéssel képzett hang folytatódik az európai idg. nyelvekben: óind. *pitár*, grg. *πατήρ*, lat. *pater*, örm. *hair*, gót *fadar*, ófn. *fater* stb. — Figyelemreméltó, hogy idg. *o* és *ə*, idg. *i̯* és *u̯* előtt, tehát mai felfogás szerint mint diphthongusok első elemei teljesen úgy fejlődtek, mint egyébként consonansok környezetében; idg. *oi̯* nak tehát germ. *ai*, idg. *ou̯*-nak germ. *au*, idg. *əi̯*, *əu̯*-nak germ. *ai*, *au* felel meg. Ebben a legrégibb időben, tehát a germán közösség elején, még nincs meg az a kölcsönhatás az egyes vocalisok között, mint a hogy azt a germán nyelvek későbbi történetében megfigyelhetjük. Nem akarunk most azzal foglalkozni, hogyan kell magyaráznunk idg. *ē*-nek (vagyis germ. $\bar{e}_1$-nek) *ā*-vá való fejlődését a nyugati és északi germ. nyelvekben (s a finn nyelv germ. kölcsönszavainak egy részében). Nem szabad azonban elválasztanunk germ. $\bar{e}_2$ változásának vizsgálatát germ. *ō* fejlődésének magyarázatától. Míg germ. $\bar{e}_1$ a nyugati és északi germ. nyelvekben nyílt vocalis volt, $\bar{e}_2$ középső nyelvállással, tehát *ō*-nak teljesen megfelelő elülső nyelvműködéssel képzett hang volt.*) E két vocalis egyformán is fejlődött. *Mind a kettő eső nyelvmozgással képzett diphthongussá vált az ófelnémetben; ē*-ből *ea* > *ia* > *ie*, *ō*-ból *oa* > *ua* > *uo* keletkezett. Pl. gót *hêr*, ófn. *hear*, *hiar*, *hier*, lat. *speculum*, vulg., lat. *spēglo*, ófn. *spiagal;* gót *flōdus*, ófn. *fluot.*

Idg. *ī* és *ū*, vagyis a felső nyelvállással képzett hosszú magánhangzók, egészen a kfn.-ig hasonló ejtéssel maradnak meg; Kluge ezt úgy magyarázza, hogy: «germ. *î* und *û* waren Extremvokale, sie wandeln sich nirgends in *ê* resp. *ô*.» (Vorgeschichte 130. §.) Ha ez nem is egészen tökéletes magyarázat, annyiban

*) L. erről tüzetesen: Mackel ZfdA. 40, 261. l.

mégis helyes, hogy e magánhangzók nagyobb állandóságát a kiejtésükre fordított nagyobb energiában kell keresnünk, tehát egyrészt abban, hogy szűk ejtésűek, másrészt abban, hogy kiejtésüknél a nyelvnek a nyugalmi helyzettől a lehető legmagasabbra kell emelkednie. Ezt az is bizonyítja, hogy a felső nyelvműködéssel képzett magánhangzók hangsúlytalan szótagokban, képzőkben és ragokban is legtovább tartják magukat a német nyelvben.

Ha az associativ érintkezési hatás okozta hangváltozást vizsgáljuk, itt egy csomó érdekes és igen egyszerűen megmagyarázható jelenséget látunk. Nézzük először a magánhangzók kölcsönhatásait. Ismeretes, hogy idg. *i* és *u* a germán nyelvekben a következő szótag rövid és hosszú *a*, *o*, *e* hangjának hatása alatt, mint *e* ill. *o* folytatódik. (Streitberg Urg. Gr. 68, 70, 94. §.), hogy idg. *e* ugyanazon vagy következő szótag *i*, *j* hangja előtt *i*-vé fejlődik (Brechung), s hogy minő hatást gyakorol azonkívül *i*, *j* az előző szótag hátsó vocalisára már a germánban, de különösen az ófelnémetben.

Ezeket a jelenségeket úgy érthetjük meg leghelyesebben, ha mint *magánhangzóilleszkedést* fogjuk fel őket. Ez illeszkedés kétféle, még pedig *magassági* és *palatalis* illeszkedés. A magassági illeszkedésen azt értjük, hogy következő sonans nyelvműködésének magasságával ejtették az előző vocalist is, s így ennek esetleg meg kellett változnia; palatalis illeszkedésen pedig az úgynevezett «Umlaut» jelenségeit értjük, vagyis azt, hogy hátsó nyelvműködéssel képzett vocalis (vagy diphthongus) következő *i*, *j* nyelvműködésének anticipálásával lassanként szintén a szájüreg elülső részében képeztetett.

Mint a magassági illeszkedés eseteit, a következőket sorolhatjuk fel rövid összefoglalásul (v. ö. I. Braune: Ahd. Gr. 52. és 53. §.).

1. Ide tartozik talán már, hogy idg. *ei*-nek a germ. nyelvekben *ī* felel meg: pl. grg. δείκνυμι, gót *gateihan*, ófn. *zīhan* stb. (Streitberg Urg. Gr. 63. §., Kluge, Vorgeschichte 122. §.).

2. Az ófn-ben germ. *eu* > *iu*-vá, tehát tisztán felső nyelvműködéssel képzett diphthongussá válik, ha nem követi *e*, *a*, *o* a következő szótagban: pl. grg. πεύθομαι, ófn. *biutu*, *biutis*, *biutit* (v. ö. Braune: Ahd. Gr. 47. §., Wilmanns: Deutsche Gram-

matik I. 183, 184. §.); középső nyelvállású vocalis előtt az idg. diphthongus *eo*-vá lesz, vagyis tisztán középső nyelvműködéssel képeztetik: ófn. inf. *beotan*, præs. plur. *beotamês* stb. (l. u. ott). A német nyelv további fejlődése folyamán mindkét diphthongus eső nyelvmozgással képzett hangkapcsolattá *(io, ie)* válik.

3. Germ. *ë*, ha a következő szótagban *i* vagy *j* követi, *i*-vé lesz (Brechung). (Braune Ahd. Gr. 30. §.). Pl. inf. *nëman* pl. 1. sz. *nëmamês*, conj. *nëme*, *nëmês* stb., de præs. 2-ik sz. *nimis* stb. Ettől nem szabad elválasztani azt a jelenséget, hogy *u* előtt hasonló változás áll be, tehát præs. 1. sz. *nimu* stb. (l. u. ott c), l. *septem*, ófn. *sibun* stb. Tehát *i* és *u* előtt a középső nyelvállású vocalis felső nyelvállásúvá illeszkedik. Ezt bizonyos esetekben megakadályozhatja oly közbenső cons., melynek képzésénél a nyelv hegye erősen alulról felfelé csapódik.

4. Épp úgy, mint *eu*, idg. *i* és *u* is középső nyelvállású vocalis *(e, o, a)* előtt középső nyelvállású magánhangzóvá *(e, o)* válik az ófnban: **nizdos*, l. *nīdus*, ófn. *nest*, grg. πίων, ófn. *spec*, ófn. *ziuhu*, præt. plur. *zugum*, de part. *gizogan* stb. Látjuk tehát, mint illeszkedik rövid magánhangzó és diphthongus egyaránt a következő sonantikus elem nyelvműködésének magasságához. A hosszú magánhangzók az associativ érintkezési hatás ily következményeinek nincsenek kitéve. Ezen szűk ejtésű vocalisok képzésére fordított energia nagyobb, hogysem az említett psychologiai és physiologiai erők eredője minőségük megváltoztatására elegendő lett volna.

Ha az ófn.-ben ily magánhangzóilleszkedést feltételezünk, megértjük egyszersmind azt is, hogy hogyan lehetséges, hogy egy nyelvben *e i*-vé s viszont más esetekben *i e*-vé válhassék körülbelül ugyanazon időben. Wilmanns pl. (Deutsche Gr. I[2] 235. l.) ebben oly ellentétet lát, hogy azt hiszi, hogy csak akkor indulhatott meg az egyik változás, mikor az ellenkező irányú tendentia már megszünt a nyelv életében: «Jedenfalls scheint die Annahme ausgeschlossen, dass, so lange die Neigung herrschte, die Aussprache des *e* zu erhöhen, sich auch die entgegengesetzte *i* in *e* zu wandeln geltend gemacht habe. Der Übertritt von *i* zu *e* müsste also, soweit nicht etwa äussere Einflüsse die Natur des Lautes änderten, früher oder später erfolgt sein.» A mi fent kifejtett véleményünk szerint e kétféle hangváltozás-

ban nemcsak hogy ily ellentét nincs, mely egyidejű lefolyásukat kizárná, hanem egészen természetes, hogy e változások a külömböző hatások szerint ugyanazon időben harmonikusan mentek végbe.

A mi most már a palatalis illeszkedést illeti, úgy ennek jelenségei annyira ismeretesek és egyszerűek, hogy nem szükséges őket részletesebben magyarázni. Ide sorolhatjuk talán, hogy germ. *ai* tisztán elülső nyelvműködéssel képzett diphthongussá válik *(ei)*, de mindenesetre az úgyn. *Umlaut* összes jelenségeit, tehát az *a* > *ä*, *o* > *ö*, *u* > *ü*, *ā* > *ǣ*, *ō* > *œ̄*, *ū* > *ǖ*, *ou* > *öü*, *uo* > *üe* hangváltozásokat. Mindezeknél kétségtelen, hogy az erősen elülső nyelvműködéssel képzett *i* (vagy *i̯*) hatása alatt a hátsó magánhangzók elülső nyelvműködésűekké váltak.

Az eddigiekben benne van az idg. diphthongusok története is. Az idg.-ban csak emelkedő nyelvműködéssel képzett diphthongusok fordultak elő. Minthogy a hosszú diphthongusok végeredményben a germánban a rövidekkel egyformákká lettek, elég, ha itt az utóbbiak spontán változásait még egyszer összefoglaljuk: idg. *ei*, *eu*, *əi*, *əu*, *ai*, *oi*, *au*, *ou* közül *ei* és *eu*, mint láttuk, egyforma nyelvmagasságú hangokká assimilálódtak, *ə* és *o* mint diphthongusok első elemei is épp úgy fejlődtek, mint mássalhangzók környezetében, s így az ófelnémetben végül csak négy diphthongus maradhatott meg ezek alapján, t. i. *iu*, *eo* egyrészt *ai* > *ei*, *au* > *ou* másrészt. Csak később keletkeztek eső nyelvmozgással képzett mássalhangzókapcsolatok is az ófn.-ben, még pedig egyrészt *iu*, *eo*-ból, másrészt a középső nyelvállású hosszú magánhangzókból, *ē* és *ō*-ból *(io, ia, ie* és *uo, ua)*.

A mássalhangzók által okozott combinatoricus hangváltozások közül phonetikailag legvilágosabb nas. + cons. hatása az előző vocalisra. Itt kétféle jelenséget kell egymástól megkülömböztetni:

1. nas. + cons. előtt már a germánban idg. *e*-ből *i* lesz: lat. *ventus*, gót *winds*, ófn. *wint* stb., finn *rengas*, germán kölcsönszó: skand. *hringr*, óangol, ószász, ófn. *hring* stb.;

2. *i* és *u*, mint láttuk, középső nyelvállású magánhangzók előtt szintén középső nyelvállásúakká válnak; ha azonban nas. + cons. következik utánuk, nincsenek kitéve e változásnak, hanem magas nyelvműködéssel képzett hangok maradnak: ófn. *wintan*, óangol *windan* stb., v. ö. lat. *vī-men* (Streitberg, Urg. Gr. 68. §.); idg. **dn̥ǵhū*, **dn̥ǵhu̯ā*, lat. *dingua* > *lingua*, gót *tuggô*, ófn. *zunga*.

Az első esetben nas. + cons. középső magánhangzót magas nyelvállásúvá emel, a másodikban megőrzi a magas nyelvműködéssel való képzést, ha a hangnak egyéb hatasok következtében középsővé kellene válnia. Ha a grammatikában rendszerint nas. + cons.-t emlegetünk is, tulajdonkép *m* + cons.-sal csak néhány esetben van dolgunk, t. i. néhány igével, a melyek a III[a] ablautsorhoz tartoznak (Braune: Ahd. Gr. 336. §.), s a melyek analogiás hatások alatt követhetik a számosabb *n* + cons.-t tartalmazó igét. *n* + cons. említett hatását pedig úgy magyarázhatjuk, hogy *n* képzésénél a nyelvet a kemény ínyhez szorítjuk; ha az *n*-t még egy mássalhangzó követi, tehát «védi» (gedeckter Nasal) a következő vocalis hatásával szemben, úgy az *n* képzésére való önkénytelen törekvés okozza, hogy az alacsonyabb nyelvállású vocalis mind zártabbá válik, vagy hogy a következő középső vocalisnak nincs meg az ereje az előző felső magánhangzók képzése módjának megváltoztatására.

Több nehézséget okoz azonban annak a magyarázata, hogy mi okozhatta az *ai*>*ê* hangváltozást az ófn.-ben *r*, *w* és *h* előtt, valamint az *au*>*ô* hangváltozást az úgynevezett «dentalis» hangok *(d, t, z, s, n, l, r)* és *h* előtt. A második esetre nézve azt lehetne ugyan mondani, hogy a dentalis cons.-ok képzésénél a nyelvet a kemény íny felé kell emelnünk; ha *au*-t, tehát hátsó emelkedő nyelvmozgással képzett hangot ejtünk, a nyelvet az *au* ejtése után egész szélességében előre és felfelé kell tolnunk. Ha ezt a mozgást a diphthongus második elemének ejtése közben teszszük, szükségképen *ô* fog keletkezni. Csak germ. *h*-ra vonatkozólag nem lehet tudni, hogy ennek ejtésében minő momentum volt az, a mely e hangnak az említett dentalis hangokéval egyenlő hatást biztosított. De másrészt lehetséges, hogy e jelenség alapján a germ. *h* kiejtésére vonatkozólag vonhassunk következtetést.

Hogy az így kialakult ófn. vocalismus azután hogyan fejlődött tovább a kfnben, arra nézve néhány általános szempontot iparkodtam felállitani említett értekezésemben. Nagyjából azt látjuk, hogy a germán nyelvek fejlődését az idgtól való különválásuk óta hangtanilag három jelenség jellemzi. Az egyik a hangsúly gyökeres megváltozása, a másik az explosiv hangok kiejtésének fokozatos módosulása, a harmadik a feltűnően és erősen érvényesülő associativ érintkezési hatás a vocalismus

terén. Épp úgy, mint az explosivák változása, az associativ érintkezési hatás is legerősebb és legtartósabb a felnémet nyelvjárásokban; s mikor e hatások ereje megszűnik, a felnémet nyelvjárások vocalismusának történetét körülbelül befejezettnek tekinthetjük, a mint a consonantismusban sem látunk többé lényeges változást a felnémet lautverschiebung óta.

SCHMIDT HENRIK.

Polgár.

A *Magyar Nyelv* legújabb füzetében ezt olvassuk: «A magyar szófejtésnek egyik legnagyobb tévedése az, hogy még neves nyelvtudósaink is a *polgár* szót a német *bürger*-ből származtatják», l. 4: 228. l. Minthogy ezt KARÁCSONYI JÁNOS, tehát nem nyelvész, hanem történetíró mondja, nem szabad azon fönnakadnunk, ha a czikk írója kicsit más nyelven beszél, mint a hogy azt nyelvészeti folyóiratban megszoktuk, de a történetírótól elvártuk volna, hogy legalább egész tételének sarkpontjára, a szó eredeti jelentésének világos kifejtésére több gondot fordítson, mert a nyelvészek legnagyobb része a rendelkezésükre álló forrásaikból bizonyára nem vehetik azt ki, hogy «a régi magyar a polgáron épp a bürger ellentétét, a földműves parasztot érti». Ezt K. bizonyára pótolni fogja még, azért itt csak azzal a kérdéssel foglalkozom, sikerült e neki a *polgár* szónak elfogadhatóbb magyarázatát adni. A régi *Palagar*, *Pologar*-ból, mondja K., «megkapjuk a *plogar* szláv szót s ez mint *plugar* ma is él. E szó pedig a *plug* (eke) szóból van továbbképezve és annyit jelent, mint ekés, szántó-vető, földműves. Ez teljesen megegyezik a magyar polgár eredeti jelentésével is és így kétségtelen, hogy a magyar polgár a szláv *plugár*-ból származik», i. h. 229. l. «*Plogár*»? — nincs és soha nem is lehetett a szláv nyelvekben. «*Plugar*»? — van is meg nincs is, van a szlovénben *plugar*, de ekecsinálót jelent! A tót nyelvből, a melyben réges rég *h* hangzik e szóban, nagyon bajos volna a magyar szót kimagyarázni, külömben itt is csak ekecsinálót jelent a szó.*) Loos csak azért említi a «szántó, Pflüger» jelentést is, mert így találta a cseh szótárban, már pedig az ő tót szótára nagyobbrészt csak a cseh szótár szolgai átültetése, a csehben pedig és csakis ebben a megfelelő szó, a *pluhař* tényleg szántót («pflüger») is jelent, de itt sem szántó-vetőt, földmívest, parasztot! K. első és talán egyedüli föladata most már tehát az lesz, hogy kimutassa, ha lehet, hogy a *polgár* szó eredeti jelentése igazán az, hogy «ekés, szántó-vető, földműves», a nyelvészek azután hadd törjék a fejüket azon, hogy mikép egyeztethetik ezt össze azzal a ténynyel, hogy a szláv nyelvekben a *plugar* szó vagy nincs, vagy ha van, az egy cseh nyelvet kivéve, olyan jelentést tüntet föl, hogy abból nem származhatott egy «szántóvető»-t jelentő szó.

A. O.

---

*) BERNOLÁK a *pluhar* a. külön megmondja, hogy a szó a tótban csak ekecsinálót jelent és hogy a szántót csak a cseh mondja *pluhař*-nak, a tót azonban *oráč*-nak, JANCSOVICS is csak az ekecsináló jelentésben ismeri a szót, maga Loos is a *Pflüger* a. csak *oráč* kifejezést említ!

SZLÁV HATÁSON ALAPUL-E IGEKÖTŐINK HASZNÁLATA?

Simonyi *Die Ungarische Sprache* czímű jeles művében, a melynek méltatását az olvasó az ismertetések közt találja meg, azt állítja, hogy igekötőink használata szláv hatás alatt keletkezett és ezt nemcsak puszta sejtésnek, egyszerű lehetőségnek állítja oda, hanem egészen bizonyos dolognak, sőt, a mi még ennél is csodálatosabb, azt a szláv nyelvet is véli ismerni, a melyből ez a nyelvünk egész szerkezetét át meg átjáró hatás kiindult. Es gibt, mondja, auch in einigen anderen finnisch-ugrischen Sprachen Anläufe zu dieser Entwicklung, sie ist aber nirgends so weit fortgeschritten, wie im Ungarischen, und das ist unstreitig indogermanischem, und vorzüglich — wie zu erwarten steht — slovenischem Einfluss zuzuschreiben. Dieser Einfluss zeigt sich besonders augenscheinlich bei den beiden Präverbien, die schon im unseren alten Sprachdenkmälern eine grosse Rolle spielen: bei *meg* und *el*. Beide zeigen in ihrem Gebrauche so viel auffallende Ähnlichkeit mit jenem der slavischen Präpositionen *za* und *pre*, dass dabei ein Spiel des Zufalls völlig ausgeschlossen erscheint, l. 250. l.

Én nem találok semmi külömbséget olyan kifejezések közt, mint *haza* menni, *oda* menni, *tovább* menni és olyanok közt, mint *el*menni, *ki*menni, *föl*menni. Minthogy a nyomaték ilyenkor a határozón volt, a határozók az igével való szoros kapcsolatban elvesztették gyakran az immár nem a szó végén álló második, tehát leggyengébb súlyú hangzót: *mëgé* (mögé)-ből *mëg* lett, *elé*-ből *el-*, *fölé*-ből *föl* stb., de ebben természetesen nincs semmi, a mi idegen hatás föltevését valószínűvé, sőt kétségtelenné («unbestreitbar») tenné. Hogy azután e könnyen érthető hangtani csonkulás után a kapcsolat *mëg* és *mögé*, *el* és *elé* közt meglazult, hogy különösen a *mëg* igekötő idővel egészen szín-

telenné vált, úgy hogy már csak cselekvés befejezett voltát jelöli, a melyet, ne felejtsük el, bizonyos mértékig minden más igekötő is jelölhet, mind ebben igen egyszerű, könnyen érthető fejleményt látok, a melynek megértéséhez idegen nyelv hatásához folyamodni semmi okunk nincs. Söt, így könnyen értem a fejlődést és mind világos és olyan egyszerű előttem, mihelyt azonban szláv hatást teszek föl, az egész egyszerre olyan bonyolulttá válik előttem, olyan titokzatosnak tetszik, hogy sehogy sem tudok benne eligazodni, pedig hát a szláv nyelveket, a szlovént is, csak ismerem annyira, mint SIMONYI. Megengedem, hogy S. ezt a részletkérdést nem tisztázhatta olyan nagy anyagot felölelő és inkább csak az eredményeket összefoglaló munkában, hisz el is bánik vele — három lapon, de erősen reménylem, hogy bátran odavetett állítását majd egy beható értekezésben, talán e folyóirat hasábjain, be is fogja bizonyítani, és akkor hozzászólok majd én is újra. Úgy, a mint most előadta a dolgot, semmi meggyőző nincs benne, bizonyítékai részben egészen érthetetlenek előttem. Ő azt találja, hogy különösen a magyar *meg* és *el* igekötőknél kirí az idegen hatás, első sorban a magyar *meg-* és a szlovén *za-* használatában talál föltűnő, véletlen találkozásból ki sem magyarázható egyezést. Nézzük csak! Ha a m. *meg-* és a szláv *za-* igekötő eredeti jelentése valóban azonos, a mint S. mondja, akkor számtalan esetben a *meg* és *za-* használatának találkozása egyszerűen abban leli magyarázatát, hogy a szláv *za*-nak eredeti jelentése épen az, hogy «*mögé*», a *mëg* pedig semmi egyéb, mint a *mëgé (mögé)* hangtani úton jó későn, mindenesetre a szláv hatásnak, a melyről S. itt szól, megszünte után keletkezett változata. Hogy a magyarban a *mögé*-től elszakadt és így színtelenné vált *mëg* különösen alkalmas volt a cselekvésnek, egyszerű befejezett voltának a jelölésére, az épen olyan könnyen érthető dolog, mintha a szláv nyelvekben a *po-* igekötő jelentése annyira elhalaványodik, hogy gyakran csakis a cselekvés befejezett voltát jelenti már.

A magyar *megeszem, kiiszom, lenyelem* kifejezések közt nincs, a mi a cselekvés befejezett voltát illeti, semmi külömbség, a *meg* épenséggel nem eo ipso és szláv minta szerint perfectiv igekötő, hanem perfectiv, mert minden igekötős kapcsolat bizonyos fokig az, csakhogy a *meg*-ben nem érezzük már az eredeti

jelentést, azért keltheti fölületes vizsgálatnál azt a látszatot, mintha kezdettől fogva csak az a tisztje lett volna, hogy a cselekvés befejezett voltát jelezze, de hogy ez merő látszat, azt S. tudhatja legjobban, a ki kimutatta, hogy eredeti jelentése annyi, mint *mögé*. Nincs itt helye annak, hogy kifejtsem, mennyire nem azonos külömben a magyar és a szláv igekötős igék használata, a sok közül csak egyetlenegy példát ragadok itt ki. A magyar azt mondja, *megtanultam a leczkét*, de *sokat tanultam*, míg a szláv mind a két esetben csakis perfectiv, azaz igekötős igét használhat, mert az igekötő nélküli ige nem jelentené azt, hogy «sokat tanultam», hanem azt, hogy «sokat foglalkoztam tanulással», azaz «sokáig tanultam», tekintet nélkül arra, hogy volt-e ennek a tanulásnak látszatja: szerb *naučio sam lekciju* «megtanultam a leczkét», *mnogo sam naučio* «sokat tanultam», de *mnogo sam učio* annyi, mint «sokáig tanultam». Ebből a példából egyúttal azt is láthatjuk, hogy a szláv nyelvekben épenséggel nem fejezi ki csakis *za-* vagy *pre-* igekötő a cselekvés egyszerű befejezését, a mint S. előadása szerint hihetnők, más igekötők jelentése ép olyan könnyen elhalaványodhatik annyira, hogy a velük összetett ige szemben az egyszerű igével nem jelent már mást, mint csupán a cselekvés befejezett voltát, a jelentésmódosítás, a melyet az igekötő eredeti jelentésénél fogva a cselekvés irányának vagy akármilyen más viszonyának adhatott volna, akárhányszor teljesen elveszett, de megmaradt az, a mi minden egyszerű igének, igekötős kapcsolatának közös jellemvonása, a cselekvés befejezett volta.

Hogy mennyire kivánatos, hogy S. a kérdés részleteivel foglalkozzék, hogy alaposabban megismerkedjék a többi szláv nyelvek használatával is, azt semmi sem bizonyítja jobban, mint az a botlás, a melylyel az állítólag «százakra» menő találkozások sorát kezdi. Miután ugyanis megállapította a *mëgé* (mögé)-ből lett *mëg-* és a szláv *za-* eredeti jelentésének azonosságát s egy-két szóval rámutat, hogy a magyar *mëg-* már a HB.-ben, még pedig eredeti *mëgé* alakjában perfectiv igekötő (Perfectiv-präverb) egészen úgy mint a szláv *za-* (also völlig ähnlich dem slovenischen *za*), így folytatja: Solche Übereinstimmungen finden wir zu hunderten: *fizetni* = *platíti* ‚zahlen': *megfizetni* = *zaplatíti* ‚bezahlen', l. 250. k. l.

Kezdetnek ez nem nagyon biztató kezdet, mert hisz a szlovén *platíti*, a mennyiben egyáltalában valahol még élne, maga is már perfectiv*) ige volna, ha tehát a szláv perfectiv igét magyarra csakis igekötős igével lehetne fordítani, a minek föltevése igaz nagy tévedés, akkor akár az elavult szlovén *platíti*-t, akár a teljesen eleven szerb *plátiti*-t, nem volna szabad máskép fordítani, mint úgy, hogy «megfizetni». De hát akkor micsoda a *zaplatiti*, a melyet Pleteršnik csakis egy szógyűjteményből ismer. S. nem tudom, honnan azt véli tudhatni, hogy csak ez ám = «megfizetni», eredeti jelentése pedig az, hogy «visszafizetni».**) Hogy ezt ő honnan tudja, nem tudom, egyáltalában nem ismerek szláv nyelvet, a melyben a visszafizetést így fejeznék ki, de ha S. talán okoskodás útján, még pedig merem állítani, helytelen okoskodás útján az eredeti jelentés megállapítására jutott, honnan tudhatták ezt a szlávokkal érintkező magyarok? Olyan világos volt-e a *za-* igekötő ereje, jelentése még akkor a szláv nyelvekben, hogy kiinduló pontul szolgálhatott egy a magyar nyelvet át meg átható új jelenség teremtésére? Hisz a *za* külön csak mint præpositio él és élt már akkor is a szláv nyelvekben, soha külön nem válhatik az igétől, úgy mint a magyarban akár a teljesen elhomályosult *mëg* is és minden más igekötő, *za* már rég nem volt határozó, mikor először szláv nyelv a magyar nyelvre hathatott, külön élete nem volt már, jelentése még mint præpositio is részben annyira átszellemült — minden szláv nyelven az accusativussal kapcsolatos *za* nemcsak azt jelenti, hogy «mögé», hanem azt is, «-ért, számára» — hogy a legtöbb kapcsolatban a szláv maga sem érezhette már ki a *za-* igekötő eredeti jelentését, milyen bámulatos nyelvérzék vezette volna a magyarokat, hogy ők de bizony kiérezték, hogy ez a *za-* igekötő mit jelentett — eredetileg?!

Azért én csak azt a kérést intézhetem S.-hoz, tanulmá-

---

*) L. Miklosich Vergl. Gr. 4 : 297. «nsl. *platiti* solvere ist verloren gegangen»; u. o. 285. «Wenn die perfectivform eines verbums abhanden gekommen ist, so wird sie durch die imperfectivform ersetzt. nsl. *plačati* solvere ist pf.» Pleteršnik, a ki a *platíti* alakot régibb forrásokból idézi, szintén «pf.»-nek mondja!

**) Vgl. *megfizetni*, *megadni*, *zaplatíti*, 'bezahlen', eigentl. ,zurückzahlen', l. 251. l.

nyozza át még egyszer a kérdést és ha újabb részletes kutatás után is megmarad mostani meggyőződése mellett, fejtse ki a dolgot úgy, hogy mi is követhessük eszmemenetét, hogy mi is megértsük, mikép érezhette ki a magyar, hogy a sokjelentésű szlovén *za-* épen csak a magyar *mögé* határozónak felel meg eredetileg, mikép hathatott a szlovén nyelv továbbá olyan csodálatos módon a magyar nyelvre, hogy az eleven, színes *mögé* határozó házasságra lépett az elaggott, elhalaványult *za-* igekötővel, úgy hogy a magyar *mögé-mëgé* és a belőle lett *mëg-* csak azért kezdte, még pedig olyan gyakran, a cselekvés egyszerű perfectióját jelenteni, mert a szlovén nyelvben a *za-* igekötőnek ilyen szerepe is volt?! A kérdés elég fontos, megérdemli tehát azt a nagy fáradságot, a melyet mindenesetre okozni fog S.-nak, ha valóban alaposan akar vele foglalkozni; egyébiránt azt kell hinnem, hogy a kezdet nehézségein már réges-régen túl van, hisz külömben alig állíthatta komoly tudós létére, hogy az igekötős használatban kétségtelenül nemcsak szláv, de egyenesen szlovén hatás ismerhető föl. Ilyen finom megkülömböztetés arra vall, hogy S. a kérdést már igen beható és apró részletekbe menő kutatás tárgyává tette, én kiváncsian várom újabb fejtegetéseit.

Asbóth Oszkár.

KISÉRLET A NYELVTUDOMÁNYBAN.

A kisérleti lélektannak a lélektanból való kiválása erős hatást tesz a többi tudományokra is. Sokakban fölmerült már az a kérdés, hogy nem lehetne-e hasonló pozitív kisérletek alkalmazásával belevilágitani a nyelv életének még oly homályos labirintusaiba? A kérdés ma, mikor annyira visszatérünk mindenben a reális alapokhoz, az élet tényeihez, tetszetős lehet. De mindjárt föltevése után kétség fog el bennünket.

Mert való igaz, hogy a lélektan a kisérlet alkalmazásának köszöni újjászületését. De ne feledjük, hogy a lélektannál kiindulásul az érzékszervek élettana szolgálhatott s csak a már rég alkalmazott kisérleteket kellett újra alkalmazni és tovább fejleszteni lelki jelenségek magyarázására. A nyelv életében az élettani alap vajmi kevés s inkább az egyéni nyelv, mint a köznyelv szempontjából értékesíthető. A tüdő, a gégefő, a nyelv, a szájüreg szerepét a nyelv keletkezésénél eléggé kifejtette ma már a fonétika s a mi kisérlet e téren alkalmazható, azt voltaképpen nem is lehet nevezni nyelvtudományi kisérletnek.

De talán más irányban hasznát vehetné a kisérletezésnek a nyelvtudomány. Évezredek óta bizonyos, hogy a nyelvbeli fejlődésben roppant fontos szerepe van az analógiának. Az is közismert tétel, hogy az analógia asszocziácziós lelki proczesszusok nyelvbeli hatása. Fölmerülhet hát az a kérdés: nem lehetne-e pl. az analógia hatásainak törvényszerűségét az asszocziácziós kisérletek segedelmével megállapítani?

Körülbelül e gondolat lebegett Thumb és Marbe előtt, midőn néhány évvel ezelőtt kisérleteket végeztek a nyelvbeli analógiás hatások lélektani alapjai körül s 1901-ben meg is jelent közös művük: Experimentelle Untersuchungen über die psychologischen Grundlagen der sprachlichen Analogiebildung.

Leipzig, Engelmann, 1901. E mű igen sajátos megítélésben részesült. A nyelvészek kevés bizalommal voltak a kisérleti alapok iránt, pedig a külső látszat azt mutatta, hogy e könyv értékes új dolgot kezd a nyelvtudományban. A határtudományok nagy baja, az a tény, hogy két tudomány között állva, egyikben sem ereszthetnek mély gyökereket, itt nem fenyegethetett. THUMB igen kiváló nyelvész és MARBE alapos buvára a kisérleti lélektannak. S mégis, minő eredménynyel járt a szövetkezés?

SCHUCHARDT már a czímben hibát talált. Volt olyan nyelvész, a ki birálatával bebizonyította, hogy elemi lélektani kérdésekkel sincsen tisztában (HERZOG). Egy amerikai psychologus (OERTEL) új kisérletekkel birált és WUNDT a THUMB és MARBE vállalkozását igen kevésre becsülte. WUNDT az IF. számára írt birálatában azt mondja, hogy nyelvbeli jelenségekről lehet lélektani jelenségekre következtetni; de fordítva: lélektani jelenségekből nyelviekre nem, mert a tudat a kisérletek alkalmazásánál egészen más, mint az analógiás nyelvi alakok keletkezésénél.

De THUMB és MARBE az újítóknak erős bizalmával folytatják kisérleteiket s hasonló kisérleteket végeztetnek tanítványaikkal. Az IF. legújabb számában THUMB felel a kritikusok észrevételeire: Psychologische Studien über die sprachlichen Analogiebildungen cz. czikkében s újabb adatokkal igyekszik igazolni kisérleteinek értékébe vetett bizalmát.

Lássuk már most, minők e kisérletek s melyek *pozitív* eredményeik?

THUMB utóbb idézett munkájában ezt mondja: «. . . wir untersuchten, wie die[se] Assoziationen beschaffen sind, *um so den gesetzmässigen Beziehungen zwischen Assoziation und Analogiebildung auf die Spur zu kommen.*» Valóban minden kisérlete arra törekszik, hogy megállapítsa, mely tulajdonságai az asszocziáczióknak képesítik ezeket analogiás nyelvi fejlődések megindítására. A kisérletek külső lefolyása a következő volt. THUMB a kisérlet eszközéül szolgáló egyéneknek külön-külön bizonyos szavakat mondott. Ezek a hozzá asszocziált szót szintén hangosan kiejtették. Figyelembe kellett itt jönni a következő dolgoknak: 1. a szó, melyet asszocziáczió kimondására a kisérletező kimond; 2. azon idő, mely az asszocziácziót indukáló és az asszocziált szó kimondása közt eltelt.

Thumb hét személylyel végezte kisérletét, úgy, hogy mind külön-külön, egyedül, egymástól nem távol lévő délutánokon szerepeltek. A következő szavak szolgáltak asszocziáczió-indításra: tíz rokonsági szó (Vater, Mutter, Sohn, Tochter, Bruder, Schwester, Vetter, Base, Schwager, Schwägerin), tíz melléknév (gross, klein, leicht, schwer, alt, jung, dick, dünn, weiss, schwarc), a tíz első számnév, tíz ige (geben, nehmen, essen, trinken, fahren, reiten, lesen, schreiben, binden, finden és végül nyolcz egytagú, jelentéstelen utaló szó (Formvort): ich, du, wir, ihr, wo, da, hier, dort. Az idő mérése úgy történt, hogy Thumb az indukáló szó kiejtésekor egy Hipp-féle chronoskopot mozgásba hozott, egy gombnak megnyomása által, mely az órának villamos áramot adott. A kisérleti egyén asszocziált szavát egy tölcsérbe mondta be, a mely összeköttetésben állott az órával, úgy, hogy a hangzás által az óra áramát azonnal elvesztette és megállt. Egy asszisztens az időközöket jegyezgette, melyek a szavak kimondása és az asszocziáltak elhangzása között elteltek, maga Thumb az asszocziált szót s egyéb fontos dolgokat jegyezgetett fel.

Ilyen kisérletek segítségével külömböző táblázatok adataihoz jutottak el. De e táblázatok nézetünk szerint még most semmiféle pozitív eredményt nem mutatnak, de viszont a szóasszocziácziók igen finom tulajdonságaihoz vezettek, a melyek talán törvényhez is elvezetnek egykor. *Mennél több személynél áll be bizonyos asszocziáczió, annál gyorsabb a lefolyása.* Az a szóasszocziáczió, a mely *nyolcz* személy közül csak *egy*nél fordult elő, az *4·2* időegységet vett igénybe; a mely *öt* személynél fordult elő, az *1·04*-nyi ideig tartott. Vagyis, azon szóasszocziácziók, a melyek mintegy a köztudatban benne vannak, a melyek sok embernél gyakran előfordulnak, gyorsabb lefolyásúak is, mint a ritkábbak. Vagy: *A számnevek minden más szónál nagyobb erővel indítanak meg spontán asszocziácziókat.* Vagy: *A főnév leggyakrabban főnevet, a melléknév melléknevet asszocziál,* a mi a nyelvtani kategoriák még mindig eleven életének számszerű bizonyítéka.

Csak utalni akarván e törekvések irányára, több példának közlését feleslegesnek is tartjuk. Néhány szempontnak e kérdésben való értékelése volna még hátra.

Maga Thumb is többször utal arra, hogy e kisérletek igazi tere nem a lélektani laboratoriumokban van, hanem kint a szabad természetben, vagyis, hogy e kisérletek a népnyelv buvárainak tartoznak jövendő feladatai közé. Ott a megfigyelésnek valóban több értéke lesz, mert elfogulatlan egyének asszocziáczziói mégis mások, mint egyetemi hallgatókéi, vagy éppen egyetemi magántanárokéi. (Thumb személyei közt egy docens is volt.) Ez nem elfogultság az úri köznyelv hátrányára, hanem utalás e kisérletezés egyoldalúságára.

Különben efféle kisérleteket már a nép nyelvével is végeztek. Karl Jaberg munkája, úgy látszik, még nem került Thumbék elé. (Über die assoziativen Erscheinungen in der Verbalflexion einer südostfranzösischen Dialektgruppe. Eine prinzipielle Untersuchung. Aarau, 1906.) Ő az asszociativ jelenségeket egy délfranczia nyelvjárás igeragozásában figyelte meg s munkája nem kisebb embernek érdemelte ki nagy dicséretét, mint a Meyer-Lübké-ét. Jabergnek egyik igen fontos gondolata a «Gedächtnisstärke», mely különféle szavaknál különféle erővel lép fel s ettől függ az asszocziálás mennyisége és minősége.

Fontos továbbá fölvetni azt a kérdést, hogy ha sikerül is valakinek anyanyelve asszocziácziós, illetve analógiás fejlődéseire bizonyos törvényeket felállítani, vajjon e törvények más nyelvekre is alkalmazhatók-e? Erre a kérdésre igen érdekesen felel Thumb. Azt mondja, hogy ha a lélektannak joga van föltenni, hogy asszocziácziós törvényei általános érvényűek, akkor föltehetjük a priori, hogy az asszocziácziók és analogiák ama viszonyai is, a melyek egy nyelvre megállapíthatók, általános érvényűek. Ha pl. azt látjuk, hogy a németben bizonyos melléknevek ellentétes jelentésű mellékneveket asszocziálnak *(dick—dünn, leicht—schwer)*, ha azt látjuk, hogy a vulgáris latinban *grevis* van az asszocziált *levis* analógiás hatására (*gravis* h.), akkor bizvást föltehetjük, hogy e törvény általános jellegű. (Vö. a megfelelő magyar példákat: *fehér-fekete* stb., stb.) Mindenesetre vannak minden nyelvnek sajátos szóasszocziácziói. Mint a hogy minden nyelvnek van *Artikulationsbasis*-a, úgy kell lenni mintegy *Assoziotionsbasis* ának is. E kettő a nyelv egyéniségének igazi bélyege.

Látjuk tehát, hogy a kisérletnek a nyelvtudományban való

alkalmazása sok új és a nyelv életébe mélyen belevágó kérdést vet fel. Hogy e kérdésekre a feleletet megkaphatjuk-e valaha, az manapság még maga is nagy kérdés. Ez az egész kisérletezés rokonszenves, alapos munkálatot jelent, de pozitív eredménye ma még alig van. Nem tekinthetjük egyébnek egy érdekes új gondolatnál. De ez a gondolat megérdemli, hogy éber figyelemmel kövessük tovafejlődését.

RUBINYI MÓZES.

A világnyelv kérdéséhez.

Az Akadémiák Nemzetközi Szövetségének tavali bécsi gyűlése elutasította magától a Délégation-nak felszólítását, melynek e kérdés megbeszélése lett volna a czélja. Az európai tudományosság e jellemző megnyilvánulása nem birta megsemmisíteni az újabb világnyelvi, helyesebben Esperanto mozgalmat. A fanatizmus, melylyel e műnyelv propagálói dolgoznak, két jeles nyelvtudóst is magával ragadott. Mindkettő kiváló, nagynevű munkása az általános nyelvtudománynak, s e szereplésük nem fogja öregbíteni azt a becsülést, melylyel eddigi munkásságukat kísérte a nyelvtudomány. Míg az okos Schuchardt a gyakorlati közreműködéstől visszalépett, illetve nem kért belőle, *Baudouin de Courtenay* és *Jespersen* beléptek az Esperanto propagálására alakult Comité-ba. Az előbbi tollat is ragadott és az Ostwald Annalen der Naturphilosophie jában «*Zur Kritik der künstlichen Weltsprachen, veranlasst durch die gleichnamige Broschüre von K. Brugmann und A. Leskien*» czimmel közleményt tett közzé.

Brugmann és Leskien feleletükben, mely az IF. egyik legújabb számában jelent meg (*Zur Einführung einer künstlichen internationalen Hilfssprache*, 365—396), sorra veszik a Baudouin védelmének rég megsemmisített érveit s szép vitairatukban első nyilatkozatuknak (Zur Kritik der künstlichen Weltsprachen, ism. l. e folyóirat előbbi számában) álláspontját ismétlik. Brugmann sorra veszi a világnyelvi kérdés összes problemáit (a tudomány, a szépirodalom, a kereskedelem és közlekedés, a tartósság, a nyelv beszélhetőségének szempontjait), hogy régi s bizonyos esetekben engedékeny álláspontját fentarthassa.

Leskien nézetünk szerint módszeresebben, vagy, mondjuk, inkább nyelvtudományi módszerrel foglalkozik e kérdéssel. Ő e kisérletet a limine elutasítja. Igen érdekes nyilatkozatának a vége, melyben elmondja, hogy sértő levelekben támadják egy idő óta az Esperanto névtelen ügynökei. Szomorú s az egész mozgalomra jellemző tények. De azért nem ártott foglalkoznunk e kérdéssel s nem árt résen lennünk. Az elméleti tudományok eredményeinek gyakorlati alkalmazása nagy kérdés s nem szabad engedni, hogy kontárok időnek előtte kétes vállalkozásokba vigyék be egy nagy multtal biró tudomány értékeit. *R. M.*

A NEVETLEN UJJ.

Besen! Besen!
Seid's gewesen!
Goethe.

Simonyi az *Ungarische Sprache* czímű művében, a melylyel a magyar nyelvészetnek olyan nagy szolgálatot tett, fölidéz megint egy hazajáró lelket, a melyet jobb lett volna ott hagyni, a hová való, az árnyékok országában, fölidézi a «nevetlen ujj»-at. Magában véve igen ártatlan, ha nem is épen tudományos játék, ha az ember nyomon követi ezt a bolondos ujjat, a melynek még csak neve sincsen, tüskön-bokron át akár a világ összes nyelvein végig, csak egy ellen kell tiltakoznunk, az ellen, hogy azután következtetést vonjanak belőle a nyelvek rokonságára.

S. külömben nagyon becses művében épen elég ingadozó álláspontot foglal el, a mi a nyelvek rokonságát illeti, nagyon veszedelmes volt ebbe a talán a tények által igazolható ingadozó előadásba beledobni még egy semmivel sem igazolható kisérteties elemet. Nézzük csak, mikép nyilatkozik az uralaltai nyelvek rokonságáról: «Mit ziemlicher Wahrscheinlichkeit, mondja mindjárt az első fejezet legelején, können wir auch behaupten, — wenn es auch methodisch noch nicht bewiesen ist, — dass diese finnisch-ugrische Sprachfamilie in weiterer Verwandtschaft mit der anderen Familie steht, nämlich mit dem *Samojedischen*, dem *Türkischen*, dem *Mongolischen* und dem *Tungusischen* (Mandschu), l. 17. l. Valamivel odább meg azt mondja: «Die positiven Ergebnisse der Vergleichung aller dieser Sprachen — die zum Teil noch mangelhaft erforscht sind — müssen noch als sehr ungenügend bezeichnet werden», l. 34. l. De elvégre («füglich») mégis hajlandó közös eredetüket elfogadni, sőt a jegyzetben az ugor nyelveknek az indogermán nyelvekkel való

ősrokonság lehetőségét is emlegeti WIKLUNDra való hivatkozással, ámbár WIKLUND egy súlyos argumentumát, hogy a rengeteg ural-altai nyelvcsaládot látszólag jellemző hangzóilleszkedés nem régi sajátsága, visszautasítja, l. 37. l. Ezekhez a tudományosan még alig némileg biztosított hozzávetésekhez, közvetetlenül egy pár a mongol nyelv és az ugor nyelvek közt mutatkozó, részben talán tiszta véletlen találkozás fölemlítése után, fűz S. egy hosszabb megjegyzést, a melynek nyilván nem lehet más a czélzata, mint az olvasóban valami titokzatos sejtelmet kelteni, hogy e még csak félig-meddig kimutatott rokonságon kívül vannak még eddig nem is sejtett kapcsolatok, a melyekről az a gyámolatlan «nevetlen ujj» egymaga is képes föllebbenteni annyira a mennyire a sűrű leplet. No de nézzük előbb az illető jegyzetet egész terjedelemben:

Ein äussert interessanter Fall ist der folgende: Der Ringfinger heisst in sämtlichen ural-altaischen Sprachen ‚der namenlose Finger‘: finn. *nimetön sormi*, ung. *nevetlen ujj* usw. — samoj. *nimďeda, ťea, nipketil mūn;* — türk. (tat.) *atsiz parmak*, (tschuw.) *atsir porne*, (jak.) *atasuoχ;* mong. *nere ügei χoroγon;* — mandsch. *gebuakô*. — Nun findet sich aber merkwürdigerweise derselbe Ausdruck im Chinesischen und Tibetischen, ausserden in einigen indogermanischen Sprachen: skr. *anāman*, pers. *bināme*, russ. *bezjimjännoj palec!* (S. die genaueren Angaben: Pott, Die quinäre und vigesimale Zählmethode bei Völkern aller Welteile 184. Böhtlingk, Über die Sprache der Jakuten, Wörterb. 3. Castréns Grundzüge der Tung. Sprachlehre XIV. Hunfalvy, A vogul föld és nép 321. Magyar Nyelvőr 26, 34.) l. 36. l.

S. foglalkozott már egyszer ezzel a bolondos ujjal, de akkor nem nyelvrokonságot olvasott ki belőle, hanem a közös elnevezésben valami messze elterjedt, régi babona nyomát vélte benne fölismerhetni: «Úgy látszik tehát, mondja Nyr. 26:35, valami ősrégi babonán alapszik ez az elnevezés, és elterjedt az összes ázsiai népek közt.» Az egész kérdést annyira mesterségesen fölfújtnak tartom — elismerem, hogy fújtak rajta sokan már S. előtt, minálunk az ilyenek iránt nagyon fogékony HUNFALVY — és annyira egyszerűnek, hogy még azt a kis fáradságot is sajnáltam tőle, hogy a sok forrást, a melyet S. idéz, megnézzem. Hogy S. a szkr. *anāman* kifejezést POTTból vette

át, azt kiveszem a Nyr. idézett czikkecskéjéből, ha a nagy szentpétervári szkr.-szótárhoz folyamodott volna, ez egyetlenegy idézetből ismert szó helyett talán a sűrűbben használt *anāmikā*-t említette volna, annál is inkább, mert ehhez Böhtlingk épen ideillő megjegyzést fűzött: In einer grossen Anzahl von Sprachen, mondja, führt der *Ringfinger* denselben Namen, a mire négy forrást említ, két olyat, a melyet S. nem idézett.

Kicsit nagyobb bajunk van az orosz kifejezéssel, mert ha az orosz akadémia most készülő szótárát nézzük, nagy ámulatunkra azt olvassuk, hogy a *bezymjannyj* ill. *bezymennyj palec* — orvosi műszó és annyi, mint a latin *digitus innominatus!* S. erre azt jegyezhetné meg, hogy a kifejezés megvan Dahl nagy szótárában, a melyet szerzője az «élő orosz nyelv» szótárának nevez, már pedig D. ugyancsak ismerte a nép ajkán élő nyelvet. Igen ám, de egyúttal doctor medicinæ volt, egyideig gyakorló-orvos és hogy szerette az orvosi kifejezéseket bejegyezgetni szótárába, azt akár ez a czikke is mutatja, a hol egyebek közt egy *bezymennaja bojeva žila* is található = «Arteria innominata!» Tehát az orosz kifejezésre való hivatkozástól ezentúl óvakodnia kell annak, a kinek a jelen czikktől el nem megy a kedve, hogy tovább is foglalkozzék a nevetlen ujjal. De hát ez igazán csekély veszteség, hisz ha az említett elnevezés valóban bizonyíthatna valamit az illető nyelvek valamelyes kapcsolatára nézve, megelégedhetnénk egyelőre azzal, hogy előfordul a szkr. és a perzsa nyelvben, elő a kinai és a tibet nyelvben, no meg mindenféle uralaltai nyelvben. Csak egy kérdést elfelejtettek nagy buzgalmukban a nyelvészek fölvetni, hogy hát ennek az ujjnak, a melynek állítólag annyi szerte-széjjel szórt nyelvben egy és ugyanaz a neve, van-e egyáltalában neve?! Szinte magam is megijedek, hogy ezt a kérdést leírtam: annyi tudós nyelvészt meglep az elnevezés azonos volta, olyik (Böhtlingk, Hunfalvy, Simonyi) vissza-visszatér a névnek e «meglepő» azonosságára, és én még kérdem, hogy van-e egyáltalában neve ennek az ujjnak. Hát természetesen, hogy nincs és egy cseppet sem csodálatos, hogy nincs. Alakjánál fogva nem tűnik ki, mint a hüvelykujj és a kisujj, helyzeténél fogva sem, mint a középsőujj, tisztjénél fogva sem, mint a mutatóujj, hát nem kapott nevet, senki nem is törődött vele, még megtiszteltetésnek vehette, ha a szemfüles

nép meg a minden porczikát számon tartó orvosi tudomány constatálta, hogy — nincs neve: *nevetlen ujj*, *digitus innominatus!*

Nem tudom, mikép híjja az orvostudomány a lábunkon a nevetlen ujjakat, mert hisz minden nyelvésznek lábán mindjárt párosával találni ujjakat, a melyeknek nevük nincs, olyan népet sem ismerek, pedig hát lehet, hogy ne lehetne, a mely az ember lábán is constatálta volna egyes ujjaknak nevetlen voltát, de hála az égnek, az európai tudománynak eddig nem jutott tudomására, hogy ilyen népek is vannak — Amerikában, Afrikában, Ausztráliában, Ázsiában — mert külömben a «nevetlen ujj» esetéből itélve, bizonyosan nagy lett volna az álmélkodás és tudja a jó isten, hogy milyen titokzatos, az egész világ nyelveit összefűző kapcsolatot nem fedeztek volna föl a tudósok abban, hogy hát ezeknek a lábujjaknak sehol sincs nevük! Pedig hát jobb az ilyen kapcsolatok megállapításánál igen, igen óvatosan eljárni.

Asbóth Oszkár.

ISMERTETÉSEK.

Simonyi, Die Ungarische Sprache. Geschichte und Charakteristik. Strassburg, Karl J. Trübner 1907. Ára 9 M. 50 Pf.

A büszke székesegyház harangjának ércz szava szétterjed az emberek városában, és a kinek szivében hit van, az elmegy a templomba, hogy imádja az istent, de a levegőjétől megfosztott üvegburok alatt szóló harang, ha színezüstből volna is, hiába szól, nem hallják meg szavát sem a hívők, sem a hitetlenek. Nagy nemzetek nyelvét megértik az egész művelt világon, és a tudomány terén való alkotásaik gyorsan közkincsévé válnak az egész művelt emberiségnek. Kis nemzetek, valamint más tekintetben is több nehézséggel kell megküzdeniök, úgy ebben sem olyan szerencsések. Hiába alkotnak tudósai a tudomány egyik-másik terén újat és értékeset, az emberiség figyelmére méltót, szavuk csak néma szó marad, mert nyelvük a nagy világban ismeretlen. Nem hiúság tehát, se nem hazafiatlanság, hanem az emberiség közérdeke iránt való kötelesség teljesítése, ha időnként valamely világnyelven is megszólalnak, hogy verejtékes munkájuk eredménye ne holt, hanem érdeme szerint kamatozó tőke legyen.

Egyéb tudományágak, különösen a természettudományok magyar művelői már régóta és elég sűrűen gondoskodnak róla, hogy munkásságuk eredménye a nagyvilágba is elhasson, de a magyar nyelvészek már ötven esztendeje nem adtak számot a külföld előtt arról, hogy ők is derekasan dolgoznak azon a téren, a melynek megművelése, a természet rendje szerint, az ő feladatuk. Az elmúlt században mindössze három tudományos czélú magyar nyelvtan jelent meg valamely világnyelven, Révai, Verseghy és Riedl munkái. A mi ezeken kívül, leginkább németül, a külföld számára még hozzáférhető volt, az mind csak gyakorlati (bár legnagyobbrészt felette gyakorlatiatlan) nyelvtan, tehát a mi szempontunkból szóba se jöhet. Pedig első pillanatban is nyilvánvaló, hogy a magyar nyelv múltjának és jelenének tudományos búvárlatában az utóbbi évtizedek munkája volt a leggyümölcsözőbb, tehát az, a melynek eredményéről az európai tudományosság jóformán semmi tudomást sem vehetett. Kétségtelen tehát, hogy Simonyi Zsigmondnak czímbeli munkája érezhető hiányt pótol,

és hogy a külföldi nyelvészek hasznos tanulságok reményével, a magyar nyelvészek pedig a lerótt nemzeti és emberi kötelesség örvendetes érzetével üdvözölhetik e könyvet. A kérdés csak az, hogy egyrészt híven tolmácsolja-e nyelvészeti kutatásaink eredményeit, nem tartalmaz-e olyat is, a mit a magyar nyelvtudomány mai álláspontjából tévesnek kell mondanunk, és hogy másrészt azt nyújtja-e a megállapított eredmények köréből, a mit a külföldi nyelvész is (természetesen leginkább az általános nyelvészet szempontjából) haszonnal olvashat.

Ha a köteten bárcsak futólag is végiglapozunk, rögtön észrevesszük, hogy a *Magyar Nyelv* cz. ismeretes munkájának átdolgozása. Nem fordítása, hanem az új czélnak megfelelően való átdolgozása. Ez a körülmény a benne tárgyalt anyag helyessége szempontjából való elbírálását lényegesen megkönnyíti, mert előbbi alakjában már végigvizsgálta Szinnyei József, tehát olyan szakértő, a kinek éles szemét aligha kerülhette el sok hiba. Legközelebbi teendőnk tehát az, hogy meggyőződjünk róla, hogy a szerző tekintetbe vette-e Szinnyeinek a NyK. XXXIV. 427. s köv. lapjain felsorolt megjegyzéseit. Összevetve a régibb szövegnek e helyeit (a mennyiben az új műbe átmentek) az új szövegnek megfelelő helyeivel, megelégedéssel tapasztaljuk, hogy általában igenis figyelembe vette őket. Szinnyei gondos bírálata tehát nem volt fölösleges munka, mert a könyv anyaga újabb alakjában számos pontban szabatosabb lett. Meg kell azonban jegyeznünk azt is, hogy nem minden esetben változott meg a szöveg Szinnyei óhajtásának megfelelően. Az eredeti hely változatlan meghagyásának legtöbbször bizonyára az az oka, hogy a szerző a maga meggyőződése szerint jó okkal mellőzhette Szinnyei kifogását, bár nem egyszer szinte lehetetlen igazat nem adunk Szinnyeinek (pl. a HB. olvasásbeli eltéréseinek több esetében, vagy az *írok* alak személyragjának eredete kérdésében, MNy. 394, Ung. Spr. 350) sőt — bizonyára csak vétségből — javítatlan maradt egy kétségtelen sajtóhiba is (vog. *armtelt* — *tarmelt* h. MNy. 421, Ung. Spr. 371), Egy néhány csekélyebb kifogást említhetnék még magam is. Pl. nem tartom valószínűnek, hogy a m. *nyak* < olasz *gnucca, nucca* volna (18). A *sör* és *dolmány* szavak (62, 63) jogtalanul szerepelnek ó-török jövevényszavaink sorában és most már (vö. MNyelv IV. 37) tudjuk, hogy a *cinterem* (58) sincsen helyén a népetimológia példái között. *Alakor* (69) most is él még némely nyelvjárásunkban (MTsz.). Az erős és a gyönge fok változásáról (Stufenwechsel) szólván, félreérthető, vagy legalább is nem elég világos kifejezése az, hogy ez együtt járt «a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok váltakozásával» (MNy. 68, Ung. Spr. 46); szabatosabb lett volna azt mondani: a hangsúly helye változásával. — Mások

más, és talán még több kifogásolni valót fognak találni a könyv szövegében, de ez végre is nem mond sokat egy olyan munkánál, mely a magyar nyelvészkedés egész körét öleli fel. Mert bármily nagy része van is Simonyinak a mai magyar nyelvtudomány eredményeinek megteremtésében, ez a tudomány ma már van olyan nagyterjedelmű, hogy még ő sem lehet minden legkisebb részecskéjének tökéletes birtokában.

A második kérdés, a melyre e mű ismertetésében meg kell felelnünk, az, hogy helyesen válogatta-e ki a magyar nyelvtudomány eredményeiből azt, a mi a külföld nyelvészeit is érdekelheti.

Hogy Simonyi e czél teljes és helyes tudatában volt, azt meggyőzően bizonyítja a két könyv eltéréseinek vizsgálata. Magyar alakjában az esetleg érdeklődő laikusok tájékoztatásán kívül első sorban egyetemi hallgatóknak a nyelvtudományba való bevezetését szolgálta, s így didaktikai czéljának megfelelően sok elemi részletet is tartalmazott, a melyeket természetesen teljesen fölösleges lett volna a külföld tudósainak is elmagyaráznia. A *Magyar Nyelv* azon fejezetei tehát, a melyek pl. az általános nyelvtudomány történetéről, a nyelvrokonság mivoltáról, vagy a nyelvemlékek hasznáról szóltak, szinte teljesen elmaradtak. Más részek ismét, melyek a mi szempontunkból fontosak ugyan, de az idegen nyelvészt kevésbé érdekelhetik, jóval rövidebbre vannak fogva, pl. a nyelvjárások jellemzése, az ikes igeragozás története, s még egynéhány más. De viszont bővebben vannak tárgyalva, esetleg új fejezetekül szerepelnek azon kérdések, a melyekről föltehető, hogy más nyelvek tudósait, különösen az indogermanistákat különösebben érdekelhetik. Pl. kiemeli és egy Gabelentzből való idézettel is megvilágosítja Sajnovics és Gyarmathi érdemeit az összehasonlító nyelvészet történetében (4, 5), részletesebben tárgyalja az ige és névszó viszonyát a mi nyelvcsaládunkban (39), ismét (mert a MNy. 2. kiadásából kihagyta volt) sőt bővebben szól a hajlító és ragozó nyelvek állítólagos rangkülömbségének kérdéséről (46—59), egészen új fejezetet (48 s köv. l.) szentel az idegen nyelvekbe elhatott magyar elemeknek (l. most Nyr. 37 : 98 is), germanizmusainkat is részletesebben tárgyalja (de a nyelvújítás szóképzésbeli germanizmusait, a *Sonderling* ∾ *különcz*, *Bäckerei* ∾ *sütöde*, *Bindewort* ∾ *kötszó*-féléket kár volt kihagynia). Hosszú sorát idézhetném még azon pontoknak, a melyekből kitűnik, hogy az anyag átdolgozása közben kellő tekintettel volt a mű megváltozott rendeltetésére. Az átdolgozás módját általában sikerültnek mondhatom, bár nem tudom, hogy csakugyan szükséges volt-e a magyar szóképzésnek ilyen beható tárgyalása (a szerző a TMNy. megfelelő fejezeteinek bő kivonatát közli), s talán a nyelvjárási mutatványok is elmaradhattak volna. A 39. l. 2. pontjában

nem lett volna fölösleges meghagyni a magánhangzóilleszkedés példáit, és a magyar betűk hangértékét is czélszerűbb lett volna a 194. l. Hangtan) helyett mindjárt a könyv legelején megmagyarázni.

Kétségtelennek tartom, hogy a magyar nyelv és nyelvtudomány iránt érdeklődő külföldi nyelvészeknek hasznos és nem is unalmas kalauzuk lesz e könyv, mely már külső kiállításának csinosságával is bizalmat ébreszt maga iránt. De nem szabad elhallgatnom azt sem, hogy a miért csak átdolgozása a MNy.-nek, azért még korántsem fölösleges a magyar nyelvésznek is figyelemmel átolvasnia, mert tartalmában is sok az új. Lépten-nyomon találkozunk benne egy-egy új megjegyzéssel, új gondolattal, új magyarázattal, a melyek Simonyi folyton munkálkodó, soha el nem lankadó, azért bámulatosan termékeny nyelvészi tehetségének kedves bizonyítékai.

A könyv német stílusa nem fényes ugyan, de egészen tisztességes, folyékonyan olvasható. Csak egyik helye akasztott meg kissé. Kazinczynak ez ismeretes mondatában: Románt fordítani, s a gyönyörűségre szolgáló dolgokat is idétlen nevekkel mocskolni el, megengedhetetlen vakmerőség — a *név*-nek *Namen*-nel való fordítása (Wörter helyett) homályossá, sőt érthetetlenné teszi az egész helyet (168). Megütköztem ezen a mondaton is (az *el van utazva*-félékre vonatkozik): wer da dem Rechte der Entwicklung und des lebendigen Sprachgebrauchs das Wort redet, wird von patentierten Patrioten und privilegierten Nationalisten als Vaterlandsverräter verschrien und verleumdet (185). Elhiszem, és vallom is, hogy Simonyit tudományos pályáján sok igazságtalan támadás érte, de mégsem kellett volna magát ilyen erős kifakadásra ragadtatnia. A pangermán lapocskák és nemzetközi szoczialisták e kedvelt szólamai rosszul illenek a magyar nemzetnek és az emberi tudománynak kétszeresen magasztos érdekeit szolgáló komoly munkájába. HORGER ANTAL.

Azt hiszem nincs valamire való nyelvész Magyarországon, a ki nem örült volna annak, hogy SIMONYI egy jeles összefoglaló munkáját átdolgozta a kölföld számára, nincs, a ki nem kívánná, hogy külföldön minél többen olvassák, hisz ez a könyv csak becsületet szerezhet nekünk, mert fennen hirdeti tudományos készültségünket, nem csak azzal, hogy maga komoly, a mai tudomány magaslatán álló mű, hanem azzal is, hogy nyomatékos tanúságot tesz arról a nagy munkáról, a mely évtizedek óta köztünk folyt, a magyar nyelv multjának és jelenének földerítésére. Mi nem mondhatunk le arról a reményről, hogy Simonyinak magának lesz alkalma és ereje hozzá, hogy ezt a kiváló

művét új, javított kiadásban kiadhassa, kötelességünk tehát minden apróságra figyelmeztetni, a melyben hibát látunk.

A dolog természeténél fogva legtöbb megjegyzésem arra van, a mit S. a szláv hatásról mond akár általánosságban, akár annak részleteiről. S. olyan határozottan előtérbe állítja a szlovén hatást, mint eddig tudtommal senki sem. Legkevésbbé hasonlít az ő álláspontja MIKLOSICHéhoz, ámbár ez is «szlovének»-nek tulajdonítja a legerősebb hatást. M. egészen különös elméletet állított föl a szlovénekről, ő szlovénnek nevezi azt is, a mit a tudomány ma bolgárnak mond, sőt csakis olyan szlovén nyelvre gondol, mikor nyelvünk szláv jövevényszavaiban első sorban szlovén hatást lát, a mely más mint bolgár legjellemzőbb hangtani sajátságánál fogva nem is lehet: «Die slovenischen Bestandtheile des Magyarischen sind dadurch kenntlich, dass in denselben ą und ę durch mit Resonanten schliessende Silben, ê durch é und št, žd meist durch *st*, *zsd* ersetzt werden», l. *Die slav. Elem. im Magy.* 5. VIII. Hogy mindig csakis erről a bolgáros «ószlovén»*) nyelvről beszél, az mindenki előtt, a kinek csak némi sejtelme van a szláv nyelvészetről, világos, hisz folyton ennek a nyelvnek jellemző sajátságául emlegeti a *tj*, *dj*-ből lett *št*, *žd*-t, tehát azt a jellemző bolgár *št*, *žd*-t, a melyet ilyen helyen egyetlen egy más szláv nyelvben sem találunk: «Da es nun, mondja egyebek közt, in dieser Hinsicht auf die nasalen Vocale ą und ę, auf ê und auf die Consonantengruppe *št* und *žd* ankommt», l. u. o. 9. l., és mikor a példákra kerül a sor, fölhozza egyebek közt a *mostoha*, *pest*, *rozsda*, *mesgye* szavakat, a melyek olyan fennen hirdetik, hogy a magyar nyelvre valaha bolgáros szláv nyelv hatott, l. 10. l. Ha tehát egyik-másik olvasó azt hinné, hogy Simonyi álláspontja ugyanaz mint Miklosiché, nagyon tévedne, sokkal inkább lehetne azt állítani, hogy homlokegyenest ellentétes az álláspontjuk, ámbár S. kifejezéseit egyenesen M. említett értekezéséből meríti és talán abban a hiszemben is van, hogy álláspontja azonos M.-éval, a mi az egész dolognak egészen sajátságos színezetet ad. S. ugyanis azt mondja: «Unmittelbar nach der Landnahme erfuhr unser Wortschatz eine bedeutende Bereicherung von seiten des Slaventums, vorzüglich aber des Altslovenischen», l. 63. l., és «Aus den bisherigen Untersuchungen ergibt sich, dass das Altslovenische in Pannonien den stärksten, das Rumänische den geringsten Einfluss auf

*) «Ószlovén»-nek nevezi M. a legrégibb szláv bibliafordítás nyelvét első sorban azért, mert a régi források ezt a nyelvet szemben a latin liturgicus nyelvvel *slověnьskъ*, «szláv»-nak nevezik, és határozottan tiltakozik az ellen, hogy az ószlovén kifejezés már maga elméleti állásfoglalást jelentene.

das Ungarische ausgeübt hat», l. 88. l. Minthogy tudjuk, hogy Miklosich «altslovenisch»-nak nevezte a szlávok liturgicus nyelvét és hogy ennek a szlovén nyelvhez semmi köze sincs, hanem kétségtelenül bolgár nyelvjáráson alapul, valaki azt hihetné, hogy Simonyi Miklosichcsal egyetemben úgy mint én azt hiszi, hogy a szláv nyelvek közül a b o l g á r hatott legerősebben a magyarra. De ezt nem szabad róla föltennünk, ámbár hibául rovandó neki föl, hogy annyira nem szabatosak kifejezései, hogy épen ennek ellenkezőjét lehet belőlük kiolvasni, mint a mit mondani akart. S. ugyanis abban a magyar munkában, a melynek a most megjelent német mű csak átdolgozása, nem használja a kétértelmű ószlovén kifejezést, hanem egyenesen szlovénekről szól: «Először is [szókincsünk] a pannoniai s z l á v s á g s leginkább a szlovének szótárából gyarapodott», l. *M. Nyelv*[2] 79. De hogy S. német művében is szlovénekre gondolt és nem bolgárokra, az kitűnik — a t á r g y m u t a t ó b ó l ! A tárgymutatóban ugyanis «slovenischer Einfluss» alatt épen azt a 63. lapot idézi, a melyen először használja az ószlovén terminust, azonkívül még a 227. lapra utal, a melynek utolsó sorában szlovén papok vannak említve mint olyanok, a kik német és olasz papok társaságában a magyart a latin betűk használatára tanították. A kicsit fölületesen készült tárgymutató, a melynek pedig némileg a kifelejtett tartalomjegyzéket is pótolnia kell, tehát világot vet arra, hogy S. mit érthetett a kétértelmű «Altslovenisch» kifejezésen, és ha ez a tárgymutató teljesebb volna, még sokkal biztosabb nyomra is vezetne. S. ugyanis az igekötők tárgyalása közben is szól, még pedig e helyen leplezetlenül, a szlovén nyelv igen erős hatásáról, igaz, olyan hatásáról, a melyhez nagyon sok szó fér: «Es gibt, azt mondja, auch in einigen anderen finnisch-ugrischen Sprachen Anläufe zu dieser Entwickelung, sie ist aber nirgends so weit fortgeschritten, wie im Ungarischen, und das ist unstreitig indogermanischem, und vorzüglich — wie zu erwarten steht — slovenischem Einfluss zuzuschreiben», l. 250. l. Hogy itt nem az úgynevezett ószlovén liturgicus nyelvről van szó, a mely voltakép′ nem is szlovén, hanem bolgár, azt a fölsorolt példákból egészen nyilvánvaló, hisz nem az «ószlovén» nyelvből idézi az igéket, a melyek állítólag a magyar igekötős kapcsolatoknak mintául szolgáltak, hanem — Pleteršnik szótárából! De ha a szlovén nyelvnek valóban olyan nagy, nyelvünk szerkezetét részben átalakító hatása volt, ez máskép el sem képzelhető, mint úgy, hogy különben is ez a nyelv volt épen az a szláv nyelv, a mely a legerősebb hatást gyakorolta a mi nyelvünkre, ennél fogva a 63. és 88. lapon említett «Altslovenisch» S.-nak egészen mást jelent, mint M.-nak és nem lehet egyéb, mint a mai szlovén nyelv régibb fejlődési foka. Nekem ter-

mészetesen eszem ágában sincs S.-val arról a nagy kérdésről vitatkozni, hogy melyik hatás volt erősebb, a bolgár-e, a melyet meg sem említ, vagy a szlovén, a melyet annyira előtérbe tol, hisz mint szakértő legjobban tudom, hogy milyen végtelenül nehéz lehet olyannak állást foglalni ebben a kérdésben, a ki nem ismeri apróra a szláv nyelveket, nem ismeri még a szlovén nyelvnek sem épen azon nyelvjárásait, a melyek itt egyedül tekintetbe jöhetnek és a melyek egy igen lényeges sajátságban, a hangzók quantitásában, annyira eltérnek a Pleteršnik szótárában föltüntetett irodalmi kiejtéstől. Csak rá akartam mutatni, hogy S.-nak saját álláspontja sem domborodik ki kellően munkájában, annak pedig nyomát sem találjuk egész munkájában, hogy a magyar nyelvre a bolgár nyelv is hatott,*) már pedig ezt csak nem tagadhatja senki, aki ért a dologhoz, és épen e kétségtelenül tetemes bolgár hatás annyi érdekes kérdést vet föl, nyelvészetit és történetit, hogy annak érintése ilyen nagy munkában elkerülhetetlen. Egyébiránt S. előadása azt a benyomást teszi, mintha tartózkodni akart volna vitás kérdések érintésétől vagy nem kísérte kellő figyelemmel az újabb kutatásokat, erre vall az a körülmény is, hogy még a bibliographiából is, a melyben részben egészen igénytelen dolgozatok is föl vannak említve, kihagyott két nagyobb értekezést, a melyben először MUNKÁCSI, azután én azzal a fontos elvi kérdéssel foglalkoztunk, hogy az első nagy szláv hatás vajjon hol érte a magyar nyelvet, a mostani hazánkban vagy egy régibb hazában, pedig erre a fontos vitára érdemes lett volna a német közönség figyelmét fölhívni, annál is inkább, mert mind a két értekezés német folyóiratban is megjelent.

De hagyjuk a nagy vitás kérdéseket, a melyekben a szorosan vett magyar nyelvészek amúgy is csak nagy óvatosan foglalhatnak állást, és lássunk egy pár részletet, a melyek iránt szabad kicsit követelősebbeknek is lennünk, mert a döntés itt nem olyan nehéz, mint nagy elvi kérdésekben. Én ezeket az apró botlásokat abban a sorrendben említem, a melyben egymásra következnek; azt a kérdést, vajjon a magyar igekötők használata szláv hatásra vezetendő-e vissza, fontos-

---

*) S. igaz egy helyen említ ezeréves «óbolgár» jövevényszavakat («Die tausendjährigen altbulgarischen Lehnwörter des Ungarischen»), l. 58. l., de ez a kifejezés nyilván csak tévedésből csúszott be vagy maradt bent, föl is váltja mindjárt ugyanabban a mondatban az «altslovenisch» kifejezéssel, a mely azután még kétszer ismétlődik. Hogy másoknak *altslovenisch* és *altbulgarisch* egy, arra nem szabad hivatkozni, S.-nak nem az. Hisz az egyetlen helyen, a hol egészen világos állásfoglalása, azt mondja: und vorzüglich — w i e z u e r w a r t e n s t e h t — slovenischem Einfluss zuzuschreiben!

ságánál fogva és mert egy pár szóval el nem intézhető, kivettem innen és fönt külön kis czikkben tárgyaltam.

S. a 64. s k. lapon öt csoportban bemutat vagy 100, véleménye szerint szlávoktól átvett jövevényszót. Minthogy szláv jövevényszó van vagy 1000, könnyű lett volna 100 egészen biztosat kiválogatni, arra sem lett volna szükség, hogy kihalt szónak helyt adjon, mint pl. a *kólyá*nak, a melynek jelentéséről a német olvasó alig kap helyes fogalmat, ha Ackerbau (!) fölírás alatt ilyen kapcsolatban találja: *kólya* und *taliga* ,Karren'! A *petrencze* igaz *cze* szóvégénél fogva szláv eredetű szó benyomását teszi, de szláv voltát eddig még senki emberfia be nem bizonyította; míg a magyar szó messze el van terjedve, más szláv nyelvből nem ismerjük mását, mint épen csak a tótból (*petrenec*), de itt sem értjük meg keletkezését, nem is sejtjük eredeti tövét és jelentését. De a *petrenczé*-t még hagyján, azonban a szláv jövevényszavak közt ott találjuk az oláhból vett *esztená*-t is, a németből került *bognár*-t*), a *rúd* meg a *tornác* szavakat, a melyek ellenkezőleg, a hol megvan másuk, a magyarból hatoltak a szomszédos szláv nyelvekbe, a mint ezt már többször kimutatták. A 73. l. S. azt fogja a szerb nyelvre, a mely csak úgy hemzseg a «hosszú» mássalhangzóktól — *ȁko*, ejtsd akko, *ȍko*, e. okko, *ȅvo*, e. evvo, *mȁti*, e. matti stb. stb. — hogy nem ismer ilyen mássalhangzót. Egészen érthetetlen, hogy S. Erdélyben olyan szláv hatást vél fölfedezhetni, a melynek nyomát máshol nem vagy csak gyéren találni. So z. B. sagt man, mondja a 80. l., besonders in Siebenbürgen anstatt *újra* ,von neuem' *újból*, wörtlich ,ans neuem', und dies ist offenbar das slavische *iz nova*, denn im Slavischen ist die Präposition *iz* in mehreren solcher Zeitbestimmungen gebräuchlich. Szó sincs róla, ez Erdélyben semmi egyéb mint az oláh *din nou* szóról-szóra való fordítása. Ha a magyar *egyúttal* oly annyira természetes kifejezés és ha a szláv nyelvekben nincs is hasonló kifejezés, igazán kákán való csomókeresés, ha S. az *ez úttal*-t abba a gyanúba keveri, hogy szláv mintára keletkezett volna, l. 80. l., és ha a magyar azt mondja, hogy *semmi úton-módon* és S. ezt nem tartja szláv hatás alatt keletkezett fordulatnak, ámbár s szlovén *po nobenem potu* szóról-szóra azt jelenti, hogy «semmi úton», miért kell

*) S. már a *M. Nyelv* első kiadásában (1889-ben) szláv eredetűnek mondta a magyar *bognár* szót, l. 114. l.; a második kiadásban ehhez a téves állításhoz már egy szláv *bognar* szót is költött, l. 80. l., a mely most újra kicsit más alakban (*bognár*, l. 65. l.) el akarja velünk hitetni, hogy a bognár szavunk nem került közvetetlenül a németből. S.-t nyilván a *bognár*-ral összecsengő *bodnár* tévesztette meg, a mely valóban szláv eredetű.

az egyebek közt FALUDI-ból ismert *semmi úttal*-féle fordulatnak, a melynek szerkezete más, az említett szlovén kifejezés másának lennie? A 85. l. azt tanítja S., hogy a magyar *csapláros* szláv, pedig német eredetű, és hogy az *esztergályos strugár*-ból való, pedig ebből ezt tudhatja S., hangtani okoknál fogva sem igen lehetett volna, l. ASBÓTH *trъt-trьt i tlъt-tlьt v madj. zaimstv. iz slav. jaz.* 16. l. A Schlägli szószedet *ztrag* és a beszterczei szószedet *strak* szavát így mutatja be: *Sztrak* soviel als das spätere *eszterag* ‚Storch‘ (altslav. *strŭkŭ*), l. 115. l. Nem tesz itt S. erőszakot jobb tudásán, csak hogy a magyar szó valahogy közelebb jusson az «ószláv» *strŭkŭ* szóhoz, a melyből így sem magyarázható, hát ha még az *eszterág* alakból indulunk ki?

S. véleménye szerint a *-ka*, *-ke* *-cska*, *-cske* kicsinyítőképzők szláv eredete mellett az is szólhat, hogy az ilyen képzések a régibb irodalomban sokkal ritkábbak («da jedoch diese Suffixe in der älteren Literatur viel seltener sind» l. 314. l.); én e folyóiratban kifejtettem már egyszer, hogy ezt az argumentumot egészen erőtlennek tartom, l. 1 : 26. Nem tartom szerencsésebbnek azt sem, a mit a *pálczika* féle kicsinyítő képzések továbbterjedéséről mond: Zur Verbreitung dieses Suffixes hat ebenfalls das gleichlautende slavische Suffix beigetragen, das die Endung von vielen entlehnten slavischen Diminutiven war, wie *pántlika* ‚Bändchen‘ (österr. *Bandl*), *csomorika* ‚Wasserschierling‘, *paprika* ‚Paprika‘ usw., u. o. 2. jegyz. Hogy a *pántlika* szláv eredetű, az épen nem bizonyos, a *csomorika* meg a *paprika* pedig nem kicsinyítők, ezt legalább a *papriká*-ról sejthette volna S. is, mert tőszava a hrv.-szb. *papar*, gen. *papra* «bors», már pedig a bors «k i c s i (!), de erős», a *paprika* pedig a horvátszerbeknél is jóval nagyobb a borsnál. Maradna tehát mindössze az «usw.», de ez természetesen nem bizonyíthatja azt, a mit a tényleg megnevezett példák nem alkalmasak bizonyítani. Egy annyira vitás kérdést, mint a milyen a kicsinyítő képzőké, óvatosabban kellett volna előadni. A kidolgozás pongyolasága meglátszik más helyen is. A hol a szlávból átvett *ca-ce* és *ica* képzőkről szól, a szerző amarról azt mondja: *-ca*, *-ce* kommt meist nur in Kosenamen vor: *Gyurica* ‚Georg‘, *Palica* ‚Paul‘, *Katica* ‚Käthchen‘, l. 315. l., pedig hát ezek először nem magyar képzések, másodszor pedig nem rejlik bennök *-ca* képző, hanem *-ica!*

Nem tartom helyesnek a következő állítást sem: Aus dem slovenischen *jasle* ‚Krippe‘, *vedro* ‚Eimer‘ entstand im Ungarischen mit Vokalanpassung **jaszlo*, **vëdrë*, im Akk. *jászlot*, *vëdret*, l. 341. l. Ha ugyanis abban a szláv nyelvben, a melyből a magyar szó került, különbség van rövid és hosszú hangzó közt, rövid *a*-nak a magyarban *a* szokott megfelelni, nem pedig *á*, a mint ezt pl. a fönt említett horvát-

szerb *pàprika*-ból lett *paprika* is mutatja. Hiába hivatkoznék S. arra, hogy a szlovén *jasle*-ben hosszú az *a*, Pleteršnik szótára szerint igenis (*jâsle*), de ez a krajnai nyelvjárást tűnteti föl, a melyben minden hangsúlyos hangzó, ha nem áll az utolsó szótagban, hosszú, a hol tehát a *vedro* is *védro*-nak hangzik, de a keleti nyelvjárásokban rövid az *a*. SkET az ő gyakorlati nyelvtanában *jàsli*-nak írja a jászol jelentésű szót, a mi szlovéneink pedig *gyèszli*-nek mondják a jászlat, ezeknek nem is felel meg a később keletkezett *jâsle* tájszó, hanem a Pleteršniknél *jásli*-nak írt alak, és S.-nak a magyar szó magyarázatánál ebből kellett volna kiindulnia, ha már úgy van meggyőződve, hogy a szó szlovén eredetű, a mit azonban én igen nyomós okoknál fogva és a hasonló esetek egész sorozatára támaszkodva teljesen kizártnak tartok. Hogy a késő keletű szlovén *jâsle* tájszó a magyarban miért lett volna hangzóilleszkedéssel **jászlo*-vá és nem *jászla-va, mikor pedig a szlovén *e* nyilt volt, azt nem értem, de hogy ez az annyira ingatag alapon construált **jászlo*-ból lett volna az itt-ott a régiségben található *jászló* («die Form **jászlo* ist mittlerweile nach anderer Analogie auch zu *jászló* geworden», l. 342. l.), azt már azért sem hiszem, mert meg vagyok arról győződve, hogy soha **jászlo* alak a magyar nyelvben nem is volt, hanem hogy **jászli*-ból a *jászol* **jászl* alakon át lett.

S. a *szürcsöl* szót a *-csol*, *-csel*, *-csöl* gyakorító képzővel képezett magyar igék közé sorolja, l. 186. l., és tagadhatatlan, hogy a szürcsölést szűrögetésnek lehetett mondani, de vannak nyelvtények, a melyek ezt a magyarázatot teljesen kizártnak tüntetik föl, ha csak egészen különös véletlen találkozásban nem akarunk hinni. A szerbben azt, hogy «szürcsöl», úgy mondják, hogy *srče;* hogy ez magyar eredetű szó volna, az ki van zárva, nemcsak azért, mert akkor alig képződött volna hozzá egy *srkati* infinitivus, hanem mert a *srkati* igét ugyan abban a jelentésben megtaláljuk csaknem valamennyi szláv nyelvben: szlovén cseh *srkati*, lengy. *sarkać*, bolg. præs. *srъka*. Az infinitivus töve behatolt azután a præsensbe is, a mint azt a bolgárból láttuk (infinitivus a bolgárban nincs már), de ez semmit sem bizonyít a *srče* eredeti volta ellen; a szlovénben él még *srka* mellett a *srče* alak is, a csehben, lengyelben már elveszett a külön præsenstő, de hogy régente valamennyi szláv nyelvben meglehetett, azt sok hasonló tőkiegyenlődés története bizonyítja. A *szürcsöl* igében, a mely helyett **szörcsöl* alakot várnánk — v. ö. egyébiránt *szörtyöl* és *szürtyöl*, *csötörtök* és *csütörtök!* — lehet az első hangzó színezetében a *szűr* ige hatását keresni, de azt állítani, hogy a *szürcsöl* ige *szűr*-ből képezett gyakorító, ahhoz nekem nem volna bátorságom. Hogy belejátszik a hangutánzás is, a mely nyilván a szláv ige ősalapja, azt mutatják

a mellékalakok: *sziricsöl, csürcsöl, szörtyöl-szürtyöl,* l. NySz., Sim. TMNy. 400 és MTjsz.

Ezek körülbelül azok a kifogások, a melyeket a szorosabban az én szakomba vágó kisebb-nagyobb kérdések tárgyalása ellen tennék. Ezek után hadd említsek egy figyelemreméltó állítást, a mely megérdemli, hogy a nagy anyag közt el ne vesszen. S. egy jegyzetben bizonyitás nélkül azt mondja, hogy a *de* kötőszócska lehet szláv eredetű («obwohl es nicht unwahrscheinlich ist, dass unser *de* slavischen Ursprungs ist») l. 73. s. k. l. S. *A magyar kötőszók* czímű, bámulatos szorgalommal és nagy tudománynyal készült művében visszautasította a magyar *de* szócskának a szláv *da*-ból való származtatását, azon az alapon, hogy a magyar *de* eredetileg hosszú volt és *dê*-nek hangzott, l. 1 : 175. Azóta én roppant apparatussal bebizonyítottam, hogy a szláv *a*-nak épen a legrégibb átvételeknél szabályosan *á* felel meg (l. *Nêskoljko zamêčanij* 31—67 és v. ö. Asbóth *Szláv jöv.* 1 : 65. s. k. l.).

Még csak két apró megjegyzést kívánok tenni, a mely nem függ össze a szláv nyelvek hatásával. Hogy *Bécs* városának magyar neve összefügg a *bécs* «helység külső v. szélső része» tájszavunkkal, l. 92. l., azt én nem tartom valószínűnek. E helyen hadd jegyezzem meg azt a föltűnő tényt, hogy szlovéneink Bécset *Bècs*-nek híjják rövid *e*-vel! A 206. l. S. kétségtelennek mondja, hogy a magyar *csődör* szót *ë*-vel vettük át (német *zelter*), de nyomban a következő lapon ezt a «kétségtelen» igazságot alaposan lerontja azzal, hogy az osztrák-német nyelvjárásnak azt a sajátságát említi (és a megfelelő magyar jelenséggel kapcsolatba is hozza!), hogy *l* minden előtte álló *e* t, *i*-t lebializálja: *feld: föld, stellen: stöllen, billig: büllig, viel: vüll!*

Ezzel be is fejezhetném, ha nem tartanék attól, hogy egyikmásik talán félreérthetné bíráló megjegyzéseimet. Hiába, én a tudományban szeretem az éles világítást és minthogy csak szavakkal világíthattam meg a dolgokat, megeshetett, hogy az éles világítás kedveért itt-ott élesebb szót is használtam. Tartozom tehát S. barátomnak azzal a kijelentéssel, hogy művét nagy élvezettel végig olvastam, sokat, nagyon sokat tanultam belőle és sok nagyon sikerült részletet találtam benne (teszem p. o. a nyelvemlékekről szóló fejezetet és ebben első sorban a codexek koráról szóló részt a 116—123. l.). Külön szeretnék még kiemelni egy mondatot, a melynek metsző iróniáját talán nem fogja minden német olvasó nyomban megérteni, de arról természetesen a szerző nem tehet: Es mag z. B. wahr sein, mondja S. az 54. l., dass der Begriff des Geistes in keines Sprache so gehaltvoll und geistreich ist, wie im französischen *esprit;*

dass die Welt der Gefühle nirgends in einem so vielsagenden Wort zusammengefasst ist, wie im deutschen *Gemüt;* dass in der Wortfolge keine einzige Sprache soviel feine Schattierungen der Situation auszudrücken instande ist, wie die ungarische. Milyen összeállítás: a franczia *esprit* — a német *Gemüt* és — a magyar szórend! Meg kell vallanunk, S. gyönyörűen védi e pár szóban a magyar nyelv igazát, de külömben is becsületet szerzett az idegenben nemcsak a magyar nyelvnek, hanem a magyar tudománynak is, és ezért mi csak hálásak lehetünk neki. ASBÓTH OSZKÁR.

Az erdélyi szász tájszótár.

Hosszantartó előkészületek után e tavasz elején közzététetett az erdélyi szász tájszótár első füzete.*) Miután az első füzet kidolgozási módja valószínűleg irányadó lesz a következőkre nézve is, bátor vagyok, mint e füzet szerzője, e kidolgozási mód elveit itt is közzé tenni.

1. A felkarolt szóanyag.

Az esz. tsz. feladatának tekinti, hogy kimerítse az Erdélyben beszélt u. n. szász (tulajdonképen frank) nyelvjárások szókincsét, t. i. hogy felkarolja mindazokat a szavakat, szólásmódokat, a melyek a tájszólásban beszédben mostanában tényleg használatban vannak vagy régebben használatban voltak. Hadd legyen a szótár az erdélyi szaszok nyelvének képe, melyben nyelvük a maga egészében visszatükröződik. De ebben az összes szókincsben megkülönböztetendők az egyes nyelvrétegek ú. m:

1. a valódi tájszólás («Echte Mundart»), t. i. a kifejezések és szólásmódok, a melyekkel a tulajdonképeni köznép, még pedig nem csak a parasztember hanem a városbeli mesterember is él;

2. a lendületesebb szólásmód («Gehobne Sprache»), t. i. a szavak, kifejezések, melyek az újfelnémet befolyása által a tájszólási hitszónoklat, a szépirodalom, az ünnepélyes felköszöntések alkalmával használatban lévén ezúton lassanként beleolvadtak a köznép beszédébe;

3. a városi féltájszólás («Städtlische Halbmundart») t. i. azok a kifejezések, a melyek nem is csak kölcsönszavak az újfelnémetből, hanem tulajdonképen újfelnémetek és csak tájszólási kiejtésben fordulnak elő;

4. a tulajdonképeni jövevényszavak az újfelnémetből, magyarból,

*) Siebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch, mit Benützung der Sammlungen Johann Wolffs herausgegeben vom Ausschuss des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Erste Lieferung, bearbeitet von *Adolf Schullerus.* Strassburg, i. E., Verlag v. Karl Trübner. 1908. Druck von W. Krafft, Hermannstadt. Lex. 8°. LXXII. és 96. l.

román nyelvből, a mennyiben már egészen beleolvadtak a köznép beszédébe.

De ezen főárnyalatai mellett még a tájszólási beszéd finomabb vonásainak hosszú sora is megfigyelendő. Vannak t. i. kifejezések és fordulatok, a melyekkel csak az öregebb, másrészt olyanok, a melyekkel csak a fiatalabb nemzedék él. Azonkívül megvan minálunk is a typikus gyermeknyelv. Hozzájárulnak a vérmérséklet különbségei t. i. kifejezések, a melyek csak izgatottságban és felháborodásban vagy csak a megvetés és harag kifejezésére vannak használatban, ép úgy az illedelem különleges kifejezései, a mennyiben ki kell emelnünk, vajjon azokkal csak benső családi körben vagy a művelt társaságban is szoktak élni. Továbbá arra kell figyelnünk a szótárban, vajjon a kifejezések csak szűkebb foglakozási körökben dívnak-e (az ú. n. iparosok nyelve) vagy már a közbeszédben is. Az élcznek is van saját szókincse, a mely hatását többnyire más nyelvbeli jövevényszavak által szereti szaporítani. De a fősúlyt az egyes szavak földrajzi elterjedésének kiderítésére kell a szótárnak fektetnie. Már tekintettel a döntő szerepre, melyek az ófranczia jövevényszavak úgy a mozelfrank, mint az erdélyi szász nyelvjárásokban játszanak, nagyon jellemző, vajjon ezen ófrancia jövevényszavak az egyes erdélyi szász területeken előfordulnak vagy nem. Mert azoknak a teljes hiánya egy vagy más vidéken a legjobb bizonyítéka annak, hogy ez a helyi nyelvjárás szembetűnőleg nem a francia (wallon)-német határvidék környékéből származik, míg azon nyelvjárásnak eredetét, a melyben a jövevényszavak jó számban előfordulnak, bátran épen e határvidéken szabad keresnünk.

Földrajzilag felkarolja az esz. tsz. az egész szászlakta területet. Figyelmen kívűl marad tehát az ú. n. Landlerek (bajor-osztrák) szókincse, a kik a 18-adik században evangelicus hitük miatt Felső-osztrák- és Stájerországból elűzetvén Nagyszeben környékén letelepedtek s egyházilag és érzelmileg, de nem nyelvileg, beleolvadtak a szászokba, úgymint a Szászsebesben letelepedett ú. n. Durlacherek-é, a kik a badeni nagyherczegségből származnak.

Nyelvjárásukra nézve az erdélyi szászok két fő- és több alcsoportra oszlanak, az éjszaki meg a déli csoportra. Az éjszaki erdélyi (nőzeni) nyelvcsoport két ágra szakad, a szűkebb értelemben vett nőzeni nyelvjárás (Beszterczе városában és környékén, 26,189 lélek) meg a szászrégeni nyelvjárás (Szászrégen városában és környékén, 12,834 lélek). A délerdélyi szász nyelvjárások közűl (Szeben, Nagy- és Kisküküllő, Brassó, Udvarhely és Hunyad vármegyében, összesen 179,458 lélek) kiválik a barczasági nyelvjárás (Brassó városában és környékén, 29,827 lélek), meg az ú. n. j-községek (egynéhány köz-

ség a Kisküküllő mentén, Szénaverős, Czikmántor, Zágor, stb.) nyelvjárása. Ezen külömböző nyelvjárások egy néhány ismertető jelét már korábbi czikkemben (Nyelvtud. 1. köt. 2. f., v. ö. Scheiner András czikke ugyanott 1. köt. 3. f.) tettem közzé.

2. A betűsoros berendezés.

Az egyes jelszavak az újfelnémet jelszó szerinti betűrendben következnek egymásután. Abban az esetben, ha az újfelnémetben nincsen a tájszólási szónak megfelelő kifejezés, a tájszólási szó az újfn. betűsorban van beiktatva. Kivált a magánhangzókkal kezdődő szavakra nézve, a hol az egyes nyelvjárások annyira szétágaznak, bajos volna egy bizonyos nyelvjárásnak kiválasztása. A német «achten» ige p. o. a külömböző erdélyi szász nyelvjárásokban így hangzik: u^{e}chten, ä^{o}chten, ö^{o}chten, ô^{l}chten, ^{e}ochten, ôchten, ô^{e}chten, ąchtn, u^{a}chtn, o^{a}chten stb. Melyik magánhangzó betűsorában kellene hát ezeket bejegyeznünk? az a, u, o, ö, alatt? A legegyszerűbb eljárás, ezeket az újfn. jelszó alatt egyesíteni, de a legczélszerűbb is, mert a tájszólási szavaknak újfelnémetben megfelelő alakját mindenki ismeri. Ezen betűsoros berendezésnek az az előnye is van, hogy ily módon azonnal szembetűnik, melyik újfn. kifejezés hiányzik a tájszólásban, mert már régóta beismert tény, hogy az egyes nyelvjárások kiképzésére nézve jellemző nem csak az, hogy mely kifejezésekkel él, hanem az is, hogy mely és miféle a műveltebb újfn. nyelvben szokásos szavak hiányzanak a nyelvjárásban, vagy hogy más, konkrétebb kifejezések által ki vannak-e pótolva.

3. A helyesírás.

Miután a szótár nem csak tudományos, hanem gyakorlati czéloknak is szolgál, nem használható a szigorúan phonetikus irás, hanem olyan helyesírást kellett választani, a melyet a közönség is könnyen megért. A szótárbizottság eziránti határozata folytán a helyesírás a jelszavak és a példaként közölt beszédfordulatokra vonatkozólag az újfn. helyesírás szerint van választva, a hol pedig kívánatos, a szónak hangtani történetét vagy etymologiai eredetét kimutatni, a tudományos phonetikus írás használandó. Szembetűnő, hogy ily módon a nyelvjárás hangtanára nézve a szigorúbb tudományos követelményeknek eleget tenni nem lehet, de az erdélyi honismereti egylet már elhatározta, hogy szakértők által községenkint tudományosan fel fogja vétetni az egyes helyi nyelvjárások hangtanát, avval a szándékkal, hogy ennek az alapján azután elkészítteti a Fischer Hermann Geographie der schwäbichen Mundarten czímű művének mintájára az

erdélyi szász nyelvjárás térképét. Míg ebben a műben remélhetőleg a nyelvjárás a legszigorúbb, az érdekes hangsúlyviszonyokra is kiterjedő pontossággal szakértők által lesz felvéve, legyen szabad a szótárban, a melybe sok laicus munkatárs közleményei is beillesztendők és inkább a szavak fogalmi tartalma kifejtendő, általában véve szigorúbb phonetikus helyesírástól eltekintenünk.

4. Források.

Az esz. tsz. főforrása az élő beszéd. Ennek az élő beszédből felvett szókincsnek gyűjtése már több mint száz év előtt kezdődött, a hogy a «Die Vorgeschichte des siebenbürgisch-deutschen Wörterbuches» czímű értekezésemben (Nagyszeben 1895) kimutattam. Az e módon összegyűjtött szóanyagot Wolff János († 1893-ban) a nagyérdemű szász nyelvtudós, a nyomtatott forrásokból merített szóanyaggal együtt 25 mappában egyenkint feljegyezte. De miután ezen gyűjtés többnyire csak egyes szavakból áll és ezeken kívűl csak az érdekesebb, szembetünőbb, szűkebb értelemben véve tájszólási kifejezéseket foglalja magában, a köznapi, de tudományos, kivált néppsychologiai szempontból sokszor sokkal fontosabb szavakat mellőzi, de azonkívűl is szükséges volt, a 18-adik századbeli feljegyzéseket az élő nyelv által ellenőrizni, 1893 óta dr. Scheiner Andrással együtt kidolgozott kérdő íveim alapján új gyűjéshez fogtunk, mely gazdag eredményre vezetett. Kivált falusi lelkészek és feleségük, tanítók, orvosok stb. vettek részt a gyűjtésben, míg én az általam szerkesztett «Korrespondenzblatt für siebenbürgische Landeskunde» czímű havi folyóiratban kiválogatott szemelvények által serkenteni igyekeztem a gyűjtőmunkát. De mégis fenmarad a kidolgozóknak az élő beszédre nézve is a főmunka, a mennyiben a saját anyanyelvbeni jártasságukból a legjavát hozzá kell tenniök. Régi feljegyzésekben az erdélyi szász nyelvjárás igen szegény. De vannak a szász városok, kivált Brassó és Nagyszeben a XV. és XVI. századból származó számadásai, azonkívűl a czéhiratok, a melyeknek többnyire latin szövegébe az érdemes könyvelő mesteremberek sokszor, ha a latin tudásuk kifogyott, a ,vulgo' szó segítségével becsempészték a szokott tájszólási kifejezést. — A nyelvjárásban való költészet csak a 19-edik században kapott szárnyra. De ezeket a költeményeket vagy prózai elbeszéléseket csak óvatosan használhatjuk; a leghíresebb szász tájszólási költő (Kästner, † 1857) minduntalan összekeveri költeményeiben a fent jellemzett lendületesebb szólásmódot a valódi parasztnyelvbeli kifejezésekkel, míg az ú. n. népköltemények [Siebenbürgisch-sächsische Volkslieder .... Herausgegeben v. Fried. Wilh. Schuster, Nagyszeben 1865; az erdélyi szász népköltemények nagyobbterjedelmű

kiadása készülőben van] részben csak a régibb felnémet nyelvből a nyelvjárásba átültetett versek és ilyformán nem igen tükröztetik vissza a nyelvjárás valódi szellemét. Jó, valódi tájszólás található egynéhány tájszólási elbeszélésekben és népies színművekben, a melyek az utolsó két-három évtizedben folyóiratokban és kalendáriumokban láttak napvilágot.

5. Az egyes czikkek kidolgozása.

A kidolgozás jó mintaképeket követ, kiváltkép a Fischer Hermann-féle sváb tájszótárt. Feladatának tekinti, hogy egyrészt a szónak tényleges alakja és használata derüljön ki lehetőleg bő induktiv alapon, másrészt rövidebbre fogott fogalmazásban az alaki és tartalmi kifejlődés. Míg tehát egyrészben véve a szótár a most élő nyelvnek keresztmetszete, mindegyik czikk annak hosszmetszetévé igyekszik válni. A czikk élén az újfn. jelszó áll, azt követi a tájszólási kifejezés, lehetőleg mindig nagyszebeni és beszterczei tájszólásban, ha szükséges más helyi nyelvjárásbeli adatok is. Vajjon a szó használata csak vidékenként dívik-e, e helyen kiemelendő. Következik a szó használatának kifejtése elegendő adat alapján s lehetőleg történelmi sorrendben, végűl pedig a rokonértelmű szavak jegyzéke meg netaláni etymologiai fejtegetések.

6. Három czikk a készülőben levő második füzetből.

~, **ameritich** (◡ ◡ ◡́ ◡), nösn. *ameritich*, adj. und adv. elend ‚schwach‘. Besonders von Kindern und jungem Vieh (Pflanzen), die im Wachstum zurückgeblieben sind. *En a. Kängd, Henkeln, Fărkelchen; a. Intcher. Gậsker, Bîmcher.* Auch von Erwachsenen: *Dật se gor a. Lekt* ‚armseliges Volk‘. Als adv. *Ich bän hejd esu ameritich, ed äs mer esu a.* ‚fühle mich elend‘, ‚schwach‘ (Schbg.). — Aus rum. amărît in der Bedeutung ‚elend, verkrüppelt, (Şai. 29). — Echte Ma.: *Hänzper, mattertällich, rickel, roppich, schmugrizich, špînzich, tri^{u}plich, verhangsậldert, verkruppt, verröppt.*

amen, âmän (⊥ ⌣). nösn. *amen.* Indekl. und als n. *det Âmän.* 1. ‚Das letzte Wort im Gebet‘ und übertragen ‚das Letzte überhaupt‘. Als Gegengruss beim letzten der drei Pulsschläge der Abendglocke. *De Bi^{e}tklôk schlach nôch zem drättemôl un, wâ der Misch hîme kậm. Âmän sôt det Zsiga Trenj en trật mät dem Schôchtert* (Milchkübel) *ous dem Hous* (Wedm. 3). *E hu^{a}t ded Âmen nôch net gese^{o}t* ‚er hat noch nicht sein letztes Wort gesagt‘ *(Wallendorf). Wonn de Adjuvanten* (Schulchor) *un't Âmen kun, derni^u ge^{i}d et* (nämlich beim ‚Kyrie eleison‘, Katzendf.). *Ech hun Âmän gesu^{e}t* ‚dabei bleibts‘ (Birth.). *Ich wûl dij uch nôch än de Schuil gôhn, awer ich mosst de Štall fi^{e}jen, âmän, Frit* (‚Fried‘ und ‚Amen‘, Gr.-Sch.). In der Geh. Spr. als feierlicher Schluss einer Rede. *E* (sc. der Kranke) *hu^{a}d et* (sc. die Krankheit) *halt ned iwerští^{u}n kennen, âmän* ‚da ist eben nichts zu machen‘ (Schbg.). Ebenso auch beim ‚Hochdeutsch‘ reden. *Gerch* (Georg): *Ną*

geniᵃch! Von Euch brauch ich nix, ich will nur auf meinem Willen bestehn, Amen (Zw. Krez. 13). Daher: *âmän sôn* ‚zu Ende gehn', *â. mąchen* (ein Ende machen'. *Der Gerch* (Georg) *štoppt* (tupfte) *det Glâs af den Däsch, dad et glech na Âmän sôt* ‚beinahe in Scherben ging (S. Volksfr. 1892, 145). *Ech hat nemîch Zekt ze štôhn en mącht schniᵉl Âmän* (Hstdt). *Wonn ed emöᵉl* (einmal) *zem Ômen kêm!* ‚wenns einmal nur ein Ende nähme!' (mit einer Krankheit oder einer verdriesslichen Arbeit, Schirkonjen). Schulspruch: *Amen dixi, Kanter (Schnaider) flixi* (Gr.-Sch., Hstdt.). — 2. ‚Kurzes Wort, sehr weniges'. *Wod äs et mäd Oⁱch Gerch, ir schwecht änj* (immer) *wê der Mummes, ir riᵉt hotj och ned en Amen* ‚nicht ein Wörtchen' (Stein). Besonders in der Wendung: *En Eᵃmen ląng* ‚sehr kurz', solange nur als man ein Amen spricht (Binder Coll., Umgebung von, Schässbg.). Köln. Amelang ‚kurze Zeit, wie Amen in der Kirche (Hönig² 4), eifl. amelank ‚Augenblick' (Hecking 16). Vgl. dazu die mit *Ôdem* zusammengesetzten Formen: *Iwer eᵒmlenk* unter ‚Atem'.

ander, ånder, nösn. *ąnder*. 1. Ordinalzahl. In älterer Zeit vielfach auch im Schriftdeutschen, gegenwärtig durch *zwiᵉt* verdrängt und nur in einzelnen Wendungen noch gebräuchlich. «Denen Musikanten, so auf der Hochzeit die Music gemacht, deren 2 von Schässburg, 2 aus Hermanstadt und 3 aus Mediasch gewesen, habe folgendes gezahlt, als erstern fl. 8·16, anderten fl. 9·08, denen Mediaschern fl. 9» (1758, Med. V.-A. 24, 334). «Ein weiber kirchen stell vor der Tauffbid, vom gang die andre» (Ebda. 24, 326). «Und seyn da gewest bis yn das ander jar» (1534, Qu. Kr. 382). «Dy ander czyl» (1526, Ebda. 2, 17). «Crestes sein ander haws,... sein dritt haws» (1541, Qu. Kr. 3, 130). «Dy man in dem ander jar (im verflossenen) schuldich yst pliben» (1503, Qu. Gesch. S. 1, 373). «im nèchsten oder andern Monat» (E. L. R., 65). «Begeben sie sich aber zur andern ehe» (E. L. R., 70). «Das ander dritteil des Rebels hauss lasse ich den schwarzen Nonnen und auch den halben weier, welches ander halbteil das spital hat» (1505, Test. d. Frau Ursula). — *Um ąndern* (nächsten) *Dąch; än der ąndrer Wôch; bäs än'd ąnder Jôhr.* Syn. *Ä gener* (jener Woche), *ge Jôhr.* Dagegen auch: «in dem ander jar» (im ‚verflossenen Jahr, 1503, Qu. Gesch. S. 373). Sprw. *Înd äm'd ąnder näst ämsonst. Aw ąndert gin* ‚borgen' (Geld, Korn, Brod gegen Ersatz in der selben Güte geben; G. Binder Coll.). *Âⁱ* (ein) *Dᵉoch lîhrt den ąndern (Weisskirch). Jéden ąndern Dąch* ‚jeden zweiten Tag'.

Den ąnderte Morje glech än aller Frǣh.
Käst. 8.
und oⁱjnt dem oᵃndern den Oⁱd ôfzeliᵉjen.
Schuster, Volksl. 79.

In der Abdankung nach dem Begräbnis: *Ąnd wô e gêlich* (‚jählich', ‚vielleicht') *hoᵉt gefêhlt baⁱ inem quer baⁱm uᵉndern, hôᵉld em qlles ze gąᵉt (Mettersdf-,* Gassner, 93). *Ich dąnkn ij ąch zem ąndernmall (Kl.-Bistritz,* Bertleff, 21). In der Werberede: ... *ünd hüᵉt sa gêt begéft mat Läⁱwesarwe,*

änna Vüeter mad am Sann, n undern Vüeter mad a Düechter (Birk). Înt kâm zem ândern ‚es vereinigte sich vieles (mehreres nacheinander), um...‘ *Et kâm ïnd aft ânder* ‚Schlag auf Schlag‘. *Înt heng um ândern* (Verkettung widriger Umstände, die ein unerfreuliches Resultat bewirkten). *Et kâm ïnd iwer't ânder* ‚vieles, dieses und jenes, das mich hinderte, oder die Sache beschleunigte, oder verhinderte, verzögerte‘. *Ïnd ämd ânder* ‚Dienst um Dienst, Gefälligkeit um Gefälligkeit‘, zumeist in diesem guten Sinne gebraucht; doch auch in entgegengesetzter Anwendung als ‚dies für die mir von dir zugefügte Beleidigung, Kränkung, Schmähung, Schädigung‘. *Înt mät dem ândern* ‚vieles vereinigte sich, um...‘, auch ‚das Geringere geht mit dem Bessern mit‘ (bei Verkauf von Obst usw.). — In Fl. N. *än der ûndrer Gewûnt* (zurückweisend auf ehemalige Zweifelderwirtschaft, Neithausen). — 2. ‚alius‘. Den Übergang von 1 bilden Wendungen wie: «Wer den andern an das maul wirtt schlon, den sol man auch büssen» (1556, Hstdt. V.-A. 16, 403). «Keiner sol spillen mitt dem anderen wm gelt» (Ebda. 16, 404). *a)* Der Quantität nach andre: ‚ceteri‘, vielfach verdrängt durch *gen* (jene). *Dê kâ* (kann) *mîh wê ândern* (d. i. sie kann hexen). *De ândren wärden't schî* (schon) *mâchen* (Sprw. von einem lässigen, uninteressirten Menschen). *Ech wäll, nor des ûndere selle wällen,* beliebte achselzuckende Wendung, wenn eine missliebige Forderung gestellt wird (Schbg.) Andrerseits: *Ech wäll dich net, nor de ândern!* worauf in Gr.-Sch. die unfehlbare Antw. *Net kammer de emdern!* ‚kümmre dich nicht um die andern!‘ Sprw. *Fun es ândere senjem Röss mess em uch än der Muer uestejen* (Blutrot). *Wî än enem äst äs, äs ed uch äm ândern* ‚der Tüchtige ist überall tüchtig‘ (Ebda.). *Wiör hangder dem Uwen gewiest æs, diör seckt uch en ohndern do* (Plattd. Kr. Ra.). — *En ândert* ‚ein ander‘ (das Neutr., wenn nicht genau bestimmt werden soll, ob dieser andre Mann, Frau oder Kind ist). Tadelnd oder selbstgefällig, je nachdem, ob es die erste oder zweite Person betrifft. *En ândert* (ein andrer Mensch als ich, du) *hât na det net gedôn* (scil. ‚du aber ja‘, ‚ich aber‘). Scheltend, wenn ein Kind etwas angestellt hat: *Hoest te emdert na weder net ze dâ geheot und heost ded ugestâlt?* (Gr.-Sch.). *Wänn e glech näst ândert ze dâ gehuet hæf* (Sch. T. 1881, 65). *E sûl em nor de zwelf Gälde gin, äm ândert kênt e dernô râich derhîm bleiwen* Sch. T. 1880, 43). *Ed äs mer dich ned äm ûndert* ‚es ist mir nur darum so daran gelegen‘ (Schbg.); *äm ândert äs et mer allendînt, et wôr mer nor äm det ze dân.* Bei der Aussaat des Korns werden die drei ersten Würfe rückwärts geworfen mit den Worten: *Det vuer de Mäschen* (Spatzen), *det ounder vuer mech* (Belleschdf.). *E Kängt hatt ded ânder* ‚eine sehr junge Mutter‘. — *b)* Qualitativ. *Ded äs na schîn äst ândert* ‚von der Seite habe ich die Sache allerdings nicht angesehn‘. *Ded äs na en ânder Sach. Det sen ânder Birn! Bräng et* (das unwillige Kind) *af ânder Gedânken, aw äst ândert! Ed äs wê wonn e en ânder Mängsch wèr* ‚ganz verändert‘. *Mer messen des Sach vun er emderer Sejt nin, et goid esu net fuir* (Gr.-Sch.). *Um ândern Ängd* ‚am entgegengesetzten Ende anpacken‘. *Säk* (suche) *der (zwe diem) en ândere Narren (Iesel, Ïfâlt)* ‚ich tue da nicht

mit, lasse mich nicht fangen, zu keinem Werkzeug gebrauchen'. *Dǫ̂t stîhd aw em ǫ̂ndere Bli^e^t* ,ist dunkel, ungewiss, unentschieden'. *Mer wärden (messen) nâ ǫ̂nder Sîten afzǣhn* ,anders vorgehn in der Sache, eine andere (strengere) Behandlung beginnen'. *Wîst te näst ǫ̂ndert vîrzebrängen?* ,keine bessere Entschuldigung, Ausrede, Erklärung? *Dǫ̂d äs en ǫ̂nder Ri^e^d* ,das lässt sich hören, auf der Grundlage können wir schon weiter verhandeln, Ironisch: *Hu^e^st te nichen ǫ̂nder Schmärzen* ,nur das verlangst du, nichts anderes, nicht mehr?'. — *Ǫ̂ndert* wird oft in Verbindung mit *en* (ein) gebraucht und bedeutet ,nicht dieses, sondern ein besseres, geeigneteres von der betreffenden Art, Gattung, Sorte'. *Gäf mer en Däppchen! Net dǫ̂t, en ǫ̂ndert (e gresserei, en e^i^seränet, nor e gešṫirptet).* ,Ein neues'. *Ech hun des Bäjer alle geli^e^sen, gist te mer en ǫ̂ndert?* ,ein neues, das ich noch nicht gelesen'. *Motter, me Klîd äs zerrässen, kîft er mer ned en ǫ̂ndert? — Te messt en ǫ̂nder Drechdach* (Handtuch) *erous nin, ed äs Zekt* (das bisher gebrauchte ist schon hinlänglich schmutzig). *Fê en ǫ̂nder Li^e^wen un* ,fange an dich zu bessern, den bisherigen Leichtsinn abzulegen'. *Sich aw ǫ̂ndert verli^e^jen* ,von einer Beschäftigung, der man nicht gewachsen ist, oder die austräglich ist, ablassen und eine andere ergreifen'. — *Ech hun enzt ûndert äm Hîft* ,ich habe anders zu tun, lass mich damit in Ruhe' (Schbg.). *Di^ä^m štächt ûndert äm Schädel* ,der hat ganz andre Pläne in seinem (eigensinnigen) Kopfe' (Ebga.). *Cha, da^e^ hun ned âser Sorjen, da^e^ hun ûndert äm Sänn* ,die denken nicht mehr an uns, die haben andre Heiratspläne, (Ebda). *E äs ûndersch Sännes worden,* ,hat seine Meinung ganz geändert'. (Ebda.). *Ed äs ne^o^ en ûnder Zejt kun mäd ǫllem* ,eine andersgeartete Zeit' (Ebda.). — Euphemisch für etwas aus Schicklichkeits- oder Gefühlsgründen nicht Genanntes: *De ânder* (die Stiefmutter, Schwiegermutter). — *Än ǫ̂ndern Ämštänden* ,schwanger' [Städt. Halbma.]. Echte Ma.: *än der Hoffnung, se äs bliwe gôhn, ned ellîn, af schwêrem Foss.* Andre Wendungen Hillner 9.

Zusammensetzungen: *Nemest ǫ̂ndert* ,kein anderer, niemand anderer'. *Em wôr mer hengt iwer de Biren äm Guerten. Dǫ̂t wôr nemest ǫ̂ndert, als des Nôber senj blêsch Kni^e^cht. — Nichen ǫnderer* ,kein anderer'. *Ir Hangsbrêden, wi^e^r hu^e^d ous dem Rumdäppen genascht? Gewäss, nichen ǫ̂nderer als des Zami^e^rte* (Martin Zai) *senjer, di^e^r sich gi^e^stern vil äm Hous bǣ âs ze dâ mǫ̂cht. — Ichen ǫ̂nderer* m. ,irgend ein anderer', *ichen ǫ̂nder* fem. ,irgend eine andere', *ichen andert* n. ,irgend ein anderes'. *Beställ de Litzu fir moren zem Plachdre^i^wer; wô di^e^r villicht net kǫ̂n, wit jo ichen ǫ̂nderer ze beku senj. Ed äs mer ze wu^e^rm angder der Loslenk* (dicke wollene Decke); *hu^e^d er ned ichen ǫ̂nder (laichter, dänner) Däk? — Det Brît äs verschämmelt, hu^e^d er ichen ǫ̂ndert? — Nichen ǫ̂nderer* m. ,kein anderer' *nichen ǫ̂nder* fem. ,keine andere'. *Nichen ǫ̂nderer hǣt sich dǫ̂t gefalle lossen. Nemest ǫ̂ndert* ,Niemand anderer, kein anderer'. *De Wu^e^ner Nit* (Agnethe Wagner) *hu^e^t den ǫ̂lden schi^e^len Falten* (Valentin) *genun, nemest ǫ̂ndert frôcht ent sǫ̂ch nô em.* — Lautt. 2. mhd. ander. Die urkundlichen und städtisch (Käst., Med., Birth.) bezeugten Formen mit epithet. *-t, den ûnderten Dôch* (Birth.) sind Analogieformen nach *zwi^e^t, drätt, virt* usw. Ähnlich auch im

Schwäbischen. Schwäb. Wb. 1, 188. Das Wort wird regelmässig adjektivisch flektiert. Einen alten Genitiv starker Flexion zeigen Wendungen wie: *Âs Maichen* (Marie) *wûl dich den Honz* (Hans) *nin* (heiraten), *qwer ne° äs ed úndersch Sännes worden* (Schbg.).

SCHULLERUS ADOLF.

A fönt közölt ismertetést úgy vettem föl, a mint tisztelt barátom, dr. Schullerus Adolf nagyszebeni lelkész elküldte nekem. Egyideig haboztam, vajjon az *ander* czikket szinte lenyomassam-e, de annyira jellemző a szótárra nézve, hogy érett megfontolás után helyt adtam neki. Igaz, az ilyen hosszú czikk a ritkaságok közé tartozik — az első füzetben mindössze két ilyen van, de az azután még hosszabb: az *alt* czikk majdnem kétakkora, az *all* czikk pedig több mint háromakkora! — de a lelkesen végzett anyaggyűjtésről, a mely hullámcsapásait nem egyszer közvetetlen közelről volt alkalmam észlelni, épen az ilyen hosszabb czikk ad némi fogalmat és mennyi élet lüktet épen ezekben a czikkekben! Mégis azt hiszem, az ilyen hosszabb czikkek hovatovább egyre ritkábbak lesznek, a szótár kerete nem fogja végig kibírni; én ezekben az első, nagyon is tiszteletreméltó lelkesedésnek bizonyos túltengését látom, bár gyönyörűséggel olvasom. E csinos kis monographiáknál mégis csak fontosabb a nagy czél, hogy a munka szaporán haladjon, és hogy azok a férfiak, a kik nagy lelkesedéssel és annyi szakavatottsággal kezdték a munka szerkesztését, azt a mennyire csak lehetséges, be is fejezzék, mert csak úgy várhatunk egységes egészet és csak úgy remélhetjük, hogy e nagy mű egyfolytában, nagyobb fönakadás nélkül meg fog jelenni. Ha pedig meglesz, ha a mostani szellemben befejezésre jut, pompás emlékül fog az utókorra maradni: élni fog benne a multnak öröme, bánatja, számtalan apró vonásban meg fognak elevenedni az olvasó előtt egy eltűnt idő, hisz egy egész népnek eszejárása tárul föl itt előttünk a legnagyobb közvetetlenséggel, úgy hogy a tanúságos megfigyeléseknek nem lesz se szere, se száma, a melyeket majd meríteni lehet e kincses bányából.

ASBÓTH OSZKÁR.

Const. C. Diculescu: Originile limbei române. *Studii critice-Rezultate nouă* (Prefaţă. Priviri generale. Vocalismul). Analele Academiei române. Seria II. — Tomul XXIX. 1906—1907. 513—673. l.

Ez alatt a sokat igérő czím alatt egy eddig a román philologia terén ismeretlen szerzőtől egy nem minden érdemben szűkölködő munka jelent meg, habár nem adja meg mindazt, a mit igér. Ugyanis, ha csak a czím után itélünk, mely új, kritikailag megállapított eredményeket

igér a román nyelv kezdeteire vonatkozólag — a mi tulajdonképen fölösleges, mert természetes, hogy minden tudós ember, mikor kiad valami munkát, valószínűen azért adja ki, mert azt hiszi, hogy új eredményeket szolgáltat a tudománynak és nem tartja szükségesnek, hogy ezt kijelentse még a czímben is — azt várnók, hogy ez a munka a román nyelv alakulása korszakát, annak keletkezési helyének és módjának, a régi román fonetikai jelenségeknek jelentkezési idejének megállapítását adja meg. Mindazonáltal nem egyéb több — különben nagy tudományosságról tanuskodó — etymologiai tanulmány sorozatánál, mely mint előszó, általános áttekintések és vocalismus jelenik meg előttünk. Hiányzik belőle a módszer és, a mint maga a szerző is bevallja az előszóban, mint kezdőnek nincs elég stilisztikai és technikai gyakorlata olyan «nehéz és rengeteg anyag» kezelésében, mely által magához vonzza az olvasót, a ki különben is legtöbbször ellenmondásra kész, különösen, ha olyan szerzővel van dolga, kinek még nincs elismert tekintélye.

Eltekintve azonban ettől az alaki hibától, melynek kisebb a jelentősége, nagyobb hibája, hogy minden áron eredeti akar lenni, újat akar adni és nem riad vissza attól sem, hogy éppen az ellenkezőjébe essék annak a szélsőségnek, a szlávomaniának, melyet Cihacnak szemrehány, — a latinomaniába. Azok közé a szerzők közé tartozik, kik mindenre akarnak és találnak magyarázatot a maguk szempontjából, pedig ennél nincs nagyobb hiba a szófejtés terén. Szerző abból a helyes, de egyes eseteknél nehezen alkalmazható elvből indul ki, hogy nemcsak a román nyelvben vannak ó-szlovén elemek, hanem az ó-szlovén nyelvben is román elemek, mert az összes szomszéd nyelveknek vannak bizonyos egymástól kölcsönzött és közös szavaik. A román és ó-szlovén nyelv közös szavait két csoportra oszthatjuk.

1. Szavak, melyeknek latin eredete világos és el van ismerve, csakhogy azt állítják róluk, hogy az ó-szlovén a latinból vette át, a román pedig az ó-szlovénből, ámbár nem mindig helyes ez az állítás, mert az ó-szlovén a románból, illetőleg az ennek megfelelő latina rustica-ból vehette át, sőt át is vette. Ilyen p. o. a rom. *cuminecare*, mely pontosan visszaadja a lat. c o m m œ n i c a r e-t. A megfelelő ó-szlovén *komkati kominikati* helyett, tehát két középső magánhangzó sincopálásával jelentkezik. Ismeretes, hogy a csonka alakok keletkeznek a teljesebbekből és soha ellenkezőleg, tehát *komkati* származik *cuminecare*-ból, melynek régebbi alakja *cominecare* volt, és nem *cuminecare komkati*-ból. A másik ó-szlovén alak pedig, *komerkati*, betűről betűre adja vissza a román rotacizált alakot, *cumerecare*-t, mely elő is fordul a régebbi román nyelvemlékekben (*Codex Voronetzanus*, *Psal*-

tirea scheiană, stb.). Cihac nem veszi tekintetbe ezeket az igen egyszerű és szembeötlő igazságokat és ex ab-rupto állítja «le mot roumain (*cuminecare*) comme terme d'église a été introduit du vsl. *komkati*». Pedig elég, ha meg tudjuk állapítani, hogy valamely ó-szlovén szó hangtana és jelentése idegen az ó-szlovén és általában a szláv szellemtől és jellemző vonásai a román szellemnek, hogy világosan következtethessük, hogy az illető román szó, melynek etymologiáját könnyen magyarázhatjuk ki a latinból, az etymonja az ó-szlovén szónak és nem valami classicus latin szó, mert az ó-szlovének a legszorosabb viszonyokban voltak annak a népnek a tagjaival, kik azt a latina rustica-t beszélték, melyből a román nyelv keletkezett.

Hasonlóan okoskodik nemcsak az ó-szlovén nyelvre vonatkozólag, hanem a többi szláv nyelvre is és ezen eljárás útján bizonyítja, hogy nemcsak vallásbeli kifejezések, hanem más szavak is a románból mentek át a szlávba, így az ó-szl. *paunъ* «pavo», bg. *paun*, szb. *paun*, stb. a rom. *păun*-ból (< lat. pavo, -onis, olasz *pagone* — > alb. *pagua* — sic. *pauni*, eng. *pavun*, pv. *pau*, fr. *paon*, sp. *pavon*, pg. *pavão*, új-gör. *παβόνι* és *παγόνι*) származik; ó-szl. *drumъ* «Strasse, Weg» < rom. *drum*, ez pedig < lat. r. dromus «via, callis» (Duc.); ó-szl. *matorъ* «senex» < rom. *mator, matur*, ez pedig < lat. maturus, melynek hangsúlyváltozása a román nyelv terén, az *-ur*-ban végződő szavak (*màscur* < masculus, *fàgur* < favulus) analogiája útján történt; ó-szl. *vapa* «stagnum», új szl. *vapa*, szb. *vapa* «folyó» < istrorom. *a̯pa* (ejtsd ki *u̯apa*), dr. *apă* (< lat. aqua). Ismételten foglalkozik ebből a szempontból *popă* szóval és elég meggyőzőleg igyekszik bebizonyítani, hogy a románból ment át a szomszéd nyelvekbe és így keletkezett az ó-szl. *popъ* «presbiter», or. *popъ*, bg., cseh, lgy., horv., szerb, alb. *pop*, magy. *pap*, még abban az esetben is, ha elfogadjuk Miklosich és Cihac véleményét, hogy etymonja a lat. papa (v. ö. quādrum > *codru*) és nem popa volna. De sokkal valószínűbb szerinte, hogy a lat. popa-ból «áldozár» származik. Az az ellenvetés, hogy popa-ból *poapă*-t kaptunk volna, magától elesik, mert az a hangtani törvény, hogy hasonló körülmények között *o oa*-ba megy át, nem abszolut érvényű, p. o. *vorbă, roĭbă, ploŭă*, stb. Külömben is *oa* a nőnemű szavaknak jellemző vonása: *toamnă, doamnă*, stb., a hímneműek elidegenednek tőle, p. o. voc. *socre! corbe! codre!* és nem *soacre, coarbe!* stb., a mint volna a hangtannak megfelelően. Ezt bizonyítják a tulajdonnevek is: *Florea*, nőnemű azonban *Floarea*, stb., és számtalan szólás, mely előfordul úgy a románban, mint a latinban, mint: «pîntece (burtă) de popă», lat. «venter popæ» (Persius, Sat. 5), «pĭelea, limba, ortul . . . popiĭ», stb. Az ó-szlovénből nem mehetett át

a románba, mert a román ъ-t mindig néma, illetőleg rövid *u*-nak tekintette: *rakъ* > *rac*, *obrazъ* > *obraz*, *okolъ* > *ocol*, *vrъhъ* > *vîrf*, *lakomъ* > *lacom*, stb., tehát ennek a hangtörvénynek megfelelőleg az ó-szl. *popъ*-ból a románban *pop* lett volna és semmi esetre sem *popă*. Egy *popa* alak, melyből a román *popă* keletkezhetett volna, pedig hiányzik a szlávból. Csakhogy van egy kis baj; a példák, melyekkel be akarja bizonyítani az ellenkezőt, t. i. hogy a román *ă* sokszor ment át a szláv ъ-ba, némileg sántikálnak: *lebădă* (< lat. albida sc. avis) > *lebedъ*; *raclă* (< lat. arcula) > *raklъ*; *marmoră* (< lat. marmora) > *mramorъ*, stb. Semmi esetre sem fogadhatjuk el p. o. azt az állítást, hogy az ó-szl. *lebedь* «cygnus», új-szl., bg. *lebed*, or. *lebedь*, szrb. *labud*, stb. tényleg a románból vétetett át az illető nyelvektől, mikor még nincs kézzelfoghatólag bebizonyítva előttünk, hogy a rom. *lebădă* etymonja csakugyan albida (sc. avis). Sőt hajlandóbbak vagyunk elfogadni az ellenkezőt, t. i. hogy a szlávból ment át a románba, annál is inkább, mert hasonló szó a többi román nyelvben nem fordul elő, a mit külömben *popă*-ról is constatálhatunk.*)

2. A román és szláv nyelvek közös szavainak második csoportját alkotják azok a szavak, melyek általában szláv eredetűeknek tekintetnek, mert a classicus latinságban nem fordulnak elő, de előfordulnak a latina rustica-ban, csakhogy nem tanulmányozták eléggé ennek emlékeit. Így latin, illetőleg román eredetű volna *plată* < lat. r. «plata, vectigalis species, tributum», *plătire* pedig ennek derivatuma és nem szláv (*platiti*), a mint Miklosich, Cihac, Diez (*Dict. et.* 232. l.) és Densuşianu O. (*Hist. de la langue roumaine*, 257. l.) állítják. Latin volna még *nevastă* is, melynek két derivatuma is van a román nyelvben: *nevestică* (*nevastă* deminutivuma) és *nevăstuică* (menyét). Miklosich *nevastă*-t szláv eredetűnek tekinti és *viděti*-vel («videre») hozza kapcsolatba, Cihac pedig vesti-vedą-ból («ducere») származtatja le. Szerző véleménye szerint nem választhatjuk el *νυμφεύομαι* és nubere igéktől. Ugyanis nubere csak metonymia útján jutott «férjhez menni» jelentéséhez, tulajdonképeni jelentése «befelhőzni, eltakarni»; de minthogy a menyegzőn a menyasszony, mikor férjének átadják, betakarja magát, a «férjhez menni» jelentést is kapta, később pedig csak ezt jelentette. Gyöke tehát nub, mely rokon nubes és nubilus gyökével, és ennek igazi alakja neb (v. ö. lat. nebula, nimbus — nembus — *m* közbeékelésével, ném. Nebel, ó-szl. nebes «ég», gör. *νεφέλη*,

---

*) Megjegyzem, hogy Diculescu állítása, mintha a szláv nyelvekben nem volna *popa* alak, tévedésen alapul; a szerb nyelvben a *pȍp* mellett sűrűn járja a *pópa* beczéző. *A. O.*

stb.). Neb gyökből származott a *nebestris — nebestra melléknév is, mely annyit jelentett mint «házassághoz tartozó, vonatkozó». *Nebestra alakból származott volna a román *nevastă* éppen úgy, mint fenestra-ból *fereastă*, *b* pedig átment *v*-be éppen úgy, mint habère > *avere*-ban scrìbere > *scriere*-vel szemben. A románból átment volna *nevastă* az összes szláv nyelvekbe. — Az etymologiát nem fogadhatjuk el már ennél az állításnál fogva sem és, ha itten bővebben foglalkoztunk vele, csak azért tettük, hogy bemutassuk szerzőnk okoskodási módját, mely nagy találékonyságról tesz tanúságot, de nem riad vissza a szélsőségtől sem, csakhogy czélját elérhesse.

A mi pedig a román nyelv szótárának a szomszéd nyelvek szótáraihoz való viszonyát illeti, a nélkül, hogy először bebizonyítaná latin, illetőleg román ősvoltukat, csak azért, mert pásztorkifejezések, románból kölcsönzötteknek tekinti a következő szavakat: *bearcă, mancă, măgar, glugă, traistă, ciomag, cimpoiu, mămăligă, vatră, urdă, maià, baligă, gălbează* és általában olyanokat, melyeknek Diculescu részéről adott etymologiája, mint p. o. *toiag* < taleaca, *şiştar* és *şuştar* < sixtarius, sextarius-ból, stb., melyekkel ő később részletesebben foglalkozik, nem jó.

Szerző nem tesz külömbséget a latina rustica-ból maradt és a középkori latinságból bevándorolt elemek között (darda > *dardă* és *durdă*, stb.). Ennélfogva kénytelen elfogadni olyan hangtani kivételeket, melyek a valóságban nem léteznek és melyeket úgy magyaráz, hogy a régi közös román nyelvben több dialectus létezését engedi meg. Mihelyt megtalálta a kulcsot, számtalan lehetetlen etymologiát ad. Így p. o. mikor meg akarja magyarázni azon eseteket, melyekben à+n változatlanul maradt meg a román nyelvben, azokkal szemben, melyekben *î*+*n*-ba ment át, Diculescu azt mondja, hogy a román nyelvben is, mint az olaszban és a többi neolatin nyelvben, kellett léteznie egy dialectusnak, melyben à+n változatlanul maradt meg és aztán oly etymologiákat talál ki, mint: *blană* (= ablakpárkány; *blană* = bunda, más eredetű volna) < plana, *manc* < mancus, *ţandără* < scandala (scandula > *scîndură*-val szemben), melyben *sc* *ţ*-vé való változása szintén dialectalis eredetű volna, stb. Sőt még *an* < -anus (*junc-an*, *ţăr-an*, *grosol-an* pag-anus > *păg-în*nal szemben!) és *andru* < -*anulus* — nem pedig görög eredetű, mint általában állítják — (*căţelandru*, *viţelandru*) képzők is így származtak volna.

Diculescu könyvében nem tesz külömbséget az örökölt és maga a román nyelv terén fejlett elemek között, valódi hangtani jelenségek és analogia, contaminatio útján keletkezett jelenségek között. P. o. szerinte a hosszú és hangsúlyos *o* *u*-vá vált, p. o. mōra > *mură*, mōrsico > *mursec*, cōgito > *cuget*, cōrs, cōrtem > *curte*, cōl-

loco > *culc*, quōmmodo > *cum*, tōtus > mr. *tut*, nōmen > *nume*, posca > mr. *puscă*, torta > *turtă*, hōrror > *ură*, stb. E közül a sok példa közül azonban kevés talál, p. o. *mură*, *curte*, *nume* és még egypár, de ezekben is csak egy különös oknál fogva ment át ō *u*-ba. Posca és torta helyett már a latinságban találunk pusca-t és turta-t; *ură urăsc* ige postverbalis főneve; *mursec*, *cuget*, *culc* azoknak az alakoknak az analogiája útján keletkeztek, melyekben ō hangsúlytalan, p. o. cōgitamus > *cugetăm;* éppen így vagyunk a mr. *tut*-tal is, v. ö. dr. *tot*, de *tùturor tuturòr*-ból, *tus-trei; cum* pedig olyan quōmodo-ból keletkezett, melynek nem volt mondattani hangsúlya. Eufonicus *r* közbeékelését tételezi föl *u* és *a* között olyan szavakban, hol ilyesmire folyamodni fölösleges, mert *fluturare* és *fluştu-rare* < *flutūlo, és pedig fluto-ból (v. ö. Candrea-Hecht, *Romania* XXXI, 310—311; Puşcariu, *Etym. Wört.* 54. l.) származik és nem fluctuare — flucturare-ből; *păcurar* < pecorarius (v. ö. Densuşianu O.: *Hist. de la langue roumaine*, 159. l.) és nem pecuarius — pecurarius; *statoresc* pedig a román nyelv terén alakult egy participiumból éppen úgy, mint *statornic* és nem származik statuare — statorare-ból. De talán rövidebben végezhetjük ismertetésünket, mely úgyis hosszúra nyúlt, ha felsorolunk egy csomó helytelen etymologiát, mely világos tanuságot tesz Diculescu túlzásairól és latinomaniájáról; ilyen p. o. *răvaş* dem. *răvăşel* < *reverseum és reversellus, *hol-teiu* < folteliu —*fetilius, *imaş* < *ermassius «ager incultus vel etiam qui coli non potest» (DuC) (magy. *nyomás* pedig ebből volna!), *chepeneag*, *căpeneag* < capaniculum, *bedreag* < pătreag — petrecu — *perticulum, *citură*, *cetură*, *cĭotură*, *cĭutură* < situla, *alac* < aleacu — alliculus, *holdă* < culta, *arţig* < articulus, *catâr* < cantherius, *sanie* > sagnia «navis species» (DuC), *islaz* < *eslagium, *bulgăr* < blocculus, *colb* «pulbere» < polbu — lat. polvis pro pulvis (Forcell.), *obor* < emporium, *geană* < cila, *geantă* < cincta, *dop* < tappus, *rufă* < racha, *tron* < strunnus, *sobă* < stuba, *ghĭolbană* < glabraria, *copil* < pupillus, *còpil* < copulum, *of-tică* < ectica, *doară* < doveret — deberet, *prepeleac* < perpeniculum, *pisălug* < pistilliculum, *sponcă* < spincula, *condeĭu* < contilius, *întîmpin* < anteambulo, *cîmpina* < campula, *ţarină* < terrula, *codină* < codula (*u*-nak *i*-vé való átváltozásával, v. ö. maximus < maxumus, és «netacismus»-sal, *r* illetőleg *l* *n*-né való átváltozásával, *aseamân* < assimilo analogiája útján, mely azonban nem talál), *burcă* < bracca, *curpăn* < *colberus = coluber «kígyó», *ţandură* < scandala, *manc* < mancus, *blană* < plana, *ridicare* — *urducare* < erecticare, stb., stb.

A mint láthatni még ebből a kevés példából is, ilyen furcsaságokkal rég nem találkoztunk a román philologia terén. S ha most hozzáadjuk, hogy DICULESCU rendesen nem idézi sem a rossz, sem a helyes etymologiákat, melyeket másoktól kölcsönzött, csodálkoznunk kell, hogy munkája ebben az alakjában helyet talált a román akadémia kiadványai között. Elég, ha csak egy-két ilyen etymologiát említünk: *cicală* < cicada, *lictar* < electuarium (CIHAC), *mĭed* < medus (ŞAINEAN), *aricĭu* < ericius, *concĭu* < comtus (PHILIPPIDE), *mîndru* < mundulus, *porcină* < porcina, a hol, igaz, újat is ad (PASCU, v. ö. *Viaţa românească*, III, 148. l.), *fin* < *filianus és azonkívül DENSUŞIANU, PUŞCARIU, CANDREA-HECHT még egy pár etymologiája.

Az index nagyon hiányos. Nem találunk benne egy csomó szót, mint *covîltir*, *cută*, *dezmetic*, *fluer*, *fulg*, *mâzgă*, *moacă*, stb.; *obornak* az 568-ik lapon kellene lennie, pedig nincs ott, hanem az 598-ik lapon; *amuţire*, *copil*, *imaş*-ról és más szavakról is, nemcsak azon a lapon van szó, a melyre utal, hanem máshol is.

A sok hiány daczára is DICULESCU munkájának van értéke és érdeme. A sok furcsaság között sok jót, sok érdekes dolgot is közöl. Így helyesek, vagy legalább érdekesek a következő etymologiák: *brânză* < alb. blẹndzẹ = «tömlő, gyomor», mely latin eredetű volna, *gingină* < gingina, *moare* < mos, moris, *topsic* < toxicare, *măros* < morosus, *sorb* < sorbus, *soarbă* < sorbum, *florinte* < florens, florentis, *sicreată* < secreta, *căţână* < catinus nemváltozással, *stat*, *statură* < status, statura (v. ö. PUŞCARIU, *Etym. Wört.*, 150. l.), *brăcinar* < brachionarium (v. ö. CANDREA-DENSUŞIANU: *Dicţ. et. al limbeĭ romîne*, 25. l.), *amuţesc* < emutire, *scol* < *excollevare PUSCARIU szerint < *excub[u]lare, v. ö. *Et. Wört.*, 140. l.), *platoşă* < **plătuşa*, platusia plata-ból, *turcheaz* «kék» < turchesus, *craĭdon* < *craĭŭ+domn*, a *ne-* præfixum latin eredetéről szóló rész, *pedestru* < pedester, *cătră*, *contră* < contra, *întărît* < *ante-irrito, mr. *mutresc*, *muntresc*, dr. *mutră* < ó-ném. muntran, *brîgle* < ném. Britle (Bridle) = «ein Werkzeug der Weber» (Grimm), *fleorţă* < Flätze, Flötze «femina impudens» (Grimm), stb.

Jó majdnem mindaz, a mit a neologismusokról mond, és talán jobbat is adhatott volna, ha a körülmények nem gátolták volna. Ugyanis a szerző három év óta semmit sem vagy nagyon keveset javíthatott munkáján, pedig azóta a román philologia terén nagyon sokat dolgoztak és haladtak is: «Szerkezeti szempontból jelen munkának bizonyára nincsenek meg az összes kellékei, melyekkel bírt volna, ha más körülmények között jelent volna meg. Ebben az alakjában a kézirat — nevezetesen az a rész, mely jelen kötetet teszi — kész volt

három év óta. Az utolsó évben az akadémiánál volt, hogy vizsgálhassák, mely idő alatt nem is láthattam, hogy fokozatosan javításokat eszközölhessek rajta. Mindjárt a jóváhagyás után a könyvnyomdába küldték, úgy, hogy csak nagyon kevés időm maradt az engedett javításokra. Több részt át szerettem volna dolgozni és különösen részletesebben akartam volna kifejteni néhány hangtani törvényt, melyről itt esett először szó. Ezt annál is inkább, mert ma rendelkezésemre áll egy gazdag, a nyugati román nyelvek dialectusainak és a legújabb kutatásoknak és tanulmányoknak tanulmányozására alapított összehasonlító nyelvészeti anyaggyűjtemény. Ezek a javítások maradnak egy új kiadás számára. A szerkezeten kívül munkámnak tárgyi fogyatkozásai is lesznek, melyek ma elkerülik figyelmemet. A kritika meg fogja mutatni hiányait, de érdemeit is» (530—531. l.).

(Naszód.) DRĂGANU MIKLÓS.

Raoul de la Grasserie. De la Catégorie du Genre. Paris. Leroux. 1908. 256. l.

E könyv szerzője egyik legszorgalmasabb munkása az általános nyelvtudománynak. Munkáinak hosszú sorozatában legnagyobb részt olyan kérdésekkel foglalkozik, melyek szükségessé teszik a legkülönbözőbb nyelvekkel való foglalkozást. Ilyenek, hogy csak egy-két munkáját említsem, pl. a következők: *De la conjugaison objective. De la catégorie des modes. De la catégorie des cas. De la fonction concrète du pronom. De la conjugaison négative*, stb. Az ily általános kérdések vizsgálatához nem elég a művelt vagy nyelvészeti szempontból már feldolgozott nyelvek vizsgálata, hanem foglalkoznia kellett a kevésbé ismert nyelvekkel is. Grasserie ezek közűl főleg az amerikai nyelveket tanulmányozta, melyek közűl többel egy-egy külön tanulmányban is foglalkozott.

Ez a könyve, melyet ismertetni akarok, a nemek kérdésével foglalkozik. S előre kell bocsátanom, mielőtt a könyv részletes ismertetésébe fognék, hogy Grasserie sokkal általánosabban fogja fel a nem fogalmát a nyelvekben, mint rendesen szokás. Szerinte a nem oly grammatikai fogalom, mely csakis a főnévre alkalmazható s ezt közelebbről meghatározza, amennyiben egy általánosabb osztályhoz kapcsolja. Ennek az általános nem-fogalomnak csak egyik fajtája a sexuális nem *(genre sexuel)*, midőn az élő lények nemi különbsége szolgál az általánosabb osztályba sorozás alapjául. Mivel az egyes nyelvekben ez az osztályozás a leggyakoribb s a legkönnyebben felfogható, a nyelvtani munkákban rendesen csakis a sexuális különbségek feltüntetését nevezzük nemnek, míg másféle osztályozásokat (mint pl. élő és nem élő, ember és nem ember, stb.) nem

szoktunk figyelembe venni. S Grasserie széles körű s a nyelvek nagy számára kiterjedő kutatásának nagy érdemét látom abban, hogy a sexuális nem fogalmát belehelyezte a nyelvi felfogásnak egy általánosabb körébe s így keletkezését és jelentőségét sokkal világosabbá tudta tenni.

A mű két részre oszlik. Az első az elméleti rész, míg a második az anyaggyűjteményt tartalmazza ezekhez az elméleti fejtegetésekhez. Az elméleti rész a nem fogalmát fejti ki s a nemek jelentkezésének módjait tárgyalja az egyes nyelvekben. A nem — Grasserie felfogása szerint — a különböző lényeknek egy bizonyos osztályozása, s ez osztályozás többféle módon és többféle szempontból történhetik a különböző nyelvekben. Ez az osztályozás kezdetben megfelel a dolgok természetes sajátságainak, pl. az élő lények közé csak a valóban élők, a hímneműek közé csak a hímek tartoznak, stb. A nyelvek fejlődésével azonban a szavak gyakran áttörik ezeket a természetes határokat, s egyes dolgok nevei átmennek az alsóbb osztályokból a felsőbbekbe; pl. az életteleneket élőknek fogják fel, a nem nélkülieket hímneműnek vagy nőneműnek stb. Ez már nem természetes nem *(genre naturel)*, hanem mesterséges *(genre artificiel)*. S az erők között, melyek a nyelvet ily irányban fejlesztik, legerősebbek az *animismus* és az *anthropomorphismus*, vagyis az emberi fantáziának olyan működése, hogy élő lénynek, embernek tudja tekinteni az élettelen dolgokat is. Egyes nyelvekben az ellenkező fejlődést is láthatjuk, azt t. i., hogy a nyelv megfosztja az élő lényt az ő természetes nemétől. Így pl. gyakori dolog, hogy egyik állat csak hímnemű *(le serpent; der Igel, der Fuchs)*, a másik csak nőnemű *(la fourmi: die Mücke, die Gemse)* vagy semleges *(das Krokodil, das Kalb, das Wiesel)*. Tehát meg kell különböztetnünk természetes és mesterséges nemet s a fejlődés iránya az egyes nyelvek életében vagy emelkedő *(ascendant)* vagy hanyatló *(descendant)*. Megjegyzendő még, hogy a legfejlettebb nyelvek s a legműveltebb népek körében a legtágabb körű a mesterséges nem használata. Másrészt azt is ki kell emelni, hogy a nemi különbség, még pedig sem a természetes, sem a mesterséges, nem tartozik a nélkülözhetetlen nyelvtani kategóriák közé. Igen sok nyelv egyáltalán nem ismeri, vagy csak igen kis mértékben használja a nemi különbségeket.

A nemek fejlődésében első a természetes nem, midőn a nyelvi osztályozás megfelel a dolgok természetének, ez pedig kétféle lehet: subjectiv és objectiv. Az emberi szellem ugyanis vagy önmagát osztályozza vagy pedig a külső világot. Az ember egoizmusa önmagából indul ki, s természetes, hogy primitiv nyelvekben a subjectiv nem az első. A feltünő külömbség a férfi és nő között hozza létre az első nemi osztályozást hímnemű és nőnemü között, a gyermeket pedig

úgy fogták fel, hogy nincs neme, tehát semleges. A többi lényeknek egyelőre semmi közük az osztályozáshoz; az állatok közül is előbb csak a házi állatok nemi különbségét vették figyelembe, a többi állatok neme nagyrészt még ma is közömbös még a nemi különbséggel biró nyelvek körében is. A nemek használata lassanként terjed az egyes nyelvek körében s idővel mind nagyobb fontossághoz juthat a nyelvtanban a szavak neme. Az ember anthropomorphistikus felfogása az élettelen dolgokat is belesorozza a nemi csoportokba s így alakul át a természetes nem mesterséges nemmé.

A természetes nem első nyilvánulása a subjectiv nem, midőn maga az ember az osztályozás alapja. Ide azok az esetek tartoznak, midőn a nyelv különbséget tesz a szavak között a szerint, hogy férfi-e vagy nő a beszélő, vagy az a kihez beszél, vagy az a kiről beszél. S erre példákat is említ a szerző egyes amerikai nyelvekből. Ide tartoznak azok az esetek is, midőn pl. az atyát vagy anyát máskép nevezi a fiú, mint a leány. Egyes nyelvekben még változatosabb ez a nemi különbség s a szó használatában figyelembe veszik azt is, a ki beszél s azt is, a kiről szó van. Pl. máskép nevezik a férfi fiútestvérét s máskép a nőét s ismét máskép a férfi, ill. a nő leánytestvérét; sőt említ oly esetet is, hogy nyolczféle elnevezése van testvérem gyermekének, a szerint hogy férfi vagy nő beszél-e, s másrészt hogy a testvér vagy pedig a gyermeke férfi-e vagy nő.

A természetes nem másik nyilvánulása az objectiv nem, midőn az osztályozás a külvilágból indul ki, s itt már nem a sexualis nem az osztályozás egyedüli alapja. Ide tartoznak azok az esetek, midőn a nyelv különbséget tesz élő és élettelen dolgok közt, az élők között viszont különbséget lehet tenni eszes és nem eszes lény, vagyis ember és állat között. Sőt olyan felfogás is van, midőn az egyik csoportba a férfi s a másikba minden egyéb lény tartozik *(andrique et métandrique)*. A tárgyak között is különbséget tehet a nyelv pl. nagyságuk szerint; így keletkeznek a nagyitó és kicsinyítő jelentőségű szók. Igen érdekes példákkal világítja meg ezt a csoportosítást a szerző. Az élő és nem élő lények megkülönböztetésének nyomát látjuk azokban a nyelvekben, melyek más névmással jelölik a személyt, mással a tárgyat (pl. az ural-altáji nyelvekben); vagy pedig midőn egyes szláv nyelvek máskép declinálják az élő lényeket, mint az élettelen eket.

A természetes nemből fejlődik a mesterséges nem. Ez akkor kezdődik, ha egy tárgynak oly nemet tulajdonítanak, mely valósággal nem illeti meg; ennek alapja az analogia, vagyis a besorozás valamely nemi csoportba egy valóságos vagy képzelt hasonlatosság szerint történik. Az átvitel vagy úgy történik, hogy lelketlen dolgot lelkesnek

fog fel a nyelv, vagy — amint az ismertebb nyelvekben gyakori — hogy a lelketlen, élettelen dolog hímnemű, nőnemű vagy semleges lesz. A dolgokat a különböző nemi csoportokba vagy jelentésük, vagy végzetük, vagy esetleg képzőjük szerint sorozza be a nyelv. A legerősebben ható erő, mint már említettük, az anthropomorphismus, midőn előbb az isteneket, majd pedig az élettelen dolgokat nemi sajátsággal ruházza fel a nyelv. Ehhez járul azután a nyelv czélszerűségre törekvő ösztöne *(instinct téléologique)*, mely a szavak nemét is fel akarja használni bizonyos grammaticai czélra s a szavak egyezése nem tekintetében mondatbeli összefüggésüknek igen fontos eszközévé lesz. Egyes nyelvekben bizonyos jelentésbeli különbség is fejlődhetik a különböző nemű szavak között; pl. a francziában a nőnem határozatlan, általános vagy tágabb jelentést fejez ki, míg a hímnem határozottabb, egyénibb, concretebb. — A mesterséges nem fejlődése is különböző egyes nyelvekben. A latin nyelvben három nem volt, ebből a francziában, olaszban, portugálban csak kettő lett, a semleges eltünt, csak a spanyol nyelv őrizte meg igen kis mértékben a semleges nem nyomát. A germán nyelvek három nemét a német megőrzi, az angol csak a névmásokban tartja meg, különben elhagyta a nemi különbséget; a dánban a névmásokon kivűl csak semleges és nem-semleges szó van, tehát a him és nőnem közti különbség eltünt.

A nemi különbség kifejezésére három eszköz szolgálhat a nyelvben: vagy a tő teljes változása, vagy a tő módosítása (hangváltozás), vagy pedig képző hozzájárulása *(préfixe ou suffixe)*,

A könyv második része *(observation et induction)* a most ismertetett elvek alapján csoportosítja a nyelveket s tárgyalja, hogy melyekben van természetes nem s melyekben és mily mértékben érvényesül a mesterséges nem. Ez érdekes összeállítást már nem ismertethetem részletesen, hisz ép az adatok bősége s a megvilágítás módja teszi könyvének ezt a részét érdekessé.

A szerző néhány függeléket is csatol a könyvhöz. Ezekben többek közt összeállítja a német nyelvnek azon szavait, melyek különböző nemben különböző jelentésüek; tárgyalja a nemre és számra vonatkozó megkülönböztetés összefüggését egyes nyelvekben *(des rapports entre le genre et le nombre)*, a sexualis nem kifejezésére szolgáló különböző módokat stb.

Külön kell megemlítenem a függelék utolsó pontját, melyben a grammatikai nem jövőjéről van szó. A grammatikai nem eredetileg nem volt meg minden nyelvben; egyik az objectiv, másik a subjectív nemet fejlesztette ki. A nyelvek fejlődése folyamán, amint láttuk, a nemek használata gyakran változik, egyik vagy másik nem hasz-

nálata elvész, sőt a nemi megkülönböztetés egész kis körre is korlátozható mint az angolban. Láthatjuk tehát, hogy a nem kifejezése a nyelvekben igen finom és ingadozó (amint a szerző mondja: *Le genre est un concept qui a une expression délicate et fragile)*, tehát használata is könnyen változik. Megvan mindamellett a maga haszna is a nyelv szerkezetében, ami főleg a névmások használatában és a szavak egyezésében jelentkezik. Arra a kérdésre, vajjon szükséges-e a nemi különbség fentartása az egyes nyelvekben, nem is felelhetünk, mert hisz az élő nyelvek élnek és fejlődnek tovább a maguk útján, szó sem lehet sem a nemi különbség megszüntetéséről, sem erőszakos fejlesztéséről. Ezt a kérdést csak a mesterséges nyelvek szempontjából vethetjük fel, s Grasserie ez elől sem tér ki. Összevetve a legismertebb mesterséges nyelvek eljárását a józan czélszerűséggel, arra az eredményre jut, hogy egy nemzetközi, logikus nyelvben semmi szükség sincs a mesterséges nemre, a természetes nem is csak a legszűkebb korlátok között vehető figyelembe. BALASSA JÓZSEF.

Kisch Gusztáv: Nordsiebenbürgisches Namenbuch. [Archiv d. Vereins für siebenbürgische Landeskunde 34. kötet, 5—153. l.]

Már Keintzel Györgynek a «Spuren erloschenen Deutschtums im nordöstlichen Siebenbürgen» czímű becses értekezésében (Korrespondenzblatt d. Ver. f. siebenb. Landeskunde, 1891-dik évfolyamban) sikerült volt, okiratokból, hely- és határnevekből oly észak-erdélyi vidékeken, a hol a szász (német) szó már régóta elnémult, egykori szász telepítéseket kimutatni. Most már Kisch Gusztáv elismert pontossággal és beható alapossággal közzéteszi az e vidéken élt és még élő szász fajnak egész okmánytárát. Összegyűjti a beszterczei és északerdélyi vidékek összes német hely-, határ-, család- és személyneveket, kimutatja azoknak a régibb, okirati alakjukat és kifejti az etymologiai eredetüket. E módon számos jelenleg egészen elmagyarosodott vagy eloláhosodott községről azt bizonyítja be, hogy ezeket régibb korban szászok alapították vagy lakták. Hozzájárul a nyelvbeli bizonyítékokhoz az a tény is, hogy régi papjegyzékekben, kivált a Monumenta Vatic. Hung.-ban valódi ó-németnevű lelkészek találhatók mint az illető községek plebanusai. P. o. Szász-Bányicza, rom. Baiţa, erdélyi szász tájszólásban: Gaisdrəf vagy Gäntsdrəf. Régi okiratokban előfordul (Mon. Vat. Hung. I, 93) Gindusdorf, melyhez hasonlítható a mózelfr. Gindorf, Ginderich, Gundenstdorph, stbi helyneve. [Hozzátartozik a mózelfr. Gind, Gindt-féle családnév, < ófeln. Gunth-]. 1332—37 a községnek volt német nevű lelkésze: Hermannus Sacerdos de Gindusdorf. —. Szász-Nyires, rom. Nirişu, erdélyi szász *Nîrəsch.* Az első

ismert lelkésze Perchtoldus (Berchtold) Sacerdos de Niris volt (1333—37). [v. ö. mózelfr. Nîrschbâch]. Jellemző ezen névgyűjteményre nézve a dús anyagon kívül főképen a biztos tudományossággal keresztülvitt etymologiai fejtegetés. A szerző szigorú pontossággal arra fekteti a fősúlyt, vajjon emez vagy amaz az etymologiai származtatás hangtanilag lehető-e vagy nem. Persze a hangtanilag *lehető* kifejlődés nem mindig a történelmileg *valódi* is. A Mänges, Mineges, Mennenk, Mangesius-féle családi nevet p. o. a szerző az ó-felnémet Magin tövéből származtatja. Hangtanilag nem is kételkedni, hogy ily fejlődés ó-feln. Magino > Meino, újfn. Meines, erdélyi szász Mänges lehetséges. Ha pedig összevetjük a régibb 14-dik és 15-dik századbeli feljegyzéseket: Dominikus, Minicus, Mynykes, Mynukes, Menges, Mayngeș, Maines stb., mégis sokkal valószínűbb, hogy az idézett családi név épen a szent Dominikus népies átalakítása. [V. ö. Bartholomäus: Bartmes; Servatius: Zerbes; Vincentius: Zenn; Ambrosius: Brûs; Mathis: Tîs, Teis stb. Általában véve feltűnő, hogy a beszterczei családi nevekben a régi szentek nevei nem annyira szerepelnek, mint a dél-erdélyi szász nyelvjárásokban.]

A szerző oly dús anyaggyűjtése szemben nem igen czélszerű, egyes észrevételekkel előállani, különösen miután az épen megjelenő erdélyi szász tájszólásnak lesz feladata, az egyes czikkekkel szemben állást foglalni, azért csak azt legyen szabad megjegyeznem, hogy a szerző a Mon. Vat. Hung.-án kívül még a 13-dik századbeli Regestrum Varadinensében (váradi tüzes vaspróba-lajstrom, kiadja a váradi káptalan, Budapest 1903) egynehány idevágó személynevet találhatott volna. Itt föltalálható az 1229-dik évben egy Olbertus meg egy Gotfredus nevű egyén, a kik a castrum Clus egynehány szántóföldét jogtalanul elfoglalták, itt előfordulnak a «Flandrenses de Batar', meg más ó-felnémet nevű személyek: Dietmar, Guthmar, Dietmar, Horricus, Reynold stb. Előfordulnak okiratilag a Gyndus meg az Echy (olvasd Etš vagy Aetš) nevei is, a melyeket a szerző a Gyndusdorf és Etschdorf helynevek fejtegetésében csak nyelvbizonyítékok által következtet ki.

A Kisch-féle gyűjtemény legérdekesebb czikke kétségkívül Klängesuir, egy nagydemeteri szőlőhegynek neve. A szerző megjegyzi, hogy ebben a kifejezésben (v. ö. középfeln. klingesære ,lantos', ,hegedüs') rejlik a híres «Meister Klinsor ûz Ungerlant». neve. Köztudomású, hogy ez a mondabeli alak középfelnémet költeményekben, különösen a Wartburgkriegben, mint bűvész szerepel. Érdekes most már, hogy az erdélyi szász néphitben meg van egy dämonikus hegedűs, a ki főleg a szőlőhegyeken muzsikálván ijeszti az embereket. [A neve: *Gejer* ,hegedűs', vagy: *der Affich, affich* ,őrült'; v. ö. az erdélyi szász szőlőhegyneveket: *geijer* ,hegedűs'; *äm Klanjkəl, Klängenduəl.* Két

mondát a *Trudegejer*-ről, ‚varázshegedűs'-ről közöl a Korrespondenzblatt, 1893 évf. 50. l.]. Így tehát nem valószínűtlen, hogy a híres Klinsornak némi történelmi vagy legalább néphiti alapja van.

SCHULLERUS ADOLF.

E. N. Setälä: Zur herkunft und chronologie der älteren germanischen lehnwörter in den ostfinnischen sprachen. Journal de la Société Finno-ougrienne, 23 : 1—50. Helsingfors.

A Journal de la Société Finno-ougrienne 23. kötetéből (Donner-emlékkönyv) különösen egy czikk érdekelheti közelebbről a nem finnugor nyelvészeket is, t. i. Setälä Emil czikke a balti finnség régibb germán jövevényszavairól.

Ismeretes dolog, hogy Thomsen klasszikus munkájában «*Den gotiske sprogklasses indflydelse på den finske*» (a mely már a következő esztendőben megjelent Sievers fordításában német nyelven is: «*Über den einfluss der germanischen sprachen auf die finnisch-lappischen, Halle* 1870») arra az eredményre jut, hogy a finnségre másfél vagy két évezreddel ezelőtt különféle, bár egymáshoz közel álló germán nyelvalakulatok hatottak: egy gót, a mely azonban a Vulfila-féle *gót* nyelvnél régibb fokon állott, egy *északi*, sőt talán egy még régibb, még nem differencziálódott *gót-északi* is.

Újabban Thomsen következtetéseinek helyességét, különösen a mi a finnség gót jövevényszavait illeti, többben kétségbe vonták. A vita főképpen az ősgerm. hosszú $\bar{æ}$ (= indogerm. $\bar{e}$) körül forgott, a mely hangsúlyos szótagban már a legrégibb ősészaki feliratokban $\bar{a}$-vá vált, míg a gótban $\bar{e}$-be ment át. Thomsen az eredetileg hosszú $\bar{e}$-vel való finn szavakat: *miekka* ‚kard' ∾ gót *mēkeis*, *niekla* (*neula*) ‚tű' ∾ gót *nēþla* (óizl. *nál*) stb. a gót hatás legfontosabb kriteriumainak tartotta. Ezzel szemben Wimmer és Noreen a finn *miekka*, *niekla*-féle alakokban annak a bizonyítékát látták, hogy Krisztus születése táján az ős északiban az $\bar{æ} > \bar{a}$ hangváltozás még nem ment végbe. Ehhez a nézethez csatlakozott legutóbb Wiklund Károly is 1901-ben megjelent «*När kommo svenskarne till Finland*» czímű vitairatában. Valószínűleg ez utóbbi értekezés indította Setälät arra, hogy az egész anyagot még egyszer tüzetesen átvizsgálva, a jövevényszavak korának és eredetének kérdését revizió alá vegye. Fejtegetéseinek eredménye, röviden összefoglalva, a következő.

A finnség régi germán jövevényszavai határozottan három csoportra oszlanak. A viszonylag legfiatalabb rétegbe az ős északi hangsajátságokkal bíró jövevényszavak tartoznak. A legfontosabb kriteriumok a következők: 1. $\bar{a} < \bar{æ}$, pl. finn *saatto* ‚szénaboglya' < ősészaki

**sātōⁿ*; 2. *-u* < *ō* (fem.), pl. f. *panku* ,fibula'; 3. *r* < ʀ < *z*, pl. f. *kaira* ,terebra' < ősész. **gaiʀa* (vö. óizl. *geirr* ,hasta').

A gót réteg legfontosabb ismertetőjelei: 1. a nőnemű *-ō*-tövek *a* végződése, pl. finn *akana* ,polyva' ∾ gót *ahana*; finn *kauta* ,a czipő felső bőre' ∾ gót *skauda-* stb.; 2. *i* az ősgermán *e* helyén, pl. finn *mitta* ,mérték', *mittaan*, inf. *mitata* ,mérni' ∾ gót *mitan* ,mérni' (deóizl. *meta* ,schätzen'); finn *virka* ,hivatal' ∾ **virka* (vö. ói. *verk* ,tat, werk'). A hosszú *ē*-vel való szavak közül is egy, *niekla* (*neula*), kétségkívül gót eredetű.

A legrégibb rétegbe tartoznak végre azok a jövevényszavak, a melyek ősgermán hangsajátságokat tükröztetnek vissza. Ilyenek többek közt: 1. finn *o* = ősgerm. *o* másodhangsúlyos szótagban (= indogerm. *o*), pl. *juusto* ,sajt' ∾ **jūsta* < germ. **jūsto* (= óész. *ostr*, vö. óind. *yūś*, lat. *jūs*); finn *pelto* ,acker' ∾ germ. **felþo* (ófn. *fëld*); 2. az eredetibb *e* megőrzése az ilyenféle szavakban, mint finn *rengas*, gen. *renkaan* ,gyürü' ∾ germ. **hreŋgaz* (vö. óizl. *hringr*); finn *teljo* ,evezőpad' ∾ germ. **þeljōⁿ* (vö. óizl. *þilja*); 3. finn *-as* = germ. *-az* < indogerm. *-os*; finn *e(s)* = germ. *-iz* = indog. *-es* neutr., pl. finn *porras*, *portaan* ,bürü, lépcső' ∾ germ. **bordaz* (vö. gót *-baúrd*, óizl. *borð* stb.); finn *lammas*, gen. *lampaan* ,bárány' ∾ gót *lamb* etc.; észt *purres*, gen. *purre* ,bürü' ∾ germ. **burđiz*.

Igaz ugyan, hogy e jövevényszavak eloszlása a finn nyelvjárások között nem teljesen egyenletes (legtöbbet a szuomi-finn dialektusok őriztek meg), mindamellett sokkal nagyobb a közös, a valamennyi nyelvjárásban meglevő jövevényszavak száma, mintsem a nyelvjárások mai földrajzi elhelyezkedése mellett érthető s várható volna. Figyelembe veendő továbbá, hogy a germán jövevényszavak részt vettek a finn *z*>*h*, sőt a legrégiebbek az *ś* > *h* hangváltozásban is. Mivel pedig mindkét hangváltozás az ősfinn, vagyis a mai finn nyelvjárások differencziálódását megelőző korszakban ment végbe, a finn-germán érintkezéseknek is a *korai-ősfinn* korszakban kellett megtörténniök. Az ősfinn periodus pedig *összefüggő lakóhely, finn őshaza* nélkül alig képzelhető el. Tekintetbe véve mármost a finnség szoros kapcsolatát a mordvinokkal, valamint azt a körülményt, hogy ez a kapocs még a finn-balti érintkezések korában sem szűnt meg teljesen (vö. W. Thomsen, Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) sprog. Kobenhavn, 1890, p. 152), Setälä, visszatérve Thomsen álláspontjára, a finnség ős hazáját a Finn öböltől délre keresi.

A finn őshaza szomszédságában vagy talán a finnség közt mint uralkodó osztály élhetett az a germán törzs, a melynek nyelvéből a finnség legrégibb, ősgermán jellegű jövevényszavai valók. Hogy az ősfinnben ezenkívül gót jövevényszavak is vannak, azt Setälä szerint

nem kell úgy értelmeznünk, hogy a régibb germán finn érintkezések megszakadtak, s a finnség egy új, gót nyelvű germán törzs hatása alá került. Ellenkezőleg, a topographiai viszonyok és a chronologia is a mellett szólnak, hogy a jövevényszavak két rétege egy és ugyanazon néppel való huzamosabb érintkezés emléke, vagyis hogy az a gót nyelvalak, a melyre a finnség gót jellegű jövevényszavai utalnak, egyenes folytatása annak az ősgermán vagy pontosabban «keleti ősgermán» (urostgermanisch) nyelvalaknak, a melyből a finnek legrégibb germán elemei valók.

Az ősészaki jövevényszavak általában valamivel fiatalabbak, a mai Finnland gyarmatosításávak egykorúak. A századokig tartó lassú gyarmatosítás alatt, a mely nem szárazföldi úton, a Ladoga és a Finn-öböl közti földszoroson, hanem vízi úton, a Finn-öblön keresztül történt (vö. Alfred Hackmann, Die ältere eisenzeit in Finnland, p. 316—359), kétségkívül élénk kapcsolat volt a tulajdonképeni Finnország s a keleti balticum finnjei között. Ez magyarázza meg, hogy bár az ősészaki jövevényszavak Finnland területén kerültek át a skandináv őslakosság nyelvéből a bevándorló finnség nyelvébe, egynéhányuk a gyarmatosítással ellenkező irányban, délfelé is elterjedhetett.

Végül Setälä, bővebb megokolás nélkül, ama meggyőződésének ád kifejezést, hogy a mai finnországi svéd dialektusok nem egyenes folytatásai az őslakosság nyelvének, a melynek egyetlen emlékei tehát a finnség ősészaki jövevényszavai volnának. GOMBOCZ ZOLTÁN.

Synkretismus. Ein Beitrag zur germanischen Kasuslehre. Von *B. Delbrück* Strassburg, Trübner, 1907. 276 l. 7 M.

A mű adalék a germán dialektusok összehasonlító syntaxisához s tárgya a casus obliquusok synkretismusa. A három első fejezetben az alphabetikus sorrendben felsorolt ősgermán verbumok, adjectivumok és præpositiók constructiója van tárgyalva, különös tekintettel az úgynevezett függő casushasználatra; a 4. fejezet a germánban megmaradt (főleg nyugati germán) instrumentalis alakjával, használatával és sorsával foglalkozik; erre következik az ősgermán instr.-lok., dat. és gen. használati körének és sorsának fejtegetése a fönnebbi anyag alapján, majd az eredmények összefoglalása, végül az index. — A munka legfontosabb momentuma kétségkívül DELBRÜCKnek az idg. *abl.* sorsára vonatkozó új felfogása: míg korábban úgy vélekedett, hogy az idg. abl. részint az instrumentalissal, részint a genitivussal egyesült [v. ö. BRUGMANN, Kvgl Gr. 420.], most azt hiszi, hogy egészen a dativusba olvadt bele. E jelenség fő motivumát bizonyos igék, nevezetesen az *af-* verba constructiójában látja, a mely egyidejűleg dativikus és abla-

tivikus lehetett: **af nimiþi immai* és **af immōt nimiþi* ,er nimmt ihm weg' [cf. ói. *asmāi vājinaṃ na-apa-chidyatē* ,dem wird die Manneskraft nicht abgeschnitten' és *ápa vṛtrād atiṣṭhan* ,sie kehrten sich von V. ab']. Ez a két egyenértékű kifejezés egy ideig versenyzett egymással, míg nem az ablativikus mint ritkább — itt és egyebütt is — feledésbe merült s a dativus egyeduralomra jutott. Ezt a folyamatot valószínűleg előmozdította az is, a mint STREITBERG (GE.[2] 164.) szerint egyedül az hozta létre, hogy a pluralisban a dat. és abl. számára ősidőktől fogva egy alak volt. Ugyancsak a dativusba olvadt bele az idg. instr. és lok., legkorábban a gótban és nordban, valamint későbben a nyugati germánságban. — A többit illetőleg részint hely szűkében, részint kellő autopsia hiányában magára a munkára kell utalnom, a mely minden tekintetben mestermű, méltó az összehasonlító syntaxis atyjához. SCHMIDT JÓZSEF.

Das Dalmatische. Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der Apennino-Balkanischen Romania. Von *Dr. Matteo Giulio Bartoli.* I—II. (Schriften der Balkankommission der kais. Akademie der Wissenschaften. Linguistische Abteilung IV—V.) Wien, Hölder, 1906.

A jelen mű kiegészíti és folytatja Havass Rezső *Dalmáciá* ját. Míg Havass Dalmáciát különösen történeti és művészeti szempontból tárgyalja, Bartoli művének tárgyát a nyelvészet képezi.

Ez utóbbi könyv rendkívül fontos, mert összegyűjti Dalmácia kihalt román nyelvének maradványait.*) Bartolinak kedvezett a szerencse, a mennyiben idejekorán megismerkedett az utolsó aggastyánnal, a ki még beszélte a *Veglioto*-t. Másrészt a bécsi akadémia is szerencsés volt, hogy a meginduló kutatás számára a legjobban felkészült tudóst találta B.-ban.

---

*) Bartoli előtt foglalkoztak dalmát tanulmányokkal: 1840-ben *Biondelli* (az Atlante linguistico szerzője), *Cubich* (1861-ben a l'Istriano» czímű folyóiratban), *Ascoli* (Archivio glottol. ital. I. 436—446.), *Schuchardt* (Vokal. d. Vulg. Lat. III. 1868 és Kuhn's Zeitschr. XX. 1871-ben), v. ö. Slawo-Deutsches und Slawo-Ital., 1884; *Bidermann:* Die Romanen und ihre Verbreitung in Österreich, 1877; *Budmani:* Dubrovački dijalekat 1883; *Mussafia:* Zur Präsensbildung in Roman. (Sitzungsb. d. Wiener Akad. IV. 3.); L'antico dialetto di Veglia (Archivio glottol. ital. 115.) *Meyer-Lübke* (Gröbers Zeitschrift X. és nyelvtanaiban). Továbbá a szlavisták közül *Mate Milas:* Današńi trpański dijalekat, 1891; *Kušar:* Rapski dijalekat, 1894; *Zore:* Dubrovačke tudjinke, 1899 és *Žic:* Vrbnik na otoku Krku, 1889). Bartoli munkáját ismertette Gartner Gröber Zeitschrift-jében XXXI. k. 619. l.

Lássuk mindenekelőtt a munka szerkezetét. A bevezetésben felsorolja a dalmát nyelv két dialectusának, a vegliainak és a ragusainak, fennmaradt emlékeit. Az első fejezetben a régi *Illyricum* provinciának néprajzát tanulmányozza, súlyt helyezve a külömböző nyelvek pontos határainak megvonására (dalmát, velenczei, szerb-horvát) s a hatás kimutatására, melyet e nyelvek egymásra gyakoroltak. A második rész a szorosan vett philologiai tanulmányt tartalmazza, a dalmát nyelvet hang-, alak- és mondattanában tekintve.

Még annak is, a ki nem érdeklődik éppen a dalmát philologia iránt, vonzó és gondolatébresztő olvasmány Bartoli műve. Ha fogalmat akarunk alkotni tudományos érdemeiről, olvassunk el bárhol néhány sort munkájának két kötetéből.

A czímtől kezdve Bartoli nyomatékosan ismételi, hogy a dalmát nyelvben egy román nyelvet, szóval a közlatin nyelv egy sajátos elváltozását kell látnunk, nem pedig, a mint sokan egészen a legutóbbi évekig gondolták, valamely nyelv dialectalis változatát,*) pl. a velenczei olaszét. A dalmát valóban önálló és a többi újlatin nyelvektől független nyelvet képez. Az apennino-balkán csoport tagja (szemben a pireneo-alpesi csoporttal), de nem tartozik szorosan sem az olaszhoz, sem az oláhhoz.

Nagy nehézségekbe ütköznék bármily nézetet alkotni a dalmát nyelv sajátságairól és függetlensége fokáról, ha nem volnának emlékeink, a melyekből róluk itélhetnénk. Láttuk már, hogy Bartoli nagy érdeme, hogy a dalmát nyelvből (szóbeli) emlékeket összegyűjtött, a melyek nélküle örökre elvesztek volna. Mert, a mit e munka előtt megjelent közlemények adnak, nagyon kevés: Petri gyűjteménye, Adelmann, Ive, Celebrini és Burada gyűjtése csak morzsákat adnak a dalmát nyelvből; egy fiumei iskolásfiú, Mate Carabaich, 1848-ból való feljegyzései, az idegen nyelvek dalmát jövevényszavai, egypár szójegyzék bizony alig bír értékkel. A mit pontosabban tudunk a dalmátról, az mind Bartoli saját gyűjtése és személyes átírása.

Úgyszólván exhumálta Udina Burbúrt, Veglia sekrestyését — az utolsót, a ki még tudott dalmátul beszélni. Persze nem mondhatjuk, hogy ez az aggastyán tökéletes forrás: tekintve nagy korát, már régen túlélte az utolsó nemzedéket, a mely még beszélte a «*veglioto*»-t (dalmátul: «*veklisún*») és így anyanyelvének nagy részét elfelejthette. — A vállalkozás veszélyei tehát nagyok voltak. Bartoli velenczei nyelvjárásban kérdezte ki Udinát; a két román nyelv nagy hasonlósága

*) Istria köznépe a dalmátot délszláv nyelvnek tekinti vagyis inkább tekintette.

zavart hozhatott az öreg beszédébe és velenczei kifejezések használatára bírhatta.*) Hogy ezt a veszélyt kikerülje, ezután szerb-horvátul kérdezgette. — Végre is Udina meglehetős számú mondatot és kis elbeszélést közölt vele veglioto nyelven.

A dalmát nyelv tanulmányozásának egy második forrását a szomszédnyelvekben levő jövevényszavak alkotják. Furcsa keverékét találjuk a szerb-horvát és a dalmát nyelvnek *Marinus Marina de Dersa* (vagy Držić) XVI. századbeli író vígjátékaiban. Különben Bartoli egy különös levelet közöl, melyet Ragusából írtak hozzá s a mely érdekes módon keveri a román elemeket a szláv mondatba.

Bartoli azt is kutatja, vajjon a *magyar***) nyelvben vannak-e dalmát jövevényszavak. A román kölcsönvétel egy részénél *i*, *u*-t találunk a magyarban a latin *e*, *o* helyett: ez a változás mutatkozik a dalmátban is, de ez még nem bizonyítja szükségképen, hogy a magyar-román szavak valóban illyro-román eredetűek: Bartoli általában skeptikus a magyar nyelv dalmát elemeinek létezése iránt. Schuchardt szerint az egyetlen valószínű eset (Zeitschr. 1900. 571. l.) a magyar *fillér* szó, a mely pénz a római császárság keleti provinciáiban volt forgalomban (régi alakjai: *föllér*, *füllér*), a mely Ragusából került Magyarországra. A mi az *angyal*, *duga*, *dupla*, *fátyol*, *furma*, *gúny*, *kanavász*, *szimpla*, *trombita*, *paizs*, *uzsora* szavakat illeti, semmi sem bizonyítja, hogy dalmát eredetűek. Éppoly jól lehetnének észak- vagy délolaszországiak.

Ideje, hogy néhány szót szóljunk a dalmát nyelv *hangtanáról*. Ebben a nyelvben a hangsúlyos magánhangzók nagyon gazdagon fejlődnek és a diphthongizálódásra hajlanak. Ellenben a hangsúlytalan magánhangzók gyengülnek, megrövidülnek vagy eltűnnek. Azt lehet tehát mondani, hogy a dalmát nyelv vocalismusa nagyon hajlik a változásra, de consonantismusa állandó.

A hangsúly törvénye a dalmátban ugyanaz, a mi a közlatinban. Udina Burbúr kiejtésének alapja különben azonos volt a velenczeivel, kivéve egy sajátos hangját: *ŭọ́* (B. fejtegetése szerint: kettőshang, a melynek második eleme nagyon zárt *ọ*). Ez a hang a latin szabad *á*

---

*) Bartolinak lassankint kellett a vén sekrestyét a helyes nyomra vezetnie s újra megtanítani őt gyermekkori nyelvére. — A többi személyek, a kik útbaigazítással szolgáltak neki, mindenesetre tudtak még néhány dalmát szót, de sohasem beszélték e nyelvvel.

**) L.: Schuchardt: Romano-Magyarisches (Gröber's Zeitschr. 1891); Kőrösi: A magyar nyelvbeli olasz elemek (Fiume 1892). L. egyúttal Alexics munkáit.

dalmát tükrözése: *casa* > *kuọza*, *grani* > *grúọni*. A kötött latin *á* a dalmátban *ụa*-vá lesz: *albus* > *jụalb*. *ę* a dalmátban különös fejlődésen megy át: *i*-vé lesz: *bene* > *bin*, *decem* > *dik*. Szabad *é ai*, *aụ*-vá lesz: *catena* > *kataina*; kötött *ẹ á*-vá: *directum* > *drat*; *stelle* > *stale* — kötött *ŭ* megmarad: *buka*, *ultra*. De a klasszikus latin *ī* és *ū*, a mely pedig a román nyelvek legnagyobb részében megmarad, a dalmátban, ha szabad *ai*, *oi*-vá, ha kötött *e*, *o*-vá lesz, pl. *dico* > *daik*, *lucet* > *loik*; és *mille* > *mel*, *manduc-* > *manonka*.

Láttuk, hogy a hangsúlytalan hangzók, kivéve az *a*-t, eltünésre hajlanak. Ennek folytán rengeteg összevonás keletkezik s így a dalmát szók sokkal kevésbbé zengzetes hangzásúak, mint pl. a megfelelő olasz szavak. V. ö. *dodko*, *uaklo*, *sanglo* az olasz *dodici*, *occhio*, *singolo* mellett.

Alaktani szempontból a legkülönösebb jelenség az *-ej-* (veglioto), *-esc-* (ragusai) infixum, a mely minden ragozásbeli igéhez járul: *studejo* tanulok; *cantaja* hogy énekeljek; *distribuesca*, *constituesco* stb. Figyelemreméltó a szóvégi *t* megmaradása is a *sunt*-ban (*sant*) és az indic. impf. alakja: *cantabam* ∾ *kantua*, úgy mint a *cantavero* és *cantaveram* alakok megmaradása, a melyek *kantu(o)ra*-vá fejlődtek.

Jegyezzük meg végül, hogy a tíz sorszámnév a dalmátban következőképen hangzik: *jọin*, *dọi*, *tra*, *kụatro*, *čenik*, *si*, *sapto*, *gụapto*, *nu*, *dik*.

A mi a *mondattant* illeti, csak a jövő idő kifejezését mutató s jellemző *volo cantare* használatát említjük meg.

Ennyi is elég annak a kimutatására, hogy a dalmát nyelv a közlatinnak egy valóban *sui generis* továbbfejlődése a régi Illyriában. B. két kötetét olvasva, kedvet kapunk e rideg tanulmányhoz; mintha barátjaivá lennénk a tiszteletreméltó *Udina Burbúr*nak, bizonyos melancoliával hallgatjuk bucsuját a szerzőtől s ennek folyamán az utolsó dalmáttól ejtett utolsó veglioto szavakat: «*Non dementikụ̈ote el vetrún Udọina*» = «Ne felejtse el az öreg Udinát.*)

BEZARD LUCIEN.

Die distributiven und die kollektiven Numeralia der indogermanischen Sprachen. Von *K. Brugmann.* Mit einem Anhang von *E. Sievers.* Leipzig, Teubner, 1907. 80 l. 3·60 M.

A distributiva nevet a grammatika össze nem tartozó dolgokra alkalmazza. Így a lat. distributiva nem csupán ebben az értelemben szerepelnek (v. ö. *bini boves* ‚ein Paar Ochsen', *bina castra* ‚zwei Lager'); a litv. *dvejì*, ónord *tuenner* meg éppen jogtalanul viselik a

---

*) Szerencsétlenség következtében meghalt 1898 jun. 10-én.

distributivum nevet, mert ilyen értelmük egyáltalában nincs. Az egész kategoria két csoportra oszlik: az egyik a valóságos distributivumokat foglalja magában, a másik a collectivumokat. A tulajdonképpeni *distributiva* typusai a következők: a) cardinale + cardinale, pl. ói. *éka-ēkas* ,je einer'; b) cardinale + ,jeder' értelmű adjectivum vagy ,jedesmal, je' értelmű adverbium, pl. lat. *ūnus quisque*, ufn. *je einer;* c) cardinale + præpositio, pl. gör. *καθ' ἕνα, ἀνὰ δύο.* — A *collectiva* alapjelentése kollektiv, a mely azonban olykor distributiv jelentéssel párosulhat. *A collectiva formansai: -ó-, -no-* és *-qo-*. A) *-ó-* formans: a) idg. **dueió- *duoió-, *treió- *troió-, *-bheió- *-bhoió-* [pl. ói. *dvayás trayás ubháyas*, litv. pl. *dvējì trējì abējì*, ószl. *dvojь trojь obojь*; egyebütt csak maradványok: lat. *bēs* < **be[i]-essis*, gót *bajōþs* etc.] és b) idg. **qᵘetueró- *qᵘetuoró-* [pl. ószl. *četverъ četvorъ*, litv. pl. *ketverì;* v. ö. még o. u. **pomperiā*]. B) *-no-* formans: idg. **duisno-* [lat. *bīnī*, óisl. *tuennr*], **dueino-*, **duīno-* [lat. *bīnī*, litv. *dvynù*]. C) *-qo-* formans: idg. **duisqo-* [ahd. *zwisk*], **duĭqo-*, **dueiqo-* [ói. *dvikam*, gót *tweihnai* etc.]. — *A collectiva functiója:* 1. általában összefoglalás, pl. ói. *gō-dvayam*, lat. *boves bīnī* ,Rinderpaar'; 2. pluralitás fogalmával bíró egységek összefoglalása, pl. ói. *ubháyā amítrāḥ* ,die *beiderseitigen* Feinde', nevezetesen plur. tantum mellett, pl. lat. *binae litterae* ,zwei Briefe', azaz ,*zwei Gruppen* von Buchstaben' (holott *duae litterae* ,zwei Buchstaben'); 3. külömböző és ellentétes egységek összefoglalása, pl. óisl. *þrennom iarteinom* ,durch *dreierlei* Wunder'; 4. a distributiv használat, a mely azonban csak a latinban kiterjedtebb, egyebütt szórványos.

E szegényes vázlat csak halvány fogalmat nyujthat az értekezés gazdag tartalmáról. Becses részletei közül fölemlítek még két etymont. Az egyik szerint az ói. *-śás* [*ēka-śás* ,einzelweise'], gör. *-κας* [*ἑ-κάς*] formans a lat. *cēnseo*, ói. *śasati* etc. szavak *k̑ens-* gyökeréből való. A másik szerint a ,2' cardinale germ. gen. pluralisainak [gót *twaddjē*, óisl. *tueggia*, ahd. *zweiio* etc.] ősgerm. alapalakja: **tuaiiōn (*tuaiiēn)*, a mely alak úgy jött létre, hogy ősgerm. **tuaiōn (*tuaiēn)* < idg. **duoiōm*, a **duoio- collectivum* gen. pluralisa, a cardinale és a collectivum közötti külömbség korai elenyészte után a *cardinale* szerepét vette föl s az *ai-* tartalmú casusok [gót *twaim*, óisl. *tueim*, ahd. *zweim* etc.] hatása alatt ezt a diphthongust az első szótagba átvette. — A függelékben E. Sievers kimutatja, hogy óisl. *tvennir* és társai nem distributiv értelműek. A művet tárgymutató rekeszti be. Kiállítása is mintaszerű.

Schmidt József.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben — — — — — — — — — 1.60
Bálint Gábor. Jelentése Oroszország és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet: 5 khálymik dana hangjegye — — — — — — — — —.40
— Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3 füzet. Egy-egy füzet — — — — — — — 2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr — — — — —.40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai — — — — — — — —.20
— Nyelvünk újabb fejlődése — — — — — — — — — — — — — — — —.40
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat — — — — — — — — — — —.60
— A mondat dualismusa — — — — — — — — — — — — — — — — 1.20
— A neo- és palæológia ügyében — — — — — — — — — — — — — — —.60
— Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius szatiráinak magyarázói után —.80
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra — — —.80
— Szórend és accentus — — — — — — — — — — — — — — — — — —.80
Budenz József. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyüléséről —.30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet — — — — — — — 4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Ármin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finnugor nyelvészet» czimű II. értekezésére — — — — — — — — — — — —.40
— Erdei- és hegyi-cseremisz szótár. (Vocabularium čeremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremisz szógyüjteményéből és az Ujtestamentom cseremisz fordításából 1.—
— Magyar-ugor összehasonlító szótár. (Lexicon Linguæ Hungaricæ cum Linguis Ugricis comparatæ.) 3., 4. és 5. füzet. Egy-egy füzet — — — — — — — — — — 2.—
— Moksa- és erza-mordvin nyelvtan — — — — — — — — — — — — — — 1.—
— Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasonlítása — — — — — — — — — —.20
Fábián István. Finn nyelvtan — — — — — — — — — — — — — — — — 1.—
Finály Henrik. A beszterczei szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kisérte és teljes szómutatókat készitett hozzá — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 4.—
— Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez — — — — — — — —.40
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metzenzéfi német nyelvjárás hangtana — — — — 1.50
Genetz Arwid dr. Orosz-lapp utazásomból — — — — — — — — — — — —.40
Goldziher Ignácz dr. A buddhismus hatása az iszlámra — — — — — — — —.80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről — — — — — — — — — — — —.20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál — — — — — — — — — — — — — —.60
— A pogány arabok költészetének hagyománya — — — — — — — — — — 1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlitva a keleti arabokéval — — — — — — — — — — — — — — — — — — 1.—
— Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten — — — — — — — — — — — — — — —.40
— Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben — — — — — —.80
Halász Ignácz. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyüjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyüjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta — — — 6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szójegyzékkel — 3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján — — — 6.—
— A Kún- vagy Petrarca-codex és a kúnok — — — — — — — — — — — —.60
— A M. T. Akadémia és a szuómi irodalmi társaság — — — — — — — — —.40
— A számlálás módja és az év hónapjai — — — — — — — — — — — — —.40
— Az orientálistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyüléséről — — —.30
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve — — — — — 1.20
Joannovics György. Az ik-es igékről — — — — — — — — — — — — — —.80
— Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez — — — — — — — — — — — —.60
— Ertsük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében) — — — — — — —.60
— Szórendi tanulmányok I. rész — — — — — — — — — — — — — — —.60
— Ugyanaz II. rész — — — — — — — — — — — — — — — —.80
Kazinczy Ferencz levelezései. Közzéteszi dr. Váczy János I—XV. köt.: 1763—1818-ig. Minden kötet ára 10 korona. A II. kötetét — — — — — — — — — — — 12.—
Kégl Sándor dr. A perzsa népdal — — — — — — — — — — — — — — —.90
— Tanulmányok az ujabbkori perzsa irodalom történetéből — — — — — — — 3.—
Kunos Ignácz dr. Három karagöz-játék — — — — — — — — — — — — 2.—
— Kis-Ázsia török dialektusairól — — — — — — — — — — — — — — — —.90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai) szövegét gyüjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 3.—
— Oszmán-török népköltési gyüjtemény. Két kötet — — — — — — — — — 10.20
— és Munkácsi Bernát dr. A belviszonyragok használata a magyarban — — 1.—

Gróf Kuun Géza. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről — —,80
— A sémi magánhangzókról — —,75
— Adatok Krim történetéhez — —,40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit — 10.—
Lindenschmidt Mihály. A verbászi német nyelvjárás — —,90
Lugossy József. Hangrendi párhuzam ezer példában — —,20
Mayr Aurél dr. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben — —,20
— Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben — 1.20
Melich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Veress Ignácz másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta — 5.—
— Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai. (A középfrank nyelvjárás térképével) — 1.20
— A brassói latin-magyar szótár-töredék — —.60
Molnár Albert. (Szenczi-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással — 9.—
Munkácsi Bernát. Árja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története — 12.—
— Budenz József emlékezete — 1.20
— Vogul népköltési gyűjtemény. I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján — 3.—
Kiegészítő füzet — 6.—
II. kötet: Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján — 8.—
III. kötet: Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján — 10.—
IV. kötet: Életképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján 8.—
— Votják népköltészeti hagyományok — 4.—
— Votják szótár. 4 füzet — 16.—
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Guary-codex — 2.—
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex) — 3.—
V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György — 12.—
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. Közzéteszi Volf György. Tartalma:
I. kötet: Bécsi-codex. — Müncheni-codex — 4.—
II. kötet: Veszprémi-codex. — Peer-codex. — Winkler-codex. — Sándor-codex. — Gyöngyösi-codex. — Thewrewk-codex. — Kriza-codex. — Bod-codex — 4.—
III. kötet: Nagyszombati-codex. — Szent-Domokos-codex. — Virginia-codex. — Közzéteszik: Komáromi L. és Király Pál — 4.—
IV. és V. kötet: Érdy-codex. Egy-egy kötet — 4.—
VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex — 4.—
VII. kötet: Ehrenfeld-codex. — Simor-codex. — Cornides-codex. — Szent-Krisztina élete. — Vitkovics-codex. — Lányi-codex — 4.—
VIII. kötet: Szent Margit élete. — Példák könyve. — Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról. — Apor-codex. — Kulcsár-codex — 4.—
IX. és X. kötet: Érsekújvári-codex. Egy-egy kötet — 4.—
XI. kötet: Debreczeni-codex. — Gömöri-codex — 4.—
XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex — 4.—
XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolczi-töredék — 4.—
XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyányi-codex. — Cseh-codex — 4.—

Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában

Budapest, V., Akadémia-utcza 2. sz.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

II. kötet. 1908. 2. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI
ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

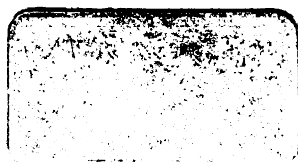
BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1908.

TARTALOM.

Folyóiratunk ***május és november 15-ikén*** *jelenik meg. Egy kötet 4 ötíves füzetből áll s ára* ***6 korona.*** *Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.*

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztőség felelős.

AZ Ú. N. DETERMINATIVUMOK EREDETE.

A gyökereknek elnevezett nyelvelemek között vannak tudvalévőleg olyanok, a melyek tovább elemezhetők. Egy ilyen «secundarius» gyökér analysisének eredménye egy tovább végképpen elemezhetetlen «primarius» gyökér és egy «továbbképző» elem, sonans vagy consonans, a mely CURTIUS óta a «gyökérhatározó» (wurzeldeterminativ) nevet viseli.

E nyelvelemeknek két charakteristikus vonásuk van. Az egyik az, hogy etymologiailag összetartozó szavakban a gyökér mögött jelentkeznek, éppen úgy mint az ú. n. formativ elemek, pl.

men-ē: gör. μανῆναι, litv. *minė́ti* «erwähnen»
men-ā: gör. dór μέμνᾱται, ói. *mnātas* «erwähnt»
men-eu: ói. *manutḗ* «denkt», lat. *monuī*

(a primarius gyökér: *men,* cf. ói. *mánma* «sinn», gör. μέμονα, lat. *meminī*, litv. *menù* «erwähne»; az *ē, ā, eu* elemek sonantikus determinativumok); vagy pl.

k̂leu-s: ói. *śruṣṭíṣ*, av. *sruštiš* «willfährigkeit», óisl. *hlust* «ohr», ószl. *sluchъ* «gehör»

(a primarius gyökér: *k̂leu,* cf. ói. *śrútiṣ* «das hören», av. *frasrūitiš* «recitation», óisl. *hlióđ* «gehör, ton», ószl. *sluti* «nominari»; az *s* elem consonantikus determinativum).

A determinativumok másik bélyegző vonása az, hogy ellentétben a formativumokkal határozottan kimutatható functiójuk nincsen. Így pl. a *ter* gyökér (cf. ói. *taralás* «zitternd») a legkülömbözőbb determinativumokkal ellátva jelentkezik, cf.

*tres: ói. *trásāmi*, gör. τρέ(σ)ω
*trem: gör. τρέμω, lat. *tremo*, litv. *trimù*
*trep: lat. *trepidus*, ószl. *trepetъ* «zittern»

de az *s m p* determinativumokkal ellátott secundarius gyökerek semmiféle értelmi külömbséget nem tüntetnek föl. A «determinativum» terminus technikus tehát valóságos lucus a non lucendo, mert semmit sem determinál.

Mi e problematikus nyelvelem eredete?

Előre kell bocsátani, hogy a kialakult nyelvtények psychologiai analysise alapján két kategoriája vehető fel csak a nyelvelemeknek: az egyik a constans alapfogalom hordozója (az ú. n. «gyökér» vagy basis), a másik ez alapfogalom specialis modificatiójának exponense (az ú. n. «suffixum» és «infixum» = formans vagy formativum) — ez a kettő, csakis ez a kettő: egy harmadik kategoria felvételének semmiféle psychologiai alapja nincs. Más kérdés persze, hogy mi értéke van e két kategoriának morphogenetikus szempontból. Gyökér és formativum analysisünk határfogalmai, melyek genetikus szempontból sokkal homályosabbak, semhogy számukra az agglutinatiós theoria dogmatismusával realis existentiát lehetne követelni. A nyelvtörténeti analysis persze csak e határfogalmak segítségével képes úgy a hogy a nyelv szerkezetébe behatolni, de semmi sem jogosít föl arra a föltevésre, hogy az ilyetén analytikus regressus genetikus processusnak képe. Ellenkezőleg: ha exacte nem is bizonyítható, mégis elutasíthatatlan postulatum, hogy a mióta az ember beszél, mindig mondatokban és kész szavakban beszélt, nem pedig gyökerekben, s hogy tehát a gyökér csak ideális jelentés-centrum, puszta abstractio velejében; a formativumok jó része szintén soha sem létezett izoláltan, hanem kész szavak testéből differentiálódott ki. — Bármint dőljön el tehát a determinativum eredetének kérdése, a «determinativum» terminus csakis psychologiai értelemben használható.

A föntebbiek értelmében tehát a determinativum semmi esetre sem lehet a gyökértől és formativumtól független s önálló existentiával bíró nyelvkategoria — annál inkább nem, mert functiója sincs. Mert az igenis képzelhető s minden pillanatban konstatálható is, hogy psychikai folyamatok külsőleg nem jutnak

kifejezésre, de ha a nyelv csakugyan kifejező mozgás (ausdrucksbewegung — mint WUNDT mondja), akkor egy psychikai alapot nélkülöző önálló nyelvkategoria contradictio in adjecto, nyilvánvaló sideroxylon, fából-vaskarika. És tényleg soha senkinek sem jutott eszébe a determinativumot gyökértől és formativumtól független harmadik nyelvkategoriának nézni, hanem disjunctive vagy radikális vagy formativ elemnek fogták föl. Így némely autoritások, mint J. GRIMM, M. MÜLLER stb., azt hitték, hogy a determinativumos gyökéralak az eredeti, a melyből «csonkulás», «szétmállás» (verstümmelung, verwitterung) útján jött létre az egyszerűbb gyökéralak; mások, mint CURTIUS, PER PERSSON stb., azt tételezték föl, hogy az egyszerűbb gyökéralak az eredetibb, a mely «gyökérbővülés» (wurzelerweiterung) útján nyerte a teljesebb alakot.

Arra a kérdésre már most, hogy melyik föltevés az igaz, ez a felelet: mind a kettő és egyik sem, illetőleg félig mind a kettő, egészen egyik sem — és pedig azért, mert a determinativum hol radikális, hol formativ jellegű elem. Ennek kimutatására csak kevés számú instructiv esetet választok ki, szélesebb körű illusztrálásra már hely szűkében sem törekedhettem.

I. A determinativum radikális elem.

Hogy a determinativum bizonyos esetekben fogalomhordozó elem alkotórésze volt, ez az idg. nyelvek általános fejlődési viszonyaiból szinte magától következik. A hanganyag leromlása, a sorvadás a legközönségesebb nyelvtörténeti jelenségek közé tartozik. Nyomban szembe tűnik ez a sorvadás, mihelyt bármely idg. különnyelv mai hangállományát egy korábbi stadiumának hanganyagával vetjük össze (pl. a modern görögöt a régivel, egy román nyelvet a latinnal etc.), s még inkább, ha az «alapnyelvi» viszonyokat vizsgáljuk, ha tehát az idg. nyelvek divergáló fejlődésvonalait visszafelé követjük odáig, a hol azok egy pontban látszanak összefutni; sőt a mint a quantitativ ablaut jelenségeiből kitűnik, már a rekonstruálható idg. «alapnyelv» hangállapota is csak egy még teljesebb hangállapot leromlott residuuma: az exspiratorikus accentus sorvasztó hatásainak jelentkezése előtt létezett idg. alapnyelv, az ú. n. protoidg. nyelv-

stadium, a hanganyagnak olyan teljességével és bőségével tűnt ki, a melynek a reconstruálható alapnyelvben már csak gyér nyomai maradtak. Bizonyos körülmények között (hangsúlyviszonyok, consonans-torlódások etc.) bármely hang elenyészhetik s így a priori feltehető, hogy a hol determinativumos és «primarius» gyökerek állanak egymás mellett, a determinativumos gyökér lehet az eredetibb.

Ez a föltevés minden kívánható evidentiával a posteriori is verifikálható.

A **dhē* gyökér mellett az azonos jelentésű **dhēi* áll:

**dhē* { ói. *ádhāt* «sog», *dhārúṣ̌* «saugend», gör. ϑήσατο, ϑῆλυς, lat. *fēlāre*, *fēmina*, litv. *dėlē̃* «blutigel», ószl. *dětę* «infans»

**dhēi* { ói. *dháyas* «nährend», *dhāyúṣ̌* «durstig», ahd. *tāju*, lett *dēju* «sauge»

Hogy a **dhēi* eredetibb lehet, mint a vele concurráló **dhē*, mutatja a következő declinatiós paradigma:

{ nom. pl. ói. *rā́yas*, lat. *rēs* < **rējes*: idg. **rḗjes*
{ nom. sg. ói. *rā́s*, lat. *rēs*: idg. *rē̂s*

Hogy pedig csakugyan eredetibb, bizonyítja az, hogy a **dhēi* gyökér apophonikus (ablaut-) basis, cf.

ói. pp. *dhītás*, ger. *dhītrā́*, lat. *fīlius*, lett *dīle* «saugendes kalb» etc.

A **dhēi* gyökér *i* determinativuma tehát radikális elem.
Hasonló eset a következő:

**dō* { ói. *dádāmi*, *dā́nam*, gör. δίδωμι, δῶρον, lat. *dōs*, *dōnum*, inf. litv. *dű́ti*, ószl. *dati*

**dōu* { ói. perf. *dadāú*, inf. *dāvā́nē*, litv. *dovanà*, lett *dáwana* «Gabe»

A **dōu* relativ eredetiségét mutatja a következő declinatiós paradigma:

ói. *gāúş*, gör. βοῦς: idg. *g^wōús
ói. *gám*, gör. dór βῶν: idg. *g^wōm̄

valamint az ablaut is, cf. kypr. δόϜεναι, ólat. *duim*, litv. præt. *daviaū*.

A **dōu* gyökér *u* determinativuma tehát a gyökérhez tartozik.

Lássunk még néhány példát a consonantikus determinativumokra.

A lat. *vēr*, óisl. *vār* «frühling» gyökere látszólag **wē*, az ói. *vasantás* «frühling», gör. ἔαρ < *ϝεσαρ gyökere pedig **wes*. Úgy látszik tehát mintha *s* determinativummal volna dolgunk. Azonban a lat. *vēr*, óisl. *vār* alapalakja: **wēsr* s ennek *s* eleme hosszú hangzó után *r* előtt már az indogermán alapnyelvben eltünt, cf. lat. *vērus*, ahd. *wār* < **wēsros* [v. ö. ahd. *wesan*, óisl. *vesa*, *vera* «sein»]; ahd. *ūr* «auerochs» < **ūsros* [v. ö. ói. *usrás* «stier»].

Az ói. *nádbhyas* dat. abl. pl. és a gót *niþjis* «verwandter», ószl. *netijь* «geschwistersohn» alapalakjai **neptbhjos*, resp. **neptjos*; az előbbi alakokból a *p* már az indogermánban eltűnt, cf. ói. *nápāt* «nachkomme, enkel», av. *naptiya-* «verwandter».

Az ói. *pr̥ccháti*, lat. *posco*, ahd. *forscōm* alapalakja **pr̥sk̑éti*, a mely azonban voltaképpen **pr̥k̑-sk̑éti*, cf. ói. *praśnás* «frage», lat. *precor*, *procus*, ahd. *fergōn* «fordern». A *k̑* elem már az indogermánban elenyészett.

Consonansok gyökér elején is elenyészhetnek [v. ö. ói. *śatám*, lat. *centum* < **dk̑m̥tóm* : ói. *dáśa*, lat. *decem* < **dek̑m̥*; gör. κτείς < **pktens*: gör. πέκτω, lat. *pecten*, *pecto*; ói. *áśru* «thräne» < **ódk̑ru*: gör. δάκρυ < **dákru* etc.]. Gyökér elején senki sem kereshet determinativumot s így a fönnebbi esetekben nem kereshet a gyökér végén sem.

Bizonyos esetekben tehát éppen a determinativumos gyökér az eredeti idg. formatio, a melyből sorvadás útján jött létre a «primarius» gyökér. *A «gyökérbővülés» tehát itt csak látszat: a determinativum a gyökér integráló része.* Ebből minden további szószaporítás nélkül érthető, hogy a determinativum magában semmit sem jelent.

II. A determinativum formativ jellegű.

Bizonyos esetekben a «gyökérbővülés» valóságos genetikus folyamat fogalmát födi s a determinativumok a formativumok kategoriájába tartoznak. Ez abból világos, hogy egy és ugyanazon nyelvelem egyszer mint determinativum, másszor mint formativum szerepel. Ime néhány instructiv példa.

A *q* elem *a)* nominalis formans, cf. ói. *dhākás* «behälter», gör. *θήκη*; — *b)* determinativum, cf. ἔθηκα, phryg *αδδακετ*, *αδακετ*, lat. *fēcī* (gyökér: **dhē*, cf. ói. *dádhāmi*, gör. *τίθημι*).

A *t* elem *a)* adjectivum-formans, cf. av. *θraotō-stāt-* «in flüssen befindlich», lat. *anti-stit-* (nom. *anti-stes*); — *b)* determinativum, cf. gót *standan*, *stōþ*, ahd. *stantan*, *stuont* (gyökér: **stā*, cf. av. *hištaiti*, lat. *sisto*, *stāre*, ahd. *stān*, *stēn*).

Az *sk̂* elem *a)* præsensformans, cf. ói. *pṛccháti*, lat. *posco*, ahd. *forscōn* «fragen»; ói. *iccháti* «sucht, wünscht», ahd. *eiscōn* «fragen, fordern»; ói. *vā́ñchati* «wünscht», ahd. *wunsken*; — *b)* determinativum, cf. ói. *pṛcchā́*, ahd. *forsca* «frage»; ói. *icchā́*, ahd. *eisca* «forderung»; ói. *vāñchā*, ahd. *wunsc* «wunsch» (gyökerek: **prek̂*, **eis*, **wen*, cf. ói. *praśnás* «frage»; ói. *iṣáti*, *éṣati* «sucht», *vánati* «wünscht»).

Ilyen még a *p* elem (l. alább).

A determinativumok és formativumok tehát teljesen egy színvonalon állanak s ennélfogva azonos eredetűek is. A formativumok pedig eredetüket illetőleg két csoportra oszlanak. Az egyik csoport valamikor fogalomhordozó elem volt — önálló szó, basis vagy gyökér [v. ö. ói. *dīrgha-rūpas* «lang»: *rūpám* «gestalt, form»; — ói. *śvitīcī́* f. «glänzend», *ghṛtācī* f. «fett», gör. *αἴθοψ*, *μῆλοψ*, lat. *ferōx*, *atrōx*: ói. *prátīkam* «antlitz» < idg. **proti*+ $_o$*k^{w}om*, gör. πρόσ-ωπον, ἐν-ωπή, γλαυκ-ῶπις, ὤψ, ὄσσε, lat. *oculus*, ószl. *oči*; — gör. πιτυ-ώδης, ἀνθεμ-ώδης: εὐ-ώδης, ὄζω; — lat. *nāvigo*, *lītigo*: *ago*; *breviter*: *iter*; — német *mannbar*, *mannheit*, *männlich*: ahd. *danc-bāri* «gratias referens» (*beran* «ferre»), *heit* «persona, sexus, rang, stand», *līh* «aussehen, äusseres, leib» etc. etc.]. A másik csoport fogalomhordozó nyelvelemek testéből differentiálódott rész, ab ovo jelentés nélkül való szó-roncs [így pl. az *ā*-tövű femininumok tőhangzója eredetileg kéttagú nehéz basisok záró vokalisa volt, cf. gör. μεσό-

δμη: δέ-δμη-κα, τομή: τέ-τμη-κα; hasonló eredetű a gör. ú. n. erős pass. aor. *ē* hangzója, cf. μανῆ-ναι: litv. *minė́ti* «erwähnen»: a jod-præsensek *j* eleme kéttagú nehéz *ēi* basisok második componense, cf. ói. *mányatē* «denkt», gör. μαίνομαι, ószl. *mьnją*: ói. *manīṣā́* «nachdenken, verstand, einsicht», gör. μαίνομαι, μανία, ószl. *mьněti* etc.]. — Ennélfogva a priori valószínű, hogy a determinativumok is 1. részben fogalomhordozó nyelvelemek voltak, 2. részben jelentés nélkül való szódarabok. A bizonyítás itt a dolog természetéhez képest exact nem lehet, be kell érnünk az approximativ valószínűséggel.

1. *A determinativum fogalomhordozó elem.*

Annak illusztrálására, hogy a determinativum (és formativum) eredetileg fogalomhordozó nyelvelem volt, vizsgáljuk meg a *dh*, *d*, *bh* és *p* elemek szerepkörét és eredetét. A determinans és formans szerepkör elválasztása igen nehéz, olykor lehetetlen.

A *dh* elem determinativum oly szavakban mint gör. πλήθω, πλῆθος, πληθύς (cf. πίπλημι, πλῆτο), gör. πύθω, litv. *púdau* «mache faulen» (πύον «eiter»), gót *garēda* «bin bedacht auf», ahd. *rātu* «rate», ói. *árādhat* «machte zurecht» (lat. *rērī*) — de formativum a gör. ú. n. gyönge aoristusban (ἐπλήσθην, ἐφιλήθην), a germ. ú. n. gyönge præteritumban (gót *nasida*, ahd. *nerita*) és valószínűleg a litv. imperfectumban is (*sùkdavau* «pflegte zu drehen», inf. *sùkti*). — Ez a *dh* elem általános megegyezés szerint nem más mint a **dhē* «helyezni, tenni» gyökér maga. A jelentést illetőleg v. ö. vulg. német *ich thue füllen: ich fülle*, angol *I do fill: I fill*.

A *d* elem determinativum oly szavakban mint ói. *mṛḍáti* «ist gnädig, verzeiht» < *idg. *mṛĝ-déti* (cf. ói. *mṛjáti* «wischt ab» < idg. **mṛĝéti*), gör. μέλδομαι (cf. μαλακός), lat. *sallo* < **saldō* (cf. *sāl*) etc. — de formativum oly szavakban mint ói. *śábdas* «laut, wort, rede» (cf. *śápatē* «beteuert»), gör. χρόμαδος, κέλαδος (cf. χρεμετάω, καλέω), lat. *imbridus*, *lūcidus* (cf. *imber*, *lūx*) etc. — Ez a *d* elem eredetileg nyilván nem más, mint a **dō* «adni» gyökér. A jelentés kitünően egyezik, mert ói. *mṛḍáti* «megbocsát» = «bocsánatot ad», lat. *sallo* «sóz» = «sót ad (az ételre)», ói. *śábdas* «beszéd» = «hang-adás», lat. *imbridus* «esős»

= «eső-adó» (a hasonló structurájú ói. *jala-das* «wassergebend» szóban a **dō* gyökér még nem is vált formativummá, hanem a compositio második tagja!). V. ö. még ói. *jhampam dadāti*, lat. *saltum dat* «ugrik».

A *p* elem determinans vagy formans szerepkörének szétválasztása úgyszólván önkényes. Determinativum lehet oly alakokban mint ahd. *stab*, litv. *stapyti-s* «still stehen» (cf. ahd. *stān*, litv. *stōti*), gör. *δάπτω*, *δαπανάω*, lat. *daps*, *dapino* (cf. gör. *δαίς*, *δαίομαι*, *δατέομαι*), lat. *Neptūnus* (cf. *nāre*) etc. — és formativum oly szavakban mint ói. *dīpas* «leuchte, lampe» (cf. ói. *dídēti* «scheint, leuchtet»), valamint oly ói. causativumokban mint *sthāpáyati*, *dāpayatē*, *snapáyati* (cf. ói. *tíṣṭhati* «steht», *dấti* «teilt», *snấti* «wascht sich, badet»). — Ez a *p* elem talán az ói. *ápas* «werk, handlung», lat. *opus*, óisl. *afl* «kraft» etc. szavakban lappangó idg. **op* «hatni, működni» gyökér. A jelentést illetőleg ói. *dīpas* a. m. «a mi megvilágít», *sthāpáyati* «állat, állít» etc.

A *bh* elem determinativum vagy formativum oly szavakban mint ói. *vṛṣabhás* «stier» (cf. *vṛ́ṣan-* «mann, stier»), gör. ἔλαφος (cf. ószl. *jelenъ* «hirsch»), lat. *albus* (cf. ahd. *elo* «gelb») etc. — Ez a *bh* elem evidenter nem más mint az ói. *bhấti* «scheint, erscheint», gör. πεφήσεται «meg fog jelenni» (P 155) etc. szavakban lévő **bhā* «látszani, megjelenni, tűnni» gyökér. A mi a jelentést illeti, a gör. ἔλαφος < **elṇ-bhos* voltaképpeni értelme ez volna: «a mi szarvasnak látszik, oly külsejű mint a szarvas» (ószl. *jelenъ* «szarvas»).

Exact bizonyítás, sajnos, nem lehetséges, de a dolog magában véve rendkívül valószínű, úgyhogy hasonló föltevésektől óvatos kutatók sem idegenkednek. De itt még egy kérdésre kell megfelelni. Ha ezek a determinativumok valamikor fogalomhordozó elemek voltak, éppen úgy mint a formativumok, honnan van az, hogy ezekkel ellentétben nem jelentenek semmit? Az imént tárgyalt esetekben kétségkívül ahhoz a föltevéshez lehetne folyamodni, hogy a combinatioba bevont gyökerek igen általános értelmüknél fogva semmi modificatorius befolyást sem gyakorolhattak azon fogalomhordozó elemek értelmére, a melyekhez járultak. Ámde ez természetesen az összes idevágó esetekben nem lehet kielégítő magyarázat, a dolognak sokkal mélyebben fekvő és rejtettebb oka van. Tudnivaló mindenekelőtt,

hogy a formativumoknak nincsen mindig egységes és prægnans functiójuk; így pl. az *s* elem majd nominalis formans (ói. *śrávas*, gör. κλέος), majd præsensképző (ói. *śróṣati* «hört, horcht»), futurumképző (ói. *śrōṣyāmi*, gör. κλευσόμεθα Hes.), aoristusképző (ói. *áśrāuṣam*, ószl. *po-sluchъ*), desiderativumképző (ói. *śuśrūṣatē*) s hozzá még determinativum is (ói. *śruṣṭíṣ*). Sőt egyik-másik formativumnak néha van functiója, néha egyáltalában nincs, így pl. az *n* formativumos ói. *rājan-* épp úgy «király», mint a formativum nélküli lat. *rēx* gyökérszó, a *mi* formativumos ói. *bhūmiṣ* épp úgy «föld», mint az ói. *bhūṣ* gyökérszó, a *k* elemmel bővült lat. *genetrīx* éppen annyi mint az ói. *jánitrī*, az *n* elemmel bővült lat. *statio* gen. *statiōn-is* éppen annyi mint a gör. στάσις etc. Betű szerinti értelemben igaz az, a mit a ma már jóformán elfelejtett LUDWIG, az adaptationalis theoria szellemes atyja, réges-régen kimondott és hangsúlyozni soha meg nem szűnt, hogy t. i. a «suffixum» a jelentést eredetileg nem modifikálja. Egészen kétségtelen, hogy a functio hysterogen phænomen s morphogenetikus kérdésekben számba sem jöhet; így a gör. ἐφερόμην és ἐγενόμην morphologiai identitások s az egyik mégis imperfectum, a másik aoristus; a gör. ἄξω az **ag̑* gyökér futuruma (cf. lat. *ago*), de az egészen analog képzésű gör. αὔξω az **aug* gyökér præsense (cf. lat. *augeo*) stb. Ezt mind tekintetbe véve a dolog csak a következőképpen állhat: a protoidg. alapnyelvben a szóképzés megindulása előtt az egyedül disponibilis fogalomhordozó anyag még nem lehetett differentiálódva, s miután ez a processus megindult, a mindenféle egymást keresztező associatiók hatása alatt nem mehetett végbe consequenter, minek következtében egy-és ugyanazon hangelem vagy hangcsoport egyszer jutott valamilyen functióhoz (helyesebben: éreztek bele valamilyen functiót), máskor nem. A functiohordozó hangelem vagy hangcsoport a «formativum», a másik a «determinativum», de a secundarius eredetű functiótól eltekintve a két kategoria között eredetileg semmi külömbség.

2. *A determinativum gyökér-roncs.*

Bizonyos esetekben végül, és pedig az esetek óriási többségében, a determinativum (és formativum) fogalomhordozó

hangcsoportok integráló elemeire megy vissza, a melyek az associativ távolbahatás psychologiai törvénye alapján más fogalomhordozó hangcsoportokhoz függedtek, illetőleg ezeket analogikusan befolyásolták. Analogikus hatások tudvalévőleg az egyes idg. nyelvek életének minden fázisában lépten-nyomon jelentkeznek és exacte kimutathatók. Ime néhány példa: az ahd. *dës hanen, dës fater* (gót *hanins, fadrs*) oly szavak hatása alatt mint *dës tages, dës wolfes* (gót *dagis, wulfis*) a mai németben mint *des hahnes, des vaters* jelentkezik; oly ősgörög *ā*-tövű femininum mint *νεᾱνίᾱ, gen. *νεᾱνίᾱς az o-tövű masculinumok, pl. ἄνθρωπος, ἀνθρώπου, befolyása alatt mint νεᾱνίᾱς, νεᾱνίου lép föl; a lat. *jecur* várható genitivusa **jecinis* (cf. gen. *jecin-oris* és ói. nom. *yákṛt*, gen. *yáknas*) a *rōbur, rōboris* etc. paradigma analogiájára *jecoris* alakban jelen meg etc. — Különösen erős az ilyen associativ hatás, ha egyidejűleg fogalmi ellentét vagy hasonlóság is forog fönn. Így az ói. *nápāt* (idg. **nepōt-* : lat. *nepōs*, ahd. *nefo*) a többi rokonságnevek (idg. **pətér-*, **mātér-*, **bhrātor-* etc.: ói. *pitar-*, *mātár-*, *bhrātar-* etc.) analogiájára a *naptár-*alakot vette föl; épp így gör. ἀρύω+ἀφύσσω «merítek» < ἀρύσσω, és φάρυξ+λάρυγξ < φάρυγξ etc. — A szabálytalan német *nachts* *s* ragja a fogalmilag ellentétes *tags* hatása; a dialektikus német *morgend* az *abend* *d* elemét tünteti föl, megfordítva az agsz. *æfen* a *morȝen* hatása alatt vesztette el dentalisát stb.

Hogy ilyen associativ távolbahatások, illetőleg analogikus képzések az idg. alapnyelvben s még korábban is voltak, az egészen kétségtelen, csakhogy persze a fejlődés régibb és legrégibb étapejai ismeretlenek levén előttünk, nem igen vagyunk abban a helyzetben, hogy a folyamat kezdőpontját kimutassuk. De csak az analogikus inductort illetőleg van bizonytalanság, a gyökérvégződések egyformasága maga kétségtelenül associatión alapuló jelenség.

Fogalmi rokonságon alapul az egyformaság pl. a következő esetben:

1. lat. *plecto*, ófn. *flihtu*, ószl. *pletą* «flechte»
   [cf. gör. πλεκτός : gör. πλέκω, lat. *plico, duplex*]
2. gót *falþa*, ahd. *faltu* «falte»
   [cf. gör. δίπαλτος : διπλός, lat. *duplus*]
3. gót *ga-wida*, ahd. *witu* «binde»

[cf. ói. *vītás* «eingewickelt»: *váyāmi* «webe»]
4. ói. *kṛṇátti* «spinnt», ószl. *krę̨ną* < **krętną* «deflecto»
[cf. ói. *káṭas* < **kártas* «geflecht»: lat. *curvus*]
5. lat. *necto*.

Ez igék gyökerei mind hasonló értelmüek s a *t* determinativumot tüntetik föl, a mely egyúttal evidens formativum is. Úgyszólván biztosra vehető, hogy ezen *t* elem és a gyökerek fogalmi rokonsága között összefüggés van s hogy a *t* elem egy pontból indult ki. Ez a kiindulópont talán a **qert* gyökér (és pedig azért, mert közidg. cf. ói. *kṛṇátti*, gör. κάρταλος, lat. *crātēs*, óír *certle* «knäuel», gót *haúrds* «hürde», ószl. *kręną* etc.), ha ez nem, hát más, ez egészen irrelevans, de maga az analogikus hatás kézzel fogható és a lat. *necto* szóra nézve minden kívánható exactsággal kimutatható. E szó rokona az ói. *náhyati* «bindet, knüpft» s gyökere (az ói. pp. *naddhás* útmutatása alapján) **nedh*, a melyből azonban a lat. *necto* alak intern hangváltozás fölvétele mellett sehogy sem magyarázható (**nedh-tō* < **nestō* volna); föl kell tehát tenni, hogy a **nedh* gyökér még a *t* elemmel bővülése előtt egy rokonértelmű *k*-végű gyökérrel (minő **plek̂*: gör. πλέκω, lat. *plico*, *du-plex*) associálódva a **nek* alakot vette föl vagy pedig közvetlenül a *plecto* ige *kt* elemeinek hatása alá került. — A **k̂leus* (ói. *śrōṣati* «hört», óisl. *hlusta* «aufhorchen», ószl. *sluchъ* «gehör») és **k̂ous* (gör. ἀκούω, gót *hausjan* «hören») gyökerek talán a rokonjelentésű **aus* «fül» (av. *uši*, gör. οὖς, lat. *auris*, *aus-culto*, gót *ausō*, ószl. *ucho*) hatása alatt jutottak *s* elemükhöz. — A **ned* gyökér (gót *natjan* «benetzen», ahd. *naȥ*) a **wed* «víz» gyökérrel (gót *watō*, ahd. *waȥȥar* etc.) associálódhatott stb.

A fogalmi ellentéten alapuló associatiónak bizonynyal szintén volt szerepe. Az ói. *śvētás* «weiss», ószl. *světъ* «licht, helle» szavak gyökere **k̂weit*, ellenben a velük fogalmi rokonságban álló ói. *śvíndatē* «glänzt, leuchtet», gót *hveits* «weiss» szavaké **k̂weid*. Honnan ez a consonans-alternatio? Mivel a «fehér» conträr fogalma a «fekete», nem valószínűtlen, hogy a **k̂weit* gyökér az ellentétes fogalmat kifejező **swerd* (gót *swarts*, lat. *sordeo*) hatása alatt nyerte a **k̂weid* alakot. — Az idg. **ĝhejem* «tél» (av. gen. *zimō*, lat. *hiems* etc.) az *m* elemet valószínűleg az idg. **sem* «nyár» (av. *ham-*, óír *sam*, ahd. *sum-ar*) hatása

alatt nyerte s bizonyos, hogy e conträr fogalmak az egyes nyelvekben hatottak egymásra (cf. óir _gam : sam_, ahd. _wintar : sumar_). — V. ö. még idg. *_mṛtós_ «holt» (ói. _mṛtás_, gör. βροτός) + idg. *_g_ ^{w} _īwos_ «élő» (lat. _vīvos_, ószl. _živъ_) < idg. *_mṛtwos_ (lat. _mortuus_, ószl. _mrъtvъ_). — Épp így idg. *_dek̑sios_ «dexter» (gör. δεξιός etc.) + idg. *_slaiwos_ «sinister» (gör. λαιός, lat. _laevos_, ahd. _slēo_) < idg. *_dek̑swos_ (óir _dess_, ócymr. _dehou_, gót _taíhsva_) etc. Megjegyzendő még, hogy mivel az ide tartozó esetek egy részében meglévő elem helyébe lép egy másik, a «gyökérbővülés» itt nem veendő szó szerinti értelemben.

Az itt vázolt folyamatból minden további fejtegetés nélkül világos, hogy miért jelenhetik meg bármely sonans vagy consonans mint determinativum s hogy ez esetben miért nincs semmi jelentése.

* * *

A végeredmény tehát az, hogy a determinativum némelykor a gyökérhez tartozik s fölvétele helytelen analysisen alapul, máskor önálló gyökér vagy ilyennek integráló része, a mely más gyökerekhez járul vagy ezeknek végződésére analogikus hatást gyakorol. Ez a genetikus folyamat nagyban és egészben tisztán áll előttünk, de a psychologiai causalitas sokfélesége s a nyelvviszonyoknak ebből eredő komplikáltsága folytán természetesen szó sem lehet róla, hogy minden egyes adott specialis esetben kellő vagy csak némi biztossággal is határozhatnók meg a determinativum genetikus jellegét. Mint minden glottogonikus kérdésben, itt is be kell érnünk azzal, hogy regulativ principiumot állíthattunk föl. A ki a concretumokat szereti, csalódásában talán hajlandó lesz ezt az eredményt lekicsinyelni. De nincs igaza: concretebb eredmény a dolog természetéből folyólag lehetetlenség, de éppen ez a lehetetlenség egy hamis irányzatnak, a psychologiai factorok elhanyagolásával operáló nyelvtörténeti analysisnek csődjét vonja maga után s viszi rá az embert arra, hogy dogmatikus álmából fölriadva gyökeret és ragot, a régibb nyelvtudomány egész armatúráját a lomtárba dobja — illetőleg ne morphologico-etymologiai, hanem csak psychologiai értelemben használja. Est quadam prodire tenus, si non datur ultra.

Schmidt József.

A MAGYAR HANGOK IDŐTARTAMÁRÓL.

A Nyelvtudomány első évfolyamában (69—71. l.) ismertettem ERNST A. MEYER két kísérleti-fonétikai dolgozatát, a melyek közül az egyik a délangol hangok, a másik az északnémet magánhangzók időtartamával foglalkozik, s leírtam röviden azt az eljárási módot is, a melyet MEYER vizsgálódásaiban követett.

1904. tavaszán, Uppsalában, alkalmam volt MEYER módszerével közelebbről is megismerkednem; az együtt töltött néhány hetet arra használtuk fel, hogy az időtartam szempontjából a magyar hangokat, illetőleg az én magyar beszédem hangjait is vizsgálat alá vegyük. A mérések eredményeit magyarázó szöveg kíséretében «*Ernst A. Meyer und Zoltán Gombocz, Zur phonetik der ungarischen sprache*». czímen a K. F. JOHANSSON, K. B. WIKLUND, J. A. LUNDELL és K. V. ZETTERSTEN szerkesztésében megjelenő Le Monde Oriental utóbbi évfolyamában közzé is tettük. Mivel azonban e folyóirat nálunk a szorosabban vett szakembereken kívül csak igen kevés ember kezén fordul meg, talán nem lesz felesleges, ha említett értekezésünk főbb eredményeit, néhány kiegészítő megjegyzés kíséretében, a Nyelvtudomány olvasói számára is összefoglalom.

A kísérleti módszer leírását — idézett ismertetésemben szóltam róla — ez alkalommal mellőzhetem, csupán a feldolgozott szóanyagra kell néhány megjegyzést tennem.

Az egyes szavakat egyszerű kijelentő hangsúlylyal és hangmenettel mondtam bele a készülékbe, mintha pl. egy szótár czímszavait olvastam volna fel. Mivel pedig a szókezdő hangok időtartamának lemérése bajos (a zöngétlen explosiváké lehetetlen), a szavakat rendszerint egy hangsúlytalan *de* szócskával együtt ejtettem, ilyenformán: *dε·tūr, dε·gonddål.* A megvizsgált szavak nagyobb része egytagú, kisebb része kéttagú szó volt; a többtagú szavak, szólamok és mondatok quantitativ viszonyainak vizsgálatát más alkalomra kellett halasztanunk. A hangsorok (szók) jelentése a mi szempontunkból mellékes volt: tő-

szavakat, ragos és képzős szavakat, köz- és tulajdonneveket vegyesen vettünk föl lajstromainkba; sőt mivel a magán- és a mássalhangzók kölcsönös hatásának vizsgálatában fontos volt, hogy lehetőleg minden magánhangzó minden mássalhangzóval kapcsolatban szerepeljen, néhány esetben (de csak kivételkép) a teljesség kedvéért fictiv (de lehetséges) hangsorokat is megvizsgáltunk (pl. *kā̭d*, *kā̭t*, *gā̭t*, fictiv: *gā̭d*). Hogy a kísérleti hibákat lehetőleg kiküszöböljük, minden szót háromszor vettünk fel és mértünk ki; külömben is, hogy az a lélektani zavar («l'appréhension psychologique»), a melyre a kísérleti fonétika ellenségei hivatkozni szeretnek, kis gyakorlat mellett mennyire minimális, a nagyobb időközben végzett mérések pontos egyezése eléggé bizonyítja.

1. Magánhangzók.

Az első tétel, a melyet Meyer idézett munkájában az angol magánhangzók időtartamára megállapított, a következő: a magánhangzók időtartama függ a nyelv feszültségétől; külömben egyenlő feltételek mellett a széles ejtésűek (ungespannt) rövidebbek, mint a megfelelő szűk ejtésűek (gespannt).

E tétel, a melynek nyelvtörténeti értéke szembeszökő, természetesen nem vonatkozik a magyarra, a melyben a szűk és széles ejtés összeesett a két etymologiai (belső) quantitással, olyanformán, hogy a rövid magánhangzók mind széles, a hosszú magánhangzók mind szűk ejtésűek.

Ha már most a rövid és a hosszú magánhangzókat átlagos időtartamuk szerint rendezzük el, a következő két sorozatot kapjuk:

i	*u*	*ü*	*o*	*e*	*ö*	*ε*	*å*
11·8	13·4	14·0	14·1	14·4	16·0	16·1	17·0

ī̖	*ṷ̄*	*ḙ̄*	*ṷ̈̄*	*ō̭*	*ȫ̭*	*ā̭*
24·9	27·1	27·3	27·6	28·8	29·8	30·3

E sorozatok több szempontból tanulságosak.

1. Nyilvánvaló mindenekelőtt, hogy az a laikus felfogás, hogy valamennyi rövid, úgyszintén valamennyi hosszú magánhangzó körülbelül egyforma hosszú, mennyire nem felel meg a valóságnak. A legrövidebb és a leghosszabb rövid magánhangzó viszonya ugyanaz, mint a leghosszabb rövid és a legrövidebb hosszú magánhangzóé, körülbelül 2 : 3.

2. Szembeszökő másodszor az időtartam kapcsolata a magánhangzó jellemző nyelvállásával: legrövidebb a legmagasabb nyelvállású magánhangzó *(i, ī)* időtartama, leghosszabb a legalacsonyabb nyelvállásúé *(å, ā)*. A többi magánhangzó, nyelvállásuk viszonylagos magassága szerint, e két véglet közé sorakozik. E jelenség nem csak a magyarra jellemző, hanem az összes eddig megvizsgált nyelvekre is, s így e megfigyelésnek általános beszédfiziologiai értéke is van. Az összehasonlítás kedvéért csak néhány — e czélra összeválogatott — német szósorozatot iktatok ide. A hangsúlyos magánhangzó időtartama az alábbi szavakban a következő volt:

bit	7·9	*bis*	11·9	*bīdə*	25·2
but	8·7	*bus*	11·8	*būdə*	26·2
bet	9·6	*bes*	12·6	*bēdə*	26·6
bot	10·0	*bos*	13·1	*bōdə*	28·2
bat	10·9	*bas*	13·1	*bādə*	29·0

3. Feltünő a magyar magánhangzók sorozatában, hogy a labiális magánhangzók időtartama lényegesen hosszabb a megfelelő illabiálisokénál (*ü*, *ǖ* az *i* és *ī*-nél, *ö*, *ō̈* az *e* és *ē*-nél), a miből az előbb mondottakat figyelembe véve, az következnék, hogy az illabiális magánhangzókat magasabb nyelvállással képezzük, mint a megfelelő labiálisokat. Hogy az időtartambeli külömbségnek ez az értelmezése csakugyan helyes, a mellékelt palatogrammok szemmelláthatólag bizonyítják.

(*m*)*i*(*m*)*i* [Mimi]; a pontozott vonal *ī*(*m*) [ím].

ü; a pontozott vonal (*b*)*ǖ* [bű].

4. A rövid és a hosszú magánhangzók sorrendje között csak egy külömbség van: a hosszú *ę̄* az *ṷ̄* és az *ṷ̈̄* között, a rövid *e* ellenben az *o* és az *ö* között foglal helyet. Nem tartom valószínűnek, hogy e sorrendi eltérés nyelvállásbeli külömbséget tükröztetne, olyanformán t. i., hogy az *e* nyelvállása alacsonyabb volna az *ü*-énél és az *o*-énál, az *ę̄*-é ellenben magasabb az *ṷ̈̄*-énél és az *ǭ*-énál. Nem teszik e feltevést az illető magánhangzókról nyert palatogrammok sem valószínűvé (Nyelv. Közl. 38: 194—5). Talán inkább nyelvkeveredésre gondolhatnánk. Anyanyelvjárásomban (a nyugati nyelvjárásban) egytagú szavakban a hosszú *ṷ̈̄* szinte ismeretlen, az efféle alakok tehát, mint *tṷ̈̄r*, *szṷ̈̄r* stb. eltanult, az irodalmi nyelvből kölcsönvett adatok; nem csoda, ha magánhangzójuk az időtartam szempontjából nem illeszkedik bele a többi hangzók rendszerébe.

A 2. és 3. pontban a magánhangzó tartamának *belső feltételeit* állapítottuk meg; vannak azonban *külső feltételek* is. A vocalis quantitása — különben egyenlő feltételek mellett — függ a szótagzáró mássalhangzó qualitásától. E kapcsolatot a következő két táblázat tünteti fel:

A rövid magánhangzók átlagos időtartama.

	i	*u*	*ü*	*o*	*e*	*ö*	*ε*	*å*
p, t, k előtt	9·1	9·5	7·7	11·2	12·1	11·8	13·0	12·6
b, d, g «	10·9	10·8	—	13·0	13·2	14·9	14·6	13·9
f, s, š «	12·9	13·8	14·6	15·3	14·5	13·7	15·5	17·3
v, z, ž, j «	11·7	13·6	14·3	16·3	14·1	16·1	15·4	18·4
l «	—	13·7	14·6	15·6	—	19·2	17·2	19·5
m, n «	12·9	15·6	15·7	14·9	16·6	16·4	18·0	17·2
r «	—	16·6	19·2	12·3	19·1	19·9	19·7	19·2
Szó végén	13·0	—	12·9	—	11·5	—	15·3	17·3

A hosszú magánhangzók átlagos időtartama.

	ī̭	ṷ̄	ḙ̄	ṷ̈̄	ō̭	ő̭	ā̭
p, t, k előtt	21·1	23·2	24·9	24·0	27·0	26·7	26·4
b, d, g «	23·0	25·5	24·3	—	27·2	27·4	29·6
f, s, š «	25·0	28·9	28·7	—	29·3	29·7	30·0
v, z, ž, j «	26·4	27·7	26·9	27·7	31·2	29·1	31·0
l «	22·4	28·2	26·4	29·4	27·9	32·9	—
m, n «	25·3	31·3	27·2	27·5	29·7	32·2	31·5
r «	29·8	25·9	31·9	26·7	30·6	32·1	29·9
Szó végén	26·1	26·1	27·7	30·3	27·8	27·9	33·9

A magyar magánhangzók tehát legrövidebbek explosiva előtt, hosszabbak spirans és leghosszabbak liquida és nasalis előtt. Az összes magánhangzók átlagos időtartamát véve, a rövidek tartama explosiva előtt 11·0, a hosszúaké 24·4; spirans előtt 14·8, illetőleg 28·6, nasalis és liquida előtt 17·3, ill. 29·0. E csoportokon belül media explosiva előtt hosszabbak, mint tenuis explosiva előtt (11·2 : 10·9, illetőleg a hosszúaknál 26·1 : 24·7), lenis spirans előtt valamivel hosszabbak, mint fortis spirans előtt (14·9 : 14·7, ill. 28·7 : 28·6); a harmadik csoportban szembeötlő az *r* nyújtó hatása.

A két és többtagú szavakra aránylag csekélyebb anyag állott rendelkezésünkre; annyi azonban ebből is kiderült, hogy az egytagú szavak magánhangzói átlag hosszabbak a kéttagúakéinál, a kéttagú szavakéi a háromtagúakéinál stb., vagyis hogy a vocalis tartama fokozatosan fogy az egy beszédütembe foglalt szótagok számával.

2. Mássalhangzók.

A szókezdő és szóközépi mássalhangzók időtartamait a következő táblázat tünteti fel:

A magyar mássalhangzók időtartama:

	Szó kezdetén		Szó végén hosszú (szűk) magánhangzó után		Szó végén rövid (széles) magánhangzó után		Átlagos érték	
p	10·5	9·3	12·3	10·7	11·4	11·3	11·4	10·4
k	9·0		9·9		11·7		10·2	
t	8·4		9·8		10·8		9·7	
b	9·4	8·2	9·4	8·3	10·5	9·2	9·8	8·6
g	8·3		8·8		9·6		8·9	
d	7·0		6·8		7·5		7·1	
f	9·6	10·4	12·3	11·5	12·9	12·6	11·6	11·5
s	11·1		11·6		12·8		11·8	
š	10·4		10·7		12·1		11·1	
j	7·0	8·0						
v	7·5		8·3	9·0	8·6	10·4	8·1	9·4
z	9·0		9·9		10·5		9·8	
ž	9·6		(8·8)		12·0		10·1	
l	7·6		9·0		10·6		9·1	
r	5·2		7·7		9·4		7·4	
m	9·7		10·8				10·2	
n	7·6		8·2		10·9		8·9	

E táblázat több tekintetben tanulságos. Látnivaló, hogy a réshangok általában valamivel hosszabbak, mint a pillanatnyi hangok. E csoportokon belül a zöngétlen (tenuis) explosivák és zöngétlen (fortis) spiránsok hosszabbak, mint a zöngés (media) explosivák ill. zöngés (lenis) spiránsok. A pillanatnyi hangok közül leghosszabbak az ajakhangok ***(p, b),*** **rövidebbek az inyhangok** ***(k, g),*** **legrövidebbek a foghangok** ***(t, d).***

Valamennyi mássalhangzó, kivétel nélkül, legrövidebb szó kezdetén, hosszabb szó végen hosszú magánhangzó után és leghosszabb szó végen rövid magánhangzó után; illetőleg, mivel a megvizsgált szavakat ***dε*** **szócskával ejtettem (l. fentebb), pontosabban azt kellene mondanunk: intervocalis helyzetben rövidebb, mint szóvégen. Absolut szókezdeten, különösen a tenuis**

explosiváknál, kétségkívül nagyobb értékeket kapnánk, mint a táblázat első oszlopának adatai. Az a szembeszökő külömbség, a mely az alább közölt palatogrammok szerint a *tab* és az *áta* szavak *t*-je közt van (a szókezdő tenuis explosiva articulatiója energikusabb), érthetetlen volna, ha egyszersmind quantitásbeli külömbségben is nem tükröződnék.

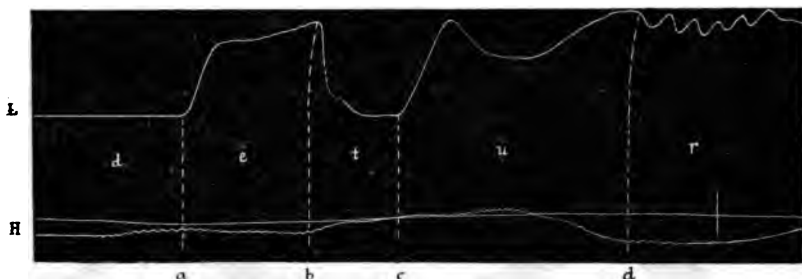
(*ą̄*)*t*(*å*) [áta]; a pontozott vonal *t*(*åb*) [Tab].

(*å*)*d*(*å*) [Ada]; *n*(*åp*) [nap]; a pontozott vonal a *d*(*ą̄b*) [dáb] határa.

A hangzóközi és szóvégi mássalhangzók palatogrammjai között szembeszökő és állandó külömbséget nem találtam.

A magyar *p*, *t*, *k*-t eddig tiszta (nem aspirált) explosiváknak tartottuk. Ha azonban a tiszta explosiva jellemző vonásának azt tartjuk, hogy a hangszalagok a zár felpattanásának pillanatában (vagy vmivel előbb) kezdenek rezegni, kétségtelen, hogy a magyar pillanatni hangokat olyan értelemben, mint a román vagy szláv nyelvekéit, ‚tisztáknak' nem tekinthetjük.

A zöngétlen ‚glide' időtartama — az az idő, a mely a zár megszünte és zönge megkezdődése között eltelik, a mely alatt tehát a légáram szabadon tódulhat ki a szájon (‚aspiratio'), — elég tekintélyes: *p* után 1·7, *t* után 2·6, *k* után 2·2 század-másodpercz, tehát nem sokkal rövidebb, mint a németben vagy az angolban. Hogy a magyar *p*, *t*, *k* mind a mellett a tiszta, nem aspirált explosiva benyomását teszi, csak úgy magyarázható, hogy a hangszalagok már a pillanatnyi hangok ejtése közben is kisebb szöget alkotnak (‚hauchen' JESPERSEN), mint az angolban vagy a németben (‚blasen', JESPERSEN).

de tǖr; L a légáram («souffle phonateur») görbéje, H a hangszalagok rezgését mutatja; *a*-nál van a *d* explosiója (a hangszalagok rezgése természetesen már korábban megindult — blählaut); *a—b* az *e* hang tartama; *b* a *t* implosiója, *b—c* a *t* hang tartama; *c*-nél a *t* explosiója, *c—d* az *ǖ* időtartama; *d*-nél kezdődik az *r*, a melynek a vége zöngétlen.

A magyar præpalatalis explosivákról már WICHMANN GYÖRGY megjegyezte (magánbeszélgetés közben), hogy megfigyelése szerint nem egyszerű hangok, hanem hogy a szorosan vett explosivát præp. (homorgán) spirans követi nyomon s kapcsolja a következő magánhangzóhoz. Ennek megfelelően csángó tanulmányaiban a csángó *ty* és *gy* hangot már így is jeleli: *biňďjō, huďj, gùrťjån* stb. Méréseink kétségtelenné teszik WICHMANN megfigyelésének helyességét. A spirantikus kapocs (‚glide‘) időtartama rendszerint jóval meghaladja a tulajdonképeni zárhang tartamát (pl. a *ťχuk* szónál a viszony 5·8 : 10·1 volt).

A következő összeállítás végre tanulságosan szemlélteti, hogy az egy beszédütembe foglalt szótagok számával nem csak a magánhangzók, hanem a mássalhangzók időtartama is fokozatosan csökken.

	t	*ā̬*	*t*	*o*	*g*	*å*	*t*	*ō̬*	*k*	*n*	*å*	*k*
tā̬t	9·5	27·2	—									
tā̬tog	8·2	24·2	—	11·8	8·3							
tā̬togåt	6·9	20·9	—	9·4	7·1	10·9	9·5					
tā̬togåtō̬k	6·5	19·0	—	7·9	7·0	8·7	8·1	22·1	5·1			
tā̬togåtō̬knåk	6·5	18·2	—	7·9	6·3	8·6	6·8	17·2	9·0	-	—	—

GOMBOCZ ZOLTÁN.

———————

SZERENCSE.

Szláv jövevényszavaink cz. értekezésemben nem szóltam a *szerencse* szóról, mert ott nem fejthettem volna ki apróra a kicsit bonyolult tényállást a nélkül, hogy nagyon is megszakítottam volna az összefüggést. De a szóhoz fűzött sok combinatio kívánatossá teszi, hogy végre tisztába jőjjünk vele.

A szó fejtegetésének már egész kis története van. Jagić 1876-ban a *szerencse* és *lencse* szóról, no meg tévesen az olasz eredetű *láncsa* szavunkról is, azt állította, hogy *cs*-jök miatt szlovén eredetűnek kell lenniök; én 1893-ban a *Szláv szók a magy. nyelvben* cz. akadémiai értekezésemben, 13. és 15. l. azt vitattam, hogy a *szerencse cs*-je igenis keletkezhetett a magyar nyelvben magában *st*-ből, minthogy a magyarnak nehezére eshetett szótag elején *st*-t ejteni — a szó tehát lehet bolgár eredetű; ugyanabban az évben ismételte a tehetséges fiatal Oblak mesterének állítását, átvéve tőle mindent, a *láncsa* hibás magyarázatát és még a szeren*cze* tollhibát is, l. Arch. 15 : 366. l.; 1900-ban megint kétszer bukkant föl a *szerencse* specialis szlovén eredetéről szóló tanítás, Jagiónál Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslaw. Spr. II. 41. l. és Vondrák Altkirchenslaw. Gr. cz. művében 9. l.; Jagić ezúttal az én magyarázatomat is említi, de sok más kérdéssel kapcsolja össze, még pedig olyan módon, hogy semmikép sem érthettem egyet vele, ezekre feleltem még ugyan abban az évben a *lencse-szerencse* czikkemben, Nyr. 29 : 494—503, de bővebben kifejtettem nézetemet egy 1903-ban megjelent orosz értekezésemben, *Nêskolьko zamêčanij na sočinênie V. J. Jagiča ob istorii proischoždenii cerkovnoslavjanskago jazyka*, a melynek első része «a bolgár *št* és a magyarba átment szláv szavak» czímet visel — a *szerencse* szóról a 6. s k. lapon szólok (= *Izvêstija otdêlenija russkago jazyka* VII. kn. 4 : 251. s k. l.).

Orosz értekezésem még meg sem jelent, mikor Melich 1902-ben (a Ny.-K. 32. kötetében) egészen új állítást vetett a vitába. Addig azt hihettük, hogy az tisztán hangtani kérdés, bolgár vagy szlovén eredetű-e a magyar *szerencse* szó, én tehát csak arra kerestem feleletet, elképzelhető-e, hogy egy **szerenste*-féle szó *szerencsé*vé vedlik át a magyar nyelvben, másrészt rámutattam azokra a nehézségekre, a melyek épen hangtani okokból a szlovénból való származtatás ellen látszanak szólni, rámutattam ugyanis arra, hogy a szlovén nyelvben régebben alig hangzott *č* a megfelelő szóban, hogy tehát épen a legbiztosabbnak vélt alap, a melyre Jagić és mások építettek, inog. Arra, hogy a magyar *szerencse* nem lehet bolgár, mert a bolgárban a szó legalább a kívánt jelentésben nincs is meg, bizony addig álmomban sem gondoltam, Melich mégis épen ebből indul ki. No de lássuk apróra, mit mond.

Minthogy M. sok idegen elemet vegyít fejtegetésébe, nagyon nehéz belőle idézni, mégis kiválasztok belőle egy pár jellemző mondást, egyébiránt pedig föl kell szólítanom olvasóimat, hogy olvassák el az egész fejtegetést az eredetiben, Melich *Szláv. jöv.* I : 1 : 6—10. l. M. egyebek közt azt mondja: «Jellemző e tekintetben a *szerencse* szó is, a hol a kutatók nem a történeti fejlődés szemüvegén nézték a kérdést, nem azt vizsgálták, lehet-e a szó hangtana mellett jelentéstanilag bolgár eredetű. Hangtani tekintetben a *szerencse* szóban levő *cs* (= óbolg. *št*) csakis szlovén lehet (az orosz, a hol az óbolg. *št*-nek *č* a megfelelője, eleve is kizárható e szónál; Asbóth legutóbb egy tanulságos czikkben (Nyr. XXIX. 494.) foglalkozott e szóval s tisztán hangtani úton próbálta az óbolg.-ból, illetve az *št*-nek *šč* dialektusos ejtéséből magyarázni)» i. h. 6. l.

Itt meg kell egy kicsit állnunk. M. azzal kezdi: «Hangtani tekintetben a *szerencse* szóban levő *cs* csakis szlovén lehet», mégis úgy folytatja: «Asbóth . . . tisztán hangtani úton próbálta az óbolg.-ból, illetve az *št*-nek *šč* dialektusos ejtéséből magyarázni.» A logika legelemibb törvényei azt kívánták volna, hogy M. most fejtse ki, miért nem lehet még tisztán hangtani okoknál fogva sem helyes az én magyarázatom, a mely abból indul ki, hogy a magyar *szerencse* egy a bolgárból átvett **szerenste*-ből keletkezett. Igaz, hogy erre csak úgy vállalkozhatott volna

M., ha magyarázatomat ismerte, de a különös épen az, hogy ámbár egyenesen ellene fordul, még csak nem is ismeri, mert nekem soha eszem ágába sem jutott sem előbb, sem utóbb sem abban a M.-től idézett értekezésemben a *szerencse* szót egy bolgár **sъręšča* ejtésű alakból magyarázni. Azt a kérdést tehát, hogy «hangtani tekintetben a *szerencse* szóban levő *cs* csakis szlovén lehet», M. még meg sem kísérlette bebizonyítani, ezt tehát egyelőre nyilt kérdésnek kell tartanom.

De mit ér a hangtani fejlődés lehetősége, ha kimutatható, hogy a bolgár nyelvben az a szó, a melyből véleményem szerint a magyar *szerencse* hangalakja keletkezhetett volna, soha sem jelenthetett szerencse-félét. Nézzük csak, mikép bizonyítja M., hogy az óbolgár *sъręsta* soha sem jelentett szerencsét. Hát roppant egyszerű módon, a szó mindössze — egyszer fordul elő az emlékekben*) és ekkor nem jelent szerencsét, tehát, úgy-e, kétségtelen, hogy a bolgár *sъręšta* jelentésénél fogva nem lehetett a magyar szerencse alapja?! M. legalább már ebből az egy helyből levonja a következtetést: «Ez idézetből világosan kitetszik, hogy az óbolg. сѫрѧшта «incursus»-t és nem «fortuna, sors»-ot jelent» u. o. De a teljesség kedveért mégis elővesz sok bibliafordítását és így szól magához: «Az a kérdés már most, mi volt az óbolgárban a m. *szerencsé*-nek az egyértékese. A kutatást a zsoltárfordításokon fogom megkezdeni s úgy térek át az evangeliomfordításokra» u. o. 7. s k. l. Nem zavarja egy cseppet sem az a körülmény, hogy a magyar textusokban mindjárt három kifejezés váltakozik, *nyíl*, *sors* és *szerencse*, elég neki, hogy az óbolg. bibliafordításokban a megfelelő helyeken nem találja a *sъręšta* szót és most már szentül hiszi, hogy a bolgár nyelvben ez a szó soha nem is jelenthetett szerencsét és hogy ő ezt be is bizonyította. Én e roppant unalmas idézetekre ép olyan unalmas idézetekkel felelhetnék és M. recipéje szerint, bizonyosan nagy meglepetésére, a napnál is világosabban be tudnám bizonyítani, hogy a szlovén nyelvben sem jelenti a megfelelő szó azt, mint a magyarban. Hogy ez a bizonyítás

---

*) Az természetesen csak a gyors munka következménye, ha M. ezt így fejezi ki: «Az óbolgár és a magyar párhuzamos nyelvemlékekben a сѫрѧшта alak egyszer kerül elő»!! L. 7. l.

egészen képtelen volna, azt nem tagadom, de tény, a mi tény, azokon a helyeken, a melyeken M. a *szerencse* szó mását kereste az óbolgár zsoltár- és evangeliumfordításokban, én a szlovén fordításban sem találtam, sem Küzmicsnek a hazai szlovéneink számára készült fordításában, sem a Bécsben 1885-ben a szlovének irodalmi nyelvén kiadott fordításban, nem találtam meg azon az egyetlen egy helyen sem a 90. (ill. 91.) zsoltár. 6. versében sem, a melyből M. az óbolg. *sъręsta*-t idézi. Ez tehát nem bizonyítás, e helyett sokkal okosabb lett volna beérni azzal, hogy a *sъręšta* mindössze egy helyen található és ott mást jelent, mint a magyar *szerencse*. M. mégis, mint a ki jól végezte dolgát, ez idézetek és egy pár a *szerencsés* szóra vonatkozó, részben igen különös idézet után így folytatja:

«E hosszú kitéréssel már most bebizonyítottam, hogy az óbolg. *sъręšta* jelentése nem «szerencse» volt, hanem az, a mi ma is: «találkozás» (v. ö. Duvernois szót.), s hogy a «szerencsé»-nek az óbolgárban egészen más neve van. De ügyet kell vetnünk arra is, hogy a szerencsét csakis a szlovén-horvát-szerb hívja hasonló hangalakú szóval (*sreča*, *sreća*, *srića* Mon. IV. stat. pol.), ellenben a többi szlávság a «glück, fortuna»-ra ma is egészen más szót használ (v. ö. *čes* ‚glück' Cankof, *čestь*: Duvernois, középbolg. *čestitь* és *rъzkь*, Lavrov: Obzor, prilož. 149; or. счастie, kisor. щасте, lengy. *szczęście*, cseh *štěstí*, t. *šťastie*). — Az összes bizonyítékok tehát a mellett szólnak, hogy a m. *szerencse* nem bolgár, hanem szlovén eredetű szó» i. h. 10. l.

Nézzük csak egyenként a dolgokat. Az óbolg. *sъręšta* jelentése nem az volt, hogy «szerencse», mondja M. Honnan tudja azt, ha mindössze egyetlen egy helyen találta a szót?! Hogy az óbolg. *sъręšta* alapjelentése az, hogy «találkozás», «Begegnis» — v. ö. *sъrêsti* præs. *sъręštą* «találkozni, találkozom» — és hogy innen a vak szerencséhez, a jó és balszerencséhez csak egy lépés választ el, az nyilván való. Semmikép sem állíthatjuk olyan bátran, hogy ez a természetes jelentésfejlődés nem ment végbe a bolgárban is vagy, a mint én igen valószínűnek tartom, már a közös délszlávban; egyetlen egy helyből, a hol még egy eredetibb jelentésben találjuk a szót, nem lehet semmit sem következtetni. A szó jelentése a bolgárban ma is az, hogy «találkozás», mondja továbbá M. De hát ha a mai bolgárban a szó

nem csak «találkozás»-t jelent? Hát ha M. ezúttal is az épenséggel még nem eléggé ismert bolgár nyelvre csak ráfogja, hogy más jelentése nincs is a szónak. MIKLOSICH szófejtő szótárában az ide vágó czikkben azt olvassuk, hogy a bolgár «*srešta* begegnung, *dobra, loša srešta* glück, unglück»! l. Et. Wtb. 278. l. MELICH ezt nem olvasta, vagy inkább hitt DUVERNOISnak? De mióta idézett szavait leírta, megjelent (1904-ben) GEROV nagy bolgár szótárának 5-ik része is és GEROV is, a született bolgár, a népnyelvnek nagy ismerője, azt állítja, hogy a *srešta* szó, a melyet *srêšta*-nak ír, de bizony jelent szerencsét is!! No de erről M. igazán nem tudhatott, a mikor értekezésének ezt a helyét írta, beszéljünk tehát olyanokról, a miket már akkor is tudhatott volna, tudhatta volna akár MIKLOSICH szófejtő szótárából. Ott ugyanis az épen idézett helyen a megfelelő szláv szavak alatt ott találhatta volna a magyar *szerencse* szomszédságában a sokat mondó oláh *strînşte* szót.

Megengedem, hogy nem könnyű dolog az épen említett szó történetét követni, ha az ember nem foglalkozott oláh nyelvészettel, de ez nem mentség. A ki olyan bátran szól nem is arról, hogy mi van, volt és lehetett a bolgár nyelvben, hanem arról, hogy mi nincs, nem volt és nem is lehetett soha sem a bolgár nyelvben, mint azt MELICH teszi, az foglalkozott bizonyára, ha nem is az oláh nyelvvel, de legalább is az oláh nyelvbe került szláv szavakkal, hisz tudva levő dolog, hogy épen a bolgár nyelv az, a mely valamennyi szláv nyelv közül a legmélyebb nyomokat hagyta hátra az oláh nyelvben. Nézzük tehát, mennyire juthatott M., ha az oláh nyelvvel soha nem is foglalkozott, ha tisztán csak azt a nyomot követi, a melyet MIKLOSICH szófejtő szótárában talált. Itt a *szerencse* szláv megfelelői után azt olvashatta: «rm. *strînšte, streašte* loos», tehát megtudhatta volna, hogy egy az óbolg. *sъręšta* szónak megfelelő, abból lett oláh szó nem puszta «találkozás»-t jelent, hanem «sors»-ot, már pedig «sors» és «szerencse», a mint maga a biblia külömböző helyeiből megállapítja, folyton váltakozik egymással. Minthogy pedig az óbolg. szót mindössze egyszer találta és ezen a helyen nem jelent sorsot-szerencsét («Ez idézetből világosan kitetszik, hogy az óbolg. сърѧшта «incursus»-t és nem «fortuna, sors»-ot jelent.»), M. nem nyughatott, míg az oláh *strînşte*-vel tisztába nem jött, hisz

ő annak a bebizonyítására vállalkozott, «hogy az óbolg. *sъręšta* jelentése nem «szerencse» volt, hanem az, a mi ma is: találkozás, s hogy a «szerencsé»-nek az óbolgárban egészen más neve volt». Ez a lelkiismeretes M. tehát, tudva, hogy MIKLOSICH sokat foglalkozott az oláh nyelvvel, hogy nem csak az oláh nyelvbe került szláv elemekről írt értekezést, hanem egész oláh hangtant is, a melyben egyebek közt arról is szól, hogy a szláv hangoknak mi felel meg az oláh nyelvben, fölkeresi első sorban a *Die slav. Elem. im Rumänischen* cz. értekezésében a сърѧшта czikket. Ott pedig azt olvassa:

сърѧшта occursus: nsl. *sreča*, bulg. *sreštъ*,*) serb. срећа; magy. szerencse. — стрънцџє indecl. fortuna. Lex. 677. vergleicht lat. strena.

M. nyomban megnézi a Budán 1825-ben megjelent *Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum*-ot is, a melyre MIKLOSICH hivatkozik és ott azt olvassa: «*Stre'nşte*. Стънцџє [sajtóhiba стрънцџє h.] indecl,: adeq. norocu: fortuna: szerencse: das Glück.» M. még ezzel sem elégszik meg, hanem MIKLOSICH-nak az oláh hangtanról írt munkáját is előveszi és ott azt találja: «*sъręšta: strę́nšte*, magy. szerencse, Glück; genauer wohl *strînšte*». Beiträge z. Lautlehre der rum. Dialekte. Sitz.-Ber. hist. phil. Cl. C. Bd.: 248. l. Nem követelhetjük, hogy M. tovább is kövesse a szó történetét, megelégszünk azzal, hogy ő egy oláh *strînşte* szót talált, a mely MIKLOSICH szerint óbolg. *sъręšta*-ból lett és a mely azt jelenti, hogy «fortuna», «Glück»! MELICH ismereteinek ez olyan kibővítése, hogy nem kérdezzük tőle, hogy MIKLOSICH szófejtő szótárában mit jelent az az érthetetlen *streašte*, a mely itt a külömben egyedül álló *strînšte* után olvasható, és kimondhatjuk immár, hogy az oláh *strînşte* egészen kétségtelenné teszi, hogy az óbolg. *sъręšta* nem csak puszta találkozást, hanem bizony-bizony szerencse-félét is tesz és hogy M. magára olvas, mikor azzal kezdi, hogy «a kutatók nem a történeti fej-

*) A bolgár *srešta*-t ír ugyan, de tényleg *sreštə*-t ejt, a mi a régi accusativus-alak (= óbolg. сърѧштѫ), a mely a nominativust fölváltotta; ezt a kiejtést jelzi MIKLOSICH a *sreštъ* írással, a melyben -ъ egészen mást jelent, mint a mai orosz és bolgár helyesírásban, a hol a mássalhangzókon végződő sz vak végén már puszta írásjel.

lődés szemüvegén nézték a kérdést, nem azt vizsgálták, lehet-e a szó hangtana mellett jelentéstanilag bolgár eredetű» és azzal végzi, hogy «nézetem szerint a kutatók a magyar nyelv szláv jövevényeinek kérdését nem vizsgálták a történeti fejlődés szempontjából».

Azt teljes lehetetlenségnek tartom, hogy M. tagadni merné, hogy az oláh *strînşte* bolgár **stręšta*-ból lett, de a szláv nyelvek hangfejlődését kevesbbé ismerő olvasóim kedvéért erről is szólok egy pár szót. Az élő szláv nyelvekből idézett alakokból is könnyen következtetheti mindenki, hogy az óbolg. *sъręšta*-ban az ъ-vel jelzett hang olyan tökéletlenül képezett hang volt, a mely később az összes szláv nyelvekben nyom nélkül eltünt: bg. *srešta*, szerb *sreća*, szlov. *sreča*, or. *strêča*. Hogy az oláh nyelvbe átment szláv szavakban a съ- szókezdetnek rendesen puszta *s*- felel meg, arról akár Miklosich *Die slav. El. im Rum.* cz. értekezéséből is meggyőződhetünk, de minthogy az oláh nyelvbe később mégis kerültek más szláv nyelvből is szavak, egy kétségtelenül bolgár szót akarok fölemlíteni annak bizonyságául, hogy *sъręšta*-val szemben az oláhban igenis olyan alakot várhatunk, a melyben a *съ*- igekötő helyén puszta *s* hangzik: az óbolg. *sъvêtъ* «tanács»-nak az oláhban *sfat* felel meg. Hogy a *t s* és *r* közt mikép fejlődött, azt már a fönt idézett orosz *strêča* sejteti: *sr* hangcsoportból más szláv nyelvek és a bolgár nyelv tájszólásaiban is gyakran *str* fejlődik; mihelyt tehát az *s* és *r* közt eltünt az ъ, a mi a bolgárban minden esetre, csakúgy mint a többi szláv nyelvekben, elég korán történt, köztük dentalis zár képződött. Conev a nyelvjárások tanulmányozására összeállított programmban a 103. kérdőpontban egyebek közt azt kérdi, hallani-e a megfigyelendő nyelvjárásban strebro-t srebro h., stramota-t sramota h., l. *Programa za izučvane bъlgarskitê narodni govori* 19. l. és v. ö. még Miletič *Das Ostbulgarische* 98. l. «*str* für *sr*» alatt meg Lavrov *Obzor zvukovych i formalьnych osobennostej bolgarskago jazyka* 113. l. Az ób. ѧ *(ę)*-nek az oláhban rendesen *in* felel meg, a melyből később *în* is fejlődhetik, v. ö. *rędъ* «rend» > *rînd*, *svętъ* «szent» > *sfînt*; *sъręšta* és *strînşte* tehát e tekintetben is tökéletesen megfelelnek egymásnak. Most pedig következik az a specialis bolgár *št (şt)*, a mely miatt az oláh *strînşte* semmikép sem kerülhetett más szláv nyelvből, mint

csak is a bolgárból, hisz csak is ebben lesz *tj*-ből (a *sъręšta* **sъrętja*-ból keletkezett) *št*. Ha valami biztos, hát biztos az, hogy az oláh *strînşte* az ób. *sъręšta*, ill. egy belőle korán keletkezett **sręšta-stręšta*-ból lett; hogy pedig a bolgár szó, csak úgy mint ma, már akkor is «szerencsé»-t is jelentett, abban az oláh nyelv tanúságával szemben, kételkedni nem is lehet. Ezzel el is bucsuzhatnánk az oláh szótól, mert teljesen beérhetjük azzal a becses szolgálattal, melyet nekünk *szerencse* szavunk kérdésében tett, de valaki, a ki mindennek a végére szeret járni, fölvethetné azt a kérdést, hogy hát mi az a «*streašte*», a melyet Miklosich szófejtő szótárában idéz és, a mi ennél jóval fontosabb, miért nem találjuk sehol sem a *strînşte* szót a mai oláh szótárakban?!

A Miklosichnál talált *streašte*-val könnyen elbánhatunk, attól ugyan nincs miért megijednünk, mert az nem is eleven szó, hanem csak árnyék — egy föltett és hozzá egészen ok nélkül föltett alak, a melyet Miklosich Cihac-ban talált, a hol azt olvassuk: *Strănşte, trişte* (pour *streaşte*) s. sort, bonheur; *răstrişte* (pour *răstreaşte*) s. malencontre, traverse (fig.), malheur, adversité, l. *Dictionnaire d'étymologie daco-romane éléments slaves* stb. 372. l. C. hibásan tesz föl az *ę*-es alak mellett («vsl. *sъręšta*») egy *ê*-s alakot is («bulg. *srěstŭ*» a második *s* sajtóhiba *š* h.)*) és minthogy az ób. *ê* ill. *ě* (cyr. ѣ)-nek első sorban *ea* szokott megfelelni, egy soha nem létezett **streaşte* alakot farag, a melyből a *trişte*, a melyet belőle magyarázni kíván, soha sem keletkezhetett volna, és a mely a bolgár traditióval is éles ellentétben áll. De C. összeállításának még is valami hasznát vehetjük; abból megtudjuk, a minek Miklosichnál semmi nyomát sem találtuk, mert M. sokat foglalkozott ugyan az oláh nyelvvel, de annak igazi eleven tudásához soha sem jutott, mondom Cihac-ból megtudjuk, hogy a *strînşte* szóval összefüggnek egy *trişte* és *răstrişte* is. És most egyszerre beszédesebbek lesznek az újabb

*) Gerov nagy bolgár szótárában, igaz szintén срѣща-nak írja a bolgár szó mai alakját, de G., a milyen alaposan ismerte az élő nyelvet, olyan bogaras és nem tudományos helyesírásában. Az óbolg. **сърѧшта**, a mely eredetileg «találkozás»-t jelentett, igaz egy **сърѣсти** találkozni igével függ össze, de ennek is a præsense *n* infigálással képződött: **сърѧштѫ**.

oláh szótárak is, ezt a két szót ők is ismerik: *trişte* BARCIANU szótára szerint annyi, mint Schicksal, Geschick, Glück, *răstrişte* pedig annyi, mint Schicksal, Unglück, Unfall. A *trişte* természetesen nem áll **streaşte* h., «(pour *streaşte*)», a hogy CIHAC mondja, hanem a régibb *strişte*-t váltotta föl, a melyet DAMÉ szótára COSTIN MIKLÓS krónikájából idéz: *strişte:* sort, chance. N'aŭ avut *strişte* să domnească mult (Nicolae Costin) azaz «nem volt szerencséje sokáig uralkodni». TIKTIN szíves volt nekem más forrásból is adatot közölni rá: «*strişte* kommt, írja nekem 1908 okt. 25-ikén, ausser bei Nic. Costin Let[2] II 33 u. 36 auch noch in einer in Siebb. gedruckten Alexandria s. l. et a. Seite 18 vor. Hier sagt Alexander zu Philipp: Filipe! să mă lasĭ să mă duc la ostrovul Dalfionuluĭ să'-mĭ ispitesc *striştea* şi norocul [«hogy szerencsét próbálják»]. Das Wort entspricht also auch hier, wie bei Costin, etwa dem franz. «chance». Von den heute gebräuchlichen *trişte* u. *răstrişte* bedeutet ersteres «Geschick» überhaupt, im engeren Sinn «gutes Geschick, Glück», letzteres nur «böses, Missgeschick», wozu ich Ihnen nötigenfalls zahlreiche Belege liefern kann.» A *striste* régibb **strinşte*-ből lett (ebből való továbbfejlődés a *strînşte* is), úgy mint *gînscă* (= óbolg. *gąska*) mellett szokottabb a *gîscă* «lúd», míg a *gînsac* (= óbolg. *gąsakъ*) «gúnár» mindig megőrizte az *n*-t, mert nem torlódott annyi mássalhangzó össze, v. ö. magy. *ponty* de *potyka* és a kétségtelenül régibb *roncská*-ból lett *rocska* szavunkat, l. JAGIĆ Festschrift 244. s k. l.*) A *trişte* újabb, a gyakrabban használt *răstrişte*-ből elvont alak, a *răstrişte*-t ugyanis a pejorativ *răz-*, ill. *răs-* (= óbolg. *raz-*, ill. *ras-*) és *trişte* összetételének kezdték érezni.

Ha tehát a magyar *szerencse* szó tisztán magyar hangtani fejlődés alapján **szerensté*-ből magyarázható, és én azt hiszem, hogy bajos volna azt kimutatni, hogy így nem magyarázható, akkor ezt a magyarázatot nyugodtan elfogadhatjuk annak, a minek én odaállítottam, a szó megfejtésének egyik lehetőségének, olyan lehetőségnek, a mely sok más jelenséggel a legszebb összehangzásban van. Azt mondani, hogy az óbolg. *sъręšta* nem

---

*) A 244. l. álló 1. jegyz.-ben Nyelvtudomány I. után 15. helyett 14. olvasandó!

jelenthetett soha sem szerencsét, igazán csak az itt tekintetbe jövő tények igen fölületes ismerete mellett lehet. Ezzel tehát el volna a dolog intézve, ha én nem állítottam volna, hogy a szlovénből való magyarázat, a mely első pillanatra hangtani tekintetben olyan egyszerűnek, szinte kézzelfoghatónak látszik, épen nem olyan egyszerű, és ha Melich nem czélzott volna e megjegyzésemre. Így hát a kérdésnek ezt az oldalát is meg akarom még egy kicsit világítani, és minthogy a dolog ugyancsak bonyolult, kénytelen leszek apró részletekbe is bocsátkozni, hogy kimutassam, hogy a magyar *szerencse* nyakába annyit akasztottak, a mennyit ez a kis szócska talán el nem bír.

Hogy a kérdés megértését megkönnyítsem, rá kell mutatnom a *tj* és *dj* kapcsolatokból keletkezett szláv hangokra. Többször ismételt és a magyar nyelvészre is nagyon érdekes tény, hogy az egyes szláv nyelvekben e kapcsolatokból más-más hangok fejlődtek, érdekes a magyar nyelvészre és nemcsak arra, hanem a magyar történetíróra is, mert csak is e hangfejlődés ismeretével állapíthatjuk meg egészen kétségtelenül, hogy a magyar nyelvre a bolgár nyelv hatott, hogy a magyarok valaha húzamosabb ideig bolgárokkal, a mai értelemben vett szláv bolgárokkal érintkeztek: a *mostoha*, *pest-Pest,**) *rozsda*, *mesgye* nem magyarázhatók más nyelvből, mint csak is a bolgár nyelvből. Hogy a szlovén nyelvben a *tj*-nek ma megfelelő *č* csak későbbi átalakulás eredménye, arra az a körülmény vall, hogy a szlovénben a *tj* fejlődése nem tünteti föl azt a párhuzamosságot, a melyet külömben végig valamennyi szláv nyelven a *tj* és *dj* fejlődésében észlelhetünk: a *dj*-ből lett hang minden szláv nyelvben, az egy szlovént kivéve, a *tj*-ből fejlődött hang zöngés párja, csak hogy a zöngés hang articulatiója gyöngébb lévén, a dentalis zár az ejtett hang elején könnyen elveszhet. Vessük csak össze a **matjecha* «mostoha» (tőszava *mati* «anya») és a **medja* «közép, köz>mesgye» (v. ö. lat. *medius*, *media*) szavaknak viszonyát az egyes szláv nyelvekben:

---

*) Megemlítettem e helyen a *pest* szót is, noha az óbolg. *peštь* «kályhá»-nak *št*-je nem *tj*-re vezetendő vissza, hanem egy a szláv nyelvekben ezzel a hangkapcsolattal csak teljesen azonos fejlődést mutató, ámbár eredetre nézve eltérő kapcsolatra: ób. *peštь* utolsó sorban **pektь*-ből keletkezett.

bolg. *mašteha*, horv. szb. *maćeha*, l. *macocha*, t. *macocha*, cs. *macecha*,
mežda, *međa*, *miedza*, *medza*, *meze*.

Az ób. *št* zöngés párja *žd*, a horv. szb. *ć*-é *đ*,*) a lengyel-tót *c*-é *dz*, a csehben, és hozzátehetjük, a lauziczi szorbban a *c*-nek egy a dentalis zár elveszése következtében már gyöngült *z* felel meg (szorb *macocha:* felső szorb *měza*, alsó szorb *mjaza*). Minthogy most már valamennyi szláv nyelvben, a szlovént sem véve ki, a *k*-ból lett *č*-nek zöngés párja (a *g*-ból lett) *ž*,**) *tj*-ből lett *č*-vel szemben is *ž*-t kellene várnunk, és az orosz nyelvben tényleg ezt is találjuk, *mačicha: meža*. Egészen mást tapasztalunk a szlovén nyelvben, ott a *tj*-ből keletkezett *č*-vel szemben *j*-t találunk, *mačeha: meja!* Nagyon közel fekszik tehát az a föltevés, hogy a *tj*-ből lett szlovén *č* helyén régebben más hang hallatszott, még pedig a palatalis *ť* egy olyan, a horv. szb. *ć*-hez valószínűleg nagyon közel álló vállfaja, a melynek a dentalis zár elveszésével zöngés párja azután természetesen *j* lehetett (v. ö. a horv. szb. *ča*- nyelvjárásban: *maćeha* de szintén *meja!!*). Ezt a föltevést támogatja az a körülmény, hogy olyan *ć*-s kiejtés még ma is él egyes szlovén nyelvjárásokban és hogy a freisingeni töredékek is arra vallanak, hogy írói nyelvében nem hangzott *č* a *sreča*-féle szavakban. Épen JAGIĆ, a ki *szerencse* szavunk szlovén voltát állította, többször igen határozottan rámutatott, hogy a *tj*-ből keletkezett *č* helyén a szlovének hajdanában inkább a horv. szb. *ć*-hez hasonló hangot ejtettek. E tekintetben utalhatnék a Nyrben megjelent czikkemre, l. 29 : 496. s k. l. és orosz értekezésemre, l. *Něskolько zaměčanij* 6. l., a hol még két nyilatkozatára mutattam rá, Arch. 18 : 600 és 23 : 559, de egyszerűbb, ha J. szavait egyenesen szembe állítom M.-éivel.

M. azt mondja: «A Freisingeni nyelvemlékekben az óbolg. *šť*, szlovén *č* helyén *k* betűt találunk írva (az eseteket l. Arch. XVII. 52); ebből JAGIĆ azt következtette, hogy a X. században a pannóniai szlovénnek egy nyelvjárásában az óbolg. *šť* meg-

---

*) A *ć* és *đ* (*gj*) itt olyan hangokat jelölnek, a melyek még elég közel állanak a mi *ty* és *gy* hangokhoz, ámbár már az affricatákká való fejlődés útján vannak.

**) V. ö. óbolg. *člověkъ* «ember», voc. *človeče*, *bogъ* «isten», vor. *bože*, szlov. *pek* től *peče* «süt», *strig* ből *striže* «ő nyír».

felelője *ć*-nek hangzott. Nekem az a meggyőződésem, hogy ilyen szlovén nyelvjárás sohasem volt.» L. *Szláv. jöv.* I: 1 : 76. l. Hát igaz, JAGIĆ, a mikor egy bizonyos időről szól, nyelvjárást, ill. nyelvjárásokat említ, nemcsak itt, hanem más helyen is, v. ö. p. Arch. 18 : 600, a hol azt mondja: «was hindert uns zu glauben, dass damals in jenem Dialect (oder Dialecten), der (oder die) sich in den Freis. Frag. abspiegelt(en), der Unterschied zwischen *ć* und *č* noch wahrnehmbar war?» De külömben J. fölfogása határozottan az, hogy a *ć*-s ejtés valamikor az összes szlovénséget jellemezte: «Dasselbe gilt für den Laut *ć*, der auch heute noch im Istrianischen, Görzischen und Rezjanischen gleich dem serbokroatischen *ć* fortlebt und wenn man die Freisinger Fragmente hinzunimmt, so liegt sehr nahe der Gedanke, dass das heutige sloveno-horvatische *č* für *ć* ein Produkt historischer Zeiten ist.» Arch. 17 : 80. Míg tehát JAGIĆ azt tartja, hogy a *tj*-ből lett *č* a szlovénben egyáltalában csak később keletkezett egy a horv. szb. *ć*-hez hasonló hangból, addig MELICH még olyan szlovén nyelvjárásról sem akar hallani, a melyben a *tj*-ből keletkezett hang a *k*-ból keletkezett, közös szláv *č*-től külömbözött. A fönt kifejtett okokat, a melyeken ez a föltevés első sorban alapul, meg sem említi, hanem csak is a freisingeni töredékekre gondol, mintha bizony csak is ezek adtak volna okot ilyen föltevésre, és igazán játszva — már úgy értve, hogy czáfolata nem vehető komolyan — megczáfolja JAGIĆot, VONDRÁKot, MIKLOSICHot és mindazokat, a kik csak valaha azt találták, hogy a freisingeni töredékek arra vallanak, hogy a *tj*-ből keletkezett hang e töredékek íróinak nyelvében még nem hangzott *č*-nek. M. azt mondja: «az óbolg. *šť* itt [értsd: a hazai szlovénben] a X. században is *č* volt. Ezt bizonyítja a freisingeni töredékek *poronſo:* parancsol, *vuenſich* (olv. *venčih* «több») adata is», u. o. Hogy ezt a különös bizonyítást kellő világításba helyezhessem, kénytelen vagyok elmondani, hogy miből következtették a slavisták, hogy a *tj*-ből keletkezett hang a freisingeni töredékek nyelvében nem *č*-nek hangzott.

Ha a két, eredetre nézve külömböző szlovén *č* a freisingeni töredékek nyelvében már is egy hanggá olvadt volna össze, azt várnók, hogy ezt az egységes hangot, eredetére való tekintet nélkül, egészben véve egységes módon is jelölték volna. Nem

szabad ez ellen azt fölhozni, hogy e töredékek helyesírása annyira tarka, hogy itt egységes jelzésről egyáltalában szólni sem lehet, mert e tarkaságnál is föltűnő, hogy a *tj*-ből lett specialis szlovén hangot soha, de soha sem írják *ſ*-sel, holott a közös szláv *k*-ból lett *č*-t az esetek csaknem felerészében (36 v. 37 eset közül 16-ban) igenis *ſ*-sel jelzik és hogy egy jel sem szolgál olyan gyakran a *č* jelzésére, mint épen ez, és megfordítva, hogy a régi *č*-t soha, de soha sem írják *k*-val, holott a *tj*-ből keletkezett hangnak ez csaknem egyetlen jele (12-szer *k*, 1-szer *ck*, 2-szer *c*).*) Igaz, hogy kivételesen (2-szer) *c*-vel is jelölik a *tj*-ből lett hangot (*lepocam, chocu*) és hogy a *c* kivételesen a régi *č*-t is jelzi (*vuecera, cisto, znicitve*), de még e kivételes írások sem állíthatók egy sorba; hisz ha a *večera, čisto* (a homályos *znicitve*-t, l. VONDRÁK Fris. Památky 75. l. *siničstvo* a.) szavakban *e* és *i* előtt *c*-vel jelölik a *č* hangot, ez az olaszos írás magyarázatra nem szorul, de a *tj*-ból keletkezett hangot csak is m é l y hangzók előtt írják *c*-vel a külömben ilyenkor rendesen használt *k* helyett (a *chocu* mellett tényleg előfordul a *choku* írás is!), a találkozás tehát még itt is csak látszatos. Kimondhatjuk tehát, hogy a *tj*-ból keletkezett hangot a freisingeni töredékek e g y e t l e n e g y s z e r s e m írják úgy, mint a *k*-ból lett régi *č*-t. Minthogy pedig a freisingeni töredékeket semmiesetre sem írták elsőrendű slavisták, a kik számot tudtak volna maguknak arról adni, hogy az egyik esetben a MELICH szerint ejtett *č* eredeti *tj*-ből, a másik esetben magas hang vagy *j* előtt álló *k*-ból keletkezett, minthogy két hangzásra nézve tökéletesen azonos, csak eredetre nézve külömböző hang szándékos megkülömböztetésről természetesen szó sem lehet, a talált tényállásból józan észszel csak azt lehet következtetni, hogy a *tj*-ből keletkezett hang, a melynek az óbolgárban *št* felel meg, akkor az írók nyelvében nem hangzott *č*-nek; még VONDRÁK föltevése is képtelenség, hogy épen ezekben az esetekben, még pedig v a l a m e n n y i ilyen esetben — horvátszerb hatás érvényesült

*) A mindenképen homályos *ecce* természetesen nem jöhet tekintetbe, v. ö. BERNEKER Slav. etym. Wtb. 34. l. *at'e* a.: »Schwierig ist die Beurteilung von **sl.** alt (Freis.) *eche ecee* ‚wann'; heute *čě* ‚wenn, ob'; **mbg.** če ‚wenn'. Erklärungsversuche bei Vondrák Sl. Gr. II, 493. Mit *at'e* können diese Wörter jedenfalls nicht verbunden werden.«

volna. De mit is mondott MELICH? «... az óbolg. *št* itt a X. században is *č* volt. Ezt bizonyítja a Freisingeni töredékek *poronjo*: parancsol, *vuenſich* (olv. *venčih* «több») adata is.» Nem értem, sehogy sem értem. Hiába forgatom M. könyvét, e találós mesének nyitjára nem találok sehol sem. Igaz, beszél más helyen is erről a *vuenſich*-ről, de ebből sem lesz okosabb az ember, sőt! «A XI. századi ó-szlovén Freisingeni nyelvemlékekben, mondja, *venčih* (= *vuenſih*, v. ö. óbolg. *vęštii* «majorum», s itt *ſ* = *cs* és nem *č*; u. o. *malomogonča* «ægrotus») alak fordul elő», l. 6. s k. l. Most borul csak igazán mélységes homály elmémre, bár csak el sem olvastam volna ezt a helyet! Akkor talán még csak megértettem volna valahogy a 76. lapon mondottakat. Ott M. azt mondta, hogy a freisingeni töredékek írásszokásából «JAGIĆ azt következtette, hogy a X. században a pannóniai szlovénnek egy nyelvjárásában az óbolg. *št* megfelelője *č*-nek hangzott», és nyomban rá kijelenti: «Nekem az a meggyőződésem, hogy ilyen szlovén nyelvjárás sohsem volt.» Ennek bizonyságául a freisingeni töredékek két szavára hivatkozik: *poronſo* és *vuenſich*. Ha ezt úgy érti, hogy *poronſo* = ób. *porąčą* olyan szó, a melyben minden szláv nyelvben *č* hangzik, *vuenſich* pedig olyan, a melyben az *ſ*-sel jelölt *č* helyén JAGIĆ elmélete szerint *k*-val írt *ć*-t kellene várnunk; mondom, ha M. ezt úgy érti, ez nagy tévedés, de legalább érthető tévedés. De íme kitűnik, hogy M. csak a 76. lapon tagadja a régi szlovén *ć*-s ejtést, a 6. s k. lapon pedig szó nélkül elfogadja; ott ugyanis egészen helyesen azt mondja, hogy *vuenſich* *č* vel olvasandó, míg a kéziratban *malomogoncka*-nak írt szót JAGIĆ-tyal és VONDRÁK-kal együtt igenis *ć*-vel olvassa: *malomogonća*!!! De tegyük, hogy ez sajtóhiba, ha nem is könnyen érthető sajtóhiba, vagy mondjuk, hogy M. a 7-ik lapon még nem tudta, hogy mit fog a 76-ik lapon állítani, hisz ilyesmi megesik vele, maradjunk tehát a 76-ik lapnál és tegyünk kísérletet, hát ha ki lehetne találni, hogy M. voltakép mire gondolt, mikor a *vuenſich* írásra hivatkozott. A freisingeni töredék *vuenſich* alakjának, a melyet mindenki, JAGIĆ és VONDRÁK is, úgy mint MELICH, *č*-vel olvas, a mai horv. szb.-ben *većih* felel meg, M. tehát azt hihette, hogy a freisingeni töredékekben, a melyekben a horv. szb. *hoću*-val szemben egy JAGIĆ és VONDRÁK szerint ugyancsak *ć*-vel olvasandó *choku*-*chocu*-t találunk, ennek a horv. szb. *većih*-nek JAGIĆ föl-

tevése szerint egy **venćih*-nek olvasható **vuenkich* volna várható, hogy tehát a *vuenſich* írás, a mely csakis *ć*-vel olvasható, azt bizonyítja, hogy tényleg már *ć*-nek ejtették azt a hangot, a mely a horv. szb.-ben még ma is *ć*. M.-et megerősíthette e hiedelemben VONDRÁKnak egy nem eléggé megfontolt nyilatkozata, a melyet a szómutatóban, épen azon a helyen, a melyre M. hivatkozik, a *venčich* szó alatt tett: «itt, azt mondja VONDRÁK, a többi esetekben észlelhető helyesírás szerint *vuenkich*-et várnánk, a hol *k* = *ć*, l. 32. l.»*) Ezt neveztem én fönt M. részéről elkövetett nagy, de mégis érthető tévedésnek, érthető, mert van a dologban magában is valami, a mi tévedésbe ejtheti a nemszlavistát, VONDRÁK is nem elég szabatosan fejti ki itt a dolgot, *nagy*, mert a szláv nyelvek pontosabb ismeretével könnyen el volt e botlás kerülhető és VONDRÁK maga is utal arra a helyre, a hol M. a kérdés nyitját megtalálhatta volna. A freisingeni töredékekben olvasható *vuenſich* (olv. *vęčich*) ugyanis nem felel meg a modern horv. szb. *većih* alaknak, hanem, a mint VONDRÁK is a 32. l.-on mondja, az óbolg. *vęštьšichъ*-nek, csak úgy, mint a freisingeni töredékekben található *minſich* (= *menšich*) korántsem felel meg a modern horv. szb. *manih* alaknak, hanem az óbolg. *mьńьšichъ*-nek. Az ób. *vęštьšichъ*-nek pedig a freisingeni töredékekben, a melyek nyelvében helyesírásának tanusága szerint a *tj*-ből lett, tehát az ób. *št*-nek megfelelő hang semmikép sem lehetett még *ć*, körülbelül **vęćših* felelt volna meg; ha ebben a *ć* JAGIĆ fölfogása szerint egy horv. szb. *ć*-hez hasonló, a magyar *ty*-től nem nagyon távol eső hang volt, a *ćš* csaknem tökéletesen megfelel a hajdanában mindig palatalis szláv *č*-nek (v. ö. VONDRÁK Vgl. sl. Gr. I. 370. l.), úgy hogy senki sem csodálkozhatik azon, hogy ez a kapcsolat *č*-vé vált. Elfoszlik tehát M. egyetlen ellenvetése, mint a buborék, JAGIĆ elméletének komolyan veendő czáfolatáról nála amúgy sem lehet szó, szabad tehát, sőt kell ezentúl is arra az ellenmondásra rámutatnunk, a mely JAGIĆ állítása közt, hogy a magyar *szerencse* régi időben a szlovénektől átvett szó, és egy sokkal megfontoltabb és igen erős okokkal támogatott, többször ismételt állítása közt fönforog, hogy a szlovének a *szerencse*-féle szavakban régebben nem is ejtettek *č*-t! ASBÓTH OSZKÁR.

*) «očekávali bychom zde dle pravopisu v jiných případech: vuenkich, kde k = ć, viz str. 32.» l. 77. l.

FONÉTIKAI KÉRDÉSEK.

3. Beszédhibák és hangtörvények.*)

Ezúttal a fonétikai kérdések fejtegetése során nem az élőbeszéd elemzésének egy részletével akarunk foglalkozni, hanem az általános fonétika körébe vágó oly kérdést óhajtunk közelebbről megvilágítani, melyet a nyelvek fejlődésének, változásának megértése szempontjából kiválóan fontosnak tartunk. Arra az összefüggésre akarunk rámutatni, melyet az egyén beszédműködésének rendellenességei, fogyatkozásai és az egyes nyelvek fejlődése folyamán fellépő hangváltozások között megfigyelhetünk.

Tudjuk, hogy a hangos beszédet a fiziologiai és pszichologiai működések összefüggő, bonyodalmas sorozata hozza létre, mely a gondolat alakulásával kezdődik s a beszélő szervek egyes részeinek czélszerű működése által jut a hallgatónak tudomására. Maga a beszélés automatikus működés, vagyis hosszú gyakorlás által annyira tökéletesedett idegműködések sorozata, hogy az egyén tudatos ellenőrzése nélkül megy végbe. A megelőző lelki működés, t. i. az, hogy az egyén mondani akar valamit, tudatos, a mód azonban, a mint a gondolat hangos beszéddé alakul, vagyis a beszélő szervek egyes részeinek működése, már tudattalan. Ezt az automatikus beszélő képességet az egyén évek hosszú során át tartó gyakorlással szerzi meg. Ez a gyakorlás a születés első perczének sírásával, vagyis a tüdő működésének gyakorlásával kezdődik, a gyermek gőgicsélésével s kezdetben sikertelen, később mind ügyesebbé váló utánzó próbáival folytatódik, majd tovább halad az önálló beszélés megkezdésekor s a nyelvi készség folytonos gazdagodásával töké-

*) Az 1. és 2. czikket l. Nyelvtudomány I. 98. és 175.

letesedik. Ezt a beszélő készséget a tapasztalás, olvasás és tanulás folyton tökéletesebbé teszi, másrészt meg betegség vagy az aggkor következtében gyengülhet is a beszélő képesség, fogyatékosabbá lehet, sőt egyes súlyosabb esetekben egészen el is veszhet.

Tehát a beszéd fejlődése az egyénben együtt jár a lelki élet fejlődésével. A gyermek nem értheti a beszédet, még kevésbé kezdhet el beszélni, a míg a központi idegrendszer megfelelő részei ki nem fejlődtek. Ez a fejlődés lassan történik s az agykéreg beszédmegértő és beszédmozgató központjainak előbb alkalmasakká kell válniok arra, hogy egyrészt a külső hatásokat felfogják, másrészt, hogy a beszélő szerveket czélszerű mozgásokra bírják.*) A míg a központi idegrendszer anyaga e működések elvégzésére nem alkalmas, vagy pedig a szükséges gyakorlás hiányzik, a gyermek beszéde tökéletlen. Még pedig nemcsak a kiejtése tökéletlen, hanem a beszéd tartalma s a kifejezés módja is. Ha tehát a gyermek beszédhibáiról szólunk, nemcsak a közönségesen beszédhibáknak nevezett kiejtésbeli hibákra kell gondolnunk, hanem a szavak jelentését eltévesztő botlásokat s a nyelv megszokott szerkezete ellen vétő ú. n. nyelvtani hibákat is figyelembe kell vennünk. Érdekes megfigyelés, hogy a gyermek nyelvi fejlődése közben fellépő s később rendesen elmúló beszédhibák ugyanazok, mint a melyek a nem nagyon súlyos lelki betegségek következtében lépnek fel, vagy a melyeket az aggkorban figyelhetünk meg. Vagyis ugyanoly módon nyilvánul az egyén beszédében a központi idegrendszer hiányos működése, ha az idegrendszer m é g, vagy ha m á r nem alkalmas a beszéléssel összefüggő működések pontos elvégzésére.

A beszédhibákat többféleképp szokták osztályozni. A *Magyar Fonétiká*ban a beszédhibáknak két csoportját külömböztettem meg: a központi eredetű (centralis) és a szervi eredetű beszédhibákat. GUTZMANN**) három csoportba osztja a beszéd hibáit: *1. peripher-impressive, 2. zentrale, 3. peripher-expressive Sprachstörungen.* Vagyis a szervi beszédhibák közt külömbséget tesz azon az alapon, hogy a halló képesség hiánya vagy fogyatékos-

*) A gyermeki agy fejlődését érdekesen tárgyalja a következő mű: *Probst*, Gehirn und Seele des Kindes. Berlin, 1904.

**) Zur vergleichenden Psychologie der Sprachstörungen. (Zschr. für pädagogische Psychologie. V.)

sága az oka-e a beszédhibának (peripher-impressiv), vagy pedig a beszélő szervek működésében van a hiba (peripher-expressiv). Azonban szoros határvonalat a centralis és szervi beszédhibák közt vonni nem lehet. A szervi hibának látszó fogyatékos beszéd oka igen gyakran a beidegzés tökéletlensége; s a centralis beszédhiba oka sem mindíg az agykéreg beszédmozgató központjának megbetegedésében keresendő, mert gyakran az agy belső részeinek (híd, nyúlt agy) megbetegedései is lehetnek beszédhibák okai. Másrészt meg az egyénben megállapodott szervi beszédhibák visszahatnak a központi idegrendszer működésére.

WUNDT, a ki már rámutat arra, hogy a beszédhibák is figyelembe veendők, ha a hangváltozások okait keressük, a kiejtés hibái (Lauterschwerungen, Dyslalien) mellett figyelembe veszi az élőbeszéd egyéb hibáit is, t. i. a hangkeveredéseket (Lautvermengungen, Paralalien) és a szókeveredéseket (Wortvermengungen, Onomatomixien). Hogy a beszédnek ez utóbbi hibái, midőn a szónak egyes hangjai vagy a mondat egyes szavai hatnak egymásra és rontják meg az összefüggő beszéd tökéletességét vagy okoznak egy-egy alkalmi beszédhibát, mikép függnek össze a nyelv fejlődésével, érdekesen világították meg MERINGER és MEYER *Versprechen und Verlesen* cz. munkájukban.*) WUNDT is csak ezekben látja a beszédnek olyan hibáit, melyeket figyelembe kell venni a hangváltozások magyarázatában, míg a kiejtés hibáit csak egyénieknek tekinti. Szerinte a «dyslaliák» az egyéni kiejtésbeli hibáknak olyan határesetei, melyek természetüknél fogva egyéniek maradnak. «Mert a mennyiben azok a különös centralis vagy peripherikus körülmények, melyek a hangképzésnek ilyen hibáit okozzák, a pszicho-fizikai szervezet egyes feltételeiből származnak, általában azzal az egyénnel együtt el is vesznek, a melyiknél azok a feltételek megvoltak. Ebben külömböznek lényegileg a következő beszédhibáktól (t. i. a hang- és szókeveredésektől), melyeknél minden egyénileg fellépő eltérés sok más egyénben hasonló feltételekre talál, úgy hogy legalább néhány, így egyénileg keletkezett hangeltérés általános elterjedéshez juthat.» (Völkerpsychologie[1] I: 370.)

---

*) Ismertetését l. NyK. 26: 364. V. ö. még MERINGER, Aus dem Leben der Sprache. 1908.

Ezúttal mi a beszédhibáknak főleg csakis az első csoportjával, a kiejtés hibáival akarunk foglalkozni, mert rá akarunk mutatni arra a fontos körülményre, hogy ezeket sem szabad figyelmen kívül hagynunk, ha a nyelvek fejlődését, a hangok és szavak változását meg akarjuk érteni. Rá akarunk mutatni arra, hogy az egyéni beszédhibákhoz teljesen hasonló jelenségeket láthatunk a nyelvek fejlődése folyamán a hangváltozásokban, valamint az egyes nyelvjárások jellemző hangsajátságaiban. Tehát nem állíthatjuk ezeket a beszédhibákat Wundt másik két csoportjával oly módon ellentétbe, hogy a kiejtés hibái mindíg egyéniek maradnak, míg a hang- és szókeveredések általánosakká válhatnak. Ha a nyelvek fejlődését, változását meg akarjuk érteni, figyelemmel kell lennünk az egyénben jelentkező beszédhibák minden fajtájára.

A központi eredetű beszédhibák között igen fontosak azok, melyek rendesen a lelki élet zavaraival járnak együtt. Az ú. n. aphasiák és dysphasiák a szóemlékezet súlyosabb vagy enyhébb zavarai; ezeket a szavak jelentésének változásaival vethetjük össze. Mivel azonban ezúttal a nyelvnek csakis hangalaki fejlődéséről akarunk szólani, ezekről a beszédhibákról nem szólunk bővebben.

A központi eredetű kiejtésbeli hibák a dadogás, a szótagugratás s a beszéd tempójának hibái: a nagyon is gyors beszéd, vagyis a hadarás s ennek ellentéte: a lassú vagy akadozó beszéd. A dadogás oka az, hogy az illető egyén, a kinek beszédműködése egyébként teljesen normális, nem képes bizonyos esetekben a beszélő szervek működését úgy koordinálni, hogy minden egyes rész pontosan végezze a maga feladatát. Ez a nehézség a szó, illetőleg szólam elején szokott fellépni, midőn a nehezebb szókezdet, rendesen bizonyos fajta mássalhangzó, akasztja meg a beszéd rendes menetét. Ez a nehezebb szókezdet vagy a kezdő mássalhangzó görcsös, többszöri ismétlését okozza, vagy pedig a beszélő úgy segít magán, hogy valami könnyítéssel kerüli el a nehézséget. Mint ehhez hasonló jelenséget említhetjük egyes indogermán nyelvek reduplicatióját, midőn a mult idő kifejezésére a tő kezdő mássalhangzóját egy magánhangzóval együtt ismétlik. Másrészt gyakran tapasztaljuk az egyes nyelvek története folyamán, hogy leginkább az idegen nyelvekből átvett

szavak szókezdetének nehézségein könnyítéssel igyekszik segíteni az átvevő nyelv. A magyarban a két mássalhangzós szókezdet okoz nehézséget s ezen a beszélő vagy úgy segített, hogy az egyik mássalhangzót elhagyta: *font*, *flaszter;* vagy pedig egy magánhangzó közbe vagy elébe szúrásával kerüli el a nehézséget okozó szókezdetet: *salak*, *szekrény*, *selejtes*, *cövek*. népies: *goróf*, *karajcár; istráng*, *istálló*. — Szótagugratásnak nevezzük azt a beszédhibát, midőn a beszélő egyes szótagokat elhagy beszéd közben vagy a szótagok sorrendjét összekeveri. Mind a kettő gyakori jelenség, akár a nyelvek történetét, akár a nyelvjárásokat figyeljük meg. Ime néhány példája a szótagkihagyásnak a magyarban: *gazdasszony*, *asszonyám* (e h. asszony-anyám), *kántram* (e h. kántor uram), *aczide* (addsza ide), a népnyelvben: *vettem*, *futtam* (e h. vetettem, futottam), a régi nyelvben: *meggyek* (e h. mit tegyek). Erre a jelenségre számos példát idézhetnénk bármely nyelv történetéből.

A hadarás és a lassú beszéd egyéni sajátságok ugyan, azonban jellemző sajátságai is lehetnek egy-egy nyelvnek vagy nyelvjárásnak más nyelvekkel vagy nyelvjárásokkal szemben. S a beszéd tempójának változásától függnek bizonyos esetekben a hangok vagy a szavak alakjának változásai. BRUGMANN (Grundriss der vergl. Gram.[2] I: 62) utal rá, hogy az egyes hangok és szótagok időmértéke a beszéd tempója szerint változik: minél gyorsabb a tempó, annál rövidebb a hang és a szótag időtartama és viszont. S ha ugyanaz a szó valamely nyelvben két alakban maradt meg, ennek okát minden valószínűség szerint a beszéd tempójának külömbözőségében kell keresni. Az ugrásszerű hangváltozásokat magyarázva szintén fontos szerepet tulajdonít a beszéd tempójának. «Grade bei diesen sprunghaften Veränderungen spielt eine Bedingungsverschiedenheit eine wichtige Rolle, die bei allem Lautwandel zu beachten ist und uns «Ausnahmen» erklären hilft, der schon oben berührte Unterschied im Tempo der Rede. Metathesen u. dgl. stellen sich um so leichter ein, je schneller das Tempo ist, und es gibt genug Fälle, wo augenscheinlich grössere Sprechgeschwindigkeit unter die speciellen Bedingungen für das Zustandekommen der Neuerung aufzunehmen ist.» (U. o. 70. l.)

A beszélő szervek hibáiban keresik rendesen azoknak a

beszédhibáknak az okait, melyeket közös néven selypítésnek vagy selypes beszédnek (Stammeln) nevezünk*) s melyek abban nyilvánulnak, hogy a beszélő egyes hangokat vagy nem tud kiejteni vagy helytelenül ejt. Már említettük, hogy az ide tartozó beszédhibáknak okát is gyakran a központi idegrendszer működésében kell keresnünk, máskor meg a beszélő szervek olyan elváltozása az oka a selypes beszédnek, mely bizonyos hangok helyes képzését lehetetlenné teszi. Ha a selypítésnek gyakoribb esetein végig tekintünk, az egyes hangok felcserélődésének ugyanazon jelenségeivel találkozunk, melyeket egyik vagy másik nyelv történetéből, mint hangváltozásokat ismerünk.

A selypítésnek egyik ismert esete a magánhangzók helytelen ejtése, midőn a beszélő *a* helyett *o*-t, *o* helyett *u*-t, *é* helyett *ê*-t ejt vagy viszont, továbbá ha az ajakkal képzett magánhangzók helyett ajak nélkül képzetteket ejt; *ü* helyett *i*-t, *ö* helyett *ë*-t, stb. A gyermek beszédének fejlődése csaknem mindíg keresztül megy a selypítésnek ilyen formáján s egyes esetekben, ha a kiejtés javítására nem fordítunk elég gondot, ez a hiba állandóvá lehet. Ilyen hangváltozás minden nyelv történetében gyakori; a magánhangzók nyiltabbá vagy zártabbá válása az egyik iránya a fejlődésnek, az ajakműködés változása a másik, szintén gyakori fejlődés, melyekre példákat felsorolni felesleges.

Az állandóvá lett beszédhibák között gyakoriabb a mássalhangzók helytelen ejtése, midőn a beszélő egyén valamely mássalhangzót vagy nem tud kiejteni, vagy nem helyesen, nem a megszokott módon képezi. A leggyakoribb ilyen hibáknak külön nevet is adtak. A *k*, *g* hangok helytelen ejtését nevezik *gammacismus*nak vagy *paragammacismus*nak. E gutturalis hangok helyett vagy *χ*, *j*-t ejtenek, vagy pedig, a mi gyakoribb, *t*, *d*-t, vagyis vagy az explosiva képzése okoz a beszélőnek nehézséget, vagy pedig a nyelv nem tud a szájüreg hátsó részében helyesen működni. A *k*, *g* hangok spiranssá változása igen gyakori hangváltozás; ismerjük az ugor nyelvek köréből, s tudjuk, hogy az első Lautverschiebung egyik jelensége a zöngétlen explosivák átmenete

*) Sarbó Artur, *A beszéd összes vonatkozásaiban* czímű könyvében a *pöszebeszédet* használja e beszédhibák összefoglaló nevéül s a sziszegő hangok helytelen ejtését nevezi *selypítés*-nek.

bizonyos helyzetben zöngétlen spirans hanggá; s ugyanez ismétlődik a második Lautverschiebung körében, midőn a *k*-ból magánhangzó után *hh* lesz. A másik hangcsere ($k > t$, $g > d$), mint hangváltozás csak egyes, kivételes esetekben fordul elő; így pl. a görögben a velaris gutturalisok helyébe bizonyos helyzetekben *t* hangok lépnek.

Gyakori beszédhiba az *sz* és *s*-féle hangok helytelen képzése (*sigmatismus* és *parasigmatismus*). Ez egyike a legváltozatosabb beszédhibáknak: a hibásan beszélő majd az *sz*, majd az *s*-féle hangokat nem tudja ejteni s a másik félével pótolja; majd külömböző módon jésített s^i, z^i (*ś*, *ź*)-t ejt mind a kétféle hang helyett. Előfordul, mint beszédhiba az *sz*, *z* interdentalis képzése is. E hangcserékben ismét oly jelenségeket látunk, melyek elég gyakoriak akár egyes nyelvek történetét, akár egyes nyelvjárások jellemző hangtani sajátságait nézzük. A magyar nyelvjárások közül a szlavóniai magyarok és a csángók nyelvében figyeltek meg jésített s^i és *ś*^{i}-féle hangokat, melyek az *sz*, *z* vagy *s*, *zs* hangok változatai. S a sziszegő hangok kölcsönös változásait megfigyelhetjük mind a finnugor, mind a külömböző indogermán nyelvek körében.

A *rhotacismus* (rácsolás, Schnarren) és *pararhotacismus* az *r*-nek helytelen ejtése, midőn az alveolaris *r* helyett uvularis *r* (ρ)-t vagy gutturalis spiranst (χ vagy γ) ejtenek. Még feltűnőbb ez a hiba, ha az illető egyáltalán nem tud *r*-féle hangot ejteni s *l*-t, *j*-t vagy néha *v*-t mond helyette. Az *r*-nek ilyen eltérő ejtése egyes német nyelvjárások jellemző sajátsága s a mai franczia kiejtésben az uvularis ρ csaknem teljesen kiszorította a régi alveolaris *r*-t. Ismeretes dolog, hogy a kinaiak nem ejtenek *r*-t s mindig *l*-lel pótolják. Az angol és a japán *r* rezgés nélkül képződik, tehát tulajdonképen spirans hang.

Az *l* hibás ejtését *lambdacismus* és *paralambdacismus* névvel jelöljük s ez a beszédhiba is elég változatos, mert sokféleképmódosulhat az *l* képzése, vagy pedig egészen más hangot ejtenek helyette, leggyakrabban *j*-t vagy *n*-t. Az $l > ly > j$ változást megfigyelhetjük a magyar és a franczia nyelv fejlődésében. Az *l*, illetőleg a lengyel *ł* helyett ejtett *uo* is előfordul, mint beszédhiba. (Ołtuszewski, Abriss der Lehre von den Sprachstörungen. Medizinisch-päd. Monatsschrift, XVIII: 102). Ez az $l > u$ hang-

változás szótag végén igen fontos a franczia nyelv történetében s tudjuk, hogy a magyar nyelvterületen is, különösen a nyugati nyelvjárásokban az *l* labializáló hatással volt az előtte álló magánhangzóra s így változtak meg az *al, ol, el, öl* szótagok.

A magyarul beszélők körében azt a beszédhibát is megfigyelhetjük, hogy a *gy, ty* hangokat helytelenül ejtve *dzs, cs,* vagy ehhez hasonló mássalhangzó hangzik helyettük, a minek oka, hogy a nyelv háta helyett a nyelv eleje vagy hegye működik. Ezt a jelenséget láthatjuk a magyar nyelvtörténetben, midőn az igék felszólító módjában *tj*-ből *cs* lett: *tartsa, tartson, tanítś* stb. S megemlíthetjük a román nyelvek körében a *k > ť > č (ṡ)* és *g > ď > ž* hangok változását.

Mint beszédhiba lép fel a zöngés hangok helytelen képzése is, midőn a hangszalagok helytelen működése miatt a zönge képzése vagy tökéletlen, vagy egészen elmarad s a *g, d, b*-ből *k, t, p* lesz, a mint ezt az első Lautverschiebung jelenségei közt is megfigyelhetjük. A spirans hangok helytelen ejtése következtében lesz az *sz, s*-ből *h,* a mihez hasonló jelenséget szintén ismerünk egyes finnugor és indogermán nyelvek történetéből.

Az eléggé elterjedt beszédhibák közé tartozik az orrhangú beszéd. Ennek két fajtája van: 1. *rhinolalia aperta,* midőn az orrüreg nyitva marad s a tiszta szájhangokat is orrhang kíséri; 2. *rhinolalia clausa,* midőn az orrüreg zárva marad s az orrhangú mássalhangzók helyett a megfelelő zöngés explosiva hangzik: *m > b, n > d, ŋ > g.* Az első fajta beszédhibát összevethetjük az orrhangú magánhangzók keletkezésével a franczia nyelvben és egyes magyar nyelvjárásokban. E hangok mindíg úgy keletkeznek, hogy a szótagzáró orrhangú mássalhangzó képzése már az előző magánhangzó ejtése közben megkezdődik s a franczia *on, un, um, in, an, en* szótagokból *o̰, ö̰, ä̰, a̰* lesz. A másik jelenséget, hogy az orrüreg zárva marad, láthatjuk az olyan esetekben, midőn az *mb, nd, ŋg* hangkapcsolatokból a magyarban *b, d, g* lett.

A beszédhibákat és az egyes nyelvek körében fellépő hangváltozásokat egymás mellé állítva, az volt a czélunk, hogy e két nyelvi jelenség okainak kutatására fordítsuk a figyelmet. Első sorban azt akartuk megmutatni, hogy nincs igaza WUNDT-nak, midőn a kiejtésbeli hibákat (Dyslalien) csakis egyénieknek

tekinti, melyek általánossá nem válhatnak s szembe állítja a hang- és szókeveredésből eredő beszédhibákkal, melyek több egyénben is felléphetnek s általánosakká is válhatnak. Csakis azok a beszédhibák maradnak egyéniek, melyeknek oka a beszélő szervek valamely hibája, mondhatjuk valamely testi hiba, mint pl. a fogak hiánya, nyúlajk, farkastorok, adenoid vegetácziók, a hangszalagok vagy egyes izmok bénulása. Még az így keletkező beszédhibák is hathatnak a legközelebbi környezetre s egyesek utánozhatják a hibás beszédet, de általánosakká nem válnak. Azonban minden olyan beszédhiba, melynek okát legalább részben a központi idegrendszer működésében kell keresnünk, egyformán s egyidőben felléphet több egyénben is. A míg egy-két egyén a maga eltérő kiejtésével szemben áll az őt környező egyének nagy számának «normális» kiejtésével, ez az eltérés beszédhiba marad, melyről az egyén lassanként le is szokhatik vagy leszoktatható. Ha azonban ugyanaz a kiejtésbeli eltérés az egyének nagyobb számában lép fel, vagy elterjed egy egész közösségben (falu, vidék), már hangváltozással, illetőleg nyelvjárási sajátsággal van dolgunk. Tehát ugyanaz a jelenség, a mit az egyénben beszédhibának tekintünk, ha egy nagyobb közösségben lép fel, hangváltozás lehet.

Talán felesleges is e fejtegetések befejezéseül megemlíteni, hogy e tételt megfordítani nem szabad s nem lehet minden hangváltozást beszédhibából magyarázni, vagyis nem szabad úgy fogni fel a dolgot, hogy minden hangváltozás eredetileg beszédhiba volt. A nyelv fejlődésének, változásának nagyon sok oka van s a hangváltozások és hangcserék megértésére figyelemmel kell lennünk a nyelv életével összefüggő minden lelki és testi működésre. S ez összevetéssel csak azt akartuk kimutatni, hogy ha a hangváltozások okait keressük, ismernünk kell a központi idegrendszernek azt a működését is, mely az egyéni beszédhibákat okozza s a nyelv fejlődésének megvilágításában ezt a működést sem szabad figyelmen kívül hagynunk.

Balassa József.

POGHEÁZ.

A. Cihac: Dictionnaire d'étymologie daco-romane cz. munkájában az oláh *podgheáz, potgheáz, pogheáz* szót a magyarból átkerült elemek közé iktatja (a «poggyász»-ból) s «bagage» egyértékessel magyarázza. A Nyelvtörténeti Szótárban egyetlen adatot se találunk a «poggyász» jelenlételére s a Tájszótár is csak ennyit tud mondani: *poggyász* (*padgyász*, Vas-m. Őrség): mindenféle házi bútor, eszköz, holmi, ruhanemű, lim-lom (Balaton mell., Vas-m. Őrség). Ámde kétségtelen, hogy a «poggyász» népies szó, ha nem is általános keletű, a mely a nyelvújítás révén vált irodalmivá. Előfordul Baróti Szabó Dávidnál (1792): «tzele-tzula, reteputa, bútyor, holmi eggyet-más» és ST.-nál: «bulga, sarcina, res convasatæ» jelentésben (vö. Szily K.: A magyar nyelvújítás szótára). A «poggyász» szó eredete mind a mai napig ismeretlen; a mit Dankovszky ír szótárában «ὑπόδησις: fasciculus: bündel», komoly számba nem mehet. Soraimnak nem is az a czéljuk, hogy világosságot derítsenek a kérdésben; tisztán csak azt akarom bebizonyítani, hogy a Cihac összegezte eredmény nem helyes, mert az oláh *pogheáz* egészen mást jelent, mint a magyar «poggyász».

Ime az adatok a régi oláh irodalomból: «Petričeico vodă aŭ orînduit 3 steagurĭ de leașĭ și purcezînd *podĭazul* . . . Ducă vodă luînd veaste de venirea luĭ Petričeico vodă în Jașĭ și de *podĭaz,* s'aŭ sfătuit cu boĭariĭ ce ar face . . . *podĭazul* ce vine sînt niște tălharĭ». (Egy 1662—1730 közt írt moldvai krónikából): Petričeico vajda odarendelt három zászlóalja lengyelt s megindulván a *csapat* . . . . Ducă vajda hírt vevén Petričeico vajda és a *csapat* jöttéről Jașiba, tanácskozott boéreivel mitevő legyen . . . a *csapat,* a mely jön, holmi tolvaj nép (A. Treb.

Laurianu és N. Balcescu: Magazin istoric pentru Dacia, Bukurest, 1846. III. 46. l.); Era să margă Hatmanul Buhuş în tămpinarea *podïazuluï* .... *podïazul* era sosit în Domneştï fără veaste: úgy volt, hogy Buhuş hetmán megyen a *csapat* elébe... a *csapat* hirtelen Domneştibe érkezett (47. l.); Hatman era Veličco... ïeşit-aŭ odată înaintea unuï *podïaz* preste Jijiea: hetmán volt Veličco... kiment egyszer egy *csapat* elébe a Jijian (olv. Zsizsián) túlra (55. l.); Şi s'aŭ întors *podïazul* den Jaşï fără de nice o sminteală: visszatért a *csapat* Jaşiból bántódás nélkül (56. l.), De pre acolo să slobozïa *podïazul* la drumul Cameniţeï: onnan a *csapat* a cameniţai (olv. kámeniczai) útra ereszkedett (57. l.); Aŭ trimes după noï un *pogheaz* (Ghica Gergely, moldvai vajda oklevele, 7249 év): küldének utánunk egy *csapatot* (Th. Codrescu: Uricarul [Oklevélgyűjtemény], II. 29. l.); S'aŭ ridicat cu *podgheazurï* de aŭ lovit prin ţară şi un *podgheaz* aŭ venit şi asupra noastră (Racoviţa Mihály, moldvai vajda oklevele, 1718 év): *csapatokkal* fölkerekedtek s pusztítottak az országban, az egyik *csapat* ránk is tört (55. l.); Tălhăreşte năbuşi în ţara noastra multă mulţime de *pogheazurï* tătăreştï (Vasilie, moldvai vajda oklevele): tolvaj módra tört országunkba nagy számú tatár *csapat* (X. 47. l.); Aŭ adus *poghïazurï* de ungurï, împreună cu căpitanul lor Franţe (Racoviţa M., moldvai vajda oklevele): magyar *csapatokat* hozának, kapitányukkal, Ferenczczel egyetemben (XIV. 332. l.); Aŭ trimis eï două *podïazurï* ... cu alt *podïaz* s'aŭ pornit Franţoz căpitanul de aŭ venit asupra noastră aicï în Jaşï să ne ïe pe noï în robie (ugyanazon vajda oklevele, 1718 év): küldének két *csapatot*, a másik *csapattal* megindult Ferencz kapitány s jött reánk ide Jaşiba, hogy rabul ejtsen bennünket («Convorbirï Literare» folyóirat, XIX. 763. l.); Trimitea *poghïazurï* acest începătoriŭ de reale (1716-iki moldvai oklevél): e gonoszságokat kezdeményező *csapatokat* küldött (769. l.); Intîmplîndu-ne noï în sat în Roşiecï şi înţelegînd c'aŭ trimes după noï un *pogheaz* (Ghica G., moldvai vajda oklevele, 1741 év): Roşiecï (olv. Rosiëcs) falvában lévén s megtudván, hogy utánunk küldött egy *csapatot* (Th. Codrescu: «Bucïumul Romîn» folyóirat, Jaşï, 1877. II. 405. l.); Intrînd leşiï şi cazaciï şi moldoveniï, aŭ luat pe Ducă vodă şi pre alţï boerï pre toţï; desbrăcîndu-ï, ï-aŭ lăsat

cu peile goale și s'aŭ întors *podgheazul* cu dobîndă (moldvai eseményekről van szó): betörvén a lengyelek, a kozákok s a moldvaiak, magukkal vették Ducă vajdát és valamennyi boért; levetkőztetvén őket, meztelenül hagyták s nagy zsákmánynyal tért vissza a *csapat* (V. CIREȘ: Studiĭ, Jașĭ, 1899. 39. l.); *Pogheazul*, a lor lovire, mult n'aŭ putut prelungi (Beldiman [moldvai ember] «Eterie» cz. művéből, Jașĭ, 1861): a *csapat*, támadásukat (t. i. a törökét) sokáig nem tarthatta föl (apud M. GASTER: Chrestomatie romînă, Leipzig-Bukurest, 1891. II. 244. l.), stb. stb.

A fölsorolt s egyéb adatok kettős tanuságot tesznek: 1. az oláh *pogheáz* szó csak Moldvában járatos; 2. a régiségben nem jelent annyit mint a magy. «poggyász». Cihac megtalálván valamelyik magyar szótárban a «poggyász» szót, minden meggondolás nélkül azzal magyarázza az oláh *pogheáz*-t s egyúttal az oláh nyelv magyar elemei közé sorozza. Gaster meg, a ki csak a Beldimannál előforduló adatot ismeri, Cihac nyomán könyvének szótári részében a *pogheáz*-t szintén «bagage» egyértékessel fordítja.*) Ez a tévedés belekerült egy iskolai könyvbe is. A bukuresti SOCEC és társa könyvkereskedő czégnél megjelent több kötetben, iskolai használatra, a következő czímű munka: Autoriĭ romînĭ vechĭ și contimporanĭ; ezt a kiadást a román közoktatásügyi kormány aztán approbálta. Egyik kötete JON NECULCEA (1662—1743) «Letopisețul țăreĭ Moldoveĭ» (Moldvaország krónikája). A könyv 58. lapján a *podgheaz* ugyancsak «bagage»-nak van magyarázva (előfordul még a 75, 86, 88. és 89. lapon). Nyilvánvaló a föntebb közzétett példákból, ugyanazt vallják a Neculceanál található adatok, hogy az oláh *pogheáz* nem jelent «bagage»-t, hanem szedett-vedett *csapatot*, kiváltképpen «fosztogató lengyel lovascsapatot».

Moldvának évszázados kapcsolatai Lengyelországgal nem maradtak nyom nélkül e fejedelemség társadalmi viszonyaiban, de visszatükröződnek a moldvai oláhság nyelvében is. Az oláh *pogheáz* lengyel kölcsönvétel a *podiazd*-ból: streifpartie, streif-

---

*) 1888-ban «Magyar elemek az oláh nyelvben» cz. munkámban, mikor még az adatokat nem ismertem, Cihacot követve, magam is a magyar kölcsönszók közé iktattam az oláh *pod'as*-t.

zug: detachment envoie à la petite guerre, a melynek jelentése teljesen fedi az oláh szót is.

Csak még annyit jegyzek meg, hogy a moldvai oláhban még élő szó *pogheazurĭ* (több. sz.) alakban. A Fălticeniben megjelent «Şezătoarea» cz. folyóirat (1903. VIII.) kiadta JON CREANGA kéziratban megmaradt szómagyarázatait. A *pogheazurĭ* alakot Creangă így magyarázza: «grupurĭ de oamenĭ ce umblă după pradă» (embercsoportok, melyek préda után járnak). Creangă példát is csatol a mindennapi nyelvből: «umblă 'n *pogheazurĭ:* umblă derbedeĭ» (160. l., szanaszét kóborol).

A szónak helyes jelentését FR. DAMÉnál (Nouveau Dictionnaire romain-français, Bukurest, 1894) találjuk, a ki három formáját is fölsorolja: «*poghĭaz:* maraude; *podghĭaz, potghĭaz:* bande de courrageurs Polonais, qui entraient en Moldavie, pillaient et repassaient la frontière».

ALEXICS GYÖRGY.

A szláv philologia encyclopædiája.*)

Megjelent végre e régen tervezett, annyi akadályba ütközött munkának első füzete vagyis jobban mondva — 12-dik füzete! JAGIĆ, a szerkesztésével megbízott nagy tudós, a ki e hatalmas műnek alapját 14 évvel ezelőtt kezdte lerakni, rendkivüli szívósságával keresztülvitte, hogy végre testet kezd ölteni a régen kész terv. A füzetek abban a sorrendben fognak megjelenni, a mint elkészülnek, a 12-ik után reményljük — az első, a szláv philolgia története JAGIĆ tollából. — A most megjelent füzet az orosz irodalmi nyelv kialakulásáról szól; témája nagyon is speciális, a tárgyalás benne kicsit elnyújtott és nehézkes; így is eseményszámba megy. Tiszta szívből kívánom, hogy a többi füzet tudományunk nagy hasznára és az ősz szerkesztő örömére gyors egymásutánban napvilágot lássanak. *A. O.*

---

*) Enciklopedija slavjanskoj filologii. Vypusk 12. Szentpétervár 1908. 132. l.

ISMERTETÉSEK.

Vatroslav von Jagić: Die slavischen Sprachen. (Die osteuropäischen Literaturen und die slawischen Sprachen von A. Bezzenberger, A. Brückner, V. v. Jagić, J. Máchal, M. Murko, F. Riedl, E. Setälä, G. Suits, A. Thumb, A. Wesselovsky, E. Wolter. 1908.)

Nem egy egész könyvről kivánok ezúttal szólani, ámbár az egész könyv, a melynek élén a fönt kiírt tanulmány megjelent, számot tarthat érdeklődésünkre, hisz, hogy egyebet ne említsek, benne a magyar irodalomtörténetről is olvashatunk szellemes áttekintést, csak egy könyv bevezető részéről, egy kis értekezésről szólok, ez is egészen más csapáson halad, mint a rendes nyelvészeti kutatások. Nem sok szó esik hangokról, nyelvtani alakokról épenséggel csak elvétve történik említés. de igenis összeforr szemünk előtt a nyelv a nép múltjával, politikájával, vallásával, társadalmi életével. Az ősz tudós ünnepi ruhát öltött, nem szól a nyelvészeknek, hanem mindenkinek, a ki a népek fejlődése, irodalmak keletkezése és fölvirágzása iránt érdeklődik, szól magas álláspontról, messze csengő hangon; igazán alig lehetett volna a szláv irodalom történetét ebben az előkelő vállalatban — a könyv a Hinneberg-féle *Die Kultur der Gegenwart* egy kötete — szebben bevezetni. Jagič gyönyörű czikke annak az egész hosszú, munkás életén át vallott idealis követelésnek legszebb hirdetője, hogy a slavistának nem szabad csak nyelvészettel foglalkoznia, hanem egyaránt kell a szláv népek irodalmával, történetével, jelenével és múltjával is foglalkoznia. E szép tanulmányból, a melyet minden művelt ember élvezettel fog olvasni, de a mely a nyelvészeknek egyúttal tanulságos mintául szolgálhat, csak egy pár részletet akarok kiragadni, vagy mert különösen fontosaknak tartom, vagy mert világot vetnek az értekezés egész eszmemenetére.

Ismeretes dolog, hogy a szláv nyelvek összetartozása első pillanatra szembe ötlik: «Der gemeinsame Wortvorrat aller slawischen Sprachen, mondja J., ist noch heute so umfangreich, so tief eingreifend in alle Sphären des Volkslebens, dass das trennende Einzel-

sprachige dagegen fast ganz in den Hintergrund tritt. Ein sprechender Beweis für die lange Dauer des gemeinsamen Lebens aller Slawen, der engen Beziehungen der Gesammtheit zu ihren Teilen und der gemeinsamen Arbeit an der fortschreitenden Kultur.» De a nagy hasonlatosság mellett van a finomabb részletekben elég eltérés is, a mellett az idegen hatás itt is, ott is más-más volt és nem egy közös vonást törült ki. Ne csodálkozzunk tehát, ha J. czikke végén ezt olvassuk: «Das gegenseitige Verwandtschaftsverhältnis unter allen slawischen Sprachen ist allerdings viel inniger als bei den germanischen und romanischen Sprachen. Dennoch können sich die Gebildeten, deren Gedanken über die Grenzen der täglichen Lebensbedürfnisse hinausgreifen, nur zur Not untereinander verständigen, mit der grössten Anspannung der ganzen Aufmerksamkeit.»

Nagyon szép, a mit J. az óbolgár («egyházi szláv») nyelv nagy fontosságáról mond. «Seit dem Bestand der slawischen Philologie (d. h. seit dem Ende des 18 Jahrhunderts), mondja, gibt diese Sprache die Grundlage des gesammten sprachwissenschaftlichen Studiums ab als der älteste Repräsentant des slawischen Sprachtypus überhaupt, ausgestattet mit feinen Lauteigentümlichkeiten und beachtenswertem Formenreichtum, die sowohl der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen zugute kommen, wie sie auch die Einsicht in den grammatischen Organismus aller slawischen Einzelsprachen wesentlich fördern. Viele Erscheinungen der slawischen Einzelsprachen, die sich als kümmerliche Überreste eines früheren Zustandes der genauen Analyse nahezu entziehen, bekommen erwünschte Beleuchtung durch die reichen, von jenem alten Dialekt erhaltenen Parallelen, deren grosse Anschaulichkeit Tatsachen erschliesst, die sonst nur durch theoretische Kombinationen und Hypothesen erreichbar wären.»

Nagy szeretettel rajzolja a szerző az orosz irodalmi nyelv kialakulását; az a lelkesedés, a melylyel róla szól, nem kis részben az orosz irodalom hatalmas alkotásainak is szól. Miután az irodalmi nyelv fejlődésében három kimagasló pontra, Lomonosov, Karamzin és Puškin alakjára rámutatott, így folytatja: «Auch die späteren, nach Puschkin folgenden Vertreter der russischen Literatur in Versen und Prosa, deren Werke jetzt schon zumeist das Gemeingut der ganzen Kulturwelt bilden, gelten zugleich als weitere Etappen für die herrliche Entfaltung der russischen Sprache. Reichtum und Kraft des Ausdrucks, Originalität des Stiles, gepaart mit der Plastik und Eleganz des geläuterten Geschmacks — das sind die sprachlichen Vorzüge der Werke eines Krylov, Gribojedov, Lermontov, Nekrasov, A. Majkov, Fet u. a. in Versen, eines Aksakov, Turgenjev, Gončarov, Tolstoj und

Čechov in Prosa — um nur die bekanntesten Namen zu nennen. Ihrer bedeutenden literarischen Wirksamkeit verdankt die heutige russische Sprache nicht bloss den weiten Umfang eines reichen Wortschatzes, sondern auch die Präzision des Ausdrucks und grosse Schmiegsamkeit an den behandelten Stoff, mag es sich um die Schilderung der Natur und menschlicher Arbeit, um die Analyse psychischer Prozesse oder um philosophische Betrachtungen handeln.»

E hatalmasan kifejlődött nagyorosz nyelv mellett J. röviden megemlékszik elnyomott mostohatestvéréről is, az Oroszországban az iskolákból és könyvekből törvény által kitiltott kisorosz (rutén) nyelvről, a mely csak Ausztriában mozog szabadon, a mi az irodalmi nyelvet sok természetes tápláléktól megfosztja. «Gegenwärtig, mondja J., durchlebt die ruthenische Sprache in Galizien eine wahre Sturm- und Drangperiode. Die mit fast fieberhafter Hast betriebene Pflege derselben, selbst unter Anwendung auf die entlegensten Gebiete der praktischen Wissenschaften bevor noch bedeutende Talente für die einzelnen Fächer vorhanden sind, wirft Fragen auf, deren gelungene Lösung nicht immer leicht ist. Die Sprache wird zu eilig mit unzähligen Neologismen belastet, sie läuft Gefahr, ihre Natürlichkeit und Volkstümlichkeit einzubüssen. Sie entfernt sich immer mehr von den mustergiltigen ukrainischen Vorbildern.»

A bolgár nyelvben észlelhető sajátságos bomlást — a főnevek ragozása jóformán eltűnt és a főnevek végéhez tapadó articulus olyan különös, nem szlávos arczulatot adott a nyelvnek — Miklosich csodálatos módon thrák hatásnak tartotta. Újabban joggal rámutattak, maga Jagić is több ízben, hogy sokkal közelebb fekszik az a föltevés, hogy a bolgár nyelvben található föltűnő jelenségek, a melyekhez az infinitivus elveszése is járul, a szomszédos oláh nyelv hatásának tudandó be, Vondrák is nagy összehasonlító szláv nyelvtanában e fölfogás felé hajlik, l. II: 305, 370. k. és 422. l., J. most is, mintha az oláh hatásra gondolna, de czéloz arra is, hogy a bolgár tudósok, különösen legkiválóbb nyelvészük, Miletič ebben a bolgár nyelv önálló fejlődését látják.

Szép az a fejezet, a melyben J., a született horvát, a horvát-szerb nyelvről beszél — «horvátszerb»-ről, mert mindenki, a kinek csak némi sejtelme van a dologról, tudja, hogy a horvátok és szerbek irodalmi nyelve egy, ámbár itt is gondoskodva van róla: «dass die Bäume nicht in den Himmel wachsen»; a vallási külömbség, egy ostoba külső, teljesen véletlen külömbség — a horvátok latin betűvel írnak, a szerbek cyrill betűvel — más-más traditiók, más-más a jövőbe vetett remények olyan alaposan kettéválasztják a nyelv szerint egy-

séges irodalmat, hogy mindegyik halad a maga útján, nem törődve a másikkal.

Azok a horvátok, a kik egy nagy délszláv («illir») egységről álmadoztak, mikor határozottan a szerb irodalmi nyelv felé terelték saját irodalmukat, jórészt olyan nyelvjáráson beszéltek és írtak is régebben, a mely közelebb állott a szlovén nyelvhez; ez a kapcsolat most már megszakadt, a szlovének maguk pedig rövid ingadozás után nem csatlakoztak az «illir» mozgalomhoz, hanem ragaszkodtak anyanyelvükhez, a mit J. Prešeren, a lángeszű költőnek tudja be — talán bűnül, mert J. mindenütt és mindenkor azt hirdeti, hogy a szláv népek szerencsétlensége, hogy minden apró néptöredék, ha nyelve még annyira közel áll is egy erősebb törzséhez, önálló irodalmat akar alapítani.

J. ez álláspontja, a melynek jogosultságát bizonyos szempontból természetesen nem lehet tagadni, belecseng már a cseh nyelvről írt magvas fejezetbe, a mely most következik, de leghatározottabb kifejezést a tótokról szóló rövidke pár sorban talál, melyek így kezdődnek: «Die der slawischen Rasse angeborene Zersplitterungssucht brachte im Laufe des 19. Jahrhunderts auf dem farbenreichen Sprachenteppich einige neue Figuren zum Vorschein, darunter auch die slowakische Literatursprache. In dem von den Slowaken bewohnten nordungarischen Gebirgsland geht es allerdings dialektisch recht bunt zu, doch alle Mundarten der Slowaken werden durch Ostmähren als das Verbindungsglied mit Böhmen zu einer grossen Sprachgruppe verbunden, die unter normalen Verhältnissen, nach dem Beispiel anderer Völker und Länder (Deutschlands, Frankreichs, Italiens) ganz gut und vernünftig mit einer Literatursprache sich hätte begnügen können. Und doch kam es anders.»

Érdekes, hogy itt is a vallás irányította, igaz csak rövid ideig, a fejlődést: az evangelikusok eleinte ragaszkodtak az egyházukban is dívó cseh nyelvhez, míg a katholikusok, a kiket ilyen kapocs nem fűzött a cseh nyelvhez, korábban kezdenek a nép nyelvéhez folyamodni. Ma a vallásfelekezet nem választja már el a tót írókat, a cseh irodalmi nyelvnek pedig híve már nincs is. És ez érthető dolog. Ha a tót író népére akar hatni és népével szoros kapcsolatban akar maradni, csak is ennek a nyelvén szólhat hozzá. Igaz, hogy a tót nyelvet a legszorosabb rokonság fűzi a csehhez, de a tót nyelv megmaradt a fejlődés egy régibb stadiumában, míg a cseh nyelv olyan sajátságos, az egész nyelvet alapjában megtámadó hangtani változásokon ment át, hogy hangzása erősen idegenszerű a tót fülnek. A mi pedig a cseh irodalmat illeti, senki sem tagadhatja gazdag,

universalis voltát, de abban vajmi kevés a tót népnek való táplálék található.

Most már visszatérve a cseh nyelvre, a melyet J. a tót előtt tárgyal, hadd álljon itt az a találó jellemzés, a melyet J. róla ad: «Die Sprache, mondja, gewann dadurch allmählich einen hohen Grad der Ausdrucksfähigkeit für alle Bedürfnisse des modernen Kulturlebens, doch die Originalität des Stils nahm nicht in gleichem Grade zu. Die moderne böhmische Sprache ist sehr reich, aber etwas farblos geworden. Sie kann sich in der Urwüchsigkeit der Ausdrucksweise weder mit der russischen oder polnischen noch mit der serbischen messen.»

Következnek a szorbok, a hajdan hatalmas szorbok — «In diesem Gebiete liegt die Wiege so bedeutender Städte, wie Leipzig, Dresden, Meissen u. a., deren Namen slawischen Ursprungs sind» — ma mindössze egy pár ezer lélek Felső- és Alsó-Lauzitzban, a kik, mert véletlenül az egyik tartományban katholikusok, a másikban pedig evangelikusok, az irodalomban is kettéváltak és két egymáshoz közel álló nyelvjárásban két külön irodalmocskát fejlesztettek.

A szláv nyelvek leírása a lengyel nyelvről szóló fejezettel végződik, a melyben a szorosabban vett nyelvészeti szempont kicsit jobban előtérbe lép, mint a többi nyelvek tárgyalásánál, de J. közbe-közbe itt is magasra fölemelkedik a puszta hangok fölé és beleszövi tárgyalásába a reformatiót, a humanizmust, a lengyel országgyűlést, a romanticizmust.

J. remek kis tanulmányának legvégén még egy pár szót szól mindegyik nyelvről és a bennök élő irodalmakra várható sorsról.

Asbóth Oszkár.

Herman Hirt: Die Indogermanen. Ihre Verbreitung, ihre Urheimat und ihre Kultur. Strassburg, Trübner 1905 és 1907. VII, 771 l.

Az idg. régiségtan modern képviselőjének és legalaposabb művelőjének a köztudat Schradert tartja, s az ő «Sprachvergleichung und Urgeschichte» és «Reallexikon der idg. Altertumskunde» cz. műveit joggal szokás az idg. régiségtan eredményei legjobb összefoglalásának tekinteni. Hirt, mint könyvének előszavában maga mondja, két czélt akar szolgálni: egyrészt rendszeres munkában akar rámutatni arra, hogy Schradernek az idg. népek ethnographiai viszonyaira vonatkozó felfogását «a nyelvtudomány» művelői nem fogadják el minden tekintetben, hogy ezen ethnographiai viszonyokra vonatkozó felfogás tehát nem oly egyöntetű, mint Schrader munkái után gondolni lehetne,

másrészt hogy az idg. régiségtanra vonatkozó s részben már ismeretes nézeteit rendszeresen megokolja. Felfogása különösen két tekintetben tér el Schraderétől; egyrészt sokkal magasabb műveltséget tulajdonít az idg.-oknak, másrészt Európa egész más részeiben keresi az idg. népek ősi tartózkodási helyeit, mint Schrader. Utóbbi, mint ismeretes, az idg.-okat nomádoknak tartja, kik azonban már megismerkedtek a földmívelés elemeivel; ezzel szemben Hirt azt vitatja, hogy az idg. aránylag magas műveltségű, állandó lakóhelylyel bíró és határozottan földmívelésből élő nép volt. Schrader az idg.-ok őshazáját a Fekete-tengertől északra és nyugatra elterülő síkságon, Hirt a Keleti tenger déli partvidékein keresi. A két író egyetért azonban arra nézve, illetőleg Hirt is, ki egyébként sokkal többet köszönhet Schrader alapos munkásságának, mint a mennyire elismeri, kénytelen elfogadni Schrader azon régi s általánosan helyeselt nézetét, hogy az idg. népek együttélésének utolsó ideje a késői kőkorszakba esik, mikor valamilyen nyers ércznek, valószínűleg a vörös réznek, a használata éppen elterjedni kezdett (v. ö. óind *áyas* ércz, vas, av. *ayanh*, lat. *aes*, gót *aiz*, ózl. *eir*, ó-angol *ár*, ófn. *ēr* «ércz»: idg. *ajes*).

Az a kérdés azonban, mi a tulajdonképeni czélja az idg. régiségtannak és minő eszközök és módok állnak rendelkezésére, hogy czélját elérhesse? A nyelvtudománynak sikerült megállapítania, hogy bizonyos nyelveknek közös az eredetök; ez azonban nem azt jelenti, hogy az ezen rokon nyelveket beszélő népek ősei valamikor együtt éltek, mert bizonyos, hogy a rendkívül nagy területen szétágazó idg. nép számtalanszor vegyült a legkülömbözőbb eredetű fajokkal, s idegen fajok vették át nem egyszer egy-egy idg. törzs nyelvét. A művelődés-történelem tehát nem járhat azon az úton, mint a nyelvtudomány, hogy az idg. nyelvcsalád kötelékébe tartozó népek történelmileg megismerhető legrégibb állapotaiból az ősi közös viszonyokra következtetést vonhatna. Hirt már könyvének czímében jelzi, hogy az idg. népek őshazájáról, elterjedéséről, vándorlásairól és műveltségéről akar képet nyujtani. Az őshaza meddő kérdése azonban alig érdemli meg a reápazarolt szellemi munkát; e kérdés feszegetése — tulajdonkép a furcsa, bizonytalan és phantastikus találgatások mezeje — csak annyiban indokolt, mert az őshaza hozzávetőleges ismerete főkép archæologiai szempontból szolgálhatna alapul az idg. ősi műveltség rekonstruálásánál. Ezen az úgynevezett «műveltségen» pedig tulajdonkép nem kell mást érteni, mint egy bizonyos, aránylag rövid korszak ethnographiai viszonyait, azon korszakéit t. i., a mely az idg. népek szétszakadását közvetlenül megelőzte. Hogy ezen, aránylag rövid időt mi előzte meg, ahhoz a nyelvészet alapján álló philologus nem szólhat hozzá, mert

az összehasonlító nyelvészet alapján a közös együttélés legutolsó phasisait megelőző időről semmiféle tekintetben megbízható vagy komolyan vehető következtetést vonni nem lehet. De hogy az idg. népek szétválása után mi történt velök, hogyan fejlődtek tovább, ha esetleg keveredés nélkül más népektől elkülönítve maradtak, az viszont már nem érdekli az indogermanistát, kinek tekintete a legrégibb idők felé irányul. De lehetséges-e egy művelődési állapot megismerése, melyről nem tudjuk, hogy honnan származik, hogyan alakult ki s hogy mivé fejlődött bizonyos idő mulva? Világos, hogy itt az idg. philologiának más tudományokra, nevezetesen az archæologiára kell támaszkodnia. Az archæologia azonban nem oly tudomány, melyet laikusok autodidaxis útján hamarosan elsajátíthatnának. S itt van Hirt munkájának gyenge oldala. Schraderrel szemben hangsúlyozza, hogy az archæologia eredményeit az eddiginél nagyobb mértékben kell felhasználni és értékesíteni, de könyvének éppen az archæologiai részei a legmegbízhatatlanabbak. Az indogermánok műveltségét a neolith kor kultúrájával teljesen azonosítja. «Die Kultur der Indogermanen ist die des præhistorischen Europas überhaupt, da sich auf diesem Gebiet Grenzen zwischen ihnen und den übrigen Völkern nicht ziehen lassen» (V. 1.) Minthogy tehát szerinte nem lehet határt vonni az idg.-ok és Európa más őslakói közt, Hirt feladatául azt tekinti, hogy a késői kőkorszak műveltségének képét az archæologiai és præhistoriai tudományok eredményei alapján rajzolja meg. Az öszehasonlító nyelvtudomány e részben csak mint «segédtudomány» szerepel, vagyis eredményei esetleg megerősítik a præhistoria következtetéseit, melyek azonban e megerősítés nélkül is hitelt érdemelnének. Az összehasonlító nyelvtudománynak döntő szerepe csakis az idg. népek rokonsági viszonyai és vándorlásai megállapításánál van.

Már ezen elvek leszűréséből is látható, hogy Hirt könyvének tudományos értéket alig lehet tulajdonítani. Mert ha a neolith kor kultúrájával akarunk megismerkedni, nem fogunk e másodkézből vett bizonytalan tudásból meríteni, hanem az eredeti, friss és még nem zavaros forrásokat fogjuk felkeresni. Az archæologia pedig másrészt nem mondhat le arról a czélról, hogy az idg. műveltség maradványait elkülönítse és elhatárolja térben és időben egyaránt Európa többi ősi lakói kultúrájának emlékeitől, s ha e czélt egyelőre még nem érheti is el, már is történnek kísérletek e tekintetben, s az idő nem késhetik, mikor nemcsak kísérletekről, hanem komoly eredményekről lehet majd beszámolni. Csakhogy a kutatás útja nem az lesz, hogy az ősidőkben kezdjük, tehát a távolabbi és nehezebben megközelíthető ponton, hanem az egyes idg. népek történelmi korszakaiból,

mikor már minden tekintetben biztos ismereteink vannak róluk, fogunk iparkodni visszafelé menni, s lassanként, főkép az archæologiai emlékek segítségével mind régibb és régibb időkbe hatolva, talán sikerülni fog a még közös területen élő indogermánságról is minél több megbízható ismeretet szerezni. Ezt a felfogást és módszert látjuk Much M., Kossinna és Hoops törekvéseiben, a kik munkásságukkal újabb időben leginkább vitték előre a germán és idg. régiségtant.

Nem akarunk itt Hirt könyvének részleteivel foglalkozni, a melyek ellen a német kritika bőven megtette észrevételeit. E helyett megkíséreljük az idg. őskorra vonatkozó azon következtetések vázlatos áttekintését, a melyeket Hirt fejtegetéseiből mint legvalószínűbbeket fogadhatunk el. Az indogermánok elszaporodása és térfoglalása előtt több különböző néptörzs lakott Európa nyugati, déli, északkeleti és keleti részeiben, melyek közül még a történelmi korszak elején felismerhetők az iberek Spanyolországban, Délfrancziaországban és a Spanyolország és Olaszország közti szigeteken, a ligurok Dél- és Közép-Francziaországban, Olaszországban és Korsikában, az etruskok Olaszországban és egyes görög szigeteken, egyes ural-altáji népek Európa keleti és északkeleti részeiben, a præhellenek a Balkán félszigeten. Mind e népek, s ezekkel együtt valószínűleg számos más is, melyeknek híre sem maradt, az iberek és ural-altájiak kivételével az utolsó emberig eltüntek, illetőleg beleolvadtak a kétségtelenül bizonyos fölénynyel terjeszkedő idg. törzsekbe. Ha a baskokat egy iber nyelvjárást beszélő törzs utódainak tartjuk, azt látjuk, hogy az ő nyelvük is, épp úgy, mint később a keltáké, visszaszorult, a meddig csak egyáltalában visszahúzódhatott, egészen az Óczeánig, a hol a tenger hullámai a további visszavonulásnak útját vágták. Az ural-altájiaknak talán könnyebb dolguk volt, mert feléjük nem tódult oly áramlat, mint a többi dél- és nyugateurópai nép felé.

Az a szőke népfaj pedig, mely így mindezen népek visszaszorításával egész Európát elárasztotta s Ázsiában is egész Indiáig jutott el, Hirt szerint csak oly területről indulhatott ki, a mely körül most is legsűrűbben és legzártabban laknak az egyes idg. törzsek. Talán az a terület ez, a hol kelták, germánok és szlávok lakóhelyei sokáig összeértek, tehát az északnémetországi erdős síkság. Számos etymologiailag idg.-nak tartható növény- és állatnév valószínűvé teszi, hogy az idg.-ok olyan jellegű területen laktak, a milyen a közép- és északnémetországi erdővidék. A nyugati idg. (vagyis centum-) nyelvekben közös növénynevek közül legfontosabb a bükkfa elnevezése (lat. *fāgus*, óizlandi *bók*, ófn. *buohha* «bükkfa», gót *boka* «betű», dór *φαγός*, gör. *φηγός* «tölgyfa»), mert a bükkfa csak a körülbelül Königsbergtől a

Krim felé húzható vonaltól nyugatra fordul elő: a keletre vonuló idg.-ok a növénynyel együtt annak nevét is elfelejthették. (V. ö. Geiger L. Über die Ursitze der Indogermanen 1871). Hirt elég könnyelműen még meg is szeretné jelölni a *centum* és *satəm*-nyelvek határát: szerinte a Visztula vagy az Odera választhatta el a két idg. nyelvjárásterületet egymástól. Ily állítások azonban csak arra valók, hogy a szerző naiv könnyelműségéről győzzék meg az olvasót. Ha a valószínűség a mellett szól is, hogy az idg. őshazát Északnémetországban kell keresnünk, döntő vagy meggyőző, vagy csak *uj* érvet is Hirt e mellett nem tud felhozni, úgy hogy ezt a kérdést ezentúl is nyíltnak és elintézetlennek kell tekintenünk. A mit Hirt (a 182. lapon) az egyes idg. törzsek legrégibb elhelyezkedéséről mond, hogy pl. a germánok Északnémetországban és Skandináviában, a kelták tőlük délnyugatra, az illyrek az Odera és Visztula között, az italok a mai Csehországban, a görögök Galicziában, majd Magyarországon laktak volna, mind ez nem több, mint egy nem egészen érdektelen mese.

De milyen lehetett az idg. nép műveltsége? Erre nézve talán elfogadhatjuk, hogy az indogermánok a szétválásukat közvetlenül megelőző időben már nem voltak vadászattal, halászattal és állattenyésztéssel foglalkozó nomádok, hanem többnyire állandó lakóhelyeken földművelésből éltek. Többi között kölest, árpát, búzát és lent tudtak termeszteni, tehát gondosan kellett megművelniök a földet; kísérőjük az állatok közül a kutya, a juh, a szarvasmarha, később talán a kecske. A szarvasmarhát igába fogták, s evvel huzatták ekéjüket, szekerüket (v. ö. ó-ind *yugám*, litván *jùngas*, gör. *ζυγόν*, lat. *jugum*, óegyházi szláv *igo*, gót *juk*, ófn. *joh*, mely valamennyi «igát» jelent). Földjüket ugarolták, talán trágyázták, mert állataiknak puha galyakkal aljaztak, s a len csak jól művelt és trágyázott földben terem meg. Primitiv kézi kőmalmaikban összetört árpából vagy búzából sült «kenyerüket» nem ették sótlanul; tej és méz sem volt ismeretlen előttük, ha nem is laktak tejjel és mézzel folyó országban. Húsételeiket halak és vadak szolgáltatták; szelidített állataik nagyon is értékesek voltak, semhogy azok húsával táplálkozzanak. Nagyszerűen értettek hozzá, hogy kőszerszámaikkal a csontokat széthasítsák s belőlük a velőt kiszedjék. Többi között valamilyen leveses étel általános közkedveltségnek örvendett köztük, v. ö. óind *yūš* «Brühe» gör. *ζωμός*, lat. *jūs*, óegyházi szláv *jucha* «Brühe, Suppe» litv. *júszė* schlechte Suppe, német *Jauche*. Mulatságaikhoz részegítő italt szűrtek össze. Ismertek ugyan már valamilyen érczet, azonkívül valószinűleg az aranyat s talán az ezüstöt is, de szerszámaikat mégis kőből és csontból készítették még. Számos vadászati és harczi fegyverük volt;

harczokban fa- vagy bőrpajzszsal védekeztek. Ruhájuk nemcsak állati bőrökből, hanem házilag ügyesen szőtt és olykor meg is festett vastag szövetekből is készült. Nemcsak barlangokban és üregekben, hanem faházakban is laktak; ezek falát sűrű fonadékból készítették. Ha árterületen laktak vagy állandó veszély fenyegette őket, házaikat czölöpökre, sokszor a vízbe, építették. Fejlett és nagymultú műveltségüknek megfeleltek szokásaik, erkölcseik, családi életük, jogi és vallási fogalmaik.

Míg családi életükre vonatkozólag Schrader azt vitatja, hogy az idg.-oknál a polygamia volt elterjedve, Hirt szerint ők e tekintetben az ethnographiailag megállapítható fokozatok legmagasabbikára emelkedtek, vagyis a családi élet rendes formája náluk már az egynejűség és egyférjűség. A többférjűség, melyről egyes keleti népfajoknál, pl. a semitáknál, már a görög írók tudnak, előfordul ugyan az ind népnél, de ebben valószínűleg a keleti népektől eltanult újítást kell látnunk, a mit az is bizonyít, hogy a brahmanok állandóan tiltják és üldözik e szokást. A külömböző népeknél megmaradt jogszokásokból érdekes következtetéseket lehet vonni a családi élet erkölcsi tisztaságára, a leánykéréssel, eljegyzéssel, házasságkötéssel járó általánosan elterjedt népszokásokra vonatkozólag.

Nagy szerepe volt már az idg.-ok életében a táncznak és költészetnek. Gúnyversek, ráolvasások, hosszabb és rythmikus munkát kisérő munkaversek, vallásos dalok, különösen lakodalmi és halottas énekek általánosan el voltak terjedve köztük.

Legtöbb hypothesist az idg. mythologiára vonatkozólag állítottak fel. De némileg biztosat csak a hitélet egyes egyszerű jelenségeire nézve tudhatunk. A köztudatban kétségtelenül általánosan élt az *istenatya* vagy *tündöklő isten* (*Juppiter*, *Zεῦ πάτερ*, ind *dyāus pitā*) fogalma. Hitük szerint erdő és mező tele volt jó és gonosz isteni lényekkel, melyeket sokszor áldozatokkal megengesztelni vagy megnyerni kellett. De imádásuk tárgya ily megszemélyesített fogalmakon kívül az égi testek is lehettek. Hittek az élet valamilyen folytatásában a halál után; talán ők voltak a halottégetés terjesztői; halottaiknak nemcsak a túlvilági élethez véleményük szerint szükséges eszközöket, szerszámokat, fegyvereket adták sírjukba, hanem sok törzsnél a halott férfival együtt elégették feleségét, olykor szolgáit is.

Hirt könyvéből megismerhetjük az idg. philolgia problémáit s az ezekre vonatkozó főbb irodalmat. Könyve azonban sem munkájának eredetiségével és alaposságával, sem kritikájának elfogulatlanságával, sem eredményeinek megbízhatóságával nem elégítheti ki az olvasót.

SCHMIDT HENRIK.

A. Meillet: Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes. Deuxième édition corrigée et augmentée. Paris, Hachette, 1908. XXVI+464 l. 10 Fr.

MEILLET, az újabb franczia iskola egyik legkiválóbb képviselője, 1903-ban adta ki ezt a munkáját, az első számbavehető franczia nyelvű összehasonlító nyelvtant. A második kiadás lényegében nem külömbözik az elsőtől: bevezetés a szó legjobb értelmében, mely lehető kevés igényt támaszt a tanulóval szemben, úgyhogy görög nyelvi ismeretek birtokában minden nehézség nélkül hozzá lehet fogni a könyv tanulmányozásához. Détailok tekintetében azonban a könyv physiognomiája meglehetősen megváltozott — és pedig előnyére: alig van lap, a mely az első kiadással összevetve változtatásokat és javításokat nem tüntetne föl.

A mi a felvett anyag mennyiségét illeti, MEILLET beéri az idg. nyelvcsalád bélyegző egyezéseinek feltüntetésével, az egyes idg. nyelvek fejlődését kiküszöböli s a különnyelvi összehasonlító grammatikák feladatának nyilvánítja. Elvileg, talán vitatható, de praktikus pædagogiai szempontból igazolt eljárás: a laikus így könnyebben jut hozzá — hogy úgy mondjuk — a dió beléhez s tájékoztatás híján sem marad, mert az intern különnyelvi fejlődés esetről-esetre regisztrálva van.

Módszert és felfogást illetőleg MEILLET meglehetősen konzervatív s idegenkedik általában minden hypothesistől, nevezetesen az újabb accentus- és ablaut-hypothesisektől. Azt hiszem mindazáltal, hogy pusztán a tények konstatálása, összehasonlító tabellák felállítása még nem tudomány, csak adatok aggregatuma. «Tudomány» annyi mint ismeretek rendszere, az elégséges okság fonalán összefüggő ismeretek egésze. A causalis nexus fonala természetesen egy bizonyos ponton túl nem követhető, de akkor aztán hypothesisek segítségével kell tovább szőni — *kell*, ha a tudomány megállani nem akar. E szerint minden, még a legrosszabb hypothesis is jobb mint minden hypothesis *elvi* visszautasítása. A ki külömben nyelvanalysissel foglalkozik, nolens-volens úgy is bizonyos hypothesisektől vezetteti magát, ha ezt be nem vallja vagy tiltakozik is ellene. Így van vele MEILLET is, és irtózása az újabb hypothesisektől nézetem szerint nem vált könyvének hasznára.

A könyvhöz fűződő észrevételeim egyébként a következők:

Az I. fejezetben methodikus kérdések (hangtörvény, reconstructio etc.) kerülnek szóba. Szerző annak a felfogásnak a híve, hogy a nyelvfejlődés voltaképpeni hordozói a gyermekek. Ez nagyban és egészben igaz, de hogy a felnőttek szellemi felsőbbsége, a mely egyéb-

ként mindenütt érvényesül, éppen a nyelv terén ne jelentkeznék, nem éppen valószínű.

A reconstructio kérdésében álláspontja a következő: «Les correspondances supposent une réalité commune, mais cette réalité reste inconnue, et l'on ne peut s'en faire une idée que par des hypothèses, et par des hypothèses invérifiables: la correspondance seule est donc objet de science» (p. 24). «Sans avoir l'illusion que la grammaire comparée puisse rien révéler sur la manière dont s'est constituée une langue, on essaie souvent de donner des formes indo-européennes des explications historiques . . . Mais les explications de ce genre sont de pures hypothèses et échappent à toute démonstration» (p. 29). Az «indo-européen» s persze még inkább a «pré-indo-européen» explicatiója «pueril» és «absurde» vállalkozás (p. 30). Mind ebben van valami megszívlelendő, de nézetem szerint sok a túlzás is. A nyelvtudomány nem mondott csődöt, ellenkezőleg virulni kezd, a mióta a morphologiai hypothesisek lassan-lassan, de biztosan egyre szélesebb területen érvényesülnek.

A II. fejezetben az idg. nyelvcsalád egyes képviselői vannak ismertetve. Az italiai és kelta nyelvek itt «italo-kelta» dialektusok néven szerepelnek. Vajjon jogosan-e? Az italo-kelta partialis egyezések nem oly nagy számúak, hogy ezek alapján az italo-kelta közösség hypothesisét bebizonyított igazságként lehetne hirdetni — különösen mikor græco-italiai és italo-germán partialis egyezések is vannak.

A III. fejezetben kezdődik a hangtan. A terminologia meglehetősen eltérő attól, a melyhez szokva vagyunk: a tenues pl. «sourdes», a mediæ «sonores», a *y* (= *j*), *w*, *r*, *l*, *m*, *n* hangok a «sonantes» néven szerepelnek — úgy hogy a mikor mi azt mondanók, hogy a *y*, *w* etc. sonor hangok majd mint sonansok, majd mint consonansok jelentkeznek, M. azt mondja, hogy a «sonantes» a «voyelles» és «consonnes» kettős szerepét játszhatják (p. 74).

Az a mód, a hogyan a franczia iskola ezeket a sonansokat szerepelteti, a legnagyobb mértékben kihívja a kritikát. Az antevokalikus sonansokról pl. ezt olvassuk: «Il arrive souvent qu'un groupe phonétique constitué par une sonante suivie d'une voyelle forme deux syllabes; alors la sonante est représentée dans toutes les langues indo-européennes par une voyelle brève suivie du phonème qui représente en règle générale la sonante consonne intervocalique. On peut donc désigner ces groupes, par exemple devant la voyelle *e*, de la manière suivante:

*°*ye*, *°*we*, *°*re*, *°*le*, *°*ne*, *°*me*».

Ez a magyarázat mechanikus és képtelen. «Sonante» + «voyelle», tehát pl. *y+e*, *w+e* etc. sohasem képezhet két szótagot — abból az egyszerű okból nem, mert a kérdéses sonor hangok antevokalikus helyzetben csak consonansokként léphetnek föl. De fontosabb ennél ez a kérdés: honnan került elő az a bizonyos *° jegygyel jelölt «voyelle brève»? Ez a rövid vokális egészen váratlanul ex tripode lép föl, mert az, hogy a *ye* etc. csoportok elé írható, csak nem ad neki létjogosultságot. Ha M. példáit nézzük (89—91. l.), rájövünk, hogy ez az *° nem más mint *a rövid vokálisok reductiója*, a mely természetesen a nem redukált teljes vokálist feltételezi [cf. *βίος* : *βέομαι*, *δύω* : *δεύτερος*, *πάρος* : *πέρι*, *πέρα*, *βαλεῖν* : *βέλος*, *ταμεῖν* : *τέμνω* etc.]. Az a phonetikus csoport tehát, melyből ki kell indulni, nem «sonante» + «voyelle», hanem voc.+sonans.+voc. — Vegyük most ehhez, hogy ezen *° Meillet szerint is «voyelle réduite» (p. 73) «un des aspects du degré zéro» (p. 127)! Meillet tehát e részben Hirt álláspontján van, de ezen álláspontnak a sonansokra vonatkozó consequentiáit nem vonta le.

Még súlyosabb eset a következő. A 95. lapon ezt olvassuk: «Pour **r*, **l+ə*, on a en sanskrit *īr* ou *ūr*... et pour skr. **n+ə*, *ā*; ... On a été conduit ainsi a poser i.-e. **r̄*, **l̄*, **m̥̄*, **n̥̄* parallèlement à **ī* et **ū*». Megannyi képtelenség! Idg. *r+ə*, *n+ə* etc. csoportokból sohasem lehet egyéb mint ói. *ri*, *ni* etc. [cf. ói. *arítram* : *ἐρετμός*, *janitā́* : *γενετήρ* etc.]. Az ói. hosszú vokálisnak megint az a hypothetikus elem az oka, a melyet M. elfogad, de inconsequenter nem alkalmaz — t. i. az idg. redukált vokális, mely az óindben az *ə* eltünte után megnyúlik [cf. idg. **p̥elə-nós* : ói. *pūrṇás*, cf. ved. *pápuri-*, *párīman-*; idg. **ȷ̊enə-tḗr* : ói. *yā́tā* < **yā́ntā*, cf. *εἰνάτερες*, *ἐνάτερες* etc.]. Az a hangcsoport tehát, a mely az ú. n. hosszú sonansok alapjául szolgál, nem «sonante+ə», hanem redukált voc.+sonans+ə. Hogy Fortunatov törvénye a hosszú sonansok hypothesisét megerősítené, mint M. alább (p. 431) véli, arról szó sincs: a litvánban szintén meghosszabbodott a redukált vokális, a mit az accentus acutus jelez [cf. lit. *pílnas* : ói. *pūrṇás*, lit. *gírti* : ói. *gūrtás* etc.]. — M. bizonynyal érezte, hogy zsákutczába jutott, mert ugyanazon a 95. lapon így folytatja: «Dans un certain nombre d'exemples, le grec répond par *αρα*, *αλα*, *αμα*, *ανα*, c'est-à-dire que tout se passe comme si l'on partait de i.-e. **°rə*, **°lə*, **°mə*, **°nə*». Ingadozása természetes, mert hiszen egyik lábával a régibb, a másikkal az újabb hypothesisek talaján áll. A hosszú sonansok felvétele tekintetében ugyanis M. még mindig F. de Saussure híve, a kinek mint volt mesterének ezt a művét dedikálta is s a ki Mémoire sur le système primitif des vo-

yelles dans les langues indo-européennes (Leipsick 1879) cz. epochalis művében első utalt a kéttagú basisok jelentőségére s ezek alapján a hosszú sonansok keletkezésének geniális, bár helytelen theoriáját adta (Mém. 239, főleg 247. s k. l.). Ezen elmélet szerint a hosszú sonans megmarad consonans előtt, vokális előtt azonban rövid sonans + homogén consonans lesz belőle, tehát *r̥̄* = *r̥r* etc. (Mém. 250, 257.) Ezt a theoriát mármost vagy mindenestül kell elfogadni, mint azt Brugmann pl. még mindig teszi (KvglGr. 122.), vagy egyetemlegesen elvetni. De az *r̥̄* etc. hosszú sonansokhoz ragaszkodni s egyidejűleg *r̥r* etc. helyett *ₑr* etc. kapcsolatot fölvenni, teljes lehetetlenség.

A gutturalis kérdésben M. a kettősség mellett foglal állást. Hypothesise szerint két sor gutturalis volt: egy præpalatalis és egy postpalatalis, s az előbbi bizonyos környezetben a keleti csoportban mint *k*, *g*, *gh* jelentkezik (p. 65—66). A magam részéről szintén a kettősség mellett volnék, de valószínűbbnek tartom Hirt hypothesisét (BB. 24, 218. és köv. l.), mely szerint a neutralis *k*-sor palatalis vokálisok előtt *k̂* *(k')*-sorrá lett.

Az accentust illetőleg ez a nézete: «Quant aux multiples actions du ton sur les voyelles qu'on suppose souvent, tout d'abord, il n'est pas certain que ces actions supposent un élément d'intensité, et en second lieu, elles font partie de ces phénomènes pré-indo-européens, dont l'examen est exclu du présent ouvrage par définition» (117). Csak autoritások nézetét reprodukálom, mikor azt állítom, hogy a quantitativ ablaut jelenségei a szó-accentus exspiratorikus jellegének felvétele nélkül megmagyarázhatatlanok.

A IV. fejezetben a morphologia alapelvei vannak fejtegetve. A terminologia kissé ósdi: racine, suffixe, désinence; a két utóbbi kategoria helyett nevezetesen igen ajánlatos volna a formans v. formativum terminus.

Mivel a «gyökér» sohasem «primitiv» elem (p. 123), a gyökerek formájára vonatkozó szabályok (p. 146) nézetem szerint fölöslegesek, illetőleg az ide vágó jelenségek más szempont alá tartoznak.

A suffixumok genesisét illetőleg M. minden analysis elől elzárkózik, visszautasítja nevezetesen azt a külömben «plausibilis» jelzővel felruházott föltevést, hogy egyik-másik morphologiai elem, pl. *ē* (oly szavakban mint *στραφῆναι*, *manère*) eredetileg radikális alkatrész volt (p. 121). Ez nála külömben föl sem tűnnék, de a dolog érdemes a fölemlítésre, mert valószínűleg e hypothesis visszautasításával függ össze az a tény, hogy a kéttagú nehéz basisok ablaut-viszonyainak tárgyalásánál (p. 133 et seqq.) sehol semmi nyoma az *R+V* formationak, a mely pedig exacte kimutatható [cf. **pₑtḗ*: lat. *patēre*, cf.

πετάννῡμι; **skerḗ*: *χαρῆναι*, cf. *σκέραφος*; **telḗ*: gót *þulains*, cf. *τελαμών*; **konṓ*: lat. *canōrus*, cf. *κόναβος*; **temā́*: ószl. *tьma*, cf. ói. *támitōṣ̌*; **gwajā́*: *βιᾶ*, cf. ói. *jayitā*; **krewṓ*: lat. *cruor*, gen. *cruōris*, cf. ói. *kravíṣ̌* etc.].

Az ablaut tárgyalásánál M. ismét Saussure nyomdokain haladva azt hiszi, hogy az *a* vokális nem szerepel a szabályos alternatiókban (p. 127, s így már fönnebb p. 70. is). Ennek megfelelőleg folytatólag azt mondja, hogy az *initialis a* : *zero* alternationak semmi morphologiai értéke (p. 140) s az initialis *a* vokálist alább prothetikusnak nyilvánítja (p. 278—279). Azonban az *a* : *o* : *zero* alternatio tény, ha magyarázni nem is tudjuk [v. ö. egyrészt lat. *arceo*: *orcus*, gör. *ἄκρος*: *ὄκρις*, lat. *acuo acies*: *ocris Ocriculum* etc., másrészt lat. *arceo*: ahd. *rigil*, gör. *ἄργυρος*: ói. *rajatám*, ói. *ájman-*: *parí-jman-* etc.]. A «prothetikus» *a* természetesen két- és háromtagú basisok kezdő vokálisa [cf. lat. *augeo*: *vegeo* < **aweg*; lat. *arceo*: ahd. *rigil* < **areq* etc.]. Tény továbbá az *ai* : *i* alternatio suffixumokban [pl. *-mai*: *-mi*, *-sai*: *-si*, *-tai*: *-ti*, *-ntai*: *-nti*; dat. sg. *-ai*: loc. sg. *-i* etc.].

Az V. fejezet tárgya a verbum, a verbalis tőképzés és a conjugatio. Szép és jó minden, csak a túlságos óvatosság ellen lehetne kifogás. Az *s*-aor. tárgyalásánál pl. (p. 179) Meillet minden analogia daczára sem meri egyenesen kijelenteni, hogy az *ἔδειξα* typusába tartozó alakok diphthongusa idg. *ēi* volt, a mely csak görög földön rövidült meg. — A nasalis præsenseknél (p. 183) megint Saussure hypothesisét követi (Mém. 239 et seqq.), mely szerint a basisba a *ne* szótag van beszúrva. Pedig semmi kétség benne, hogy a jelenségek sokkal egyszerűbben és jobban magyarázhatók meg a nasalis infixum felvételével [cf. ói. *śṛ́-ṇ-ṓ-ti*: *á-śrō-t*, *śṛ-ṇ-u-más*: *śru-dhí*; gör. *δάμ-ν-η-μι*: lat. *domā-re*, *δάμ-ν-α-μεν*: *δαμά-σαι*; ói. *pṛ-ṇ-ā́-ti*: *á-prā-t*, *pṛ-ṇ-ī-más* e h. **pṛ-ṇ-i-más*: *pa-pri*, *pa-pri-tamas* etc.].

Az accentus helyének tárgyalásánál (209.) természetesen egy szó sem esik arról, hogy a verbalis ablaut és az accentus között valami összefüggés volna. De az accentuált példák minden hallgatás daczára ékesen szólnak.

A VI. fejezet tartalma a nomen (pronomen, adverbium, partikula), a tőképzés és declinatio. Az egész magas színvonalú, de a morphologiai alapvetés ingatag volta itt is megérzik. Így pl. a *yo*, *iyo* suffixum tárgyalásánál azt halljuk, hogy a thematikus vokális nem marad meg a suffixum előtt (230. l.). A dolog pedig ezúttal úgy áll, hogy e suffixum *i* eleme nem más, mint a redukált thematikus vokális, a mely Sievers törvénye szerint (PBrB. V, 129 et seqq.) rövid szótag után eltűnik, hosszú szótag után megmarad [cf. *πεζός* <

p_ed_e-jos (v. ö. πoδó-ς < *$p_edó$-s*), ellenben πάτριος < *$pətr_e$-jos* (v. ö. πατρό-ς < *pətró-s*)].

A casus-formansok tárgyalásánál feltűnő az a föltevés, hogy a dat. sg. formansa *ei* (p. 260). De mi lesz akkor az olyan alakokkal, mint gör. χαμαί, δόμεναι etc.? — Nem sokkal valószínűbb az a föltevés sem, hogy az instr. sg. formansa talán *ē*, cf. ói. *pitrā*, lat. *patre*. Egyszerűbb és érthetőbb a régi föltevés, hogy a lat. *patre* és az idg. dativusnál említett gör. πατρί locativusok. — Végképpen elfogadhatatlan az a hypothesis, hogy a ved. *nắmā* «les noms» végső -*ā* eleme «i.-e. -*n̥*, c'est-à-dire *-*nə*» és hogy zd. *manā̊* «esprits» árja -*ās* eleme = idg. -*ōs-ə* (p. 261—62). Az említett alakok egyszerűen ektatikus formák: idg. *nōmēn*, *menōs* [gör. κύων: ói. *śvā́* = av. *dāmąn*: ói. *dhā́mā*]. — Azért, hogy az -*m*-végű formansok csak az árjában és az italiaiban *m*-végűek, nincs jogunk *m*- és *n*-végű formansokat fölvenni, mint ezt M. az acc. sg. és gen. pl. esetében teszi (p. 259, 262).

A VII. fejezet syntaxis dióhéjban. A mondat definitiója minden logikai és psychologiai tekintetektől menten tisztán linguistikai jellegű: «un ensemble d'articulations liées entre elles par des rapports grammaticaux d'aucun autre ensemble, se suffisent à elles-mêmes» (p. 320). Egészen elfogadható.

A VIII. fejezet az idg. szókincs tárgyalásának van szentelve. Az elvekkel teljesen egyetértek, csak azt szerettem volna még hangsúlyozva látni, hogy közös szavak hiányából magának a dolognak hiányára következtetni nem lehet. MEILLET óvatossága itt is szembe ötlő, így pl. az ói. *sahásram* etc. és æol χέλλιοι etc. viszonyáról még nem hallottam, hogy nem volna világos (p. 378).

A IX. fejezet egészen új s az idg. dialektusok kifejlődéséről szól, a mely thémának MEILLET legújabban külön művet szentelt (Les dialectes indo-européens. Paris 1908). A tárgy kezelése mesteri.

A függelékek egyike az összehasonlító nyelvtudomány történetéről nyújt rövid, de alapos tájékoztatást; a másik bibliographia, a melynek adatai persze a tudomány rohamos haladása miatt már is kiegészítésre szorulnak. Így SCHRADER Sprachvergl. u. Urg. művének 3. kiadása be van fejezve, megjelent MEILLET imént idézett munkája, VENDRYES óír grammatikája, megkezdődött BOISACQ görög és BERNEKER szláv etymologiai szótárának kiadása etc.

Indexre nagy szükség volna.

Mindent összevéve M. műve felkarol mindent, a mi az indogermanisztikába való bevezetésre elégséges és alkalmas, a mellett rendszeres, alapos és a modern tudomány színvonalán áll. Ha egészen

új eszmék és tények nincsenek is benne, a tények csoportosítása és más világításban való feltüntetése minden elismerésre méltó. Stilusa világos és szabatos s azonkívül — a mi ritkaság — könnyen folyó, elegáns és élvezetes. Szóval: a könyv nagy tudású és szellemes ember munkája, egyaránt érdemes a beavatandók és a beavatottak figyelmére.

SCHMIDT JÓZSEF.

Dr. Wenzel Vondrák: Vergleichende slavische Grammatik.

I. Band. Lautlehre und Stammbildungslehre. Göttingen, 1906. 532 l.; II. Band. Formenlehre und Syntax u. o. 1908. 548 l.

Ha régebben valamelyik hallgatóm azt kérdezte tőlem, hogy miből készüljön a vizsgálatra — akár az egész slavisticából kivánt doctoratust tenni, akár csak a szerb nyelvből és irodalomból tanári vizsgálatot — nagyon kínos helyzetben voltam. Nem utalhattam az egész szakirodalomra, a mely minálunk nehezen hozzáférhető és azonkívül nagyobbrészt folyóiratokban szerte-széjjel van szórva, kénytelen-kelletlen megneveztem MIKLOSICH nagy összehasonlító nyelvtanát, mint főforrást, különösen I. kötetének első, külön is megjelent részét (Altslovenische Lautlehre. Dritte Bearbeitung. Wien, 1878. 310. l.), hogy nyomban rá óva intsem a kezdőt, hogy az ott előadottakat valahogy ne tekintse a tudomány mai álláspontjának, hisz épen a valamennyi indogermán nyelvre nézve főfontosságú hangzórendszer itt olyan módon van tárgyalva, hogy teljes lehetetlenség a hangzók fejlődéséről és az egyes hangzóknak egymáshoz való viszonyáról olyan képet nyerni, a mely csak némileg is bele volna illeszthető a mai tudományos kutatások eredményeibe. A helyzet lényegesen javult LESKIEN óbolgár nyelvtanának második, teljesen átdolgozott kiadásának megjelenésével (A. Leskien, Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache. Zweite völlig umgearbeitete Auflage. Weimar, 1886 — a legújabb, 4. kiadása 1905-ben jelent meg). A kezdőnek most már módjában volt aránylag kevés erőmegfeszítéssel épen a legfontosabb, minden élő szláv nyelvre annyi világot vető, szláv nyelvvel szigorúan tudományos tárgyalás alapján megismerkedni. E classicus munka mellé sorakozott újabban VONDRÁK Altkirchenslavische Grammatik cz. munkája, a mely 1900-ban jelent meg és szerencsésen kiegészítette LESKIEN néha kicsit szűkszavú és a kezdővel nem mindíg számoló tárgyalását. (L. a hangtannak 60 lapot, V. 148-at szentel!) De hány fontos kérdés maradt még, a melyekben a kezdő itt a dolog természeténél fogva nem találhatott feleletet! Egy új, a tudomány mai állásának megfelelő összehasonlító szláv nyelvtanra valóban már égető szükség volt.

VONDRÁK roppant szívóssággal és szorgalommal és bátran hozzátehetjük, nagy tudománynyal oldotta meg a nehéz föladatot és azzal mindazoknak őszinte háláját érdemelte ki, a kiknek kötelességük a szláv nyelvészetbe bevezetni az egyetemi ifjúságot. Hogy e nagy munkának vannak fogyatkozásai, hogy vannak olyan fogyatkozásai is, a melyeket a szerző nagyobb gonddal és főleg lassúbb munka mellett könnyen elkerülhetett volna, az a nagy, egészben véve sikerült vállalkozásnál igazán nem esik túlságosan latba; hogy így is sokáig a tudomány nagy hasznára alapvető munkául fog szolgálhatni, azt nem lehet elvitatni, azt olyan bíráló sem tagadja, a ki, mint a berlini BRÜCKNER, nem ítél mindíg egészen méltányosan e műről.

«Die Anlage des Werkes, kezdi BR. az I. k. bírálatát, bereitet eine willkommene Überraschung; es ist wirklich eine vergleichende Grammatik und nicht, wie bei Miklosich oder Florinskij, eine Sammlung von Einzelgrammatiken mit den unvermeidlichen Wiederholungen. Allerdings ist es im Grunde kirchenslavische Grammatik, mit Einschaltung von Exkursen über den Wandel von ę, ą, ě u. s. w. in den lebenden Sprachen: für die Laut- und Formenlehre, sogar für Syntax, ist dies die einzig mögliche, wissenschaftliche, einheitliche Behandlung des spröden Stoffes. Er ist kritisch und erschöpfend (bis auf weniges s. u.) dargestellt und die Zwecke eines Handbuches sind trefflich erfüllt; äusserst übersichtlich ist zusammengefasst, was bisher erreicht ist; ja, der Verf. gewährt hie und da weitere Ausblicke; das Buch ist wohl angethan, slavistische Studien zu fördern, ihnen neue Freunde zu werben.» Arch. f. slav. Phil. 29 : 110. BRÜCKNER egy másik helyen azt mondja: «ich bekenne dankbar, aus seinem Buche vielen Gewinn gezogen zu haben», u. o. 116. l.

VONDRÁK nagy érdeme még sokkal inkább kidomborodik, ha nem absolut mértéket alkalmazunk, hanem munkáját összemérjük MIKLOSICH hasonló munkájával, a melyet egész nagy részletekben teljesen nélkülözhetővé tett, és melyet különösen hangtani részében messze túlszárnyalt. M. összehasonlító nyelvtanának egy végzetes hibája, hogy a hangsúlyozást és, a hol a szokott írás azt ki nem fejezi, a hangzók quantitását egyenesen semmibe sem veszi. Mivel a cseh-tót a hosszú hangzót a rövidtől a mindennapos írásban is megkülömbözteti, természetesen M. is föltünteti ezt a külömbséget; mivel a horvát-szerb meg a szlovén «helyesírásban» a hangzók quantitása nem tükröződik, rendesen M. sem vesz tudomást róla! És ugyanaz illik, mutatis mutandis, a hangsúlyra is. A ki az élő nyelvek szavait nem petrefactáknak tekinti, hanem egy csodálatos szervezetnek élő részecskéinek, az nem olvashatja bosszankodás nélkül MIKLOSICH nyelvtanát, annyira híján

van az életnek sok könnyen jelezhető vonásának. Nézzük p. o. összehasonlító nyelvtanának III. kötetében az orosz *selo* ragozását: nom. *selo*, gen. *sela* stb. több. nom. *sela* stb., stb., pedig hát tudvalevő dolog, hogy a kéttagú köznemű szavakban a hangsúly helye a többesben rendszerint változik, már pedig az orosz hangzók kiejtése igen erősen változik a szerint, hogy hangsúlyosak-e vagy nem. A mit M. színtelen *sela* írással ad vissza, az egyszer (az egy. gen.-ban) *śełà* nak hangzik, máskor pedig (a több. nom. acc.-ban) *śòłẹ*-nak. M. műve olvasójának sejtelme sem lehet erről, ha nem tudja máshonnét, már pedig nem lehet, nem szabad elvárni, hogy a nyelvtan olvasója, ha mindjárt elsőrendű slavista is, minden szláv nyelv minden szavának, alakjának hangsúlyát, esetleg — olyan nyelvekben, a hol az intonatio külömböző lehet és a hangzók quantitása is kétféle — a hanghordozását és benne előforduló hangzók quantitását is ismerje. Ezt, mondom, nem lehet és nem szabad követelni, mikor egészen nyilván való, hogy maga Miklosich sem rendelkezik ez ismeretekkel olyan szabadon és biztosan, hogy belőlük a szükséges következtetéseket levonhassa. Hogy csak egy példát említsek, M. az ő idejében is már jól ismert és eléggé átkutatott orosz nyelv egy aránylag igen egyszerű jelenségét így írja le: «Vom dual gibt es nur spärliche überreste; hieher rechne ich die auf *a* auslautenden formen der masc. nach *dva*, *tri*, *četyre*: *dva rublja*, *tri časa*, *četyre dnja;* im fem. und neutr. steht nach diesen numeralia der pl.: *dva pera*, *tri knigi.*» Verg. Gram. d. slav. Spr. III. 287. l. A ki csak egy kicsit ismeri az élő orosz nyelvet, tudja, hogy ez állításnak a nőnemű és köznemű szavakra vonatkozó része merően téves, hogy pedig az, azt M. is nyomban átláthatta volna, ha következetesen tekintetbe vette volna a hangsúlyozást is. A fönt említett köznemű *selò* egyes gen.-a, a mint hallottuk *selà*, míg a többes nom. acc. *sèla* (ejtsd *śòłẹ*), már pedig azt mondják, hogy *dva selà* «két falú», nem pedig a mint M. tanításából következtetnünk kellene: dva *sèla. Ha nem ezt a példát választjuk, hanem azt, a melyet maga M. választott, a baj, a botlás még sokkal nagyobb, mert *dva pera*-nál még a hangsúly helyét sem kell tudnunk, hogy M. tévedését átlássuk, hisz *peró* «toll»-nak több. nom. acc.-a még a papiroson sem azonos az egyes genitivusával, az, a mint maga M. is nyolcz lappal később tanítja, *perьja*: «Derevo, dno, zveno, krylo, *pero*, polêno, pomelo, šilo bilden den pl. auf ьja», i. h. 294. l. A *dva pera*-ból tehát, akár hogy forgatjuk a dolgot ide is, oda is, lehetetlen többes számú alakot kihámoznunk. — Hogy milyen óriási haladást jelent az épen említett szempontból Vondrák könyve, azt csak az tudja kellően méltányolni, a kinek némi sejtelme van

arról, milyen roppant munkába kerülhetett a szerzőnek az élő nyelvekből vett példákon következetesen és pontosan jelölni a hangsúly helyét, az intonatio módját és a hangzók quantitását. De V.-nak nemcsak arra van gondja, hogy az egyes szavak, alakok helyes kiejtését így megkönnyítse az olvasónak, hanem nagy összefoglaló tanulmányt is ír e fontos kérdésről, a melynek folytonos, gondos szemmeltartása művének valóságos dísze. Ha az ember összehasonlítja azt a pár, rendesen semmit mondó sort, a melyekkel Miklosich a hangtani részben a hangsúlyt és quantitást az egyes nyelvek alatt elintézi, hogy soha többé rá se gondoljon, a mikor a mondottak alkalmazására került volna a szó, mondom, ha az ember ezt a fölületes tárgyalást összehasonlítja azzal a komoly kisérlettel, a melylyel Vondrák iparkodik e bonyolult kérdésekről föllebbenteni a fátyolt, az csak a legnagyobb tisztelettel adózhatik neki. Hogy némi fogalmat adjak arról, hogy mit talál nemcsak a kezdő, hanem a haladottabb kutató is abban a fejezetben, a mely az *Akzent und Quantität* föliratot viseli és 64 lapra terjed, ide iktatom a tartalomjegyzékből a tárgyalt kérdések sorozatát: Intonation (Silbenakzent, Tonqualität). Ursprung der gest. Int. Ursprung der geschleiften Int. Durch Intonation bedingte Akzentgesetze. Das Verhältnis der slav. Int. zur lit. Mutmassliche Begründung ihrer Einwirkung auf den Akzent. Intonation kurzer Vokale. Quantitätserscheinungen allgemeineren Charakters. Einzelsprachliche Dehnungen: Serbokroatisch (11 lap, jóval több, mint a mennyit Miklosich összevissza az összes szláv nyelvek szóban forgó jelenségeinek tárgyalására szentel, és maga a tárgyalása milyen egészen más!), Slovenisch, Bulgarisch, Russisch, Polnisch, Polabisch, Böhmisch. Az előtt, a ki előbb csak Miklosich összehasonlító szláv nyelvtanát olvasta, itt egy egészen új világ tárul föl, a mely azonban a legszorosabban összefügg a szláv nyelvek törzsökös sajátságaival, a szláv nyelvek sok-sok finom vonásával. Hogy V. egy második kiadásban munkájának e részében is fog javítani valót találni, az e kérdések új és bonyolult voltánál egészen természetes; nagyon kivánatos volna p. o., ha a szlovén hangsúlynál tekintetbe venné a hazai szlovéneink nyelvjárását, a mely épen e tekintetben sok régi vonást megőrzött, a melyek az irodalmi nyelv alapjául szolgáló krajnai nyelvjárásból kivesztek. Hogy ezt nem tette már eddig, az nagyon is érthető és azért meg is bocsátható: hazai szlovéneink nyelve eddig valóságos terra incognita volt.

A helyett, hogy sok apró részlethez helyreigazító megjegyzést tennék, a mi könnyen az egész műről táplált nézetemet hamis világításba helyezhetné, bemutatok inkább egy a magyar nyelvészekre is érdekes összefüggő részt, hogy nyomatékosan rámutassak arra, hogy

a magyar nyelvészet művelőire is mennyire fontos és érdekes ez a munka.

A *vlahъ*-ból lett *oláh* szavunk tárgyalása közben nem rég, l. Szláv jöv. I: 87. k. l., rámutattam arra, hogy bilabialis *u̯* hallható bizony még egyes bolgár vidékeken is; hadd világítsanak be VONDRÁK fejtegetései az egész, ránk nézve is érdekes kérdésbe: «Das labiodentale *v* (eine Spirans), kezdi V., geht auf das urspr. bilabiale *u̯* zurück, woraus es sich unter bestimmten Bedingungen entwickelt hat»; azután apró, sűrű szedéssel, a melylyel a helylyel takarékoskodó szerzőnél annyiszor találkozunk, folytatja:

«Allerdings muss man auf Grund verschiedener Erscheinungen annehmen, dass sich das *u̯* im Slav., insbesonders in einzelnen Dialekten, dann auch in bestimmten Stellungen, lange behauptet hat. Dafür sprechen verschiedene lautliche Resultate, die wir in einzelnen slav. Sprachen finden und die leichter aus einem *u̯* als *v* erklärt werden können. Also noch nach der Trennung der slav. Sprachen gab es ein *u̯*. ŠACHMATOV suchte nachzuweisen, dass sich nur in den südslav. Sprachen, dann im Russ. das *u̯* erhalten hätte, während in den westslav. Sprachen darans ein *v* geworden wäre. (Izvěstija Otděl. russk. jaz. Bd. 8. Hft. 2, S. 325 f.) Allein KUL'BAKIN hat mit Recht darauf hingewiesen, dass sich auch noch in den westslav. Sprachen deutliche Spuren des *u̯* zeigen (Sbornikъ statej v čest M. C. Drinova, S. 221—236.). Man denke an das ab. [olv. altböhmische] *u vodě*, aksl. *vъ vodě*, *u pomoc*, aksl. *vъ pomoštь* (vgl. Gebauer I. S. 247 f.), neub. noch dial. *Čuznouc* st. *Čuznovic* (südwestl. Dialekte), slovak. Dial. *prau̯da* st. *pravda*, Gen. Plur. *Čechou̯* u. s. w. Nach BELIĆ findet sich das *u̯* jetzt noch in den östl. Gebieten von Serbien (l. c. S. 205, Anm. 1), nach MILETIĆ («Das Ostbulg.» Schriften der Balkankomm. 1903, S. 82, 89, 155) in den östl. Gebieten Bulgariens, schliesslich im Oberkrainischen des slov. Sprachgebietes. In r. Dialekten äusserst selten (ugroruss. Dial. von UBLJA). K. gibt nur zu, dass die Verdrängung des *u̯* vielleicht in den westslav. Sprachen rascher vor sich ging. Bei diesem Prozesse ist überhaupt im Slav. ein *v* geworden. I. I: 282. k. l.

V. azután részletesen foglalkozik azokkal az esetekkel, a melyekben az eredetileg mindíg bilabialis hangból a dentolabialis *v* keletkezett és másokkal, a melyekben a bilabialis *u̯* eltűnt, még mielőtt belőle a dentolabialis hang keletkezhetett volna; de ezek a fejtegetések már nem érdeklik a magyar nyelvészt közvetetlenül.

Rövid, legalább a nagy mű fontosságához és sok mondani valómhoz képest nagyon is rövid ismertetésemet azzal a kijelentéssel fejezem be, hogy, ha a tanuló ifjúságot és egyáltalában a szláv nyelvészetbe behatolni kivánó kezdőt tartjuk szem előtt, bátran állíthatjuk, hogy a slavistica terén évtizedek óta nem jelent meg annyira fontos és

mindenben tájékoztató könyv, a mivel világért sem kivánom azt mondani, hogy nem tanulhatnának azok is, a kik évek hosszú során át foglalkoztak a szláv nyelvészettel, igen sokat ebből a könyvből.

ASBÓTH OSZKÁR.

I. A. Candrea și **Ov. Densusianu**: Dicționarul etimologic al limbeĭ române. Elementele latine. 1. és 2. füzet *(A—fin)*, Bucureștĭ, 1907.

A román szófejtő irodalom az utóbbi időben nagy lendületet vett. Eltekintve a nagyszámban levő tisztán anyaggyűjtő munkáktól, elég, ha csak egy rövid pillantást is vetünk azokra a czikkekre, melyek külömböző folyóiratokban láttak napvilágot CIHAC szófejtő szótárának megjelenése óta, és a rendszeres munkákra, melyekben az azokban helyeseknek bizonyult etymologiák össze vannak foglalva, hogy meggyőződhessünk ezen állítás igazságáról és azon rengeteg és eredményekben is gazdag munkásságról, melyet a román szófejtők aránylag rövid idő alatt fejtettek ki. 1. Egyes szófejtő czikkek, melyeknek szerzői MEYER G., MEYER-LÜBKE, SCHUCHARDT, WEIGAND, TIKTIN, ȘAINEANU, ASBÓTH, ALEXICS, PHILIPPIDE, DENSUSIANU, PUȘCARIU, CANDREA-HECHT, PAPAHAGI, PASCU, DICULESCU, stb., a következő folyóiratokban jelentek meg: *Zeitschrift für romanische Philologie*, *Indogermanische Forschungen*, *Jahresbericht des rumänischen Instituts* (Leipzig), *Romania*, *Budapesti Szemle*, *Nyelvőr*, *Nyelvtudományi Közlemények*, *Nyelvtudomány*, *Buletinul societățiĭ filologice*, *Convorbiri literare*, *Viața românească*, *Arhiva Analele Academiei române* (Jași). stb. 2. Rendszeres munkák, de a román szótárt csak bizonyos irányokban dolgozták fel: BORCIA, *Deutsche Sprachelemente im Rumänischen* (X. Jahresbericht des rum. Istituts — Leipzig —); MÎNDRESCU, *Elemente ungureștĭ în limba română*, Bucureștĭ, 1892; MÎNDRESCU, *Influența culturiĭ germane asupra noastră*, Jași 1904; MURNU, *Studiu asupra elementuluĭ grec antefanariot în limba romînă*, Bucureștĭ, 1894: Dr. SEXTIL PUȘCARIU, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I. *Lateinisches Element*, Heidelberg, 1905; RUDOW, *Neue Belege zu türkischen Lehnwörtern im Rumänischen* (Zeitschrift für rom. Philologie XVII, 368; XVIII. 74; XIX, 383); L. ȘAINEANU: *Elementele turceștĭ în limba romînă* (TOCILESCU, *Revista pentru istorie, arheologie și filologie* cz. folyóiratának IV. és V. évfolyamában) és *Influența orientală asupra limbiĭ și culturiĭ romîne*, Bucureștĭ, 1900. I. A. CANDREA és Ov. DENSUSIANU: *Dicționarul etimologic al limbei române. Elementele latine:* 1. és 2. füzet *(A—fîn)*, Bucureștĭ, 1907. 3. Mint rendszeres és a román nyelv egész szótárát tárgyaló munkákat említhetjük: HASDEU: *Etymologicum magnum Romaniae*, Bucureștĭ, 1886—1893, 3 kötet (A—Bărbat); TIKTIN, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Bucureștĭ, 1895—1908, 1—13. füz. (A—înĭerbá). Azonkívül: Dicționarul limbei române *întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestățiĭ Sale Regeluĭ Carol I.* (I. köt., 1. és 2. füz.), Bucureștĭ. 1907—1908, melyet a román akadémia megbízásából mostanában PUȘCARIU SEXTIL szerkeszt RĂDULESCU—POGONEANU, GALUȘCĂ és LACEA segítségével. PUȘCARIU előtt PHILIPPIDE volt megbízva az

akadémiai szótár szerkesztésével, de minthogy éppen úgy, mint HASDEU, nagyon széles alapon kezdte meg, kénytelenek voltak a megbízást megint elvenni tőle. Ő azonban most is folytatja szófejtő szótárának kidolgozását és szerkesztését — szemelvényeket belőle láthatunk a *Viața romînească* cz. folyóiratnak I. évfolyamának 10. és II. évfolyamának 1., 2. és 3. számában, etymologiákat a *Zeitschrift für romanische Philologie* XXXI. kötetének (1907) 3. füzetében. Befejezése idejéről maga PHILIPPIDE az utóbbi helyen (286. l. a következőket mondja: «Weil ich, trotz meinen Bemühungen, das Wörterbuch der rumänischen Sprache bisher nur erst bis *de* — (etwas mehr als ein Viertel) anzufertigen vermochte, so dass, bis ich es zu Ende bringen werde, noch ungefähr fünfzehn Jahre verfliessen müssen (und dabei ist es ja freilich möglich. dass der Tod mich ereilt, quod omen dii avertant), ich aber keine Abteilungen meines Werkes vor seiner Vollendung drucken lassen will, um das schlimme Schicksal der vorhergehenden Lexikographen zu vermeiden, welche nur Bruchstücke ihrer Werke veröffentlichen konnten und nachher die Unternehmung aufgeben mussten; so hielt ich für gut den Lesern einen Teil meinen etymologischen Forschungen mit zuteilen».

A mint látjuk tehát, egyszerre három szófejtő szótáron is dolgoznak, s a helyett, hogy meglehetősen teljes s mindenesetre hivatott emberektől kidolgozott szótárt kapnánk, meg kell elégednünk töredékekkel, milyen HASDEU munkája és milyennek maradni fog minden valószínűség szerint PUȘCARIU *Etymologisches Wörterbuchjának* I. része s még CANDREA és DENSUSIANU munkája is, — ezt külömben maga a czím is elárulja, ugyanis nincs szó arról benne, hogy a jelen munka csak első része volna egy teljes szótárnak — vagy szemelvényekkel, milyenek a PHILIPPIDE részéről közöltek. Egy olyan nagy munka véghezviteléhez, milyent Románia királya és a román akadémia eredetileg akart és tervezett, kellenének nemcsak PUȘCARIU elméssége és állhatatossága, hanem PHILIPPIDE páratlan munkaereje, DENSUSIANU készültsége és CANDREA találékonysága is. Egyetértő munkásság helyett azonban a legrútabb vetélkedést találjuk meg, melyről, sajnos, tudomást kell venniök nemcsak a románoknak, hanem a külföldnek is. Vagy mást jelentenek-e olyan czikkek, melyekben nyelvészeink lopást hánynak szemre egymásnak, vagy, hogy csak pénzvágyból vállalkoznak egy munka megírására, — epednek a vele járó díj után, — melyek a jövő számára is meg lesznek őrizve a *Zeitschrift für romanische Philologie*, *Viața romînească*, *Convorbiri literare*, *Arhiva* és különösen *Viața nouă* 1907. és 1908. évi némely füzetei illetőleg számaiban.

Ezek után talán áttérhetnénk tulajdonképeni feladatunkra, CANDREA és DENSUSIANU szófejtő szótára eddig megjelent füzeteinek ismertetésére.

Azt a megjegyzést, hogy a román nyelv szótárából csak a latin elemeket választja ki és külön munkában tárgyalja, mit PUȘCARIUnak is hibául róttunk fel, CANDREA és DENSUSIANU szótárának is meg kell tennünk. Egy olyan munka értéke — legyen az akármilyen jól és pontosan kidolgozva — sokkal kisebb mint egy teljes szótár-é, ugyanis nem szolgálhat más czélra, mint legföljebb, hogy megállapíthassuk a román nyelv latin eredetű szavainak és alakjainak gazdagságát, pedig hát nem csak ez az egyedüli czélja a szófejtő szótáraknak.

Eltekintve azonban ettől a hibától, CANDREA és DENSUSIANU szótára jó és a mint természetes is, PUŞCARIUét felülmulja.

PUŞCARIUról tudjuk, hogy szótárában nem terjed ki kellőleg a szavaknak nyelvtani alakjaira, azoknak mondattani szerepére, a jelentésváltozásokra és szóalkotásra, pedig ismeretes a mondat-, jelentés- és szóalkotástan jelentősége egy nép műveltségének nyelvéből való megállapításánál. CANDREA és DENSUSIANU már több gondot fordítanak mindezekre. Ők megértették p. o., hogy egy nyelv egy vagy más eredetű elemeinek gazdagsága és életképessége nem állapíttatik meg csak az illető eredetű gyökerek mennyisége után, hanem az azokból képzett szavak után is. Világosan látjuk ezt, ha p. o. az ALB és LACOMból képzett szavakat álllítjuk egymás mellé. Míg *lacom*ból alig képezhetünk két-három szót, mint *lăcomie, lăcomos, a lăcomi, alb* rendkívül gazdag ebben a tekintetben, egy igen nagy belőle képzett szócsaláddal rendelkezik: «Der. *albul (zilei), alba* ,aube' (rtr. *alva;* it. sard. *alba;* fr. *aube;* prov. cat. sp. *alba;* port. *alba*); *albul* (ochilor) ,blanc de l'œil' (comp. la Celsius album oculi şi rtr. *alv del ögl,* port. *alvo de olho*); ar. *albu* ,monnaie'; *albe* (ar. ∾, Dalametra), pl. ,habits blancs, linge' (comp. la Ovid *alba* ,vêtements blancs'; vfr. *aubes*); ar. *albile,* pl. ,fées, Parques'; zool. *alb* ,espèce de vermisseau' (Hasdeu, 763) || *dalb* ,blanc, resplendissant, gracieux' || dim. *albior, dălbior; albişor;* zool. *albişor, albişoară, albiţă* ,cyprinus alburnus', bot. *albiţă* ,alyssum calycinum'; *albeţ, albuleţ* (Cihac) şi ca sb. ,aubier' (Hasdeu, 736); (*d*)*albuţ; albui* (Jipescu, Opinc. 53); *albiu;* + *albîŭ* (Dosoftei); *albicios* (ar. ∾); *alburiu* (*alburit* ,blanchi'); bucov. *albiniu, albineţ* ,blanchâtre, blond', format după *gălbiniu, gălbineţ* (*alb* şi *galben* s'au influenţat reciproc, v. acesta din urmă) || *alboi* (Tribuna 1890, 46), băn. *alboń; alboaie* ,chose blanche' (Gorovei, Cimil. 265); băn. zool. *alboń* ,cyprinus alburnus' (Hasdeu, 759) || *albei* ,blanc (en parl. des chiens), aux cheveux blancs, blond' (Şez. II, 126), bot. *albei* ,panicum dactylon' || *albime,* + *albiciune* ,blancheur' || *albuş* (ar. ∾) ,blanc d'œuf, blanc de l'œil' (comp. la Celsius album ovi, rtr. *alv d'öv,* sard log. *arbu* ,chiara d'ovo', fr. *aubin*); zool. *albuşău* ,sorte de poisson' (Şez. V, 25); *albuşos* (Polizu) ,glaireux' || zool. *albiliţă* ,pontia brassicæ' (Marian, Ins. 258) || *albină* Vîlcea: *se albinează de ziuă* ,le jour commence à poindre' (Marian, Ins. 180); cf. Muscel *albini* ,mettre au jour, croître, se développer, être en convalescence', *albineală* ,croissance, convalescence' (Rădulescu-Codin, Cuv. Musc. 6)».[1]) Hozzá kell adnunk még csak *albicel*[2]) és *albuiet* «bleuâtre»[3]) mellékneveket és az *albi* (< **albire* = class. *albēre*) igéből képzett szavakat: *albitor,* adj. «qui a la propriété de rendre blanc», sb. «blanchisseur, celui qui prépare la couleur blanche», *albitoare, albitorie* (Cihac) «blanchisserie»; *albitură* «blanchissage, blanchissure»; «matière blanchie; monnaie d'argent; blanchaille, blanquet», *albituri,* pl. t. «linge», ar. *alġitură* «blanchissure, canutie», *albeală* «fard», *înălbi,* megl. *nalbiri* «blanchir, devenir blanc»; (*î*)*năl-*

---

[1]) I. A. CANDREA şi OV. DENSUSIANU: *Dicţ. et. al limbeĭ romîne. Elementele latine.* 6. l.

[2]) PUŞCARIU: *Dicţionarul academiei romîne.* 98. l.

[3]) PUŞCARIU u. o. 101. l.

beală (Tocilescu, Mat. 67, 503) «fard»; *(î)nălbitor*, adj. «qui blanchit»; *nălbitor* (Coresi, Praxiu, 376) «blanchisseur»; *nălbitoare* (Zanne, Prov. IX, 127) «lavoir» és körülbelül teljes a lajstromunk. Ezek *albă* «Morgenröte», megl. *albă* «Schöne» és *albuş* kivételével mind hiányoznak Puşcariu *Etymologisches Wörterbuch*-jából, megvannak azonban legújabb munkájában és egyet vagy kettőt kivéve Candrea és Densusianu szófejtő szótárában is. Ezenkívül még egy nagyon hasznos újítást kell említenünk, melyet Puşcariunál csak itt-ott találunk meg, míg Candrea-Densusianunál rendszeresen van alkalmazva. Ugyanis ők majdnem — s majd meglátjuk, miért mondjuk így — mindenütt felsorolják az idegen nyelvekbe átment latin eredetű román elemeket, s ez nagyon fontos, mert mi nem alkothatunk magunknak teljes képet a román nyelv életéről, ha csak a benne előforduló eredeti és idegen elemeket ismerjük meg, avval pedig, hogy milyen módon, milyen téren, milyen mértékben hatott ő más nyelvekre, nem törődünk. Ez olyan oldala a román nyelv életének, melylyel eddig kevesen és keveset foglalkoztak, éppen ezért czélszerűnek tartjuk részletesebb ismertetését. Jelen munkának szerzői szerint a következő szavak és következőleg mentek át idegen nyelvekbe: *albic* > rut. альбійка «Trog, Mulde». *amar* > rut. гамарний «sich härmend, kummervoll, trübselig». *noatin (noaten)* «d'un an (agneau, poulain)» > magy. *nótin* (Szinnyei, *Magyar Tájszótár*). *arc*, ebből *arcus* > rut. szerb аркуш. *ard.* innen *ardei* «piment» > magy. *árdéj* (Szinnyei). *arete* > rut. аретій «Widder». *arm* «cuisse, gigot, flanc (d'un cheval)», ebből *armurar* «maladie bovine, épaulure» > magy. *armurár* (Szinnyei). *armă*, ebből *armaş* > magy. *ármás* (Szinnyei). *armăsar* > rut. гармасáр «Hengst». *baĭer, baĭeră* > bolg. баеръ «collier de monnaies antiques» (Geroff); rut. баюр «Schnurband aus Wolle geflochten». *bale* «bave» > szerb *bala*, *bale* «Rotz» (> *balav, balavac, balavica, balavka, baleša, balo, balonja*). *balţ* > rut. балець, балця «Kopftuch der Frauen». *bărbat* > magy. *borbát*. *băşică (beşică)* > szerb *bešika* «Blase» (> *bešičnik* «Zugpflaster»); rut. бешиха «Rotlauf» (> бешишник «chenopodium hybridum» = dr. *buruĭană-de-bubă-rea*); bolg. (N. Selo) бъшъка «glande». *bate* illetőleg ennek következő derivatumaiból: *bătut* «battu»: *laptebătut* «babeurre» (friul. *latte batud* «latte da cui si è tratto il burro»), *bătălău*, ar. *bătańe*, megl. *bătańă* «moulin à foulon» (v. ö. új-prov. cat. sp. *batan* «moulin à foulon») > bolg. батутъ «babeurre»; rut. бателев «Stempel, Schlägel im Butterfass»; új-gör. *μπατάνι* «Walkmühle» (Murnu, *Rum. Lehnw.* 34). *blînd*, ebből *blîndă* (ar. ∾) «fièvre urticaire, éruption de boutons» (tulajdonképen «éruption bénigne»: v. ö. bolg. добра «érysipèle» < добра «bonne») > rut. бленда, блинда «starker Hautausschlag»; szerb *blanda* «Blase an der Haut». *boar (boŭar)* > rut. бовгар «Rind-, Ochsenhirt» > бовгарка «Stallung für Ochsen». *bour* (+ *buăr*) > bolg. бухеръ «limaçon, escargot», mely jelentése megvan a dialectalis *bor*-nak és *bourel* kicsinyítőnek (v. ö. sard. camp. *boveri* «lumaca» < *boi* «bue», sic. *rakkareddu*, *krastuni*, *krastuneddu* «lumaca» < *krastu* «moutone»); új-gör. *ἀμπουρῶ* «mit den Hörnern stossen» (Murnu, *Rum. Lehnw.* 21). *brăţară* > брицарі «Hemdmanchetten». *broască* > új-gör. *μπράσκα* «Kröte»; szerb *broska* «Meisterwurz». *broatec* > bolg. ботракъ «alisma plantago» (= rom.

limba broaşteĭ), honnan a kicsinyítő ботрачецъ «caucalis arvensis». *bucată* > bolg. буката, боката «Stück, Schnitt des Brodes»; or. (dial.) букатка; magy. *bukáta*, bukáté (Szinnyei). *bucĭum*, *bucin*, ebből *buciniş* > szerb *bučina* «Trompetenkürbiss»; bolg. бучинишъ «conium maculatum». *bun*, ebből *bună*, *bunică* «grand' mère» > rut. буна, буніка «grand' mère». *bute*, ebből *butoĭ*, *butoaĭe*, *butoaĭcă* > magy. *butój*, *butójka* (Szinnyei). ar. *cama* < *ca*+*ma* (= *maĭ*) «plus» > új-gör. *κάμα* «mehr» (Murnu, *Rum. Lehnw.* 27). *căcărează*, *căcărez*, *căcăreaţă* (Lex. Bud.), ar. *gîgîreaţă* (Dalametra) «crotte de brebis, de chèvre» > új-gör. *κακαράντζα* «crotte de brebis». *cal*, ebből *căluş*, *scăluş* «bâillon, chevalet d'un violon, traverse de joug» > rut. калуш «Holzstück in die Speichen eingelegt zum Hemmen (Bremsen) des Wagenrades». *căldare* > új-gör. *καρδάρι* «Melknapf, Melkgefäss». *scăpăta* > új-gör. *σκαπετῶ* «fliehe» (Murnu, *Rum. Lehnw.* 42). *căpăstru* > rut. капестра, капарства «Halfter, Zaum». *car*, ebből *căruţ*, *căruţă*, ar. *cîrul'ŭ*, megl. *cărul'u* > magy. *karuca* (Szinnyei); bolg. каруца «charrette» > каруцаръ; rut. кароуча; szerb *karuce* > *karučice* «Carrosse, zweirädiger Düngerkarren»; új-gör. *καροῦλι* «Winde, Rolle». *căra*, ebből *cărăuş*, *cărăuşie* > rut. караоуша. *cărunt*, ar. *cănut* > újgör. *κανοῦτου* «grau, von einer Ziege» (Murnu, *Rum. Lehnw.* 27). *căţel* > magy. *kecel* (Szinnyei), *ce* > alb. *tše* (G. Meyer, Alb. Wb. 218). *cercel* > magy. *csercse*, *csercselye* (Szinnyei); bolg. чарчалушки «fuchsia coccinea». *chiag* > rut. кляг, глег, гляг «Kälberlab als Gärstoff der Schafsmilch»; or. *gljakŭ* > *glaganyj syrŭ;* pol. *klag* > *sklagač się;* mor. *glaga;* szlov. *kľag*. *închega:* rut. клягати, глягати, заглягати «mit глег einmachen»; pol. *zaklagać;* mor. *glagati*. *chiar* > rut. тяр «in der That, wahrlich, wohl, auch». *coadă*, *codaş* > rut. кода «Hutbänder», кодаш «Brautführer»; ung. *kóda* (Szinnyei). *corastă* > rut. коластра, куластра, кулрастра, кувастра, кулейстра «Biestmilch»; bolg. коластра, куластра; szlov. *kurastva;* pol. *kułastra;* mor. *kurastra;* magy. *gulászt(r)a*, *gujësztra*, *gulesztra*, *gurászta*, *gurázda*, *kurászló*, *kurásztra* (Szinnyei); új-gör. *κουλιάστρα* (Murnu, *Rum. Lehnw.* 29). *corb* > új-gör. *κόρμπου* «Bezeichnung einer schwarzen Ziege» (Murnu, *Rum. Lehnw.* 29). *cornut* > alb. *kerute* «gehörntes Schaf»; rut. корнута «mit Hörnern»; pol. *kurnuty*, *kurnasisty;* mor. *kornuta*, *kurnota* (Miklosich, *Wander.* 23); új-gör. *κορνοῦτα* «gehörntes Schaf» (Murnu. *Rum. Lehnw.* 29). *crăpătură*, ar. *cripitură* stb. > új-gör. *κριπιτοῦρα* «grosse in den Boden befestigte Steine zwischen denen Lücken klaffen die das Gehen darauf sehr beschwehrlich machen» (Murnu, *Rum. Lehnw.* 30). *cruce* > magy. *krucsa*. *cucută* > alb. *kukute;* magy. *kukuta;* szerb *kukuta*. *cumnat* > rut. кумнат «Schwager». *cupa* > bolg. купа «écuelle creuse» > купица, купичка. *curea*, tbsz. *curele* > magy. *kurélye* (Szinnyei). ar. *cusurin* > alb. *kusrí*, *kusrire* (Christophorides, 174). *da*, ebből *dată* > rut. дата «Portion Futter für Melkkühe». *domn*, *doamnă* > új-gör. *δόμνα* «Geliebte, Herrin» (Murnu, *Lehnw.* 25). *dulce*, ebből *dulceaţă* > rut. дольчиця «in Zucker eingemachtes Obst». *falcă*, *falce* > rut. фальча «Flächenmass des Ackers», фальчарь «Bearbeiter einer фальча»; magy. *fálka* (Szinnyei). *făt*, *fată*, innen *fătărău* > magy. *fataró*, *pataró* (Szinnyei). *fecĭor (ficĭor)* > bolg. фичюръ «domestique, aide du fromager»,

фичорь «sorte de danse populaire»; magy. *ficsór*, *ficsúr* > *ficsóros* (SZINNYEI).

A román nyelv ezen hatása a szomszéd nyelvekre igen tanulságos a román nép multjára és jelenére, hajdani és mostani foglalkozásaira, pásztor- és mezei életére nézve. Csakhogy egy kis baj van itten. Ha már rendszeresek akarunk lenni valami tekintetben, akkor legyünk is. Hát a czigány és szász nyelvre nem hatott a román nyelv? Hiszen az erdélyi szászok között mindenütt ismeretesek az *abĭa*, *ardeĭ*, *aşa*, *aşezăn*, *astimperăn*, *avere*, *ażun*, stb. Azonkívül némelykor hibás származtatással is találkozunk. Szerzőink szerint a rutén аркуш *(arkuš)* a román *arcuş*-ból származott volna. Igaz, hogy ez a szó németül «Bogen»-t jelent, csakhogy «papiriv»-et, éppen úgy, mint a magyar *árkus* is. Tehát nehezen lehet valami közük egymáshoz.[1])

Elvetik az összes PUŞCARIU részéről kétesnek elfogadott szavakat *(baĭe*, *bĭet*, *-eată*, *bot*, *brebeneĭ*, *cărăbuş*, *caŭă*, *cep)* kivéve *codru*-t, azonkívül az annak részéről adott vagy elfogadott következő etymologiákat is: *festucă* < festūca, mely DENSUSIANU szerint neologismus, mert külömben *făstucă* lett volna, *baĭer*, melynek CANDREA új etymologiát ad, *caĭer*, *cărăbuş*, ar. *castru*, melynek latin eredetében külömben PUŞCARIU is kételkedett és a mely DENSUSIANU szerint < gör. *κάστρον*, *cearcăn* < cĭrcĭnus, *cunosc* < *conosco, szerintük < *connosco, de valószínűleg PUŞCARIUnál sajtóhibával van dolgunk, *dărâm* < *derimo, melyért *ramură*-hoz küldenek bennünket, *depărtez* < *dēquartare, szerintük *departe* derivatuma, *descurc* < *de-[ob]scurĭco, aztán olyan szavakat, melyet más munkájukban latinnak tekintettek, mint: *abure*, *aburi* < *ab-burīre < bustum,[2]) *aripă* < alipes,[3]) melynek latin eredete mindenki előtt világos és melynek MEYER-LÜBKE már megadta igazi etymologiáját (< lat. alapa, fr. *aube*, sp. *alabe*, pg. *aba*),[4]) *dafin* < *daphinus < gör. *δάφνη*,[5]) *argea*-t,[6]) melyért DENSUŞIANU kifogást emel PUŞCARIU ellen, hogy nem vette föl munkájában,[7]) *chează*-t < *cladea (CANDREA).[8])

Egy szófejtő szótárnak értéke annál nagyobb, minél több új s a mellett megbízható etymologiát ad. Minden romanista előtt ismeretes DENSUSIANU és CANDREA tevékenysége a román nyelv latin elemeinek kutatása és megmagyarázása körül nemcsak rövidebb vagy hosszabb és külömböző folyóiratokban (*Romania*, *Convorbiri literare*, *Buletinul societăţiĭ filologice*, stb.) megjelent czikkekből, hanem rendszeres munkákból is, mint a milyen DENSUSIANU *Histoire de la langue roumaine*-je[9]) és CANDREA franczia nyelven írt és a román nyelvtan

---

[1]) L. *Convorbiri literare*, XLII. 605. l. (PUŞCARIU: *În jurul dicţionarului limbei române*, CANDREA és DENSUSIANU szófejtő szótárának ismertetése B betűig.)

[2]) DENSUSIANU, *Romania*, XXV, 130—131. l. *Hist. l. roum.* 37. l.

[3]) DENSUSIANU, *Hist. l. roum.* 307. l.

[4]) *Zeitschrift für rom. Philologie*, XXXI, 582. és köv. l.

[5]) DENSUSIANU, *Hist. l. roum.* 94. l.

[6]) DENSUSIANU, *Hist. l. roum.* 35., 38., 199. l.

[7]) *Viaţa nouă*, III, 126. l.

[8]) V. ö. PUŞCARIU, *Et. Wb.* 29. l.

[9]) Paris, 1901.

körébe vágó munkái, p. o. *Cours complet de grammaire roumaine*-je,[1]) *Les éléments latins de la langue roumaine. Le consonantisme*,[2]) stb. Jelen munkában mint új etymologiák, melyeket itt közöltek először, a következők szerepelnek:[3])

1. Candrea részéről: *aciua* < *accubīliare < cubīle, *acó* < eccum-hoc, *adăpost* < ad-appos(ĭ)tum (Pușcariunál Tiktin után < ad-depōstum (postum = positum), Philippidénél ad+depositum, Hasdeu és Șaineanunál adpositum és ugyanaz a szó volna a román *apus*-szal), *ascuți* < *exacutire (Pușcariunál < *excōtire < cōs), *astruca* < *astruĭcare < astruere, *ațipi* < *attĕpire (= ad+class. tĕpēre «languir, être languissant»), *baĭer* és *baĭeră* < bajulus és bajula «porteur, porteuse», melyből először *baĭur, -ă*, aztán *baĭor* (Szilágy) lett — jelentésváltozás csak látszatra van, mert olyan kifejezésekben, mint *baĭerul pungii*, *găleții bajulus* «porteur d'un fardeau» tényleg nem egyéb, mint «le lacet, l'anse qui supporte le poids de la bourse, du seau» (Pușcariunál < varius «bunt, färbig»), innen *îmbăĭera* < im-bajulare, *bețiv* < *bĭbĭtivus, *bețiț* (ó-r. és bán.) «buveur, ivrogne» < *bĭbĭtīcius, *calce* «caltha palustris, chelidonium majus, ficaria ranunculoides» < calx, calcem «talon, pied de l'homme et des animaux» — a jelentésváltozás e növény alakja által magyaráztatik meg —, *căsca* < *cascare = χάσκω, *căuta*, mely el van választva *căta* < captare-tól, < *cautare < cautum, cavere participiuma (Pușcariu szerint *cavĭto, -are < caveo), **cîmpiŭ* «uni, plan; de plaine», *cîmpie* «plaine, pays plat» < *campīvus, -a, -um, *cînepiu* «de chanvre, couleur de chanvre, gris» < *canapineus, -a, -um, *cingă* < *cinga, mely el van választva *chingă* < *clinga, cing[u]la metathesisétől (Pușcariunál szintén < *cinga, *chingă* pedig < *clinga, mely cing[u]la-ból metathesis által keletkezett, szerzője azonban nincsen említve), *coaśin* (bán.) «ayant le museau de couleur rougeâtre (en parl. d'une brebis)», megl. ar. *coațin* «ayant de taches rougeâtres sur la tête (en parl. des brebis)» < coccĭnus «d'écarlate», *cotor* < captorius, -a, -um < capio (> **cător* > *cotor*), *cuțit* < *acutītus < *acutīre < acutus *a* aphairesisével, *cutropi (cotropi)* < *contorpīre (= contorpēre), *dăzvoca (a să ∾)*, ar. *dizvucare* < *dĭsvocare < dĭs-+*vocare (= class. vacare), *dehoca (dihoca)*, *devoca* (Erdély) < *dēvocare < de+*vocare (= class. vacare), *dejghina*, ar. *dizglĭnare* < dĭsglut(ĭ)nare, melyből *disglunnare > **desglĭunare*, > **desglĭnare*, > **deșghinare*, > *dejghinare* lett, *deretica* < dē-radīcare (Pușcariunál *directicare, Tiktin szerint [*Wb*. 523. l.] Wahrsch. lat. *derectĭco, -āre, vgl. arăt = *arrecto; Mold. an *rădic* angelehnt — 1906-ban!), *drepnea* «grand martinet» (állatt.) < *drĕpanĕlla, -am (< drĕpanis «hirondelle des murailles»), melyből először *drepănea* lett, azután a hangsúlytalan *ă* kiesett.

2. Densusianu részéről, eltekintve azoktól, melyeket *Histoire de la langue roumaine* cz. munkájában fejtett ki először [p. o. *băși (beși)* < bĭssīre (= visire), *bătrîn* (ir. *betăr;* megl. *bitorn;* ar. *bitărnu*)

[1]) Paris, 1900.
[2]) Paris, 1902.
[3]) Ez a szerzők [ ] zárjelben következő neve által van föltüntetve.

< betranus, -a, -um (= class. veteranus), *bute (butie)* < buttis, -em, *încălța* < incalciare, *descălța* < dĭscalciare, *caucus* < caucus < *καῦκος*, *ceață* < cæcia < cæcus, -a, -um, *cerb*, *cearbă* < cĕrbus, *cĕrba (= class. cĕrvus, cĕrva), *cîte* < cata (= gör. *κατά*), *cinci* < cīnque (= class. quīnque), *coace* < cocĕre (= class. coquĕre), *corb* < corbus, -um (= class. corvus), *crepa* < crĕpare, *cucută* < *cucuta (= class. cĭcuta) (v. ö. Meyer-Lübke: *Zeitschr. für rom. Phil.* VIII, 141. l.), *cutez* < *cottĭzare < *κοττίζω*, *fierbe* < fĕrbĕre (= class. fervere)]: az *al*, *a*, *ai*, *ale* articulus *a* (< ad) + *l*, *-le*, *-a* encliticus articulusból való magyarázata, *agura* < *agurare (= class. augurare), *aŭá (aŭaĭa)*, ar., megl. *ŭa* «ici» < adhac, ebből *aa*, aztán *aụa* *ụ* epenthesisével, *bălțat* «bigarré; rayé» < balteatus, -a, -um, ar. *țercľu* < cĭrc(u)lus, -um, ar. *nțircľare* < in-cĭrc(u)lare. Más szerzőknek új és eddig rendszeres munkában ki nem adott etymologiáit is közlik, így *adărare* (ar. megl. *dărari*) «faire travailler, apprêter, orner, bâtir» < adarare (Puşcariu), *copleși* < *complexire (v. ö. complexare) < complexus (Tiktin), ar. *disfindzire* < dĭs-fĭngĕre (= class. diffĭngere) (Papahagi), *deștepta* < de-excĭtare (Crețu, Puşcariu), *fereca* < fabrĭcare (Crețu), stb. Azonkívül találunk még több olyan szót, mely Puşcariu szótárából hiányzik, etymologiájuk szerzője azonban nincs megadva, így: *apătat* < *apăta < *aquatare, *agest* < aggestum, *amăgi* < *ammagire < gör. *μαγεύω* (a görög szó, a mint a *ğ*-vé változott *g* mutatja, korán ment át a balkanikus latinságba), ar. *bărbută* < barbuta, ar. *nțirneare (nțirnare)* «tamiser, bluter» < incĕrnĕre, ar. *ncrișteare* (megl. *ncrẹștiri*) «croître, se lever (en parl. du soleil)» < increscĕre, aztán *adînca* < aduncare, *albeață* < *albitia (= class. albĭties), *arător* < aratorius, *arburet* < arburetum. melyek szerzőink szerint nem a megalakult román nyelvben képződtek, hanem a latinban is megvoltak.

Mindazonáltal még mindig messze vagyunk attól, hogy a román nyelv latin elemeinek teljes szótárát bírjuk. Sok kétségtelenül latin eredetű szó hiányzik, egy csomó hibás etymologiát találunk, hiányzanak derivátumok, némelykor meg olyanok vannak adva, melyeknek semmi közük ahhoz a szóhoz, mely alatt fel vannak sorolva.

Kezdjünk az első kifogásunkkal! Hiányzik: *aburca* < *arboricare < arbor,[1]) *abuta (= aburca)* < «Wahrscheinlich Kontamination zwischen *aburc* und *ajut*»,[2]) *acira* < acquiro,[3]) *adăvăsi* < a- + *diviso,[4]) *ademeni* < *adminare (v. ö. fr. *amener*),[5]) *adepreună* (fn.) < ad + de + per + una,[6]) *agîmba* < *(ag)gambare = ad + *gambare gamba-ból (v. ö. ol. *gamba* «láb», fr. *jambe*, *enjamber*),[7])

[1]) Puşcariu, *Zeitschr. für rom. Phil.* XXXI, 616. és köv. l., *Dicț. acad.* 9. l.

[2]) Philippide, Zeitschr. für rom. Phil. XXXI, 287. l.

[3]) Philippide, u. o. 287. l. — Hasdeu: *a-* + *quaero*.

[4]) Philippide, u. o. 288. l. — Hasdeu: < *adversum*, Tiktin: szl. do + vŭsčĭati, *σπείρειν*, *seminare*.

[5]) Philippide, u. o. 289. l. A többiek, kivéve Cihacot, ki szlávnak tekinti (< maniti «decipere», manŏti «innuere»), *manus*-ra vitték vissza.

[6]) Philippide, u. o. 289. l.

[7]) Viciu, *Glosar de cuvinte dialectale*, II. kiad.; Philippide, u. o. 290. l.; Puşcariu, *Dicț. acad.* 66. l.

agîmbla < «Wahrscheinlich Kontamination zwischen *agîmbez* und *îmblu*»,[1]) *anin (arin)* < *alninus v. *alinus < alnus, *anina* < ar. *alina* < a+relevare,[2]) *apărĭ* < aquarium,[3]) *apriat* < ad privatum,[4]) *apristuesc* < a-+præstare, vagy tán *appræstare,[5]) *arababură* < vera baburra,[6]) *aripă* < alapa, melyről már szóltunk, *armînt* < armentum,[7]) *arnică* < *arnica,[8]) *ameţi* < *ammattire «Jmd. betäuben, verwirren, ihm die Besinnung rauben, betören» (v. ö. ol. *ammattire* «toll werden, den Verstand verlieren», engad. *ammattir* «wütend, toll werden», fr. *amatir* < mattus «betrunken» (Petronius),[9]) *aprig* < aprīcus,[10]) ar. *arugă* < lat. rūga,[11]) *arădic* < re-dĭcare, *artut* < artūtus,[12]) ar. *avgîţescu* < *augo < augeo,[13]) *bĭel* < bellus,[14]) *cărîmb* < carriumbo,[15]) *ceas* (tehenekről) < cessa, cessare imperativusa,[16]) *cîrpătorĭu*,[17]) *comîngi* < commingere,[18]) *cintură* < cintura,[19]) *concĭŭ* < comtus+-iu,[20]) *continaţii* < *contenat+ie* < contineo,[21]) *conveĭŭ* < convallia,[22]) *coroabă* < **coroambă*, columba, ebből *corobeaţă*,[23]) *cruşresc* < coruscus, scoruscus derivatuma,[24]) *cucină* < coquina, ebből *cuciniŭ*,[25]) *dărîmbete* < **dărumb-ete* > delumbis,[26]) *dărîn* < *de-+rînă* < ren, ebből *dărînat*,[27]) *tuplica (a se)* «leguggolni» < **duplic* < *duplĭcare*, alulirott etymologiája, azonkívül egy egész sereg szó, melynek latin eredete kevésbbé biztos, mint *ateĭa*, ar. *aruvinedz*, *bălaur*, *bală*, *băxesc*, *bădădăesc*, *bădăran*, *becaţ*, *berce*, *bilă*, *birlă*, *birlic*, *blucă*, *bot*, *bodaŭĭ*, *breabăn*, *breb*, *bulgăr*, *cecădae*, *ceciliz*, *cetină*, *cinescu*, *coş*, stb.[28]) Hibás p. o. *acĭua* < accubiliare etymologiája, mert ebből az utóbbi szóból csak **acuĭa*-t kaphattunk volna. Az igazi etymologiát (< *accellare) PHILIPPIDE adta meg.[29]) *Adia*-ért *iĭe*-hoz küldenek bennünket,

---

[1]) PHILIPPIDE, u. o. 290. l.
[2]) PHILIPPIDE, u. o. 291. és köv. l. — CIHAC: magy. *nyúlni*, HASDEU: *allenare; PUŞCARIU, *Et. Wb.*: *an-nīnno.
[3]) PHILIPPIDE, u. o. 292. l.
[4]) PHILIPPIDE, u. o. 292. l.
[5]) PHILIPPIDE, u. o. 293. l.
[6]) PHILIPPIDE, u. o. 293. l.
[7]) PHILIPPIDE, u. o. 293. l.
[8]) PHILIPPIDE, u. o. 294. l.
[9]) PUŞCARIU, *Zeitschr. für rom. Phil.* XXXI, 717. és k. l., *Dicţ. acad.* 146. l.
[10]) PUŞCARIU, *Et. Wb.* 9. l.; *Convorbiri literare*, XLII, 604. l.
[11]) PAPAHAGI, *Notiţe etimologice, An. acad.* XXIX, 206. l.; PUŞCARIU, *Convorbiri literare*, XLII, 607. l.
[12]) PUŞCARIU, *Convorbiri literare*, XLII, 607. és 604. l.
[13]) G. PASCU, *Arhiva*, XIX, 40. l.
[14]) PHILIPPIDE, u. o. 299. l.
[15]) PHILIPPIDE, u. o. 302. l.
[16]) PHILIPPIDE, u. o. 302. l.
[17]) PUŞCARIU, *Et. Wb.* 31. l. TIKTIN után: *crepatorium, D. P., *Convorbiri lit.* XLII. 91—92. l.: *coperitorium < cooperio; PHILIPPIDE, u. o.: **carp+ătoriu* < carpo «essen».
[18]) PHILIPPIDE, u. o. 304. l.
[19])—[27]) PHILIPPIDE, u. o. 304. és köv. l.
[28]) V. ö. PHILIPPIDE, u. o.; G. PASCU, *Arhiva*, utolsó évfolyamai; PUŞCARIU id. művei; PAPAHAGI u. o.
[29]) U. o. 287 l.; v. ö. PUŞCARIU, *Dicţ. acad.* 19. l.; *Convorbiri lit.* XLII, 602. l.

tehát *adĭliare-ból származtatják le, mely **azia*-t adna. Igazi etymologiája < *adūliare.[1]) *Aïepta* nem < adjectare < *aiectare, hanem < ejectare, a mint Puşcariu bizonyítja (*Lat. Ti und Ki,* 74. l.), *adînc* pedig < *adancus, nem aduncus. *Ajutorare* föltesz egy *adjutulare latin typust.[2]) *Conteni* nem áll összefüggésben *ţinea*-val, hanem *cunctinare-ból (< cunctor) származik conjugatio-cserével, ezt bizonyítja az ar. *acumtină* is. *Aŭa* etymologiája sem valószínű.

Aĭept < allĕctare régebbi alakja *alept*, mely a naszódi vidéken most is ismeretes, hiányzik. *Acar* «fabricant d'aguilles, étui à aguilles» < *ac(u)arius* mind a két jelentésében inkább román derivatum *ac*-tól, először mert nem tehetjük föl, hogy a románoknál mindig voltak tűgyártók, másodszor mert a második jelentése nincs meg ac(u)arius-nak, tárgyneveket *-arium*-mal képezünk, tehát ez a jelentés legföljebb ac(u)arium-tól származhatnék. *Aramă* derivatumai között megtaláljuk *arămie*-t «grand chaudron de cuivre», mely nem egyéb mint a dialectalis bolg. *aranija*. A rut. аркуш-ról *(arkuš)* már szóltunk. *Ars* nem igehatározó («promptement»), hanem csak *arde* participiuma, *arzuliu*-nak pedig semmi köze *arde*-hoz, hanem török eredetű < *arzulu* «qui désire, verlangend», *ârzû* «désir, souhait, convoitise», stb. egyik derivatuma. *Jeşculiţă ĭască*-hoz tartozik, nem pedig *aşchie*-hoz.[4]) *Cerc* derivatumai közül hiányzik *cearcăn*, stb. Rossz fordításokat is találunk. *Argintar*-nak nem felel meg a fr. «argenteur», mert az csak «ezüstneműt eladó kereskedő»-t jelent. *Armurar* jelentése («maladie bovine, épaulure») Cihac és Hasdeu után van adva ugyan, de nem felel meg, mert disznóknál is előfordul, a mint maga Hasdeu *Etymologicum*-jából is láthatjuk, *épaulure*-t pedig nem találjuk meg a francia szótárakban.[5])

Candrea és Densusianu szótárának alakjáról is kell szólnunk valamit. A szavak laponként két oszlopban vannak tárgyalva. A szerzők nagy gondot fordítanak a külső alakra, mely általában szép, tetszetős. Eljárásukról könnyen fogalmat alkothatunk magunknak, ha ugyanazt a példát hozzuk fel, melyet Puşcariu szófejtő szótárának ismertetése alkalmával is adtunk. 161. **biserică**, sb. f. «église» || ir. *baserike;* megl. *băserică, biserică;* ar. *bäsear(i)că, bisear(i)că.* Lat. **basilĭca, -am.**

Vegl. *basalka;* rtr. *baselgia;* ticin. Valmaggia *baserga* «casipola», Valtellina *baselga* «chiesa di riformati», Bellinzona *baserga;* (fr. *basoche*). Der.: dim. *bisericuţă* || *bisericaş* «homme d'église» || *bisericos* «dévot» || *bisericesc* «ecclésiastique»; *bisericeşte* «ecclésiastiquement» || + *a se beserica* (Dosoftei, Molitv. 44b, 46a) «aller à l'église, assister à la messe», *îmbiserici* (Marian. Naşt. 285) «porter, conduire à l'église» (format după vsl. *vŭcrŭkŭviti* «ducere in ecclesiam»).

Drăganu Miklós.

---

[1]) Puşcariu, *Dicţ. acad.* 42. l. — Cihac: lengy. *odwiać*; Hasdeu: *adillare < adire; Pascu: *adhillare; Philippide: a(d) + de + hi(c) + illi(c).

[2]) Puşcariu, *Dicţ, acad.* 85. l.

[3]) Puşcariu, *Convorbiri literare,* XLII, 603. l.

[4]) V. ö. Puşcariu, *Convorbiri literare,* XLII, 595. és köv. l.

[5]) V. ö. Puşcariu, *Convorbiri literare,* XLII, 595. és köv. l.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Novilatin.

E névvel szerzője egy új világnyelvi kísérletet jelölt meg. Ernst Beermann német gimnáziumi tanár már 1895-ben közzé tett egy kisérletet, melynek czélja volt a latin nyelvet úgy átalakítani, hogy a modern nemzetközi érintkezés megfelelő eszközévé lehessen. (*Novilatün*, Ein Versuch, das Latein zu einer für den internationalen Verkehr unserer Zeit brauchbaren Sprache weiterzubilden, von Dr. E. Beermann, Leipzig 1895.) Újabban ez a Beermann rendszerét, mely külömben a világnyelvi ábránd komolyabb s épp ezért veszedelmesebb munkálataiból való (vö. beható ismertetését, L. Couturat, L. Leau: Histoire de la Langue universelle, Paris, Hachette, 1907, 457—467), teljesen kidolgozta, megokolta, szótárral (Novilatin-német) ellátta s az egészet: Die internationale Hilfssprache Novilatin. Ein Vorschlag von Dr. Ernst Beermann, Leipzig, Dieterich, 1907, 211 lap czímmel kiadta.

Ha meg is feledkezünk egy pillanatra arról az egyetlenül helyes alaptételről, a melyen a mesterséges nyelvgyártást illetőleg a nyelvtudomány áll: hogy t. i. mesterségesen új nyelveket készíteni természetellenes, hibás és czéltalan fáradozás, mely külömben hiábavaló is: ezt a vállalkozást akkor sem tekinthetjük szerencsésnek. Pedig e mű szerzője talán egyetlen a világnyelv munkásai között a tekintetben, hogy igazán nyelvtudományi, vagy legalább is filologiai módszerrel dolgozik. Egy általános jellemző bevezetés után megállapítja, mit vett át az ő Novilatinja a már most nemzetközi nyelvkincsekből. Ha ugyanis valamely latin szónak megfelelő alakjai a hat európai kultur-nyelvben vagy néhányban közülök (ilyeneknek veszi ő a német, angol, franczia, olasz, orosz és spanyol nyelvet) más gyökből eredők, mint a latin alak, akkor a Novilatin elejti a régi latin szót, s a modern nemzetközit teszi helyébe. Tehát *utazás* nála nem *iter*, hanem *viaj*, mert fr. *voyage*, ol. *viaggio*, sp. *viaje*. A latint nem *román* elemekkel egészíti ki, ha a legtöbb európai nyelvben nem a román alakok terjedtek el leginkább. Pl. a Novilatinban van névelő, a többesszám ragja *-s*, a nőnemű főnevek jellemzői *-a* és *-ess*, a tárgyeset és az alanyeset megegyezik. A nyelv egész szerkezetének jellemzése után Novilatin szövegeket is közöl a szerző latin, angol, esperanto, franczia, olasz, orosz, spanyol, ógörög és német fordításokkal, illetve parallel szövegekkel s kötete végén szótárt is ad, melynek egy betűje már egészen gyakorlati czélokra, a Meyer-féle Sprachbücher rendszere szerint van kidolgozva. Hogy milyen haszontalan és káros munkát végez a szorgalom, ha méltatlan ügyhöz szegődik, nyilván láthatjuk, ha e nyelvből néhány sort elolvasunk. Íme mi lett Cicero fenséges soraiból: *Us qvu na fi te, Katilina, disusar nostre patincie? Qvam longu adu fi tue furie ludificir nos? Usqve exie fi tue effrenat audacie jektar se?* Ha ez így megy tovább, az Akadémiák Nemzetközi Szövetségének hadjáratot kell indítani a természetes nyelvek e barbár megrontói ellen. *R. M.*

II. kötet. 1909. 3. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1909.

TARTALOM.

Ismertetések.

Folyóiratunk ***május és november 15-ikén*** *jelenik meg. Egy kötet 4 ötíves füzetből áll s ára* ***6 korona.*** *Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.*

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

EGY ÚJ IDG. (AZ Ú. N. «TOCHÁR») NYELV.

Tájékoztató bevezetés.

A STEIN AURÉL inaugurálta keletturkesztáni archæologia a legkülömbözőbb orientalisták számára nyitott munkateret. A centrális fekvésű *Tarim*-medencze területén kimutathatólag a Kr. előtti második századtól fogva s minden esetre már korábban is a legkülömbözőbb eredetű népek tanyáztak s így nem csoda, hogy e vidéknek legújabban feltárt kultúrája rendkívül heterogén elemekkel van saturálva. Azok a kutatások, a melyeket STEIN az anglo-ind kormány támogatásával az 1900/901. évben *Chotan* vidékén s GRÜNWEDEL, majd LE COQ a porosz kormány megbízásából az 1902. évtől kezdve több éven át *Turfan* vidékén végeztek, e tényt első sorban nyelvi tekintetben is kétségtelenül igazolják: az írásbeli leletekben árja, sinai, tibeti, török stb. s azonkívül egészen ismeretlen nyelvek kerültek napfényre.

A hyperorius nyelvű leletek között a legérdekesebbek a mi szempontunkból a buddhisták sanskrit kanonjának töredékei, a melyeket PISCHEL födözött föl, valamint azok a pahlavī nyelvű manichæus fragmentumok, a melyeket F. W. K. MÜLLER fejtett meg s BARTHOLOMÆ értékesitett az iranistika számára (Zum Air. Wb. Strassburg 1906.).

Az enchorius nyelvű emlékek, a melyek mind a brāhmī-alfabéta északi-ind typusainak részben erősen alterált válfajait mutatják s a korai középkorból valók, E. LEUMANN szerint két (I. és II. jelzésű) ismeretlen nyelvet tartalmaznak s négy csoportba osztandók; ezek: I. *a*) buddhista művek töredékei és I. *b*) egy orvosszer-könyv, II. *a*) buddhista művek töredékei és II. *b*) profán jellegű üzleti okmányok (ZDMG. 61. 648—658). Az

I. és II. nyelvű kéziratok alfabétája is külömböző: az előbbieké HÖRNLE terminusa szerint a «Central Asian Slanting», az utóbbiaké a «Central Asian Gupta»; amazok lelőhelye főképen *Turfan*, emezeké első sorban *Chotan*.

A II. *a*) és *b*) csoport nyelvének HÖRNLE s utána STEIN a «prototibetan», illetőleg «eastern iranian» nevet adták. LEUMANN előbb idézett czikkében kimutatta, hogy a két csoport szorosan összetartozik, s nyelvüket «arische Text-», resp. «Urkundensprache» névvel ruházza fel; valamivel utóbb (ZDMG. 62, 83—110) arra az eredményre jutott, hogy az «arische Textsprache» nem egy ind vagy iráni nyelv variansa, hanem az árja nyelvágnak egészen önálló harmadik tagja.

Az I *a*) és *b*) csoportnak LEUMANN régebben a «kaschgarisch», legutóbb az «unarisch» nevet adta s kétkedőleg azon sejtelmének adott kifejezést, hogy ez a nyelv az ó-törökkel (ujgur) áll összefüggésben. Ezzel szemben SIEG és SIEGLING több mint egy évi kutatás után 1908. évi júliusi jelentésükben (Sitzungsberichte der Berl. Akad. 39, 915—932) kimutatták, hogy a nyelv kétségkívül idg. jellegű s ezt a nyelvet MÜLLER és LE COQ nyomán az indoskythák vagy tochárok nyelvével azonosítják.*)

*) Az indoskythák nevei külömböző népek külömböző korú emlékeiben nagyon eltérnek. Egy gyakran előforduló név variansai: sanskr. *Tukhāra* (MBh. III, 177, 12), gör. Τόχαροι (Strabo, Ptolemæus), sin. *Tu-ho-lo* (Hsüen-tsang 630 p. Chr.), arabs *Tokhār* (honnan: *Tokhāristān*); egy másik név változatai: sin. *Ye-tha-i-li-to* vagy *Ye-tha* (Hwéi-seng és Sung-yun 518 p. Chr.), persa-arab *Haiṭāl*, byz. gör. 'Εφθαλῖται (Procopius) etc.; egy harmadik név variatiói: sin. *Kwei šwang*, sanskr. *Kuṣaṇa*, arabs-örm. *Kūšān*; még más nevek: sin. *Yüe-tši*, (Han-dynasztia Kr. e. 2. sz.), sanskr. *Turuṣka* («török»), gör. λευκοὶ Οὖννοι (Kosmas 530 p. Chr.). Történetüket illetőleg l. a köv. műveket: LASSEN, IA. I—II[2]. London 1867—74. RICHTHOFEN, China. I. Berlin 1877. JUSTI, Gesch. d. orientalischen Völker im Altertum. Berlin 1884. SCHROEDER, Indiens Literatur u. Cultur. Leipzig 1887. GUTSCHMID, Gesch. Irans. Tübingen 1888. SCHLAGINTWEIT, Indien I—II. Leipzig 1890—91. STEIN, A fehér húnok és rokon törzsek indiai szereplése. Bpest 1897. JUSTI, Gesch. Irans. Grr. der iran. Philologie II. Strassburg 1896—1904. etc.

Ennél az identifikácziónál eleve gondolkodóba ejtheti az embert az a körülmény, hogy a *Chotan*-vidéki kéziratok főképen «árja», a *Turfan*-vidéki gyűjtemények főképen «tochár» fragmentumokat tartalmaznak. Ebből a körülményből t. i. azt lehetne következtetni s SIEG és SIEGLING tényleg azt következtették is (l. c. 916), hogy az «árja» nyelvű nép Keletturkesztán déli részében, a tochár nyelvű az északi részében lakott. Ez a következtetés azonban bajosan egyeztethető össze azzal a körülménynyel, hogy Turfan egészen kiesik az indoskythák látóköréből. Az indoskythák ugyanis hiteles történetük kezdetén voltak ugyan Turfan tájékán, de csak a tájékán s csak átvonulóban, a mikor t. i. Kr. e. 157 táján a Hiung-nu nép elől menekülve odahagyták Sina északnyugati határán lévő országukat s a Tíën-šan északi oldalán végig vándoroltak. Ettől fogva folyton nyugatnak, majd délnek tartanak hatalmukba ejtvén Baktriát, a Kábul völgyét, Kašmírt és a Pandšábot. Mai maradványaik is ezen a területen vannak, így a *dšāt* nép a Pandšábban, a *hazārah* Bāmiyān vidékén, a *yeškun* Gilgitben, tehát távol Turfantól s közel Chotanhoz, a mely már a Kr. utáni első század végén Kaniška kezén van s a hatodik sz. elején az óriási ye-tha birodalom keleti határát képezi.

Mivel tehát Chotan vidékén kimutathatólag laktak tochárok, míg Turfan vidékén nem lelhetők, a priori jogosultabb az a következtetés, hogy n e m a t u r f a n i, h a n e m a c h o t a n i l e l e t e k s z á r m a z n a k a t o c h á r o k t ó l.

Ezt a következtetést MÜLLER és LE COQ tekintélyével szemben aligha mertem volna közölni, ha váratlanul bátorítást nem merítek STAËL-HOLSTEIN báró czikkéből (Bulletin de l'Acad. Imp. des Sciences de St.-Pétersbourg 1908, 1367—1372), a melyre ASBÓTH professor úr hívta föl a figyelmemet.

Tudni kell mindenek előtt, hogy a II. nyelvű töredékekben gyakran fordul elő a következő szótagcsoport: *gyaṣtānugyastä*, a melyről STEN KONOW, SIEG és MÜLLER már megállapították, hogy annyit tesz, mint a perzsa *yazdān yazd*, ujgur *tüngri tängrisi*, skr. *dēvātidēva* «der Götter Gott». Ugyanerről a szóról STAËL-HOLSTEIN azt állapítja meg, hogy voltaképen így olvasandó: *gyastānugyasti* és hogy — ez a punctum saliens — olyan képzésű mint a *sāhānusāhi* «der Könige König» czím, melyet egy

jaina legendában (Kālakācāryakathānakam, l. JACOBI ZDMG. 34, 262 et seqq.) a Saga-kūla ország legfőbb uralkodója visel. Ez a jaina alak szerinte turuṣka-korú reminiscentia s velejében azonos a kuṣaṇa-dynastia-beli királyok pénzein olvasható ANO végű czímzéssel, a mely külömbözőképen olvasható, de a valóságban bizonynyal így hangzott: *ṣāhānu ṣāhi*. Bizonyítja ezt Samudragupta király allahabadi oszlopfelirata is, a hol a *ṣāhi* es *ṣāhānu-ṣāhi* czímek szintén előfordulnak s tekintélyek szerint a kuṣaṇa-dynasztia királyainak czímei. Már most STAËL-HOLSTEIN szerint biztos, hogy a *sāhi* resp. *ṣāhi* nom. sg. és *sāhānu* resp. *ṣahānu* gen. pl. alakoknak esetragjai ind és iráni nyelvek segélyével nem magyarázhatók, ellenben az id. *gyastānu gyasti* alakok végződéseiben kimutathatók. A «tochár» elnevezés tehát a II. s nem, mint először MÜLLER állította, az I. nyelvet illeti meg.

Ez az okoskodás igen tetszetős és szellemes, bár nem elég kifogástalan. Megvolt-e csakugyan a postulált indoskytha **ṣāhānu ṣāhi*, s ha igen, hogyan értelmezendő? Az indoskytha királyok pénzein tényleg ez az alak van: PAONANOPAO (STEIN, Zoroastrian deities on indo-scythian coins, p. 8—10 passim) vagy talán PAOHANOPAO (SALEMANN, Mittelpers. Ir. Grr. I, 1, 269); bármi legyen is ez alakok olvasása [*šā(h)anānō šā(h)ō*, resp. *šāhiānō šāhō* etc.], az előbb postulált alaktól elég jelentékenyen eltérnek. De más baj is van még. Az említett pénz-legenda in fine finali nem más mint az ópersa ékiratokban sokszor előforduló *xšāyaϑiyānām xšāyaϑiya*^{h} (pl. Dar. Bh. I. Xerx. Pers. a. etc.) «βασιλεὺς βασιλέων» formula, a mely ugyan már a legrégibb pahlavī documentumokban *šāhān šāh* alakban jelentkezik, de a mely okvetetlenül keresztülment a **šāhiānō šāhi* vagy ehhez hasonló ejtésű stadiumon. Ez az óp. alak alapján a priori is föltehető, de egyébként is bizonyítható. A mi a **šāhiānō* alakot illeti, ismeretes, hogy az indoskytha pénzeken előforduló iráni istennevek még nem veszítették el eredeti szóvégi hangzójukat (cf. av. *miϑra*: indosk. MIOPO: phl. *mihr*, av. *xšaϑra vairya*: indosk. PAOPHOPO : phl. *šahrēvar* etc.) és tudni való, hogy phl. inscriptiókon szóvégi consonansok után egy hangzó jegye jelentkezik, a mely hangzó többek közt nagyon jól megfelelhet az indoskytha pénzek szóvégi *O* vokálisának. A mi pedig a **šāhi* alakot illeti, szóvégi *i* hangzójára nézve igen instructív a chal-

dæopersa *šāhipūhar* = óp. *xšāyaϑiya-puϑ^{r}a^{h}* (SALEMANN, l. c. 269. SPIEGEL, Huzvāresch 170.).

A postulált indosk. **ṣāhānu ṣāhi* tehát iráni alak lehet minden ízében: hangalkata legalább az iráni nyelvfejlődésből egész könnyen dedukálható s indoskytha jellege exacte nem bizonyítható.

Ennek daczára STAËL-HOLSTEIN gondolatát nézetem szerint nem kell feladni. Olyan typusú gen. pluralisok mint **ṣāhānu* a II. nyelvű maradványokban elég gyakoriak. Egyikük-másikuk persze megint gyanús, pl. *gyastānu* «der Götter» (cf. av. *yazatanąm*, phl. inscr. *yaztān*, persa *yazdān*), *dātānu* «der Gesetze» (cf. av. *dātanąm*) etc. Ámde a sanskritból való gen. pl. is hasonlóan végződik, pl. skr. *mahōragānām* : II. *mahoratānu* (sic! LEUMANN, ZDMG. 61, 92). Itt persze megint holmi prākrit befolyásokra lehetne gondolni. JACOBI (ZDMG. 34, 262) és STEIN (Zor. deit. 10) a fölebb id. *sāhāṇu* alakról tényleg azt hiszik, hogy jaina-prākrit gen. pl. (cf. *dēvāṇuppiya* = pāli *dēvānaṃpriya* = skr. *dēvānām priya* «dear to the Gods», *Aśōka* epithetonja). Ámde a jaina-prākrit *dēvāṇuppiya* alak egészen izoláltan áll és a gen. plur. végzete compositioban zárt szótag előtt lép föl, úgy hogy bizonyító ereje jóformán semmi. HÖRNLE szerint külömben a kérdéses prākrit alak = skr. *dēvānupriya* < *dēva*+*anupriya*, cf. pāli *anuppiya* (PISCHEL, Gr. d. Prākrit-spr. 92). Végképen indokolatlan a kétség olyan alakoknál mint *mārāpyatarāṇu*, mely a skr. *mātāpitrōḥ* gen. dualis æquivalense (LEUMANN, l. c. 89). Itt már csak azt lehetne mondani, hogy az indoskythák az indo-iráni *a*-tövű szók gen. pluralisának végzetét kölcsönözték és általánosították, a mi ugyan még mindig nem volna képtelenség, de a legnagyobb mértékben valószínűtlen. A **ṣāhānu* gen. pl. végzetének indoskytha jellege nyugodtan föltételezhető. Alig kell említeni, hogy ez az indosk. *-ānu* < árja *-ānām* s a II. nyelv árja voltának erős bizonyítéka (cf. ói. *vṛkāṇām*, av. *vehrkanąm*, óp. *bagānām*, de gör. λύκων etc.). A mi a **ṣāhi* sg. nominativust illeti, *i* hangzója, mint láttuk, phl. reminiscentia lehet. De lehetetlen ez a föltevés az ugyancsak iráni eredetű *gyastä* v. *gyasti* < av. *yazata* etc. kölcsönszónál. STAËL-HOLSTEIN szerint (l. c. 1370) a sanskritból vett *a*-tövű szavak is *ä* v. *i* szóvégi vokálist tüntetnek föl a II. nyelvben, cf. skr. *vraṇaḥ*, *Ānandaḥ* = II. *vraṇä*, *Ānandi*

etc. Igaz, hogy a skr. *a*-tövű szók egy ujgur textusban is *i* hangzóval végződnek, cf. *Varuni* = skr. *Varuṇa* etc. Ez az *i* azonban RADLOFF szerint török befolyásra nem vihető vissza s így a kérdéses szók valószínűleg a II. nyelvből kerültek bele az ujgur textusba, még pedig úgy, hogy a szóban forgó buddhista skr. szöveget először a II. nyelvre, aztán ujgurra fordították. Ezek szerint **ṣāhi* et consortes szóvégi *ä* v. *i* vokálisa mégis csak indoskytha fejlemény lesz. Megjegyzendő még, hogy ez az *ä* és *i* az I. nyelvben is előfordul, még pedig nem is oly szórványosan s jellegének meg nem felelő módon, mint STAËL-HOLSTEIN hiszi (l. alább; v. ö. egyelőre *yugä*, *arthä*, *sāmudṛ* = *sāmudrä*, *mahāsamācä* etc.) Hogy itt is a II. nyelv közvetített, aligha lehet föltenni. De ez egyelőre minden esetre közönyös.

Velejében tehát mégis csak helyes lesz STAËL-HOLSTEIN nézete: a II. nyelvű *gyastānu gyasti* és az indoskytha **ṣahānu ṣāhi* analog képzések s az indoskytha v. tochár elnevezés a II. nyelvet illeti meg.

Hogy az I. nyelvet identifikálták a tochárral, annak lényegében két (egy ujgur és egy I. nyelvű) kolofon volt az oka. Egy ujgur kolofon, a melyet F. W. K. MÜLLER eredetiben és transscriptióban közölt (Sitzungsberichte der berl. Akad. 1907. 958—60), az ő fordítása szerint arról értesít, hogy egy *Maitrisamit* [= *Maitreya samiti*] czímű művet *Vaibazaki Ariačintri* [= *Vāibhāṣika Āryacandra*] az ind nyelvből *toχrï* v. *tuχrï* nyelvre «fordított» és *Prataniarakšt ačarï* [= *Prajñā-rakṣita Ācārya*] a *toχrï* nyelvből a törökbe ültetett át. Egy SIEG és SIEGLING közölte I. nyelvű kolofon pedig (l. c. 928) arról értesít, hogy [ugyanazon !] *Vāibhāšika Āryacandra* [ugyanazon !] *Māitreyasamiti-nāṭaka* czímű művet «fordította». Ha ez a két kolofon csakugyan így fordítandó, érthető az I. nyelvnek a tochárral történt azonosítása.

Ámde ez a fordítás aligha helyes. Már SIEG és SIEGLING megvallották (l. c. 928), hogy az I. nyelvű *raritwundh* csak a MÜLLER-féle fordítás hatása alatt lett nálunk is «übersetzt», holott a kontextus szerintük inkább a «verfaszt» v. «zusammengestellt, kompiliert» jelentés mellett szólt. Hogy pedig az ujgur *yaratmïš* szintén nem «übersetzt», hanem «bearbeitet» v. «compiliert», azt STAËL-HOLSTEIN RADLOFF tekintélyére hivatkozva határozottan állítja. A dolog tehát szerinte úgy áll, hogy *Vāibhāšika*

Āryacandra a *Māitreyasamiti-nāṭaka* művet ind források alapján a II. nyelven kompilálta s egy anonymus az I. nyelvre fordította. Azt a nézetét, hogy az említett mű nem indből való fordítás, hanem valamely keletturkesztáni nyelven írt eredeti, támogatja az is, hogy hasonló czímű munka eddig sem az ind, sem a sinai v. tibeti literaturában nem ismeretes, valamint az is, hogy az I. nyelvű kolofonban 'nyelv egyáltalán nincs említve, holott ha *raritwundh* csakugyan a. m. «übersetzt», meg kellene jelölve lennie annak a nyelvnek is, a melyből a szöveg fordítva van.

Ha tehát az I. nyelvű kolofon *raritwundh* szavának szószerinti fordításához ragaszkodunk, elesik ama föltevésnek legerősebb támasza, hogy az I. nyelv a tochár s egyenesen valószínűvé válik, hogy a II. nyelv az. E mellett szól szerintem még a következő körülmény is. Általánosan ismeretes, hogy az indoskythák között a buddhismus igen korán elterjedt, hogy királyaik buzgó buddhisták, nevezetesen Kaniška [a pénzeken: KANHPKI] a legünnepeltebb buddhista királyok egyike (Gutschmid l. c. 114, 167. Schroeder, l. c. 310. Grünwedel, Buddh. Kunst in Indien 77 etc.). Hogy ily körülmények között indoskytha buddhisztikus irodalom ne volt volna, elgondolhatatlan. Egyenesen ily irodalom megvoltát bizonyítja az a Müller-féle czikkben felemlített körülmény, hogy egy sinai *Tripiṭaka*-kiadás katalogusában buddhisztikus művek szerzői és fordítói között a *tši* [= *yüe-tši* = indoskytha, tochár] népből való emberek is szerepelnek.

Sieg és Siegling az I. nyelvnek a tochárral való azonosítását Le Coq szó- és írásbeli nyilatkozatára is alapították. Hogy mint argumentált Le Coq élő szóval, azt persze nem tudhatjuk. «Bericht über Reisen und Arbeiten in Chinesisch-Turkistan» czímű czikkében (Zeitschrift für Ethnologie. 1907. p. 509) csak annyit mond, hogy Keletturkesztán lakossága az iráni népcsoport keleti ágához tartozott, de lehet, hogy a lakosok között még más indogermán törzsek is voltak. Ebben semmi egyenes utalás nincs a tochárokra. Részemről minden fönntartással csak arra akarok még utalni, hogy sinai jelentések szerint a Kr. előtti 1. és 2. században a Tarim medenczéjében gyanúsan allophyl eredetű népségek voltak: így nyugaton s

tc. Igaz, hogy a
angzóval végződnek
tonban RADLOFF sze
a kérdéses szók
gur textusba, még
szöveget először
k szerint *ṣāhi
indoskytha fejle
i az I. nyelvben
osan s jellegén
TEIN hiszi (l. a
lrā, mahāsamāc
lehet föltenni.
Velejében tehát
: a II. nyelvű
nalog képzések
a II. nyelv
Hogy az I. nye
két (egy ujgur
kolofon, a mel
ban közölt (Sit
fordítása sze
aitreya samiti]
a Āryacandra]
» és Prataniara
ből a törökbe ü
vű kolofon pedig
ohāšika Āryacandr
vet «fordította».
dó, érthető az I.
Ámde ez a for
egvallották (l. c.
ÜLLER-féle fordítás
olott a kontextus
gestellt, kompiliert »
yaratmïš szintén
piliert», azt STAËL-
rozottan állítja. A

I. Phonologia.

calişmus. A megállapított vokálisok a következők:
, u [ū], e, o, [ai, au] és ā.
—e—o vokális-trias alapján arra a következtetésre
i, hogy az I. nyelv megőrizte az idg. vokális-quali-

us»: gör. ϝάστυ és ói. vástu
»: umbr. sent, gót sind, de ói. sánti
»: gör. ὀκτώ, lat. octo, de ói. aṣṭáu

dolog nem oly egyszerű. Egy az, hogy e és o
oc. előtt mint ey és oy (ow) lépnek fel (pl.
sey-am); más az, hogy az I. nyelv az idg.
t nivellálva sokszor az árja csapásán halad, d

mātár-, de gör. ματήρ ματέρα
rt. præs.: ói. bháramāṇas, de gör. φερόμενος
angen» (?): ói. jagmúṣ-, de gör. βεβαώς

setekben az I. nyelv az összes idg. knāen,

*pətḗr (ói. pitā́, gör. πατήρ) ... an coman,
*dhughətḗr (ói. duhitā́, gör. θυγάτηρ)
*bhrā́tōr (ói. bhrā́tā, gör. φράτωρ) ... tasn)
... svādúṣ, gör.

vocalismus tehát nagy alternatívákat ...
onyok még felismerhetők. Voca...
ben az I. nyelv sajátságos ...
az árja nyelvek között
onikus jelenségek között ...
olaszi, nevezetesen vokális...
... a ... előfordul még, mint
... nban, azonkívül kisebb-
... — de ... újind dialektusokban; ne-
... — ói. ... zes mediák és mediális aspi-
... — ói. ... HEL, Gr. der Prākrit-Sprachen
... mi nyelvünkben. Ez a már
... az exspira... genetikus szempontból persze

innen kezdve az északi párkány mentén Turfanig a sinai racetól elütő és az «árja» racera emlékeztető «hosszúlóképű» törzsek s délkeleten a Lop-tónál a későbben észak felé vándorló szőkehajú és kékszemű usunok (RICHTHOFEN l. c. 51). Tekintettel az I. nyelvnek alább kimutatandó európai jellegére e népek között lehetne talán keresni azt a népet, a mely ezt az I. nyelvet beszélte. Ez a föltevés persze a nyelv és race között fönnálló viszony ingatag voltától eltekintve sem több, mint puszta sejtelem, de épen elégséges annak megállapítására, hogy az I. nyelvnek a tochárral való azonosítása ethnologiai szempontból sem kényszerítő szükségesség.

E hosszúra nyúlt vizsgálat alapján indokoltnak látszik a «tochár nyelv» elnevezést egyelőre elejteni, illetőleg továbbra is a LEUMANN-féle «I. nyelv» jelzést használni. Ez az utóbbi kifejezés meglehetősen kényelmetlen s a kutatások menetének ismeretét föltételezi, de ennek fejében félre nem érthető s mutatis mutandis egy másikkal még mindig fölcserélhető. Minden esetre könnyebb egy jó új terminust a köztudatba beleplántálni, mint az elavult régit kiirtani. Még egyszer kimondom tehát, hogy a «tochár» elnevezést legalább is korainak tartom s az alábbiakban helyette az «I. nyelv» kifejezéshez ragaszkodom.

Az I. nyelv bélyegző vonásai.

A LEUMANN-féle I. nyelv *a)* és *b)* csoportjainak nyelve SIEG és SIEGLING kutatásai szerint azonos, de azért a szövegek mégis két más (*A.* és *B.* jelzésű) csoportra osztandók, a melyek vocalismus, consonantismus, flexio s némileg szókincs tekintetében is eltérnek (l. c. 917). Hogy ezek az eltérések dialektikus variatión vagy chronologiai külömbségen alapulnak-e, még nincs kiderítve. Az összes eddigi HÖRNLE- és LEUMANN-féle publicatiók *B.* nyelvűek, a SIEG és SIEGLING által ismertetett *A.* nyelv idáig teljesen ismeretlen volt. Az alábbi észrevételek mind csak erre az *A.* nyelvre vonatkoznak s természetesen SIEG és SIEGLING eredményeivel állanak vagy esnek; hogy sem elég kimerítőek, sem elég biztosak, az a feldolgozott anyag csekély mennyiségénél s az alább ismertetendő körülményeknél fogva magától értetődik.

I. Phonologia.

A) Vocalismus. A megállapított vokálisok a következők: *a ā, i* [*ī*], *u* [*ū*], *e, o,* [*ai, au*] és *ä.*

Az *a—e—o* vokális-trias alapján arra a következtetésre lehetne jutni, hogy az I. nyelv megőrizte az idg. vokális-qualitásokat, cf.

waṣdh «Haus»: gör. *ϝάστυ* és ói. *vástu*
ṣeñcä «sunt»: umbr. *sent,* gót *sind,* de ói. *sánti*
okadh «octo»: gör. *ὀκτώ,* lat. *octo,* de ói. *aṣṭāu*

Ámde a dolog nem oly egyszerű. Egy az, hogy *e* és *o* szó belsejében voc. előtt mint *ey* és *oy* *(ow)* lépnek föl (pl. *se* «Sohn», loc. *sey-aṃ*); más az, hogy az I. nyelv az idg. vokális-külömbségeket nivellálva sokszor az árja csapásán halad, cf.

mācar: ói. *mātár-,* de gör. *ματήρ ματέρα*
kalymāṃ part. præs.: ói. *bháramāṇas,* de gör. *φερόμενος*
kakmu «gegangen» (?): ói. *jagmúṣ-,* de gör. *βεβαώς*

Egyes esetekben az I. nyelv az összes idg. nyelvektől eltér, cf.

pācar: idg. **pətḗr* (ói. *pitā́,* gör. *πατήρ*)
ckācar: idg. **dhughətḗr* (ói. *duhitā́,* gör. *θυγάτηρ*)
pracar: idg. **bhrātōr* (ói. *bhrā́tā,* gör. *φρᾱ́τωρ*)

Az idg. vocalismus tehát nagy alteratiókon ment át, bár az eredeti viszonyok még felismerhetők. Vocalismus, nevezetesen idg. *e* tekintetében az I. nyelv sajátságos középhelyet foglal el az európai és az árja nyelvek között.

Az apophonikus jelenségek között határozottan felismerszik a quantitativ ablaut, nevezetesen vokálisoknak zéróra redukált alakja. Hogy azonban a reductióknak valami közük volna az idg. ablaut-viszonyokhoz, arról úgy látszik szó sem lehet, cf.

śkandh «decimus»: *śäk* «10» — de gör. *δέκατος*: *δέκα*
nmuk «90»: *ñu* «9» — de ói. *navaka-* «ἐννεάς»: *náva*
pñāk «50»: *panä* «5» — de ói. *pañcaka-* «πεντάς»: *páñca*

Ha e reductiók oka az exspiratorikus accentus, akkor in-

tensitás és proteusi mozgékonyság tekintetében nincs hozzá fogható az egész indogermánságban. Másrészt olykor az egész indogermánság reductióival szemben normális vokális-fokozatok jelentkeznek, cf.

ṣḵaṣdh «sextus» < **sek̂estos* — holott idg. **sėk̂(s)tos*
ṣp̱adh «7» < **sepetm̥* — holott idg. **septm̥*
oḵadh «8» < **oketō* — holott idg. **ok̂tō*.

Hogy ezek a sajátságos ablaut-viszonyok ősrégiek (s ez esetben okvetetlenül prótoidg. jellegűek) volnának, a mint ezt nálunk feltették, az több mint kétséges. Egészen izoláltan álló alakokra amúgy sem igen lehet adni, hát még ha oly nyelvben jelentkeznek, a mely világosan a degeneratio és allophyl befolyások symptómáit viseli magán.

A fönnforgó viszonyok között bajos megmondani, mi történt az idg. nasalis és liquida sonansokkal. Nasalis sonans nincsen nyelvünkben s valószínűleg liquida sonans sincs (a skr. *r̥*-gamó előfordul ugyan, de bizonyosan csak az *r* consonans ligatura-formája, cf. *wr̥ntu* = *wrantu* = *wräntu* l. c. 919, 924); az idg. sonansok tehát mint consonansok folytatódnak. A nasalis sonans kisérő hangja valószínűleg egy megelőző *a* v. *ä*; elég megbízható példák a következők:

ḵandh «100»: idg. **k̂m̥tóm*
śḵandh «decimus»: idg. **dek̂m̥tos* (gör. δέκατος etc.)
ṣapdhandh «septimus»: idg. **septm̥tos* (ahd. *sibunto*)

Szó végén a nasalis eltűnik, legalább az írásban, cf.

śäḵ «10»: *śḵandh* «decimus» és idg. **dek̂m̥*
ṣp̱adh «7»: *ṣapdhandh* «septimus» és idg. **septm̥*
ñom̱ «Name»: idg. **nōmn̥* (ói. *nā́ma* etc.)

Az idg. sonans liquidákra már elégséges anyag hiányában is még bajosabb példát keresni. Egyelőre még a legkevésbbé kétes a következő eset:

śdhardh «quartus» < **q^{w}twr̥tos* (cf. gör. τρά-πεζα < *πτϝα-πεζα), ha ugyan nem < **q^{w}tw$_{e}$rtos* (cf. gör. ταρτη-μόριον, lat. *quartus*)

B) Consonantismus. A megállapított consonansok ezek:

k (*k̲*), *ṅ*;
c, *ñ*;
t (*dh* = *t̲*, l. alább), *n* (*n̲*);
p (*p̲*), *m* (*m̲*);
y, *r* (*r̲*), *l* (*l̲*), *w*;
ś (*ś̲*), *ṣ* (*ṣ̲*), *s* (*s̲*) és *h*.

[Az aláhúzott betűk nem a brāhmī-alfabétából valók, mint a többiek, hanem idegen eredetűek s a brāhmī-eredetű consonansoknak *ä*-tartalmú dublettjei (v. ö. *ś̲ak̲* = *śäk̲*).]

1. Első tekintetre feltűnő, hogy az explosivák közül csak a tenues fordulnak elő [a brāhmī-eredetű *dh* csak a *t* dublettje = *t*ä], hiányoznak tehát az összes aspiraták és a mediák, cf.

{ *pracar̲*: idg. **bhrátōr* (ói. *bhrā́tā*)
{ *ckācar̲*: idg. **dhugh̥ətḗr* (gör. θυγάτηρ, ói. *duhitā́*)

{ √*knān* «kennen, wissen»: idg. **ĝnō-* (lat. *gnōsco*, ahd. *knāen*, örm. *caneay* «ich kannte»)
{ √*kam* «kommen»: idg. **gʷem-* (ói. *gámati*, ahd. *queman coman*, örm. *ekn* «er kam»)
{ *śäk̲* «10»: idg. **dek̑m̥* (gör. δέκα, gót *taíhun*, örm. *tasn*)
{ *śwātsi* «Nahrung, Speise»: idg. **swād-* (cf. ói. *svādúṣ*, gör. ἡδύς, ἧδος)

Ép így kölcsönszókban:

{ *putti-śpar̲am̲*: skr. *buddhi-*
{ *ptā-ñk̲adh*, *p̲attā-ñk̲adh*: skr. *buddha-*

A mediáknak tenuisokra változása előfordul még, mint ismeretes, az örményben és a germánban, azonkívül kisebb-nagyobb intensitással egyes közép- és újind dialektusokban; nevezetesen a cūḷikā-paiśācīban az összes mediák és mediális aspiraták mint tenues jelentkeznek (Pischel, Gr. der Prākrit-Sprachen p. 138—139) — ép úgy mint a mi nyelvünkben. Ez a már Pischel által konstatált vonás genetikus szempontból persze

semmit sem jelent: a prākritok consonantismusa egyébként egészen eltérő.

2. LEUMANN óta mindenkinek feltünt a nyelvünkben igen gyakori palatalizáczió. A palatalizált consonansok közül a *c* magában véve az árja nyelvekre emlékeztet. De ez csak látszat: az árja *c* idg. velaris és labiovelaris alteratiója, az I. nyelvű *c* ellenben idg. dentalis folytatása, cf.

pācar, *mācar* etc. < **pāťar*, **māťar*: idg. **pətḗr*, **mātḗr*
ṣeñcä < **ṣenťä*: idg. **sénti*, **sónti*
kucä < **kuťä*: idg. **q^w^od*, **q^w^id*

Nagyon bajos a *śtwar* «4» hangalkatának magyarázata. Ez alak előző stadiuma alig lehet más mint **ctwar* (cf. cseh *čtyři*: tót *štyri*, orosz *čto*: ejtsd *što*); ez a **ctwar* pedig vagy árja kölcsönszó (ói. *catvāras*, av. *čaϑwārō*), vagy pedig úgy jött létre, hogy idg. **q^w^etwor-* regressiv assimilatióval mint **tetwor* lépett be nyelvünkbe (cf. lat. *quīnque*, ír *cōic*: idg. **penq^w^e*). — Végképpen érthetetlen a *śäk* «10» szó hangalkata. A várható **cäk* [< **ťäk*, cf. gör. δέκα] helyett jelentkező *śäk* úgy volna magyarázható, hogy *ťk* bizonyos körülmények között mint *śk* folytatódik (cf. *śkandh* < **dekm̥tos*) s az ordinale szókezdő *ś* hangja aztán a numerale *c* hangja helyébe lépett (cf. litv. *devynì* e helyett: **newynì* a *deviñtas* < idg. **nwentós* ordinale hatása alatt, l. WIEDEMANN, Hb. d. lit. Spr. 27).

A palatalis mellett megjelen a dentalis explosiva is. E jelenség ratiója valószínűleg az, hogy a dentalis csak antesonantikus helyzetben palatalizálódik, postvokalikus helyzetben nem (*wädh*, *tridh*, *okadh*), valamint ante- v. postconsonantikus helyzetben sem (*tridh*, *śwātsi*, *ṣaptuk*, *oktuk*, *kandh* etc.). De azért *cmol*, *yälci* etc.! A consequentia nem «tochár» vonás.

Dentalis explosivák palatalizácziója a prākritokban is előfordul, de igen sporadikus (PISCHEL, l. c. § 216), annál gyakoribb a szláv nyelvekben. De valamennyin túltesz a mi nyelvünk, a mennyiben a palatalizáczió a hangkörnyezettől függetlenül egészen spontán módon következik be.

A dentalis *n* jobbára mint palatalis *ñ* lép föl (holott a prākritokban cerebralis *ṇ* a szabály, l. PISCHEL, l. c. § 224), cf.

ñu «9» : *nmuk̲* «90», ói. *náva*
mañ «Mond«: gót *mēna*
ñom̲ «Name»: ói. *nā́ma*

kölcsönszókban is, cf. *ñare:* ói. *naraka-* etc.

Az *l* palatalizált formája: *ly*, cf.

kaklyu «śruta»: κλυτός
puklyi: puklā

A dentalis *s* palatalizált formája, úgy látszik, a cerebralis *ṣ*, cf.

ṣeñcä: ói. sánti
ṣpadh: ói. *saptá*
ṣa «1»: ói. *sa-kṛ́t*

Consequentia azonban itt sincs: dentalis és cerebralis sibilans minden raison nélkül egymás mellett jelentkeznek (cf. *ṣa* «1»: *saṣ* «primus», *ṣak̲* «sex»: *ṣak̲ṣak̲* «60», *wlesandh: wleṣādh* «ausübte» etc.), sőt a palatalis sibilans is előkerül (cf. *śwātsi* «Nahrung, Speise»: gör. ἧδος < **svādos*). Ebből egyelőre nem lehet kiokosodni.

3. Egy harmadik bélyegző vonása nyelvünknek az, hogy csak egyetlen gutturális explosivája van. Az I. nyelv tehát centum-nyelv, de olyan, a melyben mind a három gutturális sor az egyetlen *k* hanggal van repræsentálva. E hangtörvény jól kimutatható:

k̲andh «100»: lat. *centum* + av. *satəm*, ói. *śatám*
śäk̲ «10»: lat. *decem* + av. *dasa*, ói. *dáśa*
ok̲adh «8»: lat. *octō* + av. *ašta*, ói. *aṣṭā́u*
wiki «20»: lat. *vīgintī* + av. *vīsaiti*, ói. *viśatíṣ*
yuk̲ (*B. yakwe*): lat. *equos* + av. *aspō*, ói. *áśvas?*
ku (*B.*): gör. κύων + av. *spā* (gen. *sūnō*), ói. *śvā́* (gen. *śúnas*)
√*knān* «kennen, wissen»: lat. *gnōsco* + ószl. *znati*
kaklyu «śruta»: gör. κλυτός + av. *srūtō*, ói. *śrutás*
okso (*B.*): ahd. *ohso* + av. *uxša*, ói. *ukṣā́*
√*kam* «kommen»: ahd. *queman coman* + av. *jamaiti*, ói. *gámati*
kuṣ, kucä: lat. quis, quod, quid + ói. *kás, kád, cid* etc.

4. Egyéb szembetünő sajátosságok a consonantismus terén nincsenek. Említést érdemel még az a körülmény, hogy a rendelkezésre álló anyagban az *r* és *l* liquidák úgy osztódnak el mint az európai nyelvekben, cf.

por: gör. πῦρ
pācar: gör. πατήρ
v. ö. még alább a mediopassiv *r*-ragokat!

kaklyu «śruta»: gör. κέκλυθι — de ói. *śrutás*
lyalyipuraș «gelebt habend»(?): germ. **libēn* — de ói. *riptás liptas*
v. ö. még alább az *l*-participiumokat!

II. Flexio.

A) Declinatio.

a) Nomina. Vannak vokalikus (*a, e, i, o, u*) és consonantikus tövek, a mely utóbbiaknál gyakran a radikálisnak sajátszerű ablautja lép föl (pl. nom. sg. *ñkadh* «Gott», cas. obl. *ñäkt-*). Van három nem, két szám és kilencz casus, t. i. a hét idg. casuson kívül comitativus s egy olyan, a mely úgy látszik az «auf Grund von» viszony kifejezésére szolgál (tehát — mondjuk — «causalis»), egy tizedik casus (végzete: *-āśśi*) csak a pluralisban fordul elő s a gen. part. külön alakjának látszik. A legérdekesebb, hogy a plurális számára külön tő készül s ehhez függednek a casus obliquusokban a singuláris ragjai (instr. *-o*, dat. *-ac^ä*, abl. *-äș*, gen. *-iș*, loc. *-am*, comit. *-aśśäl*, causalis *-ā*), pl.

sg. nom. *yāmlune*, causal. *yāmluney-ā*
pl. nom. *yāmluney-äntu*, causal. *yāmluney-äntw-ā*

sg. nom. *ñkadh*, abl. *ñäkt-äș*
pl. nom. *ñäktañ^ä*, abl. *ñäktaș-aș*

A sg. és pl. casusformansok tehát egyenlők, mint pl. a finnugorban, törökben, az idg. nyelvek közül a czigányban és más neoind dialektusokban (Pott, Die Zigeuner in Europa u. Asien I. 152). A *B.* csoportban éppen csak postpositiók vannak (l. c. 917). Ily körülmények közt egyes casusoknak (gen., abl., causalis) idg. jellege valószínűleg csak látszat s igaz lesz

az, a mit már PISCHEL (l. c. 934) kimondott, hogy a «tochár» declinatiós végzetek idegenek. Ez a jelenség az I. nyelv egész organismusával kombinálva erős nyelvkeveredésre mutat.

b) Pronomina. Ezekről ma még nem sokat tudunk. De már most is megállapítható, hogy nyelvünkben az indogermántól eltérőleg nominalis és pronominalis declinatio között semmi eltérés nincs.

α) Personalia. A 1. sg. *naṣ* «ego» nyilván ói. *nas*, lat. *nōs* etc. alakokkal kombinálandó, tehát singularizált plurális (a mint megfordítva pāli *mayaṃ*, lit. *mēs*, ószl. *my* pluralizált singuláris). — A 2. sg. *tu* = idg. **tū*.

β) Possessiva. A *ñi, tñi, ṣñi* «meus, tuus, suus» alakok gyanúsan idegen hangzásúak. Nincs-e itt valami finn-ugor hatás? A *ñi* alaknál tekintetbe jöhetne a finn pron. aff. 1. sg. *-ni* (pl. *talo-ni* «mein Haus»), a *tñi, ṣñi* alakoknál a radikális nasalis miatt finn *sinä, hän*, mordvin *ton, son* «te, ő». A lehetséges magyarázatok között minden esetre ez volna még a legegyszerűbb.

γ) Demonstrativa. A *ṣaṣ sām ṣam* pronomen talán az idg. **sō *sā *tod*; a neutrum ez esetben a masc. és fem. után igazodott (mint fordítva litv. *tàs tà*, ószl. *tъ ta* a neutr. **tod* alak után). — A *dhaṃ* alaknál feltünő az antesonantikus helyzete daczára nem-palatalizált dentalis; a várható *caṃ* tényleg megvan, de hogy mily viszonyban van az előbbivel, ez idő szerint homályos. Mind a két pronomen *m* eleme az egész singularisban megvan, úgyhogy radikális elem lesz, a mely esetben megint idegen hatásra lehetne gondolni. Tekintetbe jöhetne pl. a finn *tämä* «dieser» (nom. acc. *tämä*, gen. acc. *tämän*, de part. *tätä* etc.).

δ) Interrogativum. A masc. *kuṣ*, neutr. *kucä* nyilván az idg. **qwo- *qwi- *qwu-* tővel függ össze. A casus obliquusokban mindenütt jelentkező *c* elem esetleg az ószl. *kъ-to čь-to* névmások *to* partikulájával kombinálandó, a mely a mi nyelvünkben radikálissá lett, vagy talán a neutr. nominativusból széthurczolt idg. *-d* elem.

ε) Relativum. Ez a pronomen az interrogativumból keletkezik a *ne* partikula segélyével: *kus ne, kuc ne.* Partikulák segélyével más névmásokból keletkezett relativumok elég gya-

koriak az idg. nyelvekben (cf. lat. *quī* < *quo-ī*, óizl. *sá en*, ószl. *i-že*). A *ne* partikula talán < idg. **nĕ*, mely szívesen függed külömböző névmásokhoz (cf. av. *kas-nā*, thess. ŏ-νε, lat. *ego-ne tu-ne* etc.).

c) Numeralia. A számnevek — hála a buddhismus pedantériájának! — igen jól vannak hagyományozva s a legevidensebb módon tanúskodnak az idg. rokonság mellett. Mivel egyébként is érdekesek, valamennyin végigmegyek.

α) Cardinalia.

1. *ṣa ṣom*: idg. **sm̥* **sem* (ói. *sa-kṛt*, gör. εἷς ἅπαξ, lat. *sem-per*, *sem-el*, *sim-plex*, gót *sin-teins* etc.).

2. *we*: idg. **we* **wi* (cf. ói. *u-bhāú* «beide», lat. *u-ter*, ószl. *vъ-torъ* «alter»; v. ö. még a *wiki* «20» számnevet).

3. *tri*: idg. **trei* **tri*.

4. *śtwar*: idg. **qʷetwor* > **tetwor*? vagy árja kölcsönszó? (l. fölebb).

5. *pañä*: idg. **penqʷe*; a progressiv assimilatióra nézve v. ö. prākrit *paṇṇa paṇa* (Pischel, l. c. 188—89).

6. *ṣak*: idg. **seks*.

7. *ṣpadh*: idg. **septm̥*; ha e számnév *a (ä)* vokálisára egyáltalában lehet és kell valamit adni, minden esetre ajánlatosabb idegen befolyásokra gondolni (v. ö. pl. osztj. *ḷābət* etc.), mint a finnugor **säbet* kedvéért idg. **sepetm̥* alapalakot követelni.

8. *okadh*: idg. **oktō*; az *a (ä)* voc. kedvéért esetleg feltehető, hogy ez a számnév a 7. után igazodott (cf. herakl. ὀκτώ : ἑπτά, újp. *hašt* : *haft*).

9. *ñu*: idg. **néwn̥* **néwm̥* (cf. phl. *nuh*).

10. *śäk*: idg. **dékm̥*.

20. *wiki*: idg. **wī-k̑m̥tī* (av. *vīsaiti*, bœot ϝίκατι, lat. *vīgintī*); ez a számnév azonban bizonyosan a többi tízesek hatása alá került (cf. ói. *viśatiṣ* : *ṣaṣṭiṣ* etc.).

30—90. *taryāk śtwarāk pñāk ṣaksak oktuk nmuk* — nyilván oly képzésű singularis alakok mint ói. *triká catuṣka* (< **caturka*) *pañcaka ṣaṣṭika saptaka aṣṭaka navaka* «τρίας etc.»; a singularist illetőleg cf. ószl. *devętь* «ἐννέα» = ói. *navatiṣ* «ἐννεάς» scil. «δεκάδων».

100. *kandh*: idg. **k̑m̥tóm*; 200, 900: *we-kandh ñu-kandh*.

1000. *wältṣ*. Ezt az alakot szavatosaink (l. c. 927) az ói. *sa-hásram*, gör. χίλιοι < *χεσλιοι alakokkal identifikálják, a mit nem értek. A szó talán abból a gyökérből való, a melyből *wäḷ* «Fürst, König», *wlā-ñḳadh* «Indra» scil. «Fürstgott», *wleṣādh* «ausübte» (cf. lat. *valēre*, ír *flaith* «Herschaft», germ. **waldan*, ószl. *vlatъ* «gigas», lett *waldt* «beherrschen»?); az értelemhez v. ö. germ. **þūs-(h)undī* «Tausend», voltaképpen «das starke Hundert» (cf. ói. *tavás-* «stark», subst. masc. «Stärke»; v. ö. még talán ói. *sahásram*, av. *hazaṇrəm* «Tausend»: ói. *sáhas*, av. *hazō hazah-* «Gewalt»?). — 2000: *we+wältṣ*.

10,000. *tmāṃ* < *tmān*: kölcsönszó, cf. *tūmān* lingua Kharizmiæ et mongolica decem millium numerus, myrias (VULLERS, Lex. Persico-lat. s. v.). — 20,000: *we-tmāṃ*.

kori: skr. *kṓṭi-* «10 millió»; ez a skr. szó az indiai persában is megvan: *kᵘrōr* «500,000».

Ezen alapszámok kapcsolatai két typusra mennek vissza. Az egyik typus képviselői *śäkṣapi* «11», *śäkwepi* «12» etc. = *śäk-ṣa-pi*, *śäk-we-pi* etc., mely alakoknak *pi* eleme nyilván idg. **epi* **pi* (cf. gör. ἔπι ἐπὶ πιέζω, ói. *ápi* «dazu, auch, ferner», *pīḍayati* etc.) s annyit tesz mint «hozzá, rá» (cf. ószl. *jedinъ na desęte*, *dъva na desęte* «1 auf 10, 2 auf 10», ói. *áṣṭādhikanavati* «90 überschüssig durch 8»). — A másik typus képviselője *weḳandh taryāk śkaṃ* «230», a melynek *śkaṃ* eleme az «és» kifejezésére közönségesen használatos s nyilván az ói. *sākám* «mit einander, auf einmal, zugleich» adverbiummal van közelebbi vagy távolabbi kapcsolatban. A képzés módját illetőleg cf. gör. τρεις-καὶ-δεκα etc. A *śkaṃ* elem olykor tautologikusan jelentkezik a *pi* mellett: *ñuḳandh wiki śkaṃ ṣapi* «921».

β) Ordinalia. Ezeknek formativuma (a homályos *saṣ* alaktól eltekintve) $dh = t^{a} <$ idg. *to-*: *wädh*, *tridh*, *śdhardh* (*śtärdh*, *śdhärdh*), *pandh*, *ṣḳaṣdh*, *ṣapdhandh* és *śkandh*. A formantikus egyöntetűség minden bizonynyal analogikus kiegyenlítődés eredménye. Ezt bizonyítják a következő alakok is: *śäk-ṣa-pi-n-dh*, *śäk-we-pi-n-dh* etc., melyekben a *pi* adverbiumhoz járult a formativum s az ezt megelőző *n* bizonyosan az 5., 7., 10. ordinalia alakjaiból származik. A 11., 12. etc. analogiáját követi megint *taryāk-indh* «30-adik».

B) Conjugatio. A verbum flexiója ez idő szerint még nem ismeretes. Van, úgy látszik, három diathesis (act., med. és pass.). A modusok és tempusok képzésmódja még nem volt meghatározható. Augmentum nem fordul elő. A személyragok közül az act. 1. és 3. plur. vannak biztosan meghatározva:

1. pl. *ym̱aṣ* «imus», *ḵalkām̱aṣ:* cf. ói. *imás, bhárāmas*
3. pl. (pr. v. impf.?) *ḵalkeñcª* cf. ói. *bháranti, ábharan*

A verbum substantivum alakjai, ha ugyan nem analogikus kiegyenlítődés eredményei, az italiai ág alakjaihoz állanak legközelebb:

1. sg. *ṣem̱:* lat. *sum*, osk. *súm* < **som*
3. sg. *ṣeṣ* «er war»: ?
1. pl. *ṣem̱aṣ:* lat. *sumus* < **somos*
3. pl. *ṣeñcª:* lat. *sunt*, osk.-umber *sent* < **sonti*, **senti*

Valószínűleg a mediopassivum köréből valók (s ha igen, élénken emlékeztetnek az italo-kelta mediopassivumra) a *-dhaṟ* *-tṛ -tṛṃ* és *-ndhaṟ -ntṛ -ntṛṃ* végű igen gyakori alakok, a melyek bizonynyal a 3. sg., illetőleg 3. plur. functióját töltik be:

3. sg. *ṉaḵṉaṣdhaṟ:* cf. lat. *sequitur*, ír *-sechedar*
3. pl. *ṉḵaṃsantṛ:* cf. lat. *sequontur*, ír *-sechetar*

Ezek az alakok, mint látható, ablautot is tüntetnek föl.

A verbum infinitum alakjai közül participiális képzések vannak meghatározva, melyeknek eddig három typusa ismeretes.

Az *u*-végű act. és pass. értelmű alakok gyakran reduplikálva és redukált radikálissal jelentkeznek, pl. *wewñu* «ukta», *tatmu* «jāta» — úgyhogy valószínűleg az idg. part. perf. act. lappang bennük, cf.

kakmu «gegangen» (?): ói. ppa. *jagmú-ṣ-*
kaklyu «śruta»: ói. ppa. *śuśruvú-ṣ-*

Az *u*-végű participiumokon alapuló derivatumok ablativusa a skr. absolutivum szerepét játszsza: *kakmuṟaṣ*, *wewnuṟaṣ* etc.

A *māṃ*-végű alakok præsentiális értelműek: *ḵalymāṃ*, *lyalymāṃ;* mivel az anusvāra kétségkívül állhat dentalis nasalis

helyett (cf. *tmām* : *tmān*, *Aniruddhavadām* : *Aniruddhavadāna*), az id. alakok nyilván oly képzések mint ói. *bhāramāṇas*, gör. φερόμενος etc.

Az *l* (*-äl*, *-āl*, *-nāl*) végű act. és részben pass. értelmű alakok, mint *yāmal*, *kropal*, *kalpāl* és *kalpnāl* — a mennyiben képzésük idg. — az idg. *lo-* formativumot tartalmazhatják (cf. gör. σιγηλός μιμηλός, lat. *agilis docilis*), a mely a szláv és örmény participium-képzésben játszik szerepet, cf. örm. *berol* «ferens», *gereal* «capiens, captus» és ószl. part. praet. act. II. *šelělъ*, *bilъ*, *znalъ* etc.

III. Lexikon. Keletturkesztán területén és párkányán, a mint fönnebb említettük, a legkülömbözőbb eredetű népek jutották egymással érintkezésbe. Az allophyl elemekkel való érintkezés legelső és legtermészetesebb következménye a szókölcsönzés s így semmi meglepő nem volna benne, ha nyelvünkben árja, török, mongol, finnugor, söt sínai vagy tibeti szavakra bukkannánk. Az árja hatást úgy szólván biztosra lehet venni. Legalább a buddhismus hatása alatt létrejött vallásos irodalom nyüzsög a skr. kölcsönszavaktól (*yugᵃ* ; *yuga*, *arthᵃ* : *artha*, *sūdhar* : *sūtra*, *yandhar* : *yantra*, *sāmudr* : *samudra*, *kāruṇik* : *kāruṇika* etc.) s elgondolhatatlan, hogy ilynemű hatásoktól a szélesebb néprétegek nyelve ment maradhatott volna. Iráni befolyás lesz az, hogy oly skr. szavak mint *ṛṣi Māitrēya* etc. nyelvünkben *riṣak Metrak* alakban jelentkeznek; a járulékos nyelvelem alighanem a pahlavīben nagyon elharapózott *k*-formativum. Általában valahányszor a nyelvtények árja nyomokra mutatnak, rokonság fölvétele helyett első sorban mindig fontolóra veendő a kölcsönzés lehetősége. S így fog állani a dolog a többi allophyl népeknek későbben valószínűleg napfényre kerülő szavaival is: minden szónyomozásnak abból a föltevésből kell kiindulnia, hogy az I. nyelv szókincse kölcsönszavakkal van saturálva. E föltevés elhanyagolása ajtót-kaput tárna a legkalandosabb hypothesiseknek.

Az I. nyelv őseredeti idg. állománya ez idő szerint igen kicsiny. A meglévő szókészletet szavatosaink részint combinatio, részint skr. textusoknak fordítása vagy paraphrasisa révén határozták meg; remélhető, hogy mindjárt gyorsabban fog menni

a dolog, mihelyt sikerül a meglévő I. nyelvű szövegeknek skr. eredetijét vagy legalább pontos tibeti, sinai vagy ujgur fordítását megtalálni, a mint LEUMANN is sinai és tibeti fordítások segélyével volt képes a II. nyelv egyes töredékeit interpretálni. A meghatározott idg. eredetű szókincs a fönnebbiekben úgyszólván teljesen közölve és identifikálva van. Megjegyezni való itt még csak az, hogy PISCHEL szerint (l. c. 933) az I. nyelv szókincse az európai nyelvek szókincsével vág össze. Példái közül ugyan kettő kétes: *ālyek* «alius» (ói. *alīkás* «unwahr, falsch»? cf. *anyás* «alius»: *anyáthā* «anders» és «falsch, unrichtig») és *okso* (ói. *ukṣā́*, av. *uxša*); a másik kettő azonban helyt áll:

por: örm. *hur*, gör. πῦρ πύϊρ, germ. **fūr *fūir*, ír *úr*, cseh *pýr* — de ói. *pāvakás pávanas* u. a. tőből más formativummal
rake «wort»: ószl. *reką* «spreche».

Ezekhez csatlakoznak még morphologiai és semasiologiai szempontokból ezek:

wändh «ventus»: lat. *ventus*, germ. **wendaz*, cymr. *gwynt* — de ói. *vātás*, av. *vātō*
mañ «Mond»: germ. **mēnan*, litv. *mėnů* — de ói. *mā́s*, av. *må (māh-)*
√lyip «leben» (?): germ. **libēn* «leben» — de ói. *lip rip* «schmieren», gör. λίπος, lat. *lippus* etc.
ka̤lk «ging ein» (?): lat. *calx*, ószl. *klъka* «poples», *klъkъ* «Schenkel», lit. *kulksz(n)is* «Knöchel»; a jelentéshez v. ö. lat. *calx*: *calco*, ói. *jaṅghā*: germ. **gangan*, lit. *żengti*.

* * *

Ha a thrako-phryg, illyr, makedon stb. nyelvek szegényes maradványait s a legnagyobb fáradság és éleselműség daczára elért sovány eredményeket nézzük, SIEG és SIEGLING úttörő kutatásaival nagyon meg lehetünk elégedve: semmi kétség, hogy az I. nyelv csakugyan idg. nyelv s ha a jelek nem csalnak, az európai idg. nyelvekkel van közelebbi rokonságban. De éppen oly indokolt az a föltevés is, hogy

nyelvünk erősen alterálódott, talán éppen keverék-nyelvvé lett. E jellegénél fogva folyton megvilágításra fog szorulni a rokon nyelvek részéről, míg a maga részéről az idg. nyelvviszonyokra bajosan fog valaha fényt deríthetni s az a várakozás, hogy e nyelv tanúsága a nyelvhasonlítás eddigi magyarázataira és föltevéseire valamiféle befolyással lesz, minden esetre indokolatlan. Másrészt kétségtelen, hogy éppen keverék jellegénél fogva s egyéb szempontokból is általánosabb érdeklődésre tarthat számot, nevezetesen ugor-altáji nyelvbúváraink részéről, bár vérmes reményeket e tekintetben sem igen lehet táplálni. Minden esetre tanácsos egyelőre messzemenő következtetések levonása előtt az intern viszonyok további megvilágítását bevárni, a mely tekintve a szépen induló kezdetet remélhetőleg nem sokáig fog magára váratni.*)

SCHMIDT JÓZSEF.

*) E czikk korrigálása folyamán jutott kezeim közé, ismét ASBÓTH professor úr jóvoltából, MIRONOV czikke [Izv. imp. akad. nauk. 1909 május], a melyre még visszatérek.

EGY ÚJ ÁRJA NYELV.

A LEUMANN-féle *IIa* és *IIb* nyelv mivoltáról kellő előmunkálatok hiányában ez idő szerint még nem sokat mondhatunk. Hogy árja nyelvvel van dolgunk, az kétségtelen, de egyelőre ez az egész. A *IIb* nyelv szókincse annyira emlékeztet a persára, hogy HÖRNLE és STEIN e csoportot az «Eastern Iranian» jelzővel látták el; azt azonban, hogy a szókincsen kívül a grammatika is tüntet-e fel persa vonásokat, nem mutatták ki (LEUMANN, ZDMG. 61, 658). A mi a *IIa* nyelvet illéti, a melyet HÖRNLE és STEIN a «Proto-Tibetan» elnevezéssel hoztak forgalomba, LEUMANN imént idézett első czikkében megállapította, hogy vannak benne sanskrit kölcsönszók, persa szók s hogy a *gyastānu* szó végzete az óp. *-ānām* æquivalense. Ezen indiciumok alapján lehetségesnek tartotta, hogy a *IIa* idioma persa dialektus (ZDMG. 61, 656). De már második czikkében a persa elemeket is kölcsönzésnek nyilvánítja s néhány grammatikai jelenség analysise alapján azt tartja, hogy ez a nyelv az árja nyelvcsaládnak teljesen önálló harmadik tagja (ZDMG. 62, 83—110). Vele szemben STAËL-HOLSTEIN egy legutóbb megjelent czikkében (Bulletin de l'Académie Imp. des Sciences de St.-Pétersbourg. 1909, p. 479—484), a melyre újból ASBÓTH professor úr volt szíves figyelmemet felhívni, megint visszatért F. W. K. MÜLLER azon feltevésére (Sitzungsberichte der berl. Akad. 1907, p. 958), hogy ez az idióma iráni. Bizonyítékai tisztán lexikálisak s azokon a szójelentéseken alapulnak, melyeket részben már LEUMANN, részben ő maga határozott meg.

E czikkemben szándékom az eddig összehordott anyagot módszeres és részletes analysisnek vetni alá. Igaz, hogy ez az anyag túlnyomóan lexikális jellegű s a szókincs magában véve legkevésbbé alkalmas rokonsági viszonyok megvilágítására, de

másrészt az sem vonható kétségbe, hogy a szavak phonologiai alkata, az izolált hangok megfelelései és a combinatorius hangváltozások nem egyszer szolgálhatnak útmutatókul.

Vizsgálatomat a számnevekkel kezdem — kiterjeszkedve nem csak a főbb és régibb indo-iráni (óind, avestā és ópersa) nyelvágakra, hanem a dialektusokra és későbbi nyelvfázisokra is.*) Ez az eljárás a fennforgó körülmények között a priori jogosult s hogy mennyire helyén van, ki fog tünni az eredményekből.

Eddig 22 számnév van meghatározva, melyek közül 14 cardinale, 8 ordinale. Ebben a sorrendben s a természetes számok egymásutánjában kerülnek tárgyalás alá.

A) Cardinalia.

1. **śū*, cf. *śū* | *vare* | *bästä* «21 = 1 über 20»
Egészen homályos alak.

2. *dvyau* **dvā*, cf. *dvā* | *vare* | *dä[rsa]tau* «32 = 2 über 30»

a) ói. *dvā(u) dvi-*, prākrit *d(u)ve*, pāli *d(u)ve dvi-*

b) av. *dva*, afghān *dva*, oszét *duvä*
phl. *dö*, újp. *dō du do*

---

*) Ide vágó adataimat a következő művekből vettem: Gray, Indo-iranian phonology with special reference to the middle and new indo-iranian languages. Pischel, Gr. d. Prakritsprachen. Jacobi, Ausgew. Erzählungen in *Mahārāṣṭrī*. Henry, Précis de gr. pālie. Andersen, Pāli glossary. Beames, Comp. gr. of the modern aryan langues of India. — Bartholomae, Vorgeschichte der iranischen Sprachen (Ir. Grr. I. 1) és AirWb. Spiegel, Gr. der Huzvāresch-Sprache. Salemann, Mittelpersisch (Ir. Grr. I. 1). Salemann-Shukovski, Persische Gr. Horn, Grundriss der neupersischen Etymologie és Neupersische Schriftsprache (utóbbi: Ir. Grr. I. 2). Hübschmann, Persische Studien. Geiger, Die Sprache der Afghānen és Die Sprache der Balūtschen. Socin, Die Sprache der Kurden. Geiger, Kleinere [iranische] Dialekte u. Dialektgruppen, főleg Die Pāmir-Dialekte (Ir. Grr. I. 2). Wsewolod Miller, Die Sprache der Osseten.

Az alább következő összeállításokban *a)* alatt az ind, *b)* alatt az iráni dialektusok alakjai vannak felsorolva.

A szó biztosan árja, de hogy ind-e vagy iráni, el nem dönthető. Ha az utóbbi, akkor nem nyugatiráni.

3. Ez a cardinale nem mutatható ki, de biztosan *d* kezdetű volt, cf. *pus* | *pare* | *därsä* «35» és *didye* «tertius».

a) ói. *tráyas tríṇi*, prākr. *tao tiṇṇi*, pāli *tayo tīṇi*

b) av. *ϑrāyō ϑrī*, afgh. *drē*
pāmir-d. wāxī *trūī*, sanglīčī *trai*
phl. *sē*, újp. *si*[*h*], balūčī *sai*

Szókezdő *d* consonansa miatt különös figyelmet érdemel az afghān (v. ö. card. 30). Negativ kritérium, hogy a szóban forgó számnév semmi esetre sem lehet nyugatiráni.

4. *tcahauri tcahaurä* [nyilván: *čahauri čahaurä*], cf. ord. *tcūramye, tcahaulasamye.*

a) ói. *catvā́ras catvā́ri catur-*, pr. *cattāro caüro*, pāli *cattāro cattāri catur-;* hindī panǰābī *cār*, sindhī *cārī* etc.

b) av. *čaϑwārō čatur-*, phl. *čahār*, újp. *čahār čār* etc.

A szavunkban jelentkező *tv* >*ϑw* >*h* hangváltozás az iráni dialektusok bélyegző vonása.

5. *paṃja* [azaz: *pandśa*]

a) ói. *páñca*, pr. pāli *pañca;* panǰābī sindhī *pām̆j*

b) av. *panča:* phl. *panč (panǰ);* újp. *panǰ*, afgh. *pinja*,
pāmird. šighnī *pinj*, kurd *panǰ pēnǰ*, oszét *fonǰ fonj*

A *ñč* >*nǰ* hangváltozás az ind dialektusokban új és sporadikus, a legtöbb iráni dialektusban régi és közönséges. A *pus* | *pare* | *därsä* «35» és *pus* | *pare* | *nauta* «95» alakokban előkerülő **pus* «5» *u* vocalisa a *pūhye* ordinale hatása alatt jött létre. A *paṃjsū* | *samye* «16.» rendszámnévben előforduló **paṃjsū* ejtése és hangalkata egyaránt homályos.

6. Ez a számnév még nem került elő, de bizonyosan *kṣ*-kezdetű volt cf. *kṣaṣṭä* «60» és ord. *kṣemye* «6.» és *kṣasamye* «16.».

a) óï. *ṣaṭ (ṣaṣ-)*, prākrit és pāli *cha*; panǰābī *chē*, sindhī *čha(h)*
hindī *cha chē* etc.

b) av. *xšvaš*, oszét *ǟxsǟz*
pāmird. minǰānī *axši*, yidghah *ūxšoh*
phl. újp. *šaš*

A 6 számnév árja alapalakja **šaš* és **šu̯aš* (Bartholomae, Vorg. I. 1. 111), a prākrit *cha* sem < **kṣáṣ*, mint Uhlenbeck (EtWb. der altindischen Spr. s. v.) akarja, hanem **ṣaṣ* (cf. Pischel, l. c. 152). Számnevünk szókezdő *kṣ-* consonanscsoportja tehát csak iráni dialektusokban fordul elő *xš-* alakban, a hol a *x* prothetikum és speciális iráni újítás (Brugmann, Grr. I². 739. Bartholomae, Vorg. I. 1. 36). De ez az iráni újítás is csak partialis volt, melyben a nyugati iránság nem vett részt (phl. újp. *šaš* < árja **šaš*). Az «anorganikus» *x* a kisérő *š* nélkül még más pāmir-dialektusokban is előkerül, cf. šighnī *xauš*, sariqolī *xel*, sanglīčī *xoar*.

Számnevünk tehát kétségkívül iráni, és pedig keletiráni jellegű.

7. *hauda, haudyau*, cf. ord. *haudamye*.

a) óï. *saptá*, prākrit pāli *satta*
panǰābī *satt*, sindhī *sat*, hindī *sāt* etc.

b) av. *hapta*, oszét *awd*
pāmir-d. sariqolī *üwd*, šighnī *vūwd*, yidghah *awdoh*
phl. újp. *haft*, balūčī *hapt*

Ez a cardinale egyidejűleg két characteristikus iráni hangváltozás bélyegét viseli magán, a melyeknek egyike sem jelentkezik az ind ág alakjaiban: az egyik *s* > *h* az egész iráni nyelvterületen előkerül, a másik *pt* > *ft* > *wd* csak keletiráni dialektusokban. Az afghānban is **hōd* < **havd* volna várható (Geiger l. c. 209; cf. *tōd* «warm» < **tafta-*), de éppen a «hét» számnév kivonta magát e hangtörvény alól *(ōva)*.

Számnevünk hangalkata tehát minden esetre iráni, és pedig keletiráni.

8. **haṣt*. Ez a szó még nem került elő, de biztosan *h*-kezdetű volt, cf. *haṣṭātä* «80».

a) { ói. *aṣṭā́(u)*, prākrit pāli *aṭṭha*
panǰ. *aṭṭh*, sindhī *aṭh*, guǰarātī marāṭhī *āṭh* etc.

b) { av. *ašta*, phl. *ašt hašt*, újp. balūčī *hašt*
pāmir-d. wāxī *hāt*, sanglīčī *hat*

Ez a számnév egyetlen régi és modern ind dialektusban sem kezdődik *h* consonanssal, de igenis az iráni dialektusok jó részében. Ez a szókezdő *h* speciális iráni újítás, melynek kiindulópontja a 7 cardinale szókezdő *h* consonansa (av. *hapta*, phl. újp. *haft*, balūčī *hapt*). A **hašt* szó tehát minden esetre iráni alkatú, de nem óiráni. Ez egy más chronologiai adattal is támogatható: hogy az analogikus *h* a pehlevīben köszöntött be, azt éppen ez a Sāsānidák (Kr. u. 226—642) pénzein előforduló *hašt* számnév bizonyítja (Salemann, Mp. I. 1. 265).

9. **nau*, cf. *nau* | *vare* | *tcaholšä* «49» és *nau* | *vare* | *nautäysāre* «99,000».

a) ói. *náva*, prākrit pāli *nava*
kašmīrī *nāu(ṃ)*, bihārī hindī *nāu*, guǰarātī marāṭhī *nav*

b) { av. *nava*
pāmir-d. wāxī *nau*, šighnī sanglīčī minǰānī *nao*
phl. *nuh* (?), pāz. újp. *nuh*

A szó indo-iráni jellegű. Ha iráni eredetű volna, a mi más számnevek hangalkata alapján föltehető, akkor csak az iráni nyelvterület keleti részeiről való lehet, a mint ezt az av. és a pāmir-dialektusok mutatják; a nyugati iránságban fellépő szóvégi *h* analogikus képzés (phl. újp. *dah* «10»), balūčī és afghān *nuh* újp. kölcsönszó.

10. *dassau dasau*

a) ói. *dáśa*, prākr. pāli *dasa*; hindī etc. *das*

b) { av. *dasa*, oszét *däs*, afghān *las*
pāmir d. wāxī *δas (las)*, sariqolī *δēs*, šighnī *δīs (līs)*, yaghnōbī sanglīčī *das*, yidghah *lus*
pehl. újp. balūčī *dah*

A szó hangalkata indo-iráni. Ha iráni eredetű volna, csak az iráni nyelvterület keleti részéről való lehetne: a pahlavī és és újp. (valamint a kölcsönzött balūčī) alak *h* consonansa ó-iráni *ϑ* hangra megy vissza, holott a többi alakok ó-iráni *s* hangot téteieznek föl (Hübschmann, PSt. 115).

Az egyesek a *-vare-* és *-pare-* szóval függednek a tízesekhez: *śū* | *vare* | *bästä* «21», *dvā* | *vare* | *dä[rsa]tau* «32», *pus* | *pare* | *därsä* «35», *nau* | *vare* | *tcaholśä* «49», *pus* | *pare* | *nauta* «95», *nau* | *vare* | *nautäysāre* «99,000». E szó, mint már Leumann (ZDMG. 62, 95) látta, annyit tesz mint «über» s nem más mint az ói. *parás* adv. és præp. «darüber hinaus; hinaus über, mehr als» és av. *parō* præp. «ausser». Az analogia itt kétségkívül az ind részén van, mert csak itt szerepel a *parás* szó számnevekkel kapcsolatban; cf.

śū | *vare* | *bästä* «21»: ói. *parō-viśás* «über 20»
{ *dvā* | *vare* | *dä[rsa]tau* «32» { cf. ói. *triśáti tráyas parás* «zu 30
{ *pus* | *pare* | *därsä* «35» { 3 über»
nau | *vare* | *tcaholśä* «49»: ói. *paraś-catvāriśás* «über 40»
nau | *vare* | *nautäysāre* «99,000»: cf. *parah-sahasrás* «über 1000»

Erre az analogiára azonban nem kell sokat építeni, mert a felsorolt ói. párhuzamos alakok adjectivumok, azonkívül a kifejezésmód egyebütt is közönséges (v. ö. pl. ószl. *jedinъ na desęte* «1 auf 10», gör. πέντε ἐπὶ εἴκοσι). Fontosabb volna az intervoc. $p > v$ hangváltozás (cf. ói. *kapāla-* n. «schale, hirnschale»: prākr. pāli *kavāla*), de ez a hangváltozás az iráni dialektusokban is egészen közönséges (cf. av. *xsapan-* «night»: phl. *śavāk*, oszét *axśav*, kurd *śav*, pāmird. minǰānī *xśava* etc. Gray, Indoir. phon. 99).

20. **bästä* cf. *śū* | *vare* | *bästä* «1 über 20».

a) { ói. *viśatíḥ*, pr. *vīsaï*, pāli *vīsati vīsa*.
{ panǰābī *bīh*, sindhī *vīh*, hindī *bīs*

b) { av. *vīsaiti*, phl. újp. *bīst*, balūčī *gīst*, afghān *viśt*
{ pāmird. wāxī yidghah *vīst*, sariqolī *vist*

A $b > v$ hangváltozás indo-iráni, de az *-st-* hangkomplex csak az iráni dialektusokban van meg a pahlavītól kezdve, a hol

az *-st-* a *vīstum* rendszámnévből származó analogia (BARTHOLOMAE, Vorg. I. 1. 113). Számnevünk hangalkata tehát iráni.

30. { **därsä,* cf. *pus* | *pare* | *därsä* «35 = 5 über 30»
{ **dä[rsa]tau,* cf. *dvā* | *vare* | *dä[rsa]tau* «32 = 2 über 30»

a) { ói. *triśát,* prākr. *tīsaṃ tīsā,* pāli *tiṃsati tiṃsa*
{ hindī etc. *tīsa*

b) av. *ϑrisąs ϑrisatəm,* afghān *dērś*
phl. *sī(h),* újp. *sī* < óp. **ϑrīϑat-* (HORN Np. I. 2. 114)

E számnév hangalkata az összes régibb és újabb dialektusokban teljesen divergáló hangfejlődés eredménye: a media *d* helyett mindenütt tenuis *t* van s *r* (az óind alakot kivéve) sehol sincs. A nyugati iránság alakjai jelentékenyen eltérnek, de az afghān *dērś* (tehát egy keletiráni dialektus alakja) bámulatosan közel áll s annál súlyosabban esik latba, mert hasonló hangalkatú alak sehol másutt nincs. Ez az afghān alak minden bizonynyal nem az ópersa, hanem az avestā alak folytatása — a mint hogy valahányszor az av. és óp. közt eltérés van a hangfejlődésben, az afghān az avestāval halad együtt (HÜBSCHMANN, PSt. 115. HORN, Np. I. 2. 17. GEIGER, Afgh. I. 2. 205). A pāmir-dialektusokban bizonynyal volna megfelelő alak, de itt a kölcsönzött újp. *sī* járja (GEIGER, Pāmir-dialekte I. 2. 317).

Számnevünk hangalkata tehát keletiráni. Nem lehetne-e a következő egyenletet felállítani:

därsä : *dä[rsa]tau* = av. *ϑrisąs* : *ϑrisatəm*?

40. **tcaholśä,* cf. *nau* | *vare* | *tcaholśä* «49 = 9 über 40»

a) { ói. *catvāriśát,* pr. *cattālīsa cāālīsa,* pāli *cattārīsa cattālīsa*
{ panjābī *cāḷī,* sindhī *cālīh,* gujarātī marāṭhī hindī *cālīs*

b) { av. *čaϑwarəsatəm,* afghān *calvēṣ̌t,* kurd *čehl čel*
{ phl. *čahil,* újp. *čihil čil*

A characteristikus *h* csak iráni dialektusokban fordul elő. A phl. *čahil* < **čahihl* < **čaϑrϑ* ép úgy lehet az av. *čaϑwar(ə)-satəm* mint egy ópersa **čaϑvṛϑat-* folytatása (SALEMANN, Mp. I. 1. 267. HÜBSCHMANN, PSt. 213. HORN Np. I. 2. 57).

Szavunk tehát iráni jellegű, de hogy kelet- vagy nyugat-

iráni-e, ezúttal el nem dönthető; az előbbi sokkal valószínűbb. Szóvégi *-śä* eleme talán ind (prākrit) befolyás. Vagy talán az afghān szó *ṣ* elemével kombinálandó?!

60. *kṣaṣṭä*

a) óï. *ṣaṣṭíṣ*, pr. pāli *saṭṭhi*
panjābī *saṭṭh*, sindhī *saṭhi*, gujarātī marāṭhī hindī *sāṭh*

b) av. *xšvaštīm*, afghān *spēta*
pehl. újp. *śast*

A szókezdő *kṣ-* = av. *xš-* iráni újítás (cf. card. 6). A cerebralis *ṭ* — ha ugyan lehet rá valamit adni — természetesen ind befolyás, a minthogy a mai afghānban és balūčīban is bőven vannak cerebralisok, a melyek nem eredetiek, hanem ind kölcsönszók közvetítésével harapóztak el (Geiger, Afgh. 205. Bal. 234).

70. **haudātä* (?)

Ez a számnév hiányzik, de kétségkívül így vagy hasonlóan hangzott, cf. *hauda* «7» és *haṣṭātä* «80».

a) óï. *saptatíṣ*, prākr. pāli *sattari*
kašmīrī *satat*, panjābī hindī marāṭhī *sattar*, sindhī *satari*

b) av. *haptāitīm*, phl. *haftāt (haftāð)*, újp. *haftāð*

80. *haṣṭātä*

a) óï. *aśītíṣ*, prākr. *asīi*, pāli *asīti*
panjābī hindī bihārī *assī*, sindhī *asī* etc.

b) av. *aštāitīm*, afghān *atiā*
phl. *(h)astāt, (h)aštāð*, újp. *haštāð*

Az ind dialektusok alakjai egészen eltérnek. A szó testében lévő *ṣṭ* = *št* az iráni dialektusok alakjainak bélyegző vonása, a szókezdő *h* szintén az és hozzá még iráni újítás a 70 analogiájára, végül a szó testében lévő *ā* is iráni specialitás.

Szavunk tehát minden ízében iráni hangalkatú.

90. **nauta* és **nautä*? cf. *pus* | *pare* | *nauta* «95 = 5 über 90» és *nau* | *vare* | *nautä* | *ysāre* «99,000» (l. alább).

a) ói. *navatíś*, prākr. *naüim naüi*, pāli *navuti*
panj. hindī *navvē*, sindhī *navē*, guj. *nēvuṃ* etc.

b) av. *navaitīm*, phl. *navat (navað)*, újp. *navað* etc.
afghān *navē*, kurd *nōt nūd*

Szavunk hangalkata indo-iráni, de inkább iráni, mint ind.

100. **sat* v. **satä?* cf. *sat* | *äysāre* v. *satä* | *ysāre* «100,000».

a) ói. *śatám*, prākr. *sata saya saa*, pāli *sata*
panj. hindī *sāi sāu*, sindhī *sāu*, guj. *śō* etc.

b) av. *satəm*, pehl. *sat (sað)*, újp. *sað*
kurd *sad*, oszét *sädä*, afghān *sal sil*

Szavunk indo-iráni jellegű.

1000. **äysāre* (ejtsd: **äzāre*) v. **ysāre* (ejtsd: **zāre*), cf. *sat* | *äysāre* v. *sat* | *äysāre* «100,000» és *nau* | *vare* | *naut* | *äysāre* v. *nau* | *vare* | *nautä* | *ysāre* «99,000».

a) { ói. *sahásram*, prākr. pāli *sahassa*
kašm. *sās*, sindhī *sahasu*, bihāri *sahasar* etc.

b) { av. *hazaŋrəm*, phl. *hazār (hazār)*,
újp. kurd *hazār*, afghān *zar*

Szavunk hangalkata csak olyan hangfejlődésből érthető meg, a mely az iránival analog: az **äysāre* alak szókezdő *h* consonansa eltünt, mint a pahlavīben is (SALEMANN, Mp. I. 1. 265); az **ysāre* [= **zāre*] alakot az afghān *zar* teszi plausibilissé.

Szavunk hangalkata tehát okvetetlenül iráni, esetleg keletiráni.

B) Ordinalia.

1. *paḍauysye* (azaz: *paḍauzye*).

Homályos képzésű alak. Előtagjában valószínűleg az ói. *prathamás* szóval analog alak lappang. Ha ez igaz, akkor a hangalkat prākrit (cf. prākr. *paḍhama* etc., pāli *paṭhama*; — ellenben av. *fratəmō*, óp. *fratama-*, phl. *fratum* etc.).

2. *šye.*

Teljesen izoláltan álló és homályos képzésű alak.

3. *didye.*

a) { ói. *tṛtīyas*, prākr. *taḍia* etc., pāli *tatiya*
panǰ. *tīǰā tīā*, sindhī *ṭrīǰō ṭriaō*, mar. *tisarā* etc.

b) av. *ϑrityō*, óp. *ϑritīyam*, afghān *drēyam*
phl. *sitī-gar siδī-gar*, újp. *siδī-gar* és *sayum siyum*

Ebből bajos kiokosodni. A szó testében lévő *i* az iráni dialektusokra utal, de a prākr. *taḍia* is játékban lehet. Csak annyi bizonyos, hogy szavunk indo-iráni jellegű.

4. *tcūramye* (azaz: *čūramye*).

a) { ói. *caturthás turīyas*, prākr. *caduttha* etc., pāli *catuttha* és *turīya*; panǰ. hindī *cāuthā*, sindhī guǰ. *cōthō* etc.

b) av. *āxtūirīm tūiryō*, phl. *tasūm* (v. *tuhrum?*) *čahārum*
újp. *čahārum čārum*, afgh. *calōram*, balūčī *čārumī*

Az ordinale *m* formansa csak iráni dialektusokban kerül elő, az ind dialektusokban sehol. Ha már ez által is iráni jellegű, még inkább azzá lesz az által, hogy nyilvánvalóan két (*m* és *y*) formansa van, mint a balūčī rendszámneveknek általában (GEIGER, Bal. I. 2. 237). Szavunk tehát okvetetlenül iráni, esetleg keletiráni jellegű.

5. *pūhye.*

a) { ind *pañcathás pañcamás*, prākr. *pañcama*, pāli *pañcama* és *pañcatha* etc.

b) av. *puxδō*
phl. *pančum (panǰum)*, újp. *panǰum* etc.

Az összes indo-iráni dialektusok alakjai között első sorban az av. *puxδō* jöhet tekintetbe. Az av. szó alapalakja árja **pukthas* s *u* vocalisa *a* = *ṇ* helyett áll **turthas* (cf. ói. *ca-turthás*) analogiájára. Szavunk tehát keletiráni jellegű.

6. *kṣemye.*

a) ói. *ṣaṣṭhás*, pr. *chaṭṭha*, pāli *saṭṭha* etc.

b) av. *xštvō* < **štuō*
phl. újp. *šašum*, afgh. *spažam*, balūčī *šašumī*

Szavunk *m* formansa csak iráni dialektusokban fordul elő; a szókezdő *kṣ*- is iráni jelleget kölcsönöz neki (cf. card. 6 és 60).

7. *haudamye.*

a) ói. *saptamás saptathás*, prākr. pāli *sattama* etc.

b) av. *haptaϑō*, phl. *haftum*, bal. *haptumī* etc.

A szókezdő *h* iráni specialitás; kettős suffixuma miatt elsősorban a balūčī *haptumī* jő tekintetbe s a *pt* > *wd* hangváltozás is a keleti iránságra utal (cf. card. 7).

10. **dasamye.*

A szó ebben az alakban még nem került elő, de hogy bizonyosan így hangzott, bizonyítja egyrészt a card. *das(s)au* s másrészt a tényleg előforduló *tcahaulasamye* «14.» (cf. card. *cahauri tcahaurä* «4»), *paṃjsūšamye* «15.» (cf. card. *paṃja* «5») és *kṣasamye* «16» (cf. card. 6).

a) ói. *daśamás*, prākr. pāli *dasama* etc.

b) av. *dasəmō*, oszét *däsäm*, afghān *lasam*
pehl. újp. *dahum*, bal. *dahumī*

Ez a rendszámnév voltaképpen ugyanazon elbírálás alá esnék, mint card. *das(s)au*. Keletiráni jellegét azonban csattanósan bizonyítja az ord. *tcahaulasamye* «14.» hangalkata.

A *tcahaulasamye* szó analysise ugyanis a fönnebbiek értelmében nem lehet más mint **tcahaur* + **dasamye*; az *l* consonans tehát az *rd* hangkomplexre megy vissza. Már most az *rd* > *l* hangváltozás a prākrit dialektusokban több mint sporadikus (Gray, Indoir. phon. 199; a szabály ezekben, valamint a pāliban: *dd*, *ḍḍ*, l. Pischel, Prakrit-Spr.' 198, 200 és V. Henry, Gr. pālie 29), az iráni dialektusokban ellenben a pahlavītől lefelé egészen közönséges, cf.

{ av. *sarəδ-:* phl. újp. *sāl* «Jahr»
{ av. *varəδ-* «augere»: phl. *vālītan,* újp. *bālīδan* «wachsen»

Ez az *rd* > *l* hangváltozás akkor is beáll, ha az *r* az egyik szó végén s a *d* a másik szó elején áll, cf.

{ av. **sārō-dāra:* phl. újp. *sālār* «Anführer»
{ av. *pairi-daēza,* óp. *παράδεισος* [héber *pardēs*] : újp. *pālēz* «Garten»

(l. Salemann, Mp. I. 1. 167. Horn, Np. I. 2. 56. és Grr. 63, 153. Hübschmann, PSt. 260). Ez a hangváltozás a sāsānida időkben (Kr. u. 226—642) ment végbe; az idősebb (arsakida) pehleviben még megvolt az *rd,* a mint ezt az örmény kölcsönszók bizonyítják (örm. *nava-sard:* pehl. *sāl,* örm. *partēz* < **pardēz:* újp. *pālēz,* l. Hübschmann, l. c. Horn, Np. I. 2. 56).

A szóban forgó nyelv számneveinek vizsgálata alapján tehát megállapítható, hogy túlnyomó részük valószínűleg iráni s jó részük okvetetlenül iráni hangalkatú. Nyelvünk tehát — ha csak az egész számrendszer nem iráni kölcsönzés (a mi mégis csak valószínűtlen) — iráni s ez esetben okvetetlenül keletiráni dialektus. Emlékei a legutóbb méltatott hangtörvény alapján nem lehetnének régiebbek a Kr. utáni 3. századnál és sinai dokumentumok alapján (cf. Leumann, ZDMG. 61, 658) nem lehetnek későbbiek a Kr. utáni 8. századnál.

(Folytatjuk.)

Schmidt József.

A HORVÁT *plugarina* ÉS AZ OLÁH *plugar*.

«No azt sem hittem volna, kezdi KARÁCSONYI JÁNOS második *Polgár*-czikkét, hogy a becsületes *polgár* szó egyszerű származtatása ennyi ellenzéssel találkozzék!» l. M. Ny. 5 : 13. Az érdemes történetíró a következő lapon is hivatkozik magyarázatának egyszerűségére és ezt azon «komoly okai» közt első helyen említi, a melyek őt arra bírják, hogy a *plugar* > *polgár* egyeztetéshez ragaszkodjék. «Először is, mondja, szembeszökő a *polgár* és *plugár* teljes hangtani megegyezése. A *plugar*-ból egyszerű metathesis-sel épp úgy lett *pulgár*, *polgár*, mint a *klucsar*-ból *kulcsár* vagy *szluga*-ból *szolga*, *Krakó*-ból *Karkó* stb.» Nem akarok ebbe belekapaszkodni, ámbár K. mint történetíró is tudhatná, hogy a szláv *sluga szuluga szologa* alakokon át lett *szolgá*-vá, tehát igenis nem «egyszerű metathesis-sel», de a mi ezután következik, az már igazán ellenkezik mindennel, a mit én kutatásaim és a tudománynyal való foglalkozásom közben tapasztaltam, K. ugyanis az «egyszerű metathesis» után, a mely nem is metathesis, így folytatja: «Már pedig az igazság a nyelvtörténetben is egyszerű.» A nyelvtörténetben is! Hát még hol? Talán más tudományban is, talán a népek történetében is, a melyben K. százszorta jártasabb nálamnál? Én nap nap után azt tapasztalom, hogy nincs tudomány, a melyben az igazság fölismerése egyszerű volna, de nem erről kívánok ezúttal szólni, én igazán egyszerű dolgokról fogok értekezni, a melyekben mégis az igazság megismerésére — egy kis szakismeret is kell.

Én is hozzászóltam e folyóiratban K. első czikkéhez és rövidke fölszólalásomat így fejeztem be: «a szláv nyelvekben a *plugar* szó vagy nincs, vagy ha van, az egy cseh nyelvet kivéve, olyan jelentést tüntet föl, hogy abból nem származhatott egy «szántóvető-t jelentő szó.» l. fönt 26. l. Nézzük csak, hogy a

történetíró milyen egyszerű okoskodással dönti halomra ez állításomat: «Hogy a magyarban teljesen beleolvadt pannon-szlávban a *plugar* a XI. században mit jelentett, azt valóban nem tudjuk. De, mint az imént adatokkal bizonyítottam, volt rá ok, hogy legalább is a magyarban ily jelentés kifejlődjék. Sőt én úgy látom, hogy a mai horvát-szlavon nyelvben is van nyoma annak, hogy valaha a *plugar* szántó-vetőt is jelentett, mert hiszen a *plugarina* szó föl van véve két előttem levő horvát szótárban is és annyit jelent, mint szántóföld-bér. Ezt a bért pedig bizonyosan nem az ekecsináló *plugar*, hanem a szántóföldet használó és így szántó-vető *plugar* fizette. A bolgár-szlávban a IX—XI. századokban a *plugar*-nak szántóvetőt is kellett jelentenie, mert az oláh (román) ily értelemben vette át tőle.» i. h. 15. l.

Első pillantásra egészen kétségtelennek látszik, hogy én tévedtem, hisz K. okoskodása olyan világos, olyan egyszerű. És mégis, milyen távol esik az igazságtól! Kezdjük a horvát *plugarina* szón. Ez a szó szántóföld-bért jelent. «Ezt a bért pedig, mondja K., bizonyosan nem az ekecsináló *plugar*, hanem a szántóföldet használó és így szántó-vető *plugar* fizette.» Ergo «valaha a *plugar* szántó-vetőt is jelentett.» No ilyen okoskodással szép kis badarságokat lehetne kimagyarázni az *-arina* képzőboskorral lett horvát-szerb szavakból. A *zemljarina* földadóból, a mely közvetetlenül *a zemlja* földből származott, egy sehol ki nem mutatható **zemljar*-t lehetne kihámozni, a *glavarina* fejadó nem a *glava* fejből származnék, hanem a *glavar* főnökből, a *poštarina* postailletéket a szegény póstamesternek, a *poštar*-nak kellene megfizetnie, a mi ellen ez bizonyára kézzel-lábbal tiltakoznék, mert azt mondja a történetírók nem értenek az ilyenekhez, a *poštarina* nem az ő nevéből a *poštar*-ból származott, hanem egyenesen a *pošta* szóból, hisz a *dimarina*-t a füstpénzt is a *dim*, a füst után fizetik és nem neveznek ki holmi **dimar*-okat, füstösöket, a kiket azzal nyomorítanak meg, hogy ők fizessék meg az egész község füstpénzét. Tehát bizony-bizony a *plugarina*-t a szántóbért a *plug* eke után fizették, csak úgy, mint a *kućarina*-t a házadót a *kuća* ház után, a *travarina*-t a legelőadót a *trava* fű után stb. stb., a *plugarina*-ból pedig nincs semmi néven nevezendő jogunk arra következtetni, hogy

volt valaha a horvát nyelvben egy plugar, a mely ezt vagy azt jelentette.

Áttérek az oláh *plugar*-ra, a melylyel szemben, úgy látszik, hiába való minden tiltakozás. «A bolgár-szlávban, mondja K., a IX—XI. századokban a *plugar*-nak szántó-vetőt is kellett jelentenie, mert az oláh (román) ily értelemben vette át tőle.» Ha az oláhban a *plugar* valóban azt jelenti, hogy szántó-vető, pedig hát azt jelenti, a bolgárban is azt kellett jelentenie. Ez olyan «egyszerű», olyan meggyőző, hogy történetíró, a ki meg van arról győződve, hogy «az igazság a nyelvtörténetben is egyszerű», akár esküt merne rá tenni. És mégis azok a hitetlen nyelvészek nem hiszik el, hogy az oláh *plugar*-ból szabad volna arra következtetni, hogy a bolgár nyelvben is volt valamikor *plugar* szó! Tiktin Rumänisches Elementarbuch 1905. 113. l. a 270. fejezetet így kezdi: «Mit folgenden Suffixen sind ferner gebildet: 1. Maskulina; *-ar* -arius: *lăutar, plugar* von *lăută, plug.*» Azaz a mint *lăută* hegedűből az eleven (latin-arius-ból lett) *-ar* képzővel *lăutar* hegedűs lett, úgy származott a (szláv) *plug*-ból magában az oláh nyelvben egy *plugar*. Gartner Darstellung der rumänischen Sprache 1904 czímű művének a szójegyzékében, a hol a szavak származását is megállapítja, azt találjuk:

plug (ab. =) *-gurĭ*, pflug,
plugár (plug), *-rĭ*, ackermann,

azaz *plug* (többes *pługurĭ*) = óbolgár *plugъ*, de *plugár plug*-ból képezett oláh szó. Ha Gartner elméjében csakis a legkisebb kétség merült volna föl az iránt, vajjon a *plugar* valóban oláh képzés és nem talán a bolgár nyelvből átvett szó, akkor ezt okvetetlenül megjegyezte volna, a mint p. o. megjegyezte, hogy az oláh *plătă* fizetés szó lehet rendes oláh képzés a szlávból átvett *plătí* fizetni igéből, de lehetne elvégre az egyjelentésű bolgár *plata* mása is:

«*plată (plătí ?* ab. *plata ?*) bezahlung.»

Philippide *Itoria limbiĭ romîne* 1894 a latinból örökölt képzők közt fölemlíti egyebek közt az -arius-ból lett *ar* t ilyen módon: -ario: *argintár* — argentarius, *ušâr* — ostiarius, l. 180. l. A következő lapon, a hol azokat a latineredetű képzőket sorolja

föl, a melyek az oláh nyelvben új szavak képzésére szolgáltak, megint ott találjuk a mi képzőnket még pedig így: -ario: *boár* — bou, *plugár* — plug, *vacár* — vacă, *portár* — poartă, *değetár* — deget, *pĭeptár* — piept; azaz Ph. meggyőződése szerint az eleven *-ár* képző hozzájárult az idegen *plug*-hoz is és lett tisztán oláh képzés következtében egy *plugár* szó valamint a *boŭ*-ból lett *boár* ökörpásztor, *vacă*-ból *vacár* tehénpásztor, *poartă*-ból *portár* portás, *deget* újj-ból *degetár* gyűszű, *pĭept* pectas-ból *pĭeptár* pruszlik.

Tehát a nyelvészek azt tartják, hogy az oláh *plugár* oláh képzés és magában az oláh nyelvben keletkezett, a mi természetesen csak akkor lehetséges, ha az *-ár* képző ma is eleven képző vagy legalább az volt, mikor az oláhok a bolgároktól átvették a *plug* szót. Hogy pedig az volt, azt bizonyítja sok a *plug*-gal körülbelűl egy időben vagy még később az oláh nyelvbe került idegen szóból hajlott ilyen képzés: *potcoavă* patkó; *potcovár* «Hufschmied», *strajă* (j = zs!); *străjár* őr, *cizmă*; *cizmár* stb. stb. l. Gartner i h. 143. l. Egy nyelvben, a melyben *aur* «aurum» mellett *aurár* «aurarius» van, *argint* m. *argintár* (argentum; argentarius), a melyben az asztalos *măsár* (*masă* = l. mensa), a szűcs *blănar* vagy cojocár (*blană* «Pelzwerk», *cojoc* «Pelz»), a kecskepásztor *căprár* (*capră* = l. capra), az erdőkerülő *pădurár* (*pădure* erdő), a harangozó *clopotár* (*clopot* harang), a hol a kanálkészítő czigány neve az, hogy *lingurár* (*lingură* kanál), szóval egy nyelvben, a mely csak úgy hemzseg a foglalkozást jelző *-ár* képzésektől, nagyon könnyen megérthető, hogy az idegen *plug*-ból is egy *plugár* hajtott. Erre tehát nem szabad hivatkoznunk annak bizonyítására, hogy a bolgár nyelvben volt valaha ilyen szó; nyelvészek tudtommal nem is hivatkoztak rá, sőt, a mint fönt láttuk, egyet értenek abban, hogy a *plugár* szó oláh képzés.

Mindebből csak egy tanulságot akarok levonni, csakis azt, hogy sem a horvát *plugarina*-ból, sem az oláh *plugar*-ből nem lehet arra következtetni, hogy akár a horvátok, akár a bolgárok ismerték a *plugar* szót. A magyar *polgár* szónak egy szláv *plugar*-ból való magyarázata tehát semmit sem nyert valószínűségben e két szóra való hivatkozás által.

ASBÓTH OSZKÁR.

ISMERTETÉSEK.

Dr. Erich Berneker, Slavisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1908. — *A—dvigają.*

Miklosich Etymologisches Wörterbuch d. slav. Sprachen czímű műve 1886-ban jelent meg, nem is volt igazi szófejtő szótár, hisz első sorban csak a szláv nyelvekből állította össze az együvé tartozó anyagot, a többi indogermán nyelvekkel való kapcsolatokat nagyon is mellékesen és hiányos készültséggel kereste. Ránk magyarokra azonban azért volt rendkívül érdekes és becses, mert a szláv szavaknak más nyelvekbe való terjedését folyton figyelemmel kisérte és a szláv nyelvekbe jutott magyar és egyéb idegen szavakra is rámutatott. Így sok nagy hibája mellett is a Miklosich könyve mindeddig nélkülözhetetlen volt, a magyar nyelvész pedig még Berneker szótárának teljes elkészülése után is — eddig csak három füzet jelent meg — újra meg újra fogja forgatni, mert a szláv nyelveknek a szomszédos nyelvekkel való érintkezésére több világosság derül belőle, mint Berneker egészen más alapon készült művéből. De mikor ezt elismerem, mikor a tudomány érdekében valónak jelentem ki, hogy Miklosichnak a könyvkereskedésből már eltűnt munkája újra kiadassék, lehetetlen rá nem mutatnom arra az óriási külömbségre, a mely egyébiránt Miklosich és Berneker műve közt fönforog.

Hogy szembeszökjék a nagy külömbség, a mely a két szótárt élesen elválasztja egymástól, első példának egy egészen egyszerűt választok, a *broj* illetőleg *brojь* czikket. Miklosichnál a czikk így hangzik:

broj asl. *zahl.* nsl. broj *habd.* b. broj. broja *zählen.* brojnici, brojenici *plur. rosenkranz.* s. broj. brojiti. brojenice *plur.*

Berneckernél az anyag csaknem szakasztott ugyanaz:

brojь — skr. ksl. *brojь* «Zahl». bg. *broj* ds.; *brojъ* «zähle»; *brojníca* «Rosenkranz» (zum Zählen der Gebete). *skr. brôj*, G. *bròja* «Zahl»; *brojànice, brojènice.* Pl. «Rosenkranz»; *bròjiti* «zählen». sl. [bròj bei Habdelich «Zahl» aus dem Skr.].

Már itt is szembeszökő a nagy külömbség, a mely B. előadását M.-éval jellemzi és a mely mindjárt az első szón kirí és végig húzódik az egész összeállításon. Nem akarok a czímszóban mutatkozó eltérésről szólni (M. *broj:* B. *brojь*), hisz nyomban M. szótárának megjelenése után constatálták, hogy a czímszók fölállításában mennyire önkényes, tudománytalan, de nyomban utána M.-nál azt olvassuk, hogy asl. *zahl*, míg B. a helyett a tényállás szigorú szemmeltartásával azt írja, hogy: skr. ksl. *brojь* «Zahl», azaz jelzi, hogy e szó bizony nem található a régi óbolgár, vagy Miklosich terminologiája szerint ószlovén forrásokban, hanem csakis horvátszerb redactiós egyházi szláv forrásokban. A mi pedig azután következik, abban B. szövegében csakúgy lüktet az élet, a hangsúly helye és minősége, a hangzók hosszú vagy rövid volta, az mind híven föl van jegyezve, míg M.-nál mind ezek az indogermán nyelvészet szempontjából is jelentős vonások teljesen elmosódnak: M. a szerb nyelvből *broj*, *brojiti*, *brojenice* alakokat idéz, B.-től megtudja az olvasó, a ki ha talán szlavista is, nem ismerheti minden egyes szónak minden egyes szláv nyelvben változó kiejtését, hogy a *broj* «szám» *brôj*-nak ejtendő és hogy genitivusa *brȍja*, hogy a belőle képezett ige *bròjiti* «olvasni, számlálni» és hogy az «olvasó»-t *brojȇnice*-nek kell ejteni. Végül megjegyzi B., hogy a szlovének ezt a szót nem ismerik, hogy Habdelich szótárába horvát-szerb forrásból került. Látni való, hogy B. igazán minden részletében tudományos kutatások alapjául szolgáló anyagot igyekszik adni szótárában és constatálhatjuk, hogy az anyag összeállításánál a legnagyobb gonddal járt el. Mégis nem a szláv anyag gondos és a legfinomabb részletekben is tudományos összeállítása volt egyedüli czélja, ezt az anyagot bele is kivánja illeszteni az indogermán nyelvészet nagy egészébe, keresi a szálakat, a melyek a többi indogermán nyelvekhez vezetnek. Míg tehát M.-nál a fönt kiírt összeállítással ki is merül az egész czikk, B.-nél a munkának nagyobbik, fáradságosabb része még csak itt kezdődik. B. a szláv alakok összeírása után így folytatja:

Wahrscheinlich im Ablaut zu *brьjǫ*, *briti* sd. «schneiden». Also ursprünglich «Zahl» als «eingeschnittenes Merkmal». So gehört apr. *gīrbin* Acc. «Zahl» mit abg. *žrěbьjь*, r. жеребёй «Los». kleines abgeschnittenes, abgehauenes Stück»; жеребьевáть «zerhackt, zerbröckelt» zu mhd. *kerben;* ae. *ceorfan* «schneiden» (Kern Tijdschrift voor nederl. Taal-en Letterk. 11, 198 ff.); mhd. *kerbholz* «Stäbchen zum Einschneiden von Zahlen und Zeichen zum Behuf der Berechnung».

De korántsem vág össze mindíg a szláv anyag M. és B. művében annyira, mint a *broj: brojь* czikkben, néha már itt is igen nagy

a külömbség, így p. o. M. a *čendo* czikkben csak egy cseh szót idéz, erről sem mondja meg, hogy rég feledésbe ment, alakját modernizálja és nem magyarázza, jelentését pedig pontatlanul állapítja meg («č. ščedí *kind*»), úgy hogy nemszakértő egyáltalában nem is veheti hasznát; milyen egészen más a B.-nél a *čędo* czikkben található cseh anyag: č. alt *čad, čád* «Knabe; Jüngling»; *čada, čáda* «Mädchen»; *čadský*, heute čacký «hübsch, tapfer, edel» (Bedeutungsübergang ähnlich wie in al. *cniht* «Knabe» — e. *knight* «Ritter»; *knightly* «ritterlich, edel»); alt *š-čedie* (**is-čędьje)* «Nachkommenschaft».

M. a *čendo* czikkben kivételesen érinti a szó etymologiáját is ilyen módon: *Wenn man* čędo *mit d.* kind *als verwandt ansähe, würde man jenes für entlehnt halten;* B. is említi a szláv szónak ezt a származását, de bevezeti egyúttal az olvasót az e körül folyt tudományos vitába.

Wird fast allgemein für ein urslav. Lehnwort aus den Germ. gehalten: **kinda* (= as. *kind*), woneben *kinþa* (= ahd. *kind*); vgl. Kluge EW. 205; MEW. 32; f. Schmidt Plur. 13, Anm. 1 ua. Und zwar wäre hier wegen des Übergangs des entlehnten *k-* vor palatalen Vokal zu *č* (nicht *c* wie in *cęta* sd.) Entlehnung in einer älteren Periode anzunehmen, vgl. Meillet Et. 110. — Ob nicht aber ein zufälliger Gleichklang täuscht? Vielleicht gehört *čędo* mit Formans *-do* (wie in *stado* sd.) zu *-čьnǫ, -čęti* sd. (vgl. speziell *za-čьnǫ, za-čęti* «empfangen, concipere») als «Empfängnis, Leibesfrucht»; vgl. zur gleichen W. ai. *kanā* «Mädchen»; *kanyā* «Mädchen, Jungfrau, Tochter»; ir. *ciniud* «Geschlecht, Stamm»; cenēl «Geschlecht».

A B.-nél idézett forrásokhoz hozzá lehet még Vondrák összehasonlító szláv nyelvtanának 1906-ban megjelent I. kötetét venni; Vondrák észreveszi ugyan a nehézségeket, de mégis hajlandó német szónak tartani a szláv *čędo*-t. Kétségei legélesebb kifejezést a 118. l.-on nyernek: «Hieher gehört noch aksl. *cęta* ‚numus‘, got. kintas ‚Heller‘, vielleicht auch aksl. *čędo* ‚Kind‘, *čędь* ‚Leute‘, germ. *kinda*, ahd. *chind-*, nur fällt hier auf, dass *k* zu *č* geworden ist, während wir in *cęta, crьky* ein *c* haben. Das würde also für ein heimisches Wort eher sprechen.» De V. kétségei hova-tovább háttérbe szorulnak, a 263. l.-on azt olvassuk, hogy «*čędo* ‚Kind‘ hängt wohl mit *kind* zusammen», a 268. l.-on pedig: «In anderen, wohl älteren Lehnworten kommt *č, ž* vor: aksl. *čędo* ‚Kind‘, das man wohl mit dem deutschen *kind* zusammenstellen muss.» Nagyon sajátságos Brückner megjegyzése, melyet Vondrák nyelvtanának bírálatában a *čędo* szó alakjára tesz: Wenn ich, mondja, zwischen dem Lautwandel *duch: duše* und *duch: dusi* Jahrhunderte verstreichen lasse, könnte man mir den Wandel *čędo* aus *Kind*, *črěšnja* aus *Kirsa*, die ungefähr gleichzeitig

mit *cęta* und *cěsarь* aus *Kintus* und *Kaisar* entlehnt sein dürften, entgegenhalten. Der Einwand ist nicht stichhaltig, denn solche Rückschläge zu längst verschwundenen Erscheinungen, solche Atavismen, sind auch sonst zu beobachten, l. Arch. f. slav. Phil. 29 : 112.

De térjünk vissza B. munkájához és nézzünk most már egy bonyolultabb esetet, hogy jobban megismerkedjünk a szótár egész berendezésével és a szerző komoly törekvésével, hogy nehéz kérdésekben is állást foglaljon. Választom az *azъ* czikket. Minthogy a közszláv *a* hosszú *ā*- vagy *ō*-ból hajtott, a többi indogermán nyelvekben pedig az *azъ* «én» névmásnak megfelelő alakok szókezdő rövid *e*-re vallanak, külömböző kisérlet történt a szláv szókezdet megmagyarázására, míg a legújabb időben az orosz SOBOLEVSKIJ elkeseredésében oda nem jutott, hogy még az *azъ* «én» meg a többi idg. nyelvek alakjai közt való szorosabb összefüggésében is kételkedni mert.*) Hogy B. tárgyalása világosabb legyen, közlöm a szláv nyelvekből összeállított anyagot is, azaz kiírom az egész, ép oly érdekes, mint jellemző czikket szóról-szóra:

azъ — **abg.** *azъ* «ich.; ganz selten (so Mar. 162, 6—7) *jazъ*. **r.** я, alt noch язъ. **klr.** *ja*. **bg.** *az*, *jaž* (mit angefügten Partikeln: ázi, jázi, *áska*, *jáska*, *ázika*, *jázika*). **skr.** *jā* (s. **ksl.** *jazь*). **sl.** *jàz*, *jâ;* alt *jèst*. č. *já* (seit Anf. XIV. Jh.); alt *jáz* (archaistisch noch Ende XV. Jh.; Gebauer HM. III. 1, 524). **p.** *ja*, alt *jaz*. **os.** **ns.** *ja*. **plb.** *jòz*, *jo*.

|| Gegenüber der idg. Form des Pron. «Ich», die als **eĝh-* **eĝ* anzusetzen ist (Brugmann Grdr. II. 801; KVG. 407), vgl. ai. *ahám;* aw. *azəm;* arm. *es;* gr. *ἐγώ*; lat. *ego;* got. *ik;* ahd. *ih*, *ihha;* lit. *esz*, *asz;* le. *es;* apr. *ęs*, *as*, macht der slav. Anlaut Schwierigkeiten. Die slav. Gf. **ězъ* (mit Dehnung des **e-* nach *ty:* Brugmann Grdr. II. 801) oder **jězъ* (Fortunatov Lekcii 224 f. aus jez-zъ, wo -zъ eine angetretene Partikel darstellt) scheitert an dem bg. *a-* in *azъ*, *az* (vgl. Budmani Rječnik IV. 373; Pedersen KZ. 38, 315). Die slav. Gf. kann daher nur **azъ* sein, wie sie auch richtig MEW. 5 angesetzt ist. Pedersen aa O. meint, **azъ* habe seine Form in der Verbindung mit einem vorhergehenden Verbum mit der ursprünglichen Form *ō* erhalten; sehr grosse Schwierigkeiten. Ich nehme vielmehr Kontraktion von urslav. **ezъ* mit der Konjunction *a* an: **a ezъ* zu **azъ*. Sicher-

---

*) Az *azъ* alak váltakozik *jazъ* alakkal, ezt pedig *ězъ*-ből vélték magyaráztatni; ennek lehetőségét azonban S. tagadja és a következő eredményhez jut: «az *azъ* névmásban az *a*-nak szintén nincs köze *ě*-hez és ez az alak nem kapcsolható össze valamennyire szorosabban a gör. ἐγώ, lat. *ego* s a többivel» (vъ mêstoimenii azъ *a* takže ne imêetъ otnošenija kъ *ě* i eta forma ne možetъ bytь svjazyvaema skolьko-nibudь têsno sъ greč. ἐγώ, lat. *ego* i proč.) l. Jagić-Festschrift 204. l.

lich war das eine häufige Verbindung, denn beim Verb wurden die Personalpronomina ursprünglich wohl nur gesetzt, wenn sie besonders betont waren, und das geschah wohl oft, wenn das Subject im Gegensatz zu einem andern (mit *a*)*) hervorgehoben wurde. Vgl. z. B. solche Typen wie skr. (Beispiele aus Rječnik I. 3—21 passim): *ti ćeš, Karko, prvi carovati, a ja ću ti biti do koljena; Kupci bi me pitali: po što, snašo, ta koza? A ja bi im kazala:...; Da vidimo ko će bolje, a ja vidim ko ne more; Tko će otvoriti? a mi podimo* ua.: vgl. auch den *a já-* Typus im Ač. (Gebauer Slov. I. 3): *uzříš a ya třetí den vstanu.* — Zu der Erscheinung der Kontraction vgl. z. B. č. *an, ana, ano* aus **a onъ, *a ona, *a ono* (s. *a*). — Einzelsprachliches *jaz* wurde zu *ja* durch Sandhigesetze (vgl. Solmsen KZ. 29, 79; Budmani aa O.).

Megjegyzem, hogy Brugmann újabban nem indul már ki **ězъ* alakból, hanem ugyancsak *azъ*-ból, csakhogy ezt mintha egy idg. **ązom*-ra vezetné vissza, l. KVgr. 410: «Ai. *aham*, gr. *ἐγώ ἐγών*, lat. *ego*, got. *ik*, ahd. *ih*, aisl. *ek*, urnord. *-ka*, aksl. *azъ* (vermutlich aus **āzom*, s. § 376 Fussn. 1).» Az idézett helyen, a mely egyébiránt a 376. l a p o n és nem fejezetben keresendő, csakis az *-om*-nak ъ-vá való válásáról van szó, a szókezdő *ā*-ról azonban még a 407. l.-on is történik említés: «*Ich*. 1. **eĝh- *eĝ-* im Nom.: ai. *ahám*, av. *azəm*, gr. *ἐγώ*, lat. *ego*, got. *ik*, ahd. *ih*, lit. *esz, asz*, preuss. *es;* aksl. *azъ (jazъ)*, nslov. *ja* mit unklarem *ā* (zuletzt darüber Pedersen, KZ. 38, 315 ff.).» Föltűnő, hogy Brugmann a szlovén nyelvből a rendes és eredetibb *jaz* alak helyett a ritka *ja* alakot említi csak.

Nagy gondot fordít B. a jelentésfejlődés megállapítására. Ezt is hadd bizonyítsa először egy egészen egyszerű példa. Nagyon gyakran ismételt összeállítás az óbolgár *berą: φέρω*, lat. *fero*, óbg. *beretъ*: óind *bharati*, pedig mi tűrés-tagadás, a szláv szó viszonya a többi indogermán szavakhoz csak addig olyannyira átlátszó, ha csak a l a k j á t tekintjük, j e l e n t é s é t nem, hisz a szláv ige nem azt jelenti, hogy «vinni», hanem azt, hogy «szedni, venni». B. rámutat arra, hogy egy régi főnévképzésben megmaradt a régi jelentés, külömben pedig szépen megmagyarázza az igén észlelhető jelentésfejlődés menetét: Die alte Bed. «tragen» hat im Slav. noch *bermę***) sd. gewahrt. Die Bed «nehmen» entwickelte sich in der Verbindung mit der Präp. *u* (sd.): *beretь čьto u kogo* «er trägt von einen etw. weg» (vgl. lat. *au-fert*) = «er nimmt einen etwas». Vgl. noch gr. *ἔφερε καὶ ἦγε*; lat. *ferre et agere*; gr. *φώρ* «Dieb».

---

*) A szláv *a* annyi, mint a magy. *pedig*.

**) Abból a **bermę*-ből lett az óbg. *brěmę*, szb. *brěme*, lengy. *brzemie* stb., a mely vinni valót, «terhet» jelent.

Épen a jelentésfejlődés gondos megállapításával sikerült B.-nek egy-egy szót beleilleszteni a maga csoportjába, a mely Miklosich előadása szerint egészen elszigeteltnek látszik a szláv nyelvek terén. M.-nál p. o. egy külön *brosi*-czikket találunk, a mely mindössze ennyiből áll: **brosi: klr.** brosyty *wegwerfen.* **r.** brositь. B. nagyon szépen kifejti, hogy az elejteni, eldobni jelentés mikép fejlődött egy dörzsöl-féle*) jelentésből és így kerül most már az eddig elszigetelt szó a legszorosabb rokonságba a *brusъ* «Wetzstein» szóval meg az eredetileg törlő ruhát jelentő *obrusъ* «abrosz»-szal és a mi első pillanatra még jobban meglep — a vörös áfonya szláv és német nevével is. No de lássuk az utóbbinak szentelt kis czikkecskét egészen:

brusьnića — **r.** брусника, dial. брусница, брусёна, брусéня «Preisselbeere». **klr.** *brusnýća* ds. **sl.** [*brusníca* neu aufgenommen]. **č.** *brusnice, brusnička, brusina, bruslina.* **p.** *bruśnica, brusznica.*

Hierher auch **wr.** *brusńéć* «rot werden, erröten»; *brusńélyj* «rötlich».

|| Zu *brusъ; brušǫ, brusiti* sd. «streifen». Die reifen Früchte streifen sich leicht ab; daher nhd. dial. *Strickbeere, Streichbeere;* lit. *brùknė,* le. *brúklene* «Preisselbeere» zu lit. *braukiù, braũkti* «wischen, streichen»; le. *bráukt* «fahren»; *brauzít* «streichen»; *brukt* «abbröckeln». Nhd. *Preusel-, Preisel-, Praus-, Brausbeere* aus dem Č.

A *bъchъ* czikkben B., a jelentés külömböző átmeneteit megállapítva, épenséggel M.-nak négy külön csoportját kapcsolja egybe. A jelentésfejlődés tarkaságánál fogva különösen tanulságos a *cělъ* czikk, egyik vagy másik, részben épen magyar szempontból érdekes czikk pedig egy egész sereg található a szótárban, l. p. o. a következő czímszókat: *babuni* (v. ö. m. *babona*), *boginje, bogъ 2.*, *boľarinъ* «bojár», *brъvь 2.* (v. ö. a dunántúli *bürü* szavunkat), *buda, bujь* «buja», *bъdrъ, bъdьńь* «bödön» (v. ö. *bodnár*), *bъďo, bъrzъ, bytь, byvolъ* «bival», *bьrlogъ* «barlang»**) *cěďo* «szűrök» (ezzel összefügg a *čistъ* «tiszta» szó), a *cěva (cěvь)* «cséve, cső», *cyrulik, čelověkъ* «ember» (az összetétel első része *čelo-*, a melyből a magyar nyelvbe is átment *čeľadь* «család, cselédség» hajtott), *čerda* «csorda», *čerša; čeršьńa* «cseresznye», *četyre, čęstь, čujǫ-čuti, čьjǫ-čiti, čьrvь, dakъ, dětę,* stb., stb.

---

*) **r.** бросáть, брóсить, брóснуть «Flachs riffeln»; бросъ «Abfall». Aus der Bed. «abfallen lassen beim Schaben» entwickelte sich bei брóсить, бросáть die allgemeinere von «fallen lassen; wegwerfen, werfen», l. a *brъsnǫ* czikket.

**) V. ö. az én értekezésemet a трът-трьт-féle hangcsoportról 24. k. a hol egyebek közt a bolgár nyelvből is kimutattam a barlang jelentést.

Nem bocsátkozhatom annak megállapításába, hogy mennyi az új, eredeti abban, a mit B. ezekben és más gondosan kidolgozott czikkecskékben elmond, nem is ez a fő, hanem az, hogy hangyaszorgalommal összegyűjtötte a szerteszórt anyagot és józan kritikával fölhasználta; szótára által nagyon sok elmés, helyes magyarázat szélesebb körökbe fog terjedni és nem egy újra meg újra ismételt régi etymologia a lomtárba kerülni. Hogy csak egy példát említsek, ki nem tudná, a ki valaha foglalkozott a szláv nyelvekkel, hogy a szlávok június és július havában egy kis rovart nevéről keresztelték el, a melyet állítólag e hónapokban gyűjtöttek, hogy belőle vörös festéket készítsenek. Ezt a szép mesét alaposan lerontja B. és érdeméből nem von le sokat, hogy ennek fölismerése nem tőle magától származik, hanem a dolog egy kevésbbé ismert könyvben meg volt már írva. Az érdekes fejtegetés B.-nél így hangzik:

Von *čьrvь haben die Monate Juni, Jul. ihre slav. Benennung erhalten. Aber nicht, weil zu dieser Zeit die Scharlachwürmer gesammelt wurden (Miklosich Mon. 7—9; Krek. SlLg. 516; Schrader RL. 421 ua.), was gar nicht zutrifft, sondern diese Ausdrücke stammen von der im altslavischen Leben so ausserordentlich wichtigen Bienenzucht her (Rostafiński Symbola I. 375); *čьrvьćь, *čьrvьnъ benannte man die Jahreszeit «*u której czyrw pszczół powstawał*», in der die Bienen die Brut ansetzen (vgl. p. *czerwić — się*.). So klr. *čérveń*, G. *čérvńa; červenec*, G. *července* (alt črvnec, G. *črvence*, *čьrvьnьćь, G. *čьrvьnьća*, N. *črvenec* durch Ausgleichung nach dem Gen.). «Juli» (alt «Juni»). p. *czerwiec*, alt *czyrwiec* «Juni».

Ehhez v. ö., a mi a fölötte álló szövegben olvasható, hogy ugyanis az oroszban *červa* azt jelenti, hogy «die in den Brutzellen eingeschlossenen Bienenlarven» és hogy ez a főnév a kisoroszban ugyanabban a jelentésben, de még eredetibb *červ́* alakban él.

Az oláh pásztorok nyelvéből a szláv nyelvekbe került szavak helyes tárgyalása Miklosich után rendesen nem okozott nagy nehézséget, a *bàle* «Rotz» (M.-nál l. *bala* a.), *bàlega* «Unflat, Viehkot», *bèšika* «Blase», *bryndza-brindza, bukáta* «Stück, Schnitt» czikkeket megírhatta B. már M. alapján, de hogy e fontos szócsoportról is mennyire világosabb képet alkothat magának majd a kérdéstől távolabb álló kutató, ha B. szótára be lesz fejezve, azt mutatja a *bâč* és a *cap* czikke. Miklosichnál különösen az első szónak a tárgyalása egészen zavaros, hangzik pedig ekkép:

bačĭ 1. s. bač *senner*, stanar. bača. bačija *sennerei*. b. bačilo *ovile*. č. bača *oberschäfer*. slk. *schäfer*. p. baca *schäfer*. — magy. bács, bacsó, bácsi. rm. bač *älterer bruder, käsemacher. alb.* bač *älterer bruder. Alb. oder rm. ursprungs.*

M.-nak nem lett volna szabad a magyar szavakat közvetetlenül a szláv szavak után tenni, hisz sem a m. szavak nem kerültek a szlávból, sem a szláv szavak nem a magyarból; azután mit keres az öreg juhászt jelző *bács*, *bacsó* mellett a *bácsi?* és honnan vette M. azt, hogy az oláh szó annyit is jelent, hogy «älterer Bruder»?! És ki annak a megmondhatója, hogy M. voltakép a szláv szavakat melyik nyelvből származtatja közvetetlenül?

Milyen egészen más B.-nél az előadás:

bâč skr. «Senner»; *bàčija* «Ort und Hütte, wo die Schafe im Sommer gemolken werden». bg. *bačíja* ds., *bačílo* «Schafstall». č. dial. slk. *bača* «Oberschäfer». p. dial. *baca*, *bacza* ds.
∾ Aus rum. *baciŭ* «Oberschäfer», das als Hirtenwort gewandert auch in magy. *bacs*, *bacsa*, *bacsó* «Schäfer»; ngr. dial. *μπάσιος· γέρων σεβαστός*; alb. *bats* «älterer Bruder» erscheint (G. Meyer EW. 29; MEW. 6.) — Mit Unrecht hält Daničić Rječnik I. 141 *bač* für einheimisch.

Mindössze egy apró hibácskát kell kijavítanunk: a magyar szó nem *bacs*, hanem bács.*)

A *cap* szóval Miklosich sehogy sem tudott tisztába jönni; régebben a megfelelő szót az oláh nyelvben szláv eredetűnek tartotta (l. Slav. Elem. im Rum.) csakúgy mint a magyarban, az 1886-ban megjelent szófejtő szótárában pedig nem foglal határozott állást: capŭ: nsl. cap. č. cáp *bock*, *widder* aus dem r. [!?] p. klr. cap. — *magy.* czáp. *rm. alb.* cap. Bernekernek igaz könnyű volt Meyer Gusztáv 1891-ben megjelent Etym. Wtb. der alb. Spr. cz. kitűnő művének megjelenése után helyesen előadni a szó vándorlásának a történetét, de tény, hogy B. lelkiismeretesen fölhasználta ezt a forrást is, a mint tény az is, hogy Miklosich szótára nagyobbára elavult lesz, mihelyt B. szótára be lesz fejezve. B.-nél az illető czikk így szól:

cap klr. «Bock, Ziegenbock». skr. čak. *càp* ds. sl. *càp* «unverschnittener Ziegenbock». č. dial. *cap* «verschnittener Bock». p. *cap* «Art Schafbock mit langen dicken Schwanz; alter Ziegenbock; (Jägerspr.) Rehbock».
∾ Nach G. Meyer EW. 387 ursprünglich ein albanisches Wort: *tsap* «Ziegenbock» aus **sap* (= lat. *caper*, aisl. *hafr*).**) Das Wort

---

*) Ez a kis hiba talán Meyer albán szófejtő szótárából származik, a hol a magyar szavak szakasztott így jelennek meg: *bacs*, *bacsa*, *bacsó* «Schäfer». Annál nagyobb dicséretet érdemelne akkor B., hogy a Meyernél nyomban rá következő *bácsi* «Brüderchen» szót, a melynek itt semmi keresni valója nincs, elhagyta.

**) Az albán nyelv tudvalevőleg a *satəm* nyelvekhez tartozik!

drang auch ins Magy. *(cáp)* und Rum. *(ţap)*; aus letzterem gelangte das Wort wohl durch Wanderhirten zu den Slaven.

Ez előadásban csak azt helyteleníthetjük, hogy a magyar *cáp* tájszó B. előadása szerint abba a gyanuba keveredhetnék, mintha az albánból került volna, a mire természetesen B. sem gondolhatott; már a szónak az elterjedése is világosan mutatja, hogy a *cáp* szavunk szintén oláh eredetű. Azonkívül említést érdemelt volna a tót *cap* is!

Hadd említsem itt a *ba* szócskát is — itt, mert egy ízben arra czéloztam, hogy talán oláh eredetű, l. Nyelvt. 1 : 154. Nekem ugyanis föltűnt, hogy ez az apró szócska, a mely az igenlésnek vagy tagadásnak egészen sajátságos színezetet ad, épen az oláhsággal érintkező szlávságban található meg, megtaláljuk egyebek közt a kisoroszban, de nem a nagyoroszban, valamint a távoleső lauziczi szerbben sem. Újabban kétkedővé tett e föltevésemben az a körülmény, hogy a régi cseh irodalomban is erős nyomát találjuk, pedig oláh hatás csakis a csehség nyugati részében várható, azonkívül tartózkodóvá tett az, hogy e szócska elterjedését még nem ismerjük kellően. Miklosichnál az egész czikk mindössze ennyiből áll: «ba 1. b. sondern. č. p. *traun.* klr. freilich.» Berneker ebből még a bolgárt is elhagyja: ba — klr. *ba* «ja, freilich, allerdings». č. *ba* «traun, fürwahr». p. *ba* «ja, fürwahr, freilich, allerdings»; *ba i* «ja sogar, und selbst».

Arról, hogy a tótot nem említik, az még hagyján, de hogy B. a bolgár példákat, a melyeket szép számmal találhatott Gerov szótárában, nem vette tekintetbe, az már nagyobb hiba, hisz abból nyilvánvaló, hogy az a sajátságos *ba* a bolgároknál erősen dívik.*) A horvát-szerb nyelvből legalább is annyit közölhetett volna B., a mennyit a horvát akadémia nagy szótárában találhatott; ez igaz édeskevés, de első nyomnak ez is valami. Ott ugyanis azt olvassuk, hogy írott forrásokban nem találták a gyűjtők a szócskát, de a szerkesztő, akkor még a híres Daničić, Stojanović Ljubá-tól azt az értesítést kapta, hogy nyomatékos igenlésnél használják «bizonyára» értelemben.**) Stojanović valószínűleg szűkebb hazájából, Szerbiából ismerte a szócska ilyen használatát, de kimutatták azóta egészen más vidékről. Jagić dr. Aranza József spalatoi tanár gyűjtéséből közli a Sebenicotól nyugatra fekvő Zuri (Žirja) szigetéről: Ein charakteristisches Wörtchen ist bei ihren *bȁ: bȁ dȉ ću pójti; bȁ jȇ bȁ ní, bȁ ne mògu,* ungefähr das deutsche: ja; wenn man ein Individuum häufig dieses Wörtchen

*) Miklosich a bolgár szócskát nem valami ügyesen «sondern»-nal fordítja, a mint Cankofnál találta.

**) *U potvrđivanu, kao* za cijelo: Hoće ba (to i to učiniti) L. Stojanović.

anwenden hört, so kann man mit Bestimmtheit sagen, das sei ein Žîrjanîn oder Žirăjka. Die Nachbarn machen sich über sie lustig: *bă jĕ, bă nĭ*. l. Vorläufige Berichte der Balkan-Commission I. 21. l. (különlenyomat az Anzeiger d. ph. hist. Cl. vom 10. Nov. Jg. 1897 Nr. XXIII-ból). Mikor ezt a szerb *bă jĕ, bă nĭ*-t olvastam, akár csak a gyermekkoromtól fogva előttem ismert *ba je, ba nu*-t hallottam volna, a melylyel az erdélyi oláh nyomatékosan megerősít vagy tagad valamit.

Hogy egyébiránt a szótárak nem merítik ki a szó elterjedését, azt a szlovén nyelvből is konstatálhatom. Miklosich, a született szlovén, nem említi, Pleteršnik meglehetős nagy anyagon alapuló szótárában hiába keressük, nekem azonban ugyancsak szerény olvasottságom mellett is sikerült rá példát találni; l. Gogolj *Mrtve Duše* (ford. Podgoriški) 173. l. Napósled so poštar, prvosednik — *bá*, policijski načelnik sam jeli... De a szláv *ba* még kellően föl nem kutatott, mert annyira tisztán népies, intim használata mellett mindenkép említést érdemelt volna az — oláh *ba*, a melyre egy rakás példát találni Tiktin szótárában. Még ha ez a *ba* szláv nyelvből került is az oláhba, a mint Tiktin hiszi, olyan híven őrizte meg eredeti jelentését, használata annyira eleven, hogy még így is fölötte tanulságos a szláv nyelvekben többé-kevésbbé lappangó *ba* szócska igazi természetének megismerésére.

Csak helyeselhető, hogy a szerző nem vette föl szótárába a tulajdonneveket, a melyek egészen specialis megítélés alá tartoznak és a kutatásnak külön nagy, egészen sajátságos nehézségekkel bővelkedő részét teszik. Csak ha egy helynév történetéhez, úgy mint *Dresden* városának a nevéhez, különösen érdekes mozzanatok fűződnek, érthető megemlítése (l. a *dręzga* czikket). Igazolt és hézagpótló azonban egy-egy tulajdonnév említése, ha egy nyelvben csak az őrizte meg a más nyelvekben közszókban is élő tőt, így került a szótárba a lauziczi szerb *Błohašecy* helynév, l. 69. l., a *Boleslav* név, l. 72. l., a cseh *Brdo*, lengyel *Bardo, Bardony, Bardzice, Bardzinin*, l. 119. l. Ugyancsak így került bele a montenegrói *Crmnica* folyónév is egy elavult *crman-črman* igazolására, de e helyen nem ártott volna a horvát akadémia szótárára való utalás.

Hogy olyan roppant anyag földolgozása közben nem fordíthatott a szerző minden apróságra egyenlő gondot, no meg hogy egy ember nem is tudhat mindent, az olyan természetes dolog, hogy senki sem fog azon csodálkozni, hogy nem is tekintve az indogermán nyelvészet forrongásban levő, megoldatlan sok problemáját, akad kétséges dolog is ebben a szótárban, hézag sőt hiba is, de ez a műnek

sok gondosan összeállított és szépen átgondolt czikke közt egészen elenyészik. Fölsorolok egy pár ilyen esetet az első és második füzetből — a harmadikat még nem értem rá apróra átnézni — abban a sorrendben, a mint a szótárban találhatók.

alь. Miklosich összeállítása (alъ 1: asl. alъ nequitia. alьnъ *glag.* nsl. jal *neid.* jalen) alkalmas volt a kutatókat megtéveszteni. Kuun Géza gr. csakis úgy mondhatta, hogy «az óbolgár névalak ősrégi török-bolgár nyelv maradványa», l. Ak. Ért. 1902 : 392. Berneker összeállításából kitűnik, a mit a beavatottak eddig is tudtak, hogy az «óbolgár» nyelvből nem is mutatható ki ilyen szó, hanem csakis egy szerb területen írt ifjabbkori egyházi szláv emlékben. De hogy az itt tekintetbe jövő szavak, a mint B. mondja, az oszmán-török nyelvből kerültek volna a horvátokhoz és szlovénekhez, a kik jóformán egyedül ismerik, azt sehogy sem hihetjük el, ha csak erőszakkal el nem szakítjuk tőlük a magyar *álnok* szót, a melynek magyarázatát más kapcsolatban, mint e szavak körében, nem remélhetjük.

bahčá. A horv. szb. *bâšča* mellett említést érdemelt volna legalább még a belőle dissimilált *bâšta* alak; a török szó külömben, a melyből a hrv. szb. származott, nem bagča, hanem *bayča.*

bâjta sl. «holzerne Hütte». — Aus lomb. *baita* «Hütte». Darauf beruht auch magy. *bojtár* «Hirten-, Schäferjunge», woraus klr. dial. (ung.) *bojtar;* slk. bojtár ds. — MEW. 6. 414. Annyi bizonyos, hogy a magyar szó eredete mindeddig nincs tisztázva, de B. kisérlete sem győz meg.

balda. Az orosz *balda* «dickes Ende eines Prügels» szót a szerző egy ész. tör. *baldak* «Ring, Säbelgriff, Kugel oder Knopf auf demselben» szóból magyarázza, de a *baldak*-nak jelentésben teljesen megfelelő oszmán *balčak*-ból lett horv. szb. *balčak*-ot nem említi sehol sem.

balvanъ. E czikk így kezdődik: **balvanъ mbg.** (XIII. Jg. MLP. 11) «stipes, statua», de hogy a szó még ma is él a bolgár nyelvben *balvànъ* és belőle a bolgár nyelvben egészen közönséges hangtani fejlődéssel lett *bъlvànъ* alakban, arról nem tesz említést.

barná. A Miklosichból átvett anyag (**barná klr.** «dunkelbrauner Ochse». **slk.** *barnavý* «dunkelbraun»), nagyon is hézagos, l. a *barna* szóról írt czikkemet Nyr. 31 : 67. kk.

batę *(baťa).* B. abból indul ki, hogy **batę*, **baťa* sind wohl nichts anderes als Koseformen zu *bratrъ* sd. «Bruder». De ezzel alig lehet a sok nehéz kérdést elintézni, a melyekbe itt mindenfelé botlunk. A **batę* alak csak az orosz батя (olv. baťa) alak magyarázatára van fölállítva, a mely csak a régi nyelvben, ott is mindössze egyszer található. A bolgár *bašta* «apa» szó hangtanilag igenis egy közös

szláv *baťá*-ra volna visszavezethető, de ez a bolgár *bašta* is teljesen magában áll, mert elhinni, hogy az szorosan összefüggne a szerb *bȁća* szóval, ahhoz bátorság kell. Igaz, hogy egy eredeti szláv *baťa*-nak *baća* felelne meg a szerbben, de az a *bȁća*, a melyet a szerbből ismerünk, olyannyira magán viseli a késői, talán játszi eredetét, hogy semmi hasznát sem vesszük a bolgár *bašta* szó magyarázatánál. Nézzük csak! A bolgár *bašta* az atya, apa rendes elnevezése a bolgárnak, anyanyelvét is mindig úgy híjja, hogy *baštinъ jezikъ* «apa nyelve» magában a régi szerb forrásokban ez a tisztára bolgár szó és származékai (különösen a *baština* «patrimonium») olyan gyakran használatosak, hogy a horvát-szerb nagy szótárban több helyet foglalnak el, mint öt nagy, kéthasábos 74 soros apró betűvel szedett lapot. Hát a szb. *bȁća*, a melyről B. azt hiszi, hogy a bolgár *bašta* édes testvére és egy és ugyanabból az ősszláv *baťa*-ból lett? Kiírom az egész róla szóló czikket:

Bȁća, m. *brat od mila kao* bráto. *u naše vrijeme, između rječnika samo u Vukovu.* — *Postaňa kojega je* bašta *(otac), koji vidi, isporedi* báća, báto. — Ćaća, baća, jadno selo plaća. Ňar. posl. vuk. 203.

azaz: Bȁća m. a fivérnek kedveskedő megszólítása mint *bráto*. A mi időnkben, a szótárak közt csak Vúknál [Karadžić Vúk szótárának első kiadása 1818-ban, második kiadása 1852-ben jelent meg]. Keletkezése olyan, mint *bašta* (atya)-é, a melyet láss, v. ö. *báća*, *báto*. — *Ćaća, baća, jadno selo plaća.* Vúk közm. 303.

A közmondás, a melyben a *baća* szó előfordul, annyira sajátságos, a *baća* szó rímel az előtte álló *ćȁća* «apa» szóra és legalább is erősen összecseng a mondás végén álló *plȃća* szóval, értelmét így magában alig lehet megállapítani: «Apa, fivérecske, a szegény falu fizeti.»

Szóval én a szerb *bȁća*-t nem merem kapcsolatba hozni a bolgár *bašta* szóval, mert erről azt tudom, hogy a bolgár nyelvben mély gyökeret vert és a mióta bolgár irodalom van, pedig az a szláv apostolok idejében kezdődik, mindig az «apa» közönséges elnevezése volt, míg a szerb *brȁća*-ról jóformán semmit sem tudok, a XIX. századon túl nem is tudom visszakisérni, az egyetlen fordulatban pedig, a melyet a rengeteg nagy akadémiai szótár rá idéz, sok gyanús mellékkörülmény kétkedővé tesz.

De mind e kétséges állítás közé még egy bennünket közelebbről is érdeklő vegyül. Miklosich nemcsak a bolgár *bašta*, hanem a magyar *bátya* szót is török eredetűnek tartja, l. a Bernekertől idézett helyen kívül Türk. Elem. Nachtrag II. 83. l. *bat* alatt, a mire B.

ezt jegyzi meg: «Doch stammt wohl das magy. Wort eher aus dem Slav.»!?

bútara. Tudjuk, hogy a magyar *bútor* szó mai jelentése vadonat új, nagyon különösen érinti tehát a magyar olvasót, ha B. Štrekelj egészen hibás alapra épített állítását egyszerűen ismétli, de valami nagy hibául nem szabad ezt fölróni sem az egyiknek, sem a másiknak. Minthogy Štr. értekezése kevésbbé ismert és az eset intő például szolgálhat arra, hogy mennyire szükség van egy kézi szótárra, a mely a nyelvújítás hatására következetesen rámutatna, úgy hogy az idegen, távolabb álló tudós is a szó történetére nézve tájékozást nyerne, kiírom az egész sajátságos czikket:

bútara, *butora* sl. «Bündel; Faschine; Bürde; Last»; alt auch *buntara, buntora* ds. **skr.** alt *butura, botura* «Last, Bürde». **klr.** *butóra* «Reisegepäck, Speisevorrat».

∾ Aus magy. *bútor* «Bagage, Pack, Gepäck». — Im Russ. begegnet dial. бýторъ «Hab und Gut, Hausgeräte; Gerümpel, Kram», das zu magy. *bútor* in der Bed. «Einrichtung, Möbel, Hausgerät» stimmt. Da das Wort aber nur für Sibirien und Orenburg bezeugt ist, so kann die Entlehnung nicht aus dem Magy., sondern nur aus dem werwandten Wort einer Türkensprache entlehnt sein; es kommt daneben auch бýсоръ, бýсыръ «alte Sachen, Trödelkram» vor. — Vgl. Štrekelj Sl. Lw. 9.

A **bъrkajǫ, bъrkati** czímszóra nyomban ez a furcsaság következik: **klr.** dial. *borkut (burkut)* «aus der Erde sprudelnder Säuerling!» Rámutatott a szerző e tévedésére már Melich MNy. 5 : 42, de annyira tanulságos e botlás, hogy megérdemli, hogy vele kapcsolatban rámutassunk arra, hogy mennyire veszedelmes, ha egy a szláv nyelvekben egészen magában álló és föltűnő tájszó magyarázatát nem keressük első sorban a szomszédos nyelvekben, hanem valahonnan «gyökeret» kerítünk, máshonnan pedig képzőt hozzá. Hogy ilyesmi Bernekerrel eshetett meg, az ékesen bizonyítja, hogy az ember nem lehet elég óvatos az etymologizálásban.

cęta. A bolgár nyelvből nem mutatható ki, az óbolgárban pedig csak olyan összetételben, a melyben egészen elmosódott az eredeti jelentés:

abg. *cęto-imъstvo* (Supr. 2, 26) «Unzucht» («Geldnahme»). Annál több oka lett volna B.-nek a bolgárból származó oláh *ţintă* ill. *ţîntă* fölemlítésére, a mely díszítésre szolgáló fémlapocskát vagy lapos fejű szeget jelent — az oláh szegekkel kivert széles tüsző neve: *şerpar ţintuit.*

čáta czímszó alatt összeállítja B. a magyar *csata* szóból lett szláv szavakat, de nem mondja meg, hogy a m. szó maga a szláv

četa ból való, nem is utal a *četa* czikkre, ebben a czikkben meg nem említi a magyar szót, hiányzik tehát a szó körforgásában egy lánczszem.

čizma a. azt olvassuk: ∾ Aus osm. čizme «Stiefel»; zum Teil gewiss auch durch magy. *csizma* (dieses aus dem Tü.) vermittelt. — Hogy a *csizma* szó részben a magyar nyelvből terjedhetett tovább a szlávokhoz (tótokhoz, lengyelekhez, kisoroszokhoz), az kétségtelen, de maga a magyar szó nem lehet az oszmán *čizme* mása (az **csizme* volna!), mi hozzánk a szó bizonyára a horvát-szerbből került, a hol a *čizme*-t egy *čizma* szó többesének érezték. A magyar *csizma* szó csakis egy ilyen szláv *čizma*-ból alakulhatott, csakúgy mint a m. *csizmadia* egy oszm. *čizmedži*, meg nem érthető, míg a horv.-szb. *čizmadžija*-ból dissimilatióval könnyen keletkezhetett.

A čok-czikk legvégén ezt olvassuk: sl. *čǫnkъlj* «dürrer Ast am Baum; Fussknöchel; Glied» aus it. *cionco* «verstümmelt» oder magy. *csonk* «Stumpf». **Csonk* főnév a magyarban nincs, csakis *csonka* melléknév, ebből pedig nem származott az említett szlovén főnév, de igenis a magyarországi szlovéneknél ismeretes *čonkav* melléknév.

De nem folytatom. Ez apró, nagy gyéren jelentkező hibák a rengeteg, éveken át serényen folyt készülődéssel összehordott anyagon alapuló, nagy tudással szerkesztett szótár tudományos értékéből vajmi keveset vonnak le, és ha majdan teljesen elkészül és használatát az index a nemszakértőkre nézve is megkönnyíti, a magyar nyelvészeknek állandó, megbízható tanácsadója lesz. Hogy a kiadó egy bogara következtében ez a monumentalis mű olyan alakban jelent meg, a mely új meg új adatok és nézetek bejegyzését jóformán előre kizárja, azon bizonyára a szerző maga bosszankodik legjobban.

ASBÓTH OSZKÁR.

Richard Husz: Vergleichende Lautlehre des Siebenbürgisch-Moselfränkisch-Ripuarischen mit den moselfranzösischen und wallonischen Mundarten. [Archiv das Vereins für Siebenbürgische Landeskunde 35. kötet (1908) 5—182. és 221—335. l.]

Már Marienburg György, az első nevezetes erdélyi szász nyelvész figyelmét nem kerülték el azok az egynehány dél-erdélyi szász nyelvjárást ép úgy, mint az alsórajnai nyelvjárásokat jellemző hangváltozások, a melyek a középnémet -ī-, -ū-féle szótörzseknek megfelelő szavakban mutatkoznak, ú. m. kfn. *snīden, rīten, swīn, zūn, brūt,* erd. sz. (nagyszebeni nyelvjárás) *šnegdən, regdən, švew, tsow, brokt.* Marienburg ezeket palatinális erősbítéseknek nevezi, és már nagyon helyesen leírja fonétikai jellemüket is és a vidékek szerint észlelhető különbsé-

geket. «Der Hermannsstädter sagt *Seckt* (Seite), *regden* (reiten), *Löckt* (Leute) u. s. w. Der Burzenländer *Setj*, *redjen*, *Lötj* u. s. w. In der ersten Mundart ercheint der Gaumlaut als Vorschlag vor *d* und *t*, in letzter klingt er als *j* nach, während er in der Schässburger Mundart, als leise palatinale Aspiration, mit dem *d* und *t* völlig zu einem Buchstaben verschmilzt ... diese Form weist darauf hin, wie die palatinale Verstärkung des *d* und *t* in den angeführten Wortkathegorien aus einer immer gröberen Verdickung des semiconsonantisch gewordenen *i* hervorgegangen ist. In den mittelrheinischen Mundarten hat diese palatinale Verstärkung das *d* und *t* gänzlich verdrängt z. B. Zick = Zeit (sieb. sächs. *Zeckt*, *Zetj*, *Zeit*); Wicken = Weiden, salices (sieb. sächs. *Wegden*, *Wedjen*, *Weiden*) u. s. w.» (Magazin für Gesch. u. Literatur Siebenbürgens, hrsg. v. E. v. Trauschenfels. 1860, 2. köt. 52. l.). Újabb időben Wolff János (Korresp. Bl. d. Ver. f. sieb. Lkde, 1879. 1. l.) és Scheiner András (több helyen, leginkább a «Vokalkürzung in Siebenbürgen» czímű értekezésében Festgabe für E. Sievers, Halle 1896.), foglalkoztak evvel a kérdéssel. Mind a két nyelvész a hosszú magánhangzót választja fejtegetésének kiinduló pontjául. Véleményük szerint eleinte hangsúlyi okokból a hosszú magánhangzó két rövid magánhangzóba szakadt, a melyek közül az utolsó, miután hangsúlytalanná lett, bizonyos esetekben összeolvadt a reá következő mássalhangzóval, a minek eredménye a fent említett palatinális erősbítés lett.

Fiatal beszterczei hazánkfia (jelenleg a nancy-i egyetemen a német nyelv lektora) igen érdekes straszburgi tudori értekezésében behatóan tárgyalja főleg ezt a kérdést is, bár az összes erd. sz. mássalhangzók összehasonlító ismertetése keretében. Az ő kiinduló pontja már nem a hosszú magánhangzók, hanem a reá következő mássalhangzók, a melyekről azt igyekszik bebizonyítani, hogy a fent említett erősbítések nem egyéb, mint az ó-román (ó-franczia) nyelvnek az alsórajnai (középfrank) úgy mint az erd. sz. nyelvjárásokra (t. i. mielőtt a szászok a rajnai vidékekből Magyarországba kiköltöztek) való befolyásának az eredménye.

Gazdag nyelvanyag alapján, a melyet szerző nagyobbrészt maga gyűjtött össze, az élő mózelfranczia és wallon nyelvjárásokból bebizonyítja, hogy főképen a foghangok ezen palatinális szélesítése (Palatinale Verbreiterung), mihez még hozzájárul az *l* jésülése, valóban már régóta a *mózelfranczia és wallon nyelvjárások sajátságai közé* tartozik, a honnét áthatolt a szomszédos mozelfrank és rajnai német nyelvjárásokba is.

Külömben úgy vélekedik a szerző, hogy a délerdélyi szász nyelvjárások (a nagyszebeni, segesvári stb.) inkább a wallon, az

éjszaki erd. sz. (beszterczei) nyelvjárások inkább a mózelfranczia nyelvjárások befolyása alatt fejlődtek ki.

Bármennyire meglepő az első pillanatra a szerző kutatásának ezen eredménye, mégis a megfigyelések hosszabb sorának csak egy lánczszeme. Már egy előbbi czikkemben rámutattam azokra az érdekes ó-román (ó-franczia) jövevényszavakra, a melyek az összes német nyelvjárások közül csak a mózelfrank meg az erd. sz. nyelvjárásokban fordulnak elő. Később Scheiner András (Archiv d. Ver. f. siebb. Landesk. 34. köt.) az erd. sz. nyelvjárásnak azon különös «szökő hangsúlyára» figyelmeztette a szakembereket, a mely az úgynevezett rajnai hangsúlynak megfelelően csak kelta eredetű lehet, és utoljára az erdélyi honisme-egylet tavalyi közgyűlésén tartott előadásomban rámutattam a Francziaországban, valamint a Rajnamentén nagy tiszteletben tartott helyi- és vidéki szentek egész sorára, a kik az erd. szászok között még mai napság, mint «vásári szentek», vagy jellemző családi nevekben élnek (u. m. szt. Judokus, szt. Servatius; *Guist*, *Zerbes* stb.). Mindez kétségkívül azt bizonyítja be, hogy az erdélyi szászok őshona nem keresendő másutt, mint ott, hol régi idők óta a kelta-franczia és a német (frank) népelem szoros, szomszédos összeköttetésben éltek, úgy, hogy a szerző fent említett tézise már elejétől fogva nagyon hihető.

Az értekezésnek részleteibe ezúttal nem merülhetek. A szerző az ő tézise alapján igen aprólékosan igyekszik az egyes erd. sz. helyi nyelvjárásokat az őshon egyes vidékeiből származtatni, de vajjon némi joggal, azt csak akkor lehet próbára tenni, mikor a mi nyelvjárásaink külön jellemzését elintéztük, a mit sajnos, még nem sikerült tennünk. Addig is figyelmükbe ajánljuk e folyóirat olvasóinak ezt az érdekes értekezést.

Nagyszeben. SCHULLERUS ADOLF.

Jagić-Festschrift. Zbornik u slavu Vatroslava Jagića. Berlin 1908. 725 l.

E hatalmas kötet első lapjáról maga az ünnepelt mester jóságos, okos arczának sikerült képmása néz ránk; erre következik a tarka tartalomjegyzék, a melynél csak maga JAGIĆ irodalmi működése tarkább, sokoldalúbb, a mint az PASTRNEK pontos, 30 teljes lapot elfoglaló jegyzékéből egész óriási méreteiben föltámad lelki szemünk előtt. Ezután foglal helyet az egész nagy kötetnek legterjedelmesebb, legkiválóbb dolgozata, a mely széles körben figyelmet fog kelteni és bennünket is közelről érdekel: *Riflessi slavi di vocali labiali romane e romanze, greche e germaniche* írta MATTEO GIULIO BARTOLI. Az a történeti,

különösen művelődéstörténeti szempontból annyira fontos és nagyon bonyolult kérdés, hogy egy-egy szó román nép és milyen román nép vagy pedig germánok, esetleg görögök közvetítésével került-e a szláv nyelvek egyikébe másikába, itt részben új alakot ölt és szélesebb alapra van fektetve. Az a kép, a melyet MEILLET, a kiváló franczia tudós, a kérdésről rajzol, sehogy sem elégíti ki Bartolit. «Ce n'est, mondja M., ni de l'Italie du sud ni des Balcans que les Slaves ont reçu des mots romans, c'est des populations germaniques dont les Slaves occidentaux ont reçu de nombreux éléments de civilisation et dont la langue populaire était le germanique et la langue religieuse et savant le latin.» l. MEILLET *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave* 1 : 181. Meillet a 187. l. ezt a gondolatmenetet így fűzi tovább, illetőleg fejezi be: «Le latin qu'ont reçu les Slaves est un latin de maîtres d'école allemands.» Erre Bartoli azt feleli, mikor kutatásainak eredményeihez ér: «Questo giudizio, che dava il Meillet, è certo in gran parte inesatto, come oggi vorrà riconescere egli stesso, dopo gli studi specialmente di Castantino Jireček sulle relazione degli Slavi colla romanità dell Illirio e del Balcan in generale. Giudizio inesatto, perchò troppo sintetico.» L. 56. l. Ezután pedig így folytatja B.: «Semplice, quasi unilaterale pareva la questione sugli accatti slavi dal latino, che invece sono molteplici, più che non si credesse, molte diversi per età e patria. Nè tale questione o tali questioni si potranno risolvere prima che non si abbiano sott' occhio, in un quadro completo, tutte le forme di tutti i suoni stranieri percepiti e articolati dagli Slavi, da tutti gli Slavi. Soltanto allora la *probalità* che accontentava il Miklosich (ASPh. XI. 106. sg.) e ancora sembra accontentare l'Hirt (BGDSL. XXIII. 330) potrà avvicinarsi molto alla certezza. Soltanto allora la storia delle parole e delle cose ignote agli Slavi del passato sarà scritta, nelle molte pagine lasciate bianche da Clio, matrigna ai Paleoslavi.» A szavak egész sora, nagyon sok helynév is, érdekes, részben új világításban tűnik föl előttünk B. magvas értekezésében, a melynek eredményeinek teljes megemésztésére és a szláv nyelvészetbe való gondos beleillesztésére évek fognak kelleni, annál is inkább, mert a dolgozat rengeteg anyagot ölel föl és csak első lépésnek tekintendő a kérdéshalmaz megoldására. Lehetetlen egy pár szóval csak némileg is fogalmat adni arról, hogy B. értekezése milyen gazdag részletekben; a helyett, hogy e meddő kísérletre vállalkoznék, inkább a szlávságból átvett *pásztor* szavunk vándorútjára vonatkozó helyet írom ki bemutatóul:

«Nè è facile arrischiare un' equazione ORIUM onde **-oir *uir = yr!* Ma come spiegare altrimente il rapporto fra — ORIUM

ed *-yr* (34)? Si ha da ricorrere a un germ.-rom. *-ọr -ūr?* Stà bene (in mancanza di meglio) per *monastyrĭ plastyrĭ psalŭtyrĭ*, ma *pastyrĭ!* Germanica la designazione di «pastore» e nello slavo commune! Credat Judæus Apella. La nota testimonianza di Jordanes 51, sull' Arcadia dei Gothi minores (nihil abundans nisi armento diversi generis pecorum et pascua), è insufficiente indizo nella delicatissima ricerca di tanta paternità. Piuttosto che all ipotetico **pastūr* germano-romano, ci rivolgeremo al PAST-ORIUS *păstorŭ* rumeno: all' antico popolo pastore delle Mesie e della Dardania e della Dacia almeno Aureliana, piuttosto che a quel popolino gotico minore. L. 58. l.

Hogy hangsúlytalan *a*-ból a szláv nyelvben *a* lett volna — VONDRÁK a *pastyrs* szót szembe állítja a latin *pāstōr*-ral: «pastyrь ist jedenfalls ein sehr altes Lehnwort aus dem Romanischen, lat. *pāstōr.*» L. Vergl. Sl. Gr. 1: 99 — az ellenkezik ugyan azokkal az eredményekkel, a melyekhez maga B. is jutott,*) de egy másik helyen egészen röviden rámutat arra, hogy minek tulajdonítja e szóban az *a* megjelenését: «*pastyrĭ* 39 conserva l'*a* (per *o*⊥) dell' indigeno *past-.*» L. 55. l. Ez a szűkszavú, meglehetősen el is dugott megjegyzés (a melyben különben 39, ép úgy, mint az 54. l. 4. sorában, 38-czá javítandó!), nagyon jellemző arra, hogy a szerző milyen kurtán bánik el a kérdésekkel és sejteti, mennyi fáradságunkba fog kerülni, hogy annyira gazdag értekezését az utolsó részletig kiaknázzuk. A latin *poscere pasco*-nak a szlávban *pasti pasą* felel meg, az idegenből jött *pastyrь a* hangzóját B. e tősgyökeres szláv szóhoz való kapcsolásból magyarázza.

A többi nyelvészeti czikkek, — az irodalomtörténetiekről vagy egyéb tárgyuakról nem szólok — mind apróbbak, terjedelemben és még inkább tartalmasságukban nem is foghatók Bartoli czikkéhez, rendesen még csak általánosabb kérdésről sem szólanak, hanem egy apró részletkérdéssel foglalkoznak, a mi elvégre ilyen alkalmi kötetnél, a mikor mindenkit kérnek, hogy minél kevesebbet írjon, természetes is. Az általánosabb tárgyú czikkek közül különösen érdekes MILETIĆ bolgár nyelven írt czikke, *Nosovkitê v᾿polskija jezik i českijat prêglas na vokala a* 691—698. l., a melyben a lengyel orrhangzók annyira bonyolult kérdéséhez és az *ę*-nek régi cseh megfelelőjéről szól és mindkét esetben Jagićnak régebben kifejezett nézeteiből indul

*) V. ö 56. l.

Slavo eccl.		Ario-europeo.	
a	da	*ā ō*	e da *ă* romana, greca, germanica
o		{ ŏ	ọ romana in posizione
		{ ă	ă atona romana, greca, germ.

ki. A nagyon is specialis vagy egészen apró czikkeket félrehagyva hadd említsem csak a következő érdekesebb czikkeket abban a sorrendben, a mint egymásra következnek.

Bogorodickij orosz nyelven írt czikkében, 247—253. l., az orosz hangzók kiejtésében észlelhető finom árnyéklatokról értekezik, a melyek a szerint váltakoznak, hogy milyen mássalhangzó cseng egy-egy hangzó után, első sorban tiszta-e vagy jés a mássalhangzó. Vaszmer oroszul írt czikkében, a melyben egy pár a szláv nyelvekbe került idegen szóval foglalkozik, 271—278. l. mindjárt az első lapon valami furcsa dolgot találunk: egy oláh *džimbir* «rotes schwarzpunktiertes Kopftuch» tőszomszédságában egy állítólag ugyanazt jelentő magyar *gyömber* (!) okvetetlenkedik, a melyet a szerző igaz egy oláh szerző jóvoltából ismer. A 2. csoportban is, a melyben a szláv *korьсь* szóval foglalkozik és a mely különben igen érdekes, megint ott kezdődik a baj, a hol a magyar nyelvre hivatkozik. A szerző ugyanis azt mondja egy helyen: «A szláv nyelvekből a szó átment a magyarokhoz: *korecz* és innen vissza lett véve a szlovén *koruš* «gabonamérő»; csak úgy lehet ennek az utóbbinak az *š*-ét megérteni.» L. 273. l. A baj csak az, hogy épen mi magyarok ezt az okoskodást sehogy sem tudjuk megérteni, ámbár bizonyára másnak is nehezére fog esni elképzelni, hogy a szláv eredetű *korecz*-ből mikép lehet, ha visszaveszik egy szláv nyelvbe — *koruš!* A szláv *korĭcĭ-korec*, a melyből a magyar *korcz-korecz* származik, l. OKlSz., a mint maga V. is mondja, utolsó sorban a görög *κόρος*-ra mutat vissza, a mely maga a héber *kōr*-ból való. A «szlovén», jobban mondva a hazai szlovén, vagy még óvatosabban kifejezve, a Küzmics bibliafordításában található *korus* (! mert Küzmics így írja, hisz helyesírása magyaros) semmi egyéb, mint a latin köntösbe öltöztetett görög *κόρος*, már pedig a latin *corus*-t Küzmics természetesen nem olvashatta máskép mint *s*-sel, hisz arról az egész könyv tanuskodik, hogy *s*-sel olvasta a latin -us végzetet: *szadduczeus*, *publikanus*, *farizeus* stb. Nincs tehát semmi szükség rá, hogy a «szlovén» *koruš* (*korus*-)t *s*-e miatt egy «magyar» *korus*-ból magyarázzuk, a melyet szótáraink annyira nem tekintenek magyarnak, hogy tudomást sem vesznek róla!*) Egyébiránt, a mint már említettem, ez a 2. csoport, a mely a szláv *korьсь* szóval foglalkozik, érdekes, érdekes a 3. csoport is a *košulja: kaćula* czímű. — Rozwadowski-nak lengyelül írt czikkében, 304—309. l., több árnyék-

*) Ha Küzmicsnél Luk. ev. 16:7, azt olvassuk, hogy sztou *korusov* psenicze, az ép olyan egyszerűen magyarázható a latin centum *coros* tritici-ből, mint akár a magyar Száz *kórus* buzával.

félét jelentő szláv szó (*osoje, sěnь: těnь, súton* stb.) gondos elemzését találjuk. Conev *Westbulgarische Dialekte in Ostbulgarien* cz. kis czikkében, 321—324. l., egyes hangtani sajátságok segítségével szépen rámutat régi vándorlásokra, a melyek nyugatról keletre történtek. Wilhelm Schulze *Vom idg. l-Suffix* fejtegetéseiben, 343—347. l., szláv szempontból különösen érdekes a *kozьlъ* «bak»*) magyarázata, a melyben a szerző a *koza* kecskéhez tartozó augmentativ képzést lát. Brandt czikkének *Zolovka* a czíme, 348—354. l.; a tudós szerző ez érdekes szónak — *zolovka*-nak híjja az orosz asszony férjének nővérét, v. ö. a görög *γάλως* és a latin *glos* szavakat! — igen finom elemzését adja, a mely közben figyelme minden apróságra kiterjed. Mikkola *Zur slavischen Wortkunde* czím alatt hat apró fejtegetést közöl, 359—362. l.; tanulságos a szlovén *láva* «sumpfige Stelle neben einen Flusse» magyarázata, a melyet egy tudós a lat. *alveus*-szal hozott kapcsolatba, egy másik pedig a lat. *ulua* «Sumpfgras, Schilfgras» valamely román másának az átvételéből vélt megmagyarázhatónak, Mikkola egy karintiai német *laue*-ra vezeti vissza: «kleine Lache, wie sie sich namentlich an den Ufern eines Baches oder Flusses bildet» Érdekes az ó-bolgár *žrêbъ žrêbij* «sors»-nak a német *Kerb* «rovás»-sal való egyeztetése is. Zubatý (cseh nyelven) érdekes kísérletet tesz, 396—400. l., a *vьnê, vъnъ* «künt, ki» jelentésű szavaknak eredeti, materialis jelentésének megállapítására; *vьnê*, azt mondja, hangtanilag és történetileg azonos lehet óind *vánē*-val = «az erdőben», *vъnъ* pedig *vanam*-mal = «az erdőbe» v. ö. szerb *nȁ polju* eredetileg = «a réten») «künt», *nȁ polje* «ki» és az orosz *na dvorê ná dvor*-féle kifejezéseket, a melyek eredetileg csak azt jelentették, hogy «az udvaron, az udvarra». Belić szerb nyelven tartalmas kis czikkben, *O čakavskome* 449—455. l., hozzászól a szláv hangsúly és quantitás egy nehéz kérdéséhez. Načinovnak bolgár nyelven a bolgár *ą*-nak *u*val való váltakozásáról írt czikke, 486—494. l., értéke abban áll, hogy egy még homályos kérdéshez anyagot hord össze. Nagyobb és általánosabb érdekű Kałužniacki tanulmánya, *Über Wesen und Bedeutung der volksetymologischen Attribute christlicher Heiliger* 501—527. l., a mely első sorban a folklore-ral foglalkozókat fogja érdekelni. *Das Kürzungsprinzip in Ortsnamen* cz. apró czikkecskében 553—556. l., Kretschmer az ismert *Stambul* és *Saloniki* (szláv *Solun)* eseteken kívül több kevésbbé ismert hasonló rövidítés utján keletkezett helynevet említ. Solmsen *Über einige slavische Wörter mit dem*

---

*) A «*bak*»-ból fejlődött az a jelentés is, a mely a magyar *kazal*-ban tükröződik.

Wurzelelement man, 576—582. l., gondosan összeállítja és magyarázza az ide tartozó szavakat. Finom külömbségeket állapít meg Baudouin de Courtenay a mássalhangzók jésítéséről a *Zur Frage über die «Weichheit» und «Härte der» Sprachlaute im allgemeinen und im slavischen Sprachgebiete insbesondere* cz. értekezésében, 583—590. l. Berneker *Slavische Wortdeutungen* czímen mutatványokat közöl, 597—603. l., sajtó alatt levő szófejtő szláv szótárából; az első négy czikk, köztük a *besêda* szó kicsit merész magyarázata, megtalálható most már a szótárban magában, a melyből eddig három füzet látott napvilágot, a másik négy közül külön említem az orosz *kolbasá* és hasonló szláv kolbászneveknek a héber nyelvből való magyarázatát és a jelentésfejlődésénél annyira érdekes *krotьkъ* «szelíd» szót, a mely eredetileg «(castriert) gezähmt, zahm». Berneker sok tekintetben kitünő szótáráról ebben a füzetben külön is szólok.

Magyar szempontból érdekes Novakovičnak a szerb *svod* (= m. *szavaty* v. ö. *szavatos* és l. Nyr. 29 : 65—72) szóról értekező kis czikke 61—65. l., Melichnek, *Die Namen der Wochentage im Slavischen* cz. kivonatos közlése, 212—217. l. és Asbóth Die Reflexe von ę ą in der slavischen Lehnwörtern der ungarisches Sprache cz. összefoglaló értekezése 235—246. l. Itt említhető Korš czikke is, a melyben ugyan czíme után senki sem keresne magyar vonatkozásokat — orosz nyelven az «egyházi szláv» *inogъ* = *γρύψ črъtogъ* és *Svarogъ* szavakról szól 254—261. l., — mégis szó esik benne a *kert, ház, csirke* szavainkról.

Hogy olyan vaskos kötetnek, a melyben 88 szerző közleménye található, tartalma nem csak tarka, hanem hogy akad benne ellenmondás is, az természetes dolog, egy esetben a véletlen úgy akarta, hogy két ilyen ellentétes fölfogás egészen közel jutott egymáshoz: Bezzenberger a 281 s k. lapon kimutatja, hogy a litván *guinóti gùnyti gùiti*-féle igék a szlávságból átvett szavak, Iljinskij pedig egy pár lappal később, a 296. l., még mindig eredeti litván szavaknak tartja és a szláv *gъnati* ige alakulását kivánja velök megvilágitani. Mégis az ilyen eset egészben véve ritka, de tarkának bizony tarka a könyv, már a nyelvek sokaságánál fogva is, a melyekben a külömböző szerzők megszólalnak; de még ebben a változatos könyvben is, a melyben tárgy és előadás annyira hullámzik, kirí Franko Iván frissen, annyi temperamentummal írt czikke, *Kleine Findlinge zur altslavischen Literatur und Geschichte* 644—655. l., a melyet a pajkos véletlen két roppant száraz czikk közé ékelt.

Asbóth Oszkár.

Az oláh nyelv szláv szavainak kora.

(**Ilie Bărbulescu,** Kad su počele du ulaze u rumunjski jezik najstarije njegove slavenske riječi, l. Jagić-Festschrift 433—448. l.).

Eleinte a *Jagić-Festschrift* ismertetése keretében akartam beleilleszteni az itt elmondandókat, de csakhamar arra a meggyőződésre jutottam, hogy Bărbulescu értekezésével, a mely arról szól, hogy mikor kezdtek az oláh nyelvbe hatolni legrégibb szláv szavai, külön kell foglalkoznom, annyira nem érthetek egyet sem eredményeivel, sem a bizonyítás módjával, fontosnak pedig ugyancsak fontosnak tartom a fölvetett kérdést, hisz a szerző azt kapcsolatba hozza az oláhok és szlávok történetével, hazánk, különösen Erdély régi történetével is, l. 447. s kl. A szerző annak bizonyítására vállalkozik, hogy a legrégibb szláv szavak csak a IX. század után kerültek az oláh nyelvbe, l. 434. Ezúttal megelégszem azzal, hogy bizonyítása módjára teszek egy pár megjegyzést, annál is inkább, mert a szerző két helyen is, a 434. és 446. l., említi, hogy első pillanatban nagyon merésznek tetsző tételét egy külön, készülő félben levő munkában fogja bebizonyítani, tehát lesz alkalmam visszatérni az egész kérdésre.

A szerző 4 csoportban foglalkozik azokkal az oláh nyelvbe került szláv szavakkal, a melyek másában I. ъ ь, II. ѫ ѧ, III. ꙑ, IV. ѣ található az «ószlovén»-ben. Mind a 4 csoportban annak világos nyomát véli föltalálhatni, hogy az oláh nyelvbe átment szavak nem tükröztetik már a bolgár nyelv egy régibb hangállapotját, de mindegyik csoportban a bizonyítás meglehetősen zavaros és mindenekelőtt túlságosan dogmaticus. Abból, hogy Cyrill nyelvében vagy, a mint meglehetős biztossággal állíthatjuk, Szaloniki nyelvében a IX. században ez vagy az a hang így vagy úgy ejtődött, nem következik korántsem, hogy az egész bolgár területen a megfelelő hang épen így élt és nem máskép; akár óbolgárnak, akár ószlovénnek vagy akár egyházi szlávnak nevezzük azt a nyelvet, nem szabad azt egyszerűen azonosítani azzal a nyelvvel, a mely az oláhok nyelvére olyan erős hatást gyakorolt.

Kezdjük az első csoporton. Igaz, hogy Cyrill nyelvében 2 tökéletlenül képezett hangzót találunk, a melyet a régi írás következetesen megkülömböztet egymástól: ъ és ь, de az már nagy kérdés, vajjon az ъ és ь mindenütt, a hol megjelennek, szakasztott ugyanazt a hangot jelölik-e. Ha másban nem, legalább is az ejtés intensitivitásában mintha fokozatokat sejtetne az élő szláv nyelvek története. Mindenekelőtt a szó végén e hangzók nagyon gyengék lehettek, mert nincs szláv nyelv, a melyben a szó végén álló ъ ill. ь nyom nélkül el nem

tünt volna. A szó belsejében ellenben ъ és ь csak bizonyos esetekben vesztek el, még pedig szintén valamennyi szláv nyelvben, más esetekben rendesen tiszta hangzó fejlődött, csak itt-ott, p. o. épen a bolgár nyelvben találunk helyükön sajátságos tompa hangzót, a mely az ъ régi hangzásához színezetben talán közel áll, erőben azonban mindenesetre fölülmúlja. Hogy az óbolgár ъ-nek ilyenkor az oláhban mi felel meg, az nehéz kérdés, a melylyel itt nincs okom foglalkozni, de hogy az úgynevezett «erős» ь-nek a szó belsejében az oláhban *e* felel meg, azt én nem találom olyan csodálatosnak és ebből az átvétel korára következtetést vonni nem mernék. Azt, hogy az oláhban nem volt megfelelő hang, talán B. is megengedi, nem volt tehát más lehetőség, mint hogy az átvett bolgár szavakban az ь-t a hozzá legközelebb álló oláh hanggal helyettesítsék; hogy hozzá épen az oláh *e* állhatott hangzásra nézve legközelebb, elég valószínűnek látszik, ha magában a bolgár nyelvben is később többször épen *e* felel meg az ilyen ь-nek és más szláv nyelvekben is, az oroszban és valamennyi nyugati szláv nyelvben, részben a szlovénben is *e* lett a régi ь-ből, ha csak nem állt a szó végén vagy a szó belsejében olyan helyen, a hol teljesen eltünhetett. Az «erős» ь hangzása tehát nem állhatott az *e* hangtól olyan távol, hogy egy átvevő nyelv, a melyben teljesen megfelelő hang nem volt, ezt *e*-vel nem helyettesíthette. Egészen máskép áll a dolog a szó végén álló ь-vel, a melyet B. nem választ el a szó belsejében mutatkozóval; az már a közös szláv nyelvben egészen gyenge kihangzás lehetett, azért semmilyen szláv nyelvben ennek a legkisebb nyoma sem maradt. A mit óbolgár forrásaink úgy írnak, hogy *dьnь*, az a mai szláv nyelvekben úgy hangzik, hogy bg. *den*, or. *d'eń*, l. *dzień*, cseh *den*, tót *d'eń* (írva *deň*), szlovén *dén* (minálunk és a szomszédos Stiriában, külömben *dân*). Bizonyos, hogy az *e* e szó tövében nem közös szláv hang, hanem az egyes szláv nyelvekben fejlődött egy nyilván az *e* hanghoz elég közel álló tökéletlenül képezett hangzóból, a mely más helyzetben teljesen eltünt; e szó genitivusa p. o.: ób. *dьńa*, or. *dńa*, l. *dnia*, cs. *dne*, tót *dňa*, szlov. *dnêva* — a bg. nagyobbára elvesztette a főnévi ragozást, de a több. nom. *dni* és az ób. *dьnьsь* (= «ez nap») «ma»-nak megfelelő *dnes* úgyanarról tanuskodik, mint a többi szláv nyelvek alakjai. És most már hallgassuk meg a szerzőnek egész bizonyítási módjára jellemző egy állítását! «Ép úgy, mondja, ha a második kategoria szavai az ószlovén korszakban kerültek volna az oláh nyelvbe, minálunk is egy ь = *ĕ*-vel hangzanának a szó végén és közepén. És ha úgy mentek volna át az oláh nyelvbe, úgy kellett volna meg is maradniok, mert nyelvünk szervezetében egyáltalában nincs meg az a

jelenség, hogy ь *e*-be megy át vagy elvész.» L. 437. l. De ha az oláh nyelvben nem is volt ь hang?! És ha a szó végén írt ь nem úgy hangzott mint a szó közepén? ha már olyan gyengén hangzott, hogy az idegen fül alig is vette észre, utánozni meg épenséggel nem tudta, mert nyelvében talán nem volt ehhez fogható leheletszerű kihangzás?! És épen itt értünk egy ponthoz, a melyen a szerző pedanteriája a legkülönösebb virágokat fakasztotta. Mivel az óbolg. ь helyén a szó belsejében, de csakis ott és ott is csak bizonyos esetekben a későbbi és mai bolgár nyelvben *e*-t találunk (v. ö. a fönt említett példákat: ób. *dьnь*, *dьnьвь* mai bg. *den*, *dnes!*), a szerző a bolgár és valamennyi többi szláv nyelv ékesen szóló története ellenére azt teszi föl, hogy lehetett idő, még pedig a IX. század után, amelyben a bolgár a szó végén álló ь-t csakúgy mint a szó belsejében állót tiszta *e*-nek ejtette!!! Fölteszi, hogy egy és ugyanazon hangtani jelenség előtt állunk, ha egyrészt az -ьсь képző első ь-je helyén *e* hangzik az oláhban p. o. *precupeţ coteţ stareţ*, *şugubeţ**) szavakban, másrészt pedig az óbolg. *vêstь*, *povêstь*, *lênь* szavaknak megfelelő vest*e*, povest*e*, len*e*-ben a szó végén álló ь-vel szemben *e*-t találunk az oláhban. Hát a szerző nem vette észre, hogy az -ьсь képzőnek az oláhban mindig -*eţ* felel meg, hogy tehát a szó végén álló ь-nek az oláhban hangtanilag nem felel meg -*e*, mégis a *vêstь*: vest*e*-féle megfeleléseket egy csoportba állítja az ьсь: *eţ*-félékkel és azt akarja velünk elhitetni, hogy a vest*e* povest*e* len*e*-félékben a szó végén álló oláh *e* valóban ь-ből keletkezett, pedig erről szó sem lehet. Ha a szláv *vêstь*, *pověstь* *lênь* nem volnának nőnemű szavak, soha az oláhban a szó végén *e* nem jelentkezett volna, ennek az *e*-nek tehát nincs semmi, de semmi köze a szó végén álló bolgár ь hanghoz. Lássunk csak egy pár példát:

I. nőnemű szavak: *basnь* : *basnă*, *kadь* : *cadă***) *kaznь* *cazně*,

*) A *şugubeţ* természetesen nem származhatik egy föltett óbolg. **sugubьсь*-ból, a mint B. mondja, hanem csakis *(du)šegubьсь*-ból, de ez itt mellékes.

**) Én a nőnemű szavak közé készakarva fölvettem olyan szavakat is, a melyekben az óbolg. ь-nek az oláhban látszólag *ă* felel meg, hogy nyomatékosan rámutassak arra, hogy a szláv nőnemű szavak az oláhban is megmaradván nőneműeknek külső alakjukban az oláh nőnemű szavakhoz simultak. Ha a magyar az óbolg. *kadь* szóval szemben azt mondja hogy *kád*, az oláh pedig azt hogy *cadă*, ez korántsem bizonyítja, hogy máskép hallották a szláv szó kiejtését: a szláv szó a kettő között állhatott és valószínűleg átvétele korában állt is még, azaz a *d* után egy olyan gyenge kihangzás hallatszott, a melynek a magyar *kád*-ban semmi nyoma

kobь : *coabă*, *skrьbь* : *scîrbă*, *napastь* : *năpaste*, *propastь* : *prepaste* egy régi zsoltárfordításban v. ö. a híres *Propaszta* völgytorkot a tisztára oláh Zernest falú mellett — ma *prăpastie* «Abgrund», *prъtь* : *pîrte**) «Schneebahn».

II. hímnemű szavak: *bičь* : *biciŭ* (olv. bics), *košь* : *coş* (v. ö. m. *kas!*), *linь*, bg. *lin*, or. *linь* stb. : *lin*, *ocêlь* : oţal «aczél» stb.

Ha az óbolg. *kokošь*-nak még is *cocóş* felel meg, az nem üt rést az eddig talált igazságban, hisz az oláh *cocoş* nem tyúkot jelent, mint a megfelelő szláv szó, hanem kakast, mint a megfelelő magyar szó is; hogy ez a jelentésfejlődés hol indult meg, hogy magyar szavunk is mikép jutott e jelentéshez, nem tudjuk (l. Asbóth *Szláv jöv.* I : 45), de hogy az oláh szó *cocoş*-nak hangzik, az jelentésével, nyelvtani nemével a legszebb összhangzásban van.

Az ъ és ь rideg dogmaticus fölfogása, a mely abból indul ki, hogy ha egy bolgár szó a X. század előtt ment volna át az oláh nyelvbe, okvetetlenül minden ъ és ь helyén *ă* illetőleg *ĕ***) hangnak kellene az oláhban hangzania, tekintet nélkül arra, hogy a bolgár kiejtés bizonyára nem csak vidékek szerint volt külömböző, hanem egészen kétségtelenül az ъ és ь helyzete szerint is, mondom ez a rideg dogmaticus fölfogás érvényesül a II. fejezetben is, a mely az óbolgár orrhangzók tükröződéséről szól. Hogy a szó végén álló ъ és ь, a melyek valamennyi szláv nyelvben nyom nélkül eltüntek, gyöngébbek voltak mint a szó belsejében álló úgynevezett «erős» ъ és ь, a melyek helyén még ma is minden szláv nyelvben hangzót ejtenek, azt mintha nem is sejtené a szerző. Csak így érthető,

---

nincs, de a melynek az oláhban sem volna nyoma, ha a főnév véletlenül hímnemű volna, de nőnemű szó az oláhban nem végződhetik mássalhangzóra!

*) Ez a szó ugyan a bolgár nyelvből ki nem mutatható, de kétségtelen, hogy hajdanában valamennyi szláv nyelvben megvolt és hogy nőnemű volt, v. ö. cs. *prť* f. «Steg, Fusssteig; Wildbahn», tót *prť* f. Mičátek magyarázata szerint a sziklán az állatoktól taposott ösvény (dorožka na skalê protoptannaja životnymi), k. or. *pert'* f. «Fussteg f. den Schaftrieb» stb. Még csak a szerb szóra akarok rámutatni, Vuk szótárában azt olvassuk «*prt* f. vide *prtina*», *prtina* alatt pedig: «Schneebahn, via per nives»; ez utóbbi továbbképzésnek tökéletesen megfelel a bg. *prtina*, a mely ugyanazt jelenti, mint akár a szerb *prt*, *prtina*, akár az oláh *pîrte*.

**) Különös, hogy a szerző nem tartja szükségesnek, hogy nekünk megmondja, mit ért az *ă*-vel párhuzamos *ĕ* hangon; hogy nem ért rajta rövid *e*-t, az világos, de az még sem elég, hogy azt tudjuk, mit nem ért rajta.

hogy az óbolg. *dąbъ prądъ rędъ* és hasonló szavakkal szemben álló oláh *dîmb prund rînd* stb. szavakat annak bizonyságául idézi, hogy ezek a szavak, a melyeknek *în* vagy *un* «nazalismusuk» (?!) van, «sehogy sem jöhettek az oláh nyelvben a X. század előtt; mert, mondja a szerző, ha előbb jöttek volna, az oláh kiejtésben a szó végén ép úgy hangzanék *ă* vagy *ĕ*, mint a X. század előtt az ószlovénben.»*) Azt hiszem, olyan szlavista nem fog egykönnyen akadni, a ki aláírná azt, hogy oláh *prund rînd* vagy nem bánom a magyar *porond rend* meg nem felelhetnének akár egy VIII. századbeli bolgár *prądъ rędъ*-nek, de az oláh nyelvben hozzájárul még egy sajátságos körülmény, a mely egészen tarthatatlanná teszi B. álláspontját. A *prądъ*-féle hímnemű szavakkal szemben az oláhban egy elenyészőfélben levő hangra kicsengő szavak egész sora állt, a latin *lupu(m)*-nak egy *lupŭ* «farkas» felelt meg (v. ö. *lupu(m) īllu(m)*: oláh *lupul* «a farkas»!), a melynek akkor még hallható, ámbár már elhalófélben levő véghangzója még alkalmasabbá tette az oláh hímnemű szavakat arra, hogy a szintén már csak végső lehelet gyanánt élő ъ-ь-n végződő bolgár hímneműeket társaságukba fogadják. A szóvégű ъ-ь-hangokra tehát még akkor sem volna szabad így hivatkoznunk, a mint azt B. teszi, ha hitelesebb értesülésünk volna arról, hogy voltaképp mikép is hangzottak a bolgárok és oláhok első találkozásakor, a mely semmiesetre sem történhetett a X. század után.

De hagyjuk a szóvégi ъ-ь-t és nézzük, mit szól a szerző a két óbolg. nasalis vocalisról. «A mai slavistica, mondja, bebizonyította, hogy az ószlovén ѫ úgy hangzott, mint a franczia *on*, és hogy az ѧ úgy hangzott, mint a franczia *in*. E szerint hangzottak azok a szavak az ószlovénben, azaz legalább a VI. századtól a IX.-ig.» L. 439. l. A ki csak egy kicsikét ismeri a mai bolgár nyelvjárásokat, a ki tudja, hogy milyen tarka képet mutatnak vidékek szerint a régi *ą*-*ę* helyén álló hangok, az óvakodni fog attól az egészségtelen dogmatismustól, hogy akár csak Cyrill idejére is, tehát a IX. század végére egy egységes, az egész bolgár területen végig húzódó kiejtésből induljon ki. Ha Cyrill nyelve Szaloniki nyelvét tükrözteti egy bizonyos

---

*) Ali najprije činjenica da ove riječi nemaju ъ = *ă* ili ь = *ĕ* u rumunjskom jeziku, kako ga imaju u staroslovenskom: starosl. *dąbă* rumunjski *dîmb*, starosl. *rędă* rum. *rînd* i t. d., — to nam dokazuje (prema rezultatu *predidućega paragrafa* o ъ i ь), da ove riječi, koje imaju nazalizam *în* ili *un*, nijesu nikako došle u rumunjski jezik prije X. vijeka; jer, kad bi prije došle, trebalo bi da imaju i u rumunjskom izgovoru ono finalno *ă* ili *ĕ*, što su ga imale u staroslovenskom prije X. vijeka, l. 439. l.

korban és ha ebben a nyelvben mondjuk a мѫка és рѫдъ szavak valóban úgy hangzottak, mint *monka* és *rindъ* — ha a nasalis vocalisokat francziásan akarjuk jelölni —, milyen joggal állíthatjuk, hogy szakasztott úgy ejtették akkor ezeket a szavakat mindenfelé, a hol csak bolgárok laktak, mikor ma Szaloniki környékén *monka-rend*-féle kiejtés hallatszik, de más vidékeken *mъka, maka, mо̂ака, moka, muka* illetőleg *red, r'ъd r'od*-féle kiejtés hallatszik helyette. Hát régebben, mikor az egyes bolgár vidékek közt a közlekedés mindenesetre jóval nehezebb és gyérebb volt, mint mai nap, nagy területen egységes lett volna és «legalább a VI. századtól a IX.-ig» változatlanúl egységes maradt volna a kiejtés, a mely később annyira szétágazott? Honnan tudjuk mi ezt, mikép állíthatjuk ezt olyan komoly arczczal? De nem folytatom, mondatról mondatra kellene ebben a fejezetben haladnom, ha mindazt ki akarnám fejteni, a miben egyet nem értek a szerzővel.

A III. fejezetben arról beszél a szerző, hogy azokban a szláv szavakban, a melyekben ы hangzott, egyrészt î-t, másrészt pedig *i*-t találunk az oláh nyelvben. Minthogy maga a szerző is lehetségesnek tartja, hogy az oláh î az ilyen esetekben magában az oláh nyelvben keletkezett csak régibb *i*-ből, és én ezt igen valószínűnek tartom, induljunk csak ki bátran abból a föltevésből, hogy az oláh az óbolg. ы és и helyén egyaránt *i*-t ejtett, talán hallott is az átvétel korában. Tény, hogy Cyrill nyelvében az ы és и (*y* és *i*) nem esett még össze, de tény az is, hogy nemcsak a bolgárban, hanem a többi délszláv nyelvekben is a mély *ĭ* és a magas *i* korán összeestek. Mi azt sem tudjuk, hogy Cyrill nyelvében mikép hangzott voltakép az ы és a közeledés a két hang között nem indult-e már meg és nem haladt-e már annyira, hogy akár egy ilyen ы is közelebb állhatott az oláh *i*-hez, mint akármelyik akkor ejtett más oláh hanghoz; de még kevésbé tudjuk, hogy a kiegyenlődés processusa mennyire haladt más, részben Szalonikitől igen távol eső helyeken, a hol az oláhok a bolgárokkal érintkezhettek. Hisz hogy vidékek szerint mennyire különböző lehet ilyen változás tempója, az akár a szerző szavaiból is kitűnik: «Igaz, azt mondja, hogy az ószlovén ы-nek и-vé való változásának kezdete a X. vagy XI. századba esik. Igaz, hogy a XII. században az ы nagyobbára már и-be változott át. De a mellett az is igaz, hogy ы továbbá is megmaradt itt-ott a bolgár nyelv területén, a XII. század után egészen a mai napig is». L. 443. l. Ha a mély *ĭ* hang nyoma helylyel-közzel még ma sem tűnt el teljesen, holott helyette már a X. században is találunk néha magas *i*-t, milyen joggal tagadjuk annak a lehetőségét, hogy az ы és и közt kétségtelenül nagyon korán megindult kiegyenlődés egyes, valószínűleg elég nagy területeken

már Cyrill ideje előtt is megindúlt, sőt talán máris a mai fokot elérte. Ha az oláh-nyelv arra vall, pedig arra vall, hogy a bolgárok és oláhok első érintkezése idejeben a bolgárok az érintkezés területén nem tettek már éles külömbséget ѣ és и közt, én abból nem mernék az érintkezés olyan késő korára következtetni, mint B., mert e föltevés ellen sok más ok szól, hanem inkább annak a jelét látom benne, hogy az ѣ és и már Cyrill ideje előtt is Szalonikitől távolabb eső vidékeken olyan közel álltak egymáshoz, hogy az ѣ is *i*-vel volt helyettesíthető. Hogy azután ebből az *i*-ből csakúgy mint az eredeti bolgár *i*-ből, no meg sok más nem szláv eredetű *i*-ből is az oláhban később részben *î* keletkezett, azon senki sem fog csodálkozni, a ki az oláh nyelv fejlődését ismeri.

Hátra van a IV. fejezet, a melyben B. az ѣ hang másáról szól. Induljunk ki egy az oláh nyelvbe átment bolgár szóból, az óbolg. трѣба *(trêba)*-nak megfelelő oláh *treabă*-ból. Az a kérdés, lehet-e ebből az átvétel korára következtetni. Józan észszel bizonyára nem, mert a mióta a bolgár nyelvet ismerjük, kezdve Cyrill korától mind a mai napig, az oláh kiejtés annyira megfelel a régi úgy mint a mai bolgár kiejtésnek, teljesen mindegy, hogy a bolgár kiejtésre nézve Leskienre, Vondrákra vagy Oblakra hivatkozunk. De a szerzőt egy ártatlan jel alaposan megzavarta. Míg Leskien és Vondrák világosan rámutatnak, hogy az *ê* hangzása Cyrill nyelvében a *ja*-hoz nagyon közel állhatott, *) Oblak a m a i nyelvről szólva a Szalonikitől 8 órányira fekvő Szuho falú nyelvében hallható hangot *ᵉä*-nek, illetőleg *ä*-nek jelzi. Hiába mondja Oblak, hogy az, a mit *ä*-nek ír, már csaknem *a* hang, hiába említi, hogy előtte a mássalhangzó jés, vagy hogy ha nem az, egy eltűnő rövid *e* hallatszik közte és az *ä* közt, hiába mondja, hogy roppant nehéz ezt a hangot visszaadni,**) Bărbulescu nem a

---

*) Leskien az *ê*-ről így nyilatkozik: «Da das entsprechende glagolitische Zeichen zugleich zum Ausdruck der Lautverbindung *ja* dient, muss es in dem Dialekt der betreffenden Quellen einen dieser verwandten Laut darstellen, *ja* oder *ęa*.» Handbuch der altbulg. Spr.[4] 6. l. Vondrák pedig ezt mondja: «In jenem bulg. Dialekte, auf dem das Aksl. basiert muss das *ě* dem *a* sehr nahe gekommen sein, denn in den glagolitischen Denkmälern (und häufig auch noch in den cyrillischen) wird *ě* für *ja* gebraucht.» Altkirchenslav. Gram. 61. l.

**) Oblak, *Maced. Studien* 25. l.: «ѣ lautet in Suho wie *'ä*, d. i. ein sehr breites dem *a* schon nahe kommendes *ä*, mit Erweichung des vorausgehenden Consonanten, oder wie *ᵉä*, d. i. statt der Erweichung des vorhergehenden Consonanten hebt der Vocal mit *e* an, das schnell in *ä* übergeht». U. o. 134. l.: «Für ѣ haben wir ein sehr offenes und breites *ä*

finom megkülömböztetések embere, ő mindebből csak azt olvassa ki, hogy az úgy hangzott mint az *ä* a német *Bär* szóban, a *trêba* tehát «az ószlovén korszakban» úgy hangzott hogy *träba*, minthogy pedig az oláh a német *Träger* szót *treger*-nek ejti, a *Briefträger* neki *brieftregăr* — az oláh szavak, a melyekben ѣ helyén *ea* hangzik, «sehogy sem kerültek hozzánk a X. század előtt»!! L. 445. s. k. l.

Ehhez a szörnyűséges bizonyításhoz még ugyanazon a lapon egy hozzá teljesen méltó kijelentés csatlakozik, a melyben a 4 csoportban tárgyalt hangtani jelenségekből egy merészségben mindent fölülmúló következtetést von le. «Egyébiránt, mondja, e négy jellemző vonás legalább egyike megtalálható az oláh nyelv minden szláv szavában. Ez azt jelenti, hogy a mi anti-ószlovén következtetésünk absolute minden szláv szavunkra vonatkoztatható, hogy tehát egyikök sem került a X. század előtt hozzánk, hanem csak a IX. század után.»*) Ez nem kevesebbet jelent, mint hogy B. véleménye szerint az oláh nyelvbe nem ment át egyetlen egy szláv szó sem, a melyben nem lett volna az előbb tárgyalt I. ъ, ь, II. ѫ, ѧ, III ꙑ, IV. ѣ hangok valamelyike. Az ember ámultában igazán nem tudja, mit szóljon ehhez, hisz játszva lehet akár 100 olyan az oláh nyelvbe átment szláv szót összeszedni, a melyekben soha e hangok egyike sem volt meg, a szerző maga is említ 2 lappal előbb egy ilyent: *sito* > *sită* «szita», l. 444. l. Csak hogy kitűnjék, mennyire nem ritkák az ilyen szavak említek én is még egy párt: *baba* > *babă*, *brazda* > *brazdă* «barázda», *voľa* > *voiă* «akarat» és ellentéte *nevoľa* > *nevoie* «nyavalya», *gramada* > *grămadă* «garmada», *granica* > *granița*, *groza* > *groază*, *dosada* > *dosadă*, *zabava* > *zăbavă*, *koža* > *coaje* [ol. j = zs!], *kosa* > *coasă* «kasza», *livada* > *livade*, *lopata* > *lopată* «lopáta», *otava* > *otavă*, *poľana* > *poiană*, [*slanina* > *slanină*, *sluga* > *slugă* «szolga» *tlaka* > *clacă* [ebből a székely *kaláka*], *štuka* > *ştucă* «csuka», *jasli* > *iesle* «jászol», vagy hogy egy pár olyan szót is említsek, a mely a benne hangzó «bolgáros» *št* és *žd* miatt máshonnan, mint a bolgárból nem is kerülhetett: *mašteha* > *maştihă* «mostoha», *mošti* >

---

mit einen jotirten Ansatz, es klingt fast wie ein *a*: *v'ätr*, *r'äka*, *d'äte*, *c'äl*. Es ist ungemein schwer diesen Laut wiederzugeben.» Az oláh kéttagú *treábă*-nak ebben a nyelvjárásban *tr^eäba* felelne meg; v. ö. *tr^eäbüva* Oblaknál i. h. 25. l. utolsó sor.

*) Inače bar jedan izmedju ovih četiriju karaktera nalazi se *u svakoj slavenskoj riječi rumunsjkoga jezika*. To znači da ovaj naš antistaroslovenski zaključak može da se odnosi na sve naše slavenske riječi, dakle da (relativno) nijedna nije nam došla prije X. već samo poslije IX. vijeka. L. 446. l.

moaşte, peštera > *peşteră, prašta* > *praştie* «parittya», *nadežda* > *nădejde.*

A mondottak után nem lehetünk kiváncsiak azokra a következtetésekre, a melyeket a szerző ilyen præmissákból az oláhok régibb lakóhelyeire nézve levon. ASBÓTH OSZKÁR.

G. Körting: Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache. Paderborn, 1908, 414 l.

KÖRTING új franczia etymologiai szótára voltaképen nem egyéb, mint a már harmadik kiadáson közkézen forgó «Lateinisch-romanisches Wörterbuch»-jának (3. kiad. 1907, Paderborn) kivonata. A LRWb-ból átvett franczia anyagot kiegészítette az újabb tudós átvételek (mots savants) s jövevényszavak jegyzékével, a melyek a románság egész körére kiterjedő régibb munkájából kiszorultak. Ellenben nem vette fel a tulajdonneveket, tájszavakat, a mesterségek, tudományok stb. műszavait, valamint a világos képzett szavakat sem. Hogy mit ért KÖRTING világos derivatumon, szótárából nem igen tűnik ki; legalább az efféle ugyancsak világos képzések, mint *doreur (dorer), brasseur (brasser), petitesse (petit), carrossier, carrosserie (carrosse), carrément (carré), croiseur (croiser)* sok száz társukkal egyetemben bizony fölösleges módon szaporítják a czikkek számát s növelik a könyv terjedelmét.

Nem egészen világos előttem az sem, hogy KÖRTING voltaképen kiknek szánta etymologiai szótárát. A szakembereknek kétségkívül nem: hiszen könyvéből az egyes adatok provenientiájára, valamint az egyes szavak irodalmára való utalások teljesen hiányzanak. Attól tartok, hogy a laikus sem sok hasznát látja e munkának. A legtöbb czikk minden magyarázat nélkül szembeállítja a franczia szót a megfelelő latinnal, ilyenformán: «*debile* schwach; lat. *dĕbilis*». Hiszen ennyit az érdeklődő, hogy csak olcsó kézikönyvet említsek, SACHS-VILLATTE kis, iskolai kiadásából is megtudhat. S ha itt-ott van is magyarázat, az sem mindig olyan, hogy belőle valami sok okulást meríthetnénk. A *puissance*-czikkben pl. ezt olvassuk: «abgel. v. dem St. *puiss-*, welcher aus den Verbalformen *puisse* u. dgl. gewonnen wurde, indessen ist diese Ableitung nicht völlig sicher und würde, wenn sie es wäre, recht auffällig sein».

Az egyes czikkekben is bizony elég igazítani, javítani való akad. K. az ófr. *pute* ∾ *putain, nonne* ∾ *nonnain*-féle declinátiót, úgy látszik, még mindig *putida* ∾ *putidam, nonna* ∾ *nonnam*-ra akarja visszavezetni, holott PHILIPOT már 1902-ben (*Les accusatifs en -on et -ain*, Romania, XXXI. 201—51) bebizonyította, hogy a nőneveknél már a császár-

korban fellép az *-a* ∾ *-ae* decl. mellett egy *-a* ∾ *-ane(m)*: *Fortunata Fortunatane*[*m*]) hybrid decl. is. Az ófr. *Evain*, *putain* stb. cas obl.-ok tehát kétségtelenül egy lat. *Evane*, *putidane* casus obl.-t tükröztetnek vissza. A fr. *recouvrer* nem a lat. *recŭperāre* származéka; a *recŭperāre* és a *cŏperire* igékből még a latin korszakban egy kontaminált **recŏperāre* származott; így érthető csak az ofr. *ue* ∾ *o* apophonia: *recuevre* ∾ *recovrer*. Az *enceinte* «kerítés» és *enceinte* «terhes» két külömböző eredetű szó; amaz elvonás az *enceindre* (= *incingĕre*) igéből, emez = l. *incincta* «föl *nem* övezett». *Chameau* nem a gör.-lat. *camēlus*, hanem **camellus* (vö. olasz *camello)* folytatása. *Aiguille* K. szerint < lat. **acūcula*, de hozzáteszi; «lautentwickelung . . . unregelmässig». Alakilag is, jelentésre is pontosabban megfelel az * *aquilia* «stimulus», a melyet a glossákból kimutatott *aquilium*, *aquilio* alapján bátran feltehetünk (vö. C. NIGRA, Rom. XXXI. 499). *Chantier* nem *cantārium*, hanem *cantĕrium* A *seine* «schleppnetz» czikkben idézett lat. *sagīna* talán csak sajtóhiba *sagēna* (= gör. *σαγήνη*) helyett. Különösnek találom, hogy K. SCHUCHARDT szellemes de merész etymonját: *trouver* < *turbare* MEYER-LÜBKE, THOMAS és GASTON PARIS meggyőző czáfolata ellenére is elfogadja, sőt a régibb s még mindig valószínűbb *trouver* < *trŏpāre* magyarázatot meg sem említi.

E pár példát csak annak bizonyítására hoztam fel, hogy avítani való bizony a latin szókincscsel foglalkozó czikkekben is akad; a jövevény szavakat tárgyaló czikkek közül pedig nem egy boszantóan felületesen, kellő utánjárás nélkül készült. A 86. l. szerint «*chako* m. s. *schako*», a 360. l. szerint meg «*schako* s. *chako* (poln. wort)». Miért épen lengyel? Mondanom sem kell, hogy a fr. *chako* a ném. *tschako*-val egyetemben magyar jövevényszó (régen csákós-süveg, vö, SZARVAS, Nyr. 12:482. LUMTZER-MELICH. Lehnw. 81. l.). A *huszár* szóról K.-nél ezt olvassuk: «*hussard* m. Husar; lat. *cursārius* ,schnellläufer' (mgriech.) *corsários*, *chosários*, serb. *gusar husar*, dtsch. *Husar*». Ebből minden hozzá nem értő azt fogja kiolvasni, hogy a fr. *hussard* (régebben *houssard!*) a l. *cursārius* egyenes folytatása. Csak épen a m. *huszár*-t nem említi K., pedig köztudomású, hogy e szó «könnyű lovas katona» értelemben éppen hazánkból, a magyar *huszárság* révén indult európai körútjára. A 372. lap szerint *soutache* a magy. *szuszak* átvétele. Még a magyarul tudónak sem könnyű ebben a torzalakban a m. *sujtás*-t felismerni. A 85. l. szerint *chagrin* a tör. *zâgrî* átvétele. Helyesen: a *saγri̮*, a mely azonban nem a perzsából való: vö. kazáni tatár *sawri̮*, kirg. *sauri̮*, sor. *saji̮r*, mong. *sarin* 'chagrin, cuir'. A fr. *chagrin* közvetlenül az olaszból: *sagrì*, *sagrinato*. A 85. l. szerint a fr. *chacal* a tör. *djakâl* átvétele. Az oszm. *čakal* (mert ez a helyes alak) perzsa jövevényszó: شغال.

Ime pár példa a sokból. Ha még ehhez hozzávesszük, hogy értelemzavaró sajtóhiba is meglehetős szép számmal akad e kötetben (pl. 353 l, *sachoche* e h. *sacoche;* 227 l. *jument* m. e h. *jument* f.; 343 l. *ribae* e h. *ribes* stb.), nem kell ítéletemet bővebben megokolnom, hogy KÖRTING új szófejtő szótára sem SCHELER, sem DARMESTETER-HATZFELD kitünő szótárával nem veheti fel a versenyt.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

P. J. Rousselot: Principes de phonétique expérimentale. Tome II. Paris, Welter, 1908. 639—1250. l.

Néhány hónappal ezelőtt megjelent abbé ROUSSELOT Kísérleti fonétikájának második kötete s ezzel a hatalmas munka végre-valahára befejeződött. Az első kötet első fele 1897-ben jelent meg; az 1908-ra igért második rész 1901-ben, az 1902-re jelzett második kötet meg 1908 végén látott napvilágot. Hogy a nonum prematur elvének ilyen részleges alkalmazása nem válhatott az egész munka egységének és egyöntetűségének javára, fölösleges bővebben bizonyítani.

Szinte azt mondhatnók, hogy *Principes* mai alakjában nem csak a kísérleti fonétika módszereinek, elveinek és eredményeinek összefoglalása, hanem többé-kevésbbé e fiatal tudományszak néhány évtizedes életének krónikája is. Igaz, hogy nem ROUSSELOT a kísérleti fonétika megalapítója — elődei közül elég lesz BRÜCKE, CZERMAK, HELMHOLTZ, KOENIG, TECHMER, MAREY és ROSAPELLY nevét említenem, — annyi azonban kétségtelen, hogy az ő két évtizedes nagyszabású tudományos munkássága s lelkes propagandája emelte a kísérleti fenétikát az önálló tudományág rangjára, amely ma már Európa és Amerika majdnem minden nagyobb egyetemén képviselve van.

ROUSSELOT eredeti terve a 90-es évek elején az volt, hogy egy 300 nyomtatott lapra terjedő kötetben összefoglalja a kísérleti fonétika terén tett kutatásainak eredményét. A kéziratot, amely 1906-ban el is készült, a franczia Akadémia a Volney-díjjal tüntette ki. Nyomtatás közben azonban a hangszínnel foglalkozó IV. fejezet WILLIS, DONDERS, HELMHOLTZ, KOENIG, LLOYD, SCHNEEBELI, PIPPING stb. idevonatkozó kutatásainak részletes ismertetésével tetemesen kibővült. Ehhez járult, hogy időközben R. rendelkezésére bocsátották a Collège de France kísérleti fonétikai laboratoriumát, s ezzel lehetővé tették, hogy kutatásait nagyobb apparatussal, szélesebb körben és intensivebben folytathassa. Az első évek laboratoriumi munkájának eredménye az 1901-ben megjelent második rész, a mely az összegyűlt gazdag kísérleti anyag alapján a mássalhangzók fiziologiai analizisét — az eredeti tervtől eltérve — bővebben és részletesebben fejtegette. KOENIG halá-

lával a hírneves fizikus akusztikai gyűjteményét a Collège de France laboratoriuma örökölte, s ezáltal olyan hangtani készülék-gyűjtemény birtokába jutott, a milyent a világ egyetlen intézete sem mondhat magáénak. E szerencsés véletlennek köszöni főként létrejöttét a második kötet legszebb fejezete, a mely a fonétika legnehezebb kérdésével, a magánhangzók hangszínének, illetőleg a jellemző rezonancziának kérdésével foglalkozik. Az egész munkát a kisérleti fonétikai gyakorlati alkalmazásainak (süketnémák, hibás beszédüek oktatása, élő nyelvek tanítása) ismertetése fejezi be.

Rousselot munkája előadásának eleven, közvetlen, mondhatnám meleg hangjával előnyösen külömbözik a legtöbb tudományos munkától. A szabatos, rövid tudományos definicziókon, szakszerű fejtegetéseken is átérezzük írójuk kedves egyéniségét; nemcsak a száraz eredményt adja elő, hanem rendszerint megismertet bennünket azzal az úttal is, a melyen az eredményhez eljutott, s sokszor szinte megható az a naiv, gyermekes öröm, a melylyel az ősz tudós egy-egy jól sikerült kísérletről vagy szerencsés felfedezéséről beszámol.

Mélanges de phonétique expérimentale czímű sajtó alatt lévő munkája kétségkívül értékes kiegészítő kötete lesz most ismertetett nagy munkájának s valószínűleg azokat a kérdéseket is tárgyalni fogja, amelyek emebben az előadott okoknál fogva mostohább sorsban részesültek.

Gombocz Zoltán.

B. Delbrück: Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen. Ein Beitrag zur Geschichte und Methodik der vergleichenden Sprachforschung. Fünfte Auflage. Leipzig, Breitkopf. 1908.

E könyv értékét a nyelvtudománynyal foglalkozók régóta ismerik s az ebben előadott ismeretek nélkülözhetetlenségéről mindenki meg van győződve. Ha mégis szólunk ez új kiadásról, ezt azért tesszük, mert úgy gondoljuk, hogy ily alapvető fontosságú könyvnél mindig érdekes, ha figyelemmel kísérjük, mennyit fogad el szerzője a tudomány újabb eredményeiből, s milyen tekintetben foglal el tartózkodó vagy éppenséggel tagadó álláspontot az újabb véleményekkel és törekvésekkel szemben.

Ismeretes, hogy a könyv tartalmilag két részre osztható. Az első és terjedelmesebb rész az általános, majd az idg. nyelvtudomány fejlődését vázolja a legrégibb időktől napjainkig. Ebben Delbrück igen ügyesen adja elő, hogyan származtak át az egyes grammatikai fogalmak az ókorból a középkoron át a XIX. század nyelvtudósaiig, hogyan vett új irányt és új lendületet a nyelvtudomány egyrészt az idg. nyelvrokonság megismerésével és a történelmi nyelvfejlődés fogalmá-

nak elterjedésével, másrészt a philosophiának a nyelvtudomány szempontjából való értékesítésével. Ez az első, történelmi rész az új kiadásban majdnem változatlan maradt, csak egyes, újabban megjelent könyvek czímeit pótolta a szerző, másutt rövidített és elhagyott néhány oldalnyi szöveget.

A szerző előtt tehát ebben a kiadásban is ismeretlen maradt Révainak az általános nyelvtudomány szempontjából is értékes és jelentős működése. Ez kitűnik abból, a mit Grimmnek 1819-ben megjelent német nyelvtanáról mond: «Niemals vorher war auf eine Sprache das historische Verfahren in ähnlicher Weise angewendet worden, und niemals war vor Grimm ein Grammatiker darauf gekommen, den erreichbaren Stoff in seiner ganzen ungeheuren Fülle derartig vor dem Leser auszubreiten» (76. l.)

De kétségtelen, hogy Révai nyelvtörténeti felfogását jogosan és méltán lehet Grimmé mellé állítani; egyiküknek sem volt még helyes felfogása a nyelvek szerves változásáról és fejlődéséről. Kétségtelen ugyan, hogy ehhez Grimm már közelebb jár, és ő életének nagyszabású tevékenységével öntudatosabban is iparkodott a germán és német dialektus változásait chronologiailag tisztázni és világosan rendbe szedni, mint a hogy azt Révai az Antiquitatesben a magyar nyelvre nézve tette, de Révai a régi magyar nyelvemlékek gondos megismerésével és a magyar nyelvtörténet számos jelenségének helyes megértésével és megállapításával mégis oly geniális úttörő munkát végzett, hogy őt az általános nyelvtudomány történetében nem szabad teljesen mellőzni. Grimm szerencsésebb helyzetben volt, mint ő, és azonkívül végtelenül könnyebb feladat előtt is állt. A germán nyelvek összetartozásának minden laikus előtt is kétségtelen bizonyossága és a német nyelvtörténet egyes jelenségeinek szembeszökő világossága önkénytelenül felhívja a figyelmet e jelenségek csoportosítására és chronologiai rendezésére; a magyar nyelv élete a történelmi változás gondolatára és rejtettebb tényeinek finomabb megfigyelésére csak nehezen vitte rá a kutatókat. De szerencsésebb volt Grimm azért is, mert működése Bopp korszakalkotó és kortársait lázas tevékenységre ösztönző felfedezései utáni időre esik, a mikor már a nyelvtudósok egész sorának egymást kiegészítő kutatásai biztos irányt szabtak a nyelvtudománynak. Révai egyedül állt, munkaerejét dicsőség és biztatás nem fokozta, hanem csak emésztette a kicsinyes ellenfelekkel vívott ádáz harcz. Révainak az általános nyelvtudomány történetében való mellőzését csak azzal magyarázhatjuk, hogy működése nem alkot oly lánczszemet, a melyhez az utánajövők

munkája kapcsolódott volna. Ezt fájlalhatjuk, de annál inkább fogjuk hangsúlyozni tevékenységének elvi jelentőségét.

A könyv második része mai ismereteinket akarja összefoglalni a nyelvtudomány legfontosabb kérdéseiről, s ebben szó van az idg. ősnyelvről, a flexio keletkezéséről, az egyes idg. népek különválásáról (Völkertrennung), valamint a hangváltozásról és az analogiáról. A könyv e részében több tekintetben eszközölt változtatást a szerző, de távolról sem oly mértékben, a hogy azt a tudomány haladása megkivánta volna.

Az idg. ősnyelvről szóló fejezetben főkép Hermann E. «Über das Rekonstruieren» cz. czikkét (Zsch. f. vgl. Sprachforschung 1907. évf. 1. l.) értékesíti. Schleicher idéjében még azt gondolták, hogy az idg. ősnyelv egységes nyelv volt, s a rekonstruált formákról valóban hitték, hogy azokat tényleg ejtették és használták valamikor. A tudomány útja e tekintetben az volt, hogy az emberek mindinkább óvatosabbak lettek. Minden nagyobb területen elterjedt nyelv megfigyeléséből azt a tapasztalatot meríthetjük, hogy a nyelv sohasem teljesen egységes, hanem nyelvjárásokra oszlik. Így lehetett ez az idg. ősnyelvvel is. Ha tehát egyes, jelentésükre nézve azonos s formájukra nézve hasonló szavakat hangtanilag nem lehet kifogástalanul megmagyarázni, feltehetjük, hogy már az idg. ősnyelv különböző nyelvjárásaiban más-más formák voltak elterjedve. De még az ily szempontból rekonstruált szóalakoknak is alig lehet reális értéket tulajdonítani, mert hisz ezek — mint Delbrück már a czímbeli könyv első kiadásában (1880) fogalmazta — csak oly formulák, a melyek az idg. nyelv változásairól vallott nézeteinket röviden összefoglalják. Hermann idézett czikkében most már a rekonstruálás körüli eljárást iparkodik megbízhatóbbá tenni. A rekonstruálást minden egyes idg. nyelv hangtörténete alapján s tekintet nélkül a többi idg. nyelvekre kellene először megkísérelni. Az idg. ősnyelvnek csak oly hangjairól lehet tévedés valószínűsége nélkül feltételezni, hogy tényleg megvoltak, tehát tényleg ejtették őket egykor, a melyek egyik vagy másik idg. dialektusban is még tényleg létezőknek bizonyulnak. «Die Vergleichung mit den andern Sprachen ist nur dann zu verwerten, *nachdem* von der Einzelsprache die Rekonstruktion vorgenommen ist; denn die nur von einer Sprache aus erschlossenen Laute bedürfen noch einer *Bestätigung* durch die anderen. Versagen die anderen Sprachen die Bestätigung, so muss die Rekonstruktion unterbleiben». (U. ott 18. l.)

Nem valószinü azonban, hogy az indogermanisták ily nagy *lemondásra* képesek legyenek, sőt ellenkezőleg, minden jel arra mutat,

hogy ezentul még nagyobb mértékben fognak az egyes idg. nyelvek összehasonlítása által valószínűeknek vagy lehetségeseknek látszó hangokkal, alakokkal és kifejezésekkel operálni, vagy talán épen a rekonstruált idg. ősnyelv történetével vagy kialakulásával foglalkozni.

A flexió keletkezéséről szóló fejezetben rövidebben foglalja össze Ludwig adaptatiós elméletét, mint az eddigi kiadásokban. Ezen elmélet lényege tudvalevőleg az, hogy eredetileg — Ludwig szerint — az idg. ősnyelv legrégibb stádiumában e nyelv csak nominális szótövekből állott. Néhány nominális szótő pronominális functiót kezdett felvenni, elsősorban demonstrativ jelentést nyerve. Ezeket azután a nominális szótövekkel összekapcsolták, s végül, minthogy a nyelv szükségét érezte bizonyos kategóriák jelzésének, az összetétel ezen elemeinek képzők és ragok szerepét kezdték tulajdonítani. A fejlődés ezen útját többi közt sejteti azt is, hogy sokszor ugyanazon suffixumot a legkülömbözőbb functiókra használják, a mit különösen a Védák nyelve bizonyít. Noha ezen elméletnek, ép úgy mint Schlegel Frigyes evolutiós és Bopp agglutinatiós elméletének, melyekkel ezek a flexio keletkezését akarták magyarázni, ma már csak történeti értéke van, mégis nem egy helyes szempontot és figyelemre méltó gondolatot adhat újabb glottogóniai kísérleteknek. Ilyennek kell vennünk Hirt próbálkozását (IF. XVII, 36.), kinek fejtegetéseivel Delbrück azonban nem foglalkozik, csak valószínűtlenségüket hangoztatja.

A könyvnek a hangváltozásról és az analógiáról szóló részei ma már nem elégíthetik ki az olvasót; ezek elavultak. A mi itt elsősorban érdekelné az embert, az mégis csak az, hogy *miért változik meg a kiejtésmód*, mert hiszen praktikus szempontok kivánatossá tehetik, hogy az egyes hangok külön változásairól beszéljünk, de ekkor sohasem szabad elfelejtenünk, hogy ha egy hangnak a kiejtése módosul, nagy valószínűséggel megváltozik mindazon beszédelemek képzésmódja, a melyeknek kiejtése vagy kifejezése a beszélő szervek hasonló hangképző vagy hangmódosító működésével történik. *Miért tér el tehát egy nemzedék beszédműködése* (Sprechgewohnheit) *a régebbi nemzedékekétől?* S ha erre a kérdésre egyelőre kielégítő választ nem tudunk adni, mégis azt szeretnők tudni, hogyan és miképpen történik az, hogy egy bizonyos időben máskép hangzanak az egyes képzetek és fogalmak kifejezésére szolgáló hangkapcsolatok egyes elemei, mint ugyanazon ethnologiai közösség több vagy kevesebb nemzedékkel régebbi, vagy későbbi korszakában? Mert erre az utóbbi kérdésre a német nyelvtudomány tud feleletet adni, a melyre a kezdőket kellene leginkább figyelmeztetni.

Delbrück «Einleitung»-ja főkép abban hiányos, hogy az újabb

nyelvészeti irányokat és törekvéseket nem méltatja, s az ólvasót legtöbbször más összefoglaló művekhez utasítja. Pedig épen ezek elvi jelentőségű újításainak a kritikáját és összefoglalását szeretnők ily könyvben együtt találni. A mily kitünő és nélkülözhetetlen e könyv a nyelvészeti törekvések világos történeti áttekintésénél fogva, ép annyira érezteti egy oly összefoglaló munka hiányát, a mely a modern nyelvtudomány czéljait és útjait ismertesse meg a kezdővel.

Schmidt Henrik.

Nyrop Kr. Grammaire historique de la langue française. Tome III. Copenhague 1908. Gyldendalske boghandel. 8-r. VII, 459 l. Ára 10 Fr.

Nyrop nagyszabású, történelmi alapon álló franczia nyelvtanának most megjelent harmadik kötete, melyet tíz évi időköz választ el a munka megindításának korától, a szóalkotásnak van szentelve. Ugyanaz az áttekinthető anyagfelosztás, ugyanaz a világos fogalmazás s végül ugyanaz a legrégibb szövegfoszlányoktól a napi irodalom legújabb sajtótermékeiig mindenre kiterjedő, bőségben s megbizhatóságban szinte páratlanul álló adatgyűjtemény tünteti ki ezt a kötetet is, mely előző társainak jóhírét megalapította.

N. a szótan e fontos részét nyolcz könyvben csoportosítja; gondolatmenete a következő:

Az első általános jellegű könyv két fejezetre oszlik; ezek elseje az általános tudnivalókat foglalja össze röviden, ú. m. az új szók alkotásának folytonos szükségességét az élő nyelvben, a szóalkotás fajait, az új szók keletkezési idejének megállapítását s a neologizmusok igen külömböző sorsát. A második fejezet a hangutánzó szókkal foglalkozik igen kimerítően s jegyzékbe foglalja azokat az onomatopoeákat, melyekkel a franczia a fontosabb állatok, illetve hangszerek hangját törekszik visszaadni. Példái összeállításánál az irodalmi nyelvre szorítkozott csupán, noha a népnyelv sok rendkívül érdekes alkotással bővítette volna gyűjteményét. A hangutánzó szavakról azt is kimutatja, hogy hangfestő törekvésük igen sok esetben konvencionális s helyességüket nem annyira érzékeink igazolják, mint inkább az elfogulatlan kritika hiánya: igen bajos helytelennek itélnünk azt, a mit már zsenge gyermekkorunk óta megszoktunk.

A kötet második része a suffixalis képzésről beszél. A képzők két csoportját különbözteti meg: az élő s holt képzők csoportját, mely utóbbiak képzővolta ma már részben el is homályosult. A képzők további felosztása a névszó- s az igeképzők megkülönböztetésére irányul. A képzők nemcsak egyszerű, hanem — igaz, hogy jóval rit-

kábban — összetett szavakhoz is hozzáfűzhetők. Jelzős szóösszetételeknél egyik-másik képző az összetétel melléknévi részének nemét is megváltoztatja. A ragok részben mitsem változtatnak az alapszón, részben módosítják végső szótagját. A változásnak, részben fiziologiai részben lélektani okai vannak, melyekre szerző részletesen kiterjeszkedik. A névzzóképzők eredetre három csoportba sorozhatók: latin, idegen s franczia eredetűek csoportjába. A latin eredetűek ismét kétfélék ú. m. népiesek (számuk N. szerint 67, melyeket alfabétikus sorrendben tárgyal) és tudákosak (számuk jóval kisebb, mintegy 27). Az idegen eredetűek közül csupán a régiségben is előforduló négy germán eredetű képző (*ais*, *-alt*, *-art*, *-enc*) és a renaissance óta meghonosult három déli román eredetű képző (*-ade*, *-asque* és *-esque*) bír jelentőséggel. Végül az utolsó csoportot a franczia eredetű képzők teszik, melyek részint a latinból átjött képzők bővülése útján keletkezett másodlagos fejlemények, részint hibás elvonás eredményei. Ez utóbbira legklasszikusabb példa az *-erie*, melyet már a XII. sz. óta hibásan vontak el a chevalerie, tuilerie-féle szavakból s használták önálló képző gyanánt. A névszó-képzők kimerítő tárgyalása után N. egész röviden végez az igeképzéssel, mely részben közvetlenül, részben latin közvetítéssel ment végbe. Igéket csupán az első s második coniugatio mintájára képeztek; a nyelv fejlődési folyama az első coniugatiónak kedvez: ma már az *-ir* képző nem él s az *-er*, *-ir* végű doublettekből is szinte kivétel nélkül az *-er* végű alakok maradtak fenn.

A harmadik könyv a præfixális képzésnek van szentelve. Az előragok, kettő-három kivételével, mind latin eredetűek s miként a suffixumok részben népi, részben tudós eredetűek. Az eredeti latin præfixumok egyrésze nem tartotta meg hatékonyságát a francziában: de az ebből származó veszteséget kipótolta a nyelv akként, hogy határozó szókat (*foris*, *inde*, stb.) alkalmazott előrag gyanánt. A præfixumok nem forrtak oly elválhatatlanul össze a francziában, mint a suffixumok. A középkori nyelvben az ilyen szerkezetek, mint *Tu nos par as toz esperduz*, elég gyakoriak. A modern nyelvben is fennmaradt ez a mozgékonyság a *s'en aller* igére nézve, de a népnyelvben itt is érvényesül az egybeforrás tendencziája, sőt a XVIII. sz. végétől kezdve az irodalmi nyelvben is mind sűrűbben előfordul a *je me suis en allé* a *je m'en suis allé* helyett.

Az elvonásról szól a következő — negyedik — könyv. Három faja van: vagy præfixumot, vagy ragot, vagy pedig szóvégi néma *e*-t küszöböl ki a nyelv, legtöbbször hamis analogia folytán. Az elvonás legfontosabb faja a postverbalis névszóképzés. Az ilyen eredetű névszók nyelvtani nemét tekintve a középkorban a hímnem volt túl-

súlyban, később a nőnem egyre nagyobb tért hódított s a modern korszakban keletkezett elvonásoknál jobbára diadalmaskodik a hímnemű alakon. A postverbális névszók hímnemű alakjai mindig a puszta igetővel azonosak, akár változatlan (pl. *cri, récit)*, akár fonetikailag elváltozott (pl. *espoir)* formában: a nőnemű alakok ellenben mindig néma *e*-vel bővült tövek (pl. *baisse, charge)*. Miután a néma *e*-nek az igető eredeti hangalakjára konzerváló hatása van, igen hihetőnek látszik *Lené* N. által idézett okfejtése, mely épen e konzerváló hatással magyarázza a postverbális névszóképzésnél újabban túlsúlyra került nőnemű alakokat.

A szóösszetételt tárgyalja N. műve ötödik könyvében. A bevezető fejezetben A. *Darmesteter*rel polemizál, aki szerinte erősen túlbecsüli a kihagyásos összetétel jelentőségét. N. szerint nincs semmi okunk arra, hogy az *arrière-cour, café-concert*-féle kifejezéseket másként — az ellipszis segélyével — elemezzük, mint a *vinaigre, bonhome*-féle szavakat s csupán utólagos belegrammatizálást lát Darmesteter felfogásában. Még kevésbé áll meg N. szerint az a disztinkczió, melyet *Darmesteter* a mellérendelő és kihagyásos összetétel jelentéstani funkczíójára nézve állított fel, e szerint u. i. «dans la juxtaposition le nom composé n'offre pas plus d'idées à l'analyse que chacun des termes qui le composent. dans la composition elliptique il offre une idée nouvelle que l'on ne pourrait retrouver dans les éléments pris à part.» N. e szépen hangzó tanítás megdöntésére csupán két példát hoz fel, de ezek aztán meg is czáfolják Darmesteter tételének egyetemleges értékét. *Vinaigre* pl. noha egyszerű mellérendelés egy egészen új, az összetétel két tagjából ki nem magyarázható fogalom megjelölésére szolgál, mig *bateau-mouche,* mely Darmesteter szerint elliptikus összetétel, egyszerűen oly hajó, melyet légyhez hasonlítunk. N. ezután sorra veszi a mellé és alárendelő összetétel összes lehetőségeit s végül az egy kifejezéssé összetapadt rövid mondatokról emlékszik meg. E kategoriába tartoznak a parancsoló módban álló ige és a tárgy, vagy az imperativus és a vocativus összetételei. Az ily összetételek parancsoló jellege ma már jobbára elhomályosult, de a középkorban még élénken érezhető volt. Az eredeti jelentés néhány többesszámú alakban pl. *rendez-vous, laissez-passer* még ma is erősen kiérezhető.

A kötet hatodik része a particulák keletkezését világítja meg. Alkotásuknak négy módja van; ú. m. 1. a particulák combinálása pl. *assez* < *ad satis ;* 2. præpositio és névszó összetétele pl. *antan* < *ante annum ;* 3. melléknév és főnév összetétele pl. *beaucoup ;* 4. absolut értelemben vett mondatok pl. *peutêtre* stb. A határozószók szóvégi

s-éről, mely a középkori francziában szinte általános volt az a nézete N.-nak, hogy az etymologiailag indokolt szóvégi *s*-szel biró határozó szók (pl. *moins* < *minus*) analogiai hatása.

Tulajdonképen a szóképzés határait túllépi szerző műve VII. részében, mely *dérivation impropre* elnevezés alatt a functióváltozásnak nevezett ama jelenséget tárgyalja, a midőn az egyik nyelvtani kategoriába tartozó szó más kategoria functiójára foglaltatik le. Ide tartozik a főneveknek igen gyakori melléknévi s a mellékneveknek főnévi, az igealakoknak főnévi, melléknévi, határozós használata stb.

A kötet nyolczadik és utolsó könyve a genus kialakulásának van szentelve. A genust a francziában, részben az átadó nyelv, részben a szavak formája, illetve jelentése határozza meg. A nem tehát vagy etymologiai és történeti, vagy alaki és logikai okokból magyarázható. Bevezető fejtegetéseiben N. *Raoul de la Grasserie*-nek a hím- és nőnem megoszlásáról adott bölcseleti magyarázatára is kiterjeszkedik, de nem említi meg, hogy *de la Grasserie* nézete lényegileg azonos *Bernhardi* tanításával, melyhez később *Humboldt* és *Grimm* is csatlakozott. A nem változásának okait ezután külön-külön vizsgálat tárgyává teszi. Előbb az alak hatásáról szól. A nemi alakulásra legnagyobb befolyással a szóvégek vannak, de a szókezdetnek is lehet némi hatása. Így pl. a közbeszédben a magánhangzóra kezdődő hímnemű főnevek ma is igen gyakran nőnemű határozatlan névelővel használtatnak. A jelentés hatása a szó nemére kétfélekép nyilvánulhat, vagy úgy, hogy a természetes nem változtatja meg a nyelvtani genust (pl. *une enseigne* < *un enseigne*), vagy úgy, hogy a rokon, illetve ellentétes értelmű szók nemi külömbsége kiegyenlítődik (így vált hímneművé az *automne*, a többi évszakot jelentő szó hatása alatt.) A nem változásának oka lehet még a szók elliptikus használata is: így lesz *le pendule*-ből, ha ingaóra a jelentése *la pendule* e. h. *une horloge à pendule*. Végül külön fejezetet szentel a kétnemű szóknak, melyek két csoportba illenek: azon szók csoportjába, melyek azonos eredetűek s melyeknél a nem akár csak az egyik, akár mindkét esetben etymologiai s azon szókéba, melyek eredete külömböző s a melyeket csak a hangtani feljődés véletlene hozott össze (pl. *un aune* és *une aune*).

A munka függelékében N. lenyomatja *Mlle Gournay*-nak *Montaigne* híres tanítványának a franczia kicsinyítő képzőkről szóló értekezését, mely minden rendszertelensége mellett jól tájékoztat e képzők használatát illetőleg.

Néhány pótlás és igen használható bibliográfia zárja be a kötetet, melynek gazdag tartalmáról pontos név- és szómutató ad tájékoztatást.

GULYÁS PÁL.

Ch. Albert Sechehaye, privat-docent a l'université de Genève: **Programme et méthodes de la linguistique théorique.** Psychologie du langage. Paris. Champion. 1908. 267 l.

Az elméleti nyelvtudománynyal foglalkozónak sorsa olyan, mint az Anteusé. Míg a részletkutatások eredményeiből abstrahál egyetemes jellegű igazságokat, míg a pozitív ismeretek anyaföldjén áll, munkálata hasznos, eredményes, örvendetes lehet. De ha felemelkedik a filozofálás, az elveken és nem nyelvi tényeken való szemlélődés birodalmába, elveszti maga alól a talajt és igazán czéltalan munka lesz belőle. Foglalkozván tehát e művel, melynek tárgya, mint czíme is mutatja: az elméleti nyelvtudomány programmjának és módszereinek megállapítása, főként arra a kérdésre kell megfelelnünk: örvendetes, hasznos jelenség-e ez a mű a nyelvtudományi irodalomban? S azonkívül értékelésénél figyelembe kell vennünk viszonyát az őt megelőző általános nyelvtudományi irodalomhoz.

Szerzőnk, midőn az elméleti nyelvtudománynak, mint önálló disciplinának létjogosultságát bizonyítgatja — s ez okoskodásának kiinduló pontja — az Adrien *Naville*-féle tudományosztályozás alapján áll. E szerint minden tudománynak két iránya, mintegy osztálya van: a *tények tudománya* és a *törvények tudománya (science des faits* és *science des lois)*. Amaz a jelenségeket térben és időben kutatja, emez, függetlenül a tértől és időtől, a jelenségek okait, fejlődési viszonyait, egyetemes jellegű törvényeit tárgyalja. A nyelvtudománynak ez az iránya majdnem olyan régi, mint az emberi gondolkodás maga. De szerzőnk e gondolatok teljes történetével nem törődve, mindgyárt tagadhatatlanul igen nevezetes, de mégis csak egyetlen elődjére, Wundtra tér át, miután nagy általánosságban utalt arra, hogy az ez irányú munkásság eleddig mért volt oly csekély hatással a nyelvtudományra. Nem egészen helyesen jegyzi meg, hogy Wundt nyelvlélektana az első kísérlet a nyelv lélektani törvényeinek codificáló munkájában. Hogy többet ne említsünk, Steinthal egész munkássága, az új grammatikusok egész módszertani irodalma, stb. stb. egészen ismeretleneknek, vagy figyelmen kívül hagyottaknak látszanak e műben.

De maga Wundt elmés kritikát kapott. Itt a Wundt-féle néplélektan egész vita-irodalmát ismeri szerzőnk. S Wundt művét természetesen igen alaposan. Ő sem tagadhatja Wundt művének — fogyatkozásai ellenére — igen nagy becsét. Wundt fontosságát sokan kifejtették már, legutóbb épp e mű egyik igen szűkszavú ismertetője (v. ö. I. F. Anz. 23: 57.), ki munkánk tartalmából alig említ valamit, csak stílusának nehéz voltát emeli ki teljes joggal. Azt mondja ez az ismertetés:

«Wundt ist es zu verdanken, wenn die linguistische und psychologische Forschung . . . die erforderliche Fühlung gewonnen haben und wenn insbesondere die erstere sich heute klarer darüber Rechenschaft ablegt, dass die deskriptise, die historische und die vergleichende Grammatik nur erst die Häfte ihres Programms ausfüllt und dass sie über die Sprachen hinaus zur Sprache, d. h. zu den Bedingungen sprachlichen Geschehens in abstracto, unabhängig von Raum und Zeit, vordringen muss.» Ezekkel szemben, melyek erősen megközelítik az igazságot, S. azt említi Wundt legnagyobb hibájául, hogy ő nem értette meg a grammaticai problema fontosságát («W.. n'a pas compris l'importance du probléme grammatical») E fogalom gyakran visszatér szerzőnknél, fontos, hogy saját szavaival defineáljuk: «On peut appeler problème grammatical celui qui se pose quand on cherche derrière la grammaire le fondement psychophysiologique de ses origines, de ses lois et de son fonctionnement» (24. l.). Vagyis ennek a «grammatikai problemának» többé nem a beszélő ember a tárgya, hanem a beszélés maga. Ezen nehézkes meghatározás voltaképpen arra való utalás, hogy Wundtnak néplélektani rendszere nem áll grammatikai alapon, de hiszen maga W. sem törekedett ilyenre s különben is téved a szerző, midőn azt vallja, hogy a nyelvnek külön reális, önálló élete van. Nemcsak Finck tagadja ezt *Aufgabe und Gliederung der Sprachwissenschaft* cz. (Halle. 1908) eredeti munkájában, nemcsak ő mondja azt, hogy nyelv in abstracto nem létezik, hanem bajos volna idézni szerzőnkön kívül olyat, a ki, modern búvár, helyesli. Ezért nem adhatott W. sem művének teljes grammatikai alapot, s ezért nem lehet szerzőnk rendszeréből sem soha olyan, melyből új nyelvtudományi búvárlat indúlhat ki. W. a grammatikai alapot kelleténél jobban elmellőzi, szerzőnk kelleténél inkább érvényre juttatja. W. teljesen elhanyagolja a nyelv phonetikai jelenségeinek tárgyalását, mondja szerzőnk, nyelvész nem veheti hasznát szó-definitiójának, összetétel- és jelentés-elméletének (? l. pl. a magyar jelentéstani irodalmat!), módszertani tévedésbe esik, alig hogy az alaktani elemeket tárgyalni kezdi, nem alkalmazza a mondat elméletét nyelvtani czélokra, szórend-elmélete logikai és nem psychologiai stb. Ezzel szemben szerzőnk teljesebb és jobb rendszert igér.

Megadja-e hát? Ő a nyelvnek — igen érdekesen — kétféle elemét külömbözteti meg: *éléments grammaticaux* és *éléments extragrammaticaux.* Az utóbbiakhoz tartoznak az állatok beszéde, a gyermeknyelv jelenségei, a jelbeszédek és az indulat-kifejező nyelvbeli elemek. Az előbbiekhez a közönséges emberi beszédnek grammaticai eszkö-

zökkel leírható jelenségei. Ezek a néplélektan körébe esnek, míg az előbbiek inkább az individualis lélektan körébe.

Szépen állapítja meg szerzőnk ama viszonyokat, a melyek a néplélektan körébe eső nyelvi jelenségeket meghatározzák. Ezek: a környezet, a tárgy, a beszélő, a czél és az eszköz. Figyelembe véve ezeket, S. az egész nyelvtudományt két részre osztaná. Az első rész az extragrammaticalis elemek tana volna: Science du langage affectif. Ennek az individualis lélektan eszközeivel kellene dolgoznia. A második rész a grammatikus nyelv jelenségeivel foglalkoznék: Science du langage organisé. Ez a néplélektan törvényeit alkalmazná. Ez utóbbinak munkaköre két részre oszlana: staticus és evolutiós részre (körülbelül megfelelnek a fogalmak annak, a mit mi leíró és történelmi alatt értünk). Az első megint két ágra szakadna: Morphologie statique és Phonologie. Az evolutiós rész tárgyalná a történelmi alaktant (jelentés- és mondattan) és a történelmi hangtant meg a phonetikát Látjuk tehát, hogy S. rendszere igyekszik alkalmazni a nyelvtudománynak grammatikai csoportosításait s nem tesz egyebet, mint mindegyik csoportban külön feladatnak jelzi a leíró s külön a történelmi munkálatokat. Így különválasztja a *phonologiát* a *phonetikától* (az előbbin értve azt a tudományt, a mely a physiologia eredményeit alkalmazza a hang életére, vagyis értve rajta azt, a mit ma a phonetikák bevezetőleg szoktak előadni).

Látjuk tehát, hogy az elvek közt, a melyeket szerzőnk általánosságban kifejt van elég megkapó gondolat. Kár, hogy Wundt kritikáján kívül nem méltatja figyelmére a tárgyalt elvi kérdések történetét. Ha ezt megtette volna, talán tisztultabb formában is adta volna elő úgyis nagyon elvont fejtegetéseit. De e hibáját nem azért említjük újra, mintha olyan nagyon ki akarnók emelni, hiszen Humboldt, vagy magyarázója Pott sem a legvilágosabb stiliták s mégis kétségtelen nagy szerepük a nyelvtudomány történetében.

S ha végül arra a kérdésre akarunk felelni, hogy várhatunk-e e mű hatásától sokat, a szerző álláspontjára kell helyezkednünk saját műve megítélésénél. Talán e mű által is közelebb jutottunk ahhoz az időhöz, midőn az elméleti nyelvtudomány rendszeres tudományággá növi ki magát és fontos segédtudománya lesz a nyelvtudománynak magának is. Vagy a hogy ő mondja műve végén: «La plus haute ambition que nous puissions concevoir pour notre travaile, c'est qu'il contribue au moins pour une part, à avancer le jour ou le linguistique théorique sera une science bien organisée, un véritable auxiliaire de la linguistique historique mise au service de la connaissance de l'homme.»

Rubinyi Mózes.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben — — — — — — — — 1.60
Bálint Gábor. Jelentése Oroszország és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet: 5 khálymik dana hangjegye — — — — — — — — — —.40
— Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3 füzet. Egy-egy füzet — — — — — — — 2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr — — — — —.40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai — — — — — — — —.20
— Nyelvünk újabb fejlődése — — — — — — — — — — — — — — — —.40
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat — — — — — — — — — — —.60
— A mondat dualismusa — — — — — — — — — — — — — — — — 1.20
— A neo- és palæológia ügyében — — — — — — — — — — — — — — —.60
— Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius szatiráinak magyarázói után —.80
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra — — —.80
— Szórend és accentus — — — — — — — — — — — — — — — — —.80
Budenz József. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyüléséről —.30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet — — — — — — — 4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Ármin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finnugor nyelvészet» czimű II. értekezésére — — — — — — — — — — — —.40
— Erdei- és hegyi-cseremisz szótár. (Vocabularium čeremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremisz szógyüjteményéből és az Ujtestamentom cseremisz fordításából 1.—
— Magyar-ugor összehasonlító szótár. (Lexicon Linguæ Hungaricæ cum Linguis Ugricis comparatæ.) 3., 4. és 5. füzet. Egy-egy füzet — — — — — — — — — — 2.—
— Moksa- és erza-mordvin nyelvtan — — — — — — — — — — — — — — 1.—
— Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasonlítása — — — — — — — — — —.20
Fábián István. Finn nyelvtan — — — — — — — — — — — — — — — 1.—
Finály Henrik. A beszterczei szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kisérte és teljes szómutatókat készitett hozzá — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 4.—
— Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez — — — — — — — —.40
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metzenzéfi német nyelvjárás hangtana — — — — 1.50
Genetz Arwid dr. Orosz-lapp utazásomból — — — — — — — — — — — —.40
Goldziher Ignácz dr. A buddhismus hatása az iszlámra — — — — — — — —.80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről — — — — — — — — — — — —.20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál — — — — — — — — — — — — — —.60
— A pogány arabok költészetének hagyománya — — — — — — — — — — 1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlitva a keleti arabokéval — — — — — — — — — — — — — — — — — — 1.—
— Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten — — — — — — — — — — — — — — — —.40
— Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben — — — — — —.80
Halász Ignácz. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyüjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyüjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta — — — 6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szójegyzékkel — 3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján — — — 6.—
— A Kún- vagy Petrarca-codex és a kúnok — — — — — — — — — — — —.60
— A M. T. Akadémia és a szuómi irodalmi társaság — — — — — — — — —.40
— A számlálás módja és az év hónapjai — — — — — — — — — — — — —.40
— Az orientálistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyüléséről — — —.30
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve — — — — — 1.20
Joannovics György. Az ik-es igékről — — — — — — — — — — — — —.80
— Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez — — — — — — — — — — — —.60
— Ertsük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében) — — — — — — —.60
— Szórendi tanulmányok I. rész — — — — — — — — — — — — — — —.60
— Ugyanaz II. rész — — — — — — — — — — — — — — — — — —.80
Kazinczy Ferencz levelezései. Közzéteszi dr. Váczy János I—XV. köt.: 1763—1818-ig. Minden kötet ára 10 korona. A II. kötete — — — — — — — — — — — — 12.—
Kégl Sándor dr. A perzsa népdal — — — — — — — — — — — — — —.90
— Tanulmányok az ujabbkori perzsa irodalom történetéből — — — — — — — 3.—
Kunos Ignácz dr. Három karagöz-játék — — — — — — — — — — — — 2.—
— Kis-Ázsia török dialektusairól — — — — — — — — — — — — — — — —.90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai) szövegét gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 3.—
— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet — — — — — — — — — 10.20
— és Munkácsi Bernát dr. A belviszonyragok használata a magyarban — — 1.—

II. kötet. 1909. 4. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

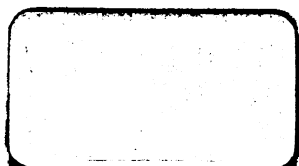
1909.

TARTALOM.

---

*Folyóiratunk **május és november 15-ikén** jelenik meg. Egy kötet 4 ötíves füzetből áll s ára **6 korona.** Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.*

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

II. KÖTET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1909.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

Értekezések.

Ismertetések.

*

Kisebb közlemények.

A FONÉTIKA TÖRTÉNETÉBŐL.

Az 1856-ik esztendővel a fonétika történetében új korszak kezdődik. Ebben az évben adta ki ERNST BRÜCKE első ízben — BONITZ felszólítására — «*Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute*» czímű munkáját, a melyet a tudományos hangfiziologiai kutatások hosszú sora követett. BRÜCKE könyvének megjelenése óta félszázad telt el s ezalatt az általános fonétika három tudománynak, a fiziologiának, akusztikának és a nyelvtudománynak határán önálló területet hódított magának. A munkások száma megsokszorozódott s a megfigyelések és kisérletek eredményeit terjedelmes kézikönyvek foglalják rendszerbe.

Elérkezett az ideje annak, hogy visszatekintsünk a multba. Nem csak azért, mert minden tudomány öntudatos munkásának kötelessége tudománya történetét is ismerni, hanem azért is, mert csak a mult ismerete adja kezünkbe a jelen igazságos értékelésének kulcsát. Kétszeresen tanulságos ez a történeti visszapillantás a fonétikusra nézve: hiszen talán egy tudományban sem szakad meg a fejlődés fonala annyiszor, mint a hangtanban; egy tudomány művelői sem kezdték a megfigyelés és rendszeralkotás munkáját annyiszor a legelejéről, abban a meggyőződésben, hogy töretlen úton járnak, mint a hangtan munkásai.

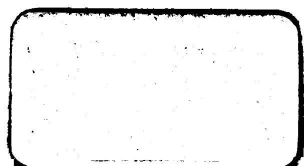
A nyelvtudomány nagy kárára fiatalon elhunyt F. TECHMER, a kinek figyelme és érdeklődése mindenre kiterjedt, az 1883-ban alapított *Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft* programmpontjai közé felvette a fonétika történetét is. Terve az volt, hogy először folyóiratában a nehezebben hozzáférhető régi fonétikai munkákat újra lenyomatja, s csak azután fog hozzá a fonétika történetének rendszeres megírásához.

Az Intern. Zeitschr. IV. kötetében csakugyan ki is adta JOHN WILKINS-nek 1668-ban megjelent *Essay towards a real*

TARTALOM.

Folyóiratunk ***május és november 15-ikén*** *jelenik meg. Egy kötet 4 ötíves füzetből áll s ára* ***6 korona.*** *Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.*

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

II. KÖTET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1909.

«Animadverti vulgarem literarum doctrinam — írja — hominum magis arbitrio qvam *naturę pręscripto* institutam esse.... Animadverti etiam tum ad literas ipsas, tum ad *lingvas omnes, rectè et facilè discendas*, magnopere utile et necessarium esse: ut *doctrina* aliqva *literarum omnibus lingvis communis* (általános fonétika!) extaret. Eam autem nullam veram et constantem esse posse, nisi ex ipsa natura, omnibus hominibus et gentibus communi describatur.... Primum bonos avtores omnes qvos de literis aliqvid scripsisse scirem, ... adii et evolvi.... Deinde naturam ipsam observandam me contuli... Hoc ergo naturę artificium hoc scripto explicare et inde veram, nativam, facilem et omnibus lingvis communem literarum doctrinam describere et publicè proponere studui.»

Egy 16. századbeli philologus, a ki tudatosan szakít a grammaticai és orthographiai hagyománynyal, a ki többre tartja a természet megfigyelését a régi írók hitelénél, a ki inkább hisz saját szemeinek, mint Aristotelesnek és a római grammatikusoknak! Annál meglepőbb ez, ha meggondoljuk, hogy az írásjelek és hangok viszonyának ilyen elfogulatlan vizsgálatáig sok 19. századbeli nyelvtudós, jórészt maga Grimm sem tudott felemelkedni.

Madsen a «literarum physica et grammatica naturalis»-t szembeállítja a «sophistica»-val, «quæ a natura discrepat». Ehhez képest munkája is két részre oszlik. Az 1. könyv, a mely «*De vera literarum doctrina*» alczímet visel, a beszélő szervek működése alapján, tehát genetikus alapon a hangok természetes rendszerét *(ordo literarum naturalis)* akarja felállítani. Ez a rész — a mely az Intern. Zeitschr. f. allg. Sprachw. V. kötetében (84—132) egész terjedelmében megjelent, — az újkor *első általános* fonétikája.

Techmer kiadásában az első könyv mindenki számára könynyen hozzáférhető s így részletes tartalmi ismertetése felesleges volna. Madsen megfigyelései közül csupán a legfontosabbakat emelem ki, a melyekre később is több ízben lesz alkalmunk hivatkozni.

A magánhangzókról szóló fejezetben joggal kárhoztatja Aristoteles meghatározását, a mely szerint «τὰ φωνήεντα ἡ φωνὴ καὶ ὁ λάρυγξ ἀφίησι». «Guttur enim, jegyzi meg, et vox causa communis omnium literarum est. Vox autem e gutture emisso, nisi certa oris figura formetur, vocalis non fit... Motus enim lingvæ et labii, in vocali formanda, lenior est.... Os...

variè figuram qvasi fistulam mutat.. Ac proinde varios etiam sonos vocalis edit». Háromszáz esztendő telt el, míg végre a fonétikusok belátták, hogy a magánhangzókra nézve csakugyan nem a *vox*, a zönge, hanem a *certa oris figura*, a resonátorként működő szájüreg alakja jellemző. Az újabb fonétikusok közül voltaképen TECHMER volt az első, a ki MADSEN genetikus meghatározásához visszatérve, a zöngés és zöngétlen magánhangzók közös nevéül a szabatosabb *mundöffner* elnevezést (v. ö. MADSEN-nél: *motus lingvae et labii lenior*) ajánlotta. MADSEN két magánhangzó-sort külömböztet meg: a *lingvalis* és a *labialis* sort. A lingvalis vocalis «ore diducto (illabialis articulatio) et labiis hiantibus, *lingvae situ formatur*», még pedig az *a* «magno rictu, lingva reducta et depressa», *e* «mediocri rictu, lingva media, ad medium palatum subducta et nonnihil porrecta», *i* «minimo rictu, media lingva ad extremum palatum subducta».

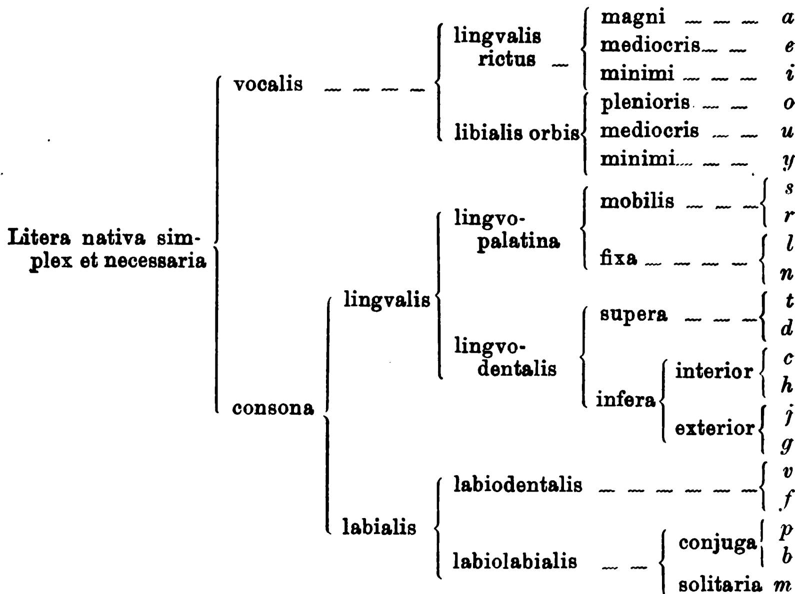
Különös, hogy míg a palatalis vocalisoknál belátta a nyelvállás fontosságát, a labialisoknál a nyelvállást elhanyagolja, mert nehezen megfigyelhető, s mert külömben is «satis est ex labiis vocalem labialem describere... Natura enim indocta, sua sponte lingvam ad sonum aptat». A nyelvállás elhanyagolása meg is boszulta magát, mert sem az *ö*, sem az *ü* hangot helyesen meghatározni s rendszerébe illeszteni nem tudta.

A mássalhangzókat, a melyek «situ et ictu partis mobilis in ore formantur», éppen úgy, mint a magánhangzókat, két csoportra osztja: lingvalisokra *(s, r, l, n, t, d, k, h, g, j)* és labialisokra *(v, f, p, m)*. Az előbbiek «situ et ictu linguæ», az utóbbiak «pulsu et ictu labii inferioris» képeztetnek.

Feltünő, hogy míg MADSEN sem a zöngés és zöngétlen mássalhangzók, sem a nasalis és oralis articulatiók közti külömbséget nem vette eszre, a sokkal nehezebben megfigyelhető erőfokbeli külömbséget (tenius ~ media; fortis ~ lenis), legalább a labiálisoknál, helyesen itéli meg: «*v* labio inferiore nonnihil contracto, et interiore sui parte *levius* dentes premente, *lenius* efflatur», mind ellenben: «*f* labro inferiore medio... dentes sectores *arctius* premente... *copiosè* efflatur». Ugyanígy az explosiváknál is: «*p* è mediis labiis *arctius compressis* erumpit», «*b* labiis mediis *levius* compressis, intus qvasi continetur». Abban persze már téved, hogy a harmadik «labiolabialis», az *m* «labiis

arctissime compressis» ejtődik. Az ajakzár tudvalevőleg a nasalisoknál a leggyengébb.

MADSEN egész hangrendszerét a következő összeállítás tünteti fel (MADSEN, 128. l.):

A második könyv, *De diversę doctrinę incommodis*, a latin, görög, héber, német, franczia, olasz nyelvtanok bírálata az első könyvben kifejtett *ordo literarum naturalis* szempontjából, általános fonétikai tekintetben nem sok érdekeset nyújt.

Ha MADSENről való itéletünket röviden összegezni akarjuk, azt mondhatjuk, hogy a *De literis libri duo* tudománytörténeti értéke nem az egyes hangok elemezésének finomságában (e téren ind és arab elődei túltettek rajta), nem is a rendszeralkotásban (habár kortársait ebben is messze túlszárnyalja), hanem az általános fonétika elveinek világos és meglepően szabatos fogalmazásában van.

2. A spanyolok.

MADSENnel majdnem egy időben, a 16. század közepén és a 17. elején három spanyol szerzetes is foglalkozott az élő beszéd vizsgálatával. Nem elméleti, tudományos érdeklődés vezette őket kutatásaikban, hanem a gyakorlati élet kényszere: a siketnéma-oktatás.

Az első, a ki arra a gondolatra jött, hogy siketnémákat a mozgásérzetek begyakorlásával hangos articulált beszédre (nem jelbeszédre, mint a 18. századbeli híres ABBÉ DE L'ÉPÉE!) s egyszersmind mások beszédének leolvasására tanítson, egy 16. századbeli spanyol benczés barát, PEDRO PONCE volt.*)

PONCE életéről és működéséről, nagyrészt ANDRES és LORENZO HERVAS Y PANDURO nyomán**) a következő gyér adatokat sikerült összeállítanom.

Az oñai kolostorban van vagy volt egy 1578 augusztus 24-én kelt s az oñai királyi jegyzőnek, JUAN DE PALACIOSnak ellenjegyzésével hitelesített engedélylevél (kiadta BENITO GERONYMO FEIJOO ily czímű gyűjteményében: Cartas eruditas y curiosas, en que por la mayor parte se continùa el designio del Theatro critico. IV. kötet), hogy «el monge PONCE» «una capellania con certas misas» alapítson. Alapitványa megokolásában PONCE többek közt ezt mondja:

«Los quales dichos maravedis yo, el dicho fray Pedro Ponce, monge de esta casa de Oña, he adquirido curtando y cercenando de mis gastos, y por mercedes de señores, de quienes he sido testamentario, é bienes de discípulos que he tenido; á los quales con la industria que Dios fue servido de mandar en esta santa casa por meritos de el señor S. Juan Bautista, y nuestro Padre San Iñigo, tuve discípulos, que eran *sordos y mudos à nativitate*, hijos de grandes señores é de personas principales, á quienes *mostré hablar* y leer, y escribir, y contar, y á rezar, y ayudar á misa, y saber la doctrina christiana, y saberse *por palabra* confesar, é algunos latin, é algunos latin y griego, y entender la lengua italiana...»

---

*) PONCE prioritását, különösen AMMANNal és ABBÉ DE L'EPÉEvel szemben, egy spanyol eredetű jezsuita, D. GIOVANNI ANDRES mutatta ki először ily czímű munkájában: «Dell' origine et delle vicende dell' arte d' insegnar a parlare ai sordo-muti». Vienna, Apresso D'IGNAZIO ALBERTI, 1793.

**) V. ö. ANDRES i. m.; L. HERVAS, Escuela española de Sordomudos, Madrid, 1795, I. 297. l.

Az első pillanatra szinte hajlandók volnánk PONCE szavait középkori túlzásnak tekinteni, ha három kortársa is nem tanuskodnék igaz voltuk mellett. II. Fülöp orvosának, FRANCISCUS VALESIUSnak 1578-ban megjelent «De iis quæ scripta sunt physicè in libris sacris, sive de Sacra Philosophia liber singularis» czímű könyvében*) (a 78. lapon) ezt olvassuk:

«Atqui, neque hic ordo, ut sermo discatur ante scripturam, atque proinde scriptura per vocem significet, potius quam vox per scripturam, necessitatem habet naturalem, ita ut nullatenus possit contra fieri, sed ob facilitatem potius ita evenit et quia citius sunt homines nullo sensu orbati, habiles ad loquendum, quam ad scribendum, posse vero omnino contra fieri, aperte *indicavit Petrus Pontius Monachus Sancti Benedicti*, amicus meus, qui ... *natos surdos docebat loqui*, non alia arte, quam docens primum scribere, res ipsas digito indicando, quæ characteribus illis significarentur, deinde *ad motus linguae, qui characteribus responderent*, provocando.»

Megerősíti VALLES tanuságtételét PONCE egy másik kortársa is, a hírneves történetíró s a Corónica General de España folytatója, AMBROSIO DE MORALES is, a ki 1575-ben Alcalaban megjelent *Las antigüedades de las ciudades de España que van nombradas en la Corónica* czímű munkájában Spanyolország híres emberei között PONCEt is felsorolja. Tudósítása annál érdekesebb, mert PONCE módszerének jellemzésére PONCE egyik siketnéma tanítványának szavait szószerint idézi:

«El otro insigne Español — írja MORALES —, de ingenio peregrino y de industria increible si no la hubieramos visto, es el que ha enseñado á hablar los mudos, con arte perfecta que él ha inventado. Y es él Padre Fray Pedro Ponce, Monge de la Ordine de San Beníto, que ha mostrado á hablar á dos hermanos y una hermana del Condestable mudos .... Y porque se goce mas particularmente esta maravilla, y se entendia algo de arte que se ha usado con ella, y quede por memoria, pondré aquí un papel que yo tengo de su mano. Pregunto uno delante del P. fray Pedro Ponce, como le habia comenzado á enseñar la habla ... él respondió de palabra primero, y des pues escribió así: Sepa Vmd. que quando yo era niño, que no sabia nada ut lapis, comencé á aprender á escriber primero las materias que mi mæstro me enseñó: y despues escribir todos los vocablos castellanos en un libro mio, que para esto se habia hecho. Des-

*) Az 1578-i első kiadás Turinban jelent meg; későbbi kiadásai 1588, 1592, 1595, 1622-ben Lyonban. Az első kiadást nem láttam.

pues, adjuvante deo, comencé á deletrear, y *despues pronunciar con toda la fuerza que podia: aunque se me saliò mucha abundancia de saliva.* Commencé despues á leer historias, que en diez años he leido historias de todo el mundo: y despues aprendí el latin. Y todo era por la gran misericordia de Dios, que sin ella ningun mudo lo podia pasar.»

Igaz, hogy e naivságában kedves nyilatkozatból nem sokat tudunk meg PONCE tanítása módjáról, annyi azonban mégis nyilvánvaló, hogy nem jelbeszédről, hanem artikulált hangos beszédről van szó. A harmadik tanú végre JUAN DE CASTAÑIZA, a ki megemlíti (La vida de San Benito, Salamanca, 1583), hogy többek közt PONCE tanítványa volt DON GASPAR DE GUERRA is, Aragon kormányzójának a fia. Az oñai kolostor évkönyve az 1584. esztendőnél a következő szavakkal örökiti meg az emberiség egyik nagy jóltevőjének emlékét:*) «obdormivit in Domino frater Petrus de Ponce, hujus Onniensis domus benefactor, qui inter ceteras virtutes, quæ in illo maximæ fuerant, in hac præcipuè floruit, ac celeberrimus toto orbe fuit habitus, scilicet mutos loqui docendi. Obiit anno 1584, in mense augusto».

Igaz, hogy PONCEnál a beszélő szervek működésének megfigyelése nem önczél, hanem csak eszköz volt, s nincs tudósításuk arról, hogy a megfigyelésen túl eljutott-e a rendszerezésig is, mégis megérdemli ez az egyszerű szerzetes, hogy nevét feljegyezzük az általános fonétika munkásai közé annál is inkább, mert kétségkivül az ő hatása alatt keletkezett az első siketnémaoktató s a sorrendben második fonétikai kézikönyv, a mely harminczhat évvel halála után, 1620-ban jelent meg.

Szerzője JUAN PABLO BONET volt. A munka pontos czíme a következő: «*Redvction de las | letras, y arte para ense | ñar a ablar lor mvdos. | Por Juan Pablo Bonet, Barletserbant | de su Mag*[d]*. entretenido cerca la | persona del Capitan Gen*[l]*. de la artille | ria de España y Secretario del Con | destable de Castilla. Dedicado | Ala Mag*[d]*. de Rey don Felipe | ttt° Nro Señor. En Madrid por Francisco Abarca de Angvlo. 1620.***) Jeligéje: Sic natura vincula solvit artis, ita ars naturæ vincula solvit.

---

*) FEIJOO, i. m.

**) A Bibl. Nat.-ban 3 példány X. 1535, 2676, Z. 12393 jelzet alatt. E rendkívül ritka könyvből egy-egy példány van még a párizsi, göttingai

Szinte kétségtelennek tarthatjuk, hogy BONET mestere a siketnéma-oktatásban PONCE volt s hogy a *Reduction de las letras* is részben az ő szellemi tulajdona. Túlzásba megy azonban FEIJOO (i. m.), a ki BONETet egyenesen kéziratlopással vádolja, csupán azért, mert az előszó szerint BONET is, épúgy mint PONCE, a castiliai condestable öcscsét tanította meg beszélni. Nyilván ugyanarról a családról, de két külömböző nemzedékről van szó. Külömben BONET mellett egy elfogulatlan külföldinek, SIR KENELME DIGBYnek tanúságtételét is felhozhatjuk. KENELME DIGBY 1644-ben Párisban megjelent «*Two treatises. In the one of which, the nature of bodies; in the other the nature of mans soule*» czímű munkájában a XXVIII. fejezetben elbeszéli, hogy Spanyolországban megismerkedett egy siketnéma főnemessel, a kit egy pap tanított meg beszélni. Az elbeszélés néhány részletét szószerint közlöm.

«... I new in Spaine the yonger brother of the Constable of Castile ... The spanish lord was borne deafe, so deafe, that if a gunne were shott off close by his eare, he could not heare it; and consequently he was dumbe ... At the last, there was a priest who undertook the teaching him to understand others when they spoke and to speake himselfe that others might understand him ... after strange patience, constancy and paines, he brought the yong Lord to speake as distinctly, as any man who so ever; and to understand so perfectly what others said that he would not loose a word in a whole dayes conversation .... They who have a curiosity to see by what steppes the master proceeded in teaching him, may satisfy it by a book which he himselfe hath writt in Spanish upon the subiect ...»

Mivel DIGBY, mint a walesi herczeg kíséretének egyik tagja 1623-ban járt Spanyolországban,*) kétségtelen, hogy szavai nem a már 1584-ben meghalt PONCEra**) (a ki külömben nem is írt könyvet módszeréről), hanem BONETra és BONET munkájára vonatkoznak.

és bécsi siketnéma-oktató intézetek könyvtárában és a British Museumban is. Franczia fordítása E. BASSOULS és A. BOYERtól 1891-ben Párizsban jelent meg.

*) V. ö. DU VERDIER, Abrégé de l'histoire de l'Angleterre, Paris, 1667, az 1623. évnél.

**) Így PILLET a Michaud-féle Biographie Universelle PONCE-czikkében.

Fonétikai szempontból az I. könyv 13.—38. fejezete (közös czímük: «Nominacion de las letras simples por demonstraciones de la boca, y razon porque les dieron aquella forma de caracteres mas que otra, y las abreuiaturas y numeros de cuenta que significa y vale cada letra en la lengua Latina y Castellana») s a II. könyv 6. fejezete értékes (czíme: «De la postura y mociones que han de tener y hazer la boca y lengua, dientes y labios para formar el mudo cada letra»). Mind a két fejezet sajátságos keveréke az éles szemre valló helyes megfigyeléseknek s a hagyománytól elszakadni nem tudó elfogultságnak. A hangokat a hagyományos ábéczé sorrendjében tárgyalja, s meg sem kisérti képzésmódjuk szerint csoportosítani őket. Még furcsább, hogy a betük alakját a megfelelő hangok képzésemódjával akarja kapcsolatba hozni. A B-ről például ezt írja: «... dieron esta figura B pues retratan los labios pegados aquellos dos medios circulos que se juntan sutiles en medio de la linea perpendicular..» Máskor meg lefekteti vagy fejük tetejére állítja a betűket, csakhogy a vélt kapcsolatot kimutathassa! Külömben ennek a groteszk gondolatnak nem csak a 17-ik (l. alább HELMONTnál), hanem még a 18-ik században is akadtak védelmezői.

Mint rendszerező, BONET mélyen MADSEN alatt áll, a mássalhangzók képzésmódjának megfigyelésében azonban túltesz elődjén. BONET az első (legalább az újkori fonétikusok között), a ki észreveszi és helyesen határozza meg a nasalis és az oralis articulatio közti külömbséget. A 142. lapon pl. ezt írja az *m* hangról: «Esta letra pronunciara el mudo obligandole a que quando fuera a echar *la respiraciõ sonorosa, cierre los labios tan pegados, que no pueda salir por la boca, sino por las narizes*». Észreveszi a zönge fontosságát a mássalhangzók képzésében, s találóan «respiracion sonorosa»-nak nevezi. Nehezebb eldönteni, hogy vajjon az explosiváknál a zárt alkotó szájrészek izommunkájának erőfokát is megfigyelte-e? Igaz, hogy a *p*-ről azt mondja, hogy «... esta letra no se forma de respiracion sonorosa, sino deste viento deteniendo, para que *salga con violencia*», míg ellenben a *b*-ről, hogy «ha de pegar los labios y *entreabrirlos suavamente*» (ugyanígy jellemzi a *t* és *d* közötti külömbséget is), de másrészt tekintetbe véve, hogy a *b* és *d* jeleknek a spanyolban — legalább bizonyos fonétikai helyzetekben, — már a

17. században is spirans hangértékük volt,*) nem lehetetlen, hogy BONET *entreabrir suavamente* kifejezése a *w* és *ð* spiránsokra vonatkoznak. BONETnél találjuk végre a palatalisatio első, többé-kevésbbé helyes meghatározását is. «Su formacion — írja a spanyol *ñ* (= *ń*) hangról a 112. lapon — es la propria que de la *n*, sin diferenciarse en mas que en *apretar la lengua al paladar dobladamente*».

A magánhangzóknál csak az ajakműködést figyeli meg, a nyelvállásra ellenben (az egyetlen *i*-t kivéve) nincs tekintettel; természetes, hogy meghatározásai MADSENéinél is tökéletlenebbek.

BONET könyvének még egy fejezetéről kell megemlékeznünk, a melynek ugyan nem annyira fonétikai, mint inkább kulturtörténeti jelentősége van. A 10. fejezetben (czíme: De la razon porque los niños tardan tanto en aprender a leer, *y* pruevase ser la causa que lo dificulta, la nominacion des las letras, con que los enseñan) B. az olvasás tanításával foglalkozik s eredménytelenségének főokát a silabizálásban (= nominacion de las letras, *Francisco* helyett *efeereaeneceèisecéo*) látja s helyette a hangoztató módszert (reduction de las letras) ajánlja. Ezt BONET 1620-ban, tehát 184 esztendővel STEPHANI előtt írta!

PONCE és BONET mellett «der dritte im bunde» MIGUEL RAMIREZ DE CARRION volt. Egyetlen munkája 1629-ben jelent meg Montilla-ban, következő czímmel: *Maravillas de naturaleza, en que se contienen dos mil secretos de cosas naturales, dispuestos por abecedario a modo de Aforismos faciles y breves de mucha curiosidad y provecho.***)

A siketnémák beszélni tanítása is a 2000 természeti csoda egyike. Az előszóban és a *Sordo* czímszó alatt megemlíti, hogy több siketnéma spanyol főnemest tanította meg beszélei, többek közt a castiliai Condestable öccsét is, a ki régebben BONET tanítványa volt. A hangoztató módszert, mint saját találmányát ajánlja («non he de passar en silencio otra inventiva mia...

*) A mai ejtésre v. ö. F. M. JOSSELYN, Études de phonétique espagnole, Paris, 1907, 76. lap.

**) Csak néhány példányát ismerjük; a Bibl. Nat.-ban R. 933 jelzet alatt; ugyanazon évben Alcalában is; NIC. ANTONIO Bibl. Hispana Novajában egy 1622-iki kiadást is említ; eddig nem került elő, lehet, hogy csak tévedés.

que es el aver reducido el modo de enseñar a leer a metodo tan facil... que puede un niño en quinze dias... aprender a leer...»). Fonétikai szempontból újat nem mond s így megelégedhetünk nevének és művének felemlítésével.

3. John Wallis.

Egyike Angolország előkelőbb mathematikai elméinek; az *Arithmetica infinitorum* szerzője, a kinek nevét a mathematica története DESCARTES-tal és FERMAT-val együtt emlegeti.

1616-ban született Ashfordban, egyike volt 1645-ben a londoni Royal Society megalapítóinak, 1649-ben a geometria tanárává lett az oxfordi egyetemen. 1660-ban II. Károly udvari káplánjának hívta meg. 1703-ban, 87 éves korában hunyt el. A természettúdós éleslátásával és elfogulatlanságával fog a beszéd vizsgálatához is, és *De loquela*-jában olyan fonétikai rendszert ad, a mely mindkét elődjéét messze túlszárnyalja.

Fonétikája nem önállóan, hanem mint 1653-ban megjelent angol nyelvtanának bevezetése látott először napvilágot. Az 1664-iki második kiadás (az első kiadást nem láttam) teljes czíme a következő: *Johannis Wallis* S. T. D. Geometriæ Professoris Saviliani, in Celeberrima Academia Oxoniensi, *Grammatica Linguae Anglicanae.* Cui præfigitur, *De Loquela* sive sonorum formatione Tractatus Grammatico-physicus. Editio secunda, priore auctior. Oxoniæ,... 1664.*)

WALLIS sem MADSEN, sem BONET munkáját nem ismerte, s meg volt róla győződve, hogy töretlen úton jár. A Præfatióban megjegyzi, hogy Tractatus-át főképen azért tartja kiadásra érdemesnek «.... quod omnino novum sit, nec ab aliis, quod sciam, tentatum; quamvis enim quarundam literarum formatura sparsim apud nonnullos tradita conspiciatur, nescio tamen an *quispiam totam loquelae rationem conjunctim et systematice tradiderit*».

Legtöbb újat és érdekeset a Tractatus 2. fejezete nyújt:

---

*) Még WALLIS életében több kiadást ért: 1674, 1675 Oxford; 1672 Hamburg; 1675 London. A bevezető fonétikai rész AMMAN Surdus loquens-ével együtt 1724-ben és 1740-ben.

De vocalibus earumque formatione. WALLIS, a kiben éles megfigyelő tehetség gazdag gyakorlati nyelvtudással párosult,*) először veszi észre a vocalis-rendszerek legfőbb gyengéjét, hogy t. i. a valójában végtelen számú varians közül jórészt önkényesen kell kiválasztanunk azokat a magánhangzókat, a melyek a rendszer kereteit alkotják.

WALLIS rendszerében a vocalisokat kilencz főtypus képviseli: «tres in gutture, tres in palato, et in labiis totidem, pro triplici nimirum, in singulis sedibus, oris apertura, majori, mediocri, minori». Rendszere tehát így alakúl:

Vocales	Aperturâ: majori		media		minori	
Gutturales	*â* / *ŏ*	aperta	*e*	fœm.	*ŭ* / *ò*	obscurum
Palatinæ	*á*	exile	*é*	masc.	*ee* / *i*	exile
Labiales	*ô*	rotund.	*oo* / *û*	pingue	*û*	exile.

A mi a két utóbbi sort illeti, nyilvánvaló, hogy W. az *á exile*-n az *ä*, az *û exile*-n az *ü* hangot érti. Nehezebben érthető már az a mayarázat, a melyet ez utóbbihoz fűz:

«Anglis, Gallisque notissimum (t. i. az *û exile*). Hoc sono Angli suum u longum ubique efferunt: *muse, tune, dure, new, knew*... Hunc sonum extranei fere assequuntur, si diphthongum *iu* conentur pronunciare (ut in Hispanorum *ciudad*). Non tamen idem est omnino sonus, quamvis ad illum proxime accedat; est enim *iu* sonus compositus, at Anglorum et Gallorum *ú* sonus simplex.»

Tévedésről nem lehet szó: WALLIS az angol *muse, tune* stb. szavak vocalisát azonosítja a franczia *ü* hanggal! 15 évvel később JOHN WILKINS *An essay towards a real character and a philosophical language* czímű munkájában (a melyről alább bővebben lesz szó) az *ü* hangot kihagyja rendszeréből, *mert nehéz kiejteni*:

«The *u* Gallicum... though it cannot be denied to be a distinct simple vowel, yet it is of so labiorious and difficult pronunciation to all

*) Angol anyanyelvén kívül saját megfigyeléséből ismerte a walesi, franczia, olasz, spanyol és német nyelvet.

those Nations amongst whom it is not used *(as to the English)*...that... I shall make less use of it, then of the others ...»

Hogy e két homlokegyenest ellenkező állítást hogy lehetne összeegyeztetni, nem tudom. Hogy WALLIS, a ki pl. a walesi nyelv annyi finomságát megfigyelte, egy *t́ūn* v. *ti̯ūn* hangcsoportot összetévesztett volna *t́ün* v. *ti̯ün* hangcsoporttal, alig hihető. Valószínű, hogy a felsorolt szavakban WALLIS nyelvjárásában csakugyan *ü*-féle hang volt (talán *u*, mint pl. a svéd *hus* szóban?) ; úgy látszik SWEET (A History of English Sounds) is inkább e magyarázat felé hajlik.

Legérdekesebb a gutturalis vocalisok sora. Az *â, ŏ* aperta, a melyet WALLIS szerint az angol *fall, call, cause, lawes* szavakban ejtenek, a mi jelzésünk szerint *å* vagy *ǫ* volna. Az *e foem. Gallorum «eodem loci,* sed aperturâ faucium *mediocri* formatur», tehát középső nyelvállású hang, valószínűleg *ə* («sono nempe obscuro»). Talán ugyanez a hang van meg WALLIS szerint az angolban vertue, liberal, liberty szavakban is. Az *ò vel ŭ obscurum* csak abban külömbözik az *e foem.*-tól, hogy a szájnyilás kisebb; ezt a hangot ejtik az angolok a *turn, burn, cut, some, done* stb. szavakban, s hasonlít hozzá a franczia *eu* is a *serviteur, sacrificateur* utolsó szótagjában. A mai angolban a *burn, cut* szavak vocálisa illabialis mid-backnarrow hang (tehát körülbelül *ä̯* v. *ε̯*), a 17. században ellenben nemcsak WALLIS, hanem WILKINS és COOPER (Grammatica Linguæ Anglicanæ, London, 1685) is magas nyelvállásúnak mondják; nyilvánvaló, hogy a középangol *u* a 16—17. század folyamán csak delabializálódott (tehát *i̯* vagy *e̯* volt), s a nyelvállás sülyedése csak később következett be.

WALLIS magánhangzó-rendszere tehát a mi átírásunkban így alakulna:

å	*ə*	*i̯, e̯*
ä, ε	*e*	*i*
o	*u*	*ü (? u)*

A mássalhangzók fejezetében (*De Consonantibus earumque formatione*, p. 14-) tökéletlen vagy helytelen megfigyelések mellett sok a meglepően finom észrevétel. Furcsa tévedés, hogy WALLIS a zöngés mássalhangzókat (nála: semimutæ) a naso-oralis hangokhoz számítja: spiritus inter fauces et nares æqualiter divisus; exiguum sonum in naribus efficiunt. Arra alig gondolhatunk, hogy WALLIS azt a csekély nasalis resonanciát, a mely pl. a zöngés explosiváknál zárt orrjárat mellett is elég gyakori, szabad füllel megfigyelte volna. A mássalhangzók rendszere nála a következő:

Labiales	muta	*p*	*f*	*f*	
	semi-muta	*b*	*v*	*w*	
	semi-vocal.	*m*	mugitus		
Palatinæ	muta	*t*	*s*	*th*	*l*, *r*
	semi-m.	*d*	*z*	*dh*	
	semi-voc.	*n*	gemitus		
Gutturales	muta	*c*	*ch*	*h*	
	semi-m.	*g*	*gh*	*y*	
	semi-voc.	*ñ*	gemitus		

Szerencsés újítása WALLISnak, hogy a spiránsoknak (nála: derivatæ v. apertæ; explosiva nála: clausæ) két sorát különbözteti meg: «apertæ subtiliores, si *per rimulam* oblongam, crassiores vero, si per rotundam quasi *foramen* spiritus exeat». Rendszere jóval gazdagabb elődeinél (az ő rendszerében szerepelnek először az *φ*, *w*, *ϑ*, *δ*, *χ*, *γ* hangok), bár nem minden megfigyelte hangot vett fel belé. Ismeri már a zöngétlen liquidákat, az R-t (az *r* hang ellen különös ellenszenve van: vox canina-nak, horidus sonus-nak nevezi) és az L-t, sőt ez utóbbinak spirantikus változatát is:

«Habent... Cambro-britanni alium etiam sonum huic (t. i. az *l*-hez) quidem affinem, sed fortiorem; (quem *ll* scribunt, ut a literâ *l* distinguant) spiritu nempe multo fortius in buccas extruso; unde fit sonus spumosior et quasi ex *ϑλ* conflatus. Apud alias gentes sonus ille (quantum scio), non auditur.»

Tudvalevőleg az osztjákban a spirantikus *l* mindkét (zöngés és zöngétlen) variánsa gyakori hang, s bizony még BUDENZ

(MUSz.) meghatározása («tl és dl-féle kemény és lágy vegyes hangzók») sem mérkőzhetik WALLIS pontos leírásával.

A harmadik részben (*De sonis compositis*) W. a diphtongusokkal s az összetett mássalhangzókkal foglalkozik; ezek közé számítja tévesen a *ž* (componitur ex *zy*) és az *š* (comp. ex *sy*) egyszerű hangokat is. Ebben a tévedésben külömben még a következő századokban is sok követője akadt.

Nem fejezhetjük be a Tractatus ismertetését anélkül, hogy W. egy olyan megfigyelését meg ne említsük, a melylyel talán leginkább megelőzte korát: az ugyn. specificus articulatiobasisra gondolok, a melynek fontosságára az újabb fonétikusok közül (FRANKE nyomán) először SIEVERS utalt (Grundzüge[5], 114 l.). A Tractatus idevonatkozó részét szószerint közlöm:

«Notandum tamen est, apud varias gentes nonnihil diversitatis inter pronunciandum reperiri, quæ *non tam singularum literarum, quam totius potius loquelae communis est affectio.* Angli nempe totam pronunciationem quasi promovent, versus anteriorem oris partem; et faucibus apertioribus loquuntur, unde et soni fiunt distinctiores. Germani potius retrahunt versus posteriorem oris partem et gutturis imum, unde fortius et magis strenuè pronunciant. Galli propius ad palatum omnia formant et faucibus minus dilatatis, unde pronunciatio evadit minus distincta et quasi admisto murmure confusa ... Aliaque hujusmodi etiam apud alias gentes discrimina, cuilibet, prout se res offert, observanda relinquo.»

Ha e meghatározások nem mindenben helyesek is, csak tisztelettel adózhatunk WALLIS éles elméjének, aki a modern fonétika és hangtörténet egyik legtermékenyebb megfigyelését már 250 esztendővel ezelőtt ilyen szabatosan megfogalmazta.

(Folytatjuk.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

EGY ÚJ IDG. NYELV.

(Folytatás.)

Méltatnunk kell még azokat az észrevételeket, a melyeket az I. nyelvre vonatkozólag külömböző tekintélyek — első sorban MIRONOV orosz nyelvtudós (Izv. imp. akad. nauk 1909. p. 547 et seqq.) — tettek.

SIEG és SIEGLING azt állították, hogy azok a jegyek, a melyek nem származnak a brāhmī-alfabétából, a brāhmī-eredetű jegyeknek *ä*-tartalmú dublettjei. MIRONOV (l. c. 551) szerint ez a föltevés nem állja meg a helyét, mert egyes esetekben a dublettek vokalizálva vannak (pl. *ṛaṃ*, *ṣṣam*, *ṣä*, *nṣä*) s a *śä̱k* mellett jelentkező *ṣa̱k* egyszerű íráshiba lehet. Ezt, azt hiszem, MIRONOV példáiról éppen annyi joggal lehetne elmondani. Olyan esetek, mint *sūdhaṛ* = skt. *sūtra*, *yandhaṛ* = skt. *yantra*, kétségtelenné teszik, hogy a dublettek csakugyan vokális-tartalmúak. Hogy ez a vokális valóban *ä*-szinezetű volt-e vagy nem, az itt egészen irrelevans.

MIRONOV szerint a casus-suffixumok egyes esetekben az árja nyelvekre emlékeztetnek. Ily esetek: causalis -*ā* (cf. árja instr. -*ā*), gen. -*ṣ* (cf. skt. -*sya*), part. -*ăśśi* (cf. skt. -*su*, gör. -σι). Ezek az esetek nekem is föltűntek, de mivel a többi casussuffixumok, nevezetesen pedig a pluralis-képzés, egészen idegenszerűek, mégis csak valószínűbb PISCHEL föltevése, hogy az I. nyelv casus-suffixumai idegen eredetűek. MIRONOV szerint különös dolog volna, hogy az I. nyelv megőrizte az idg. nyelvek lexikonát és conjugatióját, ellenben elveszítette volna az idg. declinatiót. Ámde analog eseteket ismer a nyelvtudomány (pl. a czigányok nyelvében), úgy hogy a jelenség éppen nem olyan különös. MIRONOV szerint lehetséges, hogy az I. nyelvben ugyanaz a

processus játszódott le, mint egyes neo-ind nyelvekben (bengālī etc.), a hol az eredeti suffixumok részben elvesztek és újképzésekkel pótoltattuk. Ez magában véve szintén lehetséges, de egyelőre bebizonyíthatatlan föltevés.

Éppen oly bebizonyíthatalan egyelőre az az összefüggés, a melyet ED. MEYER történetíró (Gesch. des Altertums I. 2[2]. 802) az IA. nyelvbeli *-aššäl̥* comitativ suffixum és a mitanni nyelvben előforduló *-aššil* «suffixum» között constatál. Tudni való, hogy a mitanni nyelv a nagy kaukázusi nyelvcsalád tagja, a melynek grammatikai structurája az árja és semita nyelvekétől teljesen eltér (l. BORK, Die Mitannisprache, p. 1). Idg. értelemben vett nominalis flexio itt egyáltalában nincs, hanem vannak nem flectált indifferens tövek, a melyekhez alkalmilag igen sajátságos, szinte proteusi mozgékonyságú pronominalis elemek (*š*, *l*, *n*) függednek, a melyeket azonban nem lehet casus-suffixumoknak nevezni, mert pl. a nominativus *š (l)* állítólagos végzetét alkalmilag az accusativus is megkapja s általában tő és «suffixum» között a leghihetetlenebb dolgok találhatók. Így pl. «der Bruder» volna **šena-š*, «mein Bruder» a. m. *šen-iwwu-š*, «und auch mein Bruder» a. m. *šen-iwwu-ti-l-an* (BORK, l. c. 12). — Ebből a szempontból kell nézni ED. MEYER feltevését. A *mi-it-ra-aš ši-il u-ru-wna-aš-ši-el* szavakban egyáltalában semmi comitativ «suffixum» nincs [ez BORK, l. c. 48 szerint valószínűleg *-ra*] s a két szó voltaképi jelentése «Mitras-que Varuṇas-que, Das Götterpaar Mitra-Varuṇa» — a mint maga ED. MEYER megjegyzi. Mármost ebből a jelentésből következteti, hogy *-aššil* comitativ suffixum! — a mi éppen annyi, mint azt mondani, hogy a lat. *-que* conjunctio comitativ suffixum.

MIRONOV (l. c. 554) szerint *ñi tñi ṣñi* «meus tuus suus» pronomina possessiva idg. eredetűek. Ezt sehogysem értem: éppen ezek a névmások egészen idegenszerű benyomást tesznek (l. előbbi czikemet).

A *tmāṃ* < *tmān* < **tumān* «10,000» cardinale tárgyalásánál MIRONOV azt a kérdést veti föl, hogy vajjon nem indult-e ki az uralaltáji nyelvekben elterjedt *tuman* (mongol *tumän*) az I. nyelv területéről. A szó e szerint idg. eredetű volna s összefüggne a skt. *tamas* «sötétség» szóval; a jelentésfejlődéshez párhuzamot szolgáltatna a lengyel és kisorosz *chmara* «köd» és «meghatá-

rozatlan nagy szám» (l. c. 555). Tekintettel a szónak nagy elterjedésére az uralaltáji nyelvekben, az idg. eredet nem a legvalószínűbb: megfordítva, hogy t. i. az I. nyelvbeli *tmāṃ* mongol kölcsön szó, sokkal egyszerűbb volna a dolog. Ha azonban MIRONOV thesise mégis igaznak bizonyulna, akkor aligha lehet kikerülni azt a föltevést, hogy ebben az esetben idg. és ural-altáji nyelvek præhistorikus érintkezésének (de aligha ősrokonságának!) emlékével állunk szemben.

ED. MEYER (l. c. 801—802) szerint a tizesek képzése az I. nyelvben európai, nem árja. Éppen megfordítva igaz, a mint első czikkemben kimutattam. Hogy miképpen lehet *ṣaptuḵ oktuḵ* számnevek láttára a lat. *septuāgintā octōgintā* alakokra hivatkozni, resp. képzésüket analognak nyilvánítani, az több mint a mennyit megérthetek. Az analog képzések — mint fönnebb mondottam — ói. *saptaka- áṣṭaka-*.

Idáig csaknem kizárólag az IA. nyelvről beszéltünk, mert az IB. nyelvre vonatkozó kutatások még nem haladtak annyira előre, hogy határozott itéletet lehetne róla alkotni. Fogalmat nyújthat róla egy MIRONOV által közölt töredék — fordítás, melynek eredetije a PISCHEL-kiadta turfani sanskrit Dharmapada B. recensiója. E fragmentumban minden egyes skt. pada után ennek IB. nyelvű — valószínűleg szintén metrikus — fordítása következik. Az egész szöveg transcriptióban a következő (a skt. szöveg cursive, *a)* és *b)* a levélnek első és második oldala, 1—6. az egyes sorok száma):

a)

1. —· naksentṛ āṃaṣṣeñcai· *nandanti bahubhāṇinam*· naks —
2. — *sti lōkēṣv aninditaḥ* mānes̱aṃ śaiṣṣene anāḵatte· 45 —
3. —*praśaṃsitaḥ* somo ḵalymī wadh papālau· *nābhūd bhaviṣyati* —
4. — ñ — ḵalpāstṛ 46 *yan tu vijñā praśaṃsanti*· k^{u}ce no —
5. — *sā sā samākhyātā*· pālalyñe sū weweñu· *na tv ajñāir y.* —
6. —. ā ndhaya. e mparintos̱· *prājñaṃ śīlēṣu saṃvṛ* — —

b)

1. — ṣdhā *kas ta. inditum arhati*· k^{u}se cau nāktsi arcantṛ 48 *ś* —
2. — mā w. kattṛ· *ēvaṃ nindāpraśaṃsābhiḥ* m̱attrākkanāḵal. ñ. e —
3. — *sya mūlaṃ kṣitāu nāsti*· kete witsakokenne mānes̱aṃ· *parṇ* —

4. — cau k(?)aśamomś nmau mensalpoṣo· *ko nu ninditum arhati·* —
5. — *ntānaṃ parikhāñ ca yo nivṛttaḥ* serketsrermeṣp kuse kaklau —
6. — *dēvakō 'pi lōkaḥ* mākaśdhṛ śleñäkciyerano śaiṣṣe 51 *ya* —

Az IB. nyelvű szöveget a MIRONOV által közölt skt. eredeti nyomán a következőképpen analyzálnám.

1a. Az elveszett skt. szöveg ez volt: *nindanti tūṣṇīm āsīnam,* ennek felel meg: *naksentṛ āmaṣṣeñcai,* mely phrasisból — ha a szöveg csakugyan metrikus — csak egy szótag hiányozhatik.

naksentṛ nyilván a skt. *nindanti* — tehát mediopassiv 3. pl. mint IA. *ṇkaṃsantṛ*: a gyökér *nak* cf. 2a *anākatte* és 1b *nāktsi* (cf. lat. *nocēre necāre?*).

āmaṣṣeñcai megfelel a skt. *tūṣṇīm āsīnam* szóknak; szavunk bizonyosan compositum, a melyben benne lappanghat az idg. **sed* gyökér, illetőleg nasalis infixummal **send* (cf. ói. *āsandī́* «Sessel», ópor. *sindats* «sitzend» ószl. *sędą* «setze mich»).

2a. A skt. szöveg így egészítendő ki: [*nā*]*sti lōkēṣv aninditaḥ,* a melynek fordítása: *mānesaṃ śaiṣṣene anākatte.* Mivel a metrum 8 szótagot kíván, helyes lesz MIRONOV feltevése, hogy itt az *s* és *k* consonansok a külömben bennük inhærálló vocalis nélkül olvasandók: *mānes śaiṣṣene anāktte.*

mānes nem lehet más mint a skt. *nāsti* = *na asti*: benne lappanghat tehát a skt. *mā́*, gör. μή < **mē* [cf. 2b.] és talán a verbum substantivum **es*, cf. IA. 3. sg. *ṣeṣ* etc.

śaiṣṣene biztosan a skt. *lōkēṣu* æquivalense — tehát locativus, de valószínűleg singularis [v. ö. *palsko* «vijñānam»: loc. *palsko-ne*]; a nom. sg. *śaiṣṣe* alább [6b.] tényleg előfordul, v. ö. IA. *śoṣi.*

anāktte a skt. *a-ninditaḥ,* tehát így elemezendő: *a* privativum + *nāktte,* mely utóbbi alak *to*-verbaladj. a *nāk* gyökérből [cf. 1a. *naksentṛ* és 1b. *nāktsi*].

3a. A skt. szöveg így egészítendő ki: [*ēkāntaṃ vā*] *praśaṃsitaḥ,* mely passus fordítása: *somo kalymī wadh papālau.*

somo nyilván a skt. *ēkāntam* «durchaus, vollkommen», cf. IB. *ṣe* «1», *seṃṣe* «primus» < **sem* (lat. *sem-per* etc.).

kalymī a skt. *praśaṃsitaḥ* æquivalense, v. ö. IA. *kaklyu* «śruta»; a gyökeret illetőleg v. ö. gör. καλέω, lat. *clārus calāre,* ahd. *halōn,* a képzőt illetőleg v. ö. ószl. *vezomъ* etc.

wadh a skt. *vā* fordítása?

papālau értelmileg jól megfelelhetne a skt. *praśaṃsitaḥ* szónak [cf. 5^{a} *pālalyñe* «praśaṃsā»], alakilag reduplikált participium mint 5^{b}. *kaklau*. Mivel *ḵalymī* is kétségkívül «praśaṃsitaḥ», föl kell tenni, hogy *ḵalymī papālau* pleonastikus kifejezés, quasi «kifogástalannak dicsért» v. ilyesmi.

4^{a}. Az elveszett skt. szöveg így hangzott: *na cāpi ētarhi vidyatē*. E passus fordításából csak a *ḵalpāstṛ* szó maradt meg, a mely nyilván a skt. *vidyatē* szó megfelelője [v. ö. IA. *ḵalpādh* «erlangte»] s valószínűleg a kölcsönzött skt. *kalpatē*. Az alak mediopassiv 3. sg. lesz, cf. IA. *-tṛ* < **-tṛ* (lat. *-tur*).

A skt. *yan tu vijñā praśaṃsanti* passus fordításából csak k^{u}*ce no* maradt meg.

k^{u}*ce* «yam» a pron. interrog. accusativusa, cf. IA. *kus kucä* < **q^{u}o- *q^{u}i- *q^{u}u* — de relativ functióban, mint a görögben, italiaiban és baltoszlávban; érdekes, hogy IB. k^{u}*ce* masculinum, de IA. *kucä* neutrum.

no, ha nem szóroncs, v. ö. ói. *nū*, gör. νυ etc. < **nŭ*.

5^{a}. A skt. szöveg így egészítendő ki: [*praśam*]*sā sā samākhyātā*, a melynek fordítása: *pālalyñe sū weweñu*.

pālalyñe «praśaṃsā» (cf. 4^{a}. *papālau*] olyanféle képzés, mint IA. *yāmlune* [*yām* «machen»).

sū «sā», cf. IA. *ṣaṣ sām ṣam* < **só *sā́* [**tód*]

weweñu «samākhyāta»; cf. IA. *wewñu* «ukta».

6^{a}. Az —. *ā ndhaya. e mparintoṣ* passusnak bizonyosan az elveszett skt. *mēdhāvinaṃ vṛttayuktam* felel meg. Ennek daczára semmit sem tudok megállapitani.

1^{b}. A skt. szöveg eredetileg így hangzott: *kas taṃ ninditum arhati* (cf. 4^{b}.); ennek szóról-szóra megfelel: k^{u}*se cau nāktsi arcantṛ*.

k^{u}*se* «kas»: pronomen interrog. (cf. 4^{a}. és 5^{b}.) — a prædicatum alakjából itélve pluralis alak, bár ugyanez a forma alább (5^{b}.) mint singularis szerepel.

cau «tam»: pronomen demonstrativum, cf. IA. *cam* < **tóm*.

nāktsi «ninditum»: infinitivus a *nāk* gyökérből, cf. 1^{a}. *naksentṛ* és 2^{a} *anāḵtte*.

arcantṛ «arhati»: alakját illetőleg valószínűleg mediopass.

3. pluralis (cf. 1a. *naksentṛ*), egyébként valószínűleg a kölcsönzött skt. *arhati*.

2b. — *mā w. kattṛ* passus elveszett skt. eredetije ez volt: *vāyunā na prakampyatē*.

mā nyilván a skt. *na*, cf. 2a *māneṣ*.

w. talán a skt. *vāyunā* szónak megfelelő IB. nyelvű szó rövidítése, cf. IA. *wändh* «ventus»?

kattṛ: mediopassiv 3. sg. mint 4a. *kalpāstṛ*? — nyilván a skt. *pra-kampyatē* æquivalense.

A skt. *ēvaṃ nindāpraśaṃsābhiḥ* passusnak megfelelő *mattrakkanākal. ñ. e.* — kifejezésben csak az az egy látszik megállapíthatónak, hogy *nākal* a skt. *nindā* æquivalense, cf. 1a. *naksentṛ*, 2a. *anāktte*, 1b. *nāktsi*.

3b. A skt. eredeti így hangzott: [*ya*]*sya mūlaṃ kṣitāu nāsti*; a neki megfelelő *kete witsakokenne māneṣaṃ* alighanem corrumpálva van, mert a *māneṣ* olvasás után is [cf. 2a.] hypermeter áll előttünk.

kete «yasya»: nyilván a *kᵘce* pronomen relativum (cf. 4a.) genitivusa.

witsakokenne: oly locativus lesz, mint 2a. *śaiṣṣene*; a kifejezés tehát a skt. *mūlaṃ kṣitāu* szóknak felelne meg, de egyelőre analyzálhatatlan.

māneṣ [*aṃ*]: l. 2a.

4b. Az elveszett skt. szöveg ez lehetett: *tam dhīraṃ bhandanān muktam*, a minek megfelel: *cau* etc. Az egészből csak az egyetlen *cau* «tam» világos, cf. 1b. A többi homályos, talán corrumpálva is van, mert a vers hypermeter.

5b. A skt. szöveg így restituálandó: [*sa*]*ntānam parikhāñ ca yo nivṛttaḥ*, a minek megfelel: *serketsrermeṣp kᵘse kaklau*. Ebből a két utolsó szó meghatározható:

kᵘse «yaḥ»: l. 4a. és 1b.

kaklau: oly képzés mint 3a. *papālau* «praśaṃsitaḥ» — tehát redupl. participium s nyilván a skt. *nivṛttaḥ* szót adja vissza.

6b. A restituált skt. szöveg a következő: [*na vijānāti sa-*] *dēvakō 'pi lōkaḥ*, a minek megfelel: *mākaśdhṛ śleñākciyerano śaiṣṣe*.

mākaśdhṛ nyilván a skt. *na vijānāti*, tehát: *mā*+*k*°.

mā «na»: l. 2a. 2b. 3b.

kaśdhr̥ «vijānāti»: mediopass. 3. sg., cf. IA. *naknaṣdhar* és 4a., 2b. A gyökérhez v. ö. ói. *śā́sti* «weist zurecht, belehrt», *śiṣṭas* = lat. *castus*? Vagy lat. *catus*, óir *cath* «weise»?

śleñäkciyerano: minden esetre magában foglalja a skt. *sadēvakaḥ* kifejezés fordítását.

śle: nyilván az IA. *śla*, mely compositumok első tagjában úgy szerepel mint a skt. *sa* v. *saha* (l. SS. 922).

ñäkciyerano: ebben lappang az ói. *dēvaḥ* szó megfelelője, cf. IA. *ñkadh*, gen. *ñäkteṣ* «Gott» (SS. 923).

śaiṣṣe «lōkaḥ»: l. 2a.

Bármily nyomorúságosan szegény ez az anyag, az IB. nyelv rokonsága az IA. nyelvvel félreismerhetetlen. A külömbség a két nyelv között SS. szerint (l. c. 917) kiterjed a lexikonra — a mi nem lényeges —, a vokalizmusra és consonantizmusra és főleg a nominalis flexióra. Míg az IA. nyelvben szabályszerű casus-suffixumokat találunk, az IB. nyelvben valószínűleg csak postpositiók vannak. Ezzel szemben Mironov (l. c. 553) azt bizonyítgatja, hogy a két nyelv declinatiója közelebb áll mint első tekintetre látszik, valamint hogy a B. nyelv alakjai ószerűbbek az A. nyelv alakjainál. E kérdés tárgyalása szerintem egészen korai: elégséges anyag hiányában legfölebb a többé-kevésbbé szellemes, de bebizonyíthatatlan ötletek számát lehet szaporítani.

* * *

Izgató kérdés, hogy miféle nép beszélhette ezt az idg. nyelvet s hogyan került ide a Tarim medenczéjébe, Ázsia szívébe. Az első kérdésre egyelőre nincsen biztos felelet. Előző czikkemben utaltam már Richthofen műve alapján a sinai kútfőkben szereplő *usun (wusun)* népre, melyet már Klaproth évtizedek előtt szőkehajú és kékszemű idg. népnek nyilvánított. Ezt a hypothesist O. Franke kiváló sinologus (Beiträge aus chinesischen Quellen zur Kenntnis der Türkvölker und Skythen Zentralasiens művében, p. 17—21) alapjában rendítette meg. Szerinte egyetlen egy adat van a sinai literaturában, a melyet Klaproth hypothesisének indokolására fölhasználhatott, s ezt az adatot Klaproth egészen félreértette. Ezt az adatot a korábbi Han-dynastia történetének kommentátora, Yen-shi-ku, szolgáltatja, a ki a követ-

kezőket írja: «Die Wusun sind von allen Barbaren der westlichen Gebiete ihrer Gestalt nach völlig verschieden. Die heutigen Hu (d. h. die Bewohner von Turkestan, Iranier Inder usw.) mit grünlichen [oder: «blaszblauen»] Augen, roten Bärten und der affenartigen Erscheinung gehören ursprünglich zu jener Rasse (der Wusun)». FRANKE azon a nézeten van, hogy a híres kommentátor korában, a Kr. u. 7. században, egyáltalában senki sem tudhatta, ki származott a régi wusun néptől, hogy YEN-SHI-KU ethnologiai tekintetben amúgy sem megbízható s hogy tehát az a feltevés, mintha középső és keleti Ázsiában az ókorban szőke fajok existáltak volna, nem egyéb chimaeránál. ED. MEYER ugyan megbízik a sinai híradás hitelességében, de mivel maga bevallja, hogy autopsiája nincs (l. c. 801), s mivel FRANKE nézetét nem czáfolja — a wusun népről, sajna, le kell mondanunk. Hogy külömben a wusun volt-e a mi idg. népünk vagy egy másik, az egészen irrelevans most, sőt ha népünk elveszett volna vagy sohasem volna identifikálható, ez sem volna olyan nagy baj, mert *egy Ázsia belsejében beszélt európai nyelv mindig igen erős argumentum lesz egymagában is egy valamikor itt élt európai race mellett*, bármily homályos legyen ez a fogalom egyébként. — A másik kérdésére, hogy mikép jutott egy európai nyelvű nép Ázsia belsejébe, nézetem szerint ma csak egyetlen felelet lehetséges: bevándorlás útján. ED. MEYER azonban másképpen vélekedik (l. c. 800—801): szerinte a «tochár» nyelvnek [recte: a mi I. nyelvünknek] európai jellege, nevezetesen centum-volta jelentékeny súlyt kölcsönöz ama legrégibb hypothesisnek, hogy az indogermánok Ázsiából jöttek Európába s hogy tehát az idg. őshaza — ép úgy mint a hunnok, törökök és mongolok ősi földje — a nagy középázsiai felföld; a centum és satəm-népek kivándorlása után a centum-törzsek egy töredéke visszamaradt a középázsiai felföldön s e töredék maradványa a «tochár» nép. Micsoda teherpróbája mindez a fantáziának! MEYER szerint ugyan egyáltalában nem lehetetlen, hogy egy néptörzs Középeurópából, a Keleti v. Északi tenger mellékéről, vonult Középázsiába s nyomult be a Tarim medenczéjébe — nem lehetetlen, de *nem igen valószínű*! Hogy-hogy?! Már mégis csak valószínűbb az, hogy egy idg. nyelvű néptöredék verődött el idők folyamán kelet felé (v. ö. a kelták és gótok

vándorlását kelet felé a históriai időkben), mint az, hogy csaknem az egész [nagyon is hypothetikus!] idg. ősnép Ázsia kellő közepéből felkerekedve 2—3 évezred alatt egész Európát elárasztotta a szélrózsa minden irányában. Ha már valószínűségről van szó — egyébről, sajna, nem igen szólhatunk — a felmelegített régi hypothesis a legvalószínűtlenebb dolog a világon. Az árja és mongol temetkezési szokások egyezése, a mire MEYER még hivatkozik, semmit sem bizonyíthat, a mint ezt a kitűnő történettudós sokkal jobban tudhatja (l. c. 771—772). Az idg. nyelvű népek szétválása — elfogadva MEYER minimális becslését (l. c. 765) — legalább is a Kr. előtti 3. évezredbe nyúlik vissza: az a föltevés tehát, hogy a visszamaradt kis néptöredék egy szűk katlanban, a mely hozzá még a históriai időkben hemzseg az egymást irtó-hajszoló allophyl népektől, legalább három évezreden át meg tudta volna őrizni nyelvét — ez a föltevés több, mint a mennyit az én fantáziám elbír. Nézetem szerint a történettudomány jégre ment s bizonynyal már a közel jövőben hátrálót fúvni lesz kénytelen. A nyelvtudomány maga sokkal óvatosabb volt (cf. FEIST, Etw. d. got. Spr. VII. MEILLET-PRINTZ, Einführung in die vergl. Gr. der idg. Spr. 45).

SCHMIDT JÓZSEF.

EGY ÚJ ÁRJA NYELV.

(Folytatás.)

A számnevek után lássuk most a többi szókincset. A vizsgálat alá vett anyag Leumann és Staël-Holstein megállapításain alapul. Az egyes szavakat a latin alfabéta sorrendjében veszem elő.

1. { *balysä* (ejtsd: *balzä* v. *balzi*) «Buddha-»
{ *balysū* (ejtsd: *balzū*) «sattva-»

V. ö. skt. *bala-* «kräftig, stark; nomen proprium eines von Indra besiegten Dämons»? — Valószínűbb az összefüggés a következő iráni szavakkal:

{ phl. pāz. *buland,* superl. *bālēst bālīst* «hoch»
{ újp. *buland* «hoch», *bālā* «Höhe; hoch»

Szavaink hangalkata ebben az esetben nyugatiráni (persa), mert a keletiráni (nem-persa, «méd») dialektusokban *l* helyett az eredetibb *rz* jelentkezik:

{ av. *bərəzant-,* oszét *bärzond barzond* «hoch»
{ { av. *bərəz-, barəz-, bərəza* «hoch», bal. *burz,* kurd *bərz*
{ { PD. waxī *worz* «lang»

Az $l < rz$ hangváltozás teljesen analog a *tcahaulasamye* «14.» számnév tárgyalásánál méltatott $l < rd$ hangváltozással, mert *rz* megelőző stadiuma is bizonynyal *rd* volt, cf. óp. *Bardiyah* «Smerdes» (Bartholomæ, AirWb. s. v. Salemann, Mittelpers. 267. Hübschmann, Pers. Stud. 220—221). — Mironov (l. c. 557) szerint lehetséges, hogy a szavainkban lévő *lz* átmeneti fokozat *rd (rz)* és *l* között. E föltevéssel meg volna fejtve szavaink *ys* = *z* eleme, a mely a mi magyarázatunk mellett egy-

előre homályos marad. Ámde *tcahaulasamye* «14.» és *kamalu* «Kopf» (l. alább) bizonysága szerint nyelvünkben *rd (rz)* intern æquivalense *l*.

Szavaink persa hangalkata daczára nyelvünk még a keletiráni területhez tartozhatik, ha föltęszszük, hogy a tárgyalt szók persa nyelvterületről vannak kölcsönözve, mint pl. PD. sariqolī *biland bilik*, a mint megfordítva éppen e szavaknál persa dialektusokban is vannak «méd» hangalkatú megfelelések, pl. phl. *burz burzēst*, ujp. *burz*, *Al-burz* etc.

A két szó tehát iráni eredetű lehet.

2. *bärstaimä* «zerstören» (?), *bärṣṭāndä* «zerreissen» (?).

A szavak értelme nem biztos, hangalkatuk talányos (*st* és *ṣṭ* egymás mellett! íráshiba v. sajtóhiba!). Aligha iráni eredetűek, mert *rš̌t* consonanscsoport a középpersában mint *št* lép föl (cf. phl. *aštāδ*: av. *arštāδ*), de középind hangalkatúak sem, mert *ršt* itt is alterálódik (cf. pāli etc. *piṭṭha*: skt. *pṛṣṭha-*). — Értelem szempontjából tekintetbe jöhetne: ói. *giri-bhrāj-* «aus Bergen hervorbrechend» (lat. *frango*, gót *brikan*), verbaladj. **bhṛṣṭá-*; *bhra[ṅ]ś* «fallen, stürzen etc.», verbaladj. *bhraṣṭá-* és *á-ni-bhṛṣṭa-*; *vṛścati* «zerreissen», 2. fut. *vraṣṭā*, ger. *vṛṣṭvā*; idg. **bhrest* (óir *brissim* «breche», ahd. *brestan*, agsz. *berstan*); v. ö. még ói. *bhṛṣṭí-* «Zacke, Spitze, Kante, Ecke»?

Bármennyire homályos minden, a két szó Staël-Holstein daczára jóformán biztosan nem iráni.

3. *biśa* «all» [cf. *haṃ-bīsä* «Masse» ?].

A szó biztosan árja, cf.

a) ói. *víśva-*, pāli pkt. *vissa* < **u̯iśu̯a-*

b) av. *vīspa-*, óp. *vispa°*, phl. *visp* < **u̯iśu̯a-*
óp. *visa-*, *viϑa-* < **u̯iśa-*

Minden egyéb homályos, nevezetesen szavunk *ś* eleme. Vajjon pkt. (māgadhī) *śś* reductiója? Vagy az *s* jegy graphikus variansa [cf. *ham-bīsä* «Masse» ?] s ez esetben pāli pkt. *ss* reductiója vagy inkább iráni *s*? A legvalószínűbb egyelőre az, hogy egy iráni hangalkatú **visa-* **bisa-* középind dialektusok befolyása alatt palatalis sibilanshoz jutott: a tágabb értelmű

pāliban (a primarius prākritban is) és a māgadhī prākritban intervocalis *s* mint palatalis *ś* lép föl, cf. pāli és māgadhī loc. sg. *-aśi* = skt. *-asi* (FRANKE, Pāli u. Sanskrit, 94. PISCHEL, Gr. der Prakrit-Spr. 163).

Szavunk tehát prākrit hangalkatú volna, de iráni eredetű.

4. *braṣṭe* «er fragte».

STAËL-HOLSTEIN szerint iráni szó. Nézetem szerint ez lehetetlen, mert árja *p+r* az iránibau ősrégi időktől fogva *f+r* (cf. av. *fraštā* «er lässt sich beraten», *frašnō* «Frage»; óp. *ahifraštādiy* = *ahi+fraštā+adiy* «in strengem Gericht»; phl. *frašn* = av. *frašnō*); az explosiva *p* csak sonansok előtt fordulhat elő (cf. av. *pərəsaiti* «er fragt», pp. *paršta-;* óp. *pati-parsāhy* «du wirst lesen»; phl. *pursītan*, újp. *pursīδan* «fragen»; afgh. *puṣtēdl̥* «fragen» < av. *parštay-* «Befragen»; PD. waxī *pörsan*, sariqolī *pörstāu*, šighnī *peśtāu*, yidghā *pistah* «fragen» etc. etc.). — A középind dialektusok sem nyújtanak kielégítő párhuzamokat (cf. pkt. *pucchaï*, pp. *puṭṭha* etc., pāli *pucchati*, pp. *puṭṭha* etc., *pañha-* «question» = ói. *praśná-*) — úgy hogy egyes egyedül a sanskrit jöhet tekintetbe következő alakjaival:

(præs. *pr̥ccháti*:) aor. 3. sg. *aprāṣṭa*, pp. *pr̥ṣṭá-*

Szavunk tehát semmi esetre sem iráni; hangalkata a sanskritra emlékeztet, de hogy miféle viszonyban áll hozzá, egyelőre homályos.

5. *daibu daibä* «sehen, schauen».

Tekintetbe jöhet skt. *dīvyati* «leuchtet»; a jelentésfejlődést illetőleg v. ö. kisorosz *dyvýty śa* «schauen», cseh *dívam se* «schaue, betrachte» (BERNEKER, SlEtwb. 203); az av. *dīv-*, *daev-* «sehen, bemerken» igét (UHLENBECK, AiEtwb. 127) sehol sem bírom meglelni. Az iráni csoportban csak *v* nélküli alakok mutathatók ki (cf. av. óp. *dā[y]-*, av. inf. *°dōiϑre* «sehen», *daēman-* «auge», újp. *dīm* < **dēm* «Gesicht» etc.).

A szó mivoltáról semmit sem lehet határozottan megállapítani.

6. *dasta* «Hand».

A szó hangalkatánál fogva okvetetlenül iráni, cf.

a) ói. *hásta-*, prkt. pāli *hattha*
panǰ. *hatth*, sindhī *hathu*, hindī *hāth* etc.

b) av. *zasta-*, PD. šighnī *zus*
óp. *dasta-*, phl. *dast*, újp. *dast*

Keletiráni nyelvterületen *d* helyett mindenütt *z* volna várható — föltevésünk szerint tehát a mi nyelvünkben is. Ámde ez a szó az összes iráni dialektusokban persa kölcsönszó, cf.

afgh. *dast* [*lās*], balūčī *dast*, kurd *dast*
PD. waxī *δast*, šighnī *δöst*, sariqolī *δüst*, sanglīčī *dast*, minǰānī *last*, yidghā *lust*

[HORN, Grr. s. v. Neup. I. 2. 17, 82. HÜBSCHMANN, PSt. 220—221. GEIGER, Afgh. I. 2. 206. PD. I. 2. 305. TOMASCHEK, PD. 51.] Sőt a persa *dast* ind területre is benyomult s megvan a hindūstānīban is a várható hindī etc. mellett.

Szavunk tehát nyugatiráni kölcsönszó lehet, de minden esetre iráni.

7. *dātä* «Gesetz, Lehre», skt. «dharma».

Alakjánál és értelménél fogva okvetetlenül iráni, cf.

av. óp. *dāta-* «Recht, Gesetz, Satzung» (BARTHOLOMÆ, AirWb.)
phl. *dāṯ* «Gesetz», pārsi *dāṯ* = skt. «nyāya» (SPIEGEL, Die trad. Lit. der Parsen, 400).
újp. *dād* «Recht; iustitia, ius, æquitas» (VULLERS, Lex. PL.)

Az iráni szó az ir. *dā*, ói. árja *dhā* «setzen» verbaladjectivumának neutruma. A megfelelő alak az ind dialektusokban egészen más hangalkatú és értelmű, cf. skt. *hitá-* «gesetzt etc.; neutr. ausgesetzter Preis, Wohl, guter Rath» (BÖHTLINGK, SWb.); pāli *hita* «put, set, placed; neutr. benefit, welfare» (ANDERSEN, Pāli gl.); pkt. *°ḍhatta* a *dadh-* præsenstőből van képezve (PISCHEL, Pr. 385). — Különös figyelmet érdemel szavunknak szókezdő mediája szemben az ind dialektusok aspirátájával.

Szavunk tehát okvetetlenül iráni eredetű, de — mivel kultúrszó! — kölcsönzés is lehet s ebben az esetben csak az iráni kultúrbefolyás tanújaként szerepelhet.

8. *gūšto* «Fleisch» [ejtsd: *gūšto*].
Okvetetlenül iráni szó, cf.

phl. *gav(i)št, gōšt,* újp. *gōšt*

A szó speciális persa képzés: alapszava az indoir. **gāu* **gau* «Rind» (ói. *gāúṣ,* prākr. pāli *go* etc.; av. *gāuš,* phl. *gō* *gav,* újp. *gāv* etc.) s képzője *išt* (Horn, Neup. I. 2. 182). Szavunk megvan nem-persa dialektusokban is, cf.

afgh. *γvaxa;* balūčī *gōšt,* kurd *gūšt*
PD. waxī *gušt,* minǰ. *γōš,* sariqolī *güxt,* šighnı *goft* —

de csak mint kölcsönszó, a mely ind területre is átcsapott (hindūstānī *gōšt*). Szavunk tehát szintén lehet persa kölcsönszó, de minden esetre iráni eredetű.

9. *gyastānu gyastä* [ejtsd: *hyastānu hiasti*] «Göttergott».

Szavunkat Leumann először (ZDMG. 61. 657) a skt. *jyēṣṭha-* < ar. **gyaišta* superlativussal kombinálta. Konow már az 1906. évben rájött, hogy *gyasta* a. m. a skt. *dēva,* de még a tibeti nyelvre gondolt. Végül Sieg és F. W. K. Müller (SAB. 1907. 958) megállapították, hogy a kifejezés nem más, mint a persa *yazdān yazd* skt. «dēvātidēva», a mibe Leumann is belenyugodott, megállapítván, hogy a szókezdő *g* nem media, hanem olyasmi, mint a gör. spiritus lenis. — Megjegyzendő azonban, hogy az *st* < *zd* hangfejlődés nyelvünkben eddig egészen izoláltan áll s minden analogon nélkül való. Azonkívül szavunk rituális szó s a mint a phl. *yaz[a]dān,* inscr. *yaz[a]ṭān,* pāz. *yazdą,* újp. *yazdān* csak az av. *yazatanąm,* óp. **yazatānām* kölcsönzése (cf. Horn, Neup. I. 2. 7), úgy a mi nyelvünkben sem lesz más, mint iráni kölcsönszó, a melyből egyelőre csak nagymérvű iráni kultúrbefolyásra szabad következtetni.

10. *jsatemä* «tödten», *jsataimä* «ich habe getödtet», *jsatīnau kamalu* «Kopf des Erschlagenen» [ejtsd: *ǰat°* v. *žat°*].

Szavaink hangalkata semmi esetre sem ind (cf. ói. *hánti,* pp. *hatá-,* prākrit *haṇaï hata* etc., pāli *hanti hata*), hanem iráni, és pedig nem-persa, cf.

av. *ǰainti ǰata-;* óp. *a-ǰan-am, avā-ǰata-*
[turfanphl. *žanēnd* «sie töten»]
afgh. *var-žan-ī*, præt. *var-žą;* balūčī *ǰant ǰat(a)*
PD. yidghā inf. *žīah*
kurd inf. *žinin;* kasp. tālišī 1. sg. *žanam*

phl. *zanēt zat*, újp. *zanaδ zaδ*
[bal. *zadag;* PD. šighnī *zīnam zīd*, sarq. *zānam zed*]

Az árja *ǰh* < idg. *g^uh* szabályszerű folytatása a persában *z*, a nem-persa dialektusokban *ǰ* v. *ž;* a mely alak zárójelben van, kölcsönzés a másik csoportból (Horn, Grr. 145. Geiger, GIrPh. I. 2. 301). — Mivel már most szavaink szókezdő *js* jegyeinek hangértéke semmi esetre sem *z* (a melynek írása: *ys*, l. alább *ysānu*), hanem csak *ǰ* v. *ž* (cf. ord. *paṃjsū-samye* «15.»: *paṃja* «5») — ennélfogva szavaink nem-persa iráni alkatúak.

11. *haḍā* «Tag».

Staël-Holstein szerint iráni szó. Hogy miért, nem tudom. Annyi bizonyos, hogy hangalkata skt. vagy prākrit. Ezért ugyan még lehetne iráni eredetű, mert az ind cerebralisok az afghānba és balūčība is behatoltak (Trumpp, Gr. of the *Pąṣ̌tō*, 12. Geiger, Afgh. I. 2. 206. Bal. 234).

E szó genesise tehát homályos.

12. *hālā hālau hālsto* «Richtung, Himmelsgegend».

Egyetlen szót ismerek, a mely némileg e szókra emlékeztet, s ez: újp. *ḥāl* «tempus præsens; status, conditio» (Vullers, Lex. PL.). A szó ugyan az arabból van kölcsönözve, de a kölcsönzés nem lehet korai, mert már a turfani pahlavī manichæus kéziratokban is előfordul «Zustand» értelemben (Salemann, Manichæische Studien. I. Nr. 106. és p. 81).

A *hālsto* alak, a mely kétségkívül az *uskālstūō* szóban is megvan (l. ezt alább), minden bizonynyal így elemezendő: *hāl+stūō* s második tagjában emlékeztet oly képzésekre, mint ói. *gōṣ̌thá* «Standort von Kühen, Kuhstall» [v. ö. meg ói. *gōṣ̌thāna-*, av. *gavō-stāna-*, phl. *gō-stān* etc.]. Az *usk-ālstūō* szó miatt még megjegyzendő, hogy phl. szókezdő *h* sāsānida idők-

ben kezdett tünedezni (HÜBSCHMANN, PSt. 217. HORN, Np. I. 2. 96).

Szavunk tehát talán arab forrásból eredő iráni szó.

13. *haṃbīsä* «Masse».

E szót így analyzálnám: *haṃ+bīsä*. A compositum második tagja a *biśa* «all» szóval függhet össze (l. fölebb); az első tag pedig az iráni **ham* «zusammen».

{ av., óp., phl., bal., újp. *ham-*, kurd *hem-*, oszét *äm-*
{ PD. waxī *an-*, šighnī *am-*, sariqolī *im-*

V. ö. ezzel szemben: sanskrit, prākr., pāli *sam-* < árja **sam.*

Szavunk *haṃ°* eleme tehát iráni hangalkatú.

14. *hämäte hämāre* «sein, esse».

Ha szavainkban az árja **as* < ídg. **es* gyökér lappang, az ind dialektusok kiesnének a combinatióból (cf. ói. *ásti sánti*, pkt. *asti atthi santi śanti*, pāli *atthi santi*) s csak az iráni dialektusok jöhetnének tekintetbe, melyekben a szókezdő *h* < árja *s* ugyan csak a 3. pluralisban eredeti (cf. av. *hənti*, óp. *ha^{n}tiy*, phl. *hand*, pāz. *hənd* etc.), de ennek analogiájára a többi személyek is *h*-kezdetűek már a középpersában s egyes modern dialektusokban is (SALEMANN, Mp. I. 1. 313. HORN, Neup. I. 2. 153. GEIGER, Centrale Dialekte. I. 2. 398).

A mi a talányos *hämäte* alakot illeti, nagy súlyt helyezek rá, hogy a pahlavī-nyelvű turfani manichæus kéziratokban négy ízben is fordul elö az éppen oly talányos *ḥēmād* alak (SALEMANN, MSt. 81. 167). Képzése teljesen homályos s jelentését illetőleg csak annyi bizonyos, hogy auxiliaris functiója van. SALEMANN azt állítja, hogy a szó valószínűleg annyit tesz mint «erat» s hivatkozik az eddig izoláltan álló «új-soghd» *māṭ*, plur. *māṭanṭ* és egy eddigelé ismeretlen pāmir-dialektusban (Yazgulām falva Darvāzban az Oxus mellett) előkerült præs. *mit*, præt. *mat* alakokra. A turfanphl. szót tehát így kellene elemezni: *ḥē+mād*; *ḥē°* azonban nem lehetne más mint 2. sg. cf. turfanphl. *ḥē* «du bist», phl. *hē*, pāz. *haē* etc. Itt tehát valami hiba lesz a combinatióban. De bármint legyen a dolog, *hämäte* és turfanphl. *ḥēmād* közt kell valami összefüggésnek lennie.

A *hämāre* alak 3. plur. lesz (l. alább a conjugatio tárgyalásánál).

15. *hvarīndä, hvāra . . . , hvaḍāndä* «verzehren, essen».
Hasonló hangalkatú és jelentésű szavakat csak az iráni dialektusokból tudok idézni, cf.

av. *x*^{v}*araiti* «verzehrt», caus. part. *x*^{v}*ārəmnō*
afgh. *x*^{v}*aṛạl*, kurd *x*^{v}*ārin*, oszét *xvärun*
PD. sangl. *x*^{v}*áram*, šighnī minǰ. *x̤áram* etc.

óp. μαρτι-χόρα· ἀνθρωποφάγος (Ktes.)
phl. *x*^{v}*arṯan xurṯan;* turfanphl. *x*^{v}*ār* «speise»
újp. *x*^{v}*ardan xurdan; x*^{v}*ār* «cibus»

A *hvaḍāndä* alakhoz v. ö. šighnī *xūd-am:* újp. *x*^{v}*ard-am?* (Geiger, PD. I. 2. 304). A cerebralis *ḍ* azonban prākritizmus lesz (Gray, IPh. 86. Pischel, Pkt. 156).
A felsorolt szók tehát kétségkívül iráni eredetűek.

16. *hvatese hvañumä hvese* «sagen».
Összehasonlításul kínálkozik egyrészt az ói. *hvā* gyökér: *hváyati* «er ruft» (*nāmnā* «er nennt»), *hvātavya* «zu rufen», *hvānam* «das Herbeirufen» etc. Ez esetben az iráni dialektusok vannak kizárva (cf. av. *zbayeiti* «er ruft an», phl. *ā-zbāyišn* «Anrufung» etc.). De másrészt egyelőre az iráni dialektusokban is vannak megfelelő párhuzamok (cf. av. *x*^{v}*anaṯ-čakra-* «des Räder sausen», phl. *x*^{v}*ānṯan*, újp. *x*^{v}*āndan* «rufen», PD. waxī *xanam*, præt. *xattam* etc.). Ebben az esetben viszont az ind dialektusok esnek ki a combinatióból (cf. ói. *svánati* «tönt, schallt» etc.).
Szavunk tehát árja benyomást tesz, de részletek tekintetében nem lehet dülőre jutni; hogy iráni is lehet — mint Staël-Holstein akarja — nem kétséges.

17. *käḍägānīnai* «sündig».
E szóról semmi valószínűt nem tudok mondani.

18. *kamalu* «Kopf».
Speciális iráni szó: phl. *kamāl,* a mely ugyan így van

írva: *kamār*, de az *r* jegy helyett *l* is jelentkezik (cf. *bālīst*: *bārīst* etc. SALEMANN, Mp. I. 1. 268); azonfelül a phonetikai viszonyok is az *l* olvasást kívánják, mert a szó alapalakja óp. **kamarda-*, av. *kamərəδa-* «Kopf» [uzw. daēvischer Wesen], voltaképpen **ka-mərəδa-* «was für ein Kopf», azaz «scheusslicher Kopf», ol. testaccia (BARTHOLOMÆ, AirWb. s. v.). A *kamāl* olvasás általánosan el van fogadva (HORN, Grr. s. v. *kemer*. HÜBSCHMANN, PSt. 88. Note). — A phl. $l <$ óp. *rd* hangváltozás kronologiájáról l. fönnebb a *tcahaulasamye* «14.» számnév tárgyalásánál.

Szavunk tehát középiráni hangalkatú.

19. *kūla* = skt. *kōṭi* «10.000,000».

Természetesen ind kölcsönszó [mint «tochár» *kori*, indiai persa *kurōr*, anglo-ind *crore*] — de prākrit ruhában, resp. oly alakban, a melynek feltétele a prākrit hangalkat, v. ö. māgadhī *kōḍi* (GRAY, IPh. 72. PISCHEL, Pkt. 143. 168).

20. *kūsu* «Trommel».

V. ö. újp. *kōs* és *kōs-t* «ahenotympanum maius» (VULLERS, Lex. PL. s. vv.), a melynek phl. képviselőjét nem bírtam meglelni.

Szavunk kétségkívül iráni.

21. *khāysa khāysä khāysu* [ejtsd: *khāz°*] «Speise».

Árja szó, cf.

a) ói. *khā́dati* «kaut», *khāda-*, *khādana-* «Futter»
pāli *khādati*, prākr. *khāaï*

b) av. *xī-xadaṯ* «er quetschte auseinander»
phl. *af-xāst*, újp. *xāyad* «kaut» etc.

Ha a szókezdő *kh* komolyan számba veendő, csak az ind dialektusok jöhetnek tekintetbe; de lehet, hogy csak $h <$ ir. *x* graphikus variansa, s szavunk még iráni lehet.

22. *mātaru* «Mutter», *mātā-pätāra* «Vater u. Mutter», *mārā-pyatarāṇu* «mātāpitrōḥ».

Biztosan árja szó, cf.

a) { ói. *mātá mātár-*, pāli *mātā mātar-*
pkt. *mādā māyā māā, mādar- māyar- māar-*

b) { av. *māta mātar-;* óp. *°mātā *mātar-*
phl. *māṭar māṭ;* újp. *mādar mād* etc.

Szavunk egyébként ép úgy lehet ind, mint iráni. Ha az utóbbi, akkor még a Kr. u. V. századot megelőző időből való, mert a középpersában az intervocalis *t* > *t*, *d* változás az említett időben be volt fejezve (HÜBSCHMANN, PSt. 189). De határozottan ind dialektusokra utalnak a dvandva-compositumok, cf. ói. *mātā-pitarāu* «pāli» (monumentális prākrit) *mātā-pitaram, mātā-pitro* etc. (FRANKE, PSkt. 59. 61. 63). Súlyosan esik a latba — ha nem íráshiba! — a *mārā°* alak, a mely föltétlenül prākrit hangalkatú, cf. acc. sg. *māaraṃ* etc., *māarā* «göttliche Mutter» (PISCHEL, Pkt. 273).

Az egész szócsoport hangalkata csak dialektus-keveredés felvételével érthető.

23. *mästä, mista* «mahān, gross».

Szavunk superlativusnak látszik. Ebben az esetben okvetetlenül iráni, cf.

{ av. *masišta-*, óp. *maϑišta-*
phl. *masist mahist*, pāz. *məhəst*
újp. *mahist, Mihistī*

Szavunk érzékeny zöngéje az *-st-* hangcsoport, mely kiküszöböli az ó-iráni, valamint az összes ind dialektusokat (cf. skt. *kaniṣṭha-*, pāli *kaniṭṭha*, prākr. *kaṇiṭṭha* etc.), s egyenesen a középpersára utal. Persa v. nem-persa eredete azonban eldönthetetlen, mert egyrészt már a phl. *masist* is «méd» alak a várható achæmenida-persa *mahist* mellett, s másrészt a *mästä* szó eredetibb alakja ép úgy lehet egy syncopált **mäsistä* mint **mähistä* (cf. *satäysāre* «100,000»: phl. *hažar*, újp. *hazār* «1000» etc.).

Szavunk tehát okvetetlenül középpersa hangalkatú s a keletiráni nyelvterületről is származhatik.

24. *namasäte* «er verehrte».

Szavunk kétségkívül denominativum: árja **namas-yá-*, cf.

ói. *namasyáti* «er bringt Verehrung dar»
pāli *namassati* «to pay honour to»
av. *nəmaŋhyāmahī* = ói. *namasyā́masi*

A szó tehát hangalkatánál fogva nem lehet iráni s akkor sem lehetne az, ha a **namas* nomenből közvetlenül thematikus vocalissal construálnánk denominativ verbumot, mert az árja *s* ebben az esetben is alterálódik az iránіban (cf. av. dat. inf. *nəmaŋhē*: ói. *námasē*). A szó hangalkata pāli, esetleg prākrit, v. ö. pl. apabhraṃśa *tassu tāsu* = ói. *tásya* (PISCHEL, Pkt. 218). Szavunk tehát középind hangalkatú.

25. *ñavūysai* [ejtsd: *ñavūzai*] «bōdhikaḥ».

Föltéve, hogy szavunk az árja **ǵnā* < idg. **ĝnō* gyökérből való, az iráni dialektusok kiesnek a combinatióból, mert árja **ǵnā* = ir. *xšnā* (cf. av. *zi-xšnā̊-ŋhəmnā̊* «jíjnāsamānas», óp. *xšnāsātiy* «gnoscat», phl. újp. *šināxtan šināsīδan* «erkennen» etc.), és csak a középind dialektusok jöhetnek tekintetbe, cf.

«pāli» *°ñū*: skt. °jnā
prākrit *ṇāṇa*, pāiśācī *ñāṇa*: skt. jñānam
pāli *ñāṇa*: skt. jñāṇa-, *°ññū*: skt. °jñā

Mivel a *bōdhi* «perfect knowledge (possessed by a Buddha), Buddhahood» a buddhizmus characteristicus fogalma, szavunknak pāli hangalkata egy csöppet sem feltűnő.

26. *pätaru* «Vater», *mātā-pätāra*, *mātā-päta* . . . «Vater u. Mutter», *mārā-pyatarāṇu* «mātāpitrōḥ».

A szó biztosan árja, cf.

ói. *pitā́ pitár-*, pāli *pitā pitar-*
pkt. *pidā piyā piā*, *pidar- piyar- piar-* etc.

av. *pita (patā ptā) pitar- (patar-)*, óp. *pitā *pitar-*
phl. *piṭar piṭ*, újp. *piδar piδ* etc.

Egészen érthetetlen a *°pyatarāṇu* alak. Íráshiba?

A szó nagyban és egészben ugyanazon szempontból bírálandó el, mint *mātaru* etc.: ind v. iráni eredete egyelőre eldönthetetlen.

27. *panatä* «utthāya».

Leumann (ZDMG. 62. 109) szerint a *pra* præfixummal ellátott *nam* gyökér valamely alakja. A *°natä* szó hangalkata ebben az esetben árja volna, de hogy ind-e v. iráni, eldönthetetlen (cf. pp. skt. *natá-*, av. *nata-*); a *pa°* præfixum azonban középind hangalkatú: pkt. pāli *pa-* (v. ö. ezzel szemben ói. *pra* és av. óp. *fra-*, phl. *fra far*, újp. *far- fir- fur-* etc.).

28. *pīsānu* «gurūṇām».

V. ö. phl. *pēš* «Name des 2. Naxatra», voltaképpen «der vordere» (cf. Justi, Bundeheš. 106. s. v.) és adv. «vor, früher, zuerst» < av. *paitiša* «adversus; nach vorn hin, vorn»; v. ö. még phl. *pēš-īk*, *pēš-ēnīk*, *pēš-ēnak* «früher». Szavunk jelentésfejlődése: «előbbi — korábbi — öregebb — bölcsebb», a mint újp. *pēš* «ante» is «prior, i. q. intelligens, sapiens» (Vullers, Lex. PL. s. v.). A szó tehát középperse eredetű, de alighanem középind hangalkatú, cf. pkt. *mahisa sisira:* skt. *mahiṣa- śiśira-* (Pischel, Pkt. 163).

29. *prahoṣte* «vastrayitvā, bekleiden», *prahoṇu prahoṇe prahauṇä* «vastrum, Kleidung».

Staël-Holstein szerint iráni szók, a mi semmikép sem valószínű. Szavaink első tagja nyilván az árja **pra* præfixum, mely iráni dialektusokban ily alakban nem jelentkezhetik (v. ö. *panatä* alatt), ellenben előfordul az apabhraṃśa prākritban (Pischel, Pkt. 186), nyelvünkben azonban ép oly sanskritizmus lesz, mint a monumentális prākritban, a hol *pra-jūhitavyam* etc. úgy áll a regularis *pa-vecchati* etc. mellett (cf. Franke, PSkt. 56—57), mint nyelvünkben *pra-hoṣṭe* etc. *pa-natä* mellett.

A *°hoṣṭe* és *°hoṇu* szódarabok, cerebrálisaiktól egészen eltekintve, szintén a sanskritra emlékeztetnek, v. ö. a *vástē* «anziehen, sich bekleiden» præsenshez tartozó participiumokat: *uṣāṇás*, *uṣámāṇas*, **uṣṭas = vasitas* [cf. *uṣṭas* és *vasitas:* præt. *vásati* «wohnen»]. A szókezdő *h* vagy hiatus-töltő euphonikus jelenség vagy középiráni, resp. középind prothetikum (cf. Salemann, Mp. I. 1. 265. Pischel, Pkt. 231. Gray, IPh. 143). A *°hoṇu* etc. hangalkata is valószínűleg középind, cf. prākrit pāli *uṇha:* skt. *uṣṇa-* «hot». — Az összetételt illetőleg v. ö. még: skt.

pra-vastē «er zieht an», *prōta-* < **pra-ūta-* «gewebtes Zeug, Gewand etc.».

Bármily kétségesek a részletek, a szócsoport valószínűleg ind hangalkatú és eredetű, de semmi esetre sem iráni hangalkatú.

30. *pyūṣṭä pyūṣḍe pyūṣṭai* «hören».

A szót így analyzálnám; *py*+*ūṣṭä* etc. Az előtag skt. pkt. pāli *pi-* < idg. **pi* [: skt. *ápi*, av. *aipi* < idg. **épi*], a mely szó az irániban is meglehetett, cf. phl. újp. *pi-stān*, av. *fštānəm* < **pi-štānəm* (? így régebben Bartholomæ, Hb. der air. Dial. 63. KZ. 28, 1) és PD. yaghnōbī *pi* «bei, zu, mit». — A második taghoz v. ö. av. *uš* «Ohr» (?), dualis *uši* «die Ohren» és talán g. av. *uš-yāi* «zu hören» (így Bartholomæ, Vorgeschichte der iranischen Sprachen, I. 1. 145, de már AirWb. s. v. «zu sagen, verkünden»). Az újabb iráni dialektusok megfelelő alakjainak értelme tovább fejlődött: phl. *(h)ōš*, *(h)uš*, újp. *hōš huš* a. m. «Verstand».

Szavunk tehát valószínűleg iráni eredetű.

31. *samu* «mein».

Staël-Holstein szerint iráni szó. Hogy miért, nem tudom. Hasonló alakú és értelmű szót semmiféle árja dialektusból nem ismerek.

32. *gyasta-ṣṣainä* «dēva-kanyā» [ejtsd: *śainä*?].

Ha szavunk csakugyan összefügg a skt. *kanyā* szóval, a mint Staël-Holstein akarja, akkor szókezdő consonans tekintetében az összes árja dialektusoktól eltér: a megfelelő szó legmodernebb alakjában is mindenütt *k-* kezdetű (l. Gray, IPh. 182. Horn, Grr. s. v. *kenīz*). A *k* > *ś* hangváltozás alig érthető: talán a *k* prākrit és pāli *č* (Gray, IPh. 50) s az *ṣ* [*š*] ezen *č* phonetikai vagy graphikus modificatiója? — Non liquet.

33. *śando śaṃdya* «Boden, Erde» [ejtsd: *śando* etc.?].

A szó hangalkatával a következő szavakra emlékeztet:

{ ói. *jantú* «Geschöpf, Mensch, Geschlecht», pāli *jantu* «a creature, man, person»
av. *zantu-* «Landkreis, Landbezirk, Gau», phl. *zand*

Értelme miatt első sorban a phl. szó jöhet tekintetbe. A szókezdő *ś* [= *ś*?] azonban homályos [várható volna *ys* = *z*, cf. *ysānu*]; talán valami hasonló jelentésű ind szó (v. ö. pl. pkt. *chamā* = skt. *kṣamā* «Erde») hatása?

Szavunk még, iráni eredetű lehet.

34. *uskālstūō* «hinauf».

A szót compositumnak tekintem, a melynek második tagja *hālsto* (l. ezt), első tagja pedig **usk*, cf.

ói. *uccā́* «oben», pāli *uccā* «high, above, upwards»
pkt. (māhārāṣṭrī) *uccā* «uccāiḥ»

av. *usča* «oben, in der Höhe», *uskāt̰* «oben, hoch»
afgh. *hask* «oben, hoch»

Az árja szavak alapalakja **ut*, **ud* (cf. ói. *út ut° ud°*), a melynek dentalisa assimilatorius úton lett az iránihan *s* (v. ö. pl. av. *usča*, de ói. *uccā́* < árja **utk'ā*) s aztán korán általánosodott. Az av. *uskāt̰*, afgh. *hask* tehát iráni újképzések.

Szavunk tehát okvetetlenül iráni, és pedig keletiráni hangalkatú.

35. *västāte* «pratiṣṭhāpya».

Leumann, a ki a szó értelmét meghatározta, így elemez: *vä+stāte*, s a *vä°* elemet a skt. *vi*, a *°stāte* elemet a skt. *sthā* gyökérrel combinálja (ZDMG. 62. 168). Ehhez még azt jegyezném meg, hogy skrt. *ṣṭh* helyett az India északnyugati részében beszélt kharōṣṭhī-pāliban *st* áll, cf. *tistiti* etc. (Franke, PSkt. 114). De mind a két elem megvan az iráni dialektusokban is és az adott helyzetű *-st-* csoport a középpersából is érthető volna (cf. phl. újp. *ēstāδan* «stehen», holott av. *hištaiti*, óp. *a[h]ištatā* és ói. *tíṣṭhati*, pāli *tiṭṭhati*, pkt. *ciṭṭhadi* etc.).

Ha tehát Leumann etymonja jó, a mi az elválasztást és távolságot jelentő præverbium daczára sem lehetetlen — szavunk árja, de egyelőre épp úgy lehet ind, mint iráni eredetű.

36. *°vūra* «Sohn», cf. *gyasta-vūra*, *°vurä* «dēva-putra».

A szó biztosan iráni; cf.

ói. *putra*, pāli pkt. *putta* etc.
av. *puϑra-*, óp. *puϑ^ra-*
phl. *pus(ar) puhr*, turfanphl. *pūs(ar) pūḥr pūr*
újp. *pus(ar) pūr* etc.

Ebből az összeállításból kitűnik, hogy szavunk középpersa hangalkatú; érdekes, hogy éppen a turfani manichæus kéziratokban fordul elő a legjobban megfelelő *pūr* alak. Az intervocalis $p > v$ hangváltozás az iráni ágban már a phl. időkben egészen közönséges (Salemann, Mp. I. 1. 257. Horn, Np. I. 2. 75. Geiger, PD. I. 2. 300 etc.); e változás Hübschmann (PSt. 180) szerint a Kr. u. 6. században már egészen végbe ment s mintegy két századdal korábban kezdődhetett.

Szavunk tehát biztosan iráni, és pedig phl. hangalkatú.

37. *ysānu* «Knie» [ejtsd: *zānu*].

Szavunk hangalkata az iráni dialektusokra utal, cf.

ói. *jánu*, pāli *jannuka*, pkt. *jāṇu* etc.
av. *zānu°* (?); bal. *zān*, kurd *zāna*
PD. waxī šighnī *zān*, sariqolī *zūn* etc.
phl. *zānūk*, újp. *zānū*

Árja *ź* < idg. *ĝ* helyén a persa dialektusokban *d* volna várható (v. ö. *dasta* alatt); a «méd» *z* tehát az egész iráni területen szétáradt. Ezért megint eldönthetetlen, hogy szavunk a keleti v. nyugati iráni területről való. Az előbbi a valószínűbb.

Szavunk tehát keletiráni hangalkatú s esetleg eredetű is.

Összegezve az eredményeket, e szerény szóanyag egy harmada biztosan iráni eredetű, másik harmada valószínűleg az, a maradék részint aligha vagy biztosan nem az, részint homályos. Ez nagyban és egészben összevág azzal a számnevek terén megállapított eredménynyel, hogy a szókincs egészében okvetetlenül árja s túlnyomó részében biztosan iráni. Egyes szavak hangalkata határozottan keletiráni nyelvterületre utal s az esetek majoritásában pahlavī fokon áll, a mit egyes hangváltozások kronologiája is megerősít.

Lokális és kronologiai tekintetben teljesen összevágnak ezzel a végeredménynyel a fönnebb kimutatott, resp. valószínűvé

tett ind, első sorban középind (prākrit és pāli) nyomok, nevezetesen a cerebralisok, a melyek ma sem szüntek meg a szomszédos iráni dialektusokra hatni. Nyelvünknek az a figyelemre méltó vonása, hogy szavai — a mennyire megitélhetni — mind vokális végződésűek, szintén a középind dialektusokra emlékeztet: a prākritban csak egyszerű vagy nazalizált vokális állhat szó végén, szóvégi consonansok nasalisok kivételével leesnek (PISCHEL, Pkt. 231), a pāliban sincs consonantikus sandhi (MÜLLER, Pāli gr. 59. HENRY, Précis de gr. pālie. 18). Ez a jelenség az iráni dialektusokban ismeretlen: az óiráni szóvégi consonansok a középperzsában szintén leesnek ugyan, de az előttük álló vokálisok is eltünnek (SALEMANN, Mp. I. 1. 275), úgy hogy a szavak általában consonantikus végűek.

Ha tehát az eddig összehordott és megvizsgált anyag alapján itéletet lehet mondani, nyelvünk szókincse középiráni provenientiájú, de prākritizmusokkal van tarkítva.

Flexio. Ide vonatkozó adatok tekintetében ez idő szerint koldusszegények vagyunk. Néhány casus és igealak az egész (l. LEUMANN, ZDMG. 61. 657 és 62. 108—9), a mit vizsgálat alá vehetünk.

A) Declinatio. LEUMANN eddig az *a-* és *aa-* tövek néhány casusát határozta meg.

Az *a-* tövek paradigmája szerinte a következő:

Sg.	nom.	*dātä* [*dāti*], *mātrē; gyastä* [*gyasti*]
	acc.	*dātu; gyastu*
	loc.	*dātä* [*dāti*] —
	voc.	— *gyasta*
Pl.	nom.	*dāta, mātrā; balysa*
	gen.	*dātānu; gyastānu*

E casusokhoz a következő észrevételeim vannak.

Nom. sg. Mivel nyelvünkben genus nincs és az eredeti neutralis flexio elveszett (LEUMANN, l. c. 62. 109), azért a sg. nom. masc. és neutrum egyenlően végződik. Az acc. sg. *-u* végzetéből kitünik, hogy *gyastä, dātä* és *mātrē* alakok végzetei az árja *-am* végzetre nem mehetnek vissza, hogy tehát a nom. sg. *ä* [*i*] és *ē* végzetei a masc. nom. sg. végzetei. Már most a masc.

nom. sg. árja végzete *-as*, mely a prākritban mint *ē* [*ō*] lép föl: *putte* [*putto*] < **putras*; szóvégi *-ē* [*-ō*] helyett pedig már a monumentalis prākritban, nevezetesen a kharōṣṭhī-pāliban *i* [*u*] jelentkezik (Franke, PSkt. 103. 110) s az apabhraṃśában minden szóvégi *ē* [*ō*] mint *ĕ* [*ŏ*] vagy mint *i* [*u*] léphet föl (l. Pischel, Prkt. 75). Csattanósabb analogiákat kivánni sem lehetne. — Ez a casus külömben pahlavī alapon is magyarázható: inscriptiókon és gemmákon a nom. sg. végzete jobbára még *ē* [*ī*], az óp. gen. sg. *-ahya* továbbfejlődése, mely izolált esetekben az újperzsából is kimutatható (Horn, Neup. I. 2. 100).

Acc. sg. Az árja *-am* suffixum az apabhraṃśa prākritban mint *-u* lép föl: *puttu* < **putram*; azonkívül az acc. sg. m. n. még a monumentalis prākritban, a kharōṣṭhī-pāliban, is *o-*, resp. *u*-végű (Franke, PSkt. 122. 134). — Az újabb iráni dialektusok itt már szóba se jöhetnek, mert már a legrégibb pahlavī is csak két casust mutathat föl: az egyik, a rectus, az óiráni nom., a másik, az obliquus, az óiráni genitivus.

Loc. sg. Az árja *-ai* végzet megint az apabhraṃśa-pktban mint *ē*, resp. közönségesen mint *ĕ* és *ĭ* lép föl: *puttē puttĕ puttĭ*. A kharōṣṭhī végzet is *ē*, resp. *ĭ* (Franke, PSkt. 121).

Voc. sg. Az árja *-a* végzet a régi dialektusoktól eltekintve újra megjelenik a prākritokban: *putta*.

Nom. pl. Az árja végzet a masculinumban *-ās* (ói. *dēvā́s*), a neutrumban *-ā* (ói. *kṣátrā*); mind a két végzet a prākritban általában mint *-ā* lép föl (*puttā*), mely az apabhraṃśában gyakran megrövidül (*putta*). — Az újabb iráni dialektusokban e casusvégzetnek semmi nyoma. Legfölebb azt lehetne föltenni, hogy az afghān *-ą* az óiráni *-ā* (av. *xsaϑra*, óp. *hamaranā*) folytatása, a mint az *a-* v. *ą*-végű casus obliquus az óiráni *ā*-végű instrumentalist folytatja; de az uralkodó felfogás szerint afghān *-ą* < árja *-as* (Geiger, Afgh. I. 2. 214).

Gen. pl. Az árja végzet *-ānām* (ói. *dēvā́nām*, av. *haomanąm mašyānąm*, óp. *bagānām*). E végzet prākrit alakja *-āṇaṃ* (*puttāṇaṃ*), a mely helyett sok dialektusban *-āṇa* is jelentkezik (*puttāṇa*). — Itt az iráni dialektusok is nyújtanak jó, talán még jobb analogont. A középperzsában a régi gen. pl. végzete önálló pluralis-képző lett *-ān* alakban: inscr. *vačulkān u āzātān*, könyvphl. *važurgān u āzāδān* «die Grossen u. Edelleute». Csattanós

analogont tüntet föl az indoskytha pénzeken megjelenő czím: ÞAOHANO ÞAO: *šāhiānō šāh*, újp. *sāhanšāh šāhinšāh*. Megjegyzendő még, hogy *n* mögött phl. inscriptiókon egy vocalisjegy van, mely esetleg az indoskytha szóvégi *o*-nak felelhet meg (l. első czikkemet, Nyt. II. 163. és köv. l.). Az ősrégi végzet modern iráni dialektusokban is él, cf. újp. *tanān* «Leiber», bal. *lōgān* «Häuser» s főleg afghān *āsūnō āsūna* «Pferde».

Az *a*-tövek casusvégzeteihez tehát a prākrit minden egyes esetben pontos analogont szolgáltat. Az iráni dialektusokban csak a nom. sg. [és plur.?] és gen. plur. végzete analog; különös figyelmet érdemel az afghān, tehát egy keletiráni dialektus, rendkívül ószerű alakjai miatt.

Az *aa*-tövek paradigmája Leumann szerint velejében csak az *a*-töveknek hangtani változások által alterált paradigmája. Így a *dātīnaa-* «dharmya» tő casusai szerinte a következők:

nom. sg. *dātīnai*, plur. *dātīnā*
acc. sg. *dātīnau*, plur. *dātīnānu*
loc. sg. *dātīnai*

Különös figyelemre méltó Leumann azon föltevése, hogy nyelvünkben *aa*-tövek vannak. Nyilvánvaló, hogy a két *a* vocalis között eredetileg egy consonansnak kellett állania, a mely utóbb elveszett. Ez a jelenség megint határozottan prākritizmus: a legtöbb pkt. dialektusban intervocalis media és tenuis eltünik (Pischel, Pkt. 187); nagyon instruktív e tekintetben a māhārāṣṭrī, ez az «emasculated stuff» — mint Beames találóan mondja (Comp. gr. of the modern aryan languages of India I. 223) — a melyben a consonansok kilökése folytán eredetileg egészen külömböző szavak gyakran teljesen összeestek, v. ö. pl. skt. *mata- mada- maya- mṛga- mṛta-* = māhārāṣṭrī *maa*. Hasonló jelenség a középiräniban hallatlan, cf. skt. *mada- mṛga- mṛta-*: phl. *may murγ murt*. — Érdekes e tövek sg. nominativusának *-ai* végzete is, a mely Leumann szerint úgy jött létre, hogy a töbeli *-a-* és a nom. sg. *-ä* végzete összevonatott. Az *-ai* végzet tehát intern hangváltozás révén jött volna létre. A nélkül hogy e felfogás ellen akarnék küzdeni, meg kell említenem, hogy *ai*-végű nom. sg. — igaz, hogy *i*-tövekből! — a pktban is lehetséges, cf. māhārāṣṭrī *kaï* = skt. *kati- kapi- kavi- kṛti-*. Még

inkább figyelemre méltó, hogy az afghānban *a*-tövü substantiva és adjectiva masc. nom. singularisa *ai*-végü, pl. *stōr-ai* «Stern»: újp. *sitār-a*, *γal-ai* «diebisch»: *γąl* «Dieb». Egyenesen frappáns az a körülmény, hogy nyelvünk *-īnai* végződése (pl. *dāt-īnai*, *käḍägān-īnai*) betűről-betűre egyező alakban jelentkezik az afghānban, a hol hely-, idő- s általán vonatkozás-jelölő adjectivumokat képez, pl. *vṛānd-īnai*: *vṛānde* «ahead», *riṣt-īnai*: *riṣt-iyā* «Gerechtigkeit» (Trumpp, Gr. of the *Pąṣtō*, 46. Geiger, Afgh. I. 2. 211). Igaz, hogy Geiger (l. c. 210) szerint ez az *-ai* = ói. av. óp. *aka*, phl. *ak* etc. — s ebben az esetben az afghān kiesnék a combinatióból, mert nyelvünk hangalkata — a mint megállapítottuk — pahlavī fokú. De vajjon biztos-e Geiger szabálya? Ha csakugyan az óiráni *-aka* volna a játékban, akkor hamarább az **-ag* alak volna várható, mert a tenuisok szó belsejében — ha előző zöngétlen hang által nem voltak védve — mint mediák lépnek föl, cf. *pinja* «5»: av. *panča*, *pṛāng* «Panter»: ói. *pṛdāku*, *ōba* «Wasser»: av. pl. *āpō* (Geiger, Afgh. I. 2. 209).

A declinatio képe tehát meglehetősen tarka: találó analogiákat ép úgy nyújtanak az ind, mint az iráni dialektusok, bár a mérleg eddigelé tagadhatatlanul a középind dialektusok felé hajlik.

B) C o n j u g a t i o. E téren még szomorúbban állunk, mint a declinatio terén. Az anyag igen kicsiny s a gyaníthatólag verbális természetű szók syntaktikai functiójáról s tehát grammatikai alakjáról úgyszólván semmit sem tudunk. Leumann egyetlen végződés-kategoriáról tesz lemmatikus kijelentést, Staël-Holstein meg az igék jelentésének meghatározásánál a grammatikai végződést egyetlen kivétellel egyáltalában nem veszi figyelembe.

Ily körülmények között egyelőre legtanácsosabbnak látszik az állítólagos verbális alakokat végződésük szerint kategoriákba osztani. Ezen az alapon öt kategoriát kapunk.

Az 1. kategoria Leumann szerint vagy 3. sg. med. aor. vagy a part. perf. active használt masc. nominativusa, így pl. *braṣṭe* syntaktikailag a skt. *aprākṣīt* v. *pṛṣṭavān* alakoknak felelne meg (l. c. 62. 109). Morphologiailag tehát *braṣṭe* a skt. 3. sg. aor. med. *a-praṣṭa*, resp. pp. *pṛṣṭa-* alakokkal volna párhuzamba állítandó. Ugyanezt lehet mondani egyelőre a *prahoṣṭe* és *pyūṣṭā* etc. alakokról is. — A *namasäte* alak lehet 3. sg. act. vagy med. præsens vagy imperfectum, cf. skt. *namasyáti namasyátē á-nama-*

syata, pāli *namassati* etc., de verbaladjectivum is lehet, cf. skt. *namasita-* (?) = *namasyita-* [l. BÖHTLINGK, SWb. s. v.]. A prākritok itt hangtani szempontból nem jöhetnek szóba, cf. 3. sg. act. *vaṭṭadi vaṭṭai* (csak cūlikāpāiśācī *vaṭṭati*), 3. sg. med. *vaṭṭade, vaṭṭae* «vartatē» és verbaladj. *gahida*, *gahi*[*ẏ*]*a* etc. «gṛhītá-» (PISCHEL, Pkt. 321. 324. 384). — A *vä-stāte* is vagy finit forma, cf. ved. 3. sg. aor. *á-sthita*, vagy verbáladj., cf. ói. *sthitá-*, av. *stāta-*. — Csaknem biztosan verbaladj. *pa-natä*, cf. skt. *pra-ṇata-*, av. *fra-nata-* (præs. skt. *namatē*, av. 3. pl. *nəmante*). — Egészen sajátságos alak *hämäte* (l. fönnebb). — Ez a kategoria tehát 3. sg. verbum finitum vagy verbaladjectivum lesz.

A 2. kategoriába tartozik *jsatemä*, a melynek jelentése meg van határozva: STAËL-HOLSTEIN szerint (l. c. 483) *mātaru jsataimä* biztosan így fordítandó: «ich habe meine Mutter getödtet». Az alak eszerint præteritum 1. sg. s így analyzálandó: *jsatai*+*mä*, *jsate*+*mä*. Az első rész nem lehet más mint egy — hangtani szempontból iráni — verbaladjectivum, cf. av. *ǰata-*, óp. *avā-ǰata-*, phl. *zaṭ*, újp. *zaδ* etc. A végződést illetőleg v. ö. afgh. *var-žalai*. [Nyilván ez a **jsatai* az alapszava a **jsatīnau* szónak e szótagsorozatban: *jsatīnaukamalu* «Kopf des Erschlagenen».] — A második rész **mä* aligha más mint a copula 1. singularisa, mely az iráni dialektusokban az említett verbaladjectivumhoz függedve præteritumot képez, cf. phl. *karṭ havah-am* = *karṭ ham* [pāz. *am*], újp. *karδ-am* «ich habe gethan». Lehetne esetleg 1. sg. pron. pers. is, cf. phl. *am karṭ*. Ebben az esetben a tertiär prākritok is szóba jöhetnének, v. ö. pl. bengālī *mārilām* «I struck» = *mārila* «struck» + *am* «by me» (GRIERSON, Eastern Hindī langu. 4), de kronológiai okokból ez nem igen valószínű. Lehetséges végül, hogy egyszerűen az árja *-mi -m* suffixummal van itt dolgunk, de ez sem valószínű. A *jsataimä*, *jsatemä* alakok és társaik: *bärstaimä* és *hvañumä* [?] csaknem biztosan iráni képzésűek.

A 3. kategoriába tartozó *hvatese (hvese)* «sagen» alak 2. singularisnak látszik, cf. ói. *bhárasi/ē*, pāli *bhavasi/ē*, pkt. *vaṭṭasi/ē*. Ha ez beválik, az iráni dialektusok szóba se jöhetnek, mert itt az intervoc. *s* alterálódik.

A 4. kategoria: *hämāre* «sein». Ez alak végzete emlékeztet a 3. pl. *r-* suffixumára, mely az italo-keltán kívül az árjában

játszik szerepet, cf. ói. *śērē, āsúr, syúr, cakrirḗ*, av. *sōire, å̄ŋharə, hyārə, čāxrare, åŋhāirə* etc. Ez az *r-* suffixum az iráni dialektusok közül csak az avestāban van meg, a középind dialektusokban azonban mindenütt megvan (Franke, PSkt. 126. Müller, Pāli gr. 96. Henry, Précis. 79. Pischel, Pkt. 325).

Az 5. kategoriába tartoznak: *hvaḍāndä hvarīndä* «verzehren» és *bärṣṭāndä* «zerreissen» (?). Ez a kategoria emlékeztet az árja 3. pluralisra, resp. az act. præs. participiumra, cf. 3. pl. ói. *bháranti/ē*, pāli *bhavanti/ē*, prkt. *vaṭṭanti/ē;* av. *barənti/e*, óp. *bara*^{n}*tiy*, phl. *bavēnd*, újp. *barand-* és part. præs. act. ói. *bhávant-*, pāli *bhavant-*, pkt. *calant-;* av. *bavant-*, phl. *bavand-ak*, újp. *buvand*[*a*] etc. — Az *nd* < *nt* hangváltozás első sorban az iráni dialektusokra utalna, nevezetesen a középpersára, a hol már az arsakida időkben állott be (Hübschmann, PSt. 191). Megjegyzendő azonban, hogy ez a hangváltozás szórványosan egyes prākrit (így a śāurasēnī és māgadhī) dialektusokban is konstatálható, cf. *pᵊśkiyaṃdi:* skt. *prēkṣyantē, puścaṃde:* skt. *pṛcchan* (Pischel, Pkt. 189) — valószínűleg a drāviḍa nyelvek hatása.

A conjugatióról elégséges és megbízható anyag hiányában még kevésbbé lehet képet alkotni, mint a declinatióról. Az egész kétségkívül árja benyomást tesz, de ind és iráni analogiák egyenlő súlylyal esnek a mérlegbe.

E hosszadalmas és az olvasóra nézve is fárasztó kutatás daczára nem hiszem, hogy nyelvünk hovátartozásáról határozott ítéletet lehetne mondani. Bizonyos, hogy nyelvünk az árja nyelvcsalád tagja, de ind vagy iráni jellege egyelőre eldönthetetlen. Leumann azt hiszi, hogy nyelvünk az árja nyelvcsaládnak egy harmadik önálló tagja. Ámde az eddig meghatározott anyag ind és iráni dialektusok segítségével maradék nélkül értelmezhető. Staël-Holstein úgy vélekedik, hogy nyelvünk iráni nyelv. Ámde arra, hogy a szókincs — már t. i. az eddig ismeretes szókincs — túlnyomó része iráni, magában véve nem sokat lehet építeni s a flexio, a döntő factor, ind és iráni dialektusok között oscillálván, e föltevés terhét nem bírja el. — Ily körülmények között n y e l v i s z e m p o n t b ó l voltaképpen minden állásfoglalás korai volna.

Más kérdés, nem lehetne-e ezt a problémát historiai, geographiai és ethnologiai argumentumokkal dülőre vinni. Ez tény-

leg lehetségesnek látszik. Jóformán biztosra vehetjük, hogy a II. nyelv a tochár nyelv, resp. — ha nagyon óvatosak akarunk lenni — annak egy dialektusa. Hogy pedig ez a tochár nyelv iráni dialektus, ahhoz alig férhet kétség. Miután ugyanis az indoskythák Középázsia labyrinthusából előkerültek, a Kr. e. II. századtól fogva hatalmukba ejtették Baktriát, Afghānistānt, majd India északnyugati részét, a Panjābot és Kaśmīrt — tehát iráni vidékekről jutottak szomszédos ind vidékekre s történetük egész folyamán oly területeken laktak, a melyeken a két fő árja ág dialektusai könnyen hathattak s kimutathatólag hatottak is egymásra s a melyeknek közelében (Chotan és Endere vidékén) II. nyelvű kéziratok a legnagyobb mennyiségben kerültek elő. E körülményt már első czikkemben kiemeltem s MIRONOV (Izv. imp. akad. nauk, 1909. p. 550) most szintén súlyt helyez rá. Így válik igazán jelentőssé az indoskytha uralkodók pénzein előforduló körirat, a melyre már STAËL-HOLSTEIN hívta föl a figyelmet (l. első czikkemet): ÞAOHANO ÞAO = *śāhiānö śāh*, a mely nyilván nem más, mint a régi iráni fejedelmi czím: óp. *xšāyaϑiyānām xšāyaϑiyah*, újp. *šāhanšāh* «βασιλεὺς βασιλέων» s a mely *ṣāhānu ṣāhi* alakban Samudragupta ind király (Kr. u. IV. sz.) allahābādi oszlopfeliratán és *sāhaṇusāhi* alakban egy jaina legendában is előkerül. Utalok továbbá arra, hogy a Kuṣaṇa (örm. Kušān, i. e. indoskytha) dynastiából való Kaniṣka és Huviṣka pénzein ind és görög vallási emblémákon kívül iráni istenségek nevei és alakjai fordulnak elő (RAPSON, Indian coins, p. 18. STEIN, Zoroastrian deities on indo-scythian coins, passim). Végül STAËL-HOLSTEIN (Izv. imp. akad. nauk, 1909. p. 480—81) sinai és arab írók adatainak kombinálása révén még egy argumentummal áll elő. HIUEN-TSIANG (HÜAN TSANG) sinai zarándok adatai szerint *Tu-ho-lo* (skt. *Tukhāra*, STRABO: Τόχαροι, POMPEJUS TROGUS: *Thogari*) királyság centruma a mai Afghānistān északi részében feküdt. E területnek a Kr. u. VII. sz. első felében még bizonyos politikai egysége és közös nyelve volt, a melytől *Fan-yen-na (Bāmiyān)* terület lakóinak nyelve keveset külömbözött. Arról mármost, hogy miféle nyelv volt e területek nyelve, arabs írók nyújtanak felvilágosítást. IBN AL MUQAFFAʿ, a ki a Kr. u. VIII. században élt, a *Balkh* vidékén beszélt iráni dialektusról azt mondja, hogy a keleti dialektusok között legközelebb áll az

udvari nyelvhez. Mivel pedig *Balkh* a Hüan-tsang emlegette Tu-ho-lo közepén fekszik s a sinai és arabs írót mindössze egy század választja el egymástól, helyén van az a következtetés, hogy Tu-ho-lo nyelve, a tochár nyelv, iráni nyelv volt. Egy másik arabs író, Moqaddasī geographus, még a Kr. u. X. században is azt mondja, a mit a nagy sinai zarándok, hogy t. i. *Tohāristān* és *Bāmiyān* (a sinai írónál: *Tu-ho-lo* és *Fan-yen-na*) nyelvei rokon dialektusok, s nem hagy bennünket kétségben az iránt, hogy mind a két dialektus az iráni ághoz tartozik. — Mindezen oly heterogén eredetű adatoknak ilyetén convergentiája, azt hiszem, nagyon alkalmas arra, hogy a nyelvtudományi skepsist álomba ringassa. Részemről legalább egyelőre, bár a legnagyobb fönntartással, de mégis azt tartom legvalószínűbbnek, hogy a tochár nyelvvel azonosítandó II. nyelv iráni dialektus, a mely erős ind (közép-ind) befolyás alá került. [Ezen erős befolyás jelei többek közt még a Kaniṣka, Huviṣka és Vāsudēva pénzein előforduló ind vallási emblémák, így Buddha, Śiva és szent ökre: OHÞO = prākr. *vesa*, skt. *vṛṣas* (Hoernle, Hist. of India, p. 43. Rapson, Indian coins, pl. II. 12. 13), valamint összes fölirataiknak prākrit vagy sanskrit nyelve etc.] Pusztán nyelvtudományi alapon azonban, ismétlem, csak arra a következtetésre vagyunk eddigelé jogosítva, hogy a II. nyelv árja nyelv, a mely erős ind és iráni (sokszor közép-ind és közép-iráni) analogiákat tüntet föl.

* * *

Most még egy kérdést kell elintéznünk. Miképpen egyeztethető össze a II. nyelvnek kétségkívül való árja jellege azzal a föltevéssel, hogy ezt a nyelvet az indoskytha (a sinai íróknál: yüe-tši etc.) nép beszélte, a melyet pedig kitünő autoritások török-tatár eredetűnek tartanak (v. ö. pl. Stein, Fehér húnok etc. 22. Hoernle, Hist. of India. 43 etc.).

Megjegyzendő mindenek elött, hogy a mit a [illegible] tši n[illegible] török-tatár eredete mellett fel lehet hozni, nem m[illegible] ö e[illegible] Ha pl. a Rājataraṃginī kaśmīri krónikában (e[illegible] etc.) azt olvassuk, hogy a nagynevű Kaniṣk[illegible] törzsből származott, ezzel szemben [illegible]lyén [illegible] tetni, hogy az indek a turuṣk[illegible]

«hún» etc. neveket külömbség nélkül minden idegen, szemükben többé-kevésbbé barbár népre alkalmazzák. Vagy ha a nagy Kuṣān fejedelmek pénzein az uralkodó térdig érő suba-féle kabátban, csizmában és magas kucsmával van ábrázolva (l. HOERNLE, l. c. 43. RAPSON, l. c. pl. II. 12. 13), nem szabad elfelejteni, hogy efféle külsőségekből nem lehet ethnologiai vagy linguisticai következtetéseket levonni — főleg középázsiai törzseknél nem, a melyek közül nem egy kimutathatólag elhagyta régi viseletét, szokásait, sőt nyelvét is (FRANKE, Beiträge aus chinesischen Quellen etc. p. 27). E középázsiai népnevek mögött továbbá nem egyes népek, hanem nép-keverékek lappanganak: a śaka törzsek pl. tibeti és török törzsekkel keveredtek, az eredetileg török ephthaliták (fehér húnok) a mi yüe-tši népünk elemeivel, a fönnebb emlegetett wusun nép szintén yüe-tši és śaka elemekkel (V. SMITH, The Śakas in Northern India. ZDMG. 61. 413. FRANKE, l. c. 46. 60). A yüe-tši név alatt szereplő nép is conglomeratum volt, a mely hosszú története folyamán a legkülömbözőbb elemeket olvasztotta magába, így többek között valószínűleg hún töredékeket, de minden esetre a tochárokat (FRANKE, l. c. 41. MARQUART, Ērānšahr, p. 207). Semmi sem volna tehát tévesebb, mint a yüe-tši névben ethnologiai egységet keresni. Ennek daczára a yüe-tši nép története folyamán FRANKE szerint éles ellentétben jelen meg a török népekkel, noha belőlük sokat magába olvaszthatott. Hogy milyen racehoz tartozott eredetileg, el nem dönthető, de nem lehetetlen, hogy árja race volt. A yüe-tši név ugyanis valószínűleg annyit tesz, mint «a *yet* v. *get* népe v. törzse» s a yet v. get név azonos lehet a class. történetíróknál előforduló *Getae* v. *Massa-getae* nevével. — Bármint álljon is ez az ethnologiai probléma, a yüe-tši árja nyelvében nincsen semmi feltünő. Ha a yüe-tši nép árja race volt, árja nyelvét könnyen ráoctroyálhatta az esetleg beléje olvadt török elemekre; ha meg nem volt árja, könnyen vehetett át maga egy árja nyelvet. Gondoljuk meg, hogy az ethnologiai és linguistikai kategoriák nem födik egymást s hogy egyik-másik nép a történelem kétségbevonhatatlan tanúsága szerint nem egyszer cserélte föl nyelvét hódítók, sőt magasabb kulturájú meghódítottak nyelvével is.

SCHMIDT JÓZSEF.

A GÖRÖG NYELV THESAURUSÁNAK TERVE.

A Thesaurus linguæ latinæ, mely, mint az öt német akadémia hatalmas vállalata, szépen halad teljes megvalósulása felé, már a munka kezdetén fölszínre vetette a görög thesaurus eszméjét is. Már az előmunkálatoknál kitünt ugyanis, hogy a latin thesaurus megcsinálása a görög előtt nem egyéb, mint hysteron proteron. Az a nagy, szinte megmérhetetlen hatás, melylyel a görög irodalom és gondolkodás voltak a római szellemre, visszatükröződik a nyelvben is s számos latin szó eredete, jelentésének változása, története csakis a görögből érthető meg helyesen. A latin thesaurus szerkesztői és vezetői sokszor és érzékenyen észlelték annak hiányát, hogy a görög nyelv teljes anyaga nincs összehordva és tudományosan földolgozva egy, a tudomány mai színvonalán álló thesaurusban. Tudomásom szerint Diels Hermann, a Doxographi Græci és a Fragmente der Vorsokratiker kiadója, a latin thesaurus-commissio egyik tagja volt az első, a ki ennek a szükségérzetnek élénk kifejezést is adott egy szép monographiájában, melyben az elementum szónak és görög megfelelőjének, a στοιχεῖον-nak a történetét tárja föl.*) Ő azonban a dolgot egyáltalában nem tartja annyira előkészítettnek, hogy mindjárt hozzá lehetne fogni a kivitelhez, sőt olyan akadályokat hoz föl, melyeknek legyőzéséhez még egy-két nemzedék erőfeszítése szükséges. Már a latin thesaurusnál kitünt, hogy az eddig kiadott szövegek nem nyújtanak teljesen megbízható alapot egy ilyen nagyszabású szótár elkészítésére. A többé-kevésbé subjectiv módon megállapított szövegeket át kellett javítani

*) Elementum. Eine Vorarbeit zum griechischen u. lateinischen Thesaurus. Lipcse, Teubner, 1899. l. a v. Hartelhez intézett bevezető és ajánló szavakat.

s ellátni a legfontosabb variansokkal s egyéb szükséges megjegyzésekkel, hogy a hagyomány igazán megbízható képét adják a lexicographus kezébe. A görög szövegek állapota pedig még a latinokénál is gyarlóbb lévén, a nehézség itt sokszorosan fokozódni fog.. De ezt nem tekintve, a feldolgozandó anyag óriási nagysága (hiszen a görög irodalom terjedelme legalább tízszer akkora, mint a latiné) kétséget ébreszthet az iránt, hogy lehetséges lesz-e valahogyan áttekinthető és használható alakba gyúrni össze ezt a rengeteg molest, lehetséges lesz-e előteremteni a szükséges anyagi és szellemi erőt e gigasi mű megvalósítására akkor, a mikor ez az aránylag sokkal kisebb latin thesaurusnál is oly nehezen sikerült s ez a vállalat a szigorú és szinte gépies pontossággal működő szervezet, meg az egész német tudományosság vállvetett támogatása daczára is minduntalan újabb nehézségekkel kénytelen küzdeni.

E pessimista szózat természetesen valami nagy kedvet seholsem ébreszthetett a felmerült eszme megvalósítására. A szükségérzet azonban nem szünt meg s csakhamar kifejezésre jutott az akadémiák nemzetközi szövetségének Londonban, 1904-ben tartott második összes ülésén, hol a British Academy kiküldöttjei azzal az indítványnyal léptek az akadémiák szövetsége elé, hogy foglalkozzék az ó-görög nyelv új thesaurusa megalkotásának gondolatával. A nélkül, hogy ez indítvány fölött valami határozott megállapodásra tudott volna jutni az összesülés, kiküldött egy szakemberekből álló bizottságot ennek további tárgyalására. A bizottság, időközben maga-magát kiegészítve, két izben is összeült Wienben, 1906-ban és 1907-ben, de hosszas tanácskozások után sem tudott eredményre jutni s ennek következtében a British Academy visszavonta az akadémiák szövetségénél tett indítványát.

Hogy az ügy ily gyorsan lekerült a legilletékesebb forum napirendjéről, annak oka az előbb említett nehézségeken kívül főként abban keresendő, hogy a kiküldött szakbizottság tagjai nem tudták összeegyeztetni eltérő álláspontjaikat sem a felölelendő anyag mennyisége, sem a kivitel módszere tekintetében. Az angolok praktikus szempontból, a dolog könnyebb kivihetősége érdekében csupán az ó-kori görög nyelv anyagát kivánták fölvenni a Thesaurusba, kizárván a középkori görög irodalmat,

melynek földolgozását a bizottságban különösen Krumbacher követelte nyomatékosan. Az újgörögről azonban ő sem tett említést. Fontos elvi külömbségek állottak elő angolok és németek között a módszerre nézve is. Az előbbiek ugyanis nem akarták elfogadni a latin thesaurusnál követett kiczédulázási rendszert, mint a mely szerfölött nagy vállalkozás lenne s nehezen kezelhető s kétes értékű anyagot nyújtana, hanem e helyett ajánlották a Murray New English Dictionary-jében érvényesített kivonatoló rendszert, mely az előbbinél egyszerűbb és hamarabb czélhoz vezető eljárás lenne.

Néhány hónappal azután, hogy ez elvi ellentéteken hajótörést szenvedett a British Academy indítványa, váratlanul és meglepetészerűleg újra felbukkant a nagyszerű terv egy oly oldalról, a mely ha nem is mondható e feladat megoldására a legilletékesebbnek, azaz a legjobban fölvértezettnek, mégis talán a legélénkebben érzi a görög thesaurus létrejövetelének szükségét s leginkább van hívatva arra, hogy e mű eszméjét állandóan ébren tartsa s a megvalósuláshoz közelebb vigye, t. i. Görögországból.

A görög királyi kormány hivatalos lapja ugyanis az 1908. november 8. számában a következő tartalmú királyi decretumot közli: A görög szabadságharcz százados évfordulójának ünnepére, mely 1921-ben lesz, megalkotandó *a görög nyelv történeti lexicona a legrégibb időktől a jelenkorig,* mint maradandó emléke a görög nép halhatatlanságának és egységének. E mű szerkesztésére és kiadására kiküldetik egy bizottság, melynek elnökei Kontos, ki azóta nemzete és a tudomány nagy veszteségére meghalt, Hatzidakis és Menardos. Pénzbeli alap gyanánt évi 10,000 drachma van előirányozva a Dorides-alapból, ezenkívül egy tétel az állami költségvetésben és esetleges ajándékok. A lexicon első kötete 1921. márczius 25.-én fog megjelenni.

A királyi decretum tehát nem hagy kétséget az iránt, hogy itt oly vállalatot terveznek, melybe a görögség nyelvanyaga a maga egész kiterjedésében, tehát az ó-, közép- és újkoron keresztül egyaránt belefoglalandó. A feladat határai pontosan meg vannak jelölve. A bizottság dolga lèsz ezután a kivitel módszereit megállapitani s ezeknek megfelelőleg a munka szervezéséről gondoskodni. E bizottság elnökségének egyik tagja, ki egyúttal az egész vállalat szellemi szerzőjének mondható,

Hatzidakis közölt is néhány gondolatot a görög lexicon szerkesztéséről Görögország egyik előkelő szépirodalmi folyóiratában, a Panathenaiaban (1909. április 15. szám). A mit itt mond, azt inkább előleges elmélkedésnek, tapogatódzásnak tekinthetjük, mint kész és befejezett programmnak, mert — a mint Krumbacher nagyon helyesen rámutatott[1]) — nincsenek szilárdan kijegeczesített és egységben összefutó elvei, nem értékesíti kellőleg a lexicographia terén eddigelé nyert gyakorlati eredményeket s vannak benne homályos és egymásnak ellentmondó tételek. Annyit azonban látni lehet belőle, hogy Hatzidakisék is éppen úgy, mint az Association des Académies által kiküldött bizottság, még nagyon messze vannak attól, hogy olyan tervet alkossanak, mely míg egyfelől teljesen kielégíti a mai tudományos igényeket, addig másfelől gyakorlatilag megvalósítható legyen s megfeleljen a czélszerű használat követelményeinek is. Így elmondhatjuk, hogy a görögök terve, a királyi határozatban foglalt positiv és elismerésreméltó intézkedések ellenére is, alig több a pium desideriumnál, hacsak nem bizonyul igaznak az a sejtelem,[2]) melyre Krumbacher is nyomatékosan utalt,[3]) hogy a görögök nem vállalkozhatnak s nem is fognak vállalkozni jelenleg többre, mint egy történetileg megalapozott, tudományos újgörög szótárnak az elkészítésére.[4])

A nagy, egyetemes görög Thesaurus eszméje oly óriásinak látszik, hogy előtte a legjobb emberi igyekezet is tehetetlenül áll meg a jelen körülmények között. Ebből azonban még nem következik, hogy ezt az eszmét, mint valami megvalósíthatatlan utopiát, egyszer s mindenkorra fel kellene adni. Az összes, arra hivatott tényezők egyetértenek abban, hogy egy új görög thesaurusra eminens szükség van s e szükséget előbb-utóbb

[1]) Das Programm des neuen Thesaurus der griechischen Sprache. Internat. Wochenschrift vom 29. Mai 1909. Különnyomatban is.

[2]) L. Max Lambertz: Der Thesaurus linguæ græcæ (Berl. Phil. Wochenschr. vom 5. Juni 1909) cz. czikkében hivatkozik magának Hatzidakisnak azon levélbeli közlésére, hogy a görögöknek nem czélja az egész nyelvi anyag összehordása, hanem a történeti fejlődés feltüntetése.

[3]) Das Programm des neuen Thesaurus der griech. Sprache. Intern. Wochenschr. vom 29. Mai 1909.

[4]) V. ö. Γουλιέλμος Pecznek Περὶ τοῦ νέου θησαυροῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης cz. czikkét az Egy. Philologiai Közlöny XXIII. (1909) 707—709. ll.

pótolni kell a haladás érdekében. Ha a jelen helyzet nem is látszik alkalmasnak e nagyszabású terv kivitelére, jöhet majdan egy boldogabb kor, mely meg fogja találni a módokat is, az eszközöket is arra, hogy a görög philologia eme nagyszerű álmát valóra váltsa. A legfontosabb feladat: tisztába jönni a mű anyagának terjedelmével és kidolgozásának módszereivel; megállapítani, hogy *mit* és *hogyan* akarunk. Akkor könnyű lesz tájékozódni a czél eléréséhez szükséges eszközök méreteiről is s czéltudatos munkával lassankint össze lehet gyűjteni mindazokat az anyagi és szellemi erőforrásokat, melyek nélkül munkába fogni merőben hiú vállalkozás lenne. Az alábbi sorokban a nélkül, hogy valami definitiv megoldás-félét akarnánk ajánlani, ismertetni fogjuk az eddigi tervezgetések és eszmecserék folyamán fölmerült főbb gondolatokat, hogy lássuk, körülbelül mi módon lehetne az annyira óhajtott czélt a legjobban megközelíteni.

Az első és legfontosabb kérdés, mely itt fölmerülhet, az, hogy az új Thesaurus mennyit öleljen föl a görög nyelv anyagából, hogy vajjon csak az ókorra szorítkozzék-e, a mint az angolok akarták, kik K. u. 600.-at jelölték meg a mű végső határáúl, vagy magában foglalja az egész byzantiumi görögséget is, a mint Krumbacher indítványozta, avagy végre egyesítse a görög nyelv egész szókincsét Homerostól a jelenkorig a legújabb görög terv szerint. Miután a jelenkori nyelvtudomány általánosan elfogadta azt az elvet, hogy a görög nyelvnek ó-, közép- és újkori fejleményeit szerves egység gyanánt kell felfogni és tárgyalni s a gyakorlati alkalmazásban ez elv helyessége napról-napra újabb megerősítést nyer, egy görög Thesaurus csak akkor állana a tudomány mai színvonalán, ha ez elv lexicographiai keresztülvitelét tekintené feladatául.

Nehéz volna tudományosan megokolt és megnyugtató határvonalat húzni ó- és középkori görög nyelv, vagy éppen középés újkori görög nyelv között. A közép- és újkori görög nyelvet jellemző fontos hang- és szótani átalakulások végbemennek már az ókor végén, t. i. az alexandriai korszakban s finom gyökérszálaikkal felnyúlnak egészen a klasszikus ókor népies dialektusaiig, legfőképen a vulgaris attikaiig. Az újgörög dialektusoknak pedig a különféle idegen nyelvek (olasz, franczia, török, szláv) hatása folytán beállott élesebb tagozódása tulajdonképpen

már az illető népekkel való első érintkezések idején, azaz a középkor folyamán megkezdődik. Ebből kifolyólag számos hang-. szó- és jelentéstani változás, mely csirájában már a K. e. III., vagy pl. a Kr. u. XII. században fellépett, csak a közép- és újkor, illetve az újkor folyamán éri el teljes kifejlődését s csak eme későbbi korok távlatából nézve érthető meg és méltányolható igazán. Régi tapasztalat, hogy ó-görög szavak jelentéstanát gyakran meglepő módon megvilágítják az illető szavak közép- és újkori használatai. Sok ókori, különösen alexandriai korbeli szó jelentését, melyet az eddigi szótárak a klasszikus kor szempontjából helytelenül állapítottak meg, csak a későbbi korok nyelvhasználatának ismerője állapíthatja meg pontosan.*) Az után igen fontos kulturtörténeti és néppsychologiai tanulságokat lehetne nyerni azon szavak történetének teljes egymás mellé állításából, melyek a legrégibb időktől kezdve a mai napig állandó használatban voltak. Ugyanazon szónak forma, vagy jelentés dolgában történt változásai gyakran élénk világot vetnének a nemzet szellemi életében vagy történetében beállott fordulatokra.

Meglepően tapasztalhatnók, hogy mennyi ókori szó őrízte meg régi alakját és jelentését csaknem változatlanul bizonyos nyelvterületeken s a legmeggyőzőbb bizonyítékait nyernők a görög geniusban rejlő hatalmas conserváló erőnek, mely az idők oly sok és hosszú viszontagságán is tudott diadalmaskodni.

Nem tagadhatjuk azonban, hogy egy ilyen terv megvalósításának nagy gyakorlati nehézségei vannak. Ha a kiadások fogyatékosságai már az ó-görögre nézve nagy akadályt jelentenek, még sokkal inkább állíthatjuk ezt a közép- és újkori görögre, hol az eddig kiadott szövegek legtöbbje tudományos munkásságra csaknem hasznavehetetlen s igen sok szöveg még egyáltalán ki sincs adva. Ez ugyan még nem volna sarkalatos hiba, a mint Kretschmer**) igen helyesen megjegyezte. A Thesaurus ugyanis nem czélja, csak eszköze a philologiai kutatásnak. Czél: a szövegek kritikája és interpretatioja. A Thesaurus is arra való, hogy segítségével jobban és biztosabban állapíthassuk és magya-

*) L. Krumbacher: Ein neuer Thesaurus der griechischen Sprache. Internat. Wochenschr. vom 19. Dezember 1908. 4. l.

**) Der Plan eines Thesaurus der griechischen Sprache. Glotta I. kötet, 339—348. l.

rázhassuk meg a görög szövegeket. Ha mi addig várnánk, míg a szövegbírálat és -magyarázat terén a philologia eléri az egyáltalában elérhetőt, akkor talán sohasem kerülhetne sor egy új görög Thesaurusra, de abban az időpontban szinte fölöslegessé is válnék ennek elkészítése. Viszont, ha e mű mentől hamarabb létrejön, bizonyos, hogy erre támaszkodva sokkal gyorsabban és sikeresebben haladhatunk a philologia végczélja felé.

Mégis hangsúlyoznunk kell, hogy a közép- és újkori görögség területén még a legszükségesebb előmunkálatok is hiányoznak a Thesaurushoz. Szükség volna mindenekelőtt az újgörög nyelv összes dialektusai anyagának teljes összehordására egy tudományos újgörög szótárban, továbbá legalább a fontosabb középkori szövegeknek lexicographiai czélokra alkalmas kiadására, specialis szótárokra egyes írókhoz, vagy pl. a középkori vulgaris görög nyelvhez. Ezek nélkül a jövendő görög thesaurus szerkesztői teljesen járatlan utakat s legnagyobb részben új átdolgozásra váró anyagot találnának maguk előtt a közép- és újkori területeken.

Másik nehézség volna, melyre Diels*) mutatott rá, hogy a rengeteg kiterjedésű anyagnak egyetlen műben való összeállítása folytán roppant meg lenne nehezítve annak olvasása és használhatósága. A latin thesaurus ugyanis, ha elkészül, kb. 12 vaskos folio-kötetet fog kitenni s így a görögnél, melynek anyaga legalább tízszerte nagyobb, 120 kötetre lehet számítani hozzávetőleg. Ez egy kis könyvtárt tesz ki, melynek már mechanikai kezelése is nem kis fáradságot igényel. De lesznek benne olyan, egyes czímszavakhoz tartozó czikkek, melyeket nagy terjedelmüknél fogva igen nehéz lesz áttekinteni, úgy hogy joggal fölvethetjük velük szemben a kérdést: Quis leget haec?

Bonitz Index Aristotelicus-ában a λόγος szó, annak daczára, hogy a tárgyalás a legtömörebbre van fogva, egymagában elfoglal 9 hasábot. Most képzeljük el, hogy mekkora helyet fog igényelni ennek a szónak története Homerostól kezdve az egész ó-, közép- és újkori görög irodalmon végig az új thesaurusban? Ki lesz képes ezt mind áttekinteni s tanulságait egységes képbe foglalni?

Ezen nehézségek elkerülése végett ajánlotta Diels, hogy

---

*) L. i. m. X. l., továbbá Der lateinische, griechische u. deutsche Thesaurus. Neue Jahrb. 1905 (XV.) 693. l.

egy összefoglaló thesaurus helyett csináljanak a külömböző irodalmi műfajok (epos, melos, tragœdia, komœdia, philosophia, historia, mathematika, technika, medicina, grammatika, zsidó-keresztény irodalom) mindenike számára külön-külön thesaurust. Ennek az eszmének jogosultsága abban van, hogy a görögben minden irodalmi műfaj megalkotta és megőrizte a maga sajátos nyelvhasználatát és szókincsét. Az ilyen módon való elkülönítésnek meg is volna az az előnye, hogy jobban feltünteti az eredetinek az utánzókra való hatását s tiszta képét adja az egész műfaj fejlődésének. Ezenkívül kisebb terjedelménél fogva czikkei könyebben áttekinthetők lesznek. De vannak ezzel szemben nagy hátrányai is: az egyes műfajoknak egymástól való függése, egymásra való kölcsönhatása éppen nem jutna így kifejezésre. Azután az az anyag, mely valamennyi műfajban közösen előfordul, több részre lenne szétszakítva, úgy, hogy a használónak egy kötet helyett néha tizben is utána kellene néznie ugyanazon szónak. Az összeállításnál pedig a czimszavakon kívül ismételni kellene valamennyi műben az azonos jelentéseket s az ezekhez fűződő azonos fejtegetéseket, s ily módon azonos tartalom mellett a specialis thesaurusok terjedelme is és költsége is többre rúgna az egyetlen egyénél. Mindent összefoglalva azok az okok, melyek a Thesaurus specialis részekre való bontása ellen szólanak, súlyosabbaknak tetszenek azoknál, melyek mellette szólnak.

Az egész Thesaurus-tervnek legsarkalatosabb pontja az a kérdés, hogy minő módszer szerint kell összehordani a szükséges anyagot. Ennél a kérdésnél hegyeződtek ki legélesebben már az eddigi tárgyalások során is az ellentétek s minden kétségen felül áll, hogy ennek helyes megoldásától függ első sorban az egész vállalat sikere. Az eddigi gyakorlatban kétféle eljárási módot alkalmaztak, ú. m. kiczédulázó és kivonatoló rendszert. Az előbbi, melyet a Thesaurus linguæ latinænál követtek, abban áll, hogy minden irónál előforduló minden egyes szót kivétel nélkül külön czédulára írnak le, még pedig nem csak önmagában, hanem egész számbaveendő környezetével együtt. E czélból az összes szövegeket kis részletekre osztják fel, a melyeket annyiszor sokszorosítanak, a hány szó van rajtuk. Azután minden egyes czédulán más-más szót húznak alá s az igy kiállított czédulákat besorozzák az alphabetikus sorban felállított

gyűjtő-szekrényekbe, mint bizonyítékokat az illető aláhúzott szavak mellett. Ez az eljárás kétségkívül a legideálisabb módja a lexicographiai czélokra való objectiv anyaggyűjtésnek. Ámde oly óriási anyagnál, minőt a görög nyelv egész kiterjedése nyújt, szinte kivihetetlennek látszik.

A másik módszer, t. i. a kivonatoló eljárás már eleve lemond arról, hogy a szó szoros értelmében vett teljes nyelvanyagot összeállítsa. Megelégszik azoknak a szóknak megfelelő környezeteikkel együtt való följegyzésével, a melyek subjectiv becslés szerint akár forma, akár jelentés tekintetében valami új és fontos dolgot szemléltetnek, olyat, melylyel a Thesaurusban okvetetlenül számolni kell. Ily módon természetesen jelentékenyen redukálódni fog az összegyűjtött anyag s gyorsabban lehet végezni a gyűjtést, könnyebben a feldolgozást. Ámde itt az a hiba van, hogy az excerptor subjectiv tudásától és becslésétől, meg egyéb eshetőségektől van függővé téve a fölveendő anyag mennyisége, s könnyen megeshetik, hogy egy új jelentésnek, vagy egy kezdődő jelentésváltozásnak bizonyítékai nem vétetnek föl a Thesaurusba azért, mert a kivonatoló a hely összefüggését helytelenül fogta föl, a mint Krumbacher igen helyesen megjegyezte.*) Ezért történt, hogy a latin thesaurusnál is, melynél az eredeti terv szerint a kiczédulázási rendszert csak a K. u. 1. századig terjedő szövegekre alkalmazták, az ezen túl esőknél pedig megelégedtek a kivonatolással, munkaközben kénytelenek voltak arra határozni el magukat, hogy némely kivonatolt szöveget teljes egészökben kiczédulázzanak, annyira elégtelennek bizonyult a kivonatoló eljárás.

Így egyik módszer sem bizonyul teljesen elfogadhatónak a görög Thesaurusnál. A kiczédulázás mechanice ütközik legyőzhetetlen nehézségbe, a kivonatolás nem nyújt elegendő biztosítékot az összes szükséges anyag összehordására nézve. A megoldás valahogyan a két módszer olyféle egyesítésében keresendő, a hol mindkettő hátrányai a lehető legkevesebbre redukálódnak, előnyei pedig a legnagyobb mértékben érvényre jutnak. Krumbacher**) e tekintetben a következőket javasolja:

*) L. Ein neuer Thesaurus der griech. Sprache. Intern. Wochenschrift vom 19. Dezember 1908. 13. l.

**) L. i. ért. 14. l.

A kiczédulázásnál el kell hagyni az összes, nagyon gyakran előforduló stereotyp kis szavakat, így az articulust, bizonyos névmásokat, εἶναι leggyakoribb formáit, a præpositiokat, coniunctiokat és más particulákat. Ezek számára positiv és negativ statisztika, vagy nagyobb stichpróbák útján keresztmetszeteket kellene csinálni az egész irodalmon át s syntaktikai alapon kutatva, monographia-szerűleg kellene összefoglalni az eredményeket, melyeket azután föl kellene venni a Thesaurus megfelelő czikkébe.

E kis segédszócskákon kívül hasonló elbánásban lehetne még részesíteni nehány, nagyon sokszor előforduló substantivumot, adjectivumot és igét, mint pl. ἄνθρωπος, ποιῶ, γίγνομαι stb. Itt azokat a szavakat kell kiválasztani, melyek jelentés és alkalmazás tekintetében semmi feltünőt nem mutatnak a középés újkori görögben, mert ezekről föltehető, hogy az ókorban sem változtak. Ily módon körülbelül 60%-al redukálódnék a kiczédulázás munkája és költsége.

Alig hihetjük erről a módszerről is, hogy czélravezető lenne. Néha a legegyszerűbbeknek tetsző præpositiok és copulák is, a mint ezt legutóbb Dieterichnek az Ἀπό-ról írt derék tanulmányából láttuk,*) a legbonyolultabb használati módokat tüntetik föl a görög nyelv története folyamán s nagyon sűrű keresztmetszeteket kellene csinálni a görög irodalomban, hogy e metszetek között valami fontos, új dolgot tartalmazó adat ki ne maradjon.

Úgy látszik, hogy Krumbacher összetéveszti a leggyakrabban használt szavak fogalmát a változásnak legkevésbé kitett s igy legkevesebb figyelmet érdemlőkével, mert pl. a ποιῶ, melyet ő a czédulázás alul kikapcsolandók közé soroz, az ó-görögben nagyon sokféle jelentésben és használatban fordul elő, a mi kitünik onnan is, hogy e szó tárgyalása a Benseler *iskolai* szótárában három sűrűn nyomtatott hasábra terjed. Igy a λόγος is egyike a leggyakrabban használt görög szóknak s mégis azok közé tartozik, melyek a lexicographus részéről a legnagyobb figyelmet és pontosságot igénylik, a hozzáfűződő számos jelentésbeli árnyalatnál fogva.**)

*) Die präpositionalen Präfixe in der griechischen Sprachentwicklung mit besonderer Berücksichtigung des Mittel- u. Neugriechischen. Erstes Kapitel: Ἀπό. Indog. Forschungen 24 (1909), 87—158.

**) Krumbacher eme javaslatával szemben elutasító álláspontra he-

Nézetem szerint egész nyugodtan föl lehetne adni a kiczédulázás elvét s rá lehetne állani a *kivonatolás* alapjára, ha sikerülne e módszernek azon hiányait, melyek a subjectiv kiválasztás eshetőségeiből folynak, a lehető legkisebbre redukálni. Meg kell fontolnunk ugyanis azt, hogy a subjectiv elem közreműködése még a kiczédulázás mellett sem zárható ki teljesen a munkából, hanem igen is érvényesülni fog akkor, a mikor a kiczédulázott anyag tudományos feldolgozására kerül a sor. Ekkor ugyanis az egyes czímszavak feldolgozói a saját subjectiv becslésük és tudásuk szerint fogják kiválasztani a rengeteg adathalmaz közül azt, a mit fontosnak és a lexiconba okvetlenül fölveendőnek tartanak. Hogy ez a subjectiv kiválasztás az emberileg elérhető legtökéletesebb módon fog történni, arról kezeskedik az anyagnak teljes mértékben való rendelkezésre állása.

Nézzük csak, vajjon a tökéletességnek ugyanezt a fokát nem érhetnők-e el a kivonatoló rendszer mellett is? Nézetem szerint igen, a következő módon:

Az egész görög irodalmat fel kellene osztani korok és műfajok s az egyes műfajokon belül bizonyos szorosabban összetartozó egységek szerint kisebb csoportokba (pl. az epos körében: Homeros és Hesiodos egy csoport, az alexandriai epika második csoport, a bizánczi kor epikus költeményei harmadik csoport stb.). Minden egyes csoportot azután ki kellene osztani egy-egy olyan szakférfiúnak, ki teljesen ura a csoportjába tartozó anyagnak s ezekre kellene bízni a Thesaurusba fölveendő anyag kiszemelését. Ezek mindjárt biztos itélettel választanák ki a Thesaurusban használható anyagot a hasznavehetetlentől, feleslegestől s a szükséges ismeretek birtokában könnyű szerrel oldanák meg a lexicographus egyik legnehezebb feladatát, a szavakhoz tapadó műfaji, vagy individualis jelentésárnyalat felfejtését. Az igy kiválasztott anyag azután az összes csoportok részéről befolyván, alphabetikus gyűjtőszekrényekben egyesíttetnék s alapul szolgálna a Thesaurus czikkírói munkálatának, melyet ugyanazok a szakemberek is végezhetnének, a kik az anyagot gyűjtötték.

---

lyezkedik s a kiczédulázási módszer korlátlan keresztülvitelét hangsúlyozza Max Lambertz i. cz. Berl. Phil. Wochenschr. vom 5. Juni 1909. 734. l.

Azt hiszem, hogy ez az eljárás tudományos érték dolgában fölérne a kiczédulázással, mert hiszen a teljes anyag felhasználását, a mi itt mechanikus összehordás utján történik, biztosítaná az egyes szakférfiaknak a rájuk bizott rész fölött való teljes uralma. Ez a teljes szakavatottság bizonyos kisebb csoportokon belül megnyugtathatna mindenkit az iránt, hogy a Thesaurusba minden be fog kerülni, a mi valóban oda való. Föltétlen előnye volna ez eljárásnak a kiczédulázással szemben, hogy mindjárt distinguált s bizonyos fokig fel is dolgozott anyagot adna a Thesaurus czikkírói kezébe s nem rudis indigestaque molest, melynek áttekintése és kezelése néha a legnagyobb nehézségeket támaszthatja.

Nem szükség, hogy az itt megpendített gondolatot részletesebben kifejtsem, hiszen nagyon távol vagyunk még attól az időponttól, mikor a görög Thesaurus eszméje megvalósításáról komolyan lehetne beszélni. És itt föl kell vetni az anyagi kérdést is. A latin thesaurus ugyanis, ha elkészül teljesen, kb. $^{3}/_{4}$ millió koronájába fog kerülni a németeknek. A görög költségvetését akkor bátran lehet 7—8,000,000-ra tenni. Honnan fogják előteremteni ezt az összeget, oly kérdés, melyhez ma még hozzá sem lehet szólni.

A kis Görögország aligha. Nem akarjuk kicsinyelni a legtávolabbról sem e föltörekvő és áldozatkész államnak előttünk jól ismert és sokban becsülésreméltó erejét, de viszont nem fojthatjuk el abbeli aggodalmunkat sem, hogy Görögország egymagában aligha lesz képes összehozni mindazokat a szellemi és anyagi eszközöket, melyek a fenti értelemben vett Thesaurus megvalósításához szükségesek. Hisszük, hogy a királyi decretum előtt sem lebegett valójában más czél, mint egy *újgörög történeti szótár* készítése, melynek alapozásához a szükséges mértékben felhasználandók lesznek természetesen az ó- és középkori görög nyelv megfelelő adatai is. Erre a föladatra az új Görögország nemcsak, hogy teljesen hivatva, hanem egyenesen kötelezve is van s ha ezt becsülettel megcsinálja, méltó emlékkel ünnepelheti kivívott szabadságának százéves fordulóját. Azonkívül nagy lépéssel fogja a megvalósulás felé vinni az egyetemes görög Thesaurus eszméjét is.

DARKÓ JENŐ.

ISMERTETÉSEK.

Rocznik sławistyczny wydawany przez Jana Łosia, Leona Mańkowskiego, Kazimierza Nitscha i Jana Rozwadowskiego. — **Revue Slavistique** publiée par Jean Łoś, Léon Mańkowski, Casimir Nitsch et Jean Rozwadowski. T. I. Kraków—Cracovie 1908. 324 l.

A Krakóban megindult «Szlavisztikai Évkönyv», a mennyire az I. kötet után ítélni lehet, első sorban a lengyel nyelv és a vele szorosabb kapcsolatban álló nyelvek (kasub, poláb) fejlődésének mélyebb megértését fogja előkészíteni és már ezzel is nagy szolgálatot fog tenni a szláv nyelvészeknek. De hogy a többi szláv nyelvekre is folyton tekintettel lesz és nemcsak lengyel nyelvű czikkeket fog közölni, az nemcsak a programmból tűnik ki, hanem már ebből a kötetből is, ámbár itt a lengyel nyelv mindenkép előtérben áll. A programmba fölvett tágabb kör ezúttal csak a terjedelmes és tartalmas könyvészeti részben érvényesül teljesen, a mely a fontosabb műveket, illetőleg czikkeket röviden jellemzi és a következő csoportokra oszlik: Partie générale 266—284, Langue vieux slave (ecclèstiastique) 284—291, Groupe bulgare-macédonien 291—294, Groupe serbo-croate 294—299, Langue slovène 299—300, Groupe tchèque et Slovaque 300—304, Groupe sorabe (lusacien) 304—305, Groupe léchique 305—314, Groupe russe 315—324.

Ezt az igen hasznos könyvészeti részt a kötet végén találjuk, az Évkönyv súlya természetesen az első részben található bírálatok és ismertetések színvonalától fog függni. Ezek élén áll Vondráknak nagyszabású *Vergleichende slavische Grammatik*-jának két bírálata; mind a kettő annak I., fontosabbik kötetével foglalkozik, de más-más szempontból indul ki: Mikkola (3—19. l.) általánosságban szól róla, Nitsch azt vizsgálgatja, hogy mennyire sikerült benne a lengyel nyelv hangtani jelenségeinek a tárgyalása. Mikkola csak azokat a pontokat érinti, a melyekben nem ért egyet Vondrákkal, azokat is csak részben, mert — csak «ritkán» érthet egyet a Vondráktól adott magyarázattal. Ezt az éles ítéletet csak részben mérsékli a bírálatot kifejező nyilat-

kozat, hogy «Az anyagnak egy helyen való összehordása már magában nagy érdem.» A dolog azonban úgy áll, hogy épen nem írhatjuk alá mindazt, a mit M. maga állít, másrészt pedig olyan finom részletkérdésekről van szó, a melyekben egyetértés még sokáig nem lesz a kutatók közt. Hogy mennyire nem érthetünk egyet Mikkola egy-egy állításával, azt hadd mutassam meg legalább egy példán; félreértés elkerülése végett idézem azt az egész mondatot, a melyben a kifogás alá eső kijelentés foglaltatik.

M. azt találja, hogy a szláv nyelvekről adott beosztásban (déli szláv nyelvek, orosz és nyugati szláv nyelvek) a szlovén nyelv sajátos helyzete nem nyer tiszta kifejezést, mert ez «mégis valaha határozottan kapcsolatban állt a nyugati szláv nyelvekkel». Erre így folytatja: «A *dl* csoport, sőt még az orrhangzó vocalisok megőrzése, a mely némely karintiai nyelvjárásban még észlelhető, valamint a redukált hangzóknak *e*-vel való helyettesítése specialis nyugati szláv jelenségek.»*) Nem értem, mikép lehet a nasalis vocalisok «megőrzése» (ha ugyan megőrzésnek szabad azt nevezni, ha a régi nasalis vocalis helyén ma itt-ott nem egyszerű vocalis, hanem vocalis+nasalis consonans hangzik) specialis nyugati szláv jelenség, hisz a nasalis vocalisok valamikor kétségtelenül megvoltak valamennyi szláv nyelvben és egy déli szláv nyelv, a bolgár nyelv, olyan korban lett irodalmi nyelvvé, mikor benne még egészen érintetlenül éltek e hangok, mi több, ismerünk szakasztott olyan jelenségeket, a milyeneket M. a karintiai szlovének egyes tájszólásaiban specialis nyugati szláv jelenségnek nevez, a mai b o l g á r nyelvből is! (l. Oblak, Macedonische Studien 133. l.). De nem bocsátkozom a többi esetek részletezésébe, a melyekben nem érthetek egyet M.-val, csak a 7. és 13. lapra mutatok rá még külön, mint olyanokra, a melyeken sok kétes állítás található.

Igazságosabb Nitsch ítélete, a ki, ámbár kimutatja, hogy Vondrák a lengyel nyelvben észlelhető jelenségeket hiányosan és részben föltűnően hibásan (l. különösen az *'e:'o* cserét, Vondráknál a 43. l., a bírálatban pedig a 23. l. és a következő ismertetésben 33—42. l.) tárgyalja, mégis fölemlíti az enyhítő körülményeket is: «E hiányok oka, mondja a 32. l., elég nyilvánvaló: egy megfelelő lengyel nyelvtan hiánya, a melyből kész rendezett anyagot lehetne meríteni, mint p. o. Gebauer [cseh] és Muka [alsó-lauziczi szerb] nyelvtanából.»

---

*) Utrzymanie grupy *dl* a nawet pełnogłosek nosowych, dające się jeszcze zauważyć w niektórych dyjalektach karynckich, jakoteż zastępstwo pełnogłosek redukowanych przez *e* są to zjawiska specjalnie zachodniosłowiańskie 3. s k. l.

A következő ismertetésre már az imént czéloztam, mikor Vondrák összehasonlító nyelvtanának egy föltűnő hibáját említettem, benne TORBIÖRNSSON egy fiatal lengyel nyelvésznek, UŁASZYNnak doktori értekezését (*Über die Entpalatalisierung der urslav. e Laute im Polnischen.* Leipzig, 1905) ismerteti, a melyet joggal egy fontos kérdésnek módszeres és alapos tárgyalásának jelenti ki ő is, valamint a többi bíráló is, az egy Brückner-t kivéve. Az ismertető röviden összeállítja az értekezés eredményeit és egy pár megjegyzést fűz hozzá.

Nagyon szerencsés gondolat volt KULBAKINtól, hogy összeállította ŠACHMATOV műveiből azt, a mi a lengyel nyelvre vonatkozik. Nem olyan értekezésekről szól K., a melyekben földije kizárólag a lengyel nyelv fejlődésével foglalkozik, hisz ilyent Šachmatov nem írt, annál meglepőbb, milyen gazdag anyagot talált így is e kiváló, a szláv nyelvek történeti fejlődésébe mélyen behatolt orosz nyelvész műveiben. Ha hozzáteszem, hogy Kulbakin maga is kiváló nyelvész és a lengyel nyelv alapos ismerője, érthető, hogy ez az ismertetés az egész kötetnek legtartalmasabb czikkévé lett.

E szép czikk után vegyes érzelmekkel olvassuk el a következő 56, mondd ötvenhat lapot, a melyek BRÜCKNERnek egy a lengyel nyelv történetéről (*Dzieje języka polskiego* 1906) írt munkájával foglalkoznak, és bizonyos rettegéssel gondolunk rá, hogy az Évkönyv következő kötetében talán újra részünk lesz hasonló igen kétes élvezetben, mert hisz Brücknertől azóta felelet jelent meg, egy csak részben sikerült, de végig durva védekezés (*Filologja i Lingwistyka.* Lemberg, 1909. 62. l.). Brückner a lengyel irodalomtörténet és a lengyel philologia terén olyan fényes nevet vívott ki, hogy nem lehetett a lengyel nyelv történetéről írt népszerű művét teljesen hallgatással mellőzni, de minthogy ez szorosan véve nem nyelvészeti munka, a melyet a szerző nem is nyelvészek számára írt és a melyet nyelvész legföljebb azért vesz kezébe, hogy a lengyel nyelv életének külső, politikai és társadalmi hátterével, a mely ügyesen van rajzolva, megismerkedjék, elég lett volna egy nagyon rövidre szabott ismertetés. E helyett két hosszú, részletes, nem is mindig elég óvatosan megírt bírálatot kell végig olvasnunk; az egyik a már említett fiatal UŁASZYN tollából való, 67—89. l., a másikat a 64 éves, a lengyel nyelv tudományos megismerése körül nagy érdemeket szerzett BAUDOUIN DE COURTENAY írta, 90—121. l. Hogy Br. milyen huszárosan bánik el a nyelvtörténettel, arra elég legyen egy példa. Szóról-szóra azt mondja: «A szóvégi mássalhangzókat a szláv nyelvek nem tűrik meg, tehát *niebo niebos*-ból, görög *nefos*, *maci (mać)* de *mater*» l. Dzieje jęz. pol. 11. l. Hiába figyelmeztette Ułaszyn arra, hogy az *-r* a *maci* (óbolg.

mati)-ban nem a szláv nyelvekben tűnt el, hogy a litvánban sincs *r* a megfelelő szó egyes nominativusában *(motė)*, hozzátehette volna, hogy az óindben sincs *(mātā)*, de nyilván elegendőnek tartotta, ha csak rá czéloz erre a köztudomású tényre; Br., a ki Ułaszynnal igazán csak lóhátról beszél, feleletében újra beleesik ebbe a valóban elemi hibába és mintha semmi sem történt volna, újra ismétli: «eleink nem tűrtek mássalhangzót a szó vagy szótag végén, még az ártatlan *s*-et sem, *niebo* de görög *nefos*, *maci* de latin *mater*» (l. *Fil. i lingw.* 22. l.)! Igaz, ha valaki Miklosich nyelvtanát «alfájának és omegájának» nevezi, mint Br., u. o. 47. l., akkor még az olyan hibának az ismétlése is érthető, mert hisz Miklosich valóban azt tanította — 30 évvel ezelőtt *Abfall auslautender consonanten* fölírás alatt: «3. *r*: *dъšti*, *mati* aus *dъšter*, *mater* durch die mittelstufe *dъštê*, *matê*», l. Vergl. Gramm. d. slav. Spr. I.[2] Lautlehre. 1879. 297. l., de Leskien már akkor igen udvariasan kijelentette, hogy Miklosich hangtanát szorosan vett tudományos szempontból még csak bírálat tárgyává sem lehet tenni: «Wenn ich, mondja, nach dieser Erwähnung weniger einzelner Punkte von der weiteren Besprechung des Buches absehe, so erklärt sich das aus dem principiell verschiedenen Standpunkte, welchen ich einnehme», l. Arch. f. slav. Philol. 4:151. Brückner roppantul lenézi a nyelvészeket és büszkén vallja magát «philologus»-nak, de a nyelvtudomány olyan érdekes eredményét, mint az, hogy az óbolg. *mati* litván *motė*, ói. *mātā* egy már a közös indogermán korszakban **mātēr*-rel bizonyos hangtani kapcsolatban váltakozó **mātē* alakra mennek vissza, a melynek használata ezekben a nyelvekben általános lett, illik a philologusnak is tudnia, hisz csakis így értheti meg az óbolg. *dъšti* alakját is (v. ö. litv. *duktė* és ói. *duhitā* szemben a görög *θυγάτηρ*, ném. *Tochter* nominativussal), csak így, hogy mikép keletkezett a *bratъ* nominativus, a melylyel a többi casusokból bebatoló *r*-rel hangzó *bratrъ* váltakozik. Hisz ezek a szavak nemcsak sajátságos fejlődésüknél fogva, hanem már jelentésüknél fogva is újra meg újra magukra vonták a kutatók figyelmét és ennélfogva újra meg újra magyarázat tárgyává is tétettek, a szláv nyelvekben még inkább, mint bármely más indogermán nyelvben, mert egyiköket, a német *Tochter*-nak megfelelőt a hangtani jelenségek egész skálája teszi érdekessé (óbolg. *dъšti* gen. *dъštere*, or. *dočь*: *dočeri*, szlovén *hčî*: *hčêre*, horv. szb. *kćî*: *kćèri*, cs. hajdanában *dci*: *dceře*, ma *dcera*: *dcery*, lengy. *cora* ill. *córka*), a *bratъ-bratrъ* pedig az analogikus hatások egészen sajátságos keresztezését tünteti föl. Egy szó, a mely eredetileg ugyancsak ehhez az érdekes csoporthoz tartozott, a lat. *pater*, ói. *pitā*-nak megfelelő szó, elveszett a szláv nyelvekben,

de milyen sajátságos módon adja ezt Brückner olvasóinak tudtára: «Vegyük p. o., mondja, a család fejének a nevét. A szláv nyelvek nem nevezik őt az árja névvel, *pater*, *Vater* stb., hanem egészen úgy, mint valamennyi török-tatár nyelvjárás (at), *ot*-nak híjják», l. *Dzieje jęz. pol.* 67. l. Ułaszyn helyesen jegyzi meg, hogy egy szláv *otъ*) megértésére nincs semmi okunk, hogy a török-tatár nyelvekhez folyamodjunk, l. *Rocznik sław.* 77. l., ennyit Brückner még Miklosich szófejtő szótárából is megtudhatott volna, pedig M. ugyancsak ritkán hivatkozik a többi idg. nyelvekre, de az *otŭ* czikke végén azt olvassuk: gör. *ἄττα*, lat. *atta*, got. *atta*, ahd. *atto*, ai. *attă* mater, soror natu major.

De nem folytatom, mert se vége, se hossza nem volna, ha mind azt föl akarnám hozni, a mit nem helyeselhet a nyelvész Br. művében és a mit nem lehet sehogy sem azzal menteni, hogy Br. nem ért rá apróságokkal, szőrszálhasogatással foglalkozni, mert, a mint mondja, 10 íven rengeteg anyagot kellett földolgoznia. De nem bocsátkozhatom a bírálatok méltatásába sem és még kevésbbé Br. védekezésének részletes ismertetésébe, már azért sem, mert nem egyszer még csak ott kezdődik az igazi baj, ha nem Br. eredeti művét nézzük, hanem a bírálatot és Br. védekezését. A helyett készségesen elismerem, hogy Baudouin de Courtenay nem egyszer kiforgatta Br. szavait (l. a *jabłko* magyarázatát Br. Fil. i lingw. 42. l., a dualisról tett megjegyzést u. o. 43. l. stb.), hogy B. de C. több magyarázata tarthatatlan és hogy Br.-nek igaza volt (l. Br. feleletében a 12. l. a *sumiene*, a 13. l. a *przecie*, *zaś*, a 14. s k. l. a *dziś*, a 16. l. a *zamtuz* fejtegetését stb.), mindez azonban csak azt bizonyítja, hogy Baudouin de Courtenay bírálata nem minden részletében elég óvatos, körültekintő, de semmivel sem igazolja Br.-nek azt a durvaságát, a melylyel mindenkire rátámad, a ki valamely kérdésben más véleményt mer koczkáztatni. Nem idézem azokat a kifejezéseket, a melyeket Ułaszynnal és B. de C.-vel szemben használ, egyszerűen utalok védő iratának 7., 32. és 46. illetőleg 12., 26. és 46. lapjára, de mit vétett neki Nitsch, hogy őt — tisztességgel legyen mondva — szamárhoz hasonlítsa,**) az a Nitsch, a kiről még 1906-ban annyi dicsérettel emlékezett meg: «Das beste, mondja Br., leistete Kazimierz Nitsch durch seine gross angelegten und systematisch ausgeführten Dialektstudien

*) A tényleg használt otьcь, illetőleg a belőle lett újabb alakok, *otъ-ból képezett kicsinyítő.

**) «por. artykuł o nim p. Nitscha w Poradniku Językowym, co mi żywo bajkę o lwie i kopnięciu oslim przypomniał» l. 18. l.

im Nordwesten des Sprachgebietes... Die Fülle und Genauigkeit der Beobachtungen gemahnt an die ihrerzeit grundlegenden, schlesischen Aufzeichnungen von Malinowski; auf Mitteilung von Texten ist allerdings geringeres Gewicht gelegt, desto mehr auf erschöpfende Charakteristik der phonetischen Seite... Gegen diese Fälle von neuem und interessantem dialektischem Material, wie es uns seit MALINOWSKI's Zeiten nicht mehr geboten ward, kommen kurze Schilderungen einiger Lokaldialekte, von WITEK, DOBRZYCKI u. a. nicht auf», l. Arch. f. slav. Phil. 28 : 568. s k. l. Hová fajul a tudományos discussio, ha Br.-nek ellenfelei majd hasonló hangon felelnek?! De nem szeretném ismertetésem e részét egy ilyen dissonantiával befejezni, azért ide iktatom Baudouin de Courtenay bírálatának végéből az elismerő szavakból is egyet-mást: «Brückner tanár, mondja B. de C., imponál rengeteg tudásával. Alaposan ismeri a nyelvnek annyi emlékét, mint nem egykönnyen más valaki; a nyelvet az irodalommal és a nép kulturájával való kapcsolatban tárgyalja... Elsőrendű tárgyismeret tanújelét adja a 4. fejezetben (94—99. l.), a hol a lengyel írástudás kezdeteiről igen jó áttekintést ad. Érdekes pillantást vet a nyelvnek és irodalomnak fejlődésére és az irodalmi irányokra az 5. és 6-ban. Egész tömeg tudást és eruditiót tár elénk a tulajdonnevekről szóló érdekes fejtegetéseiben (43—54. és 56—58. l.)...» l. 119. l.

Ezek után nyugodtan folytathatjuk. NITSCH, a ki maga is hasonló területen dolgozott, LORENTZ *Slovinzische Grammatik* (1903) és *Slovinzische Texte* (1905) cz. műveiről szól, elismeri, hogy e művek az eddigi *kasub* tanulmányokat nemcsak terjedelemben túlszárnyalják, de L. sok fejtegetését és a használt írásmódot nem helyesli, úgy hogy a kezdőnek azt a tanácsot adja, dolgozza át előbb BRONISCHnak tanulmányait és csak azután fogjon Lorentz nélkülözhetetlen följegyzéseinek tanulmányozásába. Megjegyzem, hogy azóta Lorentztől, a ki különben az általa leírt nyelvjárást külön nyelvnek tartja, az orosz akadémia kiadásában szótár is megjelent: *Slovinzisches Wörterbuch.* Erster Teil A—O. St.-Petersburg, 1908. 738. l.

Ugyancsak NITSCH ismerteti KULBAKINnak egy rendkívül fontos munkáját *(K istorii i dialektologii polьskago jazyka)*, a melynek különösen II. része, a mely a régi lengyel nyelv hosszú hangzóiról szól, valamennyi szláv nyelv szempontjából fölötte érdekes. Kiindulni a szerző voltakép egy általa megfigyelt és leírt lengyel nyelvjárásból indul ki, de ennek hangjait olyan széles alapon írja le, hogy ebből, mint a bíráló mondja, csaknem «a lengyel phonetika kézikönyve» lett, csak úgy, a mint a II. rész az idevágó irodalom széleskörű tekintetbe vételénél és a tárgyalás módszerességénél fogva egy másik

kézikönyvfélének válik be, «a szláv accentologia kézikönyvének». Nitsch rövid ismertetése közben egy pár érdekes ellenvetést tesz, megemlíti, hogy K. följegyzései nem mindig elég pontosak és két helyen is (131. és 134. l.) azt a nagyon is igaz megjegyzést teszi, hogy az orosz nyelvészek fejtegetései gyakran igen komplikáltak. Egyébiránt írt már K. könyvéről egy beható, igen tartalmas ismertetést a Varsóban megjelenő *Prace filologiczne* VI. kötetében, 277—298. l., mások is behatóan foglalkoztak már e fontos művel — N. idézi is a megjelent ismertetéseket — mégis érdemes volt még egyszer, ha egészen röviden is, visszatérni rá, mert a *Rocznik sławistyczny* bizonyosan nagyobb körben fogja a kutatók figyelmét ráterelni.

Erre következik egy ismertetés, a mely bennünket különösen érdekel, Nitsch Czambel hazánkfia nagy művéről (*Slovenská reč* I. v. ö. Nyt. 1 : 287—294.) szól. Érthető, hogy az Évkönyv főirányához képest az ismertető csak épen érinti Cz. nagyszabású vállalat jelentőségét, azután pedig áttér a könyvnek épen a lengyel nyelv szempontjából érdekes részeire. «A lengyeleknek, mondja, külön fejezetet szentel a szerző (63—71. l.). Ez a szepesi lengyel falvak első alapos jegyzéke, és a könyvnek egész karaktere, a mely tudományos és tárgyilagos, megbízhatósága mellett szól.» l. 136. l. Nitsch elismeri Cz. érdemét, hogy olyan lengyel helyekről jegyzett föl szövegeket, a melyek tájszólása eddig teljesen ismeretlen volt, de följegyzéseit nem tartja egészen pontosaknak, említ is egy pár esetet, mikor Cz. jelzéséből nem lehet biztosan következtetni a tényleg hallható kiejtésre. «Reményljük, végzi, hogy a szerző becses munkájának további részeiben mégis egy következetes phonetikus írást fog elfogadni, a mely egyedül teszi lehetővé az ilyen félreértések elkerülését.» l. 139. l.

E rövid ismertetésre következik Vondráknak három még rövidebb, német nyelven írt ismertetése Jagićnak a *Psalterium Bononiense* hatalmas kiadásáról, a *Codex Suprasliensis* és a *Sava-evangéliom* új orosz kiadásáról.

Ułaszyn egészen röviden ismerteti Nitschnek már fönt érintett nagyszabású nyelvjárástanulmányait és azoknak egy népszerű átdolgozását, egyúttal megemlékezik a krakói akadémia nyelvtudományi osztályának arról a kiváló kiadványáról, a melyben Nitsch tanulmányai eredeti alakjukban megjelentek és ennek (*Materijały i prace* komisyi językowej akademii umiejętności w Krakowie) 1904-ben megjelent I. kötetét egy pár szóval ismerteti is.

Ugyancsak Ułaszyn szól azután Kulbakin egy kis értekezéséről, a mely a szláv «*v* spirans»-szal foglalkozik és a melyre már Vondrák is rámutatott összehasonlító nyelvtanában, l. 1 : 282. l. Ránk nézve

ez az értekezés a bolgár *vlah:* magy. *oláh*-féle megfelelések miatt érdekes (l. Asbóth Szláv jöv. 1 : 88). Ułaszyn rövid ismertetésével összevetendő, a mit Kulbakin maga az Évkönyv 62. s k. l. mond.

Ułaszyn Kulbakin egy másik értekezését is ismerteti, a mely a lengyel nyelv hangfejlődésének egy pár kérdésével foglalkozik (*Voprosy istoričeskoj fonetiki polьskago jazyka);* különösen érdekes az *e:'o, ě:'a* változásról szóló rész, a mely Ułaszyn doktori értekezésének is tárgya és a melynek chronologiájáról újabban Brückner írt egy czikket a *Prace filologiczne*ben, VI : 583—598, a melynek kétes eredményére a fönt említett iratában is hivatkozik, *Fil. i lingw.* 25. s k. l. Ułaszyn ez egész érdekes kérdéssel újra kiván foglalkozni, annak chronologiájáról már legközelebb várhatunk tőle önálló értekezést.

Łos Buddenak az orosz nyelv történetéről szóló «Előadásait» (*Lekcii po istorii russkago jazyka.* Kazan, 1907) teszi bírálata tárgyául. Az I. rész ellen, a mely az ősorosz és ősszláv hangok viszonyát fejtegeti, nagyon sok kifogása van, sikerültebb a II. specialis orosz rész.

Łos rövid ismertetésben Babiaczyk *Lexikon zur altpolnischen Bibel 1455* czímű művét hiányai mellett is hasznos munkának mondja, mig Rozwadowski hosszabb bírálata szerint az «éretlen munka».

Vondráknak fönt említett rövidke ismertetésein kívül még csak egy német nyelvű közleményt találunk, Belić belgrádi tanár tollából egy terjedelmes bírálatot: *Der štokavische Dialekt von Milan Rešetar. Mit zwei Karten.* Wien, 1907. Nincs itt helyén, hogy abba a polemiába beleszóljak, a mely a két tudós közt folyik, a helyett nyomatékosan rá kivánok csak mutatni Rešetar említett nagy művére és Belić értekezéseire: *Dijalekti istočne i južne Srbije.* Belgrád, 1905, *Dialektologičeskaja karta serbskago jazyka.* Szt.-Pétervár, 1905. (Különlenyomat a *Sbornik po slavjanovêdêniju* II. kötetéből; l. Rešetar behɑtó bírálatát Arch. f. slav. Phil. 30 : 597—625) és *O srpskim ili hrvatskim dijalektima.* Belgrád, 1908. (= Glas srpske kraljevske akademije Drugi razred 47 : 60—165. — Rešetar könyvének bírálata.)

Ułaszyn szól még két, a lengyel tolvajnyelvvel foglalkozó munkáról és azután következik az utolsó, egyúttal legnagyobb bírálat, a mely 52 lapot foglal el, részben bírálat, részben önálló értekezés, a mely épen azért nehezen áttekinthető. E nagy tudománynyal írt dolgozat helyett szívesebben olvastunk volna egészen önálló értekezést, a mely igaz, nem illett volna az Évkönyv keretébe; benne Rozwadowski, az Évkönyv egyik kiadója és legszorgalmasabb munkatársa kimutatja, hogy Krček *Grupy dźwiękowe polskie tart i cir(z)ć* stb. Lemberg, 1907. teljesen elhibázott munka.

Az új Évkönyvet a legnagyobb örömmel üdvözöljük, benne is a lengyel nyelvészetnek egy pár év óta észlelhető friss, hatalmas föllendülés egy megnyilvánulását látjuk; azt kivánjuk, hogy sikerüljön neki tágabb körben a szlavisták figyelmét erre az örvendetes föllendülésre fordítani. ASBÓTH OSZKÁR.

Deutsche Dialektgeographie. Berichte und Studien über G. Wenkers Sprachatlas des Deutschen Reichs. Hg. von Ferd. Wrede. Heft I. Studien zur niederrheinischen Dialektgeographie von **Jacob Ramisch.** — Die Diminutiva im Deutschen von **Ferdinand Wrede.** Marburg, Elwert 1908.

A német tudománynak két nagyszabású vállalkozása az, melyet a német philologusok állandó gondja és figyelme, de egyszersmind állandó kritikája is kísér: ezek a Grimmféle nagy szótár és a Wenkerféle német nyelvjárási térkép. De míg a Grimmféle szótár újabb füzeteiben kitűnő philologusok önfeláldozó munkássága a szaktudomány haladását és minden eredményét teljes mértékben értékesítheti, addig a Wenkerféle térkép nem térhet el az eredetileg megállapított tervtől és módszertől, még akkor sem, ha az teljesen elhibázottnak bizonyulna is. A baj szerencsére nem oly nagy, mint Wenker ellenfelei hirdetik. Wenker az újabb nyelvtudományban oly sok tekintetben nevezetes 1876-ik évben kezdte szétküldeni Németország majd minden helységébe kérdőíveit. A beérkezett 44.000-nél több válasz az az anyag, a mely alapján Wenker és munkatársai az egyes német szavak kiejtésének térképeit megszerkesztik. Eddig (a Literaturblatt für germ. und rom. Philologie 1909. évf. 139-ik hasábján közölt rövid jelentés szerint) 965 ily térkép készült el. Ezeket a térképeket azonban nem publikálják; Németországban csak a berlini kir. könyvtárban vannak használatra kitéve. A publikálást egy ideig Wrede, most Wenker legfőbb munkatársa, azzal iparkodott pótolni, hogy a *Zeitschrift für d. Altertum* «*Anzeiger*»-jébe jelentéseket írt az egyes elkészült térképekről oly czélból, hogy az érdeklődők ezek alapján maguk rajzolhassák meg maguknak az egyes térképvázlatokat. Minthogy azonban az Anzeigerben helyszűke miatt oly esetekben, mikor egy kiejtési határvonal teljesen megegyezett egy régebbivel, Wrede e földrajzi vonalat nem írta le újból, hanem egyszerűen utalt a *Zfda.* régebbi köteteire, e jelentéseknek csak úgy lehetett hasznát venni, ha a folyóirat összes kötetei állandóan az ember rendelkezésére állottak, vagy pedig, ha tényleg megrajzolta magának az egyes térképeket, s nem elégedett meg, a mint valószínűleg legtöbben tették, a jelentések elolvasásával. Hogy ezen a bajos állapoton segítsen, de egyéb okokból is, Wrede

megszüntette jelentéseit az említett folyóiratban, és elhatározta, hogy ezentúl könyv alakjában és gondos tanulmányok keretében fogja őket közrebocsátani. Ez a magyarázata e régen hirdetett könyv megjelenésének.

Itt fölmerül mindenekelőtt az a kérdés, miért nem könnyítik meg e nagyfontosságú térképek használatát azzal, hogy sokszorosítják és kiadják, tehát mindenki számára aránylag mégis könnyebben hozzáférhetővé teszik őket? Úgy látszik, ezt azért nem merik a szerkesztők megtenni, mert jól tudják, hogy a phonetikailag egyáltalában nem képzett válaszadók (többnyire tanítók), kiknek a kérdőíven semmiféle utasítást sem adtak a hangjelölésre nézve, nehogy ezzel zavarba hozzák vagy bármiképen is befolyásolják őket, sok tekintetben megbízhatatlan és semmiképen sem pontos adatokat szolgáltattak nekik. Ők tehát a német nyelvjárások geographiájával foglalkozó philologusok feladatának tekintik, hogy adataikat nyomon követve, azokat kiigazítsák, összefoglalják, s az egyes nyelvi sajátságok elterjedését és a nyelvjárások határait megállapítva, egyszersmind keressék azt is, miféle ethnologiai, természeti, forgalmi, politikai vagy vallási okai lehetnek a nyelvjáráshatároknak, ha ugyan ilyen nyelvjáráshatárok egyáltalában tényleg vannak a valóságban. Ilyen tanulmány akar lenni Ramisché, ki Nyugatnémetország azon területének nyelvjárásaival foglalkozik, a mely a Rajna és Hollandia között Düsseldorftól északnyugatra, Duisburgtól nyugatra fekszik, melynek főbb helyei tehát Kevelaer, Walbeck, Geldern, Wachtendonk, Straelen, Kempen, Krefeld, Ürdingen, Mörs.

Czélját Ramisch így jelöli meg (4. §.): «Eine Laut- und Formenlehre dieses Gebietes zu geben, ist nicht der Zweck dieser Arbeit. Sie sieht ihre Aufgabe vielmehr darin, einige wichtige Capitel der Grammatik, für welche einzelne Wortgrenzen schon in den Karten des Sprachatlas vorliegen, für den oben skizzierten Teil meiner niederrheinischen Heimat dem Material nach ausführlicher zu behandeln, systematisch die Grenzen dieser Lauterscheinungen Ort für Ort zu prüfen oder zu schaffen und dann nach einem Grund für den Verlauf dieser Sprachlinien zu sorgen.» Ilyen fontosabb nyelvi sajátságok, a melyeket Ramisch megvizsgál, a következők: Legjellemzőbb e területre a nyujtott, kettős emelkedésű hangsúlyozás, mely miatt azután a hosszú magánhangzók sokszor diphtongusokká válnak: *šoəp* Schaf, *kiəs* Käse, *brĕif* Brief, *blŏut* Blut, *zöut* süss, *riə* Reh, *duət* tot, *šĕitə* schiessen stb. A hangsúlyról a Sprachatlas semmiféle felvilágosítást nem ad, minthogy a hangsúly megjelölésére a kérdőívek módot sem nyujtottak, a minek hasznavehető eredménye nem is lett volna. Ebben a tekintetben tehát a Sprachatlas mindenképen kiegészítésre szorul. De a *Lautverschiebung* utolsó hullámai is érik még e területet,

s az *ěχ* | *ěk (ich)* és *ôx* | *ôk (auch)*, valamint a *-ləχ* | *-lək (-lich)*-vonalak épp e területen mennek át. Igen érdekesen jellemzi továbbá e nyelvjárásterületet a *χ* és *f* spirans vokálissá válása a *-cht* és *-ft* hangkapcsolatokban: *reit* recht, *lŏut* Luft, *nout* vagy *neit* Nacht. *f* és *χ* tehát dentalis előtti helyzetben elülső magánhangzó után *-i*-vé, hátsó magánhangzó után *-u*-vá lett; *a* a nyelvjárásterület egyik részében *-u*-vá, másik részében *-i* vé fejlődött. Ezen és több más, nem kevésbbé érdekes hangtani jelenség alapján Ramisch egymástól igen élesen elválasztott nyelvjárásterületeket külömböztethet meg, és sikerül is neki e területek politikai történetéből bebizonyítani, hogy a nyelvjáráshatárok legnagyobbrészt régi politikai és közigazgatási határokkal esnek össze. Értekezése nemcsak eredményeinél, de módszerénél fogva is rendkívül becses és figyelemre méltó.

A könyv második részében Wrede a Wenkerféle Sprachatlas azon térképeit írja le, a melyek a *-chen* (alnémet *-ken*, *-je*, *-tje* plur. *-kes*, *-jes*, *-tjes*) és *-lein* kicsinyítő képzők eloszlását tüntetik fel a következő hat példa alapján: *Mäuerchen*, *Stückchen*, *bißchen* (sing.) és *Bäumchen*, *Schäfchen*, *Vögelchen* (plur.). E diminutivumok határvonalai sokszor összeesnek ugyan, s akkor rendszerint éles nyelvjáráshatárokat is jelölnek, sokszor azonban kisebb-nagyobb zónákat alkotnak. Leginkább a *bißchen* térképe tér el a többiektől. E terület-meghatározások igen nagy haszonnal lesznek értékesíthetők akkor, ha valamely telepítvény vagy Németországon kívüli nyelvsziget eredetét kell meghatározni, a mint a *-chen* | *lein* határvonalból meríthető tanulságot a «verbászi német nyelvjárás» cz. értekezésemben (95. §., l. Phil. Közlöny 1899. évf.) e nyelvjárásra vonatkozólag fel is használhattam.

Wrede azonban nem elégszik meg e kicsinyítő képzők elterjedésének megállapításával, hanem azok eredetét is iparkodik tisztázni. A gót szövegekben csak három diminutiv képzővel képzett szó fordul elő: ezek *barnilo*, *mawilo*, *magula*. Otfridnél egyetlenegy szó tüntet fel ily képzést *(kindelîn)*, a *Heliand*ban egy példa sem fordul elő, a melyben bármilyen diminutiv képzőt láthatnánk (Wilmanns: Deutsche Grammatik II, 248. §.). Az ófelnémet glossákban, valamint a latin szövegek ófelnémet fordításaiban azonban már gyakrabban fordulnak elő kicsinyítő képzővel képzett szavak; csakhogy ezek természetesen mindig a latin diminutivumok szóképzésbeli utánzásai. Polzin «Studien zur Geschichte des Deminutivums im Deutschen» (Strassburg 1901.) cz. munkájában ezért azt vitatta, hogy a német diminutivum, a mely a középfelnémetben már sűrűn fordul elő, az ófelnémet korszak vége felé a latin nyelvhasználat hatása alatt terjedt el. Ezt Wrede tagadja, s azt állítja, hogy a kicsinyítő képző nemcsak formájára, hanem kelet-

kezésére nézve is teljesen eredeti a németben, mert az semmi egyéb, mint a személynevekhez járuló beczéző képző általánosítása. Szerinte tehát eleintén kicsinyítő képző rendszerint csak személynevekhez, vagy legalább is személyeket jelentő szavakhoz járult (*barniló*, *kindilîn*). Innen van, hogy olyan nyelvjárásokban is, mint pl. az északnémetországiakban, a melyekben kicsinyítő képzővel képzett szó elég ritka, ily képzővel bővült tulajdonnévvel aránylag gyakran találkozunk: Goedeke, Werneke stb.

Később azután e képző általában élő lények neveihez, állatnevekhez járult, s csak azután terjedt el a tárgyi és elvont fogalmakat kifejező szavakban is. A képző eredetét tehát Wrede véleménye szerint nem szabad az idg. ősnyelvben keresni, mint Brugmann s követői teszik, mert ez aránylag új keletű jelentésmódosító suffixum, a mely hangalakjára nézve meglehetett a nyelvben azelőtt is, csakhogy akkor még nem volt ily jelentéstani functiója.

Ha Wrede tetszetős fejtegetéseivel nem is lehet a német diminutivum eredetének és elterjedésének kérdését teljesen eldöntöttnek tekinteni, mégis több valószínűséget tulajdoníthatunk nekik, mint Polzin feltevéseinek. Mindenesetre azonban örömmel üdvözölhetjük az e füzettel meginduló sorozatot, mert egyelőre csakis itt nyerhetünk tájékozást a Wenker-féle Sprachatlas eredményeiről. SCHMIDT HENRIK.

Gyakorlati kisorosz (Rutén) Nyelvtan. Írta *Volosin Ágoston*, tanítóképzőintézeti tanár. Ungvár 1907. Unió könyvnyomda. Ára 2 K.

VOLOSIN ÁGOSTON lelkes pedagógiai író, a ki tollával a hazai ruténség iskolai ügyének felvirágoztatása érdekében hasznos tevékenységet fejt ki. Mint tanítóképző-intézeti tanár nem elégszik meg azzal, hogy a leendő tanítókat elméleti és gyakorlati ismeretekkel lássa el, hanem gondja volt arra is, hogy a tanítóknak és tanítványaiknak kezébe modern pedagógiai alapon álló s az ottani viszonyokhoz szabott iskolai olvasó- és nyelvkönyveket adjon. Nauka czímen hazafias irányú rutén néplapot szerkeszt, mely lap voltaképp új korszakot jelez a hazai ruténség irodalmában, amennyiben a nép nyelvet teszi az irodalmi nyelv alapjává.

A mult század 50-es éveitől kezdve, nem tekintve az egyház vagy a hitoktatás szolgálatában álló könyveknek ó-szláv nyelvi alakokkal tarkított stilusát — a sajtó és egyéb gyér irodalmi termékekben egy külön hazai orosz irodalmi nyelv fejlődött ki, mely nem volt sem kisorosz, sem nagyorosz nyelv, hanem valami keverék, de szókincsben és ortografiában inkább a nagyorosz hatása alatt állott. Ezt a nyelvet tulajdonkép nem beszélte senki; nyomtatásban pedig csak az

iskolázott publikum értette, a paraszt ember alig. De a nyelvben teljesen magyarrá lett rutén intelligentia sem szellemi, sem anyagi támogatásával nem járult kozzá, hogy ennek az irodalmi nyelvnek életerőt adjon. Ily kedvezőtlen körülmények között az amúgy is gyönge csemete gyökerei kiszáradtak s képtelenné lett arra, hogy irodalmi gyümölcsöket hozzon a jövőben. De ha nem kellett az intelligencziának az ezen nyelven írt szegényes irodalom, mely szellemi szükségleteit úgy sem elégítette ki, annál inkább volt szüksége a népnek anyanyelvén írt szellemi táplálékra. Azonban a néphez csak olyan nyelven lehet beszélni, amelyet ő maga is beszél. Tisztán állott a feladat azon férfiak előtt, akik a nép lelki és szellemi életének irányítói, hogy egy népies irodalom megteremtése sürgős kötelesség.

Így indította meg az azóta feloszlott Szt. Bazil társulat a népies iratkákat, naptárakat és a Nauka cz. néplapot, mely jelenlegi szerkesztőjének ügyes vezetése alatt kedvelt olvasmánya lett a népnek és annak az intelligens közönségnek, melynek a néppel való érintkezés czéljából a valódi népnyelv gyakorlására van szüksége. Ma tehát úgy áll a dolog, hogy a nép nyelvét tanítják az iskolában, a nép nyelvén írnak az ujságban, naptárban, a nép nyelvén szónokolnak a papok ezen nyelven érintkeznek a néppel a köztisztviselők, ezen a nyelven kell tehát fejlődnie az irodalomnak is.

Szükségesnek tartottam e folyóirat olvasói előtt a rutén irodalmi nyelv kérdését szóba hozni, mert ebből világos lesz, hogy a közszükséglet hozta létre azt a nyelvtant, melyet ezuttal röviden ismertetni óhajtok. A hazai rutén népies irodalmi nyelvnek eddigelé nem volt megírva a grammatikája, mert, a kik Volosin előtt szerkesztettettek nyelvtanokat (Rákovszky, Szabó Cyrill, Szabó Eumén) vagy a nagyorosz, vagy a már említett keverék irodalmi nyelvet tartották szem előtt, itt-ott mellékesen utalva a hazai rutén nyelv sajátságaira. Volosin nyelvtana az első, mely a hazai rutén nép nyelv szókincsén és szóalakjain épül fel. A szerzőnek, mint új utakon járónak, természetesen sok nehézséggel kellett megküzdenie. A hazai rutén népköltészet és népmesei irodalom termékei eddigelé még nincsenek összegyűjtve, csak a lapokban és naptárakban jelentek meg szórványos közlések. A ki tehát tudományos alapon akarja e nyelv grammatikáját megírni: vagy magának kell hozzá fogni az anyaggyűjtéshez, vagy várni kell a jobb időkre, mikor ezek az előmunkálatok be lesznek fejezve. Volosin nem is tűzött ki maga elé ilyen czélt. Megelégedett azzal, hogy a tanulóknak, valamint olyan emberek kezébe, kik szükségét érzik a hazai rutén nyelv megtanulásának, egy praktikus útmutatót adjon. Ezt a czélját el is éri könyvével.

A könyv a bevezetésen kívül, melyben a kisorosz nyelv mai kialakulásáról van szó, 4 részből áll: 1. r. *módszeres alaktan* a fonétika elemeivel, 2. r. *rendszeres alaktan*, 3. r. *rövid mondattan*, 4. r. *szótár*. A módszeres nyelvtanban tanítja meg a szerző a fonétika elemeit s az alaktant megfelelő fordítási és beszédgyakorlatokon. A gyakorlatok pedagógiai ügyességgel vannak megszerkesztve, de mivel e könyv a nyelvtani alapismeretekben járatos tanulók számára íródott, kár volt a nyelvtan elemeivel 42 lapon át bibelődni, mikor a rendszeres nyelvtan begyakorlására újra ad gyakorlatokat. Szerintem elegendő volna, ha a módszeres rész csak a fonétika elemeinek elsajátítására szorítkoznék, vagy pedig a rendszeres rész a paradigmákon és rövid összefoglaló szabályokon kívül egyebet nem adna.

Ortográfia tekintetében — nagyon helyesen — nem csatlakozik a galicziai fonétikusok tarka-barka helyesírásához, hanem megmaradva a nálunk hagyományos etimologiai alapon, engedményeket tesz a fonétikának is. Pl. a zárt szótagban levő hangsúlyos *o*, *e* hangot, mely a hazai rutén dialektusokban *u*, *ü*, *i* hangnak felel meg *ô*, *ê*-vel jelöli (így tesz pl. Mitrofanowicz is Kleinrussische Grammatikjában, ott persze *i*-nek felel meg), csakhogy a jelölés nyomdahiba miatt gyakran elmarad. A zárt szótagban levő s a kiejtésben *v*-re változó *A*-t л-t в-vel írja (вовкъ, довгій, говоритъ), de nem mindig következetes, mert a 106. lapon вдолжь-t ír вдовжь helyett). Ingadozást látok még a következő szavak helyesírásában чоловѣкъ, de человѣческій, четыре és чотыри, вчера és вчора. A gyakorlatokban előfordulnak a грамотный, лавка (bolt), весна szavak, melyek a ruténban nem használatosak, ép úgy a лѣто év értelemben (15 лѣтъ); мурованна, деревянна talán csak egy н-nel; надраги helyett használatosabb a ногавици. A számneveknél nemcsak триста, hanem тристо is fordul elő. A 84 l. 3. szabályára ráczáfol pl. a 91. lap. ford. gyakorl. 1. mondata. Az igéknél a régi hagyományos felosztást használja, nagyon helyesen fölvette a segédigével képzett perfectumi alakokat. Nem találtam a дати ige alakjait.

A paradigmákat nagyon ajánlatos bekeríteni, sokkal áttekinthetőbbekké válnak ez által s a memoriát is segítik. Egy új kiadás jobb papiros és élesebb betűk alkalmazásával tetszetősbbé válnék. A módszeres rész megrövidítése s a magyarból való fordítások megbővítése, azt hiszem emelné a könyv hasznavehetőségét.

Nem czélom, hogy tovább is részletezzem e pedagógiai tapintattal megírt munka ismertetését, befejezem azzal az elismeréssel, hogy szerzője hasznos munkát adott benne úgy a tanuló ifjúság, mint a hazai rutén nyelv iránt érdeklődő közönség kezébe.

SZKUNZEVICS KORNÉL.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A nyelvtudomány ellen.

Ama tudományoknak, amelyeknek a gyakorlati élettel csekély kapcsolatuk van, vagy éppen semilyen sincs, mindig voltak ellenségeik. Mindig éltek rövidlátók, akik a napi, vagy a jelenbeli életszükségleteken, szinte az orrukon túl nem láttak és hiábavaló munkának, elveszett élet-energiának tartottak minden elméleti munkálatot. Az tehát, hogy napjainkban is akadnak, kik megvetik pl. a nyelvtudományt, nem ujság. Annál szomorúbb, hogy ma már nagy szellemek, legalább is nagy hírnevű szellemek állnak be az olcsó jelszavak lármás hadseregébe. Ime pl. *Ostwald*, a nagynevű természet-filozófus, annyira népszerűvé vált munkájában, mely immár a laikusok végtelen tömegébe is eljutott a Reclam-féle kiadás útján (*Grundriss der Naturphilosophie*. Reclam; Universal-Bibl. 4992, 4993), ígen súlyos támadásban részesíti tudományunkat. Kétszer is alkalmat keres e művében Ostwald, hogy a nyelvtudománynak és a filologiának «Schulmeistersinn-jét korholja. Objektiv előadása hírtelen izgató vezérczikk-stílusba csap át, ha a nyelv kérdései művében szóba kerülnek. «... Ihr Betrieb» — mondja Ostwald műve 108. és következő lapjain a nyelvtudományról — wird kommenden Jahrhunderten ebenso unbegreiflich zwecklos erscheinen, wie uns gegenwärtig die Scholastik des Mittelalters erscheint.» Ama tanulmányok, amelyekkel szerinte a modern összehasonlító nyelvtudomány foglalkozik, t. i. a szóalakok egymás közt való összefüggésének búvárlása s ezeknek az idők folyamán való átalakulásának kérdései az ő felfogása, rendszere szerint nagyon is nélkülözhetők. Mivel lehet e sajátos támadást megmagyarázni? E nagy tudós tiszteletreméltó felfogása mellett kell még külső okokat is keresnünk, hogy velök támadásának szokatlan lelkességét megértessük, de hamar meg vagyunk a kereséssel. A kiváló tudós többször is kitér a világnyelv kérdésére és az Esperantóban látja minden nyelvi probléma megoldásának kulcsát. Ő szerinte a természetfilozófia alaptanai közt hely juthat az Esperanto-propaganda számára is és látszólag meggyőző adatokkal — amelyek azonban rég ismeretesek az Esperanto őszinte propaganda-irataiból — hirdeti a világnyelvnek legújabb s elismerhetjük legszívósabb ábrándját. Ha meggondoljuk, hogy az Ostwaldtól és az Esperanto-hivektől annyira megvetett nyelvtudomány munkásai közül kerültek ki e vállalatnak legkomolyabb ellenségei, meg fogjuk érteni az egész támadást és azt a körülményt, hogy tudományunk világhirű búvárai még ez ideig nem is válaszoltak e fontos helyről jövő, de nagyon tragikusan nem veendő támadásra. *R. M.*

Përëntël.

Ez a rejtélyes szó, melyet a Nyelvt. Szótár «vermis: wurm» egyértékessel fordít (*përëntëlke:* vermiculus: würmchen), csak HELTAI GÁSPÁRnál (Kolozsvár, 1566) fordul elő: «A bölcz a fabuláual czipi a *perenteleket* és ama az apró nyálas embereket (Helt: Mes. 214. l.); Szégyen dolog, hogy egy oroszlan budossóban essék egy *perentel* miat

(356); Meg állom bosszudat az *perentel* kurua fián (358); Megtanítom a lator *perentelt* (359. 360); Igen ockos ez e *perentelke* (355)».*)

Nemcsak a magyar, hanem az oláh nyelvtudomány szempontjából is érdekes a kérdés. A «përëntël» szónak eredetije ugyanis nincs meg egyáltalán az éjszaki (dáko-)oláh nyelvben, megvan azonban a déliben (makedo-oláh, aromîn); ámde a «përëntël» jelenléte a magyarban kétségtelenné teszi, hogy valamikor élő szónak kellett lennie benne is.

S. PUŞCARIU: «Etym. Wörterbuch der rumänischen Sprache» a következőket írja: «ar. *purîntă:* gewöhnliche speise < *polenta,* it. polenta. Das wort hat eine interessante bedeutungsentwicklung erfahren: zunächst trat die pejorative färbung des wortes *gewöhnlich* in den vordergrund und *purintă*, oder *ġelă* (alb.=speise) *purintă* begann eine *unlautere* speise zu bezeichnen, wozu ein verbum *purint* oder *purintédzu* «verzehre unlautere speisen,» speziell «esse Fleisch während der fasten»` gebildet wurde. Da im Balkan nur die mohamedaner die in so groszen ehren stehenden christlichen fasten nicht einhalten, so konnte *purintat* (= spurcat în post) direkt für «türke» gebraucht werden.»

A *purintă* tehát szerinte szabályszerű fejlődés ($l < r$ két magánhangzó közt) a lat. *pŏlĕntă* szóból s a jelentésváltozás menete a következő: közönséges étel > tisztátalan étel (a mi nem bőjti «spurcat») > tisztátalan ételt evő, speciálisan «török» (Vö. még Convorbirĭ Literare, XXVII. 602. l.).

Az egész okoskodásnak legfőbb hibája, hogy a *purintă* szó melléknév, jelentése «tisztátalan», *ġelă purintă* tehát: olyan étel, melyet bőjtben enni tiltva van. Érthető, miért nevezik a «török embert» *purintlu, purintatlu.*

G. WEIGAND adja a szónak helyes magyarázatát: «lat. *purulentus:* eiterig; blutrünstige, rohe fleischstücke (Georges) > *pururintu* > *purintu*» (K. VOLLMÖLLER: Kritischer jahresbericht über die fortschritte der romanischen philologie, VII. 95 I. l.).**)

A magy. «përëntël» szónak oláh megfelelője *purintel* kicsinyítő képzés (*purintu* + *el* (lat. — *ellus),* pl. frumos + el *(frumuşel),* supţire + el *(supţirel),* stb.), a melyből hangzó-illeszkedéssel («purentel, pörentel» helyett) vált «përëntël». A Heltai-féle «përëntël» tehát nem «vermis», hanem «mocskos, hitvány ember, semmiség», a mely jelentés teljesen belleillik az idéztem példákba. ALEXICS GYÖRGY.

---

*) A példák a 76. fábulában, «Egy emberkéről és egy oroszlánról» szóló mesében fordulnak elő, a hol a *perentel* mindig «emberre» vonatkozik. A «vermis» egyértékest, az értelem után indulva, SZARVAS adja, ki a *P* betűt csinálta. A fentebbi idézettekhez magam is hozzájárulok eggyel, melyet ugyancsak HELTAI «Meséiben» találtam: «Goliath â nagy Orias hires neues vitez meg vtala â szegeny *perentelt* Dauidot» (220. l. az «Értelem» végén, Németujvár, 1596.). — IMRE LAJOS, a ki Heltai mesekönyvét újra kiadta (Régi Magyar Könyvtár, 4. szám), a *përëntël*-t a ném. *brander* (diákok csúfneve): «bagoly» (*Brandfuchs* jelentésben más újabb szótárban is) szóval magyarázza. Nála még a következő két példát találom: «Perentelec és nyálas gombác» (LVII. mese); «Nagy soc nyálas perentel» (u. o.).

**) Az oláhban «eiter» *puroĭ* (punoĭ), az ar.-ben *proñu, proañe* < lat. puronium (eine abgeleitete form von «pus». PUŞC: Etym. Wörtb.).

Juhnevek.

Az oláh ember a terhes juhokat, míg nem ellenek, *oĭ groasenek* (vastag juhok) nevezi, azután *oĭ fătate* (ellett juhok); a mikor pedig elválasztják a bárányokat: *mînzarĭ* (fejős juhok). Őszig a bárányok neve *mieĭ*, őszszel, mikor a havasról haza hajtják őket: *noatinĭ, noatine* (lat. annotinus), vagy *cîrlanĭ, cîrlane;* ha betöltik az egy esztendőt: *miorĭ, mioare,* két éves korukban meg: *stremiorĭ, stremioare,* azután a hímje *berbecĭ,* nősténye pedig *oĭ.*

Ez elnevezések közül egy czikkben, melyet TAKÁCS SÁNDOR közöl «A berbécs és a birka» (MNy. III. 207—213. l.) czímmel, előfordul a *mióra, milióra (millóra),**) *notin.* E szók oláh eredetét már SZINNYEI kimutatta. A magy. *milióra* s *millóra* alak (*-l*-lel) azt tanúsítja, hogy még olyan időben került át, a mikor az északi oláhban is *milĭoară-mil'oară*-nek hangzott. Az aromînben (déli oláh) még így ejtik: *mlor, ml'oară;* a megleni oláhban: *mil'or* (Etym. lat. **agnĕlliŏla*). Az oláhból kölcsönözte az albán nyelv is: *mil'orε;* az újgörög *μπλjώρι, μπλjώρα.*

TAKÁCS czikke említi még a «kápra» szót (= oláh: *capră* < lat. capra); az «oszkotárság»-ot, a «czáp»-ot, a «vatulyá»-t (votulya), a «czigar» juhot, a «brezán» birkát, a «stogos» és «micza» juhfajokat. Az «oszkotárság» az oláh *scutar*-ból való: le chef des bergers, celui qui dirige la bergerie, tient les comptes, etc. (Etym. óbolg. *skotŭ:* pecus; oláh forma *-ar* képzővel); a «czáp»<oláh *ţap;* bock, widder (Etym. albán *sk'ap, tsap*); a «vatulya» (votulya)<oláh *vătuĭ, vătuĭe:* junger bock; ziege von einem jahre bis zur zeit des werfens (aromîn: *vitul'ŭ:* ziklein von einem jahr; megleni oláh: *vitulŭ:* lamm, welches nicht mehr saugt, doch noch nicht ein jahr alt ist). PUŞCARIU (Etym. Wörtb.) a lat. **vitŭleus, *vitŭlea,* G. MEYER (Etym. Wörtb.) pedig az albán *vetul':* zicklein über sechs monate, *vetul'ε:* junge ziege másának véli. Az oláh pásztorok révén jutott a szó a kisoroszba *vatulja, vatujka;* a lengyelbe *wetula:* einjährige ziege. A magyar, kisorosz s lengyel alakok (*-l'*-lel, tehát nem *j*-vel, mint a mai nyelvben «vătuĭe») abból a korból valók, mikor az északi oláhban is a szót *vătul'e*-nek mondták.

A «czigar» juh az oláh *ţigaĭe* szóval függ össze (lînă *ţigaĭe:* laine fine, souple et frissée). Dr. RODICZKY JENŐ «A juhtenyésztés mult és jelen irányairól» (Budapest, 1904) cz. könyvében mondja: «A *czigája,* más néven: *czigáj, czigája, zigája, czigárka, berke* (Háromszék, Orbai járás) és *czik* az Alduna országainak kedvelt juha, a mely onnan elterjedt Erdély délkeleti részében és helyenkint Magyarországon is» (92. l.). Erdélyben tehát a «czigája» elnevezés mellett a «czigárka» is járja; bizonyára a TAKÁCS idézte helyen levő «czigar» alakot *czigár*nak kell olvasni. A «stogos» (valószínű hibás írás «sztogos» helyett) juhfaj<oláh *stogos:* dont la laine est fine et souple (se dit des mou-

*) A NyTSzótárban lévő adatnál régebbi előfordulását a *mióra* szónak találtam az erdélyi diéta 1548-iki végzései közt: «Ex quinquaginta una ouis cum agnello et *miora* (danda erit), ex septuaginta quinque duæ oues cum agnellis et *miora,* ex centum similiter duæ cum agnellis et *miora.*» (Gr. G. TOCILESCU: Revista pentru istorie, archeologie şi filologie. Bukurest, 1883. I. évf. II. füz. 437. l.)

tons, DAMÉ); lînă *stogoasă:* laine ordinaire (CIHAC, II. 370. l. Etym. óbolg. *stogŭ:* acervus). «*Sztogos* oly juh, mondja RODICZKY (id. m.) — mely a *kazal* mellett telel, mint ez a vándorjuhoknál Erdélyben még szokásban van. Ez a szó tehát oly nyájbeli állatot jelent, melynél csak a számra, nem a minőségre tekintenek. Ily módon a *sztogos* név a keverékvérű állatok jelzője» (96. l.). A mult század első feléből való brassó-szebeni kereskedelmi szokások szerint «a másodrendű» raczka keresztezésű czigája neve *stogosch*, a raczka *zurkan*, a báránygyapju *mitza* (RODICZKY, id. m. 94. l.). A «micza» juhfaj<oláh *miţe:* toison des agneaux, laine, agneline; touffes des laine, mêches (Etym. óbolg. *jagne, jagnĭcĭ, agnĭcĭ,* CIHAC).

A «brezán» birka olyan állat, melynek homlokáról orráig egy fehér folt (vagy vonal) huzódik, < oláh *breaz:* pferde, rinder, schafe mit einer blässe; ebből *-an* képzővel «brezan» (Etym. óbolg. *brêza:* birke; újszl. *brêza*: scheckige kuh). Lehet azonban, hogy a TAKÁCS idézte helyen «bárczasági» juhot kell érteni, < oláh *bîrsan, bîrsană* (Ţara Bîrsiĭ: Bárczaság). RODICZKY ugyanis azt írja (id. m. 96. l.), hogy Erdélyben a bárczasági juhot «burszán»-nak, «berszán»-nak hívják, a mely «nem külön fajta; czigája-raczkakeverék». A «berszán» alakból könnyen érthető a *brezán.* Kedvelt juhfaj az oláhoknál, melyet a «Mioriţa» cz. népballada is említ: «Oiţă *bîrsană,* De eştĭ năzdrăvană...» (Bárczasági juh, ha te már csudajuh vagy [ad normam: csudaszarvas], t. i. táltos. A pásztorembernek ugyanis a juha «táltos».)

Takács czikkében előfordul még a «vert berbécs»<oláh *berbece bătut* (vervex batutus).

A *bat* igének ugyanis nemcsak «ver, üt» a jelentése, hanem «herél» is: berbece (berbec) *bătut:* bélier châtré, mouton. A «buta» emberről mondják: «E *bătut* la cap tocmaĭ ca un ţap; e *bătut* la cap ca berbecul la coaĭe: caput obtusus (batutus), ad modum testiculorum hirci.» (V. ö. J. A. ZANNE: Proverbele romînilor. Bukurest, 1897. II. 41. l.) A «herélést» Makedoniában következő módon végzik az oláh pásztorok: az egyik lába közé veszi az egy esztendőt már betöltött berbécset vagy czápot (bárányt s notint soha), s miután spárgával erősen megkötötte heréjét, a másik egyre zúzza *(bate)* egy buzogányszerű fadarabbal lapos kövön az állat tojását (aromîn: *băteare̯a:* herélés; birbeaţe *bătut,* ţap *bătut*).*)

Megemlítem egy füst alatt még, hogy a székelyeknél járja a következő kifejezés is: «A szél északról *vert*» (TSzót.)< oláh «Vîntul *bate* de cătră mează noapte» (t. i. az oláhban a szél «ver» *(bate)* s nem «fuj»); aztán «*vert*» tej (TSzót) < oláh «lapte *bătut*».

ALEXICS GYÖRGY.

---

*) V. ö. albán *treϑ:* verschneide (menschen und tiere), a szó összefügg a lat. *trudo:* stosse igével; görög ϑλαδίας, ϑλιβίας: eunuch (ϑλάω, ϑλίβω: zerdrücke); szerb *utući* (vola): durch Zerstossen kastriren: testiculos contundo (KAR.). A külömböző népek herélési módjára vonatkozó adatok össze vannak állítva POTT tanulmányában: «Verschneidung». (A. KUHN und A. SCHLEICHER: Beiträge zur vergleichenden sprachforschung. Berlin, 1861. II. 204. és köv. l.) V. ö. még E. BERNEKER czikkét is «Slavische wortdeutungen» (in Zbornik u slavu V. Jagića. Berlin, 1908. 602. l.)

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben — — — — — — — — — 1.60
Bálint Gábor. Jelentése Oroszország és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet: 5 khálymik dana hangjegye — — — — — — — — — —.40
— Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3 füzet. Egy-egy füzet — — — — — — — 2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr — — — — —.40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai — — — — — — — —.20
— Nyelvünk újabb fejlődése — — — — — — — — — — — — — — — — —.40
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat — — — — — — — — — — — —.60
— A mondat dualismusa — — — — — — — — — — — — — — — — — 1.20
— A neo- és palæológia ügyében — — — — — — — — — — — — — — —.60
— Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius szatiráinak magyarázói után —.80
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra — — —.80
— Szórend és accentus — — — — — — — — — — — — — — — — — — —.80
Budenz József. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről —.30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet — — — — — — — 4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Ármin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finnugor nyelvészet» czimű II. értekezésére — — — — — — — — — — — — —.40
— Erdei- és hegyi-cseremisz szótár. (Vocabularium čeremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremisz szógyüjteményéből és az Ujtestamentom cseremisz forditásából 1.—
— Magyar-ugor összehasonlító szótár. (Lexicon Linguæ Hungaricæ cum Linguis Ugricis comparatæ.) 3., 4. és 5. füzet. Egy-egy füzet — — — — — — — — — — — 2.—
— Moksa- és erza-mordvin nyelvtan — — — — — — — — — — — — — — 1.—
— Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasonlítása — — — — — — — — — —.20
Fábián István. Finn nyelvtan — — — — — — — — — — — — — — — — 1.—
Finály Henrik. A beszterczei szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kisérte és teljes szómutatókat készitett hozzá — 4.—
— Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez — — — — — — — —.40
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metzenzéfi német nyelvjárás hangtana — — — — 1.50
Genetz Arwid dr. Orosz-lapp utazásomból — — — — — — — — — — — —.40
Goldziher Ignácz dr. A buddhismus hatása az iszlámra — — — — — — — —.80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről — — — — — — — — — — — —.20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál — — — — — — — — — — — — — —.60
— A pogány arabok költészetének hagyománya — — — — — — — — — — 1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlitva a keleti arabokéval — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 1.—
— Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten — — — — — — — — — — — — — — — — —.40
— Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben — — — — — —.80
Halász Ignácz. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyüjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyüjtötte s magyar forditással, jegyzetekkel ellátta — — — 6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szójegyzékkel — 3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. forditásának alapján — — — 6.—
— A Kún- vagy Petrarca-codex és a kúnok — — — — — — — — — — — — —.60
— A M. T. Akadémia és a szuómi irodalmi társaság — — — — — — — — — —.40
— A számlálás módja és az év hónapjai — — — — — — — — — — — — — —.40
— Az orientálistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyüléséről — — —.30
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújitásra nézve — — — — — 1.20
Joannovics György. Az ik-es igékről — — — — — — — — — — — — — —.80
— Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez — — — — — — — — — — — —.60
— Ertsük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében) — — — — — — — —.60
— Szórendi tanulmányok I. rész — — — — — — — — — — — — — — — —.60
— Ugyanaz II. rész — — — — — — — — — — — — — — — —.80
Kazinczy Ferencz levelezései. Közzéteszi dr. Váczy János I—XV. köt.: 1763—1818-ig. Minden kötet ára 10 korona. A II. kötetė — — — — — — — — — — — — 12.—
Kégl Sándor dr. A perzsa népdal — — — — — — — — — — — — — — — —.90
— Tanulmányok az ujabbkori perzsa irodalom történetéből — — — — — — — 3.—
Kunos Ignácz dr. Három karagöz-játék — — — — — — — — — — — — — 2.—
— Kis-Azsia török dialektusairól — — — — — — — — — — — — — — — —.90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai) szövegét gyűjtötte, forditással és jegyzetekkel ellátta — 3.—
— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet — — — — — — — — — — 10.20
— és Munkácsi Bernát dr. A belviszonyragok használata a magyarban — — 1.—

III. kötet. 1910. 1. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1910.

Szerkesztő lakása junius közepétől: II., Bimbó-utcza 28, hová a kéziratok küldendők.

TARTALOM.

Folyóiratunk ***május és november 15-ikén*** *jelenik meg. Egy kötet 4 ötíves füzetből áll s ára* ***6 korona.*** *Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.*

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

A M. *göröngy* SZÓ ÉS AZ *ą:u* HANGOK VÁLTAKOZÁSA A SZLÁV NYELVEKBEN.

SIMONYI egy pár évvel ezelőtt, l. Nyr. 31 : 36, azt fejtegette, hogy a m. *göröngy* valószínűleg szláv eredetű szó. Újabban visszatérve e fejtegetésére kimutatja, hogy ez az ötlet voltakép DANKOVSZKYtól ered, és mintha panaszos hangon említené, hogy magyarázatához eddig senki sem szólt hozzá. Hogy én nem szóltam hozzá, az, ha csak észrevettem S. fejtegetését, pedig igenis észrevettem, még csak véletlenség sem lehetett, hisz azóta összefoglaló czikket írtam a JAGIĆ tiszteletére kiadott ünnepi kötetben *Die Reflexe von ę ą in den slavischen Lehnwörtern der ungarischen Sprache* czím alatt, már pedig S. a *göröngy* szót egy szláv **grądь-* vagy **grądъ*-ból magyarázza. Hát megmondom őszintén, hogy S. magyarázatát nem tartottam egyébnek mint tudományos játéknak, nem is külömbnek mint azt, a melylyel MUNKÁCSI a m. *göröngy* szót teketoria nélkül — a szanszkrit *grantha* «knoten, gefüge» szóból, illetőleg szótőből magyarázta. Minthogy S. ismertetésében — MUNKÁCSI *Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben* cz. könyvének ismertetésében olvasható a *göröngy*-ről szóló rövidke fejtegetés — annyi a kicsit könnyedén oda vetett állítás, a *göröngy*-ről szóló megjegyzést is, a mely egy sehol ki nem mutatható **grądĭ-* vagy **grądŭ*-ból származott volna, a mely «élhetett valamikor mint a szanszkrit *grántha-* rokona» (szkr. *th* = szláv *d*!?), mondom a *göröngy*-ről szóló megjegyzést is bátran hallgatással lehetett mellőzni. Most azonban, mikor S. visszatér erre az odavetett magyarázatára és kis önálló czikket szentel neki, mikor azt véli, hogy e szó szláv eredetét «ma már meglehetős pontossággal be lehet bizonyítani», l. Nyr. 38 : 389, mivel a hangtani nehézségekre BRÜCKNER egy értekezésében «teljesen kielégítő választ

kapunk», u. o. 391. l., mikor S. azt hiszi, hogy «az újonnan fölmerült tények fényesen igazolják» fejtegetését, u. o., már csak azért sem hallgathatok, mert restelném, ha külföldön azt hinnék, hogy mi magyar nyelvészek egy annyira tudománytalan értekezésből, mint a milyen Brückner szóban levő munkácskája, tanuljuk jobban megismerni anyanyelvünknek akár csak egyetlen egy szónak is a multját. Szólok tehát először arról, hogy Simonyi mikép magyarázza most a *göröngy* szót, azután pedig áttérek Brücknernek a Zeitschrift f. vgl. Sprachf. 42. kötetében *N*- und *U*-Doubletten im Slavischen cz. a. megjelent értekezésének*) megvilágítására, a melyről S. azt állítja, hogy új tényeket vetett föl, a melyek régebbi föltevését fényesen igazolják.

Minthogy az anyag, a melyet Brückner összehordott, roppant nagy és a legnagyobb mértékben zavaros, rendezve pedig egyáltalában nincs, hisz a szerző rövid bevezetés után — abcés sorrendben halmoz adatot adatra, mindenek előtt élesen el kell választanunk egymástól két dolgot. Általánosan ismert dolog, hogy az óbolgár *ą*-nak rendes megfelelője az orosz, horvát-szerb, cseh-tót, lauziczi szorb nyelvben az *u* hang, kevésbbé ismert, de szintén már jó idő óta észlelt és részben már Miklosich nyelvtanában is helyesen föltüntetett tény, hogy a többi szláv nyelvekben is találunk az óbg. *ą*-hanggal szemben elvétve *u*-t. Brückner első sorban a lengyel nyelvre hivatkozik, hadd álljon tehát itt Miklosich összehasonlító nyelvtanának egy 1879-ben megjelent részéből egy ide vágó nyilatkozat: Öfters, mondja M., tritt *u* für den nasal ein, wobei die bestimmung, ob entlehnung anzunehmen, nicht selten schwierig ist, l. Vgl. Gramm. d. slav. Sprachen I². 527. l. Egészben véve igaz azt kell mondanunk,

*) Brückner szíves volt értekezésének különlenyomatát nekem elküldeni, ezért valamint sok egyéb szívességeért hálával tartozom neki. Én, a ki készséggel elismerem, hogy Br. kiváló irodalomtörténész és a lengyel philologusoknak legeslegelseje, abba a kellemetlen helyzetbe jutottam, hogy be kell bizonyítanom azt, a mit Br. büszkén vall önnön magáról, hogy ugyanis nem nyelvész. Végtelenül sajnálnám, ha ebből félreértések keletkeznének és a köztünk eddig fönforgott, különösen rám nézve becses jó viszony megszakadna épen most, mikor azt reménylem, hogy kitüntető meghívás folytán Bécsbe kerül és így nekem alkalmam nyílnék vele személyesen is megismerkedni.

hogy óbg. *ą*-nak a lengyelben *ę* vagy *ą* felel meg és hogy a bolgár és szlovén alakokból is rendesen könnyű megállapítani, hogy *ą* volt-e az eredeti hang, mert amabban ъ-t, ebben pedig *o*-t találunk helyében. Ha tehát p. o. a magyar *donga* helyett a Dunántúl *dugá*-t mondanak,. azt, ha csak nem akarjuk magyar hangtani fejlődésnek tartani, a horvát-szerb *duga* hatásának fogjuk betudni. De nekünk voltakép a hangfejlődés ez irányához nincs is semmi közünk, ha azt vitatjuk, hogy annak a szláv szónak, a mely minden szláv nyelvben *gruda*- illetőleg *hruda*-nak hangzik, tehát kivétel nélkül *u*-val, a magyarban *göröngy (gorongy)* felel meg, hisz itt nem az érdekel bennünket, hogy régi *ą* helyén sok szláv nyelvben *u* hangzik és hogy ilyenkor *u* kivételesen más nyelvben is jelentkezik mint a fönt említettekben, mert csak az ellenkező irányban történő hangfejlődés segítene rajtunk, erről pedig jóformán semmit sem tudnak a szláv nyelvek, ha csak a hangzóknak a lengyel nyelvben olykor-olykor utólag jelentkező nasalis kiejtését nem tekintjük annak. Óvakodnunk kell tehát, hogy el ne tévedjünk abban a rendezetlen tömkelegben, a melyet Brückner bizonyíték gyanánt ránk zúdít. Igaz, hogy kimutatható egy pár nagyon is kevés szó, a melyekben kezdettől fogva *ą* és *u* egymás mellett jelentkeznek már a közös szlávságban, tény hogy *ą*-nak nemcsak az orosz, horvát-szerb, cseh-tót, lauz. szorb nyelvben *u* felel meg, hanem néha, különösen sziszegő előtt, a lengyelben is, idegen hatás alatt a bolgárban és a szlovénben is, igaz az is, hogy a lengyel nyelvben néha anorganicus nasalisatio is jelentkezik mint p. o. *między* a régi és eredetibb *miedzy* helyett, de roppant tévedés volna azért azt hinni, hogy régi valamennyi szláv nyelvből egyedül kimutatható *u* mellett kényünk kedvünk szerint szabad egy *ą* mellékalakot föltennünk, csak hogy egy külömben eleve kizárt etymologiát ráerőszakoljunk a tudományra. — E megjegyzés után áttérhetünk most már a *göröngy* szó magyarázatára.

A *göröngy* szóról készségesen elismerem, hogy eredetileg mélyhangú szó volt (v. ö. Schlägli Szój. 704. gleba — *gorongag*, olv. gorongyag, stb.), jól tudom, hogy a *gy* régi *d*-ből keletkezhetett, nincs tehát semmi kifogásom az ellen, ha egy régi **gorond* alakból indulunk ki. De jobb szeretném, ha ezt meglehetős biztossággal vagy nem bánom teljes biztossággal föl-

tehető, de nem egyúttal tényleg kimutatható alaknak tekintenők. De mikor Simonyi négyszer is kimutatja ezt az alakot régi okiratokból! Még akkor is. Mert S. egyszerűen elhallgatja, hogy ez a *gorond* dehogy is jelent göröngyöt «gleba, Scholle», ZOLNAI nagyon okosan nem is *göröngy* alatt említi; nála a megfelelő czikk így hangzik:

Gorond? gorongy? 1330/1505: Transit per quandam vallem usque in locum *Gorong*. 1344: Lacum*) Remethe*gorongia* vocatum. 1417/1505: Quendam locum eminentem qui scilicet locus Hozyw*gorond* vocaretur. 1480: Ad quoddam pratum Hozzyv*gorond* nuncupatum. 1525: Ad monticulum Hozw *Gorond* vocatum. Ad monticulum Czegerhegye lapossa *gorongya* vocatum. Ad quendam monticulum Hozwhegvege *gorongya* vocatum. (L. Oklsz.)

Itt tehát szó sincs göröngyről, háromszor azt olvassuk: Ad *monticulum*, a helyett egy helyen: Quendam locum *eminentem*, a mi egyre megy, más helyen megint: Ad quoddam *pratum*. Meglehetős bátorság kell ahhoz, hogy az ember ezeket az adatokat a *göröngy* szó fejtegetésénél fölhasználja, de S. bátorsága még ennél is nagyobb, ő ugyanis egyenesen kijelenti, hogy: Kétségkívül azonos vele a szatmári, tolnai, pestmegyei *gorond* és *görönd* szó is, mely «a föld köralakú emelkedését, halmot, víznemjárta helyet» jelent, l. Nyr. 38 : 389. Hát én legalább olyan bátran állíthatom, hogy: Kétségkívül nem azonos vele a szatmári, tolnai, pestmegyei *gorond* és *görönd* szó, és ezzel elintézettnek tekinthetném a dolgot, de módom lesz az okokat is érinteni, a melyek miatt én, nem tekintve a jelentésben észlelhető nagy külömbséget, nem tartom ezt a tájszót a *göröngy* szavunkkal azonosnak.

Maradjunk tehát csak nagyobb óvatosság kedvéért a csillagos **gorond*-nál, az oláh *grunz* «göröngy» szót se keverjük egyelőre bele, hisz az maga is magyarázatra szorul, és szorítkozzunk tisztán a szláv nyelvekből meríthető tanulságra. Hát a szláv nyelvek, akárhogy csűrjük csavarjuk is a tényeket, azt vallják, hogy a göröngyöt mindig csakis *gruda*-nak hitták tiszta *u*-val, később egyes szláv nyelvekben ebből *hruda* lett. Nagyobb

*) Lacum h. nyilván locum olvasandó!

hitelesség kedvéért ide iktatom Miklosich szófejtő szótárából az összes adatokat:

gruda, asl. erdscholle, *grudije* neben *grudzije;* nsl. *gruda, gruden* december; b. *grutka* mil. 513; kr. *gruda, grudan* december, vergl. *grumenje* collect; p. *gruda, grudzień.* Klr. *hruda, hruden;* wr. *hruda;* r. *gruda* haufe, dial. gefrorener strassenkoth, *grudenь.**)

Megemlítem még, hogy a Miklosichtól egyedül említett bolgár *grutka* mellett (a melyet az irodalmi nyelvben *grudka*-nak írnak), a tőszó *gruda* is él és hogy M. litván és lett szavakat is idéz, a melyek a mellett tanuskodnak, hogy a szláv *u* itt is, mint rendesen, *u*-s kettőshangzóból keletkezett, v. ö. egyebek közt a litván *graudùs* «darabos» szót, a melyet M. a pótlékban említ, és lásd az egész szócsoportot LESKIEN *Der Ablaut der Wurzelsilben im Litauischen* 297. l., a szó etymologiáját pedig WALDE lat. etym. Wtb. *rūdus* alatt vagy akár WEIGAND Deutsches Wtb. [2]*Graus* alatt. Sehol nasalisnak semmi nyoma! Igen ám, de LESKIEN, WALDE, HIRT (mert ő nézte át a szavak etymologiáját Weigand szótárának legújabb kiadásában) — nyelvészek, hátha jobban boldogulunk, ha BRÜCKNERt választjuk vezetőnek, a ki nem nyelvész, nem is akar az lenni, hanem csak philologus. És valóban! Brückner vezetése alatt Simonyi játszva eljut oda, a hová akar. Kénytelen vagyok S. egész «bizonyitását» ide iktatni, hogy élesebben megvilágíthassam azt az örvényt, a melybe bele akar vinni:

«De lássuk, mondja S., Br. számos adata közül azokat, a melyek a mi *göröngy*ünkre vetnek világot. Már a 338. lapon megragadja figyelmünket ez a mondata: „Nem kellett valami különös éleslátás ahhoz, hogy a *trąd* ‚betegség‘ és *trud* ‚vesződség‘, . . . a *grądĭ* ‚mell, kebel‘ és *gruda* ‚Scholle, göröngy‘ azonosságát fölismerje az ember“. Íme itt van az a *gorond,* a melyet én kerestem, s még csak az hiányzik, hogy áthidaljuk a jelentésbeli távolságot a mellet jelentő orrhangú *grądĭ* s a göröngyöt, gorondot jelentő *gruda* között. Erre a kétségre teljesen kielégítő választ kapunk Br. következő adataiból, a melyeket a 346. lapon olvasunk: „*grąd* und *grud* ‚Erhöhung‘ — poln. *grąd*

*) Mikor ez a rész már le volt másolva, kaptam BERNEKER Slav. etym. Wtb. 5-ik füzetét, a hol az adatok még teljesebben össze vannak állítva.

,erhöhtes Terrain im Sumpf', in den Wörterbüchern *grond* geschrieben und aus deutschem *Grunt* hergeleitet". *Gręd* egy 1530-i nyelvemlékben ,Insel, Werder' jelentéssel fordul elő, lengyel nyelvjárásban pedig *grond* ,trockne Wiese im Sumpfgebiet'. — De hiszen, hogy a **grond-* hangzású óbolgár szó göröngyöt, buczkát is jelentett, azt legjobban bizonyítja a magyarban s oláhban fönmaradt képemássa», l. Nyr. 38 : 391.

Simonyi azt mondja Brückner értekezéséről: «Már a 338. lapon megragadja figyelmünket ez a mondata: „Nem kellett valami különös éleslátás ahhoz, hogy . . . a *grądĭ* ,mell, kebel' és *gruda* ,Scholle, göröngy' azonosságát fölismerje az ember"» és erre így kiált föl: Ime itt van az a *gorond*, a melyet én kerestem . . . — Hát ez Br. már amúgy is elég merész állításainak merő elferditése. Br. előbb azt vitatta volt, hogy eredeti *ą* helyén nemcsak az orosz, horvát-szerb, cseh-tót és lauz. szorbban hangzik rendesen *u*, hanem hogy a lengyel és bolgár*) nyelvben is gyakori az ingadozás az *ą* és az *u* közt, sőt megtalálható a szlovénben is. Erre következik az a hely, a melyet S. annyira megcsonkítva idéz, Br.-nél az ide vágó hely, a mely egyébiránt a 339. és nem a 338. lapon található, teljességében így hangzik:

Doch alle diese Erscheinungen könnten gar nicht beanspruchen in der *ZfVS.* besprochen zu werden; sie würden ja naturgemäss in das *AfSP.* gehören, wenn nicht meine Absicht darauf hinausginge, schon für das Urslavische diesen Prozess nachzuweisen, den das Polnische, Bulgarische, Slovenische (dieses am wenigsten) oft nur reflektieren. Ich muss freilich gestehen, dass es keines besonderen Scharfsinnes bedurfte, um die Identität von *trǫd* «Krankheit» und *trud* «Mühe»; von *łǫk* carex und *łyko* «Bast» von *bǫkъ* «Brüller» und *bykъ* «Stier»; von *prǫg* «Springer» (Heuschrecke) und *pryg* «Sprung»; von *grǫdь* «Brust» und *gruda* «Scholle» u. dgl. m. zu erkennen, d. h. in ihnen Worte zu sehen, die sich ebenso nahe stehen, wie etwa *pletь* «Geflechte» und *płot* «Zaun», *klepet* und *kłopot* strepitus usw., doch ist dies meines Wissens bisher im Zusammenhange nicht gemacht worden.

Valóban érthetetlen, hogy S. mikép tudott ezek után így

*) A bolgárra nézve Br. egy dilettans dolgozatra támaszkodik, a mely a *Jagić-Festschrift*-ben látott napvilágot!

fölkiáltani: «Íme itt van az a *gorond*, a melyet én kerestem», hisz Br.-nek esze ágában sincs azt állítani, hogy *grǫdъ* «Brust» és *gruda* «Scholle» tényleg azonosak, talán abban az értelemben, hogy valaha bármely szláv nyelvben hajdanában a «mellet» *gruda*-nak nevezték volna, a «göröngyöt» pedig *grǫdъ*-nak, hisz erről a világnak semmilyen szlavistája sem tud semmit, ezt még Br. sem meri állítani. Ő igaz egészen sajátságos terminologiával élve azonosságnak («Identität») nevezi azt, ha két szó olyan szoros kapcsolatban áll egymással, mint akár *pletь* meg *płot*, *klepet* meg *kłopot* stb. («d. h. in ihnen Worte zu sehen, die sich ebenso nahe stehen, wie etwa *pletь* Geflechte und *plot* Zaun, *klepet* und *kłopot* strepitus usw.»); Br. terminologiája annyira laza, hogy a szerint egy régibb indogermán **pletis*-ből lett *pletь* subst. gen. fem. «azonos» egy régibb **plotos*-ból lett *plotъ* subst. gen. masc.-val! Ez természetesen nem azt jelenti, hogy magukban a szláv nyelvekben valaha *pletь* *płot*-nak is hangzott volna vagy *plotъ* *pletь*-nek, hisz az *e : o* váltakozás, a mely olyan mint akár a görög λέγω : λόγος szópáré, a közös indogermán korszakból származik és e két szó, épen mert az *e : o* váltakozás az ős-korból való, soha a szláv nyelvekben «azonos» nem lehetett. A mit Br. be szeretne bizonyítani, a mit azonban be nem lehet bizonyítani, még sokkal módszeresebb és óvatosabb eljárással sem, az, hogy olyan szópárakban mint *grǫdъ* «Brust» és *gruda* «Scholle» a tőhangzók eredeti hangváltás következtében külömböznek egymástól, hogy a benne hangzó *ą (ǫ) : u* olyan közel állanak egymáshoz mint nem is a szlávban, hanem az ősindogermánban *e : o*. Még ha ez a bizonyítás sikerült volna is, ha derűre borúra ilyen értelemben «azonosaknak» lehetne is tekinteni a szláv nyelvekben az *ą* és *u*-t, akkor is már az ősszlávságban («schon für das Urslavische») külömbséget kellene konstatálnunk a *grądъ* «mell» és a *gruda* «göröngy» között, mert a mint fönt láttuk, hogy minden szláv nyelvben *gruda* (ill. *hruda*)-nak nevezik a göröngyöt, úgy a mellet jelentő szó is mindenütt *grądъ* alakra vezetendő vissza. Azok a nyelvek, a melyekben minden *ą*-nak *u* felel meg, e kérdésnél természetesen nem jöhetnek tekintetbe, de ha a bolgárban régente *ą*-t, ma ъ-t találunk e szóban, a lengyelben nasalis hangzót (*ę*-t vagy *ą*-t), a szlovénben *o*-t, *u*-t pedig soha sem, akkor egy perczig sem

szabad abban kételkednünk, hogy a szlávok kezdettől fogva élesen elválasztották egymástól a «mellet» jelentő szót a «göröngyöt» jelentőtől — híd az egyiktől a másikhoz már a közös szlávságban sem vezetett. Pedig hát a «mellet» az óbolgárban *grǫdь* illetőleg annak kettős számával *grǫdi*-nak híjják, a mai bolgárban *grъdi*-nak, a lengyelben rendesen más szóval (*pierś* ill. több. *piersi*) jelölik, de Br. egy ide tartozó régi *grędzi**) «Brüste» szót idéz a 346. l., a mely a sárospataki bibliában «mellcsont» értelemmel található, a szlovénben is csak egy régi *grǫdь*-ból magyarázható alakot találunk: *grod* (Pleteršnik jelzése szerint *grôd*, a melyben azonban az *o* alatt álló jel nem jelenti annak nasalis kiejtését!) ill. több. *grodi.*

Tehát szó sincs róla, hogy a két szláv szó valamikor azonos lett volna, ezt még Br. sem állítja, hát még más kevésbbé merész kutató. De hogy mennyire messzebbre megy S., mint a már is túlontúl merész Br., ez kitűnik abból, hogy S. nemcsak azt teszi föl, hogy a valamennyi szláv nyelv tanúsága szerint a göröngy nevében kezdettől fogva és mind a mai napig kizárólag hangzó *u* helyén szabad nekünk, mivel a magyar *göröngy* szót erő erejével a szlávból akarjuk megmagyarázni, *ǫ* hangzást föltennünk, hanem egyenesen azt tanítja, hogy azt a szláv nyelvek tanusága szerint magukban a szláv nyelvekben kezdettől fogva élesen egymástól elválasztott két szót egyszerűen föl is cserélhetjük, azaz ha nem tudom megmagyarázni a magyar *göröngy* szót a *gruda* «göröngy» szóból, nem még akkor sem, ha minden hagyományon erőszakot téve **grǫda* alakot teszek is föl, hát megmagyarázhatom — a *grǫdь* «mell» szóból!!! Hogy erre Br. utólag ráadja-e áldását, azt nem tudom, lehetetlennek még ezt sem tartom, hisz Br. olyan veszedelmes elveket vall,**)

---

*) A lengyelben a közös szláv *ę—ǫ*-nak, ha megrövidültek, *ę*, ha régi hosszúságukat megőrizték, *ą* felel meg (v. ö. óbg. *rǫka* «kéz»: gen. pl. *rǫkъ* lengyel *ręka : rąk!*); hogy *grędzi* szakasztott mása az óbg. *grǫdi*-nak, azt az *ę* előtt álló *r*-ből látjuk — eredeti *ę* előtt *rz* lett volna belőle: óbg. *gręda* «gerenda»: lengyel *grzęda!*

**) A 341. l. azt említi Bernekerről: er trennt ausserdem *bǫbъlь* [«hólyag»] beruhend auf idg. *bamb*, Lautnachahmung für «schwellen», von *bǫbьnъ* [«dob»] «aus idg. *bamb*, Lautnachahmung für einen dumpfen Ton», die doch, wie stets ähnliches identisch sind. Én nem aka-

hogy nem lehet kiszámítani, mikép döntene, ha elébe terjesztenék ezt a kérdést, de én nem törődhetem azzal, hogy Br. esetleg milyen állást foglalhatna el e kérdésben, tehát nyugodt lelkiismerettel kijelentem, hogy ezen az alapon a m. *göröngy* szót magyarázni nem lehet.

Simonyitól egy időre búcsút veszek és áttérek most már Brückner értekezésére, a mely oly «fényes» világot vetett kérdésünkre, és szeme közé kívánok nézni mindenek előtt annak a fennen hirdetett azonosságnak vagy mondjuk szelídebben rokonságnak, a mely a *grądъ* mell és *gruda* göröngy közt észlelhető, a mely akkora, hogy fölismeréséhez nem is kellett valami éleslátás (Ich muss freilich gestehen, dass es keines besonderen Scharfsinnes bedurfte um die Identität . . . von *grǫdъ* «Brust» und *gruda* «Scholle» u. dgl. zu erkennen . . .). Tehát nézzük meg azt a czikket, a melylyel Br. egyenesen az azonosság bizonyításával foglalkozik tőle szokatlan bőbeszédűséggel — ez a czikk egy egész lapot foglal el. Mindjárt a czikk elején meglep bennünket egy sajátságos, úgy látszik teljesen indokolatlan kitérés:

Grǫd- und *grud-* «Erhöhung». *Grądъ* «Brust» (über das Zusammenfallen von Körperteil- und topographischen Namen ist schon öfters gehandelt worden, z. B. von Levy in PBB.).

Ugyan mit keres ez a megjegyzés a bizonyítás legeslegelején?! No de olvassunk csak tovább, mindjárt megtudjuk, hogy Br. miért csempészte ide be ezt a különös kijelentést:

p. *grędzi* «Brüste»; slovak. *hrud* «Erhöhung»; p. *grąd* «erhöhtes Terrain im Sumpf», in den Wörterbüchern *grond* geschrieben und aus deutschem «Grunt» hergeleitet, aber deutsch «Grunt» bleibt p. *grunt* und *grąd* muss schon wegen des *d* einheimisch sein, vgl. in einem schlesisches Grenzrezess vom Jahre 1530: ad scopulum qui iacet *vedlie grądu* dicto *Eichwerder*, *grąd* ist somit Insel, Werder, aus gleicher Zeit in den Acta capitulorum posnaniensium 1403—1530, herausgegeben von B. Ulanowski: per terram insularum *grad* und *grand*, *na*

---

rok a konkrét esetben Br. és Berneker közt dönteni, de komoly nyelvész aligha írhatja alá azt a tételt, hogy «az, a mi hasonló, mindig azonos» ha az «azonos» terminust még oly Br.-féle tág értelemben veszi is.

gradzech; die Beispiele aus den Dialekten sind zahllos, erwähnt sei nur aus Prace Filologiczne VI. 229: *grond* «trockene Wiese im Sumpfgebiet», *grondowina* dass. und «Heu von einer solchen Wiese», *grondowe siano* «trockenes Heu», *grondyna* «trockene Wiesenstelle» usw.

Úgy-e, most már nem lehet máskép megérteni azt a fönt említett különös betoldást a *Grǫdъ* «Brust» után, mint hogy a szerző a lengyel *grąd* helynévfélének idetartozását előre akarta az olvasó előtt érthetőbbé tenni. Milyen különös véletlen, Simonyi azt találta, hogy: Kétségkívül azonos vele [már mint a — *göröngy*-gyel] a szatmári, tolnai, pestmegyei *gorond* és *göröndsz*ó is, mely «a föld köralakú emelkedését, halmot, víznemjárta helyet» jelent, l. Nyr. 38 : 389, Brückner pedig ép oly kétségtelenül azonosnak talál egy a *gorond* tájszavunkhoz alakban és jelentésben gyanusan hasonlító *grond* szót — az óbg. *grądъ* «mell» szóval és hogy ezt jobban megértsük, elmélkedik arról, hogy a testrészek és helynevek elnevezésében milyen gyakori a találkozás! És mit szól ehhez a tudomány? mit a józan ész, a melyet a phantasia el nem ragad a legkisebb hasonlatosság látására? Az óbg. *grądъ* «mell» nőnemű *i*-tövű főnév, valamennyi szláv nyelvben ugyancsak nőnemű *i*-tövű főnév felel neki meg, a lengyelben az egyes szám **grądź* volna, de minthogy a mell két egyenlő részből álló testrész, rendesen kettes számban használták, a mely később a többes számmal összekeveredött: óbg. *grądi*, régi l. *grędzi.**) Hogy a lengyel *grond* vagy *grąd* szó milyen eredetű, azt nem tudom, Br. sem tudja, ámbár szentül hiszi hogy tudja. De azt már igenis tudom, tudja természetesen Br. is, hogy a l. hímnemű *grąd* gen. *grądu* sehogy sem felelhet meg közvetetlenül egy régi nőnemű *grądъ* gen. *grądi* «mell» szónak, a mely a lengyelben **grądź* **grędzi* volna, itt tehát azonosságról («Zusammenfallen von Körperteil- und topographischen Namen») szó sem lehet, a l. *grąd* teljesen külön álló szó, a mely a legtöbb szláv nyelvben merően ismeretlen —

*) A föltett egyes nom. **grądź* a tényleg kimutatható többes számú *grędzi*-hez úgy viszonylik, mint p. o. *ksiądz* «pap» egy. sz. nominativus a többi alakokhoz: *księdza* stb.

talán nem is szláv szó!*) Nem csodálatos, hogy Br. e szónak már az etymonját is megtalálta, pedig voltakép még meg sem ismerkedett vele közelebbről, mert különben nem képviselné ezt a szót a bőven tárgyalt és eléggé megérzékeltetett lengyel *grond—grąd* mellett mindössze az a hús- és vérnélküli slovak. *hrud* «Erhöhung», a mely «Erhöhung» igaz kapóra jött Br.-nek, mert olyan színtelen, hogy akár a *grądъ* «mell» ősjelentésének is szépen beillik, ott is ragyog mindjárt a czikk élén: *Grǫd* und *grud-* «Erhöhung»! Pedig dehogy olyan vizenyős ennek a «tót» *hrud*, jobban mondva morva-cseh *hrúd*-nak a jelentése, hogy akár duzzadó mellre is rá lehetne fogni. Mert hát ez a cseh *hrúd* semmi egyéb a lengyel *grond—grąd*-nak és bizony-bizony a magyar *gorond*-nak is édes testvére, ez ugyanis olyan emelkedés a Morva mentén, a melyet a Morva el nem önt, úgy hogy árvíz alkalmával a vad oda menekülhet. Egy ilyen *hrúd*, mondja BARTOŠ, Lid a národ II. 8, 3—5 holdat foglal el és mindegyiknek külön neve van (KOTT cseh szótárának VI. kötetében e neveket föl is sorolja!). Ez a hímnemű cseh *hrúd* többes *hrúdy* hangtanilag teljesen azonos lehet a lengyel *grąd* többes *grądy*-val, de nem lehet semmikép sem azonos sem a nőnemű cseh *gruď* többes *grudi* (olv. *gruďi*) «mell» szóval, sem az óbg. *grądъ grądi* illetőleg régi lengyel *grędzi*-vel.**) Ha azonban a cseh *hrúd* régi időben átvett idegen szó, a minek lehetősége épen nincs kizárva, kérdésessé válik még a közvetet-

---

*) Hogy valakit tévedésbe ne ejtsen az a körülmény, hogy Br. a *grąd* szó alatt is említ olyan alakot, a melyben *dz* hangzik, a mely a *grędzi* «mell» alakjaiban állandó (per terram insularum *grad* und *grand*, na *gradzech*), megjegyzem, hogy ez a *dz* tisztán csak a régi több. loc. rag előtt keletkezett, a mely hajdan palatalis hangzóval kezdődött; v. ö. a mai l. nyelvben, a melyben a régi több. loc. elveszett, de megmaradt az egyes loc.-ban ugyanaz a változás, p. o. az *ogród* «kert» alakjait: *ogród* g. *ogrodu* d. *ogrodowi* a. *ogród* instr. *ogrodem*, de loc. w *ogrodzie* «a kertben».

**) BERNEKER szófejtő szótárának épen megjelent füzetében úgy mint Brückner csakis Miklosich EtWtb.-ból ismeri a «tót» *hrud* «Erhöhung» szót, de úgy okoskodik, az óbg. *grądъ* nak a tótban *hruď* felelne meg, tehát fogja magát és a *hrud* szónak *hruď* alakot ad, így hát ebben a különben kitünő szótárban ez a szerencsétlen szó már háromszoros ferdítésben részesült: 1. nem tót, 2. jelentése nem egyszerű «Erhöhung», 3. nem hangzik *hruď*-nak!

len kapcsolat a lengyel *grąd* és a Morvaországban olyan jól ismert *hrúd* közt valamint a magyar *gorond—göröna* közt is, de ha van kapcsolat, akkor csakis ezek között lehet ilyent biztossággal megállapítani. a *grądь* «mell»-lel való összekapcsolás lehetősége, a melyet Br. ajánl, fölötte kétséges, a Simonyi által hallgatag föltett és kétségtelennek tartott azonosítás a szláv göröngyöt jelentő *gruda* szóval merő lehetetlenség.

A mondottak után Br. áttér a *gruda* «Scholle» szóra, a melynek a *grądь* «mell»-lel való azonosságát már nem is bizonyítja, annyira természetesnek tartja. Jó lesz tehát még egy pár más esetet szemügyre vennünk, hogy Br. eljárását kellő világításba helyezzük. Csak még egy apróságot akarok itt fölemlíteni annak illusztrálására, hogy Br.-nek mit jelent az *identisch* szó. Közvetetlenül a *Grǫd-* und *grud* «Erhöhung» czikk után a *Grǫbъ* und *grubъ* «grob» czikket találjuk, a melynek vége felé azt olvassuk: *Grǫbъ* ist mit dem folgenden *grǫdъ* identisch — ehhez igazán nem kell kommentár.

Hogy Br. mi mindent tart lehetségesnek, mi mindennek a jámbor elhivését követeli olvasójától, arra szolgáljon például mindenek előtt egy másik kis czikkecske. A czikk fölírása: *Rǫp-* und *rup-* «sorgen». Az ember joggal várja, hogy csupa olyan szóval találkozzék ebben a fejezetkében, a melyben a «sorgen» alapfogalom nyomban kiérezhető vagy a melyben a szerző a jelentésfejlődést külön megvilágítva ezt az alapfogalmat kétségtelen módon kimutatja. No de a ki ezt várja, nem ismeri Br. szertelen phantasiájának csapongásait. Íme a czikk első egészen önálló része:

Rǫp- und *rup-* «sorgen». Poln. alt *urǫpny**) «speciosus, schön» (nur im XV. Jahrh. mehrfach nachgewiesen); *rupić się* «sich bekümmern, sorgen», dazu *rup*, b. *roup* «Würmer»; «schön» nach dem «Sorgen, Hüten» benannt, wie etwa r. *choroszyj* dass. zu *choronić* «pflegen».

Szép, szép, csak az a *rup* cseh *roup* «Würmer» nem volna ott! mi köze annak az ápoló gondoskodáshoz, a melynek eredménye a «gondozott» alapfogalmából fejlődött «szép» lehet?

---

*) A *ǫ* a nasalis hangzónak régi jele, a mely a mai *ę* és *ą* helyén áll egyaránt.

Mert bizony az a *rup* utálatos egy féreg, mely képes még a *rupić* ige alapjelentését is úgy szétrágni, hogy nyoma sem marad a hirdetett *rąp* : *rup*-féle azonosságnak. Vegyünk csak kezünkbe egy egészen ártatlan, nagyon együgyű, ámbár jó vaskos lengyel-német szótárt, a Booch-Árkossy-félét, hátha ez jobban tudja a *rupić* származását, mint a híres lengyel philologus. Ez az ostoba szótár így magyarázza ezt az igét: *Rupić* nagen, beissen, wurmen; *rupie mię co* es macht mir etwas Kummer, Sorge; es wurmt mich etwas. Micsoda? Hát *rupić* azt jelenti, hogy «wurmen», *rupie mię co* szóról szóra «es wurmt mich etwas» és csak átvitt értelemben: es macht mir etwas Kummer, Sorge?! No akkor szépen állunk azzal a «szép» jelentésű *urópny* szóval, a melynek alapjelentése állítólag az, hogy «gondozott, besorgt» és a *rup*- gyökér «sorgen» alapjelentése is nyilván csak a képzelet szüleménye. V. ö. cseh *roup* Krautwurm; Puppe; Bremse; pl. —*y* Würmer in Eingeweiden; fig. —*y míti* [szóról szóra «Würmer haben»] unruhig sein!!

De kegyetlenség volna épen a legvadabb állításokat tűhegyre venni, külömben is tisztább képet nyer az olvasó, ha egymásután előveszem a abcés sorrendben fölvonuló csoportokat, csak azt ne követeljék tőlem, hogy mind a körülbelül 70-re rúgó csoporton végig menjek, elég lesz a tizedrészét, tehát a hét első csoportot bemutatnom, a többiről majd csak általánosságban mondom meg a véleményemet.

1. *Bąb*- und *bub*- «dröhnen»; *bąbьnъ* «Trommel», p. *bęben* dass., gebildet wie *tęten* = *tątьnъ* «Schall», beide mit dem harten Halbvokal statt des weichen. Dazu auch *bąbel* «Blase»; *bub*- fehlt, ist im Litauischen reichlich vorhanden, *bubénti* «trommeln» stb. stb.

Tehát mindjárt az első példánál, a mely azt akarja bebizonyítani, hogy a szlávban *ą* és *u* azonos, kisül, hogy *u*-s alak a szlávságban eredetileg nincs is («*bub*- fehlt»!), mert az, hogy a «dob» nevében az óbg. *bąbьnъ* l. *bęben* szlov. *bȏben*-nel szemben a többi szláv nyelvekben *u* hangzik (orosz és cseh *buben*, lauz. szorb *bubon*, horv. szb. *bȗbanj*), az csak rendjén van, az pedig fölötte különös, hogy Br. a litván szavak élére a *bubénti* «trommeln» szót teszi és azt hiszi, hogy ez is egy eredeti *bub*-

mellett bizonyít, mikor kétségtelen, hogy a litv. *būbnas* «dob» az orosz *buben* gen. *bubna*-ból való!

2. *Bǫk-* és *buk-* «brüllen». Ebből a czikkecskéből kitűnik, hogy Br. «*u*-Doublette» alatt korántsem azt érti, hogy *ą* a szláv nyelvekben csakis *u*-val váltakozik, ő szerinte általában minden *u*-féle hang, tehát *u*, *y*, ъ (= idg. *eu̯-ou̯*, *ū*, *u*) váltakozhatik *ą* hanggal. Ez egyes igen ritka esetekben tényleg így van, l. Vondrák Vergl. slav. Gramm. 1 : 126—128, de a tényállás teljes elferdítése, ha valaki úgy tünteti föl a dolgot, mintha minden szláv szóban található *ą* egyszersmind azonos értékű volna *u*-val (esetleg *y*, ъ-val) és megfordítva. Ezt az általánosítást ebben a csoportban is határozottan vissza kell utasítanunk, ámbár nem tagadom, hogy *bąkati* és *bukati* jelentése nem választható el élesen egymástól, de csoda-e ez egy igénél, a mely búgást-bőgést jelent, a melynél tehát a hangfestés még ha nem is volna semmi köze a kifejezések keletkezéséhez,*) folyton hatalmába keríthette az egyik vagy a másik szót. De végzetes tévedés volna à la Brückner egyszerűen azonosaknak tartani p. o. a lengyel *bąk* «bölömbika» és a *byk* «bika» szavakat. Valamennyi szláv nyelv azt vallja, hogy a szlávok a bikát őshazájukban *bykъ*-nak hítták és soha, de soha sem *bąkъ*-nak: óbg. *bykъ*, orosz *byk*, lauz. szorb *byk*, cseh *býk*, szlov. *bìk*, horv. szb. *bîk*, bolg. *bik* (a délszláv nyelvekben a régi *y* összeesett *i*-vel). A szláv *y* hosszú idg *ū*-nak a mása, míg a szláv *u* idg. *eu̯* vagy *ou̯*-nak felel meg, érthető tehát, hogy Berneker a *bykъ* «bika» viszonyát a *bukają* «bögök»-hez így magyarázza: Schwundstufe zur Vollstufe *buk-* in *bukajǫ* sd. «brüllen». Brückner, a kinek saját vallomása szerint Miklosich 30 évvel ezelőtt megjelent nyelvtana «alphája és omegája», l. *Filolgja i Lingwistyka* 47. l. ill. Nyt. 2 : 306, e helyett azt mondja: die Dehnstufe in *bykъ* «Stier». De nagy kérdés, vajjon ilyen, a hangfestéstől aligha független kifejezésre szabad-e a szokott terminusokat mereven alkalmazni, nem kell-e inkább olyan, bizonyosan nem véletlen találkozásokra utalnunk, mint arra, hogy a régibb **būkos*-on

---

*) Berneker a *bǫkajǫ*, *bǫkati* czikkben úgy magyarázza ezt az alakot: Nasalinfigierte Bildung zu der unter *bukajǫ*, *bukati* sd. besprochenen Wurzel.

alapuló *bykъ* mégis csak rettenetesen hasonlít mondjuk akár a bika — török-tatár *buka* nevéhez,*) a mi talán visszatartaná még a vakon hivő Simonyit is attól, hogy egyszerűen azt állítsa, hogy minthogy *bǫk—buk* azonos, a bölömbika neve pedig a lengyelben *bąk*, bizonyára a bika neve is valamikor *bykъ* helyett **bąkъ* volt! Vagy azt hiszi, hogy ennél kevésbbé merész állítás az, hogy a szláv *gruda* «göröngy» mellett bizonyára volt valamikor egy **grądъ* vagy **grądь* szó is ugyanazzal a jelentéssel.

3. *Bǫt-* und *but-* «stossen». Überall nur mit *u*, p. *buta* «stolz», *butny* «stolz», *bucić się* exaltari (im Florianer Psalter, XIV. Jahrh., dann im XVI. Jahrh. häufig), fälschlich als entlehnt aus Kleinr. angesehen, wogegen schon das Alter des Wortes spricht; Miklosich vergleicht richtig neusl. *butiti* «stossen», bulg. *butam* «anrühren». Der Nasal kommt nur in der p. Interjektion *bęc* vom plötzlichen Stoss oder Fall (*bums!*). — Azt hiszem, ehhez sem kell kommentár.

4. *Do-* und *du-* «blasen»; ksl. *dǫti dъmą* und *dunǫti* dass.

A *dąti* præs. *dъmą* és *dunąti* præs. *duną* élesen elválnak egymástól és ez a különválás könnyen kimutatható a többi idg. nyelvekben is, l. Bernekernél egyrészt a *dujǫ, duti (dunǫ, dunǫti)*, másrészt pedig a *dъmǫ, dǫti* czikket.

5. *Dǫd-* und *dud-* «dröhnen, tönen».

Br. először mindenféle *u*-s alakot hoz föl, köztük az aligha eredeti szláv *dudá*-t is meg a búbos banka annyi színben játszó nevei közül a *dudek* változatot,**) azután pedig így folytatja:

---

*) A *buka*-ban igaz rövid az *u*, de hát mikor hosszú hangzók nincsenek a török nyelvekben.

**) V. ö. Miklosich szófejtő szótárában a *vŭdodŭ* czikket:

vŭdodŭ: asl. *vъdodъ, vъdidъ* upupa; nsl. *udod, udeb, vdeb* habd. *vdab, dab* lex. Daneben *hupač*, im osten; č. *dud;* p. *dudek;* klr. *vdod, vudvud, odud, udod, udul;* wr. *udod;* r. *udodъ;* os. *hupak;* ns. *hupac.* — magy. *dáb, dib.* Alles onomatop.

Ehhez hozzá teszem, hogy Gerov bolgár szótárában a *papunjak, pupavec, pupunec* és egyéb nevek mellett a *vdod* nevet is említi, hogy a lengyelben a *dudek* a. a varsói szótár még a köv. neveket sorolja föl: *hupek, łubek, łupek, wudwud, wudwudek,* és hogy a Nyelvtörténeti Szótárunk a szintén a szlávságból átvett *dod* és *dutka* neveket is említi.

Während ein *dǫd-* fehlt oder zu fehlen scheint, liegt ein *dǫt-* im Namen des pickenden Spechtes vor, p. *dzięcioł* = ksl. *dętьlъ*, sonst kann nur *dyndać* «baumeln» genannt werden.

A ki meri a búbos bankának a nevét, a mely egyebek közt a lengyelben *dudek*-nak is hangzik, de egyébiránt annyi színben játszik mint a szivárvány, a legszorosabb kapcsolatba hozni a harkálynak a szláv nyelvekben annyira egységes és a mellett jócskán eltérő nevével, attól legalább azt el nem lehet vitatni, hogy — bátor ember.

6. *Dǫg-* und *dug-*, neben *deng-*, «dehnen, ziehen, spannen (identisch mit *teng*, *tǫg*, *tug* dass., bis in die einzelnsten Bedeutungen, vgl. s. *bǫk* = *pǫk*).

Berneker is föltűnőnek találja, hogy *ǫ*-nal szemben a lengyelben és bolgárban *u*-s alakok is találhatók és föntartással azt a lehetőséget említi, hogy ezek talán más eredetűek, l. nála a *dǫgъ* czikket. De tegyük, hogy nem így van, akkor ez az eset hozzá csatolandó ahhoz a pár esethez, a melyben *ǫ* és *u* váltakozása tényleg kimutatható, v. ö. Br. 338. l. Maga Br. egyébiránt még 1901-ben orosz eredetűnek tartotta az idetartozó lengyel szót, a *duży*-t, l. *Cywilizacja i język* 142. s k. l.

7. *Dǫs-* und *dus-* «schnauben; würgen».

Ennek a czikkecskének semmi köze a kérdésünkhöz, anynyira tisztán lengyel fejlődésről van itt szó. A lengyelben ugyanis a *dąsać się* «schmollen, unwillig sein» mellett van egy *dusić się* «ersticken» [= megfúlni], a melynek *u*-ját könnyen ki lehet magyarázni egy eredeti **dąsić*-ből, ha épen szükség van rá, hisz épen sziszegők előtt a nasalis utóhang a lengyelben olyan gyenge, hogy akárhány helyen tiszta hangzót hallani eredeti orrhangzó helyett, az *ą* vocalisos része pedig még gyakrabban hajlik *u* felé; maga *dąsać się* is *dusać śe* lesz egyes vidéken, l. Kulbakin *K istorii i dialektologii poljskago jazyka* 39. l. Ha tehát a l. *dusić* a cseh *dusiti* tót *dusiť* lauz. szorb *dusyć*-nak felel meg, akkor **dąsić*-ra vezetendő vissza, a mint Br. is akarja, és a lengyel *u* fejlődése későbbi és a lengyel nyelvjárásokból jól ismert, annyi más később *ą*-ból fejlődött lengyel *u*-val azonos. De minthogy az orosz szerb szlovén és bolgár nyelvben szakasztott ugyanabban a jelentésben a *duchъ*-ból származó

dušiti (ill. annak mása) járja, az egyes helyeken amúgy is *dusić*-nak hangzó, más helyen ahhoz közel csengő **dąsić* és a *duch*-ból képezett régi **duszyć* keresztezését láthatjuk az irodalmi nyelvben is *u*-val használt *dusić*-ban, a mint BERNEKER a *dǫsajǫ* alatt kifejti. Hisz egy *dusić* és **duszyć* egyes alakokban amúgy is teljesen összefolyt volna: a præs. egy. 1. sz. mind a két igéből csakis *duszę*, a præs. több. 3. sz. csakis *duszą* lehetett volna, v. ö. *prosić* kérni: *proszę proszą* és a *głuch* «süket»-ből származó *głuszyć*-ból: *głuszę głuszą*.

Íme ez a hét első csoport, az egész «bizonyító» anyagnak mintegy tizedrésze, elegendő, hogy világos képet nyerjen az olvasó arról, hogy Br. milyen módon véli tételét bebizonyíthatónak és hogy mit kell azon értenünk, ha az *ǫ* és *u*-féle alakok «azonosságát» tanítja. Van Br. értekezésében még itt-ott valami, a mit ki szerettem volna emelni, de mindjárt a következő csoport elől nem akarok kitérni, mivel S. jónak látta azt különösen kiemelni és egészen sajátságos módon kiegészíteni. S. nyilván különösen meggyőzőnek találta, mert elsőnek említi a közül a «számos» példa közül, a melyekkel Br. állítólag bebizonyította, hogy «az orrhangu és az *u* hangu alakok» váltakozni szoktak egymással. A példák fölemlítését S. így kezdi:

A *gąba* «gomba» szó összetartozik a *guba* «Falte» szóval és a *gŭb* «biegen, falten, krümmen» igével [s hozzátehetjük a magyar *guba* és *gubacs* szókat], l. Nyr. 38 : 390.

Először Br.-rel végzek, azután áttérek S. különös toldalékára.

Br. *Gǫba* und *guba* «Falte» czím alatt állítja össze az idetartozó szavakat, a mi, akárhogy okoskodik e szavakról más helyen is, l. 332—334. l., mindenkép önkényes eljárás, mert hogy a «gomba» jelentésnek okvetetlenül a «Falte» (hajlítás, ráncz) alapjelentésből kellett volna fejlődnie, azt nehéz elhinnünk. De még ha ezt könnyebb is volna elhinnünk, marad még egy leküzdhetetlen nehézség, az a semmikép el nem vitatható tény, hogy azokban a szláv nyelvekben, a melyekben eredeti *ą* nem lett rendesen *u*-vá (mint az orosz, horv. szb., cseh-tót és lauz. szorb nyelvben), a gomba nevének tövében olyan hangzót találunk, a mely eredeti orrhangzóra vall, míg a hajlítás jelentés ép olyan következetesen *u* (*ъ y u*)-féle hanghoz kapcsolódik,

úgy hogy jelentés és hangalak egyaránt élesen elválasztja a közös szláv *gąba*-t a talán nem is közös szláv *guba* szótól, a mely itt-ott kimutatható. A tényállás íme a következő:

óbg. *gąba* σπόγγος, spongia, de — *gъnąti* (< **gъbnąti*) πτύσσω, plico, *sъgubъ* διπλοῦς, duplex.*)

bg. *gъba* (irodalmi írás гѫбд akár az óbg.-ban) gomba, de — *guba* lepény (v. ö. szlov. *gubanica* eine Art Kuchen aus zusammengerolltem u. gefülltem Teig, der Rollkuchen — ebből m. *gobonca* répával, túróval stb. töltött laskanemű sült tésztásétel Vas-m. Őrség).

l. *gąba* Schwamm, Pilz, de — *gubać* falten, krümmen, *przegub* Gelenk, Krümmung.

szlov. *gǫ́ba* Schwamm, Pilz, de — *gúba* Falte, *dvegube* zweifach, doppelt.

Hogy a közös szláv *gąba* «gomba» szónak mi az etymonja, az olyan kérdés, a melyhez szerencsénkre itt semmi közünk; hogy mennyire nem tekinthető ez a kérdés eldöntöttnek, azt már abból is sejthetni, a mit Br. a 332. l. PEDERSEN egy cikkéből említ, annyi azonban bizonyos, hogy a szláv nyelvekben csakis *gąba* alakból indulhatunk ki, a melynek a magyar *gomba* hű mása. Ha e mellett volt egy közös *guba* «Falte» szó is a szláv nyelvekben, a mi nem olyan bizonyos, akkor az kezdettől fogva vagy legalább is még a szláv nyelvek különválása előtt *guba*-nak hangzott. Br., a ki teljesen elveszítette a józan ítélő képességét, azt állítja, hogy e két szó valahogy összefügg eredetileg, a mi az ő tudományos terminologiája szerint úgy is kifejezhető, hogy *gąba* és *guba* — azonosak!**) No de azt talán még Br. sem tagadhatja, hogy magukban a szláv nyelvekben még mielőtt a szláv nyelvek végkép különváltak egymástól, hangzásban és

---

*) Készakarva mellőzöm a *gubiti gybati* perdere-féle szavakat, mivel MIKLOSICH és mások elválasztják, l. most erről BERNEKER szótárában a *gyb'ǫ* alatt.

**) Egész bizonyítása ennyiből áll:

Gǫba ist nun mit *guba* «Falte» identisch, bedeutet ursprünglich auch nur «Falte»; es können nämlich im Slavischen *n*- und *u*-Formen mit oder ohne jede Änderung der Bedeutung, abwechseln. So gehört *gǫba* mit *guba* zu *gŭb* «biegen, falten, krümmen» in *gъnǫti*, p. *gubać się* «sich krümmen», l. 333. l.

jelentésben teljesen külön két szó lett az eredetileg nem bánom akár tökéletesen azonos embryoból. Nem tudom tehát fölfogni, mi hasznát vehetjük a *gąba : guba* szópárnak a *göröngy* szó magyarázatánál. De SIMONYI e végzetes hibán kívül, a mely nem is írható Brücknernek bármennyire zavaros előadásának a rovására, itt még más hibával is tetézi fejtegetését, ő ugyanis a *gąba* «gomba» és *guba* «Falte» azonosításával meg sem elégszik, folytatja még: «[s hozzátehetjük a magyar *guba* és *gubacs* szókat]». Hogy-hogy? Talán a m. *guba—gubacs* is ide tartozik és talán ezt tetszés szerint akár a szláv *gąba* «gomba», akár a *guba* «Falte» szóhoz kapcsolhatjuk?! Hisz így, a mint S. előadja a dolgot, egy puszta czélzással, nincs ember fia, a ki ezt megértse. Mert tegyük, hogy a m. *guba—gubacs* szláv eredetű, akkor úgy-e az eddig előadottak szerint h a n g á l l o m á n y a játszva kimagyarázható, akár a *gąba* mai szláv másaiból, akár a *guba* folytatásából, mert hisz hallottuk, hogy az orosz, horv. szb., cseh-tót és lauz. szorb nyelvben eredeti *ą*-nak egészen rendesen *u* felel meg, a m. *guba—gubacs* tehát a *gomba* szavunk mellett is lehetne bátran a közös szláv *gąba* egy örökösének a mása, csak föl kellene tennünk, hogy a horv.-szb. *gȕba*-ból való, a mely a horvát akadémia szótára tanúsága szerint azt jelenti, hogy fungus, agaricum, spongia; lepra, porrigo, coccus.*) A *gomba* mellett álló *guba—gubacs* tehát még akkor sem erősítené meg Br. annyira ingatag alapra fölépített *gąba—guba*-féle azonosítását, ha a *guba—gubacs* szónak egyáltalában valami köze is volna a *gąba* «gomba» szóhoz, de hát nincs, tisztán egy hóbortos ember agyában szült meg az a gondolat, hogy a m. *guba—gubacs* összefügg a *gąba*-ból a horvát-szerbben *guba*-vá lett szóval. MIKLOSICH maga is kétkedve vette át DANKOVSZKYtól ezt az összeállítást:

guba fungus arborum Stulli serb. — guba, gubacs, gubics s. galla, Gallapfel Dank. Man beachte die Verschiedenheit der Bedeutung. Vergl. *gąba*. L. Die slav. El. im Magy. 213. sz. a.

*) Orosz hatásra nem gondolhatunk, mert az oroszok még nasalis hangzót ejtettek a régi *ą* helyén, mikor a magyarok velük őshazájukban érintkeztek; a cseh-tót nyelv sem igen jöhetne tekintetbe, mert ott meg igen korán *h* fejlődött a régi *g*-ből.

De szófejtő szótárában már egészen bátran említi a gombát jelentő *gomba* 2. alatt a magyar *gubó* «gallapfel» *gubacs*, *gubics* «Knopper» szót, míg a valóban oda tartozó magyar *gombá*-ról teljesen megfeledkezik! Így lett az, a mi Miklosichnál eredetileg csak egy igen kétes értékű forrásból átvett, kétkedve előadott összeállításból, szent igazság, a mely még az óvatos BUDMANIt is tévútra vezette, a ki a horvát akadémia szótárában azt mondja:

Gubač, m. galla, *šiška, šišarica*. ,Gubač, Knopper, gallapfel *(u Slavoniji)*. B. Šulek, im. 105 — mag. *gubacs*, a ovo je od našega *guba*.

Azaz B. a Szlavoniában használt *gubač* szót a magyar *gubacs*-ból származtatja, «ez pedig, mondja, a mi *guba* szavunkból való».

De hát hol az isten szerelmeért híjja a horvát vagy a szerb a gubát—gubacsot — *guba*-nak?! Hisz maga B. is helyesen mondja, hogy azt a horvát-szerbben *šiška*, *šišarica*-nak mondják. Vagy ismer-e B. vagy talán a mi Simonyink más szláv nyelvet, a melyben a gubacs *guba* vagy ehhez csak hasonló nevet visel? Vagy valóban olyan nagyon hasonlít a *guba—gubó* — mert hisz abban józan észszel kételkedni sem lehet, hogy ez egy szó*) — jelentése a gombáéval, hogy talán ezen az alapon lehetne a szót szláv eredetűnek tartani és olyan szóból magyarázni, a mely eredetileg «gombát» jelentett? És mielőtt ilyen vad etymologiát elfogadunk, nem kellene-e előbb azt a kérdést tisztázni, valóban *guba*-e az eredeti alak és nem *buga*, l. MTsz.:

2. *Buga* 1. gubacs (Somogy- és Baranya-m. Tsz.) 2. némely növények bogos feje, magtokja, virága stb... 4. szemgolyó (Székelyföld Tsz.)

vagy NySz. I. 320:

Buga: 1. galla C. PPBl. [gallapfel]. (Beythe: Nom. 5.). A makkos-fa, tölgy-fa, és tser-fa bugát és makkot hoz (Com.: Jan. 24.) [tegumen, testa; schale]. Ez a lúdforma madár mint

*) L. a MTjsz.-ban található adatokat, a melyekből kitűnik, hogy *guba* is *gubó* is gubacsot jelent, hogy a szemgolyót a nép hol a szem gubájának hol gubójának híjja.

valami gyümölts, dió vagy gesztenye az bugájában, úgy terem... (Misk. VKert 444.). (A selyemeresztő bogár) néha két nap az ő gömbölyeg bugáját egészen megszövi s elvégzi (676.).

szëm-bugája: [bulbus oculi; augapfel]. Vér jöve az szeme bugájábul (Nyr. XIV. 463.).

De sietek a végére! Br. az abc sorrendben összeállított csoportokban össze-vissza a legkülömbözőbb eseteket tárgyalja, értekezésének szerkezete annyira laza, hogy nincs igazi gerincze. Egy másik nagy hibája, hogy egy-két példa által bebizonyítottnak véli tételét és azután a még bizonyítandó tételt alkalmazza messze egymástól eső szavak erőszakos összeszorítására. Igen naiv nyomban a tarka csoportok után tett kijelentése: mag auch nicht alles einwandfrei sein, so dürfte die Masse der Beispiele überzeugend wirken. Hisz épen a példák szertelen sokasága kényszeríti a szerzőt olyan fölületes tárgyalásra, a mely az apró részletekbe ható, világos bizonyítást teljességgel kizárja, másrészt a szerző, a ki egyenesen hajhássza az esetek nagy tömegét, lépten-nyomon olyanokat állít, a miket józan észszel lehetetlen elfogadni, úgy hogy épen a példák sokasága magával hozza a bizonyítékok jóformán teljes értéktelenségét. Simonyi szemére veti Brücknernek, hogy «Br. maga nem igen kutatja a tények okait, s ez elég nagy hiba!» l. i. h. 390. l., én meg épen a t é n y e k hiányát érzem első sorban Br. értekezésében, a Simonyi állítása szerint «újonnan fölmerült tények»-et l. u. o. 391. l. Én teljesen megnyugodnám, ha Br. ahhoz a három-négy esethez, a melyet Vondrák összehasonlító nyelvtanában, l. 1:126—128, említ, még egy kis csapat ehhez hasonló, kétségtelen esetet mutatott volna ki, a melyben már a közös szlávságban *ą* és *u* egyaránt föltehető, de ilyent legföljebb a *dąg—dug* csoportban találhatnék. Br. a vége felé azt mondja: Auf die Fragen nach Alter, Hergang, Grenzen der ausgenommenen Lauterscheinung bin ich absichtlich nicht eingegangen — war doch zuerst nur das Faktum sicherzustellen, was hoffentlich gelungen ist, l. 368. l. Meggyőződésem szerint a főtétel bebizonyítása nem sikerült Br.-nek, ezzel pedig halomra dől a belőle levont következtetés jogosultsága is, hogy a hangok fejlődésében folytonos ingadozást kell föltennünk: diese [Beispiele] setzen einen Zustand der Unsicherheit, Willkür, voraus, dem

die Sprache nur langsam durch Eliminierung überflüssiger Zwischenformen ein Ende macht, l. 369. l. Br. nemrég egy czikket írt *Über etymologische Anarchie* czím alatt JF. 23 : 206 219. Ha nemsokára megint valaki ily czímű czikket talál írni egy nyelvészeti folyóiratba, alighanem Brücknernek *N-* u. *U*-Doubletten im Slavischen czímű értekezése — igen előkelő helyet fog benne elfoglalni.

Az eddigi eredmény tehát az: A göröngyöt a szlávok mindig csak *grudá*-nak hitták, nasalis hangnak ebben semmi nyomát sem tudjuk kimutatni. Hogy ez a *gruda* «göröngy» összefügg-e valahogy a *grądь* «mell» szóval, a mint Br. elég merészen állítja, az ránk nézve egészen közömbös, mert a két szó kétségtelenül már a közös szlávságban élesen különvált mind hangzásban, mind jelentésben, magukból a szláv nyelvekből nem mutatható ki a legkisebb mozzanat sem, a mely Simonyi magyarázatát támogatná, a mivel természetesen eszem ágában sincs tagadni, hogy a szláv *gruda* és a magyar **grond,* a mely a *göröngy* szavunk legrégibb alakja lehet, összecseng és hogy jelentésük azonos. Elismerem a legnagyobb készséggel, hogy egyenesen bosszantó lehet egyik-másik nyelvészre, hogy azt a csekélyke külömbséget el nem tudja tüntetni, a mely a két szót mégis elválasztja egymástól, de ez nem jogosítja föl őt arra, hogy lehetetlen föltevésekhez folyamodjék, még akkor sem, ha erre — az oláh nyelv is biztatja. S. már akkor is hivatkozott az oláh szóra, mikor először állította a *göröngy* szó szláv voltát és akkor nagy bátran azt állította, hogy «a m. *gorongy* s az oláh *grunz* persze nem lehet egyik a másikból átvéve» l. Nyr. 31 : 36. Azt, hogy miért nem, fájdalom, nem mondja meg, annyi azonban bizonyos, hogy hangtani akadályba e föltevés nem ütközném. Hisz ha a m. *gorongy* (göröngy) egy régi **grond* = óbg. **grądъ*—*grądь*-ból magyarázandó, az oláh *grunz* is ilyen óbg. **grądъ*—*grądь*-ból való, akkor hangtanilag természetesen az oláh *grunz* akár a legrégibb magyar alakból, a **grond*-ból is játszva kimagyarázható. Mert ha S. valóban komolyan latolgatta, hogy a m. *gorongy* és az oláh *grunz* miért nem lehet egyik a másikból, bizonyára tudja, hogy mássalhangzó előtt álló *on-* az oláhban rendesen és aránylag elég késön ment át *un*-ba (v. ö. l. *ponte*[m] > ol. *punte*, l. *monte*[m] > *munte* stb. stb.), a *z*-t pedig így is

úgy is *d*-ből kellett magyaráznia, akár egy m. **grond* akár egy annyira önkényesen fölvett szláv **grądъ—grądь*-ból indult ki. Nem is nehéz a *z*-t *d*-ből megmagyaráznunk, hisz *d*-ből az oláhban számtalanszor keletkezik *z*: valamint *brad* «fenyő» többese *brazĭ* (ejtsd *braź*) vagy *pradă* «préda» többese *prazĭ*, *lespede* «kőlap» többese *lespezĭ*, úgy lehetett volna egy magyar **grond*-nak megfelelő **grund*, vagy egy nasalis hang titokzatos hozzájárulásával az óbg. *gruda*-ból lett oláh **grundă*, vagy egy Brückner-Simonyi-féte ősjelentésű *grądь*-ból lett oláh nőnemű *grude* többese egyaránt — *gruzĭ*! A *z* azután más esetek analogiájára (v. ö. *mînz* csikó: több. *mînzĭ*) belekerülhetett az egyes számba is és megvan a *grunz* szó, a melyet hangtanilag épen csakis a magyar nyelvből magyarázhatnók meg nehézség nélkül. A szlávból nem, mert mind a *gruda*, mind a *grądь* szó nőnemű, az oláh *grunz* pedig hímnemű, a *gruda*-ban azonkívül nasalis hang nincs, a *grądь* pedig — hiába hivatkozik Simonyi Br. szemfényvesztő etymologicus játékára — «mellet» jelent és nem göröngyöt! A *grunz* tehát igenis lehetne akár magyar eredetű is. Hogy mégsem merem egészen határozottan annak mondani, ámbár tagadhatatlan, hogy az lehet és hogy ha ennek vesszük, hangtani magyarázata a legkisebb nehézséget sem okoz, ennek oka az, hogy Dalametra *Dicţionar macedo-român*-jában egy macedorománn *grunda* több. *grundzĭ* = ol. «*grunţ*,*) *bucată*» szót találunk, p. o. *grundă di zahari* = ol. *grunţ de zahăr* «egy darab czukor». Tiktin, a ki szíves volt engem az adatra figyelmeztetni, levelében az oláh *grunz* szóról így foglalja össze véleményét:

Über die Schwierigkeit, die das *n* wie nicht minder der verschiedene Ausgang bietet, weiss ich freilich nicht hinwegzukommen. Auch die Identifizierung mit *grądь* hilft m. E. nicht weiter. Möglicherweise hat ein begriffsverwandtes Wort — das zu suchen wäre — Einschub des *n* und Genuswechsel bewirkt. Berlin 1910. jan. 21.

Simonyi régebben tényleg ilyen úton indult el és azt vélte, hogy «Talán **grądŭ* a rokonért. *prądŭ* ‚porond' szóval való

*) Az ol. *grunţ* a *grunz* szónak egy úgy látszik később keletkezett mellékalakja.

keveredés útján», l. Nyr. 31 : 36. Erre már bátrabban, «talán» nélkül, folytatja: «E két szó a magyarban is keveredett». De ezt a magyarázatot újabban elejtette és ezt okosan tette, mert a szláv *gruda* és *prądъ* nem «rokonértelmű» szavak, keveredésüknek a szláv nyelvekben nem csak hogy semmi nyomát sem találjuk, de nem is valószínű. A mi pedig a két szónak a magyarban valo keveredését illeti, S.-nak még csak ezután kellene ennek a bizonyítását megkisértenie, mert megesett vele az a tréfás dolog, hogy mikor a *gruda* > *göröngy* és *prądъ* > *porond* keveredését akarta kimutatni, nem a *göröngy*-ről példázott, hanem a vele bizonyára össze nem függő «szatmári és tolnai *gorond*, *görönd* tájszó»-ról.

Az én véleményem szerint az oláh szóra való hivatkozás nem viszi a kérdést előbbre, legföljebb jobban ingerli a kettős problema a nyelvészeket, hogy a titok nyitját buzgóbban keressék. Étvágygerjesztőnek valóban nem rossz az egyjelentésű szláv *gruda* m. *göröngy* ol. *grunz* egymás mellé való állítása, de nem hiszem, hogy akadna a szláv nyelvekhez értő nyelvész, a ki akár a magyar, akár az oláh szó kedvéért, akár mind a kettőnek az összecsengéseért hajlandó volna a szláv nyelvek világos tanusága ellenére Brücknernek a *grądь*—*gruda*-féle összeboronálását elfogadni vagy elismerni, hogy a Simonyitól «említett körülmények megerősítik Brücknernek e szócsalád egybetartozására vonatkozó nézetét», l. Nyr. 38 : 391. Egy nehézséget nem hárítunk el azzal, hogy más, az előbbinél semmivel sem kisebb nehézséget gördítünk a magyarázat elé.

Asbóth Oszkár.

A HOSSZÚ DIPHTHONGUSOK REDUCTIÓJA.

Alig van még egy másik probléma-csoport, a mely fontosság dolgában az ablauttal vetekedhetnék — már csak azért is, mert segítségével a causalis nexus lánczát az «indogermán» viszonyokon túl a «prótoindogermán» viszonyokig lehet meghosszabbítani — s alig van még egy másik, a melynek terén a modern nyelvtudomány oly fényes eredményeket tudna felmutatni. Ezen eredmények között a legfényesebbek s egyúttal a leggyümölcsözőbbek egyike a rövid vocalisok reductiójának felfedezése, helyesebben e felfedezés consequentiáinak levonása, mert a gyönge vocalisnak HOLTZMANN már a múlt század negyvenes éveiben nyomában volt (a mint azt a vocalis-gyöngülésre felhozott ói. *girāmi tiráti* példák mutatják, l. BECHTEL, Die Hauptprobleme der indogermanischen Lautlehre seit Schleicher, p. 98—99), de ezt a fölfedezést kiaknázni s az egész vonalon érvényre juttatni csak a legújabb ablaut-theoretikusok, nevezetesen HIRT érdeme (l. Der idg. Ablaut passim). De noha minden kétségen felül áll, hogy a gyönge vocalis felvétele, resp. consequens alkalmazása nélkül az ablaut-viszonyok terén rendet teremteni képtelenség, rend még mindig nincs. Mert igaz ugyan, hogy a gyönge vocalist ma már általánosan fölveszik (a patres maiorum gentium között ritka kivétel PEDERSEN), de a fölvétel consequentiáinak levonásától érthetetlen módon tartózkodnak s az ablaut-viszonyok megértését még inkább megnehezítik. Ez — merem állítani — a legfőbb oka annak, hogy oly kitűnő kézi könyvekben, minők a BRUGMANN-féle Kurze vgl. Grammatik vagy a MEILLET-féle Introduction (és ennek javított PRINTZ-féle német kiadása), valamint az egyes idg. nyelvek történeti grammatikáiban az ablaut tárgyalása sehogysem elégíti ki az embert. Sőt van egy eset, a melyben a gyönge vocalis felvételének conse-

quentiája egyáltalában sehol sincs levonva és érvényesítve. Ez az eset a hosszú diphthongusok reductiójának kérdése. Erről akarok itt szólani.

* * *

A hosszú diphthongusok reductiója kérdésében a konzervativ és revoluczionárius ablaut-theoretikusok haótátul fogva egy nézeten voltak s vannak ma is; ennek igazolására elég lesz Brugmann és Hirt nézeteire utalni.

Brugmann legújabb összefoglaló munkájában (KvglGr. 143) ezt mondja: «*ēi ōi āi, ēu ōu āu* vor Konsonanz in schweren Basen wurden *ī ū*. **dhītós*, ai. *dhītás* ‚getrunken' aus **dhēitós*, vgl. *dhāyúṣ* ‚durstig', gr. θῆλυς ... Ai. *ū́dhar* aus **ōudh-*, vgl. gr. οὖθαρ aus **ὠὐθαρ* ... Die Mittelstufe war *əi, əu*, die, man weiss nicht unter welcher Bedingung, öfter erhalten geblieben ist: z. B. ai. *dhēnúṣ* ‚milchend' neben *dhītás*; ai. *ṓṣṭhas* ‚Oberlippe' zu **ō[u]s*».

Hirt (Der idg. Abl. 33) az egytagú nehéz diphthongikus basisok *i*-kategoriájáról a következőképpen nyilatkozik: «Als Schwundstufe haben wir *ə+i* anzusetzen, das im Idg. zu *ī* kontrahiert wurde. So ergibt sich denn in vielen Fällen ein Ablaut *ē—ī*, *ā—ī*, *ō—ī*. Neben *ī* tritt vor Vokalen *aj* auf (auch im Indischen), zuweilen auch vor Konsonanten ein Diphthong, in dem wir die oben § 16. besprochene Reduktionsstufe zu sehen haben». Az *u*-kategoria ablautja természetesen conform (§ 98). Példái között megvannak azok is, a melyeket Brugmann idéz: ói. *dhītás* és *dhḗnā* «milchende Kuh» (§ 79), resp. *ū́dhar* és οὖθαρ (§ 102).

Velejében tehát mind a két tekintély megegyez abban, hogy az egytagú nehéz diphthongikus basisok reductiója számára kettős megfelelést vesz föl: az egyik közülük a contractio révén létrejött *ī ū* monophthongus. A másik megfelelés tekintetében van ugyan közöttük theoretikus külömbség, de ez itt irrelevans: Brugmann a theoria értelmében egyedül postulálható idg. *əi əu* diphthongusokból indul ki s nyiltan beismeri, hogy az eventuális megmaradás feltételét nem tudjuk; Hirt úgy akar magán segíteni, hogy az *ī ū* monophthongusokat [verbis expressis ki nem mondott, de egész ablaut-theoriája szellemében postulálandó] prótoidg. *əi əu* diphthongusokból származtatja, míg az egyedül

lehetséges idg. *əi əu* helyett ugyancsak idg. *ei ai oi, eu au ou* diphthongusokat vesz föl (Abl. § 16. 67. 98). — Czélom és terem nem engedi, hogy ezeket a föltevéseket egész terjedelmükben kritizáljam; csak arra utalok, a mire feladatomhoz képest szükségem van, hogy t. i. az egytagú nehéz diphthongikus basisok reductiója uralkodó feltevés szerint egyrészt *əi əu*, másrészt (consonans előtt) *ī ū*. A kettős megfelelés magyarázata eltérő, magának a kettős megfelelésnek fölvétele általános, a mely ellen soha senki kifogást nem tett.

Mi e kettős megfelelés feltétele, resp. mi az oka annak, hogy idg. v. prótoidg. *əi əu* diphthongusok helylyel-közzel *ī ū* monophthongusokba contraháltatnak? A šwā indogermanicum különnyelvi megfeleléseinek számbavétele alapján ez a contractio a priori valószínűtlen. Mert igaz ugyan, hogy ezt az *ə* vocalist általánosan mormogó hangnak (Murmelvocal) definiálják, de viszont igaz az is, hogy az *ə* éppen nem lehetett valami határozatlan színezetű vocalis, a mely esetben rákövetkező *i u* hatása alatt színét változtatta s ennek folytán *əi əu* az indogermánban vagy még korábban *ī ū* alakban jelentkezett volna. Az *ī ū* contractio feltétele ugyanis, hogy a šwā *i*- v. *u*-színűvé vált. Ezzel szemben hangsúlyozni kell, hogy az *ə* határozottan *a*-színű vocalis, mert az árja kivételével minden idg. nyelvben mint *a* lép föl, heterosyllabikus *əi* kapcsolatban, valamint tautosyllabikus *əi əu* kapcsolatokban pedig az árjában is, tehát valamennyi idg. nyelvben *a*-színezetű [cf. ói. *dháyati* «saugt», *dhēnúṣ* < **dhainuš*; *óṣṭhas* < **aušthas* etc.]. — Az a feltevés tehát, hogy idg. v. prótoidg. *əi əu* diphthongusok *ī ū* monophthongusokba kontraháltattak, hangtörténetileg igazolhatatlan — de ha igazolhatónak és igazoltnak tekintenők is, fönnmaradna az a kérdés: miért maradt meg *ī ū* mellett az eredeti *əi əu?* — oly kérdés, a melyre felelet nincsen, mert a Hirt-féle fönnebb említett kiút (az idg. *əi əu* diphthongusoknak idg. *ai ei oi, au eu ou* diphthongusokkal való helyettesítése) nem egyéb vakmerő saltomortalenál.

Hasonló linguisticai saltomortale volna még az a föltevés, a melyet azonban eddig senki sem koczkáztatott, hogy a kettős hangmegfelelés alapjául szolgáló etymologiai anyag rossz, resp. annyira szórványos, hogy rá semmit sem lehet építeni. De az

egytagú nehéz diphthongikus basisok jegyzékének [l. HIRT, Abl. p. 33—40] futólagos megtekintése is meggyőz az ellenkezőről: nemcsak hogy az *ī ū* monophthongusok csaknem valamennyi e typusú basisnál szerepelnek, hanem egész sorozata van az olyan basisoknak, a melyek formatiói között *əi əu* és *ī ū* egyidejűleg lép föl. Ime néhány többé-kevésbbé biztos példa:

ói. *dhā́yas, dhāyúṣ: dháyati dhḗnā* és *dhītás, dhītvá*
ói. *gā́yati* «singt»: *gēṣṇas* és *gītás, gītiṣ*
ói. aor. *áhāyi (jáhāti):* gót *gaidw* és ói. *hīnás*
ói. *māyá* «Trug»: *ni-mayas* és gör. μῖμος
ói. nom. pl. *ráyas (rás): rayíṣ* «Habe» és *rirīhi, rarīdhvam (ráti)*
ói. perf. *siṣā́ya (syáti): sḗtuṣ* és *sīmā́, sīmántas*
ói. *chāyá,* ahd. *skēri:* lit. *skaidrùs* és gót *skeirs*
av. *sāiti* «liegt»: ói. *śáyatē, śḗtē* és *niśīthás*
ói. aor. *ápāyi (píbati): pērúṣ* «trinkend» és *pītás*

gör. μῶρος < **mōuros: ἀμαυρός* és ói. *mūrás*
lit. *sziaurỹs,* ószl. *sěverъ:* lat. *Caurus* és ahd. *skūr*
gör. κρώζω < *κρωύζω: κραυγή és gót *hrūkjan*
gör. πῶλος < *πῶυλος: παϝίς παῦς és lat. *pūpus*
gör. στεῦται < *στῆυται: σταυρός és ói. *sthūrás*
gör. τρώ(ϝ)ω: τραῦμα és τρῦχω
ói. *dāvás* «Brand»: *-dōman* és *dūnás (dunóti)*

Ezek után nincs más hátra, mint bevallani, hogy a kettős megfelelés, resp. *ī ū* < *əi əu* feltevésével zátonyra jutottunk.

Részemről a következő módon teszek kisérletet arra, hogy a problémához közelebb férkőzzem.

Mivel *ī ū* genetikus tekintetben okvetetlenül reductiós vocalisok s mivel a hangtörténet bizonysága szerint hosszú diphthongusok reductiói nem lehetnek, a priori bizonyos, hogy tehát rövid diphthongusok reductiói, illetőleg hogy az *ī ū* genesisében *ə* helyett a gyönge vocalisnak kell szerepet játszania.

Ez az a priori föltevés a posteriori szépen beigazolható — többek között az *eịā euā* typusú kéttagú nehéz basisok ablautformatióiból, melyek között *ei eu* és *ī ū,* resp. *iị uu̯* jelentkeznek, v. ö. pl.

basis **dheįā*: ói. *dhyā́yati*, gör. θεάομαι
**dhei*: ói. *adīdhēt, dīdhayas*
**dhii̯*: ói. *dhiyasānás*
**dhī*: ói. *dhītás, dhītíṣ*

basis **bheu̯ā*: ói. *bhávitum*
**bheu*: ói. *bhávati*
**bhuu̯*: ói. *bhúvanam*
**bhū*: ói. *bhūtás, ábhūt*

Mi lehet ezen *ī ū*, resp. *ii̯ uu̯* oka? Idg. **dhei*: **dhii̯ *dhī* és idg. **bheu*: **bhuu̯ *bhū* összefüggése csak egyetlen egy módon képzelhető el: azzal a föltevéssel, hogy a rövid normális vocalis gyönge vocalissá változott. A folyamat csak a következő lehetett: a gyönge vocalis határozatlan színezete és minimális időtartama miatt a rákövetkező *i̯ u̯* hatása alatt *i u* színezetet vett föl s az ilyképpen létrejött *ii̯ uu̯* kapcsolat antesonantikus helyzetben megmaradt, anteconsonantikus helyzetben pedig *ī ū* monoghthongusokba kontraháltatott. Ez a föltevés hangtörténeti és hangphysiologiai szempontból egyaránt oly plausibilis, hogy jobbat kívánni sem lehet. Csakis ezen a módon válik érthetővé az idg. *ī*: *ii̯* és *ū*: *uu̯* tövű nomina ablautja is [cf. ói. *dhī́ṣ dhíyəm* etc. mint *dhītás dhīyasānás* és ói. *bhū́ṣ bhúvam* etc. mint *bhūtás bhúvanam*]. De nem lehetne-e arra is gondolni, hogy ezen *ī ū* jelentkezésének talán mégis csak az *ə* az oka, mert hiszen pl. ói. *dhītás bhūtás* számára **dh$_e$i̯ətós *bh$_e$u̯ətós* alapalak vehető és veendő föl? Erre föleg azok is lehetnek hajlandók gondolni, a kik a F. DE SAUSSURE óta divatos hosszú nasalis és liquida sonansokat elvetik s pl. ói. *jātás pūrtás* etc. számára — nézetem szerint helyesen — a **ĝ$_e$nətós*. **p$_e$lətós* alapalakokat állítják föl. Ezen *ə* sorsának vizsgálatától szerencsére megkímélhetem az olvasót és magamat, mivel kéttagú könnyű basisok formatiói között szintén kimutatható az *ei eu*: *ī ū*, resp. *ii̯ uu̯* < prótoidg. *$_e$i $_e$u* alternatio. Hogy ez a prótoidg. *$_e$i $_e$u* nem pusztán theoretikus conjectura s hogy a példák száma nem olyan csekély, a mint HIRT maga is hiszi (Abl. p. 14), azt nyomban meglátjuk. Igen instructiv példa a következő:

1. basis *k̂leie̯*

**k̂lei : ói. śrēṇiṣ*, gör. κλειτός, lit. *szleĩvis*
**k̂lₑi = *k̂lī : ói. śrīyatē*, gör. κλίνη, lit. *pa-szlyti*
**k̂lei̯ ; ói. śrāyati*, lit. *szlĕjù*
**k̂lₑi̯ = *k̂lii̯ : ói. śiśriyḗ*, gör. κεκλίαται, lit. *szlìję̃s*

2. basis *k̂leu̯e*

**k̂leu : ói. áśrōt śrōtum*, gör. κλευσόμεθα (Hes.), gót *hliuma*
**k̂lₑu = *k̂lū : ói. śúśrūṣatē*, gör. κλῦθι, ahd. *hlūt*, ószl. *slytije*
**k̂leu̯ : ói. áśravam śrávas*, gör. κλέ(ϝ)ος, ószl. *slovo*
**k̂lₑu̯ = *k̂luu̯ : ói. śuśruvḗ*, gör. κλό(ϝ)ω

Ime még egynéhány találomra kiragadott példa:

ói. *tráyas* < **trei̯es : ved. trī́* < **trī :* gör. τριῶν < **trii̯ōm*
ói. *dēvás* < **deiu̯os : dī́vyati :* ved. *diyā́uṣ*
gör. χειμών : χιών, lat. *hībernus* < **heimrinos : hiems*
ói. *rḗṣati* «wird versehrt»: ved. *rīṣant-* «Schädiger»

ói. *nū́ : návas*, gör. νῦν : νέϝος, ószl. *ny-nĕ : novъ*
av. *tū : tava*, gör. τῦ-νη : τεϝός, lat. *tū : tovos*
ói. *sṓtavē, savás : sūyam : suvānás*
ói. *góhas* «Versteck»: *gū́hati* «verbirgt»
gör. δευτέρος : δύω; ói. *dáviṣṭhas : dūrás :* ved. *duvā́u*
ói. *dhr̥ṣṇṓti : dhr̥ṣṇuvánti*

Nézetem szerint ebben az irányban keresendő az *ei/i eu/u* tövek nom. acc. voc. dualisának *ī ū* végzete is, a mely közfelfogás szerint ősnyelvi újképzés [!] volna az *o*-tövű nomina analogiájára (l. pl. Bartholomæ, Vorgeschichte der iranischen Sprachen, p. 127), de nyilván nem más mint a suffixum nélkül való redukált tő végződése, v. ö.:

ói. *ávayas ávēṣ : ávī*, ír *fāithi* < **u̯āteies : fāith* < **u̯ātī*,
ószl. *pątьje : pąti*
ói. *sūnávas sūnṓṣ : sūnū́*, ír *mogae* < **mogoues : mug* < **mogū*,
ószl. *synove : syny*

Ennyi elég lesz annak igazolására, hogy az *ei eu : ī ū*, resp. *ii̯ uu̯* alternatio kéttagú könnyű és nehéz basisokban

egyaránt szerepet játszik. Ámde a mi esetünkben egytagú nehéz basisokban fellépő *ī ū* monophthongusokról van szó, mely a nehéz diphthongusok *əi əu* reductiójából le nem származtatható. Mi itt a megoldás?

E labyrinthusból a Streitberg-féle Dehnstufengesetz (IF. 3, 305 et seqq.) segítségével lehet kijutni. E törvény értelmében tudvalévőleg rövid szótag hangsúlyos vocalisa megnyúlik [szabatosabban: megnyúlhatik], ha mögötte egy szótag elvész (cf. ói. *pā́t*, lat. *pēs* < **pḗts* < **pédos*, v. ö. gen. ói. *padás*, lat. *pedis* < **pₑdés*, de: gör. πόδα, lat. *pedem* < **pédm̥* < **pédom*). E törvény segélyével nyilván módunkban van rövid *i u* tartalmú diphthongusokból hosszú diphthongusokat keletkeztetni, resp. egytagú nehéz diphthongikus basisokat kéttagúakra visszavezetni: az *ei̯e eu̯e* typusú kategoria záró vocalisának eltünte után az első szótag vocalisa megnyúlik s a heterosyllabikus *i̯ u̯* tautosyllabikus *i u* lesz (mint pl. ói. 3. sg. aor. *ájāiṣ: jáyati, jēṣi;* 3. sg. aor. *áśrāuṣīt: áśravam, áśrōt*); másrészt mivel az ektasis távolléte nem kritériuma az egytagúságnak (cf. *ásmi* < **ésmi*, noha a basis kéttagú: **eso/ese*, cf. ói. *sánti*), azért az *ei̯e eu̯e* typusból egytagú könnyű basis is levezethető (v. ö. pl. ói. fut. *jēṣyati śrōṣyáti*, noha a basis kéttagú, cf. ói. *jáyati áśuśruvat*).

A probléma megoldása tehát ez: idg. **dhəi* (ói. *dhēnúṣ*) és **dhī* (ói. *dhītás*) in ultima analysi a kéttagú **dhei̯e* basisra, közvetlenül azonban két külön basisra megy vissza: az egyik **dhēi* (ói. *dhā́yas*), a másik **dhei*; amannak reductiója: **dhəi*, emezé: **dhₑi* = **dhī*; ép így **stəu* (σταυρός) kiindulópontja **stēu* (ahd. *stiuri*), ellenben **stū* = **stₑu* (ói. *sthūrás*) kiindulópontja **steu* (cf. ói. *sthá-viras*) — szóval: a szóban forgó egytagú nehéz diphthongikus basisok reductiója *əi əu*, a velük kapcsolatban előforduló *ī ū* pedig secundär egytagú könnyű basisok reductiója < prótoidg. *ₑi ₑu*, a mely hangokhoz a fönnebbi *əi əu* diphthongusoknak közvetlenül semmi közük nincs.

SCHMIDT JÓZSEF.

A FONÉTIKA TÖRTÉNETÉBŐL.

(Folytatás.)

4. William Holder (1614—1697).

A WALLIS-féle *Grammatica Anglicana* után 16 évvel, 1669-ben jelent meg a XVII. század legkitünőbb fiziologiai fonétikája: *Elements of Speech: an essay of inquiry into the natural production of letters: with an appendix concerning persons deaf and dumb. London.* Szerzője WILLIAM HOLDER fizikus, a Royal Society tagja volt.

Az *Elements of Speech*-ben HOLDER — a régibb fonetikusok megállapításait nem véve figyelembe — csak saját megfigyeléseire támaszkodik. «And although I have bin told — írja a 20. lapon — of some more accurate Authors, who take not the vulgare Alphabets and Rudiments of Grammar for their Cannon; yet *I have refrained to look into them, for fear of being led away by other men's fancies;* whereas I rather chose *to consult Nature at Hand.*» Nincs okunk ez önérzetes szavak igazságában kételkedni, ha szinte hihetetlennek tetszik is, hogy HOLDER még tagtársának, WALLISnak akkor már második kiadásban megjelent s nagy feltünést keltett *Grammatica Anglicana*-járól sem vett volna tudomást.

Annyi kétségtelen, hogy HOLDER egyike a legelfogulatlanabb és legélesebb szemű megfigyelőknek; e tekintetben elődei közül senki (még WALLIS sem), utódai közül is legfellebb KEMPELEN FARKAS veheti fel vele a versenyt. Igazat kell adnunk ROUSSELOTnak (Principes de phonétique expérim. I, 317) abban, hogy HOLDER 250 esztendős munkáját a mai fonétikus is élvezettel és okulással olvashatja.

HOLDER megfigyelései és meghatározásai közül csak azokat

említem meg, a melyeket rendesen későbbi fonétikusok nevéhez szoktunk fűzni; az ilyen esetekben a méltányosság is megkívánja HOLDER prioritásának utólagos megállapítását.

Az *Elements of Speech*-ben találkozunk először a mássalhangzóknak ma is szokásos osztályozásával: zárhangok (occluse), réshangok (appulse partial and pervious), *l*-hangok és tremulánsok (jarring). Kiemeli H, hogy minden nyelv- és ajakarticulatiohoz voltaképen négy hang tartozik: zöngés és zöngétlen oralis, zöngés és zöngétlen nasalis ill. naso-oralis:

«Thus the same articulation; if of breath, makes one letter; if of Breath vocalized, or voice, another, if of voice nasall (i. e. when the uvula is opened, and the voice passeth into the mouth, and is there articulated, and at the same time hath a free passage through the nose) then it makes another; and lastly, if of breath nasall, then another. Thus the Matter of Sound, which is to be discriminated by articulation, if it be of four kinds, *Spirital*, *Vocal*, *Naso-spirital*, *Naso-vocal*, then every articulation may produce four letters.»

A zöngés és a zöngétlen explosivák közti külömbséget már BONET és WALLIS is észrevette ugyan, de ismét HOLDER az első (nem pedig KEMPELEN FARKAS, a mint SWOBODA a Phon. Stud. IV. kötetében megjelent KEMPELEN-tanulmányában állítja), a ki pontos meghatározást ád:

«. . . *p*, *t*, *k* are articulations of breath, *b*, *d*, *g* articulations of voice; . . . if you strive to pronounce *p* abstracted without a Vowel, then it will be wholly *Mute*, because it is nothing but breath stopt; but if you in the same manner go to pronounce *b*, there will be a *murmuring* sound of the voice, formed in the *Larynx*, and passing till it will be by the appulse of the lips».

Már a tenuis- és a media-articulatio közti külömbséget nem vette észre, sőt tagadja, hogy pl. a *ba* és a *pa* szótagot, ha susogva ejtjük, meg lehessen külömböztetni: «. . . . these in whispering cannot be distinguished, except by prejudice of fancy».

Több érdekes új megfigyelés akad a magánhangzókkal foglalkozó részben is. Már a legelső újkori fonétikus, MADSEN észrevette, hogy a magánhangzókra a *certa oris figura* jellemző, de ismét HOLDER az, a ki — MADSENtól függetlenül — a magánhangzók pontos genetikai meghatározását adja.

«That I may be the easier understood, I do comply with the Antients, in distinguishing Letters into Vowels and Consonants; yet not wholly upon their reason, viz. That a Vowel may be sounded alone, a Consonant not without a Vowel; which if examined will not be found all true, for many of the Consonants may be sounded alone, and some joyned together without a Vowel, as *Bl*, *St*; and as we pronounce the later Syllabe of *People*, *Rifle*...; but from another difference which is, that in all Vowels the passage of the mouth is open and free, without any appulse of an organ of speech to another: But in all consonants there is an appulse of the organs, sometimes... wholly precluding all sound; and in all of them, more or less, checking and abathing it».

Mind a négyfajta vocalisra (l. fentebb) a nyelv dorsalis articulatiója jellemző (H. a labialis articulatiót — tévesen — mellékesnek tartja), de a nyelvállást pontosan meghatározni vajmi nehéz: *he that can describe them accuratly, erit mihi magnus Apollo!*

Még egy érdekes helyet idézek az Elements of Speech-ből, a melyre már JESPERSEN (Phon. Studien XIII, 218) felhívta a figyelmet. Az emphasisról szóló fejezetben HOLDER kétféle emphasist külömböztet meg *(twofold emphasis, viz. either in the vowel, or in the consonant)*, majd így folytatja:

«Most foreigners pronounce their vowels soft, as this they pronounce *Aaltera* et *Aultera*, staying upon the vowel, and making a soft gentle appulse in the consonant; We are apt to pronounce it *Altera*, making the vowel short and giving the emphasis to the consonant.»

Nyilvánvaló, hogy HOLDER a magánhangzó és mássalhangzó kapcsolatának azt a kétféle módját érti, a melyet az újabb fonétikai munkák SIEVERS nyomán — elég szerencsétlen kifejezéssel — *stark und schwach geschnittener akzent*-nek neveznek (close and open stress, SWEET).

Az utolsó fejezet (czíme: Appendix concerning persons deaf and dumb, p. 111—168) gyakorlati utasításokat tartalmaz siketnéma-oktatók számára. 1659-ben HOLDER maga is megtanított egy ALEXANDER POPHAM nevű siketnémát, a ki később — állítólag elfeledvén azt, a mit HOLDERtól tanult — WALLIS tanítványa is volt.*)

*) WALLIS és HOLDER között e tárgyban éleshangú polémia is folyt, vö. Supplement to the philos. Transactions of july 1670. London, 1678.

5. George Dalgarno és John Wilkins.

Az eddig ismertetett fonétikusok érdeklődése a beszéd fiziologiája iránt — az egy MADSENt kivéve, a ki vérbeli filologus volt — a gyakorlati élet talajából fakadt: a siketnémák oktatása vezette őket az articuláló szervek működésének pontosabb megfigyelésére. Egészen más természetű, tisztán theoretikus érdeklődés vezette az Aberdeen-i származású skót GEORGE DALGARNOt és JOHN WILKINS angol püspököt, midőn 1661-ben, illetőleg 1668-ban megjelent munkájukban a hangrendszerek kérdésével is foglalkoztak. Mindkettőjük főczélja voltaképen az volt, hogy világnyelvet teremtsenek (lingua philosophica et universalis), s így «megszüntessék a nyelvek sokféleségének átkát, a mely a bábeli torony építése óta az emberiségre nehezedik».

A merész eszmét GEORGE DALGARNO vetette fel 1661-ben megjelent s ma már rendkívül ritka könyvecskéjében, a melynek kissé hosszadalmas czíme a következő: *Ars Signorum, vulgo Character universalis et lingua philosophica.* Qua poterunt homines diversissimorum idiomatum, spatio duarum septimanarum, omnia animi sui sensa (in rebus familiaribus) non minus intelligiliter, sive scribendo, sive loquendo, mutuo communicare, quam linguis proprius vernaculis. London, 1661.

DALGARNO gondolatát — a mely még egy LEIBNIZre is nagy hatással volt — a leghatalmasabb systematizáló elmék egyike, JOHN WILKINS fejtette ki egy fényes kiállítású vaskos kötetben, a mely az *Ars signorum* után hét esztendővel ugyancsak Londonban jelent meg: *An essay towards a real character and a philosophical language. By John Wilkins, D. D. Dean of Ripon and Fellow of Royal Society.*

A természetesen fejlődött, történeti nyelvekben a szók jelentését a hangalakhoz — az indulatszókat s a hangutánzó szavakat nem számítva — külső képzettársulási kapocs fűzi. A WILKINStől construált mesterséges nyelvben ez a kapocs belső, realis: a szavak hangalakja szoros kapcsolatban van jelentésükkel. WILKINS összes fogalmainkat hatalmas logikai rendszerbe foglalja. Mindenekelőtt negyven *genust* külömböztet meg, s az egyes genusokat egy mássalhangzó és magánhangzó kapcsolatából alkotott szótaggal jelzi: pl. nagyság (a quantitas első genusa)

Pe, a tér (a quant. második genusa) *Pi*, a mérték *Po* stb. A *differentia*-t a szótaghoz függesztett mássalhangzóval, a *species*-t magánhangzóval jelzi. Íme egy példa. Ha *De* elem, *Deb* a genus első differentia-ja, a táblázat szerint «tűz», *Deba* az első species, t. i. «láng».*) WILKINS a lingua philosophica-t világnyelvnek szánta s ezért fogalomjelzőkül azon hangokat törekedett kiválasztani, a melyeket mindenki könnyen ki tud ejteni. Ez kényszerítette WILKINST (s DALGARNOT is) arra, hogy könyvében a hangok képzésével, a hangrendszerekkel s az átírással, tehát szorosabban vett fonétikai kérdésekkel is bővebben foglalkozzék.

DALGARNO könyvében csak egy fonétikai megfigyelés érdemel említést. Nyolcz vocalis-tipust külömböztet meg, három palatalis és négy velaris vocalist:

i η e a o v u

Könnyű belátni, hogy ez összeállításban már benne van az úgyn. *vokal-dreieck* csirája, a mely HELLWAG óta a legtöbb német (és franczia) magánhangzórendszer alapját teszi.

A WILKINS-féle *Essay towards a real character* III. része voltaképen rendszeres fonétika.**) W. az első az újabb fonétikusok közül, a ki a szakirodalomban is tájékozódik s nem kezdi a megfigyelés és rendszeralkotás munkáját újra a legelejéről. Ismerte többek közt MADSEN könyvét, nagyra tartja WALLIST («amongst all that I have seen published, seems to me, with greatest accurateness ... to have considered the philosophy of articulate sounds»); s olvasta — kéziratban — HOLDER munkáját is.

Ha HOLDER született megfigyelő, WILKINS született systematikus. Új, meglepő megfigyelést W. könyvében alig találunk, de az elődeitől átvett anyagot bámulatos világossággal tudja rendszerbe foglalni. Bizonyságul elég lesz W. hang-táblázatára hivatkoznunk (közli TECHMER i. h.), a mely kétségtelenül egyike a

---

*) WILKINS rendszerét kimerítően tárgyalja M. MÜLLER, Vorlesungen, II. 41. kk.

**) A III. rész X—XIV. fejezeteit újra lenyomatta TECHMER az Int. Zschrft. für allg. Sprachw. IV. 349—373. lapjain.

legszellemesebb hangrendszereknek, a melyet a fonétika története felmutathat.

Még egy kérdésben WILKINSt illeti meg a kezdeményezés dicsősége. Tudtommal ő volt az első, a ki a tudományos transscriptio alapelvét (nála: *real character*), hogy t. i. a hangok és a jelek egyértelműen feleljenek meg egymásnak, szabatosan megfogalmazta s a gyakorlatban is alkalmazta. Közli is a Miatyánkot és a Hiszekegyet fonétikus átírásban. Íme a Miatyánk egy része:

Yer fàdher, heitsh art in héven, halloëd bi dhyi nàm, dhyi cíngdym cym, dhyi eill bi dyn, in erth az it is in heven, giv ys dhis dai yer daili bred, and fargív ys yer trespassez az wi fargív dhem dhat trespass against ys stb.

A 376. lapon «natural character of the letters» czímen *visible-speech*-félét ad, a melynek ismertetése azonban már nem tartozik tárgyunk körébe. A 378. lapon végül az összes hangok articulatiójának schematikus rajzát közli.

6. Helmont és Amman.

HELMONT 1657-ben megjelent könyvének tudománytörténeti értéke alig van s inkább mint bibliographiai ritkaság érdekes. Czíme: *Alphabeti vere Naturalis hebraici brevissima Delineatio. Qua simul methodum suppeditat, juxta quam qui surdi nati sunt sic informari possunt, ut non alios saltem loquentes intelligant, sed et ipsi ad sermonis usum perveniant. In lucem edita à F. M. B. ab. Helmont. Sulzbaci, 1657.* (GRÆSSE szerint 1657 évszám sajtóhiba 1667 helyett). 1697-ben holland fordítása is megjelent: van HELMONT: Een zeer korte afbeelding van het ware natuurlyke hebreeuwse ABC. Amsterdam.

HELMONT könyve helyes megfigyeléseknek és groteszk, tudománytalan ötleteknek furcsa keveréke.

Az ajánló vers a megfigyelés fontosságát hangoztatja:

> «*Os videas, linguamque notans, conamina spectes*
> *Tardius, et totum sponte patebit opus*».

A czímkép egy tükör előtt ülő férfit ábrázol, a ki a tükörben körzővel méregeti az ajakarticulatio arányait. A 34. lapon

meglepően helyes rajzon van feltüntetve az ajkak helyzete az *a*, *e*, *i*, *o* és *u* magánhangzók képzésekor. Annál nagyobb meglepetés a Colloquium sextum, a melyben «alphabeti Hebraici literæ cum annexa vocalium descriptione explicantur». Azt akarja itt H. bebizonyítani, hogy mivel a héber nyelv és írás az emberiség ősi, természetes nyelve és írása, a héber betűalakok pontosan megfelelnek az illető hang jellemző nyelvállásának. E bizarr elméletét 36 táblával is igyekszik bizonyítani (a szájüreg keresztmetszetébe a nyelv helyett a héber betűk vannak belerajzolva), a melyek közül nehányat ROUSSELOT is közöl a Principes I. 324. lapján.

Csak a teljesség kedvéért említem még meg a 17. század utolsó fonétikai munkáját, CONRADUS AMMANnak 1692-ben megjelent *Surdus loquens*-ét,*) a mely kétségkívül a 17. század legkitűnőbb siketnéma-oktató könyve, de a fiziologiai fonétika tudományát semmivel sem vitte előbbre.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

*) Pontos czíme: *Surdus loquens. Dissertatio de loquela.* Qua non solum vox humana et loquendi artificium ex originibus suis eruuntur, sed et traduntur media, quibus ii, qui ab incunabulis surdi et muti fuerunt, loquelam adipisci, quique difficulter loquuntur, vitia sua emendare possint. Amstelædami. Apud Joannem Wolters. Második kiadás 1700-ban (valamint 1727-ben és 1740-ben is) WALLIS *De loquela*-jával egy kötetben jelent meg, Leydenben. Majdnem minden európai nyelvre lefordították, még a 18. század folyamán.

A GENITIVUS A VERBÁSZI NÉMET NYELVJÁRÁSBAN.*)

A nyelvi alakok életének: fejlődésének és pusztulásának érdekes és tanulságos példája a genitivus sorsa a németben. Fölületesebb vizsgálatnál is alig kerülheti el figyelmünket, hogy az irodalmi nyelv sokkal sűrűbben alkalmazza ezt a nyelvi alakot, mint a köznyelv, vagy éppen a nyelvjárások. Holott régebben, különösen a középfelnémet költészet virágzása korában, sőt még Luther nyelvében is a mondattani viszonyoknak szinte beláthatatlan tömegét fejezték ki puszta genitivusszal. Ettől kezdve a genitivus egymásután veszti el szerepeit, melyeket részint a dativus, részint az accusativus, részint meg különféle præpositiós szerkezetek vesznek át. A költészet emelkedett nyelvében, valamint a nemesebb prózában is, az irodalmi hagyomány bizonyára még hosszú időre biztosítja fennmaradását, de a köznyelvben s különösen a nyelvjárásokban egyéb nyelvi alakok már szinte teljesen kiszorították az élő nyelvhasználatból. A köznyelvnek ez a sajátsága nem maradt hatás nélkül a népies irodalom nyelvére sem. Hebel Rheinländischer Hausfreund-jában pl. gyakran helyettesíti a birtokos jelző genitivusát *von* præpositiós szerkezet. Az irodalmi naturalizmus pedig arra törekedvén,

---

*) Irodalom: Lindenschmidt Mihály, A verbászi német nyelvjárás alaktana, Budapest, 1905 (= Lind.); Schmidt Henrik, A verbászi német nyelvjárás, Budapest, 1899 (= Schmidt); H. Reis, Syntaktische Studien im Anschluss an die Mundart von Mainz (Paul u. Braune, Beiträge XVIII, 475. s k.); I. Schiepek, Der Satzbau der Egerländer Mundart I. Prag, 1899; O. Weise, Syntax der altenburger Mundart. Leipzig, 1896; H. Wunderlich, Unsere Umgangssprache in der Eigenart ihrer Satzfügung. Weimar 1894. — Ezeken kívül felhasználtam az irodalmi nyelvet tárgyaló nagyobb nyelvtani és szótári munkákat, a milyenek pl. a Behaghel, Erdmann, Paul, Vernaleken, Weinhold, Wunderlich stb.-éi.

hogy az életet minden ízében híven lefesse, ezt a sajátságot még nagyobb mértékben juttatja érvényre az irodalmi nyelvben. Sőt akadtak olyanok is, kik a nyelvfejlődést a genitivus kiküszöbölésében siettetni szeretnék. Meglehetősen fölösleges vállalkozás!*)

A genitivus kiküszöbölésében legtovább mentek a nyelvjárások. Ebben a tekintetben a bács-bodrogmegyei verbászi nyelvjárás (= vnyj.), melynek önálló élete csak a 18. század végével kezdődik, bizonyára nem nagyon távolodott el rajnai frank anyanyelvjárásától. S mit látunk? Azt, hogy már csak néhány megmerevedett szólásban s összetett szókban alkalmazza. A hajdani sokoldalú szabad alkalmazásnak már csak csekély maradványát láthatjuk a családnevek és vulgók birtokos jelzős használatában.**)

Hogy a jelen értekezésben tárgyalt nyelvi tünemények nagy részénél miért oly kevés a bemutatott példák száma, az a vnyj. nyelvkincsének szegényességében, ez pedig nagyrészt a földrajzi körülményekben leli magyarázatát. Nemcsak a verbásziaknak, hanem Bács-Bodrog megye valamennyi német községe lakóinak ugyanis aránylag ritkán van alkalmuk arra, hogy más falubeli, más nyelvjárást beszélő némettel érintkezhessenek. Még pedig részint azért, mert német külömben sincs valami sok a megyében s a közbeeső magyar, szerb, ruthén és tót községek ezek élénkebb érintkezését is akadályozzák. Másrészt meg azért, mivel a lakosság túlnyomólag földmívelő, a mi nem igen kedvez a nyelvkincs élénkebb kicserélésének. A középosztály a család körében is a magyar nyelvet használja, mely a népiskolákban is majdnem kizárólagosan uralkodik. Az iparosok vándorló utaikon leginkább magyar városokban járnak s ritkán kerülnek túl Ausztrián, Bajorországon vagy Svájczon, szóval felnémet nyelvterületen. Az itt elsajátított felnémet, különösen bajor-osztrák nyelvkincset rendesen egész életükre meg is tartják s így a mesterségek szókészlete is túlnyomólag bajor-osztrák jellegű. Azt a lényegében rajnai frank nyelvjárást, mely a telepítés után itt megállapodott, hagyományos tisztaságában már csak a földmívelő

*) Vö. H. Wunderlich, Der deutsche Satzbau[2] II. k. 196. s k. lk. — Behaghel Paul Grundriss[2]-jében I. k. 753. l. — Erdmann-Mensing, Grundzüge der deutschen Syntax II. k. 177. l.

**) Vö. Lind. 5. §, 4b.

lakosság beszéli. Földrajzi és művelődési tekintetben is magára hagyott, elszigetelt földmívesnyelv. Fokozatosan egymás fölött álló osztálynyelvektől közvetített csereforgalom nem biztosítja úgy, mint Németországban a meglevő nyelvkincsnek az irodalmi nyelvből való folytonos felfrissülését és gyarapodását.

A genitivus alakja.

Meglehetős sok névszó genitivusát ú. n. nem valódi vagy jelölt összetételekből ismerjük; szólásokban már sokkal kevesebb maradt fenn.

Az által, hogy az *e* hangsúlytalan szótagokban syncope, az *n* valamennyi eset ragjában, a hol megvolt, apocope folytán elveszett,*) az *e* pedig *ə*-vé gyengült, a vnyj. esetrendszere sokkal kopottabb, avultabb szinezetűvé lett az úfn.-énél. Az erős ragozású hím- és semlegesnemű főnevek genitivusában a rag mindenütt *-s*; *-əs* ragot csak *kotəs* (Gottes)-ben találunk, mely az úfn.-ben is mindig megtartja az *e*-t. Az erős ragozású nőnemű főnevek az egyes számban rég elvesztettek minden ragot s természetesen a vnyj.-ban is ragtalanok.

A *mēr* (wir) személynévmás genitivusa *unsṛ* (*unsṛ ēnṛ* = unser einer-ben; vö. Lind. 5. §. 4 h.).

A birtokos névmások erős genitivusa: *mẹinəs*, *tẹinəs*, *sẹinəs*, *unsərəs*, *ẹirəs*, *ērəs* (pl. *kē tẹinəs vēks* = gehe deines Weges; *ẹr halt siχ mit sẹinəskleiχə* = er hält sich mit seinesgleichen).

Mutató névmás genitivusa *tes* (*tesvē* = deswegen).

Számnevek nőnemű genitivusa található ezekben: *ēnṛlē* = einerlei, *tsvēərlē* = zweierlei, *trẹiərlē* = dreierlei, *alṛhant* = allerhand stb. (Vö. Lind. 5. §.)

Melléknevek erős genitivusa csak mint genitivus partitivus fordul elő. Ragja *-əs*. Pl. *šēnəs* = schönes, *kūdəs* = gutes stb. (Vö. Lind. 5. §.)

---

*) L. Schmidt 57., 58. és 73. §§; Lind. 2. §.

A genitivus a szóképzésben.

A vnyj.-ban elég sok jelölt összetételt találunk. Az előtag ragja *s*, *ə* vagy valamely többes számi rag; az utótag főnév vagy melléknév lehet. Az előtag genitivusa mondattanilag lehet:

a) Genitivus subjectivus, pl. *hāsəfūs* (Hasenfuss = Feigling), *khalpskhop̄* (Kalbskopf), *khęrχətharn* (Kirchenthurm), *kvetšəkārtə* (Zwetschkengarten), *khiń̥rklēd̥r* (Kinderkleider), *mot̥r-miliχ* (Muttermilch), *šlęisətōr* vagy *šlęistōr* (Schleusentor), *švalvə-nešt* (Schwalbennest) stb.

b) Nagy ritkán genitivus objectivus: *maństol* (már a kfn.-ben *si ist mannes tol*, Erdmann-Mensing II. 253. §).

c) Genitivus partitivus, pl. *al̥r* felsőfokban álló melléknevek mellett: *al̥rletšt* (allerletzt), *al̥rkrēšt* (allergrösst), *al̥rlīpšt* (allerliebst) stb.

d) Módjelölő genitivus játszást jelentő igékből képzett főnevek mellett, pl. *s faŋkχəspīlə* (magyar: fogósdi), *s palə-špīlə* (das Ballspiel) stb.

e) Mértékjelölő genitivus melléknevekben: *mańs-hōχ* (mannshoch), *klōft̥rlaŋk* (klafterlang), *faušt̯ik* (faustdick) stb.

Sokszor azt látjuk, hogy a nyj. kerüli az összetételt s jelzős vagy más valamilyen kifejezéssel helyettesíti. Így az *a)* és *c)* alatt említettek jó részét *fun* (von) præpositiós, az *e)* alattiakat *vī* (wie) kötőszós kifejezêssel. Pl. *s tōr fun tə šlęis* (das Tor von der Schleuse), *s prēt fum fenšt̥r* (das Brett vom Fenster), *hōχ vī ə mań* (hoch wie ein Mann), *tik vī tī faušt* (dick wie die Faust) stb. L. a 44. l. is.

A genitivus a mondatban.

A genitivus meglevő maradványai közt sokféle alkalmazására találunk példát, ha nem is valami nagy számmal.

A genitivus subjectivus mindig a jelzett szó előtt áll; pl. *uf šūšt̥rs rap̄ ręidə* (auf Schusters Rappen reiten = zu Fusse gehn), *uf fręiərs fīs kēn* (auf Freiers Füssen gehn), *ums him̥ls vilə* (um des Himmels Willen), *in kotəs nōmə* (in Gottes Namen), *mil̥rs johan* (Müllers Johann), *siχ um ań̥r lęit khiń khi-merə* (sich um anderer Leute Kinder kümmern), *taršauər felt* (Torzsaer Feld = Feld der Torzsaer) stb.

Genitivus subjectivusnak kell tekintenünk az *s* vagy *ə* raggal ellátott családneveket, vulgókat stb., mivel *iχ kē in šnęidrs*-féle kifejezések *haus, familjə, lęit* (Haus, Familie, Leute) s hasonló szókkal egészíthetők ki.*)

Genitivus objectivus. Melléknevek mellett ilyen kifejezésekben, mint *ə kharp fol epl, fol holts* (ein Korb voll Äpfel, voll Holz), *epl, holts* tulajdonképpen genitivus, bár ma már nem annak, hanem accusativusnak érzik. Éppúgy *nanr* is *tī sin nanr vērt* (die sind einander wert)-ben.

Részleges tárgy a genitivus *han* (haben) ige mellett ebben: *insīns han* (Einsehens haben).

Genitivus partitivus. A jelzett szó előtt: *tə alrlīdriχšt* (der allerliederlichste), *s alršenšt* (das allerschönste), *am alrmēnstə* (am allermeisten), *unsr ēnr* (unser einer). A jelzett szó után: *niks nęiəs* (nichts Neues), *epvas šēnəs* (etwas Schönes). A genitivust itt is accusativusnak veszi a nyelvérzék.

Mértékmeghatározásoknál az eredeti genitivust szintén vagy accusativusnak, vagy nominativusnak érzik, a mi azért is könnyű, mert a genitivus ragja sincs már meg. Pl. *tsvē khilo flęiš* (zwei Kilo Fleisch), *tręi mets fruχt* (drei Metzen Weizen), *ə haufə kukruts* (ein Haufen Mais).

Sajátságos kifejezés *mr mēnt vunrs* (vagy *vunršt*) *was tēr vēr* (man meint Wunders was der wäre), mely a rudolstadti nyelvjárásban is előfordul, míg Altenburgban azt mondják: *Wunder was* (Weise 47. §.).

Módjelölő genitivus. *a)* Játszást jelentő igéktől függő, már Notkernál kimutatható (wurfzāveles spilōn): *saltātχəs, fəštekļχəs, faŋkχəs špīlə* (Soldat, Verstecken, Fangen spielen). *b) sęin* ige mellett: *ęr is kūdr launə* (er ist guter Laune); *ęr is sęinəs khops, vī tə pātsnr pek: vanr khē mēl hat, pakt r net* (er ist seines Kopfes, wie der Bäcker von Bács: wenn er kein Mehl hat, bäckt er nicht). — *c)* Másféle kapcsolatban: *sī sin hantļs ēns vōr* (sie sind Handels einig geworden); határozószók: *štraks* (gerade aus), *šnurštraks* (schnurgerade), *fluks* (flugs), *anršt* (anders).

---

*) Vö. Lind. 5. §. 4b; Weise 45. §. jegyzet.

Genitivus qualitatis, melyet azonban már nem éreznek annak: *alrhant* (allerhand), *alrlē* (allerlei).

Mértékjelölő genitivus csak összetételekben: *tī fruχt is mańshōχ* (der Weizen ist mannshoch); *klōftrlaŋk, faušstik* (klafterlang, faustdick). Az utóbbiakban az eredeti genitivust már azért sem érzik, mert nincs ragja.

Időhatározó genitivus: *marjəts* (morgens), *ōvəts* (abends), *nāχts* (nachts), *suntāks* (sonntags), *mitvoχs* (mittwochs) stb.

Helyhatározó genitivus: *kē tęinəs vēks* (gehe deines Weges), *sęitvęrts, nęrjəts* (nirgends).

Præpositiótól függő genitivus: *fun reχts vē* (von Rechts wegen), *tesvē, tęrntvē* (deswegen).

A genitivus pótlása.

A genitivus pótlására a vnyj. többféle szerkezetet használ, ú. m.

a) Præpositiókat: *tī tsikl ufm taχ* (die Ziegel auf dem Dache = Z. des Daches), *s eń fum līt* (das Ende vom Lied), *sī is in ańrə umštent* (sie ist in anderen Umständen = guter Hoffnung), *teŋkə an jēmant* (jemandes gedenken).

b) Accusativust: *ęr tūt mr lēt* (er tut mir Leid = es jammert mich seiner), *ēm epvas nemə* (einem etwas nehmen = einen einer Sache berauben), *epvas prauχə* (etwas brauchen = einer Sache bedürfen), *siχ epəs apkəvēnə* (sich etwas abgewöhnen = sich einer Sache entwöhnen).

Vē és *štats* (wegen, statt) præpositiók után dativus áll, pl. *vē tēr* (wegen dir = deinetwegen), *vē sęim fatr* (wegen seinem Vater = seines Vaters wegen), *štats mēr* (statt mir = statt meiner), *štats m roś* (statt dem Pferde) stb. Vö. *tesvē, tērntvē*, l. fönt.

A többi, az irodalmi nyelvben genitivusszal álló præpositiót a vnyj. vagy kerüli, vagy másokkal helyettesíti.

c) Igen gyakran a birtokos jelző dativusban áll a megfelelő birtokos névmással kapcsolatban. Pl. *m fatr sęi haus* (dem Vater sein Haus = des Vaters Haus), *tə motr ērə štrōhūt* (der Mutter ihr Strohhut = der Strohhut der Mutter), *męinə prīdr ērə saləś* (die Landgüter meiner Brüder), ~~*tęim švōkr*~~ *sęi hunt* (der Hund deines Schwagers), *m šnęidr hanəs sęi roś*

(Johann Schneiders Pferd). — Ezt a szerkezetet a nyj. még akkor is használja, mikor a birtokot jelentő szó maga is már dativusban áll, pl. *uf męįn fatr sęįm salaš* (auf meines Vaters Landgut), *fōr m Mauər šulērə sęįm haus* (vor Lehrer Mauers Haus); — vagy mikor a birtokos névmás kétszer, vagy többször is előfordul: *ęr hat sęįm hęr sęį roš hīŋkəmaχt* (er hat das Pferd seines Herrn zugrunde gerichtet), *męįm krōsfatr sęįm prūdr sęį khiń* vagy *tī khiń fum męįm krōsfatr sęįm prūdr* (die Kinder des Bruders meines Grossvaters).

Érdekes a hangsúlyos személynévmás összekapcsolása hangsúlytalan birtokos névmással: *īm sęį haus, īrə ērə khiń* (sein Haus, ihre Kinder). Ezzel nyomatékosan kiemelik a birtokost, mint a hogy az irod. nyelvben a hangsúlyos birtokos névmással szokták.

A birtokos dativusa alkalmasint olyan kifejezésekből terjedt tovább, mint *ich habe meinem Bruder sein Haus abgekauft, er hat deinem Vetter sein Buch zurückgegeben.* Ezekben mint távolabbi tárgy közvetetlenül az igétől függ.

A birtokos névmással kapcsolatban néha a genitivus is előfordul. Így pl. a gyakori *Šmits Phaul* (Schmidts Paul), *Vāχnrs Tanjəl* (Wagners Daniel) helyett néha ezt is hallani: *Šmits ērə Phaul* (Schmidts ihr Paul), *in Šnęįdrs ērm kārtə* (in Schneiders ihrem Garten).

d) Melléknévi jelzős nominativust: *tə šmāl vēk* (der schmale Weg = die Schmalheit des Weges).

e) Összetett főnév előtagját: *khęrχətharn* (Kirchenthurm = Thurm der Kirche), *tsikęįnrpantə* (= Bande der Zigeuner).

f) Azonos esetben való egymásmelléállítást: *tsvē klās vęįn* (zwei Gläser Weins), *tręį flašə pīr* (drei Flaschen Biers), *fimf khilo kūdə epl* (fünf Kilo guter Äpfel).

g) Határozószókat: *piliχ təfunkhumə* (billig, leichten Kaufes davonkommen), *ēmōl* (< *eines māles*), *sō* (dergestalt).

THEISZ FRIGYES.

ISMERTETÉSEK.

Dr. Josef Szinnyei: Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Leipzig, 1910. 156 l.

Három évvel ezelőtt, 1907-ben jelent meg SIMONYI ZSIGMOND derék munkája, Die ungarische Sprache, a mely RIEDL SZENDE Magyarische Grammatik-ja óta (Wien, 1858) voltaképen először tájékoztatta az érdeklődő külföldet a magyar nyelvtörténeti kutatások fejlődéséről.

Minden magyar nyelvész, a ki a külföldi tudós körökkel való kapcsolatot szükségesnek tartja, igaz örömmel kell hogy üdvözölje SZINNYEI JÓZSEF új munkáját is, a mely fényesen fogja documentálni a külföld előtt, hogy az utóbbi évtizedekben a finnugor összehasonlító nyelvtudomány terén is módszeres és komoly munka folyt, a mely már eddig is gazdag gyümölcsöket termett.

SZINNYEI könyve a Sammlung Göschen «Bibliothek zur Sprachwissenschaft» czímű sorozatában jelent meg, s mintegy MERINGER, LOEWE, ZAUNER és BROCKELMANN ismert kézikönyvei mellé sorakozik. Túlzás nélkül állíthatjuk azonban, hogy tudományos értékre valamennyit túlhaladja. Tagadhatatlan, hogy pl. MERINGER Indogermanische Sprachwissenschaft-ja vagy ZAUNER Romanische Sprachwissenschaft-ja értékes és ügyes compendium, de szorosabban véve mégsem tudományos munka; aligha jutna szakembernek eszébe, román hangtörténeti vagy alaktani kérdésben ZAUNER könyvére hivatkozni. SZINNYEI Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft-ja nem nagy Grundriss-ek kivonatát adja; összefoglaló hangtörténeti munka — saját Magyar Nyelvhasonlításán kívül — nem állott rendelkezésére. Az alaktanban is csak BUDENZ korszakalkotó, de már több tekintetben elavult Ugor Alaktanára (1884—1894) támaszkodhatott. Annál nagyobb elismerés illeti meg SZINNYEI JÓZSEFet, hogy a monográfiák, szakértekezések és tanulmányok nagy tömegéből mesteri kézzel tudta a biztos vagy egyelőre biztosnak tartható eredményeket kiválogatni s aránylag szűk keretek közt (10 ív) világos rendszerbe foglalni. SZINNYEI könyvénél

megbízhatóbb és rendszeresebb összefoglaló kézikönyv sem magyar, sem finn nyelven nem áll rendelkezésünkre.

Talán inkább számíthatok a Nyelvtudomány olvasóinak érdeklődésére, ha részletkérdések megvitatása helyett felsorolom — SZINNYEI könyve kapcsán, — azon fontosabb és általánosabb értékű feltevéseket és elméleteket, a melyek a finnugor összehasonlító hang- és alaktan terén BUDENZ halála óta felmerültek.

A függő kérdések közül az indogermán nyelvészeket kétségkívül a fgr.-idg. nyelvviszony problémája érdekli legközelebbről. A finnugorság és az indogermánság érintkezése még a fgr. alapnyelv korában megkezdődött; a legrégibb idg. jövevényszavak egy része valamely *satəm*-nyelvből való. Ez tény. A SZINNYEItől felhozott *száz* (fgr. **šata*) szón kívül kétségtelen bizonyítékai ennek még a következő jövevényszavak is: lapp *čoarvve*, finn *sarvi*, mord. *śuro*, zürj.-votj. *śur*, magy. *szarú*, *szarv* < fgr. **śₑrv-* ∾ av. *srvā* «horn», gör. *κεραός* «gehörnt», lat. *cervus*, cymr. *carw-* «hirsch». | Zürj.-votj. *das* «tíz» ∾ ói. *daça*, av. *dasa*, gör. *δέκα*, lat. *decem*. A kutatások mai állása mellett nehéz volna eldönteni, hogy a szóban forgó jövevényszavak valamely iráni nyelvalakból kerültek-e át a fgr. alapnyelvbe, vagy valamely más árja nyelvből, a melynek közvetlen folytatása nem maradt reánk. Mindenesetre érdekesek ebből a szempontból azok a jövevényszavak, a melyek *o*-vocalismust tüntetnek fel: lp. *oarbbes*, *oarbbas*, finn *orpo*, *orvo*, md. *uros*, m. *árva* < fgr. **orbo-* ∾ lat. *orbus*, gör. *ὀρφανός*, örm. *orb*, ói. *árbhas* | lp. *vuoggâ* «angel», *oaggot* «angeln», finn *onki*, zürj. *vug*, m. *ág* < **oŋkₑ-* ∾ lat. *uncus*, gör. *ὄγκος*, ói. *aŋká-s* «haken» | finn *porsas*, mord. *purcos* «malacz» ∾ lat. *porcus*, gör. *πόρκος*, litv. *paršzas* stb. Annyi máris valószínűnek látszik, hogy a legrégibb jövevényszavak is külömböző rétegekbe tartoznak, de e rétegek kimutatása még a jövő kutatás feladata. Semmiesetre sem lehet e bonyolult kérdést olyan könnyedén elintézni, mint MUNKÁCSI gondolja, a ki egy 10 lapos czikkben (KSz. IV. 374) négy indiai és öt iráni réteget külömböztet meg.

Még ingatagabb alapon áll — legalább egyelőre — *a fgr.-idg. ősrokonság* hypothesise. Már THOMSEN említ 1869-ben megjelent híres munkájában (Den gotiske sprogklasses indflydelse på den finske) «néhány olyan egyezést, a melyek esetleg az indogermánsággal való ősrokonságra mutatnak» (som exempler på ordligheder, der muligvis kunde tyde på et stammelslaegtskab med de japhetiske sprog, 2. l.). Tíz évvel később ANDERSON N. «Studien zur vergleichung der ugrofinnischen und indogermanischen sprachen, Dorpat, 1879» cz. művében már nagy apparatussal bizonyítja a fgr.-idg. ősrokonságot. AN-

'DERSON munkája nem igen keltett visszhangot sem a finnugor, sem az indogermán nyelvészek táborában; BUDENZ a NyK. XV. kötetében megjelent ismertetését így kezdi: «e munkának czíme nagy vészt hirdet az altáji összehasonlító nyelvtudománynak» s a «munkát egészben véve czélját tévesztettnek mondja». Néhány évvel ezelőtt WIKLUND K. B. (Le Monde Oriental I.) egy gondolatkeltő értekezésben újra felvetette a kérdést, s annyit sikerült is bebizonyítania, hogy a fgr.-idg. nyelvrokonság felvételének elvi akadályai nincsenek. A kérdéshez hozzászólt SCHMIDT JÓZSEF (NyK. XXXVI. 448—69, XXXVII. 245—57) és PAASONEN HENRIK (FUF. VII. 13—31) is, a ki szerint nem fgr.-idg., hanem urali-idg. (= szamojéd fgr.-idg.) ősrokonságról kell beszélnünk. WIKLUND értekezésének kivonatát közli SCHRADER is a Sprachvergleichung und Urgeschichte harmadik kiadásában (522—8. l.). SZINNYEI megemlíti WIKLUND ill. PAASONEN feltevését s fel is sorolja a legszembetünőbb szókészletbeli és alaktani egyezéseket. Ezzel szemben a BUDENZ korában még megdönthetetlennek tartott ural-altáji ősrokonságról — túlságos óvatossággal — csak ennyit mond: «die zusammengehörigkeit dieser beiden sprachklassen ist noch keineswegs bewiesen». Ez kétségkívül igaz, de hiszen bebizonyítva az urali-idg. ősrokonság sincsen. Annyi szóegyezést pedig, a mennyivel eddig ez utóbbi feltevést támogatták, a fgr. és török nyelvcsaládok közt is kimutathatunk (vö. pl. *apa*, *anya*, *kar*, *al*, *elő*, *val-*, *alszik*, *kap*, *hagy*, *csap*, *fúr*, *kel*, *em-*, *ajang*, *csomó* stb. szavakat, AkÉrt. 1907, 513). Szántszándékkal csak olyan egyezéseket említettem, a melyeknél a kölcsönvétel, az ill. szavak jelentése miatt, nem valószínű. Még szembeötlőbbek az alaktani egyezések, a melyek már a XVIII. században KOLLÁR ÁDÁMnak is feltüntek. Hogy csak egy példát említsek, a SZINNYEI könyvében kimutatott nyolcz fgr. deverbalis névszóképző közül legalább öt (az *-m*, *-n*, *-p*, *-t* és *-k*) megvan a törökségben is: kaz. *ad-i̯m* «lépés», *bel-em* «tudás», *bor-ma* «görbeség»; *aγ-i̯n* «folyás» < *ak-*, *ji̯j-i̯n* «gyűjtemény», vö. oszm. *jaz-an* «író»; oszm. *jaz-up* «írván», kaz. *jörö-b* «járva»; oszm. *öj-üt* «tanács», kaz. *jak-ti̯* «fény» < *jak-*; osm. *ada-k* «igéret», *ört-ük* «fedő». Lehet hogy a felsorolt (s még felsorolható) alaktani egyezések csak látszatosak, de hiszen egyelőre a fgr.-idg. nyelvhasonlítás is csak valószínűségekkel operál.

Nagy változáson ment át az utóbbi évtizedekben a fgr. összehasonlító hangtörténet is. E nagy átalakulást egy merész hypothesis vonta maga után, a melyet eleinte sokan kétkedve fogadtak, értem a SETÄLÄ-féle fgr. fokváltakozás elméletét, a melynek termékeny voltát az újabb kutatások fényesen igazolták (Quantitätswechsel im finnisch-ugrischen, Journ. XIV.) SETÄLÄ feltevése szerint e váltakozás (az erős

és gyenge fok váltakozása) a fgr. alapnyelvben kiterjedt nemcsak a consonantismusra (vö. a VERNER-féle törvényt), hanem a magánhangzókra is (vö. az idg. ablautot). A fgr. mássalhangzó-váltakozás lényegét SZINNYEI így foglalja össze: «Im finnisch-ugrischen waren die inlautenden consonanten einem regelmässigen wechsel unterworfen, welcher stufenwechsel genannt wird. Dieser wechsel war von der betonung bedingt, und es hat zwei stufen gegeben: eine starke und eine schwache. Die starke stufe erschien zwischen einem betonten und einem unbetonten vocal, die schwache nach einem betonten». Egy olyan finn váltakozás, mint *a·kka*, gen. *a·kan* egy eredetibb *a·kka* ∾ *akka·n* viszony képviselője. Úgy látszik, hogy az újabb kutatások SETÄLÄ elméletét abban az irányban fogják kibővíteni, hogy a fokváltakozás bizonyos esetekben kiterjedt a szókezdő mássalhangzóra is (a finn *suttu* gen. *sutun* és *huttu* gen. *hutun* alakpár pl. eredetibb *su·ttu* ∾ *zuttu·n* viszonyra utal); sőt egész szótagok is lehettek erős vagy gyenge fokon, pl. finn *otan* = észt *võtan*, finn *hohtimet* (< *ohtimet*) = észt *võtmed* stb. Vö. OJANSUU, Virittäjä, 1909, 55—6. Talán így kell felfognunk a magy. *val-ék* stb. (= finn *ole-*) és *alít* (= finn *oletta-*), *ügy* (< *így*) és *viz* viszonyát is.

A fokváltakozás elmélete, természetes, még egy fontos feltevést foglal magában, t. i. azt, hogy a fgr. alapnyelvben nem kötött hangsúly (mint a legtöbb élő fgr. nyelvben), hanem — legalább bizonyos fokig — szabad hangsúly volt. «A hangsúly helyét részben a szótag nyiltsága vagy zártsága, részben a magánhangzó qualitása határozta meg» (SZINNYEI, 53. l.). Érdekes, hogy a mai török nyelvben — ha NIELSEN megfigyelései helyesek — a hangsúly helye részben ugyancsak a szótag alkatától függ. A kéttagú szavak második nyilt szótagjának magánhangzója hangsúlytalan, míg ellenben a zárté — cæteris paribus — hangsúlyos: *čo·rba* ∾ *čora·b*, gen. *a·ti*, iness. *a·tta*, de elat. abl. *atta·n* (vö. NyK. XXXVI. 283).

Ha a fgr. szabad hangsúly elmélete helyesnek bizonyul, értéküket vesztik azok az elhamarkodott következtetések is, a melyeket STEINTHAL és MISTELI az idg. «szabad» hangsúlyból és a fgr. «kötött» hangsúlyból — természetesen a fgr. nyelvek rovására — vontak.

A vocalismus terén a már említett fgr. ablaut-theorián kívül, a melyre azonban Sz. kellő előmunkálatok hiányában bővebben nem terjeszkedik ki, a *hangzóilleszkedés* magyarázatában történt nevezetesebb változás. A vocalis-harmoniát WIEDEMANN óta az ural-altaji nyelvcsalád legfontosabb közös hangtani sajátságának tekintették. BALASSA a TMNy.-ban még ezt írja: «A magánhangzók illeszkedésének az a szabályszerűsége.... nyelvünknek nem önállóan fejlődött saját-

sága, hanem közös vonása az ural-altaji nyelvcsalád több ágának». Ugyanígy nyilatkozik SIMONYI is a Magyar Nyelv 2. kiadásában (234. l.). Ezzel szemben már többen (vö. pl. WIKLUND, Le Monde Oriental I.) utaltak arra, hogy pl. a finnben az illeszkedés régebben nem volt olyan következetes, mint ma, s csak az *a* és *ä* hangokra terjedt ki; még ma is *teko*, *elukka* (nem *tekö*, *elykkä*). Az illeszkedésnek ez a következetesebbé válása a m. nyelvtörténetből is kimutatható. Hozzávéve még, hogy a fgr. nyelvek jó részében az illeszkedésnek nyoma sincs, igazat kell adnunk SZINNYEInek, a ki valószínűbbnek tartja, «hogy a magánhangzó-illeszkedés a fgr. alapnyelvben nem volt meg, hanem az egyes nyelvekben külön fejlődött ki» (50. l.).

Az aktuális morphologiai kérdések közül csak egyet emelek ki, a mely különösen WUNDT idevágó fejtegetései óta általánosabb érdeklődésre is számot tarthat, a fgr. ige nominalis természetének kérdését.

A problemát már BUDENZ felvetette, midőn a MUSz. bevezetésében ezt írta: «Így az elején (t. i. a MUSz. elején) még gyakrabban fogadtam el lappangásba jutott denominativ igeképzést, míg későbben azt találtam, hogy az ugor alapnyelvnek nagyobb számmal még külön nem vált ige- és névszó-értékű szótő tulajdonítható». Az Ugor Alaktanban, némi megszorítással ezt írja: «Az egyes ugor nyelvekben tapasztalható egyszerű szóegyezés azt mutatja, hogy a szójelentések két formalis főkategoriája, vagyis a névszónak és igeszónak kategorikus elkülönödése *egészben véve* még az egységes alapnyelv korában ment végbe». Ma már bátran tovább mehetünk, s feltehetjük, hogy a fgr. alapnyelvben a kétféle szónem kategorialis külömbsége alig vált még tudatossá. Erre több ok is késztet. Egy az, hogy igen sok esetben a nomen és a verbum alakja a mai fgr. nyelvekben is azonos: magy. *lak*, *les*, *zár*, finn *tahto* «akarat», *tahto-* «akarni» stb. Erre vall másodszor a nominalis mondatforma *(ő jó, az emberek rosszak)* kedvelése, a mely a fgr. alapnyelvben kétségkívül mind a három személyre kiterjedt (még ma is a zürj.-votj.-ban, vö. R. GAUTHIOT, La phrase nominale en finno-ougrien, Mém. de la Soc. Linguistique de Paris XV.). Feltünő az egyes fgr. nyelvek igeragozási rendszerébe foglalt nagyszámú nominalis alak is: m. *világot járt ember* ∾ *az ember világot járt;* f. *rakasta-va t* «szeretnek», tkp. «szeretők» vö. tör. *gäl-ir-lär;* vog. *pūγi* «fog» és «fogó», vö. SZINNYEI, 138. 150. Ha még tekintetbe vesszük, hogy a képzők egy része egyformán járulhat névszó- és igetőhöz (m. *jár-atlan*, *árt-atlan* ∾ *fej-etlen*, *láb-atlan*), bátran feltehetjük — erre már SZINNYEI is utalt Nyelvhas.[3]-ában — hogy a deverbalis és denominalis képzésmód kapcsolata sokkal szorosabb, mint a hogy BUDENZ gondolta. Hogy csak egy pár példát említsek,

nyilvánvalóan azonosíthatók a fgr. *nt* ∾ *nd* frequentativ igeképző az *nt* ∾ *nd* deminutiv képzővel (*rako-d, bökö-d* ∾ *apró-d, harma-d*), a fgr. *p* ∾ *w* nomen possessoris képző a *p* ∾ *w* part. præs. képzővel (*lábu, kezü* < **lábó, kező* ∾ *jár-ó, men-ő*), a fgr. *t* ∾ *δ* frequ. és *t* ∾ *δ* denominalis igeképzők (*kötö-z, öntö-z* ∾ *arany-oz, folto-z*) stb. A jelentésbeli külömbség későbbi megoszlás eredménye.

Végére értem ismertetésemnek, a melyben csak néhány kérdést érinthettem s korántsem adhattam teljes képet SZINNYEI könyvének gazdag tartalmáról. Némi büszkeséggel tekinthetünk vissza az utóbbi évtizedek munkájának gazdag eredményére, de büszkék lehetünk arra is, hogy ez eredményeknek ilyen hivatott rendszerbe foglalója és tolmácsa akadt. GOMBOCZ ZOLTÁN.

Holger Pedersen: Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen. Erster Band. Einleitung und Lautlehre. Göttingen, Vandenhœck und Ruprecht. 1909. XIV+544 l.

A keltologusok a jelen század kezdetéig nem igen igyekeztek arra, hogy szaktudományukat a szélesebb körű nyelvtudományi publikum számára hozzáférhetőbbé tegyék, a mire pedig égető szükség volt, mert a keltologia oly tágkörű, oly abstrus s annyira egy egész embert követelő disciplina, hogy az alapvető elemek elsajátítása a távolabb álló (indogermanista, latinista, romanista) körökre nézve szinte a lehetetlenséggel határos, mindenesetre borzalmas időpazarlással jár. A ki nem volt szakember, jóformán csak a BRUGMANN-féle Grundriss idevágó részeire, illetőleg STOKES és BEZZENBERGER kitűnő, de nehezen kezelhető lexikologiai művére (Urkeltischer Sprachschatz = FICK, Vergl. Wb. der idg. Sprachen II. 1894) volt utalva. A mi ezen kívül még könnyebben hozzáférhető volt, egy vagy más szempontból nem elégíthette ki a távolabb állók igényeit. A ZEUSS-EBEL-féle monumentális Grammatica Celtica (1871), ma is a legteljesebb anyaggyűjtemény, már hatalmas méreteinél fogva sem volt didaktikai segédeszköz s hozzá még részleteiben természetesen lassan-lassan antiquálódott. A WINDISCH-féle Kurzgefasste irische Grammatik (1879) velejében a Grammatica Celtica niveauján áll. HOLDER bámulatos munkája, az Alt-Celtischer Sprachschatz (I. 1896, II. 1904, III. 1. 1907), melyben az ó-gallra s Britannia és Irland præhistorikus periodusára vonatkozó nyers anyag teljesen össze van gyűjtve, ma sincs befejezve s külömben sem akarja a jelzett czélt szolgálni. — Csak a jelen század első éveitől fogva kezdenek javulni a viszonyok. Megjelen egy összefoglaló művecske, H. D'ARBOIS DE JUBAINVILLE Éléments de la grammaire celtique (1903) cz. egyszerű és világos munkája, a mely azonban a ma-

gasabb igényeket nem elégíthette ki. A gallus nyelvet illetőleg kitűnő tájékoztató DOTTIN műve, Manuel pour servir à l'étude de l'antiqnité celtique (1906. p. 52—109). Igazán hézagpótló a STRACHAN-féle Introduction to Early Welsh (1908). Legélénkebb a mozgalom az ó-ír terén. Egymás után jelennek meg STRACHAN elementáris művecskéi, Selections from the Old Irish glosses (1904) és Old Irish paradigms (1905), valamint a VENDRYES-féle kitűnő és teljes Grammaire du vieil-irlandais (1908), a mely munkákban azonban az összehasonlító szempont még nem érvényesül. Ellenben összehasonlító alapon tárgyalja az egész ó-ír nyelvet THURNEYSEN várva-várt műve, a Handbuch des Alt-Irischen (I. Teil: Grammatik. II. Teil: Texte mit Wörterbuch, 1909); mind a két rész azokra is tekintettel van, a kik most kezdik magukat az ó-írbe beledolgozni, nevezetesen a második, a melyben egy rövidebb szöveg-részlet beható, minden egyes szót magyarázó kommentárral van ellátva — valóságos áldás, mert hogy micsoda kínnal járnak az első fordítások minden grammatikai analysis daczára, azt tudja, a ki átesett rajta.

* * *

Ezen előzmények után jelen meg végre megint egy összefoglaló munka, a PEDERSEN-féle Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen I. kötete, a melynek első fele még THURNEYSEN grammatikája előtt 1908-ban, a második utána 1909-ben látott napvilágot. E mű egy csapásra kielégíti — legalább jó részben és bizonyos tekintetben — mindazokat, a kiknek a keltologiához valami közük van: a keltologusokat, indogermanistákat, latinistákat és romanistákat, s belátható időn keresztül vezető helyet fog elfoglalni, méltán számot tarthat tehát arra, hogy vele közelebbről megismerkedjünk.

E nagyszabású mű a bevezetésen kívül a hangtant foglalja magában.

A Bevezetés (1—29) a kelta ág rokonsági és tagolódási viszonyaival, a kölcsönzött szavakkal s a kelta dialektusok bélyegző vonásaival foglalkozik. — E részből szóvá teszem a következő részleteket.

Az italo-kelta hypothesis kérdésében szerzőnk határozottan a mellett foglal állást, hogy a két nyelvág valóságban csak egy, persze korán megoszlott kettős ág. E hypothesis bizonyítékai között szerepel többek közt a *b*-futurum is, mint a francziáknál általában (H. D'ARBOIS DE JUBAINVILLE, Éléments p. 162. MEILLET, Les dialectes indo-européennes p. 37). Az uralkodó felfogás (cf. BRUGMANN, Grr. I^2. 245. SOMMER, LHb. 573. THURNEYSEN, AirHb. 372) tudvalevőleg az, hogy ha

kelta *b* < idg. *bh* volna az eredeti hang, érthetetlen volna a keltában csaknem kivétel nélkül fellépő *f* (cf. *no charub: no charfe, no charfa, no charfam, no charfid, no charfat;* med. *no molfar* etc,); igaz ugyan, hogy ifjabb ír emlékekben *b* lenitum helyett olykor *f* jelentkezik (Thurneysen, Hb. 73), de ez csak nem lehet elég a fölvett hangtörvény igazolására. Kiváncsian várjuk Pedersen indokolását a II. kötetben.

A keltának a többi centum-nyelvekhez való viszonyát illetőleg szerzőnk abban a nézetben van, hogy a germánok valamikor szomszédai voltak a még osztatlan italo-kelta népnek; græco-kelta vonatkozások is vannak, de ezek régiebbek s tehát korábban is szüntek meg. Hasonló eredményre jutottam «Az italiai nyelvcsalád helyzete» cz. értekezésemben (1907, p. 59). — Szerzőnk szerint továbbá a priori nem elgondolhatatlan, hogy a kelta valamely keleti idg. nyelvvel is közelebbi összeköttetésben áll, de nincs bebizonyítva, hogy közelebb állana az indo-iránihoz mint a többi satem-nyelvekhez (a hogyan Kretschmer, Einl. p. 125 et seqq. hiszi), mert vannak érintkező pontok a szláv, albán és örmény nyelvekkel is. Kretschmer föltevése nekem is valószínűtlen (l. értekezésemet, p. 63—69), de azt hiszem, hogy Pedersen partiális egyezéseire sem lehet építeni s hogy a centum- és satem-nyelvek között nyelvhatárnak kellett lennie.

A mi az idg. nyelvcsalád rokonsági viszonyait illeti, a finnugor-idg., respective az idg.-semita rokonság kérdése meglehetősen heves discussio tárgyává lett. Miután a finnugor-idg. hypothesis hívei, többek között Sweet és Wiklund — talán a kelleténél korábban — győzelmi riadót fúttak (l. két czikkemet NyK. 36, 448 és 37, 245) s az indogermanisták közül többek közt a nagy tudású, de érdekelt Schrader (Sprachvergl. u. Urg. II³. 1907 p. 526) csatlakozott hozzájuk, újabban Delitzsch nyomán az idg.-semita rokonságnak is akadtak lelkes hívei, így H. Möller (Semitisch u. Indogermanisch. I. Teil: Konsonanten. 1907; l. H. Grimme recensióját is, IF. 22. Anz. 2—6). Ez utóbbiak közé tartozik Pedersen is, a ki már régebben is ezen a csapáson haladt. Voltaképpeni nézete ugyan ma az, hogy az idg. nyelvcsalád több (!) nem idg. nyelvcsaláddal is rokon (így már IF. 22, 341. és köv. l.), de ez a rokonság oly távoli, oly kevéssé van kikutatva s oly nehezen kutatható ki, hogy felismerése nyelvtudományi szempontból jóformán semmi consequentiával nem jár s csak az idg.-semita hypothesis gyakorolhat némi befolyást idg. hangtörténeti nézeteinkre (p. 2). F rokonság bizonyítékai között szerepel az a jelenség, hogy idg. *i̯* [nála: *j*] a görögben mint spiritus asper és mint ζ jelentkezik [cf. ὑσμίνη: ói. *yúdhyati*, de ζῦμη: ói. *yū́ṣ*]; az előbbi

egy *i̯*, az utóbbi egy *ś* reflexe volna s egy idg.-semita palatalis spiransra menne vissza [p. 66; cf. IF. 22, 359, hol a bizonyítékot Möller következő példái szolgáltatják: ói. *yáuti* «verbindet», gör. *ζεύγνυμι*, ói. *yámati* «hält, bändigt»: arab *zau̯un* «a pair or couple», *zau̯ǯun* «one of a pair or couple», *zamma* «he tied, bound»]. De, azt gondolnám, mégis csak plausibilisebb volna egyebek közt az a föltevés, hogy idg. *i̯* csak a görögben lett valahol dialectice palatalis spirans s ebből *dj* = gör. *ζ*. A másik bizonyíték az volna, hogy idg. *þ*, a mely hang felvétele persze fölötte problematikus s a mely tudvalevőleg csak gutturálisok mögött lép föl [gör. *ἄρκτος*, ír *art*, cymr. *arth*, gall *Deae Artioni*: ói. *ṛkšas*, av. *arəšō*, lat. *ursus*], idg.-semita *d* hangra megy vissza, a melyből idg. *s* és dialectice *t* állott elő. E hangtörvény azonban semmiféle etymonnal nincs támogatva, a mint már első jelentkezésekor (IF. 22, 360) sem volt. — Egyebütt is kaczérkodik Pedersen a semitával, nem csupán détailokban, mikor pl. a lat. *taurus*: ír *tarb* hasonlításánál a *u̯r* hangegymásután igazolása végett az arab *þawrun* szóra hivatkozik (p. 176), hanem oly fundamentális kérdésekben, minő pl. az ablaut. A mint már korábban helyeselte Möller föltevését, mely szerint az idg. és semita ablaut közt historiai kapcsolat áll fönn [IF. 22, 348; cf. *πέδα*: *ἐπίβδαι* = arab *k'atala*, impf. *i̯ak'tulu*], úgy e művében is úgy nyilatkozik, hogy az idg. alternatiók bizonyos következtetéseket engednek meg a nyelvnek egy korábbi hangállapotára, a melyek egészben véve jól illenek a semitával való összehasonlítás révén nyerhető eredményekhez: a nyelv gazdagabb volt szótagokban, a szótagok azonban egyhangúbbak voltak, gyakran bizonynyal oly egyhangúak mint egy semita *k'atala* szóban, a melyben minden szótag csak egy asyllabikus hangból s mindig ugyanazon syllabikus vokálisból áll (p. 188—189). A mi e párhuzam ellen felhozható, azt maga a szerző felhozza, s ez egészen elég a skepsis ébren tartására. E skepsist feladni nincs okunk, a meddig oly tekintély mint Winternitz (l. Schrader II³. 522) így nyilatkozik: «Es ist sehr wohl möglich, dass, wie das öfter behauptet worden ist, die indogermanischen und die semitischen Sprachen miteinander verwandt sind, und dass es einmal eine ‚indogermanisch-semitische Ursprache' gegeben hat, aus welcher beide grossen Sprachfamilien abzuleiten wären. Ich sage: es ist möglich; aber unmöglich ist es, den Beweis zu erbringen; denn diese ‚indogermanisch-semitische Ursprache' würde in eine so ferne Vergangenheit zurückgehen, dass alle Spuren der Verwandtschaft in geschichtlicher Zeit bereits verwischt sein müssten». Hasonlóképpen nyilatkozik egy másik tekintély, Brockelmann (Semitische Sprachwissenschaft, 1906. p. 19): «Ganz ergebnislos endlich

sind alle Versuche geblieben, das Semitische mit noch anderen Sprachstämmen, namentlich dem indogermanischen, in Beziehung zu bringen. Ob zwischen Semiten und Indogermanen ursprünglich somatische Verwandtschaft besteht, ist eine Frage für sich. Wenn sie wirklich einmal in näheren Beziehungen zueinander gestanden haben sollten, so liegen diese jedenfalls so weit zurück, dass sie in der Sprache keine Spuren mehr zurückgelassen haben». Éppen így még ugyanő újabban is (KvglGr. d. sem. Spr. p. 9). Óvatosságra intenek végül az olyan energikus kijelentések, a minőket pl. Sweet, a finnugor-idg. rokonság egyik harczosa, thesisének védelme után tesz (History of language, p. 120): «If all these and many other resemblances that might be adduced do not prove the common origin of Aryan and Ugrian ... then the whole fabric of comparative philology falls to the ground, and we are no longer justified in inferring from the similarity of the inflections in Greek, Latin, and Sanskrit that these languages have a common origin» — a mivel persze nem akarom azt mondani, hogy a finnugor-idg. hypothesist bebizonyított igazságnak tekintem.

A gallban idg. q^{u} és *k̂u̯* tudvalévőleg általában mint *p* jelentkezik [*petor-ritum: quattuor, Epo-so-gnatus: equos*], de e mellett fellép a *qu* is [*Equos*], a mely igen külömböző nézetek nyilvánítására nyújtott alkalmat. Pedersen azt véli, hogy ez a *qu* a *kuw* hangcsoportra megy vissza (p. 4) — de hogy miért és miképpen, azt nem bírtam nála megtalálni. Dialektizmus felvétele sokkal egyszerűbbnek látszik.

A piktek rokonsági viszonyainak kérdésében Pedersen azok mellé áll, a kik britanniai népet látnak bennük (p. 12). Thurneysen szerint nyelvük az írhez és a britanniaihoz közel álló nyelv volt (Hb. 3). Vannak hívei tudvalévőleg annak a nézetnek is, hogy a piktek egyáltalában nem kelták, nem is indogermánok, hanem az iber ághoz tartoznak (l. Hirt, Die Indogermanen, p. 42, 419, 563).

Igen érdekes és fontos fejezet az Entlehnungsbeziehungen czímű (p. 20—24). Kelta kölcsönszók igen messze fekvő nyelvterületeken vannak, így a görögben [*ἴορχος*: cymr. *iwrch* «Rehbock», *γαῖσος*: ír *gae*, gallo-lat. *gaesum*], az örményben [*kaṙ-kʿ* «Wagen»: ír *carr*, *kaṙ-apʿn* «Schädel»: új-ír *carrán* «Kinnlade»], a szlávban [főleg hely-, néha személynevek is, pl. kisor. *Kobryn*: gall *Cobrūnus*], az iberek és aquitanok nem idg. nyelvében, a mai baskban [aqu. *Harsus*, bask *hartz*: ír *art* «ursus»]. Igen sokat kölcsönöztek a kelták a latinból, a germánok viszont a keltából s e kölcsönzések részben hangtörténeti

szempontból is fontosak [cf. ír *ríge*: gót *reiki*, ír *liaig*: gót *lēkeis*, ír *giall*: ahd. *gīsal*]. — A kelta dialektusokon belül az írben igen sok a britanniai kölcsönszó. Hogy a latin (és a legrégibb angol) kölcsönszók britanniai közvetítéssel jutottak be az írbe, az rég ismeretes volt, de meglehetősen új dolog — a mit szerzőnk számos példával illusztrál — hogy eredeti kelta szók is tömegesen mentek át a britanniaiból az írbe, míg az ír befolyás a britanniaiban jelentéktelen.

A kelta hangrendszer bélyegző vonásai között az általánosan ismerteken kívül (l. Brugmann, Grr. I[2], 14—15) szerzőnk még ezt a kettőt sorolja föl (p. 25): neszhang+*n* > geminált neszhang [ír *bocc* gl. «tener»: ói. *bhugnás* «gebogen»] és *st* > *ts* [ír *samaigim* «pono»: lat. *stāre*]. De az első hangtörvény, a melynek helyes formulázása: explosiva+*n* > geminált explosiva s a melyet a germán grammatika nyomán már Stokes állított föl, aligha áll helyt (Thurneysen, Hb. 88). A második hangtörvény egészen kétséges (v. ö. Thurneysen, Hb. 131), mivel idg. szókezdő *st* az írben szabály szerint mint *t*, a britanniaiban olykor mint *st* is lép föl [ír *-táu* «bin»: lat. *sto*, ír *tiagu* «gehe»: gör. *στείχω*; corn *steren*: ahd. *stern*]; igaz, hogy Pedersen itt az «*s*: zero alternatio» felvételével (l. alább) segíthetne magán, de maga bevallja, hogy az ír szókezdő *t* aligha alapul mindig idg. alternatión (p. 78). — A legjellemzőbb vonás volna persze a lenitio (ír *bráthir*: lat. *frāter*), ha köz-kelta kora ismeretes volna; Pedersen hajlandó föltenni, hogy az idg. *p* > *f* hangváltozás (ír *athir* < **fathir*: lat. *pater*), a legeslegrégibb kelta hangtörvények egyike, sem egyéb mint lenitio, a mely ez esetben esetleg még a Kr. e. 8. századba megy vissza, s a kelta tenues lenitiója és a germán tenues eltolódása között vonható párhuzam több a véletlennél (p. 437). Ezzel kapcsolatban szerzőnk még tovább megy. A lenitio csak egyik megnyilatkozása ama hangpsychologiai konzervativizmusnak, a melyet a szópsychologia jobbára azonnal neutralizál [v. ö. *das gold, dem golde*, de Notker dialektusában: *daȝ cold, demo golde*], a mely azonban az insularis kelta dialektusokban minden hangbeli leromlás daczára zavartalanul fejlődött tovább, példátlanul bonyolult formatiókra vezetett, meglepő revolutionarius újképzéseket létesített [minő pl. egy relativ *n* pronomen a megelőző szónak jelentés nélküli végződéséből], semasiologiailag összetartozó szókat phonologiailag dissipált [ír *cubus* «conscientia» < **comfissus*: *fiss* «Wissen», *coméir* «erhebe dich» < **com-ecs-recs-s*: *con-érgim* «erhebe mich»), hangtest nélküli szavakat teremtett, melyek csak a rájuk következő szó kezdő hangjára gyakorolt befolyásukkal árulják el jelenlétüket [pl. az ír *ní ni* «ist nicht» < **nēst* < **ne-est*

szóban lappangó idg. **est* csak azzal, hogy a rákövetkező szókezdő consonanst geminálja] etc. etc. PEDERSEN itt azt a kérdést veti föl (p. 27), vajjon ez a hangpsychologiai konzervativizmus, a mely által a kelta ág phonologiailag annyira degenerálódott, ősidg. sajátosság-e, a melyet a kelta jobban megőrzött a többi idg. nyelveknél, avagy eltérés az indogermánság szellemétől valamely idegen nép nyelvének hatása alatt? A felelet, azt hiszem, nem lehet kétséges: az a tény, hogy összehasonlító nyelvtudomány egyáltalában van, imperative a dilemma második része mellett szól. Lehetséges volna-e egyáltalában az összehasonlítás, ha a többi idg. nyelvek is a kelta leromlás állapotában volnának?!

Maga a hangtan (p. 30—533) két főrészre oszlik. A genealogiai főrész [miből lesz egy adott hang és mivé lett?] megint két részre szakad: az egyik descendens, a mennyiben az idg. hangállományból és hangalternatiókból (a kölcsönszóknál a latinból) indul ki (p. 30—242) s az indogermanistát első sorban érdekli; a másik ascendens, a mennyiben az egyes kelta dialektusokból indul ki, de inkább csak recapitulatio s az egész hangtan betetőzése (p. 506—533). A hangpsychologiai főrész [hogyan és miért állott be egy adott hangváltozás?] első sorban a szakbeli keltologust érdekli (p. 243—505).

A mi az indogermanisztikai alapvetést illeti, a könyv e részben is egyike a legérdekesebbeknek, a melyek újabban napvilágot láttak. Mindenütt előbújnak a szerző oroszlánkörmei, lépten-nyomon feltűnnek charakteristikus vonásai: a meglepően tág horizont, roppant sokoldalú tudás, fantáziával párosult penetratio, az anyag souverain kezelése, minden oldalú kiaknázása, szellemes tárgyalása, de egyúttal az eredetiségnek szinte ijesztő megnyilatkozása. E nagy tudós, a ki mindig szeretett a maga lábán állani s járatlan utakon járni, itt sem tagadja meg magát: traditionális vagy jól megalapozott újabb theorémákat minden indokolás nélkül felforgat vagy egyszerűen mellőz s itt ott az egész modern indogermanisztikával ellentétbe helyezkedik. Lapokat kellene igénybe vennem, ha mindenre ki akarnék terjeszkedni, azért csak minden polemia nélkül s csak érinteni fogom azokat a tényeket, a melyek leginkább feltűntek nekem s a melyeket ez idő szerint sokan nem írhatnának alá. A hol az indogermanisztika ma jól-rosszul a *śwā* felvételéhez folyamodik, ott szerzőnk egy idg. $a <$ præidg. g ($= \gamma$) hanggal operál, a mely megelőző tautosyllabikus vocálisokkal hosszú vocalisokba kontraháltatik [oly esetekben mint ír *síl*, lat. *sēmen: satus*, ír *dán*. lat. *dōnum: datus* etc. p. 174]. Ez a

præidg. *ə* megint a semita grammatikából való: a nehéz idg. vocalissorok keletkezésének okát Möller is a három semitikus gutturálisban [ʾ aleph, *ḥ* és ʿ ajin] látta s Pedersen, miután az *ə* vocalist már rég kivetette a hajóból (KZ. 36, 75—86. l.), újabban (IF. 22, 348—349) föltette, hogy ez a három gutturális a zero-formátiókban mint európai *a*, bizonyos esetekben mint árja *i* is jelentkezik. Ugyanazon præidg. *ə* megelőző nasalis vagy liquida sonanssal kontrahálva az agyonüthetetlen hosszú nasalis vagy liquida sonansot eredményezi [lat. *plēnus*, ír *lín* «zahl»: ói. *pūrṇás*, lit. *pílnas*, p. 178]. Mivel szerzőnk a præidg. gyönge vocalist sem veszi föl, még mindig szerepel nála a nasalis vagy liquida sonans + nasalis vagy liquida consonans hangcsoport [ír *melim*: cymr. *malaf* «mahle»; cymr. *teneu*: ír *tana* «dünn», p. 175]. Az *e/o*: zero alternatio [*ásti*: *sánti*] oka a musicalis accentus [p. 173; tollhiba?]; az *ĕ*: *ō* alternatio [*ἔφερες*: *ἔφερον*, *φρήν*: *ἄφρων*] oka a præidg. umlaut: a præidg. eltünt vocalisok a megelőző consonansnak *e* v. *o* színt kölcsönöztek s a consonans aztán színezte az előtte álló vocalist, főleg gyönge hangsúlyú szótagokban (p. 183); van egy *e/o*: *a* ablaut is [*ἐπί*: *ἀπό*], a mely præidg. *ə*e/*ə*o: syllabikus *ə* ablautra megy vissza (p. 177) etc. A sonantikus alternatiók analogiájára vannak consonantikus alternatiók is (p. 185—188); ezek között szerepelnek olyanok mint *s*: *zero* [*στέγω*: ír *tech*], *n*: *zero* [ahd. *neman*: lat. *emo*], *n*: *l* [or. *gnída*: lit. *glìnda*], nasalis+explosiva: explosiva+nasalis [*iungō*: *ζεύγνυμι*] etc. — Hogy a flexio terén hasonló meglepetések lesznek, annak előfutára az a magyarázat (p. 245), hogy a kelta passivum és deponens *r*-eleme *s* hangra megy vissza [cf. ír *berir* < **bered-s(e)*!].

A latin-román grammatika szempontjából szerfölött fontos fejezet a következő: Lautlehre der lateinischen Lehnwörter im Keltischen (p. 189—242). Azok a kölcsönszók, a melyek a római uralom alatt a britanniai dialektusokba kerültek, módot nyújtanak arra, hogy a latin vocalisok quantitását, nevezetesen a positione hosszú szótagokban, ellenőrizhessük, s a latin-román hangfejlődés chronologiájára nézve megbecsülhetetlen értékűek. Általában megállapítható, hogy a keltáktól hallott vulgaris nyelv nem nagyon tért el a classikus nyelvtől: antesigmatikus *n* pótlónyújtással eltünt, a hangsúlyos szótagot közvetlenül megelőző szótag hosszú vocalisa megrövidült, az *-ulus* végzet postconsonantikus helyzetben *-lus* lett, az *ae-* diphthongus monophthongussá vált etc. E fejezet hasznavehetőségét egyelőre megnehezíti az a körülmény, hogy index csak az 1910. évre igért II. kötetben lesz, mert a fejezet természetesen a könyvnek többi ide vágó adataival egészítendő ki. — A latin kölcsönszók külömben a kelta grammati-

kára nézve is jelentősek: sok tekintetben átlátszóbb anyagot szolgáltatnak a hangtörténetnek mint az enchorius szókincs és a kelta hangtörvények chronologiája szempontjából is rendkívül tanulságosak.

A hangpsychologiai főrész ismertetése és bírálata első sorban a keltologus feladata (l. WINDISCH recensióját, LZ. 1909, Sp. 1401–4). Itt csak annyit jegyzek meg, hogy PEDERSEN és THURNEYSEN felfogása között sok tekintetben vannak kiegyenlítetlen ellentétek, melyek — nekem legalább úgy rémlik — java részben megint PEDERSEN eredetiségéből fakadnak. Hogy különben a keltologiában könnyebben támadnak eltérések mint egyebütt, mondani sem kell. Hogy PEDERSEN glottogonikus hypothesisei a kelta dialektusok összehasonlító történeti vázolására semmi befolyással nincsenek, magától értetődik, de félreértések kikerülése végett külön is felemlítem.

A könyv, szerzőjének minden kiváló qualitása daczára vagy éppen azért, nem könnyű olvasmány, ellenkezőleg fáradságos elmélyedést s az uralkodó nézetekkel való folytonos konfrontálást követel. De a ki az ötletes és szellemes eredetiséget ott és akkor is meg tudja becsülni, a hol és a mikor ez a maga megállapított nézeteivel vagy előítéleteivel ellenkezik, nagy gyönyörűséggel és bőséges okulással fogja e rendkívüli könyvet tanulmányozni, a melyet a magam részéről is a legmelegebben ajánlok az érdeklődők figyelmébe.

SCHMIDT JÓZSEF.

A sárospataki lengyel biblia s újonnan fölfedezett harmadik töredéke. Írta **Harsányi István,** sárospataki főgimn. vallástanár, főiskolai helyettes főkönyvtárnok. Különlenyomat a »Magyar Könyvszemle» XVII. kötetéből. Budapest 1909.

Ez a tárgyához képest elég terjedelmes, 61 lapnyi, értekezés még mielőtt behatóbban foglalkozhattam vele, két ízben is nagy meglepetést okozott nekem. Hogy magyar ember, állandó tartózkodó helyénél és alkalmazásánál fogva erre első sorban hivatott férfiú komoly, beható munkálatban foglalkozik a sárospataki lengyel bibliával és annak új töredékét mutatja be sikerült hasonmásban, az nagy örömmel töltött el — ez volt az első nagy meglepetés. Mikor azután egy pár nappal rá lapozgatni kezdtem az értekezésben, ijedten vettem észre, hogy szerzője nem tud lengyelül — ez volt a második nagy, csaknem fájdalmas meglepetés. Szerencsére megigértem első örömemben a szerzőnek, hogy ismertetni fogom dolgozatát, hozzá láttam tehát annak lelkiismeretes összevetéséhez főforrásával, MAŁECKI kiadásának (*Biblia królowéj Zofii* Lemberg 1871) terjedelmes bevezetésével, a melyet a szerző, minthogy lengyelül nem tud, magyarra

fordíttatta magának, és meggyőződtem arról, hogy a munkának nemcsak egész tervezete, de belső tartalma is nagyjában semmi egyéb, mint Małecki értekezésének hű kivonata, részben valóságos átírása, meggyőződtem azonban arról is, hogy a szerző lelkiismeretesen újra átnézte Małecki forrásait, nem egyszer önállóan itélt róluk, új forrásokat is használt, apró helyreigazításokkal, pótlásokkal bővítette a tárgyalást és így több kérdést előbbre is vitt. Önálló tudományos értekezésnek igaz nem mondható az első 58 lap, hisz apró pótlásokat nem tekintve az nem egyéb mint Małecki bevezetésének más sorrendben való,*) nem tagadom, igen pontos és gondolkozva megírt paraphrasisa, de a magyar tudományban azért igenis számot tesz, mert most már mindenki előtt hozzáférhető a tudós lengyel kiadónak művéhez írt nagy előszava, sőt az ott mondottak részben helyre is vannak igazítva és újabb adatokkal kibővítve. Az a pár lap (59—61.) pedig, a mely erre következik, és a kódexnek egy Harsányitól fölfedezett új levelének hasonmását és átírását közli, a lengyelekre nézve is tudományos esemény.

Hogy a lengyel nyelv ismerete nélkül apró hibácskák könnyebben csúszhattak be az értekezésbe, hogy nincs hiány — furcsaságokban sem, az érthető dolog, de legalább egy bosszantó hiányosságtól könnyen megóvhatta volna a szerző munkáját. Nagyon különös benyomást tesz ugyanis az olvasóra, hogy míg Harsányi a Małecki forrásait, ha csak lehet, lelkiismeretesen újra átnézi és több helyen pótolja a M.-nál idézett helyekhez a hiányzó lapszámot, addig épen ha főforrását, Małecki bevezetését idézi, egyetlen egyszer sem nevezi meg az illető lapszámot, pedig nemcsak Małecki nevét emlegeti folyton-folyvást, hanem bevezetésének fejezeteit is, de soha sem más alakban, még akkor sem, ha polemizál vele, mint úgy hogy *Malecki id. m. I. szakasz* ill. *Malecki id. m. II. szakasz*, *Malecki id. m. III. szakasz*, sőt hogy türelmünket még nagyobb próbára tegye, utal néha két szakaszra is: «id. m. II. és III-ik szakasz», l. 14. l., vagy «id. m.

---

*) Harsányi dolgozata négy részre oszlik, a három elsőben elmondottak megtalálhatók nagyjában Małeckinél is: 1. *A kódex leírása* 1—15. l. = Mał. II. szakasz XVII—XXVI. l. 2. *A kódexről szóló irodalom* 15—44. l. = M. I. szakasz V—XVII. l. 3. *A kódex története iratásától a mai napig* 44—58. l. = M. III. szakasz XXVI—XXXVIII. l. A legrövidebb 4. rész (59—61. l.) czíme: *A kódex újonnan fölfedezett harmadik töredéke*, tartalma egészen új és önálló, másrészt Małecki értekezésének IV. szakasza, a mely a biblia kiadásáról szól, kevés dolgot tartalmaz, a mely a magyar szerzőt érdekelte, ebből csak igen keveset merített.

III. és IV-ik szakasz», úgy hogy olykor több mint 20 foliolapon keresheti az ember az idézett helyet! Ez az érthetetlen hanyagság különösen akkor rí ki, ha szembe kerül más idézettel, v. ö. példának okáért a 48. l. 2-ik jegyzetét: «Allgemeine Encyclopädie (Gruber-Hoffmann). Leipzig 1837. 17. Theil 145 lap.*) V. ö. Malecki id. m. III. szakasz», pedig hát már az értekezés önállóságának a megitélése szempontjából is mulhatatlanul szükséges lett volna, hogy a szerző első sorban főforrásának lapszámait következetesen idézte volna.

E nagy, az egész értekezés első három részén végig húzódó mulasztáson kívül még egy egészen sajátságos hibára akarok rámutatni, a melyet a szerző könnyen elkerülhetett volna, ha bele nem bocsátkozik olyan kérdés fejtegetésébe, a melyről neki önálló véleménye készültségénél fogva nem is lehetett, de a melynek történetét sem ismerte. A szerző HANKÁra (1834) és MAŁECKIre (1870) támaszkodva azt mondja, «hogy a sárospataki biblia annak a cseh bibliának fordítása (mondhatnánk úgy is, hogy átírása), a melyet ‚leskovici biblia' név alatt a drezdai kir. könyvtárban őriznek» l. 47. l. Minthogy a szerző nem ért a kérdés e részéhez, ennyivel be kellett volna érnie. Már az is hiba volt, hogy a jegyzetben, a hol megint Małecki művét a maga furcsa módján úgy idézi hogy «Malecki id. m. III. szakasz», a helyett hogy XXVII. lap!, ehhez azt teszi hozzá: «Állításának igazolására egy sereg példát hoz föl, a melyek kétségtelenül igazolják, hogy igen sok cseh szó egyszerűen lengyelesen van átírva». Arról nem akarok vitatkozni, hogy 8, mondd nyolcz, szó 336 folio-

*) Egyébiránt ez az idézet sem teljes és pontos, én azt úgy idéztem volna: Ersch-Gruber, Allgemeine Encyclopädie. II. Section. **14** (!) Theil Leipzig 1837. 145 l, de e forrás fölhasználása ellen is kifogásom van. Az idézett helyen ugyanis az olvasható: Elisabeth von Pilcza, Witwe Grabowska, vermählt 2. Mai 1417, starb 12. Mai 1420, a mit szerzőnk ilyen különös módon ad vissza: «Erzsébet (von Pilcza, Grabowska özvegye; feleségül vette 1417-ben, † 1420-ban)», pedig hát «von Pilcza»-t vagy magyarra kellett volna fordítania, vagy az eredeti lengyel másár (*Pilecka* l. SZUJSKI Dzieje Polski II. 151) helyébe iktatnia, a «Witwe Grabowska»-t pedig mondhatta akár «özvegy Grabowska»-nak, de semmikép sem Grabowska özvegyének, mert *Grabowska* csakis nőnek a neve lehet, boldogult férjét ellenben Grabow*ski*-nak híhatták csak, természetesen mindig föltéve, hogy felesége, majdan özvegye valóban Gra*b*owska nevet viselt; MAŁECKI ugyanis az illető helyen, XXIX. l. 2. jegyz. Gra*n*owska-ról beszél, CARO JAKAB férjét Gra*n*owski Vinczének híjja (Geschichte Polens III. Th. Gotha 1869, 477. és 479. l.) és külön kiemeli, hogy egy 1390-ben kelt ok rat őt «Herr Vicenz von *Granow*» néven említi.

lapnyi szövegben «egy sereg»-e,*) de azt már kereken tagadom, hogy ez a nyolcz szó nem hogy bizonyítaná, de még csak a legkevésbbé is támogatná Hankának Małeckitől is elfogadott állítását. Ezt a szerző is könnyen észrevehette volna, ha megmagyaráztatta volna magának egyik-másik példát. Kiragadom a legcsattanósabbat: azt hogy «vagyok» a régi lengyelben úgy mondják *jeśm* és *jestem*, ha most már a mi kódexünk első részében a helyett a cseh *sem* (mai helyesírás szerint *jsem*) is található, ugyan mi következik ebből? Csak nem az, hogy a sárospataki biblia a leskovici biblia átírása, hanem csakis az, a mit soha senki sem tagadott, hogy — cseh bibliából folyt. Igen ám, csakhogy H. jónak találja, hogy az annyira ingadozó alapon nyugvó állítást a maga e téren igazán semmis tudományával is támogassa, és így folytatja: «A Dzialynski-féle Nyelvemlékben magam is összehasonlítottam s összeolvastam a sárospataki kódex (Paralipomenon I. 16. fejezet) szövegét a vele párhuzamosan nyomtatott leskovici kódex megfelelő szövegével s nehány vers gondos összehasonlítása után — a lengyel nyelv ismerete nélkül is — pusztán szemléletileg (némely szónál csak egy-két betű eltérés van a leírásban) meggyőződést szereztem, hogy kódexünk tényleg a cseh bibliából van fordítva, helyesebben, miután a lengyel nyelv a cseh nyelvvel közeli rokonságban áll, annak átírása, lengyelesítése. Kétségtelen tény tehát, hogy kódexünk a cseh bibliától függ». Hogy H. e helyen is «a cseh bibliá»-t úgy érti, hogy a szóban levő leskovici cseh bibliára gondol, az nyilvánvaló a nyomban rá következő állításból, hogy a kódex ötödik írójának a kezéből származó rész «szintén eme cseh biblia alapján készült lengyel fordítás» és még inkább a 3. l. 2. jegyz. előreküldöttekből. Bizonyára senki sem lesz hajlandó H. fönt említett argumentálását komoly, tudományos bizonyításnak tartani de két mellékkörülmény még súlyosabbá teszi azt a könnyelműséget, a melylyel a szerző

---

*) Nem szabad arra hivatkozni, hogy M. valóban egy pár sorral leebb olyan kifejezéssel él, a mely a *sereg* szó használatát igazolni látszik. Harsányi erre czéloz is a 47. lap utolsó sorában, mikor azt mondja: «*számtalan* bizonyítékot sorolhatna föl» (már t. i. Małecki), de 1. nem sorolja föl, mindössze két cseh hónapnevet említ, ez a két név pedig valamennyi cseh bibliában azonos, tehát épenséggel nem vall egyenesen a leskovici bibliára mint forrásra; 2. kitűnik a Harsányinál a következő lapon olvasható szövegből is, hogy itt már nincs is arról szó, hogy milyen cseh bibliából folyt a fordítás, hanem csakis arról, hogy cseh nyelvűből, nem pedig latinból! M. már azért sem sorolhatott volna föl számtalan példát, mert nem is ismerte a leskovici bibliát, mindössze egy kis részét hasonlította össze az ő kérésére Kraszewski, l. XLII. l. jegyz.

e helyen eljárt. Ő maga említi a 38. lapon, hogy a DZIALYŃSKI művében közölt hasonmás Małecki véleménye szerint «nem egészen hű», mégis ezt veti össze a leskovici cseh biblia szövegével, nem pedig a Małecki kiadásában található szöveget vagy, a mi a legtermészetesebb lett volna, a keze ügyében levő eredeti szöveget. De ez még hagyján, megbocsáthatatlan mulasztás azonban az, hogy nem tett említést arról és nem vont le belőle semmi következtetést, hogy a leskovici biblia és a korban hozzá közel álló régi cseh bibliák szövege — ugyanaz, mind ugyanazon a fordításon alapulnak. MAŁECKI, a kinek bevezetését a szerző valósággal kizsákmányolta, erre határozottan rámutat, l. XXXI. l. 1. jegyz., ez pedig nagyon is gondolkodóba ejthette volna. Tény az, hogy M. óta, a ki bevezetését 1870-ben írta, tehát kerek 40 év óta, sokat foglalkoztak a sárospataki bibliával és néha rengeteg apparatussal vetették össze egy-egy cseh bibliával, de az eredmény, a melyhez ilyen keserves munka után jutottak, az, hogy mind a mai napig sem tudják, melyik cseh bibliából folyt, csak az bizonyos, hogy egyáltalában cseh biblia volt a forrás. Minderről nagyon könnyen tájékozódhatott volna a szerző BABIACZYKnak 1906-ban megjelent Lexikon zur altpolnischen Bibel 1455 (Sophienbibel, Ausgabe von Małecki) Breslau czímű művének terjedelmes bevezetéséből. Ott az 50. l.-on azt olvashatta volna: An erster Stelle sei die Kritik meines hochverehrten Lehrers, des Herrn Geheimrats Prof. Dr. NEHRING, erwähnt, worin der Referent kritisch konstatiert, dass die «Leskovizer Bibel auf Grund der in Slavin gezeigten Übereinstimmung nicht als Quelle zur Sophienbibel angesehen werden dürfe». Babiaczyk ez értekezéséből megtudhatta volna H. azt is, hogy egy ideig egy másik régi cseh bibliát, a Zabłocki-félét tartották a sárospataki biblia forrásának,*) míg ennek a föltevésnek a tarthatatlanságáról is meg nem győződtek. De milyen egészen más, mennyire szélesebb alapon építettek a hozzászóló tudósok, mint Harsányi, a ki mindössze «néhány vers gondos összehasonlítása után — a lengyel nyelv ismerete nélkül is — pusztán szemléletileg» szerezte meg azt a meggyőződését, hogy kódexünk a leskovici bibliából folyt.

Fölemlítek még egy pár apróságot. Könyvészeti czikkben elvárhattuk volna, hogy a lengyel neveket és szavakat hívebben leírja. Nem helyeslem még azt sem, hogy a diakriticus jeleket mellőzi (csak *Dzialyński* nevét írja egyszer egészen pontosan, l. 38. l., de a 47. l.-on már *Dzialynski*-t ír): *Małecki* nevét *Malecki*-nek írja, hogy *Wegierski*

---

*) V. ö. Babiaczykon kívül Arch. f. sl. Phil. VI. 162. és 172. l. és ezekkel szemben u. o. IX. 113. l.

becsületes neve *Węgierski*, azt, a ki nem tudja amúgy is, csak abból sejtheti, hogy mellette azt olvassa egy helyen hogy «alias Wengerscius». l. 20. l., stb. stb., de ez még hagyján, meglepő azonban, hogy a különben pontos és gondos szerző a híres *Bandtkie* nevét következetesen *Bandkie*-nak írja, l. 26. l. kétszer, 27. l. kétszer és 28. l. jegyz., hogy «krotoszyni Crotoscius» nevét, l. 53. l., a melyet a 19. l. helyesen *Krotoski*-nak ír, két helyen is *Krotowski*-vá alakítja át, l. 38. l. és 58. l. Hogy *Niemcewicz* (olv. Nyemcevics) helyett kétszer *Niemczewicz* van szedve, l. 32. l., az lehet a szedő bűne, a ki megszokta, hogy akár *c*-vel írt magyar szövegben is következetesen *cz*-t szed. Sajtóhiba lehet a 17. l. kétszer olvasható *zeszlowie* is, a mely helyett Małeckinél *zeszsłowie* áll. Egyébiránt szerzőnek kijelentése, hogy nem tud lengyelül, egészen szóról-szóra veendő, sejthető ez már az «özvegy *Grabowska*» kifejezésből is, de egészen nyilvánvaló olyan lehetetlen locativusokból, a melyeket könyvczímekből idéz, mint *Warszawie* (a h. hogy *w* Warszawie) a 37. l., *Poznaniu* (a h. hogy *w* Poznaniu) a 38. l. és az újonnan fölfedezett töredék *b)* lap II-ik hasáb átírásában elkövetett két nagy hibából.

De térjünk át az értekezés legbecsesebb részére, a rövidke 4. fejezetre, a melyben H. a tőle fölfedezett új töredéket közli. Hogy a szerző a lengyel nyelv ismerete nélkül a mellékelt hasonmások átírására is vállalkozott,*) az bármennyire merésznek látszhatik, még sem kárbaveszett fáradság; az olvasásközben itt-ott ejtett hibák mellett is megkönnyíti a szakértők munkáját. Olyan lehetelen olvasatok mint *bratolom* és *przikaziliwv* tévedésbe nem ejthetik a szakértőt, a második helyen meglehetős biztossággal meg is állapítható a helyes olvasás: *przikazaniwv* (= mai *przykazaniu*).**) A magában véve lehetséges, de a sárospataki bibliában más helyen elő nem forduló és a szöveg értelmébe belenemillő *otratowal* helyett a hozzáértő az elmosódott írás-

---

*) Segítségére volt itt is Mészáros György borysławi bányaigazgató, ugyanaz, a ki H.-nak lefordította, még pedig teljesen híven, Małecki értekezését.

**) A Vulgatában található *praeceptum*, l. Esdrás VII. 10., rendes megfelelője a sárospataki bibliában a *przykazanie*, a melyhez még a *boże* «isteni» jelző csatlakozhatik. Ha tehát a latin *praeceptum et iudicium*-mal szemben itt azt olvassuk, hogy *przikazaniww bozemu y sǫdom*, az a legszebb összehangzásban áll a *przykazanie* más helyeken észlelhető használatával, v. ö. Exodus XV. 25. ibi constituit ei *praecepta atque iudicia*, a mit a sárospataki biblia így ad vissza: Tu gest gemu ustawyl *przykazanya y sǫdy*.

ból is habozás nélkül *obradowal*-t olvasott volna. A *Natinueycz* olvasat nyilvánvaló sajtóhiba, hisz a facsimilén egészen tisztán látható két *nn (Natinneycz)*, a *b)* lapon II. hasábban található *Natinneow* is csak sajtóhiba következtében ferdülhetett el *Natiuneow*-vá. A föntemlített föltűnő hibák a meglehetősen elmosódott *a)* lap átírásában találhatók és azért még némileg menthetők, de már igazán nagy hiba, a mit a *b)* lap II. hasáb átírásában találunk, még pedig a 2. sorban: *to* | *szitko* és a 9.-ben: *niszemu*. A ki csak egy keveset tud lengyelül, a Vulgata segítségével nyomban megállapíthatja, hogy az első helyen *wszitko* (= «omne»), a másodikon pedig *wszemu* (*wszemu* lyvdu = «*omni* populo») olvasandó. Egészen hibátlanul van átírva a *b)* lap I. hasáb, a melynek olvasása igaz nehézséget nem is okozott; a 3-ik sor első betűje a kezem közt levő példányban nem fogott, de a megmaradt hézag erre eléggé figyelmezteti az olvasót, a ki a facsiméléből játszva megállapíthatja, hogy a hiányzó betű egy *o*.

Az újonnan fölfedezett levél (két lap) igaz az eddig megvolt és Małeckitől közzétett 188 levélhez képest elenyésző csekély anyagnak látszhatik, mégis sok tekintetben becses. Van benne egyebek közt olyan szó, a mely nemcsak a sárospataki bibliából nem volt eddig ismeretes, de a melyet még a varsói nagy szótárban is hiába keresünk, az *otpocziwadlo* (mai helyesírással *odpoczywadło*): *gegosz wierusalem gest otpocziwadlo* cuius in Jerusalem tabernaculam est, Esdrás VII. 15. A tőszó, *odpoczywać* pihenni, igaz általánosan ismert szó, a sárospataki bibliában is négyszer olvasható a belőle képezett és egyszer előforduló *odpoczywanie* «requies» szó mellett, de az említett *odpoczywadło* «pihenő hely» bizonyára a cseh bibliából átvett, ott rég ismert szó. A sárospataki biblia eddig közzétett terjedelmes részében, ha Babiaczyk szótára egészen pontos, nem található a régies *świebodnie* «libere», a mely helyett ma *swobodnie* járja, több szó pedig csak egyszer található: *obiatowanie, odpokalenie, wyrzeczenie, świadomie, uroki*. Az utolsó két szó azonfölül más jelentésárnyalatban mutatkozik itt mint Babiaczyk szótárában. A *świadomie* szót Babiaczyk «Gewissen» szóval fordítja, az új töredékben azonban a mai nyelvhasználatnak megfelelő jelentésben találjuk: *Przeto vam dawami nasuyadomye*-Vobis quoque notum facimus, szóról-szóra: Azért nektek adjuk tudomásra, Esdrás VII. 24. Az *uroki* szót «Geldschätzung»-gal fordítja B., a latin szövegben az illető helyen *mulcta* áll, a mi töredékünkben azonban a neki a lehető legszorosabban megfelelő latin *annonae* áll vele szemben; B. egyébiránt helyesen mondja, hogy *uroki*-nak olvasandó, és nem, a mint Małecki a ritka szavak jegyzékében tette, *wroki*-nak és hogy a cseh *úroky* szolgai mása: cseh

rok annus: *úroky* annonæ, tehát évi adó — a lengyel *urok* ill. többese *uroki* «igézést» jelent!

De nem tekintve a töredéknek már amúgy is constatálható becsét, van még más ok is, a miért a tudomány örömmel üdvözölheti a hasonmásban való közlését. Hiába mondja Babiaczyk még 1906-ban is a sárospataki biblia szótárához írt bevezetésében: Dass die Ausgabe der Sophienbibel eine korrekte ist, braucht hier wohl nicht besonders hervorgehoben zu werden; dafür bürgt der Name des Herausgebers, l. 11. l. Hisz Małecki soha életében nem is látta a sárospataki bibliát, kiadása mástól készített másolatból készült. Igaz hogy M., noha sok furcsaságot fedezett föl a kiadandó forrásban, teljesen megbízott a másoló munkájában, azt mindenképen lelkiismeretesnek és szakértelemmel végzettnek nevezi l. XIX. és XLI. l., de újabban igen komoly kételyek merültek föl, vajjon ez a másolat valóban egészen megbízható volt-e. E mozzanat nagy fontosságánál fogva ide iktatok egy hosszabb idézetet magyar fordításban Rozwadowski egy nem rég megjelent kitünő értekezéséből, l. Bulla z roku 1136, Krakó 1909. 2. s k. l. R. ezeket mondja:

«Az eddigi kiadások mind a két nagy lengyel diplomatikai kódexekben (a régebbi Raczyński-félében és a poseniben), Lelewelnél (*Polska wieków średnich*, t. III.) és a legújabbak Piekosińskitől (*Zbiór dokumentów średniowiecznych* = Studya, Rozprawy i Materiały I, 3) annyi kívánni valót hagynak hátra, hogy nehéz e témáról keserűség nélkül szólni. Kisül, hogy egyenesen az egész különböző okiratokban megőrzött nyelvi anyag alapos revisióra szorul, mert még a legrégibb (a XIV. sz. végéről való) esküformulák kiadásai is többnyire sok hibát rejtenek magukban. És megvallom, hogy a pontosság hiánya, a melyet történetíróink és jogászaink tanusítottak, eléggé pesszimisztikusan hangolnak a Zsófia királyné bibliája kiadása iránt is, a mely tudvalevőleg Piekosińskitől készített másolaton alapul.»

Rozwadowski e szavai ha valamikor, hát épen most alkalmasak mély benyomást tenni — Sárospatakon. Małecki kiadásából márcziusban, mikor belőle egy példányt hozattam, mindössze 15 példány maradt raktáron. Ha a lengyelek nemsokára e fontos nyelvemlék második kiadásához fognak, múlhatatlanul szükséges lesz az első kiadásnak lelkiismeretes összevetése a Sárospatakon őrzött és onnét ki nem kölcsönözhető eredetivel. Harsányi, a ki a sárospataki főiskola helyettes főkönyvtárnoka, a ki már annyi szeretettel foglalkozott az első lengyel bibliával, nagy szolgálatot tehet a tudománynak, ha komolyan hozzálát a munkához, megtanul lengyelül és kiveszi a második kiadás körül azt a részt, a melyet nem lesz nehéz neki kellő készülés

után biztosítani. Megtanulni egy nyelvet, az elvégre még sem oly ördöngös dolog, épenséggel lengyelül megtanulni, mikor az ember olyan mesterektől tanulhat, mint Sienkiewicztől, Mickiewicztől — valóságos lelki gyönyörűség. Ha Harsányi megragadja a ritka alkalmat, akkor első nagy meglepetésem, a melyet értekezésének vétele okozott, mégis csak valóra válik, kimondhatatlan örömemre és bizonyára H. úrnak is nem kis megelégedésére, a Zsófia királyné bibliája pedig nem lesz akkor már a sárospataki könyvtárban — holt kincs!

Asbóth Oszkár.

Prof. Dr. Gustav Weigand: Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes, herausgegeben auf Kosten der rumänischen Academie in Bukarest. Leipzig. Johann Ambrosius Barth. 1909. Ára 50 Mk.

A nyelvészet és történelem terén a románok sokkal nagyobb szorgalommal és figyelemmel dolgoztak, mint más téren. A magyarázatot abban a körülményben találjuk meg, hogy erre a munkásságra két életkérdés buzdította őket, még pedig a román nép és nyelv latin eredetének, annak a mostan általa lakott helyeken való folytonos tartózkodásának bebizonyítása. Az egyik czélhoz vezető út a hangtan tanulmányozása volt. Az első román nyelvészeknek ezen az úton is kellett haladniok. Az úgynevezett latin iskola részletesen foglalkozott a hangtannal, habár az eljárása nem a legmegfelelőbb volt, mert rendesen az irodalmi nyelvből indult ki és az ebben vagy a nép nyelvében előforduló hangtani jelenségeket legtöbbnyire a klasszikus latin nyelvvel hozta kapcsolatba. Később is szívesen foglalkoztak a román nyelvészek a hangtannal.

Elég, ha Pumnul iskolájára, a Lambrior, Hasdeu és Philippide közötti heves vitatkozásokra és Tiktin tanulmányaira utalunk. Az ezek által elért eredményeket nagymértékben előmozdították a külföldi románisták és szlávisták, kik mindig figyelemmel kisérték a többi között a román hangtani kérdéseket is. Mindezek reálisabb szempontból indultak ki, a nép nyelvét használták alapul és ezt a vulgaris latin nyelvvel hasonlították össze, mindig szemmel tartva az idegen nyelvek hatását is. Így igen szép eredményeket érhettek el. Meggyőződhetünk erről, ha végig olvassuk Densusianu *Histoire de la langue roumaine**) vagy akár csak Philippide valamivel régibb *Istoria limbii române, I. Principii de limbă***) cz. munkáját, melyek közül

*) Paris, 1901.
**) Jaşi, 1894.

különösen az első igen szépen foglalja össze azokat. Az elért eredmények azonban még mindig nem voltak teljesek, még mindig hiányzott valami. Nem ismerték eléggé a román nyelv dialectusait és így magát a román nép nyelvét sem. Ezt nagyon jól érezték az utóbbi időben nemcsak a nyelvészek, hanem mások, a nyelvészetben járatlanok is. Ez a magyarázata a sok népirodalmi gyűjteménynek, melyet legtöbbnyire már fonetikus írással írnak, úgy hogy tudományos szempontból is használhatók, a sok tájszótárnak és szógyűjteménynek, melyek az utolsó években rohamosan egymásután jelentek meg. Nem akarok itten bibliographiai részletekbe bocsátkozni, mindenki előtt azonban ismeretes, hogy ezen a téren a legtöbbet és legeredményesebben WEIGAND GUSZTÁV lipcsei egyetemi tanár és a román szeminárium igazgatója munkálkodott. Ő sikeresen alkalmazta a modern nyelvészet azon követelményét, hogy a nyelvet nemcsak szöveg alapján, hanem az azt beszélő emberrel együtt tanulmányozzuk, hogy a dialektusokat kutassuk, mint annak természetes fejlődésének egyetlen képviselőit. Tudatában volt annak, hogy csak a dialektusok meglehetősen teljes és pontos megismerése tesz képessé a hangtan megállapítására. És habár csak a leíró hangtanra szorítkozott és — a mennyiben hangleíró készüléket nyolcz közül csak egy útjában használt, akkor is csak phonographot — a román kisérleti hangtan megalapítójának és mesterének nevéről lemondott és POPOVICĬ JÓZSEFnek engedte át azzal a kijelentéssel, hogy «jedenfalls ist der Phonograph ein gutes Hilfsmittel zur Definition des allgemeinen Charakters eines Dialektes, aber wenn es sich lediglich um die genaue Beurteilung der laute eines Wortes handelt, ist er nur in sehr beschränktem Masse brauchbar» és hogy «für Sammler von Volksmelodien dagegen ist der Phonograph von unschätzbarem Werte» (14. hasáb) az eredmények, melyekhez 14 évi munka — 1895-től kezdve — nyolcz hosszú és fáradságos utazás után jutott és a melyeket részben «Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes» cz. munkájában már össze is foglalt, új korszakot fognak a román hangtan terén alkotni.

Munkájának czélját a szerző a következőkben állapítja meg:

1. a román nyelv kiejtésének megismerése az irodalmi nyelvtől még nem befolyásolt nép ajkáról;

2. a nyelv fejlődésének megismerése a dialektikus alakoknak és ezek elterjedésének megismerése által;

3. a dialektusokban, illetőleg a térképeken visszatükröződő népvándorlás fölismerése;

4. az idegen, úgy később bevándorolt, mint már régebben ott lakó, bennszülött népelemeknek a dialektusokban való fölismerése;

5. végre a nyelvészet bizonyos elvi kérdéseinek megoldása. Így a szerző kutatásainak eredményeként már megoldottaknak jelenti ki a következő nyelvészeti kérdéseket:

a) minden szónak megvan a maga története;

b) a hangbeli változások egyes szavakból indulnak ki;

c) a hangbeli változások egyes emberektől indulnak ki;

d) a hangbeli változások csak akkor válnak általánosabbakká, ha egy megszokott, könnyű kiejtési mozgás irányában történnek;

e) a mi nem történik a megszokott kiejtési mozgás irányában, igen kis vidékre szorítkozik és lassanként teljesen elvesz; ugyanúgy vagyunk azon újításokkal is, melyek egy szót felismerhetetlenné tesznek, vagy a szomszédok gúnyolódását idézik elő;

f) azon hangbeli változások, melyek fokozatos, alig észrevehető kiejtési változásokon alapulnak, könnyebben válnak általánosakká, mint az olyanok, melyeknél a változás szembeszökő.

Hogy a fennebb említett czélját elérhesse és az imént vázolt általános nyelvészeti elveket megállapíthassa a szerző 352 romániai, 286 magyarországi, 54 oroszországi, 38 bukowinai, 11 szerbiai, 11 bolgárországi, összesen 752 helységet és 30.000 kilométeren felül utazott be vasúton, kocsin, gőzhajón és gyalog.

Az egész atlasz 67 térképet foglal magában. Ezek közül az első 48 előadja a szerző részéről a lipcsei «Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache»-ban feldolgozott anyagot, természetesen csak olyan helységek kiejtéséről van szó, melyek tényleg ki lettek kutatva. Mindegyik térképen fölvétetik négy-négy szó, melyek valamely hangtani jelenséget magyaráznak, p. o. a labiálisok vagy dentálisok fejlődését a román nyelvben. Az illető jelenség úgy tüntetik fel, hogy a négyszög, mely körülveszi a kikutatott helységet, négy háromszögre van osztva, ezek külömböző színekkel vannak befestve. A térkép szélén megvan magyarázva a színek jelentése. Ottan először is a tárgyalt szó áll irodalmi alakjában és most majdnem általánosan használatos román helyesírással nyomtatva, utána következik a szám, mely alatt található WEIGAND dialektikus tanulmányaiban. Azután jönnek a külömböző színű háromszögek a fonetikusan átírt jelentésükkel. Ha most p. o. egy labialisnak a következő *e*-re való hatását akarjuk ismerni, a 2. térképre nézünk, a hol *pară*, *pană*, *galben*, *pę* rendes szavak vannak írva. Ha a fejlődés párhuzamosan haladt, a négyszögben levő háromszögek mind egyszínűek lesznek, tehát vagy mind zöld, ha a *peară*, *peană*, *galben*, *pe*-féle kiejtésnek felelnek meg, vagy mind violaszínű, mert a *pară*, *pană*, *galbăn*, *pă*-féle kiejtést adják vissza. A hol külömböző színt találunk a négyszögben, a párhuzamos fejlődés

félben szakadt, és hogy ez nem ritkán történik, bebizonyítják a 10, 18., 26., 34., 42. sz. térképek. Ezen az úton a dialektusok határainak a megállapítása, valamint a nyelvváltozás elvi kérdéseinek a tanulmányozása lényegesen meg van könnyebbítve. Természetesen nem lehetett az összes román nyelvű vidékeket egy térképen egybefoglalni, mert ebben az esetben a térkép alakja igen nagy lett volna, másrészt pedig a helységek igen közel jutottak volna egymáshoz és a négyszögek szintén igen kicsinyek lettek volna. Ezért a szerző az egész területet hat részletre osztja: észak-nyugati (1—8. sz.), dél-nyugati (9—16. sz.), déli (17—24. sz.), északi (25—32. sz.), észak-keleti (33—40. sz.), dél-keleti (41—48. sz.) részlet. A folyó számok a jobboldalon fennt vannak írva, azonkívül mindegyik rész a baloldal felső részén külön van megszámozva az 1—8. számmal, a minek az a czélja, hogy könnyen megtalálhassuk a megfelelő térképeket, mert a területi részletek összes 1. számú térképei ugyanazokat a szavakat tartalmazzák, és éppen így állunk a 2., 3. stb. számúakkal is. Külömben könnyen találhatjuk meg őket a folyó számokból is, mert elég, ha az illető térképhez, valamint a következőhez hozzáadunk nyolczat és megvan az összes megfelelő térképek száma, így a 3. sz. térképhez hozzátartoznak a 11., 19., 27., 35., 43. számúak.

A részlettérképek után következik a 49—64. számig 18 áttekintő térkép, melyek nem egyes szavakat, hanem hangtani jelenségeket tárgyalnak és nemcsak a megelőző részlettérképekre alapulnak, hanem a szerző a tökéletesség czéljából a «Jahresbericht»-ban közzétett dialecticus anyagot, valamint a még ki nem adott tüzetesebb jegyzeteit is használta, a mi világosan felismerhető p. o. az 50., 61., 63. sz. térképeken. Itten egész területek beszínezésével próbálkozik a külömböző hangtani jelenségek határait megállapítani. A szerző részéről nem ismert szójárási árnyalatok természetesen kifejezéshez nem juthatnak. Bizonytalanok a hangtani jelenségeknek némely térképeken alkalmazott határai is.

Pontosságot csak akkor érhetett volna el a szerző, ha az összes falvakat utazta volna be, ez pedig egy embernek lehetetlen. Az áttekintő térképeken gyakran csak a helységek száma van megadva: részletesebben egy a bevezetésben levő jegyzékben találjuk meg, a hol a falvak neve, vidéke, illetőleg országa és a «Jahresbericht», melyben tárgyaltattak, vannak felsorolva, úgy hogy nagyon könnyűvé válik az ellenőrzés. Mindegyik áttekintő térképen egy felirat van, mely a térkép tartalmát foglalja magában.

A baloldal felső részén rendesen a színek és határvonalak magyarázatát olvashatjuk.

A 65. sz. térkép dialecticus térkép, melyben a külömböző szójárási árnyalatok három nyelvjárásba vannak csoportosítva.

A 66. térkép a német tudós utazásait ábrázolja, a 67-ik pedig népismertető térkép, a románoktól lakott vidékeknek többi népeit tünteti fel.

Az atlaszban azonkívül az előszó után egy hosszú, hat fejezetből álló bevezetés van, melyben tanulságos adatokat annak beosztására vonatkozólag, a szerző által használt fonetikus írás magyarázatát, a térképek tartalmát és a térképeken tárgyalt szavak lajstromát, a dacoromán dialectus részletes tanulmányozását és felosztását három szójárásra: bánáti-, havasalföldi- és moldvaira, — ezek tulajdonságainak összeállítását, felvilágosításokat a gyűjtés módjáról, az atlasz czéljáról és a látogatott helységek jegyzékét találjuk.

Mint akármelyik ilyenfajta munkának, bizonyára ennek is vannak fogyatkozásai és hibái. Hogy melyek azok, bizony nehéz megmondani, mert csak úgy konstatálhatnók őket, ha mi is végig járnók mindazokat a helységeket, melyeket Weigand is bejárt. Ámbár igaz, hogy «am schlechtesten hören die gebildeten Einheimischen, die nur ihren eigenen Dialekt kennen, und ihre Laute mit den Schriftbildern identifizieren, wohingegen der Bauer, der keine Ahnung von Buchstaben hat, ein sehr feines Gehör hat» (15. hasáb), mégis bátran állíthatom, hogy mindazonáltal, hogy Weigandnak igen érzékeny és finom füle van és ezért nem is igen használta a phonographot, mert «wer ein feines Gehör hat, tut besser daran direkt nach der Aussprache als auf dem indirekten Wege durch Ponographen niederzuschreiben» (14. hasáb), nem mindig helyesen adja vissza fonetikus átírásban a külömböző vidékeken hallott kiejtést, így p. o. a szamosvölgyit, melyet részletesen ismerek. És ez onnan van, hogy idegen létére, ámbár jó füle van, még sem hatolhatott be olyan mélyen a román nyelv szellemébe, mint egy szakszerűleg iskolázott született román. Ebben a tekintetben külömben már birunk egy olyan munkát, mely, habár vannak átírási hibái, mi különösen a moldvai szójárásról be van bizonyítva, nagyon jól segíthet az ellenőrzésben, és ezt annál inkább, miután elismert tekintélyű szakemberektől van csinálva. Ez J.-A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. D. Sperantia *Graiul-nostru**) cz. munkája, egy igen érdekes és fonetikus helyesírással írt szöveggyűjtemény: mesék, költemények, történelmi emlékek, hagyományok, a parasztok véleményei külömböző tudományos, politikai és társadalmi ügyekről,

---

*) București, 1906—1908, I. köt. 553+VIII; II. köt. 218+IV old. Ára 6 kor. 50 fill.

melyek a románság összes vidékeiről — a macedo-, megleno- és istro-román dialectusból is — műveletlen személyektől és — WEIGANDdal ellentétben — különösen öregektől, kik érintetlenebbül őrizték meg a nyelvet, lettek összegyűjtve. Nem akarok itt e műnek részletesebb ismertetésébe bocsátkozni, csak annyit akarok megjegyezni, hogy értékes és tanuságos tartalmánál fogva jó kiegészítésül szolgálhat WEIGAND itt ismertetett művének. Igaz, hogy WEIGAND is közzétett a «Jahresbericht»-ban és egyéb műveiben különböző vidékekről való szövegeket, de azok nem választattak meg olyan ügyesen és azonkívül nincsenek egy egységes munkában összegyűjtve. Hogy WEIGAND munkája teljes legyen, szükséges volna hozzá még egy teljes román tájszótár is. Mert igaz ugyan, hogy az atlaszról könnyen szerezhetünk magunknak képet bizonyos fonetikai jelenségek térbeli elterjedtségéről, de nem ismerhetjük meg a szóbeli elterjedtséget is. Hogy csak egy példát említsek. mi nagyon jól láthatjuk az atlaszról, hogy *cîne* helyett a *cîĭne*-féle alak mely vidékeken divatos, de nem láthatjuk azt is, hogy milyen kicsiny az *ĭ* epenthesisével keletkezett ilyen alakok száma, hogy *cîĭne*-n kívül, még csak *pîĭne*, *mîĭne* és *mînă* többes száma, *mîĭnĭ*, bírnak nagyobb elterjedtséggel és elfogadtattak az irodalmi nyelvbe is. A régi nyelvben azonban *păĭnichĭu* is előfordul, Vâlcea kerületében pedig a *veĭche* (*vechĭu* nőneme), *oĭchĭ*-féle alakok is ismeretesek.

Ismertetésünket befejezzük abban a reményben, hogy WEIGAND a fennebb jelzett értelemben is kiegészíteni, illetve kidolgozni fogja munkáját, és hogy akkor legalább olyan tökéletest fog adni, mint a milyet most adott. Saját lelkét is kielégítené, azonkívül nagy szolgálatokat tenne a tudománynak és különösen a román népnek, melynek háladatosságáról igen szépen nyilatkozik maga WEIGAND is ismertetett munkája előszavában: «Wie dankbar ist das Volk, wenn man mit Interesse an seinem Ergehen teilnimmt, wenn man auf seine Ideen eingeht; wie schnell kann man da die Herzen dieser grossen Kinder gewinnen. Und diese lebenslustige, zu Spott und Scherz stets geneigte männliche Jugend, wie leicht ist sie zu leiten, wenn man selber kein Griesgram ist. Wie köstlich sind die jungen Mädchen in ihrer schüchternen Zurückhaltung oder auch in ihrer naiven Zutraulichkeit. Wahrlich, wenn ich auf meine Reisen zurückblicke, muss ich gestehen, dass das Angenehme das Unangenehme bei weitem überwog, und die Erinnerung an mein Zigeunerleben wird wie heller Sonnenschein auf den Jahren meiner Studienreisen liegen.»

(Naszód.) DRĂGANU MIKLÓS.

Újabb elvi kérdések a nyelvtudományban.

(1.) JAN v. ROZWADOWSKI: Ein quantitatives Gesetz der Sprachentwickelung (IF. 25:380—50); — (2.) O. BEHAGHEL: Beziehungen zwischen Umfang und Reihenfolge von Satzgliedern (U. o. 110—143); — (3.) W. STREITBERG: Kant und die Sprachwissenschaft (U. o. 26 : 382—422).

ROZWADOWSKI, kinek neve *Wortbildung und Wortbedeutung* cz. művének megjelenése óta igen jó hangzású a nyelvtudományi irodalomban, ez aránylag kis értekezésben (1.) igen nagy új elv fölállítását próbálja meg. Valósággal egy új nyelvfejlődési törvény áll itt előttünk. ROZWADOWSKI új törvényét, mely erősen emlékeztet a Weber-féle psychologiai törvényre, két alakban közli, egy általánosabb és egy részletekre vonatkozó formában. Gondolata a következő: Egy nyelvbeli csoportnak egy tagja a csoportnak többi tagjaitól külömbözik alakban s külömbözik jelentésben. Az alaki és jelentésbeli külömbségnek arányosnak kell lenni (proportional), hogy az a tag ugyanúgy legyen továbbra is appercipiálható. Vagyis tehát azonegy nyelvi csoport tagjai között a relativ külömbségnek állandónak kell lennie. Ha pedig ez a relativ külömbség változik (kisebb lesz vagy nagyobb), akkor a nyelv igyekszik a külömbségnek mennyiségét (quantumát) visszaállítani, hogy annak a nyelvi alaknak nyelvi szerepe a régi maradhasson. Ha ez nem történik meg, az a nyelvi alak, mint olyan, megszűnik létezni, vagy pedig új alaknak, egy más csoportnak tagjává lesz. Még általánosabban ezt minden nyelvbeli alakról mondhatjuk, a nélkül, hogy az alaknak egy csoporthoz való viszonyát hangsúlyoznók: a nyelv alakjai arányosan változnak vagyis a köztük lévő relativ külömbségnek állandónak kell lennie, hogy ugyanúgy appercipiáltathassanak. Maga ROZWADOWSKI is utal arra, hogy e törvény fő gondolatának megsejtése nem új dolog. Már PAUL fejtegette a kiegyenlítődés kérdését, kutatta siettető és gátló okait (R. a 2. kiadást idézi, v. ö. igen részletes kifejtését 4. kiadás 203. l.-tól) s megállapítá különösen azt, hogy sok függ az etimologiai csoportok egyes tagjai összefüggésének intensitásától valamint attól, hogy bizonyos alakok mily erővel élnek az egyén emlékezetében. Pl. kfn. *guldîn*-nek ufn. *golden* felel meg a *Gold*-ból; de a főnévvé vált alak már más társaság tagjaként: *Gulden*. A *ziemen* ige eredetileg (kfn.) *zëmen* volt, de a gyakori 3. szem. *es ziemt* hatására vette fel mai alakját.

Ugyancsak a kiegyenlítődés megtörténtének és meg nem történtének okaival foglalkozott BAUDOUIN DE COURTENAY Одревне-польскомъ языкѣ (1870) cz. munkájában (88 §). Midőn ugyanis a hímnemű főnevek egyes nominativusi alakjai a lengyelben -ъ (-ь) véghangjaikat

elvesztették és zártakká váltak, a következő változáson mentek át: azok, a melyek médiákra, zöngés spiránsokra vagy *j*, *r*, *ł*, *l*-re végződtek, tőhangzójukat megnyújtották illetve most megszűkítették; azok ellenben, a melyek tenuesre, zöngétlen spiransokra vagy nasalisokra végződtek, a többi esetek hatása alatt rövid hangzójúakká egyenlítődtek ki. V. ö. pl. *bób* || *pop*, *lód* || *lot*, *róg* || *rok* stb. De v. ö. *dom*, *on*, *koń* stb. Az ok nyilvánvaló. A tenuesre végződő nominativusok a többi alakoktól két dologban különböztek: hangzójuk hosszúságában s véghangzójuk keménységében (gen. *bobu*, *lodu*!). Itt a hangzó hosszúsága megmaradt. A hol azonban e második különbség nem támogatta a magánhangzói különbség megmaradását — azoknál a hangzó rövid.

De Paul és B. d. Courtenay egyes részletjelenségeiben kutatták az analogiás fejlődések okait. Most Rozwadowski egyetemes formában igyekszik a fejlődés útját törvényben kifejezni. Ez értekezése csak megfogalmazza a törvényt, néhány, különösen hangtani és névragozási példát ad. Teljesen meg nem indokolja, ki nem fejti. De hiszen azt pár lapon nem is lehet. Ha Rozwadowski e munkát elvégzi — s eddigi munkássága után ebben alig szabad kételkednünk — akkor ő fogja megalkotni a nyelvtudománynak legegyetemesebb érvényű törvényét.

Sokkal több pozitivumot ad, a példák százait közli s egy új idg. mondattani törvényt állapít meg Behaghel közleménye (2.).

Behaghel *Erweiterungsgruppe* nak nevezi ama mondatrészeket, a melyek nem egy más mondatrész jelentését egészítik ki (ezeket *Bestimmungsgruppe*-nak nevezi), hanem a melyek egymás mellé vannak rendelve s egymás kiegészítésére szolgálnak. Ezek lehetnek egytagúak, lehetnek többtagúak; az egymás mellé rendelt tagok vagy csoportok lehetnek egyenlő terjedelműek, vagy különböző terjedelműek. Behaghel most már német, latin, görög íróknál, költőknél és prózaíróknál, régieknél, újaknál s egészen moderneknél megfigyelte (Ottfried, a Nibelungenlied, Hartmann von der Aue, Gottfried von Strassburg, Konrad von Würzburg, Goethe [Faust I.], Schiller [Jungfrau von Orleans], Grillparzer [három mű], Hebbel [Gyges], Homer [Ilias II., V.], Sophokles [Oedipus], Plautus [Miles gloriosus], Catullus, Vergilius [Aeneis VI.], Horaz [Ódák I. könyv], Goethe [Wilhelm Meister], Schiller [Über ästhetische Erziehung], Fichte [Reden an die deutsche Nation], G. Roethe [Vom literarischen Publikum in Deutschland 1902], Herodot [V.], Xenophon [Anabasis], Demosthenes, Cicero, Sallustius), hogy e tagok terjedelme és szórendje között bizonyos kapcsolat van. Megfigyelésének eredménye, mely adatainak tömege által *számokkal* nyert beigazolást, az, hogy elenyészően kevés kivétellel e nyelvekben *a bővebb tag utána van az egyszerűbb tagnak* úgy költők-

nél, mint prózaíróknál úgy régen, mint most. Behaghel e törvényt, mely az ő igazolása után az említett nyelvekre vonatkozóan megdönthetetlennek tetszik (ő így nevezi: *das Gesetz der wachsenden Glieder*), igyekszik lélektani szempontból magyarázni is. Igen gondosan magyarázza e jelenséget a hallgató és a beszélő szempontjából. Magyarázata egyetemes érvényű s ha megállhatna, voltaképpen e törvényt a többi nyelvekre is lehetne és kellene alkalmazni.

Azt mondja Behaghel, hogy mennél közelebb van egy mondatrész a mondat végéhez — mely esetleg egy beszédé s egy szakaszának is vége — annál inkább megmarad az a hallgató emlékezetében. A mit tehát a beszélő a hallgatónak különös figyelmébe akar ajánlani vagy fontossága által, vagy azért, mert terjedelme miatt esetleges utána következők megnehezítenék a felfogását — azt a mondat végére helyezi. Viszont a beszélő szempontjából Behaghel a dolgot így magyarázza: Ha az embernek több dolga van egyszerre, szereti előbb a kisebbet, a kevesebb fáradságút elvégezni s csak aztán a nehezebbet. Ehhez Behaghel még egy gondolatot fűz. Szószerint közlöm ezt, magam alig tartom elfogadhatónak, talán mások tetszésével találkozni fog: «wenn zwei Aufgaben zu lösen sind, von denen die eine weniger, die andere mehr Zeit erfordert, so wird man, wenn die Zeit drängt, sich mit der ersten Aufgabe abfinden, und an die zweite herangehen, wenn mehr Zeit zur Verfügung steht. Dass aber die Zeit drängt, das wird der Fall sein im Anfang des Satzes; je weiter gegen Ende des Satzes, desto mehr Spielraum ist gegeben». Ezek igen egyéni magyarázatok általános értelemben is, a nyelvre vonatkoztatva is. De hiszen a lélektani magyarázat gyengesége mit sem von le e törvény jelentőségéből, a tudós és szellemes, a mellett óriási szorgalmú szorzőnek igen nagy érdeméből.

Streitberg közleményének czíme alá (3.) azt írta: «Eine historische Skizze». A közlemény többet ad, mint ez alczím után várhatnók. E 40 lapnyi tanulmány igen alapos, igen beható története az általános nyelvtudománynak a Kant-féle hatás szempontjából, s e téren a legkiválóbb alkotásokhoz számíthatjuk.

Tudjuk, hogy már Bezzenberger csinált egy összeállítást «Die sprachwissenschaftlichen Äusserungen Kants» czímmel, a mely a Kant halálának századik évfordulóján kiadott «Zur Erinnerung an Immanuel Kant» cz. emlékkönyvben jelent meg. De ebben az a kevés jegyzet, megjegyzés van csak összeállítva, a mi, nyelvtudományi vonatkozású, Kant munkáiban található. Kant nem ezekkel hatott a nyelvtudományra. Ő nem mint valamely nyelvtudományi gondolat megalkotója volt hatással tudományunkra, hanem mint — Kant, mint filozófus,

ki a szellemi élet minden terén átalakító hatással volt. Kantnak a nyelvtudományra való hatásáról szólott már BENFEY (Geschichte der Sprachwissenschaft, 320. l.), POTT a Humboldtról írott tanulmányában (I : 38.) (v. ö. még Ált. Nyelvt. 80. l.).

STREITBERG a Kant-féle nyelvkritikai irány fejlődését nagy tudással s különösen bámulatos philosophiai ismeretekkel fejti ki. Jellemzi Hamann, Hebbel, Herder, F. H. Jacobi, C. L. Reinhold, S. Lewy, L. Noiré, Max Müller, F. Mauthner, Jean Paul munkáit, a melyek a nyelvkritikai irányban akarták Kantnak nyelvtudományi hatását érvényesíteni. Kimutatja e munkálkodások czéltalan voltát. Gottfried Hermann és A. F. Berhardi mellett is csak sebtiben mehet el,*) de annál behatóbban fejtegeti azt a hatást, a melyet Kant Humboldt Vilmosra tett. Humboldt Kanttól vette ama belső nyelv gondolatát, melyet később Steinthal «innere Sprachform»-nak nevezett el s melynek egyetemes formájú lelki megfelelője az, a mit Wundt az «Aktualitätstheorie»-val fejezett ki. De Kanttól való Humboldtnak a nyelv fejlődéséről való korszakokra utaló gondolata. A nyelvi ideál felé való törekvés gondolata, az a gondolat, hogy a nyelv fejlődése sohasem romlás, hanem a fejlődés útja fölfelé vezet, megvan Hegel történelmi filozófiájában, Fichtében is s nem egyéb, mint Kant történelmi filozófiájának a nyelvre való alkalmazása. STREITBERGnek e fejtegetései valóban a nyelvtudományi fejlődés történetének legszebb lapjaihoz tartoznak s az ilyen «vázlat»-ok kifejtése iránt valóban a legnagyobb várakozással lehetünk.

RUBINYI MÓZES.

Meyer-Lübke, W.: Historische Grammatik der französischen Sprache. 1. Laut- und Flexionslehre. Heidelberg, Carl Winter, 1908. (Sammlung romanischer Elementar- und Handbücher, herausgegeben von W. Meyer-Lübke. 1. Reihe: Grammatiken.) 8-r. XVI+277 l. Ára 6 M.

Az idézett gyűjtemény számai hosszabb időközökben jelennek meg egymásután. A szerzők eltérő felfogásán kívül, ez egyik oka annak, hogy egyes nyelvtanok ugyanazon szerzőnek régebbi munkájában követett módszerétől elütnek. M.-L. a román nyelvek történeti nyelvtanában az egyes hangok és a nyelvtani kategoriák alá csoportosította a jelenségeket. Ezt tekinthettük a kézikönyvek keretének, melyen belül az egyes kutatók összefoglaló munkájokat végzik. A sorozatot a román philologiába való bevezetése (*Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft*, Heidelberg, 1901) nyitotta meg és abban még eltérő módszerre nem utalt. Schultz-Gora provençal

*) STREITBERG alapján ezek részletesebben vannak ismertetve az Alexander-Emlékkönyvben «Kant és a nyelvtudomány» czímmel.

nyelvtana (*Altprovenzalisches Elementarbuch*, Heidelberg 1906) a hagyományos csapáson halad. A franczia történeti nyelvtan kizökken, mert az egyes hangok helyett a hasonló jelenségek csoportjainak időrendi fejlődése a tárgyalás alapja. A szerző czélját olvasóira való tekintettel így határozza meg: «dass sie dadurch die Kräfte kennen lernen, die die Entwickelung der Sprache von Latein durch die mittelalterliche Periode hindurch zum Neufranzösischen beherrschen; dass sie die inneren Zusammenhänge zwischen den einzelnen Erscheinungen erkennen; dass ihnen die heutige Sprache als ein organisch Gewordenes erscheint, dessen Werdegang sie, soweit es der gegenwärtige Stand unseres Wissens gestattet, überschauen» (*Vorwort* VIII). A tudomány mai álláspontján ennek a czélnak megvalósítása még lehetetlen. A szerző bevallja, hogy a hangtanban kénytelen volt a hangsúlyos és hangsúlytalan magánhangzók, továbbá a mássalhangzók felosztásához ragaszkodni, az alaktanban pedig teljesen elejti evolutiós elvét. A gyűjteményen belül az egyes nyelvtanokban követett tárgyalási módszer egyöntetűsége megszünt és az olvasóra nagyobb feladat hárul, bár a szerző a könyvet nem kezdőknek szánta.

Franczia történeti nyelvtanok nélkül eddig se szűkölködött a philologia. A könyv bevezetésében idézett segédmunkák közül Suchier, Nyrop, Brunot, Schwan-Behrens, Darmesteter, Bourciez nyelvtanaira hivatkozom. A mi a gyűjtemény körében zavarólag hat, mert ebben ép úgy látnunk kell az egységes vezérelveket mint Gröber G. encyclopædiájának első kötetében (*Grundriss* etc. I, 2. kiadás, 1904—1906), az más összefoglaló munkákkal szemben eredetiséget biztosít. A jelenségek időrendi tárgyalását szűkebb körben mások is megkisérelték (Gröber, i. m. 317. l.), de a hangtan egész körére a szerző először alkalmazta. A korábbi nyelvtanok egyikét se teszi feleslegessé, mert mindegyikük más előkészültséget kíván. Bourciez rövid phonetikai vázlata mellett talán Nyrop nyelvtana felel meg leginkább a kezdők szükségletének, mert nála az ó-francziából kiindulva a közép- és újkori nyelvfejlődés széles körű és rendkívül világos tárgyalását találják. M.-L. az újfranczia kort szem előtt tartja ugyan, de figyelmét főkép az írott nyelvemlékek kora előtt beállott változásokra irányítja. Nem tér ki a leghomályosabb kérdések elől sem, de a hol a kutatás megállapodott vagy még végeredményre nem jutott, azokon a pontokon átsiklik. Az egyes fejezetek előadása sokszor egyenetlen és az olvasó megoldás helyett csak utalást talál. A szerző czélját, melyet abban lát, hogy ne dogmatikus vezérfonalat adjon, hanem önálló kutatásra ösztönözzön, jobban megközelíti. De könyvét csak más nyelvtanok ismerete után vagy azokkal együtt forgathatjuk.

A nyelv külső történetének és a helyesírásnak rövid vázlata után a belső fejlődést tárgyalja. Úgy a magán-, mint a mássalhangzók fejlődésében két korszakot külömböztet meg és a jelenségeket időrendben fejtegeti. A függelék táblázata ad erről áttekintést, melynek végén a szerző bevallja, hogy a sorrend sokszor felcserélhető. Bármily széles körből meríti példáit, bármily óvatos azok eredetének megállapításánál, nem egy jellemző szót mellőz vagy téves alakból származtat. Az ó-franczia szavak elhanyagolása összefoglaló történeti nyelvtanban kifogásolható (l. Behrens, *ZSL* XXXV, 1909, 18—25. l.). Az irodalmi és népies latin nyelv szókincsének pontos megállapítása ma még lehetetlen és több esetben ingadozást mutat (*rebost* > repositu 100. l., *mire* > medicu 149. l.). A tájszólások tanulmányozása a szófejtést új útra terelte. Gilliéron és Edmond atlaszát (*Atlas linguistique de la France*, Paris, 1904—1910) jobban kiaknázhatta, mint Suchier négy évvel korábban megjelent összefoglalásában (Gröber, *Grundriss* I, 1904—6). A tájszólások feldolgozásától függ még sok kérdés végleges megoldása: «wie denn überhaupt die ganze Frage mit Herbeiziehung der heutigen Mundarten eine erneute Behandlung erheischt» (209. l.). Kisebb jelentősége van a kisérleti hangtannak, a melynek eredményeit többször segítségül veszi (117., 135., 140., 157. l.). Más román nyelvek hasonló jelenségeire mindig hivatkozik. Bár a szerző több téren úttörő volt és feltevései ma sem dőltek meg, elfogulatlanul idézi a más nézetet hirdetők állítását. Ezt néhány példa bizonyítsa.

A latin *-arius* képző hangtani alakulását a francziában nem magyarázták meg kielégítően. A szerző (*Rom. Gr.* I, 522. §) és Morf (*A f. n. S.* XCIV, 342) felfogása szerint *ariu* < *ar'u*, *ar'ę*, *aire*, *ere* a fejlődés menete; Thomas (*Nouv. essais* 119. l.) és Suchier (*Grundriss* I, 776. l.) a frank *ęri* alakot veszik kiindulópontnak, tehát *canterium* < *chantier*. A kérdés még eldöntetlen és legutóbb Haberl szólt hozzá (*ZRPh.* XXXIV, 1910, 129. l.), a ki a környező hangok behatása alapján új megoldásra törekszik.

Kétes *trouver* ige eredete. Körting (*Etym. Wb.*, Paderborn, 1908) a *turbare* szóból származtatja. Baist szerint a *contropatio* alakból kell kiindulnunk, mely a *Thes. l. l.* szerint a *Leges Visigothorum* szövegében olvasható. Legutóbb Kluyver Cassiodorus kommentárjából kétszer idézte (*Romania* XXXVIII, 1909, 137. l.). A **contropare* és **adtropare* igék jelentése a *tropus* tőre utal. Haberl (*ZRPh.* XXXIV, 1910, 152. l.) visszatér Körting egy régebbi feltevésére, melyet a jelentés magyarázatának nehézsége miatt ejtett el. E szerint a germán *thorp* tőből eredő **torpare* > **tropare* > *trouver* a szó forrása. M.-L. a szó etymonját bizonytalannak tartja, de valószínűleg nem fordul

Körting *turbare* szóból való származtatásához, a mit Bourciez feltételez (*Revue critique*, XLIII, 1909, 211. l.).

Az alaktant néhol nagyon rövidre vonta össze. E téren kevesebb a megoldatlan kérdés, a mi még megoldásra vár, sokszor a hangtan problémáival kapcsolatos. Mégis feltűnő az *-ain*-végű nőnemű és az *-on* végű hímnemű szavak ragozásának futólagos tárgyalása. Az erre vonatkozó nézetek még megoszlanak, de Philipon (*Romania* XXX, 221, XXXI, 201—251, XXXV, 198.) nagyon valószínűvé tette a görög mintára képzett *fortunatanem* behatását. Suchier a kérdést felújította (*Grundriss*, I, 827. l.) és Philipon nézetét elfogadva a hímnemű szavaknál a germán behatást is hangsúlyozza.

Két függelékben a hangok fejlődésének rendszeres és időrendi táblázatát találjuk. A szójegyzék körülbelül 2000 alakot ölel fel és az említett táblázatokkal együtt a könyv forgatását megkönnyíti. Sajtóhibáktól és téves idézetektől M.-L. könyve sem ment és egy újabb kiadás minél előbb nyújtson alkalmat azok eltüntetésére.

KARL LAJOS.

F. N. Finck: Die Sprachstämme des Erdkreises. Aus Natur und Geisteswelt, 267. kötet. 143 lap. Leipzig, Teubner, 1909. — **U. az: Die Haupttypen des Sprachbaus.** Ugyanott, 268. kötet. 156 lap. Ugyanott.

Fincknek ez a két munkája hézagpótló népszerűsítő czélzattal készült. Csakhogy az a baj, hogy e nagy összefoglalások még nem egészen érett kérdései a nyelvtudománynak. Még a kultur-nyelvek sincsenek kiaknázva a tudomány mai állapotának megfelelőleg. A mi viszonyainkat egyelőre figyelmen kívül hagyva (elvégre kis nemzetek kevés eszközzel dolgoznak) gondoljunk csak arra, hogy a német nyelvjárások új szempontú fölvétele sincs befejezve, a franczia kartografiai munkálatok is csak éppen hogy folyamatban vannak. S mennyi még az egészen ismeretlen nyelv, a nyelvtudományi terra incognita, vagy csak a hiányos följegyzésekből ismert nyelv! Abban viszont igaza van a szerzőnek, hogy a nagy «Müller» ma már «csak részben tekinthető megbízhatónak». Talán szerencsésebb lett volna elébb egy nagy Grundrissét megcsinálni a föld összes ismert vagy megismerhető nyelveinek s csak aztán csinálni egy ilyen kis zsebkiadást belőle. Dehát az soká tartott volna s Finck nagy ismeretei, ha nem is teljes sikerrel a megfordított munka kezdését is lehetővé tették.

Az első műben a szerző 143 lapon körülbelül *2000* nyelvet osztályozott szét. Már ebből is nyilvánvaló, hogy egyéb czélja nem lehet, mint az osztályozás, az, hogy lehetőleg minden nyelvnek helyét

megállapítsa. A könyv végén 15 lapon vannak ábéce rendbe szedve a megemlített nyelvek. Ő a föld összes nyelveit négy nagy csoportra osztja fajok szerint. Ezek: I. A kaukázusi faj nyelvei, II. A mongol faj nyelvei, III. Az amerikai faj nyelvei, IV. Az äthiopiai faj nyelvei. «I.»-hez tartoznak: az indogermán nyelvcsalád (Sprachstamm), a hamitó-sémi, a kaukázusi, a dravida nyelvcsalád s egyéb kaukázusi nyelvek. «II.»-höz tartoznak: az «ausztri» (austro ázsiai és austronéz: munda, mon-khmer, kurku-annami, malajo-polineziai stb. nyelvek), az indo-chinai, az uralaltáji, az «arkt» (jenisszei, jukagir, csukcsokamcsadal, aino, aleuto-eskimo nyelvek) és a szumér nyelvcsaládok. «III.»-hoz tartoznak: az összes amerikai nyelvek hat alosztálylyal, 14 kisebb csoportban. A «IV.» csoporthoz tartoznak az afrikai néger nyelvcsaládok (busmann, hottentotta, bantu stb.) és az oczeáni négerek nyelvcsaládja. A mű sok új nyelvet tárgyal először nyelvtudományi szempontból s igazán kívánatos volna, ha Finck e vázlatnak is hatalmas alkotást mihamar kiépítené, mert így, minden tudományos indokolás nélkül, a hozzászólás is igen bajos dolog.

Ugyanezt mondhatjuk másik munkájáról. De itt eljárása részletezőbb, behatóbb s e munkáját értékesebbnek is tartjuk az elsőnél, de mindenesetre hasznosabb, fontosabb nálánál. Gondolata az, hogy egyes nyelvcsoportokból kiragad egy-egy tipikus nyelvet, azt nyelvtudományi szempontból jellemzi, kiemelvén éppen egyéni tulajdonságait s nagy gyakorlati érzékkel *szöveget* közöl az illető nyelvből, az összes nyelvekre alkalmazható fonétikus átírással, a melyet bevezetésében ismertet. Ilyen jellemzéseket ád a következő nyelvekről: chinai, grönlandi, szubija (délafrikai nyelv, a Sambesi felső folyásánál beszélik), ozmanli-török, samoa, arab, görög (újgörög) és georgiai nyelvről. A jellemzés módja mindenütt igen egyéni, de érdekes. Összes szövegeit persze alig képes egy ember megbirálni. Mind népies, élő nyelvbeli szöveg. A török: Nasreddin hodzsa egy tréfája. A szövegeket saját fonétikus átírásában közli, alatta mindenütt a pontos, szinte a ragokig menő pontos fordítás, oldalt az egésznek jó német fordítása. Természetesen a legérdekesebbek az ismeretlenebb nyelvek jellemzései, s nem sok értelme volt annak, hogy pl. az arabból egy igen nagy, 13 oldalas szöveget adott. Inkább kevésbé hozzáférhető nyelvvel tette volna ezt. De igy is igen érdekes mű, sokan fognak belőle megismerkedni a tárgyalt nyelvekkel. Ha ilyen módszerrel a legfontosabb nyelveket mind behatóan jellemezné, ha e vázlatot szintén kidolgozná egy teljes munkában, utódaink már nem a nagy «Müller»-ből, hanem a nagy — «Finck»-ből idézgetnének.

RUBINYI MÓZES.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben 1.60
Bálint Gábor. Jelentése Oroszország és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet: 5 khálymik dana hangjegye —.40
— Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3 füzet. Egy-egy füzet 2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr —.40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai —.20
— Nyelvünk újabb fejlődése —.40
Brassai Sámuel. A magyar bővitett mondat —.60
— A mondat dualismusa 1.20
— A neo- és palæológia ügyében —.60
— Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius szatiráinak magyarázói után —.80
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra —.80
— Szórend és accentus —.80
Budenz József. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyüléséről —.30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet 4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Ármin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finnugor nyelvészet» czimű II. értekezésére —.40
— Erdei- és hegyi-cseremisz szótár. (Vocabularium čeremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremisz szógyüjteményéből és az Ujtestamentom cseremisz forditásából 1.—
— Magyar-ugor összehasonlitó szótár. (Lexicon Linguæ Hungaricæ cum Linguis Ugricis comparatæ.) 3., 4. és 5. füzet. Egy-egy füzet 2.—
— Moksa- és erza-mordvin nyelvtan 1.—
— Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasonlitása —.20
Fábián István. Finn nyelvtan 1.—
Finály Henrik. A beszterczei szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból.
— Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kisérte és teljes szómutatókat
— készitett hozzá — 4.—
— Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez —.40
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metzenzéfi német nyelvjárás hangtana 1.50
Genetz Arwid dr. Orosz-lapp utazásomból —.40
Goldziher Ignácz dr. A buddhismus hatása az iszlámra —.80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről —.20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál —.60
— A pogány arabok költészetének hagyománya 1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlitva a keleti arabokéval 1.—
Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten —.40
Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben —.80
Halász Ignácz. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyüjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyüjtötte s magyar forditással, jegyzetekkel ellátta — 6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szójegyzékkel 3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. forditásának alapján 6.—
— A Kún- vagy Petrarca-codex és a kúnok —.60
— A M. T. Akadémia és a szuómi irodalmi társaság —.40
— A számlálás módja és az év hónapjai —.40
— Az orientálistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyüléséről —.30
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújitásra nézve 1.20
Joannovics György. Az ik-es igékről —.80
— Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez —.60
— Értsük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében) —.60
— Szórendi tanulmányok I. rész —.60
— Ugyanaz II. rész —.80
Kazinczy Ferencz levelezései. Közzéteszi dr. Váczy János I—XV. köt.: 1763—1818-ig. Minden kötet ára 10 korona. A II. kötete 12.—
Kégl Sándor dr. A perzsa népdal —.90
— Tanulmányok az ujabbkori perzsa irodalom történetéből 3.—
Kunos Ignácz dr. Három karagöz-játék 2.—
— Kis-Ázsia török dialektusairól —.90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai) szövegét gyüjtötte, forditással és jegyzetekkel ellátta — 3.—
— Oszmán-török népköltési gyüjtemény. Két kötet 10.20
— **és Munkácsi Bernát dr.** A belviszonyragok használata a magyarban 1.—

III. kötet. 1910. 2. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

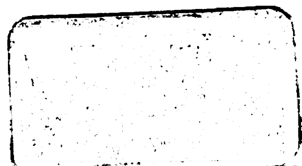
1910.

Szerkesztő lakása junius közepétől: II., Bimbó-utcza 28, hová a kéziratok küldendők.

TARTALOM.

Folyóiratunk ***május és november 15-ikén*** *jelenik meg. Egy kötet 4 ötíves füzetből áll s ára* ***6 korona.*** *Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.*

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

AZ IDG. FLEXIO GENESISÉNEK PROBLÉMÁJA.

Hypothesiseknek sajátságos sorsuk van. DELBRÜCK, az idg. comparativ linguistica egyik Nestora, Einleitung in das Studium der idg. Sprachen cz. művének 5. kiadásában (1908) még mindig fönntartja régi álláspontját: «So werden in der nächsten Zukunft die Ursprungshypothesen wahrscheinlich im Hintergrunde bleiben» (p. 173). Ez a jövendölés nem teljesedett be, s DELBRÜCK jobb próféta volt egy negyed századdal korábban, mikor arra a kérdésre, nem volna-e jobb a «nyelvtudományi metaphysika» kérdéseivel egészen fölhagyni, tagadólag felelt s hozzátette: «Die Versuche, die Sprachformen zu zerlegen, . . . werden . . . vermuthlich auch in Zukunft wiederholt werden» (Einl.[1] 1880. p. 100). Mert a nyelvi metaphysikára is ráillik az, a mit KANT a 18. század végén minden leendő metaphysikáról kimondott: «Da sich indessen die Nachfrage nach ihr [nach der Metaphysik] doch auch niemals verlieren kann, weil das Interesse der allgemeinen Menschenvernunft mit ihr gar zu innig verflochten ist, so wird er [der selbstdenkende Leser] gestehen, dass eine völlige Reform, oder vielmehr eine neue Geburt derselben, nach einem bisher ganz unbekannten Plane, unausbleiblich bevorstehe, man mag sich nun eine Zeit lang dagegen sträuben, wie man wolle» (Prolegomena 1783. Einl.). Az *idg.* flexio eredetére vonatkozó kutatásokat feladni annyi, mint a causalis nexus egy tetszőleges lánczszeménél megállapodni. Ha ugyan ez lehetséges volna! «Das Gesetz der Kausalität ist nicht so gefällig sich brauchen zu lassen, wie ein Fiaker, den man, angekommen, wo man hingewollt, nach Hause schickt» (SCHOPENHAUER, Der Satz vom zureichenden Grunde. § 20).

A resignatio e kérdés terén annál kevésbbé van helyén, mert hiszen nincs itt regressus in infinitum, nincs szó minden nyelvfejlődés első kezdőpontjáról, hanem csak adott történeti fejlődésnek relative elérhető kezdetéről. A theoretikus agnosticizmust az indogermanisztika gyakorlatilag sohasem érvényesíthetné, a mint eddig sem érvényesíthette — abból az egyszerű okból nem, mivel flexivikus kategoriák tárgyalásánál — aversio ide vagy oda — glottogenetikus hypothesishez kell folyamodnia, ha egyszerű descriptióval nem akarja beérni. Maga DELBRÜCK, a comparativ syntaxis atyja, syntaktikai kutatásai folyamán több ízben kijelentette, hogy a morphogonikus hypothesiseket lehetetlen kidobni a hajóból (pl. Einl.[1] p. 91 etc.) s legújabb munkájában (Synkretismus, 1907) megint oda nyilatkozott, hogy újra meg újra föl kell merülnie annak a kérdésnek, van-e és mennyiben van jogunk casualis alapfogalmakat fölállítani (p. 225). OERTEL és MORRIS An examination of the theories regarding the nature and origin of indo-european inflection (Harvard Studies in classical philology XVI. 1905. p. 63—122.) értekezésükben nyomatékosan utalnak arra, hogy syntaktikai kutatások «metagrammatikai» hypothesisek nélkül el nem lehetnek, mert a modusok, tempusok, casusok etc. fejlődésére vonatkozó nézeteink szükségképpen a flexio keletkezésére vonatkozó nézetekkel függnek össze. KRETSCHMER (Sprache, a GERCKE-NORDEN-féle Einl. in die Altertumswissenschaft I. kötetében 1910, p. 206) szintén ily értelmű kijelentést tesz: «Wir würden das Problem [die Entstehung der Flexion] ganz bei Seite lassen, wenn nicht andere Fragen, die an die Bedeutung und Gebrauchsweise der Kasus, Modi usw. sich knüpfenden, damit zusammenhingen». Az idők jele, hogy HIRT az idg. verbalis flexio eredetéről újabban glottogenetikus kisérletett koczkáztatott meg (IF. XVII. 1904. p. 36—84).

A flexio genesise kérdésében tehát az amúgy sem egészen őszinte agnostikus attitude theoretikus és praktikus szempontból egyaránt tarthatatlan. A glottogenetikus problémák szőnyegre hozatala és revisiója elkerülhetetlenül szükséges.

E meggyőződésből fakadt ez az értekezés, a melynek főczélja: az idg. flexio keletkezésére vonatkozó problémák ismertetése és kritikája. De van egy mellékes czélja is: bármily fogyatékos erővel s bármily szűk körben hozzájárulni azon férfiú

igazának propagálásához, a kinek geniális hypothesisét az orthodox agglutinatiós hypothesis rémuralma idejében folyton támadták s utoljára egészen elfelejtették, úgyhogy oly széles látókörű tudós, mint HIRT említett értekezésében alig pár éve a következő jellemző vallomást tehette: «Erst nachdem die folgenden Erwägungen feststanden, bin ich mit den Arbeiten von Ludwig bekannt geworden» (l. c. p. 38). LUDWIG rehabilitálása az indogermanistica becsületbeli kötelessége.

A SCHLEGEL-féle evolutiós theoriát nem tekintve, a mely soha sem vert gyökeret a köztudatban s alapgondolatánál és híveinek methodusánál fogva semmi bizalmat sem kelt (l. DELBRÜCK, Einl.[1] p. 62—65), a flexio genesisére vonatkozólag két theoria merült föl: a BOPP-féle agglutinatiós és a LUDWIG-féle adaptatiós elmélet. Ebben a sorrendben kerülnek tárgyalásra.

I. Az agglutinatiós theoria.

1. Az agglutinatiós theoria sorsa és mai jelentősége.

Ez az elmélet sokkal ismeretesebb, semhogy részletesen kellene vele foglalkoznunk, ezért csak fejlődésének főbb fázisait fogjuk per apices érinteni.

A BOPP-féle theoria harmadik és végleges alakjának résuméje a következő: az idg. nyelvek szavai összetétel révén egytagú verbális és pronominális gyökerekből keletkeztek; a tőképző suffixumok pronominális és adverbalis eredetűek, egyes modus- és tempus-tövekben verbumok lappanganak, nevezetesen az aoristusban és futurumban a verbum substantivum; a casussuffixumok túlnyomó részben névmásokra mennek vissza, a verbum személyragjai hasonlóan agglutinált személyes vagy mutató névmások.

Ez a theoria, a melyet a SCHLEGEL-féle pusztán kritizáló oppositio nem tudott meggyöngíteni, BOPP kortársainál nagy tetszéssel találkozott s az indogermanistica második periodusában, a melynek határköve a SCHLEICHER-féle Kompendium, megszilárdulva ment át a köztudatba: a BOPP által meghóditott terület organizátora s elenyésző kivétellel egész kora szintén egytagú gyökerekkel operál s a tő- és alakképző suffixumokban

agglutinált névmásokat lát — részletekben itt-ott eltérve, de az összetétel elvét még inkább hangsúlyozva és kiterjesztve.

Ezzel aztán az idg. nyelvtudomány konstruktiv periodusa véget is ér. A mult század hetvenes évei közepétől előtérbe nyomuló empirikus irányzat gyökeres revisiónak veti alá az addig uralkodó nézeteket nyomatékosan utalva a hangtörvények kivételnélküliségére és az analogia hatalmára, minek következtében az agglutinatiós hypothesis lépésről-lépésre tért veszít. Jól illusztrálja ezt az a munka, a melynek megjelenésétől az idg. nyelvtudomány harmadik periodusát datálni szokás, a BRUGMANN-féle Grundriss der vergl. Grammatik der idg. Sprachen. E mű I. kötetének első kiadásában (1886) a synthesis elve maga még minden fönntartás nélkül van kimondva: «Was man unter Wortbildung und Flexion zusammenfasst, entstand durch Composition» (l. c. p. 14) — ámde a détailok már át meg át vannak szőve skeptikus restrictiókkal: a suffixális elemek etymologiai eredete jobbára egészen homályos, csak annak a feltevésnek van bizonyos valószínűsége, hogy a személyragok egy része eredetileg önálló pronomen volt (p. 15); a legtöbb flexivikus forma nem alapul közvetlenül önálló elemek synthesisén, hanem analogikus újképzésen (p. 17); a gyökerek nem repræsentálják megbízható módon a gyökérperiodus szóalakjait (p. 18). — Mintegy tíz év mulva ugyanezen I. kötet második kiadásában (1897) már az elv hangoztatása sem kategorikus: «Was man unter Wortbildung und Flexion zusammenfasst, entstand, so weit wir schauen können, im Wesentlichen durch Composition» (p. 33). Fölmerül az a kérdés, nem volna-e a legjobb a suffixum terminust olyan szóelemekre korlátozni, a melyek valószínűséggel analyzálhatók, a gyökér terminust pedig egészen mellőzni (p. 37) etc. — Újra tíz év mulva a II. kötet második kiadásában (1906) az eredeti álláspontból már alig maradt meg valami: «Darüber, wie eine Form, aus der man die Wurzel aushebt, zustande gekommen ist, besagt die ausgehobene Wurzel ganz und gar nichts. Zum guten Teil mögen Wortformen, an denen man Wurzel und Beziehungselemente unterscheidet, durch Composition diesen Charakter bekommen haben . . . Aber da uns jede nähere Kontrolle hierüber versagt ist, ist es prinzipiell unzulässig, Wurzeln irgendwo als etwas anderes zu betrachten und zu bewerten denn

als Abstraktionen aus Wortformen . . . Eine ‚Wurzelperiode' hat es im Urindogermanischen nie gegeben» (p. 6). Jellemző, hogy BRUGMANN a synthesis mellékképzetének kiküszöbölése végett a «suffixum» terminus helyett a «formans» kifejezést akarja behozni (II. 1.[2] p. 8; így már KVG. 1903. p. 285), bár nincs vele szerencséje (v. ö. BARTHOLOMÆ, Wochenschrift für klass. Phil. 1908. p. 58. DELBRÜCK, Einl.[5] p. 135. KRETSCHMER, Spr. p. 217).

Ép ily óvatosak és skeptikusok az idg. nyelvtudomány más jeleseinek újabb nyilatkozatai (v. ö. pl. HIRT, Hb. 1902. p. 12—13. MEILLET-PRINTZ, Einleitung. 1909. p. 84—85). Valóságos fehér holló PAUL kategorikus kijelentése: «Die eigentlich normale Entstehungsweise alles Formellen in der Sprache bleibt . . . immer . . . die Komposition» (Prinzipien[4]. 1909. p. 325). A jelen bélyegző vonása a resignatio, a mely első sorban az agglutinatiós theoriához fűzött remények megsemmisülésének folyománya, s mint ilyen magában is jellemző tünet. A kik nem hagytak föl minden reménységgel, legfölebb abban bizakodnak még, hogy az agglutinatio és a gyökerek principiumának általános valószínűsége megmenthető. DELBRÜCK pl. ilyen nyilatkozatot tesz: «Es ist also, wie oben nur das Prinzip der Wurzeln, so auch hier nur das Prinzip der Zusammensetzung aus dem Kampf der Meinungen gerettet worden» (Grundfragen der Sprachforschung. 1901. p. 117) — és «Nach allem diesem vermag ich aus der Diskussion nur die allgemeine Wahrscheinlichkeit der Boppschen Flexionshypothese zu retten, welche unter allen vorgebrachten immer noch die natürlichste zu sein scheint» (Einl.[5] p. 132). — Hogy mennyire jogosult ez a reménykedés, a theoria mellett felhozott érvek objektiv vizsgálata fogja megmutatni, a melyre ezennel áttérek.

2. Az agglutinatiós theoria kritikája.

A BOPP-féle theoria voltaképpen már születésekor magában hordozta a pusztulás csiráit. Régen konstatált tény, hogy BOPP felfogása nem volt tisztán comparativ analysisének eredménye, hanem külömböző s egymástól független véleményekre és előítéletekre megy vissza (l. DELBRÜCK, Einl.[5] és Grundfragen passim). A flexio keletkezésére vonatkozó tana velejében W. VON

HUMBOLDT befolyása alatt alakult ki (WECHSSLER, Giebt es Lautgesetze? 1900. p. 43), de lényeges befolyással volt rá korának tudományos traditiója is. A korabeli grammatika armatúrájából való az a végelemzésben a héber grammatikára visszamenő nézet, hogy egy nyelv egész szótömege egytagú gyökerekre megy vissza; ezt az előitéletet az ind grammatikusok szójegyzékei is megerősítették. A héber grammatikából vette azt a nézetet, hogy a verbum személyragjai agglutinált névmások. A scholastikus philosophiának az az előitélete, hogy a mondat a logikai itélet képmása, resp. hogy csak három beszédrész van, a szülőanyja annak az ötletnek, hogy egyes igealakok *s* elemében a verbum substantivum lappang. — Nyomorúságosabb úton aligha született meg még theoria. Lehetséges persze, hogy egy lényegesen extern befolyások uralma alatt született hypothesis is helyt áll, még ha nem is gyökerezik egy tudománynak sajátos talajában; lehetséges, hogy véletlenül összekerült elemekből is kerekedik rendszer. Ámde BOPP theoriája nem lett systéma, hanem összefüggés nélkül való aggregatum maradt: az agglutinatiónak semmi köze a gyökerek felvételéhez, a gyökerek elméletének egytagúságukhoz, a héber grammatikának az idg. nyelvtudományhoz, a logikának a grammatikához. BOPP tehát nem a nyelvtényekből olvasta ki elméletét, hanem ezt beleolvasta a tényekbe. A theoria verifikácziójánál nem az elfogulatlan analysis volt a vezetője, hanem az az apriori föltevés, hogy a theoria helyes. Nem csoda, hogy az így felépített rendszer összeomlott s hogy ma már csak az agglutinatio és a gyökerek principiumának valószínűségéről esik szó.

Azok az érvek, melyekkel ezt az elvi valószínűséget támogatni akarják, két csoportba oszthatók: *A)* némelyek idg. alapnyelvi alakok analysiséből vannak véve s a dolog természetéhez képest első sorban veendők figyelembe; *B)* mások analogiák s azon alapulnak, hogy az agglutinatio processusa idg. nyelvek újabb fázisaiban és más nem-idg. nyelvcsaládokban kimutatható.

A) Idg. alapnyelvi alakok analysise.

Arról természetesen szó sem lehet, hogy az egész idg. flexio structuráját vegyük vizsgálat alá. Ez fölösleges hely- és idő-

pazarlás is volna. Csupán néhány oly esetet választunk ki, a melyek az általános déroute közepette meglehetős szilárdan tartják magukat. Ezek közé tartozik a verbális flexio terén a verbum személyragjainak pronominális eredete, a BOPP-féle hadállás centruma, velejében ma is uralkodó dogma: «Die Verbalformen sind ja zumeist durch Anlehnung eines Personalpronomens an den Tempusstamm entstanden» (PAUL, Prinzipien[4]. p. 310; v. ö. még WUNDT, Sprache II[2]. 174). E dogma idg. nyelvtudományi támasztéka «die tatsächlich bis zu einem gewissen Grade vorhandene Ähnlichkeit zwischen den Personalendungen und den Personalpronomina» (DELBRÜCK, Einl.[5] p. 131). Hogy azonban a hivatkozott hasonlóság az esetek óriási többségében nincs meg, arról egy tekintet a személyragok és a pronomina personalia tabelláira meggyőzi az embert. S tényleg mikor e hasonlóság illusztrálására kerül a sor, mindössze csak két esetre szoktak széltiben-hosszában hivatkozni. Ezek az esetek: a 1. és 3. sg. *m-* és *t-* suffixumai, a melyek a **me-*, resp. **to-* pronominális tövekre emlékeztetnek [v. ö. BRUGMANN, Grundriss I.[2] 1897. p. 35. DELBRÜCK, Einl.[4] 1904. p. 134. THUMB, Hb. des Sanskrit. 1905. p. 287. DELBRÜCK, Einl.[5] 1908. p. 128. KRETSCHMER, l. c. 1910. p. 206. etc. etc.]. — Lássuk, hogyan áll ezen elemek hasonlóságának ügye.

Tekintettel mindenekelőtt arra a fölötte sajátszerű körülményre, hogy flexivikus elemekben az idg. consonantismus gazdagsága daczára alig négy-öt consonans szerepel derűre-borúra, jóformán biztosra lehet venni, hogy az egész hasonlóság csak a véletlen műve. Így vélekedik MEILLET is: «Mais comme cette désinence [**-mi*] est à peu près la seule dont la ressemblance avec un pronom soit frappante, la coïncidence peut être fortuite» (Introduction.[2] 1908. p. 121). Ha a verbalis flexio nominális eredetű, a mihez kétség alig férhet (l. HIRT, IF. XVII, 36—84), akkor a személyragok hasonlósága a névmásokhoz csak csalfa lidércz lehet. A ki ezen túlteszi magát, megfejtetlen és megfejthetetlen kérdésekkel találja magát szemben. Hogyan van az pl., hogy a verbális gyökerekhez a névmások obliquus casusai agglutinálódtak? Az idg. alapnyelvben tudvalévőleg a 1. sg. pron. pers. és a **to-* demonstrativ pronomen heteroklitikus (nom. **eĝh- *eĝ-*: cas. obl. **me- *eme-*; nom. sg. **so *sā:* cas. obl.

tó- tā-). Mármost a theoria értelmében a casus rectusnak kellene agglutinálva lennie (v. ö. Fr. Müller, Grundriss III. 1. p. 580: «Das idg. Verbum ist eine auf dem Subjects- und Prädicatsverhältnisse beruhende Wortform». Paul, Prinzipien[4], p. 311: «Die enklitisch angelehnten Pronomina sind mit dem Verbum verschmolzen und haben ihre ursprüngliche Subjektsnatur mehr und mehr eingebüsst»): **es-mi *es-ti* alakokban tehát éppen a subjectum nincs megjelölve, a melynek kedvéért a pronominális agglutinatio fel van tételezve, ellenben meg van jelölve valamely casus obliquus, a mire a theoriának semmi szüksége. — Hogyan van az továbbá, hogy bizonyos 1. és 3. singularisok (pl. perf. act. **u̯oída *u̯oíde*, med. 1. sg. **tutudaí*) suffixuma semmiféle személyes névmáshoz nem hasonlít? — Hogyan van az, hogy éppen csak bizonyos 1. és 3. singularisok suffixumai hasonlítanak névmásokhoz, a személyragok túlnyomó majoritása pedig nem? Hogyan van az pl., hogy a 2. sg. act. **si *s*, med. **sai *so* suffixumai és a 2. sg. pron. pers. **teu̯e *tu̯e *te* alakjai között semmi összefüggés? — Mit felelhet ezekre és a hozzájuk hasonló kérdésekre az agglutinatiós theoria? Semmit. «Der Ursprung der Personalendungen ist unklar» (Brugmann, KVG. 1903. p. 589).

A declinatio terén éppen így áll a dolog. A casus-suffixumok visszavitele névmásokra semasiologikus tekintetben sohasem elégítette ki a theoria híveit sem s újabb időkben már senki sem operál névmásokkal. Mi köze is lehetne pl. **nāu̯i* loc. sg. suffixumának az *ei- i-* pronominális tő jelentéséhez, a mint ezt Brugmann valamikor még föltette (Grundriss I.[2] 1896. p. 35)? A Bopp-féle föltevések Achillese, hogy a M. F. nom. sg. *s* eleme a **so* pronomen demonstrativum nominativusa, többek közt azon is hajótörést szenved, hogy a gen. és abl. sg. (**pₑdós *pₑdés*), valamint a pluralis casusok többsége is (nom. **pédes*, acc. **pédn̥s* etc.) *s* elemmel van charakterizálva. Az a föltevés, hogy bizonyos suffixumok nem névmásokra, hanem más önálló szókra, pl. postpositiókra (cf. osc. *húrtín* < **hortei̯-en*, litv. *rañkoj-e*, ószl. *kamen-e* etc.) mennek vissza, sporadikus esetekben valószínű. A legszélső határig menve az engedékenységben csak a következő esetekben tehető fel az agglutinatio (l. Brugmann, Grundriss II. 2.[2] 1909. p. 119, 164): a *bh-* formansoknál (cf.

gót *bai bi-* etc.), az *m-* formansoknál (cf. gör. μέτα etc.) és az *o*-tövek sg. ablativusának *d-* suffixumánál (cf.ószl. *otъ*). E lehetőségek mérlegelésével nem akarok bibelődni, csak konstatálom, hogy a suffixumok túlnyomó többsége (v. ö. pl. sg. nom. **pédos pḗts*, acc. **pédom pédm̥*, dat. **pedaí*, loc. **pédi*, gen.-abl. **pedós*; plur. nom. **pédes*, acc. *pédons pédn̥s*, gen. *pedōm*, loc. **petsú* etc.) önálló szavakból nem magyarázható.

Végképpen elveszettnek tekinthető a gyökerek, e CURTIUS-féle «reális lények» ügye. A gyökér az agglutinatiós hypothesis korolláriuma: «Wenn die Wörter durch Zusammensetzung aus prädicativen und demonstrativen Wurzeln entstanden sind, so waren die Wurzeln vor den Wörtern da» (DELBRÜCK, Einl.[5] 133). Az agglutinatiós hypothesis megállhatna ugyan gyökerek felvétele nélkül is, de természetesen óriási segítséghez jutna, ha a gyökerek reális existentiáját ki lehetne mutatni. Erre azonban se a történeti, se a spekulativ nyelvbúvárlat nem képes. Rég észrevették, hogy a nyelvtudomány az idg. gyökérperiodus felvételével az idg. nyelvjellegen túlhaladva olyan térre jut, a hol minden tudásnak vége: «une manière historique d'envisager la racine n'aurait aucun sens ici, puisque de la préhistoire de l'indoeuropéen on ignore tout» (MEILLET, Introduction.[2] 1908. p. 123). Kitűnt, hogy konkrét esetekben egyes gyökereket nem tudunk biztosan felállítani (l. pl. WECHSSLER, l. c. p. 57. DELBRÜCK, Grundfragen. p. 119; cf. PAUL, Prinzipien.[4] p. 350), hogy a mégis felállított gyökerek csak «ideális jelentés-centrumok» (DELBRÜCK, Grdfrg. p. 115), a melyek csak psychologiai, nem historiai értékűek (BRUGMANN, Grundr. I.[2] 38), tehát csak grammatikai abstractiók (DELBRÜCK, Einl.[4] p. 136). A theoria hívei nem is akarnak ma már egyebet, mint a gyökerek principiumát megmenteni (DELBRÜCK, Grundfr. p. 116). Az ide vágó spekulatióknak útját szegi egy a mondat és a szó viszonyának vizsgálatából vett psychologiai argumentum, a melyet régibb előzmények után (v. ö. SAYCE, Introduction.[1] 1880. I. chapt. II. JESPERSEN, Progress in language. 1894. p. 345–349) újabban WUNDT következőképpen formulázott (Sprache. I.[2] 1904. p. 596): «Ist das Wort früher als der Satz, ... so wird der Annahme kaum zu entgehen sein, dass ‚Wurzeln' irgendwelcher Art .... die Urwörter gewesen seien .... Ist dagegen der Satz früher als das

Wort, ist demnach dieses erst aus der Zerlegung des Satzes in seine Bestandteile hervorgegangen, dann sind unter allen Umständen auch die Elemente des Wortes keine ursprünglich isolierten Gebilde». A mit ezzel szemben a gyökérperiodus védői, DELBRÜCK és SÜTTERLIN felhoznak, nem áll meg. DELBRÜCK elfogadva JESPERSEN hypothesisét (l. c. chapt. IX.), mely szerint a nyelvfejlődés élén rendkívül hosszú és igen gazdag sémantikus tartalmú hang-continuumok állottak, a melyek egy egész gondolatot osztatlanul és differentiatio nélkül fejeztek ki — így okoskodik (Grundfr. p. 119): «Wenn nun die Gesammtvorstellung in Einzelvorstellungen und das Lautcontinuum sich in kleinere Lauteinheiten zerlegte, so waren diese Lauteinheiten doch gewiss nicht Wörter mit Suffixen, sondern Wörter ohne solche, d. h. sie waren Wurzeln». Mellőzve a JESPERSEN-féle hypothetikus ősnyelv és felhasználása ellen felhozott érveket (WUNDT, Sprachgeschichte u. Sprachpsychologie. 1901. p. 85. SÜTTERLIN, Das Wesen der sprachlichen Gebilde. 1902. p. 59) a punctum saliens DELBRÜCK okoskodásában tarthatatlan: az említett hang-continuumok ugyanis differentiatio esetén nyilván szavakra tagolódtak, nem gyökerekre (WUNDT, l. c. p. 87) s így az a föltevés, hogy a suffixum nélküli szó és a gyökér fogalmai födik egymást, közönséges petitio principii. A mi SÜTTERLIN argumentumait illeti (l. c. 58—59), ezek egytől-egyig az «a posse ad esse» elvén alapulnak s — mint általában minden a gyökerek realitása mellett felhozott érv — velejében arra a methodologiai principiumra vannak felépítve, hogy oly föltevés, a melynek helytelensége absolut biztossággal ki nem mutatható, helyt állhat. De WUNDT (Sprache. I.[2] p. 598) teljes joggal utal arra, hogy ezen elv helyébe a következőnek kell lépnie: «zulässig ist eine Annahme, wenn sie sowohl geschichtlich, wie psychologisch wahrscheinlich ist». Ha mármost a mai idg. nyelvtudomány egyértelmű tanítása az, hogy a ma felállítható gyökerek között esetleg már egyetlen egy sincs, a mely valaha gyökérként szerepelt, mi igazolja annak a föltevésnek történeti valószínűségét, hogy izolált gyökerek egyáltalában existáltak? Psychologiailag pedig a gyökérperiodus absolute valószínűtlen; psychologiailag az a valószínű, hogy a nyelvfejlődés élén a mondat áll s hogy összetartozó szavak csoportjának képzése a szó-

ből indult ki. S a mai idg. nyelvtudomány nagyban és egészben csakugyan a gyökerek reális existentiája ellen foglalt állást (v. ö. pl. HIRT, Der idg. Ablaut. 1900. p. 2. BRUGMANN, Grundr. II. 1.[2] 1906. p. 6. MEILLET, Introduction.[2] 1908. MEILLET-PRINTZ, Einführung. 1909. p. 85. KRETSCHMER, Sprache. 1910. p. 217. etc.). Annyi bizonyos, hogy oly problematikus határfogalommal, a minő a gyökér, az agglutinatiós theoriát semmi esetre sem lehet támogatni.

B) Extern analogiák.

Az extern analogiák erejébe vetett bizalom idők folyamán mind jobban hanyatlott. DELBRÜCK valamikor (Einl.[1] 1880. p. 72) így argumentált: «Die Beobachtung, dass in historischer Zeit Sprachformen durch Zusammensetzung entstehen, muss zu Gunsten der gleichen Annahme für die sog. vorhistorische Zeit schwer in's Gewicht fallen»; — későbben már óvatosabban így: «Die Zusammensetzungstheorie gewinnt ja aus den Erfahrungen, die wir an historisch zugänglichen Sprachen machen, eine unabhängige Wahrscheinlichkeit für sich» (Grundfr. 1901. p. 118; v. ö. még WUNDT, Sprache. II.[2] p. 194); — később még óvatosabban így: «Wie die Flexionsformen entstanden sind, lässt sich mit Bestimmtheit nicht sagen, für die Annahme aber, dass die Zusammensetzung dabei mindestens auch eine Rolle gespielt habe, spricht die Erfahrung an modernen idg. Sprachen, z. B. den romanischen, und doch wohl auch (was ich nicht recht zu beurteilen wage) an den ural-altaischen» (Einl.[4] 1904. p. 134). — Jellemző tünetnek tartom, hogy az Einl. 5. kiadásából (1908) ez a passus végképpen eltünt.

a) Mai idg. nyelvek analogiája.

Idg. nyelvek újabb fázisaiban a flexivikus agglutinatio csakugyan kimutatható. Igen gyakori pl., ha ugyan a flexio körébe vonható, az articulus agglutinatiója (oláh *domnul* < lat. *dominum illum;* dán *mand-en, hus-et;* bolgár *gradъ-tъ*, *voda ta*, *selo-to* etc.). Van példa verbális és pronominális alakok összeolvadására is (v. ö. bajor *mīr hammer* «wir haben wir», *ess lebts* «ihr lebt ihr»; l. PAUL, Prinzipien.[4] p. 311), főleg a nord pas-

sivumban (svéd *de finnas*, dán *de findes*, óisl. *þeir finnask* < *þeir finna sik*). Legismeretesebb eset a román futurum-képzés (ol. *finirò*, fr. *je finirai* < lat. *finire habeo*). De ezek az esetek igen keveset bizonyíthatnak (l. JESPERSEN, l. c. p. 66—67). Számuk a nem agglutinált alakok számához képest elenyészően csekély s így semmi esetre sem elégséges basisa annak a föltevésnek, hogy az idg. flexiós suffixumok összessége vagy csak nagyobb része is compositióban jött létre (v. ö. KRETSCHMER, l. c. p. 217). Az sem igen világos előttem, mennyiben jogosult modern nyelvjelenségekből præhistoriai nyelvviszonyokra következtetni. Ha ténynek kell elfogadni a legnevesebb romanistákkal azt, hogy a mai román dialektusok nagy külömbségei azon allophyl népnyelvek külömbségein alapulnak, a melyekkel keveredtek (WECHSSLER, l. c. p. 96—117) s ha ezen az alapon elutasíthatatlan HIRT gondolata, hogy a régi idg. nyelvek külömbségei velejében præ- és nem-idg. idiomákkal való keveredésből magyarázandók (IF. IV. 36 et seqq. Die Indogermanen. 1905—7. p. 19, 555), akkor nagyon elmegy az ember kedve attól, hogy az idg. nyelvek mai jelenségeiből alapnyelvi viszonyokra következtessen. De ha mégis belemegyünk a dologba, ilyféle következtetésnek nyilván nem szórványos nyelvjelenségeken, hanem a történeti idők folyamán konstatálható egyetemes nyelvfejlődésen kell alapulnia. Mármost mivel az összes idg. nyelvek összes fázisainak fejlődési tendentiája teljesen analog: the grammatical forms of the modern languages are all shorter, fewer, simpler, more abstract and more regular, those of the older languages in general longer, more complicated, more concret and more irregular» (JESPERSEN, l. c. p. 122) — ebből csak az következhetik, hogy az idg. alapnyelv komplikáltabb, rendszertelenebb és szabálytalanabb volt mint bármely legrégibb történeti fázisa (v. ö. még PAUL, Prinzipien.[4] p. 227. KRETSCHMER, Sprache. p. 207). Az idg. alapnyelv e kusza structúrája az agglutinatiós hypothesis szempontjából teljesen érthetetlen, mert az agglutinatio kisérő jelensége az egyöntetűség: «regularity and system appear to be the necessary accompaniment of agglutination» (OERTEL and MORRIS, l. c. p. 83). Ha ugyanis valamely fogalmi modificatio kifejezésére valamely szóhoz egy bizonyos szó agglutinálódott, nem lehet belátni, mért nem agglutinálódott analog eset-

ben valamennyihez. Ha tehát az idg. alapnyelv flexiója agglutinatio révén jött volna létre, a flexiós alakok sokkal inkább volnának — hogy úgy mondjuk — egy kaptafára ütve (l. még alább). A modern idg. nyelvek szórványos agglutinativ jelenségei a legkedvezőbb esetben is csak annyit bizonyíthatnak, hogy az idg. flexio keletkezésében sporadikusan az agglutinatio is játszhatott szerepet, de általános képzési elv nem volt. Magától értetődik, hogy e modern analogiák, melyekben kész szók agglutinálódtak kész szavakhoz, a «gyökérperiodus» felvételére nézve egyenesen végzetesek.

b) Nem-idg. nyelvcsaládok analogiája.

A nem-idg. nyelvcsaládok között, a melyeknek analogiájára egy vagy más tekintetből hivatkoztak, az «izoláló» sinai és az «agglutináló» «ural-altáji» nyelvcsaládok játszottak szerepet. Az efféle analogiák ellen a priori bizalmatlansággal kell viseltetni. Ha igaz az a methodologiai elv, hogy minden nyelvet először önmagából kell magyarázni s csak ha ez nem sikerül, szabad más rokon nyelvekhez fordulni, még igazabb a mi esetünkben, mikor nyelvcsaládokat hasonlítunk össze — s hozzá még olyanokat, a melyek között semmi kapcsolat sincs vagy csak problematikus. Az említett methodologiai principium helyt állana akkor is, ha a morphologiai classificatio terminusai (isolatio, agglutinatio, flexio) minden nyelvfejlődés szükségszerű étapejait jelölnék is meg, pl. oly módon, mint SCHLEICHER föltette, hogy eredetileg minden nyelv «izoláló» gyökérnyelv, mely az agglutináló fokon át a flektáló fokot éri el (így még pl. SWEET, Hist. of language. 1899. p. 67). Ámde a dolog nem így áll. Az említett terminusok nem charakterizálják elégséges határozottsággal a legjobban ismert nyelvek successiv stadiumait, miért is újabban az autoritások túlnyomó része az egész morphologiai classificatiót feladta (v. ö. pl. DELBRÜCK, Grundfr. 1901. p. 47). «The possibilities of development are to manifold, and there are such innumerable ways of arriving at more or less adequate expressions of human thought, that it is next to impossible to compare languages of different families» (JESPERSEN, l. c. 126). WECHSSLER csak az idg. nyelvcsaládra meri kiterjeszteni ered-

ményeit s ezt a következőkkel indokolja: «Die übrigen Typen des menschlichen Sprachbaues... scheinen mir in manchem so sehr abzuweichen, dass zu vermuten ist, die Lautgeschichte dieser Sprachen müsse in manchen Punkten anders als die indogermanische verlaufen sein» (l. c. p. 2). — A részletek vizsgálata is meg fogja mutatni, hogy nem-idg. nyelvcsaládok bevonása az idg. flexio kérdésébe elhamarkodott és helytelen dolog.

α) Az «izoláló» sinai analogiája.

A morphologiai classificatio felállítása óta a sinai jó ideig úgy szerepelt mint az «izoláló» v. «tiszta gyökértypus» képviselője s ennek révén mint a feltételezett idg. «gyökérnyelv» analogonja. A gyökerek reális existentiájának tana azonban, bár a héber grammatikából került ki, az indogermanisztika terén alakult ki s játszott szerepet és csak utólag s nem ritkán bizonyos erőszakkal alkalmazták más nyelvterületekre. «Darum war es von vornherein eine unzulässige Analogie, wenn die moderne Wurzeltheorie das Chinesische als Argument für die Existenz einer Wurzelperiode des Indogermanischen verwerthete» (Wundt, Sprachgesch. u. Sprachpsych. p. 84). Az analogia külömben is hamis, mert az a felfogás, hogy a sinai «tiszta gyökérnyelv», tarthatatlannak bizonyult. Mióta Lepsius 1861-ben kimondta, hogy a sinai nyelv mai egytagúsága nem eredeti, hanem korábbi polysyllabikus structúra maradványa, a mérvadó tekintélyek közt e tekintetben nincsen eltérés (l. Gabelentz, Sprachw. 1891. p. 250. Misteli, Charakteristik. 1893. p. 502. Jespersen, l. c. p. 83. Delbrück, Grundfr. p. 47. Wundt, Sprache I.[2] p. 589). A sinai viszonyok megvilágítására pompás párhuzamot szolgáltat az angol nyelv, a mely valamikor flectáló nyelv volt s ma már a modern sinaival együtt jóformán egy kategoriába helyezhető (Gabelentz, l. c. 252. Jespersen, l. c. 127. Wechssler, l. c. p. 161. Delbrück, Grundfr. 118. Wundt, l. c. 589. Hirt, Die Indogermanen. 89 etc.). A ma egytagú sinai tehát nem lehet az állítólagos idg. gyökérnyelv analogonja. Ennek daczára még mindig hivatkoznak rá. Delbrück úgy vélekedik, hogy a sinai flexionélkülisége kedvező az idg. gyökérnyelv hypothesisére. «Das Chinesische, wie wir es auch auffassen mögen, liefert uns immer-

hin einen Beweis, dass ein Volk sich ohne Flexion verständigen kann» (Grundfr. 118). Ezt az okoskodást nem bírtam megérteni. A gyökérperiodus felvétele persze szükségképpen maga után vonja a flexionélküliség felvételét, de a flexionélküliség hypothesise nem involválja a gyökérperiodust. SÜTTERLIN az idg. gyökerek egytagúságának bizonyítása végett hivatkozik a mai sinaira (l. c. p. 59). De az egytagúság foka az idg. alapnyelvben még egyáltalában nem volt elérve: a kimutatható gyökerek (basisok) majoritása legalább kéttagú, az egytagúak száma rendkívül csekély s egykori kéttagúságuk a legtöbb esetben kimutatható.

β) Az «agglutináló» nyelvtypus analogiája.

E nyelvtypus fogalma igen határozatlan és szétfolyó: «agglutináló» lett minden olyan nyelv, a mely nem volt olyan structúrájú mint az «izoláló» sinai vagy a «flectáló» idg. és semita — tehát a nyelvek óriási többsége, úgyhogy e kategoriában a legkülömbözőbb typusok kerültek össze (v. ö. GABELENTZ, l. c. 331). A mit agglutinatiós typusnak neveztek el, az velejében az «ural-altáji» — óvatosabban: urali és altáji — nyelvek typusa (JESPERSEN, l. c. p. 115); legalább mikor «más nyelvcsaládok» analogiájára hivatkoznak, az «ural-altáji» nyelvek mindig előkerülnek: «Ural-altaische Sprache gibt das Muster dessen, was man ‚agglutinierenden‘ (zusammenfügenden, buchstäblich: zusammenleimenden) Bau genannt hat» (WHITNEY-LESKIEN, Leben u. Wachsthum der Spr. p. 246; v. ö. még DELBRÜCK, Einl.[1] p. 71—72. GABELENTZ, Sprachw. p. 331. MISTELI, l. c. 348. PORŽEZINSKIJ, Vvedenie. p. 121. OERTEL and MORRIS, l. c. p. 81—82 etc.). Ebben a nyelvcsaládban állítólag minden fejlődés suffigáláson alapul (l. pl. MISTELI, l. c. 349) s mivel e processus a történeti periodusokban is kimutatható (v. ö. pl. a jakutra nézve DELBRÜCK, Einl.[1] p. 71—72, a magyarra nézve SZINNYEI, Finnisch-ugrische Sprachw. p. 81—84 etc.), azért e folyamatot az idg. præhistoriai periodusokra is átvitték. Ez analogikus saltomortale kivihetőségét támogatni látszott az a körülmény, hogy az «agglutináló» és «flectáló» typus közt a feltételezett agglutinativ folyamat szempontjából külömbséget nem lehetett konstatálni, resp. az idg. értelemben vett flexiót csak

messze előhaladott agglutinatiónak lehetett nyilvánítani (Gabelentz, l. c. 333; v. ö. Delbrück, Grundfr. 47. Meringer, Idg. Sprachw. 49. Wundt, l. c. I.[2] 590).

De bármennyire igyekeztek is az «agglutináló» és «flectáló» typus közötti külömbséget nivellálni, architectonikus structura tekintetében áthidalhatatlan űr tátong közöttük. A mélyreható külömbséget már sokan érezték s próbálták a maguk módján kifejezni. Ludwig szerint az árja nyelvek bélyegző vonása «die wiederholte geistige umbildung des lautlichen materials», az agglutináló nyelveké az «eintönigkeit und schablonenmässigkeit» (Agglutination oder Adaptation. 1873. p. 23—24, 28). Misteli át meg át van hatva e külömbség gondolatától s többször szerencsésen állítja szembe az agglutináló typus egyöntetűségét és szigorú logikáját az idg. flexio szeszélyes szabálytalanságaival (Charakteristik, p. 509—10, 514, 520, 535—37). Gabelentz így nyilatkozik: «Mit Recht rühmt man den eigentlich sogenannten agglutinierenden Sprachen grössere logische Folgerichtigkeit nach als den indogermanischen: jede grammatische Kategorie hat dort in der Regel nur einen einzigen lautlichen Ausdruck» (Sprachw.[2] p. 352). Wundt, noha külömben azt hiszi, hogy a két typus elhatárolása önkényes, elég lényeges külömbséget állapít meg e szavaival: «der wesentliche Unterschied zwischen beiden scheint schliesslich darin zu bestehen, dass die agglutinierenden Sprachen reichere und zusammengesetztere Flexionsformen besitzen» (Sprache. I.[2] 590). Oertel és Morris szerint a két typus szerkezete között «qualitative difference» van: az agglutináló nyelvek flexiós rendszere regularis és systematikus, az idg. nyelveké irreguláris és asystematikus (l. c. p. 81—88). — Az urali (finn-ugor) nyelvek ugyan nem mindig alkalmazkodnak a kimondott szabályhoz: igaz, hogy pl. a declinatióban a pluralis és singularis suffixumai azonosak (magy. *háló : háló-t : hálóka-t ;* finn *silmä : silmä-n : silmie-n,* l. Szinnyei, l. c. 56—57) s a nom. sg. mindig suffixum nélkül képeztetik (Szinnyei, l. c. 60), de másrészt a personalis és casualis suffixumok sorrendje nem minden nyelvben azonos (m. *háta-m : hátamo-n,* de finn *kirja-ssa* «in dem Buche»: *kirjassa-ni* «in meinem Buche», l. c. p. 119) s egy és ugyanazon consonantikus suffixum a legkülömbözőbb functióban lép föl (v. ö. pl. a *t* functióját: l. c.

p. 58, 65, 92, 122, 127, 129, 133). — A török nyelvből vett példák azonban — a mennyire autopsia hiányában megitélhetem — igen meggyőzőek. A declinatióban speciális numerus- és casus-jelölő suffixumok vannak, melyek mindegyike megőrzi sajátos alakját és jelentését (*jol:* pl. *jol-lar;* abl. *jol-dan:* pl. *jol-lar-dan;* loc. *jol-da:* pl. *jol-lar-da* etc.; *er: er-ler, er-de: er-ler-de* etc.). Alig lehet valami szabályosabb és logikusabb, mint a conjugatiós rendszer, a melyben «rendhagyó» igék egyáltalában nincsenek (WIED, Türk. Spr. p. 22) s a melynek átlátszósága valóban mintaszerű (*sev-mek* «lieben», *sev-iš-mek* «einander lieben», *sev-iš dir-mek* «machen, dass sie einander lieben», *sev-iš-dir-il-mek* «veranlasst werden einander zu lieben», *sev-iš-dir il-e-me mek* «nicht veranlasst werden können, einander zu lieben» etc. GABELENTZ, l. c. p. 322). — Az idg. flexio szerkezete toto cœlo külömböző. A declinatioban pl. a nom. sg. majd sigmatikus, majd nem (**eḱu̯os : *eḱu̯ā*) s a nom. sg. *s* eleme egyúttal a gen.-abl. sg. és a pluralitás exponense is (l. fönnebb), viszont a gen. sg. exponense az *s* elemen kívül még **so* (gót *wulfis*), **si̯o* (λύκοιο) és **ī* (lat. *lupī*). A plurális nem ismétli meg a singularis rendszerét, hanem saját külön suffixumai vannak; igen charakterisztikus ezek között a gen. plur. **ōm̃* suffixuma, melynek *m* eleme többek közt az acc. sg. M. és az instr. jele is (gen. **pedōm̃ :* acc. **pédom *pédm̥ :* instr. **pedṓm*). Ép oly szeszélyes a verbalis flexio structúrája. Egészen azonos képzésű alakok egészen külömböző jelentésűek: idg. **bhéreti* (ói. *bhárati*) præsens indicat., de idg. **g̯ᵘhéneti* (ói. *hánati*) conjunct.; a gör. ἐφερόμην imperf., de ἐγενόμην aor.; a gót *habais* act. præs., de az azonos typusú gör. ἐ-μάνης passiv aoristus. A reduplicatio a præsensben, aoristusban és perfectumban keresztül-kasul jelentkezik (ói. *dádāmi á-vōcat dadárśa :* idg. **dé-dōmi *u̯e-u̯qᵘet *de-dórḱe*) s képzése minden szabálynak fittyet hány (ói. *pí-parmi, dá-dāmi, jā́-grati, dár-darti, bhári-bhrati, varī-vr̥t* etc.). Ugyanazon suffixum a legkülömbözőbb functióban jelentkezik; így pl. a föntebbi *s* elem itt majd «determinativum» (ói. *rákṣati,* gör. ἀλέξω), majd desiderativum-képző (ói. *dídr̥kṣatē,* lat. *vīso*), majd a futurum és aoristus időjegye (gör. δείξω ἔδειξα, lat. *dīxo dīxī* etc.). Ehhez járul a suffixumok meglepő sémantikus complexitása: egyetlen formativum a legheterogénebb jelentésviszonyok

egész tömegének hordozója. Oly alakban mint idg. **u̯l̥q$^{u̯}$ōs* < **u̯l̥q$^{u̯}$oes* az egyetlen **es* elem a casuson és numeruson kívül jelzi a genust (cf. neutr. **jugā́*) és a nominális jelleget (cf. pronomen **toí*); az idg. **u̯oit^{s}-tha* alakban az egyetlen **tha* elem jelöli meg a diathesist (act.), modust (ind.), tempust (perf.), számot és személyt (2. sg.). Szóval: az egész idg. flexiós rendszer nem rendszer, inkább egy Faust-beli «Kehrichtfass und Rumpelkammer», melyben minden össze-vissza van hajigálva, labyrinthus, melynek terve a legteljesebb tervtelenség.

Hogy honnan van ez a structúrális külömbség, illetőleg hogy az «agglutináló» typus reguláris és systematikus jellege csakugyan az agglutinatio folyománya-e — mint Oerrel és Morris fölteszik (l. c. p. 83) — azt nem tudom, de arról meg vagyok győződve, hogy az idg. flexio megmagyarázása végett az «agglutináló» nyelvcsaládok analogiájára hivatkozni legalább is jogosulatlan eljárás. És éppen így áll a dolog bármely más nyelvcsalád analogiájával. Fr. Müller valamikor az idg. flexiós suffixumok eredete kérdésében a hangbeli hasonlóságon kívül a világ összes nyelveinek analogiájára hivatkozva így nyilatkozott: «Diese allgemeine Frage muss ausschliesslich von diesem allgemeinen Standpunkte betrachtet werden. Einwendungen, die von dem beschränkten Standpunkte einer einzelnen Sprache dagegen gemacht werden, haben keine Berechtigung». De nem igaz, hogy az *idg.* flexio kérdése általános kérdés: ez a probléma az *idg.* nyelvtudomány intern kérdése, eminenter historiai kérdés, melyet első sorban az idg. nyelvcsalád elérhető legrégibb fázisainak összehasonlító tanulmányozása révén kell megoldani. Ha ily történeti megoldás az agglutinatiós hypothesis segélyével nem sikerül, ez a theoria baja. Mivel az agglutinatio felvételére psychologiailag kényszerítő ok nincs, semmiféle jogunk nincs hozzá, hogy a legjobban ismert és átkutatott nyelvcsaládra bármely más nyelvcsalád tényleges vagy képzelt agglutinatióját a priori ráhúzzuk.

Ez az elvi kifogás természetesen megszünnék, ha a structúrális külömbségeket elhanyagolhatnók, resp. ha sikerülne præidg. nyelvfázisokat rekonstruálnunk, a melyek az elérhető legrégibb idg. fázisoknál is régiebbek. Olyasmire gondolok első sorban, mint a finn-ugor-idg. alapnyelv. Így értem azt, a mit

Kretschmer is hangoztat (l. c. p. 205): «In Ursprung und Wesen der idg. Flexion einzudringen ist eigentlich nur möglich mit Hilfe der Vergleichung nichindogermanischer Sprachstämme». Mivel ugyanis bármely nyelvcsalád structúrája nem existálhatott időtlen idők óta, hanem valahogyan az idők folyamán keletkezett, a priori nem lehet belátni, mért ne volna præ-idg. periodusok feltárásával a flexivikus status nascendi megközelíthető. Tegyünk e végből kisérletet a verbalis flexio személyragjainak vizsgálatával, mert ha valahol, itt remélhetjük a közelebbi rokonság és az agglutinatio beigazolását. Sweet tényleg beigazolva látja mind a kettőt: «The personal endings of the Finnish verb are evidently suffixed pronouns. These endings and the pronouns themselves bear so close a resemblance to the corresponding Aryan forms that it amounts to identity in some cases» (Hist. of language[3]. 1908. p. 116). Ezzel velejében azonos az, a mit újabban Kretschmer mond, illetőleg sejttetni akar: «So hat für die Personalendungen Bopps Erklärung eine gewisse Wahrscheinlichkeit.... Bemerkenswert ist, dass die finnischen Personalendungen zum Teil mit den indogermanischen übereinstimmen und sich auch mit den finnischen Personalpronomina berühren.... Es ist schwer, da überall an Zufall zu glauben» (l. c. p. 206). – A mi mindenek előtt a speciális finn-ugor viszonyokat illeti, bizonyos személyragok és személyes névmások között tényleg vesznek föl összefüggést. Azok az igealakok, a melyeknek subjektuma az 1. v. 2. személy, személyragokkal ellátott igenevek. E személyragok ugyanazon alapalakra mennek vissza, mint a possessiv személyragok. Possessiv személyragokként pedig már a finn-ugor alapnyelvben a személyes névmások egytagú tövei szerepeltek (Szinnyei, Finnisch-ugrische Sprachw. 1910. p. 114, 148). Azokban az alakokban, a melyekben az alany 3. személyű, az imperativust nem tekintve ritkán van a személy personalis suffixummal megjelölve, hanem jobbára a puszta tempus-tő, resp. ennek pluralisa szerepel mint igealak (l. c. 149—150). — Ha mármost e finn-ugor alapnyelvi viszonyokat az idg. alapnyelvi viszonyokkal összevetjük, lépten-nyomon disharmoniára bukkanunk. A finn-ugor alapnyelvben a személyragok plurálisai a megfelelő személyes névmások *k* elemmel pluralizált singulárisai (finn *sanomme* < **sanok-mek*, *sanotte* <

sanok-tek;* magy. *vaď-mok vaďu-wk, hallo-tok;* SZINNYEI, l. c. p. 114, 148—49) s a pronomina personalia tövei numerice nincsenek differentiálva (1. pers. finn *minä*, magy. *én en* < **e-men:* plur. finn *me*, magy. *mi, min;* 2. pers. finn *sinä* < **tinä*, magy. *te ten:* plur. finn *te*, magy. *ti tin;* SZINNYEI, l. c. 111—112). Az idg. alapnyelvben ellenben speciális plurális névmás-tövek vannak (1. pers. **me *eme:* plur. **u̯e *nes;* 2. pers. **teu̯e *tu̯e *te:* plur. **i̯u *u̯es*) s a finn-ugor *k* plurális-jegynek nyoma sincs; singularis pronominális alaknak secundär (tehát idg.) pluralizálása az egyetlen 1. plur. **mes *mos* suffixumban volna feltehető (így már BOPP, Krit. Gr. der Sanskrita-Spr. 1834, p. 144), egyebütt sehol. — A finn-ugor alapnyelvben a 2. sg. és plur. személyragjainak *t* eleme (finn *sano-t sano-tte*) a 2. személyű pronomenre emlékeztet. Az idg. alapnyelvben azonban a *t* elem első sorban a 3. singularisnak bélyegző charakteristikona (bhére-ti, *bhére-t*, med. **bhére-tai, *bhére-to*), a 2. singulárisban ellenben legfölebb a perfectumra izolált **tha (*u̯oitᵉ-tha)* elemmel kombinálható (SCHRADER, Sprachvergl. u. Urg. II.[3] p. 524), míg a 2. sg. többi suffixumainak (**bhére-si, *bhére-s*, med. **bhére-sai *bhére-so*) *s* eleme semmiféle se idg., se finn-ugor névmással nem hozható összeköttetésbe. — A 3. pl. mind a két nyelvterületen kétségkívül nominális eredetű (idg. **bhéronti:* part. **bhérontes;* finn *sanova-t* «sie sagen», urspr. «sagende», magy. *törtēntä-k* «sind geschehen», urspr. «geschehene»; SZINNYEI, l. c. 150); de ennek, mivel a képzések egyébként eltérnek, semmi jelentősége sincs, mert a világ összes nyelveinek túlnyomó többsége vagy egyáltalában nem, vagy csak tökéletlenül képezte ki a nomen és verbum ellentétét (WUNDT, Sprache. II.[2] p. 139). — Ha a méltatott nehézségek és divergentiák daczára mégis ragaszkodnánk a finnugor-idg. alapnyelvi összefüggés és az agglutinatio felvételéhez, ne feledjük, hogy az említett néhány eset az idg. flexio elenyésző kis hányada s így a netaláni primordiális agglutinatio csak szórványos jelenség lehetett s az idg. periodusban már — a structúra elütő jellegéből következtetve — jelentősebb szerepet nem játszhatott.

A másik függőben lévő theoria, az idg.-semita rokonság elmélete, még kevesebbet segíthet. Ez annál feltünőbb, mert a verbális kategoria legtisztábban az indogermánban és semitában

lép föl (MISTELI, l. c. p. 52. WUNDT, l. c. II.[2] 139. SÜTTERLIN, l. c. p. 124) s mert az a föltevés, hogy az idg. verbum személyragjai agglutinált névmások, éppen a semita grammatikából indult ki. De a semitában a személyes névmások semmi szerepet sem játszanak a flexióban: «In Abhängigkeit von einem Nomen oder Verbum erscheinen statt der Personalpronomina kürzere mit ihrem Regens enklitisch verwachsene Elemente, die nur bei der 3. Pers. etymologisch mit den selbständigen Formen zusammenzuhängen scheinen» (BROCKELMANN, KVG. der sem. Spr. 1908. p. 145). Azonkívül eltekintve e pronomina personalia suffixa syntaktikai functiójától (a nomenen genitivus, a verbumon accusativus; l. c. p. 100) köztük és az idg. személyes névmások vagy személyragok között a hasonlóságnak árnyéka sincs meg (l. c. p. 145—46). PEDERSEN a semita personális præfixumok és idg. névmások között keres összefüggést; szerinte arabs 3. sg. M. *i̯a-*[*qtulu*]: idg. **i̯o-* demonstrativ és relativ névmás-tő; 3. sg. F. *ta-*[*qtulu*]: gör. neutr. *τό*; 2. sg. *ta-*[*qtulu*]: lat. *tū*; 1. sg. *'a-*[*qtulu*]: gör. *ἐ-γώ*; 1. pl. *na-*[*qtulu*]: lat. *nōs*. «Um einen leeren Zufall kann es sich hier nicht handeln» (IF. XXII. p. 342). Megengedve ezt a hasonlóságot a semita pers. præfixumok és az idg. pronomina között, tény, hogy az idg.-ban nem ezek az állítólag összefüggő alakok szerepelnek mint személyragok s így az agglutinatio felvétele szempontjából egészen közönyösek. — Egyáltalában ha az idg. és semita nyelvcsalád primordiális függésben voltak egymással, a verbális flexio totális divergentiája csak azt az egy magyarázatot engedi meg, hogy a verbális flexio későbbi mint a proethnikus kapcsolat periodusa, tehát speciális idg. fejlemény.

* * *

Recapituláljunk.

Az idg. alapnyelv flexivikus suffixumainak visszavitele önálló szókra az idg. nyelvtudományi analysis foruma előtt nagyban és egészben tarthatatlan: legfölebb két-három esetben lehetséges és valószínű — akkor sem mutatható ki —, a flexiós structúra egészére nézve azonban absolute valószínűtlen vagy éppen lehetetlen. Idg. nyelvek modern fázisainak és nem-idg. nyelvcsaládoknak — methodologiai szempontból egyébként vissza-

utasítandó — analogiája hasonló eredményre vezet. A ki tehát azt hiszi, hogy az agglutinatiós theoriának csak bizonyos általános valószínűséget is lehet tulajdonítani (Delbrück, Einl.[5] p. 172), jogosulatlan illúziónak és optimizmusnak adja át magát. Minden inductiónak szükségképpeni hátránya, hogy mihelyt a vizsgált esetekről a generalisatióra térünk át, ugrást kell koczkáztatni. De micsoda salto-mortale volna két-három — tegyük föl: bebizonyított — eset alapján egyetemes principiumot felállítani? A legkevesebb, a mit meg lehet kívánni, hogy az agglutinatiós hypothesis szorítkozzék azokra az izolált esetekre, a melyeket verifikálhatóknak gondol, de ne terjeszkedjék ki a sokkal nagyobb számú többi esetekre, a melyeket magyarázni képtelen. Mert ily elhamarkodott generalisatióval útját állhatja — és állja is — egy más theoriának, a melynek általános valószínűsége sokkal nagyobb és sokkal könnyebben beigazolható.

Másrészt nem állítja senki s nem is állította soha, hogy a flexivikus agglutinatio sporadikus esetekben absolut lehetetlenség. Mivel ugyanis egyes tőképző formansok kimutathatólag compositio révén keletkeztek úgy az újabb mint a legrégibb fázisokban (l. pl. Paul, Prinzipien[4]. p. 347—48. Brugmann, Grundriss. II. 1.[2] p. 12—13) s mivel tőképző és flexiós suffixumok közt éles határ nem vonható, azért a történeti processusok analogiájára meg kell engedni, hogy szórványos esetekben præhistoriai periodusokban is lehetett flexivikus agglutinatio. E sporadikus agglutinatiót konkrét esetekben kimutatni nem lehet, de elméleti lehetetlenségét sem. S ez az agglutinatiós theoria utolsó asyluma. Nem lehet elzárkózni annak lehetősége előtt, hogy primordiális agglutinatiós képletek idők folyamán hangbeli leromlás folytán vagy az analogia hatása alatt egészen eltorzultak s ma már ezért felismerhetetlenek. De azon feltevés ellen, hogy az agglutinatio általános genetikus principium volt, óvást emel az idg. flexio structúrájának egésze, mert a hangbeli leromlás vagy analogia semmi ismert és feltehető mértéke nem törölhette volna le róla annyira az eredeti agglutinatio bélyegét. Kitűnő autoritások hasonló nézeten vannak. Jespersen kereken kimondja: «the old theory which imagined the prehistoric development of Aryan speech from roots through agglutination to flexion is untenable» (l. c. p. 121). Elég határozott Oertel és

MORRIS kijelentése is: «it seems to us hardly possible to save even the general probability of Bopp's theory of inflection, so far as the bulk of Indo-European forms is concerned» (l. c. p. 79). KRETSCHMER alternativ lehetőséget állít: «In den einen Fällen kann Agglutination, in den anderen Adaption vorliegen» (l. c. p. 206).

A flexivikus agglutinatio theoretikus lehetősége tehát továbbra is fönnáll — de csak izolált sporadikus esetekre, nem a flexiós structúra egészére nézve: az agglutinatio az idg. flexio keletkezésének nem typikus módja.

(Folytatjuk.)

SCHMIDT JÓZSEF.

A szláv philologia története.

A *szláv philologia encyclopaediájának* megjelent az I. kötete, benne maga a nagy vállalatnak szerkesztője, JAGIĆ, írta meg a szláv philologia történetét.*) Ez a bevezető kötet 10 ívre volt tervezve és lett belőle — 60 nagy 8-rétű ív, pedig egy része sűrített betűvel van szedve, l. 580—691. l. Milyen rengeteg tudás, hány nagy eszme lassú kialakulása, hány kiváló, eredeti férfiú törekvései és küzdelmei szólnak hozzánk e lapokról! És mindez a legnagyobb élő szlavista színes, szellemes és a mellett a dolgoknak a mélyére hatoló előadásában. Valóban pompás könyv, egy könyv, a mely rávilágít a szláv népeknek lassan fejlődő magukraeszmélésére és nem egyszer szinte egy regény érdekességével hat. Hogy az ősz mester tudásának bámulatosan gazdag forrásából ezzel a könyvvel megajándékozott bennünket, azért mi szlavisták a legőszintébb hálával tartozunk neki, fölér ez egy egész kis könyvtárral, és a mi ennél is becsesebb, egy hatalmas elmének megnyilatkozása az a fontos kérdések egész soráról. A szép, világos fejtegetéseket mindvégig pontos bibliographia kiséri, úgy hogy módunkban van egy-egy kérdésnél, a mely bennünket közelebbről érdekel, a főforrásokat megismerni és kutatásainkat biztos alapra vetni, ez pedig a könyv értékét nagyban növeli, mert e remek munkát már nagy terjedelménél fogva elejétől végig bizonyára a legtöbb szakember is csak egyszer fogja elolvasni, de ott lesz íróasztalán és újra meg újra fog belőle nagy gyönyörűséggel útmutatást meríteni a legkülömbözőbb kérdésekben.

ASBÓTH OSZKÁR.

---

*) *Encyklopedija slavjanskoj filologii.* Vypusk 1. J. V. JAGIĆ: *Istorija slavjanskoj filologii.* Szt.-Pétervár, 1910, VIII+961.

ÓGÖRÖG HELYNEVEK ERDÉLYBEN?

A *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* aug.-szept.-i füzetének első lapjáról veszem czikkemnek czímét (= *Altgriechische Ortsnamen in Siebenbürgen*), csak a kérdőjel származik tőlem. Kötelességemnek tartom, hogy rámutassak egy beteges irányra, a mely annál könnyebben kárt tehet, mert egy külömben érdemeket szerzett, szorgalmas és tudós kutató áll itt a dilettánsok sorába, a kik azt hiszik, hogy nincs könnyebb mint helyneveket magyarázni. Hogy élesen megvilágíthassam a kiindulópontot, a melyet a czikkíró, Kisch Gusztáv (v. ö. Nyelvtudomány 1 : 165—174. és 2 : 71—73.), egészen biztosnak tart, egész terjedelmében kiírom azt a bekezdést, a melylyel a szerző fejtegetéseit bevezeti:

In meinen «Nösner Wörtern und Wendungen» (Bistritzer Gymnasialprogramm 1900, S. 13) habe ich zum erstenmal auf das Vorkommen eines altgriechischen Ortsnamen in Siebenbürgen hingewiesen: es ist der rum.-magy. Name der Gemeinde Dürrbach: *Dipşa, Dipse.* Die daselbst gebotene Erklärung *Dipsa* «Dürrbach» von griech. διψάω dürsten, δίψιος durstig usw. ist rein sprachlich so einleuchtend und sachlich — Dürrbach = Ort an einem «dürren» (wasserarmen, im Hochsommer austrocknenden) Bache — so begründet, dass daran kein Vernünftiger zweifeln kann. Näheres: Vereinsarchiv Bd. 33, S. 62, und Bd. 34, S. 30.

Nincs se kedvem se ráérkezésem, de bizony okom sincs arra, hogy a kérdés historicumát kutassam, ott fogom meg, a hol érem, hisz itt nem komoly kutatásokról van szó, hanem ötletekről, a melyek czáfolására nincs szükség nagy apparatusra. Találom pedig azt a *Dipşa*-ról szóló mesét egyéb különös állításokkal egyetemben Hunfalvy Pál *Kirándulás Erdélybe* czímű közleményében, Budapesti Szemle 49. köt. (1887) 30. l. Hunfalvy még hangtanilag is igyekszik a *Dipşa* = δίψα összeállítást iga-

zolni: «Valamint a görög λεῖψις = hiány szóból, mondja H., a rumun *lipsa* lett, úgy lett a δίψα-ból a rumun *dipsa* = szomjúság», hogy fényesen bebizonyítsa, hogy a *Dipşa* helynevet — mert «*dipşa* = szomjúság» szó az oláh nyelvben nincs, nem is volt soha — igenis nem lehet a gör. δίψα-ból magyarázni. H. ugyanis nem veszi észre azt a csekély különbséget, a mely az oláh *lipsa* (olv. lipsza) és *Dipşa* (olv. dipsa, magyar neve *Dipse*!) közt van, vagy nem tudja, hogy *ps* (olv. psz) az oláh nyelvben mindig megmarad és nem változik soha sem ps-se v. ö. még a lat. *coxa*-ból lett oláh *coapsă*-t és a Tiktin Rum. Elementarbuch 55. l. fölhozott példákat. Miután H. így akaratlanul is egyetlen egy példával bebizonyította, hogy a *Dipşa* helynév nem lehet a görög δίψα — kutatja, hogy ez a δίψα mikép került Erdélybe. Erre pedig így felel: «Ezt csak oláhok, még pedig a Balkán-félsziget déli részeiből, azaz a görögök szomszédságából, eredő oláhok vitték oda». Igaz következik még valami, a mi a mondottak további igazolása akar lenni, de kegyetlenség volna annak teljes tarthatatlanságát bizonyítani. Visszatérhetünk Kischhez.

Nem tudom Hunfalvyból vette-e át Kisch azt a nyelvészeti elemzés előtt nyomban szétfoszló ötletet, hogy az oláh *Dipşa* a görög δίψα-ból való, de annyi bizonyos, hogy ezt a napnál is világosabbnak tartja: «so begründet, dass daran kein Vernünftiger zweifeln kann». Látni való, hogy K.-nek gyerekjáték volt — az ilyen etymologizálás játéknál nem is egyéb — biztos alapot nyerni további kutatásaihoz és ezen azután el is indul vígan, gondtalanul, hisz ennyit érő ötlet könnyen akad más helynév fejtegetése közben is, és folytatja:

Am selben Bache in dem gleichen Tale liegen aber auch andere Orte mit Namen griechischer Herkunft: z. B. urk. Theke, Theca (Monum. Vat. Hung. I. Bd. zum Jahre 1332—37) = griech. θήκη «Scheide», nämlich die «Wasserscheide».

Ho-hó! csak el ne ragadjon bennünket Kisch úr szilaj phantasiája. Vegyünk csak kezünkbe valamely görög szótárt és nézzük meg, mit is jelent voltakép a θήκη szó: «θήκη, ἡ (τίθημι) Ort od. Behältniss, worin etw. niedergelegt u. aufbewahrt wird χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ ἄλλων χρημάτων Kisten mit Gold; auch αὐλῶν, ξίφους Scheide». Tehát a θήκη valóban = ném.

«Scheide», csakhogy ez a *Scheide* tartót, tokot jelent és a «Wasserscheide»-hoz semmi köze! A mit K. ezzel kapcsolatban még mond, egyszerüen nem tartozik a dologhoz. Folytatjuk tehát az utolsó sornál: «Auch rum. Teacă = rum. *teácă* f. (Scheide!) < griech. ϑήκη (lat. theca). — Bekanntlich ist das Rumänische reich an griechischen Elementen». Hát jó, jó, de a *teacă* «Scheide, Futteral» természetesen nem görög elem az oláh nyelvben, hanem a latin *thēca*-ból egészen szabályosan fejlődött szó, a latin nyelv pedig ezt a szót akkor vette át a görögből, mikor az oláh nyelv még ki sem alakult és mint olyan a görög nyelvvel még nem is érintkezhetett. De nem csodálkozom, hogy a szerző ilyen csekélységekkel nem törődik, mikor neki még az oláh *eapă* «kancza» meg a *ficát* «máj» is görögből származott szavak: «ἵππη Stute = rum. eapă; .... ἧπατ (ἧπαρ) Leber = rum. ficat Leber (ohne lautliche Schwierigkeiten!)», l. 102. l. Bátor leszek a szerzőhöz két szerény kérdést intézni. Ha a *eapă* nem a latin *equa* szabályos megfelelője, hanem görög szó, nem tudná nekünk talán az *apă* «víz» szót is — a görögből megmagyarázni, mert ha *eapă* nem = lat. *equa*, akkor bizonyára *apă* sem = lat. aqua! Vagy ha *teácă* valóban a görög ϑήκη-ből lett, miért nem lett ἧπατ-ból is **heápăt* vagy efféle, miért lett belőle több hangnak és a hangsúly helyének érthetetlen megváltozásával — *ficát*?? Mit ér nekünk e kétségeink mellett a szerzőnek hangzatos kijelentése: «ohne lautliche Schwierigkeiten!», mikor már eddig is tapasztaltuk, hogy előtte sem hangtani sem jelentéstani nehézségek (ϑήκη «Scheide», nämlich die «Wasserscheide»!) nincsenek, és mikor a latin szótárban azt olvassuk: *fīcātum* [ficus] fügével hizlalt lúd mája; általán: máj!!

A szerző az így elért eredménynyel nagyon meg van elégedve és miután még egyszer összefoglalja az utolsó magyarázatot — Tekendorf heisst heute magy. *Teke* = rum. *teacă* f. «Scheide» (Berg als Wasserscheide) —, már csak görögül folytatja:

Zwischen Δίψα und Θήκη liegt am Fusse eines bewaldeten Höhenzuges das Dorf *Ida* (magy. Ida, rum. Idă ss. [lautlich entsprechend] *Eide*) «Eidau» = griech. ἴδη, ἴδα Wald[gebirge], darnach der Berg Ἴδη in Kleinasien und auf Kreta (also im Geltungsbereich der griech. Sprache), ein Wort, das überall «Wald[berg]» bezeichnet.

Hát ehhez nem kell további kommentár, a szerző nem is tesz hozzá egy árva szócskát sem; ha a görög ἴδα mindenütt azt jelenti Kisázsiában is, Kréta szigetén is, hogy «Wald-[berg]», akkor az erdélyi Ida falu természetesen nem lehet más mint görög, szinte kedvem volna ide is hozzátenni a szerzőnek azt a *Dipşa* < δίψα-hoz csatolt kijelentését: so begründet, dass daran kein Vernünftiger zweifeln kann.

A szerző folytatja:

Weiter abwärts von Δίψα (Dürrbach) liegt *Harina*, rum. *Harina* ◡ ◡́ ◡, urk. Harena, Herina, Harina (1246 ff.) = griech. Ἁλίνα (das rum. *Harina* ◡ ◡́ ◡ bewahrt die griech. Betonung auf der zweiten Silbe!), d. h. Ort, wo Salz (ἅλς) ist, wobei altes *-l-* im Rum. regelrecht als *-r-* erscheint, wie z. B. rum. *biserica* (Kirche) < griech. βασιλική, *dumeresc* bändigen < δαμαλίζω, *miere* Honig = μέλι, lat. mel; rum. *măr* Apfel = μῆλον, lat. *malum*; *peture* Blatt < πέταλον; rum. *scara* (Leiter) = lat. *scala*; .... *bureţ* = βωλίτης, lat. *boletus* Pelz.

Mielőtt ehhez hozzászólhatnék, meg kell említenem, hogy a szerző később el is árulja, hogy azok az «ógörög» helynevek mikép kerültek Erdélybe. Felelete olyan eredeti, hogy megint szóról szóra kell szavait idéznem:

Wer hat, kérdi a szerző, im Dürrbachtale griechisch gesprochen? Die gräzisierten Galater, d. i. die griechisch redenden, wegen ihrer Vermischung mit den Griechen im ganzen Geltungsbereich der griech. Sprache Γαλλογραικοί [Gallogræci] genannten Γαλάται (Kelten, zu denen auch die Daken gehörten), deren Name in dem rum. Namen von «Heresdorf» *Galaţi* (◡ ◡́, griech. Betonung) erhalten ist, der sich übrigens überall findet, wo die Gallogræci nachweislich gewohnt haben (Thracien, Balkan, Kleinasien, Rumänien, Siebenbürgen) l. 103. l.

Tehát elgörögösödött Galatiabeliektől származnak Erdély görög helynevei! Az oláhok csak ezektől tanulták el, talán szabad föltennem, hogy csak az oláh nyelvben észlelhető erős szláv hatás után. Ha K. elfogadja ezt a föltevést mint nagyon közelfekvőt és az oláh nyelv kialakulásából önként következőt, nyomban halomra dől az egész kártyavár, a melyet a szerző egy ismert oláh hangtörvényre épit. A hangzók közt álló *l* ugyanis akkor, mikor a szláv hatás kezdődött, már nem ment át *r*-ré! Ha tehát az oláhok Erdélybe csak akkor kerültek, mikor nyel-

vük már délibb vidéken fölvette azt az erős szláv patinát, egy ott talált görög Ἀλίνα-t bizony nem változtatták volna át *Harina*-vá. Ámde K. egyenesen rámutat görög eredetű oláh szavakra, a melyekben hangzók közt álló *l*, ha igaz, *r*-ré lett. Nem akarok e kérdés elől kitérni, ámbár szorosan véve nem tartozik rám, mert úgy-e, ha az oláhok a szlávokkal való érintkezés után délről kerülnek Erdélybe, a görög hatás már Erdélyben való megjelenésük előtt érhette csak nyelvüket. De milyen gyöngék azok a bizonyítékok, a melyek azt akarják velünk elhitetni, hogy egy görög Ἀλίνα még olyan későn *Harina*-vá lehetett; sorban veszem a példákat, a melyekben K. görög hatást látszik föltenni: 1. rum. *biserica* (Kirche) < griech. βασιλική — a latin *basilica*-t, a mely hangsúlyban is megfelel az oláh szónak, K. meg sem említi. 2. *dumeresc* bändigen = δαμαλίζω — a *dumerésc*-*domerésc* nyilván szláv eredetű, de nem akarom tagadni, hogy nem sikerült eddig a szót egészen kielégítően megmagyarázni, semmiesetre sem származott a gör. δαμαλίζω-ból. 3. *miere* Honig = μέλι, lat. *mel* — természetesen latin eredetű. 4. rum. *măr* Apfel = μῆλον, lat. *malum* — szintén latin. 5. *peture* Blatt < πέταλον — hangtanilag lehetetlen összeállítás, l. a szó magyarázatát Pușcariu EtymWb. d. rum. Spr. 1287. sz. a. 6. *bureț* = βωλίτης, lat. *boletus* Pilz — a szó latin eredetű.

Becsukott szemmel sietek tovább, hogy valahogy észre ne vegyem a magyarok ősbazája, *Lebedia* új magyarázatát, l. 104. l., vagy azt, hogy a lat. *lambo* «lecken» eredeti jelentése az, hogy «aus dem Wasserbecken schlürfen», l. 105. l., és kikötök — a vadregényes *Tempe*-szorosban, a melyet K. még kapuzárás előtt nagy gyorsan átvarázsol Erdélybe:

> Vgl. noch den (rum.) Riednamen *Tempe*, ein in einer Verengerung unseres Sajótales gelegenes Ried = griech. τέμπη «Einschnitt» (Tal zwischen Olymp und Ossa) zu τέμπω = τέμνω [Wurzel τεμ] «schneide».

Az igazat megvallva nem merem ennek az oláh *Tempe*-nek a nevét hangosan kiejteni: oláh *Tempe* — lehetetlen, így oláh szó nem hangozhatik. No de az mellékes, elég ha görög!

Én Kisch tanárt személyesen ismerem, tisztelem-becsülöm, érdemeit, a melyeket az erdélyi szászok őshazájának pontosabb

meghatározása és anyanyelvének jobb megvilágítása körül szerzett, készségesen elismerem, de ezúttal veszedelmes, igen veszedelmes útra lépett, a melyről, ha lehet, vissza szeretném téríteni. Oly szűkkörű készültséggel, olyan kevés nyelvészeti iskolázottsággal, a milyent itt elárul, nem szabad nem hogy olyan nehéz kérdések, de még sokkal könnyebbek megoldásába sem fogni. K. most tárgyalt czikkecskéje csak egy *Zur Wortforschung* főczím alatt összefoglalt czikksorozat első része. Van annak — fájdalom — folytatása is. Mindjárt a következő apró, egy lap és hét sorra terjedő czikk (2. *Altgermanische Elemente im Rumänischen*) csak úgy hemzseg a lehetetlen állításoktól: a török eredetű *fudúl* stolz melléknévből szabályosan képezett '*fudulíe* Stolz főnév a szerző jóvoltából «= got. hvoftuli f. Ruhmsucht»; az óbolgár *hrabъrъ* tapfer-ból való *hrăbór-hărăbór* tapfer, mutig össze van keverve egy úgy látszik csak Erdélyben ismert és a szászoktól átvett *hărăbar* szóval, a melynek jelentése Lärm, Gerede; az oláh *hâlm* Hügel nem óbg. *hlъmъ*-ből való, hanem «= altsächsisch *holm*»; «das noch nirgends erklärte rum. *leac* n. Heilmittel = ahd. *lâchin*» — pedig hát ennek is szabályos megfelelőjét ott találjuk az óbg. *lěkъ* szóban; de még ennél is czifrább, hogy K.-nek az oláh *haram* szó, a melyet a töröktől kaptak az oláhok, «ein rein germ. Wort = ahd. *haram* . . . unser *Harm*» és hogy a szerbektől hozzánk került *haram(ia)* «Räuber» — «ebenso» azaz, ó csoda, szintén ein rein germ. Wort!!

De sietek e czikksorozat vége felé, a hol a szerző phantasiája még egyszer valóságos — görög tűz gyanánt föllobban. Az utolsó, 113. l.-on ugyanis azt olvassuk, hogy az oláh *zmeŭ* «Drache», a melyet *smeŭ*-nek is írnak, de mindig *z*-vel ejtenek és a mely óbg. *zmij* draco-ból származik, «= *semideus* (Halbgott)» és hogy a szintén szláv eredetű *smead* (= óbg. *smêdъ* fuscus) blass, bleich, bräunlich «= *semi-madidus* halb nass, halb feucht, halb gefärbt»! A szerző, hogy szerzői jogát biztosítsa, hozzáteszi még: «bei Brandsch [Puşcariu] a. a. O. sind diese Wörter nicht erklärt». Hát tiszta dolog, hogy nincs, mikor Puşcariu (Brandsch értekezését nem ismerem) csak az oláh nyelv latin elemeivel foglalkozik!

Asbóth Oszkár.

Sajna.

Simonyi egy folyóiratában első helyen közölt, de az előkelő helyhez képest nagyon is elhamarkodott czikkecskében, a mely nem egészen két lapot vagy nem bánom, hogy félreértésre okot ne adjak, nem egészen két — oldalt tölt meg, «*Sajnál* és családja» czím alatt egy pár szó bevezetés után így okoskodik:

A votják szótárban (Munkácsi B.) legnagyobb meglepődésünkre ezt olvassuk: «*šajna!* (a szarapuli nyelvjárásban) sajnos! kár (*meždometije dlja vyraženija sožalenija*); leider! schade! (Empfindungswort der Bedauerung)». S a hasonló *sajna* a mi nyelvünkben is nemcsak «elvont törzsök», mint CzF. szótára mondja, hanem valóban élő indulatszó, ugyanolyan használatban, mint a votják szó. — L. MNyr. 39 : 193. l.

A m. *sajna* használatáról, első kimutatható nyomáról — a NySz.-ban tudva levő dolog nem találni! — és mai elterjedéséről a kis czikk szerzője egy árva szót sem szól, mintha ez bizony nem is érdekelne bennünket és a kérdés helyes megvilágítására nem is tartoznék; mindössze constatálja CzF. szótárával szemben, hogy a *sajna* nemcsak «elvont törzsök», hanem valóban élő indulatszó. Pedig minket épen az érdekelt volna, mióta él ez a szó és bizony-bizony az is, hogy hol mikép él és ennek az életnek gyökérszálai mélyebben lenyúlnak-e nyelvünk talajába. Mert bár mekkora is legyen meglepődésünk, hogy a votják nyelvben szakasztott olyan *šajna!* indulatszó található, a mi szavunk magyarázatánál mégis jó lesz egészen megfeledkezni arról, hogy a votjákban is van ilyen szó, mert azt természetesen S. sem merné állítani, hogy a magyar és a votják szónak más köze van egymáshoz, mint hogy összecsengenek és egy jelentésűek, származásuk nem lehet abban az értelemben közös, hogy a magyar *sajna* és a votják *šajna* egy időben, együttélés-

kor került volna valamely szláv nyelvből e nyelvekbe. Arra tehát egészen külön kell felelnünk, hogy honnan, milyen szláv nyelvből került a votják *šajna* és mikép magyarázandó a magyar *sajna* szó. Minthogy egészen meglepő véletlen találkozások a nyelvekben épen nem ritkák — v. ö. a magyar *fiú* szót a szomszédban élő oláh nép *fiu* szavával, a mely a latin *filius* egészen szabályos megfelelője! — épenséggel nem volna lehetetlen, hogy a votják *šajna* egy orosz *žaľno*-ból származott volna, a magyar *sajna* pedig, a mire a szó története is vall, egy jó későn *sajnál* igéből elvont szó volna. A nyelvész kötelessége, hogy ne mondjam SIMONYI kötelessége, tehát az volna, hogy — mielőtt valamely kapcsolatot keresne a votják és a magyar szó között — először a származás körülményeire nézve a magyar *sajna* szótól messze-messze eleső votják *šajna* eredetét állapitsa meg egészen külön, azután pedig megint egészen külön, tisztán csak a magyar nyelv történetét, mai életét és hangtani sajátságait tartva szem előtt kutassa, mi rejlhetik a magyar *sajna* mögött. A két nyelvnek szóban forgó szavai nem kerülhettek át valamely közös szláv forrásból, együtt való tárgyalásuk kezdettől fogva egészen ferde világításba helyezi és igen fontos körülményektől elterelheti a kutató figyelmét.

Nekem a votják *šajna* szóhoz hála istennek nincs semmi közöm, de SIMONYInak igenis kicsit komolyabban kellett volna megvizsgálnia, lehet-e egyáltalában ez a *šajna* szó szláv eredetű. Mert az már igazán még nem is vezető czikkben, de a folyóirat legelrejtettebb zugában sem járja, hogy nyelvtényeket úgy gyártsunk, a mint azt S. ezúttal teszi. Halljuk csak:

Ez — ha a látszat nem csal — alig lesz egyéb, mint ama szláv igének szenvedő jelentésű igeneve: orosz *žaľno*, óbolgár *žalьno* «traurig», tkp. «bedauert, bedauerlich, sajnálni való» s aztán «szomoru, sajnos» dolog.

Ha az orosz *žaľno*, óbolgár *žalьno* valóban a *žaliti* igéhez tartozó «igenév», akkor igaz nem kell a *žaľno*-t már szótárban keresnünk, hisz a rendes képzésű igeneveket úgy sem találjuk mind a szótárakban; a bökkenő csak az, hogy *žaliti* igéből semmilyen szláv nyelvben ilyen igenév nem képezhető, de egyáltalában nincs is -ь*no* végű igenév egyetlen egy szláv nyelvben!

Az *ьnъ*, -*ьna*, -*ьno* végű szavak közönséges adjectivumok, a melyek igékből nem is származhatnak. Jó lesz tehát az orosz nyelvben olyan szót keresni, a melyből a votják *šajna* jelentése, használata kielégítően magyarázható, én olyant nem ismerek Mert igaz van a *žal'* főnévből képezett *žal'nyj* melléknév és ehhez *žal'no* alak is tartozik, de ennek olyan votják *šajna*-féle jelentését, használatát én nem ismerem. A *žal'nyj* azt jelenti, hogy klagend, trauernd, *žal'nyja pričitanija* = Klagelieder (am Grab), a határozó *žal'no* is csak annyit jelenthetne hogy klagend, trauernd, ez pedig nem illik egészen az állítólag belőle lett votják *šajna* indulatszó jelentéséhez.

No de nekem, a mint már mondtam, a votják *šajna*-hoz semmi közöm, annak magyarázata, ha szláv eredetű szó találna lenni, a mit épen nem tartok egészen biztosnak, nem érintheti, nem könnyítheti a magyar *sajna* szó magyarázatát, nyugodtan várhatok tehát, míg S. más alkalommal a votják szó fejtegetésében hagyott hézagot kitölti; az a kérdés, a mely engem érdekel és a mely a másiktól amúgy is egészen függetlenül oldandó meg, csakis a körül forog, valószínű-e, hogy a magyar *sajna* szó szláv eredetű? Hát erre csakis nem-mel felelhetek. Rámutat erre már az a körülmény is, hogy a régi nyelvemlékeink nem ismerik, hogy mai használata sem valami sűrű. De még ha ez nem is volna így, kénytelen volnék a *sajna* szónak szláv *žal'no*-ból való származását igen merésznek mondani. S. úgy látszik azt hiszi, hogy egy óbolgár *žalьno*-nak a magyarban szabályszerűen **salyna* felelne meg, más nehézséget tehát nem lát maga előtt, mint hogy a várható *ly* helyett országszerte *j* hangzik tegyük — a s a j n á l szóban, mert a *sajna* szót aligha ismerik mindenfelé. «Itt is, mondja S., eredetibb **salynál* alakból kell kiindulnunk, s itt az *ly* > *j* változást a következő *l* disszimiláló hatásából magyarázhatjuk. S a *sajnál* vonhatta maga után a *sajna* ejtést is e h. **salyna*». De S. a *sajol* szót is szláv eredetűnek tartja, ez meg szláv *žaliti*-ból lett volna és ebben is föltünik neki a *j*, «mert legföllebb **salyol*-t várnánk, valószínű is, hogy valaha így hangzott». A dolog így még kétségesebbé válik, mert S. fölteszi, hogy a szó elején egy meglepő hangváltozás nem is egyszer (a *sajna* szónál) ment volna végbe, hanem kétszer is, nyilván egészen függetlenül egymástól, mert nincs semmi

jogunk föltenni, hogy a *sajol* szó karöltve haladt volna a *sajna* szóval és ha ez egészen érthetetlen hangváltozáson ment keresztül, a *sajol* szóban ugyanaz a mindenkép meglepő változás ismétlődött volna. Sőt bátran tovább mehetünk egy lépéssel és azt állithatjuk, hogy minthogy S. két szóban is kénytelen olyan rendellenes fejlődést föltenni, mindkét esetben — téved. Mert az óbolgár *žalьno*-val szemben dehogy is várható, a mint S. hiszi, egy **salyna*, hanem első sorban minden valószínűség szerint csakis egy **zsálna* alak, a *žaliti*-val szemben pedig **zsálol* vagy **zsalol*, a szerint hogy melyik szláv nyelvből való. Azt nem tagadom, hogy **zsálna*-ból a magyarban igen könnyen lehetett **zsályna*, valamint a *padmaly*, *galy*, *gereblye*-félékben is csak a magyarban fejlődött régibb *l*-ből *ly*, de az óbg. *žalьno*-ban nem hangzott úgy mint a szakasztott úgy írt orosz szóban *ľ*, más déli szláv nyelvben sem hangzik a megfelelő képzésben *ľ*, v. ö. szlovén *žâlen, łna* adj. 1. Trauer; *žâłna oprava* das Trauerkleid; 2. kränkend, beleidigend Cig., ogr. — C. [az ogr. azt jelenti, hogy a magyarországi szlovének nyelvében megvan — PÁVEL nem ismeri]. a horvát-szerb nyelvből nem ismerek hasonló képzést, de ha volna is, nem hangzanék benne *ľ*, hanem tiszta *l*: **žalan*, illetőleg zárt szótagban belőle lett *o*: **žaona*—**žalna*;*) a nyugati szláv nyelvekben ez a képzés nincs meg, csakúgy a mint a *žaliti* ige sem.

Annak igazolása, hogy a szó elején a magyarban *zs* felel meg a szláv szókezdő *ž*-nek, nem pedig *s*, igen egyszerű, hisz tudtommal szláv *ž*-nek egyáltalában soha sem felel meg a magyarban *s* sem a szó elején, sem a szó belsejében: v. ö. *zsarát*—*zsarátnok*, *zsidó*, *zsilip*, *zsír*, *zsizsik*, *azsag*, *gúzs*, *guzsaly*, *uzsona*. S.-nak tehát okvetetlenül meg kellett volna magyaráznia a föltünő *s*-t a szó kezdetén, a mely az ő föltevése szerint nem is egyszer, a *sajna* szóban, hanem épenséggel kétszer, a *sajol* igében is, elfoglalta volna a várt *zs* helyét. Ha S. még a szókezdő *s*-ben sem talált nehézséget, annyira nem, hogy föltünő voltát — észre sem vette, hogy értessem meg vele, hogy én bizony még

*) MIKLOSICH EtW. idéz egy »horvát» *žalna beseda* contumelia vox-ot, a mi az ő terminologiájában azt jelenti, hogy a szó a *ča*-nyelvjárásban van meg.

egy harmadik hangtani nehézséget is találok összeállításában. Hisz ez nemcsak nehezebben kifejthető, hanem még hozzá vitás kérdés körébe is tartozik, a melyet e helyen véglegesen tisztázni merő lehetetlenség volna, mert óriási anyagot kellene megvilágitanom. Meg kell tehát azzal az egyszerű kijelentéssel elégednem, hogy én bizony ebben is nehézséget látok, nagyobb nehézséget, mint a várt *l* illetőleg *ly* helyén két ízben is mutatkozó *j* ben, ámbár meg kell vallanom, hogy szláv eredetű szavaink közt nem ismerek ilyen esetet sem: v. ö. szláv *l* > magy. *ly*: *király*, *konkoly*, *moly*, *nyavalya*, szláv *l* > magy. *ly*: *csoroszlya*, *galy*, *gereblye*, *golyva*, *mocsolya*, *nyoszolyó*, *padmaly*, *pólya*, *polyva*, *taliga*-*talyiga*.

Ha a magyar *sajna* szláv eredetű, alig lehetne más mint a bolgár nyelvből átvett szó, már pedig óbolgár *žalьno*-val szemben, a mint már fönt említettem, **zsálna* vagy **zsályna* alakot kellene várnunk, mert bolgár *a*-nak a magyarban első sorban *á* felel meg. Ezt a tételt itt be nem bizonyíthatom, de hivatkozhatom egy orosz nyelven írt értekezésemre, a melynek egy egész fejezetében ezzel a kérdéssel foglalkozom: *Nêskol'ko zamêčanij* 31—67 = *Izvêstija otdêlenija russkago jazyka i slovesnosti* VII (1902) 4. f. 276 kk. Melich fejtegetései, l. NyK. 39 : 30. kk., nem győztek meg arról, hogy a tétel helytelen, és hogy a szláv *a*-nak hol *a*, hol *á* felelhetne meg, ha az átadó szláv nyelvben quantitáskülömbség nem volt, mint p. o. a bolgárban, no de erről behatóbban szólok majd más helyen, egyelőre csak ismételhetem, hogy az én kutatásaim szerint a nyilt rövid bolgár *ă*-nak a magyarban szabályosan *á* felel meg,*) a mely csakis a magyar nyelvben végbement változások következtében csaphat át más hangba. Említettem már, hogy a legtöbb szláv nyelvben nincs is *žalĭno*-féle szó és ha van is, használata annyira más mint a m. *sajna* szóé, hogy alig lehet arra gondolni, hogy belőle a magyar szó jelentése fejlődhetett volna — hogy a magyar szó hangzása egyáltalában nem magya-

*) Melich legújabban, a MNy. októberi füzetében 340. l., azt írja rólam: «Asbóth szerint itt olyan bolgár nyelvjárásból való a mi szavunk [értsd az *oláh* szó], a hol a szláv *a* még hosszú volt (indogerm.?), ez azonban helytelen feltevés». És ezt a — mesét Melich az én *Szláv jövevényszavaink* cz. értekezésem 66. lapjáról tudta leolvasni!!

rázható az illető szláv szóból, azt már hallottuk. Csak a bolgárban van a *žalno* szónak olyan jelentése, a mely érthetővé tenné a m. *sajna* jelentésének a belőle való keletkezését. Ott ugyanis *žalno mi je* azt jelenti hogy «sajnálom», a mit más szláv nyelvekben azzal a szóval fejezik ki, a melyből a *žalĭno* képződött: orosz *mnê žal'*, szlovén *žal mi je*, szerb *žao mi je*, lengyel *žal mi*. Semmi sem vall arra, hogy a bolgár használat közös lett volna valamikor, ott is él még *žalno mi je* mellett a régibb fordulat *žal mi je*.

Megjegyzem, hogy a *sajol* szó rövid *a*-ja nem okoz nehézséget, hisz azt nem kell okvetetlenül bolgár szóból magyarázni, maga S. is említi az óbolgár mellett a szerb *žaliti*-t is, ennek pedig rövid *a*-val hangzó alak felelne meg a magyarban, mert a szerbben rövid az *a* és minthogy a szerb nyelvben a hangzók quantitása váltakozó, rövid *a*-nak a magyarban rövid *a* felel meg szemben az *á*-ban tükröződő hosszú *ā*-val. De a mint már fönt említettem, a *sajna* magyarázata nem válik az által valószínűbbé, hogy S fölteszi, hogy egy tőle mindenesetre külön, a mondottak szerint más szláv nyelvből származó *sajol*-ban nemcsak ugyanaz a dissimilatio ment volna végbe, *l (ly)* > *j*, hanem mindkettőben *zs* > *s*-sé változott volna. Nem változtat a dolgon semmit sem az a körülmény, hogy S. az utóbbi föltételt észre nem vette vagy, hogy nagyobb föltünést ne keltsen, ki sem merte mondani! Én a fönt említett okoknál egyik szónak a szláv eredetét sem tartom bebizonyitottnak.

Végre még egy apróságot akarok szóvá tenni. S. azt mondja: «A tótban van *šaňuvať* ‚sajnálni', de ennek megfelelője alig akad más szláv nyelvben, nyilván a magyar *sajnál* igéből való átvétel», l. 193. l. 2. jegyz. A mit S. mond, nyilván félreértésen alapul, hisz az a szó, a melyet a tótból említ, messze elterjedt szó és már elterjedése köréné1 fogva sem lehet magyar eredetű. Nem tudom, hogy S. honnan veszi a *šaňuvať* alakot, én csak *šanuvať* alakot ismerek tiszta *n*-nel, a melyet az irodalmi nyelvben *šanovať*-nak írnak — az *u* a præsensből (*šanujem* stb.) hatolt az infinitivusba —, de nem ez a bökkenő, hanem az, hogy ez a *šanuvať* nem jelenti azt hogy «sajnálni», legalább eredeti jelentése nem az. A Jancsovich-féle szótárban igaz azt találjuk hogy *šanu-jem, uvau uvať* sajnál — *vaní, á, uo* sajnált — *vanja* saj-

nálás, de a magyar-tót rész erősen megingatja hitünket, ott ugyanis a «sajnál» alatt már csak második helyen találjuk a *šanuvat'* szót: sajnál, *l'utovat', šanuvat'* és a sajnálat, sajnálatos, sajnálkodik, sajnos a. már nyoma sincs. Ha igazi jelentését és származékait meg akarjuk találni, nem itt, hanem a «kimél» szó alatt kell azokat keresnünk: kímél, kimél, *šanuvat', sporit'.* —et *šanuvaňja, šanovlivost'.* —etes, *šanovliví.* —etlen, —etlenül *ňešanovliví.* —etesen *šanovlive.* A többi szótárak épenséggel csakis ezt a jelentést ismerik, illetőleg ebből fejlődött jelentést. Bernolák több mint egy lapot szentel a *šanovat'* szónak és származékainak, de alapjelentésként mindenütt a német «schonen» magyar «kimél» domborodik ki, még ott is, a hol közbe-közbe nagy ritkán a magyar *sajnál* szóval is fordítja a tót szót. A *šanowat'* igét p. o. így fordítja: temperare, parcere, comparcere, alicui rei: schonen, verschonen, jemanden oder etwas, zum Beispiel Geld: kímélleni, meg-kímélleni, valakit, valamit; csak e hosszú czikk végén cseng bele egy magyar sajnál: «*Šanówawše neprátelow,* parcendo hostibus, durch Schonung der Feinde, az ellenséget sajnálván». Mondanom sem kell, hogy ennek a *sajnálván* bizonyító erejét teljesen lerontja a lat. *parcendo* és a ném. *durch Schonung* és hogy bátran mondhatnók e helyett azt hogy *kimélvén,* a mint a nyomban rákövetkező, a *šanowat'* czikket befejező, részletből is kitünik: *šanowat' sa:* parcere sibi, sich schonen, kémélleni magát! A Loos-féle szótárban sorban a következőket találjuk: *šanoba,* kimélet, Schonung; *šanobný,* kimélő, takarékos; schonend, sparsam; *šanovat',* kimél, takarít; schonen, sparen; *šanovlivý, šanovný,* kimélő, schonend; ennek tökéletesen megfelel, a mit Mičátek tót-orosz szótárában találunk. A tót írók használatából sem lehet arra következtetni, hogy a *šanovat'* ige magyar eredetű, használják abban a jelentésben, hogy kimélni, vigyázni valamire, takarékoskodni valamivel: *Šanujte mast'... Bože mô, jaká drahota,* Slov. Pohl'. 1895, 214. l., takarékoskodjatok a zsírral... Istenem, mekkora drágaság; *ten mladý svet nič ne šanuje,* u. o. 215. l., ezek a fiatalok semmire sem vigyáznak; *mladé nevesty, šanujúc nove suknice,* u. o. 739. l., a fiatal menyecskék kimélve az új szoknyákat; *nech šanuje sa, dbá o zdravie,* Hviezdoslav *Hájnikova žena* 127. l., kimélje magát, vigyázzon az egészségére.

Ha ezek után még a legkisebb kétség maradt volna, eloszlatja azt a szónak olyan szláv nyelvekben való elterjedése, a melyekbe magyar szó csak kivételesen jutott, ilyen szó pedig egyáltalában nem, mert SIMONYI téved, mikor azt hiszi, hogy «ennek megfelelője alig akad más szláv nyelvben». Megvan p. o. a csehben is: *šanoba* Schonung, *-ný* sparsam; *šanov-ati* schonen, *-livý*, *-ny* schonend. Igaz hogy a KOTT nagy szótárában közölt adatok azt a benyomást teszik, mintha a szó inkább csak a nyelvterület keleti, a tót területtel határos részében, Morvaországban volna járatos — KOTT példái egyúttal a tót nyelvhasználatot is jobban megvilágítják! —, itt pedig még valahogy a tótoktól közvetített magyar hatásra lehetne gondolni, de ilyen föltevés merően ki van zárva a lengyel nyelvben, a melyben a szót különösen sűrűn használják: *Szanować* etwas schonen, es so lange als möglich in gutem Zustande erhalten; *-się* sich schonen, sich nicht zu sehr anstrengen; *-kogo*, jemanden ehren, achten, ihn Achtung erweisen; *szanować co*, etwas in Ehren erhalten; *źle szanować* verunehren; *szanowanie* Schonen. *Szanowity*, achtbar, ehrwürdig, achtungs-, verehrungswert. *Szanowność*, Achtbarkeit, Ehrwürdigkeit; *szanowny*, sparsam, schonend, achtbar, ehrwürdig; *szanowne słuchacze!* verehrungswürdige Zuhörer!

De találni a szóban levő tót *šanovať* testvéreit még messzebbre is, a mint S. megtudhatta volna MIKLOSICH szófejtő szótárából: *šan-:* klr. *šana, šanoba* achtung. *šanovaty.* wr. *šanovac.* r. *šanuvatь* dial. p. *szanować.* kaš. *šanec* ehren. — lit. *šėnavoti.* nhd. *schonen!*

ASBÓTH OSZKÁR.

Czikkem másolása közben kaptam egy nyelvésztársamtól a következő levelet, a melyet engedelmével közlök:

«A Nyr. *sajna-sajnál* czikke mindjárt megjelenésekor kétséget keltett bennem és már akkor utána jártam bizonyító adatoknak, de bizony alig találtam valamit, úgy szólván semmit. Most még egyszer felkutattam minden hozzáférhető forrást, s ismét eredménytelenül.

A *sajna* szótárilag először CzF.-ban kerül elő: 1870!! de nem mint indulatszó, hanem mint «elvont törzsök». Erre valószínűleg «A' Magyar Nyelv Rendszere» (az én példányom 2. kiadás 1847) 100. §-a adott okot, a melyben az indulatszók vannak felsorolva: «10) *Sajnát* [t. i. jelentenek]: fájdalom! kár! ... beh sajnos! ...»

Mint indulatszót először SIMONYI-BALASSA Német-magyar szótárában találom 1899!! *leider* alatt.

Pedig föltétlenül meg kellett lennie már előbb is; igen hasonló, de nem tudom ide tartozik-e Arany Tudós macskája cz. költeményének fordulója:

Könyvet írt a bölcseségről
— S hajna! ... (1847)

mely tíz versszakban tízszer kerül elő.

Én teljességgel nem hiszek sem a magyar *sajna* s a votják *šajna* összetartozásában, sem szláv származásában. Sokkal erősebb a *saj*(-nál, -og, -nít stb.)-vel való jelentésbeli összetartozása (v. ö. Gombocz Zoltán M. Nyelv 4: 418.), sokkal újabb — legalább látszólag — feltünése, hogysem elválaszthatnók tőle.

Milyen viszonyban van a *sajnos* melléknévvel (először a XVIII. sz.-ban), nem tudom.

Különben olyan elszigetelt alak, hogy az ember nem tudja hová tenni; a régi *hallga!* indulatszó nem nagyon illik párjául, bár szintén ritka, emphaticus elvonás *hallgasd*-ból.»

AZ EGYÉNI NYELV KÉRDÉSE ÚJABB IRODALMUNKBAN.

E kifejezés: «egyéni nyelv», kettőt jelent. Jelenti először azt az eddig senkitől meg nem czáfolt nyelvelméleti tételt, hogy minden beszélő egyén nyelve más és más. A természet soha még két embernek tökéletesen egybevágó gégefőt vagy nyelvet nem adott; az egyéneknek szervezete mindig mutat fel sajátos vonásokat s így beszédüknek amaz elemei, melyeknek physiologiai kapcsolataik vannak, szintén egyéni vonásokat mutatnak. Az egyes hangok articulatioja, a kilégzés, a beszéd üteme, egyénenként külömböző. Ha ezekhez hozzávesszük, hogy némely egyéneknek vannak e normális elváltozásokon kívül, bizonyos örökölt szervezetbeli hibákkal kapcsolatos nyelvi sajátságaik, látjuk, hogy e physiologiai szempontból vett egyéni nyelveknek nagy szerepük lehet a nyelv életében. De e szerep megállapítása oly fáradságos statistikai munkával, oly nehéz kisérletekkel kapcsolatos, hogy egyelőre a nyelvtudomány távolabbi feladatai közé tartozik.*)

Tudjuk, hogy e hangzó egyéni nyelv mellett, melynek hatása közvetlenül csak a beszélőkkel valóban érintkezők aránylag kevés számára vonatkozhatik, a nyelv életében sokkal fontosabb hatása van a leírt egyéni nyelveknek, nagy írók, a stylus nagy művészei alkotásainak. Ezek hosszú időkig kézről-kézre járnak, olvassák őket palotában és kunyhóban egyaránt.

A nyelvtudomány a nagy írók egyéni nyelvének nagy fontosságáról régen meg van győződve. A külföldi irodalomban éppen úgy, mint a miénkben se szeri se száma ama tanulmá-

*) Tágabb értelemben az ez irányú kutatásnak Rousselot munkájából kell kiindulnia: «Les modifications phonétiques du langage, étudiées dans le patois d'une famille de Cellefrouin (Charente) Paris, 1892».

nyoknak, a melyek elismert régi nagy írók nyelvével vagy nagy írók nyelvének egyes vonatkozásaival foglalkoznak.[1])

Csakhogy régebben ez a tanulmány nem tett egyebet, mint régi vagy újabb írókból böngészgetett adatokat valamely nyelvtörténeti kérdéshez s ez természetesen sokszor hasznos, értékes vállalkozás lehetett. Újabban aztán megbővültek az ez irányú kutatás szempontjai. Elindulván ama kisérletek nyomdokain, a melyek az ú. n. nyelvesztétikai vagy a nagyobb stilisztikai munkákban jutottak kifejezésre, rá kellett jönnünk 1. arra, hogy nagy írók egyéni nyelvének mindig vannak olyan, a köznyelv közismert kincséből merített, de gyakori alkalmazásuk miatt ezeknél egyéni használatban élő nyelvi formái, melyek biztosan új fejlődéseknek kiinduló pontjai (pl. PETŐFInél a *hősök hőse*, *keservek keserve*, *lelkem lelke*-féle kifejezések); s 2. arra is, hogy ez a tanulmányozás kiterjeszthető egészen modern íróra is, különösen prózaíróra, mert a prózaíróknak manapság sokkal nagyobb a nyelvi hatásuk, mint a versköltőké.[2])

Az első munka, mely e csapáson megindult, PETŐFI költői nyelvének fő sajátságaival foglalkozott.[3]) E munka két értekezésből indult ki, melyek egy időben jelentek meg: BAJZA JÓZSEF dr.-nak: Bajza József költői nyelvéről írt értekezéséből (Nyr. 37 : 13—25.) s e sorok írójának «Nyelvesztetika» cz. czikkéből (Beöthy-Emlékkönyv 458—463.). BAJZA említett értekezésében egy psychologiai módszert ajánl a nyelvvizsgálat czéljaira. Igyek-

---

[1]) Lélektani, irodalomtörténeti, esztétikai munkák utalásain s a classicusokhoz készült commentáló szótárakon kívül külön művek tárgyalják SHAKESPEARE, TENNYSON, GOETHE, SCHILLER (v. ö. pl. a WILHELM FRANZ-féle Shakespeare-grammatikát 2. kiad. 1909. vagy egy másik művét, mely reconstruálja Sh. hangejtését; vagy Die Sprache des jungen Schiller in ihrem Verhältnis zur nhd. Schriftsprache: Beiträge zur Gesch. d. d. Spr. u. L. 28 : 273; l. újabban: SÜTTERLIN: Sprache und Styl in Roseggers «Waldschulmeister»), nálunk pl. FALUDI, PÁZMÁNY, GYÖNGYÖSI, KAZINCZY, VÖRÖSMARTY, ARANY, PETŐFI stb. nyelvét. Az új BADICS-féle Gyöngyösi-kiadásban is igen terjedelmes egyéni szótárt találunk. L. még a nagy Széchenyi- és Mikes-kiadásokat.

[2]) Talán mert újabb prózaíróink nagyobb hatásúak, vagy mert a próza jobban megfelel a modern ember lelki világának.

[3]) PROHÁSZKA JÁNOS: Petőfi nyelvének fősajátságai. Nyelvészeti Füzetek 58. Budapest, 1909.

szik «az illető költő költészetének lényegével tisztába jönni s... a tartalmi és hangulati alapsajátságok ismeretével veszi aztán vizsgálat alá a nyelvet s így kapja meg a lélektani magyarázatát annak, hogy miért használja a költő ezt vagy azt a szerkezetet, képet... (Prohászka, 6. l.). Látjuk, hogy e felfogás merőben lélektani és esztétikai. Én természetesen e törekvést nyelvtudományi czélok szolgálatába óhajtám állítani első sorban, e munkához csatolva az illető író egyéni nyelvének stilisztikai, nyelvtani és szókincsbeli kifejtését. Mindaddig, míg el nem készül a magyar nyelvnek a mai nyelvet is földolgozó nagy szótára — s bizonnyal évtizedekbe telik még míg elkészül — ezen egyéni nyelvi tanulmányok pótolják a nyelvtörténet búvárának a mai nyelvre vonatkozó forrásmunkákat.

Így fogván fel a dolgot, választani kellett egy írót, ki modern, ki nagy nyelvi hatású, munkássága belátható terjedelmű, nyelve egységes és mi fő: prózát ír. E gondolatok érlelték meg a «Mikszáth Kálmán stylusa és nyelve» czímű munkát, mely Mikszáthnak stilisztikai és nyelvtani szempontból való egyéni sajátságait közli (1—103. l.) s aztán egy Mikszáth-szótárt ad (103—246. l.). E munka, mint benne hangsúlyozva van, nem nyújt parallelákat, s alig: magyarázatokat. Egyik sem lehetett czélja. Czélja Mikszáth nyelvét adni s nyelvkincsét egyszerű ábéce-rendben, hogy hasznát vehessék a nyelvtörténet munkásai.*) E czélt szem elől tévesztték a Gárdonyiról s Mikszáthról írt újabb munkák (ismertetésüket l. M. Ny. okt. szám), melyek a szókincset különféle szempontok szerint szétosztályozzák s Maday Gyulának méltán dicsért Csokonai-tanulmánya (l. u. o.),

*) E munkának, de egyéb ez irányból való törekvéseknek bírálatánál gyakran beszélnek «nyelvesztétikáról», szinte mint egy külön tudományágról. Nyilvánvaló az elmondottakból, hogy e szóba kötni bele merő akadékoskodás. Ezekkel nem érdemes sokat törődni, különösen ha oly tartalmatlanok, felületesek, mint éppen munkám egyik bírálata (EPhK. 34: 714.). E zűr-zavaros pár sorban az igen önérzetes szerző többek közt fölhívja figyelmemet egy *újabb* ilyenfajta tanulmányra: Edgar Allan Poe «The philosophy of composition»-jára (Poe 1849-ben halt meg!). A végén pedig azt mondja, hogy e munka «*nem több*, mint az az Arany-, meg Vörösmarty- meg Jókai-szótár, a melyet még ma is várunk illetékes szaktudósainktól». No ilyen nagyra nem törekedett e munka, épp úgy mint efféle itélkező dicséretére sem.

mely azonban egyébként sem szolgál par excellence nyelvtudományi czélokat.

De hiszen soká nem lesznek még e tanulmányok olyanok, a milyeneknek talán szerzőik szeretnék leginkább. Ám egy bizonyos. A munka megindult, az érdeklődés termékeny gondolat köré csoportosul s ha a physiologiai értelemben vett egyéni nyelv még soká éretlen kérdése is lesz nyelvtudományi irodalmunknak, a másik, a leírt egyéni nyelv kérdése, e kérdés tanulmánya, íme, újabb lendületet nyert irodalmunkban. Erről is csak azt mondhatjuk, a mit annak idején a kisérleti módszerről mondottunk (Nyt. 2 : 36.). E tudományos kérdés is «megérdemli, hogy éber figyelemmel kövessük tovafejlődését».

RUBINYI MÓZES.

Csűri Bálint: Az ige. Nyelvészeti Füzetek, 63. szám. Budapest, Athenæum, 1910. 76 lap.

E munka, melyet méltán nevezhetünk az ige elméleti monographiájának, három részből áll. Az első rész (1—47.) «külömböző vélemények»-et közöl az igéről. Jobbadán szószerint idézi a következőknek ige-meghatározásait: ARISTOTELES, CHRYSIPPOS, APOLLONIOS DYSKOLOS, DIOMEDES, DONATUS (kiből sokat vett át szóról-szóra a mi SYLVESTERünk), SYLVESTER, SZENCZI MOLNÁR ALBERT (összes igedefinitiói, egy oldal idézet), CSIPKÉS KOMÁROMI GYÖRGY, PERESZLÉNYI, KÖVESDI PÁL, BŐJTHY ANTAL, GYARMATHY, a Debreczeni Grammatika, RÉVAI, VERSEGHY, KASSAI JÓZSEF, I. G. HASSE (Versuch, 1792), HERMANN GOTTFRIED, BERNHARDI, HUMBOLDT VILMOS, SASKU KÁROLY, FOGARASI JÁNOS, SZVORÉNYI, RIEDL SZENDE, IHÁSZ GÁBOR, BABICS KÁLMÁN, SIMONYI, SZINYNYEI, SCHLEICHER, CURTIUS, GABELENTZ, H. PAUL, MISTELI, FINCK, WINKLER H. (közben VOSSLER), WUNDT. Leközölvén ez elég tarka anyagot, három főtípust külümböztet meg az igeelméletek közt s e főtípusok számos altípusát. A munka második része a metaforáról sorolja el az összes elméleteket (pl. a classicusok után ADELUNG, BLAIR HUGO, JEAN PAUL, ZUMPT, WACKERNAGEL, stb. stb.). A harmadik rész mintegy összekapcsolja a két elsőt «Az ige mint metafora» czímmel. E részben a szerző hangsúlyozza a beszédrészeknek mondattani szempontból való osztályozását s az igéknek kétféle használatát külömbözteti meg: elvont és kapcsolatos használatukat. Fejtegetése legfőbb eredményeül a szerző «az ige fogalmának tisztázását» jelöli meg. *R. M.*

LATIN ELEMEK A ROMÁN NYELVBEN.

Florĭ. Copil din florĭ. Naszód vidékén, valamint máshol is előfordul *florĭ* többesszámú főnév «havi folyás» értelmével. Ez a szó nem orvosi műszó, mely az irodalmi nyelvből ment volna át a nép nyelvébe, mert olyan vidéken használják, a melyre a franczia nyelv semmi befolyást sem gyakorolhatott és a melyben, távol lévén az irodalmi központoktól, új szavakat alig találunk, hanem eredeti román szó, mely a szintén csak többesszámban használt latin fluores (menstrui)-ból származik, ámbár csakugyan csodálkoznunk kell, hogy míg fluo ige elveszett a román nyelvből, *florĭ* anyáról anyára majdnem 2000 éven keresztül átöröklődött és megmaradt. Az olyan hangsúlytalan *u*, mely után magánhangzó következett, a román nyelvben *u̯*-vá vált, mely azután eltünt vagy a megelőző mássalhangzóhoz asszimilálódott: mortuus mortus által lett helyettesítve: dr. *mort*, mr. *mortu* (rtr. *mort*, it. *morto*, fr. *mort*, sp. *muerto*); februarius hasonlóképen lett febrarius-szá: dr. *făurar* (it. *febbrajo*, fr. *février*, sp. *febrero*, port. *fevereiro*); quattuor *quattor*-rá változott és így lett a dr., mr. *patru*, ir. *pętru* (rtr. *quater*, it. *quatro*, sard. *batturu*, fr. prov. cat. *quatre*, sp. *cuatro*, port. *quatro*); és éppen így történt több igével is hangsúlyuk változása után: battúere > *báttuere > *battere = *bate(re)*; consúere > *cónsuere > *cosere = *coase(re)*; futúere > fútuere > *futere = *fute(re)* (l. Ov. Densusianu, *Hist. de la langue roumaine*, Paris. I. 90. old.). Fluores-ból tehát *flores = *florĭ* lett. Dr. Pușcariu Sextil tanár úr arról értesít, hogy az olasz nyelvben előfordul ugyanavval az értelemmel «*fiori*», mely tökéletesen megfelel a latin fluores-nek, hasonlóan a francziában *fleurs* (még pedig kétféle: *fleurs rouges* = «havi folyás» és *fleurs blanches* = «leucorrhée de la femme»,

a mit a németek «Weisser Fluss»-nak neveznek el) mint népnyelvi szó *flueurs* orvosi műszóval szemben, a spanyolban *flores* (*flores blanches* = «Weisser Fluss» mellett) és talán a többi román nyelvekben is. Semmiesetre sem szabad gondolnunk *floare* (= «virág») átvitt értelmére, mert a havi folyást még sem nevezhették el «virág»-nak. Ha pedig a terminus comparationis a piros szín volna, nem lehetnének *florĭ albe* (= fr. *fleurs blanches*, sp. *flores blanches*), mert ez a kifejezés is előfordul. A nép azonban összetévesztette ezt a szót *floare*-val, még pedig különösen f l u o ige elvesztése után, mert akkor már nem ismerhette *florĭ* igazi értelmét. Hasonlóan jártak még a szótárírók is. TIKTIN *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*-jában, mely egyelőre a legnagyobb az *F* betűn túl is kész román szótár, nem találjuk meg sem külön, sem *floare* alatt. KÖRTING sem adja meg az ő *Lateinisch-romanisches Wörterbuch*-jában (III. kiad. Paderborn, 1907); a román nyelvek speczialis szótárai *floare* alatt idézik, és mikor véletlenül egyikük szétválasztja *fleur*: «virág»-tól, azt hiszi, hogy *flueur* orvosi műszó megváltozott alakja, pedig hát biztosan népnyelvi szó. — Végre azt hiszem az ilyen módon értelmezett *florĭ*-t kell látnunk és értenünk a *copil din florĭ* («fattyú», «uneheliches Kind») kifejezésben is: «Bogdan-Vodă fiŭ din florĭ al luĭ Alexandru cel Bun» (ISPIRESCU). «Un copil care, deşi conceput din florĭ, dar graţie binecuvântăriĭ părinteluĭ Lezviodax... s'a născut fiu legitim» (GHICA), stb. A fattyú nem ismeri az apját, neki nincsen apja, hanem *florĭ*-ból, a havi folyás megakadása folytán születik.*)

Mestec «nyers fenyőszurok, melyet a parasztok ‚rágnak', hogy fogaikat megtisztítsák» (Friss, Beszterczc-Naszód-m.). Habár hangtani és még jelentéstani szempontból is m a s t ĭ c u m < m a s t i x-ból (gör. μαστίχη, melyből lett az említett alakokon

*) A milyen meggyőző a *florĭ* < lat. *fluores* magyarázata, olyan mesterkélt a *copil din florĭ*-nak ezzel a *florĭ* szóval való összekapcsolása; hisz a *copil din florĭ*-féle kifejezést sokkal könnyebben értjük meg, ha a *florĭ* szót itt a rendes értelmében (= lat. flores) vesszük, v. ö. az oláh *copil de la umbra gardului*-féle kifejezést, a mely szóról-szóra azt jelenti, hogy «a kerítés árnyékából való gyerek» és l., a mit KÖRTING szótárában a *bastardo* alatt mond. *A. O.*

kívül a latin mastiche és masticha is, «a masztikszfa jó illatú mézgája») származtatható, még sem az, hanem postverbalis főnév *mesteca*-ból (<mastĭcare, l. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, 59. old.). Ezt a föltevést támogatja az a körülmény, hogy *mesteacăn* (Betula alba, Betula verrucosa) «nyírfa» állítólag szintén onnan vette a nevét, hogy némely vidéken a parasztok szájukban «rágják» ennek a fehér kéreggel bíró fának édes rügyeit (v. ö. Şăineanu, *Dicţionar universal*, II. kiad. Bucureşti, 1908). A mi az *ăn* vagy *în* (< ĭnus) képzőt illeti, elég ha említjük, hogy erdei faneveknél meglehetősen gyakori: *carpîn* < *carpăn* < *carpen* < *carpin* (< carpĭnus, -um, nem -pīnus, l. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, 299. old. és Puşcariu, *Etimologisches Wörterbuch*, I. Heidelberg, 1905, 25. old.), *frasîn* < *frasăn*, ban. *frapsăn* < *frasen* < *frasin* (< fraxĭnus), és anynyira hatalmas, hogy más képzőket is helyettesített: *jneap(ăn)* (*juneapăn, jureapăr, jireapăn, jin(e)apăn, ṣneap(ăn)*) < junĭpĕrus, -um és junĭperus, -um (Appendix Probi 197, C. Gl. III. 351, 22, l. Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch*, I. 79. old.) és *paltin* (*palten*) < *platĭnus képzőcserével platanus-ból (l. Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch*, I. 109. old.).*) *Anin* (*arin*) < *alnīnus, -um alnus-ból nem tartozik ide, a mennyiben -īnus-szal van képezve. — Nem tudom határozottan megmondani, vajjon a következő mondatban az így értelmezett, de esetleg más értelemmel bíró *mestec*-kal van dolgunk, vagy nem, mert az összefüggésből nem tünik ki világosan: «Lucruri de ale gurii: măsline, stafide, năut, macaroane, fidea, alune, migdale, curmale, candel şi *mestică* pentru copii» (M. Chiriţescu: *Grânarii*, *Convorbiri literare*, XLIV. 6. sz. 658. old.).

Neaoş «tősgyökeres». **Más etymologiák között,** melyeket Weigand Gusztáv lipcsei egyetemi tanár az utóbbi időben

---

*) Cihac *mesteacăn*-t *bouleu, arbre à sève*-vel fordítja és a következő kevésbbé valószínű etymologiát adja: «*vsl.* mŭstŭ *mustum*, čech. mest, mst; cfr. *mustăreaţă* eau au sève de bouleu El. l. 173; cfr. čech březa, březda *bouleu*, břizd'ala, břizděl, břeče, břeččak, břečka *suc, jus, moût*». Említi még, hogy *mesteacăn*-ból származnak *Mesteacăn, Mesteacăni, Mestecani* és *Mesteceni* helységnevek is. *Dictionaire l'étymologie daco-romane* II. Frankfurt s/M. 1879. 193. old.

(*Dreizehnter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*, 1908) közölt, előfordul *neaoş* < *Român de auş* is, a hol *auş* < a v u s + uş = «moş» «nagyatya». Az etymologia első látásra nem látszik valószínűnek. Véletlenül azonban ráakadtam egy passzusra ŞINCAI *Cronica*-jában, mely erősen támogatja ezt az etymologiát. A passzus, mely máskülömben sem érdektelen, a következő: «Din cuvintele [lui] S. Teofan şi ale celoralalţi înseamnă întâiu, că ostaşii de subt povăţuirea lui Comentiol au fost mai mare parte *diaoşi Români;* pentru că limba lor cea părintească ‚torna fratre' e romănească: ‚întoarnă frate!'» (*Cronica*, Iaşi, 1853. I. 113. old.) És ismeretes, hogy ŞINCAI sok «tősgyökeres» népnyelvi kifejezést használt, mint: *ostoiesc*, *văjesc*, *ţip* «eldobok», *dau bineţe*, *tun(undeva)* «gyorsan belépek valahová», «*o ţîră*», stb.

Suvintrez (II. conj.) «a juhokat a has alatt nyírni» (Oláhszentgyörgy, Beszterce-Naszód-m.) < s u b + v e n t e r + ĭ z o. Még egy latin eredetű szó a román pásztorok terminologiájából.

(Naszód.) DRĂGANU MIKLÓS.

A. Leskien: Grammatik der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache. Heidelberg, 1909.

LESKIEN és BERNEKER szerkesztése alatt új vállalat indult meg *Sammlung slavischer Lehr- und Handbücher* czím alatt, a melynek I. kötete gyanánt megjelent LESKIEN tollából egy óbolgár nyelvtan indogermanisták számára. Ezt a kitünő könyvet, a melynek méltatását a következő füzetre kell halasztanom, még az sem nélkülözheti, a kinek megvan ugyanannak a szerzőnek *Handbuch d. altb. (altksl.) Sprache* (4. k. 1905) czímű munkája, annyira más természetű az új könyv. *A. O.*

ISMERTETÉSEK.

Pável Ágost: A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana (= Magyarországi szláv nyelvjárások, a m. tud. Akadémia nyelvt. biz. megbízásából szerk. ASBÓTH OSZKÁR, r. tag, I. füzet). Budapest 1909.

Nem kívánok bírálatot írni e rendkívül becses értekezésről, hisz egyetemi hallgató írta, a ki közben szorgalmasan készült a tanári vizsgálatra, a ki tudományos apparatussal alig rendelkezett — még PLETERŠNIK szlovén szótárát is csak munka közben kapta tőlem állandó használatra. Nem is a jelenségek tudományos megértése és fejtegetése itt a fő, hanem a gazdag, minden tekintetben megbízható anyag avatja ezt a dolgozatot elsőrendű forrássá, ez biztosít a szláv nyelvek terén végzett nyelvjárástanulmányok közt PÁVEL munkájának kiváló helyet. De hogy félreértést ne keltsenek szavaim, ezzel világért sem mondom, hogy P.-nál csak az anyag becses, szó sincs róla; egészben véve a nyelvi jelenségek megitélésében is sok sikerült részletet találni, különösen a hangzók bonyolult története, a hangsúlyos és hangsúlytalan hangzók egymáshoz való egészen sajátságos viszonya világosan kidomborodik, a nyelvjárás csaknem egész szókincse nagyjában helyesen be van állítva, úgy hogy e kincses bányából akár egy takaros kis szófejtő szótáracskát lehetne összeállítani, de a mellett bizony tévedések, félreértések, nem szabatos meghatározások is találhatók, a min senki sem fog csodálkozni, ha tudja, hogy a dolgozat eredetileg egyetemi pályakérdés megfejtése akart csak lenni és hogy első sorban meglepően gazdag, rendszeres anyagkészletének köszönhette azt, hogy a m. t. Akadémiától több évvel ezelőtt tervezett *Magyarországi szláv nyelvjárások* I. füzete gyanánt látott napvilágot.

Arról, hogy az itt közölt anyag nemcsak a szlovén nyelvvel foglalkozók, de az egész szláv nyelvészetre nézve értékes, becses és fölötte tanulságos, hogy különösen a hangzóknak a szlovén irodalmi nyelvben annyira elmosódott eredeti quantitása itt a legtöbb esetben híven meg van őrizve, nem akarok bővebben értekezni, a szláv nyelvészet szempontjából amúgy is már

behatóan méltattam más helyen a mindenkép figyelmet érdemlő értekezést, l. *Rocznik slawistyczny* III. 177—203. l., ott rámutattam a munka gyenge oldalaira is. Itt első sorban a magyar nyelvészt tartva szem előtt más szempontokat kívánok kiemelni. A magyar nyelvészeknek, a kik MELICH *Szláv jövevényszavaink* cz. művének eredményeit olyan készségesen elfogadták, mindenképen el kellene PÁVEL értekezését olvasniok, ha az még olyan keserves munka is volna rájuk nézve. Mert mi tűrés-tagadás, P. könyve nem könnyű olvasmány, még annak sem, a ki ismeri némileg a szláv nyelveket. Olyan rengeteg anyagot olyan szűk helyen csak a legnagyobb takarékossággal lehetett közzé tenni; így is több mint kilencz nyomtatott ív lett belőle. Elmaradt tehát az idézett szavak mellett rendesen a magyar jelentés, mert az irodalmi szlovén nyelv megfelelő szavát mindenkép következetesen ki kellett tenni, sőt több helyen az óbolgár és itt-ott a többi szláv nyelvek alakjai is helyet követeltek maguknak. A ki tehát nem tud legalább egy szláv nyelvet alaposan, az alig olvashatja a dolgozatot PLETERŠNIK szlovén szótára nélkül, sőt nem egyszer ez sem lesz elég neki, rászorul MIKLOSICH *Lexicon palaeoslovenicum*-ára is és szófejtő szótárára is.

Hogy ezt a nehéz munkát megkönnyítsem a magyar nyelvészeknek, hogy egyúttal némi fogalmat adjak nekik arról, hogy milyen egészen más, biztosabb alapon állva szól P. a magyarországi szlovének nyelvéről, mint MELICH és hogy mennyi helyreigazításra szorulnak M. fejtegetései, összeállítom és a mennyire kell, meg is világítom a fontosabb helyeket, a melyekben P. MELICH *Szláv jövevényszavaink* cz. értekezéséről szól. Nevetséges volna rólam föltenni, hogy én azt azért teszem, hogy kimutassam, hogy P. mennyivel jobban ismeri ezt a nyelvjárást, mint MELICH, hisz ez természetes, P. ezt valamennyiünknél jobban ismeri; készségesen elismerem, hogy MELICH nagy érdeme, hogy ráfordította figyelmünket a hazai szlovének nyelvére, de a nyomtatott források helyesírása annyira elfedi a nyelvnek valóban ejtett hangjait, hogy finom hangtani kérdéseknél alig lehettek hasznára, maga pedig természetesen nem tölthetett annyi időt a szlovének között, hogy nyelvüket teljesen megtanulhatta és a legapróbb részletekig megfigyelhette volna. Ha mégis valamit szemére lehet vetni M.-nek, az legföljebb az, hogy olyan hiányos, hirtelen összeszedett ismeretek alapján olyan bátran általánosítja az egyes esetekben észlelt jelenségeket és hogy annyit épít az ő fogyatékos ismereteire, a mennyit ezek sehogy sem bírnak el.

Az egyes helyek közt rendesen nincs kapcsolat, azért abban a sorrendben foglalkozom velük, a melyben egymásra következnek.

1. A szó végén álló *-l* a hazai szlovének nyelvében hangzó után akár a szerb nyelvben *o*-vá válik, a mely az előtte álló

hangzóval kettős hangzóvá folyik össze: *znào jä* = szb. znao je «ő tudott», nőnemű alakja *znàla*, közn. *znàlo*; bizonyos hangok után e helyett egy *u*-féle kihangzást hallani: *bìu san* «voltam» = szb. bio sam, nőn. *bíla*. De ezek a kettőshangzók rendesen csak a hangsúly alatt maradhatnak meg: *znào* de *pòzno*, *govorìo jä* «beszélt» = szb. govorio je, de *odgòuvoro jä* «felelt».

Ezeket a jelenségeket különösen tisztán észlelhetni az igék multidejű igeneveken, ezekkel foglalkozik P. a 18. és 19. l., a 20. lapon így folytatja:

b) Névszókban az ilyen *l*-nek különféle diftongusok felelnek meg, melyeknek utóhangja nem mindig *o* (l. a diftongusoknál). Csak egyetlen egy példát tudok idézni, melyben az *l*-ből hangsúlyos szótagban rövid *o* fejlődött,*) és az *stò* = asztal < szlov. *stòl*, óblg. *stolъ*; *stòläc*, *stòučäk* < *stolček*; *na stòuli*, *nàsto* stb. Analog esetekben sohasem tünt el nyomtalanul az *l*: *pòu* < *pol*, *dòu* < *dol*, *sòu* < *sol*, *žào* < *žal*, *tào* < *tal* stb. Melich (Szláv jövevényszavaink I. 17. és 92. l.) ugyan következetesen a hosszú *ó*-val való alakról beszél: «magyarorsz. szlovén *stó* < **stol*-ból» és 92. l.-on: «A hazai szlovénben... kizárólag *sztō* (< *stol*) a megfelelője...» — «magyarorsz. szlovén (*sztō* < *sztol*-ból)...». Ez a hosszú vocalisos alak azonban a vend nyelvterületről sehonnan sem igazolható. Véleményem szerint a *stò* a «*nàsto*»-ból történt kikövetkeztetés**) és az egészen más jelentésű «*stòu*» (= száz, centum) szóalaktól való dissimilálódás útján keletkezett.

Ezzel szemben Melich szavai egy helyen olyan határozottak, hogy az ember csak azt hihetné, hogy bizonyára többször olvasta azt az alakot, a melyet újra meg újra magyarországi szlovénnek mond. «A hazai szlovénben azonban az *asztal*-nak a magyar szó mindkét jelentésében [értsd a német ‚tisch' jelentésében és a pénzváltók ‚asztala' jelentésében!!!] kizárólag *sztō*

---

*) Ez természetesen csak pongyolán szerkesztett mondat, hisz az *l*-ből soha más mint rövid *o* nem is fejlődhetik, sőt még az is redukálódik: *znàla*-*znàlo*, de a hímnemű alak *znào*, *bíla*-val szemben *bìu*.

**) *Nàsto* azt jelenti hogy az asztalra; minthogy a hangsúly a *na* præpositióra esik, a fönt elemzett hangjelenségek értelmében a várt kettős hangzót, a mely csak a hangsúly alatt lehetséges, *o* váltotta föl, az így keletkezett *szto* azután általánossá lett volna, nyilván a *stòu* 100-zal való összeesés elkerülésére — igen elmés magyarázat.

(< **stol*) a megfelelője, ezt tanusítja Küzmics: Nouvi zákon-ja és Terplán S. zsoltár-fordítása» Szláv jövsz. I: 92. Hát mindenek előtt az a nagy határozottság, a melylyel M. azt állítja, hogy kizárólag *sztō* illetőleg *sztó* járja, nem is annyira a szó alakjára vonatkozik, mint inkább jelentésére, M. ugyanis nagy nyomatékkal constatálja, hogy a hazai szlovének az asztalt *sztō*-nak híjják és nem *miza*-nak; hogy nem tudja az illető szónak a nominativusát, az itt mellékes, a fő az, hogy a magyar *asztal*-nak megfelelő kifejezéssel élnek szlovéneink. A Küzmicsre és Terplánra való hivatkozástól sohse ijedjünk meg, míg M. tényleg ki nem mutatja, hogy náluk valóban megtalálta azt a hihetetlen *sztō sztó* alakot. Én Küzmicsben csakis *szto* (az újabb kiadásban *sztol*) alakot találtam (*na szto* «az asztalra» tehát accusativusban) Luk. 19 : 23, Terplán zsoltárfordításában pedig csakis *sztôl*-t Zsolt. 23 : 5 és 78 : 19, ez a *sztôl* (olv. *sztòul*) olyan lehet mint a *na sztòli* és *na sztòuli* «az asztalon»-féle váltakozás. De *sztó* alak jóformán lehetetlen, mert az *ó* a hazai szlovének nyelvében alig is fordul elő, Pável legalább azt mondja róla: «E hangzó a vend vocalismusnak legritkábban előforduló hangja», l. 24. l., és meghatározza azokat az egészen speciális eseteket, a melyekben ilyen hang fejlődött.

2. M. egy lépten-nyomon észlelhető hangjelenséget egészen félreértett és mesterkélt módon magyarázott. Pável azzal mentegeti, hogy «kevés adat állott rendelkezésére e tünemény hangtani értelmezésére». Szó sincs róla, hisz kezében volt Küzmics újszövetségének első kiadása, a melyben feles számmal találhatott volna fölállított szabályát czáfoló adatokat, adatokat, a melyekből igen kevés éleslátással fölismerhette volna a valódi tényállást, noha Küzmics írása e tekintetben sem tünteti föl következetesen a tényleg hallható kiejtést. No de halljuk Pávelt:

Rövid *i* hangzót, illetőleg vele váltakozó *ı*-t találunk az óblg. *u*-ból, esetleg egyéb korábbi vocálisokból fejlődött *ü* v. *ű* hangnak megfelelőleg, valahányszor az accentus az *ü*- v. *ű*-vel jellemzett szótagról távozik. Melich János a már többször idézett nagy munkájában («Szláv jövevényszavaink» I. 12. l.) e fölötte fontos hangtörvényről a következőképen nyilatkozik: «a hazai szlovénben ugyanis az óbolg. *u*-nak hangsúlyos szótagban *ü* felel meg, ha a következő szótagban *i* van (! ?); ha ez az *ü* hangsúlytalanná lesz, s az utána következő *i* a hangsúlyos, akkor az *ü* *i* be megy át». — Ez a magyarázat azonban teljességgel helytelen s csak azzal menthető, hogy Melichnek nagyon is kevés adat állott rendelkezésére e tünemény hangtani értelmezésénél. Az alábbiakból meggyőződhetünk, hogy az *ü* > *i* illetőleg *ü* > *ı* nemcsak az *i* előtt, hanem bárminő egyéb vocális előtt is végbe

mehet, hogy tehát az *ü*-ből az *i (ı)* nem egy rákövetkező — hangsúlyos *i* hatása — hanem egyszerűen a hangsúlyviszonyok hatása alatt fejlődött. Példák: *lüstvo: lidẹ́n, lidí, liddẹ́, z lidmí bòi lüdän* = légy emberséges az emberekkel! de gen. *lüdı*; mellékalakok: *lıdẹ́n, lıdí, lıddẹ́, z lıdmí; < ljudjé, ljudíj, ljudém, ljudí, z ljudmí* .... — l. 50. s k. l.

De M. nem elégszik meg azzal, hogy a hazai szlovének nyelvében fedezzen föl olyan hangjelenséget, a mely nincs meg benne, hanem tovább megy és egyetlen egy megnemértett szóra támaszkodva azt vígan alkalmazza egészen más területre is: «E jelenség, mondja a jegyzetben, úgy látszik, megvan a *kaj*-területen is, v. ö. *pìšiv, pišìva*: szerb *pùšljiv* Rad 116 : 148.». E szerint tehát, ha igaz, a kaj-területen is «az óbolg. *u*-nak hangsúlyos szótagban *ü* felel meg, ha a következő szótagban *i* van; ha ez az *ü* hangsúlytalanná lesz, s az utána következő *i* a hangsúlyos, akkor az *ü i*-be megy át». No ezt a «*kaj*-terület» ismerősei bizonyára a legnagyobb ámulattal fogják olvasni. De nézzük csak, hogy is sikerült M.-nek ezt az eddig a *kaj*-területen tudtommal sehol sem észlelt jelenséget megállapítani. Hát ehhez a nagy fölfedezéshez neki untig elég volt — egyetlen egy szó, a *pìšiv* szó, a melyet Rožić egy *kaj*-nyelvjárás leírásában szembe állít egy što-nyelvjárásból idézett *u*-val hangzó szóval: St. *pùšljiv* vermiculus. De hát az isten szerelméért hogy lehet egy ilyen összeállításból ilyen következtetést vonni?! Hisz a *kaj*-nyelvjárásban egyáltalában az *u*-ból lett *ü* ritka mint a fehér holló, úgy hogy Lukjanenko összefoglaló művében egyenesen tagadja, hogy a *kaj*-nyelvjárásban *u*-ból valaha *ü* lett volna, l. *Kajkavskoe narěčie* Kiev 1905, 102. l., de v. ö. Fancev később megjelent czikkét Beiträge zur serbokroatischen Dialektologie Arch. f. slav. Phil. 29 [1907] 323. l., hangsúlytalan *u* helyén álló *i*-ről meg épenséggel nem tudok semmit a *kaj*-nyelvjárásban. De arról nincs is szó, tudok-e én vagy más ember ilyen eseteket, itt végtelenül egyszerű a kérdés: Melich arról a területről szól, a melyet Rožić leírt, a «Prigorje» tájszólásáról, kár tehát M.-nek okoskodnia, hisz R. értekezésének más részében apróra tárgyalja az egyes hangokat, elmondja, hogy eredeti *u*-nak csakúgy mint eredeti *ǫ*-nak mindig kivétel nélkül*) — *u* felel meg. Egyálta-

*) Ha azt mondja, hogy az *ǫ* > *u* megfelelésből van egy kivétel: óbolgár *sǫbota*, što nyelvjárás *sùbota*, Prigorjében *sibòta*, l. Rad 115 : 80. és 83. l., az egyszerűen tévedésen alapul: a *sibòta* egészen szabályos megfelelője a róm. kath. szlávoknál általános *sobota* alaknak, hisz ennek a nyelvjárásterületnek egy jellemző vonása a hangsúlytalan *o*-ból lett *i*.

lában érthetetlen, hogy M. miért hiszi, hogy a *pìšiv* szóban az első szótag *i*-je eredeti *u*-ból való? Csak azért, mert a szerb azt mondja, hogy *pùšl̨iv*, de hát akkor miért nem teszi a legkisebb kisérletet sem annak bebizonyítására, hogy épen a Szlavoniában használt szerb szó őrizte meg az eredeti hangzót, ha ugyan képzésre nézve is nem csak jelentésre nézve azonos a *pìšiv*-vel és ha hangtani fejlődés, nem pedig más körülmény, tegyük más szóhoz való hasonulás, szakította szét a két eredetileg talán azonos szókat. Ha a kaj *pìšiv* szóban, a mely azt jelenti, a mit a szerb *pùšl̨iv*, azaz «wurmig, vermiculosus», az *i* *u*-ból lett, miért írja Pleteršnik szlovén szótárában a hozzá közel álló szavakat mind *i*-vel és nem *u*-val: 1. *piška* 1. der Holzwurm, das Wurmloch, *pískav* wurmstichig, *piščìv* wurmstichig, és miért állítja Miklosich szófejtő szótárában az idevágó szavakat *pysk-*alá? hisz az *y*-ból valamennyi déli szláv nyelvben *i* lett, nem *u*!!

Igazán könnyelműbben mint itt még Melich is ritkán állapított meg hangjelenséget. De ámbár ilyen meglepetésekben elég gyakran részesíti a hozzáértő olvasót, nehezemre esik Pável-lel elhinni, hogy M. még azt sem tudta, hogy a magyarországi szlovének eredeti *u* helyén hangsúlyos szótagban rendesen *u*-t ejtenek, nemcsak «ha a következő szótagban *i* van», hajlandó volnék föltenni, hogy csak kegyetlenül rosszul szerkesztette azt a mondatot, a melylyel ebben a pontban foglalkoztam, de Pávelnek formálisan tökéletesen igaza van, mikor M.-nek egy másik helyen újra fejére olvassa tévedését:

Pedig a számtalan egyéb példa minden kétséget kizárólag igazolja, hogy az *ü* nem a rákövetkező szótag vocálisától függ; külömben is hogy magyarázná Melich idézett sorai értelmében a *sadű*, *mädű*, *prahű*, *lädű*, *sinű* stb.-féle alakokat, melyekben az *ű* után egyáltalában nem következik semminemű szótag, semminemű vocális? — 1. 59. 1.

3. A szlovén nyelvben az eredeti *dj* kapcsolat teljesen összeesett eredeti *j*-vel; ha hazai szlovéneink *dj* kapcsolat helyén mégis nagy ritkán *gy*-t ejtenek, ez korántsem egy régibb hangállapot megőrzésében, hanem abban leli magyarázatát, hogy a *dj* kapcsolat helyén hangzott közös szlovén *j* náluk szakasztott olyan föltételek alatt válhatott *gy*-vé mint a régi, közös szláv *j*. Pável nem ismerte föl tisztán ezt a helyzetet és nem meri a 119. lapon helyesen megállapított tényt, hogy a hangzók közt álló *j* hangsúlyos szótag elején *gy*-vé változik, az eredeti *dj* kapcsolat helyén álló *j*-re is alkalmazni; ok nélkül csodálkozik tehát, hogy a *mèj̨a* «megye» szó származékaiban dűlőnevekben egészen szabályosan keletkezett *gy*-t, illetőleg ebből keletkezett *g*-t is találni: *v mäďái̯*, *mägìcä*. Eleinte mintha még ingadoznék:

Ebből a *j*-ből [már t. i. eredeti *dj* helyén állóból) csak a legritkább, s épen azért nagy valószínűséggel csak analogiás esetekben lesz *ď*, mint pl. *v mäďäį, mägìcä:* egyáltalában nem áll az, a mit e szó kiejtésére nézve Melich munkájának több helyén is a legnagyobb határozottsággal bizonyítgat. így az I. 141. lapján: «itt (= a hazai szlovénban) a *meja* ma csakis *megya*-nak hangzik»; szó sincs róla: soha a *meja* alakot *ď*-vel nem ejtik, se Vashidegkúton, se sehol a vend nyelvterületen — l. 105. s k. l.

de később egészen határozottan állítja:

Soha *gy*-vé nem lesz a *j* következő esetekben: α) Mikor *d*+*j*-ből fejlődött (kivéve természetesen a consonans utáni helyzetet, pl. *ärďäįca* stb.). Egyetlen kivételnek látszik e téren a *mèįja* szóhoz képzett s mindig csak határjelölő értelemben használt «*mäďé, magìcä, mäďícä*»; ám ezek, mint megcsontosodott, speciális jelentésű kifejezések, analógikus hatásokat őrizhetnek; v. ö. *mäję̌* = mezsgyék, *na mäjòu̯ kàmän postàvıtı* = követ állítani a határra, *mäjáš* = határszomszéd, stb.; a nom. meg pláne soha. de soha sem hangzik «*megya*»-nak, a mint azt Melich állítja (Szl. Jöv. I. 141: «Itt a *meja* ma csakis *megya*-nak hangzik») — l. 120. l.

Kár, hogy P. a kézirat lezárása előtt el nem olvashatta épen a *j* > *gy* változásról szóló akadémiai értekezésemet, a melyben ez a kérdés is tisztázva van, l. Asbóth A *j* > *gy* változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelvjárásokban 1908, 41. l. Hogy P. nem merte itt az egyetlen lehetséges következtetést levonni, onnan van, hogy az eredeti *dj* helyén álló *j*-re ez az egyetlen eset, a melyben a közös szlovén *j* hangzók közt és egyes alakokban a hangsúly előtt állt.

Mielőtt folytatom, megállok még egy perczre a szlovén *mèįja* szónál, hogy rámutassak arra, hogy M. nemcsak azt állítja újra meg újra, hogy szlovéneink a mesgyét **megya*-nak híjják, a mi föltünő tévedés, hanem hogy sok más különös dolgot is mond a szlovén *mèįja* és magyar *megye* kapcsolatában, különösen a Jöv. szav. II. 41. l., de ezekkel ezúttal nem kívánok foglalkozni, megelégszem azzal, a mit ő maga a «fődolog»-nak mond. «A fődolog, mondja M., hogy szlovénül a X. és XI. században a m. *megye* szónak megfelelő szláv szót szintén *mega*-nak írták, a mint azt fentebb bizonyítottam». Nézzük csak, hogy ezt «fentebb», azaz a 38. l., milyen fényesen bizonyította:

Ha tehát a szlovénben ezt a szót: *meja* (megye) le kellett írni, akkor már a legrégibb időben is ezt *mega*-nak írták (az

1055-i magy. tih. ap. al. levélben is így van). Ez a szó ugyan nem fordul elő az ószlov. Freisingeni nyelvemlékekben, de más hasonló esetekből kikövetkeztethető ez az írás.

Tehát M. úgy bizonyította, hogy «szlovéneink a X. és XI. században (értsd a freisingeni töredékekben) a megye szavunknak megfelelő szót *mega*-nak írták, a mint mindenki minden pillanatban ép olyan játszva bizonyíthatja, hogy azt akkor — *meia*-nak írták. De hát érdemes-e olyasmit bizonyítani, hogy így vagy úgy írták — mikor nem írták! és hogyan lehet ez a «fődolog»?

Pável a 117. l. nagyjában összeállítja Melich zavaros tanítását, hogy *j* egyáltalában mikor lesz szlovéneinknél *gy*-vé, kiírom a helyet, mert megkönnyíti a magyar nyelvésznek egy rá nézve is fontos kérdés áttekintését. P. összeállítása és nyomban rá következő itélete így hangzik:

«Eredetre nézve a *ď* többféle lehet. Mindenekelőtt *ď* fejlődhetik 1. eredeti *j*-ből, különösen a szókezdő *j*-ből; Melich ismételten idézett munkájában több helyen is a leghatározottabban nyilatkozik ezen hangtani jelenségről; így az I. 141. lapján ezt mondja: «. . . . a hazai szlovén ma is, az eredetre való tekintet nélkül, minden *j*-t *gy*-sen mond . . . itt a *meja* csakis *megya*-nak hangzik . . .». A 146. lapon: «. . . itt azonban» (t. i. a hazai szlovénben) «az eredeti *j* (és *g*) általában *gy*-nek hangzik . . .», tehát már nem «minden *j*», nem is «az eredetre való tekintet nélkül». De menjünk tovább; a II. könyv 39. lapján ezeket olvassuk: «a hazai szlovénben azonban *j*-ből, *e* és *i* előtti *g*-ből *gy* is lesz, sőt a *j*-re saját tapasztalatom alapján állíthatom, hogy minden *j* kezdetű szó *gy*-vel hangzik . . .». Folytatólag pedig a 41. lapon: «a hazai szlovénben (a *kaj*-horvátot is beleértve) szókezdő *j*-ből, továbbá *n* (v. ö. balangya: balanja), *l*, *r* utáni, valamint két magánhangzó közti *j*-ből *gy* lesz. Néhány példát idéztem arra is, hogy *e* és *i* közti *g*-ből is *gy*-vé lehet». Ugyanígy a 48. és 217. lapokon.

Az alábbiakból látni fogjuk, hogy ez elhamarkodott állításokban sok a tévedés; Melich ugyanis, mivel többféle hangtani helyzetben talált *j* > *gy* megfelelést, úgy általánosította a hangtörvényt, hogy mindennemű *j*-ből lehet és lesz is *gy*.»

Melich állításai közül a következők helyt állanak: a szókezdő és az *r*, *l*-re következő *j* hazai szlovéneink nyelvében valóban *gy*-vé lettek. Nagy tévedés volt azonban M.-től, hogy a *kaj*-horvátról is ugyanazt állítja, v. ö. Asbóth A *j* >*gy* változás

50. s k. l. Azt hallottuk már, hogy szlovéneink soha sem híjják a mesgyét **megya*-nak, nem pedig azért, mert hangzók közt álló *j* csak akkor vált *gy*-vé, ha a *j* a hangsúlyos szótag elején állt, már pedig a *mèj̯ja* hangsúlya az első szótagra esik. «Hangsúly után, mondja P. nagyon helyesen, egyáltalában szokatlan az eredeti*) s hangzók között álló *j*-nek *ď*-s ejtése, holott Melich ezt is a leghatározottabban állítja, természetesen megvilágító példák nélkül» l. 119. l. Az sem áll, hogy hazai szlovéneink, no meg pláne a *kaj*-horvátok *n*+*j* helyén következetesen *ngy*-t ejtenének; az csak nagy késői analogikus képzéseknél észlelhető, annyira hogy merő lehetetlenség p. o. az *àngyeo*, *evangyèliom* ejtést a magyarországi szlovének nyelvében egy régibb **anjel*, **evanjeliom*-ból magyarázni, a mint azt M. teszi, l. II. 216. k. P. előadása e tekintetben nem egészen tudományos, de az általa közölt nyelvanyag kifogástalan és biztos alapot szolgáltat a kérdés megfejtésére, l. 115. és 124. l. és v. ö. Asbóth A *j* > *gy* változás 34—36. és 50. l.

Az *àngyeo* és *evangyèliom* szavakkal egészen külön kell foglalkoznom, mert a mint a 4. pont alatt látni fogjuk, M. előadásából akár azt is ki lehetne olvasni, hogy *gy*-jük *g*-ből lett. De ez csak ügyetlen szerkesztés következménye, később, Jöv. szav. II. 216. k. l., az összefüggésből egészen világosan kitűnik, hogy M. azt hiszi, hogy *angyeo* régibb **anjel*-ből lett szlovéneink nyelvében, a mit igaz csak azért mondhatott, mert nem ismeri ezt a nyelvet kellően. A 216. l. azt mondja, hogy «a lat. *ge*, *gi* szótagot a róm. kath. egyház nagy területen (s ide tartozik Dunántúl is) *je*-, *ji*-nek olvasta. Ezt bizonyítja a többi közt az is, hogy a lat. *angelus* ma is több nyelvben *j*-vel hangzik». A lap végén folytatja: «A lat. *ge(i)*, vulg. lat. *je(i)* már most nézetem szerint a magyarban is, meg a hazai szlovénben és a kaj-horvátban is válhatott *gy*-vé szó kezdetén, magánhangzók közt, *n*, *r*, *l* utáni helyzetben, s a hazai szlovénben tényleg *angyel*, *angyeo* is az ‚angyal' neve». A következő lapon azt mondja: «M o n d h a t n á ugyanis v a l a k i, hogy hiszen az a valószínű, hogy a hazai szlovénben is az eredeti kiejtés a *g*-s». De Melich ezt nem mondja, nem hiszi; ha mégis előadása itt sem egészen világos, az onnan van, hogy nagy óvatosságában, a melyről más helyeken olyan könnyen megfeledkezik, így fejezi be fejtegetését: «másodszor azonban ki kell emelnünk, hogy a hazai szlovénben és a kaj-horvátban az *e* előtti *g* is, meg *j* is *gy*-vé lehet».

*) A szlovénben «eredeti» *j*-nek kell tartanunk azt is, a mely régi *dj* kapcsolatból keletkezett, ilyenből is csak olyan föltételek alatt keletkezhetik *ď* mint a közös szláv *j*-ból.

A «kaj-horvát»-ot jobb lett volna itt is, valamint mindenütt a hol M. *j* vagy *g* > *gy* változásról szól, elhagyni, mert a mit arra vonatkozólag mond, semmivel sem igazabb mint az, hogy az újgörög ἄγγελος szóban *g* hangzik (l. 217. és 218. l.)!! Áttérhetünk most már nyugodtan a következő pontra.

4. M. a II. 39. l., a mint más kapcsolatban már hallottuk, azt mondja: «A hazai szlovénben *j*-ből, *e* és *i* előtti *g*-ből *gy* is lesz»*); a *g*-nek ilyen változását pedig a következő lapon *B)* a. igazolja:

Szlov. *g* = hazai szlov. *gy; gyenem, gyene, gyenoli, gyenta, gyenejo* (... v. ö. szlov. *geníti*), *gyeto* (Sztaris. 48, de Küzm. Nou. zák. VIII. l.: *geto*, v. ö. szlov. *geto*), *gyíbale* (... v. ö. szlov. *gíbati*), *ogyen* (tűz ... *ogen*) v. ö. szlov. *ógenj, vôgyelgye* (szén... v. ö. szlov. *vogelje*). Idegen szavakban: *angyeo..., evangyeliom, Frígyia* ... Hogy ez idegen szavakban a *gy* lehet magyar eredetű (v. ö. Mikl. Vergl. gr.² I. 352.), lehetséges, de hogy a *gy* *g*-ből a szlovénben is kifejlődhetett, azt az *ogyen* stb. példák igazolják.

Az imént mondottakból nyilvánvaló, hogy az *angyeo* és *evangyeliom* nem ide tartoznak, hogy maga MELICH nem magyarázza *gy*-jüket *g*-ből, azaz *g*-nek ejtett hangból, hanem — elég tévesen *j*-ből! Jobb lett volna a *gyeto-geto*-t is elhagyni vagy fejlődésének a menetét apróra megmagyarázni, mert a mit M. annak bizonyítására fölhoz, hogy itt a *gy* *g*-ből való, az a leggyönyörűségesebb — circulus vitiosus. M. ugyanis azt mondja: «*gyeto: geto* v. ö. szlov. *geto*», a mi nyilván azt akarja jelenteni, hogy a közös szlovénben azt mondják hogy *geto*, a magyarországi szlovének pedig *geto* mellett *gyeto*-t is ejtenek, ergo a *gy* *g*-ből lett; igen ám, csakhogy nem a közös szlovénségben mondják azt hogy *geto*, hanem csakis a magyarországi szlovén nyelvjárásban (l. PLETERŠNIK, *geto* conj. = *kde to*, da ogr. — Mik.»!!), hiányzik tehát M. előadásából teljességgel a biztos kiinduló pont. No de különben sem ismerte föl M. a *g* > *gy* változás igazi eredetét és aránylag szűk körét, PÁVEL mindkettőre fényes világot derít, jellemzi pedig ezt a jelenséget, a 120. s k. l., következőkép:

g > *d'*. Ez a megfelelés aránylag sokkal ritkább, mint az előbbi, de mégsem szorítkozik pusztán az *e* és *i* előtt álló *g*-re, a mint azt Melich állítja, hanem kiterjedhet minden magas hangzók előtti *g*-re.

Hogy a *g*>*d'* hangváltozás ritkább, annak oka abban rejlik,

---

*) Az I. köt. 146. lapján, a mint láttuk, M. még azt vallotta, hogy «itt az eredeti *j* (és *g*) általában *gy*-nek hangzik» — a mi egészen vad állítás.

hogy e megfelelés a tárgyalt consonánsok fejlődésének természetes sorában *(j > ď > g)*, analogikus hatások közvetítésével, a két hangnak egymásra vonatkoztatásával történt visszaesést jelent; a *ď*-vel való alakok így is mindig a ritkábbak, kevésbbé használatosak.

Következnek a példák, mindössze igen kevés, és ezek közül is kérdéses a *dę̀* hol? («vidékenkint *dę̀* (< gde); szlov. gde»): *gę̀* és még inkább az *àńďäo: àŋgäo* meg az *ęvańďèịlıom: ęvaŋgèịlıum* idetartozása.

5. Zöngétlen mássalhangzó után *j*-ből *ty* lesz csakúgy, a mint zöngés mássalhangzó után *j*-ből *gy* fejlődött vagy mondhatjuk egy közös kifejezéssel: mássalhangzóra következő *j* előtt dentalis zár keletkezett, a melybe a *j* beleolvadt. Az esetek nagy száma és a párhuzamosan haladó sorpár olyan végtelenül egyszerűvé teszik a jelenség megitélését, hogy igazán kár csak egy szót is tovább rá vesztegetni, különben is behatóan foglalkoztam *A j > gy változás* cz. értekezésemben nemcsak a *j > gy* változással, hanem a függelékben a *j > ty* változással is, Pável még új anyaggal is megvilágította a jelenséget. Ha Melich azt mondja, hogy szlovéneink nyelvében «*t*-ből *i* [?], *j* előtt *ty* és *cs*» lesz, mindenfélét összekever, részben egészben érthetetlen dolgot is, úgy hogy lehetetlen még a hozzácsatolt példákból is *(tyeden, tretya, protoletye, Sebescsán, kerszcsán)* megérteni, hogy voltaképen mi mindenre gondolt, mikor ezt leírta. Pável ebből a különös csoportból csak az egyetlen biztosan megérthető pontot ragadja ki és erre a következő megjegyzést teszi:

t+j > t+ť: ezekben rendszerint kettős *ť*, *t*-vel megelőzött *ť* hallható, tehát a *ť* (> *k*) nem a szóvégi *t*-ből fejlődött, a mint azt Melich gondolja (Szl. Jöv. II. 39. l.: «. . . *t*-ből *i*, *j* előtt *ty* . . . lesz»), hanem a *t* utáni *j*-ből, s ezt többek között az a körülmény is kétségbevonhatatlanul igazolja, hogy a *j>ť>k* hangfejlődés értelmében a második *ť*-ból lett *k*, míg az első sértetlenül maradt: *cvę̀tkä < cvę̀tťä* . . . — l. 125. l.

Az itt említett *cvèťťä*, a melyből *cvę̀tkä* is lett, *cvèịt* virágból képzett gyűjtőfőnév, a mely, a mint maga P. is lejebb mondja, a közszlovén *cvetje*-nek felel meg.

6. Végre még egy apróság! P. a *v*-nek mássalhangzók előtt való eltünésére első például a következőt hozza föl:

láškı cigáńı = oláh czigányok; a «*láškı*» a nép nyelvén csak ez egyetlen szójárásban fordul elő és ebben is «oláh»-ot jelent s nem «olaszt»-t, a mint azt Melich véli (Szláv Jöv. I. 149. l.; a Küzmics-féle «*z-Vlaskoga országa*» etc. nyilván a szlov.

bibliafordításokra való támaszkodás jele; az «olasz»-t a vend mindig «*talijàn*»-nak, «*talijánäc*»-nek hívja, Olaszországot pedig «*talijànszko*»-nak, a *v*-nek *l* előtti elesését illetőleg v. ö. szlov. *lăs* < *vlas ; lât* < *vlat ; lah* < óblg. *vlahъ*; — l. 135. l.

Erre Melich legújabban megjegyzést tett:

Minthogy a hazai szlov.-ben, mondja M., szókezdő délszláv *vl-: vl*-nek megmarad (vö. hazai szlov. *vlás* ∾ *vlasťé, vlaskę* = osztr. szlov. *lâs*, hazai szlov. *vlát* ∾ *vlatovďé* = osztr. szlov. *lât* vö. Pável, Vashidegkúti szlov. nyelvj. 11, 12, 126.), ezért tehát a Küzmics által használt *vlah* nem okvetetlen irodalmi eredetű (máskép Pável i. h. 135.); teljesen szabályos hazai szlov. alak *vlài̯* vagy *vlái̯* (több. nom. *vlàsı̣* vagy *vlásı̣*) volna — l. MNy. 6 : 339. 1. jegyz.

M. nem vette észre, hogy itt nem hangtani kérdésről van szó, hanem jelentéstaniról, Pável azt állítja, hogy a hazai szlovének az olaszt mindig *talijánäc*-nek híjják és e z é r t, nem hangtani okokból, tartja Küzmics nyelvhasználatát idegennek. Mit is mond Melich mindjárt a következő lapon?

Az *oláh—olasz* szó tehát tanulságos példa arra, hogy szláv jövevényszavaink kutatása terén igen sokszor a j e l e n t é s alapján is lehet vizsgálódni s értékes eredményekhez jutni.

Hát Pávelnek nem lehet, nem szabad?!

Azt hiszem, az eddig végzett szembeállítás eléggé mutatja, hogy P. értekezése a magyar nyelvészek számára is becses anyagot rejt; ha pedig valaki épenséggel azt hiszi, hogy a szlovén nyelv erős hatást gyakorolt a magyar nyelvre, nemcsak hiszi, hanem vallja is és rá bizonyítékokat is keres, no akkor egyenes mulasztást követ el, ha Pável értekezését gondosan el nem olvassa. Mert egyedül Pleteršnik szótárával sehogy sem boldogul. Alkalmilag talán rámutatok arra a nagy űrre, a mely legalább a hangzók quantitásában a Pleteršnik szótárában leírt szlovén nyelv közt és a magyarországi meg a szomszéd stiriai szlovén nyelvjárás közt van. De mert hasonló nyilatkozataim már eddig is félreértést szültek, két példán ki akarom mutatni azt a nagy visszásságot, hogy néha egy-egy magyar szót egyszerűen valamely Pleteršnik szótárában talált szlovén szóból származtatnak, a nélkül, hogy számot adnának maguknak és nekünk a szó további kapcsolatairól. Igen naiv dolog ebből azt következtetni, hogy én Pleteršnik szótárát hasznavehetetlennek tartom vagy épenséggel, hogy haragszom, ha valaki használja. De áttérek a példára!

MARIÁNOVICS a mohó—mohón szó érdekes fejtegetése közben ezt mondja:

De ez a *moh* már maga is félreértés és elvonás útján keletkezett a *mohon*-ból, csakúgy mint *mohó* a későbbi *mohón* alakból. Erre a föltevésre az a körülmény bátorít, hogy szláv nyelvterületen találtam a *mohón* határozóhoz föltünően hasonló kifejezéseket, még pedig a szlovénben: «*na mah* im Nu, sogleich; *v en mah* mit einemmal»! Ebből azt következtetem, hogy valaha régen egy ilyenféle szláv kifejezést vettek át, csak a prepoziczíót cserélve el magyar raggal, s kezdetben így mondták: **mahon* (v. *egy mahon* kiitta, **mahon* megette, azaz hirtelen egyszerre (v. **máhon*).

A szlov. *v en mah*-hoz M. jegyzetet is ír, még pedig egészen különös jegyzetet:

Szó szerint «egy csapásra», mert *mah* a. m. Schwung, Hieb, Schlag (Pleteršnik kitünő szlovén szótárát bátorkodom használni, noha Asbóth Oszkárnak ez úgy látszik nem tetszik). A szerb-horvátban is *mah*, az óbolgárban is.

Hogy PLETERŠNIK szótára mennyire «kitünő» vagy nem, azt MARIÁNOVICS aligha tudja megitélni, legalább nálamnál semmi esetre sem jobban, de hogy mennyire távol áll tőlem az a kívánság, hogy ő ne használja ezt a szótárt, azt fényesen igazolhatom azzal, hogy egyenesen szemrehányást teszek neki, hogy miért nem aknázta ki jobban, a mit PLETERŠNIK szótárában találni, miért nem böngészte ki azt az alakot, a mely szőröstül bőröstül átkerülhetett volna a szlovénből, úgy hogy egyszerre meglett volna, ha nem is a magyar **mohon*, de legalább az a **mahon* alak, a melyhez M. olyan mesterséges úton, fordítás, még pedig helytelen fordítás útján jutott. PLETERŠNIKnél ugyanis külön czikkben megtalálhatta volna M. a következőt: «*mâhom* sogleich, auf einmal». De nagy hiba volna most már azt mondani, hogy a m. **mohon—mohón* szlovén *mâhom*-ból lett, mikor mi PÁVEL értekezéséből megtanulhatjuk, hogy egy szerb *mȁhom* — mert az is van ám! — csakis rövid *a*-val ejtett alak felelhet meg hazai szlovéneinknél, de megtanulhatjuk még azt is, hogy szó végén szlovéneink ritkán ejtenek *m*-et, hanem azt rendesen *n*-né változtatják, ha tehát szlovén eredetű a **mohon > mohón* szavunk, akkor ezt egy **màhon* alakból kell magyaráznunk, a melyet igaz PÁVEL nem ismer.

Vagy mondok más példát. A MNyr. «szerkesztősége» a zemplénmegyei *Szomotor* helynevet megfejti — PLETERŠNIK szótárából, neki ez a, nem bánom, «kitünő», szótár arra untig elég. No jó, de legalább nézze meg, hogy mi áll benne, mert ha úgy

használjuk a szótárt, a legjobbat is, más mint képtelenség nem sülhet ki belőle. A velős magyarázat így hangzik:

Szomotor alkalmasint szláv eredetű helynév (a szlovénban pl. *smoter* u. m. czél, tkp. «meglátó»).

Szegény PLETERŠNIK, mi mindenért tesznek téged felelőssé — tisztelőid! P.-nél az egész, ugyancsak ártatlan czikkecske így szól:

smóter, tra, m. der Endzweck, die Intention, das Ziel, Cig. (T.), C., *nk;* — *stsl.*

Kezdjük a legvégén, mit jelent az a titokzatos — *stsl.*? Hja, az valami egészen furcsát jelent, azt jelenti, hogy a szó nem — szlovén, hanem az egyházi szláv nyelvből kölcsönkért tudományos terminus! Ha a Nyr. «szerkesztősége» megint egyszer magyarországi helyneveket kíván a szlovénből magyarázni, más hasonló tudományos kifejezéseket is ajánlhatok még becses figyelmébe: *motrîlnica* Observatorium, *motríšče* Beobachtungs-, Standpunkt, *motrîvec* Beobachter, egytől egyig a *smóter* közeli rokonai, hisz utolsó sorban mind a *motriti* igéből hajtották, a melyet a szlovén nép — nem ismer! Igen bizony kicsit haragszom, de nem PLETERŠNIKRE, hanem azokra a magyar nyelvészekre, a kik olyan könnyelműen használják szótárát és ezeknek különösen ajánlom PÁVEL gazdag értekezését — tanulhatnak belőle valamit!

ASBÓTH OSZKÁR.

Glotta. Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache. Herausgegeben von PAUL KRETSCHMER und FRANZ SKUTSCH. I. Band. Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht, 1909. 8-r. 432 l. Ára 14·40 K.

Ez a folyóirat, mely mindjárt első alkalommal ilyen vaskos kötettel köszönt be, igen nagy szükségletet kíván kielégíteni, a mikor programmjául tűzi ki az indogermán összehasonlító nyelvtudomány és a görög-latin philologia egymáshoz közelebb való hozását, a mely két tudomány — bárha közös tőről fakadt, közös czélokat szolgál s rá van utalva egymás kölcsönös és folytonos támogatására — az utóbbi időben mind inkább és inkább eltávolodott egymástól. Ennek az eltávolodásnak egyik legkárosabb következménye az lett, hogy a görög és latin grammatikát, a philologiának ez egyik legfontosabb, alapvető disciplináját, az indogermanisták kiszakították a többi philologiai tanszakok köréből s beolvasztották a rokon nyelvek egyetemes, összehasonlító grammatikájába s itt a philologia szempontjaira való tekintet nélkül, mint a saját külön dominiumukat kezelik. A legtöbb philologus azonban nem hajlandó elismerni ez eljárás jogosultságát s

viszont nem vesz tudomást az új alapon szervezett és új módszerek szerint dolgozó, görög és latin nyelvtudomány eredményeiről, hanem zárkózottan visszahúzódik a régi grammatika keretei közé, mely csupán a philologia igényeinek hódol s annak mintegy a segédtudománya. Így áll elő az a sajnálatos helyzet, hogy ma tulajdonkép kétféle görög-latin grammatika van, egyik a régi, a philologusoké, melyet az iskolákban tanítanak, másik az új, az indogermanistáké, mely hatalmas föllendülése és szép sikerei ellenére a szorosan vett tudományos körökön kívül szélesebb rétegekben elterjedni nem igen tudott. Hogy ez absurd és tarthatatlan helyzet, azt nem szükség bővebben bizonyítani. Az indogermanisták joggal elvárhatják a philologusoktól, hogy az ő termékeny és az eddiginél a nyelv szerkezetébe mélyebb bepillantást engedő módszerüket, valamint kétségtelenül helyes, új eredményeiket elismerjék s magukévá tegyék, viszont pedig indokolt a philologusok azon óhajtása is, hogy az indogermánisták nagyobb figyelemmel legyenek nyelvészeti kutatásaiknál a philologia speczialis szükségleteire, mint eddigelé. Szóval egy becsületes és lojális compromissumot kell kötniök a feleknek s föl kell hagyni az eddigi passiv ellenállással, illetve lappangó háborúval.

Úgy tetszik nekem, hogy ennek a megegyezésnek, a két fél közt való közeledésnek a módját is és formáját is dicséretre méltó ügyességgel találták meg a *Glotta* folyóirat szerkesztői, P. Kretschmer bécsi és F. Skutsch boroszlói professzorok. Az előbbi határozottan linguista ugyan, még pedig a legkiválóbbak közül, de már több ízben jelét adta annak, hogy nyelvészeti kutatásait képes összhangba hozni magasabb történeti és philologiai szempontokkal is (legszebb példa erre az Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache, Göttingen, 1896. cz. munkája). Az utóbbi inkább philologus, de olyan, a ki nem zárkózik el az indogermán nyelvtudomány újabb eredményei elől, hanem azokat felhasználja, sőt maga is gyarapítja. Így a két tudomány közti egyensúly már a szerkesztők tudományos egyéniségében is a legteljesebb mértékben kifejezésre jut.

A «Zur Einführung» cz. lapidaris bevezetésben világosan megjelölik a szerkesztők ez új folyóirat programmját. Már a felölelendő kör megállapításában kifejezést nyer az alapelv, a philologiai szempontnak érvényesítése a linguistikában, oly módon, hogy ők a görög és latin nyelvészetet, mint szorosabb egységet kiszakítják az indogermán nyelvek köréből s csupán ennek a két nyelvnek a kutatására kívánják korlátozni a folyóiratot. Ezen körön belül is azokra a kérdésekre vetik a fősúlyt, melyek a linguistika és philologia határán mozogva, mindkettőnek közös problémái s alkalmasok azon meggyőződés meggyöke-

reztetésére, hogy a philologusnak szüksége van linguistikai képzésre s megfordítva, a mint ez más indogermán területeken már állandó gyakorlattá vált. A nyelvtudománynak be kell bizonyítania, hogy ő a philologus munkáját támogatni hivatott és erre képes is s ezért bele kell nyúlnia az írók és feliratok kritikájába és interpretatiójába, sőt historiai, ethnologiai, vallástörténeti s más kérdésekbe is. Mindazok a kötelékek, melyek a linguistikát a philologiához fűzik s melyeknél fogva az előbbi az utóbbi munkáját elősegíteni képes, itt gondos ápolásban fognak részesülni. Itt a nyelvtudomány szorosan a philologia szolgálatába szegődik.

E fő alapelv mellett, de evvel szoros kapcsolatban, folyóiratuk fontos feladatául tűzik ki a szerkesztők a görög és latin nyelvtudomány mindazon szakaszainak a különösebb felkarolását, melyeket eddigelé, talán éppen az elszigetelt helyzetnél fogva kevesebb figyelemben részesített az indogermán összehasonlító nyelvtudomány. Ilyenek: a görög szókutatás előtérbe helyezése a görög thesaurus előkészítése czéljából; mindkét nyelv syntaxisa, mely a hang- és szótan uralkodó helyzeténél fogva az eddigi indogermanistikában meglehetősen hátra volt szorítva; az újgörög nyelvészet, melyre nem csupán a byzantinistának, hanem a hellénisztikus korral foglalkozónak is szüksége van; az italiai dialektusok, melyeket a latin túlsúlya miatt az elhanyagoltatás veszedelme fenyeget s végül — a mit legelőször kell vala említenünk — az iskolai grammatika igényeinek tekintetbe vétele, illetve az «új» grammatika főeredményeinek az iskolába való bevitele, a mi a humanismus egyik életkérdése.

Tekintettel az így kitűzött czélnak fontosságára, az alábbiakban részletes ismertetését kívánjuk adni e folyóirat első kötetében közzétett czikkeknek. A rendelkezésünkre álló terjedelem korlátoltságánál fogva természetesen nem terjeszkedhetünk ki valamennyi czikkre, hanem szemelvényesen csakis azokra, a melyek legjellegzetesebben képviselik e folyóirat speciális czélját, avagy pedig a mi tanulmányaink köréhez a legközelebb állanak.

A hosszú sort a latin philologia egyik legrégibb és legtiszteltebb alakjának, F. Buechelernek értekezése nyitja meg: *Grammatica et epigraphica* (1—9.). Itt szövegjavítások (coniecturák) vannak közölve egyes feliratok romlott helyeihez nyelvtudományi vonatkozású magyarázatokkal kapcsolatban. Érdekes példa: *aratis eoram* h. *aretis eorum*-ot javasol, hol aretis gör. *ἀρεταῖς* nak felel meg.

P. Kretschmer: Zur Geschichte der griechischen Dialekte (9—51.). Kiindul a nyelvtudománynak a görög dialektusok összehasonlító vizsgálata folytán nyert azon eredményéből, hogy Görögország régi

lakosságára, melyet az eposból kölcsönzött névvel achájnak nevezünk, egy újabb rétege telepedett le a bevándorlott törzseknek, az ú. n. nyugati görögök. Ez új bevándorlók összevegyültek a régiekkel s innen állott elő a dialektusok keveredése, mely alól csupán Arkadia, Lesbos, az æol Kis-Ázsia és Cyprus maradtak kivételek, míg Thessaliában, Közép-Görögországban (Attika kivételével), Krétában s a Peloponnesos szélein kevert dialektusok keletkeztek, melyeket újabb időben többen igyekeztek elemezni. Kretschmer most azt vizsgálja, hogy milyen viszonyban áll ezekhez az ión törzs Attikában, Euboiában, a Kykladokon és a kariai-lydiai parton? Nem ért egyet Ed. Meyerrel (Geschichte des Altertums II, 238.), ki szerint az ión törzs Közép-Görögországból Kis-Ázsiába történt kivándorlás útján ép úgy keletkezett volna, mint a kis-ázsiai æol az északi görögből s ily módon az ión dialektus először Ioniában alakult volna ki.

Ezzel szemben ő azt tartja, hogy az anyaország legrégebbi görög népessége homogen volt az iónokkal s az achájok csak egy második réteget képviselnek, mely az iónon telepedett le, mint a dór az achájon. Az anyaországi ión törzs pedig még az acháj vándorlás előtt kiterjeszkedett kelet felé, a szigetekre s a kis-ázsiai partokra.

Ehhez a legrégebbi autochthon lakossághoz tartoztak a pelasgok is, kiknek nevét Kretschmer a *πέλαγος* (eredetileg = a síkság, ófn. flah, óeszl. ploskŭ, lat. plăga) szóból származtatja, mely a «tenger» jelentést ép úgy nyerte átvitel útján, mint a latin æquor (æquusból). *Πέλασγοι* < **Πελαγσκοί*, mint *μίσγω* < **μίγ-σκω*, *φάσγανον* < **φάγσκανον*. *Πελαγσ-* gyenge tő (Schwundstufe) a *πέλαγος* mellett.

Ezzel a nyelvtudományi úton nyert hypothesissel összhangban állanak a krétai ásatások eredményei, melyek szerint Evans és Halbherr négy korszakra osztották fel a régi krétai kultura történetét, 1. a nem görög eteokretesek kora, 2. pelasg kor, 3. achájok kora, 4. dórok kora.

Nyelvészeti bizonyítékai a következők:

1. Vannak az arkádiai dialektusnak ión elemei (*εἰ*, *ἄν*, *-ναι*-végű inf.), melyek legkönnyebben úgy magyarázhatók, hogy a legrégibb ión népesség keveredett az acháj bevándorlókkal s ennek maradványai az arkádiaiban található ión formák.

2. Eme dialektuskeveredés bizonysága továbbá a *οἱ*, *αἱ* névelőforma, mely közösen előfordul az ión-attikaiban és az achájban (æol, thessaliai, arkadiai-kyprosi), míg a nyugati görögben ezekkel szemben megmaradt a *τοί*, *ταί*.

3. Viszont vannak partialis egyezések az északi acháj dialektus és a szomszédnyelvek közt, melyek az ión-attikaiban nem fordulnak

elő s melyek a két réteg külömbözősége mellett bizonyítanak, mint az -ιος patronymika (északi achíj, messapiai, italiai és galliai), az rj > rr assimilatio (acháj és messapiai), továbbá az -ο tövek -ι gen. sing.-a.

4. Vannak partialis egyezések az acháj és nyugati görög között, melyek az ión-attikaiban nem fordulnak elő: acháj κε, nyug. gör. κα, ión-att. ἄν; æol-thess. és nyug. gör. αἰ = ión εἰ; a -ζω végű igék -ξα aor.-a és az apokope a præpositióknál.

Az apokopeval külön fejezetben foglalkozik, czáfolva J. Schmidt elméletét (KZ, 38, 1. s k.), ki ezt a proklisis folytán beálló hangsúlytalansággal magyarázza, és pedig azért, hogy előkészítse a talajt egy másik theoriája számára, mely szerint a gör. dat. plur. -οις azonos az -οισι locativussal s nem egy régi -ōis instrumentalisnak felel meg, mint általában vallják. Egyenként kimutatja a præpositióknál ez elv helytelenségét s helyesebb magyarázatokat állít helyébe. Ἀνά, παρά-nál dissimilatio, περί-nél először egy hangváltozás a liquida szomszédságában (περέ) s ekkor dissimilatio okozza az apokopet stb. Kimutatja a három nyelvrétegnek (ión-attikai, acháj, nyugati görög) eltérő viselkedését az apokopéra nézve.

Az ión-attikainak nem természete ez, a másik kettőnek igenis, de vannak eltérések. Így a nyugati görögben κατά csak dentalis explosivák előtt szenved apokopét (κάτ'), az achájban ellenben az összes consonansok előtt.

F. Sommer: Zu den homerischen Aoristformen ἔκτα, οὖτα, ἀπηύρα und ἐγήρα (60—67.). Ellentétben az eddigi magyarázatokkal, ez alakokban Homerosnak, v. az ő iskolájához tartozó költőknek újképzéseit látja. ἔκτα az ἔκτατο után a themat. II. aor. analogiájára, mint ἔσχετο : ἔσχε, οὖτα viszont a már kész ἔκτα analogiájára keletkezett. ἀπηύρα összevonás útján keletkezett egy *ἀπηύραςε-ből, mely szabályszerű 3. személye az *ἀπη-ϝρασ-ον > *ἀπηύρασον > ἀπηύρων-nak. ἐγήρα szabályszerű újképzés a γηρα- aor. tőből: *ἐγήραε, melyhez Homeros egy γηράς participiumot is képezett az ἔκτα : κτάς, ἀπηύρα : ἀπούρας analogiájára. Ezek az újítások nem vitathatók el Homerostól, ha benne igazi költői személyiséget látunk, ki továbbképzi a nyelvet. Helytelen dolog a homerosi nyelvben valami megcsontosodott leülepedését látni egy régi kor nyelvének.

O. Hoffmann: Die Medialendung -σαι in der thematischen Flexion (67—68.).

F. Skutsch: Die Flexion von τίς (69—71.).

F. Bechtel: Beiträge zur griechischen Wortforschung (71—75.). 1. ἀβληχρός-t a *μελεχ-basisból (ablautformák: μαλάχ-η, μαλάσσω, μολόχ-η stb.) származtatja, hol az μλ hangcsoport helyébe βλ került

s a tőhangzó a nyújtott fokozatot (Dehnstufe) vette föl. Ennek az etymologiai összefüggésnek megfelel a jelentésbeli rokonság: ἀβληχρός = lágy, szelid, gyönge; μαλακός = puha, gyöngéd.

2. ἄκνηστις (hátgerincz) a κνῆστις-ből (dörzsölő vas) származik s nem az ἄκανθα, ἀκίς-ból, mint PRELLWITZ állítja.

3. ὄρπηξ (rügy, ág) a ἕρπω-ból, melynek alapjelentése: csúszok, de ez a jelentés úgy a prózában, mint a költészetben bővült s jelenti a mozgást, fejlődést, gyarapodást általában, a mint azt több példával igazolja.

4. τερπικέραυνος összetett szó, még pedig ú. n. Bahuvrīhi-compositum a τέρπος + κεραυνός-ból, mint Τερψιχόρη (a τέρψις + χόρος-ból) s jelentése: az, kinek gyönyörűségét a villám alkotja.

F. SOLMSEN: Eine griechische Namensippe (76—82.).

P. KRETSCHMER: Eine boiotische Vaseninschrift (82—86.).

S. KUGÉAS: Herkunft und Bedeutung von neugriech. Νικλιᾶνοι und Φαμέγιοι (86—104.).

Ez elnevezést Maniban, a Peloponnesos déli félszigetnyúlványainak középsőjén használják; az előbbit az előkelők, utóbbit a népesség alacsonyabb osztályainak megjelölésére. Az utóbbi az olasz familia szóból ered, a mint azt már régen megállapították. Középkori olasz oklevelekben gyakran található a «fameje» szó «szolga» értelemben, úgyszintén Krétában is φαμέγιος a szolgát jelenti. Az előbbi értelmezésére több kísérlet történt, de sikertelenül. KUGÉAS most döntő bizonyítékokkal magából a néphagyományból mutatja ki, hogy Νικλιᾶνοι Νίκλος (Nicolaus rövidített formája)-ból és az -ανος nemzetségképző suffixumból van alkotva. Νίκλος volt a γενάρχης-e egy hatalmas Manibeli nemzetségnek, melynek neve később kiterjesztetett az összes hatalmasokra, mint Νικλιᾶνοι. Igen valószínű, hogy ez a Νίκλος, kitől az egész nemzetség nevét vette, azonos Nicolaus de St. Omerrel, Morea franczia eredetű, nagy hadvezérével, kinek a XIII. század végén itt nagy birtokai voltak. Ez nem volna az első eset, mikor egy lakoniai nemzetség a maga eredetét idegenből származó γενάρχης-re viszi vissza. Így a Γιατριᾶνοι, vagy Γιατράκηδες a firenzei Mediciektől származnak.

F. SKUTSCH: Vom pompejanischen Strassenleben (104—113.).

FR. VOLLMER: Zur lateinischen Konjugation. 1. est und ēst. 2. Der Imperativ cap. (113—116.)

G. N. HATZIDAKIS: Grammatisches und Etymologisches (117—128.). I. Die Nomina auf -ιδεύς und -δοῦς. Előbbiek goneonymika (ἀετιδεύς, λυκιδεύς, χηνιδεύς), utóbbiak rokonságszavak (ἀνεψιαδοῦς, ἀδελφιδοῦς, υἱιδοῦς). Már régebben felismerték, hogy ezek össze-

függenek a -δης patronymikával és az -ις, -ιδος képzős nomenekkel, mely utóbbiak már Homerosnál előfordulnak, míg az előbbiek Homerosnál még ismeretlenek. Ezek tehát újképzések. Kiindulási pontul H. az -ις, -ιδος-végű főneveket veszi, melyekből az -εύς, -οῦς-ra végződő főnevek analogiájára, melyek rokon (deminutiv s rokonságjelző) jelentésűek voltak, lettek az -ιδεύς, -ιδοῦς-végűek.

Így ἀδελφεός, mely homerosi szó, után képezhették ἀδελφιδέος-t egy supponált *ἀδελφίς-ből. Úgyszintén ϑυγατριδεός, ἀνεψιαδεός, υἱιδεός a *ϑυγατρίς, *ἀνεψιαδίς, *υἱίς-ből lett. Tehát contaminationak köszönik eredetüket ezek az újképzések.

Az -ιδεύς végződés az -ιδοῦς-ból lehetett, még pedig a υἱός alakjaiból kiindulva. Ennek ragozása úgy a 2., mint a 3. declinatio szerint is történhetik, pl. υἱεῖ (υἱῷ), υἱέα (υἱόν), υἱέων (υἱῶν), melyek mintájára átalakulhattak υἱίς alakjai is: *υἱίδι h. υἱιδεῖ, *υἱίδα h. υἱιδέα stb., mely alakokhoz azután könnyen képezhettek egy υἱιδεύς nom.-t.

II. Későbbi görög τὸ ἅλας, τὸ ἁλάτιον, újgör. τὸ ἁλάτι és ἁλάτσι (Kreta) az ógör. οἱ ἅλες-hoz tartozó plur. acc. τοὺς ἅλας-ból származott oly módon, hogy névelő nélkül használták s collectiv értelménél fogva a τὸ κρέας, τὸ ὄψον, τὸ ὕδωρ stb. analogiájára vette fel később a τό névelőt.

III. Az -ίσκος-végű deminutivumok (ἀστερίσκος, νεανίσκος, οὐρανίσκος stb.) hasonló jelentésű, paroxyton deminutivumok analogiájára lettek másodélesek, mint ἀρκτύλος, μικκύλος, δριμύλος, Χοιρίλος, μυρῖνος stb.

IV. Újgörög etymologiák: κτίριο az εὐκτήριον, εὐκτήριος (οἶκος)-ból. A fejlődés menete: *ἐφχτήριος > *φχτήριος > *χτήριος. Az εὐ-előtag elvesztése után népetymologiailag a κτίζω-val kötötték össze s innen jön az ι-vel való írás.

φαρδύς (= széles) az εὐφραδής (= bőbeszédű)-ből. A fejlődés menete: *ἐφφραδής > *ἐφραδής > *φραδής. ζερβός (ügyetlen) az újgör. ζαβός (= ἀνεπιτήδειος)-ból lett a -ρος suffixummal levezetve (elvonva ἀριστε-ρός, μω-ρός-ból). Az így keletkezett ζαβρός még ma is használatos Cyprusban, ebből lett metathesissel ζαρβός, mely alak előfordul a Ἅλωσις Κωνσταντινουπόλεως cz. költemény v. 1023-ban. E formából lett újgörög hangtörvény szerint a ζερβός.

ϑρομύλι Krétában egy fából készült takács-szerszám, mely el van látva egy kis mélyedéssel a végre, hogy ebbe az orsót beledughassák s úgy forgathassák. Régebbi formája ὀρϑομύλι (ὀρϑο-μύλιον), mely a szó eredetét és jelentését teljes világításba helyezi.

Újgör. βλαστημῶ az ógör. βλασφημῶ-ból ép úgy keletkezett, mint újgör. τρόπολις az ógör. πρόπολις-ból, t. i. dissimilatio által,

vagy krétai *δράβυλα* (gyümölcs) a régi *βράβυλα*-ból és *ἀπογριμοῦμαι* a *βριμῶμαι*-ból.

Carl Darling Buck: Greek Dialect Notes (128—132.).

K. Witte: Zur homerischen Sprache. I. Zum poetischen Plural der Griechen (132—140.). E czikk kiegészítése kíván lenni szerző könyvének: «Singular u. Plural, Forschungen über Form u. Geschichte der griechischen Poesie (Lipcse, Teubner). Vizsgálja a költői nyelvben használt, secundär úton keletkezett pluralisokat (*στήθεα, νῶτα, τόξα* etc.) s arra az eredményre jut, hogy ezek analogikus újképzések, melyek keletkezésére közvetlen okul a metrum szükségei szolgáltak. Ott, a hol a singularis nem illett bele a metrumba, folyamodtak a pluralishoz.

Zur Entstehung homerischer Formeln (140—145.). Wilamowitz nyomán készült, ki a Berliner Klassikertexte (I. Theil, 1907, S. 44) ismertetése közben mutatott rá arra, hogy a későbbi epikai költészetben eredetileg külön álló formák contaminálódtak, miközben az új formák bizonyos alkatrészei minden jelentést elveszítettek, a nélkül, hogy az egész kifejezés nyert volna gondolatgyarapodásban. Ugyanezt mutatja ki szerző homerosi formulákra nézve (pl. *μετηύδα καὶ φάτο μῦθον, μετέειπε καὶ ἀμείβετο μύθῳ* stb.).

F. Sommer: Zur griechischen Prosodie. I. Die Positionsbildung bei Homer (145—198.). Terjedelmes értekezés, mely statistikai adatok alapján vizsgálja Wernicke törvényét (zu Tryphiodoros 172 ff.), mely szerint a 4. láb thesisét epikus hexameterben nem képezi olyan positiobeli hosszúság, mely valamely szó végződésének a következő szó elejével való összetalálkozásánál keletkezik. Erre vonatkozó vizsgálatait kiterjeszti az epikus hexameter összes lábaira s a következő eredményekre jut:

Positio által képezett hosszúság állhat: 1. az arsisban, 2. a thesisben csak akkor, ha a két szó szoros syntaktikai egységet alkot s annál gyakrabban, minél szorosabb a kapcsolat. Kivételek csak néha jönnek elő a két első thesisben, melyekben a szabadabb kapcsolatok használata nagyobb latitude-el történik, mint a többiekben.

II. Zur Gestaltung der Thesis im vierten Fusse des versus heroicus (198—219.).

Schulze Quest. epicæ 411. s k. lk. szerint csak a vers első thesisében engedhető meg, hogy egy trochaikus méretű szónak, v. szóvégződésnek rövidhangzós végszótaga mint teljes thesis szerepeljen s ezt egy pausával magyarázza meg. Sommer most kimutatja, hogy ugyanez a szabadság meg volt a 4. lábban is, hol a bukolikus diairesis folytán még biztosabban beállott a pausa, mint az első lábban.

III. ἡμιν und ὑμιν (219—240.). Ez alakok Homerosnál csak rövidnek méretnek a második szótagban s nem néha hosszúnak is, mint általában hitték. A hosszú -ῑν secundär újítás, mely később keletkezett.

R. THURNEYSEN: Italisches (240—244.). Szó van benne az osk hangsúlyozásról és az umber poni-ról.

R. METHNER: Dum, dummodo und modo (245—261.). Eredményei a következőkben foglalhatók össze:

a) a modo-val bevezetett mellékmondatok (tagadás modo ne) egy felszólítást tartalmaznak, melynek teljesülni kell, hogy azon mondat tartalma, melyhez a modo-s mondat tartozik, érvényre jusson. (Pl. Manent ingenia senitus, modo permaneat studium.)

b) a dum és dummodo-s mondatok [tagadás dum (modo) ne] olyan föltételt tartalmaznak, mely mellett érvényes a főmondatban kifejezett beleegyezés, vagy korlátozás. (Pl. Oderint, dum metuant.) Mihelyt a föltétel egy felszólítás, vagy kívánság formájában is kifejezhető, a dum és dummodo helyére egyszerű modo is léphet. Mindkét esetben áll a coniunct. præsens; csak belső függés mellett az időeltolódással kapcsolatban áll a coniunct. impf.

MAX NIEDERMANN: Neue Beiträge zur Kritik u. Erklärung der lateinischen Glossen (261—270.).

ERNST FRAENKEL: Zur griechischen Wortbildung. I. Zu den Nomina agentis auf -τῆς (270—285.). II. Eine Glosse des Hesychius (285—287.).

P. KRETSCHMER: Remus und Romulus (288—303.).

Rendkívül érdekes értekezés. Az eddigi felfogással szemben (MOMMSEN, Gesammelte Schriften IV. Bd. Historische Schriften I. Bd. Berlin, 1906), mely szerint Remus csak megkettőzése Róma alapítójának és heros eponymosának, Romulusnak, tehát a Romulus név egyszerű, de szervetlen differentiálódása által keletkezett, más megoldást keres. Kiindul Ῥῶμος-ból, mely görög íróknál a ritkábban használt Ῥέμος mellett Róma alapítójaként szerepel s melyet a görög történetírók Roma város nevéből vezettek le. A görögöknél ugyanis a Roma *egy* alapítójáról szóló hagyomány még akkor is élt, mikor a rómaiaknál az ikermondát már hivatalosan is elismerték (Kr. e. IV. sz. vége). Minthogy a görögben, ha az ikerpárról van szó, mindig Ῥῶμος καὶ Ῥώμυλος nevek kapcsoltatnak, ebből következik, hogy lat. Remus a gör. Ῥῶμος helyére lépett. Volt egy olyan stadiuma az alapítási mondának, melyben Remust tekintették Róma tulajdonképi és egyetlen alapítójának s csak egy későbbi stadiumban kapcsoltatott hozzá Romulus, mint fivére.

Ῥῶμος-ból azért csinálták Remust a rómaiak, mert Romus nem

lett volna római név, Remus ellenben nyilván régi tulajdonnév volt. SCHULZE (Zur Gesch. lat. Eigennamen, 219.) etrusk nemzetségnevekkel állította össze (Remmius és Remnius = etr. Remne, Remoria = domb a Tiberis mellett, hol Remus sírját keresték, Remona = Remus állítólagos lakhelye). Egy későbbi generatio azután megütközött azon, hogy Rĕmus és Rōma hangzói külömböznek, mert hiszen Remusból csak Remoria lehetett volna (v. ö. Ennius Annales fr. 77 s k. Vahl.: Certabant urbem Romam Remoramve vocarent), de nem Roma. Ezért csinálták a Romulust, mely akkor mint személynév használatban lehetett, vagy talán a tribus Romilia-ból s a Romilii nemzetségből lett. SCHULZE (uo. 580) a Ruma etrusk nemzetségnévvel azonosítja a gens Romilia-t s szerinte az előbbitől vette Roma is a nevét.

Lehetséges, hogy először megkisérelték Remus helyére Romulust iktatni, de nem sikerült, mert Remus traditiója igen mély gyökereket vert s többé nem volt eltávolítható. A kettőnek egymás mellett való szereplése adott okot az iker-monda keletkezésére, mely görög mondamotivumokból épült fel; TRIEBER, Rhein. Mus. 43, 569 s k. szerint a Tyro monda átvétele volna.

Később viszont a kettős alapítón ütköztek meg s igyekeztek egyiket eltüntetni, még pedig Remust, kinek régebbi jogai lassankint feledésbe mentek. Ezért iktatták bele a mondába Remusnak Romulustól való megöletését, melynek alapmotivuma, a falon való átugrás s ennek halállal való büntetése az ősrégi ritus Etruscusból ered. Az etruskoknál ugyanis halálbüntetéssel torolták meg a felszentelt városfalak megsértését. Az egész monda tehát, úgy a mint kialakult, nem tüntet fel sem történeti, sem mythikus, sem symbolikus, sem allegorikus vonást, hanem lényegében úgy áll előttünk, mint egy tiszta elbeszélés, melynek fejlődése az elbeszélés-technika fejlődését követi.

F. SKUTSCH: Lateinische Pronominalflexion (303—322.). A demonstrativ és interrogativ-indefinit-relativ névmások (ille, iste, huius, illius, istius, eius, cuius stb.) ragozásának kérdésével foglalkozik s a külömböző formák eredetét vizsgálja. Végeredménye az, hogy az -o és -i tövek alternatiójából származtak az egyes ragozásbeli alakok, oly módon, hogy egyes esetek szerint majd az egyik, majd a másik tőforma jutott uralomra. Pl. nom. ollus és ille < *illis, gen. illi és illeis, dat. illo és illei, acc. illum és illim. Szerző kimutatja az egyes formák létezését, valamint azt, hogy miként jutott uralomra egyik alak a másik megfelelő fölött s igyekszik levezetni az ezekből keletkezett secundär képzéseket.

P. KRETSCHMER: Zur griechischen u. lateinischen Wortforschung (323—333.).

1. ἀλλᾶς (= fokhagymás kolbász) és a lat. allium (ālium) = «fokhagyma» rokonságát mutatja ki. Az ἀλλᾶς-t az ἄλλᾱ- tőformából vezették le a nyugati acháj-dór koloniákban. Az ennek megfelelő ἄλλη- tőalak ugyanis előfordul Hesychius következő glossájában: ἄλλην· ἐξ οὗ ἀλλαντοπώλης. Az ἀλλᾱ- tő pedig legnagyobb valószínűség szerint egyszerű kölcsönvétele a lat. ālium-nak s ép oly hangváltozással keletkezett, mint oszk allo az *aliō, *aliā-ból.

2. lat. *nubo* jelentése nem «magát eltakarni», mint Aelius Stilo fictiója nyomán rendesen magyarázni szokták (l. Festus, p. 178. Th. de P.), hanem a gör. νύμφη-vel függ össze, a minthogy a νύμφη és nupta közötti összefüggést már egy ókori grammatikus, Santra is észrevette (Festus, p. 178.). Nova nupta = νέα νύμφη. Hogy mi volt a szó alapjelentése, kitetszik a szláv szóból, óeszl. snublją, snubiti (egy lány kezére pályázni), cseh snoubím, snoubiti (megkérni, eljegyezni).

3. *dies,* mint femininum. Varro, Servius, Nonius szerint dies akkor femininum, mikor azt jelenti = tempus. Ez arra mutat, hogy dies a maga nőnemét egy ilyen jelentésű fem.-nak köszöni, melynek helyére lépett s ez az ó-latinban keresendő: *tempestas.* E szó a régebbi latinban azt jelenti: időpont s ennek helyére lépvén a dies, mint határnap, átvette a nemét is.

J. H. Schmalz: Si tamen (333—339.).

P. Kretschmer: Der Plan eines Thesaurus der griechischen Sprache (339—348.). V. ö. referens értekezését: «A görög nyelv Thesaurusának terve» (Nyelvtudomány, 1909. II. k. 291—302.).

F. Skutsch: Armentum (348. l.).

Literaturbericht für das Jahr 1907. Ez két részre oszlik. A görög nyelvtudomány körébe eső irodalmi termékeket Kretschmer, az italiai nyelvek és a latin grammatika körébe esőket Skutsch ismerteti. Nem törekedtek bibliographiai teljességre, csupán arra vigyáztak, hogy a fontosabb dolgok ne maradjanak megemlítés nélkül. Így is imponáló terjedelművé nőtt a görög és latin nyelvtudomány *egy* évi termelésének a megbeszélése. Ez a már több folyóiratnál alkalmazott és kitünően bevált bibliographiai összefoglalás (v. ö. Byzantische Zeitschrift, Archiv für Papyrusforschung stb.) itt is bizonyára a legjobb szolgálatokat fogja tenni a szakembereknek, annál is inkább, mert a nagy anyagnak külömböző csoportokba való elrendezésével, az együvé tartozóknak a megfelelő czímszó alatt való összesítésével az áttekinthetőséget nagyon megkönnyítették. Az ismertetések természetesen rendszerint csakis a mű tartalmának rövid kivonatára szorítkoznak, kritikai, vagy éppen polemizáló megjegyzések a legritkább esetben fordulnak elő. A magyar nyelven írott termékek — sajnos — kimarad-

tak belőle, jobban mondva nem vétettek figyelembe. E tekintetben a Glotta szerkesztői példát vehetnének KRUMBACHERtől, ki a Byzantinische Zeitschrift bibliographiai rovatában állandóan figyelemmel volt a byzantiumi philologia körébe vágó magyar nyelvű munkákra is s ezek ismertetését magyar referensre bízta, a kinek — minthogy a magyar nyelven megjelent tudományos művek a külföld számára csaknem teljesen hozzáférhetetlenek — a rendesnél nagyobb teret bocsátott rendelkezésére,

A folyóirat végéhez vannak csatolva az *Indices* (417—432.), melyeket KURT WITTE állított össze két részben: I. *Wörterverzeichnis* és II. *Stellenverzeichnis*.

Nyugodtan elmondhatjuk, hogy a Glotta I. kötete a maga gazdag és változatos tartalmával derekasan megfelel a kitűzött, sokoldalú programm igényeinek s annak minden részéből ad legalább egy mutatványt. Különösen nagy munkát végzett KRETSCHMER, kinek vállain nyugodott a folyóirat szervezésének nehéz munkája s ezenkívül négy nagyobb és egy kisebb czikket írt, nem számítva a görög bibliographia összeállításának fáradságos munkáját. Az értekezések legnagyobb része oly kérdésekkel foglalkozik, melyek megoldásánál egyaránt szükség van a nyelvészeti és philologiai (történeti, archæologiai) ismeretekre és módszerekre s a melyek tehát mintegy igazolják eme tudományok szoros összefüggését, egymásrautaltságát. Így KRETSCHMERt a görög dialectusok rétegeinek új megállapítására szemmelláthatólag a krétai ásatások eredményeiből leszűrt mívelődéstörténeti korszakok inspirálták s bár nem is nyilváníthatjuk a dolog természete szerint ez elméletet nyelvtudományi tekintetben oly világosan bebizonyítottnak, mint archæologiailag, mégis annyit el kell ismernünk, hogy neki sikerült e felosztást nyelvi oldalról is valószínűvé tenni, illetve eddigi hitelét még jobban megszilárdítani. Remus és Romulusában a monda történetét helyezi egészen új világításba a nyelvtudományi módszer segítségével s leleplezése, midőn kimutatja e mondához fűzött mindenféle «jelentőség»-eknek indokolatlanságát, úgy hat, mint mikor valami mámoros álomból józanodik ki az ember. Széles mívelődéstörténeti háttérből emelkedik ki KUGÉAS értekezése a *Νικλιᾶνοι* és *Φαμέγγοι* elnevezések eredetéről. Természetesen néha túlságba is viszik a kapcsolatok keresését. SOMMER pl. az *ἔκτα*, *οὖτα* aor.-okat, melyeket homerosi újképzéseknek ismert föl, egyenes következményeként igyekszik föltüntetni a Homerosról, mint egy személyről vallott fölfogásnak. Ez igen szépen hangzik, de nézetünk szerint az újképzések lehetősége akkor sem lenne kizárva, ha Homeros műveit nem egy költő, sőt nem is ugyanazon korból származó költők munkájának tekintenők. A szó-

fejtés, alaktan, mondattan, prosodia mind-mind méltánylásra találnak, némelyik több ízben is. Még a szövegkritikának, ennek a *κατ' ἐξοχήν* philologiai disciplinának is jut hely. Csak a hangtan, ez az «átkos» hangtan marad gondosan háttérbe szorítva, melynek túltengése okozta, hogy az új grammatika a philologia sokoldalú igényeinek eleget tenni rá nem ért s így a philologiára nézve a régi grammatika helyét pótolni nem tudta, nem is akarta, hanem minden erejével «önző» czélra, a saját fundamentumának megszilárdítására vetette magát. Igenis, a hangtan volt az oka a két rokon-tudomány közti elidegenedésnek s lehetetlen nem méltányolni a szerkesztők ama gyöngéd figyelmét, hogy akkor, a mikor őszinte kibékülést és kölcsönös megértést akarnak létrehozni a philologia és nyelvtudomány között, a hangtani kérdések tárgyalását a lehető legszűkebb keretek közé szorítják.

Az egyes czikkek ismertetésénél megelégedtünk avval, hogy rövid tartalmi kivonatokat adjunk s tartózkodtunk a kritika nyilvánításától, egyfelől azért, mert ekkor még jobban túl kellett volna lépnünk a terjedelemben megszabott határt, de másrészt azért is, mert nem volt más czélunk, mint az, hogy a szakemberek figyelmét felhívjuk ez úgy irányánál, mint tartalmánál fogva fontos folyóiratra. A kritika elmaradása korántsem azt jelenti, hogy mindenben egyetértünk e folyóirat tartalmával. Bizonyára szükséges lesz sok állítást revideálni, illetve módosítani, de szerény ismertetésünk e szép munkában ezúttal nem kívánt részt venni.

Megjegyezzük, hogy azóta megjelent e folyóirat II. kötete (I—II. füzet 1909-ben, III—IV. füzet 1910-ben), sőt a III. kötet I. füzete is (1910) az elsőhöz hasonlóan szintén igen változatos tartalommal s többnyire ugyanazon munkatársak tollából.

DARKÓ JENŐ.

Ludwig Anian Bíró: Lautlehre der heanzischen mundart von Neckenmarkt. Phonetisch und historisch bearbeitet. Leipzig, Dr. Seele et Co. 1910.

Régóta élénken érzett hiányt pótol BÍRÓ szép értekezése, a mely a Sopronhoz közel fekvő *Sopronnyék* — ez a község hivatalos neve — *heanz* nyelvjárását tárgyalja. Minthogy én magam ezt a nyelvjárást nem ismerem, a következőkben csak módszertani szempontból szólhatok a dolgozathoz. Egységes, conservativ jellegű községgel van dolgunk (az 1900-i népszámlálás szerint Nyék 1739 lelket számláló lakossága közt csak hat volt ágostai vallású, s ugyanannyi izraelita. A néhány magyar, horvát és tót is elenyésző kevés a túlnyomó németséghez képest). A szerző ezen község beszédjének phonetikai és nyelv-

történeti leírására szorítkozik. Az ily megszorítást mindenképpen értjük grammatikai és geographiai szempontból egyaránt — hisz mindenki a tudomány tetszésszerinti részét dolgozhatja ki, és mindent, a mit egy nyelvjárásterületről megállapítani lehet, úgy sem írhat meg egyszerre senki. Csak azt nem szabad hinni, hogy legalább is nem éppen olyan fontos — ily kitünő kezdet után, mint a milyet a szerző adott — most már községről községre menve megfigyelni, miféle nyelvbeli egyezések és változások állapíthatók meg az ugyanazon nyelvjárásterülethez tartozó helységekben, mert hisz épp úgy, mint a beszéd időbeli vagy, mint mondani szokták, «történelmi» alakulása érdekel bennünket minden nyelvi változás geographiai terjedése. És vajjon miért? Azért — és evvel a nyelvtudomány bármely részében vagy ágában tevékenykedőnek nagyon is tisztában kell lennie — mert csakis az egyes dialektusok nyelvi élete összes jelenségeinek elterjedése és viszont ezen terjedés megakadása, illetőleg ezen elterjedés és megakadás *okai, feltételei és körülményei magyarázhatják meg nekünk az időbeli változások összességét, vagyis a nyelvtörténetet.* Ettől nem szabad bennünket visszatartania a tévedéstől való félelemnek, melyet a szerző «bevezetés»-ének e szavaiban látok megnyilvánulni: «Bearbeiter kann nur dafür gewähr leisten, wie die heanzische ma. in Neckenmarkt gesprochen wird». A német nyelvjárástanulmányokkal szemben újabb időben több ízben és igen erélyesen azt a kifogást hangoztatták, hogy nagyon is szűk látókörűek; evvel a kifogással számolnunk kell. Más az, ha oly telepítvények és nyelvszigetek nyelvét írjuk le, a melyeknek lakossága külömböző vidékekről verődött össze; itt nem lehet más utat követni, mint hogy minden nyelvszigetet külön-külön írunk le. Így van ez pl. a délmagyarországi németséggel. Csakhogy itt megint az egész más természetű kérdések és problémák egész sorozata vár megoldásra. És még valami: «Sprachgeschichte ist Siedelungsgeschichte», ebben a túlzónak látszó mondatban sok igazság van. Honnan jöttek a heanzok? Csak keletre tolt előörsök ezek, a kiknek elődjei mindig a bajor nyelvjárásterület keleti szélén laktak, vagy pedig a bajor nyelvjárásterület belsejéből valók-e? Ezeket a kérdéseket a szerző nem érinti; reméljük, hogy csak egyelőre, s további tanulmányok nyújtanak majd e fontos kérdésekben felvilágosítást. A *heanz* szó etymologiai magyarázatai közül a szerző csak NAGLnak azt a magyarázatát tartja a nyelvjárás hangtörvényeivel összeférőnek, a mely «*csirkekereskedők*»-nek fordítja ezt a szót (*hẽ^a* plur. = csirkék).

A mi most már e dolgozat érdemleges részét illeti, úgy abban a szerző a nyelvjárás hangjainak és hangkapcsolatainak igen tüzetes és részletes, és általános phonetikai szempontból is rendkívül érdekes

és tanulságos leírása után (6—29. l.) a hangok történetét adja, a germán nyelvközösség rekonstruált hangjaiból kiindulva az ófelnémeten és középfelnémeten át a mai nyelvjárásig haladva. A szerzőnek itt SCHATZ könyve az *imsti* nyelvjárásról (Strassburg, Trübner), és LESSIAK terjedelmes értekezése a *perneggi* nyelvjárásról (PBB. XXVIII.) kitünő mintákul és segítségül szolgálhattak, ha idejében ismerte őket, mert hisz ezek rokon nyelvjárásokat dolgoznak fel, és minden német philologus tudja, hogy ezek körülbelül a legtökéletesebb nyelvjárástanulmányok, a melyeket német nyelven írtak. A phonetikai, leíró részben persze kénytelenek vagyunk mindent elhinni; ezt annál szívesebben és nyugodtabban tehetjük, mert e hangok leírása oly exakt és világos, hogy tévedés kizártnak látszik. Csak két dologra figyelmeztetem a szerzőt: az egyik, hogy nagyon óvatosaknak kell lennünk, ha az articulatio úgynevezett «basis»-ából egy nyelv vagy nyelvjárás sok mindenféle tulajdonságait akarjuk megmagyarázni. Itt nem lehet elég, a beszélőszervek működési módjának egynéhány sajátosságát megfigyelni; az emberi beszéd sokkal komplikáltabb, semhogy egy-két alapjelenségből a secundär jelenségek egész sorozatát lehetne következtetni. A mily bizonyos, hogy minden nyelvjárást a többitől megkülömböztetik a hangsúly, hangmagasság, a beszélő szervek összes hangképző és hangmódosító faktorai működésének finom eltérései, ép oly gondos megfigyelést, sőt ennek ellenőrzéséül esetleg még műszerekkel való pontos mérést is igényel a hangképzés közös és jellemző sajátságainak megállapítása. A másik dolog, a melyre a szerző figyelmét szeretném felhívni, az, hogy az ə hang képzésénél (melyet B. ^{a}-val jelöl) a szájüreg hangmódosító szervei csak kivételesen lehetnek nyugalmi helyzetben; az ə ugyanis átmeneti hang: ha két mássalhangzó közt ejtjük (mint pl. ebben: heanz *mo^{a}r^{a}štō^{a}* = markstein, az *r* és *š* között), akkor az *r* után bajosan fog a nyelv a nyugalmi helyzetig leszállni, hanem az ^{a} hangot azalatt fogja minden heanz ejteni, míg nyelve és szája az *r* képzésétől az *š* képzéséhez, hogy úgy mondjam — átigazodik stb.

A hangtörténelmi részben feltünő a combinatorikus hangváltozásnak s evvel kapcsolatban az umlautnak sokféle faja, a melyeket a szerző valóban nem kis munkával külömböztetett meg egymástól. A phonetikai részben hétféle *l*-hangot külömböztet meg, a melyek mind associativ érintkezési hatás okozói vagy következményei. Persze, ebben a nyelvjárásban is meg lehet figyelni, hogy a hasonló módon képzett hangok spontán hangváltozása hasonló irányban történik. Így pl. (merőlegesen gondolva) középső nyelvműködéssel képzett rövid magánhangzók emelkedő nyelvmozgású diphthongusokká válnak: tehát

germ., ófn. kfn. *ë*-nek *œ̆i*, *o*-nak *œ̆u* felel meg (104. és 115. §: *œissn* essen, *šwœisst*ᵃ schwester, *nœ̆ist* nest, *špœ̆ik* speck és *œuppst* obst, *œuffm* offen, *jœ̄u* joch, *frœ̄ust* frost). Ép így emelkedő nyelvmozgású diphthongussá lesz eredeti felső hosszú magánhangzó: *ī* > *ă̆i*, *ū* > *ă̆u* (138. és 143. §: *pfaiffm* pfeifen, *frāid*ᵃ freitag és *lautt*ᵃ lauter, *pāu̯*ᵃ bauer). Viszont az associativ érintkezési hatáson alapuló hangváltozás esetei közül: germ. *ai*-ból keletkezett ófn. kfn. *ē*, és germ. *au* nak megfelelő ófn. kfn. *ō* nasalis előtt emelkedő nyelvmozgású diphthongussá válik (151. és 154. §: *wœ̃inni* wenig, *pœ̃u* bohne), a mint nasalis, úgy látszik, általában emelkedő nyelvmozgású hangváltozást idéz elő. Ha a szerző mindezeket a hangváltozás terén észlelhető közös vonásokat megfigyeli és magának összeállítja — a mit sokkal inkább tehet, mint akárki, a ki a nyelvjárást nem beszéli — nagyon sok érdekes és fontos dologra fog bukkanni, s ha akkor azután újból megkisérli a nyelvjárás «articulatiójának basisát», a min az 1. §. szerint a nyelvjárás általános phonetikai jellemzését érti, meghatározni, bizonyára olyan eredményekre fog jutni, hogy azoknak nemcsak az ő, hanem minden germanistának a szíve örülni fog.

Érdekes, hogy a nyelvjárásban az ófn. magánhangzóilleszkedés nyomait az analogia még nem tüntette el: *nœimm*ᵃ nehmen, de ind. præs. sing. 1. személy *i nīm* (ófn. neman és nimu), *hölffm* helfen és *i hülf* ich helfe stb. Kár, hogy a szerző nem iparkodott jobban összekapcsolni a nyelvjárást az óbajor nyelvjárással, a mi most annál könnyebben ment volna, mert itt van most Schatz Altbairische Grammatik-ja (Göttingen 1907). De mintha ez a könyv egyáltalában nem is léteznék, a szerző sehol sem említi, és az óbajor nyelvnek az ő szempontjából rendkívül fontos és tanulságos sajátságait alig veszi egynéhány helyen figyelembe. Nélkülözzük azt is, hogy nem kisérelte meg a mennyiségi hangváltozás jelenségeit külön összefoglalni és csoportosítani, hátha talán ezen hangváltozás még eddig egyáltalában eléggé nem tisztázott feltételeire és körülményeire vonatkozólag sikerült volna valamit megállapítania.

Mindezen megjegyzések nem akarják a kitünő könyvecske érdemeit kisebbíteni. A szerzőnek sikerült a heanz hangtörténetet világosan és áttekinthetően megírni, s bizonyára igen nagy fáradságába került a rendkívül bonyodalmas vocalismusba, hogy így mondjam, rendet hoznia. Minél több gondolatot, és a szerző további buzgó tevékenységéhez fűzött várakozást és reményt kelt fel egy könyv az olvasóban, annál nyugodtabb lehet a szerzője, hogy hasznos és értékes munkát végzett. A munka Sieversnek van ajánlva, s úgy látszik, az ő kitünő lipcsei szemináriumából került ki. Schmidt Henrik.

E. Bourciez: Éléments de linguistique romane. (Nouvelle collection à l'usage des classes. Seconde serie. VI.) Paris, Librairie C. Klincksieck. 1910. 697 l. Ára 6 frank.

BOURCIEZ könyve nem szorosabb értelemben vett tudományos munka, amolyan «Kursbuch», 700 lapos kézikönyv, a mely a román összehasonlító nyelvtudomány eredményeit foglalja össze egyetemi hallgatók s érdeklődő nem szakemberek számára. Mindamellett két okból is megérdemli, hogy megjelenéséről a Nyelvtudományban is hírt adjunk

A román összehasonlító nyelvtudomány DIEZ óta inkább német, semmint franczia tudomány volt. Még a legnagyobb franczia romanista, GASTON PARIS is inkább philologus volt, e szó legnemesebb értelmében, mintsem szorosabb értelemben vett linguista. BOURCIEZ könyve e téren az első összefoglaló munka, a mely franczia nyelven, franczia szerzőtől megjelent. Hogy főkép német munkák után indul, a mondottak után nem lesz meglepő («ce livre doit beaucoup aux travaux qui ont paru depuis vintcinq ans en France, et surtout en Allemagne» V. l.); SEELMANN, SCHUCHARDT, MEYER-LÜBKE, a dán NYROP stb. ismert munkáiból s a GRÖBER féle Grundriss-ból való anyagának legnagyobb része. Az egyes nyelvi adatok provenientiájának pontos jelzése, valamint a szöveget kisérő gazdag bibliografiai utalások azonban előnyösen megkülömböztetik BOURCIEZ könyvét attól a rendes kézikönyv-typustól, a mely a források részletes jelzését feleslegesnek tartja.

Már a mi az átvett anyag elrendezését és feldolgozását illeti, BOURCIEZ egészen új úton jár. «On a cherché, — írja a Bevezetésben — depuis près d'un siècle, à instituer une comparaison suivie entre les langues romanes, et on avait, pour procéder ainsi, d'excellentes raisons, puisqu'il importait avant tout d'en démontrer l'indiscutable parenté ... il a donc été profitable de faire des synthèses de ce genre, et d'édifier peu à peu la grammaire comparative des langues romanes. Maintenant que ce résultat est bien acquis, n'y a-t-il pas lieu, dans l'intérêt même de la science, de prendre les choses d'un autre biais, et de montrer, par exemple, comment se sont différenciés dans le temps et dans l'éspace les idiomes issus du latin?» A szokásos *grammaire comparative* helyett tehát BOURCIEZ *grammaire différenciative* ot ad; evvel függ össze könyvének a megszokottól eltérő menete és felosztása.

A bevezetésben (1—34.) a klasszikus latinból vett példák alapján a nyelvtani kategoriákat s a fontosabb nyelvtörténeti és nyelvlélektani kérdéseket tárgyalja. E fejezet egy része bátran elmaradha-

tott volna. Ha valaki nem tudja, hogy mi a külömbség névszó és ige között, ha még nem hallott igemódról, igeidőről, flexióról stb., az úgy sem fogja B. könyvét kezébe venni. Másrészt nem ártott volna, ha a szerző az *Évolution du langage* czímű részben különösen a román alaktan történetében olyan nagy szerepet játszó associativ nyelvi változásokat, a tartalmi és alaki, külső és belső analogiát, a kiegyenlítődés fajait, elvonást, szókeveredést stb. találó példákkal megvilágítva bővebben és rendszeresebben tárgyalta volna.

B. a román nyelvek fejlődésében három korszakot külömböztet meg, s ehhez képest könyvét is három szakaszra osztja. Az első szakasz (25—140. l.) a vulgaris latint ismerteti, a mely Rómában keletkezett s onnan terjedt szét a provinciákba a császárság korában. «Constater cette diffusion plus ou moins uniforme — írja B. —, c'est évidemment le point de départ du reste, et la base de toute étude de ce genre». A második szakasz (141—309. l.) az V—X. századig terjedő korszakot öleli fel, B. elnevezése szerint *la phase romane primitive.* Az V. századtól kezdve a római császárság bukása és a barbár népek invasiója a külömböző román nyelvterületeken a latin nyelv fejlődésének egészen új feltételeit hozta létre. Megindul az a differencziálódás a kiejtésben, szókészletben és mondatszerkesztésben, a melynek eredménye az egyes román nyelvek megalakulása volt. A harmadik szakasz végre, a mely egymaga akkora, mint a másik kettő (311—670. l.), a *román nyelveket* tárgyalja. Ez a rész voltaképen hat önálló, egymástól független monographiából áll, a melyek az az egyes román nyelvek (l'ancien français et le provençal; l'espagnol et le portugais; l'italien; le roumain; les idiomes rhétiques; le français moderne) történetét ölelik fel a X. századtól napjainkig.

Bourciez vázolt tárgyalása módjának — a *grammaire différenciative*-nak — kétségkívül megvan az az előnye, hogy a chronologiailag összetartozó jelenségek együtt tárgyalhatók, de vannak árnyoldalai is. Érzi ezt maga B. is. «La question est de savoir — írja a Bevezetésben — si les inconvénients qu'il présente ne sont pas compensés par d'autres avantages». A mi engem illet, Bourciez könyvének elolvasása után is az a benyomásom, hogy a régi tárgyalási mód, a mely egy-egy hangcsoport vagy mondattani szerkezet fejlődését végigkisérte a román nyelvterületeken a vulgáris latintól napjainkig, világosabb képet nyújtott, mint B. hármas felosztása, a mely mellett a folytonos utalás, ismétlés elkerülhetetlen. Ime egy példa. A 249. lapon azt olvassuk, hogy a gall, rät és itáliai nyelvterületen a X. század előtt keletkezett egy *Húgo—Hugónem.* v. *Pétrus—Petrónem*-typusú hybrid declinatio. A 365. lapon megtudjuk, hogy ez a declinatio-typus

maradt meg az ó-francziában a *Fouc—Foucon, Charles—Charlon* casus rectus ill. obliquusokban; s végre a 610. lapon, hogy nyomai megvannak a rätorománn *mutons* (< *mut* «fiú»), *babuns* (*bab* «apa») pluralisokban is. Hogy a tárgyalás ilyen szakadozottsága az áttekinthetőség s a mi kézikönyvnél nem mellékes, a megtanulhatóság rovására esik, fölösleges külön kiemelnem. Ehhez járul még az is, hogy sok változásról nem tudjuk biztosan megállapítani, hogy a X. sz. előtt vagy után ment-e végbe, s így jórészt a szerző önkényétől függ, hogy a második vagy a harmadik szakaszban tárgyalja-e?

Mindamellett készséggel elismerem, hogy Bourciez könyve, épen újításai miatt, a szakemberek érdeklődését is megérdemli.

Gombocz Zoltán.

Prohászka János: Petőfi költői nyelvének fősajátságai. Budapest, 1909. Nyelvészeti Füzetek, 58. sz.

Ez a munka, mint a hogy szerzője mondja, «csupán kisérlet az utóbbi években föltünt *új nyelvvizsgálati módszernek* Petőfi nyelvére való alkalmazására». Mint ilyen, méltó rá, hogy említést tegyünk e helyen róla.

A szerző Bajzának és e sorok írójának értekezéseiből indul ki, kik körülbelül egy időben hívták föl a figyelmet az egyéni nyelv tanulmányozásának nagy fontosságára. Az egyéni nyelv kérdése határkérdés; vannak esztétikai, lélektani szempontjai, de a legfontosabbak mégis a nyelvtani szempontok. Bajza egészen a lélektani alapon búvárolta a nagyszerű kritikusnak, Bajza Józsefnek, nyelvét, én természetesen ama szempontokat óhajtom első sorban kiemelni, a melyek gyümölcsöztethetők éppen nyelvtudományi kérdésekben (nyelvtani alakok, szókincs stb.). Prohászka hűen átveszi a föntebb említett munkálatok adatait s talán túlzott szerénységgel vagy önállótlansággal túlságosan gyakran visszatér e munkákra. Pedig joga lett volna több önérzetre, mert szép munkát végzett. Petőfit alaposan átvette, kár, hogy prózáját munkaköréből kirekesztette. Azt sem tartjuk szerencsésnek, hogy a megfigyelt tulajdonságokat igen általános és határozatlan tartalmú fogalmak alá csoportosította (Erő, nyugtalanság, természetesség, egyszerűség). A mi egyszerű, az természetes, és Petőfinél az erő is — természetes. Az osztályozgatásnak nemcsak az a veszedelme, hogy ritkán talál, hanem néhol erőltetett is. Nem tudom pl., mi köze a nyelvújítási alakoknak*) a stílus egyszerűségéhez. Az egyszerűség

*) Ez az összeállítás a munkában a leggyengébb s igazán nagy kár (v. ö. G. Z. MNy. 6 : 48.), hogy Tolnai Vilmosnak nagy munkáját Pr.

esztétikai kérdés, a nyelvújítás alakjainak használata nyelvtörténeti. Egyéni nyelvek búvárlatánál ezt is, azt is figyelembe kell vennünk, de — külön-külön, nem összekeverve. A mű eredeti s nem átvett megjegyzései közül legértékesebb a *virág*, a *csillag* és a *madár* szerepének a Petőfi stilusában való kifejtése. Kívánatos volna, ha a szerző folytatná munkáját s földolgozná alaposan Petőfi *nyelvét* is (munkája inkább a stílusról tesz megjegyzéseket). Kiindulhatna Tolnai említett munkájából és saját művének utolsó fejezetéből, melyet bizonynyal maga a szerző sem tekint végleges értékűnek. *R. M.*

Rad. Košutić: Primeri književnoga jezika ruskog. Belgrad 1910. I. *Tekstovi*, XXII+290; II. a) *Napomene*, b) *Jezik teksta prema suvremenom razgovornom jezika obrazovanich Rusa*, 225; III. *Rečnik*, XV+359.

Košutić háromkötetes nagy művét, a melynek főczíme «Az orosz irodalmi nyelv szemelvényei», nálunk vajmi kevesen fogják használni, már azért is, mert csak az használhatja, a ki jól tud szerbül, de mindenkép megérdemli az a nagy, alapos, bámulatos szorgalommal és, a mennyire ezt olyan rövid idő alatt meg tudom itélni, a legkisebb részletekig kiterjedő gondossággal készült munka, hogy elismerésünket fejezzük ki és legalább azok figyelmét híjjuk föl rá, a kik szerbül tudnak és mélyebben kívánnak behatolni a művelt oroszok társalgási nyelvébe, ha nincs is módjuk éveket tölteni Oroszországban. Igaz, hogy a szerző az irodalmi nyelvből indul ki, de művének egy egész nagy szerves részét annak szenteli, hogy a külömbséget apróra föltárja, a mely a meglehetősen mesterséges orosz irodalmi nyelv és a beszélt nyelv közt fönforog, l. II. 79—225. Hogy különben is mennyi köze van ennek a szép műnek az élethez, kitűnik abból is, hogy a szerző, a ki 1902-ben fogott hozzá a munkához, nem csak otthon, hanem Oroszországban is, Sz. Pétervárt és Moszkvában, dolgozott rajta, a szövegeket mind moszkvai emberekkel olvastatta föl magának — Moszkva és környékének kiejtését tekintik irányadónak — és a szerint jelölte nem csak az egyes szavak hangsúlyát, hanem a mennyire az ilyen kézikönyvben egyszerű eszközökkel lehetséges, még a mondatbeli hangsúlyt is. «A *Szemelvényekben*, mondja, a mondathangsúly közepes tempóban történt olvasás szerint van jegyezve.»

---

nem használta. De legyen szabad megjegyeznünk, hogy az a mű, a melyben Tolnai munkája: *Petőfi és a nyelvújítás*, megjelent, drága díszmunka. A szerző szolgálatot tenne vele tudományunknak, ha valamelyik folyóiratunkban újra kiadná.

Lehetetlen mindazt még csak érintenem is, a mi többszöri lapozgatás közben nekem föltünt és megtetszett, csak a hangyaszorgalommal készült III. kötetre, a szótárra akarom az olvasó figyelmét még külön fölhívni. Elismerem, hogy ez a szójegyzék valamikor, ha a szerző maga vagy más valaki egy nagyobb orosz-szerb szótárt akar késziteni, igen hasznos anyagul szolgálhat, mégis túlzás, a mit a szerző e tekintetben mond, l. I. köt. XIII. l. utolsó bekezdés. Akár ő maga készít majd nagyobb orosz-szerb szótárt, akár más, lesz még elég dolga, de a meglevőt is csak nyers anyagnak szabad tekintenie. Nem helyeselhető p. o., hogy a szerző a példák egész tömegét idézi gyakran egészen röviden constatálható jelentésfejlődésre, ez nagyon is megnehezíti a czikkek gyors áttekintését és könnyen elveheti a tanulótól a kedvet, hogy a szótárt sűrűbben használja. A *dêlo* alatt p. o., hogy legalább egy esetet kiragadjak a sok közül, találjuk egyebek közt a *v samom dêlê* «valóban, csakugyan»-féle fordulatot, a melynek illustrálására 17 mondat egész terjedelemben eredetiben és szerb fordításban ki van írva!

Asbóth Oszkár.

---

† Katona Lajos.

Munkatársaim kis köréből megint egyet törülnöm kell. Mikor a nyári nagy szünet előtt búcsút vettem Katona Lajostól, abban állapodtunk meg, hogy szeptemberben szólok majd neki, ha Gombocz Zoltán társunk, a ki más sürgős munkával el volt foglalva, meg nem írhatja Bourciez új könyvéről az ismertetést. Az ismertetést megírta — Gombocz, én pedig egy tollvonással kihúztam egy nagy értéket, a melylyel megint szegényebb lettem; de bizonyára nem csak az én ajkamon lebegett az a kérdés: Kik fogják ezt a sokoldalú, kiváló munkás helyét betölteni? Kik? — mert egy ember erre nem képes.

A. O.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben ... 1.10
Bálint Gábor. Jelentése Oroszország és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet: 5 khálymik dana hangjegye ... —.40
— Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3 füzet. Egy-egy füzet ... 2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr ... —.40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai ... —.20
— Nyelvünk újabb fejlődése ... —.40
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat ... —.60
— A mondat dualismusa ... 1.20
— A neo- és palæológia ügyében ... —.60
— Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius szatiráinak magyarázói után —.80
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra ... —.80
— Szórend és accentus ... —.80
Budenz József. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről ... —.30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet ... 4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Ármin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet» czimű II. értekezésére ... —.40
— Erdei- és hegyi-cseremisz szótár. (Vocabularium čeremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremisz szógyűjteményéből és az Ujtestamentom cseremisz fordításából 1.—
— Magyar-ugor összehasonlító szótár. (Lexicon Linguæ Hungaricæ cum Linguis Ugricis comparatæ.) 3., 4. és 5. füzet. Egy-egy füzet ... 2.—
— Moksa- és erza-mordvin nyelvtan ... 1.—
— Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasonlítása ... —.20
Fábián István. Finn nyelvtan ... 1.—
Finály Henrik. A beszterczei szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból.
— Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kisérte és teljes szómutatókat
— készített hozzá — ... 4.—
— Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez ... —.40
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metzenzéfi német nyelvjárás hangtana ... 1.50
Genetz Arwid dr. Orosz-lapp utazásomból ... —.40
Goldziher Ignácz dr. A buddhismus hatása az iszlámra ... —.80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről ... —.20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál ... —.60
— A pogány arabok költészetének hagyománya ... 1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval ... 1.—
Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten ... —.40
Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben ... —.80
Halász Ignácz. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyűjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyűjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta — ... 6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szójegyzékkel ... 3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján ... 6.—
— A Kún- vagy Petrarca-codex és a kúnok ... —.60
— A M. T. Akadémia és a szuómi irodalmi társaság ... —.40
— A számlálás módja és az év hónapjai ... —.40
— Az orientálistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről ... —.30
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve ... 1.20
Joannovics György. Az ik-es igékről ... —.80
— Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez ... —.60
— Értsük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében) ... —.60
— Szórendi tanulmányok I. rész ... —.60
— Ugyanaz II. rész ... —.80
Kazinczy Ferencz levelezései. Közzéteszi dr. Váczy János I—XV. köt.: 1763—1818-ig. Minden kötet ára 10 korona. A II. kötete ... 12.—
Kégl Sándor dr. A perzsa népdal ... —.90
— Tanulmányok az ujabbkori perzsa irodalom történetéből ... 3.—
Kunos Ignácz dr. Három karagöz-játék ... 2.—
— Kis-Ázsia török dialektusairól ... —.90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai) szövegét gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta — ... 3.—
— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet ... 10.20
— **és Munkácsi Bernát dr.** A belviszonyragok használata a magyarban ... 1.—

Gróf Kuun Géza. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről — — — — — — — — —,80
— A sámi magánhangzókról — — — — — — — — — — — — — — — — —,75
— Adatok Krim történetéhez — — — — — — — — — — — — — — — —,40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit — — — 10,—
Lindenschmidt Mihály. A verbászi német nyelvjárás — — — — — — — — — —,90
Lugossy József. Hangrendi párhuzam ezer példában — — — — — — — — — —,20
Mayr Aurél dr. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben — — — — — — — — —,20
— Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indban — — — — — 1,20
Melich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Veress Ignácz másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta — — — — 5,—
— Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai. (A középfrank nyelvjárás térképével) — — — — — — — — — — — — — — — — — 1,20
— A brassói latin-magyar szótár-töredék — — — — — — — — — — — — — —,60
Molnár Albert. (Szenczi-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 9,—
Munkácsi Bernát. Árja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története — — — — — — — — — 12,—
— Budenz József emlékezete — — — — — — — — — — — — — — — — — — 1,20
— Vogul népköltési gyűjtemény. I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján — 3,—
Kiegészítő füzet — 6,—
II. kötet: Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján — — — — — 8,—
III. kötet: Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján — — — — — — — — — — — — — 10,—
IV. kötet: Életképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi szinjátékok, állatmesék, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján 8,—
— Votják népköltészeti hagyományok — — — — — — — — — — — — — — — 4,—
— Votják szótár. 4 füzet — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 16,—
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Guary-codex — 2,—
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex) — — — — — — — 3,—
V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György — — — — — — — — — — — 12,—
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. Közzéteszi Volf György. Tartalma:
I. kötet: Bécsi-codex. — Müncheni-codex — — — — — — — — — — — — — 4,—
II. kötet: Veszprémi-codex. — Peer-codex. — Winkler-codex. — Sándor-codex. — Gyöngyösi-codex. — Thewrewk-codex. — Kriza-codex. — Bod-codex — — 4,—
III. kötet: Nagyszombati-codex. — Szent-Domokos-codex. — Virginia-codex. — Közzéteszik: Komáromi L. és Király Pál — — — — — — — — — — — — 4,—
IV. és V. kötet: Érdy-codex. Egy-egy kötet — — — — — — — — — — — — 4,—
VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex — — — — — — 4,—
VII. kötet: Ehrenfeld-codex. — Simor-codex. — Cornides-codex. — Szent-Krisztina élete. — Vitkovics-codex. — Lányi-codex — — — — — — — — — — — — 4,—
VIII. kötet: Szent Margit élete. — Példák könyve. — Konyvecske a szent apostoloknak méltóságáról. — Apor-codex. — Kulcsár-codex — — — — — — — — — — 4,—
IX. és X. kötet: Érsekújvári-codex. Egy-egy kötet — — — — — — — — — — 4,—
XI. kötet: Debreczeni-codex. — Gömöri-codex — — — — — — — — — — — — 4,—
XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex — — — — — — — — — — — — 4,—
XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolczi-töredék — 4,—
XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyányi-codex. — Cseh-codex — — — — — 4,—
XV. kötet: Székelyudvarhelyi codex. — Guary-codex. — Nádor-codex. — Lázár Zelma-codex. — Birk-codex. — Piry-hártya. — — — — — — — — — — 6,—

Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában

Budapest, V., Akadémia-utcza 2. sz.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

III. kötet. 1911. 3. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

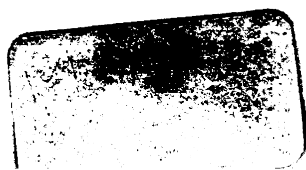
1911.

Szerkesztő lakása junius közepétől: II., Bimbó-utcza 28, hová a kéziratok küldendők.

TARTALOM.

Folyóiratunk ***május és november 15-ikén*** *jelenik meg. Egy kötet 4 ötíves füzetből áll s ára* ***6 korona.*** *Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.*

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

KISÉRLET AZ ALANYTALAN MONDATOK GLOTTOGONIKUS ÚTON VALÓ MAGYARÁZATÁRA.

A KUHN-féle «Zeitschr. für vergl. Sprachforschung» 43. kötet 253. és köv. lapjain TH. SIEBS megkisérli az ú. n. alanytalan mondatokat glottogonikus úton magyarázni. Kutatásainak eredményét a 267. lapon következőkép foglalja egybe: «Wir haben in den Formen *pluit, ningit* alte Verbalsubstantive zu sehen. Dem wird man entgegnen: es sind aber doch offenbar Verbalformen, 3. Pers. Sing. Præs. wie *amat, emit.* Demgegenüber behaupte ich, in allen diesen sogenannten dritten Personen haben wir alte Verbalabstrakta zu sehen, es sind überhaupt keine Verbalformen, sondern, wie so viele andere Formen, sind sie nur in das grammatische Personenschema aufgenommen.»

Az elmélet nem új, legalább is nem egészen új. Régebbiekről nem is szólva, már H. HIRT (Indogerm. Forschungen XVII. 36. és köv. lk.) igyekezett kimutatni, hogy az indog. igei flexio eredete a névszók flexiójában van. De csak annyit tudott bemutatni, hogy az igék és névszók flexiója közötti hasonlóság tökéletes (84. lap). De ez még korántsem mondja meg, hogy melyik az eredeti. Ebből a hasonlóságból ugyanazon joggal lehetne azt is következtetni, hogy épen az igék flexiója az eredeti, vagy legalább is annyit, hogy mindkettő közös forrásból eredt. HIRT mindenesetre a névszók flexióját tartja eredetinek. «Sollte dieser Zusammenhang — mondja a 39. lapon — aufgedeckt werden, so könnte eine Erklärung nur in der Richtung gefunden werden, dass in den Verbalformen Nomina stecken; denn es ist ja eine bekannte Erscheinung, dass aus Nominalformen Verbalformen entstehen.» De ez a megokolás nem kielégítő. Hiszen a nyelvfejlődés ama állapotában, mikor az igealakok ilyetén keletkezése

kétségkívül megállapítható, épen úgy megállapitható már a fordított folyamat is, hogy t. i. az igealakokból névszóalakok lesznek. Azt kellene látnunk, hogy miféle psychikai folyamat vagy jelenség az az ősember lelkében, mely először csak névszókat alkot és ezeket csak utóbb használja fel az igei, tehát személyes kifejezés czéljaira. A külömbség épen az, hogy a névszóalakok bizonyos tekintetben neutralisabbak, általánosabbak, a személyes alakok pedig határozottabbak. Hogy mily lényeges ez a külömbség, azt már HIRT is látta. «Die Hauptfrage bleibt nun — mondja a 84. lapon — wie sich die einzelnen indifferenten Nominalformen als bestimmte Verbalformen fixiert haben.» De erre a «Hauptfrage»-re megfelelni természetesen nem képes.

A kérdés tehát kettős, sőt — mondhatnám — két külön kérdéssel állunk szemben. Az első kérdés az, vajjon igaz-e, hogy az ősember lelke csak névszókat teremtett és mért teremtett volna épen ilyeneket és csak azután jön a másik kérdés, hogy hogyan fogjuk elképzelni ezt az átmenetet ebből az indifferens, személytelen kifejezésmódból abba a határozott és személyes kifejezésmódba. És SIEBS most azt hiszi, hogy mindkét kérdésre megtalálta a feleletet. A következőkben pontról-pontra fogom kisérni fejtegetéseit, hogy tévedéseire rámutathassak. Előbb azonban nehány methodikai megjegyzést!

SIEBS (263—64. l.) MEISSNER után kimutatja, hogy a sémi nyelvekben eredetileg nincsenek alanytalan mondatok és WINKLER után (271. lap) közli, hogy — a magyar nyelv kivételével — az altai nyelvekben sem találhatók fel. Mégis eme nyelvek tüneményeivel akarja az alanytalan mondatokat megmagyarázni. Jogos ez eljárás? Nem kellett volna-e inkább azt kérdeznie, hogy miért nincsenek ezekben a nyelvekben alanytalan mondatok? A mi a magyar nyelvet illeti, a mi őseink már a honfoglalás előtt is sűrűn érintkeztek iráni és szláv népelemekkel és a honfoglalás óta is annyi szláv, germán és román hatásnak voltak kitéve, hogy én meg merem koczkáztatni azt az állítást, hogy a mi alanytalan mondataink — valamint a rokon nyelvekben szórványosan előforduló, csak többé-kevésbbé hasonló tünemények — egészben indogerm. hatás alatt keletkeztek és hogy ez a tünemény egészben véve specifikusan indogermán valami. Ha pedig tisztán indogermán jelenség, akkor az általá-

nos nyelvtudomány szempontjából megitélni nem szabad. Önkéntelenül fölmerül a kérdés, nincs e valami formai, — végső oka szerint természetesen lélektani külömbség az indog. és többi nyelvek közt, mely ebben a kérdésben döntő lehetne. Erre a lényeges külömbségre még visszatérek. Most még egy methodikai megjegyzést!

A mythologiai magyarázatokkal szemben fölhozza Siebs, hogy mythos és mythologiai gondolkodásmód sokkal későbbi eredetűek, mint az impersonaliák. Igen, ha Homerost vagy Hesiodost tekintjük a mythologia kezdetének, akkor Siebsnek igaza van. De ki tudja, hogy pl. Zeus mikor nyert a nép képzeletében emberi alakot, vagy egyáltalában alakot és meddig volt egyszerűen az ég, vagy a villám, vagy a menydörgés? Itt van az assyr nyelv analogiája, mely ezeket a formákat: «Adad villámlik» és «a villám villámlik» egymás mellett használja. Ebben az értelemben mythologia akkor kezdődik, mikor az ember először emelte szemeit az égre. Siebs visszautasítja ezt a magyarázatot, jóllehet látja, hogy a sémi nyelvekben ezek a mythologikus-személyes formák később is fönnmaradtak a személytelen formák mellett; sőt az arab nyelv a femininumban álló igealakkal világosan elárulja, hogy a személytelen formáknál egy nőnemű alany (tehát az arabban: az ég) hiányzik. — Ha azonban a mythologia kezdetét .úgy fogjuk fel, hogy pl. Zeus eredetileg az ég, vagy a fény — és ez a külömben is oly természetes felfogás az indusban és görögben nyelvészeti adatokkal is támogatható — és ha ezenkívül az assyr nyelvből föntebb felhozott példákat figyelembe vesszük, akkor világos, hogy a mythologiai és a tautologikus magyarázatok (Der Regen regnet stb.) voltaképen ugyanazt mondják. De Siebs ezt is visszautasítja még pedig azzal a megokolással, hogy egyetlen nyelv sem tűrte volna ezt a tautologiát ilyen egyszerű dolgoknak, a természeti tüneményeknek megjelölésére. Én nem akarom védeni e tautologikus formákat, de nem tudom belátni, hogy a velük való magyarázat képtelen volna. Bizonyára jól tudja Siebs is, hogy az ilyen tautologikus formák némely népnél nemcsak a naiv költészetre, hanem a nép és a társalgás nyelvére egyenesen jellemzőek. És külömben, a ki, mint Siebs, nyelvtudományi kérdésekben logikai elveknek (igen helyesen!) nem hódol, az talán

stilisztikai elveknek se hódoljon. A legszebb a dologban, hogy SIEBS maga is úgy idézi Shakespeare nek azt a tautologikus helyét, mint a népköltészet stilusában írottat. A lett és orosz példák sem bizonyítanak semmit, minthogy itt sem tudjuk, mely formák az eredetiek.

Hogy azonban végre a dolog lényegére térjek, nézzük, hogy miként akarja SIEBS bebizonyítani, hogy az ősember lelke először csak névszókat teremtett. Idézem szószerint, a mit erre nézve mond: «Und fragen wir: was ist denn wohl a priori als die einfachste, natürlichste Beziehungsweise solcher Naturerscheinungen zu vermuten? Nun, doch gewiss nicht eine persönliche verbale Ausdrucksweise der Tätigkeit, oder eine Angabe des Urhebers, sondern die Feststellung, die Benennung des Vorganges, eines Zustandes, wie sie im Indogermanischen stets durch Verbalsubstantive gegeben wird» (266. lap) és tovább: «Ist es denkbar, dass man Vorgänge und Zustände einfach durch das Verbalsubstantiv bezeichnete? Antwort: Es ist das Wahrscheinlichste und ist reichlich bezeugt.» Azután azt hiszi, hogy, a mint ma a németben mondhatjuk: «Hier ein Bericht über die Reise; Ankunft in Berlin, Gang zur Bibliothek und Abschrift der wichtigsten Stellen», ép úgy beszélhettek a primitiv emberek is ilyen verbalsubstantivumokban. Nem tagadom, hogy a beszélgetés ilyen módja lehetséges; de nem az a kérdés, hogy a kezdetleges emberek így *beszélhettek*-e, hanem hogy tényleg, vagy legalább valószínűleg így *beszéltek*-e, még pedig nem az *ősemberek* általában, hanem épen az *ősindogermánok.*

Nos, én a beszélgetés ezen formáját az ősi indogermánokra nézve fölöttébb valószínűtlennek tartom és — a mennyiben ez általában lehetséges, nem tartom eredetinek, ősréginek. Az indog. nyelvek történelmi fejlődése épen az ellenkezőjét mutatja. Erről a fejlődésről JACOBI (Indog. Forsch. XIV. 236. lap) következőképen nyilatkozik: «Alternde Sprachen neigen... zu nominaler Ausdrucksweise.... Je mehr... mit reifender Geisteskultur das Denken abstrakter wird, um so mehr nimmt die Sprache nominales Gepräge an.» Ez a fölfogás a JACOBI féle értekezés folyamán nyelvtörténeti tényekre támaszkodik és épen ellenkezőjét mondja annak, a mit SIEBStől hallunk. Sietek megjegyezni, hogy JACOBI felfogása sem általános érvényű. De az indog. nyel-

vekre mindenesetre találó. Ezzel szemben azok a nyelvi jelenségek, melyeket SIEBS a maga elméletének támogatására felhoz, semmit sem bizonyítanak. Olyan példákat fölhozni, mint a latin «tres horas fortiter pugnatum», egészen jogosulatlan, minthogy itt a copulának — tehát mégis egy személyes igealaknak — a kihagyása egészen kétségtelen. Vagy talán SIEBS a *pugnatum* alakban nem participiumot, hanem főnévi igenevet (talán supinumot?) akar látni? Ezt meg nem mondja, hanem második például a latinból felhozza az infinit. histor.-t. Erről az alakról már nagyon sokat beszéltek a nélkül, hogy csak valamennyire is kielégítő magyarázatát találták volna. Hosszú ide-oda magyarázgatás után SKUTSCH még legutóbb is (Glotta I. 409.) a régi nézetet vallja, hogy t. i. ezen infinitivus mellől egy igealak — talán coepi — lemaradt. Én azt hiszem, hogy az inf. hist. tisztán az irodalmi nyelv termelése. Ez a nézet arra az irodalmi tényre támaszkodik, hogy mindama tudósítások, melyeket felőle Quintilianusnál és a grammatikusoknál találunk, első pillanatra elárulják, hogy ez a forma ezen emberek előtt a nép vagy a társalgás nyelvéből teljesen ismeretlen. Hogy az inf. hist. már Plautusnál előfordul, az semmitsem bizonyít eme nézet ellen. Egyébként SIEBS is csak annyit akar az inf. hist.-szal bizonyítani, hogy az ilyen verbalsubstantivumokban való beszéd nem volt lehetetlen. De ez még nem bizonyítja, hogy tényleg így beszéltek, kiváltképen egy az inf. hist. keletkezésénél sokkal korábbi időben. Hiszen megértették, valamint másutt is megértették, az irodalmi nyelv által teremtett — egyébként idegenszerű — formákat, sőt bizonyos ilyen formák átmentek a társalgás nyelvébe és sokszor úgy tekintik őket, mint a nyelvnek ősi kincsét. És épen ebből a szempontból kell megitélni a társalgási nyelv ama formáit is, melyeket legutóbb KRETSCHMER (Glotta II. 270. és köv.) a mai nyelvekből hoz fel az inf. hist. magyarázatára. Az inf. hist.-ban mindenesetre sekundär formát kell látnunk, még akkor is, ha KRETSCHMER nézetét elfogadjuk, mely szerint a független infinitivus egy mondatrész gyanánt álló infinitivusból lett, úgy, hogy ez utóbbi a mondattól elszakadt («aus einem als Satzteil fungierenden Infinitiv, indem dieser aus dem Satzzusammenhang losgelöst wird»). Hogy az inf. histor.-ban egy hiányos nominalis mondatot (Nominalsatz) lát,

azzal ennek őseredetiségét nem bizonyította be. Hát lehet az ilyen «Nominalsatz»-ot az indog. nyelvekben mint őseredeti formát elképzelni? Hiszen KRETSCHMER maga is elfogadja KRÜGER álláspontját, a kinek latin nyelvtanából idézi is a következő részletet: «Der Gebrauch des Infinitiv statt des Verbum finitum, welches sonst zur Aussage gebraucht wird, ist sehr ähnlich dem Gebrauche eines blossen Nomen (Substantivum oder Adjektivum) als Prädikates mit Auslassung der sogenannten Copula, wie: Summum ius summa iniuria; quot homines, tot sententiæ; multi hostium capti und dergl.»

Ezek után, ha az inf. historicust őseredeti formának akarjuk tekinteni, akkor az itt idézett formákat is így kellene eredetieknek tekintenünk a copula nélkül. Lehetséges ez? Az a kérdés: ott volt-e az a copula és csak elhagyták, avagy nem volt-e sohasem ott? Azt hiszem, hogy csak egy felelet lehetséges: A copula mindenesetre őseredetileg ott volt és olyan formák, mint: Summum ius summa iniuria csakis egy haladottabb irodalmi nyelv termékei lehetnek. Nemcsak a latinban, hanem minden indog. nyelvben ősi időktől fogva ott volt, épúgy, mint a hogy egy mai németnek, a kinek a nyelvérzéke még tiszta, egy «Der Tisch rund» a szokásos «Der Tisch ist rund» helyett egyszerűen képtelenség. A mennyiben a copula az indus irodalmi nyelvben részben, a mai oroszban pedig majdnem egészen hiányzik, annyiban ez az ázsiai nyelvek hatása,*) a melyek a copulát tényleg nem ismerik. Ezekben a nyelvekben, az indusban és oroszban tehát ma vannak névszói mondatok (Nominalsätze). A legszebben azonban a sémi nyelvekben vannak kifejlődve, a hol — pl. a héberben — a puszta létezést vagy állapotot még a multban is ilyen mondatokkal fejezik ki. De az indog. nyelvekre nézve egészen bizonyos, hogy eredetileg nem voltak, tehát a copula ősrégi. Épen ez az ősrégi és általánosan elterjedt volta okozta, hogy a logika úgy tekintette, mint az itélet szükségszerű alkatrészét. De a logika a legjobb úton van, hogy ettől a felfogástól eltérjen. Már WUNDT (Logik I³. 153. l.)

*) Az oroszban a névszói mondat használatát ugor hatásnak tartják, l. R. GAUTHIOT, *La phrase nominale en finno-ougrien*, Mém. de la Soc. de Ling. XV. 225 és vö. MNy. 5 : 133. *A. O.*

kifogásolja némely filozofus felfogását, kik a copulát az alany és állítmány mellett az itélet harmadik alkatrészének tekintik és hangsúlyozza, hogy a copula semmiképen sem szükséges alkotórésze az itéletnek. Legutóbb O. NUSSBAUMER értekezett erről a COMMERS-féle «Jahrbuch für Philosophie» 24. kötetében. (Az értekezés most különnyomatban is megjelent.) NUSSBAUMER arra törekszik, hogy meglelje a *fogalmat*, mely a copula jelentésében benne rejlik. Ez szerinte a puszta létezés (das blosse Sein) fogalma volna. De a puszta létezés eme fogalma NUSSBAUMER szerint (a különnyomat: Die Satzkopula im Indogermanischen, 26. l.) a kéttagú igei mondatban is benne van. A logikai fogalom szerint nem lehetetlen, hogy NUSSBAUMER igazat mond, de a nyelvi állapot szerint bizonyára DELBRÜCKnek (Grundr. der vergl. Gramm. III. köt. 29. l.) van igaza, hogy egy «currit» formában az «esse» ige nincs benne. De, hogy azt a puszta létezést a nyelvnek nem okvetetlenül szükség kifejeznie, azt NUSSBAUMER is elismeri, mikor (19. l.) azt mondja, hogy a copula nem lényeges eleme az itélet kifejezésének és hogy nem a copula az, a mi a mondatrészek kapcsolatát mondattá teszi («der Verbindung der Satzglieder . . . das Gepräge des Satzes gibt»).

És ennél a pontnál kezd a copula a mi kérdésünkre nézve fontos lenni. Ha t. i. ez nem szükséges alkotórésze az itéletnek — mint WUNDT mondja — sem lényeges eleme a kifejezésnek, mint NUSSBAUMER állítja — akkor hogyan jutnak az összes indog. nyelvek, tehát bizonyára már az alapnyelv — ehhez a különös, nem szükséges, nem lényeges és mégis olyan nehezen érthető formához? Miért és hogyan jött létre? A többi nyelvekben nyoma sincs. NUSSBAUMER a maga — logikailag talán helyes — fejtegetései útján a következő merész következtetésre jut: «Hatte sich einmal der Verbalsatz dem Sprachbewusstsein als die vollkommenste Form des Gedankenausdruckes fühlbar gemacht, so musste sich von selbst das Bedürfnis einstellen, auch Sätzen mit nominalem Prädikate *verbale* Form zu geben» (35. lap). Nem látom be, miért volna az igei forma a kifejezés legtökéletesebb formája. De, hogy egy ilyen szükségnek — mint N. gondolja — nem okvetetlen kellett beállani, arra bizonyság a többi nyelvek, melyek a bennük már meglevő igei mondatok mellett sem jutottak el a copulához, bizonyság a sémi és finn-

ugor nyelvek, melyek az indogerm. népekkel való hosszas érintkezés daczára sem vették át a copulát, holott egyébként sok mindent átvettek és bizonyság végül ama indogermán nyelvek története, melyek a fejlődés folyamán a copulát részben, vagy teljesen feladták; szóval épen a NUSSBAUMER felfogásával ellenkező irányban fejlődtek. De philologusok részéről is olykor úgy tekintik a copulát, mint későbbi vagy sekundär fejlődést; jóllehet kétségtelen, hogy már az alapnyelvben megvolt. DELBRÜCK (Grundriss d. v. Gr. V. köt. 21. l.) arra az eredményre jut, hogy «zur Zeit der Einheit nur in bescheidenem Umfange fehlen konnte.» Csak azt nem tudom megérteni, hogy jut DELBRÜCK arra a föltevésre, hogy «der Typus ohne Verbum älter, als der Typus mit Kopula» volna. E föltevését arra a tényre alapítja, hogy «die Verba, welche den Dienst der Kopula versehen ... ursprünglich Verba mit anschaulicherem Bedeutungsinhalt» voltak (u. o.). De hát következik ebből, hogy volt idő, mikor copula még általában nem volt? Nem lehetett egy olyan tő, melylyel valóban csak a puszta létezés fogalmát jelölték meg? Igen, a görög πέλει, ὑπάρχει, sőt az indogerm. *u̯es vagy *bheu tövek csak később lettek copulává, mint DELBRÜCK (Grundr. V. 12.) gondolja — talán még az *es tő is, melynek alapjelentése ismeretlen; mindez nem zárja ki, hogy előttük volt már copula. Ez a következtetés nagyon hasonló volna ahhoz, mely szerint abból, hogy cseppfolyós testek gázokká lesznek, azt következtetnők, hogy e cseppfolyós testek nélkül nincsen is gáz. Azért mondom ezt, mert a copulát másként, mint egészen őseredeti formát, elképzelni nem tudom. Nem fogadhatom el DELBRÜCK ama állítását (Grdr. V. 12), hogy ilyen kifejezések: *dieser Mann — mein Vater, dieser Mann — krank* s í. t. a copula keletkezése előtti időben közönségesek voltak. Ha ez igaz volna, akkor a copula — magától — soha létre nem jött volna, a mint hogy a többi nyelvekben nem is jött létre. Nemcsak a nemindogermán, hanem épen az indogermán nyelvekből látom, hogy, a mint egyszer a nominalis kifejezéshez eljutottak, attól többé el nem tértek. Logikailag sem tudom a copulát az itéletbe beleilleszteni. És végül megfoghatatlan előttem, hogy amaz igék «mit anschaulicherem Bedeutungsinhalt» hogyan sülyedhettek le a copulai rendeltetésre, ha a copulafogalom tartalma a nép

lelkéből hiányzott volna, a mit pedig nominalis állítmányoknál föl kell tételezni.

Tehát csak az indogermán alapnyelvből lehet a copulát megmagyarázni még pedig csak úgy, mint egészen eredeti formát. És csak az az egy magyarázata lehet, hogy már a legősibb indogermánban is élt a lelki törekvés, mindent személyesen fogni fel és így is kifejezni. Logikailag talán úgy érthető ez, hogy a dolgok fogalmával együtt fogták fel a dolgok létezésének fogalmát is. Szigorúan véve ez persze nem magyarázat, de az külömben is lényegtelen, hogy logikai magyarázatot találunk-e, vagy sem. Az a tény, hogy a copula ma is megvan az indog. nyelvtörzs legkülönfélébb ágaiban, továbbá az a kétségtelen következtetés, hogy az alapnyelvnek legelső kezdeténél is már jelen van, bizonyságot szolgáltatnak arra, hogy az indog. nyelv tényleg törekedett mindent személyesen kifejezni. És ennek semmi köze egy fejlettebb vagy fejletlenebb kulturához. Ez épen csak egy jellemző vonása az indogermánnak, mely őt a földnek oly számtalan más nyelvétől megkülömbözteti.

Éppen azért kellett a copulánál — melynek látszólag semmi köze sincs ehhez a kérdéshez — tovább időzni, hogy ezt a fontos külömbséget megállapítsuk. Ha azonban a személyes kifejezésmódot, mint az indogermánra nézve olyan jellemző jelenséget megállapítottuk, akkor az olyan jelenségeket, melyekben ez látszólag hiányzik, egészen másként fogjuk megítélni. A mi az inf. hist.-t magát illeti, talán sohasem fogjuk bebizonyíthatni, hogy mellőle a cœpi ige valamely alakja hiányzik; de az ellipsis bizonyos formáját még az inf. főnévesítése mellett is — mint most Kretschmer gondolja — föl kell tételezni. E mellett szól az a tény is, hogy az inf. hist. sohasem lehet valamely elbeszélés kezdete, csakis egy előtte álló, határozott igealakkal megkezdett elbeszélés folytatása. (V. ö. Delbrück: Grundr. IV. 457.) E tekintetben azonban az inf. hist. nagyon hasonló ama jelenségekhez, melyeket Siebs (268. l.) a középkymriai prózából fölhoz és nagyon helyesen összehasonlít az alnémet dialektusoknak a «tun» ige segítségével képzett körülírt alakjaival. Az angolban is megvan ez a körülírás a «do» igével a kérdésben és tagadásban. A német «tun» ama nyelvjárásokban a segédige szerepére sülyedt le, az angolban már csaknem kizárólagosan segédige

gyanánt fordul elő. Talán a latinban is állott valaha az inf. hist. előtt egy segédige, vagy pedig egy más ige sülyedt segédigévé és később — kiváltképen azáltal, hogy használata a már megkezdett elbeszélésre volt korlátozva — teljesen eltűnt. Nem akarom itt az inf. historicusnak egy új magyarázatát megkísérelni, csak arra akarom az olvasót figyelmeztetni, hogy az inf. historicus semmiképen sem tekinthető eredetileg személytelen kifejezésmódnak. A középkymriai formákban, melyeket Siebs felhoz, tényleg jelen van a személyes forma a segédigékben. Hogy igenév is van jelen? Végelemzésben ez semmi egyéb, mint a körülírt formák általában. Ha Siebs azt mondja, hogy a német «er kam» a kymriaiban «er machte kommen», akkor én erre azt felelhetném, hogy a latin «veniet» a németben «fit venire» vagy «erit venire». Más formákat is felhozhatnék. Hogy miért és hogyan keletkeztek ezek a körülírt formák, természetesen nehéz kérdés. Azokról, melyek participiumokkal szerkesztvék, azt mondja Brugmann (Grundr. der vergl. Gramm. II. k. 1264. l.), hogy ilyenek már az ősindog. korban voltak «besonders um einen dauernden Zustand als solchen deutlicher zu bezeichnen.» Ez mindenesetre valószínű, de az inf.-okkal képzett formákat nem magyarázza meg. Mindenesetre hiba volna azonban e formákban a személytelen kifejezésre való törekvést keresni. Valamelyes magyarázatukat talán következőképen lehetne megkísérelni: Az igék simulása (enklisise) — jóllehet Wackernagel (Kuhn-féle Zeitschr. XXIII. kötet) ezt a főmondatokra akarja korlátozni és Delbrück (Grundr. V. k. 42. l.) egy bizonyos középső hangmagasságot akar az igéknek tulajdonítani — egészben el nem vitatható. Azonban bizonyára voltak mondatok, melyekben föltétlenül hangsúlyozni kellett az igét. Erre a czélra alkotta a nyelv a hangsúlyos formákat, a határozatlan igealakokat és a segédigét ezek mellett csak azért használta, hogy a kifejezés külső formája személyes forma legyen. Mert az egészen világos, hogy egy «ego dictus sum»-ban a «sum» szó logikailag és nyelvileg is egészen fölösleges. Hiszen az ilyen copula nélküli formák elég elterjedtek voltak. Ha már most a segédige a határozatlan alak mögött állott, akkor azzal újra egy szóvá olvadt össze. Ez legsűrűbben azon nyelvekben fordult elő, melyekben az ige enklitikus természetét a legtovább megőrizte. Hogy ez az összeolvadás

miért olyan általános, azt könnyű megmagyarázni. A hangsúlyos határozatlan alak, minthogy rajta volt a főhangsúly, igen sokszor állt a mondat élén és így a simuló igealak WACKERNAGEL törvénye szerint (Indog. Forsch. I. 333. és köv. ll.) rendesen közvetlen mögötte volt. További fejlődésük aztán tényleg úgy történhetett, mint BRUGMANN (id. helyen) mondja. És így a körülírt formákat az indog. nyelvek két sajátságának köszönhetjük: az egyik az igék simulása, a másik a fönnebb említett törekvés: mindent személyes formában kifejezni. Éppen innét van, hogy ilyen körülírt formákat csak az indog. nyelvekben találunk; a hol, pl. a mi nyelvünkben szórványosan föllépnek, ott igen késői alakulások.

Látható ezekből, hogy őseredeti személytelen kifejezésmódot az indogerm. nyelveknél nem lehet föltételezni, vagyis nem igaz, hogy az ősember lelke először csak névszókat teremtett. Ezzel elesik a másik kérdés is, hogy t. i. hogyan kell elképzelni az átmenetet a személytelen formákból a személyesekbe. De minthogy SIEBS foglalkozik vele, nekem is beszélnem kell róla, annál is inkább, mert az ilyen átmenet nem lehetetlen, de nem ott és úgy, ahol SIEBS gondolja.

SIEBS t. i. kénytelen az egyes szám harmadik személyű igealakokban főnévi igenevet látni; azaz, nem beszél általában az igenevekről, hanem a *főnévi* igenevekről. Csakhogy *azt* viszont nehéz elképzelni, hogy az ilyen elvont igenév hogyan jutott bele a személyes schemába. Mert azok a példák, melyeket SIEBS, mint lehetőségeket hoz fel a németből (Hier ein Bericht etc.), egyszerűen érthetetlenek abban a pillanatban, a mint egy alany járul hozzájuk. Sokkal könnyebb volna a dolog, hogy ha ezek az állítólagos névszói állítmányok nem főnévi, hanem más, pl. melléknévi igenevek volnának, szóval concret igenevek, ha pl. — mint NUSSBAUMER gondolja — egy *currit* formában a «currens est» fogalmát kereshetnők. Az ilyen felfogásnak persze SIEBSre kevés értéke volna. Mert ezeket első sorban nem tudná alakilag úgy megmagyarázni, mint a főneveket (269—70. lap), másrészről ezek nem nyujtanának módot az alanytalan mondatok újabb magyarázatára.

SIEBS tehát kénytelen oly alakokat keresni, melyek egykori főnévi igenevekre vezethetők vissza. Ha ilyeneket az indog. nyelvek

körében talált volna, talán hihetnénk neki, bár ilyen formák jelenléte az átmenetet még meg nem világítja. De nem is tud ilyeneket találni. Mert az általa felhozott egyetlen példa, a 3. személy a litvánban, nagyon kevéssé megbízható. Egyébként e litván formák ilyetén magyarázata sem új; hiszen JOH. SCHMIDT (KUHN-féle Zeitschr. XXV. köt. 595. l.) egészen így akarta magyarázni. SCHMIDTnek eme magyarázatát már BRUGMANN (Grdr. II. 1350.) visszautasította. A jelenség a balti nyelvekre szorítkozik és ez magyarázatát lényegesen megnehezíti. A balti nyelvek bizonyára sok értékes régiséget őriztek meg, de ebből még nem következik, hogy minden, a mit bennük találunk, ősi eredetű. És én azt hiszem, hogy éppen e 3. személyek is igen késői, újabb alkotások. Mert egy, ha nem is egészen analog, de nagyon hasonló tüneményt találunk az új görög nyelvben is. Az egyes és többes szám harmadik személye tudvalevőleg itt is összeesik, de csak a létigénél. Ez az εἶναι alak, melyet én THUMB szerint inkább εἶνε-nek írnék és a mely még végződésével is emlékeztet a litván alakra. Ha azonban ezen forma fejlődése nem volna olyan világos úgy, a mint azt HATZIDAKIS (Einl. in d. neugr. Gramm. 270. l.) adja, milyen könnyű volna akkor föltenni, hogy itt is egy főnévi igenév rejtőzik, annál is inkább, minthogy ez alak az ógörög inf. alakjával teljesen összeesik. Persze semmi köze hozzá. De ez a forma mégis támogatja a BRUGMANN-féle felfogást. Már SCHMIDT sejtette, hogy a singularis és pluralis összeesése az *yrà* copulából kiindulva lett általánossá a litvánban is; az újgörögben a fejlődés a copulánál maradt. A görögben is egyes számban állott az ige a többes semleges alanynál is és hogy a formák először éppen a copulánál estek össze, az érthető, minthogy a copula mellett nemcsak az alany, hanem az állítmányi névszó is állhatott többes számban és így itt mintegy több alap volt a kiegyenlítődésre. Így hát BRUGMANN magyarázata — bármily hiányos is — valószerűbbnek látszik, mint a SCHMIDT vagy a SIEBS értelmezése. Ez esetben itt is tisztán alaki fejlődéssel állanánk szemben. De — bármint van is a dolog — ezen, az egész indog. nyelvterületen egyedül álló alakkal a verbalabstractumok ilyen általános használatára következtetni nem szabad.

Minthogy azonban az indog. nyelvek ezen egy példán kívül

semmi olyan jelenséget nem mutatnak, a mit itt fel lehetne használni, SIEBS a nem indogerm. nyelvekkel akarja támogatni elméletét. Példái már az első olvasásnál azt a benyomást tették reám, hogy SIEBS a neki más tudósok által nyujtott példákat egészen félreértette, főkép azért, mert az illető nyelveket nem ismeri. Kiinduló pontul a magyar nyelvet választja. Tény, hogy MIKLOSICH a magyar egyes sz. 3. személyű igealakjaiban névszókat látott. Ezt a föltevést megerősíti a finn-ugor összehasonlító nyelvtudomány is, de nem úgy, a mint SIEBS gondolja. Ezek tényleg névszók, de nem abstraktumok, nem is főnevek, hanem partic.-ok. (V. ö. erre nézve SZINNYEI német nyelvű munkáját. Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft 150—51. l.) A magyarban azért voltak a 3. személy helyett használhatók, mert ez a nyelv egyébként is ösmert tiszta névszói állítmányokat. De megvannak nemcsak a magyarban, hanem a rokon nyelvekben is. A példáit elég szerencsétlenül választotta meg SIEBS, és még szerencsétlenebbül közli. Sok alanytalan mondat van a magyarban, a mit jobban felhasználhatott volna. Még szerencsétlenebb a példák értelmezése; szerinte pl. *eső esik* annyit jelent, mint *Regensfallenzustand*. Látható, hogy hová vezeti az erőlködés, hogy az *esik* alakban abstraktumot lásson.

Épp így áll a dolog a sémi nyelveknél is. Ha SIEBS (267. l.) azt mondja, hogy a héberben az egyes szám 3. személy (Perfect) egyszerű főnévi igenév végződés nélkül és hogy a többes sz. 3. személynek főnévi végződése van, akkor itt is ugyanabban a tévedésben van, mint a magyar és a finn-ugor nyelveknél. (V. ö. GESENIUS-KAUTZSCH: Hebräische Grammatik. 23. kiad. 113. l.; 118. l. 2. sz. jegyz. és 135. l.). Különben ez a tünemény nemcsak a héberben van meg, hanem az összes sémi nyelvekben. (V. ö. ZIMMERN: Vergl. Grammatik der semit. Sprachen. 98. l.) Éppen olyan melléknévi igenevek ezek is, mint a magyar formák. A külömbség csak az, hogy e héber formák továbbra is fennmaradtak melléknévi használatban, a magyarban ellenben nem. Azonkívül ezen igealakoknak ősi melléknévi természete a héberben még ma is fölismerhető nemcsak a harmadik, hanem az első és második személyben is; a magyarra nézve bizonyos, hogy az első és második személyű igealakok sohasem voltak melléknévi természetűek. Ha most meggondoljuk, hogy a sémi

nyelvek a kopulát egyáltalában nem ismerik, a magyar ellenben az első és második személyben igen, akkor csak be kell látni, hogy az ilyen melléknevek igei használata a copula használatával a legszorosabb összefüggésben van: a mennyiben a copula őseredeti személyes, a copula hiánya ugyanilyen személytelen kifejezésmódot tételez föl. Ez a kifejezésmód a héberben és a sémi nyelvekben annyira el van terjedve, hogy a sémi nyelveknek — szigorúan véve — igei flexiojuk nincs is. (A sémi philologia egészen más értelemben is használja a coniugatio kifejezést.) Bármint is van a dolog, könnyű megérteni, hogy e melléknévi formákat egy bizonyos időben igei formáknak érezték. Az átmenet egy «*homo vivus est*»-ből egy «*homo vivit*»-be könnyen érthető, ha a copula rendszeres elmaradását föltételezzük. Éppen ezért hangsúlyozom, hogy a copula jelenléte az indog. nyelvekben a legszebb bizonyság arra, hogy itt ősrégi névszói kifejezésmód nem volt. A már felhozottakon kivül föl lehetne hozni a török nyelvet is, a hol a dolog úgy van, mint a sémi nyelvekben.

A többi nyelveket, melyeket Siebs felhoz, nem ismerem. Nem itélhetek tehát róluk és kénytelen vagyok elfogadni, hogy Siebs ezeket helyesen itélte meg, jóllehet a magyar és a sémi nyelvek megitélésében erősen tévedett. De ha azt, a mit ezekről mond, helyesnek fogadjuk el, akkor ezekből a fejtegetésekből csak egy következik: ezeknek a nyelveknek nincsen semmiféle flexiójuk. Ezen nincs megütközni való. Hasonló valamit már a sémi nyelveknél figyeltünk meg és köztudomású, hogy pl. a chinai nyelvnek semminemű flexiója nincs. De mindebből csak annyi következik, hogy vannak nyelvek flexió nélkül. De mi ad jogot arra a következtetésre, hogy ezeknek a nyelveknek egyszer majd szükségszerűleg meg lesz a flexiójuk és ezen személytelen formákból egyszer majd személyes formák lesznek? Ha a személytelen, sőt egyáltalában flexio nélkül való beszélés ezen népeknek ma megfelelő, miért ne lehetne megfelelő évezredek multával is? A míg be nem bizonyítható, hogy ezen személytelen formák egykor s z ü k s é g s z e r ű l e g át fognak menni a személyes formákba, addig az sem bizonyos, hogy az indogerm. nyelvek mai személyes formái egykor személytelenek voltak.

Az a tény, hogy Siebs az alanytalan mondatok kérdését

glottogonikus kérdéssé tette, nehány methodikai megjegyzést hív ki. Az utóbbi években, mióta a műveletlen afrikai, ázsiai és amerikai törzsek nyelve ismeretes lett, szokássá lett a nyelvtudományban, hogy oly kérdésekben, a hol az előttünk levő indog. nyelvanyag nem nyújt biztos eredményt, ezekhez a műveletlen nyelvekhez fordulunk. Tényleg sok helyes dolgot is tanultunk belőlük — különösen a nyelvbölcselet terén. És én mégsem tudom ezt az eljárást méltányolni, különösen ilyen morphologikus kérdésben, mint a flexio. Fölhívom az olvasó figyelmét itt első sorban az angol nyelvnek egy jelenségére. Tudvalevő, hogy az angolban egy alak, mint pl. *blame*, formailag infinitivus, tehát névszói forma. És most figyeljük meg: Az egész indic. præsensnek — az egyes 3. személyt kivéve — ez az alakja és a *személyes elem* egyáltalában nem jut kifejezésre, csakis az alanyban, a személyes névmásban. Még szebb a jelenség a mult időben. Egy alak, mint *blamed*, alakilag participium, tehát épp úgy névszói alak, mint *blame*. És ime, az egész imperfectum csak ez az egy alak, sőt itt még az egyes 3. személy sem kivétel. E mellett természetesen az angolnak sohasem jutna eszébe, hogy ebben az ő anyanyelve kifejezésmódjának valami gyöngeségét lássa, valamint hogy sohasem fog senkit, a ki egyébként angolul jól beszél, *e miatt* félreérteni. Tehát sohasem fog beállani a személyes kifejezésmód szükségessége, sőt ez éppen a történelmi fejlődés során tűnt el. Ha azonban ezen ma egybeeső formák történelmi fejlődése nem volna előttünk olyan ismeretes, mint a minő valóban; és ha a nép, mely ezt a nyelvet beszéli, nem Nyugat-Európában, hanem Kelet-Afrikában laknék: micsoda fényes bizonyság lenne ez a nyelv a Siebs-féle elmélet számára, mely szerint ősrégi időkben csak személytelen formák voltak.

Nem akarom állítani, hogy a műveletlen törzsek látszólag nominalis kifejezésmódja általában ilyen formai kiegyenlítődés útján jött létre, mint az angolban, de lehetetlennek már csak azért sem lehetetlen, mert hiszen az angol szolgáltatja az analog példát. Bebizonyítani persze nem lehet. De éppen olyan jogosulatlan, hogy bennök mintegy a modern nyelvek alsóbb fokozatait akarjuk látni és azt állítjuk, hogy ama jelenségek, melyek bennük ma megtalálhatók, ősrégi időkben az indogerm. nyelvekben is megvoltak. Ez azt jelentené, hogy egy kezdetleges

műveltségi állapotnak mindig egy kezdetleges nyelvállapot felel meg. De ennek körülbelül épp az ellenkezője igaz. A magas műveltség a maga írástudásával, a könyvnyomtatással és kiváltképen az iskolával a legnagyobb ellensége a mélyreható, lényeges nyelvváltozásoknak. Ama népek, melyeknek ma még nincs műveltségük, egyebekben éppen oly régiek, mint a művelt nemzetek és így az ő mai nyelvüknek épp olyan hosszú fejlődés, sőt sokkal szabadabb fejlődés van mögötte, mint a művelt nemzetek nyelvének. Az összes indogermán nyelvek közül az ógörög és az indus őrizték meg leghívebben az indog. alapnyelv vonásait, valószínűleg éppen azért, mert eme népek már olyan fölötte korán jutottak meglehetősen magas műveltséghez. Egészben véve jogosulatlan eljárás a nép műveltségi állapotából bármely egyenes következtetést vonni az illető nép nyelvének állapotára; a mennyiben ezt mégis megtennők, mindig helyesebb éppen megfordítva: a kezdetleges műveltségi állapotból hosszú, mélyreható nyelvfejlődésre következtetni. Siebs ellenben megelégszik azzal, hogy olyan jelenségeket használ fel elméletének támogatására, melyeknek az ő tanításának lényegéhez, t. i. az alanytalan mondatokhoz és az igei flexióhoz semmi közük. Ezért nem bizonyítanak az ő példái semmit. Hiszen egyébként fel lehet használni a nem indogermán nyelvek jelenségeit a kutatásnál; de — és ez a döntő — a jelenségek csak föltétlen analog jelenségekkel magyarázhatók. A modern phonetika elég példát nyujt erre az eljárásra, a mely kétségkívül jogosult.

Ha Siebs ezt az utat választotta volna, persze nem jutott volna el az igei flexiónak ilyen elméletéhez, de az alanytalan mondatok mivoltához talán közelebb férhetett volna. Mert én azt hiszem, hogy ezen a téren eddig a mi Székely Ábrahámunk (Alanytalan mondataink alanyáról) jutott el a legmesszebbre. Az ú. n. «fejlődő mondatok» elmélete ugyan lényegében nem egyéb, mint az eddigi elliptikus elmélet és Székely csak annyiban ment tovább, a mennyiben ennek az ellipsisnek az okát kereste és így mindössze is *újabb* bizonyságot szolgáltatott a lényegében régi elmélethez. De az ő kutatásainak inkább csak a finn-ugor nyelvek szolgáltak alapul, a melyekben — ismétlem — az egész jelenség nem igen régi. E mellett csakis az ú. n. meteorologikus, azaz az időjárásra vonatkozó igéket vonta

megfigyelései körébe. Hogy ez SZÉKELYnél valóban hiba, bizonyítja az a botlása, hogy egy «Pænitet me negligentiæ meæ»-t egy «Pænitet me negligentiæ meæ conscientiá»-val helyettesíthetőnek tart és azt hiszi, hogy ilyenformán minden alanytalan mondat kiegészíthető. Egyrészt a dolog az idézett formánál nem olyan egyszerű, másrészt SZÉKELY ez esetben éppen önmagához következetlen, minthogy egy ily behelyettesítés lehetőségének föltételezésénél éppen a «pænitet» forma ama *fejlődéséről* feledkezik meg, mely az ő elméletének lényege. Munkája inkább a nyelvbölcselő, mintsem a nyelvkutató munkája, főként azért, mert a rendelkezésére álló nyelvi anyag elégtelen.

Hogy azonban a gondolat mennyire értékes, arról az indogermán nyelvanyagra vetett egyetlen pillantással meggyőződhettünk. SZÉKELY gondolatát t. i. úgy kell érteni, hogy abban a fejlődésben olyan jelentésváltozást kell látni, a mely egy eredetileg teljes mondatkapcsolatban vagy az alanyt, vagy az állítmányt, vagy mindkettőt érte és pedig vagy egyszerre, vagy külön időben. Nem akarok erről itt részletesen beszélni, csak egy pár jelenségre akarok figyelmeztetni. Ha valaki pl. az indogerm. őshaza helyét ma a meglevő nyelvanyagból akarná valamiképen megtalálni, akkor könnyen állhatna elő a következő okoskodással: Minthogy a havazás tüneményének megjelölésére az összes indogerm. családokban ugyanaz a tő szolgál (persze megfelelő hangtani elváltozásokkal), az esőzés tüneményének megjelölésében ellenben a családok már eltérnek egymástól (ὕει, pluit, es regnet); következéskép az ősi indogermánok az egyes családok szétválása előtt olyan vidéken laktak, a hol hóval ugyan találkoztak, esővel ellenben soha. Talán az északi sarkon?! [Megjegyzem mellesleg, hogy ezzel a kissé humoristikus ízű felfogással már egészen komolyan foglalkoztak. FR. STOLZ legújabban megjelent kis terjedelmű, de annál nagyobb értékű munkájában (Geschichte der latein. Sprache, 26. lap) fölemlíti — mint ő mondja: wundershalber — G. BIEDENKAPP munkáját (Der Nordpol als Völkerheimat. Jena, 1896), mely egészen komoly képpel állítja, hogy az őshaza helye az északi sark. Nem ismerem BIEDENKAPP úr munkáját és nem tudom, hogy olyan egyszerű úton jut-e erre az eredményre, mint én.] De épen az ilyen eredmények elkerülése végett kell óvatosaknak lenni. Ha tehát

SIEBS egy *pleu̯eti tövet föltételez, akkor talán helyesen állította ezt vissza, de ezzel még korántsem bizonyította be, hogy ezt az alakot már az alapnyelv személytelenül használta és — a mi még valószínűtlen is — hogy ez a személytelen alak már akkor az esőt jelentette. Mert tudvalevőleg csak a latinban van ez a jelentése, a többi nyelvekben *úszást, folyást, megnedvesítést*, sőt *mosást* jelent. Nagyon nehéz megérteni, hogy egy olyan egyszerű, közönséges és mégis olyan jellegzetes természeti jelenségnél, mint az eső, hogy homályosulhatott el az ősi elnevezés és hogy oszolhatott el annyifelé a szó jelentése. A **rek* tő, melyből a germán nyelvekben fejlődött ki az eső elnevezése, a latin *rigare* után itélve nem jelent egyebet, mint: megnedvesíteni. Az indus *váršati*-nak megfelelő tő a görög Ϝέρσα (harmat)-ban tér vissza és a görög ὕει tényleg nem jelent egyebet, mint: nedvessé tenni. Ha meggondoljuk, hogy ezt a legegyszerűbb természeti jelenséget minden indog. nyelv más szóval, de mindenik alanytalan formával jelöli meg, akkor el kell hinnünk, hogy ezeknek a szóknak (mindeniknek külön) ősrégi jelentésében, azaz az általok megjelölt fogalom tartalmában kellett egy bizonyos elemnek lenni, mely képessé tette őket arra a jelentésváltozásra, arra a SZÉKELY által említett *fejlődésre*, a melynek folyamán azután alanytalanokká lettek. Lehetséges azonban az is, hogy az a fejlődést magával hozó mag nem épen az igében, hanem esetleg alanyában, esetleg pedig a kettő kapcsolatában is volt. Hogy az a charakteristikus jelentés, melynél fogva az alanytalan mondat épen alanytalan — csak idők folyamán fejlődik ki, bizonyítja H. PEDERSEN megfigyelése (KUHN-féle Zeitschrift XL. köt. 137. l.), hogy a történelmi idők folyamán is nem ritkán egy-egy alanynyal ellátott ige alanytalanná lesz. Ama fönnebb említett fejlődés, illetve jelentésváltozás folytán az alany és állítmány közötti kapcsolat meglazult, vagy idővel érthetetlen lett; ezért maradt el az alany.

Mindez persze inkább csak az időjárásra vonatkozó igéknél nyújt némi magyarázatot és nagy kérdés, hogy az indog. nyelvek számtalan más természetű alanytalan mondataira nézve mennyiben használható fel. PEDERSENnek idézett megfigyelése mindenesetre az elmélet használhatósága mellett szól. De én ezt inkább csak SZÉKELY után mondottam el és épen nem akar-

tam az alanytalan mondatoknak valami új magyarázatát megpróbálni. Épen elég van belőlük. Inkább csak arra akartam rámutatni, minő tévutakra vezethet a mód, melylyel utóbbi időkben a primitiv népek nyelvét megitélni és kezelni szokták. Morphologiai kérdésekben nem szabad őket felhasználni, mert ezek a nyelvek sokkal szabadabb fejlődésen mentek keresztül, mint az indog. nyelvek legnagyobb része. Az alanytalan mondat pedig csak — alanytalanná lett mondat, úgy, a mint azt már régebben tanították és a legutóbbiak között Székely is kifejtette.

Kertész Ármin.

Erdélyi-szász *datul.*

A Siebenb. sächs. Wörterbuch legújabb füzetében (l. lejebb 192. l.) megakadtam a köv. czikken: *Datul* n. (aus dem Rum.). Eine aus alter Zeit herrührende Abgabe der Stadt Kronstadt an die dortige Kirche, bestehend in einem gewissen Quantum Brennholz. Unter den 1733 gewählten städt. Beamten von Kronstadt wird auch erwähnt: «Samuel Herbert, Gebirg- und *Datuls*besorger» (Qu. Kr. 4, 137). A czikk nagyon szűkszavú, nem meríti ki a tárgyat, nem is egészen helyes. *Datul*nak nevezték régebben Brassóban a szászok egy, nem minden oláh szótárban följegyzett, oláh szóval a természetben fizetett adót, a Zernestről járó tüzelőfát is, de mindenek előtt a város hegyi legelőin tartott juhok után fizetett tizedet, l. E. Zaminer: Geschichte d. Waldwesens d. Stadt Kronstadt 1891, 203. l.: «Bey Verwaltung der Gebürg- und Lämmer-Zehnden oder *Datul*-Besorgung wird folgende Ordnung gehalten:», u. o. 206. l.: «Protocollum über die Stadt-Gebürgs und den *Datul* von denen Melck-Schaffen ... anno 1742» — itt van első helyen említve «Titl. Herr Samuel Herbert», mint hat legelőnek a fölügyelője, ennek tehát valószínűleg 1733-ban sem volt a köteles tüzelőfa szállításával dolga! E «protocollum» utolsó tétele «Erogata des *Datuls*», hátirata pedig: Rechnung des *Datul*-Amt ab anno 1742, l. 208. l. Ez adatokat közvetetlenül vagy közvetve mind Stenner Frigyes, brassói polgármesterhelyettes, volt városi levéltáros úrnak köszönhetem, a ki szíves volt Zaminer munkáját is ajándékba küldeni nekem — fogadja érte e helyen is szíves köszönetemet.

A. O.

AZ IDG. FLEXIO GENESISÉNEK PROBLÉMÁJA.

(Folytatás.)

II. Az adaptatiós theoria.

Ha a széltiben ismeretes agglutinatiós hypothesis ismertetését rövidre foghattuk, az adaptatiós theoriával kissé hosszasabban kell foglalkoznunk. A szélesebb körű nyelvtudományi publikum ugyanis legfölebb annyit tud róla, a mennyi a DELBRÜCK-féle Einleitung in das Studium der idg. Sprachen eddig megjelent kiadásaiban (5. kiad. 1908. p. 129—132) található. Oly komoly és nagyobb szabású munka pl., minő a GABELENTZ-SCHULENBURG-féle Sprachwissenschaft (2. kiad. p. 180) éppen hogy megemlíti LUDWIG és az adaptatiós theoria nevét s egyebekben DELBRÜCK művének 2. [!] kiadására utal. De ez a DELBRÜCK-féle — külömben igen világos — ismertetés is kellő illustratio hiányában nem nyújthat elég részletes képet az elméletről s a nagy tekintélyű autornak — ma már eléggé igazságos, de még mindig nem elég objektiv és természetesen elutasító — kritikája nem igen csábíthatta az embert a kép kiegészítésére. Az adaptatiós theoria ezért — persze más alább méltatandó okokból is — tágabb, sőt szűkebb körökben is jóformán ismeretlen maradt (maga HIRT pl. saját vallomása szerint csak a jelen század első éveiben ismerte meg LUDWIG műveit, l. IF. XVII, 38) s a távolabb álló szinte joggal gondolhatja, hogy a theoriának «ma már csak történeti értéke van» (Nyt. II, 233).

Ily körülmények közt múlhatatlanul szükséges az adaptatiós theoriát kissé részletesebben ismertetni. Erre következzék az elmélet kritikája és sorsának méltatása.

1. Az adaptatiós theoria ismertetése.

Ludwig régebbi művei, a melyekben theoriájának alapjait lerakta, a következők: Die Entstehung der *a*-Declination (Sitzungsber. der Kais. Akad. LV. 1867. p. 131—194), Der Infinitiv im Veda mit einer Systematik des litauischen und slavischen Verbs (1871) és Agglutination oder Adaptation? (1873). Későbbi munkái között a mi szempontunkból első sorban a következő érdemel figyelmet: Die Genesis der grammatischen Formen des Samskṛt und die zeitliche Reihenfolge in der Selbständigwerdung der indoeuropäischen Sprachen (1891), valamint egy kisebb vitairata: Remorsurus petor — oder Ludwig versus Oldenberg (Sitzungsber. der k. böhm. Ges. der Wissenschaften, 1901). Gazdag, illustrativ anyaga miatt fontos még életének fő műve: Der Rigveda (6 kötet, 1876—1888), főleg a Commentar (IV. és V. köt.) és a VI. kötet egy része, a védikus ind legfontosabb grammatikai jelenségeinek összeállítása (p. 240—265).

Ludwig elméletét lehetőleg saját szavaival s rideg objektivitással fogjuk ismertetni, de természetesen azzal a méltányossággal, a melyre egy igazán értékes és termékeny idea felvetője joggal igényt tarthat. A mily igazságtalanság volna Bopp igazi nagy érdemét, az idg. nyelvek hajdani egységének hypothesisét, a détailok elkerülhetetlen fogyatékossága miatt lebecsülni, oly igazságtalan s hozzá haszontalan dolog volna Ludwig illustrativ anyagának selejtes vagy egészen hasznavehetetlen részével itt előhozakodni. Quod uni iustum, alteri æquum.

Ludwig theoriája összes charakteristikus vonásaival együtt mindjárt első munkájában megjelen s a következő módon van összefoglalva: «Wir unterscheiden die Zeit der Wurzel, die Zeit, in der eine oder mehr Wurzeln sich zu pronominaler Bedeutung abschwächten, die Verwendung des Pronomens; die Verschmelzung desselben mit der Wurzel, d. i. die Entstehung des Wortes. Weiter trat dann Verlust der pronominalen deiktischen Bedeutung bei dem betreffenden Elemente ein, das dafür die ursprünglich bei der blossen Wurzel schon mitgedachten Begriffe des Agens, Actum etc. übernahm. So ward das Pronomen zum Wortbildungssuffix. Die Spuren dieser Periode liegen in

den Compositis vor, von denen manche ältere für Sprachgeschichte vom höchsten Werthe sind. Die letzte Verwendung der bildenden Elemente ist die zur Flexion» (Entstehung, p. 134).

Az indoeurópai nyelvfejlődésnek tehát e tömör résumé szerint négy periodusa van:

az első periodusban csak önálló gyökerek vannak, a melyek aztán verbo-nominalis (cf. AoA. p. 115) és pronominalis gyökerekre differentiálódnak [a gyökerek periodusa];

a második periodusban a pronominalis gyökerek deiktikus jelentésük megtartásával a verbo-nominalis gyökerekhez függednek [a differentiálatlan szavak periodusa];

a harmadik periodusban a verbo-nominalis gyökerekkel összeolvadt pronominalis gyökerek suffixalis jellegük megtartásával elvesztik deiktikus jelentésüket és új jelentésbeli tartalmat nyernek azoknak a verbo-nominalis gyökereknek jelentéséből, a melyekhez járultak [a differentiálódott jelentésű, de flexio-nélküli szavak v. a szóképző suffixumok periodusa];

a negyedik periodusban a szóképző suffixumok részben megint jelentést cserélnek s grammatikai kategoriák exponenseivé, flexiós suffixumokká lesznek [a flectált szavak v. a flexiós suffixumok periodusa].

E theoria lényege nem a második periodusban feltételezett agglutinatio, nem is az, hogy «eredetileg az idg. ősnyelv legrégibb stadiumában e nyelv csak nominális szótövekből állott» (Nyt. II, 233) — hanem a harmadik periodusban meginduló suffixalis adaptatio, a honnan a theoria neve is. LUDWIG maga verbis expressis mondja: «Unter den verdiensten, die hr. prof. D. [DELBRÜCK] sich um meine theorie erworben hat, gehört auch das, dass er ihr einen namen gefunden hat. Man könnte sie, sagt er, stammtheorie nennen. Wir glauben zwar, dass man dies könnte, aber nicht, dass man es kann. Wir nennen sie adaptationstheorie» (AoA. p. 107) — és alább: «das ganze Schicksal der wortbildung und der grammatik [d. i. der flexion] gipfelt in der frage: sind die suffixe wesentliche träger der bedeutung, die wir an ihnen finden, und sind sie es vom anfange ihrer wirksamkeit an? oder: sind sie nur die zufälligen träger der bedeutung, träger derselben

erst geworden im laufe der Zeit, durch eine oder sogar mehre wandlungen hindurch?» (AOA. p. 132; v. ö. még Genesis, p. 132 etc.). Azt hinni, hogy a suffixumok directe magyarázhatók, közvetlenül abból az alkalmazásból, a melyben ma szerepelnek, megfoghatatlan illuzió (AoA. p. 24).

Hogy a suffixumok csak «véletlenül» és nem kezdetek kezdetétől hordozói a jelentésnek, illetőleg hogy a nyelvfejlődés primordialis stadiumában egy ideig minden jelentés nélkül szűkölködtek, abban semmi meglepő nincs. Hogy egy suffixum semmit sem jelent, az egészen közönséges dolog: ói. *ráj-* és *ráj-an-*, *bhű-* és *bhű-mi-*, *úṣ-* és *uṣ-ás-* etc. az *-an-*, *-mi-*, *-as-* etc. suffixummal együtt s e nélkül ugyanazt jelenti. «Oder solte etwa ein *rāṭ* [*rā́j-*] *rājan* genannt worden sein nach längerer herrschaft? oder die «erde» *bhūmi* nach grösserer ausdehnung der geographischen kenntnis?» (AoA. p. 26).

Ha már most a suffixumok valamikor semmit sem jelentettek, akkor csakis a gyökérből vagy tőből adaptatio révén juthattak megint jelentéshez. Az ugyanis egészen bizonyos, hogy a kialakult nyelv grammatikájának egész formakincse valamikor nem volt meg, de épp oly kétségtelen, hogy ennek daczára az emberek mégis beszéltek és megértették egymást. Mihez fűződtek tehát, mihez fűződhettek egyáltalában a grammatikai kategoriák? Nyilván csakis ahhoz, a mit ma töveknek nevezünk, a melyek nem abstractiók, hanem kimutathatólag valósággal szerepeltek a mondatban. Ebből csak az következhetik, hogy a suffixum keletkezése idejében a tő jelentését nem módosította, hanem éppen megfordítva: demonstrativ jelentésének elveszte után új jelentését a tőből vette. «Je ältere bildungen man aufsucht, desto allgemeiner tritt die erscheinung hervor, dass das suffix die bedeutung nicht modificiert, vielmehr die bedeutung dem stamme, der wurzel entlehnt» (AoA. p. 26). A beszélők érezték, hogy a suffixalis szó nem analysálhatatlan egész, hogy a jelentés nem alapul differentiálatlanul a szónak egész hanganyagán és hogy a suffixum alárendelt elem ugyan, de még sincsen minden jelentés híjával. Ilyképpen spontán módon, természetszerűleg igen kevés reflexio felhasználásával, megosztódott a jelentés a tő és a suffixum között (Infinit. p. 4—5).

Az adaptatiós theoria alapvető tételei tehát ezek:

1. die suffixe modificieren ursprünglich die bedeutung von wurzel oder stamm gar nicht, sie gaben beziehungen nach aussen.

2. die wandlungen des suffixes giengen nicht vor in einer periode der selbständigkeit, sondern vollzogen sich im wort (AoA. p. 27; hasonlóan Genesis, p. 93).

Ezek szerint valamennyi, vagy legalább is a legtöbb (tőképző és flexiós, nominalis és verbalis) suffixum mai jelentése secundär fejlemény és adaptálódás eredménye A suffixális agglutinatio az esetek majoritásában látszat és csalódás.

Szóképzés és flexio között nincs absolut külömbség: a flexio csak a szóképzés tovafejlődése. A flexio kialakulására az adta meg a lökést, hogy a beszélők a mondatban használt szótövek végződéseit vonatkozásba kezdték hozni a szótövek mondatbeli functióival (AoA. p. 111). Ahhoz, hogy a flexionak — bármilyen homályos — érzete felmerüljön, semmi másra nem volt szükség, mint a feledésre. A meddig a beszélők a primordiális agglutinatumoknál az elemek tényleges összefüggésére emlékeztek, csak tövek voltak, nem-flectált tövek. De mihelyt ennek az összefüggésnek az emléke feledésbe merült, beállott annak szükségessége, hogy a szótövek alaki külömbségeit valamiképpen felfogják és értelmezzék. «Denn kein zweifel, dass mit den bedeutungen, die man den formen beilegte, meinte, sie zu verstehn» (Infinit. p. 24). — E gondolatnak egy másik energikusabb változata a következő: «überall begegnen wir der natürlichen erscheinung, dass die sprechenden ihre sprache sich zurecht legen, dass sie in dem glauben befangen sind, die bedeutung, die sie einem elemente zuteilen, sei die bedeutung desselben, dass sie in ihrer anwendung der sprache ein verstehn derselben sehen» (Genesis, p. 56).

A teljesen kialakult és consolidálódott flexio stadiumában és a praktikus grammatika szempontjából nézve persze van külömbség szótő és flectált alak között, de nincsen a flexio genetikus stadiumában és nyelvtörténeti szempontból nézve. A történeti nyelvtudomány számára a flectált alakok (első sorban a legrégiebbek, a későbben általánosult flexio prototypusai) egyszerű szótövek, a melyeknek jelentései az ébredező szellemi

szükséglet arányában lassan-lassan differentiálódtak és specializálódtak. «Das ... demonstrative bedürfnis beschaffte das material, das von einem höhern geistigern bedürfnis umgebildet diesem dienstbar gemacht ward» (Infinit. p. 85). Flectált szó velejében annyi mint functio-hordozó tő — se több, se kevesebb. «F l e c t i e r t ist jedes wort, welches i m s a t z e eine function ausübend in einer festen b e z i e h u n g zu den übrigen im satze fungierenden elementen steht. A b s t r a h i e r t man von dieser festen beziehung, so hat man den s t a m m» (AoA. p. 107). A praktikus grammatika helyesen mondja, hogy a védikus *uṣás* gen. sg. töve: *uṣ-* (cf. loc. sg. *vy-úṣ-i*); a történeti nyelvtudomány azonban — a mely abból indul ki, hogy minden, a mi keletkezik, azon alapul, a mi már megvolt s hogy tehát a gen. sg. *-as* suffixuma nincs essentialis összefüggésben azzal, a mit ma jelöl — a történeti nyelvtudomány azt mondja, hogy a védikus *uṣ-ás* gen. sg. töve: *uṣás* nem gen. sg. Hasonló módon a védikus *yákṣi* is flectált alak, de csak annyiban, a mennyiben a mondatban mint (imperativusi jelentésű) 2. sg. indic. functionál, s ennyiben a praktikus grammatika joggal mondhatja, hogy *yaj-* a gyökér és *-si* a 2. sg. suffixuma; de a mondatban végzett functiótól eltekintve *yákṣi* csak általános verbális forma («infinitivus», l. alább), azaz tő. Nyelvtörténeti szempontból tehát minden flexio velejében és első sorban s y n t a k t i k a i phænomenon. — Ennek methodologiai corollariuma az, hogy a nyelvi analysisnek nem szabad a grammatikai paradigmákat önálló forrásokul használnia. A fogalmi kategoria állandó, de nem a grammatikai formák fogalmi tartalma. A grammatikai alakok számára fogalmi állandóságot dekretálni paralogismus, toto cœlo külömböző dolgok felcserélése (AoA. p. 108—109).

E gondolatmenet megvilágítására szolgáljon még az, a mit Ludwig egy negyed század mulva mond (Genesis, p. 36—37). Az ősnyelv mivoltába directe, a grammatikai formák puszta felhasználásával lehetetlen behatolni. Minthogy a grammatikai terminatiók többé-kevésbbé kész állapotban jutottak functióikhoz, a kutatás első feladata azokat a rejtett eseteket felkeresni, a melyekben a grammatikai végződések még nem voltak a későbbi jelentések hordozói. Ezek a rejtett esetek pedig, ezek a

paradigma systematikus kerékvágásából többé-kevésbbé kizökkenő «kivételek» a kutatás világánál mint egyszerű tövek jelentkeznek. A tő egészen realis és konkrét valami, nem abstractio, de a nyelv fejlődési fokához képest mindig csak relative van determinálva. A determinálás terén a nyelv nem járt el teljes következetességgel s ezért nem is jutott el egészen zárt, minden «kivétel» nélkül való rendszerig. E részben az indoeurópai nyelvek más nyelvekkel szemben alacsony fokon maradtak: paradigmatikus rendszerük lassú differentatio tökéletlen és consequentia nélkül való resultatuma. A paradigmákat általános formák előzték meg, a melyek lassankint bizonyos alkalmazási sphærára korlátolódtak — de teljesség és consequentia nélkül, a mire a paradigmatikus kivételek és incongruentiák utalnak. A határozottság (bestimmtheit) foka gyakran nincsen elérve (v. ö. plur. θεῶν θεοῖς — de du. θεοῖν; imperf. du. λέγετον λεγέτην — de præs. ind. du. λέγετον); a hanganyag külömbsége olykor oly csekély, hogy semmi arányban nincs a jelentésbeli külömbséggel (v. ö. λέγον[τ], λέγοντι, λέγοντο, λέγονται) [v. ö. még a következő ói. 2. és 3. dualisokat: *dviṣ-thás dviṣ-tás, á-dviṣ-tam á-dviṣ-tām, dviṣ-ā́thē dviṣ-átē, á-dviṣ-āthām á-dviṣ-ātām* etc.]; ugyanazok az elemek rendkívül külömböző jelentésben szerepelnek, pl. az acc. sg. végzete azonos az act. imperf. 1. sg. végzetével [cf. acc. *bháram*: imperf. act. 1. sg. *á-bharam*, gör. φόρον: ἔ-φερον etc.].

Újra egy decennium mulva Remorsurus petor czímű kis vitairatában — talán világosabban mint bárhol — a következő módon variálja rendszerének alapgondolatát. Ha azt kérdezzük, hogy miért f o r d í t a n d ó *vanē vasati* skt. mondat így: «er wohnt im walde» — feleletül elég a grammatikai paradigmára utalni: *vanē* a grammatika számára localis, mert oly képzés mint *dēvē* v. *śivē* localisok. De ha azt kérdezzük, hogy miért j e l e n t i *vanē vasati* azt, hogy «az erdőben lakik», akkor már nem elég egyszerűen a paradigmára hivatkozni, mert a j e l e n t é s, az alkalmazás volt a prius, a paradigma forrása. A *vanē* alak az említett mondatban csak azért jelentheti azt, hogy «az erdőben», mert az é r t e l e m, a *vasati* «lakik» szóval való k a p c s o l a t kényszerít rá — nem pedig azért, mert -*ē* elemében a localis -*i* suffixuma lappang! Mert hiszen az *i* a nominativusban is előfordul: *svayam* < **svai-am*. Másrészt a skt. *a*-decli-

natio *ē* végződésű alakjai, melyek a grammatikában a localis nevet viselik, mondat keretében nem csupán a localis, hanem a legtöbb más casus functióját is végezhetik. Így pl. a következő phrasis: *Agastyē brahmaṇā vavṛdhānaḥ* így fordítandó: «gestärkt durch das brahma d e s Agastya»; az *Agastyē* alak tehát localis formája daczára a genitivus functióját végzi. A *saṁtānē yatasva* mondatban *saṁtānē* formai localis syntaktikailag dativus [cf. novis rebus studere]. A *sutē-kara* adjectivum értelme: «saftbereiter» [«den saft bereitend»], nem pedig «tätig bei dem safte», a hogyan Grassmann [és vele Böhtlingk] akarja; *sutē-* tehát itt accusativus. Az *anaśanē jīvitaṁ tyaj-* fordulatban *anaśanē* instrumentalisként szerepel etc. Hogyan lehetséges ez? Valamely alak csak annál fogva jelenthet mindent, hogy a nexus, az összefüggés erőszakolja rá a kívánt jelentést. Ily alak azonban magában véve nem lehet más mint t ő: mondatbeli kapcsolatban ez localis, dativus, instrumentalis etc. lesz, azaz syntaktikai functióhoz jut, a mely azonban a localis formájában semmi esetre sem inhærálhat. Az a föltevés, hogy a localis, a localis functio volt az «allbedeutung» — a teljes határozatlanság (unbestimmtheit) — előfutára, képtelenség és nagyobb talány, mint a milyet vele meg akarnak fejteni. Ha skt. *gṛhēbhyaḥ* a mondatban végzett functio szerint dativus vagy ablativus plur., ha *girēḥ* genitivus vagy ablativus sg., ha *bāhvōḥ* genitivus vagy localis du., ha *hastābhyām* instrumentalis vagy dativus vagy ablativus du., akkor érthetetlen, hogy miért kellene éppen az *ē* végződésű alakoknak functiójukra való tekintet nélkül mindig csak sg. localisoknak lenniök, a hogyan Oldenberg akarja. Az uralkodó nyelvtudományi áramlat nem bírja elképzelni, hogy a beszélőknek a grammatikai kategoriákról sejtelmük sem volt, s egyre localisokat, dativusokat etc. k é p e z t e t velük, mintha az alak, a casus-végződés volna a fő, nem pedig a functio, a mely annál függetlenebb az alaktól, minél hátrább megyünk a nyelvtörténetben. «Der, wie es scheint, unausrottbare irrtum ist, dass man die function ohne die form nicht zugiebt» (l. c. p. 14; v. ö. még Genesis, p. 132).

Minden, a mit Ludwig a nominalis és verbalis flexióról mond, nagyjában e gondolatmenet variatiója és sokoldalú megvilágítása — főképpen a védikus saṁskṛt anyagával.

A) Nominalis flexio.

A fönnebbiek értelmében a tő maga «ohne weiteres» képviselője lehetett egy casusnak és valamennyi casusnak: a casualis jelentés már teljesen inhærált a tőben. A hol ugyanis a mondatban szereplő primitiv szótövek közt valamiféle vonatkozás állott fönn, ezt idővel természetesen kifejezésre akarták juttatni; ennek folytán felmerült az ú. n. grammatikai [casus-] végzetek szükségessége s a primitiv szótövek a flectált formák látszatát vették fel (Infinit. p. 84 és 26). A flexiós stadium bekövetkeztével agglutinatióról legfeljebb szórványos esetekben lehet szó. Az ú. n. nominativus-képző *s* elem pl. nem a *sa* [**so*] pronomen, hanem a szóképző *s* suffixummal azonos, a melynek modificatiója már a kész szón ment végbe (Entstehung, p. 183); az állítólagos nominativus-képző *s* elem a lat. *quī* pronomenben nincsen meg s *quī* mégis a nom. sg., sőt a nom. plur. szerepét játszsza, úgyhogy nem lehet egyéb mint tő (Genesis, p. 57). A *pathí* alak loc. sg. ugyan, de egyidejüleg tő is, cf. instr. pl. *pathí-bhiḥ*, dat. abl. pl. *pathí-bhyaḥ*, loc. pl. *pathí-ṣu*, comp. *pathi-kṛ́t* «einen Weg bereitend» (Rigv. VI, p. 242); a loc. sg. *i* eleme egyáltalában nem suffixum, hanem tővégződés: a *mātári* alak localis ugyan, de a *mātarí-bhvarī* «mutter seiend» compositumban tő (AoA. p. 117) s a vele egészen analog képzésü *dhmātári* [? biztosan: *dhartári*] nom. sg. (AoA. p. 37). A védikus nyelvben sürün akadnak suffixum nélkül való casusok (Rigv. VI, p. 240—258 passim): így pl. a *suvṛktí-* tő instrumentalisa ugyancsak *suvṛktí* (AoA. p. 96) etc.; van gen. plur. a szokásos *-ām* suffixum nélkül, pl. *nṝ́n* e helyett *nṛṇā́m* (AoA. p. 88—90). Nevezetesen coordinált kifejezéseknek egyike gyakran nincs flektálva: így pl. *návyasā vácasā* «mit neuem Wort» e helyett áll: *návyasā vácasā, triṣú rōcanē* «in drei Lichträumen» e helyett: *triṣú rōcanḗṣu* etc. (Infinit. p. 27); neutr. substantivum singularisa adjectivum pluralisával lehet meghatározva, cf. *vásu purū́ṇi* e helyett: *vásūni purū́ṇi* (Infinit. p. 26). Több casus egybeesik (l. fönnebb); igen érdekes *vḗḥ* gen. abl. sg., a mely egyúttal nom. sg. is (Rigv. VI, p. 246). — Ennek az ingadozásnak és lassú differentiálódásnak emlékét híven őrzik még a compositumok (Infinit. p. 27): az esetek többségében az első tag nincsen flectálva, akármilyen syntaktikai viszonyban is áll

a második taggal s tehát a nem-flectáló nyelvstadiumot repræsentálja, máskor az első tagnak kialakult casus-formája van [cf. *rátha-kšaya-* «im Wagen sitzend»: *rathē-šthā-* «auf dem Wagen stehend»; *suta-pá-* «den Sōma trinkend»: *sutaṁ-bhará-* «den Sōma entführend» etc.].

A kialakult nominalis flexio alakjai tehát nyelvtörténeti szempontból nézve nem-flectált alakok: tövek, a melyeknek végződései numerus- és casus-jelölő suffixumokká adaptálódtak. «Aber auch dazu ward nur vorhandenes benützt, an ein schaffen einer grammatik ist nicht zu denken» (Infinit. p. 16). E szerint szó sem lehet casualis alapjelentésről (Grundbedeutung), hanem csak szótövek külömböző alkalmazásairól, a melyek minden flexiót megelőztek.

B) Verbalis flexio.

A verbum finitum alakjai hasonló módon tövekből differentiálódtak. Az ú. n. személyragoknak eredetileg semmi közük a személyes névmásokhoz — a melyekhez külömben is csak a főidők activ singularisában hasonlítanak (Genesis, p. 128) — sőt a grammatikai személyekhez sem. «Als ihre [der personalsuffixe] ursprüngliche bedeutung stelle ich die demonstrative auf, die dann der function der wortbildung die stelle räume; dann namen sie allgemeine verbalbedeutung an, und endlich, als die zal dieser elemente wuchs, brachte man sie nach beiläufigen oft auch nach gar keinen analogien in zusammenhang und beziehung mit den unterdessen im pron. pers. ausz gebildeten categorien der grammatischen personen, ich neme also eine ursprüngliche bedeutung an, und auszerdem ein hindurchgehn durch drei metamorphosen an» (AoA. p. 62—63).

E fejlődési folyamat részletei a következők.

A primordiális gyökérben a nominalis és verbalis jelentés elválaszthatatlanul volt egyesülve. A nomen és verbum külömbsége nem a mindkettőnek alapul szolgáló elemekben van, nem is a suffixumokban, hanem a felfogásban, a melynek alapján utóbb a differentiálódás formális tekintetben is végbe megy — de oly formák alapján, a melyek magukban véve neutrálisok. A flexiótól eltekintve a nomen és verbum között nincs külömbség (Genesis, p. 95, 96).

Mikor a szóképzés processusa megindult, a szóképzés révén támadt alakok általános verbális jelentéshez jutottak, míg a grammatikai személyekre való vonatkozás csak későbben jutott bennük kifejezésre. Az ú. n. finit verbalis formák combinatiói az általános verbalis ideának a grammatikai személyek fogalmával, de azért nem úgy jöttek létre, hogy verbális gyökerek pronomenekkel agglutinálódtak, hanem már egészen készen voltak, mielőtt vonatkozásba kerültek volna a személyi névmásokkal: a pers. suffixumok determinálódása csak jóval azután következett be, hogy a verbális gyökérrel összeolvadtak, s eredeti alkalmaztatásuknak semmi köze későbbi functiójukhoz. Az uralkodó felfogás persze a verbalis momentumot a pers. suffixumban látja — s tehát lényegesnek veszi azt, a mi másunnan van kölcsönözve —, ámde a verbális idea, az általános verbális jelentés okvetetlenül és szükségképpen megelőzte a verbum finitum kifejlődését (AoA. 116). Mert a nyelv mindenütt csak lassan-lassan jut el a kevésbbé determinálttól a jobban determináltig: az, a mi normális, mindig secundär, későbben keletkezett valami. Ezért a verbális paradigmák is általános határozatlan alakokra viendők vissza, a melyek lassan-lassan determinálódva eredményezték végtére a kialakult flexio rendszerét (Genesis, p. 90—91).

Ilyen általános határozatlan verbális formák ma is vannak. Az általános verbális idea kizárólagos képviselője, a «verb ohne zutaten» (Genesis, p. 96), az ige mint ilyen — számra és személyre való határozott vonatkozás nélkül — nem más mint az infinitivus. «Einfache verbalität ohne bestimmte beziehung in diesem Sinne bezeichnet man als infinitiv» (AoA. p. 103). Az uralkodó felfogás persze az infinitivust egyszerűen a nomina actionis közé sorozza s verbális oldalát elhanyagolja. Ámde az infinitivus formailag nem nomen actionis — noha nomina actionis syntaktikai használatban tagadhatatlanul valóságos infinitivusokká váltak — hanem egészen specifikus valami: a verbalitás legprægnánsabb kifejezése. Ennek csattanós bizonyítéka az, hogy az infinitivus az ó-indben, görögben és latinban mint verbum finitum szerepel (Infinit. p. 50—51 és 65—67). «Nur wahnsinn kann den infinitiv für später entstanden ansehen als die finiten verbalformen» (AoA. p. 115).

I n f i n i t i v á l i s é s p e r s o n á l i s s u f f i x u m o k e g y e z é s e t a g a d h a t a t l a n t é n y. Ebből csak az következhetik, hogy a pers. suffixumoknak személyre és számra való vonatkozása későbbi jelenség s hogy a pers. suffixumokat infinitivális suffixumokra kell visszavinni (AoA. p. 105). Az a külömbség, a melyet a verbum finitumnál minden áron a személyes névmásokra akarnak visszavezetni, az infinitivusnál is előkerül: *-ṃani -sani -tani* [? de v. ö. ói. *dā́-manē, tarī-ṣáni*, óp. *čartanaiy*] kimutathatólag infinitivusi alakok s még sem jut eszébe senkinek ezeket is a személyes névmásokkal kapcsolatba hozni. Ha tehát kimutathatatlan, hogy a *-mi -si -ti* személyragokat ab ovo megilleti a grammatikai személyek megjelölése, akkor nincs más hátra, mint föltenni, hogy e suffixumok eredetileg más czélnak szolgálatában állottak s csak idők folyamán jutottak a grammatikai személyek megjelölésének szerepköréhez (Genesis, p. 116). Finit verbális formák nem ritkán oly végződéseket tüntetnek föl, a melyek casus-suffixumokkal egészen egyenlő hangzásúak (Genesis, p. 99): vannak igealakok, a melyek nominális tőből képezve accusativusok, dativusok, localisok volnának. Világos utalás ez arra, hogy a p e r s. s u f f i x u m o k p r o b l é m á j a c s a k a n o m i n á l i s s u f f i x u m o k k u t a t á s a r é v é n o l d h a t ó m e g (AoA. p. 42). — Ha az infinitivus a verbális idea kizárólagos képviselője s ha gyökérből képzett infinitivusok ma is kimutathatók, akkor a verbális organismus okvetetlenül későbbi mint a nominális és minden igealak nominális eredetű (Infinit. p. 45).

A mondottak illusztrálására szolgáljanak az alább következő adatok.

A védikus præsens-flexio igen régi állapot megmerevült nyomait tünteti föl. Oly alak mint *citḗ*, a mely a classicus saṁskr̥tban már csak 1. sg. lehetne, a védikus nyelvben még 3. singularis is (Infinit. p. 76—78) s a hasonló typusú infinitivusoktól formailag meg nem külömböztethető (l. ezeket Infinit. p. 55—58); oly alak mint *r̥ñjásē*, a mely a class. saṁskr̥tban már csak 2. sg. lehetne, a védikus szövegekben mint 1. sg. is fungál (Infinit. p. 73—76) s formailag megint összeesik bizonyos infinitivális képzésekkel (l. Infinit. p. 60—61). — A perfectum terén igen ószerű viszonyok vannak a későbbi saṁskr̥t-

ban is: a pers. suffixumok elve itt csak tökéletlenül jutott érvényre, a mennyiben az 1. és 3. sg. sem az activumban, sem a mediumban nem külömbözik [cf. *dadáu dadē*] s a 2. plur. act. suffixum nélkül szűkölködik [cf. *vidá*] (Infinit. p. 119). Oly igealakok, a melyek híjával vannak a személyre és numerusra való vonatkozásnak, csak infinitivusok lehetnek. — Oly képzés, mint lat. *momordistī* 2. sg. perf. pontosan megfelel oly infinitiválís képzésnek, mint gör. λελαβέσθαι; a -μεναι-végű infinitivustypus a latinban a medio-passiv 2. plur. jelentésének hordozója [cf. λεγέμεναι: lat. *legiminī*] (AoA, p. 116—117) etc. etc.

A persona és numerus külömbségei tehát — az agglutinatio szórványos eseteitől eltekintve (l. Genesis, p. 122) — infinitivusi formákon fejlődtek ki: infinitivalis suffixumok pers. suffixumok functiójához jutottak s így keletkezett a pers. suffixumok látszata (AoA. p. 116). Az adaptálódás az athematikus conjugatio alakjain ment végbe s ezeknek analogiájára nyertek suffixumot a thematikus conjugatio alakjai, a melyek egy ideig minden pers. suffixum nélkül voltak használatban (AoA. 53). A thematikus præsensképzés az organikus verbalis képzés betetőzése (Infinit. p. 159) s tehát a flexio kialakulásának legutolsó étapeja.

(Folytatjuk.) SCHMIDT JÓZSEF.

Siebenbürg. sächs. Wörterbuch II: 1. 1911 (*D—einmessen*).

Igazi örömmel kisérem az erdélyi szászok tájszótárának haladádását. Hogy ezt siettessék, több ponton is folytatják a munkát, így jelent meg már az I. köt. befejezése előtt a II. első füzete, a melyben új kitünő munkaerővel találkozunk: a *D* betűt KEINTZEL GYÖRGY dolgozta föl, a kinek rég ismert alapos nyelvészeti készültsége meglátszik egyes czikkek földolgozásán. Az *E* betű kezdetét megint a fáradhatatlan SCHULLERUS ADOLF, az egész vállalatnak éltető lelke, szerkesztette. A nyelvi szempontból érdekes czikkek közül csak egy párat említek: *Dachs, Damm, dämpfig, dass, Daube,* a *der* czikk vége 34. l. b., *dich* 3. pont, *diesseits, dinsen, drąsen, drög, dûs, -ê* (a czikk vége magyar szempontból érdekes, de nem tartozik *-ê* alá, a mint SCH. maga később észrevette, l. Korrespondenzbl. 1911 : 26, a hol a MTjsz.-ra való hivatkozás h. a NySz.-ra kellett volna utalnia 2:495.), *einig, einlützig*; azoknak a czikkeknek meg épenséggel se szeri se száma, a melyek tárgyi szempontból érdekesek: *dæsten, Dirpel, Donner, Donnerstag, Donnerstein, Dorf, Dreientenfuss, Drîss, Drittel, Drude, Drudenfuss, Drudengeiger, Drudentanzplatz, Düppen, Ecker, Egge, Ei, Eidamsländer, Eingruss, eingrüssen* stb. stb. *A. O.*

NÉPLÉLEKTANI PROBLEMÁK.

Új tudományok vagy új tudományos módszerek megszokott sorsa, hogy küzdeniök kell sokat, míg az elismert régi tudományok és módszerek között helyet foglalhatnak. Különösképpen áll ez az olyan új tudományokra, mint a milyen a *néplélektan* is, a melyek határkérdéseket tárgyalnak s létüket szomszédos tudományok területeiből kitépett és egygyé szerkesztett területeknek köszönik. Nem csoda tehát, ha a Wundt-féle új néplélektani irány körül is egyre tart még a harcz. E küzdelem első fele a Völkerspsychologie két első kötetének első kiadása körül folyt le. Most, hogy Paul híres művének, a Prinzipiennek negyedik kiadása megjelent, újra szőnyegre kerültek a vitás kérdések s bár ez a vita nem hoz érdemlegesebb újat, talán nem felesleges összefoglalni röviden fölmerült kérdéseit, fontosabb tanulságait.*)

*) Paul Wundtnak néplélektanáról a Prinzipien negyedik kiadásában a legmerevebb visszautasításnak álláspontjára helyezkedett. Régibb elveit fenntartja, érdemleges vitába nem bocsátkozik (v. ö. ism. Nyr. 38: 414—418.), csak jegyzetben csatároz Wundttal. De külön foglalkozik vele egyetemi beszédeiben, l. *Hermann Paul, Rede, gehalten beim Stiftungsfeste der Universität München am 25. Juni 1910. Süddeutsche Monatshefte, 1910. Oktober.* Mintegy erre feleletül adta most ki Wundt következő művét: *Probleme der Völkerpsychologie, Leipzig, 1911* 120 lap. E mű jórészt régibb tanulmányainak kevéssé változtatott új lenyomata. A *Ziele und Wege der Völkerpsychologie* (1—32) 1886-ban jelent meg s a néplélektan feladatáról, egy történelmi elvrendszer programmjáról, a néplélektan főbb irányairól szól s még pár vitás kérdésről. Azután következik *Zum Ursprung der Sprache* főczímmel a *Schallnachahmungen und Lautmetaphern* cz. értekezés (36—51), mely először 1907-ben jelent meg (Münchener Allgem. Zeitung, Beilage, 40. sz.). Erről folyóiratunkban már szólt Gombocz (l. Nyt. 1: 318—320.); a harmadik *Der Einzelne und die Volksgemeinschaft* (51—77) ugyanazon anyagot közli, melyet a szerző *Sprachwissenschaft und Völkerpsychologie* czímmel az imént tett közzé az Indogermanische Forschungenben (IF. 28: 205—219.). E könyv negyedik részének főczíme: *Pragmatische und genetische Religionspsychologie* (84—111), tárgyai: Die pragmatische Philosophie, Die pragmatische Religionsphilosophie, Die Rezeption

Hermann Paul a jegyzetben idézett egyetemi beszédében a néplélektannal, mint külön tudománynyal szemben két kifogást emel. Az egyik a következő: Paul szerint a lelki élet fő feltétele az, hogy egyes lelkiállapotok és folyamatok között benső, közvetetlen kapcsolat legyen. De közvetlen kapcsolat az egyes lelkiállapotok között csak az egyén lelkének keretein belül képzelhető el. Egyik egyén lelke a másikéra pl. direkt nem hathat, csak indirekt, a test, illetve az érzékszervek segedelmével. Így tehát közvetlenül lehetetlen egy más lelket megismerni. Hogy mi mégis ismerjük más egyének lelki viszonyait is, nemcsak a magunkét, ennek az a magyarázata, hogy amazokat ugyanolyan szerkezetűeknek képzeljük, teszszük fel, mint a miénket. S minthogy így minden lélektani ismeret az egyén határai közé van szorítva, világos, hogy a társas élet jelenségei is csak az egyéni lélek megnyilvánulásaiból vezethetők le. Nincs néplélek, csak egyéni lélek van s így a milyen lehetetlen fogalom a néplélek, oly lehetetlen a néplélektan maga is. S másrészről, Paul szerint, ezt a néplélektan eddigi szereplése is igazolta, hiszen Lazarus és Steinthal óta, kik e tudományt megalapították,*) egyetlenegy néplélektani törvényt sem alkottak ez irány munkásai, a mi, szerinte, a tudomány meddőségének bizonyítéka. E két ellenvetés körül csoportosulnak voltaképpen az új harcz összes érvei, illetve ellenérvei.

A mi a *néplélek* fogalmát illeti, Paul éppen nem áll egyedül felfogásával. Az ő nézetét vallja Schuchardt (Sprachgeschichtliche Werte, Graz, 1909), és pedig abban a még határozottabb, az egyéni élet fontosságának még fokozottabb formulázásában, a mint azt Delbrücknél olvashatjuk (Grundfragen der Sprachf. 1901). E nézetet vallja Finck, s mint e folyóiratban láttuk (2 : 238. s k. l.), Sechehaye is. Mindenesetre külömböző fontosságú bizonyítékok, de mi azt hiszszük, más nagy nyelvé-

des Pragmatismus durch die deutsche Theologie, Die genetische Religionspsychologie. Ez mintegy a német psychologiának megvédelmezése az amerikai-angol pragmatismussal szemben.

*) A szó maga Lazarusnak alkotása, v. ö. Dr. Alfred Leicht, Lazarus, der Begründer des Völkerpsychologie, Leipzig 1907. Általában Lazarus adta inkább az ideát közös törekvéseikben, Steinthal volt a jelentősebb és termékenyebb munkaerő (v. ö. Wundt, Probleme, 58. l.).

szeknek nézeteit azért nem idézhetjük, mert nem nyilatkoztak, mert ha nyilatkoztak volna, a legtöbben az «egyéni» felfogás mellett a néplélek ellen nyilatkoztak volna.

De mit felel ez ellenvetésekre maga WUNDT? Utal mindenekelőtt PAUL okfejtésének szerinte legnagyobb hibájára, a HERBART-féle lélek-felfogásra, melyből kiindul. Szerinte még az egyén egyes lelki állapotai között is physicai folyamatok az összekötő kapcsok, így hát a külömböző egyének lelki functiói éppúgy érintkezhetnek egymással, mint azonegy egyénnek külömböző lelki functiói. Vannak tények («Tatsachen», JF. id. hely, 207.), a melyek csakis társadalmi közösségekben alakulhatnak ki s a melyeket lélektanilag csak úgy bírunk megmagyarázni, ha figyelembe veszszük az emberek együttélésének sajátos feltételeit. E tények, jelenségek magyarázatára az individualis psychologiát ki kell egészíteni egy másikkal, melynek czélja éppen ama társadalmi productumok kialakulásának lélektani magyarázata. E jelenségek vizsgálatánál elesik a történelmi szempont, mely PAULt individualis felfogása miatt köti meg, mert ezek fölötte vannak a történelmi horizontnak (u. o. 210. l.). Érdekesen fejtegeti WUNDT, hogy csak a nyelvészek álltak arra a túlzó individualis álláspontra, hogy minden nyelvi újítás és átalakitás forrását az egyénben keresik. Szerinte az egyéni alkotások újító ereje, az általános újító fejlődéssel szemben igen csekély. Az egyéni újításnak jelentős szerepe csak a divatban van. Az emberi társadalom fejlődésében először vezet a köz, s ebből emelkedett ki az egyén, nem pedig fordítva.*) Azt azonban kénytelen megengedni, hogy abstract fogalmaknak (a milyen pedig a néplélek is) nincsen realitásuk.

A mi pedig magát a néplélektant illeti, más az a néplélektan, melyről LAZARUS és STEINTHAL beszéltek s más a WUNDT-féle. LAZARUS és STEINTHAL programmja túlságosan bő volt. STEINTHAL HEGEL híve volt és HUMBOLDT hasonló gondola-

---

*) WUNDT itt F. KAUFMANNnak «Altdeutsche Genossenschaften» cz. értekezésére utal (*Wörter und Sachen*, 2 : 9-től), melyben az van bizonyítva, hogy a német *gemein*, *geheim*, *Geselle*, *Genosse* szavaknak eredetileg érzékibb jelentése az idők folyamán elhomályosult s e szavak eredetileg az egyénnek a közösséghez való szorosabb tartozandóságát jelentették, mint később, midőn az egyéneknek lazább s szabadabb viszonyait jelentik.

tainak hatása alatt állott; LAZARUS Herbartianus. Nincs ma már psychologus, ki lelki életen azt értené, a mit ők értettek s így az egyes egyének lelki működése között igenis van közvetlen érintkezés.

S a mi végül PAULnak azt az ellenvetését illeti, hogy a néplélektan maga is bebizonyította meddőségét azzal, hogy egyetlen néplélektani törvényre sem tud rámutatni, erre WUNDT így felel: A néplélektan egyáltalán nem is akar törvényeket felfedezni, inkább csak a meglévőket akarja helyesen interpretálni. A társadalmi életben felötlő törvényszerűségeket akarja magyarázni ama psychologiai motivumokkal, a melyeket az egyéni lelki élet ismeretéből kölcsönöz. Néplélektani törvény, melyre már ARISTOTELES rájött, hogy az ember ζῶον πολιτικόν, vagyis az, hogy lelki életének minden megnyilvánulása csak a társadalmi közösségben alakul ki; s ha MEINHOF megállapíthatja, hogy némely afrikai bantu-nyelvben a GRIMM-féle Lautverschiebunghoz hasonló hangváltozás figyelhető meg, akkor itt bizony oly megfigyeléssel állunk szemben, mely fölötte van ama bizonyos történelmi horizontnak. Ilyenek az analogia megnyilvánulásai s WUNDT nem említi, de mi pótlólag hozzátehetjük, ilyen a BEHAGHEL-féle szórendi törvény is (l. Nyt. 3 : 74—75. lk.).

Látjuk tehát, hogy itt két világ áll egymással szemben s bár szerintünk mindkét álláspont szélsőséges, egyik sem olyan, hogy elvethető volna. WUNDT nyilván túlságosan kevésre becsüli az egyéni nyelv szerepét. Feledi, hogy az egyén tudatos nyelvi működésén kívül (mely szintén igen fontos, gondoljunk csak a nyelvújításokra, s a nagy írók hatására [v. ö. Nyt. 3 : 119.]), döntő ereje van az egyén tudattalan újító törekvéseinek. Másrészt az is bizonyos, hogy a társadalmi életjelenségek magyarázatára szükség van s magasabb szempontokat nyerünk, ha a nyelv életét együtt vizsgáljuk a mithos-szal s a vallással, az erkölcscsel, a társas élet megnyilvánulásaival. Annyi bizonyos, hogy az új nyelvi alakok egyénekből indulnak ki, de tovafejlődésük csak a társadalmi életben lehetséges. Talán jó is, hogy olyan nagy szellemek, mint PAUL és WUNDT, külön úton haladnak. Legalább különféle tanulságokkal visznek bennünket közös czéljuk, a nyelv életének megismerése felé.

RUBINYI MÓZES.

HUCZUL NÉPMESE.

Buv de ne buv odýn čolovík. Mav vin dva syný, lyš dúže oný bídńi búly ta ne mih jich koló cháty deržëty ta jich vípravyv ščëśťë šukáty. Pišóv stáršyj, chodýv kudá chodýv, slabýj keľčëh mav sobóv ta dúže zholodńív ta poťëmyv ne deléko svítlo. Ydé vin śë tam do cháty najmýty, taj gazdá ho najmýv. Taj pytáje ho śë šo jakú symbrýľu chóče. A vin kazáv šo rózumu śë chóče učýty. — Jak mu víjšov hid, ydé het. A gazdá dav mu rózum: jak búdeš u ľísi abýs u nočý vátru ne klav. Viták yšóv do drúhoho gazdý taj najmývśë alé lyš za rózum. Ses gazdá dav mu rózum: abý ty maržëna usé peréd očýma búla. No ta vin yšóv dáľi do trétoho gazdý. Taj najmývśë. Ájbo lyš za rózum. Y tam perebúv hid. Pytáješë gazdý šo jakýj my daš rózum? A tot mu kazáv: jak śë užényš, abýs žoní právdu ńikóly ne kazáv. Tepér užé záčëv gazdováty. Try hódy služýv za rózum ta ho za rozúmnoho čolovíka deržëly. Yšóv vin odnó ľíto vivčëryty. Slóta búla a sam buv z vivćëmy ta klav vátru. Jak vátru rosklávta na svítlo blyžëlyśë dva medvéďi. Jak vin totó poťëmyv: ta ja za rózum služýv taj šče ja durnýj. Jákby buv ja vátru ne klav ta by búla zvírka ne poťëmyla. Vátru zahasýv, vívci zabludýly.

Jak ľíto pišló, vernúvśë dóma ta śë uženýv. Ájbo pryjšóv kum do ného taj káže: pozýč my kobýlu, híja my jakés dryvcé pryvésty. Ta ja ty pozýču alé kobýla ne zabávkom búde máty lóšë ta bys dúže uvážno ťëh. Ájbo kum kobýľi jísty ne dav a dúže boháto nateŕcháv a kobýla pometála. A kum ják totó výďiv: chap lóšë ta u śńih a ríščëm pometáv. Ájbo gazdá totó výďiv taj lóšë víťëh ta na pid.

Raz Andríj ne buv dóma ta žinka pozýčyla kúmovy byčëta. A kum tak dúže nakláv sány šo byčëta ne hódny búly ťëhnúty. A kum: «hov ča! ńe! a šľag by vas tráfyv a ja búdu šče s ku-

móvymy byčëtamy tak uvážno.» Trútyv sány, a sány šë rúšyly a byký yz gruńë u kórči, polomýly róhy. Alé kum dyvývšë het na vśëčëno, šo jak jeho maržënu kum smiškuváv. «Kúmočku cy ne búv jakýs baj?» «N'i, lyš jem pérše napójuvav ta šë boróly ta róhy polomály.»

Tepér kum Andríj róbyt odnú hostýnu. Zaklýče sobí jak u sel'í: byróva, kurátora, boženyka taj šče jakí gázdy. Ta jak šë rozhovorýly kum ysťëhne lóšë ta pytáje šë: «Češńi gázdy, jak by buv ses kíń víris, kíl'ko by mih vart búty?» A byrív jak síl'skyj uřëda ta rozúmnyj čolovík maj na bíl'še bičelúje. Viták šë šče dál'i hóstyly. Kum pišóv maj na pid, yznesé róhy. «A takí volý šo by koštuvály, jak by oný vírosly?» Totó jak kolý jakýj hid, kážut mu. Kum zapér dvéri, ta lóšëm kumá po plečéch, po hólovi ... kumá požëluvala ta dvéri utvorýla a kum uťík taj za nym het hósťi.

Kum tepér ydé u tréte seló taj tam prykázuje šo jak vin biduváv, jak vin hírko za rózum službýv ta šče ho smiškújut. Tepér ýnak búde gazduváty. Najmýv sobí slúšku ta vípravyv ho z jáhńëtamy. Ájbo mav vin odnóho flekóva ta slúška taj flekív šë dúže roziznály ta jáhńëta zabúly. Jáhńëta zabludýly. A gazdá vípravyv chlópci abý yšlý šë rózumu učýty. Ájbo jak vernúv-šë dóma ta vin hadáv šo chlópci takýj rózum májut jak vin, ájbo chlópci vin najšóv dóma. Zapér jich u chl'iv taj zapalýv chl'iv yz čotyróch ségeleťiv. A totó ne znála lyš žoná. Ájbo vin šos posvarývšë a žínka zamelduvála ho šo vin dva flekóvy zapalýv. Jak ho žandáry povelý, ta kazáv: «totó škóda šo ja lyš try hódy za rózum službýv, jak bym buv šče hid sluzýv ta bizívno by buv tak palýv šo abý žoná ne znála.»

A három tanács.

[Hol] volt, hol nem volt egy ember. Volt két fia, de nagyon szegények voltak, hát nem tudta őket házánál tartani s így elküldte őket szerencsét próbálni [szószerint: keresni]. Elment az idősebbik, járt, a merre járt, kevés költség [pénz] volt nála, igen megéhezett s nem messze világosságot vett észre. Megy, hogy ott a háznál szolgálatba álljon s a gazda felfogadta. S kérdi őt, hogy milyen fizetést akar. S ő azt mondta, hogy

észt akar tanulni. Mikor kitelt az éve, elmegy. A gazda meg ilyen tanácsot adott neki: ha erdőben leszel, éjjel ne rakj tüzet. Ezután egy másik gazdához ment s beállott, de csak észért. Ez a gazda ezt a tanácsot adta: jószágod mindig a szemed előtt legyen. Tehát tovább ment a harmadik gazdához. S beállott. De csak észért. Itt is kitöltött egy évet. Kérdi a gazdától: milyen tanácsot adsz nekem? Ez pedig mondotta neki: ha megházasodol, feleségednek soha se mondj igazat. Most már gazdálkodni kezdett. Három évig szolgált észért, hát okos embernek tartották. Egy nyáron elment juhásznak. Nagy esőzés volt s mivel egyedül volt a juhokkal, tüzet rakott. Mikor megrakta a tüzet, a világosságra két medve közeledett. A mikor észrevette: észért szolgáltam és mégis ostoba vagyok. Ha tüzet nem raktam volna, a vadállatocska*) nem vett volna észre. Eloltotta a tüzet, eltévedtek a juhok.

Mikor elmúlt a nyár, hazatért s megnősült. De hozzájött a koma s mondja: add kölcsön a kanczát, egy kis fát kell behoznom. Kölcsön adom, de a kanczának nemsokára csikója lesz, hát nagyon óvatosan húzzál. De a koma a kanczának enni nem adott s nagyon sokat felterhelt s a kancza elejtette a csikót. A koma pedig mikor látta: megragadta a csikót s a hóba s galylyal befödte. De a gazda ezt látta, a csikót kihúzta s a padlásra (t. i. dobta).

Egyszer András nem volt otthon s a menyecske odakölcsönözte a komának a tulkokat. A koma annyira megrakta a szánt, hogy a tulkok nem bírták húzni. A koma pedig nógatta: «hoo! csá! nye! hogy a menykő üssön belétek! hát én a koma tulkaival oly kíméletesen bánjak?» Meglöki a szánt, a szán megindult, a tulkok meg a dombról a bokorba estek, összetörték szarvaikat. De a koma mindezt nézte, hogyan teszi csúffá a koma a jószágát.

«Komácskám! nem volt-e valami baj!» «Nem, csak nemrégen itattam s a tulkok birkóztak s összetörték szarvaikat.»

Most András koma lakomát készít. Meghívja, mint faluhelyütt (szokás,) a bírót, kurátort, hütöst s még pár gazdát. S a mikor beszélgettek (belémelegedtek a beszédbe), a koma

*) Nem kicsinyítő, de kedveskedő értelemben.

lehozza a csikót s kérdi: «tisztelt gazdák, ha ez a ló felnőtt volna, mennyit érhetne?» A bíró pedig, mint a falu elüljárója, okos ember, hát legtöbbre becsüli. Azután még tovább vendégeskedtek. A koma majd a padlásra ment, lehozza a szarvakat. «Hát ilyen ökrök mit érnének, ha felnőnének.» Az mikor milyen az év, mondják neki. A koma bezárta az ajtót s a csikóval a komát a hátán, a fején (ütötte). A komaasszony megsajnálta, kinyitotta az ajtót, a koma elfutott s utána el a vendégek is.

A koma most a harmadik faluba megy s ott elbeszéli, hogyan kinlódott, mily keservesen szolgált észért s még gúnyt űznek belőle. Most máskép fog gazdálkodni. Fogadott egy kis szolgát s kiküldte a juhokkal. De volt nála egy ficzkó*) is s a ficzkó meg a kis szolga nagyon megismerkedtek s megfeledkeztek a juhokról. A juhok eltévedtek. A gazda elűzte a fiúkat, hogy menjenek észt tanulni. De mikor hazatért, azt hitte, hogy a fiúknak olyan eszük van, mint neki, de a fiúkat otthon találta. Becsukta őket az istálóba s felgyújtotta az istálót négy szegletről. Ezt pedig csak a felesége tudta. De ő kicsit összeveszett, az asszony pedig feljelentette őt, hogy két ficzkót elégetett. Mikor a csendőrök elvitték, így szólt: «mily kár, hogy csak három évig szolgáltam észért, ha még egy évig szolgáltam volna, bizonyára úgy gyújtottam volna, hogy a feleségem ne tudja.»

* * *

A Fekete és Fehér Tisza vidékét az ú. n. huczul kisoroszok lakják. Sok tekintetben érdekes, eredeti néptörzs, a mely nemcsak külsejében s viseletében, de nyelvében is igen elüt a többi kisoroszoktól. Mivel tudomásom szerint senki sem foglalkozott eddig a hazai huczulok nyelvével, elhatároztam, hogy tanulmány tárgyává teszem s bár jól ismerem, mert több évig laktam Rahón, a hazai huczul nyelvterület központjában, mégis az 1909. s 1910. nyarát ismét ott töltöttem s anyagot gyűjtöttem a «Rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana»**) cz. értekezésemhez. Az értekezéshez írt bevezetésben röviden össze-

---

*) *flekív* = 14—16 éves fiú.

**) L. ennek ismertetését lejebb. *A szerk.*

foglaltam azokat az általános tudnivalókat, a melyeket ezen dialektus tanulmányozásánál nem nélkülözhetünk s azért e helyütt csak pár szóra szorítkozom. A három tanács czímű népmesét 1909 augusztusában jegyeztem le egy kb. 50—60 éves bennszülött huczul (Semota Péter) ajakáról. Az egész idő alatt szándékosan csak olyanokkal beszélgettem, a kik Rahón születtek, állandóan Rahón laknak, a kik tehát megőrizték a nyelvi sajátságokat s aránylag kevés idegen elemet vettek föl beszédjükbe. A hazai huczul nyelvjárás területén ugyanis eltérést tapasztalunk az idősebb s az újabb generáczió beszéde között. Az ifjabb nemzedék az év elég nagy részét szülőhelyétől távol (Románia, Bosznia, Herczegovina, Szlavónia stb.) tölti, mert keresett erdőmunkások lévén, messzire elviszik a munkaadók. Ezek nemcsak az iskola s a közigazgatás magyar — tehát idegen — nyelvének a befolyása, hanem más szláv — tehát rokon — nyelveknek a befolyása alatt is állanak s ennek a befolyásnak a hatása rögtön meglátszik beszédükön is. Míg tehát egyrészt a máramarosi huczulok anthropologiai tekintetben a leghívebben megőrizték a huczul tipust, addig másrészt nyelvük leginkább eltér a többi (a galicziai s bukovinai) huczulok nyelvétől. Az említett mesét oly egyén ajakáról jegyeztem le, a ki sohasem hagyta el szülővárosát, mert nem foglalkozik erdőmunkával s így nyelvében aránylag kevés neologizmussal találkozunk. A feljegyzést úgy eszközöltem, hogy előbb elmondattam vele az egész mesét s nagyjában lejegyeztem, azután másnap vagy harmadnap még egyszer elmondattam vele mondatról-mondatra s fonétikai jelekkel átírtam előbbi följegyzésemet s ezt minden adandó alkalommal ellenőriztem. Említett értekezésemben kevés szöveget nyújtok, ezért mintegy annak kiegészítéseül közlöm «A három tanács» czímű mesét szószerinti fordításával együtt.

BONKÁLÓ SÁNDOR.

ISMERTETÉSEK.

A. Leskien: Grammatik der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache. Heidelberg, 1909.

Mielőtt Vondrák összehasonlító szláv nyelvtana (Vergleichende slavische Grammatik. I. Band, Lautlehre und Stammbildungslehre. 1906, II. Band. Formenlehre und Syntax 1908) megjelent, hosszú ideig Leskien Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache cz. műve volt jóformán az egyetlen könyv, a melyet a kezdőnek nyugodt lélekkel kezébe lehetett adni. Miklosich nagy összehasonlító szláv nyelvtana annyira zűrzavaros, különösen hangtani része annyira elavult, hogy mindenki sajnálatra méltó volt, a ki egész erővel és hívő lélekkel ilyen vezetés mellett kívánt behatolni a szláv nyelveknek a többi indogermán nyelvekhez való viszonyába. Én, a ki végig mentem ezen, most a legnagyobb élvezettel olvastam Leskien új művét, a melynek föladata azt a kapcsolatot föltárni, a mely a legrégibb alakban ránk maradt szláv nyelv és közvetve természetesen valamennyi szláv nyelv meg a többi indogermán nyelvek közt van. Igaz, főbb vonásaiban L. ezt már a Handbuch der altbulgarischen Sprache cz. művében is megmutatta, a melynek utolsó, negyedik kiadása 1905-ben jelent meg, de azért a Grammatik d. altbg. Spr. mégis egészen új könyv, a mely egyenesen ezt a czélt szolgálja, ámbár egyúttal az óbolgár nyelvet is rendszeresen bemutatja. Csakhogy háttérbe szorul itt a philologiai szempont, a mely a *Handbuch*ban végigvonul, és így sok erő meg volt takarítható, a melyet amott a hagyomány tarkaságánál fogva sok apró-cseprő, az indogermán nyelvészettől távol álló kérdésekre kellett fordítani. Minálunk is nagy érdeklődésre tarthat számot az egészen új hosszú bevezetés (*Einleitung* IX—LII.), a mely foglalkozik a szláv apostolok működésével, az egyházi szláv nyelv bolgár eredetével, a kétféle írással (glagolita és cyrill), a külömböző redactiókkal; új és fölötte tanulságos a nevek tőképzéséről szóló rész is (*Stammbildung der Nomina* 69—102.); az igetövekkel a *Handbuch* is igen behatóan foglalkozik, mégis új a

*Grammatik*ban a *Der Verbalstamm* cz. alatt található összefoglalás 171—181.

Csak helyeselhetjük, hogy L. a mondattant kirekesztette ebből a tárgyalásból, mert a milyen régies az óbolgár nyelv hangtani és alaktani tekintetben, a milyen becses tanúsága e tekintetben minden szláv nyelv fejlődésének megértésére, olyan kevéssé tiszta a kép, a melyet forrásainkból az óbolgár nyelv mondatszerkezetéről kapunk. Azért a hozzáértő csak ámulattal olvashatta a Nyr. tavalyi évfolyamában Marianovicsnak a *hogy* szócskánk használatára vonatkozó azt a kijelentését: «valamennyi használatnak ilyen szoros egyezése nézetem szerint csakis az óbolgár nyelvnek erős mondattani hatásából magyarázható», l. Nyr. 39 : 306. Talán kijózanító hatással lesz, ha L. szavait ideiktatom, a melyekkel az előszóban (*Vorwort*) a mondattannak más kötetbe való utalását igazolja:

Es schien mir besser, dass die gesamte Syntax des Altbulgarischen einem besondern Bande vorbehalten bleibe. Eine altbulgarische Syntax kann sich nicht beschränken auf die Ausbeutung der kleinen Anzahl von Texten, die uns zufällig die Sprache in altbulgarischer Lautgestalt erhalten haben, zumal von diesen vier den gleichen Inhalt (Evangelien) haben. Sie muss auch die in nichtbulgarischer Form erhaltenen Werke der älteren kirchenslavischen Literatur heranziehen. Für die Benutzung dieser Übersetzungsliteratur fehlt aber die Vorarbeit, ohne die eine Darstellung altbulgarischer Syntax ein ganz unsicheres Unternehmen bleibt, was auf Nachahmung der Syntax der griechischen Originale beruht.

Ezzel v. ö. a bevezetésnek egy helyét is:

Dies Schrifttum besteht fast gänzlich aus Übersetzungen griechischer Bücher, und zwar mit wenig Ausnahmen der theologischen und kirchlichen Literatur. Stil, Wortbedeutung und Wortbildung sind in hohem Grade vom Griechischen beeinflusst, in manchen Stücken so, dass man sie ohne das griechische Original gar nicht oder nur sehr unvollkommen verstehen kann... Die altbulgarischen Schriften können also wohl in Lauten und Formen, aber nicht in Syntax und Phraseologie ein Bild der wirklichen Volkssprache der bulgarisch-mazedonischen Slaven des 9—10. Jahrh. bieten, l. XLII. s k. l.

Itt jegyzem meg, hogy L. úgy mint Brugmann a szavakkal és alakokkal többnyire összeköti használatuk megbeszélését is, így keletkezett két új, igen tartalmas fejezet, az egyik: Die Actionsarten des Verbums und der Ausdruck der Zukunft 215—231. l., a másik: Präpositionen 163—170. l.

Az anyagnak czéltudatos megválasztásán kívül kiemelendő az a bámulatos világosság, a mely L. fejtegetéseit rendesen jellemzi és a

mely a könyv olvasását olyan élvezetessé teszi, a példák ügyes megválasztása, a vitás kérdések megjelölése és meg nem bízható magyarázatok lehető elkerülése, a mi annál könnyebben sikerülhetett, mert L. már helykíméléséből sem bocsátkozik hosszabb fejtegetésekbe és folyton utal a nehezebb kérdéseknél a szakirodalomra.

Én ismertetésemben csak egy pár pontot kívánok kiragadni, a mely egyik-másik szempontból érdekes. Kezdem pedig azzal, hogy L. is egészen bizonyosnak tartja, hogy a szláv apostolok nem voltak szlávok, hanem görögök («Die Brüder waren nicht Slaven, sondern Griechen», l. XVI. l.), a mihez egy orosz bírálója, ŠČEPKÍN, azt jegyzi meg: Leskien hat natürlich Recht darin, dass die beiden Slavenaposteln Griechen waren, l. *Rocznik slawisticzny* 3:207. Mégsem tehetek MELICHnek szemrehányást azért, mert a kutatók csaknem egybehangzó véleménye ellenére bolgároknak tartja a szláv apostolokat, de érthetetlen előttem, hogy mikép lehettek ebből a két, mondjuk bolgár emberből azok a «bolgárok», «a kikkel a magyarok a honfoglalás előtt érintkeztek» — l. Nyt. Közl. 39 : 4. és v. ö. MELICH Szláv jöv. szav. I : 1 : 85. — és a kiktől bolgár szavak is kerültek nyelvünkbe!!

Ámbár még nyílt kérdésnek tartom a dolgot, mégsem akarom elhallgatni, hogy L. az óbg. *o* nak régibb időben igen nyílt kiejtést tulajdonít: Ab. *o* = ursl. *o* muss in älterer Zeit sehr offen gesprochen sein, daher die Wiedergabe des kurzen *a* in Lehnwörtern durch *o*, z. B. *poganъ* = *pāgānus*, *sotona* = *σατανᾶς*, *oltar'ь* = altare, *gonьzn̨ati gonoziti* aus got. *ganisan ganasjan*, l. 5. l. 6. §. és v. ö. KRETSCHMER czikkét, Die slavische Vertretung von indogerman. *o* Arch. f. slav. Phil. 27 : 228—240, BARTOLInak a Jagić-Festschriftben megjelent czikkét és VASMERét Zur slav. Vertretung des ario-europ. *o* KZ. 41. köt. Én csak egy eddig tudtommal figyelembe nem vett körülményre kívánok rámutatni, arra ugyanis, hogy a bolgár *o* az oláh nyelvben megmarad *o*-nak, a mi legalább is azt bizonyítja, hogy egy ahhoz az időhöz, a mikor a szláv apostolok bolgár nyelvre fordították a szentírást és mikor a bolgár nyelv a mi nyelvünkre is hathatott, mindenesetre közel fekvő korban, a bolgár *o* hangzása jobban hasonlított az oláh *o*-hoz mint az oláh *a*-hoz.

Sikerült az *Ablaut und Ablautsreihen* cz. fejezet, 14—21. l.: rövid bevezetés után L. hat lapon igen világosan és könnyen áttekinthetően tárgyalja az indogermán hangzóváltásnak a szláv nyelvekben mutatkozó képét és közben rámutat MEILLETnek a mi folyóiratunkban is ismertetett szép értekezésére.

Ismeretes dolog, hogy a *k* és *g* *e* (és más hangok) előtt *č*-vé

illetőleg *ž*-vé változik: *človêkъ* ember: voc. *človêče*, *bogъ* isten: *bože*, hogy tehát a zöngés hangból fejlődött affricatából a zár korán, már a közös szlávságban elveszett, mert azonos fejlődésnél a *č*-vel szemben *ǯ (dž)*-t kellene találnunk a *bože*-félékben. Hogy ez a hang valóban valaha megvolt, azt L. helyesen következteti abból, hogy bizonyos kapcsolatokban megtaláljuk még a dentalis zárt:

Ursl. *dž* geht hervor aus *g*+*j* oder *g* vor *e*, ь, *i* (= *ī* und *ei*), *ě* (= *ē*), *ę*. In Ab.*) ist daraus *ž* geworden; nur in dem Falle, wo *zg* vor jenen Lauten stand, hat sich ein Rest von *dž* erhalten . . . ; *zg* wird zunächst zu *zdž*, daraus *ždž*, ab. *žd* (genauer *ž'd'*), l. 31. l.

V. ö. a 35. l., a hol bennünket magyar szempontból érdekel a *rozga* «Gerte»-ból képezett coll. *raždьje (roždije, raždije)*,**) a 43. lapot és a 67.-et, a hol ezt olvassuk:

3. *z*+*ž* muss auf die ältere Stufe *z*+*dž* bezogen werden (s. § 41. 1), daraus entsteht **ždž*, mit Schwund des zweiten *ž* endlich *žd*; so regelmässig im Altbulgarischen, z. B. **iz džešti* ausbrennen *(žegą žešti)* — *iždešti*.

L. e fölfogása ugyan nem új, ezt tanította már a *Handbuch*ban is, l. 58. l., de VONDRÁK később megjelent összehasonlító nyelvtanában e történeti magaslatról való magyarázat helyett olyan gépies magyarázatot adott, hogy nem árt az ellen tiltakozni.

Analog verhält sich, mondja V., die Sache bei *zg*, woraus zunächst *zž* und dann *žž* wird. Zwischen zwei *ž* wird aber ein *d* eingeschaltet (vgl. *iždeną* aus **iž-d-ženą* und dieses aus **iz-ženą*), so dass wir ein *žd'ž* erhalten, l. Vergl. Gr. 1 : 265. l.

Nagyon érdekes ránk nézve az a kisérlet, a melyet L. tesz, hogy az eredeti *tj*, *dj*-ből lett annyira tarka hangok fejlődését magyarázza, l. 37—39. l. Én külön is fölhívom magyar nyelvészeink

---

*) *Ab.* LESKIENnél mindig azt jelenti, hogy altbulgarisch, míg VONDRÁK összehasonlító nyelvtanában az *ab.* altböhmisch-t jelent, a bulgarisch szót *bg.*-vel rövidíti, az altbulgarisch h. pedig az altkirchenslavisch (aksl.) kifejezést használja.

**) L. *Rés* és *rőzse* czikkemet Nyr. 30:559. s k. l. és v. ö. A *j* > *gy* változás cz. értekezésemnek 32. l. HORGER téved, mikor azt hiszi, hogy *rásgya—rősgye* szavunkban *i* veszett el, l. Nyr. 40 : 16. — a L.-nél zárójelek közt álló *roždije—raždije* alakban mutatkozó *i* későbbi, egészen specialis bolgár fejlemény.

figyelmét arra, hogy L. is az eredeti *tj*-ből lett szlovén *ć*-t régibb *ć* «(= etwa = *tś*)»-ből keletkezettnek hiszi, v. ö. a *szerencse* szóról írt czikkemet e folyóiratban 2 : 112. l. De még fontosabb rámutatni arra, hogy L. előadásában a mai tarkaság egységes alappá folyik össze, míg BRUGMANN egyenesen az itt található hangviszonyokra véli alapíthatni a szláv nyelvek beosztását, l. Kurze vgl. Gr. 17. l. Ránk nézve külömben ez a fejezet azért kiváló fontosságú, mert itt esik szó azokról a specialis bolgár *št* és *žd*-kről, a melyek segítségével kétségtelenül föl lehet ismerni a bolgár hatást, egyrészt más szláv nyelvekben (oroszban, szerbben) a bolgár eredeti egyházi nyelv révén, másrészt pedig az oláhban és magyarban (*mostoha, nyüst,**) *rozsda, mesgye)* — el nem vitatható régi érintkezés következtében.

Az ajakhangok és *j* közt fejlődött *l*-ről, az úgynevezett «*l* epentheticum»-ról, a szerző világos áttekintést ad, l. 40. s k. l., épúgy a rendes *eu̯* > *ou̯* hangfejlődéstől látszólag eltérő esetekről, l. 44. l.

Arra, hogy L. vitás kérdésekről milyen röviden tájékoztatja a kezdőt, például szolgálhat a szó végén álló *-os -om*-ról szóló fejtegetése, l. 49. s k. l., a melyben igaz, egy pont homályban marad, az ugyanis, hogy L. mikép képzeli a hímnemű *o*-tövű szavaknak egyes nominativusában mutatkozó -ъ végzetnek a keletkezését, v. ö. *Handbuch* 24. l.

Különös figyelmet érdemel azoknak az eseteknek az összeállítása, a melyekben a szláv nyelv egy sarkalatos sajátsága. a zárt szótag elkerülése észlelhető, l. 52. s k. lk.

Az 56. l. foglalkozik a szerző azzal a nehéz kérdéssel, hogy milyen módon fejlődtek a szláv nyelvekben palatalis hangzó előtt álló *kt*-ből ugyanazok a hangok, mint az eredeti *tj* kapcsolatból.

A *Handbuch* negyedik és utolsó kiadása 1905-ben jelent meg, érthető, ha egyben-másban megváltozott azóta a szerző fölfogása; az ilyen véleményváltozást gyakran csak a két munka gondos összevetése teszi nyilvánvalóvá. Ennek kimutatására szembe állítom egy jelenségnek a megbeszélését mind a két munkából:

Handbuch 56. l. 4. p Vor *t* gehen *p b v* verloren, z. B. *tepą*: inf. *teti* schlagen, *grebą*: inf. *greti* graben, rudern, *živą*: inf. *žiti*; zu *dlъbą* sculpo = ursl. **dьlbą* gehört *dlato* Meissel = **dolto* für **dolpto* aus **dolbto*, vgl. preuss. *dalptan*.**)

---

*) A kétségtelen bolgár szavak közé tartozik a *pest* szó is, csakhogy benne az *št* nem *tj*, hanem palatalis hangzó előtt álló *kt*-ből lett, a mely, a mint alább látni fogjuk, ugyanahhoz az eredményhez vezet.

**) A *Handbuch*ban a példák cyrill betűkkel vannak írva, míg a

Grammatik 57. l. IV. p. *pt* = *pt* und aus *bt* ergibt einfaches *t*; præs. *tepą* inf. *teti*, præs. *grebą* inf. *greti*; *dlato* Meissel = **dolpto* (preuss. *dalptan*) für **dolbto* zu *dalbą dlbą* (scalpere) **dolto* daraus *dlato* (nach § 53 II.).

Anm. Die Annahme, dass *vt* zu *t* führe, beruht auf den Nebeneinander von *živą* ich lebe und Inf. *žiti*, aber diese Form wie *žitь* f. Leben, *žito* Getreide, kann unmittelbar auf *ži-* = **gī-* oder **gei-* bezogen werden, vgl. lit. *gyjù gýti* wieder aufleben, heil werden.

Vondrák összehasonlító nyelvtanában máskép fogja föl a dolgot: Doch wurde aus *ži-ti* ein Stamm *ži-* erschlossen und so entstand ein Aor. *žichъ*... l. 2 : 197. De fölötte különös, hogy V. különben mindenütt gondosan elkerüli az alkalmat, hogy a *žiti* alak keletkezéséről szóljon és hogy *pt*-nek *t*-vé való változásáról ő is tud,*) de a *v*-nek *t* előtt való eltünéséről említést nem tesz. Másrészt az sem egészen helyes, a mit L. mond, hogy a *v*-nek *t* előtt való eltünését csak a *zivą* : *ziti* viszonyából következtették eddig, hisz szakasztott ugyanazt a viszonyt találjuk *plěvą* : *plěti* közt is. Végkép tisztázottnak a kérdést csak akkor tekinthetnők, ha a *plěti* alakra nézve ép olyan valószínűséggel föltehetnők, hogy soha *v* nem volt az infinitivus alapját képező alakban és hogy a *v* talán, úgy mint Brugmann a *živą*-nál fölteszi, itt is a præsensképzéshez tartozik, l. KVglGr. 537, a mi épen nincs kizárva.

Bármennyire nincsenek is a specialisták megelégedve azzal, hogy L. a kéziratokban található bonyolult jelzés helyett egyszerűen *r̥*, *l̥*-t ír, a hol forrásainkban *rъ—rь* ill. *lъ—lь* váltakoznak, annyira tagadhatatlan, hogy ügyesen védi eljárását és talán egy kis falsum árán nagyon egyszerűvé teszi a kezdő számára a kérdésnek nagyjában való megértését, l. 63. s k. l. és v. ö. a kérdés részletes tárgyalását a *Handbuch*ban 31—37. l., Meillet megjegyzését a Gött. Gel. Anz. 1910 : 370. l. és Fortunatov kifogását Deutsche Lit. Z. 31 : 740. s k. l.

A nevek képzéséről szóló rész, a mely, mint említettem, hiányzik a *Handbuch*ban, azért is érdekes, mert L. beosztása eltér Miklosich, Vondrák, Meillet beosztásától: nem a képzők, hanem a j e l e n t é s szerint állapítja meg a főcsoportokat és csak ezeken belül csoportosítja az anyagot a szavak képzése szerint. Én ebből a kiválóan

---

*Grammatik*ban latin átírásban jelennek meg; ez a különbség végig vonul a két munkán. Én az olvasókra való tekintetből mindenütt a latin írást használom.

*) «Auch aus *pt* und *bt* wird infolge der vollständige Assimilation ein *t*» l. 1 : 289. l.

fontos fejezetből csak egy megjegyzést kívánok idézni, mert ránk nézve is tanulságos. A *Deminutiva und Patronymika* cz. fejezetben azt mondja L.: «Von den in den lebenden slav. Sprachen ausserordentlich häufigen Bildungen kommen in Altbulgarischen wegen der Art der Literatur nur wenig Beispiele vor», l. 78. l. Ez szépen illik ahhoz, hogy kicsinyítőképzéseink codexeinkben olyan ritkák; de ebből azt következtetni, a mint ez minálunk megtörtént, hogy olyan képzések, a melyeket szójegyzékeink vagy egyéb régi nyelvemlékeinkben még nem találunk, későbbi keletűek nyelvünkben, semmikép sem szabad, l. e folyóiratban 1 : 25. s k. l.

Magyar szempontból érdekesek a *svobodь* szóról mondottak, a melynek a mi *szabad* szavunk felel meg:

Es gibt eine Anzahl auf -ь auslautender adjektivisch gebrauchter Wörter ohne alle Flexion, z. B. *prěprostь* einfältig..., *svobodь* frei (*svobodь bądete* = ihr werdet frei sein; *žena svobodь jestъ otъ zakona* = die Frau ist frei von Gesetz). Über den häufigeren adverbiellen Gebrauch dieser Bildungen s. u. § 131. Die Deutung der Form ist unsicher. Vielleicht sind es Akkusative substantivischer *i*-Stämme, wie lateinisch *statim, partim*, also *svobodь* an sich «Freiheit», Akk. *-m* (-ь) = in freier Art, adverbiell gebraucht, l. 126. l.

Egy pár csinos összeállítás található a 129. l. 4. és 5. pontjában, de ezek apróságok, mélyebben belevilágít a nyelv életébe a határozókról szóló szép fejezet, l. 155—161. l.

Megint magyar szempontból érdekes az igekötők tárgyalása. Fölhívom annak kiegészítéseül, a mit e folyóirat 2 : 29. s k. lapon mondtam, a magyar nyelvészek figyelmét első sorban a *za-* igekötő használatára, l. 164. l., a melynek Simonyi hite szerint a magyar *meg-* igekötős használatát köszönheti, de azután annak megismerésére, hogy mennyire elmosódott már a legtöbb igekötő eredeti jelentése és hogy hány igekötő fejezheti ki a cselekvés puszta befejezett voltát, az *o-*, *ob-*, *po-*, *sъ-*, *u-* igekötőkre, l. 166—169. l. Még csodálatosabb, mint a magyar *meg-* igekötőnek a «szlovén» *za-* igekötővel való összekapcsolása, az *elé*-ből lett *el-* igekötőnek az egészen más jelentésű szlovén *pre*-vel való összeboronálása Simonyinál, l. Die ung. Sprache 251. l. és v. ö. a mit Leskien a *prě-* igekötőről mond. Egyébiránt csak ismétlem, a mit a fönt idézett helyen mondtam, hogy minden igekötő egyúttal az ige befejezett voltát jelzi, vagy a mint L. szabatosabban mondja: Ein imperfektives Verbum nicht iterativer Form wird durch Zusammensetzung mit Präposition perfektiv, l. 221. l. Hozzátehetem, hogy épenséggel nem *za-* és *prě-* azok az igekötők, a melyek a szláv nyelvekben eredeti jelentésüket legjobban elvesztették,

tehát a legszíntelenebbek; csakis az egy *po-* igekötő veszítette el teljesen alapjelentését, és most folytatom LESKIEN szavaival:

Zu jedem imperfektiven Verbum gehören soviele perfektive, als es Zusammensetzungen mit Präpositionen ermöglicht, aber jedes Perfektivum mit der besondern Bedeutungsnuance, die der Sinn der Präposition verleiht. Eine Präposition, *po*, ist in der Bedeutung so verblasst, dass man kaum eine Definition der Bedeutung geben kann, man sagt daher, die Präposition bewirke weiter keine Bedeutungsveränderung als die Perfektivierung, l. 222. l.

Az utolsó két idézet már nem az igekötők tárgyalásából való, hanem egy külön fejezetből, a melynek czíme *Die Aktionsarten des Verbums und der Ausdruck der zukünftigen Zeit,* l. 215—231. l. A *Handbuch*ban L. ezeket a fontos, valamennyi szláv nyelv szempontjából érdekes kérdéseket épen csak hogy érinti, l. 159—161. l.; másrészt ki kell emelnem, hogy épen az ige tárgyalása a *Handbuch*ban sok tekintetben behatóbb, úgy hogy a *Grammatik*ban mondottak új, élesebb világításban tünnek föl, ha az ember a *Handbuch*ban is a megfelelő részeket folyton figyelembe veszi. A szerző külömben mesteri előadásában mintha nem akarta volna a már egyszer elmondottakat ismételni és főtörekvése arra irányult volna, hogy minél rövidebben adja elő a legszükségesebb dolgokat, nem törődve azzal, hogy a részletekben kimerítse a gazdag anyagot.

A mit eddig elmondtam, csak gyenge kisérlet, hogy L. új könyvének gazdag tartalmáról, világos és mégis rövid előadásáról, a régibb *Handbuch*hal szemben önálló voltáról némi fogalmat adjak az olvasónak. Befejezésül újra ki akarom még emelni egy a kezdő szempontjából rendkívül becses tulajdonságát, a nagy óvatosságot: L. a vitás kérdéseket rendesen csak jelzi, nem foglal állást, ha az okok, a melyek egy jelenség magyarázata mellett fölhozhatók, nem döntők. Hogy egy példán mutassam L. eljárását, a szó végén *ě*-vel váltakozó *i* tárgyalását idézem:

In Endsilben erscheint für *oi ai āi* bald *ě* bald *i*; Meillet MSL. VIII. 239, Pedersen KZ. XXXVIII. 326 (dort sind auch die sonstigen Erklärungsversuche angegeben) leiten diesen Unterschied ab von der verschiedenen Intonation (Tonqualität) der Endsilbe: *i* bei geschleifter, *ě* bei gestossener Betonung, z. B. lit. *vilkaĩ* (plur. zu *vil̃kas* Wolf) sl. **vьlci* ab. *vl̥ci* (zu **vъlkъ vl̥kъ*); n. a. dual. lit. *rankì* aus *rankė̃* = *-kai* sl. *ręcě*. Doch bleiben zu viel Schwierigkeiten übrig, als dass die Erklärung für sicher gelten könnte, l. 45. l.

Hogy a nehéz kérdések ilyen nagy sokaságánál a legnagyobb óvatosság mellett sem kerülhető ki itt-ott egy botlás, az annyira ter-

mészetes, hogy nem csodálkozhatunk azon, hogy minden bíráló észrevett hibákat is a könyvben és hogy magam is megtoldhatom ezek sorát.*) Mielőtt ezeket legalább részben felemlítem, egy nagy hiányra kívánok rámutatni: az annyira gazdag tartalmú könyvnek nincs indexe, a minek következtében sok szép magyarázat könnyen veszendőbe megy. L. erre méltán mondhatná, hogy e magyarázatok többnyire nem tőle származnak, hogy a szavak etymologiáját megtalálni majd Berneker szófejtő szótárában, de Berneker szótára még sokáig nem lesz teljes, azután meg a kezdőre nézve nagyon becsesek épen azok a világos rövid összeállítások, a melyeket L. kitünő könyvében talál, a kápcsolatot pedig, a melyben megjelennek és a mely által még különös jelentőséget nyernek, épenséggel nem pótolhatja a világ legremekebb etymologiai szótára sem.

Megjegyzéseim fölsorolásában a könyv lapszámait követem, mert így lehet azokat legkönnyebben ellenőrizni, esetleg bejegyezni; ebből azonban természetesen az következik, hogy egészen apró botlások folyton váltakoznak komolyabb számba jövő hibákkal, no de ilyen kiváló könyvben bajos is az elvétve található hibákat rendszerbe szedni.

6. l. Az óbg. *a* forrásai a következő indogermán hangok lehetnek: 1. *ā* 2. *ō* és harmadszor bizonyos esetekben *ē*; ezt a 3. p. L. így kezdi: «3. *ē* nach *j* und den andern palatalen Konsonanten, vgl. *sъn-ědą* ich verzehre mit *jadą jasti* essen statt **ědą* (lit. *ëdu ësti*)». Nem tekintve azt az igazán bosszantó tollhibát, hogy *sъn-ěmь* és *jamь* helyébe a lehetetlen **sъn-ědą* és mást jelentő *jadą* («vehor») kerültek (v. ö. magánál L.-nél a 256. l. a helyes alakokat *jamь-izěmь*), hiba volt azt a specialis bolgár fejlődést mutató *jamь-jasti* esetet az élére tenni és élesen el nem választani a közös szláv fejlődést példázó *ležati*, *žaba* esetektől v. ö. Meillet i. h. 368. l.

8. l. L. rámutat arra, hogy *ě*-nek idg. *ē* és *oi* felelhet meg és azután így folytatja:

Im Altbulgarischen hat jedenfalls kein Unterschied mehr bestanden und das einheitliche *ě* ist entweder auf den ganzen Sprachgebiet oder dialektisch offen, *ä*, gewesen. Das ergibt die Schreibung der glagolitischen Quellen, die für *ja* und *ě* nur ein Zeichen haben.

A Cyrill illetőleg Szaloniki nyelvében *ja*-val összeesett *ě*-nek

*) Én két rövidke ismertetésen kívül (Fortunatov Deutsche Lit. Z. 31 : 737—741, Páta Časopis pro moderní filologii 1 : 46—50) két behatóbb bírálatot ismerek: Meillet, Gött. gel. Anz. 1910 : 362—376 és Ščepkin, Roczn. slaw. 3 : 203—220.

L· a bevezetésben is *ä* hangot tulajdonít, de nem ilyen határozottan. Ott ugyanis a két hangnak egy jellel való írását így magyarázza:

Die beiden Buchstaben ꙗ *ja* und ѣ *ě* des Kyrillischen sind im glagolitischen durch das eine ⰰ vertreten. Dies beruht auf der dialektischen Eigentümlichkeit der glagolitischen Quellen, dass die Vokale *ě* und *ja* einen gleichen oder sehr ähnlichen Laut hatten: *'ä* oder *'a*. L. XXXVI. l.

De erre sem a *ja*-val való összeesés, sem a mai bolgár kiejtés nem ad jogot, helyesebb a *Handbuch*ban olvasható meghatározás:

Da das entsprechende glagolitische Zeichen zugleich zum Ausdruck der Lautverbindung *ja* dient, muss es in dem Dialekt der betreffenden Quellen einen dieser verwandten Laut darstellen, *i̯a* oder *e̯a*. L. 6. l. és v. ö. A glagolita *ê* és az ószlovén nyelv hazája czímű czikkemet Nyt. Közl. 27 : 86—93.

30. l. A szláv nyelvek egy sajátságos vonása, hogy idg. *s* bizonyos esetekben *ch*-vé változik (a szláv *ch* többnyire épen idg. *s*-ből keletkezett), ezek az esetek eredetileg L. előadása szerint a következők voltak:

Ab. *ch* = ursl. *ch*; dies ist aus idg. *s* entstanden nach ь *i* (= *i, ei, oi*) *ě* (= *oi*) ъ *y* (= *ū*) *u* (= *eu, ou*), doch bleibt *s* erhalten in der Verbindung *sp, st, sk*, ebenso wenn es aus Assimilation von Konsonant+*s* hervorgegangen ist. L. 29. l.

Erre L. példákat hoz föl, a következő lapon pedig a 31. §-ban így folytatja:

Wenn man das § 30 beschriebene Auftreten des *ch* als das ursprüngliche lautgesetzlich regelmässige betrachten muss, namentlich da es sich mit ähnlichen Erscheinungen im Arischen deckt (s. Brugmann, Kurze vergl. Gr. § 278), so ist doch schon im Urslavischen *ch* weit über diesen Bereich hinaus verbreitet und kann nach beliebigen, a u c h n i c h t p a l a t a l e n Vokalen stehen, nach *a*, *o*, *ě* (= *ē*), ebenso nach *ę ą* (also nach *n*, *m*).

A laikus is észrevehet bizonyos pongyolaságot e fejezet szerkezetében, ha összeveti az előbbivel; nyilvánvaló ugyanis, hogy az a toldás, a melyet ritkított betűvel szedettem («auch nicht palatalen») fölösleges és zavart okozhat, hisz eredetileg is nemcsak palatalis hangzók után keletkezett *s*-ből *ch*, hanem ъ *y* és *u* után is!

34. l. A 32. l. L. azt mondja: «*a)* Ursprüngliches *k*, *g* werden vor *ě*, *i* = idg. *oi* (aus *oi* und *ai*) zu *c (ts)*, *dz*», a köv. lapon pedig *b)* alatt folytatja:

Andern Ursprungs müssen sein die *c dz* in bestimmten Wortkategorien: im Formans -ьcь m. -ьce ntr. -ьca fem. . . . ; in Fremd-

wörtern auf -*ędzь* . . . ; in einer Anzahl vereinzelter Nomina . . . ; in Iterativverben von Wurzeln auf *k*, *g* . . .

Ezekről a második helyen említett *c dz* illetőleg *č dž* hangokról a 34. l. azt állítja:

Eine irgendwie sichere Erklärung dieser *č dž* fehlt. Baudouin de Courtenay (IF. IV. Einiges über Palatalisierung), Brugmann (Grdr. d. vgl. Gr. I². 291) nehmen an, doch unter verschiedener Formulierung, dass der Vorgang bedingt ist durch einen den *k g* vorangehenden palatalen Vokal.

Hát ezt még sem szabad így mondani, mert az igenis kétségtelen tény, hogy a *b)* alatt említett *c dz* keletkezését egy a *k g*-t megelőző palatalis hangzó okozta, csak azt nem tudjuk, hogy e hatás milyen más föltételhez volt még kötve (a hangsúly helyéhez-e?) és hogy az analogia milyen irányban keresztezte e hangtani föltételek működését, látjuk ugyanis, hogy a palatalis hangra következő *k g* gyakran változatlanul megmaradt. Én igen behatóan szóltam már e kérdésről e folyóiratban, utalhatok tehát régebbi fejtegetéseimre, l. 1 : 180—195. és v. ö. Ščepkin megjegyzéseit fönt idézett bírálatában 214. l.

112. l. Az egyes genitivusról szóló tárgyalást L. így fejezi be: «Das Altrussische und das Westslavische haben bei den *jā*-Stämmen die Form *dušě*, die sich mit der altbulg. Form nicht vereinigen lässen», l. 109. l. Vondrák a *dušě* alakot tartja a régibbnek, valamikor közös szlávnak, l. Vgl. Gr. 1 : 53 és 2 : 3, míg Meillet azt vitatja, hogy *dušě* és az óbg. *dušę* közös forrásból eredhettek, l. bírálatát 374. l. és v. ö. Ščepkin megjegyzését is i. h. 212. l. Hogy Leskien nem bocsátkozott e kényes kérdés vitatásába, azt nem lehet neki hibául fölróni, legföljebb elhagyhatta volna nagyobb biztosság kedveért a végén álló mellékmondatot («die sich mit der altbulg. Form nicht vereinigen lässt»), de ha jónak és szükségesnek tartotta az egyes genitivus alatt az óbg. *dušę* alakkal szemben a *dušě* alak fölemlítését, a melyet a régi orosz forrásokban és a nyugati szláv nyelvekben találunk, ezt föl kellett volna a többes accusativus alatt is jegyeznie a 112. l. C p. alatt.

141. l. L. a *vьsь* «omnis» szó alakjait még most is külömböző tövekből magyarázza («Neben *vьso*- scheint ein Stamm **vьsjo*- bestanden zu haben, auf dessen ehemaligem *j* beruht das *e* in Nom. sg. ntr. *vьse*...»), de mennyivel tarkább a *Handbuch*ban a tárgyalás! Mind e nehézségeket elkerülhetjük, ha föltesszük, hogy ь *i ę* nemcsak rákövetkező *k g*-re gyakorol jésítő hatást (l. fönt a 34. l.-hoz

fűzött megjegyzésemet), hanem rákövetkező *ch*-re is, hogy tehát ez a hatás egészen párhuzamos az illető mássalhangzóra következő *oi*-ból lett *ě* illetőleg *-i* hatásával. Nincs semmi józan ok, a melyért ilyen hatás lehetőségében kételkedhetnénk, ha pedig föltesszük, a szláv *vьsь* és alakjai nehézség nélkül megmagyarázhatók egy baltoszláv **viso* tőből, a melyre a litván *visas* is vall, l. MEILLET i. h. 371. és behatóbban LORENTZ KZ. 37 : 264—267. Megint más úton jár VONDRÁK Vergl. Gr. 2 : 111. — az első kötetben a 261., 349. és 350. l. szól a *vьsь*-ről, az utolsó helyen kijavítandó egy tollhiba: a 20. sorban *vor* helyett *nach* olvasandó.

150. l. Föltünő, hogy L. nem szól a «százat» jelentő *sъto* szó eredetéről (a hangtani részben sem említi). Minthogy e szót eddig rendszerint iráni eredetűnek tartották, l. még 1908-ban MIKKOLA Rocznik slaw. 1 : 15, idézem MEILLETnek két érdekes nyilatkozatát, a melyek az utolsó időbő' származnak:

On cite souvent le nom de nombre *sŭto* «cent»; mais, si le *ŭ* de *sŭto* fait difficulté et si l'on hésite à y voir un représentant de **m̥*, la difficulté n'est pas moindre dans l'hypothèse de l'emprunt; car l'*a* iranien est rendu par *o* dans *toporŭ* et, si l'exemple est admis, dans *bogŭ*. En somme, l'influence iranienne sur le vocabulaire slave commun paraît négligeable, et ceci n'a rien d'étonnant, puisque les Scythes ne semblent pas avoir été notablement supérieurs aux Slaves en civilisation, l. Rocznik slaw. 2 : 67.

Újabban a BRUGMANN-féle *Grundriss*² II. k. II. részének ismertetésében ezt mondja M.:

M. B. continue à repouser l'idéé que *sŭto* puisse être en slave un mot indigène. Mais il ne soutient plus, p. 41, que ce soit un mot iranien; *sŭto* viendrait de quelque idiome du Sud-Est; mais une langue qui fournit à une autre un mot tel que «cent» a dû lui fournir bien d'autres mots: où sont les mots que le slave aurait empruntes à cette langue du Sud-Est, et quelle serait cette langue? l. u. o. 3 : 166. s k. l.

151. l. L. a 3. p. alatt egyebek közt azt mondja: «Formans *-mo-* enthalten *osmъ*, älter lit. *āszmas*, aus **oḱtmos; sedmъ*, älter lit. *sēkmas*». És erre így folytatja: «Die Form *sedmъ* bereitet der Erklärung Schwierigkeit», ezt a nehézséget pedig abban találja, hogy az oroszban a «hetediket» *seďmój*nak mondják jés *ď*-vel. No de szakasztott ugyanazt a nehézséget okozhatná az orosz *ośmój* «nyolczadik» is az *osmъ* alak magyarázatánál, különben is L. annyira játszva távolítja el ezt a vélt nehézséget, hogy bátran elmaradhatott volna

ez az egész kicsit bőbeszédű okoskodás, a mely nem illik sehogy sem a külömben annyira kimért előadáshoz.

184. l. A 152. §. így kezdődik:

I. Klasse, Formans des Præsensstammes *-e- -o-*, z. B. *nes-e-ši*; *o*-Vokal erscheint in der 1. sg. *nesą*, 3. pl. *nesątъ*, ursprünglich auch in der 1. plur. 1. dual. **nesomъ *neso-vě*, die durch *nese-mъ nese vě* ersetzt sind im Anschluss an die zweiten Personen *nese-te nese-ta*.

A præs. egyesszámú 1. sz. a ragját, az *ą*-t, valamikor máskép magyarázták, L. maga említi ezt a régi magyarázatot, de visszautasítja: «*ą* kann nicht erklärt werden aus **-ōm*, dessen *ō* = idg. *ō*, vgl. gr. *φέρω*, wäre, kann aber zurückgeführt werden auf **-ām* und wird dann gedeutet als 1. Sing. Konj., vgl. lat. feram = **-ām*», l. 190. l. A régi magyarázat alapján igenis lehetett azt mondani, hogy «*o*-Vokal erscheint in der 1. sg. *nesą*», de már a *Handbuch* negyedik kiadásában is csak figyelmetlenségből maradt meg a 120. l. a régi, most már értelmetlen fogalmazás, v. ö. u. o. 108. l. Ez tehát a *Grammatik* második kiadásában okvetetlenül törlendő. Hogy a többes és kettes 1. személyében a rag előtt fölteendő *o* milyen hatás alatt lett *e*-vé, azon igaz vitatkozni lehet, de L. magyarázata nem nevezhető nagyon valószínűnek, hisz az aoristosban megmaradt az *-o-* a megfelelő alakokban (*-omъ -ově*), ámbár az *o*-tővég itt is váltakozik *e*-vel, ha nem is olyan sűrűn mint a præsensben. A præsensben az *e*-s alak nyilván azért győzött végkép a két régi *o*-s alakban, mert a régi *o* sok igében palatalis mássalhangzó után állván egy általános szláv hangjelenség következtében az analogia hatása nélkül is okvetetlenül *e*-vé vált: a *znajemъ dělajemъ pišemъ plačemъ* stb. stb. alakok hangtani úton keletkeztek, a **mogomъ*-félék pedig, a melyek az aoristusban, a hol az *o* ilyen átalakító hatásnak soha ki nem volt téve, megmaradtak, követték őket, l. Ulьjanov *Osnovy nastojaščago vremeni v staro-slavjanskom i litovskom jazykach* Varsó 1888 20. s k. l.

Végre egy pár toll- és sajtóhibát említek, mert a kezdő, különösen ha nem szlavista, nem fogja mindig észrevenni. A XVII. l. utolsó s. Michael III olvasandó l. Ščepkin 206. l.; 29 : 15 *nach* h. *vor*; 39. l. 10. s. alulról *also* h. *als*; 48 : 6 hiányzik a sor végén (**ei* fölött) *e*; 178. l. 2. s. alulról a *priobьstavati* és 186 : 5 a *drěmľe-si* szóban *s* h. *š* olvasandó; 179 : 15 *davor* h. *danach*; 202 : 14 *k* h. *ch*; 211 : 12 s k. *prijetъ* h. *prijętъ*; 226 : 12 *sztьnikъ* h. *sъtnikъ*; 227 : 16 hiányzik a magában álló ъ előtt egy *k*: *kъ ńemu*.

Az a nagy és általános tisztelet, a melylyel L. iránt szaktársai és tanítványai mindenkor viseltettek, új munkája által csak gyarapod-

hatik; nagy szükségletet elégített ki, mikor az indogermanisták számára olyan művet írt, a mely segítségével aránylag kis megerőltetéssel tájékozást nyerhetnek a szláv nyelveket jellemző vonásokról. A magyar nyelvészek is örömmel fogják ezt a remek kis munkát üdvözölni, mert sok tudományukban föl-fölmerülő kérdésre megbízható feleletet találnak benne.

Asbóth Oszkár.

H. Reichelt: Avestisches Elementarbuch. (Idg. Bibliothek, herausgegeben v. H. Hirt u. W. Streitberg. Erste Abt. I. Reihe, 5. B.) C. Winter, Heidelberg, 1909. XXIV+516 l. Ára 13·20 M.

Ma, midőn az Avestā irodalma és nyelve nagynevű tudósok óriási erőfeszítése révén nagyban és egészben véve fel van tárva, midőn oly monumentális művek vannak kezeink közt, mint a Geldner-féle stuttgarti új kiadás (Avesta, die heiligen Bücher der Parsen, 3 B. 1886—1895), Darmesteter fordítása (Le Zend-Avesta, 3 vol. 1892—1893) és Bartholomae nagy lexikona (Altiran. Wb. 1904) — ma már igazán itt volna az ideje annak is, hogy az Avestā-búvárlat levetve kothurnusát jelenjen meg az idg. philologia többi disciplinái között, mert — a mint Geldner (l. c. Prolegomena I.) bátran és őszintén kimondja — «die Avestāforschung ist kein dankbares Feld, an dessen Bearbeitung man die besten Jahre des Lebens setzen sollte». Jó, sőt kitünő grammatikáknak sem voltunk híjával: hogy csak a legjobbakat és legmodernebbeket említsük, Bartholomae munkái (Hb. der altiran. Dialekte, 1883. Vorgesch. der iran. Spr. 1894 és Awestasprache u. Altpersisch, 1895 a Grundriss der iran. Philologie I. kötetében) és Jackson grammatikája (An Avesta grammar, 1892) a legmagasabb tudományos igényeket is kielégítik, de valósággal elrettentik azt, a ki első ízben közeledik az Avestā stúdiumához. Lehet-e ezen a bajon segíteni és segített-e a Reichelt-féle «Elementarbuch»? Nem igen hiszem.

A munka czélja a szerző előszava szerint: lehetővé tenni az érdeklődőnek, hogy az Avestā nyelvével és irodalmával tudományosan vagy gyakorlatilag megismerkedjék. A gyakorlati czélt az autor a morphologia és syntaxis beosztásával s a glossarium berendezésével igyekezett elérni. Tamás vagyok benne, hogy csakugyan sikerült volna egy csapással két legyet ütnie. A ki már egyébként nincs tájékozva, aligha fogja magát beledolgozni e morphologiába, mert Reichelt sehogy sem tud megszabadulni a linguistától. Ez igen természetes és érthető, mert az Avestā szolid tudományos grammatikája éppen az «anti-traditionális» linguisticai iskolában született meg, a mely iskola

legnagyobbjainak egyike, BARTHOLOMAE, a szerzőnek professora volt. Távol legyen tőlem, hogy ebből tőkét kovácsoljak a munka ellen. Elvégre alig valószínű, hogy valaki Európában tisztán philologiai szempontból s az ó-ind előzetes ismerete nélkül akarjon az Avestā nyelvével foglalkozni, viszont minden kétségen fölül áll, hogy az irodalmi anyag csekély terjedelme és fogyatékos hagyományozása folytán a comparativ linguistica, nevezetesen az ó-ind ismerete rendkívül megkönnyíti a tájékozódást. Hiszen a flexio a két nyelvterületen jóformán identikus és a szókincs java része egyezik. REICHELT műve is határozottan nagy fokát föltételezi az ó-ind ismeretének s annyira át meg át van szőve linguisticai vonatkozásokkal, oly fokú ismeretét kívánja az indo-iráni és idg. comparativ grammatikának, hogy a ki egyszerű philologiai intentiókkal s pusztán gyakorlati igényekkel veszi kezébe, úgyszólván biztosan csalódottan fogja letenni, sőt linguistának is legény legyen a talpán, a ki az adatok és adatkák labyrinthusában össze nem zavarodik. E subjektiv kudarcz azonban nagy objektiv sikert jelent. A tudományos czél oly tökéletesen el van érve, a mint REICHELT fényes nevű elődeinek munkálatai alapján egyáltalán elérhető: műve exact methodus és a feldolgozott materiale quantitása tekintetében teljesen megállja a sarat, áttekinthetőbb és kerekebb egész mint mesterének két vezérműve, a Vorgeschichte és az Awestasprache, mivel ezeknek anyagát összeolvasztja s az anyag elrendezése által egyébként is gondoskodik némi könnyítésről. A szerző az egész idevágó irodalom lelkiismeretes felhasználásával az összes nyelvjelenségeket számba veszi, legapróbb részletekig analysálja, történetük legalsó határáig követi és szabatosan klasszifikálja — úgy hogy csak a grammatika 387 lapot tesz ki! Vegyük még hozzá, hogy REICHELT még szűkszavúság és rövidesség tekintetében is méltó tanítványa mesterének.

A részletekre vonatkozólag a következő megjegyzéseim vannak.

Az Einleitung (p. 1—27) bő bibliographiával kezdődik. Erre az Avestā nyelvének és dialektusainak általános jellemzése következik; az árja (indo-iráni) periodusnak azon characteristicumain kívül, a melyek széltiben ismeretesek (l. BRUGMANN, Grundriss I², p. 6) egész raja jelen meg a phonologiai és morphologiai közösségeknek és — a mi egészen új dolog — syntaktikai egyezések is vannak felsorolva. A következő két fejezet az Avestā irodalmát, valamint Zaraϑuštra személyiségét és vallását ismerteti — röviden, de rendszeresen s igen józanon. Mivel GELDNER és JACKSON nézetei Zaraϑuštra koráról és az Avestā hazájáról az iráni Grundrissba felvételük folytán (l. II. p. 38, 622) bizonyos kanoni tekintélyre tettek szert, nem fölösleges megjegyezni,

hogy Reichelt is csatlakozik a mestere által (AirWb. 1675) adoptált nézetekhez, hogy Zaraϑuštra kora a Kr. e. VII. századnál okvetetlenül régibb s hogy az Avestā keletiráni eredetű (l. AirWb. 1675; így már régebben Geiger, l. Grundr. II, 389).

A Lautlehre (p. 28—89) legjobban illusztrálja, hogy az autor első sorban mint linguista ír linguisták számára, jóformán semmit sem törődve a philologusok igényeivel. Ezt azonban bajos volna kifogásolni. Az Avestā nyelvének és az ó-indnek külömbsége túlnyomó részben a hangalkaton alapul. A távolabb állók kedvéért ide igtatok egy példát:

yō yaϑa puϑrəm taurunəm
haoməm vandaēta mašyō
frā ābyō tanubyō
haomō vīsāite baēšazāi

Ez a stropha (yasna X, 8; stuttgarti kiad. I, p. 50) pusztán az indo-iráni hangtan ismeretével ó-ind ruhába öltöztethető:

yō yáthā putrám̩ tárun̩am
sṓmam vándēta mártyaḥ
prá ābhyás tanū́bhyaḥ
sṓmō viśatē bhēṣajā́ya

(Çf. Bartholomae, Hb. p. V.; l. még Vorgesch. p. 1. és Jackson, Av. Gr. p. XXXI.) Az Avestā hangtana tehát comparativ alapon tárgyalandó. E helyes alapelvet tartva szem előtt az autor az idg. állapotokból indul ki, aztán progressive haladva áttér az indo-iráni, majd a speciális iráni viszonyokra s csak ezek után ismerteti az Avestā hangállományát és hangalkatát — minden apróságra (nevezetesen az orthographiára) kiterjedő figyelemmel s bőséges adatokkal, de csaknem mindig a szófukarságig menő rövidességgel. Tágabb körök érdeklődésére tarthat számot az a körülmény, hogy Reichelt idg. palatogutturalis explosivák ($\hat{k}$ etc.) helyett Joh. Schmidt, Bartholomae, Bechtel és mások nyomán gutturalis spiransokat (x etc.) vesz föl. — Sajnálkozva láttam, hogy az autor, noha külömben mint ablauttheoretikus az új csapásokon halad (cf. Der secundäre Ablaut. KZ, 39, p. 1 et seqq.) s a rövid vocalisok reductióinak existentiáját itt is (l. p. 65) elismeri, idg. $_{e}r$ $_{e}n$ és $_{e}rə$ $_{e}nə$ etc. hangkapcsolatok helyett idg. r̥r n̥n és r̥̄ n̥̄ etc. formatiókat vesz föl — valószínűleg, mint mások, csak kényelmi szempontból. Általában az apophonia idg. alapvetése túlságosan rövid (mindössze két oldal) s példákkal sincs kellően illusztrálva, azonkívül az egyetlen terület, a melyen subjectiv benyo-

másom szerint kisebb fogyatkozások konstatálhatók. Ezek közé tartozik pl. az a külömben uralkodó felfogás, hogy idg. *əi əu* consonans előtt *ī ū* lett [recte: idg. *əi əu* megmarad, a vele konkurráló idg. *ī ū* < prótoidg. *ₑi ₑu*; l. Nyt. III, p. 25—31], az az állítás, hogy a gör. *φυή* = idg. **bhuu̯ā* < **bheu̯ā* [recte: **bhₑu̯ā*], az a magyarázat, hogy az idg. qualitativ ablaut oka részben a főaccentusnak a megelőző szótagra hátrálása, pl. *πατήρ: εὐ-πάτωρ* [recte: *πατήρ: *εὔ-πατὼρ*, cf. ói. *pitā́: tvā́t-pitāras*]. De újból hangsúlyozom, hogy ezek az apró kifogások talán egészen subjectiv benyomáson alapulnak s még ha helyt állanának, sem vonatkoznak az árja, annál kevésbbé az avestā apophoniájára. Egyébként az egész hangtan oly világos és áttekinthető, a mint csak az avestā komplikált viszonyai közt lehet — világosabb és áttekinthetőbb mint Bartholomae rendszere.

A Formenlehre (p. 90—127) ugyanazon teljességgel és bámulatos rendszerességgel tűnik ki, mint a Lautlehre. A linguistika e téren is lépten-nyomon érvényesül — nézetem szerint megint helyesen. Annak illusztrálására, hogy mennyire elősegíti a comparativ morphologia az alaktani viszonyok megértését, itt adom a fönnebb idézett passus két rendbeli fordítását. A linguista Bartholomae így fordít: «Wer den Haoma wie einen jungen Sohn lobt, denen wird sich H. bereit stellen ihren Leib zu heilen» (AirWb. s. vv. *tauruna-* et *vaēs-* és v. ö. most még Wolff, Avesta, 1910. p. 35), a traditionalista Darmesteter pedig így: «Celui qui traite H. tendrement comme un petit enfant, H. pénètre son corps pour la santé» (Le Zend-Avesta I. p. 101). — De a praktikus philologia és a didaktika dolga elég rosszul áll: jóformán semmi könnyítés sincs a beavatandó számára. A sokkal nehezebb conjugatio megelőzi a declinatiót. Ideális egységes paradigmák nincsenek, helyettük a tényleg előforduló alakok vannak felvéve, úgyhogy a flexio elsajátítása csak oly nehéz maradt mint volt, s ezen nem sokat segít az, hogy a tabellákba lehetőleg oly szavak kerültek bele, a melyek a legnagyobb alaki gazdagságot tüntetik föl. Ha oly standard-work mint Whitney ind grammatikája nem veti meg az ideális paradigmákat, elemi tankönyv bizonynyal nem lehet el nélkülük. A tőképzés és flexio az ablaut basisok bedolgozása folytán még komplikáltabb lett. Mit kezdjen pl. a tanuló azzal a magyarázattal (p. 113), hogy a gāϑā-av. *gə̄ᵘrvāya-* præsenstő kéttagú *āi*-basison alapul, melynek gyökérszótagja a zero-fokozatot tünteti föl? S hányadik ember fogja kitalálni, hogy a postulált zero-fokozat a hosszú *ə̄* vokalis daczára tényleg jelen van, mert az avestā, nevezetesen a gāϑāk infámis orthographiája szerint *ə* és *ə̄* váltakozhatnak, resp. *ə* helyett *u* előtt *ə̄* a szabályszerű (Bartholomae, Avestaspr. §

268. 2)? Ez a szabály persze REICHELT könyvében is megvan (§ 34. 2), de semmi utalás sincs rá s így a kezdőnek egyelőre semmi haszna sincs belőle. Pāṇini 4000 sūtrájában is megvan az egész ind grammatika, de hogy valaki megtaláljon benne valamit, előzőleg az egész ind grammatikát tudnia kell. Sehogyan sem tudom elgondolni, hogyan boldoguljon a kezdő ilyen methodus mellett. De az avatottabbak számára az egész flexio architektonikus rendszerességgel felépített műremek s a részletek tanulmányozása igaz gyönyörűség forrása.

A Syntax (p. 218—387) REICHELT legsajátosabb és legegyénibb alkotása, a melylyel csakugyan sikerült egy csapásra két legyet ütnie s úgy a linguisták, mint a philologusok igényeit kielégítenie. Hogy értékét méltathassuk, tudni kell, hogy a syntaxis terén alig volt valami, s a mi volt is, kevés és elégtelen volt. Az érdemes SPIEGEL munkáiban (Gr. der altbaktr. Spr. 1867 és Vergl. Gr. der alteran. Spr. 1882) vannak ugyan syntaktikai összefoglalások, de már rég elavultak. KANGA (Practical grammar of the Avesta language, 1891) csak szegényes és fogyatékos vázlatot nyújtott. JACKSON maig sem írta meg az igért syntaxist. REICHELT tehát igazán hézagpótló munkát végzett. BARTHOLOMAE ductusa ugyan itt is félreismerhetetlen s biztos, hogy ez a rész az AirWb. adatai nélkül megközelítőleg sem sikerülhetett volna ennyire; de ez semmit sem von le REICHELT érdemeiből: a szanaszét szórt syntaktikai anyag gondosan össze van gyűjtve, világosan, áttekinthetően és ötletesen van csoportosítva, jól kiválogatott és interpretált példákkal van illusztrálva. Ez a nehéz munkába került rész nagy szolgálatokat fog tenni nem csupán az avestā-philologusoknak, hanem az idg. comparativ syntaxissal foglalkozóknak is, a mennyiben a szerző az idg. és árja időkből öröklött és a speciális avestā jelenségeket megállapítani és elhatárolni igyekezett, a mivel egyúttal az ifjabb szövegekben jelentkező hibák és tévedések feltalálása is lehetővé vált. Ez a rész kétségkívül relative a legértékesebb s úgy terjedelmével, mint alaposságával, rendszerességével és tág látókörével valósággal imponáló benyomást tesz.

A chrestomathia (p. 388—411) az Avestā külömböző részeiből (Yasna, Yašt, Vidēvdāt, Visprat, Hadōxt Nask) közöl mutatványokat; ezek némi eltérésekkel, melyek a legjobb kéziratokon alapulnak, a stuttgarti kiadásból vannak véve. Kár, hogy egy lap kivételével a többi mind transscriptio. A szövegek megválogatásában inkább az érdekesség és didaktikai szempont volt a döntő, mint az eredetiség, a mi persze nem akar szemrehányás lenni.

A Glossar (p. 412—514) igen bő s a mennyire hamarjában próbák révén megitélhettem, igen gondos. Használatát némileg meg-

nehezíti a kezdőknek az a körülmény, hogy — mint BARTHOLOMAE nagy szótárában — az anaptyktikus és epenthetikus vokálisok nincsenek tekintetbe véve. Az eléggé biztosított jelentésű szavaknál etymologiai észrevételek is vannak, a melyek java részben a nagy szótárból vannak véve, de vannak REICHELT (és CHARPENTIER) tollából valók is.

Index — sajna — nincs. Hiányát pótolja némileg a mű nagy rendszeressége.

A nagy tudással és lelkiismeretességgel készült mű az indogermanisták és Avestā-philologusok őszinte hálájára tarthat számot. De a czíme okvetetlenül el van hibázva. A könyv éppen nem Elementarbuch: nagy igényekkel lép az olvasó elé, túlságosan részletes, nehéz emésztésű systematikus munka, a mely a praktikus didaktika igényeinek nem igen fog megfelelhetni. Szóval, egyetlen fogyatkozása: maradandó tudományos becse — oly fogyatkozás, a melyet a tudomány szerzőjének javára fog elkönyvelni. SCHMIDT JÓZSEF.

Sextil Puşcariu: Zur Rekonstruktion des Urrumänischen. Sonderabdruck aus der Festschrift MEYER-LÜBKE I. Halle a. S. M. Niemeyer, 1910.

Ebben a művében a mostanában legtevékenyebb román nyelvész egy olyan kérdést érint, mely több mint egy évszázadon keresztül foglalkoztatta a román néppel és nyelvével foglalkozó történetírókat és nyelvészeket. Ez az úgynevezett román kérdés. Szerzőnek czélja nem valami új hypothesis konstruálása, mely a feladatot kielégítően megoldaná, hanem csak anyaggyűjtés és az anyagnak mindenféle hibától való rostálása a nyelvészet segítségével.

«Urrumänisch» alatt szerző a mostani daco-, macedo-, megleno- és istrorománok (és tán még másoknak is, kik idővel elvesztették nyelvüket és más népekbe olvadtak) elődeinek nyelvét érti abban az időben, mikor az érintkezés azok között még nem szünt meg. Milyen volt az a nyelv, hol és mikor keletkezett? Íme a kérdést, melyet kiindulva HASDEU szavaiból, hogy a legjobb könyv nem az, mely megoldásokat ad, hanem az, mely gondolkodásra késztet, nem akar véglegesen megoldani, de melynek megoldását biztos adatok és hibáktól ment anyag szolgáltatásával előre segíteni igyekszik. Ámbár a legrégibb román műemlékek csak a XV. századig nyúlnak vissza, a román nyelv multját még azelőtt is elég sok időn keresztül nyomozhatjuk. Nevezetesen egy pár századdal előbb a román nép idegen népek beékelése folytán több csoportra oszlott, melyek azután teljesen szétváltak és — kivéve kettőt, a macedo- és meglenorománokat —

soha közvetlen érintkezésbe nem jöhettek. Annak, a ki az «ősromán» nyelv képét rajzolni akarja, a négy födialektust összehasonlítania, a közöst kiválasztania és így az ős alakot rekonstruálnia kell. Így értékes adatokra juthatunk nemcsak a román nyelv történetére vonatkozólag, hanem a történeti adatok hiányát is pótolhatjuk és így a történetírók a nyelvészeti adatok segítségével könnyebben fogják megállapítani a román nép keletkezésének helyét és idejét, mert az már bizonyos, hogy sem a történet, sem a nyelvészet egymagában, hanem csak a kettő karöltve fogja a román kérdést megoldani.

Ha csak egy rövid pillantást is vetünk a négy födialektusra, könnyen megállapíthatjuk, hogy majdnem az összes jelenségek, melyek a román nyelvet a többi testvérnyelvtől megkülömböztetik, jelen vannak nemcsak a daco- és istro-, hanem a macedo- és meglenorom án dialektusban is. Ezt nem is kell példákkal igazolni. Elég ehhez egy mind a négy dialektusból vett ugyanazon tárgyú mese összehasonlítása és lehetetlen föl nem ismerni abban egy és ugyanazt a nyelvet. És nemcsak a «szabályok», hanem a régi «kivételek» is ugyanazok, úgy hogy kénytelenek vagyunk elismerni a románoknak elválásuk előtt egy egységes tartózkodási területet, melyen a közlekedés a nyelvújításokat mindenfelé széjjelvihette. Csakhogy «es lehrt die Erfahrung, dass es absolut dialektlose Sprachen nicht gibt. Im Grunde weicht ja die Sprache jedes Individuums von des andern in der Aussprache der Laute, der Wahl der Worte, der Satzformen usw. ab, und diese Unterschiede wachsen in der Regel mit dem Umfange des Sprachgebietes . . . Müssen wir aber schon der Ursprache dialektische Differenzierung zuschreiben, dann . . . [ist ihr] das einzige Merkmal, wodurch die Ursprache in prinzipiellem Gegensatz zu der folgenden Periode der Sprachsonderung trat, die völlige Einheitlichkeit..., genommen» (KRETSCHMER, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, 9. old.). Ilyen az «ősromán» nyelv egysége is: «Nach unserer jetzigen Kenntnis der Dialekte ist es keine Hypothese mehr, dass sämtliche Dialekte einmal eine Einheit gebildet haben, die wir Urrumänisch nennen, in dem selbstverständlich schon mundartliche Unterschiede vorhanden gewesen sein können, und auch manche Spuren weisen darauf hin, allein sämtliche Dialekte sind in der Hauptsache übereinstimmend in Laut-, Flexions-, Satz- und Wortbildungslehre» (WEIGAND, *Jahresbericht*, III. 140. old.). A nyelvészek azonban csak elméletben fogják fel ilyenképen a román nyelv egységét, a gyakorlatban nem kisérik kellő figyelemmel ezt a felfogást és a tartózkodási terület egységéhez a szó szoros értelmében vett nyelvegységet fűzik. És minthogy ilyen nyelvegységet csak kis terület

mellett képzelhetnek el maguknak, az «ősromán» nyelv keletkezési helyét is a Balkánban vagy éppen Dácziában valamely szűk területre helyezik el. Pedig tévednek. Igaz, hogy egy nyelv kis helyről is elterjedhet és más nyelveket is meghódíthat, de a román nyelvvel nem így vagyunk. A román nyelv keletkezésének helye sokkal nagyobb a mostanában románoktól lakott vidékeknél és ez természetes is, minthogy ezek a keleti románok soha sem hódító, hanem mindig hódított nép voltak. Másképen nem is tudnók megmagyarázni mindazokat a dialektalis külömbségeket, melyeket a külömben egységes «ősromán» nyelvben találunk. Így vagyunk p. o. az úgynevezett iotaczizált igékkel is. Audio, video-ból hangtanilag *auz*, *văz*-nak kellett volna lennie, pedig hát mindenütt, a macedo-, megleno- és istrorománban csakis *aud*, *văd* fordul elő. A dacoromán fődialektus területén a konzervativ bánáti aldialektusban csakis *auz*, *văz*, más vidékeken részint *aud*, *văd*, részint *auz*, *văz* hallható, de meg van állapítva, hogy régebben *auz*, *văz* sokkal inkább volt elterjedve mint mostan. Világos tehát, hogy a *lauzi—laud* analogiája után keletkezett *aud*, *văd* már az «egységes» és «egységes területű ősromán» nyelvben keletkezett, de minthogy az «ősromán» nyelv nagy területet foglalt el, nem lehetett általános, hanem annak egy részében a helyes alak is megőriztetett. Hasonló jelenségek a præteritum imperfectum alakjai (*lăudam*, *lăudai*, *lăudà*, *lăudau lăudà* helyett), az *a* *ă*-vá való változása a többes számot *ĭ*-vel képző nőnemű főneveknél (*cetaţi—cetăţi*, *adunari—adunări*), a latin tĕ, tī fejlődése *ţă*, *ţî* és *ţe*, *ţi*-vá, az ajakhangok palatalizálása, a foghangok lágyulása *i̯*, hangsúlyos *ĕ* és *ī* előtt, a rotacismus (intervocalis *n* *r*-ré való változása), stb. Tehát hol és mikor keletkezett a román nyelv? Melyik volt az őshazája, *a)* csak Dáczia, *b)* csakis a balkáni félsziget vagy *c)* Dáczia és a balkáni félsziget, a mennyiben a kettő között a közlekedés nem szünt meg, a Duna nem lévén határ két idegen nép között? «Wenn man alle diese Momente in Betracht zieht, so scheint es eher, dass das Gebiet des Urrumänischen ziemlich weit verbreitet war, und es steht zunächst nichts im Wege, es in die Gegend auf beiden Ufern der Donau, wo einst Romanen nachweislich waren, zu versetzen» (66. old.). Puşcariu súlyos nyelvi indító okoknál fogva még az *admigratio* elméletét sem fogadja el. A mi az időt illeti, eltérők a vélemények. Weigand a IX. századot veszi, Sandfeld-Jensen pedig azt hiszi, hogy az infinitivus mellékmondatokkal helyettesítése görög eredetű és 1000—1200 közé teendő (*Jahresbericht* IX, 125. old.). A szláv hatás előtti összes jelenségek azonban közös kincse a négy fődialektusnak. Tehát: «Die vollständige Trennung der Urrumänen in die heutigen

Gruppen dürfen wir uns nicht als die Folge einer Auseinandersprengung durch die Invasion der Slaven vorstellen. Das gemeinsame slavische Lehngut in allen vier Dialekten ist ein Beweis, dass die Urrumänen lange Zeit mit den Slaven zusammengelebt haben. In diesen Zeiten, wo von einem Nationalgefühl nicht die Rede sein konnte, fühlten sich die Rumänen und die Slaven, die dieselbe Religion und eine gemeinsame Kirche, dieselbe Beschäftigung und die gleichen Interessen hatten, nicht als zwei verschiedene Völker. Nur die Zeit und die staatlichen Organisationen südlich von der Donau brachten eine endgültige Trennung mit sich. Dort verloren die Rumänen allmählich ihre Sprache und wurden Slaven, hier gingen die Slaven in dem Meere der Rumänen unter. Wir haben es also mit einem natürlichen Entnationalisierungsprozess zu tun, dessen Resultat die slavischen Staaten jenseits und die rumänischen diesseits der Donau sind. Die Megleniten scheinen die letzten Überreste der einst mit den Bulgaren zusammenlebenden Rumänen zu sein, die am spätesten den Verkehr mit ihren Stammesverwandten nördlich der Donau verloren. Dagegen müssen sich die Aromunen bedeutend früher von der grossen Masse der Rumänen losgelöst haben. Sie scheinen heute nicht auf ihren einstigen Wohnsitzen zu leben, sondern durch die Slaven weiter nach Süden verdrängt worden zu sein. Ihre Sprache zeigt deutlich die Spuren einer früheren Isolierung von dem Gros der Rumänen, denn wir haben megleno istro-dakorumänische Übereinstimmungen, die den Aromunen nicht mehr bekannt sind. Auch der alte slavische Einschlag in ihrer Sprache ist geringer, als in den übrigen Mundarten. Was die Istrorumänen anlangt, so dürften sie sich aus dem westlichen Teil des Dacorumänischen losgelöst haben und zwar früher als hier ein ungarischer Einfluss begann, also kaum nach dem XI--XII. Jahrhundert, und als Wanderer bis in ihre jetzigen Wohnsitze gelangt sein. Ihr Los, — sie sind dem Aussterben geweiht — gleicht dem Schicksal der schon entnationalisierten Rumänen in Galizien und Mähren und zeigt uns, was ungefähr die Dakorumänen erwartet hätte, wären sie nur als Hirten aus der Balkanhalbinsel eingewanderte Walachen gewesen» (73—74. old.). A román nyelv idegen elemeinek és a helységnevek tüzetesebb ismerete biztosan sok fölvilágosítást fog még szolgáltatni a románok őshazájára vonatkozólag. Külömben vállalkozása értelmében Puşcariunak tulajdonképen nem is kellett volna felelnie erre a két kérdésre, de, úgy látszik, jónak látta hogy a fentebbi fejtegetések nyomán a nyelvészet vázolja a maga elméletét azért, hogy majd a történetírás is hozzászóljon.

(Naszód.) DRĂGANU MIKLÓS.

Bonkáló Sándor: A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana. Gyöngyös, 1910. 49 lap.

Ez a kis dolgozat doktori értekezés, ez magyarázza meg, hogy egy kicsit gyorsan készült: a doktoratusra való készülés nem csak az értekezés megírásából áll és elvégre is nem szánhat az ember, ha már állásban van, — B. úr a gyöngyösi főgymnasium tanára — egy pár évet rá. Így is biztató kezdet és mintegy igéret, hogy a szerző egészen specialis ismereteit értékesíteni fogja a tudomány számára, ennek pedig okunk van örülni. Értekezésében egészen új anyagot kapunk, nagyjában megbízható, becses anyagot egy eddig alig ismert kis nyelvterületről. Ha az anyagot megbízhatónak mondom, ezt az itéletemet más szövegek ismeretén kívül első sorban belső okokra alapítom, a följegyzésekben elejétől végig mutatkozó egységéből, következetességéből, a mi természetesen nem zárja ki, hogy finomabb árnyéklatokat a kezdő tudós ezúttal még nem jelölt. Nem gondolok csak a hangzók színezeteiben talán ott is mutatkozó, B. dolgozatában csak az *e* hangoknál érintett, de ott sem jelölt nagyobb tagoltságára, a milyent a norvég Broch általánosnak mond rutén nyelvjárásainkban, l. különösen Arch. f. slav. Phil. 21 : 57, a hol a bácskai ruténak nyelvének t ó t voltát nem csak más kézzel foghatóbb okokkal bizonyítgatja, hanem azzal is, hogy hangzórendszere olyan egyszerű, — de nélkülözöm a dolgozatban a mondat belsejében a szavak találkozásánál mutatkozó változások pontos megállapítását és egyéb finomabb részleteket. De nagyjában véve hasznavehető, érdekes és új anyagot találunk B. értekezésében, az pedig főérdeme; gyenge oldala az, hogy a jelenségek általánosításánál a szerző nem indult ki mindig kellő mennyiségű adatból és magyarázatuknál nem volt elég körültekintő.

De áttérek a dolgozat részletes megbeszélésére, a melyet megkönnyít a fönt közölt, a rahói nyelvjárás pontosabb megismerésére új anyagot szolgáltató «Huczul mese», a melynek sorait *mese* jelzéssel fogom idézni.

B. értekezése *A magyarországi kisorosz nyelv* czím alatt a források megnevezésével kezdődik; ezekhez egyet-mást hozzá lehet még tenni, különösen említést érdemeltek volna a Hnatjuktól közölt érdekes szövegek, a melyek *Etnografični materyjaly z uhorskoj Rusy* cz. a. jelentek meg a lembergi Ševčenko-társaság néprajzi gyűjteményében, az *Etnografičnij Zbirnyk* III., IV. és IX. kötetében és Verchratskij említett munkájának második (eredetileg a *Zapysky* 40., 44. és 45. kötetében megjelent) kötete, a mely Sáros, Zemplén és Szepes megye nyelvével foglalkozik, illetőleg a mint a szerző mondja, azok-

kal a nyelvjárásokkal, a melyekben a hangsúly állandó: *Hovory z naholosom stalym* — különlenyomatban 1901-ben.

Erre következik a magyarországi huczulok nyelvterületének térképe és egy érdekes fejezet «Rahó és vidéke», 6—14. l., a melyben a nyelvészre nézve különösen becses a sok rutén helynév, annál becsesebb, mert a mint a szerző mondja: «A hivatalos magyar elnevezés mindjobban kiszorítja a népies, többnyire kisorosz neveket, mert a rahóvidéki kisorosz hamar eltanulja az újat és így a régi, eredeti hova-tovább feledésbe megy, pedig gyakran megőriz olyan szótövet, mely a köznyelvből már teljesen kiveszett», l. 10. l. E fejezethez csak egy pár megjegyzést kívánok fűzni.

Rahó rutén neve B. szerint *Ráchiv*, l. a térképen és a 8. l., VERCHRATSKIJ a helyett következetesen azt írja, hogy *Rahiv*, l. *Znadoby* 1 : 10, de V. úgy látszik Rahón meg sem fordult, a 74 lapra terjedő szövegközlésben ugyanis, ha figyelmemet semmi el nem kerülte, mindössze hat sor Rahóról való, kettő Bocskó-Rahóról a 127. l. és négy Akna-Rahóról a 161. l.

A 9. l. egy kis apróság mutatja, hogy a szerző nem tesz elég éles külömbséget hangtani úton keletkezett változások és az analogia hatása alatt lett új alakok közt. B. a havasmezei nyelvjárásról ezt mondja:

«A havasmezei kisoroszok nyelve kissé eltér a többi községek nyelvétől: a többi szlávoktól geografiailag el vannak zárva és az oláhokkal élnek állandó érintkezésben, mert közigazgatásilag is oláh járáshoz (Felsővissó) tartoznak. Szókincsükben sok az oláh kölcsönzés, de hangtanuk is eltérést mutat. Így pl. a kisorosz «buv» volt helyett «byv»-t mondanak, a mi másutt azt jelenti: ütött (biti = ütni). Lényegében azonban azonos a többi községek hucul nyelvével.»

Tehát a havasmezei kisoroszok nyelvébe sok szó került a szomszéd oláh nyelvből, az természetesen a nyelvet lényegében nem változtatja meg, de — «hangtanuk is eltérést mutat»! Vajjon? A fölhozott *byv* ezt semmikép sem bizonyítja, mert ez a régibb alak, a *buv* csakis az analogia hatása alatt keletkezett a *budu* «leszek»-kel való kiegyenlítés következtében, maga B. is helyesen mondja más helyen: «*u* hangzót találunk a *búty* segédigénél a futurum hatása alatt», l. 33. l.

A 10. l. a rutén helynevek közt egyebek közt egy *Berlebáš* helynevet találunk, a melyhez a szerző meglepő megjegyzést fűz: «(*áš* képző oláh hatás)», pedig a szerző tudja, maga is mondja a 8. l., hogy *Berlebás* magyar neve *Barnabás*! Itt tehát kár volt az oláhra hivatkozni, ellenben mindenki, a ki tud oláhul — B. nem tud —

könnyen fölismeri az ugyanott említett *Brebeňёska* névben egy oláh *Brebeneáscă* elnevezést, a mely az ugyancsak oláh *brèbenă* virágnévből származik. Az oláh nyelvvel tehát jó lesz egy kicsit foglalkozni.

Következik: *A rahói kisorosz nyelvjárás hangtana*, a mely egy rövid általános áttekintéssel kezdődik. Mindjárt a legelején keresztül cseng OGONOWSKI *Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache* 1880-ban megjelent munkájának a hatása. Minthogy ezt a hatást rendkívül károsnak tartom, szeretném a fiatal szerzőt egyszersmindenkorra ebből kigyógyítani és e czél elérésére nem riadok vissza egy kicsit körülményesebb bizonyítástól sem.

OGONOWSKInál a *Charakter des ruthenischen Lautsystems* czímű fejezetben a következő fantasztikus elmefuttatást olvassuk:

Manche Sprache, bemerkt der Dichter Novalis, wird aus dem *e, o, a, i* gesprochen. Nun ist es eine ausgemachte Thatsache, dass im Ruthenischen der *i*-Laut und im Russischen der *a*-Laut beliebt ist. Indem aber *i* der leichteste, und *a* der schwerste Vocal ist, so bekundet schon die discantartigen Tonlage jenes Vocals eine Empfindung, welche durchweg verschieden ist von derjenigen, die durch das breittönende *a* ausgedrückt wird. Lehrt doch Bernhardi, dass Vokale diejenigen Classe von Buchstaben heisse, welche an sich betrachtet die Empfindung ausdrückt; somit dürften der *i*-Laut im Ruthenischen als Ausdruck der leicht erregbaren Empfindung gelten, wogegen durch den *a*-Laut im Russischen eine heitere, naturwüchsige Seelenstimmung ausgedrückt würde, l. 24. l.

Ennek visszhangja, ha B. azt mondja:

«A kisorosz köznyelv hangrendszerét az *i* hang jellemzi. — A kisorosz köznyelv s a kisorosz irodalmi nyelv (az ukrainai és galiciai kisorosz írók műveiben) uralkodó vocalisa az *i*, utána leggyakoribb az *y*. Így találjuk ezt a tiszavölgyi hucul nyelvjárásban is. A nagyoroszban az *a* az uralkodó hang», l. 15. l.

Ebből senki mást nem olvashat ki, mint hogy a rahói nyelvjárás «uralkodó vocalisa az *i*», csakúgy mint a kisorosz köznyelvben és kisorosz irodalmi nyelvben. De a 22. l. *b)* alatt nagy ámulatunkra azt olvassuk, hogy «*ё* a rahói és rahóvidéki hucul kisorosz nyelvjárás vocalisa»! Hát most már igazán nem tudom, hogy *i* vagy *ё* a rahói nyelvjárás «uralkodó» hangzója és hogy B. milyen alapon állapította azt meg. A 15. l. azt mondja, hogy a kisorosz nyelv «uralkodó vocalisa az *i*, utána l e g g y a k o r i b b az *y*», tehát mintha azt akarná velünk elhitetni, hogy vagy az *i* vagy az *ё* a leggyakrabban hallható hang a rahói nyelvjárásban és OGONOWSKI furcsa következtetéseinek is csak úgy van értelmük, ha föltesszük, hogy a kisorosz beszédből folyton kicseng az *i* hang, és ha O. Novalis költő recipéje szerint röviden

jellemezni akarta volna a kisorosz nyelvet, akár azt írhatta volna: Das Kleinrussische wird aus dem *i* gesprochen. De hol vannak erre a bizonyítékok? Igaz, hogy *i* is és a rahói nyelvjárásban *ë* is több más hangzóból keletkezett, de másrészt az is igaz, hogy az eredeti sok *i* a kisoroszban elveszett, *y*-vé lett, és hogy a rahói *ë* hang különböző forrásai épen nem valami gazdagon bugyognak. Ha tehát Ogonowskiban és Bonkálóban az *i* illetőleg *ë* többféle eredete keltette azt a hitet, hogy az *i* illetőleg *ë* az «uralkodó», a «leggyakoribb» hangzó, akkor egészen helytelen alapra építettek. Én Ogonowskival nem törődöm tovább, de Bonkálót fölszólítom, olvassa össze a fönt közölt huczul mesében az egyes hangzókat, az eredmény bizonyára meg fogja döbbenteni. A számok pontosságáért csak nagyjában vállalok felelősséget, mérget arra nem veszek, hogy egy-kettővel el nem vétettem az olvasást, de ez a végső eredményen semmit sem változtat; találtam pedig ebben a mesében 305 *a*-t, 184 *o*-t, 182 *y*-t, 122 *u*-t, 112 *e*-t, 100 *i* t és — 55, mondd ötvenöt *ë*-t (ennek is 1/8-át a *śë* = lat. «se» reflexivum teszi ki, a mely 18-szor ismétlődik)!

B.-nak és másnak is joga van erre azt mondani, hogy ez lehet véletlen, B.-nak talán módjában is lesz ezt be is bizonyítani, de még akkor is nagyon tanulságos ez a kis statisztika. B. azt mondja, hogy az uralkodó vocalis az *i*, l. 15. l., más helyen meg azt mondja, hogy *ë* az uralkodó hangzó, l. 22. l. — az első helyen még hozzá teszi: «A nagyoroszban az *a* az uralkodó hang». És íme a maga közölte szöveg mintha csak csúfot akarna belőle űzni: Abban az *a* háromszor olyan gyakran fordul elő mint az *i* (305 : 100) és csaknem hatszor olyan sűrűn mint az *ë* (305 : 55); az *i* és *ë* együttvéve is alig több mint az *a* k fele (305 : 155)! De ez lehet véletlen, ámbár az nem nagyon valószínű. Tegyünk csak egy kis próbát, osszuk a mesét kisebb csoportokra, 10—10 sorra, az *ë* minden csoportban a legritkább hang, csak a III-ban egyenlő az *i*-k számával:

I. 49 *a*, 33 *o*, 33 *y*, 25 *u*, 23 *e*, 19 *i*, 10 *ë*
II. 58 *a*, 35 *o*, 34 *y*, 21 *u*, 17 *e*, 15 *i*, 14 *ë*
III. 61 *a*, 36 *y*, 27 *o*, 22 *u*, 18 *e*, 11 *i*, 11 *ë*
IV. 41 *a*, 33 *o*, 33 *y*, 23 *e*, 21 *i*, 18 *u*, 12 *ë*
V. 52 *a*, 28 *o*, 27 *y*, 27 *u*, 21 *e*, 19 *i*, 7 *ë*
VI.*) 44 *a*, 28 *o*, 19 *y*, 15 *i*, 10 *e*, 9 *u*, 1 *ë* (*śë*!).

Ha még tovább megyünk és a sorokat vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy ebben a mesében minden hangzó uralkodhatik a sorban,

*) Ez a csoport csak 6½ sorból áll.

még az *i* is (a 2. sorban), de *ë* nem. Olyan sor, a melyben *a* nem fordulna elő, egyáltalában nincs ebben az 57 sorból álló mesében, kivéve a 44. sort, a mely mindössze két szóból (= három szótagból) áll. Olyan sor, a melyben *ë* nincs, 22, mondd huszonkettő van, több mint a sorok összeségének harmadrésze!

No de nem jó olyan apró részekre bontani a megfigyelés alá vett szöveget, nagyon is ki vagyunk annak téve, hogy a véletlen játékot űz velünk. Próbáljuk csak B. értekezésében a 48. l. közölt dalocska elemzését, a melynek egy versszaka terjedelemre nézve körülbelül annyi mint a mesében egy sor és azt fogjuk tapasztalni, hogy az első versszakban az *ë* mindjárt második helyre ugrik: 4 *ë*, 3 *o*, 3 *i*, 2 *y*, 1 *u* (*e* nincs), de még itt is az *a* hang, a mely a nagyorosz nyelvet jellemzi, mintha fittyet hányna Ogonowskinak és Bonkálónak, 15-ször ismétlődik! Igaz a második szakaszban már csak öt *a*-t találunk, alig többet mint *ë*-t, a mely négyszer fordul elő, de a harmadik szakasz mintha megint halomra akarná dönteni a két tudós minden okoskodását: 16 *a*, 7 *e*, 2 *o*, 2 *y*, 1 *u*, 1 *i* és *ë* egy sem!

No de talán elég lesz — ebből a játékból. Mert egészen komolyan még sem vehetjük az ide vágó megjegyzéseket. Ogonowski azt találja, hogy a kisorosz nyelvben az uralkodó hangzó az *i* és hogy ebből nem tudom valami ideges alaphangulatra vagy mire következtethetünk: «somit dürfte der *i*-Laut im Ruthenischen als Ausdruck der leicht erregbaren Empfindung gelten». Bonkáló mindjárt hangtanának legelején ismétli, hogy a kisorosz nyelvnek «uralkodó vocalisa az *i*», de hozzá teszi, hogy «utána leggyakoribb az *y*», és ezt a rahói nyelvjárásra is érvényesnek mondja ki: «Így találjuk azt a tiszavölgyi hucul nyelvjárásban is». De a 22. l., a mint láttuk, már «*ë* a rahói és rahóvidéki hucul-kisorosz nyelvjárás uralkodó vocalisa». De találunk e két lap közt a 17. lapon megint más kijelentést és azzal kapcsolatban egy olyan jellemzést, a mely ugyancsak rosszul illik az Ogonowski-féle *i*-hangulathoz:

> «Legfeltünőbb és gyakori vocalisa dialektusunknak az *y*, *ë*, mely több hang helyén fejlődött, a minek magyarázatát részben dialektusunknak egyszerűségre való törekvésében látom. Ez összefügg a nép karakterével. Mindenben lassú, kényelmes, nem barátja a változatosságnak, rendes megszokott schema szerint él és abba illeszt be mindent, még beszédjét is».

De hát itt nem is egy hangról van szó, hanem mindjárt kettőről, vagy olyan sziámi ikerhangról *y*, *ë*, mely «legfeltünőbb és gyakori vocalisa», tehát csak egy, «mely több hang helyén fejlődött», tehát megint csak egy! A 15. l. azt hallottuk, hogy *i* az uralkodó vocalis

«utána leggyakoribb az *y*» — a rahói nyelvjárásban is, ez tehát a mellett szólana, hogy itt voltakép *y*-ról van szó, a mely valóban igen gyakran ismétlődő hang, de a 25. l. megint fölülkerekedik az *ë*: «*y* az *ë* mellett a legelterjedtebb hangja nyelvjárásunknak», csak épen a szegény «uralkodó» *i*-ről nem esik már szó, az méltó feledésbe merül. Az *y—ë* kifejezés, a melyet természetesen a fönt idézett fogalmazásban egészen menteni nem lehet, abban leli talán magyarázatát, hogy *ë* valóban «igen közel áll az *y*-hez», l. 21. l.

Nagyon helyes, hogy a szerző a rahói nyelvjárásnak lehetőleg tiszta, idegen hatástól ment képét törekszik adni: «A következőkben, mondja, csakis azoknak a beszédével fogunk foglalkozni, a kiknek anyanyelve ez s a kik más nyelvet nem beszélnek, iskolába nem jártak s falujukat nem hagyták el», l. a 16. l. Ennek a tiszta nyelvjárásnak jellemző vonása a palatalis mássalhangzóra következő *a* helyett ejtett *ë*: *zemľë* «föld», *kúchńë* «konyha» stb. Így beszél, azt mondja i. h. B., «a falujából ki nem mozdult kisorosz», később az *ë* tárgyalásánál pedig azt mondja: «Az újabb, iskolát végzett generáció *a*-t mond, de az eredeti, szokottabb, általános kiejtés az *ë* s mi itt az eredeti, régibb kiejtésmódot írjuk le», l. 22. l.

Helyes megfigyelésen alapul az a megjegyzés is, hogy «a hangsúly alatti szótagok tisztábbak és valamivel h o s s z a b b a k, mint a hangsúlytalanok», l. 16. l., Broch ugyanazt találta az ublyai nyelvjárásban, l. Arch. f. slav. Ph. 17 : 333, és Bonkáló beszédjében könnyű is észlelni a hangsúlyos hangzónak gyakori nyújtását.

Az általános áttekintés végén a szerző a hangsúlyról is szól, tulajdonkép csak megállapítja, hogy «dialektusunk a kisorosz hangsúlyozási szabályokat követi», a mi kicsit tág értelmű meghatározás. De erre következik egy kijelentés, a mely a legnagyobb félreértésre adhatna okot, ha nyomban rá nem következnék egy példa, a mely azt mutatja, hogy itt voltakép csak arról van szó, hogy még nemmagyar szó is a magyar nyelv révén, magyar hangsúlyozással kerülhet a nyelvbe. Az egész, teljesen fölösleges mondat így hangzik:

«A magyar nyelvnek a hatása azonban néha már a hangsúlyozáson is észrevehető; így első szótagra esik a hangsúly oly szavakban is, a mikor szabály szerint más szótagon kellene állania pl. *bèfel* parancs», német *Befehl*», l. 17. l.

E rövid áttekintésre következik a *Vocalismus* 18—35. l. Először foglalkozik a szerző az «*i*, *í*» hangokkal, a mi azt jelenti, hogy hangsúlytalan *i* és hangsúlyos *í*-vel. E fölirat nem nagyon szerencsés, már az *i*-hangok után tárgyalt *e*-hangok *e*, *ë* fölirat alatt vannak összefoglalva, a mi korántsem párhuzamos, ugyanabból a rendszerből folyó

jelzés, mert hiszen van itt is hangsúlytalan *e* és hangsúlyos *é*, hangsúlytalan *ë* és hangsúlyos *ë́*, a melyek ha másban nem, legalább quantitásban bizonyos mértékig különböznek egymástól.

Az *ě*-ból lett *ji* (illetőleg *'i*) alatt bátran el lehetett volna az Ogonowskitól vett, nagyon is kétes értékű sorozatot hagyni, a mely a hangfejlődés menetét akarja föltüntetni, a példák összeállítása is sokkal tanulságosabb lett volna, ha a szerző a r a g o k b a n *ě*-ből lett *i*-re is fölhozott volna példákat, még pedig lehetőleg az ide tartozó kategoriákat kimerítő terjedelemben. E helyett a szerző csakis a tőben *ě*-ből lett *i*-re hoz föl példát, itt sem volt kellő tekintettel a külömböző hangtani kapcsolatokra. Ő szerinte *ě*-ből *ji* lett, «(a hol a *j*, ha nem a szó elején áll,*) azt jelenti, hogy jésíti a megelőző hangot)». De az ajakhangok máskép viselkednek: 13. l. pry *obiďi* «ebédnél» = nagyorosz *pri obědě*, 31. l. *pisók* «homok» = n. o. *pěsok*, *mese* 1. *čolovík* «ember» = n. o. *čelověk*, 2. *bídńi* = n. o. *bědnyje*, 4. *svítlo* «világosság» = n. o. *světlo* stb. Minthogy a mesében azt olvassuk *u ľísi* «az erdőben» = n. o. *v lěsě*, úgy látszik az *s* sem jésül ilyenkor, az értekezésben erre csak egy példát találtam, de azt azután négyszer egymásután: *susída—sosída* «szomszéd» = n. o. *sosěd*, l. 32. l.

Az eredeti *e*-ből vagy *o*-ból zárt szótagban a többi magyarországi rutén nyelvjárásoktól eltérőleg Rahó vidékén *i* lett, úgy mint a kisorosz nyelvben többnyire; ezt az *i*-t megelőzte, tudvalevő dolog, az eredeti hangzó nyújtása, ezt B. meghatározása szerint «a félhangzók ъ ь s a s z ó v é g i t i s z t a *i* e l e n y é s z é s e . . . vonta maga után», l. 19. l. A szerző ezt Sobolevskijből írta ki, de hogy meg nem értette, azt mutatja az a körülmény, hogy egyetlen egy olyan példát sem hoz föl, a melyben szóvégi *i* elenyészése okozta volna a nyújtást.

Ezt a zárt szótagban keletkezett *i* hangot az analogia hatása elviszi olykor olykor nyilt szótagba is, erről B. említést tesz, de a fölhozott példák közé figyelmetlensége következtében belopódzott a *lastivka* «fecske» szó is, a melyben pedig az *i* zárt szótagban á ll tehát rendjén van. De már a következő bekezdésben jó lett volna róla megemlékezni. Hogy ez kitünjék és hogy egyéb megjegyzést is fűzhessek hozzá, ki kell azt egészen írnom:

«A kisorosz hangtörvények szerint a nyújtás folytán az *o*-ból fejlődött *i* nem jésíti a megelőző consonanst. Nyelvjárásunkban itt is találkozunk jésítéssel, különösen a kőrösmezeiek beszédjében. A következő szavakat mindig jésítve ejtik az egész nyelvjárásban: *báťih* bot,

---

*) Példát a szó elejére a szerző nem hoz föl, de ez nem baj, mert itt következetesen *ji*-t találunk, v. ö. *mese* 23. *jísty* «enni».

óbolgár *batogъ*; *hńij* óbolgár *gnojъ*; *sil'* só, óbolgár *solь*; *śńip* kéve, óbolgár *snopъ*», l. 20. l.

Hát a szerzőnek igaza lehet, hogy «a következő szavakat», és csakis ezeket, «mindig jésítve ejtik az egész nyelvjárásban», de elvártuk volna, hogy első sorban tiszta képet ad nekünk arról, hogy a rahói nyelvjárásban milyen szavakban hallani jésítést ilyen eredetű *i* előtt, már pedig ebben ez a jelenség kétségtelenül nagyobb terjejedelemben észlelhető. Ezt mutatja már az épen említett *lásťivka* is, a mely **lastovka*-ból lett és a 37. l. is olvasható; sejteti a *mese* 53. sorában található *ségleťiv* több. gen. is, a melynek egy. nom. *séglet* = m. *szeglet*, ragja pedig *-iv* = régi *-ovъ*; elárulja a 43. l. olvasható *ńírskyj* «tengeri» is (*ńírska svyńě* «tengeri malacz»), mert azt mutatja, hogy a *more* «tenger»-ből képezett melléknév **mjírskyj* > **mńírsky* > *ńírskyj*-ben az *o*-ból lett *i* előtt egy *j*-s hang fejlődött, a mely máskor ajakhangoknál nem jelentkezik v. ö. *mih* mese 2. s. < **moh* = n. o. *mog*. De vannak még hasonló esetek, a mint ez a B.-hez intézett kérdéseimre kapott feleletekből kétségtelenül kitünt, olyan eset, mint az említett *ségleťiv*, a *brat* «fivér» több. gen. *bráťiv*, ha ugyanis a több. nom. *braty* (l. HRINČENKO szótárában *try bráty* egy növény neve «Trifolium medium L.» — de v. ö. *žydív* tiszta *d*-vel a *žyd* «zsidó» megfelelő alakja, vagy a **stol*-ból lett *stil* «asztal» 34. stb. stb. Olyan eset mint a *hńij* < **hnoj* «ganaj», *śńip* < **snop* «kéve», a *ńis* < **nos* «orr», *ńič* < **noč* «éj», *ńiž* < **nož* «kés», *syńiv* < **synov* (*syn* «filius» több. gen., a több. nom. *syný* l. *mese* 1. s. A *sil'* < **sol'* «só» tévedésből került B. példái közé, de az *s* is jésülhet *o*-ból lett *i* előtt, legalább a többes sz. gen.-ban, a mint ezt a nagyorosz *iz lěsov* «az erdőkből»-féle fordulatnak megfelelő *yz ľísiv* mutatja — milyen különös ez a *ľiśiv* = n. o. *lěsov* a fönt említett *u ľísi* = n. o. *v lěsě*-vel szemben! A szerző, a mint azt más helyen is észrevehetjük, kicsit gyorsan általánosított, nem elég anyagot hordott össze értekezésének megírása előtt; ezt ezúttal különösen sajnáljuk, mert egy ritka, kis területen jelentkező jelenséggel állunk szemben, l. OGONOWSKI 33. l. és v. ö. Arch. f. slav. Ph. 5 : 572.

Hasonló elhamarkodott általánosítással találkozunk a köv. lapon is, a hol a szerző azt mondja: «Dialektusunkban az óbolgár *y*-nek (nagyorosz *y*) és *i*-nek következetesen *y* felel meg s csakis a *vy* igekötőben van *i*—*vi*». Hát először a *vímńě*, v. ö. n. o. *vyma* «tőgy»-ben is *i*-t találunk *y* helyett, l. 43. l., régi *i* helyén pedig találunk *i*-t a többes nom., acc.-ban olyan esetekben mint *medvéďi* medvék *mese* 17, *kórči* «bokrok» *mese* 31., talán a *vívci* «juhok»-félékben is,

ámbár itt az *i*-nek *ě*-ből való keletkezésére is lehetne gondolni, csak hogy akkor **vívči* kiejtést várnánk.

Az épen említett *medveďi*-féle alakokon kívül nincsenek megemlítve, ott a hol az *i* forrásáról szó osik, az olyan melléknévi alakok sem, mint *bídńi* (több. nom.) *mese* 2.: *oný bídńi buly* «ők szegények voltak»; a *ńičó* «semmi» 7. l., *ńigdé* «sehol» 38. l., *ńikóly* «soha», mese 13. s. s több efféleékben a szerző a *ni*-t régi *ně*-ből magyarázza, de ezt legalább is igazolnia kellett volna; az óbolgárban és a nagyoroszban ilyenkor *ni*-t találunk, a *ně*- azt jelenti hogy «vala-»: óbg. *někъde*, n. o. *nĕgdě* azt jelenti hogy «valahol»!

Az *e*, *ë* alatt B. azt említi, hogy voltakép három *e* hang van: «1. A rendes kisorosz *e*; 2. a palatalizált hang közvetlen közelében mindig kissé zártabb, mint más helyzetben (de ezt külön nem jelöljük); 3. *ë* nagyon zárt *e*, igen közel az *y*-hez», l. 21. l. Minthogy B. a «kissé zártabb» *e* t külön nem jelöli, nincs módunk megállapítani, vajjon «a palatalizált hang közvetlen közelében» az *e* hang előtt is ezt a hatást gyakorolja-e vagy csak ha utána áll, nem tudjuk tehát, vajjon ez ugyanaz a jelenség, a melyet BROCH az ublyai nyelvjárásban észlelt, l. különösen Arch. f. slav. Ph. 17 : 349, és ez bizony — baj! Baj, mert ez voltakép az egyetlen pont, a melyen BROGH észleletei igazolást látszanak nyerni a rahói nyelvjárás terén is, azok az észleletei, a melyek szerint a hangzók színezete a kisoroszban általában kettős lehet, nyilt vagy zárt. Az *a*, *o* és *u* hangzóknál B. ilyesmiről említést nem tesz, az *i*-nél meg egészen más okon alapul a kicsit zártabb kiejtés a hangsúlyos szótagban. Hogy BONKÁLÓ, a ki ismerte BROCH értekezéseit, nem tartotta szükségesnek, hogy BR. különben nagyon fontos megjegyzéseire feleljen, okát abban lelheti, hogy a rahói huczul nyelvjárásban talán valóban hiányzik ez a jellemző vonás. BROCH maga is azt mondja legújabb művében, hogy ez a vonás «bei den Huzulen anscheinend nicht mehr zu konstatieren» *Slavische Phonetik* 1911, 160. s k. l.

A 3. *e* hang, az eredetre nézve egészen más *ë*, a mint hallottuk: «nagyon zárt *e*, igen közel az *y*-hez. B. nem említi, hogy ez az *ë* egyenesen váltakozik *y*-vel, mégis néha *ë*-t ír, a hol elemzése szerint *y*-t kellene várnunk: 45. l. *želïzněčë* «vasút» [a 13. l. *želïznýčë*, v. ö. ugyanezzel a képzővel 25. l. *kopýčë* «boglya», 23. l. *jaješnýčë* «rántotta»], *kńëhënë* «úrasszony» **kńëhýńë* h. [v. ö. 26. l. «Ugyancsak gyakori az *y* hang a nőnemű családnevök *yńë*-képzőjében»], *mese* 10. *maržëna*, 32. *maržënu* és *vśëčëno*.*)

*) A kisorosz szótárak nem ismerik a köznemű *vśëčëno* (ill. *vśá*-

Az *y* tárgyalásában nem pontos a *dryvá* «fa, ném. Holz» = n. or. *drová* óbg. *drъva* és *blychá* «bolha» = n. or. *blochá* óbg. *blъha*-féle esetek beállítása, l. 26. l.; a szerzőnek azt kellett volna mondania, hogy óbg. *rъ—lъ* kapcsolattal szembenálló nagyorosz *ro—lo* helyett *ry—ly*-t hallunk, a példák közé pedig beiktathatta volna még a 13. l. említett *lýška* «kanál» szót is; másrészt örvendetes tény, hogy OGONOWSKI hibás fölfogását (l. 36. l.) ezúttal nem követte.

Ha B. nagyobb anyaggyűjtés alapján írta volna meg értekezését, észre vette volna, hogy egy szóban *y* régi *ě* helyén is hangzik: a kisorosz szótárak *drimáti* h. a 42. l. azt találjuk hogy «*drýmľu* szendergek *drymáty*», ugyanúgy hallotta a szót BROCH is Ublyán, l. Arch. f. slav. Ph. 17 : 404. Ugyanabból a hiányos előkészületből folyt egy apró, említésre is alig érdemes hibácska a 28. l.: magyar *a*-nak nemcsak az *alóm* «állam» szóban felel meg *o*, hanem a *sómar* «szamár» szóban is, l. 43. l.

Érdekes, hogy az *o* «hangértékre nézve megfelel a magyar labialis rövid *a*-nak», l. 31. l., más *o* nincs is! ép így VOLOSIN Gyak. kisorosz (rutén) nyelvtan 1. l. és CSOPEY Rutén-magyar szótár XXVI. l. BROCH is említést tesz egy nyilt kiejtésről, de csakis ha nem következik palatalis hang («in harter Silbe») l. Slav. Phonetik 160. l. A nemmagyar kutatók külömben úgy látszik egyáltalában nem vették észre ezt az eléggé föltünő kiejtést. A 31. l. egyébiránt nagyon pongyolán van szerkesztve, de a szakértő mégis eligazodhatik rajta.

A 34. l. nem szükséges *bo*-t régibb *i-bo*-ból magyarázni, az sem egészen helyes állítás, hogy «A névmásoknál *jehó* helyett csak *ho* áll», hisz a birtokos névmást helyettesítő *jehó* mindig is így hangzik: *mese* 32. *jehó maržënu* «az ő jószágát».

A mássalhangzókról szóló rész, a *Consonantismus* rövidebb, 36—46. l., «hiszen alig van itt-ott eltérés a kisorosz köznyelvtől», l. 37. l., én is gyorsabban végezhetek vele.

Ismeretes tény, hogy a kisorosz a magában ejtett szó végén a zöngés mássalhangzó nem változik zöngétlenné, úgy mint a nagyoroszban, de a mondatban az egybe ejtett szavak bizonyára hatnak egymásra, a mint ezt BROCH följegyzéseiben világosan jelzi is.

čyno) alakot, hanem csakis a nőnemű *vśáčyna*-t (l. HRINČENKO-nál *uśáčyna* a.), de egy Lembergben 1874-ben nyomtatott Lukácsevangéliomban (*Evangélije Luký*), a mely a hangsúlyozásra nézve is becses forrás, következetesen *vśáčyno*-t találunk: X:20, XI:41, XII:23 és ennek locativusa *o vśačynim*, a melyet B., a ki különben ragozhatatlannak mondja a szót, szintén ismer: *oný hovorýly o vśëčënim* «mindenféléről beszéltek».

BONKÁLÓ a mesében nem jelzi a szorosan egybe ejtett szavaknál az első szó végső mássalhangzójának a következő szó kezdő mássalhangzójához való hasonulását, de nyilván csak azért nem, mert ez jóformán magától értetődik; csak épen OGONOWSKI egészen vad előadásával szemben nem ártott volna ennek külön kiemelése, hisz O. ezt a hasonulást még a szó belsejében sem akarja elismerni és azt állítja, hogy a kisorosz nem mondja azt hogy *hlatkij*, hanem úgy a mint írja *hladkij*, nem *ťaškij* hanem *ťažkij*, nem *lechko* hanem *lehko* l. 63. k. l. Ezzel szemben B. helyesen mondja, hogy a *kazáty* «mondani»-ból származó *káska* «mese» zöngétlen sziszegővel hangzik, hogy *lado*-ból *látkaty* származik, hogy *knýha* «könyv» kicsinyítője *knýška*-nak hangzik, nem pedig *knýžka*-nak, a hogy származása szerint írják stb. stb. l. 37. l. A főnevekkel mindig összeejtett præpositiókat is mindig a kiejtéshez híven írja: *vid* és *vit*, *pid* és *pit*, *z* és *s*. Csak egy kivételt ismer: «Kivételt képez a zöngétlen *v* hang, a mely nem megy át zöngétlen *f*-be» — egy vonás, a mely élesen megkülömbözteti a kisorosz kiejtést a nagyorosztól.

Igen jellemző vonás a kisoroszban a régi *g* helyén ejtett *h* is, a mint ezt B. helyesen említi a következő lapon, de sehogysem lehet helyeselni, hogy B. a Gutturales czímű fejezetet így kezdi:

«A torokhangú mássalhangzók ragozás közben más hangokba mehetnek át, ép úgy, mint az óbolgár nyelvben, a nagyoroszban azonban változatlanul maradnak; ez képezi a kisorosz és a nagyorosz között a legnagyobb külömbséget a consonantismusban» l. 37. l.

Ez a képtelen mondat csak annak a badarságnak az átdolgozása, a melyet OGONOWSKInál találunk a 64. l. A tényállás az, hogy a kisorosz megőrzött a ragozásban régi alakokat, a melyekben *k*, *g*, *ch*: *c*, *z*, *s*-szé váltak, a nagyorosz az analogia hatása alatt újakat fejlesztett, de ehhez a «consonantismus»-nak mint olyannak semmi köze. Hogy mennyire fejetlen volt OGONOWSKI (és az utána induló BONKÁLÓ), az különösen ott tünik ki, a hol a *k*-ból lett *č*, *h*-ból (esetleg eredeti *g*-ből) lett *ž*-ről beszél, az igeragozásban a nagyoroszban ép úgy váltakozik *k*, *g*-vel *č* és *ž* mint a kisoroszban: n. o. *peku pečeš*, *mogu možes* kis o. *peku pečeš*, *mohu možeš*, a «consonantismus» tehát itt szakasztott ugyanaz; a főnévi ragozásban csak azért nem találjuk már ezt a váltakozást, mert az egyetlen alak, a melynek ragja *-e*, az egyes vocativus elveszett!! Hogy BONKÁLÓ ezt a képtelen fejtegetést átvette, azt még megbocsáthatnók neki valahogy, fájdalmasabban érint, hogy a szóban levő hangváltozásokat példákkal nem illusztrálta, mert a példa, a nyelvanyag pontos leírása az első. Mert hogy voltaképen hol találjuk még a régi alakokat, azt B. előadásából meg nem

tudjuk, csak nagy keresés után sejtjük némileg a tényállást. Értekezésének egyetlen egy helyén találtam a *(g) h* > *z* változásra példát: *na rózi* «szarvon» 43. l. — nom. *rih* «szarv» 28. l., *k* > *c* változásra még ennyit sem találtam, de igenis találtam egy adatot, a mely furcsa színben tünteti föl ezt «a legnagyobb külömbséget a consonantismusban», a mely állítólag «a kisorosz és nagyorosz között» észlelhető: a 10. l. a *vivšėnyký* több. nom. találjuk a 20. l. említett *vivšėnyk*-hez.*) Hol marad itt az annyira földicsért külömbség a consonantismusban, mikor kétségtelen, hogy az ilyen szavak régi többes nominativusa csakis *c*-vel hangozhatott valamennyi szláv nyelvben, kisoroszban, nagyoroszban is?! Ezen a ponton a kisorosz nyelvben is keresztül tört az analogia hatása, a nagyoroszban más pontokon is — ennyi az egész!

A 44. lapon a szerző a *de* «hol» szót helyesen állítja szembe az óbg. *kъde*-vel, a 38. l. ellenben a *ńigdé* «sehol» szót nem óbg. *nikъde* «sehol» [vagy *nékъde* «valahol»] szóval méri össze, hanem egy lehetetlen óbg. *négъde*-ból indul ki és így egy mesterkélt és helytelen magyarázathoz jut.

A leggondosabb revisióra szorul, a mit a szerző a bilabialis *u̯* hangról mond, a melyet a *v* tárgyalása kapcsán említ. Kiírom az egész helyet:

«Itt említem meg a bilabialis *u̯* hangot. Igen ritka az orosz dialektusokban. Előfordul a rahói nyelvjárásban is, hogy a szóeleji hangsúlytalan *o*, vocalison végződő szó után, *u̯*-nak (nagyon lassú beszédben néha *u*-nak) hangzik. *A de u̯ná?* hol van ő? *Pišlá ná u̯bíd* ebédelni ment stb. — (l. Vondrák 90., 282.).»

A szerző itt ok nélkül beszél «orosz dialektusokról» általában, a helyett hogy a kisoroszra szorítkozott volna és első sorban élesen szemügyre vette volna a rahói nyelvjárást; hisz igaz lehetne a szerzőnek az az állítása, hogy a labialis *u̯* «igen ritka az orosz dialektusokban» és a mellett a rahói nyelvjárásban igen gyakori lehetne, erre csattanós bizonyítékot épen Vondrák szolgáltat, a kit B. idéz. V. azt mondja a bilabialis *u̯* hangról: «In r. Dialekten äusserst selten (Ugroruss.-Dial. von Ublja)» l. Vgl. Gr. 1 : 283. Már pedig az ublyai nyelvjárás csakúgy hemzseg a sok bilabialis *u̯* hangtól, alapos ismerője Broch azt mondja: «Man kann unbedingt sagen, dass grössere Neigung zur Aussprache *u̯* [als *v*] bestand», l. Arch. f. sl. Ph. 17—363, de v. ö. Arch. 19 : 8. Hogy milyen gyakori más magyarországi rutén

*) A *vivšėnyký* nem áll magában, ott van mellette a 10. l. a *chăščivnyký* «erdőlakók», *burėnyký*, *l'ubaký* hímnemű több. nom., szóval ez a rendes alak!

nyelvjárásokban a *u̯*, arról könnyen meggyőződhetik mindenki HNATJUK szövegeiből, l. p. o. *Legendy i noveli* a 35. legendát. De van itt más bökkenő is. VONDRÁK az idézett helyen csakis az eredeti *u̯* hangról beszél, a melynek nyoma több szláv nyelvben, különösen a nyelvjárásokban, még kimutatható, míg többnyire *v* lett belőle, BONKÁLÓ azonban egészen másról beszél, egészen más kapcsolatban is beszél e hangról, ő egyáltalában ritkának mondja, eredetére való tekintet nélkül, sőt példáiból kitűnik, hogy csakis az *u*-val váltakozó *u̯*-ra gondol! De még ilyen eredetű *u̯*-re is alig találunk értekezésében példát, l. még a 26. l. *zavdávjem ho u̯ krymynál* «bűnfenyítő feljelentést tettem ellene», de a *mesé*ből kitűnik, hogy az *u : u̯* váltakozás ilyenkor egészen szabályos nyelvjárásában: mássalhangzó után rendesen *u*-t találunk, hangzó után *u̯*-t. Idézem a példákat abban a sorrendben, a mint a mesében egymásra következnek: 8. *jak búdeš ú ľísi abýs u nočý vátru ne klav*; 10. *maržëna u̯se*; 13. *jak śë u̯žényš*; 14. *tepér u̯žé*; 20. *ta śë u̯ženýv*; 25. *ta u̯ sňih*; 31. *yz gruňë u̯ kórči*; 35. *jak u seľí*; 43. *dvéri u̯tvorýla a kum uťík*; 52. *zapér jich u chľív*. Csakis két esetben találunk hangzó után *u*-t és nem *u̯*-t a szókezdetben: 7. *chóče učýty* és 45. *ydé u tréte séló.*

A 36. l. azt olvassuk: «Jésíthető a következő nyolcz mássalhangzó: *ť* = magyar *ty*; *ď* = magyar *gy*; *ľ* = magyar *ly*; *ń* = magyar *ny*; *ź* = *zj*; *ś* = *sj*; *ć* = *cj*». A 42. l. a szerző már mintha megfeledkezett volna erről, azt állítja ugyanis, hogy a *kúpľu* «veszek»-félékben az ajakhangokat «lágyan», azaz jésítve ejtik, «de ezt nem szokás külön jelölni». Beszélgetés közben ezt az állítást visszavonta, mikor figyelmeztettem rá, hogy ő tiszta *p b m v* t ejt az ilyen alakokban. BONKÁLÓ azt pl. hogy «szeretek» úgy mondja hogy *ľúbľu*, a mint írja. Nagyon érdekes, hogy BROCH is így írja, pedig hát ő phoneticus és a kiejtés legapróbb színezeteit igyekszik megjelölni és a mi még hozzájárul, ő igenis nem tagadja, úgy mint BONKÁLÓ, hogy az ajakhangok jésítve is ejthetők, ő szerinte pl. az óbg. *ľubi—ľuběte* «szeress, szeressetek» alakoknak az ublyai nyelvjárásban szabályosan megfelel *ľubý—ľub'íte* vagy a mint ő írja *ľubĭ—ľûb'ĭ'te*, az óbg. *kupi—kupěte* imperativusnak pedig *kupĭ—kûp'ĭ'te*, l. Archiv 17 : 350. l. U. o. a 373. l. újra olvassuk az imperativus több. 2. személyét jésítéssel *(ľûb'ĭ'te)*, a præs. egy. 1. sz. pedig ugyanabban a sorban tiszta ajakhanggal *(ľûbľu)*, a következő sorban a præs. több. 3. sz. ép így *(ľúbľœt)*, szakasztott így Arch. 19 : 14. Látni való, az ublyai nyelvjárásban a több. 3. sz.-be is belehatolt az egy. 1. sz.-ből az *ľ ľûbľu : ľûbľœt*, pedig eredetileg ott nem volt *ľ* v. ö. óbg. *ľubľą : ľubľętъ*, nagyorosz *ľubľú : ľúb'at*. Minthogy a rahói nyelvjárásban is így van, v. ö. 45.

ľude ne róbľë ńičó «az emberek nem dolgoznak semmit», ezt jó lett volna fölemlíteni. Megjegyzem még, hogy az egész fejlődést, a melyről itt szó van, nem lehet az «assimilatio» fogalma alá hozni, a mint azt B. a 44. l. olvassuk (labialis «vocalisoknál» h. ott természetesen: consonansoknál olvasandó). A *bj, pj, mj, vj*-ből fejlődött régi *bľ, pľ, mľ, vľ*-ben az *l* nem lehet a *b, p, m, v*-nek a *j*-hez való assimilatiójának az eredménye, hanem csakis a nehezen egymással összeköthető hangok közt fejlődött átmeneti hang. A mi a legrégibb időben a közös szláv nyelv egy részében megtörtént, az kicsit más alakban ismétlődött a kisoroszban, ha *m* és *j* későbbi hangfejlődés következtében újra összekerült. B. előadásából a tényállás ugyan tisztán kivehető, de a fejlődés magyarázatába belecsúszott Vondrák összehasonlító nyelvtanából egy félreértés, a melyet a szerző még megszerzett egy helytelen föltevéssel, úgy hogy kész a zűrzavar. Idézem B. fejtegetését, hogy a csomót könnyebben kibogozhassam:

«Figyelmet érdemel az *m*+*j* = *mń* hangfejlődés. Az oroszban szabálszerint *mľ* nek kell állania, de a nagyoroszban is találkozunk *mń*-el (l. Sobolevskij[4] 140, Vondráknál is idézve Gr. I. 288.) *mnjaso, pamnjatь, rumnjanyj, imnja.* Gyakoribb a kisoroszban», l. 43. l.

Először is az az állítás, hogy «a nagyoroszban is találkozunk *mń*-el», Vondrák művéből került ide, a ki nem elég figyelmesen olvasta Sobolevskij szavait és azt, a mit S. a kisoroszról mondott, a nagyoroszra értette. B. utána nézett ugyan S. nél, és minthogy kezében a *Lekcii po istorii russkago jazyka* cz. művének újabb, negyedik kiadása volt, a lapszámot ki is javította ahhoz képest, de nem vett magának fáradságot, hogy a maga fejével gondolkodjék. Ez az egyik hiba, a másik az, hogy egészen önkényesen fölteszi, hogy «az oroszban szabály szerint *mľ*-nek kell állania», hát erről szó sincs, sem nem kell állania, sem nem áll.

Hogy szókezdő *mń*-ből azután könnyen lehet *ń*, az érthető dolog, a rahói *mńë* = óbg. *mę* «engem» szóval szemben p. o. igen gyakran találunk *mńa*-ból lett *ńa* alakot, — szakasztott így lett **mńírskyj* = óbg. *morskyj* melléknévből *ńírskyj*, a melyet B. hibásan nem itt említ, hanem az előtte álló bekezdésben, azok alatt az esetek alatt, a melyekben «*m* és *n* váltakoznak egymással»: «*n* < *m*: *ńírskyj* tengeri, *móre* tenger pl. *ńírská svyńë* tengeri malac».

A ritka *dz* hangnál el kellett volna választani az eredeti szavakat az oláhból átvettektől, mert a jelenségről tiszta képet csak így nyerhetünk, következtetéseket is csak ilyen tudományosan rendezett anyagból lehet vonni; tehát első helyre kellett volna tenni a következőket: *dzvin* = n. o. *zvon*, *dzveńíty* = n. o. *zvenět́*, *dzérkalo* = n. o.

zerkalo és csak azután az oláhból átvett szavakat (*brýndzë, dzëmá, dzër*) eredetük pontos megjelölésével.

Említést érdemel, hogy a *dž* kapcsolat csak egy pár idegen szavukban hallható. mert bizonyára idegen a *fíndžë* «findzsá»-n kívül a másik két szó is, a melyet B. fölhoz: *džúgas* [idegen voltát már a *g* sejteti!] «vaskaró kövek kiemelésére» és *džúrdžëk* «kopasz meredek hegyoldal» l. 44. l. Ez érdekes azért, mert külömben a *dž* épen nem ritka a kisorosz köznyelvben és a nyelvjárásokban, különösen *dj*-ből lett *ž* helyén olyan alakokban, mint *výdžu* «látok», *chódžu* «megyek», a melyekben régebben nemcsak OGONOWSKI, l. 76. l., hanem nálánál sokkal különb nyelvészek is nem a többi alakból behatolt *d*-t láttak (v. ö. *výdyš, výdyt* stb., *chódyš chódyt* stb.), hanem régibb, eredetibb alakot. Hogy a rahói nyelvjárás ilyenkor csakis a *ž*-s alakot ismeri (*výžu, chóžu*), azt B. más helyen említi, l. 40. l.

A mi a præsens 3. személyeinek a végső *t*-jét illeti, a két főtypusban a következő módon állanak egymással szemben az alakok:

egy. *máje:* több. *májut* l. 34. l. és v. ö. 41. l.
egy. *chódyt:* több. *chód'ë* l. 45. l.;

a *májut* «habent» így külömböztethető meg a *máju* «habeo»-tól, a *chódyt* «jár»-féle alakok pedig az *y*-re végződő imperativus egy. 2. sz.-től. Különösen a *chód'ë, róbl'ë* 45. l., *chvalë, movčë* 33. l., *ľúbľë, nalóvľë rýby, zatopľë v pič* (szóbeli közlés)-féle alakok érdemelnek említést, mert velük szemben a kisoroszban rendesen *t*-n illetőleg még régibb *ť*-n végződő alakokat találunk; VERCHRATSKIJ a bukovinai huczul nyelvjárásból is följegyzi ezeket a *t* nélkül való alakokat, l *Jagić-Festschrift* 431. l.

A hangtan végén a «Rövidítések» czím alatt olyan érdekes anyagot találunk, hogy megérdemli, hogy egész terjedelemben kiírjam:

«A hucul-kisorosz nyelvjárás igen szereti a rövidítéseket. Ilyenek: *móž* lehet neked *móžes* helyett; *chóč* akarsz *chóčeš*-ből, *á čo choč Yvá?* ugyan mit akarsz te János? Leggyakoribb a vocativusban, sőt egyes szavaknál már csakis a rövid alakot használják. Szokottabb közhasznált rövidítések a következők: *brá!* barátom, pajtásom, testvérem, *bráte* helyett, *chló* te fiú, *chlópe* h.; a gyakori keresztneveket mindig megrövidítik *Aksé! Akséño* h. te Aksenija; *Háfí!* te Zsófi; *Le!* te Elek, te Sándor *Lésu* h.; (*Les Aleksij*-nek és *Aleksánder*-nek a kicsinyítője); *Olé!* te Ilona *Oléno* h.; *Yvá!* te Iván *Yváne* h.; *Pe!* te Péter *Petre* h.; *Šte!* te István *Štéfáne* h. Rendesen rövidítve szólítják az atyát és az anyát: *ńë* t. i. *ńënu* te atyám! *má* te anyám e h. *mámo.* — Hogy a neveket rövidített formában használják, ennek valószínű okát a geografiai viszonyokban kereshetjük. A huculok széteszórtan egymástól távol élnek, egyik hegyről a másikra, egyik háztól a másikig nagyot kell kiáltani, ha valamit közölni akarnak egymással

s azért felhívásra a rövid alakot használják. A vocalisra végződő kéttagú szó igen alkalmas a kiáltáshoz s könnyen hosszan hangoztatható. (Az egytagú elé *hej* szócskát tesznek pl. *hej má!*)»

Erre következik: *A galicia-bukovinai s a rahói hucul nyelvjárás rövid egybevetése*, egy nagyon is elhamarkodott összeállítás, a mely nem készült az egész itt tekintetbe jövő anyag fölhasználásával, nem említi B. egyebek közt VERCHRATSKIJnak a bukovinai huczulok nyelvéről írt kis értekezését, a mely a *Jagić-Festschrift*ben látott napvilágot. Én csak egyetlen egy jelenségről kívánok szólni. Hallottuk, hogy a rahói nyelvjárásban *'a* helyén *'ë* hangzik, míg *ja* megmarad az egy *jëjcé* «tojás» szót kivéve. Ezt a két esetet B. fönt a hangzókról szóló részben egymással bizonyos kapcsolatba hozta és egymás mellett tárgyalta, l. 22. s k. l., akkor azt hallottuk, hogy a nemmagyarországi huczuloknál *'a* «csak itt-ott» változik meg, ellenben *ja* helyén sokkal sűrűbben találunk *je* ejtést. VERCHRATSKIJ értekezéséből azt látjuk, hogy a bukovinai huczulok *'a* helyén egészen következetesen *e* hangot ejtenek, de hogy azonfölül a szókezdő vagy a szó belsejében hangzóra következő *ja*-t is mindig így ejtik. A két huczul terület összehasonlítása alkalmával B. jónak látta a *ja* kapcsolatot az 1. sz. alatt tárgyalni, a *'a* t pedig egészen külön a 4. sz. alatt ilyen rejtélyes köntösben: «4. A rahói nyelvjárás kihangzó *ćë*-jének a galicia-bukovinai nyelvjárásban *ća* felel meg: *molodýćë—molodýća.*» Mikor pedig hat pontba foglalt összehasonlításával elkészült, észleleteit így foglalja össze: «A rahói dialektus tehát eltér a hucul köznyelvtől; legjellemzőbb hangjai az *ë* s az *y*, mint láttuk, több eredeti hangnak felelnek meg.»

Az *y*-ben nem tudom, milyen külömbséget talál a közhuczul és a rahóvidéki közt, az említett hat pontban nem említi, fönt pedig a *Vocalismus* alatt azt mondja: «A rahói hucul-kisorosz nyelvjárásban is ott áll, a hol a kisorosz köznyelvben a hangtörvények szerint állania kell» l. 25. l. Az *ë*-re nézve igaz a 4. p. a. azt mondta, hogy «a galicia-bukovinai nyelvjárásban» megmaradt a régi *'a*, de a bukovinai huczulokról tudjuk hogy *'a* helyén *ë*-t ejtenek, azt pedig hogy *ja* helyett *jë* a nemmagyarországi huczuloknál nagyobb területet foglal el, B. maga is említi az 1. pontban.

Az utolsó két lapon egy pár dalocskát és egy kis elbeszélést találunk; a dalokat B. le is fordította, fájdalom, kicsit szabadon, hogy, a mint nekem mondta, a dallamot éreztesse. Így p. o. a II. dal 3. versszakában a 2. és 4. sor (*Suchí dúby cvýly* «száraz tölgyek virágoztak» és *syréńki povjëly* «nedvesek elhervadtak») fordítása így hangzik: Korhadt tölgy is éledt — elszáradt az élet.

Hogy különben milyen fontos a nyelv megismerésére a szöveg,

azt ez a pár sornyi közlés is bizonyítja. En fönt rámutattam arra a különös jelenségre, hogy *s* *ě*-ből lett *i* előtt nem jésül ebben a nyelvjárásban és íme az értekezés legeslegvégén olvasható kis elbeszélésből, a mely mindösszе nyolcz sorból áll, kiolvashatjuk, a mire az egész értekezésben adatot nem találtam, hogy *z* sem jésül az említett helyzetben: *jísty* «enni» mellett azt olvassuk ugyanis hogy *yzísty* «megenni» és ennek multidejű igenevét *yzív*.

Az a sok hiba, a melyet talán kicsit kíméletlenül föltártam, mert B.-t olyan embernek ismerem, a kit lehet is érdemes is helyes útra terelni, és mert a rideg formalismust, a mely OGONOWSKI gyakran említett munkájában és VERCHRATSKIJ valamennyi művében megnyilvánul, a legnagyobb veszedelmet látok, mondom mind az a sok hiba nem változtat azon a tényen, hogy B. első tudományos dolgozata hasznos és hogy abból nyelvjárásáról elég tiszta képet nyerünk. A rahóvidéki nyelvjárásban az *o* úgy hangzik mint a magyar labialis *a* (az *a*, a melyet rendesen nem szokás külön jelölni, illabialis, mint a szláv nyelvekben rendesen, B. *ȧ*-val írja, ha nincs rajta hangsúly, én külön jelzését fölöslegesnek tartom). A zárt szótagban álló *e*, *o*-ból *i* lesz, nem úgy mint a többi magyarországi nyelvjárásokban *u*, *ü*, *ö*; az *o*-ból keletkezett *i* is jésíti néha az előtte álló mássalhangzót. *a*-ból *ë* lesz, *ja* azonban megmarad, az egy *jëjcé* «tojás» szót kivéve. Hangsúlytalan *e* nem változik *i*-vé. A szó és szótag végén álló *l*-ből *v* lesz, kivéve a hímnemű főnevek egyes nominativusát, a hol az analogia megint helyreállította az *l*-t: *dávjem : dálam* «adtam» (hímnemben és nőnemben!), de *vil : víla* «ökör» (nom. gen.). Az igeragozásból említést érdemel, hogy a præsens 3. személyében a *t* elveszett az olyanokban mint *ľúbľë* «szeretnek», a *májut* «habent»-félékben megmaradt, nyilván mert külömben összeesett volna a præs. 1. sz.-vel (*máju*). A præsens több. 1. sz. mindig *-mo*-n végződik.

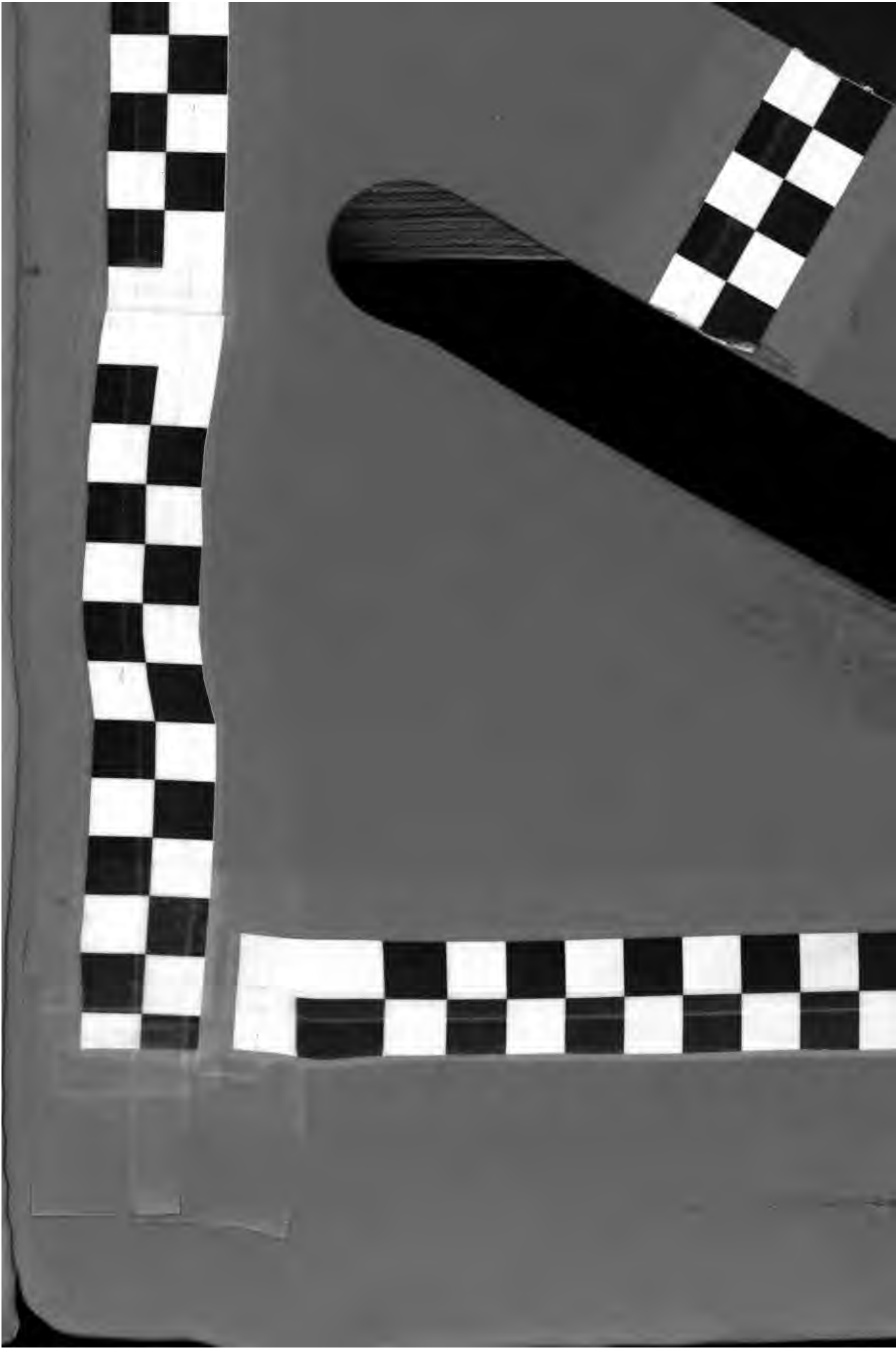
Sok érdekes apróság, érdekes néprajzi és társadalmi megjegyzés található szétszórva az értekezésben, itt-ott egy-egy érdekes kifejezés is: *vivšënyký* «zabevők» mint gúnynév, l. 10. és 20. l. (a kisorosz szótárak nem ismerik ezt a jelentést!); *totó velýky filozóf* azt jelenti: «az nagyon furfangos ember», l. 31. l.; a katholikusokat «németeknek» hívja a rahói rutén: *u ńímciv na virgánách hrájut* «a németeknél (t. i. a latin szert. katholikusoknál) orgonálnak», l. 41. l. Hangtani szempontból érdekes a *spokíjnyj* helyett használt *supokíjnyj* «csendes, nyugodt», l. 35. l. Szóval én csak örömmel üdvözölhetem B. első munkácskáját és reménylem, hogy kifogásaim őszinte és apróra vett kifejtése nem veszi el kedvét a megkezdett munka folytatásától, a melyben mindig szívesen támogatni fogom. ASBÓTH OSZKÁR.

Gróf Kuun Géza. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről … … … … … … … —.80
— A sémi magánhangzókról … … … … … … … … … … … … … —.75
— Adatok Krim történetéhez … … … … … … … … … … … … … … —.40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit … … … 10.—
Lindenschmidt Mihály. A verbászi német nyelvjárás … … … … … … … —.90
Lugossy József. Hangrendi párhuzam ezer példában … … … … … … … —.20
Mayr Aurél dr. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben … … … … … … —.20
— Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben … … … … 1.20
Melich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Veress Ignácz másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta — … … 5.—
— Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai. (A középfrank nyelvjárás térképével) … … … … … … … … … … … … … … 1·20
— A brassói latin-magyar szótár-töredék … … … … … … … … … … … … —·60
Molnár Albert. (Szenczi-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással … … … … … … … … … … … … … … … 9.—
Munkácsi Bernát. Árja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története … … … … … … … 12.—
— Budenz József emlékezete … … … … … … … … … … … … … … … 1.20
— Vogul népköltési gyűjtemény. I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján … … … … … … … … … … … … … … … … … … … 3.—
Kiegészítő füzet … … … … … … … … … … … … … … … … … … 6.—
II. kötet: Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján … … … … 8.—
III. kötet: Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján … … … … … … … … … … … 10.—
IV. kötet: Életképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján 8.—
— Votják népköltészeti hagyományok … … … … … … … … … … … … 4.—
— Votják szótár. 4 füzet … … … … … … … … … … … … … … … … 16.—
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Guary-codex … … … … … … … … … … … … … … … … … … 2.—
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex) … … … … … … 3.—
V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György … … … … … … … … 12.—
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. Közzéteszi Volf György. Tartalma:
I. kötet: Bécsi-codex. — Müncheni-codex … … … … … … … … … … … 4.—
II. kötet: Veszprémi-codex. — Peer-codex. — Winkler-codex. — Sándor-codex. — Gyöngyösi-codex. — Thewrewk-codex. — Kriza-codex. — Bod-codex … … 4.—
III. kötet: Nagyszombati-codex. — Szent-Domokos-codex. — Virginia-codex. — Közzéteszik: Komáromi L. és Király Pál … … … … … … … … … … 4.—
IV. és V. kötet: Érdy-codex. Egy-egy kötet … … … … … … … … … 4.—
VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex … … … … … 4.—
VII. kötet: Ehrenfeld-codex. — Simor-codex. — Cornides-codex. — Szent-Krisztina élete. — Vitkovics-codex. — Lányi-codex … … … … … … … … … … 4.—
VIII. kötet: Szent Margit élete. — Példák könyve. — Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról. — Apor-codex. — Kulcsár-codex … … … … … … … … 4.—
IX. és X. kötet: Érsekújvári-codex. Egy-egy kötet … … … … … … … … 4.—
XI. kötet: Debreczeni-codex. — Gömöri-codex … … … … … … … … … 4.—
XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex … … … … … … … … … … 4.—
XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolczi-töredék … 4.—
XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyányi-codex. — Czech-codex … … … 4.—
XV. kötet: Székelyudvarhelyi codex. — Guary-codex. — Nádor-codex. — Lázár Zelma-codex. — Birk-codex. — Piry-hártya. … … … … … … … … 6.—

Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában

Budapest, V., Akadémia-utcza 2. sz.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

III. kötet. 1911. 4. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1911.

Szerkesztő lakása junius közepétől: II., Bimbó-utcza 28, hová a kéziratok küldendők.

TARTALOM.

Folyóiratunk ***május és november 15-ikén*** *jelenik meg. Egy kötet 4 ötíves füzetből áll s ára* ***6 korona.*** *Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.*

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

III. KÖTET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1911.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

Értekezések.

Ismertetések.

*

Kisebb közlemények.

Nyüst.

Érdekes jelenség, hogy épen MELICHnek kellett fölfedeznie, hogy a *nyüst* szavunk szláv eredetű és hogy nem kerülhetett más szláv nyelvből hozzánk, mint épen csakis a bolgárból. Érdekes sok tekintetben: dicséri első sorban M. folyton fürkésző, fáradhatatlan munkásságát és éles látását, de dicséri elfogulatlanságát is, mert bizony-bizony ez a fölfedezés, bármennyire dicsőségére válik különben M.-nek, épenséggel nem alkalmas azt az álláspontot megerősíteni, a melyet a bolgár nyelvből átvett szavainkkal szemben elfoglal. M. ugyanis egészen sajátságos módon képzeli a bolgár szavaknak a magyar nyelvbe való szivárgását, ő bátran kijelenti: «én a bolgár-szláv kifejezéseket egyházi úton elterjedteknek tartom», l. Nyelvtud. Közl. 39 : 6. Nem foglalkozhatom itt behatóan azzal az egészen csodálatos képpel, a melyet M. ezen az alapon a magyaroknak a bolgárokkal való régi érintkezéséről rajzol, én csak az újonnan fölfedezett, kétségtelenül bolgár eredetű *nyüst* szónak ebbe a képbe való beleilleszkedését kívánom némileg megvilágitani. Úgy-e bajos megérteni, hogy e takácsműszónak valami köze lehetne az egyházhoz, hiába mondja M., hogy «nekünk biztos adataink vannak, hogy a magyarok a honfoglalás előtt érintkeztek a bolgárokkal», l. i. h. 4. l.,*) hiába terjeszti ki M. a bolgár nyelvnek egyházi úton való hatását későbbi időkre is, mikor más helyen így folytatja: «de én egyházi szláv (tehát bolgár) nyelvi átvételt a X. század folyamán is lehetségesnek tartok», u. o. 7. l., a *nyüst* sehogy sem illik bele az egyházi úton nyelvünkbe került szavaink közé. De én azért egy cseppet sem féltem

*) Hogy milyen «biztosak» egyébiránt ezek a mi «adataink», arra rámutattam már, l. Szláv jövevényszavaink I : 8.

Melichet, tud az a tényeken, ha kell, olyan erőszakot tenni, hogy, ha törik-szakad is, mégis beleszorítja elméletébe. Hisz sikerült neki a szintén kétségtelenül bolgár *mostoha*, *pest* (= «kemencze»), *rozsda* és *mesgye* szavakat is — «egyházi úton elterjedteknek» kimutatni. Ezeket ugyanis nagy merészen «olyanoknak» tartja, «a milyenek a magyar nyelvnek a latin egyházi nyelvből való kulturális és egyéb népies szavai», u. o. 6. l., olyanoknak mint *familia*, *elemózsia*, *bestye*. Én e kérdés tisztázását nyugodtan rábízom azokra, a kik a régi magyar művelődéstörténettel foglalkoznak és nem törődöm itt azzal, volt-e valaha olyan bolgár hatás, a mely csak távolról is hasonlított nem nagyságában, hanem minőségében ahhoz a latin hatáshoz, a mely a latin egyházi nyelvvel együtt a latin írást, latin iskolát, a latin nyelven szóló műveltséget hozta magával, és megelégszem ezúttal azzal a kijelentéssel, hogy az én fölfogásom merően más mint Meliché, a melyet a következő állításban foglal össze: «Én a bolgár hatást inkább kulturális hatásnak, mint népi érintkezésből származónak tartom», u. o. 7. l. Én ellenben igenis a két nép közvetetlen érintkezésének, egymás mellett való élésnek tulajdonítom az olyan szavak átvételét, mint a milyenek a *mostoha*, *pest*, *rozsda*, *mesgye* és az újonnan M.-től szerencsésen bolgárnak fölismert *nyüst*, és ezt megdönthetetlen igazságnak tartom; a hypothesis csak ott kezdődik, a mikor azt vitatjuk, hogy mikor, hol érintkeztek a magyarok egy bolgár szláv néptörzzsel, a honfoglalás előtt és valamely régibb lakóhelyükön vagy a honfoglalás után, itt a mai hazánkban. De áttérek immár magára a *nyüst* szóra, hogy egy pár megjegyzést tegyek azokra a fejtegetésekre, a melyekkel M. fontos fölfedezését közzé tette.

M. már tavaly jelezte fölfedezését: «*nyüst* (alakv. *nyist*) < bolg. *nìšti* (plur. fem.)», l. MNy. 6 : 395, de behatóan csak az idén foglalkozott vele. *Nyüst* czikke, ámbár mindössze nem is foglal el egészen öt lapot, igazán méltón áll a Magyar Nyelv legújabb kötetének első helyén, nemcsak meglepetés számba megy és új távlatot nyit meg előttünk, hanem egészben véve ügyesen és helyesen fejtegeti a szó származását is. Nekem csak egy kis kifogásom van az ellen, hogy M. mikép magyarázza a bolgár szó keletkezését, és ezzel szoros kapcsolatban rá akarok

mutatni egy észre nem vett lengyel szóra, a mely pedig első sorban érdemelt volna figyelmet.

M. abból indul ki, hogy a szláv *nitь* «fonal» többese a szláv nyelvek egy részében nyüstöt jelent. E kis összeállítás után (a melyből nagy csodálkozásunkra hiányzik épen a bolgár szó említése!) így folytatja:

«A *nyüst*, illetőleg *nyüstök* másik szláv neve a *nit-* (‚fonal‘) *-ja* v. *-jь* képzővel alkotott származéka. Tudvalévő dolog, hogy egy ős-szláv **nitja*-ból, v. **nitjь*-ből az egyházi szlávban és a bolgárban szabályosan *ništa, ništь* lesz. Ezt a *ništa*, *ništь* (filum) alakot meg is találjuk MIKLOSICHnál». MNy. 7 : 3. l.

Ehhez M. a következő jegyzetet csatolja:

«Megjegyzem, hogy a *ništa* alakot MIKLOSICH az egyházi emlékekben előforduló plur. instr. *ništьmi* alapján következtette ki; ugyanezen adatokból SREZNEVSKIJ Mat. egyes nom. alakul *ništь* szót vesz fel, nézetem szerint MIKLOSICHnál helyesebben. Ez esetben a *nit*-hez *-jь* képző járult».

A dolog úgy áll, hogy az egyedül előforduló többes instrumentalisból MIKLOSICH egy *ništa* egyes nom.-t következtetett ki, nyilván a szó képzését tartva szem előtt, míg SREZNEVSKIJ a *ništьmi*-ből, nem okoskodva, nem törődve a szó keletkezésével, egy *ništь* egyes nom.-t állapított meg, mivel eredetileg csakis egy *i*-tövű főnévből, a melynek egyes nom.-a ь-n végződött, keletkezhetett -ь*mi*-végű többes instr.; szakasztott így járt el már VOSTOKOV is, a kit MELICH nem említ, csakhogy a föltett *ništь* mellé kiteszi a nemét is*) — a *ništьmi* mellett álló jelzők szerint (*zlatami* és *svilenami*) ez a *ništь* természetesen csakis nőnemű lehetett volna, akár a MIKLOSICHtól kikövetkeztetett *ništa*. A két kitünő philologusnak, VOSTOKOVnak és SREZNEVSKIJnek a maguk álláspontjáról határozottan igazuk volt és igaza volna MELICHnek is, ha ép így lehetne érteni azt a nyilatkozatát, hogy SREZNEVSKIJ «*ništь* szót vesz fel, nézetem szerint MIKLOSICHnál helyesebben», és ha csak ennyit mondott volna. De erre nyomban olyasmit mond, a mi azt mutatja, hogy nem értette meg, hogy MIKLOSICH miért indult ki mégis egy *ništa* alakból, MELICH ugyanis így folytatja: «Ez esetben a *nit*-hez

---

*) Slovarь cerkovno-slavjanskago jazyka I. Szt.-Pétervár 1858.

-jь képző járult», pedig dehogy is járult, hisz nem is járulhatott, mert ilyen nőnemű képző — nincs! Épen ezért hibáztatnom kell MELICH ingadozását, a mely nemcsak a jegyzetben, hanem a szövegben is nyilvánul, mikor azt mondja: «A *nyüst*, illetőleg *nyüstök* másik szláv neve a *nit-* (‚fonal') *-ja* v. *-jь* képzővel alkotott származéka». Akárhogy magyarázzuk tehát az egyedül fönnmaradt többes instrumentalis, a *ništьmi* keletkezését,*) az egyes nominativus nem lehetett más mint *ništa*, ez pedig **nit-ja*-ből keletkezett. Nem tudom, honnan vette MIKLOSICH a szláv tőképzésről szóló részben idézett **nište* alakot, a melyet *nit-jé*-ből magyaráz és *-tje* képző alatt említ («asl. *nište* filum ist vielleicht *ni-tje*: vgl. *ni-tь*. Vergl. Gr. d. slav. Spr. II. Stammbildungslehre 1875, 172. l.), az 1886-ban megjelent szófejtő szótárában megint csak *ništa*-ból indul ki, csak úgy mint a 60-as évek elején kiadott Lexicon Palæoslovenico-græcolatinumban és csak helyeselhetjük, a mit ott a *nitь* czikk alatt mond: «Denselben ursprung hat auch *ništa* filum: aus *nitja*».

MIKLOSICH föltevését fényesen igazolja a lengyel nyelv, a melyben a föltett *ništa* híven tükröződik. A lengyel nyelvben, tudvalevő dolog, a *tj*-ból keletkezett bg. *št*-nek rendesen *c* felel meg, a bg. *ništa* hű mása tehát a lengyelben *nica* volna és ezt meg is találjuk a varsói szótárban (*Słownik języka polskiego*. T. III. Warszawa 1904», szakasztott ugyanabban a jelentésben:

Nica, y, lm. *e, Nicenica, Nicienica, Nicielnica, Micielnica, Niczelnica, Nicionka, Niconka, Nit* tkac. przyrząd z nici u krosien a. w warsztacie tkackim do podnoszenia wątku podczas tkania, ramka z naciągniętemi na niej sznurkami nicianemi, mającemi w sobie otwory, przez które przechodzą nitki postawu.

---

*) Minthogy két nyüst van, a régi *ništa*-hoz szabályosan képezett kettes számú *ništi*-ből lehetne kiindulni, a melyet később, mikor a dualis háttérbe szorult, egy nőnemű *ništь* többes nominativusának érezhettek, a melyhez azután az instrumentalis más mint *ništьmi* nem lehetett. JAGIĆ nem tartja lehetetlennek, hogy az egyjelentésű tőszó, *nitь*, illetőleg ennek többese *niti*, több. instr. *nitьmi* alakja hathatott úgy, hogy a régi **ništami* helyébe egy *ništьmi* alak lépett. A gyér anyag nem engedi meg, hogy a fejlődés menetét biztosan megállapítsuk, annyi azonban bizonyos, hogy egy *nit*-ből közvetetlenül egy nőnemű *ništь* egyáltalában nem is keletkezhetett.

Ez a lengyel *nica* egymaga többet bizonyít, mint mind az egész nyelvanyag, a melyet MELICH nem mindig kritikával összehordott külömböző élő szláv nyelvekből.

A magyar nyelvbe átment alak szempontjából egyébiránt mindegy, hogy az egyes nom. *ništa* vagy *ništь* volt, mihelyt MELICHchel együtt *ništi* alakból indulunk ki, a mely a *ništa*-nak kettes számú, a *ništь*-nek többes számú nominativusa lett volna. Ez a *ništi*, ha csak MELICH egész fölfogása meg nem változott, a mit nem tartok valószínűnek, «egyházi úton» került volna nyelvünkbe, tehát mesterséges módon, nem a népek érintkezése következtében. Én ebben a magyarázatban nem tudok hinni és azért bátran hivatkozom a többi szláv takácsműszókra, a melyek nyelvünkben még ezen kívül találhatók, első sorban magára a *takács* szóra, v. ö. bg. *tъkač*, és társaira: *borda* v. ö. bg. *bъrdo*, *pászma* «fonal-köteg» MTsz. v. ö. bg. *pasmo*, *gereben* v. ö. bg. *greben*, *posztó* v. ö. bg. *postav*, *cséve* v. ö. bg. *cêv*, *motolla* v. ö. bg. *motovila*. Hogy ezeknek akár csak egyike is a bolgár nyelvből került hozzánk, azt nem lehet kimutatni, mert nincs olyan jellemző vonás bennük, a mely úgy mint a *nyüst* *st*-je más szláv nyelvből való származtatást egyenesen kizárna, de nincs is köztük egy sem, a mely nem lehetne bolgár eredetű. Minthogy sehogy sem osztozkodom MELICHnek különös, gyakran érvényesített föltevésében, hogy egy szó vagy egy szónak egy jelentése, a mely a bolgárban ki nem mutatható, soha abban nem is lehetett, nem tartom épenséggel sem kizártnak, hogy a szláv *stativa* szó (v. ö. magyar *szátva* és *ësztëváta*, *ësztováta*, *osztováta* «szövőszék») és a *činъ* szó idevágó értelmében (v. ö. a magyar *csín* szót, a mely a szálak keresztezését jelenti és a régi *csínfa* kifejezést — a csínfákban vannak csínfaszögek, a melyekre a *csín*-t «szedik», l. Nyr. 28 : 489. s k. l.) épen a bolgárból kerültek hozzánk, ámbár amaz a bolgárban ma ki nem mutatható,*) ez pedig már nem használatos ebben a speciális jelentésben. Szláv eredetű takácsműszóban, a mint látni, nincs hiány; nyolczat közülök már említettem a *csín*-ról írt czikkemben a Nyelvőr fönt idézett helyén, csak a kevésbé ismert *gere-*

*) Az oláh nyelvben, a mely szláv szavainak java részét épen a bolgárból vette, *statívă* a szövőszék neve.

ben-t hagytam akkor ki, mégis az egy *nyüst*, a melyet MELICH fedezett föl, egészen új világot vet e szócsoportra, kétségtelen bolgár volta azt a kérdést veti föl: nem bolgár eredetüek a többi ide tartozó szavak is vagy legalább egy részük? Erre merő lehetetlenség felelni; nincs módunk — talán az egy *szátva: ësztëváta*-t kivéve, a melyről más alkalommal szólok — azt megállapítanunk, hogy ezek a bolgár nyelvből kerültek a magyarba vagy hogy nem kerültek, nem kerülhettek a bolgárból. Épen ezért olyan jelentős a *nyüst* szó, a melynek bolgár habitusa félre nem ismerhető. És minthogy arról szó sem lehet, hogy ez a *nyüst* «egyházi úton» került volna nyelvünkbe, ez az apró szócska is belevilágít a mult idők sűrű homályába, hálával tartozunk tehát MELICHnek azért, hogy ezt a mécset meggyújtotta nekünk.

ASBÓTH OSZKÁR.

Kálista.

Az Oklsz.-ban egy *kálista* «[palus; pfütze, phuhl]» szót találunk. A NySz. nem ismeri, a mai nyelvből csak Veszprém-m.-ből van kimutatva, a MTjsz.-ban *kálista:* kátyú (Veszprém-m. FÁBIÁN GÁBOR 1839) és *kálistás:* kátyús, vizenyős (Veszprém-m. FÁBIÁN GÁBOR 1839), az Oklsz.-ban *kálista:* itatásra használt tó, hol az eső összefut és megáll (hn. Veszprém-m. Nyr. I. 94). Ettől külön átvétel lehet a baranyamegyei *kanista*, l. MTjsz. *kanistás:* lucskos, sáros és Oklsz. a fönt említett czikkben «*kanista:* locs-pocs; *kanistás:* vizes, sáros» (Baranya multja és jelenje 1896, I. köt. 224. l.); «*kanista* a. m. sár Bakócza, Baranya-m. (JENŐ SÁNDOR adata az új Nagy Szótárhoz). Az Oklsz.'ban különösen egy adat fontos, mert a többire is világot vet, az 1339/1365-iki följegyzés: Ad vnum locum lutosum wlgariter *kalista* dictum. A szó elterjedése szempontjából érdekes még az 1319-iki adat is: Pergit ad Nadas*kalista* [«Ugocsa-megyében» SZAM. jegyz.]. A szó kétségtelenül szláv eredetű és ebben a *kálista* alakban régibb szláv jövevényszavaink közé tartozik; a megfelelő szláv szavakban az *a* mindenütt rövid (v. ö. a mit a szláv *a* > m. *á* megfelelésről lejebb a *gazda* czikkben mondok, 289. kk. l.), a képző pedig az illető szláv nyelv hangtörvényeihez képest hol *-išče*, hol belőle dissimilált *-ište* (csehben tótban *išťe**), egyébiránt régi, most is meglehetősen elterjedt képzés *kalъ* «sár, piszok»-ból; BERNEKER szófejtő szótárában megtalálható a bolgár *kalište*, szlovén *kalíšče* meg a cseh szó, nincs említve az 1073-ban írt Izbornikъ Svjatoslavovъ-ban előforduló *kalište*, a tót szó és a lengyel *kaliszcze* (olv. *-išče*) tájszó, a mely a rendesen használt *kalisko* kifejezés továbbképzése, v. ö. LESKIEN Gramm. d. altbulg. Spr. 77. l.

ASBÓTH OSZKÁR.

*) Így olvasandó a cseh *kaliště* meg a tót *kalište* is, v. ö. a zólyommegyei *Kalistya* helynevet.

AZ IDG. FLEXIO GENESISÉNEK PROBLÉMÁJA.

(Folytatás.)

II. Az adaptatiós theoria.

2. Az adaptatiós theoria kritikája.

Noha az adaptatiós theoria bélyegző characteristicuma az adaptatio, vannak benne agglutinatiós elemek is — még pedig két rendbéliek. LUDWIG a nyelvfejlődésnek tőle felvett 3. és 4. periodusában a BOPP-féle agglutinatiós hypothesis álláspontján van. Megengedi, hogy a történeti periodusok szóképző suffixumai a nhd. *-heit -bar -sam* analogiájára olykor önálló szókból keletkeztek s hogy ez a processus ősrégi időben is előfordulhatott, de tiltakozik e magyarázati elv általánositása ellen, mert ez külömböző nyelvperiodusok összezavarása volna: későbbi periodusok kiterjedtebb mérvben alkalmazhattak egy képzési elvet, a mely korábban csak kivételesen jutott érvényre (AoA. 20—23; cf. Genesis, 138). Sőt flexiós suffixumok is keletkezhettek önálló szavakból, így pl. a gör. med. inf. -εσθαι suffixuma nem más mint egy -ετ (ved. *-at*) végzetű inf. a θε θη gyökérből való régi θαι infinitivussal összetéve; de noha az agglutinatio részben ily esetekben is igen régi időbe nyúlik vissza, egészben véve csak szerény kiterjedésben jelentkező képzési folyamat volt: «Auf die formentwicklung in ihrer gesammtheit hat diser process keinen merkbaren einflusz gehabt» (Gen. 94). — A BOPP-féle értelemben vett agglutinatio ilyetén sporadikus lehetősege összhangzásban van azzal, a mit e részben már fönnebb megállapítottunk (Nyt. 3, 93. és 102. l.). — Egészen más jellegű az az agglutinatio, a mely LUDWIG szerint a tőle felvett 2. nyelvfejlődési periodusban jelentkezik — a diffe-

rentiálatlan szavak periodusában, a melyben az 1. periodusbeli pronominális gyökerek deiktikus jelentésük megtartásával a verbo-nominális gyökerekhez függedtek. Ez az agglutinatio tisztán formális, míg a Bopp-féle sémantikus: Bopp elmélete szerint a suffixális szók és a flexiós alakok eredeti totális jelentései egyszerűbb sémantikus elemek (gyökér, tő és suffixum) synthesise révén keletkeztek [pl. a gör. φέροιμι opt. a következő elemekből: φερ-ο- «ferre» +*i* «ire» +*mi* pronomen 1. sg. «I go to bear» > «I am about to bear» > «I would bear»], míg Ludwig szerint a primordiális synthesisnek a suffixális szók és flexiós alakok jelentéséhez semmi vagy jóformán semmi köze sincs, mert az agglutinálódott pronominális gyökerek a 3. periodusban elveszítették eredeti deiktikus jelentésüket s a verbonominális gyökerek jelentéséből jutottak új jelentéstartalomhoz. Mivel tehát ez a Ludwig-féle formális agglutinatio a Bopp-féle sémantikus agglutinatiótól toto cœlo külömbözik s mivel továbbá szerzője mindig csak odavetőleg említi, részletesen sehol sem foglalkozik vele, nem csoda, hogy ez az agglutinatiós momentum úgyszólván észrevétlen maradt. Delbrück, a ki Ludwig elméletét első jelentkezésétől fogva folyton figyelemmel kisérte, csak az Einleitung 5. kiadásában (1908) vet rá ügyet: «So gibt es also auch bei Ludwig, was in den bisherigen Auflagen meiner Schrift nicht genügend hervortrat, doch eine Zusammensetzung, dabei bleibt aber der fundamentale Unterschied gegen Bopp bestehen» (l. c. 130). — E primordiális agglutinatio dolga tényleg igen rosszul áll: nem csak fölösleges, mert hiszen semmi szerepet sem játszik, hanem egészen alaptalan föltevés is, mert a suffixumoknak eredeti önálló pronominális gyökerekből való keletkezése absolute bebizonyíthatatlan. Ludwig maga a következő módon akarta bizonyítani: ha az idg. nyelvek nem agglutinálók, akkor a suffixumok nincsenek agglutinálva; «da dieselben aber doch als der wurzel hinzugefügt erscheinen, wie allgemein anerkannt, so ergibt sich mit zwingender notwendigkeit, dasz sie an der wurzel, den stamm in der bedeutung, in welcher wir sie fungieren sehen, nicht angefügt wurden» (AoA. 24—25). Ez az okoskodás oly gyönge, hogy czáfolatával nem érdemes bibelődni; csak annyit jegyzünk meg egyelőre, hogy a suffixumok a præflexivi-

kus periodusban a primitiv ős-szavak hanganyagából differentiálódhattak (l. később). A formális agglutinatio momentuma tehát kiküszöbölendő s könnyen ki is küszöbölhető, mert Ludwig fő gondolatától egészen független, s kétségkívül úgy tekintendő, mint az egykor hatalmas agglutinatiós elmélet nyomása alatt támadt concessio, transformálódott rudimentuma s utolsó symptomája egy nagy tévedésnek, a melytől Ludwig geniusa sem tudott vagy mert szabadulni.

Az adaptatiós theoria maradandó veleje a suffixális adaptatio — az a föltevés, hogy valamennyi vagy legalább a legtöbb tőképző és flexivikus, nominális és verbális suffixum jelentése másodlagos fejlemény, késői differentiatio és specialisatio eredménye. Az agglutinatiós elmélet hatása alatt álló kritika jó ideig ezt a fényes gondolatot is perhorreskálta, de idők folyamán mind inkább engedett merev visszautasításából s a mit még ma is hangoztat ellene oly kevés és gyönge, hogy már komoly figyelemre is alig tarthat számot. Mivel egy elmélet erősségét igen jól mutatja meg az is, hogy milyen érvekkel szállnak ellene síkra, az alábbiakban tekintettel leszünk az adaptatiós theoria ellen fölhangzott kifogásokra is, első sorban Delbrück kritikájára (Einl.[5] 131—132), a mely a távolabb álló körök számára mindenkor autoritativ norma volt az elmélet megitélésében.

Ludwig theoriájának beigazolására igen sokat, úgyszólván mindent a Vēda, nevezetesen az Ṛgvēda flexiós viszonyaira épített. Igaz ugyan, hogy szerepelteti a többi idg. nyelveket is, de csak accessorius módon és ötletszerűen, a mint ezt már legelső kritikusainak egyike, a jóakaró Benfey is kiemelte (l. AoA. 54). Ludwig persze tiltakozik e szemrehányás ellen (AoA. 55. Gen. 128), de védekezése velejében meddő s ellenkezésben van mindenütt alkalmazott eljárásával, valamint oly kategorikus kijelentésekkel, mint pl.: «die sprachwiszenschaftliche behandlung der Āryasprachen [i. e. der idg. Sprachen] musz den Veda im vollsten umfange im warsten sinne des wortes zur grundlage machen» — és: «erst wenn der Veda in auszgedentester eingehndster weise wird die grundlage der sprachwiszenschaft für die Āryasprachen geworden sein, wird man ein urteil über die formellen wie syntaktischen erscheinungen in denselben haben» (Inf. 87). Ebből persze csak akkor lehetne tőkét kovácsolni

ellene, ha a védikus viszonyok a bizonyításra alkalmatlanok volnának. De ez nincs úgy, ellenkezőleg: a védikus anyag — ha nem is oly mértékben, mint LUDWIG gondolta — határozottan mérvadó az idg. flexio genesisének megitélésében. Tekintettel a dolog fontosságára s a távolabb állók könnyebb orientálódása végett némi — itt-ott talán elemi természetű — részletezés nem lesz fölösleges.

Mindenek előtt az összes védikus textusok, első sorban a hymnusok, oly szőrszálhasogató akribiával vannak hagyományozva, a mely az indogermánság irodalmában páratlan. Arról, hogy a védikus szövegek az áthagyományozás folyamán csak némileg is számba vehető corruptiót szenvedtek volna, szó sem lehet. A védikus ind műnyelv ugyan, mint a homerosi eposok nyelve — s ennek megvannak a maga hátrányai — de a hagyományozás maga papi családokon belül ment végbe s ezeknek a traditiókhoz való scholastikus ragaszkodása folytán mintaszerű, a mint ez általánosan el van ismerve. «Die Arbeit der [vedischen] Schulen in der Erhaltung ihrer heiligen Texte war eine ausserordentliche und wurde von solchem Erfolg gekrönt, dass der Text einer jeden Schule . . . thatsächlich ohne variæ lectiones ist» etc. (WHITNEY-ZIMMER, IGr. 1879. p. XVIII). «Trotz der angeführten Mängel darf die Überlieferung des RV. als einzigartig treu bezeichnet werden» (WACKERNAGEL, AiGr. 1896. p. XIII). «We are thus justified in assuming that the accents and grammatical forms of the R̥gveda... have come down to us, in the vast majority of cases, as they were uttered by the poets themselves» (MACDONELL, Vedic Grammar 1910. p. 3). Arra a fölmerült kérdésre tehát, vajjon megvan-e a Vēda hagyományozásában a megbizhatóságnak kellő biztosítéka, LUDWIG joggal mondhatott igent s joggal hivatkozhatott arra, hogy igen sajátszerű volna, ha a Vēda éppen abban az irányban volna corrumpálva, hogy ebből rendszert lehet csinálni vagy helyesebben, hogy minden belső összefüggésben álló történeti fejlődési folyamattá tömörül (AoA. 47—49). — Hogy a védikus flexiós viszonyok a szövegek hű hagyományozása daczára mégsem egészen hű és megbízható képei a történeti nyelvfejlődésnek, ennek nem a hagyományozás volt az oka, hanem valami egészen más (l. alább, p. 253 et seqq.).

Tekintettel arra, hogy a védikus ind minden fontossága daczára mégis csak egyetlen különnyelv s hozzá még olyan, a mely a class. óindtől jelentékenyen eltér, kérdés támadhat és támadt is, vajjon jogosult-e a védikus flexiós viszonyokból levonható következtetéseket az idg. nyelvek általános fejlődésmenetére kiterjeszteni. E kérdésre Ludwig újra igennel felelt s újra igaza van — és pedig az alább következő két okból.

Egészen jogosult az a föltevés, hogy minél régibb egy nyelvstadium, annál eredetibb. Már pedig a görög és latin mellett csak az óindnek vannak még Kr. előtti időből emlékei és pedig a legrégibb emlékei, mert az R̥gvēda az egész indogermánság legősibb poetikus emléke, a mint a Brāhmaṇák a legrégibb idg. próza. Az emlékek régisége tekintetében tehát a védikus ind versenytárs nélkül áll az idg. nyelvek között s következőleg joggal emelhet igényt arra, hogy glottogonikus kérdésekben első sorban vétessék figyelembe. A hol a védikus ind és a többi idg. nyelvek és dialektusok flexio tekintetében divergálnak, a priori jogosult a præsumptio, hogy a védikus viszonyok az eredetiebbek. Újabban ugyan divatba jött az a nézet, hogy az óind nyelvtudományi jelentősség dolgában némileg az európai nyelvek mögött áll (pl. Thumb, SktHb. 32). De ez a felfogás legfölebb a hangtan terén volna cum grano salis beigazolható, de a morphologiai és flexivikus állomány eredetisége, gazdagsága és jelentőssége tekintetében bizonynyal nincs idg. nyelv, mely az ó, nevezetesen a védikus inddel vetekedhetnék.

Való igaz, hogy Ludwig első sorban éppen a class. óindtől (vulgo: saṁskr̥ttól) e l t é r ő védikus alakoknak tulajdonít fontosságot, a mit helyenkint verbis expressis kimond: «Für sprachgeschichte ist, was das Indische anbelangt, die vedensprache in erster linie auctorität; ihre grammatik ist eine andere, auf älterem standpunkte stehnde» etc. (Gen. 126—127) — és: «In der tat hat niemand auszer uns die Vedensprache in der weise auszgenützt, wie dieselbe auszgenützt werden musz. Denn in warheit ist die eigentliche Samskr̥t-grammatik für sprachhistorische zwecke ... entweder v ö l l i g u n b r a u c h b a r und irrefürend ... oder u n n ü t z ...» etc. (Gen. 45). E miatt is támadták — jogtalanul, mert alapjában véve itt is igaza van — nem csupán a régibb iskolával szemben, hanem egyáltalában. Szem-

ben a régibb irányzattal, a mely még egészen a «szabály» és «kivétel» scholastikus felfogásának igájába görbedve a class. skt. «szabályos» alakjaitól eltérő védikus flexiós alakokat a «kivételek» közé sorozta, LUDWIG finom methodologiai és nyelvtörténeti érzékkel, imponáló bátorsággal és fáradhatatlan energiával védte nem csupán a védikus, hanem általában mindenféle «kivétel» és «szabálytalanság» eredetiségét és jogosultságát — hangsúlyozva, hogy a paradigmába szorítható «szabályok» alapján nem konstruálható nyelvtörténet, csak ennek carricaturája, s hogy minden «szabálytalanság», ennek minden maradványa és nyoma megbecsülhetetlen emlék a nyelv multjából: «die regel ist ausz einem auszgleichungs-angleichungs-vereinfachungs-process entstanden . . . d i e a u s z n a m e l e r t u n s d i e v e r g a n g e n h e i t , d a s w e r d e n d e r r e g e l k e n n e n» (AöA. 59; cf. Gen. 33 etc.). Ez a felfogás talán némileg túlozva van, de velejében kézzel fogható igazság, a mely lassankint közkeletűvé is lett, a mint kiváló búvárok nyilatkozataiból megállapitható. «Die scheinbar regelmässige flexion und bildung der *r*-stämme, der *n*-stämme, der *s*-stämme u. s. w. ist also nur durch die beim ersten anblick so unregelmässige dithematische oder polythematische flexion überhaupt verständlich» (PEDERSEN, KZ. 32, 271). «Simplicity in linguistic structure — that is expressive simplicity — is not a primitive, but a derived quality» (JESPERSEN, Progress 74). «Instead of a sprouting of many meanings from a common trunk we shall rather find a process of gradual consolidation, a tendency from multiplicity toward unity» (OERTEL and MORRIS, Harvard Studies 16, 94). «Was die frühere Grammatik als Anomalie bezeichnete und was vom Standpunkte einer jüngeren Zeit in der That als Unregelmäszigkeit empfunden wird, ist meist gerade das Alte und Ursprüngliche, das noch nicht der Analogiewirkung und Uniformierung verfallen ist» (KRETSCHMER, Sprache: GERCKE-NORDEN, Einleitung I, 207). — A mi in specie a class. skt. alakjaitól elütő védikus «szabálytalanságok» eredetiségét illeti, a dolog sokkal világosabb, semhogy hosszadalmas bizonyítgatásra szorulna [v. ö. pl. skt. *yugāni vṛkāu dēvānām bravāṇi:* ved. *yugá vṛ́kā dēvā́m brávā:* gör. ζυγά θεώ θεῶν ἔω etc. etc.].

Mivel tehát a Vēda az egész indogermánság legrégibb és

leggondosabban hagyományozott emléke, a priori feltéhető volt, hogy a nyelvében előforduló valamennyi vagy legalább a legtöbb «szabálytalanság» ősrégi idg. alapnyelvi viszonyok híven megőrzött emléke. Ezt a föltevést azonban a védikus exegesis, nevezetesen az Ṛgvēda hymnusainak egyre haladó interpretatiója nem igazolta be várható kiterjedésében, sőt a Vēda auctoritását bizonyos határig egyenesen discreditálta. Napfényre jött nevezetesen egy oly körülmény, a melyet senki sem sejthetett s a melyhez fogható nincs az egész indogermánság irodalmában, de talán a világirodalomban sem: a hymnusok nyelve — még pedig nem csak a későbbieké, hanem a régiebbeké is — corrumpálva van s a corruptio maguktól a védikus dalosoktól indult ki — és pedig két irányban.

Egyrészt ugyanis a védikus poéták metri causa s egyéb okokból kimutathatólag hamis alakokat is képeztek. Ilyenek többek közt az olyan reduplicatio nélküli perfect alakok mint *yamátur yamur* etc. (Macdonell, VGr. 353, 357, 358); az olyan nom. acc. sg. N. alakok mint *sthātar sthātṛ́n sthātúr dhartári* (Macdonell, VGr. 243); a *sē*-végű finit verbális alakok egyike-másika (l. alább, p. 18) etc. — E hamis képzések functióját jó részben Ludwig maga állapította meg (cf. Inf. 9, 75, 76, AoA. 66 etc.), a mennyiben a védikus hymnusokat minden előítélet nélkül önmagukból magyarázta, s a védikus interpretatorok rövidebb-hosszabb ideig tartó ellenállás után (v. ö. pl. Neisser, BB. 20, p. 39, 42 etc.) kénytelenek voltak megállapításait elfogadni.

A védikus dalosok továbbá elhagytak vagy megcsonkították casussuffixumokat — nevezetesen akkor, ha egy odatartozó vagy párhuzamosan álló azonos suffixumú szó præcedált vagy következett, de egyébként is; a csonkításnál ügyeltek arra, hogy a csonk egyébként is előforduló és érthető szóforma maradjon (cf. Delbrück, GGA. 1881. p. 398. Bartholomæ, KZ. 29, 582—584. Joh. Schmidt, Neutra, p. 303 et seqq. Pischel, Ved. Stud. I. 60 et seqq. 225. Wackernagel, AiGr. I. p. XVII etc.). Ily módon a loc. sg. olykor loc. plur. functióhoz jutott, pl. *rōcanḗ* [= *rōcanḗṣu* : *triṣú ā́ rōcanḗ diváḥ* RV. I. 105. 5. VIII. 58. 3 «in den drei Lichträumen des Himmels»], *dēvḗ* [= *dēvḗṣu* : *dēvā́ ā́ mártyēṣv ā́* RV.

VIII. 11. 1. «bei Göttern u. bei Menschen»]; a közönségesen instr. sg. functiójú *ūtī́* kilencz ízben *ūtíbhiḥ* instr. plur. helyett áll [*tvā́bhir ūtī́* RV. II. 20. 2 «with thine aids»: Macdonell, VGr. 287]; sg. nominativusok vagy tiszta tövek obl. casusok functióját végzik, így lesz pl. instrumentálissá *vácas* [= *vácasā: návyasā vácaḥ* RV. II. 31. 5. VI. 48. 11. VIII. 39. 2. «mit neuem Wort»], genitivussá *áṁhas* [= *áṁhasas: dēva pā́si tyájasā mártam áṁhaḥ* RV. VI. 3. 1]; több oly képzés mint *dēván*, a mely csak acc. plur. lehetne, a gen. plur. functiójában szerepel [*dēvā́ñ jánma* RV. I. 71. 3. VII. 11. 3 e h. *dēvā́n-ām jánma* «the race of the gods»: Macdonell, VGr. 262], sőt *nṝ́n* más casusokéban is (Pischel, Ved. Stud. I, 42 et seqq. Macdonell, VGr. 243) etc. etc. — Ezekre a castrált alakokra megint csak Ludwig jött rá legelőször (v. ö. pl. Inf. 5—6, 13, 16, 17 etc.). A védikus interpretátorok megint tamáskodtak egy ideig, míg a nagy tekintélyű Roth (Über gewisse Kürzungen des Wortendes im Veda: Ber. des VII. internationalen Orientalisten-Congresses. Ar. Sect. 1888. p. 1—10) a csonkítást széles kiterjedésben el nem ismerte. Hogy a felsorolt és hasonló esetekben csakugyan erőszakos mechanikus rövidítés van, azt az mutatja, hogy a jelenség pāli versekben és jaina prózában is előfordul (Oldenberg, KZ. 25, 318. Jacobi, GGA. 1880. p. 855).

Ludwig természetesen, a kinek a védikus poéták e hallatlanul barbár poetica licentiájáról annak idején halavány sejtelme sem lehetett, a felsorolt hamis, resp. csonkított képzéseknek más nyelvtörténeti magyarázatát nem is adhatta, mint hogy a forma jelentését nem a suffixum adja meg s hogy a tő maga is szerepelhet mint casus. Ezekben az esetekben tehát tévedett — és kellett tévednie —, de felfogása az esetek bizonyos hányadában ma is helyt áll s az idg. összehasonlító nyelvtudomány segélyével verifikálható is, a minek kimutatására ezennel rátérek. [A védikus forma-állomány functiójának megállapításában fő forrásaim a következők voltak: Whitney, IGr. 1879. Negelein, Das Verbalsystem des Atharva-Veda. 1898 és főleg Macdonell, Ved. Gr. 1910 — a legnagyobb, legújabb és legjobb ide vágó munka.] Fő czélom nem az, hogy minél több anyagot hordjak össze, hanem hogy néhány instructiv védikus eset bizonyító erejét megmutassam.

Hogy nominális tő sokszor mint nom. acc. és voc. sg. szerepel s hogy verbális tő sokszor mint imperativus 2. sg. lép föl, ismeretes és megvilágításra nem szorul. De speciális védikus jelenség az, hogy **nominális tő gyakran a loc. sg. functióját** végzi. Nevezetesen az *n*-declinatióban a várható *i* suffixum majd megjelen, majd nem; cf. ved. *áhan udán ájman ātmán ádhvan párvan* etc.: ved. és class. skt. *áhani udáni ájmani ātmáni ádhvani párvaṇi* etc. (Ludwig, Inf. 9. Macdonell, l. c. 205, 209, 212). Mind a két képzés idg., v. ö. egyrészt gör. αἰέν,ószl. *kamen-e* [*-e* postpositio], másrészt gör. ποιμένι, lat. *homine* etc. (Brugmann, Grr. II. 2.[2] 177—178, 183). — Suffixum nélküli locativusnak *s*-tövekből is kellett lennie, cf. RV. I, 65, 6: *átyō nā́jman .... síndhur ná kṣōdaḥ* «wie ross auf rennbahn .... wie strom im schwalle» (Joh. Schmidt, Neutra 305; cf. Ludwig, Inf. 10). Ez a képzés is idg., cf. gör. αἰές, ószl. *sloves-e* (Brugmann, l. c. 179). — Egy biztos eset *r*-tőből is van: *súvar* (Ludwig, Inf. 10. Macdonell, l. c. 242); cf. av. *dvar*[ə] etc. (Brugmann, l. c. 178).

Egy és ugyanazon flexiós formának több syntacticai functiója van.

Ide tartoznak a nominális flexio terén a **casualis synkretismus** ismeretes esetei, a melyek persze a class. sktban is előfordulnak. De egészen sajátos védikus eset az, hogy a *víḥ* «Vogel» nom. sg. mellett öt ízben *vḗḥ* fordul elő, a mely alak az előbbihez képest gen. abl. sg. (Ludwig, AoA. 97. Whitney, l. c. 118. Macdonell, l. c. 279). Mind a két képzés idg. (Reichelt, BB. 25, 249—250), v. ö. pl. av. *yaoš* «haltend, stehend zu-»: ói. *asma-yúḥ* «uns zustrebend, liebend». Hogy bizonyos töveknél a nom. és gen. sg. csak ablaut által különböztek, ma már elismert tény (l. később).

A polysemantismus legtöbb és legsúlyosabb védikus bizonyítéka a verbális flexio terén jelentkezik. Ide tartoznak az alább felsorolt és analyzált I—VI. kategoriák.

I. A *tād*-végű alakok [pl. *vittā́d vahatā́d*] közönségesen mint 2. sg., szórványosan mint 3. sg., egyszer-egyszer mint 2. du., 2. plur. és 1. sg. imperativi szerepelnek (Macdonell, l. c. 318). A 1. sg. functiótól eltekintve, a mely valószínűleg hibás használat, a többi functiók idg. alapnyelvi viszonyokban gyökereznek; cf. lat. 2. 3. sg. *datō vehitō* (Brugmann, KVG. 558 etc.).

II. Az athematikus conjugatio act. præsensében a *si*-végű alakok functiója 2. sg. indic., de még többször 2. sg. imperat. (MACDONELL, l. c. 336). Mind a két functióban előfordulnak a következő alakok: *dárṣi párṣi vḗṣi sátsi* (l. még alább, p. 261).

A legérdekesebbek és LUDWIG theoriája szempontjából a legfontosabbak azok a finit verbális formák, a melyek mellett teljesen azonos vagy analog képzésű infinitivusok, resp. más nominális képzések állanak.

III. *ē*-végű alakok különböző functióban. Ez alakok functiója oly változatos, hogy nem csoda, ha LUDWIG igen nagy súlyt fektetett rájuk (Inf. 73 et seqq.). Könnyebb tájékozódás kedvéért két kategoria vehető föl: 1. puszta *ē*- és 2. *sē*- végződésű formák.

III. 1. Míg a 1. és 3. sg. præs. ind. med. suffixuma a védikus indben közönségesen s a class. sktban kizárólag -*ē* és -*tē* [pl. *iy-ḗ i-tḗ*], a Vēdában az -*ē* suffixum gyakran a 3. sg. exponense is (LUDWIG, Inf. 76—77. MACDONELL, l. c. 321, 328, 337, 342, 344, 347, 349) — úgyhogy az alább felsorolt alakok functiója egyidejűleg 1. és 3. sg. præs. ind. med.:

a) { *stávē; huvḗ; ī́śē duhē bruvē; dadhḗ; vṛñjḗ; hinvḗ; gṛṇḗ*: 1. sg.
   { *stávē; huvḗ; ī́śē duhē bruvē; dadhḗ; vṛñjḗ; hinvḗ; gṛṇē*: 3. sg.

Továbbá egy sereg ilyen typusú alak egyidejűleg mint verbum finitum és mint infinitivus szerepel (utóbbiakat l. LUDWIG, Inf. 55—58. MACDONELL, l. c. 408):

b) { *ajē namē níkṣē yujḗ rabhē svajē nudē pṛcchḗ*: 3. sg.; *mahḗ*: 1. sg.
   { -*ā́jē* -*námē* -*níkṣē yujḗ* -*rábhē* -*svā́jē* -*nudē* -*pṛ́cchē mahḗ*: infinit.

Nincs hagyományozva, de biztosan megvolt 1. sg. *cákṣē* [cf. 2. 3. sg. *cákṣē cáṣṭē*]: inf. -*cákṣē*.

Ez a puszta tény. Mi lehet ennek a magyarázata?

A mi a 1. és 3. sg. egybeesését illeti, ezt a perfectum analogiájával divat magyarázni (NEISSER, BB. 20, 174. BRUGMANN, KVG. 595 etc.). Ámde a jelenség az avestában is előfordul; cf. *mruyē* [i. e. *mruvē* = ói. *bruvḗ*] *daiϑe* [= ói. *dadhḗ*] *ni-γne* (BARTHOLOMÆ, Aw. u. Ap. Ir. Grr. I. 202) — tehát legalább is ős-árja. Aztán a perfectumra való utalással a nehézség csak el van odázva, de elhárítva nincs, mert honnan az összeesés a

perfectumban? Ha *dadhé* a perfectumban már eredetileg a 3. sg. functióját végezte (MACDONELL, l. c. 359. BRUGMANN, KVG. 595), ugyanazon *dadhé* a præsensben is végezhette ugyanazon functiót (l. még alább, p. 14—15). De kapcsoljuk ki egyelőre a 3. sg. functiójú alakokat s nézzük azokat, a melyeknek functiója 1. sg. Ez alakok eredetisége ellen semmi kifogás sem lehet. A régi jó idők, a mikor a gör. -μαι [— recte: az a priori feltételezett pronominális agglutinatio —] kedvéért idg. **-mai* alapalakot lehetett az óindre is octroyálni, ma már elmúltak. BRUGMANN pl. csak annyit mond, hogy a 1. sg. med. perf. végzete idg. **-ai*, «im Übrigen ist eine sichere Entscheidung über die uridg. Formen nicht zu treffen» (KVG. 594); THUMB — bár habozva — az ói. számára idg. **-ai* suffixumot konstruál s hozzáteszi, hogy a gör. -μαι ezzel nem egyesíthető (SktHb. 293), míg HIRT egyenesen kijelenti, hogy ói. 1. sg. *bhávē* < idg. **bheu̯ai* s valószínűleg idősebb mint a gör. φέρομαι (IF. 17, 82). De honnan ez az ói. *-ē* < idg. **-ai* végzet? Talán csak nem a perfectum analogiája ez is? Ettől az idétlen föltevéstől eddig mindenki visszariadt s remélhetőleg vissza is fog riadni. De akkor ez a suffixum teljesen izoláltan áll: ói. *bruvé* < idg. **mreu̯aí* és társai számára az idg. verbális flexio rendszerében nincsen hely és nincs egyetlen egy más kötelék sem, a mely általán az idg. flexio rendszeréhez fűzné őket, mint a *bruvé* < idg. **mreu̯aí* infinitivus. — Egyenesen elodázhatatlan ez a következtetés, ha az ide tartozó thematikus formák [pl. *ajē stávē bhárē* etc.: MACDONELL, l. c. 321] morphologiai viszonyait vizsgáljuk. Oly alak mint ói. *ajē* csak egy idg. **aĝai* alapalakra mehet vissza. Igen ám, de a thematikus conjugatióban nem ez az alak várható, hanem ói. **ájāi* < idg. **áĝōi* < **aĝo-ai*! Hol van a «thematikus» vocalis? Az az uralkodó magyarázat, hogy a thematikus *ajē*-typus az athematikus *bruvé*-typus analogiája, bebizonyíthatatlan és ab ovo valószínűtlen, mert hiszen a várható ói. *ájāi* < **áĝōi* tényleg megjelen a conjunctivusban [cf. *mánāi stávāi*: MACDONELL, l. c. 322] s mert ói. *ajē* olyan athematikus képzés mint *ájē* infinitivus. Mivel a priori hihetetlen, hogy 1. sg. med. ói. *ajē* < **aĝai* és ói. inf. *ájē* < **aĝai* egymástól függetlenül keletkeztek, s mivel ói. *ajē* < **aĝai* mint finit verbális forma érthetetlen és magyarázhatatlan, nem marad más

hátra, mint az a föltevés, hogy a két alak ab ovo identikus, resp. hogy az **agai* inf. functiójú alak későbbi differentiálódás révén a 1. sg. præs. ind. med. jelentéshez is jutott — és pedig kétségkívül nem védikus időkben, a mint LUDWIG föltette, hanem még az idg. alapnyelvben, a mely föltevéssel NEISSER is meg tudna barátkozni: «Angenommen auch, diese formen wären echte fortsetzer indogermanischer bildungen, so würden sie doch nur für die beurteilung der grundsprache in betracht kommen und für den RV. müsste noch bewiesen werden, was ich vorläufig leugne, dass in ihm infinita die stelle præsentischer indicative einnehmen können» (BB. 20, 75). [Az időbeli határok e kitolása LUDWIG theoriájának velejét természetesen nem érinti.] A 1. sg. præs. ind. med. infinitiválís eredetének megerősítése végett utalok végül még arra, hogy a causativumok 1. sg. med. præs. indicativusa mellett morphologiailag azonos vagy analog képzésű dativikus infinitivusok állanak:

1. sg. *tujáyē maháyē çitáyē:* inf. *tujáyē maháyē citáyē*
1. sg. *darśáyē yōdháyē:* cf. inf. *dṛśayē yudháyē.*

Ezek után az *ē*-végű 3. sg. alakok eredetisége ellen irányuló kifogást gyökeréből kiforgathatjuk. Mért esik egybe a perfectumban a 1. és 3. sg. med.? Azért, mert ez sem egyéb, mint reduplikált, igen ritkán puszta dativikus infinitivus; cf.

1. és 3. sg. perf med.: *ān-ajḗ nu-nudḗ rā-rabhē mā-mahē*
sa-svajḗ vā-vṛdhḗ ru-rucḗ yu-yujḗ da-dhḗ ma-mḗ; vidḗ

infinitivus: *-áje -núdē -rábhē mahḗ -sváje vṛdhḗ rucḗ -yújē*
śrad-dhḗ pra-mḗ; -vídē.

Ha már most a személykülömbség jelöletlen maradhatott a perfectumban, mért ne maradhatott volna a præsensben is? Ha *mā-mahē* perf. ab ovo 1. és 3. sg. med. lehetett, miért ne lehetett volna *mahē* præsens is, mikor mind a két rendbeli *mahē* mellett *mahḗ* infinitivus áll? -- Ehhez járul, hogy az *ē*-végű præs. 1. sg. alakok mellett *i*-végű præteritumok vannak, a melyeknek functiója hol 1. sg. [*vṛṇḗ:* impf. *á-vṛṇi, yujḗ:* aor. *a-yuji*], hol 3. sg. [*rócē vándē:* pass. aor. 3. sg. inj. *rōci vandi*]. Ez *i*-végű finit alakok mellett megint vannak *ē*-végű dativikus

infinitivusok [pass. aor. 3. sg. *vāci vēdi:* inf. *-vácē -vídē*] s megjelennek a várható *i*-végű locativikus infinitivusok is [pass. aor. 3. sg. *á bōdhi á-darśi:* inf. *budhí dṛśí*], a melyek úgy viszonylanak az előbbiekhez [inf. *dṛśí budhí -cákṣi:* inf. *-dṛ́śē -búdhē -cákṣē*], mint a fönnebb említett *i*-præteritumok az *ē*-præsensekhez [1. sg. impf. *á-vṛṇi,* aor. *a-yuji,* 3. sg. pass. aor. inj. *rōci vandi:* 1. sg. præs. *vṛṇḗ yujḗ rócē vándē*]. E szerint a 1. és 3. sg. med. valamikor a præteritumban sem volt differentiálva s okvetetlenül locativikus infinitivusokkal áll összefüggésben. De akkor semmi kigondolható akadálya sincs annak a föltevésnek, hogy nem csupán a 1., hanem a 3. sg. præs. med. ind. functióval bíró *ē*-végű finit alakok is közvetlenül infinit formákból differentiálódtak.

Kiegészítésül megjegyzendő, hogy a felsorolt dativikus és locativikus infinitiválís typusok képezik a hidat a nominális és verbális flexio között, a mennyiben *-dṛ́śe -spṛ́śē mahḗ mudḗ* etc. infinitivusok és *pṛcchḗ yujḗ* etc. finit verbális formák egyidejűleg nominális dativusok s *budhí* inf. és *vāci* aor. egyúttal nominális locativusok (l. MACDONELL, l. c. passim).

III. 2. Ép oly fontosak vagy talán még fontosabbak az adaptatiós theoria szempontjából a *sē*-végű alakok, a melyekkel LUDWIG az elméletet bizonyítani kezdte. Igaz ugyan, hogy fögondolata akkor is helyes volna, ha e *-sē* suffixum eredeti polysemantismusának («merdeutigkeit») minden nyoma el is tünt volna (AoA. 53), de bizonyos, hogy ez alakok semantikus viszonyai az adaptatiós principiumnak egyik legtekintélyesebb erőssége.

A *sē*-végű alakok a védikus exegesis mai állása szerint (l. MACDONELL, l. c. passim) bámulatosan sokféle functiót végeznek, a mennyiben mint 1. és 2. sg. med., 3. sg. pass. finit alakok s mint infinitivusok szerepelnek (az utóbbiakat l. LUDWIG, Inf. 59, 60—61. MACDONELL, l. c. 409). Az alábbiakban csak a materiális egyezések vannak kiemelve.

a) Ugyanazon alak különböző finit functióval:

a) α) { *yajasē ṛñjasē gṛṇīṣḗ kṛṣē:* 1. sg. præs. ind. med.
yajasē ṛñjásē gṛṇīṣḗ kṛṣḗ: 2. sg. præs. ind. med.

V. ö. még 1. sg. *arcasē punīṣḗ:* 2. sg. **árcasē *punīṣḗ*

[nincsenek hagyományozva, de biztosan megvoltak, cf. 1. sg. *ąrcē*, 3. sg. *punītē*].

a) β) { *stuṣé cárkṛṣē:* 1. sg. præs. ind. med.
stuṣé cárkṛṣē: 3. sg. præs. ind. pass.

Megjegyzendő, hogy ez a két alak morphologiailag még szabályszerű 2. sg. præs. ind. med., tehát három személy functiójával bírhatna.

b) Ugyanazon alak finit és infinit functióval:

b) α) { *stuṣé ṛñjasē:* 1. sg. præs. ind. med.
stuṣé ṛñjásē: infinitivus.

V. ö. még 1. sg. *arcasē:* inf. *ṛcásē* (csak ablaut-külömbség!).

b) β) { *ṛñjásē cákṣasē dōhasē śóbhasē:* 2. sg. præs. ind. med.
ṛñjásē cákṣasē dōhásē śóbhásē: infinitivus.

V. ö. még 2. sg. **bhárasē* [biztosan megvolt, cf. 3. sg. *bháratē*]: inf. *bhárasē;* 2. sg. *várdhasē:* inf. *vṛdhásē* (csak ablaut-külömbség!).

b) γ) { *stuṣé:* 3. sg. præs. ind. pass.
stuṣé: infinitivus.

A föntebbiek után egy perczig sem lehet kétséges, hogy e bámulatos alakok eredetileg infinitivusok voltak (cf. pl. Bartholomæ, IF. 2, 279 et seqq. etc.). Velejében ide lyukad ki Neisser föltevése is, hogy ezek a *sē-* [valamint a fönnebbi *ē-*] képzések «collectiv imperativusok» (BB. 20, 69) — és pedig azért, mert a gör. δεῖξαι etc. és az av. *raose* imperativusi functiójú alakok szintén infinitivusokból differentiálódtak (Bartholomæ, l. c. és Ir. Grr. I, 145. Brugmann, Gr. Gr.[3] 345. Grr. II. 1.[2] 525, 640 etc.). — A *sē*-végű infinitiválís typus közvetíti a kapcsolatot a nominális *s*-tövek s a verbális flexio *sē*-végű alakjai közt, a mennyiben *vṛdhásē cákṣasē javásē dhruvásē hárasē* infinitivusok és *rákṣasē cákṣasē* etc. 2. sg. med. præs. ind. functiójú finit formák egyúttal nominális dativusok functióját végzik (l. Macdonell, l. c. 230).

Ludwig felfogása tehát velejében igaz, de détailokban is beigazolható. Az a föltevés, hogy a *sē*-végű infinitivusok csak

imperativusokká adaptálódtak, tarthatatlan; már a fönnebbiek analogiájára feltehető, hogy præsentikus indicativusok functióját is végezhették — első sorban természetesen a 2. sg. med. functióját. Megerősíti ezt még az a körülmény, hogy *kṛṣé vitsé* 2. sg. præs. ind. med. functiójú alakok morphologiailag egy szín-vonalon vannak — a reduplicatiót természetesen nem tekintve — *ca-kṛṣé vi-vitsē* 2. sg. perf. ind. med. functiójú alakokkal s ezektől elválaszthatatlanok [cf. gör. γράψαι inf. és 2. sg. imp. aor.: γέ-γραψαι 2. sg. perf. ind. med.]. Azonfelül *sē*-végű 2. sg. med. præs. ind. functiójú alakok mellett *si*-végű 2. sg. act. præs. ind. functiójú alakok állanak; cf. *kṛṣé cakṣē* [< **cakṣ-ṣē*]: *kárṣi cakṣi* [< **cakṣ-ṣi*]. Minden analogia szerint a priori várható, hogy e *si*-végű finit typus mellett locativikus infinitivusok fognak előkerülni. Úgy látszik ugyan, mintha hiányoznának [ha ugyan a fönnebb (p. 259) felhozott *-cákṣi* inf. nem így analyzálandó: **-cakṣ-ṣi*]; de ez a hiány csak látszat, mert egy sereg 2. sg. præs. ind. act. functiójú alak egyidejűleg mint 2. sg. imperat. act. is szerepel (l. fönnebb, p. 256) s ez az imperativusi functio kategorikusan utal arra, hogy ezek az alakok eredetileg infinitivusok, a mint Ludwig gondolta (Inf. 140) s más tekintélyek is hiszik (Neisser, BB. 20, 73. Bartholomæ, IF. 2, 275 etc.). Szépen mutatja ezt az a körülmény, hogy a *jéṣi* 2. sg. imp. act. alak mellett *jiṣé* dativikus inf. kerül elő, a mely két alak úgy viszonylik egymáshoz mint loc. *dyávi* és dat. *divé* (Bartholomæ, l. c.). A *si*-végű finit verbális formák és a nominális locativusok eredeti összefüggését jól illusztrálják a következő alak-párok:

2. sg. præs. ind. act.: *ávasi* **krándasi* **sádasi* [cf. impf. 2. sg. *ákrandas ásadas*]
locativus sg.: *ávasi krándasi sádasi.*

Ezek után a *sē*-képzések differentiálódása a következő módon ment végbe: egy primitiv nominális **bhéresai* a **bheres*-tőre vonatkoztatva dativikus infinitivus **bhéres-ai* [= ói. *bhárasē*] lett, másrészt a **bhere*- tőre vonatkoztatva 2. sg. præs. ind. med. **bhére-sai* [= ói. *bhárasē*, gör. φέρεαι]. — Hasonló módon folyt le a *si*-képzések adaptálódása: egy primitiv nominális **ĝénesi* a **ĝenes*- tőre vonatkoztatva locativikus infinitivus **ĝénes-i* [= ói.

jánasi, lat. *genere*] lett, a **ĝene-* basisra vonatkoztatva pedig 2. sg. præs. ind. act. **ĝene-si* [= ói. *jánasi*].

Kétségesebbnek látszhatik, de éppen nem kétséges, hogy a 1. sg. præs. ind. med. functiójával bíró *sē*-alakok is közvetlenül *s*-tövű dativikus infinitivusokkal függnek össze — legalább részben (aligha pl. *gr̥ṇīṣé punīṣé gāyiṣē cárkr̥ṣē*: MACDONELL, l. c. 378). Ez alakokat már HIRT is hajlandó LUDWIG szellemében felfogni: «Diese Formen sind ja oft besprochen, und es scheint sich mir aus der Erörterung zu ergeben, dasz wir es mit noch nicht ganz festen Verbalformen zu tun haben» (IF. 17, 82). Az uralkodó felfogás szerint ez alakok *s* eleme azonos az aoristos *s* elemével, a mely itt nem az aor., hanem a præs. tövéhez járult (WHITNEY, l. c. 309. MACDONELL, l. c. 378) — tehát olyas valami mint a «determinativum» [cf. ói. 2. sg. *śrṓṣi* < **k̂léu-si*: 3. sg. *śrṓṣati* < **k̂léu-s-éti*]. De «determinativum» és «suffixum» között nincs kimutatható külömbség (BRUGMANN, Grr. II. 1². 11), in specie nincs a nominális-tő-képző, a præsenstő-képző és az aoristostő-képző *s* elem között (BRUGMANN, Grr. II. 1018—1019. KVG. 297. 518. 537. NEGELEIN, l. c. 81). E szerint e 1. sg. functiójú alakok egy színvonalra kerülnek az *s*-aor. *i*-végű 1. sg. med. functiójú alakjaival; cf.

{ *kr̥ṣē stuṣé*: 1. sg. præs. ind. med.
{ *a-kr̥ṣi a-stōṣi*: 1. sg. aor. med.

Másrészt pedig *a-stōṣi* 1. sg. aor. med. minden tekintetben oly képzés mint *stōṣi* 2. sg. præs. ind. act. Ilyen egybeesések még:

{ *a-māsi bhakṣi yakṣi yaṃsi*: 1. sg. aor. med.
{ *māsi bhakṣi yákṣi yáṃsi*: 2. sg. præs. ind. act.

Mivel pedig *a-stōṣi* 1. sg. kétségkívül a *stōṣi* 2. sg. [= infinitivus] alakból differentiálódott, a *stuṣé* 1. sg. alaknak szintén a *stuṣé* infinitivusból kellett differentiálódnia. A *stōṣi* és *stuṣē* alakok úgy viszonylanak egymáshoz mint *jēṣi* és *jiṣē*, *kárṣi* és *kr̥ṣé* (l. fönnebb, p. 261).

A thematikus *r̥ñjasē* 1. sg. szintén közvetlenül az *r̥ñjásē* infinitivusból keletkezett.

Hogy *r̥ñjásē*, *kr̥ṣé* etc. 1. és 2. sg. functiót végezhetett,

annak az az oka, hogy az *s* elemet majd «radikális», majd «suffixális» elemnek lehetett venni: *ṛñjás-ē kṛṣ-é* 1. sg. lett [mint *aj-ē*], *ṛñjá-sē kṛ-ṣé* 2. sg. [mint *bhára-sē*].

IV. *m*-végű alakok különböző functióval. A finit formák functiója szerint két kategoria vehető föl.

IV. 1. Az alább felsorolt alakok functiója 1. sg. præt. act. és infinitivus, resp. acc. sg. (az infinitivusokat l. Ludwig, Inf. 52—54. Macdonell, l. c. 410):

{ 1. sg. aor., resp. inj.: *a-dhām dhām, a-sthām sthām, gām*
{ infinitivus *-dhām*, acc. sg. *-dhám, -sthám, -gám.*

Thematikus képzések:

{ { 1. sg. aor., resp. inj.: *á-karam karam, á-ruham ruhám:*
{ { acc. sg. *karám*, inf. *-rúham*
{ { 1. sg. impf.: *yamam, a-tiram, á-pṛccham, a-namam, a-bharam*
{ { inf. *yámam, -tíram, -pṛ́ccham, -námam;* acc. sg. *-bharám.*

A következő esetekben a 1. sg. præt. nincs hagyományozva, de biztosan megvolt:

{ 1. sg. aor. *á-sadam, á-śubham*, 1. sg. impf. *á-cṛtam, á-viśam*
{ [cf. *á-sadat, śubhāná-, cṛtāmi, á-viśat*]:
{ inf. *-sádam, śúbham, -cṛ́tam, -víśam.*

A felsorolt alakpárok idg. morphologiai identitások. Ói. *dhām sthām:* 1. sg. aor. gör. ἀλήϑην < *ἀλᾱ-ϑην ἔστην < *ἔ-στᾱν, inf. av. *dąm*, acc. sg. óp. *upa-stām* < idg. **dhēm *stām;* — ói. *bharam:* 1. sg. impf. gör. ἔ-φερον, inf. volsc. *ferom*, acc. sg. lat. *lūci-ferum* < idg. **bhérom.*

Hogy az *m*-infinitivus volt a híd a nominális acc. sg. és a præteritumok közt, szemmel látható.

IV. 2. Van az Ṛgvēdában és Atharvavēdában néhány *ām*-végű 3. sg. imperat. præs. med.: *duhām vidām śayām* (Negelein, l. c. 10. Macdonell, l. c. 339). Képzésre nézve összeesnek a periphrast. perfectumban használt *ām*-végű alakokkal, a melyek főleg a class. skt.-ban gyakoriak, de a védikus indben sem ismeretlenek [cf. *vidāṁ cakāra:* Whitney, l. c. 372] s a melyek kétségkívül infinitivusok (Ludwig, Inf. 51—52. Brugmann, Gr.

II. 1². 640). Ezek az alakok együttal az acc. sg. functióját is végzik: *vidā́m śayā́m.* — Tehát:

3. sg. imp. *vidā́m*: inf. *vidā́m*: acc. sg. *vidā́m*.

V. *s*-végű alakok külömböző functióval. Egyes *s*-végű 2. sg. act. functiójú alakok mellett morphologiailag azonos genitivikus, resp. ablativikus infinitivusok várhatók (l. LUDWIG, Inf. 60. MACDONELL, l. c. 411). Materiális egyezések véletlenül nincsenek, de okvetetlenül voltak; cf.

{ 2. sg. præs. inj. **miṣā́s*, aor. inj. **śriṣā́s* [cf. *miṣati śriṣat*]
{ infinitivus: -*míṣas*, -*śríṣas*.

V. ö. még (az ablaut-külömbség daczára) aor. conj. 2. sg. *tárdas párcas*: inf. -*tṛ́das* -*pṛ́cas*. — A két kategoria az idgban is egybeesett, mert pl. a **deiḱe* basisból a 2. sg. inj. **diḱes* [ói. **diśā́s*, cf. *diśāmi*] és a gen. sg. is **diḱes* [ói. *diśás*, lat. *dicis*]. E kategoriában még a 2. sg. act. és az *s*-tövekből való nom. acc. N., resp. suffixum nélküli locativus egybeesése is várható. Az előbbi directe, az utóbbi a hagyományozás hiányos volta miatt csak indirecte mutatható ki; cf.

{ 2. sg. præs. inj.: *ávas namas tapas*, aor. *sadas*
{ nom. acc. N.: *ávas námas tápas sádas*

{ 2. sg. præs. inj.: **kṣódas* [cf. *kṣódanti*]
{ locat. sg.: *kṣódas* [l. fönnebb, p. 255]

Mind a három képzésnek már az idgban össze kellett esnie, cf. 2. sg. gör. εἶχες < *ἔ-σεχες, nom. acc. N. δυσ-μενές, loc. sg. αἰές.

VI. Ha voltak védikus *t*-végű infinitivusok (cf. BRUGMANN, Grr. II. 1². 640), ezeknek 3. sg. præt. act. functiójú alakokkal kellett egybeesniök; cf.

3. sg. præs. inj. *juṣā́t*: inf. *juṣā́t*.

Ez a kategoria eredetileg valószínűleg tiszta tőből differentiálódott; cf.

{ 3. sg. impf.: *váhat* **srávat* [cf. 2. sg. *a-sravas*]
{ nominális *t*-tő: *vahā́t- sravā́t-* [nom. sg. *vahā́t sravā́t*].

Ezek volnának a főbb védikus nyelvjelenségek, a melyek szükségképp hosszúra nyúlt analysisünk szerint idg. alapnyelvi viszonyokban gyökereznek s így a flexio genesisének kérdésében a legkomolyabban számba veendők. Ezek után nem tudom, hogyan kell érteni azt a kijelentést, hogy a védikus alakok polysemantismusa (Vieldeutigkeit) nincs bebizonyítva s bebizonyíthatatlan s hogy az egyre haladó védikus exegesis egyre világosabban mutatta meg, hogy LUDWIG föltevései nélkül is boldogulhat (DELBRÜCK, Einl.[4] 131). Ennek az állításnak jóformán az ellenkezője igaz: a Vēda interpretatiója LUDWIG föltevései nélkül el nem lehet s nevezetesen a polysemantismus nem csupán bizonyítható, de bebizonyitott és elismert tény. A LUDWIG-féle interpretatiós elvek alkalmazásának határairól lehet vitázni, de maguknak az elveknek általános helyességét kétségbe vonni s magukat a tényeket elvitatni lehetetlen. A tények pedig az adaptatiós theoria nélkül teljesen érthetetlenek s nagyon csodálom, hogy OERTEL és MORRIS az adaptatiós theoria bizonyításánál a konkrét védikus anyag felhasználásáról lemondanak (Harvard Studies 16, p. 76—77). Annyi bizonyos, hogy a glottogonikus spekuláczió és a védikus interpretatio egyesítése végzetessé vált mind a kettőre, bármennyire helyes velejében mind a kettő. LUDWIG nagy horderejű felfedezéseit a védikus exegesis terén egy ideig adaptatiós theoriája miatt perhorreskálták, a melylyel az uralkodó agglutinatiós előitéletnek üzent hadat. Az adaptatiós elméletnek pedig az lett a fatuma, hogy helyességét szerzője eminenter a védikus flexiós viszonyok magyarázatától tette függővé s így theoriájának discussiója jóformán egészen a védikus interpretatio eredményeire korlátolódott. Mivel pedig a végtelen nehézségekkel küzdő Vēda-magyarázat csigaléptekkel haladt előre (czélnál ma sincs s valószínűleg nem is lesz soha) s mivel részben csakugyan nem igazolta be LUDWIG föltevéseinek helyességét, nem csoda, ha ellenei minden különös szőrszálhasogatás nélkül a fürdővel együtt a gyereket is kiöntötték s az adaptatiós theoriát is elvetették. Pedig nyilvánvaló, hogy a theoria még akkor is egészen életrevaló lehetne, ha a védikus exegesis egészen cserben is hagyná. Erről azonban a fönnebbiek után szó sem lehet: a Vēda szerényebb kiterjedésben, de határozottan az

adaptatiós theoria helyességét bizonyítja. Azt ugyan nem mondhatni, hogy grammatika nincs az Ṛgvēdában, a mit Ludwig sohasem állított, azt sem, hogy a grammatika in statu nascendi van, a mint Ludwig gondolta (Gen. 127), mert a Vēda csakugyan messzebb áll az ősnyelvtől, mint ő még hitte, — de azt a leghatározottabban állíthatni, hogy a grammatika lassú keletkezésének, a flexiós alakok lassú differentiálódásának nyomai még megvannak a Vēdában és igen jól kimutathatók — jobban, mint bármely más idg. nyelvemlékben. Alapjában véve Ludwig igen jó nyomon járt.

Annál súlyosabb és jogosultabb kifogást kell emelni Ludwig hangtani nézetei ellen: igazán nagy epochalis gondolatot aligha próbált nyelvbúvár valaha nyomorúságosabb hangtani feltevésekkel beigazolni. Már Benfey fönnakadt azon, hogy Ludwig a hangtörvények megsértését veti másoknak szemére, de maga sem bánik velük kíméletesebben. Ludwig tiltakozott e szemrehányás ellen (AoA. 57—58), de védekezése hiábavaló. Elveti pl. azt a Kuhn-féle magyarázatot, hogy az ói. 1. sg. præt. med. *-i* suffixuma a *-ma mi* alakból származott, de maga egészen hasonló módon jár el, mikor az *-āi -ē -a* etc. suffixumokat egy eredetibb *-āni* alakból keletkezteti (Inf. 93); nem éri be azzal a nagy eredménynyel, hogy a 2. sg. *-sē* suffixuma az infinitivális *-sē* suffixummal azonos, hanem ezt az alakot egy még régibb *-sani* alakra akarja visszavezetni (Inf. 76) etc. etc., mert valóságos rögeszméje, hogy a suffixumokat lehetőleg kis számú végződésekre kell redukálni (AoA. 25). Eljárása menthető volt a kisérletezések és tapogatózások periodusában, de későbbi merev elzárkózása az idg. összehasonlító nyelvtudomány fényes hangtani eredményeivel szemben menthetetlen és érthetetlen: mintha átaludta volna az időt, húsz év mulva ép oly energikusan védi tarthatatlan állításait s még újakkal tetézi a régieket (l. Genesis passim). — De noha Ludwig phonologiai extravagancziáit vissza kell utasítani, hangsúlyozni kell azt is, hogy ezek az adaptatiós theoria lényegét nem érintik — nem pedig azért, mert egy sereg egyenlő hangzású és külömböző functiójú alaknál semmiféle hangváltozás felvételére nincs szükség, a mint ezt Ludwig is hangsúlyozza (Gen. 126), s mert a theoria veleje elfogadott hang-

változások sérelme nélkül beigazolható, a mint azt fönnebb láttuk s alább még lesz alkalmunk látni. Erről Delbrück mit sem szól: a való tényállást elfedő általánositással csak annyit mond, hogy «die lautlichen Annahmen, zu denen Ludwig sich gedrängt sieht, höchst bedenklicher Natur sind» s hogy a Ludwig-féle hangtörvényeknek maguknak nincs más fundamentumuk mint a theoria valószínűsége. Ez azt a gondolatot suggerálhatja, mintha a theoria sorsa Ludwig hangtani felfogásán fordulna meg. A tényálladék azonban — ismételjük — az, hogy a kettőnek semmi vagy csak igen kevés köze van egymáshoz. Mindenesetre igaz, hogy a lehetetlen hangváltozások felvétele alaposan segített táplálni azt a gondolatot, hogy az adaptatiós theoria főgondolata is képtelenség, s kapcsolatban talán a hangtörvények kivételnélkülisége dogmájának elvetésével (Gen. 92) a priori visszariaszthatta a nyelvbúvárokat még a theoriával való foglalkozástól is. Elvégre egy hatalmas elöitélettel szembe szálló rendszer egészét áttekinteni s jelentősségét elbirálni minden esetre igen nehéz — sokkal nehezebb mint egy-egy hangváltozás képtelenségét konstatálni.

Összefoglalva a Vēda felhasználása ellen felhozott kifogásokat, meg kell állapítanom, hogy nézetem szerint csak egyetlen egy állhat meg — az, hogy a Vēda távolabb áll az ősidőktől, mint ezt Ludwig hitte (Delbrück, l. c. 131). A Vēda annyira első rangú támasza az adaptatiós elméletnek, hogy nála jobb egyáltalában nincs is s az indogermánság többi nyelvemlékei e részben nem is foghatók hozzája.

Magától értetődik mindazáltal, hogy a nem speciálisan védikus nyelvanyag s a többi idg. nyelvek a maguk részéről szintén hozzájárulnak az adaptatiós theoria támogatásához. Az ide vágó objektiv és autoritativ argumentumok felsorolását és részletezését későbbre hagyjuk, de már eleve megjegyezzük, hogy számuk és súlyuk igen nagy — oly annyira, hogy az ember megint nem tudja, mit kezdjen Delbrück azon kijelentésével, hogy az adaptatiós theoriának nincsen más bizonyítéka mint saját belső valószínűsége, a mely persze «recht gering». De e tarthatatlan állítás igazolása nézetem szerint teljesen dugába dől. A bizonyítás annak beismerésével kezdődik, hogy az a gondolat, mely szerint eredetileg egyforma értelmű alakok jelenté-

lichkeit gar nicht... Man musz offenbar von einer fixen idee befallen sein, um hier änlichkeit zu finden!» (Gen. 1891. p. 129). E szerint ha Delbrück valamikor a jogosultságnak némi látszatával tehette a fönnebbi kifogást, ez a látszat is rég megszünt. Ennek daczára Delbrück még mindig fönntartja — bár régebb idő óta szelidítve — a régi kifogást: «Man wird in diesem Satze eine genügende Beantwortung der aufgeworfenen Frage schwerlich erblicken können» (Einl.[5] 131—132). Az intentionált gyönge argumentum ad hominem tehát ma már abban az absurd követelésben csúcsosodik ki, hogy Ludwig magyarázzon meg olyas valamit, a minek létezését nem ismeri el. De még ha elismerné, sem tartoznék magyarázni s a magyarázat követelése nem egyéb mint a sémantikus agglutinatio becsempészése a Ludwig-féle rendszerbe. A sémantikus agglutinatióra nézve kívánatos, sőt életkérdés a pers. suffixum és pronomen között hasonlóságot kimutatni, mert egy finit verbális forma jelentése ez elemek synthesisének resultatuma; ellenben a Ludwig-féle formális agglutinatio szempontjából minden ilyen hasonlóság közönyös, mert hiszen e szerint a pers. suffixumok jelentései eredeti deiktikus jelentésüket elveszített pronominális gyökerekből [recte: «sound-continua» functio-nélküli végződéseiből] — tehát úgyszólván semmiből jöttek létre, s ha tehát a pers. suffixum és pronomen között volna is hasonlóság, ez csak külömböző causalis sorokba tartozó jelenségek egybeesése volna, magyarán: véletlenség, a melynek nincsen magyarázata s a melynek magyarázatát követelni non-sens.

Delbrück állítása, hogy Ludwig hypothesise tényleges alakjában («in ihrer vorhandenen Gestalt»: l. c. 132) általában nem nyerte meg a nyelvbúvárok tetszését, nagyon igaz, de éppen nem az az objektiv szempont, a melyből a theoriát elbirálni kell. Hány olyan hypothesis van, a mely a vélemények folytotonos hullámzása közepette szerzője adta eredeti alakjában tarthatta meg magát? A méltányosságnak legelemibb követelménye, hogy külömbséget tegyünk Ludwig alapgondolata és bizonyítása, valamint a belőle levonható consequentiák között (cf. Fick, GGA. 1881. p. 431. Hirt, IF. 17, 38). Az, hogy bizonyítása egész terjedelmében nem sikerült — s részben nem is sikerülhetett —, alapgondolatának geniális conceptióját s következtetéseinek óriási

horderejét nem alterálja. DELBRÜCK maga kénytelen visszautasító kritikájához a következő [az előző kiadásokban hiányzó] megjegyzést hozzáfűzni: «Es darf aber nicht unerwähnt bleiben, dasz sich die Ludwigschen Anregungen für die gesamte Sprachforschung fruchtbar erwiesen haben» (Einl.[5] 132). A ki a gondolatok sorsát figyelemmel szokta kisérni, nyomban megérti, mit jelent az, hogy egy haótátul üldözött s csaknem feledésbe merült hypothesis negyven éves mult után kezd elismerésre vergődni. Ha azt látjuk, hogy kiváló búvárok — bár nantes in gurgite vasto — mint tették lassankint magukévá LUDWIG alapgondolatát s hogy még többen nem tudva mennyire hatása alatt állottak, nem zárkózhatunk el annak beismerése elől, hogy ez a jelenség nem csupán az agglutinatiós theoria leromlásának symptomája, hanem az adaptatiós hypothesisben rejlő belső igazság kényszerítő erejének jele is.

(Folytatjuk.)

SCHMIDT JÓZSEF.

Gorond.

HEFTY a Nyr. áprilisi füzetében a m. *gorond* jelentését és elterjedését kellően megvilágítván a következő módon állapítja meg eredetét: «Ugyanazon ószláv **gręda* szónak északi szláv, lengyel *grąd—gorond* alakjával függ össze (l. Nyelvtudomány 3 : 11, Nyr. 31 : 36, 38 : 389)», l. Nyr. 40 : 169. Én az említett lengyel szóról azt mondtam: «Hogy a lengyel *grond* vagy *grąd* szó milyen eredetű, azt nem tudom», l. fönt a 10. l. Hát én nem tudtam volna, hogy a *gręda* szónak a lengyelben mi felel meg?! vagy a lengyelben valóban *grąd* lehet egy régibb *gręda*-ból? Az *ą*-tól igenis lehetne, hisz idézett czikkemben meg is mondom, hogy eredeti *ę*-nek a lengyelben igenis megfelelhet *ą* is, csakhogy ilyen *ę*-ből lett *ą* előtt a mássalhangzó j é s, v. ö. óbg. *gręda:* lengy. *grzęda*, dim. *grządka*, ellenben óbg. *ręka* több. gen. *rąkъ*: l. *ręka rąk*, dim. *rączka*, l. fönt 8. l. jegyz. No de különben is képtelenség, hogy a l. *grąd* «az ószláv **gręda* szónak északi szláv . . . alakja» volna. Azonban senki sem fog azon fönakadni, hogy HEFTYnek nem sikerült minden szó származását pontosan megállapítania, értekezésében («A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben») ez egészen alárendelt dolog, fő a becses, gazdag anyaggyűjtés, a melyért csak hálásak lehetünk neki. ASBÓTH OSZKÁR.

Komló és *kender.*

Néhai HEHN VIKTOR «Kulturpflanzen und Haustiere» cz. munkájában még azt bizonyítgatta, hogy a sör komlózása és a komló egyik legelterjedtebb neve (ném. *hopfen*, fr. *houblon*, klat. *humulus* stb.) német eredetű s a Rajna vidékéről jutott el Európa (és Ázsia) többi népeihez. Újabban szinte valamennyi kutató megegyezik abban, hogy a komlóval való fűszerezés épen megfordítva északról vagy északkeletről indult ki s szláv közvetítéssel terjedt el Középeurópában s hogy a komló klat. *humulus*, ób. *chmelĭ*, óskand. *humall* nevezetei aránylag kései, népvándorláskorabeli jövevényszavak valamely finn-ugor vagy török nép nyelvéből. A részletekben azonban már elég sok az eltérés. E. KUHN a KZ. XXXV : 313—4. lapján ezt írja: «Nach den überzeugenden Ausführungen R. KOBERTS in den Hist. Studien aus dem pharmakol. Institut der Universität Dorpat V, 152 kann es ... für einen Unbefangenen keinem zweifel mehr unterliegen, dass die Verwendung des Hopfens zum Biere von finnischen (namentlich ostfinnischen, resp. ostfinnischen und tatarischen) Stämmen ausgegangen ist und sich erst seit der Völkerwanderung mit dem Namen asl. *chmelĭ* (für **chŭmelĭ*), mlat. *humulus* aus wogulisch. *qumlịχ* u. s. w. nach Westen verbreitet hat». KUHN idézett czikke után indul BERNEKER (EtWb. 411) és WALDE (EtWb.[2] 372), a klat. *humulus*, ób. *chmelĭ* szerintük is «keleti finn és tatár» jövevényszavak s bizonyságul ők is a vogul *qumlịχ*-ra hivatkoznak. KLUGE etymologiai szótárának 7-ik kiadásában más nézeten van: «Das Nord. hat *humall* ... nach mlat. *humlo, humulus*, welche sippe zusammen mit slav. *chmelĭ*, magyar. *komló*, ngr. χουμέλι wohl finn. Ursprungs ist (finn. *humala*)». SCHRADER szerint végre (Sprachvergleichung und Urgeschichte[3] II, 253; ugyanígy a HEHN-féle Kulturpflanzen 7-ik

kiadásához írt javításokban) a szláv, skandináv és középlatin alakok végső forrása a csuvas *χumlâ*, tatár *χomlak*.

Látnivaló, hogy a forrás megjelölése elég határozatlan és ingadozó s hogy a részletekben is sok a tévedés. Talán nem lesz fölösleges e sokat vitatott kérdést egyszer finn-ugor és török oldalról is megvilágítani.

Azon kezdem, hogy a finnugorságra való hivatkozás tévedés. A komlónak egy finnugor nyelvben sincs olyan eredeti nevezete, a mely az ób. *chmelĭ*-lel és társaival kapcsolatba volna hozható. A finn *humala* (vót *umala*, észt, vepsz *humal*, lív *umal*, *umāl;* a *h-* lekopására vö. SETÄLÄ, Äännehistor. 324. kk.), a melyre KLUGE hivatkozik, nem eredeti finn szó, hanem vagy az óész. *humli*, *humall* átvétele (így THOMSEN, Indflyd. 117. l.), vagy — s ez a valószínűbb — orosz jövevény (or. хмелъ, vö. MIKKOLA, Berühr. 174. l.). A svéd-lapp *hombel* (FRIIS) az ó-norvég *humli*, svéd *humle* átvétele (vö. QUIGSTAD, Nordische Lehnw. im Lapp., 194. l.). A többi finnugor nyelvek *komló*-féle szavai két csoportra oszlanak. A mordvinErza *komľä*, *kombľä*, Moksa *komuľa*, *kɔmoľa*, *komľa*, valamint a cseremisz *umola*, *umla* régi csuvas jövevényszavak (vö. PAASONEN, Die türk. Lehnw. im Mordwinischen, Journ. de la Soc. Finno-ougrienne, XV, 2:37). A magyar *komló* (< **kumlau̯*, vö. OklSz.) szintén egy ó-csuvas, ill. Volga-bolgár **kumlaγ* alakot tükröztet vissza. Az obi-ugor nyelvek szavai (osztják *χomDàχ*, tavdai-vogul *k'umlåχ*) még fiatalabb, alig néhány száz éves jövevények a toboli tatárok nyelvéből (vö. PAASONEN, FUF. II, 121; KARJALAINEN, Mém. de la Soc. Finno-Ougrienne, XXIII, 111; GOMBOCZ, NyK. XXVIII : 159). Ugyancsak török jövevényszó az a vogul *qumliχ* is, a melyet KOBERT AHLQVIST vogul szótárából idézett, s a mely adat azóta könyvből könyvbe vándorolt.

Ezek után kétségtelen, hogy a szláv *chmelĭ*, lat. *humulus* forrását legfellebb a törökségben kereshetjük. Itt a következő alakok állanak rendelkezésünkre: csagataj *kolmak* (PAVET DE COURT.); kazáni tatár *kolmak* (BÁLINT); baskir *kumalak* (KATARINSZKIJ); kirgiz *kumdau* (RADLOFF); teleut. *kumdak* (VERBICZKIJ); kumandu *kumunak* (VERB.); szagai *kumnak*, sor. *kubanak* (RADL.); csuvas *χəmla*, *χomla*, *χəla* (PAASONEN, AŠMARIN). Az őstörök alapalak **kumlak*. Figyelembe vévén már most a török hangválto-

zások kronológiáját, a 6.—10. századra, midőn az átvétel megtörténhetett, két török alakot vehetünk fel: egy köztörök *kumlak v. *kumlaγ tipust s egy ócsuvas ill. helyesebben bolgár-török *χumla alakot. A választás e két alak közül nem nehéz; ha a szláv chmelĭ, klat. humulus; humulo, humelo, humlo csakugyan a törökségből valók, csak a bolgár *χumla alakra gondolhatunk. Mindenesetre figyelembe veendő, hogy a Volga-bolgárokat már a régi arab írók is szorgalmas földmívelő, kertészkedő népnek tudják. «Mindenféle magot művelés alá vesznek, — írja róluk Gardízí MHK. 164—5. l. — így a búzát, árpát, párhagymát, lencsét, paszulyt s ezeken kívül minden egyebet». Eszerint, legalább tárgyi szempontból, a bolg. *χumla > szl. chmelĭ származtatás nem volna valószínűtlen; hogy hangtani szempontból nem esik-e kifogás alá, döntsék el a szakemberek.*)

A komlóéval együtt a kender indogermán szócsaládja is azok közé tartozik, a melyeket Schrader és Hehn után finnugor eredetterületről szokás származtatni. Ha azonban a felhozott adatokat és bizonyítékokat közelebbről szemügyre vesszük, Sfhrader feltevése inkább veszít, mintsem nyer valószínűségben. A szóban forgó indogermán alakok, a melyek kétségkívül összetartoznak, bár viszonyuk ma sincs kellőképen tisztázva, a következők: gör. *κάνναβις* (> lat. *cannabis* > ol. *canape*, fr. *chanvre*, oláh *canepă*); ófn. *hanaf*, óész. *hampr*, svéd *hampa* (> finn *hamppu*, lapp *hampa*); ópor. *knapios*, litv. *kanāpės*, lett *kańepes* (> lív *kanīp*, *kānep*, észt *kanep*, vót *kaniva*), óbolg. *konoplja*, alb. *kanεp*, örm. *kanapʿ*, kurd *kinif*, újperzsa *kanab*, oszét *gän* «hanf» (vö. Miller Wsewolod, Die Sprache der Osseten, 92. l.), valamint az ói. *çaná-ḥ* «eine Hanfart» és oszét *san* «Wein» (Schrader, i. m. II, 193). Már most Schrader ismert elmélete szerint, a melyet Walde is elfogadott, e messze elágazó szócsalád végső forrása egy «finn (értsd: finnugor) *kana-pis ‚Hanfnessel' összetétel» volna. Ez a «finn compositum», a melynek megalkotásában Schradert, úgy látszik, csak a nehézségeket nem látó ember merészsége vezette, voltaképen egy cseremisz és egy permi szóból van megszerkesztve: cser. *kińe* + zürj. Wiedemann *piš*, permi Genetz *poš*, votják Munkácsi *piš*, *peš*. A zürj.-votj.

*) Egy *χumla-ból szl. chmelĭ nem lehetett. *A szerk.*

piš jelentése valamennyi forrás szerint csak «hanf», nem pedig, a mint SCHRADER (és WALDE is) gondolja, «nessel». SCHRADERT, úgy látszik, AHLQVISTnak egy derék, de ma már jórészt elavult munkája vezette félre (De vestfinska språkens kulturord, Helsingfors, 1871), a melyben ezt olvasta: «i wotjakiskan och Syrjänskan heter hampan *puš* eller *piš*, *hvilket ord egentligen är nässlans namn*». A csalán votják neve *pušnér*, zürjén és permi *pečor*; úgy látszik, AHLQVIST, hogy mi alapon, nem tudom, e két szócsaládot egyeredetűnek tartotta.

A cser. *kiňe* nem választható el a következő mordvin szavaktól: mord. Mokša *kańtf'*, Erza *kańź* «hanf», a melyek a mordvin hangviszonyok szerint *-p* végű szóból is származhattak (vö. PAASONEN, Mordw. Lautlehre, 38. l.). Semmi bizonyítékunk sincs arra nézve, hogy a cs. *kiňe*, md. *kańź* a finnugorság eredeti szókincséhez tartozott, s még mindig legvalószínűbb THOMSEN feltevése (Beröringer mellem de finske og de baltiske Sprog, 177. l.), hogy mindkettő ugyanabból a közös, ismeretlen harmadik forrásból származik, a honnan a gör. κάνναβις, ófn. *hanaf* stb. is valók. SCHRADER feltevését különben még egy más körülmény is valószínűtlenné teszi. Ha az indogermánok a kendertermesztést vagy legalább a vad kender felhasználását a finnugoroktól tanulták el, hogy értsük, hogy épen a finnugor nyelveknek nincsen a kenderre közös szavuk. A már említett mordvin-cseremisz és permi kenderneveken kívül harmadik névvel találkozunk az obi-ugor nyelvekben: osztják *pōlen*, *pūdén*, vogul *ponäl*. A kender finn és lapp neve skandináv ill. lett jövevényszó; hogy a magyarok sem ismerték a kender hasznát a török hatás kora előtt, kitetszik abból, hogy nem csak a *kender*, hanem a *csepű* és *tilolni* mesterszavak is török eredetűek.

Hátra volna még a törökség. A kender felhasználása az altáji népeknél kétségkívül ősrégi időkbe nyúlik vissza. Nem csak a kendernek van az összes török nyelvekben (a jakut kivételével) közös neve (köztör. *kändir*, kazáni tatár, baskir *kindər*, kara-kirgiz *kəndər*, nogai-tat. *kəndərəš*, csuvas *kanDər*), hanem még a *tilolás*, *csepű* stb. neve is közös török ill. török-mongol műszó. SCHRADER nem is habozik a t. *kändir*-t is a gör. κάνναβις családjához vonni, önkényesen így tagolván: *kän-dir*. Csakhogy ezt a feltevést semmivel sem tudjuk támogatni; a török-

ségben *-dir* denom. névszóképző nincsen, s olyan *dir* vagy *tir* alakú önálló szó sem, a mely egy felteendő *kändir* összetétel második tagja lehetne.

Mindezek után, azt hiszem, ha nem akarunk délibábot kergetni, érjük be annyival, a mennyit KLUGE mond a német *hanf*-ról és családjáról: scheint nicht indogermanisch zu sein.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Csinál.

Innen-onnan 30 éve lesz, hogy HALÁSZ azt mondhatta még, hogy a *keresztelni* ige nem lehet «az ószláv *krŭstiti*-nak a mása, mint Miklosich állítja, mert ebből nyelvünkben *keresztál* vált volna», l. Nyr. 12 : 99. Én egy évvel rá első munkámban, a mely a magyar-szláv érintkezéssel foglalkozott, mint kezdő ezen a téren hűségesen ismételtem ezt és ennek bizonyságául hivatkoztam a *činiti*-ből lett *csinál* igénkre, a melyet akkor még egyetlen szláv eredetű magyar igének hittem, l. NytK. 18 : 350[2]. Hogy ez mekkora tévedés volt, azt később magam mutattam ki a «Szláv igék a magyar nyelvben» czímű czikkemben, a melyben 20, mondd húsz, magyar igét állítottam össze, a melyek szláv eredetűek, l. Nyr. 25 : 113—116, vö. «Az igeszók átvételéről» írt későbbi czikkemet is, u. o. 30 : 221—224, és a *Perelni* igéről írt fejtegetéseimet, u. o. 31 : 308—312. E czikkeimből egészen kétségtelenül kitünik, hogy *-iti*-re végződő szláv ige a magyarban csakis *-ël* vagy *-ol*-végű lehet, ha az ige *-ál*-végű a magyarban, a mintául szolgáló szláv ige csakis *-ati*-végű lehetett. A *csinál* ige tehát nem felelhet meg szláv *činiti*-nek, hanem csakis egy gyakorító *čiňati*-nak. Ezt a következtetést határozottan le is vontam egy később megjelent értekezésemben, a melyben egyebek közt azt mondtam: «Én azt hiszem, nincs magyar nyelvész, a ki a *csinál* alakot egy *činiti* igéből meg tudja magyarázni», l. NytK. 30 : 75. Eddig ezt nem is kisérlette meg senki, pedig azóta több mint tíz év mult el, de újabban HORGER iz SIMONYI is úgy beszélnek a *csinál* igénkről, mintha most sem volnának tisztában vele, mert bizony nem *csinál*-ból lett *csinyál*, a mint ők hiszik, l. HORGER Egy ismeretlen hangtörvény 11. l. és Nyr. 40 : 247, hanem kétségtelenül *csinyál* a régibb, a szláv *čiňati*-nak megfelelő alak, *csinál* pedig csak később keletkezett a *csinyál*-ból.

ASBÓTH OSZKÁR.

Kócz.

Hogy a mi *kócz* szavunk szláv eredetű, arra tudtommal eddig senki sem mutatott rá, engem ALEXICS vezetett rá, a ki azt a föltevését közölte velem, hogy a m. *kócz* régebbi **kolcz*-ből való és hogy úgy mint a vele egyjelentésű oláh *cîlţĭ* egy szláv *klъkъ* többes nominativusából eredt. Nem tudom, hogy A. ilyen præcise fejezte-e ki magát, mert beszélgetésünk egy pár hónappal ezelőtt folyt le, de annyi tény, hogy helyes úton járt és hogy nekem most már igen könnyű volt a szó szláv eredetét egészen kétségtelen módon be is bizonyítani.

A nélkül, hogy A. éleslátását és találékonyságát kisebbíteni akarnám, meg kell jegyeznem, hogy A. könnyebben juthatott arra a föltevésre, hogy a magyar szó szláv eredetű, mint akármelyikünk, a *kócz* ugyanis a magunkféle ember életében vajmi kis szerepet játszik, csak ha egy nyelvet igen apróra ismerünk, tudjuk annak a nevét, akkor sem használjuk gyakran, olvasmányunkban sem találkozunk vele sűrűn. A.-nak azonban könnyen föltünhetett, hogy a magyar *kócz* és annak oláh neve, a *cîlţĭ* (*ţ* = cz!) erősen összecsengenek, azt is tudta, hogy a magyar hosszú *-ó-* gyakran eredetibb *-ol-* helyett hangzik, hogy tehát az *l* is meglehetett valaha a magyar szóban, a mely az oláh szóban hangzik. Ezzel voltakép meg is volt már a kérdés oldva, mert hogy az oláh szó szláv eredetű, azt már régen tudjuk, megmondta azt MIKLOSICH már 1860-ban: клъка trama — кълцй pl. m. stupa; кълцъеск vb. rupfe», l. Die slav. El. im Rum. A *klъka* igaz mást jelent és itt sajtóhiba *klъkъ* helyett, de már az 1862—1865 megjelent Lexicon palæoslov.-græco-latinum cz. szótárban az oláh szó helyesen a *klъkъ* czikkben található, csakúgy mint az Etym. Wtb.-ban is a *klŭkŭ* címszó alatt. Utána ŞAINEANU is említi az oláh szláv eredetét:

«*câlţĭ* [sl. *klukŭ*]*) m. pl. Werg» Dicţ. rom.-germ., TIKTIN pedig meg is mondja egészen világosan, hogy a többesszámú oláh szó az óbg. *klŭkŭ* többes nom.-ból keletkezett, jeles szótárában ugyanis a *câlţĭ* czikk végén azt olvassuk: «Et. ksl. *klŭkŭ*, pl. *klŭci*». A nemszlavista aránylag még legkevesebb okulást fog épen ott találni, a hol talán első sorban keresi, MIKLOSICH szófejtő szótárában, mert ott a *klŭkŭ* czikkben egyetlen egy szláv *c*-és alak sincs megemlítve, csak a czikk legvégén álló oláh «*kelcĭ* werg» szó sejtetheti vele, hogy talán ilyennek is kell lennie. De egyet mégis ki lehet belőle olvasni, a mi becses útmutatásul szolgálhat nekünk: a kócz neve a szláv nyelvekben gyakran többesszámú alakot visel; ilyen M. összeállításában «b. *klъčišta* plur. werg», «s. *kučine* plur.», ilyen ámbár M. ezt nem mondja meg expressis verbis a «p. *kłaki* haarzotten», «klr. *kłoky*» is. Anyanyelvéből nem idéz M. ide tartozó szót, de PLETERŠNIK szótárában azt találjuk, hogy «*kôlke* f. pl. Werg, Caf (Vest. I. 4.; *kuke* Cig.)» és ha JANEŽIČ német-szlovén szótárában keressük a Werg szót, ugyan más, de szintén többnyire többesszámú kifejezéseket találunk.

Minthogy azonban tudjuk, hogy egy óbg. *klъkъ* szónak több. nominativusa csakis *klъci* lehetett, kézzel fogható most már az a tény, hogy az oláh és a magyar szó egyaránt csakis egy ilyen többesszámú alakból lehetett; az oláh hangzásban közelebb áll szláv mintájához, a magyar *kócz*, a melynek régebben **kolcz*-nak kellett hangzania, úgy viszonylik egy szláv *klъci*-hez mint *dolg-* (a *dolgot*, *dolgok*-féle alakokban) az óbg. *dlъgъ*-hoz, vagy *bolgár* a *blъgari*-hoz, *bolha* a *blъha*-hoz, vagy ha még csattanósabb analogiát keresünk, mint a *csónak* szavunk egy föltehető **člъnъkъ* szóhoz, v. ö. AŠBOT Refleks slov vida *trъt—trьt* 37. l. (k. l. a Sbornik statej po slavjanovêdêniju II. kötetéből). MIKLOSICHnál a lex. palæoslov.-ban csupa többesszámú alakot találunk a *klъkъ* czikkben, a mely így kezdődik: «*klъkъ* m. κρόκη, trama pl. n. *klъci* ioann. 197. lev. 13. 48 in antiqua editione», épígy VOSTOKOV egyházi szláv szótárában vagy SREZNEVSKIJ óorosz szótárában is, a hol egyebek közt a következő mondatrész olvasható: riza, i prjadeno, i *klocy* (τὸ ἱμάτιον

*) A *klukŭ* sajtóhiba *klŭkŭ* helyett.

ἢ τὸ στήμων ἢ ἡ κρόκη; subtegmen), l. Materialy *klokъ* a. Az élő szláv nyelvekből, a melyek egy részében az analogia hatása következtében a *c* a többes nominativusban helyt adott a többi alakokban található *k*-nak, még ma is biztosan kiolvashatjuk, hogy az épen említett *klъci*-féle alak valaha az egész szlávságban ismert neve volt a kócznak. Miklosich szófejtő szótárában igaz csak a lengyel *kłaki**) és kisorosz *kłoky*-t említi, de föltaláljuk annak nyomát más szláv nyelvekben is. A csehből M. csak az egyesszámú *kluk*-ot idézi, de a rendes, úgy látszik, a többesszámú *kluky*, Ranke a Werg szó alatt csakis ezt említi, Gebauer nyelvtörténeti szótárában is csupa többesszámú alakokat találunk, l. Slovník staročeský 3. *kluk* alatt. A tótban is, úgy látszik, csak a *klky* többes igazán népies szó, a Jančovič, Loos és Mičátek szótárában található egyes nőnemű *klka* a várható és Bernoláknál egyedül is említett hímnemű *klk* mellett, helytelen abstractio lehetne a többes nom. *klky*-ból, a melyen nem lehet megismerni, hogy hímnemű vagy nőnemű szó. Bernolák a többes «*klki*» gen.-át is kiteszi: «gen. *kow*», ez pedig csakis hímnemű szónak az alakja lehet. A tót szót külömben Miklosich nem említi, a mai szerbből, mint már fönt láttuk, csak egy az idetartozó szóból képezett, de szintén többesszámú szót idéz: «s. *kučine* plur.», a tőszót csakis a régi szerb nyelvből és csak egyes számban idézi: «as. *klъkъ*». Ennek a mai szerbben *kuk* felelne meg, lássuk ezt a horvát akadémia nagy szótárában! Az illető czikk így kezdődik: «1. Kûk m. kučine. — Naj češće u množini (kuci?)», azaz a *kûk* szót ez a szótár a Miklosichtól is s. (= szerb) alatt idézett többesszámú *kučine* szóval magyarázza és hozzáteszi, hogy többnyire többes számban használatos, tehát az irodalmi nyelvben nominativusa *kuci* volna (v. ö. óbg. *vlъkъ* «farkas»: több. nom. *vlъci* = szb. *vûk* : *vûci*), de minthogy ezt az alakot sem az élő nyelvből, sem az irodalomból nem ismeri, a szerkesztő — akkor a tudós ragusai Bud-

---

*) A lengyel *kłaki* igenis kóczot is jelent, nemcsak «haarzotten»-t' a mint M. mondja, van l. közmondás is, a mely így szól: Taki to doktór, jakz kłaków batog «olyan doktor, mint a kóczból csavart bot». A «haarzotten» jelentés külömben szintén tükröződik a magyarban, v. ö. a *kóczos* melléknevet.

MANI — kérdőjelt tesz melléje. Valamivel odább így folytatja: «A szótárak közt Daničićnál: klьkь ‚stuppa' (tulajdonkép csak többesben, valamint a most használt *kučine*)». De a modern példákban is csupa többesszámú alakot találunk, az egyesszámú *kûk* tehát merő abstractio, és csakis az lehet kérdéses, vajjon a többes nom., a melyet voltakép a czikk élére kellett volna tenni, él e még azokon a vidékeken, a hol a szó még használatos, a régi **kûci* alakban vagy pedig az analogia hatása alatt *kûki* lett belőle, a mely alakot BUDMANI a ča-nyelvjárásból idéz.

Összefoglalom egészen röviden az eredményt. A szláv nyelvekben a *kócz* neve valaha a többesszámú *klъci* volt, a melyet óbg. forrásokból ismerünk; csaknem valamennyi élő szláv nyelvben még ma is él a megfelelő kifejezés és a nép ma is többes számban használja. Az oláh *cîlţĭ* (a *câlţĭ* csak más helyesírás) híven megfelel az óbg. *klъci*-nek, a magyar *kócz* csakis régibb, eddig tudtommal ki nem mutatott **kolcz*-ból keletkezhetett, a mely az óbg. *klъci*-nek tökéletesen megfelelhet! Ennek a tényállásnak a megismerésére pedig rávezetett bennünket az oláh nyelvben hívebben megőrzött hangállomány, a melyre engem ALEXICS collegám figyelmeztetett. ASBÓTH OSZKÁR.

Strînşte.

A nyáron, kutatva a kolozsvári ref. főgimnázium könyvtárában, egy magyar daloskönyvben («Petrovay-codex») rábukkantam egy 48 soros oláh szerelmes versre is. A további nyomozás azután igazolta föltevésemet, hogy ez az 1672-ben Petrován (Máramaros-m.), latin betűkkel s magyar ortografiával írt költemény magyarból van fordítva. Eredetije megvan THALY KÁLMÁNNÁL (Vitézi énekek, II. 47.) és a «Vásárhelyi daloskönyv»-ben (89.). Ebben a versben, mely az oláh litteratura legrégibb szerelmes költeménye és műfordítása, előkerül a következő sor: «*Sztrenste* re cze te bukurÿ reuteziÿeÿ mále?» (21. s.) A *strînşte rę* ebben a sorban annyit jelent: «rossz *szerencse*, balszerencse, balsors». Ez az adat is azt bizonyítja, hogy a *strînşté* megvolt a régebbi oláh nyelvben, a honnan csak a bolgárból kerülhetett (v. ö. a «szerencse» czikket e folyóiratban II. 108—109. l.). Ennél régebbi adatot is idézhetek az 1564 táján nyomtatott «Molitvelnicul diaconuluĭ Coresi» cz. könyvből: «Pre ĭa nu voĭu lăsa pănî la moartea mea, nici în *strînşte* rea, nici în bună: Őt nem hagyom el halálomig, sem rossz *szerencsében*, sem jóban». Lejebb néhány sorral már a «strînşte» *strîşte*-nek (*n* nélkül) van írva. (Prinos luĭ D. A. Sturdza, 265. l. Bukurest, 1903.) ALEXICS GYÖRGY.

A LATIN *VOLO* ALAKJAI ÉS ÖSSZETÉTELEI.

A *volo*, *volunt*-féle alakok *o*-ja az uralkodó felfogás szerint nem az *o*- ablautformája a *vellem*, *velis*-féle alakokban megjelenő *u̯el*-gyökérnek (v. ö. Stolz: Latein. Gramm.[4] 43. l. Sommer: Handbuch der lat. Laut- u. Formenlehre. 180. l.), hanem ugyanaz a forma, melyben azonban az *e* a rákövetkező gutturalis *l* (*ł*) hatása alatt *o*-vá változott. A latin *l* t. i. az összes mássalhangzók és a velaris magánhangzók előtt gutturalis, a palatalis magánhangzók és *l* előtt (tehát *ll* esetében) pedig palatalis természetű lett volna. Ennek a felfogásnak megvannak a bizonyítékai, de megvannak a nehézségei is. Ez utóbbiakat Sommer (l. c. 583. l.) a *nolim*, *nolimus*-féle alakokban látja és épen ezért a jegyzetben megjegyzi a következőket: «Vielleicht hat übrigens im negierten Verb hier bereits ursprachlich *o*-Vokalismus der Wurzel vorgelegen, also **ne-u̯oli-em*; darauf weisen einige angelsächsische Formen: 3. pl. *nellađ* neben einfachem *willađ*, letzteres aus idg. *u̯el*, ersteres aus urgerm. *ni-wal* = idg. **ne-u̯ol*». Ennek azonban a latinra nézve alig van jelentősége, még ha Sommer következtetése helyes is. Végre ezek a *nolim*-féle alakok nem is szabálytalanok (v. ö. Stolz i. m. 260. l. hol e föltevés szükségességét visszautasítja), de lehet az is, hogy analogia útján keletkeztek, a minthogy a *malim*-féle alakok — Plautusnál még *mavelim* (Capt. 516. Men. 720. s i. t.) — egészen bizonyosan így jöttek létre.

A nehézséget a *volt*, *voltis* és a *vellem*-féle alakok okozzák. Az a gutturalis *l* a latinban nem egyéb, mint az *l* alkalmazkodása a következő hanghoz (v. ö. Sievers, Phonetik[5] 185. l.). Meg tudom tehát érteni, hogy velaris hangzók és mássalhangzók előtt gutturalis, palatalis hangzók előtt palatalis az az *l*, de hangphysiologiailag nehéz egészen megérteni, hogy az ilyen

alkalmazkodásnál mért legyen az *l* gutturalis természetű a palatalis és dentalis mássalhangzók előtt. A mennyiben ez megtörténhetik, ez valószínűleg csak sekundär elharapózása az *l* ilyen természetű kiejtésének. Ez volt az eset valószínűleg az umberek nyelvének egyik érdekes jelenségénél. Ebben a nyelvben t. i. (v. ö. BUCK: A Grammar of Oscan and Umbrian 68—69. lk.) szókezdő *l* nem fordul elő és a tudomány azt gyanítja — bár többen kétségbe vonják — hogy gutturalis természeténél fogva *u̯*-vá változott. Valószínűnek tartom, hogy eredetileg csak a velaris magánhangzók előtt állott be ez a fejlődés és azután — minthogy a szó elejéhez volt kötve az ilyen kiejtés — minden ilyen esetre kiterjedt.

Eme hangphysiologiai nehézségek mellett azonban vannak még nyelvtörténeti nehézségek is. Ilyet nyújt az *ll*-nek sajátságos hatása, mely szigorúan megtartotta az *l* palatalis természetét. Igen ám, de ez az *ll* miből lett? *Pellis* a **pel-n-is*-ből (v. ö. STOLZ[4] i. m. 139. l.), *percello* a **cel-d-o*-ból (STOLZ, 145. l.), *vello* a **vel-s-o*-ból és *velle* a **vel-se*-ből. Szóval, kellett lenni egy időnek a latinban, mikor az *l* a dentalis előtt állva, még nem volt gutturalis természetű, mert hiszen az csak nem valószínű, hogy ez a gutturalis természetű *l* hatása alatt *o*-vá változott *e* a consonansok assimilatiója után visszaváltozott volna *e*-vé. Ide tartozik még az umber nyelvnek egy sajátságos tüneménye. Ebben a nyelvben az *l* a *t* előtt korábbi időkben mindenütt elveszett (pl. umbr. *muta* [Tab. Iguv V. b. 2]: osk. *moltam*, lat. *multa*); csak a későbbi, sekundär imperativusokban maradt meg (pl. *veltu* Tab. Iguv. IV. 21.), melyekben eredetileg egy vocalis állott az *l* és *t* között. Ha ez az *l* már az italiai ősnyelvben gutturalis lett volna, akkor vagy megmaradt volna, vagy pedig maradt volna valami nyoma, mint pl. a franczia *autre*-ben a latin *alter*-rel szemben. Ez a példa ugyan nem sokat bizonyít, mert — sajnos — nem tudjuk biztosan, vajjon az az *au* tényleg *a*+*u* volt-e a kiejtésben. Legalább FESTUS egy helyéből («a colore *auri*, quod rustici *orum* dicebant»; 202. 13. THEWREWK) úgy látszik, mintha *au* = *o* lett volna már a vulgaris latinság kiejtésében. Épen ezért BUCK (i. m. 69. l.) másik példája (alnémet *koud*: angol *cold*) sokkal többet bizonyít abban az irányban, hogy a gutturalis *l* el nem veszett, hanem *u*-vá változott.

Mindez — ismétlem — nem akarja azt mondani, hogy az *l* a dentalisok előtt nem volt gutturalis, hanem azt, hogy csak később lett azzá. Ennek aztán vannak bizonyságai is. A latin grammatikusok — több-kevesebb eltéréssel — tisztán megállapítják a tényt, hogy az *l* a consonans előtt másként hangzott, mint vocalisok előtt. Adatuk értékéből — sajnos — sokat levon az a körülmény, hogy a palatalis és velaris magánhangzók előtt álló *l*-t nem választják ketté, a mi nyilván arra mutat, hogy az ő kétféle *l*-jük közt nem azt a különbséget érezték, a mit mi a palatalis és gutturalis *l* között. De a BRUGMANN által (Kurze vergl. Gramm. 216. l.) felhozott példa: *mulsus* a **melsos* ból mutatja, hogy később már az *s* előtt is máskép alakult a latinban az *l*, mint a **vel-se*, **vel-so* alakok korában. Ez alakok szembeállítása élénken megvilágítja a kétféle alakok közötti nyelvtörténeti kapcsolatot.

Ha ezek a megfigyelések helyesek, akkor olyan nagyon régi alakokat, mint a *volt* és *voltis*, nehéz lesz úgy magyarázni, hogy az *o*-vokalismus itt is a gutturalis *l* hatása volna. Ezt a két alakot külömben széjjel szokták választani, úgy, hogy a *voltis*-ra egy **u̥l-tis*, a *volt*-ra pedig egy **u̯el-ti* alapalakot tételeznek föl. (V. ö. SOMMER i. m. 580. l. STOLZ i. m. 260. l.) Teszik ezt azon az alapon, hogy az athematikus igéknél az accentus hatása folytán a singularisban a teljes, a pluralisban a gyöngébb tő állott, minthogy itt az accentus a ragra esett. A jelenség az indog. alapnyelvben kétségkívül megvolt és az indusból (v. ö. *ásmi* — *smás* etc.), valamint a görögből eléggé ismeretes. De hogyha ez a magyarázat a *volt* és *voltis*-ra nézve helyes volna, akkor az egész italiai nyelvterületen ez volna az egyetlen érdekes eset, a melyben az indog. accentus hatásának nyoma maradt volna. Ez az egyetlen példa azonban nem sok hitelt érdemel. Nemcsak azért, mert BRUGMANN mondja (i. m. 63. l.), hogy az indog. szóaccentusnak az egész italiai nyelvterületen semmi nyoma sem maradt, hanem azért, mert a latinban nyilvánvalóan egészen másként fejlődött az a kevés athematikus alak is, a mi fönnmaradt. Az *eo* és *fero* igék athematikus alakjaiban ott maradt ugyanaz a teljes tő, a mely a thematikus alakokban jelentkezik. Az *īmus* alak *ī*-je ősi *ei*; tehát ugyanaz, mint az *e(i̯)o* alaké. Hogy hogyan történt akár a thematikus és athematikus alakok különválása, akár a teljes tőnek

az athematikus pluralis alakokba való benyomulása (v. ö. STOLZ i. m. 256. l.), azt ezeknél — sajnos — ép oly kevéssé tudjuk, mint az *esse* segédige alakjainál. De ez utóbbiaknál mégis látunk egy sajátságos jelenséget. Azt t. i., hogy a teljes és gyönge tő a szerint változik, a mint az illető alak thematikus, vagy athematikus-e. És, hogy mennyire nem érvényesült itt annak az ősi accentus-törvénynek a hatása, mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a gyöngült tő — singularisban és pluralisban egyaránt — épen a thematikus alakokban jelenik meg, vagyis azokban, a melyeknél az ősi accentus-törvény sohasem volt érvényben.

Szóval, a latin a flexio és accentus eme viszonyát teljesen felforgatta és igy semmi jogunk épen a *volt* és *voltis* alakokat ezen az alapon szétválasztani egymástól. De a latin, míg egyrészről az accentus és flexio viszonyát felforgatta, másrészről teremtett egy új viszonyt, mely az *esse* igénél meglehetős tisztán alakult ki: a flexio és a tő viszonyát, olyformán, hogy athematikus flexiónál más tő jelenik meg és ismét más tő a thematikusnál. Szabályról természetesen kissé nehéz lesz beszélni, már csak azért is, mert a jelenség okáról egyelőre sejtelmünk sem igen lehet — de tény, hogy az *esse* alakjainál a jelenség anynyira tiszta, hogy — kellő változtatással — talán jogunk van a *volo* alakjaira is kiterjeszteni. Az egyes 2. személy *vis* alakját azonnal ki kell hagynunk a játékból, mert ez egy merőben idegen basis tovafejlődése. De ezek alapján talán elmondhatjuk, hogy a *volo*-nál is két tővel állunk szemben: a thematikus *volo*, *volunt*-féle alakoknál a teljes, *e*-vocalismusú *u̯el*-tővel, az athematikus *volt* és *voltis* alakoknál pedig a gyöngült *u̯l̥*-tővel (liquida sonans-szal). Az alapalakok itt tehát — egyenlő megitéléssel — **u̯l̥-ti* és **u̯l̥-tes* lettek volna. A változtatás az *esse* alakjaival szemben tehát az volna, hogy ott a gyöngült tő épen megfordítva, a thematikus alakoknál jelenik meg.

Nem lehetetlen, hogy ez a föltevés téves, de bizonyos, hogy erre a föltevésre az elmondottakon kívül még más jelenségek is egyenesen rákényszerítenek. A *volo* ige összetételei közül a *malo* alakjai az ismert hangtörvények szerint olykor nehezen magyarázhatók és bizonyára sok közöttük az analogia útján képzett alak. Nem úgy a *nolo* alakjai. Ezek a nagyobbára rendkívül régi (erről alább!) alakok az egyébként is ismert hangtörvények

szerint jórészt magyarázhatók. A *nolo* az eredeti **neu̯elo*-ból a **nou̯elo* és **nou̯olo* alakokon keresztül fejlődött, Mindkét hangtörvény eléggé ismeretes. Az első szerint (STOLZ i. m. 43.) az indog. *eu̯*-ból az egész italiai nyelvterületen *ou̯-* lett (*novus:* gör. νέϝος; *novem:* gör. ἐννέϝα; ind. *náva*). A második szótagban ez esetben az *o* a gutturalis *l* hatása is lehet és akkor az *u* kiesése után, a mi két egyenlő vocalis között mindig bekövetkezett, beállt a contractio. A coniunctivus alakjaiban az *l* nem gutturalis. De azért ezek az alakok is szabályosak. Van t. i. egy hangtörvényünk, mely szerint az *ou̯e—ou̯i*-alakok, ha az *o* accentuálva volt, *ou̯o*-vá lettek és azután összevonattak. A törvény első fogalmazásában (SOLMSEN: Studien zur latein. Sprachgeschichte 82. és köv. lk.) úgy hangzott, hogy *u̯e* és *u̯i* hangsúlytalan állásban *o*-vá lett (a III. kiadásban 33. l, még STOLZ is így hozza); azonban STOLZ (Indog. Forschungen XIII. 111. és köv. lk.) egy dolgozata óta ezt a fogalmazást fogadják el. (V. ö. SOMMER i. m. 175. l.; BRUGMANN i. m. 105. l.) E szerint tehát a **no-u̯elim—*nou̯olim—nōlim* is egészen szabályos. A mi a hangsúlyt illeti, ezekre az alakokra nézve természetesen még az ősi italiai accentust kell föltételezni, mely mindig a szó első szótagján állott. Ezért lehetett pl. a **cou̯entio*-ból *contio* s í. t. (V. ö. STOLZ i. m. 53. l.)

Ezekkel a tényekkel szemben önként fölmerül a kérdés, hogy e **nou̯elt* vagy **nou̯olt*, illetve **nou̯eltis* vagy **nou̯oltis* alakokban — ha ezek tényleg joggal föltételezhetők — miért maradt el a contractio. Hiszen nemcsak az említett hangtörvények, de még a legegyszerűbb analogia is követelhette volna, hogy, a mint egy *volo*-val szemben áll egy *nolo*, egy *volunt*-tal *nolunt*, ép úgy álljon szemben egy *volt*-tal a *nolt*, egy *voltis*-szal *noltis*. És íme, ezek az alakok sehol sincsenek, mert az egyetlen *noltis* alak, a mit DIOMEDES grammatikus (KEIL: Grammat. Latini I. 386.) emleget, és a melyben egy nyelvtudós sem bízik, valóban teljesen megbízhatatlan. A **nou̯elt*-féle alaknál még csak meg volna valamelyes magyarázata az összevonás elmaradásának. Az említett *ou̯e—ou̯o—ō* szabály alól t. i. kivételt képeznének azon esetek, melyeknél az *e* a szó utolsó szótagjában áll. Ez a kivétel magyarázható, minthogy az ilyen esetekben az *e* legtöbbször már a suffixumhoz tartozott és könnyen érthető, hogy egy *boves*

alakban a hasonló flexiójú plur. nom.-ok vagy acc.-ok végződésének analogiája megőrizte az *es* végződést. Ide tartoznék azután SOMMER (i. m. 175. l.) szerint a **nouelt* és *nouem* esete. Azonban a **nouelt* alakban SOMMER nyilvánvalóan ellentmond önmagának. Hát meddig volt az az alak **nouelt* és mikor lett a gutturalis *l* hatása alatt **nouolt*-tá? Mert az bizonyos, hogy abban a pillanatban, a mint **nouolt*-tá lett (még pedig nem az *oue—ouo—ō* törvény, hanem a gutturalis *l* hatása alatt), akkor rá nézve az a törvény is érvényes volt, mely szerint *u* két egyenlő hangzó között föltétlenül kiesik és az összevonás beáll. Ezzel SOMMER vagy hallgatólag elismeri azt, a mit én fönnebb mondottam, hogy t. i. a gutturalis *l* a dentalis előtt csak sekundär fejlődés, vagy odajutunk, hogy *nolo* régibb alak, mint az egyszerű *volo*. De, ha el is fogadnám ezt a magyarázatot a **nouelt*-re vonatkozólag, mit csináljak a **noueltis* vagy **nouoltis* alakkal? A dolog még nehezebbé lesz, ha meggondoljuk, hogy ezek az alakok — *későbbi időkben* — nem fejtettek ki olyan határozott ellenállást a contrahált, vagy synkopált formák képzése ellen. Gondoljunk csak a plautusi *sultis* = *si voltis* alakra (pl. Capt. 456.), mely egyszerűen a *sīs* = *si vis* (Trin. 650. Mil. 182. s i. t.) alak analogiájára képződött. Arra mutatnak ezek az alakok, hogy a *volt, voltis* különállása épen az *olyan nagyon régi tagadó összetétel*ben ősidőktől fogva kijegeczesedett, ezekre az alakokra nézve annyira jellemző lett, hogy későbbi korok ezen már nem változtathattak.

Azt hiszem ezek után, hogy nem lehet más magyarázat, mint az, a mit már fönnebb mondottam. A *volt* és *voltis* ősei a **ul-ti* és **ul-tes* voltak és ezeknek egyenes és rendes megfelelői: lat. *volt* és *voltis*. A *ne* ősi tagadószócskával való összetétel is rendkívül régi; már PLAUTUSnál is — a hol a *malo* alakjai mindig összevonatlanok — a *nolo* alakjai teljesen rendben vannak egészen a *vis, volt* és *voltis* alakokig, melyek sohasem vonattak össze. Mármost nem lehetetlen, hogy az összetétel bizonyos **noulti* vagy **noul-tes* alakokig tényleg eljutott, de innét nem mehetett tovább, mert az *u* után nem állott sem *e*, sem *i*, sem *o*, hanem *l*. Minthogy az összeolvadás nem mehetett tovább, ezek az alakok már jókorán elszakadtak a schemától és a teljesen különálló *vis* alakhoz csatlakoztak, megőrizvén avval

együtt különállásukat a tagadó összetételnél. És ez a magyarázat sokkal természetesebb, mint a régi, SOLMSENtől eredő felfogás, hogy egy **néolt* azért nem vonódhatott össze, mert a hangsúly a *ne* szótagra esett. Ha a fejlődésnek ebben az állapotában az összes alakok hangsúlya még az első szótagon volt, nagyon különös volna, hogy éppen csak ennél az alaknál állt volna útjában az összevonásnak: ha pedig (a mi külömben nehezen megy) oly késő alaknak akarjuk tartani, hogy rá nézve a classikus hangsúlyozást tartjuk mértékadónak, akkor a **neóltis* alak okoz nehézségeket.

Igen ám — mondhatná valaki — ez az egész föltevés nyelvtörténetileg már csak azért sem valószínű, mert hiszen még PLAUTUS nyelve is őrzi az ősi *nevis*, *nevolt* és *nevoltis* alakokat, szóval az a bizonyos elszakadás nem lehetett olyan régi, a minthogy az sem valószínű, hogy a tagadó összetétel egészben véve olyan régi. Ez utóbbira nézve csak annyit, hogy LINDSAYnak (Die latein. Sprache; ford. NOHL, 261. l.) egy igen helyes megjegyzése szerint a *levis* (gör. ἐλαχύς; ind *laghúṣ*) és *brevis* (gör. βραχύς) alakok azért őrizték meg *eu*-jüket, mert akkor nyerték ezen alakot, mikor az indog. *eu*-lat. *ou*-változásról szóló törvény már nem élt. Ezen alakok *v*-je az indog. *g*ᵘ*h* (labiovelaris media aspirata) rendes megfelelője a latinban, bár nem az egész italiai nyelvterületen (az osk-umber nyelvekben *f*). Azért a *brevis*, *levis* alakok bizonyára igen régiek. De az az *ev*-*ov*-változás, mely ezeknél az alakoknál régibb, szükségszerű előfeltétele a *nolo* ige alakjaiban végbement minden contractiónak, a *ne* szócskával való összetétel tehát ősi italiai termék, melynek, ha a többi italiai nyelvben nem találjuk nyomát, ez csak véletlen és ezen nyelvekről való ismereteink fogyatékosságának következménye. Egyébként láttuk fönnebb SOMMERnek az angolszászban tett megfigyelését, mely szerint nem is csak italiai, hanem egyenesen indog. compositióval állunk szemben; mert az egyszerű és a tagadó ige közötti különbséget a germán nyelvterületen is megtaláljuk. A mi azokat az ősi (?) plautusi alakokat illeti, tény, hogy ezeket STOLZ (i. m. 260. l.) oly régieknek tartja, hogy bennök nem lát m é g igazi compositumokat («dass offenbar *noch* nicht univerbiert war»). Ez a nyilatkozat azonban a plautusi nyelvhasználat meglehetős

félreismerésére vall. Sokkal helyesebb úton jár LINDSAY (i. m., 629. l.), a ki legalább felismeri, hogy ezek a fejlődésnek ugyanazon fokán állanak, mint a *non volt, non voltis* alakok. A dolog PLAUTUSnál egészen világos. Nála a *ne* mint egyszerű tagadószócska a sokkal fiatalabb *non* mellett még nem veszett el egészen; sőt az ő korabeli nép nyelvében valószínűleg még túlnyomó volt a *non*-nal szemben. PLAUTUSnál a két alak még küzd egymással. Nemcsak a *volo* alakjai előtt, hanem egyébként is áll *ne* a *non* helyén (v. ö. Most. 307. Mil. 599. Mil. 631. s í. t.) és viszont a *nolo* összevonatlan alakjai is előfordulnak *non*-nal (Capt. 309. Men. 788. Mil. 682. s. t.). PLAUTUSnak a *nevolt* teljesen ugyanaz, mint a *non volt*; talán két szónak is érzi (ilyen, de csakis ilyen értelemben helyes a STOLZ idéztem nyilatkozata), és igazán nem tehet róla, ha a kiadói egy szónak írják. Ezek az alakok külömben a contractio irányában úgy sem fejlődhettek volna tovább, hiszen az első föltétel, az *ev-ov*-változás már nem élt.

Ezekben akartam a *volt* és *voltis* alakok nyelvtörténeti jelentőségét összefoglalni. Nem érintettem a *vīs* alakot, mely teljesen más megitélés alá esik. A *volt* és *voltis*, valamint a *vis* alakok különállása természetesen a *malo* alakjainál is megmaradt, a minthogy ezen — a *nolo*-nál sokkal fiatalabb — ige alakjai egyébként a *nolo* alakjainak analogikus hatása alatt keletkeztek. Nem akarok a *malo* alakjainak keletkezéséről szóló vitával (l. erre nézve STOLZ i. m. 125. l. alatti jegyzetét) sem foglalkozni, csak megjegyzem, hogy ez alakok még PLAUTUSnál valamennyien az összevonatlan formában jelennek meg, tehát: *mavolo, mavelim, mavelles* etc. Csak azt nem tudom, honnét veszi STOLZ (i. m. 261. l.) azt az állítást, hogy PLAUTUSnál még *mavelo* alak is található. Sem nekem, sem senkinek STOLZon kívül ezt még nem sikerült fölfedezni. Hajlandó volnék a dolgot egyszerű sajtóhibának tekinteni, ha nem volna meg a munka III. kiadásában is (164. l.). Jól tenné STOLZ, ha megjelölné a plautusi helyet, vagy kéziratot, a hol találta, mert az alak — ha tényleg megvolna — értékes volna. A *mavolo-malo*-féle contractióra nézve osztozom WALDE kételyeiben (Etym. Wörterbuch II. kiadás, s. v. *malo*) és épen ezért mondtam már fönnebb, hogy az alak a *nolo* analogiáján jött létre.

KERTÉSZ ÁRMIN.

Gazda.

Egészen nyiltan bevallom, hogy a *gazda* szó csak ürügyül szolgál nekem, hogy más kérdésekre, egy egész nagy kérdéskörre legalább rámutassak, a melynek beható tárgyalásába még nem merek belefogni. Kezdettől fogva ugyanis kötelességemnek tartottam, hogy HORGER Egy ismeretlen magyar hangtörvény*) czím alatt megjelent nagy tanulmányával szemben álláspontomat ha csak egy pár szóval is jelezzem, hisz a nyelvünkbe került szláv szavak egész hosszú sorának fejlődésével foglalkozik és egyebek közt egy érdekes, messzevágó kérdést is új világításba helyez. Erről a kérdésről kívánok előbb egy pár szót szólni, csak azután térek át a *gazda* szóra.

Én abból a föltevésből indultam ki, hogy a bolgár *a*-nak a magyarban szabályosan *á* felel meg és hogy ez a hosszú magyar *á* mindjárt kezdetben, az átvétel korában helyettesítette a bolgár rövid (de illabialis) *ȧ*-t.**) Nem tagadom, az a tény, hogy

---

*) Nyelvészeti füzetek 65. szám. Budapest 1911, különnyomat a MNyr. 39. és 40. kötetéből.

**) Hogy én valaha azt tettem volna föl, hogy a bolgárban az *ȧ* még hosszú lett volna, mikor az illető szavak a magyar nyelvbe kerültek, a mint MELICH rólam állítja, az félreértés, v. ö. fönt 114. l., de az már ferdítés, hogy én épenséggel arra gondoltam volna, hogy a bolgár *vlahъ* szóban, a mely M. tanítása szerint is *oláh* szavunk közvetetlen forrása, az *a* még hosszú lehetett volna, mert azon a föltevésen alapul, hogy én a régi hosszú hangzóknak a szláv nyelvekben nyelvcsoportok szerint másmás föltételek alatt történt megrövidülésével, tehát tudományom egy alapvető kérdésével nem vagyok tisztában, még annyira sem, mint MELICH, a mi talán mégis naivság. Én először egyáltalában nem is állítottam, hogy a bolgár nyelvben még voltak hosszú hangzók, mikor a magyarra kezdett hatni, másodszor pedig egészen más természetű szónál, a *kral'ь : király*-nál említettem a dolgot.

a magyar nyelvészek újabban abból a föltevésből indulnak ki, hogy rövid illabialis *á* hang volt a magyar nyelvben is, újra meg újra gondolkodóba ejtett, de sehol kielégítő választ nem találtam arra a kérdésre, hogy miért hosszú az *á* az *oláh* szóban, a mely bolgárból való, tehát olyan nyelvből, a melyben az én meggyőződésem szerint is a megfelelő szó *(vlahъ)* rövid *a* (azaz *å*)-val hangzott, de a melyben föltevésem szerint hosszú hangzó egyáltalában nem is volt már, ellenben rövid a horvátszerbből való *olasz* szóban, mely tehát olyan nyelvből került, a melyben a megfelelő szóban (*vlȁh* több. nom. *vlȁsi*) az *a* csak olyan rövid volt, mint a fönt említett bolgár szóban, de a melyben rövid hangzók váltakoztak hosszúakkal. Vagy, hogy más példákra térjek át, ha minden szláv nyelvben rövid az *a* abban a szóban, a melyből a m. *barát* lett, ha a déli szláv nyelvekben, a melyek első sorban jöhetnek tekintetbe, a *mák, rák* szavaknak rövid *a*-val ejtett szavak felelnek meg, és az *á* itt is és nagyon sok más esetben csakis később rövid illabialis magyar *å*-ból lett, miért nem lett hosszú az első szótagban álló *a* olyan szavakban, mint *gatya, angyal, alamizsna,* hisz a fönt jelzett alapon állók itt sem indulhatnak ki másból, mint illabialis *å*-ból.

Most pedig hadd állítsam szembe régi föltevésemet Horger részletes kutatásainak egy sarkalatos eredményével! Én a *málna, kálna—kánya* (fa), *pálca,* [**járcza-*] *jércze*-féléket a bennök mutatkozó hosszú *á* alapján hajlandó voltam régen, a bolgár nyelvből átvett szavaknak tartani és az *á* hangot bennök régibbnek tartani, mint az *i*-nek a második szótagból való kiveszését. Ez a föltevésem helytelen volt, ha Horgernek igaza van, hogy ez a hangzó csak akkor eshetett ki, «ha közvetetlenül előtte r ö v i d magánhangzós nyilt szótag állott», l. 47. l.; ő szerinte a szláv *malina, kalina, palica* és *jarica*-ból lett magyar szavakban az *i* ki nem esett volna, ha kezdettől fogva hosszú hangzó, tehát *á* hangzott volna az első szótagban, ez az *á* csak később lett illabialis *å*-ból. Nem csodálkozom, hogy H. figyelmét itt-ott elkerülte egy-egy apróság, a mely következtetéseinek hitelét alkalmas megingatni. Az *apáca* szót p. o. szláv *opatica*-ból magyarázza, l. 3. és 19. l., de elhallgatja vagy nem tudja, hogy Melich a magyar szót «kaj-horvát-szlovén *opâtica*»-ból származtatja, l. Szláv jöv. I : 2 : 223, tehát egy hosszú *á*-val ejtett szláv

szóból. Nem bocsátkozhatom itt e szó fejtegetésébe, de megnyugtathatom H.-t, hogy MELICH «kaj-horvát-szlovén» *opâtica*-ja igen erőszakos összefoglalása a tényállásnak és hogy a benne jelzett *â*-tól nincs mit féltenie elméletét. Aligha lesz olyan könnyű a szláv *stativa* szónak megfelelő tájszavainkban található *á* hangot olyan simán kimagyarázni, mert az élő szláv nyelvekben rövid az első szótagban a hangzó — a PLETERŠNIK-nél található *stâtiva* fölötte gyanús és semmikép sem lehet régi.*) Fölötte csodálatos, hogy mi azt mondjuk, hogy *ësztováta*, hisz HORGER tárgyalása szerint egy régi **esztoväta*-ból **esztóta*-nak kellett volna lennie — az *ä*-nak kiesésével, nem pedig *esztováta* — az *ä*-nak ilyen helyzetben alig érthető megnyujtásával. No de, a mint mindjárt e czikkecském legelején kimondtam, még nem merek e kérdés tárgyalásába fogni, mégis rá akartam mutatni specialis tanulmányaim köréből is, hogy milyen mélyre vágó kutatásokkal van itt dolgunk.

Áttérek immár egészen más kérdésre, a mely a *gazda* szavunk tárgyalásával kapcsolatban fölvetődött már régebben, és a mely HORGER értekezésében egészen új világításban lép elénk. Én a *gazda* szót egy szláv *gospoda*-ból magyaráztam és arra hivatkoztam, hogy a kétségtelenül szláv eredetű *vajda* szavunk egészen hasonló hangtani fejlődést tüntet föl szemben a szláv *vojvoda* szóval. H. fönt említett értekezésében mindenek előtt

---

*) A szövőszék neve a szlovén irodalmi nyelvben *stâtva* illetőleg többes számban *stâtve*, a melyben a hangsúly nemét (az ^-vel jelölt hosszú hangzó külömben rendesen régi hosszúságra vall) a szerb *statva* alakkal szemben csakis a szótag zártsága magyarázza, l. VONDRÁK Vgl. Gr. I. 234 k. és v. ö. a magyar *gazda* szónak *gâzda* ejtését vagy a *haszon* szavunknak *hâsna* mását stb. stb., l. VALJAVEC Glavne točke o naglasu književne slovenštine 34. kk. = Rad 132 : 149. kk. A ritkán hallható *stativa* alakot PL. nyilván egészen önkényesen látta el ugyanazzal a jellel, hisz ő kegyetlenül uniformálja a tájszók hangsúlyozását az irodalmi, azaz a krajnai hangsúlyozás szabályai szerint. Egyes vidéken, a hol e hangsúlyozással szemben rövid hangzó nemcsak az utolsó szótagban maradt meg, még ma is hallani a *stàtva* (ill. *stàtve*) eredeti rövidhangzós ejtését, a *stativa* alaknak hangsúlya pedig a szerb *stàtiva*-val szemben minden valószínűség szerint nem lehet más mint **statíva* vagy, a hol a rövid hangzók hívebben megmaradtak, **stativa*, v. ö. egyebek közt a magyar *kecsege* szónak szlovén *kečiga* mását (szerb *kèčiga*) és l. VALJAVEC i. h. 24. kk.

egy kis, az itt szóban forgó, általam említett analogiára nézve egészen közömbös, helyreigazítást tesz: a *vajda* szót nem a rövidebb *vojvoda* alakból, hanem a teljesebb *vojevoda*-ból magyarázza, l. a 14. l., hivatkozással az Oksz.-ban kimutatott *Woyawoda* alakra. Ebből a *Woyawoda*-ból H. föltevése szerint ugyanolyan alak lett, mint a milyenből én kiindultam, H. szerint *vajvoda*,*) de már a további fejlődésben H. olyan jelenséget tesz föl, a mely a *vojvoda* > *vajda* esetet a föltett *gospoda* > *gazda* esettől, a melyhez olyan megdöbbentő hasonlatosságot mutatott, elszakítja: Horger ugyanis azt teszi föl, hogy a *vajvoda*-ból előbb eltünt a *v*, hogy tehát csak **vajodá*-n keresztül lett *vajdá*-vá, l. 15. l., 23, k. és 26. l. Az Oksz.-ban tényleg találunk egy *Woyada* alakot, a melyet H. a 24. l. idéz és a melyet *vajada*-nak lehet olvasni. A *vojvoda* > *vajda* viszonyra nem hivatkozhatunk tehát ezentúl olyan egyszerűen, mint én tettem, de külömben sem egyeztethető azokkal az eredményekkel, a melyekhez H. jutott, az a régebbi föltevésem, hogy *gazda gospoda*-ból a középső hangzó kiesésével keletkezett volna. H. azért meg sem említi értekezésében a *gazda* szót, de a Nyr. szeptemberi füzetében kisérletet tesz, hogy egészen más úton magyarázza a magyar szót ugyancsak szláv *gospoda*-ból, olyan úton, a melyen én sehogy sem követhetem.

Mindjárt az első tételt, a mely egész fejtegetésén vörös fonalként végig vonul, egészen érthetetlen előttem: «A szl. *gospoda*-ból, mondja H., minthogy első *o*-ja zárt, másodika pedig nyilt, hangtörvényszerűen **goszpada* alakot várnánk a magyarban», l. Nyr. 324. Honnan tudja H., hogy abban a szláv *gospoda* szóban, a melyet a magyar esetleg átvett, az első *o* zárt volt, a második pedig nyilt? El sem tudom képzelni, hogy mily jogon tesz föl és ír a magyar szó első tagjában folyton *o*-t, és miért hiszi, hogy külön «meg kellene magyaráznunk az első szótag *a*-ját», mikor tudvalevő dolog, hogy régen nyelvünkbe került szláv szavakban az *o*-nak rendszerint *a* felel meg. A második lépés, a melyet H. szavunk magyarázatára tesz, egészen kifogástalan: az általa föltett **goszpada*-ból «mássalhangzócsere útján» igenis keletkezhetett volna egy **gozdapa* alak; de épen

*) Talán inkább *vajvada*.

nem tartom valószínűnek, hogy ebből azután egyelőre czímezés közben egy csonkult **gozda* keletkezett volna. H. igen kis fáradsággal jut ehhez az eredményhez: «A hogyan pedig, mondja, a gyakran használt *János bátya, Anna néni* megszólítások több vidéken (vö. MTsz. és Nyr. 31 : 526) *János bá, Anna né*-re rövidültek, úgy rövidülhetett az egy szótaggal még hosszabb **János gozdapa, *Mihály gozdapa*-féle megszólítás is könnyen ezzé: **János gozda, *Mihály gozda*». Nem akarok arra hivatkozni, hogy a magyar ember egy **Mihály gazdapa*-féle megszólításban talán kiérezte volna a magyar *apa* szót és a megszólítás ezt a szép megtiszteltető részét alig nyelte volna el egykönnyen, de tagadom, hogy az analogia találó és valami közel fekvő volna. A kéttagú *bátya—bácsi* és *néne—néni* helyett Erdélyben és csakis ott hallható *bá, né*-féle rövidült alakok egytagúak és hosszú hangzón végződnek, tehát mind a teljes szavak, mind a rövidült alakok nem azonos hangcomplexumok, mint a föltett **gozpada > gozda* pár, de ennél sokkal nyomósabb ok, hogy a csonkított alakok, a melyekre H. hivatkozik, csakis országunk egy részében ismeretesek és hogy ott is minden időben és minden helyen a teljes alakok is használatban maradtak, míg a föltett **gozda* az egész országban csakis a czímezés közben megcsonkult alakban maradt volna ránk. H. tehát igen valószínűtlen alapon jut el egy **gozda* alakhoz, a melyből csak a *gazdag* szó hatása alatt lett volna *gazda*! ASBÓTH OSZKÁR.

Olaf Broch: Slavische Phonetik. Heidelberg, 1911.*)

E jeles könyvre már a májusi füzetben szerettem volna a magyar nyelvészek figyelmét fölhíni, de ismertetésének megírását addigra halogattam, míg biztosan nem tudom, hogy mennyi hely áll e czélra rendelkezésemre, mert elvégre el lehetett volna a dolgot rövidke megemlékezéssel is intézni, de anyagom, érdekes anyagom lett volna akár egy nagy czikk számára is, olyan sokoldalú és finom megjegyzésekben gazdag e könyv. Most mikor másodszor is úgy jártam, hogy nem maradt egyáltalában helyem, fölhasználom e füzetnek legalább utolsó kis hézagát, hogy szaktársaim figyelmét fölhívjam e fontos és úttörő munkára. Méltatása helyett utalok az Archiv f. slav. Phil. cz. folyóiratban megjelent ismertetésekre, l. 33 : 222—240. ASBÓTH OSZKÁR.

---

*) A mű voltakép a szláv philologia JAGIĆ szerkesztése alatt megjelenő encyklopædiájának egy része: *Encyklopedija slavjanskoj filologii.* Vypusk 5. 2. O. Broch: Očerk fiziologii slavjanskoj reči. Szt.-Pétervár 1910.

DIGNUS ÉS EGY LATIN HANGTÖRVÉNY.

A *dignus* melléknév etymonjára nézve az az elterjedt vélemény, hogy ennek alapja a **deḱ-* basis; ugyanaz, a mely a *decet, docet* alakokban jelenik meg. Az OSTHOFFtól (Morph. Unters. IV. 206. és köv. l.) származó régi magyarázatot, mely szerint *dignus* a **deiḱ*-basishoz tartozik (gör. δείκνυμι, lat. *dicere*, óisl. *tīgenn* = előkelő, *tīgn* = rang) a mostaniak között már csak LINDSAY fogadja el (Die lat. Sprache 355. l.). WALDE[2] (s. v.) ezt a magyarázatot azzal az indokolással utasítja vissza, hogy a szó jelentésében nincs semmi a **deiḱ* basis jelentéséből. Engem OSTHOFF magyarázata ez irányban teljesen kielégít; szerinte *dignus* «was sich zeigen, was sich sehen lassen kann». De még erre a körülírt magyarázatra sincs szükség. Elég megfigyelni az óisl. *tigenn* és *tign* jelentését és azt, hogy egy gör. δεικτέον (voltakép: megmutatandó, föltünő) képzésben is, jelentésben is mennyire összeesik egy **diḱ-nós*-szal, a mi nem más, mint a latin *dignus.* A mit a jelentésre nézve legutóbb SKUTSCH (Glotta II. 158.) mondott, az ugyan nagyon tetszetős, de csak akkor bizonyos, ha — a phonetikai nehézségekkel nem törődve — előre föltettük, hogy *dignus* a *decet*-ből való. Hogy a *decet* eredeti jelentése — a SKUTSCH által idézett plautusi helyből következtetve — ugyanaz. mint a német «ziert» igéé, az világos; hogy azonban *dignus laurea = geziert mit dem Lorbeer*, vagy *dignus corona civica = geziert mit der Bürgerkrone* volna, ez már nem annyira világos. PLAUTUS nyelve megőrizte a *decet* ősi jelentését, de a *dignus* ilyetén jelentését — mint ezt SKUTSCH maga is bevallja — nem tartotta fenn; sőt semmi sincs már a plautusi nyelvhasználatban sem, a mi erre a jelentésre biztos következtetést engedne. SKUTSCH legfőbb érve, hogy csak így érthető az abl.-szal való constructio, a mi szerinte a régi nyelv-

ben egészen kizárólagos, mert a *dignus salutis* egészen «vereinzelt». Hát én nem vitatkozom SKUTSCHcsal arról, hogy az abl.-szal való szerkesztés a classikus irodalomban tényleg általános, bár ezt az olyan szörnyen «vereinzelt» gen.-os szerkesztést — más szóval kapcsolatban — CICERO (Ad Att. VIII. 15.) és VERGILIUS (Aen. XII. 649.) is ismerik, de ránk nézve mégis fontosabb a præclassikus vagy vulgaris nyelvszokás. Ha pedig SKUTSCH itt kutatott volna, azt találta volna, hogy PLAUTUSnál magánál is van az abl.-tól eltérő szerkezet (Miles glor. 968: *ad tuam formam* illa una dignast), a késő latinságban pedig, melyben sok a vulgaris és archaikus elem, igen sűrűn fordul elő *dignus* a *de* præpositióval szerkesztve. Ép így szerkeszti a præclassikus világ elegans költője, TERENTIUS a *dignus*-t egyszerű *acc.*-szal (Andr. 941*): dignus cum tua religione odium . . . .). Az abl.-szal való kizárólagos szerkesztés tehát nem olyan szigorú, mint SKUTSCH véli és így jelentéstanilag a **dec-nos* nem valószínűbb a **dic-nos*-nál.

Ezzel megvolna a lehetősége annak, hogy a **dik̂-nós* etymon nem valószínűtlenebb a szokott **dec-nos*-nál. De tovább megyek. Ez nemcsak valószínű, hanem hangtanilag az egyedül lehetséges magyarázat, mert a **dec-nos*-féle magyarázatnak hangtani nehézségei vannak. Ezeket a nehézségeket át szokták hidalni egy hangtörvénynyel, mely szerint indog. *ĕ* a latinban *ĭ*-vé lett a *gn* előtt. Ennek példái volnának a *dignus*—**dec-nos*-on kívül: *signum* a **sequ-nom*-ból (v. ö. *inseque*) vagy **sec-nom*-ból (v. ö. *seco*); *ignis* az **egnis*-ből, *lignum* a **leg-nom*-ból s í. t.

A következőkben részletesen akarok foglalkozni a törvénynyel, de, ha számot akarnék vetni az idevágó összes irodalommal, akkor többet kellene beszélnem, mint a mennyit az egész kérdés megérdemel. Ezért egyszerűen utalok STOLZ: Lat. Grammatik[4] 40. lapjának 6. számú jegyzetében található felsorolásra. A nagyobbakkal azonban — már csak a tekintélyük miatt is — foglalkoznom kell.

BRUGMANN a Grundr.[2] I. köt. 122. lapján így ír: «*e* wurde

*) E helyen ugyan a kéziratok egy részében abl.-t találunk, de a helyes olvasás mégis az acc. Ezt írják a jobb kéziratok és CLEDONIUS (KEIL: Gramm. lat. V. 45.) és POMPEIUS (KEIL: V. 173. és V. 188.) grammatikusok a mellett tanuskodnak.

zu *i* vor *ŋ*+Cons. *quinque* ... gr. πέντε, lit. *penkì* etc. *tinguō*: gr. τέγγω, ich netze, *signum*, *sīgnum* d. i. *siŋnum*, *sīŋnum*, letzteres mit sekundärem *ī* aus **seqᵘ-no*, zu *inseque*, got. *saihvan* sehen. Ebenso *lignum*, *līgnum* wohl zu *lego*; *tignum*, *tīgnum* zu gr. τέχνη, vielleicht auch *dignus*, *dīgnus*». [Megjegyzem, hogy a hosszúságok itt nagyon nehezen állapíthatók meg. Ez az *i* PRISCIANUS (KEIL: Gramm. lat. II. 82. l.) szerint hosszú, de DIOMEDES (KEIL: Gr. lat. I. 470. l.) szerint rövid. TERENTIUS rövidnek méri, a classikus kor költői hosszúnak. A föliratok tanúsága szerint hosszú, a román nyelvek pedig rövid *i*-re vallanak. De ez itt lényegtelen; a mennyiben az az *i* hosszú, ez a hosszúság sekundär fejlődés.] Hogy egy *e* nasal+consonans előtt bizonyos időkben *i*-vé változik, az hangphysiologiailag is eléggé érthető és az indog. nyelvek körében másutt is előfordul. Egészen úgy, mint a latinban, találkozunk vele a germán nyelveknél (BRUGMANN: Grundr.² I. 125. l.) és egyebütt is (v. ö. BRUGMANN Grundr.² I. 116. és 119. l.). Kérdés mármost csak az, szabad-e a *gn* kapcsolatban azt a *g*-t *ŋ*-nek, tehát nasalisnak venni. Mert erre azokban a többi indog. nyelvekben már nincs semmi alap. BRUGMANN ezt specialis latin jelenségnek tartja. Szerinte «inlautendes, postvocalisches *-gn* = urital. *-kn* *-gn* wurde im Urlat. zu *ŋn*, worauf *e* in *i* überging» (Grundr.² I. 680. l.). Tehát a *gn* kapcsolat *g*-je csak az őslatinban volt nasalis. BRUGMANN nem nyilatkozik arra nézve, hogy mi történt e nasalissal a latinság további fejlődésében. A dolog t. i. úgy van, hogy sem a grammatikusoknál, sem a föliratok egész anyagában nincs semmi nyoma annak, hogy a *gn* kiejtésében nem tisztán *g*+*n*-t ejtettek volna. A föliratoknál van némi nyoma annak, hogy a késői császárkor vulgaris nyelvében a *g* egyszerűen elveszett az *n* előtt a szó belsejében is, a minthogy szó elején már régebben elveszett volt. (Az idevágó fölirati példákat lásd SEELMANN: Aussprache des Latein. 349. l.) SEELMANN sokkal óvatosabb, semhogy ebből az *n* előtt álló *g* kiejtésére nézve valami különös következtetést vonjon le, annál is inkább, minthogy — ugyancsak a föliratok tanúsága szerint — ez időben a *g* két vocalis közt is elveszett és a *g* kiesése az *n* előtt ugyanúgy itélhető meg, mint a *c* kiesése a *t* előtt. (V. ö. SEELM. i. m. 348. l.) Én a magam részéről — SEELMANNtól eltérőleg — ebben az

n-ben egy tisztán dentalis hangot szeretnék látni, úgy hogy a *g* és *n* közötti viszony teljesen ugyanaz, mint a *c* és *t* közötti. LINDSAY sem lát semmi bizonyítékot arra, hogy itt a *g* nasalis lett volna (i. m. 74. l.: «Wahrscheinlich war die Aussprache gewöhnliches *g* mit nachfolgendem *n*»). A román nyelvek sem nyújtanak semmiféle támpontot arra nézve, milyen lehetett a *gn* vulgaris kiejtése. Mert nemcsak az egyes román nyelvek fejlesztették különféleképen e hangcsoportot, hanem ugyanazon nyelven belül sem található egyenlő fejlődés. (V. ö. *assignare* — ófrancz. *assener*, *insignare* — francz. *enseigner*, *signum* — francz. *seing*).

SEELMANN és LINDSAY óvatosságával és BRUGMANN hallgatásával szemben NIEDERMANN és SOMMER határozottan állítják, hogy a *gn* kiejtése a latinban *ŋn* volt. (NIEDERMANN (*E* und *i* im Lateinischen 40. l.) az *e*—*i* változásról szóló törvényt az etymonok alapján teljesen bebizonyítottnak tekinti és azt mondja, hogy e törvény megdönti mindazok véleményét, «welche behaupten, dass *gn (gm)* einfach = *gn (gm)* ausgesprochen worden sei». Majdnem ugyanezen véleményen van SOMMER is, a kinek idevágó nyilatkozatát itt egész terjedelmében idéznem kell. «Jedenfalls ist zunächst — mondja SOMMER (Handbuch der latein. Laut- und Formenlehre 241. l.) — *kn* wirklich zu *gn* geworden und dann weiter zu *ŋn*. Da die Römer kein besonderes Zeichen für den gutturalen Nasal besassen, behielten sie hier die etymologische Schreibung *gn* bei. Dass wirklich die Lautgruppe *gn* in der Aussprache einmal zu *ŋ* geworden war, wird ausserdem in erster Linie durch die Tatsache wahrscheinlich gemacht, dass ein vorhergehendes *i*, wie sonst vor *ŋ*, so auch hier in *i* überging». Tehát SOMMER főérve is a hangtörvény *(in erster Linie)*. Sietek megjegyezni, hogy egyéb komoly érve nincs is. Föltünő azonban, hogy SOMMER a jelenségek történelmi fejlődéséről kissé másként gondolkozik, mint BRUGMANN. Míg t. i. BRUGMANN a fejlődést az ősi latinságba tette, SOMMER ezt későbbre teszi. Oka van reá. Látja, hogy így egy kissé nehezen érthető, hogyan juthatott a *gn*, illetve *kn* hangcsoport kellős közepébe egy anaptyktikus *i* a *voraginis (*voragnis)* szóban, vagy a görög κύκνος kölcsönzéséből lett *cucinus*ban; ellenben a *cygnus* egy «abermals entlehnt» alak volna. Ha csak a *cucinus*-féle alakok-

ról volna szó, talán megállna a BRUGMANN felfogása, mely szerint a *n* kiejtés ősrégi, de akkor viszont a történeti időkre nézve el kellene ejteni a nasalis kiejtésre vonatkozó álláspontot, mert a *cucinus* kora közbeesnék. Bárhogy is áll a dolog, ez az anaptyktikus *i*, mely a *techina* (gör. τέχνη) szóban is megvan (tudvalevőleg a χ-nek ugyanaz a sorsa a kölcsönzéseknél, mint az egyszerű tenuisnak), nagyon késői időkre tolja ki a *n* kiejtést. E kiejtésnek tehát a történelmi időkbe kell esnie és nem fogadhatjuk el BRUGMANN ama nézetét, hogy a kiejtés és vele a hangtörvény az ősi időkbe esik.

Foglalkoznom kellett a kiejtés kérdésével, mert ez — nézetem szerint — szorosan összefügg a szóbanforgó hangtörvény egész kérdésével. Én t. i. magam is osztozom LINDSAY (i. m. 259. l.) skepsisében, melylyel e jeles tudós e törvény iránt viseltetik. Ha sikerülne a kiejtés nasalis természetét egyéb, külső — mondjuk: philologiai természetű — indiciumokkal támogatni, akkor ennek a kétkedésnek semmi alapja többé. Azonban a feliratok anyaga és a grammatikusok hallgatása épen azt teszi valószínűvé, hogy a kiejtés — mint LINDSAY véli — egyszerű *g*+*n* volt. Mert már itt hangsúlyozom (és talán lesz még alkalmam bővebben szólani erről), hogy nagyon nagy hiba az, hogy az ókori, különösen a római grammatikusok adatait oly kevés figyelemre méltatjuk azon a czímen, hogy phonetikai iskolázottságuk nincsen. Bizony azért némelyiknek kitünő füle van és pl. TERENTIANUS MAURUS meglepő biztossággal adja a latin hangok articulatioját, bár igaz, hogy inkább csak az articulatio helyét, mint módját figyeli meg. De ez épen elég volna arra, hogy ez a grammatikus fölismerje a *g* nasalis kiejtését. Verses phonetikája végigmegy az összes hangokon, megfigyeli a kiejtéseket, de a nasalis *g*-ről nem szól. A nasalis *n*-ről bizony tudja, hogy ennél «sonitus figitur usque sub palato, Quo spiritus anceps coëat *naris* et oris» (KEIL: G. L. VI. 332.). Nagyon, de nagyon valószínűtlen, hogy ezen grammatikus előtt a *g* nasalis kiejtése észrevétlen maradt volna, ha meg lett volna. De hiszen, ha a grammatikusokat figyelemmel olvassuk, nem is szükség, hogy azok e g y e n e s e n nyilatkozzanak valamely jelenségről. A grammatikus ezt nem is teheti, hiszen nem ír rendszeres phonetikát. De elejtett megjegyzéseikből, sőt épen tévedéseikből is sokszor

igen értékes tanulságokat vonhat le a hozzáértő. De a *gn*-re nézve ilyesmi sem találkozik sehol a római grammatikusoknál. Nagy baj az is, hogy — mint a *voraginis* és *cucinus* alakok mutatják — nagyon nehéz a kiejtés és vele a hangtörvény chronologiájában megállapodni. Mindez nagyon indokolttá teszi LINDSAY kétkedését és bizalmatlanságát. De L. tisztán a *dignus* szót veszi tekintetbe és ez alapon utasítja vissza a törvény feltételezését. Azóta azonban NIEDERMANN — már idézett értekezésében — sorra vett valamennyi idevágó etymologiát és ezért ma már valamennyivel számolni kell. Ezt kívánom én tenni a következő sorokban. A sorrendet az eddigi etymologiai magyarázatok helyessége vagy sikertelensége határozza meg: előbb óhajtom azokat venni, a melyeknek etymologiai magyarázatában már eddig is többé-kevésbbé biztos megállapodás van. Az épen elmondottakból azonban világos, hogy csak föltétlenül biztos etymologiák kényszerítő bizonysága erősítheti meg a törvényt.

Ezek közül a *dignus*ról már láttuk, hogy a **deiǩ* basisból is magyarázható és így ott az *i* eredeti is lehet, tehát ez nem támogatja a hangtörvényt. A mi a *signum* szót illeti, erre nézve BRUGMANN föntebb idézett magyarázatát (a **seq*ᵘ-basisból), mely eredetileg VANIČEKtől (Etymol. Wörterbuch 291. l.) származik, ma már általában nem fogadják el. Újabban a HAVETtől (Mém. de la soc. de lingu. VI. k. 35. l.) származó és FAY (Americ. Journ. of Phil. XXVII. 315. és köv. lk.) és SKUTSCH (Glotta I. 406.) által is elfogadott magyarázat az uralkodó, mely a *signum*ot a *seco* mellé állítva, egy **sec·nom* alapalakkal magyarázza. Ez az alapalak a *signum*ra nézve még akkor sem bizonyos, ha *seco* mellé állítottuk is a szót. Mert ennek a gyökérformáját egy egyszerű **seq*-nek föltenni nem szabad a latin *sīca* és litván *sỹkis* miatt, de kiváltképen ó-bolgár *sěka* miatt, mely jelentésében a lat. *seco*-val teljesen megegyezik és ezért föltétlenül idevonandó és a mely a maga hosszú *ě*-jével alig lenne idevonható. HIRT ezért három külömböző basist is vesz fel: **sēik* (Abl. 37. l.), **sekhā* (Abl. 108. l.) és **sekāu* (Abl. 113.). De HIRTnél ez csak methodus dolga és egyrészt fölösleges, mert lehet WALDE²-vel (*seco* alatt, hol az idevágó irodalom is fel van sorolva) az összes idetartozó alakokat egy **sēiq*-basis alapján magyarázni, másrészt igazán nem tudom, vajjon a HIRT és WALDE által felsorolt összes

alakok tényleg idetartoznak-e. Bizonyára igaza van WALDEnek abban, hogy a dolog egy kissé homályos, de nehézségeket csak a lat. *sĕco* alak okoz (a maga rövid *ĕ*-jével), míg ellenben a mi *signum*unk inkább azon a fokon áll, a melyen a lat. *sīca* (Schwundstufe). És, hogy ezen fokon kell valóban is állania, arra még más bizonyíték is van. Akár FAY szerint «geschnitztes Bild», akár SKUTSCH szerint «eingekerbte Marke» volt az ősi jelentése annak a **secnom*, vagy inkább **sic-nóm* alapalaknak, annyi bizonyos, hogy őseredetileg melléknévi képzés volt. Már pedig ezek a *-no* suffixumú indog. képzések «haben als Adjektiva (Partizipia) die Wurzelsilbe regelmässig in Tiefstufenform» (BRUGMANN: Grundr. II. 132.). A *sīca* *ī*-jével szemben azonban további gyengülést -- a *ə* teljes eltünésével — kell föltételezni, vagyis azt a fokozatot, a mit HIRT (Abl. 33. l. v. ö. az ottani fejtegetéseket) S_2-vel jelöl. A *signum* szó *i*-je tehát ugyanaz az indog. *i*, a mit fönnebb, *dignus*nál láttunk. Hogy ez az *i* a latinban rövid maradt-e, avagy megnyúlt, azt itt ép oly kevéssé tudjuk biztosan megállapítni, mint *dignus*nál. (V. ö. SEELMANN i. m. 79. l.)

A következő példa: *lignum* volna, melyet, mint láttuk, egy **legnom* alapalak segítségével magyaráznak. Ez a magyarázat igen régi és még ma is elfogadott. WALDE[2] (s. v.) úgy magyarázza, hogy a *lego*-hoz tartozik: «gesammeltes Reisig, Leseholz» és visszautasítja azt a magyarázatot, mely szerint a *ligo*-hoz tartoznék, mint: «Bündel, Reisig». Bármelyik magyarázatot fogadjuk is el, annyi világos, hogy jelentéstanilag egyik sem annyira csábító, hogy összekapcsolásuk kényszerítő volna, még ha hangtani nehézségekbe ütközik is. Az indog. összehasonlító semasiologiában még nincsenek kialakult törvények; itt egy kissé szabadabban mozgunk. De hangtanilag úgy áll a dolog, hogy a *lignum* pontosan ugyanazon képzés, mint *regnum* (l. erről alább); tehát a *lignum*-nak ép úgy kellene viszonylania a *lego*-hoz, mint *regnum*-nak a *rego*-hoz. Mindkét esetben pontosan ugyanazon hangképlettel állunk szemben; tehát valamelyikben hiba van. Csakhogy a *regnum—rego* kapcsolat jelentéstanilag egyenesen kényszerítő. Következésképen a *lignum—lego* kapcsolat hibás. — Én nem bánom, hogyha a *lignum* szó alapjelentésében a német Leseholz, vagy Reisig szó jelentését, tehát *hulla-*

dékfát látunk, csak olyan úton szeretnék ehhez a jelentéshez eljutni, a melyen hangtanilag teljesen tiszta képekkel találkozunk. Ezért szeretném én a *lignum* jelentésében nem azt a fát látni, a melyet mi «összeszedünk», hanem azt, a melyet a fa «elhullat», «elhagy» és ezen az alapon az indog. *$^*leiq^u$*-basissal (gör. λείπω, lat. *linquo*, got. *leihvan*) szeretném a *lignum*-ot, mint eredeti *$^*liq^u$-nóm*-ot összekötni, mely azután pontosan ugyanaz a képzés volna, mint a **dīk̑-nós* vagy **siq-nóm* és melynek legközelebbi rokonai ind *riktás*, litván *lìktas* és lat. *lictus* (csak összetételben: *relictus*) volnának. Tudtommal ezt a magyarázatot még eddig senki sem kisérelte meg, de ez talán nem ok arra, hogy jobbnak ne tekintsük az előbbieknél, mikor jelentéstanilag azokkal teljesen egyenrangú, hangtanilag pedig egészen kifogástalan. Ilyenformán az *ĭ* itt is ősi, indogerm. *i* volna.

Ide tartoznék még az *ilignus*. Igen késői szó, mely bizonyára *ilex*-hez tartozik ugyan, de nagyon valószínűleg — mint Lindsay (i. m. 371. l.) mondja — az *ilic-is* alakban megjelenő tőből képződött. A szó annyira fiatal, hogy ez a föltevés nyugodtan elfogadható.

Ezek voltak azok a példák, melyekre nézve az eddigi kutatások már többé-kevésbbé megállapodtak. Hátra vannak még azok, melyekre nézve még egyelőre a legnagyobb bizonytalanságban vagyunk. Ezek: *tignum, cignus* és *ignis*. A következőkben már csak erre a háromra fogok kiterjeszkedni, mert a *pignus, benignus, malignus* stb. hasonló képzésű melléknevekre nézve maga Niedermann is elismeri, hogy a törvény bizonyítására föl nem használhatók. Ez utóbbiakra nézve tehát egyszerűen utalok arra, a mit ő mond (i. ért. 36—38. lk.).

A mi *tignum*ot illeti, ennek legrégibb, még Vaničektől eredő magyarázatáról (a *texo*-val) ma már beszélni sem érdemes. Mint láttuk: Brugmann és utóbb mások is a görög τέχνη-vel kapcsolták össze. Hogy mi jogon? azt méltán kérdezhetjük. A hangtani nehézségről nem is szólnék; hogyan magyarázzák a két szó jelentése közötti kapcsolatot. Legutóbb Lidén (Indog. Forsch. XVIII. 498. és köv. lk.) az örmény *t̔akn*-nal kapcsolta össze és ezzel az összekapcsolással — Stolz (Lat. Gramm.[4] 41. l.) szerint «erledigen sich die von Lidén und Walde hervorgehobenen Schwierigkeiten, welche der früheren Zusammen-

stellung mit gr. τέχνη im Wege standen». Hát nem bánom, ha a görög τέχνη-vel többé nem kapcsoljuk össze a lat. *lignum*-ot, de az örm. *t́akn*-nal való kapcsolat által legkevésbbé sem nyertünk jogot annak a **tegnom* alapalaknak a fölvételéhez, melyet STOLZnál (u. o.) találunk. Az örmény vocalismusa t. i. teljesen tiszta; ott egy indog. *e* helyén nem állhat *a* (v. ö. BRUGM. Grundr.² I. 116. l.). Én azt hiszem, hogy az örm. *t́akn*-nak, bár jelentéstanilag talán összekapcsolható a *tignum*-mal, nem sok köze van ehhez. Használhatóbb etymologiánk azonban egyelőre nem lévén, ma még semmi jogunk a *tignum* *i*-jében indog. *ĕ*-t keresni.

Hasonló helyzetben vagyunk következő példánkkal, a *cignus*-szal (egy ürmérték neve). Ezt NIEDERMANN (i. h.) egy **cec-nos* alapalakból akarja magyarázni és összeköti a *cectoria* szóval. Basisa a **qeq* volna, mellékalakja a *cingo* ige **qenq-* basisának. Ezt a magyarázatot munkája első kiadásában még WALDE is (s. v.) elfogadja, de munkája második kiadásában már lemond róla. A szó t. i. igen késői, valószínűleg kölcsönszó és a *cectoria*-val össze nem kapcsolható. Használhatóbb etymologiai magyarázatunk egyelőre itt sincsen.

Az *ignis*-szel is — mely legutolsó példánk — szintén hasztalanul kisérleteztek eddig. Egészen valószínűnek látszik ugyan, hogy ind *agnís*, óbolg. *ognь* és litván *ugnis* mind hozzátartoznak az *ignis*-hez, de még eddig nem sikerült azt a biztos alapalakot meglelni, a melyből mindezek az alakok levezethetők volnának. A régebbi kisérletek két párhuzamos alakkal (**egnis* és **ognis*) kisérleteztek és ebből az **egnis* volna a latin *ignis* őse. Ezen az alapon igyekszik BRUGMANN is (Grundr.² I. 146. l.) a legnagyobb nehézséget okozó litván alakot úgy magyarázni, hogy bizonyos esetekben indog. *o* a litvánban *u* és nem *a* lett. Újabban PEDERSEN (KUHN-féle Zeitschr. XXXVIII. k. 395. l.) és LINDSAY (i. m. 263. l.) indog. *n̥gnis* alakkal kisérleteztek. De ez csak egy **engnis* alakon keresztül lehetett *ignis*-szé; azaz ugyanolyan megitélés alá esik, mint az *ignosco*-féle alakok, a hol az *ĕ* nem *gn*, hanem *ngn* előtt lett *i*-vé. E szerint az *ignis* egyáltalában nem is az itt szóbanforgó hangtörvény alá esik.

Látható már ezekből, hogy a *gn* előtti indog. *ĕ* lat. *i* változásról szóló törvény positiv bizonyságai igen ingatagok. De e

mellett vannak a «törvény»-nek látható kivételei is az *abiegnus*, *ambiegna* és *ambegni*, továbbá a *regnum* és *segnis* szókban. Az *abiegnus* és *ambiegna*-ra nézve még csak megnyugtatna NIEDERMANN (i. ért. 38—39. l.) magyarázata, hogy itt az *ĕ* az előtte álló *i* dissimiláló hatása folytán nem változhatott *i*-vé; az *ambegni* pedig késői szó, olyan korból való, midőn a *gn* előtt a hangzók már megnyúltak. De a *regnum*-mal és *segnis*-szel már baj van. A magyarázat t. i. itt is az, hogy az *ē* hosszúsága itt is őseredeti, indog. *ē*. A *rēgnum*-ot ezért nem kapcsolják közvetlenül a *rĕgo*-hoz, hanem a *rēx*-ből származtatják és hivatkoznak az ind *rājan*-ra; a *sēgnis*-t viszont a görög ἦκα-val kapcsolják össze (v. ö. OSTHOFF: Indog. Forsch. V. 297. l.). Hát én nem vitatkozom ezekkel a kisérletekkel, de hivatkozom arra, hogy hiszen a *gn* hangcsoport *g*-je az őseredetileg hosszú vocalis után a latinban egy ösmert hangtörvény szerint (v. ö. BRUGMANN: Grdr.[2] I. 680. l.) mindig elveszett; ezért tartozik *frūniscor* a *frūge*-hez, *fīnis* a lat. *fīgo*-hoz vagy lett *beiga*-hoz és ezért lett *fūnus* a **fug-nos*-ból (v. ö. OSTHOFF: Indog. Forsch. V. 296. l.). Ezen törvény alapján kapcsolták a lat. *lana*-t a gör. λάχνη-hoz (ASCOLI: KUHN-féle Zeitschr. XVII. 280.). Ide tartozik a WALDE[2] (585. l.) által is elfogadott *pinus*—*pix* összekapcsolás is (SOMMER: Griech. Lautstud. 72. l.). Ezen törvény szerint tehát a *regnum* és *segnis* *g*-je is elveszett volna, ha a *gn* előtt álló *e* hosszúsága őseredeti lett volna és akkor ma legfölebb egy **renum* vagy **senis* alakunk volna a latinban.

Végére értem fejtegetéseimnek. Mi etymologiák alapján csinálunk hangtörvényeket és e hangtörvényekkel támogatunk új etymologiákat. Ez eljárás jogosultságát tagadni annyi volna, mint tudományunk módszerével szembeszállani. De, a mikor hangphysiologiai alapja és érthetősége nincs a hangtörvénynek, akkor csak föltétlenül biztos és kényszerítő etymonok alapján alkothatunk törvényt. Láttuk, hogy a mi esetünkben erről szó sem lehet. Tudósaink javarésze elfogadta ugyan az itt tárgyalt hangtörvényt, de — azt hiszem — indokolatlanul. Azt hiszem, az itt elmondottak után kimondhatjuk, hogy: indog. *ĕ*—lat. *ĭ* változás *gn* előtt törvényszerűleg meg nem állapítható.

KERTÉSZ ÁRMIN

Pala és *köpönyeg.*

Mariánovics Milán a Nyr. októberi füzetében, 40 : 348—350, újra megállapít «szláv jövevényszók»-at és úgy tünteti föl a dolgot, mintha erre némileg én is bátorítottam volna. «Minthogy a *mohó*ról adott magyarázatomat, kezdi összeállításait, még a szigorú Asbóth Oszkárnak is tetszett..., bátorkodom folytatni egybevetéseimet». E fő- és mellékmondat között zárójelek közt egyebek közt még azt olvassuk, hogy ez a szigorú Asbóth Oszkár «a többi egybevetéseimről még nem mondott itéletet», mintha bizony minden odavetett ötletről kedvem vagy épen kötelességem volna itéletet mondani. Ha M. úr hivatottságot érez magában arra, hogy részt vegyen közös munkánkban, és számot tart rá, hogy összeállításait komolyan vegyük és, ha nem győztek meg, ne mellőzzük egyszerűen hallgatással, egészen más módon, sokkal több utánajárással kell összeállításait szerkesztenie, tudomást kell szereznie arról, hogy mit mondtak mások ő előtte és, ha a tudomány eddigi eredményeivel ellenkező véleményt alkotott magának, azt részletesen meg is okolnia. Igaz hogy akkor nem végezhet nem egészen három lapon — tíz vagy helyesebben tizenegy szóval. Hogy eljárása milyen fölületes, azt két példán akarom kimutatni.

A *pala* szóról M. ezt mondja:

Pala. A *palakő* eddigi tudomásunk szerint először Bethlen Miklós gr. önéletrajzában fordul elő († 1716). Azután Sl. szókönyvében: «*pala* marga argillacea [?]; *pala kő* schistus, Schiefer» = szlov. *pala* Schiefer, *pale* schieferige Erdschichten (Plet.); az utóbbi Pável Á. szerint dunántúli vend dűlőnévben is előfordul.

Mivel bizonyítja M., hogy *pala* szavunk «szláv jövevényszó»? Semmivel, épenséggel semmivel. Mert hogy «= szlov.

pala «Schiefer», az csak nem bizonyíték, hisz a szlovén *pala* lehet magyarból átvett szó. Az sem bizonyíték, hogy a magyar szó olyan későn mutatható ki, hogy «először Bethlen Miklós gr. önéletrajzában fordul elő († 1716)», hisz a szlovén *pala* szót PLETERŠNIK szótára mindössze két olyan íróból ismeri, a mely jóval később élt: CAF 1873-ban, LEVSTIK 1887-ben halt meg. Ha tehát a szó első előfordulása dönthetné el e kérdést, a szlovén szót kellene magyar eredetűnek tartanunk, nem megfordítva. De milyen egészen más is Bethlen Miklós gr. tanuságtétele mint CAFé vagy LEVSTIKé. Bethlen azt írja: «A tájott a palakőnél egyéb nem igen vagyon»; ő tehát maga használja a *pala* szót és olvasójáról is fölteszi, hogy ismeri, megérti. LEVSTIK és CAF a szlovén szót csakis szótári dolgozataiban jegyezték föl tájszónak, CAF, a mint PLET. szótárából megállapítható, ezt a szót csak Magyarország tőszomszédságában, a stájer és horvát határon hallotta! Külömben is egészen magában álló szó, semmi származékát nem jegyzi föl PLETERŠNIK. Ha JANEŽIČ német-szlovén szótárában keressük a «Schiefer» szót, *skril, skrílavěc* kifejezést találunk, nem pedig *pala*-t. Milyen egészen más benyomást kapunk, ha PLETERŠNIKnél a *pala* czikk után, a mely magában áll árván és rokontalanul és mindössze két író szótári gyűjtéséből ismeretes, a *skril* szót és hozzátartozóit nézzük. — Kiírom az ide tartozó czikkeket:

skríl, skríli f. 1. der Schiefer, die Schieferplatte, *V.-Cig.*, *Jan.*, *Levst. (Pril.)*; — 2. Die Steinplatte, *Levst. (Cest.)*, *Rez.-Baud.*; — 3. Die obere Ofenplatte, die Ofendecke, *Z.*; na skrili (= na peči) ležati, *Kr.*; — 4. ledena s. die Eisscholle, *Cig.*, *Jan.*

skríla, f. die Steinplatte, *Z.*; — der Quaderstein, *C.*; — pogl. skril 2.

skrîlar, rja, m. der Schieferhauer, *Cig.*

skrílast, adj. schiefericht, Cig.; — schieferig, *C.*, *Z.*

skrílav, adj. schieferig, Schiefer-, *Cig. (T.)*; s. sestav, zlog schieferige Structur, skrilavo govorje, das Schiefergebirge, *Cig. (T.)*

skrílavec, vca, m. der Thonschiefer, Erj. (Min.)

skrílavost, f. die Schieferung, *Cig. (T.)*

skrîlčica f. dem. skril; eine kleine Schieferplatte: eine kleine Platte, (škr-) *Dict.*

skríliti se, im se, vb. impf. sich schiefern, *Cig. (T.)*

skríljevec, vca, m., *Cig. (T.)*, pogl. skrilavec.
skrîlnat, adj. schieferig, *Cig. Jan.*
skrilǫvje n. schieferiges Gestein, *Savinska dol.*

De hát ha a szlovén nyelvben egy régebben elterjedtebb kifejezés csak idővel veszített talajt, ha talán más szláv nyelvben jobban ismerik ezt a szót? De hisz más szláv nyelvből egyáltalában ki sincs mutatva hasonló szó, a mi legalább is gyanús, mert egy-egy szónak az elszigeteltsége a magyar nyelvben sokkal könnyebben érthető, mint az annyi közel rokon tagozatra oszló szlávságban. A szláv nyelvek terén nem is tudnók a szó keletkezését megérteni, pedig a szláv szavak képzése, azt senki sem tagadhatja, a ki csak egy kicsit ért a dologhoz, egészben véve igen átlátszó.

Azt hiszem ennyi adatra támaszkodva már bátran levonhatnók azt a következtetést, hogy a *pala* szó lehet minden egyéb csak szláv nem, és hogy a szlovén *pala* tájszó bizony-bizony — m a g y a r szó! Igen ám, ha ezt az annyira közelfekvő következtetést le nem vonta volna már egy szlovén tudós, a ki sokat foglalkozott anyanyelvének idegen szavaival. Štrekelj azt mondja e szóról: *Pala* s. f. slov., «der Schiefer»; *pale* «die schiefrigen Erdschichten»; *pal* «der Letten». Matzenauer 400 vergleicht gr. πηλός «Schlamm, Morast, Koth». — Vgl. magy. *pala* «der Schiefer, der Dachstein», l. Zur slaw. Lehnwörterkunde 45. l. (megjelent a Denkschriften 50. kötetében). Hogy Štr. nemcsak összehasonlítja a magyar szót a szlovénnel, hanem a magyar szóban egyenesen a szlovén szó forrását látja, kitűnik abból, hogy a 86. lapon a *pala* szót a magyar eredetű szavak közé sorolja.

És most már kiírom egészen Mariánovics első bekezdéséből a zárójelek közt mondottakat, hogy megadjam rá a feleletet: «(a többi egyeztetésemről még nem mondott itéletet, csak mondattani egyeztetéseimen fejezte ki ámulatát, de egyelőre még azokat sem czáfolta meg)». Hát érdemes-e olyan könnyelműen odavetett állításokat megczáfolni? Az ember egyszer-máskor megteszi példaadás végett, de többnyire egyszerűen napirendre tér fölöttük. De mivel már benne vagyok, folytatom.

Áttérek egy kicsit bonyolultabb esetre, a *köpönyeg* szóra. M. ezt igaz csak úgy becsempészte a tíz czímszó tárgyalása közé, de azért mégis igen jellemző eljárása, mert még egy annyiszor

tárgyalt és oly messze elvándorolt szónál sem tartja kötelességének, hogy mielőtt véleményt mond róla, tájékozódjék kicsit, mit írtak már mások, hivatottabbak róla. M. a következő kapcsolatban említi szavunkat:

Gabanica, kabanica: vestis hirsuta, zottiger Mantel NySz. = szlov. *gabaníca* «kisebb fajta köpönyeg» (*gaban* köpönyeg) horv. *kabanica* «köpenyeg». Alkalmasint rokonuk a *köpenyeg* szó is.

A *gabanica, kabanica* szóval (én bizony inkább azt írnám hogy *kabanica, gabanica!*), azt hiszem, eddig is mindenki tisztában volt, hiszen *-ica* végzete és benne az *i*-nek megmaradása világosan rámutatnak szláv eredetére és arra, hogy nem igen honosodott meg. Igazán nehéz megérteni, hogy M. voltakép mit akart ezzel az «egybevetésével» újat mondani, ha pedig tudatosan csak azt ismétli, a mit 17 évvel ezelőtt Szamota sokkal teljesebben megmondott már a Schlägli Szójegyzékben az 1213. sz. a. előforduló szóhoz írt jegyzetben, akkor miért nem nevezte meg forrását, holott Szamota egy lépéssel tovább megy és a horvát-szlovén szó forrására is rámutat, az olasz *gabbano*-ra. Mert azt föl sem merem tenni, hogy M. nem tudja, hogy a szó előfordul a Schlägli Szójegyzékben is, hisz a NySz.-ban mindössze két adatot találunk, az OklSz.-ban semmit, ma nem ismerjük — a MTjsz. mindössze Kis-Kúnságból idéz egy *gabanyica* és Gömörből egy *kabanica* alakot —, hát hogy ne érdekelne bennünket a Schlägli Szójegyzék kicsit elferdített, de kétségtelenül ide tartozó *kabaricha*-ja, a három a régiségből ismert adat közül a legrégibb. A NySz.-ban közölt két adat közül érdekes az első, mert közvetetlenül rámutat arra, a mit az *i*-nek föltünő megőrzése is sejtet velünk, hogy ugyanis a szó soha sem honosodott meg igazán: Egy uyoss galleros kabanicam vagyon, m o s t a n n a k s z o k t á k h i n i, nyuszttal béllett Radv.: Csal. III. 225). Hogy ezzel szemben horvát területen mennyire elterjedt volt a *kabanica* szó, azt a horvát akadémia nagy szótára ékesen bizonyítja.

Mondom, nem értem, mit akar M. voltakép a *kabanica—gabanica* magyarázatával. De valahogy még elhihetném neki, hogy ő erről a szóról addig nem olvasott sehol semmit, de mit akar az utána vetett titokzatos kijelentéssel: «Alkalmasint roko-

nuk a *köpenyeg* szó is»?! Hisz ez már csakugyan nem valami lappangó szó, jól ismerik nyelvünk régi forrásai és ma is országszerte ismert szó, eredetéről pedig újra meg újra szóltak a nyelvészek. MIKLOSICH, a ki 30 évvel ezelőtt tévesen a szláv *kapa*-hoz tartozónak mondta a *köpönyeg* szót, l. Slav. Elem. im Magy. 270, később a szót szoros kapcsolatba hozta egy elavult oszmanli török szóval, a melyből a szót már a debreczeni grammatika magyarázta, l. Türk. Elem. *ḱépénék* a. (= Denkschriften XXXV. köt.) és EtWb. a csodálatos *kepenükü* czímszó alatt.[1]) Hogy az oszmanli szó régi-e, az épenséggel nem bizonyos, lehet az akár a magyar *köpönyeg*nek oda vetődött mása,[2]) — v. ö. az ugyane fogalomkörbe tartozó, szintén idegenből az oszmanliba került *kabanića—kapanića* szót is[3]) —, de a *köpönyeg* szó török eredetében azért alig kételkedik ma már magyar nyelvész; mindenesetre nagy bátorság vagy nagy tájékozatlanság kellene ahhoz szemben az olyan adatokkal mint kkirg. *kebänäk* filzrock, csag. *kipäŋ* oberkleid, mong. *kebenek* tuch oder filzmantel gegen den regen, l. GOMBOCZ Régi török jövevényszavaink 221. sz. a. (= MNy. 3 : 261). Más kérdés, igaza van-e GOMBOCZnak, mikor azt mondja: Megvan, mint török jövevényszó, néhány szláv nyelvben is: bulg. *kepenêg* | lengyel *kopeniak* || kisor. *kepeń, kepeńak* Miklosich EtWb., Denk. 35 : 108. BERNEKER kicsit máskép is állítja be a szláv szókat, mint MIKLOSICH, ő ugyanis a *kepeněg* czikkben azt mondja: ∾ Aus osm. *ḱepeneḱ* «Regenmantel» bez. magy. *köpeny, köpenyeg* «Mantel». Nem bocsátkozhatom itt részletekbe, csak egy pár vonással akarok arra rámutatni, hogy milyen úton terjedhetett el régebben a magyar szó a szláv nyel-

---

[1]) Az természetesen hiba, hogy M. szófejtő szótárában csak a «köpeny»-t említi, annál nagyobb hiba, mert a bolgár és lengyel nyelvből említett szavak megfejtésének a kulcsa utolsó sorban a régebben egyedül ismert *köpönyeg* alakban rejlik.

[2]) Mintha később MIKLOSICH maga is így fogta volna föl a viszonyt, mert abban a kis értekezésben, a melynek czíme Die slav., magy. u. rum. El. im türk. Sprachschatz (= Sitzungsber. CXVIII) első sorban a magyar szót említi a *ḱépénék* szó magyarázatául, csak azután a szláv nyelvekben található szavakat, l. 13. l.

[3]) L. MIKLOSICHnak az előbbi jegyzetben idézett 1889-ben megjelent értekezését, 10. l., és GUSTAV MEYER Türkische Studien I. 52. l. (1893) = Sitzungsber. CXXVIII.

vekbe. A m. *köpönyeg*-ből az oláh nyelvben egészen szabályosan lett *chepeneág* ill. *căpeneág*, azaz a nyilt *e* helyett az oláh a hangsúlyos szótagban, már mint az oláh szóban hangsúlyozott szótagban, *eá*-t ejtett (v. ö. *nem* > *neám* «Geschlecht, Gattung», *beteg* > *beteág*). Minthogy az oláh szó még ma is nemcsak Erdélyben, hanem Havasalföldön is ismeretes, könnyen átmehetett volna itt-ott a bolgár nyelvbe, a melyben a Miklosichtól *kepenêg*-nak írt szó *kepeneag* vagy *kepeňag*-nak volna olvasandó,*) — a bolgár szótárak azonban nem ismerik a szót, Berneker is csak Miklosich szófejtő szótárából idézi, Miletič barátom, a ki pedig épen a Romániához legközelebb fekvő északkeleti bolgárságot ismeri légjobban, nem tudja, hol találhatta Miklosich ezt a szót, ő előtte merően ismeretlen. Ép olyan könnyen terjedhetett az oláh szó a szomszéd kisoroszokhoz, a hol még a jelentés is ékesen tanuskodik arról, hogy itt nem a törökből átvett szóval van dolgunk, hanem oláh közvetítéssel tovább terjedt magyar szóval. A kisorosz *kepeňák* szó néprajzi szempontból is érdekes jelentése Hrinčenko szerint: Magyarországi rutén városi lakók öltözete: különös módon kivarrt és sok gombbal díszített hosszú magyar kabát. A lengyelekhez a szó a ruténektől kerülhetett és hajdanában *kiepieniak*-nak hangzott, ebből nem tudom milyen hatás következtében *kopieniak* lett, a melyet egy régi író épen erdélyiek öltözetéről használ: *Siedmiogrodzianie . . . w białych kopieniakach*, l. a szót a varsói szótárban. Az «óorosz» *kebeňak* is bizonyára nem török eredetű, hisz nem is olyan nagyon «ó», mindössze a XVII. századból van rá adatunk, tehát bátran láthatunk benne egy nyugatról behatolt divatczikk elnevezését.

Hogy a szomszédos szláv nyelvekbe a magyar szó ilyen közvetités nélkül egyenesen is elterjedhetett, azt mindenki természetesnek fogja találni, v. ö. a kajkav *kepenek*-et, a melyet Belostenecnél találunk, a szlovén *kepenjek* tájszót, a tót *kepeň*-t és a rutén *kepeňak* mellett használt *kepeň* szót. No de nem

*) Igaz hogy a bolgár a szó végén zöngés mássalhangzót nem ejt, hogy tehát voltakép *kepeneak* v. *kepeňak* ejtendő, de hátravetett articulussal a szóban igenis *g* hangzik: *kepenêgъt* vagy *kepenêga* «a köpönyeg» — természetesen mindig töltéve, hogy a bolgárban valóban megvan a szó.

ezekről akartam szólni, hanem csakis a *köpönyeg*ről, mert ha a magyarból közvetetlenül átvett szláv alakokról akarnék igazán kimerítően szólni, meggyűlne a bajom a horvát akadémiától kiadott nagy szótárban található vagy részben nem is található alakokkal és nem tudom, hogy ebből az útvesztőből mikép találnék megint ki. Tehát megelégszem ezúttal annak a megállapításával, hogy az országszerte ismert *köpönyeg* szavunk kétségtelenül régi török szó, hogy a horvátból átvett és gyéren használt *kabanica—gabanica* szóhoz semmi köze és hogy MARIÁNOVICS úr nemcsak ok nélkül, hanem egészen tudománytalanul is boronálta össze a két szót.

ASBÓTH OSZKÁR.

ISMERTETÉSEK.

Kazimierz Nitsch: Mowa ludu polskiego. Krakó 1911.

E folyóiratban már czéloztam egy ízben azokra a nagy érdemekre, a melyeket NITSCH a lengyel nyelvjárások ismertetése és mélyebb átértése körül szerzett, l. 2 : 307. k., érthető, hogy legújabb műve is, a mely a lengyel nép nyelvéről szól, ámbár a szerző a nagyközönségnek szánta, tele van találó megjegyzésekkel és érdekes világos áttekintést ad a lengyel nyelvterületen észlelhető külömböző nyelvi jelenségekről, a nyelvjárásoknak egymáshoz való viszonyáról és ennek a történettel, telepítésekkel, az állami élettel való kapcsolatairól. Gazdag tartalmából csak egyet-mást emelek ki abban a sorrendben, a mint olvasás közben kijegyeztem.

A lengyel nép nyelvének tudományos tanulmányozása nagyon fiatal, kezdődik MALINOWSKI Sziléziában végzett kutatásaival, a melyek eredménye az 1873-ban megjelent híres kis füzetecske: Beiträge zur slav. Dialektologie. Über die oppelnsche Mundart. Az itt megjelölt csapáson haladtak azután 30 éven át, míg ROZWADOWSKI egy kis értekezésében a hangok pontosabb meghatározására lökést nem adott és NITSCH egy község nyelvének pontos fölvételéből kiindulva lassan és óvatosan ki nem szélesítette a keretet (18—21. l.).

Az irodalmi nyelvből elveszett a lengyel nyelv sok régi sajátsága, a melyet a nép nyelve még megőriz, úgy hogy a «romlott» jelző, a melyet olyik vaskalapos grammaticus a népnyelvre alkalmaz,

sokkal több joggal illeti meg az irodalmi nyelvet. A régi hosszú hangzók emléke tisztábban él a nép nyelvében, mint az irodalmi nyelvben, ez csak *o* és *ó* (ejtsd *u*), *ę* és *ą* közt tesz külömbséget, míg a nép nyelve *e* és *é* (ejtsd *i*) és *a* és *å* közt is (34. l.). A valaha hosszú hangzókból lett rövid, de zártabb hangot az *e*- és *o*-val szemben ékezettel jelölték és jelölik részben még ma is (*é*, *ó*), az *a* hangoknál a jelölés épen fordítva történt, az *á* jelölte régebben a nyilt hangot, *a* pedig a zárt hangot, a melyet *å*-nak szokás írni tudományos iratokban. Így érthető az az érdekes jelenség, hogy az *õ*-nak (de valamikor *å̃*-nak) ejtett orrhangzót a lengyelek még ma is *ą*-nak írják (41. l.). Ezt a lengyel írásszokást követve írjuk az óbolgár szavak átírásában az orrhangzós *o*-t *ą* jellel, kivételt tesz BERNEKER, a ki Slav. Et. Wtb.-jában *ǫ*-t ír helyette. Az irodalmi nyelvből kiveszett *å* hang elterjedésének megállapítása közben a szerző rámutat egyebek közt a lengyeleknek idegen népekkel való érintkezésére és e népek nyelvének a lengyelre való hatására, l. p. o. 36. k. l.

Csángóink kiejtése szempontjából érdekes a lengyel nyelvben messze földön elterjedt *c*, *s*, *z*-féle kiejtés *č*, *š*, *ž* helyett, a mely kiejtésmódot nem egészen találóan a mazurokról *mazurzenié*-nek nevezik a lengyelben (44. kk.).

Rendkívül érdekesek a szó végén álló mássalhangzók kiejtéséről szóló adatok. Az e téren észlelhető, a szláv nyelvek terén magában álló, jelenségeket a szerző példának állítja oda, hogy mennyire beszélünk v a l a m e n n y i e n dialectice, hogy mennyire képzelődés a tökéletes nyelvi «helyesség» (58. k. l.).

Hogy helylyel-közzel milyen különös nyelvhasználat keletkezhetik, arra szép példát találunk a 66. lapon. Szilézia déli részében nagyon elterjedtek a köznemű -*ę*-végű becéző nevek — ugyanaz a képzés él a mi nyelvünkben is tót alakban a *Julcsa*, *Marcsa*, *Borcsa*-féle beczézőnevekben, l. e folyóiratban 1 : 34 —, ennek tulajdonítandó, hogy a leányok szerénységből mindig köznemű alakban beszélnek önönmagukról. Ezzel szembeállít a szerző egy másik két ugyancsak sziléziai faluban észlelhető jelenséget, a mely még föltűnőbb, azt ugyanis, hogy i d ő s e b b asszonyok magukról a hímnemű alakokat használják: *jå widziåł* «én láttam», *jå niós* «én vittem», *przecach tam był* «mégis ott voltam» — az utóbbi az irodalmi nyelvben úg hangzik hogy *przeciem tam była*. V. ö. ezzel azt az érdekes közlést, a melyet PÁVELnál olvasunk a vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtanáról írt jeles értekezésében: «Tótfaluban a nők is hímnemben beszélnek magukról, vagyis Tótfaluban a nő nyelvtanilag hímnemű; ‚*gya szan sou, un je sou*‘ (én mentem, ő ment) egyaránt mondhatja

a férfi is, meg a nő is. Hasonlót tapasztaltam még Mátyásdomb *(Mačkòufcä)*, Ottoház *(Òtofcä)*, Szabadhegy *(Stáňofcä)* s környéke vend népének nyelvében. Mindenesetre oly néplélektani jelenség ez, melyhez hasonlót szláv nyelvben csak keveset állapíthattak meg a nyelv és néplélek búvárai» l. 3. l.

Ugyancsak olyen curiosum, ha sok vidéken a præs. több. 2. sz. (*bierzcie, robicie* stb.) helyett sűrűn használják a régi, mint olyan kihalt dualis alakját *(bierzta, robita)*, de ezekkel a külömben nagyon elterjedt alakokkal nem élnek idősebb személylyel szemben. Lengyelország egész területén a gyermekek, ha apjukkal vagy anyjukkal beszélnek, csakis a régi többesszámú alakokat használják *(widzicie, idźcie)*, kevésbbé «czivilizált» vidékeken, a kasuboknál és a Tátrában, idegen «úr»-ral is így beszélnek! (70. s k. l.)

A IV. fejezetben foglalkozik a szerző először is a körülbelül 20 év óta égetővé vált kasub kérdéssel és nemcsak a kasubok nyelvének hovátartozásáról, hanem némileg fiatal irodalmukról is tájékoztatja az olvasót. A tiszta lengyel nyelvjárások közé semmi esetre sem sorozható a kasub nyelv (77—79. l.), a szerző egészen külön is választja tőle a szorosan vett lengyel nyelvjárásokat, a melyek tárgyalását a 84. l. kezdi, még pedig a nagylengyel nyelvjárással, a melynek hangállománya az irodalmi nyelv alapjául szolgál, mindamellett hogy a lengyel irodalom kislengyel területen kezdett kifejlődni, főleg kislengyel írók részvéte mellett.

A nyelvjárásokat természetesen első sorban hangtani jelenségek alapján különíti el egymástól a szerző, nem eléggé megokoltnak tartom ezzel szemben a szóanyagban mutatkozó eltérésnek olyan erős hangsúlyozását a Tátrában lakó lengyelek nyelvében, különösen föltünőnek tartja a szerző a sok oláh szót, «mint *baca, wałach, kierdel, kolėba, watra, gieleta, zętyca, klåg*» (97. l.) és ezekből az oláhoknak azon a vidéken való átvonulását olvassa ki (98. l.). De hisz a szerző maga előbb a könnyen fölismerhető erős tót hatásról beszélt, a mely egyebek közt abban is nyilvánul, hogy a hangsúly nem úgy mint a lengyelben rendesen az utolsóelőtti szótagra esik, hanem az elsőre (96. l.). A fönt idézett, állítólag átvonuló oláhoktól ott hagyott, a pásztoréletre vonatkozó kifejezések egytől-egyig akár a szomszéd tót területről kerülhettek oda: *baca* = t. *bača* «számadó juhász»,*) *wałach* = t. *valach* «pásztor», *kierdel* = t. *kŕdel'* «falka», *kolėba* = t. *koliba* «kunyhó», *watra* = t. *vatra* «pásztortűz, szabadban rakott tűz»,

*) A hegyi nyelvjárásban *č* helyén *c*-t ejtenek.

gieleta = t. *geleta* «fejő dézsa», *zętyca* = t. *žentica* «zsendicze»,*) *klåg* = t. *klag* «oltógyomor».

Fölötte tanulságosak az V. fejezetben olvasható fejtegetések, a melyek egy még eléggé át nem kutatott téren mozognak. A szerző itt a tájszólásokból igen érdekes példákat hoz föl arra, hogy mikép veszhet el és veszett el egy-egy szó itt is ott is, míg néha egészen ki nem pusztul a nyelvből. Sok helyen p. o. elveszett a *drzewo* szónak az «arbor» jelentése és csak a «lignum» jelentése maradt meg; azt, hogy «a madár a fán ül» vidékek szerint külömböző módon fejezik ki, úgy hogy «a meggyfán», vagy «a fűzfán», vagy «a fenyőfán» ül stb., a szerint, hogy melyik fa a legközönségesebb (114. k.), v. ö. az oláh *pom* szót, a mely ma csak gyümölcsfát általában jelent. Nagyon érdekes az a pár lap, a melyek a szlávoknál olyan gazdagon kifejlett rokonsági terminologiát és az ezen a téren is idővel keletkezett hullámzásról szólnak (123—125. l.); ebből csak azt említem, hogy egyes vidékeken teljesen elveszett a *wnuk* «unoka» szó (125. l.).

De a szókincsben észlelhető eltérés, bármennyire föltünő is apró részletekben, elvégre mégis aránylag szűk körre szorítkozik és nem bontja meg a nyelv egységét; ezt az egységet hatalmasan dokumentálja a modern lengyel irodalom is, a melyben a tájszólások erősebben érvényesülnek, mint bármelyik irodalomban, a mint azt a könyvnek utolsó fejezetéből is látni, a hol a szerző Reymont, Tetmajer, Witkiewicz, Orkan, Żeromski nyelvéről szól. De átadom a szót magának a szerzőnek, a ki ezt a szép fejezetet így kezdi:

«A lengyel nyelvjárásoknak ebből az egész áttekintéséből világosan kitűnik, hogy köztük a külömbség épen nem nagy. Még a tőlük leginkább elkülönített kasub nyelv, a mely elméletileg határozottan egészen külön helyet foglal el, nem külömbözik annyira a tiszta lengyel tájszólásoktól, a mint külömböznek egymástól az al- és fölnémet, a provençal és franczia, a külömböző olasz nyelvjárások stb. Ez a szláv nyelveknek egyáltalában jellemző vonása, a mely megfelel a szláv népek ama fejlődésének, a mely némelyikükben egyáltalában nem vezetett egységes nemzeti birodalom keletkezéséhez, és most is gyakran igen apró nyelvi és irodalmi separatismusban nyilvánul. Mert tényleg a nyelvi viszonyok olyanok és régebben még inkább olyan természetűek voltak, hogy más politikai föltételek alatt kifejlődhetett volna, tegyük a lengyelekből és csehekből egy közös kulturális nyelv-

*) *Ž* nincs a nyelvjárásban, ennek *z* a szabályos megfelelője, de *zętyca* így sem felel meg a tót szótárakban olvasható *žinčica* alaknak, a *žentica* alakot Miklosich EW.-ból ismerem.

járással egy egységes nép, a minél a nyelvi akadályok épen nem lettek volna nagyobbak, mint a nemzeti szempontból egységes németeknél» (141. l.).

Végre még csak azt említem, hogy a könyvhöz a nyelvjárásokat és az egyes fontosabb hangjelenségek határait föltüntető térképecske van mellékelve, a mely a könyv olvasása közben jó szolgálatot tesz nekünk. ASBÓTH OSZKÁR.

E. Smith: «Tocharisch». (Videnskabs-Selskabets Skrifter. II. Hist.-Filos. Klasse 1910. No 5.) Christiania 1911. P. 43. M. 1·60.

Az ügyes értekezés tárgya az újabban felfedezett középázsiai idg. nyelv, a SIEG és SIEGLING által F. W. K. MÜLLER nyomán a tochárok v. indo-skythák nyelvével azonosított idióma, a melylyel folyóiratunkban mi is részletesen foglalkoztunk (Nyt. II. 1909. p. 161—181 et 258—266). Az eredmények és következtetések sok tekintetben bámulatosan azonosak a mieinkkel — a mi annál meglepőbb, mert ez az értekezés jóval czikkeim után jelent meg és semmi okom sincs arra a föltevésre, hogy a szerző ismerte azokat.

A bevezető rész (p. 3—7) a kérdés állásáról tájékoztat. SMITH is osztozkodik abban a felfogásban, hogy a «tochár» elnevezés a LEUMANN-féle II. (árja) nyelvet illeti meg (Nyt. II. 163—167), a melyet ő is kapcsolatba hoz a sinai íróknál szereplő középázsiai szőke fajokkal (Nyt. II. 167—168, 264—265) s a melynek számára LEUMANN nyomán a *kašgari*, resp. összetévesztések kikerülésére a *šulē* nevet ajánlja. [Kašgar régi neve ugyanis sinai autoroknál *šu-lē šu lēk*, cf. FRANKE, Beiträge aus chinesischen Quellen etc. 1904. p. 47, 67, 70.] Az autor főczélja: ismeretes jelentésű szavak etymologiai magyarázata alapján a nyelv helyzetét a többi idg. nyelvek körében meghatározni s hangtanának alapját megvetni — velejében az A. dialektus alapján. Praktikus gondolat volt, bár a graphikai szabatosság ellenére van, az *ä*-tartalmú consonans-dubletteket *pä tä* etc. szótagokkal átírni (pl. *śäką̈* e h. *śak śäk*). — Az etymologiák (p. 8—20) hozzáértő tollából kerültek ki: mindig ötletesek, bár nem mindig elég óvatosak. E részben is bámulatos találkozásokat regisztrálhatok, v. ö. *we wälą̈ wälą̈ts pi wäntą̈ mañ kälą̈ką̈ porą̈* etc. (Nyt. II. 176, 177, 180). Kifogás alá esik, hogy a szerző sehol sem vetett számot a nyelvnek nyilvánvaló keverék voltával (Nyt. II. 179), tehát kölcsönzések lehetőségével s minden nyelvjelenséget idg. alapnyelvi folytatásnak vesz. — Erre a hangtani szabályok következnek (p. 21—37; cf. Nyt. II. 169—174). Vannak közöttük bizonynyal jók is, de egészben véve hasonló apró-

lékoskodó hangtörvények felállítására még semmi esetre sem érkezett el az idő s tekintettel a nyelv keverék voltára aligha is fog valaha elérkezni. Így pl. *säkäsäkä* «60» etc. semmi esetre sem lehet < idg. **seḱs-ḱm̥t* (p. 16), mert *käntä̯* < idg. **ḱm̥tóm* — hanem oly képzés mint ói. *ṣaṣtika-* etc. (Nyt. II. 176). Arra a szabályra, hogy az idg. labioveláris labiálissá lesz, ha a rákövetkező vokális mögött még egy labiális állott, a szerző messzemenő következtetést alapít, de csak három példát tud idézni; de még ezek közül is az egyik szerinte is kétséges [*lyalyipuräsä̯* nem < **leiq^{u}-*, hanem < **leip-*: Nyt. II. 180], a másik nagyon kétséges [*puklā* nem < **q^{u}oq^{u}-*, hanem < **pu°*, cf. ói. *putráḥ* osc. *puklum* etc.; a jelentéshez v. ö. lat. *saeclum*], a harmadik biztosan rossz [*pukä̯* nem < **q^{u}o-q^{u}o-s*, cf. *kusä̯* < **q^{u}os*, *kucä̯* < **q^{u}od*]. — A flexio tárgyalásánál (p. 38—41) érvényre jut az a hangtani részben elhanyagolt gondolat, hogy idegen és zavaró befolyásokra lehetünk elkészülve (p. 39, 40). A casus-suffixumok a szerző szerint is postpositiók, resp. nem idg. casus-suffixumok folytatásai (Nyt. II. 174—175, 258); a participiális képzések azonosítása tekintetében megint egy malomban őrölünk (Nyt. II. 179). — Az utolsó fejezet tárgya a nyelv viszonya a többi idg. nyelvekhez (p. 41—43): a «*šulē*» centum-nyelv s mint ilyen (a labiovelárisok állítólagos differentiálása miatt) közel áll a göröghöz, de legközelebb áll mégis a satem-csoporthoz tartozó örményhez! A szerző itt egészen figyelmen kívül hagyta az oly fundamentális fontosságú egyezéseket, a minők az *r*-passivum és a copula præsentiális alakjai, a melyek erősen emlékeztetnek az itáliai nyelvcsaládra (Nyt. II. 178). E külömben is gyönge alapra aztán egy *délkeleteurópai* nyelvcsoport magában is valószínűtlen hypothesise épül föl. — Fogyatkozásai daczára az értekezés ötletes és elmemozdító. SCHMIDT JÓZSEF.

Történeti spanyol nyelvtanok. 1. R. MENÉNDEZ PIDAL: Manual elemental de gramática histórica española. 2ª ed. Madrid, 1905. VII+272 l. — 2. FRIEDRICH HANSSEN: Spanische Grammatik auf historischer Grundlage. Halle a. S. 1910. (Sammlung kurzer Lehrbücher der romanischen Sprachen u. Literaturen.) XVIII+277 l. — 3. ADOLF ZAUNER: Altspanisches Elementarbuch. Heidelberg, 1908. (Sammlung romanischen Elementar- und Handbücher.) XII+189 l.

Nyolcz évvel ezelőtt a spanyol történeti nyelvészet tanulóközönségének a DIEZ és MEYER-LÜBKE általános román nyelvtanán, a BAIST velős, de rövid értekezésén (GRÖBER's Grundriss) meg GORRA lelkiismeretes, hasznavehető, de kissé elavult tankönyvén (Lingua e letteratura spagnuola delle origini) kívül semmi összefoglaló kézikönyv nem állt

rendelkezésére. Történeti spanyol nyelvtan, a szónak modern, tudományos értelmében egyáltalában nem volt: DIEZ és MEYER-LÜBKE nem speciális munkák; BAIST értekezése bármennyire tömör: szűk korlátai közt nem lehet kimerítő; GORRA könyve pedig, jóllehet mindig szemmel tartja a modern spanyol formákat, már programmjánál fogva is csak az óspanyolra szorítkozik. A szokásos frázisok közé oly szívesen bevett «hézagpótló» kifejezés igazán joggal járt ki tehát R. MENÉNDEZ PIDAL, madridi egyetemi tanár munkájának, a mely igen rövid időn belül második kiadását érte el. A spanyol nyelvtörténeti kutatás nem pihent ugyan MENÉNDEZ PIDAL előtt sem; de az ő széles alapon megépített műve az első történeti grammatika Spanyolországban, mely a nemzetközi romanista irodalommal, az újabbkori nyelvészet kutatásainak eredményeivel számol, és a mely, ha talán nem is mint önálló tudományos kutatás eredménye, de mindenesetre a hivatott szakember és tárgyában tájékozott tanító munkája kerül nélkülözhetetlen vademecum-ul a spanyolul tanuló nyelvész kezébe.

Nemsokára a spanyol szerző könyve után megjelent a szakértekezései révén már eléggé ismert nevű HANSSEN történeti spanyol nyelvtana német nyelven. HANSSEN munkája koncepciójában mélyebb, kidolgozásában rutinosabb, de éppen ezért a kezdő nem forgathatja olyan eredménynyel, mint a Manual Elemental-t. A Manual első sorban a tanuló közönséghez szól, és bár kissé dogmatikusan, de a kellő nyelvészeti apparátus meggyőző erejével adja elő a nyelvtényeket, mindenekelőtt a hangtant, mely a könyv legtanulságosabb része és legerősebb oldala. A phonologia külsőleg is túlsúlyban van: a munkának több, mint felét foglalja el. Ezzel szemben HANSSEN bámulatos tömörséggel szorítja a phonologiát alig egy pár ívnyi terjedelemre és ügyes csoportosítással tömörít egybe olyan hangtani jelenség-sorozatot, a melyet M. PIDAL terjedelmesen vagy szétszórva, egészen más elrendezési technikával tárgyal. Természetes azonban, hogy a M. PIDAL-féle kényelmes, széles tárgykezelés nagyon alkalmassá teszi a könyvet a kezdő tájékozására, valamint az utánalapozásra (bőséges etymologiai index megkönnyíti használatát). A folytonos szemmeltartása a természetes, meg a mesterséges szóalakulásoknak, a régi nyelvnek és tájszólásoknak nagyon emeli a Manual gyakorlati értékét. HANSSEN se hanyagolja el ezeket a jelenségeket — sőt a tájszólásokkal minden rövidsége mellett is alaposabban és tudományosabban számol be — mégis nagyon megnehezíti a könyve használhatóságát a kezdő részére az áttekinthető, aprólékosan rendszerező anyagelrendezés hiánya. Természetes azonban, hogy a haladottabb nyelvművelő részére épp ezeknél fogva nemcsak tanulságos, hanem élvezetes olvasmány is HANSSEN

könyve. Kompozicziójában az ügyesen elrendező éleslátás, kidolgozásában a jól elosztott, egyensúlyozott anyagelhelyezés a legjobb román kézikönyvekben se mindig feltalálható érdemek.

A két mű közt fennálló külömbségek nagyrészt a szerzők külömböző czéljainál fogva érthetők. MENÉNDEZ PIDAL a spanyol hangok és nyelvtani alakok történetét adja elő. Tehát elemi bevezetést nyújt a spanyol történeti nyelvtanba, mindenekelőtt spanyol anyanyelvűeknek. HANSSEN műve tágabb körű: ő a spanyol alak- és mondattan teljes képét nyújtja — mindenekelőtt a nem-spanyol közönségnek — történeti alapon. M. PIDALnál tehát az ú. n. biológiai szempont a fontos, inkább a latinból a spanyol állapot felé vezető útról nyújt tájékoztatást. HANSSEN a spanyol nyelvtényeket akarja mindenekelőtt megismertetni, és csak másodsorban vet pillantást visszafelé az ősformákra. A beszélt spanyol nyelvet, az élő és irodalmi formák, fordulatok szabályait M. PIDAL természetesen nem is érinti: HANSSEN könyve így egyenest nélkülözhetetlen lesz azok részére, a kik a spanyol nyelv rendszeréről, a spanyol beszéd sajátosságairól alapos tájékozást, összefüggő teljes képet akarnak nyerni. Sőt talán nem mondok sokat, ha állítani merem, hogy a Spanische Grammatik színvonalára a modern nyelvészeti követeléseknek és a tudományos eredményeknek megfelelő qualitások tekintetében nem emelkedik a híres BELLO-féle nyelvtan, még a CUERVO kiegészítő jegyzeteinek piedesztálján sem.

Világos a mondottakból, hogy a Manual és a Grammatik kevés pontban hasonlíthatók össze. A hangtörténeti részt már érintettem. M. PIDAL ebben részletesebb ugyan, de a ki az ő könyvét végigtanulmányozta, örömmel fog HANSSEN tömör, de világosan csoportosított adatainál üdülni és a tanult hangtani tényeket ismételve egyszersmind új dolgokat is tanulni. Mert HANSSEN többször terjeszkedik ki olyan kérdésekre, a melyeket a spanyol szerző terjedelmessége mellett is elhanyagol. Így a spanyol diphthongusok történetét, az «umlaut» eseteit HANSSEN könyvében megtaláljuk, a Manualban nem.

Az alaktan HANSSENnél részletesebb; minden elregisztrált nyelvjelenséget irodalmi példákkal szemléltet. A modern, beszélt nyelv a tárgya, s ebből megy vissza az eredeti alakokhoz, míg M. PIDAL, mint említettem, csupán nyelvtörténetet akar adni. Nála a syntaxis teljesen hiányzik; így HANSSEN az első, a ki históriai alapon modern spanyol mondattant ad rövid, áttekinthető formában, ha leszámítjuk FÖRSTER figyelemreméltó, de már meghaladott kisérletét (Spanische Sprachlehre, Berlin 1880). A könyv élvezhetőségének nagy hasznára van, hogy HANSSEN a syntaxist az alaktannal egy összefüggésben tárgyalja, s így az egész spanyol nyelvet egy perspektivában szemlélteti.

Összegezzünk: M. PIDAL műve az első rendszeres összefoglalás a spanyol nyelv hang- és szóelemeinek phonologiai fejlődéséről, HANSSEN nyelvtana a spanyol nyelvnek első tudományos apparátussal megírt tömör, de kimerítő monographiája.

* * *

ZAUNER neve a kezdő romanista előtt is ismeretes a «Sammlung Göschen»-ben megjelent *Romanische Sprachwissenschaft* czímű szellemes kis összeállítása révén. Óspanyol nyelv- és gyakorlókönyve a MEYER-LÜBKE-féle «Sammlung Romanischen Elementar- und Handbücher» sorozatában jelent meg, és czélja, hogy a kezdőknek az óspanyol irodalomba nyelvészeti bevezetést nyújtson.

A GORRA-féle óspanyol nyelv- és olvasókönyv és ZAUNER Altspanische Grammatik-ja közt tíz év időköz van, és ez már elég ahhoz, hogy ne kelljen a derék GORRA érdemeit olcsó összehasonlításokkal kisebbíteni.

ZAUNER az ú. n. «paleontologiai» módszert követi, vagyis az óspanyol-fokról, mint alapról megy vissza az eredeti ősformákhoz. GORRA előadásában az irány az ellenkező. Míg GORRA majdnem mindig az újspanyol formákig végigvezet a nyelvfejlődés után, ZAUNER csak a 16. század előtti nyelvet tárgyalja.

ZAUNER könyve minden tekintetben a jelenkor tudományos színvonalán áll. Tömör, kompendiumszerű anyagkezelése ugyan nem nagyon könnyíti meg a kezdő nyelvész helyzetét, főleg a szemléletes, és a kezdő romanistának sokkal otthonosabb biologiai, tehát a latinból levezető módszer hiánya miatt. De a kinek némi jártassága van a spanyol történeti nyelvtan elemeiben, már nagy haszonnal tanulhat az Elementarbuch-ból, mely mindent tartalmaz, a mi megtanulásra való, a minek az ismerete nem csak az óspanyol nyelv, hanem az általános román nyelvészet szempontjából is fontos. Az arab hangok a többi nyelvkönyvtől eltérőleg, figyelmesebb elbánásban részesültek, a mi persze a könyv módszerénél fogva önként adódott: hiszen a spanyol hangokból kiindulva okvetetlenül be kell számolni valamennyi, tehát az arab forrásról is.

A nyelvtan mögött szerényen meghúzódó kis chrestomathia aránylag kevés szöveget ad, de a korlátolt számú kritikai szövegkiadásokból nagyon nehéz is volt a válogatás. Olyan óspanyol chrestomathia, mint a milyenek az ófranczia, óprovençal vagy óolasz nyelvből a tanuló közönségnek rendelkezésére áll, úgy látszik, még sokáig fog késni, s így ZAUNER már az ő csekélyszámú szemelvényeivel is (135—177. l.) jó szolgálatot végzett még a régi spanyol irodal-

mat ismerő tanulónak is, mert a közkézen forgó gyűjtemények (LEMCKE, GORRA, sőt a SANCHEZ-féle híres Poesias... anteriores al siglo XV. is) a szöveg megbízhatatlansága miatt nem nyújtanak igaz képet az óspanyol nyelvről.

* * *

Mit köszönhet a román nyelvészet ennek a három, oly sokáig várt szakmunkának? Mindenekelőtt azt, hogy művelői végre megbízható kézikönyvekhez jutottak, a melyekből nemcsak a kezdő, hanem a szakember is sok okulást meríthet. Az önálló alapvető mű igényeivel egyik sem lép fel. Elég érdemük a nagy anyag összeállítása a speciális kutatók és a nagy román grammatikák által már feldolgozott eredményekből: új szempontokkal, meglepetésekkel nem akarnak, de nem is volnának képesek a közönség elé jönni. A spanyol hangtannak oly nagyszámú függő problemái közül egyikről se adnak valami egyéni, új szakkönyvtől elvárható végleges megoldást. A fontosabb és jellegzetesebb metaphoniák is (*c'*>*þ*; *g'*>*ž*>*χ*; *f*>*h* stb.) többnyire minden magyarázat nélkül vannak felsorolva, főleg a dogmatikus M. PIDAL-féle könyvben; a másik kettő mindig speciális kutatók műveire hivatkozik, s valószínűleg helyszűke miatt nem fejti ki a hangjelenség oknyomozó történetét. Manapság, a gyakorlati fonétika, a hangfiziológiai kutatások és eredmények idejében, történeti nyelvtannak nem volna szabad ezeket mellőzni, és az örökös utalás szakértekezésekre nem nagyon viszi előre a kezdő ügyét, hacsak bibliografiai ismeretek dolgában nem. A német szerzők egyébként gyakran jelzik az egyes hangjelenségeknél a probléma mibenlétét, néha egyik vagy másik idézett szakvéleményhez csatlakoznak is (bár többnyire kevéssé meggyőzően), s így ez a jelzett hiány a könyvük didaktikai és gyakorlati értékéből nem von le semmit.

HONTI REZSŐ.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Misteli Ferencz.

MISTELI FERENCZről, HUMBOLDT és STEINTHAL hagyományainak érdemes folytatójáról kegyeletes emlékbeszédet mondott SIMONYI ZSIGMOND a Magyar Tud. Akad. 1911 május 29-én tartott összes ülésén. (Megjelent a M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek sorozatában, XV: 7, Budapest, 1911, 20 l.) MISTELI a búvároknak ama, fájdalom, ritka tipusához tartozott, melynek kevésszámú tagjai nem foglalkoznak «szorosan vett nyelvtörténeti kutatásokkal,

vagyis az egyes nyelvi jelenségek történeti fejlődésének vizsgálatával», hanem az egyetemes nyelvtudomány töretlen útjait járják, a nyelv életének általános törvényeit keresik, a kutatásnak új útjait nyitják meg s «a nyelveket rokonsági és művelődési viszonyaikra való tekintet nélkül, tisztán belső szerkezetükre és szellemi tartalmukra nézve» veszik vizsgálat alá. Hogy a tudományos munkásságnak ez iránya is mily hasznos, megtermékenyítő lehet, azt HUMBOLDT és STEINTHAL példáján kívül MISTELI esete is mutatja. Mindenesetre eredményesebb a munkásság, ha a történelmi fejlődés elveivel össze tudja egyeztetni elvont megállapításait, s ennek hiányát joggal nevezi SIMONYI «a nyelvtörténet iránti érzék fogyatékosságának», de MISTELInek az volt hivatása a német nyelvtudományi irodalomban, hogy az indogermánság kereteiből kiemelkedve, idegen nyelvterületek tanulmányozásával új tanulságokkal szolgáljon s másrészt új elvi megállapítások révén a kutatásnak új eszméket, új utakat szolgáltasson. Ez irány művelése nagy önfeláldozással jár. Nem azért, mert még a közelmultban is excentrikusok dolgának tartották, hanem azért, mert philosophiai műveltség, eredeti fő jeles nyelvtudományi iskolázottsággal párosulva, teremthet csak e téren maradandót.

SIMONYI nagy szeretettel merült el MISTELI munkásságába, melynek minden fázisáról tudott, hiszen évtizedeken át leveleztek egymással. Élénk vonásokkal jellemzi szerény egyéniségét, küzdelmes pályáját, életének szomorú alkonyát. Munkásságából a magyar kapcsolatút emeli ki, a többit csak érinti. Ismerteti a *Lautgesetz und Analogie*-t (1878), mely az új-grammatikus vitairatok közt az egyetlen, mely magyar, illetve finn-ugor adatokkal bizonyította a hangtörvények szigorú következetességének követelményét s másfelől az analogiás magyarázatot. *A magyar kötőszók*, a WINKLER-féle *Uralaltaische Völker und Sprachen* ismertetései már egészen a mi kereteink között mozognak.

A mi szempontunkból ezek is fontosak, de egyetemes szempontból nevezetesek *kínai* tanulmányai, HERBARTról, HERMANN PAUL, MÜLLER MIKSA művéről írt ismertető bírálatai is. Ez volt az út, melyen életének fő művéhez, a *Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues*, 1893, eljuthatott. E mű csak főbb szempontjaiban, beosztásában vette alapul STEINTHAL munkáját, melyből kiindult s melynek eredetileg csak javított kiadása óhajtott lenni. Osztályozza az akkor ismert nyelveket magas szempontok, főként egyes mondattani szerkezetek értékelése alapján. SIMONYI nem fejtegeti e művet, csak utal BALASSA beható ismertetésére (NyK. 26.). Érdekes lett volna egybevetni FINCK kis művével, mely bár vázlat, de hasonló természetű kisérlet: egységes szempontok szerint osztályozni az összes ismert nyelveket (l. Ny. 3 : 79. s k.). A fő az, hogy e gazdag munkásságú nagy búvárt meleg szeretettel, és teljes megértéssel gyászolták meg Akadémiánkban, s a mint nem élt, nem szenvedett hiába a tudománynak e nemes alakja, úgy nem fáradozott hiába SIMONYI sem, midőn a hőshöz is, az íróhoz is méltó: tartalmas, egyszerű, szeretettel teljes emléket állított elhunyt külföldi kartársának. *R. M.*

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben 1.60

Bálint Gábor. Jelentése Oroszország és Azsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet: 5 khálymik dana hangjegye —.40

— Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3 füzet. Egy-egy füzet 2.—

Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr —.40

— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai —.20

— Nyelvünk újabb fejlődése —.40

Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat —.60

— A mondat dualismusa 1.20

— A neo- és palæológia ügyében —.60

— Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius szatiráinak magyarázói után —.80

— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra —.80

— Szórend és accentus —.80

Budenz József. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Insbruckban tartott gyüléséről —.30

— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet 4.80

— Egy kis viszhang Vámbéry Armin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finnugor nyelvészet» czímű II. értekezésére —.40

— Erdei- és hegyi-cseremisz szótár. (Vocabularium ceremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremisz szógyüjteményéből és az Ujtestamentom cseremisz fordításából 1.—

— Magyar-ugor összehasonlító szótár. (Lexicon Linguæ Hungaricæ cum Linguis Ugricis comparatæ.) 3., 4. és 5. füzet. Egy-egy füzet 2.—

— Moksa- és erza-mordvin nyelvtan 1.—

— Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasonlítása —.20

Fábián István. Finn nyelvtan 1.—

Finály Henrik. A beszterczei szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból.
—Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kisérte és teljes szómutatókat
— készített hozzá — 4.—

— Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez —.40

Gedeon Alajos dr. Az alsó-metzenzéfi német nyelvjárás hangtana 1.50

Genetz Arwid dr. Orosz-lapp utazásomból —.40

Goldziher Ignácz dr. A buddhismus hatása az iszlámra —.80

— A muhammedán jogtudomány eredetéről —.20

— A nemzetiségi kérdés az araboknál —.60

— A pogány arabok költészetének hagyománya 1.20

— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval 1.—

Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten —.40

Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben —.80

Halász Ignácz. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyüjtemeny a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyüjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta 6.—

— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szójegyzékkel 3.20

Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján 6.—

— A Kún- vagy Petrarca-codex és a kúnok —.60

— A M. T. Akadémia és a szuómi irodalmi társaság —.40

— A számlálás módja és az év hónapjai —.40

— Az orientalistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyüléséről —.30

Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve 1.20

Joannovics György. Az ik-es igékről —.80

— Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez —.60

— Értsük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében) —.60

— Szórendi tanulmányok I. rész —.60

— Ugyanaz II. rész —.80

Kazinczy Ferencz levelezései. Közzéteszi dr. Váczy János I—XV. köt.: 1763—1818-ig. Minden kötet ára 10 korona. A II. köteté 12.—

Kégl Sándor dr. A perzsa népdal —.90

— Tanulmányok az ujabbkori perzsa irodalom történetéből 3.—

Kunos Ignácz dr. Három karagöz-játék 2.—

— Kis-Azsia török dialektusairól —.90

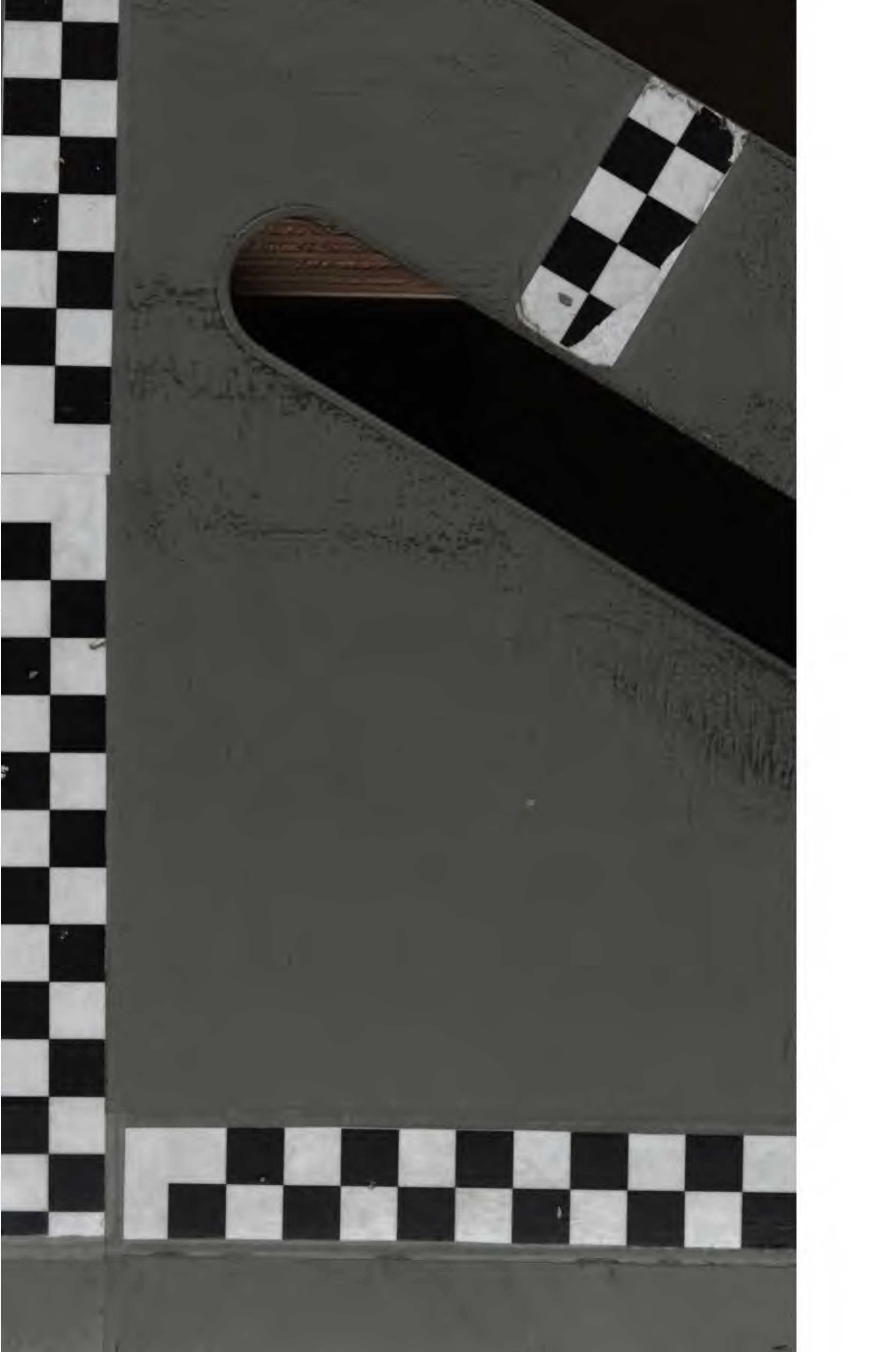
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai) szövegét gyüjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta — 3.—

— Oszmán-török népköltési gyüjtemény. Két kötet 10.20

— és **Munkácsi Bernát dr.** A belviszonyragok használata a magyarban 1.—

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

IV. kötet. 1912. 1. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1912.

A szerkesztő lakása II., Bimbó-utcza 28, hová a kéziratok küldendők.

TARTALOM.

*Folyóiratunk **május és november 15-ikén** jelenik meg. Egy kötet 4 ötíves füzetből áll s ára **6 korona.** Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.*

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

A HANGUTÁNZÁS PROBLÉMÁJÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ.

A nyelvtudomány nagy kérdései között alig van egy is, melylyel annyian foglalkoztak volna: nyelvtudósok és philosophusok, szakemberek és laikusok, természettudósok és költők, mint a *hangutánzás* problémájával. Szinte azt mondhatjuk, hogy a mióta csak elmélkedik az ember élete legnagyobb értékének, a *nyelv*nek tulajdonságairól, keletkezéséről, életéről, a hangutánzás ott állt az érdeklődés középpontjában. S mégis, ha e probléma történeti fejlődését, czéljainknak megfelelőleg csak vázlatosan s minden a teljességre való törekvés nélkül megfigyeljük, az elvi igazságok, melyek e tanulmányokból leszűrődnek, inkább e régi törekvések negativ kritikájának, mint pozitiv alkotásainak eredményei. Találóan mondja MEYER-LÜBKE (Einf. 81. l.): «Die Forschung steht hier am Anfang von Aufgaben, deren Lösung von grosser Wichtigkeit für viele Fragen des Sprachlebens ist, aber ausserordentliche Schwierigkeiten bietet, wenn man nicht bei ganz subjektiver Vermutung stehen bleiben will.»

* * *

A hangutánzás problémája először PLATO Kratylosában lép föl.*) E műről, melynek oly nevezetes szerepe volt a nyelv-

---

*) Bizonyos, hogy olyan általános elvi kérdések, mint pl. maga a hangutánzás, az indusok régi irodalmában is fölmerülhettek. A gyakorlati nyelvtudomány ama szép eredményei, melyek ez irodalom egyes részeiben meglepők, aligha jöhettek létre elméleti megvitatások nélkül. BENFEY történelmi művében utal a Védák egy pár érdekes helyére. Sőt elméleti fejtegetéseknek is van nyoma. A Pânini legrégibb commentátoránál, PATANDSCHALInál, Kr. e. 2. században efféle kérdések vetődnek fel-van-e valamiféle kapcsolat egy szó s az ő jelentése között, mi az, a mi egy szó, pl. egy tárgy vagy állat neve a tőle megjelölt tárgyból va g

tudományi eszmék fejlődésében, egész nagy irodalom szól.*) Ezt jórészt feldolgozta STEINTHAL, ki igyekezett tisztázni azt a ránk nézve közömbös kérdést, hogy vajjon a dialogus művészi formájában HERAKLEITOS avagy DEMOKRITOS gondolatai mutatják-e magának PLATOnak felfogását; vajjon igazán nem egyéb-e az egész, mint a sophista nyelvészek persiflage-a;**) bebizonyította továbbá STEINTHAL azt is, hogy a nyelveredetről való φύσει—

állatból valóban megjelöl. Sőt egy e helyhez kapcsolódó magyarázatban azt látjuk, hogy az indusok a hangok fogalmi értékéről való tant is ismerték már, azt, mely az európai irodalomban PLATO Kratylosában jut először irodalmi kifejezésre. Vö. THEODOR BENFEY: Geschichte der Sprachwissenschaft und orientalischen Philologie in Deutschland seit dem Anfange des 19. Jahrhunderts mit einem Rückblick auf die früheren Zeiten. München 1869. 38, 39, 40, 89. l. (Ezentúl így idézzük: BENFEY.)

*) Itt természetesen a POTTtól a nyelveredet kérdéséről szóló művek bibliographiájában említettek között (vö. TECHMER: Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft I.) első sorban STEINTHAL halhatatlan munkásságára gondolunk. Látszólag az ő munkái: 1. Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern mit besonderer Rücksicht auf die Logik, Berlin 1862 (*St. Gesch.*), 2. Der Ursprung der Sprache im Zusammenhange mit den letzten Fragen alles Wissens⁴ 1888 (*St. Urspr.*); 3. Abriss der Sprachwissenschaft. I. Einleitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft.² 1881 (*St. Abr.*) könnyítik a kérdés tárgyalását. Újabban azonban mind erősebb bírálatok hangzanak (vö. kül. STREITBERG bírálatait a Litt. Centralblattban s a Kant und die Sprachwissenschaft czímű becses értekezésében) ST. kuszált előadásáról. Egyébként is mi ezúttal az ő műveit csak bő idézeteiknek kritikai használata miatt becsülhetjük. E tekintetben igazán hálával gondolunk műveinek e tulajdonságára, mely viszont tagadhatatlanul sokat levon e művek absolut értékéből. Örök kár mégis, hogy ST. szép tervét, melyre az Ursprung negyedik kiadásának (1888) második jegyzetében utal, t. i. egy »Geschichte der Sprachwissenschaft bei den neuern Völkern« czímű tervét már nem valósíthatta meg. A Kratylosra vonatkozólag l. külön is BENFEY régebbi munkáját Götting. k. Ges. d. Wissenschaften, Göttingen 1866, XII. és LERSCH művét, ki az ókori nyelvphilosophusoknál tárgyalt hangutánzókat egybeállítá: L. LERSCH, Sprachphilosophie der Alten, III. 87. l. L. még Dr. BALTAVÁRI JENŐ: A nyelvtudomány történeti fejlődése. I. rész. Az ókori nyelvészet főbb problémái, megvilágítva a modern nyelvtudomány álláspontján. Sátoraljaujhely, 1911. Kül. 30—31. l.

**) Közömbös, mert a fejlődés szempontjából a gondolat fölmerülése fontos, még ha nem is eredeti alakjában kapjuk, hanem a gúny álköntösében.

θέσει-féle jelszó nem PLATOtól ment át a világirodalomba, hanem az alexandriai iskola kapta fel a kérdésnek e formáját, mely a Kratylosban még így van: mitől vannak a dolgok nevei: νόμῳ vannak-e, avagy φύσει?*) de bizonyos az, hogy e mű a nyelvelmélet egyik legnagyszerűbb régi megnyilvánulása s mindenesetre a hangutánzás egy iránya elméletének, tudtunkra első tudományos kifejtése.**) Midőn ugyanis a vita folyamán szóba kerül a szavaknak s a tőlük kifejezett fogalmaknak egymáshoz való viszonya, SOKRATES a következő meglepő kijelentést teszi (36. f.): «Γελοῖα μὲν οἶμαι φανεῖσθαι, ὦ Ἑρμόγενες, γράμμασι καὶ συλλαβαῖς τὰ πράγματα μεμιμημένα κατάδηλα γιγνόμενα· ὅμως δὲ ἀνάγκη». Így kell lennie, mondja SOKRATES, mert ennél jobb magyarázatunk nincsen, külömben nincs más hátra, mint a tragédiaíróknak isteni eredésre utaló magyarázatához kell folyamodnunk s azt kell mondanunk, hogy az eredeti elnevezések isteni eredetűek, tehát helyesek. Ne feledjük egyébként, hogy e fejtegetésekben, valamint a következőkben is, mint pl. abban, hogy a nyelvi jelenségek, elnevezések barbároktól való átvételek s megmagyarázni magas koruk miatt lehetetlen őket — a nyelvhelyesség az a góczpont, mely körül az egész vita e része forog.

De a 37. fejezetben SOKRATES részletezi fentebbi gondolatát. Sorba kifejti egyes hangoknak jelentésbeli értékét, azt, hogy bizonyos hangok bizonyos fogalmaknak kifejezésére szolgáltak s e gondolatát, mely a világirodalomban a hangsymbolicának megjelenését jelenti, a görög nyelvből vett példákkal támogatja. A ρ mondja SOKRATES a mozgás kifejezésére szolgáló eszköz: Πρῶτον μὲν τοίνυν τό ῥῶ ἔμοιγε φαίνεται ὥσπερ ὄργανον εἶναι πάσης τῆς κινήσεως . . . s egy etymologiai kitérés után, mely bennünket nem érdekel (l. St. Gesch. 100. l.) újra és határozottabban kijelenti: τὸ δ' οὖν ῥῶ τὸ στοιχεῖον, ὥσπερ λέγω, καλὸν ἔδοξεν ὄργανον εἶναι τῆς κινήσεως τῷ τὰ ὀνόματα τιθεμένῳ πρὸς τὸ ἀφομοιοῦν τῇ φορᾷ· Ez állításának igazolására idézi a következő kifejezé-

*) «In der alexandrinischen Zeit tritt der Terminus θέσει auf; wann und wo zuerst, weiss ich nicht. Den Übergang von νόμῳ zu θέσει bildete doch wohl Aristoteles». ST. Gesch. 313. l.

**) Vagy ST. Gesch. 100. l.-al szólva: «Hiemit ist Plato der Erfinder des onomatopoetischen Princips der Sprache».

seket: ῥεῖν, ῥοή, ezekben ez a hang*) a mozgást, folyást, áramlást utánozza, illetve jelenti. Ugyanígy a ι, φ, ψ, ζ, λ, γ, ν, α, η hangok jelentését is kifejti e fejezetben. SOKRATES utóbb (38. f.) kijelenti, hogy mindezt nem állítja határozottan, s szívesen meghallgatna jobb magyarázatot. De KRATYLOS nagy lelkesedéssel helyesli SOKRATES szavait s egy homerosi idézettel kijelenti, hogy SOKRATES az ő lelkéből szólott.

A hangutánzás elméletének e formája rendkívül sok bámulót, helyeslőt s követőt bírt szerezni magának a késő évszázadok epigonjai között. Tudjuk, hogy HUMBOLDT a nyelvgyökök keletkezésének második módjául e «symbolicus» hangutánzást tekinté. Szerinte ez alapul «auf einer gewissen Bedeutsamkeit jedes einzelnen Buchstaben, wie die schwankende, unruhige, vor den Sinnen undeutlich durcheinander gehende Bewegung durch das aus dem, an sich schon dumpfen und hohlen *u* verhärtete *w* ausgedrückt wird». Nem óhajtom ezúttal e leggyakrabban alaptalan elméletek történetét**) vázolni sem, de két analog jelenségre kell utalnom az újabb nyelvtudományi irodalomból annak igazolására, hogy a mily helytelen volt e platói gondolatból teljes rendszerre törekedni s a nyelvi élet egész fejlődésének megmagyarázására törekedni, éppen olyan helytelen e gondolatnak a limine való elutasítása.

W. WACKERNAGEL, kinek munkássága, mint majd látni fog-

---

*) Ő még nem *hang*-nak, hanem *betű*-nek, γράμμα, nevezi. Nevezetes, hogy e külsőleg jelentéktelennek látszó jelenség egész a legújabb korig megmaradt a nyelvtudományi irodalomban, hiszen tudjuk, hogy még a nagy GRIMM is összecseréli a Buchstab-ot a Laut-tal (vö. *Grimm és Révai*, NyF. 6. 21. l. 5. jegyzet). Ez a tény illustrálja azt, hogy a nyelvtudományi búvárlat az írott, az irodalmi nyelvből indult ki, s az élő nyelv iránt való tüzetes érdeklődés igazán csak a népköltészet fölfedezése után jelentkezik.

**) A középkori héber irodalomban szintén divott az egyes hangok jelentésbeli értékének megállapítása, csakhogy nevezetes, hogy itt a magyarázgatásnak opticai alapja volt: az egyes betűknek alakja. Vö. BACHER, Ibn Ezra, l. alább 45–49. l. Kivétel a következő magyarázat: «A chôlem (ô) megfelel a fölfelé menő mozgásnak, a miért is az *arabs* grammatikusok ezt a magánhangzót fölemelkedésnek nevezik; a kiejtésnél is észlelhetni, hogy a nyelv emelkedik». Itt egyébként csodálatra késztet a phoneticai felfogás korai érettsége.

juk, fordulatot jelent problemánk történetében, összehasonlítván egyes állatoknak neveit azon hangokkal, melyeket azon állatok hallatnak, másrészről elemezve ezen állathangokat utánozó igéknek hangalakját, művo 77–82. lapjain ezen igéket az egyes hangok szerint akként csoportosítja, hogy mindig fölveti a kérdést: milyen hangok járultak s miként, mily más hangokkal kapcsolatban azon alaphanghoz, mely az állat hangját fejezi ki. E szempontból bő példatárral fejtegeti a *b*, *l*, *n*, *r*, *s*, *t*, *z* hangoknak szerepét. De a hangsymbolica végső stadiumára WACKERNAGEL Über den Ursprung und die Entwickelung stb. (l. alább) czímű munkájában jut el, melynek 20. lapján azt mondja: «Wenn es *Wange*, *wanken*, *wälzen*, *weben*, *wehen*, *Welle*, *winden*, *Wege* heisst und dem gegenüber *Stab*, *Stamm*, *starr*, *stechen*, *stehen*, *steigen*, *Stein*, *Stock*, *Stumpf*, wenn also *w* das Runde, das Weiche, das Be*w*egte, *st* das Aufrechte, das Harte, das unbewegt ruhende ausdrückt, wie eben deshalb *st* schon allein der uralte Befehl des Stillschweigens ist, wer empfände in solchen Fällen nicht heute noch die treffende Passlichkeit der Lautgebung?»

Már egy lépéssel tovább megy a löbaui C. FRANKE, kinek elvi kérdésekről szóló művei azért becsesek, mert kilépve az évszázadok óta megfigyelt nyelvek kereteiből, ő alapos ismerője lett az afrikai és amerikai nyelveknek is. Egy összefoglaló munkájában*) a következő kijelentést találjuk: «Die flüssigen und die Reibelaute sowie auch der Verschlusslaut *k* und die Schnalzlaute der Hottentotten haben unverkennbare Ähnlichkeiten mit Geräuschen, die der Mensch selbst unwillkürlich hervorbringt, und mit Naturlauten, so *w* und *f* mit dem Blasen und mit dem Wehen des Windes, *f* ausserdem noch mit dem Fauchen mancher Tiere, *r* mit dem Schnarchen, dem Knurren des Hundes und dem durch Reibung oder Zerreissen entstehenden Geräusch, *k* mit dem Husten und Räuspern, *l* mit dem Plätschern des fliessenden, *s* mit dem Geräusch des siedenden und *sch* mit dem des schnell herausströmenden Wassers, ausserdem beide Laute noch mit dem Zischen mancher Tiere wie der Gänse

*) Sprachentwicklung der Kinder und der Menschheit, W. REIN-éle Encyklop. Handbuch der Pädag. VIII. 775. l.

und Schlangen, *z* und *tsch* mit dem Niesen, was tatsächlich die Sanskritwurzel *hshu* bedeutet».

A hangsymbolicának egy finomabb faját látjuk STEINTHAL-nál,[1]) ki különféle hangoknak különféle kapcsolatokban más-más hangzására utal: «jedes Element wirkt in andrer Verbindung anders», s azt tartja, hogy más a szóalakoknak érzelmi hatása, mint a szavakat alkotó hangok külön hatásainak összesége. Szóval szerinte a hangok nem bizonyos fogalmakat, hanem bizonyos érzelmeket fejeznek ki: «Gefühle».

De nem akarunk elébe vágni történelmi fejtegetéseinkből önként kínálkozó eredményeinknek. E két modern idézettel csak általánosságban arra akartunk utalni, hogy nem a gondolat elvetendő, hanem a kivitelénél jelentkező egyik vagy másik irányú túlzás. Ezért mi természetesen PAULlal sem érthetünk egyet, ki éppen a *Lautsymbolik*-ra (WUNDTnál: *Lautmetapher*) vonatkozólag teszi a következő kijelentést:[2]) «Eine Verwandtschaft zwischen dem Klange von Wörtern und ihrer Bedeutung glaubt man vielfach herauszuhören in der eigenen oder sonst vertrauten Sprache aber wohl meistens erst in Folge einer sekundären Assoziation. Abgesehen davon ist bei der Beurteilung der subjektiven Auffassung ein weiter Spielraum eröffnet, und man wird günstigstens falls kaum über eine gewisse Wahrscheinlichkeit hinausgelangen. Viele auf den ersten Blick plausibel scheinende Annahmen lassen sich durch die geschichtliche Forschung als unzutreffend erweisen».

Elmellőzve ezúttal ARISTOTELESnek és PLATOnak kérdésünkben való nézeteltérését, illetve látszólagos nézeteltérésnek magyarázatát, a *stoikusokra* kell utalnunk, kiknek műveiben először találjuk a hangutánzás elméletét mai szempontból némileg tudományos alapon kifejtve.[3]) A stoikusok már a hangutánzásnak két faját külömböztetik meg: a direkt hangutánzást, midőn t. i. a nyelvalkotás munkájában az ember bizonyos természeti

---

[1]) Abr.[2] 378. l.

[2]) Princip.[4] 182. l. L. egyébként alább. Más erre hajló nézeteket l. BALTAVÁRInál, id. mű 31. l.

[3]) STEINTHAL alapján WUNDT jellemzi igen találó rövidséggel a stoikusokat a Völkerps. nyelveredetről szóló részének második fejezetében, őt követjük mi is a következőkben.

hangokat bizonyos nyelvbeli hangokkal, szóalakokkal fejez ki (ez a ὁμοιότης), megkülömböztetik az indirekt hangutánzástól, midőn a priori rokonságot állapítunk meg egyes szavak s ama dolgok között, melyeket ezek kifejeznek. Ez a híres ἀναλογία. Ezekkel szemben a stoikusok a többi nyelvi jelenségeket, melyeknél sem ὁμοιότης, sem ἀναλογία meg nem állapítható, az ἀνωμαλία tág kategoriájába sorozzák.

Ám nevezetesebbek ezeknél is a későbbi grammatikusok törekvései, kik szintén fölismerték a hangutánzásban a szóképzésnek egy fontos okát, jóllehet nem látták benne plátói vagy stoikus értelemben a nyelvalkotásnak egy ősi principiumát. S bár Steinthal, ki igen érdekes nyilatkozatokat közöl ez irodalomból, nem sokra becsüli ez irányú törekvéseiket, nem lát bennük különös finomságot, felfogásukat mechanikusnak, külsőlegesnek nevezi, mi azt hisszük, ezek közelebb vannak a helyes úthoz, mint a stoikusok valának. Dionysios Thrax Homérból idéz hangutánzókat; Didymos szerint a madarak nevei legnagyobbrészt hangutánzók. Varro ezt mondja a madárnevekről: «de his pleræque ab suis vocibus ut hæc: upupa, cuculus, corvus, hirundo, ulula, bubo; item hæc: pavo, anser, gallina, columba». Halikarnassosi Dionysios, Quintilian, Demetrius, szintén szűkebbre szorítják a hangutánzás jelentőségének körét, de pozitivebb alapra helyezkednek. Ezúttal csak Quintilianusnak következő kijelentésére utalunk: «Ὀνοματοποιΐα quidem, id est fictio nominis, Græcis inter maxima habita virtutes, nobis vix permittitur. Et sunt plurima ita posita ab iis, qui sermonem primi fecerunt, aptantes affectibus vocem. Nam *mugitus* et *sibilus* et *murmur* inde venerunt».

Annál a közismert nagy hatásnál fogva, melylyel a görögrómai világ nyügként nehezedett az utókor gondolkodására, nyilvánvaló, hogy az imént kifejtett gondolatok az egész középkoron át, a legújabb időkig fölmerültek a philosophiai és nyelvelméleti irodalomban. De a közismert adatok reproductiója s a terméketlen metaphysicai irányú művek taglalása helyett ez eszmék fejlődésének oly útjaira utaljunk pár szóval, melyeknek, mint akár a gazdag természettudományi irodalom ide vonatkozó termékeinek, a nyelvtudományi irodalomban való feldolgozását eleddig hiába vártuk. Tovább éltek, ha nem is egyforma erővel

s virágoztak ez eszmék a sémi nyelvek irodalmában, az *arab*ban s a *héber*ben.

Az arabok nyelvtudományi irodalmában a következőkre figyelmeztetnek GOLDZIHER IGNÁCZ tanulmányai:[1]) «A muhammedán dogmatikának két iránya: az orthodox irány és a rationalista vagy *mu'tazilita* irány osztozkodik a nyelv eredetének egyrészt φύσει, másrészt θέσει való megoldásában. Az orthodox iskola a φύσει való nyelvkeletkezést vallja, támaszkodva a korán idézett helyére (Sûra II. V. 29); csakhogy a φύσει szerintük oly értelmet nyer, hogy isteni kinyilatkoztatás *(vaḥj)* és tanítás *(taukîf)* folytán keletkezett a nyelv. Minden keletkezés szerintök teremtési actus; és valamint a természet keletkezése annyi, mint annak Isten akarata folytán létesülése bizonyos időben, úgy a nyelv keletkezése, φύσις-e, annak intézése isten direct akarata és akaratának anyagi nyilvánítása által bizonyos időben. Mikor és miként történt ezen nyilvánítás, az a korán és a reá vonatkozó traditiók felsorolt helyeiben meg van határozva».[2])

De tán még becsesebb a következő megállapitás:[3]) «A mu' taziliták nyelvészeti theoriája szerint a föntebbiekből következőleg a szó és a mögötte rejlő fogalom között szoros összefüggés és összhangzat létezik. Mert ha az emberek állapították meg a tárgyak neveit, úgy okvetlenül a nevek, melyeket megállapítottak, a tárgyak sajátságaival belső összeköttetésben vannak. IBN GINNÎ, a *mu'tazilita* nyelvbölcselet megalapítója, a *hiǵra* IV. századában erre nézve azt állítja, hogy a nyelv a hangutánzásból indul ki és hogy ezen onomatopoetikus eljárásból támadt az összes nyelv; mindebből azon mély bölcseséget lehet megérteni, mely az arab nyelv megalapítóiban élt és mely általuk conventionaliter megállapitott nyelvben visszatükröződik».

«Nach dem Muster der arabischen Grammatik» — írja BENFEY, 186. l. — «entwickelte sich . . . unter den Juden die fast mit gleicher Sorgfalt ausgebildete hebräische». Éppen ezért föltünő, hogy ez elméleti kérdések mintegy háttérbe szorulnak

---

[1]) GOLDZIHER IGNÁCZ: *A nyelvtudomány története az araboknál.* NyK. 14. kötet.

[2]) GOLDZIHER, id. m. 353. l.

[3]) Id. mű, 355—356. l.

a külömben oly gazdag *héber* nyelvtudományi irodalomban.[1]) E jórészt arab közvetítéssel aristotelesi hatás alatt álló irodalomban (vö. BACHER, id. m. 14, 18, 44, 91, 96. stb. l.), mint a régi indus nyelvtudományi irodalomban, a szent nyelv közvetetlen tulajdonságai, hangjai, az interpunctio kérdése, a beszédrészek, az igeragozás stb. a philosophiai nyelvelmélkedéseknek kevés tért engedtek, bár itt bizonynyal többre lehetne utalni. Abraham de BALMES, orvos, philosophus és nyelvész egyes elődeit (Efodit, Abulavalîdot) oly grammatikusoknak nevezi, kik a nyelvtan alapjait a philosophiából akarták meríteni. Őt magát is ez irányba sorolhatjuk, mert mindenütt logikai definitiókat igyekszik adni s műve elején, a nyelv eredetéről szólván, idézi PLATO Kratylosát (BACHER, 107. l.). Egyébként is nevezetes, hogy e héber írók általában közvetett vagy közvetlen platói alapon állnak. Pl. RABENU NISZIM szerint a nyelv közös megegyezés *(haszkama)* útján jött létre (l. commentárjában, Nedarim 2a). Ebből is szerény nézetünk szerint nyilván következik, hogy e zsidó búvárok nem az alexandriai grammatikusoktól, hanem közvetett vagy közvetlen platói forrásokból meríthettek (*haszkama* ∾ νομῳθέσει, vö. 2—3. l.). Ez irány legnagyobb hatású tagjának ÁBRAHÁM B. MÉIR IBN EZRA-nak[2]) (12. század eleje) műveiben is föltűnő, de az említett módon magyarázható az elméleti kérdésektől való tartózkodás. Csak egyik munkájában (l. BACHERnél, 25. l.) szól részletesebben a nyelvtudomány néhány általános kérdéséről, de persze itt is a héber nyelvnek mint az emberiség ősi nyelvének az arabssal és arameussal szemben való elsősége legfontosabb egyetemes természetű gondolata.[3])

* * *

[1]) W. BACHER: Die hebräische Sprachwissenschaft vom 10. bis zum 16. Jahrhundert. Trier, 1892. Ha helyes ez a megállapításunk, akkor a thémától való tartózkodásnak theologiai oka van: a biblia szerint (Móz. I. 2. 19—20.) az ember adta az emlősök és madarak neveit s az első dialogus a bibliában csak a következő fejezetben jelentkezik, tehát a kérdést bibliai alapon így megoldottnak tekinthették.

[2]) L. BACHER VILMOS: Ábrahám Ibn Ezra mint grammatikus. Bpest, 1888.

[3]) Természetes, hogy a nyelv eredetének izgató kérdése nem vesztett jelentőségéből a későbbi philosophiai irodalomban sem. De e korban a kérdés egészen elveszti nyelvtudományi jellegét s teljesen a philosophiai

Azt az újabbkori nagy nyelvelméleti föllendülést, mely szinte fél évszázadon át a nyelvtudományi elmélkedés középpontjában állt, HERDER indította meg *Abhandlung über den Ursprung der Sprache* czimű, 1772-ben megjelent nevezetes értekezésével. E mű a hangutánzás elméletének újjászületését jelenti. HERDER, miután leírja, mint látja meg az ember pl. a bárányt, mint tesz összes tulajdonságai közül — fehérség, szelidség — hangja reá a legmélyebb hatást, kifejti, hogy midőn aztán az ember azt az állatot újra meglátja, *bégető*nek nevezi el legfőltűnőbb, legmélyebb hatású tulajdonságáról.*) «Der Schall des Blöckens von einer menschlichen Seele, als Kennzeichen des Schafs, wahrgenommen, ward, Kraft dieser Bestimmung, *Name* des Schafs . . .». «Und was ist die ganze menschliche Sprache, als eine Sammlung solcher Worte». «Die ganze, vieltönige Natur» — mondja más helyen — «ist Sprachlehrerin und Muse! Da führet sie alle Geschöpfe bei ihm vorbei; jedes trägt seinen Namen auf der Zunge und nennet sich, diesem verhüllten sichtbaren Gotte! als Vasall und Diener». «Das erste Wörterbuch war aus den Lauten der Welt gesammelt. Von jedem tönenden Wesen klang sein Name; die menschliche Seele prägte ihr Bild darauf, dachte sie als Merkzeichen: wie nun anders als dass diese tönenden Interjektionen die ersten Machtworte der Sprache würden?»

S bár a pozitiv bizonyítás e műben is laza, tán előnyösebb lett volna, ha HUMBOLDT, ki HERDER gondolatainak elmélyítése által hatott az utókorra, HERDERnek ez ifjúkori művéből

---

elmélkedések ködébe vész. HOBBES szerint (1598—1679) a nyelv nem megegyezés által keletkezett, hanem az emberek szüksége és társadalmi élete hozta létre. MAUPERTIUS (1697—1759) abból az állapotból indul ki, midőn az embereknek még nem volt nyelvük és szükségleteiket taglejtésekkel és indulathangokkal fejezték ki. Ez volt az embereknek első nyelve s szerinte csak sokkal később tudták magukat másképpen kifejezni. Ez után következtek a conventionalis gestusok és indulathangok, melyek az előbbeni természetes hangokhoz kapcsolódtak.

*) Később STEINTHAL volt az, ki kifejté azt a lélektani törvényt, hogy az összes érzéki behatások közül a hanghatások a legmélyebbek (ST. Abr. 377. l.). E törvényt alkalmazta aztán a modern esztétika. BROSSE szerint azon dolgok, melyek nem tartoznak a hallásnak érzék-körébe, pl. az optikai jelenségek, nem voltak kifejezhetők a nyelv kezdő korszakán.

indult volna ki s nem a későbbiekből, melyekben az elmélet ismét elnyomta a realis nyelvi alakokkal való bizonyítást. Tudjuk, hogy HUMBOLDT a nyelv mai alakjait ősi formákra, nyelvgyökökre vezeti vissza s azt, hogy az emberiség e gyökökhöz miként jutott el, ő transcendentalis kérdésnek tekinti. A nyelveredet kérdésében HUMBOLDT az ú. n. Erfindungstheorie híve, bár nem következetesen, nem mindig (l. POTT Humboldt-kiadásának első, bevezető kötetét I: XXXVIII—XXXIX). Szerinte az, hogy a hang s a tőle kifejezett jelentmény között kapcsolat van, bizonyosnak tekinthető. E kapcsolatot, ez analogiát a fogalom s a nyelvi alak között három okkal magyarázza. E három ok, a fogalom eredeti megjelölésének három módja: 1. «Die unmittelbar nachahmende (t. i. ‚Bezeichnung der Begriffe‘), wo der Ton, welchen ein tönender Gegenstand hervorbringt, in dem Worte soweit nachgebildet wird, als artikulierte Laute unartikulierte wiederzugeben im Stande sind». 2. A symbolicus megjelölés (vö. föntebb a hangsymb. von.). 3. A rokonjelentésű fogalmaknak rokonhangzású megjelölése.

Az az érdeklődés, mely a HERDERt elmélyítő HUMBOLDT nyomán ismét a nyelv nagy problémái, így a nyelveredet s a hangutánzás problémája felé terelte a gondolkodókat, két mederbe irányította problémánk történeti fejlődését. Az egyik medert megint inkább az elméletinek cultiválása jellemzi a realis nyelvi alakok fölfedésével szemben, míg a másik mederben inkább természettudományi alapokat látunk, ragaszkodást a világosan megitélhető nyelvi tényekhez.

Az első irányt STEINTHAL indítja meg, midőn kiadja HUMBOLDT műveit, majd az *Einleitúng*ot s az *Abriss*t s megalapítja a néplélektannal voltaképpen a nyelvnek lélektani búvárlatát. Voltaképpen az ő halhatatlan munkásságából indul ki PAUL is, WUNDT is. STEINTHAL híve a hangutánzásnak s a hangutánzás elméletének lélektanát ő adja először modern értelemben. Abriss[2]: 376—384. lapjain kifejti a hangutánzás lélektanát s ama véleményének ád végül kifejezést, hogy szerinte a hangutánzó nyelvbeli elemek segitségével empiricus úton megoldható a nyelv eredetének kérdése. «Ist demnach das onomatopoetische Gefühl und der Laut-Reflex eine nachweisbare Tatsache, so dürfen wir es auch theoretisch oder hypothetisch als Princip der ursprüng-

lichen Sprachschöpfung hinstellen». Hogy ez elv történelmi szempontból is megáll-e, azt a kérdést műve második kötetére utalja át, melyben azonban e kérdés háttérbe szorult. Más érvekkel lényegében ugyanezen állásponton van SCHERER is «Zur Gesch. der d. Spr.» czímű híres művében (l. ST. Abr. 384. l. első jegyzet).

PAUL és WUNDT elméleteinek, ez elméletek körül kialakult vitáknak ismertetését ezúttal mellőzhetjük, annál is inkább, mert ezekről már többször volt szó irodalmunkban.

Vö. GOMBOCZ Z.: A jelenkori nyelvészet alapelvei, Bpest 1898; Nyelvtörténet és lélektan, NyF. 7. szám; Paul és Wundt a nyelv eredetéről, Nyelvtud. I: 318—20; RUBINYI, Ált. Nyelvtud., 1907; U. a. Néplélektani problémák, Nyelvtud. III : 193—196.

Azon irány, melyet az imént *természettudományi*nak neveztünk el, szorosabb kapcsolatba hozza egyrészről az *állatok* nyelvszerű hangjait az emberi nyelv hangutánzóival, másrészről analogiát keres az emberiség s az ember nyelvének fejlődése között s a *gyermeknyelv*nek különösen hangutánzó elemeit óhajtja nyelvi czélokra földolgozni.

A természettudományi irány termékeny gondolatai különösen az állatnyelvi utalások között keresendők.*) DARWIN szerint lehetséges, hogy az ember beszéde egy vadállat hangjának utánzása volt, midőn ez társát figyelmeztetni kezdé a közelgő veszedelmekre s kételkedni sem lehet abban, hogy a nyelv eredetét különféle természetes hangok utánzásának s ezek jelek és gestusok által való módosításának köszönhetjük (Abst. d. Mensch. I.). Az állatok nyelve, ROMANES szerint, nem külömbözik minőségi-

*) De az alább említendőkön kívül szorosabb értelemben vett nyelvbúvárok is többször utaltak már ez irány fontosságára. Így PETZ GEDEON már 1884-ben (EPhK. 84—85. l.) osztályozván a nyelveredetről szóló irodalmat, harmadiknak a természettudományi irányt jelöli meg és constatálja, hogy «a nyelv eredetét ma már nem metaphysicus okoskodásokkal akarják kifürkészni, hanem a tapasztalati anyagból s csakis így remélhető, hogy a kutatás végleges eredményre fog vezetni». E tapasztalati anyagon ő az állatok lelkének és nyelvének adatait érti. Negyedszázaddal később egy német műben olvashatjuk PETZ gondolatát (vö. L. V. Porzeziński, Einleitung in die Sprachw. 1910. Bœhme-ford. 5. lapján), hogy t. i. «für die Lösung einiger Fragen zum Ursprung der menschlichen Sprache das Studium der Tiersprache wichtiges Material liefern muss».

leg az emberétől, csak mennyiségileg, fokozatilag. Minden állat ki tudja fejezni saját kedélyállapotát. E tudattalan megnyilvánulások a nyelv legősibb formái, ezekből fejlődött ki fokozatosan az emberé is. A majmok nyelve[1]) élettani szempontból egyébnek alig tekinthető, mint a már tagolt emberi beszéd egy tagolatlan előfokának. HAECKEL Anthropogenie czímű munkájában (18. Előadás) [vö. DARWIN Expression of the emotions in man and animals. Cap. IV. DARW. forrása pedig az American Naturalist V. kötete volt] rámutatott arra az igen érdekes tényre, hogy a ma még élő embermajmoknak egy indiai fajtája, a *Hylobates syndactylus*, mely Sumatra szigetén él, teljesen tiszta és hangzatos félhangokban egy egész octávát elénekel. Ugyancsak HAECKEL mondja: «Für den unbefangenen Sprachforscher kann es heute keinem Zweifel mehr unterliegen, dass unsere hochentwickelte Begriffs-Sprache sich langsam und stufenweise aus der unvollkommenen Lautsprache unserer pliocänen Affen-Ahnen entwickelt hat».

De már G. JÄGER zoologus búvárlata tárgyává tette az állati nyelv s a gyermeknyelv hangutánzó elemeinek vizsgálatát.[2]) JÄGER különösen a madarak (papagájok) hangjainak megfigyeléséből indulva ki, arra a következtetésre jut, hogy a párosodási hangok a nyelv keletkezésének kiinduló pontjai; a madár akkor dalol, a kakas akkor kukorékol, «wenn seine Geschlechtswerkzeuge anschwellen»; az összes rovarok hangeszközeiket nemi érettségük idején kapják,[3]) az ember hangja is a pubertas korában változik. Hogy az állatok is megértik egymást, azt már persze JÄGER előtt sokan megállapították.[4]) Annál nevezetesebb

[1]) GARNER R. L.: The speech of monkeys, London 1892, németül W. MARSHALLtól, 1900, Seemann. Az angol eredetit ismertette JESPERSEN, l. IF. 3. kötet, az itt talált adatok szerinte támogatják az ő nézetét a nyelv eredetéről. A német ford. ism IF. 13 : 2.

[2]) Über den Ursprung der menschlichen Sprache. «Ausland» 1867, Nr. 42. Vö. ST. Urspr.

[3]) Itt azt az ellenvetést lehetne megkoczkáztatni, hogy egyébként is a rovarok többi szervei is akkor fejlődnek ki véglegesen.

[4]) Az állatnyelv ∾ emberi nyelv analogiáját erősíti az az érdekes körülmény, hogy az állatok nyelvében a hangutánzás rendkívül fontos alkotó erő. A sok példa közül vö. magyar BREHM IV: 60. l. A házi rozsdafarkú (Ruticilla titis) jellemzésénél olvassuk: «... megvan az a tehetsége,

Jäger azon megállapítása, hogy az állati nyelv kétféle elemből áll: indulatszókból és hangutánzókból. Mennél fejlettebb intellectusú a madár, annál több a nyelvében a hangutánzó elem. Jäger megfigyelése szerint a holló és a varjú nyelve között a külömbség az, hogy a holló nyelvében sok a hangutánzás, míg a varjú hangjaiban a hangutánzásnak semmi nyoma. Szerinte az ember és mikrokephal ember-majom őse között ugyanaz a külömbség volt, mint a holló és a varjú között; az ember már hangutánzással szerezte nyelvének első elemeit.*)

Tudjuk, hogy az egyéni, illetve *gyermeknyelvi* fejlődésben minden búvár megkülömböztet fokozatokat, melyeken a hangutánzásnak különféle formáit látjuk. Az utánzás elméletét a gyermeknyelvre**) vonatkoztatva Preyer, Oltusewsky, Wundt fejtették ki. Meumann a gyermeknyelv fejlődésében két hangutánzó fokot külömböztet meg: az *echolaliát* (szavak utánzása) s az *onomatopoetikai* fokot, midőn már a gyermek a tárgy vagy jelenség acustikai jelét utánozza és használja a tárgyak megjelölésére, pl. *s-s* = vonat, *u-u* = kutya. Preyer műve legújabb kiadásában rendkívül érdekesen fejtegeti egy majom-agyú gyermek hangutánzó nyelvi elemeit. «Paul besass» — írja Preyer a gyermekről — «in hervorragender Weise einen Nachahmungstrieb. Sein ganzes Wesen, seine Bewegungen waren in frappanter

---

hogy más madarak énekét utánozhatja, noha nem gyakran fitogtatja ezt. Jäckel hallotta, midőn a füzikék, geze, nádi poszáták, széncziņege, poszáta énekét, a bóbitás czinege, sármány, csíz hivogató hangjait, sőt a seregély csacsogását is csalódásig híven utánozta; hasonlót magam is [Chernel István] megfigyeltem. Csakhogy madarunk akkor is, mikor utánoz, a kölcsönzött hangok közt mindig érdes, rikácsoló hangjait is hallatja».

*) A magyar Brehm IV: 416, a holló hangját így írja le: «Rendes hangja, melyet hím és tojó egyaránt hallat, ‚*kork, kork, kolk, kolk*' vagy ‚*rabb, rabb, rabb*'. E hangokat különféle hangsúlyozással ejtve és másokkal elegyítve, szólása némileg változatos. Tüzetesebb megfigyelés nyomán átérthetjük, hogy a régi jósok miért tulajdonítottak a hollónak annyiféle hangot. Különösen feltünő az a fecsegés, melyet a hím párosodáskor ültében hallat. Még a szarka fecsegésén is túljár változatosság tekintetében».

**) Az anyag áttekintését irodalmunkban l. Nagy László: A gyermektanulmányozás mai állapota. Budapest, Franklin, 1907. A gyermeknyelvre von. l. Balassa: A gyermek nyelvének fejlődése, NyK. 1893; Vértes József: A gyermeknyelv hangtana NyF. stb.

Weise affenähnlich» (237. l.). Ugyancsak tőle tanuljuk (287. l.), hogy a 10. hónapban, midőn már a gyermek szavakat ejt, még «utána-beszélni» s mondani szavakat nem tud, a mit tehát akkor ejt, még ha hangutánzó is az, bizonyos belső ösztönnek s nem egy külső utánzásnak megnyilatkozása. A tudatos utánzás csak mintegy a 20. hónapban jelentkezik (vö. 299. l.). PREYER szerint az egész gyermeknyelvi irodalom szóalkotásaira vonatkozólag ki lehet azok hangutánzó eredetét mutatni s azért ő, kinél a gyermek lelkét, nyelvét senki jobban nem ismerte, éppen ezen ismeretei alapján a nyelveredet kérdésében határozottan a hangutánzó iskolához csatlakozik. «Die erste Sprache war ein Geschrei» (337. s köv. l.).*)

De ez utóbbi művek is, inkább helyes elveik, mint a földolgozott anyag fölszínre vetése miatt jelentenek fejlődést problémánk történetében. Ha az a kérdés merül föl előttünk, hogy problémánk szempontjából mi a teendő ma, miként válhatik e themával való foglalkozás a nyelvtudománynak igazi hasznára, akkor két munkára kell utalnunk, melyekből ki kell indulnunk s melyek maguk többet jelentenek problémánk történeti fejlődésében egy egész csapat elméleti munkánál. E két mű, melyből ki kell indulnunk, a következő:

1. *Voces variae animantium. Ein Beitrag zur Naturkunde und zur Geschichte der Sprache. Von Wilhelm Wackernagel. Zweite vermehrte und verbesserte Ausgabe. Basel, Bahnmaier's Verlag.* (C. Detloff. 1862.) [WACK.]

2. *Naturlaute und Sprache. Ausführungen zu W. Wackernagels Voces variae animalium.***) *Von Dr. I. Winteler. Programm der Aargauischen Kantonsschule. Beigabe.* 1892. [WINT.]

---

*) Nem szabad azonban felednünk azt a körülményt, hogy a gyermeknyelv anyagának egy része azért internationalis jellegű, mert az élettani folyamatok, melyek magyarázzák keletkezését, azonosak minden gyermeknél. Az ilyen eredetű gyermeknyelvi alakok még analogonul sem alkalmasak nyelvi kérdésekhez. A nyelv hangutánzóiból is ki kell ezeket a tárgyalásból rostálni. Helyesen mondja SCHMIDT JÓZSEF, Trombetti-ismertetésében, NyK. 35:458: «Bármint álljon a dolog, effajta szavakból igen keveset lehet a nyelv eredetére következtetni».

**) WINT. következetesen így idézi WACK. munkáját. Pedig e buzgóságnak nincs sok értelme, mert WACK. munkájának czímét egy tőle feldolgozott hasonló czímű régi latin munka után nevezte el.

WACK. munkája mindenekelőtt az állati s egyéb hangoknak irodalmi kifejezésére vonatkozó költői és egyéb írói helyeket állítja össze. Az egész régi irodalom megfelelő helyei idézve vannak itt, ARISTOPHANES híres Madaraitól a Gesta Romanorumig s a német költészet megfelelő helyeiig, valamint a népköltészetnek, nevezetesen népmeséknek hangutánzó alakjai, fordulatai, a harangozás ritmusának szólásokkal való kifejezése, egyes állati hangok (pl. a béka-hangok, 13. l. s egyéb állatok). A hangutánzásnak WACK. két módját külömbözteti meg: a subjectiv utánzást s az objectiv utánzást. Subjectiv utánzáson körülbelül az írók, költők hangutánzó sorait, strófáit érti, tehát azt, midőn az író tudatosan alkalmaz szavakat, sorokat bizonyos hangok vagy hangsorok utánzására.*) Ezzel ellentétben a nyelvi életben mélyebb gyökerei vannak az objectiv utánzásnak, mely. a nyelvet beszélő egyénnek mintegy spontán megnyilatkozása. Ezután következik művének az a becses része, mely az egyes állati hangoknak régi irodalmi jellemzésere vonatkozó irodalmi helyeket idézi. Ezek a helyek annyiban fontosak, mert az efféle utánzásnak teljesen subjectiv módját igazolják. A fülemüle hangját a következő hangcsoportokkal jellemzik WACK. idézetei: *zucküt zicküt zicküt; zidiwik zidiwik zidiwik; zifizigo zifizigo zifizigo;* **) *titidon zizi; tandaradei; deilidurei faledirannurei lidurdei faladaritturei* stb. A magyar BREHM szerint (IV : 45): «A fülemüle hivogató hangja tiszta, nyujtott *,viíd'* szótaggal fejezhető ki, melyet varczogó *,karr'* szokott követni. Félelmében a *,viíd'* hangot többször ismétli s csak hébe-hóba hallatja a *,karr'* szótagot. Mérgében kellemetlen *,réh'* s megelégedett ke-

---

*) Vö. efféle helyekre vonatkozólag RUBINYI, Ált. Nyelvtud., továbbá KULCSÁR ENDRE, A magyar stilus I: 239; vö. még VÖRÖSMARTYnak *Madárhangok* cz. költ. Idevágó példa sok van az ú. n. nyelvesztétikai irodalom régebbi és újabb magyar termékei között. Vö. az irod. von. Nyelvesztétika czímű czikkemet, Beöthy-Emlékkönyv stb.

**) WINT. (7. l.) valószínűnek tartja, hogy ez a «*zifigo*» más madárnak hangja, «es liegt hier eine jener häufigen Verwechslungen vor, die darauf beruhen, dass man mehrere Vögel zugleich singen hört und dem einen zuschiebt, was dem andern zukommt». Lehetséges, de az sincs kizárva, hogy itt madárnyelvi hangutánzással van dolgunk, tehát a megfigyelő mégsem tévesztette össze különféle madarak hangjait, mert azonegy madártól hallotta a fentebbi hangokat.

délyhangulatban mélyen hangzó ‚*tak*‘ szólását hangoztatja. A fiatalok kezdetben ‚*fiid*‘, majd ‚*kroék*‘ hangon hivogatnak. Hogy mindezek a szólások, a hangsúlyozás szerint más és más értelműek, noha mi a legtöbb esetben nem tudjuk fülünkkel jelentőségüket elérteni, az magától értetődik». Ezután leírja az éneklő madár dalának szépségét, «melyhez egyetlen más madár dalát sem mérhetjük hozzá» s jellemzi e dal melódiáját,*) valamint a nagy és kis fülemüle hangjainak külömbségeit.

Ez egybevetésből is látszik, hogy állatnyelvi adatokat csak akkor használhatjuk nyelvtudományi czélokra, ha rendszeres és nem ilyen subjectiv úton jegyeztetnek fel.**)

Az objectiv hangutánzások, mondja WACK., szintén nem kizárólagos módjai az ember nyelvalkotásának, mert hiszen nemcsak hallás, hanem látás által is alakulnak képzeteink. De vannak olyan érzékeléseink nagy számmal, melyeknél a hanghatás dominál s ezek keletkezésének, történetének megértésére rendkívül sok tanulsággal jár az állati hangoknak rendszeres megfigyelése.

Majd behatóan tárgyalja a hangutánzóknak nyelvtörténeti szereplését: a főnévvé válást, az Abstufung-alakokat, a főnevek és igék keletkezését (l. 78. l.) s azt, mint alakul ki az állati hang utánzásából az állatnak neve. Itt érdekesek a geminálás, reduplikálás, ablaut esetei. Érdekes a német ikerszavaknak tárgyalása is. Miután a főneveket és igéket külön letárgyalta, szól az interjectiók s hangutánzók azon közös sajátságáról, hogy ezek nem esnek közös nyelvi fejlődés alá, bár egyes nyelvi törvények ezek életében is nyomot hagynak, pl. a Lautverschiebung hang-

*) A német madárnevekről újabban hatalmas mű jelent meg SUOLAHTI HUGO finn tanártól: Die deutschen Vogelnamen. 1909, 540 lap. Adatait magyar szempontból felgolgozta SIMONYI beható ismertetésében, Nyr. 40 : 395-től.

**) Az a gondolat, hogy vajjon, mint az emberi nyelv, vajjon az állatok nyelve is nem változik-e az idők folyamán, fölmerül WACK.-nál (85. l.), de ő a merev tagadás álláspontján van: «. . . Der Fink unserer Wälder . . . singt nicht anders als sein Ahnherr einst im Paradiese, und der Hund von heute bellt noch so wie jener, den alle Welt vernehmen konnte». Egyes esetek megerősítik ez álláspontot. Vö. pl. a *béka* hangjait ARISTOPHANESnél stb.

utánzó példáit l. 89. s köv. l. Vö. még erre vonatkozólag ugyancsak tőle Über den Ursprung und die Entwickelung der Sprache, Academische Festrede, Basel, 1872. 32. lap.

WINT. munkája nem egyéb, mint a WACK.-énak logikus továbbfejlesztése. Ő is a szónak s fogalmának egymáshoz való viszonyából indul ki. Rámutat azon hangutánzókra, melyek nem állati hangoknak utánaképzései. De ő is az állathangok utánzásával foglalkozik tüzetesen, ám úgy, hogy míg WACK. állati hangokra vonatkozó irodalmi idézetekből indul ki, WINT. az egyes hangutánzó állatnevek mellé odahelyezi azok hangjainak modern természettudományi leírását úgy, a miként ő azt a német BREHM-ben találta.

WINT. maga sem tartja művét befejezettnek, egyébként is helyszűke miatt itt csak a legszükségesebbeket adhatta elő. Új elvi eredményre nem igen jut, csak annyit koczkáztat meg, hogy «Die Lautverschiebung gilt für schallnachahmende Wörter nur teilweise oder gar nicht». Az a terve, hogy e kérdésre műve folytatásában részletesen ki fog térni. Műve végén kiemeli, hogy az a sok megegyezés a madarak nevei s az ő hangjaik között nem lehet a véletlen műve. Majd így folytatja (34. l.): «Wenn nun der Mensch auf dem Gebiete der Vogelwelt eine solche Neigung an den Tag legt, seine Benennungen an den Naturlaut anzuschliessen, so werden wir kaum fehlgehen, wenn wir annehmen, dass dieselbe Neigung auch gewaltet habe allen andern Wesen und auch leblosen Dingen gegenüber, welche Laute von sich geben, und dass mithin die Onomatopoeie in der Sprachbildung eine weit bedeutendere Rolle spiele, als gewöhnlich angenommen wird». De művének tagadhatatlan az a nagy nevezetessége, hogy egy merész lépéssel az újabb természettudományi megfigyeléseket nyelvtudományi czélokra felhasználta.

* * *

E vázlatos áttekintésből is nyilvánvaló, hogy míg egyrészről a hangutánzás problémájának elvi kérdései között egy sincs, melyet jogunk volna a limine elutasítani, másrészről bizonyos, hogy a nyelvi élet oly fejezete ez, mely a nyelvtörténetnek s a nyelvtudomány nagy kérdéseinek szempontjából is sok tanulságot rejteget. De e kérdéshez úgy, a mint eddig történt, ötlet-

szerűen, a feltünőbb egyezéseket kikapva s belőlük nagy következtetéseket levonva, nyúlni nem szabad.*) Össze kell gyűjteni az egyes nyelvek hangutánzóit és pedig nemcsak az állati nyelvből eredetteket, hanem minden zajnak, hangjelenségnek nyelvbeli utánzásait; nemcsak az igéket, hanem a főneveket is; nemcsak a szók mai pontos ejtését és leírását, elterjedését, hanem összes rendelkezésre álló nyelvtörténeti följegyzéseit is; nemcsak az európai kulturnyelvek, hanem a természeti népeknek szinte ősállapotokat kifejező idetartozó jelenségeit: földolgozni a gyermeknyelvi s a természettudományi irodalom egész hangutánzó anyagát s a hol hézagok mutatkoznak, önálló, új megfigyelésekkel kiegészíteni azt. Igaz, sok időre terjedő nagy munkaprogramm ez; de ha megvalósítható, pár évtized tudatos, rendszeres munkája jobb eredményekhez vezethet, mint évezredeknek érdekes, tanulságos, de szerves fejlődést éppen nem mutató kisérletei.

RUBINYI MÓZES.

---

*) Dicséretes kivételek ama munkálatok, melyek eddig is összeállították egyes nyelvek hangutánzó anyagát. Így a mi BUDENZünk már 1863-ban egybeállítá *A török hangutánzó igék*et (NyK. 2 : 338—362), talán nem véletlenül éppen abban az időben, midőn HUNFALVY MÜLLER MIKSA eredményeit ismertette nálunk. LESKIEN IF. 13. kötetében pedig a litván nyelv hangutánzóit gyűjtötte egybe (Schallnachahmungen im Litauischen) stb.

AZ IDG. FLEXIO GENESISÉNEK PROBLÉMÁJA.

(Folytatás.)

II. Az adaptatiós theoria.

3. Az adaptatiós theoria és az idg. flexio evolutiója.

Az agglutinatiós elmélet hívei nem mulasztották el a *történetelőtti agglutinatio* föltevésének támogatására többek között arra is utalni, hogy az idg. külön nyelvek *történeti* fázisaiban — bár szórványosan, de tényleg és kimutathatólag — vannak agglutinatiós esetek, a melyeket ország világ ismer is. Ezzel szemben a *történeti* fázisokban felmerült roppant számú és kézzel fogható *adaptatiós* esetekről alig-alig s csak itt-ott esett szó, a minek nyilván az a magyarázata, hogy hasonló esetek gyűjtésére soha senki sem tett komolyabb kísérletet s hogy a glottogonikus hypothesisek háttérbe szorultával az adaptatiós elv térfoglalása a theoria nevének mellőzésével, tehát úgyszólván észrevétlenül ment végbe. Talán meglepő, de tagadhatatlan tény, hogy *az idg. különnyelvi tények interpretatiója ma már tudva vagy nem-tudva az adaptatiós theoria szellemében történik*, a mely ténynek elvitázhatatlan jelentősségét tekintélyek is észrevették, többek között pl. Oertel és Morris: «It must be said that the evidence by which Ludwig attempted to support his thesis [AoA. 113—118] was in part erroneous and in the whole unconvincing. But since that time various investigations in morphology and syntax have accumulated a considerable amount of material which seems to support his hypothesis and which is the more valuable because it has been gathered independently of any theory» [An examination etc. Harvard Studies XVI, 90].

Ide vágó terjedelmesebb anyaggyűjtemény azonban még mindig nincsen. E hiány pótlására szolgáljon egyelőre az alább következő spicilegium, a mely természetesen csak a legsymptomatikusabb és legvilágosabb esetek kis hányadára terjedhet ki.

* * *

A LUDWIG-féle hadállás centruma ugyan a suffixalis adaptatio, de ennek basisa s általában az egész adaptatiós elmélet legfőbb principiuma a hanganyag folytonos átgyúrása: «die widerholte geistige umbildung des lautlichen materials ... die das alte lautmaterial fortwärend zu etwas geistig neuem umstempelt» [AoA. 28]. A suffixalis adaptatio illusztrálása előtt tehát nem lesz fölösleges néhány e vezérelven alapuló jelenségkategoriát megvilágítani.

1. Phonologiai jelenségek secundär functiója. Tisztán hangphysiologiai úton, minden szándék és czél nélkül fellépő phonologiai jelenségek idők folyamán jól determinált jelentésbeli functióhoz juthatnak [cf. PAUL, Prinzipien[4] 210]. Ilyenek többek között az ablaut, az umlaut és a geminatio jelenségei.

Ablaut. Ez a tisztán phonetikai jelenség, velejében accentuális különbségek mechanikus eredménye, adaptatio útján mindenféle functiók hordozójává lett [BLOOMFIELD, On adaptation of suffixes etc. AJoPh. XII, 2. PAUL, l. c. 210—211. BRUGMANN, Grr. II. 1.[2] 31—32]: adjectivum és substantivum megkülömböztető characteristicuma oly esetekben mint ói. *dāiváḥ* : *dēváḥ* etc.; — casuskülömbség exponense, cf. gót *hanins* : *hanans*, ahd. *hanin hanen* : *hanon hanun* etc.; — tempuskülömbség jegye, első sorban a germánban, cf. ang. *sing* : *sang* : *sung*, nhd. *wird werden* : *ward wurden* etc., de a görögben és latinban is, cf. ἔλειπον λείπωμεν λείποιμι λεῖπε : ἔλιπον λίπωμεν λίποιμι λίπε etc., lat. *legit legimus* : *lēgit lēgimus*, *fugit fugimus* : *fūgit fūgimus* etc.

Umlaut. A regressiv vokális-assimilatio hasonlóképpen mindenféle casualis, numerikus, modalis etc. functiók exponense lehet — nevezetesen kelta és germán dialektusokban [cf. BLOOMFIELD, l. c. 2. PAUL, l. c. 212, 325 s l. a különnyelvi gramma-

tikákat]; v. ö. óir *fer* : *fir*, *nem* : *nim*, *toimten* : *toimtin* etc.; skót *ceann* : *cinn*, kymr. *corn* : *cyrn*, bret. *korn* : *kern* etc.; — ags. *fōt tōþ man* (ang. *foot tooth man*): *fēt tēþ men* (ang. *feet teeth men*); mhd. *fater muoter* : *veter müeter*; *gibest* : *gebest*, *gāben gābet* : *gæben gæbet* etc.

Geminatio. Jelentésbeli differentatio okává lett oly dublettekben mint nhd. *knabe* : *knappe*, *rabe* : *rappe* [Streitberg, Urgerm. Gr. 151. Delbrück, Grundfr. 154—156. Brugmann, Grr. I.² 383—384. II. 1.² 303. Paul, l. c. 255 etc.]. A geminatás alakok a nyugati-germán consonansnyújtás mechanikus eredményei: ősgerm. nom. sg. **knaƀō*, acc. sg. **knaƀonun*, de gen. pl. **knaƀnōn *knaƀƀnǭ *knabbnō*, instr. pl. **knaƀnumiz *knaƀƀnumiz *knabbnum*. Az egységes paradigma a rövid és hosszú consonansok alternatiója folytán ketté szakadt (már ahd. *chnabo* : *chnappo*, *rabo* : *rappo*) s utóbb jelentésben is differentiálódott.

2. Szóelemek mondatphonetikai transfiguratiója. Mondatphonetikai alapon nyugvó érdekes jelenség az, hogy szavak hangállománya gyarapodhatik vagy csökkenhet, a mennyiben egy syntaktikai kapcsolatban a szóhatárok eltolódnak, illetőleg egy egyszerű szót syntaktikus kapcsolatnak fognak fel [cf. Brugmann, Grr. I.² 882. KVG. 261. Solmsen, Untersuchungen 46 és l. az egyes nyelvek etymologiai szótárait az ill. szók alatt].

a) Hangállománybeli gyarapodás esetei:

gör. ἄττα — olyféle kapcsolatból mint ὁποῖά ττα, így értelmezve: ὁποῖ' ἄττα;

újgör. ἡσκιά e h. σκιά — e kapcsolatból: ἡ σκιά;

újgör. νῶμος e h. ὦμος — e kapcsolatból: τὸν ὦμον;

venez. *lanta* e h. (ol.) *anta* < lat. *anta* — e kapcsolatból: *l' anta*;

fr. *lierre* e h. (ófr.) *ierre* < lat. *hedera* — e kapcsolatból: *l' ierre*;

nhd. dial. *nast* e h. *ast* — e kapcsolatból: *n'* [< *ein*] *ast*;

ószl. *nědra* e h. **ědra* = *jadra* [cf. szlov. *jádro*] — oly kapcsolatból mint *vъn-ědra vъn-ědrěchъ*.

b) Hangállománybeli csökkenés esetei:

ión ἤγανον < τήγανον — így értelmezve: τ' ἤγανον = τὸ ἤγανον;
újgör. κοδέσποινα < οἰκοδέσποινα — így analyzálva: ἡ κοδέσποινα [NB. újgör. οἱ és ἡ = *i*!];
ol. *avello* < **lavello* [lat. *labellum*] — így felfogva: *l' avello*;
fr. *once*, sp. *onza* < (ol.) *lonza* [lat. *lyncem*, *lyncea*];
fr. *mie* < *amie* — e kapcsolatból: *m' amie*, így elemezve: *ma mie*;
ang. *adder* e h. **nadder* [ags. *næddre*] — e kapcsolatból: **a nadder*, így elemezve: *an adder*; — így még: *auger* < *nauger* [cf. ahd. *nabagēr*], *apron* < *napron* [< ófr. *naperon*]; holl. *aak* < *naak* [cf. ahd. *nacho*] etc.

További kategorizálás kikerülésére itt említem meg, hogy a mondatphonetikai alapon létesült középang. *my* : *mine*, *thy* : *thine* [ags. *mín þín*] dublettek a mai angolban functionális értékhez jutottak s a conjunct., resp. absolut functio hordozóivá lettek [Jespersen, Progress 68—69].

3. Szóroncsok önállósulása. A hanganyag folytonos átgyúrásának egyik legbizarrabb, szinte revolutionarius jellegű jelensége, hogy minden jelentés nélkül szűkölködő szódarabok mondatphonetikai úton önálló szavak rangjára emelkednek.

A nhd. *während* præpositio csak a 18. sz. folyamán differentiálódott ki syntaktikai kapcsolatból, a mennyiben oly constructio (genitivus absolutus) mint *währendes Krieges*, *währender Zeit* így értelmeztetett: *während des Krieges*, *während der Zeit* [Oertel-Morris, l. c. 93. Hirt-Weigand, DWb. 1202].

A francziában oly fordulatok mintájára mint *l'enfant aime-t-il?* egy dialektikus *ti* kérdő szócska keletkezett: *j'aime-ti?* Ez a partikula tehát két jelentés nélküli szóroncsból támadt [Nyrop, Gramm. hist. de la langue fr. II, 168].

A keltában több hasonló képzés akad. Többek között az ó-ír nazalizáló relativ mondatok *n* eleme nem más mint a megelőző szónak jelentés nélkül való végződése. Így e mondatban: *tre-san ainm n-engracigedar* «durch das Nomen, das er vertritt» — a pronomen relativum szerepét játszó *n* elem az *ainm(n)* < **anmin* v. **anmen* [cf. lat. *nōmen*, ói. *nāma*] nasalis tövű szó végső consonansa [Pedersen, Vergl. Gr. der kelt. Spr. I. 394

et seqq. II. 226. THURNEYSEN, AirHb. 305]. Hasonló, csak még komplikáltabb folyamatnak köszöni létét a szintén relativ functiójú *(s)*a^n partikula [THURNEYSEN, l. c. 306] etc.

4. F u n c t i o c s e r e é s f u n c t i o v e s z t é s. Jól determinált functiójú szók jelentéstartalma gyakran annyira modifikálódik, hogy kategoriacsere, sőt teljes jelentésvesztés áll be.

A lat. *vel* és *licet* conjunctiók finit verbális alakokból differentiálódtak: *vel* < 2. sg. imp. **uele* v. ind. **uelsi, licet* < 3. sg. *licet* [STOLZ-SCHMALZ, Lat. Gr.[4] 293, 555 etc.]. — A *trāns* præpositio eredetileg participium megmerevült sg. nominativusa < **trā-nt-s* [cf. *in-tra-t,* ói. *trā-ti*]: *trāns mare* eredetileg a. m. «das Meer überschreitend» [BRUGMANN, KVG. 478. Grr. II. 2.[2] 901 etc.].

A fr. *on* pronomen valamikor substantivum volt < lat. *homo,* a fr. *chez* præpositio szintén < lat. *casa*; — a sp. *nada* pronomen eredetileg adjectivum < lat. [*rēs*] *nāta,* ép így a fr. *sauf* præpositio < lat. *salvus*; — az ol. *ci vi* 1. resp. 2. pl. functiójú pronominális alakok végelemzésben adverbiumok < lat. *ecce hic,* resp. *ibi* [ZAUNER, Rom. Sprachw. 48—60 passim. KÖRTING, LRWb.[2] s. vv.] etc.

A nhd. *man* pronomen és a *mann* substantivum eredetileg ugyanazon szó [KLUGE, DEtWb.[7] HIRT-WEIGAND, DWb.[5] s. v. I. A dán *der,* voltaképpen lokális advérbium [cf. ón. *þar*], egyrészt pronomen relativummá fejlődött, másrészt jelentését vesztve tisztán formális mondattaggá, grammatikai subjectummá adaptálódott, cf. *den Mand, der kom* «der Mann, welcher kam» és *der kom en Mand* «es kam ein Mann» [FALK-TORP, NDEtWb. s. v.]. — Az etymologiailag vele azonos ang. *there* bizonyos körülmények közt szintén minden jelentés nélkül szűkölködik, cf. *there is, there are* «es ist, es sind».

Az ó-ír relativ functiójú *d* infixum [pl. *fo-d-era* «welches bewirkt»] bizonyosan nem volt relativ pronomen, hanem — valószínűleg — lokális adverbium, cf. ói. *ihá* < **idhe* [PEDERSEN, l. c. II. 233—234]. — A vele összefüggő kymr. *yd* verbális partikulának már semmi jelentése sincs [STRACHAN, Early Welsh 55].

Az ói. *tú, tū́,* av. *tū,* gör. τοι partikulák eredetileg a 2. személyű pron. pers. casusai, cf. ói. *tv-ám,* av. *tū,* gör. dór τοί

[BRUGMANN, Grr. II. 2.[2] 410. Gr. Gr.[3] 248 etc.]. — Az ói. *ná* hasonlító partikula a fölmerült kétségek daczára bizonynyal összefüggésben van a *ná* tagadó partikulával: *gāuró ná tṛṣitáḥ piba* «trink wie ein durstiger Büffel» voltaképpen a. m. «(obgleich, freilich) nicht (genau) ein durstiger Büffel» [WHITNEY-ZIMMER, IGr. 391; cf. MACDONELL, Ved. Gr. 430]. A föltevés pompás balto-szláv analogiákkal támogatható [l. ASBÓTH, Nyt. I, 241—257]. — Az ói. *íti* «so» modális adverbium sokszor semmit sem jelent, illetőleg csak annyit a mennyit a mi idézőjelünk, pl. *svargó lōká íti yám vádanti* «was sie ,die himmlische Welt' nennen» [SPEYER, Sanskr. Syntax 380. Ved. u. Skt. Syntax 93 etc.] etc.

Ez a szerény szemelvény daczára annak, hogy az idevágó eseteknek elenyészően csekély hányada, mégis — mivel szemmel láthatólag akár in infinitum volna folytatható — legalább sejteni engedi az adaptatiós principium óriási jelentősségét s a priori jogosultnak tünteti föl azt a várakozást, hogy ez az elv hasonló széles kiterjedésben fog érvényesülni a nominális és verbális suffixumok területén is, a minek valamivel részletesebb, de távolról sem kimerítő illusztrálására ezennel áttérek — az áttekinthetőség kedvéért az ide vágó eseteket négy főcsoportba sorolva.

I. Nominális tőképző suffixumok secundär functiója.

Nyelvtények és tekintélyek egyaránt a mellett szólnak, hogy a bizonyos irányban produktiv nominális tőképző suffixumok csak a radikale jelentése révén, tehát secundär adaptatio útján jutottak jelentésükhöz. A nhd. *kindisch weibisch* etc. eredetileg csak annyit jelentett mint «kindlich, weiblich»; az *-isch* suffixum magában nem deteriorativ értelmű (cf. *städtisch, kriegerisch*) s csak úgy lett azzá, hogy néhány szóban *(närrisch, diebisch)* ebben az irányban determinálódott [BRUGMANN, II. 1.[2] 591, 683, 684]. Hasonló módon lett pejorativ jelentésű a *-lo-* suffixum oly szókban mint lat. *garrulus, crēdulus*, gót *sakuls slahuls* etc. «It is perfectly evident that the notion of contempt did not dwell originally in the harmless suffix, but that it was read into it from one or the other instance in which the root itself expressed contempt or disparugement» [BLOOMFIELD, l. c. 27]. — Mért szerepel az *r/n* suffixum oly

gyakran testrészeket jelölő nevekben, mint pl. ói. *yákr̥t yaknáḥ* gör. ἧπαρ ἥπατος, lat. *jecur jecinis* etc.? Feleljen rá egy tekintély: «The suffix, in the first place, had no intrinsic value, which rendered it especially suitable for words of this kind. It was employed accidentally in some one or two such designations, and thence it was extended gradually by single acts of analogy, becoming more and more productive, until it had adapted itself in proethnic times to this special use» [BLOMMFIELD, l. c. 6; cf. OERTEL, Lectures on the study of language 160—161]. — Ép ily véletlenül jutott jelentéséhez a *-bho-* állatnévképző, a *-u̯o-* színképző [BRUGMANN, Techmer's IZ. IV, 104—105. KVG. 313. BLOOMFIELD, l. c. 25—26] — «und in gleicher Weise hat man sich die Entwicklung des Gebrauchs der uridg. Formantien für Verwandtschaftsnamen, Nomina instrumenti, Deminutiva usw. usw. zu denken» [BRUGMANN, KVG. 313]. Valamennyi nominális tőképző suffixum jelentése secundär: «a certain amount of adaptation must be assumed for all formative elements, whether they started with an independent meaning or not» [OERTEL, l. c. 287].

II. Casussuffixumok secundär functiója.

A casussuffixumok az adaptatiós theoria értelmében csak a mondatban jutottak functiójukhoz. Erre a folyamatra utal: 1. casussuffixumok functiócseréje és 2. casusjelentéssel nem bíró nyelvelemek casualis functiója.

II. 1. Casussuffixumok functiócseréje.

Determinált functiójú casusok más casusok functióját végezhetik — szükségképp synkretismus eseteiben, a melyeket mint jól ismerteket itt mellőzhetek, de egyébként is. A roppant számú, de könnyen hozzáférhető esetekből elég lesz néhány mutatvány.

A lat. sg. *pecu* eredetileg plur. alak lehetett < idg. **pek̂ū*, cf. ói. *purū́* «multa» — a gen. sg. *cornūs sexūs* pedig duális, cf. ószl. *vlъku* [BRUGMANN, Grr. II. 2.[2] 145, 234 és 202, 208]. — A gör. plur. ταί χῶραι esetleg régi duális volt, cf. ói. *áśvē* etc. [BRUGMANN, KVG. 388. Grr. II. 2.[2] 199, 214. WRIGHT, Greek L.

159]. — Oly plurális városnevek mint gör. Δελφοί Ἀθῆναι, lat. *Fundī Velitrae* sg. locativusokból differentiálódhattak ki, cf. gör. Ἰσθμοῖ, el. Ὀλυμπίαι, lat. *Beneventī Rōmae* [JOHANSSON, BB. XIII. 111 et seqq.] etc.

Nhd. dialektusokban igen gyakori a genitivus functiobővülése. Oly fordulatokban mint *s' Pfarrers* < *in's Pfarrers Haus* a gen. sg. *s* eleme a pluralitás hordozója. Megmerevült genitivusok az olyan képzések mint *Allerheiligen* < *Aller Heiligen Tag*. Petrifikálódott partitivusok vannak oly fordulatokban mint oberhess. *do wird gor net federläses gemocht, do es ke fertigwärns* [BEHAGHEL, Gesch. der deutschen Spr.[3] 289]. — A schweizi dial. *Eier Spreuer* plur. alakok sg. functiójúak is, megfordítva az ahd. *ouga herza* sg. alakok plur. functiójúak is [de v. ö. BEHAGHEL, l. c. 300. JOH. SCHMIDT, Neutra 123] etc. — Oly neutr. ország- és tartománynevek mint nhd. *Schwaben Bayern Sachsen* etc., mhd. *Swāben Beiern Sahsen* eredetileg plur. dativusban álló népnevek voltak: mhd. *ze Swāben* «zu den Schwaben» etc. [HIRT-WEIGAND, DWb.[5] s. w. etc.].

Szláv nyelvekben, első sorban az oroszban, a genitivus az accusativus functióját is végezheti: or. sg. *carjá*, pl. *caréj* [VONDRÁK, Vergl. Slav. Gr. II. 339—341. LESKIEN, AltbulgGr. 106 etc.].

Hasonló functiócsere a pronominalis declinatio terén is gyakori. Nevezetesen a pronomina possessiva megmerevült casusai, többek közt sg. és plur. N., sőt M. nominativusai úgy szerepelnek mint a pronomina personalia genitivusai. Ily esetek: ói. *asmā́kam yuṣmā́kam*, av. *ahmākəm yūšmākəm*, óp. *amāxam* [BRUGMANN, Grr. II. 2.[2] 420. REICHELT, AwEb. 207]; — gót *meina þeina seina unsara izvara*, óisl. *mín þín sín vár yđuar* [BRUGMANN, l. c. 416, 421]; — ahd. *unsēr iuwēr* [BRUGMANN, l. c. BRAUNE, Ahd. Gr.[2] 207. STREITBERG, Urgerm. Gr. 263]. — A lat. *eius istīus illīus cuius (quoius)* pronominális genitivusok eredetileg -*(i)i̯o*- képzős adjectivumok M. nominativusai. Oly fordulatokban ugyanis mint *hic equos eius est* az *eius* nom. sg. M. *patris est* etc. analogiájára genitivusi functióhoz jutott s a genus iránt indifferenssé lett. Az eredeti összefüggést kézzelfoghatóan mutatja még az a körülmény, hogy *cuius quoius* pronominális genitivus minden tekintetben oly képzés mint az adjectivum *cuius*, cf. o. *púiiu* «cuia», gör. ποῖος < **qᵘoi-i̯o-s*

[Brugmann, Grr. II. 2. 329. Stolz, l. c. 222—223. Walde, LatEtWb. 207 etc.]. A *reus* nom. sem más mint a *rēs* subst. eredeti genitivusa < **rēi̯os* (cf. ói. *rāyáḥ*), a mennyiben **rēi̯os est* eredetileg a. m. «er ist am Prozesz beteiligt» [Thurneysen, IF. XIV, 131 etc.]. — A gör. dór ἐμίν τίν etc. sg. casusok suffixuma plurális, cf. ἅμίν ὕμίν [Brugmann, Grr. II. 2. 418]. — Az ószl. *mene tebe sebe nasъ vasъ* genitivusok mint a pron. pers. orthoton accusativusai is szerepelnek [Leskien, Altbulg. Hb.[4] 102. Altbulg. Gr. 129, 131 etc.] stb.

NB. Kiegészítésül megemlítendő még, hogy a pronominális declinatio terén a tőfunctio cseréje is elég gyakori jelenség. Így a pronomen possessivum megmerevült genitivusai sűrűn functionálnak a pron. personale genitivusaiként. Ily esetek: lat. *meī tuī (suī) nostrī vestrī* és *nostrum vestrum* [Brugmann, Grr. II. 2. 403, 416, 421. Lindsay-Nohl, Lat. Spr. 483, 485, 486, 487. Sommer, LatHb. 440, 443. Stolz, LatGr.[4] 217]; — óír *ar*^{n} *far*^{n} [Brugmann, l. c. 404, 421. Thurneysen, AirHb. 262]; — lit. *mâno tâvo sâvo*, ópor. *maisei twaisei swaisei* [Brugmann, l. c. 416. Trautmann, Altpreuss. Sprachdenkm. 269, 270, 271]. — Az oscus *pui* «qui» sg. genitivusa: *púiieh* < **púiieis* eredetileg a pron. poss. (fem. *púiiu* «cuia») genitivusa [Buck, OUGr. 145]. — A lat. *nōbīs vōbīs* plurális alakok duális tövűek, ép úgy mint ószl. dat. plur. *namъ vamъ* is, cf. ószl. dat. du. *nama vama* [Brugmann, Grr. II. 2. 421—422].

II. 2. Casusjelentéssel nem bíró nyelvelemek casualis functiója.

Casussuffixumok sok esetben kimutathatólag tőképző suffixumok vagy éppen minden jelentés nélküli szóroncsok voltak.

A tőképző *n* elem széles kiterjedésben az obliquus casusok, resp. a plurális exponensévé adaptálódott. A legismertebb idevágó esetek egyes germán dialektusok «gyönge» declinatiójában találhatók, pl. ahd. *ohso: ohson ohsun ohsen ohsin*, nhd. *Ochs(e): Ochsen*; ags. *oxa: oxan*, ang. *ox: oxen* etc. A hol az idg. casussuffix még nem sorvadt el, ott az *n* még kézzelfoghatólag tőhöz tartozó elem, cf. acc. pl. gót *aúhsnuns:* ói. *ukṣ̌ṇáḥ* < idg. **uqsn-n̥s*, gen. pl. gót *aúhsnē*, óisl. *yxna*, *ɵxna*, ags. *oxna:* ói. *ukṣ̌ṇám* < idg. **uqsn-ōm* [Jespersen, Progress. 67.

BLOOMFIELD, l. c. 2. — OERTEL-MORRIS, l. c. 80. — PAUL, Prinzipien[4] 215. — Az etymont és analysist illetőleg l. BRUGMANN, Grr. II. 1.[2] 293, 294, 296. STREITBERG, Urgerm. Gr. 256—257 etc.]. — Analog viszonyok vannak kelta dialektusokban, pl. kymr. *ych:* középkymr. *ychen,* ujkymr. *ychain ychen;* bret. [*ijenn*]: középbr. *ouhen,* újbr. *ouc'hen, oc'hen:* ói. *ukṣáṇaḥ* < idg. **uqsĕn-es* [PEDERSEN, Vergl. Gr. der kelt. Spr. II. 107. STRACHAN, Early Welsh 23. ROWLAND, Welsh Gr. 28]. — Az újpersa plur. suffixumok egyike a régibb pehlevîben egyedül jelentkező *-ān,* a mely a régi árja gen. plur. *-ānām* végzetére megy vissza, pl. *šāhan-šāh* < **šāhān-šāh* = óp. *xšāyaϑ[i] yānām xšāyaϑ[i]yaʰ*. E suffixum olykor sg. functiójú is, pl. *gēhān* «Welt», *yazdān* «Gott», *Ērān* < plur. av. *gaēϑanąm, yazatanąm,* óp. *Ar[i]yānām* [HORN, Neupers. Schriftspr. 104—105 etc.]. Az árja *-ānām* végzet *n* eleme az *n*-declinatióból való (cf. gen. pl. av. *nāman-ąm,* ói. *ātmán-ām*), a honnan már ősárja időkben átment a vokalikus declinatioba is [BARTHOLOMÆ, Vorgesch. 135. REICHELT, AwEb. 7, 178—179. BRUGMANN, Grr. II. 2.[2] 239 etc.].

A tőképző *s* elem a pluralitás hordozója oly esetekben mint ahd. *kalb: kalbir kelbir,* mhd. *kalp: kelber,* nhd. *kalb: kälber* etc. Az ahd. *kalb* idg. *s*-tő (cf. gör. ἀ-δελφε(σ)-ός «couterinus») < **g̑ᵘelbh-es-*, a melynek flexiós viszonyai a következők voltak: nom. sg. *kalb* < **g̑ᵘólbh-os,* cf. gör. ὄχος, lat. *pondus,* ószl. *kolo;* gen. sg. *kalbires* < **g̑ᵘólbh-es-es,* cf. gör. ὄχεος, lat. *ponderis,* ószl. *kolese;* nom. pl. *kalbir kelbir* < **g̑ᵘólbh-es-ā,* cf. lat. *pondera,* ószl. *kolesa.* Miután az *r* < *s* elem a singulárisból kiszorult (már ahd. *kalb-es*), szükségképpen a pluralitás exponensévé kellett válnia [JESPERSEN, l. c. 67. PAUL, l. c. 215. BRAUNE, Ahd. Gr.[2] 157. OERTEL-MORRIS, l. c. 80. KLUGE, Vorgesch.[2] 460. BEHAGHEL, Gesch. der deutschen Spr.[3] 309 etc.].

Ugyanez a tőképző *s* elem a litvánban a nom. sg. M. *s* elemének functióját vette föl, mire valamennyi idg. *s*-tövű N. az *o*-declinatióba csapott át, cf. lit. *véidas* M.: gör. εἶδος, ói. *védaḥ* N. < **u̯éid-os,* lit. *manas:* gör. μένος, ói. *mánaḥ* N. < **mén-os* etc. [BRUGMANN, Grr. II. 1. 524. WIEDEMANN, LitHb. 68]. — Egyes *s*-tövek a védikus indben szintén *o*-casusokat tüntetnek föl, pl. instr. *ávēna,* dat. *krándāya* e h. *ávasā krándasē* etc. [BRUGMANN, l. c. MACDONELL, Ved. Gr. 225].

Egy a tőhöz tartozó *s* elem adaptatiója érdekes angol újképzések forrásává lett. Az ang. *pea* szó singularisát voltaképpen *s* elem illetné meg, v. ö. régibb újang. sg. és plur. *pease pese*, középang. *pese*, plur. *pesen peses*, ags. *pisu pise piose*, obl. *pisan piosan* < lat. *pisum*. De miután ez a tő-elem a pluralitás exponensévé lett, a *peas* plurálishoz a *pea* sg. jött létre. Épp így keletkezett még *cherry*: ags. *ċiris ċyrs* < ófr. *cherise cerise* < lat. *cerasus* < gör. κέρασος és *riddle*: középang. *redels*, ags. *rǣdels(e)*, cf. ósz. *rādisli*, holl. *raadsel*, nhd. *Rätsel* [JESPERSEN, l. c. 58. SIEVERS, AgsGr. 52,[*] 144. WRIGHT, Old. Engl. Gr. 53, 141, 191. KLUGE-LUTZ, Engl. Etym. s. v. SKEAT, A concise etym. dict. of the Engl. Language[2] s. v.].

Az ó-indben az idg. *o*-tövű instr. sg. (pl. *tḗna vŕ̥kēṇa*) casussuffixuma eredetileg tőképző suffixum. Ugyanis az egész kategoria kiindulópontja az egyetlen *ēnā̆* instr. sg. alak — e pronominális tőből: *ēna-*, cf. lat. *ūnus oinos* etc. < idg. **oi-no-s*. Ez az idg. typusú szabályszerű *ēnā̆* alak az *ē-bhíḥ ē-ṣā́m* etc. pronominális alakok hatása alatt így elemeztetett: *ē-nā̆*, mire a *-nā̆* végzet lett az instr. sg. hordozója, a mely aztán általánosult (*ē-bhíḥ ē-ṣā́m : ē-na = tḗ-bhiḥ tḗ-ṣām : tḗ-nā̆*). — Hasonló eredetű néhány ó-iráni pronominális instr. sg. alak: av. *kana °činā̆* etc. E typus kiindulópontja: instr. sg. av. *ana*, óp. *anā* — e pronominális tőből: *ana-*, cf. ahd. *ëner*, lit. *añs*, ószl. *онъ* < idg. **eno-s *ono-s*. A szabályszerű iráni **anā* aztán az *a-he a-hmāi* etc. alakok által befolyásolva így tagolódott: **a-nā* [cf. BRUGMANN, Grr. II. 2.[2] 332, 335—336, 339, 365].

NB. Az itt illusztrált folyamatnak diametrális ellentéte, hogy casussuffixum vagy ennek alkatrésze a szótő integráló részévé adaptálódik. Így a nhd. dial. *(das) Gedus (das) Gemachs* etc. szók *s* végzete a gen. sg. suffixuma [BEHAGHEL, l. c. 289]. — A gót *fōtus* és *tunþus* eredeti consonantikus tövek (cf. lat. *pēs dēns* etc.) úgy lettek *u*-tövekké, hogy az acc. sg. és plur. idg. *-m̥* és *-n̥s* casussuffixumaiból keletkezett germ. *-um* és *-uns* *u* eleme — nyilván *handus* és *kinnus* testrészjelölő *u*-tövek hatása alatt — tőképző elemmé vált [BLOOMFIELD, l. c. 12—13. BRUGMANN, Grr. II. 1. 591. FEIST, GotEtWb. s. vv.]. — A baltoszlávban a consonantikus tövek a legtöbb casusban az *i*-declinatióba mentek át [WIEDEMANN, LitHb. 68. LESKIEN, AltbulgHb.

64] — ugyancsak az idg. *-m̥* és *-n̥s* casussuffixumok sonantikus nasalisaiból kifejlődött *i* vokális adaptatiója útján stb. stb.

III. Verbális tő- és tempus-képző suffixumok secundär functiója.

Tő- és tempus-képző suffixumok széles kiterjedésben kimutathatólag csak különnyelvi fejlődés folyamán jutottak functióhoz.

Az idg. *sk̂o*-képzős præsensek a latinban inchoativ értelműek, cf. *rubēsco obdormīsco*; de ez a jelentés eredetileg nem a suffixumhoz fűződött, hanem néhány verbum, pl. *crēsco adolēsco*, gyökeréhez. A suffixum alapnyelvi jelentése valószínűleg terminativ, cf. gör. βάσκω, ói. *gácchati*. Ugyanez a præsens-suffix egyes esetekben a görögben is inchoativ értelmű, de itt is csak néhány verbum, pl. γηράσκω etc. materiális jelentése révén lett azzá [Brugmann, Gr. Gr.[2] 10. Grr. II.[1] 1036. II. 1.[2] 587. KVG. 520. Delbrück, Vergl. Syntax II, 59—61. Hirt, GrHb. 377. Oertel, Lectures 287 etc.].

Hogy micsoda voltaképpen a lat. *vī- (uī-)* perfectum *u̯(u)* eleme, még mindig nincs véglegesen tisztázva. De bármi volt is eredetileg — hangphysiologiai átmeneti hang (cf. *fūī : fū-v-ī*) vagy *exĕu- (exeu̯o-)* basisok alkatrésze (cf. *plēv-ī :* ói. *paprāú*), vagy tőképző suffixum (cf. *ī-vi-t :* ói. *é-va-ḥ*) etc. [Brugmann, KVG. 546. Stolz, l. c. 277 et seqq. etc., cf. Nyelvtud. II. 5—18] — annyi bizonyos, hogy csak a latinban vált az actio perfecta jelévé.

A görög effectiv és ingressiv aoristos kategoriáinak kialakulását nem idézhette elő a formális aoristos-elemek jelentése — mert külömben hogyan lehetne pl. ἐγενόμην aoristos és a vele morphologiailag azonos ἐφερόμην imperfectum? —, hanem előidézte a «gyökér» materiális jelentése: oly alakokban mint ἐνεγκεῖν «hinschaffen, überbringen» és δεῖσαι «in Furcht geraten» a «gyökér» jelentése volt effectiv, resp. ingressiv s csak ezek hatása alatt jutottak ilyféle jelentéshez a kurziv jelentésű gyökérből való ἀγαγεῖν «hinbringen» és χαρῆναι «in Freude geraten» etc. is [Brugmann, Gr. Gr.[3] 10. Delbrück, Vergl. Syntax II, 234].

A gör. ú. n. «erős» passiv aoristos eredetileg, a mint activ személyragjai is mutatják, nem lehetett más mint athematikus

activ aor., cf. ἐβάλην: ἔβλην. A passiv értelem néhány intransitiv értelmű alakból indult ki, minők ἐχάρην etc. [BRUGMANN, Grr. II.[1] 962, 1070. KVG. 528. HIRT, GrHb. 367. WRIGHT, GrL. 307—308]. — Az *ē* tempusjegy pedig nem egyéb mint *exē(i)*-basisok jelentés nélkül való *ē* *(i̯)* eleme, a mit szépen mutat az, hogy *ē*-aoristosok mellett *i̯*-præsensek vannak, cf. ἐχάρην: χαίρειν (v. ö. még χάρις χαρίζομαι), ói. *háryati*; ἐμάνην : μαίνομαι, ói. *mányē*, ószl. *mьnją* (v. ö. még μανία, ói. *manīṣā*); ἐσπάρην: σπείρω; ἐστάλην: στέλλω; ἐφθάρην: φθείρω etc. [HIRT, Abl. 182. GrHb. 365—366. BRUGMANN, KVG. 525. WRIGHT, l. c. 282].

A gör. ú. n. «gyönge» passiv aoristos dentális eleme — legalább részben — okvetlenül ugyanaz az elem, mint az idg. med. 2. sg. secundär **-thēs* (cf. ói. aor. *á-di-thāḥ*, óir inj. *clu'nte* < **clunitēs*) personális suffixumának dentálisa, mert gör. pass. aor. 2. sg. ἐδόθης ἐτέθης ἐκτάθης ἐστάθης ἐτάθης és ói. med. aor. 2. sg. *ádithāḥ ádhithāḥ ákṣatāḥ ásthithāḥ átathāḥ* nyilvánvaló morphologiai identitások. Az adaptatióra az adta meg a lökést, hogy oly alak mint ἐ-δό-θης oly alakok mint ἐ-μάνη-ς etc. analogiájára így elemeztetett: ἐ-δό-θη-ς [BRUGMANN, Grr. II.[1] 902, 903, 1378. Gr. Gr.[3] 284. KVG. 549—550. HIRT, GrHb. 399—400. KRETSCHMER, Einl. I. 209. WRIGHT, l. c. 313 etc.]. — Mutatis mutandis talán a germán «gyönge» præteritum dentalisának ügye is ilyenformán áll, cf. gót *mundēs wildēs*: ói. aor. med. *ma-tháḥ vṛ-tháḥ* [BRUGMANN, Grr. II.[1] 1275. KVG. 550. STREITBERG, Urgerm. Gr. 339].

A gör. ú. n. *k*-perfectum speciális görög újképzés. Az egész kategoria kiindulópontja néhány *k*-végű «gyökér», a melyek mellett *k*-nélküli «gyökerek» állottak. Egy ilyen *k*-gyökerű perfectum volt pl. τέθηκα (cf. aor. ἔ-θηκ-α, θῆκ-η, phryg αδ-δακετ, lat. *fēc-ī*, ói. *dhākáḥ*), a mely képzés a τί-θη-μι θή-σω etc. *k*-nélküli gyökérből való alakok hatása alatt így analyzáltatott: τέ-θη-κα, mire a *k* «determinativum» (recte: functiónélküli gyökérroncs) a perfectum hordozójává lett. Hasonló esetek még dór ἀφέωκα, att. εἷκα (cf. aor. ἧκα, lat. *jēcī*: ἵημι, δέδωκα (cf. aor. ἔδωκα, kypr. opt. δώκοι): δίδωμι, ἕστηκα (cf. umber *stakaz* < **stākātos*): ἵστημι, ὀλώλεκα (cf. præs. ὀλέκω): ὄλλυμι, δείδοικα < **δεδϝοικα (cf. præs. δειδίσσομαι < *δεδϝικι̯ομαι): δείδω < *δεδϝοια [BRUGMANN, Grr. II. 1232. Gr. Gr.[3] 327. KVG. 545—

546. Meyer, Gr. Gr.[2] 489. Hirt, GrHb. 412—413. Kretschmer, Einl. I, 208—209 etc. — Az egyetlen Wright (l. c. 319) habozása érthetetlen].

Az ói. ā-végű gyökerek causativumának képzője jobbára nem -áya- (pl. vēdáyati < *u̯oideie̯ti), hanem -paya-, pl. sthāpaya-ti (aor. á-sthā-m), dā-paya-tē (pr. dá̄-ti d-yá-ti), dhā-paya-ti (pr. dá-dhā-ti), snā-páya-ti (pr. sná-ti) etc. Ez a képzés oly p-végű gyökerekből indult ki, a melyek mellett p-nélküliek voltak. Ily esetek többek közt pl. ói. á-sthā-m: lit. stapý-ti-s, ahd. stab stabēm; dā-ti d-yá-ti: gör. δάπ-τω δαπ-άνη, lat. dap s; á-dī-dē-t di dī-hí: dī́p-ya-tē, perf. di-dīp-ē, verbaladj. dīp-ta-ḥ. Hogy mi volt ez a p elem eredetileg — «determinativum» vagy nominális tőképző (cf. ói. dīpa-ḥ) — az eldönthetetlen, de napnál világosabb, hogy a causativum képzéséhez eredetileg semmi köze sem lehetett [Brugmann, Grr. II.[1] 1156. Thumb, SkrtHb. 403].

Az árja passivum -ya- képzője (pl. ói. kri-yá-tē, av. kirye-te) ugyanaz a képző mint a nem-passiv functiójú árja -ya- (cf. ói. páś-ya-ti, av. spas-ye'-ti: lat. spec-io < *spék̂-i̯e-ti). Igaz, hogy az ói. passivum-képző accentuálva van, de ez az accentus-külömbség nem a jelentésbeli külömbséghez fűződik, hanem a gyökérszótag vokalizmusához (cf. páśyati < *spéki̯eti, de śasyátē < *k̂n̥si̯etai), a mit az is mutat, hogy egyes nem-passiv értelmű præsensekben a suffixum van accentuálva: śyáti mriyátē [Whitney, IGr. 265. Brugmann, Grr. II. 1070]. A passiv értelem a mediális pers. suffixumhoz sem fűződhetik, mert az egész árjaságban vannak activ személyragos passiv alakok: ói. ep. dr̥śyati «conspicitur», av. kirye'ti «wird gemacht», óp. ϑahyāmahy «dicimur» [Whitney, l. c. 265—266. Holtzmann, Grammatisches aus dem MBh. p. 25—26. Bartholomæ, Vorg. 82—83. Avestaspr. u. Altpers. 195—196. Reichelt, AwEb. 299]. A suffixum passiv értelmének magyarázatára tehát csak egyetlen mód van — az a föltevés, hogy a passivitás kiindulópontja bizonyos ya-præsensek gyökerének intransitiv jelentése, cf. ved. kśīyatē kśīyátē «geht zu Grunde», jī́ryati jīryatē «verfällt, wird alt», jā́yatē «wird geboren», mriyátē «stirbt» etc. Miután ugyanis egy sereg ya-képzős transitiv jelentésű præsensben az accentus — páśyati < *spéki̯eti etc. analogiájára — a gyökérszótagra került (cf. íṣyati «sendet» e h. *iṣyáti < *isi̯éti), a suffixumot

accentuáló intransitiv verbumoknál az a látszat keletkezett, hogy intransitiv jelentésük hordozója az accentuált suffixum. Mivel pedig az intransitiv és passiv értelem között éles határ nem vonható, az accentuált suffixum a passivum jegyévé adaptálódott [BRUGMANN, Grr. II.[1] 1070. KVG. 528. THUMB, SktHb. 397—398]. — Hasonló eredetű az örmény passivum is: *berim* «je suis porté» etc. egészen oly képzés mint *mer-an-im* «je meurs», cf. ói. *mriyátē* [BRUGMANN, Grr. II.[1] 1071. KVG. 528. MEILLET, Esqu. de gramm. comp. de l'arménien class. 79]. — A szóban forgó képzések *i̯* eleme pedig végelemzésben *exēi*-basisok jelentés nélkül való roncsa, cf. *háryati*, gör. χαίρειν (χάρις χαρίζομαι): χαρῆναι etc. [THUMB, l. c. 316; — l. fönnebb, p. 15].

IV. Personális suffixumok secundär functiója.

Személyragok secundär functiójának esetei a következő három csoportba foglalhatók: 1. kettős v. többes functio és functiocsere, 2. functiovesztés, 3. nominális eredet.

IV. 1. Személyragok kettős v. többes functiója és functiocseréje.

Szám és személy, modus és diathesis tekintetében jól determinált idg. verbális alakok külömböző idg. különnyelvek történeti periodusaiban más számú és személyű etc. alakok jelölésére is használatosak, illetőleg functiót cserélnek.

A latinban oly alakok mint *sequere sequiminī* ind. és imp. functióval bírnak [l. még alább]. — A 2. pl. act. *fertis* etc. eredetileg 2. du. lehetett, cf. ói. *bhárathaḥ*, gót *baírats* [BRUGMANN, KVG. 592. STOLZ, l. c. 250 etc.]. — Az ó-írben a 2. pl. dep. mindig active van képezve, cf. dep. *do-moinid*: act. *do-bervid* < **bhérete* [BRUGMANN, Grr. II.[1] 1394. VENDRYES, Vieil-Irlandais 168, 188. THURNEYSEN, AirHb. 342. MEILLET, Introduction 200]. A magyarázat e módja annál ajánlatosabb, mert a lat. 2. pl. med. *sequiminī* szintén nem *r*-forma.

A görögben a 1. pl. act. φέρομεν egyúttal a 1. du. functióját is átvette (cf. ói. *bhárāvaḥ*, gót *baírōs* < **ƀerōu̯iz*); — a 2. 3. du. act. φέρετον suffixuma secundär (cf. ói. *bhárathaḥ bhárataḥ*); — 2. du. ἐφέρετον néha 3. du. is, 3. du. ἐφερέτην olykor

2. du. is; — 2. du. med. φέρεσθον valószínűleg 2. pl. volt, cf. ói. *ábharadhvam* [Brugmann, Grr. II. 1383, 1388. Gr. Gr.[3] 356] etc. — A siciliai dórban ἐντὶ «est» evidens 3. plur., cf. dór ἐντὶ, att. εἰσὶ: u. *sent*, gót *sind*, ói. *sánti* < **sénti* [Brugmann, Gr. Gr.[3] 273. G. Meyer, Gr. Gr.[2] 431. Thumb, Gr. Dial. 155]; — ép így att. dór ἦν, hom. ἦεν «erat» voltaképpen 3. pl. imperf., cf. dór ἦν, ói. *ásan* < **ĕsent* [Brugmann, Gr. Gr.[3] 274, 350. Grr. II.[1] 900. Hirt, GrHb. 347 etc.].

Germán nyelvekben az adaptatio e neme igen gyakori. A gótban a 3. sg. pass. *baírada* (cf. ói. *bháratē*, gör. φέρεται) a 1. sg. functióját is végzi, a 3. pl. pass. *baíranda* (cf. ói. *bhárantē*, gör. φέρονται) meg a 1. és 2. plur. functióját is [Brugmann, Grr. II.[1] 1376, 1381, 1382, 1386. Streitberg, Urgerm. Gr. 322. Kluge, Vorg.[2] 447, 451. Elemente des Got. 77 etc.]; a 3. sg. és pl. act. imp. *baíradau baírandau* suffixuma valószínűleg mediális, cf. ói. *bháratām bhárantām* [Hirt, GrHb. 429; cf. Streitberg, l. c. 348. Kluge, Vorg.[2] 450]. — Az angolszászban 3. pl. alakok: præs. ind. *beraþ*, opt. *beren*, præt. *bǽron*, opt. *bǽren* (cf. gót *baírand baíraina bērun bēreina*) mint 1. és 2. pl. alakok is functionálnak [Kluge, Vorg.[2] 447. Streitberg, l. c. 321. Sievers, Ags. Gr.[3] 194, 195. Wright, Old Engl. 241, 242]. — Az ó-izlandiban a 2. sg. præs. ind. *fellr bindr* etc. 3. sg. functiójú is, és pedig már az ős-nordban, cf. *þarūtʀ* = óizl. *brýtr* [Kluge, l. c. 447. Streitberg, l. c. 320—321. Noreen, Altisl. u. Altnorw. Gr.[3] 317 etc.]. — Hd. területen az alemanniban 3. pl. alakok: *nëment* etc. már ahd. időkben mint 2. pl. functiójú alakok is szerepelnek [Braune, Ahd. Gr.[2] 224. Paul, Mhd. Gr. 772. Behaghel, l. c. 265] etc.

Balto-szláv területen az idg. 2. sg. med. **-sai* suffixuma (cf. ói. *bhárasē*, gör. φέρεαι < **bhéresai*) csak activ functióban maradt meg, cf. lit. refl. *desë-s* < **detsë* (ói. med. *dhatsé*), ószl. *dasi* < **dōtsai* (ói. med. *datsé*), ópor. *assai* (cf. gör. med. ἔσεαι) [Brugmann, Grr. II.[1] 1379. Leskien, Altbulg. Gr. 191. Trautmann, Altpreuss. Sprachdenkm. II. 273 etc.]. — A 3. sg. az egész balti területen a 3. du. és 3. pl. helyett is áll [Brugmann, Grr. II.[1] 1350. Wiedemann, LitHb. 109. Trautmann, l. c. 273].

Az ó-indben igen gyakori a med. 1. és 3. sg. egybeesése, cf. ved. præs. *stávē*, perf. *tutudé* (lat. 1. sg. act. *tutudī*!], 1. sg.

aor. med. *ákri:* 3. sg. aor. pass. *ávāci* [MACDONELL, Ved. Gr. passim]. — Egyes 2. sg. ind. alakok: *vēṣi ksēṣi* etc. imperativusi functióval is bírnak [BRUGMANN, Grr. II.[1] 1280. MACDONELL, l. c. 336] etc.

IV. 2. Személyragok functiovesztése.

Idg. személyragok különnyelvi fejlődés folyamán teljesen elveszíthetik functiójukat s tempusképző, resp. «determinativ» elemek jellegét vehetik föl.

Az idg. 2. sg. med. sec. suffixuma: **-thēs* (cf. ói. *ádi-thāḥ*, óír inj. *clu'nte* < **cluni-tēs*) a görögben és a germánban így elemeztetett: **-thē-s* s a **-thē-* suffixum-roncs amott a pass. aor., emitt a præteritum exponense lett [l. fönnebb, p. 15].

A kelta *t*-præteritum (óír *birt, as-bert,* kymr. *kymerth*) tempusjegye eredetileg nem egyéb mint a 3. sg. suffixuma — és pedig régebbi felfogás szerint a 3. sg. med. **-to* [ZIMMER, KZ. 30, 204. BRUGMANN, Grr. II.[1] 907, 963, 1381], újabb nézet szerint a 3. sg. act. **-t(i),* úgyhogy óír *birt* < **ber-ti,* óír *as-bert* < **ber-t* oly képzések mint ói. præs. *bhár-ti* < **bhér-ti,* ói. aor. *ákar* < **é-qᵘer-t* [BRUGMANN, KVG. 521. THURNEYSEN, KZ. 37, 118, 119. AirHb. 391—392].

A balti ágra izolált intransitiv és inchoativ jelentésű *-sta-* præsensképző suffixum [l. BRUGMANN, Grr. II.[1] 1043—44. WIEDEMANN, l. c. 116] végelemzésben és első sorban két nyelvelemből áll, a melyek egyike az *s*-aor. tempusjegye, másika az idg. 3. sg. med. sec. **-to* suffixuma, v. ö. lit. præs. 3. sg. *rìm-sta:* ói. *s*-aor. 3. sg. med. *á-raṁ-s-ta* < **é-rₑm-s-to*; lit. *mìr-szta:* ói. 2. sg. med. *mṛṣṭhāḥ* < **mṛs-s-thēs*; lett *bīst* < **bi-sta:* ói. 3. sg. med. **ábhīṣṭa* (cf. act. *abhāiṣīt* < **é-bhī-s-to* [JOHANSSON, KZ. 32, 507 et seqq.].

A baltoszláv területen szórványosan jelentkező *-ta-* thematikus præsenstőképző suffixum (lit. *eitù lëktù* etc.; lett 1. pl. *ītam*) az athematikus flexio 3. sg. act. prim. **-ti* személyragjára megy vissza, cf. lit. 3. sg. *eĩti eĩt,* lett *ît:* ói. *ēti* etc. < **éi-ti*; lit. *lë̃kti lë̃kt* < **léiqᵘ-ti:* ói. aor. *rik-tam rik-thāḥ*; lit. *sė́sti sė́st* < **sē̆d-ti:* ói. *sátsi* [BEZZENBERGER, BB. IX, 334—335. BRUGMANN, Grr. II.[1] 907, 963, 1045. KVG. 490, 521. JOHANSSON, KZ. XXXII, 477. WIEDEMANN, l. c. 113. OERTEL-MORRIS, l. c. 80].

IV. 3. Személyragok nominális eredete.

Idg. nominális képzések különnyelvi fejlődés folyamán olykor a verbális systema tagjaivá válnak. Nevezetesen imperativusi functiójú alakok gyakran támadnak nominális alakokból, de vannak másféle esetek is.

A lat. 2. pl. mediopass. ind. és imp. *legiminī* egyhangúan vallott fölfogás szerint nominális alak. Eltérés csak abban — az itt irrelevans — tekintetben van, vajjon a két functiójú *legiminī* két alak volt-e eredetileg vagy egyből differentiálódott. A *legiminī* imp. functiójú alak általános megegyezés szerint morphologiailag teljesen az a képzés mint a gör. λεγέμεναι infinitivus, tehát eredeti verbális nomen [cf. Brugmann, Grr. II.[1] 155. II. 1.[2] 231, 241. II. 2.[2] 171. KVG. 559. Stolz, l. c. 295. Lindsay-Nohl, l. c. 594. Henry, Précis[5] 304. Wright, GrL. 336]; a *legiminī* ind. functiójú alak magában véve lehetne participiális képzés is, teljesen azonos a gör. λεγόμενοι nom. pl. alakkal [cf. Kretschmer, Einl. I. 206. Brugmann, Grr. II.[1] 155. KVG. 559. Grr. II. 1.[2] 231. Bloomfield, l. c. 1. Stolz, l. c. 253. Lindsay-Nohl, l. c. 613. Henry, Précis[5] 136, 303], de az is lehet — s szerintem ez a valószínű — hogy ez is eredeti infinitivusból adaptálódott [cf. Ludwig, Inf. 145. Hirt, IF. XVII, 64. GrHb. 431. Sommer, LatHb. 536—537, 564]. Hasonló materiális és morphologiai identitások még lat. *agiminī ferimini daminī* és gör. ἀγέμεναι φερέμεναι δόμεναι (ói. *dámanē*).

A lat. mediopass. 2. sg. ind. *sequere* csaknem általános föltevés szerint ugyanaz a képzés mint a mediopass. 2. sg. imp. *sequere*. Ez az alak a tekintélyek majoritása szerint idg. injunctivus volna, cf. gör. ἕπεο < **séq^{u}eso* [Brugmann, Grr. II.[1] 1278. KVG. 594—595. Henry, l. c. 298, 303, 304, 313. Lindsay-Nohl, l. c. 612. Sommer, l. c. 535, 536. Wright, l. c. 334 etc.]. Ámde lat. finális *e* < idg. **o* meglehetősen kétséges, a mint ez a tekintélyek nyilatkozataiból is kiolvasható [Brugmann, Grr. I,[2] 226. II.[1] 1393. KVG. 254. Lindsay-Nohl, l. c. 239. Meillet, Introduction[2] 201. Stolz, l. c. 72] s így igen valószínű, hogy *sequere* oly képzés mint az act. infinitivus *legere* etc. [Hirt, IF. XVII, 64. Levi, IF. A. 20, 128]. Jó analogiát szolgáltat a gör. δεῖξαι inf. fejlődése [l. alább].

Az umber-samnit és kelta dialektusokban egyes mediopass. 3. sg. functiójú alakok egyedüli személyragja: *-r*, cf. u. *ferar* «feratur», osc. conj. perf. *sakrafír* «sacrato»; óír præs. *do-berar* «datur», imp. *berar* «soll gebracht werden», kymr. *ny-n cerir* «we are not loved», bret. *nem gueler* «on ne me verra pas» [cf. BRUGMANN, Grr. II.[1] 1391—92. MEILLET, Introduct.[2] 204. THURNEYSEN, AirHb. 344—45. STRACHAN, Early Welsh 62]. Ez az egészen izolált sajátságos typus nem igen lehet egyéb mint eredeti infinitivus, cf. lat. Duenos-inscr. *pakari* etc.? [THURNEYSEN, KZ. 37, 109—110. KZ. 35, 210—211].

A gör. δεῖξαι med. aor. imp. 2. sg. functiójú alak eredetileg nem egyéb mint az act. inf. δεῖξαι [LUDWIG, Inf. 51. HENRY, l. c. 302—303. BRUGMANN, Gr. Gr.[3] 345. KVG. 559. HIRT, GrHb. 430. IF. XVII, 64. WRIGHT, l. c. 334]. Az av. *raose* «zu wachsen» inf. szintén finit functióhoz jutott: «du sollst wachsen» [l. Nyelvtud. III, 260].

A gör. δεῖξον act. aor. imp. 2. sg. functiójú forma valószínűleg nominális eredetű [HIRT, GrHb. 427; cf. LUDWIG, Inf. 51]. Megerősítik e föltevést oly hasonló functiójú, szintén izolált képzések mint εἶπον, syrak. λάβον ϑίγον ἄνελον, a melyek morphologiailag csak nominális képzésekkel állíthatók párhuzamba, cf. ói. adv. gerund. *abhy-ā-krámam* «herantretend», inf. umb. *erom*, osc. *ezum* «esse» [BRUGMANN, Grr. II.[1] 1414].

A gör. med. imp. φέρεσϑε φερέσϑω etc. -σϑ-elemének eredete szemmel láthatólag a φέρεσϑαι med. infinitivusban van [WRIGHT, l. c. 334; cf. BRUGMANN, Gr. Gr.[3] 344].

A lit. *yrà* «est» kétségkívül «existentia» jelentésű substantivum volt eredetileg [JOH. SCHMIDT, KZ. XXV, 595. BRUGMANN, Grr. II.[2] 1350. WIEDEMANN, LitHb. 113. HIRT, IF. XVII. 65].

A class. skt. periphrast. futurumában a 1. sg. med. *dātā́hē* helyett **dātásē* volna várható < **dātá-s-ē*, cf. 2. sg. med. *dātā́sē* < **dātá-s-sē*. E különös képzés kiindulópontja 1. sg. act. *dātāham* < nomen ag. *dātá* + 1. sg. pron. pers. *ahám*, a melynek végződése *ábharam* etc. hatása alatt a 1. sg. személyragjává adaptálódott, mire a szóban forgó alak analogikus proportio révén jött létre, pl. *ábharam : ábharē : dātāham : dātā́hē* [WACKERNAGEL, AiGr. 255. THUMB, SktHb. 393].

Az ói. ved. 3. sg. præs. imp. med. *vidā́m duhā́m śáyām*

kézzelfogható nominális forma, cf. inf. *vidām*, perf. periphrast. *vidām cakāra* etc. [BRUGMANN, Grr. II.[1] 1265, 1328; l. Nyelvtud. III, 263—264].

Ha idg. *-dhu̯-* folytatása a görögben -σθ- volna, akkor az ói. 2. plur. præs. ind. med. *bháradhvē* számára keresve sem lehetne jobb kapcsolatot találni mint a gör. inf. φέρεσθαι [HIRT, GrHb. 159].

NB. Míg nominális alakok gyakorta adaptálódnak verbális formákká, megfordítva: verbális formák adaptálódása nominális alakokká, tudtommal legalább, nem fordul elő s minden esetre oly sporadikus lehet, hogy semmi jelentősége nincs. Ez a körülmény a priori az egész verbális flexio secundär volta és a nominális flexio eredetisége mellett szól. Egészen más valami az, hogy nominális alakok végződését verbális formák is befolyásolhatják; így pl. az ol. *eglino elleno* a 3. pl. *amano* analogiájára létesült, a kret. ἀμέν τινέν ἀκούσαντεν (e h. ἀμές τινές ἀκούσαντες) a 1. plur. φέρομεν analogiájára [KRETSCHMER, Einl. I, 208]. Ez a befolyás ugyanis a functióra nem terjed ki. A megfordított eset is előfordul: verbalis alakok befolyásolása pronominális formák részéről. Így az ószlávban és egyebütt a 1. plur. *věmy vidimy* (e h. *věmъ vidimъ*) vagy a 1. du. *jesvě vezevě* (e h. **jesvi *vezevi*) nyilván a *my*, resp. *vě* pronominális alakok hatása alatt keletkeztek [BRUGMANN, Grr. II.[1] 1356, 1372. KVG. 591, 593. VONDRÁK, Vergl. Slav. Gr. II. 137, 138]. Functióalterálódás itt sem lévén, a dolog voltaképpen közönyös, de instructiv abból a szempontból, hogy az újabb nyelvtudományi iránynak eszébe sem jut ily esetekben pronominális agglutinatióra gondolni.

* * *

Ez a kis szemelvény — ismétlem: a felsorolható esetek szerény hányada — elégséges lesz talán annak az állításnak a beigazolására, hogy a mai idg. összehasonlító nyelvtudomány az idg. különnyelvek t ö r t é n e t i fázisainak morphologiai állapotát, tőképző és flexiós viszonyait nagyban és egészben tudva vagy nem-tudva az adaptatiós theoria szellemében interpretálja. Ha már most e t ö r t é n e t i viszonyok alapján a t ö r t é n e t - e l ő t t i idg. alapnyelvi viszonyokra következtetni szabad, akkor az adaptatiós felfogás jogosultsága egy pillanatig sem lehet két-

séges. Ha PAUL, a compositio nagytekintélyű szóvivője, azt mondja: «Wir müssen die vorgeschichtliche Entstehung von Suffixen durchaus nach dem Massstabe beurteilen, den uns die geschichtliche Erfahrung an die Hand gibt, und mit allen Theorieen brechen, die nicht auf diese Erfahrung basiert sind, die uns zugleich den einzigen [!] Weg zeigt, auf welchem der Vorgang psychologisch begreifbar wird» — és alább a flexiós suffixumokról szólva: «Wir haben auch hier für die vorgeschichtlichen Vorgänge einen Massstab an den geschichtlich zu beobachtenden» [Prinzipien[4] 349] — akkor saját maga itéli halálra a semantikus agglutinatiót, mert a történeti nyelvanyag folytonos és minden irányú átgyúrása oly szemmel látható és kézzel fogható mindennapi jelenség, hogy a præhistoriai idg. alapnyelvi viszonyok keletkezését is a priori és mulhatatlanul az adaptatiós elmélet szellemében kell felfogni. S hogy a mai indogermanisztika csakugyan így is fogja fel, az alábbiakban meglátjuk.

(Folytatjuk.)

SCHMIDT JÓZSEF.

Leskien óbolgár kézikönyvének új kiadása.

LESKIEN óbolgár kézikönyve (*Handbuch der altbulgarischen Sprache*) olyan régóta elismert kitünő mű, hogy új kiadásának híre úgy látszik csak lassan terjedt el, az én figyelmemet legalább elkerülte, hogy már 1910-ben V. kiadásban jelent meg. E classicus kézikönyv a II. kiadásban (1886) kapta nagyjában a mai, az I. kiadásétől erősen eltérő alakját, a III. és IV. kiadásban alig változott, az új, ötödik annyiban érdemel figyelmet, mert ezúttal a könyv, ha nem is szerkezetében, de részleteiben erősebb változásokon ment át. In der fünften Auflage des Handbuchs, mondja a szerző, habe ich im einzelnen sehr viel geändert, auch einen Abschnitt, die kurze Übersicht über die Präpositionen (S. 115), hinzugefügt u. den Abschnitt über die Handlungsarten des Verbums (§§ 149, 150) stark erweitert. Az új kiadásról rendkívül érdekes ismertetést írt MEILLET a Rocznik Slawistyczny IV. kötetében 122—141. *A. O.*

A *SĘ* REFL. A HUCZUL-KISOROSZBAN.

A visszaható névmás eredetileg minden indogermán nyelvben a mondat alanyára vonatkozott, de ezt a sajátságát csak az árja és a szláv nyelvekben őrizte meg (BRUGMANN KG. 409). Mivel a reflexivum a mondat főszemélyére vonatkozott, természetes, hogy eredetileg bármely helyen állhatott, mert értelmi zavar ebből nem származott. A visszaható névmás ezt a sajátságát a szláv nyelvekben őrizte meg a leghívebben. A régi szlávban a visszaható ige névmásának nem volt meghatározott helye a mondatban, állhatott az ige előtt vagy után még pedig vagy közvetlenül előtte illetve utána vagy más mondatrészek által elválasztva. A reflexivum azután — mint általában az ú. n. enklitikus szók — a szláv nyelvekben kétféle fejlődést vett: *a)* megőrizte eredeti szabad mozgását vagy *b)* szorosan az igéhez csatlakozva az ige után áll (VONDRÁK, VG. II. 532. s k.). Az orosz nyelv is sokáig megőrizte a refl. eredeti használatát, mint azt SOBOLEVSKI, Lekcii[4] 255. s k. l. számos példával bizonyítja. Az orosz íróknál a XVI., sőt a XVII. században, a közmondásokban pedig még a XVIII. sz. folyamán is a *sę* orosz *sja* szabad használatával találkozunk, a mai orosz nyelvnek azonban csak egyes nyelvjárásai őrizték meg a régi használatot. A nagyoroszban ma a visszaható ige névmása mindig az igéhez csatlakozik. Ezt látjuk a kisorosz irodalmi nyelvben is. A kisorosz íróknál csakis egyes szólásokban kerül néha az ige elé, rendesen ebben a kérdésben: *jak sja máješ?* hogy vagy? wie befindest du dich? Más esetekre a kisorosz íróknál nem tudok visszaemlékezni. A népnyelvben gyakoribb, különösen a huczul dialektusban, a mely a kisorosz nyelvjárások közül a leghívebben őrizte meg a reflexivum eredeti szabad használatát. Pl. a

huczul: *jak śe uženyš?* mondatot a többi dialektusokban rendesen így hallottam: *jak uženyššja.* Hogy a huczul nyelvjárás ily híven megőrizte ezt az eredeti használatot, azt elsősorban geografiai helyzetének köszönheti. Sokáig teljesen el volt zárva minden külső — rokon v. idegen — befolyástól s így egyéb archaismusok között ezt is megőrizte. A Nyelvtudomány III. k. 197—198. l. egy huczul népmese van közölve. Ezt a mesét vizsgálva azt látjuk, hogy a *śë* 18 szor fordul elő benne, még pedig hat esetben az igéhez van kapcsolva, egy esetben az ige után áll egy személyes névmás által elválasztva s 11 esetben az ige előtt: *a) Na svítlo blyžëlyśë dva medvéďi* (17. s.). — *b) Taj pytáje ho śë šo jakú symbrýľu chóče* (6.). — *c) Ydé vin śë tam do chúty najmýty* (5.).

De a reflexivum mondatbeli helyének a vizsgálatánál nem elégedhetünk meg a mese nyújtotta adatokkal, mert ha a nép beszédét megfigyeljük, azt tapasztaljuk, hogy sokkal többször fordul elő a *śë* az ige előtt, mint a hogy a meséből gondolhatjuk. Párbeszédben a nép a *śë* refl.-ot majdnem mindig az ige elé teszi. Pl. a mese 50. sorában ez a mondat olvasható: *Ájbo jak dóma vernúv-śë* ... de a mikor hazatért. Erre a kérdésre azonban: *A Yván de, cy śë uže vernúv* így felelnek: *Šče śë ne vernúv* vagy *Uže śë vernúv.*

A néppel folytatott beszélgetéseim folyamán azt a tapasztalatot szereztem, hogy a huczul tudatosan lehetőleg a mondat elejére az ige elé helyezi a *śë* reflexivumot. Példák: *Užé stáv śë žëluvaty* már sajnálkozni kezdett; *Máma śë zásmijala* anyám elnevette magát; *Teper śë ubyráj* most öltözködj. *Šyróko śë rozrislá kránka, ne ľiz bo śë zlómyt. Oná śë ne zlómyt. Mnóho raz śë probúžu u nočë* sokszor fölébredek éjjel. *Šo śë tam ďije?* mi történik ott? *No šo śë stalo?* stb.

Mindig az ige után áll azonban, ha *a)* az ige vezeti be a mondatot: *Podyvýśë na méne* (v. ö. *na méne śë podývy*). *Ne svarýśë z námy* (v. ö. *zášo śë svarýš yz námy?*). *Učýśë fájno* (v. ö. *fájno śë učý*). — *b)* Akkor is az ige után az igéhez csatolva áll, ha az igét különösen ki akarjuk emelni, tehát ha azt különös nyomatékkal ejtjük ki: *Účenyk u škóľi śë účyt,* de ha kiemeljük az igét: *Účenyk u škóľi účytśë* a tanuló tanul az iskolában. *Mij stáršëj brat za učýteľë śë víučyv,* de: *mij stáršëj*

brat víučyvšë za učýteľë. V. ö. még: *Odnómu čolovíkovy zachóťilošë jisty* és *jemú ščë šë choťilo jísty* stb.

Ha segédige vagy személyes névmás van a mondatban, s ez az ige előtt áll, akkor ezután következik a *šë*: *Toto ľúbo búlo šë dyvýty* öröm volt látni. *Kážut šo kolýmšë (kolý(je)m šë) naródyv. Kiľko hóďiv ty šë mynúlo?*

Folytathatnám még a példákat, de a felhozottak is már eléggé igazolják, hogy a huczul kisorosz nyelvjárás megőrizte a reflexivum eredeti ősszláv használatát s csak akkor csatlakozik közvetlenül az igéhez, ha azt különösen ki akarja emelni vagy ha a mondat elején áll. Sem VONDRÁK, sem pedig SOBOLEVSKI idézett műveikben nem hoztak föl kisorosz példát, azért remélem nem végeztem fölösleges munkát e sorok megírásával.

(Gyöngyös.) BONKÁLÓ SÁNDOR.

BONKÁLÓ kis czikke helyes megfigyelésen alapul, de nem elég széles alapra van vetve. Abban igaza van, hogy VONDRÁK és SOBOLEVSKIJ nem idéznek kisorosz példát, sőt VONDRÁK meg sem említi az idézett helyen a kisoroszt, a mi kétségtelenül hiba, de SOBOLEVSKIJ mégis elég határozottan mutat rá a mihozzánk közelebb eső kisorosz nyelvjárásokban megmaradt régi állapotra, mikor azt mondja: «és csak aránylag kevés, különösen nyugati, kisorosz nyelvjárás őrzi meg a visszatérő névmás szabad használatát». Hogy B. még sem végzett felesleges munkát, az kitűnik abból is, hogy olyan művek is, a melyektől joggal várhatnók a kisorosz használat egészen pontos megállapítását, cserben hagynak. MIKLOSICH nagy syntaxisában csak egy helyet találtam, a mely idevág, de ez sincs tekintettel külön a kisorosz nyelvre. M. csak azt mondja: Die stellung des reflexivs ist im russ. heutzutage eine fest bestimmte, es erfolgt[!] dem verbum; in den anderen slavischen sprachen ist dies nicht der fall, wie es auch im russ. ehe dem nicht der fall war, l. Vergl. Gr. IV : 271. *i).* De igazán meglepő, a mit BERNEKER Die Wortfolge in den slav. Spr. czímű, 1903-ban megjelent művében mond:

Das Klr. steht in Bezug auf die Enklise auf gleicher

Stufe, wie die grossruss. Volkssprache. Auch hier ist ся vorwiegend fest; ich habe wenigstens in den untersuchten Texten kein einziges Beispiel gefunden, wie sie Ogonovskij anführt (Грам. руск. яз. 257): ту ся для неи мука меле dort wird Mehl für sie gemahlen: er bemerkt dazu: «in den Dialekten wird nicht selten das refl. Pron. ся von seinem Verbum getrennt und nach dem Wort gestellt, auf dem der Ton liegt». Doch das sei nur Ausnahme; «für gewöhnlich steht das Pron. ся nach seinem Verbum», l. 66. l.

Berneker igazán könnyen találhatott volna maga is olyan példákat, a milyeneket Ogonovskij idéz, legföljebb ki kellett volna ebben a speciális kérdésben kicsit a megvizsgált szövegek körét tágitania. Ismétlem tehát, Bonkáló hasznos munkát végzett, mikor egy előtte jól ismert kisorosz nyelvjárásban a régi szórend teljes erőben való virágzását kimutatta. Csak abban szabad kételkednünk, vajjon éppen a huczul dialektus őrizte meg leghívebben a régi szórendet és hogy «azt elsősorban geografiai helyzetének köszönheti». Hiszen a pron. reflex. szabad mozgása épen nem ritkán észlelhető más nyugati kisorosz nyelvjárásokban is, csak az irodalmi nyelvben veszett ki. Én nem értem rá ennek bebizonyítására rendszeres gyűjtést végezni, igazán inkább véletlenül kezem ügyében levő szövegek alapján állíthatom ezt, annak igazolására azonban, hogy B. külömben becses és helyes megfigyelését nem elég széles alapra vetette, ennyi is elég, a mit egészen rendszertelenül nagy gyorsan összejegyeztem.

E találomra összeszedett anyagnak nagyobb súlyt ad az a körülmény, hogy épen nem csak huczul területen konstatálták is már a szóban levő használatot. Első sorban illik Hnatjuknak, a lembergi Ševčenko-társaság fáradhatatlan titkárának, egy értekezésére utalnunk, a melyben azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a *sja* reflexivum összeirandó-e az igével vagy nem, l. Zapiski Nauk. Tov. im. Ševčenka LXXX: Jak pisati zaimenik *sja* pri dïjeslovach? A legérdekesebb hely a 9. s k. l. található és magyar fordításban így hangzik:

«Az irodalmi nyelvben csak olyan alakokat kell használni mint: *jilo bi sja* — a hol első helyen az ige áll, másodikon a *bi* particula, harmadikon a *sja* névmás, nem pedig: *jilo sja bi* vagy: *vono bi sja jilo, vono sja bi jilo* — ámbár a szépiroda-

lomból vagy folklorból nem lehet őket kitiltani. És a legfontosabb argumentum, a mely a *sja*-nak az igétől való különírása mellett szól, az én meggyőződésem szerint épen annak a lehetősége, hogy a *sja*-t az ige elé tehetjük. A *sja*-nak ilyetén használata nyelvünknek nagy területén és sok nyelvjárásában el van terjedve. Én, igaz, a mellett vagyok, hogy az irodalmi nyelvben ne használjuk a *sja*-t az ige előtt, de mégis, mikép lehet azt a szépírónak megtiltani, különösen ha szövegbe népies párbeszédet sző bele.»

V. ö. még a 15. l. a régi irodalomból idézett példákat és a 7. l. azokat az eseteket, mikor a *sja* ugyan az ige után áll, de nem közvetetlenül, hanem más enklitikáktól tőle elválasztva.

Verchratskij egy másik nyelvjárásról körülbelül ugyanazt állítja, a mit Bonkáló a huczul nyelvjárásról; Über die Mundart der galizischen Lemken czímű értekezésében ugyanis azt mondja:

«Pronomen refl. ся wird in den meisten Fällen vor das Verbum gesetzt und folgt in Nebensätzen meistens unmittelbar nach der Partikel oder dem Pronomen» (következnek a példák!). «Diese Stellungsweise, die man auch in altruth. Denkmälern antrifft (példák!), ist im Ukrainischen nicht zulässig, indem in dieser Mundart ся dem Zeitworte unmittelbar nachfolgt und beinahe mit demselben verschmilzt: родиця (родить ся). хочеця (хочеть ся). Eine Ausnahme macht im Ukr. nur die Phrase: як ся маэш? wie geht es dir?» l. Arch. f. slav. Phil. 16 : 36.

Ezt ismétli V. a később megjelent *Pro hovor halickich Lemkiv* cz. nagy művében (Lemberg 1902, a Ševčenko-társaság philologiai sectiójának V. kötete) a 153. l. 10. p. a.; példát természetesen szerte szejjel találunk a könyvben, többet a főhely előtt egy pár lappal, részben német fordítással: 142. l. *što sja ti stanulo; my sja het cofli* wir zogen uns ganz zurück; *dost jem sja nahasaŭ;* 148. l. *do kupy sja zdavati* übereinstimmen. Különösen jellemzők az olyan esetek, mikor p. o. *klasti sja* infinitivushoz a következő példát idézi: *dobri sja ne klade* die Verhältnisse gestalten sich ungünstig, die Aussicht ist traurig, l. 149. l.

Volosin Gyakorlati kisorosz (rutén) nyelvtanában nem szól a szórendnek szentelt 5. §-ában külön a *sja* helyéről, mégis véletlenül épen ebben a fejezetben találunk több adatot arra, hogy a *sja* a nép nyelvében korántsem áll, úgy mint az irodalmi nyelvben, mereven közvetetlenül az ige után: 162. l.

Koby mi *sja* bučok rozviv | Zelena lêščina; 163. l. Ta saraka naša mamka | De *sja* v zimê dêe?; Žônko moja molodeňka, | Mamka by *sja* zdala; 164. l. Koloda *sja* pokivuje. Ezek a példák mind népdalokból valók, de találunk ott egy példát, a mely irodalmi termékből való, Duchnovics egy versbe szedett talányában ugyan azt olvassuk: Znaješ li ty, jak *sja* onyj | Pribor nazyvaje, l. 162. l. A 15. §-ban, a melyben egyebek közt az igéhez járuló *sja* jelentéséről is említés történik, a prózában írt gyakorlatokban következetesen az irodalmi használatot találjuk, de az ott közölt népballadában a *sja* rendszerint az ige előtt áll: 102. l. Moja ženka jak lastovka | Bude *sja* prositi; 103. l. I oni *sja* poradili; 104. l. Kapustá *sja* zvila. Ennek a nyelvtannak egyébiránt is egy szép vonása, hogy folyton megszólaltatja a népet is, hogy a száraz nyelvtani gyakorlatok közé szebbnél szebb népies szövegeket iktat.

A nem népies szövegek közül hivatkozhatom az 1874-ben Lembergben Reichardt és társánál kiadott Lukács evangeliomra *(Evangelije Luki)*, mint olyan forrásra, a mely a *sja* elhelyezésében még eléggé híven tükrözteti a népies használatot, ámbár az irodalomban dívó szórend itt már a gyakoribb. Sűrűn találkozunk azzal a jelenséggel, hogy az ige és a *sja* között még más enklitikon áll, hogy tehát az igével való kapcsolat még akkor is, ha *sja* az ige után áll, nem olyan merev, de épen nem ritkán találjuk a *sja*-t az ige előtt is, noha e tekintetben az evangeliom külömböző helyei épen nem egységesek. Vannak fejezetek, a melyekben a *sja*-t egyáltalában nem találtam az ige előtt, más fejezetekben egyszerre mintha erővel fölszínre bukkannék a népies használat. Az 54 versből álló 11. fejezetben egyetlen egyszer sem találtam a *sja*-t az ige előtt, a 12.-ben ellenben mindjárt az elején többször: 1. v. Tim časom jak *sja* nahromadilo; 2. štobi *sja* ne ŏdkrilo, ani tajnoho, štobi *sja* ne dŏznalo; 3. bude *sja* holositi; 5. Ale pokažu vam kogo *sja* bŏjte . . . toho *sja* bŏjte. Érdekes a két szórend váltakozása olyan példákban mint 10:13: Bo slibi v Tiri i Sidoňi stali *sja* buli sili toti, što *sja* stali u vas; vagy 10:16: ŏdkidajučij *sja* vas, mene *sja* ŏdkidaje; a ŏdkidajučij *sja* mene, ŏdkidaje *sja* pošlavšoho mene.

Igazán játszva sikerült arról meggyőződnöm, hogy a *sja*

visszatérő névmásnak szabad elhelyezése nem specialis huczul sajátság, de az egész nagy kapcsolatot mégis csak Hnatjuk világította meg nekem, a kihez egy pár kérdést intéztem e tárgyban. A Ševčenko-társaság titkára szokott szeretetreméltóságával, a melylyel már több ízben lekötelezett, felelt kérdéseimre. A mit ezután elmondok, azt Hnatjuk tanulságos levele alapján mondom.

A kisorosz irodalmi nyelv megalapítója, Kotlarevskij, a poltavai nyelvjárást emelte irodalmi nyelvévé. Ševčenko halála (1861) óta nőttön nő ennek az irodalmi nyelvnek a hatása a galicziai írókra is, úgy hogy az irodalmi nyelv ma már egységesnek tekinthető. «So werden Sie, folytatja H., auch bei allen ukrainischen Schriftstellern der Gegenwart das Fürwort ‚ся' nur nach dem Zeitworte gesetzt vorfinden, wie es in allen Volksidiomen der linksseitigen Ukraine, sowie in den Gouvernements Kiev und Cherson der rechtsseitigen Ukraine angewendet wird. Dagegen wird in den Gouvernements Bessarabien, Podolien, Volynien, im Chołm-Gebiet, in Galizien, in der Bukovina und ungarischen Rusj das Fürwort ‚ся' in den Volksidiomen ganz willkürlich und ohne Unterschied vor oder hinter dem Zeitwort gebraucht. Darauf gestützt, hatten die älteren galizischen Schriftsteller auch in der Literatursprache ‚ся' auch vor dem Zeitworte gebraucht, so z. B. Šaškevyč (Vater und Sohn), Ustijanovyč (Vater und Sohn), Mohylnyćkyj, Sarevyč (Заревич), Fedjkovyč und Vorokevyč (beide letzt. aus der Bukovina) und a., ja sogar Franko in den ersten Jahren seiner literarischen Tätigkeit». «Der Übersetzer der hl. Schrift vom J. 1874 war gleichfalls aus Galizien (Anton Kobylańskij) und darum finden Sie bei ihm ‚ся' vor dem Zeitworte. Dagegen sind in der Übersetzung von P. Kuliš (aus der Ukraine) und Iv. Puluj (aus Galizien), die in Wien 1871 und in zweiter Aufl. in Lemberg 1880 gedruckt wurde, derartige Verbindungen nirgends zu finden».

Végre kijegyzem H. leveléből még egy apró kérdésre adott igen jellemző feleletet. Hrinčenko kisorosz szótárában a ся alatt következő példát találtam: Lita maji molodiji, de vi sja poďili? («Fiatal éveim, hová lettetek?»), tehát az ige előtt álló *sja*-val. Ezzel kapcsolatban azt kérdeztem, vajjon azt a közönséges életben mondják-e, a *maji*-ban pedig *moji* h. álló sajtóhibát láttam.

Erre H. így felelt: «Lita moji (*maji* Irrtum) molodiji, de vi sja poďili? stammt aus einem galizischen (oder volynischen) Volkslied. Die Intelligenz in Galizien spricht auch heutzutage so in der gewöhnl. Umgangssprache, die in der russischen Ukraine (mit Ausnahme der genannten Gouvernements) nicht».

Azt hiszem H. e szavai olyan fényes világosságot derítenek a szóban levő kérdésre, hogy fölösleges minden további fejtegetés.

ASBÓTH OSZKÁR.

F. H. Weissbach: Die Keilinschriften der Achämeniden. (Vorderasiatische Bibliothek, Bd. 3.) Leipzig, 1911. P. LXXXIV+160. M. 8 50.

WEISSBACH, az ékiratok fáradhatatlan és éleselméjű búvára, a ki nem rég fejezte be Die altpersischen Keilinschriften czímű művét (1893—1908), megint egy idevágó munkát adott ki — még pedig olyat, a melyben az Achæmenidák három (ó-persa, elami és babyloni) nyelvű ékiratai először vannak egy kiadásban egyesítve, úgyhogy ma már abban a helyzetben vagyunk, hogy a három versiót közvetlenül összehasonlíthatjuk. E trilinguis föliratok, nevezetesen a Bīsutūn-hegyi nagy inscriptio, történeti szempontból sem jelentősség nélkül valók (v. ö. pl. GELDNER, Altpers. Literatur: Die orientalischen Literaturen, p. 219), de nyelvi szempontból szinte megbecsülhetetlen fontosságúak — nem csupán az ó-persa, hanem a másik két ékirati nyelv szempontjából is, a melyekbe aligha sikerült volna valaha behatolni, ha a relative egyszerű ó-persa írás-rendszer Ariadne fonalául nem szolgál az elami és babyloni írás-rendszer labyrinthusában (v. ö. MESSERSCHMIDT, Die Entzifferung der Keilschrift.[2] 1910). — Az Einleitung (p. IX—LXXXIV) részletesen tájékoztat a szükséges tudnivalókról: felsorolja az egyes feliratokat és kiadásaikat, szól e feliratok nyelvéről, átírásáról és fordításáról általában s a babyloni, elami és ó-persa transscriptiójáról különösen, a feliratok jelentőségéről s végül az elami és ó-persa ék-írásjegyek tabelláit hozza. — Erre következik a feliratok transscribált szövege, ennek fordítása és magyarázata (p. 1—135). A szöveg pontosan revideálva van — még pedig lehetőleg eredetiek, fotografiák és papirlenyomatok, resp. a legjobb és legújabb kiadások alapján; a szövegkritikához és kommentáláshoz fűződő irodalom egész terjedelmében fel van véve és ki van aknázva. Végül a tulajdonnevek jegyzéke következik (p. 136—166). — E minden tekintetben kifogástalan munkával szemben minden kritikának el kell némulnia. Fontos adalékokat szolgáltat hozzá ugyancsak WEISSBACH legújabb műve: Die Keilinschriften am Grabe des Darius Hystaspis (Leipzig 1911).

SCHMIDT JÓZSEF.

MÉG EGYSZER: «ÓGÖRÖG HELYNEVEK ERDÉLYBEN».

Másfél évvel ezelőtt rámutattam arra a dilettans nyelvészkedésre, a melylyel KISCH GUSZTÁV, akkor főgymn. tanár, ezidőszerint Beszterczе város ág. hitv. lelkésze, Erdélyben ógörög helyneveket vélt kimutathatni. Akkor még azt reméltem, hogy K. urat magát megmenthetem ettől a beteges iránytól, czikkemre adott válasza után erről a reményről már le kell mondanom; ha válaszára egyáltalában felelek, ezt csak azért teszem, mert K. könnyelmű fejtegetései bizonyos szász körökben hitelre találtak és még a külömben nagyszabású erdélyi szász tájszótárban is nyomot hagytak. De igazán senki sem veheti tőlem rossz néven, ha K. hét apró pontra oszló czikkecskéjét nem fogom végig tárgyalni, hanem az 1.-ről mindjárt a legutolsóra, a 7.-re ugrom át, hisz első alkalommal is különösen az ezekben tárgyalt *Dipşa* és *Teaca* nevekkel foglalkoztam; K.-től tehát épen ezeknél várhatunk körültekintő és részletes tárgyalást.

Az oláh *Dipşa* helynévről azt mondtam, hogy görög δίψα-ból nem származhatott, mert annak csak egy *sz*-szel hangzó **Dipsa* felelhetne meg. Kiírom szóról-szóra, hogy K. erre mit felel:

1. *Dipşa*, *Dipse* (Dörrbach) ist = Δίψα (δίψιος aridus, διψάω); die a. a. O. als unmöglich bezeichnete Lautverbindung *pş* hat ihre Analoga in den siebenbürgischen (rum.) O. N. *Copşa* (urk. Kops 1415), O. N. *Cupşeni* (zu *Cupşa*), O. N. *Lupşa* und in den rum. Wörtern *căpşună* (Felderdbeere), *hapşi* (habsüchtig), *stropşelesc* zusammentreten (dazu: *stropşcală*, *stropşitură*) u. a.

Auch sonst erscheint altes *s* im Rumänischen (und Magyarischen) heute als *ş* (*-j* spr. *šch*): *şese* (sese), *şed* (sedeo), *şeaua* (sella), *Şimon* (Simon), *uşă* (ossium), *tuşesc* (tussio), *Cluj* (magy. *Kolozs*) < urk. Clus (castrum) [Klausenburg] usw.

Warum nicht *Dipşa*, *Dipse* = Δίψα? l. Korrespondenzblatt des Vereins f. sb. Landesk. 1911, 137. l.

Az első bekezdésből valaki azt olvashatná ki, mintha én talán azt állítottam volna, hogy *pş* oláh szóban egyáltalában lehetetlen kapcsolat. Ezt én nem mondtam. HUNFALVY PÁL azt állította, hogy «valamint a görög λεῖψις = hiány szóból a rumun *lipsa* lett, úgy lett a δίψα-ból a rumun *dipsa* szomjúság», erre azt jegyeztem meg: «a *Dipşa* helynevet — mert ,*dipşa* = szomjúság' szó az oláh nyelvben nincs, nem is volt soha — igenis nem lehet a gör. δίψα-ból magyarázni. H. ugyanis nem veszi észre azt a csekély külömbséget, a mely az oláh *lipsa* (olv. lipsza) és *Dipşa* (olv. dipsa, magyar neve *Dipse*!) közt van, vagy nem tudja, hogy *ps* (olv. psz) az oláh nyelvben mindig megmarad és nem változik soha sem ps-sé» l. Nyt. 3 : 105. Nem tudom egészen pontosan, hogy K. mit akar voltakép a *Copşa*, *Lupşa*, *căpşună*, *hapşi*, *stropşelesc* (és belőle származott *stropşeală*, *stropşitură*) szavakkal. Azt akarja-e velük bebizonyítani, hogy *pş* igenis lehetséges kapcsolat oláh szóban? Isten neki, hisz én soha sem állítottam, hogy ez a hangkapcsolat lehetetlen, én csak azt mondtam, hogy *ps* nem változik *pş*-sé. Minthogy az idézett szavak származását nem ismerjük, azt sem tudjuk, hogy oláh eredetűek-e, jelesen az oláh nyelvben keletkezett-e bennük a *pş*, még pedig *ps*-ből. Így tehát e szavaknak itt semmi hasznát nem vesszük, sőt meg sem értjük, hogy K. miért tartotta jónak, hogy azokat idézze. Vagy K. — no de itt igazán csak félve haladok tovább, mert nem szeretnék a szerzőnek olyant rovására írni, a mire talán nem is gondolt, — vagy K. talán azt akarja velünk elhitetni, hogy, mivel az oláh egy pár szóban tényleg *pş* kapcsolatot ejt, egyszerre minden józan ok nélkül gör. δίψα-ból várható **Dipsa* (olv. dipsza) helyett azt ejtette volna hogy *Dipşa*?! Nézzük csak. Besztercze környékén van egy kis község, a melynek oláh neve *Dipşa* (magyar *Dipse*), ennek, ha igazán gör. δίψα-ból lett, régi hangzása csakis **Dipsa* (m. **Dipsze*) lehetett volna; igen ám, de ott van — Nagyküküllő megyében egy illetőleg két *Copşa* (m. Kapus, német Kopisch) nevű község, no meg — Fogaras m.-ben egy *Lupşa* (m. *Lupsa*) nevű község, sőt mi több egy bizonyos fajta — epret az oláh *căpşună*-nak nevez, K. ismer azonkívül egy oláh — «*hapşi* (habsüchtig)» szót is, tudja a jó isten honnét, ismer egy mi előttünk megint ismeretlen oláh *stropşelesc* szót is, a mely állítólag

ugyanazt jelenti, mint *stropşesc* «zusammentreten», amabból és nem ebből származtatja az epilepsiát jelentő *stropşeală* és *stropşitură* szavakat, hát úgy-e világos most már, hogy ilyen nyomós okoknál fogva a régi **Dipsa—Dipsze* névből, a mely rendes hangfejlődésnél egyedül keletkezhetett volna gör. δίψα-ból — *Dipşa—Dipse* lett??? Dehogy is világos, hisz ez olyan képtelenség, hogy igazán csak azért szerkesztettem meg ezt a lánczolatot, hogy kimerítsem az eseteket, a melyek mellett K. szavainak mégis valami, ha csak látszatos, jogosultsága is van. Én tehát őszintén megvallom, hogy ezt a bekezdést nem értem.

Áttérek a második bekezdésre, a mely ezzel a végtelenül naiv kijelentéssel kezdődik: «Auch sonst erscheint altes *s* im Rumänischen (und Magyarischen) heute als *ş*» — naiv már azért is, mert az oláh nyelv egy törzsökös hangjelenségét egy sorba állítja azzal a ténynyel, hogy a magyar idegen szavakban a latin *s* helyén nem sz-t, hanem s-t szokott ejteni. De hisz az oláh igazán rendesen sz-nek ejti a régi latin *s*-t és csak egészen speciális föltételek alatt lett belőle *ş*; a K.-től idézett latin eredetű *şed, şeaua, uşă, tuşesc* szavakban hangzó *ş* magyarázatát megtalálja az oláh nyelv fejlődését nem ismerő olvasó Tiktin Rumänisches Elementarbuch cz. művében 62. k. l., csak épen a *şese* (< lat. sex ill. *sĕsse) számnév magyarázatát jobb máshol keresni, p. o. Puşcariunál Etym. Wörterbuch d. rum. Spr. 1529. sz. a. Hogy a latin *s* régi *a* előtt soha, de soha *ş*-sé nem változhatott, hogy tehát δίψα semmikép sem lehetett *Dipşa*-vá, arra százszámra idézhetnék példát, ha más mint K. állítaná e fejlődésnek lehetőségét, de K. maga vallja, hogy ő az oláh nyelvhez nem ért — nem is akar érteni: «Ich bin als Philologe weder Gräzist noch Romanist noch Slavist, sondern ss. [olvasd siebenbürgisch-sächsischer] Germanist (und will nichts anders sein)», l. i. h. 140. l. De lehetetlen szó nélkül hagynom azt az egészen bolond két példát, a melyet K. jónak látott a fönt idézett latin eredetű szavak közé, illetőleg mellé sorolni, a «*Şimon* (Simon)»-t, a mely nem is oláh, hisz az oláh a Simont *Simeón* (olv. Szimeon)-nak mondja, és az utolsót: «*Cluj* (magy. *Kolozs*) < urk. Clus (castrum) [‚Klausenburg']». Talán csak nem akarja a szerző velünk elhitetni, hogy a *Cluj* zs-je (az oláhban a *j* a zs hang jele) latin *s*-ből lett! Mert ha

nem tartja latin eredetűnek, a mint hogy latin eredetű természetesen nem is lehet, már a szókezdő *cl* miatt — akkor mit akar vele bizonyítani? Tegyük, hogy a magyar *Kolozs* régibb alakjából, a *Kluzs*-ból lett volna az oláh *Cluj*, vagy, a mint TIKTIN gondolja, egy német *Klûze*-ból (magyar z-vel ejtve!), akkor mi köze ennek a *Cluj*-nak a régi *s* (ejtsd sz)-hez és miként bizonyíthatná azt, hogy δίψα-ból akár *Dipşa* is lehetett volna?? Mégis közvetetlenül a *Cluj*—Klausenburg után, csak egy semmitmondó «usw.»-ral tőle elválasztva, vágja ki a szerző a nagy tromfot: «Warum nicht *Dipşa*, *Dipse* = Δίψα?»

Azt hiszem, ebből elég ennyi. Áttérek nagy sietve az utolsó, a hetedik pontra, a *Teke* helynév magyarázatára. A szerző ezt is görög névnek mondta és annyira fölületes volt, hogy a görög θήκη «Scheide», azaz «tok» jelentését Wasserscheide-nek, vízválasztónak vette!! Ez a kis baleset azonban nem renditette meg erős hitét, hogy a helynév mégis csak görög; a róla szóló czikkecske válaszában szóról-szóra így hangzik:

7. Auch O. N. Teke (urk. Theke), rum. *Teacă* ist offenbar = rum. *teacă* (Scheide, Futteral, lat. theca) < griech. θήκη Scheide: ob nun im Sinne von «Wasserscheide» oder: weil der Ort gleichsam in der «Scheide» (Futteral, Wetzsteinbehälter) des, hier ein K n i e bildenden Dürrbaches liegt, — ist irrelevant. G r i e c h i s c h ist das Wort Theke = θήκη ursprünglich — darauf kommt es hier an, l. i. h. 139. l.

Hogy milyen gyorsan lett az, a mi előbb igen fontos körülmény volt, egészen közömbös, az fényesen kitűnik, ha ezzel az újabb fejtegetéssel összehasonlítjuk, a mit K. első ízben az oláh *Teacă* (Teke) helynévről mondott. Miután a szerző a *Dipşa* helynevet olyan sikeresen megmagyarázta a görögből, így folytatja:

Am selben Bache in dem gleichen Tale liegen aber auch andere Orte mit Namen griechischer Herkunft: z. B. urk. Theke, Theca (Monum. Vat. Hung. I. Bd. zum Jahre 1332—37) = griech. θήκη «Scheide» nämlich die «W a s s e rscheide»; vgl. die aus demselben Grunde so benannten O. N. Reiffer-s c h e i d = Ripwarierscheide (Wasserscheide als Grenze zwischen Ripuariern und Chatten im Rheinlande), Rems c h e i d, Lüdens c h e i d, S c h e i deck, S c h e i d (Hof bei Remscheid), S c h e i d t (Kreis Saarbrücken), bei uns ss. *Geschît*, urk. 1532 (Honteruskarte) *Gescheid* [Wasserscheide zwischen Zeiden (im Burzen-

lande) und Schirkanyen (Fogarascher Komitat)]; vgl. ferner im Dürrbachtale selbst auf der anderen Seite der *Zâret* (ein Berg, Wasserscheide) = rum. *Seret*, magy. *Szeret* = slav. *sreda* «Mitte» (magy. *Szereda* Mittwoch), begrifflich = urk. (1228) *Cuzberch* (lies: *közbércz* «Mittelberg», Näheres: Korrespondenzblatt 1909 S. 59). Auch rum. *Teacă* = rum. *teacă* f. (Scheide!) < griech. ϑήκη (lat. theca), l. Korrespondenzblatt 1910 : 101. l.

Most már ez mind semmi, egészen közömbös («irrelevant»), a szerző ámbár nem tud még egészen lemondani a «Wasserscheide»-ról, a mi mindenesetre bizonyos lelki gyengeségre vall, nem bánja most már, ha a helynév akár onnan is kapta a nevét, mert az ott kanyarodó «Dürrbach» — f u t e r á l i s á b a n fekszik! A fő az, hogy a név eredetileg görög: «G r i e c h i s c h ist das Wort Theke = ϑήκη ursprünglich — darauf kommt es hier an». Hát nem napnál világosabb ezek szerint, hogy *Teaca* (Teke) falu neve görög? Teaca—Teke Erdély északi részében fekvő oláh falu; az oláh nyelvben a *teacă—teaca**) mint appellativum is él, lett pedig egészen szabályosan a latin *thēca*-ból, a mely igaz görög eredetű szó, de élő népies szó a latin nyelvben, a mely más román nyelvben is tükrözik. Hogy a *Teaca* (Teke) helynévnek van-e valami köze ehhez a *teacă* appellativumhoz, azt a priori lehetetlen eldönteni, de ha van ha nincs, milyen jogon mondhatja valaki józan észszel, hogy a Theke = ϑήκη s z ó («das Wort Theke = ϑήκη») eredetileg görög, ergo — a Teaca—Teke h e l y n é v is görög, a melyet, a mint ezt az első közleményből tudjuk, elgörögösödött Galatabeliek hozták Erdélybe! Egyáltalában mikép tarthatja valaki azt bizonyításnak, ha kijelenti: «G r i e c h i s c h ist das Wort Theke = ϑήκη ursprünglich — darauf kommt es hier an». Hisz ez szemenszedett circulus vitiosus, mert ha a nagy kezdőbetűvel írt *Theke* = ϑήκη, akkor hát nyilván való, hogy görög; de épen ezt kellett volna a szerzőnek bebizonyítania, hogy a *Teke* (régi írás szerint *Theke*), oláh *Teáca* = ϑήκη és hogy nem lehet sem = oláh *teácă*, sem = más valamivel. Mert olyan önkényes kijelen-

*) A helynévnek neve mindig Teac*a*, ha nem áll előtte præpositio, az appellativumot pedig rendesen *teacă* alakban szokás idézni — határozott articulus nélkül!

tésekkel tudományos eredményekre jutni nem lehet, hisz akár néven nevezhetném meg K.-nek azt a szász dilettánst, a ki legalább olyan tudományos komolysággal be tudná neki bizonyítani, hogy a *Teke* helynév — kelta!

Ezzel be is fejezném czikkemet, ha K. végszavaiból nem csengene ki az a szemrehányás, hogy én csak azt mondom, hogy az ő fejtegetései helytelenek, de magam nem tudok jobbat helyükbe tenni. K. így fejezi be czikkecskéjét:

Bietet mir jemand andere, annehmbarere Erklärungen, so will ich dankbar der Wahrheit die Ehre geben. Bis dahin aber sage ich mit Horaz: «Si quid novisti rectius istis, candidus imperti; si non, his utere mecum». Das ist die klarste Kritik von der Welt, wenn neben das, was ihm missfällt, einer was Eigenes, Besseres stellt (Geibel).

K. félreérti a kritika föladatát. Már hogy is ne lehetne rámutatni egy fejtegetés gyöngéire, a következtetések erőltetett voltára, a nélkül hogy a probléma megfejtésébe magunk bele akarnánk vagy mernénk bocsátkozni. Hisz akkor a kritika egészen védtelen volna olyan kisérletek ellen. Valaki bokrétába szed egy pár nehezen megfejthető helynevet, tegyük p. o. Erdélyből, azokat velük összecsengő akár hottentott szavakból magyarázza à la «Dorf *Ida*» «am Fusse eines bewaldeten Höhenzuges» = «ἴδα Wald[gebirge], darnach der Berg Ἴδη in Kleinasien» l. Korresp. 1910. 102. l., vagy «rum. Riednamen *Tempe* [???] = gr. τέμπη Einschnitt (Tal zwischen Olymp und Ossa)» u. o. 105. l. — a kritikus pedig, K. véleménye szerint, köteles levett fővel ezt a bölcseséget bámulni, mert kénytelen beismerni, hogy maga nem tudja a szóban levő helyneveket megmagyarázni. Hát ez egészen képtelen álláspont, a mely ellen a tudomány nevében tiltakoznunk kell. De hogy K. mégis lássa, hogy milyen végtelenül egyszerű eszközökkel juthat az ember egészen más errdményhez mint ő, belebocsátkozom egy általa tárgyalt helynév magyarázatába. Először azonban hadd lássuk, hogy ő mikép magyarázza az illető nevet.

Első közleményében K. fejtegetését így kezdi: «In der Nähe des vorhin erwähnten *Galaţi* im Hatszeger Tale (Bezirk Puj) findet sich der O. N. *Livadia* (rum. Livadea ◡ ⏊ ◡ ◡) dazu im selben Komitate (Hunyad) der O. N. *Livadzel* ◡ ◡ ◡́

(dem. zum vorigen). Azután pedig már nagy stylusban, a világtörténet magaslatáról így folytatja: «Der O. N. Livadia findet sich im ganzen *ehemaligen* Verbreitungsgebiete der griech. Sprache» stb. stb. l. Korresp. 1910 : 104.

Újabb közleményében K. mindjárt a második pont alatt tárgyalja ezt az oláh *Livadia* helynevet, kezdi pedig rendíthetetlen meggyőződés hangján:

2. Für unwiderleglich halte ich die Erklärung des weit verbreiteten O. N. *Livadia* = altgriech. Λεβάδεια (zu griech. λέβης, -τος «Kessel, Becken») aus den (Korrespondenzblatt 1910, S. 101*) angegebenen, bis jetzt von niemand widerlegten Gründen.

Milyen végtelenül naivnak tetszhetik minden az oláh nyelvet ismerő akár nemnyelvész előtt is ez a dölyfös «unwiderleglich», mikor tudja, hogy az oláh község nevének legközelebb fekvő, önként kínálkozó magyarázata mindenesetre az, hogy szőröstől-bőröstől — oláh! Az oláh nyelvben van ugyanis egy bolgár eredetű *livăde* «rét» szó, a melynek articulusos alakja *livadea*-nak illetőleg egyes tájszólásokban *livadia*-nak hangzik.**) A hunyadmegyei két *Livádia* község (a *Livadia-de-cîmp* = Mező-Livádia és a *Livadia-de-coaste* = Hegyalja-Livádia) tehát látszólag tiszta oláh nevet visel, a mi elvégre még sem olyan föltünő jelenség, hogy azt egy kalandos theoria kedvéért komoly tudósnak szabad volna egyszerűen hallgatással mellőznie. Az oláh lakosság mindig is oláh névnek érezte, minálunk ép úgy mint — Romániában! Kezdem a megfelelő helyneveken, a melyeket Romániában találunk, mert a mi helynevünk oláh voltát még más helynév is hathatósan támogatja, a mely azonban már egy lépéssel tovább visz bennünket.

Mielőtt fölsorolom a magyarországi *Livádia*-nak Romániában található másait, magával az oláh szóval kell egy kicsit megismerkednünk, a mely e helyneveknek alapjául szolgált. A bolgár *livada* rét szóból az oláhban *livădă* lett, de e mellett

---

*) Sajtóhiba 104 l.

**) Arról, hogy *ea* milyen könnyen válik *ia*-vá, l. TIKTIN Studien z. rum. Phil. 7. és 69. l. K. egyébiránt azt mondja, hogy a helységet oláhul *Livádea*-nak híjják!

még két mellékalak fejlődött, a szintén nőnemű *liváde*, a mely minálunk *livádă* alakkal váltakozik és régente Havasalföldön is ismeretes volt, meg a Romániában most dívó *livéde*. Határozott articulussal, a mely tudva levő dolog az oláh nyelvben hátul járul a főnévhez, az említett alakok így hangzanak: *liváda, livádea, livédea*. Minthogy a helynevek, ha nem következnek præpositiókra, mindig articulusos alakban használatosak, a megfelelő helynevek *Liváda, Livádea, Livédea* alakváltozatokban fognak megjelenni, ha a helynév valóban tiszta oláh; *-ea* helyett pedig azonkívül egyes vidéken inkább *-ia*-nak írható, nálunk tényleg *-ia*-val írt varians fog jelentkezni. És most már vegyük kezünkbe a román földrajzi társaság nagy ötkötetes helységnévtárát. Ott a következő helyneveket találjuk: I. *Livada, Livada-Săcuenilor, Livada-de-la Vărbilăŭ, Livada-Doamnei, Livada (La —)*; II. *Livadea* comună rur. (azaz szervezett község), *Livadea* pădure a statului (állami erdő), *Livadea-Domnească, Livadea* sat («falu»); III. *Livedea, Livedea-din Pĭetrarĭ, Livedea-din-Vălsan*. Tehát szerte az országban találunk ilyen helyneveket, a melyeket igazán csak a holdban járó tudós tarthatná görög eredetűeknek, hiszen még az alakváltozataik is párhuzamosak a *liváda, livádea, livédea* oláh appellativum változataival.

A fönt idézett helynevek közt van egy az I. csoportban, nevezetesen a *Livada-Doamnei*, a mely mellett a magyarázat e szavakkal kezdődik: *livadă* cu pomĭ fructiferĭ azaz «liget gyümölcstermő fákkal» vagyis röviden gyümölcsös.*) Tehát a *Livada* helynév kapcsolata a *livadă* appellativummal még egészen elevennek látszik.**) No de nagy tévedés volna, ha valaki azt hinné, hogy csakis ennél a helynévnél él még a tudat, hogy a megfelelő tőszó semmi egyéb mint a mindennapos *livádă*, illetőleg *liváde, livéde* szó. Hisz minden *Liváda, Livádea, Livédea* helynév folyton váltakozik articulus nélkül hangzó *Livádă, Li-*

---

*) *Livadă* TIKTIN szótára szerint 1. Wiese, 2. (de pomĭ) Obstgarten!

**) Minthogy minálunk *liváde* mellett *livádă* neve is van a rétnek, természetes, hogy nálunk is keletkezhetett *Liváda* helynév, így nevezi tényleg a Nagyszebenben 1909-ben megjelent oláh helységnévtár az aradmegyei Miskéhez tartozó tanyát.

váde, Livéde alakokkal; azt hogy Livada- ill. Livadea- vagy Livedea-ban máskép nem is lehet mondani mint úgy hogy *în Livádă, Liváde, Livéde,* a megfelelő appellativummal való kapcsolat tehát mindegyikben még ma is eleven. Kicsit máskép áll a dolog, ha a név nem csak ebből az egy szóból áll, hanem hátul még jelző is járul a *Livadă* stb. névhez. Ilyenkor a határozott articulus nélkülözhetetlen. Azt p. o. hogy *Mező-Livádiá*ban voltam csakis articulusos alakkal lehet mondani: am fost în *Livadia-de-cîmp,* de ha egy barátomnak, a ki tudja, hogy csakis ebben a Livadiában szoktam megfordulni, arra a kérdésére hogy «hol voltál?», azt felelem: «Livádiában», akkor az oláhban nyomban más alakot kell használnom: unde aĭ fost? — în *Livade!* Most pedig hadd szóljon ehhez a kérdéshez Mező-Livádia — egy volt községi jegyzője, a ki bizony-bizony százszor többet ért hozzá, mint K. úr, a ki csak — «ss. Germanist». A nemzeti Múzeumban őriznek Pesty Frigyes helységnévtára czímén hatalmas köteteket, a melyek az egy-egy megyének helyneveiről beérkezett eredeti leveleket tartalmazzák. A Hunyadmegyéről szóló kötetben *Mező-Livádia* falusi jegyzője elég jó magyarsággal ezeket írja: «*Mező-Livadia* községében ... a' táj uralkodó nyelve szerint minnyájan román nyelven beszélnek 's jelesen az utobbi elnevezése is román» l. 378a. l., folytatja azután a VI. pont a.: «A nép száján forgó hagyomány szerint a' község neve eredetét onnan vette volna, hogy hajdan, midőn az első lakosok oda telepedtek, királyi adomány alapján egy rétet még pedig körülkerítve nyertek, a mely a «király rétje» lett volna, ezt maga [378b. l.] a' község román neve *Livade,* a' mely rétet jelent, igazolni látszik». Elmondja azután, hogy M.-L. régebben «nem alant a Strigy folyó mellett, hanem fentebb a sík téren feküdt, a' mint ezt egy *Livadze* nevű dulő [olv. dűlő] jelzi, mely jelenbe a szomszéd Borbátviz község tulajdona».

Áttérhetünk most már az utolsó argumentumra, a mely a két *Livádia* oláh eredetére fölhozható, a K.-től hibásan *Livadzel*-nek írt helység nevére. Ezt a helységet *Livădzéni*-nek híjják, illetőleg, mivel a *d*-ből lett *dz* régies, már Hunyadmegyében is tünedező kiejtés, a melyet az irodalmi nyelv nem ismer, *Livăzeni*-nek, magyarul *Livazény.* Ma, mikor vasúti állomás, minden

menetrendben megtalálható, nem nagy ördöngösség kellett volna tehát ahhoz, hogy K. igazi nevét megállapítsa, mert az talán mégis az olyan tudósnak, a ki helyneveket kíván magyarázni, első és egészen primitiv kötelessége, hogy a helynevet, a melynek eredetét kutatja, legalább is ismerje! Régebben, mikor az 1891-ben engedélyezett *Petrozsény—livazény—lupényi* h. é. vasút nem volt meg, ilyen tévedés inkább volt menthető, 1886-ban HUNFALVY JÁNOS is *Livadzel*-t írt, l. A magyar birodalom földrajza 811. l. és a névmutatóban. Egy úgy látszik a szászföldön gyakrabban használt térképen, a melyet én egyszer nyáron Nagyszebenben vettem, szintén *Livadzel* nevet találok Livazény helyén, l. SOHR-BERGHAUS Hand-Atlas 40. Blatt Grossfürstentum Siebenbürgen (a külön lapon évszám nincs!). Mindenesetre kisebb botlás ez, mint mikor K. ezt a helytelenül írt helynevet *Livadia*-ból képezett kicsinyítőnek mondja, mert elvégre *Livadzel* helynevet lehetségesnek tarthatunk, abban nincs semmi, de ha valaki oláh helységneveket a görögből magyarázza és azt állítja, hogy *Livadia*ból egy oláh kicsinyítő képzés — *Livadzél* lehet, az azt árulja el, hogy a legegyszerűbb fegyverekkel sem szerelte föl magát, mikor pedig a legbonyolultabb kérdések megoldására vállalkozott. Maga a *Livăzeni* egyébiránt *livăde* többeséből *livăzĭ*-ből képezett oláh helynév, és szakasztott olyan képzés mint a *Petroşeni* és *Lupeni* helynevekéi, és a mint *Petroşeni Petros* egy telepe, *Lupeni Valea-Lupului* (Farkaspatak — *lup* «farkas») helységből jött telepítés, ép így származik *Livăzeni* a két Livádiából; l. Téglás czikkét A piski—petrozsényi hegyi vasút Földrajzi Közlemények 1880, 73. l. és v. ö. Pesti Frigyes Helységnévtár Hunyadm. 327b. l. és 451a. l. Romániában, a hol a *livade* szónak többese ma *liveze*, a mi *Livăzeni* névnek *Livezeni* felel meg, a mely háromszor egyedül található, kétszer pedig jelzővel: *Livezeni (Poşta-)* és *Livezeni-Balea.* Még gyakrabban találjuk a *livede* többesszámú nominativusát *(livezĭ)* egymagában helynévnek: *Livezile**) — nyolczszor!!

Nem tudom KISCH úr meg van-e velem elégedve, hogy legalább egy helynevet próbáltam nálánál egyszerűbb módon

---

*) A mint már többször említettem, helynevek, ha præpositio nélkül fordulnak elő, articulust kapnak a szó végén.

magyarázni. Én még azon sem csodálkoznám válasza után, ha azt állítaná, úgy mint most, hogy még meg is erősítettem balhiedelmében. De tekintettel a többiekre, talán mégis szabad a mondottakból egy következtetést levonni. Ha valaki oláh helyneveket akar magyarázni és bennünket oláhlakta területek ködös multjába visszavezetni, tanuljon meg előbb oláhul! Mert ha a mi kalauzunkkal még olyan baleset is megeshetik, hogy egy helynevet, a mely, mondjuk szerényen, lehet tisztára oláh név, nagy garral a — görögből magyaráz, azt pedig, hogy ez a helynév lehet akár tisztára oláh elnevezés, még csak nem is sejti, akkor ne csodálkozzék, ha nincs kedvünk őt nyaktörő útjain követni, különösen ha még hozzá fennen hirdeti, hogy ő nem is hajlandó óvatosan lépésről-lépésre előre haladni, szorgosan körültekinteni, minden lehetőséget meghányni-vetni és minden eszközzel fölfegyverkezni, a mely czélhoz vezethet.

Asbóth Oszkár.

Egy Jagić-életrajz.

A szófiai egyetemen fönálló szlavisztikai szeminárium dolgozatainak III. kötetében (*Izvêstija na seminara po slavjanska filologija pri universiteta v Sofija* 1911) kisebb, részben igen csinos értekezéseken és két becses bibliographiai közleményen kívül megjelent egy nagyobb dolgozat, a mely számot tarthat arra, hogy minden szlavista a legnagyobb érdeklődéssel végig olvassa. Orêškov Pál, a szeminárium régebbi tagja, Jagić életéről és eddigi működéséről írt egy nagyobb tanulmányt (545—606. l.), a melyben sok eddig szétszórt vagy egyáltalában még közzé nem tett adatot találunk a szláv philologia lángeszű és annyira sokoldalú mesterének életéből. A fejezetek czímei a következők: I. Származás és első oktatás; II. Gymnasiumi tanulmányok; III. A társadalomban és a gymnasiumban való élet; IV. Magasabb kiképzés; V. Jagić mint gymnasiumi tanár és akademicus Zágrábban; VI. J. elbocsátása és odesszai, berlini, sz. pétervári meg bécsi tartózkodása; VII. J. mint tanár; VIII. Az «Archiv f. slav. Philologie» és az Archivon kívül eső munkásság; IX. J. mint a szláv philologia történetírója.

A mint a szeminárium kitűnő és fáradhatatlan vezetője, Miletič tanár, a bevezetésben mondja, a közzétett dolgozat csak egy nagyobb, még be nem fejezett munkából készült kivonat. Hogy Jagićról egyébiránt még mennyire nem lehet végleges életrajzot írni, azt fényesen bizonyítja egy azóta megjelent hatalmas munkája, a mely a Cyrilltől föltalált glagolita írásról szól és sokoldalúságával meg a kitünően összeállított anyag gazdagságával ámulatba ejti a szaktudóst. *A. O.*

ISMERTETÉSEK.

E. Leumann: Zur nordarischen Sprache und Literatur. Straszburg 1912. VIII+147 l. 9·60 M.

E munka azokat az eredményeket foglalja magában, a melyekre LEUMANN a keletturkesztáni árja nyelv emlékeinek interpretálása terén jutott a ZDMG. 61. és 62. köteteiben közzétett első felfedezései óta. Tartalma: bevezetés, négy értekezés és glossarium.

A bevezetésben (p. 1—10) az autor a könyv tartalmának rövid résuméje után (a két első czikk eredményeit ismerteknek föltételezve) kutatásainak menetét illusztrálja igen érdekes részletekkel. Mivel a haladás e téren mindenféle véletlenségeken — nevezetesen a nyelvemlékek étape-szerű jelentkezésén — múlik, a feltárt részletek kapcsoló-tagjai jórészt még hiányoznak s egyelőre minden törekvésnek arra kell korlátozódnia, hogy egyes biztos pontok legyenek megállapítva, a melyek majd később egészülhetnek ki zárt rendszerré. Hogy micsoda föladat a nyelvemlékek megfejtése, annak megvilágítására szolgáljon az az egy adat, hogy a *hūna* «Traum» szó értelmének meghatározása csak sinai és tibeti párhuzamos fordítások segélyével s így is csak a buddhista Mahāyāna-rendszer ismeretének birtokában volt eszközölhető.

Az első értekezés három fejezetében egy költői töredék kézirati hagyományozásáról, versmértékeiről s ezeknek genesiséről van szó. A szerző itt összefüggéseket állapít meg az «észak-árja» verselés s a görög és germán metrika (hexameter, pentameter, Nibelungen-sor) között. Részleteket itt nem közölhetünk, de az érdeklődők különös figyelmébe ajánljuk őket, mert ha ezek helyt állanak, első ízben nyernénk bepillantást az idg. præhistorikus rhythmikába. Ennek megállapítását szakértőkre kell bíznom, de egyelőre az a benyomásom, hogy nyelvemlékeink jelentősségét e részben LEUMANN aligha túl nem becsülte. Utinam falsus vates sim!

A második értekezés (p. 4—28) megállapítja nyelvünk (sanskrit provenientiájú) betűinek hangértékét. A betűk állomá-

nya a skt. jegyekével összehasonlítva azt a charakteristikus minust tünteti föl, hogy a skt. mediális aspiráták s a sonans ṝ és ḹ jegyei hiányoznak; viszont a skt. ē és ō betűk egyúttal ĕ és ŏ jegyeiként is szerepelnek. Az egyes betűk hangértéke nagyban és egészben olyan mint a megfelelő skt. betűké, a mi már magában is tekintélyes számú (t. i. 39) hangra utal. Ehhez járul még a sanskritban hiányzó, de ugyancsak a skt. alphabéta jegyeivel jelölt hangok tekintélyes állománya, a melyben különösen feltünők az ȫ és äu vokálisok, a g̃ d̃ b̃ spiransok, a ź ẓ̌ z sibilansok, a ḱ ǵ «gutturál-palatálisok» etc. A hanganyag e rendkívüli gazdagsága, a mely bizonynyal az egész indogermánságban páratlanul áll, részben bizonyosan az «északárja»-ind nyelvkeveredés eredménye, részben azonban csak látszólagos, a mennyiben egyes az ind alphabéta bevitele idejében használt archaikus jelölések később is szerepelnek.

A harmadik értekezés (p. 56—83) tárgya azok a szövegdarabok, a melyeket Hörnle az 1910. év folyamán a Journal of Royal Asiatic Society lapjain közzétett, de javított transscriptióban. Itt közli Leumann, hogy a tőle már korábban megállapított (régibb) Textsprache és (újabb) Urkundensprache megkülömböztetéshez még egy újabb is járul, a mennyiben szövegnyelvi chronologiai külömbségek alapján egy régibb «sūtra-» és egy újabb «dhāraṇī-» nyelvstadium veendő föl. Így pl. a skt. *buddhānām* értelmű szó æquivalense a régibb szövegnyelvben *balysānu* [= phon. *balz°*], az újabb szövegnyelvben *b̤aysāṃnä*, ritkán *b̤aysāṃ* v. *b̤aysā* [= phon. *baz°*] etc. Egyes szókhoz fűződő grammatikai és etymologiai észrevételek után «északárja» szövegdarabok következnek Leumann saját skt. fordítása és a skt. eredeti kiséretében.

A negyedik értekezés (p. 84—99) tárgya egy bilinguis szöveg: 17 skt. fejezet, a melybe nyolcz «északárja» fejezet van beágyazva, a mennyiben a skt. eredetinek bizonyos fejezetei után az előadott tanoknak «északárja» nyelvű magasztalása következik. Ezt a szöveget interpretatiós mutatvány — interlineáris skt. és külön német fordítás — előzi meg. Az egész szöveg interpretálása azért maradt el, mert várható, hogy e munkából még más gazdagabb maradványok, esetleg teljes kéziratok is kerülnek napfényre.

A Glossar (p. 100—145) a négy itt közölt és a két korábbi értekezésben előkerült egész szókincsre kiterjed. Terjedelméhez képest kevés benne a szó, mert a dolog természeténél fogva itt-ott hosszadalmas excursusokat nem lehetett mellőzni. Mivel declinatiós és conjugatiós paradigmákat még mindig nem lehet felállítani, a flexio állományáról ez a szótár nyújt egyelőre mozaik-szerű képet.

Az autor divinatorius fantáziájának számtalan megnyilatkozásáról, óriási körű tudásáról csak a legnagyobb elismerés és bámulat hangján lehet beszélni. Hogy ennek daczára itt közölt első eredményei véglegesek volnának, azt nem gondolnám. Az pl., hogy *uhu* «ihr» = av. *yūžəm* < **yūšam* (p. 47), egyszerűen hihetetlen, ha igaz, hogy *gyasta* < **gyaysata* [= phon. *ǵazata*] és av. *yazata* etc. összetartoznak (p. 73). — Hogy a *ṣ̌ä* [= *ẓi*] *ṣ̌ă* [= *ẓă*] pronominalis alakok az ói. *sá(ḥ) sā́* < idg. **só* **sā́* alakokhoz vonandók, a priori valószínűtlen, cf. av. *hō haš·čiṯ hā*, óp. *hauv*. Vajjon nincs-e itt az idg. **tịo*- tővel dolgunk, cf. óp. *tyam* etc.? Ezt Leumann is föltehetné, mert szerinte *śäta* [= *źida*] «secundus» átmeneti alakjainak egyike: **dyita* (p. 135). — Hogy *yan*<**kan*<**kr̥n* és *yäḍa*<*yuḍa*<**kr̥tá* eseteiben eredeti *k* mint *y* lépne föl (p. 133), minden analogiát nélkülöző föltevés. Etc. Ezen etymologiai valószínűtlenségek természetesen absolute nem érintik Leumann igazi és elévülhetetlen érdemét, a mely első sorban nem *uhu* etymonjának megállapításában áll, hanem annak geniális kimutatásában, hogy *uhu* csakugyan annyit jelent mint av. *yūžəm*.

Hosszasabban kell foglalkoznom a «nordarisch» kategoria felállításának jogosultságával. Leumann még mindig azon a nézeten van, hogy nyelvünk az árja nyelvcsaládnak teljesen önálló harmadik tagja — és pedig az északi, míg az ind a déli, a «persa» [i. e. iráni] a nyugati (p. 3). Korábban tudvalévőleg azt hitte, hogy iráni dialektussal van dolgunk, a mire Hörnle és Stein, nevezetesen Staël-Holstein is gondoltak. Az utóbbi tudós által közölt szókincs szorgos vizsgálata alapján részemről már az 1909. év folyamán arra a meggyőződésre jutottam, hogy «a tochár nyelvvel azonosítandó II. nyelv iráni dialektus, a mely erős ind (közép-ind) befolyás alá került» [Nyelvtud. II, 289]. Megnyugvással konstatálhatom, hogy ma már Leumann is erősen közeledik e felfogáshoz, a mennyiben azt találja, hogy nyelvünk hangalkatban az iránihoz, szókincsben az indhez áll közelebb. «Dies kommt daher, dasz sie an sich zwar mit dem Iranischen etwas enger verwandt ist, aber Jahrhunderte lang unter dem indischen Kultureinflusz ... gestanden hat» (p. 29). Ezzel implicite ki van mondva az is, hogy nyelvünk hovátartozásának megitélésénél első sorban nem az ind szókincs, hanem az iráni hangalkat a kritérium, a mit Leumann maga is szinte verbis expressis beismer: «Da also unsere Sprache in oft iranischklingenden Worten eine indische Religion [i. e. den Buddhismus] verkündet, so mag sie, von geeigneten Lautvertretungen aus angesehen, fast als indianisiertes Iranisch erscheinen: etwa wie

das Englische als romanisiertes Germanisch» (ibid). De ezen a félúton nem szabad megállanunk: a STAËL-HOLSTEIN közölte régi és a LEUMANN-féle újabb anyag alapján csaknem megdönthetetlen — s egyelőre egyedül bizonyítható — tény az, hogy nyelvünk 1. iráni, 2. keletiráni, 3. középiráni dialektus.

Legyen szabad — nem csupán pro domo, hanem a tudomány érdekében is — e thesis bizonyítására kiterjeszkednem.

I Iráni hangalkatra utalnak az alábbi jelenségek.

1. Az idg. mediális aspiraták reflexei mediák:

dāta «dharma»: av. óp. *dāta-*, de ói. *hitáḥ úd-dhitaḥ*
gguva «Ohr»: av. *gaośa-*, óp. *gauša*, de ói. *ghōṣaḥ*

2. Az idg. palatálisok reflexei *s z* sibilansok:

satā-ysāre «100,000»: av. *satəm*, de ói. *śatám*
ysānu [= *zānu*] «Knie»: phl. *zānūk*, de ói. *jánu*
ysāra [= *zāra*] «1000»: av. *ha-zaŋrəm*, de ói. *sa-hásram*

3. Idg. *s* reflexe minden helyzetben *h*:

hīna «Heer»: av. *haēnā*, óp. *hainā*, de ói. *sēnā*
an-am-khiṣṭa «ungezählt» [*haṃ-khäṣṭa* «zusammengezählt»]: av. *a-hą-xšta* «unzählbar», de cf. ói. *a-sam-khyātaḥ*
hvan «sprechen»: av. *xᵛanat̰-čakra-* «des Räder sausen», de ói. *svánati*
haudamye [= *haudamie*] «saptamasya» < **haudamihe* (p. 48): cf. av. gen. sg. *ahe haomahe*, de ói. *asya sōmasya*

4. Idg. *sk̂* reflexe *s*:

saittä «scheint»: av. *saδayeiti*, de ói. *chadáyati*

5. Idg. dentális dentális előtt affricata lesz:

ustama «letzt»: av. *ustəma-*, de ói. *úttamaḥ*

6. Árja szókezdő *ś* gutturális prothetikumot kaphat:

kṣaima [= *kṣeima*] «sextus» < **kṣaṣma*, *kṣaṣṭä* «60»: av. *xšvaš* «6», *xšvaštīm*, de ói. *ṣáṭ* [*ṣáṣ-*], *ṣaṣṭíḥ*.

Hangalkat vagy képzés tekintetében csakis az iráni ág jöhet tekintetbe a következő esetekben: *haṣṭātä, tcūramye, pūha, kṣemye, dasta, gūšto, uskyālsto* [l. Nyelvtud. 189 et seqq.] etc. E régi bizonyítékokhoz most még újak járulnak. A *khī-rājsa* «Selbstkönig, Freiherr» előtagja iráni hangalkatú, cf. av. *xᵛaē-patay-* «er selbst», *xᵛaē-paⁱϑya-* «eigen», óp. *ʰuvāi-pašiyam* «Eigenthum», ellenben ói. *sva-rājan-*, *svá-pati-* [noha: *sváyam*!]. -- A *hūštä* «schläft» < **hūsati* præsensképzés speciálisan

iráni, cf. av. *xᵛafsa* «schlaf ein» < idg. **sup-sk̂é-ti*, resp. **su̯ép-sk̂e-ti*, holott ói. *svápiti svápati*. — A *basta* «gebunden» és *busta* «erwacht» adj. verbale hangalkata és képzése egyaránt iráni, cf. av. óp. *basta-*, av. *upa-busta-*, holott ói. *baddháḥ buddháḥ*. Az ir. szók már ősiráni analogikus újképzések e h. **bazda-*, **buzda-*, cf. av. *vərᵊzda-*, ói. *vr̥ddháḥ* [Bartholomæ, Vorg. 21, 22]. — A *pa-stāta*, *dāta* adj. verb. az erős gyökérből van képezve mint av. *stāta-*, *dāta-* de ói. *sthitáḥ hitáḥ*. — A 3. pl. mediopass. *r* eleme előtt igen gyakori az *ā* vokális, cf. *ār̥e* < **āhāre* «sie sitzen» = av. *āŋhāⁱre*, ellenben ói. *ā́dur*. A védára és pálira utalással szemben (p. 32) hangsúlyozandó, hogy árja **rai* végzetű alakok az avestában is bőven vannak, cf. *mravāⁱre ni-γrāⁱre* etc.

II. Keletiráni területre utalnak egyes hangalkat vagy képzés tekintetében igen charakteristikus esetek. Az *ysāra* [= *zāra*] «1000» szóval párhuzamos képzés az egész árjaságban egyetlen egy van: az afghán *zər̥* [Trump, Paṣ̌tō 127] < árja **źhásram*, holott az av. *hazaŋrəm*, ói. *sahásram* < árja **sa-źhásram* < idg. **sm̥-ĝhéslom* «egy ezer». — Hasonlóképpen a *draya* «3» és *därsä* «30» cardinalia hangalkata, nevezetesen szókezdő mediája számára kizárólag az afghán *drē* «3» és *dērš* «30» szolgáltat reflexeket [Trump, l. c. 122, 123], holott av. *ϑrisatəm ϑrisąs*, phl. *sī(h)* etc. — A 3. sg. ind. *hämäte* és 3. sg. conj. *hämāte* alakok számára, a melyek Leumann szerint az árja *sam* és *i* elemek összetételén alapulnának (p. 142), az egész árjaságban egyetlen egy parallel képzés van — t. i. a turfáni manichæus kéziratokban négy ízben is előforduló, auxiliaris functiójú phl. *ḥēmād* «erat» [Salemann, Manich. Stud. I, 81]. — Az *uskālstūo* «hinauf» szó számára szintén csak a keleti iránságban vannak analogiák: av. *uskāt*, afgh. *hask* «oben, hoch» [l. Nyelvtud. II, 280].

III. A mi végül nyelvünk kronologiai viszonyait illeti, első tekintetre világos, hogy meglehetősen előhaladott stadiumban van; éppen ezért közöltem két ide vágó értekezésemben a legrégibb árja formákon kívül a közép-ind és közép-iráni formákat is. Ugyanitt kimutattam, hogy az *l* < *rd* hangváltozás [*tchahaula-samye* < **tcahaur-dᵒ* és *kamalu*, cf. av. *kamərəδa-*] a Kr. u. 3. és köv. századra, a *v* < *p* hangváltozás pedig [*gyasta vūra*: turfán-phl. *pūr* etc.] a Kr. u. 4. századra utal [Nyelvtud. II. 192—193, 274—275 és 281]. Leumann most hasonlóan úgy találja, hogy «der Lautstand ... ein sehr vorgerückter ist von der Art, wie ihn das Iranische etwa im Mittelpersischen und das Indische im Prākrit erreicht hat» (p. 28) s nyelvemlékeink korát a Kr. u. 100—400. évekre teszi (p. 29). Etymonjaiban azonban semmi tekintettel sem volt erre. Pedig

egész sereg nyilvánvaló középiráni jelenségre lehet utalni. Így a *tcahauri* «4» és *tcahōlsä* «40» alakoknak *h* eleme pehlevī specialitás: *čahār čahil*, holott av. *čaϑwārō čaϑwarəsatəm*; a *hašta* «8» és *haštātä* «80» szókezdő *h* eleme csak a phl. periodus óta lép föl: *hašt haštāδ*, holott korábbi phl. *ašt*, av. *ašta* etc.; a *šū-vare-bästä* «21» [i. e. «1 über 20»] alakhoz a phl. *bīst* áll közelebb, nem az av. *vīsaiti*; a *gyastānu* alak pendantja nem az av. *yazatanąm*, hanem a syncopált phl. *yazdān*, inscr. *yaztān* [l. Nyelvtud. 184—189, 271] etc.

Nyelvünk tehát a LEUMANN-féle új anyag vizsgálata után is marad, mint volt: erős prākrit befolyás alá került pehlevī fokú keletiráni dialektus. Hogy ezt most nagyobb határozottsággal merjük hangoztatni, részben az ő úttörő munkásságának is köszönhető. SCHMIDT JÓZSEF.

Történetírás és nyelvtudomány.

Széljegyzetek Karácsonyi János egy értekezéséhez.

KARÁCSONYI JÁNOS *Százezer baj, millió jaj egy tévedés miatt* czímmel tavaly egy apró füzetecskét bocsátott ki az oláh kérdés megoldására, «az évszázados keserűség eloszlatására, a megértés, a békés egyetértés művének előmozdítására», l. 2. l., a melyben ki akarja mutatni, hogy az oláhok «1182 előtt nem laktak a Duna balpartján s nevezetesen Magyarországon», l. 7. l.

Hogy az oláh olvasónak, mert nyilván arra számít a szerző első sorban, mindjárt a legelején valami roppant kellemes dolgot mondjon, azzal kezdi, hogy az oláh itt nem őslakó, hanem «ép úgy későbbi bevándorló, mint akár a magyarok most az amerikai Egyesült-Államokban», l. 2. l. E sikerült captatio benevolentiæ után így kezdi az I. fejezetet: «A tévedések eltávolítására legjobb szer az igazság. Mi is először előadjuk a megállapított, nyilvánvaló igazságot, a román (oláh, rumun) nép keletkezéséről, vándorlásáról és így térünk át Magyarországba való beköltözésére».

A régibb időben folyton rászorul a szerző a nyelvészeti kutatások eredményeire és itt fájdalom épen nem találtam «a megállapított, nyilvánvaló igazságot», a mely egyébiránt nem is olyan nagyon nyilvánvaló, ellenben nagy elvi kérdésekben és sok apró részletben nem egy tévedést. Milyen egészen máskép tünteti föl p. o. a görög hatást, mint a hogy ezt a legújabb kutatások alapján ismerjük, és milyen messzemenő történeti következtetéseket épít egy pár rosszul értelmezett szóra.

Kiírom mindenek előtt a görög hatásról szóló bekezdést és megteszem az egyes szavakra a megjegyzéseimet.

«Ugyancsak a 410—800. években, mondja K., ismerték meg, még pedig a görög nemzetnél, a keresztény vallást, de csak úgy külsőleg. A görögkeresztény vallásnak külsőségeit vették át a nyelvükbe. Így lett a templom: biserica, (basilika), a pap: pópa, a tanító: dászkál (didaszkalos), az ördög: dracu (drakon), a pokol: jád (Hades), a templomlámpa: fanar, a templomi kép: ikôna, a szerzetes: kalugyer. Így szerették meg a Vaszali, Tódor, György, Demeter, Paraskeva stb. görög neveket. Egyéb görög szavak is mutatják, hogy egyideig az összes román (oláh, rumun) népnek görögök voltak az urai, mint a drum: ut, lipsä: hiány, kärämida: tégla, marture: tanu», l. 3. l.

Az itt fölsorolt szavak közül egyetlen-egyről sem lehet bebizonyítani, hogy közvetetlenül a görögből került az oláh nyelvbe, legtöbbjéről nem is hiszi senki sem, hogy ilyen úton került volna bele. Ezt legalább az első szón részletesebben ki akarom mutatni.

Mindenki úgy tudja, hogy a *bisérică* «templom» szó egy a latin nyelvben meghonosodott *basilica* szóból lett, ezért Puşcariu azt joggal az oláh nyelv régi latin elemei közé iktatta, latinnak mondja Tiktin (szótárában és az Elementarbuchban), Gartner, Densuşianu,*) de magát Karácsonyit is gondolkodóba ejthette a szókezdő *b*, a melyet bajos volna az akkori görög kiejtésből igazolni, hisz K. maga is azt teszi föl, hogy a görög *Βασίλειος* keresztnévből ugyanakkor — *Vaszali* lett volna az oláhban! Hogy azok a tudósok, a kik behatóan foglalkoztak az oláh nyelv fejlődésével, nem tudnak a görög nyelv olyan hatásáról, a milyent K. az oláh keresztény terminologiában vél fölismerhetni, azt élesen megvilágítja Sandfeld Jensen az oláh keresztény terminologia eredetére tett megjegyzése is. S. azt mondja: Das letztgenannte Wort [t. i. az oláh *oltár* szó «mit slav. *o* für *a*»] zeigt, mit mehreren anderen derselben Kategorie, den Übergang der Rumänen zur slavisch-griechischen Kirche, während die ursprüngliche Verbindung mit der römischen Kirche von Wörtern wie *biserică* «Kirche» aus *basilica* bezeugt wird, l. Gröber Grundr. d. rom. Phil. I² 1904—1906, 531. l. és v. ö. u. o. a 615. l., a hol a rétoromán

*) A fönt említett szerzők nevei alatt mindig következő művük értendő: Sextil Puşcariu Etymolog. Wtb. d. rum. Spr. I. Lateinisches Element, 1905. H. Tiktin Rum.-deutsches Wtb. 1903-tól kezdve (megjelent eddig 2 kötet és 1 füzet — a *p* betű elejével), csak ha külön említem, értendő annak a Rum.-Elementarbuch 1905-ben megjelent műve; Theodor Gartner Darstellung d. rum. Spr. 1904. Ovide Densusianu Histoire de la langue roumaine I. 1902. Legfontosabb valamennyi itt említett forrás közül Densuşianu műve, mert az oláh nyelv idegen szókincsét nagy tudással különböző szempontból világítja meg.

nyelvben ugyanannak a latin *basilica* nyoma ki van mutatva, tehát olyan területen, a hol közvetetlen görög hatásról szó sem lehet.

A *pópă* szó szláv *pop*-ból való.

A ma már kihalófélben levő *dáscăl* «tanító» természetesen nem «didaszkolos»-ból lett, hanem legföljebb újgör. *δάσκαλος*-ból, de ha ebből lett, bizonyára nem 410—800 került az oláh nyelvbe, hanem jóval, de jóval később. Minthogy azonban az oláhok tanítói nem a görögök, hanem századokon át a bolgárok voltak, a minthogy az oláhok írása egészen a XIX. század derekán túl a bolgároktól átvett czirill írás volt, sokkal valószínűbb, hogy a szó a bolgártól került az oláhokhoz, hisz a bolgárok is ismerik a *dáskal* szót, ismerik a *daskali* «tanít» igét is (v. ö. oláh *a dăscălí* «tanítani») és mindenféle származékukat, honnan veszi tehát K. azt, hogy épen a görögöktől vették át az oláhok ezt a szót, mikor pedig a bolgárok hatása mérhetetlenül nagyobb volt és épen az egyház és iskola terén döntő, századokra kiható.

A *dracu* «ördög» sem lett gör. *δράκων* ból, hanem a fönt említett tudósok összehangzó kijelentése szerint a latin *draco*-ból, de hivatkozhatunk itt kivételesen az albánok nyelvére is, a melynek területén K. meggyőződése szerint is az oláh nyelv első átalakulása kezdődik. Meyer Gusztáv Etymol. Wtb. d. alb. Spr. a *drangua-ói* «Drache» czikk a. egyebek közt ezt mondja: «Der lat. Nominativ *draco* oder vielmehr eine Pluralform *draci* (vgl. air. *draic* neben *drac* «Drache») ergab *drek̓* m. scut. *dretš* «Teufel», *drek̓ezi* f. «Teufelei» .... Auch rum. *drac* ist «Teufel»; neuprov. *drac* «Teufel, Kobold», ahd. *traccho* «Teufel», auch später noch *Drache*».

A *ĭad* «pokol» nem a görög *ᾅδης*, hanem a szláv *ad* mása.

Hogy a *fînár* «templomi lámpát» jelentene, arról nem tudok semmit, Tiktin csakis «Laterne» jelentését ismeri és az egyetlen idézet, a melyet e szó alatt közöl (a moldvai születésű Alexandri egy színdarabjából), szóról-szóra azt jelenti: Mit kerestek éjjel lámpás nélkül fővárosunk utczáin. A szó különben moldvai tájszó, a mely helyett rendesen *felinár* járja; Tiktin amazt az újgör. *φανάρι*-ból magyarázza, erről azt mondja: Merkwürdige Nbf. von *fînár* vgl.-türk. *fenér*. Densuşianu a szót — török eredetűnek tartja és e mellett látszik szólni, hogy Tiktin a *fînărăş* kicsinyítőn kívül, a mely Bukovinában a szentjánosbogárkát jelenti, nem említi más származékát, mint a török képzős *fînaragíu*-t a «lámpagyujtogatót», v. ö. török *fener: fenerdži* a bolgárban is *fener: fenerdžíja!*

Az *icoánă* igenis «templomi» képet jelent, ámbár nem csak azt sőt eredetileg, a mikor más képet az egyszerű pásztornép nem igen

ismert, valószínűleg csakis azt jelentette, de arra, hogy a szó görög eredetű lehetne, az ember józan észszel nem is gondolhat, ha ismeri a görög nyelvnek annyira alárendelt hatását szemben a bolgár nyelvnek az oláh nyelvet át meg átjáró és különösen az egyházi téren a régibb időben valóban lenyügöző hatását, ha tudja, hogy a bolgár a szentképet kezdettől fogva *ikóna*-nak hítta, az oláh pedig a szentképeken ábrázolt szentet is óbolgár névvel *sfînt* (= óbg. *svętъ*)-nek híjja!

A szerzetes (*călúgăr*) nevét sem kaphatta az oláh egyenesen a görögtől, hanem csak a bolgártól (*kaluger*).

Most pedig következnek a keresztnevek: «Így szerették meg a Vaszali (!), Tódor, György, Demeter, Paraskeva stb. görög neveket.» Ezt nem értem, igazán nem értem, vagy talán mi magyarok is «így» szerettük meg a *György* s egyéb «görög» nevet?! Vagy külön-külön bebizonyítsam, hogy a *Vasile, Todor, Ghĭorghe, Dimítrie, Paraschéva* nevek egytől-egyig az egyházi szláv illetőleg a bolgár alakból szakasztott olyan könnyen magyarázhatók mint akár a görögből és kell-e egyáltalában azt bővebben fejtegetnem, hogy az oláhok, a kik a keresztény vallást, egyházi könyveiket, egész liturgiájukat, régi írásukat a bolgároktól kapták és nem a görögöktől, a kik a szenteket, a kiknek nevei keresztnevekűl szolgálnak, a mint az imént hallottuk, *szláv* szóval — *sfînt* (több. *sfințĭ*) — szólítják, neveiket is nem közvetlenül á görögöktől kapták?

De a legveszedelmesebb része még hátra van: «Egyéb görög szavak is mutatják, hogy egyideig az összes román (oláh rumun) népnek görögök voltak az urai, mint a *drum:* út, lipsä: hiány, kärämida: tégla, marture: tanu.» Ez már mindenkép fontos és komoly kérdés, hisz ebből tűnik ki, hogy historicus miből következteti, hogy «az összes román (oláh, rumun) népnek görögök voltak az urai». Tehát *drum, lipsă, cărămída, mártur!*

A legérdekesebb szó ebben az ugyancsak piczinyke csoportban mindjárt az első, a *drum* «út»; ha nem volna annyira érdekes, egy kettőre elbánhatnánk vele, mert azt K., ha nem is ismeri az oláh nyelv hangjainak fejlődését, bizonyára elhiszi nekem, hogy az oláh *drum* szót az ó hangsúlyos *u*-jával legalább olyan könnyen lehet a bolgár *drum* «út»-ból vagy ha úgy tetszik a szerb *drum* «út»-ból magyarázni, mint a görög — *δρόμος*-ból. Densușianu mindamellett mintha lehetségesnek tartaná, hogy a gör. *δρόμος* már korán behatolt a balkánfélszigeti latinságba és egy így latinná vált *dromus*-ból lett volna az oláh *drum.* D. a hasonló megitélés alá eshető szavak (mindössze 20) tárgyalását a következő általános okoskodással vezeti be

Que l'influence du grec sur le latin ait été plus accentuée dans

les pays danubiens qu'ailleurs, exception faîte toutefois pour la Sicile, cela résulte aussi de l'étude du roumain. En dehors des formes grecques qui se retrouvent dans les autres langues romanes, le roumain en contient d'autres qui lui sont propres et qui doivent remonter bien haut. Elles ne peuvent être mises dans la même catégorie que les emprunts plus récents faits aux byzantin e que nous étudions ailleurs; elles portent un cachet tout à fait ancien et ne sauraient dater que de l'époque latine, l. 199. l.

A következő l. azután a *drum*-ról így szól:

Dromus (*δρόμος*) se rencontre, comme synonyme de ***stadium***, dans une inscription, Gruter, *Inscr.* 339, 2. En roumain, il a passé avec le sens plus général de «chemin» : dr., mgl. *drum* (sic. dromu).

Gartner épen nem tartja azt olyan biztosnak, hogy a *drum* szó görög eredetű: *drum* (*δρόμος*? b. s. drum); Tiktin szlávnak tartja, a szótárban az egyháziszlávból magyarázza Et. Ksl. (szerb) drumŭ = gr. *δρόμος*, az Elementarbuchban az óbolgártól, a mi elvégre egyre megy: *drum* (abu. drumŭ). Látni való, hogy a *drum* szó átkozott gyenge bizonyíték a mellett, hogy «az összes román (oláh, rumun) népnek görögök voltak az urai.»

Térjünk át a *lípsă* «hiány» szóra vagy, minthogy Tiktin azt a megfelelő igéből elvont főnévnek, tehát tisztán oláh képzésnek tartja, a miben bizony-bizony igaza lesz, foglalkozzunk inkább az *a lipsí* igével. Ezt már Tiktin is görög eredetűnek tartja, etymologiáját a szótárban így adja: Et. Mgr. *λείπω*, Fut. *λείψω*, helyesebben az Elementarbuchban: *lipsí* (ngr. *λείπω*, *ἔλειψα*). Densuşianu óvatosabb és magasabb szempontból tekinti a kérdést és mivel fejtegetései éles világításban tüntetik föl az egész itt tárgyalt kérdést, idézem az egész fejtegetést, a melylyel a *lipsí*-féle szavakat bevezeti. A 143. §. a következő módon kezdődik:

L'influence du grec byzantin sur le roumain est purement de nature lexicale; elle n'a laissé aucune trace dans la phonétique ou dans la morphologie.

Les mots empruntés par le roumain au grec byzantin ne sont pas plus nombreux que ceux d'origine albanaise; il est même difficile de savoir s'ils viennent tous directement du grec., plusieurs d'entre eux se retrouvent aussi dans les autres langues balkaniques, en albanais, bulgare, etc., de sorte qu'ils peuvent avoir été pris de l'une de ces langues et non directement du grec; pour ces formes douteuses nous donnerons, comme plus haut, leurs correspondants en bulgare, etc.

Erre következnek betűsorrendben az egyes szavak, a maga helyén

lipsíre, mr. *lipsesku**) (l. 357. l.), és a megfelelő görög, albán, szláv szavak megint ugyanabban a sorrendben, köztük *λείπω* (a.-bulg. *lipsati* alb. *ľipsem*), l. 358. l. A következő lapon egy kis részletre nézve albán hatást állapít meg: La forme unipersonelle mr. *lipsęašte* «il faut», de *lipsesku* «manquer» comme le dr. *lipsire*, a été influencée par l'alb. *ľipsetε* employé avec la même signification. A 360. l. pedig megint olyan kapcsolatban említi az oláh szót, a melyből nyilvánvaló, hogy az ép úgy lehet bolgár eredetű vagy akár albán is, mint görög:

Il reste enfin à rappeler que les verbes grecs introduits en roumain reproduisent d'habitude la forme de l'aoriste: dr. *lipsire*, *văpsire*, etc. = aor. *ἔλειψα* de *λείπω*, *ἔβαψα* de *βάπτω*. La même particularité se rencontre dans les emprunts grecs du slave et de l'albanais (a.-bulg. *lipsati*, alb. *ľipsem*.)

Ehhez nincs is mit hozzátennem, kivéve azt, hogy a *lipsati* ige nagyon sűrűn használt a horvátszerb nyelvben is és hogy az oláh szó jelentése is kitünően illik a szláv szavak használatához.

A *cărămídă* «tégla» szó hasonló szempont alá esik, DENSUȘIANU ugyanazon a helyen említi és ugyanabban a kapcsolatban tárgyalja, szembe állítja pedig vele a következőket: *κεραμίδα* (a.-bulg., bulg. *keramida*, alb. *k'eramide*). Nagyon is érthető tehát, hogy GARTNER nem tudja magát arra eltökélni, hogy az oláh szót csak úgy egyszerűen a görögből magyarázza: *căramída* (*κεραμίδα*? ab. keramida?) hát ha még összemérjük a görög nyelv elenyésző kis hatását a bolgár nyelv óriási hatásával, ha az oláh *cărămídă* társaságában ott találjuk a *var* «mész», *zid* «fal». *a zidí* és *a cladí* «építeni», *zidar* «kőműves», *gríndă* «gerenda», *prag* «küszöb», *prídvor* «pitvar», *pod* «padlás», *stréșină* «eresz» szavakat, a melyek egytől-egyig szláv eredetüek (bg. *var*, *zid*, *zidí* «épít», *klade* «rak», *zidar*, *greda* (obg. *gręda*), *prag*, *pridvor*, *pod*, **strêšina* (rendes képzés *strêha*» eszterha»-ból, v. ö. szlovén *streha* «Dach»: *strešina* «Das Sparren u. Lattenwerk am Dache, die Dachung»).

Hátra van még a *mártur* «tanu» szó, a melyet PUȘCARIU joggal az oláh nyelv l a t i n elemei közé vett föl, v. ö. DENSUȘIANU 87. k.: *Μάρτυρ* était devenu en latin vulgaire *martur*, d'où dr. *martur* (a.-it. martore).

A fönt kiírt bekezdés végére kerültem. KARÁCSONYI olyasmire

*) A kényelmetlen, mert præpositióval használt infinitivus (*a lipsí* «hiányozni») helyett D., a kényelmesebb *lipsíre* absztrakt főnevet használja, a macedorománból a præs. 1. sz. 1. sz. idézi, a melynek a dr.-ban *lipsésc* felel meg.

vállalkozott, a mi nem is sikerűlhetett olyan természetű iratban, mint a milyen az övé. Hisz már terjedelme (össze-vissza 15 l.), sőt már czíme is (*Százezer baj, millió jaj egy tévedés miatt)* elárulja, hogy itt nagyon is nagy közönségnek szánt igen fölszínes bizonyítást várhatunk. Még ha a szerző az eddigi kutátások eredményeit ismerte volna is, 10, mondd tíz, sorban nem bizonyíthatta volna be, hogy de bizony a görög hatás egészen más természetű. sokkal nagyobb és régibb, mint a milyennek azt komoly tudósok eddig találták.

De ha K. az oláh nyelv egyszerű, minden nap használt szavainak származásáról annyira nem tudott magának tiszta fogalmat szerezni, mit várjunk tőle, mikor ő laikus létére olyan veszedelmes területre merészkedik, mint a milyen a helynevek magyarázata. Hisz ott már nem lehet oly egyszerű eszközökkel annyira a mennyire tájékozódni, ott cserben hagy bennünket a legkitünőbb szótár, cserben Densuşianu nagyszabású műve is, cserben minden rendszeres munka, a mely az oláhok nyelvével eddig foglalkozott, úgy hogy a szakértő is csak félve közeledik ehhez a talányokkal bővelkedő területhez. K., a historicus, ezt a félelmet nem ismeri; a mi nekünk nyelvészeknek talány, az neki olyan világos, mint a nyitott könyv, a melyből játszva olvassa ki a nagy igazságokat. Lássuk a tudástól egy cseppet sem megzavart bátorságának fényes példáit:

«Özönlött tehát a román (oláh, rumun) pásztor oda és ellepték a Nis, Szófia felett levő hegyeket egészen a Sipka-szorosig. 1091-ben már ott voltak a Hæmuson, Szófiától keletre és a tőlük elnevezett, ma is úgy hivott Kliszura szoroson ők kalauzolták át a kúnokat Ruméliába (a régi Thrácziába). Hogy Nis és Szófia között mennyire el voltak terjedve, mutatja az, hogy Nistől délkeletre az egyik hegylánczot Vlasinának hivják s ugyanott Klisura, Kostur továbbá Szófiától keletre Vakarel és Klisura helynevek fordulnak elő, a rumunoktól is használt és így tőlük is származható Preszáka, Izvor, Brusznik, Priszlop, Ponor, Tergovist stb. szavakat nem is számítva. Teteventől délre a Balkán egyik csúcsát ma is Vlah-Bunának hívják.

Lovectől, vagy Lovčatól délre Troján város, Balabán és Sinkova falvak és a Troján szoros mellett Korastene, Ambavie, Ostra, Mogila nevű hegyek vannak és ezek mind a rumunok (oláhok, románok) egykori ottlakásának emlékei.» l. 4. sk. l.

Tehát «a tőlük elnevezett, ma is úgy hívott *Kliszura* szoroson ők kalauzolták át a kúnokat Ruméliába.» Kalauzolni talán kalauzolták; a Kliszura szoroson át — nem bánom*) de a «tőlük

---

*) Én egészen jóhiszeműleg beszélek tovább is Kliszura szorosról, mert azt hiszem, hogy K. tudja mit beszél, mikor olyan intim részletekkel kapcsolva említi ezt a szorost, mégis kötelességemnek tartom kijelen-

elnevezett» Kliszurán át — bizonyára nem. Kiváncsi volnék azt megtudni, hogy K. milyen módon jutott ahhoz a föltevéshez, hogy az illető szorost oláhok, csakis oláhok nevezhették el Kliszurának. Ha módomban volna most hirtelenében kérdőre vonni K.-t, szeretném azt kérdezni tőle, hát nem tartja-e a *kliszura* szót és nevet első eredet szerint — g ö r ö g szónak? Nem úgy értem, hogy ősrégi görög szónak, de a bizantinusok előtt jól ismert szónak? Hisz ezt mint történetíró is tudhatná, ha nem is tudja talán, hogy az újgörög *κλεισοῦρα* (olv. kliszúra) annyi mint «Gebirgspass», ha nem is ismeri Meyer Gusztáv Neugriechische Studien czímű értekezéseit és ezek közül különösen a III-at, a melynek czíme Die lat. Lehnworte im Neugriechischen, a melyben ezt olvashatjuk: *κλεισοῦρα* f., Engpass «Som. Legr. u. s. w. Lat. *clausura* mit Anlehnung an *κλείω*. Byz. häufig. Korais, At. II. 192.» l. 31. l. A görögök nem ismerték volna azt a szorost, azt a *κλεισοῦρα*-t, a melyen keresztűl az oláhok a kúnokat kalauzolták? Vagy a bolgárok, a kik átvették a görög szót és nem csak azt a szorost, hanem a hegyi szorost egyáltalában *klisura*-nak híjják és hítták bizonyára már akkor is, a mint hogy a szerbek is így híjják már réges-régóta, mondom a bolgárok a XI. század végéig nem értek volna rá ezt a hegyi szorost *Kliszura* nak elkeresztelni? De jöttek az oláhok és egyszerre csak úgy hemzseg az a vidék a sok Kliszurától: *Kliszura* most már az említett szoros neve, *Kliszura*-t találunk Nistől délkeletre, *Kliszurát* Szófiától keletre! Hát nem csodálatos dolog ez? No de van ennél sokkal, de sokkal csodálatosabb dolog: az oláhok elnevezik azt a szorost *Kliszurá*-nak, elneveznek *Kliszurá*-nak más helyeket is, de elnevezik azt olyan szóval, a mely nyelvükben — n i n c s i s m e g, görög vagy bolgár vagy szerb szóval! És jön egy magyar tudós, több mint 800 év múlva és, ámbár a legkisebb jel sem igazolja föltevését, bámulatos éleslátással kisüti, hogy ezt a nevet itt is ott is o l á h o k adták!

Ezek után igazán kelletlenül folytatom, csak nem szeretném K.-t abban a téves hitben hagyni, hogy többi argumentumait erősebbeknek tartom. Különösen restelném, ha valaki azt hinné, hogy megijedtem a *Vlasina*-tól. Mit is mond K. a Kliszura-szoros épen jellemzett tárgyalása után? «Hogy Nis és Szófia között mennyire el voltak terjedve, mutatja az, hogy Nistől délkeletre az egyik hegylánczot

---

teni, hogy nekem nem sikerült ilyen nevű szorost Bulgáriában fölfedezni, úgy hogy most már egyenesen Jirečekhez fordultam, a ki április 5-én kelt levelében azt felelte nekem: Einen Pass mit dem Eigennamen *Klisura* gibt es im Balkan nicht.

Vlasinának hívják s ugyanott Klisura, Kostur, továbbá Szófiától keletre Vakarel és Klisura helynevek fordulnak elő». Talán csak nem fogom tagadni, hogy a *Vlasina* tele volt oláhokkal? A történetírónak ezt szívesen elhiszem, ha okiratokból vagy egyéb írott följegyzésekből kétségtelenül bebizonyítja nekem, de mihelyt az én tulajdon birodalmamba lép, ha nyelvi momentumokból, a vidék puszta elnevezéséből következteti mind ezeket, nem csak jogom, hanem kötelességem is szigorúan megvizsgálni, vajjon nem épített már megint — homokra. Ha számot nem ad, nem adhat arról, hogy a *Vlasina* név milyen módon függ össze a bolgár-szerb *Vlah* (többes nom. *vlasi*) szóval, akkor nyilván üres csengés-bongás után indult, nem is kereste állításának szorosan tudományos megokolását, hanem mindjárt az első pillanatban biztosnak vette azt, a mit nincs módunk a tudomány semmi eszközével sem igazolni. Hogy minden félreértést elkerüljük, mindenek előtt konstatálnom kell, hogy a szóban levő Vlasina hegyláncz szláv neve *Vlasina planina* és hogy azt Vlaszina planinának kell ejteni sz-szel! Lehet, hogy K. ezt tudja, de olvasója ezt, ha csak nem tudta már előbb, nem veheti ki egészen biztosan az ő folyton ingadozó átírásából; nála ugyanis az s betű hol sz-nek hol s-nek olvasandó. Az 5. lapon az 1. sorban *Kliszurat* ír, az 5-ikben kétszer *Klisurat*, ugyanott a Koszturnak olvasandó helynév *Kosturnak* van írva, de már a 7. sorban magyarosan írja a helyneveket: *Preszáka, Brusznik, Priszlop, Tergovist,* a 10. sorban álló *Sinkova* is így van írva és s sel ejtendő, de már a 11. sorban olvasható *Ostra* Osztra-nak ejtendő. Már pedig a *Vlasina* névhez hozzá sem szólhatunk addig, míg pontosan nem ismerjük kiejtését, mert egy Vlasina planina az igenis lehetne *vlah* «oláh»-ból képezett név, hisz a szerb nyelvben valóban élő szó a *vlašina* mint a *vlah* augmentativuma, de egy Vlaszinának ejtett *Vlasina*-t *vlah* szóból magyarázni merő lehetetlenség, azt tehát hogy az oláhok «Nis és Szófia között mennyire el voltak terjedve» a *Vlasina planina* nevéből ki nem lehet olvasni, mert a *Vlasina* semmi esetre sem hajtott a *vlah* szóból, úgy hogy egyetlen egy eleven oláh ott voltáról sem tehet tanúságot, ép oly kevéssé mint a nem oláh nevű *Klisura* vagy a szintén nem oláh *Kostur* helynév.*)

---

*) Nem csak K.-ra való tekintettel, hanem a szláv nyelvek történetét nem ismerő nyelvésztársaimra való tekintettel is ide iktatom JIREČEK KONSTANTINnak, Bulgária legalaposabb ismerőjének, itéletét is: «*Vlasina* in Serbien ist zusammenzustellen mit dem nahen *Vlasotinci.* Zum ethnograph. Namen Vlah, Vlasi gehört es nicht (wäre *Vlašina*).» Jireček szeretetreméltó válaszát JAGIĆ veje, REŠETAR közvetítette, a ki 1912 márc. 27. kelt

Marad tehát az egyetlen egy *Vakarel*, a mely szláv nem lehet, oláh pedig igenis lehet: *vacă* «tehén», abból *văcár* «tehénpásztor», ennek pedig kicsinyítője lehet *văcărél*, mint p. o. *ciobán* > *ciobănél*. Hogy JIREČEK szerint a bolgár falu neve az első szótagon viseli a hangsúlyt (Vákarel), az talán nem akadály, gondos kutató azonban ezt is tartozik észrevenni és lehetőleg meg is magyarázni. De K. eljárása távol esik egy ilyen ideális eljárástól, hogy eszem ágában sincs ilyen apróságokba belekapaszkodni. K. igazán huszárosan átugrik ennél sokkal de sokkal nagyobb akadályon: kiolvassa a m a i *Vákarel* névből, hogy a — t i z e n e g y e d i k században ott oláhok telepedtek le, a helység történetéről, a név régibb előfordulásáról, esetleg idő folytán tapasztalható elváltozásáról egy árva szót sem szól, mintha őt, a történészt a név t ö r t é n e t e nem is érdekelné, pedig ha valaki, ő, a történész, tudhatná, hogy a régi nevek gyakran mennyire elváltoztak. Ő maga hivatkozik u g y a n a b b a n a s o r b a n egy *Kostur* helynévre, a melyet tudja a jó Isten miért oláh névnek tart, de van ennél jóval híresebb szerb-bolgár *Kostur*, a melynek neve a régi — *Kastoriá*ból lett, van szerb-bolgár *Solun* (ejtsd Szolun) helynév, a mely — *Theszalonikéből* lett!! No de nem tagadom, ezt az egy nevet elismert tekintélyek is oláh eredetűnek tartják, de első nyomát JIREČEK is, WEIGAND is csak 1530-ben találják! JIREČEKnél ezt olvassuk: «Der Name *Vakarel*, *Vakarevo* (rumänischen Ursprungs) kommt seit 1530 vor.» L. Das Fürstentum Bulgarien 1891, 379. l. 1. jegyz. WEIGAND előadásából tudjuk meg, hogy ebben az első följegyzésben a német utazó *Wackanell*nek írja a falu nevét, l. Dreizehnter Jahresbericht des Instituts f. rum. Spr. 1908, 48. l. jegyz., a mit W. hibás leírásnak tart. A JIREČEKtől említett bolgáros *Vakarevo* alakot, a mint fönt említett válaszából kitűnik, J. későbbi forrásokban talált: «*Vakarel* in Bulgarien heisst bei Dernschwam im 16. Jahrh. und bei Palmotic im 17. Jahrh. *Vakarevo*.»

A mi erre következik, természetesen semmit sem bizonyít, bizonyára K. sem vetett nagy súlyt rá. Említi ugyanis, hogy találunk azonkívül Bulgáriában olyan helyneveket, a melyek ugyan szláv nevet viselnek, de olyant, a mely származhatott elvégre az oláhoktól is, minthogy a megfelelő szláv szó átment az oláh nyelvbe. Hát az ilyen nevek természetesen nem bizonyítanak semmit. Első helyen említi a *Preszáka*-t, a mi ügyesen választott példa, l. e folyóiratban ALEXICS

levelét így kezdi: «Zu dem, was Jireček im beiliegenden Schreiben gesagt hat, können ich und mein Schwiegervater nichts hinzufügen» — a *Vlasina* nevet tehát ők sem tudják a *vlah* szóból kimagyarázni.

tanulságos cikkét a *Preszáka, Priszáka* névről 1 : 202 kk.; erre következik az *Izvor*, rendben van, de mit akar K. a következő két névvel: *Brusznik, Priszlop*? Hisz igaz, hogy nem bizonyítanának semmit, ha megvolnának az oláh nyelv szókincsében, de így, és ez a nagy baj, újra bizonyítják, hogy a szerző nagyon is fölületesen dolgozott és bizonyitékait nagyon is kapkodva, csak úgy találomra állította össze.

Erre következik egy kijelentés, a melyhez a *Vakarel* alatt mondottak után már alig kell kommentár: «Teteventől délre a Balkán egyik csúcsát ma is Vlah-Bunának hívják.» Ma is? mondja a historicus, én meg, a nyelvész, azt szeretném tudni, vajjon akkor is? sőt, mielőtt csak egy lépést is tovább mernék tenni, még azt is kérdezném, hát hogy hítták azelőtt? És azután miért kell a *Vlah*-nak okvetetlen azt bizonyítania, hogy ott oláhok laktak? arról talán K. is hallott valamit, hogy a vlah a szláv nyelvekben akármilyen «pásztor»-t is jelenthet. Helyesen mondja WEIGAND: Ebensowenig darf man aus dem Namen «Vlasi» auf Aromunen schliessen. Auf dem Bergzuge bei Vratza weiden von Bulgaren Vlasi genannte Hirten ihre Herde, aber auch diese sind Griechen, l. i. h. 51. l.

És most végre áttérhetek a második és hála Istennek utolsó bekezdésre, a mely a mai helynevek alapján megrajzolja a XI. századbeli oláh népvándorlás útját, szól pedig ez a rövidke bekezdés így:

Lovectől, vagy Lovčatól délre Troján város, Balabán és Sinkova falvak és a Troján szoros mellett Korastene, Ambavie, Ostra, Mogila nevű hegyek vannak és ezek mind a rumunok (oláhok, románok) egykori ottlakásának emlékei.

«*Troján* város», «*Troján* szoros», no természetesen, ez nem lehet más, mint oláh; görögök, bolgárok nem tudhattak semmit sem arról a híres római császárról, a ki olyan öreg betűkkel írta be nevét a világ történetébe, hogy azt épen a szóban levő területen még ma is el lehet olvasni. És mégis mennyire másképítél erről is az igazi tudós oláh férfiú, a kinek nagy művére már annyiszor hivatkoztam. DENSUŞIANU azt mondja:

Un mot intéressant est le dr. *troian*. Nous le citons ici, puisque son origine slave est indubitable. C'est l'a-bulg. *Trojanŭ*, la forme slave du nom de Trajan. Chez les Slaves, Trajan est devenu l'un des personnages les plus populaires; il a pénétré même dans leur mythologie (F. C. Jireček, *Gesch. der Bulg.*, 74) Son nom apparaît plusieurs fois dans la toponymie de la péninsule balkanique et il est attaché surtout aux routes et aux *valla* qui traversent cette région, l. 266. l.

Lejjebb D. egy jegyzetben apróra bebizonyítja, hogy a *troian* alak nem is keletkezhetett az oláh nyelvben; ennek a meggyőző fejtegetésnek csak az elejét idézem:

Nous devons dire quelques mots de la forme *troian* qu'on s'obstine encore à regarder comme un souvenir précieux, chez les Roumains, du nom de Trajan (cf. Hasdeu, *Etym. Magnu.*, III. 3136). Les faits lingistiques ne nous autorisent à admettre autre chose sinon que le nom de Trajan a été transmis aux Roumains par les Slaves, l. 268. l.

A Troján város után *Balabán* falu következik. Kiírom TIKTIN szótárából az ide vágó czikket:

bălăbán sm. Art Raubvogel Cant. Op. VI. 26. (. . . *coruĭul, hîrețul, bălăbanul, blendăul)* — Vol. kuman. *balaban* «falco» Kuun H., russ. *balabanŭ* «falco lanarius», türk. *balban* «Art Sperber od. Jagdfalke» ZENKER 170. b.

Már ebből is látni való, hogy ez a név semmit se bizonyíthat, no de azonkívül megvan a szó a bolgárban és a szerbben is; MIKLOSICH Die türk. Elemente Nachtrag II. Hälfte (Különleny. a Denkschriften XXXVIII. k.-ből) a 81. l. egy bolgár *balaban* «Taubenfalke» szót idéz. Tehát a *Balaban* lehetne nemcsak oláh, hanem kún, oszmanli török, bolgár név, szóval jobb rá nem is hivatkozni, azért nem is kérdem K.-tól hogy hol találta ezt a *Balaban*-t, nekem ugyanis még JIREČEK segítségével sem sikerült szakasztott ilyen nevű helynevet megállapítani.

Még ennél is rosszabbul vagyunk a *Sinkova* (vagy talán *Sinkovo**) vagy talán még egészen más valami**) helynévvel, csak egy bizonyos, hogy képzése nem oláh, hanem tisztára szláv, a *sink* tő azonban sem a szlávban sem az oláhban nem jelent semmit.

Erre jön a «*Troján* szoros mellett» *Korastene, Ambavie, Ostra, Mogila*, azaz bokrétába kötött toll- vagy sajtóhibák, a melyek mögött igazi értelem alig rejlik, mert mit nyerünk, ha helyre is igazítjuk és úgy olvassuk hogy *Koza stena* (olv. sztena), *Ambarica* és *Ostra mogila* (olv. osztra m.) az oláhok «egykori ottlakásának emlékei» ezek sehogy sem lehetnek. A Koza Stena «kecskekő» bolgár, oláh nem is lehet *Ambarica* ha *ambar* «hambar»-ból magyarázzuk, lehetne elvégre oláh elnevezés, mert az oláhban is *ambár* a hambár neve, szakasztott úgy mint a bolgárban, de minthogy az oszmanli törökségből átvett szó, halomra dől ez a — XI. századbeli emlék is! Az *Ostra mogila* így össze írva, mindenesetre inkább ad értelmet, mint a magában álló minden ízében szláv *Ostra* (ejtsd Osztra), mert legalább második fele a *mogila* (*moghilă* írással) megvan az oláh nyelvben «csúcs» jelentésben, de milyen képtelenség azért az oláh *moghilă* szóért, a mely a b o l g á r nyelvből átvett szláv szó, azt következtetni, hogy az oláhok

*) Csak egy német térképen találtam *Schinkowo* alakban.

**) JIREČEK azt felelte: «*Šinkova* oder *ovo* fehlt in dem bulg. amtlichen Ortsverzeichnis.»

a XI. században egy Bulgáriában levő hegycsúcsot *Ostra mogila* nak nevezték el, mikor ez színtiszta bolgár elnevezés, az oláhban pedig értelmetlen kapcsolat.

Ezzel végeztem volna a helynevekből merített bizonyítékokkal De hogy K. milyen könnyelműen csinál helynevekből történetet, azt később is csattanósan bizonyítja egy helyen, a hol ezt mondja: «Beszterczenaszódmegyében is Naszód világosan új telepítés, mert hisz neve is a szláv nasaditi-ből származik és telepítést jelent. l. 9. l. Pedig ha valami világos, hát világos az, hogy sem a magyar *Naszód* sem a megfelelő oláh *Năsăúd* nem származhatik szláv *nasad*-ból vagy nem bánom — *nasaditi*-ből, hisz a magyarban tudjuk is, hogy egy régi szláv *nasad*-ból mi lett, abból — *naszád* lett!

K. a III. fejezet végén, mielőtt a végszóra, «A szörnyű tévedés eredetére» áttér, nagy önmegelégedéssel így szól: «Ez a románok (oláhok, rumunok) Duna balpartjára való átvándorlásának története. Oly világos, oly természetes, oly fokozatos, hogy mindenki rég megérthette, kitalálhatta volna és meg is nyugodhatott volna benne, ha nem jön közbe a XV. században egy szörnyű tévedés.» l. 12. l. Őszintén megvallom, én előttem még csak most igazán — homályos minden. ASBÓTH OSZKÁR.

Kaiblinger Fülöp: Alkotó nyelvtudomány. Programm és részletek. Budapest, Franklin-Társulat. 1912. Ára 3 K. 114. l.

E munka szerzője a lehető legnagyobb, tudományos munkában talán szokatlan lelkesedéssel vezeti be dolgozatát. Előszavában is, de egész műve folyamán úgy beszél, mint egy roppant horderejű, minden régit megdöntő új dolognak fölfedezője. «Ez a törekvés» — mondja Előszavában munkája fő gondolatáról — «oly messze esik a mai historicistikus és psychologisztikus [így!] nyelvtudománytól, hogy nem számíthatok gyors megértésre. De én meg vagyok győződve a probléma fontosságáról és hiszek annak megoldásában» (4. l.). Az indokolatlan kritikától egész a lenézésig sok változatban szól a «mai akadémikus nyelvtudomány»-ról (2. l.). erről a «tisztán magyarázó jellegű hisztoriko-pszichologiai irányzat»-ról (6. l. így!), a mai nyelvészet bizonyos előkelőségéről, mellyel [állítólag] távol tartja magát az élő nyelvtől (10. l.), a «hagyományos nyelvtudomány»-ról («beleértve Wundtot és iskoláját»), mely szerinte helytelenűl értelmezi a jelentésváltozást (73. l.), a «historiai alapon álló nyelvkritikusok»-ról, kik a «régi dogmatizáló grammatikusok» nivóján állnak (85. l.) stb. stb.

A tárgyalásnak ez a módja arra kötelez bennünket hogy az első próbálkozásnak kijáró elnézést mellőzve behatóan foglalkozzunk e művel.

A szerző azt mondja, hogy ő a négy irányban tesz kisérletet, ú. m.: «1. A nyelvfejlődés törvényének megállapítására. 2. Annak történeti igazolására. 3. Evolucziós nyelvkritikára. 4. Értékelő nyelvhasonlításra. És mindezt abból a czélból, hogy majdan a nyelvtudomány, ismerve a nyelvben működő alkotó erő lényegét, azzal tudatosan is alkosson, mely alkotások éppúgy átmehetnek a reális nyelvéletbe, mint az írók intuitiv alkotásai» (?!). Helyesen jegyzi meg, hogy a mai igazi nyelvtudós csak constatál és magyaráz és pedig lélektani és történelmi eszközökkel, de a nyelv életét nem óhajtja kormányozni. Fájdalmasan nélkülözte eddig az olyan nyelvtudományi munkát, mely túlhaladta volna a jelenlegi nyelvstadiumot (10. és 58. l.). A nyelvtudománynak tehát ezentúl alkotás legyen a czélja: a sok történeti és lélektani eredményt alkalmazni kell a nyelv formáinak megjavítására s tenni kell ezt rendszeres munkával (80—81. l.).

Ez utalásokból, de egyéb kijelentéseitől is (sokszor, sokféle fogalmazásban megjelöli az «uj» tudomány-ág czéljait) nyilvánvaló, hogy itt miről van szó. A szerző arra gondol, hogy a nyelvtudomány alkalmazza gyakorlatilag az elméletben megállapított igazságokat s a fejlődés menetének útmutatása szerint tüntesse el a nyelvekből a felesleges nehézségeket, egyenetlenségeket. Ehhez a gondolathoz tüstént két megjegyzést kell fűznünk. Az egyik az, hogy itt egyáltalán nincsen szó új törekvésről, legfeljebb annyi itt a novum, hogy a szerző tudománynak nevezi el azt, a mi eleddig a jó öreg szemérmetes «nyelvművelés» neve alatt volt ismeretes. Tudatosan beleavatkozni a nyelv életébe, javítgatni a nyelven, ez a törekvés tán egyidős az egész nyelvtudománnyal. Plato Kratylosanak egész elmélkedő tendencziája ilyen gyakorlati, nyelvhelyességi érdekű; a nyelvhelyesség kérdésének egész története nem egyéb, mint a gondolkodó ember tudatos beleavatkozása a nyelv természetes fejlődésébe. Emlékeztessek-e a nemzetek irodalmában oly gyakran fölbukkanó nyelvújító törekvésekre, melyeknek kritikai mérlegelése ma már meglehetősen megállapodottnak tekinthető? Ez a nyelvművelői munka, igen helyesen, sohase volt nyelvtudósok kezében, nem is való ezek kezébe. Ez a munka kitűnő stylistákra, nagy írókra, tudós lelkű, de az írás művészetétől megihletett Kazinczyakra vár mindig. Ám még abban sem egészen új szerzőnk gondolata, hogy ő is bizonyos szervezettséget állítana a sokszor ötletszerű nyelvművelő munka helyébe. A nyelvművelés országos szervezéséről is szó esett már külföldön is, nálunk is.

És ha a Misteli-Winkler-Fink-féle nyelvtypus-jellemző, tehát lényegében értékelő irányt nem is tekintjük (mert ők nem gyakorlati czélból értékeltek), ha a Kant-ból kiinduló és jelenleg Fritz Mauthner-

től képviselt nyelvkritikai irányt is elmellőzzük szintén elméleti jellegénél fogva, még mindig utalhatunk a világnyelvi propaganda irodalmára, mely unos-untalan szemére vetette a nyelvtudománynak e conservativ látszatú, de valójában az ábrándok ködképeitől elfordult, a természetes valóság alapján álló tulajdonságát, azt, hogy nyelvet magyaráz, de nyelvet nem gyárt. Természetesen így szerzőnk nem veti meg a világnyelvi törekvéseket sem. Ostwald «Schulmeister» ostorozása föl-fölmerül e lapokon s szerepét e téren jellemzi is (62. l.), persze nincsen a mi álláspontunkon.

Az «alkotás» gondolatában tehát annyi az új, hogy K. nyelvtudósnak nevezi azt, a mit általában nyelvművelőnek neveznek, hogy nem *egy* «tökéletes» világnyelvet akar teremteni, hanem *sokat*, minden nyelvet át akar gyúrni egyszerűvé, könnyen megtanúlhatóvá; áll tehát gondolatára, fokozott mértékben, mindaz, a mit a világnyelv ábrándozóira a nyelvtudomány munkásai összeállítottak.

Értékesebb, mert újszerűbb a nyelvbeli alkotás *megértő* részének gondolata, illetve e gondolatnak az alkotás helyességére érvűl való alkalmazása. Hogy egy ideig elhanyagolták s maga Wundt is elhanyagolta a nyelvi formák alakulásánál a hallgatónak, a megértőnek szerepét, azt, különösen mióta Paul e körülményre rámutatott, eleget kiemelték már. K. most e gondolatot tovább viszi s azt mondja igen ötletesen, hogy egy nyelvi alak keletkezésének mintegy összenergiája a beszélő activ és a hallgató, megértő passiv munkájának componenseiből áll. Ha már most a nyelvet egyszerűsítjük, akkor ugyan a beszélőnek munkája könnyebb lesz, de viszont ugyanannyival nehezebb a megértőé, úgy, hogy végeredményében a nyelvi alak által igénybe vett energia a tudatos beleavatkozás által változatlan marad. Ez kétségtelenűl szellemes ötlet. (Kár, hogy maga K. szinte elcsépeli a gyakori ismételgetésével: 12, 23, 32, 34, 37, 38, 40, 41, 42, 50, 59, 66, 72, 77, 86. ll.). De mit nyerünk vele? A megértés a nyelv természetes tüneményeinek magyarázatánál becses szempont, de nem bizonyít semmit se, ha egy eljövendő phalanster-világ jóslatának helyességét akarjuk vele erősítgetni.

E gondolatok helyességét a szerző adatokkal óhajtja bizonygatni, elmerülve a casuspusztulásnak, a homonymáknak, a jelentésalakulásoknak, a mondatfűzésnek, s nyelvhelyességi kérdéseknek tárgyalásába. Czéltalan volna ez adatok pontos critizálása, kár volna a helyért; de míg egyrészről a gyakorlati nyelvtanításnak egy lelkes munkását véljük látni e munka szerzőjében, ki sokat töprengve a nyelvtanítás legjobb útjainak keresésében, végre gondolt egy nagyot s egyszerűen le akarja nyesegetni a nyelvből a megtanúlás nehéz-

ségeit*) — más részről tagadhatatlan, hogy sok munkájában a másodkézből való merítés. A szláv nyelvek jellemzésére tudunk jobb forrást, mint MARTYT a nyelvphilosophust (31. l.) MISTELIT jobb közvetítőtől már igazán nem idézhetné, de efféle reform-munkálatnál az eredeti forrásból kell meríteni; az sem helyes itt, hogy egy angol nyelvről szóló munkából fejezetet, paragraphust idéz, de nem az eredetiből, hanem egy más nyelvész munkájában lévő idézetekből (57. l.). A synkretismusról szólva nem látszik fölhasználni DELBRÜCK munkáját s a magyar tagadásról szólva egy jelentéktelen czikket bonczolgat s jeles, a kérdésről szóló dolgozatokról hallgat. Persze JESPERSENT (Progress in language) jól ismeri, idézi is vagy háromszor (26, 66, 100. ll.), de Jespersen rája mélyebb hatással volt. Jespersen egész műve és tárgyalási módja hatott rája. K. merész konczepczióju elme, szó sincs egyszerű átvételről, de bizony a kinai nyelv nagy tökéletességének hangsulyozásán (43, 101, 154. ll.), a casusok, nevezetesen a nominativus és accusativus kiegyenlítődésének tárgyalásán, a nagy angoldicsőitésen is meglátszik Jespersen hatása. Ez csak azért kár, mert K. a Jespersen gondolatainak levonta végső szélsőséges következményeit is.

Látjuk tehát, hogy szerzőnk munkájának sem gondolata, sem adatai nem bizonyítják annak helyességét, hogy ki kellene bővíteni a nyelvtudománynak azt az útját, melyen még nem is jár olyan régen, t. i. a történeti és a lélektani irányt. *Rerum cognoscere causas* ezzel kezdette meg PETZ GEDEON folyóiratunk munkásságát s e jelszó nem hogy elavult volna, de sohasem ragyogott oly fényesen, mint éppen napjainkban. Új utakra igenis van szükség s radicálisabb természetű disciplina a nyelvtudománynál nincs is; az új utaktól senki sem irtózik, ha azok igazán újak s ha a történelmi és lélektani módszer immár közös nagy országútjából nem a sötétbe indulnak ki. De e főúton visszafordulni, nyelvéleti phalanstéren ábrándozni, beállani bizonyos tudományos pózzal a nyelvkotyvasztók műhelyébe, egyértelmű volna a visszafejlődéssel. Szerzőnknek tehát szívből kivánjuk, hogy ne váltsa be előszavában tett igéretét, e munkájának folytatására időt, fáradságot ne szenteljen, mert mikép e munkája tudományos szempontból sem értékére, sem hatására nézve örvendetesnek nem tekinthető, azonképpen értéktelen, czéltalan volna a nyomában meginduló nyelvfaragó munka is. RUBINYI MÓZES.

*) Így magyarázható, hogy nála nyelvtudomány és nyelvtanítás czéljai össze vannak keverve (vö. 33, 35, 39, 55 ll.).

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

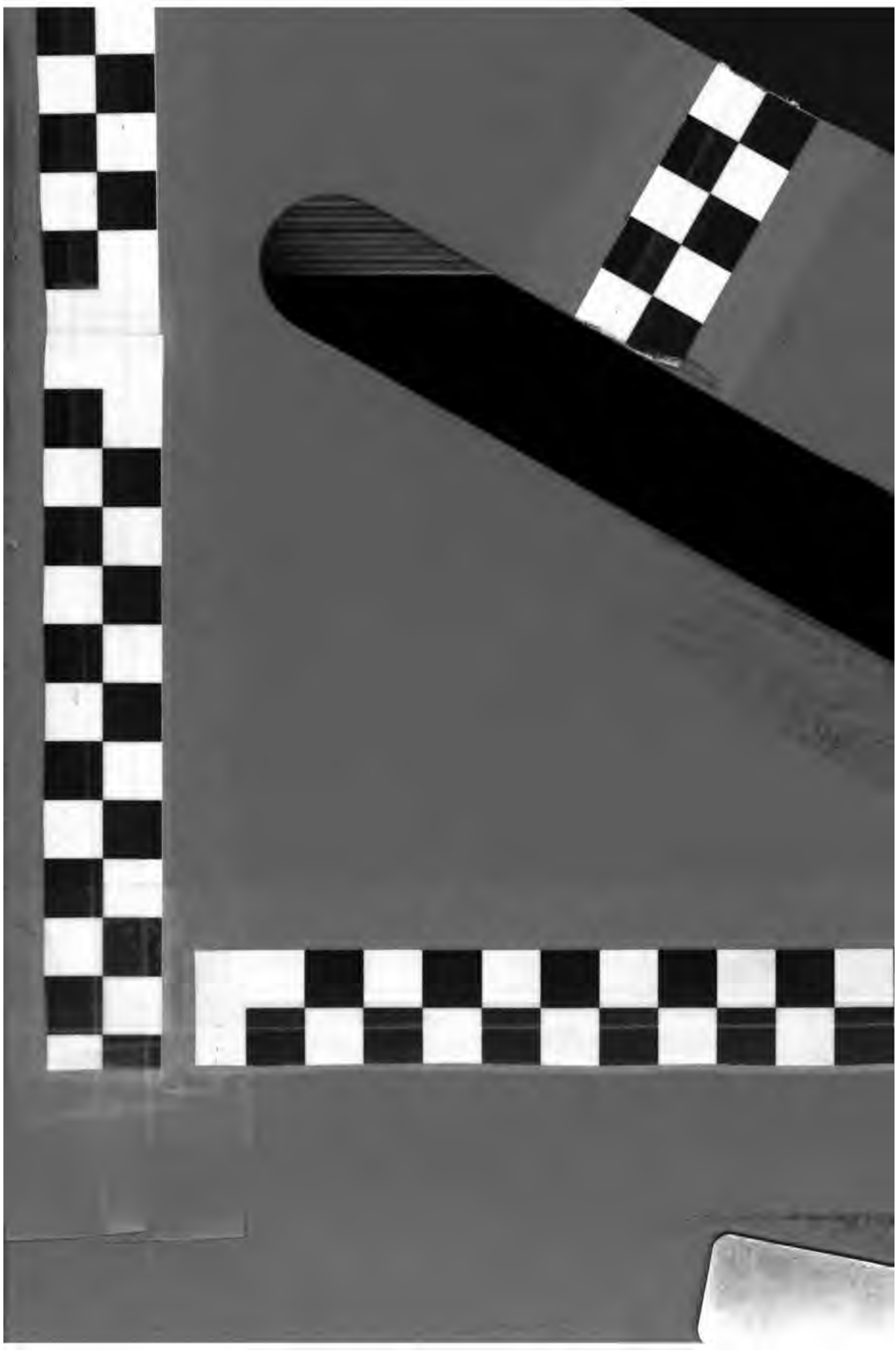
Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben ... 1.60
Bálint Gábor. Jelentése Oroszország és Azsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet: 5 khálymik dana hangjegye ... —.40
— Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3 füzet. Egy-egy füzet ... 2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr ... —.40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai ... —.20
— Nyelvünk újabb fejlődése ... —.40
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat ... —.60
— A mondat dualismusa ... 1.20
— A neo- és palæológia ügyében ... —.60
— Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius szatiráinak magyarázói után ... —.80
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra ... —.80
— Szórend és accentus ... —.80
Budenz József. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről ... —.30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet ... 4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Ármin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finnugor nyelvészet» czimű II. értekezésére ... —.40
— Erdei- és hegyi-cseremisz szótár. (Vocabularium čeremissicum utriusque dialecti.) Föleg Reguly cseremisz szógyüjteményéből és az Ujtestamentom cseremisz fordításából 1.—
— Magyar-ugor összehasonlító szótár. (Lexicon Linguæ Hungaricæ cum Linguis Ugricis comparatæ.) 3., 4. és 5. füzet. Egy-egy füzet ... 2.—
— Moksa- és erza-mordvin nyelvtan ... 1.—
— Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasonlítása ... —.20
Fábián István. Finn nyelvtan ... 1.—
Finály Henrik. A beszterczei szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. — Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kisérte és teljes szómutatókat — készített hozzá — ... 4.—
— Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez ... —.40
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metzenzéfi német nyelvjárás hangtana ... 1.50
Genetz Arwid dr. Orosz-lapp utazásomból ... —.40
Goldziher Ignácz dr. A buddhismus hatása az iszlámra ... —.80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről ... —.20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál ... —.60
— A pogány arabok költészetének hagyománya ... 1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval ... 1.—
Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten ... —.40
Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben ... —.80
Halász Ignácz. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyüjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyüjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta — ... 6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szójegyzékkel ... 3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján ... 6.—
— A Kún- vagy Petrarca-codex és a kúnok ... —.60
— A M. T. Akadémia és a szuómi irodalmi társaság ... —.40
— A számlálás módja és az év hónapjai ... —.40
— Az orientálistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyüléséről ... —.30
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve ... 1.20
Joannovics György. Az ik-es igékről ... —.80
— Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez ... —.60
— Értsük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében) ... —.60
— Szórendi tanulmányok I. rész ... —.60
— Ugyanaz II. rész ... —.80
Kazinczy Ferencz levelezései. Közzéteszi dr. Váczy János I—XV. köt.: 1763—1818-ig. Minden kötet ára 10 korona. A II. kötetě ... 12.—
Kégl Sándor dr. A perzsa népdal ... —90
— Tanulmányok az ujabbkori perzsa irodalom történetéből ... 3.—
Kunos Ignácz dr. Három karagöz-játék ... 2.—
— Kis-Azsia török dialektusairól ... —.90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai) szövegét gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta — ... 3.—
— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet ... 10.20
— **és Munkácsi Bernát dr.** A belviszonyragok használata a magyarban ... 1.—

Gróf Kuun Géza. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről — — — — — — — — —.80
— A sémi magánhangzókról — — — — — — — — — — — — — — —.75
— Adatok Krim történetéhez — — — — — — — — — — — — — —.40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit — — — 10.—
Lindenschmidt Mihály. A verbászi német nyelvjárás — — — — — — — — — —.60
Lugossy József. Hangrendi párhuzam ezer példában — — — — — — — — —.20
Mayr Aurél dr. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben — — — — — — — —.20
— Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben — — — — — — 1.20
Melich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Veress Ignácz másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta — — — — 5.—
— Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai. (A középfrank nyelvjárás térképével) — — — — — — — — — — — — — — 1.20
— A brassói latin-magyar szótár-töredék — — — — — — — — — — — — —.60
Molnár Albert. (Szenczi-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással — — — — — — — — — — — — — — — — 9.—
Munkácsi Bernát. Árja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története — — — — — — — — 12.—
— Budenz József emlékezete — — — — — — — — — — — — — — — — 1.20
— Vogul népköltési gyűjtemény I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján — 8.—
Kiegészítő füzet — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 6.—
II. kötet: Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján — — — — 8.—
III. kötet: Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján — — — — — — — — — — — 10.—
IV. kötet: Életképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján 8.—
— Votják népköltészeti hagyományok — — — — — — — — — — — — — — 4.—
— Votják szótár. 4 füzet — — — — — — — — — — — — — — — — — 16.—
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadja a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Guary-codex — 2.—
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex) — — — — — — — 2.—
V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György — — — — — — — — — — 12.—
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. Közzéteszi Volf György. Tartalma:
I. kötet: Bécsi-codex. — Müncheni-codex — — — — — — — — — — — — 4.—
II. kötet: Veszprémi-codex. — Peer-codex. — Winkler-codex. — Sándor-codex. — Gyöngyösi-codex. — Thewrewk-codex. — Kriza-codex. — Bod-codex — — 4.—
III. kötet: Nagyszombati-codex. — Szent-Domokos-codex. — Virginia-codex. — Közzéteszik: Komáromi L. és Király Pál — — — — — — — — — — — 4.—
IV. és V. kötet: Érdy-codex. Egy-egy kötet — — — — — — — — — — — 4.—
VI. kötet: Tihanyi codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex — — — — — — 4.—
VII. kötet: Ehrenfeld-codex. — Simor-codex. — Cornides-codex. — Szent-Krisztina élete. — Vitkovics-codex. — Lányi-codex — — — — — — — — — — — 4.—
VIII. kötet: Szent Margit élete. — Példák könyve. — Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról. — Apor-codex. — Kulcsár-codex — — — — — — — — — 4.—
IX. és X. kötet: Érsekújvári-codex. Egy-egy kötet — — — — — — — — — 4.—
XI. kötet: Debreczeni-codex. — Gömöri-codex — — — — — — — — — — 4.—
XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex — — — — — — — — — — — 4.—
XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolczi-töredék — 4.—
XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyányi-codex. — Czech-codex — — — — 4.—
XV. kötet: Székelyudvarhelyi codex. — Guary-codex. — Nádor-codex. — Lázár Zelma codex. — Birk-codex. — Piry-hártya — — — — — — — — — 5.—

Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában

Budapest, V., Akadémia-utcza 2. sz.

[illegible]-TÁRSULAT NYOMDÁJA

IV. kötet. 1912. 2. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1912.

A szerkesztő lakása II., Bimbó-utcza 28, hová a kéziratok küldendők.

TARTALOM.

---

*Folyóiratunk **május és november 15-ikén** jelenik meg. Egy kötet 4 ötíves füzetből áll s ára **6 korona.** Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.*

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

FEJEZETEK A LATIN HANGSÚLY TÖRTÉNETÉBŐL.

A latin hangsúly kérdése régebb idő óta foglalkoztatja a nyelvtudományt. WEIL és BENLOEW állapitották meg azt «Théorie générale de l'accentuation Latine. Paris, 1856» czímű művükben. A római grammatikusok hírei után indulva, a latin hangsúlyt zeneinek fogták fel, és ezáltal az óinddel, vagy ógöröggel azonosították. Ezen mesterekhez csatlakozott CORSSEN is «Über Aussprache, Vocalismus und Betonung der lat. Sprache». Leipzig, 1868—70[2].

Nagyon fontos volt először is tudni azt, mit tanítottak maguk a rómaiak a latin hangsúlyról. E czélból SCHÖLL összegyűjtötte a latin íróknál található és a hangsúlyra vonatkozó helyeket; és kitűnt, hogy, míg a régibb kor tudósai a latin nyelv zenei hangsúlya mellett tanúskodnak, a késői keresztény kor írói az erősségi hangsúly alapján állanak (v. ö. De accentu linguæ Latinæ veterum grammaticorum testimonia collegit, disposuit, enarravit SCHOELL, megj.: Act. societ. phil. Lips. VI.). Már SCHOELL is, de különösen SEELMANN teljesen tudományos alapon igyekezett bebizonyítani a latin hangsúlynak erősségi természetét, mely abban áll, hogy a hangsúlyos szótag nem a hang magassága, hanem annak erőssége által külömbözik a többi szótagoktól (v. ö. Die Aussprache des Latein nach physiol.-hist. Grundsätzen. 1885).

Azóta a vélemények megoszolnak, de a latin hangsúlyt azóta minden nagyobb összefoglaló munka megfelelő terjedelemben tárgyalja, akár a latin nyelv külön fejlődésével, akár az indog. nyelvek összehasonlító történetével foglalkozik. Így a STOLZ, LINDSAY-NOHL, STOLZ-SCHMALZ, SOMMER-féle grammatikák, és BRUGMANN-DELBRÜCK, valamint MEILLET összehasonlító nyelvészeti munkái. Mindezek a latin nyelv exspiratorikus hangsúlya

mellett foglalnak állást, mert csak így vélik megmagyarázhatónak a præhistorikus, szókezdő hangsúly létezését, a synkopét és samprasāraṇát, az ú. n. hangzógyöngülést, a Juppiter- és mamilla-törvényt, a jambikus rövidülés tényét, szóvégi vokálisok eltűnését stb.

Az utolsó évtizedben újra nagyon beható tárgyalásokon ment keresztül a latin hangsúly kérdése, több értekezés, sőt önálló könyv jelent meg e téren. Legfontosabb: Vendryes: Recherches sur l'histoire et les effets de l'intensité initiale en Latin. Paris, 1903 (348 l.). E sokat bírált, de külömbözőképen fogadott könyv szerzője mestere, Havet után indulva (l. az előszót), a latin nyelv zenei hangsúlya mellett foglal állást; ezért felölel minden csekélyebb kérdést, mely a latinban a hangsúlylyal összefügg, sokszor egészen új szempontok alapján új eredményekhez jut.

E könyv ellen van írva Ahlberg: Studia de accentu Latino. Lundæ, 1905 czímű értekezése; azonkívül a circumflexusról, a latin verselésről, a pænultimás rendszer kifejlődésének módjáról közöl fejtegetéseket.

A nők körébe is eljutott a latin hangsúly themája; ennek bizonysága: Eleonora Hickmann du Bois: The stress accent in Latin Poetry. New-York, 1906.

A zenei hangsúly mellett törnek lándzsát: Niedermann: Historische Lautlehre der lat. Sprache. Heidelberg, 1910, és Holg. Pedersen KZ. 38.

A kisebb és részleteket tárgyaló értekezéseket itt most nem sorolhatom fel.

Jelen soraimban nem kívánok a latin hangsúly minden kérdésére kiterjeszkedni, nehogy általánosan elfogadott tényeket legyek kénytelen ismételni; csupán oly részleteket akarok fejtegetni, a melyek különösen érdekeseknek tüntek fel előttem, s a melyeknél a fönnebb említett irodalomra legszorosabb tekintettel leszek.

I. A római grammatikusok híreinek hitelessége.

Azon hírekről, melyeket a római grammatikusok a hangsúlyról közölnek, külömböző itéletek hangzottak el. Azok, a kik

a latin nyelv zenei hangsúlya érdekében szólnak, természetesen tanubizonyságul hívják fel őket; az exspiratorikus hangsúly hívei ellenben kénytelenek e tudósításoktól eltekinteni; egyszerű másolás, leírás eredményeként nézik, szerzőiktől pedig e téren minden tárgyilagos, önálló itéletet elvitatnak.

AHLBERG kisérlette meg legutóbb, hogy a grammatikusok tekintélyén esett csorbát kiköszörülje (Studia... 6. l.); szerinte úgy érthetők ezen régi hírek, ha nem annyira az egyes szavak, hanem általában a beszéd hanghordozására vonatkoztatjuk őket; a mondat hangsúlyát, a beszéd hanghordozását a régieknek is könnyebb volt megfigyelni, mert sokkal könnyebben hallható, mint a szóhangsúly. Minthogy pedig a felkiáltó, vagy kérdő mondat hangsúlya magasság tekintetében is erősen változik, a római grammatikusok saját nyelvük hangsúlyát zeneinek hallották.

AHLBERG eme nézetével szemben utalnunk kell arra, hogy a grammatikusok beszélnek határozottan a szóhangsúlyról is, ismerték akkor, midőn külömböző alakját (éles, hajtott, tompa) tárgyalják.

Meg fogjuk tehát kisérelni, hogy a grammatikus híreket más módon értelmezzük.

VARROtól kell kiindulnunk; magáról VARROról, működésének értékéről a kutatók nem egyformán gondolkodnak. Ennek oka az, hogy nem állanak még rendelkezésre oly szövegek, a melyek értékét tárgyilagosan lehetne megitélni; különösen rossz állapotban jutott ránk «de lingua Latina» czímű műve, mely e kérdésben legfontosabb.

Még a közelmultban azt hitték, hogy a latin grammatika munkásai közül kétségkívül tekintély számba mennek azok, a kik e szakban alapvető tevékenységet fejtettek ki. Ők hordták össze az anyagot, ők rendezték külömböző szempontok szerint; a későbbiek már csak javítottak, bővítettek, ha egyáltalában önállóan tudtak írni. Nagy részük inkább csak arra szorítkozott, hogy mestereiket kiaknázzák, kiírják. Ezek tehát nem érdemlik meg ama bizalmat, melylyel elődeiknek adózunk.

Ezt a gondolatot röviden érintette STOLZ: Hist. Gramm. p. 64, bőven kifejtette VENDRYES (i. m. 21. l.), a ki feltétlenül hisz VARROnak. Mi történt azonban más részről? REITZENSTEIN,

érezvén a helyzet ferde voltát, hozzáfogott VARRO nyelvtudományi munkáinak helyreállításához és magyarázásához és 1901-ben már ki is adta egyik előmunkálatát: M. Ter. Varro u. Joh. Mauropus von Euchaita. Leipzig. Részletesen, sorról-sorra menve, mutatja ki, a mennyire lehet, mily kevéssé érdemli meg VARRO azt a bizalmat, melyet iránta tanusítanak. Forrásait sokszor félreértette, rosszul használta fel, különösen az etymologia kérdésében gyerekes szempontok szerint tárgyalt.*) Ezért nem is tartja őt többre képesnek, mint azon byzantiumi kompilátorokat, a kik ókori elődeiket ész nélkül kivonatolták, az anyag mennyiségét, nem pedig minőségét tartották szem előtt.**) Nem lévén okunk arra, hogy REITZENSTEIN tárgyilagos itéletében kételkedjünk, ily módon kell mérlegelnünk VARRO híreit a hangsúly dolgában is. Miért lett volna épen oly téren önálló, a hol még a legújabb időkig is nagy bizonytalanság uralkodott; hiszen élő nyelvek hangsúlyát, pl. a litvánét, csak a mult század közepén állapították meg.

Térjünk tehát át a VARRO-féle szövegre:

Pl. de acc. p. 524. 24. K.

«Scire autem oportet vocem sicut omne corpus tres habere distantias: longitudinem, altitudinem, crassitudinem. longitudinem tempore ac syllabis metimur; nam et quantum moræ enuntiandis verbis teratur et quanto numero modoque syllabarum unumquodque sit verbum, plurimum refert. (ab altitudine: libri et SCHOELL) altitudinem discernit accentus cum pars verbi aut in grave deprimitur aut sublimatur in acutum. crassitudo autem in spiritu est, unde etiam Græci adspirationem appellant δασεῖαν et ψιλήν; nam omnes voces aut aspirando facimus pinguiores aut sine aspiratu pronuntiando tenuiores.»

VARRO itt tehát a hangról szól általában. A hangtan legnehezebb része lévén a leíró grammatikának, nem csoda, hogy forrásokat használt, még pedig azokat, melyek hozzá legközelebb estek, a görögöket. Ezekben számos, bő fejtegetést talált a hang-

*) REITZENSTEIN: i. m. 1. l. Varro ist unfähig sich in seine Quellen hineinzudenken. Dass es noch nicht erkannt ist, liegt an der Unzulänglichkeit der Ausgaben....

**) REITZENSTEIN: i. m. 1. l.: Varro scheint mir nicht allzu hoch über byzantinischen Excerptoren später Zeit zu stehen.

súlyról; így hát átvette azt, a mit ott olvasott, de elfelejtette, vagy jobban mondva, nem tudta, hogy csak a görög nyelvre vonatkoznak. Fogalma sem lehetett arról, hogy külömböző nyelveknek külömbözők a hangsúlybeli viszonyai a qualitást illetőleg is; ezen elemeket tehát nemcsak, mint a görög nyelvre vonatkozó, hanem általánosan bármely nyelvre alkalmazható tudnivalóknak tartotta és legjobb tudása szerint értékesítette. Így történt, hogy a hangnak csak három tulajdonságára (longit., altit., crassit.) volt tekintettel, az exspiratio erősségéről azonban mitsem tudott. Hozzájárult még ama tévesztő hasonlat: oportet vocem sicut omne c o r p u s tres habere distantias, a mely sokkal szemléletesebbnek tűnt fel előtte, semhogy szükségesnek tartotta volna forrásának a hazai viszonyokkal való összehasonlítását.

Ugyancsak általános fejtegetéseket tartalmaz egy másik töredék, a nélkül, hogy benne csak egy szó is elárulná azt, hogy az írónak saját tapasztalatain alapuló ismeretei lennének, vagy, hogy valamely határozott nyelv tényeit tartaná szem előtt.

VARRO p. 525. 18. K.

«In accentu materia locus et natura prosodiæ brevissime comprehensa sunt. Nam materia esse ostenditur vox et ea quidem, qua verba possunt sonare, id est scriptilis. locus autem syllaba quoniam hæc propria verbi pars est, quæ recipit accentum. Natura vero prosodiæ in eo est, quod aut sursum est aut deorsum: nam in vocis altitudine omnino spectatur adeo ut, si omnes syllabæ pari fastigio vocis enuntientur, prosodia sit nulla.»

Sehol egy példa vagy utalás a tényleges viszonyokra, csupán általános szabályok. Ezek felületes megfigyelés mellett tulajdonképen a latin viszonyoknak sem mondtak ellent, mert zenei tekintetben a latinban is volt némi különbség a szótagok közt. Ugyanazon csekély zenei momentumra vonatkoztatjuk a következőket: VARRO de acc. p. 533. 1. K.:

«Denique cum verbum enuntietur aliqua in eo syllaba necesse est summum illud vocis fastigium possideat, sed quæ potissimum sit ea monstrari non potest, nisi per temporum syllabarumve naturam, quæ proprie longitudinis est.»

A SCHOELL könyvében összegyűjtött és a hangsúlyra vonatkozó VARRO-féle idézetekből tehát az tűnik ki, hogy VARRO a

hangsúly qualitásának tárgyalásánál görög forrásokból merített, a latin nyelv specziális viszonyait nem figyelte meg, a hangsúly igazi mibenlétéről nem tudott magának fogalmat alkotni. A beszéd hangsúlyát a zenei hanggal hasonlítja össze, a mi által mondatainak értelme homályossá válik (p. 531. 23. K.). A hangot magát pedig testhez hasonlítja; ez vezette őt félre, hogy az altitudo jelentőségét fokozta, de a hang exspiratióját nem ismerte. Varro tehát a hangsúly qualitását illetőleg nem a latin nyelv hangsúlyáról, hanem csupán általában a hangsúly qualitásáról beszél, az általános elemeket pedig görög forrásokban vélte feltalálhatni. Ezért az ő szavai a latin hangsúly qualitására vonatkozólag bizonyító erővel nem bírnak.

Varro kortársa Nigidius Figulus, kinek grammatikai működéséről szól egy Gellius-féle adat: Noct. Att. XIII. 25.

«Voculatio qua poterit servari, si non sciemus in nominibus ut Valeri, utrum interrogandi an vocandi sint? Nam interrogandi secunda syllaba superiore tono est, quam prima, deinde novissima dejicitur. At in casu vocandi summo tono est prima, deinde gradatim descendunt. Sic quidem P. Nigidius præcipit; sed si quis nunc Valerium appellans in casu vocandi secundum id præceptum Nigidii acuerit primam, non aberit, quin rideatur.»

Vendryes (p. 24) «superiore tono, summo tono, dejicitur» kifejezésekből következtetve, mint tényt állítja oda, hogy P. Nigidius idejében a latin hangsúly zenei volt. Lindsay is fontosnak tartja eme helyet (Lat. Spr. 177).

Ha tüzetesebben olvassuk eme sorokat, mégis más véleményre fogunk térni. Itt a Valeri szónak a kérdő és felkiáltó mondatban való hangsúlyozásáról, kiemeléséről van szó; a 2. szótag igenis zeneileg magasabb hangon ejtetett ki, mint az 1. és 3.; de ez nem a rendes hangsúlyozási mód, hanem inkább csak magának a kérdésnek és felkiáltásnak tulajdonitandó. Nem a szó-, hanem a mondathangsúly játszott itt közre. — Nigidius adata tehát szintén nem bizonyítja a latin nyelv zenei hangsúlyát.

Cicero adatai már régebb idő óta gyanusak. De or. I. 61 261; III. 216; Brut. 91. 314 nem magára a beszéd hangsúlyára, hanem a szónoki hanghordozásra vonatkoznak. Vendryes (p. 25) már csak két helyet akar a zenei hangsúly bizo-

nyitékának tekinteni; Or. XVIII. 56, a mely szerinte «atteste l'existence d'un ton en latin». Azonban a kérdéses hely első mondata utal mindjárt arra, hogy Cicero itt is a szónoki hanghordozásról beszél: volet igitur, qui *eloquentiae* principatum petet et contenta voce atrociter dicere.... A tárgyalás további folyamán újra inkább a görög viszonyokat tartja szem előtt, hivatkozik Demosthenesre, Aischinesre, azoknak szónoki hangsúlyára. Majd így folytatja:

«Ipsa enim natura, quasi modularetur hominum orationem, in omni verbo posuit acutam vocem, nec una plus, nec a postrema syllaba citra tertiam.»

Nyilvánvaló, hogy Cic. itt saját megfigyelése alapján beszél a hangsúly helyéről, a melyet — Vendryes felfogása ellenére — mégsem becsülhetünk annyira, hogy Cicero önállóságát egyéb hangsúlykérdésekben is feltételezzük. Ellenkezőleg ad Attic. XII. 6. 2 intézett levele tanuskodik arról, mily hallatlan idegenkedéssel beszél Tyrio hangsúlyelméletéről, csodálattal kérdi «quid ex ista acuta et gravi refertur ad τέλος?».

A másik hely Orat. LI. 173.

«In versu quidem theatra tota exclamant, si fuit una syllaba brevior aut longior. Nec vero multitudo pedes novit, nec ullos numeros tenet; nec illud, quod offendit, aut cur aut in quo offendat, intellegit; et tamen omnium longitudinem et brevitatem in sonis, sicut acutarum graviumque vocum, judicium ipsa natura in auribus nostris collocavit.»

Vendryes (p. 26) már csak azért is fektet nagy súlyt e tudósításra, mert — úgymond — nem lehet feltételezni, hogy oly gondos szónok, mint Cicero, egyszerűen utánozta volna a görögök theoriáit. Vendryes ezen érvét a föntebbiek után nem fogjuk elfogadni. Azonkívül Immisch (Neue Jahrb. 1912. Bd. 33. Heft 1) hozott fel becses ellenvetéseket, melyek szerint itt is, mint más helyen, nem lehetetlen, hogy Cicero egyszerűen átvett valami görög színpadi történetet, a nélkül, hogy ennek a római életben való alapot tudott volna teremteni (v. ö. Leo: Charites. Berlin, 1911). Ha ez igaz, akkor Cicero összes hírei nem épen a legjobb színben tűnnek fel, és Pedersen egy hatalmas érve a zenei hangsúly mellett elesik (KZ. 38. 232). A nép tényleg exspiratorikus hangsúlyhoz lévén szokva, a Ci-

CERO által említett versbeli hibákat alig vehette észre, ABBOT (Class. Rew. II. 1907. p. 444) tehát azt hiszi, hogy e tiltakozásnak a műveltebbektől kellett kiindulnia, a többiek pedig ok nélkül tomboltak. E magyarázat problematikus volta természetesen azt ajánlja, hogy e történet valóságában egyáltalában ne higyjünk.

A mi az «acutarum graviumque vocum» és Or. XVIII. 56 «posuit acutam vocem» kifejezések értelmét illeti, azokban semmi mélyebb vonatkozást nem kereshetünk. Minthogy CICERO más helyen háromféle hangsúlyt említ, de csak az acutust magyarázza és példázza, valószínű, hogy acutus = «hangsúlyos», gravis = «hangsúlytalan».

CICERO tehát a latin hangsúly qualitásáról nem nyilatkozik, hírei a szónoki hanghordozásra vonatkoznak.

Végül meg kell emlékeznünk még QUINTILIANUS egy helyéről: Inst. or. XII. 10. 33 «accentus quoque cum rigore quodam tum similitudine ipsa minus suaves habemus, quia ultima syllaba nec acuta umquam excitatur, nec flexa circumducitur, sed in gravem vel duas graves cadit semper».

SOMMER (Hdb. 106) a rigor kifejezést a hangsúly exspiratorikus jellegére vonatkoztatja és ezen esetben kétségkívül fontos adatra bukkannánk. De ezen értelmezés csak akkor állhatná meg helyét, ha más megokolás következnék utána. A quia-val bevezetett mondat okát adja a rigor-nak, és ez az, hogy «ultima syllaba nec acuta umquam excitatur nec flexa circumducitur, sed in gravem, vel in duas graves cadit semper». A rigor oka tehát a latin hangsúly nagyobb kötöttsége a göröggel szemben. (Hasonlóan AHLBERG: Studia, p. 43.) A SOMMER-féle magyarázat ellen felhozhatjuk még azt is, hogy ezen időben (Kr. u. 2. sz.) a görög és latin hangsúly qualitása már nagyon közel állott egymáshoz, a görög hangsúly változása már a Kr. e. 1. században kezdődött, és most 250 évvel később már javában tartott. Másrészt a latin hangsúly exspiratorikus eleme, — mint feltételezik — nem lépett oly hatalmasan előtérbe, hogy QUINTILIANUS fönebbi kijelentését a SOMMER-féle értelemben tehette volna. A görög és latin hangsúly minőség dolgában ekkor kb. egy fokon állhatott.

Röviden összefoglalva a régebbi kor grammatikusainak

nyilatkozatait, mondhatjuk, hogy ezek nem olyan határozottak, hogy a latin nyelv zenei hangsúlya mellett tennének bizonyságot. E tudósítások egy része csak általános tudnivalókat tartalmaz a hangsúlyról. Ezek görög forrásból származnak; minthogy pedig a görög források a hangsúly általános elemeit is a görög nyelv alapján adják, ezen tudósítások csak a görög nyelvnek feleltek meg. Rómába is eljutottak, tanítók terjesztették, kik maguk görögök voltak, a latint nem ismerték jól. A tanítványok azonban nemcsak mint a görög nyelvre vonatkozókat fogták fel, hanem egyetemes érvényességet tulajdonítottak nekik, s mint ilyenek jelennek meg forrásainkban a nélkül, hogy a beszélt latin nyelvvel valami vonatkozásban lennének, a hangsúly minősége dolgában (VARRO).

A tudósítások másik része, nevezetesen CIC., QUINT., nem magára a közbeszéd hangsúlyára, hanem a szónoki hanghordozásra vonatkozik, még kevésbbé bír tehát bizonyító erővel. A régebbi kor grammatikusai tehát nem nyilatkoznak világosan és határozottan arról, hogy a latin szóhangsúly zenei, vagy erősségi volt-e.

A késői kor nagyrészt itélet nélkül vette át a régi forrásokat, a latin hangsúly zenei voltát állítja még a Kr. u. 3—4. században is. De van egy kis töredék, mely igaz késõn ugyan, de mégis exspiratorikus hangsúlyt vesz fel a latin számára. Ide sorolható DIOMEDES és POMPEJUS is. Utóbbinak fejtegetéseihez szeretnék egy megjegyzést fűzni. POMP. V. 126. 31. K.

«Quomodo invenimus accentum? Et hoc ipsum traditum est. Sunt plerique, qui naturaliter non habent acutas aures ad capiendos hos accentus et inducitur hac arte. Finge tibi quasi vocem clamantis ad longe aliquem positum. Ut puta, finge tibi aliquem illo loco contra stare et clama ad illum. Cum cœperis clamare naturalis ratio exigit, ut unam syllabam plus dicas a reliquis illius verbi; et quam videris plus sonare a ceteris, ipsa habet accentum.»

Fontos itt, hogy a szerző említi ama kérdést, miként lehet a hangsúlyt magát feltalálni, említi továbbá, hogy ezt már mások is tudták (traditum est), ő tehát azoktól tudja. De megjegyzi, hogy vannak, a kik természettől nem képesek meghallani a hangsúly minőségét. Ha itt a sorok között tudunk olvasni,

akkor azt következtethetjük ebből, hogy voltak már régebbi időben, talán már QUINTILIANUS korában is olyan emberek, a kik a latin nyelv exspiratorikus hangsúlyát észrevették és vitára keltek azokkal, a kik akár kényelemből, akár természeti fogyatkozásból egyszerűen csak kiírták a régi forrásokat. Ilyen ránk nem maradt, egy vagy több vitairatnak lehet az utóhangja, kivonata ezen POMPEJUS-féle idézet. Mert ő jó hallását követve azon párthoz csatlakozott, mely exspiratorikus hangsúlyt vett fel és azt mondta: plus sonat. Így indirekte halvány bizonyítékot vélünk kapni arról, hogy a latin exspiratorikus hangsúlyt nemcsak az V—VI. században, hanem talán már jóval előbb is észrevették.

II. Az ú. n. accentus circumflexus a latinban.

A római grammatikusok egy része felveszi az accentus circumflexust. Szabályaik: a circumflexus, mely «ex acuto et gravi constat», a következő helyeken fordul elő: 1. hosszú utolsóelőtti szótagon akkor, ha az utolsó rövid: *Rōmă, Cethēgŭs*. — 2. minden hosszú utolsó szótagon, tehát az egytagúakon: *spēs, dōs, rēs*, és többtagúakon akkor, ha a hosszú szótag után egy rövid eltünt: *illīc* (**illīce*), *tantōn'* (*tantōne*).

A kérdést LANGEN (Neue Jahrb. 79. 47) és SCHOELL (i. m. cap. IV.) behatóan tárgyalták és ama meggyőződésre jutottak, hogy eme szabályok egyszerűen rémlátások, melyeknek a beszélt latin nyelvhez semmi közük sincs. A latinisták nagy része e nézetet magáévá tette és a circumflexust a latinban elvetette (v. ö. BRUGMANN: Grundr. 1.[2] 975, LINDSAY: Lat. Spr. 150, SOMMER: Handb. 106, WALDE: IF. A. 18. 53, STOLZ [J. MÜLLER: Hdb. II. 2] 162). Még VENDRYES is, a ki máskülömben oly tapintatosan védi a latin grammatikusokat, elfogadja LANGEN eredményeit (v. ö. Recherches 30. s k. lk.).

De újabban AHLBERG szállott síkra (i. m. 40. s k. lk.) a circumflexus mellett és helyre akarta állítani a grammatikusok tekintélyét. Érvei nem győztek meg engem, ezért e helyen kívánom megtenni ellenvetéseimet.

VARRO említi a hangsúly különféle alakjait, de nagyon távol van attól, hogy egyetlen egy példát is említene, v. ö. p. 531.

10. K. E helyből egyáltalában az tűnik ki, hogy előtte nem a hangsúly maga, hanem annak elnevezése volt a fődolog. Elősorolja a görög, majd a latin neveket, de utalás magára a beszélt nyelvre nem fordul elő. Ezen kifejezés pedig: «verum ea nunc ab omnibus περισπωμένη græce vocatur, *apud nos* flexa, quoniam primo erecta rursus in gravem flectitur» nem azt jelenti, hogy nálunk meg is van a flexa, csak azt, hogy nálunk úgy nevezik; a quoniam-mal bevezetett mellékmondat tehát nem annyira a latin, mint főleg a görög elnevezést magyarázza. Jellemző, hogy VARRO nem adja a circumflexus szabályait sem.

Többször foglalkoztak CICERO egy helyével Orat. 58. «mira est enim quædam natura vocis, cujus quidem e tribus omnino sonis (inflexo, acuto, gravi) tanta sit et tam suavis varietas perfecta in cantibus . . . in quo illud etiam notandum mihi videtur studium persequendæ suavitatis in vocibus: ipsa enim natura, quasi modularetur hominum orationem: in omni verbo posuit acutam vocem, nec una plus nec a postrema syllaba ultra tertiam, quo magis naturam ducem ad aurium voluptatem sequatur industria.»

Az acutust pl. SCHOELL (i. m. 34. l.) eredeti értelmében fogja fel; de sokkal egyszerűbb a következő értelmezés: CICERO görög forrás után indulva háromféle hangsúlyt említ; a latinról csak a hangsúly helyéről van tájékozódva, tehát csak azt mondhatta: «maga a természet helyezett minden szóra egy-egy hangsúlyt». Ennek kifejezésére a gravis szó természetesen alkalmatlan volt; a circumflexus csak a hosszú szótagra illett volna, nem maradt hát más ismeretes terminus, mint az acutus, a mely nem jelentett egyebet, mint «hangsúlyos»-t. Ehhez nagyon jól illik QUINTILIANUS kifejezése I. 5. 29—31.

Van azonban egy hely, a melyből AHLBERG (Studien p. 42) a circumflexus létezését akarja kiolvasni. QUINTILIANUS Inst. or. XII. 10. 33, melyet már fönebb idéztem. A similitudo jelentené azt, hogy a latin hangsúly helyi kötöttségénél fogva hasonlóbb, egyformább a görögnél, a rigorról már megemlékeztünk. Tehát akkor e kifejezés «quia ultima syllaba nec acuta umquam excitatur nec flexa circumducitur» a hajtott hangsúlyt feltételezi a latinban is.

Nézzük azonban közelebbről eme mondatot: «accentus

quoque cum rigore quodam tum similitudine *ipsa* minus suaves habemus», ott van tehát a similitudo jelzője is «ipsa». Ezt pedig úgy értelmezzük: «önmagukban, lényegükben való hasonlóságuknál fogva kevésbbé kellemesek a latin hangsúlyok». Az egész mondat nem bizonyítja ugyan azt, hogy QUINTILIANUS világosan irt a hangsúlyról (v. ö. rigore quodam), de burkoltan enged következtetni arra, hogy QUINTILIANUS nem tudta megkülömböztetni a circumfl. és acut. hangsúlyt a latinban; és mi ezen nem is csodálkozunk.

Az említett grammatikusok tehát nem bizonyítják azt, hogy a latinban circumflexus létezett volna.

A késői kor természetesen már szabályokat is teremtett. Térjünk át ezekre a szabályokra, illetve azok érvényességére. AHLBERG összegyűjtötte ama szavakat, melyek számára a grammatikusok hajtott hangsúlyt vesznek fel. Ezek:

aes, dōs, flōs, fōns, līs, lūx, mōns, mōs, rēs, sōl, spēs.

Élesek ellenben: *ab, ars, arx, dux, et, est, far, fel, hic, mel, nec, nix, nōn* (!), *nox, nux, pars, pax, pix, que, quis.*

Nyelvtörténetileg következő módon bizonyítja ezen szabályok jogosultságát. A szavak egyik csoportjában a hosszú hangzó diphthongusból jött létre; a diphthongus második elemének eltünése után a hosszú vokális egyesítette volna magában a diphthongus eredeti hangsúlyát, s ez lett volna a circumflexus. Idevalók: *lūx* (**louc-*), *rēs* (**rēi̯-*), *spēs* (**sphēi̯-*). A másik csoportba azon egytagú szavak tartoznak, melyeknek nominativusa eredetileg kéttagú volt és csak synkope útján lett egytagúvá, pl. *aes* (**ai̯es-*), *dōs* (**dōti-*), *līs* (**liti-*), *fōns* (**fonti-*), *mōns* (**monti-*). A fejlődés ezen időpontjában (tum) a circumflexus használata ingadozott (vagabatur), míg végre analogia útján az összes egytagú szavak, ha hosszú vokálisuk volt, hajtott hangsúlyt nyertek. Így pl. **pāx*; de mivel *arx nox pix nux* éles hangsúlyúak voltak, az egyforma *-x* végzet miatt a **pāx* is éles hangsúlyt kapott: *páx*.

Nem nehéz felismerni, hogy AHLBERG itt az indogermán ősidők számára rekonstruált hangviszonyokat viszi át a latinra.

Az első csoportba nagyon külömböző szavak kerülnek egymás mellé, *lūx* (**louc-*), *rēs* (**rēi̯-*), *spēs* (**sphēi̯*); itt tehát a diphthongus második elemének elveszése okozta a hangsúly

alakjának változását. Időrend tekintetében eme szavak egyáltalában nem egyesíthetők, mert nagyon távol esnek egymástól. *rēs* mellett rekonstruálnak az indog. számára egy **rḗis*-féle alakot, a melyben a hosszú diphthongus második eleme eltűnt. Eme folyamat azonban nem történt a latin nyelv körén belül, hanem a rokon nyelvek tanusága szerint a közös ősnyelv idején, akkor léteztek egymás mellett **rḗi̯s* : **rēs*, és itt történt, hogy a hosszú diphthongus egy morájának elveszése a hangsúlyt megváltoztathatta. Kiemelendő azonban, hogy az indog. «éles» és «hajtott» hangsúly nem oly pontosan ismeretesek, hogy oly könnyen azonosíthatók lennének a latin grammatikusok hangsúlyaival. Az indog. hajtott hangsúly valószínűleg kétcsúcsú hangsúly volt, vagy általában emelkedett és csak a szótag végén gyöngült energia tekintetében, vagy pedig általában eső hangsúly volt, melynek energiája a csúcs mögött egy kicsit erősödött. Ilyen hangsúly könnyen azt a látszatot kelti, mintha két szótagot hallanánk; ennek következménye, hogy a vedikus metrikában ilyen szótagok tényleg két szótagot számítanak, ved. *gắm* mellett néha *gaam*<indog. **g^{u}ō-m̃*,<**g^{u}ṓu̯-m* (v. ö. Wackernagel: Altindische Gramm. I. 49). A latinban a *rēs*, *rēm* hosszú vokálisa nem részesült hasonló bánásmódban, nem tekintve azt, hogy hangtanilag nagyon jól vezethetők le idg. **rēs*, **rēm* alakokból. Nagyon bizonytalan *spēs* esete; tény az, hogy a rokon nyelvek miatt szükséges a **sphēi̯*-alak rekonstruálása; maga a latin azonban nem követeli ennek felvételét; már Enniusnál *-s* tövek is vannak, pl. nom. *spērēs* Ann. 119. 448. M., ilyen *-s* tő az óbolg. *spěchъ* is, továbbképezve, azonkívül *-s* tő *dēspērāre* (**-spēsāsi*). Ezen esetben a *spēs* hajtott hangsúlya nem magyarázható Ahlberg szerint.

Ezen jelenségek — mint látjuk — nem a latin nyelv külön életében mentek végbe, hanem indog. események. Hogy áll ellenben *lūx* (**louc-*) időrend tekintetében? Ez igenis külön latin nyelvi változás, melynek nyomai még történeti időben is láthatók a feliratok helyesírásában. A feliratok LUCIOS, LUCIOM (C. I. L. 30. 32) mellett LOUCILLA alakot mutatnak, és az *ou*-helyesírást még később is megtartották, a mikor ennek a kiejtésben már nyoma sem volt. Idő tekintetében tehát kb. 2500—3000 évnyi távolság van a *rēs* és *lūx* szóban végbement hangváltozás között.

De maga a két hangváltozás sem magyarázható lényegileg egy és ugyanazon módon. Mert a *rēs* szóban hosszú diphthongus veszítette el második elemét és ezért változott meg a hangsúly. Ellenben mi történt **louc-* > *lūc-* esetében? Előttünk ismeretlen okok folytán a diphthongusnak első eleme assimilálódott a másodikhoz és vele egy a fül által egységesnek hallott hangot képezett, a nélkül, hogy a quantitás megváltozott volna.

Végül AHLBERG sem tudhatja, hogy minden rövid diphthongus — vagy csak a *louc-* diphthongusa — az őslatinban hajtott hangsúlyt viselt. A mennyire eddig ismeretes, rövid diphthongus csak akkor kap hajtott hangsúlyt, ha contractio útján jött létre (*o* + *i* : Ἰσθμοῖ, *e* + *i* : πεῖ). (BRUGMANN-DELBRÜCK: Grundriss. I.[2] 948.)

Nagyon bizonytalan tehát, hogy egyrészt *rēs*, *spēs*, másrészt *lūx* tényleg hajtott hangsúlyt kapott a latinban. Nyelvtörténetileg — mint látjuk — ez nem igazolható.

Térjünk át az AHLBERG-féle második csoportra. *aes* (**ai̯es-*), *dōs* (**dōti-*), *līs* (**līti-*) etc. Itt tehát a synkope lenne oka a hajtott hangsúlynak. Már WALDE (IF. A. 18. 53) kiemelte, ha *mōns* hajtott hangsúlya onnan ered, hogy valamikor **montis* volt a nominativusa, akkor *árs* hangsúlya érthetetlen, mert ez is < **artis*. Ép így nincsen megmagyarázva *nóx*, mert ennek eredetibb nominativusa **noctis* (v. ö. litv. *naktìs*, óbolg. *noštь*).

AHLBERG szerint itt tehát az analogia lépett közbe, kétféle irányban: 1. eredményezte azt, hogy *rēs*, *lūx*, *aēs*, *dōs*, *mōns*, *flōs*, *mōs* stb. mintájára az összes hosszú egytagú szavak hajtott hangsúlyt vettek fel, 2. hogy az *arx*, *fax*, *nix*, *nux*, *pix* szavak *-x* végzete folytán *pāx*, hosszú *ā*-ja ellenére, éles hangsúlyt kapott.

Sokszor utaltak már arra, hogy első sorban hangtörténeti úton kell igyekeznünk a jelenségeket megmagyarázni, hogy az analogia hatását nem szabad túlbecsülnünk. Ha *pāx* hangsúlyának változására más éles szavak *-x* végzete volt hatással, akkor ennek nagyon is jellemzőnek kellett lennie, mert máskülömben az associatio nem mehetett volna végbe. De mit tudunk a beszélt nyelvben az efféle szavak *-x* végzetéről? A mindennapi nyelvben szóvégi *-x* gyakran egyszerűsödött, s a kiejtésben *-s* hanggal váltakozott. Innen van, hogy a kevésbbé művelt vésők

feliratoknál gyakran hallásuk után indulva a szóvégi *-x* és *-s* hangot összezavarták, pl. *conjus* (= conjux), *milex* (= miles) v. ö. Sommer: Hdb. § 314. 3. b. Az *-x* tehát e helyen nem volt olyan jellemző végzet, és ezért mi e helyen nem tartjuk helyesnek a *páx* «éles» hangsúlyának ily módon való magyarázatát.

Még nagyobb nehézséget okoz, hogy a cod. Bob. fragm. de acc. az éles hangsúlyú szavak közt szerepelteti a *nōn* partikulát is. Hiszen éppen ennél várhatnók a hajtott hangsúlyt, akár összevonás (**ne-oinom*), akár apokope (**nō-ne*) útján jött létre a szó.

Végül a harmadik csoportról Ahlberg ezt mondja: «Tertia denique species cetera verba complectitur, flos, mos, ros, sol, quorum etymologia nihil tale admittit aut incerta est (p. 44). Tehát maga beismeri, hogy a latin nyelv történetében a főnebbi szavak hajtott hangsúlyára semmi sem utal, csak egynehány grammatikus megbízhatatlan híre.

Látjuk, hogy Ahlberg kisérlete ellen az egytagú szavaknál is fontos ellenvetéseket lehet tenni. Ezekhez még hozzácsatoljuk Sommer nézetét (Handb. 106), mely szerint gyanús az, hogy a latin grammatikusok szóvégi hosszú vokálison csak hajtott hangsúlyt ismernek, holott görög forrásaik rámutatnak oly szavakra is, mint θεᾶ, a hol szóvégi hosszú szótag éles hangsúlylyal bír. Ez azt látszik bizonyítani, hogy egyes megfigyelések mégis csak arra utaltak, hogy hosszú szótagon csak egyfélye hangsúly van; minthogy pedig mégis a hajtott hangsúlyban látták a hosszú szótagok tulajdonképpeni hangsúlyát, saját itélőképességük alapján csinálták ezt a szabályt, mely alatt azonban éppen az ellenkezőjét kell érteni.

Ahlberg (p. 45) felsorolja ama eredetileg egynél többtagú szavakat, a melyek a grammatikusok tanusága szerint «hajtott» hangsúlyt viseltek.

a) *-c*, *-n* végű szavak, ha eredetileg *e* tűnt el a szó végéről, az utolsó szótagban hajtott hangsúlyt kaptak, pl. *illīc, istīc, istūc, illāc, Pyrrhīn', tantōn'; vidēn'.*

b) *-ās* végű szavak, a melyek eredeti alakja **-ātis*: *nostrās, vestrās, Arpinās, Menās* stb.

c) oly szavak, a hol a perf. sing. 3. személyében össze-

vonás mutatkozik: *fumāt* (< *fumāvit*) *opplēt* (< *opplēvit*), *audīt* (< *audīvit*).

d) nehány adverbium: *ergō, falsō* stb.

Mint előbb, úgy itt is kétségkívül svéd viszonyokból indult ki Ahlberg (v. ö. Ax. Kock: Die alt- u. neuschwedische Accentuierung, unter Berücksichtigung der anderen nord. Sprachen. Strassburg. Trübner, 1901).

A svédben van egy hangsúly, melyet Kock «kétcsúcsú fortis»-nak nevez, melynek lényege az, hogy a hangsúly legerősebb a vokális kezdetén, majd esik, hogy a vokális végén újra erősödjék (◡). Ez a hangsúly előfordulhat bármely szón, tekintet nélkül a szótagok számára. Neve «incidierte fortis». Ettől külömbözik ama hangsúly, melyet «geminierte fortis»-nak hívnak, a mely egytagú szavakon fordul elő. Ez is kétcsúcsú hangsúly, a mely a szótag elején legerősebb, majd gyöngül, és a szótag második részében újra erősödik; ezen erősödés azonban eredetileg külön szótagnak szólt, s csak miután ezen szótag eltűnt, átadta mintegy hangsúlyát az előbbi szótag hangsúlyának. Így egy szótag mintegy összefoglalta két szótag hangsúlyát. Ezen utóbbi hangsúly nagy szerepet játszik egyes svéd dialektusokban. A dalby-i dialektusban pl. akkor fordul elő, ha kéttagú szó végső vokálisa eltűnt: *bit* = irod. svéd *bita* «harapni». A gotlandi dialektusban hasonló a helyzet. De itt is kéttagú szavakról van szó. Az irodalmi svédben ez elég ritkán fordul elő: *fan* «ördög» (régen: *fanen*), és felkiáltó szavakban: *nå* «nun», *så* «so», *jo* «doch» etc. (v. ö. Kock: i. m. §§. 27. 41. 46—48).

A svéd és latin jelenség között fontos külömbség észlelhető. Először is a szótagok száma a latinban nem játszik szerepet, a svédben igen; viszont a vokálisok közt fellépő consonansok a svédben nem játszanak szerepet, csupán a latinban; csak intervokális *c, n, t, v* engedi meg a hangsúlyváltozást, s minthogy e consonansok közt nincsen semmi rokonság, az Ahlberg-féle szabály phonetikai alapja homályos. Másként alakulna a helyzet, ha csupán az összes nasalisok, vagy a spiransok, vagy más valami módon rokon hangok segítenék elő a hajtott hangsúly létrejövését. Rám a grammatikus szabályok azt a benyomást teszik, mintha éppen csupán egyes szavak kedvéért

keletkeztek volna, bővebb körültekintés nélkül. Az *illīc*, *illūc*-féle alakok mellett ugyanis *illĭc*, *istŭc* alakok is léteztek. Előbbiek locativusok voltak (**illīce*), utóbbiak a mutató névmásnak a *-ce* deiktikus partikulával erősített nominativusai. Noha e két csoport jelentése által is külömbözött, a grammatikusok — úgy látszik — szükségesnek tartották hangsúly által is megkülömböztetni.

A *Pyrrhīn'*, *tantōn* alakok csak ritkán fordultak elő, ezekről alig lehetett valakinek biztos tudomása. És feltűnő, hogy *vidēn'* a jambikus rövidülés törvényének sem tudott ellenállni, és mint *vidĕn'* is megjelenik.

A *b)* alatt említett szavakra, mint bizonyítékokra, mégsem lehet utalni. Kétséges ugyanis az, hogy itt egyáltalában latin hangtani változással van-e dolgunk (VENDRYES: i. m. 174. l.). Valószínűbb, hogy ezek csak dialektikusak. Plaut. Trin. 545 a *Campans* (= *Campas*) szót azért alkalmazza, hogy e vidék kiejtését utánozza. Nagyon jól illik e feltevéshez, hogy e synkope nagyrészt helyneveknél fordul elő; talán onnan is indult ki. A dialektusok hangsúlyáról azonban már maguk a grammatikusok sem tudhattak sokat, mert a Kr. u. 3—4. században már a pusztulásnak estek áldozatul. Én azt hiszem, hogy e szavak, aránylag szokatlan alakjuknál fogva, kerültek a grammatikus szabályok listájába.

A *d)* alatt említett szavak «hajtott» hangsúlya úgy magyarázható, hogy itt a mondathangsúly tévesztette meg a fület; kérdő mondatokban ugyanis megtörténhetik, hogy kérdőszavak, ha hosszú vokálisuk van, kétcsúcsú hangsúlyt viselhetnek, ném. *jã?* magy. *úgy?* De ilyen hangsúlynak semmi köze sincsen és *falsõ*, *ergõ* szavaknál sem volt az indog. «hajtott» hangsúlyhoz (v. ö. AHLBERG: Addenda et corrigenda).

Végül tárgyalja AHLBERG az utolsóelőtti szótag hajtott hangsúlyát általában (p. 47). De a szabályokat csak avval tudja támogatni, hogy mivel az előbbi két pontban tudományosan beigazoltnak tartja a grammatikusok szabályait, nem hiszi, hogy az utolsó pontban tévedtek volna. Mi ellenben, a kik nem vagyunk ezen a véleményen az első két pontnál sem, ezeket a szabályokat is görög utánzásoknak fogjuk tartani.

Tény az, hogy AHLBERG egy első tekintetre igen furcsa

helyet idéz nézetének megerősítésére: Terent. Phorm. 127: ego té cognatum dícam et tibi scribám dicam. Ehhez DONATUS: dicam, supra verbum, infra nomen est, *diverso accentu.* Ebből AHLBERG azt következteti, hogy DONATUS a szóhangsúlyt akarta megjelölni; hogy mit akart, azt most már nem tudjuk pontosan, de feltűnő, hogy nem mondja meg, miben áll a «diverso accentu». Én ezért azt hiszem, hogy DONATUS e kifejezéssel egyszerűen a versbeli ictusra utalt, mert ha a fönebbi sort (Ter. Phorm. 127) versben olvassuk, az első dicam első szótagjának hangsúlya összeesik a versbeli iktussal, a második dicam (= δίκην) ellenben a vers szempontjából hangsúlytalan. Ezért e DONATUS-féle helynek SCHOELL id. művében sem kellene helyet foglalni, mert nem vonatkozik a szóhangsúlyra (SCHOELL: i. m. LXX. d).

Látjuk tehát, hogy a circumflexust nem lehet a latinban igazolni. Ha valaki mindazonáltal nem hiszi, hogy a rómaiak e téren a görögöket utánozták volna, az kénytelen feltenni, hogy a latinban volt egy «hajtott» hangsúly, melyet azonban a grammatikusok nem figyeltek meg helyesen, hanem görög szabályokat adtak, s mi most már nem vagyunk ama helyzetben, hogy ezt felismerni képesek lennénk.

III. Hangsúly és quantitás a latinban.

VENDRYES (i. m. 99—103. l.) összefoglalja a latin hangsúly korszakait. A legrégibb időtől kezdve a Kr. e. II. századig exspiratorikus hangsúly járta a latinban, s ez a következő hat században zeneivé alakult át, hogy a román periodusban végre újra az exspiratorikus hangsúly jusson hatalmas túlsúlyra. Ennek bizonyítéka a latinban a vokálisok quantitásának megőrzése, a mi egyes rokon nyelvek tanúsága szerint tényleg ellenkezésben látszik lenni az exspiratorikus hangsúly természetével. Mégis a késői grammatikusok korában (Kr. u. IV—V. sz.) a latinban is találkozunk ama jelenséggel, hogy a vokálisok eredeti quantitásaikat már nem őrizték meg, hanem miként pl. az újgörögben, a hangsúlynak estek áldozatul; hangsúlyos vokálisok hosszúak, ha rövidek voltak, megnyúlnak, hangsúlytalan vokálisok rövidek, ha hosszúak voltak, megrövidülnek. A grammatikusok idéznek

példákat, intenek a rossz kiejtés elkerülésére; példák: *Cĕrĕs, pīcĕs, dĕōs*, a helyett: *Cĕrēs, pĭcēs, dĕōs.*

Már Ahlberg (Stud. p. 57) jelezte kételyét, mely szerint nem valószínű, hogy a hangsúly terén aránylag oly rövid idő alatt kétszer álljon be oly hatalmas változás. Mégis feltűnők e grammatikusok hírei, hogy pl. *lĕgĭs* (præs. sing. 2.) és *lĕgēs* (fut. sing. 2.) a kiejtésben minden külömbség nélkül hangzanak (Cledon. V. 19. 14. K.). Mit lehet tehát felhozni a késői keresztény korban beállott változás megmagyarázására? Valószínűleg külső hatás eredményét kell abban látnunk, hogy a vokálisok quantitása most egyszerre teljesen megváltozott. Italia és más tartományok akkor nagy népkeveredés színhelyei voltak. Északról jöttek a kelták, germánok, a kikben nem volt meg ama érzék, a melylyel a latin nép a vokálisok quantitását hosszabb időn keresztül aránylag jól megőrizte. A kelta és germán nyelvek ekkor kétségkívül exspiratorikus hangsúlylyal bírtak, ennek foka pedig a hangtani fejlődés tanúsága szerint sokkal erősebb kellett hogy legyen, mint a latiné. A görögben is már javában hatott az exspiratorikus hangsúly, oly erővel, hogy a vokálisok quantitása egészen új képet nyert. Mindazok, a kik ilyen idegen nemzethez tartoztak, akkor, ha latinul beszéltek, számos hibát ejtettek a vokálisok quantitásában, mert nem voltak hozzászokva ahhoz, hogy hangsúlytalan hosszú vokálist ejtsenek. Ezeket figyelembe véve, talán óvatosabban kell megitélnünk ama példákat, a hol állítólag az exspir. hangsúly okozta volna a hangzó megnyúlását. Különösen a grammatikusok példáiról nem kell hinnünk azt, hogy szabályos hangtani fejlődés útján jöttek létre. Mert idegenek szájából is sokat jegyezhettek fel, és ezt óvás, intés kedvéért említik csak; nem bizonyos az, hogy ezeket az alakokat akkoriban már általánosan ejtették. Maguknak a grammatikusoknak személyéről, nemzetiségéről is nagyon keveset tudunk, úgy hogy tanításaik sem egészen megbízhatóak. A quantitás iránti érzék csak később, midőn a népkeveredés Italiában és a provinciákban teljes lett, veszhetett ki, a miben kétségkívül a megerősödött exspir. hangsúly hatását fogjuk látni, de oly értelemben, hogy e változásnak okát az említett külső körülményekben fogjuk keresni. Ezáltal a változás sokkal természetesebbnek tűnik fel.

VENDRYES a klasszikus korbeli latin nyelv zenei hangsúlyát főképpen avval bizonyítja, hogy csakis úgy vagyunk képesek megérteni azt, hogy a vokálisok quantitásukat megőrizték. Az időmérték elve uralkodott tehát a latinban és ezen elv — szerinte — nem tett engedményeket egy másik, a hangsúly intensitásán alapuló elvnek (v. ö. 129. l.).

Eltekintve most az ú. n. jambikus rövidülés törvényétől, nézzük, nincsen-e másutt valahol nyoma annak, hogy a quantitás az intensitásnak engedett volna. Természetes, hogy ezt nem az irodalmi nyelvben fogjuk keresni, a hol a traditio szabta kiejtés hatalmasan lépett előtérbe, hanem a nép mindennapi nyelvében, a melyre ezen hagyományos, irodalmi kiejtés nem tudott oly egyetemes hatást gyakorolni. Érdekesek e tekintetben ama szavak, a melyeket a kelták a latinoktól kölcsönöztek. Ezeknek hangtana most többszöri pontos kutatás után bőven ismeretes. Legutolsó összefoglaló ismertetés: HOLGER PEDERSEN: Vergl. Gramm. der keltischen Sprachen. I. 189—242. 1908. Göttingen.*)

Eme kölcsönszavak hangtanából ugyanis az tűnik ki, hogy a vulgáris latinságban közvetlenül hangsúlyos szótag előtt álló hosszú vokális megrövidült. Itt azonban már a történeti, pænultimás hangsúly gyakorolja e hatást. Példák:

lat. *ā* hangsúlyos szótagban:

lat. *cāseus:* óir *cáise,* cymr. *caws,* ócorn. *cos,* óbret. *cos-mid*

közvetlenül hangsúlyos szótag előtt:

lat. *creātūra:* cymr. *creadur,* ócorn. *craadur,* bret. *krouadur.*

Utóbbi esetben lat. *ā* úgy jelenik meg, mint *ă*; pl.:

lat. *cărcer:* óir. *carcar,* cymr. *carchar,* újcorn. *karhar,* bret. *karc'harióu.*

lat. *ē* hangsúlyos szótagban:

lat. *cēra:* óir. *céir,* cymr. *cwyr,* ócorn. *coir,* bret. *koar*

közvetlenül hangsúlyos szótag előtt:

lat. *fēniculum:* ir. *fenél,* cymr. *ffenigl,* ócorn. *fenochl.*

Utóbbi példában lat. *ē* úgy van képviselve a keltában, mint *ĕ*; pl.:

lat. *cĕlla:* ir. *cell,* cymr. *cell.*

---

*) A kelta anyagot illetőleg PEDERSEN e művét követem e helyen.

lat. ī hangsúlyos szótagban:

lat. *vīnum:* óír *fín*, cymr. *gwìn*, ócorn. *guin*, bret. *gwin*

közvetlenül hangsúlyos szótag előtt:

lat. *spīritus:* *) óír *spirut* (a hol *i* a következő szótagbeli *u* hatása alatt jött létre a várható *e* helyett), cymr. *ysbryd*, ócorn. *spirit*, középcorn. *spyrys*, bret. *spered*.

Utóbbi példában lat. ī mint ĭ jelenik meg; pl.:

lat. *cingulum:* óír *cengal*

lat. *cista:* óbret. *cest* gl. fiscina

lat. *initium:* cymr. *ynyd*

lat. *piscis:* corn. *pysk*.

Az ū-ra példa nincs, ō is nagyon ritka ilyen helyzetben magában a latinban, sokkal ritkább, mint ā.

Tény az, hogy ezen kelta szavak mellett, melyekben a hangsúly előtti vokálisok úgy fejlődtek, mintha rövidek lettek volna, vannak olyanok is, a melyek ezen rövidülést nem mutatják. De ezeknek speczialis okuk lehet, talán a kölcsönzés módja (l. később a görög-latin kölcsönszavakat). Mivel azonban azon kelta szavakban, a melyek a latin hangsúly előtti hosszú vokálisok rövidüléséről tesznek tanúságot, a megfelelő kelta hangok épúgy jelennek meg, mint a hogyan máskor is számtalanszor láthatók, nincsen valódi alapunk annak feltevésére, hogy a rövidülés a kelta nyelvben magában következett volna be (v. ö. Pedersen: i. m. I. 204).

A mi e rövidülés kiinduló pontját illeti a latinban, azt lehetne gondolni, hogy oly szavakban kezdődött, a hol a hangsúly előtti hosszú szótag két hangsúly (fő- és mellék-) közé szorult, pl. *crèātūra*. Csakhogy evvel ellenkezik az a tény, hogy a rövidülés akkor is bekövetkezett, a mikor a megrövidült szótag a szó első szótagja volt, óír. *faigin:* lat. *vāgīna*, középir. *maten:* lat. *mā(tū)tīna* (haplologia). Itt tehát okvetetlenül csak a pænultimás hangsúly hatását kell a latin számára feltennünk.

Ilyesmi más, rokon nyelvekben is előfordul. Pischel (KZ. 34. 570) fedezte fel ama hangtörvényt, hogy hosszú vokális megrövidül h e t a prákritban akkor, ha a hangsúly az utolsó

*) A latin szónál itt olyan alakokból kell kiindulni, mint *spīritui*, *spīrituum*, a hol ī a hangsúlyos szótag elé került.

szótagon volt. Ha kétszótagú szóval van dolgunk, akkor ugyanazon eset áll elő, mint a latinban, t. i. hogy hosszú szótag megrövidül h e t hangsúlyos szótag előtt, pl. *iṇaṃ* = *ĕnád*, *jia* = *jīvá*, *luta* = **lūtá* stb. E rövidülés azonban itt sem következett be általánosan.

Be kell vallanunk, hogy a rövidülés terjedelmét a latinban sem ismerjük, de emlékeznünk kell arra, hogy kelták mindenfelé érintkeztek a rómaiakkal; ezen érintkezések idejéből következtetve a latin rövidülést már a Kr. előtti idők számára is feltehetjük. Minthogy pedig e rövidülés a pænultimás hangsúly hatásaként tűnik fel, ezt a præhistorikusnál gyengébbnek ugyan, de mégis az intensitás elvén alapuló hangsúlynak kell tartanunk a klasszikus korban is, mert másképpen e hatást nem gyakorolhatta volna.

Hangsúly és a vokálisok quantitása mindazonáltal függetlenebb viszonyban voltak egymással a latinban, mint más exspiratorikus hangsúlyú nyelvekben. Vendryes (p. 129—133) az északi germán és a cseh nyelvre hívja fel figyelmünket (v. ö. Kock: Der *i*-Umlaut u. der gemeinnord. Verlust der Endvocale. P. B. B. XIV. 53, Gauthiot et Vendryes: Notes sur l'accentuation du tchèque. Mém. Soc. Ling. XI. 331). Különösen érdekes a cseh, a hol a régi quantitás általában jól meg van őrizve. Idővel a szó kezdetén erősségi hangsúly fejlődött ki, a mely most hatást gyakorolt a quantitásbeli viszonyokra. Ha valamely szó kezdete ⏑ ⏑ volt, akkor mind a kettő viseli a hangsúlyt; ⏑ – kezdetű szóban a hosszú szótag első része szintén hangsúlyos; ⏑ ⏑ – kezdetnél a két rövid újra egységet képez; de ⏑ – ⏓ kezdetű szónál a hosszú szótag hangsúly nélkül marad, míg a szókezdő hangsúlyos rövid megnyúlik. A csehben tehát intensitás és hosszúság szoros kapcsolatban vannak egymással, de úgy, hogy az intensitás viszi a főszerepet. Ugyanilyen a helyzet az északi germánban.

Hogy vagyunk azonban a latinnal? Itt nem az intensitás viszi a főszerepet, mert a quantitás volt az irányadó tényező; ha ugyanis az utolsó előtti szótag rövid, akkor ez a hangsúly hatása alatt nem nyúlik meg, hanem a hangsúly előre lép egy szótaggal. Vendryes ezen ellentét megmagyarázására felveszi tehát azt, hogy a latin a klasszikus korban zenei hangsúlylyal bírt.

De nézzük csak, vajjon kénytelenek vagyunk-e okvetetlenül e feltevéshez fordulni. Tanulságosak e tekintetben a közép- és újind nyelvek, melyeknek hangsúlyviszonyait újabban többször tanulmányozták.*)

Az új-ind nyelveknek kétségkívül exspiratorikus hangsúlyuk van, mégis a következő szabályok uralkodnak:

α) Az erősségi hangsúly az utolsó előtti hosszú szótagra esik. Pl. tatsama**): *kírti* «hír»; gujarāti: *janői* «czérna»; hindī: *asűjhā* «láthatatlan»; bihārī: *choṭákka* «kicsiny»; marāṭhī: *gídha* «keselyű».

β) Ha az utolsó előtti szótag rövid, a hangsúly az előző szótagra lép vissza, ha az hosszú: pl. tatsama: *kírtana* «hír»; marāṭhī: *vắḷana* «hajlam»; *kắpaḍa* «ruha»; hindī: *bándhana* «kötés».

γ) Más esetben a hangsúly lehetőség szerint visszavonul a szó végétől. A tatsama dialektuscsoportban a szó végétől számított negyedik szótagra is léphet vissza, ha a szó végétől számított 2. és 3. szótag rövid. A tadbhava dialektuscsoportban a 4. szótagra való visszavonás csak akkor következik be, ha az utolsó három szótag rövid. Ha ellenben a végső szótag hosszú, a hangsúly csak az utolsó előtti szótagon állhat. Tatsama: *kúṭiľtā* (sanskr. *kuṭilatā*) «hamisság»; marāṭhī: *kár'vata* «fűrész»; bihārī: *pár'sata* «érintő, érintve»; hindī: *tin'kā* «szalma».

E hangsúlyozási rendszer már régi időre megy vissza, Jacobi már 2000 évesnek tartja; minthogy pedig a vedikus hangsúly egyrészt szabad hangsúly volt, szótaghoz nem volt kötve, másrészt az óind grammatikusok és a hangtani fejlődés tanúsága szerint zenei hangsúly volt, az átalakulásnál, miként a latinban, a quantitás vitte a főszerepet, de még nagyobb

---

*) A közép- és újind hangsúlyt illetőleg a következő munkák alapján állok: Pischel: Prakrit Grammatik. (Grundriss der indoar. Phil. I. 8.) Strassburg. Trübner, 1900. — Beames: A comparative grammar of the modern Aryan languages of India. London. 1872—9. — Grierson: On the Phonology of the Modern-Indo-Aryan Vernaculars. ZDMG. 49. 395. — Pischel: KZ. 34. 568, 35. 140, Jacobi: KZ. 35. 563, ZDMG. 47. 574.

**) Újind dialektusnevek. Ezekre itt nem terjeszkedhetem ki. V. ö. Pischel: Prakrit Gr. § 8.

mértékben, mint a latinban, mert nemcsak az utolsó előtti szótag, hanem a három utolsó szótag hosszúsága játszott közre.

Úgy gondolom tehát, nem kell okvetetlenül ama — már említett — VENDRYES-féle elmélethez fordulnunk, mely szerint a quantitás, mint vezető elv, tesz tanubizonyságot valamely nyelv zenei hangsúlya mellett; megelégszünk avval, hogy az intensitáson alapuló hangsúly és az időmérték harczában egyes nyelvekben az intensitás elve vezetett elejétől fogva, másokban ellenben a quantitásnak jutott főszerep és ezt hosszú időn keresztül meg is tartotta. Már a sanskritban is vannak nyomai az intensitás és quantitás közötti harcznak, az intensitás hatása feltűnőbb a középind és egészen világos az újind nyelvekben (v. ö. GRIERSON i. czikkét). A latinban szintén a quantitás elve uralkodott egy darabig, és ezt — mint említettem — csak külső hatás folytán veszítette el. Úgy képzeljük tehát, hogy a klasszikus korban is exspiratorikus hangsúlya volt a latinnak, csakhogy ennek foka gyengébb volt a késői, román periodus exspiratorikus hangsúlyánál.

IV. Az ú. n. hangzógyöngülés.

A latinra nézve jellemző, hogy hangsúlytalan szótagok magánhangzói nem tartották meg eredeti színezetüket, hanem változáson mentek keresztül. Ezt a változást «hangzógyöngülés»-nek nevezzük (Vocalschwächung). Azok, a kik e jelenséggel, mint phonetikai ténynyel is, foglalkoztak, legnagyobbrészt az erősségi hangsúly hatását látták benne. Értendők itt elsősorban ama szótagok vokálisai, a melyek közvetlenül a szó első szótagja után következnek. Minden jel ugyanis arra mutat, hogy történetelőtti időben, de még a történeti idő kezdetén is ezen első szótag viselte a hangsúlyt. Egy ilyen jellel, a «hangzógyöngülés»-sel foglalkozunk jelenleg is.

VENDRYES, a ki i. m. 286—315. l. foglalkozik e hangzógyöngüléssel, másképen igyekezett e változás okát megállapítani. Főleg chronologiai megfontolás késztette őt erre. A feliratok tanusága szerint legelőször az *a* hang változott meg nem hangsúlyos szótagban, míg a többi vokálisok, nevezetesen *e*, később is megtartották még eredeti színezetüket. De mivel VENDRYES —

más, itt nem részletezhető okok miatt — felteszi azt, hogy a szókezdő, történetelőtti hangsúly még jóval a történelmi latinság kezdete előtt eltűnt, nem képzelhető el, hogy a javarészt történeti időben végbemenő hangzógyöngülés e hangsúlylyal összefüggésben legyen. Elvileg tehát más okokra kell visszavezetni; a hangsúlylyal csak másodlagosan lépett vonatkozásba és ily módon sokkal hosszabb ideig tartott, mintsem várhatnók. Ennek oka az analogia és más phonetikai jelenségek.

Ha statisztikailag összeállítjuk a hangzógyöngüléseket, akkor könnyű áttekinteni, hogy a latinban a nem hangsúlyos szótagok vokálisai az *i* és *u* hangzó irányában «gyöngültek», tehát zártabbakká lettek. A «hangzógyöngülés» itt tehát a nem hangsúlyos magánhangzóknak az *i*, *u* felé való közeledését jelenti. Gutturálisok (*c*, *g*), dentálisok (*t*, *d*) és *n* előtt általában az *i* felé való gyöngülés, labialisok (*p*, *b*), *m* és *f* előtt pedig az *u* felé való gyöngülés észlelhető. Különösen feltűnő a változás *l* előtt; ha maga *l* velaris színezetű volt (consonansok és sötét vokálisok előtt és a szó végén), az *u* felé való gyöngülés, ha *l* palatalis volt (palatalis vokálisok előtt), az *i* felé való gyöngülés következett be, pl. *famulus* : *familia*, *Siculus* : *Sicilia*. A labialisoknál a labialisokat követő vokális is játszott szerepet: *mancupum*, de *mancipium*; *surrupuit*, de *surripitur*. A gutturálisok és dentálisok előtt azonban csak az *i* felé való gyöngülés látható még akkor is, ha a következő szótagban *u* vokális van, *statuo* : *constituo*, *ago* : *prodigus*, *datus* : *abditus*, *porticus* (**pr̥toqos*), *īlicō* (**in-stlocō*).

Így részletezvén VENDRYES a tényeket, előtérbe helyezi ama kérdést, miért van az, hogy a nyilt vokálisok kisebb intensitás mellett megváltoznak, zártakká alakulnak, mi hatással van tehát a kisebb intensitás a nyilt vokálisok színezetére, talán valami összefüggés létezik a kisebb intensitás és a zárt kiejtés között? A kérdés annál bonyolultabb, mivel más nyelvekben, pl. az óírben, ennek ellenkezője is megtörténhetett, hogy t. i. zárt vokálisok *a* felé fejlődtek. Az esetben tehát, ha a latin hangzógyöngülésnél a nem hangsúlyos vokálisok zárulását (fermeture) vesszük főleg tekintetbe, ha «hangzógyöngülés» alatt a nem hangsúlyos vokálisok zárt alakulását értjük, akkor az óírt tekintetbe véve, tényleg el kell tekintenünk a hangsúlytól, mert

eleve sem valószínű, hogy egy és ugyanazon hangsúly más és más változást idézzen elő. VENDRYES ezért felteszi azt, hogy a latin, nem hangsúlyos vokálisok gyöngülése nem a hangsúlytól függ, hanem, hogy e hangok kiejtése a századok folyamán hátulról-előre tolódik, oly módon, hogy a hangrendszer tengelye a szájüreg első részéhez közeledett (i. m. 297. l.). Ehhez nagyon jól illenék az *ü* (*oe*)-féle hang fejlődése (nem hangsúlyos szótagban, labialisok előtt), mert ennek története azt mutatja, hogy régebb időben az *u* hang felé közeledett, s ezért a feliratokon *u* betűvel jelölik a vésők, újabb időben azonban az *i* színezet léphetett előtérbe, mert a feliratokon a régi *u* helyett *i* jelenik meg, ezért archaismusnak tekintik ezen írásmódot, mint *aurufex, maxumus*, szemben avval, hogy *aurifex, maximus* (v. ö. SOMMER: Handb. 117). VENDRYES tehát a latin hangzógyöngülést ú. n. «spontán» hangváltozásnak tekinti.

Nézzük azonban még egyszer a latin viszonyokat, tekintettel más, rokon nyelvekre, a hol szintén ú. n. «hangzógyöngülés» következett be, ilyenek az örmény, a kelta és germán nyelvek. Ezeknek még azon közös jellemvonásuk is van, hogy hangalak tekintetében nagyon is eltávolodtak ama ősnyelvtől, melyet megközelítő pontossággal reconstruálhatunk (v. ö. az örményt illetőleg MEILLET: Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique p. 35). Ha meggondoljuk, hogy a modern örmény, kelta és germán nyelvekről biztosan tudjuk, hogy exspiratorikus hangsúlyuk van, s hogy éppen ezen exspir. hangsúly okozta hangalakjuknak akkora változását, eleve is célszerűnek fog feltűnni, ha az említett nyelvek régebbi periodusában mutatkozó «hangzógyöngülés» és maguk a nyelvek hangsúlya között bizonyos összefüggést keresünk, és e kettőt ok és okozati viszonyba hozzuk oly módon, hogy a «hangzógyöngülés» a hangsúly hatásaként tűnjék fel.

Nézzük az óír viszonyokat.*)

Az óírben minden consonansnak háromféle színezete lehe-

---

*) THURNEYSEN: Handbuch des Altirischen. Heidelberg, 1910. 57. s k., 92. s k. lk. — PEDERSEN: Vgl. Gramm. der keltischen Sprachen. Göttingen, 1910. 265. s k. lk. — BRUGMANN-DELBRÜCK: Grundriss stb. I.[2] 233. s k. lk.

tett, *i*-, *u*-, *a*-színezete. Palatalis vokálisok előtt az *i*-, *a*- *o*-vokálisok előtt az *a*-, végül *u*-vokálisok előtt az *u*-színezet volt a szabályos. A consonansok azután megtartották általában e hangtörvénynek megfelelő színezetüket még akkor is, ha az eredetileg utánuk következő vokális megváltozott, vagy eltűnt. A consonansok eme színezetét fel lehet ismerni ama hatásról, a melyet különösen az előttük levő vokálisokra gyakoroltak, a mi a nevek ragozásában nagyon fontos. Említendő azonban, hogy vannak az óírben oly consonansok is, a melyekről nem lehet azt mondani, hogy valamely vokális hatása alatt állottak volna; ilyenek nevezetesen a szóvégi consonansok, melyeknek általában sötét (*a*-) színük van, a miért eme sötét színt az óír consonansok alapszínének tekintik. Ha továbbá valamely consonans-csoport *e*-, *i*-vokálisok előtt állott, csak az utolsó consonans nyert palatalis színt, a többiek megtartották a consonansok normális *a*-színét.*)

A nem hangsúlyos vokálisok gyöngülésére vonatkozó törvényeket a keltologusok külömböző módon alkotják meg. Thurneysen (Hdb. 6, 97. s k. lk.) általános törvényt nem ad, hanem részletezi az egyes eseteket, mely szerint palatalis consonans mellett (előtt) az óír hangsúlytalan vokálisok *i* felé, sötét -cons. mellett (előtt) *a* felé, *u*-consonansok előtt általában *u* felé gyöngültek. — Holger Pedersen (Vgl. Kelt. Gr. I. § 171) ellenben az *a* felé való gyöngülést tartja szabályosnak, melyet csak a conson. *i*-, *u*-színezete zavarhatott meg. A törvénynek ily módon való megalkotása jól illik ama már említett tényhez, hogy oly consonansoknál, a melyeknél vokális hatását nem lehet felismerni, az *a*-szín az uralkodó, s hogy palatalisok elé kerülő consonanscsoportnak csak az utolsó tagja van kitéve a palat. vokális hatásának. Ily módon elvileg fel lehet tételezni azt, hogy az óír consonansok *i*- *u*-infectiója előtt valamennyiöket *a*-színezettel ejtették az óírben és ily irányban is módosították volna az előttük levő hangsúlytalan vokálisokat, ha ezt az időközben fellépett *i*-, *u*-infectió nem gátolta volna. Látjuk tehát, hogy az óír hangzógyöngülés lényegesen külömbözik a latintól,

*) Példák közlésétől helyszűke miatt el kell tekintenem, l. az id. műveket.

akkor, ha azt vizsgáljuk, milyen irányban változott meg a vokális színezete.

Az óirben azonban nemcsak hangsúlytalan, hanem hangsúlyos vokálisok is változtak meg az őket környező consonans hatása alatt (v. ö. THURNEYSEN: Hdb. §§ 69—79). Így régi *a* megváltoztathatta színezetét *u*-színű consonans előtt, különösen labialisok, gutturalisok és *l* után, pl. *for· cun: for· cain* lat. *canere*; *ro· lomur: ro· laumur*. Látjuk, itt a hangsúlyos szótagban, a vokális előtt és után következő cons. hatása alatt változott meg a vokális színe; felemlítendő azonban, hogy még így is, aránylag sokkal ritkábban következett be a hangzóváltozás, mint hangsúlytalan szótagokban, hogy itt tehát a hangváltozás csak esetleges, míg hangsúlytalan szótagokban általános érvénynyel bír.

A latinban is van rá eset, hogy valamely szóban az első szótag vokálisa (mely valamikor minden esetben hangsúlyos volt), a rákövetkező cons. hatása alatt megváltozott. Az esetek azonban kis terjedelemre szorítkoznak (SOMMER: Hdb. 71—93. l.), a hatást nem minden cons. gyakorolta, a mihez járul, hogy vannak esetek, a melyek az eddig felállított hangtörvényeknek ellentmondanak. Pl. *m* nem változtatja meg minden esetben az előtte levő *o* színét: *domus, dominus, domāre*, holott: *umerus* (**omesos*), *numerus, nummus: νόμος, νόμιμος*. Szembeötlő, hogy míg *a* hangsúlytalan helyzetben mindig «gyöngült», hangsúlyos helyzetben még az *u*-színű labialisok előtt is változatlan maradt.

Ezen tények megállapítása után megkiséreljük a hangzógyöngülést phonetikailag megmagyarázni. A kelta nyelvek hangsúlya exspiratorikus volt. És ha nem is bizonyos, hogy az összes kelta nyelvek valamikor az első szótagon viselték hangsúlyukat (v. ö. PEDERSEN: Vgl. Kelt. Gramm. I. 256), bizonyos ez az óirről. Az óir szavak első szótagja sokkal nagyobb intensitással ejtetett ki, mint a többi, a vokális sokkal határozottabb színezetű volt, sokkal inkább tudott ellentállni a környezet hatásának. Említettem, hogy itt a hangsúlyos szótagok vokálisai a környező consonans hatásának csak esetlegesen voltak kitéve. A hangsúlytalan szótagok azonban a szókezdő, erősen exspiratorikus hangsúly miatt természetszerűen kisebb intensitással

hangzottak, a kiejtésükre szánt energia kisebb volt, a vokálisok tehát könnyebben voltak kitéve a környező consonansok hatásának. Minthogy pedig az óir cons. normális színe — a mennyire ezt meg lehet állapítani — az *a*-szín volt, csatlakozhatunk az óir hangzógyöngülési törvénynek PEDERSEN-féle formulájához, mely szerint hangsúlytalan vokálisok általában *a* felé változtak, most hozzátehetjük: az őket környező nevezetesen a következő consonansok regressiv hatása által. A hangsúlytalan consonansok artikuláczíója mintegy anticzipálódott már a megelőző vokális artikuláczíójánál, a mennyire ezt éppen a vokális artikulácziója megengedte; hogy ezen jelenség hangsúlytalan szótagokban pedig oly egyetemesen lépett fel, ennek okául éppen a hangsúlytalan vokálisok kisebb ellenálló erejét tartjuk, mert ezek a hangsúlyos szótag nagyon intensiv hangsúlyának a hatása alatt természetes depressióban voltak, könnyebben engedtek a környezet hatásának. A mennyiben pedig a consonansok viszont az őket követő *i*-, *u*-féle vokálisok hatása alatt *i*, *u* színt nyertek, regressiv módon nem az *a*-, hanem az *i*-, *u*-szín felé módosították a megelőző, hangsúlytalan vokálisok színezetét.

Mi történt a latinban? Hangsúlytalan vokálisok, ha nem a szó végén állottak, *i* és *u* felé változtatták színüket, *u* felé nevezetesen a határozottan *u*-színű labiálisok és veláris *l* előtt. Hangsúlyos szótagban a hatás nem általános, *p* és *b* ilyenkor egészen neutrálisok, csupán *m* okoz változást. Itt is feltehetjük tehát azt, hogy a latinban is az egykori szókezdő, erősen exspiratorikus hangsúly védte meg a vokális színét, míg a hangsúlyos szótag után következő vokálisok kisebb intensitásuk, gyengébb életerejük miatt voltak kénytelenek meghátrálni a labiálisok működése elől. Tényleg egy az *u*-hoz igen közel álló *ü* (*oe*, *ö*) hanggá fejlődtek. Később itt a világosabb színezet is járta, a szókezdő szótag palatalis vokálisának hatása alatt. A mikor ugyanis a szókezdő (initialis), exspirator. hangsúly már eltűnt, az utánuk következő szótagok már nem voltak oly nagy depressióban, erősebbek lettek a consonansokkal szemben is és könnyen igazodhattak az előttük levő vokális színéhez, a miben azonban már nem az exspiratio erősségének hatását szabad látnunk. Oly esetekben, midőn az *ü* szótag előtti hangzó sötét volt, és az *ü* vokális színe mégis világosabb lett, az előbbi

csoport analogiájának hatását kell látnunk, a hol t. i. az *ü* előtti szótag vokálisa palatalis volt.

A labiális hangokon kívül szemmellátható a hatás *l* előtt. Az *l* timbre-je oly erős volt, hogy a hangsúlyos vokális sem tudta vele szemben helyét változatlanul megállni, annál nehezebb volt tehát a nem hangsúlyos vokális helyzete.

r általában *e* színt mutat; ezt — úgy hiszem — avval is támogathatjuk, hogy az itáliaiban, vagy a latinban újonnan keletkezett *r̥ e* vokálist fejlesztett, pl. gör. τρίς : lat. **tris* > **tr̥s* > **ters* > *terr* (PLAUT.) > *ter*. *r* eme *e* színe tehát könnyen gyakorolhatott befolyást arra, hogy hangsúlytalan vokálisok eredeti színüket feláldozzák, másrészt pedig *r* megakadályozta, hogy *a*, *e*, *o* nyilt szótagban *i*-vé fejlődjenek.

n előtt általában *i* felé való gyöngülést látunk; *n* világos színét szintén avval lehet támogatni, hogy ital. vagy lat *n̥* > *en* lett, ha *n̥* + *l* hasonult *e*- vagy *i*-színezetet mutat: *columella* (**columno lā*), *sigillum* (**signo-lom*). Ilyen esetek után, a hol a consonansoknak hangsúlytalan helyzetben való hatása a vokálisokra világosan kitűnik, nem alaptalan ama feltevés, hogy ama körülménynek, mely szerint gutturális és dentális előtt hangsúlytalan vokálisok *i* felé gyöngültek, szintén ezen consonansok *i*-színezete volt. Részletes bizonyítási anyag nem áll rendelkezésünkre, de egyrészt az analogia kényszerít ezen feltevésre, másrészt meg kell említeni, hogy az ú. n. latin gutturálisokban két csoport: a palatálisok és velárisok csoportja összeesett és hogy az előbbiek *i*-szinű consonansok voltak. Ha tehát ezek regressiv hatása folytán a hangsúlytalan vokálisok -*i* felé gyöngültek, ez hathatott a velárisok előtti vokálisok színére is.

Egy nehézség van, t. i. az, hogy nyilt és zárt szótagok között némi külömbség uralkodik a vokálisok színében. Ez azonban lehet kölcsönös kiegyenlítődés eredménye, pl. *acceptus*: *p* sötét, *t* világos, ennek eredménye *e*; mikor pedig megvolt: *accēpi* : *acceptus*, ennek mintájára alakulhatott: *confēci* : *confectus*. Az óírben is van ilyen kiegyenlítődés. A mikor pedig ily typusok már kialakultak, egészen másodlagosan tűnhetett fel irányadónak a szótag nyilt vagy zárt volta. Ennek a folyamatnak a kifejlődését természetesen már nem tudjuk kimutatni.

Oly esetekben, ha gyöngülendő vokális más vokális előtt

állott, természetesen nem volt kitéve a consonansok hatásának. Itten az analogia, mely e téren nagyon sokat tett akkor, mikor a szókezdő exspiratorikus hangsúly már eltűnt, lépett közbe.

Végeredményben összefoglalva a latin «hangzógyöngülést», ezt is úgy magyarázhatjuk, mint az óírt, hogy t. i. itt is létezett a történetelőtti, de még a történeti latinságban, annak kezdetén is egy erős exspiratorikus hangsúly, a mely a szó első szótagjára esett; a hangsúlyos vokális ily módon nagyobb energiával hangzott, határozott színt kapott, melyet a consonansok ellenében is képes volt legtöbbször megőrizni. Nem úgy azonban a hangsúlytalan szótagokban; a hol az intensitás kisebb volt, a hang ellenálló ereje is kisebb lehetett és a környezet hatásának könnyebben engedhetett. Minthogy pedig a latin consonansok egy részéről egészen bizonyos, hogy hatással voltak timbrejükkel az előző vokális színere, valószínű ez ama második részére is, a melyről ezt közvetetlenül nem bizonyíthatjuk be.

Ily módon a hangsúly intensitása és a «hangzógyöngülés» között szerves összefüggést veltünk létesíthetni. Egyszersmind általánosabb szempontot is nyertünk a hangzógyöngülés megitélésére azáltal, hogy nem a vokális színének változási irányát (*i*, *u*, *a*), hanem magát a változást tekintjük főképen, és ezt egy másik tényezőtől, a consonansoknak regressiv hatásától tettük függővé.

Ily módon éles ellentét is keletkezett egyrészt a zenei, másrészt az erősségi hangsúlyú nyelvek között. Elég fontos előbbiek között a görög és a litván. Zenei hangsúlyú nyelvekben a hangsúlyozás lényege — mint tudjuk — a hang magasságán, nem erősségén alapul, az egyes szótagok intensitása aránylag sokkal egyenletesebb, a vokálisok határozottabb színnel bírnak, ellentállóbbak ennek megtartásában, még a consonansokkal szemben is. A görögben határozottan csak *ρ*-ról mutatható ki, hogy *a*-színezete volt, és hogy ez hatott a vokálisok színére. De ez is csak szórványos, a hangsúlylyal pedig nincs összefüggésben (v. ö. BRUGMANN: Griech. Gramm. 1900. 67. l.). A litvánról sem jegyeznek fel ilyesmit az illető grammatikák (KURSCHAT, WIEDEMANN).

Visszatérve a latin és óír viszonyokra, meg kell említenünk, hogy a hangsúlytalan vokálisok azért nem folytak össze

színtelenül egy nyelvben sem. A latin és óír orthographia világosan megkülömbözteti a hangsúlytalan vokálisok színét, a román nyelvek fejlődése is tanuságot tesz róla. Csak az óír periodus végén, de különösen a középírben olyannyira elhatalmasodott a hangsúly, hogy a nem hangsúlyos vokálisok valamennyien ə-re redukálódtak. Itt tehát a consonansok vették át a vokálisok timbre-jét és mai napig is megtartották azt (v. ö. HOLGER PEDERSEN: Aspirationen i Irsk. 9. l.). Az ír hangsúlyt, ennek fokát tehát sokkal erősebbnek kell képzelnünk, mint a latinét.

Minthogy a PLAUTUS-féle versmérték tanusága szerint a szókezdő hangsúly részben még létezett, ugyanakkor a hangzógyöngülések nagy része azonban már végbement, a hangzógyöngülést egy erős, exspiratorikus hangsúly hatásának tartjuk, a mely hangsúly a szó első szótagján foglalt helyet a történetelőtti és a történeti latinság kezdetén.

Megállapítva most a latin hangsúly korszakait — VENDRYES-val ellentétben — mondhatjuk: A præhistorikus latinságban a szó kezdetén erősen exspiratorikus hangsúly uralkodott, a melynek végső nyomai PLAUTUS ideje után tűnnek el. E mellett kifejlődött még a történeti latinság kezdete előtt az ú. n. pænultimás hangsúly, de ez is exspiratorikus jellegű volt, csakhogy gyengébb fokú az előbbinél. Ezen hangsúly járta az egész klaszszikus periodusban, átterjedt a keresztény időkre is, míg kb. a VI. században, valószínűleg külső befolyás útján, újra hatalmas túlsúlyra emelkedett és a vokálisok quantitását elpusztította.

A hangzógyöngülés egyik részletére szeretnék még kiterjeszkedni.

Habár az esetek nagy többségében hangsúlytalan *a* nyilt szótagban mint *i* jelenik meg, nagy számban találunk olyan szavakat, a melyeket a latinok a görögöktől átvettek, s a melyek hangsúlytalan szótagban is *a* vokálist mutatnak. VENDRYES i. m. 289. lapján találhatók e szavak.*) Tekintve, hogy ezen

---

*) *abacus, alabaster, balanus, barathrum, barbarus, būbalus, caballus, caccabus, calamus, calathus, cammarus, cannaba, cannabis, cantharus, capparis, carbasus, catapulta, cithara, colaphus, cymbalum, daedalos, diabathrum, gausape, hilarus, labarum, lapathus, malache, malacisso, margarita, nectar, onager, panacēa, patagium, pelagus, petasio, petasus, platanus, salaco, stomachus, supparum, thalamus.*

szavak nagy részénél az első szótagban is *a* jelenik meg, a második szótag *a* hangját asszimiláczió hatásának tulajdonítja. Támogatni látszik eme magyarázatot eredeti latin szavaknak a sora, a hol az első és második szótagban egyaránt *a* található. Ily latin szavak: *abagio, abamita, abavus, adagium, alacer, alapa, anat-* (nom. *anas*), *assaratum, atavus, baccar, caesaries, calamitas, farfarus, salaputtium, talatrum*. Nagyon valószínűtlen azonban, hogy e latin szavaknál asszimiláczió játszott volna közre. Egy részük összetétel, s miként az igéknél, úgy a főneveknél is a simplex hangalakja gyakorolhatott befolyást a compositumra, így *ab-agio*,*) *ab-amita, ab-avus, ad-agium*,*) *at-avus*. Másoknál bizonyos, hogy az első és második szótag közt levő *l* hátráltatta a «gyöngülést»: *alapa, alacer, calamus, calamitas, salaputtium, talatrum* (*talitrum* csak dialektikus alak); éppúgy *e* hang sem «gyöngült» *l* után: *celeber, elementum, pelecanus* stb. *Farfarus* esetében a reduplikáczió működött közre, éppúgy mint *barbarus* esetében. *assaratum* második *a*-jának quantitását nem ismerjük. *caesaries* pedig népetymologia útján szenvedett behatást *Caesar* részéről (*Caesar* valószínűleg nem indg. szó). Marad tehát csak *anas, anatis*, melynek számára KÖRTING (2. kiad. 624) a román nyelvek alapján **anātis* alakot rekonstruál a vulgáris latinságban. Akkor az asszimiláczió felvétele szükségtelen a fent említett latin szavaknál. Másrészt vannak olyan görög-latin kölcsönszavak, a melyekben a gyöngülés bekövetkezett akkor is, ha az első és második szótagban volt *a*, pl. *camera, canistrum, patina, phalera, spatula*.

Másként fogjuk tehát a fenti görög-latin kölcsönszavak elmaradt hangzógyöngülését megitélni. Ezek ugyanis oly szavak, a melyek csupán ú. n. átvett szavaknak tekintendők, melyeket egy-egy író, vagy költő pillanatnyi szükséglet folytán vett át a görögből, melyek irodalmi téren tovább is terjedtek; ily szavak vagy sohasem kerültek a nép közé, csupán a műveltek használták és szándékosan görögös alakjukat ejtették, vagy ha a nép el is tanulta, csupán ezen tudákos alakban sajátította el. Ezen szavak tehát nem valódi kölcsönszavak és ezért nem is voltak alávetve a latin hangtörvényeknek, nincs szükség arra,

*) A rokon alakok: *ajo, axare* (**ag-s*) lehettek azonkívül befolyással.

hogy valami hangtani magyarázattal mentsük alakjukat. Erről könnyen meggyőződhetünk, ha egyeseket közelebbről tekintünk:

abacus (= ἄβαξ) Persiusnál fordul elő I. 132.
alabaster (= ἀλάβαστρος) Cic. ap. Non. 545. 13.
barathrum (= βάραθρον) Plaut. Bacch. 149. Lucr. III. 964.
caccabus (= κάκκαβος) Publ. Syr. ap. Petr. 55. Stat. Silv. IV. 9. 45.
cammarus (= κάμμαρος) Varro R. R. III. 11. 3.
cannaba (= κάνναβος) Suet. Ner. 27.
cantharus (= κάνθαρος) Plaut. Bacch. 69.
capparis (= κάππαρις) Plaut. Curc. 90.
carbasum (= κάρπασος) már Enn. Ann. 560, ily irodalmi alakjában terjedt tovább e szó, pl. Verg. Aen. III. 357.
cymbalum: Lucr. II. 618.
gausape (= γαυσάπης) Lucil. Sat. XX. 1, Hor. Sat. II. 8, 10.
lapathus (= λάπαθος) Lucil. M. 1. Horat. Sat. II. 429 etc.
malache (= μαλαχή) Varro L. L. V. 106.
malacisso (= μαλακίζω) Plaut. Bacch. 73.
malacus (= μαλακός) Næv. Trag. 43.
margarīta (= μαργαρίτης) Cic. Verr. IV. 1. 1.
panacēa (= πανάκεια) Verg. Aen. XII. 419.
patagium (= πατάγειον) Næv. Trag. 43.
petasio, *petasus* (= πέτασος) már Plautusnál.
platanus (= πλάτανος) Cic. De or. I. 7. 28. Verg. Georg. II. 70.
salaco (= σαλάκων) Cic. Fam. VII. 24. 2.
stomachus (= στόμαχος) Plaut. Asin. 423. Lucr. IV. 630.
thalamus (= θάλαμος) Catul. LXI. 188.

Látjuk, egyes szavak már régen fordulnak elő, mégsem vetették magukat alá a hangtörvényeknek, mert éppen csak átvett szavak voltak, csak az irodalomban léteztek. Ehhez jól illik jelentésük is, ritkább növény-, állatnevek, ruhadarabok, fényűzési czikkek. Ily módon itt tehát nem asszimiláczióval van dolgunk. A kölcsönszavak ama első része, a mely a változáson keresztülment (*camera* stb.), a nép száján nyerte latinos alakját, az írók már készen vették tőle. Némelykor kétféle alak fordul

elő: *camera*, és jó később *camara*, ez újabb átvétel καμάρα-ból. *Tarentum* mellett Délitáliában kellett léteznie **Tarantum* alaknak (olasz: *Taranto*), ez a görög tőszomszédság eredménye (Τάραντον). Itt-ott népetymologia is játszhatott közre, pl. *onager* (= ὄναγρος) az *ager* hatása alatt tarthatta meg *a*-ját.

A kölcsönszavak tehát más színben tűnnek fel, ha nemcsak a kölcsönzés korát, hanem módját is vesszük tekintetbe, a mennyiben így a régebb korban átvett szavakra is utalhatunk.

Az átvétel és kölcsönzés közötti külömbséget nagyon világosan mutatta ki Brockelmann a görög-örmény kölcsönszavakban (ZDMG. 47. 1—42. l.). Azon szavak, a melyek igazi kölcsönszavak, átmentek az örmény hangtörvényeken is, míg az átvett szavak csupán örmény végzettel ellátott és örmény betűkkel írott görög szavak. Benigny Gyula.

Két óbolgár nyelvtan.

Az óbolgár nyelv rendkívüli fontosságának újabb bizonyítéka hogy az idén két nagy gonddal és igazi elmélyedéssel írt nyelvtana jelent meg. Az egyik, Vondrák műve (*Altkirchenslavische Grammatik*) igaz egy 1900-ban megjelent munkának csak új kiadása, de hogy mennyire új, azt sejteti már a csaknem kétakkora terjedelem: a könyv most, ámbár a végén a szövegpróbák elmaradtak, 656 lapra terjed. A könyv így jóformán kinőtt már eredeti keretéből, azaz alig szolgálhat már a kezdőnek a szláv nyelvészetbe való bevezetésére, ennek a föladatnak a teljesitését hallgatagon átengedi Leskien bámulatos fegyelmezettséggel és mesteri rövidséggel írt könyveinek, az immár ötödik kiadást ért óbolgár kézikönyvének, l. fönt 40. l., és a még mélyebben járó óbolgár nyelvtanának, l. e folyóiratban 3 : 202—215. A kezdő szempontjából ezt sajnálni lehet, mert Vondrák könyvének első kiadásában inkább számolt vele, különösen az ugyancsak bonyolult igeragozás tárgyalásánál, de ez természetesen nem érinti az új kiadás tudományos értékét, a melyről talán még lesz alkalmam szólni. A másik óbolgár nyelvtant egy kiváló orosz tudós írta, Kul'bakin (*Drevьnecrьkъvьnyj slovênskyj językъ*, Charkov). Erről is ezúttal csak épen meg akarok emlékezni mint olyan műről, a mely komoly figyelmet érdemel, Oroszországban pedig egyenesen hézagot pótol, vö. a már tavaly megjelent első részről Ljapunov ismertetését, Arch. f. slav. Philol. 33 : 510—535. A szép kiállítású könyv nagyon olcsó, a külön is megszerezhető III. r., melynek ára 50 kop., egy régen érzett hiányt pótol, a mennyiben kitünő és könnyen megszerezhető óbg. olvasókönyvet tartalmaz. Asbóth Oszkár.

AZ IDG. FLEXIO GENESISENEK PROBLEMAJA.

(Folytatás.)

II. Az adaptatiós theoria.

4. Az adaptatio szerepe az idg. nyelvtények magyarázatában.

Az idg. nyelvek történeti periodusaiban jelentkező adaptatiós esetek óriási száma lassankint gyökeres változást idézett elő az idg. alapnyelvi viszonyok felfogásában is: pusztán a tények ereje — teljesen függetlenül minden glottogonikus hypothesistől — csaknem végképpen az adaptatiós theoria sodrába terelte az idg. alapnyelvi jelenségek interpretatióját, a minek kimutatására ezennel áttérek — azzal a megjegyzéssel, hogy az alább felsorolt adaptatiós magyarázatok között egyetlen egy sincs, a mely az idg. összehasonlító nyelvtudomány mai irányzatával ellenkeznék s a melyet autoritásoknak egész sorozata magától értetődőnek ne tekintene. Az érvelésnek ilyetén autoritativ alapra fektetése remélhetőleg végképpen eloszlatja az immár éppen elég sokáig uralkodó előitéleteket s megerősíti azt a felfogást, hogy a historiai adaptatio præhistoriai és alapnyelvi tendentia folytatása.

Az illusztráló eseteket — már csak összehasonlítás kedvéért is — a történeti esetek négy kategóriájában tárgyalom. Hogy kimerítő részletességről itt sincs szó, magától értetődik.

I. Nominális tőképző suffixumok secundär functiója.

Hogy ez a suffixális kategoria az idg. alapnyelvben is csak secundär úton jutott functiójához, azt már fönnebb [Nyt. IV. 25—26] kimutattuk.

Egyetlen jelenség szorul még megbeszélésre, a mely korábban nem volt még tárgyalható, de a mely a nominális tőképzéssel szorosan összefügg: a grammatikai nem megkülömböztetése. Hogy a grammatikai nem eredetileg természetes nem volt, az kézenfekvő; ma is mutatják ezt még a motio keletkezése előtti időből való olyan F. rokonságnevek, mint gör. μᾱτηρ θυγάτηρ stb., a melyeknél a női sexus fogalma a morphologiailag identikus felépítésű gör. πατήρ φρᾱτήρ tanúsága alapján nem fűződhetik a suffixumhoz [vö. Hirt, Gr. Hb. 211. Kretschmer, Einleitung in die Altertumswissenschaft I. 205 stb.]. Fölötte instruktiv e részben pl. Brugmann legújabb idevágó kijelentése: 'Im Übrigen scheint mir so viel sicher, dass die Formantien, die seit uridg. Zeit auch als Ausdruck des männlichen und des weiblichen Sexus dienten, in dieser Funktion nicht ihre Grundbedeutung gehabt... Vielmehr haben sich die mask. und fem. Formantien erst sekundär und nur bei bestimmten einzelnen Wörtern mit der Bedeutung eines männlichen und der eines weiblichen Lebewesens assoziiert, worauf sie in diesen beiden Richtungen produktiv wurden' [Grr. II. 2.[2] 86—87]. Ha tehát pl. idg. **ek̑u̯ā* (lat. *equa* stb.) és **u̯l̥qᵘī* (ói. *vr̥kī́* stb.) szavak suffixumairól a priori feltehető, hogy a női sexus fogalmához semmi közük sem lehetett (vö. lat. *aqua* stb. és ói. *pr̥thivī́* stb.), mily módon juthattak genus-jelölő functiójukhoz? Egyetlen felelet van e kérdésre: adaptatio [Bréal: irradiation, Bloomfield: infusion] útján. Néhány nőnemű lényt jelentő *ā*-tövű szóban ugyanis a nőiség hordozója nem az *ā* 'suffixum', hanem maga a tő; ilyen szók: **mămā* (gör. μάμμη, lat. *mamma*, ófn. *muoma*, ír *mam*, lit. *momà* stb.) és **g̑ᵘenā* (ói. *gnā́-*, gör. γυνή βανᾱ́, ír *ben*, gót *qinō* stb.). E szókban az *ā* 'suffixum' a női sexus exponensévé adaptálódott s újon szerzett functiójával produktiv lett. Egészen hasonló az *(i)i̯ā/ī* 'suffixum' jelentésfejlődésének története: egyik-másik női lényt jelölő substantivum (vö. ói. *strī́* stb.) adta meg a lökést arra, hogy M. **u̯l̥qᵘos* mellé F. **u̯l̥qᵘī* került [vö. Brugmann, Techmers IZ. IV, 100—109. Grr. II.[1] 100—101. II. 1.[2] 594. KVG. 361. Sommer, LHb. 338. Jespersen, Progress 72—73 stb.]. A szóban forgó suffixumok eredetibb — de nem legeredetibb! — rendeltetése valószínűleg az

volt, hogy abstractumok és collectivumok képzésére szolgáljanak: **ekuā* **ulqui* eredetileg a. m. 'pferdisches, wölfisches Wesen', ill. a. m. 'Gestüt', vö. úfn. *Stute* = ófn. *stuota* 'Pferdeherde' [BRUGMANN, Gr. Gr.[3] 10. KVG. 361. Grr. II. 1.[2] 594]. E mellett szól a szóban forgó nom. sg. F. és a nom. acc. plur. N. suffixumainak azonossága [l. alább, 120. l.].

II. Casussuffixumok secundär functiója.

A casussuffixumok functiójának secundär volta mellett szól a jelenségeknek három kategoriája: 1. ugyanazon casus kettős functiója, 2. suffixum-nélküli casusok existentiája, 3. egyes casussuffixumok nem-casualis szerepköre.

II. 1. Casusok kettős functiója.

Általános feltevés szerint egyes alapnyelvi casusok kettős, sőt hármas functióban lépnek föl. Egyesek közülük minden magyarázat nélkül világosak, ilyenek:

a nom.-voc. plur. M. F.: **pédes* stb.
a nom.-acc.-voc. du. M. F.: **deíuō(u)* stb.
a nom.-acc.-voc. sg., du. és plur. N.: **iugóm*, **iugoí*, **iugá* stb.
a gen.-abl. sg. (nem *-o*-tövekből): **pedós/és* stb.
a dat.-abl. plur.: **pedbhiós* stb.

Mindezen esetekben a casusok jelentéskörének tágassága a mondatbeli adaptálódás eredménye. E postulatum erejét csak az a föltevés béníthatná meg, hogy e casusok tágassága synkretismus révén jött létre. Ámde ez a föltevés csak az *ā*-tövű dat.-loc. sg. **ékuāi* és nom.-acc. plur. **ékuās* esetében valószínű: 'Dass auch in allen übrigen Fällen die Weite durch Synkretismus entstanden sei, ist eine willkürliche Annahme' [BRUGMANN, KVG. 419—420]. A gen.-abl. sg. eredeti tágasságát OERTEL és MORRIS verbis expressis az adaptatiós theoria javára írják [An examination etc.: Harvard Studies, XVI. 91. l.].

Más esetek ép oly világosak, de némi magyarázatot igényelnek.

A nom.-acc.-voc. sg. N. **iugó-m* és az acc. sg. M. **ékuo-m*

m eleme azonos. Hogy ez az *m* a masculinumoknál az acc. exponense, az onnan van, mert e végzet a nom. sg. *s* végzete mellett a nominális fogalom passiv magatartását fejezte ki [BRUGMANN, Grr. II. 2.² 86, 121. KVG. 361; vö. DELBRÜCK, Vergl. Syntax I, 98].

A gen. sg. és nem-*o*-töveknél az abl. sg. is, valamint a nom. sg. M. F. végelemzésben azonos képzések, a minek már LUDWIG is nyomában volt [Infin. 22. AoA. 97]. Az eset egészen evidens: az *o*-tövű nom. sg. és a consonantikus tövű gen.-abl. sg. morphologiailag szükségképpen összeesik, vö. ói. nom. *maryakáḥ:* gör. gen. μείρακος (nom. μεῖραξ), ói. nom. *rōkáḥ:* lat. gen. *lūcis* (nom. *lūx*) stb., idg. nom. sg. **pēds* (ói. *pā́t*, gör. dor. πώς, lat. *pēs*) < prótoidg. **pédos:* gen. sg. idg. **pedós* (ói. *padáḥ*, gör. ποδός, lat. *pedis*) < prótoidg. **pédos* [vö. N. VAN WIJK, Der nominale Genetiv Sing. im Idg. in seinem Verhältniss zum Nom. OERTEL-MORRIS, id. m. 90. HIRT, IF. XVII, 47—48. BRUGMANN, Grr. II. 2.² 120—121 stb.].

Ez az általános szabály heuretikus principiumot nyújt az italo-kelta *ī*-genitivus rejtélyének megoldására: idg. gen. sg. M. **deiu̯ī* (lat. *deī dīvī*, ír *dé*) és idg. nom. sg. F. **deiu̯ī* (ói. *dēvī́*) morphologiai és materiális identitások. Az italo-kelta *ī*-genitivus voltaképpen adjektiválís képzés — a mire az (*i*)*i̯o*- adjektiválís képzővel való kapcsolata utal [BRUGMANN, KVG. 382, 435; — l. még alább 125. l.] — és pedig suffixum-nélküli nom. sg., a mely a syntaktikai viszonyok eltolódása folytán jutott csak genitivusi functióhoz, a mennyiben pl. a **g̯ᵘenā deiu̯ī* 'das zum Gott gehörige Weib, Götterweib' kapcsolatban a **deiu̯ī* attributum éppen azt jelentette, a mit a **g̯ᵘenā deiu̯osi̯o* kapcsolatban a **deiu̯osi̯o* genitivus [SOMMER, LatHb. 371. HIRT, IF. XVII, 49. SCHWYZER, IF. XXIII. 162. BRUGMANN, KVG. 435. Grr. II. 2.² 121]. — A szóban forgó *ī* elem egy ói. adverbiális casusban is előkerül: ói. *mithunī́ karōti* 'paart', voltaképpen 'macht des Paares, macht zum Paare' (ói. *mithunám* 'Paar, gepaart') egészen oly kapcsolat mint lat. *lucrī facit* stb. s így ói. nom. *mithunám:* ói. adv. *mithunī́* = lat. nom. *lucrum:* gen. *lucrī* [vö. BRUGMANN, Grr. II. 2.² 569. PEDERSEN, Vergl. Gr. der kelt. Spr. II, 84]. — Kiegészítésül megjegyzem, hogy e jól összefüggő és jól megalapozott hypothesis ellen H. EHRLICH legújabban heves támadást

intézett [Untersuchungen über die Natur der griech. Betonung. 1911. 67—79. l.], a melylyel itt nem foglalkozhatunk s nincs is okunk foglalkozni, mert ha igaza is volna abban, hogy az eddig általánosan genitivusnak tartott italo-kelta ī-casus voltaképpen idg. *ei/oi*-locativus, akkor is csak kettős functiójú casussal, tehát megint csak adaptatiós esettel volna dolgunk.

A dat. sg. *ai* és a loc. sg. *i* suffixumai kézzelfogható ablautban állanak s tehát valamikor azonosak voltak, vö. ói. *pitrḗ*: *pitári* = idg. **pətraí*: **pətéri* = prótoidg. **pāteraí*: **pātérai* [Hirt, GrHb. 216. IF. XVII, 46. Thumb, SktHb. 157. Brugmann, Grr. II. 2.[2] 122 stb.].

A nom. sg. F. és a nom.-acc. plur. N. *ā* suffixuma eredetileg egy és ugyanazon elem. Erre utal még az a körülmény, hogy **o-s* végű M. F. singularisok mellett *ā* végű N. plurálisok akadnak (vö. gör. ὁ μηρός: τὰ μῆρα, ὁ σῖτος: τὰ σῖτα, ἡ κέλευθος: ὑγρὰ κέλευθα; lat. *locus* : *loca*, *jocus* : *joca*, *acinus* : *acina* stb.) és hogy a görögben plur. N. subjectum mellett sg. prædicatum áll (vö. ταῦτά ἐστιν), a minek az árjában is vannak nyomai [Joh. Schmidt, Pluralbildungen der idg. Neutra, 4. l.]. A sg. prædicatum útmutatása szerint ezek az *ā* végű pluralisok eredetileg okvetetlenül sg. képzések voltak, és pedig természetesen nem N., hanem F. singularisok — nyilván collectivumok (vö. lat. F. *pugna*: M. *pugnus*, sg. F. *opera*: plur. N. *opera*, F. *terra*: osc. N. *terúm*). Joh. Schmidt e hypothesise általánosan el van fogadva [vö. Brugmann, KVG. 355—356, 373, 393. Grr. II. 1.[2] 166, 576—577, 645. II. 2.[2] 231. Gr. Gr.[3] 235. Hirt, GrHb. 212, 246, 262. Sommer, LatHb. 350, 363, 382. Lindsay-Nohl, id. m. 459. Stolz, LatGr.[4] 194—195. Streitberg, Urgerm. Gr. 233. Jespersen, id. m. 74 stb. stb.]; egyes autorok ezt a jelenséget is verbis expressis az adaptatiós theoria javára írják [Oertel-Morris, id. m. 80. Kretschmer, id. m. 206]. — Tekintettel arra, hogy az *i*-tövek (*i*)*i̯ā*/*ī*-tövekkel vannak összefüggésben (vö. ói. *jáni-ḥ* : *jánī*, lit. *ánti-s* : gör. νῆσσα, gör. πόσις: lit. *patì* stb. Brugmann, Grr. II. 1.[2] 219), nagyon valószínű Brugmann föltevése, hogy az *i*-tövű nom. acc. plur. N. **trí* és az (*i*)*i̯ā*/*ī*-tövű nom. sg. F. **bhr̥ghn̥tī* *ī* suffixuma morphologiai identitás [Grr. II. 2.[2] 232].

A pronominális flexio terén rendkívül ószerű viszonyok

uralkodnak. A pron. pers. **moi* **toi* **soi* enklitikus alakjai, a melyek eredetileg nyilván locativusok voltak (vö. orthoton ved. *tvḗ*, gör. σοί stb.), genitivusi és dativusi functiójúak, vö. gen.-dat. ói. *mē tē*, av. *mē tē hē šē*, g. av. *mōi tōi hōi*, óp. *maiy taiy šaiy*; gen. dat. gör. μοι [τοι] σοι οἱ; gen. ólat. *mī-s tī-s*, dat. *me* < **mī* és 'voc.' *mī* (*fīlī*) stb. [BRUGMANN, Grr. II. 2.² 407]. — A pron. pers. **nĕs/nŏs* és **u̯ĕs/u̯ŏs* alakjai mint acc., gen. és dat. functionálnak, vö. ói. enkl. *naḥ vaḥ*, av. enkl. *nō vō*; a lat. acc. *nōs vōs* secundär nom. is lett; — a **nō* **u̯ō* du. alakok terén eredetileg hasonló viszonyok lehettek [BRUGMANN, id. m. 408—409]. — Az *o/ā*-tövű pronomina M. F. nom. singularisának *i* eleme minden valószínűség szerint végelemzésben a loc. sg. *i* elemével azonos [OERTEL-MORRIS, id. m. 92. BRUGMANN, Grr. id. h. 355]. Oly nom. sg. mint lat. *quī* < ólat. *quoi*, osc. *pui* < idg. **q^{u}oi* és óír *cia*, kymr. *pwy* < idg. **q^{u}ei* minden tekintetben olyan képzés mint loc. sg. gör. ποῖ és dór πεῖ < idg. **q^{u}oi* és **q^{u}ei*.

Mi a magyarázata annak, hogy egy casusnak két vagy több functiója van? Ha a synkretismus lehetősége nem jöhet tekintetbe [l. 118. l.], akkor nincs más magyarázat mint a casusformák eredeti jelentésnélkülisége: egy és ugyanazon szóalak a mondatbeli viszonyokhoz képest majd ezen, majd azon casus functióját végezte. Hasonló következtetésre kell jutni a másik két idevágó kategoria vizsgálata alapján.

II. 2. Suffixum-nélküli casusok.

Általánosan elismert tény, hogy már az idg. alapnyelvben voltak szódarabok, a melyeknek casualis functiójuk volt, a nélkül hogy a functiónak bármiféle exponense volt volna. Hogy ily esetekben casus-jelölő 'suffixum' ment volna veszendőbe, semmivel sem igazolható, de meg sem kisértett föltevés. A suffixum-nélküli casus nem egyéb mint az ú. n. 'tő'. 'Was man den Stamm eines Nomens nennt, war eben ehedem selbst ein syntaktisch bedeutsames Wort, d. h. ein Wort, das im Satze eine bestimmte syntaktische Beziehung zu anderen Wörtern des Satzes haben konnte' [BRUGMANN, Grr. II. 2.² 118].

Ilyen suffixum-nélküli alapnyelvi casusok voltak: *a)* bizo-

nyos nominativusok, *b)* vocativusok és *c)* locativusok [vö. HIRT, IF. XVII. 42—43].

a) Suffixum nélkül szűkölködtek oly nominativusi typusok mint **ékuā *ulqⁿi, *k̑(u)uó(n), *pətḗ(r), *dus-menḗs* stb., nevezetesen N. **mári, *médhu, *dhḗmn̥, *ménos* stb. — Biztosan idevaló továbbá a nom. plur. N. **iugā́* [l. alább, 129. l.], aztán a valószínűleg idg. typusú árja N. **dhāmā(n), *uácās* stb., továbbá a du. nom. M. **ulqⁿṓ(u)* [MERINGER, KZ. 28, 217 et seqq. HIRT, GrHb. 216] s esetleg még **sūnū́ *mn̥tī́* is.

b) A voc. sg. az esetek többségében suffixum híján van, vö. **ulqⁿe, *k̑(u)uon, *pəter, *dus-menes* stb.

c) Suffixum-nélküli loc. sg. nevezetesen *i-, u-, s-*, valamint nasalis- és liquida-tövekből mutatható ki [BRUGMANN, Grr. II. 2.[2] 174—179. KVG. 384—385]; vö.

**pontēi*: ved. *agnā́* (vö. *Agnáy-ī*), o. *Fuutreí*, ír *fāith*, got. *anstai*, ószl. *pąti*;

**sūnēu*: ói. *sūnáu*, lat. *noctū*, got. *sunau*, ószl. *synu*;

**diués*: ói. *hyáḥ sa-dívaḥ*, av. inf. *avō*; gör. χθές αἰές (vö. acc. αἰῶ < *αἰϝοσα); lat. *penes* (vö. *penus*); ír *taig tig*; ószl. *sloves-e*;

**dém/dóm*: av. *dąm* < **dām*, ói. *dam-pátiḥ*, gör. ἔν-δον;

**uidmén*: ved. *udán áśman* stb. (vö. *brahmāṇ-ī*), óp. *nāmāⁿ*, av. *ayąn*, inf. *rōiθwən*; gör. αἰέν (vö. αἰών), inf. ἴδμεν; ószl. *kamen-e*;

**s(u)uél*: ved. *svàr súvar*;

**d(u)uér*: av. *dvarᵊ*, árja **nar* (vö. ói. *nár-ī*, av. *nāⁱr-ī*); adv. ói. *antár*, lat. *inter*, g. ὕπερ (mellettük: ói. *upár-i* stb.).

NB. Fölötte érdekes alakok — ha csakugyan idg. typusú locativusok — a gör. νύκτωρ és kret. inf. δόμην, mert teljesen oly képzések mint nom. sg. Masc. δώτωρ ποιμήν [HIRT, Hb. 275, 281. OERTEL-MORRIS, id. m. 91. BRUGMANN, KVG. 385; — másképpen: Grr. II. 2.[2] 178].

Ha **ulqⁿoi-su* (ói. *vṛkēṣu*, av. *aspaēšu*, ószl *vlъcěchъ*) loc. plur. *u* eleme későbbi járulék (vö. gör. λύκοι-σι), akkor a loc. plur. eredetileg szintén suffixum-nélküli képzés [vö. HIRT, IF. XVII. 53. BRUGMANN, Grr. II. 2.[2] 122].

A pronominális flexióban még feltűnőbb nyomai vannak az eredeti flexionélküliségnek. Így a pron. pers. és refl. genitivusa **teu̯e* (ói. *táva*, av. *tava*, lit. *tavè*, ószl. *tebe*) és **seu̯e* (lit. *savè*, ószl. *sebe*) eredetileg tiszta tövek [Brugmann, Grr. II. 2.[2] 118, 403], a melyek mint ilyenek jelentkeznek is a pron. possessivumban: **t(e)u̯os *s(e)u̯os* (ói. *tváḥ sváḥ*; av. *hava- hva-*, g. *ϑwa- x^{v}a-*; gör. τεός σός, ἑός ϝός ὅς; lat. *tuus suus* < *tovos sovos*; lit. *tãvas sãvas*). — A tiszta tő igen sok esetben a pron. pers. sg. és plur. accusativusa: sg. **mĕ *t(u̯)ĕ* (ói. enkl. *mā tvā*, av. enkl. *mā ϑwā*; gör. ἐμέ με, σέ, dór τέ, ϝέ, ἕ, hom. ἑέ < *σεϝέ; gót *mi-k si-k*, ófn. *mi-h di-h si-h* stb.) és plur. **n̥sme *usme* (av. *ahma*, gör. lesb. ἄμμε ὔμμε, dór ἁμέ ὑμέ) [Brugmann, Grr. II. 2.[2] 118, 403, 413, 419. Hirt, IF. XVII, 61 stb.]. — A **nĕs/nŏs* és **u̯ĕs/u̯os* hármas functiójú alakok [l. fönnebb, 121. l.] szintén suffixum nélkül valók.

Hogy a compositióban mindenféle functióban jelentkező 't ő' szintén egy a præflexivikus periodusból való alak: 'c a s u s i n d e f i n i t u s' [Hirt, IF. XVII. 43], az annyira belegyökerezett a köztudatba, hogy semmi megvilágításra nem szorul.

II. 3. Nem-casualis elemek casualis functiója.

A casus-suffixum functiójával bíró elemeknek eredetileg más, illetőleg semmiféle jelentése sem volt. Ez ugyan postulatum, de teljességgel elkerülhetetlen, ha a flexivikus periodus viszonyait az eredeti flexionélküliséggel kapcsolatba akarjuk hozni. Az elvet tényleg fel is használják — nemcsak pl. Hirt [IF. XVII, 50], hanem oly józan búvárok is, minő pl. Brugmann: 'das, was uns als 'Kasus' erscheint, muss diesen Redeteilcharakter nicht von allem Anfang gehabt haben' [KVG. 418]. 'Ist doch nicht einmal sicher, das alles, was uns als ein uridg. 'Kasus' erscheint, diesen Redeteilcharakter von allem Anfang an gehabt hat' [Grr. II. 2.[2] 472]. — Ez a föltevés külömben egyes esetekben még directe beigazolható.

Idg. **pətéres *éḱu̯ās* stb. nom. plur. M. F. *s* eleme nem a nominativus, hanem a plurális exponense volt — úgyhogy ebben az esetben a nominativusi functio ép úgy nem jutott kifejezésre mint **éḱu̯ā *pətḗ(r)* stb. sg. alakokban [l. fönnebb, 122. l.]. Ez

az *s* elem ugyanis csaknem valamennyi plur. casusban föllép (vö. nom. **pédes*, acc. **pédn̥s*, instr. **pedbhís* stb., dat.-abl. **pedhbi̯ós* stb., loc. **petsú*) és a **nĕs/nŏs* **u̯ĕs/u̯ŏs* pronominális alakokban (vö. du. **nō* **u̯ō*) szintén a pluralitás jegye [HIRT, IF. XVII. 53. BRUGMANN, Grr. II. 2.² 120—121]. De még ez a plurális functio sem lehet absolute eredeti, mert hiszen nom. plur. **pédes* morphologiailag teljességgel egy vonalon áll oly képzésekkel mint nom. sg. **pḗds* < **pédos* és gen.-abl. sg. **pedós/és* < **pedós/és*! A morphologiai evidentia oly kézzelfogható, hogy itt okvetetlenül összefüggésnek kell lenni, a mit — bár habozva — HIRT is konstatál (IF. XVII. 54). Minden habozásnak véget vet azon körülmény, hogy a szóban forgó alakok egészen olyan morphologiai felépítésűek mint az *es*-tövű N. substantivumok és a hozzájuk tartozó adjektivumok suffixum-nélküli nom. singularisa: **ménos* (ói. *mánaḥ*, gör. μένος) és **dus-menés* (ói. *durmanaḥ*, gör. δυσμενές). A relative késői ablauttól eltekintve semmi kigondolható külömbség sincs oly alakok közt mint *o*-tövű nom. sg. M. **ĝónos* (ói. *jánaḥ*, gör. γόνος) és *es*-tövű nom. sg. N. **ĝénos* (ói. *jánaḥ*, gör. γένος) stb. Ha pedig a N. **ĝénos* nom. sg. nem egyéb mint a tiszta tő, semmi sem állja az útját annak a föltevésnek, hogy a M. **ĝónos* < prótoidg. **ĝénos/es* eredetileg szintén tő volt — tehát casus indefinitus, a melynek sokféle functióján fennakadni a fönnebbiek után semmi okunk sem lehet. — Érdekes, hogy már FR. MÜLLER, annak idején LUDWIG bírálóinak egyike, azonosította a plur. *as* suffixumát a nomina abstracta *as* képzőjével [Grundr. der Sprachw. III. 2. 527].

A pronominális nom. plur. M. **toí* (ói. *tē*, gör. τοί) stb. *i* eleme hasonlóképpen nem a nom., hanem a plurális jele — és pedig azért, mert ez az *i* más plur. casusokban is jelentkezik, vö. gen. **toísōm* (ói. *tēṣām*, ószl. *těchъ*), loc. **toísu* (ói. *tēṣu*, ószl. *těchъ*), dat.-abl. és instr. **toi-bh°* **toi-m°* (ói. *tēbhyaḥ tēbhiḥ*, ószl. *těmъ těmi* stb.) [BRUGMANN, Grr. II. 2.² 120—121]. De még ez a plurális functio sem eredeti, mert nom. plur. M. **qᵘoí* (ói. *kē*, lat. *quī*, ópor. *quoi quai*) morphologiailag oly képzés mint nom. sg. M. **qᵘoi* és loc. sg. **qᵘoi* [l. fönnebb, 121. l.].

A nom. sg. F. **éku̯ā* és nom. plur. N. **i̯ugā́* *ā* elemének functiója kimutathatólag secundär: az *ā* 'suffixum' eredetileg

tőképző elem volt [l. fönnebb, 117, 120. l.]. De még ez a functio is másodlagos [l. 129. l.].

Az italo-kelta ī-genitivus és az idg. nom. sg. F. ī eleme [l. fönnebb, 119. l.] eredetileg tőképző suffixum volt: az idg. (*i*)*i̯o*- adjektivum-képző (lat. *equī*, ír *e*ich < **éḱu̯ī* : ói. *áśv*(*i*)*yaḥ*, gör. ἵππιος < **eḱu̯*(*i*)*i̯o-s*) — s az ī-alak körülbelül olyasmi, mint egy substantivált adjektivum casus indefinitusa, vö. úfn. er ist hochsinnig = er ist hohen Sinnes [Brugmann, IF. XII. 392. KVG. 382, 435. Grr. II. 2.[2] 121, 570]. A suffixum fejlődési processusa arra emlékeztet, a melynek révén oly különnyelvi adjektiválís alakok mint ói. *asmā́kam*, ófn. *unsēr*, lat. *quoius* stb. genitivusi functióhoz jutottak.

III. Verbális tő- és tempus-képző suffixumok secundär functiója.

A verbális tő- és tempus-képző suffixumok secundär volta mellett szólnak a következő jelenség-kategoriák: 1. verbális tövek kettős verbális functiója; 2. nominális és verbális tövek azonossága, 3. a verbo-nominális suffixumok eredeti functionélkülisége.

III. 1. Verbális modus- és tempus-tövek kettős verbális functiója.

'Überhaupt wird das Tempus- und Modussystem des Idg. durch eine Anzahl von Bedeutungsdifferenzierungen zu Stande gekommen sein' — mondja Paul [Prinzipien[4], 262] s a modus- és tempus-képző elemek bizonyos esetekben kimutathatólag kettős functió hordozói.

Az *e*/*o* 'thematikus' vokális a 'thematikus' conjugatióban az indicativus exponense, az 'athematikus' conjugatióban a conjunctivusé, cf. indic. **ésti* (ói. *ásti*, lat. *est*): conj. **éseti* (ói. *ásati*, lat. *erit*). A kétrendbeli 'suffixum' azonossága régtől fogva általánosan el van ismerve [Curtius, Zur Chronologie, 42. Brugmann, Grr. II.[1] 883, 1279. Gr. Gr.[3] 332—333. KVG. 551. Thumb, SktHb. 304. Oertel-Morris, id. m. 91 stb.].

Az ā-conjunctivus módjegye bizonyos indicativusok ā ele-

mével azonos [BRUGMANN, Grr. II.[1] 884, 951, 952, 954. KVG. 553], vö.

idg. *$t(_e)l\bar{a}$-*s* : conj. lat. *tulās* : ind. dór ἔ-τλᾱς;
idg. *$p\underset{\circ}{r}\hat{k}s\hat{k}\bar{a}$-*t* : conj. lat. *poscat* : ind. ófn. *forscōt*;
idg. **bh(u)u̯ā-m*, **bh(u)u̯ā-mos* : conj. lat. *fuam fuāmus*, ír *ba* : ind. lat. *amā-bam °bāmus*, ír *ba*.

Az *ē*-conjunctivus [vö. gör. φέρητε γίγνητε : lat. fut. *ferētis gignētis*] *ē* elemének eredetileg szintén nincs semmi köze a conjunctivushoz, mert bizonyos esetekben indicativusi functio fűződik hozzája, vö.

idg. **u̯idē-te* : conj. gör. ἴδητε : ind. lat. *vidētis*;
idg. *$g^{u}{}_{e}l\bar{e}$-*t* : conj. gör. βάλῃ : ind. gör. ἐ-βάλη (ἔ-βλη);
idg. **bhuu̯ē-t* : conj. osc. *fuid* : ind. gör. ἐ-φύη.

Igaz ugyan, hogy az identificatio ellen azt lehetne felhozni, hogy a görögben *ē* és *ō* alternálódik (λίπητε : λίπωμεν, φέρητε : φέρωμεν), a minek alapján föl lehetne tenni, hogy itt a conjunctivus-functiójú *e/o* a thematikus *e/o* vokálissal van contrahálva (φέρητε < *φερε-ε-τε, φέρωμεν < *φερο-ο-μεν). De e föltevés mellett a lat. merev *ē* (*ferētis* : *ferēmus*) érthetetlen, míg a görög eltérés jól magyarázható azzal a föltevéssel, hogy az *ē* : *ō* alternatio az indicativusi *e* : *o* (φέρε-τε : φέρο-μεν) analogiája — úgyhogy e typus vokálisa minden bizonynyal merev *ē* volt [BRUGMANN, Grr. II.[1] 884, 951—952, 1285; vö. Gr. Gr.[3] 334. HIRT, GrHb. 422. WRIGHT, Greek L. 324]. BRUGMANN újabb ingadozása [KVG. 552, 553] indokolatlan, a mit az *ē* 'suffixum' genesisének vizsgálata [l. alább, 130. l.] kétségtelenné fog tenni.

Az optativusnak (*i*)*i̯ē*/*ī* modusjegye (cf. ói. *s*(*i*)*yát*, gör. εἴη, ólat. *siēs* : gör. εἶμεν < *$_{e}s$-*ī-men*, lat. *sīmus* stb.) eredetileg biztosan præsens-suffixum volt [HIRT, Hb. 417] — a mennyiben az optativus eredetileg 'injunctivus' lehetett ahhoz az indicativusi typushoz, a melyhez tartozik pl. ói. *á-śarāi-t á-śarī-t* 'zerbrach', *ájāi-ḥ* 'du triebst' [BRUGMANN, Grr. II.[1] 896, 947, 1305] és talán gör. ἄγεις < **aĝēis* [BRUGMANN, id. m. 1342].

A sigmatikus aoristos tempusjegye és a præsens-képző *s* elem végelemzésben azonosak [BRUGMANN, Grr. II.[1] 873, 1018—19. KVG. 518, 537], vö.

ói. *á-kṛṣ-i : kṛṣ-ē, á-stōṣ-ṭa : stuṣ-é, ákṣ-i : akṣ-atē ; á-mṛkṣ-a-t : mṛkṣ-a-ti* ;
lat. *vīsī : vīso* ; lat. *auxī :* gör. αὔξω stb.

A perfectum-tő azonos az *ĕ* reduplicatiós vokálissal bíró præsenstővel [Brugmann, II.[1] 941. KVG. 496], vö.

perf. ói. *dadā́-tha dad-úr :* præs. ói. *dádāti dád-ati*,
perf. ói. *saśc-úr* < **se-sq-er :* præs. ói. *sáśc-ati* < **se-sq-ṇti*.

A két tempus modusai és præteritumai teljesen egybeeshetnek, sőt egyes indicativusi alakoknak (minők pl. ói. *dadhé dadhā́thē dadhā́tē* stb., gör. hom. κέκλυθι δηδέχαται, lesb. ἔλλαθι) hovátartozása egyenesen eldönthetetlen.

III. 2. Nominális és verbális tövek azonossága.

Honnan van a verbális tövek eme kettős functiója? Nyilván onnan, hogy a verbális tő functiója kezdetben nem volt szigorúan determinálva — de nem is lehetett, mert a verbális tövek javarészt egyúttal nominális tövek is voltak, sőt a nominális functio nagyban és egészben véve eredetibb [Brugmann, KVG. 494; vö. 488. Hirt, IF. XVII. 39. Wundt, Völkerpsychologie I. 2.[2] 139 et seqq.]. Nominális és verbális tövek azonossága régen felismert és általánosan elismert tény, a mely hosszadalmas bizonyítgatásra nem szorul s néhány példa felsorolásával teljesen világossá válik.

A 'thematikus' verbális tő a nominális *e/o*-tővel azonos [Brugmann, Grr. II.[1] 876. KVG. 488. Hirt, Hb. 206. IF. XVII. 38 stb.], vö.

idg. præs. **áĝomes *áĝete* (gör. ἄγομεν ἄγετε) : M. **agós *agé* (gör. ἀγός ἀγέ) ;
ói. *paṇatē : paṇaḥ*, ói. *vēnati : vēnáḥ*, ói. *kṛpáṇatē : kṛpaṇáḥ*,
ói. *pū́yati : pū́yam* ; gör. θηγάνει : θήγανον ; gót *uslūkniþ : uslūkns*,
gót *fraíhniþ* ói. *praśnáḥ* ; lat. *plecto*, ófn. *flihtu :* gör. πλεκτός ; lit. *kùpinu : kùpinas* stb. stb.

Innen érthető a 2. sg. imp. és voc. sg. **aĝe* azonossága [vö. Hirt, IF. XVII. 65].

A verbális flexióban jelentkező indicativusi és conjunctivusi functiójú *ā* elem a femininum-képző *ā* elemmel azonos [BRUGMANN, Grr. II.[1] 877, 883, 884, 952—953. HIRT, GrHb. 202, 211], vö.

ind. gör. ἔ-τλᾱς, conj. lat. *tulās*: F. ói. *tulā*;
ind. gör. ἔ-πτᾱς, conj. lat. *petās*: F. gör. ποτή;
ind. lat. *°bās*, conj. lat. *fuās*: F. lat. *super-ba*, gör. φυή;
ind. ófn. *forscōt*, conj. lat. *poscat*: F. ói. *pṛcchā*;
ind. ószl. *berą*, conj. lat. *feram*: F. gör. φορᾱ́.

Az indicativusi és conjunctivusi verbális *ē* elem a nominális tőképző *ē* suffixummal azonos [vö. BRUGMANN, Grr. II.[1] 953. II. 1.[2] 222], vö.

ind. ói. *psā́-ti* (vö. gör. ψῆ < *ψη-ιει): F. ói. *psā*;
conj. gör. πίϑη-ται: F. lat. *fidē-s* [BRUGMANN, II. 2.[2] 125];
conj. (fut.) lat. *ob-nūbē-s*: F. *nūbē-s* [BRUGMANN, id. h. 220];
ind. lat. *sedē-s*: F. lat. *sēdē-s* [BRUGMANN, id. h. 220].

Az optativus *(i)i̯ē/ī* modusjegye a nominális tőképző *(i)i̯ē/ī* suffixummal azonos [HIRT, GrHb. 202. IF. XVII. 38. OERTEL-MORRIS, id. m. 92]. Materiális egyezéseket, sajnos, nem tudtam felhajhászni, de a kétrendbeli suffixum ablautviszonyai (*i̯ē : i̯ə : ī*) teljesen azonosak, vö.

opt. (conj.) ólat. *siēs* stb. < **sii̯ēs* < **se-i̯ḗ-s*: vö. F. lat. *ac-iē-s fac-iē-s spec-iē-s pro-gen-iē-s*;
opt. gör. εἶεν < **es-i̯-ént* < **es-i̯ə-ént*: vö. F. gör. φύζα < **bhug-i̯ə*;
opt. ói. *ghnīta* < **gʷhn-ī-tó*, lat. *sīmus* < **s-ī-mós*: vö. F. ói. *śácī śunī́ śā́mī*, lat. *canī-cula cornī-x*.

A verbális flexióban jelentkező aoristikus és præsentikus functiójú *s* elem a nominális tőképző *s* elemmel azonos [BRUGMANN, Grr. II.[1] 877, 1019, 1184—85, 1192. KVG. 297. HIRT, Abl. 199. IF. XVII. 38. OERTEL-MORRIS, id. m. 92. THUMB, SktHb. 382 stb.], vö.

aor. ói. *ájāiṣam*, med. **á-jiṣ-i*: inf. *jiṣ-ḗ*; *á-rōciṣ-ṭa*: N. *rōciṣ-*;
præs. ói. *bhyás-a-tē*, caus. *bhīṣ-aya-tē*: M. *bh(i)yás-*, instr. *bhīṣ-ā́*;

aor. gör. ἔ-δειξ-α stb.: inf. δεῖξ-αι; ἐ-τέλεσ-α: N. τέλος τέλε(σ)-ος; ἐ-γήρασ-α (ói. *á-jāriṣ-ur*): N. γῆρας;
lat. *essem ferrem* stb.: inf. *esse ferre*

Ugyanazon *s* elem hármas functiójú a következő materiális egyezésekben:

præs. ói. *táṅsati:* aor. ói. *átāṅsam átaṅsmahi*, gör. ἔτεινα < *ἐτενσα: N. ói. *tánas-*, lat. *tenor (tōns-a)*;
præs. ói. *śrṓṣati:* aor. *áśrāuṣam*, ószl. *po-sluchъ:* N. ói. *śrávas-*, ószl. *slovo*;
præs. ói. *ī́kṣatē:* aor. imp. gör. ὄψεσθε: N. ói. *ákṣi*, ószl. *oko (očes-e)*;
præs. ói. *vi-vitsa-ti*, lat. *vīso:* aor. ói. *ávēdiṣam ávitsi*, lat. *vīsī*, gör. ᾔδεα < *ἠ-ϝειδε(σ)-α ἴσαν: N. ói. *vḗdas-*, gör. εἶδος;
præs. ói. *úkṣati* (perf. *vavákṣa*), gör. ἀ(ϝ)έξω αὔξω: aor. lat. *auxī:* N. ói. *ṓjas-*, lat. *augus-tus aux-ilium*.

III. 3. Verbo-nominális suffixumok eredeti jelentésnélkülisége.

Az imént felsorolt suffixumoknak kettős (verbális és nominális) functiója csak abból érthető, hogy eredetileg egyáltalában semmit sem jelentettek — nem jelenthettek, mert kimutathatólag basisok integráló részei voltak: jelentésnélküli szóroncsok, a melyek csak adaptálódás útján jutottak functióhoz [vö. Hirt, IF. XVII. 38].

A verbonominális *e/o* vokális eredetileg kéttagú könnyű basisok végső vokálisa: præs. **bhéreti* és M. **bhóros* nem így analyzálandó: **bhér-e-ti *bhór-o-s*, hanem **bhére-ti *bhóro-s.* Ez a felfogás ma már általános [Hirt, Abl. 40. GrHb. 201, 422. Brugmann, KVG. 497 stb.].

A sok functiójú verbo-nominális *ā* elem kéttagú nehéz basisok végső eleme [Hirt, Abl. 197. GrHb. 202, 207, 211, 239. IF. XVII. 42. Brugmann, Grr. II.[1] 877, 883—884. II. 1.[2] 148. KVG. 504, 552—553. Oertel-Morris, id. m. 91. Wright, Greek L. 324. Vondrák, Vergl. slav. Gr. I. 123. II. 132. Sommer, LatHb. 338. stb.], vö.

gör. ἔ-τλᾱς, lat. *tulās*, ói. *tulā*: gör. ἐ-τέλασσα τελαμών ἐ-τάλασσα τάλαντον, ói. *talima tulimaḥ*; — basis: **telā*;
lat. *fuās °bās super-ba*, gör. φυή: ói. *bhávitum* stb.; — basis: **bheu̯ā*;
gör. ἔπτᾱς ποτή, lat. *petās*: gör. πέταμαι, ói. *pátitum*; — basis: **petā*.

A verbo-nominális *ē* elem kéttagú nehéz *exē*(*i*)-basisok alkatrésze [Hirt, GrHb. 207, 365, 422. Oertel-Morris, id. m. 91. Wright, id. m. 324; — vö. Brugmann, Grr. II.[1] 953. II. 1.[2] 222. KVG. 504], vö.

ói. *psā́ti* (gör. ψῆ), F. *psā*: ói. *bhasitaḥ*; — basis: **bhesē*;
gör. πίθηται, lat. F. *fidē-s*: gör. πεπιθήσω, lat. *fidēlis*; — basis: **bheidhē*;
kret. ἀν-κλήμενος, F. ὁμο-κλή: gör. καλέσαι; — basis: **kelē*.

Hogy a verbo-nominális *s* elem szintén nem lehet egyéb basis-roncsnál, az abból világos, hogy igen gyakran jelentés nélkül való 'determinativum'; vö.

ói. *vi-vitsati*, lat. *vīsso vīso*: ói. *vētti vidáti*, lat. *vīdī*;
gót *wahsja*, gör. αὔξω ἀέξω: gót *auka*, lat. *augeo auxī*;
ói. *śrṓṣati*, ószl. *slušati*: ói. *śrṓṣi śrudhí*, ószl. *slovą sluti*;
ói. *bhyásati*: ói. *bibhēti*; — g. av. *daibišəntī*: av. *dvaēϑa* stb.

Ez a functio-hiány csak úgy érthető, ha az *s* elem eredetileg basis-roncs volt [vö. Hirt, GrHb. 202—203. Brugmann, Grr. II. 1.[2] 10—11. KVG. 297, 517—518 stb.].

IV. Personális suffixumok secundär functiója.

Az alapnyelvi personális suffixumok tudvalévőleg nem csupán a személy és szám külömbségét jelölik meg, hanem a genus verbi, valamint a modus és tempus szerint is differentiálva vannak. Hogy ez a functionális complexitás eredeti nem lehet, az a priori valószínű, sőt bizonyos, azonkívül a posteriori is verifikálható.

IV. 1. Genus verbi. Az idg. alapnyelvben a passiv diathesisnek tudvalévőleg nem voltak külön végzetei: minden finit passiv alak activ vagy mediális végzeteket tüntet föl [l. pl.

Brugmann, Grr. II.[1] 1333]. De a mediális diathesis is másodlagos: a priori valószínű, hogy általában az activ végzetek az eredetiek [Brugmann, id. m. 1332], ill. hogy az activ és mediális suffixumok eredetileg egybeestek s csak a váltakozó accentus hatása alatt relative későn differentiálódtak. Csattanós bizonyítéka ennek az, hogy egyes act. és med. végzetek szabályszerű ablautban állanak, vö. præs. act. **bhére-si *bhérę-ti *bhéro-nti :* med. **bhére-sai *bhére-tai *bhéro-ntai;* impf. act. **é-bhere-t *é-bhero nt:* med. **é-bhere-to *é-bhero-nto* [vö. Brugmann, Grr. II.[1] 1333. KVG. 599. Hirt, Abl. 203. GrHb. 333 stb.]; ezzel összefügg az, hogy egyes redukált vocalismusú act. végzetek a teljes vocalismusú med. végzetekkel ellentétben soha sincsenek accentuálva, vö. act. **éi-si *éi-ti* (ói. *ẽşi ẽti*): med. **i-saí *i-taí* (ói. *işẽ́ itẽ́*). Mindebből folyik, hogy bizonyos media tantum eredetileg csak a gyökér vagy verbális tő jelentésénél fogva bírtak mediális értelemmel, a mely aztán a suffixumba irradiálódott — azaz: ezzel associálódott [Brugmann, KVG. 492, 599]. A mediális jelentés tehát csak utólagosan jutott bele a med. pers. suffixumokba — ép úgy, mint a participiális vagy infinitivusi alakokba, a melyek mint nominális képzések eredetileg ipso facto nem részesedhettek a mediális diathesisben [vö. Brugmann, GrGr.[3] 11. KVG. 352 stb.]. Az act. és med. suffixumok eredeti azonosságára utal az a körülmény, hogy med. jelentésű verbum perfectuma gyakran act. alakú, vö. lat. *revertitur : revertit, reminīscitur : meminit,* gör. δέρκομαι : δέδορκα, γίγνομαι : γέγονα, μαίνομαι : μέμηνα, ói. *vártatē : vavárta, pádyatē : papáda, sū́tē : sasū́va* stb. E jelenség oka részben minden esetre az, hogy a perfectum személyragjai eredetileg az act. és med. végzetek jelentésbeli ellentétében nem részesültek [Brugmann, KVG. 600] — a mi annál nagyobb súlylyal esik a latba, mert hiszen a perfectum minden bizonynyal már idg. alapnyelvi képzés.

IV. 2. Tempus és modus. A temporális és részben modális (conj. és opt.) külömbségek kifejezésére szolgáló 'primär' és 'secundär' suffixumok functiója másodlagos fejlődés [vö. Meillet, Mém. de la société de lingu. VIII, 244 stb.]. E mellett szól már az, hogy ez a külömbség egyedül az *i*-tartalmú végzetekben (pl. **bhére-ti : *bhére-t*) jut világos kifejezésre s az óind kivételével nincs is meg minden személyben, nincs nevezetesen

a mediumban. De az act. 2. plur. suffixuma is csak az óindben van differentiálva (*bhára·tha : ábhara·ta bhárē·ta*), egyebütt sehol (vö. gör. φέρετε : ἐφέρετε φέροιτε, ószl. *berete : nesete berěte* stb.) — úgyhogy e suffixum idg. alakja okvetetlenül egységes volt: **bhére-te : *é-bhere-te *bhéroi-te*. Hogy a 'primär' végzetek az ind. præs. végzetei volnának, azt megczáfolja az a tény, hogy vannak secundär végzetekkel ellátott præs. alakok, u. n. injunctivusi formák is [BRUGMANN, II.[1] 1334. KVG. 551 stb.]. Ezen injunctivusi alakok jelentésének sokfélesége már régen felkeltette azt a gondolatot, hogy ezek az alakok pusztán a személykülömbséget jelölték meg — 'ohne rücksicht auf tempus und modus' [THURNEYSEN, KZ. XXVII. 173]. A manapság széles körben elfogadott nézet szerint a 'primär' és 'secundär' végzetű alakok oly viszonyban állanak egymással, mint a kelta nyelveknek ú. n. 'absolut' és 'conjunct' alakjai (ír præs. *berid*<**bereti : do-beir* < **to beret* = idg. **bhéreti : *pró-bheret*) s tehát a mondataccentussal voltak kapcsolatban: a 'primär' alakok orthoton, a 'secundär' alakok enklitikus formák voltak [ZIMMER, KZ. XXX. 119. KOCK, KZ. XXXIV. 576 et seqq. BRUGMANN, Grr. II.[1] 1334. STREITBERG, Urgerm. Gr. 283. STOLZ, LatGr.[4] 248 stb.]. A két kategoria prioritása nincs ugyan eldöntve, de ez itt irrelevans. Egy nézet szerint a 'secundär' végzetű alakok az eredetiek, a melyekhez állítólag a tér- és idő-beli 'hier' jelölésére egy enklitikus *i* elem járult [THURNEYSEN, KZ. XXVII. 173], a melynek ablautja *ai* [HIRT, GrHb. 344. BRUGMANN, KVG. 589]. E nézetben ugyan nem osztozhatom, de ebből is kivilágiik, hogy az uralkodó nyelvtudományi irányzatnak semmi kifogása sincs azon feltevés ellen, hogy a pers. suffixumoknak a tempus- és moduskülömbségekhez eredetileg semmi közük sem volt.

IV. 3. Numerus. Hogy a személyragoknak eredetileg a numerus megjelöléséhez sem volt semmi közük, azt első sorban egyes imperativusi alakok mutatják. Oly idg. typusú imperativusok mint ói. *vittād*, gör. ἴστω < idg. **u̯it^s-tőd* eredetileg singuláris és plurális (2. és 3.) functióval bírtak — 'was Neubildungen, zu genauerer Bezeichnung der Person oder des Numerus, zur Folge hatte' [BRUGMANN, KVG. 558; vö. HENRY, Précis[5] 295 stb.]. — Egyes más alakok pluralitása nincsen charakterizálva [HIRT, Abl. 204]; ilyenek a 1. plur.

perf. **u̯idmé* (ói. *vidmá*, gót *witum*), vö. 1. sg. **u̯idóm̥* (ói. *ávidam*, gör. εἶδον) és 2. plur. præs. **bhére-te* stb. [l. fönnebb, 132. l.], vö. 2. sg. perf. **u̯oit^s-tha* (ói. *vḗttha*, gör. οἶσθα) és 2. sg. med. **é-də-thēs* (ói. *ádithāḥ*, gör. ἐδόθης). — Hasonlóképpen oly alak mint 2. plur. perf. ói. *vidá* < idg. **u̯idé* — minden esetre régibb a gör. ἴστε stb. alakoknál! — nyomát sem tünteti föl a plur. characterizálásnak [Hirt, IF. XVII. 66] s nem lehet egyéb mint a **u̯eide* basis SV formátiója, a mely a gör. ἰδέ imperativusban 2. sg. functiójú.

IV. 4. Személykülömbségek. A numerikus külömbségek távolléte mellett a legfeltünőbb (egy kialakult nyelv szempontjából nézve a dolgot!) a személyi külömbségek hiánya. A dolog természetében rejlik, hogy a personalis indifferentia nyomai már meglehetősen szórványosak; annál jelentősebb, hogy ilyenek még mindig kimutathatók. Ide tartoznak mindenek előtt a fönnebb említett **u̯it^s-tőd*-typusú imperativusok, a melyek 2. és 3. személyben voltak használatosak. Az ugyancsak fönnebb már említett 2. plur. perf. *u̯idé* (ói. *vidá*) személy tekintetében sincs charakterizálva, vö. 2. sg. imp. **u̯idé* (gör. ἰδέ). A 1. és 3. sg. legalább is a perfectumban nem volt differentiálva, vö. **tutudaí*: ói. 1. sg. *tutudḗ*, lat. *tutudī* és 3. sg. ói. *tutudḗ* [Brugmann, KVG. 595 stb.] — de eredetileg bizonynyal a præsensben sem, vö. ói. *dadhḗ* stb. [l. Nyt. III. 256. és köv. l.]. — Hogy oly 3. plur. mint **bhéront* (ói. *bháran*, gör. φέρον) stb. velejében nem más mint a **bhéront-* (ói. *bhárant-*, gör. φέροντ-) stb. participiális tő, az már glottogonikus föltevés ugyan, de oly evidens, hogy minden időben egyhangúlag vallott tanítása volt az idg. összehasonlító nyelvtudománynak [vö. Brugmann, Grr. II.[1] 1332 stb.].

* * *

A suffixális adaptatio tehát ép oly elsőrangú szerepet játszott az idg. alapnyelvben, mint a különnyelvek történeti periodusaiban. 'We do not... claim... that instances of agglutination... were absolutely wanting at that early time, but only that such formations are not typical of the primitive Indo-European inflectional system and that the inflectional force of the bulk of old Indo-European formati-

ves is secondary' [OERTEL-MORRIS, id. m. 92]. Tekintélyek és objektiv argumentumok egész serege szól a mellett, hogy az adaptatio az idg. flexio evolutiójának typikus módja.

Ha van absolute szükséges glottogonikus hypothesis, a mely nélkül nincs magyarázat, az idg. flexio genesise minden bizonynyal ilyen [l. Nyt. III. 81—82], s ha e probléma megoldása egyáltalában lehetséges, csak az adaptatio elvével eszközölhető, a melynek uralma napjainktól visszafelé a ködbe vesző ősidőkig évezredeken keresztül a legszélesebb kiterjedésben és a legsouverainebb alakban jelentkezik. Ha tehát a flexio genesise kérdésében az agglutinatiós theoria elismerten kudarczot vallott s ha ezt a kérdést megoldatlanul hagyni nem lehet, akkor nincs más hátra mint LUDWIG theoriáját a modern nyelvtudomány eszközeivel megújítani.

(Folytatjuk.)

SCHMIDT JÓZSEF.

Joh. Topolovšek: Die sprachliche Urverwandtschaft der Indogermanen, Semiten und Indianer. Wien, 1912. XIV+132 l.

Az autor intentiója kimutatni a világ összes nyelveinek rokonságát, a mi nem egészen új ötlet, de utólérhetetlenül eredetivé lesz az által, hogy ebben az operatióban döntő szerephez jut a szláv, közelebbről a szlovén vulgär nyelv (wind), a melyet többek között Magyarország délnyugati részében is beszélnek. A szerző szerint a szláv nyelvcsaládhoz tartoznak a baskok [6—18. l.], valamint az ibérek [18—19. l.]. A kelta nyelvek szintén a szlávból magyarázandók [20—30. l.]. A semiták, első sorban a héberek, aztán a phönikiaiak szintén a szlávok, helyesebben a szlovének nyelvrokonai [31—70. l.]. Délamerikában, a hová már a phönikiaiak eljutottak s a hol a bibliai Ophir is volt és az emberiség bölcsője ringott, az összes indián nyelvek többé-kevésbbé a szlávból indultak ki [76—124. l.]. — A szerző végül kilátásba helyezi annak kimutatását, hogy a kaukázusi nyelvek szintén az indogermánnal, nevezetesen megint a szláv családdal állanak rokonságban [125. l.] s az összefoglalásban jelzi, hogy a turániak, hamiták (négerek) stb. nyelvei is a mai szláv nyelvekre utalnak [131. l.].

A bizonyító anyag részletezéséről le kell mondanom. Ellenben egyrészt a teljesen mellőzött görög nyelv becsületének megmentése végett s másrészt a szerző revelatióiért csekélyke ellenszolgáltatásul álljon itt egy szerény adatka: északamerikai-indián *potomac* és gör. *ποταμός*, a melynek segélyével az autor a most még hiányzó északamerikai-indián és szláv kapcsolatot is verifikálhatja.

SCHMIDT JÓZSEF.

Kaba.

SIMONYI a Nyelvőr deczemberi füzetében (40 : 449.) egy jóformán elfelejtett magyar madárnévről tesz említést; rövid összeállítására úgy látszik maga sem vet különös súlyt, még a szómutatóba sem veszi föl az illető madárnevet. Minthogy azonban a szó szláv szempontból fölötte érdekes, kiírom ezt a kis összeállítást és igyekszem a kérdést valamivel előbbre vinni. S. szavai ezek:

175. *Kaba* a Falco subbuteo neve néhány régi szótárunkban, továbbá Gyöngyösinél s a nógrádi, gömöri, abauji népnyelvben (a MTsz. adatai szerint 'kánya, ölyv, héja'). A név szláv eredetű, már Dank. és Mikl. idéz megfelelő madárneveket a cseh, lengyel, orosz, szerb nyelvből. Ch. pedig megemlíti, hogy «Boszniában a vándorsólyom *koba*».

A *kaba* szó ma annyira ismeretlen, hogy összeállítom előbb az anyagot, a mely régi és mai használatát megvilágítja. A NySz.-ban ezt olvassuk róla: *Kaba:* subbuteo PP. ragadozó madár neme, vércse, kánya SzD. avis certa rapax, species accipitrum SJ. Elfajzott, mint kaba sólyom nemzetétől (Gyöngy. SJ.). A Schlägli szójegyzékben 1766. a. azt olvassuk: «captis — *caba* — kaba» és ehhez a köv. jegyzetet: «A latin szó capus = avis prædatoria seu falco Duc. A magyar megvan a NySz.-ban». A beszterczei szószedet 1178. a. ez áll: *cabus* k a b a; k á b a; Páriz-Pápai szerint = *subbuteo;* a latin szó ismeretlen. A *kaba* szót tehát a kiadó helytelenül *kába*-nak olvasta és ezt a helytelen alakot fölvette azután a magyar szómutatóba is. A MTsz.-ban ezt találjuk: **Kaba**: 1. kánya, ölyv, héja (Gömör-m. Nyr. XXII. 525; Nógrád-m. Tolmács Nyr. XV. 237; Losoncz Czimmermann János; Abaúj-m. Beret Nyr. II. 520); 2. [gúnynév]

görbe orrú. *Kaba Samu* (Gömör-m. Nyr. XXII. 525). V. ö. még **Kaba-orrú**: görbe orrú (Abaúj-m. Király Pál).

Hogy a szó szláv eredetű, ahhoz kétség nem fér, de komolyabb kisérlet annak részletes bebizonyítására eddig nem történt. MIKLOSICH Die slav. El. im Magy. czímű értekezésében 301. a. ezt mondja: *Koba* corvus čech.; *kobiec* Lerchenfalk pol. — *kaba* s. species accipitrum Kreszn. Ebben a szűkszavú összeállításban a cseh *koba* tökéletesen illik a magyar *kaba* — alakjához, de corvus-t jelent, a lengyel *kobiec* szóval a m. *kaba* összecseng ugyan, de még sem értjük, hogy alakra nézve mikép függhetnek össze egymással, ellenben a jelentés azonos. A legegyszerűbb magyarázatnak az látszik, hogy a cseh *koba* jelentésben valamikor közelebb állt a m. kabaéhoz és csak később ragadt más madárfajra. A mit MIKLOSICH szófejtő szótárában mond, megerősíthet bennünket ebben a föltevésben, mert tanúságot tesz arról, hogy a lengyel *kobiec* szó épen nem áll magában a szláv nyelvekben, hogy tehát egy *kob*-bal kezdődő szó több szláv nyelvben kaba-féle madarat jelent; újra említi a m. *kaba* szót is, csakhogy ebből egy toll- vagy sajtóhiba következtében most már *koba* lett: *kobĭcĭ:* nsl. *kobec, skobec* geier; s. *kobac* sperber; p. *kobiec* lerchenfalke; klr. *kôbeć;* r. *kobecъ, kobčikъ*. Vergl. č. *koba* rabe. — magy. *koba* art habicht.

M. itt sem nyilatkozik arról, hogy a cseh *koba* «corvus» alak és jelentés tekintetében mikép viszonylik a többi szláv nyelvekből említett szavakhoz. Mindenesetre érdekes jelenség volna, hogy ha csakis az ócseh nyelv (mert a *koba* «Rabe» ma már ismeretlen szó a cseh nyelvben), őrizte volna meg egy régibb szláv **koba* alakot, a melyből a magyar *kaba* lett volna, ennek a szláv **koba* alaknak eredeti jelentése azonban csak a magyar nyelvben maradt volna meg tisztán. No de megtaláljuk, úgy látszik, szláv területen is ezt a **koba* szót még eredeti jelentésében, hisz SIMONYI összeállítását így végzi: Ch. pedig megemlíti, hogy «Boszniában a vándorsólyom *koba*». Ch., azaz CHERNEL, valóban ezt mondja «Magyarország madarai» czímű művében, l. 2 : 436. l.; a *kaba* sólymunkról pedig azt mondja a köv. lapon: Lényében a vándorsólyom kisebb kiadása. Itt tehát nem csak a jelentés, hanem úgy látszik az alak is annyira összevág a magyar szóéval, hogy bátran magyarázhatjuk

a m. *kaba* szót egy vele egyjelentésű szláv *koba*-ból. Nem tudom, hogy Chernel honnan veszi az ő bosnyák *koba* szavát, arra sem vetek nagy súlyt, hogy nekem szorgos utánajárással sem sikerült konstatálni, hogy Boszniában tényleg ismerik ezt a nevet,*) sokkal fontosabb az a körülmény, hogy Ch. közlése más oknál fogva egyelőre merően hasznavehetetlen. Még azt sem tudjuk, vajjon új momentum merült-e föl ezzel a titokzatos bosnyák *koba* alakkal, mert hisz *koba*-féle alak ilyen jelentésben szerb nyelvből már régebben ismeretes volt előttünk, de ennek a *koba*-nak semmi köze a m. *kabá*-hoz, abból *kaba* szavunk nem keletkezhetett, mert *o*-ja hosszú! Ezt a *kóba* szót említi Berneker is szófejtő szótárában *kobьсь* alatt: «skr. *kòbac* G. *kòpca* 'Sperber'; hypokoristisch *kóba* ds.», de egyébiránt nem hogy közelebb hozna bennünket a czélhoz, hanem az eddig talált alapot is erősen megingatja, mert a cseh *koba* szót, a melynek a m. *kaba* hangjai szerint olyan kitünően megfelelhetne, egészen elszakítja ettől a csoporttól és azzal a magyar szótól is. «Nicht zugehörig, mondja B. fejtegetéseinek legvégén, (gegen MEW. 122) ist č. alt *koba* 'Rabe; Rabenkrähe' (alt *koběna* 'ein Vogel' — ist ganz dunkel); vielmehr wohl Lw. aus d. *koppe*, dial. *kobbe* 'Rabe' (Gebauer Slov. II. 69; Ułaszyn aaO. 373)».

Találtunk tehát eddig több szláv nyelvben **kobьсь*-ra visszavezethető szót, a mely a lehető legjobban illik *kaba* szavunk jelentéséhez és találtunk a cseh nyelvben egy *koba* szót, a melyből játszva kimagyarázhatnók a m. szó alakját, de ez a szó hollót, fekete varjút jelent és azonkívül abban a gyanúban áll, hogy németből átvett szó. A szerb *kóba*, bár

---

*) Közvetetlenül Szerajevóba fordultam, de nagyobb biztosság kedvéért egy időben Jagićhoz és vejéhez, Rešetarhoz is. Vučak szerajevói tanár úr azt felelte nekem, hogy az ő kérdezősködésére az ottani múzeumban és a természetrajz tanáraitól azt a feleletet kapta, hogy Boszniában és Herczegovinában sehol sem ismerik *kobac* helyett a *koba* kifejezést, sőt az igazi benszülött vadászok, a mohamedánok, még a *kobac* kifejezést sem ismerik, hanem csak a *jastrijeb* szót. Jagić egy tanítványa, Ćorović pedig azt írta mesterének: Kérdeztem Reiser Otmár urat, legjobb ornithologusunkat, hallotta-e valahol a *koba* szót és tagadó választ kaptam. Asszistense is, valamint én (pedig mindketten benszülöttek vagyunk) sehol sem hallottuk ezt a szót.

jelentése azonos a m. *kaba* szóéval, nem jöhet tekintetbe, mert *o*-ja kétségtelenül hosszú volt kezdettől fogva, már pedig *kóbá*-ból a magyarban aligha lett volna *kaba*. Minthogy a madárnevek használata éppenséggel nem olyan merev, hogy egy és ugyanaz a név mindenütt egyazon fajhoz tapad, a magyar *kaba* pedig egyenesen arra a föltevésre kényszerít bennünket, hogy **kobьcь* mellett egy vele azonos jelentésű szláv **koba* képzést tegyünk föl, az a lehetőség még sem látszik kizártnak, hogy a cseh *koba* eredetileg ide tartozó szláv szó és csak jelentése változott meg, akár tisztán természetes fejlődés következtében, akár pedig egy vele összecsengő német madárnév hatása alatt. Erre a föltevésre némileg bátoríthatna valakit a horvátszerb nyelvben észlelhető ingadozás is, a mely a *kòbac—kóba* szó jelentésében észlelhető. VUČAK úr egyebek közt azt írja nekem: «Épen most tudtam meg, hogy Horvátországban Ilok környékén (Szerémség) 'koba' néven híjják a 'kobac' madarat, de hogy ez a neve nem csak erre a madárra vonatkozik, hanem egyáltalában ragadozó madarakra. Így p. o. ha a *kobac* az udvarról elvisz egy csirkét, azt mondják: *odnijela ga koba* [magyarul mintegy 'elvitte a kaba'], de ép így, ha azt varjú, karvaly stb. vitte el (ako ga odnese vrana, jastrijeb i. t. d.)». Az itt említett *koba* azonos a fönt említett hosszú *ó*-val ejtett *kóba*-val, a melyről már VUK kitünő szótárában mondja, hogy a Szerémségben és a Bácskában használják *kòbac* helyett; OSTOJIĆ, az újvidéki szerb Matica titkára, a ki iskolázott nyelvész létére a kérdezett szókon mindig jelzi a hanghordozás módját meg a quantitást és a maga szülőföldjéről, a torontáli Tiszaszentmiklósról jól ismeri a *kóba* alakot, az épen jelzett használatot más vidékről is igazolja: «A *kóba* szó jelentéséről, írja nekem, jelenthetem Önnek, hogy Csurogon (a Csajkások kerületében a Tisza mellett) *kóba*-nak hínak minden ragadozó madarat, a mely csirkét fog». A *kobac* helyett, a mint fönt hallottuk, a bosnyák mohamedán vadászok a *jastrijeb* nevet használják, már pedig erről a névről már régebben tudjuk, hogy egy egész sereg rokon madárfajt jelenthet (BELOSTENEC azt mondja szótárában, hogy 16 külömböző fajt értenek rajta!). De ha figyelmesen végig olvassuk a horvát akadémia nagy szótárában a *jȁstrêb* címszó alatt álló terjedelmes czikket, semmi nyomát sem találjuk annak, hogy szerb ember

valaha hollót vagy varjút is *jastreb*-nek nevezné, ha ugyanis tudja, hogy hollóval vagy varjúval van dolga. Én ugyanazt merném állítani, Vučak és Ostojić értesítése ellenére is, a *jastreb*-bal gyakran váltakozó *kobac*-ról is. Az első ijedtségben elkiálthatja magát az iloki gazdasszony: *ȍdnijela kóba* («elvitte a *kaba*») akkor is, ha a közömbös nyugodt szemlélő világosan látja is, hogy biz varjú volt az, nem «kaba», de hogy valaki hollót vagy varjút higgadt vérrel, ha jól szemügyre vette és kétségtelenül fölismerte, *kóba*-nak híná, azt nem hiszem. Azért nem is tartom a horvátszerb analogiákat elég találóknak, hogy a cseh *koba* holló-varjú jelentését a régebbi «kaba» jelentésből keletkezettnek állíthassuk. Ez ellen látszik szólani az az egészen sajátságos körülmény is, hogy a régi cseh *koba* szó lehet ugyan nőnemű is, de nagy meglepetésünkre többnyire mégis — hímnemű, már pedig ha eredetileg szláv szó lett volna és szemben állt volna egy régi **kobьcь—kobec* szóval, valaha csakis nőnemű lehetett volna és mivel az *a*-n végződő cseh szavak óriási többsége nőnemű,*) valószínűleg nőnemű maradt is volna. Igaz hogy a vele egyjelentésű *krkavec* és *havran* szavak hímnemüek, de hímnemüek alakjuknál fogva, valamint a *koba* alakjánál fogva, ha szláv szó volna, kezdetben kétségtelenül csakis nőnemű lehetett volna. Ha azonban egy hímnemű német szó (a középfelnémet *koppe* tényleg hímnemű) átvétele, a melyet eleinte a cseh szavakkal váltakozva használtak,**) akkor ezt a meglepő jelenséget mindenesetre könnyebben megértjük.

Én tehát a magyar *kaba* szót nem merem a cseh *koba* szóval összekapcsolni, ámbár azt kétségtelennek tartom, hogy a m. *kaba* igenis egy szláv **koba*-ból keletkezett, a melynek jelentése azonos volt a több szláv nyelvben tükröző *kobьcь* szóval; ilyen alak reconstruálására a m. *kaba* szó egyenesen rákényszerít bennünket. Hagyjuk tehát a cseh *koba* szót, a mely biztos eredményre úgy sem vezethet, és elégedjünk meg azzal, hogy a m. *kaba* szó egy szláv **koba*-ra vall, a melynek jelentése azonos a

---

*) Hímnemüek csak a hímnemű személyek nevei, mint *sluha* «szolga», *pastucha* «pásztor», *patriarcha*, *evangelista* s hasonlók.

**) Nagyon jellemző e tekintetben a következő, Gebauer ócseh szótárában idézett hely: Noe kdyź havrana toho kobu vypustil

legtöbb szláv nyelvben tükröződő *kobьcь* szóval. Milyen viszonyban állhatott e föltett **koba* szó a kétségtelenül közös szláv **kobьcь* szóhoz, és mennyire valószínű, hogy ilyen **koba* szó valóban megvolt valaha a szláv nyelvek egyikében-másikában? Egészen közönséges tapasztalat, hogy régebben a természettel sokkal szorosabb kapcsolatban élő ember a kisebb állatok nemét is pontosabban megkülömböztette, mint a mai, a természettől egyre jobban eltávolodó ember, nem csodálkozhatunk tehát egy cseppet sem, ha a **kobьcь* név mellett, a mely egy **kobъ*-ból képezett kicsinyítő (v. ö. szerb *jastreb: jastrebac, kraguj: kragujac*, a melyek váltakozva használatosak), egy a nőstényt jelző **koba* is föl-fölmerült és egyik-másik szláv nyelvben talán szívósabb életet is élt, a míg a későbbi színtelenebb nyelvhasználat el nem felejtette. Nézzük csak a szintén a kisebb ragadozó madarak közé tartozó *kánya* szláv neveit, a hol ez a váltakozás még elevenen megmaradt, ámbár többnyire eredeti értelmét elveszítette már. Berneker az oroszból *káňa, kaňúk* alakokat idéz, tehát egy nőnemű és egy hímnemű szót 'Milan, Weihe, ein Raubvogel, der durch sein Schreien lästig fällt' jelentéssel, a kisoroszból már a jelentés megjelölése nélkül ugyanazokat: *káňa, kaňúk*. A két kisorosz szótár közül az újabbik, nagyobbik (Hrinčenko) nem is ismeri a *kaňúk* alakot, míg a másik (Želechowski) azt úgy magyarázza «Männchen der *kaňa*», de mind a kettő ismer egy közös nemű *kaňúka* alakot! Berneker azután a horvátszerb kifejezéseket sorolja föl: *kȁnja* 'ein Raubvogel; Weihe; Bussard'. Daneben *škánjac*, G. *škánjca* 'Sperber'. A *škánjac*-ban a szó elején mutatkozó *š*-re nézve v. ö. a *kobьćь* czikket, a hol a horv. szb. *kòbac* 'Sperber', szlovén *kóbəc* mellett egy szlovén *skóbəc* és *skópəc*-et találunk. De nincs okunk, hogy e, a szó elején jelentkező, járulékhang (*š*-, *s*-) természetével e helyen foglalkozzunk, hisz e járulékhang nélkül is találunk hasonló hímnemű képzést a szlovénben: *kánja* 'Mäusebussard, Weihe'; *kanjúh* ds.; *kȃnjec* 'Hühnergeier', mert a kicsit eltérő jelentés természetesen itt latba nem esik, mutatja azt a lejjebb a lengyel *kania* mellett olvasható 'Hühnergeier, Weihe, Milvus'. Már pedig a szlovén *kȃnja : kȃnjec* viszonya szakasztott olyan, mint a milyent a m. *kaba*-ból kikövetkeztetett **koba* és a szláv nyelvekben tükröződő **kobьcь* közt fölteszek.

Hímnemű és nőnemű nevek váltakoznak egy másik közel rokon madárfaj elnevezésében is. A szerb a Milvus milvus-t *l̑uňa*-nak híjja, a többi szláv nyelvekben azonban csak hímnemű nevet találunk: kis- és nagyorosz *luń*, szlovén *lûnj*, cseh *luňák*. A *l̑uňa* név a *luń*-hoz egészen úgy viszonylik, mint az előbb említett *kaňa* «kánya» a Budilovičnál Baudouin de Courtenayből idézett resiavölgyi szlovén *kań*-hoz, ez a *kań* pedig a fönt említett szlovén *kânjec*-hez úgy mint a Šuleknél *kaňa* mellett található *škań* a Vuktól Horvátországból említett *škaňac*-hoz. De míg a *kaňa* név végig megy a szláv nyelveken (csak épen a bolgárból nincs kimutatva) és egy pár szláv nyelvben hímnemű név nem is jelentkezik mellette, addig a szerb *l̑una* magában áll csupa hímnemű nevek közt. Alig szabad a hímnemű és nőnemű nevek mostani eloszlásában az eredeti állapotot keresnünk, nyilvánvaló, hogy régebben minden madárnak hím- és nőnemű neve lehetett és hogy csak lassanként veszett ki itt is ott is az egyik név és megmaradt egyedül a másik, kiveszett a (**kobъ* >) *kobьcь* mellett a nőstény régi neve, a **koba*, de hogy megvolt, azt egészen kétségtelenül bizonyítja a magyar *kaba*.

Most pedig vissza kell még egy perczre térnem az állítólag Boszniában élő *koba* «vándorsólyom»-ra. Azt mondtam fönt, hogy még azt sem tudjuk, vajjon új momentum merült-e föl ezzel a titokzatos bosnyák *koba* alakkal, mert hisz *koba*-féle alak a szerb nyelvből eddig is ismeretes volt előttünk, de az eddig ismert alak hosszú *ó*-val hangzik *(kóba)*, ebből pedig alig lett volna a magyarban *kaba*. És mégis, ha nem lett volna okom kételkedni Chernel állításában, hogy Boszniában a *kòba* alak él, én ebben igénis új és döntő momentumot tekintettem volna, mert a Bácskában és Szerémségben járatos *kóba*-nak Boszniában n e m i s f e l e l h e t n e m e g egy *koba* alak, ha tehát Boszniában igazán *koba* a vándorsólyom neve, a miben kénytelen vagyok szavahihető forrásból kapott értesítések alapján kételkedni, akkor ez nem a mi *kóba* szavunknak felel meg, mert ez bizony ott *kóbo* volna,*) hanem csakis egy rövid *o*-val ejtett

---

*) A *kòbac*-czal szemben álló minálunk használt *kóba* hanghordozásánál fogva csakis beczéző képzés lehet és mint ilyen csakis a nyelvterület k e l e t i részében végződhetik -*a*-ba, a nyugati nyelvterületen *o*-t

**kòba* (ill. *kȍba*). Én kezdettől fogva mindig is úgy tettem föl a kérdést, vajjon ismernek-e *kóba* vagy **kòba* alakot Boszniában, OSZTOJIĆ úrhoz intézett levelemben pedig, nem ismernek-e a *kóba* mellett talán valahol **kòba* alakot, de kutatásaim egészen eredménytelenek voltak, sem Boszniában nem ismernek az eddig kapott feleletek szerint *koba*-féle alakot, se hosszú se rövid *o*-val, sem minálunk nem ismernek a **kóba* beczéző képzés mellett egy régi időből megmaradt **kòba* nőstényenevet. A m. *kaba* magyarázatánál tehát egyelőre a szerb *koba*-nak nem vehetjük hasznát.

Így a *kaba* szavunk a szlávságban valószínűleg már egészen elveszett régi névnek a maradéka, a mely valaha a **kobьcь* névvel váltakozott és eredetileg a nőstény neve lehetett; azért mondom valószínűleg, mert a cseh *koba* alakra nézve azonos lehetne, csak «corvus» jelentése teszi kérdésessé, vajjon ide tartozik-e. Még ha valaki azon a nézeten is volna, hogy ez a jelentés igenis természetes úton vagy akár egy német szó hatása alatt fejlődhetett a cseh nyelvben, hogy tehát az ócseh *koba* azonos azzal a szláv *koba*-val, a melyet a magyar *kaba* magyarázatára föl kell tennünk, még akkor sem volna valószínű, hogy kivételesen épen a cseh nyelv hatott volna a magyarra, hanem még mindig ahhoz a föltevéshez kellene folyamodnunk, hogy valamely szomszédos szláv nyelvnek egy azóta elveszett szava tükrözik a magyar *kaba* szóban. Ezért is igen tanulságos ez a mi szavunk, mert vannak tudósok, a kik el nem tudják hinni, hogy szavak bizony el-eltünnek a nyelvekből, egyre újaknak adnak helyet, és hogy a mai nyelvkincs legpontosabb fölvétele alapján rajzolt akármilyen bonyolult és a legkisebb részletekbe bocsátkozó térképek sem adhatnak arról fogalmat, hogy hajdanában még milyen szavak voltak használatban azon a területen.

ASBÓTH OSZKÁR.

---

kell a szó végén várnunk. Ilyen *kobo* alakot tényleg említ is VUČAK úr levelében — felső Szlavoniából!

PANNÓNIAI LANGOBARD SZAVAK.

Germán nyelvnek legrégibb, magyar földön fennmaradt emléke az a néhány szó, a mely a bezenyei rúnás fibulapárra van róva. Az egyik fibulán olvasható *Arsipoda,**) *segun*, a másik fibulán *Godahild*. Egy negyedik szó, mely a *Godahild* névvel szemben állott, ma már teljesen olvashatatlan. Ezekkel a szavakkal foglalkozott L. Wimmer (Arch. Ért. 14. 1894. 21. s köv. lk., Aarbøger f. Nordisk. Oldk. og Hist. 9. 1894. 23. s köv. lk.), R. Much (Zeitschr. f. d. Alt. 41. 1897. 100. l., Beitr. zur Anthrop. u. Urgeschichte Bayerns. 12. 1897. 3. l.), v. Grienberger (Arkiv f. Nord. Fil. 14. 1898. 124. l.), F. Kauffmann (Zeitschr. f. d. Phil. 39. 1907. 520. l.), de fejtegetéseikben sok az ellenmondás és a pótolni való. Melyik germ. nyelvjárásnak körébe tartoznak ezek a szavak? Bezenye táján, Moson m.-ben, kel. gótok (475-ig), gepidák, rugi törzsek, herulok, langobardok (510–568) s velök ubi törzsek, avarok, szlávok, bajorok tartózkodtak. Ludw. Schmidt (Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgange der Völkerwanderung 1905. 116. l.) gót eredetűeknek tartja a feliratokat, de ezt a lehetőséget a *goda-*, *-poda*

*) Wimmer ezt a szót *Ârsipoda*-nak olvasta, mert a rúnasort egy circumflexus-féle jel előzi meg. De a circumflexusnak használata a rúnaírásban sehol ki nem mutatható s azért valószínűbb Sievers magyarázata, mely szerint «^ eine verunglückte und deshalb nicht weitergeritzte rune ... oder eine art anfangszeichen» (Aarbøger 9 : 39. l.). — v. Grienberger *Arsiboda*-nak olvassa a szót, mert szerinte a kétes rúna «runische umsetzung der lat. cursiven ... *b*» (Arkiv 14 : 124. l.), de ezt a felfogást maga is visszavonta (Zeitschr. f. d. Phil. 40 : 267. l.). Sophus Bugge (Norges Indskrifter med de ældre Runer. — Runeskriftens Oprindelse og ældste Historie, Christiania 1905. 17. l.) szintén — v. Grienberger ellen — a *p* hangértéket fogadja el. A rúnák olvasásában más kétségek nem támadhatnak.

szavaknak hangalakja teljesen kizárja, mert ilyen brechung révén keletkezett *o* vokálist egyik gót emlék, még a pietroassai aranygyűrű *gutan* szava sem őrzött meg. A germ. $u > o$ brechung, mely oly határozott tulajdonsága fibulánk nyelvének, kizárja a többi kel. germ. nyelveket is.*) A döntés így csak a két nyug. germ. törzs között eshetik: a langobardok között (6. sz.) és a bajorok között, kiknek telepesei a 9. sz.-ban jöttek hazánkba.

Wimmer kutatásai azt derítették ki, hogy a feliratoknak keresztény-bajor jellegök van és a 8. sz. első évtizedeiből valók. Magyarázatának lényege a következő: *segun* (= ófn. *segan* «Segen») szó azt bizonyítja, hogy keresztény emlékkel van dolgunk. A pannóniai német térítésnek középpontja Salzburg, hol 696 és 700 között Rupertus szerzetes klastromot és apáczakolostort alapított. Innen küldték ki kelet felé a hittérítőket. Az apáczák nevei a klastrom Liber Confraternitatumában maradtak fenn. Dimmer szerint a rúnás fibulák két neve és a Liber Confraternitatumnak nevei között oly kapcsolat létesíthető, mely valószínűvé teszi, hogy ezek a keresztény jellegű fibulák a salzburgi kolostorból kerültek Pannóniába. T. i. az *Arsipoda* név Wimmer szerint három oly tulajdonsággal bír, mely a salzburgi névkönyvre mutat vissza: *a)* *p* (< *b*) a felnémet hangjelleget bizonyítja, *b)* az *Arsi* tag német tulajdonnevekben csak egyszer fordul elő a salzburgi évkönyv *Arsirid* nevében, *c)* *-poda* női nevekben szintén ritka és ezen ritka nevek közül egy, *Ljupota*, szintén az idézett salzburgi forrásban található, hol a rúnásfeliratnak másik nevére, *Godahild*-ra, is számos példa van. Wimmer magyarázatát Sievers (Grdr. I.[2] 255. l.) is elfogadja.**) De

---

*) Georg Hempl (The Linguistic and Ethnographic Statuts of the Burgundians, Standford, 1909) a mi rúnásfeliratainkat burgund eredetűeknek tartja. De a burgund nyelv is minden esetre Kögel (Zeitschr. f. d. Alt. 37. 223. s köv. lk.) szerint, Wackernagel (Kl. Schriften 3. k. 334. s köv. lk.) ellenében kel. germ. nyelv. A mi szempontunkból az fontos, hogy a burgund nyelv eredetileg nem ismerte a brechung jelenségét, ha a Lex Burgundionum kései kézirataiban néha *u* helyett *o* elő is fordul, az frank hatás, mint az $\hat{e} > \hat{a}$ változás (*Sênila* > *Sânila*). A brechung hiányára világos példák: *Gudomarus* 527-ből való sírfeliraton (l. M. Schönfeld, Wb. d. altgerm. Personen u. Völkernamen 1911, XX. és 115. l.); *Uffa* (= ófn. *Offo*) Kögel id. h. 226. l. stb.

**) Lényegében ugyanannak tartja a szavakat Strakosch-Grossmann

vizsgáljuk az anyagot, melyre WIMMER következtetéseit építette. Az *Arsirid* név, melyre hivatkozik, a salzburgi névkönyvnek első KARAJANtól való kiadásában*) került napfényre; az új, HERZBERG-FRÄNKELtől való kiadásban már nem fordul elő ez a név: *Arfrid*ot találunk helyette.**) HAUTHALER WILLIBALD salzburgi apát úr kérésemre a kézirat illető helyét gondosan megvizsgálta és arra az eredményre jutott, hogy a név vakaráson áll és tul. *arp̂rid*-nak van írva: «so dass der dritte Buchstabe am meisten einem *p̂* mit Abkürzungsstrich gleicht». Akármi is legyen a helyes olvasat, világos az, hogy erre az egy rosszul írt szóra nem lehet messze menő következtetéseket építeni, annál kevésbbé, mert az *Arsi-* nevek másutt is előfordulnak. A másik név, *Ljupota*, melyre WIMMER hivatkozik, sem lehet bizonyíték, mert az — mikép az *Arsirid* név is — csak kései bejegyzés a Liber Confraternitatumban és a későbbi bejegyzések nem vonatkoznak pusztán a salzburgi kolostorra, hanem a testvér-kolostorokra is kiterjednek (vö. HERZBERG-FRÄNKEL: Neues Arch. d. Ges. f. ält. Geschichtskunde 12, 1887. 53. s köv. lk.) és így nincsen kimutatva, hogy *Ljupota* csakugyan bajor név — FÖRSTEMANN (Alt. Namenbuch I.[2] Boda) szláv névnek tartja. *Godahild* és *Arsipoda* nevek explosiv hangjai nem felelnek meg a bajor konsonantismusnak, melyben *Arsipota* és *Cotahilt* alakokat várnánk. Bajor nevekben a *-hilt* elem igen gyakran fordul elő, de mindig ilyen alakban (SCHATZ: Zeitschr. f. d. Alt. 43. 19. l.) és ellentmond a felirat *-hild* tagjának. A langobard konsonantismussal ellenben megegyezik az *Arsipoda* és *Godahild* név, mert a lang. nyelv is résztvett a második lautverschiebungban, de a hangfejlődés nem haladt annyira, mint a bajorban. Legerősebb a $d > t$ és $b > p$ változás fő- és mellékhangsúlyos szókezdetben, szóközépen *g* és *d* a leggyako-

---

(Geschichte der Deutschen in Öst.-Ung. Wien, 1895. I, 208. l.), kinek további hozzávetései tévesek. Nálunk BITTENBINDER MIKLÓS említette a bezenyei rúnás feliratokat EPhK. 34. (1910) 611. l. Tudományos illetékességének megitéléséhez álljon itt egy mondata: «Ez emlékek mind felnémet nyelven vannak írva, vagyis a II. lautverschiebung nincs meg».

*) Das Verbrüderungsbuch des Stiftes S. Peter zu Salzburg, 1852. 25. l. 12. has. 9. sor.

**) Mon. Germ. Hist. Necrologia Germ. II. k. (1904) 16. l. 37. has. 9. sor.

ribb írás (Bruckner: Die Sprache der Langobarden, 1895. 147. 148. 157. 168. l.). Így számos példa van $b > p$ változásra el nem változott *g* és *d* mellett: pl. *alipergus, Adelperga, Aldepranda, Agepert, Angelpaldus, Gansprandus, Gîselperga, Godeprandus, Liutprand, Magipert, Ragemprandus, Rôdiperga, Sigiprandus* stb. (l. Bruckner szótárában): ide tartozik *Godahild* mellett az *Arsipoda* név is. Ezzel a hangjelenséggel a régibb középkornak egy másik, magyar földön fennmaradt feliratán is találkozunk: a petőházai kehely *Gundpald fecit* szavain. Hangalakja szerint *Gundpald* lehet bajor (Schatz: Altbair. Gramm. 71. 77. l.), lehet langobard név*) és így részben már a névnek hangalakja a langobard nyelvre utalna, ha a serlegnek ornamentális szalagdíszítése langobard művészetnek kétségtelen nyomait nem hagyta volna maga után, a mit Hampel is ismételten kiemel (Die Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn 1905. I. 63. s k. lk.).**) Archæologiánk a kelyhet párhuzamba állítja a rúnás fibulapárral és szintén a bajor térítéssel hozza kapcsolatba (Bella: Arch. Ért. 10. k. 364. l.). De ha Hampel archæologiai szempontból is azt írja, hogy a kehely «közel jár a bezenyei fibulák korához» — «hajlandó volnék azt hinni, hogy... mind a két ‚első' kelyhet [777—788] korra megelőzi» — «a meroving-kor művészeti motivumai díszítik» (Arch. Ért. 14. k. 38. l.) — akkor talán továbbra is fenntartható a párhuzam. Így két pannoniai földön fennmaradt lang. tulajdonnevünk van, mely második tagjában a $b > p$ változást tünteti fel. Kluge egyéb okok miatt újabban azt írja: «Ich glaube nicht mehr daran, dass die 2. lautverschiebung von Oberitalien nach norden immer weiter vorgedrungen ist. Wenn hier eine continuität vorliegt, muss sie älteren datums sein und für frühere sitze der Langobarden angenommen werden» (Beitr. 35, 154. l.). A mi neveink természetesen nem lehetnek erre végleges bizonyítékok, de mégis igazat látszanak adni Kluge feltevésének és még több kételyt ébreszthetnek az elterjedt okoskodás iránt: a második

*) Itáliai oklevelekben a név *Gumpaldus* formában fordul elő, v. ö. Bruckner 143, 262. l.

**) A szövegben néha tévesen *Cundpald* olvasható, l. a sajtóhibák jegyzékét. — Petőháza (Sopron-m.) Bezenye közelében eredeti lang. földön fekszik.

lautverschiebung nem kezdődhetett, mielőtt a langobardok Olaszországban nem voltak. A lang. nyelvre mutat az *Arsi-* elem is, mely a német igen gazdag névforrásokban egyszer sem vagy legfeljebb egyszer fordul elő: a lang. nyelvben, bár aránylag sokkal kevesebb tulajdonneve maradt fenn, háromszor is megvan ez a tag: *Arsi-ulf*, *Arse-ramus*, *Arsi-o* (BRUCKNER 227. l.). Ezeket az eredményeket szépen igazolja az archæologia: BERNH. SALIN, e régiségeknek alapos ismerője, azt írja a mi fibulánk típusáról: «sehr allgemein vom westlichen Ungarn bis nach Mittel-Italien» (Altgerm. Tierornamentik, Stockholm 1904. 297. l.) és a 6. sz. végére helyezi, oly korba, mikor langobardok, nem pedig bajorok tartózkodtak Pannóniában. Ugyanígy itél KAUFFMANN FRIGYES is (Zeitschr. f. d. Phil. 39. 520. s köv. lk.).*)

A *segun* szó hangtanilag világos. Az ófn. *segan*, *seganôn*, ószász *segnôn*, óang. *segn*, óskand. *signa* szavak körébe tartozik, melyek a lat. *sīgnum*, ill. *sīgnāre* átvételei. Az átvételnek alapformája azonban nem *sīgnum*, hanem vulg. lat. **sẹ̆gn(um)*, mely a román nyelvekben folytatódott s az írbe is átment (KLUGE, EtWb.; Grdr.[2] I. 345, 353. l.). Az ófn. *segan e* hangja nem az *a* sec. vok. hatása alatt fejlődött *i*-ből, hanem már eredetileg is megvolt. A nyug. germánságban *g* és *n* között vokális fejlődött. A rendes ófn. sec. vok. *a*, de PAUL kimutatta, hogy az *a* hang itt csak eredetibb *u*-, ill. *o*-nak helyébe lépett (Beitr. 6, 250.): tehát **segn*>**segun*. A hangsúlytalan sec. vok. *u* az *l*, *r*, *n* előtt az ófn.-ben *a*-vá lett, akkor, mikor jövevényszavakban is *speculum* > *spiagal*, *tegula* > *ziagal*, *tabula* > *tabal* változás történt (BRAUNE: Ahd. Gramm.[3] 56—57. l.). Így fejlődött **segun* > *segan*. Az a kevés, a mit lang. sec. vokálisokról tudunk, azt mutatja, hogy a hangfejlődés nem volt külömböző az ófn.-től (BRUCKNER 119—120. l.). A langobardban is *a* a rendes sec. vok. (*gamahal*, *accar*, *angar*), de ez természetesen itt sem az eredeti hang, hanem szintén csak nyug. germ. nasalisok és liqui-

---

*) KAUFFMANN helyes arch. meghatározásához pótlandó, hogy a bezenyei sírmezőre jellemző fibula-gazdagság nem egyezik a bajor sírok fibula-szegénységével, a mint azt MUCH (Beitr. zur Anthr. u. Urg. Bayerns 12, 3.) kiemeli: VIRCHOW ellenben épen a fibulagazdagságot lang. sírok jellemző tulajdonságának mutatta be (Auf dem Wege der Lang., Verhandlungen der Berliner Ges. für Anthr., Ethn. u. Urg. 1888. 508. l.).

dák timbresjának megfelelő régibb *u*-nak helyébe lépett. A mi *segun* szavunk szabályos alak a lang. nyelvben is. Ilyenkép is igazolva van a rúnás feliratok régi kora, mert míg *r*, *l*, *m* előtt az eredetibb *u* a legrégibb emlékekben még előfordul, addig *n* előtt az *u*, bár itt is megvolt, már ki nem mutatható (PAUL, u. o. 207. l.). A lang. nyelv sem őrizte meg tovább az *u* vokálist (l. *Zaban* név: óskand. *tafn* BRUCKNER 325. l., M. SCHÖNFELD 272. l.). — A szó jelentését WIMMER az ófn. *segan*, újfn. «Segen»-ből határozta meg és fontos bizonyítékot látott benne az emlékek keresztény jellegére. MUCH, v. GRIENBERGER, kik langobardoknak tartják a feliratokat, nem magyarázták meg a szó jelentését, mely így ellentmond felfogásuknak, sőt v. GRIENBERGER külön is kiemeli: «*segun*, gewiss wie Wimmer nachweist, nicht anders als ,favor, dedicatio, benedictio'» (Arkiv 14, 124). KAUFFMANN észrevette az ellenmondást és ki akarta egyenlíteni: «wenn auf der andern fibel *segun* steht, so halten wir der Wimmerschen behauptung die tatsache entgegen, dass in den Donaulandschaften das Christentum seit dem 4. Jahrh. organisiert war, Hampel 1, 68.» (Zeitschr. f. d. Phil. 39, 520). Az ófn. *segan* a lat. *signum*-nak különös keresztény értelemben, *signum crucis* értelmében való átvétele. A langobardok, a kiknek KAUFFMANN is a rúnákat tulajdonítja, arianus-görög hatás alatt vették fel a kereszténységet és nem valószínű, hogy itt latin-egyházi jövevényszóval volna dolgunk. A latin *signum*, *signare* nem keresztény értelemben is átment a germ. nyelvekbe: óskand. *signa* «zeichnen, bekreuzen, weihen, segnen», «(mit Runen) zeichnen, weihen, fast im Sinne von segnen» (FRANK FISCHER: Die Lehnwörter des Altwestnordischen, Palæstra 85. 1909. 74, 195. l.), «mit einem Zeichen versehen, gleich *marka*, *merkia*, als Opfer zeichnen» (HEUSLER-RANISCH: Eddica Minora 1903. 19, 42. l.). Ez a latin *signare* igének a keresztény jövevényszóval szemben eredetibb és tán régibb átvétele.*) Ezután valószínű, hogy a rúnásfelirat *segun* szava is «jel»-t, nem «segen»-t jelent. A jel fogalmát közelebbről is meghatározhatjuk: a lat. *signum* legeredetibb jelentése «eingeschnitzte Marke» (WALDE

*) Az ófn.-ben a szó egyszer *i*-tövű (Otfrid 2, 14, 91). MORIZ HEYNE azt véli (GRIMM DWb. X, 100), hogy jelentése itt «jel», de az Otfrid-kiadók (KELLE, ERDMANN, PIEPER) megmaradnak az «áldás» jelentés mellett.

EtWb.) a jogi nyelvben maradt meg, hol a legprimitivebb jogfogalmak egyikét, a berovott tulajdonjegyet jelenti és ilyen jelentésben fordul elő a lang. Ed. Rothariban is (v. ö. Carl Meyer: Sprache u. Sprachdenkmäler der Langobarden 1877. 36. l.). Bruckner kimutatta, hogy a langobard jogi nyelv az óangollal, nem pedig a német jogi kifejezésekkel egyezik meg (20. s köv. lk.) és ezzel összevág az a tény, hogy az Ed. Rothari közel rokonságban van nem a délnémet jogszokásokkal, hanem az angolszász törvényekkel (R. Schröder: Lehrb. d. deutsch. Rechtsgesch. 1907.[5] 536. s köv. lk). Az óang.-ban *segn* jelentése mindig «a sign mark, token» (Bosworth-Toller 857. l., Grein: Sprachschatz II.[1] 424. l.), Kluge szerint «Feldzeichen» s a rétek tulajdonjelzése csakugyan igen régi szokás (Grdr.[2] I. 345. — Homeyer: Die Haus- u. Hofmarken, 1870. 243. l.). Az óang. jogi nyelvbe tartozó *segn* jelentését a lang. *segun* ra is átvihetjük és ilyenkép is igazolva van, hogy a szó nem ker. áldást, hanem «jel»-t, tulajdonjegyet jelent. Germán ékszerek, mint a mi ezüstfibuláink, a tulajdonjelzés tárgyai voltak. Az ósvéd törvények külön említik: *giort gull och silfwer* (Michelsen: Die Hausmarke 1853. 28. l.). Mint közeli analogia említhető a balingeni fibula felirata: *aih Danilo Amulung* (v. Grienberger: Zeitschr. f. d. Phil. 40, 257. l.). — Azt hiszem, ezek után minden valószínűség szerint — több ilyen kérdéseknél aligha érhető el — a bezenyei rúnás fibulák feliratai nem 8. sz.-i keresztény-bajor,*) hanem a 6. sz. végéről (ill. a 7. sz. elejéről) való langobard emlékek.

Legújabban v. Grienberger behatóbban foglalkozott a bezenyei rúnákkal (Zeitschr. f. d. Phil. 43, 1911, 295. s köv. lk.). Az emlék archæologiai vonatkozásairól most sincs kellően tájékozva, még Kauffmann F. idézett tartalmas megjegyzéseinek sem maradt értekezésében nyoma. Az egyik fibula *segun* szavának sajátságos hangalakjáról nem szól; a jelentés szempontjából pedig megmarad Dimmer értelmezése mellett és nem veszi észre az ellenmondást, mikor azt írja: «das wunschwort *segun* christlichen aharakter verleiht, denn die Langobarden waren seit ihrer einwanderung in das Rugiland 488 a r i a n i s c h e christen» (298. l.). A másik fibulán a *Godahild* névvel szemben látható rúnás nyomokat v. G. kiegészíti. Dimmer, a ki maga

megtekintette a feliratokat, *⟨w⟩*unja* szót reconstruált, ezt előbb v. G. is elfogadta (Arkiv 14, 124.), most pedig — fénykép alapján — **uiju* rúnasort olvas. Az ily kiegészítésnek mindig egyéni színezete, feltételes értéke lesz és nem alkalmas a továbbkövetkeztetésre. Még ha el is fogadnók v. G.-nek azt a feltevését, hogy mind a két fibulának két-két szava *egy* értelmi egységet alkot, a **uiju* szónak értelmezése így is nehézséget okoz: v. G. szerint **uiju* = **u̯iju* = ófn. *wīhu*. A rúnaírás azonban *u*-t és *v*-t, mint *i*-t és *j*-t mindig megkülömböztet egymástól és egy *u̯iju* átírás az eltérésnek csak felületes magyarázata. V. G. értekezése így nem jelenthet haladást R. MUCH és KAUFFMANN idézett fejtegetései után. THIENEMANN TIVADAR.

Gomb.

BERNEKER egyébiránt jeles szófejtő szótárában, vö. e folyóiratban 2 : 198—211, a mely a kedvezőtlen külső körülmények mellett is gyorsan halad,*) nagyon különös módon tárgyalja a mi *gomb* szavunkat és a belőle származó szláv szavakat, a melyeket egészen önkényesen két részre szakít. B. először összeállítja a körülöttünk élő szláv népek nyelvéből a megfelelő szavakat, erre pedig így okoskodik: «Die Quelle ist wohl ngr. *κόμπος* 'Knoten, Knopf', woher die südslav. Wörter mit *u* direkt entlehnt sind. Durch südslav. Vermittelung wanderte das Wort ins Magy. (*gomb* 'Knopf. Knauf'), woher die zweite Reihe (mit *o*) rückentlehnt ist», l. 362. l. Tegyünk egyszer egy kis próbát, hogy mire megyünk ezzel a föltevéssel. Az *u*-val hangzó szláv alakok a következők: «*gumb* skr. 'Knopf, Knoten'. sl. *gũmb* ds.; *gũmbašnica* 'Stecknadel; Wurstpfeiler'». A görögökhöz legközelebb eső bolgárok nem ismerik a szót, a szerbek sem ismerik, de ismerik — a horvátok és a szlovének! Igaz, hogy B. azt írja: «gumb skr.», azaz szerbhorvát *gumb*, de az nem változtat azon a tényálláson semmit, hogy a *gumb* szót csakis BELOSZTENECZ és JAMBRESSICH szótárából ismerjük. És még érthetetlenebbé teszi B. egész okoskodását, hogy a *gumb* csakis a 18. századból mutatható ki, holott a m. *gomb* használatra régibb emlékeink csakúgy ontják az adatokat! A helyes megfejtés szinte magától kínálkozik: a m. nyelvben régtől fogva általánosan ismert és használt *gomb* szó átment a szomszéd kaj-horvátok nyelvébe, a hol, mivel a kaj-nyelvjárásban csakúgy mint a szlovénben az *o* sűrűn *u*-vá válik, *gumb* alakot öltött. A szlovéneknél megtalálható mellette a *gomb* írás is, sőt a régibb forrásokban csak is ez! Az *u*-s alakok közt B. egyebek közt *gombostűt* jelentő *gumbašnica*-t is említ, már pedig ennek még a lelke is magyar. Részletekbe hely szűke miatt ezúttal nem bocsátkozhatom. ASBÓTH OSZKÁR.

*) Mikor B. az első füzetet közrebocsátotta, még a prágai egyetem tanára volt, a 6—8. f. mint a boroszlói, a legújabbat, a *likъ* szóig terjedő 9. f., mint a müncheni egyetem tanára adta ki.

ISMERTETÉSEK.

O. Schrader: Die Indogermanen. Wissenschaft und Bildung. Einzeldarstellungen aus allen Gebieten des Wissens, hg. von Dr. PAUL HERRE. 77. szám. Leipzig, 1911. 165 l.

E kis könyvecske természetesen csak rövid és népszerű összefoglalását tartalmazza azon eredményeknek, a melyekre SCHRADER ismert nagyobb munkáiban jutni vélt. Új a könyvben legfeljebb a szerző úgyszólván teljes lemondása az idg. őshaza megállapításának lehetőségéről. Kételyeit joggal fokozta ennyire, hogy jelentéstörténeti szempontból sorra megbízhatatlanoknak bizonyultak a legtetszetősebb egyezések is. Így az ófn. *lahs*, litv. *lasziszà*, orosz *lososь* «lazacz» szó, a melyre oly sokat alapítottak egyesek, mivel a lazacz csak az északi és keleti tenger folyamrendszerében fordul elő (MUCH, Deutsche Stammeskunde 12. l.), most előkerült az úgyn. tochari nyelvben is *laks* alakban, s ott egyszerűen *halat* jelent. Ebből kétségtelen, hogy semmit sem lehet arra adni, hogy e szó a germán, szláv és baltiszláv nyelvekben egy bizonyos halfajt jelent, mert ez ott secundär jelentés, melyet az egymás szomszédságában élő népek egymástól vehettek. S így az a következtetés, hogy a *kentum* és *satem* nyelvjárásokelőtti indogermánság a lazacz hazájában keresendő, nem jogosult.

SCHRADER saját régi elmélete mellett, hogy az idg. nép egymással még érintkező törzsei a fekete tengertől északra és északnyugatra elterülő vidékein lakhattak, úgyszólván csak azt az egy érvet hozza fel, hogy az idg. szókincs bizonyítása szerint erdőség, tenger és pusztai élet, állattenyésztés és földművelés egyaránt ismeretes volt az indogermánok előtt, ezek pedig együtt az általa kijelölt vidéken képzelhetők el legjobban egymás kizárása nélkül.

Legnagyobb fontosságot két szóegyezésnek tulajdonít, az egyik a görög *χέλυς*, óegyh. szláv *želъvь*, a másik annak a mézzel vegyített részegítő italnak a neve (görög *μέθυ*, ói. *máthu*, óegyh. szláv *medъ*, ófn. *metu* > úfn. *Met*), mely az éppen nem antialkoholista idg. népeknél általánosan el volt terjedve, s a mely etymologiailag ugyanaz,

mint a finnugor nyelvek *méz* szava (finn *mesi*, mordvin *med* stb.). Minthogy a teknősbéka Északnyugat-Európában, a méh pedig Nyugat-Turkesztánban nem otthonos, utóbbit pedig a *méz* szó és megfelelőinek bizonyítása szerint indogermánok és finnugorok egyaránt ismerték, a finnugor-indogermán érintkezés talán mégis Kelet-Európa középső részeiben tételezhető fel.

Haladást és újabb eredményeket a maga tudományában a szerző főkép a finnugor régiségtan kiművelésétől remél, és mi őszintén kívánjuk, hogy e reményében ne csalatkozzék.

Az archæologiával szemben, mely a hosszú idők romboló hatásának ellenállott leletek természete szerint inkább a régi anyagi kultúrát ismeri meg, az ősi szókincset inkább a népek szellemi életénck, szokásainak, erkölcseinek, vallásának vizsgálatára igyekszik kihasználni. A polémiát kerüli, s épp ezért annál feltűnőbb, hogy Kossinnának a Mannus I. és II. kötetében megjelent «Der Ursprung der Urfinnen und Urindogermanen und ihre Ausbreitung nach Osten» czímű értekezésére czélozva, azt következtetései önkényessége miatt élesen elitéli.

Mint az idg. művelődéstörténelem kutatói általában, az indogermánok társadalmi viszonyainak és magánéletének sok vonását a mai szlávok egyes törzseinek sajátszerűen primitiv életében véli régi maradványokként föltalálhatni. Ezen kétségkívül rendkívül tanulságos ethnológiai forrás kihasználásánál azonban nem szabad megfeledkezni arról, hogy az indogermánok a kultúra iránt rendkívül fogékonyak, vállalkozóak, testileg és szellemileg mozgékonyak lehettek, míg a szláv kultúra tanulságosságát az idg. régiségtan szempontjából éppen annak nagyfokú konzervativizmusa adja meg. Az idg. mythológia szempontjából viszont nagyszerűbb forrás alig van, mint a kereszténységtől még érintetlen finnugor népek hitvilága, a mely most Pápay József szerencsés gyűjtéseivel meggazdagítva, a további tudományos kutatás gazdag kincsesbányájának fog még bizonyulni.

Schmidt Henrik.

Deutsch-ukrainisches (ruthenisches) Wörterbuch, bearbeitet von W. Kmicykewytsch und W. Spiłka. Czernowitz, 1912. Ukrainischer Verlag. XXXVIII+672 l. Ára kötve 10 K.

Bizonyára örömmel fogadják a legújabb német-ukrainai szótárt mindazok, a kik a kisorosz és irodalom iránt érdeklődnek. Gyakorlati használatra készült s így nem is tarthat igényt arra, hogy tudományos szempontból vizsgáljuk, de kétségtelen, hogy nagy szükség volt rá. Particki német-rutén szótára igen kezdetleges, hiányos s a mellett teljesen elavult, a Želechowski-Ned'ilski-féle szótár pedig — a mely

különben igen nagy anyagot ölel fel — már rég elfogyott s a mellett szintén elavult, hisz az irodalmi kisorosz nyelv csak az utolsó 30 évben alakult ki.

KMICYKEWYTSCH irodalmi működését 1887-ben SCHILLER Wilhelm Telljének kisoroszra való átültetésével kezdte. Nagyon érezte egy megfelelő német-rutén szótárnak a szükségességét s ezért fogott hozzá e. művének a szerkesztéséhez. 25 évi fáradságos munkának, szorgos gyűjtésnek és kiválasztásnak az eredménye ez a szótár, a mely általában — nem tekintve csekély hiányait — megfelel czéljának; könnyen kezelhető és gazdag anyagot ölel fel.

A szótár elején egy XXXVIII lapra terjedő bevezetést találunk, a mely megérdemli, hogy kissé hosszasabban foglalkozzunk vele. A kisorosz nyelven írott előszóban *(peredmova)* K. röviden megemlékezik az ukrainai (rutén, kisorosz) szótárirodalomról s azután azokat a szempontokat ismerteti, a melyeket szótára szerkesztésénél követett. Ebben a rövid előszóban mentegeti azt a megbocsájthatatlan mulasztását, hogy a szók hangsúlyát nem jelölte. Ő ugyanis az igék perf. és imperf. alakját egybeírta, pl. *vycho(vu)vaty*, a hol *vychovuvaty* imperf. (be nem fejezett) cselekvést, a *vychovaty* pedig perf. azaz befejezett cselekvést jelent. (Ugyanolyan a viszony tehát, mint a nagyoroszban. Ennek megértésére vö. ASBÓTH O. Gyak. orosz nyelvtan 16. §-át). Mivel azonban az ilyen igepároknál a hangsúly rendszerint más szótagra esik, pl. *výchovaty* és *vychóvuvaty*, technikai nehézségek folytán egyáltalán nem jelölte meg a hangsúlyt, sőt hogy egyöntetűség legyen a szótárban, egyáltalában elhagyta a szók hangsúlyának a jelölését. Természetesen ez nem volt elég ok erre, kivált ha még azt is figyelembe vesszük, hogy rendszerint csak a befejezetlen cselekvést jelentő igét, tehát nem mind a kettőt adja. Még kevésbbé fogadhatjuk el azt a magyarázatát, a melyet a XII. lapon a jegyzetben olvasunk. «Köztudomású dolog — mondja K. — hogy a hangsúlyozás kérdése nálunk komplikált és homályos. Elég ha a *-ńe*-végű igékből képezett főnevekre mutatok rá, a melyeket az Ausztriában (Bukovina és Galiczia) lakó rutének egy mássalhangzóval, az oroszországiak ellenben két mássalhangzóval *-nnja* írnak s ennek megfelelően a hangsúlyozásban is eltérnek egymástól. Az ausztriai kisoroszoknál *opovídańe*, *panóvańe* t, az oroszországiaknál ellenben *opovidánnja*, *panuvánnja*-t találunk. A *panóvańe*-féle hangsúlyozás az oroszországiaknak idegenszerű s aligha jogosult az ausztriai kisoroszoknál is, hisz a köznép rendesen *panováńe*-t, *opovídańe* helyett pedig *opovídanka*-t mond. Ez a körülmény lehetetlenné teszi, hogy valaki az igékből képzett főnevek hangsúlyát pontosan megjelölhesse. Leghelyesebbnek látszott

tehát a hangsúly megjelölését jobb időkre halasztani, a mikor majd az ukrainai nyelv egysége érdekében megoldást nyernek a helyesírás és hangsúlyozás vitás kérdései».

Egész terjedelmében közöltem e helyet, mert tárgyi tévedést is tartalmaz, a mire a szótár forgatóinak a figyelmét akarom fölhívni. Mint mentséget nem fogadhatjuk el, mert a szótárban következetesen csakis a szerinte galiczia-bukovinainak nevezett alakot találjuk, pl. a 268. l. Herrschen czímszó után ez áll: *panovańe volod'ińe*, a 168. l. az Erzählung után: *opovidańe*, *-opovisť*. S így az összes e kategoriához tartozó szavaknál, pl. *vydańe*, *pytańe*, *nabuvańe* stb. Ezeknek a hangsúlyát tehát megjelölhette volna. — Továbbá K. azon állítása, hogy a déloroszországi ruténeknél *-nnja* van, nem felel meg a valóságnak, mert az irodalmi nyelvben csakis *-nnje*-t találunk. Ha az oroszországi rutének legtekintélyesebb folyóiratának (L'iteraturnonaukovyj vistnyk. Kiev) bármelyik számát megnézi, meggyőződik állításom valódiságáról. Egyetlen egy ilyen *-nnja*-végű szót sem talál benne. A mostani ukrainai irodalmi nyelvben az írók tetszésére van bízva, hogy az ily szavakat egy vagy két mássalhangzóval írják (vö. a lembergi Ševčenko-Társaság Közleményeinek bármelyik újabb számát, a hol a két írásmódot felváltva használják). A hangsúly jelölésének elhagyása tehát hibája a szótárnak, mert a kisoroszban a szók hangsúlya épúgy nincs egy bizonyos szótaghoz kötve, mint pl. a nagyoroszban vagy a szerb-horvátban. De ez egyúttal az egyetlen igazán nagy hiánya a szótárnak. (Más szótárakban, mint pl. a kitünő Hrinčenko féle ukrainai-orosz szótárban jelölve van a hangsúly.)

A rutén nyelvű előszót követő német előszóban röviden, de igen világosan, az ukrainai nép történetét vázolja főbb vonásokban, rámutat a kisorosz irodalmi nyelv önálló voltára (a mit már a pétervári tud. akadémia is elismert 1905-ben) s fölsorolja a kiválóbb ukrainai írókat. Mint kisorosz származású és érzelmű ember természetesen kissé elfogult az ukrainai nép javára, de azért elég hű képet rajzol politikai és szellemi életéről.

A bevezetés 3. része (XXI—XXXVIII.) «Das Wichtigste aus der ruthenischen Grammatik» czímet viseli és Simowitsch (Simovič) írta. Könnyen áttekinthető s pontos összefoglalása a nyelvtan főbb részeinek. A kisorosz abc ismertetésével kezdi. Kár, hogy a hangok értékét nem a nyelvtudomány által elfogadott jelekkel, hanem németesen jelzi, pl. a ч hangját tsch-el *č* helyett. A declinatiók táblázatában csak egy kifogásolni valót találtam. Az ь végű hímneműek s a semleges főnevek ú. n. gyenge ragozásánál a sing. locativusban *'i* áll első helyütt s csak utána az *'u*, pl. *prijatel'i*, *l'u*; már pedig a kis-

orosz nép- és irod. nyelvben a locativusban rendszerint *'u*-t s csak ritkábban *'i*-t találunk, tehát *dobrod'iju, učytel'u, pol'u, sonću, kamińu* stb. Az *'i*-s alak pl. Popovič szótárában (Ruthenisches-deutsches Wörterbuch, Czernowitz, 1904) említve sincs.

Ezek után áttérhetünk a tulajdonképeni szótárnak az ismertetésére, a melyről — a már említett nagy hiányát nem tekintve — bátran mondhatjuk, hogy hézagpótló s a gyakorlati czélnak teljesen megfelel. Igen kevés hibát vagy hiányt találhatunk benne.

Az alphabeticus sorrendet szigorúan betartja, de az *a, au, o, u*-t s a megfelelő umlautjait, az *ä, äu, ö, ü*-t nem választja el egymástól, a mi pedig legalább is a szókezdő *a, o* stb. betűnél helyes lett volna. Tehát az ilyen szavakat, mint ähnlich, Ähre, öde, Öl stb. külön írhatta volna, no de ez igazán lényegtelen valami, a mire kár volna több szót vesztegetni.

A bevezetésben azt mondja K., hogy az olyan szavakat, a melyeknek egyforma vagy hasonló az ukrainai s a német alakjuk, nem vette föl a szótárba. Az ellen nem is teszünk kifogást, hogy pl. e szók: Affiche, Agitator, Agitation, Bazar, Karpathen, Lektion, Restauration, Mode, Kasino, Kakao, Publicum stb. elmaradtak, de elmaradt pár olyan szó is, a melynek más az alakja a ruténben, mint a németben s a melynek benne kellene lenni egy gyakorlati használatra készült szótárban. Ezek a következők: Abgott: *bovan* (bálvány); anderswo: *deynde* (másutt; egyebütt); Abendblatt: *večirna gazeta* (estilap); Cigarette: *papyros, papyroska* (Galicziában a nép néha *cygarky*-t is mond, de igen ritkán); chef: *načalalnyk* (főnök); Kabale: *intryga* (ármány). Hibát a leggondosabb átnézés után is alig néhányat találtam: 3. l. Abflussrinne (vízvezető, levezető csatorna) nem *lotok*, de *lotoky*, mivel csakis többesben használatos. 21. l. Amsel (rigó) *kis* (*kos* sajtóhiba); 27. l. Anhänger (vkinek híve, követője) helyesen *prychyl'nyk*, a *pryklonnyk* tájszó. 79. l. begeistern (lelkesíteni) címszó alatt K. nem említi az *oduševl'aty* igét, a mely pedig szokottabb és helyesebb, mint a többi közölt szó; Begeisterung (lelkesedés) *oduševleńe*; 92. l. besänftigen (lecsillapítani, megengesztelni) *utychomýryty*, a szokott és közhasznált szó, K. nem említi; 100. l. Bewegung (mozgás, mozgalom) egyszerűen *ruch*, a *poruch* ritkább; 115. l. Bürgerkrieg (polgárháború) szónál nem említi a *mižusobyca*-t; 121. l. a dass kötőszónál nem találjuk az *aby*-t, pedig az irodalmi s a köznyelvben is gyakoribb, mint a *ščo* vagy *naj*, pl. *abym tak žyv:* úgy éljek stb. 129. Dummheit (butaság, ostobaság) nem *dur*, mert ez a szó őrültséget jelent; 133. l. dürsten (szomjazni) igére nincs megfelelő ige az ukrainai nyelvben, tehát hibás (mert kovácsolt) a fölhozott *bahnuty*

vagy *maty sprahu*, még jobb lett volna az oroszos *žažduváty*. A rutén körülírja: *pyv bym vody*, a szótárban említett körülírás: *choče sja meňi pyty* ritka. 133. l. durstig (szomjas) *sprahnennyj* (a *sprahlyj* tájszó); 135. l. Ehrgefühl czímszó alatt nem találom az *ambicyja*-t, pedig nagyravágyó, törekvő jelentésben csakis ezt használják. A *počuťe česty* csakis becsületérzést jelent. 136. l. Eifer (buzgóság, buzgalom) alatt hiányzik a *revnisť*. A *zapal* ritkán fordul elő. 136. l. eifrig (buzgó) *revnyj*; eifern: *revnuváty*. Az Eile (sietség) szó alatt ich habe Eile-nál nem említi a rendesen használt és irodalmilag helyes *kvapno meňi* kifejezést (vö. BERNEKER, Slav. Etym. Wörterbuch. Lief. 9. 655. l.). 145. l. Einrichtung (berendezés) helyesebb *uladžeňe* mint *uřadžeňe*. 145. l. Einsamkeit (magány, egyedüllét) *samotňisť*, az *odynoctvo* mesterkélt. 167. l. erwarten (várni, elvárni valamit) hiányzik a *čekaty* ige. 177. l. Fieber (láz) *třasťa* nem használatos. 217. l. Gespenst (kisértet) *mara*, a *marevo* ritkán fordul elő. 223. l. Gift mellett hiányzik a *trutyná*. 280. l. Hobel (gyalu) *hebeľ* vagy *hybeľ* és nem a lengyeles *hembeľ*. 296. l. a Jungfrau szónál meg kellett volna jegyezni, hogy a *ďiva* szót csakis Szűz Máriára mondják: *prečistaja ďiva*: szeplőtelen Szűz. Az Interregnum szó után hiányzik a *mižcarstvo*. 315. l. Kot (sár) helyesebb a *hruž* mint a *hřaž* (nagyorosz *gřazь*). 350. l. Maurergeselle (kőmiveslegény) nem *muľarčuk*, mert ez inast, tanonczot jelent. Az ukrainai nyelvben a segédet *čeľadnyk*-nak mondják, tehát a kőmiveslegény = *muľarskyj čeľadnyk*. 403. l. Quersack (általvető) *besahy* és nem *besah*. Csakis többesben fordulhat elő, mert ha csak egy tarisznya van, akkor nem *besahy* de *torba* a neve. 408. l. Rauschgold (aranyfüst) *pozľitka* és nem *pozolotka*. 414. l. Rennbahn (versenypálya)-ra még nincs elfogadott szó, a *bihovyšče* nagyon erőltetett. 417. l. Rinne (csatorna, csurgó, csorga) *žolib* de nem *kanava*. 513. l. Übereinkommen (egyezség) *dohovir*, a *jednanka* huczul tájszó. 599. l. A Wasserwirbel szónál első helyen kellett volna említeni a *vyr* szót, mert a többit nem is használják az irodalmi nyelvben.

Kár, hogy a kisorosz szólásokat nem vette föl szótárába. Pl. a Korb szó alatt említhette volna a *harbuza daty**) kosarat adni, kikosarazni kifejezést stb. Erre nem volt tekintettel. (Mily ügyes pl. e tekintetben KELEMENnek a Magyar-német kézi szótára!)

Ezek volnának a kifogásaim. Természetes, hogy a leggondosabb vizsgálat esetén is sok dolog elkerüli a kutató figyelmét s így ez az ismertetés sem tart teljességre igényt, de annyi bizonyos, hogy sok hiba nincs a szótárban s hogy megfelel kitűzött czéljának. Örömmel

*) *Harbuz* = tök l. Kürbiss a.

állapítjuk meg, hogy a szerző nagy gondot fordított a szókincs tisztaságára, kerülni iparkodott mindent, a mi elavult. Nagy figyelemmel volt mai műveltségünk összes köreinek a nyelvére, de kizárta a tisztán szakszerű szavakat s természetesen minden olyan szót vagy kifejezést mellőzött, mely az erkölcsi vagy illemérzéket sérthetné, úgyszintén a költői és a tájszókat. (Egy-kettő került be csak.) Ez az első kisorosz szótár, a mely a régi elavult és költői szavakat elhagyva tisztán a mai irodalmi nyelv szókincsét öleli föl.

Ismertetésem végéhez értem. Megismétlem, a mit már előbb állítottam, hogy t. i. a mai német-kisorosz szótárak között ez az egyedüli, a melyet gyakorlati czélból használni lehet és érdemes, miért is az érdeklődők figyelmébe ajánlom.

(Gyöngyös.) BONKÁLÓ SÁNDOR.

Taschenwörterbuch der katalanischen und deutschen Sprache von Prof. Dr. E. VOGEL. (Fonolexika Langenscheidt. Berlin-Schöneberg.) LII+586 l. Ára 2 M.

A már közel húsz nyelvet felölelő zsebszótárgyűjtemény — azelőtt «Langenscheidt's Taschenwörterbücher» — igen érdekes kötettel gyarapodott: egy katalán-német szótárral. Ez a népszerű használatra szerkesztett, csinosan kiállított könyvecske nemcsak belső értékénél, hanem már olcsó áránál fogva is hivatva lesz arra, hogy széles körökben érdeklődést keltsen e nevéről is legkevésbbé ismert román nyelv iránt. Vogel könyve az első katalán-német szótár, a melyet minden romanista örömmel fog üdvözölni, jóllehet bőségesebb — katalán-spanyol, katalán-franczia — lexikonok is álltak eddig rendelkezésére. Ez a kis munka u. i. végre meghozta azt, a mit e poraiból megélemedett nyelv iránt érdeklődő külföld régen várt már: a gondos és pontos phonetikai átírást, a kiejtés részletes leírását, a mely elvégre élő modern nyelvnél a legelméletibb czélú tanulmányok mellett is nehezen mellőzhető.

A zsebszótár bevezetésében rövid foglalatját adja a katalán hangállománynak, transscriptiójában természetesen a Toussaint-Langenscheidt féle elég pontos jeleket használva, csak a kevésbbé rationális jeleket helyettesíti jobbakkal, általánosabban ismertekkel (ž, ǵ, ñ); majd mintegy 600 kulcsszóval a suffixumok és præfixumok kiejtésének begyakorlására nyújt alkalmat. A bevezető rész második fejezete a conjugatio főszabályaival foglalkozik és mintegy 15 lapra terjedő paradigma-sorozatban a segéd-, rendes és rendhagyó igék ragozását adja, a mivel a szerző nagy hálára kötelezte a könyvecske vásárlóit.

A szótár maga — a mennyire ez néhány próba alapján meg-

állapítható — a kiszabott kerethez képest a lehető legbőségesebb. Örvendetesen nagy gondot fordít a szerző a phraseologiára és idiotismusokra, melyek a katalán nyelv szellemébe tanulságos bepillantásokat nyújtanak. VOGEL e könyvével fáradságos és mindenkép sikeres, önálló munkát végzett. A nagy katalán szótárak anyagán kívül gondja volt az új irodalom szókincsére is, melynek feldolgozásával a zsebszótárt mindenki részére nélkülözhetetlenné tette, a ki az újkatalán nyelvvel foglalkozni akar. Egyébként a modern irodalom és mindennapi élet szókincsén, a tudomány, kereskedelem és ipar (főleg a Cataloniában olyan fontos textilipar) terminusain kívül feldolgozta a szerző a középkori irodalmi emlékek szóanyagát is.

Hogy egy lehetőleg kimerítő és egységes terv szerint kiválogatott szójegyzék összeállítása épp a katalán nyelvnél, a mely úgyszólván csak mesterségesen van egységes irodalmi nyelvvé rögzítve, valójában pedig a legtarkább tájszólások komplexuma: milyen bírálóképességet, a tárgyba beavatottságot igényel, azt nem kell nagyon hangsúlyozni.

Mikor kapjuk a másik, patois-ból irodalmi nyelvvé nemesített idioma, az újprovençal részére az ugyanilyen kényelmes és olcsó (és még sürgősebben áhítozott) vademecumot?

HONTI REZSŐ.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Még egyszer *pászta.*

E folyóiratban szóltam már egyszer a *pászta* szavunkról, kimutattam, hogy a szláv nyelvek jó része ismer egy jelentésben tökéletesen megfelelő szót, a melyből a magyar szó alakja is könnyen kimagyarázható. E szláv szó eredeti alakja *postatь* volt, ez az alak megvan még az óbolgárban, de az óbg. *postatь* nem mutatható ki épen ebben a speciális jelentésben, ellenben a megfelelő szerb *pȍstât*, szlovén *postât*, cseh-tót *postať*, kisorosz *postatь* szakasztott ugyanabban a jelentésben is használatosak, mint a m. szó. A szláv szóval szemben igaz nem *pászta*, hanem *pásztát* alakot várnánk, de minthogy a szláv *postatь* nominativus és accusativus, a szláv szónak megfelelő *pásztát* szót könnyen lehetett egy *pászta* nominativusból hajtott accusativusnak érezni. E magyarázatom támogatására más hasonló jelenségekre hivatkoztam: óbg. *rasadъ* > m. *rászát-rásza,* óbg. *medvêdь* > m. *medvét-medve*, szb. *jàgnjêd* > m. *jegenyét-jegenye* és egy pontosan összevágó esetre: oláh nom.-acc. *dimicát* [*dumicát*] > székely *domika.* E fejtegetéseimet ma is helyeseknek tartom, ámbár MELICH látszólag sokkal egyszerűbb magyarázatot talált.

MELICH azt mondja: «Nem ide való *pászta*, a mely bolg. *posta* (lásd GEROFF) mása s *posztát* (alakv. *posztágy, pásztágy* MTsz.), a mely t. *postat-*, *postať-*, *postaď*-ból való; SIMONYI: Nyr. XXXIX. 251, hibásan ASBÓTH: Nyelvtud. I. 80.» l. MNyv. 8: 153.

Tehát a m. *pászta* nem *postatь*-ból lett, nem az accusativusnak érzett *pásztát*-ból elvont. tisztára magyar képzés, hanem «bolg. *posta* mása». A be nem avatott előtt ez valóságos Kolumbus tojásának tetszhetik: bolgár *posta* > magyar *pászta*! Mert azon a be nem avatott nyelvész nem fog fönnakadni, hogy MELICH, a ki azt a különös tételt állította föl, hogy a bolgár nyelv mint élő, beszélt nyelv egyáltalában nem is hatott a magyar nyelvre, a ki «a bolgár-szláv kifejezéseket egyházi úton elterjedteknek» tartja, l. NyK. 39: 6, íme már megint egy speciális bolgár szót fedezett föl a magyar nyelvben. Azt mondom, már megint, mert valamivel több mint egy évvel ezelőtt kimutatta a *nyüst* szavunk bolgár voltát. De milyen óriási külömbség van e két fölfedezés közt: a *nyüst* hangalakjánál fogva nem lehet más mint bolgár, vö. e folyóiratban a *nyüst* szóról írt czikkemet 3: 241—46, a *pászta* azonban csakis azért volna bolgár, mert csak a bolgárban és semmi néven nevezendő más szláv nyelvben nincs *posta*-féle mása, míg a fönt említett *postatь*, a melyből én indulok ki *pászta* szavunk magyarázatánál, jóformán végig ismeretes a szláv nyelvekben és bátran tekinthető ősrégi, közös szláv kifejezésnek. Ha más valaki bukkant volna arra a bg. *posta* szóra, valaki, a ki nem ért a szláv nyelvészethez, M. bizonyára higgadtabban gondolta volna végig mind azokat a következtetéseket, a melyeket a magyar *pászta* bolgár *posta* egybeállításából mulhatatlanul le kellene vonnunk, és most talán nem kellene énnekem ezzel vesződnöm, hanem M. mutatná ki, hogy a bolgár *posta* semmikép sem lehet régi alak, hogy kétségtelenül csak a régi *postatь*-nak egy későbbi fejleménye, a melyre a m. *pászta* szó magyarázatánál hivatkozni — elemi hiba. Mert hogy a mai bolgár *posta* nem lehet régi képzés, az nyilvánvaló, nincs a szláv nyelvekben sehol semmi hozzáfogható, nem lehet új képzés sem, mert nincs ilyen képzésre semmi analogia. Minthogy azonban szakasztott ugyanazt jelenti, mint a szb. *pȍstât*, szlov. *postât*, kisor. *postatь*, cseh-tót *postať* és az oláh *postată*, az ol. *postată* pedig egy nőnemű óbg. *postatь* hű mása,*) a mely ha nem is egészen ebben a speciális jelentésben, de vele kapcsolatban álló jelentésben ki van mutatva, nincs más mód, mint a mai bolgár *posta* szót régibb *postatь*-ból magyarázni. Hogy régi *postatь* ból az újabb bolgárban igenis keletkezhetett egy *posta* alak, azt kétségtelenné teszi a régi *papradь*-*papratь* «páfrány» (vö. m. *páprád*!) szóból fejlődött és mellette használt újbolgár *papra* alak is.**) Hogy mikép, az másodrendű kérdés, mert

*) L. e folyóiratban 2: 221. második jegyzet.

) Annak bizonyságául, hogy ez a *papra* nem lehet régi alak, kiírom szóról-szóra az idevágó czikket MIKLOSICH szófejtő szótárából: **paportǐ: s. *paprat* f. farrenkraut; nsl. *paprat*, *prapot*, *praprot: praprat*, das auf *porportь* deutet; b. *paprat* f.; č. *paprat* f. *papradí*, *kaprad*; p. *paproć* f.: daneben *ferecina* aus rm. *fereče* filix; kaš. *parparc*; os. *paproś*; klr. *paporot'*; r. *paporotь*, daraus dial. *paportь*, *paporotnikъ*. — magy. *páprád*; lit. *papartis*; lett. *paparde*. Vergl. os. *porć* m. Schwadengras.

ha a bg. *posta* semmikép sem lehet eredeti szláv képzés, pedig nem lehet, ha minden jel arra mutat, hogy csak egy régibb *postatь*-ból keletkezhetett nem is valami régi időben, ha végre ilyen fejlődésre csattanós analogiát is találunk a bolgár nyelvben (*papratь* >*papra*), hát bizony közömbös lehet a magyar nyelvészre nezve, hogy mikép keletkezett ez a *posta*. Engem szlavista létemre természetesen érdekelt ez a kérdés is és azért két bolgár barátomhoz, a legkiválóbb két bolgár nyelvészhez fordultam, hogy véleményüket megtudjam. Mind a kettő, hisz ebben senki, a ki ismeri a szláv nyelvek szerkezetét nem is kételkedhetett, a *posta* alakot régibb *postatь*-ból magyarázza, a mely a mai bolgárban, ha tisztán megmaradt volna, *postat*-nak hangzanék, de a részletekben eltérnek egymástól: Conev azt hiszi, hogy a fejlődés tisztán hangtani úton ment végbe, Miletič azt véli, hogy az *-at* végzet nőnemű szónál annyira szokatlan volt, hogy a nőnemű szavak rendes *-a* végzete váltotta föl. «*Posta*, mondja Miletič, Gerovnál új, az óbg. *postatь*-ból keletkezett alak. Az utóbbi nőnemű volt és nem igen lehetett *-atь* végzetét megérteni, azért képződött egy közönséges *-a*-végű alak».*) Conev magyarázata ez: «*pòšta* . . . mit dem Ausfall des *t* im Auslaut, was gewöhnliche Erscheinung im Bulg. ist. Es ist noch ein anderes ähnliches Wort auf dieselbe Weise verändert worden, nämlich *papra* aus *papratь*», Szófia 1912 máj. 2. Mind M., mind C. magyarázata fölteszi, hogy a régi *postatь* végén valamikor hallható könnyű hangzó, a melyet a czirill írásban ь jellel írnak, már eltünt, ez pedig olyan korban történt, mikor a magyar-bolgár érintkezés már rég megszakadt.

Hogy a bolgárban idővel a kétségtelenül régibb és eredetibb *postatь*-ból egy *posta* alak keletkezett, hogy a magyarban a *postatь*-nak megfelelő *pásztát*-ból egy *pászta* nominativust vontak le, és hogy így a legelterjedtebb mai bolgár alak látszólag tökéletesen megfelel a magyarnak illetőleg megfordítva, az merő véletlenség, a mely az igazi szakértőt nem tévesztheti meg, Melich is csak elhamarkodva írhatta le a fönt idézett sorokat.

Asbóth Oszkár.

---

*) Пòста у Герова е нова форма произлѣзла отъ ф. постать (стб.). Послѣднятя е била отъ женски родъ и не се е разбирало дость окончанието -ать поради което се образувала обикновена форма съ окончание на -а. Szófia 1912 ápr. 29.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

IV. kötet. 1913. 3. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1913.

A szerkesztő lakása II., Bimbó-utcza 28, hová a kéziratok küldendők.

TARTALOM.

*Folyóiratunk **május és november 15-ikén** jelenik meg. Egy kötet 4 ötíves füzetből áll s ára **6 korona.** Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.*

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

Gereblye.

I.

MELICH a tővégek palatalisatiójáról írt cikkében egyebek közt fölemlíti, hogy én a *gereblye* szóban az *ly* hangot régi *l*-ből magyarázom és ezt a magyarázatot nemcsak «hibás»-nak mondja, hanem egy itt egészen érthetetlen fokozással «teljesen hibás»-nak. Az illető mondat, a melyben M. sajátságos nyilatkozata található, következőleg hangzik:

«*b)* Szó belsejében ó-egyh. szláv *-nj-* ∾ *-lj-* ∾ *-ń-*, *-l'*-nek (vö. *vecsernye, dinnye, bánya, tanya, galagonya, nyavalya, pelyva, gereblye* < szerb. *grȁblje*, teljesen hibásan magyarázva az *-ly-* ASBÓTH: Nyelvtud. III. 113—114. stb., *kopja* ∾ *koplya, kopla*, ered. *-ьj*-ből *p* után a szerbben másodfokú *l'*-el, írva *-lj-* stb.) a m.-ban is *-ny-*, *-ly-* felel meg», l. MNyv. 8 : 156.

Meg kell jegyeznem, hogy én az idézett helyen egyáltalánan nem is magyaráztam a *gereblye* szó keletkezését, de még *ly* hangjának a keletkezését sem, én egyszerűen példákat hoztam föl arra a kétségtelen, M.-től is elismert tényre, hogy szláv *l*-ből a magyar nyelvben lehet *ly* is: «Azt nem tagadom, mondom azon a helyen, hogy **zsálna*-ból a magyarban igen könnyen lehetett **zsályna*, valamint a *padmaly, galy, gereblye*-félékben is csak a magyarban fejlődött régibb *l*-ből *ly*», l. 113. l. A következő lapon is megint csak egyszerű példának hozom föl a *gereblyét* a »szláv *l* > magy. *ly*» fejlődésére: *csoroszlya, galy, gereblye, golyva, mocsolya, nyoszolyó, padmaly, pólya, polyva, taliga-talyiga.**)

*) Ugyanott a *király, konkoly, moly, nyavalya* szavakat olyanokul említem, a melyekben az *ly* hang megvolt már az átadó szláv nyelvben, az összefüggésből is kétségtelenül kitűnik, hogy ott «szláv *l*» helyett «szláv *l'*» olvasandó.

Ha a *gereblye* valóban szerb *grȁblje*-ból származik, nos akkor világos, hogy a m. *gereblye* szóban megvolt kezdettől fogva az *ly* és nem fejlődött csak később *l*-ből; ha én is kétségtelennek tartottam volna a *gereblye* szónak a szerb *grȁblje*-ból való származását és azt még is a *galy*, *padmaly*-féle esetek közé soroltam, ez lehetett pillanatnyi figyelmetlenség, apró botlás, de semmikép sem az *ly* «teljesen hibás» magyarázata. De honnan tudja M., hogy a magyar szó épen csak a szerb *grȁblje*-ból származhatott, és hogy én miből magyarázom?! A magyarban igaz vannak e szónak *á*-s változatai is (*grábla*, *gërábla* stb.), de nagy kérdés, hogy ezekben szabad-e a *gereblye* szó régibb alakjait tekintenünk, föltűnő ugyanis ez alakoknak egy területen való elszigeteltsége, a mely élesen kitűnik a MTsz. adataiból: *gërábla* Sopron m. Répcze mellett és Szilsárkány; Vas m. Őrség; *gerábla* Somogy m. Sándor József, Somogy m. Mesztegnye; Pápa vid.; *gëráblo* Sopron m. Horpács; Rábaköz Beő-Sárkány; *gérablya* Dunántúl; *grábla* Vas m. Kemenesalja, Nemes-Magasi; Göcsej (3 adat); Somogy m.; *gráblo* Somogy m. Horpács; Répcze mell. Csak egyetlen egyszer idéz a MTsz. (a Nyrből) rövid *a*-val hangzó alakot: *grabla* Vas m. Répcze-Szentgyörgy. Még ha ezt a *grabla*-t (illetőleg régibb **grablya*-t) tartjuk az eredeti alaknak, a mely valóban szépen megfelelne szerb *grȁblje*-nek és a *gráblya-geráblya*-féle alakokban hangzó hosszú *á*-t a ragozott alakokban keletkezettnek véljük (*grablyát* > *gráblyát*, *grablyával* > *gráblyával*), igen föltűnő, hogy épen csak a horvát-szerb-szlovén nyelvterülethez annyira közel fekvő területen találjuk ezeket az alakokat, tehát olyan területen, a melyen később is behatolhattak a magyar nyelvbe az *a* és *á*-val hangzó alakok, föltűnő az is, hogy míg *gereblye* mellett régibb **greblye* alak még nyelvemlékeinkből sincs kimutatva, a *geráblya*-féle alakoknak mintegy újabb elterjedésére a mellette még most is több helyen hallható *grábla* alak vall. Én tehát épen nem tartom azt olyan kétségtelennek, hogy a sokkal nagyobb területen élő *gereblye* csakis az elszigetelt dunántúli alakokkal való szoros kapcsolatban magyarázható, sőt a fönt érintett, de más természetű kételyek is végre arra a föltevésre vezettek, hogy a m. *gereblye* nem is ugyan az a szó, mint a dunántúli *gráblya* és hogy az *e*-s alak régibb, mint az *á*-s. Ez a fölfogásom lehet helytelen, de elvégre ilyen igazán

nem egészen egyszerű kérdésben biztosat alig is tudhatunk, mert tudásunk gyarló és igen gyakran nem vezethet tovább, mint bizonyos valószínűség megállapításához. De annyi egészen kétségtelen, hogy az a kifejezés, a melylyel M. egy előtte nyilván nem is sejtett magyarázatot megbélyegzett, («teljesen hibásan magyarázva az *ly*»), nemcsak udvariatlan volt, hanem megfontolatlan is. Hogy szláv *l*-ből a magyarban igenis lehet *ly*, azt M. maga is tanítja, *l*-ből keletkezettnek magyarázza az (aczél >) *aczély*, *bivaly*, *galy*, *padmaly*, *topoly* szavakban a magyar *ly*-t, így magyarázza a *nyoszolya* szóban («*nyoszolya* régibb *noszolya*-ból, még régibb *noszola*-ból s ez szláv *nosilo* vagy *nosila*-ból» i. h. 150. l.), mihelyt én tehát a m. *gereblye* szót olyan szláv szóból magyarázom, a melyben tiszta *l* hangzott, a magyar *ly*-t egészen helyesen *l*-ből magyaráztam, ha a szót talán még olyan hibásan, söt talán «teljesen hibáson» is magyaráztam, mert a szó maga és a benne hangzó *ly* nem egy és ugyanaz!

Most pedig áttérek magának a szónak a magyarázatára. Mi kényszerít bennünket arra, hogy a *gereblye* szót a szerb *grȁble*-ból magyarázzuk? A dunántúli *gráblya-geráblya*-féle alakok nem, azokat meg lehet magyarázni máskép is, egy későbbi, máshonnan kiinduló hatásból, a mely a régibb alakot lassanként kiszorította. A szerb *grȁblje* alak egyébiránt egy régibb **grablję*-ből keletkezett; ha tehát a magyarok, a kik szláv szavaiknak legrégibb rétegét akkor vették át, mikor az *ę* nasalis utóhangja még el sem veszett, régi időben átvette volna ezt a szót, az a magyarban *n*-en végződnék, vö. Melich: «*szęlęmën* (NySz., MTsz. < *slěmę̆*)» NyK. 39 : 36.*) No de kerülhetett elvégre a szó később is nyelvünkbe. Másrészt semmikép sem bizonyítható be, hogy a *gereblye* szó nem tartozhatik szláv szavaink legrégibb rétegéhez, csak hogy akkor egyenesen lehetetlen azt abból a szóból magyarázni, a melyből eddig mindig magyarázták és a melyből Melich is magyarázza. Minden nehézség azonban nyomban eltűnik, mihelyt a magyar szót egy vele azonos jelentésű szláv — *greblo*-ból származtatjuk.

---

*) Alig egy évvel később M. a *szelemen* szavunkat már nem **slěmę*-ből magyarázza, hanem egy «egyes nom. *slěmen*»-ből, a mit szerencsétlen gondolatnak tartok. l. MNyv. 6 : 19.*

Hogy egy szláv *greblo*-ból a *gereblye* szót nehézség nélkül ki lehet magyarázni, annyira nyilván való, hogy erről fölösleges szólanom, minden tehát azon fordul meg, a *greblo* szó jelent-e valamely szláv nyelvben, a mely a magyar nyelvre hatott, gereblyét és ezt a jelentését szabad-e a réginek tekintenünk. Hát erre nézve is a legnagyobb megnyugvással töltenek el a szláv nyelvekben észlelhető jelenségek. Már az is szerencse, hogy a *greblo* szó képzése egészen átlátszó: egy *greb-* igetőhöz eszközt jelentő szavak képzésére szolgáló *-lo* elem járult, ha tehát a *greb* igető azt is jelenti, hogy «*gereblyézni*», a belőle képezett *greblo* eszköznév természetesen gereblyét is jelenthet. Berneker szófejtő szótárában a szláv ige jelentését így állapítja meg: *grebǫ, greti* 1. 'greifen (raffen); harken; rudern' — tehát második helyen említi a gereblyézni (= «harken») jelentését. Összeállításából az is kiviláglik, hogy a *greblo* szó régi képzés lehet, hisz megtaláljuk az egyházi szláv nyelvben, az oroszban, bolgárban és a szlovénben; hogy csak a szlovénben a «gereblye» jelentésben, az lehet véletlenség, de lehet — fölületesség is. A bolgár szavakat B. így sorolja föl: bg. *grebъ* 'harke'; *grebúlka* 'Rechen'; *grebló* 'Ruder' — tehát nem tudja, hogy a *greblo* szó a bolgárban igenis gereblyét is jelent (Gerov nagy bolgár szótárában ezt a jelentést találjuk első helyen); nem is tekinthetjük e jelentését valami újnak, mert a bolgár *greblo*-ból lett az oláh *greblă*, a mely ugyancsak gereblyét jelent és csakis gereblyét. Nem tagadom, hogy az a képzés, a mely a fötemlített szerb *gràblje* szóban tükröződik, több szláv nyelvben mutatható ki a «gereblye» jelentésben, de tény az is, hogy a bolgár nyelvben annak semmi nyomát sem találjuk, hogy a gereblyét vala így hitták volna, különben is belső rokonság van a *greb-* és *grab* alakulatok közt, azért az oroszban p. o. a gereblyézést még ma is a *greb-* tőből hajtott igealakokkal fejezik ki, míg az ahhoz használt eszköz (a gereblye) neve ott *grabli*.

Levonom immár a mondottakból a következtetéseket: M. már előbb is foglalkozott a *gereblye* szavunkkal és akkor egyebek közt azt mondta róla, hogy «nem lehet kétséges, hogy e szó következő plurale tantumból ered: szerb-horv. *gràblje*....» MNyv. 6:18. Minthogy a magyar *gereblye* szó tökéletesen megfelelhet egy a bolgár nyelvben ma is élő és régebben az oláh nyelvbe

is átment *greblo* szónak, a mely ugyancsak gereblyét jelent, minthogy kétségtelen, hogy a bolgár nyelv erősen hatott a magyar nyelvre, épenséggel nem bizonyos, hogy a köznyelvben elterjedt *gereblye* alak összefügg-e a szerb-horvát *grȁblje* szóval. Ha pedig a magyar *gereblye* szó a — bolgár *greblo*-ból származott, a minek lehetőségében senki józan észszel nem is kételkedhetik, *ly* hangja természetesen eredetibb *l*-ből lett magában a magyar nyelvben, M. megjegyzése tehát: «teljesen hibásan magyarázva az -*ly*- Asbóth» — alaptalan.

II.

Ez a czikkecske e folyóirat utolsó, novemberi füzete számára készült, meg volt írva, le is volt már tisztázva, mikor a Magyar Nyelvőr novemberi füzete kezembe került, a hol kereken ki van mondva, hogy a magyar *gereblyé*t *greblo*-ból magyarázni nem lehet. A kicsit különös sententia így szól:

«Meglepő A. czikkében (56), hogy *gereblye* szavunkat a horvát *greblo*-ból magyarázza. Ez nem állhat meg sem a hangalak, sem a jelentés szempontjából. Ilyen hangzású szó a mi nyelvünkben, majdnem bizonyos, hogy mélyhangúvá lett volna, nem pedig magashangúvá: vö. *rešeto : rosta* (nem *reste*), *lehmo : lomha*, *prêlog : parlag*, **črêlo : csoroszlya*. — Még jobban ellentmond a nyelvjárási *gëráblya*, *gráblya* alak. Micsoda mesterkedéssel akarná ezt A. a *greblo*-ból kimagyarázni? Vagy talán más eredete van a gereblyének és ismét más a gëráblyának? De azonfölül *greblo* nem is gereblyét jelent, hanem gerebent!» l. Nyv. 41 : 427.

Ehhez a furcsa okoskodáshoz e sorok írója, Kovács Márton, nem tudom, az én számomra, vagy a Nyelvőr olvasói kedvéért, még egy jó tanácsot fűz: «Maradjunk tehát, azt mondja, szépen a régi jó magyarázatnál, mely szerint *gereblye*, *gëráblya*, *gráblya* szavunk a vele egyjelentésű déli szláv *grablje* mássa.» Az áttekinthetőség kedvéért és hogy egyetlen egy kérdés elől se térhessek ki, külön csoportokban fogok K. megjegyzéseivel foglalkozni abban a sorrendben, a mint egymásra következnek.

1. «Meglepő A. czikkében (56), hogy *gereblye* szavunkat a horvát *greblo*-ból magyarázza.» Ez nem ellenvetés, mégis ez az egész okoskodásban a legboszantóbb, mert K. ellenvetései olyan

gyengék, hogy mindenki, a ki ért egy kicsit a dologhoz, maga is nyomban észreveheti tarthatatlanságukat, de a tényállás f e r d í t é s é t csak az állapíthatja meg, a ki a minálunk nem épen közkézen forgó Finnisch-ugrische Forschungen XII. kötetében utána néz, hogy mit is mondtam voltakép a *gereblye* szóról. Hát én az idézett lapon szóról-szóra azt mondtam: Unser *travnik* > *tanórok* lässt sich mit folgenden slav. lehnwörtern in eine gruppe zusammenfassen: *pažit* > *pázsit* 'rasen', *sêno* > *széna* 'heu', *kosa* > *kasza* 'sense', *grebl̓* > *gereblye* 'rechen', *vila* > *villa* *'gabel' (*vasvilla* 'heugabel', wörtl. «eiserne gabel»), *pagzina* > *pózna* 'grosse stange, wiesenbaum' (s. Jagić-Festschrift 242. und Nyr. XXXIX. 392.), *stog* > *asztag* 'heuhaufen, schober', *kozьlъ* > *kazal* 'triste', *kladńa* > *kalangya* (s. Nyr. XXVIII. 439. ff.) 'heuhäufchen'. — Sehol semmi nyoma annak, hogy én a *gereblye* szót «a h o r v á t *greblo*-ból» magyaráznám. Milyen jogon tukmálja K. én rám azt az állítást, hogy én a magyar szót épen a horvát *greblo*-ból magyarázom, mikor nyilván ő sem talált a horvát nyelvben egy «gereblye» jelentésű *greblo*-t! Vagy csak azért mondja nagy bátran, hogy a «horvát» *greblo*-ból magyarázom a magyar szót, hogy könnyebben kimutathassa, hogy képtelenséget állítottam?!

2. «Ilyen hangzású szó a mi nyelvünkben, majdnem bizonyos, hogy mélyhangúvá lett volna, nem pedig magashangúvá: vö. *rešeto* : *rosta* (nem *reste*), *lehmo* : *lomha*, *prêlog* : *parlag*, **črêlo* [sajtóhiba *črêslo* h.] : *csoroszlya*.» Megvallom, hogy ilyen ellenvetésre czikkem írása közben nem is gondoltam, azért mondtam a legnagyobb megnyugvással: «Hogy egy szláv *greblo*-ból a *gereblye* szót nehézség nélkül ki lehet magyarázni, az annyira nyilván való, hogy erről fölösleges szólanom»; fájdalom, tévedtem, meg kell tehát erre is felelnem. Még ha a *lehmo* : *lomha* összeállítás el is volna fogadható, K mindössze 4 szláv eredetű szóval akarja azt bebizonyítani, hogy *greblo*-ból a magyarban nem lehetett magashangú szó; nos hát idézek én is az ő okulására 4 szláv eredetű szót: *črêšnja* : *cseresnye*, *meďa* : *megye*, *mežda* : *mezsgye*, *szręšta* : *szerencse*. Mind ez a m a g a s h a n g ú szó még -*a* végzettel is kimutatható magukban a magyar nyelv régi emlékeiben: *cheresna*, *mega*, *mesda*, *zerencha*. mily tájékozatlanság kell tehát ahhoz, hogy valaki azt állítsa, hogy egy szláv *greblo*-

ból, a melynek a mi nyelvünkben eleinte **grebla* felelt volna meg, a magyar nyelvben nem lehetett volna magashangú szó!

3. «Még jobban ellentmond a nyelvjárási *gëráblya, gráblya* alak. Micsoda mesterkedéssel akarná ezt A. a *greblo*-ból kimagyarázni? Vagy talán más eredete van a gereblyének és ismét más a gëráblyának?» Hát bizony én nem látok abban a föltevésben, hogy az egészen elszigetelt területen jelentkező *á*-s alakok nem is függnek össze a köznyelv *gereblye* szavával, valami szörnyűséges dolgot és tényleg hajlandó vagyok ezt későbbi szláv hatásnak betudni, a mint azt czikkemben jeleztem is. De épenséggel nem azért, mintha valami ördöngösség kellene ahhoz, hogy a *gráblya*-féle dunántúli alakokat egy szláv *greblo*-ból kimagyarázzuk, hisz ellenkezőleg ez valóságos gyerekjáték, és hogy K. azt hiszi, hogy ehhez tudja a jó isten «micsoda mesterkedés» kell, csak újra azt mutatja, milyen keveset foglalkozott mindezekkel a kérdésekkel, a melyekhez olyan bátran hozzászól. Mert, úgy-e, *greblo*-ból lehetett volna akár mélyhangú szó is, sőt K. épen azt állítja, hogy nem is lehetett más, a mi igaz nagy tévedés. Tehát K. tulajdon tanítása szerint *greblo* ból lehetett volna **grabla* is, már pedig ebből, az *l*-nek többször észlelhető jésítése után, a ragozott alakokban az első szótagban álló rövid *a* hasonúlhatott a második szótagban álló *á*-hoz, és a ragozott alakokból belekerülhetett azután az első szótagban fejlődött *á* a nominativusba (**grablyát* > *gráblyát*, **grablyával* > *gráblyával*, stb. és azután *gráblyát*, *gráblyával* stb. hatása alatt *gráblya*). Hogy *greblo*-ból **grabla* lehetett azt maga K. mondja, ebből pedig mesterkedés nélkül eljuthatunk a *gráblya* alakhoz, valamint a szláv *obraz*-nak nem **abráz*, hanem *ábráz(at)* felel meg, a *skoba*-nak nem **eszkaba*, hanem *eszkába*, a *postatъ*-nak nem **paszta*, hanem *pászta*, pedig a szláv *o*-nak — erről bizonyára már K. is hallott valamit — *a* és nem *á* szokott rendes körülmények közt megfelelni. A *greblo* szóból olyan könnyen eljutni, egyszerű, jól ismert hangtani jelenségekre való hivatkozással, akár a köznyelvű *gereblye* alakjához, akár a dunántúli *gráblya*-féle alakokhoz, hogy egészen komolyan föl lehetne azt a kérdést is vetni, nem egy forrásból, még pedig épen a *greblo*-ból hajtottak a *gereblye* is meg a *gráblya* is, csak úgy, a mint a szláv *čeljadъ*-ból *cseléd* és *család* is lett, de olyan szűk szem-

határról írt fejtegetésekre adott rövidke válaszban ennek a kérdésnek még a puszta fölvetését sem tartanám helyén valónak.

4. «De azonfölül *greblo* nem is *gereblyét* jelent, hanem *gerebent!*» Ez az ellenvetés már komolyabb természetű volna, csakhogy már első pillanatra is roppant gyanus. A magyar *gereben* tudva levő dolog szintén szláv eredetű szó, kicsit naiv dolog tehát föltenni, hogy én nem tudok «gereblye» és «gereben» közt külömbséget tenni. Azután K. tudja, hogy a szláv *greblo*, a melyből én a magyar *gereblyét* magyarázom, mit jelent, én meg nem tudom! Még kirívóbb volna ez a bökkenő, ha K. az 1. pontba bele nem csúsztatott volna egy falsumot, ha ott nem állította volna, hogy én a *gereblye* szót a horvát *greblo*-ból magyarázom, a mi merő képzelődés. Én soha más nyelvre nem gondoltam, mint a bolgárra, a melyben a *greblo* igenis gereblyét jelent, a mit kész vagyok immár bebizonyítani K. úr megnyugtatására, a kinek szellemi képességeimről különös fogalmai lehetnek, mikor fölteszi, hogy összecserélek gereblyét meg gerebent. Először vegyük elő Miladinoff német-bolgár szótárát és keressük meg benne, hogy a bolgár a «gereblyét» rendesen hogy mondja. Hát ott azt találjuk, hogy: Harke *greblo; -n grebą (s greblo)*, azaz a grereblyét a bolgár úgy mondja, hogy *greblo*, azt, hogy *gereblyéz*, *grebą*-nak mondja, de minthogy a *grebą* ige mást is jelent, M. zárójelben hozzáteszi (*s greblo*) = gereblyével. A *harken* igével egyjelentésű *rechen* alatt ez a kiegészítés már nem áll zárójelben: *grebą s grêblo.**) A Miladinoff szótárában négyszer talált *greblo* azért igen nyomós, mivel azt bizonyítja, hogy a *greblo* a bolgárban a gereblyének mindennapos neve, de ha kell tekintély, nagy vaskos szótár, hát ott van Gerov szótára, a ki a *greblo* szó magyarázatát így kezdi: 1. *Sprava s kojąto grebąt sêno* azaz «készülék, a melylyel szénát gereblyéznek». Megemlítettem czikkemben azt is, hogy a bolgár *greblo* átment az oláh nyelvbe is, hogy a gereblyét ott *greblă*-nak hijják, a mi a *greblo*-nak szabályos megfelelője, de ezt talán már nem kell bizonyítanom, valamint azt sem, hogy az oláh nyelv szláv szavainak javarésze a bolgár nyelvből került.

1912. nov. 19.

---

*) Az *ê e* helyett sajtóhiba, a mint nemcsak a *grebą* igealakból látni, hanem a *Rechen* főnév alatt álló *greblo* írásból is.

III.

Meg volt írva a második czikkecske is, mikor új, nagyobb — sokkal nagyobb meglepetés ért. A Magyar Nyelv 1912. nov. vége felé kiadott füzetében a «levélszekrény»-ben MELICH egyebek közt ezt írja: «61. S. J. úrnak. Megfigyelése helyes. Azok a szláv jövevényszavaink, a melyek a szlávságban -*o*-végűek, nyelvünkben, az egy *vödör* szót kivéve (erre vö. MNy. VI. 62.), -*a*-végűekké és mélyhangúakká lesznek. Az ilyen szó a magyarban sohase illeszkedik, illetőleg sohase lesz magashangúvá (vö. *csoroszlya*, *tészta*, *széna*, *gerezna* stb., ezzel szemben ó-magyar *megya*, *mezsda*, *misa* stb. magy. *megye*, *mesgye*, *mise* stb.). Teljesen hibás tehát ASBÓTH állítása, mikor t a n ó r o k r ó l írt fejtegetésében azt mondja, hogy *gereblye* szavunk egy szláv *greblo* átvétele (jelentés? lásd a helyeset MNy. VI. 18.).» l. MNyv. 8 : 432.

Nem tudom, mennyiben ludas ebben a dologban S. J. úr, a ki üres óráiban ilyen «helyes megfigyeléseket» tesz a magyar nyelvbe került szláv szavak fejlődése körül, de ha ez az S. J. úr valóban húsból-vérből való lény, a ki, ha kétségei támadnak nyelvészeti kérdésekben, a Magyar Nyelv levélszekrényében keresi kétségeinek eloszlatását, ezáltal vajmi rossz szolgálatot tett MELICH társunknak, a ki egy nagy meglepő elvi kijelentést kénytelen volt talán a szerkesztés utolsó pillanatában nagy sebtiben megfogalmazni. Meg is látszik szavain ez az ideges sietség. Először azt mondja: «Az ilyen szó a magyarban sohase illeszkedik», és nyomban utána véti a megszorítást, «illetőleg sohase lesz magashangúvá», a zárójelek közt azután nem a nem-illeszkedett eseteken kezdi, hanem a sohasem való illeszkedés páldájaul első helyen az — illeszkedett *csoroszlyát* említi és csak azután jönnek azok, a melyekben tényleg illeszkedés nem történt: *tészta*, *széna*, *gerezna*, no meg a sietség által igazolható, de itt nem sokat mondó «stb.». A sietség megmagyarázza talán azt is, hogy a *gerezna* szó két *e*-jének zárt volta nincs föltüntetve *(ë)*, de tény, hogy így írva a *gerezna* egynemünek tetszhetik a talán dilletáns S. J. úr előtt a n y i l t *e*-vel ejtett ó-magyar *megya*, *mezsda* esetekkel, a melyekben később igenis végbement az illeszkedés *(megye*, *mezsgye)*, állítólag azért, mert a szláv nyelvekben nem *o*-n, hanem *a*-n végződtek. No de tudom, hogy ha M. ezeket a

szavakat még olyan sietve is írta le, ez nem lehet hirtelenül keletkezett véleménye, hisz M., azt senki sem tagadja, olyan rendszeresen foglalkozott évek óta a nyelvünkbe került szláv szavakkal, hogy bizonyára már régebben jutott ahhoz a meggyőződéshez, a melyet itt olyan felületesen fejtett ki, sőt nem tagadom, hogy ezt a meggyőződését a rideg tények igazolni is látszanak, de mihelyt a hangfejlődés belső okait fürkészszük, nyomban nyilvánvalóvá lesz a nagy tévedés.

Először nézzük a puszta tényeket, a szlávban *o*-n végződő szavak magyar másait. Minthogy már maga az esetek számaránya egészen sajátságos világot vet a kérdésre, az eseteket összeállítottam mind, még pedig betűsorrendben, hogy könnyen meg lehessen állapítani, nem kerülte-e el figyelmemet az egyik vagy a másik eset; minthogy továbbá, ha igazságosak akarunk lenni, tudnunk kell, hogy Melich mikép képzeli az egyik vagy másik szó hangtani fejlődését, vitás esetekben mindig azt a szláv alakot idézem, a melyből a magyar szó magyarázatánál M. indul ki. Találtam pedig az egész anyag gondos áttekintése után a következő eseteket, a melyekben a szláv szó, a mely a magyar nyelvbe átkerült, *o*-n végződött vagy legalább végződhetett: *akna* < *okno*, *bërëna-borona* < *brъvьno* Melich MNyv. 6 : 62, v. ö. u. o. 445, *borda* < «*brъdo* (ősszláv *bьrdo*)» Mel. i. h. 62. l., v. ö. u. o. 444. l., *csoda* < *čudo*, *csoroszlya* < *črêslo*, *gabona* < *gobino*, *gërëzna* < «egyh. szláv *kr̥zno* (írva *krъzno*), or. *korzno*, cs. *krzno* (ó-cs. *kirzno*) stb. [nézetem szerint egy ó-szlov., ó-cseh **krizno*-ból való a m. szó]» Mel. i. h. 445., *iga* < *ˀigo*, *kapta* < *kopyto*, *lukma* (régebben *lukna* NySz.) < *lukno* l. Nyr. 28 : 517. — nem közkeletű szó, de a teljesség kedvéért fölvettem, *maláta* < cs. *mláto*, *mocsolya* < *močilo*, *motóla* < *motovilo*, *nádra* < *nadro* (vagy többesszámú *nadra*), *nyoszolya* < «*nosilo* vagy *nosila*» Mel. MNyv. 8 : 150, *pászma* < *pasmo*, *pólya* < *povijalo* (?), *puzdra* < *puzdro*, *rosta* < *rešeto*, *széna* < *sêno*, *szita* < *sito*, *tészta* < *têsto*, *tézsla* < **tęžalo*, *vitorla* < *vêtrilo*, *zabla* < *zobalo*.

Ez mindössze 25 eset, ha a *nádra* és *nyoszolya* szavakat, a melyek épúgy származhattak egy többesszámú -*a*-végű szláv alakból, és a minden esetre szláv, de aligha *povijalo*-ból lett *pólyát* is ideszámítjuk. Nem idetartozik a *vëdër* szó, a mely nem egyes nominativusból, a *vêdro*-ból származott, hanem mint

MELICH elmésen kimutatta, ennek többes genitivusán, a *vêdrъ* alakon alapul. Az említett 25 esetnek azonban több mint fele ránk nézve közömbös, mert magas hangzó a szláv szóban vagy egyáltalában nem volt, tehát magas hanghoz való hasonulás nem is történhetett, vagy a magas hangzó két mély hangzó közt a szónak magyar szempontból vett leggyengébb helyen állt, a melyen a hangzó szeret egészen eltűnni. Az első csoporthoz tartoznak: *akna, csoda, lukma, maláta, nádra, pászma, puzdra, zabola*, a második csoporthoz: *gabona* < *gobino, kapta* < *kopyto*,*) *mocsolya* < *močilo, motóla* < *motovilo, nyoszolya* < *nosilo* és *pólya* < *povijalo* (?). Marad tehát mindössze 11 szó, MELICH fölfogása szerint épenséggel csak 10, mert az ő meggyőződése szerint a *borda* szavunk első tagjában soha magas hangzó nem csengett, de én ebben a véleményében nem osztoszkodom. Mielőtt erre a pár szóra általános és bizonyára minden elfogulatlan magyar nyelvészt meglepő tételt építünk, jó lesz még egyszer elolvasni, hogy mit is mond M. az ilyen szavakról: «Azok a szláv jövevényszavaink, mondja, a melyek a szlávságban *-o*-végűek, nyelvünkben, az egy *vödör* szót kivéve (erre vö. MNy. VI. 62.), *-a*-végűekké és mélyhangúakká lesznek. Az ilyen szó a magyarban sohase illeszkedik, illetőleg sohasem lesz magashangúvá (vö. *csoroszlya, tészta, széna, gerezna*, stb., ezzel szemben ó-magy. *megya, mezsda, misa*, stb., mai magy. *megye, mezsgye, mise* stb.).»

Kicsit különös, hogy M. azt, hogy «s o h a s e lesz magashangúvá» azzal bizonyítja, hogy e g y esetben, a melyben az illeszkedés végbement, a szó mélyhangúvá lesz. Mert úgy-e, a *tészta, széna, gerezna* szavakban az illeszkedés egyáltalában végre nem hajtódott, annak tehát irányáról sem szólhatunk, az az e g y *csoroszlya* eset pedig lehet akár véletlenség is. És van a bizonyításnak több ilyen különös oldala is. Vegyük p. o. a «*tészta, széna*» példákat. A ki nem ért a dologhoz, akár S. J. úr is, a kinek a szerkesztői üzenet szól, könnyen azt hiheti, hogy a *tészta, széna* szavak csak azért nem váltak magashangúakká, mert a szóvégén álló *a*-juk szláv *o*-nak és nem szláv *a*-nak

*) A mélyhangú *y* a délszláv nyelvekben korán *i*-vé lett, a magyarban is elsősorban *i* felel neki meg.

felel meg. Milyen meglepetéssel tapasztalhatja az ilyen jámbor hívő, hogy e tekintetben nincs semmi néven nevezendő különbség a szláv *-o-* meg a szláv *-a*-végű szavak közt, a mint megmaradt a *tészta* és a *széna*, no meg hozzátehetjük a *tézsla**) szavakban változatlanul az *é-a* egymásután, úgy maradt meg a szlávságban *-a*-an végződőkben is: *dézsa* < **děža* Mel. NyK. 39 : 38., *lésza* < *lěsa*, Mel. u. o. 37., *mézga* < *mězga* Mel. u. o. 38., *répa* < *rěpa* Mel. u. o. Egyetlen egy esetet sem ismerek, a melyben ez máskép volna, mert a *mércze* szóban, a melyet M. velem együtt **měrica*-ból magyaráz, az illeszkedés bizonyára megtörtént, mielőtt a középső hangzó eltünt, vö. egyébiránt, a mit régebben a *csésze* szó tárgyalása közben mondtam Nyr. 31 : 15. és Keleti Szemle 2 : 299. Vagy fordítsuk meg a dolgot. M., a ki elakarja S. J. úrral és talán velünk is hitetni, hogy illeszkedés dolgában valami titokzatos ellentét van a magyar szavak közt a szerint, hogy a magyarban eredetileg a szó végén hangzó *-a* szláv *o* vagy szláv *a*-nak felel meg, a szlávságban *a*-végű szavak sorában az ó-magyar *misa* szót is említi, a melyből természetesen csak azért lehetett magashangú *mise*, mert a magyar bámulatos szimattal még később is külömbséget tudott tenni az ilyen szavak közt és tegyük p. o. az *iga* < *igo*, *szita* < *sito*-félék közt. De hát honnan tudja M., hogy ha *misa*-ból lehetett *mise*, hogy ez csak azért lehetett, mivel *a*-ja a szláv *a*-nak és nem *o*-nak felel meg?! Talán abból a két szóból (*iga* és *szita*), a melyben a hasonlás meg nem történt?!**) Hisz ő maga is igen jól tudja, hogy az ilyen szavakban rendesen akkor sem történt meg az illeszkedés, ha a szlávságban a szó végén *-a* is

*) A *tézsla* szóban igaz a hosszú *é* máskép keletkezett, mint a *tészta* és a *széna* szavakban (l. Asbóth Jagić-Festschrift 238. k. és vö. Horger Nyv. 40 : 11.), de mihelyt megvolt, az illeszkedésre nézve szakasztott ugyanazok alá a föltételek alá került, mint a *tészta* meg a *széna* szóban.

**) Igaz M. tud még egy ilyen szót, a melyet szándékosan kihagytam a lajstromból, annyira kérdésesnek tartom, vajjon nem egészen sajátságos körülmények közt igen kis területen történt az átvétel, ez a »czipészárt» jelentő *silla* szó, a melyet csak legújabb korból és csakis Brassó tőszomszédságából ismerünk. M. szerint szláv *šidlo*-ból való és a *dl* > *ll* változás miatt igen réginek kell lennie l. NyK. 39 : 51. és MNy. 6 : 399. Azonkívül még csak egy dunántúli tájszót hagytam el tudatosan, a szláv *proso*-ból magyarázott *prósza* ételnevet vö. Gombocz MNyv. 1 : 257.

állt: *csizma* < horv.-szerb *čizma, hiba* < *chyba, ikra* < *ikra, szikra* < *iskra, szilva* < *sliva, tisza*(-fa) < *tisa, villa* < *vidla* Mel. NyK. 39 : 51.*) A *misa* < *mise*-féle illeszkedés ebben a másik csoportban sem gyakori, sőt nem is tudok rá más kétségtelen példákat, mint a *dinnya* (Jord. C.) > *dinnyét* és a *pita*-ból lett *pitét*. A *pincze* szót már nem szabad biztos példának tekinteni, mert abban valószínűleg akkor történt az illeszkedés, mikor még két magas hangzó előzte meg a szóvégi *a*-t: **pivnicza* > **pinicza* > **pinicze* > *pincze*. De még az ilyen esetekben is ritka a végső *-a* illeszkedése (vö. még az *iglicze* < *iglica* növény nevet), a *giliszta* < *glista*-ban változatlanul megmaradtak a hangzók, a blizna-ból lett *bëlëzna*-ban nyiltabbá vált ugyan az *i*, de illeszkedés nem történt, a britva-ból is *bërëtva* lett, mikor pedig illeszkedett, csak olyan mélyhangú szó lett belőle (*borotva*), mint akár a M.-től madárijesztőnek fölállított *csoroszlya*, a mely *csëṛëszlya* < *čreslo*-ból lett, a križma-ból lett *krizsma—korozsma* is szépen illik ide, csakúgy, mint a szláv gliva-nak megfelelő *gëlyva-golyva*. Sehol semmi nyoma annak, hogy a két csoport közt valami mélyen fekvö külömbség volna. Ezek után már át sem kell térnünk M. másik példájára a *gërëzna* és *csoroszlya* szavakra, csak folytatnunk kell az épen érintett esetek tárgyalását, hisz a magyarban nincs semmi külömbség az épen most említett esetek, meg a *gërëzna – csoroszlya* közt, csak a szlávságban volt más a hangzó, az illeszkedésre azonban egészen közömbös, vajjon *i*-ből lett-e az *ë* vagy *ṛ*-ből hajtott *ër* kapcsolatban találjuk vagy *ê*- (M. jelzése szerint *ě*-)ből lett: a blizna-ból lett *bëlëzna* szakasztott úgy maradt meg, mint a kṛzno-ból lett *gërëzna*, a britva-ból *bërëtvá*-n át lett *borotva* meg a križma > *krizsmá*-ból természetesen nem közvetetlenül lett *korozsma* szintén nem tudnak semmit sem a M.-től felállított mesterséges választófalról és a mi az illeszkedést illeti, édes testvérei a *črêslo*-ból lett *csërëszlya—csoroszlyá*-nak. Az egyetlen külömbség abban áll, hogy

*) Igaz M. e mellett lehetségesnek tartja, »hogy plur. nom. *vidle*-ből» való a m. *villa*, azaz lehetségesnek tartja, hogy *vidle*-ből a magyarban **vidla—villa* legyen; a magyar nyelvészekre kell bíznom annak megállapítását, vajjon az ilyen hangfejlődés a magyarban lehetséges-e, vö. még a *sitьje*-ből magyarázott *szittya* szót Mélich MNyv. 6 : 65.

o-végű szláv szó nagyon kevés került a magyar nyelvbe, *a*-végű azonban egy egész rakás, a fejlődés tehát az utóbbi csoportban érthető dolog tarkább, de kizárólag ebből az okból tarkább. Olyan fejlődést mint a *gërëzna* szóban az *o*-s csoportban csak még a *bërëna* mutatja, e mellett is ott van az illeszkedett *borona*, az *a*-as csoportban ellenben találunk több szakasztott olyan, az illeszkedéstől érintetlen esetet: *bëlëzna* < *blizna*, *ësztërha* < *strêcha*, *gërënda* < *gręda*, *szërëda* (szërda) < *srêda*, *pëlënka* < **plênka*, de találunk illeszkedett alakokat is, még pedig nemcsak egy irányban, hanem mind a két irányban való illeszkedést, a minek oka természetesen rejlhetik az esetek nagyobb számában, nem pedig valami ősi külömbségben; van ott is mélyhangú szó, a mely így keletkezett: *korozsma* < **kërëzsma* < *krizsma* < *križma*, *bërëtva* < *borotva* < *britva*, *gëlyva* < *golyva* < *gliva*, de találunk bizony magashangúakat is, még pedig aránylag szép számmal: *bërkënye* < *brêkyńa*, *csërësnye* < *črêšńa*, *ësztëze* < *stьza*, MEL. Nyr. 32 : 312., NyK. 39 : 17., MNyv. 6 : 444., *ösztöke* < **styka*(?)*) *pëszërcze* < *pъstrica*, *szëmërke* < *smrêka*, *szërëncse* < *sręšta* (MELICH szerint *sręča*). A mikor a régibb alak tovább életben maradt vagy a hagyomány beszédesebb, könnyű megállapitanunk, hogy az illeszkedés csak idővel tört magának utat, alig függhet tehát össze nyelvünk valami régi, a szlávságból örökölt dispositióval. Nyelvemlékeink csakúgy hemzsegnek még a *szerencsa*tól és jó *szerencsás* hosszú életet egy vidéken még 1613(!)-ban kivántak, l. Okl. Sz. A határjelzéseknél sűrűn emlegett fanevek gyakran régi alakjukban mutatkoznak, a *cseresnya* fával háromszor is találkozunk az OklSz.-ban a *berkënya*-fa pedig nemcsak régibb *berekinya*—*berkinya* alakban tűnik fel, hanem bizony-bizony más illeszkedéssel *brokinya* alakban is, a melynek hiteles voltában M. nem kételkedik, l. MNyv. 6 : 16. Semmiesetre sem szabad tehát a *szërëncsa* > *szerencse*-féle változás lehetőségének valami nagyon korai hatást szabnunk, ha ugyan egyáltalában hatást szabhatunk ennek a mélyen a magyar nyelv szellemében rejlő

---

*) MIKLOSICH *styk*-ből indul ki, én fölteszem, hogy e mellett volt egy **styka (*sъ-tyka)* alak is, valamint más igekötőkkel ugyanabból a tőből hajtott főneveknél is váltakozik a *tykъ* és *tyka* alak, vö. l. *patyk* és *patyka*, k.-or. *patik* és *patika*, szlov. *potik* és *potika*, l. MELICH NyK. 36 : 272.

hangfejlődésnek, és ezzel azután természetesen inogni kezd M. alatt a föld. Csak a NySz.-ban még nem is mutatkozó *pëlënka*-ra akarok rámutatni, a mely a Répcze vidékén *pëlënké*-vé lett!

Áttérek a *borda* szóra, a melylyel csak a magam lelkiismeretének megnyugtatására foglalkozom, M. ugyanis, ha jól értem, azt hiszi, hogy ebben a szóban magas hangzó soha sem csengett, l. MNyv. 6 : 444. és vö. u. o. 8 : 341., csakis így érthető, hogy a csupán Schlägli és Beszterczei szószedetből ismeretes *hort* kutyanevet szláv *hṛt*-ből magyarázza, míg én azt orosz (valószinűleg kisorosz) szónak tekintem, vö. or. *chort*. Én egy hét évvel ezelőtt orosz nyelven írt értekezésemben a *görcs* < *grъčь*, *görbe* < *grъba*, *göröncsér* < *grъnčarъ*, *gërlicze* < *grъlica* szavaink tanuságából azt a következtetést vontam le, hogy mássalhangzók közt álló óbg. *rъ*. ill. *rь*. helyén, a melyeknek több élő szláv nyelvben *ṛ* vocalis felel meg, a magyarban eredetileg *ë*- ill. *ö*-től kísért *r* állt és e kérdésről írt, különben elhibázott értekezésem ezt az eredményét, most sem merem határozottan elejteni.*) Én tehát a *borda* < *brъdo* szót egy régibb **bërda*-

*) M. erről az értekezésemről, a melyet én kezdettől fogva merész kísérletnek tekintettem és a melyet már fönt elhibázottnak jelentettem ki, nagyjában helyes és rám nézve tanulságos birálatot írt, l. Nyr. 36 : 155 kk., de a részletekben nem érthetek mindig egyet vele. Itt csak egy pár olyan dolgot akarok fölemlíteni, a melyeket fontosaknak tartok. M. szememre veti, hogy keresztény kifejezéseinkről nem szólok ebben az értekezésemben, l. 156. l. Hát erre okom sem volt, nemcsak azért, mert, a mint M. maga mondja, «itt műnyelvről van szó», tehát nem egészen közönséges, természetes hatásról, de mindenekelőtt azért nem, mert a keresztény kifejezéseink közül mindössze kettő tartozik a tárgyalt csoporthoz, a M.-től is bolgárnak tartott *kereszt* szó meg a *csütörtök*. A szóban levő óbg. *rъ*—*rь* ill. *lъ*—*lь*-nek írt hangcsoportnak az én véleményem szerint a magyarban, ha későbbi illeszkedés meg nem változtatta az eredeti hangokat, többnyire *ër*—*ör* ill. *ol* felel meg: *grъčь* > *görcs*, de *dlъgъ* > *dolg*· (*dolgot*, *dolgok*, *dolgom*). Ennek a külömbségnek az okát abban keresem, hogy az *r*-t ill. *l*-t kísérő gyenge hangzós elemnek a mássalhangzótól függő külömböző színezete volt a szláv nyelvekben, a *görcs* szónak p. o. a szerbben *grč* felel meg a *dolog*—(*dolg*)-nak, pedig *dulg* > *duog*-ból lett dug! M. erről nem tesz említést, a mikor tehát a *dolg*-féle esetekről azt mondja, hogy «itt tehát ъ-nak *o* a megfelelője», azt a hitet kelti az olvasóban, mintha ugyanannak a szláv ъ hangnak hol *ë*—*ö*, hol *o* volna nézetem szerint a megfelelője, l. i. h. 157. l. Azzal is tévútra vezeti az olvasót, hogy ugyan-

vagy **börda*-ból vagyok hajlandó magyarázni. Hogy ebből nem lett magashangú szó, hanem mélyhangú, azt igaz nem tulajdonítom semmikép sem annak a körülménynek, hogy a szó a szlávságban *o*-végű, mert az *a*-végűeknél is sűrűn tapasztaljuk ugyan azt az illeszkedést. Igaz, hogy a *grъba*-ból *görbe* lett, de már vrъša nemcsak *vörse*, hanem *varsa* alakban is tükröződik, štrъba, krъčьma, krъma szavaknak pedig *csorba*, *korcsma*, *kormány* felelnek meg, és más eredetű *ë* is így hasonult gyakran a szóvégű *a*-hoz, a mint már fönt láttuk, vö. *pëlyva—polyva*, *gëlyva—golyva* és a črêda-ból lett *csërda-csorda*.

A félig hasonult *vitorla* < *vêtrilo* szónál az eddig mondottak után nincs miért időznünk, hátra van azonban még egy szó, a mely különösen fölkeltheti érdeklődésünket, a *rësta—rosta* szó, fölkeltheti pedig azért, mert ez az egyetlen eset, a melyben a hangtani föltételek némileg hasonlítottak a *megya—megye*, *mezsda—megye*-féle esetekben fönforgott föltételekhez. Mindjárt a legeslegelején mondtam, hogy M. szembe állítja ugyan a nem hasonult «*gerezna*» szót a *megya*, *mezsda*-ból lett *megye*, *mezsgye* szavakkal, de hogy ez talán csak a nagy sietségnek tudandó be, a melylyel szerkesztői üzenetét leírta, mert a M. tanítása szerint egy szláv *krizno-ból származó *gërëzna* soha nyilt *e*-vel nem hangzott, a *megya*, *mezsda* szavakban pedig kezdettől fogva nyilt volt az *e*; ha tehát valaki azt állítja, hogy *gërëzná*-ban nem ment végbe az illeszkedés, *megya—mezsda*-ban pedig igenis, az nem egynemű eseteket mér össze, hisz *a*-végű magyar szavakban is zárt *ë* nem egyszer megmaradt, míg nyilt *e* legalább kéttagú szavakban tudtommal soha. Ha tehát valaki azt akarja bebizonyítani, hogy bolgár *greblo*-ból a magyarban *gereblye* nem lehetett, az ne hivatkozzék az egész más hangtani föltételeket tartalmazó *gërëzna* szóra, hanem keressen az *o*-végű szavak közt szakasztott ugyanolyan hangtani föltételeket mutató példákat.

---

ott azt mondja: «már az föltűnő, hogy minden *r̥*-, *l̥*-es szó bolgár», mintha én valahol ilyesmit állítottam volna; én csak azt állítottam, bevallom, ezt is tévesen, hogy a példák összesége egy szláv nyelvből sem magyarázható olyan egyszerűen, mint a bolgárból, de értekezésem végén határozottan kijelentettem, hogy eszem ágában sem volt egyik vagy másik szóról azt állítani, hogy bolgár eredetűnek kell lennie és hogy azt nem lehet más szláv nyelvből magyarázni.

Ha nincs olyan, hát a semmiből ne alkosson szabályt, a mely megköti a kezünket a jövőre, a mikor talán találunk olyan esetet, a mint hogy én a *gereblye* szóban tényleg találtam, találtam még akkor is, ha a *greblo* > *gereblye* összeállítást csak puszta lehetőségnek is vesszük. A *rësta*-ból lett *rosta* azért érdemel itt említés, a hol egy véleményem szerint greblo-ból lett *gereblyé*-ről szólunk, mert egy minden valószínűség szerint nyilt *e*-vel ejtett szláv rešeto-ból származik, de további fejlődésben eltávolodott a *gereblye* szavunktól, először nem maradt meg **resetá*-nak a magyarban, hanem elveszítette középső hangzóját, az első *e* pedig zárt lett, az így keletkezett *rësta* pedig már nem hasonlított egy *gereblye* előtt föltehető **gereblya*-hoz és egy még régibb **grebla*-hoz sem, nincs tehát miért csodálkoznunk, hogy további fejlődésük még jobban szétválasztotta őket. De még ha valaki annyira vaskalapos is volna, hogy itt is arra hivatkozzék, hogy de bizony a *rësta*-ból azért lett mélyhangú szó, mert magyar szó «sohase lesz magashangúvá», mihelyt *o*-végű szláv szóból eredt, akkor talán szabad mégis azt a kérdést fölvetni, hogy, minthogy egyetlen egy szóban találtunk nyilt *e*-t, ez is később zárt *ë*-be ment át, mielőtt az illeszkedés egyáltalában meg is indult, nem puszta véletlenség-e, hogy a szláv rešeto-ból a magyarban mélyhangú szó lett, hisz a *megya*, *mezsda*-féle szavaknál, a melyekre M. olyan nyomatékkal hivatkozik, koránt sincs kizárva az ellenkező irányban való illeszkedés sem: *četa* > *csata*, *perina* > **perna* > **parna* > *párna*, *večerja* > *vacsora*, szb. *delija* > *dalija*, sőt van egy szakasztott olyan eset is, mint a várható **resta*-ból lett *rësta*, t. i. a pletka-ból lett *plëtyka*!

Összefoglalhatjuk most már az eredményt, a melyet az *o*- és *a*-végű szláv szavak magyar másainak tisztán külső, statisztikai összehasonlításából nyertünk. *O*-végű szó a magyar nyelvbe, ha a Brassó mellett élő, homályos *sillá*-t meg a dunántúli *prószát* elhagyjuk, mindössze 25 került; 14 itt tekintetbe nem jöhet, mivel magas hangzó egyáltalában nem volt bennök vagy legfeljebb két mély hangzó közt álló a magyarban részben amúgy is eltűnt *i*, 6-ban pedig, a *széna*, *tészta*, *tézsla*, *iga*, *szita* és *gërëzna* szavakban, a hangok nem illeszkedtek, a mi az eredetileg *a*-végű szavaknál is ilyen esetekben egészen közönséges jelenség. Marad mindössze 5, mondd öt eset, a melyben tiszta mélyhangú sza-

vak lettek az eredetileg vegyes hangúakból: a *bërëna—borona, borda, csoroszlya, rosta* és *vitorla* — M. véleménye szerint a *borda* nem tartozik ide, marad tehát négy eset; ilyen illeszkedést az eredetileg *a*-végű szavaknál is találtunk. Egészen olyan föltételeket, mint a milyeneket egy szláv *greblo*-ból biztosan konstatálható magyar **grebla*-ban találunk és a milyeneket az *a*-végűeknél a M.-től említett ómagyar *megya, mezsda* szavakban látunk, egyetlen egy eredetileg *o*-végű szónál sem találunk, a rešeto-ból lett *rësta*-nál sem, a tisztán külső, statisztikai vizsgálat eredménye tehát legföljebb annyi, hogy 25 eset közül, a melyből 14 nem tartozik ide, 6-ban illeszkedés nem történt, 5-ben (Melich szerint 4-ben) a vegyeshangú szavak mélyhangúakká változtak, de semmi olyan mozzanatot nem vetett föl ez a vizsgálat, a mely arra engedne következtetni, hogy elvi különbséget kell e tekintetben tenni eredetileg, a szlávságban, *o*- és *a*-végű szavuk közt, a vizsgálat jelesen nem bizonyította be, hogy *o*-végű szláv szóból a magyarban magashangú szó nem lehet, hanem igenis csak azt, hogy az eddig ismert négy vagy öt esetben, a melyekben a hangok illeszkedtek, magashangú szó nem lett.

Áttérek most már a tisztán külső, statisztikai adatokra épült vizsgálatra, a belső okokat fürkésző kutatásra, a mely hivatva lesz arra a kérdésre felelni, van-e a nyelvünkben valami eddig előttünk, bátran mondhatjuk Melich előtt is, ismeretlen, titokzatos erő, a melynek működése érthetővé tenné azt, hogy a szlávságban *o*-n végződő szavakból magashangú szó nem is lehetett. Mert más az, hogy nem lett, és más megint az, hogy nem is lehetett, a «nem lett» csak addig áll, a míg tapasztalatunk nem bővül, míg olyan esetet nem találunk, a melyben az illeszkedés az ilyen eredetű szót is magashangúvá alakitotta át, az ilyen új eset lehetne akár a *gereblye* szavunk, a melyet eddig rajtam kívül senkinek esze ágába sem jutott *greblo*-ból magyarázni, a mely tehát az idetartozó esetek statisztikájában eddig nem is foglalhatott helyet. De mielőtt áttérek a kérdés e második, az elsőnél is fontosabb részére, még egy véleményem szerint érdekes apróságra akarom fölhívni az olvasó figyelmét.

M. azt mondja, *o*-végű szláv szó a magyarban «sohase

lesz magashangúvá», és fölhoz négy példát, köztük a *gërëzna* szót. Tehát a *gërëzna* szó «sohase lesz magashangúvá», mert olyan szláv szóból származik, a mely *o*-n végződik. Vajjon mit szól ehhez — SZINNYEI, a ki a MTsz.-ban a *gërëzna* szóval szoros kapcsolatba hozta a magashangú *gërëznye* tájszót?!*) No de bár mit is szól majd ehhez Sz., mi egészen függetlenül ettől, a talán a mi statisztikánkat is megdöntő esettől könnyen tisztázhatjuk a kérdést megdönthetetlen belső okokkal.

Fölvetem most már azt a kérdést, miért nem lehetett egy szláv *greblo*-ból *gereblye* vagy általánosabb fogalmazásban, miért nem lehetett olyan szóból, a mely a szlávságban *o*-n végződik, a magyar nyelvben magashangú szó? A nagy fáradsággal végzett statisztikai vizsgálat erre természetesen nem adhatott választ, M. félreismerte a kérdés igazi mivoltát, mikor azt hitte, hogy egyáltalában ilyen uton végleges eredményhez juthatunk, én pedig nem akartam kitérni az ő általa kijelölt bizonyítás elől, hogy kimutassam, hogy még a rideg tények sem tudnak arról, hogy a két szócsoport közt az illeszkedésre nézve valami elvi külömbség volna. Ha mégis az eredetileg *o*-n végződő szavak közt az a négy vagy öt szó, a melyben a hangzók illeszkedtek, mélyhangúvá lett, magashangú ilyen szó pedig eddig előttünk nem volt ismeretes, az lehet puszta véletlenség, sőt más nem is lehet, a mint ezt már fényesen be is bizonyította — MELICH JÁNOS. Bebizonyította három évvel ezelőtt egy szép, a tővégi magánhangzókról szóló értekezésében, tudni azonban azt már régóta tudta, hiszen már 1895-ben azt írta: «Megjegyzem, hogy ASBÓTH példái közt nem egészen való a *čudo* > *csuda* példa, mert a szóvégi *o* azért vált *a*-vá, mert a magyar a nyiltság második fokán álló rövid hangzókat meg nem tűri a szó végén. Ezért váltak az összes olasz *o* végű jövevényszók a magyarban *a*-végűekké.» l. Nyr. 24 : 15., 1910-ben aztán M. több ízben ismételte, hogy a szláv szavak végén hangzó *o* a magyar nyelvben egyáltalában át sem került, hanem azt mindjárt kez-

---

*) ***Gërëznye:*** sovány, vézna, czingár, kistermetű (Veszpém m. Devecser Berczik Ferencz [vö. *fan-gërëzna*] — ***fan-gërëzna:*** sovány, száraz ember (Kis-Kún-Halas Nyr. XIV. 571. [itt *fagërëzna* sajtóhiba], Korda Imre) [vö. *gërëznye*].

dettől fogva ugyanaz a hang helyettesítette, a mely a szláv szavak végén álló *a*-nak is rendes megfelelője volt. Fejtegetéseit értekezésének az Ak. Ért.-ben megjelent kivonatából idézem, mivel M. itt beszédesebb. «Szóvégi szláv *o*-nak a m.-ban -*a* (ragozva -*á*) felel meg... Csak azt jegyzem meg, hogy a magyarban nyilt szóvégi -*o*-val hangzó szó se ma nincs, se a X., XI. században nem volt. Ezért az a nézetem, hogy az *igo* > *iga*, *sito* > *sita* stb.-féle szavakban nem -*o* > -*a* hangváltozás, hanem -*o* ∾ -*a* hanghelyettesítés történt», i. h. 1910. 186. s k. l. Érdekes, a mit M. a szláv nyelvekből átvett melléknevekről mond. «A szóvégi -*o*, -*e* kapcsán, mondja, szólnom kell a melléknévi átvételekről is. A szláv melléknevek a magyarba átkerülve -*a* hangon végződnek (v. ö. *buja*, *drága*, *iromba*, *garázda*, *goromba*, *néma*, *puszta*, *ritka*, *szapora*, *tiszta*, *tompa*). ASBÓTH sikerült magyarázata szerint ennek oka, hogy a szláv nyelvben a melléknevek határozotlan nőnemű alakja -*a*-ra, a semleges pedig -*o*-ra (esetleg -*e*-re) végződik, a mely utóbbi egyszersmind határozói használatú. Minthogy ezek az -*a*, -*o* (-*e*) alakok többször fordulnak elő, mint a hímneműek, ezért győzött az -*a*, -*o* (-*e*). Vegyünk egy példát, a magy. *néma* nem a hímnemű *něm*(ъ) mása, hanem a nőnemű *něma*-, semleges *němo*-é, mely utóbbiakból a magyarban csakis -*a*-végű alak keletkezhetett.» l. i. h. 187. l. Tehát *něma*- és *němo*-ból egyaránt csakis *néma* keletkezhetett a magyarban, teljesen egybefolytak, egybe kellett folyniok mindjárt az átvétel pillanatában, a *němo* alaknak is «hanghelyettesítéssel» csakis *néma* (illetőleg régebben *némá*) felelhetett meg csakúgy, mint a nőnemű *néma* alaknak, mivel «a magyarban szóvégi -*o*-val hangzó szó se ma nincs, se a X., XI. században nem volt.» De ha ez így van, pedig kétségtelenül így van, miért olvassa M. a fejemre a szláv *sěno*, *těsto* ból lett *széna*, *tészta* szavakat annak bizonyságául, hogy *greblo*-ból magashangú szó (tehát *gereblye*) nem lehetett volna, hisz a szláv -*a*-végű *lěsa*, *mězga*, *rěpa*-ból is szakasztott így lett *lésza*, *mézga*, *répa*! Hogy ő eddig a gyér esetek közt olyan esetet nem talált, a melyben szláv -*o*-végű szóból magashangú szó lett a magyarban, azt erőszakosság nélkül nem lehet olyan tétel fölállítására használni, hogy ez nem is lehetett. Ugyan miért? Talán a magyar nyelv szellemében rejlő valamely oknál fogva?

De hiszen M. maga mondja, hogy a magyar nyelvben nyomban az alakok átvételének a pillanatában eltűnt a külömbség, a mely a *něma* és *němo* közt volt, mert itt nem lassú fejlődéssel van dolgunk, hanem hanghelyettesítéssel, a mely azonnal végkép elmosta azt a külömbséget, a melyet a szó végén a szlávságban találunk. Még értenők valahogy a dolgot, ha a magyarban egy ideig megmaradt volna valamelyes alakban, a kiejtés bizonyos árnyéklatában a külömbség, ámbár még akkor is szinte babonaságban kellene hinnünk, ha azt tennők föl, hogy a később a szó végén teljesen összeesett alakok közt a magyar az illeszkedéskor külömbséget tett, tenni tudott volna. Hisz akár hányszor tapasztaljuk, hogy még olyan szláv *o* is, a mely M. erős hite szerint *o*-nak hangzott jó ideig a magyar nyelvben is, mihelyt nyiltabb *a*-vá vált, illeszkedés következtében nyilt *e*-vé válhatott (vö. *obêdъ* > *ebéd*), milyen egészen titokzatos erő tarthatta vissza a szláv szóvégi *o*-t, a mely a magyarban soha nem is külömbözött a szóvégi *-a*-tól, hanem nyomban összeolvadt vele, mihelyt átkerült a magyar nyelvbe, hogy épúgy *e*-vé ne lehessen, mint a szóvégi *-a*? Miért lehetett a horv.-szerb *međa*-ból a magyarban *megya* és azután jó hosszú idő mulva *megye*, a bolgár *meżda*-ból *mezsda* és idők multával *mezsgye*, a *greblo*-ból pedig csakis **grebla*, tehát szakasztott olyan végű és egyébiránt is, a mi a hangzókat illeti, olyan szerkezetű szó, de mihelyt rákerült a sor az illeszkedésre, jóval később, nem lehetett belőle **greble* vagy **gereble—gereblye*? Kik tartották azt evidentiában, milyen középkorú MELICHek, hogy ennek a szónak nem lehet, nem szabad magashangúvá válnia, mert szláv megfelelője nem *a*-n, hanem *o*-n végződött? Voltak talán az országban «hiteles helyek», a hol az *o*-végű szláv szavak másai külön lajstromba voltak foglalva? Mysticismus ez vagy babona? Babona, a mely olyan erős, hogy nemcsak egy ember hisz benne, hanem a mely ijesztő módon terjed, hisz nem túlságosan nagy nyelvészeti irodalmunkban egy pár nap leforgása alatt 3, mond három, ember ismételte ugyanazt az egészen megfoghatatlan tételt, először a Nyr.-ben KOVÁCS MÁRTON, talán egy időben vele levélben egy S. J. úr és 10 nap mulva nem kisebb ember, mint a szláv jövevényszavainkat töviről-hegyire ismerő és a magyar hangtanban is annyira járatos MELICH JÁNOS! És mind a három

csak babonájáról beszél és szívósan ragaszkodik hozzá, azt a kérdést, hogy miért van ez így, hogy miért nem lehet *o*-végű szláv szó megfelelője, még ha föl sincs fedezve, magashangú a magyar nyelvben, milyen különös szeszélye ez nyelvünknek, a mely külömben kezdettől fogva semmi külömbséget sem tett a közt, hogy egy szó a szlávban *o*-n vagy *a*-n végződött, nem tett, mert nem tehetett?! Itt már valóban nem egy szó, nem a *gereblye* szó forog koczkán, itt koczkán forog kutatásunk komolysága, józanvolta. Ha pedig valaki azt találná hinni, hogy nem volt érdemes, egy annyira egyszerű és világos dologra annyi időt és erőt pazarolni, annak igazat adok, érdemesnek valóban nem volt érdemes, de fájdalom — szükséges volt.

Asbóth Oszkár.

Sten Konow: Zwei Handschriftenblätter in der alten arischen Literatursprache aus Chinesisch-Turkistan. 1912. 0·50 M. [Sonderabdruck: SB. der k. preuss. Akad. d. Wiss. XLIX, p. 1127—1139.]

A két brāhmī-írású lap, jelenleg a berlini kir. néprajzi múzeum tulajdona, egy és ugyanazon 'északi-árja' nyelvű mű két kéziratának fragmentuma. A szóban forgó mű azonos azzal, a melyről Leumann Zur nordarischen Sprache u. Literatur cz. alapvető munkájában [1912; p. 10 et seqq.] szól s a mely szerinte egy Turkesztánban igen elterjedt, mintegy 5300 strophára rúgó nagyobb mű lehetett.

Sten Konow a két lapot nem tudja egészen lefordítani, de — igen helyesen — mégis kiadja, hogy valahára már több szöveg álljon rendelkezésünkre. Fordítása nem teljes, nem is összefüggő, hanem ad verbum eszközölt interlinearis versio; a részletesebb magyarázatok a szójegyzékbe vannak utalva. Az egyik nyolcz strophát tartalmazó lapon a két buddhista *yānam* [a megismerés útja, a palingenesistől való megváltás eszköze], t. i. a *mahā-yānam* és a *śrāvaka-yānam* van definiálva; a másik 11 strophás lap csodákról szól, a melyek a Dhammapadam kommentárjában elbeszélt csodákkal érintkeznek.

Mint már korábban [Nyt. II. 182—193, 267—290] és Leumann említett munkájának ismertetése alkalmával [Nyt. IV. 60—65] tettem, itt sem mulaszthatom el nyomatékosan utalni arra, hogy az 'északi-árja' [recte: 'tochár'!] nyelv iráni, közelebbről keletiráni — és pedig pahlavī-fokon álló és prākrit befolyás alá került dialektus. Ez a thesisem a Sten Konow által közölt szójegyzék alapján újabb megerősítést nyer, a melyre itt nem terjeszkedhetem ki, de legközelebb visszatérek.

Schmidt József.

AZ IDG. FLEXIO GENESISÉNEK PROBLÉMÁJA.

(Folytatás.)

III. Kisérlet a probléma megoldására.

Mielőtt a probléma megoldására vonatkozó kisérletemet előadom, tekintettel a kérdés complex voltára szükségesnek látszik mindazt, a mit fönnebb már mondottam vagy futólag érintettem, összefüggésben tárgyalni és körülményesen megokolni, illetőleg kiegészíteni.

Mindenek előtt ismétlem és nyomatékosan hangsúlyozom, hogy a probléma megoldásának útjából kitérni teljes lehetetlenség. A kérdés megfejtését imperative követelik nem csupán általános ætiologiai szempontok, a mennyiben nihil est sine ratione, cur potius sit, quam non sit, hanem az összehasonlító idg. nyelvtudomány intern viszonyai is, nevezetesen a syntaktikai kutatások sorsa s e kutatások módszere, a mennyiben a flexiós alakok jelentésfejlődésére vonatkozó felfogásunk elválaszthatatlan kapcsolatban van a flexio keletkezésére vonatkozó felfogásunkkal, a mely nézetet már fönnebb tekintélyek idézésével támogattam [Nyt. III. 81—82; v. ö. most még Hirt, Hb.² 1912. 308. l.] s alább még részletesen kifejtem. — Való igaz, hogy ez a probléma glottogonikus, s számba véve azt, hogy mennyire discreditálva van a glottogonia — ez a külömben is instabilis terra, innabilis unda — az avatottak kudarczai és az avatatlanok kontárkodásai által, nagyon is érthető az az agnostikus attitude, a melyet a búvárok vele szemben elfoglalni szoktak — érthető, de az említett általános és speciális szempontokból teljességgel tarthatatlan. Mi több: a glottogonia merev visszautasítása elvileg megengedhetetlen, ha

egyébként az idg. alapnyelv reconstructióját — legalább bizonyos határig — egyáltalában lehetségesnek gondoljuk, és gyakorlatilag megvalósíthatatlan még akkor is, ha — mint pl. MEILLET — minden ilyetén reconstructiót a limine visszautasítunk — mert hiszen az egész phonologia, nevezetesen az accentus- és ablaut-theorémák, az idg. flexiós alakok analysise etc. át meg át vannak szőve glottogonikus hypothesisekkel, úgyhogy a glottogonia elvi kiküszöbölése velejében az idg. összehasonlító nyelvtudomány csődjével volna egyértelmű. Ezt a felfogást, a melyet mindig vallottam [v. ö. pl. Nyt. II. 139. III. 82. stb.] s a melyet a legkiválóbb szakemberek, nevezetesen a józan és óvatos BRUGMANN műveiben is érvényesülni láthatunk — ezt a felfogást minden megkívánható világossággal verbis expressis mondja ki most PERSSON legújabban megjelent nagyszabású munkájában: 'Man hat. . . . gegen die Determinativlehre eingewendet, dass sie ins «Dämmerland der Glottogonie» führe, das man nicht betreten dürfe. Hierauf ist zu antworten: von dem glottogonischen Gebiet sich fern zu halten, ist für die vergleichende idg. Grammatik ein Ding der Unmöglichkeit. Sie kann sich nicht damit begnügen, die ursprachlichen Formen zu registrieren, sondern muss auch eine Analyse, Gruppierung und Erklärung derselben erstreben, zumal da sich manchmal eine solche Analyse wie von selbst aufdrängt. Auch fallen ja grosse Stücke der vgl. Grammatik in das genannte Gebiet hinein, wenn man dies auch meistens ignoriert: so alle ursprachlichen Lautgesetze, insbes. die ganze Ablautlehre, inkl. der Dehnstufentheorie (trotz der stolzen Worte Streitbergs IF. 3, 344), die Analyse der Flexionsformen usw.' [Beiträge zur idg. Wortforschung. 1912. 590. l.; — v. ö. TRAUTMANN, DLZ. XXXIII, Sp. 2413].

Ha tehát az idg. flexio genesisének problémája glottogonikus természete daczára minden áron megoldandó, akkor az a LUDWIG-felvetette kérdés nyomul az előtérbe: agglutinatio vagy adaptatio? Erre a kérdésre a nyelvtudományi praxis már régen megadta a feleletet: a kétségnek árnyéka sem fér-

het hozzá, hogy az agglutinatiós theoria sémantikus formájában feltámaszthatatlanul halva van [l. Nyt. III. 85—103] s hogy az adaptatiós theoria lassankint a nyelvbúvárlatnak tudatos vagy tudattalan vezérelvévé vált [Nyt. III. 247—272. IV. 20—40, 116—134]. Meggyőzőbb argumentumot nem is lehet kívánni annál, hogy az újabb nyelvtudomány minden glottogonikus hypothesisre való tekintet nélkül tisztán a nyelvtények kényszerítő erejének hatása alatt nagyban és egészben az adaptatiós theoria sodrába került, sőt adaptatiós természetű magyarázatok szórványosan az agglutinatiós theoria bevallott és legnagyobb képviselőinél is fel-felbukkannak. Szinte hihetetlen, de úgy van, hogy már Bopp, az agglutinatiós theoria atyja, maga is tett ilyenféle kijelentéseket: 'Die Sylbe *as* in der Plural-Endung *mas* ist, wie ich nicht zweifle, identisch mit der pluralen Nominativ-Endung *as* . . ., denn die Personal-Endungen der Verba sind dem Sinne nach Nominative' [Kritische Gramm. der Sanskrita-Spr. 1834. 144. l.] és: 'Als Neutra, und zwar dualisch, sind meines Erachtens auch die medialen Dual-Endungen *āthē ātē* aufzufassen, denn sie stimmen zu den regelmässigen Neutral-Nominativen du. aus Stämmen auf *a*' [id. h.] stb. Fr. Müller, annak idején Ludwig ellenfele [v. ö. AoA. 44, 56, 62 stb.], késöbben azt a kijelentést tette, hogy az *-as* plur. suffixum és a nomina abstracta *as*-képzője azonos [Grundriss der Sprachw. III. 1884. 527. l.] stb. Utalhatni továbbá a tekintélyek hosszú sorozatára, a kik idők folyamán Ludwig vagy az adaptatio nevének verbis expressis történt felemlítésével kisebb-nagyobb határozottsággal mellette foglaltak állást [v. ö. pl. Fick, GGA. 1881. 432. l. — Sayce, Techmer's IZ. I. 1884. 225. l. és hozzá Jespersen, Progress in langu. 1894. 70—71. l. — Windisch, Berichte über die Verhandl. der k. sächs. Ges. der Wiss. 1889. 7—8, 9. l. stb. — Bloomfield, AIoPh. XII. 1891. 2. l. — Bréal, Essai de sémantique. 1897. 43. l. — Oertel, Lectures. 1902. 286—287. l. — Hirt, IF. XVII. 1904. 38. l. Hb.[2] 1912. 497. l. — Oertel and Morris, Harvard Stud. XVI. 1905. 90—92. l. — Brugmann, Grr. II. 1.[2] 1906. 49. l. — Kretschmer, Gercke-Norden Einl. I. 1910. 206. l. — Stb.]. Mindezen tekintélyek

szavait hely szűkében nem idézhetem, de meg nem állhatom, hogy szó szerint ne citáljak néhányat azokból a kijelentésekből, a melyeket DELBRÜCK, LUDWIG első bírálóinak egyike és kétségkívül legszívósabb ellenfele, egyúttal a comparativ syntaxis megalapítója, tehát valóságos koronatanú — e kérdésben újabban tett: 'Ich z. B. bin ursprünglich ein Anhänger BOPPS gewesen, habe aber schon seit langer Zeit die andere Anschauung in ihrer teilweisen Berechtigung anerkannt' [Synkretismus. 1907. 227. l.]. 'Es darf aber nicht unerwähnt bleiben, dasz sich die Ludwigschen Anregungen für die gesamte Sprachforschung fruchtbar erwiesen haben. Man kann nämlich, wenn man von irgendwelchen glottogonischen Vermutungen ganz absieht, doch die Frage aufwerfen, ob die vorliegenden Bedeutungstypen der Flexionsformen sich (wie man auf dem Boppschen Standpunkt annehmen möchte) aus einem fest umschriebenen Grundbegriff entfaltet, oder ob sie sich etwa in allmählicher Adaptation an das erwachende geistige Bedürfnis unter Anlehnung an einzelne vorhandene Lautungen und Bedeutungen sozusagen aus dem Nichts entwickelt haben' [Einl.[5] 1908. 132. l.; — v. ö. még Vergl. Syntax I. 1893. 65—66. l.]. Mivel pedig a 'Grundbegriff' a DELBRÜCK-féle fogalmazásban egészen határozatlan, szétfolyó és problematikus valami [v. ö. Vergl. Syntax I. 1893. 80—82. l.; l. alább], nem szabadulhatunk attól a benyomástól, hogy DELBRÜCK még most sem mondotta ki az utolsó szót. — Így tehát az adaptatiós theoria belső igazsága, az újabb nyelvtudományi praxis irányzata, ellenfelek és elfogulatlan tekintélyek nyilatkozatai stb. mind-mind jogosultnak tüntetik föl azt a várakozást, hogy ha a flexio genesisének problémája egyáltalában megoldható, csak az adaptatiós theoria szellemében oldható meg.

Ezek után nem lesz feltünő az a magában véve sajátságos tény, hogy HIRT újabban saját bevallása szerint [IF. XVII. 1904. 37—38. l.] a szinte végletekig óvatos és tartózkodó LESKIEN sürgetésére és LUDWIG elméletének ismerete nélkül nagyban és egészben az adaptatiós theoria Ariadne-fonala segítségével igyekezett e glottogonikus probléma labyrinthusába behatolni [Hb.[1]

1902. 216, 354. l. IF. XVII. 1904. 36—84. l. Die Indogermanen. 1907. 579. l. Hb.[2] 1912. 308—309, 496—498. l.]. Az idg. verbális flexio nominális eredetére vonatkozó feltevések lehetnek merészek [BRUGMANN, KVG. 1903. 589. l.], de mondhatni elég kedvező fogadtatásban részesültek [l. UHLENBECK, KZ. XL. 1907. 121. l. — WALDE, Vollmöllers krit. Jahresber. VIII. 1904. 11. l. — STOLZ, Lat. Gr.[4] 1910. 247—248. l. stb.] s meggyőződésem szerint is az egyedül lehetséges irányban keresik a talány nyitját. Ezt megengedve mindazonáltal a HIRT-féle kisérlet nem kielégítő: nem elég kimerítő és mélyreható s több részletében, nevezetesen a nominális flexio eredetére vonatkozó konkrét felállításokban alapjában el van hibázva. HIRT ugyanis nem is gondolt az adaptatiós theoria végső consequentiáinak levonására, minélfogva lépten-nyomon jelentkeznek nála a sémantikus agglutinatiós theoria csökevényei [újabban pláne aggasztó módon, l. Hb.[2] 293. Anm.] — első sorban az az eléggé nem kárhoztatható felfogás, hogy a flexiós végzetek bizonyos kiterjedésben jelentéssel bíró vagy jelentés nélkül való önálló elemek, partikulák v. postpositiók stb., így pl. hogy a verbális és nominális flexióban szereplő *ai : i* elem egy 'hier' v. 'jetzt' jelentésű önálló partikula [Hb.[2] 308. IF. XVII. 46, 72, 74] vagy hogy a gen. plur. *-ōm̃* végzetében egy jelentésnélküli **om* partikula s a du. *-ōu* suffixumában a **u̯e* 'beide' jelentésű partikula lappang [Hb.[2] 309. IF. XVII. 54] stb. — a mi annál sajnosabb, mert HIRT ez utóbbi suffixum eredete kérdésében korábban már a MERINGER [KZ. XXVIII. 1887. 232. l.] által megjelölt helyes úton járt. HIRT tehát egyik lábával az agglutinatiós, a másikkal az adaptatiós theoria alapján áll s ragaszkodása a partikula-theoriához annál feltünőbb, mert hiszen ez a hypothesis, mint a sémantikus agglutinatiós theoria egyik legmérgesebb symptómája, idők folyamán mind inkább háttérbe szorult. Így pl. OSTHOFF a gör. δέδωκα és az ói. *dadāu* perfectumtypusok *k* és *u* elemének eredetét valamikor enklitikus partikulákban kereste [Zur Gesch. des Perf. im Idg. 1884. 327. s k. l.], de föltevése leghűségesebb bajtársa, BRUGMANN előtt sem talált kegyelemre [v. ö. pl. Grr. II.[1] 1892. 1223, 1232. l. Gr. Gr.[3] 1900. 327. l. KVG. 1903. 545—546. l.] s ma már teljesen elárvult és elavult nézet; — maga BRUGMANN valamikor arra

gondolt, hogy az árja voc. **aśuai* alak *i* eleme deiktikus partikula [Grr. II.[1] 541], a mit ma már maga sem hisz [Grr. II. 2.[2] 135] stb. Egyes tekintélyek verbis expressis kikeltek a partikulákkal való gazdálkodás ellen: Meringer [id. h.] határozottan visszautasította azt az Osthoff-féle nézetet, hogy az *-ōu* du. suffixumban egy *u* partikula lappang; Windisch [id. m. 24] nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a partikula-theoria nem tartozik a nyelvtudomány biztos tételei közé; Delbrück már régóta nem hiszi, 'dass sich aus den Kasus Präpositionen loslösen lassen' [Vergl. Synt. I. 1893. 185. l.]; Sommer, bár álláspontja ingadozó, legújabban ezt mondta: 'Ich habe gegen solche «deiktische Partikeln» eine gelinde Abneigung, wenn sie als einzige Retter in der Not erscheinen' [IF. XXX. 1912. 410. l.; v. ö. még 397—398. l.] stb. Ily körülmények között nézetem szerint teljesen indokolt magatartás a partikula-theoriával szemben az elvi visszautasítás álláspontjára helyezkedni. A tapasztalat csak azt igazolja be minden kétséget kizáró módon, hogy egy-egy jelentésnélküli nyelvelem analogikus úton elharapózhatik és esetleg fontos functiók exponensévé adaptálódhatik, de egyáltalában nem igazolja be azt a föltevést, hogy ilyetén nyelvelemek valamikor csakugyan önálló partikulák voltak. E föltevés verifikálására tudtommal soha nem vállalkozott senki s fogalmam sincs róla, hogy miképpen lehetne ilyesmit verifikálni. — Szóval: a partikula-theoria mint a sémantikus agglutinatiós elmélet végső rudimentuma ab ovo gyanús, a történeti nyelvtudomány armatúrájában mind inkább antiquálódó, a különnyelvi tények által legfölebb egészen sporadikus esetekben [pl. bizonyos ablativusi v. locativusi functiójú alakokban: Brugmann, Grr. II. 2.[2] 1911. 165, 185—186. l.] indikált, tehát semmiképpen sem kényszerítő, bebizonyítatlan és bebizonyíthatatlan föltevés — nézetem szerint tehát az ősidg. flexio genesisére vonatkozó föltevésekből elvileg és végleg kiküszöbölendő. Még ha ez az álláspont egyoldalúan túlzott volna is, a mi — ismétlem — bebizonyíthatatlan, mindenesetre érdemes megvizsgálni, hogy hová vezet végső következéseiben. Annyi bizonyos, hogy a flexio kialakulásának képe egységes vezérelv alkalmazása esetében okvetetlenül egységesebb is lesz, s a lehető legnagyobb

mértékben valószínű, hogy az a hiba, a melyet a partikulák végleges kiküszöbölése esetleg okoz, sokkal kisebb, mint a melyet — nem tudom, mely esetekben indokolt — számbavételük előidézne.

Mindezek előrebocsátása után az adaptatiós theoria nézőpontjára helyezkedve s az újabb nyelvtudományi eredményeket tekintetbe véve az idg. flexio kialakulásának folyamatáról a következő schematikus képet rajzolhatjuk.

Az idg. összehasonlító nyelvtudomány összes képviselői kezdettől fogva mind a mai napig ritka egyértelműséggel feltételezték az eredeti flexionélküliség állapotát. A psychologia és a nyelvtörténet tanúsága szerint az idg. nyelvfejlődés élén — jóval a voltaképpeni idg. nyelvstadium kialakulása előtt — okvetetlenül flexionélküli alakulatok állottak — nem ugyan az agglutinatiós theoria egytagú gyökerei, hanem igen gazdag hanganyagú és igen complex jelentésű primitiv képletek, olyasfélék mint a JESPERSEN-féle sentence-words [Progr. 347—348, 363. s k.; v. ö. DELBRÜCK, Grundfragen. 1901. 85—88. l. — OERTEL-MORRIS, Harv. Stud. XVI. 1905. 71—72. l.]: analyzálatlan és differentiálatlan hangcontinuumok, a melyek minden alakváltoztatás nélkül mindenféle mondatbeli functiót végeztek, tehát a kialakult idg. nyelvstadium álláspontjáról nézve inflexibilis gyökérszavak szerepét játszották. — E flexionélküli primitiv képleteknek (nem individuális, hanem csak typikus!) képviselői az idg. alapnyelvben még a suffixum-nélküli alakok és a tőcompositióban fellépő formatiók, így pl. voc. sg. és imperat. 2. sg. *$a\hat{g}e$ stb., ill. *tri-ped-* stb. [v. ö. Nyt. IV. 121—123].

E complex stadiumra az analytikus periodus következik: a complex jelentésű primitiv formatiók az ébredező szellemi szükséglettel kapcsolatban és párhuzamosan lassan-lassan differentiálódni kezdenek s egyrészt a radikális jelentéshordozó s másrészt a suffixális functiohordozó elemek psychologiai kategoriáira bomlanak, tehát psychologiai

realitások lesznek. E szempontnak elhanyagolása tartotta a nyelvtudományt oly sokáig az agglutinatiós theoria bilincseiben. De ha minden psychologiai kutatásban a tévedések tévedése feltenni, hogy egy complex jelenség elemei önállóan léteznek s hogy a complex jelenség maga ezen elemek combinatiója és synthesise útján keletkezett [v. ö. Oertel-Morris, id. m. 113. l. stb.], akkor abból, hogy az idg. szavak a psychologiai analysis útján a 'gyökér' és 'suffixum' elemeire bomlanak, semmiképpen sem következhetik, hogy ezekből az elemekből a sémantikus synthesis révén állottak elő. A 'gyökér' és 'suffixum' psychologiai realitásai tehát genetikus szempontból nézve egyáltalában nem objectiv realitások, a mint ezt az agglutinatiós theoria alapján valamikor feltételezték.

A jelentéshordozó radikális kategoriával kutatásunk czéljából nem kell hosszasabban foglalkoznunk. A 'gyökér' és a 'basis' egymáshoz való viszonya mindenesetre érdemes néhány szóra. Nagyban és egészben bármilyen felépítésű basis, pl. *$es^{e}/_{o}$, *$\hat{g}en^{\bar{e}}/_{\bar{o}}$ stb., éppen olyan csakis psychologiai realitású abstractio, mint az egytagú gyökér, pl. **es*, **ĝen* stb. [v. ö. Hirt, Abl. 1900. 2. l. — Brugmann, Grr. II. 1.² 1906. 9. l. stb.] — azzal a külömbséggel mégis, hogy minden basis (mint typus!) okvetetlenül jóval régibb és primitivebb formatio. Relativ prioritását kétségtelenné teszi az idg. nyelvekben konstatálható általános sorvadási tendentia, illetőleg magának a basisnak gazdagabb hanganyaga, a mely oly időre utal vissza, a mikor az idg. ablaut-factorok még nem voltak működésben, tehát a prótoidg. periodusra. Nagyban és egészben ezt lehet mondani: a mily szerepet játszott az idg. nyelvtudatban az egytagú gyökér, oly szerepe volt a prótoidg. nyelvtudatban a basisnak. — Az eredetileg csupán nominális természetű basisok igen korán, minden esetre már a prótoidg. periodusban verbális jelleghez is jutottak [vö. idg. voc. sg. **aĝe* = idg. 2. sg. imp. **aĝe* stb. és l. alább].

A functiohordozó suffixális elemek psychologiai kategoriájában minden bizonynyal a tőképző suffixumok alakultak ki először — még pedig úgy, hogy a verbonominális basisok jelentésnélküli végződései 'tőképző' functio exponenseivé adaptá-

lódtak. Így a F. ā-tövek tőképző suffixuma nem más mint kéttagú ā-basisok végső eleme, v. ö. ói. *jyā́*, gör. βιᾱ < **g̑ᵘei̯ā* [Brugmann, Grr. II: 1.² 1906. 138, 148. l.; — v. ö. Nyt. IV. 129—130] stb. A 'tőképző' kategoria relativ prioritása a flexivikus kategoriával szemben minden kétségen fölül áll. A tőképző suffixum ugyanis a szó saját jelentésének exponense — annak kifejezője, hogy valamely szó a mondatban pl. mint nomen agentis v. mint verbum incohativum stb. functionál. Nyilvánvaló, hogy ez a saját jelentés, a szorosabb értelemben vett semasiologia objectuma, lényegesebb és előbbrevaló mint a mondatban végzett syntaktikai functio, a mely a mondat többi tagjai által úgyis determinálva van; — ennélfogva a saját jelentés formális megjelölése szükségképp megelőzte a syntaktikai functiók alaki megjelölését. A 'tőképző' kategoria relativ prioritását egészen kétségtelenné teszi az analysisnek az a ténye is, hogy a nyelvelemek sorrendjében a 'tőképző' mindig megelőzi a flexiós suffixumot, v. ö. idg. **pə-tér-es*, **g̑ᵘm̥-sk̑é-ti* stb. Hogy vannak 'tőképző' nélküli formatiók is [nomina, pl. **k̑r̥d*, és verba, pl. **es-ti*], az természetesen irrelevans: a hol van 'tőképző' suffixum, mindig közvetlenül a radikális elem után következik.

Csak a 'tőképző' suffixumok kialakulása után következhetett be nagyban és egészben a 'flexivikus' suffixumok kategoriájának kialakulása — megint csak oly módon, hogy tőképző suffixumok, illetőleg (ilyenek hiányában) primitiv basisvégződések is, a mondatbeli viszonyok hatása alatt átértékelődtek és flexivikus functiók exponenseivé adaptálódtak. Ily módon 'flectált' alakok keletkeztek, a melyek aztán analogikus képzések mintáivá váltak. Ez az analogikus processus már természetesen a formális agglutinatio jegyében folyt le, de ennek semmi köze sincs a sémantikus agglutinatióhoz, míg a formális agglutinatio szépen megfér a primarius adaptatio föltevésével, a mint ezt már Ludwig hangsúlyozta [v. ö. Nyt. III. 247—248]. Így pl. az idg. N plur. **i̯ug̑ā́* casussuffixuma eredetileg azonos az idg. F. sg. **ék̑u̯ā* tőképző suffixumával [Nyt. IV. 117, 120] s kétségkívül mindkét rendbeli suffixum formális agglutinatio útján nyerte idg. alapnyelvi expansióját, de a legelső minta functiónélküli alak volt, kéttagú ā-basis, a melynek ā eleme

successive tőképző, majd casus-suffixummá adaptálódott [Nyt. IV. 129–130].

Ebből a látószögből nézve tehát a dolgot a suffixumoknak a kialakulás periodusában nem lehetett semmiféle, annál kevésbbé jól körülhatárolt és szabatos alapjelentésük (Grundbedeutung, Grundbegriff). LUDWIG szerint ugyan a suffixumok eredeti alapjelentése demonstrativ volt, de ez az alapjelentés a hanganyag adaptiv átgyúrása folytán veszendőbe ment, a mi végeredményben kétségkívül annyi, mintha sohasem létezett volna [cf. Nyt. III. 248–249]. A JESPERSEN-féle hangcontinuumok felvétele szintén ab ovo mindenféle alapjelentést kizár. A nyelvtudomány ebben a tekintetben is mind inkább félreismerhetetlenül közeledett az adaptatiós theoria álláspontjához. Az a reménység, hogy az etymologia segítségével az ú. n. 'absolut' alapjelentés eruálható, bevallottan véglegesen meghiúsult. Rég elmúltak azok az idők, a mikor CURTIUS pl. még azt állíthatta, hogy oly denominativum mint a gör. τῑμάω < *τῑμᾱjω voltaképpen annyit tesz mint 'ich gehe Ehre', a mire LUDWIG keserű gúnynyal mondotta: 'schlafe, was willst du mer!' [AoA. 72–73]. Ma már minden józan kutató beismeri, hogy a suffixumok óriási tömegének eredetét és etymonját nem ismerjük, s így hát az 'absolut' alapjelentés eruálására vezető út ez idő szerint — s minden bizonynyal mindörökre — effectualiter el van zárva. Az absolut alapjelentés helyébe lépő 'relativ' alapjelentés, azaz az irodalom segélyével kimutatható legrégibb jelentés, a melyet DELBRÜCK inaugurált [Gebrauch des Conj. u. Opt. im Sanskr. u. Gr. 1871. 11–12. l.], egy ideig tartotta magát, de — a mint már LUDWIG megállapította [AoA. 79] és a mint éppen DELBRÜCK munkássága révén is kiderült — szintén elégtelennek bizonyult, mert sokszor nem lehetett egységes jelentésű alapfogalomra jutni, hanem több (bár rokon, de mégis elég távol álló) jelentéssel kellett beérni. E kudarcz okát LUDWIG már régen felderítette: 'Das schicksal der syntaktischen forschung... läszt sich nunmer mit leichtigkeit begreifen. losgerissen von der untersuchung über die entstehung der formenmasse, mit der sie innig verknüpft ist, mit der sie aufgewachsen ist, entbehrte sie des wirkli-

chen historischen hintergrundes, und ward zu einer vergleichenden aufhäufung von erscheinungen ausz verschiedenen sprachgebieten... Die zusammenstellungen waren steril an erfolgen, denn was liesze sich ausz den genauesten zusammenstellungen diser art weiter als die kenntnis des gebrauchs und die praktische fertigkeit gewinnen?' [AoA. 34. l.]. A kutatások menete teljes elégtételt szolgáltatott neki: a 'Grundbegriff' és 'Grundbedeutung' terminusok manapság csaknem egészen hitelüket vesztették s olyanok léptek helyükbe mint 'Gebrauchstypus', 'Gebrauchsumfang', 'Gebrauchsweise', 'Anwendungstypus' stb., a melyek tehát távol attól, hogy a flexiós alakokban állítólag inhæráló egységes alapjelentést urgeálnák, már csak a történetileg kimutatható használatra fektetik a súlyt [v. ö. DELBRÜCK, Vergl. Syntax. I. 1893. 80—82. l. — BRUGMANN, KVG. 1903. 417—418. l. Grr. II. 2.[2] 1911. 470—476. l. — HIRT, Hb.[2] 1912. 310—311. l. Stb.]. Ilyen használati typusokat már az adaptatiós theoria is elismerhet — azzal a hozzáadással természetesen, hogy a használati typusok nem egy eredetileg egységes sémantikus typus későbbi differentiálódásai, hanem nagyszámú, többé-kevésbbé rokon jelentésű typus convergentiája folytán keletkezett sémantikus csoportok, a melyek tehát a fejlődés vonalának nem a kezdetén, hanem a végén jelentkeznek — a hogyan OERTEL és MORRIS is mondják: 'Instead of a sprouting of many meanings from a common trunk we shall rather find a process of gradual consolidation, a tendency from multiplicity toward unity' [id. m. 94] és alább: 'Multiplicity did not come out of unity, but unity out of multiplicity' [id. m. 114]. — Nyilvánvaló, hogy ha ez a felfogás uralomra vergődik, a syntaktikai kutatás módszere is egészen más lesz: a kutató nem hasonlóságokra fog ügyelni — a végből, hogy genealogiai kapcsolatokat fedjen fel, hanem jelentés- és használat-beli külömbségekre — a végből, hogy felfedje azokat a kisebb csoportokat, a melyekből a használati typusok kialakultak; nem typikus eseteket fog kiszemelni, a melyek lehetőleg egy csoport bélyegző charakteristikumait re-

præsentálják, hanem 'kivételes' eseteket, mert minden valószínűség szerint ezek segélyével lehet feltalálni azokat az analogikus factorokat, a melyek révén kisebb csoportok a beszélő tudatában egy nagyobb csoporttá verődtek össze [v. ö. OERTEL és MORRIS, id. m. 115. l., és általában 98—122. l.]. — Egyáltalában nem túlzás tehát, hanem csak a tényálladék egyszerű konstatálása, hogy a syntaktikai kutatások sorsának és módszerének kérdése is kikerülhetetlenné teszi problémánk megoldását — si dis placet —, illetőleg megoldásának kisérletét.

Ha már most a suffixumoknak eredetileg nem volt semmiféle, annál kevésbbé jól körülhatárolt és szabatos jelentésük, akkor ellenmondást nem tűrő igazság, hogy a legheterogénebb functiójú alakok párhuzamosítására is jogunk van — oly methodologiai principium, a melyet a mai nyelvtudomány is derűre-borúra a legszélesebb kiterjedésben alkalmaz [l. Nyt. IV. 20—40, 116—134 s k.].

Az itt megállapított elvnek fundamentális fontossága legszembeszökőbb módon a verbalflexio genesisének kérdésében tünik ki. Régen megállapított s fönnebb már eléggé méltatott tény, hogy a nominális és verbális tőképző és flexiós suffixumok nagy hasonlóságokat és egyezéseket tüntetnek föl. Ez a tény csak azzal a feltevéssel érthető, hogy a nominális és verbális flexio eredetileg azonos volt. A mi már most a kétrendbeli flexio chronologiai viszonyait illeti, minden oda mutat, hogy a nominális flexio az eredetibb, ill. hogy a flexiós suffixumokká adaptálódott tőképző suffixumok és basisvégződések eredeti funtiója nominális, a mit a pusztában kiáltó LUDWIG elejétől fogva hangoztatott [Inf. 45—46. l. AoA. 42. l.]. Igazát directe bizonyítja az a körülmény, hogy nominális formákból a történeti periodusokban is keletkeztek verbális alakok [l. Nyt. IV. 37—39], továbbá hogy az idg. különnyelvi participiális constructiók csak a régi nominális kifejezésmód rudimentumai lehetnek [HIRT, IF. XVII, 40 stb.], a mint egészen kétségtelen, hogy az idg. alapnyelvben a verbumnélküli mondattypus existált [BRUGMANN, KVG. 626—627. l., v. ö. 693 stb.]. Indirect bizonyítékot pedig az az analogia szolgáltat, hogy a földön beszélt nyelveknek túlnyomó numerikus többsége a nomen és

verbum ellentétét vagy egyáltalán nem juttatta kifejezésre vagy legalább nem határozott szóalakokban, a mennyiben a nomen végzi azt a functiót, a mely az idg. és semita nyelvekben a prædicáló verbumot illeti meg [WUNDT, Völkerpsych. I. Die Sprache. 2.[2] 1904. 139, 141. l.; — v. ö. SÜTTERLIN, Das Wesen der sprachl. Gebilde. 1902. 81. l. — SWEET, The history of langu.[3] 1908. 50—51. l. stb.]. Az idg. verbális flexio tehát nyilván a nominális flexio adaptiv átgyúrása útján keletkezett. — Ennek methodikai korolláriuma az, hogy a verbális flexio genesisének kutatásánál folyton tekintettel kell lenni a nominális flexióra is, míg a nominális flexio fejlődésének vizsgálatánál csak a tőképző suffixumokkal és a primitiv basisvégződésekkel kell törődnünk.

Úgy a nominális mint a verbális suffixumok zömének kialakulása okvetlenül a prótoidg. periodusba esik, a melyben tehát az idg. ablaut-teremtő tényezők még nem hatottak. Ez abból következik, hogy a quantitativ ablaut sok esetben elismerten mint eredetileg azonos formatiók differentiáló factora jelentkezik [v. ö. pl. idg. nom. sg. *pēts < prótoidg. *pédos és idg. gen. abl. sg. *pedós < prótoidg. *pedós stb.]. — Ennek methodikai korolláriuma az, hogy csupán ablautkülömbséget feltüntető formatiók azonosíthatók.

Az adaptatiós theoria szellemében alább következő konkrét részletek kritikai vizsgálatánál tehát mindig szem előtt tartandó, hogy az összes suffixumok kimutatható jelentése, valamint minden ablaut-külömbség secundarius s így mellőzhető, sőt egyenesen mellőzendő momentum. Azonkívül nem lehet eléggé megszívlelésre ajánlani azt az adaptatiós theoriából folyó elvet, hogy az ú. n. 'szabályos' alakok ugyancsak secundarius nivellálás és uniformizálás eredményei s hogy velök szemben az 'anomal' alakok, a 'kivételek', az izolált és sporadikus formatiók az eredetiebbek. Már LUDWIG hangsúlyozta: 'jeder rest, jede spur eines unregelmäszigen gebrauchs ist ein unschätzbares denkmal der vergangenheit der sprache. die auszname lert uns die vergangenheit, das werden der regel kennen' [AoA.

59. l.]. Ez a gondolat aztán — nyilván nem is az obliterált LUDWIG, hanem a történeti nyelvtudomány hatása alatt, tehát a gondolatban rejlő kézzelfogható evidentia folytán — léptennyomon jelentkezik. PEDERSEN pl. ezt mondja: 'Die scheinbar regelmässige flexion und bildung der *r*-stämme, der *n*-stämme, der *s*-stämme u. s. w. ist also nur durch die beim ersten anblick so unregelmässige dithematische oder polythematische flexion überhaupt verständlich' [KZ. XXXII. 1893. 271. l.]. Hasonlóan OERTEL és MORRIS: '. . . the degree of system which we find and which has been interpreted as the fragmentary survivals of an earlier and more complete system, is better accounted for if we regard it as the result of a struggle to bring order out of a partially chaotic condition by analogy changes and other means' [id. m. 95. l.]. Ép így PAUL: 'Jede Sprache ist unaufhörlich damit beschäftigt alle unnützen Ungleichmässigkeiten zu beseitigen, für das funktionell Gleiche auch den gleichen lautlichen Ausdruck zu schaffen' [Prinz.[4] 1909. 227. l.]. A gondolat valóban annyira evidens, hogy távolabb állók számára írt művekben is mint elfogadott tudományos igazság szerepel [v. ö. KRETSCHMER, Gercke-Norden Einl. I.[1] 1910. 207. l. — HIRT, Hb.[2] 1912. 72—73. l. — CAUER, Gramm. militans.[3] 1912. 79. l. stb.]. Semmiféle kifogás alá sem eshetik az az eljárás, hogy ezt az elvet glottogonikus kisérleteknél is alapul véve izolált és sporadikus jelenségekre nagyobb súlyt helyezünk.

A flexio genesisének problémája az adaptatiós theoria szelleméből folyólag csak olyan esetekben tekinthető megoldottnak, a melyekben a flexiós suffixumok tőképzőkre, ill. jelentésnélküli basisroncsokra vannak visszavezetve. De ezekben az esetekben a probléma meg van oldva: többet az adaptatiós theoria nem igérhet és nem adhat; — olyanféle részletkérdésekre, hogy ez vagy az a tőképző v. basisvégződés mikor és hogyan, milyen speciális feltételek mellett jutott flexivikus functióhoz (talán egészen sporadikus eseteket nem tekintve), semmiféle józan hypothesis sem adhat feleletet — azon az általános feleleten kívül, hogy minden flexiós suffixum mondatban jutott functiójához. Hogy a probléma egész complexe maradék nélkül meg nem oldható, abban semmi feltünő nincs: hiszen az adaptatiós

theoria kardinális elve a nyelvanyag folytonos átgyúrása, a mely ab ovo reménytelen vállalkozássá tesz minden olyatén kisérletet, a mely mindent meg akarna magyarázni.

Az itt kifejtett általános elvek és nézőpontok dominálják a részleteket is, a melyekre ezennel áttérek — azzal a megjegyzéssel, hogy noha mint az adaptatiós theoriának nem tegnapi vagy mai híve nem egy részlet megoldását anticipáltam (közzétenni persze nem volt bátorságom), mindazáltal mivel nem a magam ügyét keresem, mindenféle prioritási és egyéb igényről lemondok — eltekintve a kritikai mérlegelés jogától, híven AUGUSTINUS elvéhez: Non est pro magno habendum, quid homines de rebus senserint, sed quæ sit rei veritas.

(Folytatjuk.)

SCHMIDT JÓZSEF.

J. Steyrer: Der Ursprung und das Wachstum der Sprache indogermanischer Europäer. Zweite verm. u. verb. Auflage. Wien u. Leipzig, Hölder. 1912. XIV+287 l. 10 M.

'Diese Untersuchungen' — mondja a szerző [p. VII] — 'stehen in direktem Gegensatz zu den herkömmlichen Ausführungen in sprachwissenschaftlichen Werken, Grammatiken und etymologischen Wörterbüchern'. Ezzel meg van adva az olvasó álláspontja a munkával szemben: a ki humoreszket lát benne, halálra fogja magát nevetni, de a ki nem érti a tréfát, ki fog jönni a sodrából, mint az 1. kiadás bírálói: N. FINCK [DLZ. 1906. Nr. 10] és FR. STOLZ [NPhR. 1906. Nr. 2], a kik oly kifejezésekre ragadtatták magukat mint 'Verirrungen tollster Art', resp. 'schrullenhafte Konstruktionen eines sprachlichen Phantasten'. Ez udvariatlan bírálatokkal szemben persze a szerző elégtétellel utal most arra [l. c.], hogy BARTHOLOMAE [LfgurPh. XXVIII, Nr. 11] objektiv és elismerő hangon írt munkájáról. Csak az a baj, hogy BARTHOLOMAE ezt az elismerést irónikus recensiójával egyáltalában nem érdemelte ki s mint az 'akadémiai' nyelvtudomány egyik oszlopos tagja aligha hagyja magán száradni. — A mű főgondolata külömben — majd elfelejtettem — a következő: az egész idg. vokalizmus kiindulópontja, a legősibb 'Urlaut', a 'Sprachkeim' — a mint ez a 'bajuvár' tájszólásnak az angollal való összehasonlításából kitűnik — az *oa* v. *ōr* szótag [p. 7, 19, 23]. — Tíz márkáért többet igazán nem lehet kívánni!

SCHMIDT JÓZSEF.

Tátra.

MELICH szép czikkben megírta a *Tátra* név történetét. Érdemét nem kisebbíti, hogy a magyarázat egyes lánczszemeit készen találta, mert először nem együtt és nem föltűnő helyeken találta, úgy, hogy azok fölfedezéséhez is sok utánajárás és éles szem kellett, de azután olyan ügyesen illesztette egymásba, hogy örömem tellett czikkének olvasásában. Még ha nem is volna egyhez-máshoz egy kis megjegyzésem, folyóiratomban említést tettem volna e czikkről és összeállítottam volna magyarázatának főbb pontjait — szinte sajnáltam, hogy a *Nyelvtudomány* utolsó füzete már teljesen kész volt, mikor M. érdekes czikkét elolvastam, úgy, hogy nem emlékezhettem meg róla amúgy melegében mindjárt megjelenésekor.

M. azt hiszi, hogy a tót többesszámú nőnemű *Tatry* névhez BÉL MÁTYÁS csinált egy egyesszámú latin *Tatra* alakot, a melyet M. BÉL MÁTYÁS egy 1767-ben megjelent művében talált, l. M. Nyv. 8 : 341; SZEMKŐ ALADÁR azóta kimutatta, hogy BÉL már 1736-ban használta egy művében ezt a latin kifejezést, a melyből azután a most közkeletű *Tátra* név lett. A tót *Tatry* nevet M. lengyelnek mondja és nem ok nélkül. A hegység legrégibb tót neve, a mint a prágai COSMASnak *Tritri* följegyzéséből következtethetjük **Trtry* volt, ennek a lengyelben szabályosan **Tartry* felelne meg, ebből azonban dissimilatio utján *Tatry* lehetett. M. tehát joggal mondhatta az idézett helyen: «Hogy e kifejezés a tótban lengyel eredetű, első szótagbeli *a*-ja alapján bizonyos.» Így mondta ezt ő előtte ROZWADOWSKI is egy még el nem készült értekezésének a krakói akadémiában élő szóval való bemutatása alkalmával, a melyet így fejezett be: «Minthogy a Tátrának mind a tót mind a kisorosz neve épúgy hangzik, mint a lengyelben, ez arra a meglepő eredményre vezet,

hogy a tótok és rutének átvették az elnevezés lengyel alakját», l. a krakói akadémia Értesítőjét (Sprawodzania) XIII. köt., 9. sz. 3. l. Ez a látszólag «meglepő» tényállás, ha közelebbről szemügyre vesszük, sokkal természetesebbnek fog tetszeni, mint a hogy az akár MELICH akár ROZWADOWSKI előadásában látszik, sőt talán egy csepet sem meglepőnek, hanem természetesnek, egészen természetesnek, úgyhogy az ember még fölvethetné azt a kérdést is, igazán a lengyel nevet vette-e át a tót vagy csak a régi tót név alakult át, sőt egy kis merészséggel akár meg is lehetne a dolgot fordítani és azt a bolond kérdést fölvetni, nem a lengyelek vették-e át a tótoktól a *Tatry* elnevezést?! Nézzük csak közelebbről a dolgot.

A Magas Tátra területén lakó tótok a keleti tót nyelvjárást beszélik. Annyi bizonyos, hogy csak úgy egyszerűen nem szabad azt állítani, hogy egy lengyel *Tatry* kiszorította volna a régi tót **Trtry* nevet, mikor azon a területen, a hol a Magas Tátra van, a lengyel hatás amúgy is olyan erős és olyan természetű volt, hogy a kétségtelenül föltehető régi tót **Trtry* név még akkor is átalakult volna, ha a tót nép soha eleven tót embertől nem is hallotta volna e hegy nevét; hisz az *r* vocalis (*ṛ*) itt egyébiránt is eltűnt és helyet csinált a lengyel *ar*-nak, a *krčma*-t fölváltotta a *karčma*, a *tvrdý*-t a *tvardi*, a *krmit'* infinitivust a *karmic*, a *štvrtý*-t a *štvarti*, a *trh* szót a *tarh*, *trhať* igét a *tarhac* stb. stb. Szó sincs róla, ez a lengyel nyelv mélyre vágó hatását bizonyítja, a mely a keleti tótságban sok másban is nyilvánul, (a hangsúlyozásban, a hosszú hangzók elveszésében stb.), de kész-képtelenség volna, minden egyes idetartozó szónál úgy beállítani a dolgot, hogy ezt meg ezt meg ezt a szót a tót átvette a lengyeltől. Ha a köztót *trh* helyett azt mondják, hogy *tarh*, ez természetesen nem azt jelenti, hogy átvették a lengyel (*g*-vel ejtett!) *targ* szót, hanem igenis a lengyel nyelv hatása alatt, nem vizsgáljuk most milyen módon, az *r* vocalis helyett *ar*-t ejtenek az egyébiránt megmaradt szóban, tehát a tót szót, a tulajdon maguk szavát lengyelesen ejtik. Miért kell tehát a *Tatry*-nak lengyelnek lennie? Az *a*-ja miatt bizonyára nem, azért meg épenséggel nem, mert az egyik *r* dissimilatio következtében elveszett, mert ha egy területen könnyen érthető ez a jelenség, hát épen a keleti tótság területén. Én hajlandó volnék

a fejlődést így képzelni: A tótok, ott a hol a Tátra van, **Trtry*-nek hitták valaha a hegyet, erős lengyel hatás következtében azonban az *r* vocalis eltűnt nyekvükből és **Tartry* kiejtésnek kellett keletkeznie még akkor is, ha soha lengyel embertől nem is hallották e nevet; de minthogy ebben a keleti tótságban két ilyen közel egymáshoz álló *r* közül az első el szokott tűnni, ezen a területen a tót nép ajkán **Tartry*-ból *Tatry* lett, szakasztott úgy, a mint a *krčmar*-ból **karčmar* lett, ebből pedig egy speczialis keleti tót *kačmar*! Hogy a korcsmát, a tót *krčma*-t, itt *karčma*-nak híjják, azt hallottuk már, a korcsmárost azonban — tótul *krčmár* — következetesen az első *r* nélkül *kačmar*-nak híjják; erre CZAMBEL e vidék nyelvéről írt nagyszabású könyvében*) csattanós példákat találunk. A Szepes megyéből közölt szövegekben ilyeneket találunk: Prišli do *karčmi*, opitaľi še *kačmara*, l. 209. l., «eljöttek a korcsmához, megkérdezték a korcsmárost», vagy: Tak oňi šľi do *karčmi*. *Kačmarka* ich prenocovala, l. 214. l. «Így hát elmentek a korcsmához. A korcsmárosné éjjeli szállást adott nekik.» — Hadd említsek még egy nem szakasztott olyan, de hozzá nagyon közel álló érdekes dissimilatiót ebből a nyelvjárásból: A malmot *mľin*-nek híjják, de a molnárt következetesen — *minar*-nak *l* nélkül (vö. az irodalmi nyelv *mlyn*: *mlynár* alakjait), l. 552. l.

Tehát a tót *Tatry*, a melyből a magyar *Tátra* olyan sajátságos módon keletkezett, aligha lengyel név, hanem a régi **Trtry* névnek egészen szabályos keleti tót elváltozása.

Maga a régibb tót névnek is kimutatta M. a mását a magyar forrásokban, de egészen egyetérteni vele itt sem tudok. A régi tót **Trtry*-ből lett az Anonymusnál és más forrásokban található *turtur*, ebből keletkezett dissimilatióval a *Turthul* alak, a melyet később egy forrás *tortol*-nak ír, l. i. h. 338. «A Tátrát tehát, mondja M. ez adatok alapján, a X., XI. században **Turtrĭ* ∼ **Turtri*nak, majd **Turtr*nak > *Turtur*nak hívták.

---

*) *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovenských jazykov* Turóczszentmárton 1906. Ennek fájdalom csak első része jelent meg, a mely a keleti tót nyelvjárást írja le; az *r* vocalis tünedezéseiről a szerző a 154. l. a 11. p. a. szól, de több épen az ő művéből gyűjtött anyagot találunk POLÍVKA bírálatában l. Izvestija otd. russk. jaz. XII. köt. 3. f. 346. l.

Valószínű, hogy ragozva, pl. a tárgyesetben, *_Turtrit_ > _Turtrut_ volt a szó, s később is _Turtur_ > _Turtul_ mellett *_Turtrot_, *_Turtlot_ lehetett a tárgyesete (vö. _poklot:_ p u c u l)», l. 341. l. A mikor pedig összefoglalja az eredményeket, az 1. pont alatt ezeket mondja: «A Tátrát a magyarban a X—XV., s részben a XVI. században a következő neveken hívták: *_Turtri(ĭ)_ > *_Turtr_ > _Turtur_ > _Turtul_ > _Tortol_ > _Tartol_ > _Tartal._ E név jelölhette másodsorban általában a Kárpátokat, sőt esetleg általában nagy hegyeket. A _Tarczal_ alakváltozat névcsere vagy íráshiba útján keletkezett. E régi magy. elnevezés egy X. századi ó-tót **_Tṛtri(i)_ átvétele.» l. 343. l. Az itt bemutatott alaksorozatból én el szeretném hagyni a _Tortol_ után álló «> _Tartol_ > _Tartal_» alakokat, mert ezek sehol sem mutathatók ki, tisztán csak föltevésen alapulnak, a mint M. előadásából világosan látni. Több helyen ugyanis _Tarczal_ nevet találunk, a melyet egy okirat azonban _Tarchal-_ és _Tarchol_-nak ír; a négy forrásban talált _Tarczal_-lal M. nem sokat törődik, hanem az egy helyen talált _Tarchal—Tarchol_-ba veti horgonyát: «Nagyon lehetséges, mondja, hogy _Tarchal, Tarchol_ íráshiba _Tarthal_ ∼ _Tarthol_ helyett s akkor e név újabb alakváltozata a fentebb közölt magyar _Tortol_ = _Tátra_ nevének.» l. 343. l. És a mi itt «nagyon lehetséges», az egy pár sorral odébb, az eredmények összefoglalásánál, már szent igazsággá sűrűsödött: «_Turtri(ĭ)_ > *_Turtr_ > _Turtur_ > _Turtul_ > _Tortol_ > _Tartol_ > _Tartal_»! Én ezzel a mindenkép kérdéses _Tartol_ > _Tartal_-lal nem fogok foglalkozni; ha az én fölfogásom helyes, ez amúgy is elesik mint a fölállítható sorozatnak egészen lehetetlen folytatása. Hozzá szólt e kérdéshez Horger is, a nélkül azonban, hogy a kérdés mélyére hatolt volna, csak azt vitatja, hogy már a _Turtur, Turthul_ is _Tortor-_, _Tortol_-nak olvasandó. Én ebbe a vitába nem kivánok elegyedni, egyetérteni úgy sem tudnék sem az egyik, sem a másik állásponttal, mert mind a kettő elvégre egy pontban találkozik, abban ugyanis, hogy a Tátrát valamikor _Tortol_-nak hitték a magyarok, én pedig azt hiszem, hogy így sohasem hitták, hanem hogy annak neve mindig magas hangzású volt és ha ránk maradt volna, _Törtör-_ illetőleg _Törtöl_-nek hangzanék. Hogy a _Turtur_-t magas hangzókkal is lehet olvasni, abban természetesen sem Melich, sem Horger nem kételkedhetnek, M. maga a _Tuhutum_-nak írt nevet

Tühütüm-nek olvassa és a Tuhutum-féle olvasást «teljesen hibásnak» tartja, l. MNyv. 7 : 183., H. meg a Hb.-beli *zumtuchel* vagy a *num* *u*-jait bizonyára *ö*-nek olvassa, fölösleges tehát, hogy a példákat szaporítsam, talán azt sem kell bizonyítanom, hogy a *Tortol* is olvasható *Törtöl*-nek, ámbár megengedem, hogy ilyen írásra már nem találni olyan sűrűn példát, mint a mai *ö*-nek *u*-val való jelzésére, l. p. o. az OklSz.-ban a *köböl* czikket! Tehát nem az volt az első kérdés, a melyet föl kellett volna vetni, vajjon a *Turtur* *Turtur*-nak vagy *Tortor*-nak olvasandó, hanem az, mélyhangú vagy magashangú szó volt-e. Horger ezt talán nem tudta, de Melichnek ezt tudnia kellett. H. különben sem kezdte a legelején, hanem egy kész magyarázattal állt szemben és annak csak egy részletét bírálta, engem tehát csak Melich álláspontja érdekel.

Melich igaz két, meggyőződésem szerint különválasztandó, mert a magyarban más irányban fejlődött, hangcsoportot összekever, de még így is megállapítható, hogy neki azt a kérdést föl kellett volna vetnie, nem volt-e magashangú szó a *Turtur*. M. ugyanis azt tanítja: «az idetartozó m. szavakból általános szabályul ki lehet mondani, hogy ha a megfelelés a mai magy. irodalmi nyelvben *o* + *r* vagy *l* (*borda, csolnak, dolgot, hort, horvát* stb.) vagy *ë* ~ *ö* + *r* vagy *l* (*gerlicze* ~ *görlicze, görbe* stb.), akkor az átvétel olyan szláv nyelvből történt, a hol a hangzás *tr̥t*, *tl̥t*. l. MNyv. 6 : 444. M. a *Turtur*-nak írt névről azt mondta a *Tátra*-ról szóló czikkében: «E régi elnevezés egy X. századi ó-tót **Tr̥tri(i)* átvétele», l. MNyv. 8 : 343. Ha tehát a *Tuhutum* az ő véleménye szerint *Tühütüm*-nek, akarom mondani, ha a *Turtur* a régi magyar helyesírás szokásai szerint *Türtür*-nek is olvasható, miért nem foglalkozik M. sehol sem azzal a kérdéssel, vajjon a *Turtur* nem volt-e magashangú szó?! Én azt tartom, más nem is l e h e t e t t, mert ahhoz az eredményhez jutottam, hogy a szláv *tr̥t*-nek csak is *tërt—tört* felelhet meg, ha egy mély hangzó hatása alatt az *ë—ö* *o*-vá nem hasonult, a mi ebben a szóban nem történhetett, mert nem volt mély hangzó a szóban. M. igaz azt mondja nyomban a fönt idézett, a *tr̥t—tl̥t* kapcsolatról szóló fejtegetésében: «Hogy ilyen hangcsoportból nyelvünkben *or, ol* stb. megfelelés lehet, annak biztos példája a tót, morva cs. *mrváň* (fonott kalács) szóból lett

m. *morvány* (MTsz.).» Ezt nyilván M. sem érthette úgy, hogy ez bizonyos példa arra, hogy *ṛ*-nek a magyarban közvetetlenül *or* is megfelelhet nemcsak *ër—ör*, hisz a *morvány* keletkezhetett volna és az én meggyőződésem szerint tényleg keletkezett **mërvany—mörvány*-ból illeszkedés útján és szakasztott így magyarázható a *bṛdo*-ból lett *borda* vagy a *horvát* szóban az *o*, csak az egy *hort* szó lehetne igazán biztos példája annak, hogy *ṛ*-nek a magyarban egyenesen *or* is meg felelhet, én épen ezért ezt a szót, a mely csakis a Schlägli és Beszterczei szószedetben található, az orosz *chort*-ból magyarázom és azt hiszem, hogy a kisoroszoktól került mihozzánk, illetőleg a megnevezett két régi nyelvemlékünkbe. Másrészt vannak közkeletű szavaink, a melyek azt vallják, hogy az *ṛ*-nek igenis nem *or*, hanem *ër—ör* felelt meg, egyet M. is idéz a *gṛba*-ból lett *görbé*-t, egy másik a *gṛč*-nek megfelelő *görcs*, a melyet M. nem tudom miért nem említ sem itt, sem más helyen, a hol erről a kérdésről szól. De megemlíti a *gërlicze* ∾ *görlicze* szót, a melyet mindenesetre könnyebb megérteni egy **gërlicza—görlicza*-ból, mint egy **gorlicza*-ból. De nem akarom az egész kérdést ezúttal sem tárgyalni — fölületesen érintettem már fönt a *gereblyé*-ről szóló czikkemben l. 157. l. —, azért csak ismétlem, hogy a régi *Turturnak* ma, ha megvolna, csakis *Törtör illetőleg *Törtöl felelhetne meg, nem pedig *Tortol.

Megjegyzéseim nem változtatnak azon semmit, hogy Melich a *Tátra* név megértéséhez szükséges anyagot nagy körültekintéssel összehordta és a kérdést végleges megoldásához igen közel vitte; mikor föltettem magamban, hogy értekezését röviden ismertetem, első kivánságom az volt, hogy szép fejtegetéseire külön is fölhívjam szaktársaim figyelmét.

E fejtegetések kapcsán, de élesen elkülönítve tőlök, szeretnék még egy apróságot fölemlíteni, a melyre véletlenül épen a *Tátra*-ról írt czikkem írása közben bukkantam. Egy kis útra készültem, a mely egyebek közt Bosznia-Herczegovinán keresztül vitt, és olvasgattam Renner ismert könyvét — horvát fordításban. Egyszerre csak rábukkanok egy a régi tót **Trtry* névhez föltünően hasonló *Trtra* hegynévre, a *Trtra planina*ra, a mely

a Mosztar közelében fekvő mosztari tótól (*Mostarsko blato*) délre emelkedik.[1]) A tót **Trtry-Tatry*, a mint fönt hallottuk, többes nőnemű szó, egyes-száma **Trtra-Tatra* volna, a Mosztar közelében talált *Trtra* lehetne igaz alakjánál fogva többes köznemű szó is, de lehet egyes nőnemű is. A bosnyák kormánytól kiadott térképen is megtaláljuk ezt a *Trtra* Pl.(anina)-t és a bosnyák népiskolák 3. osztálya számára készült földrajzhoz mellékelt hegy- és vízrajzi térképen is,[2]) de arról, vajjon ez többesszámú vagy egyesszámú szó, a térképek természetesen nem adnak fölvilágosítást. Hogy ez a *Trtra* egyesszámú nőnemű szó, az egészen kétségtelenül kitűnnék Klaić Bosznia földrajzáról írt művéből, ha ugyan ez a szerző ezt a hegységet *Trtra*-nak nevezné és nem — *Trtla*-nak! De minthogy ez könnyen érthető dissimilatio, a melyet a Tátra régi magyar nevében is találtunk (*Turtur* ∾ *Turthul, tortol*) és a mely, igaz a szónak más helyén, egy ide tartozó kisorosz elnevezésben is mutatkozik,[3]) a *Trtra* és *Trtla* azonosságában nincs okunk kételkedni. A *Trtla* nevet Klaićnál ötször találtam, háromszor a szövegben, a 16. l., egyszer-egyszer pedig a névmutatóban és a térképen. A szövegben olvasható két mondatból világosan kitűnik, hogy a szó egyesszámú és nőnemű.[4]) Utazásomon Mosztarban csak rövid ideig tartózkodtam és csak az ottani főgymnasium egy magyar tanár szíves közvetítésével szerezhettem adatokat. E szerint a gymnasium egy tanára, a ki természetrajzzal foglalkozik, a mellett nagy vadász és kitűnően ismeri a vidéket, *Trtra*-nak nevezi a hegyet és egyes nőneműnek mondja a szót, a Ferenczrendi katicheta ellenben a hegyet — *Trtle*-nek nevezi és ezt a nevet többes nőneműnek mondja! Minthogy a régi többes nőnemű

---

[1]) Na jugu se obala polako diže do široke šumovite gorske kose Trtra, l. Herceg-Bosnom uzduž i poprijeko. Putovanja Henrika Rennera, preveo Isa Velikanović 314 l.

[2]) Zempljopis za III. razred osnovnih škola[2] 1893, 2-ik térkép.

[3]) A régi tót **Trtry*-nek, ha eredeti **Tъrtry*-ból való, az oroszban **tortry* felelne meg, e helyett azonban *toltry* (olv. *towtri*) alakot találunk, l. MNyv. 8 : 339 s k. l.

[4]) I visoka *Trtla* (1600—1900 m/), koja se tik Neretve svršava és Ošumljeni su samo obronci planina Čabulje, Gvozda, Vranjica i *Trtle* [egy. genit.] l. Bosna Prvi deo: Zemljopis. — Correctura közben mohamedán forrásból azt az értesítést kaptam, hogy a nép a hegyet *Trtla*-nak híjja!

tót **Trtry*-nek a szerbben ma **Trtre* felelne meg, a *Trtle* pedig ebből könnyen keletkezhetett, ez az adat természetesen fölötte érdekes volt rám nézve. Haza térvén JIREČEK tanártól találtam levelet, a melyben szokott szeretetreméltóságával felelt hozzá intézett kérdéseimre és egyebek közt fölhítta figyelmemet BLAU Reisen in Bosnien und der Herzegovine czímű művére, jelesen ennek egy helyére, a mely a 200. l. olvasható és emígy hangzik: In der ganzes überaus fruchtbaren «rothen Ebene» *(Brotjno)* von 4 St. Länge, 1/4—1 St. Breite, finden sich viele (üb. 150) antike Häuserreste, auch viele alte Gräber, so namentlich bei dem Hauptorte *Tscherin* selbst, a m F u s s e d e s W a l d g e b i r g e s *Tertre*». Ha valaki abban kételkednék, hogy ez a *Tertre* az épen említett *Trtle* eredetibb *Trtre* mása, hát nézze meg a mellékelt térképet, a melyen tényleg *Trtre* található, vagy olvassa el a munkának egy másik helyét, a mely J. figyelmét elkerülte és a mely így hangzik: «Alte Grabmäler finden sich in den Ebenen *Bischtje* (südlich von Mostar, wo sie durch den Höhenzug *Gubawitza* geschlossen wird, der mit der Höhe von *Trtre* auf der andern westlichen Seite des Flusses den Engpass *Zaton* bildet)» l. 202. l. Most pedig hadd vezesen bennünket egy perczig felejthetetlen unokabátyám, ASBÓTH JÁNOS ezen a vidéken keresztül: «Búnán túl a *Narenta,* melyet Mosztártól idáig jobbról-balról síkság kísért, együttesen a ,Biscse' nevét viselő, ismét magas sziklaszorosba lép. Keletről a Gubavicza, nyugatról a *Trtre* hegye képezi a két órányi szorost, mely a ,Zaton' nevét viseli» l. Bosznia és Herczegovina 1 : 270. l. Tehát megint — *Trtre!* Ez a *Trtre* lehetne akár a régi tót **Trtry* szakasztott mása. Jelentése? eredete? — nem ismerjük, de önként eszünkbe jut a *Trtry*-vel azonosított kisorosz *toltry* (toŭtrî), a mely ŽELECHOWSKY szótára szerint azt jelenti, hogy: (Felsen-) Steine am Boden eines Flusses. Hogy a Tátra régi szláv neve, a **Trtry,* mit jelentett, honnan került, nem tudjuk (l. MELICH MNyv. 8 : 343 és újabban Asch. f. slav. Phil. 34 : 547); hogy a szerbek a neki minden ízében megfelelő *Trtre* nevet magukkal hozták-e és régi reminiscentiák emlékeül ruházták rá a mosztari tótól délre emelkedő hegységre vagy egy már ott talált nevet ferdítettek úgy el, hogy az v é l e t l e n ü l a Tátra régi nevével tökéletesen összeesett, ki tudná ezt megmondani.

«So viel ich weiss, írja nekem JIREČEK, kommt der Namen in mittelalterlichen Denkmälern nicht vor, wie denn das Material für die Landschaft nördlich von der Narenta sehr schwach ist.» Én magam hajlandó vagyok ebben a csodálatos találkozásban tiszta véletlenséget látni, de egyrészt mert mint véletlen találkozás is tanulságos volna, másrészt mert kutatásaink e téren a kezdet legkezdetén állanak, nem akartam a véletlenül talált adatot elhallgatni. Következtetni nem merek belőle semmit sem, azért fejtegetését a főczikktől élesen el is választottam; e függelék nem tartozik már a magyar *Tátra* név magyarázatához, ezt igazán csak olyan futó kirándulásnak kivánom tekinteni, mint a milyen az én utolsó mosztari látogatásom volt.

ASBÓTH OSZKÁR.

Dr. W. Havers: Untersuchungen zur Kasussyntax der indogerman. Sprachen. Strassburg. Trübner. 1911. 335 l. Ára 11 M.

E munka a BRUGMANN és THUMB által kiadott «Untersuchungen zur indog. Sprach- u. Kulturwissenschaft» cz. vállalat 3. kötete. Az összes idg. nyelvekben találunk egy dativust, a mely helyett a mondatban genit. is állhat. Hom. *μ* 177 *ἑτάροισιν ἐπ' οὔατα πᾶσιν ἄλειψα (τὸν κηρόν)*, ibid. 47. *ἐπὶ δ' οὔατα' ἀλεῖψαι ἑταίρων κηρὸν δεψήσας.* Vagy újfn. die Kugel durchbohrte dem Feinde das Herz és die Kugel durchbohrte das Herz des Feindes, Ugyanezen kétféleség fordul elő pronominális kifejezéseknél. HAVERS ezt a dativust az eddigi elnevezésektől eltérően, «sympatheticus»-nak nevezi. A mű czélja megvizsgálni, miképen versenyez a kifejezés e két módja az egyes idg. nyelvek külön életében. A tárgyalás folyamán előtérbe lépnek az indoiráni nyelvek, a görög (109. l. a feliratok is), latin, germán. Részben történik említés a keltáról és szlávról, míg az örmény és albán nyelvre csak egynehány sor jut. Igy is gazdag anyag és bő tartalom van előttünk, a melyből helyszűke miatt csak a következőket emelem ki. A dat. és gen. versenyez az összes nyelvekben, kivéve az örményt. A dat. sympath. nagy kiterjedést ért el minden időben a vulgáris latinban, egyes germán és szláv dialektusokban. Az árja, görög csak a pronomen-nél szereti a dat. symp.-t, míg a latin, germán és lituszláv a nomennél sem zárja ki. A dat. vagy gen. választására nagy befolyással van a beszéd neme, mert a költészet inkább a dativust, a próza a genitivust kedveli (v. ö. a latint). Egyes nyelvekben még præpositionalis körülírással való kifejezés is konkurrált a genit. és dativusszal, (orosz, örmény). Oly nyelvekben, a hol a dat. symp. széles körben fejlődött (árja, görög, északi germán, szláv), adnominális használata is elterjedt.

A munka az összehas. idg. esettan fontos adaléka.

BENIGNY GYULA.

AZ OLASZ KIEJTÉS KÉRDÉSÉHEZ.

A kísérleti phonetika haladása a modern nyelvek studiumának ügyét nagy lépésekkal viszi előre. Nemcsak az elméleti hangtan kutatásait egészíti ki, hanem úgyszólván nélkülözhetetlen eszközévé lett az egyes nyelvek speciális phonetikájának, annyira, hogy komoly értelemben vett modern nyelvészet, az élő nyelvek tanulása és tanítása ma már a kísérleti phonetika mellőzésével el sem képzelhető.

Azt természetesen nem fogja senki sem állítani, hogy egy phonetikai kísérletből épp olyan törvények indukálhatók, mint akár a physikai laboratorium munkáiból; hogy a mű-szájpadlás vagy a registráló henger vonalai épp oly alkalmasak megrendíthetetlen törvények bevezetésére, mint pl. az ingalengések mathematikai megfigyelése. Hiszen az utolsó részletig pontos rajzok, a hangszálrezgések vagy a hang-quantitás aprólékos mércsikélésének eredményei inkább jelentik az éppen végzett kísérletek sikerültét, mint azokat a pontos határokat, a melyeken belül a kísérlet tárgyává tett hangjelenség végbemehet. A mérőeszközök pontossága igen kivánatos minden hangtani kísérlethez, hogy a kihozott eredmények egymás között relativ értékükben megmaradjanak: de a kísérleti hengerről vagy mű-szájpadlásról kész törvényeket csak nagyon óvatosan szabad leolvasni.

Nem is abban áll a kísérleti phonetika rendeltetése, hogy minutiosus pontossággal minél több hangárnyalatot mutasson ki a mérőeszközein. Jelentősége és hivatása elsősorban gyakorlati: a beszélt nyelv hangtényeit kell regisztrálnia, nemcsak, hogy a fül munkáját corrigálja, hanem, hogy szükség esetén pótolja is. Eljárása pedig körülbelül az volna, hogy különböző egyénekkel ugyanarra a hangra nézve végzett kísérletek középarányosát vegye, a mely aztán mint normális kiejtés volna

tekinthető. Igaz ugyan, hogy ez mindig egy ideális középérték marad; de hiszen éppen ilyenre van szükség, tekintve azt a latitude-öt, a mely különböző egyének (sőt néha ugyanazon egyénnek) kiejtésében ugyanazon hangnak articulálása közben észlelhető. A kísérleti személyek kellő megválogatása mindig garantiája lesz gyakorlatilag megbízható eredményeknek, és így a kísérleti phonetikának félreismerhetetlenül meglesz az a nagy didaktikai értéke, hogy szemléltető módszerével olyan eszközt reprezentál a nyelvtanulás czéljaira, a milyent semmi elméleti phonetika nem bír nyújtani.

A phonetikai kísérleti eljárást Josselyn alkalmazta először olasz nyelvre. (F. M. Josselyn: *Études experimentales de phonétique italienne.* — Paris, 1901). Ő utána G. Panconcelli-Calzia végzett kísérleteket, főleg néhány kétséges kiejtésű hangra nézve. (G. Panconcelli-Calzia: *Italiano.* — Fonetica. — Morfologia. — Testi. — Leipzig u. Berlin, 1911. — 4-ik kötete a Skizzen lebender Sprachen cz. gyűjteménynek).

Az olasz történeti hangtan már meglehetősen kész eredményeket mutatott fel akkor, a mikor az olasz kiejtés gyakorlati és elméleti törvényei iránt fölébredt az érdeklődés. Egy nemzetnél, még az elocutio művészi formáira annyira kényes francziánál sem volt soha olyan égető kérdés a kiejtés problémája, mint az olaszok közt, mert nem volt egyiknek sem annyira decentralizált culturája, mint az olasznak. Talán az olasz nemzet az egyetlen, a mely arra a gondolatra jutott, hogy hivatalosan állapítson meg egy egységes nemzeti kiejtést, a melyet azután kötelezővé tett mindenütt, a hol más nemzetnél csak nyelvtani és helyesírási megállapodások írhatók elő. Így lett az olaszban az egységes orthographia mintájára egy egységes orthoepia is.

A kiejtés pontos megállapítására mindenekelőtt azokban az esetekben volt szükség, a melyekben az írás egyes kiejtésbeli árnyalatokat nem különböztet meg. A 23 (P. Calzia szerint 25) consonans és hét (Josselyn szerint 12!) vocalis jelölésére 21 betű szolgál. Ezek közül a *h*-nak egyáltalában nincs hangértéke és csak mint graphikus jel szerepel, a *j*-t és *k*-t ellenben az orthographia száműzte az *abc*-ből, pedig lehetne mindkettőnek hivatása.

Egyáltalában nem jelzi az írás a következő hangok közötti kiejtés-külömbséget: ẹ és ę (mindkettőnek a jegye *e*), ọ és ǫ (jegyük: *o*), (zöngétlen) *s* és (zöngés) *z* (jegyük: *s*), végül (zöngétlen) *ts* és (zöngés) *dz* (jegyük: *z*). Egyéb hangoknál, melyeknek közös jegyük van, a helyesírás és olvasás szabályai nyújtanak elég útmutatást a kiejtésre nézve.

A normalis olasz kiejtés megállapításában a toscanai kiejtés volt mértékadó. Természetes, hogy ezt a «toscanai kiejtést» kellő fenntartással kell érteni. Mert a művelt firenzei, pl. ezt: *la felicità d' un popolo dipende da molte cause*, D'Ovidio szerint így ejti ki: *la felišitá*[1] *ddun pǫ́pọlọ dipę́ndẹ dammọltẹ kauzẹ*, a standard kiejtés szerint pedig így ejtendő: *la feličitá ddum pǫ́pọlọ dipę́ndė dammọltẹ kaŭzẹ.*

A konventionális kiejtés megállapításánál sok compromissum jött létre a kiejtésbeli sokféleségek közt és így valóságban az ú. n. «toscanai» vagyis minta-kiejtés előbb volt meg papiron, mint a művelt nemzet ajkán. A kiejtés kérdésében ma is a tekintélyek uralkodnak, és legalább a kis Petrocchinak ott kell lennie minden művelt olasz zsebében.

A mi a hangok qualitását illeti, abban a toscanai nyelvszokás tényleg mértékadó lehet. Ez tartja széjjel legpontosabban a nyilt és zárt *e* és *o* hangokat, a zöngés és zöngétlen *s* és *ts*-t.

A legújabb kimerítő, rendszeres és kritikai összeállítását a kiejtés különös eseteinek Malagòli adta (G. Malagòli: Ortoepia e ortografia italiana moderna. 2ª ed. Milano, 1912). Könyvében kiterjeszkedik a tárgyalt hangok leírására is, de főképen P. Calzia nyomán, a kinek könyve kisérleti alapon adja az olasz nyelv leíró hangtanának tömör összefoglalását.

Természetes, hogy az orthoepia, mint gyakorlati kézikönyv csak dogmatikus lehet; érve nincs más, mint vagy a többség nyelvszokására, vagy, mint ultima ratio, a tekintélyekre való hivatkozás. Történeti szempontok az orthoepiában ritkán érvényesülnek, mert pl. hiába ejt az olaszság nagy része *lẹ́ttera*-t, a mely normális reflexe a *littera*-nak: a toscanai nyelvszokás és a tekintélyek *lę́ttera*-t írnak elő. Vagy *magistru* szabályszerű meg-

[1]) D'Ovidio evvel a jellel: *š* egy assibilált (fricativ) č-t jelöl. Ez a toscanaiak intervocalikus č-hangja.

felelője *maẹstro* (Sienában így is ejtik), de a firenzei nyelvhasználat, és ennek alapján az orthoepia *maęstro*-t honosított meg.

Az orthoepia tisztán arra szorítkozik, hogy felsorolja azokat az eseteket, a melyekben valamely betűnek a kiejtésben ilyen vagy olyan hangértéke van. Ebben azután fontos kiegészítő és segédtudománya a kísérleti phonetika, a melynek az a feladata, hogy az orthoepiától megállapított hangértékek pontos leírását adja.

A történeti nyelvészetnek, még pedig elsősorban a történeti hangtannak bizonyára szüksége van a leírt szó helyes kiejtésének ismeretére — csak el kell gondolni, mennyit köszön a román nyelvészet a latin grammatikusoktól fennmaradt néhány szórványos kiejtésbeli megjegyzésnek — de néha egy-egy tájszólásbeli eltérés tanulságosabb részére, mint az elfogadott iskolai kiejtés. A kísérleti phonetika eredményeit sem értékesítheti mindig a történeti hangtan. Talán főkép azért, mert a kísérlet gyakran a kelleténél többet nyújt. Néha a kísérlő kihoz a hengerein olyan finomságokat, a milyeneket a gyakorlatban lehetetlen megkülömböztetni, a melyek tehát bármennyire dicséretére válnak a mérés pontosságának, nem mindig szolgáltatnak megbízható alapot hangtörténeti kutatásoknál. A beszéd történetében a hangértékek változása sokszor éppen a hang akustikai hatásának többféleségétől függ; a közölt hangok reprodukálásánál pedig egyedül a fülnek a felfogóképessége lehet illetékes: ennélfogva nyelvtörténeti czélokra csak fenntartással lehet felhasználni olyan adatokat, a melyeket a fülnél finomabb műszer szolgáltat.

Egy nyelv hanganyagának összeállításánál legtöbbször elég beérni azokkal a hangokkal, a melyeknek *történeti egyéniségük* van, a melyek a normális füllel észrevehető qualitás-külömbségeket tüntetik fel, és elhanyagolhatjuk azokat az aprólékos kiejtésváltozatokat, a melyek vagy csak műszerekkel mutathatók ki, vagy pedig teljesen járulékos körülményektől determinált árnyalatok. Így az olaszban is elég 30 hangot megkülömböztetnünk, még pedig hét vocalist (*a*, *ẹ*, *ę*, *i*, *ọ*, *ǫ*, *u*) és 23 mássalhangzót: (*p*, *b*, *m*, *f*, *v*, *u̯*; *t*, *d*, *n*, *ts*, *dz*, *s*, *z*, *r*, *l*; *č* (*tš*), *ǧ* (*dž*), *š*, *ń*, *ľ*, *i̯* (*j*); *k*, *g*). Még talán hozzájuk vehetünk két járulékos hangot, a P. Calziától a hangsorba felvett veláris *n*-et (*ŋ*: *ancona*) és

labiodentális *m*-et (*ɱ*: *infinito*), de elhanyagolhatjuk a JOSSELYN által kimutatott második *a* és *u* hangot, a harmadik *e*-t, a fricativ *ċ*-t stb. — a nélkül, hogy akár tudományos, akár didaktikai szempontból nagyot vétenénk a köteles pontosság ellen.

Az olasz hangok nagy része (*ẹ, ę, i, ọ, u, b, d, dz, dž, f, g, l, m, n, p, r, t, v*) fedi a megfelelő magyar hangokat. Az *a* körülbelül a német *a*-nak felel meg (‚Kahn', ‚kann') tehát zártabb, mint a magyar *á*; az olasz *ǫ* közelebb áll a magyar *a* hanghoz (‚van' ‚hat'), mint az *o*, *ó*-hoz, de nem annyira nyilt.

Kissé bonyolult az affricaták kérdése. A *ts, dz, č, ǧ* hangok (*š, ń, ľ* hangokkal együtt) u. i. a legtöbb phonetikus szerint összetett mássalhangzók és «hosszúak». Mások ellenben egyszerűeknek mondják őket, főkép a *č, ǧ*-t. A kérdés tehát nemcsak a kiejtés, hanem a quantitás kérdése is. A kik egyszerű hangoknak tartják, azok azt az átírásban is érzékeltetik (ts: *ŝ*, dz: *ẑ* stb.); az Association Phonétique átírásában az összes affricaták fel vannak bontva elemeikre (*tʃ, dʒ, ts, dz*). Az egyszerű jegyű átírásnak az a hibája, hogy nem szemlélteti a quantitást ott sem, a hol elismeri a hangzó hosszúságát (*ŝ, ẑ*); az Ass. Phon.-é pedig, hogy kevéssé következetes, t. i. az olaszra találó ugyan a transcriptio, de nem felel meg a magyar nyelv affricatáinak (a melyekre pedig ugyanazokat a jeleket használja), mert pl. *grazie ts* hangja inkább egyezik a magyar ‚já*tsz*ik', mint ‚vá*cz*i' szóéval.

Az affricaták időmértékének kérdése összefügg az egész olasz hangtan quantitás-kérdésével, a mely még mindenkép tisztázásra szorul.

Mert a míg a hangok qualitását olyan aggodalmas pontossággal állapították meg összes eddig el sem képzelt színárnyalataival együtt, a mig az articulatio minden részletére a legaprólékosabban kiterjeszkedtek: a quantitáshoz alig mertek hozzászólni és meghagyták problémának a mai napig.

Természetes, hogy külföldi, illetve nem olasz anyanyelvű, ezt a kényes kérdést gyakorlati oldaláról nem igen közelítheti meg: de talán hozzá lehet szólnia történeti alapon, az eddig kimutatott eredmények felhasználásával.

A latin quantitásról csaknem teljesen pontos adataink vannak; az is közismert dolog, hogy a késői latin köznyelv

ezt a quantitást átminősítette qualitássá: a hosszú szótagot zártan, a rövidet nyiltan ejtette. Az új quantitást mindenekelőtt a hangsúly szabályozta; az eredetileg hosszú hangsúlytalanok megrövidültek, a hangsúlyosak időmértéke pedig a positiótól függött: nyilt szótagban hosszúak, zárt szótagban rövidek voltak: *fĭde* > *fẹde*, *scrīptu* > *scrĭtto*.

Azonban már a román stadiumban nincs meg ez a következetesség: *pŏrta* > ol. *pǫrta* (tehát rövid *ŏ*) de: > sp. *puerta*, a hol a diphthongus hosszú hangzóra mutat. Sőt lehetséges volt quantitás-külömbség a hangsúlytalanok között is: szóvégi hangsúlytalan *e* pl. az olaszban kétféle bánásmódban részesült: — *ē* > *i*, — *ĕ* > *e* (*longē* > *lungi*, *panĕ* > *pane*). A quantitás tehát már a román korszakban differentiálva volt, vagy legalább is nem volt olyan egységes, mint pl. a hangsúly.

Még szeszélyesebben alakultak a viszonyok később az egyes román nyelvekben. Az a meghatározott, pontos időmérték, a melynek a római verselés is állandó ellenőrzője, és talán conserválója volt, nem visz már semmiféle fontos szerepet a románságban; ott az időmérték általában nem tartozik úgy a beszéd rhythmusához, mint pl. nálunk. A helyzet és a szóhangsúly hatása mindjobban gyengül a mondathangsúly és a beszéd modulatiójának szabályozó erejével szemben, úgy hogy ma talán az olasz nyelv az egyetlen, a hol egyáltalában van kapcsolat a szóhangsúly, ill. positio és az időmérték közt.

A modern román nyelvek közül a francia ismer rövid, félhosszú és hosszú magánhangzókat. A középhosszaságot azonban figyelmen kívül lehet hagynunk, nemcsak azért, mert lényegileg ez is hosszúnak felel meg, hanem azért is, mert a rövid és hosszú között is igen kis külömbség van a magyar vagy német nyelv quantitás viszonyaihoz képest.

Wagner szerint (Phon. Stud. VI.) a franczia hosszú magánhangzó 1½-szer hosszabb a rövidnél (a német kétszer olyan hosszú); a némethez viszonyítva pedig a franczia hosszú vocalis körülbelül egyenlő quantitású a német rövid hangzóéval (Quiehl, Franz. Aussprache). A hangzó hosszasága legtöbb esetben a kérdéses szó mondattani szerepétől, a beszéd tempojától, még gyakran attól függ, vajjon a beszélő, homonymáknál, félreértést ki akar-e kerültetni: *toūs* és *toŭsse*, *maître* és *mĕttre*.

A spanyol alig ismer apodiktikus hosszúságot. Nála is elsősorban a beszéd modulatiójától függ az időmérték; az emphatikus beszédben a szóvégi hangzó, még ha hangsúlytalan is, nagyon hosszúra nyújtható: *¡ hombrē !*

A rumén egyáltalában nem ismer quantitás-külömbséget; a katalán csak annyiban, a mennyiben a hangsúlyos magánhangzót zöngés mássalhangzók előtt és a hiatusban valamivel hosszabban ejti (Vogel). A portugál hangsúlyos magánhangzók mind egyenlő quantitásúak (középhosszaság), és valódi hosszúsága csak a crasisból előállt hangzónak van: *todo o mal: todūmal.*

A román nyelvekben ezek szerint nincsen «természetileg hosszú» hangzó; a quantitás-külömbség elsősorban a hangsúlytól (még pedig inkább a psychologiai mondathangsúlytól, mint a dynamikus szóhangsúlytól) függ. Leghatározottabb jellegei még a franczia időmérték eseteinek vannak: ott talán rudimentumaiban természeti hosszúságot is meg lehetne állapítani, vagyis olyant, a mely sem a hangsúlytól, sem a positiótól nem függ (*bārrage, pāsser, admirātion, fièvreux*); természetes azonban, hogy azért ezekre a «belső» quantitásokra hatást gyakorol a positio is (*coūrt, coūrte*), a szóhangsúly is: *pâte, pâté, pâtisserie* szavakban az *a* annál rövidebbé lesz, minél távolabb esik a hangsúlyos szótagtól (Grégoire mérése). A mondathangsúly, a nyomaték meg olyan fontos szerepet visz, hogy egyáltalában, ha lehet a franczia nyelvben természetileg hosszú hangzóról beszélni, az is csaknem kizárólag isolált szókra értendő.

Hogy az olasz quantitást az elmélet eddig elhanyagolta, bizonyára azért történt, mert az isolált szók nem nyújtanak sok támasztó pontot az időmérték megitélésére.

A mit az egyszerű tapasztalat is csalhatatlanul felismerhetővé tesz, és a mi feltétlenül minden esetben áll, az ennyi: nyilt szótagban a hangsúlyos magánhangzó hosszú; a hangsúlytalan vocalis mindig rövid.

A hosszúságnak fokozatai is vannak, és ezek természetesen a mondat emotiójától függnek, de a nyilt szótag hosszúsága mindig nagyon intenziv; talán az összes román nyelvek közt a legnagyobb létező quantitást képviseli. Mindig, feltétlenül rövid a hangzó az ú. n. kettős, helyesebben hosszú mássalhangzók előtt: *fātŏ* és *făttŏ.*

Rövidnek mondják a hangsúlyos szótagot még az oxytonákban (*città*) és proparoxytonákban (*tęnero*). Hogy itt a rövidség úgy értendő-e, mint *fătto*-ban, azt még meg kellene vizsgálni.

A proparoxytonákban levő rövidséget egyébként a nyelvtörténet is támogatni látszik, a mennyiben a legtöbb latin proparoxyton olasz reflexében a hangsúlyos vocalist követő mássalhangzón compensatiós nyújtás állott be: a mi tehát már orthoepiailag és orthografiailag biztosítja a hangzó rövid kiejtését: *fēmina* > *fĕmmina*, *legitimu* > *legĭttimo*. Hasonlóan biztosíttatott a secundär hangsúlyt viselő hangzó rövidsége: *pèregrínu* > *pellegrino*, *scèlerátu* > *scellerato*. A proparoxytonák egyszerű mássalhangzós alakjai (*tęnero*, *plácido*) többnyire tudós szavak, és minthogy bennük a geminatio nem biztosítja a szótag számára a rövidséget, a quantitás kevésbbé határozott.

A feltétlenül hosszú és feltétlenül rövid hangzók között tehát van egy változó (vagy mondjuk: kétes) quantitás, melyet közönségesen rövidnek mondanak. Ilyen értelemben rövid pl. a *tęnero*-typusú proparoxytonák hangzója is. Ugyancsak rövidnek mondják a mássalhangzó-csoportok előtt álló vocalist; kérdés azonban, hogy itt a rövidség a *făttŏ*-quantitásnak felel-e meg, hogy mindig egyenlő-e ez a quantitás és nem befolyásolja-e a hosszúságot a mássalhangzó-csoportok qualitása? Muta + muta pl. mindenesetre absolut rövidséget hoz létre, hiszen a hosszú muták (*tt*, *pp* stb.), melyek előtt, mint mondtuk, *mindig* rövid a vocalis, nemcsak lényegükben, hanem történetileg is muta hangcsoportnak felelnek meg (*factu* > *fătto*). Egyéb typikus mássalhangzócsoportok volnának: muta + sibilans (*x*, *ps*), liquida + liquida (*mn*), melyek azonban szintén assimilálódtak: *x*, *ps* > *ss*, *mn* > *nn*; azután s + muta (*st*, *sd*) és végül az *r*-csoportok.

Diez szerint, minthogy a latin prosodia szabályainál fogva muta + *r* nem képezett positiót, a vulgaris latinban az ilyen hangcsoportok előtt álló vocalis hosszú volt: *lĭbrum*, *vĭtrum* stb., és így e szótagok a mai olaszban is hosszúak. De az olaszra nézve ez nem áll föltétlenül sem történetileg, sem gyakorlatilag, mert ott van pl. *pă-tre* > **pā-tre* > *pādre* mellett *vitru* > *vętro*, mely tehát rövid *ĭ*-re megy vissza; *libro* *i*-je ugyan hosszú *ī*-re mutatna, de ez tudós szó, (a mit az egyszerű *br* is igazol, mert *br* > *bbr*, *libra* > *libbra*, *fabru* > *fabbro*). A muta + *r* (az

olaszra nézve) rendesen positiót képezett, *egy*, igen feltünő eset kivételével: az *a* hang, media + *r* előtt, a mennyiben nem állott be a geminatio (*-bbr-*) evidensen hosszú: *pādre, āgro.**)

Így azután teljesen kétes hangcsoportnak maradnának a positio kérdésében: s + muta (*basta, nęsto*) és muta + r (kivéve az a + media + r-csoportot!) a melyneknél isolált szavakban nem állapították még meg végérvényesen a hangzó quantitását. Hogy a vocalis nem hosszú előttük, az valószínű; de hogy egészen rövid-e, vagy ingadozó, az még megvizsgálásra szorul.

Már most, ha nem vesszük számításba az emphatikus beszédnél, vocativusokban — főkép a délolasz népnél — sűrűn hallható «kétcsúcsos» hangzókat: (ma-amma!), egyelőre, a míg találóbb elmélet nem lesz, ezeket lehet az olasz hangsúlyos vocalis quantitásáról megállapítani:

Feltétlenül hosszú a hangzó nyilt szótagban (*āmo, vīta*), továbbá az *a* media + r előtt, (*pādre, āgro*).

Feltétlenül rövid: geminaták előtt (*fătto, vĭtto*) és oxytonákban (*cittă, fŭ*).

Ingadozó (még meg nem határozott, vagy meghatározhatatlan?) zárt szótagban és a proparoxytonák nyilt szótagjaiban. (Ez utóbbiakra nézve megjegyzendő, hogy az ige hosszú tőhangzója megőrzi a quantitását proparoxytonákban is; v. ö.: *ce'dere* és *ce'nere, te'mono* és *te'nero*).

Minthogy tehát in ultima analysi isolált szókban a helyzettől függ a hangzó hosszasága, kérdés, nem lehetne-e ezt az elvet felhasználni a vitás mássalhangzó-quantitások megvizsgálásánál?

Az olaszban vannak u. i. természetileg hosszú mássalhangzók is, de nem mindegyikre nézve van teljes megegyezés a phonetikusok között. Azok a mássalhangzók ezek, a melyeket közönségesen összetett hangoknak neveznek (legújabban P. Calzia és Malagóli kivételével): *ś, ń, ľ,* melyek hosszú quantitására nézve teljes megegyezés van, *ts, dz,* a melyeket a legtöbben szintén hosszúaknak mondanak, és végül *č* (*tš*), *ğ* (*dž*), melyekre nézve a kísérletek sem hoztak még végleges döntést.

*) Tájszólásokban tenuis + r előtt is van hosszúság; régi szövegekben, olyan korból, a midőn a tosc. kiejtés nem volt általános, szintén találhatók ilyen alakok: *cuopre* (= *cǫpre*), *muorto* (*mǫrto.*). (Egy helyen A. Camilli *mutrio*-t hosszú *ū*-val írja át, de pl. *tetro*-t nem találtam hosszú *e*-vel sehol sem.)

Hogy a kérdéses hangok természettől hosszúak, azt bizonyára úgy kell értelmezni, hogy az articulálásuknál az illető hangokat alkotó elemek — mert hiszen a fősúlyt arra kell vetni, hogy ezek *összetett* hangok — nem olvadtak annyira össze, hogy az egyikből a másikba való átmenetelnél időveszteségre ne volna szükség. Így pl. az affricaták kiejtésénél nem teljesen simultán a két elem articulatiója: előbb jön az occlusio, s akkor lép be a másik, a fricativ elem, a melylyel az articalutio bevégződik. Josselyn szerint *č*, *ǧ* összetett hangok, a melyeket egy palatalis occlusio és egy fricativa alkot. Igaz, hogy szerinte ez az occlusiva nem *t* (illetve *d*) és a másik sem *š* (ill. *ž*), de az a hang összetett jellegén nem változtat. Összetett hangnak tartja ezt Passy is, a ki a spanyol *ocho* (očo) szóval végzett kísérletet oly módon, hogy egy phonographba mondatta bele, s aztán visszafelé forgatta a hengert. Az akustikai eredmény *ošto* volt.

A palatalizált *n* és *l* (*ń*, *ľ*) összetett volta mellett szintén Josselyn tanuskodik, mondván, hogy igen sokan, főleg toscanaiak a két elemére bontják ezt a hangot: *n* + *j*, *l* + *j*; sok olasz nyelvtan a hosszúság szemléltetésére *nnj*-vel írja át a *ń* hangot. Tényleg, a magyar *anya* szóban érezhetően más a *ń* quantitása, mint az olasz *bagna*, *bagno*-ban. Úgy, hogy felmerül az a kérdés, vajjon ezek az ú. n. összetett hangok a kiejtés meg az előző hangzó helyzetének szempontjából nem tekinthetők-e hangcsoportoknak?

Az olasz *lascio* is inkább csendül össze a magyar ‚lásson‘, mint pl. ‚ásó‘ szóval; az olasz *ś* tehát evidensen hosszú, bár összetettnek legfeljebb genesisére nézve mondható. Forrása ugyanis *s* + egy palatalis (= primär vagy secundär *i̯*): *si̯*, *ski̯*, *xi*, *xi̯* (> **ski̯*); néha vlt. *s* + vlt. *i* (*simia* > *scimmia*); olasz *i* nem combinálódott (*seniore* > *signore*), csak tájszólásokban: (*šior*). Az olasz *š* tehát *s* palatalizálódása, illetve combinálódása egy palatalis elemmel, mely elemnek egyéni hangértékét legjobban az bizonyítja, hogy teljesen diadalmaskodhatik a sibilanson, mint pl. a spanyolban, a hol lat. *x* (*ks*) > *χ*: *maxilla* > ol. *mascella*, újsp. *mejilla* (*meχiľa*).

A *š*, *ľ*, *ń* hangok előtti vocalis mindig rövid: így ezek a mássalhangzók a positiót képező hangcsoportokkal teljes analogiát mutatnak

Már most alkalmazhatjuk-e ezt a megfigyelést a *č* és *ǧ*

kérdésének végleges megoldásához? Ha elfogadjuk, hogy olyan mássalhangzót, a mely előtt hosszú vocalis állhat, rövidnek kell tekintenünk, elég lesz-e megállapítani, hogy pl. *bacio*, *agio* hangsúlyos magánhangzója hosszú, és már eldöntöttük a kérdéses affricaták quantitásának és qualitásának a kérdését? Bizonyára nem. Hogy a felvetett kérdést valahogyan megoldani próbáljuk, le kell mondanunk arról, hogy az időmérték vizsgálásánál a positio törvényének souverainitásában megbízzunk. Erre egyébként az olyan feltűnő quantitás-külömbségek, mint *āgro* és *allĕgro**) is kényszerítenek.

Elfogadjuk tehát *bacio*, *agio* hangsúlyos magánhangzóit hosszúaknak, mert hiszen a legegyszerűbb megfigyelés után is félreismerhetetlenül meg lehet állapítani a quantitásukat; — elfogadjuk a *č*, *ǧ* hangokat összetett mássalhangzóknak, mint a hogy ezt úgyszólván ad oculos bebizonyították a kísérletek; — és így állítjuk fel a kérdést:

Vagy rövidek ezek az affricaták, összetett voltuk mellett is, és ezért lehetséges előttük a hosszú hangzó; vagy pedig hosszúak, és akkor a *fāce* és *făcce* vagy *āgio* és *ăggio* közötti kiejtés-külömbség csak a hangzó quantitásában van: az egyszerű és kettős affricaták közt magukban quantitás-külömbség nincs és a geminatio csak a hangzó rövidségét jelzi (mint pl. ném. *wider* és *widder*). Ez ellen még az sem szólna, ha volnának egyének, a kik az orthographia hatása alatt pl. a kettős *č* hangnál hosszú ideig tartják a *t* elem occlusióját, vagy ha másrészről, hangsúlytalan magánhangzók közt a kiejtés intensitásának csökkenésével az illető affricata hosszúsága is reducálódik: *gloria'moci*.

A kik a rövid quantitás mellett szólnak, azoknak is el kell ismerniök, hogy összetett voltuknál fogva a *č*, *ǧ* articulátiójának időmértéke nagyobb, mint egy egyszerű mássalhangzóé: legfeljebb nem annyival, mint a geminaták vagy mássalhangzó-csoportok quantitása.

A hosszúság ellen egy történeti ellenvetést lehet tenni. Azt t. i., hogy genesisükre nézve széjjel kell választani a rövid (egyszerű) *č*-t a hosszú (geminált) *čč*-től. Amannak a forrása vlat. *ḱ*, ezé egy mássalhangzó-complexum (*pace* > *pace*, *facio* > *faccio*, *captiare* > *cacciare*). Ezt az érvet azonban a következő megfontolások gyengítik: 1. intervocalicus *si* — tehát nem egy-

*) Nem kezeskedem az *ĕ* feltétlen rövidségéért. Az bizonyos, hogy rövidebb, mint *agro* hangsúlyos vocalisa.

szerű hang — szintén *č*-t adott (*basiu* > *bacio*); 2. ha latin *ḱ* szükségképen csak egyszerű (rövid) *č*-t adott volna, tehát olyant, a melynek orthographiája nem az előző hangzó quantitásától függ, akkor *ǵ*-nek is szükségkép csak *ǧ*-t kellett volna eredményeznie, már pedig *lēge* > *lĕgge*, *grege* > *gregge* az ellenkezőjét bizonyítják; 3. a történeti quantitás nem döntő a kiejtés kérdésében már a *ts* hang tanusága szerint sem: akár egyszerűen írják, akár kettőzötten, tekintet nélkül genesisére, mindig hosszú quantitású. D'Ovidio szerint még *zio*-t is *zzio*-nak kellene írni phonetikai hűséggel.

Egyébként *ts* előtt is, bár összetett és feltétlenül hosszú mássalhangzó, állhat hosszú vocalis: *grazia*, *ǫzio*, *megǫzio* stb. E szók mind latinismusok ugyan, de arról tanuskodnak, hogy képzelhető olaszban hosszú mássalhangzó előtt is hosszú vocalis, tehát *č*, *ǧ* hosszúságát sem czáfolja az előttük álló hangzó hosszúsága.

Így azután a *fāce*, *rẹgio*, *grāzia*-typusú szók érdekes eseteit mutatják az olaszban megtalálható történeti magánhangzó-quantitásnak (*fāce*, *rēgiu*, *grātia*): mert míg másutt a positio átalakította a vlt. quantitásokat, addig *ts*, *č*, *ǧ* nem voltak rájuk a többi mássalhangzó complexummal (*š*, *ľ*, *ń* és cons.-csoportok) analog hatással. Főként *č*-re áll ez, mely a leghívebben megőrizte az előző hangzó hosszúságát: *ǧ* előtt a vocalis többnyire megrövidült: *lēge* > *legge*.

Az előttük álló vocalisra nézve tehát:

feltétlenül positiót képeznek: ľ, ń, š és *dz*,

indifferensek: 1. *ts*, mely összetett és hosszú consonans ugyan, de tudós szókban megőrzi maga előtt a hangzó quantitását; 2. *č*, *ǧ*, melyek valószínűleg szintén hosszúak, de nincsenek feltétlen hatással az előző vocalis időmértékére.

Mindezekkel természetesen a kérdést inkább körvonalozni, mint megoldani próbáltam. Látnivaló, hogy az olasz hangok quantitásának és qualitásának kérdése revisióra szorul még ott is, a hol a vizsgálódások már eredményekkel állottak elő. Az elméleti phonetikának bármilyen fontos szerepe jut is majd a problema tisztázásában, itt végeredményben mégis a kísérleti phonetikusoké lesz az utolsó szó, még pedig mindenekelőtt olasz anyanyelvűeké, mert végleges megoldás csak tőlük várható.

Honti Rezső.

TAGADÓMONDAT A MAGYAR-KISOROSZ NYELVBEN.

A hazai kisorosz nyelv még mindig nincs tudományosan feldolgozva. VOLOŠINnak a Gyakorlati Kisorosz (Rutén) Nyelvtana az egyedüli munka, a mely a hazai *kisorosz népnyelvet* rendszeresen tárgyalja. Mint minden úttörő munkának, ennek is vannak hiányai, különösen a mondattani részben. VOLOŠIN csak a «legfontosabb mondattani szabályokat» adja, de nem támaszkodik kizárólag a népnyelvre, hanem más nyelvtanírók (SZABÓ CIRIL, RÁKOVSZKI) után indulva olyat is állít, a mi nincs meg a hazai kisorosz nyelvben (pl. az adverbalis és adnom. genitivus olyan terjedelemben, mint írja) vagy nem elég világosan fejezi ki magát s így félreértésre ad alkalmat. A hazai kisorosz népnyelv tanulmányozása közben észrevettem, hogy a népnyelvi adatok nem mindig fedik állításait. Most egy ilyen homályos állítására akarok rámutatni. VOLOŠIN nyelvtanának 151. oldalán a következőket mondja: «A tagadást a tagadó névmások (*nikto* = senki, *ničь* = semmi, *nihde* = sehol stb.) által vagy a *ne* szócska által fejezzük ki. E szócskát rendszerint közvetlenül az állítmány elé, vagy azon szó elé kell tennünk, melyre a tagadás vonatkozik. Pl. *Ne budu ja vodu piti* (Nem fogok én vizet inni) .... A tagadó mondatban, ha a tagadás az állítmányra vonatkozik, a tárgy birtokos esetben is állhat. Pl. *Ci vidiš selo? Ja ne vižu selo*, vagy *ja ne vižu sela* (birt.). Éppen így *ja ne čitaju gazety* (újságot *gazetu* helyett). *U nas ne bylo burě* ....». A *gazeta* szót nem is ismerik ruténeink, ők az újságot *novinka*, *novina*nak hívják, tehát a példát nem is vehette a nép nyelvéből.

VOLOŠIN jól ismeri az irodalmi kisorosz (ukrainai) nyelvet, nagyoroszul is olvas, az iskolában SZABÓ CIRIL nyelvtanát tanulta, így tehát érthető, hogy ő természetesnek találja a

tagadó mondatban a genitivust, bár odateszi az *is* szócskát is, mert bizonyára nem jutott eszébe írás közben népnyelvi példa. Nem is juthatott, mert a magyarországi kisorosz accusativusba teszi még akkor is a mondat tárgyát, ha tagadó szócska áll az ige előtt, mint azt a következőkben bizonyítani fogom.

A balti-szláv nyelvekben a tagadó mondat tárgya, ha a tagadás az állítmányra vonatkozik, genitivusban áll. Rendesen így találjuk az óbolgárban, de azért már itt is előfordulnak eltérések, a mai szláv nyelvekben pedig, különösen a népnyelvben, az idegen nyelvek hatása folytán mindinkább tért hódít az accusativus (v. ö. VONDRÁK, Gramm. II. 339). Az eredeti kifejezésmódot a nagyorosz nyelv őrizte meg a leghívebben. Ha aż igénél tagadó szócska van, a nagyoroszban a mondat tárgya genitivusban áll, pl. *Cerkovь ja vižu, no kresta ne vižu.* A templomot látom, de a keresztet nem (ASBÓTH O. Gyakorlati Orosz nyelvtan 89). Nem beszélek igazat = *ja ne govorju pravdy.* Nem látom a lovat = *ne vižu lošadi.* Nem írunk levelet = *my ne pišem pisma* stb. (v. ö. SOBOLEVSKIJ Lekcii 4. 199. s k.).

A kisorosz *irodalmi* nyelvben szintén genitivust találunk ilyen esetekben, de a magyarországi kisorosz népnyelvben accusativus áll. A VOLOŠIN nyelvtanában említett mondatokat tehát így mondják nálunk: *Ja ne vižu selo.* — *Ja ne čitaju novinku. U nas ne bula burja.* A nagyorosz példák pedig így hangzanak: *Cerkov ja vižu, no krest ne vižu. Ja ne hovorju pravdu. Ne vižu lošad. My ne pišemo pismo.*

Hogy a saját megfigyeléseimet pontosan ellenőrizzem, az itt idézett mondatokat és még ezeken felül 25 tagadó mondatot fordíttattam le külömböző vidékeken lakó ismerőseimmel kisoroszra azzal a kéréssel, hogy a *népnyelv* s nem saját tudásuk szerint adják vissza. Tíz helyről (Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros külömböző vidékeiről) kaptam választ s a válaszok egybevetéséből kitünt, hogy az egész magyar kisorosz nyelvterületen accusativust használ a nép. Tehát: Ne csinálj nekem szégyent = *ne čini (robi) mi (mini) hańbu.* Semmit sem viszünk magunkkal = *nič (nyč, nëč) ne vozmemo . . . .* (nagyoroszul: *ničego sъ soboj ne vozmemъ*). És így tovább. Mind a 25 mondat felsorolását fölöslegesnek tartom, hiszen már ebből is látjuk, hogy a magyar-kisorosz népnyelvben a tagadó mondat tárgya accusa-

tivusban s nem genitivusban áll. Kettős használattal, a miről Vološin beszél, csak a tiszavölgyi huczuloknál találkoztam, de ezeknél is gyakoribb és szokottabb az accusativus, mint a genitivus, azonkívül így beszélnek azok a műveltebb elemek, a kik orosz műveket olvasnak, de ez *nem a nép nyelve*, hanem egy kevert nyelv, a melyben sok nagyorosz és orosz egyházi szláv elem van. Ez a papság és a tanítóság, de nem a nép nyelve.

A genitivus esetet külömben sem nagyon szereti a nép. Így pl. a birtokos gen. (genit. possess.) rendesen præpositióval, a genitivus qualitatist körülírással fejezi ki. De ennek a részletes kifejtése más lapra tartozik.

(Gyöngyös) Bonkáló Sándor.

A szerző megfigyelése helyes és érdekes, de a szerzőt nyilván jobban érdeklik a rutének kulturális viszonyai, a mit természetesen nem gáncskép mondok; vagy kedve vagy ráérkezése nincs arra, hogy egy-egy nyelvi jelenséget nagyobb területen kutatásának tárgyává tegye. Kiindul találomra Vološin gyakorlati kisorosz (rutén) nyelvtanából és a mikor a többi szláv nyelvekben kellene szétnéznie, megelégszik azzal, hogy Vondrák összehasonlító nyelvtanára hivatkozik. Pedig könnyen találhatott volna hasonló használatot a ruténeknél másutt is, de más szláv nyelvekben is, még a nagyoroszban is, sőt a mi szerbeinknél jóformán szakasztott olyant. Igaz Ogonowski (Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache, Lemberg 1880) nem tesz erről említést, de p. o. Verchratskij a galicziai lemkékről írt munkájában megemlíti, hogy a tagadó mondatban többnyire accusativusban áll a tárgy, ritkábban genitivusban,*) ha pedig nem Vondrák összehasonlító nyelvtanát használta volna, hanem, a mi mondattani kérdésekben ajánlatos lett volna, inkább Miklosichét, hát talált volna itt kisoroszból nagyoroszból is példát**) és a mi ennél is fontosabb, talált volna ott utalást Buslaev kitűnő történeti orosz nyelvtanára és ha azt követi, sok érdekes dolgot, a melyek közül csak azt a híres *krasnyj sarafan*-t aka-

---

*) Pro govor galickich Lemkïv Lemberg 1902, 155. k. l.

**) Vergl. Gramm. 4 : 500. k. l.

rom emlékezetébe idézni: *Ne šij ty mně matuška, krasnyj sarafan!**) A mi a szerb nyelvhasználatot illeti, elég ha MARETIĆ nagy nyelvtanára utalok, a hol azt olvassuk: De genitivus helyett a tagadott átható ige mellett mindig állhat accusativus is.**)

ASBÓTH OSZKÁR.

ROMÁN ETYMOLOGIÁK.

Enceinte (fr.), ***incinta*** (ol.) 'terhes'. Minthogy ez a participium formájára nézve a lat. *incingere* (> *enceindre*) igére utal, sohasem haboztak e kettőt azonosítani, bár a *cingere* 'övezni' a 'teherbe ejteni' jelentéssel nehezen hozható összhangba. Úgyszólván mai napig is sevillai Isidorus magyarázata az elfogadott, mely szerint: «incincta id est sine cinctu quia percingi fortiter uterus non permittit» (Originum Liber X; — LINDEMANN: Corpus gramm. vet. Tomus III. p. 338. — Leips. 1833). Ez a nagyon népies jellegű magyarázat azonban nem állja ki a felületes kritikát sem. Mindenekelőtt jelentéstani nehézségek állnak e magyarázat útjába. Mert a milyen megvesztegető az a feltevés, hogy a terhesség külső képe adta volna meg az állapot denominatiójához a szemléltető kifejezést, annyira elképzelhetetlen egy **incingere* = *non cingere* ige, a melyet az *incincta* = *non cincta* esetében okvetetlenül fel kellene vennünk az olasz *incingere*, prov. *encenter*, ófr. *enchaindre* 'teherbe ejteni' ősalakjául. Az *enceinte incinta* etymológiáját másutt kell tehát keresnünk. MÉNAGE (Origines de la langue française, 1650) a latin *inciēns* participiumból származtatja. Ez az **inciō* (< **inquịịo* gör. ἐγκύω 'terhesnek lenni', ἔγκυος 'terhes') 'terhesnek lenni' ige part. præsense, tehát azt jelenti: 'terhes'. Ebben az alakjában, vagyis activumban ('terhes levő') a románság nem ismeri, minthogy a cselekvő ige **inciō* teljesen eltünt. Az *inciēns* participium azonban a forma, a népetymologiai associatio

---

*) BUSLAEV Istoričeskaja grammatika russk. jazyka[4] 2 : 249.

**) Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književ. jezika 1899, 527. l. *b)*.

révén hozzásimult a *cingere* igéhez, melynek szenvedő part.-a *cincta* illetve *incincta* az *inciēns*-t annál is inkább kiszoríthatta, mert a terhesség fogalma könnyen utat adhatott egy igen egyszerű analogiának, az *övezettség* közös képzete révén. Az *incincta* tehát, a mely az *inciēns*-t kiszorította, nem övezetlenséget, hanem ellenkezőleg: övvel, burkolattal ellátottságot jelentett a terhesség symbolizálásánál is.

Inciēns tehát, a mely se jelentéstani, se formai összefüggésben nincs az *incingere* igével, az alak analógiája és népies interpretatio révén — SCHELER is valószínűnek tart hamis értelmezést «une fausse application étymologique» — átment a *cingere* csoportba és az *incincta* 'beburkolt' értelemben vett és átvitt participium révén reconstruálták az **incingere* igét, mely a 'teherbe ejteni' jelentésében hiányzott a latinból, de megvan a román nyelvekben (ófr. *enchaindre*, prov. *encenher* egyébként a latin *incingere* 'övezni' értelmében is használatos volt). Az ol. *incingere* — ellentétben az *incinta*-val — már nem használatos, de még DANTE (Inf. VIII. 45): Benedetta colei che in te *s'incinse.* Igen tanulságos az Anonimo Fiorentino jegyzete ehhez a mondathoz (XIV. sz.): «dicono molti d' una donna gravida: ella è incinta in uno fanciullo; ciò ell' è gravida». Tehát incingersi in un fanciullo = 'beburkolózni egy gyermekbe' = 'teherben lenni' formájára teljesen az *incingere* konkrét jelentésű alakjával esik össze. Bár az idézett commentator *volgare antico*-nak qualificálja ezt a kifejezést, valószínű, hogy a modern olasz *incinta* franczia kölcsönszó, mert tény, hogy *gravida* a népies alak. A spanyol *estar en cinta* szintén már a *cingere* csoportba beleolvadt *inciens* > *incincta* reflexe és nem közvetetlenül az *inciens*é, mint C. MICHAËLIS gondolja: a románság az *inciens*-t minden jel bizonyitéka szerint már nem ismerte.

Baño (sp.); *bagno* (ol.), *bagne* (fr.) 'kényszermunka, gályarabság'. Kivétel nélkül minden etym. szótár, még a legújabb, a most megjelenő MEYER-LÜBKE-féle is, a latin *balneum* 'fürdő' szóval hozza kapcsolatba. A jelentéstani nehézségeket mindenki elismeri ugyan, de legnagyobb rész többé-kevésbbé ötletes magyarázattal igyekszik az értelmet az összóéval kibékíteni. Egyik szerint a konstantinápolyi fürdők mellett volt a kényszermunkára

itéltek fogháza és innen kapta az egyik intézmény a másik nevét; egyesek viszont arra hivatkoznak, hogy az ókorban a fürdők alkalmazottai rabszolgák voltak s ezért tágult meg a fürdő fogalma a kényszermunka helyének fogalmává. De vannak kalandosabb conjecturák is. Olyan pl., mely arra hivatkozik, hogy a mikor az evezős gályákat a vitorlások kiszorították a használatból, az evezőknél alkalmazott gályarabokat olyan börtönökbe internálták, melyek azelőtt fürdők voltak. Nem tudhatni, mennyi a historiai igazság ebben a mindenesetre igen érdekes culturtörténeti adatban; a valószínűség azonban körülbelül annyi benne, mint abban a másik hypothesisben, a mely a vízen lebegő gálya fogalmát a fürdőével köti össze, és a gályarabok szomorú fogságát egy kissé merész metaphorával mintegy *kényszerfürdő*nek, 'bain forcé des esclaves' nevezteti el.

Pedig már a XVI. sz.-ban, a mikor a *baño*, *bagno* stb. a 'gályarabság' értelmében még nem volt közkeletű a románságban, megkaptuk e szó helyes etymologiáját. CERVANTES a Don Quijote első részének 40. fejezetében az algiri fogházakról szólva ezt mondja: «Con esto entretenía la vida, encerrado en una prisión ó *casa* que los turcos llaman *baño* donde encierran los cautivos cristianos». Erről a szófejtésről a nem-spanyol etymologusok egyáltalán nem vesznek tudomást; a spanyolok, ha tudnak is róla (pl. MONLAU), nem találják meg az arab ősszót.*)

A «casa que los turcos llaman baño» (a turco-n itt természetesen arab értendő) mindenkép helyes adat. Az arab بنى gyökérnek, mely építést jelent, számos derivatuma támogatja ezt az etymologiát: بناءٌ 'ædificatum', بنىٌّ 'res structa', بِنْيَةٌ 'ædificium' (FREYTAG, passim). Az ősszó valószínűleg ez utóbbi volt, bár a *binjà(tun)* > *baño* látszólag hangtani nehézségekbe ütközik. Talán az első radikális *kesrá*-ját (بِ) *e*-nek ejtették, s így az átírás tévedése nem olyan szembeszökő, mint hogyha az *i*-t adta volna *a*-val vissza. Egyébként az átírás szeszélyeit az

*) Kb. félévvel e czikk megírása után sikerült Granadában az Eguilaz-féle glossariumot (arab, héber stb. eredetű spanyol szók jegyzékét) megszereznem. Eguilaz a *baño* ősszavát szintén CERVANTES nyomán kereste és találta meg. Csodálatos, hogy KÖRTING is, MEYER-LÜBKE is konzultálták az Eguilaz-féle szótárt, de e szó fölött elsiklottak.

arab szóknak ingadozó vocalisainál fölösleges dolog volna indokolni: a jövevényszók amúgyis jobban alá vannak vetve az egyéni önkénynek, mint az öröklöttek. Másrészt az is valószínű, hogy a szóra *baño* < *balneu* szintén hatással volt.

A spanyol *baño*-t az olasz, az olasz *bagno*-t a franczia vette át; a portugál nem ismeri. A franczia *bagne* a DARMESTETER-féle szótár tanúsága szerint a XVIII. sz.-ban van először elregistrálva, még pedig FURETIER szótárában. Az Akadémia 1762-ben fogadta be. A MEYER-LÜBKE-féle Etymologisches Wbuch a magyar *bánya* szót is a *balneu* > *bagno* családhoz sorozza. Ez az adat helyes, a mennyiben a szláv *banja*, a mely a magyar *bánya* ősszava, román eredetű szó. Ezt pedig BERNEKER (Slav. etym. Wb.) konstatálja. Az értelmi kapcsolat a fürdő és bánya között nem egészen világos ugyan, de talán kimutatható. A szlávságban *baňa* = fürdő és kupola, edény. BERNEKER szerint «vermittelnde Bedeutung: Badewanne, dann Gefäss überhaupt». Tehát: fürdő > kád > edény > «alles Bauchige» > kupola. A magyar bánya szó tehát vagy a *boltozat, boltozott helyiség* fogalmába kapcsolódik vagy a zárt és *boltozott fürdőhelyiség* képéhez. Az utóbbit látszik támogatni két glossarium, a CALEPINUS-féle, a mely szerint: balineum, balneum = főrődő, *bánya* és MOLNÁR A., a kinél: bánya: fodina, item balneu, thermæ.

Nem lehetetlen azonban, hogy a szláv *banja* mindkét jelentése (1. fürdő és 2. kupola) egymástól függetlenül ment át a magyarba, a szó azután később elvesztette az első jelentést és csak a másodikat (boltozat, boltozott helyiség) tartotta meg, a mely az associativ fogalomszűkülés révén *bánya* jelentésre redukálódott.

HONTI REZSŐ.

ISMERTETÉSEK.

H. Lommel: Studien über indogermanische Femininbildungen. Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht. 1912. 81 l. 2 M.

A jó készültséggel megírt könyvecskének két főrésze: I. Idg. -*ā* zur Unterscheidung des animalischen Femininums bei Substantiven [p. 1—34]. II. Die Motion mit idg. -*ēi*-, -*iē*-, -*iā*- [p. 34—77].

Az I. rész kiindulópontja Meillet [Introduction², p. 250] ama gondolata, hogy olyan *o*-tövű substantivumoknál, a melyek természetes nemmel bíró lényeket jelölnek, a femininum egyáltalában nem volt a masculinumtól megkülömböztetve s hogy a sexuális F. jelölésére szolgáló *ā*-motio csak különnyelvi jelenség.

Ezeket az idg. viszonyokat legjobban a görög őrizte meg. Csak a görögben van még néhány nőnemű lényt jelentő *o*-tövű F. substantivum [*παρθένος*; *νυός* < **snusos*, nem **snusā* v. **snusus* az örm. *nu* miatt] és néhány nomen agentis [pl. *λοχός* 'kindbetterin' etc.]. Vannak továbbá még gen. comm. substantivumok [*ὁ* és *ἡ ἵππος*, *ὁ* és *ἡ θεός* etc.], a melyek alapján idg. alapnyelvi koinon-kategoria postulálandó. A mi magát az *ā*-motiot illeti a görögben, a szerző összeállításaiból kitűnik, hogy az animális nem jelölésére szolgáló substantivum-motio esetei [pl. *ἐχυρός*: *ἐχυρή* etc.] a homerosi görögségben még igen gyérek s közülük egy sem alapnyelvi, s hogy tehát a görögségben gyakori ilynemű motio csak lassú különnyelvi elharapózás eredménye. — A latinban [cf. Ernout, Mélanges Saussure, p. 209 et seqq.] *o*-tövű sexuális F. tantum már egyetlen egy sincsen, de egyes idg. *o* tövű substantivumok még koinon-használatot tűntetnek föl [cf. *agnus fēmina*, *porcus fēmina*, *sancta puer* etc.]. Az *ā*-motio [pl. *servus*: *serva* etc.] eseteinek felsorolása után a végeredmény itt is az, hogy latin viszonyokból következtetve a substantivum-motio legfölebb lehetőség volt az idg. alapnyelvben a motio-nélküliség mellett. — Az ó-indben animális lényt jelölő *a*-tövű M. substantivumból csak néhány esetben van képezve *ā*-tövű F.; mivel pedig ezek a femininumok csaknem kizárólag házi állatok nevei, igen valószínű,

hogy egyetlen minta alapján készültek, a mely valószínűleg ói. *dśvā*, av. *aspā* < ős-árja **aśu̯ā*. — A germánban, nevezetesen a gótban az *ā*-substantivummotio esetei meglehetősen szórványosak [*niþjis: niþjō, daurawards: daurawarda* és *daurawardō* etc.], de ezek között sincsenek kimutathatólag alapnyelviek. — A baltoszlávban körülbelül hasonlóan áll a dolog — azzal a hozzáadással mégis, hogy a litv. *aszva* tekintettel a lat. *equa* és árja **aśu̯ā* alakokra valószínűleg alapnyelvi **eku̯ā* alakra utal, a mely tehát valószínűleg az *ā*-substantivummotio legelső idg. esete.

Ezen eredmények alapján a szerző az *ā*-motio eredetének vizsgálatába bocsátkozik [p. 30—34] — polemizálva Brugmann [Techmers IZ. IV. p. 100 et seqq.] ellen, a ki abból indult ki, hogy az idg. -*ā* suffixum oly szókban mint **g̑u̯enā* és **mamā* a radikális rész sexuális jelentésével associálódott s e jelentésben produktiv lett. Ezzel szemben a szerző az *ā*-substantivummotio eseteinek eredetileg egészen kis számára s késői jelentkezésére hivatkozik s Jacobi [Comp. u. Nebensatz, p. 115 et seqq.] nyomán tovább haladva arra az eredményre jut, hogy oly substantivummotio mint **eku̯ā* adjektivikus kapcsolatból támadt, a mennyiben oly syntaktikai kapcsolat mint **sā q̥rsnā eku̯os* idővel **sā q̥rsnā eku̯ā* lett.

Ez a magyarázat minden ötletessége és valószínűsége daczára nézetem szerint nem ronthatja le a Brugmann-féle álláspont helyességét. Kiindulópontja ugyanis, hogy t. i. a **so *sā *tod* pronomen és a vele kapcsolatos adjectivum-motio az eredetibb s hogy tehát a F. functio hordozója ab ovo a **sā* F. pronomen s ennek analogiájára a **q̥rsnā* F. adjectivum-alak — semmiképpen sem kényszerítő erejű föltevés: az *ā*-forma és a F.-functio associálódásának magyarázatára szerintem sokkal plausibilisebb a Brugmann-féle föltevés, a mely szerint az -*ā* suffixum [= basisvégződés] a basis radikális részében lévő sexuális F. jelentés hordozójává adaptálódott. Hogy e mellett későbben Jacobi analogiája is hathatott, az természetesen szintén lehetséges, sőt igen valószínű. A Blugmann-féle hypothesis szellemében e glottogonikus problémát a következő módon lehetne talán dűlőre vinni. Az -*o*- és -*ā*- M., resp. F. 'suffixumok' egyaránt adaptatio útján jutottak genus-jelölő functiójukhoz, a mennyiben olyan sexuális substantivumokban mint **u̯iros* és **g̑u̯enā* az -*os* és -*ā* végződés az illető szók jelentése révén a M., resp. F. genus exponensévé lett. Erre megindult az *o*-tövű substantiva *ā*-motiója, a mennyiben pl. **eku̯os* M. mellé **eku̯ā* F. lépett, s csak ezután következett be az *o* tövű adjectiva *ā*-motiója — még pedig lényegében syntaktikai csoportokban, a mennyiben pl. ősrégi **q̥rsnos eku̯ā* későbben **q̥rsnā*

ekṷā lett. Mivel pedig az associatio elve egyáltalában nem kényszerítő erejű psychologiai factor, azért egyes *o*-tövű sexuális femininumok [mint pl. **snusos*] nem lettek szükségképpen az *ā*-motio áldozataivá [cf. gör. *νυός*: ói. *snuṣā́*, ószl. *snъcha* < **snusā*] s más *o*-tövű substantivumoknál [pl. gör. *ὁ* és *ἡ ἵππος*] megmaradt a genus commune; az adjectivumoknál hasonlóan megmaradhatott a koinon-használat s elmaradhatott az *ā*-motio [cf. gör. *ἄλογος*, *διάφορος* etc.].

A II. részben az idg. *-ī-*, *-i̯ē-* és *-i̯ā*-suffixumokkal való motio van vizsgálat alá véve. Ez a rész kevésbbé összefüggő részletek tömege.

A class. skt. nyelvben az *ī*-tövű F. paradigma tudvalévőleg két védikus declinatiós typus kontaminálódása révén keletkezett, a melyek a szerzőnél mint *vr̥kī́s-* és *dēvī́*-typusok szerepelnek. A két kategoria melyikébe tartozásnak két kritériuma: 1. oly casus, a mely a class. paradigmában nem fordul elő [pl. nom. sg. *vr̥kī́-ḥ*, ellenben *dēvī́* etc.] s 2. az accentus, a mennyiben az -*ī* suffixum oxytonálása baryton alapszó mellett a *vr̥kī́s*-typushoz való tartozásra utal [pl. *vr̥kī́ḥ : vŕ̥kaḥ*]. E kritériumok alapján következik aztán az *ī*-femininumok beosztása a kategoriák egyikébe [p. 38—46]. — A gāϑā-avestában és nagyjában az ifjabb avestában is a *vr̥kī́s*-typus egészen elveszett; az ópersában a két paradigmából egy új kontaminálódott. — A görögben a ma uralkodó felfogás szerint az -*ια* végű typus a *dēvī́*-typusnak felel meg [*ἡδεῖα*: ói. *svādvī́* etc.], az *ιδ*-tövű typus a *vr̥kī́s*-typusnak [*συμμαχίς*: *σύμμαχος* = ói. *kumārī́ḥ : kumārá́ḥ*]. Ez utóbbi megfelelés értelmezésére meglehetős általánossággal azt teszik föl [cf. Brugmann, Gr. Gr.[3] 182, 203 és újabban Grr. II. 1.[2] 209], hogy régi *ī : i̯i̯*-femininumok a nom. sg. alapján régi *d*-tövek flexiójára tértek át. Ezzel szemben a szerző arra utal, hogy a gör. -*ιδ*- F. tőképzővel egy -*αδ*- F. tőképző halad párhuzamosan, a mely jelentés tekintetében nagyjában megegyez az előbbivel, s ennek kimutatása után [p. 51—64] arra az eredményre jut, hogy a két tőképző suffixum magyarázata egymástól elválaszthatatlan s az *ιδ*-kategoriának a *vr̥kī́s*-typushoz semmi köze sincs. E nézetben magam is hajlandó volnék osztozni, de a szerző resignatiójával szemben [p. 64] azt hiszem, hogy az *ιδ*-tövek régi *(i)i̯ā : ī*-tövek *d*-tovaképzései, v. ö. *ϑεραπνίς*: *ϑεράπαινα*, *μορίς*: *μοῖρα*, *σπυρίς*: *σπεῖρα* etc. [cf. Hirt, Hb.[2] 337, 380] s hogy az *αδ*-tövek *ā*-töveknek hasonló bővülései, v. ö. *πλοκάς*: *πλοκή*, *φυγάς*: *φυγή* etc. — mert hiszen -*ιδ*-: -*ī*- = -*αδ*-: -*ā*- [cf. Hirt, Hb.[2] 338, 380]. — A latinban a *dēvī́*-typus *ī* eleméne» megfelelője állítólag -*ia*, cf. *Maia* : ói. *mahī́*. Ez a nézet azonban fölötte valószínűtlen [elveti Brugmann is, Grr. II. 2.[2] 124], sőt csaknem biztosan hamis, cf. *genetrī-x* [: *genitor* = gör. *γενέτειρα* :

γενετήρ γενέτωρ = ói. *jánitrī : janitā́*], *datrī-x* [: *dator* = gör. *δό-τειρα* : *δοτήρ*], *jūnī-x* [: *juven-is* = ói. *yūnī- : yúvan-*], a mely szép materiális egyezéseket a szerző meg sem említi. Arra a SCHULZE-féle szép felfedezésre [KZ. 42, 233], hogy a lat. 5. declinatióban jelentkező *iē*-tövekkel *ro*-tövek haladnak párhuzamosan [cf. *rabiēs : λαβρός*, *aciēs : ἄκρος*, *maciēs : macer*, *scabiēs : scaber* etc.], a szerző azt a plausibilis feltevést építi, hogy oly esetekben mint ahd. *ekka*, ags. *ecg*, ón. *egg* [: *ἄκρος*], gör. *σχίζα* [: ói. *chidrá-*], ói. *śácī* [: *śakrá-*] szintén *(i)i̯ē : ī* suffixummal van dolgunk. Ebből következik, hogy az ó-indben a *dēvī́*-typusban *(i)i̯ā : ī-* és *(i)i̯ē : ī*-képzések folytak össze. — A *vr̥kī́s*-typushoz tartozik a latinban a szerző szerint két szó: *neptis* [: ói. *naptī́ḥ*] és *vulpēs* [: ói. *vr̥kī́ḥ*], a mint ezt már JOH. SCHMIDT gondolta [Die Pluralbildungen der idg. Neutra, p. 61]. — A mi a b a l t o s z l á v ágat illeti, a szlávban BRUGMANN [Grr. II. 1.² 221] szerint *-i̯ē-* mint *-i̯ā-* lép föl, a baltiban pedig postconsonantikus *-i̯ē-* mint *-ē-* jelentkezik s tehát ószl. *zemlja* = lit. *žẽmė*, lett *ſeme*, ópor. *semmē* < **žemi̯ē*. De a szlávot illetőleg már BEZZENBERGER [KZ. XLI, 78] utalt arra, hogy *zemlja* végső vokálisa acutus, *žẽmė* végső vokálisa pedig circumflexus; a balti ágra vonatkozó feltevés pedig TRAUTMANN [Altpreuss. Sprachdenkm. p. 248—249] szerint valószínűtlen, mert az óporoszban idg. *iē* megmarad. A *dēvī́*-typus *-ī* elemének litván megfelelése biztosan acutus *-i*, cf. *vežantì* és ólitv. *weschpatni* [= *vëszpatni*]: gör. *φέρουσα* és *πότνια*, ói. *bhárantī* és *pátnī*. Ebből következik, hogy litv. *deivė̃* és ói. *dēvī́*, litv. *musė̃* és gör. *μυῖα* suffixumai eltérők, s el kell fogadni TRAUTMANN thesisét, a ki egy előadása alkalmával a litv. *ė̃*-végű femininumokat idg. *ēi*-tövekre vezette vissza. Ez esetben pedig az ói. *vr̥kī́s*-typus is végelemzésben idg. *ēi*-tövek reflexe, cf. ói. *vr̥kī́ḥ* : litv. *vilkė́*, ói. *naptī́ḥ* : litv. *neptė̃*. Mindezekhez megjegyzem, hogy a litván *-ė̃* circumflexusa alapján már BRUGMANN is utalt egy legeredetibb *-iēi* suffixumra, valamint a *Λητῴ*-typusra mint analogonra [Grr. II. 1. 223, 211]. Hasonló erős forma még az ói. *sákhā*, acc. *sákhāy-am* is [THUMB, Hb. 184. — HIRT, Hb.² 400], valamint av. *panta* < árja **panthā(i)* [BARTHOLOMAE, Vorgeschichte der iran. Spr. p. 115]. a mi kikerülte a szerző figyelmét. E két árja szó annál fontosabb, mert megerősíti azt a szerző által is elfogadott nézetet, hogy a normál vokalizmusú nom. sg. az indogermánban asigmatikus volt [az ói. *pánthāḥ* természetesen kisiklás]. — A mi a g e r m á n dialektusokat illeti, a g ó t b a n az ú. n. *jō*-tövek a sg. nominativusbon részint *-ja*, részint *-i* végűek. E jelenségnek a tőszótag hosszúságához v. rövidségéhez természetesen semmi köze. Az *-i* végű nominativust feltüntető *jō*-tövek, pl. *hulundi*, *mawi*, *þiwi* etc., a *dēvī́*-

typusnak felelnek meg, ellenben *sibja*, *sunja* etc. *-ja* végzete idg. merev *-(i)i̯ā* [cf. *sunja* : *sunjis* = gör. *ξενίᾱ* : *ξένιος*]. — Az ó-nordban a tőszótag rövidsége v. hosszúsága szintén nem lehet oka egy nom. sg.-beli *r*<*z*<*s* megmaradásának v. eltűnésének. A *vr̥kī́s*-typusban jogosult az *-r*, v. ö. pl. *ylgr* < **u̯ulʒu̯īs* = ói. *vr̥kī́h*. Ilyen szók analogiájára aztán a *dēvī́*-typusú szók is *-r* elemhez jutottak, v. ö. *þir*, a mely mellett még van egy *þy*, cf. gót *þiwi*. Az asigmatikus typus képviselői közül *egg* 'Schneide' és *egg* 'Wiese' a fönebbi heurisztikus principium értelmében *(i)iē* : *ī*-tövek a mellettük előforduló *ro*-tövek miatt [cf. gör. *ἀκρός* és lat. *ancrae* etc.]. Egyes asigmatikus nominativusok esetében a gótból lehet következtetni arra, hogy *(i)i̯o*-tövekhez való *ā*-femininumok, cf. *hel*, *sif*, *syn* : gót *halja*, *sibja*, *sunja*. — A nyugati germán ág e külömbségekből semmit sem őrzött meg. — A germán ágra vonatkozó végeredmény tehát a következő. A sg. nominativust uem tekintve zz idg. *ēi-*, *(i)iē* : *ī-*, *(i)i̯ā* : *ī* tövű és az *(i)i̯o*-tövekhez tartozó *ā*-tövű femininumok az ősgermánban egybeestek. Az ősgerm. sg. nominativus typikus képviselői ezek: **u̯ulʒu̯ī́s*, **maʒu̯ī́* és **sibjō*. Ez az állapot megmaradt a keleti germánban vagy a **u̯ulʒu̯ī́s*-typus a **maʒu̯ī́*-typushoz igazodott. A nordban a **u̯ulʒu̯ī́s*-typus megmaradt s közelebbről már meg nem határozható mértékben befolyást gyakorolt a **maʒu̯ī́*-typusra. A nyugati germán csak abból a korból ismeretes, a mikor már mind a három typus egybeesett.

A könyv főérdeme statisztikai adataiban s a vulgát felfogástól eltérő szempontok érvényesítésében áll. Mindenesetre kritikával kell olvasni, de mivel általában gondolkozó és önállóságra törekvő s mindig a mai tudomány színvonalán álló főre vall, érdemes vele foglalkozni. SCHMIDT JÓZSEF.

H. Petersson: Studien zu Fortunatovs Regel. Lund 1911. XII+ 119 l.

PH. FORTUNATOV orosz tudós tudvalévőleg azt a hangtörvényt állította föl [BB. VI. 215—220], hogy idg. *l* + dentális *(t, d, n, s)* az ó-indben mint cerebrális *(ṭ, ḍ, ṇ, ṣ)* lép föl, míg idg. *r*+dentális csoport megmarad (v. ö. egyrészt *jaṭháram* : gót *kilþei*, *pāṇíḥ* : gör. *παλάμη*, *bhāṣatē* : lit. *balsas* etc., másrészt *vártatē* : lat. *vertitur*, *várṣati* : gör. *ἔρση* etc.). A hangtörvény általában nem talált kedvező fogadtatásra: elfogadta ugyan WINDISCH [KZ. XXVII. 168] és BECHTEL [Hauptprobleme, p. 382—390], de ellene fordult a többség: JOH. SCHMIDT [Pluralbildungen, p. 179. Kritik der Sonantentheorie, p. 1—2], BARTHOLOMAE [IF. III. 157 et seqq.], BRUGMANN [Grr. I.[1] 211. I.[2]

427], WACKERNAGEL [AiGr. I. 171], THUMB [SktHb. 64]. — FORTUNATOV később oda módosította tételét [l. SOLMSEN fordítását: KZ. XXXVI. 1 et seqq.], hogy az idg. alapnyelvben kétféle *l* volt, a melyek közül csak az egyik (idg. *l*) volt képes lingualizálásra, a másik (idg. *λ*) nem. Ezt a saltomortalet maga PETERSSON is elutasítja [p. 12—13], ellenben a régi formulának segítségére siet. Védelme részint abban áll, hogy a felhozott kifogásokat gyöngíteni igyekszik, részint abban, hogy új etymologiák felállításával akarja a hangtörvényt megszilárdítani.

Hogyan áll a dolog a felhangzott ellenvetések kritizálásával? Nézetem szerint meglehetősen vigasztalanul.

Az egész probléma életerére tapint JOH. SCHMIDT, mikor azt állítja, hogy a hangtörvény hangphysiologiai képtelenség [Kritik, p. 1—2]: az ói. *l* az összes grammatikusok szerint dentális volt s így nem is lingualizálhatott; erre csak a valóban cerebrális ói. *r* volt képes. Ez ellenvetés éle nincsen csorbítva azzal a FORTUNATOV tette észrevétellel, hogy az afghánban *rt rd* kapcsolatban *r* cerebrális lesz, resp. hogy a svédben *rt rd* mint *ṛṭ ṭ* és *ṛḍ ḍ* lép föl, noha külömben *r t d* magukban nem cerebrálisok. Mert hiszen az *r* cerebralizáló hatását senki sem vonta kétségbe; itt az *l* lingualizáló képességéről van szó. PETERSSON kiútja, hogy idg. *l* először *r* lett az ó-indben, definitiv kudarczot jelent. Az a föltevése ugyanis, hogy az ó-indben kétféle *r* volt, a melyek egyike idg. *l* + dentális kapcsolatban támadt, másika pedig idg. *r* folytatója — ez a föltevés teljesen önkényes és bebizonyíthatatlan s éppen olyan methodikai hiba, mint a FORTUNATOV-féle két idg. *l*-qualitás felvétele, a melyet szerzőnk is elvet. Az egész probléma természetének félreismerése szerintem az a további állítás, hogy a kérdés nem a körül fordul meg, miképpen lett idg. *l* + dentális az ó-indben linguális, hanem a körül, vajjon *l* + dentális tényleg szabályszerűen linguális lett-e [p. 14]. De hiszen azt, hogy idg. *l* + dentális az ó-indben linguális is lehet, soha sem tagadta senki; a punctum saliens éppen az, vajjon idg. *l* közvetlenül, tehát mint ói. *l* lingualizált-e avagy csak közvetve, t. i. miután az ősindben *r* lett belőle, a mi a priori valószínű, cf. *hāṭakam* (ószl. *zlato*) etc.: *bhaṭaḥ* < *bhṛtáḥ* (gör. *φόρτος—φερτός*) etc. [WACKERNAGEL, l. c. I. 169]. — Felhasználható e tehát FORTUNATOV törvénye ősárja *l* existentiájának kimutatására [p. IV] vagy nem? Nyilvánvaló, hogy nem, s a tekintélyek jó része egészen más csapáson halad. Igaz ugyan, hogy a régibb felfogás szerint idg. *r* és *l* már az árjában egységes *r* lett [így még BRUGMANN, Grr. I.² 423, 427. BARTHOLOMAE, Ir. Grr. I. 23 etc.], ámde ez a nézet már rég nem 'allgemein verbreitet', mint a szerző hiszi [p. 1]. Maga is idézi PISCHEL nézetét [GGA. 1884.

p. 512], mely szerint a védikus túlnyomó *r* nem valami régiség, hanem dialektikus újítás s a liquidák elosztódása tekintetében eredetibb a class. sanskrit, a mely nem a védikus indnek direkt utóda, hanem valószínűleg egy keletibb tájszólás, Brahmāvarta dialektusa. De vannak még mások is, a kikről azonban a szerző elfeledkezett. WACKERNAGEL is azt hiszi, hogy a rhotacisáló védikus ind mellett volt egy vagy több olyan ói. dialektus is, a melyben idg. *l* és *r* külömbsége még megvolt, s hogy innen nyomultak be *l*-formák egyre fokozódó mértékben az irodalmi nyelvbe [AiGr. I. 217]. Hasonlóan nyilatkozik BRUGMANN is [KVG. 118]: az ősárjában és ősindben idg. *r* és *l* még valószínűleg differentiálva voltak; ép így állott a dolog egy ind népies dialektusban, míg egy másikban idg. *l* mint *r* lépett föl (innen való a védikus ind) s egy harmadikban idg. *r* mint *l* folytatódott (innen a māgadhī). E nézetet vallja THUMB is [Hb. 63]. A szerző tehát nyitott kaput dönget, mikor azt mondja, hogy nézete szerint idg. *r* és *l* nem mindenütt lett *r*, hanem bizonyos vidékeken még differentiálva volt, s egyúttal azt a methodikai hibát követi el, hogy miután a védikus *r* dialektikus eredetét PISCHEL nyomán már elfogadta, az árja *l* kimutatásának lehetőségét mégis a FORTUNANOV-féle törvény bebizonyításának lehetőségétől teszi függővé [p. 3] — noha jól látja, hogy ez esetben circulus vitiosusba kerülünk, mert ha árja *l* megvolta FORTUNATOV tételének bebizonyíthatásától függ, emennek igazsága pedig amannak kimutathatóságától, akkor egyik sincs bebizonyítva. A dolog tehát csakugyan úgy áll, a hogyan BECHTEL már két decennium óta megállapította: 'Problem ist jetzt nicht mehr, ob die Ursprache *l* gehabt habe; Problem ist jetzt, in welcher Weise die beiden Liquidæ der Ursprache in den arischen Sprachen behandelt worden seien' [Hauptprobl. 288—289].

A FORTUNATOV féle etymonok helyessége ellen felhozott ellenérvek kritikája nézetem szerint semmiképpen sem sikerült. Álljon itt legelőször egy általánosabb jelentőségű kérdés. FORTUNATOV (és BECHTEL) szerint a linguális < *l* + dentális hangváltozás az egész területre érvényes — tehát nem csupán a ved. és class. indre, hanem a prākritokra is; a lingualisatio tehát præhistoriai, a mely századok által volt elválasztva a speciális prākrit lingualisatiótól. — Ámde semmi okunk és jogunk a prākritok számára két rendbeli lingualisatiót postulálni s másrészt az a feltevés, hogy minden védikus és sanskrit lingualisatio a prākritok hatása, minden nehézséget eloszlat [cf. JOH. SCHMIDT, Kritik, p. 2. WACKERNAGEL, AiGr. I. 167--171. THUMB, SktHb. 65]. Hiszen egyes esetekben a hangalkat bevallottan a prākritokra utal: olyan ói. szók mint *bhaṭa-* < *bhṛtá-*, *kiṇa-* <

**kr̥ṇa-, kuṇi- < *kr̥ṇi-* egy vonalon állanak olyan prākrit szókkal mint *vasaha-*<ói. *vr̥šabhá-*, *diṭṭhi-*<ói. *dŕ̥šṭí-*, *pucchaï*<ói. *pr̥ccháti*; oly dublettek mint *kāṇá-* és *karṇá-*, *jáṭhara-* és *jartú-* prākrit befolyás fölvételével a legegyszerűbben magyarázhatók. Figyelembe veendő továbbá a cerebrálisok successiv expansiója: ezek a nem indoiráni, hanem speciális ind hangok a védában még relative ritkán lépnek föl, a class. sanskritban már tekintélyes tömegben jelentkeznek s a prākritokban valósággal hemzsegnek [Wackernagel, I. 165. Pischel, Prakr. 156—161]. Elutasíthatatlan tehát a föltevés, hogy ezek a biztosan nem-árja hangok a népnyelvekből indultak ki, a melyek az autochthon őslakóknak, nevezetesen a drāviḍáknak nyelveivel keveredtek. A középind befolyásoknak egész sorozata mutatható ki már a védikus ó-indben [Wackernagel, l. c. I. p. XVIII], a mint ezt a szerző is elismeri [p. 15]. Ha most még meggondoljuk, hogy — a mint a szerző is bevallja [p. 17] — *nincsen általános szabály, a melynek alapján a Fortunatov-féle lingualisatio a prākrit lingualisatiótól el volna választható*, akkor a secundär prākrit befolyás felvétele nézetem szerint teljességgel megdönthetetlen. A ki más eredményt vár a prākritok vizsgálatától, annak a prākritokat kell beható vizsgálat tárgyává tennie, a mit azonban a szerző ezúttal tudatosan elmulaszt megtenni [p. IV, 16—17]. Már pedig e kérdés tisztázása nélkül minden argumentálás hiábavaló. Hogy *l* jóformán sohasem jelentkezik dentális előtt, az az *r* expansiv ereje miatt korántsem föltünő; de még ha az volna is, magában véve legfölebb csak negativ bizonyíték lehetne, a mint a szerző is látja [p. 19].

Nagyon kihívja a kritikát az a mód is, a hogyan Petersson a törvény útjában álló egyes etymonok erejét meggyöngíteni igyekszik. Oly esetekben, mikor *l* + dentális csoport nem alkalmazkodik a szabályhoz, fölteszi, hogy prākrit kölcsönszókkal van dolgunk; voltaképpeni kivételeknek csak azokat az eseteket tartja, a melyekben *r* + dentális van linguálissal repræsentálva [p. 93]. De nézetem szerint itt sem ért czélt. Minden apróságra természetesen nem terjeszkedhetem ki, csak néhány különösen valószínűtlen magyarázatot teszek szóvá. Így pl. *pūrṇáḥ* < idg. **pₑlənós* esetében a kivétel oka az volna, hogy a legtöbb igealakban az *l* nem-dentális consonans előtt áll [p. 96]. Ez az érv, noha tekintélyek is elfogadták, nem állhat meg, v. ö. *pr̥ṇáti pr̥ṇáti pr̥ṇuyāt* és főleg *píparti pūrtá- pr̥ta- pūrdhí*! — Az ói. *ū́rṇā* prototypusa állítólag idg. **u̯r̥̄nā́*. De az ói. szót lehetetlen elválasztani a teljesen azonos jelentésű és hangalkatú lat. *lāna*, gót *wulla*, lit. *vílna*, ószl. *vlъna* szóktól, a melyeknek alapalakja **u̯l̥̄nā*, recte **u̯ₑlənā́*. — Az ói. *pr̥thúḥ* < idg. **pl̥tús* (= gör. πλατύς) állítólag újképzés a

comparat. *prathīyas-* és superl. *prathiṣṭha-* analogiájára. Azonban mi lesz az etymologiailag ezekkel összefüggő, de jelentés tekintetében teljesen izolálódott *pṛthivī́* (cf. gör. Πλάταια) szóval?! — Hogy ói. *mūrdhán-* számára jobb értelmi és alaki megfelelés nincs az ags. *molda* szónál, azt nolens-volens a szerző is elismeri [p. 97]. — Az ói. *jartúḥ* és *jáṭharam* tanúságát nem lehet azzal a föltevéssel elnémítani, hogy esetleg nem is tartoznak össze [p. 97—98] etc. — Mindezt és sok egyebet a józan etymologia aligha fogja a FORTUNATOV-féle törvény kedvéért jóvá hagyni.

A mi a törvény pozitiv bizonyítására felhozott etymonokat illeti, elfogadásra ezek sem igen számíthatnak, bár sokszor elég ügyesen vannak támogatva. PETERSSON különös súlyt fektet az *-ṇḍ-* tartalmú szókra, a melyek szerinte idg. *l*-végű gyökerekből *-nd-* suffixummal vannak képezve [p. 45 et seqq.]. De ez ugyancsak kétséges. Már mért volna ói. *píṇḍaḥ* < idg. **pilndos*, mikor ags *flint* tanúsága nyomán idg. **plindos* lehet? Vagy mért volna ói. *daṇḍáḥ* < idg. **del-ndo-s* v. **dol-ndo-s*, mikor a gör. δένδρον alapján idg. **dendros* lehet középind ruhában? Etc. — A további példák [p. 65—70] ép ily kétségesek: a class. *bhāṇati* számára az idg. **bhelneti* egészen fölösleges, mert a ved. *bhánati* bizonysága szerint középind hangalkatú szó van előttünk; az ói. *śā́ṇaḥ* számára egy idg. **kāᵊl-no-s* alapalakot felállítani a gör. χῶνος és főleg újp. *sān* miatt lehetetlenség. Etc. — A szerzőnek új etymonjai [p. 71—87] puszta lehetőségek, a melyek elfogadhatóságuk esetében sem segíthetnének a törvényen, mert etymologico-statisztikai alapon ez a kérdés — a szerző nézete ellenére [p. 19] — teljesen megoldhatatlan.

Tekintettel a meg nem gyöngített általánosabb természetű érvekre a FORTUNATOV-féle törvény valószínűleg 'positiv falsch', mint JOH. SCHMIDT állította, de legalább is 'unerwiesen und unerweisbar', mint BARTHOLOMAE vélte. Kisérletében a szerző maga sem bízik sokat: expressis verbis kimondja, hogy a probléma végleges megoldására nem is törekszik, mert a mindenkit kielégítő bizonyítás egyelőre csaknem lehetetlenség, s hogy a törvény továbbra is nyilt kérdés marad, de a mérleg sokkal inkább hajlik a szabály javára, mint szakkörökben hiszik [p. III]. Resignált nyilatkozatát résuméje végén megismétli s e szavakkal végzi: 'Soweit ich die Frage... aus dem Sanskrit und dem Vedischen beurteilen kann, scheint mir daraus hervorzugehen, dass vorläufig weit mehr für die Regel als gegen sie spricht' [p. 109]. Részemről ebben a nézetében sem osztozkodom, de PETERSSON munkáját, mint a mely a kérdés egész történetét adja s minden oldalú vonatkozásaiban tárgyalja, elolvasásra és figyelemre méltó próbálkozásnak tartom.

SCHMIDT JÓZSEF.

Fritz Holzträger: Syntaktische Funktion der Wortformen im Nösnischen. Diss. Tübingen, 1912. (Különlenyomat az Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde XXXVII. köt.-ből.)

A nyelvjárástanulmányozás természetes haladását kell látnunk abban, hogy a nyelvjárások hangtani és alaktani sajátságainak megállapítása után két feladat megoldására vállalkozik a tudomány, az egyik a nyelvjárások szókincsének minél teljesebb összeállítása, a másik a nyelvjárások mondattani sajátságainak megfigyelése, ezen megfigyelések összegezése és bizonyos rendszerbe szedése.

A szókincs összegyűjtésével ma természetesen más czélokat követünk, mint a nyelvjárások megfigyelésének első stádiumában, a mikor a nyelvjárástanulmányozás nem volt egyéb, mint jellegzetes szavak, szólamok és erőteljes mondások összeállítása, a melyeken bizonyos népies humor ömlött el. A gyűjtőnek elsősorban ezen népies humorban tellett öröme, a mint a megválasztott magyarázó szólamok is mutatják. Így a Pozsonyban 1762-ben megjelent «Beschreibung der kgl. ungarischen Haupt- Frey- und Krönungstadt Pressburg» cz. könyvnek 'Von der Sprache' cz. részében (118. l.) a szerző az *aufi* szó használatát ily példával magyarázza: *aufi*, besonders vom Hauen, z. B. *i hau dr āni aufi.* Sok «Idiotikon» szerzőjét ily öröm buzdította munkára. Manapság egy nyelvjárási szótár írójától azt várjuk, hogy a népies szókincs révén a nép életének, gondolkozásának, szokásainak minden oldalával ismertessen meg, a szótár tehát kifogyhatatlan tárháza, «Rüstkammer»-je legyen az etnografia és etnológia minden ágának. A «Wörter und Sachen» jelszó tehát itt kell, hogy érvényesüléssé, való tetté váljék, a hogy ezt örömmel lehetett megfigyelni a Sieb.-sächs. Wörterbuch első füzetein.

A nyelv szókincsének fogalmi tartalmát, kialakulásának lélektani tényei szerint magyarázza a jelentéstan, míg a nyelv belső struktúrájával a mondattan ismertet meg. Sehol sem érezzük azonban annyira a nyelv analizisének terén, hogy a valóságnak csak igen hézagos és hiányos töredékeit nyujthatjuk, mint a nyelvtudomány ezen ágaiban. Innen magyarázható az a nyugtalanság és forrongás, a mely a jelentéstan, de különösen a mondattan elmélete terén mindmáig észlelhető.

Holzträger, a mint értekezésének czímében és előszavában is egyaránt jelzi, szintén csak ilyen töredékes megfigyeléseket kíván nyujtani, s főkép a szóalakok mondattani funkczióját vizsgálja a beszterczei nyelvjárásban. Azonban nemcsak deskriptiv módon akarja ezen nyelvjárás jelenségeit tárgyalni, hanem, a hol történelmi adat áll rendelkezésre, a jelenségek történelmi kifejlődését is szemmel ki-

sérni, sőt őket a luxemburgi nyelvjárás területén eszközölt feljegyzések alapján ezen nyelvjárással összehasonlító módon összevetni is óhajtja. «Es kam wir vor allem darauf an, zu zeigen, wie und unter welchen Bedingungen sich die syntaktischen Verhältnisse des Wortformen im Nösnischen entwickelt, welche Gestalt die mittelhochdeutschen Erscheinungsformen im Laufe der Zeiten im Nösnischen erhalten haben. Das Luxemburgische musste, soweit es ging, herangezogen werden, um das Tempo und die Art dieser Entwicklung feststellen zu können», ezt olvassuk mindjárt a munka elején (5. l.). Hogy HOLZTRÄGER ezen saját maga által kitűzött feladatait elvégezte volna, ezt, úgy gondolom, ő maga sem hiszi. Mindazonáltal az, a mit terjedelmes disszertácziójában nyújt, a legnagyobb mértékben elismerésre és figyelemre méltó. Megfigyeléseinek finomsága és feljegyzéseinek gazdagsága valóban meglepő. Ez teszi a művet élvezetes olvasmánynyá olyanok számára is, a kik, mint magam is, a nyelvjárást gyakorlatilag nem ismerik. És minthogy a mondattani sajátságoknak semmi közük a nyelvjáráshatárokhoz, hanem azokon jóval túlterjednek, HOLZTRÄGER munkájának sok tekintetben úttörő értéke van az összes középnémet, de különösen a frank nyelvjárások szempontjából. Ilyen ügyes megfigyelések, mint a milyeneket itt (a 41. lapon) a többesszám kikopásának okairól, (a 92. lapon) a genitivusokból lett nominativusokról, (a 129. lapon) az ige fajairól stb. stb. olvashatunk, sok nyelvjáráskutatót bizonyosan számos hasonló észrevétel megtételére fognak inspirálni.

A luxemburgi nyelvjárásokkal való összevetés persze hiányos; a szerző joggal panaszkodik, hogy a nyugati középnémet nyelvjárások terén a «benszülöttek» részéről nagyon kevés történt, a mint a frank nyelvjárások tanulmányozását a német tudomány általában feltűnő módon elhanyagolta. Kétségtelen, hogy ezért küzd az erdélyi szász nyelvjáráskutatás is annyi nehézséggel és bizonytalansággal.

A mi a mondattani sajátságok történelmi fejlődésének megfigyelését illeti, úgy erre nézve azt hiszem, hogy helyesen csak úgy fogunk eljárni, ha nem elégszünk meg, mint a szerző, a kfn. mondattani viszonyokból való kiindulással, hanem egészen az ófn. mondattan alapjára helyezkedünk. Az ófn. mondattan terén számos kutatást is végeztek már, ha nem is merte eddig senki sem megkísérelni, hogy ezeket, ha máskép nem, legalább egy rövid tankönyvben összefoglalja. A ki azonban komolyan akar nyelvjárási syntaxissal történelmi alapon foglalkozni, az nem nélkülözheti az ófn. mondattani kutatás eredményeit.

Mindez azonban nem annyira kifogás, mint inkább további

czélkitűzés akar lenni; HOLZTRÄGER a kezdet nehézségeivel küzdve így is elismerésreméltót alkotott körültekintő és gondos munkájával.

SCHMIDT HENRIK.

Albert Dauzat: La philosophie du langage. Paris. Flammarion, 1912. 330 l.

Ez a könyv szellemes és világos előadásban először foglalja össze franczia nyelven főképp az újabbkori nyelvtudományi eszmék és munkálatok egész rendszerét. Czíme nem egészen talál, mert inkább jó bevezetés a nyelvtudományba s csak annyiban annak bölcsészete, mert ügyes új csoportosításban, vagy mondjuk, rendszerben adja elő tudományunknak újabb eredményeit. De ezt általában sikerrel végzi s ha pl. a legújabb hasonló tárgyú szláv-német munkával vetjük össze,*) az elvek logikus csoportosításának, az anyag áttekinthetőségének szempontjából a DAUZAT munkáját kell értékesebbnek mondanunk.

DAUZAT műve négy könyvre oszlik. Az első könyv foglalkozik a nyelv általános tulajdonságaival (9—66), a második a nyelv fejlődésével (67—147), a harmadik az eszmék történetével (148—198), az utolsó a módszerek kérdésével. A művet rövid általános bevezetéssel kezdi s pár lapnyi «Conclusion»-nal végzi.

Az első rész a nyelv lényegének magyarázatából indul ki. A szerző a nyelv mibenlétét mintegy négy jegyből állítja egybe s e négy jegy négy, a nyelvi élettel távolabbi kapcsolatban lévő tárgy rövid összefoglalására ád alkalmat. A nyelv a gondolat kifejezésének eszköze, a nyelv a társas életet élő ember alkotása, a nyelv a tagolt hangok összesége s végül írás által megrögzíthető alkotása az emberi elmének. E jegyek rendén olvashatjuk a nyelv lélektani és logikai vonatkozásainak, a szavak jelentésbeli viszontagságainak, a társas életen belül való alakulásának, biologiai és physikai vonatkozásainak rövid összefoglalását s végül az írás fejlődését s az élő nyelvhez való viszonyát. A második rész a nyelvek különféleségéről szól s a nemzetközi illetve világnyelv problémájáról. A harmadik rész «Le renouvellement du langage» czímmel főleg a helyesírás tudományos, elméleti megalapozásával foglalkozik. E rész újat alig mond, de nevezetes a nemzetközi nyelvre vonatkozó fejtegetése azért, mert DAUZAT, az eszperantóért annyira lelkesedő franczia nemzet derék tagja, határozottan az egyedüli helyes nyelvtudományi alapon áll s minden mes-

*) Dr. VIKTOR PORZEZIŃSKI: Einleitung in der Sprachwissenschaft. Autorisierte Übersetzung aus dem Russischen von Dr. Erich Boehme. Leipzig und Berlin Teubner. 1910. 229 l.

terséges nyelvgyártásnak ellensége. Találóan mondja műve 49. lapján: «Le langage est un instrument complexe adapté à la diversité infinie de la pensée humaine, dont un outil trop simple et trop rudimentaire sera impuissant à exprimer les nuances. On peut regretter que tous les cerveaux humains, comme les larynx et les bouches, ne soient pas taillés sur le même patron, et que le langage, dans ses transformations phonétique et sémantique, obéisse à des contingences physiologiques, et aux rapports analogique, créés par l'association des idées: ce sont des faits devant lesquels il faut s'incliner et avec lesquels on doit compter». Sőt egy ilyen el sem képzelhető nemzetközi nyelv ejtésének soha el nem érhető egységességére vonatkozólag új szellemes bizonyítékai vannak (50—51. l.) és a nyelvek különféleségének látszólagos hátrányait illetőleg van idézete (52. l.), mely szépen bizonyítja e különféleségnek amaz előnyös sajátságát, hogy az örök fejlődésnek csíráját hordja magában. A helyesírást illetőleg a franczia Akadémiának álláspontján van, hogy t. i. a helyesírási reformoknak időről-időre nyomon kell kisérniök a nyelvbeli változásokat. A nyelvbeli fejlődés expositiójánál megkülönböztet belső és külső, spontan és extern, collectiv és egyéni fejlődéseket. Igen szép az egyéniséget, a tudatos akaratot jellemző rész (főkép 64. l.).

A második könyv speczialis franczia anyaggal kezdi: a phonetikai változások, a kiejtés taglalásával, főkép a ROUSSELOT féle kisérleti iskola eredményei alapján. E könyv első fejezetének második szakasza «Phenomènes analogiques» czímmel a szavak életével, összetételével, alakulásával foglalkozik. Második és harmadik fejezete pedig főként a szavak kölcsönzésével, nyelvek alakulásával és elpusztulásával foglalkozik, újat alig mond, a romanista irodalomból veszi ismert példáit.

A harmadik könyv anyaga franczia nyelven jórészt novum, ügyes, szép összeállítás, de aránytalan és hiányos. Három fejezetben összeállítja a nyelvtudományi eszmék történetét. A régi grammatikusokon kezdi, de ezeket csak IVAN MÜLLER-ből ismeri, STEINTHALt tán nem is látta, foglalkozni egyáltalán nem foglalkozik a régiekkel. Érdemleges tárgyalása a renaissance-val kezdődik, s nem ismeretlen, de elhanyagolt franczia adatok azok, melyeket MÉNAGE-ról (ezt tette örökre nevetségessé MOLIÈRE a Tudós Nők Vadius-ában), már előbb CORDEMOYról, CLAUDE FAUCHETről, J. PÉRIONról stb. olvashatunk D. munkájában. A Port-Royal tagjait is jól jellemzi, s előttük SCALIGERt, SANCHEZt stb. Egy ugrással a XIX. század elején terem s most mintegy német mederbe kerül. ADELUNG, VATER, SCHLEGEL, BOPP, GRIMM útján a nyelvtörténeti iskolához vezet, de csak franczia szellemesség és nem alaposság, ha itt, a fejlődés nyelvi gondolatának megalapozásánál a —

DARWIN-féle fejlődésre gondol. Egyébként ez a franczia itt — németül beszél s a következő fejezetben is, hol az új-grammatikus iskolát jellemzi (les néo-grammairiens). De bár adatai közismertek, jól állapítja meg ez iskola fontosságát, hivatását. «L'originalité profonde de l'école allemande des nèo-grammairiens fut de donner à la loi linguistique une valeur précise et scientifique qu' l'assimila désormais aux lois établies par les autres sciences de la nature». Itt is a dolog romanista vonatkozásainak bekapcsolása a főérték: GASTON PARIS, ASCOLI, BRÉAL méltatása. Mintegy ez irány betetőzésének tartja D. a phonetika kialakulását.

Ez utóbbival parallel alakult ki a nyelvlélektani irány, melynek fejlődését WHITNEYtől WUNDTig a III. fejezet foglalja össze. Ha D. valóban azt akarná adni művében, a mit czíme jelez s nem azt, a mit mi keresünk benne, akkor ez volna a mű leggyöngébb fejezete: vegyes ismertetés rendszer nélkül.

A legsikerültebb a negyedik könyv, mely a módszer kérdésével foglalkozik. Külön fejezetek szólnak a leíró nyelvtudományról, mely az anyagot egybegyűjti, a megfigyelőről, mely főként a kisérleti hangtan problema-körét adja, a magyarázóról, melynek főirányai a graphicai, a történeti s az összehasonlító s végül a kisérletezőről, mely főként a THUMB MARBE féle nyelvlélektani kisérletről számol be igen elismerő hangon. Nincs ezekkel szerves összefüggésben e könyv negyedik és ötödik fejezete. A negyedik a szófejtés elvi tételeit adja, az utolsó pedig a nyelvtanításnak a nyelvtudományhoz való viszonyát.

Ügyes, józan, okos könyv s bár hiányos az anyaga, mint franczia mű igen figyelemre méltó. A szerző sokat tanult, de furcsa, hogy némi nyelvbölcsészeti rendszerre törekszik s nem ismeri HUMBOLDTot, sőt, midőn a néplélektani iskola kritikai irodalmát fejtegeti, nem láttatja SECHEHAY művének ismeretét sem, pedig S. az ő anyanyelvén legeredetibb bírálója WUNDT-nak s nyelvelméleti rendszere is figyelemre méltó. De sok volna ezeken kívül elsorolni mindazt, a mit D. nem ismer. Ellenben jól isneri MEILLET munkásságát, alaposan ki is zsákmányolta s művét is egy MEILLET műveiből származó idézettel fejezi ki, mely pompásan jellemzi ez irány multját és jelenét. «L'ancienne grammaire générale est tombée dans un juste décri, parce qu'elle n'était qu'une application maladroite de la logique formelle à la linguistique où les catégories logiques n'ont rien à faire. La nouvelle linguistique générale, fondée sur l'étude précise et détaillée de toutes les langues à toutes les périodes de leur développement, enrichie des observations délicates et des mesures précises de l'anatomie et de la physiologie, éclairée par les théories objectives de la psychologie mo-

derne, apporte un renouvellement complet des méthodes et des idées : aux faits historiques particuliers, elle superpose une doctrine d'ensemble, un système.»

RUBINYI MÓZES.

Epitome Thesauri Latini, adornavit et auxiliantibus pluribus edidit FR. VOLLMER. Lipsiæ. In ædibus Teubneri. 1912. 1. Lief.

Midőn az interakademikus bizottság a nagy Thesaurus Linguæ Latinæ elkészítését elhatározta, s a mű első kötete 1900-ban megjelent, kitűnt, hogy a Thes. egyhamar nem fogja betölthetni hivatását. A munkálatok lassú előrehaladása arra késztette a bizottságot, hogy a nagy Thes.-ból kisebb latin szótárt szerkesztessen, a mely a mai tudomány igényeinek megfelel, könnyebben beszerezhető és főleg jobban kezelhető. A Thes. rengeteg anyagot ad, a melyet minden esetben áttekinteni szinte lehetetlen, viszont a régebbi latin szótárak, sok tekintetben csupán az iskola szükségletét elégítették ki, s így jelenleg elavultak. Ily nehézségek elhárítását czélozza az Epitome Thesauri Latini. 4 kötetből fog állani, áttekinthető és igen megbizható anyagot fog szolgáltatni, mert a Thes.-nak kritikailag átvizsgált anyagán alapul. A szerzők — az előszó szerint — nagy gondot fordítottak arra, hogy minden szó jelentésének fejlődését ismertessék, s hogy minden jellemző fordulat, nevezetesebb kifejezés legrégibb helyét idézzék, a mit oly gyakran kell nélkülöznünk FORCELLINI, GEORGES műveiben. Nézzünk egy példát. Abies. A Thes. idézi az összes régi etymol. fejtegetéseket. Az Epitome ellenben kihagyja ISIDORUS kisérletét, mint nyilvánvalóan helytelent. A prosodiai rész is rövidítve van. A jelentés fejlődése ez : abies, mint arbor : a Thes. idéz 22 helyet, az Epit. csak a következőket: Plin. Nat. 12. 134., Enn. ann. 189. Ov. met. 10. 94. Liv. 24. 3. 4. Val. Fl. 7. 405. Ezután oda teszi: sim. sæpe. A Thes. ezután sorra veszi az abies mellett előforduló jelzőket; ezekről nincs szó az Epitomében. Abies sing., mint collectivum a Thes.-ban 8 hely, az Epitomében a 2 legrégibb. Verg. Aen. 8. 599. Vitr. 1. 2. 8. II. alatt abies mint materia, lignum : a Thes.-ban 19-szer, az Epitomében a 4 legrégibb: Enn. trag. 80. Cæs. Gall. 5. 12. 5. Verg. Aen. 2. 16. Vitr. 2. 9. 5. Végül úgy a Thes.-ban, mint az Epitomében 1—2 idézettel előfordulnak a köv. rovatok: res inde confectæ: de tabellis, de navibus, de remis, de hasta, de lectorio manuali. A jelentés teljes fejlődése megismerhető tehát a Thes.-ból és az Epit.-ből egyaránt. Nem így van ez a régebbi szótáraknál. GEORGES gyakran csak általában idézi az auctorok v. korok nevét, a hol az illető szó előfordul, sokszor pedig nem a legrégibb helyeket említi. Abies. IIa. ein Schiff. Verg. Georg. 2. 68., holott így már Acc. trag. 331. FORCELLIN-nél e helyen nem tűnik ki a jelentés fejlődése. A következő rovatokat külömbözteti meg: abies 1. arbor describitur 2. quia vero aptissima navigiis est, hinc a poëtis per metonymiam sæpe pro navi ponitur. Csak ezután 3. Item pro alia quapiam re ex abiete facta. A következő két rovatban újra részletez. Szóval az Epitome nagy előnyökkel rendelkezik, ha akár a Thes.-szal, akár a régebbi szótárakkal hasonlítjuk össze használhatóságát.

BENIGNY GYULA.

Gróf Kuun Géza. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről — — — — — — — —.80
— A sémi magánhangzókról — — — — — — — — — — — — — — — — —.75
— Adatok Krim történetéhez — — — — — — — — — — — — — — — —.40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit — — — 10.—
Lindenschmidt Mihály. A verbászi német nyelvjárás — — — — — — — — —.90
Lugossy József. Hangrendi párhuzam ezer példában — — — — — — — — —.20
Mayr Aurél dr. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben — — — — — — — —.20
— Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben — — — — 1.20
Melich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Veress Ignácz másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta — — — — 5.—
— Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai. (A középfrank nyelvjárás térképével) — — — — — — — — — — — — — — — — 1·20
— A brassói latin-magyar szótár-töredék — — — — — — — — — — — — —·60
Molnár Albert. (Szenczi-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos, Hasonmással — — — — — — — — — — — — — — — — — 9.—
Munkácsi Bernát. Árja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története — — — — — — — — 12.—
— Budenz József emlékezete — — — — — — — — — — — — — — — — — 1.20
— Vogul népköltési gyűjtemény. I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján — 3.—
Kiegészítő füzet — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 6.—
II. kötet: Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján — — — — 8.—
III. kötet: Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján — — — — — — — — — — — — 10.—
IV. kötet: Életképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi színjátékok, állatének, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján 8.—
— Votják népköltészeti hagyományok — — — — — — — — — — — — — — 4.—
— Votják szótár. 4 füzet — — — — — — — — — — — — — — — — — — 16.—
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Guary-codex — 2.—
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex) — — — — — — 3.—
V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György — — — — — — — — — — 12.—
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. Közzéteszi Volf György. Tartalma:
I. kötet: Bécsi-codex. — Müncheni-codex — — — — — — — — — — — 4.—
II. kötet: Veszprémi-codex. — Peer-codex. — Winkler-codex. — Sándor-codex. — Gyöngyösi-codex. — Thewrewk-codex. — Kriza-codex. — Bod-codex — — 4.—
III. kötet: Nagyszombati-codex. — Szent-Domokos-codex. — Virginia-codex. — Közzéteszik: Komáromi L. és Király Pál — — — — — — — — — — — 4.—
IV. és V. kötet: Érdy-codex. Egy-egy kötet — — — — — — — — — — — 4.—
VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex — — — — — 4.—
VII. kötet: Ehrenfeld-codex. — Simor-codex. — Cornides-codex. — Szent-Krisztina élete. — Vitkovics-codex. — Lányi-codex — — — — — — — — — — 4.—
VIII. kötet: Szent Margit élete. — Példák könyve. — Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról. — Apor-codex. — Kulcsár-codex — — — — — — — — 4.—
IX. és X. kötet: Érsekújvári-codex. Egy-egy kötet — — — — — — — — — 4.—
XI. kötet: Debreczeni-codex. — Gömöri-codex — — — — — — — — — — 4.—
XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex — — — — — — — — — — — 4.—
XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolczi-töredék — 4.—
XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyányi-codex. — Czech-codex — — — 4.—
XV. kötet: Székelyudvarhelyi codex. — Guary-codex. — Nádor-codex. — Lázár Zelma-codex. — Birk-codex. — Piry-hártya. — — — — — — — — 6.—

Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában

Budapest, V., Akadémia-utcza 2. sz.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

IV. kötet. 1913. 4. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1913.

A szerkesztő lakása II., Bimbó-utcza 28, hová a kéziratok küldendők.

TARTALOM.

---

*Folyóiratunk **május és november 15-ikén** jelenik meg. Egy kötet 4 ötíves füzetből áll s ára **6 korona.** Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.*

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

IV. KÖTET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1913.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

Értekezések.

Ismertetések.

★

Kisebb közlemények.

AZ Ú. N. «ÉSZAK-ÁRJA» NYELV EREDETÉNEK KÉRDÉSÉHEZ.

A LEUMANN által megfejtett s önálló 'északi' árja idiómának nyilvánított nyelv hovátartozásának kérdésében egyre határozottabban alakult ki bennem az a meggyőződés, hogy ez a nyelv velejében i r á n i, m é g p e d i g k ö z é p- é s k e l e t i r á n i d i a l e k t u s, a m e l y e r ő s p r á k r i t b e f o l y á s a l á k e r ü l t [l. Nyelvtud. II. 1909. 182—193. 267—290. IV. 1912. 60—65]. Ebben a meggyőződésben véglegesen megerősített LEUMANN könyvének STEN KONOW tollából való recensiója [GGA. 1912. 551—565], valamint az ugyancsak KONOW által kiadott 'Zwei Handschriftenblätter in der alten arischen Literatursprache aus Chinesisch-Turkistan' [SB. der k. pr. Akad. der Wiss. XLIX. 1912. 1127—1139] anyagának tanulmányozása, a melyre már korábban elköteleztem magamat [Nyelvtud. IV. 1912. 182].*) Czélom ezúttal első sorban újabb kutatásaim eredményét közölni, egyúttal korábbi szétszórt megállapításaimat is — szükség esetén módosítva — érinteni, hogy a nyelvalkat képe minél erősebben domborodjék ki.

A kívánatos világosság kedvéért s a részletek könnyebb elbirálhatása végett külön-külön kerülnek szóba az i r á n i — mégpedig *A)* az ő s- é s k ö z-, *B)* a k ö z é p-, *C)* a k e l e t- i r á n i és *D)* a p r á k r i t vonások.

---

*) STEN KONOW számos megállapítása s egyáltalában egész felfogása és munkairánya bámulatosan megegyez az enyémmel. Minden prioritási viszketeg nélkül, csak az igazság kedvéért kénytelen vagyok tehát arra utalni, hogy említett írásai mind későbbi időből valók, mint az én felsorolt értekezéseim.

A) Ős- és köz-iráni vonások.

a) Hangalkat tekintetében nyelvünk az ind dialektusoktól jellemzően eltér és az iráni dialektusok színvonalán áll.

1. Idg. *ₑr, ₑl* = ir. *ar*, de ói. *ir ur, il, ul*; cf.

pharu 'viele': av. óp. *parav-*, ói. *puráv-* < idg. **pₑléu-*;
kamala- 'Kopf' < **kamarda-* [l. p. 246]: av. *kamərəδa-*: ói. *mūrdhán-* < idg. **mₑrədh-*.

V. ö. még *karu karä* 'nämlich, ja': ói. *kíla*.

2. Az idg. és árja tenuis aspiraták reflexei nyelvünkben kétségkívül zöngétlen spiransok voltak. Ez a tényállás nyelvemlékeink fogyatékos és ingadozó orthographiájában nem jut tisztán kifejezésre.

Árja és ói. *th* = ir. *ϑ*, a mely nyelvünkben mint phl. fokú *h* lép föl [l. p. 246]; — ellenben árja és ói. *sth* = ir. *st*, cf.

stunx 'Säule': av. *stunā*, phl. *stūn* etc.: ói. *sthūnā*.

Árja és ói. *kh* = ir. *x*, melynek jegye nyelvünkben *kh*, de hangértéke kétségkívül *x*, mert ind kölcsönszókban *kh* mellett *h* is áll [v. ö. *suha-dukha-* < skt. *sukha-duḥkha-*]; cf.

khāysä = *xāzi* 'Essen': av. *vī-xaδaṯ*: ói. *khádati*;
ham-khäṣṭa- 'zusammengezählt', *an-am-khiṣṭa-* 'ungezählt' — azaz: *°xišta-*: av. *a-hą-xšta-*: ói. *a-sam-khyāta*.

Árja és ói. *ph* = ir. *f*. Erre nincsen példa nyelvünkben. Sajátságos és egyelőre érthetetlen, hogy secundär ir. *f* < árja *p* [pl. av. *fra*: ói. *prá* stb.] sem mutatható ki, sőt az *f* hangérték számára sincsen jegy, hacsak *ph* nem áll *f* helyett mint *kh x* helyett.

Árja *śh* [?], ói. *ćh* = ir. *s* és *ϑ* [l. alább, p. 251].

3. Az idg. és árja media aspiráták nyelvünkben mint mediák jelentkeznek, ép úgy mint az iráni dialektusokban; cf.

būmä 'Erde': av. óp. *būmī*: ói. *bhūmi-*;
dāta- 'dharma': av. óp. *dāta-*: ói. *hitá-*, *úd-dhita-*;
gguvą 'Ohr': av. *gaoša-*, óp. *gauša-*: ói. *ghóṣa-*;
jäte 'er schlug': av. *jata-*: ói. *hatá-*.

4. Idg. *k̂* és *ĝ ĝh*, árja *ś* és *ź źh* = ir. *s* és *z*, holott ói. *ś* és *ǰ h*; cf.

satä-ysāre '100,000': av. *satəm*: ói. *śatám*;
dasau dasō '10': av. *dasa*: ói. *dáśa*;
nāste 'erlangt': av. *aiwi-nāsənte*: ói. *náśatē*;
suti- 'Schulter': av. *supti-*: ói. *śupti-*.

ysānua = *zānua* 'Knie': av. *zānu-* [?], phl. *zānūk*: ói. *ǰā́nu*;
ysama- = *zama-* 'Erde': av. *zəm-*: ói. *ǰm-*;
pa-ysendä = *pa-zendi* 'kennt': av. *paiti-zānənti*: ói. *jānáti*;
bi-rays- = *°raz-* 'sich erstrecken': av. *ni-razayanti*: ói. *árǰati*, *iraǰyáti*.

ysāra- = *zāra-* '1000': av. *ha-zaŋra-*: ói. *sa-hásra-*;
rräys- = *riz-* 'lecken': av. *riz-*: ói. *lih-*.

5. Idg. és árja *s* = ir. *h*; cf.

ham- 'zusammen': av. *hąm-*, óp. *ham-*: ói. *sám-*;
hama- 'gleich': av. *hama-*: ói. *samá-*;
hamatä 'selbst': av. *hamaϑa*: ói. *samám*, *samanā́*;
hamtsa, *hatsa* 'mit': av. *hača*, óp. *hačā*: ói. *sáčā*;
hana- 'blind' [ered. 'greisenhaft']: av. *hana-*: ói. *sána-*;
hastama- 'tüchtig, best': av. *hastəma-*: ói. *sáttama-*;
haudu, *hōda* '7': av. *hapta*: ói. *saptá*;
haudamye 'saptamasya': cf. gen. av. *haomahe*: ói. *sī́masya*;
hāva- 'Anregung': av. *hav-*: ói. *savá-*, *suváti*;
hīna- 'sēnā': av. *haēnā-*, óp. *hainā-*: ói. *sḗnā*;
hū 'jener': av. *hāu*, óp. *hauv*: ói. *asā́u*;
hūna- 'Traum' < **supna-*: cf. av. *xᵛafna-*: ói. *svápna-*, *supta-*.

hvan- 'sagen, sprechen': av. *xᵛanat̰-čakra-*: ói. *svánati*;
hvar- 'essen': av. *xᵛaraiti*;
hvarāndä 'südlich, rechtseitig': av. *xᵛar-*: ói. *svàr*;
hvāṣṭä 'friedenreich': av. *hv-āxšta-*: cf. ói. *sv-astí-*.

6. Idg. *-tˢt-*, ói. *-tt-* = ir. *-st-*; cf.

hastama- 'tüchtigst, best': av. *hastəma-*: ói. *sáttama-*;
ustamu 'in der letzten Zeit, zuletzt': av. *ustəma-*: ói. *úttama-*;
pasta- 'patita': av. *ava-pastōiš*: ói. *pattra-*.

7. Idg. *-d^z^dh-*, árja *-zdh-*, ói. *-ddh-* = ir. *-zd-* [cf. ói. *vṛddhá-*: av. *vərəzda-*]; de ir. *-zd-* helyett egyes esetekben ősiráni analogikus képzés útján *-st-* lép föl; cf.

basta- 'gebunden': av. *basta-*, óp. *basta-*: ói. *baddhá-*;
busta- 'erkennend': av. *busta-*: ói. *buddhá-*.

8. Ősiráni *ś* + cons. = iráni *xś* + cons., cf.

kṣai '6': av. *xśvaś*: ói. *ṣáṣ-*;
kṣaṣṭä '60': av. *xśvaśtīm*: ói. *ṣaṣṭí-*.

Ebből érthető *ṣṭāre* 'sie sind', voltaképpen 'sie stehen' < **xstāre*: av. *xštā-*: ói. *sthā-* [Konow, GGA. 1912. 559].

9. Idg. *-rĝd-*, árja *-rẑd-*, ói. *-rḍ-* = ir. *-rźd-*; cf.

mulysdä = *mulzdi* 'Mitleid, Milde': av. *mərəždikəm*: ói. *mṛḍīkám*.

10. Idg. *-sq'-*, árja *-śḱ-*, ói. *-śč-* reflexe az irániban *-sč-*, a mely mellett *-sk-* dublett is áll; ez utóbbi jelentkezik nyelvünkben, cf.

vaska 'hinter': av. *paskāt* — és av. *pasča*: ói. *paścā́(t)*.

11. Idg. *-tq'-*, árja *-tḱ-*, ói. *-čč-* reflexe ir. *-ϑč-*, av. *-sč-*, a mely mellett analogikus *-sk-* dublett is fellép; nyelvünkben mindkét megfelelés megvan:

uskyālsto = *usčālsto* 'nach oben': av. *usča*: ói. *uččā́*;
uskālstūo 'hinauf': av. *uskāt*: ói. *uččā́*.

b) Flexio. Azon kívül, a mit már megállapítottunk [Nyt. II. 282—287 passim], különös figyelmet érdemelnek a következő jelenségek.

1. Nyelvünkben a 3. plur. med. végzete: *-āre*, pl. *hvan-* 'sprechen': *hvañāre*, *bud-* 'erwachen, erkennen': *b(u)vāre* stb. Az *r*-typusú 3. pl. megvan ugyan ind területen is [cf. ói. ved. *śṛṇvirē*, pāli *miyyarē* 'mriyantē', prākr. *pahuppirē* < **pra-bhutvirē* stb.]; de olyan alakok, a melyekben az *r*-suffixum előtt *-ā-* áll, csakis iráni területen akadnak, cf. av. *mravāire*, *ni-γrāire*. Szép materiális egyezés a következő:

āre 'sie sitzen' < **āhāre*: av. *åŋhāire* < **āsārai*.

Ez az *-āre* végzet egy Pāmir-dialektusban ma is él [l. alább, p. 253].

2. A *hūštä* 'schläft' < **hūsati* < idg. **supsk̂éti* alak speciális iráni *sk̂*-præsens, a mely ind területen ismeretlen, míg iráni területen gazdagon van képviselve, cf. av. *xᵛafsaṯ*; balūčī *vafsaγ*, *vapsag*; PD. sq. *xufsam*, w. *xöfsam* stb.; zsidó-persa *xufsaδ* stb. [BARTHOLOMÆ, Vorg. 75. TOMASCHEK, PD. 842. GEIGER, PD. 321—322].

c) Szókincs és szóképzés. Említve voltak már többek között: *pūha-* 'quintus', *dasta-* 'Hand', *dāta-* 'dharma', *hvar-* 'essen', *pyūṣṭä* 'hören' [Nyt. II. p. 191, 269—270, 274, 279], *khī-rājsa* 'Freiherr', *pa-stāta-*, *dāta-* [Nyt. IV. 63, 64]. Ezekhez járulnak most még a következők:

pa-māta-: av. *māta-*, de ói. *mitá-*;
āstaṃna = *āstana* 'prabhṛti': av. *stana-*, de ói. *sthāna-*;
dātya- = *dādia-* 'dharmya': av. *dāitya-*; — ói. megfelelés nincs!
rraysman = *razman* 'Schlachtreihe': av. *rasman*; — *rrāṣṭa-* 'richtig': av. *rāšta-*; — ind megfelelések nincsenek!
mase 'Grösze': av. *masah-*; — *mästä* 'grosz': av. *masit-*, *masita-*; — az indben csak *máhaḥ mahā́nt-* stb.!
haṃju dasta 'die Hände zusammen': av. *hamča zastō* 'die zusammengelegten Hände'; — izolált iráni fordulat!
hū 'jener': av. *hāu*, óp. *hauv*, de ói. *a-sáu*;
būtte 'duftet': av. *baoδaite*, újp. *bōyīdan*; a gyökér árja ugyan [ói. *bódhatē*], de a 'riechen' jelentés speciálisan iráni;
či pron. relat. 'welcher': av. *čiš*; — *ču* pron. relat. 'welches' és interrog. 'was? welches?' és conjunctio 'weil, wenn, als': av. instr. *čū*; — az indben csak *k*-alakok: *káḥ kím ná-kiḥ* stb. és *kū́* stb.

B) Közép-iráni vonások.

Nyelvünk bizonyos vonásai számára az ó-iráni (av. és óp.) stadiumban már nincsenek megfelelések, de igenis a közép-iráni s általában az újabb dialektusokban.*)

---

*) STEN KONOW újabban szintén nem mulasztja el helylyel-közzel újabb iráni analogiákra utalni [GGA. 1912. p. 553, 557, 559, 561, 563 etc.].

a) Hangtani párhuzamok.

1. Ősiráni *ai* és *au* reflexe nyelvünkben nasalisok előtt *ī* és *ū*, pl. *hīna* 'Heer': óp. *hainā*, *gūnā* 'Merkmal': av. *gaona-*. Ez a jelenség, a mint KONOW megállapítja [GGA. 1912. p. 553], nasalisok előtt a pāzendben és újpersában is megvan, cf. *dīn:* av. *daēnā-*, pāz. *drūn:* av. *draonah-* [HORN, Neupers. Schriftspr. 26, 32].

2. Ősiráni vokálikus szókezdés prothetikus *h-* elemet nyerhet; cf.

haṣṭa '8': phl. *hašt*, újp. bal. *hašt:* av. *ašta*;
haṣṭātä '80': phl. *haštāδ*, újp. *hastāδ:* av. *aštāitīm*;
handara- 'ander': av. *antara-*.

3. Megfordítva: szókezdő *h-* bizonyos körülmények közt eltűnik; cf.

ham- és *am-* 'zusammen': phl. újp. *han-* és *an-* < óp. *ham-*;
īyä 'sit' < **hĭyä:* PD. yaghnōbī *-iyār* 'erant' < **hiyār*, cf. av. opt. *hyāt*.

Sőt intervok. *-h-* is eltünhetett; erre utal legalább a *tčahora* '4' mellett előforduló *tčūrama-* 'quartus', nyilván *pūha-* 'quintus' analogiája e h. **tčārama-:* újp. *čārum*, bal. *čārumī* < phl. *čahārum*.

4. Ősiráni *-rd-* nyelvünkben *-l-*; cf.

salī 'Jahr': újp. *sāl:* av. *sarəδa-*;
kamala- 'Kopf': phl. *kamāl:* av. *kamərəδa-*;
tčahaulasama- '14.' < **tcahaur-dasama-*.

E rendkívül charakteristikus hangváltozás a középiránìban csak a Sāsānidák korában következett be, tehát a Kr. utáni 3. századnál korábbi nem lehet [l. Nyt. II. 192—193].

5. Ősiráni intervokális *-ϑ-* = *-h-*; cf.

gāhä 'Lied, Strophe': av. *gāϑā* [skt. *gāthā*], v. ö. phl. újp. *gēhān:* av. *gaēϑanąm*.

6. Ősiráni *-rϑ-* [< árja *-rth-*] = phl. *-hr-* v. *-hl-*, újp. *-hl-* v. *-l-*; ez az utóbbi változás nyelvünkben is; cf.

hamālä 'Genosse' [Konow megállapítása: l. c. 1134]: újp. *hamāl* < **hamahl* < **ham-arϑa-*, cf. ói. *sam-artha-* [Horn, Neup. Schr. 57, 94, 97].

7. Ősiráni *-ϑr-* = phl. *-hr-*, később *-r-*; cf.

gyasta-vūra- 'dēva-putra' < **pūra-*: phl. *puhr*, turfáni phl. *pūhr* és *pūr*, újp. *pūr*: av. *puϑra-*;
mūra- 'Siegel': phl. **mūr*, *muhr*, *muδr*, *mudr* < skt. *mudrā*.

8. Ősiráni *-rz-* [óp. *-rd-*] = phl. *-rz-* és *-l-*. E dublettek között az átmeneti stadium nem lehetett más mint *-lz-*, a hogyan külömben a phl. *-rz-* is olvasható volna [cf. Salemann, Mittelpers. 268]; nyelvünkben *-lz-* lép föl, cf.

balysä = *balzi* 'der Erhabene': phl. újp. *buland*, phl. superl. *bālēst bālīst*: bal. *burz*, kurd *bərz*, oszét *bärzond*, PD. waxī *worz* < av. *barəz- barəzant- barəzišta-*.

Ősir. *-rǰ-* és *-rž-* nyelvünkben szintén mint *-lǰ-* és *-lz-* jelentkezik; cf.

mulysdä = *mulzdi* 'Mitleid, Milde': av. *mərəždikəm*;
buljsā = *bulǰā* 'Vorzug': phl. *burž*, av. *bərəǰ(a)ya-*.

9. Ősir. *-ž-* = phl. *-ž-* és *-z-*, cf. phl. *muzd*, újp. *muzd* és *mužd*: av. *mīždəm*. Ezen a fokon áll az imént említett *mulysdä* = *mulzdi*.

10. Ősir. szókezdő *y-* az örmény kölcsönszók tanúsága szerint már a középiránban *ǰ-* lett [Salemann, l. c. 268]. Ez a *ǰ-* [írva: *ǰ-* és *gy-*, cf. *ǰaḍa-* és *gyaḍa-* < skt. *ǰaḍa-*] a mi nyelvünkben is jelentkezik — még pedig oly szóban, a melyet rituális természete egyébként az egész iráni nyelvtörténeten át máig megőrzött a változástól, cf.

ǰasta- és *gyasta-* 'dēva': phl. *yaz(a)dān*, újp. *yazdān*: av. *yazatanąm*, óp. **yazatānām*.

NB. Ez a *ǰ-* < *y-* hangváltozás prákritizmus is lehet [l. p. 23].

11. Árja *-ṛy-* [: av. *-əiry-*, óp. *-ariy-*] phl. és későbbi reflexe *-īr-*; nyelvünkben szintén, cf.

mīr- 'sterben', 3. sg. *mīḍe* < **mīrte*, 3. plur. *märāre* < **mīrāre*: phl. *mīrēδ*, újp. *mīraδ*, bal. *mǐrag*; PD. waxī *mīrīt*, schighnī *mīrd*, sariqolī *mīram*: av. *miryeᶦti*, óp. *a-mariyatā*.

12. Ősiráni postvoc. *-ϑw-* = phl. *-h-*; cf.

tčahora tčahauri tčahaurä '4': phl. újp. *čahār*: av. *čaϑwārō*; *tčaholśä* '40': phl. *čahil*, újp. *čihil čil*: av. *čaϑwarəsatəm*.

13. Az ősiráni zöngétlen explosivák szó belsejében vokálisok mögött a középiránban lassan-lassan mediákká lesznek; cf.

-vare- [*drrai-vare-därsä* '33' = '3 über 30'] < *-pare-* [*pus-pare-därsä* '35' = '5 über 30']: av. *parō* — mint phl. *awar* < *apar*: av. *upaᶦri*;
mahāsandävātä < skt. *mahā-saṃ-nipāta-* — mint phl. *āwāδān* < *āpātān*;
kädäna 'wegen' < skt. *kṛtēṇa* — mint phl. *karδ*: av. *kərəta*;
buḍaru 'mehr' < **būtara-* — mint phl. *kaδār*: av. *katāra-*;
paṃjsa = *panja* — mint phl. *panj*: av. *panča*;
ni-jsaṣḍe = *ni-jaṣḍe* 'verkündet': av. *čaṡte* — mint phl. *aj až* < *ač*: av. *hača*.

Nevezetesen az ősir. *-nt-* kapcsolat igen korán lesz a pehlevīben *-nd-*, mert az írásban is jelölve van [SALEMANN, l. c. 257]; cf.

balonda- < skt. *balavant-* — mint phl. *amāvand*: av. *amavant-*;
yädānde 'sie machten': av. *yazənta* — mint phl. *(h)and*: av. *hənti*.

14. Ősiráni szókezdő *xš-* = phl. *š-*; cf.

ṣṣava 'Nacht': phl. *šaw*, újp. *šab*, kurd *šav*: av. óp. *xšap-*.

b) Flexio. E téren néhány igen charakteristikus középiráni párhuzamra lehet utalni.

A mi a declinatiót illeti, figyelemre méltó KONOW föltevése, hogy nyelvünkben a sg. instr.-abl. és gen. egyetlen casusból keletkezett, a mely nem volna más mint a középiráni genitivus [GGA. 1912. 561].

A pronominális flexio terén érdekes gen. *maṃ*: phl. újp.

man < av. *mana*, óp. *manā*. Itt, igaz, a pkt. pāli *maṃ* is tekintetbe jöhetne.

A conjugatio egész struktúrája nagyban és egészben középiráni stadiumban van.

A præsens flexiójában a phl. stadiumtól fogva elharapóznak a thematikus, nevezetesen a causativ alakok, v. ö. phl. *-ēm*, *-ē*, *-ēt*, *-ēm*, *-ēt*, *-ēnd*, újp. *-am*, *-ī*, *-að*, *-īm*, *-īð*, *-and*. Nyelvünkben hasonlóképpen — a 3. sg. kivételével, a mely valószínűleg mindig synkopált alak [l. alább, p. 253] — minden act. alak thematikus, resp. causativ; cf. 1. sg. *puls-īmä* 'ich frage' [*-ä* nyilván a 1. plur. analogiája]; 2. sg. *pulś-ä* = *puls-i* < **puls-ī*; 1. plur. *puls-āmä*; 2. plur. még nem került elő; 3. plur. *puls-īndä*. — Mivel néhány mediális alak is akad [1. sg. *nāse* 'ich erlange', 3. sg. *nāste*, 3. plur. *nāsāre*], a præsensflexio valamivel ószerűbbnek látszik mint a pehlevī.

A præteritum alapja, mint minden iráni dialektusban, a part. perf. pass., pl. *ttrandä* 'er ging', *ttranda* 'sie gingen' [Konow, l. c. 563].

Nyelvünkben tehát valószínűleg periphrastikus modális alakok is voltak. Egy ilyen: *yäde īyä* 'er würde gemacht haben'. Ily alakok a phl. stadiumtól fogva egészen közönségesek, v. ö. pl. phl. *ku-am kaṛd hē* 'damit ich getan hätte' etc. — Hasonló képzések, igaz, a prákritokban is vannak [Pischel, Prakr. Gr. 361–362], de a fönnforgó körülmények között nem jöhetnek tekintetbe.

c) Szókincs és szóképzés. Szembeszökő a phl. vagy ifjabb jelleg a következő esetekben:

āṣki 'Träne' [Konow, l. c. 559]: újp. *ašk*, PD. waxī *yašk* stb. < **asraka-*, de av. *asru-*;

bistä bästä '20': phl. újp. *bīst* stb., de av. *vīsaiti*;

byāta 'Erinnerung': turfáni phl. *'abyād* 'Erinnerung', *'abyādgar* 'erinnerlich' [Konow, l. c. 1134. Salemann, Manich. Stud. I. 43];

gūśta- = *gūšta-*: phl. *gav(i)št gōšt*, újp. *gōšt*, PD. waxī *gušt* etc.; e szó a régi iráni dialektusokban még nincsen meg [Nyt. II. 271];

hämāte = *hämāde* 'sit', resp. 'erit': turfáni phl. *ḥēmād* [Nyt. II. 273]; egészen izolált képzés, a mely még csak egy keletiráni Pāmir-dialektusban kerül elő [l. alább, p. 254];

har-biśa- 'jeder, alle': phl. *harvisp*; egészen speciális phl. compositum < óp. *harᵘva-* + *visa*, resp. *vispa-*;

hatä = *hadi* [a következő fordulatokban: *ro h.* és *h. ro* 'ferner']: turfáni phl. *'ad* 'wenn' [Konow, l. c. 1135], chaldæo-phl. *'ad* [Salemann, Manich. Stud. I. 45], oszét *äd* 'mit' [Bartholomæ, Zum AirWb. 242]; a szó összefügghet ugyan az av. *haδa*, óp. *hadā* szókkal, de nem szükségképpen [Bartholomæ, l. c.];

māñaṃda 'gleich': újp. *mānind* [Konow, l. c. 559];

kho 'wie': phl. *ku* [prākrit aspirátával, l. p. 257]; Leumann szerint [l. c. 113] < **kahu* = ói. *katháṃ*, de szavunk még ebben az esetben is iráni hangalkatú volna, cf. *gāhä*: skt. *gāthā* [l. p. 246];

pa- [præverbium, pl. *pa-stāta-* 'pra-sthita' etc.]: phl. *pa*, nem pedig 'eine nordarisch-slavische Nebenform von *pra* < idg. **pro*' [Leumann, l. c. 32]; — *patä* 'prati': phl. *pat-*, *paδ-* < ir. **pati* (av. *paⁱti*, óp. *patiy*), az előbbi *pa* eredetibb alakja; — mindkét szó prákrit hangalkatú is lehet [p. 257—258];

pyūṣ̌ṭe 'hören' és *nyauṣ̌ṭa* 'gehört' (?) — feltéve, hogy az újp. *ni yōšīdan* igéhez tartoznak [Konow, l. c. 1136, 1137] — már phl. fokon is állhatnak, cf. phl. *ni-yōxsīδan* < ir. **ni-gaošaya-* (av. *gaošayeⁱti*); de a szóban forgó phl. szó így is olvasható: *ni-gōxšīδan* (cf. bal. *ni-γōšaγ*, oszét *gossun* stb.!) s így a phl. összefüggés kétséges — már azért is, mert a *pyūṣ̌ṭe* számára fölvett etymon [Nyt. II. 279] Leumann által is meg van erősítve [l. c. 123].

C) Keletiráni (nem-persa) vonások.

Nyelvemlékeink lelőhelyeivel és a már érintett turfáni phl. párhuzamokkal összhangzásban egyes charakteristikus vonások a Geiger értelmében vett 'keletiráni' nyelvterületre, t. i. az avestā, afghān, balūčī és a Pāmir-dialektusok területére utalnak.*)

---

*) Nyelvünket már Hoernle kapcsolatba hozta a Pāmir-dialektusokkal [l. GGA. 1912. 551] egy dolgozatában, a melyet — sajna — nem

a) Hangalkati párhuzamok.

1. Idg. *k̂* és *ĝ ĝh* reflexei a keletiráni s általában a 'méd', azaz nem-persa dialektusokban *s* és *z*, míg a persa dialektusokban idg. *k̂* = óp. *ϑ*, phl. *s* (*ϑ*), újp. *h* (*s*) és idg. *ĝ ĝh* = óp., phl., újp. *d* [Ir. Grr. I. 2. p. 82, 85, 414]; nyelvünk itt a 'méd' csoporthoz csatlakozik, cf.

dasau '10': av. *dasa*; afgh. *las*; PD. waxī *δas*, sariqolī. *δēs*, schighnī *δīs*, sanglīčī *das*, yidghā *lus*, yaghnōbī *das*; oszét *däs*; kasp. samn. *das* stb.; — ellenben: óp. **daϑa*, phl. újp. *dah* (> bal. *dah*);

sad- 'scheinen', 3. sg. *saittä*: av. *saδayeⁱti*; — ellenben: óp. *ϑadayaʰ* [: ói. *chadáyati*: p. 242];

pa-ysendä = *pa-zendi* 'kennt': av. *zanāt̰*, *zanta-*; (afgh. *pē-žanam* kisiklott: Ir. Grr. I. 2. 209); bal. *zānag*; PD. sq. *va-zānam pad-zānam*, w. *pazdānam* < **pad-zānam*, sch. *vi-zūnam*, yd. *vi-zedah*, yaghn. *bi-zān-*; kurd. *zānin*; kasp. tāliši *zūne* stb.; — ellenben: óp. *adānāʰ*, phl. újp. *dānistan* (phl. *frazānak*, újp. *farzāna* 'méd' kölcsönzés);

aysu = *azu* 'ego': av. *azəm*; afgh. *za*; (bal. *man* stb.); PD. sq. *vaz*, w. és sch. *vuz*, yd. *zoh*; kurd *az(e)*; oszét *äz*; kasp. tāl. *az* stb. — ellenben: óp. *adam* (phl. újp. *man*; újp. dial. *az* 'méd' kölcsönzés);

balysä = *balzi* 'der Erhabene' (Buddha): av. *barəz- bərəzant-*; bal. *burz*; PD. w. *worz*; kurd *bərz*; oszét *bärzond* stb., — ellenben: óp. *Bardiyaʰ* [Bartholomae, AirWb. 945—946]; phl. újp. *buland* stb. < **burdand* [Horn: Ir. Grr. I. 2. 56] (újp. *burz* 'méd' alak);

ysānua = *zānua* 'Knie': av. *zānu-* (?); PD. w. š. *zān*, sq. *zūn*; bal. *zān*; kurd *zāne*; (phl. *zānūk*, újp. *zānū* 'méd' kölcsönszók).

NB. *dasta* 'Hand' e h. **zasta* (cf. av. *zasta-*, PD. š. *zus*) nyugatiráni hangalkatú ugyan (cf. óp. *dasta*, phl. újp. *dast*), de csaknem valamennyi keletiráni dialektusban is megvan, cf. afgh.,

---

tudtam megkeríteni. — Konow szintén több ízben utal ily kapcsolatokra [l. c. 557, 558, 559, 564]; de az a thesise, hogy nyelvünk az avestā és az ópersa között áll [l. c. 564] elfogadhatatlan. — Meillet, bár nem tudja nyelvünket hová tenni, mégis egyelőre az 'iranien oriental' nevet akarja neki adni [La Revue du Mois. XIV. 10. août 1912. p. 150].

bal., kurd *dast*; PD. w. *δast*, š. *δöst*, sq. *δüst*, sangl. *dast*, minǰ. *last*, yd. *lust* — természetesen mint kölcsönszó.

2. Az iráni *č* = *tš* az afghánban, egyes Pāmir-dialektusokban és az oszétban részben vagy mindig mint *c* = *ts* affricata jelentkezik, v. ö. pl. afgh. *calōr*; PD. w. *cabür*, sq. *cawur*, š. *cawār*, sangl. *safōr* < **tsafōr*; oszét *cuppar*: PD. minǰ. *čafīr*, yd. *čīr*; av. *čaϑwārō*. Ez a hangváltozás nyelvünkben is föllép, cf.

hatsa 'saba, sārdham': PD. w. *ca* 'aus' és *sa* < *ca* < **ča*: yaghn. *či* 'aus' < av. *hača*, óp. *hačā* [GEIGER, PD. 300, 335. TOMASCHEK, l. c. 835]; szavunk jelentése az ói. *sácā* 'zugleich, mit' stb. szóéval egyez, a mely eltérő jelentése daczára az av. *hača*, óp. *hačā* szókhoz állítandó [BRUGMANN, Grr. II. 2. 894—895. UHLENBECK, AiEtwb. 325]; a *hamtsa* alak vagy a *ham* 'mit' hatása alá került vagy oly képzés mint av. *hamča-* 'vereinigt'; LEUMANN feltevése, hogy *hatsa* < av. *haša*, ói. *sakhyā* 'mit dem Genossen' (! l. c. 50) hangtani szempontból is tarthatatlan;

tsutä 'cyutaḥ', *tsūmata* 'das Gehen, der Wandel': oszét *cäun* 'gehen'; PD. sq. *sōm* < **savam* 'ich gehe, werde', *sütam* 'ich ging, wurde', š. *sāvum sudam*, mely szókban a szókezdő *s-* < régibb *ts-* [GEIGER, PD. 299; l. fönnebb sangl. *safōr*, w. *sa*]: PD. w. *čauam* 'ich gehe', kurd. *čūn* 'kommen', cf. ói. *cyávatē*. — A többi dialektusokban itt *š-* van, nem csupán a nyugati iránságban (phl. *šuδan*, újp. *šudan*), hanem 'méd' területen is, cf. av. *šavaite šuta-*, afgh. inf. *švḁl*, bal. *šuta* 'gegangen' etc. (*š-* és *c- č-* viszonyáról l. BARTHOLOMÆ, Vorg. 38].

Fölötte instruktiv, hogy ez a hangváltozás a Hindukušbeli prákritokban is előfordul, v. ö. pl. kāfir *tsadā* és *čattā* [TOMASCHEK, l. c. 825].

3. Az *uskālstu͡o* 'hinauf' szó, mint láttuk [p. 244], egy vonalon áll az av. *uskāt* szóval, a melyben *-s-* (*-ϑ-* helyett) *usča* analogiája. E képzésnek csak a keleti iránságban vannak reflexei: afgh. *hask* 'oben, hoch' [Nyt. II. 280] és PD. waxī *tsusk* 'von der Höhe her, oben befindlich' < **hača+uska* [TOMASCHEK, l. c. 835] és mellette *vuč* 'oberhalb' [GEIGER, PD. 306].

4. A fönnebb [p. 244] említett *vaska* 'hinter' hangalkat tekintetében az av. *paskāt* szó mellé sorakozik; keletiráni jellegére emlékeztet még a PD. yidghā *š-puč-in* 'hinter, nach' [GEI-

GER, PD. 306], mert PD. w. *vuč* < *ts-usk* : av. *uskāt̰* = yd. *-vuč-* < **pusk* : av. *paskāt̰*.

5. Az 'északi árja' *drrai* '3' és *därsä* '30' szókezdő *d*-eleme számára csak az afghánban akad pontos megfelelés: *drē* '3', *dērś* '30'. Ez nem lehet véletlen, mert szókezdő ősir. *ϑr*-egyes Pāmir-dialektusokban mint *tr*- lép föl, cf. w. *trūi*, sangl. *träi* (yaghn. *therai*), holott a persában már a phl. stadiumban *s*-, cf. phl. *sē*, újp. *si(h)* '3', phl. *sī(h)*, újp. *sī* '30'. Ehhez járul, hogy hasonló alakok a Hindukuš prákrit dialektusaiban is vannak, cf. kāfir *trē*, čitrālī *trōī trūī* etc. [TOMASCHEK, l. c. 825].

6. Ősīr. szókezdő *xš*- reflexe a phl. stadiumtól fogva a persában egyöntetű *š*-, ellenben nem-persa területen, nevezetesen egyes Pāmir-dialektusokban *š*- és *xš*-; ép így nyelvünkben, cf.

ṣṣava 'Nacht': PD. sch. *śab*, kurd *šav* (mint phl. *šaw*, újp. *šab*) és PD. minǰ. *xšawa*, yd. *xšowoh*, yaghn. x^{i}*šap* (mint av. óp. *xšap-*); — megfordítva:

kṣai = *xšai* '6': PD. minǰ. *axši*, yd. *ūxšoh* (mint av. *xšvaš*) és PD. w. *šāδ* (mint phl. újp. *šaš*).

7. Ősiráni *-pt-* persa területen phl. stadiumtól fogva *-ft-*, egyebütt, nevezetesen a Pāmir-dialektusokban *-wd-*; ép így nyelvünkben, cf.

hauda hōda '7': PD. sq. *üwd*, sch. *vūwd*, minǰ. *oδ* < **awd*, yd. *awdoh*; oszét *awd*; zaza-kurd *haut*, ellenben phl. újp. *haft* < av. *hapta*.

suti 'Schulter' — feltéve, hogy így olvasandó: *sudi* — lehet régibb **sūdi* < **suvdi*; ez esetben v. ö. PD. yd. *suwdoh*, sq. *sewd*, sch. *sīwd*, ellenben phl. újp. *suft* < av. *supti-*.

b) Flexio.

1. A 3. plur. med. *-āre* végzetéhez fogható csak a kelet-iráni területen van: az avestāban [l. p. 244] és a yaghnōbī Pāmir-dialektusban, cf. *-ār* 'sunt', *-iyār* 'erant' (< **ah-*), *a-wār* 'sie waren, sie wurden' (< **bū- *bav-*).

2. Sajátságos, hogy nyelvünkben a thematikus præsensben a 3. sg. valószínűleg mindig syncopálva van [l. p. 249], cf. *pulśtä* 'fragt': av. *pərəsaiti*; *hūśtä* 'schläft': av. x^{v}*afsat̰*; *butte* 'erwacht, erkennt' és *būtte* 'duftet': av. *baoδaite* stb. Egyes Pāmir-dialektusokban hasonlóan áll a dolog [GEIGER, PD. 327—328]. V. ö. a következő materiális egyezéseket:

mīḍe < **mīrde* 'stirbt': PD. sch. *mīrd*, sq. *merd* (1. sg. sch. *mīram*, sq. *meram*) — de phl. *mīrēt*, újp. *mīrađ* < av. *miryeite*; *hūśtä* 'schläft': PD. sch. *śēfst* (1. sg. *śāfcam*) — de phl. *xᵛafsēt*, zsidó-pers. *xufsađ* < av. *xᵛafsati*.

3. A 3. sg. præt. [pl. *nāte* 'er hat erlangt'] *-e* eleme KONOW nyomán [l. c. 564] a PD. w. *-ei*, sch. *-i* v. *-ē* elemével volna kombinálható [pl. w. *xanam* 'ich spreche': præt. 1. sg. *xatt-am*, 3. sg. *xatt-ei*; sch. *lūwam* 'ich spreche': præt. 1. sg. *lūwd-am*, 3. sg. *lūwd-i* v. *lūwd-ē*].

4. Feltűnő, a mire megint KONOW figyelmeztet bennünket [l. c. 564], hogy nyelvünkben a 2. és 3. plur. præt. egybe esik, pl. *yädānda* és *yiḍāndi* (*sta*, a mi el is maradhat: l. c. 563) 'ihr habt gemacht' és *yäḍāndä* 'sie haben gemacht'; épp így a waxī és sariqolī Pāmir-dialektusokban is, pl. w. *xatt-aw* (*xanam* 'ich spreche), sq. *lewd-aw* (*lew-am* 'ich spreche').

5. A *hämäte* 'ist, wird', conj. *hämāte* etc. alakokhoz képzés és functio tekintetében a turfáni phl. *ḥēmād* 'erat' mellett [p. 250] csak még a PD. waxī *hümüt* stb. fogható. E képzések elemei kétségkívül ir. *ham* (ói. *sam*) + *i* [TOMASCHEK, PD. 852. GEIGER, PD. 327. LEUMANN, l. c. 142].

6. Ha *väte* 'er ist' csakugyan < **ud-itai*, mint LEUMANN hiszi [l. c. 135], akkor biztosan prákrit hangalkatú [l. p. 257]. De nem jöhetne e itt tekintetbe a PD. sq. *wīd*, sch. *wēd* 'er wird' stb.? Legalább is iráni eredet egészen valószínű, cf. óp. *bīyāʰ* 'er möge sein', phl. *bīṭ* 'geworden', újp. *bīd* 'seid' — még akkor is, ha itt a **bū-* gyökér itacismusa forogna fönn [HORN, Neup. 28. GEIGER, PD. 295]. A *väte* szó *ä* = *i* eleme bizonynyal nem volna akadály, v. ö. pl. *mīḍe* 'stirbt', de 3. plur. *märāre* < **mīrāre*.

D) Közép-ind (prákrit) vonások.

Az emlékeinkben hemzsegő sanskrit szavak a mi szempontunkból közönyösek. Abban az időben ugyanis, a melyből nyelvemlékeink valók, a sanskrit már rég megszünt élő köznyelv lenni s így a skt. elemek csupán alkalmi tudós kölcsönvételek lehetnek.*)

---

*) Ép így MEILLET [l. c. 150].

Annál komolyabb figyelmet érdemelnek a többi kutatók által idáig jóformán egészen elhanyagolt prákrit jelenségek, mert közkeletű népies szavakban és nagy számban jelentkeznek. Az egyes esetek elbírálása nem mindig könnyű s olykor lehetetlen, mert a közép-ind és a közép-iráni nem egyszer párhuzamos fejlődést tüntet föl. Fokozza a nehézséget az a körülmény, hogy a kölcsönszók hangalkatában bámulatos következetlenség és zagyva összevisszaság jelentkezik — legalább az írásban s így bizonyos határig valószínűleg az ejtésben is, v. ö. pl. *kiṇa kiḍna käḍna käḍäna* < skt. *kṛtēṇa* és *kṛtaña-* < skt. *kṛtajña-*; *abhiǰña* < skt. *abhijñā* és *kṛtaña-* < skt. *kṛtajña-*; *ṣṣāvā* < skt. *śrāvaka-* és *śrāvakayāna-* < skt. *śrāvakayāna-*; *pa-namäte* < skt. *pra-namati* és *praysāta-* = *prazāda* < skt. *prasāda*; *samāhāna-* < skt. *samādhāna-* és *avi-dharma-* < skt. *abhi-dharma* stb. stb. Olykor valóságos bastard-alakok fordulnak elő. Így pl. a *mīḍa-* 'Tod' szó pehlevī és prákrit hangalkatú, mert kiindulópontja a pkt. *muḍa-* [p. 256], a mely a phl. *mīr-* (3. sg. *mīḍe*, 3. plur. *märāre*) præsenstő hatása alá került; — az enchorius *drrai-vare-därsä* '33' mellett előforduló *ttāvatrīśa* a pāli *tāvatiṃsa* és a skt. *trayas-triṃśat* kézzelfogható contaminatiója; — *sarvaña*-szemmel láthatólag egy pkt. (pl. a pāiśācī *savvañña-*) szó és a skt. *sarvajña-* összegyúrása; — az *avitsarä* szó végelemzésben a skt. *apsaras-* ugyan [KONOW, l. c. 1133], de közvetlenül nem erre megy vissza, hanem ennek egy prákrit formájára, a minő pl. ó-hindī *apačhara*, sindhī *apcharā* [BEAMES, Comp. Gr. of the modern aryan languages of India. I. 309], a mely egy keleti-iráni hangtörvény, t. i. *ts* < *č* [p. 252] áldozatává lett. Hogy mennyi irandó ebből az élő nyelv terhére, azt ha egyáltalában lehet, csak nagyon beható vizsgálat után lesz lehetséges megmondani. Ha meglévő nyelvemlékeink tényleges állapota az élő nyelv állapotával volna azonosítható, akkor a prákrit befolyást igen nagynak kellene gondolnunk. Számolni kell azonban azzal, hogy a maradványok nyelve, már tartalmukból is következtethetőleg, mindenesetre irodalmi és tudós nyelv, a mely a beszélt köznyelvtől okvetetlenül s talán nagyon is eltért. Mindent számba véve mindazáltal eléggé indokolt az a præsumptio, hogy a prákrit befolyás az élő nyelvben is nagy lehe-

tett, sőt az sem lehetetlen, hogy nyelvünk valóságos indo-iráni keveréknyelv volt.

a) Hangtani párhuzamok.

1. Árja *ṛ* reflexe a legtöbb prákritban *a* és *i* és (pl. labiális mögött) *u*. Ily esetek nyelvünkben:

kiḍna käḍna kädäna < skt. *kṛtēṇa* — mint māgadhī és ardha-māg. *kaḍa*, māg. és śāurasēnī *kada*, śāur. és māg. *kida*, apabhraṃśa *kidu* stb. < skt. *kṛtá-* (holott phl. *kart*, av. *kərəta-*!) < árja **kṛtá-*.

muḍa- < árja **mṛtá-* (ói. *mṛtá-*; av. *mərəta-*, phl. *murt*) — mint mahārāṣṭrī, ardhamāg., śāur. és apabhr. *muṇāla-* < skt. *mṛṇāla-*; — vagy v. ö. sch. *mūd-am* 'ich starb'?

NB. Az *irdi* < skt. *ṛddhi-* szó két pkt. typus contaminátiója lesz: ardhamāg., ǰaina-mahār. stb. *riddhi-* + *iḍḍhi-*.

2. Az árja zöngétlen explosivák intervoc. helyzetben külömböző prákritokban külömböző kiterjedésben zöngések lesznek, *-p-* plane *-v-* lesz [Pischel, Gr. der Prakrit-Spr. 135, 143 et seqq., 189]; cf.

kädäna, muḍa-: l. fönnebb:

buḍaru 'mehr' < **bhūtara-* — mint śāur. bahudara < **bahutara-*;

balonda- 'stark, kräftig' < skt. *balavant-* — mint māg., śāur. *mahanda-* < skt. *mahānt-*;

yädāndä 'sie machten' < **-nta* — mint inscr. māg. *pěśkiyyaṃdi* < ói. *prēkṣyantē*;

-vare- [*drrai-vare-därsä* '33'] < *-pare-* [*pus-pare-därsä* '35'] < skt. *paraḥ* és *vara* 'nachher, ferner' < skt. *param* — mint mahār., apabhr. *na-vara(ṃ)*, ǰaina-mahār. *na varaṃ* 'nur' < skt. *na param*;

āśirya- = *āžiria-* < pāli *āčariya-* — mint pkt. dial. *pisājī* < skt. *piśāčī*.

NB. Ez a jelenség a középiránıban is megvan [p. 248].

3. A legtöbb aspirata, nevezetesen *dh* intervoc. helyzetben a prákritokban *h* lesz [Pischel, l. c. 137]; így nyelvünkben is, cf.

praṇāhāna- < skt. *pranidhāna-*, *samāhāna* < skt. *samādhāna-* — mint mahār. *samahiyaṃ* < skt. *samadhikam*;

vimūha- < pāli *vimokha-* (skt. *vimōkṣa-*) — mint mahār.

muha- < skt. *mukha-*, ardhamāg., jaina-mahār. *sēha* = pāli *sēkha-* (skt. *śaikṣa-*).

NB. A skt. kölcsönszók túlnyomó többsége megtartja az aspirátát, pl. *abhiǰña*, *buddha-* < skt. *abhiǰñā*, *buddha-* stb. Viszont *ǰāna-* < pāli *ǰhāna-* (skt. *dhyāna-*) hyperprákritizmus, mert *ǰh* nem desaspirálódik [l. PISCHEL, l. c. 137].

4. Mivel nyelvünkben nincsen eredetileg semmiféle aspirata [p. 242], azért az olykor fellépő tenuis aspirata biztosan prákritizmus [cf. PISCHEL, l. c. 147 et seqq.]; ily esetek:

kho khu: phl. *ku* [p. 250] — mint mahār., ardhamāg., jaina-mahār., śaur. *khuǰǰa-:* skt. *kubǰa-*;

pharu: av. óp. *parav-* [p. 242] — mint mahār., ardhamāg, jaina-mahār. *pharusa-:* skt. *paruṣa-*;

thu 'du': av. *tū*, pāz. *tō tu* stb. — mint pkt. *thimpai:* skt. *tṛmpati.*

NB. KONOW föltevése, hogy *th* spirantikus ejtésű lehetett [l. c. 555], e látószögből nézve teljesen valószínűtlen és fölösleges.

5. Intervoc. *k g* és *t d* a legtöbb prákritban elvész [PISCHEL, l. c. 137]; nyelvünkben hasonlóképpen, cf.

aīyādva < skt. *atītādhvan-* 'Vergangenheit' (tk. 'vergangene Zeit') — mint mahār. *aīi* < **atīti*, ardhamāg. *ei* < skt. *ēti*;

väte 'er ist' — ha csakugyan < **ud-itai* [p. 254] — oly eset lehet, mint mahār. *uaa-* < skt. *udaka-*;

kāma- 'welcher, welcher?' < **kaama-* < skt. *katama* — mint mahār. *kaẏara-* < **kaara-* < skt. *katara-*;

śśīya- < *śśīta-:* skt. *śvēta-* — mint mahār. *sēya-:* skt. *śvēta-*;

brīyā < *brītā* 'Liebe': skt. *prītá-* — mint mahār. *pīi-:* skt. *prīti-*;

muḍā — ha < **muḍaa* < skt. *mṛtaka-* 'Toter, Leichnam' [LEUMANN, l. c. 131] — mint mahār. *uaa-* < skt. *udaka-*.

6. Szókezdő consonans-csoport folytatása a prákritokban általában egyszerű consonans [PISCHEL, l. c. 185]; v. ö.

α) *p-* < *pr-:*

paḍauysa- = *paḍauza-* 'der erste': mahār., jaina-mahār. *paḍhama-*, pāli *paṭhama-:* skt. *prathama-*;

pa-namäte 'er hebt sich': mahār. *pa-namai:* skt. *praṇamati*; *pa-stātä* 'prasthitaḥ': mahār. *patthiẏa-:* skt. *prasthita-*;

pa-ysendä = *pa-zendi* 'kennt' < bastard *pra+zan*: pāli *pa-jānāti* < skt. *pra-jānāti*;

patä 'prati': pāli *pati*, mahār. *paḍi-*, śāur. *paḍi*: skt. *prati*. NB. *pa-* és *patä* phl. alakok is lehetnek [p. 250].

β) *ś-* < *śr-* [nyelvünkben *ṣṣ-* < *ṣ-*, nyilván hangsubstitutio]:

ṣṣāvā 'Jünger': pāli *sāvaka-*, māg. *śāvaga-*, ardha-māg., jaina-mahār. *sāvaga-*: skt. *śrāvaka-*;

ṣṣamana- 'Mönch': pāli, mahār. *samaṇa-*: skt. *śramaṇa-*;

ṣṣadda 'Glaube': pāli, mahār. *saddhā*: skt. *śraddhā*.

γ) *ś-* < *śv-*:

śśīya- < *śśīta-*: pāli *sēta-*, mahār. *sēya-*: skt. *śvēta-*;

atä-śśättana- < skt. *ati-śvitna-*.

7. Árja (skt.) *-śv-* = pkt. *-ss-*, māg. *-śś-* [Pischel, l. c. 218]; cf.

biśśa- 'viśva-': śāur. *Vissāvasu-*, māg. *Viśśāvasu*: skt. *viśva-* *Viśvāvasu-*.

NB. Ha *biśśa-* = phonet. *biśa-* (cf. *har-biśa-*), akkor az iráni [pl. óp. *visa-*] is számba jöhet — annál inkább, mert oly tautologikus compositum mint *har-biśa-* csak a középiránıban fordul elő [p. 250].

8. Szókezdő *y-* a legtöbb prákritban *j-* lesz [Pischel, l. c. 175—176]; cf.

gyasta- = *jasta-* 'dēva': av. *yazata-*, phl. *yaz(a)dān* — mint mahār. *jaṇṇa-*: skt. *yajña-*.

NB. A szó maga biztosan phl. s a hangváltozás is az lehet [p. 247].

9. Megfordítva: skt. *-j-* a māgadhīban *-y-* lesz, szabatosabban: skt. *-ñj-* lesz māg. *-ññ-* [Pischel, l. c. 166, 189], a mely hangcsoport előzetes stadiuma nyilván *-ny-*; ez az utóbbi lép föl nyelvünkben, cf.

Manyuśrī < skt. *Mañjuśrī* — mint māg. *aññali-*: skt. *añjali-*.

10. Intervoc. *-ḍ-* a prákritokban általában *-ḷ-* lesz [Pischel, l. c. 168]; cf.

maula- < pkt. *maüḍa-* [< skt. *mukuṭa-*] — mint mahār., ardha-māg., jaina-mahār. *garuḷa-*: skt. *garuḍa-*.

11. Árja (skt.) *t* és *d* a *ḍ* fokon át a prákritokban *r* lesz [Pischel, l. c. 171—172]. Ezzel a törvénynyel volna érthető

nyelvünkben *mārā-pätara* < skt. *mātā-pitarāu* — mint ardhamāg. *urāla-:* skt. *udāra*.

12. Skt. *-jñ-* egyes prákritokban *-ññ-* lesz [PISCHEL, l. c. 191]; cf.

sarvaṃña- és *sarvaña-:* māg. *śavvañña-*, pāiśācī *savvañña-:* skt. *sarva-jña-*; szavunk skt.-pkt. bastard [p. 255].

13. Érintkező zárhangok assimilálódnak a prákritokban [PISCHEL, l. c. 187]; cf.

suti- — ha ejtése: *sutti-* [de l. p. 253] — < skt. *śupti-* — mint pāli *sutta-*, mahār. *sutta-:* skt. *supta-*.

14. A cerebrálisok nyelvünkben, éppen úgy mint az afghānban és a balūčīban [GEIGER, Ir. Grr. I. 2. p. 205, 235], ind befolyás eredményei. Ezt csak KONOW miatt kell külön hangsúlyozni, a ki azt hiszi, hogy a nyelvünkben levő cerebrálisokkal egyelőre nem lehet tisztába jönni [l. c. 559].

b) Flexio. Azon kívül, a mit már megállapítottam [Nyt. II. 282—287 passim], ez idő szerint nincs mit mondanom — azt az egyet kivéve, hogy a hol pkt. és phl. párhuzamok konkurrálnak, első sorban a phl. veendő figyelembe.

* * *

Ezek után, azt hiszem, csakugyan minden oda mutat, hogy nyelvünk iráni, még pedig közép- és keletiráni dialektus, a mely erős prákrit befolyás alá került. Sok minden szól mellette, hogy nyelvünk indoskytha (tochár) idióma, a mint KONOW [l. c. 565] is hiszi, vagy esetleg az iráni śakák (sakák) elveszettnek hitt nyelve, a mint újabban LE COQ nyomán LÜDERS gondolja [SB. d. k. preuss. Akad. d. Wiss. XXIII. 1913. p. 406—427]. Annyi bizonyos, hogy a LEUMANN-féle 'nordarisch' elnevezés nem csak 'trop vague' [MEILLET, l. c. p. 149], hanem egyenesen téves és kiküszöbölendő, mert egy harmadik önálló árja nyelvről — FEIST [Kultur, Ausbreitung u. Herkunft der Indogermanen. 1913. p. 420] legújabb állásfoglalása daczára — egy pillanatig sem lehet szó.

SCHMIDT JÓZSEF.

SZLÁV MONDATTANI HATÁS?

SIMONYI «Slavisches in der ungarischen syntax» czím alatt, l. Finn.-ugr. Forschungen XII. heft 1—2, 19—25. l., röviden összegyűjtötte több régebben, különböző helyeken és nagyon különböző alakban, közzétett sejtését. Nem tudom hirtelenében megállapítani, van-e új állítás is e kis czikkben, mert Simonyi, különösen ha a Marianovics név mögé bújik, néha olyan könynyedén állapít meg szláv hatást, hogy a mondattan terén állítólag észlelhető szláv hatásáról szóló megjegyzéseit eddig még kijegyzésre sem tartottam érdemeseknek. Mindössze egyszer foglalkoztam komolyan egy idevágó ötletével, mert ezzel nyelvünk fejlődését egészen sajátságos és meggyőződésem szerint egészen ferde világításban tüntette föl egy a külföld számára írt nagy és nem tagadom jeles kézikönyvben. S. ugyanis igekötőink használatát ok nélkül és kellő bizonyítékok nélkül s z l o v é n eredetűnek mondta. Hiába fejtettem ki, hogy a magyar igekötők használata a legegyszerűbb fejlődésnek következménye lehet, a melynek magyarázatára idegen hatás föltevése merően fölösleges, hiába mutattam rá, hogy a szlovén *za-* és *pre-* igekötők semmikép sem lehetnek a *meg-* és *el-* igekötőink mintaképei, hiába szólítottam föl, hogy fejtse ki akár az én szerkesztésem alatt lévő folyóiratban behatóbban, hogy mi indította arra, hogy ebben épen s z l o v é n hatást lásson, mikor ennek a föltevésére még annyi okunk sincs, mint az általános tétel föltevésére, hogy a magyar igekötők szláv hatás alatt keletkeztek volna, l. Nyt. 2 : 27—31. l. S. most is egyszerűen kitér e kérdésem elől és utal régebbi fejtegetésére, igaz a szlovént nem említi egyenesen és talán egy megjegyzésem hatása alatt, a melyet más alkalommal tettem, egy apró ártatlan javítást is tesz eredeti előadásán,

olyan apró ártatlan javítást, hogy szükség esetén azt később — akár sajtóhibának lehet deklarálni. S. eredetileg azt mondta: Der Gebrauch dieses *el-* weist ebenfalls so manches auf, was sich vollständig mit den Gebrauche des Slovenischen *pre-* und *pro-* deckt, l. Die ung. Sprache 1907 251. l. Erre LESKIEN Grammatik der altbulgarischen Sprache cz. kitünő munkájának ismertetése közben azt jegyeztem meg: «Még csodálatosabb, mint a magyar *meg-* igekötőnek a «szlovén» *za-* igekötővel való összekapcsolása, az *elé*-ből lett *el-* igekötőnek az egészen más jelentésű szlovén *pre*-vel való összekapcsolása SIMONYInál, l. Die ung. Sprache 251. l. és v. ö. a mit LESKIEN a *prě-* igekötőről mond», l. Nyt. 3:208. l. S. igaz ezt a mindenkép fontos helyet nem is emliti, mikor azt mondja, hogy a Nyelvtudomány 2. kötetében közzétett ellenvetéseim nem győzték meg, de mégis mintha keresett volna egy az *elé*-ből lett *el-* igekötőnek etymologice jobban megfelelő szláv igekötőt és most már így formulázta az idevágó megjegyzését: «Dennoch habe ich in der anwendung der beiden präpositionen *meg* und *el*, die in der ältern sprache am häufigsten vorkommen, so viel ähnlichkeit mit den beiden slavischen, *za* und *pred* gefunden, dass ich nicht umhin konnte hier einen geschichtlichen zusammenhang zu suchen (s. Ung. Spr. 250),» l. i. h. 21. l. Tehát *pre* helyett *pred!* Mielőtt erre megjegyzésemet megteszem, meg kell várnom, hogy S. vállalja-e az új *pred*-nek az apaságát, vagy egyszerűen sajtóhibának jelenti ki. De míg azt az olyan határozottan szlovénnek mondott hatást expressis verbis más szláv nyelvnek nem tulajdonítja, föl kell tennem, hogy legalább ebben nem változott meg álláspontja. Hisz S. nagy német munkájában nem csak amúgy egyszerűen mondta azt szlovén hatásnak, hanem azt állította, hogy ezen a ponton egyenesen várható volt, hogy a hatás épen a szlovén nyelvből indult ki: «und vorzüglich — wie zu erwarten steht — slovenischen Einfluss zuzuschreiben», l. Ung. Spr. 250. l.

Tehát az igekötők használatát, ezt a nyelvünk szerkezetébe olyan mélyen belevágó használatot a szlovéneknek köszönhetjük, de másrészt a bolgár nyelv hatását is a mondattan terén igen nagynak képzeli SIMONYI-MARIANOVICS. Elég neki ennek bebizonyítására egy kis szócska, a melynek használata talán egészen véletlenül vág össze egy óbolgár szócska használatával,

annyira könnyű megérteni, ha természetes, belső fejlődésből keletkezettnek is magyarázzuk. Értem a *hogy* szócskát.

SIMONYI alteregója, a mindenkép bátrabb MARIANOVICS 1910-ben egybevetette a magyar *hogy* meg az óbolgár *jako* használatát és ilyen következtetéshez jutott: «valamennyi használatnak ilyen szoros egyezése nézetem szerint csakis az óbolgár nyelvnek erős mondattani hatásából magyarázható». Nyr. 39:306. S. jobbik higgadtabb fele ezt most így fejti ki: «Das bindewort *hogy* (dem der Zweite band meiner «konjunktionen» gewidmet ist) war ursprünglich blos modal mit der bedeutung 'wie' und ist es als fragewort noch heutzutage. Daraus konnten sich zwar auch spontan alle die manigfaltigen anwendungen dieser Konjunktion entwickeln (wie ich es in meinem buche angenommen habe), es gibt jedoch ein altbulgarisches bindewort *jako, ěko (jako-že, ěko-že)*,*) dessen gebrauch so vollständig mit dem unseres *hogy* übereinstimmt, dass hier wohl kaum ein zufälliges zusammentreffen anzunehmen sein wird», l. i. h. 23. s k. l. Tehát S. még most is úgy találja, hogy mind az a különféle használat természetes fejlődés útján is keletkezhetett, én pedig ezt a fejlődést olyan egyszerűnek, könnyen érthetőnek találom, hogy sehogy sem fér a fejembe, miért kell itt idegen hatást föltennünk. De tegyük föl egy pillanatra, hogy ez nem természetes fejlődés volt, hát nem sokkal bonyolultabbnak tűnik föl akkor előttünk a dolog, nem épen akkor érthetetlen előttünk? S. úgy tünteti föl a dolgot, mintha pontonkint hatolt volna be a bolgár észjárás és a magyar nyelv védtelenül tűrte volna ezt a hatást. Halljuk csak, mikép folytatja a fönt kiírt helyen, mikép részletezi ezt a nyelvünket pusztító bolgár hatást: «*Jako* wird gebraucht (nach VONDRÁK, Vergl. Gramm. II 471 und 195) 1. modal, 2. nach den verbis declarandi und sentiendi, deklarativ, manchmal auch bei direkter rede, 3. kausal, 4. konsekutiv, 5. final. Alles dies ganz gewöhnlich ebenso im ungarischen», l. i. h. 24. l. Nem akarok arra rámutatni, hogy egészen független a bolgár *jako* használatától nagyon hasonló használat fejlődött ki a szerb nyelvben, a hol a *kako* szócskát ép úgy lehet használni, S. erre

*) Az félreértés, hogy *jako, jako-že* mellett máshangzású *ěko, ěko-že* alak is volna, no de ennek magyarázatával kár volna időt tölteni.

azt találná felelni, hogy ez még jobban bizonyítja, hogy ez speciális szláv észjárás, pedig hogy nem az, azt fényesen bizonyítja a latin *uti-ut* használata! Ha valaki azt olyan csodálatosnak tartja, hogy a magyar *hogy* «quomodo?» ahhoz a jelentéshez jutott, hogy «ut», olvassa el a NySz.-ban a *Miképpen* czikkben az 1. e) alatt álló mondatokat és cserélje föl következetesen a *miképpen* szót a *hogy* szócskával: Lucach emlekőzyk arról, mikeppen Jesus tanoytwan ew zerelmes tanoythwanyt wgy monda. — Ezekbwl nylvan megteczik, mikepen ez zent atyanak wbezede telyes volt kegiessegel. — Egyes akarattal arra törekednek, mikép boldogságot népre terjeszszennek. — Ez is bolgár volna?! Vagy igazán komoly alap az ilyen jelenségek megitélésénél, a mit S. említ: «Bekanntlich sind die finn. sprachen in ihrer ursprünglichen anlage der zusammenfügung und besonders der unterordnung von sätzen abgeneigt», l. 23. l. Hát van nyelv, a melyben a parataxis meg nem előzte volna a syntaxist és a melyben könnyen észre nem venni azt a lassú fejlődést, a mely az egyre bonyolultabb syntaxishoz vezetett.

Hogy milyen egyszerű és több nyelvben észlelhető fejlődésről van itt szó, az kitűnik S. a magyar kötőszókról írt jeles művéből is, amely czikkem leírásakor nem volt kezem ügyében. «Hisz tudjuk, mondja S., hogy néha valóban váltakozik ez a *miképpen* és *miként* a mi *hogy*-unkkal», l. II. k. 16. l.; az idegen nyelvekből is fölhoz hasonló fejlődésre analogiákat, a melyek közül csak GOETHE egy mondatát akarom ide iktatni: Ich schrieb dir neulich *wie* ich den amtmann habe kennen lernen, und *wie* er mich gebeten habe, ihn bald zu besuchen, l. i. h. 17. l. jegyz.

Hogy az összetett mondat körében milyen könnyelműen állapít meg S. szláv használatot, arra hadd álljon itt még egy másik csattanós bizonyíték: «Das fragewörtchen *-e*, mondja, wird ganz wie das entsprechende slavische *li* in bedingungssätzen gebraucht, besonders in den älteren sprachdenkmälern. Z. b. *hiżtek ė istènbèn èn bennem es higgètek* (Münchner-Kodex, Ev. Joh. 14, 1, d. h. *hisztek-e* istenben, én bennem es higgyetek): 'glaubt ihr an gott, so glaubet auch an mich'; «*feyedelmee emeltenek el.* Ne akary ffel *emelködny*» (ÉrdyK. 472, d. h. *fejedelmé emeltenek-e, ne akarj felemelködni*): 'haben sie dich zum fürsten erhoben, überhebe dich nicht'. Und ebenso im altbulg.: *vŭzŭpiją li zovy,*

to boją sę: 'si clamavero vocans, timeo' usw., s. Mikl. 168 und M. Kötőszók II. 182» l. 24. l. Én sehogy sem tudom átlátni, miért kell ide belekeverni a magyar *-e* és szláv *li* kérdő-szócskákat, mikor itt nyilván csak arról van szó — bizonyítja ezt a német fordítás is! — meg lehet-e azt érteni, hogy a kérdőmondatot föltételes mondat helyett is használják — bármilyen nyelvben. Meg hát, az elevenebb, közvetlenebb beszédben ez a használat minden nyelvben található, található bizony a magyar nyelvben is, korántsem «besonders in den ältern sprachdenkmälern», hanem mindenütt, a hol az élet lüktet és halomra dönti a papiroson készült szabályokat. Az egyik pajtás utána kiált a másiknak: *Eljősz ma délután? Hozd el a puskádat is!* azaz: ha ma délután eljősz, hozd el a puskádat is. Vagy ezt magyar ember igazán nem mondhatná?!

Kicsit részletesen csak egy kijelentéssel kivánok foglalkozni, a mely talán új, de lehet tőlem akár régi is, csak igaz nem lehet. Értem az *akár* szóról mondottakat.

S. azt mondja: «Eine nachahmung des bulg. *volje-volje* oder des serbokr. *volja volja* ist ung. *akár-akár* 'sive-sive', denn beides bedeutet 'wollen, will'», l. 23. l.

Ebben mindenek előtt nem értem, mit akar S. azzal a különös állítással, hogy beides bedeutet 'wollen, will', hát még annyira sem tájékozódott volna, mielőtt ezt a kérdést fölvetette, hogy *volja* szónak mi az alapjelentése, annak a *volja* szónak, a mely a magyar nyelvbe átment *ne-volja*-ban is rejtőzik?! Hisz az nem azt jelenti, hogy 'wollen, will', nem azt, a mit a magyar *akár*, nem is ige, hanem f ő n é v és azt jelenti, hogy «akarat». Ilyen használatban találjuk a *volja* szót a bolgár nyelvben is: *Volja ti, idi, volja ti, ne hodi*, szóról szóra: Akaratod (tulajdonkép «akarat neked»), menj, akaratod, ne menj, l. Gerov nagy szótárát. Hogy S. honnan vette az ő «bolg.» *volje-volje* alakját, nem tudom, valószínűleg Miklosich valamely művéből jegyezte ki,*) de igealak ez sem lehet, hisz ezt S. akár Miklosichtól is megtanulhatta, a ki a *volje-volje* kifejezést ép úgy, mint a *volja-volja*-t főnévből eredtnek mondja, a mint hogy másból nem is ered-

*) M. nagy szláv mondattanában ószlovénnek mondja («asl»), l. Vergl. Gr. 4:258, a Lex. palæosl.-ban is említi egy szerb redactiós kéziratból.

hetett: «6. Aus substantiven: .... 2. *volje* asl. sive: volje-volje sive-sive; serb. volja vel: kьbьlь žita volja perьperь dinarьmi. danič. volja-volja aut-aut: volja da da krivьce volja da plati. mon.-serb. klruss. vol' Marko bude vol' Markôv źať vel Marcus erit vel Marci socer. Kaz. 42», l. Vergl. Gr. 4: 152. Sűrűbben ilyen kifejezést csak a horv.-szb. forrásokban találni, VONDRÁK összehasonlító nyelvtanában nem is idézi máshonnan: «Es wird hier noch angeführt *volja-volja* (vgl. NOVAKOVIĆ Srp. Gr. 2, S. 335, MARETIĆ S. 496»), l. Vergl. Gr. 2: 431. Vondráknak egyik forrása, MARETIĆ, egyébiránt megjegyzi, hogy ez a használat ritka! Innen jön, hogy ő sem idéz több példát, mint azt a kettőt, a melyeket Karadžić szótárában talált, egy új példát csak a szorgalmas gyűjtésen alapuló IVEKOVIĆ-BROZ-féle szótárban találunk, még pedig a *volja-volja* használatának egy érdekes változatát, a melyben a *volja* «akarat» nem ismétlődik, hanem a második helyen *ili* «vagy» áll: Ja ću ovu zadržati kod sebe, a vi sve možete ići kud koja hoće, *volja* vam u Tursku *ili* Srbiju.*) A szláv nyelvekben sehol sem találunk, még a horvát-szerbben sem, a hol a *volja-volja* és belőle csonkult *volj'-volj'* használata aránylag legkönnyebben és legbiztosabban kimutatható, olyan mintát, a mely a magyar *akár-akár* keletkezését szlávnak jelezné, itt is a legegyszerűbb magyarázat az, hogy a magyar kifejezés természetes fejlődés következtében magában az anyanyelvünkben keletkezett.

S. cikkében újra ismétli, hogy a *de* szócskánk szláv és *da*-ból lett: «Das russische *da* ist in mehrere finnisch-ugrische sprachen entlehnt worden. Dasselbe ist in der lautform *de* höchst wahrscheinlich eine entlehnung aus den südslavischen sprachen (vgl. über seine manigfache anwendung M. Kötőszók bd. I. und Mikl. oder Vondrák Vergl. syntax)», l. 23. l. Hogy a magyar *de* a szláv *dà*-ból keletkezett volna, az hangtani okoknál fogva sem nagyon valószínű, még ha nem is tartjuk a Hb.-ben olvasható *ge* (olv. gye ill. gyê) változatát eredetibbnek (v. ö. GOMBOCZ megjegyzését MNyv. 5: 29).

*) Vö. egy másik változatot, a melyet a vinodoli statutumban találunk: Ako ki pita nikoga, pred dvorom, povidati *vol̨an* je, *vol̨a* tajiti l. a horvát akadémia nagy szótárában az *ako* cikk alatt mindjárt az első példát — az első helyen álló *vol̨an* (voljan) a *volja* főnévből képezett melléknév.

Egyszóval, annyi a merész állítás ebben a kis THOMSEN tiszteletére írt czikkecskében, hogy csak sajnálhatjuk, hogy S. épen a külföld előtt gyűjtötte bokorba idevágó, gyakran nagyon is kétes alapon fölépült fejtegetéseit, a melyekből a végén ezt a következtetést vonja le: «Ich glaube, schon die hier aufgezählten übereinstimmungen lassen erkennen, dass der grammatische einfluss des slavischen nicht weit hinter dem lexikalischen zurückstehen wird. Jedenfalls wird es sich lohnen der sache auch weiter nachzugehen», l. 25. l.

Csak épen a legeslegutolsó mondatot írhatnám alá, ezt is csak bizonyos föntartással, úgy t. i., hogy kivánatos a kérdés behatóbb megvizsgálása. Ha S. czikke erre okot ad, még örülhetünk neki. Kiindulópontul szolgálhatna olyan föltünő találkozás, mint a milyen a kettős tagadás (*senki sem, semmi sem* stb.), a melyről S. a legvégén tesz említést, l. 24. l. Egy annyira új téren jól meg kell alapozni a munkát, egészen biztosaknak látszó részletekből kell kiindulni és innen óvatosan előre haladni. Ehhez természetesen a szláv nyelvek igen mélyre járó ismerete is szükséges. De mindenek előtt nem szabad hinnünk, hogy minden találkozás, ha még olyan könnyen is megérthető természetes továbbfejlődés föltevésénél, idegen hatás eredménye. Hogy milyen végzetes tévedéshez vezethet egy ilyen eljárás, azt csattanósan bizonyítja a magyar nyelv és az újabb bolgár nyelv egy egészen véletlen találkozása. Az újabb bolgár nyelvben, de csakis ebben, sem az óbolgárban, sem semmi néven nevezendő más szláv nyelvben, a kérdőszócskához csatlakozó *-to* mutató névmás, a mely a köznemű szavaknál az articulus szerepét viszi (*selo* «falu», *selo-to* «a falu») vonatkozóvá változtatja a kérdőszócskát: *dê* «hol?», *dê-to* «a hol»; *koga* «mikor?», *koga-to* «a mikor»; *što* «mi?», *što-to* «a mi» stb. stb., szóval egészen megdöbbentő a két nyelv közt a találkozás, pedig a ki csak egy kicsit ismeri a bolgár nyelv történetét, tudja, hogy arra egy perczig sem lehet gondolni, hogy a tökéletesen azonos magyar és bolgár használat közt valami belső kapcsolat lehetne. E kérdések vizsgálatánál tehát nem is lehetünk elég óvatosak, SIMONYI ellenben, úgy látszik, azt hiszi, hogy itt szabad az embernek csak igazán bátornak lennie.

ASBÓTH OSZKÁR.

AZ IDG. FLEXIO GENESISÉNEK PROBLÉMÁJA.

(Folytatás.)

III. Kisérlet a probléma megoldására.

III. A nominális flexio genetikus viszonyai.

A nominális flexio eredetére vonatkozó vizsgálat vezérelve a föntebbiek értelmében az, hogy a casus-suffixumok eredetileg tőképző elemek, resp. basis-végződések voltak. Ha ez igaz, akkor — tekintettel a tőképzők és basisvégződések óriási tömegére — elutasíthatatlan az a további föltevés, hogy korlátolt számú casusokból álló rendszer eredetileg nem volt és nem lehetett. Hiszen már az idg. alapnyelvi nyolcz casusból álló rendszer sem egyéb fictiónál és látszatnál, a mely rögtön eloszlik, mihelyt eszünkbe jut, hogy a casualis functiójú formatiók csoportosítása és elnevezése nem az alak, hanem a jelentés alapján történik s még így is csak úgy történhetik, hogy külömböző, többé-kevésbbé rokon használati módok (pl. instrumentalis és prosecutivus stb.) egy (t. i. 'instrumentalis') formulába vannak beleszorítva, a mely formula tehát csak abstractio révén jött létre s a mennyire megkönnyíti az orientálódást, oly annyira értéktelen genetikus szempontból [cf. BRUGMANN, Grr. II. 2. 113, 470—472]. A morphologiai csoportosítás ellenben már az idg. alapnyelvi reconstructio terén is a formatióknak imponáló sokaságát eredményezi, különösen ha a 'casuális' functiójú alakok mellett az 'adverbiális' képzéseket [pl. gör. ἐντός < *en-tos*, ószl. *kъde* < **qu-dhe* stb.] is tekintetbe vesszük, a mit teljes joggal megtehetünk, mert hiszen a 'casuális' és 'adverbiális' suffixumok között genetikus szempontból semmi külömbség sem lehet [BRUGMANN, KVG. 448. Grr. II. 2. 670,

677, 727 stb.] s így a suffixális adverbiumok csak a 'rendszer' keretéből kiszorult casusoknak tekinthetők. Ha már most még tekintetbe veszszük, hogy az idg. nyelvfejlődésben a 'tendency from multiplicity toward unity' szinte kézzelfoghatólag jelentkezik, akkor egészen kétségtelen, hogy a flexiós 'rendszer' a genetikus stadiumban rendkívül gazdag és chaotikus formatömeg volt: a nyelvfejlődés élén a lehető legkülömbözőbb és legváltozatosabb szóvégződések állottak s ezek között — egy darwinisztikus terminussal élve [ennek jogosultságáról l. DELBRÜCK, Vergl. Syntax I. 66. Grundfr. 117] — valóságos 'struggle for life' keletkezett, hogy 'casuális' functiók állandó exponenseivé legyenek, a mi csak egy relative kicsiny, de még mindig elég tekintélyes minoritásnak sikerült.

Ebből a látószögből nézve az idg. flexio evolutióját ab ovo valószínűtlen és teljesen hihetetlen az a HIRT-féle feltevés, hogy eredetileg a casus indefinitus mellett csak egy *s-* és egy *m-* suffixum volt [IF. XVII. 54—55, 59. Hb.[2] 308, 309 stb.]. Feltevését HIRT azzal az UHLENBECK-féle feltevéssel [IF. XII. 170] kombinálja, hogy az idg. alapnyelvben valamikor nem is volt nom. és acc., hanem activus és passivus. De UHLENBECK föltevésének helyességét meg is engedve [l. BRUGMANN, Grr. II. 2. 474—475] HIRT álláspontjának helyességét senki sem kénytelen elismerni, mert hiszen senki sem állította s nem is állíthatja, hogy az idg. alapnyelvben valamikor csakis act. és pass. existált, resp. hogy az act. és pass. exponense csakis az *s-* és *m-* suffixum volt. A mi ezen *s-* és *m-* casusok kizárólagos existentiáját illeti, e nézet nyilván a partikula-theoriával függ össze, a melynek értelmében HIRT a többi consonantikus suffixumban, sőt a szerinte egyetlen *ai: i* vokálikus suffixumban is partikulát keres. Ámde a partikula-theoria elvileg visszautasítandó [l. Nyt. IV. 187—189], azonfelül legalább is egy *n*-casus existentiája kétségen felül áll [l. alább az acc. plur. tárgyalásánál], végül pedig mikor HIRT az '*s- m*-declinatiót' az *r- n-* tőképzéssel, resp. declinatióval azonosítja s az *n*-casusban az *m*-casusnak megfelelő passivust lát [IF. XVII. 60], maga vesz fel kettőnél több consonantikus suffixumot és maga nyit utat annak a föltevésnek, hogy volt egy *r*-casus is, a mely fel-

tevést az *r*-adverbiumok [pl. lat. *cūr* < **q*^{u}*ōr*] és a verbális *r*-alakok [pl. ói. *ūṣúr*] existentiája bizonyossággá fokozza. HIRT feltevése tehát nem csak a tényekkel, hanem saját szavaival is ellenkezésben áll. Hogy külömben az *s*- és *m*-casusok velejében szintén casus indefinitusok — a mi a priori is várható —, az tárgyalásunk folyamán nyilvánvalóvá lesz.

A mi a consonantikus és vokalikus declinatiók egymáshoz való viszonyát illeti, az utóbbiak prioritása egy perczig sem lehet kétséges. Már LUDWIG hangsúlyozta, hogy consonantikus tövek nincsenek és kimutathatatlanok [AoA. 7, 43, 113 stb.] s ha a bizonyításban — mai ismereteink álláspontjáról nézve — tévedett is, alapgondolatának helyességét az ablautra vonatkozó újabb kutatások fényesen beigazolták: STREITBERG kutatásai alapján [IF. III. 347 et seqq.] nyilvánvalóvá lett, hogy az összes athematikus suffixumok eredetileg thematikusok, resp. a mellettük álló thematikus képzésekkel azonosak, hogy tehát a consonantikus tövek voltaképpen *e/o*-tövek [N. VAN WIJK, Der nominale Gen. Sg. 13—14 etc. HIRT, IF. XVII, 55. Hb.[2] 376–377 stb.]. E fundamentális fontosságú tétel nélkül genetikus viszonyok kutatása terén egyetlen lépést sem lehet tenni.

Végül megjegyzem, hogy minden apróságra — már helyszűke miatt is — nem terjeszkedhetem ki, hanem csak olyan alakokat veszek elemzés alá, a melyek közfelfogás szerint 'idg. alapalakok'. Direktivumot e részben a BRUGMANN-féle Grundriss II. 2. kötete, a jól megrostált vulgát nézetek e thesaurusa, szolgáltatott, a melyet az egyes casusok tárgyalási sorrendje tekintetében is követtem.

A singularis casusai.

Nom. sg. M. F. Két idg. typus:

a) suffixum-nélküli typus, azaz: casus indefinitus:

α) **dik̑ā́*, **bhr̥ĝhn̥tī́* **q*^{u}*(i)i̯ē̃* < **q*^{u}*(i)i̯ḗi*;

β) **k̑(u)u̯ṓ(n)*, **mātḗ(r)* **dus-menḗs* **usṓs* < prótoidg. **k̑(u)u̯óno/e* stb,

b) *s*-tpus: α) themat. **ĝónos*; β) athemat. **pḗts* < prótoidg. **pédos*.

Aligha van az agglutinatiós theoria részletei között még egy másik, a mely oly szívósan tartotta volna magát, mint az a már Bopp által hangoztatott vélemény, hogy az *-s* 'suffixum' valamikor önálló elem volt — t. i. a **so* pronomen demonstrativum mint postponált articulus. Ez a tanítás többé-kevésbbé energikus alakban újabban is fel-felbukkant [Uhlenbeck, IF. XII. 171. Jacobi, Comp. u. Nebens. 114. N. van Wijk, l. c. 80, 82. Brugmann, Grr. II. 2. 475 stb.]. Hirt bizalmatlankodik ugyan [IF. XVII. 59], de hogy miért, nem mondja meg. Részemről ezt a tanítást a leghatározottabban visszautasítom — nem csupán azért, mert szerintem mindenféle postponálás tévtan, hanem számos más okból is, a melyekre e nézet hívei ügyet sem vetettek. Ha az *-s* elem postponált articulus, hogyan érthető az, hogy az *a)* typusban sohasem jelentkezik? Honnan van az továbbá, hogy mindig csak a M. **so* van postponálva s a F. **sā* soha? Végül: tekintettel arra, hogy postponált articulus csak a legújabb különnyelvi fázisokban lép föl s hogy az idg. alapnyelvben semmiféle, sem post-, sem præ-ponált articulusnak se híre, so hamva nincs, micsoda jogon kereshetünk prótoidg. stadiumokban postponált articulust? Az a föltevés, hogy ez az *-s* elem valami sajátos jelentés exponense volt [cf. Hirt, l. c.], resp. hogy a substantivikus fogalom kiemelésének hordozója volt [Jacobi, l. c. Brugmann, l. c.], a tényekkel kibékíthetetlen ellenmondásban van. Hogyan volna érthető, hogy bizonyos substantivikus fogalmak mindig emphatikusak voltak, mások soha? Miért sigmatikus képzések az olyan élőlényeket jelentő M. szók mint **déi̯os *pótis *ék̂u̯os *u̥lqᵘos* stb. és miért mindig asigmatikusok F. **dei̯u̯ī́ *potnī́, *ék̂u̯ā *u̥lqᵘī́*? A női sexus inferioritása miatt bizonyosan nem, mert ugyanazon jelentéskategoriában asigm. F. képzések mellett asigm. M. alakok állanak, cf. **mātḗr : *pətḗr, *k̂unī́ : *k̂(u)u̯ṓ(n), *gᵘₑnā́ : *ĝhₑmṓ(n)* stb.

Az *-s* elemnek tehát soha semmi köze sem lehetett a **so* pronomen demonstrativumhoz — annál kevésbbé, mert kimutathatólag tőképző s még korábban basis-roncs volt, a minek bizonyítására ezennel áttérek.

A két rendbeli *s*-typus [t. i. idg. **ĝónos* és **pḗts* < prótoidg. **pédos*] *-o-s* végződése velejében nem más mint a N. *-os/es*

tőképző, azaz: a M. *$\hat{g}$*ónos* [gör. γόνος, ói. *jánaḥ*] typus és a N. *$\hat{g}$*énos/es-* [gör. γένος γένε(σ)-, ói. *jánaḥ jánas-*] typus eredetileg egy és ugyanaz a képzés — az alább következő indiciumok alapján.

1. A M. *$\hat{g}$*ónos* és a N. *$\hat{g}$*énos/es-* typus qualitativ ablautja secundär; — olykor külömben a N. typus radikálisában is van *o*-ablaut, cf. gör. τὰ ὄχεα: ὁ ὄχος, lat. *pondus: pondō*, ószl. *kolo:* gör. πόλος, ahd. *kalb:* gör. δολφός stb. [BRUGMANN, Grr. II. 1. 521—523]. — A prótoidg. typusok a következők voltak: M. *$\hat{g}$*enes* és N. *$\hat{g}$*enes*.

2. A N. *$\hat{g}$*enes/os* typus idg. tőképzője *-es/os* ugyan, de az *e/o* vokális prótoidg. basis-alkatrész [cf. ói. *jánati*, gör. γίγνεται, lat. *gignit* < basis *$\hat{g}$*eno/e*; l. BRUGMANN, Grr. II. 1.² 515 stb.]. A N. *$\hat{g}$*én-os/es* tehát eredetileg *$\hat{g}$*éne-s* *$\hat{g}$*éno-s* morphologiailag oly képzés mint a M. *$\hat{g}$*ono-s*.

A két typus tehát morphologiai identitás. Nyilván ezzel áll kapcsolatban az a sajátságos tény, hogy a *$\hat{g}$*en-es/os* typusú neutrumok compositumok első tagjában oly tőalakban jelentkeznek mint a *$\hat{g}$*ono-s* typusú masculinumok, pl. lat. *foedi-fragus: foedus* stb. [BRUGMANN, Grr. II. 1.² 88] mint *agri-cola: ager*. Ezzel függhet össze az a jelenség is, hogy *es/os*-tövek feltünő gyakran mennek át az *o*-declinatióba, cf. ved. instr. *ávēna*, dat. *krándāya* e h. *ávasā krándasē* [BRUGMANN, Grr. II. 1.² 594. MACDONELL, Vedic gr. 525]; a litvánban minden *$\hat{g}$*énos/es*-typusú N. *o*-tövű M. lett, cf. *véidas manas:* gör. εἶδος μένος [BRUGMANN, l. c. WIEDEMANN, Lit. Hb. 68]; v. ö. még ói. *srṓtaḥ: srutá-ḥ*, gör. τὸ σκότος: ὁ σκότος stb. — E föltevéssel egy csapásra világossá válik az *o*-töveknél előforduló *$\underset{\circ}{u}\underset{\circ}{l}q^{u}osi̯o$* gen. sg. és a még sajátságosabb *$\hat{g}$*onōses* plur. nom. typus [l. alább, p. 277].

A szóban forgó typusok sémantikus viszonyai is convergensek: az *o-* és *-es* 'suffixumok' közös functiója verbális abstractumok képzése, pl. *$\hat{g}$*ónos* M. és *$\hat{g}$*énos* N. jelentése egyaránt 'Geburt' [BRUGMANN, Grr. II. 1.² 628—629, 631], s mind a kettőnek jelentése átmegy a collectiv jelentésbe, pl. gör. γόνος 'nemzedék, utódok', ói. *jánaḥ* 'nép, alattvalók': gör. γένος, lat. *genus* 'utódok, nép, népség' stb. [cf. BRUGMANN, Grr. II. 1.² 627, 644—645].

A föntebb előadottak értelmében a z *s*-typusú M. F. nom. sg. -*s* eleme nem más mint az -*s* tőképző. Ez pedig megint nem egyéb mint basis-végződés vagy — ha úgy tetszik — determinativum, így pl. a nom. sg. N. **k̂leu̯os* (= ói. *śrávaḥ*) zero-vokalizmusú formatiója, **k̂leus*, mint 'gyökér' functionál (: ói. *śrōṣamāṇaḥ*), a melynek *s* eleme 'determinativum' (**k̂ludhí* : ói. *śrudhí*). Hogy a 'suffixum' és 'determinativum' határai összefolynak, általánosan el van ismerve [Brugmann, Grr. II. 1.[2] 10—11. Persson, Beiträge zur idg. Wortforsch. 592. Stb.].

Az *s* tőképző, resp. basis-alkatrész csak lassan-lassan terjedt ki, de egészen sohasem lett általánossá, mint ezt az *a)* typus mutatja. Lassú és szabálytalan diffundálódásának jele az a sajátságos tény, hogy külömböző töveknél sigmatikus nominativusok mellett asigmatikusok is vannak, v. ö. pl. gör. οἶς, ói. *áviḥ* : gör. Λητώ < Λητώι, ói. *sákhā* < **sákhāi*, av. *panta* < *pántāi* [Hirt, Hb.[2] 400. Bartholomæ, Vorgesch. der iran. Spr. 115 stb.]; gör. πάτρως < **pətrōus* : ói. *māyā́* < **māyā́u*, cf. *dur-māyú-* [Brugmann, Grr. II. 1.[2] 225] stb.

Az *s* elem tehát eredetileg minden jelentés nélkül való basis-végződés, aztán tőképző s utoljára a M. F. nom. sg. exponense. Legősibb formája a **dus-menḗs* **usṓs* typus D-fokozatú vokalizmusából következtetve *-*so* volt, a mely a gen. sg. suffixumainak egyike [l. alábba, p. 277].

Voc. sg. M. F. Ez a casus, a mennyiben a nom. nem lép helyébe, suffixum nélküli képzés, casus indefinitus, cf. **áĝe*, **ék̂u̯ə*, **pónti/ei*, **sū̆nu/eu*, **k̂(ú)u̯ón*, **mā́ter*, **dús-menes* stb.

Acc. sg. M. F. Suffixuma: -*m* és (athemat. töveknél) -*m̥*, cf. **áĝom* **ék̂u̯ām* stb. és **pédm̥* (= lat. *pedem*), *i̯ugm̥* (= lat. *con-jugem*) stb.

Az -*m̥* suffixum az ablautviszonyoknál fogva *o*+*m* végződésre utal, úgy hogy idg. **pédm̥* **i̯ugm̥* oly képzés mint idg. **ék̂u̯om* s tehát prótoidg. **pédom* **i̯ugóm* alakokra megy vissza, a melyek az idg. nom. acc. N. **pédom* **i̯ugóm* alakokkal azonosak. Hogy -*m* a M. F. nomeneknél csak az acc. exponense, az onnan van, hogy az -*om* az -*os* végzettel szemben eredetileg a nominális fogalom energianélküli, passiv magatartását fejezte

ki s tehát az UHLENBECK-féle passivus fogalmát födi [BRUGMANN, Grr. II. 2.[2] 86, 121, 474—475. KVG. 361, 626. HIRT, IF. XVII. 62].

A mi ezen *-m* eredetét illeti, a suffixum egyes habozó föltevések szerint interjectio v. partikula volna [JACOBI, Comp. u. Nebens. 115. BRUGMANN, Grr. II. 2. 475], a mi számomra nem magyarázat. HIRT helyesen a *-mo-* tőképzőre gondol, de az acc. plur. M. F. *-ns* végzete miatt [l. alább] azt hiszi, hogy *-mo-* végelemzésben *-mno-* [IF. XVII. 50, 55; 56 et seqq.]. Az utóbbi állítás azonban be nem igazolható, nevezetesen a radikális *o*-ablautot feltüntető *-mo-* biztosan régi *-mo-* [BRUGMANN, Grr. II. 1.[2] 245]. E tőképző és az acc. sg. M. F. *-m* elemének összefüggését illusztrálják többek közt a következő esetek:

**torom* (: τόρον, ói. *táram*): **tormo* (: τορμός, ófn. *darm*)
**morom* (: ói. *mar-maram*): **mormo-* (cf. βρομός)
**u̯orom* (: cf. lat. *varum*): **u̯ormo-* (cf. ῥομός)
**bhorom* (: φόρον, ói. *bháram*): **bhormo-* (: φορμός, ófn. *barm*)
**ag̑om* (: ἀγόν, ói. *ajám*): **ag̑mo-* (: ὄγμος, ói. *ájmaḥ*).

A kétrendbeli typus, pl. **torom* és **tormo-*, egy régibb **teremo-* typusra utal, a mely *m*-basisokkal függ össze:

**teremo*: τέρμα, lat. *terminus*; óisl. *þromr*; ófn. *drum*
**meremo*: μορμύρω, lat. *murmur*; βρέμω, lat. *fremo*
**u̯eremo*: lat. *vermis*; gör. ῥόμος; g. *waúrms*.

Az acc. sg. M. F. *-m* eleme tehát tőképző, resp. basisvégződés volt s így az acc. sg. M. F. valamikor szintén casus indefinitus lehetett.

Ha az acc. sg. M. F. suffixumának prótoidg. alakja **-mo* volt, akkor várható, hogy valahol esetleg egy **-ōm̃* formatio is jelentkezik. HIRT szerint ilyen nincs s ennek az állítólagos ténynek az volna a magyarázata, hogy az acc. sg. M. F. végzete **-ōm* volt, a mely azonban **-im* és **-um* analogiájára megrövidült [IF. XVII. 50], a mi persze ugrás a sötétbe. A keresett D-fokozatú formatio a gen. plur. suffixumában lappanghat, a mely feltevés útját persze HIRT a partikula-theoriával bevágta maga előtt [l. alább].

Az **ag̑om* typus mellett prótoidg. **ag̑on* is állhatott. Ez

már a priori valószínű, mert hiszen a casusok túlyomó majoritása nem egy, hanem legalább két formatiót tüntet föl. Aztán az acc. plur. M. F. *-ns* végződése úgyszólván kikerülhetetlenné teszi egy sg. *n*-casus felvételét. Végül kétségtelen nyomokból ítélve valamikor okvetetlenül volt egy heteroklitikus *s- n-* declinatio, cf.

**oq^{u}es-:* ószl. *oko očese*, ói. *ákši*
**oq^{u}en-:* gót *augō*, hom. εἰς ὦπα, örm. *akn*; cf. ószl. *okno*

**ouses-:* gör. οὖς, lat. *aus-culto*, ószl. *ucho ušese*
**ousen-:* hom. gen. οὔατος, gót *ausō*

**ostes-:* lat. *os oss*
**osten-:* ói. gen. *asthnáḥ*, gör. ὀστακός.

Az *n-* casus felvételétől Hirt maga sem idegenkedik, a mennyiben az '*s- m*-declinatiót' a heteroklitikus *r- n-* tövekkel párhuzamosítva Pedersen [KZ. XXXII, 267 et seqq.] nyomán egy *r- n*-declinatio felvételére hajlandó: 'Der Kasus obliquus auf *-n* würde etwa dem Passivus in der *s- m*-Declination entsprechen' [IF. XVII. 59—60]. Egy *n*-casus felvétele tényleg a lehető legplausibilisebb s az acc. sg. és plur. M. F. Hirt-féle komplikált és valószínűtlen magyarázatát teljesen fölöslegessé teszi.

Az az *-n* suffixum megint tőképző, a mit szépen megvilágít az a körülmény, hogy *o*-tövek mellett ugyanazon jelentésben themat. és athemat. *n*-képzések jelentkeznek; cf.

**eudo-* (: av. *aoδa-*): **udén-* (: ói. loc. *udán*)
**epró-* (: lat. *aper*): **eprén-* (: lat. *aprunculus*, u. *abrunu*)
**aiu̯o-* (: lat. *aevom*, gót *aiws*): **aiu̯en-* (: αἰών αἰέν ói. *áyun-*)
**au̯o-* (: lat. *avos*): **au̯en-* (: lat. *avunculus*, gót *avō*)
**onobhelo-* (: ὀμφαλός): **onobhelen-* (: ófn. *nabalo*)
**ĝheimo-* (: ói. *himáḥ himám*): **ĝheimen-* (: χείμων χεῖμα)
**k̂ərəsó-* (: ói. *śīrṣám*): **k̂ərəsén-* (: ói. *śīrṣán-*)
**mozg̑(h)o-* (: ószl. *mozgъ*): **mozg̑(h)en-* (: ói. *majján-*)
**neg̑^{u}hro-* (: νεφροί): **neg̑^{u}hren-* (: lat. *nebrundinēs, nefrōnēs*, ófn. *nioro*)

**u̯eĝho-* (: ὄχος, ószl. *vozъ*): **u̯eĝh(e)no-* (: óír *fén*)
**ĝheu̯o-* (: ói. *hávaḥ*): **ĝh(e)u̯ono-* (: ószl. *zvonъ*)

*g̑ʷhero- (: θέρος, ói. hárah N., de l. p. 271!): *g̑ʷher(e)no- (: ói. ghr̥ṇáḥ, lat. fornus).

Semasiologiai kapcsolatot esetleg a passiv jelentésű no-képzések szolgáltathatnák, mint HIRT hiszi [IF. XVII. 60]; cf.

*bheu̯o- (: ói. bhaváḥ): *bh(e)u̯eno- (: ószl. za-bъvenъ)
*u̯eĝho- (: ὄχος, ószl. vozъ): *u̯eĝheno- (: ószl. vezenъ)
*dero- (: δόρος, ói. daraḥ): *derəno- (: ói. dīrṇáḥ)
*stero- (: ói. pra-staraḥ): *sterəno- (: ói. stīrṇáḥ).

Ezek után nem lehet kétséges, hogy az idg. *aĝom typusú acc. sg. M. F. mellett még egy prótoidg. *aĝon typus is létezett, a melynek -n eleme szintén tőképző s a mely tehát szintén casus indefinitus volt.

Nom. Acc. sg. N. Két idg. typus:

a) suffixum nélküli typus, casus indefinitus: *mari, médhu, *dhémn̥, *ménos stb.

b) m-formatio: *i̯ug̑óm (: ζυγόν, ói. yugám) *pedóm (: πέδον, ói. padám).

Az -m az acc. sg. M. F. -m elemével azonos [l. p. 272].

Gen. sg. Három idg. typus: 1. s-, 2. si̯o- és 3. ī-typus.

1. Az s-typus -s -es -os végződéssel jelentkezik, de mivel a két utóbbinak e és o eleme természetesen a 'thematikus' vokális [N. v. WIJK, l. c. 52], a voltaképpeni 'suffixum' csak -s [HIRT, Hb.[2] 371. BRUGMANN, Grr. II. 2.[2] 152 stb.], mely a nom. sg. M. F. -s végződésével azonos.

Idg. gen. sg. *pₑdós/és < prótoidg. *pedós/és tehát morphologiailag ugyanazon képzés mint idg. nom. sg. *pēts < prótoidg. *pédos/es. A prótoindogermánban tehát a gen. sg. és a nom. sg. M. F. egybeesett, a mit már LUDWIG is sejtett [AoA. 37 stb.] s N. v. WIJK újra felfedezett s részletesen kifejtett. Thesise széles körben rokonszenves fogadtatásra talált [v. ö. pl. HIRT, IF. XVII. 48–49. Hb.[2] 309. OERTEL-MORRIS, l. c. 90. BRUGMANN, Grr. II. 2.[2] 120—121 stb.] s valóban az ablautot nem tekintve, a mely természetesen secundär, semmi gondolható külömbség sincsen a két casus között, cf. gen. *diu̯ós : nom. *d(i)i̯éus [themat. *deiu̯os] < prótoidg. *dei̯eu̯os; gen. *nāu̯ós : nom. *nā́us < prótoidg. *nāu̯os;

gen. **oueis* és **ouies*: nom. **ouis*; *gen. **sūneus* és **sūnues*: nom. **sūnus* stb. Innen van az is, hogy különnyelvileg is az athemat. tövek genitivusa akárhányszor egészen vagy csaknem egybeesik a themat. tövek nominativusával, cf.

lat. (*rēx*) *rēgis*: ói. °*rājaḥ*; lat. (*lūx*) *lūcis*: ói. *rōkáḥ*;
gör. (ἀλώπηξ) ἀλώπεκος: ói. *lōpāśáḥ*; gör. (μεῖραξ) μείρακος: ói. *maryakáḥ*;
gör. (μέλᾱς) μέλανος: ói. *malináḥ*;
ói. (*íṣuḥ*) *íṣvah*: gör. ἰός < *ἰσϝός;
gör. (πάτρως) πάτρωος: lat. *patruus* stb.

Még átlátszóbbak az ugyanazon különnyelvben előforduló dublettek, cf.

gör. (προβλής) προβλῆτος: πρόβλητος; (σύζυξ) σύζυγος: σύζυγος; (ἀγνώς) ἀγνῶτος: ἄγνωτος; (δαήμων) δαήμονος: δε-δαημένος; (ἰᾱτήρ) ἰᾱτῆρος (< *ἰᾱτρός cf. πατρός): ἰᾱτρός stb.
ói. (*dēva-stút*) °*stútaḥ*: *stutáḥ*; (*víḥ*) *vēḥ*: *vēḥ* stb.

Hogy *s*-gen. mellett olykor *s*-nélküli nom. áll (v. ö. gen. **k̂unés*/*ós* **mātrés*/*ós*<prótoidg. **k̂euonos* **māteros*: nom.**k̂(u)uṓ(n)* **mātḗ(r)* < prótoidg. **k̂euono* **mātero*), az az *s* elem lassú és szabálytalan diffusiójának bizonyítéka [cf. p. 272].

Oly esetekben mint **ek̂uās* **bhr̥ĝhn̥tiās* stb. a gör. és litv. circumflexus miatt (cf. θεᾶς μιᾶς, lit. *mergōs vežanczōs*) **ek̂uā-so* stb. alapalakot szoktak és lehet rekonstruálni [l. Streitberg, IF. III. 371. Urgerm. Gr. 162. Brugmann, Grr. II. 2.[2] 152. Hirt, Hb.[2] 333 stb.]. Ez a prótoidg. *-*so* az idg. *o*-declinatióban is föllép, cf. gót *wulfis*, ófn. *wolfes* stb. < idg. **u̯l̥qᵘé-so* és talán gör. hom. Αἰόλοο stb. [Brugmann, l. c. 162. Hirt, Hb.[2] 346—347 stb.]. Noha -*so* a pronominális declinatióban szélesebb körben jelentkezik (v. ö. pl. hom. τέο, gót *his*, ószl. *česo* < idg. **qᵘéso*), pronominális eredete egyáltalában nem tekinthető oly bizonyosnak, mint közönségesen hiszik [pl. Brugmann, l. c. 162], ellenkezőleg minden oda mutat, hogy valamikor az egész nominális flexióban megvolt, mert ha -*s* és -*so* etymologiai összefüggése 'igen valószínű' [Brugmann, l. c. 161], akkor még inkább valószínű, hogy az -*s* nem egyéb mint a -*so* zero-vokalizmusú formatiója [cf. Hirt, Hb.[2] 306]. Mutatis mutandis ugyanez áll

az ezen genitivusi suffixummal azonos nominativusi *s* elemről is [l. p. 272], mert ha **eḱu̯ās* < **eḱu̯ā-so*, akkor **dus-menēs* is < **dus-menéso.*

Ha az *s*-gen. és az *s*-nom. egy tőből hajtottak ki, akkor természetesen az *s*-gen. is eredetileg suffixum nélküli casus indefinitus volt.

2. A *si̯o*-typus csak *o*-töveknél mutatható ki: **eḱu̯osi̯o.* A végzet pronominális is (pl. **tosi̯o* stb.), de hogy a nominális flexióban secundär volna, a mint általánosan gondolják [Brugmann, Grr. II. 2. 161. 358. Hirt, Hb.[2] 346 stb.], az fölötte valószínűtlen, a hogy rögtön meglátjuk.

E *-si̯o* suffixum *-i̯o* eleme nem más mint az adjectivikus functiójú *-i̯o-* tőképző, úgyhogy **eḱu̯os-i̯o* velejében 'flexionélküli' adjectiválís képzés [cf. Brugmann, KVG. 435. Grr. II. 2. 121 stb.], tehát megint casus indefinitus. Az **eḱu̯os-i̯o* analysis a 3. typus analogiájával támogatható s az adaptatiós theória szellemével is teljes összhangban áll — azzal a hozzáadással természetesen, hogy a *-i̯o* elem agglutinálódása csak formális. Mivel e föltevés értelmében a *-i̯o* 'suffixum' szemmel láthatólag *s*-nominativushoz járult, ez is annak bizonyítéka, hogy a sigmatikus nom. sg. M. F. az idg. nyelvtudatban valamikor mint *s*-tő szerepelt s hogy tehát az *s*-nominativus suffixuma csakugyan az *-s* tőképzővel függ össze [l. föntebb p. 271].

3. Az *ī*-typus csak az italo-kelta *o*-tövek paradigmájában él: **eḱu̯ī* (: lat. *equī*, óír *e'ch* stb.).

Ez a genitivusi typus általános feltevés szerint olyan képzés mint nom. sg. F. **eḱu̯ī* (cf. ói. *vr̥kī* stb.), a melynek *-ī* eleme a *-i̯o-* adjectivumi tőképzővel azonos (cf. ói. *áśvyaḥ*, gör. ἵππιος stb.], s tehát **eḱu̯ī* < **eḱu̯ii̯o* < **eḱu̯e-i̯o* megint csak suffixumnélküli casus indefinitus. A modern nyelvtudomány ezen a ponton is teljes harmoniában van az adaptatiós elmélet szellemével s a nom. és gen. azonosítása syntaktikai szempontból is teljesen megnyugtató [l. Sommer, Hb. 371. Hirt, IF. XVII. 49. Hb.[2] 49. Brugmann, Grr. II. 2. 121 stb.].

Abl. sg. Ez a casus csaknem mindenütt olyan mint az idg. genitivus < prótoidg. nominativus, a mi syntaktikai tekintetben sem feltűnő [l. Hirt, IF. XVII. 62].

Külön ablativusi functiójú alak csak az *o*-töveknél mutatható ki, de itt ős- és köz-idg. **ek̑u̯ōd/ēd* v. **ek̑u̯ōt/ēt.* E dentális typusnak már idg. viszonyai is igen homályosak s így a próto-idg. viszonyok szabatos meghatározása lehetetlenség.

Az adaptatiós elmélet szellemében természetesen itt is tőképzős eredetre fogunk gondolni. Mivel az ablativusi functiójú dentális zöngés v. zöngétlen volta teljesen meghatározhatatlan [Brugmann, Grr. II. 2. 164 stb.], *t*- és *d*- tőképzőket egyaránt tekintetbe kell vennünk. Zöngétlen dentálist véve föl alapul a *-to-* képző jöhet tekintetbe, cf.

abl. sg. **bhorōt ēt* (nom. **bhoros* : φόρος, ói. *bháraḥ*) : **bhórto-* (φόρτος) és **bhṛtó-* (ói. *bhṛtá-*); — basis: **bhereto* (ói. *bharatá-*)

abl. sg. **morōt/ēt* (nom. **moros* : ói. *măraḥ*, ószl. *morъ*): **mórto-* (μορτός, ói. *mártaḥ*) és **mroto-* (βροτός) és **mṛtó-* (ói. *mṛtá-* stb.); — basis: **mereto.*

Ezzel a *-to-* tőképzővel közvetlen kapcsolatban áll a *-t-* tőképző [v. ö. pl. ἀ-γνώς : ἄ-γνωτος stb. Brugmann, Grr. II. 1.[2] 422 et seqq.]. A *-t-* tőképző variansai pedig *a) -et* és *b) -ēt-*, a melyek *o*-tövek mellett jelentkeznek, cf.

a) ἀργέτ- : ἀργός; lat. *equit-* < **ek̑u̯ot-* : *equos*; ói. *vahát-* : *vanaḥ*, *sravát-* : *sravaḥ*;

b) ἀργῆτ- : ἀργός, πένητ- : πόνος, γυμνῆτ- : γυμνός; av. *ravas-čarāt-* : ói. *caráḥ*

(v. ö. még lat. *glabrēt-um asprēt-um* stb.: *glaber asper* stb.?).

Instructiv továbbá, hogy legalább is N. *-ōt* végű idg. nom. sg. is kimutatható [cf. Brugmann, l. c. 128]: **mēnōt* (gót *mēna*, óisl. *máne*, ófn. *māno*) és **nepōt* (ófn. *nefo*, óisl. *nefe*).

A legnagyobb figyelemre méltó végül az, hogy a part. perf. act. **-u̯es/u̯os-* suffixuma a **-u̯et/u̯ot-* alakkal alternálódik (cf. εἰδώς εἰδός : εἰδότος, gót *weitwōds* stb.) [Brugmann, l. c. 426 et seqq.]. E szerint az *s- m-* és *s- n-* declinatio mellett volt *s- t-* declinatio is, a mi még inkább támogatja azt a præsumptiót, hogy az ablativusi functiójú suffixum dentálisa zöngétlen volt. Mivel pedig zöngétlen elemek a sandhiban zön-

gésekkel alternálódtak (cf. **édōd bhrā̆trai* < **édōt* stb.), az ablativikus dentális zöngétlen volta akkor is tartható volna, ha valaki — nem tudom miféle alapon — zöngés volta mellett kardoskodnék.

Mindazáltal — már a teljesség kedvéért is — utalni kell arra is, hogy *-d(o)-* tőképző is kimutatható, cf. ὅμαδος, ói. *samád-* (: ὁμός, ói. *samáḥ*) s hogy e mellett is áll *-ĕd-*, cf. τηχεδ-ών τῦφεδ-ών stb. és πεμφηδ-ών (: ói. *bam-bharaḥ*) ἀλγηδ-ών (: ἄλγος N.), lat. *asprēd-o* (cf. *asprēt-um* : *asper*) *rubēd-o* (cf. *rubēt-um* : *rōbus*) stb. — Nem lehetetlen, hogy a pronominális nom. acc. sg. N. **tód* stb. *-d* eleme van a játékban [HIRT, IF. XVII. 49. Hb.[2] 308. BRUGMANN, l. c. 164 stb.]. De végelemzésben ez a 'pronominális' *-d* sem lehet egyéb tőképzőnél, resp. basis-végződésnél, cf. ói. nom. acc. sg. *tád yád* és abl. *mád tvád* stb.: *tad-ī́ya- yad-ī́ya-* és *mad-ī́ya- tvad-ī́ya-* stb.

E nagyjában egyszerű viszonyokat komplikálja az a körülmény, hogy a 'suffixum' vokálisának circumflexusa volt; cf. litv. *tõ*, gót *hvaprō*, ói. *tā̆d* = *taad* < **tṑd* stb. [cf. BRUGMANN, Grr. II. 2. 164. HIRT, Hb.[2] 348 stb.]. Ez t. i. contractióra utal **-o*+a^x elemekből, a mely utóbbinak qualitása és quantitása is teljesen meghatározhatatlan. Ha csakugyan contractio volna jelen, a mi nem egészen bizonyos [BRUGMANN, l. c. 119], magyarázatára egyebek közt föltehető, hogy a föntebbi **-ĕt/ŏt* v. **-ĕd/ŏd* tőképző az athemat. declinatio kifejlődése után *o*-tövekhez járult [l. alább a nom. plur. M. F., a gen. plur. és gen. du. viszonyait].

Egészen dűlőre jutni tehát nem lehet, de első sorban az idg. alapnyelvi viszonyok homályossága miatt nem. Az ellen a föltevés ellen azonban, hogy az abl. casus-suffixuma is tőképző s hogy eredetileg az abl. is casus indefinitus, semmi kifogást sem lehet felhozni, míg az a feltevés, hogy az abl. suffixuma olyanféle 'postpositio' volt mint ószl. *otъ* [KAPPUS, Der idg. Abl. p. 14] nem csupán fölösleges, hanem egészen valószínűtlen is, mert e 'postpositio' családjának hang- és jelentésbeli viszonyai [l. BRUGMANN, l. c. 844—845] egészen homályosak.

Dativus sg. Legalább két idg. typus.

a) Az egyik typus suffixuma általános feltevés szerint idg. **-ai*, cf. **pedaí* (lat. *pedī*, ói. *pedē* stb.). Ez a feltevés azonban

csak a directe nem is dat. functiójú görög alakokra (cf. χαμαί πατραί δόμεναι stb.) van alapítva, a melyeknek -αι végzete idg. -əi is lehet, a mi az összes ide tartozó különnyelvi esetekben is felvehető, mert hiszen idg. *-ai és *-əi külömbség nélkül mindenütt összeesett. Ha meg kell vallani, hogy a gör. -μαι -σαι -ται stb. esetében idg. *-ai és *-əi között dönteni lehetetlen [BRUGMANN, Grr. I.[2] 179. II. 2.[1] 1374, 1376, 1379] és ha a lat. *quae* alapalakja *$q^{u}ai$ és *$q^{u}əi$ is lehet [BRUGMANN, Grr. II. 2.[2] 356], akkor túlzás nélkül szólva egészen érthetetlen, hogy miképpen lehetett a dat. sg. esetében az *-*ái* végződés mellett oly határozottan állást foglalni. Hogy a dolgot ne komplikáljam, nem akarok itt az idg. *á* vokális existentiájára vonatkozó controvers kérdésekbe belemenni [v. ö. pl. BECHTEL, Hauptprobl. 256 et seqq., 265 et seqq. LORENTZ, IF. VIII. 111 et seqq. PEDERSEN, KZ. XXXVI. 75, 76 stb.], de lehetetlen arra nem utalni, hogy *a* és *ai* morphologiai tekintetben jóformán semmi jelentősséggel sem birnak s — a mi egyenesen döntő fontosságú — egyetlen egy tőképzőben sem lépnek föl, a minek korolláriuma, hogy a flexivikus functiójú állítólagos *-*ai* voltaképpen *-*əi* — a mint a föntebbi lat. *quae* is biztosan *$q^{u}əi$, cf. *$q^{u}ā$ (ói. *ká*, gót *hō*, lat. *sī qua* stb.). E szerint az idg. *$p_{e}dai$ alapalak, a melyet korábban magam is felvettem, visszautasítandó s helyette *$p_{e}dəi$ veendő föl.

b) Több autoritás által hangoztatott nézet szerint az idg. dat. sg. suffixuma kizárólag v. legalább részben okvetetlenül *-*ei* volt [v. ö. pl. FICK, Etwb.[4] 67. MEILLET, Introduction[2] 260. De quelques innovations de la décl. lat. 36. MEILLET-PRINTZ, Einf. 177. SOLMSEN, KZ. 44, 161 et seqq. HIRT, Hb.[2] 308]. BRUGMANN ellenvetése [Grr. II. 2.[2] 167], hogy a gör. ἴδμεναι δοϝεναι szilárdabb alapot nyújt az idg. végzet meghatározására, mint az osc. -*ei*, a mely könnyen lehet újítás az *i*-decl. alapján, semmiképpen sem meggyőző. E szerint *$p_{e}dei$ szintén egészen jogos idg. typusnak tekintendő.

Mindkét typus casus indefinitus, mert suffixumai az idg. *-*ei*/*i* < prótoidg. *-*e̯i̯e* tőképzővel vannak kapcsolatban. A prótoidg. *-*e̯i̯e* egyrészt szabályosan idg. *-*ēi*/*ōi* lett, a melynek reflexe az idg. nom. sg.

**pontēi* (av. *panta*: p. 272) és az ezzel szemmel láthatólag azonos idg. loc. sg. **pontēi* (ószl. *pąti*) végzete. Ezen idg. *-*ēi/ōi* reductiója a dat. functiójú *-*əi*, a **pedəi* typus suffixuma. — A prótoidg. *-*eįe* másrészt idg. *-*ei/oi* lett — az *ei/i*-tövek 'erős' tőalakja, pl. **potei*, a mely egyrészt mint voc. sg. functionál (ói. *pátē*, gör. Ποτει-δᾶϝων stb.) s másrészt mint dat. sg. (kypr. Διϝεί-φιλος, osc. *Fuutrei*, lit. *manei*). Ezen *-*ei/oi* reductiója a dat. v. instr. functiójú *-*ī* (ved. *ūtī́* stb.: BRUGMANN, Grr. II. 2.[2] 170] és a loc. és instr. functiójú *-*i* [l. alább].

E szerint az összes dativusi functiójú formátiók az *-*ei/i* < *-*eįe* tőképző ablautvariansai. Az a föltevés, hogy a dativusnak *-*ai* [recte: *-*əi*] eleme egy önálló, 'hier' v. 'jetzt' jelentésű partikula [HIRT, IF. XVII. 46. Hb.[2] 308; — cf. MEILLET, De quelques innovations, p. 36] teljesen fölösleges és elhibázott.

Az említett *-*əi* és *-*ei* 'suffixumok' vokálikus tövek -*o*-, -*ā*- és -*ē*- elemével kontraháltattak: **eḱųōi*, **eḱųāi*, **qᵘ(i)įēi* — legalább a gör. θεῷ θεᾷ és litv. *paskuĩ taĩ* stb. alakok circumflexusából itélve. De a contractio nem olyan bizonyos — legalább is nem lehet belátni, miért jött volna *-*ōi* contractio útján létre, mikor a nyilván belőle keletkezett instr. plur. functiójú *-*ōis* esetében a contractio nem biztos [BRUGMANN, Grr. II. 2.[2] 119]. Ha a circumflexusnak nem volna morphogenetikus szerepe, akkor e dativusokat directe asigmatikus nominativusokkal lehetne azonosítani, mert dat. sg. **eḱųōi* (: ἵππῳ) oly képzés mint nom. sg. **soqᵘōi* (: Λητώ). Ebből a látószögből nézve a dolgot a dat. sg. **eḱųāi* alapján egy **eḱųāi* nominativusra is lehetne következtetni, a mivel az *ā*-tövek árja flexiója (cf. ói. gen. *áśvāy-āḥ* stb. és voc. — suffixumnélküli képzés! — *áśvē* < **eḱųəi*) a legszebb harmóniában van [l. még alább a nom. acc. voc. du. M. F. tárgyalásánál!].

Locativus sg. A többé-kevésbbé biztosan postpositiós eseteket [BRUGMANN, Grr. II. 2.[2] 186] nem tekintve két idg. typus: *a)* suffixumnélküli és *b)* *i*-typus.

a) Hogy az első typus suffixum-nélküli tő, casus indefinitus, az általánosan el van ismerve [BRUGMANN, l. c. 174 et seqq.], cf.

**aiu̯en* (*αἰέν* : *αἰών*), **dom* (: *ἔν-δον*), **su̯el* (ói. *svàḥ* : *svàḥ*)
**per-ut* (ói. *parút*), **aiu̯es* (: *αἰές* : *αἰῶ* < **αἰϝοσ-α*) stb.

E casus tehát velejében oly képzés mint a voc. sg., cf.

ói. loc. *vástō* : voc. *sū́nō*, av. inf. loc. *mrūⁱte* : loc. *vīs-paⁱte* stb.
gör. dat. *ἠχοῖ* = voc. *ἠχοῖ* stb.

b) Az *i*-typus *-i* elemének kiindulópontja az *-ei/i-* tőképző. Csattanósan igazolja ezt az, hogy cons. tövek *i*-locativusai mellett igen gyakran morphologiailag és semasiologiailag azonos *i*-tövek állanak, cf.

**ped-i* (*ποδί*, lat. *pede*, ói. *padí*): **pedi-* (örm. instr. pl. *oti-vkʿ*)
**pont-i* (lat. *ponte*, ói. *pathí*): **ponti-* (lat. *ponti-um*, ói. *pathí-bhiḥ*)
**noqt-i* (*νυκτί*, lat. *nocte*): **noqti-* (lat. *nocti-um*, ószl. *noštь*)
**sal-i* (*ἁλί*, lat. *sale*): **sali-* (*ἁλι-πόρφυρος*, ólat. *sale*)
**dek̂m̥t-i* (*δεκάδι*, ói. *daśáti*): **dek̂m̥ti-* (ói. *daśati-ḥ*, ószl. *desętь*)
**k̂un-i* (ói. *śúni*): **k̂uni-* (ói. *śuni-ḥ*. ópor. *suni-s*)
**k̂r̥d-i* (lat. *corde*): **k̂r̥di-* (lit. *szirdì-s*, ószl. *srьdь-ce*)
**ost-i* (av. *asti*): **osti-* (av. *asti-aojah-*, ói. *ásthi*)
**pₑl i* (ói. *púri*): **pₑli-* (ói. *puri-ḥ*, lit. *pilì-s*)
**solu̯otāt-i* (ói. *sarvátāti*, lat. *cīvitāte*): **solu̯otāti-* (ói. *sarvátāti-ḥ*, lat. *cīvitāti-um*).

Helykímélés szempontjából legyen elég e dublettekből ennyi, a felsorolás ad libitum folytatható.

A suffixumnélküli typus tehát úgy viszonylik az *i*-typushoz, mint egy consonantikus tő a megfelelő *i*-töhöz, v. ö. pl.

loc. **per-ut* [ói. *parút*]: loc. **per-uti* [dór *πέρυτι*] = **noqt-* [lat. *nox*, gen. *noc*]: **noqti-* [lat. *nocti-um*].

Hogy az *i*-typus (pl. ói. *udáni*) lett volna eredetileg a lokális jelentés eredeti hordozója, a másik (pl. ói. *udán*) csak secundär vált volna azzá [Brugmann, Grr. II. 2.[2] 473], bebizonyítatlan és bebizonyíthatatlan feltevés, a mely a felsorolt tényekkel kibékíthetetlen ellenmondásban áll.

A loc. *i*-typus a legszorosabb kapcsolatban áll a dat. sg. formatióival: dat. sg. **pₑdəi* és loc. sg. **pontēi* ablautvariansok, dat. sg. **pedei* és loc. sg. **pedi* nemkülömben. Szóval: a d a t.

és loc. sg. 'suffixális' elemei egy tőből hajtottak ki, a mely föltevésnek a syntaktikai viszonyok is rendkívül kedveznek: a dat. és loc. jelentésbeli rokonságára már Ludwig irányította rá a figyelmet [Rigv. VI. 257—258; v. ö. persze Delbrück, Vergl. Synt. I. 279—280] s a dativust az újabb kutatók a Delbrück-féle nem-localistikus felfogással szemben [Vergl. Synt. I. 185] csakugyan azon casusok közé hajlandók számítani, amelyeknek eredetileg lokális jelentésük volt [Hirt, IF. XVII. 47, 63. Brugmann, Grr. II. 2.[2] 474 stb.].

A föntebbiekből kitűnik, hogy végképpen elhibázott és fölösleges dolog a loc. sg. *-i* elemében egy 'hier' v. 'jetzt' jelentésű önálló elemet keresni, a mint ezt pl. Hirt [IF. XVII. 46. 47] és Brugmann [l. c. II. 2. 185. 248] teszik. Hirt eljárása annál kevésbbé érthető, mert hiszen maga is hivatkozik oly *i*-tövű alakokra mint nom. acc. sg. N. ói. *ákṣi ásthi* stb. [l. c.], a melyekben az *-i* elemnek természetesen nincs semmiféle kimutatható jelentése, a mint ezt Brugmann is verbis expressis megállapítja [l. c. II. 1.[2] 170].

Velejében tehát a loc. *i*-typus szintén tőképzés, casus indefinitus.

Tővégi *-o/e-*, *-ā-* és *-ē-* vokálisokkal az *-i* contraháltatott: **eḱu̯oi/ei*, **eḱu̯āi* **qᵘ(i)i̯ēi* — legalább az uralkodó feltevés szerint, a melynek itt csak a görög circumflexus (ἐκεῖ, Ἰσθμοῖ, θεᾷ) a támasztéka. Ebben ugyan meg lehetne nyugodni, de az említett alakok másképpen is volnának érthetők. A mi mindenekelőtt az *o*-tövűek locativusának accentusát illeti, a görög némi ingadozást tüntet föl: ἐκεῖ stb. mellett ἀσπουδεί stb. áll s ha itt enklisisre lehetne is gondolni (< *ἄ-σπουδεῖ: Brugmann, Grr. II. 1.[2] 29. Hirt, Hb.[2] 452 stb.), αἰεί esetében pl. ez lehetetlenség. A circumflexus külömben nem mindig áll kontrahált vokálison, v. ö. pl. gör. voc. Λητοῖ ἠχοῖ, litv. nom. plur. *tẽ* stb. A circumflexust nem tekintve Ἰσθμοῖ stb. oly képzés mint nom. plur. ἵπποι és nom. acc. du. ói. *yugé* < idg. **i̯ugoí* [l. alább]. — A másik két typust nehéz diphthongikus basisokkal lehetne kapcsolatba hozni, v. ö. voc. sg. **eḱu̯əi* és nom. acc. voc. du. **eḱu̯əi* [l. alább!].

Instrumentalis sg. Ez a kategoria a legváltozatosabb

képzéseknek valóságos sarkophagusa s az idg. flexio rendszertelen gazdagságának typikus képviselője. Az idg. viszonyok bonyolult s részben egészen homályos volta miatt bajos eligazodni.

Nagyban és egészben két idg. kategoria vehető föl: *a)* az egyiknek egy *-m-* v. *-bh-* a charakteristikus eleme, *k)* a másiké egy — jobbára hosszú — vokális.

a) A *bh-* és *m*-suffixumok köre meglehetősen szűk: az előbbi az örményre és görögre, a másik a baltoszlávra szoritkozik; ezenfölül csak az ó-írben van egy *bh-* v. *m*-suffixum. A plurálisban és duálisban ellenben mindakét typus gazdagon van képviselve s mivel a duális velejében sg. képzés és a plurális is a sg. alapján épült föl, föl kell tenni, hogy a prótoidg. időkben mindakét képzés a singulárisban is sokkal kiterjedtebb volt. A külömböző *bh-* és *m*-suffixumok idg. végződése közelebbről meg nem állapítható: 'Vermutlich haben schon in uridg. Zeit mancherlei Ausgleichungen stattgefunden' — mondja Brugmann is [Grr. II. 2.[2] 119].

α) Az instr. sg. functiójú *bh*-suffixum idg. alakja: **-bhi*, cf. gör. θεόφι (a gör. képzések a numerus iránt indifferensek!), örm. *mardov* stb. Eredetét illetőleg a tekintélyek általában a sémantikus agglutinatio álláspontján vannak: Hirt szerint **-bhi* a casus indefinitushoz járult önálló elem: ói. *abhí* 'herzu, herbei', gót *bi* 'bei' stb. [IF. XVII. 51. Hb.[2] 308]; Brugmann szerint valamennyi *bh*-formans (tehát **-bhi* is) talán a gót *bai* 'beide', *bi-* 'um' stb. szókkal függ össze [l. c. II. 2.[2] 119]. Mindez nem lehetetlen, de igen kevéssé valószínű. Igaz ugyan, hogy az instr. általában 'Mit-Kasus' [Brugmann, l. c. II. 2.[2] 519], s a plur. és du. *bh*-suffixumok dativikus functiója is dedukálható volna az instr. számára felvett postpositióból, ámde a plur. és du. *bh*-suffixumok ablativikus functiója arra a föltevésre vezetne, hogy a feltételezett postpositiónak egyidejűleg diametraliter ellenkező jelentése is volt, a mi a sémantikus agglutinatio álláspontjával összeegyeztethetetlen. Azt a jelenséget tehát, hogy az idg. *bh*-suffixumok instr., dat. és abl. functiójúak, csakis az adaptatiós theoria alapján lehet egészen kielégítő módon magyarázni — azzal a föltevéssel t. i., hogy eredetileg jelentésnélküli szóvégződések a külömböző mondatbeli viszonyokhoz képest az instr., dat. és abl. functiójának expo-

nenseivé adaptálódtak. A feltételezett agglutinatio ellen szólhat esetleg az is, hogy egy **bhi* præpositio csakis a germán alapján mutatható ki, míg más nyelvek alapján csak **ambhi *m̥bhi* és **ebhi *obhi* rekonstruálható [cf. Brugmann, Grr. II. 2.[2] 795, 820].

Az adaptatiós theoria alapjára helyezkedve ahhoz a felevéshez lehet folyamodni, hogy a *bh*-suffixumok a *bh*-tőképzővel függnek egybe, v. ö. pl. ói. *sthūlá-ḥ: sthūlahá-ḥ*, ói. *antrám*: ószl. *ątroba*, gót *baitrs*: adv. *baitraha* stb. A *bh-* tőképző előtt lévő tődarab teljesen oly alakban jelentkezik mint a *bh-* casussuffixumok előtt (v. ö. pl. θεόφι: ói. *sthūlabháḥ*, gót *baitraba*; ἀγέληφι: lit. *senóbė*; örm. *zardu* < **zarduv*: ἄργυφος, gót *harduba*; örm. *srtiv*: ἔριφος, ószl. *gostьba*, gót *analaugniba*; örm. *anjamb* < **-n̥-bhi*: ἔλαφος stb.). Jelentős, hogy a gótban a *bh*-képzések a d v e r b i u m o k k é n t szerepeltek, a mint a gör. φι-végű casusalakok is ő s g ö r ö g időkben nyilván megmerevült adverbiumok voltak s csak később illeszkedtek be megint az élő casusok rendszerébe [cf. Brugmann, l. c. II. 2.[2] 126].

A **-bhi* casussuffixum kiindulópontja a föntebbiek értelmében idg. **-bho*, a mit Brugmann-is megengedhet, mert hiszen a gót *bai* stb. töve idg. **bho-* [l. c. II. 2.[2] 76]. A **-bho* alapalak mellett szól továbbá a gót *-ba* végű 'adverbiális' képzés, a mely Brugmann szerint is l e h e t egy *bho*-tő casusa [l. c. 389] — nyilván instrumentálisa (cf. gót *wulfa*). Mellette szól aztán a dat. plur. **-bhos* suffixuma s végül az *m*-casusok conform viszonyai is [l. alább]. Tehát **-bho* nem 'Kontaminationsform' [Hirt, Hb.[2] 307], hanem a z e r e d e t i f o r m a t i o és **-bhi* a secundär alak: a **-bho* és **bhi* 'casussuffixumok' úgy viszonylanak egymáshoz eredetiség tekintetében mint a **-no-* és **-ni-*, **-to-* és **-ti-*, **-mo-* és **-mi-* stb. 'tőképzők' [cf. Brugmann, l. c. II. 1.[2] 253, 285 stb.], a mely dublettek között a thematikus **-no- *-mo- *-to-* stb. kétségkívül az eredetiebbek. A **-bho* prótoidg. 'casussuffixum' aztán egy *i*-végű casus (pl. loc. sg.) befolyása alatt lett **-bhi*.

A *bh*-suffixumok relativ önállósága s tehát postpositiós eredete mellett talán arra fog valaki hivatkozni, hogy az árjában az *s*-töveknél a *bh*-suffixumok előtt a tővég jobbára sandhitörvények szerint alakul, v. ö. pl. ói. *mánōbhiḥ* e h. **mánadbhiḥ* stb. Ez az ellenvetés több szempontból gyönge: a védikus (tehát

a régibb!) óindben megvannak még a várható *uṣádbhiḥ* stb. alakok s a loc. plur. *-su* suffixuma előtt hasonló tőviszonyok lépnek föl, v. ö. pl. ói. *mánaḥ-su* e helyett és mellett: *mánas-su* stb.

El kell ismerni, hogy a *bh*-suffixumok tőképzős eredete semmiféle semasiologiai argumentummal nem lévén támogatható az adaptatiós magyarázat itt híjával van az elsőrangú evidentiának. De hogyan is lehetne ez másképpen, mikor maguknak a *bh*-casusoknak jelentése is annyira sokarczú, sőt divergáló [l. föntebb]? A casuális jelentések divergentiája ipso facto az alapul szolgáló tőképző jelentésnélküliségét involválja, resp. ebből érthető meg a legkönnyebben s így a semasiologiai érvelés lehetetlensége itt az adaptatiós elmélet direct consequentiája.

β) Az *m*-suffixum instr. sg. functiójú alakja a baltoszlávban **-mi* (ószl. *vlъkomь pątьmь*, litv. *naktimì sūnumì* stb.). E suffixum eredetibb alakja, a mint ezt a dat. abl. plur. **-mos* suffixuma mutatja, kétségkívül **-mo* volt, a mely aztán secundär **-mi* lett [cf. Hirt, Hb.[2] 307], a mint a tőképző **-mi-* is secundär a tőképző **-mo-* mellett [Brugmann, l. c. II. 1.[2] 253—254], cf. φῆμις: εὔ-φημος, gót *barmi- armi-*: ófn. *barma- arma-*, ószl. *sedmь osmь: sedmъ osmъ* stb.

Ez a prótoidg. **-mo* aztán szabályszerűen idg. **-m* lett s mint ilyen lép föl a baltoszláv *ā*-töveknél, v. ö. litv. *rankà*, ószl. *rąką* < **ronkām*. Ez a typus az accentust nem tekintve olyan mint az acc. sg.: litv. *rañką*, ószl. *rąką*< **ronkām*. A két typust Hirt is azonosítja és syntaktikai szempontból is megvilágítja [IF. XVII. 49, 63—64]. E szerint ez a formatio is tőképzés, mint az acc. sg., s. Brugmann föltevése, hogy az *m*-formansok a gör. μέτα, gót *miþ*, ói. *mádhya-* szókkal függnek össze [l. c. II. 2.[2] 119], teljesen fölösleges.

b) A vokálikus végződések szintén tarka összevisszaságot tüntetnek föl.

Az *o*-tövek suffixuma: **-ē/ō*, pl. **u̯lqᵘē/ō* (ved. *vŕkā*, gör. ἁμαρτῆ, tarent. αἰῆ és ἐπισχερώ, gót *wulfa*, lit. *vilkù gerŭ-ju*). E suffixum idg. accentusa a litv. és germ. (s esetleg a gör.) tanúsága alapján acutus volt. Ha ez az accentus csakugyan eredeti, akkor — legalább az uralkodó ablaut-theoria értelmében

— elutasítandó az a külömben rendkívül plausibilis föltevés, hogy a suffixum alapalakja idg. **-ṓm*, a mely még régibb **-ó-mo* alakból keletkezett [HIRT, IF. XVII. 49—50], mert — a mint természetesen HIRT is látja — ebben az esetben circumflexus **-ō̃/ē̃* várható. Ha az uralkodó ablaut-theoriával meg kell alkudni, akkor nincsen más megoldás, mint hogy ez a sufixum *ē/ō*-végű nehéz basisok végzete, cf.

κόρος : κακόρημαι; τόρος, ói. *tárah* : τρωτός;
γόνος : γνωτός κασί-γνητος; στόνος : litv. *stenė́ti*;
τόμος : τέτμηκα τμητός; φόνος : lit. *genė́ti*;
lat. *albus* : *albēbo*, *orcus* : *àrcēbam* stb.

Az ói. *-víd-ya*, *-há-tya* stb. gerundiumi alakok, a melyeket instrumentálisoknak értelmeznek [BRUGMANN, Grr. II.[1] 632. II. 2.[2] 189], szemmelláthatólag themat. vokálisra végződő tiszta tövek [cf. HIRT, IF. XVII. 45] < **u̯idi̯ó *g̑ʷhn̥ti̯ó*, cf. ói. *vídyam -hátyam* < **u̯idi̯ó-m *g̑ʷhn̥ti̯o-m*.

Az *ā*-tövek végzete gyakran *-ā* (ved. *dhā́rā*, dór λάθρᾱ, ófn. *gebu*). Az alak tehát egybeesik a nom. sg. alakjával s így szintén suffixumnélküli tőképzés, casus indefinitus, a mely (ép úgy mint **-ē/ō*) periphrastikus verbális formák első tagjában is jelentkezik, cf. ἐτῑμήθην : τῑμή, lat. *plantābam* : *planta*, gót *salbōda* : ófn. *salba* stb. [cf. BRUGMANN, l. c. II.[1] 1267. STREITBERG, Urgerm. Gr. 341. HIRT, IF. XVII. 45 stb.]. — Az *-(i)i̯ā/ī*-töveknél (ói. *br̥hatyā́* stb.) a végzet erős formában lép föl s innen az eltérés a nom. sg. (ói. *br̥hatī́* stb.) alakjától.

Az *i*- és *u*-töveknél a végzet többek közt: **-ī* és **-ū*, pl. ói. *prá-yutī*, av. *xratū* stb. E formátiók, a melyek közül az első dativusi functióban is jelentkezik [ved. *ūtī́* stb.: p. 281], kézzelfoghatólag suffixumnélküli képzések. A ved. *práyukti* stb. suffixuma nyilván idg. **-i*, az előbbi **-ī* reductiója. E formák talánya ezzel egy csapásra megoldódik. A föntebbi **-ī* és **-ū* természetesen < prótoidg. **-ₑi* és **-ₑu* és nem szükségképpen az **-ē/ō* és **-ā* suffixumok analogiája [cf. BARTHOLOMÆ, Vorgesch. 124 stb.].

Bizonyos kiterjedésben consonantikus töveknél is jelentkezik vokálikus suffixum: ói. *padá*, gör. πεδά stb. Az ói. *padā́* stb. nyilván az *o*-tövek analogiája, illetőleg maradvány

abból az időből, a mikor a cons. tövek is thematikusok voltak; a gör. πεδά stb. pedig nyilván < *ped-ə s tehát suffixuma az *-ē/ō reductiója. — A lat. *pede* stb. nyilván idg. loc. s aligha való ide, mint BRUGMANN kétkedve felteszi (l. c. II. 2.[2] 194), legfölebb mint *pedə, a mi azonban eldönthetetlen.

(Folytatjuk.)

SCHMIDT JÓZSEF.

Ajton.

MELICH érdekes kis czikket írt az *Ajton* (régi *Achtum*) névről, a melyet egy török *Altïn* «Arany» névből magyaráz. Másokra bízom, hogy egyéb hangtani kérdésekhez hozzászóljanak, p. o. a különös *cht* ∾ *ht* hangváltozáshoz («a szót *cht-*, később *ht-*vel kell olvasnunk» !), én csak egy elhamarkodott általánosításra akarok rámutatni, a melyet M. fejtegetéseiben már évekkel ezelőtt is észrevehettünk, de a melyet egy világosabb pillanatában már egyszer visszavont! M. maga mondja: «A MNy. I. 184. lapján azt a tételt próbáltam bebizonyítani, hogy a mélyhangú szavak zárt végszótagjában levő mai *-o-* régebben *-u-*, s még régebben *-i-* volt». Egy pár példa fölemlítése után pedig így folytatja: «Ez analogiák alapján kétségtelen dolog, hogy *Ajton* nevében valaha az *-n* < *-m* előtt *-i-* volt a hang» l. MNyv. 9 : 354. Már pedig sem az a «tétel» nem áll meg, sem az nem «kétségtelen», hogy az *Achtum* valamikor **Achtim* volt, valamint az sem, hogy, ha M. elmés magyarázata egyébként helyes is, a magyar név egy török *ï*-vel hangzó *Altïn*-ból lett.

Azt a föntemlített és a *Magyar Nyelv* I. kötetében kifejtett tételt M. a II. kötetben nagyon helyesen visszavonta megint, de erről úgy látszik megfeledkezett; a zárt szótagban hangzó *u*-ból lett *o* ugyanis korántsem fejlődött mindig régibb *i*-ből, hanem a mint M. a Magyar Nyelv II. kötetében nagyon helyesen mondta, csak «igen sok esetben», ennélfogva tehát nem is lehet «kétségtelen», hogy *Achtum* előtt volt valamikor **Achtim* alak, valamint pl. a magyar *karácson* régibb **krácsun*·*karácsun*-ból való, a mely azonban soha **krácsin*-nak nem hangzott, a mint ezt M. a következő lapon nagyjában helyesen ki is fejti, csak azt nem tudom, honnan vette azt, hogy az *-un* végzet szlávban-magyarban egyaránt hosszú *ū*-val hangzott, hogy «egyszóval *-ūn* az eredeti» (??). A *karácson* szó épenséggel nem magában álló eset, az *abrosz* is régibb **obrusz*-ból lett, a *gonosz* régibb **gunusz*·*gnusz*-ból (vö. óbg. *gnusъ*), a *vánkos* régibb **vánkus*-ból, a *korom* **kurum*-ból (vö. török *kurum*), GOMBOCZ a *hurok* szavunkat török *uruk*-ból magyarázza stb., sehol itt még régibb *i*-ről szó sem lehet.

Minthogy *Achtum* mellett **Achtim* írást eddig nem találtak, az *altïn* «arany» pedig a török nyelvekben változik *altun*-nal, a magyar *Ajton* származhatnék akár egy — török *Altun*-ból is! GOMBOCZ szíves volt velem a török nyelvek alakjait közölni; közlését így kezdi: «valamennyi török nyelvemlékben a második szótag vocalisa *u*» és így fejezi be: «bár a második szótag története nincs tisztázva, valószínűnek tartom, hogy az őstör. alak *altun*» !

ASBÓTH OSZKÁR.

A SZLÁVSÁG TÖRÖK ELEMEIRŐL.

BERNEKER új etymologiai szótáráról minden hozzáértő és méltányos birálója elismerte, hogy MIKLOSICH munkájához képest, a mi a szlávság eredeti, indogermán szókészletét illeti, nagy haladást jelent. A jövevényszavak tárgyalásában azonban — elsősorban a szlávság magyar és török elemeire gondolok — meglehetősen a régi csapáson jár.

A mi a török jövevényszavakat illeti, MIKLOSICHON kívül főképen KORSCH és MELIORANSKIJ idevágó dolgozait vette figyelembe, s az eredeti forrásművek közül, úgy látom, csak RADLOFF hatalmas s kényelmesen kezelhető szótárát (Versuch eines Wörterbuches der Türkdialekte) és — sajnos — VÁMBÉRY «Etym. Wörterbuch der turko-tatarischen Sprachen» czímű munkáját forgatta. E téren még tagadhatatlanul sok részlet-kérdés vár megoldásra, s ezért talán nem lesz felesleges, ha török szempontból néhány igénytelen megjegyzést teszek a BERNEKER által is elfogadott török-szláv egybevetésekre. Persze a szakemberek feladata volna e megjegyzések vagy származtatások elfogadhatóságát szláv szempontból felülvizsgálni.

* * *

A *bakier* czikkben (39 l.) BERNEKER egy csag. *bögri, bögrü* 'krumm, gebogen' alakot idéz — VÁMBÉRY után. Alighanem helytelen adat; a többi források csak *bükri, bükrü* alakváltozatot ismernek; a szó egyébként nem csak a csagatájban van meg: kún, krim. *bükrü*, kirg. *bükür* 'bucklig' stb., s valamennyi a köztör. *bük-, bök-* 'biegen, beugen, falten' származéka. Az ugyancsak VÁMBÉRY után idesorolt jakut *bakïr* 'krumm, gebogen' nem tartozik ide; nyilván azonos a hasonló jelentésű jak. *takïr*-ral (ikerszavak?), a mely viszont mongol eredetű, vö. BÖHTLINGK, 89.

A szl. *bara* 'sumpf' BERNEKER szerint «talán bolgár eredetű»; lehet, de hogy e feltevést mennyiben támogatja a délszibériában

lakó kamaszini szamojédek nyelvéből idézett *bare* (helyesen *bāre* 'sumpf', CASTRÉN, Sam. Wörterverz 191), nem tudom belátni; a szó egyébként a többi szamojéd nyelvjárásban ismeretlen.

A bolg. *belezíja*, szerb *belènzuka* 'armband' kétségkívül oszmanli eredetű (*bilezik*); az orosz (dial.) *biziliki* (plur.) 'armbänder der donischen kosaken' azonban egy már metatheticus török **bizelik* átvétele, vö. baskir *bəzelək* 'armband' KATARINSKIJ | burját *bislak*, *bihalak*, *bihelek* 'fingerring' CASTR.—MIKL. TE. I, 263 (s utána BERNEKER) szerint ugyane török szó régibb átvétele: egyh. szl. *bělьčugъ*, *belьčugъ*, bolg. *belčug*, szerb-horv. *biòčug* 'armband, ring', de BERNEKER hozzáteszi: doch bleiben bei (dieser) annahme schwierigkeiten (ugyanígy KORSCH, Arch. IX, 491). Azt hiszem, hogy az oszm. kirg. *bilezik*, tar. *bileizük* csakugyan nem lehet az idézett szláv szavak forrása; de van a köztör. *biläk* 'handgelenk, unterarm' szó családjába tartozó származékok között a szláv *bělьčugъ*-hoz közelebb álló alak is. Igaz, hogy a törökségből nem tudjuk kimutatni, de megvan a mongolban: kalmuk *biltsəɢ*, *bültsəɢ*, khalkha-mong. *béltsək* 'fingerring' JSFOu. XXIV, 1 : 13; *biltsək* PODGORBUNSKIJ; *bilčigej daɣun* 'пѣсня кольца к то пѣсня которую долженъ пропѣть не нашедшій спрятаннаго кольца' PODG. A mongol alakok alapján feltehető tör. **bilčik(g)* vagy **bilčük(g)*, azt hiszem, megmagyarázná az idézett szláv alakokat.

A szl. *bělěg* 'zeichen' BERNEKER szerint a mong. *bälgä* (tör. *bilge*, *bilgü*) átvétele; van azonban a *bil-* 'tudni' igének a mongolban egy közelebb álló (*-ik* képzővel alkotott) származéka is: khalkha-mong. *béləɢ* JSFOu. XXI, 2 : 37 | keleti mong. *belik* 'zeichen' RUDNEV. A mongolból való a tel. szoj. RADL. *päläk* 'das zeichen, das geschenk, gastgeschenk'. Egyébiránt a magy. *bélyëg* is csak egy ócsuvas **bilik* átvétele lehet (MSFOu. XXX, 43). Mi sem áll tehát útjában annak, hogy a szláv alakok forrásául egy török **bilig* alakot tegyünk fel; a szóvégi zöngés gutturalisra vö. a 'tudomány' jelentésű ujgur *bilig* szót (THOMSEN, KSz. II, 248).

Az 57. lap szerint a tájnyelvi orosz *biŕuk* (бирюкъ) 'farkas' török jövevényszó. A törökségben azonban csak magánhangzóra végződő alakok vannak: kaz. tob. tur. *bürə* | ótör. csag. tar. türkm. *böri* | kún, kirg. *bürü* | sor. szag. *pürü* | alt. tel. *pörü* | jak. *börö* 'wolf'. Az eredeti gutturalisos szóvéget tünteti fel az oszét *beräɣ*, *bīräɣ*, a mely KORSCH újabb etymologiája szerint (THOMSEN-fest-

schrift, p. 199) ~ iráni **bairaka-*. KORSCH i. h. még hozzáteszi: «Doch liegt dem türkischen worte eher eine form wie **bīruka-* (aind. *bhīruka-*) zu grunde, an welche auch das dialektisch-russische lehnwort *birjuk* 'wolf' anklingt.»

Az orosz-egyhszl. *bračina* [alakv. *bračinъ*, *bračenъ*] 'seidenstoff' BEW. 80 (MEW. 20) szerint a latin *brāca* 'hose, pluderhose' vagy az olasz *braca* plur. *brache* 'hose, windel' átvétele; a lat. *brāca* viszont a keltából v. a germánságból, vö. WALDE, EtWb.[2] 95.

E magyarázat semasiologiai nehézségei szemmelláthatók: hogy a 'nadrág, bugyogó' > 'selyemszövet' jelentésfejlődést BERNEKER hogyan képzeli, nem tudom. A törökségből két szó is kinálkozik, a melylyel az idézett orosz-egyhszl. szavakat nagyobb valószínűséggel egybevethetjük: kkirg. *barča* 'seidenzeug' RADL. Wb. IV, 1487 | kirg. *barša* 'ein altertümliches zeug' ibid. 1488 | perzsa-török *pārče* 'kleidungstoff, kleidung' (mint újabb jövevényszó, megvan több szláv nyelvben *parča* alakban, 'art stoff' MEW. 232); még közelebb áll az idézett szláv alakhoz a csuvas *pųŕžən* 'seide', a mely egy ó-csuv. ill. bolgár-török **barčin* folytatása; e feltett alak helyességét kétségtelenné teszi egyrészt a bolgár-török eredetű magy. *bársony* (< *bársun*), másrészt az ugyancsak csuvas eredetű cseremisz *porsən*, *parsən* 'selyem', a melyek egy ó-csuvas **barčin* alakot tükröztetnek vissza (l. bővebben MNy. VIII, 402—3).

Talán nem túlmerész feltevés, hogy az orosz-egyhszl. *bračina*, *bračenъ*, *bračinъ* egy 5—8. századi bolgár-török **barčin* átvétele. Tudom, hogy a metathesis magyarázata nehézségekbe ütközik, de az or. *klobukъ*, *klabukъ* stb. < tör. **kalbuk* származtatást BERNEKER sem tartja elfogadhatatlannak («die entlehnung dürfte in eine zeit fallen, als die lautwandlungen, die zur gemeinslavischen liquidametathese führten, schon abgeschlossen waren, die lautfolge *tolt* aber noch nicht geduldet wurde» BEW. 475).

A 97. lap szerint az or. *bugór* 'hügel, haufe' | kisor. *buh'ír* 'sturmwind, hügel' forrása a csag. *bögri*, *bögrü* 'krumm, gebogen' stb. Ugyane nem egészen helyesen idézett (vö. föntebb) török szócsaládból származtatja MATZENAUER LF. VII, 5 (BERNEKER kérdőjellel) a lengy. *na bakier* stb. kifejezést is. Itt a hangalak, amott a jelentések eltérése (a tör. *bök-*, *bük-* 'beugen, biegen,

falten; säumen, einrichten, ausgleichen' igének nincs 'halom, rakás' jelentésű származéka) teszi az egybevetést több mint kétségessé.

Berneker EtWb. 100 (MEW. 417) szerint orosz *bulanyj*, kisor. *bułányj*, lengy. *bułany* 'falb, fahl' < tat. (nordtü.) *bulan*, vö. oszm. *bulanmak* 'sich verfinstern, trübe werden'. — Az orosz *bulanyj*, a mint Pawlowsky szótárából látom (буланка, буланко 'der name eines falben pferdes'; буланый, буланопѣгій 'falb, fahl'; буланая лошадь 'falbes pferd; der, die falbe'), szorosabban a ló színére vonatkozik.

Az «északi török» *bulan* (jelentés?) adat, a melyet Berneker Miklosichból (EtWb. 417) vett át, előttem ismeretlen. A törökök a 'буланая лошадь'-ot *kula at*-nak nevezik; 'falb' jelentésű *bulan* szót forrásaimban nem találok. Még gyanúsabbá teszi a dolgot az utána vetett «vgl. osm. *bulanmak*». Igaz, hogy van az oszmanliban *bula-* 'mischen, aufrühren, trübe machen, verunreinigen, beunruhigen' (s ebből egy refl.: *bulan-* 'gemischt, umgerührt werden; trübe werden, sich verdüstern, s. verfinstern; verderben; sich beunruhigen, erregt sein'), de ez = köztörök *bulγa-* (refl. *bulγan-* id.; csuv. *pəlχat-* caus., *pəlχan-* refl. id. Paasonen), s ehhez is legfellebb a *-k* (nem pedig az *-n*) deverbális névszóképző járulna (az ó-törökben van is: *bulγak* 'die verwirrung'). A rejtélyes *bulan* alak először Miklosichnál szerepel (Denkschr. XXXIV, 268), ilyenformán: *bulan* 'fahl': *bulanek* بولانق t., *bulanmak* 'trüben' (helyesen: 'getrübt werden'). Az itt idézett oszm. *bulanək* (a *bulan*- refl. ige származéka!) helyes jelentése: 'gemischt, umgerührt, trübe, erregt' Radl., 'trouble, mêlé' Barb. de Meyn. Nyilván ebből vonta el Miklosich, önkényesen és helytelenül, a *bulan* (?) 'fahl' (?) melléknevet.

Megjegyzem azonban, hogy az or. *bulanyj* török eredete mindamellett valószínű; van ugyanis a mandzsuban *fulan* 'schwärzliches pferd', a mely szabályosan török-mongol **bulan*-nak felelne meg (ma. *f-* ~ mo. *b-*, vö. Schmidt, Journ. of Peking Orient. Soc. IV, 43—4); igaz, hogy ilyen török szót forrásaimban hiába keresek.

A *bur* czikkben (102. l.) a tat. **buraw* mellé tett csillag elmaradhat: a kazáni tatárban csakugyan van *burau* Radl. *bərau* Bálint (pontosabban *bəraw*; vö. bask. *bəråu* id. KSz. V, 234)

'furó', a melynek alapszava kaz. (bask.) *bər-* (= köztör. *bur-*, kirg. *bura-*) 'forgatni, csavarni, fúrni'; kaz. *bəraw* < **bor-aγ*.

A 102. lapon az or. *buryj* 'schwarzbraun, dunkelbraun (von pferden)', *burka, burko* 'Brauner' | kisor. *búryj* 'graubraun' | lengy. *bury* 'grau, dunkelgrau, schwarzgrau' szócsaládot MIKLOSICH (TE. I, 269) a csag. (perzsa) *bur* 'rotgelb', KORSCH (Arch. IX, 494) a mong. *bürüj* 'dunkelfarbig' szavakkal veti össze. A perzsa *bur* szóra, a mely a török nyelvek közül csak a csagatájban van meg, mint perzsa jövevényszó, geográfiai nehézségek miatt alig gondolhatunk; KORSCH egyeztetése meg (az idézett mongol *bürüi* igazi jelentése: 'dunkel, dämmerig, gegen abend' SCHMIDT 123 a., 'crépuscule, entre chien et loup' KOWALEWSKI < *büri-* 'couvrir, mettre une couverture, voiler' = köztör. *bür-, bürü-* id.) szemmellátható semasiologiai nehézségekbe ütközik.

Mind alak, mind jelentés tekintetében közelebb áll az or. *buryj* szóhoz a következő török-mongol szócsalád: oszm. ZENK. *boz* 'gris, grisâtre, bleuâtre'; *boz at* v. *boz* 'cheval gris, de mauvaise race' | kaz. BÁL. *buz, büz*; bask. PRÖHLE *buð* 'grau, weisslich'; *ak-buz* 'schimmel (pferd)' vö. még karaim. *boru* 'eine pferdefarbe (grau ?)' — mong. KOW. *boro* 'gris, gris foncé'; mong. Khalkha *boro* id. PODGORBUNSKIJ | mandzsu GAB. *boro* 'braunrot'. A mongolból: urj. KATAN. *pora* | kojb. CASTR. *bora* 'grau' | ? jak. BÖHTL. *boroŋ* 'schwarzgrau'.

A felsorolt szláv szavak forrásául egy bolgár-török (ócsuvas) **bor* (= köztör. *boz*) alakot vehetünk fel. Az idézett török-mongol szavakkal nincs kapcsolatban a KORSCHtól (Arch. IX, 493) felemlített: kaz. *burlə*, csuv. *purlə*, bask. *burəl*, mong. *buγurul* 'graulich, weisslich, hellgrau, von gemischtem haare'. A lótenyésztésre vonatkozó orosz, kisorosz és lengyel műszóról lévén szó, a török eredetet mégis valószínűbbnek tarthatjuk, mint MATZENAUER magyarázatát, a ki a latin *burrus* szóra s román származékaira (olv. *buio*, lomb. *bur* 'dunkel, finster'; prov. *burel* 'braunrot') utal.

A *bútara* cikkben BERNEKER megjegyzi, hogy a szibériai és orenburgi orosz бўторъ 'hab und gut, kram' forrása nem lehet a magy. *bútor*, hanem csak egy török nyelv rokon(?) szava. Török forrásainkban olyanféle szót, a melynek az idézett orosz tájszó átvétele lehetne, hiába keresünk. Az egész czikkre egyébként vö. MELICH, MNy. VIII, 408; Arch. XXXIV, 550.

A *čakanъ* Berneker 135 szerint «gemeinslavische entlehnung aus dem tü., vgl. dschag. *čakan* 'streitaxt' (*čakmak* 'schlagen, prägen'). Óvatosságra int, hogy a török *čakan*-ra csak egy adatunk van: kirg. (nem csag.) *čakan* 'eine mit langem stiele versehene hacke, die als waffe gebraucht wird' Vámbéry, Čag. Stud. Innen veszi át még Pavet de Courteille, Budagoff és Radloff is. A magára álló kirg. *čakan* persze lehetne a köztör. *čak-* participiuma is, de lehet a perzsa *čevkān* ('quodvis lignum capite adunco; lignum magnum capite adunco, de quo pila ferrea suspenditur', Vullers) átvétele is, a melyet a török nyelvtudat a *čak-* igéhez kapcsolt, sőt az sem volna lehetetlen, hogy a kirg. *čakan* újabb jövevényszó az oroszból.

A szláv *čirъ* (or. чи́рей 'eiterbeule, geschwür'; kisor. *čýrka* 'geschwür, furunkel'; bolg. *čírka;* szerb-horv. *čȉr;* szlov. *čír, čirâj;* lengy. *czyrak* id.) Berneker szerint «ohne sichere anknüpfung». Vajjon nem lehetne-e a következő török szócsalád az idézett szláv szavak forrása: csag. kaz. *čir* 'der pickel, geschwür; хворь, болѣзнь, чирей' Osztr. | kkirg. *čiri* 'faul, verfault' | oszm. *čirik* 'eiter, schmutz' | aderb. *čirχ* 'eiter; geschwür', vö. csag. tel. *čiri-* 'faulen', kaz. *čərə-* id., kirg. *širi-* id.

A *čobot* czikkben (159. l.) idézett kaz. *čabata* 'bastschuhe' perzsa eredete (< perzsa *čabatan* 'ocrea, quæ super ocream induitur' Men.) nem kétséges. A Korschtól Arch. IX, 494 idézett finn *sapikka*, vót *saappaga* orosz jövevényszavak (vö. Mikkola, Berühr. 160).

Az orosz *čulókъ*, bolgár *čúlka* 'strumpf' török eredete kétségtelen ugyan, de viszonyuk a megfelelő török alakokhoz (kaz. *čolγau*, csag. *čulγak*, tel. *čulγū*, kkirg. *čulγō*, csuv. *tšəlχa* 'fusslappen' < kaz. *čəlγa-*, csag. *čulγa-* 'umwickeln, umhüllen') nem világos. Az altáji tatár *čuluk* természetesen újabb orosz jövevényszó.

A *deńga* czikkben (183. l.) felemlített tör. *täŋkä* 'geld, silbergeld, rubel' eredete nincs tisztázva; mindenesetre figyelembe veendő, hogy az osztjákban is van *täŋkə*, *ʌäŋki* 'eichhorn, kopeke' (= vogul *lē'in, lēn, līn* id.), a mely az idézett török szóval nyilván valamilyen kapcsolatban van (vö. Paasonen, FUF. II, 106, 134).

(Folytatjuk.)

Gombocz Zoltán.

AZ ELSŐ GERMÁNOK PANNONIÁBAN.

A rómaiak és germánok a Krisztus utáni első századokban kölcsönös kultúrérintkezésben állottak és az imperium rajnamenti határain számos felirat maradt fenn, mely a germánok és rómaiak egymásra hatásának nyelvi emlékét megőrizte. Pannonia határos volt Germania-nak délkeleti végeivel és mégis: a pannoniai latin feliratok között alig akad egy-kettő, mely germán nevet tartalmaz.*) Már nagy ritkaságuk miatt megérdemlik e feliratok, hogy számon tartsuk őket, de figyelemre méltók azért is, mert azt olvashatjuk le róluk, hogy az első, Pannoniában megszállott germánok nyugati germán törzsek kötelékéből szakadtak ki és római fennhatóság alatt, római katonai szolgálatban telepedtek le a Dunántúl. E pannonai germánok, mint a rajnántúli törzsek, nyelvökben s műveltségökben beolvadtak az őket környező római tartományi (román) kultúrába, katonai szolgálatok leteltével római polgárjogot nyertek (Mommsen CIL. III p. 905), eredeti személyneveik helyébe latin nevek léptek, s ha azontúl szerepelnek még feliratokon, germán eredetök többé fel nem ismerhető. Hogy nyelvök egy ideig használatos volt a Dunántúl, arra az a körülmény is utal, hogy a rómaiak Pannoniába tolmácsokat rendeltek, kik a germánokkal való érintkezést közvetítttek. Egy «interpres Germanorum» sírládája Aquincumban (Ó-Budán) maradt fenn a következő felirattal: *D(is) M(anibus) M(arco) Aur(elio) Flavo m...* *[du]pl(ario)* | *[e]t interpetri***) *Ge[rmanoru]m off(icii) co(n)s(ularis) et M(arco) Aur(elio)... [an(norum)] XIII* | *filio communi Aurelia*

---

*) A germán-római kölcsönhatásnak egy értékes pannoniai, műtörténeti emlékét Hekler Antal fedezte fel: Eine neue Bronzebüste eines Germanen: Mannus (szerk. G. Kossinna) I. 1909, 277. lk.

**) CIL. III. 2880 *interpetrationem* alakot is közöl.

Q|uaeta (?) *marito et filio dulcissimm|is scribi in memoriam iussit* (CIL. III 10505, G. Schön és R. Weisshäupl: Archæologisch-epigraphische Mittheilungen aus Öst.-Ung. X, 1886 115. l. L. Schmidt és O. Fiebiger: PBBeitr. 32, 134. Bang: Die Germanen in römischen Dienst. Berlin, 1906 81. l.). Sírfeliratok néha az elhunytak származására hivatkozva germán törzsneveket említenek s ezáltal tájékoztatnak arról, milyen germán törzsek voltak képviselve Pannoniában. A Corpus Inscriptionum Latinarum III. kötetében összegyűjtött pannoniai feliratok a következő germán *törzsneveket* tartalmazzák:

a) *Chatti* (Hoops Reallex. 370. lk. R. Much). E törzs neve egy gyalokai sírfeliraton fordul elő: *Priscus Flanalli f(ilius) Cattus* stb. (CIL. III. 4228, l. alább a *Flanallus* névről). A germ. zöngétlen spiransok *þ*, *χ* többször jelöltetnek római iróktól *t*, *c* betűkkel (Schönfeld: Wörterbuch der altgerm. Pers.- u. Völkernamen XX lk.) és a feliratnak *Cattus* neve is az elterjedtebb *Chattus* alaknak csak irásbeli változata, mely feliratokban egyebütt ugyan nem fordul elő, de kéziratokban gyakori (Schönfeld s. v. Chatti).

b) *Batavi* (Hoops, Reallex. 178 lk. R. Much). Római fennhatóság alatt álló, a Rajna torkolatánál élő törzs, mely a chattok szövetségéből vált ki. Neve előfordul: 1. egy Pannonia inferiorban talált verses feliraton: *Ille ego Pannoniis quondam notissimus oris | inter mille viros primusq. Batavos | Hadriano potui qui iudice vasta profundi | aequora Danuvii cunctis transmare sub armis |* stb. (CIL. III 3676, Bang 39, Schönfeld s. v.); 2. egy arrabonai (győri) sírlapon az «ala Augusta Ituræorum»-ban szolgált decurio neve: *Albanus Balvi f(ilius) domo Betavos* stb. (CIL. III 4368, Bang 50, Schönfeld s. v.); 3. a M. N. Muz.-ban őrzött alább tárgyalandó emléken: ... *maloger* ... *domo Betav(os)* (CIL. III 3681, Bang 50, Schönfeld s. v.); 4. Pannoniában több batav hadtest tartózkodott (Kauffmann Beitr. 15, 554, a további irodalmat is idézi). A győri muzeum két AL · B · *al(a) B(atavorum)* v. *B(etavorum)* jelzésű téglát őriz (CIL. III 4666); Puszta-Almáson A · I · B · *a(la) I B(atavorum)* v. *B(etavorum)* feliratú téglát találtak (CIL. III 11372), mi arra mutat, hogy az «ala Batavorum» — talán a batav lázadás után, Kr. u. 69—70. — Pannoniába helyeztetett át. 5. Mahler Ede újabban Duna-Pentelén

a következő, Kr. u. II. sz.-ból való kőfeliratot ásta ki: *D(is) M(anibus)* | *Lentinus Pr*|*udentis* [*f(ilius)*] *eq(ues) coh(ortis) III Bat(avorum) an(norum) XLV, stip(endorium) XX* | *Germanus* (Arch. Ért. 26, 158 és 222. l.)

Ezek szerint a törzsnév emlékeinken kettős hangalakban, *Batavus* és *Betavos* alakban fordul elő; a *Betavos* forma csakis a pannoniai feliratokban maradt fenn, de a Cæsar BG. 4, 10 említett «insula Batavorum» mai aln. neve: *Betūwe* (XI. sz. óta) szintén *e*-vokálisra látszik mutatni, míg *Batavia* a felnémetben *Passau*-vá lett. E hangbeli eltérés magyarázatára Schönfeld régi ablautkülönbségre utal (46. l.), de valószínűbb, hogy *Betavos* egy régibb *Batavus*-nak a vulgáris latinban keletkezett változata. Ismeretes, hogy a Kr. utáni első századokban a lat. *a*-t nyiltan ejtették s egy kései grammatikus (Consentius) helyteleníti, hogy a köznép *a* helyett *e*-t (*statim* helyett *stetim*) mond (Seelmann: Die Ausspr. d. Latein 173 lk.). Ennek megfelelően a feliratok, melyek kéziratos szövegeknól a nép nyelvéhez közelebb állanak, vulgáris alakokat közölnek: *civit(as) Eraviscorum* (CIL. III 10418 = Aquincum) ∾ *Aravisci* Tac. Germ. 28; *Delmatia* (többször v. ö. Seelmann, 173) ∾ *Dalmatia* stb.

c) *Cannenefati* (később: *Canninefati* Hoops, Reallex. 365 lk. R. Much). A batavokkal szomszédos, római fennhatóság alatt álló törzs, mely szintén a chattok szövetségéből önállósult. Nevét talán egy orosvári (Mosony m.) felirat őrizte meg: *D(is) M(anibus)* | *Flavius* | *Attius cives* | *Trever(us) eq(ues) al(ae) I Cann(inefatium)* stb., ha ez a helyes feloldása az AL · Í · CANN · rövidítésnek (CIL. III 4391, Bang 40, Schönfeld s. v.). Egyéb forrásokból is tudjuk, hogy az «ala I Canninefatium» hazájából Pannoniába helyeztetett át (116 előtt) és valószínűen állandóan ott is maradt (Bang 40).

d) A *frank* törzs neve egy aquincumi feliraton van megemlítve: *Francus ego cives romanus miles in armis* | *Egregia virtute tuli bello dextera semper* | stb. (CIL. III 3576, Schönfeld s. v.).

e) A *Varisti* és *Naristi* névvel jelölt svébiai törzs egyik tagjának sirköve Pannonia nyugati határában a mai Hainburg táján maradt fenn: *D(is) M(anibus)* | *M(arco) Naevio Primigenio domo Naristo ann(orum) LXXV fili(a) Creusa pa*|*renti pientissimo*

et Naevia con|iunx posuerunt et ceteri sui (CIL. III 4500 Mommsen jegyzetével; R. Much, Beitr. 17, 71 lk.; Schönfeld s. v.). — Grimm (Geschichte der deutschen Sprache 352 l.) és Müllenhoff (DAK. IV, 477) szerint a *Naristi* név, mely kéziratokban csak ritkán fordul elő, az elterjedtebb *Varisti*-ből keletkezett hibás olvasás útján. A mi feliratunk ezt a magyarázatot megczáfolta és bizonyossá tette, hogy e névnek *Naristi* változata az élő nyelvben használatos volt s nem fiatalabb az eredetibbnek tartott *Varisti* formánál.

f) *Tungri.* A törzsnek és névnek germán jellege vitás. Nevét *Ti(tus) Claudiu(s) Aedi f(ilius) Ae . . . [Tun] | ger* Budán talált emlékköve őrizte meg, ha a töredékes feliratnak a kiadóktól adott ilyen kiegészítése helyes (CIL. III 15163, Werle: Die ältesten germanischen Personennamen, Zeitschf. d. Wortf. XII. Beiheft. 23. l.).

Törzsnevek mellett néha személynevek jelzik az elhunytak germán származását, de személyneveknek rendszerint csak akkor tulajdoníthatunk kétségtelenül germán jelleget, ha hangalakjuk mellett egyéb adatok is meghatározzák, hogy az illető névnek hordozója germán származású volt. Történelmi forrásokból ismeretes, hogy a rómaiak a svébiai törzsnek Maroboduus és Catvalda vezérlete alatt kivándorlott és az ő fennhatóságuk alá menekült ágát a Duna, a Morva (Marus) és a «Cusus»-folyó (Vág?) közé telepítették le s királyukká egy *Vannius* nevű quad származású vezért rendeltek (regnum Vannianum). Kr. u. 50-ben azonban *Vannius* is római fennhatóság alá menekült s övéivel Pannoniában kapott lakóhelyet (Tac. ann. XII 29, Bang 13). A *Vannius* név a pannonia feliratokon kétszer fordul elő: 1. *Vibenus Vanni f(ilius)* stb. Alsó-Lendva, Poetovio és Savaria közötti úton (CIL. III 4149); 2. *Vannio* stb. Felső Szénégető, Savariát és Scarbantiát összekötő útvonalon (CIL. III 4224). Nem tudjuk, hogy a feliratokban csakugyan germán nevek maradtak-e fenn, mert e feliratok az elhunytak germán származásáról említés nem tesznek s hasonló latin nevek is ismeretesek (Wilhelm Schulze: Zur Geschichte lateinischer Eigennamen 425. l.). Werle germánnak tartja egy poetoviai (pettaui) felirat *Aisia* nőnevét (CIL. III 4033), mely az *Aisia-berga*, *Al-aisiagae* nevekhez hasonlít. Etimologiailag e név nem átlátszó s a felirat nem mondja meg azt,

hogy *Aisia* germán származású volt; nevének germán eredetét ezért be nem bizonyíthatjuk. A germán származásnak megjelöléséből viszont nem következik, hogy az illető személynek neve is germán; e részben kétséges a már említett győri felirat: *Albanus Balvi f(ilius) | decurio alae Augusta Ituraeorum domo Betavos an|norum XLII stipendiorum | XX hic situs est* stb. (CIL. III 4368, Werle 29). A batav katona apjának neve *Balvus*, más latin feliratokon nem található s talán germán név, de az is lehetséges, hogy *Balvus* az elterjedt latin *Balbus*-nak (Schulze 30) ép oly vulgáris változata, mint a *Batavus* névnek ugyanazon feliraton előforduló *Betavos* alakja. Bizonynyal germán *személynevet* a következő pannoniai feliratok őriztek meg:

a) ... *maloger* ... (CIL. III 3681 és 10513). Találták Budán (M. N. Muz.). A felirat kezdete:

/MALOGER/
DOMO BETAV

A személynév csak töredékesen maradt fenn, de így is kétségtelen, hogy germán a batav katonának neve, bár Holder azt a kelta nevek sorába vette fel (Alt-Celt. Sprachschatz II, 398). Közelfekvő a névnek *[A]maloger[us]* vagy *[A]maloger[nus]* kiegészítése már azért is, mert a feliratnak egy hibás, de régebbi és teljesebb másolatában a név *Amalog(v)ero domo Petovione*-nek van írva (CIL. III 3577. Kauffmann Beitr. 16, 554, Schönfeld és Werle s. v. Bang 50. Förstemann I², 92 s. v. Amalger). Az első tag visszatér az *Amala-berga, Amala-frida, Amala-ricus, Amalasuintha* stb. nevekben. Hogy a szóvégi vokális *o*, nem *a*, mint az itt idézett példákon, annak oka az emléknek nagy régisége: germ. *a* összetett szavak első tagjában szóvégi hangsúlytalan idg. *o* helyett csak a Kr. utáni I. sz. második felében kezd fellépni (Schönfeld XVII).

b) *Flanallus* (CIL. III 4228). Gyalokai felirat:

PRISCVS · FLAN
ALLI·F·CATTVS·EQ
VES·ALAE·PANNO
ANNOR· XLIII
STIP·XXIII·H·S·E

Priscus Flanalli f(ilius) Cattus eques alae Panno(niorum) annor(um) XLIII stip(endiorum) XXIII h(ic) s(itus) e(st) (Werle: Mainzer Zeitschr. V, 1910, 60; Bang 50; Schönfeld és Werle s. v.). Priscus tehát chatt származású s egy pannoniai hadtestben szolgált. Apja még germán nevet viselt, de őt már egy ismert latin névvel keresztelték: a neveknek e nemzedékekkel való változása általánosságban is jelzi, mint alkalmazkodtak a germánok a római műveltséghez. *Flan-allus* beczéző név *Flano*-kezdetű nevek (*Flanberct, Flano* Förstemann 510) mellett, mint *Gudo-marus* mellett *Gud-ullus* (Schönfeld, Werle s. v.), *Flode-veus* mellett *Flud-ullus* (Stark: Die Kosenamen der Germanen 56).

c) *Frigeridus* vezér történelmi forrásokból is ismeretes: 377-ben a gótok ellen harczolt s a germ. taifalokon győzedelmeskedett (Pauly-Wissowa² VII, 1, 102. l. Seeck; Schönfeld, Werle s. v. CIL. III 3761, 10676). Nevét 'Baracson, Duna Keszin, Duna-Pentelén, Ó-Budán, Verőczén s Szobb táján talált téglák őrizték meg, melyeknek hol teljesebb, hol töredékesebb felirata:

FRIGERIDVSVPDVX

Frigeridus v(ir) p(erfectissimus) dux. Nevének germán volta azért bír érdekkel, mert Hampelnek már régebbi feltevése szerint a rómaiak a Pannoniában megtelepedett barbárokkal helyeztették a limes-t jobb karba (A régibb középkor emlékei Magyarhonban II, 1897, 167 lk.) s így figyelemre méltó, hogy *Frigeridus,* kinek vezetése alatt e munkálatok folytak, csakugyan germán nevet visel: a név első tagjának megfelel *Frigo-bert, Frige-der* (Förstemann 524 lk.) második tagjának megfelelnek a *-rid* nevek: *Tila-rids* (a koweli lándzsa rúnásfelirata) *Memo-ridus, Marcaridus* stb. Egy Szobb környékén talált téglán a név latin továbbképzéssel *[Fr]igerideus*-nak van írva.

d) *Strubiloscalleo.* A feliratot találták a Lajta jobb partján, a mai ausztriai Katzeldorf közelében (CIL. III 11301); szövegét először helyesen közli: Monatsblatt des Altertumvereins zu Wien 1886, 16. l.; hibás a közlés u. o. 1887, 66. l. Archiv für Kunde der öst. Geschichtsquellen II, 1849, 159 lk. CIL. III 4551. A névről l. Richard Müller: Blätter des Vereins für Landeskunde

von Niederösterreich N. F. XXII. 1888. 187 lk. R. Much Zfd. Alt. 36, 1892, 48 lk. Schönfeld és Werle s. v.

CASSVS · MVSA
SER · ANNOR · C
STRVBILOSCALLEO
LIB·VXOR·ANN·LX
H·S·E·FILI·POSIERVN

Cassus Musa ser(vus) ann(orum) C Strubiloscalleo lib(erta) uxor ann(orum) LX h(ic) s(itus, sita) e(st) Fili(i) posierun[t]. Az emlékkövet tehát a százévet élt *Cassus Musa*-nak és nejének *Strubiloscalleo*-nak fiai emelték. Cassus Musa rabszolga volt s kelta nevet visel (Holder I, 835, kelta *Cassi* ~ német *Hessi*), nejét a rabszolgaság alól felszabadították s neve bizonynyal germán. *Strubilo-* < germ. *strubila, strobala*: ófn. *strobalôn* (Graf VI, 738), *Strobilus* (Schönfeld s. v.), úfn. *Strobel, Struwel* (Strobelkopf mit verwirrt emporstehenden Haar Schmeller 804), v. ö. Gudr. 1299: «manege maget guot, die mit strûbendem hâre.» A szóvégi vokális *a* helyett *o* ugyanazon okból, mint a már említett ...*malo-ger*... névnél. A második tag, *-scalleo, skalljo*-nak olvasandó, vulg. lat. *e*-nek itt, mint másutt gyakran, palatális értéke van (v. ö. *puteus* > *puzzi, framea,* stb.). Nehézséget okoz a szó végzetének magyarázata: *-jo* végű nyug.-germ. nőnevet vagy fem. köznevet nem ismerünk. Mégsem tartanám ezért a szó végzetét különleges képzésnek (Much: Gött. Gel. Anz. 1901. I. 460. l. és Schönfeld: a sing. nom.-ban *-ō* végű, nyug.-germ. *n*-tövű fem.), hanem inkább egy régiség megőrzését látnám benne: a felirat legkésőbb a Kr. u. III—IV. sz.-ból való, tehát hangállapota még régibb, mint a skandináv nyelvek «urnordisch»-nak nevezett korszaka (IV—VIII. sz.), melyben a teljesebb szóvégi vokálisok még előfordulnak. Much, utána Schönfeld a szó magyarázatára az óskand. *skalli* 'kahlkopf' főnévre hivatkoznak; de *skalli* más szócsaládba tartozik (Falk-Torp II, 980, 1540) és tő képzésében nem azonos *skalljo*-val. A szót ezért a következőkép magyaráznám: egy nyug.-germ. *skalljo-*, későbbi **skallja*-nak az úfn.-ben megfelel a *Schelle* szó, mely 'csésze' jelentésben fordul elő (Grimm DWb. 8, 2492; Paul Wb.[2] 439, 444), a bibliai gótban pedig megfelel *skalja* (f. *jō*-tő), κέραμος, melynek végzete germ.

jō- < idg. *jā*-ra megy vissza. Ezzel a szóval azonos a felirat nyug.-germ. *-scalleo* neve. Ellenmondást csak a 'cserép', 'csésze' jelentés kelthet, mert nevünknek második tagjában — 'Strobelkopf' analogiájára — valamilyen 'fej' jelentésű szót várnánk. Ez ellenében hivatkozhatunk a lat. *testa* > fr. *tête*, lat. *cuppa* > ném. *kopf* stb., a 'cserép, csésze' és a 'fej' jelentésű szavak közötti állandó jelentésváltozásra, mely az egész indogermánságban gyakori (Schrader Reallex. 277). E jelentés ingadozás megengedi azt a feltevést, hogy a gót 'cserép' szónak nyugati-germ. hangbeli megfelelője 'fej' jelentéssel bir s e szerint is *Strubillo-scalleo* jelentése azonos az úfn. 'Strobelkopf' jelentésével.

e) *Aistomodius.* E név Pannonia nyugati határában, a mai Petronell közelében talált feliraton fordul elő (v. ö. Gab. Seidl: Archiv für Kunde öst. Geschichtquellen II, 1849. 192. l. szerinte a felirat a szlavoniai Vincovcze helységben került napvilágra; ez ellen CIL. III 4453; Kandler: Mittheilungen der kaiserl. königl. Central-Commission Wien I, 1856. 239 lk. Kluge: Urgermanisch 10. l. v. Grienberger Beitr. 18, 393 lk. Werle, Schönfeld s. v.).

SEPT · AISTOMODIO
REG · GERM
SEPTIMII PHILIPPV
ET HELIODORV
FRATRI INCOMPAR

Sept(imio) Aistomodio Reg(i) Germ(anorum) Septimii Philippu(s) et Heliodorus Fratri incompar(abili). A név első tagja, *Aisto-*, etimologiailag homályos, közel áll az *Aestii*, *Eist-ulfr* nevekhez (Kluge Zfd. Wortf. 8, 4); a második tag a germ. *-mōd* végű nevekhez (*Matha-mod, Rausi-modus, Ga-muth* stb.) tartozik. Az emléket Septimius Aistomodius germán királynak két testvére Septimius Philippus és Septimius Heliodorus emelte; a gentilnevek arra mutatnak, hogy a három testvér L. Septimius Severus császártól (193—211) nyert római polgárjogot és tőle vette a Septimius nevet. A kőfelirat e szerint a III. századból való. Aistomodius oly 'rex Germanorum' lehetett, mint a már említett Vannius (Bang 16, Schröder: Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte 15. l.): germán vezér, ki elismerte a római fennhatóságot s kinek Pannoniában adtak lakóhelyet. Hazájának

Germania-t tartották (Grienberger), de a két testvérnek görög neve miatt nem északnyugati, hanem délkeleti irányban, a Daciában s a Balkán félszigeten megtelepedett germánok (Sehmsdorf: Die Germanen in den Balkanländern bis zum Auftreten der Goten 1899) között keresném rokonait.

Tehát nem a népvándorlás keleti gótjai voltak az első germánok Pannoniában, hanem már a népvándorlás előtt, a Krisztus utáni III. és IV. században, helylyel-közzel germánok éltek a dunántúli provincziában. Egy talán [*A*]*malogeru*[*s*] nevű batav katona, *Flanallus*-nak fia Priscus, *Frigeridus* vezér, Cassus Musa rabszolgának neje *Strubiloscalleo*, és *Aistomodius rex Germanorum* képviselik e germánokat a pannoniai hagyományokban.*)

THIENEMANN TIVADAR.

*) Javítandó: Nyt. IV. k. Pannoniai langobard szavak 144. l. 146. l.: *Dimmer* helyett *Wimmer*, 147. l.: *tabal* helyett *zabal*.

G. Weigand: Bulgarisch-deutsches Wörterbuch. Leipzig 1913.

WEIGAND hibái mellett is kiváló nyelvtanának (Bulgarische Grammatik, Leipzig 1907) előszavában bolgár zsebszótárt is igért, a melyet két év mulva remélt kiadhatni. Csak örülhetünk annak, hogy a szótár lassabban és éppen azért kellő körültekintéssel és alapossággal készült. Már rövid használat után is meggyőződtem arról, hogy e kis szótár nagyon ügyesen van szerkesztve és még olyan színes és változatos olvasmánynál is, mint a milyen VAZOV híres nagy regénye (*Pod igoto*), a legritkább esetekben hagyja cserben a használót. Én voltakép csak egy komolyabb esetre akadtam, a melyben a kezdőt nem tájékoztatja kellően. VAZOV azt írja: *se čudi kakvo da pravi* azaz «nem tudja, mit tegyen» (nagyon gyakori fordulat), W.-nál pedig a *čudja se (-dich)* a. csak azt találjuk hogy «sich wundern, staunen».*) A mellett gondosan jelöli a hangsúlyt, a török eredetű szavakat «T»-vel jelöli, és, a mi az apró szótárnak nem kis ékessége, a helyneveket is közli — ezeket is a hangsúly helyének föltüntetésével — ilyen hasznos megjegyzésekkel mint p. o.: *Bánki* moderner Badeort bei Sofia, *Bítola*, *-ja* Monastir, Vilajetshaupstadt in Makedonien. Hogy ritka tájszókat is találunk e szótárkában, annak bizonyságául szolgáljon, hogy az első 16 lapon három szerb közvetítéssel oda vetődött magyar szót találtam benne, a melyek még GEROV nagy kétkötetes szótárában sincsenek megemlítve: *álov* **2.** (dial.) grosses Netz zum Fischfang; *áстál* niedriger, runder Tisch; *bitán*, *-nka* (dial.) Taugenichts. MELICH meg fog örülni a *balvan* «Balken; Tölpel» szónak (vö. Szláv Jövsz. 2 : 228), SIMONYI pedig a *bezimen* «Goldfinger»-nek, mert a m. «nevetlen» ujjnak a párja (vö. Nyt. 2:39) — szóval ebben az ügyes kis szótárban még a nyelvész is találhat újat!

ASBÓTH OSZKÁR.

*) Természetesen nem csodálkozom, ha olyan ritka és eredeti kifejezés hiányzik benne, mint a milyent V. a következő mondatban használ: kolkoto pó se *vovčovame* tolkoz pó ni bijat «minél jobban megjuhászkodunk (a bg. szó *ovca* «juh»-ból származik!), annál jobban vernek» — hisz más szótárban sem találjuk.

SZLÁV *U* ~ MAGYAR *O*.

I. A kérdés rövid története.

Mindjárt kijelentem, hogy nem kivánok a szláv *u* ~ magyar *o* kérdést kimeritően tárgyalni, nem is fogok csak erről szólni, de czikkem alaphangja, a melyre vissza-vissza fogok térni, mégis ez lesz, arra pedig, hogy erősen megnyomjam épen az *u* > *o* fejlődést, különös okom is van. HORGER ugyanis a «Szláv *o* > magyar *a*» cz. czikkemre egy pár megjegyzést téve úgy tünteti föl a dolgot, mintha a régi magyar *u*-nak *o*-vá való fejlődése előttem valami egészen új dolog volna, a melyben igaz valamikor nagyon régen magam is hittem, a mint hát hittek benne valamennyien, de a melyben SZINNYEI híres értekezése óta, tehát 1895 óta, megszüntem hinni, úgy hogy csak GOMBOCZ legújabb könyve adott nekem megint bátorságot, hogy visszatérjek régi hitemhez. «Azt persze nem sejthettem, mondja H., hogy GOMBOCZ 1912-ben megjelenő BTürk. Lehnw.-jeiben Árpád-kori magyar *u* > *o* változást fog hirdetni, a minek hatása alatt A. majd ismét vissza fog térni régi föltevéséhez.» l. NyK. 42 : 225.

Tehát Gombocz könyvéből, azaz 1912-ben tanultam meg, hogy a magyar nyelvben régebben *u* *o*-vá válhatott?! Visszatérek még egyszer H.-nek erre az állítására, akkor majd kitünik az is, hogy voltakép milyen kapcsolatba illeszti bele H. ezt az engem igazán nagyon meglepő állítását, addig pedig lássuk: 1-ször szükségem volt-e ezt GOMBOCZtól tanulni, hogy *u* a magyarban gyakran *o*-vá lett és 2-szor valóban nem hirdettem 1895 és 1912 közt is, hogy szlávból átvett *u* a magyar nyelvben *o*-vá válhatott.

Kezdjük azon a nagy fordulóponton, SZINNYEI első értekezésén, hogy az úgy látszik kicsit elhomályosult tényállást tisztázzuk. Sz. a Nyr. 24. kötetében 1895-ben megjelent értekezésében, a mely külön is megjelent (*Hogy hangzott a magyar nyelv*

az Árpádok korában?), nem volt hajlandó megengedni, hogy a szlávból átvett *u* a magyarban gyakran nyiltabbá válhatott volna. Okoskodása a következő:

«az ó-szlovén *u*-betűs hang szintén nyiltabb, azaz olyan lehetett, hogy a magyar fül *o*-nak is hallhatta. Az ó-szlovén *u*-betűs hangra nézve tekintetbe veendő, hogy *o*-val írva is előfordul (pl. *drakunъ* és *drakonъ*), továbbá az, hogy jövevényszavakban sok esetben az átadó nyelv *o*-jának felel meg, pl. δρόμος > *drumъ*; ἐπίσκοπος > *episkupъ*, *piskupъ*; ὄξος > *uksusъ*; ἐνορία > *nurija*; πλατόνιον > *plotunъ* stb. (vö. Miklosich: Vergl. gramm. I. 177); e mellett *u*-nak is megfelel, de úgy látszik, ritkábban, pl. σουδάριον > *sudarъ*; gót *biuda* > *bljudo* stb. (uo.). Ebből azt lehet következtetni, hogy az ó-szlovén *u*-betűs hang a kettő között álló, vagyis az egyiknél nyiltabb, a másiknál zártabb hang volt» l. K. l. 22. l.

Nincs semmi kifogásom az ellen, ha valaki Sz. akkori előadásából mindent töröl, a mi föltételes, nem vet ügyet arra, hogy az ó-szlyvén *u*-betűs hang «olyan lehetett», nem nézi a fölhozott argumentumok gyenge voltát (hogy p. o. a régi forrásokból ki sem mutatott idegenből került *drakunъ*, *drakonъ* szó *u*-val is, *o*-val is föl van jegyezve) és azt hiszi, hogy Sz. akkor kereken tagadta, hogy szlávból került *u* a magyarban valaha nyiltabb hanggá, azaz *o*-vá válhatott. Hisz a dicsőség úgy sem tartott sokáig, Sz. már két év mulva határozottan visszavonta ezt a véleményét és ezt félre nem érthető módon ki is jelentette:

«az, hogy az ó-szl. *u*-betűs hangnak a jövevényszavak nagyobb részében *u* felel meg, valószínűvé teszi, hogy az az *u*-betűs hang, ha nem volt is a mi *u*-nkkal azonos, mindenesetre közelebb állott hozzá, mint a mi *o*-nkhoz, vagyis *u̡*-féle lehetett. Ebből aztán az következik, hogy az ó-szl. *u*-nak megfelelő magyar *o* korábbi *u*-ból fejlődött, tehát itten csakugyan nyiltabbá fejlődés történt.» NyK. 27 : 371. k.

Ha tehát Szinnyei első értekezése csak egy perczig is megingatott volna abban a hitemben, hogy igenis szlávból átvett *u* a magyarban gyakran nyiltabb hanggá (*o*-vá) fejlődött, bizony nem kellett volna 1912-ig várnom, maga Szinnyei gyorsan visszavonta tanának az *u*-ra (no meg az *i*-re) vonatkozó részét és ha szükségem lett volna rá, ő tőle már 1897-ben megtanulhattam

volna, hogy a *Dorozsma, gonosz, koma, konyha, szoknya, szolga, zsolozsma, abrosz, babona, káposzta, karácsony, unoka* szavakban régebben a magyar *u*-t ejtett, csak úgy mint a szláv a megfelelő szavakban, és hogy az *o* a magyar nyelvben fejlődött régebbi *u*-ból.

Hát MELICHtől nem tanulhattam volna ugyanazt újra meg újra?! De semmi szükségem sem volt arra, hogy tőle tanuljam azt, a minek hitében egy perczig sem ingatott meg Szinnyei első értekezése. Hogy GOMBOCZ azzal, ha *u* > *o* változást tesz föl a magyar nyelvben, semmi újat nem mondott, azt könnyű volna M. fejtegetéseiből is kimutatni, de épen mert a jelenség rég ismert, sietve sietek a dolog végére, még csak egy tanúra hivatkozom, de ez azután valóságos koronatanú. HORGER ANTAL *Egy ismeretlen magyar hangtörvény* cz. értekezésében olyan módon szól e jelenségről, hogy igazán nem értem, milyen jogon kiált most így föl: «Azt persze nem sejthettem, hogy GOMBOCZ 1912-ben megjelenő BTürk. Lehnw.-jeiben Árpádkori magyar *u* > *o* változást fog hirdetni, a minek hatása alatt A. majd ismét vissza fog térni régi feltevéséhez.» Ugyanaz a H., a ki 1913-ban Gombocz könyvének ilyen varázshatást tulajdonít, 1910-ben a szláv *u* magyar *o* viszonyát nagyjában épúgy képzeli, mint GOMBOCZ és hozzátehetjük mint SZINNYEI, MELICH, ASBÓTH stb. — csak SIMONYIt kell e társaságból kirekesztenem, mert ő egy nagy könyvet írt a magyar nyelvről, a melyből az olvasó semmit sem tud meg arról, hogy a magyar nyelvben régi időben a rövid hangzók sok esetben egy fokkal nyiltabbakká váltak, l. *Die ungarische Sprache*. Geschichte und Charakteristik. Strassburg 1907, 208. k. A dolog annyira meglepő, hogy kicsit hosszabb idézetet kell kiírnom. H. így szól e kérdésről:

«Hogyan értelmezzük már most ez *u* és *o* hangú alakoknak egymáshoz való viszonyát? Én a következő módon fogom fel. A szl. *ključar* a magyarban először természetesen **klucsár*, majd meg *kulucsár* lett, s ebből a második nyilt szótag *u* hangjának kilökésével éppen úgy lett *kulcsár*, a hogyan a szl. *malina* is *málná*-vá rövidült. Ezt az alakot őrizte meg az irodalmi nyelv. Még mielőtt azonban ez a rövidülés az egész magyar nyelvterületen végbemehetett volna, nyiltabbra váltak e feltételezendő **kulucsár* alak *u* hangjai, mint szláv eredetű szavainkban rendesen, s e **kolocsár* alakból a második nyilt *o* kilökésével már

kolcsár lett. A mely nyelvjárásokban tehát a magánhangzó kilökése korábban történt meg, azokban ma *kulcsár*-t ejtenek, a melyekben azonban csak később, azokban *kolcsár* a hangtörvényszerű ejtés. Ha az OklSz.-nak 1222. és 1223. évi *Zuluga* és 1197—1350 közötti sok *Sulga, Sculga, Zulga* írásában csakugyan *u* ejtés tükröződnék, a mi a máig meglevő *kulcsár* és a *szulca* < *szulica, utca* < *ulca* < *ulica* példája szerint koránt sem volna lehetetlenség, akkor e *szulga* és a mai *szolga* között éppen olyan a hangtörténeti viszony, mint *kulcsár* és *kolcsár* között» l. Nyr. 39 : 338 (= K. l. 12. l.).

E hosszú fejtegetés magva benne rejlik azután az egyes ide tartozó szavak fejlődését föltüntető rövid formulákban is; H. szerint a *korpa* és a *szolga* szavak így fejlődtek: szl. *krupa* > **kurupá* > **koropa* > *korpa* és szl. *sluga* > *szulugá* > **szologa* > *szolga!* u. o. 340 ill. 15. l.*)

H. mégis azt állítja, hogy Gombocz 1912 Árpádkori *u* > *o* változást hirdetett és hogy én ennek hatása alatt visszatértem egy régi, tehát időközben elhagyott álláspontra. Nagyon kiváncsian várom ez állítás bizonyítását, annak a kimutatását, hogy hát mikor is kételkedtem abban, hogy nyelvünkben az Árpádkorban az *u* gyakran nyiltabb hanggá, *o*-vá lett. H. szerint irodalmi működésem egy egész hosszú korszakában 1895—1912, azaz Szinnyei első értekezésének megjelenésétől fogva egészen Gombocz legújabb könyvének megjelenéséig. Én minderről nem tudok semmit sem, de igenis tudom, hogy 1900-ban a *szolga* szót csak úgy mint H. egy régibb *szuluga*-*szulga*-ból magyarázta (l. NyK. 30 : 222. k.**) és Arch. f. slav. Philol. 22 : 467). Igaz, gyakran megelégedtem azzal, hogy a puszta tényt megállapítsam, hogy szláv *u*-nak a magyarban gyakran *o* felel meg, ha a kapcsolat olyan volt, hogy ezzel beérhettem. Ilyen körülmények

---

*) H. egész fejtegetéséből, de akár mindjárt a *korpát* megelőző *kolcsár* példából is (szl. *ključar* > **klucsár* > **kulucsár* > **kolocsár* > *kolcsár*) könnyen megállapítható, hogy H. egy fokot átugrott a *korpa* és *szolga* szó magyarázatánál és hogy az ő meggyőződése szerint a szláv *krupa* és *sluga* a mi nyelvünkben is eredetileg **krupa*- és **szluga*-nak hangzott, mielőtt belőlük *kurupá* ill. *szulugá* lett.

**) Legrégibb magyar alaknak a **szluga*-t vettem föl, a melyet azonban a szláv *sluga* hatása alatt vagy én írtam **sluga*-nak vagy a szedő szedett annak.

közt tett három nyilatkozatomra hivatkozik H., de ezek már kicsit más, ámbár a most tárgyalt kérdéssel szoros kapcsolatban álló térre vezetnek át, ezeket tehát egészen külön tárgyalom.

II. Következtetések.

Miután a főkérdést lehetőleg röviden tisztáztam, áttérhetek immár arra a kérdésre, a mely voltakép okot adott H.-nak az *u* > *o* változás említésére. H. egy értekezést írt *A szláv o* ∾ *magyar a kérdésé*ről és ahhoz a meglepő és mindenki előtt merően új eredményhez jutott, hogy a szlávból nyelvünkbe került *o* csak nyilt szótagban lett *a*, ellenben «régi szláv jövevényszavaink *o* hangja állandóan zárt szótagban megmaradt *o*-nak» l. NyK. 41 : 135. Én mindenek előtt arra figyelmeztettem H.-t, hogy nem kétségtelenül és minden szláv nyelvben közös *o*-ra szorítkozott, hanem egészen idegen elemeket is kevert a szláv példák közé, így jelesen azt az orrhangzót, a melyet latin átírásban *ǫ*-val szoktunk jelölni, és a melyről sehogy sem lehet biztosan föltenni, hogy hangzós eleme azonos volt a közönséges tiszta *o*-val. Hadd lássuk, mikép védekezik H. ez ellenvetésem ellen:

«A. (385) arra figyelmeztet engem, hogy ő valaha [1893-ban] éppen a magyar szavak alapján «ahhoz a következtetéshez jutott, hogy a magyarok nem *o*-t, hanem *u*-féle hangot hallottak az orrhang [*n*] előtt.» E figyelmeztetés azonban teljesen fölösleges volt, mert nagyon jól ismerem ez értekezését. Csakhogy ismerem minden más (magyarul vagy németül megjelent) munkáját is, s így tudom, hogy A. ezen föltevését Szinnyei olvasási elméletének megjelenése (1895) óta egyetlen egyszer sem ismételt, sőt több ízben (pl. Arch. XXV. 571—72, Jagić-Festschrift 241, Nyr. XXXI. 187) igen skeptikusan nyilatkozik róla. Azt persze nem sejthettem, hogy Gombocz 1912-ben megjelenő BTürk. Lehnw.-jeiben Árpádkori magyar *u* > *o* változást fog hirdetni, a minek hatása alatt A. majd ismét vissza fog térni régi föltevéséhez» l. NyK. 42 : 225.

Azt már kimutattam, hogy Gombocz könyvének semmi köze ahhoz, a mit én a szláv *ǫ* magyar másáról az idézett helyen írtam, de hogy kitűnjék, hogy mennyire nem új a legutolsó fejtegetésemben megnyilvánuló álláspont, hogy mennyire nem

változott véleményem, kiírom ezt is és a H.-tól velük szembe állított három régebbi fejtegetésemet és az olvasóra bizom annak megitélését, vajjon H.-nak volt-e oka azt állítani, hogy nézetem megváltozott és mindenek előtt, mert elvégre az az egyetlen igazán fontos kérdés, volt-e H.-nak joga a szláv *ą*-nak megfelelő *on*, *om* kapcsolatban hangzó *o*-ról úgy beszélni, mintha az egy szláv tiszta, a közönséges (nem nasalizált) *o*-val tökéletesen azonos hangból keletkezett volna, és hogy én az idézett három helyen okot adtam-e H.-nak ilyen következtetésre.

Legutóbb egyebek közt ezt mondtam:

«Hát annyit M. [= Melich] előadásából is tanulhatott, hogy az *ą* a szláv nyelvek egész sorozatában bizonyára igen korán *u* színezetű hangzó volt, hisz az orosz, cseh-tót, szerb-horvát nyelvben rendes megfelelője nem csak ma, hanem már századok óta kizárólag az *u*, a bolgárban összeesett ъ-vel, mikép lehet tehát azt olyan biztosnak venni, hogy a magyar ezt a hangot *ō*-nak hallotta, és hogy azért ejt vele szemben rendesen *on*, *om* hangcsoportot, mikor egyrészt szláv *o*-nak rendesen *a* felel meg a magyarban, másrészt pedig az *o* *u*-ból is keletkezhetett és azonkívül az ъ-vel jelzett hangnak rendes megfelelője?» l. NyK. 41 : 385.

Ez állítólag egészen új fölfogás, illetőleg egy rég elhagyott állásponthoz való visszatérés, a mint H. szerint a következő helyekből kitűnik: Arch. XXV. 571—572, Jagić-Festschrift 241, Nyr. XXXI. 187. Nézzük csak:

Az *Arch. f. slav. Phil.* idézett helyén ezeket mondom:

«Dem altbulg. *ą* gegenüber haben wir im Ungarischen in erster Linie *on* oder *om* zu erwarten, wie dies eine Reihe von Fällen zeigt» l. 570. l. — «Ausdrücklich muss davon gewarnt werden, in diesem *on*, *om*, dem gewöhnlichen Reflex von altbulg. *ą*, irgend etwas Slovenisches zu sehen. So wie es mir überhaupt nicht gelungen ist, auch nur in einem einzigen allgemein verbreiteten slavischen Lehnwort der ungarischen Sprache etwas speziell Slovenisches zu entdecken, so haben wir hier am allerwenigsten Grund, gerade vom Slovenischen auszugehen. Zunächst entspricht dem reinen, nicht nasalirten slav. *o* im Ungarischen in der Regel *a*, und nicht *o*, ein entsprechender *o*-Laut mit nasaler Ausströmung der Luft hätte also *an*, *am* ergeben, nimmt man aber auch eine geschlossenere Aussprache des *o* in dem Nasalvokal an, so kommt man doch nicht weit damit, entspricht

doch das ung. *o* oft geradezu einem slavischen *u*: *vъnukъ* u. *vъnouka* > *unoka* 'Enkel, Enkelin', *gnusъ* > *gonosz* (adj) 'böse', *kumъ* u. *kuma* > *koma* 'Gevatter', *komasszony* (*koma* + *asszony* 'Frau') 'Gevatterin', **kuchnja* > *konyha* 'Küche', *obrusъ* > *abrosz* 'Tischtuch', *sluga* > *szolga* (aus **szologa*) 'Diener', *čudo* > *csoda* (seltener *csuda*) 'Wunder' usw.» 571. l. — Die Entscheidung macht nur noch schwieriger, dass das ung. *o* auch einem altbulg. ъ entsprechen kann: *mъchъ* > *moh* 'Moos', *rъžь* > *rozs* 'Roggen' usw., wonach also *on*, *om* vortrefflich zu einem altbulg. *ą* = ъ^n (vgl. den Reflex von *ą* im Rumänischen *în*, *îm* mit dem dumpfen Vokal vor *n*, *m*!) stimmen würde, wie dies schon Oblak richtig bemerkt hat (*Sbornikъ Min.* XI. S. 547)» l. 572. l. — «Wir haben aus den Bisherigen gesehen, wie misslich es ist, aus dem Reflex des altbulg. *ą* in den ungarischen Lehnwörtern auf den Lautwerth desselben schliessen zu wollen» u. o.

Én, hogy egyebet ne emeljek ki, itt határozottan azt állítottam, hogy szláv *o*-ból a magyarban *a* lett és hogy ennek a szláv *o*-nak megfelelő nasalis *õ an, am*-hoz vezetett volna. Igaz, akkor nem sejthettem, hogy H. valamikor azt fogja állítani, hogy *o* csak állandóan nyilt szótagban lett *a*-vá, állandóan zárt szótagban álló szláv *o* azonban a magyarban megmaradt *o*-nak, nem sejthettem, de ha sejthettem volna is, ez nem ingatott volna meg hitemben, mert míg a szláv *ą*-val szemben az *on, om* nagy következetességgel mutatkozik, addig a közös, tehát kétségtelen szláv *o*-nak zárt szótagban is rendesen *a* szokott megfelelni.

A *Jagić-Festschrift*ben csak röviden érintem ezt a kérdést, egyébiránt pedig utalok az épen idézett régebbi fejtegetésemre. A *szúszék* szó magyarázata közben ezt mondom:

«Dass dagegen aus einem **szonszék*, **szószék* werden konnte, das beweist das aus *męsarь* gewordene *Menszáros* : *mészáros*, und für den Übergang des *ó* in *ú* haben wir im Ungarischen einen Haufen Belege, ganz abgesehen davon, dass wir ja gar nicht wissen, ob der *o*-Laut in diesen Fällen nicht von Haus aus ein so geschlossener war, dass er im Falle der Dehnung, welche die geschlossene Aussprache steigerte, unmittelbar in *ú* überging, wissen wir doch, dass dem slav. *o* im Ung. *a* gegenüberzustehen pflegt und dass ung. *o* vielfach auf slav. *u* beruht, vgl. Arch. 25 : 571.»

A *Nyelvőr* idézett helyén ugyancsak a *szúszék* származását fejtegetem és minden vitás mellékkérdést kerülve, lehetőleg

egyenesen haladok a főczélom felé, a mely abban állt, hogy bebizonyítsam, hogy a *szúszék* szavunk igenis tisztán a magyar nyelvben végbement hangtani fejlődés következtében keletkezhetett akár egy **szonszék*-ból is. Ha ezt sikerült bebizonyítanom, akkor elértem czélomat, más kérdés feszegetése, épenséggel egy egész kérdéssorozat ha még olyan rövid tárgyalása is a *szúszék* szó keretében nem csak czéltalan lett volna, hanem bizonyításomat egyenesen gyengítette volna. Most pedig hadd álljon itt a H.-tól idézett lap egy része:

«Hogy az óbolgárban tulajdonképen mikép hangzott az az *ą*, azt mi pontosan meg nem tudjuk állapítani. A magyar nyelvben igaz *on* vagy *om* szokott neki megfelelni, de minthogy az óbolgár *o*-nak a magyarban rendesen *a* felel meg, az *ą*-ban legalább is más *o* hangnak kellett hangzania, mint a *popŭ*, *bobŭ*-féle szókban, a melyekből a magyarban *pap*, *bab* lett. Vajjon ez az *o* *u* felé hajlott-e, vajjon a *munka* (= ószl. *mąka*) szóban a régi *u* maradt-e meg, vajjon a *szombat* (= ószl. *sąbota*) régebben valóban *szumbot*-nak hangzott-e, a mint legrégibb okirataink írják (*Zumbot*, *Zumbothely*), mind ennek a megvitatása ok nélkül zavarná fejtegetésemet, azért egészen mellőzöm e vitás kérdés feszegetését, mert jelen kérdésünkre teljesen közönyös, vajjon *szúszék* kezdettől fogva *ú*-val hangzott vagy régebben talán **szószék* volt és *ú*-ja csak később keletkezett annyi más hosszú *ú*-val, a mely régebben *ó* volt (vö. TMNy. 78 és Sim. Magyar Nyelv 2 : 29).»

Nyomban e hely után, a mely magában is elég világos, kijelentem: «A kérdés tehát, a melyre meg kell felelnünk, tisztán csak az, eltűnhetett-e a magyarban *sz* elől az *n*, az előtte való hangzó nyújtásával?» l. 188. l. és a következő lapon a gyengébbek kedvéért még egyszer ismétlem: «Így lehetett ószl. **sąsêkŭ*-ból (ha ezúttal mellőzzük azt a vitás kérdést, vajjon a magyaroktól hallott *ą*-ban nem hangzott-e inkább *u*-s mint *o*-s elem), a magyarban **szonszék*—**szónszék* és a hosszú *ó*-nak gyakori *ú*-vá való válása után **szúnszék*, végre az *n* elveszésével a mai *szúszék*.»

Hogy mindehhez és az I. fejezetben mondottakhoz hogyan illik H. sajátságos kronologiája, azt sehogysem értem, tény azonban az, hogy H. másodszor (sőt később még harmadszor is) nagy nyomatékkal az én tudományos meggyőződésemet szoros kapcsolatba hozza Gombocz könyvének megjelenésével és úgy

tünteti föl a dolgot, mintha e könyv megjelenése előtt ő vele egy véleményen lettem volna. H. e kijelentése annyira jellemző, hogy egész terjedelmében ide kell iktatnom:

«Ilyen körülmények között tehát 1911 tavaszán (akkor készült dolgozatom) teljes jogom volt azon általános (nemcsak SZINNYEItől vallott) véleményhez csatlakozni, mely szerint ą = nas. o + n. És teljes jogom volt továbbá is azt állítani, hogy e szláv nas. o + n a magyarban kezdettől fogva tiszta o + n-nek hangzott. Mindannak alapján, a mit ma az Árpád-kori magyar hangrendszerről tudunk, ez egy cseppet sem «merész tétel», sőt annyira természetes, hogy az onus probandi semmiképpen sem engem terhel, hanem csakis azt terhelheti, a ki ezt tagadni szeretné; a jelen esetben tehát ASBÓTHot» l. 225. l.

III. Utószó.

Látni való, hogy H. egy igen nyomós ellenvetésemet azzal igyekszik gyengíteni, hogy azt állítja, hogy én csak nagyon régen, 1895 előtt, és csakis legeslegújabban — 1912 óta, GOMBOCZ könyvének hatása alatt (!) — fejtegettem a szláv ą kérdését úgy, hogy az ő elméletéhez nem talál. Hát ez nagy tévedés, a melyről reménylem H. is előbb-utóbb meg fog győződni, ha majd higgadtabban tud e kérdésről gondolkodni. A többi ehhez képest apró-cseprő dolog, a melylyel nem is foglalkozom szivesen; H.-nak fájna, nekem meg nem okozna nagy örömet, ha végig mennék minden egyes eseten. De hogy H. ne higyje valahogy, hogy talán nem is tudnék ellenvetéseire megfelelni, ezekre is kitérek egészen röviden, de nem választok találomra egy szót, hanem hogy a véletlenség lehetőleg ki legyen zárva, három szót fogok tárgyalni, a melyeket nem én, hanem maga H. kapcsolt össze. Idézem előbb H. szavait:

«Hogy egy-egy ъ (*bodnár*), ь (*csolnak*) és *u* (*pünközsd*) hangú adat csakugyan tévesen került a bizonyítás anyagába, azt szivesen elhiszem, ha A. mondja. *Pünközsd* ügyében azonban meg kell jegyeznem, hogy M. nem szlov. *pinkušti* alakból származtatja, a hogy A. mondja, hanem «**pinko*(*u*)*šti*»-ból, a mit «józan módszerrel» csakis úgy érthettem, hogy *pünközsd* szavunk szerinte **pinkošti* alakból származik s csak másodsorban lehetne esetleg **pinkušti* etymont is fölvenni. *Bodnár* és *csolnak* (kétségtelenül régi) jövevényszavainkat is csak azért vettem föl a lajstromba,

mert MIKLOSICH (Slav. El.) *o* hangú szláv alakokból származtatja őket, a mi ellen addig tudtommal se A.-nak, se másnak nem volt kifogása.»

Tehát MELICH a pünközsd szavunkat «nem szlov. *pinkušti* alakból származtatja.» Dehogy is nem, csak hogy H. nem értette meg M.-t, a miben lehet M. a hibás, de a miről én igazán nem tehetek. H. azt mondja, hogy M. a magyar szót «*pinko(u)šti*»-ból származtatja és hogy ezt «józan módszerrel» csakis úgy érthette, hogy M. a magyar szót első sorban **pinkošti* alakból keletkezettnek vélt. Hát erre csak azt mondhatom, hogy H. egész értekezésében a «józan módszer» és hiányos tárgyismeret a főbaj. M. fejtegetése igaz kicsit szűkszavú, de azért kis jó akarattal mégis megérthető. M. ugyanis azt mondja: «A magyar szó egy ma ki nem mutatható alakváltozatból, egy **pinko(u)šti*-ból ered s fejlődése ez: szlov. *pinko(u)šti* > magy. **pinkušti* > *pinkust* > *pinküst* ∾ **pünküst* stb.» l. MNyv. 6 : 16. Ugy-e M. fölteszi, hogy a legrégibb magyar alak **pinkušti*-nak hangzott, a melyből azután mindenek előtt *pinkust* lett; ebből én «józan módszerrel» azt következtetem, hogy egy szlovén **pinkušti* alakból indul ki, mert szlovén **pinkošti*-nak, a mennyire M. fejtegetéseit ismerem, pedig meglehetősen ismerem, M. véleménye szerint a magyarban bizonyára eredetileg nem **pinkusti*, hanem **pinkosti* felelt volna meg, a mit közvetetlenül be is bizonyíthatok, mert régebben M. nem indult ki olyan határozottan egy **pinkusti-pinkust* alakból, hanem kétféle lehetőségre gondolt. M. akkor ugyanis azt mondta: «A magyar pünközsd egy ma ki nem mutatható szlovén **pinkošti* vagy **pinkusti* átvevése, s nyelvünkben először **pinkost*-nak vagy **pinkust*-nak hangzott» l. Szláv jöv. I : 2 : 390.*) De a magyar **pinkosti* alakból való kiindulást később egészen elejtette, elejtette tehát nyilván a szlovén **pinkošti* alakból való magyarázatot is, a legrégibb általa föltett magyar **pinkusti* alakot pedig természetesen úgy mint régebben is, csakis egy szlovén **pinkušti* alakból magyarázhatja, hisz másból nem is magyarázhatja! De

*) Abból, hogy a következő lapon található térképecskébe a tények meghamisításával a kimutatható *binkošti-finkošti* alakok helyett *binkušti-finkušti*-t írt, nem akarok arra következtetést vonni, hogy már akkor hajlott a **pinkušti* alakból való kiindulásra, mert ezeket a térképecskéket ártatlan játéknál egyébnek nem tartom.

miért használja mégis a hozzá nem értők megtévesztésére a kétértelmű «szlov. **pinko(u)ši*» jelzést? Hát tisztán csak papiros és téntamegtakarítás czéljából vagy mert azt gondolja, hogy nem baj, ha az olvasó kicsit töri a fejét, ha fejtegetéseit olvassa. A szlovénben ma a pünközsdöt egyebek közt *bînkošti*-nak híjják, ebből a magyar szót nem lehet kimagyarázni, M. tehát fölteszi először, hogy a mellett egy *p*-vel kezdődő alak is volt: **pinkošti*, minthogy azonban a magyar szó történetét úgy képzeli, hogy legrégibb alakja **pinkusti*-nak hangzott, és minthogy a szlovén szótárban *ušti*-végű mellékalakot is talál (*vînkusti*), a föltett legrégibb magyar **pinkusti* alakhoz egy megfelelő szlovén **pinkušti* alakot is szerkeszt, ezt a kettős föltevését pedig egy igen könnyen félreérthető **pinko(u)šti*-ba gyömöszöli bele. Az eredmény fényesen mutatja, hogy mennyire kár volt annyira takarékoskodni a téntával meg a papirossal, de ez nem változtat semmit sem azon a kétségtelen tényen, hogy M. újabban a legrégibb magyar alaknak a **pinkusti*-t tartja és hogy azt egy föltett szlovén **pinkušti*-ból magyarázza. A ki ezt nem akarja elhinni, olvassa el M. tulajdon szavait, a melyek három hónappal később ugyanabban a folyóiratban láttak napvilágot: «szlov. **pinkušti* > m. *pünközsd*» u. o. 155. l.

Áttérek a *bodnár* és *csolnak* szavakra. Az ezekről mondottak már korántsem olyan ártatlan természetűek. H. őket azért vette föl a régi szláv *o*-t tartalmazó szavak közé, «mert Miklosich (Slav. El.) *o* hangú szláv alakokból származtatja őket» és mert ez ellen «se A.-nak, se másnak nem volt kifogása». Először hadd végezzünk Miklosichcsal. Tehát H., a ki a szlávból vett *o*-k fejlődéséről egészen új tant hirdet, még annyi fáradságot sem vett magának, hogy megvizsgálja, egy-egy szláv szóban, a melyet átvett a magyar, valóban kétségtelenül *o* hangzott, hanem beéri azzal, ha Miklosich igazán nagyúri tempóval írt értekezésében talán véletlenül *o*-s alakot is említ egyik-másik czikkecskéjében. No jó, ha mindaz, a mit régebben M. értekezésének jellemzésére írtak (l. egyebek közt *A szláv szók a m. nyelvben* cz. értekezésemben a «Miklosich és a magyar nyelvészek» cz. fejezetet 42—43. l.), H.-nak M.-ba vetett bizalmát meg nem ingathatta, hát hadd álljon itt egy argumentum ad hominem. M. a magyar *darab* szó magyarázatára mindössze ennyit hoz föl: «*drob* čech» — egy árva

szócskával sem többet! Tessék most már ebből à la Horger következtetést vonni: 1. A magyar szó a csehből származik; 2. a magyar szó eredeti jelentése = «gänsegekröse!» — Lehetetlen! Pedig ugy van, mondhatná H., mert M. a szót a cseh *drob*-ból származtatja, a cseh *drob* pedig, a mint M. maga mondja az EtymWb. 50. l., annyi mint *gänsegekröse*. Hát ez csak nem tudományos argumentatio, ilyen módon összeállított anyagból csak nem szabad következtetéseket vonni. Azután, a ki kritikával olvassa M. értekezését, nem is mondhatja olyan nyugodtan, hogy M. a *bodnár* és *csolnak* szavakat «*o* hangú szláv alakból származtatja». Igaz, hogy a *bodnár* czikk élére egy vastag betűvel szedett *o*-s alakot találunk: «**bodnár** slovak., bednář čech», de ez talán még H. véleménye szerint sem azt jelenti, hogy M. a magyar szót okvetetlenül tót eredetűnek tartja, hisz a *csolnak* czikkben nem *o*-s alak áll a szláv alakok élén: «**člъnъ** asl.; *čoln* demin. *čolnek* ñsl.; *čun* serb.» — tehát a szláv alakok egymásutánja H. szerint sem jelent semmit! Azután nem vette észre, hogy M. a *bodnár* szót ugyan *bodnár* alatt tárgyalja, a *bodony-bödönyt* azonban **bъdъnь* alatt, már pedig egészen kétségtelen, hogy a *bodnár* szláv neve a *bodony* szláv nevéből származott, ha tehát a *bodony* első *o*-ja ъ-ból lehetett, abból lehetett a *bodnár* szó *o*-ja is. Az tehát csak üres beszéd, hogy M. a két szót «*o*-hangú szláv alakokból származtatja», de még ennél is komolyabb megitélés alá esik, ha H. azzal védekezik, hogy mi M. magyarázatai ellen óvást nem emeltünk, hogy «se A.-nak, se másnak nem volt kifogása». Hát lehet-e, kell-e mindent apróra kifejteni, a mi M. értekezésében nem helyeselhető, nem kicsinyes és végtelenül unalmas munka volna az, a melyet megírni ép olyan kín volna, mint végig olvasni. Nem elég, ha megmondjuk, hogy «Miklosich csak állít, nem bizonyít, és a mi még sokkal rosszabb, a bizonyításra okvetetlenül szükséges anyagot sem állítja össze» l. fönt idézett értekezésem 42. l., nem elég, ha azt mondjuk, hogy «mielőtt Miklosich Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen (Wien 1886) czímű munkája megjelent, valóban nehéz volt nem szlávistának a szükséges adatokat összekeresgélnie» l. u. o. 43. l. Pedig mondtunk többet is M. értekezésének sok hibájáról, de kinek jutna eszébe azokról kimerítő jegyzéket készíteni, a mely azután a kutatót föloldaná

az alól a kötelesség alól, hogy M. értekezésén kívül is használjon forrásmunkákat, hogy használja mindenek előtt Miklosich és most már Berneker szófejtő szótárát is. Tehát H.-t illette meg első sorban az a kötelesség, hogy tudományosan válogassa össze azt az anyagot, a melyre új elméletét építi, ha ebben nem járt el elég óvatosan és lelkiismeretesen, ne mireánk vessen. Egyébiránt nem is egészen igaz, hogy senkinek az ellen ne lett volna kifogása, hogy a magyar *bodnár* és a *csolnak* szót «*o*-hangú szláv alakokból» származtassa valaki. Melich kétízben is czéloz arra, hogy én a *bodnár* szót egy óbg. **bъdnarь*-ból magyarázom, nem is hangtani okokból utasítja vissza ezt a magyarázatot, hiszen igen jól tudja, hogy ebből a föltett **bъdnarь*-ből nem is lehetett volna más, mint *bodnár,* hanem tárgyi okokból — a szó a bolgár nyelvből, sem a maiból, sem a régiből, ki nem mutatható. Arra azonban, hogy a magyar szót «*o*-hangú szláv alakokból» származtassa, M. úgy látszik nem is gondol, de igenis kimutatja, hogy a mi szavunk akár egy szláv — *bednár* mása lehet, úgy mint *pohár pehár*-ból lett, l. NyK. 39 : 52 és 60. l. és vö. Asbóth *Nêskolьko zamêčanij* 34. l. A *csolnak* szót sem magyaráztuk soha sem «*o*-hangú szláv alakból». Én megint csak orosz nyelven szóltam róla, l. Refleks slov. vida *trъt-trьrt* i *tlъt-tlьt* 37. l., de Melich is egészen más alapon magyarázta a szót, mint H. és mindenesetre helyessebben l. MNyv. 6 : 444.

No de H. rövid fölszólalásában nem csak olyan részletek vannak, a melyek szinte kikényszerítik az emberből az ellenmondást, hanem megcsendül benne egy komolyabb hang is, a mely nagyon elüt attól a könnyed hangtól, a melylyel értekezését bevezette. Akkor azt hirdette, hogy a problema «megoldására különösebb szláv nyelvészeti ismeretekre egyáltalában nincs szükségünk» és hogy «nem a tudásnak, hanem csakis a kutatás módszerének fogyatékossága akadályozta meg eddig a magyar nyelvészet művelőit az e jelenségekben okvetetlenül rejlő törvényszerűség fölismerésében» l. NyK. 41 : 116. Milyen egészen máskép nyilatkozik H. most: «A tőlem fölvetett kérdést, mondja, olyan nehéz és olyan bonyolódott, hogy A. czikkének figyelmes átolvasása és kifogásainak komoly latolgatása után sem nyilatkozhatom ma még arról, hogy meggyőzött-e föltevésem helytelenségéről vagy sem. Véglegesen majd csak akkor nyilatkozhatom,

ha előbb kissé szélesebb körben is megvizsgáltam az idetartozó (vagy legalább idetartozni látszó) jelenségeket» l. 224. l. Én e kijelentés után újra csak azt remélhetem, hogy H. mégis csak előbb-utóbb rászánja magát, hogy a szláv nyelvekkel behatóbban foglalkozzék — azon az úton, a melyen elindult, e nélkül bajosan fog boldogulni.

ASBÓTH OSZKÁR.

ISMERTETÉSEK.

Th. Rosset: Recherches expérimentales pour l'inscription de la voix parlée. Paris, Colin, 1911. N. 8-r. 102 l. Ára 7·50 fr.

A beszédhangot (első sorban a beszéd zenei elemeire, a zöngehangokra kell gondolnunk) fizikai tekintetben négy alapsajátsága határozza meg: tartama, ereje, magassága és színezete. Az első három meghatározása könnyű dolog; annál nehezebb a negyediké. A hangszín tudvalévőleg az alaphang mellett meglevő felsőbb harmonikusok számától és erejétől függ. FOURIER tétele értelmében minden összetett periodikus görbét fölbonthatunk egyszerű sinus-görbékre; ha tehát sikerül olyan készüléket szerkesztenünk, a mely a rezgő levegő-részecskék mozgását közvetlenül registrálja, a nyert görbe analysise egyebek közt az illető zönge-hang compositióját, tehát hangszínét is közvetlenül megadná. E kisérletek gyakorlati megvalósítása azonban nagy nehézségekkel jár: a registráló készülékek feljegyezte hanggörbe a készülék egyes alkotó részeinek saját rezgésével complicalódik, vagy ha nem, a nyert görbe nem elég tiszta ahhoz, hogy alkotó elemeire bonthassuk. Egyaránt áll ez RAPS interferenciás kisérleteire, a HENSEN-PIPPING-féle «sprachzeichner»-re, a HERMANN-SCRIPTURE-féle phonogrammokra, az oscillogrammokra stb.

Kétségtelen, hogy ezekkel szemben ROSSET új készüléke több tekintetben haladást jelent. A készülék leírását mellőzöm, magyarázó ábra nélkül úgy sem volna értéke; csak annyit jegyzek meg, hogy a felveendő hangcsoportot egy zafir karczolja bele a phonograph-henger viasz felületébe s a zafir rezgését egyidejűleg egy vetitett sugár írja fel egy forgó henger érzékeny papirosára. E kettős registrálásnak kétségkívül meg van az a nagy előnye, hogy egyidejüleg a szemnek és a fülnek is szól: a hanggörbe tanulmányozása közben bármikor reprodukálhatom, ellenőrzés czéljából, az eredeti hangot vagy hangsort. Igaz, hogy a görbe nem a hangzó test rezgését, hanem a zafir moz-

gását regisztrálta, de ez a phonetikusra nézve teljesen mindegy. Másrészt azonban kétségtelen, hogy a legfontosabb dolgot, t. i. a görbék analysisét ROSSET is csak igéri, s ha a kötethez csatolt specimeneket nézzük, nem is igen tarthatjuk valószínűnek, hogy a felsőbb harmonikusok meghatározása ROSSET phonogrammjai segítségével is sikerülhetne. Egyelőre még mindig értékesebbnek kell tartanunk HELMHOLTZ-KOENIG-ROUSSELOT resonátoros-hangvillás eljárását, a melynek, bár a subjectiv megfigyelés hiányaitól nem ment, legmegbizhatóbb eredményeinket köszönjük. Az objectiv módszerek elméletileg kifogástalanok, de gyakorlatilag nem sok hasznukat láttuk. Egyelőre az a benyomásom, hogy ROSSET is csak a szellemesen megconstruált registráló készülékek számát szaporította, azt is megengedem, hogy az eddigi készülékek hibaforrásait sikerült jó részt kiküszöbölnie, de az utolsó és legfontosabb lépést, a nyert graphicon analysisét, ő sem tette meg.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Ernst Lewy: Zur Sprache des alten Goethe. Ein Versuch über die Sprache des Einzelnen. Verlegt bei Paul Cassirer in Berlin W. 1913. 31. l.

«Die Geisteseigentümlichkeit» — mondja Wilhelm von HUMBOLDT — «und die Sprachgestaltung eines Volkes stehen in solcher Jnnigkeit der Verschmelzung in einander, dass, wenn die eine gegeben wäre, die andre müsste vollständig aus ihr abgeleitet werden können». Ebből a mély járatu gondolatból, mely egy nép szellemi alkatának és beszélt nyelvének kapcsolatára, egymásnak való megfelelőségére az első tudományos utalás, indult ki F. N. FINCK akkor, midőn «Der deutsche Sprachbau» (Marburg 1899) s később «Die Haupttypen des Sprachbaues» (Leipzig 1910) (vö. Nyelvtudomány 3:80. l.) czímű műveiben e gondolaton tovább építve, kisérletet tett az egyes nyelvtípusok megállapítására olyanformán, hogy e tipikus tulajdonságokat igyekezett az illető népek jellemének «temperamentumára» visszavezetni. A harmadik lépést e sajátos, de a limine el nem utasítható gondolat-építésben föntírt füzetünk szerzője, ERNST LEWY berlini egyetemi magántanár tette meg, a ki, éppen Finck műveinek tanulmányozása közben olvasta a Faust második részét s arra a meglepő megállapításra jutott, hogy az öreg Goethe nyelve közelebb áll (ähnelt) a török typushoz, mint a bantu-typushoz, a minek egyszerű magyarázata az, hogy Goethe temperamentuma öregségére ellassudott, lassubb, csöndesebb lett az átlagnémetnél s leszállt arra a fokra, a melyen a törökség áll. Lewy egy nagyon subjectiv bevezetésben mondja el műve külső történetét s előre

vitatkozik a műve ellen fölhozható kifogásokkal. Mielőtt ezekre magunk is rátérünk, vázoljuk műve gondolatmenetét ott, a hol az Finck-től elágazva saját útjára lép.

Lewy egy másik munkájában («Zur Frage der Sprachmischung, Festschrift für Alfred Hillebrandt 110—120. l.), a nyelvről azt mondja «dass Sprache alle die lautlichen Äusserungen sind, durch welche wir irgendwelchen Innerlichkeiten in uns Ausdruck geben» (i. h. 112. l.). Ez áll, mondja tovább L., az egyes emberre is, hiszen az ő beszéde is csak az ő belsőségeinek kifejezése. Ezen gondolatot legjobban egy nagy nyelvi egyéniség nyelvének átalakulásán érzékeltethetjük s erre legjobb példa Goethe öregkori nyelve. L. részint saját gyűjtése, részint a Goethe egyéni nyelvére vonatkozó irodalom alapján (igen helyesen nemcsak verses, hanem prózából vett bizonyítékai is vannak), megállapítja, hogy az öreg Goethe nyelvének ezek a jellemző tulajdonságai: Nagyon szereti, szinte cultiválja az összetételeket, sokat elhagyja a névelőket, gyakran alkalmaz participialis szerkezeteket; abstractumok kiemelése, parrallelismusra való hajlandóság, superlativusok kedvelése, gyakori szóismétlés, fölsorolások kedvelése. E tulajdonságokat Finck az ú. n. nehéz temperamentumu nyelvekben találta meg, melyeknek képviselői a török s a grönlandi. Ezen nyelveknek legjellemzőbb közös sajátsága az a törekvés, hogy egy szónak a lehető legbővebb jelentéstartalmat adják. Mintegy kevés mechanicai functioval mennél többet akarnak ezek a nyelvek kifejezni. Goethe öregkori nyelvének fentemlített tulajdonságai mind mintegy e tudattalan czél szolgálatában állanak. Bebizonyítható az is, hogy az ifjú Goethe nyelvéről ez nem állítható, tehát Goethenek az idők folyamán átalakult lelki világa s ennek megfelelőleg nyelve is.

Műve bevezetésében L. szellemesen fejtegeti, hogy műve már természeténél fogva sem lehet kimerítő, hogy történelmi nem lehet a módszere oly értelemben, a hogy azt manapság értik a nyelvészetben s a philologiai módszere is csak felszínesen tekintve hagyta el a hagyományos formákat. «Es handelt sich um den ersten Schritt» mondja önérzettel és élesen megvágja azt a bizonyos philologiai dölyföt, mely minden újban felszinességet vagy módszertelenséget szimatol.

Érthető érdeklődéssel olvastam el ezt a gondolatébresztő és igen tanulságos értekezést (vö. Nyelvtudomány, 3 : 119), mely egy új nyelvjellemző irány gondolatsorával elméletileg igazolja az egyéni nyelvvel kapcsolatos törekvéseinket. (Vö. most Nyelvőr, 1913, az idevágó magyar irodalom összefoglaló megbeszélését.) De nemcsak az interpretálás módja, hanem a czélok is szétválasztanak bennünket. Mi a tisztán elméleti alapból kiindulva, a gyűjtött anyagot az egyéni élet jellem-

zése után, magyar nyelvünk tudományának czéljaihoz óhajtjuk kapcsolni és bizonyos irányt jelző munkálatok elvégzése után a nyelvtörténelmi feladatok czélját is óhajtanók szolgálni. A nyelv-typus elméletével sem mindenben egyezünk, ezt a problema-kört meg éppen nem akarnók amannak alárendelni. Annyi azonban bizonyos, hogy a L. munkáját az egyéni nyelv irodalma egyik érdekes alkotásának kell tekintenünk. RUBINYI MÓZES.

Ed. Hermann: Über die Entwickelung der litauischen Konjunktionalsätze. H. Pohle. Jena. 1912. 98. l.

A szerző nagyon érdemes munkát végzett azáltal, hogy az eddig keveset tárgyalt litván syntaxis egy fontos kérdését vette vizsgálat alá oly módon, hogy nemcsak a modern irodalmi nyelvre volt tekintettel› hanem felhasználta a régi, valamint a dialektikus szövegeket is, nevezetesen az oroszországi litván dialektusok is érvényesülnek művében. A mű összeállításából látni lehet ama nagy külömbséget, mely a régi és a modern litván nyelv között fennáll a mellékmondatok kötőszavainak alkalmazásában. A fejlődés ugyanis azt mutatja, hogy a *j*-vel kezdődő kötőszavak (pl. *jei*, *jeib*, *jog*, *jagi*, *jeng* stb.) a XVI. század óta egyre ritkábban fordulnak elő, a *k*-val kezdődők pedig (*kan*, *kada*, *kaip* stb.) ezek rovására egyre tért hódítanak, *idant* és *adunt* is hozzájárultak a *j*-formák elnyomásához, hogy azután maguk is a *k*- formáknak adják át szerepüket. A lett nyelvben a fejlődés ugyanaz: *jaschu* «ob» most már nem használatos, *jeba* «denn» Bielenstein szerint csak régibb munkában fordul elő; *jû* «denn» Hermann szerint eredeti «weil» lehetett s innen került a főmondatba. A szláv nyelvekre való rövid pillantás szintén oly irányba mutat, hogy a *j*-formák a *k*-formákkal nem versenyezhetnek, csakhogy itt hosszabb fejlődést tekinthetünk át s így oly *j*-formák, melyek a baltiban már egészen a *k*-formáknak estek áldozatul (nevezetesen a pron. rel.) a szlávban régibb időben (legalább részben) még *j*-formával is birnak. Minthogy a szlávban ez tényleg megállapítható, nagyon valószínű, hogy a baltiban eredetileg ugyanolyan viszonyok voltak, v. i. hogy eredetileg a baltiban épúgy, mint a szlávban, valamikor az összes conjunctiók és pronominák *j*-vel kezdődtek; s így a baltoszláv e téren valószínűleg ősi összefüggést mutat az indo-iránival és a göröggel, a mit a szerző az eddigi kutatók ellenére (Brugmann Gdr. II. 2. 348.) erősen hangsúlyoz. BENIGNY GYULA.

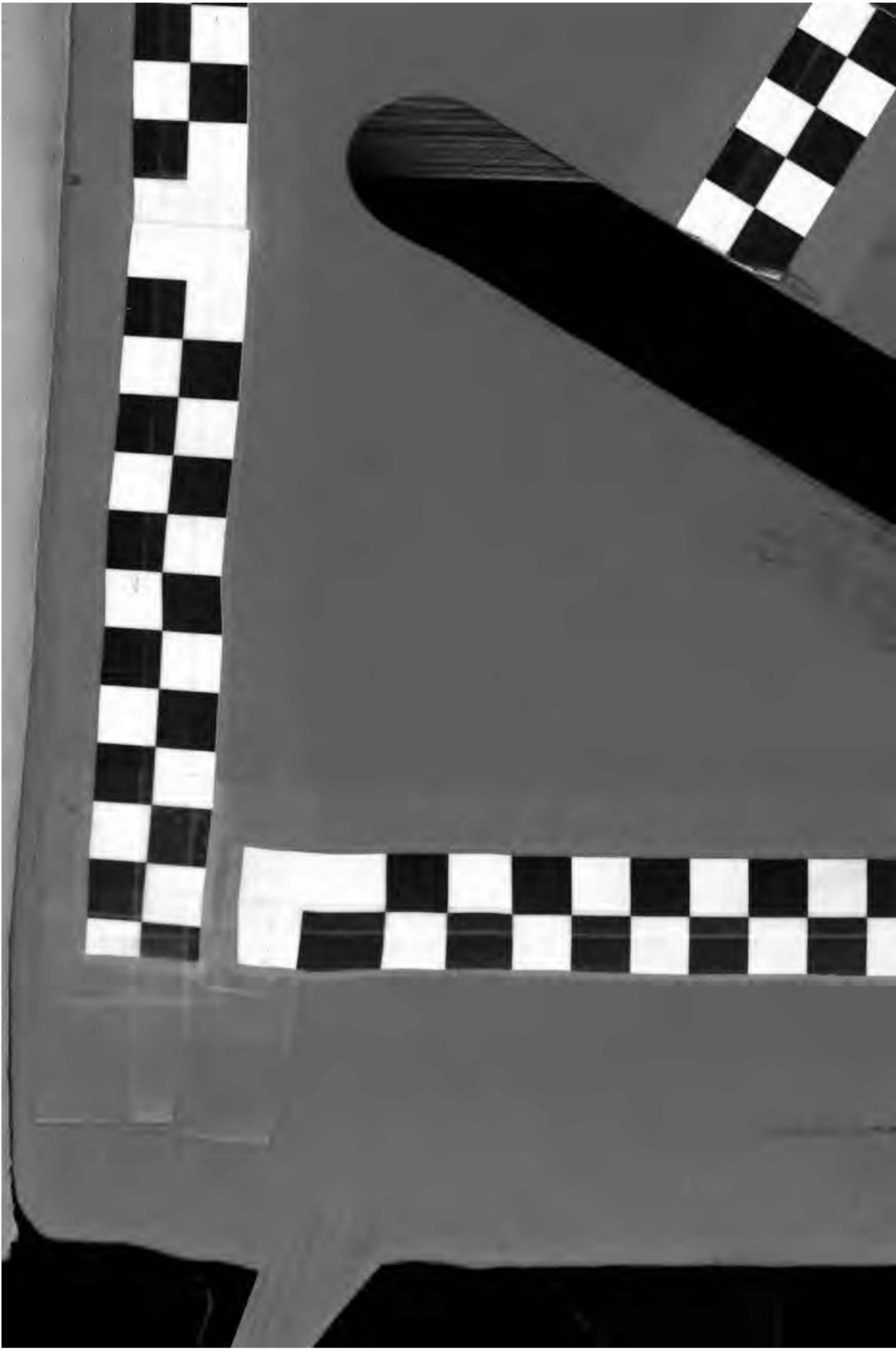
Hibaigazítás.

A 181. l. középkor*u* h. középkor*i* olvasandó.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben 1.60
Bálint Gábor. Jelentése Oroszország és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet: 5 khálymik dana hangjegye —.40
— Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3 füzet. Egy-egy füzet 2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr —.40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai —.20
— Nyelvünk újabb fejlődése —.40
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat —.60
— A mondat dualismusa 1.20
— A neo- és palæológia ügyében —.60
— Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius szatiráinak magyarázói után —.80
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra —.80
— Szórend és accentus —.80
Budenz József. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyüléséről —.30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet 4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Armin úr válaszára, vagyis »A magyarok eredete és a finnugor nyelvészet« czimű II. értekezésére —.40
— Erdei- és hegyi-cseremisz szótár. (Vocabularium čeremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremisz szógyüjteményéből és az Ujtestamentom cseremisz fordításából 1.—
— Magyar-ugor összehasonlító szótár. (Lexicon Linguæ Hungaricæ cum Linguis Ugricis comparatæ.) 3., 4. és 5. füzet. Egy-egy füzet 2.—
— Moksa- és erza-mordvin nyelvtan 1.—
— Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasonlítása —.20
Fábián István. Finn nyelvtan 1.—
Finály Henrik. A beszterczei szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból.
— Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kisérte és teljes szómutatókat
— készített hozzá — 4.—
— Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez —.40
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metzenzéfi német nyelvjárás hangtana 1.50
Genetz Arwid dr. Orosz-lapp utazásomból —.40
Goldziher Ignácz dr. A buddhismus hatása az iszlámra —.80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről —.20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál —.60
— A pogány arabok költészetének hagyománya 1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlitva a keleti arabokéval 1.—
Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten —.40
Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben —.80
Halász Ignácz. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyüjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyüjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta — 6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szójegyzékkel 3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján 6.—
— A Kún- vagy Petrarca-codex és a kúnok —.60
— A M. T. Akadémia és a szuómi irodalmi társaság —.40
— A számlálás módja és az év hónapjai —.40
— Az orientálistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyüléséről —.30
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve 1.20
Joannovics György. Az ik-es igékről —.80
— Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez —.60
— Értsük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében) —.60
— Szórendi tanulmányok I. rész —.60
— Ugyanaz II. rész —.80
Kazinczy Ferencz levelezései. Közzéteszi dr. Váczy János I—XV. köt.: 1763—1818-ig. Minden kötet ára 10 korona. A II. kötete 12.—
Kégl Sándor dr. A perzsa népdal —.90
— Tanulmányok az ujabbkori perzsa irodalom történetéből 3 —
Kunos Ignácz dr. Három karagöz-játék 2.—
— Kis-Ázsia török dialektusairól —.90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai szövegét gyüjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta — 3.—
— Oszmán-török népköltési gyüjtemény. Két kötet 10.20—
— **és Munkácsi Bernát dr.** A belviszonyragok használata a magyarban 1.—

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

V. kötet. 1914. 1. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Moravcsik Gyula

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1914.

A szerkesztő lakása II., Bimbó-utcza 28, hová a kéziratok küldendők.

TARTALOM.

---

*Folyóiratunk **május és november 15-ikén** jelenik meg. Egy kötet 4 ötíves füzetből áll s ára **6 korona.** Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.*

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

A NYELVBELI KÜLÖNBÖZTETÉSHEZ.[1]

(Fölolvastatott a M. T. Akadémia 1913 decz. 15-iki osztályülésében.)

Ahhoz az érdekes nyelvi tüneményhez óhajtok néhány megfigyeléssel hozzájárulni, a melyet legközönségesebben *különböztetésnek* (Differenzierung) vagy *jelentéselkülönödésnek* (Bedeutungsdifferenzierung) szokás nevezni.[2] WUNDT, ez elnevezéseket s a bennük tükröződő fölfogást elvetve, e nyelvi jelenséget a correlativ hang- és jelentésváltozások (correlative Laut- und Bedeutungsänderungen) tüneményeként tárgyalja.[3] A magyar nyelv e jelenségnek több olyan példáját mutatja, a melyek alapján a PAUL és WUNDT megfigyeléseit kiegészíthetjük, illetőleg fölfogásmódjukat helyesbíthetjük.

PAUL szerint a jelentéselkülönödés tüneményét éppenséggel nem tekinthetjük szándékosnak; szerinte csak látszat az, hogy valamely hangbeli elkülönödés jelentésbeli különbségtétel czéljából állana be, s általában az a nézete, hogy e jelenségekben a véletlen, a szándéktalanság nyilvánvaló. WUNDT meg úgy véli, hogy a hol ilyen példáknak egyáltalában utánuk nyomozhatunk, rendszerint az derül ki, hogy a hangbeli változás az eredetibb jelenség, és csak ehhez csatlakozik azután a jelentés megváltozása.

E fölfogásmódokkal szemben a magyar irodalmi és társalgási nyelvben tett némely megfigyeléseim alapján azt kell állítanom, hogy egyrészt többé-kevésbé szándékosság mutatkozik a jelentéselkülönödés (Differenzierung) bizonyos eseteiben, másrészt

---

[1]) Ez a czikk eredetileg a Finnisch-ugrische Forschungen XIII. kötetében (Festgabe für Vilh. Thomsen. Zweiter Teil, 179. s köv. ll.) jelent meg. Itt több észrevétellel és adattal kiegészítve teszem közzé. *Z. Gy.*

[2]) Vö. PAUL, Prinzipien der Sprachgeschichte[4] 251. s köv. ll.

[3]) Völkerpsychologie. Die Sprache. II. Theil, 423. s köv. ll.

pedig a hangbeli elkülönödés sokszor határozottan jelentésbeli különbségtétel czéljából történik, s ennélfogva a hangbeli változás ilyenkor másodlagos, és nem elsődleges tünemény.

E véleményre nyelvünknek következő jelenségei vezettek. A magyar nyelvnek vannak némely képzői és ragjai, a melyeknek a nyelvtörténet folyamán különböző alakjai fejlődtek ki. Mármost, ha valamely szónak e képzőkkel, illetőleg ragokkal ellátott alakjai valamely formában és bizonyos jelentésárnyalattal egyszer már megállapodtak, és aztán olyan fogalmaknak, illetőleg jelentésárnyalatoknak kell később kifejezést adnunk, a melyeket ugyanazon képzők vagy ragok fejeznek ki: akkor a szóban levő képzőnek vagy ragnak másik lehetséges formáját alkalmazzuk. Világos ennélfogva, hogy az újonnan fölmerült fogalom, illetőleg jelentésárnyalat végett keresett nyelvösztönünk a régi fogalom, illetőleg jelentésárnyalat kifejezésére használt alaki elemtől eltérő formájú képzőt vagy ragot, vagyis hogy a képzőnek, illetőleg ragnak új hangbeli változatát a jelentésbeli különbségtétel czéljára többé-kevésbé szándékosan, tudatosan alkalmaztuk.

Ilyen képzőink a magyarban a nomen caritivum vagy negativum képzője és a műveltető igeképző; amannak alakjai *-talan, -telen* vagy *-tlan, -tlen,* emezé *-at, -et* vagy *-tat, -tet.* Különösen a nomen caritivum vagy negativum képződésében találkozunk igen gyakran a szóban forgó jelenséggel, s úgy szólván szemünk előtt támadnak az irodalmi nyelvben az új formák a jelentésbeli különbségek fedezésére, úgyhogy az alakbeli vagyis hangbeli elkülönödésnek másodlagos voltát egészen kétségtelen tényűl állapíthatjuk meg. A nomen caritivum képzője némely szavakban minden jelentésbeli különbségtétel nélkül is lehet kétféle, pl. *só-talan* és *só-tlan, szó-talan—szó-tlan, erő-telen—erő-tlen* stb. Ámde ezekkel szemben több olyan nomen caritivumunk van, a melyekben a nyelvszokás vagy a *-talan -telen,* vagy a *-tlan, -tlen* alakban és természetesen bizonyos jelentéssel megállapodott immár. Ilyen mellékneveink például: *álmatlan* 'schlaflos', *becstelen* 'ehrlos', *gyámoltalan* 'unbeholfen, ungeschickt', *kedvetlen* 'übelgelaunt', *képtelen* 'unsinnig, unfähig', *lelketlen* 'herzlos, gewissenlos', *munkátlan* 'untätig, müssig', *páratlan* 'ungerade, unpaar, ungleich, unvergleichlich'. Mármost egyik elbeszélőnk az 'álom nélkül való, álom nélküli' alvás fogalmát akarván kifejezni,

ezt a közönségesen 'aludni nem bírót' jelentő *álmatlan* szóval nem fejezhette volna ki eléggé szabatosan, azért ugyanazon *álom*-tőből, a melyből az *álma-tlan* már régebben alakult volt, egy új *álom-talan* formát alkotott magának: «a fáradt emberek *álomtalan* alvása» (Budapesti Hirlap 1909 okt. 31, tárcza). Ezért mondja CSOKONAI egyik ódájában a 'becs nélkül valót' (wertlos) így: «mégis *becsetlen* puszta bogács fedi ... szent tetemid helyét», mert a *becstelen*-nek más, 'ehrlos' a jelentése. Ezért nevezi VÖRÖSMARTY «A szegény asszony könyve» cz. költeményében saját elaggott anyját *gyámolatlan*-nak («agg, szegény és gyámolatlan»), azaz gyámol nélkül valónak és nem *gyámoltalan*-nak: 'unbeholfen, ungeschickt'. A lanyha börzei üzletet ezért írják újabban lapjaink *kedvtelen*-nek, pl. «a helyi értékek piaca *kedvtelen*» (Budapesti Hirlap 1901 jan. 27); «a mai forgalom *kedvtelen* volt» (uo. 1911 aug. 8). A *képes levelezőlap*-pal szemben az egyszerűt, kép nélkül valót legföljebb tréfásan nevezhetjük *képtelen levelezőlapnak*, komolyan *képetlen*-nek vagyunk kénytelenek mondani, hogy az elemei szerint azonos *képtelen* szónak 'unsinnig, unfähig' jelentését eleve kizárjuk az olvasó vagy hallgató képzetéből. Ugyanez okból nevezte KIS JÁNOS a képek nélkül való beszédet éppen a szóban forgó tagadó alakkal: «A' képes és *képetlen* nyelvet vagy a' metaphorai és tulajdonképi kifejezéseket ne keverjük össze» (Blair Hugo Rhetor. és æsthet. leczkéi I. 281). Ilyenek a következő példák is: «Nézd csak ezt a leányt, milyen különös kifejezése van az arcának! Olyan, mintha nem volna lelke. A család, kihez a *lélektelen* [értsd: lélek nélkül való, nem 'herzlos, gewissenlos'] kisasszony tartozott, uj volt [a szállóban]» (Budapesti Hirlap 1907 szept. 10, tárcza). «Szeretetreméltó *lélektelenséggel* mondta Flóra ezt a pár szót» (uo. 1909 decz. 29, tárcza). «A halál rettentő látomása ajkunkra fagyasztja a fájdalom és a részvét *lélektelen* szólamait» (uo. 1910 decz. 30, vezérczikk). «Álmodó lelkemen, mint nehéz bilincs a rab kezén, csörgött a hivatal *lélektelen* munkája» (uo. 1911 ápr. 6, tárcza). «A példák számát meg lehetne sokszorozni: a Kisértetek [t. i. Ibsen Kisértetei] rettentő házaséletével; ... a Rosmersholm gyermektelen és *lélektelen* házasfrigyével» (uo. 1912 szept. 5, tárcza). «Az európai nagyvárosok sokféle színházi publikuma között nincs egy sem, mely *lélektelenebb* és izlésben alantabb járó volna, mint

a budapesti» (Magyar Figyelő I. 91). «Élni fog [a kis virágárus leányka] kunyhójában, szomszédai között, álmosan, biztosan és *lélektelenül*» (BELÉNYESI G.: OUIDA «Egy pár kis faczipő» ford.[2] 92, az olvasó körülb. így érti: minden lelki, érzelmi élet nélkül; az eredetiben «soulless», a minek szintén vannak hasonló átviteles árnyalatai is, l. pl. FLÜGELnél[2]). Ez a *lélektelen* alak úgy szólván csak a *lelketlen* kikerülésére keletkezik újra meg újra az írók tollán, a nélkül, hogy a közhasználatban szakadatlan hagyománya volna, bár előfordul már —, bizonyára ugyanilyen megkülönböztető czélzattól fogantatva — 1815-ben KIS JÁNOS Verseiben (I. 148): «Remeg, 's el akar *lélektelen* Futni, nem birja lábait.» A munka nélkül, foglalkozás nélkül valókat újabban az 'untätig, müssig' jelentésű *munkátlan*-tól megkülönböztetve *munkátalanok*-nak nevezik hirlapjaink, pl.: «a *munkátalan* kereskedelmi alkalmazottak» (Budap. Hirl. 1901 febr. 2); *munkátalanság* (uo. 1901 decz. 13, 1905 febr. 11, stb.). Az 'unparteiisch, neutrius partis' fogalmára a múlt század elején keletkezett a *párt-atlan* szó (l. NyÚSz.), s most, hogy egy idestova talán párt nélkül maradó politikust jellemezzen, azt mondja az élczlap: «Ma csupán *pártatlan* vagyok, És nemsokára — *párttalan*» (Borsszem Jankó 1913 szept. 21), a versiró tehát a fölmerült új fogalmat a meglevő, de más értelmű *párt-atlan*-tól a képző másik, *-talan* alakjával különböztette meg. MADÁCH pedig, élettárs nélkül való nőkről szólva, azt mondja: «E két nő *pártalan*, Jelenkezzék,*) ki párjaúl igényli» (Az ember tragédiája XII. szín). Hasonló érdekes példák még a következők, a melyekben a közönséges *korlátlan, észrevétlen, részvétlen, öntudatlan* alakoktól a teljesebb *-talan, -telen* képzőformának alkalmazásával csak azért térnek el az írók, hogy a *korlát, észrevét, részvét* és *öntudat* hiányát annál szembetünőbben és nyomatékosabban kifejezhessék: «Az internátus vas fegyelme alól egyszerre kerülnek az egyetemi élet *korláttalan* szabadságába» (Budapesti Szemle 1899 nov. füz. 308. l.). «Ember, rabember, a ki robotmunkái [olv. -munkáid] mellett folyvást szabadságért esengsz s *korláttalanságot* sóvárogsz» (BÁRSONY ISTVÁN, Budap. Hirl. 1908 nov.

*) A FuF. XIII. 181. l. «jelentkezzék» tollhiba.

21, tárcza). «Ne tünjék el *észrevéttelenül* ez a... teljes fordítása a külföldön legnépszerűbb magyar költőnek» (Budap. Szemle CXVI. 462). «A hideg és *részvéttelen* külső alatt melegen érző sziv lappang» (Budap. Hirl. 1907 febr. 5, tárcza). «Belsejökben kevesebb rugó mozog; nincs bennök annyi *öntudattalan*, álomszerű, titokzatos» (Budap. Szemle XCVI. 342). Valamennyinél érdekesebb azonban a következő példa, a melybe a finomult æsthetikai érzék is belejátszott: «De nem minden *mezetlen* test gyönyöre a szemnek», írja egy æsthetikus a Budap. Szemlében, CXXXVI. 5, nyilván szándékosan kerülvén az alantasabb képzeteket kiváltó *meztelen* szót s helyettesítvén ezt a belőle nyelvújítóinktól elvont *mez* szónak újonnan való tagadósító képzésével.*) Hogy ezek a tudatos megkülönböztetés szülte fosztóképzős alakok mennyire nem tekinthetők szókincsünk általános és megállapodott elemeinek, bizonyítja az az érdekes körülmény is, hogy legteljesebb szótáraink is alig egyről-kettőről vesznek közülük tudomást. Az említett melléknevek közül ugyanis Czuczor-Fogarasi csak a *becsetlen, gyámolatlan* és *képetlen* alakokat tárgyalja külön czikkekben, észrevéve a *becstelen, gyámoltalan* és *képtelen*-től való jelentésbeli különbözésüket is; az *álomtalan*-t és *lélektelen*-t már csak példák nélkül, a közönségesebb *álmatlan, lelketlen*-re való utalással említi; Ballagi 1890-iki Magyar-német szótára, CzF.-val szemben némi önállósággal, csupán az *álomtalan, becsetlen, gyámolatlan* és *lélektelen*-nek ad helyet; Kelemen Béla pedig, újabb irodalmi nyelvünknek ez éber lajstromozója, a négy utóbbinak már felét, a *becsetlen*-t és *lélektelen*-t kiközösíti elődje lajstromából (l. Nagy Kézi Szótár, II. kiad. 1912); a többi tárgyalt melléknév-alak azonban, ú. m. *észrevéttelen, kedvtelen, korláttalan, mezetlen, munkátalan, öntudattalan, pártalan, párttalan*, a három nagy szótárnak egyikében sem található.

A műveltető képzőnek eredetibb alakja *-t*, illetőleg leggyakrabban a tővégi magánhangzóval együtt *-at, -et*; e két képzőalak egyesüléséből származott aztán a *-tat, -tet* forma, a mely ma a legközönségesebb. Mármost ha valamely igének műveltető alakja az eleven működésben levő két képzőalaknak, az *-at, -et*-

*) Néhány hasonló esetet már Simonyi is megfigyelt volt, l. Egyet. Philol. Közlöny V. 223. s köv. ll.

nek vagy *-tat*, *-tet*-nek valamelyikével bizonyos jelentésben már megállapodott, s ha más árnyalatú műveltető ige használatának szüksége merül föl, akkor ezt az új műveltető igét csaknem mindig a másik képzőalakkal formáljuk meg. Az *él* igének közönséges műveltető alakja pl. az *él-tet*, de minthogy ennek már külön, meghatározott árnyalatai vannak: 'am Leben erhalten' és 'auf jemanden ein Lebehoch ausbringen', azért ha pl. egyszerűen az élés okozását, megtétetését akarjuk kifejezni, kénytelenek vagyunk az egyszerű *-et* képzőalakot alkalmazni: «hogy a dolgok életét *élesse* velünk» (Cherbuliez Művészet és természet, ford. 108. l.). Így mivel a *szopik* ige rendes műveltetőjének, a *szoptat* igének 'säugen' a jelentése, ha nem gyermeknek, illetőleg emlőnek szopásáról van szó, kénytelenek vagyunk egy új, *szop-at* műveltető alakot formálni: «én tejbe mártott szivacsot *szopattam* vele» [az ölebbel] (Ebers «Homo sum» czímű regényének fordításában, 271. l.). Ez okból használta Vajda János is egy tárczaczikkében a közvetlen műveltetést jelentő, közönséges *mozg-at* ige helyett az újonnan alkotott *mozog-tat* alakot, hogy egy új árnyalatot, a műveltetés közvetett voltát fejezhesse ki vele: «*mozogtassunk* a szinpadon egész regement balletistát» (Egyetértés XXI. évf. 83. sz.).

A megkülönböztetésnek ugyanezen módját a szóragozás terén is megfigyelhetjük. A 3. személyi birtokos személyragnak pl. eredetibb alakja *-a*, *-e*, újabb formája *-ja*, *-je*; a *láb* szónak pedig, mint a testrésznevek legtöbbjének, az eredetibb *-a*, *-e* raggal hagyományozódott át a 3. szem. alakja: *lába*. De mihelyt más, pl. átvitt értelemben, vagy, mondjuk, tulajdonnévül használjuk a szót, kénytelenek vagyunk a másik ragalakot alkalmazni: *láb-ja*, pl. «azon rege-dúdolókból, kik tovább egy öltőnél ostromolták a magyar Helikon *lábját*» (Arany Prózai dolgozatai[2] 358. l.); vagy ugyancsak Aranynak «A rab gólya» czímű költeményében: «Árva gólya áll magában Egy teleknek a *lábjában*»; s ha tulajdonnév volna a szó, akkor is így kellene mondanunk pl.: «mindent megtesz az ő kedves *Lábjáért*», t. i. Láb nevű barátjáért (a *Lábáért* lehetetlen alak volna). Hasonló példa, hogy bár a *villám* 'Blitz' szónak rendes személyragos alakja *villám-a*, versenyparipa nevéül használva, mégis így kell mondanunk: Jósika báró *Villám-ja*. Ezért írja már Kemény Zsigmond is Jósika

Abafijának egyik személyéről: «*Willámja* Florára... emlékeztet» (Összes Művei X. 308).

De a magyar szóképzésben és szóragozásban nemcsak a képző és rag alakjának megfelelő megválasztásával eszközölhetjük a jelentés megkülönböztetése czéljából szükségessé váló alaki elkülönítést, hanem azzal is, hogy az illető képzőt vagy ragot a tőnek más-más alakjához függesztjük. A *buzog* 'sprudeln, quellen' igének melléknévi igeneve voltaképpen *buzg-ó*, s még Arany azt írja pl. «Szent László füve» cz. legendájában: «Megszüntünk áldozni *buzgó* kútfejeknél» azaz: bugyogó forrásoknál. Minthogy azonban a *buzgó* igenév már régtől fogva 'eifrig, inbrünstig' jelentést vett föl, ha a *buzog* igének melléknévi igenevét eredeti értelmében akarjuk mondani, kénytelenek vagyunk azt újra megalkotni, még pedig úgy, hogy az igenévképzőt az igének 3. szem. alakjában mutatkozó bővebb tőalakjához függesztjük hozzá: *buzogó*, a mint egy újabb elbeszélőnk teszi is: «Ezt már olyan lelkem mélyéből *buzogó*, olyan forró szavakkal mondtam, hogy...» (Gárdonyi Géza, Magyar Figyelő I. 49). Ugyanigy vagyunk pl. az *éber* 'wachsam, munter' melléknévvel is, a melynek régi, szabályos módhatározó alakja *ébren* ugyan, de mivel ezt már csak 'wach, munter, schlaflos, wachend' jelentéssel használjuk, a német 'rege' értelem szüksége esetén a határozó alakot megkülönböztetés végett így kell a bővebb tőből újra megformálnunk: *éberen*, pl. «leleményeink főforrása az élet volt, melynek jelenségeire mindig *éberen* figyelt» (Budapesti Szemle XCIII. 397); «a villámos kocsik mérsékelt sebességgel haladnak s a rendőrök *éberen* müködnek» (Budap. Hirl. 1898 május 11), stb.

A tőalaknak ilyen megkülönböztetése valósággal általános szabály erejével jelentkezik a tulajdonnevekben. Míg a finn nyelv a tulajdonnévűl használt névszót közönséges ragozása szerint, a tőalak szabályszerű változásainak megtartásával ragozza, pl. *kiven kovuus* a kő keménysége és *Kiven valitut teokset* Kivi válogatott müvei, *Saarisen piirustukset* Saari*nen* tervei (a mi magyar, német vagy más nyugateurópai emberre nézve eleinte annyira meglepő nyelvi sajátság): addig a magyar, ellenkezőleg, változatlanúl hagyja a tulajdonnévűl használt köznév nevező alakját s a tőnek lehetőleg minden olyan hagyományos és szabályszerű változását mellőzi, a mely hangalakjánál fogva a köz-

névi értelmet juttatná a hallgató tudatába. Pl. *fodor*, tárgyraggal *fodrot*, de tulajdonnévűl *Fodor-t*; *arany*: *aranyat*, de *Arany-t*; *fehér*: *fehére-t*, de *Fehér-t*; *kemény*: *keménye-t*, de *Kemény-t.**) E megkülönböztetésben nyelvünk annyira megy, hogy az eredetileg nyilván velaris *į*-vel ejtett s ma mélyhangú ragozású közneveket, tulajdonnévűl használva, palatalis hangrendű szóként ragozza, pl.: *víg*: *vígak*, de tulajdonnévűl: «a *Vígek* mind ott voltak», vagy: «lenyelem a Nemzetit [értsd a Nemzeti Színházat], a *Víget* [értsd: a Vígszínházat]... Másnap a *Vígbe* szerződöm» (Borsszem Jankó 1912 aug. 4); «a Népoperát átengedték az olaszoknak, a *Víget* [a Vígszínházat] az osztrákoknak, a Magyart [a Magyar Színházat] a németeknek» (uo. 1912 decz. 29); «na oda [színházba] eljárogatok néha. A *Vigbe* meg a Királyba, Operába nem» (Budapesti Hirlap 1913 okt. 11, tárcza). Az efféle példák talán legerősebb bizonyítékai fölfogásom helyességének. Hiszen a *víg* szó mindig mélyhangú volt s mindig az ma is a magyarban, s ha tulajdonnévűl — akár családnévűl, akár a Vígszínház rövidebb elnevezéséűl — használva, mégis egyszerre magashangúvá lesz, ennek nem lehet egyéb oka, mint az, hogy a beszélő a mélyhangú ragos alakot ösztönszerüleg kerüli, mert érzi, hogy a *vígak*, *vígat*, *vígba* stb. szóalakokkal a közönséges melléknévi fogalmat ébresztené föl a hallgató tudatában.

Nem szaporítom a példákat, mert azt hiszem, az elsoroltak is eléggé igazolják nézetemet, hogy a nyelvbeli megkülönböztetésnek bizonyos tekintetben tudatos esetei is vannak, olyanok, a melyekben határozottan az alak igazodik az előzetesen föllépő jelentésbeli különbséghez, úgyhogy e jelenséget helyesebben és szabatosabban *alaki elkülönödésnek*, *alaki megkülönböztetésnek* (Formendifferenzierung**) kell neveznünk, szemben azokkal az esetekkel, a hol előzetesen megvolt alakváltozatok között utólag

---

*) Vö. még az efféiékről TMNy. 276.

**) Ez a német műszó természetesen nem új. Használja pl. Dieterich is az Indg. Forsch. XVI. 1. s köv. ll. (1904) olvasható dolgozatában: «Akzent- und Bedeutungsverschiebung im Mittel- und Neugriechischen», de csak általánosságban, a nélkül, hogy Paulnak és Wundtnak erre vonatkozó fölfogásával, a jelentésbeli és hangbeli mozzanatnak egymáshoz való viszonyával foglalkoznék.

valósággal jelentéselkülönödés, jelentésmegoszlás (Bedeutungs-differenzierung) támad. A tárgyaltam példákban voltaképpen új formákat teremtett nyelvösztönünk a régiek mellé, hogy új fogalomárnyalatokat fejezhessünk ki velük; míg jelentésmegoszlásnak, jelentéselkülönödésnek azokat az eseteket neveznék csupán, a hol eredetileg azonos jelentésű alakváltozatok között a jelentésbeli elkülönödés határozottan utólag, másodlagos jelenségűl lép föl. Ilyen jelentésmegoszlás mutatható ki példáúl irodalmi nyelvünkben az eredetileg azonos jelentésű *nëvel* és *növel* szavaknak és származékaiknak használatára nézve. A régi irodalom, úgy látszik, csak a *nëvel* alakot ismerte, mind 'wachsen machen' (vermehren) mind 'erziehen' jelentéssel (l. NySz.). A *növel* alak nem egyéb, mint a *nëvel*-nek ajakos ejtésű változata, a mely bizonyára egyes nyelvjárásokból hatolt az irodalmi nyelvbe, s kezdetben természetesen ugyanaz volt a jelentése, a mi a vele teljesen azonos *nëvel* szóé. KEMÉNY még azt írja: «Pécsi sokkal szabadabban *növelte* Deboráht, mint akkor szokás volt» (Rajongók II. 149); és: «*növeltetésére* nézve egészen szombatos, de szivében főleg keresztyén volt» (uo. II. 129). GYULAInál is így találjuk még: «tanítványai *növelése*» (Vörösmarty életrajza[2] 102), és: «gyermekeit *növeltethesse*» (uo. 300). Ma teljesen szokatlanok, sőt egyenesen hibásak volnának ezek az alakok, mert így kell írnunk: *nevelte, neveltetése, nevelése, neveltethesse.* A *nevel* és *növel* között utólag támadt jelentésbeli megoszlást érdekesen világítják meg a következő helyek: «Hegedüs Sándor pályáját mint *nevelő* kezdte Csengerynél, s mig ő *nevelte* a Csengery gyermekeit, Csengery valósággal *fölnövelte* őt» (vagyis: magasra emelte pályáján, nagygyá tette stb., Nemzet 1886 ápr. 25, tárcza); «ő [Mikszáth] ezentul is az marad, a mi volt, sőt csak most lesz igazán az, nemzet*növelő* és nemzet*nevelő*» (Budap. Hirl. 1910 máj. 29, vezércz.); «ezt az olvasóközönséget *neveli* és *növeli* napról-napra a kisebb müfaj» (uo. 1910 decz. 8, tárcza). S azért egészen helyesen jár el KELEMEN 1912-iki szótára, mikor a *nevel* és *növel* szókat külön czikkekben tárgyalva, amazt így értelmezi: 1) erziehen; 2) (növényt) züchten; emezt pedig csupán egyfajta jelentéssel, így: vermehren, vergrössern, steigern, erhöhen. Hogy a *növel* miért szorítkozott utóbb csupán a 'vermehren'-féle jelentésre, annak oka a *nőni, növök, növés* stb. szók hatásában kere-

sendő, a melyek csakis eredeti 'wachsen' jelentésükben járatosak. A *növel* ige a Kemény-Gyulai korabeli 'nevel' jelentésével ma csak a *növelde* származékban tartotta meg ö-jét: *papnövelde* stb., ha még van, a kinek tetszik ez az új szó. Hasonlóképpen oszlott meg irodalmi nyelvünkben a jelentés az eredetileg azonos értelemmel használt *irány* és *arány* (l. NyÚSz.), vagy az eredetileg szintén azonos *hő* 'calor' és *hév* 'pathos' között (vö. NySz.), stb. Ellenben nem mondható találónak az a magyar példa, a melylyel Gombocz Wundt Néplélektanának ismertetésében (Nyr. XXXII. 253 és NyF. VII. 53) a párhuzamos jelentésváltozást megvilágítja, t. i. a *szaval* 'declamare' és *szól* 'dicere' esete. A kettő közül Gombocz a *szaval* igét tartja hangtanilag szabályos alaknak, míg a *szól* létrejöttét szerinte képzettársulás (vö. *szó, szóban* stb.) magyarázza, tehát úgynevezett analogiás alakulás. Ez a fölfogás figyelmen kívül hagyja a nyelvtörténetet. Az ősi alak a *szól* ige; nyelvünk a XIX. századig mást nem is ismert. A *szaval* ige csak a nyelvújítás korában lép föl (l. NyÚSz.) s valószínűleg a nép nyelvéből (l. MTsz.) hatolt az irodalomba. A *szaval* mindenesetre újabb jövevény az irodalomban, a melyet tudtunkkal mindjárt határozott 'declamare' jelentésben hoztak forgalomba, a nélkül, hogy itt a szó igazi értelmében akár jelentésmegoszlásról, akár párhuzamos hang- és jelentésváltozásról beszélhetnénk.*) A mi pedig a két alakot illeti, a *szól* éppenséggel nem mondható a *szaval*-nál hangtanilag kevésbé szabályosnak. Hiszen a *szó*-nak személyragos alakjai eredetileg így hangzottak: *szó-m, szó-d, szó-nk, szó-tok* (l. NySz.), s csak a 3. szem. alakok mutattak kezdettől fogva *v*-s formát: *szava, szavok*; úgyhogy éppen ellenkezőleg a *szaval* igét kell analogiából, a 3. személyű *v*-s alakok hatásából magyaráznunk s a *szól*-nál mindenesetre újabbnak tartanunk.

Általában véve: bár a Wundt-féle új fölfogás *párhuzamos*

---

*) Itt használom föl az alkalmat annak a megjegyzésére is, hogy Wundt *singulärer Bedeutungswandel* műszavának *szórványos jelentésváltozással* való fordítása sem találó Gombocznál (ez *sporadisch* lenne németül); a jelenség természetének megfelelőbben *különös jelentésváltozásnak* kell ezt neveznünk, a minthogy a *singulär* szónak csakugyan megvan ez az értelme is (vö. Sarrazin: Verdeutschungs-Wörterbuchjában, 3. kiad.: 'eingenartig').

hang- és jelentésváltozásról (correlative Laut- und Bedeutungsänderungen) nem helytelen, mert csakugyan vannak ilyen párhuzamos fejlődésre is biztos példák, én mégis azt tartom, hogy a PAUL-féle *megkülönböztetés* (Differenzierung) jelenségéről ezután is szólanunk kell a nyelvtudományban, és — a mint éppen kifejtettem — határozottan különbséget kell tennünk a *jelentésbeli és alakbeli megkülönböztetés*, a *Bedeutungsdifferenzierung* és *Formendifferenzierung* nyelvi jelenségei között.

ZOLNAI GYULA.

Tanya.

PÁPAY érdekes fejtegetéseihez, l. MNyv. 9 : 441 s k. l., ide iktatom, a mit 11 év előtt orosz nyelven írtam e szóról, l. Izv. otd. russ. jaz. VII : 4 : 306 s k. l. Én a magyar *tanya* szó történetéből indultam ki, azt a kérdést föl sem vetettem, hogy tisztán hangtanilag lehetett volna-e szláv *stanje*-ból magyar *tanya*, de egyet értek P.-val, hogy ez szemben a *stêna* > *esztena*, *stogъ* > *asztag*, *stolъ* > *asztal*-féle esetekkel kizártnak tartható. Igaz, hogy *stoklas*-ból *toklász* lett, de itt a szókezdő *s* nyilván dissimilatio következtében tűnt el. És most hadd következzék az én magyarázatom:

«Különös tárgyalást kíván a *tanya* szó. MIKLOSICH két helyen szól róla, egyszer a locus piscaturæ jelentéssel 852. sz. a., azután tartózkodó hely, különösen pásztorok tartózkodó helye értelemmel 780. sz. a. De e szó története nem enged meg ilyen elválasztást. Míg az első jelentést egész sor latinul írt okiratból ismerjük, kezdve a XIV. századtól, Nyelvtörténeti Szótárunk az általánosabb 'sedes' tartózkodó hely jelentésre, a mely ma közkeletű, csak két példát idéz, egyet 1693-ból, a másikat 1787 ből, egy harmadik, most szintén közismert jelentésre csak egy példa van idézve FALUDIból, egy XVIII. sz.-beli íróból. A most szintén ismeretes *tanyáz* igét az NySz. egyáltalában nem ismeri. KRESZNERICS csak egy 1808-ban megjelent szótárból idézi. A szó történetéből világosan kitűnik, hogy ugyanazt jelenti, mint a szláv *tonja*, mély helyet a vízben, a hová a halász hálóját veti, azután a parton egy ehhez a halászó tanyához közelfekvő helyet. Így nyeri a *tanya* szó a 'sedes' jelentést, eleinte a halásznak tartózkodó helyének a jelentését, azután pedig általában a tartózkodó helyét. Jellemző ez általánosítás történetére és eredeti jelentésárnyéklatok elhomályosítására, hogy az irodalmi nyelvben az előbb eleven vonatkozást a halászathoz nem érezni; a *tanya* szó régi jelentésében kizárólag halász kifejezés lett, a melyet mi városiak már meg nem értünk. Ennél fogva M. állítása, hogy a 'sedes', tartózkodó hely jelentésű *tanya* a locus piscaturæ jelentésű *tanyá*-tól különbözik és *stanije*-ból származik, a bírálatot meg nem állja: a magyar *a* ebben az esetben is szláv *o*-ból való és nem szláv *a*-ból.» ASBÓTH OSZKÁR.

AZ IDG. FLEXIO GENESISÉNEK PROBLÉMÁJA.

(Folytatás.)

III. Kisérlet a probléma megoldására.

III. A nominális flexio genetikus viszonyai.

A duális casusok suffixumai.

A duális ma már általános föltevés szerint singuláris képzés, a mely eredetileg a párosságot jelentette [MERINGER, KZ. XXVIII. 217 et seqq. HIRT, IF. XVII. 53. Hb.[2] 308. BRUGMANN, Grr. II. 2. 195. KVG. 387 etc.]. Az alapnyelvi casusformák száma itt jóval kisebb mint a másik két numerusban, de az eredeti nagyobb formagazdagságnak még több nyoma van.

Nom.-acc.-voc. du. M. F.

a) *o*-tövek. Az alapnyelvi typus: **ék̂u̯ōu* (ói. *áśvāu*, gót *ahtau*), resp. **ék̂u̯ō* (ved. *áśvā*, gör. ἵππω, lit. *vilkù*, ószl. *vlъka*). Az **-ōu* végzet a lit. *vilkù gerũ-ju* bizonysága szerint acutus volt [HIRT, Hb.[2] 350. BRUGMANN, l. c. 196 etc.] s így idg. **ék̂u̯ōu* kétségkívül prótoidg. **ek̂u̯ou̯e*, a mint HIRT is mondja [IF. XVII. 78. Hb.[2] 309. 406]. Az az állítása azonban, a mely nyilván BRUGMANN tetszését is megnyerte [cf. l. c. 11, 121], hogy t. i. e typusnak **-u*, resp. **-u̯e* eleme egy **u̯e* 'beide' jelentésű önálló partikula, sajnálatos visszaesés az OSTHOFF-féle partikulatheoriába, a melyet éppen e casus terén MERINGER [l. c. 228] végleg megdöntött és fölöslegessé tett. HIRT eljárása annál feltűnőbb, mert korábban [Hb.[1] 216] a MERINGER megjelölte helyes úton járt, újabb keletű Pál-fordulásával egyébként csak inconsequentiákba sodródott.

Idg. du. nom.-acc. **ék̑u̯ōu* nem lehet egyéb mint *eu/u*-tövű D-fokozatú suffixum nélküli nom. sg., casus indefinitus — a mint a partikula-theoriáról egészen megfeledkezve Hirt is mondja [Hb.[2] 368—369] — s tehát oly felépítésű mint loc. sg. **sūnḗu* (ói. *sūnā́u* etc.). Egészen analog módon az *ei/i*-töveknél oly formatio mint a D-fokozatú suffixum nélküli **póntēi* egyidejűleg mint nom. sg. (: av. *panta*) és loc. sg. (: ószl. *pąti*) szerepel. A mint idg. **póntēi* < prótoidg. **pónteie*, úgy idg. **ék̑u̯ōu* < prótoidg. **ék̑u̯ou̯e*; a mint továbbá az asigmatikus nom. sg. av. *panta* < **póntēi* mellett a sigm. nom. sg. gör. δεσ-πότης < **potēis* áll [Hirt, Hb.[2] 339, 399], úgy az asigm. nom. du. gör. ἵππω < **ék̑u̯ōu* mellett a sigm. nom. sg. gör. πάτρως < **pətrṓus* lép föl; a mint végül az ói. *sákhā* < **sóq*^{u}*ōi* mellé a thematikus lat. *socius* < **soq*^{u}*i̯os*, úgy a gör. πάτρως < **pətrṓus* mellé a themat. lat. *patruus* < **pətreu̯ós* sorakozik. A parallelizmus teljes.

Ezek alapján a szóban forgó idg. **-ōu* < prótoidg. **-eu̯e* kétségkívül az *-eu/u-*, resp. *-u̯e/u̯o-* tőképző elemekkel függ össze, a hogyan — a partikula-theoriát megint negligálva — Hirt maga is mondja: ‘Alte *ou*-Stämme liegen zunächst in den Dualformen vor, ἵππω . . . , ai. *áśvāu*, idg. **ek̑wō(u)* aus **ek̑wowe*’ [Hb.[2] 406]. E tőképzők kézzelfogható ablaut-variansok [cf. N. van Wijk, Der nominale Gen. sg. 15. Hirt, Hb.[2] 297 etc.] és sűrűn fordulnak elő egymás mellett, v. ö. pl. ói. *táku-: takvá-*, ói. *tanú-:* lit. *tenvas*, gör. Ὀρφεύς, ói. *ṛbhú-:* ói. *ṛbhvá-* etc. — Az *eu/u*-tövekre utal továbbá esetleg du. nom. acc. av. *zastō paδō* < árja **źhastau *padau* — ha ugyan nem valami analogikus képzés [Brugmann, Grr. II. 2. 198] — és minden esetre az *o*-tövű gen. loc. du. *-ou(s)* végzete [l. alább, p. 18].

Az idg. du. **ék̑u̯ōu* mellett álló **ék̑u̯ō* sandhi-formatio alapján *eu/u*-tövekből való *-ō*-végű nom. sg. várható s tényleg ki is mutatható, v. ö. ói. nom. sg. F. *māyā́ aviṣyā́ aśvayā́* etc.: *dur-māyú- aviṣyú- aśvayú-* etc. [Brugmann, Grr. II. 2. 225]; v. ö. még gör. υἱωνός < **suiō-no-s :* υἱός < **sui̯u-s* etc. A *u̯e/u̯o*-képzések mellett is vannak *ō*-formatiók, cf. gör. πάτρως, lat. *patrōnus :* lat. *patruos*, gör. κορώνη : lat. *curvos* etc. [cf. Brugmann, l. c. 211. Hirt, Hb.[2] 406].

A föntebbiek alapján kétségtelen, hogy a du. *-ōu végzetének az ói. *u-bhāú* 'beide', lat. *vī-gintī* etc. szavakhoz — a vulgát felfogás ellenére [v. ö. pl. Brugmann, l. c. 121 etc.] — egyáltalában semmi köze sem lehet, s napnál világosabb, hogy itt egy az *o*-paradigmába beolvadt *eu/u*-casusról, az idg. flexiós rendszer rendszertelenségének újabb bizonyítékáról van szó.

Az *-eu/u* < *-eu̯e*-tövekről származó idg. *-ō(*u*) aztán — legalább az árjában — 'consonantikus' töveknél is föllép: ói. *pā́dā(u)* etc. Mivel a 'consonantikus' tövek eredetileg szintén thematikusok voltak, ebben semmi feltűnő nincsen, s ha agsz. *nosu duru* csakugyan oly képzés mint ói. ved. *nā́sā dvā́rā*, a mi — Osthoff [IF. XX. 193] és Brugmann [Grr. II. 2. 197] ellenére — még mindig lehetséges [cf. Kluge, Vorg.[2] 452. Streitberg, Urgerm. 187. Hirt, Hb.[2] 309], akkor volt idg. **pédō(u)* is. Érdekes, hogy az óindben *păd-*, *păda-* és *pādu-* egyaránt kimutatható.

b) *ā*-tövek. Idg. typus: **éku̯əi* (ói. *áśvē*, lit. *rankì gerė̃-ji*, ószl. *ręcě*), mely alak végződése a litván tanúsága szerint elismerten acutus volt [Brugmann, Grr. II. 2. 198 etc.], minél fogva idegen elem, pláne partikula hozzájárulásáról — a mint régebben hitték [pl. Brugmann, Grr. II.[1] 541] — vagy contractióról szó sem lehet. Mivel továbbá *ā*-sorban mozgó *aí* nincsen, kétségtelen, hogy az alapnyelvi alak nem **éku̯ai*, a mint általánosan fölteszik [pl. Brugmann, l. c. etc.], hanem **éku̯əi*, a mint a lat. sg. F. *quae* is nem **qu̯ai*, hanem **qu̯əi* [l. fönnebb, IV. p. 280].

A feltételezett **éku̯əi* nem lehet egyéb mint ugyancsak suffixum nélküli képzés, casus-indefinitus. E föltevés mellett szól az is, hogy a voc. sg. számára az árjában az ói. *áśvē*, av. *daēne* alapján szintén **éku̯əi* typust kell rekonstruálni, sőt nem lehetetlen, hogy a gör. voc. γύναι (nom. γυνή; v. ö. még γυναι-μανής és γύναιος γύναιον?) — Brugmann [Grr. II. 2. 135. IF. XXII. 174—176] ellenére — szintén hasonló képzés, a mint feltették [pl. Pedersen, KZ. XXXVIII. 408 etc.]. A mi ezen árja voc. sg. *-*əi* végzetét illeti, Brugmann újabban [Grr. II. 1. 223] a lit. *deivė̃* etc. *-ė̃* végzete alapján maga is lehetségesnek tartja, hogy idg. *i*-diphthongus folytatásáról van szó. De akkor a teljesen azonos du. nom. acc. **éku̯əi* is ha-

sonló elbirálás alá kerül s egy régibb *ekuāi alak feltevésére kényszerít, a mely az ā-tövek paradigmájában kitünő tekintélyek szerint valósággal elő is fordul [JOH. SCHMIDT, KZ. XXVII. 387. BARTHOLOMAE, IF. I. 189. Vorg. 126]. És tényleg gör. nom. Λητώ Λητώι: voc. Λητοῖ = ói. nom. *áśvā*: voc. *áśvē* (= gör. nom. γυνή: voc. γύναι?). Ez **ekuāi* jelenléte az **ekuā*-paradigmában újabb bizonyítéka az idg. flexiós rendszer rendszertelenségének.

NB. Ha a végzet netalán **-oi* volna, mint a N. *o*-töveknél [? BRUGMANN, Grr. II. 2. 198], akkor az *ei*/*i*-tövekkel állna fönn kapcsolat.

c) (*i*)*i̯ā*/*ī*-tövek. Idg. typus: **bhr̥ĝhn̥tī́* (ói. *br̥hatī́*, lit. *vežantì*, ószl. *vezęšti*), kézzelfoghatólag ugyanaz a képzés, mint a nom. sg. **bhr̥ĝhn̥tī́* (ói. *br̥hatī́*, lit. *vežantì*, ószl. *vezęšti*). Az acutus miatt idegen elem jelenlétéről szó sem lehet s így ez az alak is casus indefinitus.

d) ei/*i*- és *eu*/*u*-tövek. Idg. typusok: **mn̥tī́* **sūnū́* (ói. *matī́ sūnū́*, lit. *naktì súnu*, ószl. *nošty syny*). Az *-ī́* és *-ū́* acutus volta miatt [BRUGMANN, Grr. II. 2. 200] idegen elem nem lehet jelen s így — ha analogia nincsen a játékban [cf. HIRT, Hb.[2] 309. MEILLET, Introduct.[2] 263] — **mn̥tī́* **sūnū́* nem egyéb mint R-fokozatú tőképzés: **mn̥tei* **sūneu*, cf. instr. sg. ved. *ūtī́*, av. *xratū* és loc. sg. **pontei* **sūneu.*

e) Cons. tövek. A végzet a görögben, valószínűleg a keltában s esetleg az iránban is idg. **-e* [BRUGMANN, Grr. II. 2. 200. MEILLET, Introduct.[2] 262. BARTHOLOMAE, Vorg. 127. THURNEYSEN, Hb. 194], cf. gör. κύνε, ir. *coin* < **k̑une*, gör. ἄνερε, av. *nara* < **(e)nére*. Hogy a gör. -ε analogikus produktum volna (*ἵππως : ἵππω = κύνες : κύνε), a mint ezt feltették [WHEELER, IF. VI. 139. HIRT, Hb.[2] 309], absolute fölösleges, bebizonyíthatatlan és valószínűtlen [cf. BRUGMANN-THUMB, Gr. Gr.[4] 271. OSTHOFF, IF. XX. 193]. Ez az idg. **-e* szerintem nem lehet egyéb mint az egykori thematikus tőhangzó, a mivel szépen harmonizál az, hogy legalább az ói. ved. s esetleg az av. *o*-declinatióban valósággal van még egy ősrégi *-a* < idg. *-e*/*o*-végű és vocativusi functiójú casus: ói. *vīra*, av. *vīra* < idg. **u̯īre*/*o* [l. BRUGMANN, Grr. II. 2. 198 etc.]. Ha av. *zastō* etc. < árja **źhastau* csakugyan analogikus képzés volna [árja **źhastā*: árja

**źhastāu* = árja **źhasta:* ir. **źhastau*; cf. BARTHOLOMÆ, Vorg. 127. BRUGMANN, Grr. II. 2. 198], akkor av. *vīra* etc. is teljesen biztos volna. De egy idg. *-*e* végű du. casus existentiája e nélkül is biztosítva van. Mondani sem kell, hogy ez a casus is suffixum nélküli tőképzés.

A föntebbiek szerint valamennyi kimutatható nom. acc. voc. du. M. F. functiójú formatio egytől-egyig casus indefinitus.

Nom.-acc.-voc. du. N.

a) *o*-tövek. Idg. typus: **i̯ugoí* (ói. *yugé*, ószl. *izě*). Az *-*oi* végzet minden valószínűség szerint acutus volt [BRUGMANN, Grr. II. 2. 201], minélfogva itt sincsen szó 'suffixális' járulékról, vagyis: ez a typus is casus indefinitus. Ez az *-*oí* kétségkívül azonos a nom. plur. *-*oí* elemével: **ék̂u̯oi* plur. és **i̯ugoí* du. végzetei között semmi gondolható külömbség sincs. A genus-külömbség természetesen nem lehet apagogikus momentum — annál kevésbbé, mert hiszen a lit. *vilkaĩ* nom. plur. M. typus kiváló tekintélyek szerint voltaképpen -*āi*-végű régi plur. N. [JOH. SCHMIDT, Pluralbild. 231. HIRT, IF. X. 49 et seqq. WIEDEMANN, Hb. 64. MEILLET, De quelques innovations de la décl. lat. 15]. Mivel *e/o*-sorban mozgó *oí* nincsen s mivel **i̯ugoí* tőképzés, nyilvánvaló, hogy kiindulópontja az *ei/i*-tövek suffixum nélküli normalis vokalizmusú formatiója, pl. **pontei *pontoi:* voc. sg. gör. Λητοῖ, av. *vīs-paite* etc.

b) *ei/i*- és *eu/u*-tövek. Az idg. végzet *-*ī́* (ói. *śúcī*) és minden bizonynyal *-*ū́* (lat. *cornū genū*) [cf. SOMMER, Hb. 425; másképpen BRUGMANN, Grr. II. 2. 202 etc.]. A formatiók tehát megint casus indefinitusok — mint a megfelelő M. F. **mn̥tī́ *sūnū́*.

c) Cons. tövek. Végzetük: idg. *-*ī́*, cf. **bhr̥ghn̥tī́* (ói. *br̥hatī́*), **nōmenī* (ói. *nā́manī, nā́mnī*, ószl. *imeni*). Ez a typus mindenesetre sg. képzés [HIRT, Hb.² 309], a melynek kiindulópontja kétségkívül egy *-*ī*-végű casus indefinitus, pl. az (*i*)*i̯ā/ī*-tövű nom. sg. F. **bhr̥ghn̥tī́* (ói. *br̥hatī́* etc.) vagy az *ei/i*-tövű nom. acc. voc. du. N. (ói. *śúcī* etc.) stb. A mi ezt az utóbbi lehetőséget illeti, érdekes, hogy ói. *akṣī́*, ószl. *oči* és av. *uši*, ószl. *uši* ép úgy lehet cons.-, mint *i*-tőből való képzés, mert a

szóaccentus [ói. *śúcī*, de *akṣī́*], állítólag idg. kritérium [Brugmann, Grr. II. 2. 202] — nem alapulván ablauton — semmi esetre sem lehet ősrégi prótoidg. kritérium.

Instr.-dat.-abl. du.

E casusokban, mint a másik két numerus megfelelő casusaiban, *bh-* és *m*-suffixumok vannak, a melyeknek idg. végződéseit közelebbről lehetetlen meghatározni. A finális variatiók nagy száma kétségkívül jól illusztrálja a primitiv viszonyok rendszertelen gazdagságát, de egyúttal minden sikerrel biztató glottogonikus spekulácziót illuzóriussá is tesz. Egy mégis bizonyos: e casussuffixumok nem állhattak eredetileg és kizárólag a duális functio szolgálatában. Így ói. *vṛ́kā-bhyām* mellett dat. sg. *tú-bhyam* áll s av. *zastaē̆ⁱ-bya* mellett dat. sg. ói. ved. *tú-bhya* lép föl, a hol **-bhi̯o* a sg. **-bhi* és **-bho* contaminatiója lehet; ír *ferᵃib* < őskelta **u̯iro-bin* [Thurneysen, Hb. 176] suffixuma talán **-bhim* [cf. θεό-φιν? Brugmann, Grr. II. 2. 187], tehát a sg. **-bhi* és **-mo* esetleges contaminatiója; lit. *vilkam̃*, a mennyiben < **u̯l̥qᵘ̯o-mo* [Wiedemann, Hb. 52], velejében olyan képzés mint instr. sg. F. *rankà* < **ronkām*; ószl. *vlъkoma*, a mennyiben < **u̯l̥qᵘ̯o-mō*, egy sg. **u̯l̥qᵘ̯o-mo* [cf. *vlъkomь*] alteratiója lehet.

Valószínűleg idevaló még az instr.-dat.-abl. és gen.-loc. functiójú gör. hom. ἵπποιιν, att. ἵπποιν *-m* eleme. E typus bizonynyal görög újképzés, a melynek kiindulópontja azonban egészen homályos [cf. Brugmann, Grr. II. 2. 207. 209. 412—413. Hirt, Hb.² 351].

Figyelemre méltó, hogy M. *o*-töveknél a suffixum előtt olykor **-oi-* diphthongus jelentkezik: gör. hom. ἵπποι-ιν, av. *zastaē̆ⁱ-bya*; v. ö. még gen. loc. du. *vṛ́kay-ōḥ* etc. Ez az **-oi-* kétségkívül azonos egyrészt a nom.-acc.-voc. du. N. **i̯ugoí* **-oí* elemével [cf. Brugmann, Grr. II. 2. 204—205. 207—208] s másrészt a nom.-voc. plur. **ék̂u̯oi* **-oi* elemével. Ez azonosítás consequentiáját alább, a nom.-voc. plur. M. F. tárgyalásánál [p. 22—23] fogjuk levonni.

Gen.-loc. du. M. F. N.

A két casus functióját a különnyelvekben jobbára csak egy formatio végzi, de ősidg. időkben a két casusnak valószínűleg külömböző suffixumai voltak [BRUGMANN, Grr. II. 2. 195—196]: a genitivusnak *-*eus*/*ous*, a locativusnak *-*eu*/*ou*. A BRUGMANN által [l. c. 207] kétkedve felvett *-*aus* és *-*au* ab ovo a legnagyobb mértékben valószínűtlen, mert az *a* vokális egyébként suffixumokban semmi szerepet sem játszik. Mind a két casustypus teljes bizonyossággal singuláris képzés és eredetileg az *eu*/*u*-tövekkel van morphologiai kapcsolatban.

Loc. du. Idg. typus: *pedeu*/*ou* (cf. av. *vayō bāzvō*, esetleg ószl. *vlъku*; v. ö. még lit. adv. *pusiaũ*, ói. *durō-ṇá-m*: BRUGMANN, Grr. II. 2. 207) — oly képzés, mint loc. sg. *sūneu*/*ou* (cf. ói. *vástō*, av. *daiŋhō*, óp. *Bāhirauv* s esetleg ószl. *synu* etc.), tehát suffixum nélküli casus indefinitus, a mint ezt már mondották is [BRUGMANN, Grr. II.[1] 641].

NB. Kétségkívül analog formatio lesz az ószlávban az *o*-tövű dat. sg. *vlъku*. E typus alapalakja semmi esetre sem lehet *ulqᵘōi [cf. BRUGMANN, Grr. II. 2. 168], hanem csak *ulqᵘĕu/ŏu — tehát egészen az a képzés, mint az *eu*/*u*-tövű loc. sg. *synu* < *sūnĕu/ŏu s agglutinált *u* partikulát egyáltalában nem tartalmaz, a hogyan ezt HIRT [IF. XVII. 47] feltette. Hogy az *o*-tövek paradigmájában egy *eu*/*u* casus van, az éppen az ószlávban az *o*- és *eu*/*u*-declinatio erős keveredése folytán a legkevésbbé lehet feltünő. De semmi sem áll azon föltevés útjában sem, hogy az ószl. *vlъku* directe idg. alapalakra menjen vissza [v. ö. HUJER: VONDRÁK, AkslGr.[2] 423], mert az idg. *o*-paradigma a lehető legrendszertelenebb (v. ö. az olyan elismert tőképzéseket mint gen. sg. *ékuī, nom.-acc. plur. N. *iugā́ etc.) s ha az egész 'duális' kimutathatólag velejében *eu*/*u*-tövű singuláris képzés s ha ószl. instr. plur. *vlъky* is *eu*/*u*-casus [l. alább, p. 31], nem lehet belátni, miért ne lehetne ószl. dat. sg. *vlъku* is *eu*/*u*-casus, mint ószl. gen.-loc. du. *vlъku*.

Gen. du. Idg. typus: *pedeus*/*ous* (ói. *padṓḥ*, esetleg ószl. *vlъku*) — kézzelfoghatólag oly formatio mint gen. sg. *sūneũs*/*oũs* (ói. *sūnṓḥ*, ószl. *synu* etc.). A finális *-s* BRUGMANN szerint is a gen. sg. *-s* elemével azonos [Grr. II. 2. 207. 572]. Az *o*-tövű

gen. du. és az *eu/u*-tövű gen. sg. összefüggésére utal az az ismeretes dilemma is, hogy a lat. *sexūs cornūs* gen. sg.-e a *sexu- cornu*-tövekből vagy gen. du. a **sexo- *corno*-tövekből [BRUGMANN, Grr. II. 2. 208].

Az ói. *vṛ́kayōḥ* etc. **-oi-* eleméről l. fönnebb [p. 17] és alább [p. 22—23].

NB. Miután az **-eu/ou* és **-eus/ous* suffixumok az *eu/u*-töveken létrejöttek, az idg. *eu/u*-töveknél újképzések keletkeztek: ói. *sūnvṓḥ*, ószl. *synovu*. Hasonló folyamat játszódott le a gen. plur. terén [l. p. 26].

A plurális casusok suffixumai.

A plurális casusok nagyban és egészben a singuláris casusok pluralizált alakjai: a csaknem minden casusban jelentkező *s* elem functiója kétségkívül a pluralizálás [cf. BRUGMANN, Grr. II. 2. 120. 122].

Nom.-voc. plur. M. F.

a) Cons., *ei/i*- és *eu/u*-tövek. Idg. typusok:

**pédes* (ói. *pā́daḥ*, gör. πόδες etc.)
**bhérontes* (ói. *bhárantaḥ*, gör. φέροντες etc.)

**mn̥téi̯es* (ói. *matáyaḥ*, gör. βάσεις etc.)
**rē̆i̯es* (ói. *rā́yaḥ*, lat. *rēs*)

**sū̆néu̯es* (ói. *sūnávaḥ*, ószl. *synove* etc.)
**gᵘóu̯es* (ói. *gā́vaḥ*, gör. βόες etc.)

Mindezen idg. typusok *-s* eleme kétségkívül a nom. sg. M. F. *-s* elemével függ össze, a minek lehetőségét — bár habozva — már HIRT [IF. XVII. 54. Hb.[2] 305. 309] hangoztatta. Habozásnak nézetem szerint semmi helye sincs, mert a nom. plur. és nom. sg. M. F. prótoidg. alakjai azonosak: így pl. idg. **pēts* **rē(i)s* **gᵘōus* sg. nominativusok számára D-fokozatú vokalizmusuk alapján prótoidg. **pédes* **rē̆i̯es* **gᵘóu̯es* alakok postulálandók, a melyek idg. plur. alakok; idg. **bhéronts* **mn̥tís* **sū̆núş* sg. nominativusok S-vokalizmusú formatiói az idg. **bhérontes* **mn̥téi̯es* **sū̆néu̯es* plur. nominativusoknak etc.

Ez a plur. *s*-typus pedig végelemzésben — épp úgy mint a sg. *s*-typus — nem más mint *s*-tő: **pédes* egészen egy vonalon áll a **ĝenes*- tővel, mert idg. **péd-es* : **ĝén-es*- < prótoidg. **péde-s* : **ĝéne-s*. Érdekes, hogy a nom. plur. M. F. *-*as* (i. e. *-*es*) suffixumát már Fr. Müller, az adaptatiós theoria heves ellensége, azonosította az *-*as*- (i. e. *-*es*-) tőképzővel [Grundr. III. 1884. p. 527].

E hypothesis semmivel sem revolutionariusabb mint az az általánosan elfogadott tanítás, hogy az idg. **i̯uĝā́* N. plur. typus eredetileg oly képzés mint az idg. **éku̯ā* F. sg. typus [l. alább, p. 25]. Itt még a sémantikus viszonyok is egészen átlátszóak. Collectiv értelmű singuláris különnyelvileg is gyakran jut plur. functióhoz, mint pl. ószl. *bratrьja* (= φρᾱτρίᾱ), gót *þai fadrein* etc. [Brugmann, Grr. II. 2. 444 etc.] s így a priori semmi sem áll útjában annak a föltevésnek, hogy az idg. *s*-plurális valamikor collectiv értelmű singuláris volt. A mi már most az idg. **ĝóno-s* typusú masculinumok és a **ĝén-os* typusú neutrumok semasiologiai viszonyait illeti, suffixumaiknak közös functiója verbális abstractumok képzése [Brugmann, Grr. II. 1. 628. 631. 634], a melyeknek határa a collectivumok felé nyitva áll [Brugmann, l. c. 644. 646], úgyhogy idg. **ĝóno-s* M. (ói. *jánaḥ*, gör. γόνος) és idg. **ĝén-os* N. (gör. γένος, lat. *genus*) verbális abstractumok egyidejűleg collectivumok is.

A **pédes* typusú M. F. nom. plur. tehát nem egyéb mint suffixum nélküli tőképzés, casus indefinitus — azonos a nom. sg. functiójú **pēts* és a gen. sg. functiójú **pedés*, *ós* formatiókkal — s így -*s* eleme az idg. tőképző *s*-elemmel, in ultima analysi az *s*- determinativummal, azaz basisalkatrészszel függ össze [l. fönnebb, IV, 272]. Az *s*-basis-roncs *s*-tövű collectivumok révén jutott plur. functióhoz; az adaptálódás folyamatát *s*-végű pers. pronomenek, pl. **nēs* (ói. *naḥ*, lat. *nōs*) etc. is elősegíthették [cf. Brugmann, Grr. II. 2. 430; l. alább p. 23].

b) o-, *ā*- és *ē*-tövek. Idg. typusok:

**éku̯os* (ói. *áśvāḥ*, osc. *Núvlanús* etc.)

**éku̯ās* (ói. *áśvāḥ*, osc. *scriftas*, lit. *mergos* etc.)

**deiu̯ēs* (lit. *deivės*, lat. *faciēs*).

E typusok végződése általános feltevés szerint a tővégi vokális és az *-*es* plur. suffixum contractiójának eredménye s circumflectálva van [Brugmann, Grr. II. 2. 119. 211. 213. 214. Hirt, Hb.[2] 333. 348. Streitberg, Urgerm. Gr. 186 etc.]. Ez a formális agglutinatióra alapított magyarázat nem ellenkeznék az adaptatiós theoria szellemével, de — úgy látszik — nem helyes és semmi esetre sem kényszerítő. A contractio ugyanis nincsen minden kétséget kizáró módon bebizonyítva: ha a gen. sg. *-*es/os* végzete *-*s* és *-*so* végzetekkel alternálódik, akkor hasonló alternatio a morphologiailag identikus nom. plur. M. F. terén is feltételezhető. A circumflexus továbbá tudtommal csakis a litvánban, de itt is csak *ā*-tövű pronominális alakokban (: *tõs sziõs jõs* etc.) van kimutatva s itt természetesen a **tā́so* etc. alapalakokból keletkezhetett, a mint a gen. sg. *mergõs deivẽs* végzete [Brugmann, Grr. II. 2. 152. 155 etc.]. Egyáltalában semmi sem áll ama föltevés útjában, hogy lit. *rañkos szveñtės*, ólat. *faciēs* etc. *ā*-, resp. *ē*-tövű alakok functiójuk külömbözősége ellenére morphologiai identitások s hogy ha a gen. sg. functiójú idg. **ék̂u̯ās *deiu̯ēs* < prótoidg. **ék̂u̯āso *deiu̯ēso*, akkor a nom. plur. functiójú idg. **ék̂u̯ās *deiu̯ēs* is < prótoidg. **ék̂u̯āso *deiu̯ēso*.

Ha ez így van — és nem tudom, mit lehetne ellene felhozni —, akkor idg. **ék̂u̯ōs* sem < **ek̂u̯o-es*, hanem < **ek̂u̯o-so*. Ilyetén analysis révén az **ék̂u̯ōs* nom. plur. M. typus egészen egy színvonalra kerül a nom. plur. N. **u̯éqᵘōs* [l. alább, p. 25] suffixum nélküli collectiv singuláris képzéssel s teljesen úgy viszonylik az *o*-tövű nom. sg. M. **ék̂u̯os* alakhoz, mint az *s*-tövű nom. sg. M. F. **āusṓs *dus-menḗs* (ói. *uṣā́ḥ*, gör. ἠώς; ói. *dur-manāḥ*, gör. δυσ-μενής) a nom. sg. N. **ménos *dus-menes* (ói. *mánaḥ*, gör. μένος; ói. *dur-manaḥ*, gör. δυσ-μενές) typushoz.

NB. Ebből a látószögből nézve új világításban jelentkezik az *o*-töveknél előkerülő talányos **ék̂u̯ōses* typus, a mely legalább is árja s valószínűleg germán is. Az árja typust (ói. ved. *áśvāsaḥ*, av. *aspåŋhō*, óp. *bagāhaʰ*) úgy értelmezik, hogy az ősárja nom. plur. M. **áśvās* < **ék̂u̯ōs* alakhoz világosság kedvéért még egyszer hozzáfüggedt a cons. tövek *-*as* suffixuma [cf. Thumb, Hb. 170. Pischel, Gr. der Prakrit-Spr. 254]. De ez a gyönge föltevés [cf. Schulze, KZ. XXVIII. 275] nem vet számot

azzal a ténynyel, hogy az egészen analog, sőt árja szempontból azonos nom. plur. F. **áśvās* < **ék̂u̯ās* (ói. *áśvāḥ*, av. *daēnå*) sohasem tüntet föl ily bővülést [cf. BRUGMANN, Grr. II. 2. 211]. A germánban ósz. *dagos*, agsz. *daȝas*, ófr. *fiskar* nem szükségképpen nyugati-germán analogikus újítás [cf. N. VAN WIJK, IF. XXII. 259 et seqq.], hanem egy vonalon állhat az árja alakokkal, a mely esetben gót *wulfōs*, óisl. *ulfar* is lehet < **u̯l̥qu̯ōses* [cf. SCHULZE, l. c. STREITBERG, Urgerm. 230. KLUGE, Vorg. 455. BRUGMANN, Grr. II. 2. 212 etc.]. Mindezek alapján feltehető, hogy nom. plur. M. **ék̂u̯ōses* ős- és köz-idg. typus. Ennek viszonya az **ék̂u̯ōs* typushoz a mi szempontunkból nem hogy homályos volna [BRUGMANN, l. c. 211], hanem ellenkezőleg egy csapásra érthetővé lesz: mivel **ék̂u̯ōs-es* szemmelláthatólag oly formatio mint az *s*-tövű nom. plur. M. F. **āusŏs-es* [ói. *uṣā́s-aḥ* etc.] s mivel **ék̂u̯ōs* az *s*-tövű nom. sg. M. F. **āusṓs* és a nom. plur. N. **u̯équ̯ōs* képzésekkel azonos felépítésű, nyilvánvaló, hogy itt — éppen úgy mint a nom. sg. M. **ék̂u̯os* : nom.-acc. sg. N. **ĝénos* esetében — megint az *o*- és *s*-tövek commerciuma forog fönn.

c) Az *o*-töveknél van még egy idg. typus: **u̯l̥qu̯oí* (av. *naraē-ča*, lit. *gerì gerë́-ji*, ószl. *vlьci*, gör. λύκοι θεοί, lat. *lupī*, ír *fir*). A gör. és lit. acutus kizárja a contractio lehetőségét s így **u̯l̥qu̯oí* minden esetre suffixum nélküli alak, casus indefinitus, a mely tehát kiesik az *o*-tövek casusrendszeréből. Az uralkodó felfogás szerint az **-oí* végzet pronominális eredetű [BRUGMANN, Grr. II. 2. 212 etc.]. Ez az adaptatiós theoria szellemében sem lehetetlen, de nem éppen valószínű. Hiszen **-oí* a substantivumnál nem kevesebb mint öt ágban lép föl, azonkívül az adjectivumnál még a germánban (gót *blindai* etc.) s olykor az egész árjaságban (ói. *víśvē*, av. *vīspe* etc.). Az **-oí* elem továbbá mint a pluralitás exponense több nominális plur. casusban is megvan, cf. idg. loc. plur. **-oi-su, si*, árja dat.-abl. **-ai-bhi̯as*, instr. **-ai-bhis*. Mind ezen esetekben persze megint pronominális analogiát szoktak felvenni [BRUGMANN, Grr. II. 2. 251. 259. HIRT, Hb.[2] 350 etc.]. De az **-oi* elem előkerül még az idg. nom.-acc. duális N. **i̯ugoí* typusban s még más duális casusokban (pl. ói. *vŕkayōḥ* etc.) s végül esetleg még a loc. sg. **ék̂u̯oi* typusban is [l. fönnebb, IV.

283]. Ezen az alapon több mint valószínű, hogy *-*oi* ősrégi nominális suffixum, a mely az *ei*/*i*-tövek suffixum nélküli V-vokalizmusú formatiójával [cf. voc. Λητοῖ] függ össze. Érdekes itt BRUGMANN elfogulatlan közeledése ez állásponthoz: szerinte a gen.-loc. du. ói. *dváyōḥ*, ószl. *dvoju* *-*oi-* eleme a nom.-acc. N. ói. *dvé*, ószl. *dvě* *-*oi* elemével függ össze, a mely alakok szerinte azonosak a compositióban fellépő **duoi duei-* formával [Grr. II. 2. 208] — tehát tőalakkal [cf. l. c. 10—11]. Pronominális eredet feltételezése esetében ugyanez lesz az eredmény: a nom. plur. **qᵘoí* (lat. *quī*), nom. sg. **qᵘoí* (lat. *quī*), **qᵘeí* (ír *cia*, kymr. *pwy*) és loc. sg. **qᵘoi* **qᵘei* (gör. ποῖ, dór πεῖ) alakok mellett **qᵘei*/*qᵘoi*-tő (lat. *quis quid*, gen. és adj. *quoius* < **quoi-io-s* etc.) lép föl, hasonlóan a nom. plur. **eí* (ír *ē*, lit. *jẽ*), nom. sg. **eí* (ói. *ay-ám*) és loc. sg. **ei* (adv. gör. εἰ εἶ-τα, gót *ei*) mellett **ei oi-* tő (lat. *is ea id*, gót *is ija ita* etc., lat. gen. *eius* < **ei-io-s*) jelentkezik. Ez csak nem lehet véletlen.

Az *-*oí* végzet tehát — legyen bár pronominális vagy ab ovo nominális — végelemzésben bizonynyal *ei*/*i*-tövekkel kapcsolatos tővégződés. De egy önálló **i* pronominális elemről [JOH. SCHMIDT, KZ. XXV. 6] szó sem lehet. Ellenben lehetséges, hogy az *-ei oi-* tővégződés átértékelését a **uei* (ói. *vay·ám* etc.) plur. pronomen pers. is elősegítette [cf. BRUGMANN, Grr. II. 2. 430; l. föntebb p. 20].

Acc. plur. M. F. Idg. typusok:

**ulqᵘons* (gör. kret. λύκονς, gót *wulfans* etc.)
**ouins* (gör. kret. πόλινς, gót *gastins* etc.)
**sūnuns* (gör. kret. υἱόνς, gót *sununs* etc.)
**pédns* (ói. *padáḥ*, gör. πόδας etc.) < prótoidg. **pédons*.

Hogy e typusok finális *-s* eleme a plur. nom. M. F. *-s* elemével azonos, az kétségtelen [cf. HIRT, IF. XVII. 53. Hb.[2] 307. 309]. BRUGMANN [Grr. II.[1] 519. II. 2.[2] 120] habozik; habozásának oka az, hogy ha az acc. plur. M. F. az acc. sg. M. F. pluralizálása volna, akkor a balti ágban *-ns* helyett (cf. lit. dial. *vilkuns*, por. *deiwans*) *-*ms* volna várható [l. c. II.[1] 519] s nem lehet kimutatni, hogy *-*ms* idg. időkben mint *-*ns* lépne föl [l. c. II. 2. 120]. HIRT is azt hiszi, hogy idg. *m* megmaradt *s*

előtt (cf. lat. *membrum* < **mēmsrom*, gót *mimz*), s a pluralizálás feltevésének megmentése végett arra gondol, hogy az acc. sg. M. F. **-m(o)* suffixuma voltaképpen < tőképző eredetű **-mn(o)* s hogy tehát acc. plur. **agōns* < **agōms* [IF. XVII. 57]. De az a föltevés, hogy az acc. singulárisban **agōmn̥* és **agōmn* dublettek léteztek volna, fölötte valószínűtlen [cf. Brugmann, Grr. II. 2. 120], miért is Hirt újabban megint arra a gondolatra tért vissza, hogy az acc. plur. **-ns* végzetének eredeti alakja talán mégis csak **-ms* [Hb.[2] 307. 308. 376; cf. Thurneysen, Hb. 193]. Ez a föltevés — idg. **-ms* sorsa teljes homályba lévén burkolva — még mindig lehetséges. Ha azonban kitűnnék, hogy idg. finális **-ms* csakugyan épségben megmaradt, akkor is csak azt a gondolatot kellene elejteni, hogy az acc. plur. **-ns* végzete az **-m* végű acc. sg. pluralizálása, nem pedig a pluralizálás gondolatát általában. Az idg. **-m(o)-* tőképző mellett ugyanis **-n(o)-* tőképző is volt s így — tekintettel az idg. flexio rendszertelen gazdagságára — ab ovo plausibilis az a gondolat, hogy mint sok más casusban, úgy az acc. singularisban is több képzés állott egymás mellett, t. i. **pédom* és **pédon* [cf. Meillet, Introduct.[2] 259. Meillet-Printz, Einführung 177. Gauthiot, La fin de mot, p. 158—163]. Nézetem szerint tehát egy idg. vagy prótoidg. **pédon* formatióból kell kiindulni, a melynek **-n* eleme eredetileg a *-n(o)-* tőképzővel azonos [l. föntebb, IV. p. 273—275], s e **pédon* pluralizálása **pédons* > idg. **pédn̥s*.

NB. Ha a tekintélyektől ajánlott **ék̂u̯ōns* **ou̯īns* **sūnūns* alapalakok [Hirt, IF. XVII. 58—59. Pedersen, Vergl. Gr. II. 84. 91. 95. Thurneysen, Hb. 175. 191 etc.] helyt állanak, magyarázatuk a felvett összefüggéssel igen egyszerű volna: prótoidg. **ék̂u̯onos* részben **ék̂u̯ons* lett, részben — vagy kizárólag? — **ék̂u̯ōns* [mint nom. sg. lat. *homo*, gót *haírtō* etc. < idg. **ĝhemō(n)*, **k̂erdō(n)* < prótoidg. **ĝhemono*, **k̂erdono*], míg **ou̯īns*, **sūnūns* analogikus képzés [acc. sg. **ék̂u̯om* : **ou̯im* = acc. plur. **ék̂u̯ōns* : **ou̯īns* etc.].

Nom.-acc. plur. N.

a) *o*-tövek. Idg. typus: **i̯ugā́* (ói. ved. *yugá*, ószl. *iga*). Az **-ā* suffixum acutusa miatt idegen elem hozzájárulásáról

és contractiójáról szó sem lehet s így a *$i̯uga̋$ typus egy vonalon áll a nom. sg. F. *$éku̯ā$ formatióval, tehát collectiv singularis képzés, a melynek *-$ā$ eleme basis-roncs. Ez a glottogonikus magyarázat ma már általánosan el van fogadva [l. föntebb, Nyt. IV. 120, 129—130].

b) Cons. tövek. Idg. typus: *$bhéront\partial$ (ói. *bháranti*, gör. φέροντα). Az *-∂ suffixum szemmel láthatólag az imént érintett *-$ā$ reductiója [BRUGMANN, Grr. II. 2. 231. HIRT, Hb.[2] 374. MEILLET, Introduct.[2] 261 etc.].

c) *ei/i-* és *eu/u*-tövek. Idg. typusok: *$trī́$ *$p_elū́$ (ói. *trī́ purū́* etc.). Ha az *-$ī$ és *-$ū$ suffixumok accentusa tényleg acutus [BRUGMANN, l. c. 234], akkor itt sincs contractio, s így az a föltevés, hogy az alapalakok: *$tri\text{-}\partial$ és *$p_elu\text{-}\partial$ [cf. BRUGMANN, l. c. 232], jogosulatlan. Plausibilisebb már az a föltevés, hogy *$trī́$ oly képzés mint nom. sg. F. *$bhr̥ghn̥tī́$, cf. *$i̯ugā́$: *$éku̯ā$ [BRUGMANN, l. c. 232]. A legvalószínűbb azonban, hogy az eredeti idg. alapalakok: *tr_ei és *p_el_eu — suffixum nélküli tőképzések, mint nom.-acc. du. N. ói. *śúcī* és sg. *purū́*, resp. nom.-acc. du. M. F. *$mn̥tī́$ *$sūnū́$. Ez összefüggések miatt BARTHOLOMÆ föltevése [Vorg. 133], hogy t. i. *-$ī$ és *-$ū$ analogikus, valószínűtlen.

d) *n-*, *r-* és *s*-tövek. Itt suffixum nélküli D-vokalizmusú formatio is akad: idg. *-$ō(n)$, *-$ō(r)$, *-$ōs$, cf. av. *nāmąn*, ói. ved. *nā́mā*; g. av. *ayār*[∂]; av. *vacå* etc. Ez a typus morphologiailag teljesen az a képzés, mint a megfelelő nom. sg. M. F. *$ĝhémō(n)$ [gör. χθών, ólat. *hemo*], *$su̯ésō(r)$ [lat. *soror*, lit. *sesů*], *$āusṓs$ [ói. *uṣā́ḥ*, gör. ἠώς] s bevallottan nem egyéb mint collectiv singuláris [BRUGMANN, Grr. II. 2. 232], a minek csattanós bizonyítéka az is, hogy mint nom.-acc. sg. N. is jelentkezik, cf. gót *namō*, ószl. *imę*; gör. ὕδωρ νύκτωρ etc.

Gen. plur. Idg. typusok:

*$u̯l̥q^uōm̃$ (gör. λύκων, ólat. *deum*, ófn. *wolfo* etc.)
*$p_edōm̃$ (ói. *padā́m*, gör. ποδῶν, lat. *pedum* etc.)

Az *-$ōm̃$ suffixum mellett a gótban egyes tőosztályokban *-$ēm̃$ is jelentkezik (*wulfē* etc.), a mely közfelfogás szerint újképzés [BRUGMANN, II. 2. 238—239], de elvégre idg. képzés is lehetne, mert ófn. *wolfo* etc.: gót *wulfē* = instr. sg. ófn. *wolfu*,

lit. *vilkù*: gót *wulfa*, gör. adv. ἁμαρτῄ, ói. adv. *paśćá* = abl. sg. ólat. *meritōd*, gót *hvaþrō*: ólat. *facilumed* (i. e. *facillumēd*), ói. adv. *paśćāt* etc.

Az *-ōm̃ suffixum magyarázatánál a priori a *-mo- tőképző jő tekintetbe. HIRT meglehetősen gyönge indokolással [IF. XVII. 50] elveti ezt az összefüggést s LESKIEN nyomán ahhoz a föltevéshez folyamodik, hogy a végzetben egy idg. *-om partikula lappang: *pₑdōm̃ < *pₑdó + om [l. c. 54]. De ezen *-om partikula existentiája teljesen kétséges, jelentéséről és functiójáról meg éppen semmit sem lehet tudni s végül felvételére absolute semmi szükség sincsen. Az *-ōm̃ egyszerűen 'thematikus' töveken jött létre: *éḱu̯ōm < prótoidg. *éḱu̯omo, a 'consonantikus' *pₑdōm̃ szintén < prótoidg. *pedómo — az a bizonyos D-vokalizmusú alak, a melyet az acc. sg. M. F. és nom.-acc. sg. N. képzésénél nélkülöztünk [l. föntebb, IV, 273] — tehát velejében suffixum nélküli tőképzés, a mely felfogástól BRUGMANN sem áll messze [cf. Grr. II. 2. 572].

Igen ám, de honnan a circumflexus? Ha ez csakugyan morphogenetikus értékű, többféleképpen is értelmezhető. Az egyik magyarázat a következő: miután prótoidg. *pedómo a *pedṓm alakot vette föl, ennek acutus *-ṓm végzete a 'consonantikus' declinatio evolutiója után *o*-tövekhez járulva az *-ōm < *-o-ṓm végzetet eredményezte s ennek circumflexusa általánosult. Hogy *-ōm̃ az *o*-tövekről harapózott el, azt mások is feltették [STREITBERG, IF. I. 289. UHLENBECK, KZ. XL. 121 etc.], s az accentus qualitásának megváltozására nem egy különnyelvi példát lehet felhozni: az acutust felválthatja a circumflexus, cf. lit. instr. sg. *tũ*: *gerŭ-ju*, nom. plur. M. *tẽ*: *gerė́-ji* etc. [BRUGMANN, Grr. II. 2. 190], s megfordítva a circumflexust az acutus, cf. gör. loc. sg. ἀεί: ἐκεῖ, gen. plur. ἐκ-ποδών: ποδῶν etc. [BRUGMANN, l. c. II. 1. 29. HIRT, Hb.[2] 452 etc.]. — Egy más magyarázat a következő volna. Már OSTHOFF [Morph. Unters. I. 207 et seqq.] feltette, hogy az idg. gen. plur. legeredetibb végzete: *-ŏm. Ez a reconstructio a kelta és italiai alapján nagyon is lehetséges, mert pl. gen. plur. ír *fer*ⁿ, lat. *virum* = acc. sg. ír *fer*ⁿ, lat. *virum* s tehát ezzel együtt idg. *u̯irŏm alapalakra mehet vissza. Az *-ŏm végű gen. plur. felvétele a szlávra nézve úgyszólván kikerülhetetlen: idg. *u̯l̥qᵘŏm

pl. az ószlávban bizonynyal **vlъky* alakban lépett volna föl [cf. nom. sg. *kamy* < **kamōn:* gör. ἄκμων, lit. *akmũ*], a tényleges ószl. *vlъkъ* tehát bizonyosan nem lehet < **u̯lqᵘōm* s az a magyarázat, hogy idg. **-ōm̃* hosszú vokálisa éppen a circumflexus hatása alatt rövidült volna meg [! BRUGMANN, KVG. 279—280], a circumflexusnak egyébként mindig és mindenütt conserváló természetével [v. ö. pl. gen. plur. lit. *vilkũ*, gót *wulfē* < **-ōm̃/ēm̃*, de instr. sg. lit. *vilkù*, gót *wulfa* < **-ó ḗ* etc.] kibékíthetetlen ellenmondásban van. Mindezen nehézségek egy csapásra megszünnek azzal a föltevéssel, hogy ószl. *vlъkъ* alapalakja < **u̯lqᵘŏm* — a hogyan újabban MIKKOLA [Urslav. Gr. I. 51. 74] fel is teszi — s tehát az acc. sg. *vlъkъ* < **u̯lqᵘŏm* alakkal azonos. A felsoroltak alapján tehát rendkívül valószínű, hogy prótoidg. **pedom* nem csupán acc. sg., hanem gen. plur. functióval is bírt s **-om* végzete a 'consonantikus' declinatio evolutiója után *o*-tövekhez járulva az **-ōm̃* < **-o-óm* végzetet eredményezte, a melynek circumflexusa általánosult.

A föntebbiek értelmében a gen. plur. és az acc. sg. **-m* eleme ugyanaz. E föltevés syntaktikai szempontból is kielégítő: a szláv dialektusokban élőlények megjelöléseinél accusativikus genitivus van [VONDRÁK, Vergl. Gr. II. 339—340. Altkirchenslav. Gr.[2] 596. LESKIEN, Gr. der altbulg. Spr. 106 etc.] s ez a typus a szláv korlátozás nélkül más nyelvekben is kimutatható [BRUGMANN, Grr. II. 2. 567—568. 591 etc.].

NB. A mennyiben a **pedōñ* formatio csakugyan felvehető [cf. MEILLET, Introduct.[2] 262. MEILLET-PRINTZ, Einführung 178], természetesen hasonló módon az acc. sg. **pedon*, resp. acc. plur. **pedons* alakokkal kombinálandó.

Loc. plur.

E casus suffixumának idg. alakja kétséges, a mennyiben az árja (ói. *vṛ́kēṣu*, av. *aspaēšu*) és a baltoszláv (lit. dial. *vilkùsu*, ószl. *vlъcěchъ*) alapján **-su* volna felveendő, míg a görög (λύκοισι) alapján reconstruálandó **-si* izoláltan áll. Ennek ellenére az a feltevés, hogy csak idg. **-su* az eredeti s a gör. -σι ennek átalakítása [cf. BRUGMANN, Grr. II. 2. 122. 247], már az italiai miatt sem kényszerítő [cf. BRUGMANN, l. c. 250—251]. Azonkívül míg idg. **-su* finális **-u* eleme folytán a casusrendszerben egé-

szen sui generis és analogia nélkül való, addig a *-*si* felvételét a loc. sg. *-*i* eleme támogatja. Legalább is ajánlatos tehát idg. *-*su* és *-*si* dubletteket felvenni, a mint Hirt is teszi [Hb.[2] 307].

E dublettek közös -*s*- eleme kétségkívül a pluralitás exponense [Hirt, IF. XVII. 53. Hb.[2] 309]. Brugmann habozása [l. c. 120] annál kevésbbé indokolt, mert hiszen szerinte idg. *-*su* < *-*s* + *u* és gör. -σι < -σ + ι, a hol **u* és **i* állítólag helyjelölő adverbium [l. c. II.[1] II. 2. 122. 185. 248] — Hirt szerint is önálló partikula [IF. XVII. 47. Hb.[2] 350] — a miből persze semmi sincs. Annyi mindenesetre igaz, hogy idg. **p$_e$tsú* és **p$_e$tsí* (ói. *patsú*, gör. ποσσί ποσί) valamikor híjával volt a finális *-*u* és *-*i* elemnek s idg. **p$_e$ts*- < prótoidg. **pedes* casus indefinitus volt [cf. Hirt, IF. XVII. 53. Hb.[2] 309]. Hasonló -*s* végű s loc. plur. functiójú képzéseket valamikor az idg. periodus számára is vettek föl [cf. Brugmann, l. c. II.[1] 700—701] s még ma sem lehetne mondani, hogy egyesek közülük (pl. lat. *devas Corniscas*, gör. τοῖς etc.) lehetetlenek volnának. A felvett loc. plur. functiójú prótoidg. **pedes* morphologiailag természetesen oly képzés mint a nom. plur. functiójú idg. **pédes* [l. föntebb, p. 19—20] s ezzel együtt végelemzésben suffixum nélküli *s*-tő. Idg. *s*-tövek suffixum nélküli alakja pedig egyes nyelvekben tényleg mint loc. sg. szerepel, cf. ír *tech teg* < **téges* [Thurneysen, Hb. 208. Pedersen, Vergl. Gr. II. 96], ószl. *sloves-e* [-*e* postpositio: Vondrák, Vergl. Gr. II. 5 etc.], v. ö. még adv. gör. αἰές (: acc. αἰῶ < *αἰϝόσ-α), lat. *penes* (: *penus*) etc. [Brugmann, Grr. II. 2. 178—179]. Egy -*s* végű loc. plur. existentiájának lehetőségét Brugmann is megengedi [l. c. II.[1] 700. II. 2. 122].

Minő viszonyban állanak mármost idg. **p$_e$ts-ú* és **p$_e$ts-í* a prótoidg. [és idg.?] **pedes* alakhoz?

A **p$_e$ts-í* typus szemmel láthatólag úgy viszonylik a **pedes* typushoz, mint egy *-*i* végű loc. sg. az u. a. functiójú suffixum nélküli képzéshez, cf. gör. αἰεί < *αἰϝεσ-ι [Hirt, Hb.[2] 452—453]: αἰές, lat. *penore : penes* etc. A **p$_e$ts-í* typusú loc. plur. tehát morphologiailag olyan *s*-tövű loc. sg. mint **ménes-i* [ói. *mánasi*, gör. μένεϊ; — a sec. ablaut-külömbséghez v. ö. Brugmann, Grr. II. 1. 515—516] s csak azután nyert plur. functiót, miután a **pédes* -*s* eleme a pluralitás exponensévé adaptálódott.

Ez egészen megbízható analysis fonalán a priori arra a gondolatra kell jutni, hogy a *$p_e$ts-ú typusú loc. plur. végelemzésben szintén nem lehet egyéb mint olyan *s*-tövű loc. sg. mint **ménes-u*. Ily typusú loc. sg. ugyan ma már nincsen az idg. casusrendszerben, de valamikor minden bizonynyal megvolt. E részben súlyosan esnek a latba mindenek előtt az *-u* végű adverbiumok: ói. *múhu* (*muhu-ká-m* : *manō-múh-*), *míthu* (*mithu-ná-* : *mith-áḥ*), *anu-ṣṭhú* (*su-ṣṭhú-* : *rathē-ṣṭh-á-*) etc., nevezetesen pedig ói. *makṣū* *maṇkṣu*, av. *mošu* (*makṣú-* : lat. *mox*) < idg. **moqs-u* (**moqs*). A *múhu*-typusú adverbiális képzésben már Bartholomæ valamikor egy *-u* casussuffixumot keresett [BB. XV. 23] s Brugmann egykori ellenvetése, hogy itt 'csak' adverbiális képzésről van szó, ma már nem hogy ellenére volna, hanem direkt bizonyíték. A **ménes-u* typusú loc. sg. existentiájának további indiciuma a gen.-loc. du. ói. *mánasōḥ*, ószl. *slovesu* alapján rekonstruálható idg. loc. du. [< prótoidg. loc. sg.: p. 18] **ménes-ou*, az előbbi alaknak V-vokalizmusú ablautvariansa; a két typus úgy áll egymás mellett mint idg. loc. sg. **ménes-i* és dat. sg. **ménes-ei*. Végül úgyszólván biztosra vehető, hogy a **ménes-u* typus loc. plurális functióban valósággal megvolt az idg. alapnyelvben: mivel ugyanis idg. *-ss-* minden valószínűség szerint sem az idg., sem az árja alapnyelvben nem egyszerűsödött,*) azért az árja **mánasu* (ói. ved. *mánasu*, av. *manahu*) bizonynyal nem < idg. **ménes-su*, hanem < **ménes-u*. Az eredetileg sg. functiójú **ménes-u* s az ennek analogiájára teremtett **ped(e)s-u* természetesen **pédes* hatása alatt jutott plurális functióhoz.

NB. Az *o*-tövű *$\underset{\circ}{u}lq^{\underset{\smile}{u}}$oisi su* (ói. *vṛkēṣu*, ószl. *vlъcěchъ*, gör. λύκοισι) typusnak *-oi-* eleme aligha pronominális eredetű, hanem az *o*-tövű *$\underset{\circ}{u}lq^{\underset{\smile}{u}}$oi* (ói. *vṛkē*, ószl. *vlъcě*, gör. 'Ισθμοῖ) diphthongusával lesz morphologiai kapcsolatban, a mint ezt már Ludwig [Genesis, p. 21] gondolta. A primitiv *$\underset{\circ}{u}lq^{\underset{\smile}{u}}$ois* csak *$p_e$ts-í *$p_e$ts ú analogiájára jutott a finális *-i u elemhez.

---

*) Az egyszerűsödés mellett felhozott argumentumok [Osthoff, Gesch. des Perf. 18. Brugmann, Grr. II.[1] 701 etc.] egészen gyöngék. Brugmann álláspontja külömben e kérdésben mindig habozó volt [cf. Grr. II.[1] 701. I.[2] 725. II. 2.[2] 256]. A dologra későbben talán még visszatérek.

Instr. és dat.-abl. plur.

E casusok suffixumai a legszorosabb kapcsolatban vannak egymással. Az idg. viszonyok ugyan meglehetősen chaotikusok [BRUGMANN, Grr. II. 2. 119], de annyi biztosra vehető, hogy e plur. casusok sg. casusoknak pluralizálásai [cf. BRUGMANN, l. c. II. 2. 120. HIRT, IF. XVII. 53. Hb.[2] 307. 309].

1. *bh*-suffixumok.

a) dat.-abl. **-bhos* (lat. *mātribus*, gall ματρεβο): az instr. sg. számára postulált **-bho* pluralizálása, tehát nem **-bhi̯os* átalakítása, mint HIRT véli [Hb.[2] 307].

b) instr. **-bhis* (ói. *padbhíḥ*, g. av. *padᵊbīš*; ír *tigib* < **teges-o-bis*): az instr. sg. **-bhi* pluralizálása.

c) dat.-abl. **-bhi̯os* (ói. *padbhyáḥ*, av. *paδᵊbyō*): semmi esetre sem eredeti alak, mint HIRT újabban gondolja [Hb.[2] 307], hanem a már említett **-bhos* és **-bhis* contaminatiója [HIRT, IF. XVII. 52] — a mint a sg. **-bhi̯o* (ói. ved. *túbhya*, g. av. *taibyā*) sem lehet más mint a sg. **-bho* és **-bhi* keveredése.

2. *m*-suffixumok.

a) dat.-abl. **-mos* (ószl. *vlъkomъ*; lit. *vilkáms*, ófn. *wolfun?* cf. BRUGMANN, Grr. II. 2. 257—258. HIRT, IF. XVII. 50): az instr. sg. **-m(o)* pluralizálása.

b) instr. **-mis* (ó-nyugati germ. *Vatvims* etc.? BRUGMANN, l. c. 262): nem **-mos* és **-bhis* contaminatiója [HIRT, Hb.[2] 307], hanem az instr. sg. **-mi* pluralizálása; — az ős-baltoszláv számára rekonstruálható **-mī* és **-mīs* (lit. *rañkomis*, ószl. *rąkami* etc.) közül az előbbi suffixum nélküli alak s analogikus nyújtással bírhat [cf. ói. ved. instr. sg. *matī́* etc.: BRUGMANN, l. c. II. 2. 191], a másik ennek pluralizálása.

3. Egyéb formatiók.

a) Az *o*-tövű instr. plur. **u̯l̥qᵘōis* (ói. *vŕ̥kāiḥ*, lit. *vilkaĩs*; gör. λύκοις, lat. *lupīs?*) nyilván a pluralizált dat. sg. **u̯l̥qᵘōi* (av. *vəhrkāi*, lit. *vilkui*, gör. λύκῳ]. Hogy a finális *-s* a pluralitás exponense, az BRUGMANN habozása [Grr. II. 2. 120] ellenére biztosra vehető [cf. HIRT, Hb.[2] 307]. De HIRT [l. c.] nézete ellenére **-ōis* nem < **-o-ais* [cf. BRUGMANN, l. c. II. 2. 119], hanem ha itt egyáltalában volt contractio, ez már a singulárisban ment végbe [l. föntebb, IV, 281].

b) Az avestában *u*-töveknél előforduló *-ūš* (pl. *a-vaŋhūš*) BRUGMANN szerint az ószlávban jelentkező *-y* (pl. *vlъky*, *slovesy* etc.) végzettel azonos [l. c. II. 2. 268—269], mely utóbbi az *eu/u*-tövekről harapózott el. E szerint ez az **-ūs* alapnyelvi végzet s nem lehet egyéb mint a pluralizált instr. sg. *-ū* (cf. av. *vohu*, g. av. *xratū* etc.).

* * *

A mit az adaptatiós theória igérhetett, be is van váltva: a nominális flexio suffixumai a sémantikus agglutinatio s nevezetesen a partikula-theória teljes mellőzésével, az uralkodó hangtörvények, ablaut- és accentus-elméletek sérelme nélkül egészen könnyen tőképzőkkel, resp. basis-roncsokkal voltak kapcsolatba hozhatók. Az idg. nominális flexio föntebb vázolt képe a dolog természetéhez képest nem egy tekintetben hiányos, nem minden részlete egyformán biztos, de — azt hiszem — kevés benne a valószínűtlen s bizonyára egyetlen egy sem lehetetlen. Reconstructionális részletkérdések terén szükségképp mindenütt vannak holt pontok, mindenütt tág tere nyílik az eltérő s mégis lehetséges felfogásoknak — már ott is, a hol különnyelvi tények csoportosítása alapján idg. alapnyelvi viszonyokra akarunk következtetni, mennyivel inkább ott, a hol a sokkal labilisabb idg. alapnyelvi tényekből prótoidg. hátteret akarunk szerkeszteni: gyönge fundamentum csak gyönge épületet bír el s ha minden dogmatikus állásfoglalás kárhozatos és a haladás kerékkötője, glottogonikus téren egyenesen menthetetlen naivság volna. Tehát: szó sincs róla, hogy a részletkérdéseket véglegesen megoldottaknak akarnám tekinteni, de igenis szó van az adaptatiós elméletnek mint regulativ principiumnak lehetőleg kivétel nélküli alkalmazásáról — arról, hogy az idg. flexio genetikus viszonyainak feltárásánál az adaptatio elvét lehet és kell egyáltalában alkalmazni. Ez elvnek a részletkérdések terén való gyakorlati alkalmazása természetesen már a kutató látókörének tágasságától és emelkedettségétől függ s ha a föntebbi kisérlet nem volna kielégítő, ez bizonynyal nem magának az elvnek a hibája.

(Folytatjuk.)

SCHMIDT JÓZSEF.

AZ Ó- ÉS ÚJ-IRÁNI NYELVEK SZÓRENDJE,

tekintettel a rokon indog. nyelvek szórendjére.

Bevezetés és források. Az egyes indog. nyelvek szórendjéről külömböző ismereteink vannak, míg pl. az ind,[1] a germán[2] és a szláv[3] nyelvek szórendjét részletes munkákban tárgyalták, addig a klasszikus nyelveket ezen szempontból még csak a legújabb időben ismertük meg. Az iráni nyelvek szórendjét eddig főképen csak összehas. nyelvészeti munkákban vették figyelembe, még pedig úgy, hogy egy-két óiráni példát idéznek ennek vagy annak a szórendi typusnak az óiráni-ból való illusztrálására. Delbrück (Grundr. der vergl. synt. der idg. spr. III. 64. l.) megjegyzi, hogy az óiráni állapotok e tekintetben hasonlítanak az ind szórendhez. A tárgyalás folyamán fogjuk látni, hogy ind és iráni között fontos külömbségek is észlelhetők (v. ö. 6. és 26. §).

A mi speciálisan az iráni grammatikákat illeti, Spiegel (Vergl. grammat. der altiran. dialekte. Leipzig, 1888. 515. s k. lk.) tárgyalja az óiráni szórendet. Nála azon gondolat lép előtérbe, hogy az igének rendes helye a mondat végén van, minden más helyzete speciális okra vezetendő vissza; ezen nézet a klasszikus nyelvek tanulmányánál keletkezett, de ott nem vált

---

[1]) Utoljára az ind szórendről szólott: Thommen, KZ. 38. 504, a hol l. az előbbi irod.

[2]) Utoljára Delbrück: Zur german. synt. II. Leipzig, 1911. 5. s k. k. az előbbi irodalom, azóta: A. Pieritz: Stellung des verbs im König Rother. Greifswald, 1912.

[3]) Berneker: Die wortfolge in den slav. sprachen. Berlin, 1900.

be,*) s látni fogjuk, hogy az iráni nyelvek is mást mutatnak. REICHELT (Awest. elementarbuch. Heidelberg, 1909) nem tárgyalja a szórendet. Az újiráni nyelvek szórendjéről — az újperzsától eltekintve — alig esett szó. SJÖGREN (Osset. sprachlehre. Petersburg. 1844. 326. s k. lk.) említi, hogy az ossetben az igének ama tendencziája van, hogy a mondat végére húzódik. Ezt legfeljebb a digori elbeszélésekben láttam igazolva, de nem lehet elzárkóznunk az elől, hogy a keleti ossetben az ige majdnem ép oly gyakran áll a mondat közepén, mint a végén. A suum cuique elvénél fogva álljon itt STACKELBERG véleménye (Syntakt. aus dem osset. Strassburg, 1886. 95. l.): «Ein weiteres eingehen auf die wortstellung im ossetischen dürfte sich als fruchtlose mühe erweisen, da hier nicht ein allgemeines gesetz herrscht, sondern jeder einzelne fall.... über die stellung der worte entscheidet».

Minthogy tehát az iráni nyelvek szórendjét eddig — maguknak az iráni viszonyoknak megismerése kedvéért — SPIEGEL említett rövid megjegyzésein kívül nem tárgyalták, jelen értekezés czélja az iráni nyelvek szórendjét önálló anyaggyűjtés alapján megállapítani, elsősorban azért, hogy lássuk, mi van az iráníban, s azután, miként hozható ez összefüggésbe a rokon nyelvekkel. Az óiráni nyelvek közül tárgyaljuk az óperzsát és az avestát, az újiráni nyelvek közül az ossetet, kurdot és balučit.**) Minthogy az újperzsánál tekintettel kell lenni a hosszú irodalmi lejlődésre, a népies dialektusokra, s ez dolgozatomat nagyon aránytalanná tette volna, az újperzsának bővebb tárgyalását más alkalomra halasztottam. Dolgozatom jelen része az igeállítmánynak (verbum finitum) a kijelentő főmondatban való helyzetével foglalkozik. Természetesen nem csupán az igére, hanem a többi mondatrészeknek az igéhez való viszonyára is tekintettel kellett lennem.

---

*) L. KIECKERS: Die stellung des verbs im griech. u. in den verwandten sprachen. Leipzig. 1911. 7. l., SCHNEIDER: De verbi in lingua Latina collocatione. Münster, 1912.

**) A szükséges afghán szövegeket nem tudtam idejében megszerezni.

Források:*) óperzsa:

WEISSBACH-BANG: Die altpersischen Keilinschriften, in lateinischer transkription mit deutscher übersetzung. Leipzig, 1893—1908 (Assyr. Biblioth. X. 1—2).**)

avesta:

Avesta die heiligen bücher der Parsen, herausgegeben v. K. GELDNER. Strassburg, 1886—1895. (I. Yasna. II. Visprat u. Khorde Avesta. III. Vendidad.)

Nirangastān v. DARAB PESHOTAN SANJANA. Bombay, 1895.

Aogəmadaēča v. W. GEIGER. Erlangen, 1878.

Hadōxt Nask. (M. HAUG: The book of Arda Viraf 267. s k. lk.) Bombay, 1872.

osset:

F. MILLER: Ossetinskije etjudy. I. Moskva, 1889. (MILL. Et.)

F. MILLER: Digorskija skazanija. Moskva, 1902. (MILL. Dig.)

MILLER-STACKELBERG: Fünf ossetische erzählungen in digorischem Dialekt. Petersburg, 1891. (STACK.)

kurd:

LERCH: Forschungen über die Kurden. Zwei teile. Petersburg, 1857—58. (L.)

PRYM-SOCIN: Kurdische sammlungen. Zwei teile. Petersburg, 1887—90. (PS.)

H. MAKAS: Kurdische studien. Heidelberg, 1900. (MAK.)

O. MANN: Die mundart der Mukri-Kurden. Zwei teile. Berlin, 1900. (MANN.)

balūči:

L. DAMES: A text book of the balochi language consist. of miscellan. stories, legends .... and a balochi-english vocabulary. Lahore, 1909.

A forrásokból mindenütt csak prózai szövegben olvasott példát idézek, minthogy a költészetnek a szórend szempontjából csak másodsorban van fontossága, t. i. annyiban, a mennyiben a metrika, vagy a költői stilus valamilyen sajátsága nem hatott

*) Zarójelben adom az idézés módját.

**) Minthogy az óperzsa szövegkiadások sokszor nagyon eltérnek egymástól, a dolgozat egységessége kedvéért egy kiadást kellett használnom, a föntit azért, mivel BARTHOLOMÆ is ezt használja az Altir. Wb.-ban.

közre módosítóan.*) Így pl. PS. II. XIV. és XV. költeményében az -īa rím kedvéért áll az ige a mondat végén még oly esetben is, a mikor a prózában a mondat közepén állna (helyhat. előtt) (v. ö. HERMANN KZ. 33. 501).

A szövegek áttekinthetése végett fontos a fordítás, főleg az ossetnél, mert osset szótárunk nincs. A balūčit magam fordítottam magyarra, a többi szövegkiadó fordítást is mellékelt a szövegekhez, a melyeket minden példa mellett idézek. Az avesta fordítását F. WOLFF, Avesta, übersetzt auf grundlage von Ch. Bartholomæ's Altiran. Wörterbuch. Strassburg, 1910. cz. munka alapján idézem.

Az összes szövegeket azon rendszerben írtam át, melyet GEIGER-KUHN, Grundriss der iranischen philologie. Strassburg, I. és Anhang, 1896—1903. cz. munka követ. Csupán osset *y* helyett írok *j*-t.**) A magánhangzók különös árnyalatait (*ẹ*, *ą*, *ä* stb.) természetesen nem mellőzhettem, habár azok a GEIGER-KUHN-féle Grundrissben csak főbb vonásaikban fordulnak elő, a mennyire éppen az egyes községek dialektusa külön méltánylásban részesülhet.

Minthogy az egyes typusok megállapítására törekedtem, a tárgyalásnak ama módját választottam, a mely az egyes typusok szerint sorolja elő a külömböző nyelvekből vett anyagot (így DELBRÜCK, Zur germ. Synt. II. Leipzig, 1911, KIECKERS, i. m., THOMMEN, KZ. 38. 504. s k. lk.; másképpen jár el BERNEKER, i. m.). Helykímélés czéljából legtöbbször csak kevés — lehetőleg jellegzetes — példát sorolok fel, kivéve, mikor egyik-másik typus nagy gyakoriságát akarom feltüntetni. Ugyancsak helykímélés czéljából csak egy-két példát soroltam fel a rokon nyelveknél, különösen akkor, ha ezeket már előbb is tárgyalták.

A mi végül a terminologiát illeti, megkülömböztetjük az igét a mondat élén, közepén és végén. Absolut kezdő állásban van az ige akkor, ha semmi sem áll előtte, relativ kezdő állásban, ha előtte oly szó áll, a melynek szükségképpen kell a mondat élén állania (osset: *ämä* 'és'). Relativ végállásban van az ige, ha pl. a balūčiban az enklitikus pronom. -*ī* fűződik

*) A gāϑāktól tehát el kellett tekintenem.
**) j (= dz) helyett δ.

hozzá (pl. *āxta-ī* 'ő ment'). Alany és állítmány lehetnek kontakt-helyzetben (ha közvetlenül egymás mellett állanak), és distanz-helyzetben (ha más szó áll közöttük) (v. ö. KIECKERS: i. m. 6. l., másként: DELBRÜCK: i. m. 10. l.). Hogy az egyszerű mondatból indulok ki, azt csupán könnyebb áttekinthetés végett tettem. Minthogy az ige közép- és végállása között rendkívül szoros kapcsolat forog fenn, a kettőt együtt tárgyalom: I. Az alany megelőzi az állítmányt. II. Az állítmány megelőzi az alanyt. III. Az alany nincs külön szóval kifejezve.

Áttekintés.

Az ige a mondat elején. 1. elbeszélésben, 2. a mozgást jelentő igék az újirániban, 3. a mondást stb. jelentő igék, 4. segédige, 5. kurd: *bū* 'es wurde', 6. külömbség az ind és iráni között, 7. rokon nyelvek, 8—9. az ige ki van emelve, 10. összefoglalás.

Az ige a mondat közepén és végén. I. Az alany megelőzi az állítmányt. 11. puszta mondat, 12—13. a határozós kifejezések az ige előtt és 14. az ige után, 15—18. a tárgy az ige előtt és 19. az ige után, 20. sajátságok a balūčiban, 21—22. a subj. præd. az ige előtt és 23. az ige után, 24. a segédige a mondat közepén és végén, 25. összefoglalás, 26. rokon nyelvek. — II. Az állítmány megelőzi az alanyt. 27. a mondat élén határozós kifejezés, 28. tárgy, 29. subj. prædic., 30. sajátosságok a balūčiban, 31. rokon nyelvek. — III. 32. mondatok, melyben az alany nincs külön szóval kifejezve. — 33. Az ige a mondat közepén logikailag egymáshoz tartozó mondatrészek szétválasztása folytán. 34. Az ősiráni és árja periodus. 35. Az indog. ősnyelv szórendje.

Az ige a mondat élén.

1. Az ige a mondat élén állhat elbeszélésben. Erre az ó- és újiráni nyelvekben egyaránt találunk példát.

A) Állítmány-alany kontakt helyzetben.

avesta: Y. 9. 11. *tafsaṯča hō mairyō* 'u. diesem schurken wurde es heiss'. — V. 21. 2. *yayata dunma, yayata frā·āpəm, ny·āpəm* 'es wallte der nebel, er wallte vor dem wasser, dem wasser entlang abwärts'. — V. 19. 4. *usəhištaṯ zaraϑuštrō, frašūsat zaraϑuštrō asarətō aka manaŋha* 'es stand auf Z., es erhob sich Z. ungebeugt von A. M.'. — Yt. 13. 29. *vīδārayaṯ spəntō mainyuš yå amavaitīš .... hudōiϑrīš* 'es erhielt der heilige geist (die Fravašay's), die stark .... schönäugig (sind)'. — Y. 65. 4. *yaozənti vīspe karanō zrayā vouru· kašaya* 'es geraten alle ufer in dem meere V. in aufregung'. — Yt. 10. 127. *upavazata taxma dāmōiš upamanō* 'herzugefahren kam der tapfere U. D.' — Yt. 5. 64. *upa·tačaṯ arədvī ... kainīnō kəhrpa srīrayå* 'herzufloss die A. ... in gestalt eines schönen mädchens'. — Aog. 12. *usəhištaṯ vohū·manō hača gātvō zaranyō kərətō* 'es erhob sich V. vom goldbereiteten sitze'. — Több ige a mondat élén: V. 19. 44. *advarənta adāunta daēva drvantō* 'es eilten, es sprachen die druggläubigen D.' — V. 19. 43. *fradavata vīdavata framanyata vīmanyata aŋrō mainyav* 'es redete hin, es redete her, es überlegte hin, es überlegte her A. M.'.

osset: Mill. Et. 32. 5. *sịstadī Sozrịqo* 'всталъ Созрыко'. — 34. 33. *ávịldta Mukkára* 'пустилъ М.' — 46. 9. *ámardī Sasána* 'С. умерла'. — 100. 12. *nig'g'osäi Äcci* 'А. кончилъ'. — 32. 26. *slásta Sozrịqo jä kard* 'извлекъ С. мечъ'. A digori elbeszélésekben ritkábban áll az ige a mondat élén (eltekintve a 2. §-tól). Mill. Dig. 47. 10. *baxvärdtoncä banivasdtoncä rarfäkodtoncä ma randäncä sä xäδärtämä* 'они поѣли, выпили, поблагодарили и посили по домамъ'. — Relative a mondat élén áll az ige: 42. 7. *äma nikkudtäi mägur jeunäg läg ä γäläsiδäg* 'и заплакалъ бѣдный одинокій человѣкъ полнымъ голосомъ'.

kurd: a kurmanji és zaza dialektus szövegei erre nem hoznak példát, a mukri kurdoknál is ritka (eltekintve a 2. §-tól). Sok eset van azonban Prym-Socinnál, különösen Ṭūr dialektusában. PS. I. 6. 13. *rūnịštin hạr-du* '(sie) sassen dort beide', I. 14. 22. *má žịnē yūsịf u-kúre yūsịf lemāla selīm pāša* 'es

blieb also nun die frau des Y. u. der sohn des Y. im hause des S. pascha'. — I. 15. 22. *behīst avd-ąrrahmān* 'es hörte A.' — I. 16. 15. *bihīst gulé* 'es hörte G.' — I. 18. 29. *rūnįštin au u-yūsįv bāžāri* 'sie sassen er u. Y. kaufmann'.

balūči: az északi dialektusban gyakran: DAM. I. 7. 4. *merent'a bādšāh p'a randā* 'a király nyomukban volt (üldözte őket)'. — II. 14. 15. *mirit'a Mazārī gō C'āndīyā* 'M. mérkőzött Ch.-val'. — I. 22. 41. *burt'a Šah Jahān p'a āzmānā* 'S. J. ég felé emelkedett'. — I. 3. 21. *gindī mazār* 'a tigris látta'. — I. 7. 9. *k'apta bādšāh č'i māδinā bunā* 'a király leesett a lováról'; v. ö. még I. 29. 36, stb. Az alany enklitikus névmás, mely az igéhez fűződik: I. 32. 31. *zurt'aī hawāṅ rand* 'ő követte e nyomot'. — I. 32. 38. *er-k'aptaī až jahāzā* 'kiszállt a hajóból'. — I. 15. 18. *zānt'aī ma dilā* '(úgy) gondolkozott szívében'. — Az enklitikus pronominális alany mellett az alany még külön szóval is ki van fejezve. DAM. I. 8. 12. *likit'aī Nādir Šāh bādšāh neγā* 'N. S. írt a királynak'. — I. 18. 26. *rixtaī urd p'a dīmā* 'mögötte vonult a sereg'.

B) Állítmány-alany distanz helyzetben.

avesta: Y. 10. 28. *hištaite aom vašahe miϑrahe .... hazaṅrəm ϑanvarəitinąm* 'es befinden sich dort im wagen des M. .... 1000 bogen'. — Yt. 5. 20. *daϑaṯ ahmāi taṯ avaṯ ayāptəm arədvī* 'es schenkte ihm da diesen erfolg die A.' — Yt. 10. 2. *mərənčaite vīspąm daiṅhaom mairyō* 'er zerstörte das ganze land der schurke'. — Yt. 19. 68. *hačaite dim aspahe aojō* 'ihm ist zu eigen des rosses stärke'.

osset: MILL. Et. 46. 13. *fäbádtī ūm Ūrįzmäg* 'Y. осталъ тамъ'. — 36. 10. *ávįldta ta Mykkára* 'пустилъ опять М.' — 74. 27. *báxudtī ta Sosláu* 'снова засмѣялся С.' — 30. 23. *rákastī jäm Eltáγan* 'выглянулъ къ нему Э.' — 62. 16. *ärbávaxta jäxī záriag kalm* 'напустился (на нихъ) змѣй'. — A digoriban: STACK. 29. 11.

kurd: Ṭūr: PS. I. 20. 10. *bākér mejlis pāšá* 'der fürst rief die räte zusammen'. — I. 13. 6. *rūnįštin vē šavē hąr-dū* 'nachts blieben sie dort alle zwei'. = I. 10. 9. *rūnįštin liškąvdē rūvī u hįrc u kącįkē* 'es blieben in der höhle der

fuchs, der bär u. das mädchen'. — I. 7. 6. *rāhīšt kąçįkē mīr* 'der fürst nam das mädchen'. V. ö. még I. 6. 8. stb.

C) Az alany nincs kifejezve külön szóval.

avesta: gyakran, rövidség kedvéért csak egy példa: Yt. 14. 27. *barat karətəm zaranyō-saorəm frapixštəm* 'er führte ein mit gold eingelegtes, verziertes messer'.

osset: gyakran: MILL. Et. 52. 8. *ärcáxstoi Sįfįttärį* 'они поймали Сыфытара'. — 66. 21. *fäcáxta sä juldär sä žärond mádäi ättämä* 'онъ перебилъ ихъ всѣхъ кромѣ ихъ старой матери'. — 38. 12. *rádta in Arqįzi dändág* 'она дала ему Аркызовъ зубъ'. — 52. 15. *bázzadįstī ūm ju sábatäi innä sábatmä* 'оставились они тутъ отъ одной субботы до другой'. — 56. 9. *ärcauxta mįn cäxjin fäxsįn mä 'fcäqul* 'повѣсилъ мнѣ на шею соленую баранью тушу'. — 60. 17. *báista jä jäxīmä* 'взялъ онъ его къ себѣ'. — 66. 19. *ärbadávtoi Mįsįrbīji* 'накинулись на Мысырбы'. — A digori nyelvjárásban: MILL. Dig. 9. 1. *skodtoncä ardäg papuländtäi sä gäbpäldtä* 'они надѣли свою одежду въ клочьяхъ'. — 14. 21. *baifäsmardta ä madi ðurdtämä gäsgä* 'онъ призналъ ее согласно словамъ матери'. — 48. 1. *arlästäi toxonajäi xäðarämä* 'снуетился трубою въ комнату'. Azonkívül pl. 13. 32, 17. 12, 19. 6 stb.

kurd: kurmanji: L. I. 48. 9. *dekéve āve* '(er) fällt in's wasser'. — I. 34. 5. *dā χįzmkār* (scil. *pēnd gorušān*) 'er gab dem diener (5 piaster)'. — I. 21. 2. *kir nāv nekúle χóe* 'er nam ihn in den schnabel'. — I. 38. 9. *bírin, kírin hápesi* 'sie führten ihn u. steckten ihn in's gefängniss'. — Ṭūr: PS. I. 11. *mān hattá subáhi* 'sie warteten bis morgen'. — I. 1. 13. *dīn kurįk lejąm dīʸá-hwa lenāv kafąne* 'sie fanden den knaben bei seiner mutter im leichentuch'. — I. 3. 2. *rāzā nāv hąr duʷa* 'er legte sich zwischen die zweie'. — I. 6. 22. *bākér hámū māra* 'er rief alle schlangen'. — I. 24. 1. *rūništ lemālā sultān* 'sie blieb im hause des sultan's'. — I. 24. 26. *rāhįšt tīr* 'er nam den pfeil'. Azonkívül: 2. 14, 7. 2, 10. 26, 16. 5 stb.

balūči: DAM. I. 7. 45. *gindī šahr Kilāt* 'látta K. városát'. — II. 12. 41. *miįat'aγant hamoðā* 'ott összevereked-

tek'. Gyakran passiv szerkezetben: I. 7. 44. *p'irent'a wazīrā waϑār dīrā lāfā* 'a miniszter a vízbe vetette magát'. — I. 22. 41. *gipta bādšāhā murg-p'āδ* 'a király megfogta a madár lábát'. Minthogy a balūčiban a transitiv igék a præteritumban csak passiv szerkezetben fordulnak elő, utóbbi typus psychologiailag ugyanolyan, mint az *A)* alatt emlitett esetek. V. ö. GEIGER: Grundr. der iran. Phil. I. 2. 244. l. és Festgruss ... an R. Roth 1. s k. lk. Stuttgart, 1893.

Jegyzet. Az óperzsában a 3. §-tól eltekintve az ige nem áll a mondat élén. Figyelembe veendő azonban, hogy az óperzsa szövegek aránylag nagyon csekély terjedelműek.

2. Ide tartozik, hogy elbeszélésben az újiráni nyelvekben a járást, menést, általában mozgást jelentő igék szoktak a mondat élén állni.

A) Állítmány-alany kontakt helyzetben:

osset: relativ kezdésben: MILL. Et. 28. 7. *ämä fälīdį Bädzänäg jä duvä k'axįl juk'ūxägäi jä xäδärmä, xoxmä* 'a побѣжалъ Б. на двухъ ногахъ съ одной рукой въ свой домъ на гору'. — Absolut kezdésben: MILL. Et. 38. 29. *agäpp-lasta Xämįc ämä...* 'ускакалъ X. и...'. — 28. 29. *bácįdī vástįrǰi xäläfmä* 'пошелъ B. къ штанамъ'. — A digoriban: STACK. 16. 3. *bacudäi kästär* 'der jüngste ging'. — 10. 14. *niccudäi kosäg-vosä* 'fortging die dienerin'. — 5. 4. *randäi Asägo* 'A. brach auf'. — 10. 2. *cäun baidädta Asägo ä vosi xädcä* 'zu gehen begann A. u. sein weib'. — MILL. Dig. 9. 24. *bacudäncä avd ärvadi sä fidämä* 'семеро братьевъ вошли къ отцу'.

kurd: kurmanǰi: L. I. 24. 7. *hāt wadē be derá* 'die zeit der ernte kam'. — Zaza: L. I. 70. 1. *mend vīst rōδ* 'es vergingen 20 tage'. — Ṭūr: PS. I. 15. 17. *hāt avd-ạrrahmān* 'A. ging fort'. — I. 13. 6. *hātįn yūsįf u-selīm* 'es gingen Y. u. S.'. — I. 25. 14. *hātįn hạ́r yạk mālēhwa* 'ein jeder ging nach hause'. — PS. I. 13. 23. *rábū yūsįf* 'Y. machte sich auf'. — PS. I. 17. 13. *rābū kurįk* 'der knabe machte sich auf'. — I. 19. 3. *rābū́n hạ́rdū lḗ degạrin* 'beide machten sich auf, sie zu suchen'. — I. 25. 3. *rābū́n hạ́rse* 'die 3 machten sich auf'. —

I. 28. 16. *rābūn sultánē mārá* 'der schlangenkönig machte sich auf'. *rābū* még a mondat elején: I. 20. 9, 32. 6 stb. — PS. I. 7. 4. *cūn jiná* 'die elfen gingen fort'. — I. 8. 11. *cūn hár-du* 'beide gingen'. — I. 9. 19. *cūn hamū* 'es gingen alle' stb. I. 24. 5, 26. 5, 32. 24, 32. 31. — PS. I. 25. 2. *decē kurik* 'der knabe ging aus'. — PS. I. 9. 9. *bᵉdąrkátin žᵉnāv āvé* 'die tiere gingen aus dem wasser'. — Boḥtān nyelvjárásából: PS. II. 72. 1. *rābū māmō* 'M. stand auf'. — II. 76. 11. *rābūn garatāždīn u·mąma ála vē uhʿulām* 'da machten sich auf O., M. A. u. der diener'. — A mukri kurdok nyelvében: az alany, mint enclit. pronomen az igéhez fűződik. M. 6. 27. *cūä kin käläbābī* 'er ging zum hahn'. — 6. 24. *cūä sär bánī khīmkhānēki* 'er ging auf das dach eines färbehauses'. — 5. 34. *cūnä nēvē* 'sie gingen hinein'.

baluči: Dam. II. 14. 33. *khāxtaϑ Mazārī* 'jött egy mazár férfiú'. — I. 36. 44. *pʿehiϑa duz* 'a tolvaj elfutott'. — I. 36. 35. *āxta duze* 'jött egy tolvaj'. — I. 33. 44. *gwastʿa Mūsā* 'Mózes elment'. — I. 15. 39. *tʿarϑa kahol* 'a család visszatért'. — I. 8. 11. *čʿaṛiϑa Nādir Šāh* 'N. S. eljött'. — I. 7. 9. *āxta wazīr pʿa randā* 'nyomában jött a miniszter'. — I. 4. 4. *pʿaδī pahra* 'az őrség elment'. Az alany enklitikus pronomen: I. 20. 37. *šuϑaī loγā* '(ő) hazament'. — I. 7. 26. *āxtaī hamoδā* 'odament'. — II. 13. 46. — *šuϑaī go māϑā* 'elment az anyjával' stb.

B) Állítmány-alany distanz helyzetben:

osset: Mill. Et. 16. 36. *sbádtīs i̥l Batráz* 'Б. сѣлъ на него'. — 72. 20. *aci̥dī xäci̥mmä läppū* 'пошелъ биться мальчикъ'. — 100. 27. *ärsämäcudäi vordämä sä xvärä* 'пришла къ нимъ туда сестра'.

kurd: Ṭūr: PS. I. 5. 14. *cún hi̥ndi̥ru mār u·kácekē* 'in die höhle gingen schlange u. mädchen'. — I. 19. 4. *cún jąm páša hą́rdū u kąci̥kē* 'es gingen zum pascha die beiden u. das mädchen'.

baluči: Dam. I. 22. 35. *āxtaγant gwar Šah Jahānā hardoew mar* 'eljött hát J. Š.-hoz e két férfiú'.

Jegyzet. A *B)* typus ritkán fordul elő az újirániban.

C) Az alany nincsen külön szóval kifejezve. Ilyenkor rendesen helyhatározós kifejezés (cas. obl., vagy adv.) következik az ige után.

osset: MILL. Et. 58. 24. *ácidisti Táraqaj bidirmä* 'они поѣхали на Тараково поле'. — 84. 13. *ácidī sáuγädmä* 'пошла она къ чернолѣсью'. — 26. 28. *ärcidīs ūrdigäī* 'пошелъ онъ оттуда'. — 72. 10. *scidī jä xäδármä* 'пошелъ онъ домой'. — A digoriban: STACK. 13. 2. *ärcudäncä dommä* 'sie kamen zum fluss'. — 22. 14. *niqqärdtäi vomä där* 'er gelangte auch zu dem'. — 25. 14. *razdaxtäi fästämä* 'er kehrte zurück'. — MILL. Dig. 15. 9. *fäbbadtäi bäxbäl* 'онъ вскочилъ на коня'. V. ö. még u. o. 47. 7, 42. 30, 15. 6 stb.

Relativ mondatkezdésben áll az ige: MILL. Et. 24. 20. *ämä árvista Batrázi käsäči-bidirmä* 'и послалъ Батраза на кабардское поле'. — A digoriban: STACK. 1. 5. *äma randäncä γädämä* 'u. sie gingen in den wald'.

kurd: kurmanji: L. I. 16. 2. *cū δem vāna* 'er ging zu jenem'. — I. 16. 4. *hát mála χóe* 'er ging in sein haus'. — *kétin bīre* 'sie sprangen in den brunnen'. — I. 32. 2. *cū lesér karsé* 'er fuhr gegen Kars'. — Zaza: L. I. 54. 10. *še herēmi d'éwi* 'er ging in die gemächer des D'ew'. — I. 85. 6. *šī kenāri Misri* 'sie kamen nach Aegypten'. — I. 55. 5. *šī cehér rōδi* 'sie gingen 4 tage'. — Ṭūr: PS. I. 1. 5. *cū nāv tirbā* 'er ging auf dem friedhof'. — 1. 22. *cūn jam sultán* 'sie gingen zum sultan'. — 2. 3. *cū walātē šēra* 'er ging in das land des löwen'. — 6. 13. *cūn bistāne* 'sie gingen in den garten'. — 10. 25. *hātin škavdē* 'sie gingen in die höhle'.

Több synonym ige a mondat élén: kurmanji; L. I. 37. 8. *revían, cūn, cūn séri ciáki* 'sie flohen, zogen, zogen auf einen berg'. — Zaza: I. 75. 2. *šī veδiai diári Hyēni* 'sie gingen, zogen in's gebiet Hyēni'. — Ṭūr: PS. I. 18. 29. *hát cū māla yūsiv bāžārī* 'er zog, ging in's haus des kaufmann's Y.'. — I. 22. 14. *hātin bēn māl* 'sie gingen, zogen heim'.

A mukri kurdok nyelvében: M. 1. 7. *cū bō astambūlē* 'er ging nach Stambul'. — 2. 17. *cū dä qaláyawa* 'er ging in die burg zurück'. — 4. 10. *cū lä mālä* 'er ging heim'. — 5. 8, 3. 7 stb.

balūči: DAM. I. 21. 17. *šuϑa gwar waϑī-māϑ-o-piϑā* 'elment anyjához, atyjához'. — I. 5. 28. *āxtaγant dīrēn*

diγāre 'elmentek messze vidékre'. — I. 14. 31. *šuϑa begahā waϑī lɔγā* 'este hazament'. — I. 28. 28. *šuϑaγant jangā* 'háborúba mentek'. — I. 37. 22, 37. 31 stb. — I. 5. 43. *ariϑagant p'a-waϑān* 'együtt tovább mentek'. Első személyű alany: I. 38. 19. *āxtaγān jahlā Sinδā* 'elmentem S.-ba'.

3. Az ó- és újiráni nyelvekben egyaránt a mondat élén állhatnak a **mondást, kérdezést** s hasonlót jelentő igék.

óperzsa: a feliratokon *ϑātiy* 'er spricht' áll igen sokszor a mondat élén. Beh. 2. *ϑātiy Dārayavauš* 'es spricht D.'. — X. P. a. 3. *ϑātiy Xšayāršā* 'es spricht X.'. — H. *ϑātiy Artaxšatřa* 'es spricht A.'.

avesta: Yt. 3. 14. *adavata aηrō mainyuš* 'es sprach A. M.'. — V. 2. 1. *pərəsat̰ zaraϑuštrō ahurəm mazdąm* 'es fragte Z. den A. M.'. — V. 1. 1. *mraot̰ ahurō mazdå spitamāi zaraϑuštrāi* 'es sprach A. M. zum Sp. Z.'. — Y. 20. 1. *frāmraot̰ ahurō mazdå* 'A. M. tat kund'. — A. 4. 8. *fravaočat̰ ahurō mazdå spitamāi zaraϑuštrāi rapiϑwinahe raϑwō uxδəm vačō* '(so) tat A. M. dem Sp. Z. den für den Ratav Rapiϑwina gesprochenen spruch kund'. — V. 19. 5. *uzvaēδayat̰ zaraϑuštrō aηrəm mainyūm* 'zu wissen tat Z. dem A. M.'. — Az alany **nincs** külön szóval kifejezve: Y. 12. 1. *naēsmī daēvō, fravarānē mazdayasnō zaraϑuštriš vīdaēvō* 'ich verwünsche die D.-s, als mazdahanbeter, als zaraϑuštraanhänger, als feind der D. will ich das gelübde ablegen'. — Y. 11. 17. *frastuyē hvmatōibyasča hūxtōibyasča* . . . — Y. 12. 8. *āstuyē humatəm manō* 'ich schwöre mich auf dem gutgedachten gedanken'. — Y. 11. 19. *staomi ašəm* 'ich bete das Ašagebet'. — V. 19. 15. *nizbayemi ahurō mazdå... dąma dātəm, nizbayemi miϑrəm, nizb. sraošəm.* — Av. Yt. 12. 5. *zbayamahi frīnāmahi rašnūm amavantəm* 'wir rufen an, wir suchen zu befriedigen den starken R.'.

osset: a mondást stb. jelentő igék itt ritkán állanak a mondat elején. Mill. Et. 110. 5. *färstá bábäi sä* 'онъ спросилъ ихъ'. Relatív kezdésben: 58. 18. *ämä záxtoi Xämicän* 'и говорили Хамыцу'. — 26. 5. *ämä záxtoi udón* 'и сказали ангели'. — 32. 8. *ämä záxta Sozrįqo* 'и сказалъ С.'. — A digoriban: Mill. Dig. 24. 12. *äma δorui sämä Dzanbolat* 'а говоритъ имъ Дз.'.

k u r d: csekély számú példák: Ṭūr: *d e b é ž ē mēr̥ik žežinē-hwa* 'es sprach der mann zur frau'. — I. 13. 1. *g ó t selīm* 'es sprach S.'. — I. 21. 2. *g ō t i y ē pāša* 'es sprach zu ihr der pascha'. — I. 14. 4. *p i̥ r s í ·žejīrāna* 'er fragte die nachbaren'.

b a l ū č i: szintén ritkán vannak példák: Dam. II. 14. 34. *g w a š t a Mazār āvhiyār* 'M. így szólt hozzá'. — I. 34. 25. *g w a š t a Mūsā* 'Mózes így szólt'. — Dam. I. 11. 3. *g w a š t a ī dohmiār* 'így szólt a másodikhoz'. — Dam. I. 3. 49. *g w a š t a ī t'olaγār* 'azt mondta a sakálnak'. — Dam. I. 33. 38. *p'o l-k'u ϑ a faqīrā* 'a faqīr azt kérdezte'. — I. 33. 40. *p'o l-k'u ϑ a āskā* 'a szarvas azt kérdezte'. — I. 18. 38. *p'o l-k'u ϑ a ī až hawān č'oṛavā* 'azt kérdezte a fiútól'.

Jegyzet. Míg tehát az óiráni nyelvekben kétségkívül a mondatok többségében az ige áll a mondat élén, addig e typus az újiráni nyelvekben számban erősen megfogyott, s helyet engedett — analogia folytán — ama typusnak, a melyben az alany (és egyéb mondatrészek) állanak az ige előtt.

4. A mondat élén állhat ó- és újiránIban egyaránt a segédige, α) mint ú. n. 'vollverb', β) mint copula.

α) ó p e r z s a: idesorolandó Beh. 13, a hol az ige relativ mondatkezdésben van, mert a tagadó partikula áll előtte: *naiy ā h a martiya naiy Pārsa naiy Māda naiy amāxam taumāyā* 'es war (= es gab) kein mensch, weder ein Perser, noch ein Meder, noch (einer) unseres geschlechtes'.

a v e s t a: V. 1. 20. *h ə n t i anyåsčiṯ asåsča šōiϑråsča* 'es gibt auch andere... orte u. stätten'. — V. 18. 31. *h ə n t i bāδa māvayačiṯ čaϑwārō aršāna* 'es sind auch für mich wahrlich 4 männer'. — Yt. 19. 68. *a s t i č a ahmi... avavaṯ kavaēm xᵛarənō* 'ihm ist die kavische herrlichkeit zu teil'. — Y. 19. 10. *a s t i zī ana avavaṯ uxδata* 'denn es ist ihm die spruchgewalt in dem masse zu eigen'. — V. 13. 44. *a s t i šē haēm yaϑa aϑaurune* 'er zeigt ein gebaren, wie ein priester'.

k u r d: zaza: L. I. 59. *é s t u báγte me* 'ich habe einen garten'.

β) a v e s t a: nagyon ritka: Y. 19. 7. *a s t i č a īm zå avaiti bą̄zō yavaiti fraϑasčiṯ* 'u. es ist die erde hier so gross an höhe, wie auch an breite'.

o s s e t: szintén csak szórványosan fordul elő: Mill. Et.

108. 1. *ádtäi jeu xvarz änätäreγäd läg* 'былъ одинъ хорошій безгрѣшный человѣкъ'. A digoriból: Stack. 15. 7. *adtäi avd ärvadi* 'es waren 7 brüder'.

kurd: Ṭūr: mesék bevezetésében nem ritkán látjuk az igét a mondat élén, PS. I. 11. 13. *hábū žeṇik u-mẹṛik* 'es war eine frau u. ein mann'.

balūči: ritkán, pl. Dam. II. 13. 36. *bīϑaγant-ī dobač'* 'volt neki két fia'.

5. A kurdban *bū* 'es wurde' gyakran áll a mondat élén, különösen időmeghatározásnál: PS. I. 31. 13. *bū šąv* 'es wurde nacht'. — 11. 17. — 18. 9. *bū nīvé šavé* 'es wurde mitternacht'. — 1. 8. *bū īvārī* 'es wurde abend'. — PS. I. 1. 3. *bū wāзde cébebé* 'es kam die zeit ihrer niederkunft'. — 3. 11. *būn šēst nąfs* 'es wurden 60 seelen'.

6. Okvetlenül felmerül ama kérdés, vajjon az eddig tárgyalt esetekben ki van-e emelve az ige, vagy sem? Azaz, azért áll-e az ige a mondat elején, mert nyomaték van rajta, vagy nem? Delbrück, s mindazok, a kik utána az ind szórenddel foglalkoztak,*) úgy vélik, hogy az ige 'szokásos' (= habituell) helye az ó- (és a közép-)indben is a mondat végén van; ha a mondat elején áll, akkor ki van emelve, nyomaték van rajta (különösen a prózában). Az ige ezen kiemelt voltát gyakran külön partikula is jelzi. Vajjon ugyanazt mondhatjuk-e az iráni nyelvekről? Szem előtt tartva Brugmann-Thumb (Griech. Gram. München. 1913.[4] 659. l.) figyelmeztetését, mely szerint a régiek esetleg olyan typust is érezhettek kiemeltnek, a mit mi most nem érzünk annak, az avesta szövegek tárgyilagos interpretátiója mellett azt vagyunk kénytelenek mondani, hogy az ige a fönnebb említett esetek túlnyomó részében nincs kiemelve. Vegyük pl. a következő esetet: Y. 65. 4. *yaozənti vīspe karanō zrayā vouru· kašaya ā vīspō maiδyō yaozaiti* 'es geraten alle ufer in dem wasser V. in aufregung, die ganze mitte wallt auf'. Két

---

*) Delbrück: Die wortfolge des altind., nach dem Śathapathabr. dargestellt. Halle, 1878. 19. s k. lk., u. a. Vergl. Synt. der indog. spr. III. (Brugmann-Delbrück Grundr. V.) 48. s k. lk., Jacobi: Idg. F. V. 335. s k. lk., Speyer: Ved. u. sanskr. synt. Strassburg, 1896. §§. 247—250. Thommen: KZ. 38. 504. s k. lk.

typus áll egymás mellett, a két mondat tartalma lényegileg nagyon hasonló, s vajjon a *yaozənti* igén nagyobb nyomaték van, mint a *yaozaiti*-n? Kétségkívül nem. A mondást jelentő igék oly sokszor állanak az óiráníban a mondat élén, hogy a gyanútlan szemlélő előtt ez tűnik fel 'szokásos' helyüknek. *pərəsaṯ* 'er fragte' sokkal többször áll a mondat elején, mint közepén v. végén, miért kellene tehát csak ezt a ritkább typust 'szokásosnak' tartani? Y. 20. 1. *frāmraoṯ ahurō mazdå* és Y. 19. 20. *mazdå framraoṯ* értelmileg semmiben sem külömböznek egymástól. Vagy: V. 2. 1. *pərəsaṯ zaraϑuštrō ahurəm mazdąm*: V. 18. 30. *sraošō ... drujim* *a p ə r ə s a ṯ*. Az újiránban a m o z g á s t jelentő igék vezetik be gyakran a mondatot, úgy hogy ez is 'szokásos' helyüknek tekintendő.

Ha tehát elismerjük azt, hogy az egyes mondatrészeknek már indog. időtől kezdve megvolt a 'szokásos' helyük, mégsem lehet itt mechanikus, élettelen rendszerre gondolnunk. A kijelentő-, kezdő-, felszólító mondatnemek kétségkívül módosító befolyással voltak a szórendre, s hasonló hatással lehetett a kijelentő mondatban a mondat tartalma is. Elbeszélésben oly sokszor látjuk pl. az avestában az igét a mondat elején, hogy nem vitathatjuk el azt, miszerint az óiránban ilyenkor az ige 'szokásos' helye nemcsak a mondat végén, hanem elején is lehetett. Ugyanazt kell mondani a mondást stb. jelentő igékről is. Ha pedig amaz állitást fenntarthatjuk, hogy az indben az ige szokásos helye c s a k a mondat vége, akkor az óind és óiráni (és újiráni) nyelvek között e téren nevezetes külömbségre akadtunk (l. bevezetés, de DELBRÜCK: Vgl. synt. III. 64. l.).

7. A többi rokon nyelvben az igét sokszor találjuk a mondat élén. G ö r ö g: Herod. I. 13. ἀνεῖλέ τε δὴ τὸ χρηστήριον καὶ ἐβασίλευσε οὕτως Γύγης (bővebbet: KIECKERS: Die stellung des verbs im griech. u. in den verwandten sprachen. Strassburg, 1911. 60. s k. lk.). L a t i n: Cæs. B. G. VII. 87. mittit primo Brutum adulescentem cum cohortibus Cæsar (l. KIECKERS i. m. 62. l. és SCHNEIDER: De verbi in lingua Lat. collocatione. Monasterii Guestfalorum, 1912. 46. s k. lk.). Az ó í r ben grammatikai általánosítás folytán az ige mindig a mondat élén áll (l. VENDRYES: Mém. soc. ling. 17. 337. s k. lk.). A g e r m á n nyelvek közül különösen említendő a klasszikus ó i s l a n d i

próza, pl. Ares Isländerbuch: 23. 3. *fōr Hildirīþr heim* 'H. fuhr heim' (l. DELBRÜCK: Zur german. synt. II. Leipzig, 1911. 16. s k. lk.). A többi ógermán nyelvekben e typus csak bizonyos esetekben fordul elő. Az újfelnémetben már csak költőknél fordul elő: 'Sah' ein knab ein röslein stehn' (GOETHE), de a régibb németben használatos volt (BRAUNE: Forschungen zur deutschen phil., festschrift für Hildebrand 34. l.). A litvánban élénkebb elbeszélésben szintén gyakori e typus (BERNEKER: Die wortfolge in den slav. sprachen. Berlin, 1900. 56. l.). A szláv nyelvek közül gyakori az óoroszban (BERNEKER i. m. 1. l.), a kisoroszban (u. o. 32. l.), az ószerbben (u. o. 37. l.), a modern szerb és szlovén népnyelvben (42. l.), de nem ritka másutt sem, kivéve az ólengyelt (48. l.). A tótról BERNEKER nem emlékezik meg, legyen szabad itt egy-két szót szólani. CZAMBEL (Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. Túrócz-Szt. Márton, 1906) a felsőmagyarországi helyeket bejárva id. könyvében sok mesét összegyűjtött, a melyek alapján azt mondhatni, hogy az ige leggyakrabban áll a mondat közepén, s legritkábban a mondat elején. Utóbbi esetben szintén a járást, menést jelentő igék, mint *višoł, prišoł* stb. állanak gyakran a mondat élén. Példák: a Szepességből: *hľedał on ju po šickich hižoch* 'az összes szobákban kereste őt' (CZAMBEL i. m. 212. l.). — *zavołał sluhu kraľ* 'a király előhívta szolgáját' (218. l.). — *skriła ho šestra* 'nővére őt elrejtette' (222. l.). — *otvori mu jeho najmlača šestra* 'a legfiatalabb nővére nyit neki ajtót' (223. l.). — Sárosból: *minul dzeň, minuľi dva, tri* 'elmúlt egy nap, elmúlt kettő-három' (257. l.). — Abaújból: *trafila še mu taka žena* 'oly asszony találkozott számára' (334. l.). — Zemplénből: *mal turecki čisar jednu jedinu dziŭku* 'volt a török császárnak egyetlen egy lánya' (380. l.). — Ungból: *šedzeŭ tam do dvanastej hodzini* 'ott ült a XII. óráig' (392. l.) stb. A mozgást (járást-menést) jelentő igékre gyakrabban akad példa. Szepességből: *višła jedna vonka* 'az egyik kiment' (209. l.). — *išoł on dva dňi i dva noce* 'két nap és két éjjel mendegélt' (216. l.). — *višoł jeden veľiki pan* 'egy nagy úr jött ki' (219. l.). — *prišľi te dva z ľesa* 'ez a kettő megjött az erdőből' (221. l.). — *pridze jej hlop do hiži* 'férje a szobába jön' (222. l.). — Sárosból: *prišla noc* 'az éj

beállt' (259. l.). — *prisła matka* 'az anyja eljött' (271. l.). — Abaújból: *prišoł v'eč'ar ďaboł* 'este eljött az ördög' (351. l.). — *priľeceľi tote tromi vtaki zaś gu ňomu* 'megint hozzárepült ez a három madár' (356. l.). — Zemplénből: *pridze ranokoscelňik* 'jön reggel a sekrestyés' (363. l.). — *pridze čas* 'múlik az idő' (373. l.). — Ungból: *i prichodzila už dvanasta hodzina* 'már tizenkettőre járt az óra' (418. l.).

A mondást stb. jelentő igék a rokon idg. nyelvekben is állhatnak a mondat élén. Az indről DELBRÜCK azt mondja (Die wortfolge im altind. 21. l.): 'in gewichtigen fragen u. antworten tritt das verbum natürlich an die spitze des satzes, sobald der inhalt des satzes in frage gestellt wird'. Megjegyzendő azonban, hogy D. amaz esetet is anfangsstellung-nak tekinti, a midőn valamely adverbium áll az ige előtt, a mikor az ige relativ kezdő helyzetéről beszél.*) Mi itt KIECKERS (i. m. 6. l.) nyomán ezt a középálláshoz számítjuk, mivel az adverbiumok (és más határozós kifejezések) az ige után is állhatnak. Görög: Herod. I. 39. ἀμείβεται ὁ νεηνίης τοισίδε (v. ö. KIECKERS i. m. 64. l.). Latin: Cæs. VII. 21. 1. conclamat omnis multitudo (l. KIECKERS i. m. 63, 69. l. és SCHNEIDER: i. m. 44, 45, 49. l. és másutt). Germán: a klassz. óisl. prózában: Ares Isländerbuch: 21. 5. *tǫlupu þau mart um kveldit* 'die beiden sprachen viel den abend über'. — 18. 6. *spyrr þōrōlfr eptir* 'þ. fragt darauf' (l. DELBRÜCK: Zur germ. syntax II. 20. l., KIECKERS i. m. 69. l.). A litvánban gyakori (KIECKERS 68. l.), a szláv nyelvek közül pedig az ólengyelben van sok példa (BERNEKER 48. l.). A tótban is találtam több példát CZAMBEL könyvében: *pitala śe princezna kačmarki* 'a herczegnő azt kérdezte a korcsmárosnétól' (214. l.). — *voła śestra jeho stredňa* 'középső testvére (így) kiált feléje' (222. l.). — *poveda mac* 'az anyja így szólt' (337. l.). — *poveda stari* (u. o.), *poveda tamten* (u. o.). Relativ kezdő állásban: *a povedzeł žeňe svojej* 'és így szólt nejéhez' (226. l.). — *i povedala ona jemu* 'a (lány) így szólt hozzá' (231. l.). — *i hvareła mu* 'így szólt hozzá' (232. l.).

A mi a segédigét illeti, ez szintén állhat a mondat élén a legtöbb idg. nyelvben. Az óindben gyakori a Pañcatantrá-

---

*) L. a bevezetést.

ban I. 4. *asti kasmịšcid dēśē mathāyatanam* 'es gibt in einem lande eine klosterkapelle' (l. THOMMEN KZ. 38. 512. és KIECKERS 55. l.). Görög: Herod. II. 73. ἔστι δὲ καὶ ἄλλος ὄρνις ἱρός, τῷ οὔνομα φοῖνιξ (KIECKERS 50. l.). Latin: Cæs. I. 6. 1. erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent (KIECKERS 57. l. és SCHNEIDER 58. s k. lk.). Germán: DELBRÜCK szerint az óisl. klassz. prózában: Ares Isländb. 3. 5. *var hann kveldsvæfr* 'es war (= es gab) ein abendschläfer'. — 2. 9. *var þat siþr hans* 'das war eine sitte'. A litvánra nézve l. KIECKERS 56. l. A tótban igen gyakori mesék élén *buł(a)* 'volt': *buľi dvanac sujdi do pivňici* '12 lépcső vezetett a pinczébe' (CZAMBEL 210. l.). — *buľi dve śestri* 'volt két nővér' (219. l.). — *buł jeden človek* 'volt egy ember' (226. l.). — *buła jedna stara barz bohata żena* 'volt egy öreg, igen gazdag asszony' (229. l.) stb. Mint 'vollverb': *aľe jest tu jedna princezna* 'de van itt egy herczegnő' (212. l.).

Az 5. §-tal, a mely szerint kurd *bū* 'es wurde' áll gyakran a mondat élén, összevethető értelmileg a görög γίγνεσθαι, a mely szintén nem ritkán fordul elő kezdő állásban, Xen. Hist. Græc. I. 6. 25. ἐγένοντο δὲ αἱ πᾶσαι πλείους ἢ πεντήκοντα καὶ ἑκατόν (KIECKERS 74. l.).

Az indog. ősnyelvre nézve l. a 35. §-ot.

8. Fönnebb (l. 6. §-ot) ama véleményre jutottunk, mely szerint az óirániban (és újirániban is) az ige nemcsak azért áll a mondat élén, mert ki van emelve. Evvel természetesen nem akarjuk mondani azt, hogy nincsenek olyan esetek, melyekben igenis az igén lévő nyomaték, az értelmi hangsúly miatt került az ige a mondat elejére. Így látjuk ezt az avestában különösen rituális kifejezésekben, a melyekben a cselekmény fontossága az oka annak, hogy az ige a mondat élén áll. A fönnebbi esetek közül (3. §.) ide való: Y. 12. 1, Y. 12. 8, Y. 11. 19, V. 19. 15, Yt. 12. 5. Azonkívül: Y. 1. 1. *nivaēδayemi haŋkarayemi daϑušo ahurahe mazdå* 'ich widme es ich vollziehe es dem schöpfer, dem A. M.'. — Y. 6. 5. *nəmahyāmahī išūidyāmahī ϑwā mazdā ahurā* 'wir huldigen, wir danken dir, o A. M.'. — Y. 42. 1. *yazamaide vō aməšā spəntā yasnahe haptaŋhātōiš handārā* 'euch weihen wir, o A. S., die bestandteile des Yasna Haptāŋhātay' (l. BAR-

THOLOMÆ: Altiran. Wb. s. v. *yaz-*). — Av. Y. 62. 11. *aiwi-gərəδmahi apąm vaŋuhīnąm frāitīmča paititīmča* 'wir heben an das vorwärts- u. das rückwärtsgeben der guten wasser'.

Rituális kifejezésekben az ige a mondat élén állhat még az óindben, ha a rituale leírásában valami új mozzanat fordul elő (DELBRÜCK, Die altind. wortfolge 22. l.), és az osc-umberben (l. CONWAY: The Italic dialects. Cambridge 1897. II. 520. l.).

9. Végül a mondat élén állhat az ige az avestában a rituális kifejezéseken kívül bárhol, a hol különösen ki van emelve. Pl. V. 10. *paitipərəne aŋrəm mainyūm hača nmāna hača vīsa* 'ich gehe dem A. M. zu leibe, vom haus aus, vom dorf aus'. — Y. 10. 15. *avaŋhərəzāmi ǰanyōiš ūnąm mairyayå* 'ich verwerfe die kärglichkeiten des weibes'. — Y. 10. 8. *rənǰaiti haomahe maδō* 'flink macht der haomatrank'. — V. 7. 52. *bərəǰayånti hē zaraϑuštra spitama star^əča månhəmča hvarəča azəmča . . .* '(so) werden ihn willkommen heissen, o Sp. Z., die sterne, mond u. sonne'. — Nir. 19. *vīsaiti dim fraγrārayō, nōit fraγrāγrāyeiti* 'der übernimmt's ihn zu wecken, bringt (ihn aber) nicht wach'. — Nir. 21. *surunaoiti zaota upa·sraotaranąm* 'es hört der Z. den M.' stb.

10. Összefoglalásul mondhatjuk tehát, hogy az ó- és újiráni nyelvekben a mondat élén állhatott az ige a nélkül, hogy különös nyomaték lett volna rajta; ez azonban nem zárja ki azt, hogy olykor a mondat élén bizonyos értelmi hangsúlylyal is bírt.

(Folytatjuk.)

BENIGNY GYULA.

Alattság.

Ha nyelvészeink a jövőben egy-egy homályos magyar szó használatát fogják kutatni, mindenek előtt a Magyar Etymologiai Szótárhoz fognak fordulni, a melynek most még csak első füzete fekszik előttünk: benne fogják a kérdés megvilágításához szükséges anyagot keresni és rendesen meg is találni, belőle megtudják majd, hogy a szó megfejtéséhez milyen kisérletek történtek addig, sőt a megtett kisérletek mérlegelését és rendszerint helyes bírálatát is onnan meríthetik majd. Még ha a szótár szerzői nem is jöttek tisztába egy szó származásával, ha maguk is kérdőjellel rámutatnak a még meg nem oldott nehézségekre, rendesen lényegesen megkönnyítik különösen a fiatalabb nemzedéknek a munkát, mert máris nagyterjedelmű nyelvészeti irodalmunkból összegyűjtik az egy-egy kérdésre vonatkozó anyagot. Minthogy ebben a füzetben amúgy is be akarom több oldalról mutatni ezt az új szótárunkat, lehetőleg összekapcsolom ezzel a szándékommal a szükséges adatok fölsorolását és azért kiírom mutatványkép az egész ide vágó czikket:

»***alattság*** [acc. *alattságot*; első adat Beszt. szój.; alakv.: *aleth seg* Beszt. szój.; *alath sag* Schl. szój.; *alatság* C. MA²; a mai *alattság* már SzD.; vö. még MTsz., Nyr. XXXIII, 57; NyF. XXXVIII, 35] 1. 'anthempna' Beszt. szój., 'antempna' Schl. szój.; 'contempna vel antempna' NYIRKÁLLAI Glossz. (vö. 'antemna: est corda capitalis in Naũj; quæ sursũm dirigit velũm' Gyöngy. tör. 83); 2. 'rudens' C., 'funis nauticus, per quem trahitur navis ab hominibus vel equis in littore euntibus' MA., 'schiffseil' MTsz.

? < oszm. *alet* 'werkzeug, gerät, maschine, organ' < arab *âlet (âle)* plur. *âlât* ua. ZENK., Wahrm. I, 119. Ugyancsak az

oszmanliból: oláh *alat, halat* 'utensiles' CIHAC, II, 584; szerb-horv. *àlât* 'werkzeug' HASz.; alb. *alat, halat* ua.

Vö. MUNKÁCSI, Ethn. IV, 271. Helytelenül: SÁNDOR, Sokféle XII, 8; LESCHKA, El.; DANK. Lex.; CzF.»

Ha MUNKÁCSInál utána nézünk, azt tudjuk meg, hogy a kérdőjellel közölt magyarázat KÚNOStól származik és hogy MUNKÁCSI maga ehhez olyan megjegyzést fűzött, a mely említést érdemelt volna: «Az átvétel, mondja MUNKÁCSI, a déli szlávság révén is képzelhető; mert megvan a szerbben is *àlât* werkzeug Pop.». Igaz, a ki esküszik az egészen elszigetelt *aleth seg* alakváltozatra, a mely csakis a Beszt. szójegyzékben található, az déli szláv közvetítésre alig gondolhat, de ki merne erre esküdni, mikor a többi helyen, kezdve a Schlägli szójegyzéktől a mai napig, mindig újra meg újra csakis az *alatság—alattság* alakot találja. A szó elterjedése meg épen nagyon jól illenék egy föltehető déli szláv hatáshoz. A MTjsz. szerint ismerik Somogyban, Baján, Komáromban, a Nyr. 33 : 57 szerint Mohácson is. De hogy a MUNKÁCSItól említett és az Etymologiai Szótárban idézett szerb-horv. *àlât* werkzeug-ból származnék, az már a szó jelentésénél fogva sem valószínű, mert elvégre kötél meg szerszám még sem azonos fogalmak; igaz ez az ellenvetés az ellen a föltevés ellen is szól, hogy a szó azonos volna az oszm. *alet* werkzeug, gerät, maschine, organ szóval!

Látszólag tehát egészen meddő talajon mozogtak az eddigi kisérletek, és mégis, ha fölkeressük a szerb-horvát *àlât* szót a horvát akadémia nagy szótárában, a melyre a mi Etymologiai Szótárunk is hivatkozik, olyasmire bukkanunk, a mi talán közelebb visz a megoldáshoz. Az *àlât* czikkben ugyanis egészen eldugva a következőket találjuk: «*alat lađarski* armamenta navis (turski *halat*, uže)» a következő idézettel: Svojima rukama izbacismo *alat lađarski*, VUK, djel. ap. 27, 19. Minthogy a szerb *lađa* hajót jelent, *lađar* hajóst, a *lađarski* pedig az utóbbiból képezett melléknév, megint csak ott állunk, a hol eddig, mert hisz az *alat* fordításául használt «armamenta» első sorban eszközöket, szerszámokat jelent, tehát megint csak az *àlât* instrumentum-mal van dolgunk. Ebben megerősít a vele szemben álló latin armamenta navis és a görög τὴν σκευὴν τοῦ πλοίου kifejezés és az egész helyzet; a nagy viharban mindent kidob-

nak a hajóból, előbb az árút, azután a hajófölszerelést is: És harmadnapon magunk a mi kezeinkkel *a hajóhoz való szerszámokat* kihányánk a tengerbe, l. Apost. csel. 27 : 19. Tehát a szerb-horv. *alat lađarski* nem visz bennünket tovább, de hátha a mellette álló «(turski *halat,* uže)», ámbár nyilvánvaló, hogy itt nincs helyén, egészen új nyomra vezet bennünket! Ez azt jelenti hogy «(törökül *halat,* kötél)» és ha a török *halat* kötél (ZENKER szerint Tau, Strick, Tauwerk eines Schiffes) megvan a szerb nyelvben, akkor az is lehet *alat,* mert a *h* a szerb nyelv nagy területén eltűnt, csakhogy ezt minden valószínűség szerint **ȁlat*-nak ejtik, tehát rövid *a*-val a második szótagban. A szótárak ugyan nem tudnak arról semmit sem, hogy egy ilyen *alat* szó megvan a szerb nyelvben, de igenis tud róla egy kiváló szerb író, a korán elhúnyt LAZAREVIĆ LÁZÁR, a ki egy elbeszélésében egy és ugyanazon a lapon használja előbb az *alat* szót, azután pedig a közönséges *uže* szót az érkező gőzösről kihajított kötélre. Az érdekes hely így hangzik: Dokopa bačen *alat* s *lađe,* koja dolažaše, i stade je vući sebi. I taman da zametne *uže* na kazuk... azaz «Megragadta az érkező hajóról dobott kötelet *(alat)* és kezdte maga felé húzni. És alig tette a kötelet *(uže)* a czölöpre...».*)

Hogy ezt az *alat* szót mikép kell ejtenünk, az természetesen ebből a helyből nem állapitható meg, hisz a közönséges szerb írásban a hangzók quantitását nem jelzik, de minthogy az *alatt*ságot törökül *halat*-nak mondják, egy a Szávamenti népet rajzoló és a nép nyelvét jól ismerő szerb író ugyanazt *alat*-nak mondja, igen valószínűnek tartom, hogy ez a találkozás nem véletlen, és hogy a szerb szóról csak azért nincs más adatunk, mert a sok jeles szerb-horvát szótár ezt a területet alig vagy épen nem vette figyelembe, a hol ez a kifejezés él.

Minthogy LAZAREVIĆ elbeszéléseit egy régi kiadásban, a mely 1886-ban *Šest pripovedaka L. K. Lazarevića* czím alatt Belgradban jelent meg, újra meg újra olvastattam tanítványaim-

*) A czölöpöt, a melyre az érkező hajótól kidobott kötelet csavarják, L. *kazuk*-nak nevezi, tehát szintén török szóval, v. ö. t. *kazik.*

mal, a szóban forgó helyen, a 210. l., található *alat* szót jól ismertem, de soha sem sikerült szerb embert találnom, a ki ismerte volna. A véletlen úgy akarta, hogy épen mikor ezt a czikkecskét leírni készültem, keresztül utazott egy belgrádi egyetemi tanár, Popović Pál úr, és ennek köszönhetem, hogy még czikkem lemásolása előtt a készülő nagy szerb szótár czéduláiról megkaptam az idevágó sovány anyagot. Első helyen áll ott is a Lazarević elbeszéléséből kiirt hely idézve a szerb irodalmi társaság kiadása szerint (L. K. Lazarević Pripovetke II. 76. l.). Azután még csak egy adat található boldogult Mih. St. Riznić tanító népies gyűjteményéből: «Így mondják, mondja a közlő, a nagy kötelet is a hajókon, a melylyel megkötik és húzzák a hajókat». Az adat Alsó Milanovacból való.

Asbóth Oszkár.

Gaál László: Bacchylides hang- és alaktana. Nagy és Társai. Karczag, 1913. 73 lap.

Minthogy ez értekezésben előforduló, lépten-nyomon egymás után következő hibák oly természetűek, hogy minden czáfolat fölösleges, csak egynéhányat említek. 8. l.: «a dórok nyelve... legtöbb (!) oly sajátságot őrzött meg, melyek közösök az illyriai (?)... nyelvekkel». (NB. Hirt: Die Indogermanen II. 604 s k. l. *egyetlen egyet* sem tud.) 16. l.: «a görög dialektusok legfeltűnőbb sajátsága az ősindogermán (?) «*a*» hangnak (quantitás?) megőrzése, illetőleg elvesztése». (Miért nem nézte meg a szerző, melyek a görög legfeltűnőbb vonásai, l. Thumb: Handb. der griech. Dial. 2. l.) Továbbá: mi az az ősindogermán? Mi az az óindogermán (50. l.)? 11. l.: «a mai görög nyelv dialektusai már mind (?) a *κοινή*-ből fejlődtek ki». (Hát a tsakoni?) 72. l.: «*ἴσταν* rövidített epikus alak». (Talán *ἴστασαν* ból van rövidítve?) Mi az a szógyök? (18. l.) 70. l.: «görög költői nyelvnek az a sajátsága, hogy gyakran nincs tekintettel (!!!) az augment-syllabiumra, még Homerostól veszi eredetét». (Talán a «quandoque bonus darmitat Homerus alapján?) Hogy milyen szép (!) etymologiák vannak itt, erre egy példa: *πλημύρων* «szabályosan két m-vel volna irandó, mert az összetétel első része *πλήν*, a második pedig *μυρίς*». (51. l.) A 8. l.: «hamis analogia». 49. l.: «úgy látszik, volt annak valami igazsága, a ki először nevezte a magánhangzókat a beszéd lelkének, melyen az érzelem nyer kifejezést és a mássalhangzókat a beszéd testének, melyen az értelem nyugszik». Nagyon szép!

Meggyőződésem az, hogy classica-philologiát űzni *alapos*, *modern* grammatikai készültség *nélkül*, gimnaziális elvek és ismeretek alapján, komoly veszedelmekkel, s a classica-philologia lealacsonyításával jár.

Berlin, 1913. deczember.

Benigny Gyula.

INTEREST ÉS CONSTRUCTIÓJA.

Régi problémáról van szó. Sokan foglalkoztak vele, de, úgy látszik, elfogadható eredmény nélkül.*) Legutoljára — legalább tudtommal — Stowasser szólt e kérdéshez (Zeitschr. f. d. österr. Gymn. 1907. 697. l.), azonban az ő fejtegetése sem talált visszhangra. A Kühner-féle mondattannak Stegmann átdolgozásában 1912. évben megjelent új kiadása sem vesz róla tudomást, valószínűleg azért, mert eljárását erőszakosnak, indokolatlannak találta. Stowasser ugyanis a *rēfert* igének *rē-* elemét *egy maga csinálta verssorban* az *interest* ige két alkotó része közé ékelve, *inter-rē-(e)st* szólammal lep meg bennünket és ebből a kettős *r*-nek egyszerűsítésével és elisióval az *interest* alakot produkálja. Ez az eljárás még ha hangtanilag igazolható is, szóképzés tekintetében sehogysem állhatja meg helyét. Verssort kellett csinálnia, hogy az *interest* igének præpositiós része tmesis útján az *est*-től elszakadjon. Erre példát nem találhatott, tehát önkényhez folyamodott. Az *interest* ilyen erőszakos módon való kettéválása sehol, sem a költői, sem a prózai nyelvben nem fordul elő. De ha költőnél található lenne is a Stowasser-féle *inte(r)rē(e)st* (= *inter-rē-est*) szólam, akkor is több mint valószínű, hogy a költői nyelvből nem ment át a közhasználatba.

Részletesebben foglalkoztam a Stowasser-féle fejtegetéssel, mert hangtani részében némileg megegyezik az enyémmel, de szóképzés és jelentés dolgában egészen elüt tőle. Általában egészen más a kiindulási alap, melyen okoskodásom felépül.

---

*) A *rēfert-* és *interest*-re vonatkozó irodalmat összefoglalta: Landgraf, Litteraturnachweise u. Bemerkungen z. lat. Schulgr. 3. Aufl. Bamberg 1894 és Golling Zeitschr. f. die österr. Gymn. 1894 (1003. l.).

Tudvalevő dolog, hogy a *rēs* többes számban is 'érdeket, érdekeltséget' jelenthet pl.: *rebus suis consuluit.* Ilyen értelemben használatos a *rēs* az 'inter deos est, inter oratores est' (az istenek, a szónokok körében, között van, közé tartozik) és hasonló szólások analogiájára alakult olyan szólásban is, mint: *id inter meās rēs est*, melynek értelme: 'az én érdekeim, érdekeltségem körében van, körébe esik, érdekemben van' stb. Ez a szólásmód a latin nyelv szellemének megfelelőleg hyperbaton útján a következő alakban is nyilvánulhat: *id meās inter rēs est.* Szerintem ebből a szólásmódból kell kiindulnunk, ha az *interest* eredetét akarjuk megállapítani.

Az *inter rēs est* ugyanis egy szólammá egyesülvén, kétféle hangtani változás útján ú. m. a kettős *r*-nek egyszerűsítésével és a *rēs-est*-nek haplologiával *rest*-té való átalakulásával *interest* alakká módosul. Ezen két rendbeli hangtani változás graphikai képe: *inte(r)r(es)est = interest*, megokolása pedig a következő:

1. A rövid magánhangzót követő kettős *r* közvetetlenül a historikus hangsúly előtt egyszerűvé válik,[1]) tehát *inte(r)rest > interest* ép úgy, mint **currūlis > curulis*, **fa(r)rina > farina* és olykor *co(r)ruptus > coruptus.*[2])

2. A *rēs-est*-ből haplologiával ép úgy lett *rest*, mint teszem **fragōs-ōsus > fragōsus* vagy **vicēn-ennium > vicennium.*[3])

Megjegyzem, hogy a *rēs-est* LINDSAY terminusával élve prodelisio[4]) vagy mások szerint aphairesis útján is egyesülhetett egy szóalakká, tehát *rēs(e)st > *rēsst > rēst.* Ez a *rēst* azonban a haplologia útján létrejött *rest*-től a vocalis hosszú quantitása által külömbözik. E szerint a szóban levő *inter-rēs-est* szólam kétféle *interest* szóvá egyesülhetett; az egyik haplologiával rövid *ĕ*, a másik prodelisióval hosszú *ē* vocalist mutat, tehát: *interĕst* és *interēst.* Hogy a prodelisióval létesült *rēst e* vocalisa hosszú, az kétségtelen; de hogy a közhasználatban csakugyan hosszúnak ejtették, azt ép oly kevéssé tudjuk eldönteni, mint azt, hogy teszem a *pāstor, prīscus, trīstis* szók eredetileg hosszú

---

1) SOMMER 161. §.

2) LINDSAY-NOHL 130. l.

3) FICK KUHN Zeitschr. XXII. 98.

4) LINDSAY-NOHL 142. l.

magánhangzóját a köznyelvben respektálták-e, vagy sem. Az úgynevezett lappangó quantitással — úgy látszik — nem sokat törődtek. AULUS GELLIUS egyebek között a *quiēsco* szónak hosszú *ē*-vel való kiejtése mellett foglal állást, pedig egyik jó barátja, művelt ember létére minduntalan rövid *ĕ*-vel ejtette (LINDSAY-NOHL 155). Azt hiszem tehát, hogy nem minden alap nélkül való azon feltevésem, hogy a szóban levő *interēst* szót is rövid *ĕ*-vel ejtették. Ezt a kiejtését nagyon befolyásolhatta a sűrűn használt *inter-est* (külömbség van) személytelen ige rövid *ĕ*-vel való hangzása.

Az az álláspontom tehát, hogy a szóban levő *interest* az *inter-rēs-est* összetolódásából keletkezett — természetesen a megfelelő hangtörvények alapján —, aligha eshetik komolyabb kifogás alá. Szerintem hang-, szóképzés- és jelentéstani tekintetben elfogadható.

Fejtegetésemből kitetszik, hogy kétféle *interest* van, mely etymologiai és semasiologiai tekintetben egymástól külömbözik. Az egyik az *inter* és *est* összetételéből alakult személytelen ige, melynek jelentése 'külömbség van, külömbözik', a másik a szóban levő, mely a *rēfert* ige synonymája. (Ilyenfajta pl. *serere* vetni és fűzni, *avēre* vágyódni és jól érezni magát.)

Ennyi az *interest*ről. Most nézzük constructióját. A tárgyalásom alapjául szolgáló *id meās inter rēs est* szólásmódot tartva szem előtt, azzal a kérdéssel állunk szemben, hogy a *meās* hogyan ölthetett *meā* alakot.

Ismeretes dolog, hogy a szóvégi *s* rendszerint akkor szokott volt elnémulni, ha rövid magánhangzó után és szókezdő mássalhangzó előtt állott. Ezt feliratok, CICERO egyik adata (Orat. 48, 161), nemkülömben az archaikus költészet számos helye alapján kétségbevonhatatlan ténynek kell elismernünk. Ez a jelenség nagyon gyakori. Ritkán ugyan, de azért mégis megeshetett (a mit LEO Plaut. Forsch. 297. kimutatott), hogy a szóvégi *s* akkor is elnémulhatott, ha h o s s z ú magánhangzó után és szókezdő m a g á nhangzó előtt volt. Ezt a körülményt fontolóra véve lehetőnek tartjuk, hogy a mi esetünkben is a *meās* az *inter* előtt az *s* elnémulásával *meā*-nak hangzott. Ez a jelenség a nyelvhasználat folytán általánossá lett és az élő nyelvből eljutott az irodalmi nyelvbe is.

Van azonban még egy másik momentum is, mely a *meās*-nak *meā*-vá való átalakulását maga után vonhatta, és ez az analogia szóalakmódosító hatása. Mikor t. i. az *interest* a *rēfert* igével rokonértelművé lett, felvette annak constructióját is, másszóval az *interest*-tel járó eredeti *meās* a *rēfert* constructiójának hatása alatt *meā* alakot öltött. Ilyenfajta analogia hatása alatt — hogy több példát ne említsek — keletkezett az *interdicere* mellett álló ablativus. Ez az ige transitiv volta mellett eredetileg accusativusszal kapcsolódott össze, pl. interdicere alicui *aquam*. Minthogy azonban egyéb eltiltást jelentő igék, mint teszem *intercludere* (aliquem aquā) ablativusszal construálódtak, az analogia hatása alatt a szintén eltiltást jelentő *interdicere* ige is ablativusszal kötődött össze s általánossá lett: interdicere alicui *aquā*.

ROSETH ARNOLD.

Pótlás az *alattság* czikkhez.

Correctura közben kaptam OSZTOJIĆ TIHAMÉRtól, az újvidéki szerb Matica titkárától, egy levelet, a melyből kitűnik, hogy az *alat* szót az újvidéki szerb hajósok is ismerik az «alattság» jelentésben, de nem érzik már külön szónak, nem is ejtik másként mint a közismert *àlât* «szerszám» szót. Ha tehát, a mint föl szabad tennünk, ettől külön egy **àlat* «kötél» szó is élt valamikor a nyelvben, az vagy mindenütt, vagy legalább ezen a területen összefolyt a szerszámot jelentő általánosan ismert *àlât* szóval. Idézem O. május 25-ikén kelt leveléből a minket érdeklő helyeket: «Ön engem télen kérdezett, mikor a Dunán nincs hajó .... *àlât*-nak ejtik, mint a szerszámot jelentő szót. Hogy miért híjják *alat*-nak azt a vastag kötelet, a melylyel a hajót a parthoz kötik? — Hát ez a mi *alat*unk (szerszámunk). Mi azzal dolgozunk. Így feleltek nekem a hajósok vagy egyáltalában nem tudtak semmit sem mondani».

A. O.

DOBROWSKÝ ÉS A MAGYAR NYELVROKONSÁG.

Egy előkelő tót folyóiratban, a *Slovenské Pohľady*-ban maga a szerkesztő, Škultéty József tollából nem rég egy kis czikk jelent meg «Dobrovský o maďarsko-finnskej príbuznosti» cz. a. l. XXXIV. k. 2. f. 123—126. l. Túrócz-Sz.-Márton 1914. Šk. röviden czéloz arra, hogy az új igazság milyen nehezen hódított tért a magyarok közt és így folytatja: «Dobrovský, a szláv nyelvészet patriarkája, már 1792-ben világosan látta ezt a dolgot».

Nem akarom D. érdemeit kisebbíteni, de mégis kicsit máskép látom a dolgot, mint Šk. barátom, a ki távolabb is áll a szóban levő kérdéstől. Igaz, van D.-nak Ribayhoz intézett levelében, a melyből Šk. az anyagot meríti, egy érdekes apróság, a melyet érdemes külön kiemelni, de az is igaz, hogy D. ezt nem hozta szerves kapcsolatba többi megfigyeléseivel, Šk. meg meg sem említi, mikor D. megjegyzéseit összefoglalja, nyilván mert jelentőségét nem ismerte föl. D. ugyanis már hét évvel Gyarmathi Affinitas cz. művének megjelenése előtt említi, hogy a magyar infinitivusnak megfelelő képzés található a rokon nyelvek egy részében is: «Ich habe, mondja D., einige Grammatiken der finnischen, wie ich sie nennen will, Dialekte verglichen, und den ungrischen Infinitiv auf *ni* im Wotjäkischen und Permischen gefunden». D. e leveléről Verseghi említést tesz egy Porthanhoz írt levelében,*) nem lehetetlen, hogy Gyarmathi is tudott róla, ámbár tagadhatatlan, hogy önállóan is könnyen konstatálhatta ezt a föltűnő egyezést a magyar és a

---

*) L. Setälä Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan. Helsingissä 1891, 140. l.

permi (zürjén-votják) nyelvek közt. Minthogy eddig ez egyezés fölfedezését GYARMATHInak tulajdonították (l. SIMONYI Ungarische Sprache 4. l. és v. ö. MUNKÁCSI NyK. 11 : 443), tudomásul kell vennünk D. e fontos és szép megfigyelését, a mely akkor, mikor még a permi nyelvekről nyomtatott nyelvtan nem állt rendelkezésére a kutatónak, csak különösen szerencsés körülmények közt volt lehetséges (D. kéziratban használhatott egy votják meg egy zürjén nyelvtant).

De ezzel azután meg is mondtam mindent, a mit D. dicséretére el lehet mondani; mást, a mi arra vallana, hogy D.-nak tiszta képe lett volna a finnugor nyelvek rokonságáról, nem tudok fölfedezni ebben a RIBAYhoz írt levelében.

Mindjárt az első megjegyzése gondolkodóba ejt bennünket: «Selbst gebornen Ungarn, mondja D., fällt es auf, wenn sie zu Petersburg finnische Dienstboten reden hören. An der Verwandschaft beyder Sprachen lässt sich wohl nicht zweifeln, welches schon der allgemeine Charakter der finnischen Sprachen, nämlich der Mangel der Generum vermuthen lässt». Mindenki, a ki ismeri a finn nyelvet, vagy akár csak hallott finnül beszélni, készséggel alá fogja írni azt az állításomat, hogy az tiszta mese, mintha magyar ember puszta hallásával fölismerhetné a finn meg a magyar nyelv rokonságát. Azzal nem akarom tagadni, hogy finn cselédek beszéde föl nem tűnhetnék Szt.-Pétervárt járó magyar embernek, hisz minden esetre egészen más mint — az orosz beszéd, a melyet az ember ott rendesen hall. A mi pedig D.-nak a «finn» nyelvek általános jelleméről tett megjegyzését illeti, ebből csak úgy kiri a dilettantismus, no de erről, a nyelvtani nem hiányáról, lesz még szó.

Következik erre egyebek közt az igazán fontos, már említett megjegyzés, hogy a magyar *ni*-n végződő infinitivust megtalálhatjuk a permi nyelvekben. A nyomban utána vetett kijelentést is helyeselhetjük: «Das blosse Vergleichen einzelner Wörter ist sehr unzureichend», mégis azzal a megszorítással, hogy bizonyos, a legprimitivebb szókincsben is megnyilvánuló egyezés nélkül bajos elképzelni szorosabb rokonságot. Nem is helyeselhetjük azt a kicsinylő hangot, a melylyel D. folytatja: «Wir wollen zur Probe 22 finnische Wörter vergleichen: Cala piscis; ihminen homo; hewoinen equus; leipa panis; käsi ma-

nus; kiwi lapis; wesi aqua; weli frater; pää caput; poica filius; kieli lingua; puu arbor; maa terra; metzä silva; isä pater; sierau navis; sadet pluvia; mies vir; laiduin pascua; paimen pastor; lämmin calidus; carva pilus. Was möchten Sie wohl daraus für ein Schluss machen?» Megengedem ebből nagyon bajos volna valami következtetést levonni és a laicus, ha ezen a lajstromon végig néz, méltán csodálkozhatik azokon a Szt.-Pétervárt járt magyarokon, a kik a finn cselédekben olyan játszva fölismerték a nyelvrokonokat. De a szakember még ebben a tarka lajstromban is talál egy pár épen nem megvetendő nyomot, a mely a finn és a magyar nyelv rokonságára vall, hisz tudjuk, hogy a finn *käsi* meg a magyar *kéz (kezet)* és a finn *pää* meg a magyar *fő* ugyanazok a szavak, már pedig minthogy a testnek a részeit jelentik, ez az egyezés igen sokat mondó. Ha tudjuk, hogy szókezdő finn *p*-nek a magyarban szabályosan *f* felel meg, mint p. o. az említett *pää* ~ *fő*-ben, akkor az egyjelentésű *puu* ~ *fa*, *poika* ~ *fiú* egymáshoz tartozását is könnyű sejtenünk, a *kala*, mert így olvasandó a «cala»-nak írt szó, meg a magyar *hal*, a *kiwi* meg a *kő (követ)*, a *wesi* meg a *víz (vizet)* azonosságát is könnyű fölismerni, valamint azt is, hogy e szavak egy primitiv műveltség körébe tartoznak. Tehát kellő készültséggel még ebből a pár szóból is igenis lehet, ha nem is biztos következtetést vonni, de egyet-mást kiolvasni, minden esetre többet, mint a finn nyelv szerkezetéből, a mint azt D. bemutatja, pedig ugyancsak nagy súlyt vet rá, hisz így folytatja: «Wenn ich Ihnen aber den Bau der Sprache darlegte, da würden Sie gewiss die gemeinschaftlichen Formen sogleich erkennen. Lassen Sie sich einige Charaktere angeben».

Nézzük csak egyenként a finn nyelv jellemző vonásait, de előbb halljuk meg D. egy közbeszúrt, nyilván szószerint veendő vallomását: «Ich kenne, mondja, die ungarische Sprache viel zu wenig, und hatte nur einmal eine Grammatik durchgeblättert». Ez után következnek a finn nyelv jellemző vonásai, a melyeket pontonként fogok tárgyalni és azért folyószámokkal ellátni.

1. Nullum discrimen generum est in hac lingua, Uhäl [olv. Vhael], Gramm. fenn. pag. 4. D. ehhez hozzáteszi: «So ein Satz ist bey der allgemeinen Sprachvergleichung mehr

werth, als 100 Vocabeln», már pedig egészen kétségtelen, hogy nem 100, de a fönt idézett 22 szó is sokkal becsesebb útmutatást adott nekünk a finn és a magyar nyelv szorosabb összetartozásáról, mint az a tény, hogy a finn nyelvben sincs nyelvtani nem, mert ettől a magyar nyelv, hogy egyebet ne mondjak, bátran lehetne akár török nyelv is, pedig ŠKULTÉTY meglehetősen erős kifejezéssel bélyegzi VÁMBÉRY eljárását, a ki a magyarok rokonait a törökök közt keresi.

2. Accentus semper primam syllabam occupat. De hát nincs ép így — a cseh nyelvben is, a tótban, a lauziczi szerbben?! És vajjon a finn meg a magyar nyelvben mindig így volt? Hisz a rokon nyelvekben most sem egységes a hangsúlyozás és hangtani változások is arra utalnak, hogy a finn meg a magyar nyelv mostani hangsúlyozása csak véletlenül azonos, hogy nem szabad abban egy régibb állapotnak megőrzését keresnünk, v. ö. SZINNYEI Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft Sammlung Göschen 1910, 52, s k. l.

3. In formandis casibus et universa lingua incompatibiles sunt vocales majores *a*, *o*, *u* cum minoribus *ä*, *ö*, *y*, pag. 17.*) — Voce in motione — crescente, major majorem, minor minorem requirit analogam, seu alternantem, pag. 18. — vocales mediæ *e*, *i*, indifferentes sunt et consuescunt cum utrisque — pag. 19. Wird hierin der Ungar nicht seine Sprache erkennen? Ein anderer würde diese Sätze nicht einmal verstehen. Hát a török nyelvek nem ismerik a hangzóilleszkedést?! — hogy ne szóljak a többi nyelvekről.

4. Der Finne hat keine Wörter, die mit zwey Consonanten anfangen. — Közismert dolog, hogy a török nyelvekben sem kezdődhetik a szó két mássalhangzóval, a mit pedig D. még hozzá tesz («der Russe ahmt diess nach: gorod anstatt grod oder grad u. s. w.»), az merő tévedés, hisz az orosz *gorod* nem *grod* vagy *grad* helyett áll, hanem *gord*-ból lett, no de ez már nem tartozik a finnugor nyelvek jellemzéséhez.

*) Ez a mondat a Slov. Pohl'ady-ban az érthetetlenségig el van ferdítve, mert az *ä*- és *ö* ről elmaradt a két pont, elmaradt a fönt idézett finn szavak nagyobb részében is (a *käsi*, *pää*, *metzä*, *itä* szavaknál), azért D. levelét nem a Sl. P.-ból idézem, hanem JAGIĆ kiadása szerint, l. Novyja pisjma Dobrovskago Szt.-Pétervár 1897, 594. s kk. l.

Škultéty így foglalja össze D. megjegyzéseit: «A mint látni való, Dobrovský a finn nyelvnek csupán oly sajátságaira hijja föl figyelmünket, a melyek megvannak a magyar nyelvben is, rá nézve jellemzők: nem ismer nyelvtani nemet, a szó elején nem tűr két mássalhangzót, a hangsúly mindig az első szótagon van». A hangzóilleszkedésről Šk. megfeledkezik, D. egyetlen igazán fontos megfigyelése, a *-ni* végű infinitivus egyezése pedig a magyar nyelvben meg a permi nyelvekben, mert nem általános természetű, nem érdekli.

Hogy D. foglalkozott a finnugor nyelvek rokonságával, azt eddig is tudtuk, v. ö. Munkácsi Nyr. 11:434, hogy erről valami tiszta fogalma lett volna, mint Šk. hiszi, az Ribayhoz írt leveléből nem tűnik ki, ámbár sokoldalú érdeklődéséről igenis bizonyságot tesz. Hogy nyelvünket mennyire nem ismerte, azt megdöbbentő módon árulja el egy kérdés, a melyet Ribayhoz intéz; ez a kérdés többet mond, mint egész czikkem, azért e kérdésével fejezem be fölszólalásomat: «Hat denn der Ungar, kérdi D., ein *f*, ein *z* (ц)?»!

Asbóth Oszkár.

Az óperzsa copulához.

Meillet (Mém. soc. ling. Paris. XIV. 4 l.) az óperzsa copula használatáról azt mondja: «les phrases nominales où le verbe 'être' doit figurer ... à un temps autre que le présent ... présentent régulièrement une forme verbale». Egy eset kikerülte M. figyelmét. Bh. § 53. (Weissbach-Bang) «yadā mām kāma avadā diš akunavam» «wie es mein wille (war), so tat ich ihnen». Itt a copulának nem a præsensben, hanem az imperfectumban kellene állnia. V. ö. NR. a 4. akunavatā yadā mām kāma *āha* «sie taten, wie es mein wille war».

Berlin, 1913. deczember.

Benigny Gyula.

ISMERTETÉSEK.

Magyar Etymologiai Szótár, írta Gombocz Zoltán és Melich János, I. f. A!—Aszó.

A magyar nyelvészek ünnepet ülnek — megjelent a Magyar Etymologiai Szótár első füzete! Nem hiszem, hogy akad köztünk komoly tudós, a ki azt mondhatná: én többet vártam, ennél jobbat, szebbet vártam! Készakarva hozzátettem a «szebbet» is, mert ez a pompás füzet, a melyben annyi szorgalom és tudás rejlik, külső csinjével is megnyeri az olvasót.

Ha visszagondolok arra, hogy Heinrich Gusztáv, akadémiánk főtitkára, milyen szerény keretet jelölt ki ennek a szótárnak, mikor megérkezettnek mondta az időt arra, hogy a magyar nyelv etymologiai szótárát megírassuk, és magam előtt látom a munka első kész részét, a legnagyobb bámulattal hódolok meg a szerzők bátorsága, kitartása és sokoldalú tudása előtt. Heinrich nyilván csak egy első kísérletre gondolt, olyasmire gondolt, mint a Kluge-féle Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, külön meg is mondta, hogy elég, ha a biztos etymologiákat összegyűjtik, a meg nem fejtett szókat egyszerűen el lehet hagyni. Mennyire kitágították a szerzők ezt a szerény keretet! Mintegy kéjelegve halmozták egymásra a nehézségeket, fölvettek minden szót, amely útjukba akadt, valóságos talányokat is, fölvették mindenekelőtt nagy bátorságukban és határtalan munkakedvükben a tulajdonneveket is és ezzel belevontak egy alig érintett göröngyös területet, a melyet bátran kirekeszthettek volna, a nélkül, hogy ezért valaki szemrehányást tehetett volna nekik. Tehát többre, sokkal többre vállalkoztak, mint a mit joggal várni lehetett tőlük és ezzel nemcsak a nyelvészeket, hanem mindenekelőtt a történetírókat is nagy hálára kötelezték.

Hogy a szerzők gyakran kész, vagy legalább félig kész munkát találtak, az természetes és munkájuk egy nagy jelessége, hogy előadásukból rendesen ki is tűnik, hogy egy-egy szó magyarázatában mennyire jutottak ő előttük. Éleslátásukat dicséri, hogy a gyakran

igen bonyolult és nem ritkán egymásnak ellentmondó vagy legalább finom részletekben egymástól eltérő magyarázatok közül kiválasztották a helyes magyarázatot vagy legalább megjelölték a legvalószínűbb megfejtést. Így egy-egy czikk néha érdekes történeti visszapillantássá válik, a mi nekünk még vitás kérdésekben rendkívüli módon megkönnyíti az állásfoglalást, illetőleg a döntés megkísérlését. Épen az ilyen czikkek gyakran elég pezsgő tudományos életről tesznek tanuságot és így az egész magyar nyelvtudomány dicsőségét hirdetik.

A külön czikkek közt a szerzők, a hol lehet kapcsolatot teremtenek és így csoportokká sűrítik, a mi különösen a távolabb állókra igen tanulságos: Az *áhít* szónál az *ah*, *áh* indulatszóra utalnak, az *ajak*, *ajtó* szóknál a régi *aj*, *áj* «schlitz, ritze, spalt» szóra, az *ájul* (vö. az *allyul* adatot) szót kapcsolatba hozzák az *alél* szóval stb. stb.

A hangfejlődést lehetőleg érthetővé igyekszenek tenni. A finnugor nyelvek ugyancsak bonyolult hangmegfeleléseiről némi fogalmat adnak még a laikusnak is, egyáltalában annyi apró finom hangtani megjegyzést találunk szerteszéjjel már ebben az első füzetben, hogy azokból egész kis hangtan kerülne ki a még vitás kérdések kellő kiemelésével.

Minthogy tökéletes etymologiai szótárt el sem lehet képzelni, magyart meg, a hol a nehézségek egészen sajátságos természetűek, épenséggel nem, magától értetődik, hogy mindenki, a ki a magyar szókincs egy részének az eredetével behatóan foglalkozott, fog az eddig megjelent füzetben kisebb-nagyobb hibákat is találni; ez annál természetesebb, mert a bíráló egész figyelmét egy pár szó fejlődésére fordíthatja, a szótár szerzői ellenben, a kiknek roppant szellemi és physikai munkát kell végezniök, nem időzhetnek sokáig egy szónál, különben szótáruk sohasem készül el. De mikor ezt készséggel elismerem, a szerzőket viszont, első sorban MELICHet, kérnem kell, hogy ne lássanak okvetetlenkedést abban, ha mi, a kik nagy és őszinte örömmel üdvözöljük az olyan fényesen megindult szótárt és gyors haladását kívánjuk, itt-ott egyet-mást helyreigazítunk, hisz ha ezt nem teszszük, a közönség, de ők maguk is méltán kételkedhetnek abban, hogy a szótár iránt igazán érdeklődünk. Mi megjegyzéseinkkel igenis tanuságot akarunk arról tenni, hogy a MEtSz. állandóan ott fekszik íróasztalunkon, hogy minden pillanatban kezünk ügyében legyen. Ez a munka a mi tanácsadónk lesz, munkánkat meg fogja könnyíteni, már azáltal is, hogy kitünő indexül használhatjuk, és minden új füzet megjelenése nekünk esemény lesz. A munkát magát, a munka szerzőit eszünk ágában sincs támadni, támadunk, helyreigazítunk, kiegészítünk egyes fejtegetéseket, mert elvégre mindenkinek, a ki komolyan és becsületesen dolgozik egy téren, van mondani valója, és csodával

határos volna, ha minden kérdésben csak két ember, vagy minthogy a dolog természeténél fogva a felelősség sok kérdésben csakis egyiküket érheti, épenséggel csak egy ember lásson világosan, még akkor is, a mikor ez az ember nem időzhetik sokáig egy kérdésnél, hanem rohannia kell előre, mert még rengeteg munka vár rá.

De hogy a munka általános jellemzése után ne kezdjem mindjárt apró kifogásokkal, előre küldöm, hogy sok czikket élvezettel olvastam, az *anya, apa, arat, árbocz, asszú,* az *agár, akna, akol, ál* és *álnok, angyal, aszal,* az *Ardó, Aladár, almaráző* czikkeket stb. Ahhoz képest, a mit egészen vagy nagyjában helyeslek, nagyon kevés az, a mire megjegyzésem van, e megjegyzések is néha a czikk magvát nem is érintik, hanem csak egy apró részletét.

Az *Árva* folyó- és helynévről írt czikkben azt a meglepő állítást olvassuk: «Bár a m. *Árva* hangtanilag nehezen érthető a tót *Orava*-ból (de vö. HORGER NyF. LXV, 14), mégis legvalószínűbb tót eredete». Nézzük először, mit mond HORGER az idézett helyen. H. egy bekezdésben, a melyben egyebek közt a «szl. *Ilava* > *Ilva*», «*Zagyava* > *Zagyra*» találhatók, azt mondja: «szl. *morava* > *morva*, szl. *Orava* > *Árva* (népetim.? vö. MNy. 2: 105)». Ha jól értem az Etym. Sz. szerzőit, ők nem akadnak fönn a középső *a* elveszésén, hanem azon, hogy a tót *O*-val szemben a magyar szó *Á*-val kezdődik, és épen azért hivatkoznak HORGER kísérletére, a ki fölveti azt a kérdést, nem az *árva* közszó hatását kell-e abban látnunk, hogy a várt rövid labialis *a* helyén hosszú *á*-t találunk. Másrészt olyan érthetetlen ez a tépelődés, hogy igazán csak félve merem a szerzőkről ezt föltenni és előre bocsánatot kérek tőlük, ha talán szűkszavú fejtegetésüket félreértettem. Mert van-e könnyebb, mint megérteni, hogy a tót *Orava*-nak a magyarban *Árva* felel meg, mihelyt a középső hangzó elveszését természetesnek és sok hasonló esettel igazolhatónak találjuk. Igaz ugyan, hogy a szláv *o*-val szemben a magyarban első sorban rövid labialis *a* hangot várnánk, de ez az *a* a ragozott alakokban a rákövetkező *á* előtt hasonulás következtében könnyen átmehetett *á* hangba, egészen úgy, mint a szerzők helyes magyarázata szerint egy régibb «**obráz*»-ból előbb *abráz(at)* lett és azután *ábráz(at)*, vagy a mint a szláv *skoba*-ból a magyarban *eszkába* lett (l. Nyr. 32: 268 s k. lk.) és a *postatь*-ból *pászta* (Nyt. 1: 79 s k. l. és 4: 158 s k. lk.). Hátra volna még egy föltevés: az *Árva* szót soha sem írják az okiratok *O*-val, tehát *Orava*-ból való keletkezése nem egészen bizonyos. Igen ám, de a szerzők mindössze egy régi adatot közölnek, a mely ebből a szempontból tekintetbe jöhetne, ezt pedig első-nek mondják: «első adat 1267: possessiones... *Arwa* cum castro», azután mindjárt a XIV. sz.

közepére ugranak át: «más adat 1345-ból: de comitatu *Arwa* ... in magnum fluuium *Arwa*». De 1267-ben az *A*-val való írás már épen nem meglepő, ha a szó eredetileg **Orava*-nak is hangzott, hisz a kétségtelenül régi *potok*-ból lett *patak* szót is, hogy csak egy példát említsek, ebben a korban már sűrűn írják *a*-val: *patak* 1258 (kétszer), *-pataka* (1260) 71, *-pataka* 1262, *pathaka* 1269, l. SZINNYEI NyK. 42: 19. Én tehát nem értem, hogy a szerzők véleménye szerint voltakép hol rejlik a magyarázat nehézsége, már pedig ennek világosan ki kellene tűnnie fejtegetéseikből.

Az *Árva* szó tárgyalása közben említettem, hogy a szerzők az *ábrázat* szót régibb **obráz*-ból magyarázzák; ezt egy általuk construált, de nem igazolt «szláv *obrāzъ*»-ból származtatják. Ilyen alak meg volna állapítható a régi magyar átvételeknél első sorban tekintetbe jövő déli szláv nyelvekre az idézett «szerb-horv. *ȍbrāz*»-ból, ha ez nem volna — sajtóhiba vagy más valamilyen hiba, a szó ugyanis *ȍbraz*-nak hangzik, rövid *a*-val! Erre a sajtóhibára fájdalom még egy következik: «gen. *ȍbrāzā* Vuk[3]», a helyett, hogy gen. pl.! De mi szükség van egyáltalában erre a gen. pluralis-ra, mikor legfeljebb a gen. singularis-ra lehetnénk kiváncsiak, mert csak abból tűnhetnék ki, hogy az *a* hosszú-e a szerbben. A gen. pl.-ban ugyanis, ha *-a*-ra végződik a szerbben, az utolsóelőtti szótag hangzója mindig, kivétel nélkül hosszú, akár hosszú volt eredetileg, akár rövid; a gen. sg. ellenben már bizonyít valamit, csakhogy az megint csak azt vallja, hogy az *a* rövid (*ȍbraza*!). Ha tehát a szerzők az adatok ilyen hibás fölsorolása után azt mondják: «A második szótag magánhangzója szerintünk az átadó szláv nyelvben hosszú (*ā*) volt; máskép ASBÓTH, Izvj. VII : 4 : 280, 309», akkor igenis constatálják, hogy más véleményen vannak, mint én, de véleményüket semmivel sem támogatják.

Az épen idézett szavak után még a következő mondatot találjuk az *ábráz* czikkben: «Az *ábrázol*, a mely ASBÓTH Arch. XXII, 465 szerint külön átvétel a szl. *obraziti* igéből, valószínűleg csak a m. *ábráz* magyar származéka». Én is ezt tartom valószínűnek és ez ki is tűnik épen azokból az értekezéseimből, a melyekben okvetetlenül föl kellett volna az *ábrázol* szót említenem, ha szláv eredetűnek tartottam volna, mert ez az esetek számát növelte volna, a melyekről ott pontos statisztikát kívántam összeállítani. Ha tehát más helyen, nem is egy, hanem mindjárt két helyen (l. NyK. 30 : 221 is) azt mondom, hogy a m. szó a szláv *obraziti*-ból lett, ez pillanatnyi megfontolatlanság volt, a milyen könnyen megesik az emberen, ha a főkérdéstől egészen távol eső találomra választott példaként említ csak egy szót. Történt pedig velem ez a botlás egy 1900-ban magyar és német nyelven egy

időben megjelent czikkemben, a melyben az *ábrázol* igét egészen véletlenül említettem példának arra, hogy a szláv *ra*-nak a magyarban eredetileg *rá* felelt meg: «az ószl. *povrazь*-nak, mondtam, *póráz* felel meg, *obraziti*-ből *ábrázol* lett, *dragъ draga drago*-val szemben a magyarban *drága* alakot találunk». Említhettem volna helyette, sőt csakis ezt lett volna szabad említenem, az *obrazъ* > *ábrázat* példát, de ez különösen a német szövegben kicsit kényelmetlen lett volna, mert kis megjegyzést tett volna szükségessé, ez azonban nem mentség, a botlás azért botlás marad. De hát a szlávból átvett igékkel két ízben külön is foglalkoztam, ott számon tartottam minden egyes ilyen igét, de az *ábrázol* igét nem említettem sem 1896-ban (l. Nyr. 25: 113 s k. lk.), sem 1901-ben (uo. 30: 221. s k. lk.), pedig az egész czikkem szelleméből kitűnik, hogy megemlítettem volna, ha szlávnak tartottam volna, és hogy figyelmemet is abban a sajátságos összefüggésben el nem kerülte volna. Később még egyszer lett volna okom és alkalmam a magyar *ábrázol* szót külön megemlíteni, ha nem magyar képzésnek tartottam volna, hanem szlávból átvett szónak, egy 1903-ban orosz nyelven írt értekezésben, a melyben azt igyekeztem kimutatni, hogy a régi átvételekben a szláv *a* nak a magyarban rendszerint (hosszú) *á* felel meg: itt is az *ábrázol* szót, ha az *ábráz-at*-tól külön vettük volna át, külön kellett volna olvasnom és a végleges számot egygyel nagyobbnak mondanom. Ezt az értekezésemet az Etym. Sz. szerzői közvetetlenül az *ábrázol* igéről mondottak előtt idézik is, de egészen természetesnek tartom, hogy nem vették észre, hogy az *ábrázol* igét itt nem említem, és nem is törték rajta fejüket, említettem-e benne vagy nem, mert hiába tűnik ki valakinek műveiből, hogy ez vagy az nem lehet komoly, jól megfontolt véleménye, ha egy megfontolatlan pillanatban e negativ bizonyítékok ellen egy pozitiv kijelentést tesz, a melyet könnyű megfogni és az illetőnek a fejére lehet olvasni. Tehát a szerzőknek igazuk van, mikor azt mondják, hogy «az *ábrázol*..... valószínűleg csak a m. *ábráz* magyar származéka», bátran hivatkozhattak volna véleményük megerősítésére akár — Asbóthra is!

Az *alamizsna* czikkben a szerzők megemlítik, hogy én egy lat. *elemosina* alakból indulok ki és legrégibb magyar alaknak egy **elemozsina*-t teszek föl, amelyből **alamozsina* > *alamozsna* > *alamizsna* lett volna. «E magyarázat gyengéje, mondják, hogy **elemozsiná*-ból a magyarban inkább *elemezsné*-t várnánk (vö. *elemózsia*)». Én semmikép sem ragaszkodom magyarázatomhoz, de azt nem tudom megérteni, hogy miért lett volna az **elemozsina*-ból inkább magashangú, mint mélyhangú szó, ha *večerja*-ból *vacsora* lehetett, *britva*-ból (*beretva*) *borotva*, *črêslo*-ból *csoroszla*, *prêlogъ*-ból *parlag*, *brъvьno*-ból (*bërëna*)

borona, *perina*-ból *párna*, *delija*-ból *dalija* stb., vö. az *alagya* czikket is. Az *elemózsia* szóra való hivatkozás nem döntheti el a kérdést, egyrészt mert az *elemózsia* szó az *alamizsna* szóval nem együtt jelentkezik nyelvünkben, nem is fejlődött vele együtt, másrészt mert egymáshoz utolsó sorban nagyon közelfekvő szavak is más-más irányban fejlődhetnek, vö. ozmanli *deli* > *deli*, de szerb *delija* > *dalija*, szláv *večerńa* > *vecsernye*, de szláv *večerja* > *vacsora!*

Az *abárol* szó alatt könnyen félreértést szülhet a szláv alakok élére tett «egyházi szláv» *obъvariti*, *obvariti*, a mely ép olyan kevéssé tükrözteti az eredeti alakot, a mely csakis *obariti* lehetett, mint a végére került orosz *obvarit'*, a melylyel nyilván szorosan összefügg; azért jobb lett volna az «egyházi szláv» alakot az orosz után említeni egy *vö.* alatt. Azzal a vitás kérdéssel, hogy a magyar szó csak olyan szláv alakból származhatik, amelyben az *a* hosszú volt, nem kívánok itt foglalkozni, az *ábráz* alatt mondottak eléggé mutatják, hogy milyen gyenge lábon áll az a határozott kijelentés, hogy «a m. *abárol* olyan szláv nyelvből való, a melyben az *a* hosszú (szerb, szlov.)».

A 2. *agg*, *aggik* alatt ezt olvassuk: «Kétségtelen, hogy az *aggik* lelki jelentése: 'animo angi' újabb fejlemény, s az idézett népnyelvi adatokban eredetibb 'angustum fieri' jelentése őrződött meg (specializálva). Hasonló complicatiós jelentésváltozások: fr. *angoisse* < lat. *angustia*; ném. *angst* ∾ *eng*; vö. még a *töpreng* cz.». — Én ezt nem tartom olyan kétségtelennek, mert az *aggódás* fogalom ép olyan jól fejlődhetett az 1. *agg* 'alt, greis'-ból is, vö. szerb *star* öreg *starati se* aggódni, gondoskodni, eredetileg annyi, mint 'magát öregíteni', vö. a német kifejezést 'sich keine grauen Haare wachsen lassen'.

Nem értem, hogy keletkezhetett a Moldvában egyszer följegyzett *árist* «< oláh *arest*»-ból [olv. *arèszt*]; jobb lett volna, ha a szerzők nemcsak a szó forrásául idézték volna Rubinyi czikkét, hanem magyarázatát is átvették volna. Azután, mivel már oláh területen vagyunk, miért nem jelölik a szerzők legalább ilyen esetekben az oláh szón a hangsúlyt, hisz egy oláh **árest*, a melyet az oláh nyújtott *a*-val ejtene, még csak valahogy érthetővé tenne egy belőle lett magyar *árist*-ot, de a hangsúly az oláh szóban mint a német *Arest*-ben a második szótagra esik. Az *áfonya* czikkben kivételesen hangsúlyos oláh alakokat is idéznek: «Vö. oláh *áfină* Tiktin [Haşdeu nál *afínă* is]; Nagyszeben vidékén *afună*», de nem mondják meg, hogy Nagyszeben vidékén a hangsúly a 2-ik szótagon van. Hadd említsem még a 94. l. utolsó sorban említett oláh *ogor* szót, a mely állítólag «ángolnát» jelent; az *ogòr* az oláhban ugart jelent, az ángolna neve a — szlovénben *ogor!*

Az *abora* czikkhez vö. SIMONYI ellenvetését Nyr. 43 : 182.

No de nem folytatom, hisz ezek apróságok, a melyek nem nagyon zavarták azt a mély nagy benyomást, a melyet az Etym. Sz. első füzete én rám tett, azért csak azt kívánhatom, hogy a szerzők olyan fényesen folytassák és fejezzék be munkájukat, a mint megkezdték!

ASBÓTH OSZKÁR.

Carlo Sganzini: Die Fortschritte der Völkerpsychologie von Lazarus bis Wundt. Bern. Verlag von A. Francke. 1913. 246 lap.

A berni egyetem, mely büszkeségei közé sorozza néhai tanárát, a *néplélektan* egyik alapítóját, LAZARUS MÓRt, pályadíjat tűzött ki ama témának kidolgozására, mint fejlődött a néplélektan LAZARUStól WUNDTig. A pályadíjat szerzőnk nyerte el, kinek munkája, bizonyos fiatalos aránytalanságait és túlságosan buzgó irodalmi körültekintését elnézve, örvendetes nyeresége a néplélektan irodalmának s mint történeti mű, mindenesetre alapvető. Meg kell azonban már most jegyeznünk, hogy sok mindent von a néplélektan körébe olyat, a minek csak a posteriori van köze ez ifjú, de korunkban oly nevezetes szerepet játszó tudományhoz. Viszont vannak részei, melyek számunkra egészen új, eddig alig ismertetett határkövei e tudomány fejlődésének.

Műve első fejezetében a szerző azon főként philosophiai törekvéseket foglalja össze, a melyeket mintegy a néplélektan előfutárjainak kell tekintenünk. Mind e törekvések legkorábban egy olasz philosophusnál jutnak kifejezésre: GIAMBATTISTA VICOnál (1668—1744), ki új tudomány rendszerét építette meg fő művében «una propria filosofia dell' umanità». VICO e munkája («Principî di una scienza nuova dintorno alla comune natura delle nazioni. Milano, Sonzogno») magában foglal voltaképpen már mindent, a mit ma a fejlődésnek különféle tudományágai fejtenek ki: van benne jogtörténet és nyelvtudomány, sociologia, történet-philosophia és néplélektan is. Összes szempontjai közt legjobban hangsúlyozza az összefoglaló socialis és néplélektanit s különös genetikus gonddal tárgyalja a népszokásokat a jog, a vallás és mythus, a nyelv, a költészet eredetét és alakulásait.

VICO után szerzőnk azon szellemi és tudományos áramlatokat foglalja össze, melyeknek mintegy betetőzése lett az új néplélektan. A nemzeti és népi öntudat kialakulása, a romanticismus, mely először hitt egy eleven néplélek létében s az újabb socialis felfogás és érzésvilág egyként úttörői voltak ez új tudománynak, illetve egyengették annak útjait. A tudományok közül három irány készítette elő a nép—

lélektant: 1. egyes történelmi studiumok, 2. a philosophia s 3. a lélektan. Az első csoportban Sganzini ama történelmi, néprajzi, nyelvtudományi (Grimm, Humboldt, Heyse, Pott) irányokat foglalja össze, melyek oly jelenségekkel foglalkoztak, a melyek csakis társadalommá, közösséggé egyesült egyének egymásra való kölcsönhatásai, együttes élete alapján magyarázhatók. A philosophusok közül Hegelben futnak össze Németországban azok a szálak, a melyek a néplélektant és a philosophiát összekapcsolják. Az «objektiver Geist» fogalma, megtisztítva metaphysicai jellegétől, a néplélektannak kiinduló pontja lett. Szerzőnk Comte sociologiájában is már egy efféle igyekvést lát: egységes socialis szempontból magyarázni az emberi elme alkotásait. A milanói Carlo Cattaneo (1801—1869) «Psicologia delle menti associate» cz. töredékében első képviselője a néplélektan azon ágának, melyet szerzőnk social-psychologiai iránynak nevez. De tudományunk közvetlenül a lélektanból indult ki s így Herbart az, kit a néplélektan különböző irányai közös forrásának kell tekintenünk. Ő mondotta ki leghatározottabban («Über einige Beziehungen zwischen Psychologie und Staatswissenschaft»): «Unsere ganze geistige Existenz ist ursprünglich gesellschaftlicher Art».

Könyvünk második fejezete Lazarusszal s ama munkáival foglalkozik, melyekben ő a néplélektan gondolatait kifejtette. Leucht műve alapján («Lazarus, der Begründer der Völkerpsychologie, Leipzig, 1904.») összefoglalja Lazarus életviszonyait, jellemzi tudós-alakját, azokat, kik rája hatottak (Herbart, Berlinben Heyse, kinek közvetítésével került össze Steinthal-lal, W. A. Schmidt stb.). Steinthal az ötletes, eszmékben gazdag Lazarus mellett az elmélyülő tudós-természet, ki az új tudomány számára nemcsak általános szempontokat, hanem sok bizonyító anyagot is nyujtott. A néplélektan *eszméje* kizárólag a Lazarusé volt, de már a tudomány legelső megjelenésében a két férfiú közös munkáját kell látnunk. *1851*-ben jelent meg Lazarusnak: «Über den Begriff und die Möglichkeit einer Völkerpsychologie» cz. munkája, ez az év tehát a néplélektan születésének esztendeje. L. még sokszor visszatér eszméjére, de munkáinak legnagyobb részére vonatkozólag igaza van szerzőnknek, ki azokban jobbadán csak szellemes, belletristicai népszerűsítő csevegéseket lát.

Huszonöt lapon foglalja össze szerzőnk Lazarus néplélektani gondolatait, melyek egy tőle valóban létezőnek hitt «Volksgeist», «Gesamtgeist» fogalmából kiindulva szinte a feladatok végtelen sorát állították be az új tudomány munka-programmjába. Ide tartoznak szerinte annak a «Gesamtgeist»-nak összes elemei: a nyelv, a mythusok, a vallások, a cultus, a folcloristicus jelenségek, az írás, a művészet s

a gyakorlati életnek összes megnyilvánulásai. A néplélektan czélja a népek szellemi fejlődésében a törvényeknek kimutatása és L. maga már három ilyen «törvény»-re utal: a folytonosság törvénye (das Gesetz der Kontinuität») a gondolatokban való felfogás törvénye (pl. az abstractio képessége) és az associatiós jelenségek törvénye.

Az igazi munka azonban akkor kezdődött, midőn L. Steinthal-lal megindítja az új tudomány folyóiratát a «Zeitschrift für Völkerpsychologie»-t. Steinthal már 1852 ben fölvetette a folyóiratalapítás eszméjét s az 1856/57. téli semesterben elő is adott a berlini egyetemen a néplélektan alapelveiről. St. már a néplélektan munka-programmját is kidolgozza, L.-nál becsesebb, mélyebb, rendszeresebb művekkel járul a néplélektan kifejlesztéséhez («Abriss» első kötete, melyet Sg. szintén ismertet), de zárt rendszert ő sem alkot. A folyóiratnak is hova-tovább szétestek keretei, kitünő erők sorakoztak ugyan körülötte (Tobler, Pott, Misteli, Delbrück), s ezek saját munkálkodásuk köréből igen becseset nyujtottak, de megszünt a folyóiratnak egységes programmja, s így létjogosultsága s 1890-ben meg is szünt.

A harmadik fejezetben a szerző a néplélektani gondolatnak általános fejlődését adja Lazarus óta. Ethnologiai (Bastian), őstörténeti (Lubbock), cultur-történeti (Ch. Letourneau, Taine, Lamprecht) kutatásokat vezet le a néplélektan új eszméjéből (persze több kevesebb erőszakolt kapcsolatot teremtve ezek között) s ez új fejlődéssel magyarázza a lélektannak egyes tudományokba, így a nyelvtudományba való behatolását is. Helyesen ismerteti itt Paul «Prinzipien»-jét, kiben e téren a reactio első jelenségét látja a collectiv felfogással szemben. Paul felfogása szerint egyéni eredetű minden collektiv-természetű productum, ilyen a nyelv is, de ő sem tagadja az egyes ilyen egyéni eredetű jelenségek tudattalanságát és személytelen jellegét s azt sem, hogy pl. nyelvi jelenségek több egymástól független egyénekből kiinduló fejlődéseknek eredményei. Említi Delbrück, Schuchardt, R. de la Grasserie, O. Dittrich, Marty hasonló műveit, sokat elhagy, s ezeket is csak igen vázlatosan, sőt felszínesen emlegeti a lélektani módszer térfoglalására példáknak.

De ennél még erőszakoltabb kapcsolat révén ismertet jogtudományi, nemzetgazdasági, sociologiai, philosophiai, lélektani műveket, bár ő maga többször hangsúlyozza, hogy Lazarus írásai nyomán folyamatos fejlődés nem indult meg. Most jő a munka legbecsesebb része, az, mely a néplélektani gondolatoknak specialis fejlődését írja le. Az a 80 lap, melyen Sganzini Wundt két kötetes Néplélektanának kivonatát adja, értelmes fej becsületes munkája, hasznát láthatják a kezdők, de irodalmunkban már e munka sokkalta több önállósággal,

kritikával régebben elvégeztetett. Sg. csak kivonatot ad, semmi mást, fejezetről-fejezetre haladva. A továbbiakban, bővebben megismételve önmagát, összefoglalja a néptörténeti lélektani, social-psychologiai, tömeglélektani kutatásokat, majd egy külön fejezetben a néplélektanosok és ellenfeleik fő-vitatétele körül lefolyt és folyó harcokat ismerteti (hézagosan). Vajjon mi a reális, az egyéni-e, vagy a köz, vagy mindkettő? Van-e néplélek, vagy ez csak abstractum, s csupán csak egyéni lelki functio képzelhető? A szerző saját véleményével, helyesen, a háttérben marad s csak könyve utolsó fejezetében («Rückblick und Abschluss») szólal meg egyéni nézeteivel. Igaza van abban, hogy a LAZARUS—STEINTHAL-féle programm csak egy a dolgok lényegéből, az eszmék addigi fejlődéséből önként következő összefoglalás volt, melybe a LAZARUS lelkessége áradó tulzásokat vitt bele s ezeket a tulzásokat a további fejlemények bizony nem igazolták. Csupán a WUNDT hatalmas teremtő ereje mentette meg, s tette szerves egészszé az ő kezdésüket, de kérdés, lesz-e aztán ennek szerves folytatása, nem egy individualis nagy alkotással van-e itt dolgunk, melynek folytatói csak akkor lehetnének, ha WUNDT után ilyen WUNDTok következhetnének. A szerző azt hiszi, hogy a jövő fejlődés útja három irányban fog elágazni: lesz külön néplélektan, külön social-psychologia s külön tömeglélektan. Ez a jóslat nem egészen alaptalan, de nem ez a fontos, hanem az, hogy szerzőnk történelmi áttekintésével jó példát nyujtott arra, hogy még a közelmult tudományos törekvéseinek a történeti összefoglalása is hasznos, értékes és tanulságos munkává kerekedhetik ki. A sok felesleges közt szerényen meghúzódnak vagy éppen említtetlenül maradnak fontos dolgozatok (pl. TECHMER folyóiratát s pompás anyagát, az angol és amerikai nyelv-psychologusokat hírből sem ismeri stb.), de így sem tagadhatjuk, hogy érdemes elolvasni ezt a könyvet mindenkinek, a kit a néplélektan fejlődése érdekel.

RUBINYI MÓZES.

Vossler, Dr. Karl (München): **Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung.** Geschichte der französischen Schriftsprache von den Anfängen bis zur klassischen Neuzeit. Heidelberg, C. Winter, 1913. (Sammlung romanischer Elementar- und Handbücher, herausgegeben von W. MEYER-LÜBKE. IV. Reihe. I. Band.) 8-r. 370 l.

A nyelvészet és a philologia terén egyaránt mutatkozó oly áramlat érezhető, mely a részletkutatás eredményeinek rendszeres összefoglalására és a fejlődés bizonyos szempontból való áttekintésére törekszik. A franczia történelem korszakait a forradalomig a LAVISSE

szerkesztésében[1]) kiadott több szerzőtől való nagy munka behatóan jellemzi. BRUNOT[2]) a franczia nyelv fejlődésének sok új adatát halmozta fel megjelenő több kötetes nyelvtörténetében, melynek első három kötete a klasszikus nyelv megalakulásának koráig vezet. A szerző e két főforrásának és számos német értekezésnek adataiból állította össze a franczia nyelvnek mozaikszerű tükrét, mely visszaveti Francziaország művelődéstörténetének egyes korszakait. Egyetemi előadásainak összefoglalását adja és ezért munkája a sorozat többi kézikönyvétől elütő. Néhány fejezete egy folyóiratban[3]) már korábban megjelent.

A könyv első szakasza utal arra, hogy a modern nyelvek eredetileg a latin szövegek értelmezésére, megértetésére szolgáltak, ezért elemző jellegűek. A második áttekinti a nyelvfejlődés korszakait; a tizenhetedik századdal az semmikép se szakad meg. Ha a szerző itt megáll, ezt csak gyakorlati szempont vagy egyik forrásművének befejezetlen volta igazolhatná. A következő szakaszok az ó-, közép- és új-franczia nyelv korában kiemelik, milyen szó-, alak- vagy mondattani jelenség hozható párhuzamba valamely művelődéstörténeti ténynyel.

Két fogalom meghatározásától függ a tudománykörök határain mozgó kutatás iránya és eredménye: mi a nyelv? mi a nemzeti művelődés? A szerző a két kérdést nem veti fel és reá nézve fontos szabatos meghatározást nem ad. A tárgyalásban mutatkozó ingadozás és következetlenség ebből a mulasztásból ered. Néhány fejezetének elemzésével fogjuk ezt bizonyítani.

Az ó-franczia irodalmi nyelv hat nyelvjárás versengéséből alakult ki (normandiai, közép, picardiai, walloniai, lotharingiai, burgundiai és champagne-i). Azok mindegyike földrajzi és történeti tényezők által meghatározott, önálló, megállapodott nyelv lehetett a szerző felfogása szerint, a ki ASCOLI álláspontján van. A középterület nyelvjárását a királyság megerősödése, a nemzeti eszme ereje, a hűbériség és az egyház szervezete segítette diadalra. A nyelvjárás azonban a tudomány mai felfogása szerint önkényesen megválasztott jelenségekre alapított elvont fogalom, mely a valóságban sem egyén, sem terület beszédjével nem azonosítható. A nyelvjárások harczáról sem szólhatunk; az irodalmi nyelv természetes fejlődés eredménye, átvett néhány jellemző vonást különböző nyelvterületekről és terjedését, megszilárdulását inkább köszönheti az irodalmi életnek, mint politikai tényezőknek.

---

[1]) E. LAVISSE, *Histoire de France.* I—VIII. Paris.

[2]) F. BRUNOT, *Histoire de la langue française.* I—III. Paris, 1905—1909. (IV. kötete VOSSLER könyvénél később jelent meg.)

[3]) *Germanisch-romanische Monatsschrift.* III, IV, 1911, 1912.

A kultura szó alatt semmikép se érthetjük a politikai élet változásait. Egyes intézmények, az irodalom, a társadalom, a művelődés annak tényezői. A politikának a nyelv külső történetére se lehetett döntő hatása. Még kevésbbé fogadhatjuk el, hogy a hűbériség fölé és alárendelő viszonyát tükrözteti az ó-francziában a *que* kötőszőnak gyakoribb használata a mondat alárendelésének jelzésére (63. l.). Ez a szimbolizmus a nyelvi változást elhomályosítja és azt nem magyarázza. Az ó-franczia igeragozási rendszer változatosságából a szerző a nyelv dynamikus, érzelem- és akaratkifejező vonására következtet. Az ó-testamentum stílusa hasonlít az ó-franczia eposzokéhoz (103. l.), mindkettő a vallásos harczok lelkesedéséből fakadt. De a két nemzet művelődése a két különböző korban nagyon elütő volt, sőt a franczia eposzok nem a csaták zajában keletkeztek, hanem letűnt korok eseményeinek krónikákon átszűrődött visszhangjai. Ha a két stílus hasonló, az nem azonos kulturának eredménye.

A középfranczia korban feltűnő nyelvjelenségek sem a társadalmi anarchia és az értelem lassú felszabadulásának (199. l.) fokmérői. Az analogia minden nyelvben kiegyenlíti a hangtani fejlődés útján keletkezett elütő igetövek és névszók különbségét. Az elvont főnevek jelentésváltozása e korban és Francziaországban gyakrabban előfordult-e, azt az irodalmi művek nyelvének behatóbb tanulmányozása fogja eldönteni. Ezek a jelenségek bizonyos lélektani tényezők hatására utalnak. A nyelvészet feldolgozhatja az anyagot a nyelvlélektan számára és annak eredményeit a művelődéstörténet magába olvaszthatja, de közvetetlen hatást a kultura és a nyelv jelenségei között nem állapíthatunk meg. A nyelvlélektan feltételezi a nyelv tényeinek és a nép szellemi életének ismeretét. A mely korban adataink fogyatékossága miatt a nép lelkébe nem hatolhatunk, abban hiába kutatjuk tapogatódzva az összefüggést a kultura és annak kifejező eszköze, a nyelv között.

A középkorban a nyelv változását milyen lélektani átalakulás idézhette elő, azt a források hézagossága vagy a feldolgozás hiánya miatt elég behatóan nem ismerjük. Az újkorban az adatok bősége, sokoldalúsága megkönnyíti az egyének és népek lelkének megismerését, a mi a kultura és a nyelv változásának megértését elősegíti. A szerző a renaissance és a reformatio korának művelődését találóan jellemzi és párhuzamba állítja a franczia stílus átalakulásával. A renaissance és a reformatio egyformán a külföldről terjedt el Francziaországban. A renaissance terjedését az udvari élet, a polgárság megerősödése előmozdította. A kalvinizmus nem állott az udvar szolgálatába, terjedése akadályokba ütközött. Czélja nem volt művészi, hanem

gyakorlatias; a nyelvbeli kifejezésben a gondolatok világosságára és következetességére törekedett. Az irodalom terén Malherbe, Pascal és a janzenisták érvényesítették ezt az irányt. Végre a humanizmus a nemzeti szellemnek kedvezett; a Pleïade költői megsejtették a nemzeti irodalmat, melyet a következő század teremtett meg.

A tizenhatodik század a klasszikus nyelv előkészítő kora. A szabad szórend korlátozása, bizonyos stilisztikai sajátságok általánosítása a kifejezésmód világosságára és határozottságára vezet. A szerző párhuzamba állítja Descartes philosophiai szellemét és a névelő e korban kialakult használatát, a kor sokszor czéltalan, lelkes tettvágyát és a parancsoló mód névmás nélkül álló alakját, Richelieu zsarnoki szellemét és a rámutatás nyomatékos kifejezését. A közvetetlen hatást tagadhatjuk, de el kell fogadnunk, hogy a külső tényezők hatása megváltoztatta a modern ember lelkét, gondolkodásmódját és az tükröződik az említett nyelvjelenségekben. Valószínűbb feltevés, hogy az ige mondattanában Rabelais és Montaigne naturalizmusának behatása érezhető; hogy az alany és az állítmány egyeztetése az egyéni felelősség tudatának megerősödésére mutat; hogy a főnévi vagy melléknévi igenévvel álló személytelen szerkezet a kor subjektivitásra való törekvésének felel meg. A lélektantól el kell távolodnunk, ha a hangváltozások csökkenését a mondathangsúly megerősödésével, a tájszólásszerű kiejtés eltüntét az Akadémia és a középpontosító szervezet hatásából magyarázzuk. A rationalismus és a jó ízlés kifejlődésének okát azonban már nem a kor politikai és társadalmi életében, hanem mélyebben gyökerező lélektani tényezőkben keressük.

A szerző a felvetett bonyolult kérdéseket világosan fogalmazza és azokra többé-kevésbbé elfogadható választ ad. Előadásmódja folyékony, könnyen érthető. Tévedésének gyakori forrása az egyszerűsítés, a rendszerbe foglalás vagy a korai általánosítás. Élvezettel forgatja a tartalmas könyvet az is, a ki nem mindig osztozkodik felfogásában.

Karl Lajos.

Ed. Hermann: Die Nebensätze in den griechischen Dialektinschriften im Vergleich mit den Nebensätzen in der griech. Litteratur. Teubner. Leipzig. 1912. 346. l.

A görög syntaxisban eddig kevés figyelmet fordítottak a feliratokra; a mit görög syntaxis néven ismerünk, az túlnyomólag iónattikai syntaxis s itt is az irodalmi nyelv syntaxisa. Örvendetes jelenség tehát oly munka, mely első sorban a feliratok nyelvét aknázza ki. A szerző részletesen fejtegeti ama nehézségeket, a melyek a feliratok

nyelvének megitélésénél előállanak, nevezetesen: hogy a feliratok — a traditió erős hatása folytán — gyakran nem tűntetik fel az illető vidék beszélt nyelvét, s hogy különösen a szakkifejezések terén typikus formulák keletkeztek, a melyeket az utódok egyszerűen leírtak tekintet nélkül saját nyelvükre, s végül hogy a feliratok tartalmilag nem épen változatos képet tárnak elénk. A régibb feliratok nyelve tehát kiválóan történelmi, s nem tart lépést a valóban beszélt nyelvvel. A koine keletkezése idején pedig kétféle lehetőséget kell szem előtt tartanunk: 1. a beszélők, a szerint, a mily mértékben a koine-t beszédben elsajátították, írásban is használták s így a feliratok nyelve hű képét adná a görög nyelv átalakulásának (Thumb), 2. az irodalmi nyelv kiterjedése mellett a helyi dialektusok is fenmaradnak, a mi a német nyelvnél Svájczban ma is tapasztalható. Ezen esetben a feliratok nyelve nem világosít fel a tényleg beszélt nyelv állapota felől. (Kretschmer, Schwyzer.) Így tehát nemcsak a régibb, hanem az újabb feliratok nyelve is csupán a műveltek nyelvéről világosít fel, azonban a tényleg beszélt és bizonyosan fölötte változatos görög nyelvnek nagyon halvány képét adja. Ez a körülmény pedig nagyon is hátráltat akkor, ha egyes részletkérdéseket akarunk megoldani, mint pl. a mellékmondatok fejlődését.

A szerző rengeteg anyagot gyűjtött, a mely könyve $^{3}/_{4}$ részét teszi. Két szempont vezeti: mily typusok s mily kötőszavak keletkeztek az idők folyamán a mellékmondatoknál. Kutatásainak eredménye: görögelőtti időkből kapta a görög nyelv a következő kötőszavakat: **i̯os, *i̯osqᵘis, *i̯osqᵘid, *i̯osqᵘe, *i̯od, *i̯odi.*

A ragozott pron. rel., a hely- és módhatározók, valamint kötőszók közötti összefüggés nagyon ószerű jelenségek (a litvánban pl. maga a rel. elveszett, csak egyes casusok maradtak meg conjunctió alakjában); görög újítás, hogy a régi alakokat összetették (*ὅστις, ὅτι* = *ὅς, ὅ* helyett), præpositiókkal összekapcsolták (*εἰς ὅ, μέχρι οὗ*), a præpositiókat magukban is használták (*μέχρι, ἄχρι*), vagy *τε*-vel összetették (*ἔντε, ἔστε*); végül *αἰ, εἰ, ᾗ* az *o/e*-tő maradványait képezik. A *i̯o*-tövet az új elemek azonban nem tudták a használatból kiszoritani.

A *i̯o*-tő tehát az ősgörög nyelvben is mellékmondatokat vezetett be, miként az árjában, phrygben, germánban és balto-szlávban. Hermann kutatásainak eredménye tehát egyezik Delbrücknek a Vergl. Synt. III. k.-ben kifejtett tanával.

BENIGNY GYULA.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Még egyszer *Ajton*.

E folyóirat utolsó füzetében azt a hallatlan merészséget követtem el, hogy MELICH egy különben, a mint magam vallottam, «érdekes kis czikk»-éhez hozzászóltam. Ebben a czikkben M. azt fejtegeti, hogy a m. *Ajton* (régi *Achtum*) név egy török *Altïn* «Arany» névből származik. Én e magyarázat lényegét nem támadtam, sőt tetszetősnek találtam, csak egy «elhamarkodott általánosítás» ellen szólaltam föl, a melyet épen szorosabb tanulmányaim alapján könnyű volt észrevennem. M. újra hivatkozik egy régebben fölállított tételére, a mely szerint «a mélyhangú szavak zárt végszótagjában levő mai *-o-* régebben *-u-*, s még régebben -i- volt», és ennek értelmében kijelenti, hogy «kétségtelen dolog, hogy *Ajton* nevében valaha az *-n* < *-m* előtt *-i-* volt a hang». Nagyon könnyű volt kimutatnom, hogy ez «elhamarkodott általánosítás», mert ez kétségtelenül kitűnik nemcsak szláv eredetű szavainkból, és ezekhez talán mégis értek én is valamicskét, de M. maga is egy ízben már visszavonta ezt a tételt és az egészen merev, kivételt nem ismerő általános tételből «igen sok eset» lett: «mélyhangú szavaink zárt végszótagbeli *o*-ja igen sok esetben eredetibb *i*-re megy vissza», l. MNyv. 2 : 56. Nem tudom, szabad volt-e M.-et erre figyelmeztetnem, de azt tudom, hogy egy dologban igazán nagy hibát követtem el, én ugyanis elég könnyelmű voltam azt mondani, hogy M. ezt a tételt «egy világosabb pillanatában már egyszer visszavonta!» Hát vannak-e M.-nek világosabb pillanatai? lehet-e, szabad-e egyáltalában ilyesmit csak föl is tenni? M. ezt merően tagadja és rettenetes haragra lobban, hogy én őt «lelki sötétséggel vádolom», l. MNyv. 9 : 468. Úgy látszik M. nem tesz kellő különbséget a melléknevek alapfokának és középfokának használata közt. Ha én azt mondtam volna, hogy M. egy világos pillanatában helyesen látta a dolgot, méltán haragudhatott volna, mert a «világos»-nak a «sötét» az ellentéte, de a «világosabb»-nak az ellentéte, ha ezt ellentétnek és nem csak fokozatnak akarjuk nevezni — a világos! Én tehát azt mondtam, hogy M. egészen világos, józan állapotban állított föl a MNyv. I. kötetében egy hibás tételt, mert az eseteknek csak egy részét vette akkor tekintetbe, a mi elvégre emberi dolog, ezt évek mulva ismételte, ámbár már a MNyv. II. kötetében visszavonta ezt a tételt egy — hiába, ismételnem kell, világosabb pillanatában, mikor szeme előtt azok az adatok is lebegtek, a melyek kétségtelenné teszik, hogy a mélyhangú szavak zárt végszótagjában álló m. *-o-* régebben *-u-* nem mindig eredeti *i*-ből lett, hanem kezdettől fogva *u* hang lehetett. Rövidke fölszólalásomat úgy fejeztem be: «Minthogy *Achtum* mellett **Achtim* írást eddig nem találtak, az *altïn* «arany» pedig a török

nyelvekben változik *altun*-nal, a magyar *Ajton* származhatnék akár egy — török *Altun*-ból is!» l. Nyt. 4:288. És mit mond erre M.? M. a Levélszekrényben ezzel a kedves üzenettel kezdi: «ASBÓTH O., ki irodalmi működését tizenöt esztendő óta túlnyomó részben nekem köszönheti, mert csak olyankor ír, ha én, valamely kérdést felvetvén, világosságot gyújtok agyában, a ,Nyelvtudomány' legújabb számában ismételten foglalkozik velem», l. MNyv. 9:468. Erre az ízléstelenségre nem fogok azzal felelni, hogy kimutatom, hogy M.-nek állítása milyen távol áll az igazságtól, talán elég, ha folyóiratom utolsó füzetére mutatok rá. M. azt állítja, hogy nem tudok semmit sem írni, ha ő világosságot nem gyújt agyamban (úgy-e milyen szerény hang!) és hogy a Nyt. utolsó számában ismételve foglalkozom vele. Hát az utolsó füzetben mit írtam? «Szláv mondattani hatás?» cz. a. írtam egy czikket, a melyben azt vitatom, hogy SIMONYI kicsit könnyedén állapít meg szláv mondattani hatást a mi nyelvünkben (7 lap); írtam egy czikket *Szláv u* ∾ *magyar o*-ról, a melyben HORGERnek felelek egy újra fölvetett vitás kérdésben (13 lap); írtam egészen rövidke ismertetést WEIGAND bolgár-német szótáráról (½ lap) és igaz írtam ¾ lapot az *Ajton* névről, illetőleg MELICH «érdekes czikk»-éről is! Magam is megijedek, mikor ezt a statisztikát összeállítom: hát csakugyan tudok másról is írni, mint M.-ről, és ha tudok, ha írok is, miért hiszi M. hogy nem tudok? M.-ben nem lehet a hiba, hanem csakis az önkényesen összeállított statisztikában, hiszen M. maga mondja, hogy a Nyt. utolsó számában «ismételten» foglalkoztam vele. Hát igaz, hogy a szláv *u* ∾ magyar *o*-ról írt czikkemben, 1½ lapon át, kimutatom, hogy HORGER félreértette M. egy állítását és ekkor a jegyzetben rámutatok arra a tényre, hogy M. a *pünkösd* szóról rajzolt térképecskébe a tényállást egy pontban nem híven rajzolta be, l. 313. l. jegyz. (4½ sor!), a WEIGAND szótáráról írt ismertetésben is — e g y sorban foglalkozom M.-chel, mikor konstatálom, hogy W. szótárában megvan egy szó, a melyről M. azt állította, hogy nincs meg a bolgár nyelvben. Szinte restelem, hogy olyan keveset foglalkoztam M.-chel ebben a füzetben, mert ha magyar kutatónak művei engem érdekelnek, hát M.-éi érdekelnek első sorban, és nincs az a gorombaság, a melylyel M. engem attól visszatarthat, hogy műveit a legnagyobb figyelemmel el ne olvassam, hogy tőle ne tanuljak, és ha kell, őt ne tanítsam is, ha másra nem, hát legalább arra, hogy saját értekezéseiben már egyszer gondosabban megállapított igazságokról később meg ne feledkezzék megint. De M. még ezt sem akarja megengedni, haragosan rám förmed, «miért oktat engem arról, hogy minő eredetű a magyar szóvégi *-on* ∾ *-ony*. Hiszen e kérdésről én írtam először a *Karácsony* tulajdonnév és a *karácsony* köznév kapcsán és egyébkor. A mit itt tud, azt tőlem tudja». Alázatosan bocsánatot kérek, de erre mégis egy szerény megjegyzést kell tennem. Ha igaz volna is, hogy azt M.-től tanultam, hogy zárt végszótagban álló magyar *-o-* régebben *-u-* nem lett mindig eredete *i*-ből, hanem hogy ilyen *-o-* e r e d e t i *u*-ból is keletkezhetett, hát nem szabad nekem mondanom: «Mesterem, de hisz te magad tanítottál arra, hogy az ilyen *-o*-ban néha eredeti *-u*-t keressek, tehát miért mondod most, hogy minden ilyen *-o-* valamikor *-i-* volt?» S azután, mit akar M. azzal mondani: «A mit itt tud, azt

tőlem tudja» ? Hát kivel akarja M. azt elhitetni, hogy én ő tőle tanultam, hogy a m. *karácson* köznév régibb **krácsun*-ból lett (a melynek utolsó szótagjában soha, de soha *i* nem hangzott!), hisz én azt soha máskép nem tudtam és nem is tanítottam, már akkor is, mikor nem is sejtettem még, hogy M. valamikor tanító mesterem lesz, l. NyK. 18 : 387. s k. l. (1884), és Archiv. f. slav. Phil. 9 : 694. s k. l. (1886). Én egyebet nem állítottam, mint azt, hogy egy régi *Achtum*-nak nem kellett okvetetlenül régibb **Achtim*-ból lennie, hogy ez épen nem «kétségtelen dolog», már pedig ezt a szláv eredetű magyar szavak történetéből már régesrégóta tudtam, mikor M. 1905-ben azt fejtegette, hogy «a mélyhangú szavak zárt végszótagjában található mai *o*, régebbi *u*, legrégebben *i*-vel volt írva», l. MNy. 1 : 184. M.-nek tehát semmi oka sem volt olyan hangon szólani, a milyenen még a Levélszekrény legeslegutolsó számában sem illik, mikor az ember számíthat arra, hogy a szerkesztők figyelme már ellankadt és egy pár durvább kifakadást el lehet helyezni.

De hátra van még a legnagyobb komikum. Miután M. jól kigorombáskodta magát és fejemhez vágta, hogy a mit e kérdésben tudok, azt tőle tudom, tehát mit oktatom, így fejezi be: «A mi pedig az *Ajton* nevet illeti, most is azt mondom, hogy valószínűbbb **Altim*-ból való eredete, mint **Altum*-ból, bár ez utóbbi lehetőségét sem tagadom». Én felszólalásomban azt vitattam, hogy M. túllőtt a czélon, mikor azt állítja, hogy «kétségtelen dolog, hogy *Ajton* nevében valaha az *-n* < *-m* előtt *-i-* volt a hang», hogy a magyar hangtörvények más föltevést kizárnak. És ime M. dühös kifakadásainak az a vége, hogy nekem igazam van! Mert mi külömbség van M. «lehetősége» közt és az én megjegyzésem közt, hogy «a magyar *Ajton* származhatik akár egy — török *Altun*-ból is!» Mert én is puszta lehetőségről beszélek és az Etymologiai Szótár nem adja vissza egészen híven nézetemet, mikor határozottan azt állítja rólam, hogy «szerinte az átvett alak tör. *Altun*». Az sem igaz, hogy mindenhez akarok érteni, a mit M. ír («A minden írásomhoz érteni akaró Asbóth»). Én mint szlavista nyomban fölismertem, hogy M. állítása, mintha a régi *Achtum* hangtanilag csakis egy még régibb **Achtim*-ból volna magyarázható, helytelen és csak miután ezt az elhamarkodott általánosítást részben M. saját irataiból is megállapítottam, érdeklődtem a török alakok iránt. A szóvégi *-n* vagy *-m* egyáltalában nem érdekelt, tehát azt éppenséggel nem lehet mondani, hogy Melich **Altym*-ból magyarázza az *Ajton* nevet, Gombocz *Altum*-ból, Asbóth pedig *Altun*-ból, dehogy magyarázom, én mindössze M. egy külömben, a mint akkor is mondtam, «érdekes czikk»-ének egyetlen egy pontjára tettem megjegyzést, M. ebből a megjegyzésből okult is és nekem igazat adott, de egy ártatlan kifejezésemet félreértette és olyan hangon felelt, a mely nagyon lehűtötte a készülődő Etymologiai Szótár iránt addig táplált érdeklődésemet. De azt mégsem igérhetem M.-nek, hogy ezentúl nem fogok róla írni, mert elvégre azt nem tilthatja meg nekem, hogy nyelvtudományunk egy nagy alkotásáról, a melyben annyi az érdekes és rám nézve tanulságos fejtegetés, csak azért ne vegyek tudomást, mert az egyik szerzője a nagy megőrlő munka közben ideges lett.

Asbóth Oszkár.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben 1.60
Bálint Gábor. Jelentése Oroszország és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet: 5 khálymik dana hangjegye —.40
— Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3 füzet. Egy-egy füzet 2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr —.40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai —.20
— Nyelvünk újabb fejlődése —.40
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat —.60
— A mondat dualismusa 1.20
— A neo- és palæológia ügyében —.60
— Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius szatiráinak magyarázói után —.80
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra —.80
— Szórend és accentus —.80
Budenz József. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyüléséről —.30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet 4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Armin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet» czimű II. értekezésére —.40
— Erdei- és hegyi-cseremisz szótár. (Vocabularium čeremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremisz szógyűjteményéből és az Ujtestamentom cseremisz fordításából 1.—
— Magyar-ugor összehasonlító szótár. (Lexicon Linguæ Hungaricæ cum Linguis Ugricis comparatæ.) 3., 4. és 5. füzet. Egy-egy füzet 2.—
— Moksa- és erza-mordvin nyelvtan 1.—
— Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasonlítása —.20
Fábián István. Finn nyelvtan 1.—
Finály Henrik. A beszterczei szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. — Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kisérte és teljes szómutatókat — készített hozzá — 4.—
— Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez —.40
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metzenzéfi német nyelvjárás hangtana 1.50
Genetz Arwid dr. Orosz-lapp utazásomból —.40
Goldziher Ignácz dr. A buddhismus hatása az iszlámra —.80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről —.20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál —.60
— A pogány arabok költészetének hagyománya 1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval 1.—
Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten —.40
Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben —.80
Halász Ignácz. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyűjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyűjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta — 6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szójegyzékkel 3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján 6.—
— A Kún- vagy Petrarca-codex és a kúnok —.60
— A M. T. Akadémia és a szuómi irodalmi társaság —.40
— A számlálás módja és az év hónapjai —.40
— Az orientálistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyüléséről —.30
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve 1.20
Joannovics György. Az ik-es igékről —.80
— Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez —.60
— Értsük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében) —.60
— Szórendi tanulmányok I. rész —.60
— Ugyanaz II. rész —.80
Kazinczy Ferencz levelezései. Közzéteszi dr. Váczy János I—XV. köt.: 1763—1818-ig. Minden kötet ára 10 korona. A II. köteté 12.—
Kégl Sándor dr. A perzsa népdal —.90
— Tanulmányok az ujabbkori perzsa irodalom történetéből 3—
Kunos Ignácz dr. Három karagöz-játék 2.—
— Kis-Ázsia török dialektusairól —.90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai) szövegét gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta — 3.—
— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet 10.20—
— és Munkácsi Bernát dr. A belviszonyragok használata a magyarban 1.—

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

Gróf Kuun Géza. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről — — — — — — — —.30
— A sémi magánhangzókról — — — — — — — — — — — — — — —.75
— Adatok Krim történetéhez — — — — — — — — — — — — — —.40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit — — — 10.—
Lindenschmidt Mihály. A verbászi német nyelvjárás — — — — — — — — —.90
Lugossy József. Hangrendi párhuzam ezer példában — — — — — — — —.20
Mayr Aurél dr. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben — — — — — — —.20
— Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben — — — — 1.20
Melich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Veress Ignácz másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta — — — 5.—
— Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai. (A középfrank nyelvjárás térképével) — — — — — — — — — — — — — — — 1·20
— A brassói latin-magyar szótár-töredék — — — — — — — — — — — — —·60
Molnár Albert. (Szenczi-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos, Hasonmással — — — — — — — — — — — — — — — — — 9.—
Munkácsi Bernát. Árja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története — — — — — — — 12.—
— Budenz József emlékezete — — — — — — — — — — — — — — — — 1.20
— Vogul népköltési gyűjtemény. I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján — 3.—
Kiegészítő füzet — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 6.—
II. kötet: Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján — — — — 8.—
III. kötet: Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján — — — — — — — — — — — 10.—
IV. kötet: Életképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján 8.—
— Votják népköltészeti hagyományok — — — — — — — — — — — — — 4.—
— Votják szótár. 4 füzet — — — — — — — — — — — — — — — — — 16 —
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Guary-codex — 2.—
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex) — — — — — — 3.—
V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György — — — — — — — — 12.—
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. Közzéteszi Volf György. Tartalma:
I. kötet: Bécsi-codex. — Müncheni-codex — — — — — — — — — — 4.—
II. kötet: Veszprémi-codex. — Peer-codex. — Winkler-codex. — Sándor-codex. — Gyöngyösi-codex. — Thewrewk-codex. — Kriza-codex. — Bod-codex — — 4.—
III. kötet: Nagyszombati-codex. — Szent-Domokos-codex. — Virginia-codex. — Közzéteszik: Komáromi L. és Király Pál — — — — — — — — — — 4.—
IV. és V. kötet: Érdy-codex. Egy-egy kötet — — — — — — — — — — 4.—
VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex — — — — — 4.—
VII. kötet: Ehrenfeld-codex. — Simor-codex. — Cornides-codex. — Szent-Krisztina élete. — Vitkovics-codex. — Lányi-codex — — — — — — — — — — 4.—
VIII. kötet: Szent Margit élete. — Példák könyve. — Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról. — Apor-codex. — Kulcsár-codex — — — — — — — — 4.—
IX. és X. kötet: Érsekújvári-codex. Egy-egy kötet — — — — — — — — 4.—
XI. kötet: Debreczeni-codex. — Gömöri-codex — — — — — — — — — — 4.—
XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex — — — — — — — — — — 4.—
XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolczi-töredék — 4.—
XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyányi-codex. — Czech-codex — — — 4.—
XV. kötet: Székelyudvarhelyi codex. — Guary-codex. — Nádor-codex. — Lázár Zelma-codex. — Birk-codex. — Piry-hártya. — — — — — — — — 6. -

Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában

Budapest, V., Akadémia-utcza 2. sz.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

V. kötet. 1914. 2. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1914.

A szerkesztő lakása II., Bimbó-utcza 28, hová a kéziratok küldendők.

TARTALOM.

Folyóiratunk ***május és november 15-ikén*** *jelenik meg. Egy kötet 4 ötíves füzetből áll s ára* ***6 korona.*** *Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.*

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

AZ OROSZ (nagyorosz) ÉS A RUTÉN (kisorosz vagy ukrajnai) IRODALMI NYELV KÉRDÉSÉHEZ.*)

A szláv nyelveket keleti vagy orosz (*a)* nagyorosz, *b)* kisorosz vagy rutén, ukrajnai, *c)* fehérorosz), déli (bolgár, szerb-horvát, szlovén) és nyugati (lengyel, poláb, szorb és cseh-tót) csoportra szokás osztani. A déli és a nyugati ághoz tartozó egyes nyelvek egymáshoz való viszonya többé-kevésbbé tisztázva van. Senki sem kételkedik abban, hogy azok egymástól független, önálló életet élnek, senki sem vonja kétségbe, hogy pl. a déli szláv nyelvek: a bolgár, a szerb-horvát és a szlovén szabadon fejlődnek s a rokonságra való hivatkozással nem lehetne fejlődésük irányát mesterségesen előre meghatározott mederbe terelni (mint az illir mozgalom egyes hivei gondolták) s egy közös délszláv nyelvet teremteni, de a keleti vagyis orosz csoporthoz tartozó nyelvek egymáshoz való viszonya mai napig sincs teljes pontossággal megállapitva. Igen sok oka van ennek. Már maga az «orosz» elnevezés is kétértelmű, a mi nagyban hozzájárul a kérdés bebogozásához. Egyrészt a nagyorosz, kisorosz és fehérorosz dialektusok összességét, másrészt a mai nagyorosz irodalmi nyelvet jelenti. Nem annyira tudományos szempontok, mint inkább politikai tekintetek akadályozzák a kérdés tárgyilagos megoldását. Ez a szláv filologia történetében — sajnos — igen nagy szerepet játszik. Így pl. a macedoniai tájszólásokat a szerb tudósok (pl. Belič) a szerb, a bolgár kutatók (Miletič, Conev) a bolgár nyelvhez sorozzák. Egész irodalom keletkezett már e kérdés körül, de mivel rendszerint politikai vagy mond-

*) St. v. Smal-Stockyj und Th. Gartner: Grammatik der ruthenischen (ukraïnischen) Sprache. Wien, 1913. XV + 550 cz. munkával kapcsolatos fejtegetések.

juk nemzeti szempontok vezetik a közvetlenül érdekelt kutatókat, előreláthatólag még sokáig foglalkoztatni fogja őket. «A szerbeknek tengerre van szükségük s mivel nem mehetnek ki az Adriához, az Egei-tenger felé, még pedig a Vardár torkolata, vagyis Szaloniki felé igyekeznek s azon vannak, hogy minél jobban kidomborítsák a régi s mai Macedonia olyan vonásait, a melyek a macedonok és szerbek közös eredete mellett szólnak. Viszont a bolgárok nem akarják megtagadni az évszázadok óta tényleg létező állapotot, azt t. i., hogy szoros és közeli kapocs van Bulgária és Macedonia között.» (NIEDERLE: Slavjanskoe Plemja 152.) Számos eltérő véleménynyel találkozunk a cseh-tót-morva dialektusokat illetőleg, de sehol sincs a nyelvkérdés annyira kiélezve s mégis homályba burkolva, mint az orosz nyelvcsoport két fő ágánál: a nagyorosz és a kisorosz (rutén) nyelvnél.

A kérdés tárgyilagos megoldását itt is a politikai érdekek előtérbehelyezése s a hibás alapból való kiindulás akadályozta eddig, mert bár a nagyorosz, kisorosz és fehérorosz egy törzsből (a melyet ősorosznak, urrussisch, prarusskij jazyk, nevezünk) fakadtak, mégis ma a nagyorosz és a kisorosz irodalmi nyelv csaknem olyan távol állanak egymástól, mint a bolgár a horvátszerbtől vagy a lengyel a csehtől.

Feladatunk két részre oszlik: 1. Röviden kimutatjuk, hogy a keleti vagyis orosz nyelvcsoport tájszólásai egy közös alapra (ősorosz) vezetnek vissza és 2. bebizonyítjuk, hogy az orosz nyelvcsoport két fődialektusa (nagyorosz és kisorosz) irodalmi nyelvének a hangtana, alaktana, mondattana és szókincse annyira külömböző, hogy két egymástól független életet élő, teljesen különálló nyelvet képeznek, a mi a két irodalmi nyelv keletkezésének és történeti fejlődésének az eredménye.

Melyek az ú. n. ősorosz nyelv főbb hangtani kriteriumai?

BOGORODICKIJ, JAGIĆ, KARSKIJ, LESKIEN, SOBOLEVSKIJ, ŠACHMATOV, VONDRÁK s más tudósok*) kutatásai nyomán 12 olyan

---

*) Főbb források: VONDRÁK, Vergl. Slav. Gramm. Göttingen, I. 1906, II. 1908. O. BROCH: Slav. Phonetik, Heidelberg 1911. LESKIEN, Gr. d. altbulg. Sprache u. o. 1909. BOGORODICKIJ: Obščij kurs russkoj grammatiki Kazan 1913.[4] BUDDE: Očerk istorii sovremennago lit. russk. jazyka, Szt.-Pétervár 1908. SOBOLEVSKIJ: Lekcii po istorii russk. jaz. u. o. 1907.[4] BULIČ: Cerkovno-slavjanskie elementi v sovr. lit. i naroď. rus. jaz. u. o. 1893.

hangtani sajátságot sorolhatunk föl, a melyek a nagyorosz, kisorosz és fehérorosz dialektusok legközelebbi közös ősét, az ősoroszt jellemzik, a melyek által az ősorosz nyelv a közös ősszláv nyelvből (Urslavisch) kivált.

1. A mássalhangzók között álló ősszláv *-or-*, *-ol-*, *-er-*, *-el-* hangkapcsolat az orosz nyelvcsoportban kétszótagúvá lett olyképpen, hogy az *-or*-ból *-oro-*, *ol > olo*, *er > ere* és *el >* (**ol >*) *olo* fejlődött (Vollaut, Polnoglasie). A szláv nyelvek másik két csoportjában hangátvetést (metathesis) találunk. Pl. ősszl. **gordъ*, nor. *górod*, rut. *hórod*, (ób. *gradъ*, lengy. *gród* stb. l. Leskien Gr. 61, BEW. 330), ősszl. **golva*, nor. *gołová*, rut. *hołová* (ób. *glava*, lengy. *głowa*, BEW. 323), ősszl. **bergъ* > nor. *béreg*, rut. *béřeh*, *berih* (ób. *brěg*, lengy. *brzeg*, BEW. 49), ősszl. **melko >* nor. és rut. *mołokó* (ób. *mlěko*, lengy. *mleko* BEW. II. 33). V. ö. Leskien Gr. 60, Vondrák G. I. 274–313, Sobolevskij Lekcii 22. s k. l. Az idetartozó szavak jegyzékét l. Torbiörnsson: Die gemeinslavische Liquidametathese, Upsala I. 1901, II. 1903. A polnoglasie kizárólag orosz sajátság, mivel egyetlen egy más ághoz tartozó nyelvben sem fordul elő.

2. Ősszl. szókezdő *or*, *ol* hangkapcsolatnak az oroszban *ro*, *lo* felel meg (délszl. *ra*, *la*, nyugati *ro*, *lo*). Ősszl. **orsti*, **olkъtь*, nor. *rostí*, *łokoť*, rut. *rostý*, *łókiť* (ób. *rasti*, *lakъtь*, lengy. *róść*, *łokieć*) Leskien 60, Vondrák G. I. 275 s k. l. Sobolevskij L. 21.

3. Ősszl. *tj* hangkapcsolatnak az oroszban *č*, a *dj*-nek (*dž*) *ž* felel meg (nyugati szlávban *c*, *z*). Ősszl. **světja*, **svěťa* > nor. *svěčá*, rut. *svičá* (ób. *svěšta*, lengy. *świeca* l. Leskien 38) **medja*, **meďa* > nor. és rut. (**medža >*) *meža* (ób. *mežda*, lengy. *miedza*

Grot: Fil. razyskanija[4] u. o. 1899. Černyšev: Zakony i pravila russk. proiznošenija. u. o. 1908.[2] Platonov: Lekcii po rus. istorii. u. o. 1913.[3] Šachmatov: Russkij jazyk (Brockhaus i Efremov Encykl.). Sobolevskij: Opyt russk. dialektologii I. 1897; u. ő: Narěčie malorusskoe (Živaja Starina 1892). Jagić: Kritičeskija zamětki po istorii russk. jaz. 1889. Karskij: Bělorussy I. Varsó 1903, II. 1. 1908. II. 2. 1911. Krymskij: Ukrainskaja Gr. Moszkva 1907—1908 (4 füzet), Mychal'čuk: Čto takoe malorussk. rěč? Kiev 1889. Žiteckij: Očerk zvukovoj istorii malorusskago nar. u. o. 1875. Hruševskij: Kievskaja Ruś Szt.-Pétervár 1911. stb. A magyar nyelvű munkák közül: Asbóth: Gyakorl. Orosz Nyelvtan, Budapest 1888, Rakovszky J. Orosz Nyelvtan. Ungvár 1867. és Vološin: Gyakorlati kisorosz (rutén) Ny. Ungvár 1907.

BEW. II. 31). V. ö. LESKIEN Gr. 38, VONDRÁK G. I. 275 s k. l. SOBOLEVSKIJ L. 21 s k.

4. Összl. *kt, gt* hangkapcsolatnak palatalis hangzók előtt *č* az orosz megfelelője (mint a *tj*-nek). Összl. **noktis* > nor. *noč*, rut. *nič* (ób. *noštь*, lengy. *noc*), ősszl. **dъkti* (**dugti*-ból, v. ö. *θυγατηρ*, indg. **dhugh(ə)tér-*) > nor. rut. *doč* (ób. *dъšti*, lengy. *cora* BEW. 243). V. ö. LESKIEN 55, VONDRÁK I. 270 s k. l. SOBOLEVSKIJ L. 21.

5. Az ősszl. *dl, tl* hangkapcsolatnak az oroszban *l* a megfelelője (a *d, t* kiesik, a nyugati nyelvcsoportban megmarad). Ősszl. **ši-dlo*, nor. *šilo*, rut. *šýlo* (ób. *šilo*, de lengy. *szydło*, cseh *šidlo* stb.) **modla*, nor. *molítva*, rut. *molýtva* (ób. *molítva*, lengy. *modła*, stb. BEW. II. 65). LESKIEN 59, VONDRÁK I. 279, SOBOLEVSKIJ 22.

6. Az ősszl. *p, b, v, m* + *j* hangkapcsolatból az oroszban (és a szerb-horvát meg a szlovén nyelvben) *pl', bl', ml', vl'* fejlődött. Ősszl. **kapǫ, kapati* > nor. rut. *káplu* (v. ö. lengy. *kapię*, horv.-szerb: *kȁpljēm, kȁpām* stb. BEW. 487), ősszl. **zemja* > nor. rut. *zemľá* (lengy. *ziemia*, stb.). LESKIEN Gr. 40, VONDRÁK 286, SOBOLEVSKIJ L. 22.

7. Az ősszl. *ǫ*-nak az orosz nyelvcsoportban (valamint a cseh és horvát-szerb nyelvben) *u* a reflexe (a lengyelben *ę, ą*), az *ę* hangnak pedig *'a* (a csehben ma többféle hang, a melyek azonban eredeti *a*-ból fejlődtek, a horvát-szerbben *e*, a lengyelben *'ę, 'ą*). Pl. ősszl. *dǫb* > nor. és rut. *dub* (ób. *dąb*, szerb-horv. *dûb*, cseh *dub*, lengy. *dąb*, BEW. 216) **męso* > nor. és rut. *mjáso* (ób. *męso*, lengy. *mięso*, cseh *maso*, szerb-horv. *mêso* etc. BEW. II. 43). V. ö. VONDRÁK G. I. 131. s k. l. SOBOLEVSKIJ L. 19.

8. Az ősszl. szókezdő *kv, gv* hangkapcsolatnak palatalis vocalisok előtt az oroszban (úgyszintén az ób., szerb-horv. és szlov. nyelvben) *cv* és *dzv* (*zv*) felel meg, a nyugati nyelvcsoport megőrizte az eredeti *kv, gv* hangkapcsolatot. Összl. **květъ* > nor. *cvět*, rut. *cvit* (ób. *cvět*, szerb-horvát *cvêt, cvȉjet*, lengy. *kwiat*, cseh *květ* BEW. I. 656. Ősszl. **gvězda* > nor. *zvězdá*, rut. *zvizdá* (ób. *dzvězda*, *zvězda*, cseh *hvězda*, lengy. *gwiazda* BEW. 364). SOBOLEVSKIJ nem tartja az orosz nyelv fontos sajátságának, mivel kisorosz dialektusokban *kvit, kvitka* (v. ö. KVITKA rut. költő neve!) is előfordul, sőt a nagyoroszban is *kveliť* etc., de ezek

újabb alakok (a ruténben a lengyel nyelv hatása), a régi oroszban csakis *cv* fordul elő. V. ö. SOBOLEVSKIJ L. 29, LESKIEN 34, VONDRÁK 269.

9.Ősszl. szókezdő *e*, *je*-nek, ób. *je*-nek az oroszban *o* felel meg. **jezero*, ób. *jezero* > nor. rut. *ózero* (szerb-horv. *jȅzero*, cseh *jezero*, lengy. *jezioro* stb. BEW. 455). **elenь*, ób. *jelenь* > nor. *olén*, rut. *óleń* (cseh *jelen*, szerb-horv. *jèlen* BEW. 263), **edьnъ*, ób. *jedьnъ, jedinъ* > nor. *odin*, rut. *odýn* (horv.-szerb *jèdan*, lengy. *jeden* BEW. 262). SOBOLEVSKIJ ezt sem tartja jellemző orosz sajátságnak, de v. ö. VONDRÁK I. 48—51. l.

10. A palatalis vocalisok megjésítették a megelőző mássalhangzót pl. **tьma*, ób. *tьma* > nor. rut. *ťma*, *męso* > nor. rut. *mjaso* etc. A kisoroszban a későbbi fejlődés folyamán *e* és *i* előtt eltűnt a jésülés. (V. ö. ŠACHMATOV: Wie im Kleinrussischen die Palatalisation der Cons. vor e und *i* verlosen ging Asph. XXV). BOGORODICKIJ: 416—418, VONDRÁK 20—23.

11. ősszl. ьl (ób. lь) hangkapcsolatban az ь hang ъ-be ment át s azután *o* fejlődött belőle. **pьlnъ* (ób. *plъnъ*) > *pъlnyj* > nor. *polnyj*, rut. *póvnyj*, **vьlk* (ób. *vlъkъ*) > *vъlk* > nor. *volk*, rut *vovk*, **vlьna*, **vьlna* > *vъlna* > nor. *volna*, rut. *vovná*. (A ruténben az *l*-nek *v*, *u̯*-be való fejlődése csak a XVII. században fejeződött be. (KRYMSKIJ 16.)

12. Az *e* (ь) hang *č*, *ž*, *š* után átment *o*-ba. (A mai nagyoroszban minden lágy mássalhangzó után és kemény mássalhangzó előtt, valamint rendszerint a szó végén álló hangsúlyozott *e* > *o*-nak hangzik: nor. *jeľ* de *jólka* (ASBÓTH 6), így *ješčó*, *koľcó* stb., a ruténben azonban (*je*)*šče*, *kiľcé* stb.)

Természetesen itt csak egyszerűen fölsoroltuk a főbb hangtani kritériumokat, magyarázatukat illetőleg az említett munkákra utaljuk olvasóinkat. A mi feladatunk az egyes sajátságok összegyűjtésében s csoportosításában állott. Többet ennél a 12 sajátságnál nem vehetünk föl, mert az orosz dialektusok hangtani sajátságai közül csakis azokat vehetjük figyelembe, a melyek mind a három fődialektusban megvannak s nem egyes dialektusok nyelvtörténeti élete folyamán keletkeztek, hanem megvoltak már magában az ú. n. «ősoroszban». JAGIĆ az Asph. XX. 33. ezt mondja: «Allen russischen Dialekten sind folgende wichtigere Züge gemeinsam — ich gebe nur Beispiele: a) *odin*, *oleń*, *oseń*;

b) *son, deń, ogoń, sester;* c) *torg, gordyj, deržati, krov́, krest;* d) *volk, dolg, blocha, sleza;* e) *gorod, golos, doroga, golova;* f) *bereza, derevo, moloko, žolob;* g) *mjaso, pjat́, svjatyj-svjatoj;* h) *meža, svěča;* i) *dvinut́, vez, mog* (für *dvignuti, vezl, mogl*); k) *gorodam-gorodami-gorodach;* l) *dobrogo (dobrago), dobroe;* m) *toj-tot;* n) *beret́-beret, berut́-berut;* o) bewegliche Betonung». JAGIĆ itt a mostani nyelvtényeket vizsgálta s ezért az általam fölsorolt kriteriumok közt nem szerepel mindenik, én viszont olyanokat is említek, a melyek JAGIĆ fölsorolásából hiányzanak. JAGIĆ *a)* alatt azt mondja, a mit én a 9. pontban említettem: szókezdő ób. *je* = or. *o*, a *d)* = 11. p.; *e)* = 1 (polnoglasie); *g)* = 7 (orrhangok reflexei); *h)* = 2. p.; a többire von. a következőket jegyzem meg: a *b)* alatt említett példák közül a *son* **sъnъ*, ób. *sъnъ* = *álom* azt mondja, hogy a ъ hangból bizonyos feltételek közt *o* fejlődött, a ь ből (*dьnъ* = or. *dén*) *e*, régi orosz *ogъnь* > (ób. *ognь*) újorosz *ogoń* azt jelenti, hogy a szóvégi ъ, ь hangok eltűnése után az oroszban is fejlődtek ejtéskönnyítő félhangok (*ognь* > **ogń* > *ogъń* > *ogoń*), ugyanezt mondja a *sester* példa is, csakhogy ennél az analogia működött közre. Ezt a pontot nem említettem az ősorosz nyelv hangtani kriteriumai között, mivel ez újabb hangfejlődés, még a XIII. sz. folyamán is találkozunk az oroszban ъ és ь hangokkal, mint azt SOBOLEVSKIJ L. 53 s k. kimutatja. A *c)* pont szerint a ъ és ь hangok *ъr, ьr, rъ, rь* hangkapcsolatban *o* illetve *e*-t adtak az oroszban: tehát **tъrgъ* (ób. *trъgъ*) > or. *torg*, **gъrdъ* (ób. *grъdъ*) > *gord*, **dьržati* (ób. *drъžati*) = or. *deržat́*; **krъvь* (ób. *krъvь*) > or. *krov*; **krьstъ* (ób. *krьstъ*) > or. *krest*. Ezt SOBOLEVSKIJ is az ált. orosz sajátságok közt említi (i. m. 28), de mégsem vehettem föl az ősorosz hangtani kritériumok közé, mivel még ma is vannak dialektusok, a melyekben az *ъr, rъ* hangkapcsolat ъ-ja nem ment át *o*-ba pl. a galicziai lemkéknél: *krvi, krstyty* (SOBOLEVSKIJ L. 54—55), a huculok nyelvében *kyrvavyj*. Az *i)* p. említett sajátság nem általános, mint azt SOBOLEVSKIJ L. 29. állítja s a szóvégi *l* kiesése is újabb keletű; hisz a legrégibb példa rá csak a XIII. századból való (u. ott 113) s még a XVI. századbeli nyelvemlékekben is találkozunk szóvégi *l*-el ilyen esetekben, mint *vezl, mogl*. A *k), l), m), n)* pontokban morphologiai sajátságokról van szó, a melyekre én nem terjeszkedtem ki, a mi pedig a hangsúlyt illeti, arról sem szól-

tam, hisz az ősszlávban is szabad hangsúly volt (Asbóth: A hangsúly a szláv nyelvekben 68).

Az orosz szláv nyelv fejlődését a XI. századtól kezdve tudjuk nyomon követni. Azóta sokat fejlődött, változott, még jobban eltávolodott az ősszlávtól s az abból fakadt déli és nyugati ágaktól, de ez újabb nyelvi sajátságokat nem vesszük figyelembe, a mikor mi a nyelvnek oly régi alakját keressük, a melyet csak egyes dialektusok egybevetése s a nyelvtörténet segítségével reconstruálhatunk. Meg kell tehát elégednünk a 12 hangtani kriteriummal, a mely ugyis kétségtelenül bizonyítja, hogy a keleti vagyis orosz nyelvek egy közös forrásra, az ősoroszra vezetnek vissza, abból indultak ki, de más és más fejlődési irányt véve, nagyon is messzire távolodtak el egymástól.

A rutén nyelvet Oroszországban az iskolákból, könyvekből, adminisztracióból s általában a hivatalos használatból törvény által kitiltották s az orosz kormánypolitikát még a tudósok egy része is támogatja s vagy lekicsinyli a rutént vagy egyenesen tiltakozik annak a tudományban és irodalomban való használata ellen. (Sobolevskij, Florinskij, Lamanskij, Lavrov stb.) Azzal érvelnek, hogy már van egy «közös irodalmi nyelv», a mely mind a három orosz nyelvjárás művelt elemeinek a társalgási és irodalmi nyelve s így nemcsak nevetséges, de határozottan káros is volna egy más nyelvet megtürni az állam hivatalos nyelve mellett. Szerintök a rutén csupán dialektusa az orosznak (értve rajta az orosz irod. nyelvet) s így sem az irodalomban, sem az állami életben nincs létjogosultsága. Természetesen a bizonyítások során nem a mai orosz irodalmi nyelvet — a melynek oktroálását a kisoroszok panaszolják — vetik egybe a ruténnal, erről nagy bölcsen hallgatnak s csakis a népdialektusokból ragadnak ki példákat. Klasszikus példát nyujt a tendenciozus tárgyalásmódra Sobolevskij (az orosz nyelvnek külömben egyik legalaposabb ismerője) Lekcii etc. cz. munkájában s egyéb dolgozataiban. «Egyes tudósok szerint két orosz nyelv van, a nagyorosz és a kisorosz, a melyek közeli rokonok ugyan, mégis véleményük szerint lényegesen külömböznek egymástól, a fehérorosz nyelvjárást pedig hol az első, hol a második nyelvhez sorozzák. Ezek a tudósok súlyos hibát követnek el. Egyrészről azt a nagyorosz nyelvjárást veszik az egybevetés alapjául, a melyik

hangjait tekintve leginkább eltér a kisorosz nyelvjárásoktól, vagyis a moszkvai *a*-s ejtésű *(akańe)* nyelvjárást, másrészről azokat a kisorosz tájszólásokat, a melyek leginkább eltérnek a nagyorosztól t. i. az ukrajnait és galicziait, a melyekben gyakran *i* felel meg a nagyorosz *o* és *e* hangoknak. Az északi kisorosz nyelvjárásokat, a melyekben a nagyorosz *o* és *e* hangoknak *u* és *uo* hangok a megfelelői, sőt néha a nagyorosz *ě*-nek is *e* felel meg, nem veszik figyelembe, pedig ezek a nyelvjárások hangrendszerükkel sokkal inkább közelednek a nagyorosz *o* ejtésű, mint az ukrajnai és galicziai kisorosz nyelvjáráshoz.» (Lekcii 2. l.) SOBOĻEVSKIJ érvelése a nevetségességig naiv, de alkalmas arra, hogy félrevezesse azokat, a kik az orosz irod. nyelvet és a rutént nem ismerik eléggé. Azt tanácsolja, hogy az egybevetésnél nem a 30 millió ruténnak *i*-s nyelvét, de alig néhány ezer léleknek az átmeneti tájszólását vegyük alapul, vagyis más szóval nem a tulajdonképeni rutént (kisoroszt), hanem a nagyoroszszal határos terület kevert nyelvét, a melyről azt sem tudjuk megállapitani, hogy tulajdonképen nagyorosz-e vagy kisorosz, vizsgáljuk s annak alapján itéljünk. A másik tanács, hogy ne az *a*-s ejtésű dialektust tekintsük, szintén félrevezetésre szolgál, hisz az irodalmi orosz nyelvben, a melyet «közös orosz nyelvnek» hirdetnek, *a*-s kiejtés van. Igenis két orosz irod. nyelv létezik, a nagyorosz, a melyet egyszerűen orosznak szokás nevezni és a kisorosz vagy helyesebben rutén (ukrajnai).*)

Más orosz tudósok óvatosabbak (FORTUNATOV, KORŠ, ŠACHMATOV) s a mikor az orosz nyelvről szólnak, kiemelik, hogy két egymástól nagyon is eltérő nyelvjárással van dolguk (lásd: Ob otměně stěsnenij malorusskago pečatnago slova. Szt.-Pétervár 1910) s elismerik a kisorosz irod. nyelv létjogosultságát s ellenzik annak hivatalos üldözését. Ugyanezen a véleményen van a jelenkor legkiválóbb szlávistája JAGIĆ is: «... Dann wird sich die Überzeugung Bahn brechen, dass neben der russischen Sprache, die immer mehr den Charakter einer Weltsprache und Weltliteratur annimmt, auch eine kleinrussische oder ruthenische Literatur

---

*) A következőkben az oroszon a nagyorosz irod. nyelvet fogjuk érteni, a kisoroszt pedig egyszerűen ruténnak (esetleg ukrajnai) fogjuk nevezni.

ebensogut bestehen kann, wie neben der deutschen Weltsprache das Vlämische oder Niederländische und Holländische, weiter das Dänische, Norwegische und Schwedische ungestört leben und literarisch gepflegt werden»,*) jólehet J. «mindenütt és mindenkor azt hirdeti, hogy a szláv népek szerencsétlensége, hogy minden apró néptöredék, ha nyelve még annyira közel áll is egy erősebb törzséhez, önálló irodalmat akar alapítani» (v. ö. ASBÓTH: Nyelvtudomány II. 132) s a rutént is ilyen «szerencsétlenségnek» tartja, bár 30 millió léleknek a nyelve. A szláv népeket ismertető munkákban rendszerint az oroszszal egy kalap alatt emlékeznek meg a ruténekről, így NIEDERLE is a Slovanský Svět Prága 1909. cz. munkájában (mely Slavjanskoe Plemja czímen az Encykl. Slav. Filologii cz. vállalatban is megjelent, mivel FLORINSKIJ hasonló tartalmu munkáját föltűnő tendenciositása miatt nem fogadták el), de mégis elismeri, hogy a rutének nemcsak nyelvben, de fizikumuk- és psychikumukban is elütnek az oroszoktól: «. . . mezi Velkorusy a Malorusy jest rozdíl hlubši. Jest nejen v jazyku, nýbrž i v těle a v duši lidu: v povaze, temperamentu, v písni a ovšem i v kroji, v obyčejich a zvycích» (i. m. 35) s eléggé tárgyilagosan ismerteti az orosz-rutén kérdés mibenlétét.

Hogy az orosz rutén nyelvkérdéssel tisztába jöjjünk, meg kell ismerkednünk a két nyelv eredetével, fejlődésmenetével s mai szerkezetével . . .

Rendkívül érdekes az orosz irod. nyelv keletkezésének a története. Eredeténél fogva orosz szerkesztésű egyházi szláv, vagyis alapjában óbolgár,**) a melyet a keresztény hittérítők vittek magukkal az oroszokhoz, a hol azután lassan oroszosodni kezdett s még ma is oroszosodik. Művelődéstörténeti szempontból is érdekes jelenség. A középkorban valamint az újkor elején Európa számos államában, többek között hazánkban is egy idegen nyelv — a latin — volt az irodalom, a közigazgatás s a műveltek nyelve, a melyet azután kiszorított a nemzeti nyelv, a nép-

---

*) Die osteuropäischen Literaturen und die slavischen Sprachen. (Die Kultur des Gegenwart Teil I. Abt. IX.) Leipzig 1908. 19. l.

**) A következőkben röviden egyházi szlávnak nevezem az orosz szerkesztésű egyházi szláv (óbolgár) nyelvet.

tömegek élő nyelve, de ez az idegen (latin) rányomta bélyegét a nemzeti nyelvekre. Oroszországban éppen az ellenkezője történt. Az óbolgár nem volt az orosz fülnek annyira idegen, mint pl. a germánnak vagy magyarnak a latin, tehát a népnyelv nem szorította ki az egyh. szlávot, hanem rányomta a saját bélyegét, azaz eloroszosította. Az orosz papok mindjárt kezdettől fogva orosz kiejtéssel olvasták az egyházi szláv vagyis tulajdonképen óbolgár könyveket (pl. orrhangok helyett *u*, *'a*-t ejtettek), mint az az orosz földön készült legrégibb szentírás másolatokból kétségtelenül kitünik, hisz Bulgária az első hittérítőkön kívül nem küldött többé tanítókat, csupán könyvekkel látta el az oroszokat. Vladimir mindjárt megkeresztelkedése után gondoskodott papok kiképzéséről, mint azt NESZTOR krónikásnál olvassuk: «Poslav nača poimati u naročitye čadi děti, i dajati nača na učenьe knižnoe; matere že čad sichъ plakachusja po nichъ, ešče bo ne bjachu sja utverdili věroju, no aky po mertvychъ plakachusja» (Pověsť vremennych lět po lavr. spisky, Szentpétervár, 1910. 116. l.). Az oroszok első műveltségi centruma Kiev volt, de a XII. században Kiev pusztulása után Moszkva lett az oroszok szellemi és nemzeti életének a központja, ide tette át a kievi metropolita székhelyét, az egyházi nyelv «moszkvaiasodni» kezdett s az abból kialakult irodalmi nyelv mind a mai napig moszkvaiasodik, de még mindig magán viseli eredetének főbb vonásait.

Hogy milyen volt, milyen elemekből rakódott össze Moszkva nyelve, nem részletezzük, csupán összefoglaljuk az eredményeket.

Moszkva nyelve az északi és a déli (helyesebben délkeleti) nagyorosz dialektusok keveredéséből alakult ki. Ugyanabban az időben, a mikor Kievből az oroszság kulturális centruma előbb Vladimirbe, majd Moszkvába helyeztetett át, nagy és fontos esemény játszódott le az Oka folyó medenczéje és a Volga felső folyása mentén. Két nagy néptörzs találkozik itt vándorútján: az északi és északnyugati törzsek lefelé haladnak, hogy letelepülésre alkalmas földet keressenek, de ugyanakkor a déli törzsek (melyeket Kievben vjatičoknak neveztek) a pečenégek és palóczoktól szoríttatva északnyugat felé vándorolnak, Moszkva vidékén találkoznak s letelepednek. A közös vallás, de még inkább a tatárjárás borzalmai kibékítik az addig ellenséges törzseket,

a melyek most békésen élnek egymás mellett. Moszkva kedvező fekvésénél fogva (az északi és déli törzsek határán, a délnyugatról Vladimirbe vezető útvonal mellett feküdt) csakhamar új politikai és kulturális életnek a középpontjává lesz. Itt egyrészt a nagyfejedelem, másrészt a metropolita körül csoportosulnak a kiválóbb férfiak, virágzásnak indul az egyházi élet s ápolni kezdik az egyházi irodalmat. Az egyházi nyelv művelésének újabb lökést ad a XIV. században a Moszkvába menekült számos szerb és bolgár tudós, a kik meg szeretnék őrizni az egyház nyelvét a maga tisztaságában, de csak igen rövid időre tudják feltartóztatni a nyelv demokratizálódásának (moszkvaiasodásának) a folyamatát, a moszkvai népnyelv csakhamar éreztetni kezdi hatását az egyházi irodalom nyelvén. A világi életben, a kereskedelmi ügyletekre vonatkozó iratokban, az adás-vételi szerződésekben a nép nyelve érvényesült, a mi szintén sietteti a közös irodalmi nyelv kialakulását. De magának Moszkvának is a nyelve csak lassan, néhány évszázad alatt válik egységessé. A XIII—XV. században Moszkva lakosai közül egyesek az északi, mások a déli nagyorosz nyelvjárást beszélik s csak hosszas keveredés után alakul ki a κοινή, a közös nyelv. Oly szoros egységbe olvadt össze a két dialektus, hogy ma már sokszor nehéz meghatározni, melyikből őrzött meg a κοινή többet: az északiból vagy a déliből. Általánosan azt vallják, hogy az északiból, a mi annak tulajdonítandó, hogy Moszkva északi művelődési központokkal állott állandó összeköttetésben, a bojárok, iródeákok, papok Vladimir, Rosztov, Szuzdal, Perejaszlav, s más északi városokból kerültek Moszkvába, de viszont az alsó néposztály túlnyomó többsége déli nagyorosz származású volt. A moszkvai nyelv magánhangzórendszere déli nagyorosz, consonantismusa azonban északi nagyorosz. Pl. a hangsúlytalan *o*, *a*, *e*-t úgy ejti ki a moszkvai, mint a déli nagyorosz, vagyis a hangsúlyos szótag előtti *o*-t *a*-nak ejti, a többi hangsúlytalan vocalisok «elmosódnak» (Asbóth i. m. 4), de a sing. gen. melléknevekénél *ovo* (írva *ogo*) *ova*-t mond, mint az északi nagyorosz, az igék sing. és plur. 3. személyében szintén északi nyelvjárás kemény *t*-je van stb. Vagy mint Jagić írja «Die Moskauer Sprache, aus welcher im 18 Jht. die gegenwärtige russische Literatursprache hervorging, kann als gemässigter *a* Dialekt

bezeichnet werden, sie bildet gleichsam den Übergang vom *o* zum *a* Dialekt» (Die Slaw. Sprachen 15).

Moszkva nyelve par excellence nagyorosz nyelv, sem nem északi, sem nem déli, de a kettő keveredéséből alakult nyelv, a mely magában foglalja az északi és a déli tájszólás főbb sajátságait. Természetesen ez nem az egyedüli nagyorosz tájszólás, van számos átmeneti kisebb-nagyobb dialektus, de egy sem emelkedett oly jelentőségre, egy sem vált annyira általánossá, mint a moszkvai.

Hogy a moszkvai nyelv oly nagy jelentőségre jutott, azt Moszkva helyzetének köszönheti: a moszkvai κοινή-n beszéltek a felsőbb körök, a főbb világi és katonai méltóságok, hivatalnokok, de viszont ott ápolták az egyház nyelvét is, a mely a tudomány embereinek volt a nyelve s tudása a műveltség fokmérője. Mivel Moszkva volt a szellemi élet középpontja, természetesen a művelődési vágy is ott volt a legerősebb, minek következtében mindig többen és többen sajátították el a «művelt» nyelvet s ezzel annak demokratizálódását idézték elő. Moszkvaiasan ejtették a szavakat, sok népi szót, fordulatot stb. vittek bele az egyházi szláv nyelvbe.

S mivel az egyház nyelve műveltebb s gazdagabb volt a moszkvai népnyelvnél, nem szorult ki, hanem eloroszosodott s ebben a formájában a műveltség terjedésével csakhamar a moszkvai nép nyelvévé lett, de az írók ezután is ragaszkodtak az irodalmi nyelv «tisztaságához» s csak Lomonoszov föllépése győzte meg őket arról, hogy úgy is lehet írni, a hogyan beszélünk s tényleg a XIX. században diadalmaskodott Moszkva nyelve s az irodalom szócsövévé s a műveltek társalgási nyelvévé lett. Moszkva nyelve hamar tért hódított, bejutott azokba a főbb kereskedelmi és művelődési centrumokba, a melyek összeköttetésben állottak Moszkvával, tehát a városokba és nagyobb falvakba. Ez oly természetes jelenség, a melyről bárki könnyen meggyőződhet. Hazánkban pl. a magyar kultura hatása folytán az idegenajkú városok és nagyobb községek «magyarosodnak» helyesebben czivilizálódnak, érzik a művelt centrumokkal, első sorban az ország fővárosával való érintkezés és összeköttetés szükségességét s ez átalakítja az illető város vagy község politikai, gazdasági és kulturális életét. Déloroszország és Kelet-Galiczia számos

városában lengyelül beszél a lakosság (pl. Lemberg, Kolomea stb.), míg a falusi nép csakis ruténul tud. Ennek magyarázata abban áll, hogy e területek évszázadokon át Lengyelországhoz tartoztak s a városi rutén lakosság ellengyelesedett. Így a moszkvai nyelv is, mint az állam (s később irodalom) hivatalos nyelve csakhamar terjedni kezdett azokban a városokban s nagyobb községekben, a melyek szoros összeköttetésben állottak Moszkvával, de nem jutott el Déloroszországba (Ukrajnába), a ruténekhez, mivel azok nem függtek Moszkvától. Kissé másképpen magyarázza az orosz irod. nyelv keletkezését Budde. Szerinte az irodalom nyelvébe ment át sok egyházi szláv elem s így nem az egyházi szláv nyelv képezi az alapot. Külömben Budde könyve nem eléggé világos e tekintetben, sokszor nehezen hámozható ki a szerző gondolata s látszólag ellent is mond önönmagának. A III. fejezet pl. e czímet viseli: «Az irodalmi nyelvbe jutott egyházi szláv elemek jegyzéke», jóllehet előbb (a 11. lapon) már ezt mondta: «Az orosz irod. nyelv sokszor közeledett majd ismét távolodott a beszélt vagyis népnyelvtől, de fejlődési útján soha sem vesztette el teljesen egyházi szláv jellegét, a melyből a XI. században kiindult» (v. ö. még pl. a 47. l. s másutt). — Alább kimutatom, hogy a mai orosz irod. nyelv legalább fele részében egyházi szláv. Természetesen az összes elemek kimutatására nem vállalkozom, de nincs is rá semmi szükségünk, hisz elég, ha a föltűnőbbeket fölsoroljuk, meg külömben is az összes elemek kimutatása csakis a nyelvemlékek pontos egybevetése alapján volna lehetséges.

I. A *cons.* + *er*, *el*, *or*, *ol* + *cons.* hangkapcsolatnak az oroszban *ere*, *ele*, *oro*, *olo* a megfelelője, ha tehát az orosz irod. nyelv (és népnyelv) valamely szavában az óbolg. *ra*, *la*, *rě*(*re*), *lě*(*le*) hangkapcsolat fordul elő, akkor az az orosz egyházi szláv nyelvnek a maradványa az oroszban. Ezek a szavak rendszerint elvont fogalmakat jelentenek s ha orosz hangtestű szó áll velük szemben, akkor annak reális, konkrét jelentése van. Könnyebb áttekintés végett tövek szerint csoportosítom az idetartozó szavakat, illetve azok nagyobb részét.

1. *bolgъ*; ób. *blagъ* (BEW. 69), or. *bolog-*; *blagój*, *blaženstvo*, *blažiť*, *poblážka*, *ublažať* stb. (A ruténban is megvan, oda is átment az egyház útján s általában az egész orosz nyelvcsoport

összes dialektusaiba, mivel igen gyakran fordul elő az egyh. életben. Az isteni tisztelet rendesen így kezdődik: *Blagoslovenno carstvo . . .*)

2. *bornь*; ób. *branь* (BEW. 74), or. *boron-*; *brań*, *brańiť*, *vozbrańať* stb. A ruténban csakis *boro-*.

3. *bergǫ*, *berkti*; ób. *brěgǫ*, *brěšti* (BEW. 49), or. *beréč*; — *nebréžnyj*, *prene- bregať* stb. Rut. csakis *bere-*, pl. *oberéžnyj* óvatos.

4. *bermę*; ób. *brěmę* (BEW. 50), or. *beremja*; — *bremja*, *obremeńať*. Rut. nincs.*) (De v. ö. *oberémok*.)

5. *čelnъ*; ób. *člěnъ*, ősorosz **čelonъ*; — *člen*, *rasčleniť*, *člennyj* etc. (Az orosz és rutén népnyelvben ismeretlen.)

6. *čerdъ*; ób. *črědъ*, or. *čered (očered)*; — *učreždát*, *učreždenie*. Rut. nincs.

7. *červo*; ób. *črěvo*, or. *čeŕovo* (DAL' IV. 1308); — *črevo*, *črevověščáteľ*, *črevougodnik*. Rut. csakis *čere-*.

8. *čerzъ*; ób. *črězъ*, or. *čerez*; — *črezvýčajnosť* s más *črez*-el összetett szavak, l. DAL' IV. 1311 és 1363. Rut. csakis *čere-*.

9. *dervo*; ób. *drěvo* (BEW. 185), or. *dérevo*; — *drevésnyj*, *drevoláz* etc. V. ö. DAL' I. 1221—1222. A ruténben csakis *dere-*, pl. or. *drevonasaždénie*, de rut. *misce zasaždene derevami*.

10. *dorgъ*; ób. *dragъ*, or. *dorog-*; — *dragocennyj*, *dragocennosť* (de rut. drágakő = *dorohyj kamiń*).

11. *golsъ*; ób. *glasъ*, or. *golos*; — *glasnyj*, *oglasiť*, *priglasiť*, *soglasie*, *vozglas* etc. Ruténban igen ritka a *la* hangcsoportos forma, csakis egyes régibb íróknál, de a népnyelvben nem fordul elő. Orosz átvétel a *glásnyj*, ezt az elnevezést a zemstvok behozatala alkalmával vették át. Az itt említett szavak helyett más szavakat használnak, pl. or. *soglasie*, rut. *zhoda*, *jednisť*, or. *priglasiť*, rut. *pryzyváty*, *zaprošuvaty* etc.

12. *gordъ*; ób. *gradъ*, or. *gorod*; — *gradonačaľnik*, *gradopraviteľ*, ruténban is *vynohrad*, *hrad* (kert), *hradivnyk*, *hradky* szókban, de oroszban sokkal több ily szó van, v. ö. még pl. *graždanin*, *nagrada* (rut. *nahoroda*), *ograda*, *ograždať*, *pregráda* (v. ö. rut. *perehoródka*) etc.

13. *golva*; ób. *glava* (BEW. 323): *glavá* (fejezet), *glavá predprijatija*, *glavnyj*, *glavenstvo*, *zaglavie* etc. *Hlavá*, *hlavošík* a

---

*) A BERNEKERtől idézett kisorosz *bereḿinna* nem népies szó. A szerk.

ruténban is előfordul, de csak a régebbi íróknál s elvétve a népnyelvben.

14. *choldъ*; ób. *chladъ*: *ochladit́, prochlada, prochladitel'nyj*. Rut. csak *cholo-*, pl. *procholóda, procholódžuvaty* etc.

15. *chorbrъ*; ób. *chrabьrъ*: *chrabryj* etc. Rut. *chorobryj*.

16. *chorna*; ób. *chrana*: *chranit́, ochrana, sochranit́, sochrannyj*. Ruténban egyh. kifejezésekben *svjatii chranytel'i, chranyty* az olvasni tudó (tudákos) emberek nyelvében, de rendesen: *choronýty* etc.

A szótáron végigmenve, még igen sok egyh. szláv szót találunk az orosz irod. és a moszkvai társalgási nyelvben, de a ruténban alig van egynéhány. V. ö. még a köv. ób. *kratъ*: *try kraty, mnogokratnyj, kratnyj*. ób. *kratъkъ*: *kratkij, prekratit́, sokraščat́* etc. ób. *mlěko*: *mlečnyj put́, mlekopitajuščij* etc. ób. *mladъ*: *mladenec*; ób. *mrakъ*: *mrak, omračat́, -čit́*; ób. *nravъ*: *nravitsja, nravstvennyj*; ób. *plěnъ*: *plěn, plěnit́*; ób. *prazdьnъ, prazdьnikъ*: *prazdnyj, prazdnik, upražňat́*; ób. *plamenь*: *plamja, plamennyj, vosplamenit́*; ób. *prachъ*: *v puch i prach, idet prachom, prach roditelej*; ób. *prě-* præfixum számos névszó és igénél: *pregrada, prelestnyj, predat́, opredělat́, prenebregat́* stb. stb. ób. *prěd-*: *predok, prežde, predvoditel', predsědatel', prednaznačat́* stb. ób. *prěk- prěkoserdie, prekoslovie, vopreki* etc. ób. *prět- zaprět́, zapreščat́*; ób. *sramъ*: *sram, sramit́*; ób. *slastь, sladъkъ*: *sladkyj, sladost́, slast́*; ób. *srěda*: *sreda, srednyj, sredostěnie*; ób. *strana*: *strana, stranica, strannyj* (ób. *stranьnь*); ób. *straža*: *straža, stražnik*; ób. *trěba*: *nepotrebnyj, trebovat́, potreba, upotrebit́* etc. ób. *trezv-*: *trezvyj, trezvennik*; ób. *vlad-*: *vladyka, vladět́, vlast́, vlastnyj, vlastovat́, oblast́, sovladat́, vlastvovat́, Vladimir* etc. ób. *vlaga*: *vlaga, vlažnyj*; *vlěšti-vlěką*: *oblekat́, razvlekat́, uvlekat́* etc. ób. *vragъ*: *vrag, vražda, vraženskij*; ób. *vrata*: *vrata* (*vratьnikъ*), *privratnik* etc. ób. *vrěmę*: *vremja, vremennyj, sovremennyj, vovremenit́* etc.

Még igen számos más szót lehetne fölhozni, de nem az a czélom, hogy teljes jegyzéket állítsak össze, ennyi is elég annak bizonyítására, hogy az orosz irod. nyelvben igen-igen sok egyházi szláv szó maradt meg. Csupán ehhez az egy kategoriához tartozó közhasználatú szók száma az oroszban meghaladja az ezret, míg a ruténban alig néhányat találunk. Pl. a Buddenál említett szók közül, melyekre a népnyelvben nincs «orosz hang-

testű» szó: *bremja, vremja, mlečnyj, plamennyj, plěn, chrabry* egyet sem találunk a rutén irodalmi és népnyelvben (29. l.).

II. Az ősszl. szókezdő *or-*, *ol-* hangkapcsolatnak az ősoroszban *ro-*, *lo-* felel meg. Az oroszban található *ra-*, *la-* kezdetű szók tehát az egyh. szláv nyelv maradványai. Ilyenek pl. *rázum, rásprja* (l. tiszta orosz: *ŕoskoš* etc.). Ha hangsúlyos *ra-*, *raz*-t találunk szókezdetben, akkor az kétségtelenül egyh. szláv maradvány, de ha nem esik rá a hangsúly, akkor a nyelvtörténet adatai adnak felvilágosítást. Így pl. a köv. szavak *rab, rabá, rabotať, rastu, rastenie, rastiteľnosť* stb. egyh. szl. kölcsönzések, úgyszintén a *raz, ras* prefixummal kezdődő szók: pl. *rázum, raspjatie, rasčiščať, razuběždať, razvlekať, razvrat, razčlenit* stb., továbbá *raznyj, raznica, raznorěčie, raznomislie.* Az orthographia inkább irányadó, mint a hangsúly, mert az rendszerint megőrizte a régi alakot. A ruténban *roz* és *ros* formát találunk.

III. 1. Az ősszl. *dj*-nek *ž* felel meg az oroszban, a hol tehát *-žd-* hangkapcsolat van, egyh. szláv maradványával van dolgunk. Pl. *čuždyj, graždanin, nevěžda, mežda, meždometie, nadežda, nužda, odežda, prežde, roždestvo, toždestvo, vožď.* Ide tartoznak azok a *gyakorító* igék, a melyek a *-diť* inf. egyszerű igéknek felelnek meg: *nagraždať, ograždat, ochlaždať, osuždať, poběždať, pobuždať, poroždať, povreždať, preprovoždať, predupreždať, prochlaždaťsja, razsuždať, soprovoždať, učreždať, ugoždať, uslaždať, utverždať* stb. Ide tartoznak azok az igékből képzett *-enie*-re végződő főnevek, melyeknél a hangsúly a tematikus *e*-re esik: *ponuždenie, ochlaždenie, predupreždenie, roždenie, učreždenie, uběždenie* etc. Az *en, ennyj* végz. part. perf. pass. *nagraždén, pobuždén* stb. A ruténban rendszerint *ž* t találunk: *čužýj, horožányn, méže-mežy,* (de: *núžda*), *ódiž, odéža,* (de: *roždennja*), *vožaj* stb. A rutén népnyelvben és irodalomban csak elvétve akad *žd-* hangkapcsolatú szó tisztán az egyházi élet körébe tartozó néhány szóban.

2. Az ősszl. *tj*-nek *č* felel meg az ősoroszban, az *šč* hangkapcsolat egyh. szláv. Ugyanolyan esetekben találkozunk *šč* vel, mint *žd*-el.

a) Egyes szavakban: *mošč* (< **mogť*), *izjaščnyj, obščestvo, ovošč, tovarišč, vešč, pomošč, peščera, noščno, suščestvo, moguščestvo* stb. *b)* Gyakorító igék inf. *osvjaščať, osvěščať, pogloščať, soobščať, sokraščať, ukroščať, rozvraščať, zapreščať;* továbbá præs. 1. sz.

klevešču, osvjašču, soobšču etc. és part. perf. pass. *vozvraščen, osvjaščen* és præs. part. *brosajuščij, nesuščij, kidajaščij, nastojaščij* etc. A ruténban csakis *č*-t találunk (Budde 14—16).

IV. A moszkvai nép- és az irodalmi nyelvben a kemény mássalhangzó előtt álló hangsúlyos *e*- *o*-nak hangzik, az *e*- ejtés tehát a szó egyh. szl. eredete mellett tanuskodik. (Természetesen nem tartoznak ide az olyan esetek, a mikor pl. a cons. csak jóval később lett keménynyé, pl. *otéc*, a *c* eredetileg lágy volt s azért nem ment át az *e* hang *o*-ba. Pl. *krest* (de «*krjostnyj*»!), *nebo* ég (de «*ńobo*» szájpadlás), *derzkij, merzkij, otméstka, peklo, perst, predmét, skvernyj, žertva, žezl* etc.)

Ugyancsak *o*-ba ment át az az *e* is, a mely a ь kiesése folytán keménnyé vált cons. előtt áll (pl. *témnyj* = «*ťomnyj*» (v. ö. ób. тьмьнъ), *ńobnyj, sĺoznyj, počotnyj*), következőleg egyh. szlávból jutottak a moszkvai nyelvbe egyebek közt: *čestnyj, carévna, drevésnyj, ežednévnyj, duševnyj, korolévna, léstnyj, ĺubéznyj, léčébnyj, nebésnyj, podzémnyj, služébnyj, telésnyj, ťurémnyj, učébnyj, vsednévnyj* etc.

A kettős *n* előtt is *o*-nak hangzik a hangsúlyozott *e*, pl. *dvuchsažónnyj* (irva: *dvuchsažénnyj*), *kazonnyj* (*kazénnyj*) etc. th. a köv. szavak az egyh. szláv nyelv maradványai: *blagoslovénnyj, nadménnyj, sogbénnyj, sovreménnyj, vdochnovénnyj, obyknovénnyj* stb.

Az eredetileg lágy cons. előtt megmarad a hangsúlyos *e*, de a keménynyé lett *š* és *ž* előtt mégis szabályszerűen *o*-nak kell hangzania, mivel e két hang igen korán elvesztette palatalitását, v. ö. pl. *grabéž, katéž, seréža, golovéška, kormézka, odézka, sverbéž, padéž*, a mely szavakban az *é* mindig *o*-nak hangzik, tehát a következőkben egyh. szláv elemekkel van dolgunk *padéž* («casus»), *mjatéž, priléžnyj, sméžnyj* (s a szentpétervári *golovéška*).

V. Az oroszban a szóvégi ъ és ь eltűntek. Következőleg a *so, vo* igekötők (-*sъ*, -*vъ*), valamint a *voz* (*vьz*) egyházi szláv, mert oroszul *s, v, vz*-nek kell lennie. (A *vъz*-ben el kellett tünni az ъ-nek, mert ez csak akkor megy át *o*-ba, ha a köv. szótagban ъ vagy ь van). A keleti szláv dialektusokban az ъ csak a XII. század folyamán kezd átmenni bizonyos körülmények közt *o*-ba, a bolgárban azonban már a IX—X. századból vannak erre példák (Vondrák, I. 144) s valószínűleg megvoltak abban a bolgár dialektusban, a melynek papjai az oroszokat megtérítették,

Az orosz papok ott is *o*-t és *e*-t olvastak, a hol az orosz hangtörvények szerint ъ, ь-nek el kellett volna tünnie (BUDDE 32). Ez az egyházi olvasás hatással volt az élő nyelvre s így egyházi szláv a *so, vo, voz*. Igen sok ilyen szó van az irod. nyelvben, pl. *soblazň, soblagovolit́, sobesědovanie, sobór, sobľudat́, sobrat́, soboléznovat́, sochranit́, sočetat́, sočinit́, sočlěn, soderžat́, sodějstvovat́, soediňat́, sogrět́, soglasit́, sograždanin, sogrěšat́, sogľadataj, sojuz, sokrovénnyj, sokratit́, sokrušit́, soorudit́, sopraviteľ, sopričislit́, sorevnovanie, sověsť, sovokupit́* etc. *Vo: vovlekat́, vooružit́, voobrazit́, vopros, vopreki* etc. *Voz: vozbraňat́, vozbudit́, vozderžatsja, vozľubit́, voznosit́, voznenaviděť, vospominanie, vostorg, vostok, voschod* (v. ö. *vschody!*), *voščuvstvovat́* stb. stb. számtalan más. Ugyancsak ide sorozhatjuk a sok *-stvo* képzős főnevet: *množestvo, kačestvo, čelověčestvo, otčestvo* stb.

VI. A régi oroszban az ősszláv szókezdő *ju* hangkapcsolatnak *u* a megfelelője: ősszl. *i̯unъ*(*junъ*), *i̯unoša, i̯ugъ*, régi orosz: *un, unoša, ug*, így a XI. sz. nyelvemlékekben. Ma még *uchá* szó így hangzik, de a többi az egyh. szláv nyelv hatása alatt *j*- szókezdetet kapott: *junoša* etc. (A kisorosz *j*- nem az egyházi szláv hatása.

VII. Igen sok szót képzőjéről ismerhetünk föl egyházi szlávnak.

a) *-teľ, teľnica: chraniteľ, potrebiteľ, predateľ, rasprostraniteľ, učrediteľ, vlastiteľ, plěniteľnica* s valószínűleg egyh. szláv szavak a következők is: *goniteľ, cěniteľ, mučiteľ, nositeľ, iscěliteľ, pokroviteľ, počitateľ, poveliteľ, popečiteľ, praviteľ, prositeľ, sějateľ, učiteľ, utěšiteľ, znamenateľ* stb. (de *žiteľ* régi orosz szó!).

b) *-teľnyj: mučiteľnyj, oglasiteľnyj, omerzyteľnyj, ozdraviteľnyj, poraziteľnyj, rastiteľnyj, stradateľnyj, uvlekateľnyj, voschititeľnyj.*

c) *-teľnosť: priznateľnosť, rastiteľnosť, rastočiteľnosť.*

d) *-teľstvo: praviteľstvo, predateľstvo, učiteľstvo.*

e) *-stvie: bezčuvstvie, bědstvie, carstvie, licedějstvie, putešestvie, sočuvstvie, sodějstvie, stranstvie.*

f) *-stvo:* e szavaknál a hangsúlyt nezzük. Az orosz szavaknál a hangsúly az utolsó szótagon van: *balovstvó, chvastovstvó, ozorstvó, plutovstvó, rodstvó, skotstvó, svojstvó* etc. ha a hangsúly a szó tövén van, akkor csaknem teljes biztossággal állíthatjuk, hogy egyházi szláv, pl. *bogátstvo, brátstvo, cárstvo, gospódstvo,*

nepotrébstvo, srédstvo, uródstvo etc. *svějstvo* (v. ö. feljebb *svojstvó* = «rokonság», de *svójstvo* «sajátosság»).

g) *-estvo* képzős szók kivétel nélkül mind egyh. szláv szók: *čelověčestvo, jestestvo, kačestvo, množestvo, ubóžestvo.*

h) *-enstvo* (oroszul *'onstvo* volna): *duchovénstvo, glavénstvo, otščepenstvo, stepénstvo.*

i) Az *-es-* formánssal képz. szavak: *čudesa, čudesnyj, drevésnyj, nebésnyj, slovésnyj, tělésnyj* és *tělesá.*

j) *-énie, -ěnie, -ánie : gorěnie, lěčěnie, osvěščénie, povelěnie, rasténie, sožalénie, učénie, učreždénie, ustroénie, upoénie, vospalénie, vospitánie, zagraždénie, zapreščénie* (oroszban vagy a tőre vagy a véghangzóra esik a hangsúly: *spańé* (= *spańó*) *brátańe, svátańe* etc.

VIII. Mint már említettek egyh. szláv a *-jaščij, ušcij* valamint a *-nnyj* képz. part., pl. *natoplénnyj, razmazannyj* etc. A *všij, všija* part. szintén egyházi szláv, mert az oroszban nincs ragozható participiuma a cselekvő alaknak, csak adverbiális participiuma, tehát egyh. szl. *igravšij, postivšij, vernuvšij, viděvšij* etc.

IX. Az orosz nyelv elvesztette a középfok eredeti ragozható formáit s helyette az egyh. szl. felső fokot ragozza: *dobrějšij, kratčajšij, lúbeznějšij, melčajšij, milejšij, širočajšij, umnějšij, vysočajšij.* A rövid orosz forma csak határozó és állítmányi kiegészítő lehet a mondatban: *glubže, koroče, širę* etc.

X. Az *iz, is* igekötő az eredeti orosz *vy* helyett ugyan olyan jelentésmódosító értelemmel szintén egyházi szláv. V. ö. *izdať-vydať, isčisliť-vyčisliť, ischod-vychod, iskupiť-vykupiť, izliť-vyliť, izměriť-vyměriť, izslědovať-vyslědovať, ispustiť-vypustiť, istekať-vytekať, izъjať-vynuť,* de azért vannak eredeti orosz szók is *iz, is* igekötővel: *izbiť, ispačkať, ispolosovať.* V. ö. még a köv. igepárokat: *izdochnuť-vydochnuť, istopiť-vytopiť, istoptať-vytoptať!* (Budde 37—38.)

XI. A *dj-, tj-* hangkapcsolatnál említettük, hogy azok a gyakorító igék, a melyeknél *žd-, šč-* van, egyházi szláv szók (*poběždať, posěščať, prisuždať, uběždať, zapreščať, zaščiščať*) ugyancsak egyházi szláv maradványok az orosz nyelvben azok a gyakorító igék, a melyeknél *c, z* hangváltozást látunk az egyszerű ige *k, g* hangjával szemben: *brjacať (brjaknuť), pronicať-pronik-*

nuť, *sozercať* (v. ö. *zerkalo*, ob. *zercalo*) így *otricať* (*rěk-*) *osjazať*, *poricať* etc. A *polagať*, *kasaťsja* s más hasonló képzésű ige szintén egyházi szláv, eredeti orosz alakjuk: **kasyvaťsja*, **polagivať* volna. Ilyenek pl. *narušať*, *provožat*, *razjasňať*, *ugrožať*, *ukrašať*, *vytravľať* etc.

Még számos más ismertető jegyet is találhatnánk, a melyek az orosz irod. nyelv egyh. szláv elemeit jellemzik, de azok fölsorolásától eltekintünk, mert igen kevés szót találnánk rájuk s a fölhozottak elegendő anyagot nyujtanak a rutén nyelvvel való egybevetéshez, a melyre csakhamar rátérünk. A jegyzéket azzal az észrevétellel zárjuk, hogy még igen sok az egyházi élet körébe vágó, a görögből az egyh. szláv nyelv közvetítésével átvett oly szót találunk, mely úgy az oroszban, mint a ruténban egyaránt közkeletű, ilyenek: *archierej*, *diakon*, *ďak*, *episkop*, *epitrachil*, *epitimia*, *eres*, *eretik*, *gramota*, *ierej*, *kelija*, *krovať*, *monach* (a ruténban gyakoribb *černec*), *monastyŕ*, *presviter*, *pop* stb. (V. ö. VASMER: Græc.-slav. etudy).

Az orosz irod. nyelv szókincse legalább felerészben megőrizte egyházi szláv karakterét s bár a nyelv folyton oroszosodik, még mindig nagyon is magán hordja keletkezésének a bélyegét. Nemcsak szókincse nagy részben egyházi szláv, de név- és igeragozásban, a névszó és igeképzésben — mint följebb láttuk — sok az egyházi szláv sajátság. A tudományos kifejezéseket, az összetett szavakat nagyrészt az egyházi szláv mintájára képezik: *črevougodnik*, *mlekopitajuščij*, *dragocěnnyj*, *drevonasaždenie*, *zlatoľubie* stb., sőt gyakran egy és ugyanazon szóban találunk eredeti orosz és egyházi szláv elemet. Pl. a következő szókban (az eredeti orosz elemet dűlten jelöljük): *pere*branivaťsja, obezvreživať, so*tovariš*, *vy*trezvľať, *čolo*vičestvo, pregražu, *z*dravie etc. etc.

Egészen más a rutén irodalmi nyelvnek az eredete. Ez nem az egyház nyelvéből alakult ki, mint az orosz, hanem egyszerűen az ukrajnai (kisorosz) élő népnyelvet tették meg irodalmi nyelvvé s első sorban ez magyarázza meg a két irodalmi nyelv között levő nagy eltérést, azután pedig a két nyelv fejlődésének a története. A szentpétervári Tud. Akadémia: *Ob otměně stěsnenij pečatnago malorusskago slova* cz. jelentésében a következőket mondja: «Már a közös ősorosz nyelvben megvoltak azok a nagy tájszólási eltérések, a melyek annak a föltevésére jogo-

sítanak, hogy az oroszság már ekkor három nagy ágra szakadt: az északi orosz, középorosz és délorosz ágra. Irodalmunknak a XI. és XII. századból származó délorosz emlékei, mint azt először Sobolevskij akadémiai tag kimutatta, számos oly kisorosz nyelvsajátságot mutatnak föl, a melyből teljes joggal a délorosz (kisorosz) nyelvjárásoknak úgy a közép-, mint az északi orosz nyelvjárásoktól már a tatárjárás előtti időben megvolt jelentékeny eltávolodására következtethetünk. Ezt az eltávolodást nem akadályozhatta meg az orosz törzseknek azon politikai egyesülése sem, mely a X. és XI. században néhány évtizedig tartott, sőt ellenkezőleg: a kievi fejedelemségnek részfejedelemségekre való szétesése, egy új politikai centrum keletkezése az Oka folyó medenczéje s a Volga felső folyása mentén, Kiev bukása a XII. században még jobban eltávolítja a déloroszokat, a tatárjárás pedig teljessé teszi az elszakadást. Később a litván fejedelemségen belül a délorosz törzseknek alkalmuk van más orosz törzsekkel érintkezni, jelesen a középoroszok nyugati ágával s ez a fehérorosz nemzetiség kialakulását eredményezi. Csakis a XVI., XVII. és XVIII. száz. telepítések folytán jönnek ismét érintkezésbe a nagyorosz és kisorosz törzsek a Sejm, Donec és Don folyók medenczéjében. Ily módon a történeti fejlemények elősegítették a délnyugati oroszságnak (a kisoroszoknak) a nagyoroszok által lakott területektől való teljes különválását: innen származnak a két nemzetiség (a nagyorosz és kisorosz) nyelvének a lényeges eltérései. Ezeknek a nemzetiségeknek a történeti élete nem nyujtott semmi közöset nyelvük számára, sőt ellenkezőleg: a fejlődésfolyamat megsokszorozta s kiélezte azokat a tájszólási sajátságokat, a melyek egyrészről a mai kisoroszok, másrészről a mai nagyoroszok őseinek a nyelvében már a történeti korszak kezdetén megvoltak.»

A szentpétervári Tud. Akadémia jelentésével azonos véleményt adott a kievi és a charkovi egyetem nyelvtudományi kara, a melyet az orosz kormány 1905-ben megkérdezett ez ügyben, úgyszintén a kievi, podoliai és volhyniai kormányzók, a kik az adminisztráczióban szerzett tapasztalatok alapján jelentették, hogy a kisorosz (vagyis a rutén) nem érti az állam hivatalos nyelvét, a nagyoroszt.

A rutén nyelv tehát teljesen más fejlődési irányt vett,

mint az orosz. A rutének nem tartoztak a moszkvai orosz birodalomhoz, nem álltak Moszkva politikai, kulturális és gazdasági hatása alatt s így nyelvükre sem volt befolyással Moszkvának a nyelve.

Az első orosz állam Kievben alakult. Nagy Vladimir († 1015) és Bölcs Jaroszlav († 1045) az északi és a középoroszokat (tehát a mai nagyoroszok és fehéroroszok őseit) is jogaruk alatt egyesítették, de ez a tisztán politikai egyesülés csak igen rövid életű volt (körülbelül 60 évig tartott), mert Jaroszlav halála után országa részfejedelemségekre szakadt s nemcsak minden érintkezés megszünt közöttük, de egymás ellenlábasai voltak. Kievnek a XII. században történt pusztulása után új kulturális és politikai centrumok alakulnak. Délen Halics, északkeleten Vladimir a Klasma folyó partjain, de Vladimirből a politikai centrum csakhamar Moszkvába helyeztetett át s így megalakult a moszkvai nagyfejedelemség. Úgy a halicsi, mint a moszkvai fejedelemség más és más kulturbefolyás alá került. A halicsi fejedelemség a lengyelekkel, németekkel és magyarokkal, szóval a nyugati czivilizáczióval jutott érintkezésbe, a moszkvai fejedelemség kizárólag Bizanczczal tartott föl kapcsolatot. 1340-ben kihalt a halicsi uralkodóház (Romanovicsok) s a fejedelemség nagyobb részét Litvániához, kisebbik részét, a mai Galicziát, a lengyel királysághoz kapcsolták. Az 1385. évi litván-lengyel unio a ruténeklakta tartományokat (Ukrajna és Galiczia) Lengyelországnak juttatta. A lengyel uralom azonban csakhamar elviselhetetlenné vált a ruténekre nézve, a kik az elnyomatás elől előbb a kozák fölkelések segítségével, majd a mikor ez nem vezetett eredményre, Moszkva támogatásával igyekeztek szabadulni. Chmelnyckij Bohdan vezérlete alatt az egész ruténség fegyvert fogott függetlenségéért s végre hosszas küzdelmek után 1667-ben Ukrajnának a Dnepr folyótól balra eső egész területét Moszkvához, majd Lengyelország felosztása után Galicziát és Bukovinát Ausztria, a többi összes ruténeklakta területet Oroszországhoz csatolták. A rutének Oroszországban eleinte megőrizték saját autonomiájukat, de az orosz fejedelmek csakhamar megfeledkeztek igéreteikről, II. Katalin lerombolttatta legfőbb erősségüket a Sič Zaporoska-t (1775), majd 1783-ban a ruténekre is kiterjesztette a jobbágyságot s ezzel véget vetett eddigi

szabadságuknak s nemzeti életüknek. Politikai jogaik elkobzása után nyelvük kiirtásához látott a kormány és czéltudatos politikájával sikerült elhitetnie a külfölddel, de még a saját nagyorosz lakosságával is, hogy csak egy egységes orosz nemzet létezik egy közös nyelvvel s a rutén nyelv annak csupán egyik jelentéktelen dialektusa.

A rutén irodalmi nyelv a népnek magának a beszélt nyelve. Az irodalomban elég korán érvényesült, de a kedvezőtlen politikai viszonyok folytán nem fejlődhetett ki gazdag rutén irodalom. A XIV. századtól kezdve az egyházi szerkönyvekben számos rutén nyelvű följegyzést találunk (*«prostaja mova»*) s a XVI. században már a szentírást is lefordították ruténra (l. pl. a híres *«Peresopnickoe jevanhelie»* 1556—1561, mely T'apinskij nyomdájából került ki 1580 körül). A tiszta rutén népnyelvet az ú. n. evangyelium-magyarázatokban olvashatjuk, melyeket *«dľa ľipšaho vyrozumlenija ľudu chrystyjanskaho pospolytoho»* nagy mennyiségben terjesztettek, de a világi irodalomban is érvényesül, a miről számos költemény (az ú. n. *«vyršy»*) verses dráma, karácsonyi játék stb. tanuskodik. Hogy az irodalom és a nép nyelve egy és ugyanaz volt, fényes bizonyságát adja annak az a számtalan dal a XVI—XVIII. századból, mely még ma is hangzik Ukrajna mezőin, pl. Čuraivna Marusjától: *Oj ne chody Hryču, na večirnycu*, vagy Klymovskij kozáknak világhírű *Jichav kozak za Dunaj*-a, a Mazeppa hetmannak tulajdonított: *Oj bida tij čajci* kezdetű, úgyszintén Holovatyj zaporogi kozák történeti éneke: *Ej, hodi nam žurytysja, pora perestaty* stb. Ezeket Ukrajnában, Galicziában és Bukovinában széltében-hosszában éneklik a ruténok.

Sajnos, ez a népies, a hazai talajból fakadt irodalom nem fejlődhetett szabadon. Már Nagy Péter betiltotta a rutén nyelvű irodalmat, utódai pedig magát az élő rutén szót is kiűzték az iskolából, templomból, hivatalból. Oroszországban mai napig sem tud jogaihoz jutni s csupán Galicziában fejlődhet szabadon.

A mai rutén irodalom tulajdonképeni megindítója Kotľarevskij volt. Ő és a ruténok legnagyobb költője Ševčenko mutatták meg az utat, a melyen a rutén nyelvű irodalomnak haladnia kell.

A z o r o s z i r o d a l m i n y e l v a z e g y h á z i s z l á v n y e l v k e r e t é b e s z o r í t o t t m o s z k v a i n y e l v, a r u t é n

azonban magának a rutén népnek a beszélt nyelve, a melyben szintén találunk egyházi szláv elemeket, de elenyésző csekély számban s rendesen csakis az egyházi élet körébe tartozó fogalmak jelölésére.

A rutén irod. nyelv a következőkben tér el az irod. orosz nyelvtől:

I. 1. Az etymologiai ŏ és ĕ-ből *i* hang fejlődött olyan szótagok előtt, a melyekben a ъ, ь és *i* (mely utóbbi *j*-be ment át) elenyészett. Pl. *kiń* ló, or. *koń* (ób. *konь*), *vil* ökör, or. *vol* (ób. *volъ*), *mij* «meus», or. *moj*. Az ŏ-ból fejlődött *i* a dialektusok túlnyomó többségében s az irodalmi nyelvben nem jésíti a megelőző consonanst, míg az ĕ-ből fejl. *i* mindig jésíti (ha általában jésíthető): *ńis* «vitt», or. *nes*, *śilśkij*, or. *seľskij*, *śisť*, or. *šesť* etc.

2. Az etym. *ě*-nek a ruténban *i* felel meg s mindig jésíti a megelőző consonanst: *ďilo*, or. *dělo*, *ťilo*, or. *tělo*.

3. Az eredeti *i* és *y* hangok egybeestek «közép *y*»-be: *dym*, *syďity*, or. *siděť*.

4. Az *e*-hang nem jésíti a megelőző consonanst: *derevo*, *nebo*, *nesú*.

5. Úgy a hangsúlytalan, mint a hangsúlyos vocalisokat tisztán ejti a rutén, de az oroszban a hangsúlyos szótag előtt az *o* hang *a*-nak hangzik, más szótagban pedig éppen úgy, mint más vocalisok is elmosódik a német tompa *e*-hez hasonlít olyan szókban, mint pl. *mordet* (Asbóth, 4). V. ö. a kiejtés szabályaira Černyšev 25, tehát pl. or. *golosiť*, ejtve *gəlasíť*, rut. *hołosýty*. Ez igen fontos jelenség, látjuk ugyanis, hogy még az egyformán írott szókat sem egyformán ejtik a két nyelvben és az, a ki sokszor megérti a nyomtatásban látott szót, nem érti azt meg az élőbeszédben, annyira módosul a kiejtés által. Ezt különösen a rutén vidékeken működő orosz tisztviselők tapasztalják s erre vonatkozik a kievi, charkovi és podoliai kormányzó megfigyelése, hogy «még az egyformán irott szókat sem értik meg az élőbeszédben» (t. i. a rutének).

6. Az oroszban csak a hangsúlyos, de a ruténban a hangsúlytalan *e* is néha *o*-nak hangzik: *jehó* > *johó*, *słozá*, *łonók* etc.

7. Az ősszl. *g* a ruténban *h*-nak, az oroszban *g*-nek hangzik. Pl. ősszl. *grabъ*, or. *grab*, rut. *hrab*. *G* hangot csak idegen- és jövevényszavakban találunk: *gánok*, *gazda*, *gvalt*, *grunt* etc.

8. A ruténban a *č* kemény, a *c* pedig lágy ejtésű, az oroszban fordítva: a *c* kemény és a *č* lágy, or. *čarováť*, rut. *čaruváty*, or. *konec*, rut. *koneć*. Különösen gyakori ez a *c* az *ć*, *ća*, *yća* suffixumokban: *oteć-*, *vitća*, *virćá* etc.

9. A szóvégi *ł* és szóközben mássalhangzó előtt álló *ł* > *u̯*, *v*-nek hangzik, pl. *chodyu̯*, *robyu̯*, *vou̯k (vovk)* stb., or. *robil*, *volk* etc.

10. Az irod. oroszban a szó végén zöngés cons. helyett zöngétlen hangzik pl. *sat* (= *sad*), *golup* (*golub*) stb., a ruténban zöngésen hangzik: *sad*, *holub* etc.

11. Szókezdő *a* és *o* elé *h*, *u* elé és *o*-ból fejlődött *i* elé gyakran *v* járul. *hostryj (ostryj)*, *horich* (or. *orěch*), *harmata* (olasz: *armata*), a magyar *áldomás* szó helyenként a ruténban *haldamáš*-nak hangzik (v. ö. Werchratskij: Znadoby do slovarja južnoruskoho. Lemberg, 1877, 43. l.). *vulyca* (or. *ulica*), *vuhoľ* (or. *ugoľ*), *vin* (or. *on*), *vid* (or. *ot*), *otec-vitća*, *orel-virla*. Néha *j*: pl. *junoša*, *juška*, etc. Az ősoroszban — mint tudjuk — a szókezdő *ju*, *i̯u* összl. hangkapcsolatból elenyészett a *j*, *i̯* s az oroszban a *j* szókezdet egyh. szlávnak a hatása, de a ruténban nem, itt a nyelv hangtörvényeinek megfelelő újabb fejlődés.

12. A ruténban van ú. n. «közép *l*», az oroszban nincs.

13. A szókezdő *i* gyakran *j*-be megy át: *ity-jty*, *Ivan-Jvan*, de sokszor eltünik: *hraty*, *holka*, *maty* etc.

14. Az *f* csak idegen szavakban fordul elő.

A hangtani sajátságokon kívül számos morphologiai és mondattani sajátsággal találkozunk.

1. A ruténban van külön vocativus eset a singularisban, az oroszban nincs. A vocativus ragjai *e*, *o* és *u*. Pl. *druže*, *vovče*, *dytyno*, *žinko*, *baťku*, *ďidu*, *synu* etc.

2. Himn. főnevek dat. esete — *ovi*, *ovy*, *evi*, *evy*: *vórohovy*, *holubovy*.

3. Névragozásnál a hn. és sn. *h*, *ch*, *k* tövű főnevek locativusa *'i*, a mely előtt a gutturalisok *z*, *s*, *c*-be mennek át: *vórih-vórośi*, (ób. *vrazi*), *úcho-úśi*, *bajrak-bajráći* etc.

4. A *h*, *ch*, *k* tövű fem. főnevek sing. dat. és loc. esetragja *'i*, a mely előtt a gutturalisok *z*, *s*, *c*-be mennek át: *noha-nośi*, *mycha-muśi*, *ruka-ruči*.

5. A nőneműek instrumentalis esetragja *oju, eju* és soha *oj, ej,* mint az oroszban: *borodóju, syloju, ranoju* etc.

6. Az inf. megőrizte eredeti *-ti* végződését: *pysáty* (or. *pisáť*), mely a rutén hangtörvényeknek megfelelően *ty*-nak hangzik.

7. Sing. 1. pers. és plur. 3. pers.: *možu-možuť* (de orosz *mogu-mogut*), *peču-pečuť* (or. *peku-pekut*).

8. A sing. 3. személyének *t* ragja *e* után elesett: *choče,* or. *chočet, čytae,* or. *čitaet.*

9. A sing. és plur. 3. személyének a ragja az oroszban kemény *t,* a ruténban lágy: rut. *nosyť, nośať,* or. *nosit, nośat.*

10. A rutén a jövő időt *imu*-val képezi: *pytymu, pytymeš* etc., or. *budu piť* etc.

A mondattani sajátságok közül említhetjük a vocativus használatát, továbbá: az élő lényt jelentő főneveknél a pluralis accusativus = plur. nominativussal (az oroszban a genit.): *pase koni* legelteti a lovakat stb. Még igen sok más hang-, alak- és mondattani eltérést találunk a rutén és az orosz nyelv között, de mi csak a legfeltűnőbbeket emeltük ki. Bővebbet l. Smal-Stockij, Žiteckij, Mychal'čuk, Krymskij s másoknál.

Lexicalis tekintetben is nagy külömbség van a két nyelv között. Feljebb említettük a kiejtési eltérést pl. írva: *med,* de oroszul ejtve *mjot,* ruténul *mid,* tehát az egyformán vagy csaknem egyformán írott szókat az élő beszédben nem értik meg, vannak azonban olyan egyforma szók is, a melyek más jelentéssel birnak az oroszban, mint a ruténban. Pl. rut. *durnyj* bolond, or. *durnoj* rossz, csúnya; *luna* rut. visszhang, or. hold; *neďiľa* rut. vasárnap, or. *neděľa* hét («die Woche»), *ličyty* rut. számlálni, *léčiť* or. gyógyít; *urodlyvyj* rut. szép, or. *uródlivyj:* torzszülött; *zloďij* ruténban tolvaj, de orosz *zloděj* általában gonosztevő; *dyvytysja* rut. nézni, *divitsja* or. csodálkozni; *durno* rut. ingyen, or. rosszul, csunyán stb. Csupán találomra ragadom ki emlékezetemből e pár szót, de a két nyelv szókincsének egybevetése esetén számos más példát találnánk. Számos a mindennapi társalgásban közkeletű egyszerű fogalmat más szóval fejez ki a rutén s mással az orosz.

Smal-Stockij és Gartner grammatikájukban (290—292. l.) körülbelül 150 olyan szót sorolnak föl, de természetesen ezt a jegyzéket legalább még egyszer ennyivel lehetne megszerezni.

A következő közhasznált szavaknak más az orosz s más a rutén megfelelője: úr, úrnő, tolvaj, orvos, fiú, földbirtokos, szabó, gyermek, zsugori, lepke, tál, teher, idő, faág, szem, játékszer, patkány, ló, hold, villám, béka, haszon, pohár, tó, liget, szántóföld, tanács, reggel, fuvaros, sonka, sült, reggeli, vacsora, gyűrű, pénz, ing, czipő, gyufa, kalap, valódi, hazudni stb., l. i. helyen. — A rutén irod. és népnyelv tehát teljesen elüt az orosztól, annak nem dialektusa, de attól teljesen függetlenül fejlődött és fejlődő nyelv. Tulajdonképen két nemzetnek vagy mondjuk nemzetiségnek a két nyelvével van dolgunk s hogy ezt még ma is bizonyítani kell, ennek oka első sorban az oroszok politikájában keresendő. «Das russische Volk steht noch heute nicht als ethnographische Einheit vor uns, wenn das auch in Europa nur unbestimmt bekannt und durch bewusste Regierungspolitik auf das höchste verschleiert worden ist» (HOETZSCH: Russland, Berlin 1913. 20. l.). Az orosz kormány gondoskodott róla, hogy csak egy egységes orosz népről és nyelvről halljon hírt a külföld, de bent is egyszerűen elhallgatta a rutének létezését, a rutén nyelvről az orosz iskolákban említést sem tesznek vagy ha mégis szólnak róla, csak mint az orosz dialektusát említik s bizony ma úgy vagyunk vele, hogy csak azok tudnak a rutén nyelv létezéséről, a kik külön is foglalkoznak vele. Még a tudomány emberei is sokszor megelégszenek a tendencziózus tanításokkal, a milyen pl. SOBOLEVSKIJnek az orosz nyelv történetéről szóló könyve (Lekcii...). Az orosz Tud. Akadémiának 1905. évi jan. 30-án 2075. eln. sz. a. kelt jelentése csupán indiscretio folytán jutott nyilvánosságra s jelent meg 1910-ben nyomtatásban az Akadémia tudta és beleegyezése nélkül, úgyszintén indiscretio folytán tudták meg a kievi, podoliai és volhyniai kormányzók jelentéseit. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy az orosz tudományos és politikai körök, valamint a hatóságok is tudják, hogy Oroszország területén két «orosz nyelv» létezik, melynek beszélői nem értik meg egymást, ha tehát valaki egységes orosz nyelv után kutat, akkor azt nem a jelenben, de a ködös multban kell keresnie, éppen úgy, mint egységes germán nyelvet is csak a rég elmult idők homályában tételezhetünk föl. Egyébiránt az élet már megoldotta a kérdést. Galicziában virágzó rutén irodalmi élet van s minden tehetséges író (pl. FED'KOVYČ,

FRANKO, OLGA KOBIL'ANSKA stb.) a nép nyelvén vagyis ruténul ír s a Ševčenko-Társaság nemcsak számra, de tudományos értékre nézve is többet nyujtott fennállásának bármely öt, mint az orosz anyagi és erkölcsi támogatással dolgozó Russkaja Matica fennállásának eddigi 52 éve alatt! Az orosz nyelvegység híveinek azt az állítását, hogy a rutén (ukrajnai) nyelvnek nincs és nem lehet jövője, fényesen megczáfolták a tények. A nagyobb és erősebb szláv népek abban a véleményben vannak, hogy ők a priori meghatározhatják s irányíthatják a kisebb szláv népek s nemzetek kulturfejlődésének az irányát (csehek-tótok, oroszok-ruténék, oroszok-bolgárok stb.). Az 1867-iki moszkvai szláv kongresszus elnöke nyiltan hirdette, hogy csak négy szláv nyelvnek és irodalomnak van létjogosultsága: orosz, lengyel, cseh és szerb s nyomatékosan figyelmeztették a bolgárokat, hogy ne áltassák magukat hiú ábrándokkal s ne gondoljanak önálló (nemzeti) bolgár irodalom művelésére, de írjanak s beszéljenek oroszul. Hasonlóképen beszélt már három évszázaddal előbb SKARGA PIOTR (1536—1612) tudós lengyel jezsuita. Az unióról szóló vita hevében szemére vetette a pravoszlav papoknak, hogy olyan nyelven beszélnek és írnak, a mely nem vállhat a műveltek nyelvévé. «Még nem volt a világon oly akadémia, a melyen a filozofiát, theologiát, logikát és más tudományos ismereteket orosz-szláv nyelven adtak volna elő; ily nyelvvel senki sem vállhat tudóssá. Ennek a nyelvnek nincs grammatikája, retorikája s nem is lehet. Ime, honnan származik a ti tudatlanságtok s tévelygéstek. (M. DZIEDUSZYCKI: P. Skarga i jego wiek.)

Pedig ma van virágzó orosz irodalmi és tudományos élet, fejlődik a bolgár s megindult a rutén is...

Mindezeket egy új rutén nyelvtan megjelenése alkalmából vetettem papirosra s azt hiszem azzal fejezem be leghelyesebben fejtegetéseimet, ha a szóban forgó nyelvtanra is megteszem röviden észrevételeimet.

SMAL-STOCKYJ és GARTNER kitünően ismerik a mai rutén irodalmi és népnyelvet s mesteri kézzel írták le grammatikáját, nyelvtörténeti fejtegetéseik azonban nem állják ki mindenben a kritikát.

A munkára nagy szükség volt, a ruténnal még a szlávisták is aránylag keveset foglalkoznak, de nem is volt eddig olyan

munka, a mely a mai rutén nyelvet behatóan ismertetné. Ezen a hiányon segítettek a szerzők, a mai rutén irodalmi nyelvről tiszta képet nyer az olvasó s igazán nagy haszonnal és élvezettel fogja forgatni az új nyelvtant, ha csakis a mai nyelvtényeket keresi, de ha a nyelv történetére s a nyelvi jelenségek magyarázatára is kiváncsi, akkor csakis gondos kritikával fogadhatja azokat.

A szerzők be akarták bizonyítani, hogy a rutén nyelv az orosztól teljesen különálló, független nyelv s csakis olyan rokonságban van vele, mint a többi szláv nyelvekkel. Sajnos, a szerzők hibás alapból indultak ki s hibás módszert alkalmaztak. Tagadják az ősorosz nyelv létezését s így a rutént nem az ősoroszból, de egyenesen az ősszlávból vezetik le. Elfeledték ugyanis, hogy a nyelvrokonság vagy a közös eredet még nem bizonyítja a nyelvek azonosságát. A hibás alapból való kiindulás és a hibás módszer alkalmazásának a következménye, hogy az ősszlávból indulnak ki, nem az ősoroszból s a rutén nyelvtényeket nem az oroszszal, de az óbolgárral vetik egybe. Legnagyobb hibájuk azonban, hogy nem tesznek külömbséget a régi s a mai nyelv között s az egybevetéseknél különböző korszakokban fejlődött nyelvtörténeti adatokat minden válogatás nélkül állítanak szembe az ősszláv és óbolgár formákkal. Pl. a 262. §.-ban fölsorolt 39 pont közül az 1, 6, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 28, 30. ősorosz sajátság, a mely tehát az összes orosz dialektusokban megvan vagy megvolt, a többi pontokban foglaltak azonban későbbi nyelvfejlődésnek az eredményei, a melyeket nem lett volna szabad az ősszlávval egybevetniök. – A Lautliche Weiterentwicklung gegenüber dem Urslavischen cz. fejezetben tehát csakis az 1, 6, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 28 és 30. p. beszélhetnek, hisz pl. egy XV. században fejlődött nyelvsajátságot nem szabad egyenesen az ősszlávval egybevetni. Úgy vagyunk a név- és igeragozással is. Itt a mai rutén formákat az óbolgárral vetik egybe, tehát XX. századbeli nyelvtényeket a IX., X. századbeli nyelvtényekkel állítják szembe. Ennek a helytelen módszernek az eredménye azután, hogy nem látjuk a nyelvfejlődés egyes fázisait s nem értjük meg az orosz és rutén nyelv közötti viszonyt. Ez tehát tulajdonképen csak tudományos játék, a mely arra szolgál, hogy a teljesen járatlanokat félrevezesse, a mire pedig egyáltalában nincs szükség,

hisz más úton és módon kell és lehet az orosz és rutén nyelv közötti külömbséget bemutatni. A szerzőknek a rutént az orosszal kellett volna egybevetniök, így egyrészt tisztább képet nyertünk volna magáról a ruténról, másrészt még jobban láttuk volna, hogy miben egyezik s miben tér el egymástól a két nyelv.

Ugyancsak hiánya a könyvnek az is, hogy a szerzők nem tanulmányozták a nyelvemlékeket, jóllehet SOBOLEVSKIJ vagy KRYMSKIJnél megtalálták volna, hogy hol kell azokat keresni, ők VONDRÁK, LESKIEN, BOGORODICKIJ, OGONOVSKI s más nyelvtanírók adataira támaszkodnak, a mi féltudományos jelleget kölcsönöz munkájuknak s egyben gyanut kelt az olvasóban.

Nem részletezem megjegyzéseimet. Ha pontról-pontra, fejezetről-fejezetre végigkisérjük a szerzőket, azt látjuk, hogy igen helyesen és világosan írják le mindenütt a mai nyelvtényeket, de sok hibás vagy hiányos magyarázatot adnak, mivel hibás álláspontra helyezkedtek. Ezzel szemben azonban egy kiváló oldaluk is van: mindenütt hivatkoznak az odavágó irodalomra s ezzel ők maguk rávezetnek a forrásra, a honnan kétségeink esetén meríthetünk. Kétségtelen, hogy említett hibái mellett is nagy haszonnal forgathatja a kit érdekel a rutén nyelv, a ki pedig a mai irod. rutén nyelvvel óhajt megismerkedni — arra nézve egyenesen nélkülözhetetlen.

Gyöngyös. BONKÁLÓ SÁNDOR.

Smal-Stockyj: Ruthenische Grammatik. 1913. Sammlung Göschen.

Ezt a kis kézikönyvet a tények ügyes és megbízható összeállítása dícséri; a nagy nyelvtantól, a mely BONKÁLÓnak okot adott az előbbi czikk megírására, előnyösen külömbözik az által, hogy elolvasásában nem zavarnak bennünket igen kétes értékű «tudományos» fejtegetések. *A. O.*

AZ IDG. FLEXIO GENESISÉNEK PROBLÉMÁJA.

(Folytatás.)

III. Kisérlet a probléma megoldására.

IV. A verbális flexio genetikus viszonyai.

Az agglutinatiós theoria centruma a verbális személyragok pronominális eredete — az a föltevés, hogy a verbum személyragjai agglutinált pronomenek. Bármennyire háttérbe szorult is az agglutinatiós theoria maga, a dogmának ez a része még mindig nem jutott megérdemelt sorsára, sőt távolabb és közelebb álló körökben egyaránt meglehetős népszerűségnek örvend. PAUL szerint pl. a verbális alakok jobbára personális pronomenek agglutinálása útján keletkeztek [Prinzipien[4] 310]; — WUNDT szerint a pronominális elemek agglutinálása BOPP hypothesisében 'durchaus im Geiste des wirklichen Geschehens' van gondolva, noha persze a személyragoknak az önálló pronomenekkel való összefüggése az összeolvadás előhaladottsága folytán már nem látható elég világosan [Sprache. II.[2] 174, 176] etc. Az indogermanisták szűkebb körében velejében hasonló felfogás uralkodik. UHLENBECK pl., noha egyébként az idg. verbum finitum nominális eredetét vallja, azt véli, hogy csak olyan személyragok választandók el a fogalmilag megfelelő pronominális tövektől, a melyek hangtani tekintetben [!] egyáltalán nem hozhatók velük összefüggésbe, egyébként azonban a verbális alakok pronominális elemekkel ellátott nomenek [KZ. 40, 122—123]. PEDERSEN szerint még mindig valószínű, hogy az idg. személyragok rendszere pronominális suffigáláson alapul, noha persze magától értetődik, hogy az egész rendszer nem egyöntetű [KZ. 40, 149]. KRETSCHMER, noha külömben az adaptatiós theoria részleges jogosultságát elismeri, azt hiszi, hogy a BOPP-féle hypothesisnek éppen a sze-

mélyragok eredetére vonatkozó részletében van bizonyos valószínűség, bár a vele kapcsolatos hangtani nehézségek nem mind magyarázhatók [GERCKE-NORDEN, Einl.[1] 206]. Legujabban BRUGMANN még mindig azt hiszi, hogy a BOPP-féle pronominális suffigálás ellen elvileg semmit sem lehet felhozni, noha hozzá teszi, hogy ily módon csupán a személyragos alakok rendszerének legalsó rétege jött létre, a mely azonban idők folyamán, jelesül az imperativus rendszerében, kétségkívül eredeti nominális alakok is csatlakoztak [Grr. II. 3.[2] 7].

A pronominális suffigálás elmélete tehát szivósan tartja magát, noha igazán oly szánalmasan gyönge, hogy fönnmaradása szinte érthetetlen. Az egyetlen érv, a melyet idg. nyelvi analysis szempontjából felhozni szokás és egyáltalában lehetséges: 'die tatsächlich bis zu einem gewissen Grade vorhandene Ähnlichkeit zwischen den Personalendungen und den Personal pronomina' [DELBRÜCK, Einl.[5] 131]. Ámde mindenek előtt a hivatkozott hasonlóság az esetek óriási többségében egyáltalában nincsen meg, úgyhogy mikor ezt a hasonlóságot illusztrálni kell, a duális és plurális pers. suffixumok soha sem kerülnek szóba, hanem csupán a singuláris suffixumok s még ezeknek is csak egy kis hányada: az *m- s-* és *t*-suffixumok. De ha az ezek mellett jelentkező 1. sg. **-ō *-a *-ai*, 2. sg. **-ĕi *-tha *-thēs*, 3. sg. **-e *-ai* semmiféle pronomennel nem hozhatók kapcsolatba, vajjon indokolva van-e az *m- s-* és *t*-suffixumok számára pronominális eredetet feltételezni? Hogy 'hasonlóság' forog fönn? Mintha ez a hasonlóság nem lehetne a véletlen játéka [cf. MEILLET, Introduct.[2] 121]! Hogy ily véletlenség feltűnő volna [UHLENBECK, l. c. 122] vagy nehezen volna elgondolható [KRETSCHMER, l. c. 206], arról szó sem lehet. Ellenkezőleg: éppen az volna feltűnő és nehezen elgondolható, ha egyes szórványos esetekben csakugyan volnának agglutinált pronomenek, az esetek óriási többségében pedig nem. Ha pedig a verbális flexio csakugyan nominális eredetű, a miről alig lehet kételkedni [l. alább, p. 117], akkor minden pronominális hasonlóság ipso facto csak csalfa lidércz lehet. UHLENBECK persze, bár habozva, azt az állítást koczkáztatja meg, hogy az idg. verbális alakok — legalább részben — possessiv [!] suffixumokkal ellátott nomenek [KZ. 40, 123]. Már most igaz ugyan, hogy a

finnugor nyelvekben az 1. és 2. személyű igealakok possessiv suffixumokkal ellátott verbális nomenek [SZINNYEI, FUSpr. 148] s hogy az idg. személyragokkal részben egyező finnugor személyragok a finnugor személyi névmásokkal érintkeznek [cf. SWEET, Hist. of langu. 116. SCHRADER, Sprachvergl. u. Urgesch.[3] 524. KRETSCHMER, l. c. 206 etc.]. Ámde a possessiv pronomenek suffigálásának útja az indogermánban effectualiter el van zárva — még pedig abból az egyszerű okból, mert suffigált possessiv pronomen az idg. különnyelvek régibb stádiumaiban egyáltalában nincsen s így kétségkívül nem volt az idg. alapnyelvben sem. Erre persze azt lehetne felhozni, hogy a prae- indogermánban — esetleg plane egy finnugor-idg. alapnyelvben — még megvoltak a possessiv suffixumok s csak az idg. stádiumban vesztek el. De egy ilyen hypothesis-labyrinthusba csak végső esetben volna indokolt dolog bemerészkedni. Kényszerítő ok ily lépésre — legalább egyelőre — nincsen, mert még ha a pronominális hasonlóság nem is volna véletlenség, magyarázata sokkal egyszerűbb úton is eszközölhető [l. alább, p. 114].

Præidg. — esetleg: finnugor-idg. — possessiv suffixumok helyett általában idg. personális és demonstrativ pronomenekkel szoktak operálni — még kevesebb szerencsével. Mivel az idg. verbum finitum alakjai a subjectum és prædicatum viszonyán alapulnak [FR. MÜLLER, Grr. III. 1. 580. BRUGMANN, Grr. II. 3.[2] 4 etc.], sémantikus agglutinatio feltételezése esetében nyilvánvalólag a pronominális casus rectusnak kell agglutinálva lennie, mert hiszen csak így lehet a verbummal összeolvadt enklitikus pronomen a verbum eredeti subjectuma [cf. PAUL, Prinzipien.[4] 311]. Ha ez így van, akkor a 1. sg. *m*- és a 3. sg. *t*- suffixumainak semmi közük sem lehet a pronomenhez, mert hiszen a 1. sg. **me*- **eme*- personális és a **to*- demonstrativ pronomenek paradigmájában éppen a casus rectus heteroklitikus: **eĝ(h)ṓ* **eĝ(h)óm*, resp. **só*. Oly alakokban tehát mint idg. **és-mi* **és-ti* etc. éppen a subjectum nincs megjelölve, a melynek kedvéért a pronominális agglutinatio fel van tételezve, ellenben meg volna jelölve egy casus obliquus, a mire a theoriának semmi szüksége. Itt persze azt lehetne mondani, hogy valamikor a præ- indogermánban a nominativusban is jelentkezhetett a casus obliquusok

töve. Tekintve azonban a különnyelvekben jelentkező nivelláló tendentiát, homlokegyenest ellenkező eredményre kell jutnunk — arra, hogy a legrégibb időkben aránytalanul több volt a polythematismus [Nyt. IV. 195—196], úgyhogy olyan dublettek mint **eg(h)-* : **me- *eme-*, resp. **so* : **to-* okvetetlenül a tőalakulás legrégibb stádiumából valók. A mi jelesül a 3. sg. *t*-suffixumait illeti, több tekintély verbis expressis kijelenti, hogy ezeket nem kell szükségképpen a **to-* demonstrativ tővel kapcsolatba hozni, mert a 3. sg. legkönnyebben gondolható világosan kitett pronominális subjectum nélkül [cf. Brugmann, Grr. II. 3.[2] 7. Siebs, KZ. 43. 269. Pedersen, KZ. 40. 149 etc.]! A mi pedig a 2. sg. *s*-suffixumait illeti, tudni való, hogy *s*-kezdetű pers. pronomen egyáltalában nincsen; — a **to-* pronominális tőhöz tartozó nom. sg. **so s*-kezdetű volna, de demonstrativ értelmű. Uhlenbeck mindazonáltal ezzel akar kapcsolatot fölvenni [l. c. 123] — azon az alapon, hogy **so-* és *to-* demonstr. tövek alternálódnak és **to-* Brugmann analysise szerint a **teu̯e* 2. sg. pers. pronomennel állana összefüggésben. Ámde mindenek előtt az a Brugmann-féle analysis, a mely szerint a 2. sg. pers. pronomen **teu̯e *tu̯e *tū* két demonstrativ pronomen összeolvadása volna [Grr. II. 2. 383], egy csöppet sem biztató, de helyességét elfogadva sem használhat a fönnforgó esetben semmit, mert arra a következtetésre vezet, hogy a **to-* pronominális tő egyidejűleg a 2. és 3. sg. functio hordozója volt, a mi sémantikus agglutinatio szempontjából érthetetlen.

A pers. suffixumok és a pronomenek hasonlósága tehát semmiféle genetikus összefüggés felvételére nem jogosít. Ha egyáltalán van itt valami összefüggés, ez csak abban állhat, hogy a szóban forgó *m*, *s* [?] és *t* elemeknek az 1., 2. és 3. személyű functio hordozójává való adaptálódását előmozdította vagy esetleg elő is idézte az *m-* *s-* [?] és *t-* pronomenekhez való hasonlóság. Egyes különnyelvi pers. suffixumok kimutathatólag pronominális hatás alá kerültek; — azószlávban pl. a 1. plur. *-mъ* suffixuma mellett jelentkező *-my* kétségívül a *my* 'nos' pronomen hatása [Brugmann, KVG. 591. Vondrák, Altkirchenslav. Gr.[2] 491], a sg. *-tъ* suffixuma valószínűleg a *tъ* pronomen hatása alatt lépett életbe [cf.

VONDRÁK, Vergl. Slav. Gr. II. 135] etc. Éppen így lehetséges, hogy pl. a **bhérom* formatio az **eĝ(h)óm* 1. személyű pronomen hatása alatt lett 1. sg. functiójúvá [l. részletesen alább, p. 119], de ennek a genesishez semmi köze. A pronominális agglutinálódás feltevése tehát még az *m-* *s-* és *t*-suffixumok területén sem válik be s így genetikus kutatásokból elvileg és végleg kiküszöbölendő.

Egy másik fontos directivum a verbalis flexio genesisének kutatásában az a thesis, hogy a verbális flexio nominális eredetű — a mint ezt már LUDWIG régen kimondotta [AoA. 42. Inf. 45—46 etc.]. Nézete elég korán nagy tekintélyű védelmezőkre talált. FICK, bár a BOPP-féle theoriától egészen még nem tudott szabadulni, mégis úgy nyilatkozott, hogy az a LUDWIG-féle gondolat, mely szerint az infinitivus az egész verbalis flexio basisa, kétségkívül helyes és szerzője számára elmulhatatlan nevet biztosít a nyelvtudomány történetében [GGA. 1881. p. 432]. SAYCE FICK értekezéséből kiindulva verbis expressis kimondja, hogy a verbum finitum alakjai nominális eredetűek s LUDWIG adaptatiós principiuma értelmében nem tartalmaznak agglutinált pronomeneket [TECHMER's IZ. I. 222—225]. WINDISCH szerint a LUDWIG-féle infinitivus-theoria bizonyos határig jogosult: egyes személyragok infinitivusi végzetekkel azonosak [Ber. über die Verhandl. der K. sächs. Ges. der Wissenschaften zu Leipzig. I. 9]. Újabb időben különös benyomást tett az a WUNDT által hangsúlyozott körülmény, hogy a nomen és a verbum ellentétét a nyelvek túlnyomó többsége nem ismeri vagy legalább nem juttatta határozott szóformákban kifejezésre [Spr. 2.[2] 139]. SÜTTERLIN azt mondja, hogy a nomen, mindenek előtt a substantivum a legrégibb szófaj s hogy az idg.—semita értelemben vett verbum ifjabb mint a nomen [Wesen der spr. Gebilde, 80—81]. UHLENBECK azt hiszi, hogy az idg. verbum finitum minden ízében nominális eredetű [KZ. XL. 123]. Legújabban BRUGMANN is azt véli, hogy 'am letzten Ende ist .... das idg. Verbum überhaupt vielleicht durch zusammenwachsen von nominalstämmen mit Personalendungen ins Leben getreten' [Grr. II. 3, 54; l. még p. 84]. — Különnyelvi verbális alakoknak nominális magyarázata az újabb nyelvtudományban egészen közönséges jelenség [l. Nyt. IV. 37—39].

A verbális flexio genetikus vizsgálatának tehát feltétlenül abból kell kiindulnia, hogy a pers. suffixumok nem agglutinálódott pronomenek s tehát az egész verbális flexio alapjában nominális eredetű. Ebből a látószögből nézte a problémát újabban HIRT is [IF. XVII. 64—84. Gr. Hb.[1] 216, 354] s ezzel — a nélkül hogy tudta volna [l. IF. XVII. 38] — LUDWIG kisérletét újította meg a nyelvtudomány mai állásának megfelelőbb alakban. A nagy epigon szerencsésebb volt mint még nagyobb elődje: kisérlete, bár itt-ott skeptikus ellenkezést is váltott ki [PEDERSEN, KZ. XL. 149. BRUGMANN, KVG. 589. Grr. II. 3.[2] 7—8], nagyban és egészben rokonszenves fogadtatásra talált [WALDE, Vollmöller's Krit. Jahresber. VIII. 16. UHLENBECK, KZ. XL. 123. OERTEL és MORRIS, Harvard Stud. XVI. 90, 92. STOLZ, Lat. Gr.[4] 248]. De ez a kisérlet csak alapgondolatában és kiindulópontjában helyes, részleteiben azonban sok kiegészítésre, sok modificatióra és correctióra szorul, mert szerzője nincs egészen áthatva az adaptatiós theoria szellemétől, minél fogva akárhányszor jelentkeznek nála az agglutinatiós theoria csökevényei. Ezek közül való pl. az a sajátságos föltevés, hogy az 1. sg. ἔ-φερον az ablautot nem tekintve ugyanaz az alak, mint az acc. sg. -φορον, de ez az alak esetleg a **me* pronoment tartalmazza [Hb.[2] 497, 498]! Ilyféle recidiva szórványos ugyan nála, de annál mérgesebben burjánzik az egész kisérleten végig végzetes consequentiával fellépő partikula-theoria, a mely szerint a verbális flexióban jelentkező *-ai i*, *-u*, *-tha*, *-dhi*, *-dhu̯ai* etc. elemek eredetileg önálló és agglutinálódott partikulák voltak. Ez az elmélet, a melylyel szemben az elvi visszautasítás álláspontjára kell helyezkedni [l. Nyt. IV. 187—188; — v. ö. még WINDISCH, l. c. 27. BERNEKER, KZ. XXXVII. 370. UHLENBECK, KZ. XL. 121—122], a verbális flexio terén még valószínűtlenebb, mint a nominális flexio területén — teljesen fölösleges és haszontalan vakablak, mert hiszen agglutinált partikulákból mindent ki lehet hozni, csak éppen személy-jelölő functiót nem. Mi értelme lehetne egy agglutinatiós elmélet armaturájából való magyarázó principiumnak, a mely semmit sem magyaráz, de viszont az adaptatiós theoria fundamentális elvébe ütközik? Szóval: a partikula-theoria az ősidg. verbális flexio gene-

sisére vonatkozó vizsgálatokból elvileg és végleg kiküszöbölendő [l. még alább, p. 125].

Ha a verbális flexio nominális eredetű, akkor nyomban érthetővé lesz a pers. és a casus-suffixumok hasonlósága. Feltűnő, hogy az idg. alapnyelv nagyszámú hangjai közül csak *m s t* (*d*) és *ai i* szerepelnek gyakrabban pers. és casus-suffixumokban. Ebből már HIRT azt következtette, hogy a két rendbeli suffixumok között genetikus összefüggésnek kell lennie [Gr. Hb.[1] 219. Hb.[2] 308]. De több is következik belőle: a casus-suffixumok prioritása. Míg ugyanis minden personális suffixumnak akad a nominális flexióban és tőképzésben hangbeli mása, gutturális és labiális elemek már csak casuális és adverbiális képzésekben jelentkeznek, a mi arra utal, hogy a nominális functiójú alakok óriási tömegéből csupán egyesek adaptálódtak idővel verbális alakokká. A legszebb összhangban áll ezzel az a tény, hogy az alapnyelvi conjugatiós rendszer sokkal szétfolyóbb és sokkal kevésbbé reconstruálható mint a declinatio s talán még nem is volt egészen megállapodva és kialakulva. Szépen illusztrálja ezt többek között az alapnyelvi perfectum állapota: a præsens-aor. act. és med. suffixumainak parallelizmusa (pl. **bhéreti: *bhéretai* etc.) itt egyáltalában hiányzik (cf. **d$_e$dṓu: *d$_e$daí* etc.), sőt mivel mediális præsensek mellett act. perfectumok állanak (pl. ói. *vártatē: vavárta*, lat. *re-vertitur: re-vertit* etc.), nem lehetetlen, hogy a perfectum személyragjai az act. és med. végzetek jelentésbeli ellentétében még nem is részesedtek [BRUGMANN, KVG. 600. SOMMER, Lat. Hb. 529 etc.]; — a perf. személyragjaiban nyoma sincsen valami pronominális hasonlóságnak: egyes személyek suffixum-nélküliek [3. sg. ói. *vḗda*, gör. οἶδε; 2. pl. ói *vidá*], mások egybeesnek [legalább is a 1. és 3. sg. med., pl. ói. *tutudḗ*], a 3. pl. egy sehol másutt elő nem forduló *r*-suffixummal charakterizálva [ói. *vidúr, dadirḗ*, lat. *fuēre* etc.]. A primitiv rendszertelenség még a különnyelvi fejlődésben sincsen végleg kiküszöbölve: az ói. *-mahē dhvē -ntē* med. pers.-suffixumokkal szemben a görögben -μεθα -σθε -νται áll, oly egységes rendszerek mellett mint lat. *feram: ferās*, gör. φέροιμι: φέροις etc. olyanok is vannak mint lat. *feram: ferēs*, ószl. *berą: bereši*, gót *baírau: baírais* etc. Ez az alap- és különnyelvi rend-

szertelenség semmi esetre sem lehet secundär, mert hiszen a nyelvfejlődés convergens s különnyelvi egyféleség sok esetben elismerten és kimutathatólag korábbi sokféleség helyébe lépett (az óindben pl. egészen eliminálódik a **bhérō* typusú 1. sg., a mely viszont az itáliaiban az egyetlen *sum* s esetleg még *inquam* esetét nem tekintve, egyeduralomra jutott etc.). Teljes lehetetlenség, hogy a folyton nivelláló és egységesítő œkonomikus tendentia egy eredeti egységes rendszert szétrombolt volna; tehát a rendszertelenség nagyban és egészben régi örökség, a mely még nem lett az említett tendentia áldozatává. Ha tehát az idg. alapnyelvi conjugatio sokkal rendszertelenebb és befejezetlenebb, mint a declinatio, ez csak úgy érthető, hogy kialakulása sokkal későbben is kezdődött, minél fogva egy relative egységes conjugatiós 'rendszer' nem is alakulhatott ki. Ez a későbbi kialakulás pedig — tekintettel a pers. suffixumoknak a casualis és tőképző suffixumokkal való hasonlóságára, resp. azonosságára — csakis úgy mehetett végbe, hogy nominális formák verbális alakokká adaptálódtak.

A mi ezen adaptálódás mikéntjét illeti, erre az adaptatiós theoria szelleméből folyólag csak egész általánosságban lehet felelni — még pedig annyit, hogy a folyamat mondatbeli kapcsolatban és sec. associatiók útján ment végbe. A mi azonban a folyamat részleteit, az associatók kiindulópontjait illeti, legtanácsosabb minél kevesebbet állítani, mert az adaptatiós theoria kardinális elve, a nyelvanyag folytonos átgyúrása ab ovo kizárja a primordiális viszonyok exact meghatározhatását s csak találgatásra vezethet. Exact feleletet tehát egyáltalán nem is lehet kívánni — a mint ezt teszi BRUGMANN, a mikor azt mondja, hogy HIRT — velejében persze LUDWIG — elmélete mindaddig valószínűtlen marad, a míg nincsen megmutatva, 'wie sich in dem ererbten Formensystem der Gegensatz von 1., 2. und 3. Person einstellen konnte, ohne dass von Anfang an an gewissen Formen etwas war, was auf die 1. und die 2. Person hindeutete' [Grr. II. 3.[2] 7]. Mintha bizony oly alakokban mint 3. pl. **bhéront(i)*, 3. sg. **u̯oide*, 2. plur. lat. *legiminī*, 2. sg. imp. **aĝe* — a melyek BRUGMANN szerint is nominális alakokból keletkeztek [Grr. II.[1] 1332. II. 3.[2] 7] — csakugyan volna

valami, a mi a 2. és 3. személyre utalt! A hol associátiókról van szó, ott még a különnyelvi fejlődések magyarázatánál is ajtót-kaput kell tárni a lehetőségek serege előtt s egy rokon kérdés, a különnyelvi casualis újképzések, tárgyalásánál maga BRUGMANN azt mondja, hogy a ható motivumok milyensége és hatásuk mikéntje meghatározhatatlan s rendesen valószínűleg több factor működik közre, mint a mennyit a grammatikus számba venni szokott és meghatározni képes [Grr. II. 2. 271]. Glottogonikus kérdésre exact feleletet követelni tehát egészen jogosulatlan — nem csupán az adaptatiós theoria szempontjából, a mely nem érzi magát kötelesnek a feleletre, hanem az agglutinatiós elmélet szempontjából is, a mely köteles volna ugyan felelni, de veléjében csak egyetlen egy esetben, t. i. 1. sg. **bhérom* és **ésmi* esetében utalhat még a 1. sg. *m-* pronomennel való hasonlóságra, az összes többi esetekben azonban — v. ö. pl. 1. sg. **bhérō, *u̯oida, *tutudaí* etc. — teljesen tanácstalanul áll. Annak megmutatására mindazáltal, hogy egy perczig sem kell agglutinált pronomenekre gondolni, álljon itt egy-kettő a másféle — nem bizonyítható, de nem is czáfolható — magyarázati lehetőségek közül: A 1. sg. **bhérō* és **bhérom* typus a 1. sg. **eg(h)ō* és **eg(h)óm* pron. pers. hatása alatt adaptálódhatott 1. sg. functiójú verbális alakká; — 3. sg. **bhéret(o)* a **to-* demonstrativ pronomennel való associálódásnak köszönheti 3. sg. functióját; — a 2. sg. **bhéres(o)* esetleg imperativusi functióval lépett be a verbális rendszerbe (cf. voc. sg. **aĝe* = 2. sg. imp. **aĝe!*) s aztán indicativusi functióhoz jutott (mint esetleg a lat. *legiminī*: Nyt. IV, 37; — idg. 2. plur. **bhérete* szintén imp. és ind. functiójú!) vagy esetleg — hogy UHLENBECK se panaszkodhassék [l. p. 1—] — a **so* demonstr. pron. befolyása alatt értékelődött át; — a 1. plur. **bhéromos* typust két factor adaptálta: a 1. sg. **bhérom* és a nominális *s-* plurális [v. ö. megfordítva ol. *eglino elleno*: *amano*, kret. ἁμέν τινέν ἀκούσαντεν: φέρομεν!] etc. etc. Ilyféle magyarázatok lehetősége eléggé illusztrálja az agglutinatiós theoria fölöslegességét s indokolttá teszi az adaptatio felvételét, ha mindjárt az adaptáló factorok exact megjelölése a dolog természetéhez képest úgyszólván a lehetetlenséggel határos. — Egy azonban bizonyos: nominális suffixumoknak átértékelődése semmi esetre sem lehet kapcsolatban 'eredeti' [!] jelentésükkel, a hogyan

HIRT gondolja. Szerinte ugyanis az átértékelődés mikéntje a 1. sg. plur. du. és a 2. sg. esetében azon kérdés eldöntésétől függne, hogy mit jelentettek az *m-* és *s-* casusok eredetileg [IF. XVII. 84]. Mit jelenthettek volna? Semmit és mindent — hiszen casus indefinitusok voltak [l. Nyt. IV, 269, 273]! Casusok alapjelentéséről beszélni ma már valóságos anachronismus [l. Nyt. IV, 192—193] s annak a jele, hogy HIRT még mindig nem szabadult meg a régi sémantikus agglutinatiós elmélet előítéletétől. Külömben is kézzel fogható, hogy indifferens jelentésű nominális alakok sokkal könnyebben értékelődhettek át verbális alakokká, mint jól meghatározott jelentésű casus formák. De föltéve, hogy az említett *m-* és *s-* casusok csakugyan jelentettek valamit, ha pl. olyan functiójúak lettek volna, mint a bask passivus és activus [HIRT, IF. XVII. 54], vajjon csakugyan meg lehetne-e ezzel oldani azt a kérdést, hogy miképpen lett a passivus éppen a 2. sg., az activus éppen a 1. sg. plur. du. functiójának hordozójává? Credat Judæus Apella! — Az adaptálódás részleteinek és speciális rúgóinak felderítése az adaptatiós elmélet szellemével ellenkező és ab ovo kilátástalan vállalkozás lévén a verbális flexio genesisére vonatkozó kutatásokból kiküszöbölendő s a jelen kisérletben is mellőzve van.

Ha a nominális és verbális flexio között összefüggés van s ha a prioritás a nominális flexio részén van, akkor ennek methodologiai korolláriuma nem lehet más, mint hogy a verbális alakok nominális casusokkal és tövekkel azonosítandók. Mivel pl. a **bhereti* 3. sg. verbális typus morphologiailag ugyanaz a képzés mint a nominális **bhereti-* tő v. a loc. sg. **bheret-*i, azért feltétlenül azonosítandó velük — azzal a magától értetődő hozzáadással, hogy a két rendbeli **bhereti* közül a nominális functiójú az eredeti. Hogy egy verbális alak egy nominális tővel vagy casualis functiójú alakkal azonosítandó-e, az genetikus szempontból absolute irrelevans, mert a casus- és tő-képzés határai természetszerűleg összefolynak: a casusok végelemzésben tövek [Nyt. IV. p. 267 et seqq. passim]. A nominális anyag rendkívüli gazdagságából érthető, hogy a külömböző casus- és tőképzések egész serege

adaptálódhatott ugyanazon personális functio hordozójává [v. ö. pl. 3. sg. *dérke-t, *dérke-to, *dérke-ti, *dérke-tai, *de dórke, *d_e-drk-aí etc.]. Ennélfogva az a HIRT-féle föltevés, hogy a themat. 2. sg. act. *bhéresi a 3. sg. act. *bhéreti analogiája [Hb.[2] 487], nem csupán igenis 'merész' és bebizonyíthatatlan, hanem egyenesen visszautasitandó föltevés, mert az a gondolat a szülőanyja, hogy a 2. sg. act. functiójának kifejezésére egyetlen egy (a jelen esetben: *bhérei) alak szolgált. Mivel a 2. sg. *bhéresi morphologiailag ugyanazon a vonalon áll mint a loc. sg. *bhéres-i, a fölebbiek értelmében genetice is azonos vele, s mivel absolute semmi sem utal arra, hogy a loc. sg. *bhéresi idg. szempontból ifjabb volna, mint a loc. sg. *bhéreti, azért a verbális functiójú (2. sg.) *bhéresi idg. szempontból ép oly ősrégi, mint a verbális functiójú (3. sg.) *bhéreti és semmi esetre sem lehet ennek az analogiája.

* * *

Főczélunk ugyan a szám- és személy-jelölő suffixumok eredetének vizsgálata, de — már a teljesség kedvéért is — érdemes a többi verbális parepomenononok (diathesisek, modusok, tempusok) genesisét futólagosan áttekinteni.

A nominális és verbális tövek azonossága s az előbbiek eredetisége régen felismert s általánosan elismert tény [Nyt. IV. 127—129].

A mi a diathesist illeti, a passivum számára nem volt külön idg. formakategoria: a passivum a másik két genusból fejlődött [BRUGMANN, KVG. 492, 601 etc.]. De az activum és medium kategoriáinak külömbsége is secundär. Igaz ugyan, hogy vannak speciális act. és med. personális suffixumok. Ámde ezek közt egyesek — mint pl. *-ti : *-tai, *-to : *-t — szemmelláthatólag és elismerten ablautviszonyban állanak egymással [HIRT, IF. XVII. 70. BRUGMANN, KVG. 599. BRUGMANN-THUMB, Gr. Gr.[4] 12 etc.]. Legalább is ezek a dublettek tehát semmi esetre sem állhattak eredetileg egymással az act. és med. viszonyában s így nyilvánvalólag a többi act. és med. alakok sem. A jelentésbeli külömbség tehát relative új és úgyszólván biztosra vehető, hogy a mediális jelentés csak bizonyos media tantum tőjelentése révén jutott bele a med. személyragokba [cf.

BRUGMANN, Grr. II. 3. 72—73]. Ez a legszebb összhangban van azzal a feltevéssel, hogy a verbum nominális eredetű, mert a nomen kategoriáját a diathesis természetesen nem illetheti meg, a mint ezt HIRT is kiemelte [IF. XVII. 71]. — Az act. és med. -*i ai* eleméről l. alább [p. 125].

A modusok eredetileg csak · indicativusi functiójú alakok lehettek, a mi még meglehetős evidentiával bizonyítható. A conjunctivus *e/o*, *ā* és *ē* módjegyei mind előfordulnak indicativusi formatiókban, v. ö. pl. ói. conj. *hánat* [præs. *hánti*]: ind. impf. *a-hanat* [præs. *hanati*], lat. conj. *fuāmus*: ind. præt. *amā-bāmus* < **fu̯āmos*, gör. aor. conj. βάλητε: aor. ind. ἐ-βάλητε etc. [Nyt. IV, 125—126]. Az említett *e/o*, *ā* és *ē* elemek könnyű és nehéz basisok [**g̯ʷhene*, **bheu̯ē*, **g̯ʷelē*] végső vokálisaival lévén azonosak [Nyt. IV. 129—130] integritásuk csak úgy érthető, ha eredetileg accentus-hordozók voltak [**g̯ʷhₑné*, **bh(u)u̯á*, **g̯ʷₑlé*], a mi megint arra utal, hogy a szóban forgó conjunctivus eredetileg aoristus volt — természetesen az augmentum nélküli typus, az 'injunctivus' [cf. HIRT, Hb.[2] 512, 589]. Mivel pedig az aoristus jelentésének bélyegző vonása a perfektíválás [BRUGMANN, KVG. 562. Grr. II. 3.[2] 80 etc.], azért a conjunctivus eredetileg perfektív értelmű indicativus, a mely a jövő cselekvést fejezte ki, a mivel szépen egyez az, hogy conjunctivus-alakok egyes különnyelvekben futurális használatúak, v. ö. pl. ói. conj. *ásat(i)*: lat. fut. *erit*, gör. conj. φέρητε: lat. fut. *ferētis* etc. [BRUGMANN, KVG. 579—580, 581. HIRT, Hb.[2] 482 etc.]. Az idg. conjunctivus tehát secundär fejlemény, a mire az is utal, hogy a germán és baltoszláv nyelvekben ki sem mutatható, és semmi sem jogosít arra a föltevésre, hogy valamikor itt is megvolt, de elveszett [v. ö. HIRT, Hb.[2] 482, 589]. — Az *(i)i̯ē* : *ī* módjegyű optativus eredetileg charakterizált præsens lehetett [HIRT, Hb.[1] 342, 417. Hb.[2] 482, 583] — és pedig *ī*- formatiója kézzel foghatólag *ī*-indicativusokhoz tartozó injunctivus [BRUGMANN, Grr. II.[1] 1305], v. ö. pl. ói. 3. sg. opt. med. *bruvītá* < **mruvītá*: av. 3. sg. impf. med. *vyā-mrvītā* < **mruvītá* [v. ö. még ószl. 3. sg. act. præs. *mlъvi-tъ*] etc. Széles körű kiterjedtsége miatt is különös figyelmet érdemel a **u̯elī* és **u̯ₑlī* basis-formatio [a **u̯elēi* basisból, cf. ószl. *velě-ti*], a mely optativusi és indicati-

vusi alakok kiindulópontja, cf. opt. ói. *vurī-ta*, av. *vairī-maidī*, lat. *velī-mus*, gót *wilei-ma*: ind. ói. *vr̥nī-té* [infigált nasalissal], ószl. *veli-tъ*. Ezek az alakok okvetetlenül szoros kapcsolatban vannak egymással — BRUGMANN szerint is, a ki verbis expressis mondja, hogy az optativusi functiójú **u̯elī* tő 'ursprünglichst' indicativusi v. injunctivusi tő volt — azzal a hozzáadással persze, hogy ez a tő a **u̯el-ti* indicativushoz tartozó 'valóságos' optativusi **u̯l̥lī-* [recte: *u̯elī-*] tővel keveredett s ennek helyébe lépett, a mely föltevés azonban a gyakori ablaut-kisiklások folytán [cf. ói. *stṓta*: *stutá* etc. BRUGMANN, Grr. II. 3. 60—61.] egyáltalában nem valószínű. Az ói. *nā/nī-* præsenssystemában a *nī-* formatio indic. és opt. functiójú [cf. 3. sg. impf. med. *á-vr̥nīta*: opt. *vr̥nīta* etc.] s minden valószínűség szerint azonos eredetű. Mindent összevéve az optativusi *ī*-formatio indicativusi eredetéhez semmi kétség sem férhet. Az optativusi *(i)i̯ē*-formatio számára már nem kinálkoznak plautibilis indicativusi kapcsolatok — nyilván mert ezek kivétel nélkül adaptálódtak. Mégis csak föltűnő, hogy *ē*-formatiók egész általánosan kettős (ind. és conj.), az *(i)i̯ē*-formatiók pedig csakis egyes (opt.) functiójúak! Ha *ei̯ē*-basisok voltak — pedig biztosan voltak, v. ö. pl. **q̯ᵘei̯ē*, **k̑ei̯ē*, *g̯ᵘei̯ē*, **u̯ei̯ē* etc. [HIRT, Abl. 97 et seqq.] — akkor okvetetlenül voltak belőlük képezett injunctivusok is (: **qᵘ(i)i̯ēm* etc.), a melyeknek valahol még meg kell lenniök s meg is vannak — az optativusban! Az *(i)i̯ē-* opt. tehát szintén adaptált injunctivus. [Nem egészen lehetetlen különben, hogy a postulált *(i)i̯ē*-injunctivus még tényleg megvan az olyan lat. futurumokban mint *faciēs* etc. Az ablautviszonyok kedveznének e különben vakmerő föltevésnek, mert pl. *faciēs* < **fakii̯ē-s* mellett **fakī-* áll (cf. osc. *fakiiad*), *veniē-s* mellett *venī-mus* etc.]. — Magától értetődik végül, hogy az összes conjunctivusi és optativusi tövek végső elemzésben nominális eredetűek [Nyt. IV, 127—128].

A mi az idg. tempus-állományt illeti, a ma uralkodó felfogás szerint két tempus-rendszer volt: a praesens-aor. és a perfectum systémája [BRUGMANN, Grr. II. 3.² 50 etc.], Az aoristusok perfektív jelentésű præsensek s úgy vannak charakterizálva mint ezek, v. ö. gör. impf. ἔλειπον: aor. ἔλιπον, gör. præs. αὔξω: lat. aor. (perf.) *auxī* etc.; — a futurumok, a mennyiben nem a régi conjunctivuson alapulnak, szintén charak-

terizált præsensek [BRUGMANN, Grr. II. 3.[2] 44—49 etc.]. De még a præsens-aor. és a perf. functiójú tövek határai is összefolynak, a mennyiben vannak reduplicatio nélkül perfectumok (: *u̯oida* etc.) és *e*- reduplicatiós præsensek és aoristusok (: ói. *dádhāti*, lit. *dedù*; — ói. *sáśćati*, gör. ἐσπόμην etc.). Mind ezen tempus-tövek nominális tövekkel azonosíthatók (v. ö. ói. præs. *bhárati*: *bháraḥ*, gör. aor. ἔ-μολον: αὐτό-μολος, ói. perf. *dadāu*: *dadíḥ* etc.] s eredetileg kétségkívül nominális tövek. Megerősítik ezt a sémantikus viszonyok is. A tempusok ugyanis STREITBERG [PBrB. XV. 70 et seqq.] általánosan elfogadott nézete szerint eredetileg nem a relativ (præsens, præt. és fut.) időt, hanem csak az (imperfectiv, perfectiv, perfectikus etc.) actiót jelölték [DELBRÜCK, Vergl. Syntax. II. 10. BRUGMANN, KVG. 491. Grr. II. 3. 70. HIRT, Hb.[2] 477 etc.], sőt miután a tempus-tövek valóságos temporális jelentést vettek föl, akkor is velejében csak az indicativusok állottak a relativ idő megkülömböztetésének szolgálatába, a többi modusok nem [BRUGMANN, Grr. II. 3. 70—71 etc.]. A tempusoknak eredeti 'zeitlos' jellege a legszebb összhangban van a verbális flexio nominális eredetének föltevésével.

A szám- és személy-különbségek megjelölésére való pers. suffixumok csak lassú fejlődés útján juthattak functiójukhoz [cf. Nyt. IV. 34—36]. Hogyan volna külömben érthető pl. az a feltűnő jelenség, hogy a gót *haitanda* etc. 1., 2. és 3. plur. med. functiójú? Hogy ez a világosan 3. pluralisként charakterizált typus a 3. és 1. sg. functiójú *haitada* analogiájára jutott volna 1. plur. functiójához, az még valahogyan csak érthető volna, de hogyan jutott a *haitanda* typus a 2. plur. functióhoz? Nem nyomul-e itt teljes evidentiával előtérbe az a gondolat, hogy a 2. plur. med. az idg. alapnyelvben sem volt még világosan charakterizálva vagy — a mint HIRT [IF. XVII. 71] véli — talán még nem is létezett? De feltéve, hogy itt és egyebütt csak különnyelvi volna az adaptálódás, mit kezdünk olyan alakokkal, mint az idg. alapnyelvi **u̯idé*, a mely az óindben 2. plur. (: perf. *vidá*), a görögben 2. sg. (: aor. ἰδέ) s a mely ugyanolyan prótoidg. alapalakra utal, mint az idg. 3. sg. **u̯oíde* (: ói. *véda*, gör. οἶδε etc.)? Az idg. 2. pl. act. **bhérete* és a 3. sg. med. **bhéreto* szintén csak qualitativ, a 1. plur. act. **u̯idmé* (: ói. *vidmá* etc.) és a 1. sg. act.

**uidóm* (: ói. *á-vidam* etc.) csak quantitativ ablautot tüntetnek föl s így eredetileg azonos alakok. Oly esetekben, mint idg. præs. és perf. 1. és 3. sg. **d_edai* (: ói. *dadé* etc.) még csak ablautkülömbség sincs. Az idg. 3. plur. act. **bhéront* szemmel láthatólag és elismerten nem egyéb, mint a **bhéront-* participiális tő, a mely mint ilyen személy és szám tekintetében természetesen indifferens volt.

A temporális és részben modális külömbségek kifejezésére szolgáló 'primarius' és 'secundarius' suffixumok megkülömböztetése a kétségkívül secundär ói. állapot alapján van felvéve [cf. HIRT, IF. XVII. 72. Hb.[2] 483] s az idg. alapnyelvben kétségkívül nem volt egészen végrehajtva. Úgy szólván biztosra lehet venni, hogy az alapnyelvben csupán az *ai/i-* végű pers. suffixumok voltak primariusok [HIRT, IF. XVII. 74]. Alapnyelvi külömbség a két rendbeli suffixumok között tényleg csak a præsens singulárisában és 3. plurálisában mutatható ki biztosan, a többi személyekben nem; a perfectum mediumában *-ai* oly kiterjedésben lép föl, mint a præsensben, de activumában a megfelelő *i-* alakok csaknem egészen hiányoznak; a conjunctivusban prim. és sec. végzetek egyaránt föllépnek. Már ebből a rendszertelen elosztódásból is kitünik, hogy bármi volt is a prim. és sec. suffixumok megkülömböztetésének idg. ratiója [l. pl. HIRT, Hb.[2] 485 etc.], az *ai/i-* végű suffixumoknak jól meghatározott functiójuk még az alapnyelvben sem volt s szó sem lehet róla, hogy e suffixumok 'durch sich selbst' a jelen időre utaltak volna — a mint ezt BRUGMANN habozva fölteszi [KVG. 491—492. Grr. II. 3.[2] 73] — s még sokkal kevésbbé lehet arról, hogy *-ai/i* elemük egy a tér- és időbeli jelen kifejezésére szolgáló önálló partikula lett volna, a hogyan ezt THURNEYSEN [KZ. XXVII. 173 et seqq.] nyomán HIRT is vallja [IF. XVII. 72, 74. Hb.[2] 485 etc.]. Ez utóbbi föltevés szerint a sec. suffixumok volnának az eredetibbek. Ámde nem lehet kétséges, hogy az *i-*végű prim. alakok között legalább is a **bhéreti* 3. sg. typus okvetetlenül nominális *ti-* tő volt [cf. WACKERNAGEL, Ber. 11. LIEBS, WZ. XLIII. 169 - 270. FEIST, Kultur etc. der Idg. 59 stb.], a miből — mellékesen megjegyezve — érthető, hogyan lehet az idg. ἑλκεσί-πεπλος typusú compositumokban egyrészt 3. sg. verbum finitumot [JACOBI, Comp. u. Nebensatz.

64] s másrészt infinitivusi képzést [WACKERNAGEL, Ai. Gr. II. 320. BRUGMANN, Grr. II. 1.[2] 64 etc.] keresni. Ha pedig a 3. sg. *-ti-* suffixum *-i* eleme nominális eredetű, mért volna a többi *i-* végű prim. suffixumok *-i* eleme partikula? Mivel pedig az act. *i-* végű és a med. *ai-* végű alakok elismerten ablautban vannak egymással [l. fölebb, p. 121], ebből következik, hogy az *-ai* elem sem lehet partikula. Az ói. 1. sg. med. *bhávē* < **bhéu̯ai* alakról maga HIRT is azt állítja, hogy az *-ai* elem itt nem a med. præs. alakok charakteristicuma, hanem kész nominális forma [IF. XVII. 82] — azzal az indokolással, hogy az *-ai* elem előfordul az imperfectumban (: ói. *á-bhavē*) s azonkívül a perfectumban (: ói. *dadḗ*) etc. De akkor minden methodologiai kigúnyolása volna a többi *ai-* végű suffixumok *-ai* elemét a 1. sg. *-ai* suffixumától elszakítani s benne partikulát látni. Nem csupán **bheu̯ai* kész nominális forma, hanem valamennyi *ai-* végű prim. alak, v. ö. 2. sg. **bhéresai* (: ói. *bhárasē*) : inf. **bhéresai* (: ói. *bhárasē*), 3. sg. **mrūtai* (: av. *mrūite*): inf. **mrūtai* (: av. *mrūite*), 3. plur. **bhérontai* (: ói. *bhárantē*): dat. sg. **bhérontai* (cf. ói. *bháratē*). — Akárhonnan nézzük is a dolgot, az *ai/i* elem semmi esetre sem lehet partikula, hanem a nominális tő- és a casusképzés sphærájából indult ki.

A felsorolt általános irányelvek dominálják a részleteket, a melyekre ezennel áttérek.

(Folytatjuk.)

SCHMIDT JÓZSEF.

Horger Antal: A nyelvtudomány alapelvei. Budapest 1914.

Ezt a könyvét a szerző a nagy közönségnek szánta, «első sorban főiskolai hallgatók számára» írta, de föladatát olyan ügyesen és szépen oldotta meg, gyakran nagyon bonyolult kérdéseket is olyan világosan fejteget, hogy műve még vérbeli nyelvészek figyelmébe is ajánlható — örömmel és okulással fogják olvasni. *A. O.*

ÓPOROSZ: *din, dins:* ÓIRÁNI: *dim, dĭš.*

Nézzük az óporosz pronoment mondattani functiójában. Megállapítható, hogy az accus. alakja csak visszamutató értelmű, tehát csak már említett szóra vonatkozhatik, s hogy csak személynevekre mutat vissza. Pl. 7. 19.*) *nusen rickis Jesus Chriſtus anſtan nactin kadan proweladin* 'unser Herr Jesus Christus in der Nacht do er verraten wardt'. 59. 15. *kāigi ſteſmu rikijan kai Sara Abraham poklūſmai bhe bebillē din rikijs* 'wie Sara Abraham gehorsam war u. nannte ihn Herr'. 7. 15. *mukinaity wiſſans poganans bha crixtity dins en emmen thawas* 'lehret alle Heyden u. teüffet sie jm namen des vaters'. 69. 34. *bhe tans poqlabūdins* 'u. er hertzete sie' (scil. die kindlein). 63. 26. *ſtwi wirſti dien wijrinan billīuns ſteſſe paggan* 'man wird sie Mennin heissen darumb'. — 57. 2. *turriti dins ſte mijls* 'habet sie desto lieber' (scil. die lehrer). 63. 22. *bhe deiws rikijs kū·a ainan gennan....bhe weddēdin prēiſtan* 'u. Gott der Herr bawet ein Weib.... u. bracht sie zu ihm'. V. ö. még: 13. 14, 13. 21. — Azonkívül: 71. 26. *polaipinnons kāidi tennans prēidin perpīdai* 'u. hat befohlen, man soll sie zu ihm bringen' (scil. die Kindlein). 67. 7. *bhe Deiws ſignai tennans bhe billāts prēidins* 'u. gott segnet sie u. sprach zu jnen'. — 69. 34. *bhe laſinna rānkan rodins* 'u. leget die hende auff sie' (sc. die kindlein). — 57. 9. *erains boūsei pokluſman ſteiſei aucktimmiſkan quoi warein kirſa din turri* 'jedermann sey unterthan der obrigkeit, die gewalt ober ihn hat'. 77. 14. *bhe stallēti pērdin en ſchiſman ackewijſtin krixtiāniſkan aſtin* 'u. vertretet ...jn in dieser ōffentlichen Chriſtlichen Handlung'.

---

*) A számok: Trautmann: Altpreuss. Sprachdenkmäler. Göttingen. 1910. cz. könyv lapjaira vonatkoznak.

Az óiráni pronomen is vonatkozhatik személynevekre, pl.: Y. 9. 1. *ā haomō upāiṯ zaraϑuštrəm .... ā dim pərəsaṯ zaraϑuštrō* 'H. trat an Z. heran .... an ihm richtete Z. die frage' (v. ö. BARTHOLOMAE: Airan. Wb. s. v. *day-*. p. 684), de gyakran dolognévre mutat vissza: avesta: Yt. 10. 21. *yaṯčiṯ tanūm apayeiti* (scil. *arštiš*) *aṯčiṯ dim nōiṯ rāšayente* 'auch wenn sie [die lanze] den leib erreicht, so schaffen sie ihm (damit) keinen schaden'. — óperzsa: Dar. 4. 38. *dahyāva īmā tyā hamiϑ^r^iyā abava drauga diš hamiϑ^r^iyā akunauš* 'diese länder wurden abtrünnig, die lüge hat sie abtrünnig gemacht'. Az óiráni névmás — az óporosztól eltérőleg — nemcsak visszamutató, hanem előre mutató is lehet, pl. Yt. 8. 22. *ā dīm bavaiti aiwivanyå daevo yō apaošō tištrīm* 'er besiegt ihn, er der D. A. (ihn) den glanzvollen T.'.

dim, dīš az óiránban — mondhatni — kivétel nélkül enclitikus. Óperzsa: Dar. 6. 4. *patikaram dīdiy tyaiy manā gāϑum bara^n^tiy avaϑā xšnās[āhidiš]* 'look at the picture of those who are bearing my throne, thus thou wilt know them' esetben vagy helytelen pótlással van dolgunk (WACKERNAGEL: Idg. F. I. 405), vagy pedig a főmondat igéjének hangsúlytalan helyzete veendő tekintetbe (BARTHOLOMAE: i. m. p. 687).*) Hogy vagyunk az óporoszszal? TRAUTMANN (i. m. 321. l.) szerint *din* »immer enklitisch«. Ide tartoznak tehát kétségkívül ama fönt említett esetek, a mikor *din(s)* az igéhez csatlakozik enclitikusan, 7. 19, 59. 15, 7. 15, 69. 34, 57. 2, 63. 24, 13. 21, nemkülömben ama példák, a melyeknél e névmás valamely præpositióhoz járul; ilyenkor a præpositió hangsúlyos, s ez a vocalis hosszú quantitását vonja maga után (TRAUTMANN i. m. 199. l.): *prēidin* 71. 26, *prēidins* 67. 7, *pērdin* 77. 14; a hosszú vocalis az írásban nincs megjelölve: *nodins* 69. 34; kétszótagú præpositió: *kirſti din* 57. 9. Ide sorolandó *-di* 'man' plur. nom. is; α) igénél: 43. 22. *kawīdans grīkans turedi Grikaut* 'welche ſůnde sol man denn beichten'? — 43. 23. *pirſdau deiwan turridi wiſſans grīkans ſien ſkellānts dātunſi* 'fůr gott sol man aller ſůnden ſich

*) Nem tudnám pontosan megokolni, miért ne legyen enclitikus óperzsa: *diš* Dar. 4. 34, 35, 36. (Így: TOLMANN: Cuneiform supplement to the author's Ancient Persian Lexicon and Texts. New-York. 1910. 29. l.)

ſchuldig geben'. — β) conjunctio után, ilyenkor a conjunctio vocalisa hosszú: 71. 26. *bhe polaipinnons kāidi tennans prēidin perpīdai* 'u. befohlen, man sol sie zu ihm bringen'. — 43. 17. *kāidi ſtan etwerpſennin .... pogāunai* 'das man die Absolution empfahe'. — 43. 17. *kāidi ſtans grīkans poſinna* 'das man die ſünde bekenne'. Nyilván nem eléggé méltányolt TRAUTMANN azonban több olyan esetet, a hol a mi névmásunk — hacsak minden jel nem csal — n e m volt enclitikus. Ide tartozik: 57. 27. *tīt paſkulē as teinu kai dei pirſdau wiſſan powijſtin en pirmannin ſegge madlan* 'so ermane ich nun das man für allen dingen zuerst thue bitte'. A conjunctio és a névmás nincsenek is egy szóba írva, a conjunctio vocalisa azonkívül az írásban rövid. Nemkülömben nem enclitikus az accus. akkor sem, ha *-di* 'man' enclitikusan közvetlenül az accus. előtt valamely igéhez járul, ilyenkor *din* helyett egy teljesebb alak *dien* tűnik fel: 63. 26. *stwi wīrſti dien wijrinan billīuns steſſe paggan* 'man wird sie mennin heissen darumb', ugyancsak ide való: 13 14. *bhāe Crixtidi diens en emmen thawas* 'u. teüffet sie jm namen des vaters'.

Míg tehát az óiráni névmás mindig enclitikus, addig az óporoszban az ellenkezőjét is látjuk akkor, ha *di* és *din* egymás mellett állanak. Hogy *dien: din* mellett *schien* 'diesen' analogiájára keletkezett, az valószínű, de viszont aligha vagyunk ama helyzetben, hogy megmondhatnók, hogy *di, dei* plur. nom. hogyan jutott 'man' jelentéséhez? Mert biztosan nem tudjuk megállapítani, vajjon *-di*-e az eredetibb (v. ö. avesta: *dī* pl. acc. neutr.?), s akkor *dei* (< **di̯ai*) talán *stai*, vagy más mutató névmás analogiájára keletkezett, vagy pedig *dien diens* mellett előbb *dei* keletkezett, a mely hangsúlytalan helyzetben *-di* alakká gyöngült. Annyi azonban valószínűnek látszik, hogy mindkét folyamat csak a porosz nyelv külön életében ment végbe.

Mit lehet gondolni a plur. acc. ópor. *dins*, óiráni: *dīš* alak eredetéről? Az avestában vannak esetek, a hol *dim* használatos, numerus és genus-ra való tekintet n é l k ü l. V. 17. 7. *srvābya maγəm ava·kanōiš .... paiti dim ābarōiš* 'für die nägel sollst du eine grube graben, du sollst sie hinbringen'. Ezek hatása alatt BARTHOLOMÆ (i. m. 684. l.) azt teszi fel, hogy az óirániban eredetileg csak *dim* fordult elő, mely valamennyi szá-

mot és nemet képviselte, *dīš* pedig csak analogikus képződmény (v. ö. av. *hīš*). Bár én e nevezett tudóssal szemben a legkiválóbb tisztelettel viseltetem, vagyok oly bátor felemlíteni, hogy az avestában más pronomináknál is előfordul ama eset, hogy a congruentia nem teljes, s hogy a singularis jelenik meg ott, a hol dualist, vagy pluralist várnánk. Így *a*- pronomennél: a sing. neutr. jelenik meg néha a várható dualis helyett: Y. 29. 10. *yūžə̄m . . . aogō dātā . . . xšaϑrəmčā . . . azə̄mčīt̰ ahyā . . . ϑwąm mə̄ṅhī . . . vaēdəm* 'ihr verleiht für sie die Kraft . . . jene herrschgewalt . . . auch ich habe erkannt, dass du . . . das zu erwirken magst'. — V. 14. 17. *duye navaiti astanąm . . . dāitīm ahmāičit̰ harəϑrəm kərənuyāt̰* '2 × 90 lagerstätten, . . . die gehörige pflege soll er dafür schaffen'. Ez utóbbi esetben a pluralis lenne helyénvaló, de *ahmāi* singularis. Ily «incongruens» módon jelenik meg továbbá ugyanezen névmás fem. singularisa is: Nir. 54. *yå tanupərəϑahe apa·raoϑəmnahe *ajagaurva *aya ratufriš*.

Ily esetek láttára talán nem lehetetlen, hogy *dīš* mégis ősi alak, s hogy e mellett azonban *dim* dualis v. pluralis értelemben is fordult elő. Akkor ópor. *dins*: óiráni *dīs* tehát kifogástalanul régi eredetű egyezés, a mit támogat ama körülmény, hogy az óporosz névmás syntaxisa rendkívül régies benyomást gyakorol ránk, mivel *din*(*s*) csak személynevekre mutat vissza. Ópor. *dien, diens, dei, di* egyrészt, óiráni *dī, dit̰* másrészt pedig az illető nyelvek külön életében is keletkezhettek.

Egészen elfogadhatatlan számomra Caland (KZ. 42. 171) nézete, mert ópor. *din*: óir. *dim* széjjelszakításával újabb nehézségeket támaszt az óporoszban, s ama körülmény, hogy a R̥gvedaban *ād īm* fordul elő, még nem elég ok arra, hogy av. *ā dim* is **ād im* gyanánt tekintendő. Végül nagyon valószínűtlen az, a mit Caland óperzsa: *dīš* eredetéről mond.

Rövid idővel fönnebbi, hasonló tárgyú czikkem beküldése után kaptam kézhez a *Mem. Soc. Ling.* utolsó (XIX. 1.) füzetét, melyben (53—55. l.) Meillet értekezik az említett névmás eredetéről. Minthogy Meillet, fönnebbi soraimmal ellentétben, épen Caland nézetét pártolja, a melyet én számomra elfogadhatatlannak jeleztem, legyen szabad Meillet soraira röviden

reflektálnom. CALAND az ilyen Rgveda helyek példájára, mint VIII. 77. 2. *ā́d īm śavasy àbravīt,* az Avestában gyakran előforduló *ā dim* kifejezést *ād īm* szavakra akarja felbontani, *ād īm*-nek egy szóvá való összeolvadása pedig főleg a mondat elején következhetett be, egyrészt azért, mivel *īm,* mint enklitikus szó a mondat második helyén állott, másrészt pedig, mivel *ā dīm* a szövegek tanúsága szerint gyakran fordul elő a mondat élén; az egész folyamathoz v. ö. gör. ὁποῖαττα = ὁποῖα ττα. CALAND szerint az ópor. és óiráni pronomen etymologiailag nem is tartoznék össze (KZ. 42. 171). MEILLET (i. h.) különösen az óperzsa és óporosz állapotokat veszi szemügyre és ezek alapján látja igazoltnak CALAND ama álláspontját, mely szerint óiráni: *ādīm* = *ād īm,* ugyanezen elemzést M. szerint az óporosz is megengedi, úgyhogy e két névmás összetartozását nem is kell kétségbe vonni.

Tény az, hogy az óperzsa feliratokon *diš* egynehányszor oly helyzetben fordul elő, hogy eleve nem látszana lehetetlennek azt hinni, hogy e névmás kezdő *d*-je eredetileg az előtte levő szó alkotórésze volt, pl. BEH. IV. 73. 78. *naidiš* (v. ö. ved. *nēd,* av. *nōiṯ*), Nr. a. 21. *avadiš* (*ava,* neutr. nom. sing. pronomin., v. ö. ói. *tad,* lat. *istud*). Az esetek többségében ez a lehetőség azonban nem forog fenn, s ezért nem hiszem, hogy a fönnebbi, kisebbségben levő esetek a többségre oly nagy hatással lettek volna, v. ö. BEH. IV. 34. *drauga diš,* BEH. IV. 35. *parāva diš,* BEH. IV. 36. *avaϑā diš,* BEH. I. 65. *tyādiš,* BEH. IV. 74. *paribarāhidiš,* BEH. IV. 77. *vikanāh[i]diš,* BEH. V. 17. *avaϑādiš.* Eme feltevést támogatja BEH. III. 52. *avada šiš,* a hol M. theoriája értelmében **avada diš*-t várnók, mert hiszen *avada* < **avadad.* Igaz az, hogy *diš* és *šiš* az óperzsában synonym szavak, de hogy a nyelv ily esetben, különösen pronominális téren, egyszerűsítés kedvéért az egyik szót feladta volna, az M. kijelentése e l l e n é r e sem felel meg a tényeknek, mert a görögben Homerosnál μιν, νιν és ἑ fordulnak elő, mint synonym szavak, óperzs. *diš* és *šis* között a hasonlóság nem nagyobb, mint μιν és νιν között. Ha MEILLET-CALAND a helyzet urai akarnak maradni, akkor tehát kénytelenek feltenni, hogy *diš* bizonyos feltételek mellett, «hamis» szóelemzés következtében keletkezett szó, a mikor t. i. egy dentalisra végződő szóra **īš* pro-

nomen következett, ez az ily módon keletkezett *diš* azután nagyobb elterjedésnek is örvendett, és analogia útján más helyzetben is kezdett fellépni, viszont *šiš* sem volt elzárva ama lehetőségtől, hogy dentalisra végződő szavak után is feltűnhessen. Látjuk, a folyamat meglehetősen bonyolult, s *diš*-nek ily módon való keletkeztetését az óporosz viszonyok határozottan nem ajánlják.

Az óporoszban *din*, *dins* egynehányszor szintén olyan helyzetben fordul elő, a hol előtte egyessz. 3. szem. ige áll, mely igealak végén valamikor *-*t* személyrag állott (l. a példákat fönti czikkemben), *poglabūdim* tehát = **poglabūd-im*. M. szerint ez tehát jó példa lenne arra nézve, hogy szóvégi dentalisnak sandhi-sorsát ellenőrizhessük. De honnan tudhatja azt bárki, hogy ez a *-*t* személyrag még az óporosz nyelv külön életében is előfordult; igaz, hogy a dentalisok a baltoszláv periodus után tűntek csak el a szó végéről (VONDRÁK: Vgl. slav. Gr. I. 384. ENDZELIN: Slavjano-baltijskije etjudy 28. l.), de az a tény, hogy a baltiban sehol sem mutathatók ki, mégis csak arra enged következtetni, hogy már az ősbaltiban estek a pusztulás áldozatául. Másrészt honnan tudja, vagy tudhatja azt M., hogy az ilyen **poglabūd-im*-féle feltételezett alakokban a személyragnak, az eredeti *-*t*-nek **d*-vé kellett fejlődni? A feltevés ellenőrizhetetlen, és anachronistikus.

Kilátástalanabbá válik a helyzet különösen akkor, ha azt kérdezzük, hogy præpositiók után, mint *prēi din* hogyan léphetett fel *dim*, a M. szerint várható **im* helyett? «Il fallait une une consonne pour éviter l'hiatus», mondja M. (i. h.). Persze akkor várjuk annak a bebizonyítását, hogy **im* eredetileg csak igék után fordult elő, s hogy csak egy későbbi kor juttatta e névmást præpositiók mögé is, vagy máskülömben miért választották épen a *-d*-t a hiatus eltüntetésére? Ha a hiatust akarták volna épen eltüntetni, ehhez jobb alkalom és lehetőség is kínálkozott, mert hiszen vannak az óporoszban más névmások, a melyek anaphorikus értelemmel is bírnak, *stas*, *tans*, bizvást azokat használták volna. Hogy *din*, *dins* alakokat használták, az ezeket csak mint ősi örökséget konszolidálhatja. Egyébiránt pedig nem tudunk más olyan esetről, a hol az óporoszban hiatuseltüntetéssel lenne dolgunk.

Minthogy tehát az óperzsa: *avadadiš*, és az óporosz folya-

matoknak MEILLET-CALAND szerinti magyarázata, ellenőrizhetetlen etymologiai magyarázatokat igényel, s minden erőltetettségnek sincsen hijjával, a nevezett ópor. és óiráni pronoment, annak eredetét nem gondolom e theóriával megmagyarázhatónak. Nem látszik azonban kizártnak, hogy ópor. *din, dins,* és óiráni: *dim, dīš* a gör. μιν és νιν-nel függnek össze, hogy νιν az eredeti alak (ehhez: BRUGMANN: Grundr. 2.[2] 2. 391. l.), a melyből μιν ú. n. dissimilatio útján keletkezhetett, erre látszik utalni egyező syntaxisuk (v. ö. BRUGMANN-THUMB: Griech. Gram. München. 1913.[4] 498. l.). S ilyen dissimilatiós folyamatnak eredménye talán az óiráni: *dim* és az óporosz: *din* (< **nim*). Syntaxisuk között egyező vonás, hogy a gör. νιν, μιν is anaphorikus, hogy numerusban közömbös (v. ö. fönti czikkemben az avestát), s hogy szintén igen régies színezetű maradványként tűnik fel a görögségben épúgy, mint az óiJániban és óporoszban. Av. *dī* és ópor. *dei* e magyarázatot nem dönthetik meg, mert valószínűleg csak az egyes nyelvek külön életében láttak napvilágot. Ama magyarázat, mely szerint e névmások gör. δή, δὲ, lat. *dōnec, dēnique* stb. szavakkal hozhatók összefüggésbe, ha nem tévedek, csupán azon alapul, hogy valamennyiökben *d-* is előfordul, de a syntaxis a rövidebbet húzza.

Berlin. BENIGNY GYULA.

I. Sundwall: Die einheimischen namen der Lykier, nebst einem verzeichniss der kleinasiatischen namen. (Klio. XI. beiheft.) Leipzig. Dieterich. 1913. 309 l. Ára 14 M.

E. MEYER (Geschichte des alterthums I.[2] 2. 626, l., most I.[3] 2. 687. l.) utalt arra, mily fontos feladat Kis-Ázsia történelme szempontjából a kisázsiai neveknek rendszeres összegyűjtése. Szerzőnk a *lyk* neveket gyűjtötte össze, először adja azokat, a melyek a lyk nyelvű feliratokon találhatók (3—30. l.), majd pedig azokat, melyek a görög auctoroknál olvashatók (42—254. l.). Nyelvi szempontból is osztályozza őket, összeállítja a nevek declinátióját, a suffixumok functióját. Az utolsó fejezet a kisázsiai nevek egyes sajátságairól szól. Érdekes, hogy, habár a lykiaiaknál Herodotus (I. 173.) szerint matriarchatus járta, ennek a névrendszerben (legalább az eddig ismeretes anyagban) nyoma nincs. Tekintettel arra, hogy a bécsi tudom. akadémia monumentális kiadványa: *Tituli Asiae Minoris* még messze van a befejezéstől, e téren még sok szép és fontos új adatot várhatunk.

Berlin. BENIGNY GYULA.

ISMERTETÉSEK.

Magyar Etymologiai Szótár, II. f. Aszó—Bëcs.

Megjelent még a nyár elején a nagy munkának II. füzete is. Berendezése, szelleme nem változott, nincs ok rá, hogy újra jellemezzem, az is természetes, hogy most már csak azokat a czikkeket olvastam el, a melyek közelebbről érdekelnek, tehát csak azokra teszek egy pár megjegyzést.

Kezdem az érdekes *asztal* czikken, azon az *asztal* szón, a melyről Melich is én is egész kis tanulmányt írtunk annak idején. A czikk erről röviden tájékoztatja az olvasót, első sorban M. álláspontjáról, de itt is mint e füzet több helyén mintha észrevennők, hogy a sok felesleges czikkecske, a melyektől ez a füzet is csak úgy hemzseg*) és a melyeket erő- és időkímélés szempontjából talán mégis jobb lett volna egyszerűen elhagyni, sok drága időt és jó erőt elvont volna fontos dolgok alapos és higgadt megvizsgálásától. Csakis így érthetem, hogy Melich nem ért rá egy helyet újra megnézni, a melyet idéz, mert ha ráért volna, igen furcsa dologra bukkant volna és az idézetet — szó nélkül elhagyta volna. «A *stolъ* 'mensa' jelentése, mondja, aligha volt meg régebben a szerbben is; ma is vannak olyan vegyes, szerb-horvát lakosságú községek, a melyekben a *mensa*-t csak a katholikus horvátok hívják *stȍl*-nak (míg a szerbek más szót használnak; vö. Arch. XXXIII, 359)». Hát igaz, hogy az idézett helyen arról van szó, hogy a katholikus meg a régi gör. keleti szerb (most egyesült róm. katholikus) lakosság nyelve közt külömbség észlelhető («Der Unterschied zwischen den Katholiken und den Unierten kommt deutlich auch im Wortschatz zum Ausdruck»), igaz az is, hogy az asztalt csak a katholikusok híjják régi szláv szóval *stȍl*-nak, míg az egyesültek annak jelölésére idegen szót használnak («für Tisch *stȍl* — U. *mȉza*»), de hát M. nem vette észre, a mi

---

*) Vö. *auflág*, *avalkodik*, *dveszál*, két *babajkó*, *babarus*, *babbogtat*, *babicál*, *bábitu*, *babog*, *babók*, *bacag*, *bacsiszta*, *bacsok*, *badár* «[egy adat Karczagról, Nyr. XXVI, 333] 'virág'. Gyermeknyelvi szó» stb. stb.

nyomban azután következik: «für Tischtuch K. *rûb* — U. *stôňak*»?!, azaz hogy a katholikusok az abroszt, az asztalterítőt *rûb*-nak híjják, a régi szerbek pedig egy *stȍl – stô*-ból származó *stôňak* szóval!!

Még jobban megboszúlta magát a sietség a *baraczk* czikkben. M. a szláv alakok fölsorolása után így folytatja: «A régi magyar alak, a mennyire Árpád-kori adatok híján megitélhetjük **baraszk < *braszk < *braszki* volt, s így forrása vagy a 3. alatt fölemlített szerb *brȁskva* (ill. *brȁsky*), vagy a 4. alatt említett bolg. *pràska* ∾ **pràsky*, illetőleg (a mennyiben vannak bolg. nyelvjárások, a melyeket a szókezdő *pr-* > *br-* változás jellemez, l. Mil. OB. 156) egy feltehető bolg. **bràskva* ∾ **bràsky* lehetett». Azt, a mit ebben a mondatban csak a legnagyobb sietség mellett lehet megérteni és a mi igazán csak pillanatnyi figyelmetlenség szüleménye lehet, azt M. már négy évvel ezelőtt hasonló módon fogalmazta: «Minthogy vannak bolgár nyelvjárások, a hol szókezdő *pr-* > *br-* lesz (vö. Miletič, Ostbulg. 156)» l. MNyv. 6 : 60. Tehát vannak bolgár nyelvjárások, a melyekben szókezdő *pr- br*-vé lett és ezt ki lehet olvasni Miletič *Das Ostbulgarische* czímű nagy művének idézett helyéből. Arról nem akarok szólni, hogy Mil. ezen a helyen nem «nyelvjárások»-ról szól, hanem csakis egy nyelvjárásról, voltakép csakis egyetlen egy község nyelvéről, a mely több rajt bocsátott ki Bulgária külömböző vidékeire, hisz kár ezt részletesen kimutatni, mikor ez az egy nyelvjárás sem tud semmit sem arról a róla állított változásról, és Miletič szavai semmi jogot sem adnak nekünk arra, hogy föltegyük, hogy a bolgár *praskva* akár itt akár más bolgár nyelvjárásban *braská*-vá válhatott volna egy külömben is észlelhető *pr-* > *br-* hangfejlődés következtében. Sőt ellenkezőleg, azzal, a mit Mil. ezen a helyen mond, épen fényesen bizonyítja, hogy ebben a nyelvjárásban a szókezdő *pr-* csakúgy mint minden más bolgár nyelvjárásban változatlanul megmarad! De nézzük már Mil. szavait, a melyeket Melich annyira félreértett. Nála azt olvassuk:

br für *pr* und *šnel* für *šlen*: *brèšnel* (= *prѣšlenъ*): *prinesȁt brèšnel'e, tùr̥et mu kȍnèc dą prĕdè.*

Hát nem tagadom, hogy Mil. kicsit ügyetlenül mondja itt el, hogy a «guzsaly» neve egy bolgár községben nem *prešlen*, hanem *brešnel*, de hogy álmában sem gondolhatott egy *pr-* > *br*-féle ezt a nyelvjárást «jellemző» hangfejlődésre, az a napnál is világosabb, hisz nyomban rá a következő mondatot idézi, a melyet ebben a községben följegyzett: *prinesȁt brèšnel'e, tùr̥et mu kȍnèc dą prĕdè*, és ezzel félreérthetetlenül megmondja, hogy csak a képzésénél fogva már homályos *prešlen* szó ferdült el, nyilván egy másik vele összecsengő, de egészen más jelentésű

szóval való keveredés következtében, de egyébiránt megmaradt minden szókezdő *pr-*, megmaradt p. o. a fonást jelentő ige sok-sok ragozott alakjában (*«prědè»* = fon), megmaradt a számtalan *pri-* igekötővel kezdődő szóban (*«prinesăt»* = odahozzák).*) De bátran mondhatjuk, hogy a *prěšlenъ* «guzsaly» szót kivéve minden *prê*-vel kezdődő szóban is, pedig ezek száma is légió, mert úgy-e, ha nem csak a *prêšlenъ* szóban változott volna meg a *prê- brê*-vé, hanem minden hasonló szóban, Mil. csak nem tálalta volna föl a tudós világnak ezt a Melich szerint e nyelvjárásra «jellemző» hangjelenséget így: «*br* für *pr* und *šnel* für *šlen*: *brèšnel* (= *prěšlenъ*)», különösen mikor maga előbb határozottan azt mondta, hogy a *prě-* igetőnek ebben a nyelvjárásban állandóan *-prъ* felel meg! l. 154. l.

Hogy a szerzők közt a munka mikép oszlott meg, azt csak nagyjában lehet megállapítani. Egyes czikkeken mintha meglátszanék mind a kettőnek a keze nyoma, ámbár természetesnek tartom, hogy a munka javát külön-külön végezték a maguk területén és csak azután simított itt-ott a másik a kész czikken. Egy fontos czikkben fájdalom elmaradt az ellenőrzés, a kiegészítés; mintha Melich el sem olvasta volna a *basa* szóról írt czikket, pedig ehhez szlávista létére hozzá kellett volna szólania és a nagyon is egyoldalú fejtegetést helyre kellett volna igazítania. Gombocz, mert ez a czikk csakis ő tőle származhatik, a szót az előfordulását föltüntető adatok közlése után így magyarázza: «A magyar *basa* szóban voltakép két oszmanli szó keveredett össze 1. *paša* (következik egy hosszú idézet Barb. de Meynier szótárából); — 2. oszm. *baš* 'der anführer, der chef', pl. *bin bašy* 'der major'; *su bašy* 'der heerführer'. Ez a *baš* szó van a magyar *bulyok basa*, *cser-basa*, *oda-basa*, *Szu-basa* kifejezésekben». Ennyi az egész, egyetlen egy hivatkozás sem másnak véleményére, pedig rendesen ugyancsak nem fukarkodnak a szerzők még az egész értéktelen magyarázatok részletes lajstromozásával sem. Pedig itt nagyon is komolyan mérlegelendő véleményt említhettek volna, Szarvasét, a ki azt tartja, hogy a *basa* szót — a szerbektől kaptuk, l. Nyr. 14 : 1. Kezdjük a 2. pont alatt említett *baš* szóval, a melyről G. elmondhatta volna azt is, hogy eredetileg «fejet» jelent, hogy tehát p. o. az idézett *bin bašy* 'der major' azt jelenti eredet szerint, hogy «ezernek (ezer katonának) a feje», hogy a *su bašy* 'der heerführer' eredetileg azt jelenti, hogy, no mit is jelentett? — hát bizony azt nem tudjuk, azért jobb is lett volna ennél világosabb példára

*) Weigand kis zsebszótárában 244, mondd kétszáznegyvennégy csoportban találunk *pri*-vel kezdődő szót — származékaival együtt! Köztük egy sűrűn használt præpositiót is (*pri*)!

hivatkozni. No de ez még hagyján, de most jönnek a magyar példák, a melyekben ez a török *bašy* tükröződik, élükön maga a — koronatanú, a *bulyok-basa*, a mely kézzel-lábbal tiltakozik az ellen, hogy közvetetlenül az oszmanliból magyarázzák. Mert hogy is lehetett volna *bölük bašy*-ból a m.-ban *bulyokbasa?!* Már a szerb nyelvben igen, a melyben *ö* és *ü* nincs és annak csakis *o* és *u* felelhet meg, ott a *bölük*-ből ilyesmi lehetett volna és tényleg lett is, hisz találunk ott is a magyarhoz nagyon hasonló *buļukbaša (buļugbaša, buļubaša)*-t, belőle származó *buļukbaštvo* (mintegy «*bulyokbasaság*») szót is, de még magát a *buļuk*-ot. A m. *bulyokbasa* nem is lehet más, mint a szerb szónak átvétele, hiszen a magyarban a török *bölük* csakis olyanféle alakot ölthetett volna, mint tegyük az albánban, a hol neki *bülük* felel meg. A többi összetételről már nem lehet olyan csattanósan bebizonyítani, hogy a szerbből valók, de föltűnő, hogy a magyarban a kétségtelenül szerb forrásból származó *bulyokbasá*-n kívül még csak *cserbasa-*, *odabasa-* és *szubasá*-t találunk, ezekre is csak egy-egy adatot, legföljebb kettőt, a horvát-szerb szótár ellenben csak úgy hemzseg az ilyen basáktól: Az Ivekovió-Broz-féle szótár csak úgy találomra ad belőlük egy kis mutatványt: *bazergjambaša, buljubaša, ćosabaša, elči-baša, delibaša, dolibaša, gjidibaša, harambaša, mekterbaša, terzibasa.* Már ez is elég tekintélyes sor, pedig kihagytam azokat az összetételeket, a melyek már a horvát-szerb nyelvben keletkeztek (*čobanbaša, djever-baša, knezbaša, kozbaša, oberbaša, vojvodbaša)*, azonkívül a szerző nyilván nem is akart kimerítő lajstromot összeállítani, hisz még a gyakori *bimbaša* sincs fölvéve. Ezt a *bimbaša*-t, a mely a G.-tól említett és fönt elemzett t. *bin bašy*-nak felel meg, a horvát akadémia nagy szótára hat helyről idézi, azonkívül négy belőle származó szót is említ. Megvan a magyar forrásokból ismeretes *odabaša* is meg a *subaša* is, de megvan, a mi mind ennél fontosabb, az önálló *bàša* is (első adat 1493 *baša Rumanije i Vrhbosańa*), és erről a *baša*-ról már igazán áll, a mit G. a magyar *basá*-ról állít, hogy benne «voltaképen két oszmanli szó keveredett össze», mert hisz a török nyelvben **baša* szó nincs, a melyből a szerbszó lehetett volna, a személyragos *bašy* «feje» szónak pedig nem *baša*, hanem — **bašija* felelne meg (vö. t. *haramy* > szb. *haramija, kujumdžy* > *kujundžija* stb. stb. és a bolgárban a még részben megmaradt *bimbašija*-féle alakokat!). Mind ezeket a czikk megírása előtt gondosan latba kellett volna vetni, de ha ezt elmulasztotta az egyik, a revisiónál okvetetlenül jóvá kellett volna tennie a másiknak, és hogy ezt Melich nem tette, annál nehezebben érthető, mert hisz a *basa* szó mint — szláv réven hozzánk került szó nem is társa körébe tartozott, hanem a czikk megírására egyenesen csakis ő volt illetékes. Mégis

csak kicsit különös, hogy M. a Pakeról egyszer közölt és a «szerb»-ből eredő *bas* ('a hajó elején és hátsó részén a hambártól elkülönített hely') és az ugyanott ugyanabban a jelentésben használt «nyilván szerb» *basnica* «jövevényszót», no meg az ugyancsak horv.-szerb eredetű ritka dunántúli *bas* 'éppen' szócskát gondosan bejegyzi a szótárba, de teljességgel megfeledkezik a — *basa* szóról!

A többi megjegyzéseimet abban a sorrendben közlöm, a melyben az egyes szókkal a szótárban találkozunk.

babócs alatt a következő jelentéseket találjuk: «1. 'stomoxys, asilus, oestrus, stechfliege, rückenstecher, viehbremse'. 2. 'maikäfer' (?) M. Tjsz. (egy adat); 3. ? 'Oniscus asellus, kellerwurm' (Dankovszky szándékos jelentésferdítése az etymon kedvéért, l. Asbóth, Jzvj. VII, 4 : 301)». — Csak meg kivánom állapítani, hogy az idézett helyen én nem szólok arról, hogy D. szándékosan elferdítette volna a m. szó jelentését, e föltevésre véleményem szerint nincs is se okunk, se jogunk, D. egyszerűen összetévesztette (én az orosz szövegben ezt *pereputal* szóval fejezem ki) a lat. *asilus*-t az *asellus*-szal, a mi elévgre emberi dolog. Föltenni azt, hogy D. tudta, hogy a m. *babócs* azt jelenti, hogy «Stechfliege» *(asilus)* és mégis azt állítja, hogy «Kellerwurm» *(asellus)* a jelentése, alig igazolható támadás tudományos lelkiismerete ellen.

babrál. «A m. *babrál* gazdag alakváltozatai, mondják a szerzők, valószínűvé teszik, hogy hangutánzó szóval van dolgunk s hogy a m. és a felhozott szláv szócsoport között (a mely Bern. EtWb. szerint szintén hangutánzó eredetű) nincsen közvetlen kapcsolat. Vö. a *bibelődik* cz. — Vö. Gombocz, MNy. IX. 386.» Az idézett helyen Gombocz már hasonló módon argumentált a m. *babrál* eredeti magyar hangutánzó volta mellett. Ott egyebek közt azt mondja, hogy «de hiszen a szláv szócsalád szintén hangutánzó eredetű (vö. Berneker EtWb.) s így a magyar *babrál* (első adat Sz. D.!) ~ szláv *babrati* alak hasonlóságból épp úgy nem következik a magyar szó jövevény volta, mint a hogy a *gágog* nem finnugor szó, bár van a votjákban is *gagäkt* id., a lappban *gakket* s a mordvinban *gagan, kagan,* vagy német jövevényszó, bár a *lúdgágogást* németül is *gackern*-nek mondják». Hát egy kis külömbség talán mégis van a kettő között. Hogy a lúdról hangját utánozva azt mondjuk, hogy *gágog* csak úgy a mint p. o. a középfölnémetben *(gâgen),* azt mégis csak könnyebb megérteni, mint azt, hogy a babrálást a magyar szakasztott úgy mondja, mint a cseh, lengyel, tót és kisorosz, mert itt tisztán hallható hang utánzásáról szó sem lehet, de még ilyen hangcsoport kiejtésére kényszerítő ingerről sem. Épen ezért a szónak az aránylag kis, részben közös területen való közös használata

szlávok és magyarok részéről nagyon föltűnő és alig lehet véletlen találkozás. A babrálás nem valami jeles tulajdonság, a gúny, a megvetés újabb és újabb változatokat fakasztott a magyarban: a gyakorító *babrikál*-t, a *bebrél-babrál* meg *bibrél-babrál* ikerszókat, és belőlük hajtott *bibirkél, bibérkél, bibergél* változatokat, a talán öntudatlan és mégis szándékos ferdítéseket *(babernyál, bafrál, papirkál, paprikál)* stb. stb. Elméletileg sehogy sem lehet tagadni, hogy a m. *babrál* ige szláv *babrati*-ból keletkezhetett, a magyar és a szláv ige azonosságát pedig csakis úgy lehet könnyen és meggyőzően magyarázni; ha azután egyszer megvolt a mi nyelvünkben, semmi sem állta útját újabb meg újabb alakváltozatok keletkezésének, maga tehát az alakváltozatok nagy sokasága semmit sem bizonyít a *babrál* ige eredetisége mellett.

baj alatt azt olvassuk egyebek közt: «b o l g. *boj* (*bojovè* MILETIĆ Ost.-Bulg. 47, *bojovè* CANK., *bójeve* GER.)». Miért nem volt itt elég maga a *boj*, a mint elég volt az ó-oroszban és az oroszban? miért kell a magyar szófejtő szótár használójának azt megtudnia, hogy a bolgár *boj* szó többese *bojovè*, de hogy van vidék, a hol ez a többesszámú alak, a melyhez egyébiránt semmi közünk sincs, az első szótagon is viselheti a hangsúlyt és végre, hogy ezt a tényleg *bojove*-nek ejtett alakot némelyek, régi traditio szerint *bojeve*-nek írják? Miért kell mindent, a mit az ember valaha valahonnét kijegyzett, a magyar etymologiai szótárba beleírni?! Mennyivel inkább kellett volna már csak a következetesség kedvéért fölvenni e czikkbe, úgy mint másokba, a k i s o r o s z alakokat is. Hisz M. arról is szól, hogy a kisoroszban nagy elvétve a magyarból átvett *baj* alakot is találni, de hogy a szó rendesen *bij* gen. *boju*-nak hangzik, azt nem mondja meg.

bán. A bán szót a szerzők két évvel ezelőtt a horvát *bán*-ból magyarázták. «A szláv *bân*. úgy mondták akkor, eredetibb **bojan*-ból s ez a m o n g.-t ö r. *bajan*-ból... lett» l. MNyv. 8: 246. Ezt a véleményüket azóta elejtették és ebben MELICH szava döntött, a mint az argumentatióból kitűnik: «Minthogy, azt mondják, egy m o n g.-t ö r. *bajan* alakból a h o r v.-s z e r bben hangtörvényszerűen nem lesz *bān*, azt tartjuk, hogy a h o r v.-s z e r b szó magyar eredetű». M. elfelejtette megmondani, vajjon horv.-szerb **bojan*-ból sem «lesz» *bân*, mert ha igaz, a mit a szerzők a MNyv. idézett helyén mondtak, pedig igaz, hogy egy mongol *bajan*-ból a horv.-szerbben **bojan* lehetett, és ha BERNEKER is **bojan*-ból magyarázza a horvát szót, a kérdést czélszerűbb lett volna, úgy föltenni, vajjon **bojan*-ból lehetett-e a horv.-szerbben «hangtörvényszerűen» *bân*. Erre azután mindenki, a ki csak némileg ismeri a horv.-szerb nyelvet, nyomban azt felelte volna, hogy tisztán «hangtörvényszerűen» igenis lehetett volna, hisz ott van, hogy a nyelvjárásokból hasonló eseteket ne

is említsek, a *pòjâs* «öv» mellett a széltiben ismert és belőle lett *pâs*. Igaz, hogy nem tudjuk, milyen régi a *pâs* ejtés, talán azon is fönnakadhat valaki, hogy a *pâs* nem az egyedül használt alak, de a *zêc* mellett p. o. a régi, a horv.-szerb hangjelenségek szerint várható **zajec* alak merően ismeretlen, pedig az összevonás kétségtelenül egészen olyan természetű, mint a **bojan* > *bân*, *pòjâs* > *pâs* szavakban, ha a hangok mások is. Egyéb hasonló jelenségekre nem kivánok ezúttal hivatkozni.

bandurka. A czikk olyan rövid és részben olyan különös, hogy egészen ide iktatom: «***bandurka*** [két adat Zemplénből, MTsz.] 'tubera solani, erdäpfel' < sárosmegyei tót *bandurki* (csak több.) 'erdäpfel' CZAMBEL, Reč; irodalmi alakja *bandurky* volna ZÁT.) cseh *bandory* ua. JUNGM.; *bandůrka* 'erdäpfelsieb' RANK.» — Most már igazán nem tudjuk, a magyar csinált-e a «csak több.» *bandurki*-hoz egy szabályos tót egyesszámú nominativust, azaz *bandurka*-t, vagy azzal a «csak több.» *bandurki*-val úgy vagyunk-e, mint a magyar *bandurka* mellett álló 'tubera solani, erdäpfel' szavakkal, a melyeknek tudvalevő dolog igenis van egyesszámuk is: *tuber solani, erdapfel!* Nem akarok arra hivatkozni, hogy véletlenül épen most van egy sárosmegyei hallgatóm, a ki eleinte szintén azt hitte, hogy a sárosmegyei tótok mindig csak többesben használják a *bandurki* szót, de a ki mikor azt kérdeztem, hát egy szem burgonyát hogy hínak, nyomban rámondta, hogy *bandurka*. De ha M. nem merte ezt az alakot kikövetkeztetni, pedig bátran merhette volna, hát megtalálhatta volna készen a szomszéd ruténeknél több forrásban, egyben mindjárt a szó etymologiájával együtt (l. VERCHRATSKYJ Znadoby dla piznanja uhorsko-ruskych hovoriv Lemberg 1901 226. l.), a melyet egyébiránt máshol is megtalálhatott volna és a melyet érdemes lett volna meg is említeni (a *bandurka* **brandburka*-ból lett és úgy mint a cseh *brambora* eredetileg «brandenburgi»-t jelent).

bár. A szerzők e szónak négy jelentését ismerik, a 4. szerintük «saltem, wenigstens». E jelentések igazolásául hivatkoznak a Nyelvtörténeti Szótárra és a Magyar Tájszótárra («NySz., MTjsz.»). A negyedik jelentéssel a szó állítólag belekerült a szlovén nyelvbe is: «szlov. *bâr* 'wenigstens' PLET. (BERN. EtWb. 44 szerint < oszm. *bari*).» A szerzők mindenek előtt több a kérdés megitélésére okvetetlenül szükséges adatot egyszerűen elhallgattak, elhallgatták ugyanis, hogy az említett oszmanli *bari* mása széltiben ismeretes a bolgár és a horv.-szerb nyelvben, hogy tehát kérdéses, vajjon a szlovén *bâr* nem függ-e össze a horv.-szerb *bâr*-ral és hogy nem kell-e szláv hatást látnunk abban, ha vegyes nyelvű területen a m. *bár*-t a 'saltem, wenigstens' jelentésben is használják. Első pillanatra ez utóbbi teljesen kizártnak látszik, hisz a NySz.-ban a *bátor* szó alatt is meg-

találjuk ezt a jelentést, a *bátor* pedig semmikép sem keletkezhetett a horv.-szerb *bâr*-ból. Idézem szóról-szóra az egész ide tartozó részt: «3. [saltem; wenigstens]. Hogy az ydôket bator ne eerye (ÉrdyC. 32). Hadd légyen velűnc egy néhan napokon, bátor czac tiz napig: maneat saltem decem dies apud nos (MA.: Bibl. I. 21). Mutas bátor csak eggyet (Pethő: Krón. 134)». Ezek után már nem szabad csodálkoznunk, ha a m. *bár* szócskát is ebben a jelentésben használják és horv.-szerb hatásra gondolni sem lehet. És mégis! Én legalább szentül meg vagyok arról győződve, hogy az eddig kimutatott egyetlen ilyen *bár* — horvát eredetű. Minthogy a NySz.-ben nem találunk ilyen jelentésű *bár*-t, nézzük hát meg a másik forrást, a melyre a szerzők hivatkoznak, a MTjsz.-t. Ott igenis találunk egy adatot (nem többet!), de ez épen nem alkalmas bennünk megerősíteni a hitet, hogy a szlovén *bâr* a magyarból való, hisz ez az egészen elszigetelt adat olyan vidékről való, a hol körülbelül ép annyi a horvát, mint a magyar. Az adat maga ez: «*Bár:* legalább. *Aggy bár hát egy tiz forintot* (Baranya m. Csúza Nyr. XVIII. 46). Csúza községben igaz nincs horvát (lakossága félig magyar, félig német), de a baranyavári járásban, a melyhez tartozik, csaknem annyi a horvát mint a magyar; fölötte gyanus tehát, hogy a *bár* szónak épen csak itt van az a jelentése, a mely a horvátban széltiben ismeretes, ismeretes különböző alakokban *băr, bâre, bâri, bârem*, a *bâri* változatban körülbelül 100 évvel régebbi forrásból, mint a magyar *bátor*-ból összevont, de másjelentésű *bár* szó maga. Mindezen nem változtat semmit sem az a körülmény, hogy már mások is, MUNKÁCSI, SIMONYI, azt hitték, hogy a magyar *bár* «legalább jelentéssel átment a — déli szláv nyelvekbe. SIMONYIT (l. M. Nyelv I. 124) úgy látszik MUNKÁCSI ejtette tévedésbe, a kinek összeállításából azonban hiányzanak a nagyon is fontos, mert más forrásra valló bolgár adatok (l. Magyar el. a déli szláv nyelvekben 93. l.), igaz még így is több adatot szolgáltat az 1883 a NyK. XVII. k. megjelent értekezésében a déli szláv *bar* elterjedésének megitélésére, mint a MEtSz.-ban, a mely ezúttal föltűnően fukarkodott az igazi tényállás megismeréséhez szükséges anyag közlésével.

barát. A magyarból idegenbe vándorolt *barát* szó adatai nincsenek kellően csoportosítva és egy nagyon fontos adat helyett, a mely teljesen kimaradt, találunk ott egy — curiosumot, az «erdélyi b o l g. *barataše*»-t, a melyet talán MELICH maga sem értett meg igazán és a melyet a szótár olvasói épen csak hogy megbámulhatnak. Ez a csoport így hangzik: «A magyarból: hazai k i s o r. *barát* CSOPEY, NyK. XVI, 273 | t ó t *barát* 'monachus' (tréf.) Časopis IX, 23 | erdélyi b o l g. *barataše* (több.) Denkschr. VII, 119 | hazai s z l o v. *barát* 'monachus' Zobr. szlov. 62. Nem

lehetetlen, hogy a 'monachus' jelentésű horv. és hazai szlov. *brat* is jelentésátvétel a magyarból». Ebből kicseng egy érdekes művelődéstörténeti mozzanat, a magyar csuklyás barátok missiója, de boszantásunkra két helyen is, az elsőn és a harmadikon, M. még azt sem mondja meg, hogy az idegenbe került *barát* «amicus» vagy «monachus» jelentésben ment-e át! Ha ezt a mulasztást helyreütjük, a következő rendetlen csoportot kapjuk: 1. hazai orosz *barát* «amicus»; 2. tót *barát* «monachus»; 3. erdélyi bolg. *barataše* «amici». 4. hazai szlov. *barát* «monachus», tehát egy amicus, azután egy monachus és megint egy amicus és utána egy monachus! De mind ennél érdekesebb lett volna egy adat, a mely teljesen hiányzik, az oláh *bărát!* Ez Tiktin szerint «katholischer Pfarrer in Bukarest. — Ehem. auch anderwärts» (a mint az idézetből látni, Nagyszebenben is); a belőle képezett *bărăţie* szót pedig így magyarázza: «katholische (Franciscaner-) Kirche in Bukarest», vö. Jorga Geschichte des rum. Volkes II. 463.

Volna a *barát* czikkben még egy sokkal fontosabb dolog, a mit szóvá szeretnék tenni, de — nem merem, csak épen pedzeni akarom. Az etym. szótár ugyanis a *barát* szó két főjelentését, az «amicus» és a «monachus» jelentést fordított sorrendben közli, mint a NySz. és OklSz., még pedig egészen tudatosan. Ezt a szerzők nyomatékosan és ismételve ki is jelentik: «1. 'monachus, mönch'... véleményünk szerint ez az első jelentés s nem az 'amicus' (így NySz., OklSz.); a *barát* nyelvünkben először egyházi műszó volt, a melyet a benczésekre, majd a később keletkezett szerzetesrendek tagjaira is alkalmaztak, ebből fejlődött a többi jelentés; 2. consors, proximus, amicus...». Szükségesnek tartják, hogy ezt a meglepő nézetüket a czikk vége felé még egyszer ismételjék, mintha maguk is attól félnének, hogy ezt kicsit bajos lesz olvasóikkal elhitetni: «A magy. *barát* 'monachus, mönch' értelemben egyházi műszóként jött át a szlávságból s a többi jelentés ebből a magyarban fejlődött». Semmi kedvem sincs most ezért vitába bocsátkozni a szerzőkkel, csak kicsit különösnek tartom, hogy M. nem pontosabban jegyzi föl, melyik szláv nyelvben találjuk meg szintén az «amicus» jelentést, hogy M. p. o. elismeri, hogy a bolgárban a *brat* szó jó barátot is jelent: «bolg. *brat* 'bruder, guter freund, nächster, nebenmensch'», a horv.-szerb *brat* alatt ellenben mélységesen hallgat arról, hogy sűrűn, de nagyon sűrűn jelent «amicus»-t is. No de nem akarok most a részletekbe bocsátkozni, attól félek, hogy a *barát*-ról szóló tárgyalás aránytalanul nagy talál lenni, csak röviden jelzem meggyőződésemet: A magyar *barát* voltaképp — két szó, egyszer «amicus» jelentéssel került a nyelvünkbe, másodszor egészen specialis használatban mint egyházi műszó

valószínűleg más szláv nyelvből; a magyarban nem fejlődött sem a «monachus» jelentés az «amicus»-féléből, sem megfordítva, e két jelentésnek egymáshoz való viszonyát nem lehet 1., meg 2-vel jelölni, etymologiai szótárban külön két czikkben kell a két jelentést tárgyalni!

baratina. Nem valami fontos szó, akár el is lehetett volna hagyni, de ha már fölvették, gondosabban kellett volna tárgyalniok és legalább annyit kellett volna nyujtaniok, a mennyit már VALLÓnál találunk, a kire hivatkoznak. A rövidke czikk így szól: ***baratina*** [egy adat Békés megyéből, MTsz.; alakv. *bratyina* Nyr. XXIII, 42; NyF. X, 80] 1. 'barátné, freundin; 2. a rokonság csúfneve'. < tót *bratrina* 'társaság' LOOS-PECH. | cseh *bratina* 'bruderschaft' RANK. Vö. VALLÓ, Tót el. Nyr. XXXIII, 561». — Ha kérdezzük, miből lett a *baratina*, miből a *bratyina* alak, nem kapunk rá feleletet. A *baratina* igaz keletkezhetett dissimilatióval tót *bratrina*-ból, de a m. *baratina* — barátnét jelent, a t. *bratrina* pedig MELICH szerint «társaságot»! A Békés megyében egyszer följegyzett barátné jelentésű *baratina*-nak M. szerint «alakv.», azaz alakváltozata, a palóczok közt szintén egyszer följegyzett *bratyina*, a mely azonban — «a rokonság csúfneve» (!), a mi igaz M. kúszált előadásából nem tűnik ki. Ebben a jelentésben már jobban illenék a tót *bratrina* jelentéséhez, különösen ha M. az általa idézett Loost teljesen kiírta volna, vagy ha épenséggel Loos maga pontosabban fordította volna a neki mintául szolgáló cseh szótárból kiírt német jelentéseket. L.-nál ugyanis azt találjuk, hogy «*bratrina* f. társaság; Bruderschaft, Gesellschaft») tehát az első helyen álló német szó, a «Bruderschaft» nincs lefordítva! Pedig ez a «Bruderschaft» egészen szépen megfelel a «rokonság» jelentésnek, mert hát egyenesen rokonságot, atyafiságot jelent az idézett állítólag magyar *bratyina*, nem is «a rokonság csúfneve» voltakép, hisz a csúf, a gúny csakis abban rejlik, hogy nem magyar, hanem tót szót használ az illető, mikor a másiknak az atyafiságát emlegeti: «Mit nekem å të *brätyinâd*, së ingëm së gållérom» l. Nyr. 23. 42. Ez a szó természetesen nem is alakváltozata a barátné jelentésű *baratina*-nak, hanem egészen más szó, valószínűleg nem is magyar szó! Hogy miből származik? Hát erre sem ad feleletet a MEtSz., válogathatunk a tót *bratrina* és a cseh *bratina* között. A ki tudja, hogy a csehben csakúgy mint a tótban *i* előtt álló *t ty*-nek olvasandó, hajlandó lehetne a szót a csehből származtatni, ha valószínű volna, hogy palóczaink ezért a szóért elkalandoztak volna a csehek földjére, no meg ha bizonyos volna, hogy egyáltalában van olyan cseh szó! Mert M. ezt a szót csak RANK szótárából idézi, ott azonban csak — *bratřina* szót találunk, a **bratina* helytelen olvasás szüleménye: «***bratř**-ík* Brüderchen,

Duzbruder; *-ina* Bruderschaft, Gesellschaft; 2. Brudersweib». Mégis érdekes ránk nézve ez a rosszul olvasott cseh *bratřina*, mert abból azt látjuk, hogy a csehben a tót *bratrina*-nak megfelelő szó nemcsak atyafiságot jelent, hanem a «sógornét» is, ez pedig a m. *baratina* «barátné» jelentése szempontjából fölötte tanulságos. Ezt a jelentést följegyzi egyébiránt egy tót szótár szerkesztője is, JANCSOVICS, azzal a specialis és azért hitelt érdemlő megjegyzéssel, hogy csak az öcsesének feleségét szólítja így a tót asszony: «*bratrina* (mladšjeho bratova žena) sógorné». VALLÓ véleménye, hogy úgy mint az unokafivért *bratranec*-nek meg (*r* nélkül) *bratanec*-nek is hijják, a m. *baratina* is egy *bratrina* mellett föltehető **bratina* ból származik, inkább megnehezíti a m. *baratina* megértését, mert ez a föltett **bratina* bratyinának hangzanék. Külömben is figyelmet érdemel a külső, ez ellen szóló körülmények sajátságos összeesése A *baratina* «barátné» szót csakis Békés megyéből ismerjük, JANCSOVICS pedig, a kinek szótárában a tót *bratrina*-t hasonló jelentésben találjuk, sem ennek a szónak sem a VALLÓtól említett *bratranec* szónak vagy más közel álló szónak *r* nélkül való alakváltozatát nem ismeri: *bratranča, bratraňec, bratrunka, bratríček, bratrík*, mondom JANCSOVICS pedig szarvasi lelkész volt! Röviden összefoglalva az én meggyőződésem az, hogy a *baratina* «barátné» dissimilatióval egy tót *bratrina*-ból származik, a mely eredetileg «sógorné»-t jelentett; a *brätyinä* ellenben egészen más szó, valószínűleg szándékosan használt idegen szó, a mely a tót *bratrina* «atyafiság» könnyen érthető mellékalakjának, a **bratina*-nak lehet hű képe (tót *ti* = *tyi*, az *r* nemcsak a *bratranec-bratanec*-félékben*) hiányozhatik a tótban, hanem végkép elveszett magában a tőszóban is, a tót azt mondja, hogy *brat*, a cseh azt hogy *bratr!*). Ismétlem, sem a *baratina* és még kevésbbé a valószínűleg nem is magyar *brätyinä* nem érdemelte meg azt a kitüntetést, hogy a MEtSz.-ba kerüljön, de ha belekerültek, így nem lett volna szabad velük bánni.

barkó. Ki kell írnom az egész magyarázatot, mert nem vagyok biztos, nem fogja-e sok olvasó annak utolsó részét félreérteni; magam is csak bátortalanul fogok hozzá ennek a bonczolásához. Szól pedig a magyarázat ekkép:

«Eredete nincs tisztázva. Eddig egybevetették a köv. szláv szócsoporttal: szerb-horv. *brk* 'barba labri superioris, schnurrbart' HASz. | szlov. *brk* 'barthaar, schnurrbart' PLET. | cseh *brk* 'kiel, schwungfeder' | kisor. *borky* több. [alakv. *borki* Žel; *barky* CSOPEY] 'backenbart'. BERN. EtWb. szerint a magyarból,

*) Egyéb példákat l. BERNOLÁK szótárában I. köt. 132. l.

de vö. szlov. *brki, brkovi, brke* (mind több.; egyese *bŕka*), 'schnurrbart' Plet.»

Mindenek előtt meg kell állapítanom, hogy Berneker csakis a kisorosz szót tartja magyar eredetűnek, míg M. szavait könnyen úgy lehetne érteni, hogy B az egész szláv szócsoportot a m.-ból származtatja. B. ezt mondja: «**klr.** dial. (*bórky* Pl. 'Backenbart' aus magy. *barkó*, das selbst aus dem Slav. stammt)», l. 119. l. Bern. nem tartotta szükségesnek, hogy állítását meg is okolja, azt hitte, az magában annyira világos minden hozzáértő előtt, hogy kár igazolására akár csak egy szót is vesztegetni. Hogy én talán Melichet nem tartom «hozzáértőnek»? Isten ments, de tény az. hogy egészen nevetséges ellenvetést hoz föl B. mindenkép helytálló azon állítása ellen, hogy a kisorosz *borky* «barkó» tájszó magyar eredetű és hogy semmi köze sincs a «bajusz»-nak szláv neveihez, a melyek az eredeti *bьrkъ*-ból hajtottak. Mert úgy-e egy eredeti *bьrkъ*-nak a kisoroszban csak **berk*, ill., minthogy a bajusz is, a barkó is két részből áll, egy többesszámú **berky* felelhetne meg, ez a szó pedig minden valószínűség szerint bajuszt jelentene, nem pedig — barkót! Minthogy tehát a kisorosz *borky* sem hangalakban, sem jelentésben nem illik a többi szláv nyelvek itt tárgyalt szavaihoz, ez a tiszta kisorosz vidékeken nem is ismert szó Bern. helyes okoskodása szerint egyáltalában nem is tartozik ide. Ezeket az annyira közel fekvő okokat M. nem ismerte föl és nagy ámulatunkra azt akarja velünk elhitetni, hogy B. azért tartja a kisorosz szót magyar eredetűnek, mert — többes számú! Igaz, hogy ez annyira hihetetlen dolog, hogy csak restelkedve konstatálom, mert tudom, hogy nem lehet tudatlanság a forrása, hanem csakis ideges elhamarkodás, de konstatálnom ezt mégis kell a MEtSz. jó hírneve érdekében, hogy M. ilyen hibáktól lehetőleg óvakodjék ezentúl, ha kell, nagy áldozat árán is, sok-sok fölösleges czikk elhagyásával. Bern. azt mondja, hogy a kisorosz *borky* Pl. 'Backenbart' magyar barkóból való, M. erre azt mondja: «Bern. EtWb. szerint a magyarból, de vö. szlov. *brki, brkovi, brke* (mind több.; egyese *bŕka*), 'schnurrbart' Plet.». M. tehát komolyan azt hiszi, hogy a kisorosz többesszámú *borky* szláv voltát meg lehetne menteni, mihelyt kimutatjuk, hogy más szláv nyelvben is használják a többesszámú alakot a bajusz elnevezésére. Hát természetesen használják, hogy ne használnák, mikor a szláv nyelvekben a régi duálist rendesen a többes váltotta föl, a párosan meglevő testrészeket pedig a szláv, ha csak nem maradt meg a régi duális alak, többesszámú alakkal szokta kifejezni. Erre azonban Bern. ügyet sem vetett, annyira nem, hogy egészen fölöslegesnek tartja, hogy csak egy szóval is említse ebben a czikkben, a mely rá bőven adott volna alkalmat. Azért hiába is

keresnők a M. idézte szlov. *brki, brkovi, brke* többeseket, B. ilyen elemi dolgokkal nem törődik és mi ezért hálásak vagyunk neki, mert mi amúgy is tudjuk az ilyeneket, ő pedig ezzel sok helyet kimél. De már M.-nek, a ki azt hiszi, hogy a többes alakon fordul meg az a kérdés, vajjon a kisorosz tájszó magyar eredetű vagy régi szláv szó, egyenesen szemrehányást tehetünk azért, hogy csak a szlovén nyelvből idézte a többesszámú alakokat és nem a horv.-szerbből is, hiszen ott is gyakoribb a többes alak használata, mint az egyesé. Ha a horvát akadémia nagy szótárában a *brk* czikk alatt közölt adatokat olvassuk, mindjárt az első 19 sorban hat adatot találunk arra, hogy a szakált egyes számban *(brada)*, a bajuszt ellenben többesszámú alakokkal *(brci* v. *brkovi)* fejezik ki! Könnyű volna ugyanazt a cseh *brk*-re is kimutatni, no de ez mást jelent, tehát hagyjuk, hisz az amúgyis kétségtelen, hogy Berneker-nek esze ágában sem volt fönnakadni a kisorosz *borky* többesszámú alakján, valamint az is kétségtelen, hogy olvasóiról joggal föltehette, hogy nyomban tudják, miért zárja ki az orosz szót a többiek sorából.

Hogy eddigi fejtegetéseimet félre ne értsék, kénytelen vagyok olvasóimat arra figyelmeztetni, hogy mindössze egy pár czikkre tettem megjegyzést, és a mi ennél is fontosabb, hogy ezek a megjegyzések részben nem is érintik az illető czikk velejét. Fényes példa erre mindjárt az első megjegyzésem. Abban az *asztal* czikkben egy kis botlást mutatok ki, a mely onnan származott, hogy M. nyilván nem nézte meg újra azt a helyet, a melyről kijegyzett egy szót, külömben észre kellett volna vennie, hogy mindjárt a következő szó leczáfolja azt, a mit az elsőből következtetett. Egyébiránt épen a hosszú *asztal* czikk díszére válik ennek a füzetnek: M. egy mindenkép érdekes fejtegetésben elmondja véleményét és higadtan utal a köztünk lefolyt vitára. Ép olyan érdekes mindjárt a rákövetkező *asztalnok* czikk is. A *baj* szónál csak az ellen szólaltam föl, hogy M. egyszer valahonnan valamiért kijegyzett szókat vagy szóalakokat néha beleír a szótárba, akár fontos és tanulságos fölemlítésük, akár nem, hogy tehát vagy maga nem tudja, mi fontos, mi nem, vagy számít arra, hogy a szótár használói nem tudják. A szláv szó alapjelentését igaz jobban ki lehetett volna domborítani és így a magyar szó jelentés-fejlődését jobban megértetni, ha M. megemlítette volna, hogy a szláv *boj* a *biti* «ütni, csapni» igéből származik, de lényegesebb kifogást nem tehetek a czikk ellen. A *bár* czikk főrésze is rendben van. Azonkivül sok czikket, a melyeket elolvastam *(asztag, azsag, bab, báb, baba, bába, babona, Bács, Bagamér, bagazia, bálvány, bánya, Baranya, bárány, barázda, batka, bátya, barkóca)*, eddig meg sem említettem, mert komolyabb kifogást nem tehetek ellenük, de igenis találtam egyikben-

másikban érdekes fejtegetést vagy legalább egy-egy érdekes apróságot. Ilyen érdekes apróság p. o. az *azsag* czikkben annak fölemlítése, hogy a mutató ujjat egyebek közt *azsag ujj*-nak is híjják: «5. 'digitus index, d. salutaris zeigefinger' (Kol. gl.: «huelk, *asag uj*, kozepsŏ, nevetlen, kÿczin»; más adat Baranyából, Tsz., innen MTsz.)». Legalább a Kol. gl.-ból idézett hely szerint *azsag ujj* a mutató újjnak a neve, a MEtSz. egy adat után indulva a pusztán álló *azsag*nak tulajdonítja ezt a jelentést: «más adat Baranyából, Tjsz., innen MTsz.», csakhogy jó lett volna megmondani, hogy a Tjsz.-ban ezt az adatot *zsazsak* alatt keresendő, mivel a MTjsz. nem igazít útba: «5. mutató ujj (Baranya m. Tsz.)»! A roppant körülményesen idézett szláv alakok közt találhatók ugyan apró szépséghibák, de egészben véve ez a rész is helyesen tájékoztatja a magyar olvasót. A *bab, báb, baba, bába* czikkekre nincs megjegyzésem. A *babona* czikk, ámbár meglehetősen zavarosan van megírva, helyesen állapítja meg, hogy «Szláv eredete valószínű, bár pontos magyarázata hiányzik». Érdekesek a *Bács, Bagamér, bagazia. Baranya, bátya* czikkek; rendben vannak *bánya, bárány, bálvány;* figyelembe veendő, a mit a szerzők *barkócá*-ról mondanak. A *batká*-ra vonatkozó sok egymásnak ellentmondó adat közt eligazodni roppant nehéz, azért szerzőink joggal mondhatják, hogy «csak műveltségtörténeti kutatásnak lehetne eldönteni, hogy a m. *babka (bapka, batka)* idegen, szorosabban cseh eredetű-e», azt sem lehet nekik szemükre vetni, hogy nem idézték mind azokat az adatokat és már most önálló véleményt mertek koczkáztatni: «Valószínűnek tartjuk, hogy magyar elnevezés, a *bab* deminativuma (vö. «*babot* sem ér» NySz. I, 151 ....) s a magyarból ment át a csehbe, lengyelbe, oszmanliba, bolgárba és a szerb-horvátba».

Mások, a kik több czikket olvastak és a kiket nem korlátolt mint engem meglehetős szűk körre szoruló érdeklődés, bizonyára még egy egész sereg érdekes és becses dolgot találtak ebben a füzetben. Hogy az én speciális szempontomból is mennyi fontos anyag lehet még benne elrejtve, arra csak egy példát akarok fölhozni. El akartam még egyszer az *azsag* czikket olvasni, hát keresés közben véletlenül megakad a szemem a 190. l. az *Az* czikkben a *parittya* szón és íme a következő érdekes kijelentést találom: «A fejlődés ez: *ad*-ból *-ég* raggal lett *adég: adëg* > *adíg: adig;* ebből a *-d-* geminatiójával *addég* ∾ *addí(i)g* (vö. *dinnye* < *dinye* < *dinya* < szláv *dyńa; parittya* < *paritya* < szláv: szerb *prȁća* stb.). Másrészt az *az*-ból *-ég* raggal **azég: *azëg* > *azíg: azig*, ebből geminatióval **azzég, *azzig*....» Hadd említsem mindenek előtt, hogy a magyar nyelvben észlelhető mássalhangzó «geminatio» kimutatására fölhozott *dinnye* és *parittya* szókat nem találom valami szerencsésen választott példák-

nak, mert ugyancsak alapos szlavistának kell annak lennie, a ki ezt félre nem értheti. Hisz az tudvalevő dolog, hogy a magyar *parittya* szerb eredetű és hogy a megfelelő szóban a szerb nyelvben is h o s s z ú mássalhangzó hangzik (az idézett *pràća* sajtóhiba *prȁća* helyett, a mi azt jelenti, hogy a szó *praćća*-nak ejtendő). Hát ha a szótár egyik-másik olvasója azt is tudja, hogy a szerbben a *dinnye* szavunknak szintén ilyen h o s s z ú *ń*-nyel ejtett szó felel meg: *dȉńa*, nem támadhat-e benne az a kétség, vajjon nem szerb eredetű-e a *dinnye* szó is és hogy hosszú mássalhangzója nem is a magyar nyelvben keletkezett? Hány olvasójukról tehetik föl a szerzők a szerb nyelv történetének olyan mélyre járó ismereteket, hogy e kétségüket bővebb megfontolás után talán el is oszlathassák?! és egyáltalában állanak-e rendelkezésünkre olyan döntő adatok, a melyek ezt a kétséget végkép eloszlathatnák? Igen, ha kétségtelen volna, hogy az OklSz.-ban *Dinnye? dinnya?* alatt idézett adatok ide tartoznak, hogy tehát a *dinnye* szó egy régibb **dinnya* alakban már a XI. század végén megvolt a nyelvünkben, akkor ez határozottan az ellen bizonyítana, hogy a hosszú mássalhangzó a szerbben hallható kiejtés átvétele, mert a szerbben az ilyen kiejtés abban az időben aligha létezett még, később is kezdetben csak kis területen élt messze Magyarország határaitól. De ki merné azt állítani, hogy az a «predium quod vocatur *dinna*», a melyet az OklSz. négyszer is említ, azonos a mi *dinnye* szavunkkal?! Külömben is a Beszterczei szójegyzékben még *dyne* és *dyene* írást találunk (a Schlägliben már *dinne*-t — kétszer). No de ez mind mellékes dolog a jelen esetben, hiszen a kétséges *parittya* helyett idézhették volna a szerzők a *rakita* > *rekettyét* és talán a *dinnye* helyett is találhattak volna alkalmasabb példát; én így is nagyon megörültem annak, hogy a szerzők a mássalhangzók nyújtását a magyar nyelvnek olyan közönséges fejleményének ismerik, hogy «a *-d-* geminatiója» igazolására a — *dinnye* és *parittya* szókra hivatkoznak és nyomban utána egészen nyugodtan beszélnek **azég*-ből «geminatióval» lett **azzég*-ről, mert ha ez oly annyira ismeretes és közönséges jelenség a magyar nyelvben, a melyet nem is érdemes gondosabban megválasztott példákkal igazolni, megérem még, hogy MELICH, mire az EtSz. vége felé közeledik, a magyar *villa* szót is így magyarázza *l-* geminatióval szláv *vila*-ból, nem pedig — *vidlá*-ból, a mivel sehogy sem vagy kibékülve.

Itt-ott már czéloztam arra, hogy én mindezekből milyen következtetést vonnék le. Minthogy világért sem kivánom, hogy megjegyzéseimmel lassítsam a munka megjelenését, de több tekintetben gondosabb munkát mulhatatlanul szükségesnek tartok, csak egy tanácsot adhatnék a szerzőknek: hagyják el mind az

olyan *baratina-brätyinä*-féle furcsaságokat, a melyeket amúgy sem fog senki sem keresni a szótárban, és ha ez sem könnyít eléggé óriási munkájukon, legyen bátorságuk lemondani arról, a mit amúgy sem várt senki sem tőlük, — a tulajdonnevek magyarázatáról. Ne higyjék a szerzők, hogy ennek a kérdésnek még csak fölvetése is kegyetlenség tőlem, magam is látom, elismerem, hogy mily szeretettel, mily igazi elmélyedéssel és hozzáértéssel vállalták ezt a nagy munkát is, a melyet, ismételve mondom, senki sem várhatott tőlük, magam is fájdalmasan nélkülözném most már, de ennél mégis előbbre való a közönséges magyar szókészlet alapos megvilágítása. Hogy ez is mennyi nem várt munkát okozott már és okozhat még ezentúl is a szerzőknek, arra fényes tanúság MELICHnek utolsó akadémiai fölolvasása. M. nyomról-nyomra haladva arra a meggyőződésre jutott és azt részletesen igyekezett igazolni is, hogy igen régen, már a XII. és XIII. században erős franczia hatás érte nyelvünket, hogy egyebek közt ilyen franczia eredetű szó a *bárd* szavunk is, a melyről a szótár II. füzete még azt mondja: «valószínűleg k n é m. vagy a l n é m. jövevényszó». Ebből nyilván való, hogy M. a roppant erőmegfeszítést követelő és idegrontó munka közt, a melylyel a szótár egy-egy füzetének elkészítése jár, nem riadt vissza aprólékos kutatások végrehajtásától, a melyek időközben szükségeseknek mutatkoztak. Ha a szerzők mindig szem előtt tartják a főczélt, ha le tudnak mondani olyasmiről, a mi nélkül is szótáruk tökéletes lehet és minden jogos követelést kielégíthet, könnyebben jut idő ilyen fontos mellékkutatásokra és a részletek gondosabb átnézésére.

ASBÓTH OSZKÁR.

J. Charpentier: Die Desiderativbildungen der indoiranischen Sprachen. (Archives d'études orientales publ. par J. A. LUNDELL. Vol. 6.) Upsala 1912. 128 l. 4·15 M.

A munka öt fejezetben az indoiráni desiderativ képzéseknek problémájával foglalkozik.

Az I. fejezet [p. 7—11] a desiderativumokra vonatkozó korábbi nézeteket ismerteti. Szerző figyelmét kikerülte itt J. v. NEGELEIN véleménye, mely szerint a desiderativ képzés eredetileg nem egyéb, mint voluntativ functiójú intensiv képzés [Das Verbalsystem des Atharva-Veda. 1898. p. 87, 88].

A II. fejezet [p. 12—81] az ói. és av. képzéseknek l e h e t ő l e g t e l j e s felsorolása, a mely nem csupán az irodalomban kimutatható, hanem az ói. grammatikusoknál előforduló alakokat is felöleli. Ez a gyűjtemény a munka legértékesebb része. A felsorolás alapjául szol-

gáló szempontok (a 'gyökér' sonantikus v. consonantikus kezdődése, az *i* kötőhangzó és a reduplicatio jelentése v. hiánya etc.) nem szigorúan tudományosak, de ennek megvan a maga mentsége és magyarázata: e specifikus indoiráni képzéseknél ugyanis a modern ablautelméleti elvek szerint való felosztás — a mint ezt GÜNTERT idevágó értekezése [IF. XXX. 80—137] megmutatta — csak a világosság és áttekinthetőség kárával eszközölhető s így indokolt az az eljárás is, a mely az ind és a modern tudományos gondolkozás között compromissumot létesít.

A mi az egyes képzések magyarázatát illeti, a viszonyok komplikáltsága folytán tág tere nyilik a magyarázati lehetőségeknek, de egyet-mást nézetem szerint lehetetlen aláírni. Így pl. a szerzőnek az a véleménye, hogy *īrtsati* (: *ardh ṛdh* 'gedeihen') < **i-ṛtsati*; de ez alak lehetőségét semmivel sem bizonyítja s nem is bizonyíthatja, mert azt, a mire hivatkozni lehetne, hogy t. i. *ṛdh-* ejtése *irdh-* volt [cf. JOH. SCHMIDT, Kritik der Sonantentheorie, 22, 57. NEGELEIN, l. c. 89], egyenesen visszautasítja [p. 17]. Az ablautviszonyokból külömben kétségtelenül kitűnik, hogy *īrtsati* (: **erdh-*) genetice semmi esetre sem állhat egy vonalon az *īkṣatē* [: **ōq̯-*] és **īpsati* [: **ōp-*] alakokkal. — Ép ily lehetetlen szerintem az a föltevés, hogy *ínakšati* (: *aś-* 'erreichen') < **í-n̥k-so-* = ói. **íyakša-* átalakítása [p. 22] — szemben azzal a BARTHOLOMAE-féle szép föltevéssel, hogy *ínakšati* és perf. *ānaṃśa* [gör. ἐν-ήν-εγκ-ται] kapcsolatban vannak egymással s így — diametrális ellentétben szerző nézetével [p. 21] — igenis ablautviszonyban állhatnak. Etc. A sikerült részletek között különös figyelmet érdemel az a föltevés, hogy az *ajijiṣa-* (*aj-* 'treiben') typus nem így analyzálandó: *aj-ij-i-ṣa-*, hanem: *aji-j-i-ṣa-*, azaz hogy a szóban forgó typusnak intensiv reduplicatiója van [cf. *bhári-bharti* etc.], és e föltevés korolláriuma, hogy oly alak mint *arjihiṣa-* (*arh-* 'verdienen') voltaképpen < **arji-rh-i-ṣa-*, a mely alakból a második *-r-* dissimilatio útján eltűnt [p. 20; a desiderativa és intensiva összefüggéséről l. fönnebb!].

A III. fejezet [p. 82—108] tartalma: a desiderativa helyzete az ói. verbális systemán belül. Szerző az Ṛgvēdából és az Avēstāból vett példákkal támogatja azt a DELBRÜCK-féle felfogást, hogy a desiderativ-képzések csakugyan megérdemlik nevüket, mert valóban voluntativ v. desiderativ jelentésűek. A látszólag reduplicatio-nélküli képzéseknél persze — a 'gyökér' és a desiderativ képzés nagy hangbeli külömbsége folytán [cf. *han-*: *hiṃsati*, *dabh*: *dípsati* etc.] — a fogalmi kapcsolat természetesen meglazult, úgyhogy a későbbi nyelvben egyik-másik desiderativ képzés a 'gyökér' jelentésétől különböző jelentéshez jutott s

lassanként egészen önálló 'gyökér' rangjára emelkedett. Ez a folyamat azonban az Ṛgvēdában még csak csirájában van meg: az egyetlen *hiṃsati* 'verletzen, verwunden, beschädigen, beleidigen' már nem áll közvetlen fogalmi kapcsolatban a *han-* 'töten, schlagen' gyökérrel és *śíkṣati* 'den Versuch machen, probieren etc.' [GELDNER, Der Rigv. in Ausw. I. 175—176], a *śak-* 'können, vermögen' desiderativuma, szintén azon az úton van, hogy önálló verbum legyen, de desiderativ jelentése még legtöbbször átcsillámlik; de már *bhikṣ-* (*bhaj-* 'erlangen, geniessen'), a későbbbi nyelvben 'betteln', az Ṛgvēdában még 'zu erlangen wünschen' és *dípsati, dhítsati, dítsati, śíkṣati (dabh-, dhā-, da-, sah-)* szintén valódi desiderativumok. Ez a részlet is a legsikerültebbek egyike. — Az Avestā hasonló képzésekben szegény: a gāϑākban kevés a példa, az ifjabb részletekben még kevesebb. Ebből azt lehetne következtetni, hogy az iráni ágban — teljes ellentétben az inddel — a desiderativumok pusztulófélben vannak. Ez a következtetés azonban — tekintve az emlékek kis terjedelmét és igen rossz hagyományozását — elhamarkodott lehet s a szerző nem is meri levonni.

A szerző aztán azt a kérdést vizsgálja [p. 89 et seqq.], hogy a desiderativ jelentés a reduplicatióval vagy az *-s-* elemmel függ-e össze, s — helyesen — az utóbbi alternativa mellett dönt. Mindenekelőtt az *s-* f u t u r u m o t veszi vizsgálat alá, a melynek alapjelentése DELBRÜCK [SF. V. 289. Grr. IV. 242] szerint futurális, de HOPKINS [AIoPh. XIII. 1 et seqq.] szerint voluntativ-desiderativ s csak későbben futurális. Szerző HOPKINS mellé áll s DELBRÜCK példáit revisio alá véve megállapítja, hogy a futurum 1. (sg., du., plur.) személyei kifejezetten és határozottan voluntativ jelentésűek, 2. és 3. személyei nagyban és egészben voluntativ vagy legalább præsumptiv értelműek. Az Avestā alapján szintén megállapítható, hogy az *s-* futurum eredetileg tisztán voluntativ értelmű volt s csak későbben nyert egyes esetekben temporális jelleget [cf. BRUGMANN, Grr. II. 1902.]. Az ói. *-sya-* < **-si̯o-* suffixumokban pedig a jelentéshordozó elem az *-s-*, a mit az bizonyít, hogy az óindben egy sereg olyan verbum van, a mely *-s-* elemmel bír és jelentés tekintetében a *sya-* futurum eredeti voluntativ jelentéséhez áll közel [pl. *śrṓṣati* 'horcht': *śru-* 'hőren' etc.]. — A futurum analysiséből folyik, hogy a desiderativ képzésekben is az *-s-* elem volt a jelentéshordozó. De honnan indult ki a desiderativ képzések r e d u p l i c a t i ó j a? Az ói. reduplikált aoristos-typusból [cf. desid. *bībhatsatē mīmāṃsatē:* aor. *arīriṣam adūdūṣam* etc.], a mely typus eredetileg nem más, mint reduplikált thematikus præsenstövek præterituma [cf. ói. aor. *ajījanat:* gör. *γίγνομαι πίπτω* etc.]. A végeredmény tehát ez: a z i n d o i r á n i d e s i d e r a t i v u m e g y a z

ú. n. *s*- futurumban is fellépő desiderativ-voluntativ jelentésű -*s*- elemmel charakterizált voluntativus, a melynek kiindulópontja a *γίγνομαι*-typusú redupl. praesensképzés; reduplicatio és általános struktúra tekintetében eredetileg az ú. n. redupl. aoristosszal állott legközelebbi összefüggésben [p. 107]. — Kétségkívül elfogadható eredmény, de némi modificatióra szorul, mert hogy reduplicatio és struktúra tekintetében az intensivum sem hagyható figyelmen kívül, azt már fölebb megmutattuk s maga a szerző is állította.

A IV. fejezet [p. 108—120] az ói. desiderativa változásaival és újképzéseivel foglalkozik s több-kevesebb szerencsével Güntert eredményeit egészíti ki néhány észrevétellel, a melyeket illetőleg magára a könyvre kell utalnom.

Az V. fejezet [p. 121—127] tárgya az indoiráni desiderativum idg. kapcsolatának kérdése. Kétségtelen kapcsolatot csak a kelta nyujt, és pedig az óír ú. n. *s*- futurum, a mint ezt már Zimmer [KZ. XXX. 128] kimutatta, v. ö. pl. óír *ligid* 'leckt' (: ói. *lih*- *lḗḍhi*): *li-l-s*- (: ói. *li-lik-ṣa*-), óír *bongid* 'bricht' (: ói. *bhañj*- *bhanákti*): *bi-b-s*- (: ói. *bi-bhaṅk-ṣa*) etc. A többi idg. nyelvekből szerző csak egyetlen ily képzést hajlandó elismerni s ez a gör. *δίψα* [cf. ói. *pipāsā* *bubhukṣā*] < **di-dbh-sā* < idg. **gᵘi-gᵘbh-sā* [**gᵘebh-* : ói. *gámbham* 'Tiefe' etc.], a mely etymon kétségkívül szellemes, de ép oly problematikus, mint a többi [l. Boisacq, Dict. étym. de la langue grecque, s. v.]. De az indoiráni képzés távolról sem oly izolált, mint a szerző itt felteszi: hiszen ha a desiderativ typus főcharakteristikuma az -*s*- elem, akkor absolute érthetetlen, mért ne tartozhatnék ide pl. a lat. *vīso quaeso* etc. [Brugmann, KVG. 518], a mely typus teljesen egy vonalon áll a szerző által combinatióba vett *śróṣati* etc. alakokkal [l. fönnebb].

Index — sajna — nincsen.

A könyv értékes anyaggyűjtemény, a problémát kétségkívül közelebb viszi a megoldáshoz, mindenütt gondolatkeltő s így az érdeklődők komoly figyelmére érdemes.

Schmidt József.

P. Carolidis: Bemerkungen zu den alten kleinasiatischen Sprachen und Mythen. Strassburg 1913. Pag. 215. M. 6.

Ez elejétől végig elhibázott és minden ízében laikus munka czélja kimutatni, hogy a kisázsiai 'árja' nyelv- és mythos-elemek egyrészt a görög, másrészt az örmény nyelvvel vannak legközelebbi kapcsolatban s a 'helleno-pelasg' és a 'phrygo-armeno-pelasg' nyelvcsalád

középpontját képezik s hogy a kisázsiai, jelesül a kariai, lydiai, phrygiai, bithyniai, kappadokiai és pamphyliai nyelvek úgy egymással, mint az örmény nyelvvel szoros rokonságban vannak s egy egységes 'kisázsiai-árja' nyelv, resp. egy külön 'kisázsiai-örmény-árja' nyelvtörzs existentiájára utalnak [p. 189].

Szerző úgy jutott e szédítő eredményekre, hogy hang- és alaktani párhuzamokkal nem bibelődve, kizárólag lexikális egyezésekre, helyesebben egyforma hangzású, illetőleg írású szókra vetette magát. Etymologiai összeállításaiban iráni, görög stb. kölcsönzések léptennyomon mint eredeti örmény szók szerepelnek, pl. *veh* 'hoch': *ὄχα*, *ὄχθη* [p. 16; holott < pehl. *vēh*, pāz. *veh*]; *J-aved* [sic!] 'immer' és *j-avidean* [sic!] 'ewig': gör. *ἀεί*, *αἰεί*, *ἀΐδιος*, *ἐπητεανός* [sic! p. 16; holott < pehl. *yāvētān*, újp. *ǰāvēd* etc.]; *zmelin* 'Meissel': *σμίλη* [p. 15; holott < *σμίλιον*] etc. etc. De főereje minden hangtörvény souverain elhanyagolása; v. ö. pl. *airem* 'brennen': gör. *εὖρος* [p. 14]; *ver* 'Wunde': *ἱερεύω*; *asem* 'sagen', *ais* 'Luft, Geist'; *ἄω*, *ἆσθμα*, *αἶσα*; *stanem* 'besitzen': *κτῶμαι*; *ver* 'über': *αὐερύω*; *pavem* 'genügen': *παύω* [p. 16] stb. stb. Történeti és összehasonlító nyelvtani képzettségnek sehol semmi nyoma. Így pl. a szerző a phryg *αββερετ* és a gör. *φέρῃ* azonosítása után így folytatja: 'Das griech. *φέρω*, lat. fero ist in armen. p e r e m, nicht *βερεμ* (also werem). Doch wird *φ*, wie in dem Mazedonischen, so in dem Armenischen mit *β* gewechselt... So finden wir in dieser Hinsicht dasselbe Lautsystem in allen drei thrakoarmenischen Sprachen' [p. 23]. E szánalmas gallimathiasok között legszánalmasabb a kiindulópont: a szerző nem is álmodik róla, hogy az ő *p t k* jegyei voltaképpen zöngétlen mediák, a melyek azonban a class. ó-örményben zöngések voltak, sőt a mai északkeleti dialektusokban is azok [l. MEILLET, Altarm. 11]. Más példa: az örm. *vdag* [*vtak*!] 'Flüszchen' szó szerző szerint a *ked* [*get*!] 'Flusz' deminutivuma [!] — 'mit dem Konsonant v e v geschrieben, woraus sehr klar hervorgeht, dass der... arm. Konsonant k e n ganz wie das arm. v e v ausgesprochen wurde [! p. 48]. Hasonló naivságoknak se szeri, se száma. A transscriptio és orthographia terén kapkodó következetlenség, valóságos anarchia uralkodik: így pl. egymás mellett állanak örm. *hedy herou hour* [p. 15] és *hedi heru hur* [p. 44], skt. *Bhaga* és *Bagh* [p. 46], újp. *Chur Churschid* [p. 124] és *hur hurschid* [p. 126]; óp. *Darayavus* [p. 57] és *Darayabusch* [p. 58; recte: *Daraya*(*h*)*va*(*h*)*uš*] etc.; legrosszabbul jártak a skt. szók, a melyek között valóságos monstrumok vannak, v. ö. pl. *ṛgipi*, *açmain*, *kaman*, *Suriaya*, *parimanum* [p. 38, 39, 82, 125, 171] etc. e h. *ṛǰipya-*, *aśman-*, *kāma-*, *sūryaǰa-*, *parimānam* stb.

Képzelhetni, hogy ilyen készültség és akribia mellett micsoda phenomenális mythologiai, ethnologiai stb. eredményeket lehetett kisütni. A sok-sok revelatióból álljon itt egy-kettő. Szerző az örm. *eridasard* [*eritasard* !] 'Jüngling' nyomát űzve-fűzve oda lyukad ki, hogy volt valamikor egy *Eriza* v. *Eridia* nevű kisázsiai-örmény istennő, akinek neve kapcsolatban áll az *'Ερίδιος* paphlagoniai folyónak és a lat. *Vertumnus* istennek nevével [p. 63—66], s az egész szócsalád 'gyökere': *vir, ver, vert, virid, βροδ, βρόδον, βρίζα, ῥίζα, ῥόζος* [! p. 162]. Ez mind igen szép volna, csak az a baj, hogy az örm. *eritasard* szőröstül-bőröstül — iráni kölcsönszó: cf. pāz. *rēdak* 'a child, young one', phl. *rētak* 'a youth' és oszét *särd,* av. *sarəδa-* [Hübschmann, Arm. Etym. 148, 202]. — Szerző nézete szerint [p. 43—47] a phryg *πάπας, Βάβας* és *Βαγαῖος* '*Ζεὺς Φρύγιος*' ugyanazon tőből hajtott ki, mint az örm. *Vahaghn* [ó-örm. *Vahagn*]. Ez örmény istenség neve azonban tudvalevőleg nem más, mint a kölcsönvett *Vərəϸraγna-* ó-iráni genius [Hübschmann, l. c. 75]. — A kisázsiai *Σύριοι* nevében egy *Σύρος* fényisten lappang [p. 122], kinek neve a skt. *swar* gyökérből való; ez a gyökér az iráni nyelvekben *hwar* és *hur* alakot vett föl, a melyből 'durch die weitere Umwandlung des asper *h* in lenis *k* [!]' *kur*, resp. *κῦρος, κύρος* támadt [p. 125—126]. Micsoda fantazmagóriák! Hát az achæmenida K ū r u š síremlékét és föliratát a holdban födözték föl?!

Oleum et operam perdidi. A könyvet megvenni és elolvasni bűnös pénzpocsékolás és időfecsérlés volna.

Schmidt József.

F. Cordenons: Le inscrizioni venete-euganee decifrate ed interpretate. Feltre 1912. Lire 7. Pag. 267.

Szerző e művében részletesen fejtegeti és indokolja azokat a nézeteket, a melyeket egy régibb munkájában [Un po' più di luce sulle origini, idioma e sistema di scrittura degli Euganei-Veneti. 1894] hangoztatott, s olvasás és interpretatio tekintetében egészen más eredményekre jut, mint Pauli, a venetus feliratok elismert tekintélyű magyarázója [Altitalische Forsch. III.: Die Veneter und ihre Schriftdenkmäler. 1891].

Szerző elütő eredményei jó részben azon a feltevésén alapulnak, hogy a venetus alphabéta nem származik, a mint ezt az egész világ hiszi, a görög alphabétából, hanem a régi ázsiai semita syllabikus prototypusból [p. 27—28], a melyet a Kr. e. IX. sz. folyamán a phœniciai és görög között közvetítő l y d e k ismertettek meg a venetusokkal [p. 56—57], s a semita (phœniciai) és a görög alphabéta között áll [p. 48, 56]. A venetus alphabétában két vagy talán három

ősrégi ázsiai eredetű syllabikus jegy van: *ne*, *sse* és *le* [p. 68—76, 86—91, 92—95]. A többi sémi (phœniciai) eredetű jegyek litterális értékűek, de egyesek azonkívül syllabikus értékkel is bírnak; ezek: *v*(*e*), *z*(*e*), *n*(*e*), *s*(*e*); *k*(*a*), *s*(*a*); *m*(*i*), *n*(*i*), *p*(*i*), *t*(*i*), *th*(*i*) [p. 101—109]. Egyes jegyek értéke egészen más, mint feltenni szokás: a PAULI-féle *h*, *φ*, *χ*, *i̯* és *ϑ* igazi értéke: *ne*, *ϑ*, *ss*(*e*), nazalizált *ï* és *le* [p. 59 et seqq., 109]. Az egyes betük mellett látható pontok vagy vonalkák azt jelentik, hogy el van mellőlük hagyva egy jegy, a melylyel együtt egy szótagot képeznek [p. 65]; az elhagyott jegy pedig nem csupán vokális-jelölő, hanem consonantikus is [!], úgyhogy pl. *.e.* = *ep* és *me* [p. 262], *a.ne* = *kane*, resp. *gane*[p. 263], *v.r.k* = *Turika* [p. 260] etc. Geminaták nincsenek [p. 106], úgyhogy pl. *Makkno.s* = *Mak*(*a*) *k*(*a*)*nos*(*a*) [p. 107] etc.

Ez a priori hihetetlen olvasásokkal akkor is nehezen lehetne megbarátkozni, ha velük a szerző jobb vagy valószínűbb eredményeket tudna kihozni, mint a PAULI-félék. Erről azonban szó sincsen. Ennek illusztrálására álljon itt egyetlen példa.

Egy inscriptio PAULI-féle olvasása és fordítása [l. c. p. 406] a következő:

meχo zona.s.to rehtiiah nerika lemeto.rina
'me dedit Rectiæ Nerica Lemetorina'.

Ez az olvasás és fordítás velejében általánosan el van fogadva s szépen indokolható: *meχo* a gör. *ἐμέ-γε*, gót *mik* alakokra emlékeztet; *zona.s.to* [nyilván: *dōnasto*] képzés tekintetében a lat. *dōnāre*, végzet tekintetében a gör. *ἔδοτο* alakhoz áll közel; *Rehtiiah* [cf. gall *Recta*, *Rectina*, *Reχtu-genos* etc. HOLDER, Altcelt. Sprachsch. s. v.] *ā*-tövű gen. vagy dat. [v. ö. KRETSCHMER, Einl. in die Gesch. der griech. Spr. 267. HIRT, Die Idg. 604—606. DANIELSSON, Zu den venetischen u. lepontischen Inschriften, 7 etc.]. Az interpretatio nem egészen biztos, de jobb ez idő szerint egyáltalában nincs s bajosan is gondolható.

Ezzel szemben a CORDENONS-féle olvasás és fordítás [p. 115, 118] a következő:

m' esso [p. 88, 262—263: *me sso!*] *zona sato*
Rene-Tiane Nerika Lemetorena
'io sono dono dato a Rena-Diana da N. L.'

Fordítását szerző következőképpen indokolja: *m'* v. *me* a lat. *ego* æquivalense [p. 88]: 'appunto nel dialetto veneto l' *io* non fu mai usato ed in sua vece si disse sempre e sī dice tutt' ora *mi* e *me*

[! p. 89]; — *esso* v. *sso* oly képzés mint a lat. *sum*, resp. 'protostorico' **esumi* [! p. 88]; — *zona* a latin *dōnum* szónak felel meg s, mint a szerző hozzáteszi, 'si può dire voce latina, poichè la troviamo tale e quale nei derivati e composti di *donum*, in *dona-rium*, *donatum* etc. [! p. 116]; — *sato* part. perf. pass. [p. 263], a mi ugyancsak becsületes kocsintás, mert hiszen nincsen a *zona* szóval megegyeztetve; a bajt okvetetlenül látta a szerző is, mert a *zona* szónál a grammatikai nemet szokása ellenére nem említi [p. 264]; — *Rene-Tiane* dativusa a *Rena-Dïana* szónak, ez pedig 'un nome composto..., sul tipo degli antichissimi latini (*D*)*iu-Pater* (Iupiter) — Sub-Manus (Summanus)' [! p. 117]; *Rena* a. m. 'Scorrente' v. inkább 'Beata', mert a *reo* 'scorro' [!] verbummal v. helyesebben a *ran* 'godere' [!] gyökérrel és a skt. *rāna* 'piacere, gioja' [!] szóval van kapcsolatban; *Dïana* a lat. *Diāna* < 'più antico *Divānā*' [!] vagy nazalizált *ï* eleme miatt [!] inkább a skt. *Dvana* [!] szóhoz áll közel [p. 117—118].

Ebből, azt hiszem, bőven elég ennyi. Szerző az összehasonlító nyelvtudomány és az etymologia elemeiben sem járatos eléggé s annyira minden methodikai akribia nélkül dolgozik, hogy e miatt bámulatos szorgalmát s meglehetősen sokoldalú, persze zavaros tudását sem lehet honorálni. Könyve elejétől végéig el van hibázva s legfölebb mint a venetus feliratoknak teljes és — remélhetőleg [cf. p. 115—116] — exact facsimile-gyűjteménye érdemel figyelmet.

SCHMIDT JÓZSEF.

Gerecs Szal. Ferencz: A Cippus Abellanus. Osk nyelvtörténeti tanulmány. Budapest, Franklin-Társulat, 1913. 127 l.

A tanulmány két jól megkülönböztethető részre oszlik: a voltaképpeni tárgy, a cippus Abellanus nyelvészeti és tárgyi magyarázata [p. 63—122] elé csaknem éppen oly hosszú bevezetés [p. 9—62] járul.

A bevezetést a szerző azoknak szánta, aki az italiai dialektologiában kellő előismeretekkel nem rendelkeznek s így értekezését e nélkül nem érthetnék. E czélból adja 1. az ó-kori Italia népeinek és nyelveinek felosztását [p. 9—33], 2. az osk-umber nyelvtudomány történetét [p. 33—42], 3. az osk és latin grammatika főbb eltéréseit [p. 42—92] — a tudomány mai állásának megfelelő módon. A 3. fejezetben az eltérések közt szóba jöhetett volna az o. dat. sg. *-oi* végzete, az o. finális *-d* állandósága, az o. *ē*- conj. perf., az o. 3. sg. imp. pass. *-mur* suffixuma. Az eltérések mellett nem lett volna fölösleges szólni az egyezésekről, resp. az italiai alapnyelvről. — Egy és más némi helyesbítésre vagy kiegészítésre szorul. Az italo-kelta hypothesis [p. 20]

talán még sem áll oly gyenge lábon [cf. pl. MEILLET, Les dialectes indo-européens. p. 31. PEDERSON, Vergl. Gr. der kelt. Sprachen. I. p. 1], noha persze a 'tochár' nyelvemlékek felfedezése óta némileg megingott [v. ö. FEIST, Kultur, Ausbreitung u. Herkunft der Indogermanen. p. 454—455]. A rotatio v. rotacio [p. 57, 48] terminus a rhotacismus terminussal helyettesítendő. Az az állítás, hogy 'a latinnal szemben különösen feltűnő a végszótag vokálisának synkopéja *s* előtt' [p. 45], némileg túlzott, cf. lat. *ager* etc. < **agro-s*, *ācer* etc. <**ācri-s*, *dōs* *mēns* etc. < **dōti-s*, **menti-s* stb. Az *o*-tövű gen. plur. ragja a latinban nem csupán *-ōrum* [p. 49], hanem — a mint ezt természetesen a szerző is tudja — *-om* és *-um* is. A 'tővégződés' ablautja [p. 60] nyilván a 'tőképző' ablautja akart lenni. Az ói. med. opt. 3. plur. *-ran* végzete nem 'aligha' [p. 57], hanem biztosan különnyelvi fejlemény. Az osk-umber *r-* passivum számára v a n magyarázat [l. THURNEYSEN, KZ. 37, 109], a mely még ha nem is volna 'kielégítő' [p. 58], a felemlítést megérdemelte volna. A lat. *b-* futurum számára [p. 52] van egy másik, valószínűleg helyesebb magyarázat is [l. BRUGMANN, KVG. p. 549—550 etc.].

Az értekezés voltaképpeni főtárgya, a cippus Abellanus nyelvi és tárgyi magyarázata, rendkívül alapos készültséggel, a felmerült nézetek gondos mérlegelésével és egybevetésével s minden apróságra kiterjedő figyelemmel készült. Lényegbe vágó új és megállható eredmény ennek daczára legfölebb a tárgyi magyarázatok között lehet, a minek megállapítására referens nem érzi magát hivatottnak, de nyelvi szempontból a szerző minden alapossága és olykor szinte meglepő combinatorius phantasiája sem volt képes a CA. kisajtolt czitromából még valami újat kifacsarni. Rendkívül ötletes pl. szerző conjecturája, hogy *tedúr* a. m. 'et ideo' s hogy oly képzés, mint ói. *tādr̥ś-*, nom. *tādr̥k* 'ein solcher, derartig', mint N. adverbium 'auf solche Weise' [p. 119]. De — sajna — a *tedúr* olvasás lectio incertissima s az ói. *tādr̥k* alapján rekonstruálandó idg. **tēdr̥k̑* osk ruhában **tídúr* volna [cf. o. *lígatúís*: lat. *lēgātīs* etc.]. Néhány apróság többé-kevésbbé indokolt kifogás alá esik. Az o. *teerúm* aligha lehet directe < **tersom* [p. 79, cf. pl. BUCK, A grammar of Oscan and Umbrian, p. 48—49, 76 etc.]. A lat. *sacer* és óisl. *sáttr* szétszakítása [p. 84] WALDE idézett helyének [EtWb.² p. 668] félreértésén alapul. Az o. *pestlúm* alapalakja nem **porstlo-* [p. 84], hanem *-perstlo-* [sajtóhiba? tollhiba?]. — Egy és más nincsen kimerítően magyarázva. Így pl. az o. *anter* [p. 93] lehetséges alapalakja ez is: **ₑnter* [cf. HIRT. Abl. p. 18], az O. *puz* [p. 97] lehetséges alapalakja ez is: **qᵘu-the+s* [cf. BUCK, l. c. p. 149].

A felsorolt fogyatkozások ellenére szerző műve az italiai dialektologia terén koldusszegény hazai irodalomban sokat igérő kezdet jelentőségével bír s fölötte óhajtandó volna, hogy a szerző a megkezdett csapáson tovább haladva munkássága főteréül az italiai dialektusokat választaná.

SCHMIDT JÓZSEF.

Honti, Dr. Rudolf: Italienische Elementargrammatik. Lautlehre, Formenlehre, Wortbildungslehre, Syntax, Beispielsätze mit phonetischer Aussprachebezeichnung für den Gebrauch an Hochschulen und den Selbstunterricht Erwachsener. Unter Berücksichtigung der Sprachgeschichte. — Heidelberg, C. Winter, 1914. 8-r. 167 l.

A heidelbergi Winter-czég kitünő filológiai kézikönyvei között örömmel üdvözöljük HONTI REZSŐnek olasz nyelvtanát, mely tudományos eredményeivel és mintaszerű módszerével egyaránt méltó helyet foglal el társai között. Egyike azon ritka munkáknak, mely meg tudta oldani a legnehezebb tudományos feladatot: a praktikus szempontnak összeegyeztetését a szigorú rendszeres tárgyalással. Így a munka elsőrangú didaktikai kézikönyv egyetemi hallgatók és kezdő kutatók számára, kiknek az olasz nyelv tanulásában a tudományos szempont a fontos, de egyszersmind szükségük van olyan bevezető tárgyalásra, mely minden nagyobb fáradság és utánjárás nélkül megismerteti velük a legfontosabb nyelvi problémákat.

HONTI az olasz irodalmi nyelv tüzetes, leíró ismertetését tűzte ki magának czélul, tisztán az olasz nyelv szempontjából ugyan, de azért mindenütt tekintettel annak történeti fejlődésére és a latinból való leszármazására. A mi első sorban feltűnik, az a rendkívüli gazdag anyag- és példatár (l. pl. a dantizmusokat), miben csak a nagy olaszországi nyelvkönyvek vetekednek vele. De felülmúlja őket abban, hogy azok hagyományos formalizmusa és sokban elavult módszere helyett munkáját a nyelvpszichológiai kutatások friss levegőjével árasztja el. A mellett az egész munka mondattani alapon van felépítve és mindenütt tekintettel van a legújabb kutatások eredményeire. A mint az irodalom összeállítása is mutatja, nagy anyagot dolgozott fel, sokféle forrásból merített. A nélkül azonban, hogy ez a feldolgozás szempontjának és módszerének egységét megbontotta volna. A szintaktikai és nyelvlélektani szempontból való tárgyalást a legnagyobb következetességgel viszi keresztül. A tárgyalás nyelve szabatos és rövid, a mellett fő jellemvonása a szemlélhetőség és könnyű áttekintés. És nemcsak az eddigi kutatások eredményeit dolgozza fel és állítja egybe, hanem eredeti nézetek, új feltevések nélkül sem

szűkölködik. Igaz ugyan, hogy egyes magyarázatai, bármennyire szellemesek és meggyőzőek is, mégis részletes tudományos igazolásra szorulnak; erre természetesen ilyen összefoglaló kézikönyvben nincs hely, de azért elvárjuk őket szerzőnktől a közel jövőben.

Nem czélunk a munkát részletesen ismertetni, csak egyes fontosabb helyeit akarjuk röviden érinteni.

Az olasz hangok fejlődésének rövid és szemléltető áttekintéséből kiemeljük a következő fejezeteket: Fontos a vulg. lat. *ę̣i* > *i̯ę̣i̯* fejlődés megállapítása (23. §.), melylyel legtermészetesebb magyarázatát kapja a *mio* névmás *miei* többese (255. §.). A tenuis > media változásra vonatkozó különféle elméletek tarthatatlanok Honti szerint: ez eredetileg tisztán toszkán sajátság, mely azonban az irodalmi nyelvben nem valósult meg következetesen (56. §.). Az intervoc. *s* az olaszban épúgy mint a latinban zöngétlen, a néhány esetben előforduló zöngés *s* csak idegen eredetű szavakban és tudós képzésekben fordul elő (58. §.). Végleg tisztázottnak tekinthetjük ezentúl a hangsúly utáni *di̯* kétirányú (> *ǵ* és *dś*) fejlődését (65. §.).

Az alaktanban elsősorban a gyakorlati szempont az uralkodó, a nélkül azonban, hogy a tudományos nagyon háttérbe szorulna. Érdekes a *-ci* és *-chi* plur. képzésénél az a megállapítás, hogy az eredeti olasz a *chi*, míg a *ci* idegen vagy tudós képzés. Ez mindenesetre még bővebb kifejtésre szorul (89. §.). Az *il* névmást épolyan apokopénak tartja, mint a *bel*-t (118. §.). Figyelemreméltó a plur. *a* (84. §.) és az indeklinabiliák összefoglaló tárgyalása (93. §.). Igen gondos és példákban gazdag az igeragozás. Igazán csak a legaprólékosabb keresés után tudtunk egy-két hiányra ráakadni. Így pl. az *-ei*, *-etti* ragoknál a már elavultnak tekinthető D'Ovidio-féle magyarázatot adja, bár megemlíti a Wiese-félét is (161. §.). A *fare* alakjai közül kimaradt a *fatto* (182. §.). A conjunctivusról kissé bővebb tárgyalást is várhattunk volna (217. §.).

A szóképzés fejezete igen alapos és részletes. A mondattanban azonban kissé röviden tárgyalja az igevonzatokat (csak a *di* és *a* fejezete behatóbb). Igaz ugyan, hogy az igevonzatok kimerítő ismertetése nem is illenék e kézikönyv arányaihoz.

A helyes kiejtés elméletének sok apró részletét a könyv végére helyezte a szerző, bizonyára a praktikus elvnek engedve. Nem is czélszerű a kezdőt mindjárt a mű elején a legbonyolultabb részletezéssel kifárasztani. Nagy súlyt vet Honti a mondat-fonétikára is, különösen a *rafforzamento* tárgyalásánál, mely Malagoli alapján már teljesen fonétikus alapon van beállítva (355. l.).

Véleményünket összefoglalva a Honti-féle olasz nyelvtant min-

den túlzás nélkül a legjobb modern olasz nyelvkönyvek közé helyezhetjük. Felülmúlja az olasznyelvű kézikönyveket (még FORNACIARIÉT is) a történeti elv szigorú, tudományos alkalmazásával, sőt használhatóbb MEYER-LÜBKE kitünő olasz nyelvtanánál is (1890), mert ez helyenkint már elavultnak tekinthető.

KIRÁLY GYÖRGY.

Inas.

MARIÁNOVICS MILÁN, a ki utoljára fejtegette e szó eredetét, így kezdi: «A szlávisták mennyi kötetet teleírtak már nyelvünk szláv elemeiről, s mégis sokszor behunyt szemmel mentek el a legfontosabb s legvilágosabb egyezések mellett. Ilyen fontos és világos dolog az *inas* szónak szláv eredete», l. Nyr. 43 : 330. M. nyilván nem tudta, hogy a tudós BUDMANI is szlávnak tartja a magyar szót (l. a horvát akadémia nagy szótárát *junoša* a.), de mindenek előtt nem vette észre, hogy MUNKÁCSI, a ki valamikor tagadta az *inas* szó szláv eredetét (Magyar elemek a déli szláv nyelvekben 79. s k. l.), ezt a véleményét később visszavonta (Árja és kaukázusi elemek 369), úgy hogy a «szlávisták»-nak éppenséggel nem kellett valami nagyon sietniök, hogy ezt a nyitott ajtót betörjék. A finomabb részletekben pedig MAR. sem viszi előbbre a kérdést. A szláv szó eredetileg fiatal embert, ifjút jelentett, «de, mondja M., az *inas*-nak második jelentése is már a szlávságban fejlődött, mint a köv. adatokból kitűnik: ó- és újbolgár *junoša*, régi cseh *junoše, jinoše*, lengy. *junoša* Jüngling: szlov. *junoš* Edelknabe, Lehrjunge». Azt talán M. is megengedi, hogy az «Edelknabe» jelentés nem épen népies ízű, külömben is mindössze egyetlen egy forrásból, CAF szótári gyűjteményéből, ismeretes, de M. nem is erre veti a fősúlyt, hanem a «Lehrjunge» jelentésre, de azután nagy bölcsen elhallgatja, hogy ez csak a magyarországi szlovének közt található! Ezek után tehát aligha «kétségtelen, hogy *junoš* régente a szlovénben is ifjút jelentett és mind a két jelentésével átjött hozzánk», sőt ellenkezőleg még a szlovén *junoš* népies volta is kétséges, csak úgy a mint p. o. a horv.-szerb *junoša* sem népies szó.

A. O.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben — — — — — — — — — 1.60
— Szláv jövevényszavaink I. — — — — — — — — — — — — — — 2.—
— A j > gy változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelvjárásokban — — — — — — — — — — — — — — 1.20
Bálint Gábor. Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3. füzet. Egy-egy füzet — — — 2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr — — — — —.40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai — — — — — — — —.20
— Nyelvünk újabb fejlődése — — — — — — — — — — — — — — — —.40
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat — — — — — — — — — — —.60
— A mondat dualismusa — — — — — — — — — — — — — — — — 1.20
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra — — —.80
— Szórend és accentus — — — — — — — — — — — — — — — — —.80
Budenz József. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről — — — — — — — — — — — — — — — — — — —.30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet — — — — — — — 4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Armin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finnugor nyelvészet» czimű II. értekezésére — — — — — — — — — — — —.40
— Erdei- és hegyi-cseremisz szótár. (Vocabularium čeremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremisz szógyűjteményéből és az Ujtestamentom cseremisz forditásából 1.—
— Moksa- és erza-mordvin nyelvtan — — — — — — — — — — — — — 1.—
Calepinus latin-magyar szótára. Kiadta Melich János — — — — — — — 10.—
Coelius (Bánffy) Gergely. Szent Ágoston reguláinak magyar forditása (1537) kiadta Dézsi Lajos — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 2.—
Finály Henrik. A beszterczei szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. — Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kisérte és teljes szómutatókat — készitett hozzá — — — — — — — — — — — — — — — — — — 4.—
Földi János magyar grammatikája. Közzéteszi Gulyás Károly — — — — — 6.—
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metzenzéfi német nyelvjárás hangtana — — — — 1.50
Goldziher Ignácz dr. A buddhismus hatása az iszlámra — — — — — — — —.80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről — — — — — — — — — — — —.20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál — — — — — — — — — — — — —.60
— A pogány arabok költészetének hagyománya — — — — — — — — — — 1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében — — — — 1.—
Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről — — —.40
Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben — — — — — — —.80
Halász Ignácz. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyűjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyűjtötte s magyar forditással, jegyzetekkel ellátta — — — 6.—
-- Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szójegyzékkel — 3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. forditásának alapján — — — 6.—
— A számlálás módja és az év hónapjai — — — — — — — — — — — — —.40
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve — — — — — 1.20
Joannovics György. Értsük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében) —.60
— Szórendi tanulmányok I. rész —.60, II. rész — — — — — — — — — —.80
Komjáthy B. Epistolæ Pauli lingua Hungarica donatæ. Krakó 1533. — — — 6.—
Kőrösi Csoma Sándor emlékezetére. Előadások. 1. szám. Gróf Kuun Géza: Ismereteink Tibetről — — — — — — — — — — — — — — — — — 1.50
2. szám. Goldziher Ignácz: A buddhismus hatása az iszlámra — — — — — —.80
3. szám. Thury József. A középázsiai török nyelv ismertetései — — — — —.80
Kunos Ignácz dr. Három karagöz-játék — — — — — — — — — — — — 2.—
— Kis-Ázsia török dialektusairól — — — — — — — — — — — — — — —.90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai szövegét gyűjtötte, forditással és jegyzetekkel ellátta — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 3.—
— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet — — — — — — — — — 10.—
— **és Munkácsi Bernát dr.** A belviszonyragok használata a magyarban — — 1 —
Gróf Kuun Géza. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről — — — — — — — —.80
— A sémi magánhangzókról — — — — — — — — — — — — — — — — —.75
— Adatok Krim történetéhez — — — — — — — — — — — — — — — —.40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit — — — 10.—
Magyarországi Német Nyelvjárások. Szerk. Petz Gedeon. 1. Gedeon A. Az alsómeczenzéfi német nyelvjárás hangtana — — — — — — — — — — — — 1.50
2. Lindenschmidt Mihály: A verbászi német nyelvjárás — — — — — — — —.90
3. Gréb Gyula: A szepesi felföld német nyelvjárása — — — — — — — — 1.80
4. Hajnal Márton: Az isztiméri német nyelvjárás hangtana — — — — — — 1.20

Magyarországi Német Nyelvjárások. Szerk. Petz Gedeon. 5. Kräuter Ferencz: A niczkyfalvai német nyelvjárás hangtana ... 1.—
6. Schäfer Illés: A kalaznói nyelvjárás hangtana ... 1.20
7. Mráz Gusztáv: A dobsinai nyelvjárás ... 2.40

Mayr Aurél dr. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben ... —.20
— Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben ... 1.20

Melich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Veress Ignácz másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta ... 5.—
— Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai. (A középfrank nyelvjárás térképével) ... 1·20
— A brassói latin-magyar szótár-töredék ... —·60
— Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590-ből ... 3.—
— Révai Miklós nyelvtudománya ... 1.—

Molnár Albert. (Szenczi-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással ... 9.—

Munkácsi Bernát. Árja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története ... 12.—
— Budenz József emlékezete ... 1.20
— Vogul népköltési gyűjtemény I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján ... 3.—
Kiegészítő füzet ... 6.—
II. kötet: Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján ... 8.—
III. kötet: Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján ... 10.—
IV. kötet: Életképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi szinjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján 8.—
— Votják népköltészeti hagyományok ... 4.—
— Votják szótár. 4 füzet ... 16.—

Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Guary-codex ... 2.—
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex) ... 3.—
V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György ... 12.—

Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. Közzéteszi Volf György. Tartalma:
IV. és V. kötet: Érdy-codex. Egy-egy kötet ... 4.—
VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex ... 4.—
IX. és X. kötet: Érsekújvári-codex. Egy-egy kötet ... 4.—
XI. kötet: Debreczeni-codex. — Gömöri-codex ... 4.—
XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex ... 4.—
XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolczi-töredék ... 4.—
XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyányi-codex. — Czech-codex ... 4.—
XV. kötet: Székelyudvarhelyi codex. — Guary-codex. — Nádor-codex. — Lázár Zelma-codex. — Birk-codex. — Piry-hártya. ... 6.—

Pesti Gábor. Wy Testamentum magyar nyelven ... 6.—

Révai Joan Nicolaus. Elaboratior grammatica hungarica. Vol. III. Ed. Sigismundus Simonyi ... 6.—

Simonyi Zsigmond. A jelzők mondattana ... 5.—

Szegedi Gergely Énekeskönyve 1569-ből ... 5.—

Magyarország Történelmi Földrajza a Hunyadiak korában. Irta: Dr. Csánki Dezső. I. k. 1890. XII és 790 lap. Ára ... 14.—
II. k. 1894. VIII és 862 lap. Ára ... 14.—
III. k. 1897. VI és 698 lap. « ... 14.—
V. k. 1913. VIII és 973 lap. « ... 20.—

Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában

Budapest, V., Akadémia-utcza 2. sz.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

V. kötet. 1915. 3. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1915.

A szerkesztő lakása II., Bimbó-utcza 28, hová a kéziratok küldendők.

TARTALOM.

Folyóiratunk ***május és november 15-ikén*** *jelenik meg. Egy kötet 4 ötíves füzetből áll s ára* ***6 korona.*** *Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.*

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

MAGYAR HATÁS HORVÁT-SZERB KUTYANEVEKBEN?

Leskien nagy horvát-szerb nyelvtanának ismertetéséből, a mely lent található, kirekesztettem egy pontot, részben hogy szabadabban és behatóbban tárgyalhassam, főleg azonban azért, hogy el ne kerülje a magyar nyelvészek figyelmét. Annyi kétségtelen, hogy L. egyébiránt édes keveset törődött a magyar nyelv hatásával, a *pàprikâš* szót hvszb. képzésnek tartja 257. l., a *šȅreg* szót töröknek mondja 249. l., *hàsna* Gewinn Nutzen is «türk.» 464. l., a Szerémségben használt *dȅrež -ež* képzővel alakult, tehát nem a mi *deresünk* 179. l., de van egy pont, a melyen a magyar hatás föltevésében messze túl megy mindenkin, a ki eddig vele foglalkozott. Idézem először azt a két helyet egész terjedelmében, a melyeken a magyar hatásnak egy eddig ismeretlen, L. szerint igen mélyre ható vonásáról tesz említést, hisz fölszólalásom épen egyik főczélja, hogy L. fejtegetéseit abból a kapcsolatból (egy nagyon is részletes nyelvtan keretéből) kiragadjam, a melyben megjelentek, és így nyelvészeink figyelmét rájuk irányítsam.

A főhely, a melyen L. az érintett kérdéssel foglalkozik a 200. sk. l. 312. §. található és ekkép hangzik:

Es bleibt die Frage, o b e s e i n e v o n d e r B e t o n u n g u n a b h ä n g i g e D e h n u n g v o r a u s l a u t e n d e m *v* g i b t. Nur die Substantiva auf *-ōv* gen. *-ova* haben langen Vokal im Nom. sg., in den andern Formen kurze. Die Betonung ist entweder durchgehend ʹ auf der ersten Silbe, oder ˋ im Nominativ auf der ersten, in den andern Formen auf der zweiten Silbe. Die Wörter sind zunächst Entlehnungen aus dem Magyarischen, von da aus ist das Formans dann zur Bildung von serbischen Stämmen aus verwendet worden, z. B. entlehnt *ákôv* gen. *ákova* Eimer — magy. *akó*, *lópôv* gen. *lópova* — *lopó* (Partizip «stehlend»,

Dieb), *sàbôv* gen. *sabòva* — *szabó* Schneider; von serbischen Elementen, z. B. *bjèlôv* gen. *bjelòva* weisser Hund — *bȉo bijèla*, *gàrōv garòva* schwarzer Hund — *gâr* Russfarbe, *slùtôv* gen. *slutòva* Unglücksprophet — *slútiti*. Angeschlossen ist an diese Wortgestalten auch *Jàkôv* gen. *Jakòva* Jakab. Dass die Länge im Nominativ aus dem langen magy. *-ó* stammt, ist wohl zweifellos, eigentümlich ist aber die Kürze des *o* in den offenen Silben (Gen. usw.), denn ein Hindernis gegen Formen wie **lópôva*, **sàbôva* besteht an sich in der Sprache nicht. Vielleicht beruht die Länge im Nominativ auf einem als *ou* aufgefassten magy. *ó*, das stark geschlossen ist. Bei der Auflösung eines solchen Diphtongen von folgendem Vokal muss notwendig das *o* kurz sein, dagegen war *ou* in sich lang und die Länge verblieb auch bei der Aussprache *ōv*. Einfach wäre die Sache, wenn die Aufnahne solcher Bildungen aus dem Magyarischen sehr alt wäre; im 13. Jahrh. hiess es dort noch *-ov*, *-ou*, im 14. schon *-ó*, während in Kasusbildungen und Ableitungen noch *-ov-* erscheint. Nach Simonyis Annahme ist das *o* in *-ov-* der Ableitungen kurz, zwischen der ältesten Form *-ov* und dem heutigen *-ó* des Nominativs setzt er die Mittelstufe *ou* an. Allein man kann aus der Zeit vor dem 14. Jahrh. keins der Wörter im Skr. belegen; die Belege (so im AkWb., soweit dies reicht) sind nicht älter als das 18. Jahrh.

Ezt a főhelyet némileg kiegészíti a 318. l. álló 552. §, a mely ezt mondja:

-ōv gen. *-ova* aus magyarischem *-ó (-ő)*, jetzt Partizipialsuffix, z. B. *lopó* stehlend, Stehler (zu *lopni*), in älterer Zeit auch Adjektiva bildend (jetzt *-ú*, *-ű*). Beispiele: *dȑnôv* wüster Schreier *dŕnuti se* sich wütend gebärden, *gòlôv* Habenichts *gô* fem. *gòla* nackt, *lùdôv* Tor *lûd* dumm, *nìtkôv* (Scheltwort) Niemand *nȉtko* niemand, *pràznôv* armer Kerl *prâzan* leer, arm, *slùtôv* Unglücksprophet *slútili* ominari. Öfter sind so gebildete Hundenamen, von irgendeinem Merkmal aus, z. B. *bjèlôv* weisser Hund *bȉo* fem. *bijèla* weiss, *gàrôv* schwarzer H. *gâr* Russfarbe, *grìvôv* H. mit weissem Haarkranz um den Hals *grȉva* Mähne, *kòsmôv* zottiger H. vgl. *kȍsmat* haarig, *kùsôv* H. mit gestutztem Schwanz *kûs* gestutzt, *mr̀kôv* Brauner (Hund oder Pferd) *mȑk*.

A tisztán hangtani kérdésekkel ezúttal nem kivánok foglalkozni, ezektől egészen függetlenül vizsgálom, vajjon L. föltevése igazolható-e.

Tehát a magyar *akó, lopó, szabó* szavak átmentek a hvszb. nyelvbe, *ákôv, lópôv, sàbôv* alakot öltöttek és aztán önálló képzésekre adtak okot, a melyek különösen kutyanevekűl szolgáltak. Az utolsó körülmény, igaz, a főhelyből nem igen tünik ki, ott L. csak két kutyanevet említ, de a második helyen már némileg sejtjük, hogy ez elterjedt képzés lehet, hisz hat olyan képzést sorol föl a szerző, az IVEKOVIĆ-BROZ-féle szótárban pedig a *pȁs* «Hund» czikkben még kilencz ilyen név van följegyezve, a melyek többnyire szintén hvszb. képzés benyomását teszik: *ćukov, kucov, kudrov, kundrov, lisov, samsov, šapov, šarov, zeljov.* Nézzük ezeket sorra: *ćùkôv* hiányzik VUK szótárában, az akadémia nagy szótárában található egyetlen egy adat («*pȁs, canis, na Braču. A. Ostojić.*») szerint mintha nem egy bizonyos kutyafajtának, hanem a kutyának általában a neve volna — Brazza-Brȃč szigetén; mindenesetre ilyen általános név a *kùcôv,* vö. a *kúca-kúco-t,* azaz a *kȕčka-kȕčak* Hündin-Hund-hoz képzett beczézőt; *lìsôv* ein Hund mit einer Blässe — *lȉsa* die Blässe am Kopfe der Thiere; *šàpôv* VUK szerint annyi mint *pȁs* azaz «kutya», IVEKOVIĆ-BROZ valószinűnek tartják, hogy a *šápa* Pfote szóból hajtott és kutyát jelent, a melynek nagy a talpa; *šàrôv* ein scheckiger Hund = *šȁren pȁs*; *zèljôv* graulicher Hund = *zélen pȁs* — *zèlen* rendesen annyi mint zöld, de vö. p. o. *zèlênko* Apfelschimmel. A *sàmsôv* Fleischerhund-ról DANIČIĆ azt mondja, hogy idegen *-o* végű szóból ered, de nem mondja, hogy milyenből, ugyan így magyarázza a fönt már tárgyalt *šàpôv*-ot is l. OSNOVE 91. l. Hátra volna még a *kȕdrôv* és *kùndrôv,* a melyeket többnyire egy névnek tartanak. VUK a *kȕdrôv*-ról csak azt mondja, hogy ein Hundename és csak a *kùndrôv* szót írja körül: egy kutyának a neve, a melynek hosszú szőre van. Budmani az akadémia nagy szótárában *kùndrôv* alatt idézi VUK magyarázatát, de zárójelek közt megjegyzi, hogy nyilván azonos a *kȕdrôv* névvel,*) az alatt pedig nagyon érdekes adatokat állít össze, a melyek az ellen szólanak,

*) MARETIĆ nagy nyelvtanában azt hiszi, hogy a *kùndròv* a magyar *kondor* szó hatása alatt keletkezett *kȕdrôv*-ból, l. 50. l.

mintha ez a név összefüggne a *kŭdrav* kondor szóval, a mi első pillanatra olyannyira valószínűnek látszik és VUKnak igaz nem a *kùdrôv*, hanem a *kùndrôv* alatt olvasható magyarázatához olyan szépen illenék. Az ott idézett adatokból az tünik ki, hogy *kùdrôv*nak olyan kutyát hívnak, a melynek — levágták a fülét!

E rövid áttekintésből egy dolog kétségtelenül kiviláglik, az t. i., hogy a legtöbb ilyen kutyanév magában a hvszb. nyelvben képződött egy elevennek érzett képzővel. Van-e a magyar nyelvben szó, a mely átment a szomszéd nyelvbe, és mintául szolgálhatott a sok új képzésnél? Én olyant nem ismerek. L. nem mondja meg, hogy mikép képzeli e képzések keletkezését, mert csak nem lehet azt komoly kisérletnek sem tekinteni, a mi nála olvasható: Die Wörter sind zunächst Entlehnungen aus dem Magyarischen, von da aus ist das Formans dann zur Bildung von serbischen Stämmen aus verwendet worden. El lehet-e képzelni, hogy olyan magyar eredetü szavakból, mint *ákôv, lópôv, sàbôv* a hvszb. nyelvben egy képzőt el lehetett volna vonni, a melylyel az eredeti szókincs szavaiból — kutyanevek képződhettek a *bȉjel* fehér *bjèlôv* fehér kutya módjára?! A hvszb. nyelvben égyáltalában nem lehetett semmiféle képzőt kiérezni ezekből az idegen eredetű szavakban, de ilyen speciális jelentést hordozó képzőt meg épenséggel nem. Hogy a szóban forgó szavak nem valami régóta ismeretesek, azt L. is mondja, nem érinti azonban azt a kérdést, vajjon elterjedésök köre enged-e valami következtetést vonni, igaz ennek megállapítására az eddigi gyüjtések alig nyujtanak elegendő anyagot. A L.-től kiinduló pontul használt kis csoportban legkevesebbet építhetünk a *sàbôv* szóra, azt VUK közlése szerint csak a régi vojvodina-ban ismerik «Schneider für gröbere Arbeit» értelmében — vö. a szűrszabó mását is *sȕrsabôv* «Grobschneider», a mely szintén csak a vojvodinában járja. Semmiben sem változik a dolog, ha az *ákôv lópôv sábôv* csoporthoz hozzávesszük a többi magyarból került *-ōv* végű szókat: *àlôv-hàlôv* háló, *àrdôv* hordó, *ášôv, bírôv, čàtlôv* die Querstange beim Leiterwagen, *(h)ȉntôv, kórôv, kòršôv, látôv* Überreiter (Aufseher bei der Mauth und bei der Überfuhr), *lógôv* der Beispanner, *šàjtôv* die Schraube, *vágôv* eine Art grossen Winzermessers zum Schilfschneiden. Ezek a szavak sem magyarázzák meg a hvszb. kutyanevek keletkezését, hisz

egytől egyig egészen más jelentéskörhöz tartoznak, részben meg csak a magyarság tőszomszédságában ismeretesek, mint p. o. a *kòršôv lógôv vágôv* (vagy akár a *mérő*ből lett *mérôv*). A hvszb. képzést csak úgy lehetne megérteni, ha egy *-ó* végű magyar kutyanév átment volna a hvszb. nyelvbe és ott népetymologia útján egy hvszb. tőhöz kapcsolódott volna, no de erre példát nem ismerünk. Nincs is talán a magyar nyelvben más *-ó* végű kutyanév mint a *Sajó*, ez pedig nem ment át a hvszb.-be. Szóval sehol semmi támasztópontot nem találok, a mely nekünk arra jogot adna, hogy magyar hatást keressünk ezekben a nevekben.

ASBÓTH OSZKÁR.

A *molъ* czikk BERNEKER szótárában.

BERNEKER Slav. etym. Wtb. cz. művének legújabb füzetében, a mely a II. köt. 1. füzete, egy kis czikk a magyar *padmaly* szempontjából érdekel bennünket. A czikkecske így szól:

molъ -r. вы-молъ 'die aus einem bestimmten Mass Korn sich ergebende Mehl*menge*'. klr. *na·mił* G. *-mółu* 'Schlamm'. bg. *pod-mól* 'Klippe'. sl. *pod-mòł* 'Uferbruch'; *pod-molína* 'Tunnel'. č. *pod-mol* 'vom Wasser unterspülter Ort; Schlamm'; *vý-mol.* 'Aufgeschwemmtes'.

|| Abtönend zu *meľǫ, melti* sd. 'mahlen'. Vgl. zur Bed. sl. *voda melje breg* 'das Wasser schwemmt das Ufer ab'; *breg se melje* 'das Ufer wird unterspült'.

Első pillanatra úgy tetszhetik, hogy az orosz вы-молъ és a cseh *vý-mol* azonos képzések és B. nyilván annak is veszi, magam is több mint 20 évvel ezelőtt a *padmaly* tárgyalása közben így tüntettem föl a dolgot l. *A szláv szók a magyar nyelvben* 47. l. De az orosz szó, a mint már specialis jelentése is mutatja, nem függhet össze a többi itt fölsorolt képzésekkel, annak *o*-ja nem lehet úgy mint a *podmol*-féle szavakban egy régi indogermán *e : o* váltakozás folyománya, hanem létét tisztára annak köszönheti, hogy sajátságos orosz hangfejlődés következtében a régi *meľǫ : melti*-ből egy *meľu : mołot*-nak kellett lennie vö. BERNEKERTnél a *melko* czikket is (óbg. *mlěko* cs. *mléko* stb. de or. *mołoko!*). Az orosz *vymoł* kétségtelenül a *vymołòť* «kiőrölni» igéből képezett új szó, a melynek semmi köze egy régi szláv *molъ*- féle képzéshez, itt tehát nincs helye; ha B. már föl akarta említeni, a *meľǫ, melti* czikkben tehette volna, itt azonban legföljebb óva inthette volna az olvasót az orosz képzésnak a *molъ*-féle képzésekkel való összezavarása ellen. ASBÓTH OSZKÁR.

AZ IDG. FLEXIO GENESISÉNEK PROBLÉMÁJA.

(Folytatás.)

III. Kisérlet a probléma megoldására.

IV. A verbális flexio genetikus viszonyai.

A 1. sg. act. suffixumai.

Ős- és közidg. eredetüek voltak közfelfogás szerint a következő typusok: 1. **bhérmi*, 2. **bhérō*, 3. **bhérom* és **bhérām*, **dhēm̥*, 4. **u̯óida* és *g̑eg̑óna* [?].

1. A **bhérmi*-typus.

Ez athemat. typus *-mi* végzete a themat. flexióban is fellép [ói. *bhárāmi*, órm. *berem*, óir *berim* etc.], de itt közfelfogás szerint sec. különnyelvi újítás [Brugmann, Grr. II[1]. 1335. KVG. 589. Hirt, Hb.[2] 486 etc.].

Ami e végzet genesisét illeti, Ludwig nominális tőképzőre gondolt [Inf. 145—146]. Tényleg akad is egynéhány materiális egyezés. cf.

gör. φημὶ: F. φῆμι-ς; τί-θημι: F. θέμι-ς;
av. *staomi*: F. *staomi-š*; *da-δąmi*: F. *dāmi-š*;
ói. **kármi*, ep. *kurmi*: adj. *tuvi-kūrmí-ḥ*

Tekintetbe jöhet továbbá az instr. sg. functiójú *-mi* casussuffixum, cf.

ói. *bhármi*, *bí-bharmi*: ószl. *sъ-boromь*
ói. **dármi* (2. sg. *dárṣi*): ószl. *raz-doromь*
ói. **vákmi* (2. sg. *vákṣi*): ószl. *vozomь*
ói. **tákmi* (3. sg. *tákti*): ószl. *tokomь*

Aki arra hivatkoznék, hogy a *-mi* elem mint tőképző sehol sem valami nagyon produktiv s mint casussuffixum is meglehetősen izolált, azt jobban ki fogja elégíteni SAYCE thesise, amely szerint a 1. sg. sec. *-m* eleme a 3. sg. prim. *-ti* analógiájára lett *-mi* [TECHMER's IZ. I. 224], amint a tőképző *-mi* is lehet ,conglutinatum' [BRUGMANN, Grr. II. 1². 253]. Az idg. athem. **bhérmi*-typus kiindulópontja ez esetben p r ó t o idg. **bhérom* — oly formatio mint i d g. themat. **bhérom* s természetesen ehhez hasonlóan nominális eredetű [l. alább, p. 168].

Ha a 1. sg. act. *-mi* és a 1. sg. med. *-mai* [?] suffixumai csakugyan ablautban állanának [HIRT, IF. XVII. 70. BRUGMANN, KVG. 599 etc.], akkor a kérdés súlypontja a *-mai* suffixumra helyeződik át.

2. A **b h é r ō*-t y p u s.

Ez ind. és conj. functiójú typus *-ō* végzetének szótaghangsúlya a litv. *sukù sukū̃-s*, gót *baíra* etc. tanúsága szerint acutus volt [BRUGMANN, Grr. I². 931. STREITBERG, Urgerm. 161 etc.], ami megdönti azt a föltevést [pl. BARTHOLOMAE, Vorgesch. 58], hogy *-ō* < contractiós productum $o+a^x$ elemekből. HIRT föltevése, mely szerint *-ṓ* talán < *-ōm* [IF. XVII. 77—78 Hb¹ 344. Hb². 486], csak az instrumentalissal feltételezett nexus kedvéért van csinálva, a mely casus végzete szerinte szintén < *ōm* volna [cf. litv. *vilkù*, gót *wulfa* etc.]. Ebből ugyan semmi sincs, mert az instr. sg. végzete kétségkívül *-ō/ē*, még pedig minden valószínűség szerint acutus *-ṓ/ḗ*. Az a gondolat azonban, hogy a **bhérō*-typus a nominális instrumentálissal van kapcsolatban, a lehető legplausibilisebb. Mellette szól talán már az a körülmény is, hogy 1. sg. **bhérō* és **bhérmi* körülbelül úgy állanak egymás mellett mint instr. sg. **bhórō* [cf. ói. *vŕ̥ka*] és **bhóromi* [cf. ószl. *vlъkomь*], de minden esetre a verbális és nominális functiójú materiális egyezések nagy tömege, amelyből itt csak egy néhány emelhető ki:

1. sg. conj. ói. ved. *árcā*: instr. sg. ói. *arcā́*
1. sg. aor. conj. gör. ἴδω: instr. sg. ói. *vidā́*
1. sg. aor. conj. gör. πέ-φνω: instr. sg. ói *vr̥tra-ghnā́*
1. sg. aor. conj. gör. δράκω: instr. sg. ói *su-sa̱-dŕ̥śā*

1. sg. gót *sita*: instr. sg. ói. *saṃ-sádā*
1. sg. lat. *vorto*: instr. sg. ói. *vṛtā́*
1. sg. litv. *sekù*: instr. sg. (adv.) ói. *sácā*
1. sg. litv. *degù*: instr. sg. gót *daga*, ahd. *tagu*

NB. Mivel az instr. sg. végződése -*ō* mellett -*ē*, egészen jogosult az a kérdés, hogy nem volt-e a 1. sg. **bherō*-typus mellett **bhérē* is. Itt első sorban a gót *baira*-typus jöhetne tekintetbe, amely úgy állhat az ahd. *biru*-typus mellett, mint a gót instr. sg. *wulfa* < **wulfē* [cf. *hamma*: *hammē-h!*] az ahd. instr. sg. *wolfu* mellett [v. ö. még gen. pl. gót *wulfē*: ahd. *wolfo!*]. Hasonlóképpen lehetséges, hogy ólat. *ferē* etc. is < **bhérē*-typusú 1. sg.

3. A **bhérom*- és **bhérām*-, **dhēm*-typusok.

E velejében ind. functiójú typusok -*m* eleme a nominális acc. sg. M. F. és nom. acc. sg. N. -*m* elemével azonos, amint ezt már Sayce (Techmer's IZ. I. 224) látta s utána Hirt is hirdette [IF. XVII. 77, 80, 84. Hb[1]. 354. Hb[2]. 497]. E felfogás helyességét számtalan materiális egyezés támogatja.

Mindenekelőtt egy sereg infinitivus az indo-iráníban [Wolf, KZ. 40, 87, 90, 96. Macdonell, Ved. Gr. 410 etc.] és az italiai dialektusokban [Buck OUGr. 179 etc.], továbbá egyes görög 2. sg. imperat. functiójú s nyilván infinitivusi eredetű alakok [Brugmann, Grr. II[1]. 1414, 1418. Hirt, Hb[2]. 596—597 etc.] 1. sg. functiójú alakokkal esnek egybe, cf.

ói. *á-pṛccham*: inf. *vi-sam-pṛ́ccham*
ói. *a-tiram*: inf. *pra-tíram*
ói. *á-ruham*, *ruhám*: inf. *ā-rúham*
ói. *yamam*: inf. *yámam*
ói. *á-dām*, *dām*: inf. av. *dąm*
gör. ἄγον, ἄγον: inf. osc. *acum* < **aĝom*
gör. ἔ-φερον, φέρον: inf. umbr. *a-ferum*, dor. ark. φέρεν < *φέρον [KVG. 353].
gör. ἔ-λαβον, ἔ-θιγον, ἕλον (εἷλον): imperat. 2. sg. syrak. λάβον, θίγον ἄν-ελον

NB. Ez az összefüggés arra a gondolatra vezet, hogy a gör. δεῖξον-typusú 2. sg. imperat. aor. végelemzésben ugyanaz a képzés, mint az ἔ-δειξα-typusú 1. sg. ind. aor., mert ἔ-δειξα < *dĕiksm̥ < *déiksom [cf. 1. sg. ószl. věsъ, ói. ávākṣam etc.].

A 1. sg. és acc. sg. functiójú materiális egyezések óriási seregéből álljanak itt a következők:

a) 1. sg. themat. **bhérom: acc. sg. *bhórom.*

ói. *ábharam, ájanam, ákaram* etc.: acc. sg. *bháram, jánam, karám* etc.

gör. ἔφερον, ἔλειπον, ἔτρεχον, ἔλεγον, ἔπεχον ἔστενον etc.:
gör. φόρον, λοιπόν, τρόχον, λόγον, πόκον, στόνον etc.

gör. ἔμολον: αὐτό-μολον.

ószl. aor. *sědъ: sę-sědъ, legъ: sę-logъ* etc.

b) 1. sg. athemat. **bhérām, *dhēm: acc. sg. *bhórām, *dhēm.*

α) lat. *feram*, ószl. *berą: lat. lūci-feram*, gör. φοράν
ólat. *ad-venam: acc. sg. ad-venam*
lat. *petam:* gör. ποτήν, lat. *legam: cf. col-lēgam*
ólat. *tulam* [gör. ἔ-τλην]: acc. ói. *tulā́m*
ólat. *fuam:* gör φυήν, lat. *amā-bam:* acc. *super-bam*
lat. *dīcam:* cf. gör. δίκην, ói. *diśā́m*
β) ói. *á-dhām, á-dām, á-sthām:* acc. sg. *ratna-dhā́m, upa-dā́m, rōcana-sthā́m*
gör ἔ-βην, ói. *á-gām:* acc. *tamō-gā́m*
gör ἔ γνων: acc. ói. *ṛta-jñā́m*

Egyes 1 sg. functiójú alakok mellett infinitivusi és acc. sg. functiójú alakok is vannak, cf.

1. sg. ói. *á-dhām:* inf. *prati-dhā́m*: acc. sg. *ratna-dhā́m*
1. sg. gör. ἔ-φερον: inf. dor. ark. φέρεν: acc. sg, φόρον
1. sg. gör. ἄγον: inf. osc. *acum:* acc. ἀγόν.

1. NB. A verbális és nominális *-m* elem összefüggésére utal netalán az a jelenség is, hogy az árjában úgy a verbális, mint a nominális flexióban a várható athematikus alakok helyett thematikus képzések tünnek föl, cf. 1. sg. ói. *ā́sam* e h. **ā́sa* [gör. ἦα < **ésm̥*] és acc. sg. ói. *pā́dam* e h. **pā́da* [gör. πόδα < **pédm̥*].

2. NB. A nominális *-m* elem HIRT szerint azért adaptálódott a 1. sg. exponensévé, mert a 1. sg. pron. pers. **me* etc. *m* elemével associálódott [IF. XVII. 79. Hb[2] 498.]. De legalább is ép annyira lehetséges, hogy az associálódás az **eg(h)óm* [ói. *ahám* etc.] nom. sg. révén következett be. Ezzel a föltevéssel a **bhérō*-typusú 1. sg. is könnyen volna érthető, mert **eĝ(h)óm* : **eĝṓ* = **bhérom* : **bhérō*. JOH. SCHMIDT [KZ. 36., 405.] és mások [cf. BRUGMANN, Demonstr. 71. SOMMER, Hb. 439. STOLZ, LGr[4]. 215.] megfordítva azt hiszik, hogy **eĝṓ* [gör. ἐγώ, lat. *ego* etc.] a 1. sg. **bhérō* analogiája. Bizonyítani ezt ép oly kevéssé lehet, mint az ellenkezőt, de **bhérom* : **bhérō* alapján egy eredeti *éĝ(h)óm* : **eĝō* felvétele igen csábító. Mint általában mindenütt, itt is szem előtt tartandó, hogy ősrégi associatiók kiindulópontját nyomozni körülbelül annyi mint az oroszlán nyomát keresni a sivatagban.

4. A **u̯oída-* és **ĝeĝóna*-typus.

E typus finális vokálisa az autoritások consensusa ellenére majdnem biztosan helytelenül van rekonstruálva. Eltekintve attól, hogy az idg. *a* vokális a tőképzés és flexio terén, valamint az ablaut terén is úgyszólván semmi, minden esetre igen alárendelt és kétséges szerepet játszik, e typus különnyelvi reflexeiben absolute semmiféle kényszerítő ok sincsen az *-a* ‘suffixum’ felvételére (l. alább).

Tekintettel arra, hogy a 3. és 1. sg. széles kiterjedésben egybeesik — és pedig nem csupán a praesens-aoristos terén [cf. ói. 3. sg. med. praes. *dadhḗ*, *stuṣḗ* = 1. sg. *dadhḗ*, *stuṣḗ*, 3. sg. pass. aor. *ádarśi* : 1. sg. med. impf. *ádviṣi*, gót mediopass. 3. sg. praes. *nimada* = 1. sg. *nimada* etc.], hanem éppen a perfectum rendszerében is [cf. ói. 1. sg. act. *dadāú* = 3. sg. *dadāú*, 1. sg. med. *dadḗ* = 3. sg. *dadḗ*], úgyszólván magától nyomúl előtérbe az a gondolat, hogy a 3. és 1. sg. perf. act. az ősindogermánban egybeesett. Mivel pedig a 3. sg. perf. act. idg. alapalakja egészen biztosan **u̯oíde* és **ĝeĝóne*, a 1. sg. számára sincs okunk és jogunk más alakot postulálni. E föltevéssel a különnyelvi reflexek a legszebb összhangba hozhatók. Az árja és germán act. perfectumban a 3. és 1. sg. tényleg egybeesik s minden nehézség nélkül a proponált alapalakra vezethető vissza, cf. ói. *vḗda*, gav. *vaēdā* [i. e. *vaēda*], gót *wait* < **u̯oíde* ; ói.

jagáma, gót *qam*, ahd. *quam* < **g̯^{u}e-g̯^{u}óme* etc. — A görögben a régi 1. sg. functiójú **u̯oíde*, **ĝeĝónẹ* a 1. sg. functiójú sigm. aor ἔ-δειξα < **e-dĕik̑sm̥* hatása alatt lett οἶδα, γέγονα — a mint megfordítva a 3. sg. aor. **é-dĕik̑s-t* a 3. sg. οἶδε, γέγονε hatása alatt lett ἔ-δειξε [Hirt, Hb.^{2} 551. Brugmann-Thumb, Gr. Gr.^{4} 400. etc.]. A görögben egyáltalában a perfectum és a sigm. aor. pers. suffixumai csaknem kivétel nélkül egybeestek s így a 1. sg. functiójú οἶδα, γέγονα finális -α vokálisa az idg. alapelvek rekonstruálásánál semmiképpen sem megbízható tanú. — A mi az ó-ír állapotot illeti, oly alak mint *-gegon*, *-cechan* nem szükségképpen régi perf. **g̯^{u}he- g̯^{u}hona*, **qe-qána*, a hogyan azt hinni szokták, hanem lehet régi redupl. aoristos is, mint a gör. ἔ-πεφνον < **g̯^{u}he-g̯^{u}hnóm* [cf. Thurneysen, AirHb. 400], resp. a régi **g̯^{u}he-g̯^{u}hóne* typusnak a **g̯^{u}he-g̯^{u}hnóm* typus által való alteratiója. Egyáltalában az ó-ír 'suffixum-nélküli praeteritum' pers. suffixumai — az egyetlen 3. sg. *-gegoin* < **g̯^{u}he-g̯^{u}hóne*, *-cechuin* < **qeqáne*, kivételével — fölötte sajátságos benyomást tesznek [v. ö. 1. pl. *-cechnammar*, 3. pl. *cechnatar!*] s ha keltologus tekintélyek a feltűnő 2. sg. *-cechan* magyarázata végett a gör. γέγονας typushoz folyamodnak [Thurneysen, l. c. 400. Pedersen, Vergl. Gr. der kelt. Spr.], akkor helyén való arra utalni, hogy a γέγονας typusú 2. sg. görög szaktekintélyek szerint a sigm. aor. ἔ-δειξας analogiája [Brugmann, KVG. 545. Brugmann-Thumb, Gr. Gr.^{4} 364, 378, 399. Hirt, Gr. Hb.^{2} 551. etc.]. Az a nézet tehát, hogy az óír. *-cechan*, *-gegon* < ősidg. **qeqána*, **g̯^{u}he-g̯^{u}hóna*, fölötte gyönge lábon áll.

A 1. [és 3.] sg. perf. idg. alapalakja tehát nézetem szerint **u̯oíde*, **ĝeĝóne* s szemmel láthatólag s u f f i x u m - n é l k ü l i k é p z é s k é t t a g ú k ö n n y ű b a s i s o k b ó l, cf. **u̯oíde:* aor. **u̯idé-t* [ói. *á-vidat*, hom. ἴδε], **ĝeĝóne:* impf. **ĝéne-t* [ói. *á-janat*, gör. ἔ-γένε-το] etc. Ha a gör. perf. systemában fellépő α bizonyos kiterjedésben < idg. *ə* volna [cf. ói. *jajñi-mą́ : jáni-tōḥ*, ói. *papti-má*, gör. πέπτα-μαι: ói. *páti-tum* etc.], akkor részben k é t t a g ú n e h é z basisokkal lehetne operálni — jelesül a V_1 S_2 formatióval, mint Hirt, a ki 1. sg. gör. γέγονα, ói. *jajána* és 3. sg. gör. γέγονε, ói. *jajána* számára < **ĝe-ĝónə* alapalakot konstruál [Hb.^{2} 575-576.] — és pedig a 1. sg. számára *exā-*, a 3. sg. számára *exē-* basisokból [IF. XVII. 66-68.]. Ez a hypothesis ugyan meg-

lehetősen gyönge — az árját illetőleg a finális *-a* < idg. *-ə* s a görögöt illetőleg az *ẹ-* szinű *šewā* felvétele miatt —, a végeredmény azonban ebben az esetben is az, hogy a 1. [és 3.] sg. perf. act. suffixum-nélküli képzés.

A felsorolt ősidg. typusokon kívül nominális eredetűek lehettek még a következő különnyelvi typusok:

5. ói. perf. 1. 3. sg. *dadāú*
6. gót opt. 1. sg. *baíráu*
7. árja conj. 1. sg. **mrávāni, *bhárāni*

5. Az ói. perf. 1. 3. sg. *dadāú*-typus.

Ez a typus kétségkívül ősidg. eredetű. Finális *-u* eleme egy régibb nézet szerint partikula volna [Osthoff, Perf. 234]. Hirt régebben úgy vélekedett, hogy ez a nézet lehetséges [IF. XVII. 66.], ma már azt hiszi, hogy ez nem éppen valószínű, de igenis lehetséges, hogy az *-u* elem postpositio [Fragen des Vokalismus. 1914. p. 315.], a mit épp oly nehéz volna bebizonyítani. Helyes csapáson halad ellenben azzal a föltevéssel, hogy az *-u* basiselem [IF. XVII. 66. Fragen, 315.], a mely nézet többé-kevésbbé határozott alakban már régóta fel-felmerült [cf. Fick, GGA. 1883. p. 594. Bezzenberger, BB. XXVI. 154. Reichelt, BB. XXVII. 93. KZ. XXXIX. 14., 44. et seqq. Brugmann KVG. 545. Thumb, Hb. 367.] s definitive biztosítottnak tekintendő; v. ö. többek között:

ói. *jajñāú*: lat. *gnōvī*, ags. [*cnávan*] *cnéow*
ói. *paprāú*: *pṛ̣nuyāt*, lat. *plēvī*
{ ói. *tasthāú*: *sthāvará-*, *sthávira-*, litv. *stovêti*, ószl. *staviti*; cf. még gör. σταῦρος, lat. *restauro* etc.
ói. *dadrāu*: [*drávati*] *dudrāva*, *adudruvat* etc.
ói. *jijyāú*: *jívri-*
{ ói. *dadāú*: *dāvánē*, gav. *dāvōi*, litv. *dovanà*, ószl. *davati*; cf. még kypr. δοϝέναι, lat. *duim* etc.
ói. *mamlāu*: lat. *moluī*, gót. *ga-malwjan* etc.
ói. *mamnāu*: *manutḗ*, lat. *monuī*
ói. *dadhāú*: nord. run. *tawi-do* [l. alább!], lat. *crēduam*
ói. *rarāu*: *rāuti* [*ravīti*], *rāva-*
ói. *yayāú*: *yāyāvará-*

Az ói. *dadāú*-typus tehát suffixum-nélküli képzés s kézzelfoghatólag azon a színvonalon áll, a melyben az *eu/u*-tövű suffixum-nélküli locativus sg.; cf.

ói. *mamnāu:* loc. sg. *mánāu, manāú* [*mánu*-].

Az *āu*- perf. mellett az óindben nem ritka az *eu/u*- tövű nominális formatió; cf.

ói. *jijyāú: jigyú- jāyú-*
ói. *paprāú: purú*
ói. *jajñāú: jijñu-*
ói. *tasthāú: tasthu-, su-ṣṭhú-*
ói. *dadrāu: śata-dru-*
ói. *yayāú: yáyu-, yíyu-, yú-*

Érdekes, hogy Charpentier újabban más úton hasonló eredményre jutott, a mennyiben a *dadāú*-typusban szintén nominális képzést és szintén locativust keresett — csakhogy *ei/i*- tövű nomenekből, cf. ói. *dadāú: dadí-* [IF. XXXII. 92. et seqq.]. — Végeredményben ez mindegy volna, de e föltevés csak akkor állhatna helyt, ha a *dadāú*-typusról nem volna kimutatható, hogy *u*-basisokkal szoros kapcsolatban áll. Charpentier föltevése annál fölöslegesebb, mert az *eu/u*- tövű loc. sg. sokkal jobb s minden tekintetben megnyugtató párhuzamot nyújt. A mi e typus nominális eredetét illeti általában, az óvatos Brugmann legújabban szintén azon az álásponton van, hogy a perfectum valamikor 'nominális formakategoria' volt [Grr. II. 3². 84.].

1. NB. Ha a nord run. *tawi-do* etc. Collitz föltevése szerint [Schwach. Prät. 129 et seqq.] csakugyan < **dau*, akkor ez a formatio az ói. *da-dhāú* szinvonalán áll s a *dadāú*-typus maga is idg. eredetű [cf. Brugmann, Grr. II. 3². 457].

2. NB. Az izolált ói. ved. 2. sg. *paprá* [és *jahá?* cf. Withney, SktGr⁴. 288. Macdonell, Ved. Gr. 357] és av. 3. sg. *daδa* etc. minden valószinűség szerint nem más mint árja **paprāú* **dhadhāú* sandhi-formája [cf. loc. sg. ved. *srutá: srutāú*, nom. acc. du. ved. *vṛkā: vṛkāu; aṣṭá: aṣṭāú.*]. Ép úgy lehetséges az is, hogy ez a typus suffixum-nélküli képzés a **pelē*, **dhē* basisokból: **peplḗ dhedhē* [cf. 2. sg. ói. *paprátha, dadhátha*, av. *dadāϑa* és gör. τέϑη-κα, ahd. *teta* etc]. Hogy ugyanazon forma-

kategoria különböző tagjai más más basison alapulnak, abban absolute semmi feltünő nincs, v. ö. pl. perf *jajñi-ṣe* [: *jáni-ṣva*], de perf. *jagán-tha* [: *á-gan*].

6. A gót opt. 1. sg. *baíráu*-typus.

Hogy a gót *baíráu* < **berajum* < idg. opt. **bheroįm* — Kluge szerint még mindig ‚die einzige haltbare Erklärung' [Urgerm.[3] 1913. p. 185] — azt ma már aligha fogják sokan gondolni. Az a Hirt-féle föltevés, hogy a gót *bairau* = **baíraú*, i. e. **berå* < **berą̄* < idg. **bhérām* = lat. *feram*, ószl. *berą* [IF. I. 206. XVII. 83], nem kevésbbé hihetetlen [Streitberg, Urgerm. 247. Janko, IF. XVI. A 263. Brugmann, KVG. 554]. Az a magyarázat, hogy *baíráu* < idg. conj. **bhérō* + **u* partikula [Wiedemann, Das litv. Prät. 159. Barthomolae, Vorg. 58. Brugmann, KVG. 590 etc.], számunkra nem létezik. Annyi azonban mindenesetre igaz, hogy gót *bairáu* alapalakja **bhérōu* [l. Bezzenberger, BB. XXVII. 152—153. Janko, l. c.], csakhogy semmiféle agglutinált partikulát nem tartalmaz, hanem kétségkívűl az imént tárgyalt ói. *dadāú*-typussal áll kapcsolatban. Ennek az összefüggésnek már Bezzenberger [l. c. 153] a nyomában volt, de e jó ötletet a gót *baíra* < **bhérō* 1. sg. ind. præs. functiójú alakkal való kapcsolat kedvéért elejtette — egészen fölösleges módon, mert hiszen a gót opt. *baíráu* < **bhérōu* és ind. *baíra* < **bhérō* kétségtelenűl lehetnek oly dublettek mint gót *ahtau*, ói. *aṣṭāú* < **oḱtōú* és ói. *aṣṭā́* < **oktṓ* s következőleg mint perf. ói. ved. *paprāú* : *paprā́*, *dadāú* : av. *daδa* etc. A gót *baíráu* typus ősrégi voltát nézetem szerint czáfolhatatlanúl bizonyítja a gót 1. plur. ind. *baírōs* < **berōu̯iz* [ói. *bhárāvaḥ*] és a 1. du. præt. *bēru* < **bēruve* [ói. *á-bharāva*]. Ezek alapján a gót *baíráu*-typus az *u*- tövű loc. sg. [gót *handau* etc.] niveauján áll és nominális *eu/u* tövekkel van összefüggésben, cf. *gaþaírsáu* : *þaúrsu-s*, *fra-hinþáu* : *handu-s*, *bindáu* : ói. *bándhu-*, *waírþáu* : ói. *vartu-la-* etc.

7. Az árja conj. 1. sg. **mráu̯āni*- és **bhárāni*-typus.

Ez az ősárja, nem pedig, mint Hirt mondja, óind. typus [IF. XVII. 83] — cf. ói. *brávāṇi* = av. *mravāni*, ói. *bhárāṇi* = av. *barāni* — a legkülönbözőbb magyarázatokat keltette életre.

A HIRT által kérkedve proponált magyarázatok egyike az, hogy ói. *bhárāṇi* így elemezendő: *bharāṇ-i* s **bharān-* az ószl. *berę*, lat. *feram*, gót *bairaú* [? l. fölebb, p. 174] alakokkal állítandó össze. Egy másik feltevése szerint, amelyet MAHLOW állított föl s WIEDEMANN is helyeselt [l. BRUGMANN, Grr. II.[1] 1336], ói. *brávāṇi* oly nominális képzés, mint nom. acc. plur. N. *yugā́ni*, *nā́māni*. Mivel ói. *brā́vāṇi* mellett úgy áll ói. *brávā*, mint *yugáni*, *nā́māni* mellett ved. *yugā́*, *nā́mā*, a parallelismus tényleg csábító, de az *o*- tövű *yugā́ni*, amelyhez fogható iráni képzés nincsen, speciális ói. analogikus képzésnek látszik, tehát kiküszöbölendő, ép így ói. *nā́māni* is, mert *men*-tövű formatio; helyettük olyan typusra kellene utalni mint ói. nom. acc. pl. *áhāni* [*áhā*]. E typus végzete: árja **-āni* < idg. **-ōnə* [cf. gót *hairtōna*] a 1. sg. ind. **mráu̯īmi* [:ói. *brávīmi*] etc. hatása alatt 1. sg. functióhoz juthatott. Az egész föltevés némileg mégis aggályos, mert az *áhan*-typusú N. substantivumok között tudtommal sem nomen actionis, sem materiális egyezés nincsem.

Megnyugtatóbb az a föltevés, hogy árja **mráu̯āni*, **bhárāni* kiindulópontja: **mrau̯āna* **bhárāna* — velejében oly képzés mint 2. sg. imperat. ói. *gr̥hāṇá*, av. *baranā!* — amely valamely módon, pl. a 1. sg. ind. **bhárāmi* **mráu̯īmi* vagy a 2. 3. sg. conj. **bhárāsi*, **bhárāti* etc. hatása alatt jutott -*i* eleméhez, resp. a 1. sg. functióhoz. Ez a lehetőség már régóta és sokszor felvetődött [cf. BRUGMANN Grr. II.[1] 1357. KVG. 590. BARTHOLOMAE, Vorg. 58 THUMB, Hb. 288 etc.] — de persze mindig azon tarthatatlan föltevés kiséretében, hogy a szóban forgó typusban egy árja **na* < idg. **ne* partikula lappang. A kérdéses typus azonban szemmelláthatólag idg. eredetű nominális verbalabstractumokkal [BRUGMANN, Grr. II. 1.[2] 259] van kapcsolatban s ezeknek átalakítása; v. ö. többek között:

ói. *bhárāṇi*, *bí-bharāṇi*: part. præs. *bíbhrāna-*, perf. *babhrāná-*
ói. *sr̥jā́ni*: *sa-sr̥jāná-*
ói. *brávāṇi*: *bruvāṇá-*, *áyāni*: *iyāná-*
ói. *stávāni*: *stavāná-*, *stuvāná-*
ói. *dádāni*: præs. *dádāna-*, perf. *dadāná-*
ói. *dádhāni*: præs. *dádhāna-*, perf. *dadhāná-*
ói. *krīṇā́ni*: *krīṇāná-*
ói. *jáhāni*: *hāná-* etc.

Mivel ói. *brávāṇi* és *bruvāṇá-* úgy áll egymás mellett mint a nominális tőképzés terén ói. *gīrṇi-* és *gīrṇa-*, *lūni-* és *lūna* etc. [BRUGMANN, Grr. II. 1.[2] 285—286], nincs egészen kizárva az a lehetőség sem, hogy a szóban forgó typus bizonyos kiterjedésben a *ni-* képzős nomina actionis idg. kategoriájából indult ki; v. ö. többek között:

ói. *já-hāni*, aor. *hāni:* F. ói. *hāni-*
ói. *dá-dāni*, aor. *dāni:* lit. *dů̂ni-s*, ószl. *danь*
ói. *ti-ṣṭhāni.*, aor. *sthāni:* av. *gao-stāni-*, ószl. *stanь*
ói. *mlāni: -mlāni-* etc.

A 2. sg. act. suffixumai.

Ős- és közidg. typusok voltak: 1. **bhéresi* és **bhérsi* 2. **bhéres* és **dōs*, 3. **bhérei*, 4. perf. **u̯oitᵉtha.*

1. A **bhéresi-* és **bhérsi*-typus.

Ez a typus eredetileg *s-* tövű locativus, a mely infinitivális functiójú is.

A felvett összefüggésre nézve fölötte instruktiv, hogy a védikus ó-indben egész sereg 2. sg. ind. praes. alak egyúttal 2. sg. imperativus functiójú [MACDONELL, Ved. Gr. 336. etc.]; cf.

2. sg. ind. praes. *dárṣi, párṣi, yā́si, vḗṣi, sátsi*, etc.
2. sg. imperat. *dárṣi, párṣi, yā́si, vḗṣi, sátsi*, etc.

Az imperat. functiójú alakok eredetileg csakis infinitivusok lehettek [LUDWIG, Inf. 140. BARTHOLOMAE, Vorg. 146. BRUGMANN, Grr. II. 1[2]. 525] s következőleg a morphologiailag azonos indicativusi functiójú alakok sem lehetnek más eredetűek. Ha a 2. sg. imperat. ói. *prāsi* < **plḗsi*, oly nominális képzés, mint a latin inf. *plēre* < **plḗsi*, akkor a 2. sg. ind. ói. *prā́si* < **plḗsi* sem lehet más mint infinitivus. Az ói. *ṅámasi* 2. sg. ind. functiójú alaknak pontosan megfelelő gav. *nəmahī* < árja **námasi* tényleg infinitivus és az av. 2. sg. ind. *pairi-tačahi* egyúttal infinitivus is. Morphologiailag azonos vagy hasonló felépítésű alakok az árja és görög ágban 2. sg., a latinban inf. functiójúak; cf.

{ 2. sg. ói. *váhasi, pátasi, píbasi, sárpasi, ájasi :*
{ infin. lat. *vehere, petere, bibere, serpere, agere*

{ 2. sg. ói. *sī́dasi, jī́vasi, pácasi, jánasi, pṛcchási :*
{ infin. lat. *sīdere, vīvere, coquere, genere, poscere*

{ 2. sg. ói. *muñcási, yuñjasi, añjasi, bhárasi :*
{ infin. lat. *ē-mungere, jungere, ungere, ferre* [ha < **feresi*]

{ 2. sg. ói. *átsi, bhárṣi :*
{ infin. lat. *esse* [themat. *edere*], *ferre* [ha < **fersi*]

2. sg. ói. *éṣi*, gör. εἶ < **eísi :* inf. lat. *īre* < **eísi*

2. sg. ói. gör. hom. ἐσσί : inf. lat. *esse*

V. ö. még ablaut-különbséggel:

2. sg. ói. *dá-dāsi,* < **dṓsi :* inf. lat. *dare* < **dəsí*

2. sg. ói. *dá-dhāsi,* < **dhḗsi :* inf. lat. *con-dere* < **dhəsí*

Ezek után a **bhéresi* typusú locativussal való kapcsolat alig szorúl megvilágitásra s intern különnyelvi alapon is kimutatható; cf.

{ 2. sg. ói. *sárasi, ávasi, cétasi, bhā́si* etc:
{ loc. sg. ói. *sárasi, ávasi, cétasi, bhā́si* etc.

Nem ritkán inf. és loc. functiójú materiális egyezések egymás mellett lépnek föl; cf.

{ 2. sg. ói. *óṣasi, námasi, bhárasi, jánasi, áñjasi :*
{ infin. lat. *ūrere,* gav. *nəmahī,* lat. *ferre, genere, ungere*
{ loc. sg. ói. *uṣási, námasi, bhárasi, jánasi, áñjasi*

Érdekes, hogy a **bhéres-* nominális tő várható ablautja, a mely az élő paradigmából eltünt s egyébként is ritka [l. Brugmann, Grr. II. 1[2] 515-516], megvan a **bhérsi*-typus 2. sg. functiójú alakokban, cf.

{ loc. sg. ói. *váyasi, śrávasi, yájasi, sáhasi, sádasi, vácasi :*
{ 2. sg. ói. *véṣi, śróṣi, yákṣi, sákṣi, sátsi, vákṣi*

A **bhér(e)si*-typusú loc. sg. mellett itt-ott **bhér(e)si*-typusú nominális tő is jelentkezik, cf.

2. sg. ói. *átasi, dádhāsi :* M. *atasí-,* F. *dhāsí-*

Ez a nominális tő-typus azonban tudtommal csak az

ó-indben lép föl [MAGDONELL, Ved. Gr. 114] s itt is szórványosan, úgyhogy nem igen lehet rája építeni.

A **bhéresi*-typusú loc. sg. ős- és közidg. jellegénél fogva halomra dől az a SAYCE-féle nézet, hogy 2. sg. **bhéresi* újabb keletű mint 2. sg. **bhéres* [Techmer's IZ. I. 224], resp. az a HIRT-féle föltevés, hogy 2. sg. **bhéresi* csak a 3. sg. **bhéreti* analogiájára jutott *-i* eleméhez [Hb[2] 487]. A 2. sg. **bhérei*-typus eredetisége, a mire HIRT hivatkozik, egyáltalában nem zárja ki a 2. sg. **bhéresi* typus régiségét, ellenkezőleg: egy functiónak két v. több különböző forma által való ellátása az ősidg. alapnyelv chaotikus gazdagsága alapján a priori várható. Más kérdés, vajjon a nominális loc. sg. **bhéresi* nem volt-e újabb keletű mint a nominális **bhéres*-tő. Tekintettel arra, hogy egy **bhéresi*-typusú nominális tő ős- és közidg. existentiája nem mutatható ki [l. fölebb], a nominális **bhéres* typus prioritása, resp. ennek a nominális **bhéreti* hatása alatt történt átalakítása igenis lehetséges és valószinű is, ez azonban — a nominális tőképzés és flexió prioritása miatt — a fennforgó kérdésben absolute irrelevans.

NB. Idg. **ési* [ói. *ási*, av. *ahi*, gör. εἶ] nem < régibb **éssi* — az *-ss-* geminatának idg. egyszerűsödésével, a mint ezt többé-kevésbbé határozottan mondják [HIRT Hb[2] 486. BRUGMANN, KVG. 234 etc.] — hanem oly locativusi gyökér-infinitivus, mint ói. *vy-úṣ-i*, *dṛś-i*, *budh-í* [cf. FICK, GGA. 1881. p. 433]. Idg. **éssi* intact maradt, cf. aiol ἔσσι [lat. esse] etc.

2. A **bhéres*- és **dōs*-typus.

A nominális és verbális functio között az átmenetet itt is egy infinitivusi [gen.-abl.] kategoria közvetíti, a mely az árjában még meglehetős kiterjedésben lép föl [l. WOLF, WZ. XL. 46-48. MACDONELL, Ved. Gr. 411. etc.]; cf.

{ 2. sg. inj. ói. *miśáḥ, śriṣáḥ; ávaḥ:*
{ infinit. ói. *ni-miśáḥ, abhi-śríṣaḥ*, av. *avō*

{ 2. sg. subj. ói. *tárdaḥ, pádaḥ, párcaḥ, skándaḥ:*
{ infinit. ói. *ā-tṛ́daḥ, ava-pádaḥ, sam-pṛ́caḥ, ati-ṣkádaḥ*

A többi nominális párhuzamok, különböző functiójuk ellenére egységes eredetű formatiók [cf. Nyt. IV. 270-272, 275-276],

a következők: *s*- tő, resp. *s*- végű suffixum-nélküli casus: nom.-acc. és loc., athemat. gen.-abl. sg. és themat. nom. sg. [cf. SAYCE, l. c. HIRT, IF. XVII. 79, 80, 84. Hb[2] 497].

2. a) 2. sg. **bhéres:* nominális **bhéres*-, loc. **bhéres*, nom.-acc. N. **bhéros;* gen.-abl. **bhéres*, **bhéros;* nom. M. (F.) **bhóros*, cf.

{ 2. sg. impf. ói. *ábharaḥ*, *bháraḥ*, gör. ἔφερες, φέρες:
{ N. ói. *bháraḥ;* M. ói. *bháraḥ*, gör. φόρος,; gen. gör. φωρός

{ 2. sg. aor. ói. *ávōcaḥ* < **á-u̯a-u̯caḥ*, gör. ἔειπες < ἔ-Fε-Fπες:
{ N. ói. *vácaḥ*, gör. ἔπος; gen. ói. *vācáḥ*, gör. ὀπός

{ 2. sg. conj. ói. *védaḥ*, aor. ói. *ávidaḥ*, gör. εἶδες < *ἔ-Fιδες:
{ N. ói. *védaḥ*, gör. εἶδος; gen. ói. *vidáḥ*, gör. νή-ιδος; M. ói. *védaḥ*

A materiális egyezések száma rendkívül nagy, úgy hogy a thesis intern különnyelvi alapon is illusztrálható, cf.

2. sg. impf. ói. *ájanaḥ*, *ásadaḥ*, *tapaḥ:* N. *jánaḥ*, *sádaḥ*, *tápaḥ*
2. sg. inj. ói. *ávaḥ*, *námaḥ*, *vánaḥ:* N. *ávaḥ*, *námaḥ*, *vánaḥ*
2. sg. impf. gör. ἔνεμες, ἔστεγες, ἔκλυες: N. νέμος, στέγος κλέFος
2. sg. aor. gör. ἔτεκες: N. τέκος; M. τόκος
2. sg. aor. gör. ἔβαλες: N. βέλος; M. βόλος.

A nominális kapcsolatra nézve instruktiv, hogy a 2. sg **bhéres* úgy áll a 2. sg. **bhéresi* mellett, mint a loc. **bhéres* [cf. ói. *kṣ̌ódaḥ*, gör. αἰές etc. l. Nyt. III. 255] a loc. **bhéresi* mellett.

NB. A lat. 2. sg. *legis* alapalakja közfelfogás szerint [BRUGMANN, KVG. 590. SOMMER, Hb. 524. STOLZ, LGr.[4] 249 etc.] ép úgy lehetne **leges* mint **legesi*. De ha a nominális abl. sg. *genere* = inf. *genere* < *loc. *ĝenesi* finális *-i* eleme nincs apokopálva, semmi ratiója sincs annak, hogy mért volna *legis* < **legesi*. A *legis*-typus nominális kapcsolata pedig intern latin alapon is sok materiális egyezéssel támogatható; v. ö. többek közt

{ 2. sg. *ab-igis*, *per-spicis*, *præ-cinis*, *in-cūdis*, *pendis:*
{ gen. *rēm-igis*, *au-spicis*, *tubi-cinis*, *in-cūdis*, *libri-pendis*
ablaut-külömbséggel:

{ 2. sg. *dīcis*, *dūcis;* *legis*, *regis;* *sīdis:*
{ gen. *dicis*, *ducis;* *lēgis*, *rēgis;* *præ-sidis*

2. b) 2. sg. **dōs:* nominális tő **dōs-*, N. nom.-acc. sg. **dōs;* nom. sg. M. [F.] **dō-s;* cf.

{ 2. sg. aor. ói. *ádāḥ, dā́ḥ:* ói. *su-dā́s-*, N. av. *dāh-, vaṅhu-dāh-;*
M. ói. *dā́ḥ, vasu-dā́ḥ*

{ 2. sg. aor. gör. ἔγνως: ói. *jñā́s-, á-jñās-*, gör. ἄ-γνωσ- [τος];
M. ói. *ṛta-jñā́ḥ*

2. sg. impf. ói. *ápāḥ, pā́ḥ:* lat. *pās- [tus];* M. ói. *adhi- pā́ḥ, gō-pā́ḥ*

2. sg. impf. ói. *ábhāḥ:* ói. *su-bhā́s-*, N. *bhā́s-*, gör. φωσ- [τήρ]

2. sg. impf. ói. *áyāḥ:* N. av. *yāh-*

2. sg. impf. gör. ἔφης: N. lat. *fās, ne-fās*

2. sg. aor. ói. *ásthāḥ, sthā́ḥ*, gör. ἔστης: M. ói. *sthā́ḥ*

2. sg. aor. ói. *ágāḥ, gā́ḥ*, gör. ἔβης: M. ói. *agrē-gā́ḥ*

2. sg. aor. ói. *ádhāḥ, dhā́ḥ:* M. ói. *abhi-dhā́ḥ, gō-dhā́ḥ*

Még más 2. sg. functiójú verbális typusok mellett szintén állanak nominális materiális egyezések, amelyeknek direct kapcsolata amazokkal különböző reflexiók alapján, nevezetesen *s*-tövek hiánya miatt, nem elég bátorságos, de amelyeket mégis érdemes regisztrálni.

2. c) 2. sg. **bhérās, *bhuu̯ā́s:* gen. sg. **bhórās, *bhuu̯ā́s;* cf.

{ 2. sg. conj. lat. *ferās, petās; fuās (amā-bās)* etc.:
gen. sg. gör. φορᾶς, ποτῆς; φυῆς etc.

2. d) 2. sg. opt. **bhn̥dhi̯ḗs:* gen. sg. **bhn̥dhi̯ḗs;* cf.

{ 2. sg. ói. *śamyā́ḥ, śakyā́ḥ, chidyā́ḥ, badhyā́ḥ* etc:
gen. sg. ói. *śámyāḥ, śácyāḥ*, gör. σχίζης, gót *ga-bundjōs*

NB. A felsorolt nominális párhuzamok eredetileg (*i*)*i̯ē*/*ī*-tövek [cf. ói. *śámī, śácī*, gót *ga-bundi* etc. l. BRUGMANN, Grr. II. 1.[2] 222—223], tehát oly ablautot tüntetnek föl, mint az idg. optativus.

2. e) 2. sg. opt. **bhérois, *bhugoís:* gen. sg. **bhórois, *bhugoís;* cf.

{ 2. sg. ói. *bhárēḥ* [gör. φέροις, gót *bairais*]: gen. sg. ói. *-bhárēḥ, ba-bhrḗḥ*

2. sg. ói. *gamēḥ* [gót. *qimais*]: gen. sg. ói. *já-gmēḥ*

{ 2. sg. ói. *bhujḗḥ, dṛśḗḥ, kṛṣḗḥ, vanēḥ, sanḗḥ, śócēḥ* etc.:
gen. sg. ói. *bhujḗḥ, dṛśḗḥ, kṛṣḗḥ, vanḗḥ, sanḗḥ, śōcḗḥ* etc.

NB. Itt szépen egyezne minden, még a végszótag circumflexusa is [cf. 3. sg. litv. *te- sukẽ:* gen. sg. *naktẽs*], de a 2. sg. opt. **bhérois* a ma uralkodó hypothesis szerint < **bhéro-ī-s.*

Ép oly aggályos az oly eset, mint lat. 2. sg. *faciēs:* nom. sg. *faciēs* [Oertel-Morris, Harvard Stud. XVI. 92], mert — legalább m a i analysisünk számára — itt nincsen morphologiai identitás: a 2. sg. *faciēs* < **faci-ē-s,* ellenben a nom. sg. *faciēs* < *fac-iē-s.*

3. A **bhérei*-typus.

Ily typusú alapalakot kell rekonstruálni olyan különnyelvű alakok számára mint gör. φέρεις [-ς: ἔφερες etc. analogiája, óír *do-bir,* litv. *vedì* etc.], amint az újabban meglehetős általánosan el van ismerve [Brugmann, IF. XVII. 180. Meillet, Introd.[2] 196. Meillet-Printz, Einl. 134—135. Hirt, Hb.[2] 487. Pedersen, Vergl. Gr. der kelt. Spr. II. 342 etc.] Ez alapalak nominális eredetéhez nem férhet kétség. Ily **bhérei*-typusú különnyelvi alakok ugyanis nem csupán 2. sg. ind., hanem 2. sg. i m p e r a t. functiót is végeznek [cf. att. πίει, dor. ἄγει, litv. *vedì* etc.], ami ipso facto i n f i n i t i v u s i eredetre mutat [cf. ói. 2. sg. ind. és imp. *sátsi:* loc. *sádasi* etc. fölebb p. 176 et seqq.]: a 2. sg. ind. és imp. functiójú **áĝei* kétségkívül olyan typusú d a t i v i k u s i n f i n i t i v u s, mint ói. *nir-ájē,* lat. *agī* [Brugmann, Grr. II. 1.[2] 142. Macdonell, Ved. Gr. 408. etc.], < idg. **aĝai* [**aĝəi*], vagy éppen **aĝei.* E jól megalapozott thesis mellett az a föltevés, hogy **aĝei* < **aĝe*+ī partikula [Brugmann, KVS. 559. Brugmann-Thumb, Gr. Gr.[4] 395. Hirt, Hb.[2] 596. 497 etc.] annál kevésbbé érdemel figyelmet, mert a litv. *vedì* < **vedẽ* [cf. refl. 2. sg. *vedẽ-s*] végső szótagjának a c u t u s a a contractio lehetőségét ab ovo kizárja.

4. A **u̯oit^s^tha*-typus.

Az ói. *vétthá,* av. *vōista,* gör. οἶσθα, gót *waist* etc. alapján rekonstruált **u̯oit^s^tha* 2. sg. pf. -**tha* suffixuma a lehető legidegenszerűbb benyomást teszi: mind a két hangeleme, úgy a

th ten. asp. mint az *a* vokális, az idg. alapnyelv hang-, alak- és tőképzéstanában fölötte kétséges és bizonytalan, úgyszólván semmiféle szerepet nem játszik, úgyhogy a priori felmerül a gyanú, hogy a suffixum helytelenül van rekonstruálva, resp. hogy a 2. sg. perf. suffixumának idg. alapalakja eruálhatatlan.

Ami a postulált -**tha* finális -*a* elemét illeti ennek, felvétele semmiképen sem kényszerítő: az árja -*tha a* eleme lehet < idg. *o* és — amint már WACKERNAGEL kivánta [Ber. der sächs. G. der Wiss. I. 21] — *e* is; a gör. -*θα α* eleme lehet < idg. *ə* is; a germ. -**þa a* eleme lehet < idg. *ə*, *o*, *e* és *i* is. Ha tehát a három különnyelvi kategoriát nem akarjuk szétszakítani, akkor — tekintettel az idg. *e* vokálisnak minden terén domináló szerepére — nagyon is lehetséges, hogy a szóban forgó suffixum végső vokálisa -*e* volt, amely a görögben — WACKERNAGEL feltevése szerint [l. c.] a 1. sg. *οἶδα* etc. hatása alá jutott. Aki azt hiszi, hogy az árja *a* lehet < idg. *ə* is [cf. WACKERNAGEL, Ai Gr. I. S. PEDERSEN, Vergl. Gr. d. kelt. Spr. I. 31 etc.] az finális -*ə* vokálist is rekonstruálhat [HIRT, IF. XVII. 81; — l. alább, p. 183] Etc.

Épp oly bizonytalan a kérdéses suffixum *th* elemének ügye: a germ. *þ* lehet < idg. *t* is [cf. gót *last: ist, hlaft: hliftus, slōht: raihts* etc.]; a gör. *θ* lehet — amint fel is vették [MEILLET, Introd.[2] 201. MEILLET-PRINTZ, Einl. 138; cf. SAYCE, l. c. p. 224] — < idg. *dh* is [cf. *οἶσθα*: *ἴσθι* < *u̯id*^{z}*dhi*: ói. *viddhi*]; az árjában végül, jelesül az ind. ágban, a ten. asp. *th* annyira minden ratio nélkül lép föl az egyebütt jelentkező *t* helyén [cf. ói. *rátha-*, av. *raθa-*: lat. *rota*; ói. *panth-*, *path-*, av. *paθ-*: av. *pant-*, gör. *πόντος*, *πάτος*; ói. *máhiṣṭha-*: av. *mazišta-*, gör. *μέγιστος*; ói. *sthā-*: gav. *stā*, gör. *ἐστὲ* etc.] s nevezetesen pers. suffixumokban annyira izoláltan áll [cf. ói. -*thas*, -*tha*, -*athur-*, -*āthē*, -*āthām*], hogy eredetisége a lehető leggyanúsabb: ha az árjára izolált 2. plur. -**tha* kétségkívül < idg. -**te* [gör. *φέρε-τε*, ószl. *bere-te*], nem tudom mivel lehetne bizonyítani, hogy vele azonos hangalakú 2. sg. perf. -**tha* < idg. -**tha*.

Bármint álljon is a dolog, az idg. viszonyok éppen elég homályosak és bonyolúltak ahhoz, hogy prótoidg. genetikus spekuláczióktól visszariasszanak. HIRT habozó nézete, hogy a

suffixum idg. alapalakja < *-thə* és a 2. sg. med. sec. **-thēs* suffixumával függ össze [IF. XVII. 81], csak azok számára való, a kik árja *a* < idg. *ə* lehetőségében hisznek [l. fölebb, p. 182]; az a másik feltevése, hogy az ói. és gör. *-tha* egy talán az ói. *átha* adverbiummal összefüggő agglutinálódott partikula, resp. pron. pers. 2. sg. [IF. XVII. 66, 81, 84], a mi számunkra végképpen nem létezik. A fennforgó viszonyok között — egyelőre legalább — a legbátorságosabb a szóban forgó suffixum nominális genesisét intern különnyelvi alapon nyomozni.

Az árja *-*tha* számára összehasonlításúl kinálkozik az árja *-*tha-* nominális tőképző [MACDONELL, Ved. Gr. 125], a fölebb említett sajátságos *th : t* alternatio révén kézzel fog, hatólag és elismerten az árja *-ta-* < idg. *-te/to-* pendantja [BRUGMANN, Grr. II. 1² 395. BARTHOLOMAE, Vorg. 107. etc.] v. ö. pl. ói. *ukthá-m*, av. *uxδə-m* : ói. *uktá-*, av. *ūxta-*. — Materiális egyezések:

{ 2. sg. pf. ói. *uváktha*, av. *vavaxδa* :
{ N. ói. *ukthá-*, *ucátha-*, av. *uxδa-*

2. sg. pf. ói. *jaghántha* : M. ói. *hátha-*, av. *ni-ǰaϑa*

{ 2. sg. pf. ói. *jabhártha*, *cakártha*, *jagántha*, *yayā́tha* etc.:
{ M. ói. *bhṛthá-*, *kṛthá-*, *-gathá-*, *-yāthá-* etc.

A 2. sg. pf. ói. *iyatha-* : N. *ayátha-* párhuzam annál érdekesebb, mert az *iyétha* mellett álló *iyatha* egészen ‚szabálytalan‘ [MACDONELL, l. c. 357].

A gör. -θα suffixumról már SAYCE úgy vélekedett, hogy összefügg az inperativus -θι suffixumával s ezzel egyetemben nominális eredetű [TECHMER's IZ. I. 224], cf. adverb. ὅπαιθα, πρόσθα, ἔνθα, ἰθα-γενής etc. a mi arra emlékeztet, hogy az árja *-thą̆* is adverbium-képző, cf. ói. *áthă*, av. *aϑa* etc. — További összefüggést részemről a med. infinit. -σθαι végzetével keresnék, a mely eredetileg -θαί s csak *s-* tövek közvetítésével [pl. εἴδεσ-θαι: εἴδε-ται etc.] jutott *s* eleméhez [BRUGMANN, Grr. II¹. 1418. HIRT, Hb² 493. 662 etc]. Ami a vokális-viszonyokat illeti, talán 2. sg. pf. -θα: med. inf. -θαι = adverb. ἰθα-γενής: ἰθαι-γενής, παρά: παραί, χαμα-δύτης: χαμαί etc.

A med. inf. -θαι suffixumával való összefüggést erősíti s viszont erősbödik általa az a kapcsolat, a mely a -σθαι infinit.

végzet és a lat. 2. sg. perf. *-stī* végzete között látszik fönnállani, a hogy ezt már LUDWIG gondolta [AoA. 116-117]. A mint t. i. a gör. -σθαι az analysis számára < -σ + θαι, úgy a lat. *-stī* is *-s* + *tī* elemekre bomlik, a melyek közül *-s-* elismerten az *s*-aor. *s* eleme [BRUGMANN, Grr. II^1. 1343. KVG. 540. BRUGMANN-THUMB, Gr. Gr.^{4} 398. STOLZ, LGr.^{4} 281-282 etc.] resp. végelemzésben az *s* nominális tőképző [BRUGMANN, Grr. II^1. 1192], *-tī* pedig a vulgát nézet szerint a 2. sg. perf. **tha* suffixumának valamilyen átalakítása, de természetesen a gör. -θαι reg. lat. reflexe is lehet. E szempontból tehát a lat. 2. sg. pf. *vīdistī* < **u̯eidi-s-tai* oly felépítésű, mint a gör. med. inf. εἴδεσθαι < *ϝειδε-σ-θαι. Mutatis mutandis és cum grano salis ugyanez áll az oly redupl. képzésekről is mint lat. *dedistī* : gör. δεδόσθαι, lat. *crēdidistī* : gör. τεθέσθαι etc.

A germán 2. sg. perf. végzete legegyszerűbben a n o m i n á l i s *tó-* és *ti-* képzőkkel kombinálható, cf.

2. sg. gót *þarft* : *þaurfts* < **tr̥ptó-* és **tr̥ptí-* etc.

NB. Ha e conjecturák nem állanak helyt, akkor a 2. sg. perf. suffixuma számára semmiféle kigondolható magyarázat sincsen.

(Folytatjuk.)

SCHMIDT JÓZSEF.

A RÁBALAPINCSKÖZI CZIGÁNYNÉMET NYELVJÁRÁS HANGTANA.

Tavaly megkiséreltem a rábalapincsközi nyelvjárás hangtanát megírni s rámutatni arra, hogy tévesen nevezik el egész Vasmegye lakosságát hiencznek, mert több bizonyíték hozható fel a mellett, hogy a Rába és Lapincs közt élő németajkú lakosság Stájerországból szakadt hazánkba. Dolgozatomat nyelvtörténeti alapon írtam meg s a mennyire csak tehettem, kiterjeszkedtem arra a hatásra, a melyet a magyarság az említett területen élő németekre gyakorol.

Miután értekezésem megjelent, úgy éreztem, hogy hiányzik belőle valami, hiányzik belőle a rábalapincsközi németségtől különböző rábalapincsközi czigányok német nyelvjárásának tárgyalása. Minthogy ez utóbbiak folytonos érintkezésben vannak németeinkkel, — együtt dolgoznak, koldulásnál s muzsikálás alkalmából is szükségképen érintkeznek — beszélniök is kell egymással és pedig német nyelven. Egész elütő azonban sok tekintetben czigányaink beszéde a rábalapincsközi nyelvjárástól, s ép azért határoztam el magam e kis tanulmány megírására. De nemcsak az volt az ok, hogy czigányaink német nyelvjárásával foglalkozzam, hanem az is, hogy eddig senki erről még nem írt, holott sok más ily irányú munkát a német filológia örömmel üdvözölt*).

---

*) Avé—Lalleman F. Ch.: Die Gaunersprache. 2 Teile. 1862.
Meier I.: Hallische Studentensprache. 1894.
Naschér E.: Das Buch des jüdischen Jargons. 1910.
Rabben E.: Die Gaunersprache. 1906.
Scheiner: Die Schenker Herrenmundart. Forsch. Zur Volksk. der Deutschen in Siebenbürgen. 1909.
A. Sellmann: Kindersprache. 1911. stb. stb.
Fr. Kluge: Unsere Seemannssprache. Westermanns Monatshefte. 1911.
Fr. Kluge: Unser Deutsch. 1914.

Tanulmányomat egy badafalvi czigányon végeztem s hogy minden érdekes vonást megkaphassak a czigány-németből a Wenker-féle [1]) 40 mondatot kérdeztem le. De nemcsak ezen az alapon dolgoztam, hanem más tapasztalatok és megfigyelésekre is támaszkodtam, a melyeket már régóta a czigányokkal érintkezve gyüjtöttem.

Tárgyalásom két részre szakad. Az első a fonétikai megfigyelés körébe eső eltéréseket tartalmazza, a második pedig a nyelvtörténeti részbe vágó különbségeket. Módszerem nem az, mint értekezésemben [2]). A fonétikai részben ugyan SIEVERS [3]) nyomdokain haladok most is, de a hangtörténeti részben az értekezésemben alkalmazott módszert nem követhetem, mert a czigány-németünk eredetét semmiféle ófelnémet nyelvjárásból nem vette, hanem főképen a rábalapincsközi, részben pedig a hiencz dialektusból. Sajnos, főforrásából régi feljegyzésünk nincs, tehát nem is mehetünk vissza százados összehasonlításokra, hanem az evolucziós módszer mellőzésével a mai rábalapincsközi nyelvjárással fogjuk összevetni s kimutatni, hogy miben tér el a kettő s ennek kapcsán az eltérések okát is lehetőleg megjelölni.

Hogy czigányaink sajátságos kiejtését megérthessük, elsősorban is nyelvük alaphelyzetével kell tisztában lennünk. Ők t. i. a magánhangzók nagy részét nem annyira a szájüreg elülső részében képezik, mint a rábalapincsköziek, hanem nagyobbrészt annak hátsó üregében. Innen magyarázható, hogy teltebb s nyíltabb hangokat ejtenek a német beszédjükben is. S minthogy nyelvük ily teliszájjal való beszédhez szokott anyanyelvükben, ép azért e sajátságot tanult nyelvükben is megtartották.

A mi nyelvjárásunktól eltérőleg igen gyakran használják az ę hangot, melynek képzésénél a szájszöglet nagy, az állkapocs kb. 1 cm-nél is alább ereszkedik, a nyelv hegye az alsó alveolákat érinti, miközben háta erős dorzális helyzetet nyer.

A második hang, melyet a rábalapincsközi szintén ritkán használ, az a nyilt *o*. Közel áll ez a magyar *a*-hoz, de mégsem

---

[1]) FR. WREDE: Berichte über G. WENKERS Sprachatlas des deutschen Reichs. AfdA. 18., 300. ll.; 19., 97. ll.

[2]) SCHWARTZ ELEMÉR: A rábalapincsközi nyelvjárás hangtana. Budapest, 1914.

[3]) E. SIEVERS: Grundzüge der Phonetik. Leipzig, 1915.

ez. Ugyanis a czigány *ǫ*-nál az állkapocs kevéssel mélyebbre ereszkedik, mint a magyar *a*-nál, a szájszöglet is nagyobb, mint az említett hang képzésénél, sőt ennél a nyelv hegye még az alsó foghúst is érinti, feszültséggel jár s gyenge ajakműködéssel. Az ez az *ǫ*, a mi a soproni [1]) hienczben is megvan s helylyel-közzel a vasmegyei hiencz nyelvjárásban.

József főherczeg [2]) megkülönböztethette volna a magyar czigányoknál az *a* és *e* hangokat. Ő ugyanis azt mondja, a czigány *a* megfelel az idg. rövid és magashangú *a*-nak, czigány *á*-nak pedig a magyar á felel meg. Az *e* hangot se határozta meg közelebbről, úgy hogy az ember nem tudja, hogy *e* helyén mit olvasson: az idg. *e*-t vagy pedig a magyar nyílt *e*-t?

Finck már pontosabb az egyes hangok leírásánál. Ő már ismeri a különösebb hangzókat: «Hinsichtlich der Lautbezeichnung muss vor allem auffallen, dass ich zwei Vokalzeichen hinzugefügt habe, nämlich ɛ und ɔ für die offenen e- und o-Laute.» [3]) Nélkülözöm azonban az ɛ és ɔ pontosabb meghatározását. Mert ennyi, hogy ɛ «Vordergaumenvokal» és hogy «ɛ = e im deutschen fett» [4]), azután hogy «ɔ = o im deutschen Gott» [4]) és «Hintergaumenvokal» nekem nem kielégítő meghatározás. Nem azért, mert feltételezi a marburgi nyelvjárás ismeretét s ha nem tételezi fel, akkor meg azért nem pontos, mert *e*-t a «fett» szóban a különböző dialektusok különböző színezettel ejtik, hasonlóképen az o-t a «Gott»-ban. A «Vorder-» és «Hintergaumenvokal» szintén több árnyalatban jelenhetik meg. Tehát jó lett volna, ha Finck úgy, mint a mássalhangzóknál, a száj- és nyelvállás szerint határozta volna meg a magánhangzókat is.

A többi magánhangzó (*i*, *o*, *a*, *u*, *ö* és *ü*) megfelel a rábalapincsközi nyelvjárásban lévőknek, legfeljebb annyi különbség van közöttük, hogy a czigány ezeket gyakrabban nyujtja, mi magának a czigánynyelvnek a tulajdonsága.

A *ə* nem fordul elő annyi színezetben, mint a Rába-Lapincsközében, a czigánynémetben leginkább *a* színezete van.

---

[1]) Redi Rezső: A soproni hiencz nyelvjárás hangtana. Sopron, 1912. 6. l.

[2]) József főherczeg: Czigány nyelvtan. Budapest, 1888. 1. l.

[3]) Franz Nikolaus Finck: Lehrbuch des Dialekts der deutschen Zigeuner. Marburg. 1903. VIII. l.

[4]) Finck: Lehrb. stb. 2. l.

Diftongusaik a fentebb meghatározott hangoknak összetételeiből keletkeztek s az elemek ilyenkor egymást kölcsönösen befolyásolják.

Mássalhangzórendszerükre vonatkozólag megjegyzem, hogy mint anyanyelvükben, úgy itt is inkább a lágy hangzókat, s kevésbbé a keményeket szeretik. De oly össze-visszaság van e kétféle mássalhangzó használatában, hogy szabályt felállítani, hogy mikor használják ezt s mikor azt, nem lehet.

Eltérő mássalhangzó talán csak egy van s ez a *g*, melyet nagyon mély torokból és zöngével ejtenek.

Ennyit a fonétika körébe vágó eltérésekről.

Már fentebb mondtam, hogy a rábalapincsközi nyelvjárás alapja czigányaink német beszédének. Hogy most már képünk legyen arról, hogy mennyiben tanulták el és mennyiben tértek el nyelvtanítóik beszédjétől, nézzük összehasonlító táblákon a Wenker-féle 40 mondatot a rábalapincsközi nyelvjárásban és a rábalapincsközi czigánynémet nyelven.

A rábalapincsközi nyelvjárásban.	A czigánynémetben.	Irodalmi nyelven.
1. iɒ wintt^{a} fluiɒ ti trukhkh^{e}n^{e}n plātḷ in d^{a} luft umm^{a}tum.	1. im bint^{a} fli^{a}ɒ (fluiɒ) di plātḷ umm^{a}ntum.	1. Im Winter fliegen die trockenen Blätter in der Luft herum.
2. s hę^{a}t kḷa^{e} a^{u}f f^{a}n šna^{e}m, tã^{u}nn wi^{a}ts wœitt^{a} wīd^{a} pœiss^{a}.	2. wi^{a}s a^{u}fhę^{a}t f^{a}n šnę^{i}m, sə bi^{a}d t^{a}s bœit^{a} wid^{a} bœiss^{a}.	2. Es hört gleich auf zu schneien, dann wird das Wetter wieder besser.
3. tu^{a} khułṇ in əufṃ ĩ, t^{a}sst müłłi połd ã^{u}fã^{u}nkt ts^{a}n khəuhh^{e}n.	3. tu^{i} di khułṇ ę^{i}n^{i} in əuwṃ, sə bi^{a}t ti müłłi glę^{i} ts^{ə}n si^{a}n ã^{u}fǫɒ^{e}n.	3. Tu kohlen in den Ofen, dass die Milch bald an zu kochen fängt.
4. tę^{a} ku^{a}ti ołti mã^{u} is mitṇ rəus tu^{a}χs a^{e}s prəuhh^{e}n ^{u}nt ints khołti woss^{a} ini kfołłṇ.	4. tęr kut^{i} ołti mǫnn is mit sę^{i}n rəus awṃ ę^{i}s kǫɒ^{e}n, is e^{i}ni kfołłṇ ints khołt^{i} boss^{a}.	4. Der gute alte Mann ist mit dem Pferde durchs Eis gebrochen und in das kalte Wasser gefallen.
5. ę^{a} ris fo^{a}r^{a} fi^{a} rōd^{a} sœikks wəuhh^{e}n kšto^{a}m.	5. ę^{a} is ^{a}n^{a} fi^{a} ob^{a} sœikks wəuhh^{e}n kštǫ^{a}m.	5. Er ist vor vier oder sechs Wochen gestorben.

A rábalapincsközi nyelvjárásban.	A czigánynémetben.	Irodalmi nyelven.
6. *s fu^{ia} ists što^{a}kh kwœin, t'štru'lṇ sa^{e}n jo int^{a}št kã^{u}nts šwo^{a}tts f^{a}prę̃^{i}nt.*	6. *t^{a}s fu^{ia} is što^{a}kh kwœin ^{u}nt səu hotsi t^{a} štę^{a}tts ^{u}nt^{a}št^{a} f^{a}-prēnnt.*	6. Das Feuer war zu stark, die Kuchen sind ja unten ganz schwarz gebrannt.
7. *ę^{a} risst ti o^{a} imm^{a} rã^{u}n^{i} solts ^{u}nt kfœiff^{a}.*	7. *ę^{a} frisst ti ǫ^{a} ã^{u}n^{i} kfœiff^{a} ^{u}n tã^{u}n^{i} sōlts.*	7. Er isst die Eier immer ohne Salz und Pfeffer.
8. *tfi^{a}ss tu^{a}mm^{a} wē i kḷā, ī hants ōkḷaff^{e}n (ōkḷaffṃ).*	8. *tfi^{a}ss tumm^{a} wē, pimmi kants mi^{a}d kḷāfṃ.*	8. Die Füsse tun mir weh, ich glaube, ich habe sie durchgelaufen.
9. *ī pin p^{a} t^{a} fra^{u} kwœin ^{u}nt han i^{a} ksokt, ^{u}nt si hot a ksokt, si wüłłts a ri^{a}r^{a} toχχt^{a} son.*	9. *i pin b^{a} da^{e} olt^{i} kwœin, ^{u}nt hǫn sę^{i} ksokht, ^{u}nt si hot ā ksokht, si wüłłts i^{a} toχχt^{a} sōn.*	9. Ich bin bei der Frau gewesen und habe es ihr gesagt und sie sagte, sie wollte es auch ihrer Tochter sagen.
10. *ī wüłłts ^{a} ni^{a}m-m^{a} mę^{a} tu^{a}n!*	10. *i bi tæis ^{a} nit mę^{a} tu^{a}n.*	10. Ich will es auch nicht mehr wieder tun!
11. *ī šlō d^{a} kḷa^{e} mitṇ khuł^{ö}ff^{ö}ł īw^{a} to^{a}wāšḷ, tu off tu!*	11. *i šlo d^{a} gḷa^{e} af tę^{i}n^{i} ǫ^{a}wǫššḷ, tu off tu!*	11. Ich schlage dir gleich mit dem Kochlöffel um die Ohren, du Affe!
12. *wəu kest hī, sułł m^{a} r^{a} mikkē^{i}?*	12. *bəu gēst tu hī, sułł mi r^{a} mitgęn mitti^{a}?*	12. Wo gehst du hin, sollen wir mit dir gehen?
13. *sã^{e} šleχti tsa^{e}dṇ!*	13. *sę^{i}n šleχχt^{i} tsę^{i}tṇ.*	13. Es sind schlechte Zeiten.
14. *mã^{e} li^{a}pps khind, pla^{e} to rintišt štę̃^{i}, t'šleχtṇ kę̃^{i}z pa^{e}s-sṇ ti tot.*	14. *mę^{i} li^{a}pps khind, plę^{i} du untṇ štęn, suntst bę^{i}ssṇ ti di gę̃^{i}s tōt.*	14. Mein Liebes Kind, bleib hier unten stehen, die bösen Gänse beissen dich tot.
15. *tu host hāt, ^{a}m ma^{e}stṇ kḷēnt ^{u}n^{e} pist prāf kwaeint tę^{a}ffst a fri^{a}χ^{a} hû^{a}m-kę̃^{i}, ols tã^{u}nd^{a}n.*	15. *tu hosst hę^{i}ntts oll^{a} mę^{a}r^{a}sstṇ kḷę^{a}nt, pist reχt flę^{i}ss^{i} kwœin, tu tęrst hę^{i}nt fri^{a}r^{a} hu^{a}mgęn, w^{i}a di ǫn-dn^{a}.*	15. Du hast heute am meisten gelernt und bist artig gewesen, du darfst früher auch nach Hause gehn, als die andern.

A rábalapincsközi nyelvjárásban.	A czigánynémetben.	Irodalmi nyelven.
16. *tu pist nā^{u} nit kross kwu^{a} ts^{a}n^{a} flošš n̩ wā^{e} a^{u}strinkh^{e}n mu^{a}sst tsę^{a}št nā^{u} ^{a} pissl̩ wokss n̩ ^{u}nt krēss^{a} wēn.*	16. *tu pist nəu nit kross kmu^{a} ts^{a}n^{a} flošš n̩ ba^{e} a^{u}strinkh^{e}n, tu mu^{i}sst fri^{a}r^{a} nəu bokks n̩ ^{u}nt krēss^{a} bēn.*	16. Du bist noch nicht gross genug, um eine Flasche Wein auszutrinken, du musst erst noch etwas wachsen und grösser werden.
17. *kē, sa^{e} səu ku^{a}t ^{u}nt sōs tā^{e} šwœisst^{a}, si sullt fi^{a} rę^{i}wg^{a} mu^{a}tt^{a} ti khlo^{a}d^{a} fi^{a}tti nān ^{u}nt mit t^{a} pi^{a}št sa^{u}w^{a} mohh^{e}n.*	17. *gē sę^{i} səu gu^{a}t ūnt sōs tę^{i} swœisst^{a}, si sull tos kwǫnt fi^{a}tt^{i} nān fi^{a} dę^{i} mu^{a}t^{a} ^{u}nt mitt^{a} pi^{a}št n̩ tu^{a}s rę^{i}n a^{u}spi^{a}štn^{a}n.*	17. Geh, sei so gut und sag deiner Schwester, sie sollte die Kleider für eure Mutter fertig nähen und mit der Bürste rein machen.
18. *Hēst n̩ kę^{i}nnt! noχχ^{a} wās pœiss^{a} fo^{a}rīw^{a} kā^{u}w^{e}n ^{u}nts tāt pœiss^{a} mit i^{a}m štę^{i}.*	18. *hēst tu i^{a}m khę^{i}nnt, dā^{u}nn wār^{a}t tsoχw ā^{u}nd^{a}št khœimm^{a}n ^{u}nt tstāt mit i^{a}m pœiss^{a} štęn.*	18. Hättest du ihm gekannt, dann wäre es anders gekommen und es täte besser um ihn stehen.
19. *wę^{a} hot mā^{e}n kho^{a}p full^{a} fla^{e}š kštul n̩?*	19. *bę^{a} hot m^{a} mę^{i}n kho^{a}p kštul n̩ mit me^{i}n flę^{i}šš.*	19. Wer hat mir meinen Korb mit Fleisch gestohlen?
20. *ę^{a} hot səu tā^{u}, ols hett n̩s i^{a}m ts^{a}n trœišš n̩ ho^{a}z n̩; si homps ow^{a} sölw^{a} tā^{u}.*	20. *ę^{a} hot səu tǫn, t^{a}ssin het hinkštö^{ü}lt ts^{u}m drēš n̩, si homps ow^{a}r sölm^{a} tǫn.*	20. Er tat so als, hätten sie ihn zu dreschen bestellt; sie haben es aber selbst getan.
21. *wę^{i}n hot^{a} ti na^{e}χi kšiχt t^{a}tsö^{ü}lt?*	21. *bęn hot ęr di nę^{i}gi kšiχt t^{a}tsö^{ü}lt?*	21. Wem hat er die neue Geschichte erzählt?
22. *mi^{a} mœiss n̩ la^{u}t šrā^{e}n, sīst f^{a}stēt^{a} rindz nit.*	22. *mi^{a} mu^{a}z n̩ što^{a}k šrę^{i}n, sist hę^{a}tt^{a} runts nit.*	22. Man muss laut schreien, sonst versteht er uns nicht.
23. *mi^{a} sā^{e}n mi^{a}d ^{u}nt hom tu^{a}št.*	23. *mi^{a} san mi^{a}t ^{u}nt homm^{a}r^{a}n du^{a}šst.*	23. Wir sind müde und haben Durst.
24. *wi^{a} m^{a} kœist^{a}n nāχts tsrukhkh khę^{i}mm^{e}n sā^{e}n, s^{a} sa^{e}n tā^{u}nd^{a}n š^{a} kl̥œiw ^{u}nt hom š^{a} fœisst kšloff m̩.*	24. *bi^{a} mi^{a}r gē^{i}st^{a}n aft noχt san tsrukh khę^{i}mm^{a}n, s^{a}nts š^{a}n oll^{i} kl̥œiw ^{a}m pœitt əum, ^{u}nt hom š^{a}n kšloff m̩.*	24. Als wir gestern Abend zurückkamen, da lagen die andern schon zu Bett und waren fest am Schlafen.

A rábalapincsközi nyelvjárásban.	A czigánynémetben.	Irodalmi nyelven.
25. *t^{a} šnē^{e} is hā^{e}t naχt p^{a} nindz līɒ plīm, ow^{a} rind^{a} fri^{a} iz^{a} f^{a}šmultsn̥.*	25. *hę^{i}ntt noχt is p^{a} nunts t^{a} šnē līɒ plim, ^{u}nt hę^{i}nt int^{a} fri^{a} iz^{a} ōgǫɒ^{a}n.*	25. Der Schnee ist diese Nacht bei uns liegen geblieben, aber heute Morgen ist er geschmolzen.
26. *hintt^{a} rīndz^{a}n ha^{u}s štę̄^{i} tra^{e} šę̄^{i}ni khlū^{a}n oppf^{ö}łpāma'ln̥ mit khlū^{a}ni rōti āpf^{a}'ln̥.*	26. *hintt^{a} runts^{a}n hǫs štęn drei šēn^{i} œippfülpǫm^{e} mit rot^{i} kḷu^{a}n^{i} œippf^{ü}.*	26. Hinter unserm Haus stehen drei schöne Apfelbäumchen mit roten Äpfelchen.
27. *khinn^{a}ts œis nit nā^{u} ^{a} pissḷ af indz wo^{a}ttn̥, noχχ^{a} kę̄iɒɒ^{a} m^{a} mit ę̄^{i}ɒg.*	27. *khinn^{a}ntstœis ni t^{a} pissḷ ^{a}f unts bo^{a}ttn̥, nohh^{a} gēn mi^{a} rā mit.*	27. Könnt ihr nicht noch ein Augenblickchen auf uns warten, dann gehen wir mit Euch.
28. *Aeis tę^{a}ffts khu^{a}ni sulχn̥ kšpüł^{a}rā^{e}n mohh^{e}n.*	28. *i^{a} tę^{a}ffts khu^{a}ni söłł^{i} khind^{a}rę^{i} tręi$^{}$m.*	28. Ihr dürft nicht solche Kindereien treiben.
29. *ti pę^{a}ɒ^{a}n p^{a} nindz sā^{e}n reχt hōχ, ti ę̄^{i}ɒ^{a}n nā^{u} füł hēχ^{a}.*	29. *untz^{a}ri pę^{a}χ s^{a}n nit səu hōχ, ę^{i}ɒkh^{a}r^{i} pę^{a}k s^{a}n hēh^{a} wi rundz^{a}r^{i}.*	29. Unsere Berge sind nicht sehr hoch, die euren sind viel höher.
30. *wi^{a}fül khil^{a} wu^{a}ššt ^{u}nt wi^{a}füł prot wö^{ü}łts?*	30. *bi^{a}f^{ü}ł khil^{o} wu^{a}šst ^{u}nt prod büləst tu hōm.*	30. Wieviel Pfund Wurst und wieviel Brot wollt Ihr haben?
31. *ī f^{a}štē ę̄^{i}ɒ nit, tœis mœissts (mi^{a}ssts) ^{a} pissḷ la^{u}ta rœin.*	31. *i f^{a}štē enkh nit, tœiss muissts pissḷ pœiss^{a} la^{u}t^{a} rœin.*	31. Ich verstehe euch nicht, ihr müsst ein bischen lauter sprechen.
32. *hopts tœis khū^{a}n štikhkh^{ö}ł wa^{e}ssn̥ so^{a}ft fi^{a} mī af mā^{e}n tiš kfuɒ^{e}n?*	32. *hopts tœis fi^{a} mi khu^{a}n štikḷ so^{a}ft nit kfuɒ^{e}n, ^{a}n bę^{i}ssn̥, fi^{a} mi afm̥ tiš?*	32. Habt ihr kein Stückchen weisse Seife für mich auf meinem Tische gefunden?
33. *sā^{e} pru^{a}d^{a} wüłł si tswo^{a} šę̄^{i}nni ha^{e}z^{a} in ę̄^{i}ɒg^{a}n ko^{a}ttn̥ pā^{u}n.*	33. *sę^{i} pru^{a}d^{a} wüłł ^{a}n ę^{i}ɒg^{a}n gǫ^{a}tn̥ tswǫ šęnn^{i} hę^{i}z^{a} pǫn.*	33. Sein Bruder will sich zwei schöne neue Häuser in eurem Garten bauen.

A rábalapincsközi nyelvjárásban.	A czigánynémetben.	Irodalmi nyelven.
34. *tœis wo^{a}t iz i^{a}m f^{a}n hę^{a}ttsn̥ khę̃^{i}mm^{e}n!*	34. *t^{o}s wo^{a}t i zi^{a}m f^{a}n hę^{a}ttsn̥ kǫw^{e}n.*	34. Das Wort kam ihm vom Herzen!
35. *tos is kša^{e}tt kwœin f^{a} ni^{a}n^{a}! (f^{a} nę̃^{i}wg!)*	35. *t^{o}s is reχt kwœin f^{a}nę^{i}nkh!*	35. Das war recht von ihnen!
36. *wos fi^{a} fœiχ^{a}'l sittsn̥ āfm̥ ma^{ea}'l əum?*	36. *bos firi kl̥an^{i} fœiγl̥ sitsn̥ to ^{a}f t^{a} kl̥u^{a}n mǫ^{a} drǫf?*	36. Was für Vöglein sitzen auf den Mäuerl oben?
37. *ti pa^{ua}n hom fümpf əukksn̥ ^{u}nt nã^{e} khi^{a} ^{u}nt tswö^{ü}lf lampp^{ö}łn̥ fo^{a}s to^{a}f proχt, tœi homps f^{a}khaffm̥ wö^{ü}łłn̥.*	37. *ti pǫn hom fimpf əukksn̥ ^{u}nt nę^{i} khi^{a} ^{u}nt tswö^{ü}lf lampp^{ö}l^{ö}n fǫ^{a}n dǫ^{a}f a^{u}ziproχt, tēi meχχtn̥ sœi fakāfm̥.*	37. Die Bauern hatten fünf Ochsen und neun Kühe und zwöl Schäfchen vor das Dorf gebracht, die wollten sie verkaufen.
38. *t'lã^{e}t sã^{e}n hã^{e}t ołłi ta^{u}st ^{a}m föłd ^{u}nt mān.*	38. *tlę^{i}t s^{a}n oł^{i} ^{a}m fölt tǫst ^{u}nt tummān.*	38. Die Leute sind heute alle draussen auf dem Felde und mähen.
39. *kēn^{a}, tę^{a} prã^{u}ni h^{u}nt tu^{a}tta nikks.*	39. *kē n^{a}, tę^{a} prǫn^{i} h^{u}nt tę^{a} tu^{a}tt^{a} nikks.*	39. Geh nur, der braune Hund tut dir nichts.
40. *ī pin mit la^{e}t to hintn̥ īw^{a} twīzn̥ ints tro^{a}d ī kfōn.*	40. *i pin mit tœi lę^{i}t t^{o} hintn̥ in trǫ^{a}d ę^{i}n^{i} kfo^{a}n.*	40. Ich bin mit den Leuten dahinten über die Wiese ins Korn gefahren.

Ha a fentebbi két első szöveget összehasonlítjuk, akkor a rábalapincsközi czigánynémetnek következő sajátságait állapíthatjuk meg:

A) Vokalizmus.*)

Rlk.**) *ī*.

Ennek a hosszú magánhangzónak gyakran rövid felel meg a czigánynémetben, különösen az 1. személyes névmás nom.-

*) Csak az eltéréseket tárgyalom.

**) rlk. = rábalapincsközi.

ban: *i šlo* (rlk. *ī šlō*, ich schlage), *i pin* (rlk. *ī pī* vagy *ī pin*, ich bin) stb. — Hosszan csak akkor marad meg a rábalapincsközi *ī*, ha az utána való szóvégi nazális hang nyom nélkül kiesik: *hī*, (rlk. *hī*, hin), *fīf* (rlk. *fīfi*, fünf), de *līn* (rlk. *līn*, liegen) stb. — Hogy mondattani helyzetben megrövidül a rlk. *ī* a czigánynémetben, annak oka a czigány nyelvet olyannyira jellemző «Stärkeabstufung».*)

Rlk. *ę̄ⁱ*.

Czigányaink e nyelvjárási diftongust rendesen *ę* vagy *ē*-vel pótolják. Pl. *mitgęn* (rlk. *mikkę̄ⁱ*, mitgehen), *štęn*, (rlk. *štę̄ⁱ*, stehen), *bęn* (rlk. *wę̄ⁱn*, wen) — *gēn* és *gęn* (rlk. *kę̄ⁱ*, gehen), *šēnⁱ* (rlk. *šę̄ⁱnⁱ*, schöne), *fᵃprēnnt* (rlk. *fᵃprę̄ⁱnt*, verbrannt) stb. — Néha mégis megvan az *ęⁱ*-is, de a legritkább esetekben: *khęⁱnnt* (rlk. *khę̄ⁱnt*, gekannt), söt *gę̄ⁱz* (rlk. *kę̄ⁱz*, Gänse).

Hogy nem nazálják czigányaink e diftongusnak megfelelő *ę*- illetőleg *ē*-t, annak magyarázatát MIKLOSICHnál**) találjuk («Nasale Vokale sind selten».). Hogy a diftongus helyett monoftongus van «nachschlangendes i» nélkül, azt — úgy gondolom — a nazálás elmaradásából kell magyarázni. Ugyanis, ha megfigyeljük a száj szerepét, mikor az az *ę* hang produkálása után úgy alakul, hogy nazálás jöhessen létre, akkor a szájszögletnek ki kell szélesednie s ennek a szájállásnak egy erősebb *i* színezetű švá hang felel meg. (Csak az *e* és *ę*-nél!) Innen vélem, hogy a nazálás elmaradása a czigánynémetben oka annak, hogy a szóbanforgó diftongus monoftongusként jelenik meg.

Rlk. *uᵃ* (*ūᵃ*).

E rlk. hangnak a czigányaink német nyelvjárásában *u*, *uᵃ* vagy *uⁱ* felel meg: *tummᵃ* (rlk. *tūᵃmmᵃ*, tun wir), *kutⁱ* (rlk. *kuᵃti*, gute plur. nom.) — *pruᵃdᵃ* (rlk. *pruᵃdᵃ*, Bruder), *kḷuᵃnⁱ* (rlk. *khluᵃni*, kleine), *muᵃtᵃ* (rlk. *muᵃttᵃ*, Mutter), *muⁱssts* (rlk. *muᵃssts*, müsst), *khuⁱ* (rlk. *khuᵃ*, Kuh) stb.

Az *uⁱ*-zás feltétlenül hiencz befolyásból magyarázandó. Cziga-

---

*) FINCK: Lehrbuch etc. 4. ll.

**) Dr. FRANZ MIKLOSICH: Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europas. Wien, (I.—XII.) 1877. 9., 24. l.

nyaink e nyelvjárásterületen is sokat megfordulnak, tehát onnan nyelvi sajátságokat is hoznak.

Rlk. *a^e (ā^e)*.

Rlk. *a^e*-nek *ę^i* felel meg a tárgyalt nyelvjárásban. Pl. *šnę^im* (rlk. *šnā^em*, schneien), *ę^in^i* (rlk. *ā^en^i*, hinein), *glę^i* (rlk. *kla^e*, gleich), *sę^i* (rlk. *i^a* helyett, ihr. Feltétlen hiencz területről való), *bę^issn̥* (rlk. *ba^essn̥*, beissen), *tę^in^i* (rlk. *tā^en^i*, deine), *tsę^itn̥* (rlk. *tsa^edn̥*, Zeiten), stb.

Néha *a^e* is hallatszik, mi kétségtelenül onnan van, hogy *a* és *ę* artikuláczići igen közel állnak egymáshoz. De rendesebb az *ę^i* jelenség, mi biztosan azért van, mert a czigány nyelv nagyon szereti a nyílt hangokat nyelvében. Hisz ép ez vitát is eredményezett FINCK és SOWA között.*)

Rlk. *a^u (ā^u)*.

E nyelvjárásbeli diftongusnak a czigánynémetben rendesen *ǫ* felel meg, persze azért megvan — habár ritkán — az *a^u* is. Pl. *hǫs* (rlk. *ha^us*, Haus), *kwǫnt* (rlk. *kwā^und(t)*, Gewand), *prǫn* (rlk. *prā^u*, braun), *mǫnn* (rlk. *mā^u*, Mann), *kǫw^en* (rlk. *kā^uw^en*, gegangen), *ōgǫw^en* (rlk. *ōkā^uw^en*, abgegangen), *tǫn* (rlk. *tā^u*, getan), — de *ā^un^i* (rlk. *ā^un^i*, ohne), *ā^und^aštmǫl* (rlk. *ā^und^eštmot*, andersmal).

Rlk. *o^a*.

Ennek a hangnak az első komponense nem *o* a czigánynémetben, hanem *ǫ*: *kštǫ^am* (rlk. *kšto^am*, gestorben), *ǫ^a* (rlk. *o^a*, Eier), stb. — *o^a* is előfordul a rendesebb *ǫ^a* mellett: *do^af* (rlk. *to^af*, Dorf), stb.

A vokalizmus terén különösen azt figyelhettük meg eddig, hogy a nyelvjárásbeli diftongusokat a czigánynémetség monoftongizálta. Okául elfogadhatjuk talán azt, hogy a czigánynyelvben általában ritkák a diftongusok**), sőt ott is, hol összevoná-

---

*) RUD. v. SOWA: Wörterbuch des Dialektes der deutschen Zigeuner. Leipzig, 1898. és

FINCK czikke erre a ZfdA. XLIII. 331—335. ll.

**) MIKLOSITSCH: Über die Mundarten stb. 9., 5. ll.

FINCK: Lehrbuch stb. 1. ll.

JÓZSEF főherczeg: Czigány nyelvtan. 1. ll.

sokból diftongusokat várnánk, ott is egyszerű monoftongusokat *) találunk.

Pl. czigány	*-aja-*	<	*a* lesz	: *ča*	>	*čaja*	=	leányt
«	*-aje-*	<	*a*	: *ras*	>	*rajés*	=	urat
«			vagy *e*	: *gres*	>	*grajés*	=	lovat
«	*-ave-*	<	*a*	: *al*	>	*avel*	=	van
«	*-oja-*	<	*a*	: *chašá*	>	*chašojá*	=	étkek
«	*-ove-*	<	*o*	: *thos*	>	*thoves*	=	belemártatsz stb.

Ezen sajátosság gondolom oka annak, hogy czigányaink inkább monoftongust használnak, mint diftongust oly esetben, mikor a diftongus második eleme *i̯* vagy *u̯*. (Az összevonás náluk is ezen félhangzók mellett mutatkozik leginkább.)

B) A konzonantizmus.

Csak négy-öt oly mássalhangzó van, melyet czigányaink a rábalapincsközi nyelvhasználattól eltérően ejtenek. Ezek: *p*, *t*, *k*, *(kh*, *χ) f* és *w*. Röviden azt lehetne az eltérésről mondani, hogy a felsorolt zöngétlen mássalhangzók rendesen zöngések lettek. Egyenkint véve őket, a következőket állapíthatjuk meg:

Rlk. *p*.

Ez a mássalhangzó váltakozva, mint *p* és *b* fordul elő: *pǫn* (rlk. *pa*^{ua}*n*, Bauern), *pœiss*^{a} (rlk. *pœiss*^{a}, besser), — *bissḷ* és *pissḷ* (rlk. *pissḷ*, bissel), *bi*^{a}*štn*^{a}*n* és *pi*^{a}*štn*^{a}*n* (rlk. *pi*^{a}*štṇ*, bürsten), *b*^{a} (rlk. *p*^{a}, bei), stb.

Rlk. *t*.

E tenuis sok esetben — szabályhoz kötni nem lehet — mint *d* jelenik meg: *dã*^{u}*nn* (rlk. *tã*^{u}*nn*, dann), *drę*^{i} (rlk. *tra*^{e}, drei), *di* (rlk. *ti*, die), *d*ę̃^{i} (rlk. *tã*^{e}, dein), *drəum* (rlk. *trəum*, droben), *do*^{a}*f* (rlk. *tө*^{a}*f*, *tę*^{a}*f*, Dorf), — de *tǫst* (rlk. *ta*^{u}*stṇ*, draussen), *tę*^{a} (rlk. *tę*^{a}, der), *tęrst* (rlk. *tę*^{a}*ffst*, darfst), stb.

A német czigányoknál jellemző vonás, hogy néhány esetben a *t* h. saját nyelvükben is *d*-t ejtenek. Igy pl. a török, magyar, oláh és cseh-morva czigány az ablativusban az *-esztar* ragot

*) MIKLOSITSCH: Über die Mundarten. 9., 16. l.

használja, míg a német czigány ezt *-ezder* [1])-nek mondja. Hasonlóképen a *-pé*-végű főnevek dativusát nem *-te*-vel képezi, mint az oláh, magyar vagy török czigány, hanem *de*-vel [2]).

Rlk. *k*.

A rlk. *k*-nak akárhányszor *g* felel meg a czigánynémetben: *gl̦ę*^{i} (rlk. *kl̦a*^{e}, gleich), *gęn* (rlk. *kẽ*^{i}, gehen), *gę̃*^{i}*z* (rlk. *kę̃*^{i}*s*, Gänse), *gǫw*^{e}*n* (rlk. *ka*^{u}*p̥*^{e}*n*, gegangen), *guit* v. *gu*^{a}t (rlk. *ku*^{a}*t*, gut), de emellett a rlk. *k* is sokszor megmarad: *kut* (rlk. *ku*^{a}*t*, gut), stb.

A *k* aspiratájának csak magánhangzó előtt felel meg *kh*, egyébként mindig *k* van használatban: *kl̦u*^{a}*n*^{i} (rlk. *khłu*^{a}*ni*, kleine), *kholt* és *kolt* (rlk. *kholt*, kalt), stb.

χ helyett *g* van a *nę*^{i}*g*^{i} (rlk. *næχi*, neue) szóban.

Rlk. *f*.

Néha zöngésen jelenik ez meg *m* előtt: *əuwm̥* (rlk. *əufm̥*, Ofen), *awm̥* (rlk. *afm̥*, auf dem).

Általános oka a kemény hangok meglágyulásának vagy az ingadozásnak maga a német czigányok nyelve, a melyben hasonlóképen gyakrabban fordulnak elő a lágy mássalhangzók, mint a keményék, s az ingadozásra hasonlókép számos példa található. Ezt az ingadozást átvitték azután a német beszédükbe is.

Még egy hang mutat eltérést a rábalapincsközi használattól s ez a:

w.

E helyett majdnem mindig *b*, még pedig zöngés *b* áll: *bint*^{a} (rlk. *wintt*^{a}, Winter), *bi*^{a}*s* (rlk. *wi*^{a}*s*, wie es), *bi*^{a}*d* (rlk. *wi*^{a}*t*, wird), *bœit*^{a} (rlk. *wœitt*^{a}, Wetter), *boss*^{a} (rlk. *woss*^{a}, Wasser), *ob*^{a} (rlk. *ōw*^{a}, aber), *bokksn̥* (rlk. *wokssn̥*, wachsen), *bo*^{a}*ttn̥* (rlk. *wo*^{a}*ttn̥*, warten), *bę*^{i}*s* (rlk. *wa*^{e}*s*, weiss), stb.

Ennek magyarázatát József főherczegnél is megtaláljuk azon a helyen, a hol arról beszél, hogy a czigányok az egyes hangokat gyakran felcserélik. Ugyanitt példákat hoz a hangcserére,[3]) melyeket azonban a czigány nyelv különböző dialek-

---

[1]) József főherczeg: Czigány nyelvt. 111. l. (Ő ugyan ezt így írja eszder.)

[2]) U. i.: 121. l.

[3]) József főherczeg: Czigány nyelvtan. 2. l.

tusaiban talál. Pl. az oláh, magyar, cseh-morva czigánynál a hat (6) *sov*, a németnél *sob;* hasonlóképen más czigány dialektusban *dzsov*, *chéva*, *holev*, *kova*, *naszvalo* van, a német czigányoknál pedig *dzsob* (zab), *cheba* (lyuk), *cholib(-a)* (nadrág), *koba* és *naszbalo*. FINCK közelebbről is meghatározza e jelenséget, mikor ezeket írja: «Wortinlautendes und wortauslautendes *w* nach einem Vokal kann stets durch *b* ersetzt werden, wobei in jedem Einzelfalle die zufällige Neigung des Sprechers zu entscheiden scheint; man gebraucht also unterschiedslos neben einander *job* und *jow* «er», *tšābo* und *tšāwo* «Knabe» u. s. w.»*) Tényleg a «Neigung des Sprechers» számít itt, mert gyakran minden ok nélkül (hisz ugyanannál a szónál is van ingadozás) *w* van várt *b* helyén.

Ezeket a feltünőbb eltéréseket lehet megállapitani a rábalapincsközi nyelvjárás s az ugyanezen területen élő czigányok német beszéde között. Általában következetlenséget láthatunk, minden kivételnél újabb kivételt találunk, mi kétségtelen onnan van, hogy czigányaink, kik a Rába-Lapincsközén túl is akárhány helyen megfordulnak, mindenünnen hoznak haza valami újabb szót vagy kifejezést, hogy gyér szókincsüket — az eredeti szöveg s a czigánynémet mutatja ezt leginkább — gyarapítsák.

Még érdekesebb a hangsúlyozásuk, melyről talán egy más alkalommal lehet szó.

SCHWARTZ ELEMÉR.

---

*) FINCK: Lehrbuch etc. 1. l.

AZ Ó- ÉS ÚJ-IRÁNI NYELVEK SZÓRENDJE,

tekintettel a rokon indog. nyelvek szórendjére.

(Folytatás.)

Az ige a mondat közepén és végén.

I. Az alany megelőzi az állítmányt.

11. A mondat alkotórészei: alany + állítmány. (Puszta mondatok.) Ilyenek az összes iráni nyelvekben nagy számmal fordulnak elő.

óperzsa: Beh. 14. *adam hamataxšaiy* 'ich gab mir mühe'. — Beh. 51. *hauv aduruǰiya* 'dieser log'. — Bh. c. *iyam Ātřina aduruǰiya* 'dieser A. log' (jelzővel). — Sz. c. 3. *iyam yuviyā akāniy* 'dieser Kanal wurde gegraben' (jelzővel).

Jegyzet. Alany és állítmány között még az értelmező foglal helyet: Bh. b. *iyam Gaumāta hya maguš adurujiya* 'dieser G., der mager, log'.

avesta: V. 19. 28. *hvarəxšaētəm uzyō'raiti* 'die sonne geht auf'. — Az alanynak jelzője van: V. 19. 34. *narō ašavanō hąm'bavainti nairyō' sanhō-hąm'bavaiti* 'die ašagläubigen männer vereinigen sich, N. vereinigt sich (mit ihnen)'. Yt. 10. 38. *xrūmå šaitayō frazinte* 'die grausigen wohnstätte werden verwüstet'.

osset: Mill. Et. 108. 11. *Dänδĕt ärfĕstägäi* 'Дз. спѣшился'. — 60. 16. *udón bácịdịsti* 'они отошли'. — 40. 19. *Sozrịqo áliġdī* 'С. ускакалъ'. Két alany: 40. 8. *Urịzmäy ämä Sozrịqo fäxxịlịstị* 'У. и С. поспорили'. Jelzővel: 68. 12. *ju cvánon áddäγälī* 'одинъ охотникъ сбился (съ путу)'. A digoriból: Mill. Dig. 30. 24. *adän äränburdäncä* 'люди собрались'. — 33. 25. *feleugutä niγγärkodtoncä* 'крукуны

объявили'. — 44. 13. *läg n i x x u d t ä i* 'мужъ усмѣхнулся'. — 61. 5. *mistä b a z ä r o n d u i* 'мышь старѣешъ'. — Két alany: Dig. 44. 20. *läg äma vosä n i x x u s t ä n c ä* 'мужъ съ женою легли спать'.

k u r d: kurmanǰi: L. I. 38. 1. *kelēšete c ū n* 'die räuber gingen'. — Zaza: L. I. 61. 6. *ez r ō δ e i a* 'ich faste'. — I. 58. 2. *dáu m e̥ r d* 'der Dew starb'. — 51. 7. *ya z ā n a* 'sie weiss'. — 64. 10. *ẖāl k a ū t* 'der onkel stürzte'. — 87. 1. *lúe p a'ú t* 'der fuchs wartete'. — Ṭūr: PS. I. 3. 18. *mārịk bᵉ d ä r k á t* 'es kam eine schlange'. — I. 4. 13. *bazirgān m ā* 'der kaufmann machte halt'. — 6. 30. *gúr r a v̱ ī* 'der wolf entfloh'. — 12. 13. *sālịk c ē b ú* 'ein jahr verging'. — Több alany: 2. 30. *ẖākím u-sittīā-zīn r ā z ā n* 'die Königin lag mit der S. Z.'. — 10. 12. *hịrc u kąc̥ịkē u-rūv̱ī d u ẖ w ị n* 'der bär, das mädchen und der fuchs assen'. — Az alanynak jelzője van: kurmanǰi: L. I. 25. 3. *au me̥rū h ā t* 'jener mann kam'. — I. 24. 12. *vā celekāna r ị δ e f ī* 'jene jungen zitterten'. — Zaza: L. I. 82. 14. *beraí túe m é̥ r d u* 'dein bruder ist gestorben'. — Ṭūr: PS. I. 3. 22. *yą́k rōš c ú* 'es kam ein tag'.

Jegyzet. Az alany és állítmány között értelmező foglal helyet: Zaza: L. I. 77. 3. *Dágma be̥g š ę* 'D. b. ging'.

Ilyen puszta mondatokban gyakran m o n d á s t stb. jelentő igék fordulnak elő. Ṭūr: PS. I. 1. 14. *kulịk g ō* 'der Kulik sprach'.

b a l ū č i: Dᴀᴍ. I. 2. 14. *ϑāfaγ ϑ a f s ī* 'a kályha megmelegedett'. — 6. 36. *māī n i š t a γ e ϑ* 'a dajka (?) ott állt'. — 5. 14. *māδyān č'a r a γ a n t* 'lovak futkosnak (szerte-széjjel)'. — 8. 16. *ǰang b ī ϑ a* 'háború keletkezett'. — 15. 13. *šafānk' g i n d ī* 'a pásztor látta'. — 32. 27. *ǰahāz t i l h ī ϑ* 'a hajó himbálódzott'. — Jelzővel: Dᴀᴍ. I. 23. 26. *bāzən sāl g w a s t'a γ a n t* 'sok év múlt el'. — 31. 14. *havān č'yārən mardān w a p t a γ a n t* 'ez a négy férfiú aludt'.

12. A mondat bővül oly módon, hogy valamely határozós kifejezés (adv., [præp. +] cas. obl.) lép az alany elé.

A) A d v. + a l a n y + á l l í t m á n y.

ó p e r z s a: Beh. 26. *pasāva Dādaršiš a š i y a v a* 'da zog D. fort'. — Beh. 72. *adakaiy Uvaǰiya a t a r s a* 'damals fürchteten sich die Susier'.

a v e s t a: Y. 13. 4. *iϑā mainyū* *m a m a n ā i t e* 'so haben die beiden geister gedacht'.

o s s e t: MILL. Et. 42. 17. *ráisomi äfsädtä* *ä r ä m b i̥ r i̥ s t i̥* 'по утру собрались дружины'. — 108. 2. *voifästëbä i bitcëu* *r a m a r d ä i* 'послѣ этого тотъ мальчикъ умеръ'. — 66. 33. *stäi ta bácid* 'вотъ онъ пошелъ'. — 16. 17. *stäi läppū* *r á g ä p-p l a s t a* 'тутъ выскочилъ мальчикъ'. — A digoriból: MILL. Dig. 33. 4. *fal äz* *c ä u n* 'я отправиляюсь туда'. — Dig. 32. 31. *otemäi Danbolat* *b a z u d t a* 'такимъ образомъ Дз. узналъ'. — 8. 2. *otemäi fedeugutä* *n i γ γ ä r k o d t o n c ä* 'такъ прокричали вѣстники'.

k u r d: Ṭūr: PS. I. 18. 7. *av vazīr* *d e b ē ž e* 'so sprach der minister'. — 1. 11. *subáh kulik* *r ā b ū* 'morgens stand der kulik auf'.

b a l ū č i: DAM. I. 2. 3. *rošeā ya mardē* *š u ϑ a* 'egyszer jött egy ember'. — I. 4. 9. *gudā roš* *b ī ϑ a* 'ekkor a nap felvirradt'. — 8. 38. *bānγā Nādir Šāh* *p'ā δ e ϑ* 'reggel N. S. elment'. — 34. 40. *begahā ramaγ* *ā x t ā* 'este a nyáj hazajött'.

B) (p r æ p.) + c a s. o b l. + a l a n y + á l l í t m á n y.

A határozós kifejezés tehát cas. obl.*) alakjában van kifejezve, a melynek præpositiója is lehet. Értelmileg legtöbbször idő- v. helyhat., de lehet más is.

a v e s t a: V. 9. 46. *aipi tā nasuš* *z g a ϑ a i t e* 'hernach fliegt die Nasav fort'. — V. 3. 29. *bāδa ϑwąm tarasča å̄ŋhānō srasčintīš xvarəϑå̄* *b a i r y e i n t e* 'es werden an dir vorbei die vom mund triefenden speisen getragen werden'. — Yt. 10. 15. *avi imat̰ karšvarə...miϑrō surō* *ā d i δ a i t i* 'über diesen erdteil hin... schaut der gewaltige M.'. — V. 3. 33. *xvāšaya zī vīspō aŋhuš* *a s t v å̄* *ǰ v a i n t i* 'durch essen lebt die ganze stoffliche welt'.

o s s e t: MILL. Et. 60. 32. *úci̥ rästäǰi ästámbi̥n bi̥di̥r* *u d ī* 'было въ это время одно скучное поле'. — 86. 11. *sä cūri bälás* *u d ī* 'около нихъ было дерево'. — 114. 2. *nä ástäu suγzärinä sgugkin läqvän* *b á d u i* 'между нами сидитъ злато-

*) Cas. obl. alatt az újiráni nyelveknél nem a grammatikai cas. obl.-t értem, hanem bármely nem nom.-ban álló határozós kifejezést.

кудрый мальчикъ'. — 90. 6. *udónäi där níčī* *b á k u m d t a* 'и изъ нихъ никто не захотѣлъ'.

k u r d: kurmanǰi: L. I. 13. 7. *de ắrgune méda ắva gérm* *h e i y e* 'in meinem ofen ist warmes wasser'. — 19. 11. *le wi ắrdi kūcik* *δ i g e r í a n* 'auf demselben feld liefen die hunde'. — 25. 7. *sebéda merúi wāw* *n a h ā t i n* 'am anderen morgen kamen deren verwandte nicht'. — 36. 3. *le wi melmekéti šēš keléš* *h ą b ű n* 'in diesem lande waren sechs räuber'. — 56. 9. *déwi ęz* *š y ā* 'ich gebe zum D.'. — 66. 5. — Ṭūr: PS. I. 5. 32. *yág rōž mār* *ᵉb ᵉd ą r k á t* 'eines tags ging die schlange aus'. — 30. 25. *yák šąv hárdū* *r ā b ű n* 'eines nachts gingen beide fort'. — Bōḥtan: PS. II. 82. 28. *rốžā hášte zīn-že* *m i r ī a* 'am achten tage starb Z.'. — 81. 32. *bᵉsąr vē dinyāye hár mamág* *h ą b ų* 'auf der ganzen welt gab es für mich nur einen mann'. — 78. 23. *lecār gąrắ ǰindíye dᵉbohtắ* *r ü n i š t i á* 'an allen vier seiten namen die häuptlinge von Bohtan platz'.

b a l ū č i: DAM. I. 21. 8. *bāγ nyānwāw pʿalange* *kʿa p t a γ e n* 'a kertben ágy áll'. — 56. *laδ nyānwāw māδīnān* *a n t* 'a bozótban lovak vannak'. — 1. 12. *dil nyānwāw gantrī bāz* *e n* 'szívében sok a szomorúság'.

C) R i t k á b b a n á l l k é t (v. t ö b b) h a t á r o z ó s k i f e j e z é s a m o n d a t é l é n.

a v e s t a: Y. 57. 14. *dūrāṯ hača ahmāṯ nmānāṯ . . . . aγå iϑaējå vōiγnå* *y e i n t i* 'weit weg von diesem haus . . . . gehen die schlimmen nöte u. überschwemmungen'. — V. 17. 3. *āaṯ āhva vyarəϑāhva zəmō daēva* *h ą m b a v a i n t i* 'u. an diesem missbrauchten orte der erde entstehen die D.'s'. — Yt. 8. 61. *hamaϑa airyābyō daiwhubyō vōiγnå* *ǰ a s å n t i* 'gleichzeitig würden überschwemmungen über die arischen länder kommen'. — V. 2. 41. *čaϑwarəsatəm aiwi· gāmanąm dvaēibya hača nerəbya dva nara* *u s·z a y e i n t e* '(nach je) 40 jahren wird vom menschenpaar ein menschenpaar erzeugt'.

o s s e t: MILL. Et. 94. 12. *voifästä kälmitä bäl bazurtä* *ä r z á d d ä i* 'послѣ этого у червей появились крылья'. — 62. 25. *válịnǰi ǰäm Mịsịrbī ämä Badti där báxädcä* *s t ị* 'тогда Мысырби и Бадти уже подошли къ нему'. — 82. 15. *vädä raisom äz áultị* *ä r b a c ä u δ i n ä n* 'въ такомъ случаѣ завтра

по этимъ же мѣстамъ я буду проходить'. — 58. 6. *däutixxäi mänil kúitä fäliurdtoi* 'изъ за тебя на меня собаки скакали'. — 46. 22. *ämä Alagáti čindäxsävi äzdär fägazon* 'и я позабавлюсь на свадьбѣ при Алагатѣ'. — 92. 17. *Qúmi budúri jeu fijaumä nä fusún adtäi* 'на кумыцкомъ полѣ у одного пастуха былъ у насъ пріютъ'. — A digoriból: Mill. Dig. 19. 7. *vädta imä väläδgutäi jeu ärtä kizgi doruncä* 'вотъ ему съ верхнихъ ярусовъ три дѣвушки говорятъ'. — 14. 8. *jeci afoni zänxi bunäi avdsäron väjug felväsdtäi* 'въ это время изъ-подъ земли выскочилъ семиглавый великанъ'. — 37. 4. *vädta jeu minkij saxat fästä ä rästi jeu zärbatuk ärbataxdtäi* 'тогда вскорѣ къ ней подлетѣла ласточка'.

kurd: kurmanji: L. I. 25. 8. *sebé sebéda émi bēn* 'morgen früh kommen wir'. — Zaza: L. I. 74. 7. *émšoe héta sobá ez ńe rā kauta* 'diese nacht habe ich bis zum morgen nichts geschlafen'. — 73. 13. *N'eribra Haléf aγaira habére āmeia* 'nach N., zu H. aγa ist die botschaft gelangt'.

13. Az igeállítmány a mondat végén van. A határozós kifejezés alany és állítmány között áll.

A) Alany + adverb. + állítm.

avesta: Yt. 8. 15. *hō iϑra vyāxmanyeiti* 'der hier spricht in der versammlung'. — Yt. 19. 43. *hō avaϑa vyāxmanyata* 'der sprach also in der versammlung'. — V. 4. 3. *zastō·masō aδāt framərəzaiti* 'der durch den handschlag geschlossene (vertrag) hebt ihn dann auf'. — V. 2. 23. *ϑrišatča iδa yima gəuš upaγasat* 'u. ein drittel des getiers, o Yima, wird alsdann mit dem leben fortkommen'.

osset: Mill. Et. 66. 1. *Pákonδi áftä zäγi* 'П. такъ говоритъ'. — 52. 23. *ärtä ūm ázzadisti* 'трое тамъ остались'. — A digoriból: Mill. Dig. 348. *osä där isaraziäi* 'жена же согласилась'.

kurd: kurmanji: I. 7. 2. *Temir ž dūrve dī* 'T. sah es von weiten'. — 22. 13. *min u te wér'e bū* 'ich u. du waren darin'. — 52. 13. *ez nekaí nusén'a* 'ich schrieb wieder'. — Zaza: L. I. 81. 4. *ez etia ńevendīńa* 'ich bleibe dann nicht (mehr) hier'. — 86. 6. *pašai Misri nekāi yén'u* 'der pascha von Aegypten wird jetzt kommen'. — Ṭūr: PS. I. 8. 30. *áme*

qlvēdqrē *r ā z i̥ n* 'wir wollen uns hier schlafen legen'. — Bōḥtān: PS. I. 92. 25. *škąftē avą́ b ū* 'da war eine höhle'. — Diarbekir: Mak. 9. 28. *žine merik dīsa d í g i r ǰ á* 'mann (u.) weib weinten wieder'. — Mak. 9. 17. *eme pašé b e r í v i n* 'dann laufen wir weg'.

b a l ū č i: Dam. I. 2. 42. *maw, t'o hameδā m i r̥ ū n* 'én (és) te együtt mérkőzünk'. — 3. 17. *mazāre harro k' ā i* 'egy tigris jön naponta'. — 15. 32. *č'uk' guδā k'ā y a n t* 'a gyerekek azután el fognak jönni'. — 20. 10. *mā hanč'ō z ā n ū n* 'mi úgy gondolkozunk'.

B) A l a n y + c a s. o b l. + á l l í t m á n y.

A cas. obl.-nak lehet præpositiója. Értelmét tekintve leggazdagabb az osset, a hol az összes cas. obl.-ok fordulnak elő ily helyzetben.

ó p e r z s a: Beh. 10. *Kābuǰiya Mudrāyam a š i y a v a* 'K. zog nach Ägypten'. — Beh. 49. *hauv Araxa utā martiya .... Bābirauv uzmayāpatiy a k a r i y ā t a* 'dieser A. u. die männer .... wurden in Babel gepfählt'.

a v e s t a: V. 8. 34. *nōiṯ hišku hiškvāi s r a ē š y e i t i* 'trockenes wird nicht an trockenem haften'. — V. 19. 3. *Zaraϑuštrō manaŋhō p a i r i· v a ē n ā ṯ* 'Z. wurde in seinem geist gewahr'. — Nir. 19. *dahmō dahmāi a o x t e* 'es spricht der gemeinder zum gemeinder'.

o s s e t: A cas. obl. lehet:

sociat.: Mill. Et. 14. 20. *Xämi̥c läppūïmä á c i̥ d ī s* 'X. пошелъ съ мальчикомъ'.

loc. inter.: Mill. Et. 78. 17. *Bězan usóńǵi nä u d ī* 'Безана въ шатрѣ не было'. — 14. 1. *Xämi̥c bálci̥ f ä c ä i c i̥ d ī* 'Хамыцъ поѣхалъ было въ балцъ'. — A digoriból: Dig. 28. 9. *äma je doni f ä c ä i* 'и она въ водѣ очутилась'.

loc. exter.: Mill. Et. 24. 5. *Batráz jä bi̥nätma s s i̥ d ī* 'Б. пришелъ въ свое жилище'. — 40. 23. *Satána jäm ä r c i̥ d ī* 'къ нему Сатана пріѣхала'. — 44. 7. *stäi Čiläxsärtton Xcaumä s k ú v d t a* 'вошъ Ч. молилъ Бога'. — 72. 17. *stäi Satána Dóni̥bi̥tti̥rtäm f ä c i̥ d ī* 'вотъ Сатана пошла къ водянымъ'. — 76. 11. *stäi Urizmäg jä xäδármä r a c i̥ d ī* 'вотъ У. пошелъ домой'. — A digori elbeszélésekből: Mill. Dig. 39. 3. *vädta jeu xumägänäg lägmä b a g ä r d t ä i* 'затѣмъ онъ подошелъ къ

одному работавшему человѣку'. — 14. 1. *vädtai Xucau. jeu tágämä* b a x a s d t a 'потомъ Богъ привелъ его къ одному перелѣсью'. — 9. 33. *Batraz där fingämä* f ä l l ä b u r d t a 'Б. накинулся на фингъ'.

ablat.: Mill. Et. 24. 7. *stäi Batráz välárväi* r á c į d ī s 'затѣмъ Б. сошелъ съ неба'. — 28. 25. *Sózrįqo Boɣatäi* u d ī s 'С. былъ изъ Бораевыхъ'. — 86. 4. *ämä bīräɣ där, bäx där ärvăzägäi* n i m m á r d į s t į 'и волкъ и конь отъ урушенья подохли'. — A digori elbeszélésekből: Mill. Dig. 18. 7. *Danbolat där läδägäi* f e x s d t a 'Дз. хватилъ его булавой'. — 23. 3. *Danbolat ba sä farsäi* m a r d t a 'Дз. ихъ подъ бокомъ у себя убивалъ'. — 11. 13. *sä tog ba ali pazbuntäi* k a l d ä i 'ихъ кровъ же изъ ногъ подъ Каждаго тернія текла'.

adess.: Mill. Et. 40. 18. *Sozrįgo jįl* r a m b ä l d ī 'встрѣтился ей С.'. — 74. 12. *ju az sįl* r a c į d ī 'прошелъ имъ одинъ годъ'. — A digoriból: Mill. Dig. 38. 26. *Soslan där ä bäxbäl* f ä b p a d t ä i 'С. сѣлъ на коня'. — 33. 19. *Äldar ba ibäl fäɣɣärkodta* 'А. же закричалъ на нее'.

dativ.: Mill. Et. 112. 34. *babá där vin* ä r c ä v δ ă n ä i 'вашъ тятя къ вамъ придетъ'. — A digoriból: Mill. Dig. 45. 3. *je där imä* n i l l ä u d t ä i 'тотъ остановился для него'.

præpositiós casus: Mill. Et. 74. 31. *ju läppŭ jä cŭrį* u d ī 'одинъ мальчикъ былъ около ней'. — 56. 6. *kúitä ta mä fästä* c į d į s t į 'собаки ходили за мной'. — A digoriból: Mill. Dig. 28. 6. *Danbolat ba xuti ärɣavi xätcä* b a i z a d ä i 'а Дз. остался со свинымъ стадомъ'. — 15. 20. *Danbolat ba ärtä bäxei xätcä säxemä* ä r c u d ä i 'Дз. съ трими конями поѣхалъ къ своймъ'.

k u r d: kurmanji: L. I. 21. 13. *rūvik bįzin le māl* d į g e - r í a n 'der fuchs (u.) die ziege gingen heim'. — 28. 6. *gundián δōtkărian* d i g e r í a 'ein landmann ging über felder'. — 45. 3. *Ahméd pašá Avdul'á bégra* h ă t e 'A. pascha ging dem A. b. entgegen'. — 51. 8. *d̆éwi kaɣiti* n ǫ š t u 'der Dew schreibt im brief'. — 48. 4. *gur haft heišt rúān* r ū d e n e 'der wolf lag 7—8 tage lang'. — Zaza: L. I. 67. 3. *mā kauɣé* b į k i 'wir wollen uns im kampfe schlagen'. — 64. 14. *ęskér aɣaíra* š e 'die mannschaft ging zum ältesten'. — 83. 11. *ęz túeri* w a z é n'a 'ich werde für dich freien'. — Ṭūr: PS. I. 17. 6. *yūsįv bāšāri yąg īvár* h ā t 'Y. kaufmann kam eines abends heim'.

A casus obliquusnak præ- v. postpositiója van. Kurmanǰi: L. I. 15. 11. *ęz be ẖāle χóe* *b e s é k i n i m* 'ich will in meiner ruhe bleiben'. — I. 24. 1. *ęz ž búe tę* *d i g e r ī a n* 'ich lief deinetwegen umher'. — 25. 10. *teir be celéki χóve* *c ū n* 'die lerche zog mit ihren jungen davon'. — Ṭūr: PS. I. 31. 15. *зáv̱d žᵉškąftḗ bᵉ* *d ą r k ą́ t* 'ein riese kam aus der höhle hervor'. — 29. 17. *tṳ́ lenecírē* *b ū* 'du warst auf der jagd'. — 29. 2. *kurịk žᵉtérsē-ẖwa* *r ā b ū* 'der knabe stand vor furcht auf'. — 22. 33. *зáv̱dek ledąrgáhē* *h á y a* 'ein riese steht vor dem tor'. — 18. 3. *vazīr bᵉdíle-ẖwa* *d e b ḗ ž e* 'der minister sprach zu sich'. — 1. 10. *kurịkek detịrbḗ* *d e g r ī* 'ein knäblein weint im grabe'. — Bōḥtān: PS. II. 82. 20. *rōndịg žᵉcāvē-vī* *h ā́ t i a* 'thränen flössen aus seinen augen'. — 79. 2. *qáratāždīr žᵉdīvānē* *d ą́ r k ą t ī́ a* 'Q. kam aus dem empfangszimmer heraus'. — 80. 17. *ląrzíkąk bᵉdīvāna mīr zeidī́n* *k ą́ t i a* 'zittern überfiel den dīvan der M. Z.'.

Jegyzet. A mondást jelentő igék gyakran úgy szoktak állani, hogy alany és állítm. között azon személy dativusa (præpositióval v. nélkül) foglal helyet, a kinek vlmit mondunk. Kurmanǰi: L. I. 46. 2. *Avdúl'a bęg padišęra* *g ō* 'A. b. sprach zum P.'. — 52. 9. *Ḫasanéki ďéwira* *v ā* 'H. sagte dem Dew'. — 56. 3. *qaifęci Ḫasanékira* *v ā* 'der wirtshäusler sprach zum H.'. — 22. 3. *bịzín be rūvira* *g ō* 'die ziege sagte zum fuchs'. — 9. 2. *pāše Tęmír že χoδḗ* *p e r s ī́* 'darauf fragte T. den Hodža'.

b a l ū č i: Dam. I. 19. 38. *man Kilātā* *a ϑ ā n* 'én Kilátban voltam'. — 33. 43. *man tʿūnā* *m i r a γ ā n* 'én meghalok a szomjúságtól'. — Sokkal gyakrabban áll az ige előtt præ- v. postpositiós casus. Dam. I. 2. 16. *ān mard daryā lāfā* *a ϑ* 'egy férfi volt a folyóban'. — 2. 16. *ās kʿoh čʿakʿā* *a ϑ* 'tűz volt a szikla körül'. — 21. 11. *marde mām palang sarā* *w a p t ū j e n* 'férfi alszik az én ágyamban'. — 3. 48. *man go tʿo* *ǰ u z ā n* 'én elmegyek veled'. — 38. 15. *e kahnī main demā* *čʿ a ṛ i ϑ a* 'egy galamb jött elém'.

C) R i t k á b b a n á l l k é t h a t á r o z ó s k i f e j e z é s a l a n y é s á l l í t m á n y k ö z ö t t.

ó p e r z s a: Beh. 11. és 48. *hauv kārahyā avaϑā* *a d u r u ǰ i y a* 'so log er das volk an'.

o s s e t: Mill. Et. 20. 14. *väl bäx mard jä välä bastäi jä xäδarmä* *b á c į d ī s* 'конь съ привязаннымъ ему на спуни трудомъ прискакалъ къ дверямъ его'. — 112. 32. *bitcĕutä dämä äxsirí cadäi* *r a v a i δ ä n ä n c ä* 'мальчики выбѣгутъ къ тебѣ изъ молочнаго озера'. — Mill. Dig. 46. 14. *adän där sämä ärtä boni* *f ä k k a v d t o n c ä* 'люди у нихъ три дня плясали'.

Jegyzet. Alany és állítmány között egy partic. conjunct. és egy határozós kifejezés: Mill. Dig. 11. 1. *avd ärvadi där oi fäuvingäi sä bäxtäbäl* *f ä b a d t a n c ä* 'семеро братьевъ же увидя это, сѣли на коней'. — Dig. 9. 5. *Boräfärnug jä furtti δubanditämä feγosgäi listäg zänxämä* *n i k k a s d t ä i* 'Б. выслушавъ разсказъ своихъ сыновей, пристально смотрѣлъ внизъ'.

k u r d: kurmanji: L. I. 54. 9. *H̱asanêk dýa šaúe keina kiδi ẖéte* *r ā k a u t* 'H. schlief jene nacht mit der jüngsten tochter'. — Ṭūr: *kurik dah sālā lejám šêr* *m ā* 'der sohn blieb 10 jahre bei dem löwen'.

b a l ū č i: Dam. I. 6. 1. *maṅ waϑī loγā gō zālā p'ajyā* *a k i s t a γ e ϑ ā n* 'én otthon a feleségemmel együtt aludtam'. — 7. 24. *aṅmar k'arde rošān loγā* *b ī ϑ a* 'ő egynehány napig otthon maradt'.

D) A mondat határozós kifejezéssel van bevezetve, utána következik az alany, egy az állítmányhoz tartozó határozós kifejezés, s a mondat végén az állítmány.

ó p e r z s a: Beh. 33. *pasāva Taxmaspāda hadā kārā* *a š i y a v a* 'da zog T. mit seinem heerę fort'. — Beh. 32. *pasāva hauv Fravartiš hadā kamnaibiš asabāribiš* *a m u ϑ a* 'da floh jener F. mit wenigen reitern'. — Beh. 16. *pasāva kārahya Bābiruviya haruva abiy avam Nadītabairam* *a š i y a v a* 'da ging das ganze babylonische volk zu jenem Nidintu-Bel über'. — Beh. 46. *pasāva Vivāna hadā kārā nipadiy tyaiy* *a š i y a v a* 'darauf folgte ihnen Vivāna mit dem heere auf dem fusse'.

a v e s t a: ritkán fordul elő: V. 2. 32. *āaṯ yimō avaϑa* *k ə r ə n a o ṯ* 'dann tat Y. so'. — V. 19. 33. *yaoždāϑryō ašava pasča parairistīm daēva drvantō.... avaϑa* *f r a t ə r ə s ə n t i* 'der die läuterung vollziehende ašagerechte — nach (seinem) tod bekommen die druggläubigen D. ebenso angst'.

o s s e t: Mill. Et. 16. 25. *stäi Urizmäg ráisom* *s į s t á d ī s*

'вотъ утромъ Урызмагъ всталъ'. — Mill. Dig. 15. 18 *.otemäi jetä berä f ä t t u x d ä n c ä* 'такимъ образомъ они долго боролись'.

k u r d: kurmanǰi: L. I. 48. 1. *helbét tu že kúla χóe b e- d e r k é v i* 'sicher kommst du aus deiner höhle heraus'. — Zaza: L. I. 80. 1. *zemáne veríe yau mirdau δéniai χóe b ī* 'es lebte einst ein mann mit seiner frau'. — Ṭūr: PS. I. 4. 13. *hattá nehā́ báhar levḗdarē n á b ū* 'bis jetzt war hier kein see'. — Diarbekir: Mak. 9. 11. *yar žän u merik pür t ü r s e a* 'da fürchteten sich mann u. weib sehr'.

b a l ū č i: Dam. I. 29. 20. *guδāman na r a v ā n* 'akkor én nem megyek'.

14. Az igeállítmány azáltal kerül a mondat k ö z e p é r e, hogy határozós kifejezés lép m ö g é j e. Ez ismét lehet adverb., vagy præ-(post-)positiós casus.

A mondat főalkotórészei tehát alany + állítmány + határozós kifejezés.

A) A l a n y é s á l l í t m á n y k o n t a k t h e l y z e t b e n v a n n a k.

ó p e r z s a: Beh. 16. *hauv u d a p a t ā t ā Uvaǰaiy* 'der empörte sich in Susa'. — Beh. 17. *pasāva adam f r ā i š a y a m Uvaǰam* 'da sandte ich nach Susa'. — Beh. 44. *pasāva hauv kāra a š i y a v a . . . . abiy Vivānam* 'darauf zog jenes heer . . . . gegen V.'. — Beh. 11. *hauv u d a p a t ā t ā hačā Paišiyāuvādāyā* 'der empörte sich von Paišiyāuvādā aus'. — Beh. 35. *pasāva Vištāspa a š i y a v a hadā kārā* 'darauf zog V. mit dem heere fort'.

Jegyzet. Az állítmány után következik a határozós kifejezésen kívül még ∾ acc. c. infin. Beh. 19. *avadā hauv Nadītabaira . . . . ā i š a hadā kārā patiš mām hamaranam čartanaiy* 'dorthin war jener Nidintu-Bel gekommen mit dem heere um mir eine schlacht zu liefern'. V. ö. Beh. 31.

a v e s t a: V. 5. 1. *ā tat mərəγəm u z v a z a i t e hača ǰafnavō raonąm* 'da fliegt der vogel (wieder) auf, von den tälern der flüsse'. — Yt. 19. 94. *hō d i δ ā t xratə̄uš dōiϑrābyō* 'er wird mit den augen der weisheit schauen'. — Yt. 13. 67. *tå y ū i- δ y e i n t i pəšanāhu have asahi šōiϑraēča* 'sie kämpfen in den schlachten um ihre eigene wohnung u. statt'. — Yt. 10. 106. *āat azəm m a n y a manaŋhō* 'aber ich denke im geist'. — Yt.

8. 47. *āaṯ āpō a v a·b a r ə n t e . . . . zrayaŋhaδa haća* ‘dann strömen die wasser vom see herab’. — V. 2. 10. *āaṯ yima f r a- š ū s a ṯ raoćå ā upa rapiϑwinəm* ‘da ging Y. zum licht vor am mittag’. — V. 13. 8. *vayōtaraća hvō urva p a r ā i t i parō· asnāi aŋuhe* ‘mit grösserem wehklagen geht deren seele zum künftigen lohn’. — Y. 65. 5. *aiŋhåsća mē aēvaŋhå āpō upaɣžārō v ī j a- s a i t i vīspāiš aoi karšvąn yāiš hapta* ‘u. der abfluss dieses meines einen wassers verbreitet sich über die 7 erdteile hin’. — Yt. 13. 14. *åŋhąm raya xᵛarənaŋhaća āpō t a ć i n t i . . . . xå paiti afrajyamnå* ‘durch ihre pracht u. herrlichkeit fliessen die wasser.... bei den unversieglichen quellen’. — V. 7. 2. *išarə· pasća para· iristīm . . . . aēša druxš yā nasuš u p a·d v ą s a i t i apāxə·δraēbyō naēmaēibyō* ‘gleich nach dem tod.... kommt diese Drug, die Nasav vom Norden hergeflogen’. — Y. 10. 12. *ā tē baēšaza i r ī r a ϑ a r ə vaŋhəuš manaŋhō mayābyō* ‘deine arzneien sind mit den wonnen des V. M. verbunden’. — Yt. 8. 13. *paoiryå dasa xšapanō . . . tištryō raēvå r a ē ϑ w a y e i t i . . . narš kəhrpa panća·dasaŋhō* ‘während der ersten 10 nächte nimmt der glänzende T.... (sichtbare) gestalt an... mit dem körper eines 15 jährigen mannes’. — H. N. 2. 7. *ā dim vātō upa·vāvō s a δ a y e i t i rapiϑwaraṯ haća naēmāṯ rapiϑwitaraēibyō haća naēmaēibyō* ‘to him there seems a wind blowing from the more southern side, from the more southern quaters’.

o s s e t: A cas. obl. értelme rendesen helyhatározói, de lehet más is. Loc. ext.: Mill. Et. 16. 18. *stäi Boratäi Mi̥si̥rbī Bádrī n i̥ c i̥ d i̥ s t i̥ denjizmä* ‘вотъ Бораевы Мысырби и Бадри пришли къ морю’. — 16. 22. *stäi udón s s i̥ d i̥ s t i̥ sä xäδármä* ‘тогда они пошли домой’. — 20. 11. *Xämi̥c där ä r b a c i̥ d ī s sä ämɣudmä* ‘и X. прибылъ къ сроку’. — 26. 16. *Nart ä r ä m- b i̥ r i̥ s t i̥ Ságoladommä* ‘нарты собрались у рѣки Сакола’. — 44. 1. *läppú s s i̥ d ī xoxmä* ‘мальчикъ пошелъ къ горѣ’. — 64. 18. *Bádri á c i̥ d ī sä xäδármä* ‘Бадри пошелъ къ ихъ домъ’. — 24. 16. — 92. 9. A digori elbeszélésekből: Stack. 24. 16, Mill. Dig. 46. 13. *äma duvemäi där ä r b a c u d ä n c ä säxemä* ‘и они вдвоемъ прибыли домой’. — 25. 6. *ämä congoi δ o r u n c ä Danbolatmä* ‘а безрукій говоритъ Дзанболату’.

Loc. inter.: Mill. Et. 38. 25. *stäi jäxī b á p p ä r s t a c’i̥fi̥ värmi̥* ‘потомъ онъ бросился въ яму’. — 84. 3. *rūbás ä r b a-*

c i̯ d i välati̯ 'пришла лиса сверху'. — 26. 16. *Batraz b a d t ī välárvi̯* 'Б. сидѣлъ на небѣ'. — Mill. Dig. 33. 14. *k'ibilatä ba a d t ä n c ä ivazägdoni* 'и ведра были въ Кунацкой'.

adess.: Mill. Dig. 38. 20. *äma duvemäi där r a b a d t ä n c ä bäxtäbäl* 'оба они сѣли на коней'.

ablat.: Mill. Et. 44. 19. *Batráz jäxí r á v a x t a välarväi* 'Б. спустилъ съ неба'. — Mill. Dig. 16. 15. *Danbolat där f ä g g ä b p k o d t a kunciti astäväi* 'Дз. выпрыгнулъ изъ промежду мѣховъ'.

dativ.: Mill. Dig. 26. 14. *äm Danbolat z á x t a j'enbältän* 'и. Дз. говорилъ товарищамъ'.

postpositiós casus: Stack. 7. 12. *Asägo dar r a n d ä i ädgoton galti xädcä* 'A. ging auch sammt dem pfluge mit den ochsen'.

Az állítmány után adverb. következik: Mill. Et. 20. 10. *ūi b á k o d t a áftä* 'онъ сдѣлалъ такъ'. — 98. 9. *Ācci n i v ó l a f t ä i qäbär* 'дѣвушка глубоко вздохнулъ'. — Mill. Dig. 32. 7. *äxsargard ba ä furtaγdäi r a i z a d ä i omi* 'а его шапка отъ болшой поспѣшности осталась тамъ'.

Jegyzet. A digori elbeszélésekben gyakori ama eset, hogy a mondat időhatározóval kezdődik, utána áll az alany, állítmány, a végét pedig helyhatározó (+ egyéb) alkotja. Mill. Dig. 14. 18. *äma dugkag bon ba säumä ragi dugkag xestär r a b a d t ä i bäxbäl* 'и на другой день рано утромъ второй по старщинству сѣлъ на коня'. — Dig. 13. 34. *äma säumä ragiau xestär r a n d ä i Qumibudurtämä bäx ag̣orunmä* 'а рано утромъ старшій отправился въ кумское поле искать лошадь'.

k u r d: Az állítmány után adverb. áll: kurmanǰi: L. I. 22. 14. *ẹz n e k š ā n d i m der* 'ich sprang nicht hinaus'. — Zaza: I. 63. 12. *ẖāl š e tẹbér* 'der onkel ging hinaus'. — I. 62. 2. *híris u cehér déwi Siwāni · ā́ m e i pyesẹ́r* '34 dörfer von S. kamen zusammen'. — Ṭūr: PS. I. 30. 17. *hạ́rdu d ā k ạ́ t i n háv̱* 'die beiden stiessen zusammen'. — I. 14. 1. *selím pā́ša r ā b ū́ bišạ́v* 'S. p. machte sich auf'. — PS. I. 7. 7. *az n ā c i̯ m žᵉvi̯r* 'ich gehe nicht fort von hier'. — 18. 31. *pā́r az h ā t i̯ m vi̯r* 'voriges jahr kam ich her'. — Bōẖtān: PS. II. 87. 8. *ạz cōm vēdạre* 'ich zog dahin'.

Az állítmány után főnév következik: kurmanǰi: L. I. 45. 7. *Avdúl'a bẹg c ū c ū Estábule* 'A. b. zog, zog nach Stambul'. —

37. 3. *kelḗšān* *h ā t i̥ n* *škḗfte* 'die räuber kamen zur höhle'. — Zaza: L. I. 60. 7. *mā* *š u ē n'i* *zozān* 'wir ziehen in die sommerwohnung'. — 86. 11. *ęz* *š u ḗ n'a* *desmāc* 'ich werde zur waschung gehen'. — 85. 10. *paša* *ā m e i* *Mi̥sr* 'der pascha zog nach Ägypten'. — 78. 2. *mā* *š u ē n'i* *Kauγé* 'wir gehen in kampf'. — Még gyakoribb ez eset Ṭūr dialektusában: PS. I. 10. 16. *rūvī* *c ū* *dǻrvā* 'der fuchs ging aus der höhle'. — 6. 11. *áme* *h ǻ r i̥ n* *báqca* 'wir gehen in den garten'. — 5. 19. *kuri̥k* *c ū* *hi̥ndi̥ru* 'der knabe ging in die höhle'. — 4. 10. *kącík* *k á t a* *hǻrārḗ* 'das mädchen kroch in einen sack'. — 75. 29. *au* *u-pī́re* *k ǻ t i n* *gālgále* 'er u. die alte kamen in ein gespräch'. — Bōḥtān: PS. II. 82. 10. *aú* *vagąrān* *h ā t i n a* *māl* 'die leute kehrten heim'. — 82. 19. *mám* *u* *zī́ne* *d ē c i̥ n* *bahǻšte* 'M. u. Z. werden in's paradies kommen'.

Az állítmány után præpositiós casus áll: kurmanǰi: L. I. 14. 11. *hḗm'a* *gundiān* *h ā t* *be* *xoδāra* 'da kam ein landmann zum x.'. — 22. 9. *ęz* *b i̥ k š i m* *sęr* *pi'etę* 'ich springe auf deinen rücken'. — 38. 2. *gur* *k ē t i* *nāv* *pęz* 'der wolf fiel in die herde'. — Zaza: L. I. 69. 2. *Avdúll'ah* *aγá* *w e r i š t* *be* *espár* 'A. aγá sass auf's pferd'. — L. I. 70. 1. *Xaléf* *aγai* *š ę* *k a u t* *kei* *Qótwęsān* 'X. a. zog ging gegen Q.'. — Ṭūr: PS. I. 28. 26. *kuri̥k* *u-kittḗk* *u-sá* *c ū́ n* *b'díb* 'der junge mann, die katze u. der hund gingen mit der bärin'. — 5. 16. *áze* *b ḗ m* *jąm* *káci̥kē* 'ich will zum mädchen gehen'. — 11. 2. *rūvī́* *m ā* *leškąvdē* 'der fuchs blieb in der höhle'. — 1. 9. *kuri̥kek* *d e g^e r ī* *leti̥rbḗ* 'ein knäblein weint in dem grabe'. — 8. 12. *rūvī́* *b^e d ą r k a t* *ž^ehindiru* 'der fuchs kam aus der höhle heraus'. — 10. 27. *hi̥rc* *h ā́ t* *ž^enecīre* 'der bär kam von der jagd'. — 5. 4. *a m* *g ą r ī n* *u* *n á-g ą r ī n* *lemūsíle* 'wir suchten in Mosul hin u. her'.

1. jegyzet. Ritkábban áll az állítmány után két határozós kifejezés. Ṭūr: PS. I. 8. 24. *áze* *b ḗ m* *b^etǻrā* *ḥǫǰǰḗ* 'ich will mit dir auf die wallfahrt gehen'. — I. 19. 18. *ez* *m ā́ m* *lehaušḗ* *hattá* *subahé* 'ich blieb im hofe bis morgen'.

2. jegyzet. Miként a digori elbeszélésekben (l. fönt), úgy a kurdban is gyakori az az eset, hogy időhat. vezeti be a mondatot, utána al., áll., s a végén helyhat. következik. Kurmanǰi: L. I. 38. 10. *rōke* *šęš* *keľęš* *h ā́ t i n* *sęr* *qánie* 'eines tages kamen die sechs räuber zur quelle'. — 12. 4. *pāše* *žina...* *c ū́* *ber* *dīri*

'darauf ging die frau zur tür'. — Zaza: L. I. 74. 2. *meište mā y é n'i pei rézān* 'morgen ziehen wir durch die weingärten'. — 86. 2. *yau ášme āqil n i n u ēn'ei sérei* 'ein monat lang ist in diesem kopfe kein verstand'. — Ṭūr: PS. I. 4. 3. *bīs sála az h ā t i m ǰám-ta* '20 jahre bin ich zu dir gekommen'. — 5. 7. *lē rôže az h ā t i m žemúsile* 'an dem tag reiste ich nach Mosul'. — 31. 7. *yąk rōž hárdu tāšī s ą k í n ī n sąr škērá* 'eines tages blieben beide hunde vor einem steinhaufen stehen'. — Bōhtān: PS. II. 85. 14. *vēǰa fárhō c ū māla mámē* 'da zog F. in's haus des oheims'. — Diarbekir: Mak. 9. 1. *here čend sālé yek žānē yek mer hebū bāžer baγdādida* 'vor einigen jahren war in der stadt Bagdad ein weib u. ein mann'.

b a l ū č i: Dam. I. 33. 34. *man ravaγān Huzurā* 'én H.-ba megyek'. — 26. 39. *man r a v ā n waϑī mardā* 'én elmegyek emberemmel'. — 17. 38. *man r a v ā n waϑī loγā* 'én haza megyek'. — 16. 30. *ān š u ϑ a γ a n t gwar bādšāh zāmāϑā* 'ezek eljöttek a király vejéhez'. — 9. 45. *doen mar šāhzāda, vazīr-bač' š u ϑ a γ a n t demā šahreā* 'e két férfi, a királyfi és a miniszter fia elmentek a város felé'. — 21. 25. *Kismat Parī p'iϑ di māϑ dī s a r - g i p t a γ a n t go Rasūl-u'llāh* 'K. P., az atyja és az anyja megállapodtak a prófétával' (? vagy 'elmentek a prófétához').

1. jegyzet. A balūčiban is nem ritkán fordulnak elő az időhatározóval bevezetett mondatok (+ al. + áll. + helyhat. l. fönt az osset és kurd nyelvet). Dam. 37. 15. *roše Yaīlī n i š t a - γ e ϑ handā* 'egyszer Ali a helyén (otthon) ült' l. még Dam. I. 13. 1, 35. 23, II. 14. 10 stb.

2. jegyzet. Az állítmány után állhat gyakran a «gerundium», vagy «gerundium cum accusativo», czélhatározói értelemmel. Dam. I. 35. 39. *man ā x t a γ ā n Anwar Bādšāh ǰınk' sīr k'anaγā* 'azért jöttem, hogy A. király lányát nőül vegyem'. — 5. 38. *sai ... Baloč' d ā r - k'a p t a γ a n t duzī k'anaγā* 'három balūči (férfi) lopni készült'. — 26. 20 stb. Külön említendő: Dam. I. 26. 27. *mā Aγārbānō šikka ā x t a γ ū n gireγīγā**) 'mi

*) Ez alak fölötte ritka. Dames I. 26. ‡ szerint «*gireyīyā* is the gerund in *-ā* with inserted pronominal suffix in *-ī*, with euphonic *y*». Sokkal valószínűbb azonban, hogy itt az infinitivushoz *giray*-hoz a pronom. encl. *-ī* csatlakozott, a melyhez utólag lépett a gerundium képzője *-yā*. *Gireyīyā* mellett van ugyanis *girayīyā* alak is (l. Dames ibid.).

azért jöttünk, hogy A. szerelmét megszerezzük'. A gerundium el van választva a hozzá tartozó accusativustól, hogy ez utóbbi birtokos jelzője mellett állhasson.

B) Alany és állítmány distanz helyzetben.

óperzsa: Beh. 40. *hauv duvitiyam udapatatā Pārsaiy* 'der lehnte sich als zweiter auf in Persien'. — Beh. 18. *pasāva adam Bābirum ašiyavam abiy avam Nadītabairam* 'darauf zog ich nach Babel gegen jenen Nidintu-Bel'. — Beh. 49. *pasāva Vīdafarnā hadā kārā ašiyava Bābirum* 'darauf zog V. mit dem heere nach Babel'. — Beh. 17. *hauv Atřina basta ānayatā abiy mām* 'jener Atřina wurde gebunden zu mir geführt'.

avesta: Yt. 5. 62. *hō avaϑa vazata ϑri·ayrəm .... pairiš·nmānəm* 'der schwebte daher drei tage.... seinem hause zu'. — Yt. 13. 53. *āaṯ tå* (scil. *āpō*) *nūrąm fratačinti mazdaδātəm paiti pantąm .... zaošāi ahurahe mazdå* 'aber jetzt fliessen (die wasser) auf der mazdahgeschaffenen bahn zum wohlgefallen des A. M.'. — V. 2. 41. *taēča narō sraēšta gaya ǰvainti aētęfšva varəfšva* 'und diese menschen leben das schönste leben in der burg'. — V. 5. 1. *nā taṯ para·iriϑyeiti avi jąfnavō raonąm* 'es stirbt da ein mann in den tälern der flüsse'. — V. 5. 2. *nā taṯ frašūsaiti hača jąfnavō raonąm* 'da macht sich ein mann auf aus den tälern der flüsse'. — Y. 57. 18. *hō nōiṯ tarštō frānāmāite ϑwaēšaṯ parō daēvaēibyō* 'er flieht nicht erschreckt aus angst vor Daēva's'.

osset: a mondat végén leginkább helyhatározó áll: Mill. Et. 18. 24. *Xämic ürdäm ärcidī jä dvarmä* 'X. туда пришелъ къ его дверямъ'. — Mill. Dig. 30. 21. *adän babäi avd γävemäi äränburduncäjeci bon Danbolati xäδarämä* 'опять собрались люди съ семи ауловъ въ этотъ день ку дому Дзанболатова'. — 12. 8. *jeci afoni jeu k'äsibadäg osä k'usteli xätcä racudäi donmä* 'въ это время одна вѣдьма вышла къ рѣкѣ'. — 48. 7. *k'ärnix saburgai bacudäi k'elamä* 'воръ тихонько пошелъ къ полкѣ'. — 8. 1. *äz säumä rarvetδänän mä ävd γävemä* 'я завтра отправлю въ мой семь ауловъ'. — A mondat végén időhat.: Mill. Et. 76. 7. *Urizmäg jä bäxil sbádtī ráisom* 'У. сѣлъ на своего коня по утру'.

kurd: kurmanji: L. I. 48. 3. *ézi lebér kúla te rūnim*

sálke 'ich werde ein jahr lang vor deiner höhle liegen'. — Zaza: L. I. 77. 7. *ez meište šefáqde yé n'a dúzi Hémyera* 'morgen, um die morgenröte, komme ich auf's hæmyerische feld'. — I. 65. 9. *yau láδeku N'erbiδ š ē Siván* 'ein junger mann ging aus N'. nach S.'. — Ṭūr: PS. I. 14. 3. *yūsif žediārbákrē h ā t māl* 'J. kehrte von D. heim'. — 32. 15. *mērik subáhe c ū nicīre* 'der mann ging früh auf die jagd'. — Bōhtān: PS. II. 93. 13. *az dehī c ó m a necīrē* 'ich ging gestern auf die jagd'.

balūči: DAM. I. 6. 35. *man p'a randā š u t' a g' ū n halkeā* 'én nyomában a faluba megyek'. — 5. 21. *maŋ nīn t'arān r a v ā ŋ waϑī handā* 'én most eljövök hozzád (megillető) helyemre'.

Jegyzet. Alany és állítmány között gyakran áll egy partic. præt. (*bīrϑo, t'arϑō**) stb.): DAM. I. 14. 2. *āŋ doeŋ brāϑ māδināŋ č'ariϑō ā x t a γ a n t wasarik'ā gwar* 'a két testvér lóra ülve eljött apósához'. — 13. 18. *e doeŋ brāϑ bīϑo a k i s t' a γ a n t kubbav lāfā* 'a két testvér elaludt a bútoron'. — 1. 19. *yak'e šuδag'eŋ mardeā waϑī bač'ārϑo š a w a x t a go bādšāhā* 'egy éhes ember elhozván fiát, a királylyal alkuba bocsátkozott' (t. i. hogy fiát eladhassa). — Ritkán áll ilyenkor a partic. præt. az alany előtt, DAM. I. 10. 35. *gudā zar zurt'o sai mar š u ϑ a g' a n t saudāgarī sāŋgā* 'ekkor a három férfi a pénzt elfogadva elment....' — l. még DAM. I. 21. 30.

15. Az ige a mondat végén áll. A főbb mondatrészek sorrendje: alany + tárgy + állítmány.

A) alany + tárgy + állítmány.

óperzsa: BEH. 25. *pasāva adam kāram f r ā i š a y a m* 'dann sandte ich das heer aus'. — BEH. 33. *pasāva adam kāram Pārsam utā Mādam f r ā i š a y a m* 'da sandte ich ein heer ein persisches u. ein medisches'. — BEH. 13. *pasāva adam Auramazdām p a i t y ā v a h y a i y* 'darnach flehte ich zu Au'. — BEH. 10. *pasāva Kābujiya avam Bardiyam a v ā j a* 'darauf brachte K. den B. um'. — BEH. 51. *hamahyāyā ϑarda....*

---

*) GEIGER (Grundr. iran. phil. I. 2. 248. l.) ilyen alakokat præteritum-nak tart, melyhez *u* «és» partikula járult hozzá *t'arϑō* = *t'arϑa* + *u*. A kérdés eldöntése — a mennyire látom — tisztán subjectiv belátástól függ. Participiumnak tartja ez alakokat DAMES is (i. m. 22. l.).

adam XIX hamaranā a k u n a v a m 'im dritten monat lieferte ich 19 schlachten'. — A tárgy genit.-ban áll: NR. a. 3. *adam šām* p a t i y a x š a y a i y 'ich beherrschte sie'. — A mondatot belső tárgy kezdi (al. + külső tárgy + áll.): NR. a. 5. *aita adam Auramazdām* ǰ a d i y ā m i y 'darum bitte ich Auramazda'.

Jegyzet. Tárgy és állítmány között áll az object. prædic. DP. d. 1. *hauv Dārayavaum xšāyaϑiyam* a d a d ā 'er hat den D. als könig eingesetzt'. — BEH. 51. *hauv Uvaǰam hamitriyam* a k u n a u š 'dieser machte Uvaǰa abtrünnig'. — BEH. 53. *drauga diš hamitriya* a k u n a u š 'die lüge machte sie abtrünnig'.

a v e s t a: Yt. 10. 21. *vātō tąm arštīm* b a r a i t i 'der wind führt die lanze fort'. — Yt. 10. 78. *tūm tā daiṅhāvō* n i p ā h i 'du beschützt die länder'. — V. 4. 3. *vačō paoirīm miϑrəm* k ə r ə n a o i t i 'das (blosse) wort schliesst den ersten vertrag ab'. — V. 5. 37. *ǰvō āpəm* ǰ a i n t i, *ǰvō ātrəm* f r ā v a y e i t i 'so lang er lebt, verdirbt er das feuer, so lang er lebt, löscht das feuer aus'. — V. 7. 71. *aoxtō sraošāvarəzō čiϑąm* f r ā ϑ w ə r ə s a i t i 'der (dazu) angerufene Sr. bestimmt die strafe'. — V. 18. 23. *āat hō sraošō ašyō aom mərəγəm* f r a γ r ā r a y e i t i 'dann weckt dieser ašafromme Sr. jenen vogel'. — Yt. 13. 15. *åṅhąm raya xᵛarənaṅha hāirišīš puϑrə* v ə r ə n v a i n t i 'durch ihre pracht u. herrlichkeit empfangen die weiber kinder'. — V. 18. 18. *āat mē paoiryāi ϑrišvāi xšafne ātarš.... nmānō·paitīm* y ā s a i t i 'zum ersten drittel der nacht fordert das feuer.... den hausherrn'. — Y. 9. 24. *hō vispe vərəiδinąm* v a n a t 'der reisst alles wachstum an sich'. — Yt. 14. 20. *hō aēvō uštanavantąm isma· vasma* ā p a y e i t i 'er allein unter den lebenden geschöpfen holt den fliegenden pfeil ein'. — Y. 11. 1. *ϑrāyō haiϑīm ašavanō āfrivačaṅhō* z a v a i n t i *(gāušca, aspašca, haomašca)* '3 wirklich ašagläubige sprechen fluchend verwünschungen aus (das rind, das pferd, u. der haoma)'. — Y. 18. 7. *hā zē pourūš išəntō* v ā u r ā i t e '(die verteilung) wird viele bekehren die hören wollen'. — V. 5. 3. *nōit spō·bərətō nōit vayō·bərətō .... nasuš narəm nōit* ā s t r y e i t i 'weder der von hunden, weder der von vögeln verschleppte leichenteil.... macht jemanden sündig'. — V. 5. 8. *āfš narəm nōit* ǰ a i n t i 'das wasser tötet den menschen nicht'. — Yt. 10. 76, V. 13. 28 stb. A mondat valamely kiemelt mondatrészszel kezdődik:

Y. 62. 8. *vīspanąm para·čarəntąm ātarš zasta ā d i ϑ a y a* 'das feuer betrachtet die hände aller vorbeigehenden'. — Yt. 10. 38. *xrūmām gāuš.... varaiϑīm pantąm a z a i t e* 'grausam zieht das rind den weg der gefangenschaft'. — A tárgy genit.-ban áll: V. 5. 34. *nōiṯ aēšō spā... dāmanąm h ą m r a ē ϑ w a y e i t i* 'nicht erstreckt dieser hund seinen einfluss auf die geschöpfe'.

Jegyzet. Tárgy és állítm. között áll az object. prædic. Y. 9. 24. *haomō təmčiṯ yim Kərəsānīm apa·xšaϑrəm n i š ā ϑ a y a ṯ* 'H. hat ihm, den Kərəsānay aus seiner herrschaft verjagt'. Az obj. prædic. a tárgy előtt áll, s ekkor hangsúlyos: Yt. 10. 30. *tūm sraoγənå sraoraϑå.... nmānå masitå d a ϑ ā h i* 'du bewirkst, (dass) die umfangreichen häuser von tüchtigen frauen bewohnt, mit tüchtigen wagen versehen werden'.

o s s e t: Mill. Et. 22. 22. *äz dä á g u r d t o n* 'я тебя искалъ'. — 74. 16. *Soslán jä cästisigtä ä r k á l d t a* 'С. ронялъ слезы'. — 102. 15. *äma Vaskërgi ä kard f ë l v á s t a* 'В. извлекъ шашку'. — 40. 20. *stäi Satána Urizmäji Durdura á j ī f t i x t a* 'вотъ Сатана осѣдлала Урызмагова Дурдура'. — 72. 5. *ämä nin Azni ärtä firtä nä särtä l i g k ó d t o i* 'и три Азнова сѣна намъ голови отрѣзали'. — 92. 23. *mä vósi fidä mä b a f x v á r d t a* 'отецъ моей жены меня обидѣлъ'. — A mondat élén valamely hangsúlyos határozós kifejezés áll: 96. 13. *bätmáni binϑitä säxëcäu ráläsän c'asä s k ó d t o n c ä* 'въ сапеткѣ пчелы себѣ вылѣзное отверстіе сдѣлали'. — 24. 19. *änäzädtä äz nici b á k ä n ϑ i n ä n* 'безъ ангеловъ я ничего не подѣлаю'. — Azonkívül pl. 64. 11, 42. 18, 36. 19, 22. 22 stb.

A digori elbeszélésekben (alany + tárgy + állítm.): Mill. Dig. 7. 18. *äz sä b a f s a d ϑ ä n ä n* 'я ихъ насыщу'. — 44. 14. *äz mä limänti*) z o n u n* 'я знаю своихъ друзей'. — 44. 20. *vosä fars ä r i s t a* 'жена снѣла бокъ'. — 27. 2. *äma'i Danbolat ä ϑigkotä r a v a x ä s t ä* 'тогда Дз. поймалъ ее за волосы'. — 13. 20. *vädta in Danbolat där ä k'oxtä i s v a x t a* 'тогда Дз. отпустилъ ей руки'. — 12. 24. *värtä nixasi bitϑeutä cäkutä x v a r d t o n c ä* 'тамъ на нихасѣ мальчики ѣли поджаренную кукурузу'.

---

*) A tárgy itt accus. definitusban áll. (L. Miller: Grundr. der iran. phil. I. Anhang. 44. 1.)

kurd: kurmanji: L. I. 5. 7. *díli me lauk doχodáže* 'mein herz begehrt nach dem jüngling'. — 13. 6. *ez kinde χóe dušúm* 'ich wasche meine kleider'. — 39. 9. *kelḗšānete žíne χóe girt* 'die räuber namen ihre frauen'. — 55. 2. *ďau nān geraút* 'der Dew nam das brot'. — 54. 8. *Hasaneki kaγit berd* 'H. nam den brief'. — 53. 1. *ďḗwi yau kaγit nošt* 'der D'ew schrieb einen brief'. — 50. 7. *šüma nameí me ńešna'útu* 'ihr kennt meinen namen nicht'. — Zaza: L. I. 63. 9. *ez túe kišén'a* 'ich erschlage dich'. — 94. 6. *šę šë'i nāχu* 'ein hund frisst den anderen nicht' (közm.). — 86. 1. *lúe dḗsti ye tepišt* 'der fuchs griff nach seiner hand'. — 77. 13. *ez cimā́ni túe veδén'a* 'ich werde dir die augen ausstechen'. — Ṭūr: PS. I. 2. 8. *sultā́n tạmbīh cēkér* 'der sultan liess bekannt machen'. — 3. 24. *áze mā́r bukužim* 'ich will die schlange töten'. — 4. 22. *mār gā́ntir ber* 'die schlange nam das maultier mit'. — 7. 8. *mīr šūr kešānd* 'der fürst zog sein schwert'. — 9. 30. *hirc dạrmā́n ᵉbᵉdạrhišt* 'der bär zog ein pflaster hervor'. — 17. 8. *kácik dai náker* 'das mädchen gab keine antwort'. — Bōhtān: PS. II. 87. 15. *sittīye u-hạrdu húškē-hva hạ́rse sạ́rē-hva šüštin* 'S. u. ihre beiden schwestern, alle drei, wuschen sich das gesicht'. — 83. 2. *mīr zeidín fermā́n kir* 'M. Z. ergab den befehl'. — Diarbekir: Mak. 10. 38. *eme merik mirin grēbidim* 'wir binden den toten mann'.

Jegyzet. Tárgy és állítmány között áll az obj. præd. (ritka): PS. I. 10. 6. *hirc liñgē rūví sāγ ker* 'der bär heilte den fuss des fuchses'. — 11. 22. *ženik tamám havīr ker* 'die frau knetete den teig fertig'.

balūči: Dam. I. 1. 28. *ma lev k'anag'ān* 'én játszom'. — 21. 34. *t'o naryāṅ sawād dīϑae* 'te láttad a ló látványát'. — 3. 13. *maṅ t'arā warān* 'én felfallak'. — 3. 37. *t'o kame burag'āī* 'te keveset vágsz le'. — 4. 5. *nīṅ maṅ jarāṅ došān* 'én most ruhát fogok varrni'. — 5. 2. *maṅ hawāṅ mard girān* 'én ezt a férfit fogom elvenni'. — 10. 20. *wazīr rumālā gindī* 'a miniszter látta a kendőt'. — 12. 30. *mā pat šawaškag'ūn* 'mi selymet árulunk'. — 13. 10. *maṅ mannat manat'ag'ān* 'én áldozatot igértem'. — II. 13. 42. *maṅ p'āg' bandān* 'én felkötöm a turbánt' (= én fogok vezetni). — Ha az ige a præteritumban áll, csak passiv szerkezet lehetséges, l. 20. §-ot.

B) alany + egyéb + tárgy + állítmány.

A tárgy előtt határozós kifejezés áll (adv., vagy cas. obl., különösen dativ).

óperzsa: BEH. 13. *Auramazdā maiy upastām abara* 'Au. brachte mir hilfe'. — BEH. 9. *Auramazdā maiy ima xšatřam frābara* 'Au. übertrug mir die herrschaft' (de lásd *C)* BEH. 5, a hol a dat. a tárgy után áll). — DP. d. 1. *haušaiy xšatřam frābara* 'er hat ihm die herrschaft verliehen'. — V. 3. *hauv vašnā Auramazdāhā vasiy tya naibam akunauš* 'der hat nach dem willen des Au. vieles schöne gemacht'. — BEH. 25. *hauv kāra hya manā Kāpada nāmā dahyāuš Mādaiy avadā mām amānaya* 'darauf wartete mein heer in einer gegend namens Kampada in Medien so lange auf mich'. — NR. a. 4. *Pārsa martiya .... duray hačā Pārsā hamaranam patiyajatā* 'der persische mann hat fern von Persien schlachten geschlagen'. — BEH. 18.

avesta: Yt. 5. 65. *hā hē bāzava gəurvayat̰* 'sie fasste ihn an seinem arm'. — Yt. 5. 127. *hā hē maiδīm nyāzata* 'sie schnürt sich ihre taille'. — Y. 9. 22. *haomō aēibiš .... zāvarə aojasča baxšaiti* 'H. teilt denen .... kraft u. stärke zu'. — Yt. 10. 23. *tūm ana miϑrō' drująm mašyānąm avi xᵛaēpaiϑyāsə'tanvō ϑwyąm avabarahi* 'du, du bringst so über die miϑrabetrügenden menschen angst ihres eigenen leibes'. — V. 13. 28. *aētəm zī ąstahmi aŋhvō .... dāmanąm āsištəm zaurvānəm upāiti* 'denn das kommt unter den geschöpfen dieser welt .... am raschesten zur gebrechlichkeit'.

Jegyzet. A jelző és a főnév között áll egy adverb. V. 18. 38. *hō mąm avaϑa vərənąn nijainti* 'der zerstört meine leibesfrucht ebenso'.

osset: MILL. Et. 102. 5. *äz dīn hvärz bunát issërδänän* 'я найду тебѣ хорошее мѣстопребываніе'. — 102. 7. *Vaskërgi jin zadälëski úngägi qalaúrtä nissáxta* 'В. поставилъ надъ нимъ сторожей въ задалескомъ ужельѣ'. — 62. 19. *Amiran där kálmi̥ gubi̥ni̥ ūci̥ däri̥nka fёlvästa* 'А. же въ чревѣ змя вынулъ этотъ ножикъ'. — 78. 22. *Bëzän jä tóppäi jä sär ni̥xxósta* 'Б. себѣ ружьемъ по головѣ колотилъ'. —

A digori elbeszélésekből a tárgy előtt dat.: Mill. Dig. 13. 1. *äz din murtägkä xvaräi cäkutä* r a k ä n δ ä n ä n 'я тебѣ сегодня же изготовлю жаренныя кукурузныя зерна къ обѣду'. — 43. 5, 29. 4 stb.

kurd: kurmanji: *túzi méra χelāl* k i 'du machst uns auch unglücklich'. — 42. 5. *Ahméd paša téra selāv* k i r 'A. p. sendet dir (seinen) gruss'. — 47. 8. *ęz ž téra kurg* b e d r ū m 'ich nähe dir einen pelz'. — Zaza: L. I. 74. 3. *ęz émšoe šahrestān* v ę š n é n'a 'ich werde diese nacht die stadt niederbrennen'. — Ṭūr: PS. I. 9. 29. *tu bmérā šár* ä e k é 'du machst mir streit'.

balūči: Dam. II. 13. 44. *mā t'arā p'āg'* b a n d ū n 'mi neked adjuk fel a turbánt'. — I. 28. 48. *maṅ t'arā č'yār rūpīā* d e ā n 'én négy rúpiát fogok neked adni'. — 14. 12. *maṅ bādšāhār hāl* d e ā n 'én fel fogom világosítani a királyt'. — 21. 29. *maṅ t'arā ǰawāin sawādā* p'e d ā r ā n 'én szép látványt fogok neked mutatni'. — 28. 23. *zāl mar p'awaϑān sīr* k u ϑ a g'a n t 'asszony és férfi egymás közt házasodtak'. — 16. 11. *Drīs Paig'ambar dī t'aux* a š k'u ϑ 'D. P. hallotta a beszédet'.

C) alany + tárgy + egyéb + állítmány.
(A tárgy és állítmány között határozós kifejezés áll.)

óperzsa: Beh. 5. *Auramazdā xšatřam manā* f r ā b a r a 'Au. übertrug mir die herrschaft'. — Beh. 14. *adam kāram gāϑavā* a v ā s t a y a m 'ich stellte das volk (wieder) an seinen platz'. — Beh. 18. *pasāva adam kāram maškāuvā* (?) a v ā k a n a m 'darauf legte ich mein heer auf schläuche (?)'. — NR. a. 4. *vašnā Auramazdāhā adamšim gāϑvā* n i y a š ā d a y a m 'nach dem willen des Aur. brachte ich sie an ihren (richtigen) ort'.

avesta: V. 5. 8. *vayō dim pasčaēta* f r a ṅ u h a r ə n t i 'die vögel verzehren ihn alsdann'. — V. 18. 16. *hā vīspəm ahūm .... hakaṯ raočaṅhąm fraγrātō* n i x^{v} a b d a y e i t i 'die schläfert die ganze menschheit beim erwachen des tageslichts auf einmal ein'. — V. 20. 2. *θritō paoiryō .... mašyānąm .... yaskəm yaskāi* d ā r a y a ṯ 'θrita zuerst unter den menschen hielt zurück die krankheit zur krankheit'.

o s s e t : Mill. Et. 44. 12. *Urizmäg läppúji j' äkkoj* *á k o d t a* 'У. положилъ мальчика на спину'. — 36. 19. *stäi Sozriqo úci carm jä xäδarmä* *ä r x a s t a* 'затѣмъ С. эту кожу домой принесъ'. — 102. 5. *xónxi Váskërgi xönxi**) *bërä* *v á r s t a* 'горный В. сильно любилъ горы'. — A digori elbeszélésekből: Mill. Dig. 31. 10. *jedär mä margä* *k ä n u i* 'она меня убиваетъ до смерти'. — 60. 10, 44. 12, 38. 15, 8. 9 stb.

Jegyzet. Alany és állítmány között gyakran accus. c. infin. állhat. Mill. Dig. 13. 2. *äma jeci saxatbäl madä cäkutä känun* *r a i d ä d t a* 'и тотчасъ же мать начала готовить кукурузныя зерна'. — 32. 23. *je där in ravägtä känun* *b a i d ä d t a* 'она начала приводить ему предлоги'. — 9. 12, 16. 12 stb.

k u r d : kurmanji : L. I. 35. 10. *laú'i te va kécika ž téra* *š i ā n d í e* 'dein sohn schickt dir dieses mädchen'. — Zaza : I. 67. 7. *mā peinai dauāni N'eribi* *v e š n é n'i* 'wir wollen die dörfer in N'erib niederbrennen'. — 71. 11, 83. 5, 85. 2 stb. — Ṭūr : PS. I. 17. 17. *áze jíle-hwa téda* *d a i n i m* 'ich werde die kleider darin halten'. 21. 8. *hwadé éšik sąr pāšá* *d ā n i* 'gott schickte dem pascha eine krankheit'. — Bōhtān : PS. II. 75. 28. *mámo aú nišān bo qaratāždīn* *d ā i y a* 'M. übergab das erkennungszeichen dem O.'. — 82. 1. *zíne kōfiá-hwą lsardē* *d a* 'Z. legte ihre kopfbinde auf die erde'.

b a l ū č i (ritka) : Dam. I. 6. 27. *man goramā roše* *č'ā r a i n a g'e ϑ ā n* 'én egyszer a legelőre hajtottam nyájamat'. — I. 15. 15. *mā č'il čuk' laδ nyānwān* *d ī ϑ a g'a n t* 'mi gyereksereget láttunk a bozótban'.

16. Az ige a 15. §-ban tárgyalt typusnál azáltal kerül a mondat közepére, hogy valamely határozós kifejezés lép mögéje. A főbb mondatrészek sorrendje tehát: a l a n y + t á r g y + á l l í t m. + h a t á r o z ó s kifejezés.

ó p e r z s a : Beh. 28. *vašnā Auramazdāhā kāra hya manā avam kāram tyam hamitřiyam* *a j a* *vasiy* 'nach dem willen des Aur. schlug mein heer jenes aufrührerische heer gar sehr'. — Beh. 32. *pasāva adam kāram* *f r ā i š a y a m* *nipadiy* 'darauf sandte ich ihm ein heer nach dem fusse'. — Beh. 36. *pasāva*

---

*) Acc. definitus (v. ö. Miller : Grundr. iran. phil. I. Anhang. 1906. 44. l.).

adam kāram Pārsam f r ā i š a y a m abiy Vištāšpam hača Ragāyā 'darauf sandte ich ein persisches heer zu Histaspes von Raga aus'.

Jegyzet. Érdekes eset fordul elő DP. d. 3, a hol külső és belső tárgya van az igének: *aita adam yānam ǰ a d i y ā m i y Auramazdām hadā viϑibiš bagaibiš* 'um diese gnade bitte ich Auramazdā samt den stammesgöttern'.

a v e s t a: Y. 8. 55. *tištryō zī raēvå .... pairikąm ā d a r ə z a y e i t i bibdāišča ϑribdāišča* 'der gläzende T. .... fesselt ja die P. mit zwei- u. dreifachen fesseln'. — Y. 19. 94. *hō vīspəm ahūm astvantəm .... v a ē n ā ṯ dōiϑrābyō* 'er wird auf das gesammte stoffliche dasein blicken mit den zwei augen'. — V. 18. 15. *āaṯ ho mərəɣō vāčun b a r a i t i upa ǡsåṅhəm yąm sūrąm* 'denn dieser vogel erhebt (seine) stimme um die starke morgenröte'. — V. 5. 5. *nā taṯ āpəm h i n č a i t i avi yavō·čarānīm* 'da lässt einer wasser über ein getreidefeld laufen'. — V. 2. 33. *āaṯ yimō varəm k ə r ə n a o ṯ čaretav drāǰō kəmčiṯ čaϑrušanąm* 'da bereitete Y. die burg vier čaretav lang nach jeder der vier seiten'. — V. 2. 11. *āaṯ yimō imąm ząm v ī š ā v a y a ṯ aēva ϑrišva ahmāṯ masyehīm* 'da dehnte Y. die erde hier um ein drittel grösser aus'. — V. 2. 10. *hō imąm ząm a i w i š v a ṯ suvrya zaranaēnya* 'der ritzte die erde mit (seinem) goldenen pfeil'. — H. N. 2. 11. *čišča ϑwąm č a k a n a ava masanača vaṅhanača* 'everyone has loved thee for such greatness and goodness'. — Ide tartozik továbbá: Yt. 13. 34. *yūžəm vaṅuhi n i s r i n a o t a vərəϑraɣnəmča ahuraδātəm vanaintīmča uparatātəm ābyō daiṅhubyō* 'ihr, ihr weiset die beiden guten, den sieg u. die siegende überlegenheit den ländern zu'. — Lazábban csatlakozik az igéhez a mondat vége: V. 8. 22. *vasō pasčaēta mazdayasna ahe nmānahe myazdəm .... y a o ž d a y ą n anāstərətəm hamaϑa jaϑa paračiṯ* 'nach belieben können dann die Mazdahanbeter dieses hauses den Myazda.... zubereiten, ohne sich zu versündigen, ganz so, wie zuvor'.

Jegyzet. A mondat élén áll a hangsúlyos object. prædic.: Y. 27. 11. *aṯ rātąm zaraϑuštrō tanvasčiṯ xᵛaẖyå uštanəm d a d ā i t i paurvatātəm manaṅhasča vaṅhəuš mazdāi* 'als gabe bringt Z. den Mazdāh das leben seines eigenen leibes dar, u. die auslese guten denkens'.

osset: Mill. Et. 36. 11. *Sózrįqo jä qūl r į s t a jä δippäi* 'С. взялъ свой альчикъ изъ кармана'. — 70. 4. *ūi där jä jū cong b á b a s t a kárdį bósįl* 'онъ привязалъ одно предплечіе къ поясу меча'. — 83. 4. *Sek'ina xäirägi á x u d t a jemä* 'С. позвалъ чорта съ собою'. — 88. 18. *xäiräg ju jä däs ängúlδul däs k'ibilaj .... á x a s t a dommä raisomäi* 'чортъ на своихъ десяти пальцахъ десять ведеръ.... относилъ къ рѣкѣ поутру.' — 84. 10. *ämä jegár jä dįmäg in s t į d t a jä räbįnįl* 'а собака оторвала ей хвость у самаго корня'. — A digoriból: Stack. 28. 10. *i bäx äi r a i s t a arväi zänxi astäu* 'das ross trug ihn fort zwischen himmel u. erde'. — 9. 10. *fal kästär ba maδal na i r d t a Asägojän* 'die jüngste aber fand kein mittel für Asägo'. — Mill. Dig. 33. 13. *jeci afoni Äldar ä kosäg osi r a r v i s t a donmä* 'въ это время альдаръ послалъ свою работницу по̀ воду'. — 36. 6. *äma in väd max ba ä madi ka ärcäva jeci sabati cärdodäi n i g g ä l δ ä n δindonämä* 'такъ мы въ будущую субботу его мать живою сбросимъ въ преисподнюю'.

kurd: kurmanji: L. I. 8. 11. *bęrbér neinįk d ā désti Tęmír* 'der barbier gab Timur einen spiegel in die hand'. — 28. 12. *męrűk pųr χįzne k i r bin ārdi* 'ein mann verwahrte viel geld in der erde'. — 44. 5. *padišáh yazmįš k i r Ahmed pašāra* 'der fürst schrieb dem A. p. einen brief'. — 35. 9. *pāše pašá áni χįzne d ā wi bazirgāni* 'darauf gab der pascha dem kaufmann eine geldsumme'. — Zaza: 66. 8. *Xaléf aγai habér'e ę r š a u'ú t e Avdúllah aγaí* 'X. aγa sandte einen boten zu Avdullah'. — 85. 9. *pašai Mįsri yau fintóye d a i lúe* 'der pascha von Aegypten gab dem fuchs einen wagen'. — 79. 12. *Xaléf aγai dį sei myešna d a i Dágma bégiri* 'X. aγa gab dem D. beg 200 schafe'. — 86. 9. *ęz túeri aúke k é n'a męsine* 'ich werde dir wasser bringen in einer schale'. — Ṭūr: PS. I. 20. 27. *qāzí žįneké b e r bāžārā-hwa* 'der richter nam die frau in seine heimat'. — 27. 31. *hwadé dú kur d ā šáh maimūn* 'gott gab der Š. M. zwei söhne'. — 4. 30. *au u bāvē kácekē l ē d e g ą r i n lemūsile* 'dann suchte er u. der schwiegervater in Mosul nach dem mädchen'. — 19. 29. *aú dąh pąrá d e d é bᵉnān* 'sie gab 10 pfennige für brot'. — 20. 1. *bāžār ám ᵉb d ą r h į š t į n žᵉbāžār* 'die mitbürger verjagten uns aus der stadt'. — 4. 5, 20. 13, 20. 25, 7. 23 stb.

balūči: DAM. I. 30. 39. *maŋ t'arā bahā deāŋ nemeg'ā* 'én neked (megfelelő) árt adok érte'. — 7. 19. *maŋ bādšāh barāŋ loγā* 'én a királyt hazaviszem (= hazakisérem)'. E typus a balūčiban nagyon ritka, mert transitiv ige a præteritumban csak passiv szerkezetben fordul elő (l. GEIGER i. m., i. h.).

(Folytatjuk.)

BENIGNY GYULA.

Beteg.

«A *beteg* szónak, mondja SIMONYI a német *wētag*-ból való magyarázatát nem fogadja el az EtSz. «alaki és jelentésbeli nehézségek miatt», mert «az első szótagban hosszú *é*-t várnánk», azonfelül a német szó főnév, a magyar melléknév. Ámde ugyancsak az EtSz. szerzői MIKLOSICHcsal a magyarból származtatják a megfelelő szláv szókat, köztük pl. a szlovén *béteg*et, pedig ez is hosszúhangú és ez is főnév, mint a német szó! Ebből mást kellett volna következtetni, nézetem szerint azt, hogy a német szót előbb a szlovén vette át s onnan aztán a magyar. A rövid hang a szlovén ragos és képzős alakokban keletkezett *(betéga, betegovati, betéžen stb.)*, a jelentésváltozás pedig a magyarban», l. Nyr. 44 : 120.

Érdekes, hogy a szláv nyelvészek, egyebek közt a szlovén MIKLOSICH és ŠTREKELJ, nem merték a szlovén szót a németből származtatni, SIMONYI csak hozzá nyúl e kérdéshez és meg van oldva: a szlovén *béteg* főnév is, első hangzója hosszú is — akár csak a német szóban Igen ám, csak hogy S. nem tudja, hogy egy olyan szlovén szóban mint *béteg*-ben, a melyben a hosszú *é* nyílt ejtésű, a hangzó eredetileg nem lehetett hosszú, hogy eredetileg első szótagja még hangsúlyos sem lehetett, hogy a hangsúly eredeti helyét az általa idézett ragozott *betęga* őrizte meg, de a hosszú hangzó itt sem eredeti és csak azért keletkezett a szlovén irodalmi nyelvben, mivel ott rövid hangzó már csak az utolsó szótagban lehetséges. Ha tehát a szlovénben ez a szó valóban régibb volna mint a *betéžən* melléknév — bizonyára nem az, hanem csak belőle elvont főnév, mint p. o. a magyarban a *kapa* szó lett a szláv *kopati*-ból származó *kapál* igéből — akkor is legrégibb alakja **betèg* lett volna, a mely német *wêtac*-nak már nem felelne meg olyan szépen mint S. hiszi, ha azon fön sem akadunk, hogy a németben a szó végén minden esetre zöngétlen *k* hangzott, a mely a szlovénben sehogy sem válhatott volna zöngés *g*-vé. No de a magyar *beteg* szó elterjedése és története sem vall arra, hogy a szlovén nyelvből átvett szó. Én a Magy. EtSz. *beteg* cikkében más hibát nem találtam mint egy sajtóhibát (a 384. l. 4. s. alulról NyK. XXX. h. NyK. XXXV. olvasandó).

ASBÓTH OSZKÁR.

ISMERTETÉSEK.

A Leskien: Grammatik der serbo-kroatischen Sprache. 1. Teil: Lautlehre, Stammbildung, Formenlehre. Heidelberg, 1914.

A szlavistákat nagy meglepetés érte, megjelent LESKIEN horvát- szerb nyelvtanának I. része. Egy pár évvel ezelőtt LESKIEN és BERNEKER szerkesztése alatt megindult egy sorozat, a melyben már eddig is több alapvető munka látott napvilágot. *Sammlung slavischer Lehr- und Handbücher* czím alatt. 1908-ban hagyta el a sajót BERNEKER *Slavisches Etymologisches Wörterbuch* czímű jeles szótárának első füzete (l. e folyóiratban II. köt. 198.—211. l. és vö. IV. köt. 289.—294. l.), a mely oly serényen haladt, hogy már az első kötetet használhatjuk, a II. kötetből is megjelent már egy füzet: *M—morъ*. Ezt követte 1909-ben LESKIEN *Grammatik der altbulgarischen Sprache* czímű ép oly mélységes tudománynyal mint klasszikus rövidséggel megírt kézikönyve, (l. Nyt. 3: 202.—215.), 1911-ben BROCH *Slavische Phonetik* czímű alapvető munkája, 1913-ban MIKKOLA könyvének első része: *Urslavische Grammatik*. Einführung in das vergleichende Studium der slav. Sprachen I. Teil: Lautlehre, Vokalismus, Betonung. Az utóbbi mindössze 146 lapra terjed, de nagy anyagot ölel föl és rendkívül fontos jelenségek egész sorozatát fejtegeti, szépen, világosan, sok tekintetben kiegészíti LESKIEN óbolgár nyelvtanát, de egyben lényegesen kitágította a szemhatárt, hisz az óbolgár nyelvtanban a források természeténél fogva a hangsúlyról szó sem esik, itt azonban nem csak külön, 30 lapra terjedő fejezet szól róla, de végig vonul az egész eddig megjelent részen a folytonos, a legfinomabb részletekbe látó figyelem a hangsúly helyére és a hangsúlyozás módjára. LESKIEN újabb munkáját a kezdő el sem olvashatja, ha MIKKOLA könyvének első részét nem ismeri, hisz a hangysúlyozás L. horvát-szerb nyelvtanában is a legbehatóbb tárgyalásban részesül, a kérdés pedig annyira bonyolult, hogy a kezdő még így is gyakran fejéhez fog kapni, de az nem baj, vigasztalja magát azzal, hogy ez nem egyszer mivelünk őszülő tudósokkal is megesik, no meg azzal, hogy idővel majd egyre világosabb lesz előtte egyik-másik

dolog; mind, azt bátran mondhatom, LESKIEN előtt sem volt egészen világos, a mi ilyen szövevényes jelenségek tömkelegénél nem is csoda.

Tehát ilyen előzmények után jelent meg ebben a vállalatban az első részletes nyelvtan, LESKIEN horvát-szerb nyelvtana. A többi szláv nyelvek nyelvtanai valószínűleg csak évek mulva fognak megjelenni (egyelőre csak az oroszt és lengyelt hirdetik mint készülőfélben levőket) és L. nyelvtana már azért is érdemel különös figyelmet, mert egyben-másban mintául fog szolgálni a később megjelenő nyelvtanoknak.

A munka mindenek előtt meglep nagy terjedelmével — a horvát-szerb nyelvtan I. része 588 lapra terjed — LESKIENtől ezt nem szoktuk meg, úgy a *Handbuch der altbulgarischen Sprache* mint a *Grammatik der altbulgarischen Sprache* egyenesen tündökölnek mesteri rövidségükkel. A hvszb. nyelvtan ellenben gyakran kifáraszt a példák sokaságával, másrészt igaz rengeteg anyagot ölel föl, a melyet a szerző nagy tudással minden oldalról meg is világít. Ha index volna — talán lesz a II. kötet végén? — nem kellene attól tartani, hogy sok gyöngyszem könnyen el fogja kerülni a használónak figyelmét, ámbár a tartalomjegyzék igen részletes és a szóképzésről szóló rész használatát még külön is megkönnyíti e fejezet végén, 319.—322. l., található mutató. Részben általános érdeküek az elég terjedelmes bevezetés olyan fejezetei mint Name und Sprachgebiet, Dialekte, Stellung des Serbokroatischen innerbalb der slav. Sprachen. L. rövid, szabatos meghatározásainak példája gyanánt hadd álljon itt ebből a bevezetésből az irodalmi nyelvről szóló egy pár sor: Die von VUK festgelegte Schriftsprache ist eine štokavisch-jekavische, speziell herzegovinische Mundart. Diese ist alles in allem genommen die am wenigsten altertümliche des ganzen Sprachgebiets: die Verschiebung des urspünglichen Haupttons der Wörter ist hier am meisten fortgeschritten; die Vertretung des Urslavischen *ě* ist zweifach, wenn man alles zählt, sogar vierfach, z. B. *pěna—pjȇna, grěchъ—grȉjeh, sějati—sȉjati, rězati—rȅzati;* die Neuerungen in der Deklination sind hier am weitesten gegangen, l. XXXIX. l.

Következik a hangtan 118 lapon. Itt, mint különben más részekben is, a szerző gyakran ok nélkül szaporítja a példákat, másrészt igaz vannak jelenségek, a melyek illustrálására hálával fogadjuk a példák legkimerítőbb fölsorolását is. Ilyen az eredeti *or, ol* kapcsolatok helyett a horvát-szerbben mutatkozó *ra- la* tárgyalása, a melyekről a szerző maga mondja: Die folgende Aufzählung gibt die Fälle möglichst vollständig, hinzugesetzt ist die r u s s i s c h e G e s t a l t der Wört, mit *oro, olo,* weil sie am einfachsten und deutlichsten die ursprüngliche Form als **or, *ol*

erkennen lässt, l. 3. l. Tényleg a példáknak különböző csoportokban finoman tagolt fejtegetése 5 lapot tölt meg, és minthogy itt legtanulságosabb a hvszb. alakoknak a megfelelő *o r o s z* alakokkal való szembeállítása, a szerző itt ezekre hivatkozik és nem mint más esetekben, az ősszláv vagy az azokkal sok esetben azonos óbolgár alakokra. A orosz alakok ugyanis nem csak megőrízték az eredeti *o*-t, hanem a hangsúly h e l y é v e l egyúttal a régi hanghordozás s z i n e z e t é r e (az intonatióra) is engednek következtetést vonni. A orosz *gólod* éhségnek hvszb. *glâd* felel meg és ép így *golos : glâs* hang, *chólod : hlâd* hidegség, *zóloto : zlâto* arany stb., ellenben orosz *bolóto* mocsárnak *blȁto* felel meg és épúgy *kolóda : klȁda* kaloda, *koróva : krȁva* tehén, *moróz : mrȁz* fagy stb.; a hollót *vóron : vrân*-nak híjják, a varjú ellenben, *voróna : vrȁna.* Itt az orosz és a hvszb. alakok egymáshoz való viszonya annyira tanulságos és a jelenség annyi szempont szerint tagolódik, hogy minden egyes példáért kár, a mely elmaradt (így p. o. egyenesen föltünő hogy *glâs* és *hlâd* közt hiányzik a *grâd* szó: orosz *górod* «város»), hisz az intonatio bonyolult kérdésébe való bevezetésére is ez az átlátszó és sok példával illustrálható viszony föltárása a lehető legegyszerűbb eszköz.

Lássuk ennek visszájára is egy példát! A cyr. ѣ-nek, az úgynevezett «jat»-nak, a horvát-szerb irodalmi nyelvben a 3 fő-nyelvjárás szerint rendesen 1. *e;* 2. *ije v. je;* 3. *i* felel meg, maga L. mondja a bevezetésben: «Ich teile hier das Štokavische auf Grundlage der dreifachen Vertretung des urslavischen *ě:* durch *e, Ekavština;* durch *je ije (i̯e) Jekavština* (von *Jekavac* pl. *Jekavci* = *Je*-Sprecher); durch *i, Ikavština;* s. §§ 33, 203 [sajtóhiba a 202 h.!].» l. XXVII. l. Hát ez a megfelelés nagyjában olyan egyszerű, hogy kár volt százszámra egymásra halmazni a példákat. L. az előszóban szabatosan meghatározza könyvének czélját, irányát. Es ist kein Lehrbuch für den praktischen Gebrauch; man kann daraus nicht serbokratisch schreiben oder sprechen lernen, sondern es verfolgt ohne jede solche Rücksicht den Zweck einer wissenschaftlichen Beschreibung und Erklärung der Sprache. Es beschreibt diejenige Form der Sprache, die Vuk als Schriftsprache festgelegt hat, möglichst vollständig und knüpft ihre Erscheinungen an das Urslavische oder, wo eine Unterscheidung des Urslavischen und Altbulgarischen nicht nötig ist, an dieses. l. VI. l. Annak, a ki ezt a könyvet használni akarja, ismernie kell már a horvát-szerb nyelvet, de ismernie kell okvetetlenül az óbolgár nyelvet is, sőt azon messze túl tájékozódnia kellett a szláv nyelvészet főproblémái, különösen a hangtanra és hangsúlyozásra vonatkozók közt; az ilyen olvasónak pedig igazán egy pár szóval elő lehetett volna a legfontosabb tudni valókat adni arról, hogy az ѣ-nek a hvszb. nyelvben mi

felel meg, újat neki alig is lehet mondani, a példák sokasága legföljebb zavarhatja, figyelmét csak elvonhatja egy-egy igazán figyelmet érdemlő apróságtól.

No de ilyen különben sem nagy hibákért bőven kárpótol bennünket sok-sok jeles rész, jól megfontolt finom fejtegetés. Hogy mennyire nem sablonos ez a munka, bizonyítja az a körülmény is, hogy L. gondosan megválogatja azt a szláv nyelvet, a melynek alakjaihoz az egyes hangtani jelenségek tárgyalásánál a hvszb. nyelv alakjait méri. Ha az orosz nyelvben mutatkozó alakok adnak legközvetlenebbül fölvilágosítást, következetesen őrájuk hivatkozik, így a már fönt említett eseten kívül a 23.—29. §§-ben*); a cseh nyelvre mint egy nyugati szláv nyelvre, hivatkozik a szerző a *-lo* képzőnél, mert így kézzel fogható, hogy a *-lo* régi *dlo*-ból keletkezett; *mȉlo* Waschlauge: cseh *mýdlo* Seife, *rȁlo:* cs. *rádlo* Pflug, *zȓcalo* Spiegel: *zrcadlo* stb. stb. l. 241. l., a szlovén nyelvből levonható tanulságokra támaszkodik folyton a hangsúlyról szóló részben.

Nagy gondot fordít L. az újabb mássalhangzócsoportok tárgyalására, a melyek az ъ ь hangok későbbi eltünése miatt gombamódra keletkeztek minden szláv nyelvben, és ezt következő módon indokolja: Die Bewahrung überkommener Konsonantengruppen oder ihre Beseitigung und die Ausbildung neuer gibt in hohem Grade den einzelnen slavischen Sprachen ihr besonderes Gepräge. Ausserdem ist die lautliche Gestalt dieser Sprachen stark bedingt durch den Ab- und Ausfall der Halbvokale ъ ь und deren Erhaltung, d. h. Ersatz durch vollere Vokale (skr. als *a).* Um aber zu wissen, wann schwinden die Halbvokale, wann bleiben sie, muss man bestimmen, welche Konsonantengruppen eine Sprache hat. l. 42..l.

L. természetesen gondosan ügyel arra, hogy közös szláv hangjelenségeket össze ne tévesszen külön hvszb. földön keletkezettekkel: Wie bei jeder slavischen Sprache, muss, man auch beim Serbokroatischen genau scheiden, welche Vorgänge der Geschichte der behandelten Einzelsprache angehören, welche dem Gemeinslavischen oder einer Gruppe der slavischen Sprachfamilie, also älter sind als die besondere Entwicklung der Einzelsprache. l. 77. l. A hangokat a legkülönbözőbb kapcsolatokban vizsgálja, változásuk történetét kutatja, megállapítja a dialecticus különbségeket. éles különbséget tesz a szó írott képe és kiejtése közt, apró jelekből elmés következtetéseket von le. Külön kiemelem az írásban megőrzött *v* hangnak zöngétlen mássalhang-

---

*) Az oroszra a 12—15. §§.-ban is történhetett volna utalás, annál is inkább, mert a régi ъ-ь hű megőrzésében és egymástól való szigorú különválasztásban az óbolgár nyelvemlékek egymástól nagyon eltérők.

zókhoz való hasonulását, még pedig nem csak ha azokat megelőzi, hanem ha követi is, l. 101. l. 179. §. Ilyen előreható, a szláv nyelvekben ritka asszimilatiót tesz föl a *kuća* «ház»-ból -*n* képzővel képzett *kućni* melléknévnél is, de ámbár a régibb íróknál tényleg találunk *kućńi* írásu alakokat (l. a horvát akadémia szótárát), a dolog még sem kétségtelen, azért ennél a pontnál kicsit időzni akarok.

L. a tényállást így adja elő:

Ammerkung. Die Palatalisierung eines folgenden Konsonanten durch den vorhergehenden ist selten, dialektisch, in der Verbindung -*ćn*, das in **ćń*, darnach in *tń* übergeht (so bei Vuk), z. B. *kȕćni* (zu *kȕća* Haus) *kȕtnjī*, *pomòćnīk* Helfer *pomòtnjīk*; s. Rešetar, Štok. Dial. 138. l. 105. l.

Rešetar, a kire L. hivatkozik, így szól erről a jelenségről: Wenn ein *ć-đ* vor einem palatalen *ń* zu stehen kommt, dann wird entweder der erste oder der zweite Laut entpalatalisiert; darauf beruhen die Doppelformen *nоćni-notńi*, *kućni-kutńi* usw., ebenso die Neubildung *pomȍtńīk* «Bevollmächtigter» Bajice (Mont.). Tehát Rešetar is egy ugyan ki nem írt, de nyilván föltett *kućńi* alakból indúl ki, a mely, a mint már említettem, régebb íróknál tényleg ki is mutatható. Ma azonban csak *kućni* és *kutńi* ejtés ismeretes és én épen nem tartom kizártnak, hogy a régibb íróknál található *kućńi* írás csak a *kutńi* ejtést tükrözi, a *ć* pedig benne csak annak tudható be, hogy a *kućan**) alakban a hangzó előtt álló *ć* érintetlenül megmaradt, no meg természetesen annak is, hogy a *kuća* tőszóval való kapcsolat az írók tudatában soha el nem homályosúlhatott. Ha tehát a hvszb. nyelvben, a mint nagyon is lehetséges, *kućńi* ejtés soha sem volt, előreható assimilatióról sem lehet szó és akkor a *kućni* > *kutńi*-féle alakok egyenesen kapcsolódnak össze egymással, a mind Maretić hiszi. «Hangátvetés az is, mondja, hogy -*ćn*- a déli vidékeken -*tnj*-be megy át, azaz hogy *j* az egyik mássalhangzóból átmegy a másikba, *ć* mintegy szétbomlik előbb *tj*-re és azután *tjn* átmegy *tnj*-be.» l. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* 1899, 111. l. Ennek a kicsikét nehézkes magyarázatnak a magva az, hogy a palatalis ejtés a mássalhangzócsoport első részéről átment annak másik részére (a *ć* egy palatalis *ť*-vel induló affricata — Leskien *ťš*-vel magyarázza, l. 33. l.

Föltünő a *priònuti* keletkezésének a magyarázata. L. azt mondja:

*) A hímnemű *kućan* alakot igaz többnyire kiszorította az összetett *kućni*, maga az akadémia szótára is czéloz erre, mikor azt mondja, hogy *Nominalni oblik rijedak*, de azért él még ma is, a mint azt e szótár egy példájából látni: on je *kućan* čoek, ništa mu uzalud ne prolazi.

In einigen seltenen Fällen ist wortanlautendes *lъ-*, *lь-* vor einfachen Konsonanten in *o* übergegangen (über *la-* s. § 11): *òžica* Löffel (neben *làžica* und *žlìca*, dies umgestellt aus **lžìca*; das auch angeführte *lòžica* ist eine Neubildung aus Kontamination von *òžica* und *làžica*) *lъžica*, *òžujak* neben *làžak* März zu *lъgati* skr. *làgati* lügen; *pri-ònuti* ankleben (intr.) *pri-lьnąti* (aus-**lьpnąti*) vgl. skr. *pri-lijèpiti* trans. l. 11. l. 19. §.*)

Hagyjuk az egészen más megitélés alá eső *òžica-làžica* szót és nézzük, mit várhattunk a hvszb. nyelv ismert hangjelenségei alapján egy régi *prilьnąti*-val szemben. Az ь eltünése után és miután a régi nasalis *ą* helyét a hvszb. *u* foglalta el, e szó csak **prilnuti*-vá lehetett, ebből pedig még később, mikor a szótagzáró *l* *o*-vá változott, egészen természetesen *pri-onuti* lett, fölötte csodálkoznánk, ha nem az lett volna. Azzal, hogy L. az eredeti alakot *pri-lьnątinak* írja, az *lь* csak nem lett «wortanlautend», a déli szláv nyelvek nem ismerik az egyszerű igét, de még ha valamikor meg is volt bennük, úgy mint megvan az orosz *(l'nut')* és cheh *(lnouti)* nyelvben, semmi okunk, sőt jogunk sincs föltenni, hogy az aránylag későn keletkezett, *o* a hvszb. nyelvben nem az egyedül kimutatható *prionuti* összetételben keletkezett, hanem a ki nem mutatható, talán régesrég kiveszett egyszerű igében. Ha a *prionuti* igét egy régibb *prilь-nąti* összetételből magyarázzuk, fejlődését a lehető legegyszerűbb eszközökkel magyarázhatjuk lépésről lépésre, ha azonban az *o*-nak keletkezését itt szókezdő *lь*-ből akarjuk magyarázni, a nehézségnek egész tömkelegébe ütközünk.

Nem szorosan a hvszb. nyelvtan föladata megmagyarázni, hogy az *òtac* atya szónak a vocativusa miért hangzik *ȍče*-nak vagy *knęz* szóé *knęže*, de ha már szó esik róla, szabatosabban kell azt fejtegetni, mint a hogy itt történik. L. azt mondja:

Wie *k, g* werden ursl. behandelt auch die aus *k, g* entstandenen *c, dź*, werden folglich vor palatalen Vokalen zu *č*, *ž*, im Skr. daher *č, ž*, z. B. *otьcь* vok. *otьče*, *kъnędzь* vok. *kъnęže*, skr. *òtac ȍče = ȍtče*, *knêz knêže*, l. 90. l.

Igaz, hogy *òtac* vocativusa *ȍče*, csakúgy mint p. o. *čòvek* ember vocativusa *čȍveče*, de korántsem mert *c* ép úgy mint *k e* előtt *č*-vé változott. Hisz akár hányszor áll *c e* előtt nem csak a hvszb. nyelvben, hanem valamennyi szláv nyelvben. Nem akarok szólni a magában álló, de régi, az óbolgárban még észlelhető sajátságos ragozása miatt nagyon tanulságos *lice* arcz szóról (óbg. *lìce* gen. *ličese* — tehát *ce* és *če* egy és ugyan annak a

*) V. ö. az idetartozó (egyh. szl.) *lěpъ* «Vogelleim» (m. *lép!*) szót, a melytől *lěpiti* ragasztani ige származott or. *lěpit'* óbg. *pri-lěpiti* hvszb. *pri-lijèpiti*.

szónak különböző alakjaiban), hisz L. maga egy külön *-ce* képzőt is említ más helyen, a mely kicsinyítőket képez, mint *slȍvo* «szó» *slóvce*, *sèlo* «falu» *seȍce* stb. és mely nélkül két sűrűn használt szó már el sem lehet; *sȑce* szív és *sûnce* nap, Sonne, úgy hogy ezekhez újra hozzá kell járulnia a *-ce* képzőnek, ha kicsinyítést akarunk kifejezni: *sȑdāšce* (= *sṛdьčьce*) és *sȕnāšce* «für *sunačce* (= *slnьčьce*), l. 265. l. Egészen kétségtelen, hogy az óbg. *otьča*, hvszb. *oče* *č*-je nem is keletkezett *c*-ből, hanem ennél régibb *k*-ból és hogy az efféle alakok már megvoltak a nyelvben még mielőtt a *c* egyáltalában keletkezett, a L.-től föltett *c* > *č* fejlődés tehát valóságos filius ante patrem, vö. ebben e folyóiratban 1 : 194. Ugyanaz áll mutatis mutandibus a *knêz* : *knêže*-féle alakok viszonyáról, a melyek fejtegetésébe fölösleges bocsátkoznom.

Meglepő botlás, hogy L. a hvszb. *otvoriti* igét *ot* és *tvoriti* összetételének nézi: «*otvoriti* aufmachen abg. otvoriti für **otъ-tv*», l. 71. sk. l., pedig hát kétségtelen, hogy eredetileg *ot* és *voriti* kapcsolata, l. Miklosich EtWb. 381. sk. l. *ver-* 2. a. és Nyt. 1 : 299. Igaz, hogy az így keletkezett *otvoritit* azután úgy lehetett érteni, mintha *ot* és *tvoriti* összetétele volna és hogy a hvszb. nyelvben tényleg egy így értelmezett *otvoriti* hatása alatt egy új *zatvoriti* becsukni szó keletkezett, de hogy valaha a hvszb.-ben is a helyett azt mondták hogy *zavoriti* a mint a régi oroszban és hogy ez a több szláv nyelvben máig is érintetlenül megmaradt *zavorъ* (> m. *závár!*) szóból képződött, abban kételkedni nem lehet. Igen valószinű, hogy a *ver-vor-* basisból hajtott a kapu szláv neve is és eredetileg «záró» készüléket jelentett és nem «fordulót», a mint L. nyelvtanának egy másik helyén gondolja: «*vráta* Tor vorotá, *vrátiti* wenden *vorotít'*.*), l. 6. l. Hirtelenében nem is tudok még egy tudóst megnevezni, a ki L. fölfogásában osztoszkodik, mindenütt, a hol a szó magyarázatát megtaláltam (az óvatos Brugmann nem említi!), a vortából lett *vrátat* a fönt emlitett csoporthoz tartozónak vélik l. Miklosich i. h., Vondrák Vgl. Gr. 1 : 442, Meillet Études 176. és 297. l., u. az Les. alternances voc. en vieux slave 379. l., Gebauer Historická mluvnice jaz. česk. 1 : 34, Preobrazènskij Etim. slovarь russk. jaz.

Fölemlítek még egy apróságot. A szláv nyelvekben *j* és *jés* mássalhangzó után az *o* következetesen *e*-hez hasonult, ezért a hvszb. nyelvben is p. o. azt mondják, hogy *junákov* a hősé de *králjev* a királyé, *pòpov* a papé de *ùčiteljev* a tanítóé, de az analógia hatása nagy rést ütött már a régi szabályos váltako-

---

*) A *vorotá* és *vorotít'* a megfelelő *orosz* szók.

zásban, az *ùčiteljev* mellett már azt mondják *ùčiteljovati* tanítoskodni *o*-val, a ragozásban meg épenséggel igen erős volt a kiegyenlődés; a vocativusban azt mondják hogy *zèmljo* csakúgy mint *žèno*, az instrumentalisban *zèmljôm* épúgy mint *žènôm*, a *njôj (joj)* követte a *tôj*-félék analógiáját stb. Ilyen újabbkeltű alakok fejtegetése közben L. egyszerre meglep bennünket a következő kijelentéssel: In *jòšte*, *jòš* noch abg. *ješte* ist ohne Anschluss an andere Formen *je-* durch *jo-* ersetzt. l. 84. l. Ez csak nem tartozik ide, hisz az *o* itt ép olyan régi mint az *e*, új csak a szókezdő *j*-nek az eredetileg *o*-val kezdődő alakokra való kiterjedése lehet: *jošte* a régi *ošte-ješte* alakpár keresztezéséből lett (vö. VONDRÁK Vgl. Gr. 1 : 48 és BERNEKER EtWb. 1 : 454. l.

Egy-egy apró hibácskát L. néha maga is helyre igazít más helyen. Valakinek a leányát a hvszb.-ben *kćî*-nek mondják, ezt a szerző egy helyen hibásan **gći*-ből magyarázza: «*hć*, nur in *hćî* Tochter aus *kćî* für **gći* aus **dći* = ursl. **dъkti* abg. *dъšti*.» l. 48. l. A hvszb.-ben a legrégibb alak csakis **dъći* lehetett, ebből később **dći*-nak kellett volna lennie, de még mielőbb a dissimilatio következtében **gći* lehetett, a most már közvetlenűl a zöngétlen *ć* elé került *d* maga is zöngétlen lett, a *kći* tehát nem magyarázható **gći*-ből, hanem *tći*-ből. Igy képzeli a fejlődést maga L. is, mikor egy pár lappal odább azt írja: aus **dъkti* (abg. *dъšti*) Tochter: **dъći* **dći* **tći kćî*» l. 53. l.

Azt hiszem ezt a pár megjegyzésemet senki sem értheti félre, L. fejtegetései mint mindig a hangtani részben is rendesen szabatosak és a tárgy teljes ismeretéből fakadnak, csak épen itt-ott csúszott be egy-egy hiba, nyilván azért, mert más bonyolultabb kérdések elvonták a szerző figyelmét és egész idejét és erejét lefoglalták. Ilyenek első sorban azok a kérdések, a melyekre a hangtan után áttér a *Betonung und Silbenquantität* czímű, több mint 100 lapra terjedő fejezetben. Senki arra hivatottabb nem volt, mint L., hogy a hvszb. nyelv e fontos részét úgy adja elő, hogy a többi szláv nyelvekben hol a hangsúlyban, hol a hangzók quantitásában mutatkozó jelenségekkel szoros kapcsolatba hozhassuk, de a problémák rendkívüli nehézsége még az ő előadásán is megérzik, neki sem sikerült úgy előadni a dolgot, hogy minden jelenségről tiszta képet nyerjünk. De ez talán csak egészen kis részben, talán semmiben sem mult ő rajta, hanem a problémák bonyolult természetén, vagy talán épenséggel csak én vagyok a hibás, ha nem tudtam mindig magamnak egészen tiszta képet alkotni a dologról, mivel egészen más természetű tanulmányokkal lévén elfoglalva nem mélyedhettem el egészen a tárgyban és L. nagy nyelvtanát inkább csak pihenő óráimban olvashattam. Annyi kétségtelen, hogy a nyelvtannak épen ezt a részét fogják a szlávisták a legnagyobb

figyelemmel újra meg újra elolvasni és ha csak némileg mintául szolgál majd L. nyelvtanának ez a része a többi szláv nyelvekről irandó nyelvtanok megírásáról, első sorban a szlovén nyelvtannál, de a bolgárnal is, csehnél, lengyelnél, ezek a problemák jobban meg fognak érni végleges megoldásukra. Fájdalom, le kell mondanom a sok finom részlet kiemeléséről, a melyeket olvasás közben épen ebből a fejezetből jegyeztem ki magamnak.

Nagyon becses a következő 100 lapra terjedő fejezet is: *Stammbildung der Nomina.* A beczéző képzések roppant gazdagsága L. tömör előadásából is világosan kidomborodik, l. 270.—272. l., de a nyevtanban itt-ott túltengő példák sokaságával szemben semmivel sem igazolható a fontos patronymikák és metronymikák olyan fukar tárgyalása, l. 269. l. — mindössze 14 sor! Egyébiránt L. követi a hvszb. nyelvtudomány egy szép traditióját, folyton figyelemmel kíséri a tulajdonneveket is a nyelvanyag tárgyalásánál.

A következő fejezetben, a mely a névszók ragozásáról szól, különösen figyelmet érdemel a határozószókat tárgyaló függelék: Anhang zur Deklination. Adverbia, l. 402.—417. l. és a rákövetkező kísérlet, hogy a declinatio történetéről is némileg tájékoztassa az olvasót: Zur Geschichte der Deklination, l. 417.—457. l. Ez utóbbi fejtegetések magyarázzák és igazolják is, hogy a főrész talán nagyon is szorosan a tények egyszerű fölsorolására szorítkozik. Megjegyzést csak az érdekes *pútem* alakra kívánok tenni. A szerző a 443. l. egészen mellékesen említi a *pût* út instrumentalisának ép a régibb és szívósan az újabbkeltű *pútom* mellett megmaradt alakját, de a ki nem tudja, hogy ez miképp keletkezett, aligha fogja L. előadásából megérteni, hogy a régibb *putьm* azért lehetett *putem*mé. mert az ь a fejlődés bizonyos fokán *e* hangon ment keresztűl, a régi **putьm* ragja tehát hangzásban olyan közel került a *mûž: mûžem*-féle szavak régi instrumentalisragjához, hogy a különben is izolált szó ez alakja egy nagy csoport alakjához vonzódott. Nem mintha L. mindezeket nem tudná (vö. a 108. l.!), de először nem méltatja különösebb figyelemre az ott tárgyalt alakok közül egyedűl fennmaradt *pútem*-et, azután pedig úgy adja elő a dolgot, hogy könnyen félreértésre adhat okot. Az a kifejezés, hogy «vor der Wandlung des ь in skr. *a*» úgy érthető, hogy a *putьm* alak, még mielőtt az ь egyáltalán (egy *e* hangon keresztűl) megindult az *a* felé, mér is a *mûžem*-féle alakokkal összekeveredett, a mi épen nem valószínű.

Apró megjegyzéseim volnának még más helyekre is, de sietnem kell, azért még csak egy-két rövidke megjegyzést kívánok tenni az igék tárgyalására, a melyből kimagaslik az iteratívák gondos fejtegetése.

A példák nagy sokasága itt is néha fárasztó, de talán sehol sem annyira szembeszökő mint a 466. lapon. Itt egyebek közt azt olvassuk: Perfektiv sind die folgenden Verba auf *-sa-ti*, die fast alle von türkischen, vereinzelter auch von anderen fremden Verben auf Grundlage des griechischen *s*- Aorits gebildet sind: *àmbisati àmbišêm* bersten (monten. auch Vuk; eig. in den Abgrund, ital. *abisso*, geraten), *bàstisati* (türk. *bas-mak*) zertreten, *begènisati* (türk. *begen-mek*, vgl. ngr. μπεγενίτζω) Gefallen finden an stb. végig az egész lapon. Minthogy a szótárak amúgy is megmondják, hogy egy-egy ige perfectiv-e vagy imperfectiv, egészen fölösleges az ilyen lajstrom összeállítása, különösen ha az ilyen lastrom tele van olyan szókkal, a melyekkel az olvasó soha sem találkozott és soha sem fog találkozni. Én sokat olvastam hvszb. nyelven, meglehetősen beszélem is ezt a nyelvet, az évek hosszú során újra meg újra érintkeztem különösen szerbekkel, de a felsorolt 31 ige közűl mindössze hármat ismerek! Azután voltakép nem ide való annak részletes megállapítása, hogy egy-egy ige perfectiv-e vagy imperfectiv, hanem a mondattanba, mindenesetre csak ott várhatjuk annak igazolását, vajjon a szótárakból átvett adatok mindig helyt állanak-e, p. o. annak igazolását, hogy valóban perfectiv-e az *ùmjeti* valamihez érteni, tudni ige, a mint L. Vuk nyomán mondja. L. ugyanis egy igecsoportról ezt mondja: Die Verba sind imperfektiv, nur *ùmjeti* verstehen ist perfektiv, l. 471. l. Ezt a kijelentést sehogy sem tudom nyelvi ismereteimmel kiegyeztetni, de nem tudom kiegyeztetni azzal sem, a mit a szerző az 533. l. mond. Ott ugyanis, mindjárt a lap élén, tündöklik az *ùmjeti* ige a belőle képezett *ùmijâh* imperfectummal*); a 7-ik sor pedig így szól «*dȁti dâm* hat als perfektiv kein Imperfektum»!; a 13.—16. sorban meg azt olvassuk: »*ìti (ìći) ȉdêm: ȉđâh* (ungewöhnlich *ȉdâh*); das *đ* scheint auf Anschluss an die Präsensform der Komposita, z. B. *dȍđêm* zu beruhen, obwohl diese als perfektiv kein Imperfekt bilden»! Tehát a perfectiv igékből nem képződik imperfectum, *ùmjeti* imperfectuma *ùmijâh* és mégis — perfektiv ige!?

Nem hagyhatom szó nélkül a 4-szer előforduló *pádêm* præsenst. Mikor először olvastam «*pad- pȁsti pádêm* (gewöhnlich *pȁdnêm, pȁnêm*) hinfallen», l. 462. l., sehogy sem tudom, mire vélni, annyira szokatlan volt előttem a *pádêm* alak. De újra meg újra fölbukkant: a 471. l. *pȁsti* fallen *pȁdnêm pȁnêm (pádêm)*, a 482. l. *pȁsti, pádêm (pȁdnêm, pȁnêm)* és végre az 514. l. *pádêm, pádêš, pȁsti* fallen. Boszantott, hogy én egy mindennapi igének præsensét se ismerjek, megnéztem minden forrást,

*) Ezt újra említi a szerző az 535. l.

a melyben könnyen meglehet ilyesmit találni, szótárt, nyelvtant, de mást mint az előttem is jól ismert és tőlem számtalanszor használt *pȁdnêm* alakot nem tudtam találni. Vuknak ilyenekben mintául szolgáló szótárában csak az áll, hogy *pȁsti pȁdnêm*, legkiválóbb tanítványa Daničić kitünő kis alaktanában külön azt mondja, hogy a *pȁsti* igének más præsense nincs, mint *padnem*, l. *Oblici*[8] 56. l., Maretić nagy nyelvtanában ugyanazt, l. 235. l., a horvát akadémia nagy szótára még az *m* betűnél tart, helyette tehát a lelkiismeretes Iveković-Broz-féle szótárt néztem, ott is csak *pȁsti pȁdnêm* található. Végre megkértem Rešetart, fejtse meg nekem ezt a talányt. Igy tudtam meg, hogy — Ragusában még él egy régi *pádêm* alak, a melyet Rešetar egy ízben idézett is (R. ragusai ember!): «Hieher gehört auch *pádēm* R von *pȁsti* fallen (bei V und O nur *pȁdnēm*, in P [auch in R] *pȁnēm*)», l. Die serbokroat. Beton. südw. Mundarten 188. l. Most már könnyű volt a horvát akadémia szótárában is ennek nyomát feltalálnom, hiszen az igekötős *dòpasti* és *ìspasti* a szótár azon részébe tartozik, a melyet ragusai ember, a tudós Budmani, szerkesztett és a *dopasti* alatt valóban azt olvassuk, hogy *dòpadnêm (dòpanêm, dopádêm)*, tehát első helyen a *pȁdnêm*-nak megfelelő általánosan ismert *dòpadnêm* alakot, de zárójelek közt a ritkább *dòpanêm* és a *pádêm*-nak megfelelő, csak Ragusában ismert *dopádêm* alakot; *ìspasti* alatt már a ragusai alak került első helyre: *ìspasti ispádêm (ìspadnêm, ìspanêm)!* Magára az egyszerű *pȁsti*-ra csak később kerül majd a sor, de a *nàpasti* összetételre nem kell valami nagyon sokáig várnunk és én kötve hiszem, hogy a mostani szerkesztő, Maretić, követni fogja Budmani eljárását, semmi esetre sem fogja a *napádêm* alakot első helyre tenni, talán meg sem fogja említeni és ha nem említi a ragusai alakot, sem itt sem az egyszerű *pȁsti* alatt, azon senki sem fog csodálkozni. Leskien maga is ilyen elszigetelt, ha alapjában régi alakot is, más helyen másképp szokott megemlíteni, p. o. a *kovati* præsensét *ку̏jêm*-nak mondja és az elszigetelt *kújem* alaknak pontosan urát adja, ámbár csak olyan régies mint a *pádêm*: «*ку̏jêm* (nach Ak. Wb. in Ragusa *kújem*)», l. 520. l., sőt a mindenki előtt jól ismert *spȁti spîm* alakot még óvatosabban jegyzi be: «Ganz vereinzelt steht in Kl. V. *spîm spîš* usw. *spȁti* schlafen (= *sъpľą sъpišь sъpati*; gewöhnlich dafür gebraucht *spâvâm, spávati*).» l. 508. l. — pedig a *spîm spîš* féle alakok a köznyelvben is élnek még a *zàspati zàspîm* összetételben, a melyben új alak ki nem szorította.

Annak bizonyítékául, hogy apró tévedések, itt-ott észlelhető szerkezeti hibák e nagy munkának értékét le nem ronthatják és hogy egészen nélkülözhetetlen kézikönyvnek tekintem mindenkire nézve, a ki a horvát-szerb nyelvvel tudományosan

akar foglalkozni, ide iktatom azokat a sajtóhibákat, a melyek a gondos revizió után is megmaradtak, még pedig szem előtt tartom a kezdőt, a kit olyan apróságok is megzavarhatnak, a melyeket a hozzáértő talán észre sem vesz. Mielőtt azonban a sajtóhibák felsorolására áttérek, egy esetet akarok szóvá tenni, a mely kicsit más természetű. Az 521. l. azt olvassuk: «*závjetovati závjetujêm se* sich verloben.» Ez igaz így áll VUK szótárában a legújabb, 1898-ban megjelent kiadásban is, de VUK szótára először 1818-ban jelent meg és akkor a *sich verloben* még jelenthette azt, hogy «fogadni, fogadást tenni», hiszen GOETHE is használja még ilyen értelemben. Vuk magyarázatát különben sem lehet félre érteni, mert ott van mellette a latin «voto se obstringere» és mindenekelőtt Vuk szótárának leggyönyőrűbb és soha el nem muló ékességének tanubizonyságul a szó használatának olyan körülírása, a mely a kétségnek még árnyékát sem hagyja hát'a. Vuk tekintélye méltón óriási, de ez nem azt jelenti, hogy a szóknak nem is tőle, hanem KOPITARtól származó német és latin fordítását is szent írásnak tekintsük, a melyen változtatni nem volna szabad. Ezt a megjegyzést egyébiránt inkább általános tudományos érdekből tettem, nem mintha épen L.-nél több hasonló esetet vettem volna észre, ellenkezőleg L. rendesen szabatosan fordítja a hvszb. szókat és nagy hálára kötelez bennünket, első sorban a kezdőket és távolabb állókat, azzal hogy minden szót lefordít. Most pedig hadd következzenek a sajtóhibák.

A következő helyeken olvasandó: XXVII. l. 12. s. a. 203 h. 202; 20. l. 12. s. a. *beréza* h. *beréža;* 23, l. 11. s. a. *au*fliegen h. *an*fliegen; 38. l. 7. s. a. «Über *s* aus *š*» h. Über *š* aus *s;* 41. l. 17. s. a. *kő̏mür* h. *kömür;* 70. l. utolsó s. Mast h. Macht; 81. l. 8. s. *je-zě* h. *je-že;* 132. l. 3. s. *klêt klet* h. *klêt kletî;* 145. l. 8. s. a. Schäferh*ä*tte h. Schäferh*ü*tte; 147. l. 7. s. a. *šâs šâš;* 154. l. 6. s. a. *form*los h. *horn*los; 163. l. 3. s. I. h. II; 165. l. 16. a. H*ü*ndin h. H*i*ndin*; 172. l. 10. s. a. An*ziehen* h. An*schuhen;* 197. l. 13. s. *noć* h. *nôć;* 204. l. 2. s. *Šìšatvca* h. *Šìšatôvca;* u. o. 4. s. *-čiti* után közbeszúrandó *djevojâkâ, djèvojačkî;* 236. l. 19. s. *mit* h. *zu* (nyilván a szedő okoskodása!); 248. l. 13. s. *Podrînje* h. *Pòdrînje;* 257. l. 4. s. *lȉčìnaš* h. *lȉčinâš;* 259. l. 9. s. a. *dùžan* h. *dúžan;* 262. l. 19. s. *vítica* h. *vìtica;* 263. l. 19. s. *jàlovka* gelbe *Kuh* h. *jàlôvka* gelte *Kuh;* 268. l. 10. és 11. s. *cvjȅćíce, prûćíce* h. *cvjȅćîce, prûćîce;* 271. l. 13. s. *Ivan* h. *Ìvan;* 294. l. 1. s. dubljì*k*a h. dubljì*n*a;

---

*) Igaz, hogy VUKnál is *kòšuta* alatt azt olvassuk, hogy *Hündin,* de ott félreértés nem keletkezhetik: «*kòšuta,* die Hirschkuh, *Hündin,* cerva.»

337. l. 13. s. a *ȕdare* h. *ȕdâre;* 355. l. 18. s. *žâba* h. *žâbâ;* 377. l. 8. s. *bȍljȅga* h. *bȍljêga;* 381. l. 17. és 18. s. smijèsna *smȉjesno smȉjesni* smijèsna *smȉjesne* h. smijèšna *smȉješno smȉješni* smijèšna *smȉješne* *) 397. l. a 9. és 10. s. második (a Neutrum és Fenininum alatt álló) része egymással fölcserélendő: 9. s. wie beim Masculinum, 10. s. *dvȍja čȅtvora dvȍje čȅtvore;* 412. l. 5. s. a. *đzȕture* h. *đȕture;* 450. l, 17. s. *¸ű* törlendő; 461. l. 12. s. a. *-ljȅžêm (zà·ljesti zàljezẽm)* h. *-ljȅzêm* (. . . *zàljezêm*); 483. l. 16. s. *pre-présti* h. *prè·presti;* 512. l. 17. és 16. s. a. érthetetlen, csak az összefüggésből vehető ki, hogy a szerző mit akar mondani.

ASBÓTH OSZKÁR.

Dr. K. Sandfeld-Jensen: Die Sprachwissenschaft. Aus Natur und Geisteswelt. 472. kötet. Teubner 1915. 125 l.

Két szempontból érdemli meg ez a kis népszerűsítő czélzattal írott könyv igen komoly figyelmünket.

Az egyik nemzeti. Nem jelent még meg eleddig mű a nyelvtudományi irodalomban, mely a magyar, illetve finnugor sőt uralaltáji nyelvtudomány eredményeit annyi jóakarattal és értéssel fölhasználta volna, mint ez a kis munka. Főként ilyen bevezetőknél fontos ez, mert ilyen jelentéktelennek látszó művecskék által tudja meg a világ, sőt nem egy távoli szaktudós is, micsoda jelentős munkálatok jelentek meg már eddig is a magyar nyelvű (és földi) szakirodalomban. GABELENTZ óta fel-feltünt néha GYARMATHI neve német munkákban, de sehol oly szépen kiemelve mint itt: «Während man bisher die Sprachen aufs Geratewohl verglichen hatte, gelangte man jetzt von verschiedenen Seiten zur Einsicht, dass es gewisse feste Anhaltspunkte geben muss, die alle anerkennen können, und dass solche nicht im schwankenden Wortschatz der Sprachen, sondern in ihrem ganzen Bau zu suchen sind. Diese Betrachtung liegt einer Arbeit zugrunde, worin der Magyare GYÁRMATHI im Jahre 1799 die Verwandtschaft des Magyarischen mit dem Finnischen — schon 1770 hatte ein anderer Magyare, SAJNOVICS, Urverwandschaft des Magyarischen und des Lappischen nachgewiesen, — zu voller Geltung gelangt sie aber erst, als man sie auf die bekannten Sprachen anwendet.» (2—3. l.). Pompás nyelvhasonlítási fejezetében külön szól a finnugor és utóbb az uralaltáji nyelvekről, a magyar példái nem évtizedes

*) Félreértés elkerülése végett megjegyzem, hogy ezek az alakok mind *ragusaiak*, az irodalmi nyelvben a hangsúlyozás végig olyan, mint a *smijèšna*ban.

sajtóhibás alakok, hanem látszik, hogy eredeti nyelvtudományi művekből merítette (99—101.). Midőn a purista törekvéseket jellemzi, a magyarból is idéz jellemző példát, mert igen szellemesen jegyzi meg, hogy nálunk és a cseheknél maradt legtöbb nyoma a purista törekvéseknek (71. l.). A 108. lapon a szókölcsönzések egy fajtájának fejtegetésénél rámutat a finnugor nyelvek iráni elemeire s a magyar nyelv régi török jövevényszavaira. E pár kikapott példa tán igazolja, hogy e könyv szerzője részünkről hálás figyelmet érdemel.

De nem is tekintve ezt a szempontot, pompás hatással van az olvasóra (akár szakember, akár laikus) ez a talpraesett könyvecske. Bár a mű rövidített kivonata egy 1913-ban dán nyelven megjelent munkának, melyben a szerző a történeti nyelvtudomány módszereit és eredményeit ismerteti s így afféle kérdéseket, mint a nyelv és a gondolat viszonya, a nyelv szépsége (nyelvesztétika) éppen ezért kénytelen elmellőzni: mégis kitünő áttekintést nyujt és határozottan haladást jelent elődeivel szemben. Rövid bevezetés után szól a szavak életéről még pedig tekintettel az analógiára, a hangváltozásra s a jelentésváltozásra. Szól a szó-, a kifejezés-változásokról, illetve ez elemek vándorlásáról egyik nyelvből a másikba. E fejezetet, melynek főczíme: «Leben und Entwicklung der Sprache» (5—75) az anyag elméletével fejezi be: «Die Sprachveränderung im allgemeinen.» A következő fejezet egy kis általános nyelvjárástan («Dialektbildung» 75—85). Ezután következik «Sprachverwandtschaft und Sprachstämme» (85—105). E fejezet főérdeme, hogy a szerző nemcsak az indogermán viszonyokat ismerteti, mint elődeinek legnagyobb része. Pompás és egészen új ilyen munkában az 5. fejezet: «Sprachwissenschaft und Geschichte» (105—118. l.), mely a nyelvi alakoknak történelmi értékesítésére mond el régiek mellett sok új adatot. E fejezet végén utal arra, hogy nyelvi alakok egyes nyelveket beszélő népek lelki világát is kifejezik. Fincke és Humboldtra gondol itt a szerző s egészen tévesen e kérdésnek megoldását tekinti a néplélektan feladatának. A szerző idegenkedik a nyelvlélektani és nyelvfilozófiai kérdésektől, de az nem baj, e kis felszinességen kívül nem is szól e kérdésekhez, s amit elmond, az nem untig ismert adatoknak új csoportosítása, vagy új anyagnak régi keretek közé való elhelyezése, hanem eredeti beosztással, új példákkal való ügyes bemutatása a nyelvtudomány legfontosabb gyakorlati kérdéseinek. Ugyane vállalatban jelentek volt meg Finck nagyjelentőségű kötetei s a maga nemében e művecske nem méltatlanul sorakozik e joggal elhíresűlt társaihoz.

Rubinyi Mózes.

W. Fritz Schmidt. Die spanischen Elemente im französischen Wortschatz. (Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie. Heft 54.) Halle a. S., Verlag von Max Niemeyer, 1914. M. 8 (6, 50); in 8°, 210 l.

A jövevényszavakat alaki és tárgyi vonatkozásuk szerint méltathatjuk. Az alakváltozás ritkán hat a jelentésváltozásra és az utóbbira kevés esetben utal a szó hangtani alakjának módosulása. Sch. a franczia nyelv spanyol jövevényszavait tárgyi szempontból csoportosítja és egy önálló tanulmányban igéri az alakváltozás jelenségeinek tárgyalását. Arra törekedett, hogy szójegyzéke lehetőleg teljes legyen és abból a spanyol és franczia nép művelődéstörténeti érintkezését jellemző következtetéseket vonhasson. Baist, Brunot, Darmsteter, Meyer-Lübke, Nyrop, Thomas és mások (*Literaturverzeichnis* p. XI—XIII) kutatásainak eredményét átvette, módosította, kiegészítette. A lelkiismeretes anyaggyűjtés és a világos elrendezés jellemzi tanulmányát; a nyelvtények kimerítő magyarázatáról (201. l.) azonban csak a hangtani változások behatóbb fejtegetése után szólhatnánk.

A bevezetés fejtegeti a spanyol-franczia érintkezést a politika és a kultura terén. A középkort Sch. alig érinti; Baist (Gröber, *Grundr.* I, 878) és Darmsteter (*Dg* I, 25) adatait feldolgozhatta vagy kiegészíthette volna. Azok nyelvészeti feldolgozását megnehezíti, hogy eddig nem jelent meg spanyol etymologiai szótár. Lebrija *Lexicon*-ja (Salamanca 1492) a hiányt nem pótolhatja; Meyer-Lübke (*Rom. Etym. Wörterbuch,* 1911 folyt.) a spanyol szókincset is felölelő műve még befejezetlen. Sch. a XVI. századtól kezdve méltatja a spanyol hatás útját-módját. Az 1482-től 1730-ig megjelent fordítások czímjegyzéke szerint huszonhat spanyol művet ültettek át 1640 és 1650 között; 1710 és 1720 között megjelent egy fordítás, akkor már a franczia hatás érvényesült Spanyolországban a Bourbon-család uralma alatt. A spanyol nyelv ismeretét Francziaországban jellemzi Cervantes egy nyilatkozata (1617), megerősíti Desroziers grammatikus (1659). A spanyol kultura vagy irodalom ismeretének gyujtópontjai voltak: Paris, Rouen, Lyon, Lille és Toulouse.

A jövevényszavak egy kis csoportja szórványosan egy-egy írónál található és a nyelvkincsbe nem jutott (14—16. l.) A latinból vagy más román nyelvből kölcsönvett szóval pótolták, pl. *conquister* (conquérir), *mesquite* (mosquée). Sok szóról nem dönthetjük el a mai adatok alapján a spanyolból vagy más nyelvből való-e (16—27. l.), pl. *cabotin, musclo, vétille.* Sch. ezeket kiválasztja, de a franczia szókincsbe valóknak tartja a spanyol jövevényszavakat, a kölcsönzött szavakat, a mesterségek és tudományok szakkifejezéseit, azok szárma-

zékait. Szójegyzéke a korábbiaknál teljesebb: Nyrop *(Gr. hist.* I) 120 szót tárgyi szempontból csoportosított, Darmsteter-Hatzfeld szótára *(Dg)* állítólag 287 spanyol eredetű szót ismer *(Dg* I, 25 elsorol 267-et). Sch. ezekből megtartott 271-et és a sorozatot kiegészítve a mai franczia nyelvben 407 spanyol szót talált. A szavak a következő tárgykörökre vonatkoznak: életmód, társas élet, lóismeret, hadsereg, politika, udvari élet, kereskedelem, ipar, természet- és kultur-tudományok, büntetések. A mesterségek szakkifejezéseit tudományos szójegyzékből nem zárhatjuk ki, de azokat alig tekinthetjük jövevény- vagy kölcsönszavaknak. Alakjuk, jelentésük nem változott és az irodalomban rájuk vonatkozó adatot nem találunk. Sch. számozását követve idézünk nehány példát. A szakácsmesterséghez tartoznak: 18 *ajo blanco* 21 *boronia*, 24 *chorizo*, 27 *escabescia*, 29 *guisado ;* szivarfajok: 63 *ninas*, 64 *puros*; ital: 72 *angostura ;* ruhadarabok: 116 *morillo*, 118 *pagno ;* lófék: 175 *bolas ;* ékszer: 264 *llantu*; táska: 408 *cartero ;* növény: 518 *llagunoa*, 519 *llavée ;* földrajzi kifejezések: 558 *campos*, 563 *llanos ;* néprajzi: 611 *chinos* stb. Szótárak, lexikonok, encyklopédiák említik ezeket a kifejezéseket, de azok szerzői még nem döntik el, a spanyol szó a francziában meghonosodott-e. A régebbi irodalom szövegeinek tanulmányozása feltevésüket megerősítheti vagy megdöntheti.

A spanyolnak közvetítő szerepe volt a franczia és a keleti arab, valamint a franczia és az amerikai (mexikói) nyelvek között. A spanyol jövevényszavak között arab eredetűek: 41 *alberge*, 80 *alcôve*, 110 *hoqueton*, 154 *matassin*, 172 *arzel*, 174 *avives*, 178 *caracole*, 182 *genet*, 192 *zain*, 212 *zagaye*, 238 *alcade*, 240 *alguazil*, 274 *muhatra*, 309 *marfil*, 358 *falque*, 384 *récif*, 393 *arrobe*, 398 *patagon*, 399 *patard*, 405 *alicate*, 432 *curcuma*, 436 *lilas*, 438 *zinzolin*, 450 *alcarazas*, 484 *gerbe*, 531 *alquifoux*, 540 *aludel*, 551 *natron*. Hangtanilag jellemző, hogy a névelő a tőhöz simult és a szózáró magánhangzó vagy *s* megmaradt. Behatóbb hangtani méltatást érdemelnének, miután Dozy és Engelmann *(Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'arabe*, Leyde, 1869) vagy Eguilas y Yanguas *(Glosario etimologico de las palabras españolas de origen oriental*, Granada, 1866) úttörő munkái elavultak. Egyes szavak a franczia nyelv útján jutottak a többi európai nyelvekbe és a szavak vándorlását, jelentésváltozását megvilágíthatják. A mexikói eredetű spanyol jövevényszavak közül idézzük a következőket: 66 *tabac*, 75 *cacao*, 76 *chocolat*, 84 *hamac*, 249 *cacique*, 276 *copal*, 331 *sassafras*, 346 *canot*, stb.

Sch. a korábban megjelent szótárak adatait kiegészíti, bár főforrásai Littré és Hatzfeld-Darmsteter művei voltak. Néhány esetben

helyreigazította az utóbbiak *(Dg)* téves etymologiáját. Utalunk a következő czikkekre: 330 *salsepareille* (sp. zarza + Parillo), 476 *babiche* (sp. babicha), 605 *galimatias* (sp. grammatica, Meyer-Lübke 3837) stb. Régebbi adatokat talált a következőkre: *maritorne* 1618 *(Dg.* 1798), *romancero* 1842 *(Dg.* nem említi) stb. Sch. szójegyzéke spanyol jövevényszavak dolgában gazdagabb mint az említett szótáraké, de mégsem teljes. *Escalabreux* spanyol eredetű szót ismeri Brantôme (Nyrop, *Gr. hist.* IV, 331); *gonille* (sp. golilla) megvan Saint-Simon Emlékiratainak szövegében és számos rendeletben (Morel-Fatio, *Ét. sur l'Espagne* III, 247, 248). Arab eredetű és talán a francziában spanyol jövevényszó *hasard* (Nyrop, *Gr. hist.* IV, 430; *Dg.* szerint származása bizonytalan). A tallózás ezen a körülhatárolt területen belül is eredményes.

Sch. tanulmányának végeredményei a művelődéstörténetet és a nyelvészetet érdeklik. Valamely jövevényszó legrégibb adata nem határozza meg az elnevezett tárgy vagy fogalom meghonosodásának korát, pl. a dohányt Francziaországban I. Ferencz uralkodása idején (1560) már ismerték és a szó legrégibb adata eddig Lescabot szövege 1612-ből (*Histoire de la Nouvelle France* I, 284). A jövevényszavak nagyobb száma nem jelöli az igegen hatás fénykorát. A spanyol jövevényszavak 1502-től 1798-ig terjedő időrendi táblázatában az 1690—1700 évtizedre 40 szó esik; a spanyol politikai és irodalmi hatás ekkor már nagyon lehanyatlott. Legerősebb volt az 1640-től 1655-ig terjedő években és 30 spanyol szó ebből az időből való. Az irodalom terén akkor spanyol vallásos műveket nagy tömegben fordítottak, utánoztak; a szókincsben ennek alig van nyoma, mert csak három theologiai kifejezés *(sanbenito, mordache, Escobar)* spanyol eredetű. Az etymologiától független a művelődéstörténeti hatás.

Karl Lajos.

R. Gauthiot: La fin de mot en indo-européen. Paris. Geuthner. 1913. 230 l. Ára 12·50 Fr.

Jelen könyvben az ú. n. sandhi-jelenségek összefüggő vázát kapjuk. Szerző ama tételt állítja fel, hogy az indog. ősnyelvben a mondat nem beszédütemek, hanem szavak szerint tagolódott, ez pedig abban leli magyarázatát, hogy azon időben a ragok még nem vesztek el a szó végéről, s így az egyes szavak sokkal hosszabbak voltak. mint a modern nyelvekben. A sémi, bantu és török-tatár nyelvekkel való összehasonlítás útján G. ama conclusióra jut, hogy az indog. szavak «vége» sokkal állandóbb jelleggel is bírt, mint az említett nyelvcsaládokban. Ha az indog. szó vázául a vocalisokat vesszük, akkor a szó végének az utolsó vocalist + a conson. eleme(ke)t tekinthetjük, külön elbírálásban részesülnek természetesen az egytagú szavak.

Mint általános törvényt említi szerzőnk — BEZZENBERGER nyomán (BB. 14. 177. s k. l.) — hogy az ősnyelvben a szó végén zöngés és zöngétlen consonansok valószínűleg ugyanazon törvény szerint váltakoztak, mint a sanskritban. Hogy a zárhangok oly könnyen tűnhettek el a szó végéről, annak az oka azok *implosiv* jellege, melyet az óind számára az egykorú ind grammatikusok is megállapították, s «*abhinidhānam*»-nak neveztek. Szerzőnk szerint is implosiv volt avesta: *t̰*, habár ily módon az összes esetek nem nyernek kielégítő magyarázatot. Az implosiv hangoknak a szó végén való fokonkénti eltűnését jelen időben jól mutatják egyes *finn* dialektusok.

Az egyes hangok szóvégi fejlődését hangtani csoportonként tárgyalja a szerző. Az eddig fennállott nehézségek javarészt most is megmaradnak. Pl. óind: *pitur* (sing. gen.) szerzőnk szerint is < **pitr̥s* (136. l.), persze ily magyarázat mellett a vedikus metrika nem jut érvényre, mert ha ói. *pitur* < **piturr* < **piturs*, akkor ennek nyoma lehetne az R̥gvedában, épúgy, a hogy vannak nyomai annak, hogy az óind: *ábharan* (imperf. ind. act. 3. plur.) < *ábharann* < **ábharant*. (V. ö. OLDENBERG: Rigveda. I. 424. l. MEILLET: Mélanges d'Indianisme offerts .... à S. Lévi. Paris. 1911. 24. l.)

Hogy ily žem. litv. acc. plur. alakokban, mint *vilkuns* (-o-tövű) indog. **-ons* rejlik-e, nagyon kétséges, sőt hangtörvényileg alig igazolható. (ENDZELIN: Slavjano-balt. etjudy. Charkow. 1911. 165. s k. l., PORZEZIŃSKI: Sbornik statej ... u věku Fortunatova. Moskva. 1911. 608. l.) Nem nagy bizalommal olvasható G. magyarázata (146. l.): «quant à **-ons* .... il est devenu **-ōⁿs* et **-ōs*, avec un **-ō-* valant *-ů-*, c'est-à-dire isolé».

Ha óír: *athir* «père» (sing. nom.) *-i-* vocalisa epenthetikus lenne (209. l.), akkor alighanem úgy kellene képzelnünk a dolgot, hogy **patr-* tőalak hatolt be analogia útján a nom.-ba, de ily esetben hogy fejlődhetett volna *-i-*, mikor a szóvégi consonansok és consonant. csoportok az óírben sötét timbre-t viseltek. (THURNEYSEN: Handb. des altirischen 173. §.)

A latin szóvégi *-s* tárgyalásánál szerzőnk nem használta fel E. PROSCHKAUER: Auslaut. *-s* in den lat. inschriften. Strassburg. 1908. cz. munkájának eredményét.

A könyv utolsó fejezete a hangsúlynak a szó végére gyakorolt hatásáról szól. Említhető, hogy szerzőnk, mint a franczia iskola híve, a class. latin számára is a zenei hangsúlyt veszi fel (214. l.).

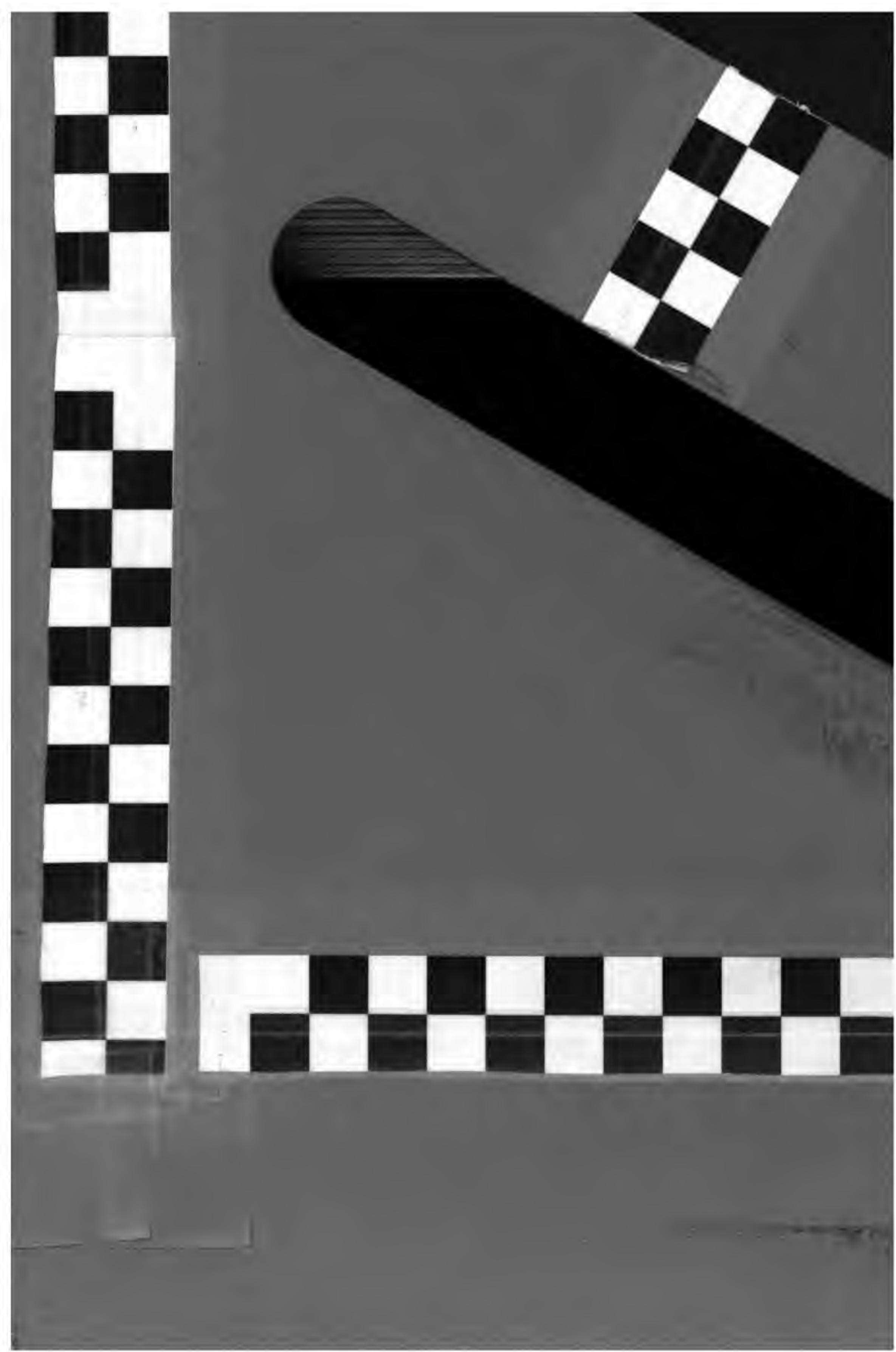
E munka erősen mutatja MEILLET nézeteinek a hatását, szerzőnk néha oly theoriákat is tulajdonít M.-nek, melyeket nem MEILLET hangoztatott először. Így pl. azt, hogy gör. *ἤμελλον* valószínűleg *ἤθελον* (*ἐθέλω*) analogiájára kapta *ἠ-* augmentumát, már MEILLET előtt is sejtették.

Berlin. BENIGNY GYULA.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben 1.60
— Szláv jövevényszavaink I. 2.—
— A j > gy változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelvjárásokban 1.20
Bálint Gábor. Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3. füzet. Egy-egy füzet 2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr —.40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai —.20
— Nyelvünk újabb fejlődése —.40
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat —.60
— A mondat dualismusa 1.20
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra —.80
— Szórend és accentus —.80
Budenz József. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről —.30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet 4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Armin úr válaszára, vagyis »A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet« czimű II. értekezésére —.40
— Erdei- és hegyi-cseremisz szótár. (Vocabularium čeremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremisz szógyüjteményéből és az Ujtestamentom cseremisz fordításából 1.—
— Moksa- és erza-mordvin nyelvtan 1.—
Calepinus latin-magyar szótára. Kiadta Melich János 10.—
Coelius (Bánffy) Gergely. Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása (1537) kiadta Dézsi Lajos 2.—
Fináły Henrik. A beszterczei szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. — Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kisérte és teljes szómutatókat — készített hozzá — 4.—
Földi János magyar grammatikája. Közzéteszi Gulyás Károly 6.—
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metzenzéfi német nyelvjárás hangtana 1.50
Goldziher Ignácz dr. A buddhismus hatása az iszlámra —.80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről —.20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál —.60
— A pogány arabok költészetének hagyománya 1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében 1.—
Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről —.40
Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben —.80
Halász Ignácz. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyüjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyüjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta — 6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szójegyzékkel 3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján 6.—
— A számlálás módja és az év hónapjai —.40
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve 1.20
Joannovics György. Értsük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében) —.60
— Szórendi tanulmányok I. rész —.60, II. rész —.80
Komjáthy B. Epistolæ Pauli lingua Hungarica donatæ. Krakó 1533. 6.—
Kőrösi Csoma Sándor emlékezetére. Előadások. 1. szám. Gróf Kuun Géza: Ismereteink Tibetről 1.50
2. szám. Goldziher Ignácz: A buddhismus hatása az iszlámra —.80
3. szám. Thury József. A középázsiai török nyelv ismertetései —.80
Kunos Ignácz dr. Három karagöz-játék 2.—
— Kis-Azsia török dialektusairól —.90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai szövegét gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta — 3.—
— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet 10.—
— **és Munkácsi Bernát dr.** A belviszonyragok használata a magyarban 1.—
Gróf Kuun Géza. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről —.80
— A sémi magánhangzókról —.75
— Adatok Krim történetéhez —.40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit 10.—
Magyarországi Német Nyelvjárások. Szerk. Petz Gedeon. 1. Gedeon A. Az alsómeczenzéfi német nyelvjárás hangtana 1.50
2. Lindenschmidt Mihály: A verbászi német nyelvjárás —.90
3. Gréb Gyula: A szepesi felföld német nyelvjárása 1.80
4. Hajnal Márton: Az isztiméri német nyelvjárás hangtana 1.20

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

V. kötet. 1915. 4. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1915.

A szerkesztő lakása II., Bimbó-utcza 28, hová a kéziratok küldendők.

TARTALOM.

Folyóiratunk ***május és november 15-ikén*** *jelenik meg. Egy kötet 4 ötíves füzetből áll s ára* ***6 korona.*** *Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadóhivatalához czímezendő.*

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

V. KÖTET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1915.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

Értekezések.

Ismertetések.

*

Kisebb közlemények.

RITKA HANGJELENSÉG.

(Zöngés mássalhangzó zöngétlen előtt.)

Általános érdekű kérdést kivánok fölvetni és azért nagyon ıjnálnám, ha nyelvésztársaimat, különösen azokat, a kik phonekai kérdésekkel foglalkoznak, e czikk elolvasásától elriasztaná az körülmény, hogy egészen specialis, tőlük távol eső téren észlelt nyekről indulok ki. Ha a jelenség igazán ritka, ha még létezéséən is szabad kételkednünk, nem várható, hogy egyszerre különöző nyelvekből kinálkozik azt megerősitő anyag; ha csak egyetlen ;y nyelvből is kimutathatjuk, meg lehetünk egyelőre elégedve, dásunk azzal is gyarapodott, új szempont nyílt meg előttünk.

Én, és körülbelül így lesznek vele többi nyelvésztársaim is, ha sem tudtam azt máskép, mint hogy zöngés mássalhangzó ngetlen előtt mulhatatlanul elveszti zöngéjét és maga is zöntlenné válik, hisz erre akár már a latin nyelv is tanított: *·ibo scripsi scriptum!* Ezt a hitemet lassanként megingatta a sorosz nyelvről különböző, részben igen komoly kutatóktól nondott állítások. Eleinte önámításnak, az írott betü hatáıak tartottam az ilyen állításokat és a saját hatáskörömben, nös fejjel vallom, kétszer el is nyomtam az ilyen fölfogásnak érvényesülését. Először tettem ezt BONKÁLÓnak A rahói kisısz nyelvjárás leíró hangtanában. Ott a 37. l. azt olvassuk: rahói kisorosz nyelvjárásban is általános kiejtési szabály, gy az első mássalhangzó alkalmazkodik a másodikhoz, vagyis, a második mássalhangzó zöngétlen hang, az elsőt is zönge kül ejtjük, ha a második zöngés, az elsőt is zöngével mondjuk pedig úgy az eredeti, mint a kölcsönszavakban. Pl. *bäpkä* gasszony *bäbkä* h., vö. *bábä*; *káškä* mese vö. *käzáty* mondani; *ċáty* lakodalmi dalokat énekelni, vö. *ládo* vőlegény; *knyškä* ıyv *knýžkä* h., *svítkä* tanú vö. *svídok*, s fordítva...' Ez a sok ntetben becses, de elvégre még is kezdő nyelvészre valló dok-

tori értekezés*) kéziratban feküdt előttem és ha az idézett mondat hibás, a hiba az enyém, B. meghajolt az én tekintélyem előtt. Én igaz hivatkozhattam vele szemben nálamnál ilyen kérdésekben sokkal nagyobb tekintélyre, BROCHra, a ki meg sem említi, hogy ilyenkor a zöngés mássalhangzó talán meg is maradhatna, ha más szláv nyelvekben nem, hát legalább a kisoroszban. 'Eine für alle slavischen Sprachen gemeinsame Regel ist, mondja Br., dass es bei Zusammentreffen von Geräuschkonsonanten (sowohl Spiranten wie Klusilen) in denselben Worte oder im engen Satzzusammenhang allgemein von dem Charakter des letzten Konsonanten abhängt, ob die ganze Verbindung stimmenhaft oder stimmlos gesprochen wird: *sd* wird *zd* gesprochen, *zt* umgekehrt *st*, *vs*, *fs* usw. Die Regel ist so wohl bekant, das Beispiele überflüssig sind.' *Slavische Phonetik* 230. s. k. l. Csak olyan határozott, más lehetőséget kizáró hangon szól Br. erről a kérdésről művének orosz kiadásában is, a melyben pedig különösen közel feküdt volna a kisoroszban talán észlelhető, de mindenesetre többször állított eltérés fölemlítése, l. 166. l. Az orosz kiadásban Br. kis szövegpróbákat is mellékel munkája végén phonetikai átírásban, de ezeknek mi a jelen kérdésben semmi hasznát sem veszszük, a kisorosz szöveg olyan rövidke (mindösszе 6 sor!), hogy egyetlen idevágó eset sem található benne, de különben sem olyan területről való, a hol a fönt említett jelenséget észlelték, mi több, nem is tiszta rutén vidékről való.

BONKÁLÓ doktori értekezése 1910-ben jelent meg; tavaly egy ebben a folyóiratban megjelent czikkének kéziratában BROCH ez álláspontjával ellenkező, de több kisorosz kutatóéval összehangzó állítás kívánkozott a nyilvánosság elé, de ezúttal sem talált kegyelmet bírálatom előtt. Én már akkor is szóvá akartam a dolgot tenni, de mivel nem voltam tisztában vele, akkor elnyomtam, elnyomtam mindenek előtt azért is, mert B. talán helyes állítását nem védte, hanem a szövegnek olyan megváltoztatásába egyezett, a milyent én ajánlottam. 1914 okt. 11-én ezt írtam B.-nak e kérdésben: A 20. l. 10. p. így szól: 'Az irod. oroszban szó végén és zöngétlen cons. előtt zöngés cons. helyett zöngétlen hangzik pl. sat (=sad), golup (=golub), bapka

*) L. beható ismertetésemet Nyt. 3. 224—240.

abka) stb., a ruténben zöngésen hangzik: sad, holub, b a b k a etc.' ;t ez nem physiol. lehetetlenség, de nem valószínű és ha tanár ebben nem egészen bizonyos, jobb lesz a *babka* félékről mon-ttakat elhagyni és tisztán a szó végére került zöngés mással-ngzókról beszélni. Ha igaz, amit tanár úr állít, igaz kivétel lkül, akkor HRINČENKO nagyon rosszul teszi, hogy a *roz-* ige-tőt zöngétlen mássalhangzók előtt *ros*-nak írja *(ros-plesti* stb.). OCH Slavische Phonetik 230. l. általános szláv hangjelenségnek tja ('Eine für alle slav. Sprachen geltende Regel'), hogy ilyen-: zöngés mássalhangzó zöngétlenné válik és STOCKYJ is ismeri *}apka*-féle kiejtést. Mikor Stockyj-Gartner rut. nyelvtanát el-'asta, ezt a kiejtést természetesnek és kétségtelennek tarthatta, g a szintén említett *babpka* kiejtést a 25. lapon megkérdő-ezte.*) Stockyj-Gartner azt mondja ugyanis: 'im Auslaut und : stimmlosen Konsonanten setzt das b zwar in der Regel nmhaft ein, verliert aber den Stimmton vor der Lösung des)penverschlusses: біб = bi*bp* Bohne, бабка = bá*bp*ka oder ɔka Dengelstock.' A mi a szó végét illeti, BROCH is ismeri a orosz *bib*-féle kiejtést, l. 234. l.: 'die Volksmundarten bewahren ;egen häufig Stimmhaftigkeit. Ha tanár úr egészen biztosnak ndhatja azt, hogy a rutén nép ba*b*kat ejt (esetleg egy kis ızával *k* előtt?!), akkor tessék ezt úgy kifejteni, hogy ehhez a yhez írt jegyzetben idézhessem szavait, a mikor röviden nutatok erre a csodálatos tényre.

Bonkáló erre okt. 14-ikén ezt felelte: 'Az 5) p. szintén ltóságod javítása szerint kérem módosítani, tehát így: Az irod. ıszban a szó végén zöngés cons. helyett zöngétlen hangzik pl (= sad), golup (= golub) stb., a rutén megőrzi a zöngés ejtést: *l, holub* etc.' E szerint a szóban forgó kérdés ezúttal sem ődött föl, l. Nyt. 4:105. l. 10. p.

Bonkáló levele egyelőre háttérbe szorította ugyan a kérdést, rt hiányzott a kényszerűség, hogy akkor hozzászóljak, de ciismeretem nem hagyott nyugodni. Abból az időből származik MBOCZ levele, a melyet hozzá intézett kérdésemre nekem kül-;t és a melyet olyan érdekesnek tartok, hogy ide iktatom.

* A STOCKYJ-GARTNER Lembergben megjelent művét *(Grammatik der ıenischen Sprache)* akkor a háborús bonyodalmak miatt nem tudtam ;szerezni, úgy hogy Bonkáló szívességéből az ő példányát használtam.

1914 nov. 3-ikán G. ezt írta nekem: 'végre néhány nap óta rendbe jöttem s utána nézhettem a kezemnél levő fonétikai irodalomban az ill. kérdésnek. Sajnos, minden eredmény nélkül! Analóg eseteket nem találtam, legalább az én könyveimben nem. Úgy rémlik, mintha az élő arab nyelvjárások egyikében-másikában van ilyenféle *bt*, *gp* stb. kapcsolat. Talán Goldziher tudna fölvilágosítást adni. A mi egyéni véleményemet illeti, nem tartom elvileg lehetetlennek, hogy bizonyos nyelvekben zöngétlen mássalhangzó előtt sem hasonul a zöngés mh. Azt hiszem ugyanis, hogy az effajta hasonulás nem fiziologiai kényszer, hanem történeti fejlődés eredménye. A magyar köznyelvben (s legtöbb nyelvjárásban) még mindig *hatvan*, *lökve*, *lopva*-t mondunk, holott a nyugati nyelvterület egy részén már *hadvan*, *lökfe*, *lobva*-t mondanak, tehát ott már a *v* is indukál. Igen jól el tudnám képzelni azt a kort, a mikor még a *hatba* sem hangzott *hadba*, hanem *tb*-vel. A szlavisták *babpka*-féle átírása az átmeneti állapotot jelezné: halbstimmlos (t. i. a hangszalagok rezgése a *b*-zár tartalma alatt szűnik meg).'

Hasonló módon nyilatkozott BALASSA is, a kinél élő szóval beszéltem meg a lehetőségeket, a melyek tisztán physiologiai alapon elképzelhetők. Schmidt József pedig fölhítta figyelmemet SIEVERS hasonló véleményére, a ki azt mondja: Nicht homorgane Spiranten können sich ebenso ohne Weiters unter einander verbinden, wie nicht homorgane Verschlusslaute; bei letztern können sich also sämmtliche Ein- und Absätze wiederholen, z. B. *abda* mit stimenhaften oder stimmloser Media, *apta* mit leisem *ap't'a* mit festem, *ap'tʻa* mit gehauchtem Absatz; aber auch *apt'a* mit verschiedenen Absätzen; auch *apda* selbst *abta* u. s. w. sind möglich, vgl. z. B. Worte wie engl. *trap-door*, *lap-dog*, oder *big-talk*, *dog-trot* u. dgl. Es gibt hier für jede einzelne Sprache die speziellen Neigungen genauer zu untersuchen.' Grundzüge der Phonetik[5] 450. fej. Itt tehát nem merő lehetőségről van csak szó, hanem épen a mi esetünkre vonatkozó élő példákról is! Csakhogy itt is van egy bökkenő. S. csak összetett szókat idéz (*big-talk*, *dog-trot*), ezekben pedig igen könnyen támadhat egy kis szünet, a mely az egységes szó részei közt ki van zárva. A *magtalan*, *szagtalan* szókat a magyar ember kétségtelenül maktalannak, szaktalannak ejti, de a *magtermő*

ót? Én legalább nem merném állítani, hogy ezt mindenki és
indenkor maktermőnek ejti. Olyan összetételekről nem is szólok,
melyek szokatlanok, mint p. o. mikor Koboz krónikájában
gnap azt olvastuk, hogy 'Az valami *szak-bűvészet*' (l. Az Ujság
)15 okt. 3. sz. 3. l.). A *szak-bizottságról* sem tudnám hirtelenében
egmondani, hogy ezt teljes hasonulással szagbizottságnak ejtik-e
ok, a kiknek ez megszokott, mindennapos szó. Nagyon kívá-
itos volna tehát más, meggyőzőbb példák kimutatása. Addig
, míg ilyenekre én vagy mások akadnának, kénytelen vagyok
kisorosz nyelvre szorítkoznom, a melyben azóta is olyan jeleket
deztem föl, a melyek gon*d*olkodóba ejtettek és a kérdés föl-
itésére késztettek.

Azóta ugyanis kezembe került a Franko Iván tiszteletére
valy kiadott jubileumi kötet (Zapysky naukovoho tovaryštva
neny Ševčenka t.CXVII iCXVIII). Ott Korš régi vonást lát
iban, hogy a zöngés mássalhangzó szó végén a szerb nyelvben
a ruténben megmaradt még és így folytatja: 'És az ukrajnai
ejtés e tekintetben még nagyobb régiséget mutat, mint az egy-
orú szerb kiejtés, mert a zöngés mássalhangzókat megőrizte a
ók belsejében is zöngételenek előtt: *ťažkyj*, szerbűl pedig
ški' l. 5. l. Még nyomatékosabban, mert behatóbban és a
ərdést több oldalról megvilágítva szól a kérdéshez ugyanabban
kötetben Zilyňskyj. Érdekes fejtegetéseit egész terjedelmükben
e iktatom — magyar fordításban:

'7) A szláv nyelvek legnagyobb részében érvényesűl az
mert szabály, hogy zöngés és zöngétlen mássalhangzó talál-
ozásánál tekintet nélkül arra, hogy egy vagy két külön szóhoz
rtoznak, az összefüggő beszédben hátraható hasonulás történik.

Az ukrajnai nyelvjárások túlnyomó része olyan nagy mér-
ikben tér el ettől az elvtől, hogy egy kicsit hosszasabban fogunk
kérdés mellett időzni.

Valamennyi keleti, dnyepermenti és erdőségi, tehát a
odoliai, lyublini (cholmi) és volhyniai tájszólások nagy részében
zöngés mássalhangzó megmarad a szó végén (úgynevezett
auza előtt) és a szó közepén rákövetkező zöngétlen mással-
angzó előtt. Pl. *važko, a vžeš, knyžka, chľib, vydko, ďaďko,*
id, bez chaty, ǵrazko, raz, bib, skriž, pid selom . . .

Ehhez meg kell jegyezni, hogy sok eset mellett, a me-

lyekben a zönge határozottan a mássalhangzó végéig tart, néhol észrevehető a zöngének a mássalhangzó második részében való elveszésére való hajlam, így keletkeznek gyöngült zöngések («stimmlose lenis»). Az explosiváknál a zár zönge nélkül oldódik.

Minél távolabb a Dnyepertől éjszakkeletre, annál gyakrabban hallani olyan kiejtést mint *bibp, bezsprečno, skrizś, vizs, knyžška, dadtko*, ... helylyel-közzel Cholm vidékén és Volhyniában már egészen zöngétlen változatokat találni.

A zöngés kiejtésnek hasonló nyomai megmaradtak (különösen a szó végén) a podoliai, bukovinai, keletgalicziai és keletmagyarországi tájszólásokban.

Egészen elveszett a zöngés mássalhangzó zöngéje a nyugatgalicziai és nyugatmagyarországi tájszólásokban úgy a szó végén, mint a szó belsejében zöngétlen mássalhangzó előtt és e tekintetben e tájszólások átmenetet tüntetnek föl az északnyugati*) ukrajnai és a szomszédos szláv nyelvek (a lengyel és a tót) között. Pl. *ďit* (ďid h.) *ďitko, holupka, opšarpanyj, knyška, jič* (jidž h.), *dup, bip, boch, rich, zaras, chľip, pit selom, vis* (viz h.), *bez chľiba, s ťista, ťaško, torch, voroška, muš* (muž. h.) stb.' i. h. 354. sk. l.

Az idézett fejtegetések olyan természetűek, hogy itt az írott betü hatása alatt keletkezett önámítással alig lehet dolgunk és azért érdemesnek tartottam a kérdést fölvetni, hogy feledésbe ne menjen, fölvetni, ha mindjárt az elképzelhető legalkalmatlanabb időben is. Egyrészt én egészen más természetű munkával vagyok most elfoglalva, a mely figyelmemet teljesen leköti, másrészt a háborús viszonyok lehetetlenné teszik nekem, hogy levélben kérdést intézzek e dologban olyanokhoz, a kik fölvilágosítást tudnának adni. Addig is meg kell nyugodnom abban, hogy Bonkáló is, a ki alaposan ismeri a rutén nyelvet, azóta élő szóval arról biztosított, hogy ő mind Mármarosban, mind Bukovinában a *babka* szó kiejtésében zöngés *b*-t hall, nyelvésztársaimat pedig kérem, közöljék velem idevágó tapasztalataika, megfigyeléseiket, akár egész czikk alakjában, akár rövidke levélben is.

Asbóth Oszkár.

* Itt sajtóhibának kell lennie: pivnično-schidnymy h. pivnično-zachidnymy olvasandó, tehát a mint fönt fordítottam 'éjszak n y u g a t i nem 'éjszakkeleti'.

AZ IDG. FLEXIO GENESISÉNEK PROBLÉMÁJA.

(Folytatás.)

III. Kisérlet a probléma megoldására.

IV. A verbális flexio genetikus viszonyai.

A 3. sg. act. suffixumai.

Ős- és közidg. eredetüek általános felfogás szerint a következő typusok: 1. prim. **bhér(e) ti *dőti*, 2. sec. **bhér(e) t *dőt*, 3. perf. **u̯oíde *leloíqᵘe* — ezenkivül még bizonynyal 4. **bhér(e)tu *dőtu* és valószinűleg 5. **bhérei.*

1. A **bhér(e)ti *dőti* typus.

E typus, a melynek nominalis eredetét legújabban az óvatos BRUGMANN is megengedi [Grr. II. 3.[2] 7; cf. PEDERSEN, KZ. XL. 149] nem más mint *ti-* tövű nomen actionis indefinit casusa [cf. WACKERNAGEL, Ber. d. sächs. G. d. W. I. 11. SIEBS, KZ. XLIII. 269-270. FEIST, Kultur etc. 59] vagy — a mi a functionális különbségek sec. volta miatt egészen egyre megy [cf. Nyt. IV. 282] — *t-* tövű nomen *i-* locativusa [cf. SAYCE, TECHMER's IZ. I. 222]. A felvett összefüggések plausibilitására nézve fölötte jellemző az a körülmény, hogy a ἑλκεσί-πεπλος typusú nominális compositumok első tagja némely tekintélyek szerint 3. sg. verbum finitum, mások szerint infinitivusi képzés, a mely ép úgy lehet *ti*-tövű nomen actionis nem-flectált alakja v. casus indefinitusa mint *t-* tövű nomen actionis *i-* locativusa [cf. JACOBI, Comp. u. Nebensatz, 64. HIRT, Hb.[2] 463. 487. WACKERNAGEL, Ai. Gr. 320. BRUGMANN, Grr. II. 1.[2] 640 etc.]. Épp oly instruktív, hogy a **bhér(e)ti *dőti* 3. sg. úgy áll a **bhér(e)t *dőt* 3. sg. mellett mint a **bhér(e)t-i *dőt-i* loc. sg., resp. a **bhér(e)ti*

*dṓ-ti- nominális tő a *bhér(e)t- *dṓt- nominális tő mellett. E viszony alapján egy 'hier, jetzt' jelentésű *i partikula jelenlétére akartak következtetni, a miből azonban semmi sincs [cf. Nyt. V. 125]. Legújabban Hirt a szóban forgó nominoverbális *-i elemet eredeti nominális tőképzőnek tartja, de egy lélekzetre partikulának deklarálja, 'die die Bedeutung in einer für uns nicht fassbaren Weise [!] veränderte' [Fragen des Vok. IF. XXXII. 267-268. 277-278] — a minek semmi értelme: ha ez az *-i elem tőképző, tehát szóroncs volt, akkor nem lehetett partikula, tehát önálló szó, s így eredeti jelentése sem azért eruálhatatlan, mert ezt a jelentést elveszítete, hanem mert eredetileg semmit sem jelentett.

A szóban forgó verbális typus nominális eredetének illusztrálására álljanak itt a materiális egyezések nagy tömegéből a következők:

a) a themat. *bhéreti typusból:

3. sg. ói. vásati, mithati, rámati, av. vanaiti:
F. ói. vásati-, mithatí- ramáti-, av. vanaiti-.

b) az athem. *bhérti *dṓti typusból:

3. sg. ói. dá-dāti, aor conj. dā́ti, gör. δι-δωτι δί-δωσι:
comp. ói. dā́ti-vāra-, gör. Δωσί-φρων;
F. ói. dā́ti-, gör. δῶτι-ς, δόσι-ς, lat. dōs < *dōti-s;
loc. (abl.) lat. sacer- dōte < *dōt-i.

3. sg. gör. ἐμ-πί-πλησι: comp. πλησ[ι]-ίςτιος;
F. πλῆσι-ς; loc. (abl.) lat. locu-plēte < *plēt-i.

3. sg. gör. ἵ-στησι, lat. stat < *stā́ti [?], ói. aor. conj. sthā́ti:
comp. gör. Στησί-χορος Στησι-μένης etc.;
F. gör. στάσι-ς, lat. statim < *stəti-m, ói. sthíti-, av. stāiti-;
loc. (abl.) lat. anti-stite < *stət-i, av. ϑraotō-stāti.

3. sg. av. da-δāiti: F. ni-δāiti-; loc. dāmi-dāti.

3. sg. ói. stāúti, av. staoiti: F. ói. stutí-, av. haoma-stūiti-;
loc. ói. dēva-stúti, av. aṡəm-ṡtūti.

3. sg. ói. hánti, av. ǰainti: F. ói. hati-, av. ǰaiti-;
loc. ói. saṃ-háti.

3. sg. ói. *kárti, bhárti, sí-sarti, kšēti, ēti:*
F. ói. *kŕti- bhṛtí-, sṛtí-, kšití-, sám-iti-*
loc. ói. *su-kŕti, vajra-bhŕti, vi-sŕti, ā-kšíti, sam-íti.*

NB. A praes. ind. 3. sg. italiai *-t* végzete közfelfogás szeiint < prim. **-ti*, míg a sec. **-t* italiai reflexe *-d* volna, v. ö. gyrészt lat. *fert stat,* marr. *feret,* o. *staít* etc., másrészt conj. lat. *sied,* o. *fakiiad* [ói. *syát*], perf. ólat. *feced,* o. *deded* [ói. *dhāt*] etc. Ámde ez a *-d* < **-t* hangváltozás magában véve is eltünő [cf. BRUGMANN, Grr. I². 883—884. 912], annál inkább nert nem egy 'kivétel' keresztezi, v. ö. conj. ólat. *mitat,* . *tadait,* perf. ólat. *dedet* etc. Másrészt fölötte sajátságos volna, iogy míg az ősitáliai finális *-i* akárhányszor megmarad, v. ö. at. *ante* [*anti-stes*], o. *auti* etc., nevezetesen mindíg a *t-* tövű ocativusban, cf. *com-ite* [ói. *sám-iti*], addig a 3. sg. functiójú dg. **-ti *-i* eleme soha és sehol sem volna conserválva. Mindzen okoknál fogva, a mint a prim. **-si* [l. fölebb, p. 179], úgy prim. **-ti* ősitáliai existentiája sincs minden kétséget kizáró nódon beigazolva s nem lehetetlen, hogy az ősitáliai ág csak a ec. **-t* suffixumot örökölte [v. ö. még a 3. plur. tárgyalásánál lább: p. 263]

2. A **bhér(e)t *dōt* typus.

E typus nominális eredetét kézzelfoghatólag mutatja az, ogy az árjában mint infinitivus is szerepel [cf. LUDWIG, Rigv. VI. 264. BARTHOLOMAE, Vorg. 146. WOLFF, KZ. XL. 111. BRUGMANN, Grr. II. 1². 65. 640]; v. ö. többek között:

3. sg. injunct. ói. *jōšat, dhṛšat, pibat,* av. *barat:*
infinitivus ói. *jušát, dhṛšát, píbat,* av. *apa-barat.*

Ugyanez a typus az árja *vidád-vasu* typusú nominális compositumok első tagjában is fellép — egyes tekintélyek szerint nint 3. sg. 'verbum finitum' (injunctivus), mások szerint, mint nfinitivus' [cf. BERGAIGNE, Mém. soc. lingu. III. 26 BARTHOLOMAE, Z. XXIX. 546—547. JACOBI, Comp. u. Nebensatz, 71. BRUGMANN, rr. II. 1². 65]; v. ö. pl.

3. sg. ói. *vidát, kšáyat, bhárat, tárat:*
comp. ói. *vidád-vasu-, kšayád-vīra-, bharád-vāja-,*
[*taràd-dvēša-*

3. sg. av. *čōr^{ə}ṯ*, [= **čart*], *vanaṯ*:
comp. av. *vī-kər^{ə}ṯ-uštāna-*, *vanaṯ-pəšana-*.

Mivel továbbá a 3. sg. act. sec. *-*t* és med. sec. *-*to* úgy áll egymás mellett, mint a nominális -*t*- és -*to*- tőképző, az érte typus kétségkívül nominális eredetű, a mit legújabban Brugmann is megenged [Grr. II. 3². 7] — még pedig *t*-tövű nomen actionis suffixum-nélküli alakja v. casus indefinitusa, a mire most Hirt is rájött [cf. IF. XXXII. 316] — A materiális egyezéseknek se szeri, se száma; v. ö. többek között:

a) themat. **bhéret*:

3. sg. ói. *á-vahat*, *á-sravat*, *á-plavat*:
F. ói. *vahát-*, *sravát-*, *pravát-*.

3. sg. lat. *terit*, *tegit* < **teret* **teget* [cf. ólat. *fuet*, *dedet*]:
adj. *teres* < **teret-s*, subst. *teges* < **teget-s*.

b) athemat. **bhért* **dṓt*:

3. sg. ói. *ā́it*, < **á-ait*, lat. *it* < *īt* < *eit*:
ói. *arthḗt-* < **artha-it-* *sám-it-*, lat. *com-it-*, *ped-it-*.

3. sg. ói. *á-kar*, *á-gan*, *á-han* < **á-kart* etc.
ói. *su-kṛ́t-*, *nava-gát-*, *hát-*.

3. sg. ói. *sthā́t*, *á-sthāt*, lat. *stat* < **stāt* [? p. 249]:
av. *ϑraotō-stāt-*, lat. *anti-stit-* < **stət-*.

3. sg. ói. *á-prāt*, lat. *plet* < **plēt*: lat. *locu-plēt-*.

3. sg. ói. *dā́t*, *dhā́t*: lat. *sacer-dōt-*, av. *dāmi-dāt-*.

3. sg. gör. ἔ-γνω, ἔ-βρω, ἐπ-έ-πλω < **ĝnōt* etc.
gör. ἀ-γνῶτ-, ὠμο-βρῶτ-, πλῶτ- [nom. ἀ-γνώς etc.]

3. sg. gör. ἔ-βλη, ἐ-δάμη: προ-βλῆτ-, ἀ-δμῆτ-.

NB. Esetleg még a themat. conj. 3. sg. is directe nominális eredetű, v. ö. pl.

3. sg. conj. ói. *dṛśā́t*, *cárāt*: inf. av. *dar^{ə}sāṯ*, adj. av. *ravas-čarāt-*.

3. sg. gör. ark. kypr. φέρη, ἔχη: Φέρητ-, ἔχητ-.

3) A perf. **u̯oíde *ĝeĝóne* typus.

Ez a typus, a mely minden valószínűség szerint 1. sg. funtiójú is volt [l. fölebb p. 170], morphologiailag kézzelfoghatólag suffixum-nélküli képzés: kéttagú könnyű basis, tehát ugyanoly formatio mint a themat. 2. sg. imperat., cf. **u̯oíde* [gör. ϝοῖδε, ói. *vḗda*]: **u̯idé* [gör. ϝιδέ], **lelóiqᵘe* [gör. λέλοιπε, ói. *rirḗca*]: **leíqᵘe *liqᵘé* [gör. λεῖπε λίπε]. Mivel pedig a 2. sg. imperat. elismerten és szemlátomást oly formatio, mint a nominális voc. sg., cf. **áĝe* [gör. ἄγε]: **áĝe* [gör ἀγέ], azért a szóban lévő 3. sg. perf. sem lehet más mint nominális képzés: themat. nominális tő casus indefinitusa, v. ö. többek között:

3. sg. **u̯oíde* [ói. *vḗda*]: nominális **u̯oído/e-* [ói. *vḗda-*]
3. sg. **bhebhóudhe* [ói. *bubṓdha*]: **bhóudho/e-* [ói. *bōdhá-*]
3. sg. **ĝeĝóne* [gör. γέγονε]: **ĝóno/e-* [gör. γόνο/ε-]

Az árja *uvā́ca* typusú 3. sg. perf. D-vokalizmusa alapján újabban Brugmann is arra a gondolatra jutott, hogy ói. *uvā́ca*, resp. az ezt megelőző **vā́ca* eredetileg verbalabstractum vol- [Grr. II. 3². 434—435]. E thesist Hirt legutóbb számos példát val illusztrálta s a **ĝe-ĝóne* typust, a melynek eredetét még a közelmultban [Hb². 496] egészen homályosnak mondotta, a nominális **bhoró/e-* typus *o-* vokalizmusa miatt szintén nominális eredetűnek nyílvánította [IF. XXXII. 316—317]. Utalni lehet itt még arra az érdekes körülményre, hogy a két előbbi typushoz hasonlóan ez is szerepel nominális compositumok, az ú. n. ἀεχέ-κακος typus első tagjában [l. Brugmann, II. 1². 63—64].

Az ói. *paprā́u* és árja **paprā́* typusokról már volt szó [l. fölebb, p. 172]. Kiegészítésül itt még csak annyit, hogy az utóbbi Hirt szerint is oly gyökérnomen, mint ói. *-prā́* [IF. XXXII. 315].

NB. Nem lehetetlen, hogy e typus képviselője a litván themat. 3. sg. indic. praes. is, pl. *vēda* < **u̯édho*, *vēža* < **u̯éĝho* [Siebs—Berneker, KZ. XLIII. 270; cf. Meillet—Prinz, Einl. 135]. Hogy a litv. *yrà* 'est' eredetileg 'existentia' jelentésű nomen, az általánosan el van ismerve [Joh. Sshmidt, KZ. XXXV. 595. Brugmann, Grr. II¹. 1350. Wiedemann, Hb. 113. Hirt, IF. XVII. 65. etc.].

4) A **bhér(e)tu *dōtu* typus.

Ószláv (bulg.) 3. sg. indic. praes. *beretъ* oly tekintély szerint mint Leskien [Gr. d. Altbulg. 191] még mindig nincs megmagyarázva: régibb felfogás szerint, a melynek ma már aligha van híve, *u* partikulával agglutinálódott injunctivus volna [l. Brugmann, Grr. II[1]. 1277. 1346. 1351. etc.], Hirt szerint < idg. 3. sg. med. **bhéreto* = gör. φέρετο [IF. XVII. 287—292], a tekintélyek majoritása szerint egy vagy más módon átalakított ószl. (or.) *beretь* [Vondrák, Vergl. Sl. Gr. II. 135. Berneker, KZ. XXXVII. 370. Pedersen, KZ. XXXVIII. 322. Brugmann, KVG. 591. etc.].

Ily körülmények közt talán nem indokolatlan a hypothesisek számát még egygyel szaporítani. Thesisem kiindulópontja az a föltevés, hogy a szóban forgó ószláv (bulg.) *beretъ* és ószláv (or.) *beretь* egyaránt idg. eredetű, teljes jogú dublettek — épp úgy, mint pl. 3. sg. med ói. *bruvé: brūté*, 1. plur. act. gör. φέρομεν: dór: φέρομες, ahd. *beram: beramês*, ói. *bhárāmaḥ*: ved. *bhárāmasi* etc. A *beretъ* typus eredetiségét támogatja az a körülmény, kogy kézzelfoghatólag oly formatió, mint az árja 3. sg. imperat. **bháratu*: ói. *bháratu*, av. *baratu*, óp. *baratuv*. Morphologiailag a két typus között semmi különbség: az árja **bháratu* teljesen az ószl. *beretъ* színvonalán áll [cf. Brugmann Grr. II[1]. 1346] és ehhez hasonlóan a tekintélyeknek csaknem egyhangú nézete ellenére [Osthoff MU. IV. 252. Brugmann, Grr. II[1]. 1315—1316. Bartholomae, Vorg. 56. Thurneysen, KZ. XXVII. 174 et seqq. Hirt IF. XVII. 70. 77. Thumb, Hb. 289 etc.] — nem tartalmazza az istenadta *u* partikulát. A mi pedig a modális functiókülönbséget illeti, ez az adaptatiós theoria álláspontján absolute irrelevans — annál inkább, mert akárhány formatió egyidejűleg indic. (praes. praet.) és imperat. functiójú, v. ö. pl. 2. plur. act. ind. ószl. *berete*, gör. φέρετε ἐ-φέρετε, gót *bairiþ* = imperat ói. *bhárata*, gör. φέρετε, gót. *bairiþ*, 2. sg. act. ind. gör. ἐνί-σπες ἐπί-σχες = imp. ἐνί-σπες ἐπί-σχες, 2. sg. med. ind. ἐ-φέρεο = imp. φέρεο etc. Eszerint ószl. *beretъ* és árja **bháratu* együttvéve egy ősidg. **bhéretu* typusú 3. sg. functiójú alak existentiájára utalnak.

Ez ősidg. **bhéretu* typus nominális genesise egy pillanatig sem lehet kétséges: a mint a 3. sg. **bhéreti* typus eredetileg nomen actionis és infinitiválís természetű képzések kiindulópontja [cf. ószl. *piti*, ói. *pītáyē* etc.], éppen úgy a 3. sg. **bhéretu* typus is [cf. sup. ószl. *itъ*: inf. ói. *ētum* etc.] Hogy az ói 3. sg. *bháratu* voltaképpen *tu*-tövű nomen, azt Fick már réges-rég látta [GGA. 1881. p. 435]; e helyes gondolatot, a melynek egyébként Windisch is nyomában volt [Ber. d. sächs. G. d. W. I. 24], az Osthoff-féle partikula-theoria ugyan csirájában megfojtotta, de legújabban Hirt — minden látszat szerint nagy elődjétől függetlenül s az obligát partikula-theoriáról ez egyszer egészen megfeledkezve — megint életre támasztotta [IF. XXXII. 283]. A mi pedig az ószl. *beretъ* typust illeti, erről legújabban Siebs is úgy vélekedik, hogy kiindulópontja talán 'eine mit dem Supinum zu vergleichende Form' [KZ. XLIII. 271]; hogy ez a kiindulópont nominális casusforma volt-e [cf. lit. *eĩtu* lat. *itum*, ói. *ētum*] vagy a casus indefinitus, az eldönthetetlen, de nem is lényeges kérdés.

A föntebbiek értelmében tehát párhuzamositandók volnának többek közt a következő materiális egyezések:

3. sg. ószl. *beretъ*, ói. *bháratu*, athem. ói. *bi-bhartu* :
inf. ói. *bhártum*

3. sg. ószl. *vezetъ*, ói. *vahatu*, athem. ói. *vṓḍhu* :
M. ói. *vahatú-* inf. ói. *vṓḍhum*, sup. ószl. *vestъ*

3. sg. ószl. *dastъ* < **dō-dtu*, ói. *dātu*, *dá-dātu* :
ger. ói. *dattvā́* < **de-dtu-*, inf. ói. *dā́tum*, sup. ószl. *datъ*

3. sg. ószl. *jastъ* < **ēd-tu*, ói. *attu* < **ed-tu* :
sup. ószl. *jastъ* < **ēd-tu*, inf. ói. *áttum* < **ed-tu-*

3. sg. ószl. *věstъ*, ói. *vēttu* : inf. ói. *vḗttum*

5. A **bhérei* typus.

Erre az ősidg. typusra látszik utalni a themat. 3. sg. gör. φέρει és talán óír *do·beir*. A 3. sg. gör. φέρει közfelfogás szerint a 2. sg. φέρεις analógiájára készült [Brugmann, Grr. II[1]. 1347.

KVG. 591. IF. XVII. 181. HIRT, Hb². 487]. Ámde a gör. 2. sg. φέρεις kézzelfoghatólag és elismerten egy régi 2. sg. **bhérei* átalakítása, v. ö. egyrészt 2. sg. ind. lit. *vedì* s másrészt 2. sg. imperat. litv. *vedì*, dór. ἄγει etc. [l. fölebb, p. 181] és így legalább is épp annyira plausibilis, hogy éppen megfordítva a gör. 2. sg. φέρεις a 3. sg. φέρει analógiája — t. i. φέρε : φέρες = φέρει : φέρεις. A 3. sg. gör. φέρει pedig épp úgy lehet **bhéreit*, mint **bhérei* [cf. MEILLET-PRINTZ, Einl. 135]. Hasonlóképpen az óír 3. sg. *do·beir* lehet nem csupán < **bhéret* és **bhére* [THURNEYSEN, Hb. 339. PEDERSEN, Vergl. Gr. der Kelt. Spr. II. 343. POKORNY, OIr. Gr. I. 88. MEILLET-PRINTZ, Einl. 135. etc.], hanem < **bhérei* is.

A följebb tárgyalt 2. sg. functiójú és nominális eredetű **bhérei* typus [p. 181] minden látszat szerint 3. sg. functiójú is volt. A kettős pers. functiót illetőleg v. ö. pl. 2. és 3. sg. imperat. **bhéretōd* > ói. *bháratād*, lat. *fertō*.

A 1. plur. act. suffixumai.

A 1. plur. act. functiójú suffixális kategóriák az alapnyelvben mind *m*-kezdetűek voltak ugyan, de különböző végződésekkel birtak, a melyeknek reconstructiója a különnyelvi viszonyok összevisszasága és sokarczúsága folytán a legnagyobb nehézségekbe ütközik s exacte nem is eszközölhető. Elosztódásuk a legnagyobb homályban van, nevezetesen a 'prim.', 'sec.' és 'perf.' végzetek közötti különbség teljesen tarthatatlan s BRUGMANN [KVG. 591 etc.] ellenére bizonynyal nem is volt kiképezve [cf. HIRT, IF. XVII. 72—73.].

Többé-kevésbbé jogosult feltevések szerint idg. eredetűek lehettek a következő typusok: 1. **imés *bhéromòs*, 2. **imési *bhéromesi*, 3. **imé̆ *bhéromé̆* és perf. **u̯idmé*, 4. **imén *bhéromòn*.

E 1. plur. act. functiójú *m*- kategóriák szemlátomást összefüggnek a 1. sg. act. functiójú *m*- kategoriákkal: nevezetesen 1. pers. functiójuk minden esetre emezeknek befolyása, sőt mivel a 2. és 3. sg. [act.] **-s(i)* és **-t(i)* mellett álló **-so* és **-to* 2. sg. [med.] functiójú, a priori valószínű, hogy a 1. sg. [act.] **-m(i)* mellett álló 1. plur. [act.] **-mo* eredetileg szintén singuláris képzés volt [cf. Nyt. IV. 132—133; l. még alább!].

1. Az *imés, *bhéromòs typus.

E typus suffixuma HIRT [IF. XVII. 78] szerint a nominális at.-abl. plur. *-mos suffixumával azonos — a mi lehetséges, de erméezetesen csak azon feltevés mellett, hogy e casus-formatió égelemzésben tőképzés [l. Nyt. IV. 286. V. 30]. Ez ötletnek sak variatiója az a másik HIRT-féle föltevés, hogy gör. φέρομες < *bhérom-es, azaz egy a nominális plurálisban jelentkező *-es uffixummal pluralizált alak, a mi teljesen födi BOPP feltevését, mely szerint 'die Sylbe as in der Plural-Endung mås ist dentisch mit der pluraren Nominativ- Endung as' [Krit. Gramm. 44; cf. WINDISCH, Ber. d. sächs. G. d. W. 18], s a mi megint gaz annyiban, hogy a nominális plurális eredetileg singuláris épzés [Nyt. IV. 19]. A teljes igazság azonban az lesz, hogy z a pers. suffixum *me/mo-* tövek singuláris nomiatívusával azonos eredetű; v. ö. többek közt a következő materiális egyezéseket:

plur. ói. *imáḥ*, dór. ἵμες: M. ói. *émaḥ*, gör. οἶμος.

{ 1. plur. ói. *yāmáḥ, stumáḥ, kṣimáḥ, bhāmáḥ:*
{ M. ói. *yāmaḥ, stómaḥ, kṣémaḥ, bhā́maḥ.*

1. plur. ói. *bi-bṛmáḥ, bi-bhīmáḥ:* M. gör. φορμός, ói. *bhīmáḥ*

1. plur. dor. φαμές, τί-θεμες: M. gör. εὔ-φημος, θῶμος.

V. ö. még dor. ἄγομες : ὄγμος, lat. *alimus : almus* etc.

A szóban forgó verbális *-més/mòs*, valamint a nominális -mo-s* is in ultima analysi természetesen nem lehetett egyéb, mint a nominális *-mes/mos-* tőképző [cf. Nyt. IV. 272. V. 20], mert a 1. plur. *-mès/mos* szemlátomást úgy áll a 1. plur. *-mé/mò* mellett, mint a nominális tőképzés terén a *-nes/nos-*, *-tes/tos-*, -ues/uos*, *-dhes/dhos,-* etc. tőképző a *-ne/no-*, *-te/to-*, *-ue/uo-*, -dhe/dho-* etc. tőképző mellett [l. BRUGMANN, Gr. II. 1². 525—528 és v. ö. alább a 1. du. alatt!].

NB. Az izoláltan álló ahd. *gāmēs berамēs* typus feltűnő *ē-* s még feltűnőbb *-s* eleme miatt germán újképzés lesz [BRUGMANN, KVS. 591. HIRT, IF, XVII. 73]. Ha mégis idg. eredetű volna, a mint ezt pl. KLUGE [Urgerm³. 186] akarja, akkor idg. *-mēs* < régibb *-méso/mése* volna [cf. BRUGMANN, KVS. 139], a

mely úgy állana idg. *-més mellett, mint a 2. sg. med *-thēs a 2. du. *-thes [? l. alább!] mellett resp. mint a nom. sg. N. *dus-menés a M. *-dus-menḗs mellett [Nyt. VI. 272].

2. Az *imési *bhéromesi typus.

Ez a typus biztosan árja, cf. ói. smási, av. mahi, óp. a-mahy és ói. bhárāmasi, av. barāmahi, óp. þahyāmahy [-ā- a 1. du. ói. bhárāvaḥ etc. analogiája: BRUGMANN, Grr. II. 3.[2] 58]. Ős- és közidg. voltának feltevése azon alapúl, hogy az óir abs. ammi bermi etc. számára *és-mesi *bhéromesi reconstruálható [BRUGMANN, Grr. I[2]. 238. II[1]. 1352. 1354. H. D' ARBOIS DE JUBAINVILLE, Éléments 144. THURNEYSEN, Hb. 339.] PEDERSEN legújabb feltevése szerint persze az óir abs. bermi etc. relative késői conglutinatum volna: *berom ni, a melyben *berom < idg. *bhéromos és ni 'particula augens', resp. a 1. plur. pron. pers. [Vergl. Gr. der kelt. Spr. II. 343. 137]. Mivel e feltevés mellett szól a britanniai ág is [PEDERSEN, l. c. J. MORRIS JONES, Welsh Gr. 333], az árja *masi izoláltan marad, noha persze azért még mindig idg. eredetű lehet. Bármint álljon is a dolog, az árja *-masi vagy idg. *-mesi nem lehet egyéb, mint a *-mi *-si *-ti *-nti suffixumok analogiájára átalakított árja *-mas vagy idg. *-mes [cf. BRUGMANN, Grr. II[1]. 1352. HIRT, IF. XVII. 72].

3. Az *imḗ *bhéromȍ és perf. u̯idmḗ typus.

Az *imé *bhéromò és *u̯idmé typusok, noha a különnyelvi reflexek nem a theoretice postulálható vokalizmussal és elosztódásban jelentkeznek, bizonynyal idg. eredetűek. Megvoltukra utal több-kevesebb biztossággal mindenekelőtt a szláv -me és -mo [BRUGMANN, Grr. II[1]. 1356. KVS. 591. VONDRÁK, Vergl. Slav. Gr. II. 138—139 etc.], valószínűleg az árja *-ma, minden esetre legalább is a perf. *-má [ói. vidmá śuśrumá] s esetleg még a litv. -me, az óir -m, a gót -m etc. Ez a -mé/mò pers. suff. úgy áll a 1. plur. -més/mòs pers. suff. mellett, mint a nominális -me/mo-tőképző a hozzá való -mes/mos nom. sg. M. mellett, minél fogva a felvett *imé *bhéromò és *u̯idmé typussal bíró alakok nominális me/mo- tövekkel azonosítandók; cf.

{ 1. plur. ói. hṓma, bhḗma, á-yāma, āíma < *a-ēma:
{ Masc. ói. hṓma-, bhīmá-, yáma-, ḗma-.

[1. plur. ói. *yu-yujma, su-șumá, tu-ștumá, sa-sṛmá:*
[Masc. ói. *yugma-, sóma-, stóma-, sárma-.*

A *-*mé/mò* pers. suff. mellett fellépő -*mē/mō*, a melynek g. megvoltára utal az ói. perf. -*mā* [ved. *vidmā*], a litv. refl. *né-* [*sùko-mė-s*] és a gót opt. -*ma* [*nimaima*], semmiféle nominális képzéssel nem párhuzamosítható, s így egyelőre felteendő, ogy a *mé/mò* pers. suff. valamilyen módon — pl. a WACKERNAGELle 'rythmische Auslautdehnung' alapján [Ai. Gr. I. 313. BRUGANN, KVS. 145. etc.] — secundär hosszú vokálishoz jutott.

NB. Az ószl. -*my* a *my* 'nos' pronomen behatása alatt eletkezett [BRUGMANN Grr. II[1]. 1356. KVS. 591. VONDRÁK, Vergl. lav. Gr. 138.].

4. Az *imén *bhéromòn typus.

E typus idg. eredetére utal egész biztossággal a görög -μεν, setleg az ószláv -*mъ* [BRUGMANN, Grr. II[1]. 1356 etc.] és a germ. *n* [KLUGE, Urgerm[3]. 186 etc.], aligha az óir. -*m* [BRUGMANN, rr. II[1]. 1352, 1354 etc.] A *-*mén* pers. suff. szemlátomást nem gyéb, mint a -*men*- tőképző, resp. ennek suffixum-nélküli asus indefinitusa, a mely egyrészt mint loc. szerepel [cf. ved. *írman, héman* etc.], másrészt mint infinitivus lép föl [SAYCE echmer's IZ. I. 222—225. HIRT, IF. XVII. 73]; cf.

[1. plur. gör. ἴμεν, δόμεν, θέμεν, ἴδμεν, ἕσταμεν:
[inf. gör. ἴμεν, δόμεν, θέμεν, ἴδμεν, ἕσταμεν.

[1. plur. gör. ἄγομεν, φέρομεν, εἴπομεν, ἔσχομεν:
[inf. gör. ἀγέμεν, φερέμεν, εἰπέμεν, σχέμεν.

Mivel a gör. -μεν végű infinitivus kézzelfoghatólag és ismerten *men*-tő [cf. δόμεν : δόμεν-αι etc.], azért abból a dilemából, hogy a szóban forgó pers. suff. idg. alapalakja *-*mén/mòn* gy -*mém/mòm* [BRUGMANN, Grr. II[1]. 1352], a glottogonia segítgével ki lehet szabadúlni.

Az árja nem-perfectikus *-*ma* kétségkívül lehet < idg. *mṇ* [THUMB, Hb. 291. HIRT, Hb[2]. 488], a mit részemről azzal feltűnő ténynyel támogatnék, hogy az ói. gyökéraoristosban a plur. csaknem mindig normál vokalizmusú [WHITNEY, r. Gr[4]. 300. MACDONELL, Ved. Gr. 367.]. Ez esetben az árja

nem accentuált *ma úgy állana a gör. -μεν mellett, mint az árja nom. acc.-sg. N. *-ma <*-mn̥ a hozzá való *-man- <-men- tő mellett; cf.

{ 1. plur. ói. *dhāma, a-sthāma, [á-]gāma, á-dāma*:
{ N. ói. *dhā́ma, sthā́ma, ví-gāma, dā́ma.*

{ 1. plur. ói. *á-karma, hóma, [á-]bhūma*:
{ N. ói. *kárma, hóma, bhū́ma.*

NB. Mivel a nominális *-me/mo-* tőképző bizonyos esetekben < *-m(e)ne/o-* [cf. particip. litv. *vėža-ma-s*, ószl. *vezo-mъ*: av. *vazə-mna*, gör. φερό-μενο-ς, l. Brugmann, Grr. II. 1². 230—232] s mivel továbbá a themat *-m(e)ne/o-* tőképző szemlátomást és elismerten az athemat. *-men/mon-* tőképzővel kapcsolatos [cf. gör. στά-μνο-ς: ἐπί-στη-μα, lat. *ter-minu-s*: *ter-men* etc. l. Brugmann, l. c. 245. Hirt, Hb². 297—298. 387], azért könnyen meglehet, hogy a *-*mé/mò* pers. suff. is részben < *-*mné/mnò* s összefüggésben áll egyrészt a **mén/mòn* pers. suffixummal, másrészt a *-*men/mon-* és *-*m(e)ne/o-* nominális tőképzőkkel. Ebből a szempontból természetesen a **mòs* pers. suff. is lehet részben < *-*mnòs* s összefügghet a **m(e)ne/o-* tövű M. sg. nominativusszal.

A 2. plur. act. suffixumai.

Az európai különnyelvi alakok alapján egy egységes typus reconstruálható: 'prim.' és 'sec.' **ité* **bhérete*, perf. **u̯itᵉte*. Ezzel az európai egyféleséggel sajátságos contrastban áll az árja hármasság: sec. **itá* **bhárata* < idg. **ité* **bhérete*, 'prim.' **ithá* **bháratha*, perf. **u̯idá*. Az árja sokféleség minden bizonynyal régibb, mint az európai egyféleség [l. Nyt. III. 251—252]: még ha az árja 'prim' **ithá* **bháratha* újképzés volna is, a mint Hirt véli [IF. XVII. 70], az ói. *vidá* < árja **u̯idá* feltétlenül eredetibb, mint az európai **u̯itᵉté* [l. alább, p. 260—261.]

1. Az **ité* **bhérete* typus.

E typus *-*te* suffixuma — Hirt [IF. XVII. 84. Hb². 497. 597] szerint is — végelemzésben a *-*te/to-* nominális tőképző — többek közt verbaladjectiva és nomina act. képzője [l. Brugmann, Grr. II. 1². 394—401. 629.·632] —, illetőleg a hozzá való casus indefinitus, resp. voc. sg.; — v. ö. többek között:

2. plur. gör. ἴτε ói. *itá:* gör. ἁμαξ-ιτό/έ, ói. *itá-* < **itó/é.*

{ 2. plur. gör. δότε ἔ-δοτε δί-δοτε, lat. *date:* gör. δοτό/έ,
lat. *dato/e* < **dətó/é.*

{ 2. plur. gör. θέτε ἔ-θετε τί-θειε, lat. *con-dite:* gör. θετό/έ,
lat. *con-dite* < **dhətó/é.*

2. plur. κέ-κλυτε, ói. *śruta:* gör. κλυτό/έ, ói. *śrutá-* < **k̑lutó/é.*

2. plur. ói. *stuta, kr̥ta, śasta : stutá-, kr̥tá-, śastá-* etc.

A verbális és nominális kategoria összefüggését mutatja az a körülmény is, hogy mind a kettőben vannak gyönge és erős vokalizmusú formatiók, v. ö. egyrészt 2. pl. gör. δότε és ói. *dāta* < idg. **dəté* és **dṓte* s másrészt verbaladj. gör. δοτός és ói. *tvā́-dāta-* < idg. **dətó/é* és **dṓto/e*. Közfelfogás szerint ugyan a **dṓto/e* typus újképzés volna [BRUGMANN, Grr. II. 1^{2}. 397 etc.]. Ámde ha a **dəté* typusú injunctivus (imperativus) mellett álló **dṓte* typus egyes esetekben az őt megillető 'Affektbetonung' miatt kétségkívül ősrégi s ha az ói. *satyá* < **sn̥t-i̯é* vocativus [= casus indefinitus] mellett álló ói. *santya* < **sént-i̯e* vocativus ugyanazon okból ugyancsak ősrégi [BRUGMANN, Grr. II. 3^{2}. 61], akkor nem lehet belátni, miért ne volna az idg. **dətó/é* mellett álló **dṓto/e* is alapnyelvi erős képzés; — v. ö. még:

2. plur. ói. *sthāta,* gör. στῆτε: av. *stāta-*, ószl. *są-po- statъ.*

2. plur. ói. *dhāta:* litv. *dė́ta-*.

2. plur. ói. ved. *śā́stá-na:* ói. *śā́sta-*, av. *sāsta-*.

2. plur. ói. *śasta:* ói. *śasta-* [*śas-* 'schneiden'].

2. plur. gör. φέρτε : φερτό/έ.

Hasonlóképpen kétségkívül idg. eredetű a **bhr̥tó/é* mellett álló **bkeretò/é* typus is [BRUGMANN, Grr. II. 1^{2}. 401], a mely három normálfokozatú vokálisával [!] szemlátomást a teljesen oly felépítésű themat. 2. plur. **bhérete* typusra utal; cf.

{ 2. plur. ói. *bhárata, yájata, pácata* etc.:
verbaladj. ói. *bharatá-, yajatá-, pacatá-*

{ 2. plur. gör. ἕλετε, εὕρετε, ἕρπετε etc.:
verbaladj. gör. ἑλετό/έ, εὑρετό/έ, ἑρπετό/έ etc.

2. Az árja **ithá* **bháratha* typus.

Az árja 2. plur. 'prim.' **ithá* **bháratha* épp oly talányosan áll az árja 2. plur. 'sec.' **ithá* **bhárata* < idg. **ité* **bhérete* mellett, mint az árja *-*tha* nominális tőképző az árja *-*ta* < idg. *-*to/te-* tőképző mellett [cf. BRUGMANN, Grr. II. 1^2. 395. BARTHOLOMAE, Vorg. 107]; v. ö. pl.

{ 2. plur. ói. *ithá, kṛthá, bi-bhṛthá, hathá, gathá:*
{ M. ói. *-ithá-, -kṛthá-, bhṛthá-, hathá-, gathá-.*

2. plur. ói. *yāthá, pāthá:* M. ói. *yāthá-, pīthá-.*

A mint továbbá az árja themat. 2. plur. **bhárata* < idg. **bhérete* mellett nominális **bharatá-* < idg. **bheretó/é* áll, úgy az árja themat. 2. plur. **bháratha* mellett nominális **bharátha-* jelentkezik; cf.

{ 2. plur. ói. *áyatha, cáratha, yájatha, vásatha* etc.:
{ N. ói. *ayátha-, carátha-, yajátha-, -vasathá-* etc.

A parallelizmus tehát teljes. A szóban forgó 2. plur. functiójú 'prim.' *-*tha* nyílván ugyanaz, mint a 2. sg. functiójú perf. *-*tha* [l. előbb, Nyt. V. 183]. A numerikus különbség természetesen irrelevans, cf. 2. plur. ói. *vidá:* 2. sg. gör. ἴδέ [l. mindjárt!], 2. plur. ói. *váhatād:* 2. sg. ói. *váhatād* [l. később!].

NB. Ha mindezek ellenére a 2. plur. functiójú árja *-*tha* a gör. -(σ)θε suffixummal függne össze [HILLEBRAND, BB. XVIII. 279. HIRT, Hb^2. 493. önmagával ellenkezésben: p. 488], akkor absolute semmi magyarázat nincs.

3. Ói. perf. *vidá jaghná* typus.

Ez az ói. typus, bár az iráni ágban aligha mutatható ki [l. BARTHOLOMAE, Vorg. 205. Air. Wb. 1768], annyira kiesik a perfectikus pers. suffixumok rendszeréből, hogy kétségkívül nem csupán árja **u̯idá* **ǰhaghná*, hanem minden bizonynyal idg. **u̯idé* **g^{u}heg^{u}hné* typus existentiájára utal.

E 2. plur. functiójú ói. typus morphologiailag teljesen olyan képzés, mint a 2. sg. (imperat.) functiójú themat. praes.-aor. idg. **u̯idé* **g^{u}eg^{u}hné*, v. ö. többek közt:

2. plur. perf. ói. *vidá:* 2. sg. aor. ói. *vidá*, gör. ἰδέ.

| 2. plur. perf. ói. *ūcá* < **u̯u-u̯cá* < **u̯ᵉ-u̯qᵘé* :
| 2. sg. aor. ói. *vōca* < **u̯a-u̯cá*, gör. εἰπέ < **u̯e-u̯qᵘé*.

| 2. plur. pf. ói. *jaghná* < **g̯ᵘheg̯ᵘhné* :
| 2. sg. aor. gör. πέφνε < **g̯ᵘheg̯ᵘhné*.

{ 2. plur. ói. *dadá, dadhá, paptá, saśćá* etc.
{ 2. sg. ói. *dáda, dádha, pápta, sáśca* etc.

Reduplikált alakok természetesen nem-reduplikáltakkal is párhuzamosíthatók lévén v. ö. még:

{ 2. plur. ói. *tutudá, rurujá, viviśá, riricá, dadṛśá* etc.
{ 2. sg. ói. *tudá, rujá, viśá,* λίπε δράκε etc.

Egy másik feltűnő tény, hogy a szóban forgó 2. plur. perf. ói. typus nyilvánvaló ablautban áll a 3. sg. perf. functiójú idg. typussal, cf.

{ 2. plur. pf. ói. *vidá, tutudá, viviśá, dadṛśá* etc.
{ 3. sg. pf. ói. *véda, tutóda, vivéśa, dadárśa* etc.

Mivel pedig a 3. sg. perf. és a vele morphologiailag egy színvonalon álló themat. 2. sg. imperat. kézzelfoghatólag suffixum-nélküli képzés [l. fölebb, p. 251.], nyílvánvaló, hogy a mindkettővel összefüggő ói. 2. plur. perf. szintén nem lehet egyéb, mint suffixum-nélküli képzés — a mint ezt már Ludwig mondotta [Infinit. 119] —, tehát végelemzésben nominális casus indefinitus, a mint ezt Hirt is sejtette [IF. XVII. 66. 84. XXXII. 315.]. A materiális párhuzamok száma rendkívül nagy; v. ö. többek között:

{ 2. plur. perf. ói. *vidá, viviśá, rurujá, tutudá, dadṛśá, dadá:*
{ adject. ói. *-vida-, viśa-, -rujá- -tuda-, -dṛśa-, -dá-*.

Olykor reduplikált nominális párhuzamok is akadnak:

{ 2. plur. pf. ói. *vavrá, sasrá, tēná* e h. **tatná* etc.:
{ adject. ói. *vavrá-, sasrá-*, M. gör. τέτανο/ε- etc.

A 3. plur. act. suffixumai.

A 3. plur. functiójú suffixumoknak két főkategóriája közül az egyik *nt-*, a másik *r-* elemmel van charakterizálva. Az utóbbi más összefüggésben később fog szóba kerülni.

Az *nt-* typusok egyike a 'sec.' **i̯ént*, **bhéront*, **dédn̥t*, másika a 'prim.' **iénti*, **bhéronti*, **dédn̥ti*.

Hogy e typusok *-nt-* eleme a nominális, főleg participiális tőképző *nt-* elemmel azonos, hogy tehát e typusok végelemzésben praedicative használt *nt-* participiumok, az annyira kézenfekvő és szembeszökő glottogonikus hypothesis, hogy régtől fogva a legszélesebb körben el van ismerve [v. ö. többek közt: SAYCE, Techmer's IZ. I. 222. BRUGMANN, MU. I. 137. Grr. II[1]. 371. 1322. II. 1[2]. 455. HIRT, IF. XVII. 83—84. XXXII. 316. Hb[2]. 497. STOLZ, Lat. Gr.[4] 251. SCHRADER, Sprachvergl. u. Urg. II[3]. 524. etc. etc.].

A mi a két typus genetikus viszonyait illeti, a 'sec.' typus nem más, mint az *nt-* participium töve, resp. casus indefinitivusa; cf.

3. plur. idg. **i̯ént* [ói. *yán*], **bhéront* [ói. *bháran*, gör. φέρον], **dhédhn̥t* [g. av. *dadat̰*] :
prtcp. idg. **i̯ént-* [ói. *yánt-*], **bhéront-* [ór. *bhárant*, gör. φέροντ-], **dhédhn̥t-* [ói. *dádhat-*].

A mi a 'prim.' typust illeti, genesisének magyarázatára több lehetőség van. Legegyszerűbb az a föltevés, hogy e typus az *nt-* participium sg. locativusa, a hogyan HIRT is gondolja [Hb? 497]; cf.

3. plur. idg. **i̯énti* [ói. *yánti*], **bhéronti* [dór. φέροντι], **dhédhn̥ti* [ói. *dádhati*] :
ptcp. loc. idg. **i̯n̥tí* [ói. *yatí*], **bhéronti* [gör. φέροντι], **dhédhn̥ti* [ói. *dádhati*].

E felfogást nevezetesen a 3. sg. functiójú **-ti* analysise [p. 247.] ajánlja. Mivel azonban *nti-* tövek az alapnyelvben nem voltak, legalább ma már nem mutathatók ki, nagyon is lehetséges, hogy 3. plur. **i̯énti* etc. a 3. sg. **éiti* etc. analogiájára jutott finális *-i* eleméhez [BRUGMANN, MU. I. 137. etc.]. Az sem volna éppen lehetetlen, hogy e typus finális **-i* eleme a plurális functiójú nominális és pronominális **-i* elemmel függ össze [SCHRADER, Sprachvergl. u. Urgesch. II[3]. 524]. Szóval: egészen plausibilis, hogy ez a finális **-i* elem későbbi járulék [HIRT, Hb[2]. 497], de az a föltevés, hogy valamikor önálló partikula

volt, teljesen fölösleges és valószínűtlen, bebizonyítatlan és bebizonyíthatatlan [Nyt. V. 125.].

NB. Az ói. themat. 3. plur. *bháranti* és loc. *bhárati* ellentéte s ezzel egyetemben az a régi controvers kérdés, hogy a themat. loc. *bhárati* újítás-e vagy pedig < régi idg. **bhérṇti* [cf. BRUGMANN, Grr. II. 1². 458. etc.], egy csapásra megoldódik — azzal a föltevéssel, hogy ói. loc. *bhárati* minden bizonynyal kisiklott, mert hiszen a 'thematikus' nominális és verbális formatiók éppen a 'thematikus' vokális állandó jelenléte által 'thematikusok.' — A lat. *legunt* és abl. (loc.) *legente* formai eltérésének legegyszerűbb magyarázata, hogy *legunt* nem < **légonti*, hanem 'sec.' **légont* [l. fölebb, p. 249.].

A 1. duális act. suffixumai.

A 1. du. functiójú suffixális kategoriák az alapnyelvben mind *u̯*- kezdetűek voltak s végződés tekintetében a 1. plur. act. *m*-suffixumaihoz hasonlítanak — részben bizonynyal azért, mert egymást kölcsönösen befolyásolták.

Az agglutinatiós theórián alapuló magyarázat szerint e kategóriák a **u̯ĕ* [ói. *vām* <**vā-am*, ószl. *vě*, gót *wi-t*, litv. *vè-du*] 1. du. pers. pronomennel volnának kapcsolatosak, úgy hogy pl. **bhhérō-u̯ĕ* eredetileg a m. 'ich trage und die andere Person (du oder er, sie)' vagy 'das Tragen, die beiden' [BRUGMANN, Grr. II. 2. 455. KLUGE, Urgerm³. 187. HIRT, IF. XVII. 78]. Ámde az agglutinatiós theoria elvi tarthatatlanságától egészen eltekintve az összes többi du. és plur. functiójú suffixális kategoriák között egyetlen egy sincs, a mely du. és plur. functiójú pers. pronomennel volna kombinálható, s így a szóban forgó *u̯*- elemnek sem lesz semmi köze a 1. du. functiójú pronominális *u̯*- elemhez — annál kevésbé, mert ez utóbbi 1. plur. functiójú is volt [cf. ói. *vayám*, gót *weis* etc.]. Egészen más valami az, hogy egy functió nélküli, resp. más functiójú *u̯*- 'suffixum' a 1. du. pron. pers. *u̯* radikálisának hatása alatt adaptálódott hasonló functiójú elemmé [v. ö. fölebb Nyt. IV. 119], resp. végződés tekintetében került hatása alá, cf. ószl. *veze-vě vezo-vě* : *vě* [BRUGMANN, Grr. II¹. 1372. KVG. 593. VONDRÁK, Vergl. Slav. Gr. II. 137]. Ily kapcsolat igenis lehetséges, de ennek a suffixum genesiséhez semmi köze.

Genetikus tekintetben a 1. du. act. *u̯*- suffixumai nominális tőképző *u̯*- suffixumokkal függnek össze, még pedig a **-u̯e/u̯o-* és **-u̯es/u̯os-* tőképzőkkel, a melyek épp úgy állanak egymás mellett mint a 1. du. functiójú **-u̯e/u̯o* és **-u̯es/u̯os* pers. suffixumok s épp oly közel állanak egymáshoz is, cf. ói. *pī́va- : pī́vas-*, gör. στεινός <*στεν-ϝό-ς : στεῖνος <*στεν-ϝος etc. [BRUGMANN, Grr. II. 1^2. 202, 525, 527, 563].

1. A *-u̯ē/u̯ō* typus.

Ez a typus nagyban és egészben sec. és perf. alakokban lép föl cf. ószl. aor. *vezově*, opt. *vezěvě* [praes. *vezevě*], litv. praet. *sùkava*, refl. *sùkavo-s*, gót opt. *bairaiva* < idg. **-u̯ē/u̯ō* és ói. imperf. *ábharāva*, gót perf. *bēru*, ha < **bēru-u̯e* [WALDE, Ausl. 138. HIRT, IF. XVII. 73. BRUGMANN, KVG. 593. STREITBERG, Urgerm. 334. KLUGE, Urgerm^3. 187. LOEWE-JONES, Germ. Phil. 167] < idg. **-u̯e/u̯o*. — A **-u̯ē/u̯ō* dublett glottogonikus szempontból nem jöhet tekintetbe, mert bizonynyal **-u̯e/u̯o* ifjabb átalakítása, a melynek több tényezője is lehetett: rhythmikus nyújtás [HIRT, IF. XVII. 73], a **u̯ē* pron. pers. [l. fölebb, p. 263.], a 1. plur. **-mē/mō* suffixuma [l. fölebb]. — A mi a másik **-ue/u̯o* dublettet illeti, ez eredetileg a n o m i n á l i s **-u̯e/u̯o* t ő k é p z ő s u f f i x u m m a l a z o n o s; v. ö. [ói. perfectikus alakoknál számbaveendő az *í* 'kötőhangzó' elharapózása és a *sēdimá*-typus analogiájára beállott sec. gyökérablaut!]

ói. imperf. *ā́iva* < **á-ēva*, perf. *īyivá : ḗva-*.

ói. perf. *jajñivá* < **ĝ$_e$-ĝnə-u̯é*: gör. **ἄγνοος [cf. ἀγνοέω] < *ἄ-γναϝο-ς < **ĝnə-u̯ó/u̯é*, v. ö. még lat. *(g)nāvos*.

ói. perf. *tasthivá* < **t$_e$-stə-u̯é*: cf. *-stāva-* < **stā́-u̯o/u̯e*.

ói. perf. *tēnivá* < átalakított **ta-tnivá* [cf. ved. *tatnḗ*] < **t$_e$-tnəu̯é*: gör. τανaός < **t$_e$nəu̯ó/é-*.

ói. perf. *pēcivá* < átalakított **pa-pc-i-vá*: *pakvá-*.

ói. perf. *vidvá*, *cakr̥vá* etc.: cf. *vidva-lá-*, *kárva-ra-* etc.

Nominális **u̯e/u̯o-* tövek mellett athematikus **u-* tövek állanak [cf. ói. *takvá- : táku-*, lat. *aevo- :* ói. *ā́yu-*, litv. *leñgva- :* ói. *rághu-* etc. BRUGMANN, Grr. II. 1^2. 200], a melyek a szóban

'orgó verbális kategoria nominális eredetének illusztrálására szintén felhasználhatók — annál inkább, mert a gót perf. *-u* eleme nem okvetetlenül < ősgerm. **-ū*, hanem lehet < ősgerm. és idg. **-u* is; v. ö. tehát

ói. *li-lipivá ri-ripivá*, gót *bi-libu*: ói. *ripú-*.
ói. *ri-ricivá*, gót *laihu*: cf. ói. *rḗku-*, *-ríkvan-*.
ói. *vidvá*, gót *witu*: ói. *vidú-* [?], cf. *vidura-*, *vḗduka-*
{ ói. *sēdivá* < **se-zd-*, gót *sētu* < **sēd-*: cf. ói. *sēduka-*
{ *-sádvan-*, *-sadvará-*
ói. *ba-bhrivá*, gót *bēru*: cf. ói. *bharu-*
gót *qēmu*: cf. ói. *-gāmuka-* etc.

A szóban forgó typus thematikus formatiója kétségkivül idg. **bhérōu̯e* [ói. *á-bharāva*], cf. prim. **bhérōu̯es* [ói. *bhárāvaḥ*, gót *bairōs*, l. alább], míg a Hirt-féle **bherewé*, resp. **aĝ(o)ve* [sic! IF. XVII. 78, 84], a prim. typus számbavétele nélkül lévén rekonstruálva, helytelen. Honnan e **bhérōu̯e* és **bherōu̯es* typusok *-ō-* eleme? Brugmann [Grr. II. 2. 455. II. 3. 58] szerint a 1. sg. **bhérō* analogiája volna. Ez lehetséges, de részemről mégis inkább arra volnék hajlandó gondolni, hogy itt a gót 1. sg. 'opt.' *baíráu* alapján rekonstruálandó **bhérōu* analogiája hatott, resp. hogy az idg. **bherōu̯e(s)* typus idg. **bhérōu* és a várható **bhérŏu̯e(s)* contaminatiója.

NB. E látószögből nézve a dolgot idg. **bhérōu* existentiájának thesise [l. fölebb, Nyt. V. 174] sokat nyer valószínűségben — főleg, ha a gót 1. du. *bēru* csakugyan < idg. *bhēru*, a mi könnyen lehetséges [l. fölebb] — annál inkább, mert a gót *baíráu* és *bēru* suffixális ablautban állhatnak egymással [v. ö. 'dat'. i. e. loc. *sunau* < **sūnēu*: voc. *sunu* < **sūnu*]. A litván *sukù*, refl. *suků'-s* szintén lehetne < **ōu* [cf. du. *gerù gerů'-ju*: ói. *dváu*, *dů'ti*: ói. *dadáu*, *jů'sti*: ói. *yāuti* etc.]. Az idg. **bhérōu* felvételéhez Hirt is igen közel áll, mert azt hiszi, hogy a **-u̯e* pers. suff. a nom. du. **-ōu* < **-ou̯e* suffixumával azonos [IF. XVII. 78] — Mellesleg mivel a nom. du. **-ōu* [épp úgy mint a loc. sg. **-ēu*] *eu/u-* tövű *D-* vokalizmusú suffixum nélküli képzés [Nyt. V. 13], azért egy 'beide' jelentésű önálló **u̯e* partikula v. pronomen felvételével útja az oldalról is be van vágva.

2. A *-u̯es/u̯os* typus.

E typus 'primär': ói. *sváḥ* < **-s-u̯és*, themat. ói. *bhárāvaḥ*, gót *baírōs* < **berō-u̯iz* < idg. **bhérō-u̯es* [Brugmann, KVG. 593. Streitberg, Urgerm. 322. Kluge, Urgerm³. 187. Loewe-Jones, Germ. Phil. 167. etc.].

Az uralkodó feltevés szerint **u̯es/u̯os* a 1. plur. **-mes/mos* analogiája volna [Brugmann, Grr. II. 2. 455. Hirt, IF. 17. 73]. De ez az állítás semmivel sem bizonyítható puszta lehetőség. Egyáltalában semmi sem áll útjában annak a föltevésnek, hogy a 1. du. **-u̯es/u̯os* eredeti ősidg. formatió, a mely úgy áll a 1. du. **-u̯e/u̯o* mellett, mint a nominális **-u̯e/u̯o-* tő mellett a **u̯o-s* nom. sg., resp. a [főleg part. perf. act. functiójú] **-u̯es/u̯os-* tő; v. ö. többek közt

ói. *vídváḥ* : *vidvás-*.

ói. *dadváḥ, vaṛvtváḥ, bibhīváḥ* : *dadvás-, vavṛtvás-, bibhīvás-*.

ói. *hanváḥ, kurváḥ*, etc.: cf. *ja-ghanvás-, ca-kṛvás-* etc.

A themat. **bhérōu̯es* viszonyairól l. fölebb [p. 265.].

NB. A g. av. *-vahī* semmi esetre sem idg. eredetű és — ói. **-vasi* hiányában — kétségkívül nem is árja, hanem speciális av. újképzés és pedig a 1. plur. *-mahi* analogiájára, s így legfölebb mint a 'primär' *-i* elem elharapózásának egyik bizonysága érdemel figyelmet.

A 2. du. act. suffixumai.

A különnyelvi viszonyok felette sajátságosak, a mennyiben 2. du. functiójú suffixumok 3. du. functiójúak is; így pl. gör. φέρετον és ószl. aor. *vezeta* 2. és 3. du. jelentésű, az ói. 2. du. functiójú *yúdhyataḥ, gácchatam āítam* alakoknak megfelelő av. *yūⁱδyaϑō, jasatəm āitəm* 3. du. functiójú. A 2. és 3. személy jelentésbeli különbségeivel tehát a hangbeli differentiálás semmi arányban sincs, a mire már Ludwig utalt [Genesis, p. 37]. A differentiatio elégtelensége arra mutat, hogy a 2. és 3. du. functiójú suffixumok kategoriái ab ovo szorosabban tartoznak össze, a minek jele az is, hogy valamennyi 2. és 3. du. functiójú typus a nomi-

nális *-to-* képzővel van összefüggésben, mint alább kitűnik. A 'prim' és 'sec' suffixumok közötti különbség is csak az árjában mutatható ki [cf. ói. *bhára-thaḥ : á-bhara-tam*], egyébként sehol [cf. gör. φέρετον: ἐφέρετον, gót *baírats : bēruts*, ószl. *neseta : nesěta* etc.] s így bizonynyal az alapnyelvben sem volt még kialakulva, a mint ezt HIRT is véli [IF. XVII. 74].

Ilyetén körülmények között a 2. és 3. du. functiójú alapnyelvi alakok szétválasztása körülbelül lehetetlenség s csak annyit ajánlatos konstatálni, hogy bizonyos alapnyelvi formatypusok különnyelvileg 2. du. functiót is végeztek. E typusok a következők: 1. **-thes/thos* v. **-tes/tos*, 2. **-tom*, 3. **-tā*.

1. A **-thes/thos* v. **-tes/tos* typus.

E typus reflexei a következő különnyelvi alakok: ói. *sthā́ḥ bhā́rataḥ*, gót *bairats bēruts* és talán lat. *estis agitis* és *agēbātis* ha ugyan nem a 1. plur. *agimus* v. a 2. sg. *agis* analogiája [BRUGMANN, KVG. 592. Grr. II[1]. 1358. SOMMER, Hb[2]. 490 etc.]. Az idg. alapalak meghatározása nem egészen könnyű. Az ói. *-thaḥ*, av. *-ϑō* világosan árja **-thas* alakra utal, ez azonban nem elég biztosítéka egy idg. **-thes/thos* suffixumnak, mert az árjában sokszor minden ratio nélkül lép föl a tenuis aspirata [cf. V. 182]. A gót *-ts* < régibb postspirantikus **-þs* [KLUGE, Urgerm.[3] 187. LOEWE-JONES, Germ. Phil. 167 etc.], alapjában épp úgy lehetne < idg. **-thes/thos*, mint **-tes/tos*, de mivel a ten. asp. európai nyelvekben meglehetősen ritka, az utóbbi alternativa a valószínűbb. A lat. *-tis* — már a mennyiben számba jöhet — < idg. **-tes*, legfölebb oly alakokban mint praes. *estis*, perf. *vīdistis* lehetne < idg. **-thes* is [mert postsigmatikus ten. asp. a latinban egyszerű tenuis lesz: SOMMER, Hb[2]. 173 etc.], de ilyetén kettős genesis, resp. a postsigm. *-tis* elharapózása, ha nem is lehetetlen, nem igen valószínű. Mindent összevéve tehát úgy látszik, hogy a szóban forgó suffixum idg. alapalakja **-tes/tos*. Egy e mellett v. helyett felveendő **-thes/thos* problematikus marad — még akkor is, ha a 2. sg. perf. act. **tha* és a 2. sg. med. sec. **-thēs* suffixumára utalunk [WINDISCH, Ber. d. sächs. Ges. d. W. I. 21], mert ezen suffixumok viszonyai igen homályosak [l. Nyt. V. 181—184 és l. még alább!] s mert az árja **-thas* kézzelfoghatólag úgy áll idg. **-tes/tos* mellett, mint a 2.

plur. árja **-tha* idg. **-te* mellett [l. fölebb, p. . . .] A legbiztonságosabb tehát egyelőre egy idg. **-thes/thos* alapalaktól eltekinteni s csupán egy árja **-thas* alapalak felvételére szorítkozni.

Az árja **-thas* számára keresve sem akad jobb nominális párhuzam, mint az árja *-*ta-* < idg. *-*to-* suffixum sajátságos árja variansának, a már szóban volt árja *-*tha-* suffixumnak [l. fölebb, p. . . ,] M. nom. sg. alakja; v. ö. többek között

{ 2. du. ói. *itháḥ, kṛtháḥ, yātháḥ, hatháḥ, gatháḥ, bi-bhṛtháḥ :*
{ M. ói. *-itháḥ, kṛtháḥ, -yātháḥ, háthaḥ, -gatháḥ, bhṛtháḥ.*

Thematikus képzések:

{ 2. du. ói. *śápathaḥ, yájathaḥ, ukṣáthaḥ :*
{ M. ói. *śapáthaḥ, yajáthaḥ, vakṣáthaḥ.*

2. du. ói. *ruváthaḥ, rávathaḥ :* M. *raváthaḥ.*

2. du. ói. *tviṣáthaḥ, tvéṣathaḥ :* M. *tvēṣáthaḥ.*

Az idg. **-tes/tos* suffixum 3. du. functiójú is lévén, a 3. du. act. suffixumai között kerül megvilágításra [p. 269.].

2. A **-tom* typus.

E typus képviselői: 2. du. impf. ói. *āítam ábharatam,* gör. ἦτον ἐφέρετον és 2. du. imperat. ['injunctivus'] ói. *itám bháratam,* gör. ἴτον φέρετον.

E typus morphologiailag szemmel láthatóan ugyanaz a képzés, mint a nominális *to-* tövű nom. acc. sg. N. = acc. sg. M. **itóm *bhéretom,* a mint ezt már mások is látták [Sayce Techner's IZ. I. 224. Hirt, IF. XVII. 70. Hb². 497]. Hirt alternatívája, hogy az **-om* végződés itt partikula, absolute fölösleges és — tekintettel arra, hogy a 2. és 3. du. functiójú igealakok mind nominális *to-* képzésekkel vannak kapcsolatban — ab ovo elutasítandó.

A materiális egyezések nagy tömegéből álljanak itt a következők:

2. du. ói. *āítam itám,* gör. ἦτον ἴτον: ói. *-itam,* gör. ἀμαξ-ιτόν.

2. du. ói. *á-hatam, hatám :* ói. *hatám,* gör. φατόν.

2. du. ói. *á-bi-bhṛtam : bhṛtám*

2. du. gör. ἔ-δετον, ἔ-δοτον: θετόν δοτόν etc.

Thematikus formatiók:

2. du. ói. *á-bharatam, á-yajatam : bharatám, yajatám.*

2. du. gör. ἕλετον, εὕρετον, δάκετον : ἑλετόν, εὑρετόν, δακετόν etc.

3. A *-*tā* typus.

Csak baltoszláv: litv. *vēža-ta* ószl. *veze-ta*. A mennyiben idg. eredetű, nem lehet egyéb mint a fölebbi nominális **to-* képzésből való nom. sg. F., resp. nom. acc. plur. N. [= collectiv nom. sg. F.]

A 3. du. act. suffixumai.

3. du. functiójú suffixumok: 1. *-*tes/tos*, 2. *-*tom*, 3. *-*tā* és 4. *-*tām*. Közöttük csupán *-*tām* spec. 3. du. functiójú, a többiek 2. du. functiójúak is és *-*tes/tos* kivételével már fölebb szóban voltak.

1. A *-*tes/tos* typus.

E typus képviselői: ói. *stáḥ, bháratah*, av. *stō, baratō* és valószínűleg ószl. *jeste, berete, berěte* — feltéve, hogy *-te* < *-*tes* és nem 2. plur. **te*.

E typus nominális előfutárai: a **to-* tövű nom. sg. M., a *t-* tövű gen. -abl. sg., resp. a már ritka *-*tes/tos-* tőképző — végelemzésben mind egy és ugyanazon formatio [l. Nyt. V. 272. 275]; v. ö. többek között:

{ 3. du. ói. *srávataḥ :*
{ N. ói. *srṓtaḥ :* M. *srṓtaḥ srutáḥ :* gen.-abl. *pari-srútaḥ.*

{ 3. du. ói. *itáḥ, hatáḥ, kṛtáḥ, stutáḥ :*
{ M. ói. *úd-itaḥ, hatáḥ, kṛtáḥ, stutáḥ — és*
{ gen.-abl. *sam-itaḥ, hátaḥ, su-kṛtaḥ, dēva-stútaḥ.*

3. du. ói. *dviṣṭáḥ, psātáḥ, bhūtáḥ, yātáḥ, snātáḥ, vittáḥ :*

M. ói. *dviṣṭáḥ, psātáḥ, bhūtáḥ, yātáḥ, snātáḥ, vittáḥ.*

Thematikus verbo-nominális formatiók:

3. du. ói. *bháratah*, av. *baratō :* M. ói. *bharatáḥ*, óp. *ʰu-barataʰ*

3. du. ói. *yájataḥ, pácataḥ :* M. *yajátaḥ, pacatáḥ.*

NB. Ez analysis alapján a 3. és 2. du. functiójú *-*tes/toi* pers. suffixum a legszorosabb kapcsolatba kerül a 3. sg. act. *-*t* és med. *-*to* suffixumával

2. A *-*tām* typus.

E typus reflexei: imperf. ói. *āitām* < **á-ētām*, *ábharatām*. gör. ἤτην, ἐφερέτην és imperat. [i. e. 'injunctivus'] ói. *itám*, *bháratām*.

Genetikus szempontból tekintetbe jő itt a *tā*- tövű F. acc. [és instr.?] sg., a mint ezt már mások is felismerték [Sayce, Techmer's IZ. I. 224. Hirt, IF. XVII. 70. Hb². 497]. Hirt alternatívája, hogy az *-*ām* végződés partikula, fölösleges és elhibázott [cf. *-*om*: p. 268.].

A materiális egyezések száma rendkívül nagy; v. ö. többek között:

3. du. ói. *āítām*, *itā́m*, gör. ἤτην ἴτην: F. acc. -*itām*, gör. ἰτήν

3. du. ói. *áhatām*, *hatā́m*: F. acc. *hatā́m* φατήν

3. du. gör. ἐθέτην, ἐδότην: F. acc. θετήν, δοτήν etc.

Thematikus verbo-nominális képzések:

3. du. ói. *ábharatām*, *bháratām*: F. acc. *bharatā́m*

3. du. gör. ἐλέτην, εὑρέτην: F. acc. ἑλετήν, εὑρετήν etc.

(Folytatjuk.)

Schmidt József.

A SZLÁVSÁG TÖRÖK ELEMEIRŐL.*)

II.

Noha nem tartozik szorosan a kérdéshez, mellékesen megemlítem, hogy a *díka* cz.-ből a magy. *dics* 'ruhm, glorie' elhagyandó. A régi nyelvben megvan a *dicsér*, *dicsekedik* ige és a *dicső* melléknév, de a *dics* nem a szócsalád alapszava, hanem, mint köztudomású, a nyelvújítók elvonása (első adat a XVIII. sz. közepén, Ádáminál, szótározva SI. 1808, vö. NyÚSz. 47, 432, NyF. XI, 59). — No és még valamit! A *kursarъ* czikkben, sajnos, újra olvassuk azt a képtelenséget, hogy a m. *huszár* a *húsz*-tól származik!

A 375. lapon oszm. *ǵumrük* sajtóhiba *ǵümrük* h.

A szerb-horv. *hȁber*, bolg. *habér* 'nachricht' < ar.-oszm. *χaber*, ellenben or. dial. *xabarčij* 'bote, eilbote', *xabárъ* 'profit' < kirg. tel. kacs. stb. *ḳabar* 'gerücht, nachricht, botschaft', ill. *ḳabarčy* 'der bote'.

A *handžar* cz.-ben a Korsch után idézett kirg. *kalǯan* alakot forrásaimban nem találom (de van kaz. *kanǯar* ua.). A mongol *kinγara* ('ein zweischneidiges schneide- od. hackmesser' Schmidt) nem tartozik ide.

Az or. *izjan* 'nachteil, schaden' nem kaz. *zyjan* ua., hanem < kar. *yzjan*, *yzzan* ua., leb. alt. *yzyjan* ua. Vagy talán ez utóbbiak visszakölcsönzések az oroszból?

A *jar* czikkben két török szó van összekeverve: *jar* 'steiles ufer, abhang, schlucht' (innen bolg. or. *jar* ua.) és *jaryk*, *jaruk* 'spalte, ritze, sprung', a mely nem az előbbi *jar* főnévnek, hanem a *jar-* 'zerspalten, zerteilen' igének a származéka. A szerb-horv. *jàruga* 'grube, graben', or. *jarúga* 'schlucht, hohlweg' < tör. *jaruḳ*

*) V. ö. Nyelvtudomány IV, 289.

'ritze' származtatás jelentéstani szempontból egyébként sem kifogástalan. Vajjon nem volna-e helyesebb a tör. *aryk*, **aruk* szóból kiindulni, a mely a mi *árok* szavunknak is forrása volt, s jelentésileg is közelebb esik: 'graben' (vö. EtSz. I, 142).

Lényegbe vágó hiba van *jězero* cz.-ben, a hol BERNEKER MIKLOSICHnak (TE. I, 301) egy téves állítását minden kritika nélkül átveszi. A szerb-horv. *jězero*, szlov. *jęzero* 'tausend' forrása szerintük a magy. *ezer*, ez viszont «török közvetítéssel az újperzsából került a magyarokhoz: újp. *hazār*».

Igaz, hogy a m. *ezer* ~ p. *hezar* egybevetés már J. E. FISCHER óta, tehát másfél század óta kisért, s HALÉVY még csak nemrég is védelmére kelt egy bántóan tájékozatlan és módszertelen czikkében (KSz. II, 8), de azért ma már mégsem vita tárgya többé, a m. *ezer* a vog. *sātər*, osztj. *ťarəs*, zürj.-votj. *śurs* szavakkal együtt az idg. **ĝheslo: *źhasra* szóval függ össze, s legfeljebb annyi látszik valószinűnek, hogy a m. *ezer* talán külön átvétel egy közelebbről meg nem határozható árja nyelvalakból (de persze nem az újperzsából, még kevésbé török közvetítéssel).

Hogy az or. *kabánъ* 'eber' < tör. *kaban* ua., az kétségtelen. Hogy azonban a tájnyelvi orosz *kaban* 'der längliche heuschober' PAWL. forrása szintén a tör. *kaban* 'eber' volna, alig hiszem. A 'heuschober' jelentésű or. dial. *kaban* nyilván = csuv. *kaвan* 'grosser (getreide- od. heu-) schober' PAAS. (= kún. CCum. 234, bask. KATAR. bar. RADL. *käbän* 'schober').

A *kadyk* cz.-ben ezt olvassuk: or. *kadýkъ* 'adamsapfel, kehlkopf' stb. «~ Aus dem Tü.? Vgl. nordtü. *kadyk* 'hart, fest; heranwachsen'?» Itt persze két különböző török szóról van szó; a *kadyk* RADLOFF szótára szerint is, a honnan BERNEKER adatait vette, nem 'nordtürkisch', hanem ujgur szó (valamennyi idézett példamondat a Kutadγu Biligből való). Tudnivaló már most, hogy az ujgur irás a zöngés és zöngétlen explosivákat nem különbözteti meg s hogy RADLOFF az ő Kutadγu Bilig kiadásában abból a dogmából indult ki, hogy az ujgurban minden hangzóközi explosiva zöngés, minden szókezdő és szóvégi zöngétlen volt. Hogy ez a felfogás mennyire helytelen, s hogy az ujgur szavak hangalakját a Kut. Bil. rimeiből elég pontosan meg lehet állapítani, azt THOMSEN már vagy tizenöt évvel ezelőtt kimutatta (KSz. II, 241). A szóban forgó 'hart,

fest, stark' jelentésű ujgur szó hangalakja is kétségkivűl nem *kadyk*, hanem *katyg* volt (=oszm. *katy*, csag. *katiγ*, ótör. *katyγ* ua. < *kat-* 'fest, hart werden, gefrieren'). Hogy a *kadyk-* 'heranwachsen' igét, (a melynek semmi köze sincs a *katyg* 'hart' névszóhoz, s a melyre RADLOFF szótárában egy adat van a Tobol menti Turaly-dialektusból!) miért idézi BERNEKER, nem tudom megérteni. A szerb-horv. *kàlavre* 'art kurzer hosen', bolg. *kalêvra* 'schuh' szavak forrása MIKLOSICH, TE. T, 324 szerint oszm. *kalura* 'schuh', KORSCH, Arch. IX, 508 szerint újgör. χαλαύρα 'ruine'; BERNEKER mindkét véleményt idézi. Voltaképen nem két, hanem csak egy szóval (és egy származtatással) van dolgunk: az oszm. *kalora* ('pantoufles raccommodées et autres vieilleries' BARB. DE MEYN.) a Lehče szerint is az újgör. χαλεύρα átvétele (ismétli KÚNOS, NyK. XXVII, 338).

Egyébként pontosabban ide illő oszm. alakváltczatokat találunk REDHOUSEnál ([2]1420, 1471): *kalavra*, *kalevra* 'art grober schuh'.

Kamdžija. Az or. kisor. *kančukъ*, lengy. *kańczuk*, *kańczug* közvetlen forrása alighanem: kirg. oszm. *kanǯyγa* 'der riemen hinter dem sattel zum anbinden leichter sachen'; csag. *kanǯuγa*, tob. *kantsyγa*, bar. *kandzyγa* ua. RADL.

A lengy. *kanak* 'halsband' MIKLOSICH, TE. II, 57, EtWb. 110 (ill. MUCHLIŃSKI, Źródłosłownik wyrazów wschodnich 53) szerint <«nordtürk. *kanak* (BERNEKERnél zárójelben *kanuk* is) قانق 'frauenhalsband'. Hogy ez a rejtelmes *kanak* v. *kanuk* helytelen olvasat *kaŋ* (= قانق) helyett, az kétségtelen; forrásaimban azonban ilyen alakban is hiába keresem; vagy talán az ill. helyen تانق (= *taŋ*) volt ('verroterie; clinquant qui orne les courroies de la selle et les harnais' BARB. DE MEYN.)?

A szerb-horv. *kàpak* szó 'augenlid' jelentésére vö. oszm. *göz kapaγy* 'paupière'.

A bolg. *kapíja*, szerb-horv. *kàpija* 'tor' BERNEKER szerint < oszm. *kapu*, bolg. *komšíja*, szerb-horv. *kòmšija*, *kònšija* < oszm. *komšu*, *konšu* 'nachbar'.

Kétségtelen, hogy ma az oszmanliban a *kapu*, *komsu* ejtés (és a قوكشو قومشو قپو قاپو irás) az általános, de még ma sem ritka قپی قاپی ill. قوكشی irásvariánsok alapján bátran feltehetjük, hogy régebben ejtésük is **kapy* (vö. ótör. *kapyγ* MSFOu. V, 20), **koŋšy* (vö. csag. *koŋši*) stb. volt. A bolgár és a szerb

nyelv oszmán jövevényszavainak legrégibb rétege kétségkivűl a XIV.—XV. századból való; nem volna felesleges az egybevetéseknél az ó-oszmanli emlékek adatait is figyelemre méltatni.

A *katunъ* czikkben ezt olvassuk: «MIKLOSICH TE. I, 329 denkt an nordtü. *katan*, *kutan* 'schafhürde' (auch mong. *kotan*).» Csakugyan van tar. kirg. csag. *kotan* 'die hürde, der viehstall; eine umzäunung in der nähe des zaunes, wo man zur nachtzeit die schafe hält'. Az egyébként sem valószinű *katan* változatot (?) forrásaimban nem találom. A mong. szó pontos alakja: irod. mong. *χotan*, burj. *χoton*, kel. mong. *χoto*, s jelentése: городъ, селенie, стѣна, хлѣбъ' PODGORBUNSKIJ 322, RUDNEV, Mat. 146.

A szerb-horv. *kedmen*, *kadmen*, szlov. *kedmen*, ? or. *krdmanъ* és a magy. *ködmen* szavak kétségkivűl valamilyen kapcsolatban vannak egymással. A m. *ködmen* végső forrása, úgy látszik, mégis a törökség. Az ótör. *käd-*, ujg. *käd-* (RADLOFFnál hibásan *kät*)- = csag. tär. *käi-*; alt. tel. kirg., kaz. kún *kī-*, oszm. *gäi-*, *gi-* 'anziehen, sich anziehen, ein kleid anlegen' igére gondolok. A m. *ködmen* egy feltehető tör. **kädmän* átvétele lehetne.

A *kibita* czikkben idézett kaz. *kibət* 'laden' = ujg. *käbit* ua., kún *chebit* 'apotheca' CCum. 89, karaim *käbit* 'laden' RADL., tob. *kibit* ua. MIKLOSICHnál (TE. I, 334) ezt olvassuk: «*kolčan* nordtü. — russ. *kolčanъ* köcher»; majd Nachtrag I, 64: «*kolčan*, *kulčan* 'köcher' — poln. *kolczan*». BERNEKER I, 543 MIKLOSICH származtatásra nem tesz megjegyzést. Ismét egy rejtelmes «nordtü.» szó! Némileg ideillő jelentésű szót csak a csagatájban találok: csag. *kolčak* [alakv.: *končak* VÁMB. Stud.; *konǯak* Šejχ Sulejman] 'eine längliche tasse, ein trinkgefäss'.

A szl. **korgujь* forrásaként BERNEKER a törökségből csak a csag. *karaγu*, *kyrγy* 'sperber' szavakat idézi. A török szó nagy területen él: csag. *kirγaj*, *kirγi* 'a small species of hawk' BARKLEY-SHAW 160; *kirγu* 'épervier' PAVET DE COURT.; oszm. *kyrγai* 'eine habichtart' REDH.; karaim, kaz. kirg. tel. *kyrγyj* 'habicht, sperber'; szag. *kyrγajak* 'Falco apivorus' RADL.; bask. *kəjγər* ua. KSz. V, 253 (metathes.); kalm. *kirgu* 'Accipiter nisus' PALLAS, Zoogr. Ellenben aligha tartozik ide a csag. *karaγu* ua. (ZENKER, 696; KÚNOS, Šejχ Suleimán 120), ha ugyan egyáltalában van ilyen szó. A magyar *karvaly* török eredete nincs bizonyítva (vö. NyK. XXXVI, 475—7).

A régi or. кощей 'gefangener' sklave, knecht, knappe' (586. l.) szóval vö. kirg. *kɔššə* (<**koščy*) 'ein arbeiter, der die packpferde zu besorgen hat' RADL.

Az orosz *kovriga* 'rundes brot' <oszm. *kyvryk*, csag. *kyvrak* egybevetés szemmelláthatό semasiologiai nehézségek miatt elfogadhatatlan; voltaképen két szóval, ill. változattal van dolgunk: oszm. *kyvrak* 'fortement tissé, tordu (fil)', vagyis: sürűn szőtt, erősen megsodort (fonál)' | csag. *kyvrak* 'réuni, ramassé; frisé, chiffonné'<oszm. csag. *kyvra-* 'serrer, tordre' BARB. DE MEYN.; 'friser les cheveux; réunir, ramasser' PAVET DE COURT.; — oszm. *kyvyryk*, *kyvryk* 'zusammengedreht, gekräuselt' <*kyvyr* 'tordre, plisser, friser, ourler' BARB. DE MEYN.

A 641. lapon BERNEKER MUCHLINSKI, ill. MIKLOSICH, EtWb. 147 származtatását: lengy. *kulbaka*, or. kisor. *kul'baka* 'sattel, sattelzeug' < tör. *kaltak* 'sattelholz' joggal elveti. Mindamellett azt hiszem, hogy az idézett or.-lengy. szó csakugyan tör. jövevény: < tör. **kolbak* (vö. kirg. *kolba-* 'zu beiden seiten des kameeles eine gleiche last befestigen' RADL. = tel. alt. *kolbo-* 'zusammenbinden, zusammenkoppeln (vom vieh)' uo. = mong. *kolba ua.* JSFOu. XXVIII. 3 : 69). A feltehető tör. **kolbak* v. mong. **kolbaγa* megvan ugyan (vö. csag. *kolbaγ* 'bracelet' PAVET DE COURT.; mong. *kolbaγa* 'was zusammengehört' SCHMIDT), de pontosabbban ideillő jelentését nem tudom kimutatni.

Az or. lengy. *kulak* 'faust' MIKLOSICH, EtWb. 146 és BERNEKER szerint < észt *kulak* 'faustschlag'. Megvan a szó a finnben is: *külakka* ua., karj. *kulakko* ua. OJANSUU, Karj. kielen opas 78, zürj. *kulak* 'faust', csakhogy mindenütt orosz jövevényszó (vö. LÖNNROT, I, 790, OJANSUU, i. h., KALIMA, MSFOu. XXIX, 70). Hogy a m. *kujak*, *kulyak* (*kulak* alakv. nincs kimutatva!) csakugyan szláv jövevényszó-e (vö. Nyr. XI, 272), azt nem tudom.

A szerb-horv. *kȕrjāk* 'wolf' a 648. lap szerint talán < magy. *kurja* 'wolf'. A m. szót sem KR., KASSAI, TSZ., sem a MTSZ. nem ismeri. Az első adatot BALLAGIban (1857) találom; noha CzF. és BALL. Telj. szót. is tájszónak mondja, mégis alighanem neologismus. Igaz, hogy a szerb szó a török *kürk*-ből sem magyarázható, a mint ezt már MIKLOSICH is észrevette.

A szláv *kъrčagъ* ~ m. *korsó* kérdését BERNEKER sem viszi

előbbre. Annyi kétségtelen, hogy sem a m. szó nem lehet a szl. *kъrčagъ* átvétele, sem megfordítva. Ellenben mindkettő pontosan megfelelne egy tör. **korčak*, ill. **korčaγ* v. **kurčaγ* alaknak (vö. m. *borsó* < tör. **burčag*, *koporsó* < **kopurčaγ*). Persze ilyen török szót mindezideig nem sikerült kimutatni. BERNEKER, MUNKÁCSI (ill. ASBÓTH) nyomán tör. *korčak* (alt. *kurčuk*) 'schlauch' szót idéz. Megjegyzendő, hogy az ill. helyen (ÁKE. 416, 426) MUNKÁCSI a tör. *korčak* alakot megcsillagozza; nyilván a szláv *kъrčagъ*, m. *korsó* alapján következtette ki. A cser. *korčag*, permi *korčaga* 'eiserner topf' újabb jövevényszavak az oroszból (vö. RAMSTEDT, MSFOu. XVII, 55, JALO KALIMA, MSFOu. XXIX, 65), tehát figyelmen kivül hagyandók. A feltett tör. **korčak* támogatására hozza fel MUNKÁCSI az «altaji *ḳurčuḳ*, *ḳurďuḳ*, mong. *χurče* schlauch» szavakat. Az altáji szót forrásaimban így találom: *kurjuk* 'мѣхъ' VERB., 'fell' RADL. II, 942. A mongol szó mindenesetre sajtóhibás v. legalább nem pontosan följegyzett alak (tévedés *χurʒe* RUDNEV, Mat. 151, irod. mong. *ḳürʒe* SCHMIDT 'schaufel' helyett??). Egyszóval: a tör. **korčak* egyelőre adatokkal nem támogatható feltevés; felvételére csak a szl. *kъrčagъ* ∾ m. *korsó* szavaknak régi török jövevényszavainkat jellemző hangviszonya jogosít fel.

Az or. *lačuga* 'elende hütte' a 682. l. szerint < tör. *alačyk*, *alačuk* 'rindenjurte'. Nyilván egy hangsulytalan szókezdő magánhangzóját vesztett **lačuk* alakból kell kiindulni (vö. kirg. *lašyk* 'kleines zelt' RADL.; hasonló esetek: kaz. kirg. *lau* < *ylau*, *ulau* 'pflicht-pferd'; tel. alt. *ltam* < *yltam* 'schnell' stb.).

(Folytatjuk.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

VALL ÉS VÁDOL.

Egyelőre nem törődöm azzal, hogy a *vall* és *vádol* igéket már ezelőtt is többször egy csoportba fogták, egyeredetűeknek tartották, a kiinduló pont nálam amúgy is egészen más, csak azt jegyzem meg, hogy én arról a *vall* igéről szólók, a mely azt jelenti, hogy 'confiteri' és arról a közismert *vádol* szóról, a mely azt jelenti, hogy 'accusare'. Kezdem a *vádol* szón, mert annak származása nagyjában föl van derítve, míg a *vall* igét, a melyet valaha ugor eredetűnek tartottak, ma nem tudják megmagyarázni. SZINNYEI a *Magyar Nyelvhasonlítás* 3-ik kiadásába, a mely 1905-ben jelent meg, még fölvette (l. 159. l. '***Vall*** ~ md. *val* szó || f. *vala* eskü'), de a 4-ikből kihagyta és az épen megjelent 5-ikbe nem vette föl újra. Mivel bizonyos jelek arra vallanak, hogy a *vall* ige valami kapcsolatban állhat a *vádol* igével, illetőleg annak egy szláv megfelelőjével, a *vádol* igére vonatkozó, nagyobbára már ismert anyagot jónak tartom újra összeállítani, hogy a *vall* szó megkisérlett magyarázatánál a távolabb álló kutatónak is teljesen rendelkezésére álljon.

A *vádol* szó szláv voltát még sokáig MIKLOSICHnak a magyar nyelv szláv elemeiről írt értekezése után sem ismerték el, sőt később MIKLOSICH maga is, a ki igaz soha sem látta tisztán a tényállást, és azért hibás úton indult, kétkedővé lett. A meglehetősen egyszerű kérdést M. azzal kúszálta össze, hogy nem a *vádol* igéből indult ki, hanem a belőle elvont *vád* főnévből, ezt pedig a magyar hangjelenségek ellenére egy szláv *vada*-ból magyarázta. Ez ellen jogosan kifogást tett HALÁSZ, l. Nyr. 21 : 56, BALASSA is kétségesnek mondta a *vád* szláv eredetét, l. Ung. Revue 1885. évf. 279. l. és ennek viszhangjául MIKLOSICH az 1886-ban megjelent szófejtő szótárában azt mondja a *vada* 3. czikk alat 'magy. *vád* anklage: der slav. ursprung von *vád* wird bezweifelt', pedig ebben a czikkben már megtaláljuk azt, a mi

a valódi tényállás megitélésére döntő fontosságú és a mi a magyar nyelv szláv elemeiről irt értekezésében még hiányzik, a m. *vádolni*-nak megfelelő igealakok fölsorolását, egyebek közt egy 'ószlovén' *vaditi* 'accusare' alakot, a mely a magyar *vádol* ige magyarázatára egészen biztos alapul szolgálhat. BALASSA mind a mellett később is, nyelvünk tanusága ellenére, a *vád* főnévből indult ki és helytelen praemissák alapján ennek egy szláv *vada*-ból való keletkezését lehetségesnek mondta, l. Nyr. 25 : 276, ámbár én már ugyanabban a kötetben rámutattam arra, hogy nem a *vád* főnév származik a szlávból, hanem a *vádol* ige, l. u. o. 115 l., BALASSA állítására való czélzással visszatértem a kérdésre, u. o. 373. l. és magyarázatomat azóta senki sem vonta kétségbe, ismételte SIMONYI, l. Nyr. 31 : 475, ujabban pedig MELICH is *) más helyen 'a jogi élet szláv eredetü szavai' között helyesen nem a *vád* főnevet emelíti, hanem a *vádol* igét, l. MNyr. 6 : 388. M. igaz nem hivatkozik azokra a helyekre, a melyeken először szóltam e kérdéshez, egyáltalában nem hivatkozik magyar forrásra, pedig hivatkozhatott volna a fönt említett két helyen kívül akár még egyre (l. Nyr. 30 : 223.), hanem egy később megjelent és nehezebben hozzá férhető orosz értekezésemre. Ebben az orosz értekezésemben — a mint most belátom, tévesen — abból a föltevésből indultam ki, hogy a legrégebben átvett szláv szavakban szláv *a*-nak a magyarban rendesen *á* felel meg, hogy tehát egy régen átvett szláv *vaditi*-nak a magyarban csakis *vádol* felelhetett meg hosszú *á*-val. Ez a föltevés az esetek nagy tömegében igaz egyszerü megoldást látszott nyujtani, de más esetekben erőszakos magyarázatokra kényszerített, így kénytelen voltam, hogy csak két esetet említsek, föltenni, hogy a kétségtelenül bolgár eredetü *mostoha* szavunk egy régibb **mástoha*-ból (vö. óbg. mašteha) lett és hogy *kaloda* eredetileg **kláda*- **kaláda*-nak hangzott volna (vö. óbg. *klada*). Minthogy szorosan vett magyar nyelvészettel, nevezetesen a magyar hangok fejlődésével mindig csak mellékesen, a magyar nyelvbe került szláv szavak kapcsán foglalkoztam, tévedésemről csak lassan, voltaképp teljesen csak e nyáron győződtem meg, ámbár SZINNYEI, MELICH, GOMBOCZ,

---

*) 'Nyelvünkben először csak *vádol* ige volt (< ó-egyh. szláv *vaditi*) s ebből régi elvonás a *vád* főnév, lásd SIMONYI *Elvonás* 24, ASBÓTH Izvj. VII. 4., 283, 284.' l. MNyr. 6 : 114.

Horger kutatásai egyre jobban megingatták meggyőződésemet. *) Én tehát most azt vallom, hogy egy szláv *vaditi* igének, minthogy az *a* a déli szláv nyelvekben ebben a szóban kezdettől fogva rövid volt és leginkább a déli szláv nyelvek hatottak a mi nyelvünkre, eredetileg csakis **vădol* felelhetett meg rövid illabialis *ă*-val, a *vádol* későbbi, a magyar nyelv területén keletkezett nyújtás következménye. Ennek a nyújtásnak természetesen nem kellett végbe mennie, egy *vaditi*-nak megfelelhetne tehát a magyar nyelvben akár egy **vadol* is, illetőleg, minthogy rövid magánhangzó után több mint kéttagú szóban a második szótagban álló rövid hangzó bizonyos esetekben el szokott tünni, fejlődhettek volna a **vădolok*-féle alakokból **vadlok* > *vallok* féle alakok is,**) úgy hogy tisztán hangtani szempontból nézve a dolgot a *vall* ige is szépen megfelelhetne a szláv *vaditi* igének. Talán csak egy általánosabb, színtelenebb jelentés két irányban való fejlődése vezetett az eredetileg azonos igék most már erősen érzett és az új, eltérő hang alaktólhatalmasan támogatott különválasztására.

Tény az, hogy a régi nyelvben, a melyben igaz a hosszú hangok hiányos jelölése némi homályt borít az adatokra, a *vall* és *vádol* igék épenséggel nem választhatók el olyan élesen, mint a mostani nyelvhasználatban. Erre rámutatott már Budenz magyar-ugor összehasonlító szótárában, l. 562. l. Nem idézem az ott említett példákat, a NySzban a *vádol* czikkben találhatókat sem, hanem a helyett egy újat, kapcsolatánál fogva igen jellemzőt említek. A Heltai Gáspár-féle 1550-ben Kolozsvárt nyomtatott *Catechismus Minor*ban azt olvassuk a 20-ik levélben: ‚Kerdés: Michoda az Egyhazi Gyonas? Felelet. A Gyonasba két dolog van: Egyik ez, hogy ember bűnét *vadollya*'. E *vadollya* kifejezéssel szemben a többi helyeken következetesen a mai nyelvhasználatnak megfelelő *vall* igét találjuk: 'De a Gyonto előtt chac azokat a bűneket kel meg *vallanunc*', u. o., 'Én szegény

*) L. Szinnyei A magyar magánhangzók történetéhez NyK. 42 k.; Melich Szláv jövevényszavaink eredetéről NyK. 39 k. különösen 30-36 l.; Gombocz A magyar *a*-hangok történetéhez u. o. és Die bulg.-türk. Lehnwörter in d. ung. Sprache (vö. ismertetésemben az erre vonatkozó helyet *Keleti Szemle* 13 : 333); Horger Egy ismeretlen magyar hangtörvény, különösen 31. l.

**) Melich tényleg a *vallani* igét egy régibb *vadlani* alakból keletkezettnek mondja, l. MNyv. 6: 399 de ennek bizonyításába nem bocsátkozott.

bűnes ember bűnesnec *vallom* az ur Isten elöt magamat', l. 21. lev., 'Kivalkepen kedig te elötted vallom' u. o., 'Én szegény bűnes ember, *vallom* az ur Isten elött, mindennemű bűnekbe bűnesnec magamat: Kivalkepen kedig te elötted *vallom*', u. o. Teljesen egyet értek BUDENZ-czel, hogy ez a *vadol vádol*-nak olvasandó és hogy jelentése azonos a *vall* igével, de azontúl elágaznak utaink: én ugyanis ezt a *vádol*-nak olvasandó *vadol*-t, a mely ugyan azt jelenti mint a *vall* ige, el nem választom a *vádol* 'accusare' szótól, hanem azzal egy eredetűnek tartom, ezt pedig most már sokkal biztosabb alapon mondhatom szláv származásúnak, mint BUDENZ tehette, a kit zavarba ejtett az a lehetetlen kiinduló pont, a melyet MIKLOSICH a kérdés megoldására választott. Fönt láttuk már azt is, hogy a szláv *vaditi* igének, a melyből ki kell indulnunk, a magyarban eredetileg valószinűleg **vädol* felelt meg rövid (illalbalis) *ä*-val, hogy a mai *vádol*lom *á*-ja később keletkezett, és hogy másrészt **vädolok* féle alakokból könnyen eljutunk **vädlok* > **vällok*-on keresztűl a *vall* alakhoz is, úgy hogy *vádol* és *vall* hangtanilag egy és ugyanannak a szónak a folytatása lehet. Csak az a kérdés, a jelentés megengedi-e a két szónak ilyen módon való összekapcsolását. Vizsgáljuk meg a kérdést ebből a szempontból is.

Eddig, ha a *vádol* ige szláv eredetéről beszéltünk, mindig csakis a mostani 'accusare' jelentésére gondoltunk, ez kitűnően illett is a szláv *vaditi* 'accusare'-hez. Azt a kérdést, vajjon a szláv ige csak is ezt jelenti és vajjon kezdettől fogva e pregnans jelentés kifejezésére szolgált, nem volt semmi okunk fölvetni. MIKLOSICH a magyar nyelv szláv elemeiről szóló értekezésében a szláv igét meg sem említette, mindössze az egy *vada* főnevet említette (,*vada* calumnia asl.'), de könnyű kimutatni, hogy a *vaditi* igének, pedig nekünk csak is ehhez van közünk sokkal általánosabb jelentése volt. Ezt kimutathatjuk magának MIKLOSICH-nak egy későbbi munkájából, a magyar nyelvészre is nélkülözhetetlen szófejtő szótárából. Ott a *vada 3.* czikkben a következőket olvassuk:

'*asl.* Calumnia. *vaditi* accusare. *obaditi, obaždati, sъvaditelь, obadьlivъ, sъvadьnikъ, navadьnica* διάβολος. *nsl.* *ovaditi* verrathen. *b.* *obadja, obaždam* angeben, verkündigen. *kr.* *uvaditi* verrathen. *osvaditi* denunciare. *r.* vaditь. — magy. *vád* anklage:

der slav. ursprung von *vád* wird bezweifelt. rm. *vẹdi* indicare. ahd. farwazan verfluchen. ai. *vădas* ausspruch.' Ragadjuk meg ebben az összeállításban az a nyomot, a melyen elindulva legkönnyebben áthidalhatjuk a *vádol* és *vall* jelentésében mutatkozó űrt. Ha benne valami emlékeztet a *vall* igének jelentésére, hát az bizonyára a bolgár *obadja, obaždam* angeben, verkünden jelentése, hiszen *vall* és 'verkündigen' egészen jól illenek egymáshoz. Minthogy pedig a bolgár *obadja* (praes. egy. szem.) alakok egy. 3 személye *obadi*, ez pedig jól ismert hangtani fejlődés következtében *ob+*vadi*-ből lett (az *ob-* igekötő eredetileg azt jelenti, hogy 'körül') a bolgár *obadja* igen nyomatékosan rámutat a *vaditi* igének *) egy általánosabb jelentésére. Ha az *obadi*-tőhöz *-a* gyakorító képző járul, *obažda* tő keletkezik, a melynek praes. egy. 1. szem. a MIKLOSICHnál olvasható *obaždam*, ezt használja a bolgár, ha a cselekvést benemfejezettnek képzeli a beszélő, míg az *obadi* tőből hajtott alakok a cselekvés befejezett voltát jelzik. WEIGAND kis bolgár-német szótárában az igék jelentését így adja vissza: '*obáždam (-adja, -adih)* anzeigen, kundtun, melden; mitteilen; refl. sich melden, antworten; dazwischenreden.' Az egyszerű ige ma ebben az eredeti jelentésben, úgy látszik, nem mutatható ki, de az érdekes csergedi bolgár szövegekben még az is él ilyen jelentésben, a mint ezt MIKLOSICH a hozzájuk csatolt szójegyzékben helyesen mondja: '*vadent* 15. 35. vadi praes. 23. 35. — Asl. вади in unserem Denkmale dicere, wie nbg. obadi.' Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen 138. l. Denkschriften d. phil. hist. Cl. VII. Bd. Egy helyen egyenesen a 'vall' igével fordíthatnók: ße-tte. beleßi *vadent* 'mind a jelek arra vallanak', a rákövetkező sorban igaz a színtelen 'dicere'-vel adhatnók vissza: ßvento pismo *vadi* 'a szent írás mondja' l. a XXXV. szövegben 12. és 13. sor és vö. ka ni *vadi* pißmo-to 'a mint az írás nekünk mondja' l. XXIII. 2. sor, de a XV. darabban a 'hirdetni' ige felelne meg legjobban: tvoie beßada ie ßacrament csißto ßegi da ni ßa *vadent*, hogy a te tanodat és sacramentumodat nekünk mindig tisztán hirdessék' és ez az előbbi két helyen is nagyon jól illenék: 'a szent

---

*) A mai bolgár nyelvben nincs már infinitivus, a *vaditi* igének a praes. egy. 3. szem. *vaditъ* = bolg. *vadi*.

írás hirdeti', 'a mint az írás nekünk hirdeti'. Szóval az itt megőrzött jelentés még az összetett *obadi* jelentéséhez egészen közel áll és mindenesetre jobban illik még a magyar *vall* jelentéséhez mint a *vádol* szóéhoz. De hogy a szláv *vada* (calumnia) és a magyar *vádol* jelentése is könnyen magyarázható ebből az alapjelentésből, azt akár a magyar nyelv használata is sejteti *(vö. jelent : följelent)*, de bizonyítja a mai bolgár nyelv is. Az a *vadi* ige, a mely a csergedi bolgár szövegben még azt jelenti, hogy mondatni, hirdetni, vallani, Gerov nagy szótára szerint ma csak is a 'följelenteni, rágalmazni' jelentésben használatos, az összetett *obadi* pedig ugyancsak Gerov szótára szerint azt jelenti, hogy 1. Valakinek valami újat mondok, valami történtet, hogy tudja meg, hírt mondok neki, értesítem, jelentem neki. 2. Valamit hangosan mondok, valamiről mindenfelé írást küldök, hogy valamennyien tudják. 3. Mondom, hogy valaki valami rosszat tett, beárulom, besúgom, följelentem.

Azt hiszem a mondottakból nyilvánvaló, hogy a magyar *vall* ige jobban őrizte meg a szláv *vaditi* eredeti jelentését, a *vádol* pedig a szláv ige alakját. Minthogy azonban a *vall* alakját könnyű kimagyarázni a szláv igéből, a *vádol* mostani jelentése pedig nem csak a magyarban könnyen keletkezhetett volna egy jelentés, hirdetés-féle jelentésből, hanem már a szlávságban is hasonló jelentésfejlődést találni a *vaditi* igén, a két szó egy szláv szóra vezethető vissza, a *vall-vádol* tehát ezentúl is egy forrásból magyarázható, a mint ez eddig is történt, csak a kiinduló pont egészen máshol keresendő. Én tehát igazat adok Halásznak, a ki már több mint 30 évvel ezelőtt helyesen megjegyezte, hogy: 'Az «accusare» jelentés nagyon könnyen fejlődhetett a *vádolni* «confiteri» jelentés mellett' — csak nem helyeslem, hogy a *vádol* 'accusare' szót nem tartotta szláv eredetűnek, igaz nem tartotta, mert nem tudta, hogy van ilyen jelentésű szláv *vaditi* ige is. l. Nyr. 12 : 57. Egészen külön álláspontot foglalt el 20 évvel ezelőtt Balassa, a ki nem a *vall* 'confiteri' szót hozta kapcsolatba a *vádol* szóval, hanem a *vall* 'habere' igét: '*vall* (bir) és *vádol*, finn vala lp. *vale*.' l. TMNy. 88. l.

Asbóth Oszkár.

AZ Ó- ÉS ÚJ-IRÁNI NYELVEK SZÓRENDJE,

tekintettel a rokon indog. nyelvek szórendjére.

(Folytatás.)

17. A tárgy a mondat élén, az ige a mondat végén áll. A főbb mondatrészek sorrendje: tárgy *) + alany + állítmány.

óperzsa: Beh. 11. *xšatřam hauv agarbāyatā* «die herrschaft ergriff er». — Beh. 48. *Bābirum hauv agarbāyatā* «Babel nam er ein.» — Beh. 14. *vašnā Auramazdāhā ima adam akunavam* «nach dem willen des Aur. tat ich dies.» — XP. a. 3. *vašnā Auramazdāhā imam duvarϑim Visadahyum adam akunavam* «nach dem willen des Aur. baute ich diesen weg V.» — XP. ca. 3. *vašnā Aurahya mazdāha ima hadiš Dārayavauš xš. akunauš* «nach dem willen des Aur. hat der könig D. diesen palast gebaut.» — Beh. 53. *pasāva diš Auramazdā manā dastayā akunauš* «darauf gab sie Aur. in meine hände.» — Beh. 20. *pasāva avam Nadītabairam adam Bābirauv avājanam* «nachdem tötete ich diesen Nidintu-Bel in Babel,» Beh. 16. *xšatřam tya Bābirauv hauv agarbāyata* «die herrschaft in Babel ergriff er.» — Beh. 13. *xšatřamšim adam adinam* «die herrschaft entriss ich ihm.» — Beh. 14. *āyadanā . . . . adam niyatřārayam* «die tempel . . . . stellte ich wieder her.» —

avesta: Yt. 8. 40. *tå tištryō taurvayeiti* «die überwindet T.» — Yt. 17. 14. *aēšąm ərəzatəm zaranim nibərəϑi ābərəta baraiti* «ihnen schafft silber u. gold der schaffner in die kammer.» — Yt. 17. 19. *nōiṯ mąm vīspe yazatåŋhō . . . . fraorəčinta āoṯ mąm aēšō zaraϑuštrō . . . apayeiti* «nicht alle Yazata's konnten mich wegschleppen, aber der einzige Z . . .

*) A tárgy ilyenkor ki *lehet* emelve.

schafft mich weg.» — V. 216. *frā tē ząϑəmča vaxšaϑəmča azəm iδa* *f r a s n a y e n i* «ich will dir nun geburt u. wachstum rein schaffen.» — V. 22. 2. *āaṯ mąm mairyō* *ā k a s a ṯ* «darauf erblickte mich der schurke.»

o s s e t: itt ritkán fordul elő. Mill. Dig. 44. 23. *innä fars ärdigäi ba zärond läg* *b a n i u r s t a* «другую же половицу съ другой стороны старикъ спряталъ.» — 38. 7. *fal in äi ä madi je' rbacudmä narti adän* *n i g l ä l s t o n c ä* «но нарты его мать къ его прыбытію уже бросили въ пропасть.» — 31. 1. *äma ma Danbolati vosä ba* *ä r b a r v i s t a* «а меня Дзанболатова жена прислала.» — 20. 26. *jeci fons Xucau däu amond* *i s k o d t a* «этотъ скотъ Богъ тебѣ на счастье далъ.» — 9. 10., 24. 17., 44. 3.

k u r d: szintén ritkán található. Kurmanǰi: L. L. I. 56. 9. *d̄ëwi e̱z* *d ī a n* «ich sah den D'ew.» — 19. 2. *vā inδia* .... *ez bė te̱ dim* «diese perle will ich dir geben.» — Ṭūr: PS. I. 22. 23. *háspē-va gur* *k u š t* «ihre pferde frass der wolf.»

b a l ū č i: Dam. I. 8. 40. *dreg'ān maw* *w a r t' e n ā n* «a jókat (t. i. gesztenyéket) megeszem.» — 17. 32. *bādšāh mārīā duz* *b' o r e n a g' a n t* «a király házát a tolvajok feltörték.» — 37. 25. *hawew mard maw* *š a w a š k ā n* «egy embert fogok küldeni.»

18. Az állítmány mögé a fönti typusban (l. 17. §. tárgy + alany + állítm.) határozós kifejezés lép, tehát az állítm. végállásból **k ö z é p** állásba kerül.

ó p e r z s a: Beh. 19. *vašnā Auramazdāhā kāram tyam Nadītabairahyā adam* *a ǰ a n a m* *vasiy* «nach dem willen des Aur. schlug ich das heer des Nidintu-Bel gar sehr.» — Beh. 18. — Beh. 52. *imaiy xšāyaϑiyā adam* *a g a r b ā y a m* *ātar imā hamaranā* «diese 9 könige ergriff ich in diesen schlachten.» — Beh. 26. *avam adam* *f r ā i š a y a m* *Arminam* «den sandte ich nach Armenien.»

Jegyzet. Az ige a mondat közepére kerül az accus c. infin. részeinek szétválasztása által: V. 3. *utā ima stānam hauv* *n i - y a š t ā y a* *kātanaiy* «u. diesen platz befahl er zu behauen.»

a v e s t a: Yt. 13. 28. *tå mazdå* *z b a y a ṯ* *avawhe* «die rief M. zur hilfe.» — Y. 10. 11. *āaṯ ϑwā aϑra spənta fradaxšta mərəγa* ... *v ī b a r ə n* *aoi iškata upāirisaēna* «da trugen dich dann die heiligen, (darüber) belehrten vögel ... weg zu den

Iśkata Up.» — Y. 10. *aurvantəm ϑwā dāmiδātəm baγō n i d a ϑ a t hvāpå haraiϑyō paiti barəzayå* «dich, den vom schöpfer geschaffenen helden hat der wohlwirkende gott niedergesetzt auf dem Haraītī gebirge.»

k u r d : az ujiránibau erre csak a kurdban találtam 1 példát. L. I. 35. 4. *hém'a désti χóe kécik k i r páśla χóe* «das mädchen aber steckte ihre hand in den busen.»

19. A tárgy az állítmány **u t á n** foglal helyet, az ige tehát **k ö z é p állásban** van, a főbb mondatrészek sorrendje: **a l a n y + á l l í t m á n y + t á r g y.**

ó p e r z s a : Beh. 12. *hya maguś a d i n ā Kābujiyam utā Pārsam utā Mādam utā aniyā dahyāva* «jener mager entriss dem K. sowohl Persien, als Medien u. die übrigen länder.»

Jegyzet. A tárgyat acc. c. infin. alkotja. Beh. 13. *kaśčiy naiy a d a r ś n a u ś čiśčiy ϑastanaiy pariy Gaumātam* «u. niemand wagte etwas zu sagen über G.» — Sz. c. 3. *adam n i - y a ś t ā y a m imām yuviyām kātanaiy hačā Pirāva nāma rautā* «ich befahl diesen kanal zu graben vom Nilstrome.» — V. 3. *pasāva adam n i y a ś t ā y a m imām dipim nipiśtanaiy* «ich befahl diese inschrift einzugraben.»

a v e s t a : Yt. 8. 7. *miϑrō f r ā δ a y a t pantąm* «M. bahnte (ihn) ringsum den pfad.» — Yt. 8. 50. *azəm d a δ ą m, zaraϑuśtra, aom stārəm* «ich schuf, o Z., diesen stern.» — Yt. 4. 1. *azəm d a δ ą m . . . narąm . . .' avåsča rafnåsča* «ich schuf . . . für die männer . . . die hilfen u. unterstützungen.» — Yt. 13. 38. *yūžəm taδa t a u r v a y a t a vərəϑrəm . . . tūranąm* «ihr überwandet den angriff damals . . . der Turer.» — V. 9. 2. *hō pərəϑwe aińhå zəmō u p a · ϑ w a r ś t i urvaranąm nava vī·bāzva drājō* «der schneidet auf der oberfläche der erde hier pflanzen ab, eine strecke von 9 klaftern.» — Y. 9. 22. *haomō āzīzanāitibiś d a δ ā i t i xśaētō· puϑrīm* H. verschafft den gebärenden (frauen) besitz herrlicher söhne.» — Yt. 19. 1. *hā hama p ā i r i s ā i t e frāpayå daińhuś* «dies umlagert ganz die westlichen länder.» — Y. 9. 1. *ā hāvanīm ā ratūm haomō u p ā i t zaraϑuśtrəm . . . gāϑåsča srāvayantəm* «zur zeit der haomabereitung trat H. an Z. . . . der die Gāϑā's aufsagte.» — Y. 9. 26. *frā tē mazdå b a r a t + paourvanīm aiwyåńhanəm* «M. überbrachte dir den (ersten) gürtel.»

1. jegyzet. Az állítmány a jelző és a hozzátartozó főnév között van (utána tárgy): Yt. 14. 38. *vīspe tərəsənti dušmainyuš vərəϑraγnəmča aməmča* «alle übelgesinnten werden vor der wehrhaftigkeit u. kraft furcht bekommen.»

2. jegyzet. Az obj. praed. helye váltakozik. α) tárgy előtt: V. 1. 1. *azəm daδąm, spitama zaraϑuštra, asō rāmō·daitīm nōiṯ kudaṯ· šāitīm* «ich schuf, o Sp. Z., den nicht irgendwelche freuden bietenden ort zu einem frieden gewährenden.» — β) állítmány előtt: Yt. 19. 46. *spəntō mainyuš aštəm franharəčayaṯ vohuča manō ašəmča vahištəm* «der heilige geist schickte als boten den V. M., u. A. V.» — Y. 11.

osset. Mill. Et. 56. 21. *äz bákodton dvär* «я отперъ дверь,» 48. 4. *jä mad nizzádī čizg* «мать родила дѣвочку.» — 44. 15. *stäi Urizmäg áppärsta läppūj* «тогда У. бросилъ мальчика.» — 18. 14. *väd äm Kurdalägon rádta fändir* «вотъ К. далъ ему фандыръ.» — 68. 7. *válinǰi Ámiran sbásta ūci δaúmatä* «а между тѣмъ Амиранъ связалъ эти вещи.» — 60. 19. *ūi fästä ärbávärstä dūr jä k'ūxi* «затѣмъ онъ сжалъ камень въ рукѣ.» — 84. 28. *stäi in udón där radtoi bäx* «потомъ и они ей дали лошадь.» — 18. 10. *äz cäi ämä fĕnon Batrázi* «ну-ка посмотрю Батраза.» — 98. 10. *äzdär näbál ärijäfton jéci δäbäx rästäg* «я уже не засталъ это прекрасное время.» 22. 19. *ūi fästä Batráz jäxädäg ssardta mälīči* «затѣмъ Б. самъ нашелъ мальчика.» — A digoriból: Stack. 24. 15. *je där fĕxsta läqväni valämä* «der andere aber schleuderte den jüngling hinauf.» — 11. 9. *säumä ba kosäg-vosä xäläfäi rafarsta Asägoi vosi* «am morgen fragte die dienerin eilig A.'s frau,» Mill. Dig. 44. 17. *äz zonun mä binänti* «я знаю моихъ друзей.»

Jegyzet. A mondat végén obj. prædic. áll.: Mill. Et. 48. 20. *ūi fästä Urizmäg jäxīcän skódta Satána jä ūs* «послѣ этого У. сдѣлалъ Сатану своей женою.»

kurd: ritkán fordul elő. Kurmanǰi: L. I. 50. 1. *H̱asanék auñá yau dumá* «H̱. bemerkte eine höhle.» — 51. 14. *H̱asanék dā kaγít déniai d̄éwi* «H̱. gab den brief dem weibe des D'ew.» — 6. 2. — Zaza: 68. 7. *Avdúl'ah aγá dā māl eskéri χóe* «A. aγa gab die beute seinem heere.» — 69. 8., 64. 11. — Ṭūr: PS. I. 8. 1. *me šūrek lēhišt mār* «mein säbel verwundete die

hlange.» — 14. 18. *selīm pāšá b ā k é r kurįk* «S. p. rief den aaben.» — Bōhtān: PS. I. 93. 14. *me n ą d ī d na ku:lákąk na ̣yncárąk dąrgąhąk* «ich sah weder eine lüke, weder ein fenster, och eine treppe.» — Diarbekir: MAK. 10. 47. *ez d ī t i m diz.* ch sah einen dieb.»

b a l ū č i :, e typus nagyon ritka. DAM. I. 22. 17. *nīni t'o ī ϑ a e waϑī jūfā* «most láttad kapzsiságodat.» — 20. 11. *fullā dī g i n d a g ' e n hawān hāl* «M. látja ezen körülményt.»

20. A *b a l ū č i n a k* egynehány sajátosságáról kell még egemlékeznünk. Minthogy a balūčiban — mint már említettem 1. §. jegyz.) — a transitiv igék a praeteritumban csak passiv erkezetben fordulnak elő (l. GEIGER i. m., i. h.), a mondat-erkezet természetesen átalakul, a mennyiben az előző alany ost tárgy lesz, az alany pedig instrumentalisba kerül.

A) i n s t r u m. + a l a n y + á l l í t m. E typus megfelel a 5. §-ban tárgyalt typusnak (alany + tárgy + állítm.)

DAM. I. 18. *p'iϑā jawāb d ā ϑ a* «az atyja azt felelte.» — 1. 26. *Kismat Parīā waϑī hāl d ā ϑ a* «K. Parī elmondta gyét.» — 6. 20. *mā yak'e p ' a ṭ i ϑ a, ānhiya do p ' a ṭ i ϑ a* én egyet, amaz kettőt (t. i. hajszálat) szakított ki.» — 6. 9. *ā t'aux na k ' u ϑ a* «nem szóltam egy szót sem.» — 7. 13. *fānk'ā k'aḍ p ' a ṭ ϑ a* «a pásztor gödröt ásott.» — 7. 50. *dšāhā p'ol k ' u ϑ a* «a király azt kérdezte». — 34. 44. *ša-nk'ā mār ā r ϑ a* «a pásztor elhozta a kígyót.» — 35. 11. *mā na d ī ϑ ā* «én semmit sem láttam.» — 28. 3. *t'aī p'iϑā hawen-na hukm d ā ϑ a* «atyád adta e parancsot.» — 4. 28., 6. 50.). Igen gyakran fordul elő.

B) A z i g e m ö g é d a t i v.*) lép (= alany + tárgy + ítm. + cas. obl. l. 16. §.).

DAM. II. 13. 29. *Bīzanā č'yār māī š a s t ā ϑ a g ' a n t Sahāk 'ā* «B. 4 dajkát küldött S.-nak.» — II. 14. 40. *guḍā Kin kimā ya dig'āre d ā ϑ a Hamalār* «ekkor K. . . . . földbirtokot ott H.-nak.» — 29. 2. *bādšāhā gwān' j a n a i n ϑ a hawān ϑār* «a király (így) kiáltott a halásznak.» — 31. 47. *bādšāhā K ' u d a šahr čakrā* «a király őrséget állított a város é.» — 12. 16. *bādšāhā p'ol: k ' u ϑ a aš wazīrā* «a király azt dezte a minisztertől.

*) vagy praepositiós casus.

C) alany + instrum. + állítm. (= tárgy + alany + állítm.; v. ö. 17. §.) DAM. I. 8. 32. *guḍā hazār rūpīā Nādir Šāhā* *dāϑa* «ekkor Nādir šah 1000 rúpiát adott.» — 34. 14. *langen āske mā* *dīϑa* «sánta szarvast láttam.»

D) Az állítmány mögé lép a dativ. (= tárgy + al. + áll. + határozós kifej. v. ö. 18. §.).

DAM. I. 5. 43. *salām manan* *dāϑa* *avzārā* «én a vadászt üdvözeltem.»

21. Az állítmány a mondat végén foglal helyet, a főbb mondatrészek sorrendje: alany + subj. praedic.*) + állítmány.

óperzsa: BEH. 16. *pasāva Uvaǰiyā hamitřiya* *abava* «da wurden die Susier abtrünnig.» — BEH. 33. *I. martiya . . . Asagartiya hauv maiy hamitřiya* *abava* «ein mann, ein Sagartier . . . . wurde von mir abtrünnig.» — BEH. 13. *vašnā Auramazdāhā adam xšāyaϑiya* *abavam* «nach dem willen des Aur. wurde ich könig.» — BEH. 11. — NR. a. 4. *adam xšāyaϑiya* *amiy* «ich bin könig.» — BEH. 4. *duvitāparnam vayam xšāyaϑīya* *amahy* «in 2 reihen sind wir 9 könige.» BEH. 11. *adam Bardiya amiy* «ich bin Bardiya.» — BEH. 3., 4., 16., 5., 6.

avesta: Yt. 5. 98. *vīštāspō åŋhąm dāĥyunąm āsu·aspōtəmō* *bavaṯ* «V. kam in den besitz der schnellsten rosse in diesen ländern.» — Yt. 10. 39. *išavasčiṯ aēšąm . . . . ǰya·ǰatåŋhō vazəmna ašəmnō· viδō* *bavaiti* «auch ihre pfeile, (die) aus gut gespannten bogen durch die sehne geschnellt dahinfliegen, verfehlen das ziel.» — Y. 10. 6.

osset: MILL. Dig. 30. 1. *Danbolat äma Antoniqo duvä varzon ärvadi adtäncä* «Дз. и А. были двое любящихъ братьевъ.» — 10. 11. *fal ma du minkʼij* *dä* «но ты еще малъ.» — 13. 26. *max däväi xestärtä* *au* «мы старше тебя.» 13. 26. 18. 25. stb.

kurd: kurmanǰi: L. I. 7. 12. *ásle Tęmír tętér* *bu* «der abstammung nach war T. ein Tatar.» — 20. 8. *ker dęngsér* *bu*, *ḱergú tirsonék* *bū* «der esel ist ein schreier, der hase ein feigling.» — 11. 5. *tu saγ* *bī* «du bist gesund.» — Ṭūr: 14. 25. *ávd-ąrrahmán láve súrbaši* *bū* «A. war sohn des S.» — 1. 15.

---

*) Vagy más nominativusban álló állítmányi kiegészítő.

kurik mázin b *ū* «der Knabe wurde gross.» — 3. 19, 6. 2 stb. — Diarbekir: Mak. 9. 3. *dewgi merüv pür baš* b *u* «die stimme dieses mannes war sehr schön.»

baluči: DAM. I. 1. 13. *šaf roš* b *īϑa* «a nap reggelre felvirradt.» — 1. 19. *gudā t'aī dānag' durāh* b *īϑa* «akkor majd felgyógyul daganatod.» — 1. 4. *t'o syāral* e «te ügyes vagy.» — 21. 6. *šāhr p'eδāg'* en «egy város látható.» — 21. 13, 21. 16, 3. 18, 4. 44, 5. 25, 6. 21 stb.

Jegyzet. Hangsúlyos subj. præd. a mondat élén áll. DAM. I. 7. 23. *bādšāh t'o* aste «a király te vagy.» — 6. 48. *mazain janox goran wāžāh* en «a legnagyobb bolond a nyájbirtokos.» — 5. 12. *maīn mard hameš* en «ez a férjem.»

22. A fönti (21. §.) typusban az állítmány a mondat közepére kerül azáltal, hogy mögéje határozós kifejezés lép.

óperzsa: BEH. 24. *hauv xsāyaϑiya* abava *Mādaiy* «der war könig in Medien.»

kurd: PS. I. 23. 2. *dąstē-vī sǫsd* b *ūn lesąr šūr* «seine hände wurden ohnmächtig das schwert zu führen.»

baluči: DAM. I. 1. 33. *aw dī wazīr* b *īϑa Muhammad Šāh go* «ő (is) miniszter volt M. Š.-nál.» — 8. 2. *gudā bādšāh nehrwān* b *īϑa āwhī č'ak'ā* «ekkor a király megörült a fiúnak — 39. 14, 15. 24.

23. A subj. prædic. az állítmány után következik. A főbb mondatrészek sorrendje tehát: alany + állítmány + subj. praed.

avesta: Yt. 5. 98. *mōšu pasčaēta hvōvō īštīm* baon *səvišta* «alsbald wurden die Hvōva's an vermögen gewaltig.» — E typus az avestában ritka, az óperzsában nem fordul elő.

osset: MILL. Et. 20. 8. *Xämịcị* b*äx ū xäīrädčitäi gurd* «Хамыцевъ конь — чертово родье.» 84. 15. *äz* dän *rūbás* «я лисица.» — 48. 7. MILL. Dig, 11. 18. *jetä ba* adtäncä *madta ıvd ärvadäi ostiti δigkotä* «это били именно волоса женъ семи братьевъ.» — 45. 10. *äz ba dän Nikkola* «я — Николай.» — 9. 16, 41. 18.

kurd: kurmanji: L. I. 30. 12. *cel sāli ęz* b *ūm hāni* «40 jahre war ich ein haus.» — 13. 1. *tu* b *u'i sebeb* «du bist die ursache.» — Ṭūr dialektusában e typus elég gyakori: PS. I. 1. 7. *kūcįk* b *ā zelámek merī* «der hund wurde zu einem

toten manne.» — 5. 3. *vē šą̄vē tų̄ lją:mé bū mehvān* «jene nacht warst du mein gast.» — 6. 31, 10. 6, 13. 13, 13. 24, 26. 17, 27. 14, 27. 19 stb.

Jegyzet. 1 balūčiban ilynemű példákat nem találtam.

24. A segédige mint ú. n. vollverb a mondat végén is állhat (v. ö. a mondat elején 4—5. §.).

óperzsa: Beh. 12. *aita xšatřam hačā paruviyata amāxam taumāyā* *āha* «jene herrschaft gehörte von alters her unserem geschlechte an.»

avesta: Y. 9. 5. *yimahe xšaϑre nōiṯ aotəm* *åŋha* «unter Y'.'s herrschaft gab es nicht kälte.» — Y. 10. 16. *pančanąm* *ahmi* *dušmatahe nōiṯ* *ahmi* «den fünfen gehöre ich an, dem übelgedachten gehöre ich nicht an.»

Jegyzet. A segédige miht «vollverb» állhat a mondat közepén is. V. 18. 57. *naēčiš aiŋhe* *asti* *uzvarəzəm* «es gibt dafür kein wiedergutmachen.»

Végül a segédige mint copula az óperzsában a prædicatum után áll, az avestában pedig legtöbbször a mondat első hangsúlyos szava után következik (másképen a Gāϑā-ban, l. Bartholomae: Airan. wb. 272.)

25. Összefoglalás. Ha az eddig tárgyalt anyagon (11—24. §§.) végigtekintünk, megállapíthatjuk, hogy az ige szórendje szabad, állhat a mondat elején, közepén és végén. Már a legrégibb iráni nyelvemlékekben oly sokszor áll a mondat közepén, hogy ezt is «szokásos» (habituell) helyének kell tekintenünk; a határozós kifejezések közül bármelyik kerülhet az ige mögé, mégis azt vesszük észre, hogy különösen az újirániban a helyhatározók szeretnek az ige után állani. (l. a 14. §-ot.) Nemcsak egy, de több határozós kifejezés is állhat az ige után. A tárgy állhat az ige előtt és után egyaránt,*) habár az ujiráni nyelvek közül a kurdban és balūčiban túlnyomólag az ige előtt áll. Ez azonban nem akadályozhat bennünket ama feltevésben, hogy az óirániban a tárgy «szokásos» helye az ige után is lehetett, s hogy az újirániban valószinűleg csak analógia utján harapódzott el a másik typus. A subj. præd. szintén úgy az ige előtt, mint az ige után állhat, csak a balūčiban harapódzott el az

*) A mondat élén akkor, ha ki van emelve. (l. 17. §.)

őbbi typus. (l. 23. §. jegyz.). Ha a segédige (copula) helye mondat hangsúlyától függ az óiránában, mint «vollverb» llhat a mondat közepén és végén is. Habár tehát az összes ltalunk tárgyalt) iráni nyelvekben *) az ige az esetek nagyobb észében a mondat végén foglal helyet (főleg digori osset és alūči), mégis a középállás annyiszor fordul elő, hogy nincs kunk feltenni azt, mintha eme helyzete csak «alkalmi» (occaonell) lenne, vagy hogy valamely más mondatrész mintegy «kiszorítja» («verdrängt,» így DELBRÜCK: Vergl. synt. der indog. spr. I. 62. l.) az igét eredeti végállásából. Az óind és óiráni között téren tehát újra nevezetes külömbség van (l. 6. §.). A mi z ó- és új-iráni nyelveknek egymáshoz való viszonyát illeti, középállás az újiránban fogytán van s a végállásnak adja át elyét.

26. Nézzük a rokon nyelveket.

Az indről már említettem, hogy DELBRÜCK és mások (l. 6. §.) éleménye alapján az ige «szokásosan» a mondat végén áll, s ezen elyzetéből csak akkor mozdul ki, ha erre valamely különös ok ényszeríti (l. bővebben: DELBRÜCK: Die altind. wortfolge stb. 1 s. k. l.).

Az európai nyelvekben a viszonyok egészen mások. Mindeekelőtt a görög tünik ki szórendjének változatosságával. A határozós kifejezések és a tárgy az ige előtt és után állhatnak. hely- (és idő-)határozók szintén az ige mögé vonulnak, különösen akkor, ha már a mondat élén is határozós kifejezés áll . KIECKERS i. m. 45. l., 46. s. k. f. és 14. §.).

A tárgy állhat a mondat élén is, ilyenkor ki lehet nelve (KIECKERS 43. l.), állhat az alany és állítmány között, végül különösen a Delphoi-beli felszabadító feliratokban az ;e után (KIECKERS 46. l.). A latinban leggyakoribb az a typus, ıidőn a tárgy a mondat élén áll, anélkül, hogy minden esetən nyomatékkal birna. Cæs. B. G. I. 1. 2. Gallos ab Aquiınis Garumma flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit . KIECKERS 42. és 43. l.). A legrégibb germán feliratokon az ıord rúnákon a tárgy gyakrabban áll az ige után, mint az ige őtt (BRAUNE i. m. 46. l. és KIECKERS 98. l.): *hialmR auk hiali*

*) Az újperzsában még inkább.

h i a k u runaR «Hialmr u. Hiali hieben die runen ein.» — *harþruþr r a i s t i stain þinsa aift i R sun* «H. errichtete diesen stein nach ihrem sohne.» Általában pedig azt lehet mondani, hogy az ige középállása — a mely minket itt főleg érdekel — a legrégibb germán nyelvemlékekben kétségtelenül előfordult (rúnák, Skeireins; DELBRÜCK: Vergl. germ. synt. II. 16. l.). A mi a szlávot illeti, BERNEKER kutatásai azt bizonyítják (i. m. 58. l.), hogy az ige középállása épen a legrégibb szláv nyelvemlékekben nagyon ritka, «csak alkalmi». Az ige a legtöbbször a mondat végén, elbeszélésben a mondat elején is állhat, s csak a modern szláv, különösen nagyorosz, lengyel és bolgár nyelvekben tudott nagy kiterjedésre szert tenni a középállás,*) a mely így valószínüleg hiányzott a szláv periodus legrégibb korszakában. A szláv nyelvek ily módon nevezetes ellentétben állanak az újirániakkal, a hol ellenkezőleg az ige középállása — mely az avestában nagyon elterjedt — engedett az ige végállásának.

Az indog. ősnyelvre nézve l. a 35. §.

(Folytatjuk.)

BENIGNY GYULA.

Rozsnyai gyors nyelvmesterei. Bolgár. Budapest. (1915.)

Nem lehet e füzetecskét komoly bírálat tárgyává tenni (nyelvtani fejtegetései egészen primitivek, gyakran hibásak is, az ortographia, mert *helyes*írásról itt szó sem lehet, olyan, a milyen körülbelül egy bolgár elemi iskolás gyereké lehet), de azért vannak jó oldalai is. A beszélgetések az élő nyelv ismertére vallanak, nagyobbára jól is vannak átírva (csak az ѣ irodalmi kiejtésére nézve teljesen cserben hagyja a névtelen szerző a kezdőt), a hangsúly helye is többnyire jól van jelölve, és, a mi ebben a nagy időben épen nem lehet közömbös ránk nézve, a b o l g á r ember is tanulhat valamit belőle — egy kis magyar szót, magukból a beszélgetésekből és a füzet végén található elég terjedelmes szójegyzékből. *A. O.*

---

*) ugyanígy a tótban, l. 7. §.

MÉG EGYSZER A NEVETLEN UJJ.*)

Koránt sem hiszem, hogy SIMONYIT újabb fölszólalásommal neg tudnám győzni, erre nem is törekszem, és épen azért nagyon övidre foghatom válaszomat. S. nem tudja megérteni, hogy a ievetlen ujj igenis azért kaphatta ezt a nevet, mert sem alakjánál, em helyzeténél, sem functiójánál fogva nem adott okot arra, iogy külön elnevezzék, neki ez a magyarázat nagyon is józan, iagyon is egyszerű, elannyira, hogy szinte megvetéssel tesz róla mlítést, beszél 'jó tréfá'-ról, emlegeti a 'pápaszemet', a melyen eresztül kiki a dolgokat nézi, még vitatkozni sem akar: 'Csak de teszek, mondja, két idézetet annak a föltüntetésére, hogy nások nem jutottak olyan furcsa föltevésre, minő az ASBÓTHÉ', . Nyr. 44 : 5. Tehát az én föltevésem olyan 'furcsa', hogy mások iem is jutottak rá, talán S. véleménye szerint, nem is juthat-ak rá, mert nem tudom ahhoz nagyon okosak voltak, vagy mi. Io nézzük csak ezt a két idézetet.

POTT azt mondja: Ich übergehe vieles Andere, wie, dessen iur kurz zu gedenken, die Sonderbarkeit,**) dass eine ziemliche ınzahl von Sprachen, vielleicht zum Theil aus mystischen rründen, zum Theil wohl, weil man kein schlagendes Charak-eristikum dafür aufzubringen wusste, mit geradem Widerspruche n Zusatze einem bestimmten Finger (so dem Goldfinger) den [amen des «namenlosen» anheftete.' l. Zeitschrift f. Völkerpsych. 2 : 179 sk. Hát nem igazán pompás tréfa, ha már S.-val együtt dolog tréfás oldalát akarjuk előtérbe helyezni, hogy S. két lézetet ír ki 'annak kimutatására, hogy mások nem jutottak lyan furcsa föltevésre' mint én és mindjárt első helyen olyan ıagyarázatot említ, a mely az én föltevésemet egészen jogosult-

*) Vö. e folyóirat II. kötetében megjelent czikkemet 37—40. l.

**) S. az idézetet itt kezdi «... Die Sonderbarkeit» stb.

nak és nagyon közelfekvőnek tünteti föl. Mert mit is mond POTT? Először, azt mondja, hogy talán közbejátszottak mysticus okok is ('vielleicht zum Theil aus mystischen Gründen') — ilyen okok föltevésére nem látok okot! Másodszor azonban P. is nagyon is közelfekvőnek találja, ('zum Theil wohl!'), hogy a nevetlen ujj azért kapta ezt a nevet, mert nem tűnt ki jellemző vonással ('weil man kein schlagendes Charakteristikum dafür aufzubringen wusste'), a mit én úgy fejeztem ki: 'Alakjánál fogva nem tűnik ki, mint a hüvelykujj és a kisujj, helyzeténél fogva sem, mint a középsőujj, tisztjénél fogva sem, mint a mutatóujj', a mire azután azt a következtetés vontam le — 'hát nem kapott nevet'. Erre S. maró gúnynyal megjegyzi: 'Igazán jó tréfa: azok a népek nem csak hogy nem adtak nevet annak az egy árva ujjnak, hanem még konstatálták is, hogy nem adtak.' Hát S. nem veszi észre, hogy ez a gúny, már akár jogos akár nem, egész erejével a nagy POTTot is éri, a kit pedig az én lekicsinylésemre idézi ('mit geradem Widerspruche im Zusatze einem bestimmten Finger den Namen des «namenlosen» anheftete'). Tehát én POTT-tal nagyon is meg lehetek elégedve, csak azon csodálkozom, hogy S. elfogultságában nem vette észre, hogy keresve sem találhatott volna idézetet, a mely annyira természetesnek és szinte kinálkozónak tünteti föl az én magyarázatomat. Hiszen POTT az előtte való lapon is igen szépen kifejti, hogy a legkülömbözőbb nyelvekben várhatunk ilyen találkozásokat, a nélkül, hogy azokból a nyelvek egymáshoz való tartozására bármit is szabad volna következtetnünk: 'Der Mensch, mondja egyebek közt, wie verschieden nach Körperbau und Wohnsitz, volklich und sprachlich, oder sont, bleibt überall Mensch, und, wie weit immerhin oft, nach Volk, Zeit und Ort anders geartet, die sprachlichen Benennungen sowie die Gesetze ihrer Verknüpfung zur Rede auseinander gehen, fallen sie doch nie jenseit der Grenzen allgemeiner menschlicher Gefühls- und Anschauungsweise, ja begegnen sich oftmals an den entlegensten Weltenden in überraschend einartiger Weise.' i. h. 178. l. Milyen gyönyörű és igaz szavak, és milyen könnyen alkalmazhatók a mi kérdésünkre. Tehát mondom, POTT-tal nagyon is meg vagyok elégedve.

Következik a másik idézet, a mely már igazán olyan távol

áll az én fölfogásomtól, hogy még érteni is alig értem. Hunfalvy azt mondja: 'Még egy nagy tényt akarok fölhozni, mely abbul a korbul maradt meg az egyes altaji nyelvekben, s az a kéz negyedik ujjának neve, a nevetlen vagy névtelen ujj... Föl kell tennünk hogy a nevetlen név már akkor megvolt az altaji népeknél, mikor még együtt valának. Mert ha az elszéledés után támadt volna valamelyik ágban, teszem a finn ágban, nem kerülhetett volna a mandzsukhoz, s megfordítva... Eljutott az oroszokhoz a *bezjimjännoj palec*, alkalmasint a mongolok hódításainak útján, a melyen a finnekhez nem juthatott el' (Hunfalvy A vogul föld és nép 321).

H. nagy tényt lát abban, hogy egy különösen gyámolatlan ujjunknak, a mely sem alakjával sem helyzetével sem használatával nem tűnt ki, sok nyelvben nem jutott név és a mint Simonyi még hozzá teszi 'ezt az egyezést mindig a finnugor-török nyelvrokonságnak egyik föltünő bizonyítékául említi.' Igazán nagy kegyetlenség S.-tól, hogy nem mondja meg, vajjon ő is a finnugor-török nyelvrokonság egy föltünő bizonyítékát látja ebben, mert elvégre nem Hunfalvyval vitatkoztam, hanem Simonyival, ha pedig S., engedje meg, hogy azt reméljem, talán még sem osztozkodik e pontban H. nézetében, hát miért vág fejemhez egy olyan véleményt, a melyet ma már komolyan említeni sem lehet?!

Asbóth Oszkár.

Nándorfejérvár.

A zágrábi akadémia *Rad. (jugoslav. akademije)* cz. kiadványában (207: 101—136) egy nagy tanulmány jelent meg Belgrád régi magyar nevéről, a melyben Sišić apróra és meggyőzően kimutatja, hogy a magyar *Nandor-Nándor* nem jelenthet se görögöt (Melich) se bolgárt (Eckhart). Ezek a nagy apparatussal, kivált a magyar források biztos és kimerítő használatával írt fejtegetések a legnagyobb figyelemre méltók. A végén fájdalom olyasmibe ártja magát a szerző, a miről fogalma sincs, a *Nándor*-jelzőt összekapcsolja a Balaton mellett használt *nándor*-fű-vel, a melyet — Borbás Vincze tekintélyébe bízva színtiszta ősi magyar elnevezésnek tart. Hiába mondja neki Szinnyei a MTjsz.-ban, hogy ez 'népetimológia ebből: *nádra*-fű' [tehát lelke is szláv!], ő azt úgy érti, hogy a *nádra*-fű a népetimológiás alak, l. 133. l. Ezzel aztán halomra dől további okoskodása is. *A. O.*

A REFLEXIV NÉVMÁS AZ ÓPOROSZBAN.

Az esetek nagy számában a visszaható névmás egyenesen az alanyra hat vissza. Pl. 63. 31.*) *pansdau wartinna sin tans prei abbans* 'darnach wende er sich zu jnen beiden'. 61. 28. *erains mukinſuſin ſwaian mukinſnan* 'ein jeder lern seine lection'. 71. 4. *en kawijdsei debijkun nautin .... stai gurijnai malnijkiku embaddusisi* 'in was grosser not .... die armen kindlein stecken' v. ö. még 71. 30. Hasonló esetek a litvánban: *tù mán pasiżadė́si* 'du hast dich mir versprochen'; *jém lẽpe apsiczýstit* 'er befahl ihm sich zu reinigen' (v. ö. Porzeziński: Возвратная форма глаголовъ въ литовскомъ и латышскомъ языкахъ. Москва. 1903. 19. l.). A lettben: *slaũcîjûs* 'ich habe mich abgewischt', *neràdis* 'nicht zeig dich' (v. ö. Porzezinski 66. l.).

Más esetekben a reflexiv névmás az igének intransitiv, személytelen értelmet kölcsönöz: 7. 5. *twais quaits audaſſeiſin* 'dein wille geschehe', v. ö. 13. 4, 35. 23. A litvánból: *ir teíp nusìdavė* 'es geschah so'; *atsitìka kad* 'es geschah dass ....' (Porzezinski 51. l.). A lettből: *tropiejaś taj* 'es geschah so'; *woj tieu tabi lubiaś* 'ist es dir gut gelungen' (Porzezinski 81. l.).

Külön figyelmet érdemelnek amaz esetek, a melyeknél a visszaható névmás kétszer van kitéve. Trautmann (i. m. 271. l.) ezeket sommásan a pleonasmus rovására írja, a dolog azonban talán alaposabb megfontolást érdemel, mivel többféle typussal van dolgunk.

1. Az igéhez *-si* járul, azonkívül *-sien* is ki van téve. 43. 23. *pirsdau deiwan turridi wiſſans grīkans sien skellānts dātunsi* 'für Gott sol man aller Sünden sich schuldig geben'. 37. 30. *quai sien en mars grīkisi* 'die sich an uns versündigen'.

---

*) A számok az óporosznál: Trautmann: Altpreuss. Sprachdenkmäler. Göttingen. 1910. cz. munkára vonatkoznak.

2. Az igéhez *-sin* járul, azonkívül *sien* van kitéve. 55. 24. :ai *ſtai Ebangelion pogerdawie turei ſien eſſeſtan Ebangelion* ıaitātunſin 'das die das Evangelium predigen ſollen ſich vom Evangelio naeren'. 71. 1. *kāigi ginnewīngiſkan sien stas Soūns*)eiwas.... *prīki stans malnijkikans waidinnasin* 'wie freundtlich ich der Sohn Gottes .... gegen die Kindlein stellet'.

3. Külön említendő 69. 20, a hol *-sin* járul az igéhez, az . személyre való visszahatást *mans* jelzi: *is kawijdsmu gruntan* ... *mes mans ſchiēiſon malnijkikai enimmimaisin* 'aus was rund wir uns des Kindleins annemen'.

Nem ismeretlen előttem, hogy a reflexivitásnak kétszeri ifejezése különösen a régi litvánban nem ritka, pl. *persiszovė* ìts *savè* 'er erschoss sich selbst' (PORZEZINSKI 19. l. és passim, RAUTMANN i. m. 271. l.), mégis szem előtt tartandó, hogy ott ét különböző névmás *si* és *savè* állanak egymás mellett. Feltnő továbbá, hogy az óporoszban csak akkor van *sien*, mint a ›flexivitás második kifejezése, kitéve, ha 'sich' a német (ere- ›ti) szövegben az ige előtt áll, v. ö. 63. 31. *wartinna sin* rende sich'; 61. 28. *mukinſuſin* 'lern'; 71. 4. *embaddusisi* tecken', de l. az 1.—3. typust. Megemlítendő azonkívül, hogy ; ólitvánban *si* mellett áll *savè*, az óporoszban azonban *sin* *sien* is fordulnak elő egy mondatban. Szembeötlő nemkülöm- ›n, hogy 69. 20. (l. a 3. typust)-ben *mans* nem annyira balti, esetben porosz nyelvhasználaton alapszik, hanem inkább ak a német 'uns' fordítása.

Ennélfogva talán a következő módon lehetne a helyzetet óporoszban elképzelni. Az igéhez *-si* és *-sin* járulhatott, *-si* ›llett egy és ugyanazon mondatban állhatott *sien* is, mely ›bbi azonban nem volt kitéve másodszor, ha az igéhez *-sin* ult. A porosz fordító pedig csak azért tette ki, hogy a né- ›tben az ige előtt álló 'sich' szót valamiképen lefordítsa. Ez fönnebbi 2. typus. Ugyanez lesz az oka a 3. typusnak, habár m lehetetlen, hogy ily kifejezésmód az élő nyelvben is elő- dult. (A szlávot illetőleg: MIKLOSICH: Vergl. slav. Gramm. . 99. l.)

Nézzük *-si* és *-sin* szókat alaktanilag. Szinte általánosan lott vélemény, hogy ópor. *si* < balt. **-sei* vagy **-sai*, v. ö. ›lg. *si*, av. *hē*, prakr. *sē* (dat.), gör. οἱ, és ópor. *sin* alakhoz

v. ö. ved. *sīm*, óperzs. *šim*, avest. *hīm* (irodalom TRAUTMANNnál i. m. 271. l.). Nehézségek merülnek fel azonban *sien* eredetére nézve; megemlítendő, hogy *sien: sin* mellett van *tien: tin, dien: din, schien: schin*, és *mien: (*min?)*. Hogy ezen alakok vocalisukat tekintve valamiképen összetartoznak, az valószínű (BRUGMANN Grdr. II. 2.[2] 413. l.). Az eddig hangoztatott, s oly sokféle theoriával itt nem kívánok részletesen foglalkozni, csupán megemlítem, hogy pl. *mien, tien* stb. alakokban **-an* partikulát keresni (így TRAUTMANN i. h.) nem reális dolog, mivel ezen partikula a baltiban sehol sem mutatható ki (ENDZELIN: Slavjano-baltijskie etjudy Charkov. 1911. 182. l.). Legegyszerűbben úgy alakulnak a körülmények, ha *mien, tien, sien* stb. alakokban csupán graphikus külömbséget látunk, mely abban áll, hogy a porosz fordító az önállóan fellépő s hosszú *ī* vocalisú alakokat németes helyesírással írta, tehát *ie*-vel. S tényleg *tin, sin, din* alakok enclitikus helyzetben fordulnak elő, míg *tien, sien, dien* hangsúlyos helyzetben hosszú vocalissal bírtak. Ily módon egységes magyarázatot kaptunk több alak számára, melyek máskülömben gyakran nem nagyon valószínű magyarázatra adtak okot. Hogy a porosz fordító a hosszú -*ī*-t -*ie*-vel írta, arra van példa, *liede* 'hecht' = litv. *lydekà*, lett *lîdaka* 'hecht' (v. ö. TRAUTMANN 131. l., ENDZELIN i. m. 183. l.).

Berlin. BENIGNY GYULA.

ISMERTETÉSEK.

ęzyk polski i jego historya. Częśó I. (Encyklopedya Polska tom II. W. Krakowie 1915).

1912-ben megindult a krakói akadémia kiadásában a lengyelség- ɔk egy nagyszabású enciklopédiája, meg is jelent akkor annak I. kötete eg a IV. kötet egy része. A IV. k. ez a része a szláv kulturának ɛzdeteiről szól, egy tárgyról, a melyről bármikor egyaránt nyugodtan het elmélkedni, de az I. kötet, no ezt mégis jó volt már 1912-ben adni, mert kinek volna kedve ma a lengyeleklakta terület — földajzáról szólni!? Igaz az első kötet csak a lengyel országok ;iemy') physikai földrajzával foglalkozik, lakosainak physikai llemzésével, de mégis lengyelek meg földrajz — olyan fogalmak, a elyek ma össze nem egyeztethetők. De ha kezünkbe vesszük azt a ėt hatalmas kötetet, a melyek az idén jelentek meg és a lengyel yelvről és annak történetéről szólanak, lehetetlen megɩtottság nélkül olvasnunk, hogy azok — 1915-ben jelentek meg rakóban! E monumentális munkának legalább első részét kivánom ég ebben az emlékzetes évben röviden ismertetni.

Hogy e kötet beosztásáról és tartalmáról mindjárt némi fogalat adjak az olvasónak, ideiktatom az egyes fejezetek czímét és egjelölöm terjedelmüket.

1. A lengyel nyelv történetének forrásai (*Źródła dla historyi zyka polskiego.* Napisał Jan Łoś). 1—35. l.

2. A lengyel nyelvnek más szláv nyelvekhez való viszonya *'tosunek języka polskiego do innych słowiańskich.* Napisał Jan Rozwaɩwski). 36—72. l.

3. Az irodalmi nyelv kezdete és fejlődése (*Powstanie i rozwój zyka literackiego.* Napisał Alexander Brückner). 72—99. l.

4. Idegen nyelvek hatása a lengyel nyelvre (*Wpływy języków cych na język polski.* Napisał A. Brückner). 100—153. l.

5. A lengyel nyelv lélektani jellemzése (*Charakterystyka psychoɡiczna języka polskiego.* Napisał J. Baudouin de Courtenay). 154— !6. l.

6. A lengyel nyelv phonetikai leírása. (*Opis foneticzny języka polskiego.* Napisał Tytus BENNI). 227—268. l.

7. Irástörténet és helyesírás (*Grafika i ortografia* Napisał A. BRÜCKNER). 269—288. l.

8. A lengyel nyelv történeti phonetikája vagyis hangtana (*Historyczna fonetyka czyli głosownia języka polskiego.* Napisał Jan ROZWADOWSKY). 289—422. l.

Legtöbbször találkozunk a sokoldalú berlini tanár nevével, BRÜCKNERével, mégis az oroszlánrészt a munkából egy krakói tudós, ROZWADOWSKY vette ki: a kötet több mint egy harmada az ő tollából folyt, azonkívűl még a II. rész számára is írt egy kis czikket a balti nyelvekről, 366—386. l., és egy kis megjegyzést a lengyelországi czigányok nyelvéről, 459—461. l. Közel jár, ha az egész munkát tekintetbe veszszük, Łoś részvétele, azután következik NITSCH és csak azután BRÜCKNER, végre pedig az ősz BAUDOUIN DE COURTENAY, a ki Szentpétervárt lakik.

Látnivaló, hogy az egyes részek terjedelemre nézve nagyon különbözők, megbeszélésüknél természetesen ettől egészen függetlenűl kiemelem azt, a mi figyelmemet megragadta, vagy a mire épen megjegyzésem van.

1. A lengyel nyelv történetének forrásai.

A lengyel nyelv forrásai a XIV. századig 'nagyon egyoldalúak és ahhoz szegények, hogy nagy hasznot lehessen belőle húzni', l. 2. l. 'A név- és igeragozás történetéhez itt jóformán semmi anyagot sem találunk és még kevésbé a lengyel mondattan történetéhez'. A lengyel hangoknak a latin betűk combinatiójával való jelzése olyan ügyetlen és következetlen, hogy 'most még könnyebb nekünk, mondja Łoś, megtanulni szanszkritúl, ógörögűl vagy ószlovénűl olvasni, mint ólengyelűl'. A XIV. századtól kezdve a források egyre bővebben folynak és a szerző előadása is egyre részletesebb lesz: gondosan mérlegeli az egyes források értékét és följegyzi a legjobb kiadásaikat. Nagyon érdekes a híres *Bogorodzica*-ének tárgyalása, l. 12—14. l., igaz részletekbe Ł. alig bocsátkozhatik e sokat vitatott emléknél, csak megnevezi a tudósok egész sorát, a kik résztvettek a vitában és különösen kiemeli BRÜCKNER érdemeit. Itt-ott belesző egy finom nyelvi megjegyzést, mint mikor p. o. megállapítja, hogy XVI. sz.-ban végbement hangtani és még inkább alaktani változások különösen az egykorú l e v e l e k ben tűröződnek, l. 26. l.

2. A lengyel nyelvnek más szláv nyelvekhez való viszonya.

Van ennek a fejezetnek egy rekeszjelek közé vetett alczíme is ósszláv nyelv, a nyugati szláv nyelvcsoport, az úgynevezett lech csoport, történetelőtti lengyel nyelv'), a mely sejteti, hogy itt milyen nehéz rdésekről lesz szó. Pedig Rozwadowski nem az az ember, a ki kitér nehézségek elől, maga is résztvett az idevágó kérdések megoldását reső kutatásokban és e helyen is bevezeti az olvasót a complicált oblemák egész tömkelegébe. Igen becses az a rövid összeállítás, a elyben a szerző elsősorban az közös szláv nyelvet jellemző hang-lenségeket fejtegeti, de azután egy pár szóval rámutat a szóképzés alaktan körében mutatkozó vonásokra is, különösen az annyira ilemző átalakulásokra, a melyek az ige körül észlelhetők. A hangtani enségeket lehetőleg abban a sorrendben tárgyalja, a melyben föl-löttek, és mindig lelkiismeretesen megjegyzi, ha a jelenség, akár csak írájában is, már a baltoszláv korszakba vezetendő vissza. Innen tér magára a lengyel nyelvre, a melynek kialakulása voltakép még közös szlávság korszakában indult meg, 'a mikor mind a későbbi láv n y e l v e k csak mint többé-kevésbé különböző nyelvjárások eztek, a mikor a nyelvi kapcsolat köztük még nem szakadt meg', 45. l. Meg lehet állapítani, hogy a lengyel nyelv egyes szláv nyelvek-z közelebbi viszonyban állt, mint a többiekhez: 'Nyilvánvaló tény, ondja R., azaz közvetetlenül mindenkitől a mindennapi életben lelhető*, hogy a lengyel nyelv sokkal hasonlóbb a cseh, tót, lauziczi orb — hozzátehetjük a kihalt poláb nyelvhez is — mint a dél áv nyelvekhez meg az orosz nyelvekhez. Különösen a tót, alsólauziczi orb és poláb nyelv tényleg végtelenül közel állanak a lengyelhez, y hogy a kölcsönös nyelvi érintkezés még ma sem ütközik, illetőleg között volna különös nehézségekbe'. Ez a közelség *genetikus*, mert t a nyelvek közeledése lehet bizony későbbi érintkezések és földté-ek eredménye is, 'így p. o. a mindennapi tapasztalat meggyőz nünket arról, hogy a kisorosz és fehérorosz nyelvjárások, különösen nyugati tájszólások, a lengyelhez nagyon közel állanak, sőt gyakor-ilag ahhoz sokkal közelebb állanak, mint a nagyoroszhoz, pedig ilvánvaló tény, a melyet mélyebb kutatások nélkül is ki lehet mu-ni és észlelni, hogy genetice a kisorosz a nagyorosszal meg a fehér-

---

* Kénytelen voltam a lengyel szöveg ezt a részét kicsit szabadon dítani, az eredetiben találhaló szójátékot *(oczywisty—widoczny)* a magyar-n nem lehet visszaadni.

orosszal ősorosz egységet alkot és hogy pl. a kisorosznak tényleges és gyakorlati nagyobb közelsége a lengyelhez későbbi fejlődés eredménye. Ennek legtypikusabb példája a galicziai lemkek tájszólása, a melynek hangsúlya is lengyel'. l. 45. s k. l.

Következik immár a lengyel nyelv jellemző vonásoknak a megállapítása. Hogy itt milyen nehézségekbe ütközünk, azt mutatja mindjárt a 15 pont közül a legeslegelső, az orrhangzók megőrzése. Az bizonyos, hogy ez nem a lengyel nyelv újonnan fejlődött characteristikuma, hanem csak megőrzött régiség; egészen kétségtelen, hogy e hangok megvoltak valamennyi szláv nyelvben és egyikben-másikban aránylag későn vesztek el, de elvégre — elvesztek és a lengyel nyelvre valóban nagyon jellemzők. R. itt is mint mindenütt a legnagyobb őszinteséggel elénkbe tárja azokat a mozzanatokat, a melyek bizonyos merev elhatárolás lehetetlenségét tüntetik föl, de azért nem riad vissza olyan gyakorlati beosztásoktól, a melyek túlságos szőrszálhasogatás mellett egyszerűen szétfoszlanának kezünk alatt — mindenesetre az áttekinthetőség rovására. Így tárgyalása megmarad szigorúan tudományos és a mellett mégis gyakorlati is.

Gondosan tárgyalja a szerző azután a kasub és szlovincz nyelv viszonyát a lengyelhez és meggyőző okok alapján állítja, hogy a lengyellel valaha egységes egészet alkottak, valamivel távolabb állott a kihalt poláb. Erre következik a lengyel nyelvnek viszonya a két lauziczi szerb nyelvhez, erre pedig egy minket megint közelebbről érintő pont, a cseh-tót nyelv sajátságainak a tárgyalása, l. 65—67. l., végre pedig az eredmény megállapítása, a mely mind e fejtegetésekből következik: 'kitűnik, mondja R., hogy az északnyugati szlávok elődei már az ősszláv korszakban bizonyos egységet alkottak és bizonyos fejlődést együtt éltek át, a nyelvjárások egy csoportját alkotva, a melyet a későbbi földrajzi elterjedés alapján északnyugatinak lehet nevezni.' l. 68. l.

Annak a kérdésnek részletes tárgyalásába, hogy az északnyugati szláv nyelvcsoport, illetőleg egyes nyelvei, milyen viszonyban áll, illetőleg állanak a keleti és déli csoporthoz, a szerző, minthogy föladatához nem tartozik, nem bocsátkozik, de rámutat egy pár szóval arra, hogy a hangtani jelenségek néha egészen sajátságos módon átcsapnak egy területről a másikra és hogy különösen föltünőek azok a szálak, a melyek a centralis nyelvjárásokat, mindenekelőtt a tót nyelvet összekötik jobbra is balra is a szomszédokkal. E rövid fejtegetés végén rámutat még egy nagy hézagra, a mely kutatásainkban mutatkozik: a szókincs, az eredeti, valamint az idegenből, akár más szláv nyelvből s átvett szavak összehasonlító megvizsgálása még meg sincs kezdve

3. Az irodalmi nyelv kezdete és fejlődése.

BRÜCKNER mesteri áttekintést ad az irodalmi nyelv lassú kialaásáról, a latin nyelv hosszú uralkodásáról, a bénító cseh hatásról, ꞉VI. században bekövetkezett gyors fellendüléséről, REJ nagy érdeiről, a reformatio közbejátszásáról, arról a sajátságos ellentétről, aelyet a XVII. században a vaskalapos próza és a költészet nyelve t észlelhető. 'Potocki a prózaíró, mondja Br., és Potocki a költő: ιéz nagyobb ellentétet képzelni; a latin és lengyel szavak ízetlen szőrnyűséges keveréke, az a faláb, amelyen mozog, az a bombaszt, yen örvény választja azt el költészetétől tiszta, magvas, egyszerű már azzal szép, és erős nyelvével.' l. 87. l. 'Nem a XVII. sz. zájából, hanem költészetéből' szól a régi lengyel szellem, annak ɔban régizamatú nyelvéből '(od tego prawdziwie *kontuszowega języka*, ιtegy ,köntösös' nyelvéből — a magyar *köntös*-ből származó *kontusz* ɑzeti viselet, hosszú felöltő neve.) l. 88. l. A lengyel nyelv kezdi lító útját: 'Amit sem Zółkiewski, sem Chodkiewicz nem tudtak esztülvinni, azt elvégezte a lengyel kultura; a század folyamán, önösen második felében, győzedelmesen bevonul a moszkvai iskoba, a bojár udvarokba, a czári Kremlbe, vezére volt a lengyel könyv, irodalmi nyelv, Kochanowski versei. Kievben és Poloczkban már ztték a könyv hiányát és a kisorosz annyira beleélte magát a ɡyel könyvbe és lengyel nyelvbe, hogy a mikor anyanyelvén kellett ιa, lengyelül gondolkozott, lengyel fordulatokkal, és úgy oroszosította ɡ őket írásban, hogy inkább az írójeleken változtatott, mint a ·lven. Igy keletkezett a XVII. századnak az a különös nyugati sz irodalma, a melyből a lengyel nyelv lépten-nyomon kirí.' u. o. a föllendülés napjai meg voltak számlálva, bekövetkezett a hanyatkorszaka, és egy ideig attól letetett tartani, hogy a művelt körök ılve — a *francia* lesz! De a legszomorúbb politikai viszonyok t az irodalom a XVIII. században egyszerre új virágzásnak indul: ɜzázad második és első fele, 1780 és 1740 közt a külömbség megɔ, megváltozott teljesen az irodalom tartalma és köntöse, az előbb ınyagolt nyelv újra mindennek kifejezésére alkalmas lett, meggazodott, sokoldalúbb lett, mint az aranykorban'. l. 91. l. Igy lett ιn az irodalmi nyelv, az irodalom a szétdarabolt lengyelségnek az etlen mentsvára, 'az egyetlen örökség, fejezi be Brückner fényes egetéseit, amelyet el nem prédáltak, az egyetlen tér, amelyen semmi ι választ el bennünket, a melyen közös munkához fogunk... És legújabb stylistáinknál nem is minden szinarany, senki sem tagadja,

hogy ez a nyelv felfrissült, hogy szépséget és erőt nyert, a melyek a legszebb reményekre jogosítanak.' l. 99. l.

4. Idegen nyelvek hatása.

A milyen elevenen ecseteli Brückner a lengyel irodalmi nyelv fejlődését, oly szárazon tárgyalja e nyelv idegen elemeit: az adatokat százszámra halmozza egymásra, a mellett az idegen szó alakját, a melyből a lengyel lett, a legritkább esetekben közli, csak egyben, azt nem lehet tagadni, kitünő az összeállítása, ritka elavult kifejezéseknek a régi irodalomból való kimutatásában, eboen ráismerni a mesterre, aki anynyit összeolvasott, mint alig más valaki és ismeri a lengyel irodalom minden zege-zugát. Ez pedig igen fontos körülmény, mert a lengyel nyelvbe roppant sok idegen szó került és nagyon különböző úton, úgy hogy nem mindig könnyű megállapítani, hogy egyik-másik kifejezés voltakép honnan került, ismerni kell a szó pontos történetét, a körülményeket, amelyek közt feltünik és gyakran igen rövid életét be is fejezi. Vannak p. o. kifejezések, a melyeknél az a kérdés merül föl, közvetetlenűl a latinból származtak-e vagy pedig olasz vagy franczia vagy német közvetítés utján jutottak a nyelvbe; a keleti nyelvek szavai is közvetetlen érintkezésből származhatnak, de elterjedtek bizony az Ukrajnán, Magyarországon vagy Moldván át is.

A lengyel nyelv még meg sem indult, mikor egy szláv nyelv erős hatást gyakorolt a lengyel nyelvre: a keresztény terminologia cseh forrásból származik, a keresztnevek is nagyobbára innen valók, de már ezeken gyakran erősen meglátszik a lengyel bélyeg. Legnagyobb azonban a *német* nyelv hatása, még pedig régebben, a XIV. században, még a XV.-ben is, erősebb mint a legujabb korban. E hatás alatt gyakran az eredeti szavak is új jelentést öltenek: a német *Stadt* (vö. még ma is an*statt* h e l y ett, *Stätte* h e l y, *Statt*halter h e l y tartó) hatása alatt nem a mint Brückner tévesen mondja az *Ort* szó hatása alatt, l. 110. l. — a régi *miasto* 'hely' a 'város' jelentést ölti (a 'helyet' ma a *miasto*ból képzett *miejsce* fejezi ki), a német *Gemach*-tól a *pokój* ,nyugalom, béke' a 'szoba' jelentést kapja, a *zamek* 'zár, lakat' a palota jelentést is ölti, mert a német *Schloss* mind a kettőt jelenti (ez a *zamek* 'palota' aztán tovább vándorol az oroszokhoz: a l e n g y e l e s e n h a n g s ú l y o z o t t *zámok* igy szembe került a régi *zamók* 'zár, lakat' szóval. De hát mi ez a szőröstől-bőröstől a német nyelvből átvett szavak özönéhez képest: Linde nagy szótára több mint 1500-at mutat ki, pedig hiányzanak ott a

zépkoriak és a tájszók, 'számukat, mondja Br., legalább kétszer nyira vagy inkább három annyira kell tennünk.' l. 111. l.

Br. ezeket különböző csoportokra szedi és az elavultakat, egy időben sűrűn használtakat is kimutatja, azonban inkább a üvelődéstörténeti szempont érdekli, mint a nyelvészeti, sőt a nyelsz itt-ott erős tévedésre is akad, mint mikor azt mondja, hogy a ngyel nyelvnek nincsenek kettős hangzói!! (Nie siadamy dwugłosów, więc niemieckie *aj*, *ej*, *au* przechodzą w *e*, *a* az, hogy 'nincsenek kettős hangzóink, tehát a német *aj*, *ej*, *au* nennek *e*, *a* hangokba', l. 116. l.). A XVI. században a német tás elveszti erejét.

A roppant nagy német hatásnál is mélyebb és általánosabb volt cseh hatás, ha nem is annyira szembetünő. Ez a hatás egészen is, mint a német, fölülről jön, a papságtól és irodalomtól, a hadegtől és az udvartól. Hallottuk már, hogy a keresztény terminoia cseh, de később a lengyel irodalom bölcsőjénél még egyszer álkozunk hatalmas cseh befolyással, a mely annál veszedelmesebb lt, minél nehezebben különböztethető meg, a két nyelv nagy rokonánál fogva, az idegen máz. 'A X. századból, a keresztény hit fölelétől, egészen a XVI.-ig bezárólag uralkodott ez a cseh hatás', 124. l., a míg mindennek hirtelen véget nem vetett a fehérhegyi ta, a mely 'elnyelte a cseh nemességet, irodalmat, műveltséget', 125. l.

A latin hatás későn kezdődik, a XV. sz. előtt csak a papok deákok tudtak latinul, még a XVI. sz.-ban is akadtak magasállású fiak, egy kanczellár, egy konstantinápolyi követ, a kik vajmi keveset ltak latinul. De a studium generale és az egyre szaporodó iskolák, nelyekben mást mint latint nem is tanultak, az országgyűlések, a óság, az orvostudomány a latin nyelvet olyan hatalomhoz segítette, nelytől már félteni lehetett az anyanyelvet.

Késői és muló az olasz hatás, a melynek nyomait azután bé-kevésbé elmosta a német meg a franczia hatás.

Az orosz hatás is újabb keltű, csak keleti szavak kerültek n egyszer kisorosz közvetítéssel a lengyelbe, különösen a XIV. és . sz.-ban. De lassanként beszívárog egy-egy orosz szó az orosz zekben született írók által az irodalomba és a XVII. században r hozzászoknak az oroszlitván *-icz* (ejtsd -ics) végű nevekhez is. nelyek kiszorítják a lengyel *-ic*-et; MICKIEWICZ, SIENKIEWICZ és más zek gondoskodtak azután arról, hogy az egész világ az ilyen nevelengyeleknek érezze.

A keleti nyelvekből, a mint már említettem, na on különn-

böző úton kerültek szavak a lengyel nyelvbe, első sorban a krimi tatárokkal és az azokon túl lakó törökökkel való érintkezés terjesztette őket, de részletekbe nem kivánok bocsátkozni. Csak curiosum gyanánt említem, hogy a szerző azt hiszi, hogy a magyar BÁTHORY név annyit jelent hogy 'hős': Zupełnie zastąpił *gardzinę* b o h a t y r (por. *Bátory* toż samo węgierskie), l. 143. l. azt akár a Brockhaus-féle lexiconból is megtudhatta, hogy az h e l y n é vből, a család ősi birtok nevéből származó melléknév!

A m a g y a r hatásról szóló rész fájdalom nem elég részletes és nem is mindig megbizható; igaz hogy ez a hatás nagyon alárendelt is: itt is nagyon érezhető, hogy a szerző rendesen csak a lengyel szót nevezi meg, de az eredeti szót, a melyből a lengyel keletkezett, nem idézi, pedig akár hányszor a magyar olvasó sem tudja, hogy voltakép milyen magyar szóra gondolt BRÜCKNER. Néha a legvilágosabb tényállás mellett is rettenetesen eltéved, említi p. o., hogy van *kocz* 'kocsi' mellett a régi nyelvben *kotszysz, kocisz* 'kocsis' szó is, említi, hogy Radziwiłł egy magyar *kotczi*-nak nevezett kocsit ajándékozott, de a szó azért dehogy magyar, hanem — egy ősrégi török terminus!! l. 145. l. Ha a *forgocz* szót *farkas* 'szíj'-ból magyarázza, az lehet tollhiba vagy sajtóhiba *farkvas* helyett, de milyen magyar szóból származhatik a *lewens*-tő? (napoły zbóje byli *sabatowie* i poźniejsi *lewensowie* azaz 'félig rablók voltak a *sabat*-ok és *lewens*-ek', l. 146. l.). A *sabat* (olv. szabatnak) állítólag a magyar *szabados*-ból lett, de a *lewens*ek illetőleg *lewenc*ek talán csak nem akarnak magyar *lēventék* lenni!? Hisz eddig a *lewieniec* (gen.- *ńca*) szót a kisoroszból magyarázták.

A legérdekesebb ebben a rővíden és fájdalom épen nem kifogástalan fejezetkében talán az a különös apróság, hogy a *pálcza* szavunk, a mely maga is szláv eredetű (vö. akár a lengyel *palica* szót), a c c u s a t i v u sban ment át a lengyelbe és mivel három pálczát vágtak a bűnösre (vö. Oklsz. a *pálcza* czikk a 1588-ból *Harom palcza* birsagh alat senki piztrangot ne fogion) a *harum palcat* a lengyelek előtt jól ismert terminus volt. Igaz a régi irodalom olyan alapos ismerete kell ennek megállapítására, mint a milyen Br.-é. a varsói nagy szótárban a *harum* sem egyedűl sem *palcat* alatt nincs kimutatva, de van benne valami, a mi ennél is ékesebben szól a mellett, hogy ez közhasználatú fordulat lehetett, egy belőle képezett főnév *harumpalcatnik*, olyan ember, a ki szereti fölügyelete alatt álló munkásait deresre húzatni!

A legújabb hatásról nem szólok; ide tartozik a franczia is, a melynek első nyomaival a XVI. sz.-ban találkozunk.

5. A lengyel nyelv lélektani jellemzése.

Nem érzem magamat hivatva, hogy BAUDOUIN DE COURTENAY ıagy és gazdagon tagolt, de egyúttal rettenetes elvont tanulmányáról téletet mondjak, csak épen gyenge kísérletet teszek, hogy azt némileg ellemezzem. Idézem mindjárt bemutatásúl az első mondatát: 'Objective ıgy nyelv sem létezik. Nem létezik egyáltalában emberi beszéd. Nem létezik az úgynevezett lengyel nyelv sem. Léteznek, mint 'ealitások, az egyes individuumok vagyis emberi egyének, jobban nondva egyes emberi fejek, a hozzájuk tartozó egyéb szervezetészekkel egyetemben, a melyek ilyen vagy olyan módon meg vannak ıyelvesítve *(ujęzykowione)*', l. 157. l. Körülbelűl ilyen hangon olyik a tárgyalás; még szerencse, ha példák tarkítják, mert akkor :önnyű a subtilis okoskodást követni, azok híján az olvasó könnyen lveszti a fonalat, no meg — a türelmet.

Hadd mutassam be a tárgyalás jellemzésére a 'zérus' elemet *'Element «zero»)*. A 'farkas' neve a lengyelben *wilk*, azt hogy 'visz' lengyel úgy mondja, hogy *niesie*. Szemben a *wilk-a* gen., *wilk-ovi* at. stb. alakokkal egyrészt és a nőnemű *koz-a*, *żon-a*, *ryb-a* meg a öznemű *okn-o*, *sit-o*. *pol-e*, *serc-e* nonimativusokkal másrészt a *wilk* em tüntet föl 'morphémá't, a melyhez a nom. sing. msc. képzete apcsolódnék. Ép így az egy. 2. sz. *niesie-sz*, több. 1. sz. *niesie-my*, öbb. 2. *niesie-cie* alakokkal szemben a *niesie-t* semmilyen morphéma em jellemzi egyes számú 3. személynek. Így 'keletkezik egy külön 'zérus ıorphéma'. Ez, ha talán különösnek is tetszhetik, legalább könnyen rthető, már azért is, mert példákkal van illusztrálva. De erre azután a övetkező tisztára abstract mondat következik: Pewnego rodzaju *zerem»* wymawianiowo-słuchowym czyli fonetyczno-akustycznym, stanowiącym jednakże element morfologiczny czyli zmorfologizowany, jest ontekst i porządek wyrazów (syntagm) w zdaniu, a ıorfem w syntagmie. Azaz: 'Bizonyos természetű kiejtési-hallási vagyis phonetikai-akustikai «zérus», a mely azonban morphologicus agyis morphologizált elemmé vált, a kifejezések (syntagmák) ontextusa és sorrendje a mondatban, meg a morphémáké a syntagmákban', l. 168. l. Megvallom, ezt nem rtettem meg első olvasásra. Most igaz egészen világos előttem, hogy szerző mit akart azzal mondani, megvallom azt is, hogy az igen nom és nagyon is igaz megjegyzés, hogy t. i. a mondatban a szóınd és az egyes kifejezésekben az egyes elemek elrendezése igenis lentősek, pedig voltakép igazi semmik, 'zérusok', a beszédnek ki nem tett, nem is hallható részei, de azt is mondhatom, hogy egyáltalában

nem nagy élvezet, ha az embernek folyton, 73 nagy lapon át — rébuszokat kell megfejtenie.

Minthogy azonban a szerző a szláv nyelveknek, jelesen anyanyelvének is alapos ismerője, itt-ott olyan megjegyzést is találunk, a mely a lengyel nyelvben és egyáltalában a szláv nyelvekben észlelhető jelenségekre világot vet, így p. o. mikor rámutat, hogy a szóvégén álló hangzók megmaradása vagy eltünése gyakran csak attól függ, hogy jelentősek-e az alak megismerésére vagy nem: az infinitivus -*i*-jé a lengyelben (és több más szláv nyelvben is) nyom nélkül eltünt, de a genitivust kifejező -*i* soha; azt mondják, hogy *ok-o* 'szem', *sian-o* 'széna', de már *tam* 'ott', 'tak' 'így, úgy' -*o* nélkül *pol-e*, *serc-e*, de *jak*, *więc* l. 185. l. Különösen az assimilatióról szóló hosszabb fejezet, l. 188.—209. l., tele van tanulságos példákkal.

6. A lengyel nyelv phonetikai leírása.

Benni világos egyszerű nyelven leírja a lengyel nyelvnek, első sorban a művelt osztályok beszédjében hallható, hangjait. 'Nem egészen egységes, mondja, a művelt osztályok kiejtése; máskép hangzik a nyelv Krakón, máskép Varsóban, Lembergben vagy Posenben. Azonban általában véve a különbségek a lengyelségben, ha összehasonlítjuk a más nyelvekben észlelhető viszonyokkal, nem nagyok, és bizonyos joggal lehet közlengyel nyelvről beszélni, ha a művelt osztályok nyelvét értjük rajta tiszta lengyel vidéken, a melyeken nem lehet szó a nyelv hangjaira gyakorolt idegen befolyásokról. Tiszta lengyel nyelvű fővárosok ebben az értelemben Krakó és Varsó, a mit Lembergről, Posenről nem lehet mondani', l. 227. s. k. l. Minthogy azonban a szerző varsói, első sorban Varsó művelt osztályainak nyelve szolgál megfigyeléseinek alapjául, a mellett azonban gyakran esik szó vidékek szerint eltérő kiejtésről, l. p. o. az *ł* tárgyalását 237. s. k. l., szembe helyezi néha a közönséges beszédet meg a hivatalos és gondos beszédet, l. 256. l., megemlékszik néha a beszélő törekvéséről, hogy egy hangot megőrizzen, l. 255. l., szóval nem ad egy merev képet, hanem számol az élettel, különböző hatásokkal. Általános szláv szempontból is érdekes, hogy a *v* zöngetlen mássalhanzó után *f*-fé lesz (tehát a kivételes előreható assimilatio egy esete), l. 251. s. k. l., érdekes, hogy a *ch*-nek zöngés párja (*γ*) van, a mely igaz nem mutatkozik önállóan (nincs is az írásban külön jele), csak zöngés mássalhangzók előtt keletkezett *ch*-ból, l. 233. l., és az a megjegyzés, hogy *ch* és *h* kiejtésében tiszta lengyel vidéken nincs semmi különbség, l. u. o.

Külön kivánom kiemelni az *nk* kapcsolat tárgyalását, a melynél

a szerző egy sajátságos körülményre hívja föl figyelmünket. Azt mondja ugyanis, hogy idegen szókban *k* meg *g* előtt nem ejt a lengyel közönséges *n*-*t*, hanem gutturalis *ŋ* hangot, tehát olyan szókban mint *bank* (ejtsd *baŋk*) *benkart*, *Anglia*, *Anglik*, *Kongo* 'Miért csak idegen szókban? kérdi a szerző. A kifejezés idegen, vagy saját, teljességgel nem phonetikai fogalom és annak nem szabad befolyásának lennie a természetes kiejtésre. És mégis (a varsói művelt beszédben, a krakóiban nem) azt mondjuk hogy *panienka*, *okienka*, *ścianka* (*pańenka*, nem *pańeŋka*).', l. 256. l. Ez a sajátságos jelenség abban leli magyarázatát, hogy rokon kifejezésekben, pl. a *panien*, *okien* többes genitivusban, a *rana ściana* nom. sg-ban és más ragozott alakokban *n* hallatszik, míg az idegen szóknál ilyen rokon alakok hatásáról természetesen szó sem lehet. Hogy a lengyel nem vett át az idegen szókkal együtt talán egy tőle merően idegen hangkapcsolatot, azt a szerző csattanósan bebizonyithatta volna a *mąka*, *ręka*-féle szók kiejtésére való utalással, de ezt nyilván fölöslegesnek tartotta, mert ezekről, igaz más összefüggésben, csak egy lappal odébb esik szó. A *mąka*, *męke* félékbén t. i. a lengyel tényleg *ŋk*-t ejt (az *ą*, *ę* ma már korántsem mindig orrhangzót jelent!): *moŋka*, *reŋka*, csakúgy mint *g* előtt is ilyenkor *ŋ* hangzik: *węgorz* (ejtsd *veŋgoš*).

Érdekes különbséget jegyez föl a szerző a *d*,*t* előtt álló *ę*, *ą* kiejtéséről Varsó és Krakó közt: míg Varsóban ilyenkor *en*, *on* hangzik *d*, *t* előtt tiszta hangzóval, addig Krakóban a hangzó határozottan nasalis, *rząd* 'rend' szó ott *žont*-nak hangzik, itt azonban *žõnt*-nak

Figyelmet érdemel még a szóközi assimilatioról szóló fejtegetés, l. 259. s k. l., és a hangzóknak palatalis mássalhangzók környezetében való elváltozása, l. különösen 266. l.

7. Irástörténet és helyesírás.

E kis czikkben nem akadtam semmire sem, a mi figyelmemet különösen megragadta volna, csak épen az első lap utolsó soraiban botlottam bele valami furcsaságba, hogy t. i. a lengyelben a XI.—XIII. században a *cs* hangot (a melyet ma *cz* vel jelölnek) *ch*-vel írták 'úgy mint a magyaroknál, mondja Brückner (vö. Zichy stb.) csak a XVI. [!] sz. közepén helyettesítette Pásmány [!] a *ch*-t *cs*-vel'.

8. A lengyel nyelv történeti phonetikája vagyis hangtana.

A monumentális munkának itt ismertetett I. részét berekeszti. Rozwadowskinak a lengyel hangok fejlődéséről szóló mélyen járó nagy

tanulmánya. Különösen a sok kuszált jelenség, a melyek a lengyel nyelvben a hangzók fejlődésében észlelhetők és a melyek rendkívűl nehezen tekinthetők át, részesűl éles megvilágitásban és minden részletkérdés után nyomban ott találjuk az odavágó irodalom gondos összeállítását. E gyakran igen nehéz problémák élén áll a problémák legnehezebbikének igen beható, önálló fejtegetése, a régi intonatio és a vele kapcsolatban álló quantitás meg a lengyel nyelvben a hangzóknak vele szorosan összefüggő bizonyos elváltozásának kérdése. Csak azután tér át a szerző az egyes hangzók történetére.

Itt mindjárt az első és legnagyobb fejezet, az úgynevezett *jer*-ek tárgyalása, nagyjában fényesen sikerült, ha nehéz is mindenben egyet érteni R.-val. Ő ugyanis hajlandó nem csak egyes szláv nyelvek, illetőleg egy szláv nyelvcsoport számára a két redukált hangzó, az ь és ъ, összeesését föltenni, hanem az egész szlávságra, a mit szemben az ó- és újbolgár nyelvben, meg különösen az orosz nyelvben észlelhető jelenségekkel mégis bajos elfogadni. A magyar nyelvbe régi időben átment szláv szókról nemis szólok, mert nem várhatom a szerzőtől, hogy az azokból meríthető tanulságokat részletesen ismerje. R. ahhoz a következtetéshez jut, hogy az ь és ъ különbsége nem a hangzós elemben rejlett volna, hanem úgy a mint a lengyel nyelvben tisztán az előtte való mássalhangzó affectiójában. 'Az, mondja a szerző, hogy az orosz nyelvjárásokban *e*, *o* alakjában mintegy két különböző hangzó folytatásával van dolgunk és hogy hasonló viszonyt találunk a tótban és részben a lauziczi szerbben, nem bizonyít semmit: ez másodrendű vocalisatio, az egységes megfelelés a lengyelben, csehben stb. minden valószinűség szerint az eredeti' l. 339. l.

Nagyon érdekes a *tort*, *ort*-féle csoport átalakulásának a tárgyalása is, l. 386. s k. ll., ha egyes részletek helyességéhez kétség is fér. Azt p. o. nem tartom valószínűnek, biztosnak meg épenséggel nem, hogy az oláh *daltă* 'véső' nem egy (bg.) *dlato* alakból lett, hanem egy régibb szláv **dalto*-ból magyarázandó. Az oláh nyelvben *dl*-vel kezdődő szó nincs, és azért egy *dlato* könnyen átalakulhatott egy kényelmesebb ejtésű *daltă*-vá.

Sokkal rövidebben foglalkozik R. a mássalhangzók történetével, a mit 'kényszerűség'gel okol meg, de a mi igazolását magában abban a tényben is leli, hogy a viszonyok itt korántsem olyan nehezen tekinthetők át. A tárgyalás rövidsége mintha csak világosabbá tette volna azt, e szűk keretben is nagyon sok érdekes részletet említ a szerző. Külön fölhivom az olvasó figyelmét az ugynevezett *l* epentheticumról szóló rövid, de magvas fejtegetésére, l. 403. s. k. l.

ASBÓTH OSZKÁR.

A. Zimmermann, Etymologisches Wörterbuch der lateinischen Sprache. Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1915. VIII + 292 l. 9 márka.

A szerző a munka előszavában (p. III.-V.) előadja azokat az ›kokat, a melyek szótára megírására birták, s azokat az irányító lveket, a melyeket munkájánál követett.

A felsorolt okok végső rúgója a WALDE-féle nagyszabású etymoogiai szótárral való elégületlenség, a melyből az indogermanistika és , class. philologia között egykor fönnállott antagonizmus is kiérzik, már ezért sem maradhat szó nélkül. Szerző szerint a WALDE-féle zótár jelentékenyen javított második kiadása folytán a gymnasiumi anárok abba a kényszerhelyzetbe kerültek, hogy tanítványaik előtt ız első kiadás alapján mondottakat nagy részben [? !] revokálják. Ez ıgy a kathedrális infallibilitás álláspontjára helyezkedő pædagogus ıllenvetése, a melynek a dolog meritumához semmi köze. Az etymoogizálás sokkal sikamlósabb talaj, semhogy rajta a dogmatikus biztosıág kothurnusában lehetne büszkélkedni, s ha valaki mégis így tesz, nagára vessen, ha felbukik. — Egy másik kifogás az, hogy WALDE szóárának mind a két kiadása inkább volt szánva indogermanistáknak nint class. philologusoknak, resp. magasabb tanintézetek tanárainak. Ez olyan hiba, amelyről WALDE igazán nem tehet, mert hiszen minden lisciplinának, s igy az indogermanistikának is, joga és kötelessége a naga területén a maga methodusával operálni és partikuláris (plane lidaktikai) érdekekre tekintettel nem lenni. — Egy további ellenvetés ız, hogy WALDE ‚nem ritkán' minden indokolás nélkül utasitja vissza násoknak nézeteit, a mi különösen feltünő, ha egy etymon tudomáıyos folyóiratból van véve, mert hiszen a kiadó csak valószínűt fog :özölni (!), és azzal, hogy még a ‚scheint mir, halte ich für usw. negjegyzést sem alkalmazta, az olvasót ebben v. abban az irányban ab ›vo kedvezőtlenül befolyásolta. Hogy milyen gyakran utasította vissza WALDE másoknak nézeteit indokolás nélkül, annak nem néztem utána, nert ez nem fizette volna ki magát. De utalok mindenek előtt arra, ıogy a subjektiv felfogásnak az etymologizálás terén kellemetlenül ág tere van s egy nézet elfogadása vagy elvetése nem egyszer csupán ırzés dolga lehet, a melyről beszámolni ugyancsak bajos volna vagy ›ppen lehetetlen. ZIMMERMANN pl. az *amārus* és *amo* szókat egy ‚garstig, 's ‚lieb' jelentésű **ama* ‚Lallwort' derivatumainak mondotta [KZ. XXXVIII. 503], a mit WALDE persze csakugyan minden indoklás nélkül 'isszautasít [EtWb.[2] s. v. *amārus*]. Ugyan kell-e és lehet-e ilyesmit :omolyan czáfolni ? Vannak oly futilis állítások is, a melyeket czáfolni ehet, de nem érdemes. Ilyen pl. a szerző által felpanaszolt *secus*

<*_sequons_ [p. III.], a mire WALDE [l. c. s. v.] teljes joggal mondhatta ki a ,formell unrichtig' sententiát a részletesebb indokolás kötelezettsége nélkül [l. alább, p. 314]. Végül minden felhozott nézet részletes czáfolgatása egy meghatározott keretekbe szorított etymologiai szótárban technikai lehetetlenség. Hiszen WALDE munkája részben éppen terjedelmes bibliographiája miatt az Index nélkül is 875 lapra terjed. S mit mondana a szerző, ha valaki az ő 292 lapos könyvével szemben hasonló követeléssel lépne föl? — Utoljára marad az a szemrehányás, hogy WALDE olykor természetes és szoros összefüggésben álló szókat elszakít egymástól. Egy ilyen szótár volna _īnfestus_ és _īnfēnsus_. De e szók szétválasztásában WALDE nem egyedül ludas, hanem pl. WHARTON [Etym. Lat. s. v.] is; aztán WALDE _īnfestus_ és a *_dhers_-gyökér kapcsolatát csak lehetségesnek mondja [,möglicherweise' . . . ,wenn' . . .: l. c. s. v.]; végül a két szó összetartozása [_pistus_ : _pīnsūrus_ etc. analogiájára, mint a szerző akarja] nem egyéb puszta lehetőségnél, a meddig _īnfestus e_ vokálisának quantitása ismeretlen [WHARTON: _infēstus_, STOWASSER-SKUTSCH: _īnfestus_]. Míg ez kimutatva nincs, addig _īn-festus mani-festus_ nagyon is lehet <*_dhers-to-s_ [így PRELLWITZ, Gr. EtWb.[2] s. v. is] s nem áll szükségképpen kapcsolatban az _īn-fēnsus_ <*_q̯ʷend(h)-to-s_ v. *_q̯ʷhn̥d(h)-to-s_ szóval, melyben — mint WALDE [l. c. s. v.] nem is mulasztja el hangsúlyozni — az _n_ elem ,wurzelhaft, s így az _ē_ hosszuságának oka. A punctum saliens tehát ez esetben az _īn-festus e_ elemének esetleges ,rejtett' quantitása, a melyre ZIMMERMANN ügyet sem vetett s így kifogása ab ovo jogosulatlan. A mi a másik felhozott esetet illeti, _rīvālis_ ,Flußnachbar' és _rīvālis_ ,Nebenbuhler, éppen eléggé eltérő jelentésűek ahhoz, hogy esetleg kettős eredetűek lehessenek: _rīvālis_ ,Flußnachbar' biztosan _rīvus_ származéka, _rīvālis_ ,Nebenbuhler, pedig FICK [Idg. Wb.[4] 528] és VANIČEK [EtWb.[2] 240] nyomán nagyon könnyen összetartozhatik a teljesen azonos jelentésű ószl. _rivinu_ [recte: _rĭvĭnŭ_ v. _rьvьnъ_] szóval — még akkor is, ha a pontosabban megfelelő _rīvīnus_ nem existálna, a mi alig hihető, mert mégis csak valószínűtlen, hogy ezt a morphologiai és semasiologiai tekintetben minden gyanún felül álló lat. szót valaki az újjából szopta volna. WALDE tehát egyáltalában nem szolgált rá a szerzőtől felhozott szemrehányásra.

Így fest tehát az a bűnlajstrom, a melynek alapján a szerző indíttatva látta magát szótára megírására. Hogy különben ő maga is mennyire komolyan vette kifogásait, kitűnik abból a kijelentéséből, hogy WALDE műve mégis csak rendkívül értékes, ,nur für den Gebrauch an höheren Schulen [!], zum Lehrbuch [!] für klassische — nicht indogermanisch geschulte — Philologen ist es, wie ich oben

gezeigt, wenig geeignet' [p. IV.]. De ha csak ebben az irányban akart alkalmasabbat nyújtani, egészen fölösleges volt kákán is csomót keresve oly munka ellen polemizálni, a melynek saját bevallása szerint is oly sokat köszönhetett [cf. p. IV.].

Hogy mennyire alkalmas surrogatuma a szerző műve WALDE szótárának, annak elbirálását a szerző nagyon megkönnyiti azzal, hogy szótárírói működésének vezérelveit felsorolja. Ezek közt a legelső és a legfontosabb az a tekintélyek idézésével támogatott elv, hogy a latin lehetőleg a latinból magyarázandó. Igen józan és egészséges elv, de bizony ez is csak regulativum, a melynek dogmatikus alkalmazása könnyen megboszúlja magát, a mint hogy a szerző is megjárja vele. Így pl. a lat. *ēnsis* és az ói. *asíḥ* <**n̥si-s* szókat, a melyeknek szoros összetartozását soha etymologus nem vonta kétségbe [cf. WALDE, l. c. 255. UHLENBECH, Ai. EtWb. 18. LEUMANN, Skt. EtWb. 27. BRUGMANN, Grr. I.² 407. KVG. 128. WACKERNAGEL, Ai. Gr. I. 10. etc. etc.], a ,nähere Beziehungen' hajszolásába belemelegedett szerző elszakítja egymástól s azt hiszi, hogy a lat. *ēnsis* voltaképpen eredeti <**en-se(n)s* participiális képzés [! cf. *in-sentibus*!], egy ,drinnen (d. h. in der Scheide) befindlich' jelentésű adjectivum, a mely mellől *gladius* elmaradt, — nem is hederítve arra, hogy **en-se(n)s* [recte: **en-sent-s*!] a latinban csak **īn-sēns* [cf. *prae-sēns, ab-sēns* etc.] alakban léphetne föl. — Hogy *au-fugio au-fero au*-elemét az ópor. *au*-, ói. *áva* etc. szóktól elszakíthassa, arra a gondolatra jut, hogy pl. *āverto* etc. régibb ejtésű **avverto* **auverto* volt, s ennek a latinban példátlan hangfejlődésnek beigazolása végett elve ellenére az umber *auuei* [=*aueif* ,aves'] szóra hivatkozik — nem is gondolva arra, hogy u. *auuei* [<idg. **au̯i*-] egészen más alapon áll s hogy a mint *ēverto* <**ex-u̯ertō*, úgy *āverto* is <**abs-u̯ertō* etc.

Az itt méltatott elvvel szoros kapcsolatban áll szerzőnek az a kijelentése, hogy a szórokonság nyomozása folyamán csak ismeretes nyelveket vett tekintetbe: a görögöt és germánt s olykor — a lengyelt, a mely Németországban ,nem egészen' ismeretlen, ellenben a sanskrit, ,zend' stb. nyelveket mellőzte, mert ezeknek bevonása a be nem avatottak számára czéltalan. Ez legfölebb cum grano salis igaz s a kis teherkönnyités drágán van megfizetve. ,Ismeretlen' nyelvekből való szókat mellőzni éppen nem ajánlatos, mert hiszen az értelmezendő jelenség pendantja nem egyszer csak ,ismeretlen' nyelvekben van meg, de egyáltalában nem is szükséges, mert hiszen az összehasonlításúl felhozott extern anyagnak czélja éppen csak a szóban forgó különnyelvi jelenségnek morphologiai v. semasiologiai megvilágítása, a mely nem feltételezi szükségképp az ,ismeretlen' nyelvek ismeretét. A mi tehát e czélnak megfelel, bátran

felhasználható s fel is használandó, mert mellőzése indokolatlanul homályban hagyja az egyébként megérthető jelenséget. A szerző pl. az *unda* szó viszonyainak megvilágítása végett csak a gör. *Ἀλοσ-ύδνη*, gen. *ὕδα-τος* <**ὑδ̥-τος*, óisl. *vatn*, gót *vatō* pl. *vatna*, lengyel *woda* alakoknak és a *ved- ud*-tőnek felemlítésére szorítkozik s mellőzi az ói. *undá-ti* ‚benetzt, quellt' alakot, a mely infixumával megvilágítaná a latin szó structuráját. A lat. *jungit*, *rumpit*, *ēmungit* etc. præsensképzések felépítése érthetetlen marad, mert a pontosan megfelelő ói *yuñjati*, *lumpati*, *muñcáti* etc. ok nélkül el van hagyva. Miféle meggyőző ereje lehet az *intrāre* <**en-trāre* analysisnek [p. 134] és annak a — különben helyes — állításnak, hogy a *trāns* præpositio eredetileg egy e **trāre* verbumhoz tartozó part. præs. nom. sg. [p. 273]. ha az oly pontosan megfelelő ói. *trā́-ti* mellőzve van? Etc. Olykor ‚ismeretes' nyelvekből felhozható párhuzamokra sincs utalás. Így pl. s. v. *navigo* [recte: *nāvigo*], a mely nem egyszerűen *nāvis* + **ago*, hanem **nāṷ ago*- denominativuma, mellőzve van a gör. *ναυηγός*, s. v. *trepit* [p. 273] a gör. *τρέπει*, s. v. *nocturnus* [p. 176] a gör. *νυκτερινός* etc.; — a *rēx* (resp. *rego*) szó alatt nem csupán az oly pontosan megfelelő ói. *rāṭ* (*rāj*-) és ó-ir. *rī* (*rīg-*) hiányzik, hanem a minden kis gymnasista előtt is ismeretes gall *Catu-rīx*, *Orgeto-rīx* etc. és a német *Hein-rich*, *Fried-rich* etc. is. — Ha különben a szerző eredeti etymont akar felállítani, nem húzódozik az ‚ismeretlen' nyelvektől. Így pl. ama képtelen ötletének védelmére, hogy *hostis* eredetileg a. m. ‚Schlachtung, Tötung' [p. 121] nem habozik az ói. *ghas-rah* [recte: *ghas-rá-ḥ*] ‚verletzend' és lett *gōste* ‚Schmaus' szókra hivatkozni.

A suffigálás jelenségeire, a melyekre Walde természetszerüleg nem igen volt tekintettel, a szerző czéljához képest nagy figyelmet fordított s itt — intern lat. jelenségekről lévén szó — nagyban és egészben szerencsésebb is, mint egyebütt, de velejében csak akkor, ha járt nyomokon halad. De eredetiségre törekvése miatt sok minden aggályos vagy kivetni való. Mindenek előtt a ‚latint a latinból' elv túlzása itt is megboszúlja magát. Így pl. *secus* szerző szerint nem lehet régi part. perf. act. [<**seqᵘ̯os* v. **seqᵘ̯us*], mert ily participiális képzés a latinban nem mutatható ki. Ez nem is egészen igaz, mert hiszen *tenus* is lehet <**tenṷos* v. **tenus* s a csupán suffixális ablaut tekintetében eltérő *cadāver* és *papāver* szintén lehet régi part. perf. act., a mely értelmezés ellen a szerző nem is tiltakozik [p. 29, 191 s. vv.]; — aztán éppen a szerző által javasolt part. praes. nom. sg. **sequo(n)s* [recte: **sequonts*] nem mutatható ki a latinban [cf. *sequēns* <**sequents*; — a szerző által idézett *euntis*, *eunti* etc. mint casus obl. egészen más lapra tartozik, mint ezt különben a nom. sg. *iēns*

mutatja, és *Secuntilla*, ha nem *Secundilla* variansa, épp úgy nem ;ámít mint *euntis* etc.]; — a mi végül az indokolás mikéntjét illeti, ogy *secus* azért nem lehet part. perf. act., mert hasonló képzés a ,tinban nem mutatható ki, ez semmit sem mond, a mint ezt pl. a ›ljesen izolált lat. *sum* mutatja. A szerző különben maga czáfol ıagára, mikor *accipiter* végződésében a nom. agentis-képző *-*ter-* ıffixumot s *ce-do* végződésében egy *δίδωμι* typusú verbum imperativusát *'dō*] keresi s egyben konstatálja, hogy e **-ter-* suffixumra *accipiter* volna ; egyetlen lat. példa [p. 2], resp. hogy egy *δίδωμι* typusú lat. verumnak semmi nyoma [p. 38]. — Szenvedélyly elűzi a szerző s u f f i x u - ı o k n a k ö n á l l ó s z ó k b ó l v a l ó s z á r m a z t a t á s á t s a ,latint latinból' elv egyidejű alkalmazása mellett meglepő eredményekre ıt. A *candēlābrum* etc. és *tūribulum* etc. szók suffixuma a szerző ;erint nem — mint eddig hittük — **-dhro/ā-*, resp. **dhlo/ā*, hanem ;gelemzésben mind a kettő a *fero* verbummal kapcsolatos, amennyiən *candēlāber* <**candēla-fer*, ,quod candelam fert' [p. 33], *december* :**decem-fer*, mert ,decem (menses umeris suis) fert' [p. 55], *colubra* :**colu(m) fera* ,die Drehungen hervorbringende' [! p. 43], sőt *faber* :**fa-fer* [! p. 83, hol **fa-* a *facio* verbum tőve !] — és a *-bulo/ā-* ıffixum nem más mint a *-bro/ā-* suffixum dissimilatorius variansa, cf. *ribulum : tūri-ferum, vēnā-bulum : Vēnā-frum* [p. 61, 280]. Szerző ıerencsétlenségére nem csupán latin nyelv van a világon: oly identások mint *pol-lūbrum* : gör. *λύθρον*, *stabulum* : ahd. *stal*, *īn-sūbulum* : eh *šídlo* etc. agyonhallgatva is protestálnak a szerző felfogása ellen. — *lūdicer* és *volucer* szavak suffixuma a *gero* verbummal volna kapcsotos — ha t. i. *c* <*g* megfelelés hangtani képtelenség nem volna. — *clāmōsus, labōsus, vapōsus* szók is lehetnének a *clāmor* <**clāmōs-* c. szók adjectivikus tovaképzései [p. 41. 138. 278], — ha t. i. intervoc - a latinban nem *r* alakban lépne föl [cf. *decor : decōrus*]. — Valóságos sultusként hat az az enuntiatio, hogy a *hortēnsis* etc. szók *-ēnsis* ;gződése nem más mint az *ēnsis* substantivum [! l. p. 313]. Mit lehet re mondani? Hoc quidem vere palmarium est.

Egy másik terrenum, a melyen a szerző az eddigi etymologuktól eltérőleg aggasztóan élénk tevékenységet fejtett ki, az o n o - a t o p o e t i k u s és hasonló természetű szók [Schall-, Kinder-, Lallırter] területe. Hogy e téren különnyelvileg is keletkeztek újképzék, azt nem lehet kétségbe vonni, de hogy a latinban oly mennyigben fordulnának elő s oly módon lehetne jelenlétüket kimutatni, hogyan a szerző véli, az több mint kétséges. A már említett *amārus* ón kívül [l. p. 311] álljanak itt még az alábbiak. Az *aeger* [cf. lett *stu, īg-t* !] szó *ae-* <**ai-* eleme az ismeretes ,Klagelaut'. A *bōs*

[nb. o.-u. kölcsönszó !] alatt azt olvasuk, hogy a lat. *b-* jobban illik az állat hangját utánzó *mūgīre* *m-* hangjához, mint *g-* [nyilván a nem említett ói. *gāúḥ* szóban !] vagy *k-* [a plattd. *kō* szóban] s hogy az *ōu* diphthongus [nyilván a nem említett alapnyelvi **g̯ᵘóus* alakban] szintén jól van megválasztva az állat hangja erősségének jellemzésére [p. 25]. A *blaesus* szó hangutánzó mint a német *lisp-* [*eln*], a melyben ha más sorrendben is, de megközelítőleg ugyanazon hangok vannak [p. 24]. A *badāre* szóban az ásításnak, a *bāsium* szóban a czuppanásnak (Schmatzen) hangja volna utánozva [p. 20. 21]. A *caurus* [nb. <**kəuros !*] és a német *Regen-schauer* [nb. <ahd. *skūr !*] szókban *au* és *r* a jelenség ‚ungemütlich‘ voltának kifejezésére való [p. 37]. A *crābrō* [nb. <**kₑrəs-ren-* !] szóban a ‚*cra*, *cras*‘ ‚Schallwort‘ lappang [p. 48]. A *crepusculum* szó *crepāre* befolyása alatt nyerhette alakját, v. ö. GOETHE, Faust, II. T.: ‚Ungeheures Getöse verkündet das Herannahen der Sonne, [! p.48]. A *rīdēre* [nb. <**u̯rizd-* !] szóban ‚ein die Heiterkeit ausdrückender Naturlaut‘ van [p. 224]. A *sīmus* szó *sī-* eleme talán ‚der Laut der Verwunderung über die eigentümliche Nasenform‘ [p. 248]. A *scirpus* (*sirpus*) szó a széltől lengetett káka zizegésének hangját utánozza [p. 238]. A *quaero* (*quaiso*) szó *ai* diphthongusa arra utal, hogy kiindulópontja egy ‚Volksinterjection Volksschallwort‘ [p. 216]. — Onomatopoetikus szók *tremo*, v. ö. német ‚*Trommeln*‘ és *trepit*, v. ö. BÜRGER, Leonore: ‚und draußen ging es *Trab Trab Trab*‘ [p. 273]. A szerző éleselméjű elszántságának további bizonyítékai még többek közt *gurges*, *gurgulio*, *gula*, *dulcis*, *dormio*, *febris*, *grandis*, *grando*, *iuvo*, *laetus*, *rēpo*, *tabānus*, *turdus*, *vēcors*, *vapor*, *vāgīna* etc. — Alig hihető, hogy a szerző a WINTELER által inaugurált irányzat ilyetén folytatásáért hálás elismerésre fog találni. Alig lehet kétséges, hogy szerző módszerével ad libitum bármely szónak onomatopoetikus eredetét ki lehetne mutatni. Ha pl. a lat. *vacca* az ói. *vāśati* [nem: *vácati*] ‚brüllt‘ miatt ‚Schallwort‘, akkor mért ne lehetne a lat. *vōx* *vōcālis* is — cf. ói. *vāk* ‚Stimme, Rede, Wort‘, *vācāláḥ* ‚geschwätzig‘ — ugyancsak onomatopoetikus eredetű ?

Ami ezen kívül a könyvben eredeti, az jobbára a hangtörvények souverain kezelése által tűnik ki. Erre már fölebb is akadt néhány példa, ime még néhány. A vokalizmus terén többek közt a következő újdonságok vannak: a *fasēna* [s. v. *harēna*] és gen. *segetis* <**secetis* alakok anaptyxis utján a **fsēna*, resp. **sectis* alakokból keletkeztek [p. 114, 241—242]; — *indūtiae* kiindulópontja **indōtium* [p. 131—132]; — a *rīvus* szóban ‚metrikus nyujtás‘ van [p. 225]; — a *questus* alak a **quēstus* <*quaestus* szóból támadt ‚mit durch die Position bewirkter Kürzung des *e*‘ [p. 217]; — *vatillum*

llítólag <*vātillum [cf. vās] s az ă rövidsége a hangsúlytalanság ılyománya [p. 279; — és pōcillum?!]; — igitur ugyanaz a képzés int *iugitur [cf. iungitur] v. iugātur, csak azzal a különbséggel, hogy ıitur első szótagjában ,Tiefstufe' van, a másik két szó első tagjában Iochstufe [! p. 125]; — a hērēdis etc. cas. obl. második ē elemének iindulópontja a nom. sg. hērēs <*hērĕd-s ē eleme, a mely pótló yújtás útján támadt [p. 116; — és dēsĕs <* dē-sĕd-s?!]. Nem kevésbbé ·edeti a konsonantizmus kezelése. Így pl. fibra állítólag <*fiss'ra, :. fissūra; igaz, hogy *fissra helyett *fistra volna várható, de ez szerző :erint tévedés [rāstrum: rādo, claustrum: claudo etc. tehát magának latin nyelvszellemnek tévedése volna!]. A pēdīco alak állítólag :régibb *pĕcīdo <*per-cīdo, v. ö. per-iūro >pēiero [mely azonban ınyleg peiiero!]; — īdūs állítólag <*ē-vidus [a mint ezt a mellette .ló s tényleg idézett ē-vidēns nem mutatja]; — indigetēs <*indi-ıntēs ,indigeniti' [és indigentēs?!]; — vīs, Duenos-inscr. vois <*vols . ö. umber [!] Voisiener: lat. Volsieni [és ne v. ö. lat. volsus, vol-·lla, Volscī etc.]; — taberna <staberna és tabula <*stabula [és, ·abulum etc.?]. — fabrāteria <sābrateria [! utóbbi szó s- eleme sitáliai þ <idg. dh bizonyítéka, minél fogva az eddigi, szerző által gy is meggyanúsított sicil. λῖτρᾱ <ősitáliai *līþrā a lomtárba kerül-et]; — quaero és quaeso ugyanazon alak, a quaeso mellett fellépő ıaesso csak caussa etc. analogiájára van írva [egy gordiusi csomó ıdikalis megoldása, v. ö. mégis vīso <*u̯eid-sō, mely nem lehet — ıint a szerző akarja (p. 286) — a vīsus participiumból képezve, mert ɔből *vīsāre várható, cf. versāre: versus, cursāre: cursum, pēnsāre: ēnsus etc.]; — dēnsus végelemzésben a *dento <tendo verbumból aló part. perf. pass. [!] etc. Megjegyzendő, hogy a szerző éppen nem agy legalább csak ritkán jár el e téren naivul, hanem nagyon is ıdja, mit csinál. Egészen jól tudja pl., hogy gladius és clādēs kapcso-ıta a szókezdő cons. eltérése miatt sántít, mig kelta kölcsönzés fel-étele esetében e nehézség megszűnik, de mégis ragaszkodik hozzája ráadásúl a glōria és cluor szók kapcsolatát követeli; — a gutta zót ,trotz des einen verschiedenen Buchstaben der Anfangssilbe' a ör. χυτή szóval kombinálja s ennek alapján a guttur szót a χυτήρ, esp. egy feltételezett *χύτωρ szóval hozza össze; — a grūmen és a émet Gras, grün szók összekapcsolása végett hajlandó ,für ein Aus-ahmegesetz irgendwelcher Art auch für diesen Fall plädieren' s ezen z alapon a grātia és χάρις szók egyeztetése mellett kardoskodik. Etc. ˌuodcunque ostendis mihi sic, incredulus odi.

Úgy a felsorolt, mint a többi hátralévő esetekben léptennyomon ːlentkezik a minden áron való eredetieskedés tenden-

tiája — csaknem kivétel nélkül indokolatlanúl és szerencsétlenül, a minek beigazolására ez úgyis hosszúra nyúlt ismertetés folyamán nem vállalkozhatunk, de a miről pl. WALDE szótára kalauzolása mellett minden távolabb álló is meggyőződhetik. Az olvasó folyton kísértetbe jő idézni ZIMMER satirikus mondását: ‚Gott und der Etymologe können alles'. Ha a szerző beérte volna azzal, hogy csupán az indogermanistika biztosított eredményeit popularizálja, érdemes munkát végzett volna. De két legyet akart ütni egy csapással s mind a kettőt eltévesztette, minél fogva munkájával az indogermanista sem lesz megelégedve s a szélesebb körü philologiai publikum is autopsia hiányában a legnagyobb zavarban lesz vele szemben és másnemű segédeszköz — első sorban a mellőzhetőnek feltűntetett WALDE-féle szótár — igénybe vétele nélkül bizonynyal hinárba fog kerülni. Arról, hogy ZIMMERMANN munkája akár class. philologiai körökben is WALDE művét helyettesíthetné, szó sem lehet.

SCHMIDT JÓZSEF.

Toussaint-Langenscheidt módszer. A magyar és német nyelv zsebszótára. I. r. Magyar-német, szerkesztette dr. BALASSA JÓZSEF. 1915.

Igazán kedves meglepetés — csinosan kiállított, olcsó, igen tartalmas és sok tekintetben jeles magyar-német zsebszótár, a mely a Toussaint-Langenscheidt-féle czég lobogója alatt indul hódító útra! Hogy a szavak átírása a magyar kiejtés finomabb árnyalatait is visszaadja, azt BALASSÁ-nál talán említeni sem kell: következetesen megkülönbözteti a zárt meg a nyílt *e* hangokat (*elälem*), föltünteti a mássalhangzócsoportokban a hasonulást (hå*n*ˢg, hå*n*ʲdʲ*å*, etʲhāſ), a magánhangzók közt hallható kapcsoló hangok (*fijåtål*, *budåji)*, folyton figyelmezteti a németet arra, hogy más *r*-t ejtünk, mint ő (*Råt*, *Rāt* stb., stb.). A gyakran használt és különböző kapcsolatokban más más német szónak megfelelő magyar szók alatt gazdag phraseológiát találunk (l. *ad*, *áll*, *ejt*, *szab*, *tesz*, *jó*, *nagy* stb., stb.), a mely nagyjában gondosan és szabatosan van németre fordítva. Mégis mintha a szép kis munkácskán itt-ott a sietség jelei mutatkoznának, a sietség, a melyért talán inkább a kiadót kell okolnunk, mint a szerzőt. Ennek igazolására fölsorolom azokat az apróságokat, a melyek nekem feltűntek, mikor itt-ott próbát tettem vagy sorjában haladva (a *megy* szóig jutottam!) fölületesen átnéztem a szótárt.

adó-t fizet ſteuern, Steuer zahlen — jobb lett volna a ſteuern-t második helyre tenni, még jobb egészen elhagyni; *akad*: emberére ~ den Mann finden a. h., hogy ſ e i n e n Mann finden, an den rechten

Mann kommen; *akarnok* Streber — kellett-e ezt a szót fölvenni és valóban azt jelenti-e, a mit a magyar — s t r é b e r, a mely egyébiránt hiányzik a szótárban, a mi természetesen nem baj; *alaktalan* unförmig a. h., hogy unförmlich; *bocskor* Riemenschuh, Schnürschuh — a Schnürschuh meg a Bundschuh nem egy és ugyanaz!; *bőr:* rossz ~ ben van elend aussehen — a m. fordulatnak a németben ez felel meg er steckt in einer schlechten Haut; *drótos* (tót) Blechgeschirrflicker — miért nem Rastelbinder?; *fa:* rossz fát tett a tűzre er hat etwas verschuldet — szokottabb angestellt; *fül:* se ~ e se farka es hat gar keinen Sinn nagyon színtelen, a német ilyenkor azt mondja es hat weder Hand noch Fuß; *halott*-ak napja Allerseelen t a g — ma csakis Allerseelen!; *hó*-val dobálódzik sich schneeballen — hogy ez irodalmi kifejezés e, azt nem tudom, sich mit Schneeballen werfen mindenesetre az; *Hűbele* Balázs Hans Dampf in allen Gassen — nem ismerem, talán nem is egészen az (l. WEIGAND szótárában a *Hans* czikket), de Schußbarthel általánosan ismert szó, azután talán jó lett volna a Hűbele (*hű* meg *bele*) kifejezést röviden meg is magyarázni; *káka:* kákán i s csomót keres — hisz rendesen *is* nélkül mondjuk!; *kicsiny*-be múlt es fehlte wenig d a r a n?; *megörül:* sich eines Dinges erfreuen a h., hogy sich über etw. freuen — sich eines Dinges erfreuen annyi, mint vnek örvend; *ránc*-ba szed, falten, in Falten legen, fig. m a ß r e g e l n, z ü c h t i g e n — az utóbbi a h., hogy zu Paaren treiben; *szól:* nem ~ va arról, hogy ... geschweige denn, daß ... — B. nézze csak meg a Simonyival együtt kiadott német magyar szótárában a geschweige denn és a geschweige d e s s e n kifejezéseket!; *szólam* Wörterverband — sohsem olvastam, talán a phonetikában használt *szólam*ra gondol, no de ezt Sprechtaktnak mondják, azután mit keres egyáltalában ez a 'Gram.' kifejezés egy szótárban, a melyben nem található sem a szó eleje (Anlaut — másnak az eleje sem!), sem belseje (Inlaut), sem vége (Auslaut)? És ezzel át is térhetünk arra, a mi a szótárban n i n c s meg. Megengedem, hogy itt sokkal nehezebb egyet-mást hibául fölróni a szerzőnek, hisz az, hogy egy-egy szót, egy-egy jelentést vagy fordulatot föl kell-e venni, vagy föl lehet-e venni, gyakran az egész szótár berendezésétől, talán előre megszabott terjedelmétől is függ. A következő pár megjegyzést tehát részben legalább csak a szerzőhöz intézett kérdéseknek tekintem — részben, mert van bizony olyan is, a mihez kérdés nem férhet, p. o. mikor a szótárban az *esik* (meg *esik' az eső*) 'regnet' jelentése hiányzik, vagy a *lábszíj*, *vasvilla*, a *még* szónak olyan használata, a mikor a német azt 'schon'-nal kénytelen visszaadni, a *suta* olyan fordítása (linkhändig, linkisch) mintha suta t e h é n nem is volna, csak suta ember, vagy ha a kényes úri *hamvvevő* (Lichtputze) megvan ugyan, de

a becsületes *koppantó*-t hijába keressük. De vannak olyan esetek is, a melyekben a döntést a szerzőre szeretném bízni: éljen! hoch! — ma szokottabb a heil!; *ész* is megvan, *nélkül* is megvan, de az *észnélkül* gyakran azt jelenti, hogy — wie verrückt; *három* alatt elférne még a *három a tánc* alle guten Dinge sind 3; *jó* a. hiányzik a jót nevet — herzlich; *nagy*-ot hall, *nagyot* néz — több nincs, a *nagyot* szól (laut knallen, krachen) a *nagyot* ugrik sem ártott volna. Végre még valamit. Nem kegyetlenség a *cserben hagy*-féle szólást a szegény németnek így föltálalni: *cser* Zerreiche; ~ ben hagy im Stich lassen? — én a pontosvessző után oda tettem volna még a Lohe jelentést. *Sajtóhiba* csak egyetlen egy tűnt föl nekem: *zsombékos* stumpfig sumpfig h., a mi fennen dicséri a szerző gondosságát. Épen ezért meg vagyok róla győződve, hogy a második kiadás még jobb lesz.

ASBÓTH OSZKÁR.

Köntös.

Föltünt nekem, hogy GOMBOCZ előbb közölt értekezésében nem tesz megjegyzést a Berneker szótárában található *kontóš* czikkre és ezért külön kérdést intéztem hozzá. Ambár válasza nem végleges, még is annyira érdekes, hogy szórólszóra ide iktatom:

Az oszm. *kontoš* ['espèce de robe ou pelisse à manches étroites et couverte de broderies, portée autrefois par les Khans et les grands officiers tartares' Barb. de Meyn.] nem eredeti török szó; más török nyelvben nincs meg s a második szótagban sem lehetne *o*; nyilván < lengy. *kontusz* s Krim felől került Konstantinápolyba. Aligha régibb szó a XVI. századnál (meg kellene nézni az Ak. könyvtárban Sansovino, Hist. univ. dell' origine et imperio de' turchi, 1560 viseletek fejezetét, ismeri-e már).

Hogy a m. *köntös* vmiképen idetartozik, az kétségtelen [első adat Beszt. szój. 147: *kentes;* uo. 593: *kenthes*], de hogy hogyan, arról sejtelmem sincs. Semmiesetre sem török jövevény.

Egyszóval: csupa negativum! *A. O.*

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

bóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben — — — — — — — — — 1.60
Szláv jövevényszavaink I. — — — — — — — — — — — — — 2.—
A j > gy változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelvjárásokban — — — — — — — — — — — — — — — — — 1.20
lint Gábor. Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3. füzet. Egy-egy füzet — — — 2.—
llagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr — — — — —.40
Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai — — — — — — — —.20
Nyelvünk újabb fejlődése — — — — — — — — — — — — — — — —.40
assai Sámuel. A magyar bővített mondat — — — — — — — — — —.60
A mondat dualismusa — — — — — — — — — — — — — — — — 1.20
Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra — — —.80
Szórend és accentus — — — — — — — — — — — — — — — — —.80
denz József. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyüléséről — — — — — — — — — — — — — — — — — — —.30
Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet — — — — — — — 4.80
Egy kis viszhang Vámbéry Armin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet» czimű II. értekezésére — — — — — — — — — — — —.40
Erdei- és hegyi-cseremisz szótár. (Vocabularium čeremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremisz szógyüjteményéből és az Ujtestamentom cseremisz fordításából 1.—
Moksa- és erza-mordvin nyelvtan — — — — — — — — — — — — — 1.—
lepinus latin-magyar szótára. Kiadta Melich János — — — — — — — 10.—
elius (Bánffy) Gergely. Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása (1537) kiadta Dézsi Lajos — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 2.—
nály Henrik. A beszterczei szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kisérte és teljes szómutatókat készitett hozzá — — — — — — — — — — — — — — — — — 4.—
ldi János magyar grammatikája. Közzéteszi Gulyás Károly — — — — — — 6.—
deon Alajos dr. Az alsó-metzenzéfi német nyelvjárás hangtana — — — — 1.50
ldziher Ignácz dr. A buddhismus hatása az iszlámra — — — — — — — —.80
A muhammedán jogtudomány eredetéről — — — — — — — — — — — —.20
A nemzetiségi kérdés az araboknál — — — — — — — — — — — — —.60
A pogány arabok költészetének hagyománya — — — — — — — — — 1.20
A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében — — — — 1.—
Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről — — —.40
Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben — — — — — — —.80
alász Ignácz. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyüjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyüjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta — — — 6.—
Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szójegyzékkel — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 3.20
unfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján — — — 6.—
A számlálás módja és az év hónapjai — — — — — — — — — — — —.40
nre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve — — — — 1.20
annovics György. Értsük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében) —.60
Szórendi tanulmányok I. rész —.60, II. rész — — — — — — — — — —.80
omjáthy B. Epistolæ Pauli lingua Hungarica donatæ. Krakó 1533. — — — 6.—
örösi Csoma Sándor emlékezetére. Előadások. 1. szám. Gróf Kuun Géza: Ismereteink Tibetről — — — — — — — — — — — — — — — — 1.50
2. szám. Goldziher Ignácz: A buddhismus hatása az iszlámra — — — — — —.80
3. szám. Thury József. A középázsiai török nyelv ismertetései — — — — —.80
unos Ignácz dr. Három karagöz-játék — — — — — — — — — — — 2.—
Kis-Ázsia török dialektusairól — — — — — — — — — — — — — — —.90
Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai szövegét gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta — — — — — — — — — — — — — — — — — — 3.—
Oszmán-török népköltési gyüjtemény. Két kötet — — — — — — — — — 10.—
és Munkácsi Bernát dr. A belviszonyragok használata a magyarban — — 1.—
róf Kuun Géza. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről — — — — — — —.80
A sémi magánhangzókról — — — — — — — — — — — — — — — —.75
Adatok Krim történetéhez — — — — — — — — — — — — — — — —.40
Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit — — — 10.—
agyarországi Német Nyelvjárások. Szerk. Petz Gedeon. 1. Gedeon A. Az alsó-meczenzéfi német nyelvjárás hangtana — — — — — — — — — — — 1.50
2. Lindenschmidt Mihály: A verbászi német nyelvjárás — — — — — — —.90
3. Gréb Gyula: A szepesi felföld német nyelvjárása — — — — — — — — 1.80
4. Hajnal Márton: Az isztiméri német nyelvjárás hangtana — — — — — — 1.20

Magyarországi Német Nyelvjárások. Szerk. Petz Gedeon. 5. Kräuter Ferencz: A niczkyfalvai német nyelvjárás hangtana 1.—
6. Schäfer Illés: A kalaznói nyelvjárás hangtana 1.20
7. Mráz Gusztáv: A dobsinai nyelvjárás 2.40

Mayr Aurél dr. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben —.20
— Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben 1.20

Melich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Veress Ignácz másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta — 5.—
— Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai. (A középfrank nyelvjárás térképével) 1·20
— A brassói latin-magyar szótár-töredék —·60
— Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590-ből 3.—
— Révai Miklós nyelvtudománya 1.—

Molnár Albert. (Szenczi-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással 9.—

Munkácsi Bernát. Árja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története 12.—
— Budenz József emlékezete 1.20
— Vogul népköltési gyűjtemény. I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján 3.—
Kiegészítő füzet 6.—
II. kötet: Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján 8.—
III. kötet: Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján 10.—
IV. kötet: Életképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján 8.—
— Votják népköltészeti hagyományok 4.—
— Votják szótár. 4 füzet 16.—

Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Guary-codex 2.—
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex) 3.—
V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György 12.—

Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. Közzéteszi Volf György. Tartalma:
IV. és V. kötet: Érdy-codex. Egy-egy kötet 4.—
VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex 4.—
IX. és X. kötet: Érsekújvári-codex. Egy-egy kötet 4.—
XI. kötet: Debreczeni-codex. — Gömöri-codex 4.—
XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex 4.—
XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolczi-töredék 4.—
XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyányi-codex. — Czech-codex 4.—
XV. kötet: Székelyudvarhelyi codex. — Guary-codex. — Nádor-codex. — Lázár Zelma-codex. — Birk-codex. — Piry-hártya. 6.—

Pesti Gábor. Wy Testamentum magyar nyelven 6.—

Révai Joan Nicolaus. Elaboratior grammatica hungarica. Vol. III. Ed. Sigismundus Simonyi 6.—

Simonyi Zsigmond. A jelzők mondattana 5.—

Szegedi Gergely Énekeskönyve 1569-ből 5.—

Magyarország Történelmi Földrajza a Hunyadiak korában. Irta: Dr. Csánki Dezső. I. k. 1890. XII és 790 lap. Ára 14.—
II. k. 1894. VIII és 862 lap. ára 14.—
III. k. 1897. VI és 698 lap. « 14.—
V. k. 1913. VIII és 973 lap. « 20.—

Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában

Budapest, V., Akadémia-utcza 2. sz.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

